

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

DOCTORIS SERAPHICI

S. BONAVENTURAE

S. R. E. EPISCOPI CARDINALIS

OPERA OMNIA

IUSSU ET AUCTORITATE

R.^{MI} P. BERNARDINI A PORTU ROMATINO

TOTIUS ORDINIS MINORUM S. P. FRANCISCI

MINISTRI GENERALIS

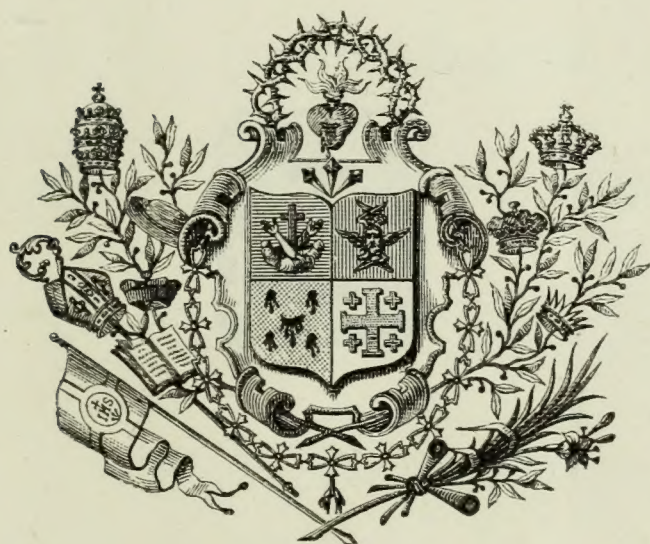
EDITA

STUDIO ET CURA PP. COLLEGII A S. BONAVENTURA

AD PLURIMOS CODICES MSS. EMENDATA

ANECDOTIS AUCTA PROLEGOMENIS SCHOLIIS NOTISQUE ILLUSTRATA

TOMUS I.

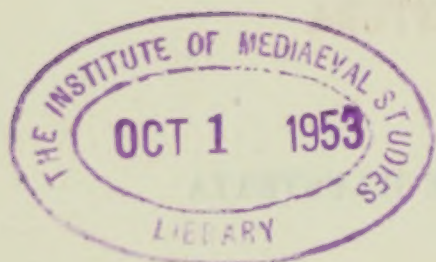

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)

PROPE FLORENTIAM

EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

MDCCCLXXXII

17881

DOCTORIS SERAPHICI

S. BONAVENTURAE

S. R. E. EPISC. CARD.

COMMENTARIA

IN QUATUOR LIBROS SENTENTIARUM

MAGISTRI PETRI LOMBARDI

TOMUS I.

IN PRIMUM LIBRUM SENTENTIARUM

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)

PROPE FLORENTIAM

EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

MDCCCLXXXII

DOCTORIS SERAPHICI

S. BONAVENTURAE

S. H. E. LIBR. CARO

COMMENTARIA

IN QUATTOR LIBROS SENTENTIARUM

MAGISTRI PETRI LOMBARDI

Proprietas Litteraria.

IN LIBRARIIS AGROS DEI OMNIBUS

EX LIBRARIIS COLLEGIUM S. BONAVENTURAE

1872

SERAPHICO PATRIARCHAE

PARENTI NOSTRO LEGIFERO

SANCTO FRANCISCO ASSISIENSI

SEPTIMO AB EIUS NATIVITATE SAECULO RECURRENTE

HANC NOVAM EDITIONEM

OMNIUM OPERUM

SERAPHICI DOCTORIS S. BONAVENTURAE

INSCRIBIMUS OFFERIMUS DICAMUS

EIUSQUE PATROCINIO ET PROVIDENTIAE

COMMENDAMUS

HUMILES PAUPERES AT TOTO CORDE DEVOTI FILII

F. BERNARDINUS A PORTU ROMATINO

MINISTER GENERALIS

ET FRATRES EDITORES

BQ

6464

1882

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

PRAEFATIO GENERALIS.

Sanctus Bonaventura, nomine gentilitio vocatus Ioannes Fidanza, natione Italus, Balneoregiensis patria, Alexandri Halensis discipulus, universitatis Parisiensis doctor, S. Thomae Aquinatis et S. Ludovici Francorum regis amicus, Ordinis Minorum per septemdecim annos Generalis Minister, S. Romanae Ecclesiae Episcopus Cardinalis, albo Sanctorum a Sixto IV. et Doctorum Ecclesiae a Sixto V. rite adscriptus, virtutum splendoribus, rebus gestis, praeclaris scriptis per orbem et per saecula celeberrimus, communi suffragio antonomastice «pro singularitate sapientiae appellatus est Doctor Seraphicus¹». Licet omnes sancti Ecclesiae Doctores sint lucernae ardentes caritate et lucentes splendore veritatis, eorumque scripta plurimum conferant ad mentem lectoris scientia illuminandam et affectum devotione inflammandum, tamen non eodem modo et gradu utrumque immediate praestant. *Divisiones enim sunt gratiarum, idem autem Spiritus dividens singulis prout vult*². Doctores autem Scholastici ceterique post eos theologi fere tantum in illuminando intellectu versantur. Sanctus autem Bonaventura, qui cum Doctore Angelico primarium inter Scholasticos locum occupat, utrumque coniungens et in divina quadam animos inflammandi vi praeter ceteris doctoribus excellens, iure sibi ab immemorabili tempore promeruit nomen Doctoris Seraphici, summorum Pontificum diplomatibus et saeculorum consensu confirmatum. Insigne praeconium unico hoc vocabulo profertur. Nam, teste S. Bernardo³ «est tantum lucere vanum, tantum ardere parum, lucere et ardere perfectum». Haec igitur indoles, haec laus doctrinae S. Bonaventurae, quae paucis aliis datur, quia scilicet, ut testatur *Trithemius*⁴, «multi doctrinam proferunt, devotionem praedicant multi; pauci in scribendo libros docuerunt utrumque. S. Bonaventura autem et multos superavit et paucos, dum eius doctrina

¹ Ita Ioannes de Turrecremata Ord. Praedic. in tractatu de Veritate Conceptionis B. M. V. p. VI. c. 30. Hic titulus *Seraphici* posterioris est originis, dum in primo post eius mortem saeculo communiter vocabatur *Doctor devotus*. Sbaralea (Supplementum et castigatio ad Scriptores trium Ord. S. Francisci, Romae 1806, pag. 143) asserit, primum, qui S. Bonaventuram illo titulo decorasse inveniatur, esse Raynerium Pisanum, filium S. Dominici, in sua Summa sive Pantheologia, quam anno 1333 inchoavit. Sed in hoc fallitur doctus vir, quia Prologus Pantheologiae, in quo invenitur titulus *Seraphici*, non est Raynerii, sed editoris illius operis, qui vixit saeculo XV.

² I. Cor. 12, 4. 11.

³ Serm. in nativ. S. Ioan. Bapt. n. 3. (ed. Venet. an. 1765, tom. II. col. 115.).

⁴ De Scriptoribus eccles. fol. 101 verso ed. Paris. 1512, vel c. 464 (apud Fabric. Bibl. eccles. p. 113).

devotionem, devotio instruit doctrinam». «Sint igitur alii doctores, qui dicantur Cherubici; Bonaventura autem verissimo nomine Seraphicus simul et Cherubicus, quia inflammat affectum et erudit intellectum, reducit et unit ad Deum per amorem excitativum¹».

Huius igitur eminentissimi et sanctissimi viri opera omnia ut novis studiis et artis criticae subsidiis cribrata, aucta, castigata et illustrata denuo in lucem prodirent, iam dudum plurimi viri eruditi in votis habuerunt. Arduam huius editionis parandae provinciam speciali titulo ad Seraphici Ordinis et ius et officium spectare quis non videt? Iam ipsa huius Sancti merita prorsus singularia erga Ordinem S. Francisci stimulos quosdam validos ad hunc laborem suscipiendum admoveere debent. Huc pleno iure faciunt praeclara verba, quibus summus Ordinis Minorum Minister Generalis *P. Bernardinus a Portu Romatino*, de toto Ordine optime meritus, instante S. Bonaventurae sexto anno saeculari, subditos suos ad celebranda solemnia festa hortatus est²: «Cum Seraphicus Bonaventura, inquit, qua Sanctus et qua Doctor et Ecclesiae Dei qua Episcopus et Cardinalis optime meritus omnium Christianorum venerationem iure sibi vindicet, est et alia ratio, cur nos, Patres et Fratres dilectissimi, illum praecipuis honoribus prosequamur. Ipse enim totius Ordinis S. P. N. Francisci Generalis Minister et Seraphici Patriarchae vestigiis pressius inhaerens, vix credi posset, quam mira discretionem ac suavitatem per annos septemdecim universum Ordinem rexit, quam sapienter et fortiter infensissimos regularis vitae detractores et osiores refutaverit, qua sollicitudine latis legibus, visitationibus, scriptis, exemplo Ordinem auxerit, ad certam formam revocaverit, scientia illustraverit, pietate fovit. Ipsi profecto post S. P. Franciscum tantum debemus, ut non immerito alter nostri Ordinis fundator habeatur. Aequum igitur est, ut hac sexta recurrente centenaria solemnitate debitum reverentiae, pietatis et grati animi obsequium ad gloriam omnipotentis Dei Seraphico Doctori nostro persolvamus». — Haec ratio in re, de qua agimus, eo magis urget, quia in anteactis saeculis, ut iam a pluribus observatum est, aurea S. Bonaventurae doctrina, licet verbis semper laudata, re vero ipsa, si excipias paucos viros vere sapientes, potius neglecta et quasi oblivioni tradita iacebat.

Sed et alia gravissima ratio ad onus novae editionis adornandae suscipiendum Ordinem Seraphicum impulit, ut scilicet hac ratione in scholis suis doctrina vere Seraphica S. Bonaventurae facilius revivisceret, profundiores ageret radices et uberiores ferret fructus. Hoc enim fere unanimi suffragio ex multo iam tempore exoptabant quotquot in Ordine Seraphico erant viri doctrina et pietate praestantes. Imprimis idem R. mus *P. Bernardinus* iam a multis annis, cum officio Provincialatus in Provincia Reformatorem Veneta dignissime fungeretur, et postea, cum ad totius Ordinis regendi arduum munus evectus esset, totis viribus incubuit, «ut quod in summis votis habemus (sunt verba ipsius) pium erga Seraphicum nostrum et Ecclesiae Doctorem S. Bonaventuram studium in Ordine nostro reviviscat, et in eius schola instituti, illius scientiam assequamur, disciplinam sectemur, pietatis suavitatem experiamur³». Pio igitur et optimo con-

¹ Ioan. Gerson in Epist. missa Lugdunum ad quendam fratrem Minorum anno 1426 (ed. Antwerp. 1706, tom. I. col. 119.).

² Epist. encyclica 10. Martii 1874 scripta.

³ Idem in eadem Epist.

silio iam anno 1871, impulsu et auctoritate eiusdem R.mi Ministri Generalis, novae huius editionis parandae decretum factum est, et labores praeparatorii incepti sunt.

De S. Doctore Bonaventura eiusque operibus plura dicere hoc loco nobis supersedendum esse videtur, cum alibi, nempe in fine totius editionis, data opera, de vita et scriptis eiusdem diffuse disserendum sit¹. Sufficiat igitur, ut hoc loco de ipsa huius editionis ratione ea breviter proponamus, quae benevolo lectori servire possunt, ut perspectum habeat, tum quid praecedentibus temporibus in colligendis et edendis Seraphici Doctoris operibus *ab aliis sit praestitum*, tum quid ab iis *imperfectum et adhuc faciendum sit relictum*, tum quid nosmetipsi *vel iam fecimus vel faciendum in hac editione proposuimus*. Cum autem quae ad rem faciunt iam a P. Fideli a Fanna b. m., qui primo edendis operibus S. Bonaventurae praefectus fuit, magna ex parte egregie et diffuse in singulari libro², qui vere programma nostrae editionis vocari potest, tractata sint, expedire arbitramur, ut nonnulla hic brevius recenseamus. Monemus autem benevolum lectorem, multa in hac praefatione dicenda ad mentem vel ad verbum ex laudato libro P. Fidelis descripta esse; quae ad verbum vel fere ad verbum reproducimus, virgulis ad hoc communiter usitatis distinximus.

¹ Ratio praecipua, quare hanc dissertationem de vita et scriptis S. Bonaventurae ultimo tomo reservamus, in eo posita est, quod haec dissertatio quasi synthesis erit omnium, quae in Prolegomenis ad singula opera per modum analyticae expositionis sparsa sunt. — Opportunum tamen esse videtur iam hic notare gravem errorem chronologicum circa vitam Seraphici, in quem plurimi et magnae auctoritatis scriptores incaute inciderunt. Ipse Waddingus (Annales, tom. I. ad annum 1243, n. 5.), antiquiores auctores secutus, affirmat, S. Bonaventuram vigesimo secundo aetatis suae anno ad novitiatum Ordinis accessisse, cui consentiunt auctores Actuum Sanctorum (tom. III. mensis Iulii, die 14.) alique plurimi, et legitur etiam in Breviario Ordinis. Admittit hoc etiam Oudin (de Script. eccles., tom. III. ed. Lipsiens. col. 134.), qui ex hac falsa suppositione chronologica alium errorem infert scribendo: « Constat, Bonaventuram nunquam habuisse magistrum Halensem nec studuisse sub illo, dum esset Parisiis ». Eidem errori consentit Echardus (Scriptores Ord. Praedic., tom. I. pag. 277 seqq.). Sed iam P. Hyacinthus Sbaralea (Bullar. Franciscan. tom. III. pag. 12 nota; et Supplem. ad scriptores) sufficienter probat, S. Bonaventuram suscepisse habitum Ordinis iam anno 1238 ad finem vergente, annos circa 17 natum, et anno sequenti sub Haymone, Ministro Generali, sacra vota nuncupasse. Secundum eundem auctorem post triennium philosophicum an. 1242 missus est Parisios, ubi Magistro Alexandro Halensi usque ad eius mortem (12 Aug. 1245) usus est. Teste synchrono auctore Ordinis, B. Francisco a Fabriano, « sub Magistro Alexandro licentiatu est ». Hanc chronologiam defendunt Bonelli, Prodromus I. c. 4. n. 5; et auctor egregii operis: Storia compendiosa di S. Francesco e dei Francescani per Fr. Panfilo da Magliano M. O. R., Roma 1874, qui testimoniis aliorum scriptorum addit illud Bernardi a Bessa, socii ipsius S. Bonaventurae, in catalogo Ministrorum Generalium, qui exstat mss. in bibliotheca Taurinensi, Cod. sign. I. VI. 33. fol., 120. vers. col. 2. Impressus est hic catalogus etiam in libro rarissimo: « Speculum vitae beati Francisci et Sociorum eius; in fine: Impressum metis per Iasparem [sic] Hochffeder. Anno dni 1509 » (in 12.), ubi invenitur fol. 209 verso. Cum haec editio habeat aliquas lectiones variantes, inseruimus eas uncinis inclusas sequenti textui, qui a P. Fideli a Fanna ex codice Taurinensi descriptus est: « Septimus a B. Francisco successit praeclarissimus Pater Frater Bonaventura de Balneo regio, qui cum *iuvenis* intrasset ordinem, tanta bonae indolis honestate pollebat, ut magnus [Ed. legit *egregius*] ille magister Alexander diceret aliquando de ipso, quod in eo videbatur Adam non peccasse. Hic sicut in luminibus scientiarum et maxime in scriptis [scripturis] sacris videbatur miranda capacitate proficere, ita [sic] et in devotionis gratia continuum sumebat augmentum. Siquidem omnem veritatem, quam percipiebat intellectu, ad formam orationis et laudationis divinae reducens, continuo [deest *continuo*] ruminabat affectu. Hinc factum est, ut in septimo anno post ingressum Ordinis [ad Ordinem] Sententias legeret Parisiis, et in decimo reciperet cathedram magistralem, et in XII. [decimo tertio] vel XIII. ad regimen Ordinis est assumptus ». Ultimi numeri manifestum continent errorem, ut iam Sbaralea et Bonelli observarunt. Ex oscitantia enim librarii in istis numeris Romanis excidit V., unde legendum est XVII. vel XVIII. — Haec verba Bernardi a Bessa repetit S. Antoninus, Chronica p. III. sect. 24. c. 8; addit tamen post *legeret Parisiis*: « Et scriptum notabile et devotum edidit super 4 libros Sententiarum ibique recepit cathedram magistralem ».

² *Ratio novae collectionis* operum omnium sive editorum sive anecdotorum Seraphici Eccl. Doctoris S. Bonaventurae proxime in lucem edendae, manuscriptorum bibliothecis totius Europae perlustratis, mandante Reverendissimo P. Bernardino a Portu Romatino, totius Ordinis S. Francisci Generali Ministro, studio ac labore P. Fidelis a Fanna, lectoris theologi et sociorum eiusdem Ordinis; Taurini ex typographia Pontificia et Archiepiscopali Eq. Petri Marietti, 1874.

I.

Statim ab ipsis artis typographicae incunabulis complura Seraphici Doctoris opera vel opuscula, sive singula seorsim sive plura unita, imprimi coepta sunt. Toties eiusmodi editiones repetitae sunt, ut in singulis saeculis haud multi numerentur anni, in quibus non saltem unum alterumque opusculum Seraphici Doctoris, sive retenta originali lingua latina sive translatum in varias linguas, praelo subiectum sit. In ipso saeculo XV. saltem quinquaginta huiusmodi editiones numerantur, quarum nonnullae absque notis loci, temporis et typographi in lucem prodierunt. De his tamen singulorum operum editionibus melius agatur in Prolegomenis unicuique operi praemittendis; quod etiam valet de variis parvulorum opusculorum collectionibus. Hic tantum de *operum omnium* S. Bonaventurae editionibus breviter agemus.

« Prima ¹ itaque omnium operum et opusculorum S. Bonaventurae editio Romae prodiit, typis Vaticanis, iussu *Sixti V.* Pontificis Maximi an. 1588 coepta atque ad finem perducta sub Clemente VIII. an. 1599. Septem tomis in folio constat, quorum sextus et septimus opuscula continent in quatuor partes tributa, reliqui opera. Nullum ferme opus, ait *Casimirus Oudinus* ², ex Vaticana typographia processit, quod his operibus comparari possit ob papyri nitorem atque puritatem, ob praeli elegantiam et emendationem, omnibus in hac editione ad splendorem concurrentibus. Ipsi adornandae operam contulerunt egregiam viri doctissimi plures atque ingenii laude percelebres, nec pro tempore, quo vivebant, artis criticae expertes, nimirum: *Constantius* S. Rom. Eccles. Cardinalis *Sarnanus*, Minorita Conventualis, qui fato cessit antequam opus completum videret; *Angelus Rocca* Ordinis Eremitarum S. Augustini, sacrarii apostolici praefectus et episcopus Tagastensis; *Franciscus Lamata*, doctor theologus, ac denique *Petrus Galesinius*, Protonotarius, ut aiunt, Apostolicus.

Hi viri eruditissimi tantam conciliarunt auctoritatem editioni a se adornatae, ut ad huius normam prodierit altera, nempe Moguntina an. 1609, sumtibus Antonii Hierati, ac tertia Lugduni an. 1678, impensis Philippi Borde, Laurentii Arnaud et Petri Borde, utraque septem voluminibus in folio constans, ordine editionis Vaticanae in operum distributione nihil immutato ».

Nihilominus iam tum temporis non defuerunt viri eruditi, qui varios Vaticanae editionis defectus arguerent, praesertim quod non opera omnia recepta essent genuina, et quod non omnes legitimi Seraphici ingenii foetus essent recepti. Nam, ut dicit *Waddingus* ³: « *Iulius Negronius* S. I., vir alias pius et doctus, aliquanto incautius sciolis et criticis, qui facilius aliena negant, quam propria scribant opera, latissimum aperuit ostium ad eliminanda quaecumque libet opuscula Bonaventurae eaque aliis adscribenda, dum, uti refert *Heribertus Rosweyds*, suspicatus est, omnia opuscula spiritualia, quae sine auctore circumferebantur in

¹ Sharalea, Supplem. pag. 143 n. 5. dicit: « *Opera omnia* (S. Bonaventurae) tomis 7 in fol. prodierunt Parisiis an. 1517 in 4.to per Bertholdum Remblat, quae editio exstat Romae in biblioth. conventus Ss. XII Apostolorum ». Errasse videtur doctus vir vel editor huius operis. Fortasse ista editio continet tantum plura opuscula.

² In Commentario de Scriptoribus eccles. t. III. col. 380., ed. Lipsiens. an. 1722.

³ Scriptores Ord. Min. ed. Romae 1806. pag. 51. col. 2.

Ordine Minorum, a pio viro collecta data esse in lucem sub nomine S. Bonaventurae. Atque ipse Rosweyodus sex eiusdem sancti viri opuscula in controversiam vocat et tanquam supposititios foetus aliis patribus attribuit: *Alphabetum* scilicet *monachorum*, *Collationes octo*; *Speculum disciplinae ad Novitios*; de *Profectu religiosorum* lib. I; de *Profectu religiosorum* lib. II; de *Institutione novitiorum* partem I. » Deinde Waddingus plura profert, quibus nititur etiam ista sex opuscula Doctori Seraphico vindicare.

Quid valeant eius argumenta alibi erit discutiendum. Quoad quinque opuscula, quae ab editoribus Vaticanae editionis ut supposititia vel saltem dubia in appendice posita sunt, Waddingus fere cum ipsis convenit. Ex altera parte idem auctor recte asseruit, plura S. Bonaventurae opera genuina adhuc inedita esse, quae in nova quam moliebatur editione omnium operum S. Bonaventurae se editurum promisit. « Nos, inquit, magnam praeparamus additionem ad ea quae hucusque prodierunt in editione Vaticana omnium copiosissima, ex penu etiam Vaticano exscriptis multis quae nunquam prodierunt operibus ». Attamen egregius vir morte praereptus propositum suum exsequi non potuit; de quo dolens *Philippus Labbé* S. I.¹: « Utinam, inquit, aliquis in Waddingi locum subrogetur, qui utrumque munus praestet », scilicet anecdota edat et genuina a spuriis secernat.

Interim ex adversa parte surrexit *Casimirus Oudin*, in Ordine Praemonstratensium primo professus, deinde ab Ordine et a fide apostata, qui in notissimo suo opere: *Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis*, tum doctrinae duorum sanctorum Doctorum Thomae Aquinatis et Bonaventurae virulento animo detraxit, tum ope criticae partium studio infectae probare conatus est, plurima utriusque scripta esse supposititia². Neutrum dignum autumavit titulo Doctoris Ecclesiae et non raro levibus vel etiam falsis argumentis usus est, ut plurima, praesertim Seraphici, scripta inter spuria vel saltem dubia reiiceret.

Post Oudini intemperantem criticam, licet pluries vera etiam ex levibus argumentis concludentem, duo Patres Ordinis S. Francisci de Observantia, reticito nomine (fuerunt autem *P. Ioannes Mazzucato* et *P. Ioannes de Augustinis*), novam et quartam paraverunt editionem, quae lucem aspexit Venetiis an. 1751, ex typographia Stephani Orlandi et Ioan. Bapt. Albritii, 13 tom. in 4°.

Hi omnia et sola opera et opuscula editionis Vaticanae ediderunt, addita tantum quadam brevissima epistola S. Bonaventurae; ordinem tamen omnino mutarunt, distinguendo totam editionem in tres partes, quarum una opera certa, altera dubia, et tertia complecteretur ea quae ex eorum sententia essent supposititia. Primo tomo praefixerunt praelocationem, quae una cum vita S. Bonaventurae exhibet *Diatribam historico-chronologico-criticam in opera eiusdem*, in qua de singulis operibus sententiam suam ferunt, utrum sint genuina, necne. Promittunt quidem hi editores editionem ornatiorem et correctiorem, qualem et Waddingus praeparavit et Philippus Labbé exoptavit. « Labbé, inquiunt³, sane vota in cassum emissa non videntur. Nam esto nos, qui et usu et ingenio parum possumus, huic perlustrandae provinciae impares sumus, unanimo tamen nisu et concordibus

¹ In notis adiectis ad librum Roberti Bellarmini de Scriptor. eccles., ed. Venet. 1728, pag. 449. col. 2.

² Tom. III, Dissert. de script. S. Thomae col. 254; Dissert. de script. S. Bonav. col. 373.

³ Diatriba pag. 45. 46.

ausis in hoc omnem impendimus operam, ut quod a Waddingo promissum est, id plane exsolveremus ». Sed his promissis omnino non stetit rei exsecutio. Textus enim operum, quem magis castigatum se exhibituros promiserunt, pluribus et gravioribus scatet mendis et etiam lacunis quam tres praecedentes editiones generales. Quoad criticam diiudicationem inter genuina et spuria opera ipsi mediam viam sibi tenere visi sunt inter Oudinum (cuius quidem convitia contra S. Doctorem omnino reprobant) et editores Romanos cum Waddingo; attamen plerumque sequuntur Oudinum facem praeferentem, ut ipsi confitentur. Sane iuxta eorum iudicium inter tredecim huius editionis volumina solummodo quinque sunt, quae certa Seraphici opera, numero viginti octo, continent.

Sed critica haec plus aequo intemperantior et quadam levitate laborans non potuit non sollicitare catholicos viros eruditos, imprimis intra Ordinem S. Francisci, ut tum falsas assertiones Oudini et editorum Venetorum refutarent, tum editionem vere castigatam novis curis adornarent. Ipse R. mus Minister Generalis totius Ordinis S. Francisci *Petrus Ioannetius de Molina*, litteris datis Matriti 23 Maii 1763, mandatum dedit *P. Benedicto Bonelli a Cavallesio*, alumno reformatae Provinciae Tridentinae S. Vigili, viro imprimis docto et in antiquitatis monumentis evolvendis plurimum versato, ut novam iuxta sanae criticae regulas editionem operum S. Bonaventurae adornaret et simul provideret aberrationibus editorum Venetorum, quos ab intemperatiore critica viri heterodoxi Casimiri Oudini deceptos fuisse conqueritur¹. P. Benedictus, postquam a P. Generali Ordinis ad hanc provinciam suscipiendam est electus, summo studio et indefesso labore arduum opus aggressus est. Primo corrogatis undique quotquot ad rem suam habere potuit documentis, opus insigne edidit, quod inscripsit: *Prodromus ad opera omnia S. Bonaventurae* etc., in typographia Bassanensi 1767, sumtibus Remondinianis. Hoc opus in libros octo divisit, et in libro I. tractat de vita seu gestis S. Bonaventurae, in II. de eius doctrina, in III. exhibet animadversiones circa eius scripta, in IV. canones pro rite formando iudicio circa eadem scripta, in V. indiculos et catalogos notis illustratos, in VI. enumerat editiones tum generales, tum singulares, in VII. codices manuscriptos, in VIII. et ultimo examen instituit de singulis operibus editis sive veris aut verisimilioribus, sive incertis et dubiis, sive manifeste supposititiis, et denique de ineditis. Hunc Prodromum excipere debuerat integra et castigata horum operum editio; attamen, cum P. Benedictus Bonelli iam provecta aetate et viribus labore attritis esset, non absque causa timuit, ne

¹ Huius epistolae satis longae existit exemplar a P. Chrysostomo ab Avolano, socio P. Benedicti Bonelli, fideliter descriptum et in archivio conventus S. Bernardini Tridenti conservatum, cuius copia, a P. Fideli a Fanna transscripta, in archivio nostri Collegii exstat. Operae pretium duximus aliqua ex ea hic subiicere. « Hinc est quod... sublimissimis meritis excitati tanti Doctoris (S. Bonaventurae), erga quem a juventute nostra specialem devotionis affectum professi sumus, ac multo iam tempore ardentissimum desiderium animum nostrum accenderit, procurandi eius operum novam eamque exactissimam editionem, ad normam providi consilii, quod conceperat vir clarissimus Franciscanorum Annalium parens Lucas Waddingus, quod tamen morte praeventus opere complere haud potuit... Nec enim nos latet, plurimis sphalmatibus, laciniis ac mendis scatere hactenus publici iuris factas operum Seraphici Doctoris nostri editiones, quin ex harum numero excipiamus postremam Venetam editionem, quam etsi reliquis omnibus copiosiore magisque exactam probaverint viri eruditi, non defuerunt tamen aequalis eruditionis ac doctrinae theologi, qui sepositis partium studiis, laudatam editionem ad rigidiores criterii canones revocantes, censoria virgula graviter ac pro merito carpunt Venetos editores, qui intemperantiori critica viri heterodoxi Casimiri Oudini decepti, vanas plures easque male cohaerentes et supposititias lacinias aureis et germanis D. Bonaventurae operibus perperam assuerunt; e contra vero inter spuria ac illegitima allegarunt quam plurima, quae certis documentis tanquam sinceri ac genuini praeclarissimi Doctoris partus sunt vindicanda. Cum itaque, ut hisce aberrationibus provideretur, non aliud profecto obvium esset remedium quam novam editionem adornare » etc.

immensum opus, quod susceperat, imperfectum relinqueret. Unde id unum egit, ut saltem anecdota, quae collegerat, publici iuris faceret, quod praestitit tribus voluminibus in folio sub titulo: *S. Bonaventurae etc. operum omnium Supplementum*, sub auspiciis Clementis XIV. P. M., Tridenti, 1772-1774. Haec volumina continent quadraginta quinque opera vel opuscula notis illustrata copiosissimis, quae infra singula enumerabuntur. — Ad rem quoque nostram faciunt verba eiusdem editoris in principio epistolae dedicatoriae ad Summum Pontificem Clementem XIV., primo tomo praemissae: «Mirum profecto erat vehementerque dolendum, quod aurea isthaec Seraphici Doctoris nostri monumenta partim severioris et intemperantis criticae iudicio eidem surrepta hinc inde distrahi propriique auctoris honore privari, partim etiam ignorata penitus et neglecta in angulis latebrisque bibliothecarum squalere tamdiu sinerentur. Quamobrem nos ipsi de nobis saepissime conquerebamur, ingenuo iustoque pudore succensi, probe intelligentes, quod nostra potissimum interesse iam diu debuisset, ea ab omni sive temporum sive hominum iniuria vindicare¹». — Verum ante P. Benedictum Bonelli alius vir doctissimus ex familia Minorum Conventualium, nempe Magister *Ioannes Hyacinthus Sbaralea*, qui mortuus est anno 1763, Oudinum in multis solide refellerat et certioribus argumentis non pauca opera S. Bonaventurae restituerat in suo opere: *Supplementum ad scriptores trium Ordinum S. Francisci*, primo editum Romae, anno 1806 (i. e. quadragesimo tertio post eiusdem obitum), quo opere manuscripto P. Bonelli scite usus est, ut ipse ingenue fatetur in praefatione ad Prodrum pag. XI. — Porro hoc saeculo decimo nono decurrente,

¹ Merita P. Benedicti Bonelli prorsus singularia et paucis satis cognita erga opera Seraphici Doctoris iure exigere videntur, ut hoc loco aliquid de hoc eruditissimo viro inseratur, quod accepimus ex liberculo: Cenni intorno alla vita ed agli scritti del P. Benedetto Bonelli da Cavallese, de' Minori Riformati di S. Francesco, Trento, Monauni 1861. Natus est igitur 26 Dec. 1704 a nobilibus parentibus Ioan. Dominico Bonelli et Francisca Antonia Miorini, in pago Cavallesio vallis Fiemme, non longe distante a Tridento. Studiis humanioribus vacavit Tridenti in scholis Societatis Iesu; habitum S. Francisci cum nomine Benedicti assumpsit inter Minores Reformatos 26 Maii 1721. Finito cum laude novitiatu, studiis philosophicis et theologicis sedulo incubuit in scholis suae Provinciae. Pietate et doctrina prae ceteris excellens, ad sacerdotium promotus est mense Decembri 1728. Ab anno 1731 officio lectoris primo philosophiae et deinde theologiae in scholis Ordinis functus est. Eodem tempore studiis continuandis, libris scribendis et verbo Dei praedicando indefesse incubuit. Suae Provinciae Definitor electus est 1745 et postea loco Ministri Provincialis interfuit Capitulo Generali 1756 Murciae in Hispania celebrato, ubi electus est Definitor Generalis Germanicae nationis, quo munere fungens adstitit Capitulo Generali 1765 Mantuae habito. Ipsi a Capitulo demandatum fuit, ut litteras ad Clementem XIII. contra laxitates in libros de doctrina morali irreptas et etiam contra probabilismum componeret; quod cum multa eruditione peregit. Eodem tempore a Ministro Generali Petro Ioannetio de Molina accepit mandatum, de quo supra locuti sumus, edendi opera S. Bonaventurae. Anno 1778, vigesimo octavo Martii, iterum ad dignitatem Definitoris Generalis assumptus est, subrogatus in locum P. Leandri Luegmayer, morte praerepti. Usque ad extremum vitae indefesse laboribus suis intentus, pie in Domino mortuus est 28 Octobris 1773, Tridenti in conventu S. Bernardini. Solitudinis amore, otii odio, verbi Dei praedicandi assiduitate, facundiae et memoriae excellentia; studiorum rara patientia; eruditionis copia; morum gravitate, in Deum pietate apud omnes reverentiam sibi et auctoritatem conciliavit singularem. Scripsit 107 opera vel opuscula; quorum nonnulla ad ascetica, sed plurima ad historiam ecclesiasticam antiquitatumque notitiam et ad ethicam christianam spectant. Typis publicata sunt tantum triginta eius opera, inter quae praeter iam duo a nobis memorata aliqua sunt ascetica et plurima ad res historicas spectantia, ut Dissertazione apologetica sul martirio del B. Simone da Trento nell' anno 1475 dagli Ebrei ucciso, Trento 1747; Vindiciae Romani Martyrologii XIII Augusti, S. Cassiani Foro-Corneliensis martyris etc., Verona 1751, cum aliis opusculis hoc opus defendentibus; Dissertazione intorno alla santità e martirio del B. Adalpreto, Vescovo di Trento, dedicata a S. Santità Benedetto XIV., Trento 1754; Notizie storico-critiche intorno al B. M. Adalpreto ed intorno ad altri vescovi della Germania e dell' Italia ai tempi dello scisma di Federigo I., 2 vol. in 4.º, Trento 1760-1761; Notizie storico-critiche della chiesa di Trento, Trento 1762; Monumenta ecclesiae Tridentinae, Tridenti 1765, in 4.º; Osservazioni sulla giunta e critica fatta dal P. Zaccharia; Dell' indulgenza della Porziuncola. Plurima quae scripsit pro ethica severiore vindicanda, magna ex parte sunt inedita; sicut et opus, quod paucis ante mortem diebus denuo complevit, cum prima vice anno 1778, igne in eius cella casu exorto, fere totus consumptus esset, cuius titulus est: De fide, moribus et disciplina adversus profanas opinionum novitates doctrina sacra et antiqua, ex operibus Doctoris Seraphici Bonaventurae ac aliorum Patrum atque Doctorum deducta, secundum ordinem locorum theologicorum digesta et in libros XIV ac 3 tomos distributa, pro rite instituenda iuventute ecclesiastica et religiosa.

quatuor novae editiones omnium operum S. Bonaventurae a diversis editoribus in Italia annuntiatae fuerunt, sed harum nulla lucem aspexit.

At quinta horum operum editio ab an. 1864 prodire coepit Parisiis apud Ludovicum Vivès, cura et studio A. C. Peltier, ecclesiae Rhemensis canonici. Sub respectu artis typographicae editio laudem meretur; etiam systema interpunctionis et orthographiae modernis usibus est accomodatum. Verum quoad intrinsecum editionis pretium multa sunt quae desiderantur, multa quae approbati non possunt. In primis non exhibentur nisi opera, quae exstant in editione Veneta, adiecta tantum parva epistola S. Bonaventurae ad Fr. Laurentium, quae ex Waddingo sumta est. Textus iuxta Venetam, omnium pessimam editionem, impressus est, correctis tamen hinc inde aliquibus erroribus typographicis, et mutatis pluries nonnullis verbis, quae D. Peltier visa sunt falsa. Codices idem non consuluit nisi unum super Sententias, cuius, ut ipse dicit, saepe se facturum usum sperat¹; nullibi tamen dicit, ubi eo usus fuerit. In primo tomo Vita S. Bonaventurae et Diatriba historico-chronologico-critica editionis Venetae reimpressae sunt, nulla ibi facta mentione confutationis et a Bonelli et a Sbaralea factae. Adduntur tamen in notis ad mitigandam immoderatam eorum criticam nonnullae generales observationes in lingua Gallica². In dicta praefatione editor dicit, se hac potissimum ratione Commentaria in libros Sententiarum primo loco edidisse, ut hac ratione ipse apprehenderet sensim ac pedetentim modum loquendi ac stylum S. Bonaventurae³. Addendum tamen est, quod post editos tres priores tomos D. Peltier, ut ipse dicit in principio quarti tomi, a clarissimo D. Prospero Guéranger obtinuit *Prodromum ad opera omnia S. Bonaventurae*, editum a P. Benedicto Bonelli, et exinde ad singula opera praemittit plurima ex Prodromo ad Oudinum et Venetos refutandos desumta; sed neque P. Bonelli sententiis semper adhaesit, quin tamen aliquam auctoritatem vel rationem specialem adduceret, ut rationes Prodromi dilueret. De operibus in tribus tomis Supplementi a P. Bonelli editis nullam facit mentionem, licet de eorum existentia monitus fuerit, eaque edere ceterisque operibus addere omnino neglexit.

Eapropter optimo consilio R. mus Minister Generalis *P. Bernardinus a Portu Romatino* an. 1871 proposuit publicare novis curis et studiis editionem operum S. Bonaventurae completissimam, quae praeter opera in praefatis quinque editionibus publicata integrum *Supplementum* P. Bonelli et alia opuscula anecdota contineret, textu emendato et postillis marginalibus illustrato. Ad quod opus perficiendum elegit virum maxime idoneum, *P. Fidelem a Fanna*, Provinciae Venetae lectorem theologum. Qui cum per decem annos immensis laboribus omnia monumenta ad hanc editionem spectantia collegerit, et ideam parandi hanc edi-

¹ Tom. I préface :... dont nous espérons faire souvent usage.

² Rationem, quare in lingua Gallica loquatur, satis singularem editor hanc ibidem affert : « Le lecteur ne s'offensera pas si, dans la plupart de ces notes, comme dans cette préface, nous lui parlons en français, au lieu de le faire en latin. C'est que nous voulons exprimer clairement notre pensée, et la faire comprendre à nos lecteurs, et que nous courrions risque de manquer ce double but, si nous adoptons une autre langue que notre langue maternelle ».

³ « En l'étudiant donc avant les autres, nous apprendrons insensiblement à connaître la manière et le style de notre auteur, et par ce moyen nous nous mettrons plus en état d'apprécier la juste valeur des objections que les éditeurs de Venise ont cru pouvoir élever contre une partie certainement trop considérable des autres écrits qui portent le nom de saint Bonaventure, en se fondant plus souvent sur une prétendue différence de style ».

tionem, adhibitis omnibus modernae artis criticae subsidiis, conceperit viamque ad eam executioni mandandam forti animo aperuerit, merito totius huius editionis primus et principalis auctor censi debet. Iustum igitur omnino nobis videtur, ut, quoniam omnipotenti Deo placuit illum superiore anno de praesenti saeculo eripere, vitae ipsius et laborum hoc loco piam memoriam faciamus.

Natus est P. Fidelis 24 Decembris 1838 ab honestis parentibus Oswaldo Madalena et Angela Marusmattius in parvo vico Fannae, provinciae Italicae Foriulii (Friuli). Primis litterarum elementis in patria imbutus, mox Venetiis sub disciplina pii et docti sacerdotis *Ioannis Baptistae Piamonte* in studiis humanitatis versatus est. Divina inspiratione ad Ordinem Seraphicum amplectendum vocatus, ibidem in conventu S. Michaelis in Insula a R.mo *P. Bernardino a Portu Romanino*, illo tempore Ministro Provinciali Reformatae Provinciae Venetae et actuali Ministro Generali totius Ordinis S. Francisci, habitum religiosum die 29 Septembris 1855 suscepit, et in manibus eiusdem 19 Septembris 1858 solemnem emisit professionem.

Praeclaro ingenio, singulari diligentia atque firmo constantique animo praeditus, insignes fecit progressus in studiis rhetoricae, philosophiae et theologiae. Eodem tempore initiatus est doctrinae vere Seraphicae S. Bonaventurae, duce A. R. P. *Antonio Maria a Vicetia*, actuali Ministro Provinciali laudatae Provinciae Venetae et editore notissimo Breviloquii S. Bonaventurae variis additionibus illustrati. Ad sacerdotium promotus 26 Decembris 1862, paulo post iam ita doctrina et moribus excultus et maturus suis superioribus visus est, ut munus lectoris ei committerent. Nec spes de eo concepta fefellit, dum philosophicas disciplinas et Breviloquium S. Bonaventurae in scholis Provinciae suae egregie explicabat. Ob temporum tamen vicissitudines pluries cum suis clericis studentibus locum mutare coactus est, docendo 1866-1867 in conventu Sebetensi Provinciae S. Leopoldi Tyrolensis, et deinde in conventu Cimellarum prope Nicaeam (Nizza). Gravi pectoris morbo bis repetito, docendi muneri anno 1869 valedicere coactus est. Sanitati utcumque restitutus, occasione Concilii Vaticani a R.mo Ministro Generali Romam accersitus est (9 Februarii 1870), ut genuinam S. Bonaventurae de praerogativis Summi Pontificis doctrinam defenderet; quod brevissimo tempore absolvit egregio opusculo: *Seraphici Doctoris S. Bonaventurae Doctrina de Romani Pontificis primatu et infallibilitate*, Romae 1870. Paulo post contra pseudo-liberalismum scripsit italica lingua tractatum: *Urgente escursione contro una mano di ausiliari massonici*, Venezia 1871. Tum vero a R.mo Generali ipsi cura adornandae novae editionis operum S. Bonaventurae commissa est. Praemissis diligentissimis studiis praeparatoriis, mox perspexit, non sufficere antiquas editiones utcumque recognitas iterum praelo subiicere, sed meliores codices manuscriptos, sive edita opera contineant sive anecdota, ex bibliothecarum pulvere esse conquirendos, consulendos, ad apicem conferendos, ut nova illa editio foret et completa et iuxta artis criticae regulas correcta. Unde speciali diplomate R.mi Ministri Generalis munitus, plurium bibliothecarum thesauros felici successu perlustrare coepit. Litteris Venetiis 14 Iulii 1871 datis et ad Praefectos praecipuarum Europae bibliothecarum missis, iam notitias plurimas de codicibus ad S. Bonaventuram spectantibus colligere potuit. Nihilominus neque hoc satis sufficere intellexit, sed sibi ipsi bibliothecas adeundas et accurate perlustrandas

esse, quo omnia documenta huc spectantia colligere posset. Unde praeter Italiam peragravit omnes Europae terras, si excipias Russiam et Sueciam, nec ulli cedebat difficultati nec parcebat labori, ut colligeret ex bibliothecis tum publicis tum privatis etiam documenta minoris momenti, quae aliquo modo opera vel vitam S. Bonaventurae possent illustrare. De methodo sane idonea, quam in perscrutandis bibliothecis sequebatur, ipse in libro suo mox laudando rationem reddidit. Hac diligentia et hac sua methodo adhibita, et plura hucusque anecdota Seraphici Doctoris opera in latebris bibliothecarum delitescencia detexit, et meliores iam editorum librorum codices ad textum eorum non raro depravatam vel mutilam emendandum conquisivit, et plurima historiae litterariae documenta notavit, quae tot quaestionibus circa genuina S. Doctoris opera obortis, nec hucusque sufficienti modo solutis, certius resolvendis inservirent. Incredibili studio parique diligentia et eximia artis paleographicae peritia octo annorum spatio fere quadringentas bibliothecas Galliae, Angliae, Belgii, Helvetiae, Germaniae, Daniae, Austriae, Bavariae, Bataviae, Hispaniae, Portugalliae, Italiae perlustravit, et plurimum sociorum auxilio suffultus, ad minus quinquaginta millia codicum accuratius examinerum in multis voluminibus manu exaratis descripsit. In his suis commentariis, praeter ea quae ad S. Bonaventuram spectant, plurimos etiam aliorum auctorum codices manuscriptos memoratu dignos diligenter adnotavit, praesertim eos omnes, qui ad Ordinis nostri auctores ante saeculum XVI. viventes, vel ad historiam Ordinis spectant. Quae notitiae de antiquis Ordinis nostri auctoribus eo pluris faciendae sunt, quod magna horum operum pars nondum praelo publicata, et non pauca ipsi Waddingo et Sbaraleae sunt incognita.

Festo saeculari ab obitu S. Bonaventurae sexto anno 1874 recurrente, per breve tempus a visitandis bibliothecis desistens, composuit librum illum iam laudatum: *Ratio novae collectionis operum omnium Seraphici Doctoris S. Bonaventurae*, in quo et de causis atque methodo novae editionis parandae diffuse disserit, et de quibusdam S. Bonaventurae libris manuscriptis tractat, varia inde exhibendo specimina; denique catalogum contexit ineditorum operum, quae sub nomine S. Bonaventurae in multis bibliothecis exstant et quae usque eo detexerat. Hic liber, licet brevissimo tempore confectus, a viris doctis atque in arte critica exercitatis ubique cum plausu receptus est¹. Ex Hispania et Portugallia reversus, P. Fidelis se contulit in domum, quam R. mus P. Generalis prope Florentiam in vico, qui vulgo vocatur *Quaracchi* (Clarae Aquae), sub titulo *Collegii S. Bonaventurae* parare inceperat, ut ibi cum sociis, quos etiam in perlustrandis bibliothecis adhibuerat et ad huiusmodi studia formaverat, longo et arduo labori ad editionem disponendam melius vacare posset. Inde autem saepius digrediens, annis 1878-

¹ Clarissimus Dns. Leopoldus Delisle, manuscriptis Nationalis Bibliothecae Parisiensis praefectus, in publica sessione Academiae Inscriptionum hunc librum laudibus prosecutus est (Académie des inscriptions et belles-lettres, bulletin de Juillet-Août-Septembre 1874 pag. 301. 302). In eodem sensu scripserunt de ipso: Cl. D. Sommervogel, *Études religieuses, philosophiques, historiques et littéraires*, tom. VI. Août 1874; Cl. D. Eugène Gardereau O. S. B., *Monde* 1874, N. 300 et 309; Polybiblion, revue bibliographique universelle, Ser. II. Paris 1875; L'Univers, 20. Février 1875; L'Union, 28 Sept. 1874. Item in Italia Cl. D. Cesare Guasti, *Revista universale*, Marzo 1875; La Scienza e la Fede, Napoli, vol. 94, fasc. 562, Agosto 1874; Carità, rivista religiosa, scientifica, letteraria, Napoli 1875. Febbraio. In Germania: P. Schneemann S. I.: *Stimmen aus Maria-Laach* 1876, Heft 9. Der Katholik, 1876, Juli; Literarischer Handweiser, 1874. In Anglia: The Tablet. In Hispania: Cl. D. I. Orti y Lara, la Semana Cristiana, Vol. 2, N. 7, 1877, Marzo e Abril; El Siglo futuro, 1877, 11 Abril. Occasione eiusdem libri Regalis Academiae historiae Matritensis (la Real Academia de la historia) in congregatione die 3 Decembris 1877 habita sua sponte honorificum diploma membri correspondentis extranei P. Fideli impertiri decrevit.

1879 plures bibliothecas Italiae adiit et non parum curae et laboris suscepit, ut novo Collegio bibliothecam optimis ad rem instructam operibus compararet. A festo tandem S. Bonaventurae, 14 Iulii 1879, una cum septem sodalibus ibi congregatis praeparationi proximae eiusdem editionis totis viribus incumberebat.

Sed inscrutabili divinae Providentiae consilio contigit, ut in Quadragesima anni 1880, dum nonnullas superioris Italiae bibliothecas nimio labore perlustrabat, germen morbi, quo peremptus est, suscipere. Morbo illo in fine mensis Maii eiusdem anni ingravescente, fere ab eodem tempore per annum et ultra in lecto decumbere cogebatur, quin tamen quidquam de ingenii alacritate, de animi fortitudine, de rei agenda sollicitudine remitteret, donec lenta tabe consumtus, saepissime Eucharistico cibo aliisque Ecclesiae Sacramentis rite munitus, Summi Pontificis benedictione Apostolica et ultimo vitae suae die presentia R.mi P. Generalis, sui in Christo patris, consolatus et divinae voluntati penitus resignatus, pie inter Fratrum preces in Domino obdormivit, die festo S. Clarae, 12 Augusti superioris anni 1881. *Consummatus in brevi explevit tempora multa* (Sap. 4, 13), cuius memoria in benedictione sit.

II.

His secundum rerum ordinem enarratis, breviter proponamus, quid pro nova editione faciendum a praecedentibus editoribus nobis relictum sit.

Primus quidem defectus illarum editionum est, quod textus in nullo editorum operum est plene correctus, immo in plurimis operibus scatet mendis, lacunis atque interpolationibus, quae in Vaticanam editionem irrepserunt et in sequentes transierunt. Nonnulla opera iam in primis editionibus non nisi valde mutila et vitiata in lucem prodierunt, ita ut vix mediocri ingenio, nedum Seraphico Doctore digna videantur. Ut de aliis libris hoc loco taceamus, ipse *Commentarius in libros Sententiarum* vitiis modo memoratis minime caret. De hoc iam conquestus est *Petrus Trigosus* O. S. Fr. Capuc.¹ his verbis: «Omnia exemplaria, quae ego vidi (agitur de quodam loco in quaest. 1. Prologi), sunt mendosa, quod frequenter invenio in isto Seraphico Doctore. Et valde doleo, quod tantus Doctor tot scateat mendis, quod nescio quibus sit imputandum. Eius tamen opera emendata et aucta fel. record. Sixti V. P. M. iussu valde desiderantur». Multa specimina eorum, quae tum in *Commentario ad Sententias*, tum in *Commentario ad Ecclesiasten* omissa sunt, offert laudata *Ratio novae collectionis* etc.² Plura alia specimina suppeditat hic primus nostrae editionis tomus fere in singulis paginis, quamvis de plurimis erroribus typographicis ne mentionem quidem fecerimus. Grave hoc vitium editionum praecedentium manifeste opportunam esse novam editionem comprobat; nec remedium contra illud exhiberi posse constat, nisi consultis pluribus et melioribus codicibus. Sciunt enim omnes eruditi, plerosque codices oscitantia et imperitia amanuensium plurimis mendis et lacunis esse corruptos. Hoc maxime accidit saeculis a XIII. ad XV.; partim ob scripturam multis siglis sive notis compendiariis valde abbreviatam ideoque lectu saepe perdifficilem, partim ob multitudinem librariorum imperitorum, qui quaestum ex

¹ Summa theol. S. Bonaventurae, Lugduni 1616, pag. 18, col. 1.

² Pars II, pag. 200 seqq.

libris describendis faciebant. Linguae latinae vel omnino imperiti, vel non satis periti, solent hi quam plurimos admittere errores, qui claritati dictionis officiant, non raro sensum mutant vel saltem latinitatem ab auctore non neglectam soloecismis, verborum transpositionibus vel omissionibus quandam barbariem olere faciunt. Vetus est doctorum virorum querela de libris mendose scriptis. Ut de Cicerone taceamus, *Ioannes Gerson*¹ sic loquitur de corruptis per ineptias librariorum libris, «quales protulit aetas nostra plurimos, quorum mendosa fuerunt adeo volumina, ut consultius fuisset nulla quam talia ministrare... Hanc aestimant aliqui non minimam iacturam tribuisse studiis ac universitatibus nostrae tempestatis, dum quilibet admittebatur ad scribendum non probatus, non cognitus. Exempli quoque dabantur incorrecta» etc. Nec defuerunt praesertim saeculo XIV. et XV. interpolatores, qui bona vel mala fide glossas operi describendo inseruerunt; nec raro alii aliquam partem operis ut sibi minus utilem omiserunt. Hinc saepe egregia opera, tam edita quam inedita, visa sunt ita incorrecta, obscura, sententiis contradictoriis referta, ut suis quandoque indigna auctoribus appareant. Haec criticae artis ope nativae suae puritati restituere tanti est pretii, ut qui haec praestiterit velut alter operis parens haberi possit. Hac ratione ductus P. Fidelis a Fanna nulli pepercit diligentiae et labori, ut idoneos ad id praestandum codices quam plurimos inveniret; et nos omnem diligentiam adhibuimus et adhibituos esse pollicemur, ut textus originalis S. Bonaventurae, quantum media et vires suppetunt, pristinae integritati restitatur.

Secundo loco illud etiam dolendum est, quod scilicet in praecedentibus editionibus tanta adhuc incertitudo subsistat in discernendis S. Doctoris scriptis dubiis vel spuriis a genuinis. Censores praecipui de hac re tractantes ita inter se dissident, ut circa multa opera sibi contradicant. Magna inde confusio in republica litteraria evitari non potuit, dum lectores iuxta censorum quos consulunt diversa iudicia non tantum dissident in iudicando de operum authenticitate, sed etiam, allegando sententias ex his libris desuntas, mox S. Bonaventuram auctorem proclamant, mox alium scriptorem. Quam dissidentium iudiciorum varietatem ut lector propriis oculis cernere possit, operae pretium duximus, ex libro laudato P. Fidelis² hic conspectum annectere omnium operum S. Bonaventurae, cum sententiarum e regione diversitate, quibus illi quatuor auctores, quos superius nominavimus, eadem opera aut certa aut spuria aut dubia diversimode iudicarunt. Hi sunt *Oudin*, editores *Veneti*, *Sbaralea* et *P. Benedictus Bonelli* in locis iam citatis. Subnectimus etiam catalogum eorum operum, quae ab eodem *Bonelli* in *Supplemento* suo sunt edita, cum notis, quibus auctor in *Prodromo* et in ipso *Supplemento* eadem ut certa aut verisimilia distinxit.

¹ De Laude scriptorum consid. 6.

² Pag. 28 seqq.

CONSPECTUS
OPERUM EDITIONIS VATICANAE

ET NOTARUM QUIBUS EADEM IN ORDINE AD AUCTOREM

DISTINGUUNT CENSORES PRAECIPUI

VIDELICET

CASIMIRUS OUDINUS, VENETI EDITORES, P. IOAN. HYACINTHUS SBARALEA

ET P. BENEDICTUS BONELLI.

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
1. Principium S. Scripturae. Incipit: <i>Ostendit mihi Dominus... fructus duodecim</i> . Probatissimae perfectissimaeque legis integritas.	spurium	spurium	spurium	certum
2. Illuminationes Ecclesiae, seu Expositio in Hexaëmeron. Incipit: <i>In medio Ecclesiae aperuit os eius...</i> In verbis istis docet Sapiens.	spurium	spurium	spurium	certum
3. Expositio in Psalterium. Incipit : <i>Quisquis ad divinae paginae lectionem erudiendus accedit.</i>	certum	spurium	certum	certum
4. Expositio in Psalm. 118. Incipit: <i>Alleluia, Laus, honor... Beati immaculati.</i> Nota: Sacra Scriptura dicitur paradisu.	certum	spurium	spurium	spurium
5. Expositio in Ecclesiasten. Incipit: <i>Beatus vir, cuius est nomen Domini...</i> Cum sicut vult beatus Dionysius.	certum	spurium	certum	certum
6. Expositio in Sapientiam. Incipit: <i>Diligite lumen sapientiae...</i> Quoniam eodem habet res formari.	certum	certum	certum	certum
7. Expositio in Lamentationes Hieremiae prophetae. Incipit : <i>Tempus plangendi et tempus saltandi.</i> In verbo isto.	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
8. Expositio in cap. VI. Sancti Matthaei. Incipit : <i>Pater noster</i> etc. Oratio haec privilegiata est.	certum	dubium	certum	certum
9. Expositio in Evangelium Lucae. Incipit : <i>Spiritus Domini super me...</i> Considerantibus nobis.	certum	dubium	certum	certum
10. Expositio in Evang. Ioan. Incipit : <i>Numquid ad praeceptum tuum...</i> Cum inter quatuor sancta animalia.	spurium	dubium	spurium	spurium
11. Collationes in Ioannem. Incipit : <i>In principio erat Verbum.</i> Supposita luminali expositione.	spurium	dubium	spurium	spurium
12. Sermones de tempore. Incipit : <i>His autem fieri incipientibus...</i> Quoniam in Evangelio hodierno ponuntur praesagia.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spuriiis nonnullis
13. Sermones de Sanctis. Incipit : <i>Mihi absit gloriari nisi in cruce...</i> Narrat Valerius Maximus.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spuriiis nonnullis
14. Sermones de communi Sanctorum. Incipit : <i>Species caeli gloria stellarum.</i> Per caelum recte Ecclesia sancta intelligitur.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spuriiis nonnullis
15. In libr. primum Magistri Sententiarum. Incipit : <i>Profunda fluviorum scrutatus est...</i> Verbum istud sumtum ex Iob.	certum	certum	certum	certum
16. In libr. secundum. Incipit : <i>Solummodo hoc inveni quod Deus...</i> Sollicite consideranti praesentis libri.	certum	certum	certum	certum
17. In libr. tertium. Incipit : <i>Deus autem qui dives est in misericordia...</i> Verbum istud scribitur ad Ephesios.	certum	certum	certum	certum
18. In libr. quartum. Incipit : <i>Unguentarius faciet pigmenta suavitatis...</i> Verbum istud scribitur in Ecclesiastico.	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
19. De reductione artium ad theologiam. Incipit: <i>Omne datum optimum...</i> In hoc verbo tangitur origo omnis illuminationis.	dubium	dubium	certum	certum
20. Breviloquium. Incipit: <i>Flecto genua mea ad Patrem... ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.</i> Magnus doctor gentium.	genuinum	certum	certum	certum
21. Centiloquium. Incipit: <i>Ecce descripsi eam tibi tripliciter...</i> Informans Sapiens in his verbis.	certum	certum	certum	certum
22. Pharetra. Incipit: In conversionis meae primordio cum ob mentis recreationem auctoritates Sanctorum legerem.	spurium	spurium	certum	certum
23. Declaratio terminorum theologiae. Incipit: Omnipotens Deus Pater, Filius, Spiritus sanctus unus est Deus.	dubium	dubium	certum	certum
24. Compendiosum principium in Libros Sententiarum. Incipit: <i>Gyrum caeli circuivi sola</i> etc. Quam sit libri Sententiarum inaccessibilis cel- situs.	spurium	spurium	spurium	verisimile
25. Sententiae sententiarum carmine digestae. Incipit: O fons splendoris, vas dulcoris.	spurium	spurium	spurium	certum
26. De quatuor virtutibus cardinalibus. Incipit: De quatuor virtutibus cardinalibus sunt virtutes politicae.	non indignum	dubium	spurium	verisimile
27. De septem donis Spiritus sancti. Incipit: <i>Omne datum optimum...</i> Sanctus Iacobus apostolus.	dubium	certum	spurium	spurium
28. De resurrectione a peccato ad gratiam. Incipit: Paulus apostolus videtur firmiter asserere.	non indignum	certum	spurium	spurium
29. De tribus ternariis peccatorum infamibus. Incipit: Tres sunt ternarii peccatorum infames.	non indignum	spurium	dubium	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
30. Dieta salutis. Incipit: <i>Haec est via, ambulate in ea...</i> Magnam misericordiam facit qui erranti viam ostendit.	spurium	spurium	spurium	spurium
31. Meditationes vitae Christi. Incipit: Inter alia virtutum et laudum praeconia.	spurium	spurium	spurium	spurium
32. Lignum vitae. Incipit: <i>Christo confixus sum cruci.</i> Verus Dei cultor Christique discipulus.	non indignum	certum	certum	certum
33. De quinque festivitibus pueri Iesu. Incipit: Cum secundum virorum venerabilium.	spurium	spurium	spurium	certum
34. Officium de passione dominica. Incipit: Domine, labia mea aperies... <i>Invitator.</i> Christum captum et derisum, flagellatum et crucifixum, venite adoremus. <i>Hymn.</i> In passione Domini.	spurium	spurium	certum	certum
35. Opus contemplationis. Incipit: Iesus ineffabilis persona Trinitatis.	spurium	spurium	spurium	certum
36. Laudismus de sancta cruce. Incipit: Recordare sanctae crucis, Qui perfectam vitam ducis.	spurium	spurium	certum	certum
37. Philomena. Incipit: Philomena praevia temporis amoeni.	spurium	spurium	spurium	verisimile
38. De septem verbis Domini in cruce. Incipit: Iesu salutis hostia, salutis sacrificium.	spurium	spurium	certum	certum
39. Speculum B. M. Virginis. Incipit: Quoniam, ut ait beatus Hieronymus, nulli dubium est.	spurium	spurium	spurium	spurium
40. Officium de compassione B. M. Virginis. Incipit: Domine, labia mea aperies... <i>Invitator.</i> Cum Maria Virgine fervide ploremus, in sepulcro positum venite adoremus.	spurium	spurium	spurium	dubium

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
41. Corona B. M. Virginis. Incipit: Cum iucunditate memoriam nominis Mariae celebremus.	spurium	spurium	certum	certum
42. Carmina super canticum Salve Regina. Incipit: Salve Virgo virginum, stella matutina.	spurium	spurium	spurium	certum
43. Laus B. V. Mariae. Incipit: Ave caeleste lilium, Ave rosa speciosa.	spurium	spurium	spurium	certum
44. Psalterium minus B. M. Virginis. Incipit: Ave Virgo, vitae lignum.	spurium	spurium	spurium	verisimile
45. Psalterium maius B. M. V. Incipit: <i>Arripe illam, et exaltabit te... Psalm.</i> Beatus vir, qui diligit nomen tuum, Maria Virgo.	spurium	spurium	spurium	dubium
46. Sermones de decem praeceptis. Incipit: <i>Si vis ad vitam ingredi...</i> Verba ista scripta sunt in Matthaeo, et sunt verba Salvatoris.	spurium	spurium	certum	certum
47. Epistola vigintiquinque memorabilium. Incipit: In Christo suo dilecto... Qualicumque homine veteri iam exuto.	certum	dubium	certum	certum
48. De regimine animae. Incipit: Primum omnium necesse habes, anima mea.	incertum	dubium	certum	certum
49. Formula aurea de gradibus virtutum. Incipit: <i>Accedite ad Dominum et illuminamini...</i> Ius hominis est ad Deum accedere.	spurium	spurium	certum	verisimile
50. De pugna spirituali. Incipit: Eia nunc milites Christi, bellum spirituale ingressuri.	spurium	dubium	dubium	certum
51. Speculum animae. Incipit: <i>Arbor mala fructus malos facit</i> , dicit Dominus. Secundum Glosam interlinearem.	spurium	spurium	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
52. Confessionale. Incipit: In Dei tabernaculo, id est in sancta Ecclesia.	spurium	spurium	spurium	spurium
53. De praeparatione ad missam. Incipit: Ad honorem gloriosae et individuae Trinitatis.	incertum	dubium	certum	certum
54. De instructione sacerdotis ad se praeparandum ad celebrandam missam. Incipit: Ad missam celebrandam sex considerata sunt.	incertum	dubium	spurium	certum
55. Expositio missae. Incipit: <i>Christus assistens Pontifex</i> . Apostolus ad Hebraeos dicit illa verba de Domino Iesu.	spurium	spurium	spurium	certum
56. De sex alis Seraphim. Incipit: <i>Da occasionem sapienti...</i> Cum igitur ex levi saepe occasione.	genuinum	certum	certum	certum
57. Collatio de contemptu saeculi. Incipit: Septem sunt in mundo, quae si homo bene perpenderet.	dignum	dubium	certum	certum
58. De septem gradibus contemplationis. Incipit: Contemplativorum aquilinos obtutus acui.	spurium	spurium	spurium	certum
59. Exercitia quaedam spiritualia. Incipit: Ut in virtutibus conserveris, oportet.	spurium	dubium	dubium	certum
60. Fascicularii pars prima incipit: <i>Scire debes, quod quamvis omnia</i> . Pars secunda incipit: <i>Fasciculus myrrhae dilectus meus...</i> loquitur anima devota.	spurium	dubium	dubium	certum
61. Soliloquium. Incipit: <i>Flecto genua mea ad Patrem... ut impleamini in omnem plenitudinem Dei</i> . Apostolus Paulus, vas aeternae electionis.	dignum	certum	certum	certum
62. Itinerarium mentis in Deum. Incipit: In principio primum principium... <i>Beatus vir...</i> Cum beatitudo.	genuinum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
63. De septem Itineribus aeternitatis. Incipit: <i>Eum qui venit ad me non eieciam foras</i> , inquit Salvator. S. Augustinus de cognitione.	spurium	spurium	spurium	spurium
64. Incendium amoris. Incipit: Evigilans vero... <i>Ecce descripsi eam tibi tripliciter</i> . Cum omnis scientia.	spurium	certum	certum	certum
65. Stimulus amoris. Incipit: <i>Ad te, Domine, levavi animam meam</i> ... Currite gentes undique.	spurium	spurium	spurium	spurium
66. Amatorium. Incipit: Praesens opusculum qui legerit... Ad te sermo meus dirigitur, quisquis.	spurium	certum	dubium	certum
67. De Ecclesiastica Hierarchia. Incipit: <i>Invisibilia Dei per ea quae facta sunt</i> ... A magnitudine enim speciei et creaturae... Ex quo apparet manifeste, quod humanus intellectus.	certum	genuinum	certum	certum
68. Legenda S. Francisci. Incipit: <i>Apparuit gratia Dei</i> ... in servo suo Francisco omnibus vere humilibus.	genuinum	certum	certum	certum
69. Expositio in regulam fratrum Minorum. Incipit: <i>Quicumque hanc regulam secuti fuerint</i> ... Hanc plane puto regulam.	certum	dubium	certum	certum
70. Determinationes quaestionum circa regulam S. Francisci. Incipit: Cum inter alios ordines religiosorum.	certum	certum	certum	certum
71. Quare fratres minores praedicent et confessiones audiant. Incipit: Quia plerique dubitant et quaerunt.	certum	certum	certum	certum
72. Libellus apologeticus in eos qui Ordini fratrum Minorum adversantur. Incipit: Praeter hoc quod surripitis clericis eleemosynas.	certum	certum	certum	certum
73. De tribus Quaestionibus ad magistrum innominatum. Incipit: Innominato magistro... Proponis carissime.	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
74. De paupertate Christi contra magistrum Gulielmum. Incipit: Quaesuo est de paupertate, et quaeruntur duo.	certum	certum	certum	certum
75. Quod Christus et Apostoli et discipuli eius discalceati incesserunt, sive de sandaliis Apostolorum. Incipit: Talis lector, tali lectori... Quoniam secundum Apostolum Ioannem.	certum	certum	certum	certum
76. Apologia pauperum. Incipit: Summi legislatoris inviolabili constat definitione sancitum.	certum	certum	certum	certum
77. Epistola ad quendam Provinciale Ministerium. Incipit: In Christo sibi carissimo fratri... Quoniam ad hoc potissimum.	certum	certum	certum	certum
78. Epistola ad Ministros Provinciales et Custodes. Incipit: In Christo sibi carissimis... Licet insufficientiam meam.	genuinum	certum	certum	certum
79. Biblia pauperum. Incipit: Tanta pollet excellentia... Creatio rerum fuit ita mirabilis.	spurium	spurium	spurium	spurium
80. Alphabetum religiosorum. Incipit: <i>Vias tuas, Domine, demonstra mihi</i> ... Obsecro te, Deus meus.	spurium	spurium	dubium	dubium
81. Alphabetum religiosorum incipientium. Incipit: Ama paupertatem, sis vilibus contentus.	spurium	spurium	certum	verisimile
82. Collationes octo. Incipiunt: Vide, anima mea, innovata mirabilia veritatis.	spuriae	spuriae	spuriae	spuriae
83. Speculum disciplinae ad Novitios. Incipit: Ad honestatem tendentes in primis necessarium habent.	spurium	spurium	spurium	certum
84. De profectu religiosorum liber primus. Incipit: Collationes meas... In priori formula novitiorum.	spurium	spurium	spurium	verisimile

ORDO EDITIONIS VATICANAE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
85. De profectu religiosorum liber secundus. Incipit: Profectus religiosi septem processibus distinguuntur.	spurium	spurium	spurium	spurium
86. De institutione novitiorum, pars I. Incipit: Primo semper debes considerare, ad quid veneris. Pars II. Incipit: Si vis in spiritu proficere.	spurium	spurium	spurium	verisimile
87. Regula novitiorum. Incipit: <i>Renovamini in novitate sensus vestri...</i> Hoc dicit Apostolus ad Romanos.	spurium	spurium	certum	certum
88. Remedium defectuum religiosi. Incipit: Simplissimo animo hesternae luce ad me accedebas, frater Roberte.	spurium	spurium	certum	certum
89. De perfectione vitae ad Sorores. Incipit: <i>Beatus homo, quem tu erudieris, Domine...</i> Neminem censi sapientem fateor.	certum	certum	certum	certum
90. Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei. Incipit: Omnipotens Deus Pater, Filius et Spiritus sanctus, unus est atque trinus.	dubium	spurium	dubium	dubium
91. De sex alis Cherubim. Incipit: Prima ala est confessio.	dubium	spurium	spurium	dubium
92. De modo confitendi et de puritate conscientiae. Incipit: Quoniam fundamentum et ianua virtutum.	spurium	spurium	certum	verisimile
93. Mystica theologia. Incipit: <i>Viae Sion lugent...</i> Licet Hieremias propheta dixerit hoc verbum.	dubium	spurium	spurium	dubium
94. Compendium theologiae veritatis. Incipit: Veritatis theologiae sublimitas.	spurium	spurium	spurium	spurium

Quo magis innotescat differentia, quae est inter laudatos censores de operibus S. Bonaventurae iudicantes, praemissam tabulam in compendium redigimus, opera omnia in illa contenta, iisdem distincta numeris, in tres classestribuendo,

quarum prima opera certa, digna et verisimilia, altera dubia, tertia vero spuria referat iuxta varias censorum sententias. Sunt igitur sequentibus numeris indicata opera, nimirum :

	Apud Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Sbaraleam	Apud P. Bonelli
I. CERTA	sub N. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 13. 16. 17. 18. 20. 21. 26* 28* 29* 32* 47. 56. 57* 61* 62. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 89.	6. 7. 15. 16. 17. 18. 20. 21. 27. 28. 32. 56. 61. 62. 64. 66. 67. 68. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 89.	3. 5. 6. 7. 8. 9. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 32. 34. 36. 38. 41. 46. 47. 48. 49. 51. 53. 56. 57. 61. 62. 64. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 81. 87. 88. 89. 92.	1. 2. 3. 5. 6. 7. 8. 9. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 29. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 41. 42. 43. 44. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 64. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 81. 83. 84. 86. 87. 88. 89. 92.
II. DUBIA	sub N. 12. 13. 14. 19. 23. 27. 48. 53. 54. 90. 91. 93.	8. 9. 10. 11. 19. 23. 26. 47. 48. 50. 53. 54. 57. 59. 60. 69.	29. 50. 59. 60. 66. 80. 90.	40. 45. 80. 90. 91. 93.
III. SPURIA	sub N. 1. 2. 10. 11. 22. 24. 25. 30. 31. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 49. 50. 51. 52. 55. 58. 59. 60. 63. 64. 65. 66. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 92. 94.	1. 2. 3. 4. 5. 12. 13. 14. 22. 24. 25. 29. 30. 31. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 49. 51. 52. 55. 58. 63. 65. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 90. 91. 92. 93. 94.	1. 2. 4. 10. 11. 24. 25. 26. 27. 28. 30. 31. 33. 35. 37. 39. 40. 42. 43. 44. 45. 52. 54. 55. 58. 63. 65. 79. 82. 83. 84. 85. 86. 91. 93. 94.	4. 10. 11. 27. 28. 30. 31. 39. 52. 63. 65. 79. 82. 85. 94.

Hinc patet, Venetos editores plura quam ceteros inter spuria coniecisse, atque parum discrepare ab Oudino in quantitate operum quam auferunt vel concedunt Seraphico Doctori. Quae enim numeris asterisco distinctis sub prima classe occurrunt nec omnino certa nec aperte dubia sunt apud Oudinum, sed tantum digna vel non indigna Bonaventura. Pater vero Bonelli pauca inter dubia et spuria recenset, atque iis tam multis editionis Vaticanæ operibus, quae S. Bonaventurae adscribit, ea multa addenda sunt, quae in Supplemento ipsemet vulgavit ac pariter Seraphico adscripsit, quorum catalogus hic sequitur.

CATALOGUS OPERUM SUPPLEMENTI

A BENEDICTO BONELLI PRIMO EDITORUM

CUM NOTIS QUIBUS EADEM

S. BONAVENTURAE ADIUDICANTUR.

1. In Genesis cap. II. Commentariolum de plantatione paradisi. Incipit: <i>Plantaverat autem Dominus Deus...</i> Sicut in Christum pie intendentibus aspectum carnis.	certum
2. Tractatus in Psal. 45. de studio divinarum litterarum seu de contemplatione et scientia Dei. Incipit: <i>Vacate et videte, quoniam ego sum Deus.</i> Sicut inter omnia nihil Deo altius et melius.	certum
3. Expositio in Canticum Canticorum. Incipit: In speculo brevi et aperto contueri volentibus.	certum
4. Tractatus in cap. I. Ezechielis de sacrae Scripturae mysterio. Incipit: <i>Cum essem in medio captivorum...</i> Conscondere cum Paulo volentibus.	certum
5. Tractatus in cap. X. Ezechielis de sacrae Scripturae materia. Incipit: <i>Ingredere in medio rotarum...</i> Scripturarum sanctarum pelagus et abyssus.	certum
6. Sermo de Seminante, seu Expositio parabolarum evangelicarum de regno caelorum. Incipit: <i>Simile est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen...</i> Detinebant illum, ne discederet.	certum
7. Commentarius in Evangelium sancti Joannis. Incipit: <i>Ecce intelliget servus meus...</i> Quia commendatio auctoris redundat in opus.	certum
8. Commentarius in Apocalypsim. Incipit Prologus Gilberti: <i>Omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu...</i> Iuxta illud: <i>Fili, accedens ad servitutem Dei...</i> Prologus auctoris incipit: Praemittitur huic libro prologus magistralis. Expositio incipit: <i>Apocalypsis Iesu Christi.</i> Iste liber in duas partes dividitur.	certum
9. Commentariolum in vers. 8. cap. IV. Apocalypsis, de Doctrina evangelica. Incipit: <i>Quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas...</i> Superineffabilis altitudo doctrinae Evangelistarum.	certum

10. Commentarius in vers. 1. cap. V. Apocalypsis, de Scripturarum sanctarum dignitate et excellentia. Incipit: <i>Vidi in dextra sedentis super thronum...</i> Consideranti mihi Scripturarum sanctarum pelagum infinitum.	certum
11. Tractatus de Vite mystica, sive Planctus de Passione Domini. Incipit: <i>Ego sum vitis vera.</i> Iesu benigne, vitis vera.	verisimile
12. Arbores de vitiis et virtutibus. Incipit: Superbia radix omnium vitiorum — Humilitas radix virtutum omnium.	certum
13. Tractatus de humilitate. Incipit: Ad altitudinem humilitatis videndam.	certum
14. Tractatus brevior de tribus virtutibus, humilitate, patientia et caritate. Incipit: Quae potavi de fontibus Salvatoris, effundam.	verisimile
15. Orationes. Incipiunt: O Domine Iesu Christe, qui propter me tibi non pepercisti.	certum
16. Paraphrasis ascetica dominicae orationis. Incipit: <i>Pater noster.</i> O immensa clementia! O ineffabilis benignitas!	verisimile
17. Expositio eiusdem brevior. Incipit: <i>Pater noster</i> privilegio conditionis, sacrificio recreationis.	certum
18. Meditatio super salutatione angelica. Incipit: <i>Ave Maria gratia plena, Dominus tecum.</i> Tibi, Domine Deus, gratias offero.	verisimile
19. Meditatio, sive de regimine animae. Incipit: <i>Ave Maria, gratia plena...</i> Primum omnium necesse habes, Christi ancilla.	certum
20. De silentio ad quandam sanctimonialem. Incipit: Attende, quod natura dedit homini unicum os.	certum
21. Ordinarium vitae religiosae, sive de partibus domus religiosae. Incipit: <i>Religio munda et immaculata...</i> Ut ait B. Augustinus de vera religione.	certum

22. Sex mandata fratri cuidam iuveni tradita. Incipit: Fili mi iuvenis, si vis sine macula.	certum
23. Sex cautelae ad castitatem servandam. Incipit: Prima, ut homo temperate comedat et bibat.	certum
24. De humano iudicio. Incipit: Triplex distinguitur iudicium de proximo.	certum
25. De decem praeceptis divinae Legis, Incipit: <i>Si vis ad vitam ingredi...</i> In isto verbo scripto Matth. XIX, describit Salvator noster.	certum
26. Ars concionandi. Incipit: Omnis tractatio Scripturarum, ut ait Augustinus.	certum
27. Collationes de septem donis Spiritus sancti praedicatae, in sermones octo distributae. Incipit: <i>Hortamur vos, ne in vacuum...</i> Hortatur nos Apostolus in his verbis.	certum
28. Sermones de laude melliflui Nominis D. N. I. C. Incipit: Mulier Chananaea precibus importuna.	certum
29. Sermones de diversis. Incipit: <i>Cum eiecta esset turba, intravit Iesus...</i> In his verbis quatuor considerata occurrunt.	certum
30. Sermones triginta duo de Eucharistia... Incipit: De sacrosancto Corporis Domini locuturi Sacramento.	certum
31. Sermo singularis de Corpore Christi. Incipit: <i>Confiteantur Domino misericordiae eius... victos in mendicitate et ferro.</i> In hoc verbo David propheta excitat nos.	certum
32. Legenda S. Clarae. Incipit: Quasi veterani mundi senecta vergente.	verisimile
33. Lectiones novem in festo S. Clarae. Incipit: Venerabilis Christi sponsae Deoque dicatae Virginis Clarae.	verisimile

34. Lectiones novem in translatione S. Clarae. Incipit: Admirabilis et venerabilis virgo Clara.	certum
35. Legenda minor S. Francisci. Incipit: <i>Apparuit gratia Dei Salvatoris nostri...</i> in servo suo Francisco, quem Pater misericordiarum.	certum
36. Novem lectiones de canonizatione et de translatione S. Francisci. Incipit: Franciscus igitur servus et amicus Altissimi.	certum
37. Epistola ad fratrem de imitatione Iesu Christi. Incipit: Frater, loquitur B. Augustinus ad Dominum Iesum Christum.	certum
38. Epistola ad fratrem Laurentium. Incipit: In Christo sibi carissimo... Dignum est et consonum rationi.	certum
39. Epistola ad fratres universos. Incipit: Universis fratribus praesentes litteras inspecturis... Cum ego relatione perceperim.	certum
40. Epistola ad fratres custodem et guardianum Pisarum. Incipit: In Christo sibi carissimis fratribus... Sororibus monasterii de Pisis.	certum
41. Epistola ad abbatem Beatae Mariae Blesensis. Incipit: Venerabili et religioso viro... Desiderio multo desideravi.	certum
42. Rhythmica et leonina carmina de arbore vitae. Incipit: O crux frutex salvificus... Quam flos exornat.	certum
43. Contemplatio duodecim fructuum arboris sanctae crucis. Incipit: O crux frutex salvificus... Cuius flos aromaticus.	certum
44. Meditationes carmine scriptae in septem verba, quae in cruce Christus Dominus protulit. Incipit: Iesu salutis hostia, salutis sacrificium.	certum
45. Leonina carmina de doctrina proficiendi. Incipit: Laus, honor, o Christe, tua gloria sit liber iste.	certum

« Quoniam igitur, ut allata superius comprobant, eruditi viri, qui vel opera S. Bonaventurae ediderunt, vel in eadem censoriam virgulam exercuerunt, in tam oppositas abeunt sententias, ut plurima opera, quae alii legitima censent, ab aliis inter spuria vel dubia reiiciantur, quisque hanc sibi obviam quaestionem instituat necesse est, unde tanta opinionum diversitas in viris ceteroquin eruditione praeclaris, de re tam gravi iudicantibus ».

« Sane ad Oudinum quod attinet, abreptum cum saepe fuisse a partium studio animoque in rem catholicam hostili ad denegandam S. Bonaventurae maiorem eius partem operum, aequo iure affirmari potest. Quamvis autem longe saepius quam ceteri in censendis S. Bonaventurae operibus et gestis erraverit ipse, haud tamen semper aut vera negavit opera, aut spuria inique iudicavit. Unde in aliquibus cum eo conveniunt et posteriores critici, et nobis etiam convenire necessum erit. Sed mirum profecto est, quod posteriores Oudino censores, quamvis Franciscuales et eruditi viri atque veritatis amantissimi, in pluribus iudicandis operibus minime inter se conveniant et quandoque opus idem, quod Oudinus ut legitimum admittit, ab illis ut adulterinum respuatur. Quod quidem satis ostendit, eos bona fide se gessisse ac nullatenus ob amorem Ordinis, cuius erant alumni, et Seraphici Doctoris, cui maxime addicti erant, sibi ac aliis fucum facere voluisse ».

« Ut quod modo asseruimus comprobemus, *Epistolam viginti quinque memorabilium*, supra in elencho operum editionis Vaticanae sub n. 47 indicatam, genuinam agnoscit Oudinus; at non idem sentiunt Veneti editores, qui eandem dubiam esse volunt. *Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei*, ibidem sub n. 90 relata, dubia est apud illum, apud hos spuria. *Opus de quatuor virtutibus cardinalibus*, sub n. 26, Oudinus habet non indignum Bonaventura, Veneti editores dubium, P. Sbaralea spurium, sed P. Bonelli ut verisimile Bonaventurae adscribit. En igitur opus, cui omnes pene notae, quibus opera quoad auctorem suum comparata distinguuntur, appositae sunt. Non negat Oudinus, legitimum esse foetum S. Bonaventurae *Commentarium in Evangelium S. Lucae*, sub n. 9; at Veneti editores dubium habent, Sbaralea et Bonellus certum tenent. Dubitat Oudinus de opere, quod sub n. 27 *a septem donis Spiritus Sancti* inscribitur; Veneti autem editores certum existimant; Sbaralea et Bonellus inter spuria recensent. Ex eiusdem Sbaraleae iudicio illegitima sunt opera, quae sub n. 1, 2, 42, 43, 54, 55 continentur, sed haec ipsa ut germana habenda essent ex P. Bonelli sententia ».

« Ut de Oudino et editoribus Venetis taceamus, causa, quare P. Sbaralea multa Seraphico restituerit a prioribus ablata, in eo ponenda est, quod hac in re maiore peritia et eruditione excelluit ac diligentius omnes rationes expendit. Quod denique P. Bonelli multo plura quam Sbaralea Doctori Seraphico vindicaverit, inde profecto factum esse censemus, quod ipse solus, postquam critica ars vigere coepit, data opera, incredibili labore et maxima diligentia, omnia quae potuit monumenta exploravit et explorari fecit atque multos annos insudavit ad iustum de illis ferendum iudicium ».

Nihilominus ratio, ob quam laudati censores ita inter se in diiudicandis operibus dissentiunt etiam aliunde petenda esse videtur quam a defectu eruditionis, diligentiae et laboris. Duplex occurrit huius dissensionis et incertitudinis causa.

« Prima nempe est defectus antiquorum nomenclatorum, qui nunquam integrum, sed succinctum nimis operum S. Bonaventurae indiculum texuerunt, dum in eo, paucis definite exhibitis, plura alia duntaxat generalioribus verbis, ex. gr. *et multa alia*¹, indicarunt. Nemo autem nescit, in affirmandis vel respueendis auctorum operibus auctoritas aequalium vel proxime succedentium scriptorum maximum constituere extrinsecum argumentum; quo deficiente, ii qui ex intrinseco tantum argumento iudicant, nempe ex stilo et phrasi doctrinaeque cum aliis eiusdem auctoris germanis operibus similitudine, semper fere in diversas abeunt sententias ».

« Altera vero discrepantium iudiciorum ratio in defectu consistit bonae notae codicum mss., ab iisdem qui sententiam dicere debent inspectorum. Manuscripti enim codices, auctoris nomen prae se ferentes, quo antiquiores sunt proximiusque accedunt ad aetatem auctoris, eo maioris sunt ponderis ad opera eidem asserenda et recte supplent antiquorum nomenclatorum defectum. Quandocumque itaque hi tacent, ad litem dirimendam recurrendum erat ad mss. codicum auctoritatem. Quod profecto neque Oudinus neque Veneti editores fecerunt, unde ipsis aberrare obvium nimis. Consuluerunt quidem auctores, qui de scriptis et scriptoribus ecclesiasticis agunt, atque etiam catalogos, quos ad manus habere poterant, codicum manuscriptorum; sed compertum est, tam in his quam in illis errores multos occurrere ac plurima fuisse praetermissa ».

« Quam ob rem Benedictus Bonellus ad veritatem magis accessit, cum codices mss. operum S. Bonaventurae plurimos pervestigaverit, quorum auctoritate fultus tum plurima ex editis tam certo Bonaventurae asseruit, ut numquam postea in dubium revocari possent, tum anecdota reperit multa, quibus tria laudati Supplementi implevit ediditque volumina ».

Haec pro veritate et iustitia in favorem sententiae P. Bonelli dicenda erant; attamen concedendum est, non semper standum esse iudicio P. Bonelli, etiam quando bene refutavit argumenta illorum, qui aliquod opus non a S. Bonaventura scriptum esse asseruerunt. Nam progressus ille magnus in scientia antiquiorum temporum, qui hac nostra aetate factus est, nova multa in lucem protulit documenta historica, quae si P. Bonelli cognovisset, sine dubio in aliam ivisset sententiam. Ipse P. Fidelis multa detexit documenta, quae iudicium P. Bonelli de pluribus operibus, quae genuina declaravit, prorsus evertunt². Quod ipse P. Fidelis pluribus exemplis probat³.

Ita *Expositio in Psalterium*, supra in catalogo sub N. 3 posita, a solis Venetis editoribus spuria declarata, ab Oudino, Sbaralea et Bonelli certum S. Do-

¹ His et similibus, nempe *et multa alia*, *et alia*, *et quam plurima alia*, *et alia plura* etc., indiculum operum S. Bonaventurae claudunt Martinus Monachus Fuldensis, Salimbene Parmensis, Bartholomaeus Pisanus, Ioannes Gerson, anonymus Stronconiensis, Iacobus Oddo Perusinus, Gulielmus Eisengreinus, Antonius Eugubinus, Octavianus de Martinis, Robertus de Licio, Gulielmus Norrilongus, Ludovicus Prutenus, Ioannes Franciscus de Pavinis, Ioannes Trithemius, Ludovicus Granatensis, Franciscus Gonzaga, Mauritius Bressius, Marianus Florentinus etc.

² Ipse enim Bonelli paucissimas Italiae tantum bibliothecas perlustravit. Plurimas quidem perlustrari fecit a duobus sociis PP. Theodoro de Gavatio et Floriano de Tridento, sed pariter in Italia tantum. Et praeterea ipsi nonnisi quae catalogi bibliothecarum S. Bonaventurae tribuebant manuscripta opera inspexerunt. Multae vero sunt bibliothecae Italicae, quas illi non adierunt, et nullas penitus extra Italiam perquisierunt. Recte igitur monuit P. Bonelli, bibliothecas fore perlustrandas ad novam editionem anecdotis locupletandam.

³ Ratio, p. II. pag. 107 seq.

etoris opus dicitur. Attamen quamvis Bonelli egregie refutet leves Venetorum rationes, hi nihilominus verum concluserunt, licet ex rationibus non veris. Nam P. Fidelis loc. cit. ex manuscriptis S. Bonaventura antiquioribus evidenter probat, istam expositionem restituendam esse *Michaeli Meldensi*, Archiepiscopo Senonensi, qui obiit anno 1199.

Opusculum *de sex Alis Cherubim* (N. 91 in catalogo supra posito), quod editores Vaticanae, Waddingus, Oudinus et Bonelli velut dubium Bonaventurianis accensent, recte inter spuria reiicitur a Sbaralea et editoribus Venetis, cum, teste P. Fideli, inveniatur scriptum in codicibus ante S. Bonaventuram natum confectis.

Similiter iudicandum de *Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei* (N. 90 in catalogo), ab Oudino, Sbaralea et Bonelli ut dubium, a Venetis editoribus ut spurium recensitum. Iam enim invenitur in duobus codicibus saeculi noni vel decimi. Alia etiam iudicia P. Benedicti Bonelli de pluribus opusculis, quae certis vel verisimilibus scriptis Seraphici Doctoris adscribit, novis accedentibus documentis, amplius non possunt sustineri. Hoc valet imprimis de nonnullis libris asceticis et versibus, de variis sermonibus et etiam de illo *Commentario in Apocalypsim*, qui implet secundum tomum laudati *Supplementi*. Sed de hoc in prolegomenis ad singula opera et in dissertatione de vita et scriptis S. Bonaventurae, ut suo loco, tractandum est. Haec tamen modo innuere volumus, ut benevolus lector certior fiat, summum studium nostrum in eo esse, ut solam veritatem detegamus, nosque nullatenus velle Bonaventuram nostrum alienis ornare operibus, cum certum sit, nec ipsum talibus indigere, nec SS. Doctores Ecclesiae alienis scriptis coli ac decorari velle.

Tertius defectus praecedentium editionum generalium in hoc consistit, quod nulla earum exhibet omnia opera S. Bonaventurae, quae adhuc exstant.

Primo quidem lamentamur, opera a P. Bonelli in *Supplemento* edita, quorum non pauca certo sunt genuina, hucusque fere incognita remansisse. Nam *Supplementum* illud adhuc rarius invenitur quam eiusdem Prodrömus, «cum siquidem, ut dicit P. Fidelis¹, in nulla ego publica bibliotheca Galliae, Angliae, Belgii et Helvetiae illud invenerim, ac raro occurrat in Italiae bibliothecis, rarius quoque in Germanicis».

Opera in hoc Supplemento contenta etiam in novissima editione Parisiensi omissa esse iam monuimus². Manifestum est, ex his operibus vel opusculis saltem ea quae certa vel verisimilia sunt, distributa pro eorum indole in varias classes, illis addenda esse, quae Vaticana complectitur editio, ita ut tum haec, tum alia post editionem *Supplementi* detecta ad unitatem coalescant ordinatam simul et distinctam unumque corpus apte formatum efficiant. Hoc faciendum esse iam P. Bonelli observavit³, ubi ad rem ita dicit: «Haec habui undique

¹ Ratio, pag. 45.

² Editor Parisiensis nedum Prodrömus, sed et Supplementum prae manibus habuisse videtur. Tomo enim undecimo editionis a se curatae, p. I, germanam S. Bonaventurae Postillam in S. Joannis Evangelium sequente nota allegavit: «Hanc alteram postillam, anno 1772 a Ministro Generali Ordinis Fratrum Minorum Paschali a Varisio sub Clementis XIV. auspiciis Tridenti primum editam, in lucem denuo prodere serius ocus, si Deus det, nostris profecto in votis est. Sed fateri cogimur id fieri a nobis non posse, nisi post absolutam, quae superest, editionis Vaticanae, si maxis, Venetae materiam». Verius dicendum, integrum Supplementum, quod et praefatam complectitur Postillam, a *Benedicto Bonelli* editum fuisse, dicatum vero Ss. Domino Clementi XIV. a Ministro Generali Ordinis Fratrum Minorum Paschali a Varisio.

³ Suppl. tom. III. pag. VIII.

conquisita, naviter collecta, a librariorum mendis quam plurimis repurgata ac eo, quo par erat, studio pro mei ingenioli modulo comparata in hoc tertio volumine vulganda; quae ceteris in primo et secundo volumine editis superaddita Supplementum Sixtinae editionis absolvunt, quaeve si aliquando, superis faventibus, nova editio operum Seraphici Doctoris paretur, uti multis fore in votis intellexi, locum una cum reliquis, quae reapse sunt eius, obtinere poterunt; tuncque vel ipsa separanda erunt nedum ab apocryphis, verum et ab illis supposititiis, quae ad suos legitimos auctores, potissimum Ordinis Minorum, quemadmodum in Prodromo tradidi, quasi *iure postliminii* redibunt».

Secundo constat, quod nec *P. Benedicto Bonelli* licuit pro temporis illius ratione omnia detegere et colligere opera Seraphici Doctoris, quae ab antiquis nomenclatoribus vel a bibliothecarum catalogis ipsi attribuuntur. Quapropter ex indiculo anecdotorum, ab eo in Prodromo lib. VIII., part. IV. relicto, sequentia excerptimus, quae ipse non edidit, vel quia ubi laterent nescivit, vel quia in bibliothecis valde dissitis servata propriis oculis explorare non potuit. Ea porro sunt:

1. *Sermo habitus in Concilio generali Lugdunensi*, cuius principium: *Exurge Ierusalem, sta in excelso et circumspice ad orientem, et inde collige filias tuas ab oriente usque ad occidentem.* — Hoc discimus ex coaevo scriptore apud collectionem Labbeanam Conciliorum, ex Baptista de Iudicibus et Marco Ulyssiponensi.

2. *Sermones ad clerum*, descripti a fratre Marco de Monte Feltro, eorundem auditore. — Ex coaevo Salimbeno Parmensi.

3. *Conciones ad fratres*, Bononiae habitae. — Ex eodem Salimbeno Parmensi.

4. *Sermo de B. Francisco* in Capitulo generali Parisiensi. — Ex Ubertino de Casali et S. Bernardino Senensi.

5. *Postillae in libros Salomonis.* — Ex coaevo Ptolomaeo Lucensi Ordinis Praedicatorum, S. Thomae Aquinatis auditore et confessario, et ex Martino Fuldensi.

6. *Postillae in Job.* — Ex Ptolomaeo Lucensi, Martino Fuldensi et Joanne Mahusio.

7. *Postillae in Epistolas Pauli.* — Ex iisdem Ptolomaeo, Martino et Mahusio.

8. *Sermo de B. Francisco*, habitus in loco S. Mariae de Portiuncula. — Ex Bartholomaeo Pisano.

9. *Compendium de adventu Antichristi.* — Ex Gulielmo Vorrilongo.

10. *Officium Corporis Christi*, diversum ab eo quod S. Thomas composuit. — Ex Francisco Samsone, Gabriele Barleta et Anonymo Pistoriensi.

11. *Sophismata.* — Ex Ioanne Francisco Pavino.

12. *De quatuor operibus religiosorum.* — Ex eodem F. Pavino.

13. *Epistola ad Michaëlem Imperatorem Graecorum.* — Ex eodem Pavino et Petro Rodulphio.

14. *De divisione rerum universi.* — Ex iisdem Pavino et Rodulphio.

15. *Laudatorium.* — Ex Ludovico Pruteno.

16. *Liber de imitatione Christi.* — Ex Bernardino de Bustis.

17. *Commentaria in duodecim Prophetas minores.* — Ex Joanne Mahusio.

18. *Commentaria in Marcum.* — Ex eodem Mahusio.

19. *Commentaria in Epistolas Canonicas.* — Ex eodem Mahusio.

20. *Compendium metricum scholasticum utriusque Testamenti*, incipiens: *Mundus fit in principio*. — Ex Sixto Senensi.

21. *Sermo*, in quo mentio fit de multiplici fratrum dubitatione circa ea quae in regula continentur, inter eos exorta tempore fr. Joannis Parentis Generalis Ministri. — Ex mss. chronicis XXIV. Ministrorum Generalium.

22. *Tractatus de signis universalibus*. — Extabat in Tabulario Assisiensi.

23. *Quaestiones super quatuor libros Topicorum*. — Ibid.

24. *Quaestiones super quatuor libros Metheororum*. — Ibid.

25. *Quaestiones super librum de Generatione*. — Ibid.

26. *Viridarium consolationis*. — In biblioth. Casin., Veneto-Vineana ac Turonensi S. Martini.

27. *Regulae theologicae*. — In biblioth. Parisiensi Regia.

28. *De quatuor gradibus vitae spiritualis*. — Ibid.

29. *Summa poenitentialis*. — Ibid.

30. *Epistolae declarantes regulam S. Augustini*. — In biblioth. Traiectina ad Rhenum.

31. *Dialogus de creatione mundi et eius redemptione*. — In biblioth. Traiectina et Buxhaimiensi.

32. *Dialogus de statu Ecclesiae militantis*. — In biblioth. Wolffenbutana.

33. *Tractatus physicus*. — In biblioth. Lipsiensi Paulina.

34. *In octo libros* (seu potius epistolas) *Doctoris gentium*. — In biblioth. Collegii Mertonensis in Anglia.

Observandum porro est, plura huius elenchi opera falso in catalogis ut inedita et genuina opera S. Bonaventurae enumerari; ex. gr. ultimus numerus, qui exhibet titulum: *In octo libros Doctoris gentium*, nihil aliud est quam Breviloquium, ut propriis oculis inspexit P. Fidelis¹. Similiter ille *Tractatus physicus* (sub N. 33), qui notatur in catalogo antiquo bibliothecae Lipsiensis, pauca sunt tantum folia alicuius anonymi, alia manu scripta, quae colligata sunt alicui operi S. Bonaventurae.

Alia multa opera, quae in codicibus S. Bonaventurae vel vere vel falso attribuuntur, a P. Fideli detecta et breviter descripta sunt². Non pauca alia post 1874, sive post editionem istius libri, ab eodem inventa sunt. De omnibus his suo loco erit disserendum. Hoc loco sufficiat dicere, inter multa, immo plurima spuria vel dubia huiusmodi scripta etiam aliqua genuina et non parvi momenti opera Seraphici Doctoris haberi. Prae ceteris memoratu dignae sunt non paucae *Quaestiones* quas vocant *disputatas*, et praeter *Commentarium in Ioannem* genuinum, a P. Bonelli iam editum, ineditae *Collationes in Ioannem*. Alii adhuc sunt vel certo vel probabiliter genuini tractatus ad asceticam et mysticam spectantes, nec non plurimi sermones, qui nunquam sunt impressi.

III.

Quae hucusque dicta sunt, iam sufficere videntur ad probandum, tum *oportunum* esse novam omnium operum S. Bonaventurae editionem adornare, ut

¹ Ratio, pag. 56.

² Ratio, pag. 248-318.

defectus recensiti, quantum fieri possit, tollantur; tum *necessarium* esse ad hunc scopum obtinendum arduos et diuturnos labores subire. Et primo quidem patet, nec textum apte posse a vitiis purgari et integritati suae restitui, nec iudicium de authenticitate singulorum operum securius ferri, nec anecdota ex bibliothecarum pulvere extrahi, nisi studiose recurratur ad auctoritatem antiquiorum codicum manuscriptorum. Hoc autem fieri non potest, nisi prius diligens facta sit disquisitio circa codices manuscriptos aliaque ad rem spectantia documenta, quae adhuc in tot bibliothecis conservantur. Hoc iam *P. Bonelli* observavit¹, monendo, «ut in nova editione curanda, nulla eorum quae desunt et in bibliothecis aut tabulariis adhuc latent perquisitio omittatur, nullaue diligentia ad eam locupletandam anecdotis». Hanc autem perquisitionem antiquorum monumentorum perfecte fieri non posse, nisi bibliothecae ipsae adeantur et perscrutentur, satis constat inter criticae artis peritos, et a *P. Fideli* variis rationibus et exemplis confirmatur².

Hoc pro certo habens, *P. Fidelis* incredibili labore et diligentia hanc provinciam sane difficilem suscepit et ita perfecte peregit, ut hucusque, quantum scimus, pro nullo auctore edendo tot bibliothecae ab uno viro perlustratae unquam fuerint. Quoad hanc partem idem Pater sociis suis fere nihil faciendum reliquit nisi arduam spartam, immensam documentorum et notitiarum silvam cribrandi et suo loco criticae artis lance ponderandi. Dolendum sane, quod ipse, qui non vulgari ad criticam artem exercendam ingenio et singulari experientia praeditus erat, difficilem hunc laborem, morte praereptus, exsequi non potuerit.

Ne autem fructus tanti laboris perirent, si primus auctor, imperfecto opere, morte deficeret, quod iam toties aliis inceptis contigit, et insuper, ut auxilium a sociis ad immensum laborem exantlandum haberet; collegium instituendum esse iudicavit, in quo plures Ordinis sui socii, a ceteris curis absoluti, coniunctis viribus huic operi perficiendo incumbere possent. «Vita namque, inquit, et vires unius hominis haud sufficerent editioni adornandae *S. Bonaventurae* operum eo modo, quo nos paramus. Huiusmodi editionem curare opus est permagnum, quod promoveri et perfici nequit nisi a plurium virorum societate, cuius membris, morte aut alia causa deficientibus, alia substitui possint ab eo qui societati praesit vel eam instituerit. Ad huius generis societates instituendas et servandas maxime idonei sunt Ordines regulares et congregationes hominum religiosorum, uti exempla plura praeteritorum temporum atque etiam nostrorum abunde testantur. Neque quod plures viri et per plures annos, a ceteris quibuscumque curis absoluti, in unum pene laborem incumbant, antiquitatis anecdota monumenta et celebriorum auctorum opera in lucem edendi, aut operam perdi aut minus utilitatis inde Ecclesiae et hominum societati provenire, quam si aliis vacarent illi studiis, censendum est. Nam optime observat clarissimus *P. Franciscus Combefis* Ordinis Praedicatorum³ «plus *fere* mereri de re christiana ac litteraria, qui superioris aetatis ecclesiastica monumenta, quibus lux aliqua veritatis accendatur, fidesque ac traditio defendatur, sedulo recensita in vulgus edant, quam qui suo Marte ac ingenio suis novis Ecclesiae messem augment.

¹ Supplem. tom. III. praefatio pag. 8.

² Ratio, pag. 35 seqq.

³ Biblioth. Graecorum PP., Auctar. noviss., Paris. 1672, P. I. in praemonitione ad lectorem.

Quamquam plures illud alterum magis ambiant, atque ad laudem proclivius ultro rapiat, primum, quasi durioris operae nec sic ad laudem pronum, eruditorum pars plurima negligat atque respuat ». — Hoc quod ille optaverat collegium revera institutum esse iam supra commemoravimus. Interim in decursu undecim annorum ab alumnis huius Collegii S. Bonaventurae et ab aliis sociis P. Fidelis, sive ordinariis sive extraordinariis, plurimi codices manuscripti, undique conquisiti, cum editionibus impressis collati sunt ad colligendas lectiones variantes. Non pauci integre descripti sunt, si agebatur de opere aliquo anecdoto vel ex ore dicentis excepto. Improbis hic labor conferendi manuscripta magna ex parte iam perfectus est, praesertim pro edendis primis quinque tomis. Iure vocamus *improbum* hunc laborem, quia, ut bene fiat, non tantum requiritur magna patientia, sed etiam longioris temporis studium. Neque haec sufficiunt, sed requiritur etiam non parum ingenii atque doctrinae. Manuscripta enim medii aevi abundare solent notis compendariis sive siglis, quae saepe sunt lectionis dubiae, immo fallacis, et determinandae ex materiae describendae natura.

Ad textum reformandum etiam priores editiones cum Vaticana conferendas fuisse patet. « Priores namque, quas *incunabula* vocant, vim habent fere parem codicibus manuscriptis saec. XV., nisi probari possit, ad antiquioris aevi manuscripta exemplaria eas exactas fuisse; hoc enim si probaretur, vim fere parem haberent codicibus eius saeculi, ad quorum normam cusae fuerint. Posteriores vero maiorem vel minorem habent vim pro manuscriptorum qualitate et pro diligentia et ingenio eius, qui ad illas castigandas manuscriptis codicibus usus est ». Huius rei exemplum manifestum iam habuimus in collatione antiquissimae editionis tum primi tum secundi libri Commentarii in Sententias. Antiquior enim editio plerumque exhibet lectiones codicum saeculi XIII.; posteriores vero editiones, quo sunt iuniores, eo magis a primitivo textu recessisse comprobantur. — Observamus autem quoad reformationem textus et notationem lectionum variantium, nos collegisse et collecturos esse ex multis codicibus et editionibus quam plurimas lectiones variantes, quo securius et melius textus corrigi possit. « Haud tamen eas omnes daturi sumus, cum siquidem omnes simul opus saepe ipsum, cuius sunt, mole superarent. Non enim nobis probatur eorum ratio, qui omnes quotquot colligunt variantes lectiones, sive optimas sive bonas sive nullius momenti, ac vel ipsa oscitantium librariorum errata manifesta, haud secus ac si essent nivei viridesque lapilli, lectoris sub oculos ponendas existimant. Id supervacaneum ducimus, ne dicamus damnosum; propterea quod lectoris animum nimio suo numero distrahunt ac taedio afficiunt. Colliguntur itaque plurimae manuscriptorum ac editorum operum S. Bonaventurae lectiones variantes, ut ex his meliores et ex melioribus optimas deligere valeamus, quae vel in textum recipiantur, quando ipse emendatione egere videtur, vel ad calcem ponantur. Non raro editio Vaticana manifeste errare convincitur; saepius lectio eiusdem, spectatis numero, qualitate, antiquitate, consonantia codicum et editionum aliter legentium, probabilitatem vel penitus vel magna ex parte amittit, quo casu lectio codicum praeferenda et in textum recipienda est. Cum vero codices dissentiant, vel eorum lectio suspicione corruptionis laborat, vel pro utraque parte auctoritas et ratio militat, lectio editionis Vaticanae iure possessionis non est privanda, sed in dubio ipsi favendum est. Hoc in casu lectio dissidens codicum vel editionum ad calcem remittitur ».

Tanta autem farrago variantium lectionum ex tot codicum et editionum collatione nobis coaluit, ut plurimae earum ne ad calcem quidem locum obtinere potuerint. Pro solo libro primo Commentarii numerus variantium lectionum usque ad viginti millia accrevit.

Quapropter praeter errata librariorum manifesta, eas etiam lectiones variantes, quae sunt omnino improbabiles, quia ab uno alterove manuscripto vel edito contra alios plurimos et melioris notae codices proferuntur, penitus praetermisimus nominare, nisi aliquo modo servire poterant ad sensum auctoris facilius intelligendum vel illustrandum, cuiusmodi sunt plurimae glossae, quae ordinarie pauca tantum verba habent, interdum etiam aliquanto longiores sunt. Huiusce generis glossae non paucae in editionem Vaticanam irrepserunt, quae interdum ad sensum auctoris, laconica brevitate loquentis, facilius intelligendum adiuvant. Nihilominus eiusmodi additamenta ad calcem reiecinus.

Plerumque codices antiqui in lectione conveniunt, exceptis paucis locis, qui iam in antiquissimis codicibus et editionibus aliqua sive corruptione sive verborum omissione sive alicuius glossae in textum receptione laborare videntur, de quo etiam in notis lectorem monemus. In his casibus abstinuimus et abstinuimus a textu mutando ope incertarum et saepe fallacium coniecturarum, sed textu Vaticano retento, opinionem nostram in notis ad calcem positam manifestamus. Exemplum sit locus huius primi tomi p. 212, ad quem refertur nota 13. Ibi verba in parenthesi posita *quia Ecclesia sine eis hoc poterat* satis incongrue istum locum occupant. Vel igitur ista sunt glossema, quod ex margine in textum irrepsit, vel ibi exciderunt aliqua verba, v. g. *non fuit necessarium*, quia Ecclesia sine eis hoc *determinare* potuit, vel dicendum, S. Bonaventuram lectori plura subintelligenda reliquisse. Ne incerta pro certis ponamus, lectionem codicum dedimus. Attamen, quod ad hunc primum tomum spectat, una alterave vice error editionum et codicum communis tam fuit manifestus, et correctio nostra tanta ex contextu probabilitate pollere visa est, ut textum sic reformare non dubitaverimus. Ceterum a nimio innovandi et proprio arbitratu reformandi studio alienos nos esse, ipsa nostra editione satis comprobatum fore confidimus.

Alius labor, et profecto durus et taediosus, suscipiendus fuit, locos scilicet fere innumerabiles et ex plurimis auctoribus sumtos, quibus referta sunt scripta Seraphici Doctoris, invenire, cum fontibus, unde desumpti sunt, conferre et in notis lectori indicare. Licet enim iam alii editores impressorum operum S. Bonaventurae pro inveniendis his locis non parum laboraverint, saepe tamen loci, qui ab eis indicantur, vel omnino non respondent, vel non eum, ad quem auctor spectavit, sed similem locum exhibent, vel etiam omnino desiderantur. Nec codices manuscripti plerumque adiumento sunt, quia tum inter se non consentiunt, tum saepius quam ipsae editiones errant, ubi locum determinate citant, tum frequentius tantum in genere auctorem vel opus vel librum indicant. Nec rara sunt exempla, quod antiqui illi Scholastici communi errore librum aliquem integrum et saepius aliquod saltem testimonium adscribebant alicui auctori, dum revera alteri attribui oportebat.

Accedit, quod ipse S. Bonaventura pro more suae aetatis saepissime alienis testimoniis usus est, quin auctoris mentionem faciat. Hoc fere continuo evenit in argumentis ex ratione formatis, cum pene innumerabilia axiomata, principia, definitiones variasque sententias ex Aristotele eiusque commentatoribus, ex

Boethio, Augustino et plurimarum Summularum et Sententiarum auctoribus in usum suum verterit. Omnes enim eruditi bene norunt, disciplinas philosophicas et theologicas medii aevi thesaurum communem et communiter receptum habuisse non tantum terminorum technicorum, sed etiam definitionum, distinctionum et plurimorum axiomaticum, quae ut firma scientiae et argumentationis principia ab omnibus harum disciplinarum cultoribus memoriae tradita et communi calculo approbata erant, sicut nunc temporis in scientiis mathematicis et physicis usu receptum esse videmus. Quod pretiosum patrimonium, a sapientibus multorum saeculorum congregatum, quomodo ab effrenatis ultimorum temporum ingeniis misere dissipatum sit, non sine horrore videmus. Postquam enim libido potius nova et hucusque incognita moliendi quam vetera novis augendi et perficiendi invaluit, nullum remansit principium intactum, nulla rei definitio in usu constanti recepta, et mutatis ipsis scientiae terminis technicis vel secundum vocem vel secundum sensum, mentium dissidium secuta est etiam linguarum confusio, ut nec ipsi operariorum in struendo philosophiae aedificio praefecti se invicem intelligerent.

Nemo dubitat, non parum lectoris interesse, fontem nosse dictarum auctoritatum, ut vim argumentorum et doctrinam auctoris magis perspiciat. Propterea non pepercimus nec parcemus labori et tempori, ut istos locos quaeramus. Quod sub hac ratione in Commentario ad Sententias praestitimus, in prolegomenis infra sequentibus paucis dicetur.

In testimoniis S. Scripturae et quorumlibet auctorum, a Seraphico adhibitis, eam lectionem retinemus, quam codices, vel omnibus vel optimis conspirantibus, exhibent, non eam, quae nunc in Vulgata vel in modernis editionibus auctorum impressa est. Differentiam tamen lectionis, si est alicuius momenti, ad calcem indicamus. Cum enim constet, ista testimonia tempore S. Bonaventurae non raro in codicibus differentem a recente habuisse modum lectionis, eo modo a nobis referri debent, quo in codicibus inveniuntur, quos S. Doctor prae manibus habuit. Haec agendi ratio, eruditorum virorum consensu approbata, non parvi est momenti ad usus criticae artis quoad ea scripta, quae a Seraphico laudantur.

In iis locis, qui vel ob brevitatem laconicam S. Bonaventurae familiarem, vel ob loquendi modos suo tempore notissimos, nunc vero obsoletos, vel ob doctrinae profunditatem lectori in antiquis Scholasticis minus versato difficultatem facere possunt, notas ad calcem subiicimus, quibus ea afferuntur, quae ad illustrandum textum servire posse videntur. Depromptae sunt hae notae vel ex ipso S. Bonaventura, alibi fusius aut clarius loquente, vel ex aliis scriptoribus ipsi coaevs, vel ex receptis sua aetate philosophiae et theologiae doctrinis. Moderate tamen hoc faciemus, ne potius commentatores quam editores agere dicamur.

Attamen in primo a nobis edendo S. Bonaventurae opere, quod est magnus in Petri Lombardi Sententias Commentarius, paulo amplius quid faciendum esse tum P. Fidei, postquam Collegium institutum est, tum nobis visum est, ut utilitati consuleretur eorum, qui doctrinae Seraphici Doctoris studere incipiunt. Opportunum enim iudicavimus, ad singulas huius Commentarii quaestiones breve aliquod scholion adiacere, quo tum ea explicentur, quae in argumentis vel conclusionibus obscura sunt; tum difficultates cuiuscumque naturae, si quae erunt, diluantur; tum breviter indicetur, quam relationem doctrina ab auctore nostro

tradita habeat cum aliis antiquioris Scholasticae auctoribus, imprimis cum Alexandro Halensi et Scoto et cum B. Alberto et S. Thoma; tum denique loci praecipuorum Scholasticorum illius aetatis indicentur, ubi de eadem re tractatur. Commentario in Sententias hac ratione notis et scholiis ornato, fere nihil laboris relictum est pro explicatione aliorum S. Bonaventurae operum, vel saltem paucae et breves notae sufficient, ut lectori indicetur, in quo loco Commentarii uberius lumen invenire poterit. Nam S. Bonaventura sibi semper constans ubique fere utitur eadem doctrina vel saltem eisdem principiis, quae in Commentario more scholarum discussa sunt.

Adiectae sunt etiam in margine brevissimae notae, rem de qua tractatur indicantes. In Vaticana et aliis eam sequentibus editionibus paucis tantum in locis et sine certa lege notae similes appositae sunt. Editores autem Vaticanae easdem notas acceperunt ex editione Romana anni 1569.

Singulis operibus praemittentur praefationes sub titulo *Prolegomena*, in quibus ea praecipue proponuntur, quae ad criticam huius operis diiudicationem spectant. « Copiosam his praefationibus materiam ministrabunt plures ac diversarum rerum recensiones: videlicet nomenclatorum et auctorum, qui subsequens opus Doctori Seraphico tribuerunt; codicum manuscriptorum iuxta aeva, quibus sunt scripta, vel interdum iuxta familias, ad quas pertinent aliasque qualitates dispositorum; multarum editionum eiusdem libri atque variarum eiusdem versionum, sive hae iam typis mandatae fuerint, sive non. His omnibus praemissis, quid singula momenta et auctoritates valeant quamque fidem mereantur, expendemus et legitima quae inde consequuntur corollaria deducemus. Recensio dein subnectetur eorum auctorum, qui opus Bonaventurianum commentati sunt sive notis illustrarunt, vel eo praecipue usi sunt ad sua lucubrandam opera, vel inde alterius scribendi rationem acceperunt, vel excerpta non exigua nec pauca adhibuerunt. Operis denique a Bonaventura elucubrati ratio, occasio, excellentia, usus, ac novae, si quae erunt introducendae, partium et capitum dispositiones, titulorum mutationes, materiei accretiones vel diminutiones, nec non delectus editionum et manuscriptorum, ad quos opus exigitur, et alia complura, quae nimis longum esset hic referre, in his Prolegomenis erunt discutienda, et ex omnibus de auctore operis iudicium ferendum¹ ».

In ultimo tomo nova vita S. Bonaventurae, augenda ex iis notitiis, quae a nobis vel aliis hac aetate nostra repertae sunt, publicabitur, in qua etiam ea quae in Prolegomenis circa scripta et doctrinam passim et sparsim dicta sunt, in unam synthesim colligentur. Dolendum sane est, nullum auctorem supparem de rebus gestis, virtutibus et libris huius eminentissimi et sanctissimi viri ex proposito et historica methodo scripsisse. Etiam in saeculis subsequentibus usque ad canonizationem huius Sancti eadem negligentia deploranda est, de quo merito editores Actuum Sanctorum in commentario praevio ad vitam S. Bonaventurae obstupescunt².

¹ Ratio etc. p. 74.

² *Acta Sanctorum*, 14 Iulii, n. 34. Attamen dicendum est, non deesse auctorem eiusdem cum S. Bonaventura aetatis, qui vitam ipsius memoriae tradidit, nempe Fr. Ioan. Aegidium Zamorram, Ord. Min., Hispanum, in suo opere: *de Viris illustribus*, sive *Historia canonica et civilis*, in quo scripsit etiam de rebus a Seraphico Doctore gestis. Hoc ipse huius operis auctor testatur in alio suo opere inedito, teste P. Fideli. Floruit Ioan. Aegidius ante an. 1300, et praeter multa alia opera scripsit etiam de rebus ad historiam praesertim Hispaniae spectantibus, ut videri potest apud Sbaraleam (Supplem.). Aegre ferimus, quod laudatum opus Ioan. Aegidii nullibi huc usque invenire potuerimus. Si quis forte inter viros eruditos istum librum indagaverit, enixe eum rogamus, ut nobis, quod ad S. Bonaventuram attinet, dignetur communicare.

Opera Seraphici in varias classes divisa hoc ordine edere proposuimus. Prima classis complectitur Commentarios in quatuor libros Sententiarum, quos excipient plures Quaestiones disputatae anecdotae, Breviloquium aliaque opuscula ad theologiam Scholasticam spectantia. Expedire videtur, ut his adiungantur nonnulli Sermones, qui potius theologici tractatus vocari possunt, ut Sermones in Hexaëmeron, de septem Donis Spiritus sancti et de decem Praeceptis. Referti enim sunt praeclarissima doctrina theologica et multum inserviunt ad illustrandam et ampliandam doctrinam, quae in Commentario ad Lombardum et in Breviloquio continetur.

Secunda classis exhibet opera exegetica, praesertim Commentarios in plures libros sacrae Scripturae, qui utilissimi sunt praesertim pro praedicatoribus.

In tertiam classem remittimus opuscula mystica et ascetica.

Quarta classis continet omnia opera et opuscula ad vitam regularem, praesertim Ordinis Minorum, quoquo modo spectantia, sive sint apologetica, sive doctrinaria, sive historica.

Quinta et ultima classis complectitur Sermones plurimos, quorum maxima pars est inedita.

Plures indices copiosi tum speciales, tum generales pro more meliorum editionum suis locis ponentur.

Licet propositum nostrum sit, textum originalem, quantum fieri potest, antiquae suae integritati restituere, tamen quoad formam rationemque verba scribendi sive orthographiam et quoad interpunctionem sequendum nobis esse usum nostris temporibus magis receptum, satis manifestum est. Unde in editione nostra scribetur v. g. *definitio*, *definitive*, licet codices et multae editiones scribant *diffinitio*, *diffinitive*.

In utraque re editio Vaticana saepissime deficit et quasi in omni linea reformari debuit. Ut autem uniformitas orthographiae in tota editione, per plures collaboratores et longo tempore adornanda, facilius posset obtineri, tanquam normam scribendi semper observandam elegimus eam, quam sequitur seu praefert celeberrimus *Forcellini* in suo *Lexicon totius latinitatis*, ed. tertia, Patavii 1827.

Quoad methodum distinguendi textum interpunctionibus, cum non tantum apud varias nationes, sed etiam apud singulos fere auctores non parum discrepet, mediam quandam viam sequi proposuimus. Sed ipsa proprietas stili Bonaventuriani, laconica et saepe elliptica brevitate insigniti, maiorem numerum huiusmodi signorum requirit, ut facilius intelligatur. Hunc finem potius consequi quam formam ante conceptam aequabiliter semper sequi nobis proposuimus.

Superest, ut omnibus, qui ad arduum opus huius editionis parandum et exsequendum P. Fidei vel nobis quacunque ratione, sive beneficiis in nos collatis sive adiumentis ad litteras spectantibus, favorem et auxilium praestiterunt, gratum nostrum animum exprimamus et palam attestemur. Eorum autem, qui bene et optime de nostra editione meriti sunt, tantus in tota fere Europa est numerus, ut a nobis praesertim post mortem eiusdem P. Fidelis singuli enumerari minime possint. Non paucos eorum iam ex hac vita migrasse lugemus. Primo autem loco gratias persolvimus omnibus fere bibliothecarum Praefectis et codicum manuscriptorum Conservatoribus, qui pro ipsorum humanitate et in litteras amore benevolos ad hanc editionem promovendam adiutores se praebuerunt. Displicet nobis tot illustrium virorum, quorum gratissimam memoriam retinemus, nomina

non indicare; at quamvis *multos* recenseremus, tamen tacendo de *plurimis aliis* iniquitatis notam vix effugere possemus. Supersedere autem haud possumus saltem eas bibliothecas nominare, quorum codicibus frequentius vel diutius nobis uti licuit, pro quo beneficio maxime nos obligatos esse grato animo profiteamur. *Italicarum* bibliothecarum commemorandae sunt prae aliis quae sequuntur: *Florentiae*, Nationalis et Laurentiana; *Romae*, Vaticana et Burghesiana; *Mediolani*, Ambrosiana; *Venetiis*, Marciana; *Neapoli*, Nationalis; *Paduae*, S. Antonii; *Tuderti*, bibliotheca antiqua Conventus S. Fortunati; *Assisii*, bibliotheca s. Conventus; denique insignis bibliotheca Monasterii *Montis Cassini* Ord. S. Benedicti. — In *Gallia* vero *Parisiis* praestantissima bibliotheca *Nationalis*. — In *Anglia*, *Londini* Museum Britannicum; *Oxonii*, bibliothecae Collegiorum *Lincolniensis* et *Ballionensis*. — In *Germania* imprimis *Monachii* iam per multos annos accessus nobis patuit ad copiosissimam bibliothecam Regiam status; specialia nobis subsidia praebuerunt etiam bibliothecae *Paulina Lipsiensis*, Universitatis *Berolinensis* et *Dusseldorpii* bibliotheca Provincialis. In *Austria* bibliothecae *Viennae* et *Cracoviae* atque plurimorum Monasteriorum, praesertim Ordinis S. Benedicti, optime de nostra editione meruerunt.

Multi insuper nostri Ordinis Patres ex omnibus fere eius Provinciis multiplici ratione nobis subsidium praestiterunt qua collaboratores sive ordinarii sive extraordinarii. Si quid igitur boni in hac editione perficietur, de quo aliorum sit iudicium, iustitia exigente, laus gloriaque inter plurimos viros sive operantes sive adiuvantes erit distribuenda. Sed tamen *Patri luminum, a quo descendit omne datum optimum et omne donum perfectum, et qui omnia disponit suaviter et attingit fortiter*¹, soli honor et gloria!

Ad quod nobis intuentibus fere ad verbum repetere liceat dictum, quo Seraphicus Doctor secundum librum sui Commentarii concludit: *Hoc rogamus, ut si quis aliquid in hac editione invenerit approbatione dignum, agat gratias Deo, largitori bonorum. In aliis vero locis, ubi invenerit vel falsum vel dubium vel obscurum, editorum insufficientiae benigne indulgeat, qui absque dubio veritatem assequi voluerunt. Hanc autem veritatem infatigabiliter quaerere, infallibiliter invenire, inamissibiliter apprehendere et tenere, concedat ille qui est Via, Veritas et Vita!*

In collegio S. Bonaventurae
in Solemnitate S. P. N. Francisci 1882.

EDITORES.

¹ Iacob. I. 17; Sap. 8, 1.

SS. D. N. SIXTI PAPAE IV.

DIPLOMA

QUO B. BONAVENTURA EP. CARD. ALBANEN.

IN SANCTORUM CANONEM REFERTUR.

SIXTUS EPISCOPUS

SERVUS SERVORUM DEI

AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Superna caelestis patria, civitas Hierusalem, cuius participatio eius in idipsum, ita omnium electorum salvatione laetatur, ut quorum praestantiora sunt merita, copiosiora etiam sumat gaudia praemiorum. Quod in excessu mentis suae positus Isaias Propheta sensisse videtur, cum diceret (Isa. 12, 6.): *Exulta et lauda, habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus*. Exultent igitur omnium Angelorum chori, qui, de vacuarum sedium habitatione solliciti, conantur de virtute in virtutem, ad beatas illas mansiones, unde superbi ruerunt spiritus, humilitate perducere. Exultent quoque omnes animae iustorum, qui Christi vestigia sunt secuti atque omnes tam veteris quam novi Testamenti fideles amici Dei, qui, contemptis huius saeculi vanitatibus, concivium numerositate congaudent. Exultet caelum laudibus, resultet terra gaudiis, quoniam Sanctorum editio laetitiam habet plurimorum. Valde enim fidei pietas exigit, ut quod pro salute multorum geritur, communibus ubique gaudiis celebretur. Praecipue vero exultet Pontificum coetus beatorum, et sacra Doctorum concio, qui fulgent in caelo tanquam stellae in perpetuas aeternitates, quos inter sanctus Bonaventura, tanquam novum sidus, ex hac lacrymarum valle ad caelestem quae sursum est Hierusalem, vocante eum Domino, migrans, emicuit.

§ 1. Nos autem, qui, disponente Altissimo, ad culmen Apostolatus evecti, christiani gregis curam gerimus, quem pro debito pastoralis officii iucundo, Sanctorum collegio conformare, ut debemus, intensis desideriiis affectamus, Ecclesiae militanti, pro cuius aedificatione et incremento, ipsum Bonaventuram in catalogum Sanctorum referendum duximus, haud incongrue dicere possumus: *Exulta hodie et lauda, habitatio Sion, id est christiana religio, in qua tanquam in monte Sion per veram fidem habitat verus Deus, quoniam magnus in medio tui sanctus*. Quippe: *In medio Ecclesiae aperuit os eius, et implevit eum Dominus*

spiritu sapientiae et intellectus et stolam gloriae induit eum, (Eccli. 15, 5.), et coronavit ad portas Paradisi, in qua una cum Angelis gloria et felicitate laetatur.

§ 2. Laetemur itaque et exulemus, quia caelestis illa curia ex nobis habet, cui sit cura de nobis, qui suis nos protegat meritis, quos informavit exemplis, illuminavit doctrinis et miraculis confirmavit; quem Deus dedit cunctis populis in gloriam et honorem, cuius memoria in benedictione est.

§ 3. Ea namque de divinis rebus scripsit, ut in eo Spiritus Sanctus loquutus videatur. Ita pie, religiose et sancte vixit, ut scriptis vita congrueret, et quod scribebat doceret exemplo. In quo morum virtus et signorum claritas ita compta est, ut, congruentibus maximis meritis ac miraculis, verae sanctitatis testimonium a militante Ecclesia debeatur eidem.

§ 4. Nam cum in flore virente iuventutis, humanis abiectis illecebris, divino se addixisset servitio, Religionem B. Francisci, quae per ardua tendit, ingressus, tantum sedula lectione et assidua oratione profecit, ut cum Sapiente merito dicere posset: *Optavi, et datus est mihi sensus* (Sap. 7, 7.).

§ 5. Illuminatus enim ab eo, qui illuminat omnem sensum, qui lux, via, veritas est et vita, paucorum annorum spatio incredibilem est scientiam consequutus; nec talentum sibi a Domino creditum sudario inligavit, aut terrae infodit, sed ut sapientissimus dispensator in communem utilitatem convertit. In celebri enim Parisiensi gymnasio cathedram rexit, ubi abseondita Scripturarum enucleans, non solum viva voce profuit multis, sed etiam plurima librorum optimorum, tum in sacris litteris tum in maioribus scientiis, monumenta reliquit, quae essent omni tempore posteris profutura.

§ 6. Magnus doctrina, non minor humilitate et vitae meritis, quem Alexander de Ales, doctor clarissimus, cui se in disciplinam sanctus Bonaventura tradiderat, tantae innocentiae ac columbinae simplicitatis expertus est esse, ut dicere solitus fuerit, sibi videri, quod in eo Adam nunquam peccasset.

§ 7. Magnus etiam in Ordine fratrum Minorum, cui unus omnium post beatum Franciscum plurimum profuit. Ad eius enim gubernacula vocatus et Generalis Minister, Domino inspirante, creatus, talem se suis praebeuit subditis, ut in illo dominicum illud verbum videretur impletum: *Qui maior est vestrum, sit minister vester* (Matth. 20, 26; 23, 11.).

§ 8. Nam sapientia et morum integritate maior, praelationis officium cum tanta exercuit caritate, quod sponte humilis nunc doctrina, nunc monitionibus, nunc exhortatione fraterna, nunc etiam corporali servitio satagebat, ut bonus Christi miles, inferioribus ministrare. Nec solum quae ab ipso B. Francisco pie et sancte fuerant instituta diligentissime custodivit, sed multa etiam adinventata, quae, crescente fratrum numero, necessaria videbantur, adiecit. Ordinem quoque ipsum in provincias custodiasque divisit.

§ 9. Magnus etiam dignitate in Romana fuit Ecclesia. Increbrescente enim fama innocentiae, doctrinae ac prudentiae eius, a fel. rec. Gregorio Papa X., praedecessore nostro, ad cardinalatus est vocatus honorem, ut eius opera in maximis et difficillimis rebus, quae temporibus illis inciderant, uteretur, in quem Gregorius ipse ob ingentia viri merita novo est usus exemplo. Statim enim illi Albanen. commisit Ecclesiam, quae non nisi vetustioribus cardinalibus solet committi.

§ 10. Non fefellit expectationem Summi Pontificis ac sacri senatus opti-

mus ac Deo amicissimus vir. Sed in Concilio Lugdunensi praesidens omniaque ad Dei laudem dirigens, sedatis discordiis difficultatibusque sublatis, ipsi Ecclesiae maximo usui fuit et ornamento.

§ 11. Quibus rebus aperte cognoscitur, quod statuit illi Dominus testamentum pacis et principem fecit eum, ut sit illi sacerdotii dignitas in aeternum, quem inanis gloria non inflavit, non divitiae sinistrorsum egerunt; sed in fide lenitateque perseverans, pius in Deum, in pauperes misericors, iustus in omnes, ita hoc corruptibile corpus exuit, ut cum Apostolo dicere posset: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona iustitiae* (II. Tim. 4, 7.).

§ 12. Qui etsi ex sola perseverantia poterat sanctus credi, iuxta illud: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae* (Apoc. 2, 10.), subsequuta sunt tamen post vitam multa maximaque miracula, quae certum sanctitatis eius praebent indicium et nos ad ipsius venerationem inducunt, quem Deus meritis praecedentibus venerandum ostendit. Ipse enim Deus omnipotens, ut suae virtutis potentiam manifestet et nostrae salutis causam pandat, fideles electos suos, quos coronat in caelis, saepe etiam honorat in mundo, ad eorum memoriam signa faciens et prodigia, quo haeretica pravitas confundatur, et fides orthodoxa servetur.

§ 13. Agimus igitur ipsi Deo quantas possumus gratias, quod nos dignos duxerit, per quos haec canonizatio celebraretur, quae licet, divinis litterarum monumentis exstantibus coruscantibusque miraculis, iam pridem potuerit rite fieri, nunquam tamen antehac vel a principibus vel ab aliis tanta diligentia fuit petita. Nostro tempore carissimi in Christo filii nostri Fredericus Romanorum imperator semper augustus, Ludovicus Francorum christianissimus, Ferdinandus Siciliae et Matthias Hungariae reges illustres; dilecti quoque filii nobiles viri Alphonsus Calabriae, Ioannes Mozenico Venetiarum, Ioannes Halcam (Italice leg. *Gio. Galeazzo Sforza*) Mediolani, et Ioannes Burbon, duces insignes; praeterea civitates Florentinorum, Senensium, Lugdunensium, Perusinorum et, quod tale iubar tulit, Balneoregium, tanto studio tantaque perseverantia petierunt a nobis, ut durum et impium putaremus eis in re tam pia resistere, quam etiam Dei monitu petere videbantur. Accesserunt assiduae venerabilis fratris nostri Iuliani, Episcopi Sabinensis, ipsius Ordinis Protectoris, dilectorum quoque filiorum Francisci Samsonis, Generalis Ministri, et Petri de Rodulphis, Procuratoris dicti Ordinis, sacrae theologiae professoris, preces, qui nomine generalis eorum Capituli id tanquam iustum et debitum reposcebant. Legeramus studiosissime Sancti huius divina scripta, quibus, postquam per aetatem aliquid sapere licuit, semper fuimus delectati. Audiveramus quoque ab antiquioribus praefatae Religionis fratribus et gravibus quidem viris, quod et ipsi a maioribus natu acceperant, de sanctimonia vitae eius constantem famam esse; sciebamus de multis maximisque miraculis, nec erat propterea apud nos dubium, quin in triumphanti Ecclesia triumpharet in caelo et venerationem mereretur in terris.

§ 14. Sed memores, nos eundem Minorum Ordinem ex voto ingressos, in quo, divina assistente gratia, in sacris litteris et religiosis moribus utcumque profecimus eademque ministeriatus officia exercuimus, atque inde ad cardinalatus dignitatem, ita ut per consimiles gradus ad pontificatus culmen sublevatos nos fuisse, disponente Domino, cognoscamus, per quos ipse Bonaventura sanctus ad triumphantis Ecclesiae immarcescibilem gloriam evectus est, ne ad id videremur potius affectione propria quam debita devotione moveri, eam adhibuimus dili-

gentiam ac gravitatem, quam rei magnitudo posebat. Commisimus enim tribus ex venerabilibus fratribus nostris Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalibus, ut de veritate miraculorum mandarent inquiri. Cumque unus ex eis, inchoato processu, ut Deo placuit, ab hac luce migrasset, alium in locum defuncti subrogavimus Cardinalem, quo iam decedente, alium substituimus.

§ 15. Nec his contenti, cum iam processus ipse pene perfectus esset, et hi qui delegati erant fidelissime retulissent; tamen, quia non videbatur in procedendo tanta, quanta requiritur, observata solemnitas, illum reiterari iussimus.

§ 16. Demum, cum ex uberiori relatione et fide dignorum testium super hoc receptione compertum fuisset, multa et magna a Deo per ipsum Sanctum miracula fieri, quae in conspectu multitudinis cernebantur, nos, ne Spiritui Sancto resistere videremur, qui per os Prophetae laudare Deum in Sanctis suis iubet, in consistorio nostro secreto, huius rei causa habito, eorundem venerabilium fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium vota super huiusmodi canonizatione sumus scrutati. Cumque omnium una eademque fuisset sententia, videlicet ut in Sanctorum numero referri deberet:

§ 17. Consistorium publicum deinde habuimus, in quo, magna multitudine adstante, in triduum orationes ieiuniaque indiximus, ut Deus omnipotens nobis quod factu optimum in hac re esset ostendere dignaretur, nec pateretur, Ecclesiam suam militantem errare, quae se triumphanti conformare studet.

§ 18. Triduo deinde elapso, omnes qui in Romana Curia erant praelatos iussimus convenire, qui ad unum interrogati, quid faciendum videretur, in eandem sententiam convenerunt beatumque Bonaventuram canonizandum censuerunt.

§ 19. Nos ergo, Dei nutum et voluntatem sequentes attendentesque, iustum ac debitum esse, ut quos Deus honorat in caelis nos venerationis officio laudemus et glorificemus in terris, cum ipse potius laudetur et glorificetur in illis, qui est laudabilis et gloriosus in saecula, hunc diem canonizationis ipsius sancti Bonaventurae in medio basilicae Principis Apostolorum de Urbe, quo maxima omnis generis ordinisque multitudo confluxerat, celebrandum statuimus. Ibi reliquis omnibus legitime peractis, praedictus Ordinis Minorum Procurator, in medio stans, dictum illud beati Ioannis apostoli clara voce proponens, videlicet: *Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus* (I. Ioan. 5, 7.), probavit etiam, habito super praemissis processu, ipsas beatissimae Trinitatis personas testimonium, quod beatus Bonaventura in caelo sit, praestitisse: Patrem videlicet in miraculorum potentia, Filium in doctrinae sapientia, et Spiritum Sanctum in vitae ipsius bonitate. Et propterea non solum nominibus omnium, qui hanc ipsam canonizationem fieri supplicarunt, sed etiam ex parte individuae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut ipsum beatum Bonaventuram sanctum pronuntiare dignaremur, instanter, instantius et instantissime requisivit. Confidentes igitur, quod in hac canonizatione non permittat nos Deus errare, qui omnia in ea quomodolibet requisita etiam superabundanter observari fecimus et observavimus, de eorundem fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium omniumque praelatorum in Romana Curia existentium unanimi consensu et maturo consilio, de omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, beatae memoriae Bonaventuram Balneoregiensem, sacrae theologiae professorem, ex gremio sacri Ordinis Minorum et ex officio Generalatus in Episcopum

Cardinalem assumtum, Sanctum esse ac aliorum Sanctorum Dei catalogo adscribendum, adiciendum et aggregandum fore ac fideliter firmiterque teneri debere decernimus; ipsumque sanctorum Confessorum Pontificum et Doctorum, quos sancta Dei veneratur Ecclesia, consortio solemniter in praesentiarum adscribimus aggregamusque per praesentes.

§ 20. Statuentes etiam et mandantes venerabilibus fratribus nostris Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis ac dilectis filiis dictorum ac patriarchalium, metropolitanarum et cathedralium ecclesiarum Capitulis, et quorumvis Ordinum, tam Mendicantium quam non Mendicantium, professoribus, necnon quibuscunque ecclesiasticis personis, ut festum ipsius sancti Bonaventurae secunda dominica mensis Iulii singulis annis solemniter et devote celebrent, divinum officium veluti pro uno Confessore Pontifice et Doctore, tam publice quam privatim, prout contigerit, persolventes.

§ 21. Dilectis vero filiis fratribus praedicti Minorum Ordinis, quatenus huiusmodi officium sub festo duplici et octava, eo modo quo aliorum dicti Ordinis Sanctorum celebrare festa et octavas consueverunt, celebrandi concedimus facultatem.

§ 22. Insuper, eadem auctoritate omnibus vere poenitentibus et confessis, qui in eadem dominica ecclesiam, in qua sanctum eius corpus requiescit, devote visitaverint, annuatim septem annos et totidem quadragenas, his vero, qui aliis temporibus in singulis diebus dominicis, centum dies, illis autem, qui ecclesias fratrum Minorum ubilibet constitutas tam ipsa die festi, quam in octava divinis officiis interfuerint, consimiles indulgentias et peccatorum remissiones, quae in singulis aliorum eiusdem Ordinis Sanctorum festis, ex indultis Apostolicis generaliter promulgatis, Romani Pontifices concesserunt, de iniunctis poenitentiis misericorditer in Domino relaxamus et elargimur.

§ 23. Considerantes praeterea, quanta ab hoc ipso sancto Bonaventura ratione scientiae et sanctitatis vitae episcopalisque et cardineae dignitatis S. R. E. suscepit incrementa, quantamque idem Sanctus cum beato Thoma de Aquino, coaetaneo, condiscipulo et commagistro suo familiaritatem et spiritualem coniunctionem in hac vita servaverit, ut quos in hoc saeculo fraterna iunxit caritas, et eadem in caelo praemia consecutos credimus, praesens Ecclesia pari veneretur honore, praedictum festum inter festa sacri Palatii Apostolici assumentes annumerantesque, eandem indulgentiam in festo praedicto in ecclesia sanctorum Apostolorum de Urbe, quae in festo ipsius sancti Thomae de Aquino in ecclesia beatae Mariae Virginis de Urbe, Minerva vulgariter nuncupata, habetur, concedimus; pariterque decernimus, fratres Minores in alma Universitate Parisiensi eisdem privilegiis posse ac debere uti et gaudere ob ipsius S. Bonaventurae merita, quibus ex Apostolicis indultis fratres Praedicatores, qui in eadem Universitate intuitu et gratia eiusdem S. Thomae potiri et gaudere consueverunt et gaudent, aut potiri et gaudere quomodolibet poterunt in futurum.

§ 24. Quocirca omnes et singulos in dignitate constitutos requirimus et monemus, quatenus universis et clericis et populis suarum civitatum, dioecesium et parochiarum praesentes nostras litteras solemniter publicantes, eosdem hortentur, ut Deum ipsum, a quo bona cuncta procedunt, humiliter deprecentur, ut ipsius sancti Doctoris et Confessoris Bonaventurae meritis et precibus exoratus, militan-tem Ecclesiam, Apostolicam fidem et cunctos christifideles a paganorum et alio-

rum infidelium et haereticorum tueatur incursibus et a periculis cunctis semper protegat ac defendat; et illam quam nobis mundus dare non potest pacem, hostium omnium sublata formidine, firma cum tranquillitate concedat; utque post huius vitae militiam depositumque pastoralis officii ministerium, una cum grege nobis credito, ad sempiterna tandem gaudia pervenire mereamur.

§ 25. Demum, quia difficile foret litteras originales praesentes ad uniuscuiusque notitiam deferri, volumus ac decernimus, quod earum transuntis, sed sigillo Generalis Ministri Ordinis antedicti et manibus duorum notariorum publicorum debite subscriptis, fides adhibeatur indubia in omnibus et per omnia, et illis ubique stetur, ac si originales litterae huiusmodi essent exhibitae vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae constitutionis, ascriptionis, aggregationis, statuti, mandati, concessionis, relaxationis, largitionis, assumptionis, annumerationis, monitionis ac voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominicae millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo, decimo octavo kal. maii, pontificatus nostri anno undecimo.

SS. D. N. SIXTI PAPAE V.

DECRETALES LITTERAE

QUIBUS S. BONAVENTURA, SERAPHICUS DOCTOR, EP. CARD. ALBAN.

INTER EXIMIOS EGREGIOSQUE SANCTAE CATHOLICAE ECCLESIAE
DOCTORES ADNUMERATUR.

SIXTUS EPISCOPUS

SERVUS SERVORUM DEI

Universis venerabilibus fratribus nostris Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis, Episcopis et dilectis filiis aliarum ecclesiarum Praelatis per universum terrarum orbem constitutis, salutem et Apostolicam benedictionem.

Triumphantis Hierusalem gloriam sempiternam et Sanctorum cum Christo felicissime regnantium nunquam marcescentes coronas cum gaudio admirans sancta Mater Ecclesia, adhuc in terris militans, ad eandem vero iustitiae coronam festinans, Deum in Sanctis suis mirabilem praedicare non cessat. Nec vero insignes tantum victorias et praeclara Sanctorum merita eximiis laudibus celebrat, sed eosdem Sanctos, quos Deus mirifice honorificat, ipsa quoque pie veneratur ac colit, quorum nimirum praedicatione salutarique doctrina instituta, sanguine fundata, illustribus caritatis operibus atque exemplis educata, ferventibus illorum apud Deum precibus quotidie adiuvatur. Quamobrem debitis etiam congruisque honoribus, unicuique Sanctorum singulatim tribuendis, ad caelestis illius Hierarchiae, ubi omnia in caritate perfecta ordinata sunt, normam atque imaginem sese conformare, quantum quidem in huius praetereuntis mundi exilio licet, maxime studet. Nam quemadmodum in magna illa summi Patrisfamilias bonisque omnibus cumulata domo mansiones multae sunt, et beatae illae animae mira quadam varietate unius gloriae beatitudine perfruuntur, sic catholica Ecclesia, quae caelestis illius effigies est, ut castrorum acies ordinata, in veneratione Sanctis Dei adhibenda sacros illos ordines, divino illustrata lumine, agnoscit atque distinguit. Itaque dum gloriosum Apostolorum chorum, dum Prophetarum laudabilem numerum, dum fortissimorum Martyrum laudat exercitum ceterisque Sanctis suo loco et ordine rite honores defert, in uno caritatis spiritu et consimili piae devotionis affectu multipliciter exultat. Inter illos vero beatissimos Sanctorum choros, quorum memoria a cunctis fidelibus religioso culto merito celebratur, insigni splendore elucet sanctorum Doctorum ordo a Paulo Apostolo diserte enumeratus, cum ait: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem Pastores et Doctores, quos vineae suae strenuos fidelesque cultores atque operarios constituit, ad consummationem Sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi.* (I. Cor. 12, 28; Eph. 4, 12.). Hi sunt, de quibus divina Sapientia clamat: *Qui elucidant me vitam aeternam habebunt* (Eccli. 24, 31.). De his An-

gelus apud Danielelem loquitur: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates* (Dan. 12, 3.). Eos denique Salvator ipse Christus Dominus insigni illo elogio ornavit: *Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum* (Matth. 5, 19.). Cum autem omnibus temporibus sacrorum Doctorum studium et doctrina in Ecclesia Dei utilis et salutaris fuit, tum maxime fructuosam et plane necessariam esse res ipsa demonstravit, cum, persecutorum christiani nominis horribili furore represso, in ipsa Ecclesiae pace teterrima haeresum bella vehementius excitata sunt. Tunc enim haereticorum doli et fallaciae, qui, diabolo instigante, in agro Domini zizania superseminare non intermittunt, Doctorum cura et diligentia detectae, et pestiferi ac detestabiles errores gladio spiritus amputati, et catholicae veritatis vi, sacris Doctoribus administris, mendacium prostratum. Quare iure optimo Hyadum stellarum nomine sancti Doctores in Ecclesia designantur, qui, perfrigida hyeme et longis infidelitatis noctibus expletis et persecutionis tempestate sedata, tunc clariores sanctae Ecclesiae exorti sunt, cum veritatis sol per corda fidelium altius calesceret, et tanquam novo fidei vere lucidior annus aperiretur.

§ 1. Iam vero inter eos, quos Dominus magnus spiritu intelligentiae replere voluit, quique tanquam imbres eloquia sapientiae suae in Ecclesia Dei emiserrunt, merito numeratur S. Bonaventura, Confessor et Pontifex et in eadem catholica Ecclesia Doctor eximius, quem felicitis recordationis Sixtus Papa IV., praedecessor noster, ob admirabilem vitae sanctitatem et praecellentem doctrinam in Sanctorum numerum adscripsit.

§ 2. Is enim Balneoregii in Etruria natus, ut pia matris voto satisfaceret, adolescens seraphicam Sancti Francisci Religionem est ingressus, per cuius vestigia recentia adhuc novus Christi miles humiliter et constanter inneedens, saluberrimam regularium institutorum observantiam tanto animi ardore tantaque cordis aviditate hausit, ut summa in eo sanctitas appareret, ac vitae innocentia et castitate, sancta humilitate, patientia, mansuetudine, terrenarum rerum despicientia, caelestium desiderio omnibus et exemplo et admirationi esset. Tanta quoque spiritus dulcedine et divini amoris fervore inflammatus in Deum rapiebatur, ut iam in cellam vinariam Sponsi introductus et vino optimo caritatis ebrius, Iesum Christum crucifixum et patientem ubique intueri et in eius vulneribus habitare videretur. Ad hanc vero eximiam vitae sanctitatem vir Dei magnam praestantis doctrinae laudem adiunxit, Deo ita disponente, ut ad eius gloriam et Ecclesiae utilitatem non solum exemplo, sed verbo et eruditione magnopere proficeret. Itaque cum in sacrarum Litterarum studio, sanctorum Patrum lectione et scholasticae theologiae pernecessaria disciplina, Alexandro de Ales magistro, insigni illius aetatis theologo, diligentissime versaretur, brevi temporis spatio excellentis ingenii bonitate, assiduo labore, et quod caput est, gratia Spiritus sancti, qui vas aureum in honorem electum omni ex parte formabat, tantos progressus fecit et ad tantam doctrinae perfectionem pervenit, ut doctoris et magistri insignibus in celeberrimo Parisiensi gymnasio solemniter more decoratus, sacram theologiam ibidem publice professus sit.

§ 3. Tantam vero laudem in interpretandi munere et in universae theologiae scientia est consecutus, ut viri doctissimi eius doctrinam et eruditionem admirarentur. Et quidem multiplices sancti viri lucubrationes et praeclara scripta,

quae adhuc magna Ecclesiae utilitate et non mediocri Dei beneficio exstant, quaeque et nostrae et superiorum aetatum viri eruditi multo cum fructu legērunt et magnopere comprobarunt, quantus ille in theologia fuerit, satis declarant. Ea enim divini ingenii sui monumenta posteris reliquit, quibus perdifficiles et multis obscuritatibus involutae quaestiones magna optimorum argumentorum copia, via et ordine enucleate ac dilucide explicantur, fidei catholicae veritas illustratur, perniciosi errores et profanae haereses profligantur, et pia fidelium mentes ad Dei amorem et caelestis patriae desiderium admirabiliter inflammantur. Fuit enim in S. Bonaventura id praecipuum et singulare, ut non solum argumentandi subtilitate, docendi facilitate, definiendi solertia praestaret, sed divina quadam animos permovendi vi excelleret. Sic enim scribendo cum summa eruditione parem pietatis ardorem coniungit, ut lectorem docendo moveat et in intimos animi recessus illabatur, ac denique seraphicis quibusdam aculeis cor compungat et mira devotionis dulcedine perfundat; quam sane gratiam in eius ore et calamo diffusam admirans praedecessor noster Sixtus IV. Pontifex illud dicere non dubitavit, Spiritum Sanctum in eo locutum videri.

§ 4. Cum igitur servo fideli tam multa et praeclara a Domino talenta essent credita, ut illis ad fratrum utilitatem exercendis et negotiandis caelestis gratiae thesauros amplificaret, divino consilio et summo totius sui Ordinis consensu Romae Minister Generalis septimus post beatum Franciscum est factus; quo in officii munere non solum prudentiam, vigilantiam, sollicitudinem praestitit, sed tanto fraternae caritatis ardore exarsit tantaque christianae humilitatis demissione fratribus inservivit, ut in eo illud Salvatoris agnosceretur: *Qui maior est in vobis, sit vester minister*. (Matth. 20, 26.).

§ 5. Quin et piae memoriae praedecessor noster Clemens Papa IV., qui sanctum virum valde dilexit et eius doctrina mirifice est delectatus, ut tam excellens virtus et prudentia ad multorum utilitatem latiori in campo excurreret, insignem Eboracensem archiepiscopatum ei obtulit. Ille vero cum se a seraphicae paupertatis complexu divelli non facile pateretur, oblatam dignitatem modeste atque humiliter recusavit.

§ 6. Ceterum cum Gregorius X., summus Pontifex, ob gravissimas christianae reipublicae causas Concilium generale Lugdunum indixisset virosque sanctitate, doctrina et sapientia praestantes perquireret, quorum forti et fideli opera ad rei maximae tractationem atque explicationem uteretur, duo in primis clarissima illius aetatis lumina e duobus florentissimis Ordinibus Praedicatorum et Minorum delegit, Sanctos Thomam et Bonaventuram, quos ad se ire iussit. Sed cum alter in ipso itinere in morbum incidisset atque ad gloriae coronam feliciter evolasset, S. Bonaventura, Lugdunum profectus, humanissime exceptus est a Romano Pontifice Gregorio, qui in eius virtute et sapientia ita acquiescebat, ut Concilii recte dirigendi et administrandi partes ei praecipue tribuendas esse decerneret. Quare ex publica Ecclesiae utilitate et necessitate, ut maiori cum dignitate et auctoritate Concilii rebus non solum interesset, sed praesset, statuit lucernam ardentem et lucentem supra excelsum candelabrum ponere, ut in domo Dei magis luceret.

§ 7. Itaque S. Bonaventuram, nullos honores appetentem, fugientem potius, sed Christi Vicario obtemperantem nullosque pro Ecclesia labores subire recusantem, tanquam in totius orbis terrae theatro in sacrum Cardinalium collegium

et in Episcoporum ordinem statim cooptavit; nam ecclesiae Albanensi illum praefecit, qui honos antiquioribus presbyteris Cardinalibus tribui solet. Qua ille amplissima dignitate auctus, universam in Dei gloriam et Ecclesiae utilitatem contulit. Etenim in rebus Concilii arduis operam egregiam praestitit, catholicam fidem constantissime defendit, pravas opiniones acerrime refutavit, eiusdemque prudentia, doctrina, sanctitate, orationibus Gregorii Pontificis pastoralis sollicitudo tantopere adiuta est, ut sublato per Dei misericordiam schismatis dissidio, Michael Palaeologus, Graecorum imperator, orientalesque nationes ad Apostolicae Sedis obedientiam, unitatem communionemque redierint; ac denique dignus habitus est, quem Graeci Eutychii nomine appellarent.

§ 8. Merito igitur, cum paulo post in eodem Concilio fortissimus Christi athleta ex huius vitae peregrinatione ad caelestem patriam emigrasset, omnes eius mortem doluerunt, omnes communem iacturam deplorarunt, omnes illius finus lacrymis et laudibus ornavunt, sed unus praeter ceteros, viri sanctissimi vitam integerrime actam, mores probatissimos, labores permultos pro Ecclesia susceptos, doctrinam in illo ipso Concilio spectatam insigni laudatione verissime celebravit. Is fuit piaae memoriae Petrus Cardinalis a Tarantasia, vir eruditione et christiana eloquentia praestans, qui postea ad pontificatus fastigium evectus, Innocentius Papa V. est appellatus. Ipse vero Summus Pontifex Gregorius X. ex intimi animi sensibus amissum fratrem, adiutorem et consiliarium fidelissimum dolens, palam gravibus verbis testificatus est, catholicam Ecclesiam, quae ex tanti viri pietate et doctrina fructus uberrimos acceperat, magnam illius morte iacturam fecisse. Sed vere a Spiritu Sancto dictum est: *In memoria aeterna erit iustus* (Psal. 111, 6.). Nam qui in vita illustris fuerat, multo post mortem factus est illustrior, Deo qui admirabilis et gloriosus est in Sanctis suis, signis compluribus ac prodigiis et miraculis maxime insignibus servi sui sanctitatem comprobante.

§ 9. Quorum miraculorum fama cum apud omnes percrebresceret, idem Sixtus, praedecessor noster, e sublimi Apostolicae Sedis specula ea aspiciens, digitum Dei, qui facit mirabilia magna solus, ibi plane esse intellexit. Itaque et sponte sua, et clarae memoriae Frederico Romanorum imperatore, regibus, rebuspublicis, ducibus civitatibusque permultis vehementer requirentibus, ac omnium fere fidelium consensu efflagitante, de viro praestantissimo Bonaventura Episcopo Cardinali in Sanctos referendo Pontifex Romanus dignam cogitationem suscepit. Summa igitur cura et diligentia vitae illius eximia sanctitate et miraculorum veritate examinata atque comperta, omnibus denique, quae ad eam rem pertinebant, rite recteque actis, ad Dei gloriam et Ecclesiae catholicae exaltationem, pro sua summa eique a Deo in beato Petro Apostolo tradita potestate, eundem beatum Bonaventuram, de fratrum suorum S. R. E. Cardinalium et praelatorum omnium consensu, in Sanctos retulit et in Sanctorum Confessorum Pontificum Doctorum numerum adscripsit atque aggregavit eiusque festum anniversarium diem secunda mensis Iulii dominica die celebrari, officiumque de eo, veluti de Confessore Pontifice Doctore in universa Ecclesia recitari iussit, aliis item decretis adiectis, quae in eiusdem Sixti litteris plenius continentur.

§ 10. Et quamvis gloriosus hic Doctor S. Bonaventura et in Ecclesia catholica celeberrimus sit, et in caelo maxime resplendeat, ubi corona illa est coronatus, quam repromisit Deus diligentibus se, nec ulla humana re indigeat, qui bonis illis cum Christo perfruitur, quae nec oculus vidit, nec in cor hominis.

ascenderunt; urget nos tamen caritas Christi, et ardens quidam devotionis affectus, quo erga eum ab incunte fere aetate perpetuo exarsimus, ut de eius sanctitate et doctrina magis magisque propaganda atque illustranda, quantum cum Domino possumus, cogitemus. Movemur quidem, ut par est, sancta cum eo communione seraphicae Religionis nostrae, in qua educati et tot annos versati sumus, et cui tanquam matri optime meritaе, omnia pietatis et grati animi monumenta praestare debemus; sed multo magis movent nos Dei gloria, pastorale officium quod gerimus, viri sanctissimi pro Ecclesia Dei tot suscepti labores, tot illustria merita, tanta cum Romana Ecclesia coniunctio, in cuius amplissimo ordine et senatu summa cum laude consedit. Denique movet nos Ecclesiae universalis utilitas, quae ex tanti Doctoris eruditione semper maior et uberius capi potest, praesertim cum haereticorum insidiae et diabolicae machinationes, quibus sacram theologiam, quae Scholastica appellatur, hoc luctuoso saeculo oppugnant vehementissime, nos magnopere admoneant, ut eandem theologiam, qua nihil Ecclesiae Dei fructuosius, omni studio retineamus, illustremus, propagemus. Divino enim illius munere, qui solus dat spiritum scientiae et sapientiae et intellectus, quique Ecclesiam suam per saeculorum aetates, prout opus est, novis beneficiis auget, novis praesidiis instruit, inventa est a maioribus nostris, sapientissimis viris, theologia Scholastica, quam duo potissimum gloriosi Doctores, angelicus sanctus Thomas, et seraphicus sanctus Bonaventura, clarissimi huius facultatis professores, et primi inter eos, qui in Sanctorum numerum relati sunt, excellenti ingenio, assiduo studio, magnis laboribus et vigiliis excoluerunt atque ornarunt, eamque optime dispositam multisque modis praeclare explicatam posteris tradiderunt. Et huius quidem tam salutaris scientiae cognitio et exercitatio, quae ab uberrimis divinarum litterarum, summorum Pontificum, sanctorum Patrum et Conciliorum fontibus dimanat, semper certe maximum Ecclesiae adiumentum afferre potuit, sive ad Scripturas ipsas vere et sane intelligendas et interpretandas, sive ad Patres securius et utilius perlegendos et explicandos, sive ad varios errores et haereses detegendas et refellendas. His vero novissimis diebus, quibus iam advenerunt tempora illa periculosa ab Apostolo descripta, et homines blasphemae, superbi, seductores proficiunt in peius, errantes et alios in errorem mittentes, sane catholicae fidei dogmatibus confirmandis et haeresibus confutandis pernecessaria est. Et profecto rem ita se habere, ipsimet veritatis inimici sunt iudices, quibus theologia Scholastica maxime est formidolosa, qui profecto intelligunt, apta illa et inter se nexa rerum et causarum cohaerentia, illo ordine et dispositione, tanquam militum in pugnando instructione, illis dilucidis definitionibus et distinctionibus, illa argumentorum firmitate et acutissimis disputationibus lucem a tenebris, verum a falso distingui, eorumque mendacia multis praestigiis et fallaciis involuta, tanquam veste detracta, patefieri ac denudari. Quanto igitur magis illi hanc munitissimam Scholasticae theologiae arcem oppugnare et evertere conantur, tanto magis nos decet hoc invictum fidei propugnaculum defendere, et haereditatem patrum nostrorum conservare et tueri, et acerrimos veritatis defensores meritis honoribus, quantum possumus, decorare.

§ 11. Quamobrem, ut seraphici Doctoris eruditio ad multorum utilitatem latius diffundatur, et ex eius libris et operibus eruditi et studiosi viri copiosiores suavioresque in dies fructus capiant (quod ad ipsius Sancti, quamquam in

caelo beatissimi, gloriam aliquam facere non est dubitandum) primum quidem in alma Urbe nostra, in hac basilica Sanctorum Duodecim Apostolorum, Sancti Bonaventurae nomine collegium instituimus, in quo ex huius praecipue eximii devotique Doctoris operibus et commentariis sacra theologia publice explicetur.

§ 12. Deinde etiam opera illius omnia, quae inveniri potuerunt, partim nondum edita nostraque auctoritate et impensis undique conquisita, partim iam evulgata, simul omnia decenti forma et quam emendatissime imprimi et e typographia nostra Vaticana in lucem emitti curamus. Quod autem ab ipso pontificatus nostri initio, Deo, ut pie credimus, inspirante, constanter proposuimus, sancti huius Doctoris nomen et merita gloriosa apud omnes pro viribus celebrare fideliumque erga eum venerationem augere et amplificare, sane ad id quoque non mediocriter excitati sumus exemplo sanctae memoriae Pii Papae V., praedecessoris nostri, de christiana republica optime meriti, et quem ut parentem adhuc reveremur et colimus.

§ 13. Is enim religiosa pietate et singulari devotione permotus, qua affiebatur erga sanctum Thomam de Aquino, Ordinis sui decus et Ecclesiae catholicae ornamentum, cupiens eodem modo eundem Sanctum ob eius praestantissima in catholicam Ecclesiam merita congruis honoribus exornare, praeter alia hoc iussit atque decrevit, ut illius festus dies quotannis duplicis officii ritu ad instar sanctorum quatuor Ecclesiae Doctorum perpetuo celebraretur; quod et S. Bonaventurae, Doctori eximio, tribui debere aequum profecto existimamus, cum tam multa inter eos virtutis, sanctitatis, doctrinae, meritorum coniunctio et similitudo intercedat. Hi enim *sunt duae olivae et duo candelabra* (Apoc. 11, 4.) in domo Dei lucentia, qui et caritatis pinguedine et scientiae luce totam Ecclesiam collustrant; hi singulari Dei providentia eodem tempore tanquam duae stellae exorientes ex duabus clarissimis regularium Ordinum familiis prodierunt, quae sanctae Ecclesiae ad catholicam religionem propugnandam maxime utiles, et ad omnes labores et pericula pro orthodoxa fide subeunda paratae semper existunt, ex quibus, tanquam ex fertili et bene culto solo, quotidie per Dei gratiam fecundae et fructuosae plantae procreantur, hoc est viri doctrina et sanctitate praestantes, qui Petri naviculae, tot fluctibus agitatae, et Romano Pontifici, eius clavum non sine magna sollicitudine tenenti, fortem et fidelem operam navant. Hi duo Sancti, cum essent coevi iisdemque studiis dediti, condiscipuli, simul magistri, pari ratione a Gregorio X. summo Pontifice, cum ambo ad Concilium evocarentur, honorati, et in huius vitae peregrinatione fraterna caritate, spirituali familiaritate, sanctorum laborum societate valde coniuncti fuerunt, et denique pari gressu ad caelestem patriam commigrantes, pariter felices et gloriosi illa sempiterna beatitudine perfruuntur, ubi eodem caritatis affectu, ut pie credimus, pro nobis in hac lacrymarum valle laborantibus orant divinamque opem implorant, ut merito idem Sixtus IV., hos duos Sanctos persimiles et quasi geminos in Christo fratres agnoscens, statuerit, sanctum Bonaventuram consimili venerationis et honoris praerogativa atque S. Thomam decorandum esse.

§ 14. Quod igitur a nobis et seraphici Ordinis caritas, et sancti Bonaventurae meritorum magnitudo, et catholicae Ecclesiae, cuius gubernacula nobis, licet immerentibus, a Deo commissa sunt, utilitas et aedificatio requirit, habita super his omnibus cum venerabilibus fratribus nostris S. R. E. Cardinalibus deliberatione matura, de eorundem consilio et unanimi assensu et ex certa nostra

scientia ac de attributae nobis Apostolicae potestatis plenitudine, hac nostra perpetuo valitura constitutione, doctrinam ipsius S. Bonaventurae a supradictis praedecessoribus nostris, Clemente IV., Gregorio X. et Sixto IV. laudatam, in Concilio Lugdunensi maxime spectatam, in Florentino etiam ad res difficiles explicandas adhibitam, gravissimorum virorum auctoritate testificatam et commendatam et eximio Ecclesiae Doctore dignam, nos quoque plurimum in Domino laudamus et commendamus, ac litteras eiusdem Sixti IV., quas pro expressis hoc loco haberi volumus, excepta eius ordinatione de festo die S. Bonaventurae secunda Dominica Iulii celebrando, harum tenore approbantes et innovantes, ipsum S. Bonaventuram, iure sanctorum Doctorum consortio ab eodem Sixto IV. adscriptum et connumeratum, auctoritate Apostolica tenore praesentium inter praecipuos et primarios, qui theologiae facultatis magisterio excelluerunt, habendum ac venerandum esse, decernimus et declaramus.

§ 15. Atque ob eam causam sperantes in Domino, huius Seraphici Doctoris lucubrationes ad doctrinam et devotionem, quam in clero populoque christiano magnopere lucere et ardere cupimus, maximo adiumento fore, illius libros, commentarios, opuscula, opera denique omnia, prout ex nostra typographia Vaticana quam emendatissima, ut supra dictum est, emittuntur, ut aliorum Ecclesiae Doctorum, qui eximii sunt, non modo privatim, sed publice, in gymnasiis, academiis, scholis, collegiis, lectionibus, disputationibus, interpretationibus, concionibus, sermonibus omnibusque aliis ecclesiasticis studiis christianisque exercitationibus citari, proferri, atque cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus.

§ 16. Et nihilominus, ut sapientissimi huius Doctoris gloriosa recordatio, si non pro ipsius dignitate, at saltem pro humana tenuitate, ob ingentia illius merita ardentiori studio recolatur, felicitis recordationis praedecessorum nostrorum Bonifacii Papae VIII., qui de sanctis quatuor Doctoribus, et Pii Papae V., de praedicto S. Thoma eadem praeceperunt, exemplo adducti, praecipimus, ut eiusdem S. Bonaventurae dies festus in omnibus christiani orbis partibus sub duplici officio a cunctis personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis Ordinum regularibus tam publice quam privatim pridie Idus Iulii (non obstante praedicta Sixti IV. ordinatione de secunda Dominica dicti mensis) celebrari atque in Calendariis, cum Doctoris nomine et festi duplicis adiectione describi et imprimi debeat, etiamsi in novissimis breviarii et missalis Romani reformationibus aliter dispositum fuerit, neque secus atque a nobis ut supra ordinatum fuit, per quoscumque quavis auctoritate praeditos, censi aut interpretari posse decernimus.

§ 17. Hortantes universos utriusque sexus Christi fideles civitatis Balneoregii, quae clarissimum hoc edidit lumen, et illius dioecesis, ut eodem die festo a servilibus, de sanctae Ecclesiae more, operibus abstineant. Ut autem Christi fidelium devotio ad seraphici huius Doctoris diem festum colendum eiusque opem pie implorandam eo magis accendatur, quo ex hoc caelestis gratiae dono se uberius conspexerint esse refectos, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus utriusque sexus Christi fidelibus tam in dicta civitate et dioecesi Balneoregii, quam in praeclara Galliae urbe Lugduno, ubi ille bono certamine legitime decertato, cursu consummato, fide servata, ex hoc calamitoso saeculo ad meritorum suo-

rum praemium et coronam in caelum feliciter migravit; in almaque Urbe nostra, ubi in hac Basilica sanctorum Duodecim Apostolorum collegium a nobis; ut iam diximus, est erectum, constitutis, qui eius festum huiusmodi, ut ceteras de praecepto Ecclesiae servari solitas festivitates, devote colentes, vere poenitentes et sacramentali peccatorum suorum confessione praemissa, eo die sanctissimum Eucharistiae Sacramentum sumserint, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus et elargimur. Qui vero ecclesias Fratrum Minorum S. Francisci ipso die festo a primis vesperis usque ad occasum solis eiusdem diei devote visitaverint, pias inibi ad Deum preces, prout sua cuique suggeret devotio, effundentes, decem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis seu alias quomodolibet debitis poenitentiis per praesentes litteras perpetuo duraturas, quas sub quibusvis indulgentiarum revocationibus vel limitationibus nullo modo comprehendere volumus, misericorditer in Domino relaxamus.

§ 18. Quocirca fraternitati et discretioni vestrae per Apostolica scripta mandamus, ut praesentes litteras et in eis contenta quaecumque in suis quilibet provinciis, civitatibus, ecclesiis et dioecesibus solemniter publicari, et ab omnibus personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis ordinum regularibus ubique locorum et gentium inviolate perpetuo observari procurent.

§ 19. Volumus autem, ut earundem praesentium transumptis etiam impressis, manu alicuius notarii publici subscriptis, et sigillo alicuius personae in dignitate ecclesiastica constitutae munitis, eadem prorsus fides ubique adhibeatur, quae ipsis praesentibus adhiberetur, si essent exhibitae vel ostensae.

§ 20. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrarum approbationis, innovationis, decretorum, declarationis, voluntatum, praecepti, concessionis, elargitionis, relaxationis et mandati infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Apostolorum Petri et Pauli se noverit incursurum.

Datae Romae apud Basilicam SS. XII. Apostolorum, anno Incarnationis Dominicae millesimo quingentesimo octuagesimo octavo, pridie Idus martii, Pontificatus nostri anno tertio.

COMMENTARIUS
IN I. LIBRUM SENTENTIARUM.

STANDARD

PROLEGOMENA

AD PRIMUM LIBRUM SENTENTIARUM.

Insignem et inter theologos celeberrimum Commentarium in libros Sententiarum primo nostrae editionis loco posuimus, in quo exemplum editionis Venetae et Parisiensis secuti sumus. Ratio, quae potissimum ad hoc nos movit, haec est, quod S. Doctor suam in rebus theologicis et etiam philosophicis sententiam in hoc Commentario ita copiose et profunde explicavit, ut ea, quae in aliis libris ad varias sacrae doctrinae disciplinas spectantibus scripsit ad intellectum illuminandum et affectum inflammandum, ad hunc Commentarium tanquam ad suum fontem praecipuum et firmum fundamentum maxima ex parte reduci possint. Huius igitur Commentarii textu suae integritati restituto et opportunis notis illustrato, non parum opis etiam aliis operibus edendis tulisse nobis videtur. Quapropter singulari quodam studio ad hoc incumbendum esse putabamus, ut, adhibitis quam plurimis et optimis manuscriptis aliisque adnuculis, nostra huius magni operis editio fieret quam maxime correcta. Interim quae de hoc Commentario et nostra eiusdem editione nobis observanda videntur ad tria revocavimus capitula, tractando *primo* de quatuor huius Commentarii libris in genere; *secundo* de primo libro in specie, et de iis quae nos in edendo praestavimus; *tertio* de libro Sententiarum Petri Lombardi a nobis edito. His adiicientur nonnullae tabulae in commodum lectoris.

CAP. I.

De quatuor huius Commentarii libris in genere.

§ 1. *Authenticos esse huius Commentarii quatuor libros, extra omnem controversiam est.* Primus liber incipit: *Profunda fluxiorum scrutatus est*; secundus: *Solummodo hoc inveni, quod Deus fecit hominem rectum*; tertius: *Deus, qui dives est in misericordia*; quartus: *Unguentarius faciet pigmenta suavitatis*. Profecto tot scriptores, etiam coevi et suppare, tot editiones, tot codices manuscripti S. Bonaventurae huius libri auctorem esse proclamant, ut recte asserere possit P. Benedictus Bonelli (Prodrom. VIII. p. 1. c. 1. § 3. col. 516.), quod « nemo vel ex morosioribus criticis, mihi quidem compertis, inventus est hactenus, qui huiusmodi Commentaria fuerit ausus in dubium

revocare. Ut quid ergo in re meridiana luce clariore atque extra omnis dubitationis aleam posita tempus terere? Sufficiat igitur breviter commemorare, quod praeter testes ex Ordine Minorum, de quibus infra, Henricus Gandaviensis (de Scripturibus ecclesiast. c. 47, ed. Alb. Fabricii), qui mortuus est anno 1293, de S. Bonaventura haec profert: « Scripsit in quatuor libros Petri ». Idem affirmat Ptolemaeus Lucensis, discipulus et familiaris S. Thomae (Eccles. histor. novae, XXIII. c. 2. apud Muratori, Scriptores rerum Italicarum, tom. XI. col. 1165).

Ipsae huius Commentarii auctor, ut observatur in Prodomo (loc. cit.), satis se insinuat « nedum Franciscanum, nedum Alexandri Halensis discipulum, sed et Bonaventuram Parisiis scribentem. *Franciscanum* quidem, dum ait II. Sent. d. 44. a. 3. q. 2. circa finem: In regula B. Francisci simpliciter praecipitur, quod illius regulae professores nihil omnino habeant proprium super terram etc. *Alexandri Halensis discipulum*, dum in eodem II. libro d. 23. a. 2. q. 3. circa finem diserte nominat fratrem Alexandrum de Hales *patrem et magistrum nostrum*, et alibi in Comment. eundem appellat *bonae memoriae*. Tum etiam *Bonaventuram*, dum IV. Sent. d. 8. p. II. a. 2. q. 2. ad 3. inquit: Si unam haberent institutionem, unum esset nomen, sicut hoc nomen Bonaventura etc. *Parisiis quoque scribentem*; nam IV. Sent. d. 20. p. I. a. 1. q. 6, quaerens purgatorii locum determinatum, inter cetera sic habet: Si dixerimus, quod ubi peccaverunt, illud omnino vel incredibile vel improbabile est, quod omnes animae, quae Parisiis peccaverunt, Parisiis puniantur ».

§ 2. *De tempore et occasione scribendi hunc Commentarium audiendi sunt synchroni Ordinis scriptores.* Eorum testimonia a P. Bonelli in Prodomo (l. c. 3.) et a P. Sbaralea (Supplem. pag. 168) hoc modo conciliantur, ut S. Bonaventura iam anno 1245 post Alexandri mortem inceperit legere super Sententias, sed tantum coram sui Ordinis fratribus et inter domestica septa. Deinde vero cum licentia Ministri Generalis ab anno 1248 publice docuit, ut *licentiatus* in proprio sensu. « Prae ceteris, inquit P. Bonelli, audiendus est Fr. Salimbenus de Adam, Parmensis, Bonaventurae aequalis¹, referens in suis mss. Chroni-

¹ In eodem anno uterque habitum Seraphicum sumpsit. Chronica ipsius anno 1257 impressa est Parmae. — Locus hic citatus in editis occurrit pag. 129.

is de Ioanne Parmensi, Generali Ministro: Iste Fr. Ioannes de Parma dedit licentiam Fr. Bonaventurae de Balneo Regis, ut Parisius legeret, quod nunquam alicubi fecerat, quia bacellarius erat nec adhuc cathedraticus; et tunc fecit Lecturam super totum Evangelium Lucae, quae pulera et optima est, et super Sententias quatuor libros fecit, qui usque in hodiernum diem utiles et solennes habentur. Currebat tunc annus 1248, nunc autem agitur annus Domini 1284. Consentit Iordanus in Chronico mss. bibliothec. Vaticanae fol. 259, ubi de S. Doctore habet: Anno VII. ad bazalariatum Paris. et an. X. post ingressum religionis ad magisterium est promotus ».

• Secundum haec illud quod inquit Chronicon XV Ministrorum Generalium, scriptum anno 1305: « In septimo anno post ingressum Ordinis Sententias legit Parisius, et in decimo recepit cathedram magistralem », ita intelligendum videtur, ut anno septimo, scil. 1245, factus fuerit baccalaureus idoneusque iudicatus ad theologicas disciplinas tradendas Parisiis; non vero, quod tunc inibi e publico subsellio lecturam acceperit, utpote quam, synchrono teste Salimbeno, incepit non nisi anno 1248, in quem incidit annus decimus, ex quo noster Bonaventura vitam Minoriticam duxit. Eodem modo fas esse videtur interpretari Chronicon XXIV Generalium Ministrorum, Bartholomaeum Pisanum, S. Antoninum, Alexandrum Ariostum et antiquum catalogum Generalium Ministrorum apud Speculum vitae B. Francisci etc ». Hucusque Prodrōmus, qui deinde corrigit falsam chronologiam editorum Venetorum (Diatriba pag. 10) putantium, sub anno septimo, quo S. Bonaventura inter Minorum septa auditoribus nostris legerit, intelligendum esse annum 1250, et sub decimo, quo cathedram accepit, annum 1253. Denique idem P. Bonelli concludit: « Non tamen negaverim, anno septimo privatim legere potuisse auditoribus nostris inter Minorum septa, dummodo annus septimus statuatur non anno 1250, sed anno 1245 ». Confirmatur haec interpretatio testimonio B. Francisci a Fabriano¹, qui de nostro S. Doctore asserit: « licentiatus sub magistro Alexandro, primo magistro Ordinis, quem, cum esset in saeculo, tota Parisiensis Universitas sequebatur, sub quo septem fratres nostri fuerunt licentiati et magistri effecti in sacra theologia. Hic iam dictus Fr. Bonaventura vir eloquentissimus fuit, mirabilis in intellectu sacrae Paginae et totius sacrae theologiae, pulcherrimus sermocinator ad clerum et praedicator ad populum, in cuius praesentia ubique terrarum omnis lingua silebat ». — Etiam Bernardus a Bessa, ut supra in Praefatione generali² relatum est, similiter dicit: « Hinc factum est, ut in septimo anno post ingressum ad Ordinem Sententias legeret Parisiis et in decimo reciperet cathedram ».

Ex his testimoniis patet, S. Bonaventuram in aetate iuvenili incepisse in scholis domesticis interpretationem Sententiarum, ac simul confirmatur quod dicit Salimbene, ipsum scripsisse suum Commentarium anno 1248. Quod tamen, ut bene observatur in

Prodromo (col. 516), « cum grano salis accipiendum est, dando antea et postea debitum tempus ad opus adeo grande incipiendum, proseguendum perficiendumque; non quod intra unius anni 1248 angustias illud conceperit peperitque ». Nam si iam anno 1245 suis fratribus Sententias explicavit, absque dubio etiam scriptis mandavit lectiones suas, quas deinde pro more aliorum sui aevi auctorum accuratius elucubravit et publici iuris fecit. Satis autem certum esse videtur, hoc opus usque ad finem anni 1256 iam fuisse ad finem perductum, cum Sanctus 2 Febr. 1257³ electus sit in Ministrum Generalem. Manifestum est, hoc gravissimo officio S. Bonaventuram a scholarum disputationibus impeditum fuisse.

Quodsi haec ita se habent, tunc concludere possumus, inter omnes commentarios fere innumerabiles Lombardum explanantes, saltem qui *typis* publicati sunt, hoc opus S. Bonaventurae ordine temporis vel primum vel secundum locum occupare. Dixi: *vel secundum locum*, ne derogem iuri B. Alberti M., qui cum aetate maior sit (natus dicitur 1193, mortuus est 1280) fortasse etiam prius vel eodem cum S. Bonaventura tempore suum Commentarium scripsit. De hoc nihil affirmare nec negare audeamus, quia circa chronologiam vitae huius eminentissimi viri hucusque multa sunt incerta⁴. — S. Thomas, si praestamus fidem P. Bernardo Mariae De Rubeis (Dissert. criticae, diss. 10. c. 1; et 12. c. 2.), egregium suum Commentarium incepit ab an. 1253 eumque complexit post acceptam lauream magistralem. — De Petro a Tarantasia omnino constat, eum scripsisse suum Commentarium post S. Bonaventuram, cuius doctrinam in multis locis, ut iam observavit Dionysius Carthus., in compendium redegit, sicut in aliis locis Commentarium S. Thomae abbreviatum exhibet. Teste Echardo (Tom. I. pag. 250) Petrus incepit 1259 legere de Sententiis, quod post aliquorum annorum intercapedinem prosecutus est ab an. 1267.

Nec etiam alios Commentarios, solummodo in *codicibus* mss. asservatos, ante S. Bonaventuram ab *alumniis Ordinis Min.* scriptos et ab ipso auctore publicatos esse putamus. Constat quidem, in Universitate Parisiensi a tempore, quo Mendicantes ad cathedram in ipsa habendam admissi sunt, lectionem super librum Sententiarum vel lege vel consuetudine ad dignitatem magistralem aspirantibus praescriptam fuisse. Nec dubium est, quod licentiati et magistri suas lectiones scriptis mandare eorumque discipuli lectiones *reportare* i. e. quoad partes principales veloci scriptura excipere solebant. Exemplum praebet Scriptum Parisiense Scoti, quod habemus tantum reportatum. Huiusmodi Commentarii reportati etiam aliorum auctorum non pauci adhuc exstant in bibliothecis. Nec volumus *generatim* negare, aliquos commentarios in Magistrum sive reportatos sive ab auctore suo editos, sed nondum impressos, antiquiores esse posse Commentario S. Bonaventurae.

Non pauci scriptores putant, ante S. Bonaventuram et ab ipso eius magistro Alexandro Halensi fuisse scriptum Commen-

¹ In eius Chronico Fabrianiensibus mss. fol. 9, de quo manuscripto plura dicit P. Bonelli in Prodrōmo lib. I. c. 45. col. 63, 64, nota f.

² Pag. III. nota f.

³ Waddingus ad annum 1256 n. 3. cum aliis eum sequentibus dicit, hanc electionem fuisse 2 Febr. 1256, quod falsum est secundum computum ordinis, al verum quidem secundum computum illa aetate a multis receptum, qui novum annum a die Incarnationis i. e. 25 Martii, non a 1 Ianuarii incipiebant. Ipsa Chronica XXIV Generalium hanc difficultatem ita dirimit:

• Hic Fr. Ioannes (de Parma), convocato Romae Capitulo Generali anno 1256

secundum illos qui computant annos ab Incarnatione Domini, secundum illos vero, qui computant annos a Nativitate, 1257, in festo Purificationis B. M. » Cfr. Prodrōm. col. 47, nota d.

⁴ Echardus (Scriptores O. Praed. tom. I. pag. 163) pro certo habet, B. Albertum an. 1245 fuisse Parisios missum ad legendum pro forma et gradu, ut aiunt. Attamen M. R. P. Henr. Denifle O. Praed., qui in rebus ad historiam illius aetatis spectantibus est versatissimus, pro sua in nos amicitia nobis communicavit, illam assertionem Echardi certo carere fundamento; sed exploratum esse, B. Albertum 1248 legisse Parisiis.

tarium in Lombardum. Hoc asserit auctor libri: *Firmamentum trium Ord. B. P. N. Francisci*, (ed. Parisiensis 1512, fol. 42 recto), qui postquam de Summa theologiae locutus est, haec addit: « Scripsit etiam *primus inter omnes doctores* super Magistrum Sententiarum ad litteram scriptum egregium ». Attamen Natalis Alexander, Oudinus multique post eos volunt, hunc Commentarium non esse diversum a Summa theologiae eiusdem Alexandri. Si hoc est verum, certe non publicavit commentarium in Sententias. Haec enim Summa vocari minime potest commentarius in Magistrum, uti cuique eandem inspicienti manifestum est, cum rerum et ordine et tota dispositione nihil habeat, quod ad commentarium requiritur, non magis quam Summa S. Thomae, quam certo nemo, congrue loquens, velit vocare commentarium in Magistrum. E contrario Sbaralea (Supplem. pag. 17) talem commentarium praefer Summam Alexandro vindicare nititur, adductis multis testimoniis scriptorum, inter quos nominat Henricum Gandaviensem, qui (de Scriptoribus eccles. c. 45.) ait, scripsisse Alexandrum super quatuor libros Sententiarum. Similiter loquuntur Raynerius Pisanus Ord. Praed. in sua Pantheologia, Alphonsus Toletanus Ord. S. August., S. Ioannes Capistranus, Dionysius Carth., qui distinguunt Summam eiusdem et Commentarium, alique posteriores, qui videri possunt apud eundem Sbaraleam. Afferre potuisset Sbaraleam etiam plures codices mss. in bibliothecis asservatos, qui cum nomine Alexandri inscripti sunt titulo *Commentarii in Sententias* vel *In Sententias*.

Verumtamen iidem hi codices vim testimoniorum, ad quae Sbaralea provocat, magna ex parte elidunt. Nam si accuratius examinantur, apparet, quod non contineant Commentarios a memorata Summa diversos, sed non nisi ipsam Summam. Hoc ipsi observavimus in nonnullis codicibus antiquis, nempe:

Assisi, bibliotheca Conventus S. Francisci, Cod. membr. in fol. parv., saec. XIII., sign. XXXII. B. 268. fol. 1 in sup. marg. *Alexander Halensis I. Sentent.* Incipit: *Quoniam sicut dicit Boethius in libr. de Trinit.* Desinit: *Finis primi et initium secundi.* Secundus liber inscribitur: *in librum II. Sententiarum.*

Florentiae, in bibliotheca Laurentiana, plut. XXIV. dext. Cod. IV. membr. in fol., saec. XIII., constat fol. 325, a secunda manu adnotatum fuit: *Alexander de Hales super secundum Sententiarum.* Incipit: *Completi tractatibus de iis quae pertinent ad speculationem Dei.*

Parisiis, biblioth. S. Victoris; Cod. 44530 membr., saec. XIII.: *in librum IV. Sententiarum.*

Nec Ioannem a Rupella, successorem Alexandri in cathedra Parisiensi, commentarium publicasse putamus. Nullum talis operis codicem novimus. Nec verisimile videtur S. Bonaventurae a Superioribus mandatum fuisse, ut novum commentarium scriberet, si isti duo celeberrimi magistri iam simile opus perfectissent, cum ipse an. 1248 non fuerit aetate maior 27 annis.

Negari non potest, aetatem illam adolescentiae videri potius immaturam et imparem istis muneribus obeundis, scilicet docendi in celeberrima studiorum metropoli theologiam et librum immensum de materiis tam arduis scribendi. Sed considerandum est, dona naturalia et supernaturalia huius Seraphici viri magis etiam excessisse ordinem communem et vulgarem, quam annorum paucitas deficiebat a regula ordinaria, ita ut recte dicere potue-

rit Sixtus IV. in Bulla canonizationis: « Paucorum annorum spatio incredibilem fuerat scientiam consecutus ».

Ceterum S. Bonaventura pro singulari sua modestia et humilitate sua sponte et voluntate nunquam ad tam ardua adhuc iuvenis eniti praesumsisset, nisi obedientia, quam profitebatur erga superiores, et fraterna dilectio erga suos fratres, instanter hunc laborem postulantes, propriam ipsi electionem praeclusisset. Ipse hoc testatur in fine libri tertii in Sententias his verbis: « Iesum Christum rogo, ut faciat provenire mihi ad obedientiae meritum et fratrum profectum, *propter quae duo labor iste fuit a principio assumtus* »; et adhuc expressius in quodam anecdoto prologo ad II. librum Sententiarum vel potius epilogo ad I. librum, quem P. Fidelis primus in bibliotheca civitatis Andegavensis (Cod. 193, membr. in fol., saec. XIV, fol. 464 verso) detexit et exscripsit. Hunc suo loco integrum dabimus; hic autem initium: « Salvatoris opitulante gratia, ex quo perventum est ad completionem primi Sententiarum¹, Patrum interveniente instantia, oportet inchoare secundum. At quemadmodum in primo libro Sententiarum² adhaesi et communibus opinionibus magistrorum et potissime magistri et patris nostri bonae memoriae Alexandri, sic in consequentibus libris ab eorum vestigiis non recedam. Non enim intendo novas opiniones adversare, sed communes et approbatas retexere. Nec quisquam aestimet, quod novi scripti velim esse fabricator; hoc enim sentio et fateor, quod sum pauper et tenuis *compiler* » etc. More Sanctorum hoc a Seraphico dictum esse magis secundum inspirationem humilitatis, quam secundum rei veritatem, in confesso est apud omnes. Facile etiam demonstrari posset, ipsum non simplicem *compilatorem*, sed vere auctorem, *vel saltem commentatorem* appellandum esse, si attendimus ad eas definitiones, quas ipse sic proponit: « Notandum, quod quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena nihil addendo vel mutando; et iste merè dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena addendo, sed non de suo; et iste *compiler* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tanquam principalia et sua tanquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur *commentator*, non auctor. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tanquam principalia, aliena tanquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici *auctor* » (I. Sent. q. 4. Prooemii).

Eadem modestia loquitur in fine II. libri Sententiarum: « Si cui autem aliter videtur et fortassis melius in huius quaestionis determinatione, immo explanatione duorum librorum praecedentium, non invideo; sed hoc rogo, ut si quis aliquid in hoc opusculo invenerit approbatione dignum, agat gratias Deo, largitori bonorum. In aliis vero locis, ubi³ invenerit vel falsum vel dubium vel obscurum, scribentis insufficientiae benigne indulgeat, qui absque dubio, teste conscientia, vera, aperta et communia dicere concupivit ». Denique in fine III. Sent., « Immensas, inquit, gratias ago Christo, qui adiuvit me pervenire ad consummationem opusculi, miseratus paupertatem scientiae et ingenii mei ».

§ 3. *De relatione quae est inter Summam Alexandri Halensis et S. Bonaventurae Commentarium plura dicenda sunt.* In quaestionibus decidendis auctor Commentarii sequitur

¹ Lectio est dubia; pro *Sententiarum* etiam legi poterit *fratrum*.

² Videntur intelligi Sententiae Petri Lombardi; quod magis contextui totius huius Prologi respondet.

³ In ed. Vaticana *ut*, sed contra nostros codices.

plerumque magistrum suum Alexandrum, non tamen semper; et saepius etiam sententiam illius clarius et accuratius determinat. Concedendum est etiam, ipsum plurimas auctoritates sive locos tum Patrum tum philosophorum, multas definitiones aliaque multa ad doctrinam spectantia ex Summa Alexandri secundum sensum adoptasse et interdum etiam partes exiguas ad verbum deprompsisse, immo semel atque iterum etiam paululum plura adoptasse. Huc pertinent aliqui loci ex II. et III. Sent.; praecipue autem II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3, ubi agitur de cognitione Dei, quam habuit Adam in statu innocentiae. Responsio ad hanc quaestionem magna ex parte convenit cum iis, quae leguntur in Summa Alexandri in duabus quaestionibus, scil. S. p. II. q. 92. a. 4. 2. Attamen ubique tum orationis stilique robore, tum idearum mira connexione et sublimitate proprium Seraphici ingenii sigillum quisque facile agnoscit impressum, etiam in iis locis, ubi magni sui magistri vestigiis prope insistit maior discipulus.

Sed remanet quaedam difficultas, quae eo accuratius a nobis discutienda est, quia hucusque a nemine, quod quidem scimus, est observata. In rarissimo opere, quod sub nomine Alexandri Halensis et cum titulo « Summa virtutum » impressum est tanquam Summae theologiae pars, quod etiam a non paucis eruditis viris eidem Alexandro vindicatum est, plus quam 70 quaestiones exhibentur, quae, paucis tantum omissis vel additis, in eodem Commentario reperiuntur. Ad dilucidandam hanc rem necessarium videtur aliquanto diffusius inquirere tum de magna Summa Alexandri, tum de altero illo tractatu de virtutibus. Eo libentius hoc facimus, quia agitur de honore non tantum Doctoris Seraphici, sed etiam Angelici, uti continuo videbimus.

Summa theologiae Alexandri Hal. typis mandata est, teste Sbaralea, Venetiis 1475, tom. IV in fol. per Ioan. de Colonia et socium; Norimbergae 1481 per Anton. Koberger; Papias 1489 per I. Anton. Birettum; Norimbergae iterum 1502; Lugduni 1515 (Koberger); Venetiis 1576 per Ioan. Bapt. Balainum Ord. Min. Convent., typis Franc. de Franciscis; denique Coloniae 1622. tom. IV in fol. Hae *duae ultimae* editiones in partibus II. III. et IV. novo ordine seu aliis numeris quaestiones dividunt. Habent enim pro parte secunda 171 qq., Kobergerianae vero 189; pro tertia 69, Koberg. 82; pro quarta 35, Koberg. 114, quod infra specialius in elencho auctorum, quibus utitur S. Bonav., pro commodo lectoris indicabimus.

Huius Summae, quae post multas parvas Summas theologicas, a praecedentibus auctoribus compositas, tum immenso voluminum ambitu, tum multiplici excellentis doctrinae laude magnam movit admirationem, auctorem esse Alexandrum, certissime constat. De hoc peremptorium habemus testimonium in litteris Apostolicis Alexandri IV. anni 1256, quas primus omnium edidit Echardus (De Scriptor. etc. t. I. p. 321) ex cod. Parisiensi sign. 15751, fol. ultimo. In Waddingo hoc documentum desideratur, sed receptum est a Sbaralea tum in Bullario, tom. I. p. 151, tum in Supplemento, p. 47. Has litteras Apostolicas, cum sint quasi fundamentum nostrae argumentationis, integras hic transcribimus.

« Alexander episcopus, servus servorum Dei. Dilecto filio ministro Fratrum ordinis Minorum in Francia salutem et Apostol. benedictionem.

« De fontibus paradisi flumen egrediens, exuberans videlicet sacrarum intelligentia scripturarum, per os recolendae memoriae Fratris Alexandri ordinis tui temporibus nostris largo profluxit laetitia impetu super terram, in lucem manifestius editis thesauris scientiae ac sapientiae salutaris. Idem siquidem frater, ut ex his quae scripsit et tradidit comperimus, Deo plenus (nemo enim nisi in spiritu Dei loquens aeternae veritatis mysteria ea inquisitionis indagine attigisset) studia sua publicis utilitatibus commodavit, et laboriosi operis sanctum aggrediendo propositum, super quaestionibus theologicis utiliore utique quam prolixam molitus est *Summam*, profectibus in lege Domini studere volentium compendiosius profuturam. In qua *sententiarum irrefragibilium* ordinatae sunt acies ad obterendam veritatis pondere contentiosae pervicaciam falsitatis. Prolixitatem quippe si quam in eadem Summa lector delicatus abhorret, studiosis vobis in ea sic reddit continua partium suarum utilitas brevem, ut in tanto verborum agmimine, quod immensa videtur divinae profunditatis eloquia continere, non aliud nos rationabiliter possit offendere, quam quod, Deo eiusdem Fratris laboribus finem, antequam suscepti operis dietam perficeret, imponente et ad statutum repositae mercedis evocante denarium, perfectae pietatis imperfectus est labor, quo et pauca videntur et ad satietatem animae insufficientia universa, quae scripta sunt, nisi destinatum, et ad quem animos legentium pars suspendit exhibita, principii sui finem moles tanti operis sortiatur. Quocirca discretionis tuae in virtute obedientiae districte praecipiendo mandamus, quatenus considerans prudenter, quod indecenter relinquitur, si negligenter omittitur mutilum opus Dei, quod non nisi caelestis sapientia per ministerium servi sui tam clara iam digestae partis iniit venustate, de consilio discretorum fratrum studentium ad perfectionem eiusdem Summae necesarios pro numero et idoneos pro merito convoces Parisius ex quibuslibet administrationis tuae locis Ordinis tui Fratres, quibus ex parte nostra in remissionem iniungas peccaminum et ad suorum cumulum meritorum, ut dilecto filio Fratri Gulielmo de Melitona huic solitudini deputato sedule assistentes, ipsumque ac se mutuo adiuvantes, sine dilationis dispendio praedictae Summae opus finaliter exequantur, ad hoc uno et eodem Domini spiritu, qui gratis mira scientiarum dona distribuit, adiuvandi. Datum Anagninae V. Kal. Augusti, Pontificatus nostri anno II. Id est 28 Iulii 1256, cum Alexander electus fuerit 21 Decemb. 1254.

Tria ex hoc documento constant: 1. Alexandrum esse auctorem *Summae* theologiae, quae a Papa describitur ut maximae amplitudinis et utilitatis. 2. Ipsum hoc opus reliquisse imperfectum. 3. Summum Pontificem Fr. Gulielmo de Melitona ad hoc deputasse, ut illam Summam perficeret et « in virtute obedientiae districte praecipiendo mandasse » Ministro Provinciali Ord. Min. in Gallia, ut alios idoneos fratres daret Fr. Gulielmo in hoc labore socios. Hoc unum testimonium iam sufficit — etsi alia non desunt, praesertim ipsius S. Bonav. — ut quisque sententiam ferre possit, quid iudicandum sit de quibusdam verbis, quae a Rogerio Bacon intra annos 1266-1268 inconsiderate pro sua immoderata indole de Alexandro scripta sunt ¹: « Ex suo (Alexandri) ingressu, inquit, fratres exulta-

¹ Rogerii Bacon opera quaedam hactenus inedita, ed. Brewer, Londini tom. I. p. 325.

verunt¹ in caelum et ei dederunt auctoritatem totius studii et adscripserunt ei magnam Summam illam, quae est plus quam pondus unius equi, quam ipse non fecit, sed alii; et tamen propter reverentiam ei adscripta fuit, et vocatur Summa fratris Alexandri. *Et si ipse fecisset vel magnam partem, tamen non legit naturalia nec metaphysica* nec audivit ea, quia non fuerunt libri principales harum scientiarum, nec Commentarii translati... Eius autem Summa plures habet falsitates et vanitates philosophiae, cuius signum est, quod nullus facit eam de itero scribi, immo exemplar apud fratres putrescit et manet intactum et invisum his temporibus». Sicut manifeste falsum est quod ultimo loco dicitur, uti testantur tot huius Summae codices et editiones, ita et alia, quae dicit, ad hoc restringenda esse videntur, ut scilicet Alexander (qui, ut vult Sbaralea, ab anno 1234 ingens hoc opus incepit) sociis aliquibus labori eius assistentibus usus sit. Fortasse etiam concedi potest, quod post eius mortem Gulielmus a Melitona aliqua scripta ab Alexandro inchoata et manca relicta in perfectam redegerit formam, vel si ita placet, etiam aliqua pauca aliunde sumta adiecerit.

Hoc ultimum negat Sbaralea, quippe qui in Bullario (loc. cit.) affirmat: «Omnes, quotquot hanc rem tractarunt post Waddingum et de hoc Gulielmo egerunt, cum *Summae Halensis supplementum* perfecisse scribunt; at ego nihil ab eo factum esse contendo; aut si quidquam addidit ille, additamentum illud nunquam *Summae Halensis* appositum legitur. Nam in pluribus editionibus antiquis et recentibus *Summa* illa desinit in parte *Sacramenti Poenitentiae* nec ultra progreditur. Neque mihi respondeant, addidisse eum saltem aliqua usque ad *Sacramentum Poenitentiae*; nam p. IV. q. 30. mem. 2. a. 2, quod est prope finem *Summae* incompletae, asserit auctor, Regulam S. Francisci pro Fratribus Minoribus approbatam et confirmatam fuisse ab *Innocentio, Honorio et Gregorio*, Summis Pontificibus; nec memorat confirmationem *Innocentii IV. & Alexandri IV.*, quam ipsi Pontifices recensent in suis Bullis *Nimis iniqua* etc. annis 1245 et 1256 editis; quod non reticisset Gulielmus, si post hos annos *Summae* illi additamentum fecisset. Quemadmodum igitur *Summae theologiae* S. Thomae, quae et ipsa finit in parte *Sacramenti Poenitentiae*, nemo ausus est addere supplementum; ita et *Summae Halensis*. Magnorum namque summorumque virorum opera satius putant imperfecta manere, quam aliorum inaequalium manibus suppleri, memores, Plinium, *Histor. libr. 35. cap. 40.* scripto tradidisse: *Illud perquam rarum ac memoria dignum, etiam suprema opera artificum imperfectasque tabulas, sicut Irin Aristidis, Tyndaridas Nicomachi, Medeam Timomachi et Venerem Apellis in maiori admiratione esse, quam perfecta.* Ceterum » etc.

Argumentum a Sbaralea ultimo positum nihil valet; praesertim cum ipse Summus Pontifex Alexander IV. contrarium stricte praeceperit. Primum autem argumentum, petatum ex silentio, quod scil. reticuerit Bullas Innocentii IV. et Alexandri IV., nec in se est peremptorium et eius valori fere derogatur hac ratione, quod non tantum *quarta* pars *Summae*, sed etiam secunda et tertia imperfectae sunt, cum manifeste magnas habeant lacunas, ut iam observavit De Rubeis (*Dissert. crit., diss. 15. c. 3.*). In *quarta* parte tantum tractatus de Sacramentis in genere et de primis quatuor Sacramentis in specie inveniuntur.

Desunt autem tractatus de tribus aliis Sacramentis et de Novissimis. In *secunda* parte in prologo ad q. 171. (ed. Coloniens.), quae est de scandalo, tractaturum se auctor promittit de homicidio, duello, usura, de fraudulento contractu et de rapina. Nihil tamen de his rebus invenitur in editionibus *Summae*. Magis etiam *tertia* pars post quaest. 68. «lacunam patentem et hiatus habet» (ut dicit citatus auctor), et finis omnino desideratur. Desunt enim qui in prologo quaestionis 26. et 69. promissi erant tractatus de virtutibus in genere, de donis, fructibus et beatitudinibus. Quaestio autem 78. sic incipit: «Post *tractatum de virtutibus in genere* inquirendum est de speciebus virtutum secundum *praeassignatam* differentiam, et primo agatur de virtutibus theologicis, quae sunt virtutes in finem... Consequenter vero de virtutibus, quae sunt ad finem, ut prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia etc.»

Sed in editionibus nihil omnino antea legitur de virtutibus in genere, nec postea aliud occurrit nisi in sequente q. 69. quaedam *fragmenta* de fide, de passionibus consequentibus fidem, de articulis fidei et de Symbolis. Omnia alia ab auctore promissa desunt.

Ex quo conficitur, quod Alexander, si totam *Summam*, qualis est in nostris editionibus conscripsit (ut dicit Sbaralea), non semper materias tractandas eo ordine composuit, quo eas in suo libro publicare voluit, cum tractatus plures secundum rerum ordinem posteriores perfecti sint, omissis aliis secundum eundem ordinem priores. Per consequens nec certo concludi potest, *omnes* partes *Summae* ante declarationes praedictas Innocentii et Alexandri fuisse iam ab Alexandro absolutas, et nihil omnino postea a Gulielmo vel quovis alio esse additum.

Sed transeamus tandem ad illam *Summam virtutum*, de quo opusculo tanta fuit opinionum discrepantia. Impressus est hic liber in forma quarti parvi, duabus columnis, typis parvis; habet 8 folia tabulas continentia, et 374 alia folia sive 748 paginas. Titulus, ornatus stemmate Iohannis Parvi (Jean Petit), notis compendiariis ad communem scripturam redactis, sic legitur: «Irrefragabilis doctoris alexandri de hales ordinis minorum opus de virtutibus excellentissimum: hactenus nusquam impressioni traditum: et est tertie partis sue summe continuativum: prout ab eodem doctore in eadem tertia parte dudum pluries impressa: quaestionibus XXVI. et LXIX. extitit commissum».

«Parisiis venundatur in divi Iacobi vico sub argentei leonis intersignio: honesti viri Iohannis petit mercatoris librarii iurati domo, cuius expensis nunc primum (et antea nusquam) id opus profecto dignissimum in patulum prodiit: anno M. CCCCC. IX.»

In ultimo folio dicitur: «Finis. Summa de virtutibus Doctoris irrefragabilis alexandri de hales finem capit, in qua originaliter (pene omnia quae in secunda secunde Sanctus thomas coegit) habentur: data Impressione primum a Fratribus minoribus conventus Parisiensis expensis: honesti et famosi bibliopole Iohannis Parvi: a quo venundatur In vico sancti Iacobi sub leone argenteo. Anno domini M. CCCCC. IX. octava die Iunii».

Fol. I. est inscriptio: «Incipit summa de virtutibus disputata et composita per Fratrem alexandrum de Halles (sic) ordinis minorum doctorem Irrefragabilem quae dici potest tertia tertie eiusdem doctoris.

Initium textus demonstrat, hunc tractatum non esse opus

¹ Ed. Brewer: exaltaverunt.

distinctam, sed potius partem alterius magni operis. Sic enim incipit: « Habito ergo de gratia gratum faciente et gratis data. Consequenter dicendum est de virtute.

Primo in generali.

Secundo in speciali.

Tertio de quibusdam proprietatibus consequentibus.

De virtute in generali queruntur plura.

Primo enim queritur de eius entitate » etc.

Pessimis typis et multis notis compendiariis opusculum est impressum atque erroribus typographicis scatet. Tractatus ipse est incompletus. Dividitur in tres partes, quarum ultima penitus desideratur, sicut et plura secundae partis, quae est de virtutibus in specie. Nam tractat solummodo de tribus virtutibus theologiceis et duabus cardinalibus, scil. de prudentia et temperantia; desunt quaestiones de fortitudine et iustitia. Dividitur in 106 « collationes », quarum unaquaeque habet plures articulos, et hi solent habere plures quaestiones, ita ut circa 480 quaestiones proponantur.

Huius operis praeter Possevinum et plurimos modernos mentionem facit ex antiquis auctor Firmamenti trium Ordinum (fol. 42) his verbis: « Idem (Alexander) scripsit Summam virtutum tertiae partis continuativam, quae dici potest tertia tertiae Alexandri. Et istud opus iam novissime, scil. anno Domini 1509, primum in lucem productum et impressioni traditum » etc. Item Auctores editionis Vaticanae Operum S. Bonav. idem opus saepe citant in indice auctorum III. Sent. d. 23. et seqq. — P. Matthias Hauzeur, de quo infra § 7. loquemur, in opere « Collatio totius theologiae, t. II. a col. 77 usque 128 totum hoc opusculum sub titulo « Supplementum Alensis » in compendium redegit, editione ista Ioannis Parvi usus. Altera huius operis editio prodit Toleti 1530 apud Ioan. Ulhaquiram, ut asserit Ioan. a S. Antonio in sua Bibliotheca.

Nihilominus de hoc opusculo, utrum sit *fictitium* necne, magna orta est controversia, quam eo libentius hic tangimus, quod nobis occasionem praebet, reparandi gravem errorem Waddingi, in quem vir, ceteroquin ingenuus et veritatis amans, aliorum relatione, ut videtur, deceptus, incaute incidit, et quo a via recta abductus nonnulla dixit, quae honori summi Doctoris S. Thomae Aquinatis derogant. Alii, ut Ioan. de Haye et Petrus de Alva, Waddingum in hoc secuti sunt. Huius ingratae controversiae originem et progressum, quae ex his quae dicturi sumus, ut opinamur, perfecte componi potest, breviter referamus.

Waddingus (Annal. tom. I. ad an. 1245. nn. 20. 21.) primo affert quaedam verba Gersonis inter alia haec dicentis: « Testantur scripta eiusdem S. Thomae, maxime Secunda Secundae, quam intimam sibi fecerat et familiarem illum quem laudabat doctorem Alexandrum ». Deinde Waddingus subiungit: « Intelligit Gerson Summam virtutum scriptam ab Alensi familiarem potissimum fuisse S. Thomae, ut quam verbotenus plene ¹ Secunda Secundae huius insertam exceperit ». Hoc nullo modo scribere potuisset clarissimus Annalista, si ipse Summam illam prae manibus habuisset. Similis enim insertio falsa esse demonstratur *primo* quidem, quia istud opusculum duplo et amplius maius est, quam ea pars Summae Angelici, quae easdem tractat quaestiones, unde non potest verbotenus in illam excipi; *secundo*, quia utraque opera, sicut nobis

post qualemcumque collationem visum est, non magis, sed potius minus inter se conveniunt, quam Summa Angelici convenit cum ipsa theologica Summa Alexandri.

Non mirum, quod Waddingo sese opposuerunt plures S. Dominici filii, inter quos eminent Echardus (Scriptores Ord. Praed. tom. I. pag. 318. seqq. ed. Paris. 1721) et De Rubeis (Dissert. criticae, diss. 15. c. 3. 4.). In hoc tamen hi viri eruditissimi ultra limites veritatis abrepti sunt, quod ipsi post Natalem Alexandrum istam Summam virtutum opus omnino *fictitium* esse affirmarunt. Nam Echardus dicit (loc. cit. pag. 319. c. 1.): « Unde quotquot rei litterariae periti iam conveniunt, opus esse pure fictitium ». Insuper asserit, Natalem Alexandrum invicte probasse, Halensem non solum Summam illam virtutum ut Summae theologicae supplementum non scripsisse, sed nec scribere *potuisse*, « hoc *ineluctabili argumento*, quod ipsam Summam theologiam Halensis non compleverit. Qui Summae suae Supplementum addere cogitasset Halensis, qui eam Summam nondum finierat, cum humanis exemptus est »? Sed hoc *ineluctabile argumentum* suam perdit vim, si vel supponitur, istam Summam virtutum *prius* scriptam esse quam alteram, vel etiam, si ista Summa non est *opus distinctum*, sed scriptum eo fine, ut ipsi Summae insereretur tanquam eiusdem pars. Haec autem secunda suppositio congruit rei, sicut est.

Argumenta Echardi aliis verbis repetit De Rubeis, qui (loc. cit. c. 4.) addit: « Quod (opus) postremo si alicubi aut typis editum aut manuscriptum reperiatur, *in lucem proferre postulamus*, ut cum Summa theologica S. Thomae eiusque potissimum Secunda Secundae conferatur. *Nondum comparuit illud neque poterit unquam exhiberi*, nisi fortasse eo audaciae processerit quispiam, ut ipsam Secundam Secundae S. Thomae verbotenus describat eamque sub doctoris Halensis nomine, apposito Summae virtutem titulo, edi curet ».

Ut autem, quantum fieri a nobis potest, vera a falsis secerantur et cuique quod suum est tribuatur, tres quaestiones inter se distinguendae sunt, scil. primo, utrum istud opus de Virtutibus a Waddingo nominatum revera scriptum sit et adhuc exstet; secundo, utrum Alexander Halensis eiusdem sit auctor; tertio, utrum S. Thomas in sua Secunda Secundae hoc libro ita usus sit, ut Waddingus asserit.

Circa *primum* nihil dubii relinquitur, cum plura exemplaria editionis Parisiensis, quam supra descripsimus, adhuc exstent. Tria eorum propriis oculis nostris vidimus: duo quidem Monachii in bibliotheca Regia et tertium in nostro conventu civitatis Belgicae S. Trudonis (St. Trond), quod accuratius examinavimus. Non dubitamus, quod etiam alibi alia exemplaria eiusdem operis inveniantur. Mirum sane videtur, Echardum, virum sane imprimis eruditum et acutum, et post eum De Rubeis illud opus, de quo tot libri testificati erant, argumentis levibus tanquam plane fictitium demonstrare voluisse.

Etsi autem in hoc *facto* erraverunt, tamen quoad *tertiam* quaestionem, utrum S. Thomas istud opus transcripserit, pro veritate et iustitia tuenda his auctoribus omnino concedendum est, assertionem Waddingi esse erroneam. Nec dubitamus, quin ipse Waddingus, si istam Summam virtutum examinasset, sincere retractasset, quae contra honorem S. Thomae et contra veritatem scripserat. Nam si paululum examinatur istud opus, inve-

1. Videtur esse error pro *plene*, ut legitur in fine memoratae Summae.

nitur tum in dispositione rerum tractandarum, tum in singulis quaestionibus, multum differre a Summa S. Thomae; nec maior inter utrumque opus similitudo deprehenditur, quam quae generatim inter auctores Scholasticos de eadem quaestione scribentes inveniri solet. Cum autem via, quam defensores S. Thomae tenuerunt, denuntiandi scilicet istud opus tanquam fictitium, nunc relinquenda sit, disquisitio circa idem institui debet, ut ipsum pro honore Angelici testimonium reddat. In hunc finem subiicimus tabulam generalem rerum primae partis opusculi, quae agit de virtutibus in genere. Iam hoc sufficere videtur, ut etiam plurimi illi, qui rarissimum istud opus non possunt inspicere, iudicare possint, quantum Summa Angelici ab ipso differat.

De virtutibus in genere.

- I. De entitate virtutis in statu naturae lapsae, integrae, glorificatae, continet collationem 1. cum articulis 3.
- II. De necessitate virtutis, col. 2, a. 3.
- III. De excellentia virtutis, col. 3.
- IV. De causalitate virtutis, col. 3.
 1. De causa efficiente:
 - a. causa prima (Deus), col. 4, a. 3.
 - b. causa secunda (creata), col. 5, a. 3.
 2. De causa formali, col. 6, a. 3.
 3. De causa materiali circa quam.
 - a. circa delectationes et tristitias, col. 7, a. 5, et ultimus articulus habet 4 quaestiones.
 - b. circa actiones et passiones, col. 8, a. 2.
 - c. circa bonum et malum, col. 9, a. 2.
 4. De causa finali.
 - a. de causa finali increata, col. 10, a. 4.
 - b. de causa finali creata.
 - α. de causa finali in patria, col. 11, a. 2, quorum uterque habet 2 quaestiones.
 - β. de causa finali in via, col. 12, a. 6.
 5. De delectatione.
 - a. quid sit secundum rem,
 - b. quid sit secundum definitionem,
 - c. in quo sit subiecto, col. 13, a. 3, quorum unusquisque habet 3 qq.
- V. De multiplici effectu sive utilitate, col. 14.
- VI. De quidditate virtutis.
 1. Secundum rem, col. 15, a. 10.
 2. Secundum definitionem, col. 16, a. 6. Loquitur de 16 definitionibus et tractat de 29 quaestionibus.
- VII. De subiecto virtutis.
 1. Quantum ad substantiam, col. 17, a. 8 cum 12 qq.
 2. Quantum ad potentiam, col. 18, a. 6 cum 9 qq.
- VIII. De actu virtutis in generali.
 1. De actu communi virtutis in via, col. 19, a. 4.
 2. De actu communi virtutis in patria, col. 20, a. 3.
 3. De actu communi virtutis in via et in patria, col. 21, a. 3.
- IX. De obiecto communi virtutis, col. 22, a. 3.
- X. De cognitione virtutis, col. 23, a. 4.
- XI. De divisione virtutis, col. 24, a. 4. cum 8 qq.

Restat igitur *secunda* quaestio adhuc examinanda, utrum scilicet memorati opusculi auctor sit Alexander Halensis, quemadmodum putat Waddingus. In favorem huius sententiae praeter auctoritatem antiquae editionis in medium proferri poterit, quod

hi tractatus de virtutibus manifeste scripti sunt ut pars aliquis magnae Summae theologiae — quod in editionibus Summae Alexandri p. III. ante quaestionem 68. (secundum ed. Venetam et Coloniensem, vel 78. secundum ed. Kobergerianam) ingens lacuna appareat, ad quam explendam hi tractatus perfecte congruerent, si etiam ipsi essent absoluti — denique quod ipse prologus quaestionis 78. manifeste supponit, illam lacunam iam expletam esse, dum legitur: « *Post tractatum de virtute in genere inquirendum est de speciebus virtutum secundum praesignatam differentiam*; et primo agatur de virtutibus theologicis, quae sunt virtutes in finem... Consequenter vero de virtutibus, quae sunt ad finem, ut prudentia, iustitia. »

His tamen non obstantibus, certum esse putamus, Alexandrum ipsum minime hos tractatus scripsisse. Aliter id quod Waddingus falso dicit de Doctore Angelico, vere de Seraphico affirmandum esset, scilicet quod magnam partem horum tractatum fere ad verbum in suum Commentarium excepisset. Nam (si excipias nonnullas quaestiones) ea omnia, quae S. Bonaventura habet tum de tribus virtutibus theologicis (III. Sent. d. 23-30, et I. Sent. d. 17.), tum de virtutibus cardinalibus in genere (III. Sent. d. 33.) i. e. circa 70 quaestiones, paucis tantum argumentis vel additis vel omissis vel contractis, ad verbum leguntur etiam in istis tractatibus. Cum res ita se habeat, necessario concludendum est, vel S. Bonaventuram omnia ista transcripsisse, si revera Alexander est auctor illorum tractatum, vel alium aliquem, non Alexandrum, illa sumsisse ex S. Bonaventura. Prima autem illa coniectura gravissimis argumentis demonstratur omnino improbabilis, dum pro secunda non contemnenda praesumptio militet. Quod breviter exponendum est.

1. Si ponitur, istos tractatus ab ipso Alexandro scriptos esse, nulla ratio dari potest, quare pars tam insignis sit exclusa a Summa theologica, ita ut in ipsa oriatur lacuna ingens et manifesta. Et notandum est, quod non tantum omnes editiones Summae habent istam lacunam, sed etiam antiqui codices manuscripti, quorum duo circa hanc rem examinavimus. *Florentiae* enim in bibliotheca Laurentiana, plut. XXIV. dext., cod. V. membr. in fol., saec. XIII., invenitur haec Summa, quae a secunda manu inscriptionem habet: *Alexander, tertius in Sententiis*. Hic codex praeter eandem lacunam exhibet etiam eadem verba in prologo sequentis quaestionis, quae iam commemoravimus. Insuper in tabula quaestionum ad istum locum (in cod. post q. 39.) spatium amplum relictum est vacuum, ut inserantur alii tituli quaestionum; quo monstratur, istam lacunam non fugisse attentionem librariorum. Numeri etiam sequentium quaestionum sunt a manu posteriore. Alius codex est *Florentiae* in bibliotheca Nationali, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. 25. F. 5., inscriptus: *Tertius Alexandri de Hales*. Incipit: *Tota christiana fidei disciplina*. In hoc etiam codice ista lacuna invenitur et insinuat spatio relicto vacuo inter memoratas duas quaestiones. Haec omnia indicant, ab ipso Alexandri tempore illam fuisse lacunam.

2. Magis etiam urget altera ratio. Explicari non potest, quod Seraphicus, qui tot tractat alias quaestiones, itidem in Summa Alexandri occurrentes, *nusquam* tali modo integram quaestionem cum suis argumentis ex utraque parte, cum responsione et solutione argumentorum transcribit, sed semper totam quaestionem ut verus auctor digerit. Nec obstat, quod S. Bonav., uti iam observavimus, doctrinam magistri sui potissimum sectatur et quod non paucas res ex magna illa rerum silva,

qualis est Summa Alexandri, mutuatus est. Sed hoc etiam alii Scholastici Alexandro posteriores fecerunt (ut pluries monet Dionysius Carth.), tamen tali modo, ut sint veri auctores sui operis sine ulla furti macula. Etiam paucae propositiones, quas Bonaventura in II. et III. Sententiarum aliquoties ad verbum ex Alexandro sumpsit, eiusdem sunt generis. Sicut enim in omnibus nostris libris theologicis inveniuntur verba aliorum auctorum laudata et transcripta, ita etiam a Seraphico factum est, cum hac sola differentia, quod ipse pro more sui saeculi nominare non solet coaevi auctoris nomen. Quanta autem diversitas sit inter talem alicuius libri usum et illum, quo integrae quaestiones transcribuntur, omni luce clarius est.

3. Ipsae quaestiones, quae Commentario et illis tractatibus sunt communes, ita spirant methodum et spiritum Seraphici Doctoris, ut perfecte congruant toto Commentario. Nemo autem negabit, S. Bonaventuram, sicut etiam S. Thomam, singulares aliquas proprietates in scribendo habere, quibus eorum opera certius distingui possunt quam aliorum passim auctorum foetus.

Haec iam sufficere videntur, ut pro certo habendum sit, non a S. Bonaventura ista transcripta esse ex Alexandro, sed potius ab alio, quicumque ille sit, ex Commentario S. Bonaventurae.

Hoc autem *confirmatur* eo quod, si supponimus, tractatus istos post Commentarium nostrum scriptos esse, congrue omnia enodari possunt: unde magna iam oritur praesumptio pro hac sententia.

Primum enim inverisimile est, Fr. Gulielmum a Melitona, qui teste Waddingo usque ad annum 1260 vixit, post acceptum mandatum a Summo Pontifice nihil penitus per quatuor annos fecisse pro perficienda Summa, praesertim ut maximum illum liatum in tertio libro expleret. Cum autem nec ipse tractatum de virtutibus ad finem perducere potuerit, facile intelligitur, hoc manum alterius auctoris supplementum nunquam Summae fuisse insertum. Aliter enim res se habet quoad opus imperfectum primi auctoris, aliter autem quoad alterius supplementum non absolutum.

Deinde in hac suppositione nihil mirandum est, Gulielmum a Melitona, cui iam Summus Pontifex adiunctos esse voluit socios laboris, opportune usum esse scriptis praeclaris celeberrimi discipuli eiusdem Alexandri, consentiente et approbante ipso S. Bonaventura, qui tum officio Ministri Generalis fungebatur.

Putamus igitur, Sbaraleam veritatem assecutum esse, cum dixit, etiamsi Gulielmum plura ad perficiendum opus Alexandri composuerit, nunquam ea ipsi Summae fuisse inserta. Hoc tamen restringimus ad partes magnas sive principales, nec volumus contendere, locis in conditione imperfecta ab Alexandro relictis nullam Gulielmum admovisse manum. Sed ut de hac re aliquid certius pronuntiari posset, plurima essent perscrutanda, imprimis autem consulendi codices huius operis.

Quantum autem diiudicare possumus, isti tractatus de virtutibus omnino scholam antiquam Franciscanam ante Scotum et etiam ante Richardum a Mediavilla sapiunt, in specie methodum et spiritum Alexandri quoad generalem dispositionem praeseferunt, ita ut Gulielmo, discipulo Halensis, vel si placet, saltem alicui ex eius sociis bene convenire possint.

Haec paulo accuratius exposuimus ad praecavendum, ne ex

illo opusculo de virtutibus quispiam occasionem accipiat, accusandi S. Bonaventuram furti in rebus ad litteras spectantibus. Sed quod Seraphicus doctrinam eminentissimi sui magistri tanto in honore habuerit, ut eius sententiae plerumque adhaeserit et multa inde in usum suum modo a nobis exposito converterit, hoc nullo modo honori eius poterit derogare. Congruit enim tum pietati boni discipuli, tum spiritui catholicae Ecclesiae. Catholici enim theologi gloria minime in eo ponenda est, ut vel nova tantum ex proprio ingenio excudat, vel neglectis aliorum auctorum laboribus, solus ipse et solitarius ex antiquis fontibus sua corradat, vel etiam ut sine patre et matre, sine magistro et schola, novus doctor et separatus a sapientia praecedentium saeculorum et ab adiutorio coaevorum in se solo nitatur. Absit. Scriba enim *doctus in regno caelorum profert de thesauro suo* (qui est thesaurus Ecclesiae et scientiae catholicae) *nova et vetera* (Matth. 13, 52.), *omnia probans, quod bonum est tenens* (I. Thess. 5, 21.). Hoc modo processerunt magni illi doctores Scholastici, nec aspernati sunt addiscere in schola uniuscuiusque, super quem Pater luminum veritatis radios effuderit. Hinc in disciplinis philosophicis *Aristotelem*, licet gentilem, suum proclamabant magistrum et plurima ex eo in proprium usum convertebant; quod quantum fecerint illi magistri, imprimis B. Albertus et S. Thomas, exploratum est apud omnes. Quid mirum, si eodem modo usus sit S. Bonaventura scriptis sui magistri, theologi inter omnes suae aetatis praeclarissimi?

4. *Praestantia huius Commentarii communi suffragio theologorum antiqui et moderni temporis celebratur.* Sed ne materiam praecoccupemus promissae a nobis dissertationis de vita et scriptis nostri Doctoris, interim remittimus lectorem ad Waddingum, (de Scriptoribus Ordinis Minorum pag. 19 col. 2.) et ad Sbaraleam (Supplem. pag. 142 seqq.) et praecipue ad Prodrumi librum II, ubi a cap. 1-12. de doctrina S. Bonaventurae in genere et de usu eiusdem in Conciliis generalibus testimonia scriptorum quam plurima collecta sunt. Sufficiat hic notasse quod scribit Angelus Rocca de Camerino, Ordinis S. Augustini, in praefatione ad II. Sententiarum sui Aegidii Romani, scil. communi calculo probari, Scotum excelluisse in Commentario ad primum Sententiarum, Aegidium ad secundum, Bonaventuram ad tertium, Richardum a Mediavilla ad quartum. Quod tamen sine praeiudicio Angelici Doctoris nos intelligendum esse volumus. Gerson¹ vero speciali laude exaltat nostri Doctoris secundum librum Sententiarum.

Legenti constabit, etiam hunc Commentarium nihil sapere nisi summam moderationem, sinceram pietatem et singularem quandam devotionem. Veritatem docere in caritate et humilitate catholici doctoris credidit auctor esse officium, non autem aliorum unius matris Ecclesiae filiorum sententias arroganter contemnere et contentiose impugnare litesque cum detrimento caritatis seminare vel fovere. « Turpe enim profecto est, ut dicit Gregorius Nazianzenus (Oratio 26. n. 27.), in divinis disputationibus principatum et tyrannidem sibi usurpare nec cuiquam omnino fasces submittere ». Spiritu caritatis et humilitatis ductus, S. Doctor a novarum rerum studio, a curiosis quaestionibus, a singularibus opinionibus quam maxime fuit alienus; at traditam tum fidem tum scientiam contra haereticorum et novatorum errores strenue

¹ In Epistola ad quendam fratrem Minorem scripta (ed. Paris. 1524. tom. I. fol. 107. col. 1.), nec non in P. IV. de Concordia metaphysicae cum logica, fol. 56. c. 4. teste Prodromo, col. 227.

defendebat, ingenue et subtiliter explicabat validisque rationibus muniebat. Ad rem ipse dicit in fine III. Sent.: « Sufficit in dubiis scire, quod sapientes censuerunt, nec est utile contentionibus deservire. Multa dicimus et deficimus in verbis ». Sub hoc respectu laudatur a cancellario Universitatis Parisiensis Gerson¹: « Recedit a curiositate quantum potest, non immiscens positiones extraneas vel doctrinas saeculares dialecticas aut physicas, terminis theologicis adumbratas, more multorum, sed cum studet illuminationi intellectus, totum refert ad pietatem et religiositatem affectus ». Nec inutile erit etiam nostris temporibus meditari verba, quae idem subiungit: « Unde factum est, ut ab indevotis scholasticis, quorum prohi dolor! maior est numerus, ipse minus existerit frequentatus, cum tamen nulla sublimior, nulla diviniore, nulla salubrior atque suavior pro theologis sit doctrina. Quanto denique diligentius in senectute mea sum revolutus ad studium ipsius, tanto facta est amplius confusa garrulitas mea ». — Bene etiam observat idem Gerson (P. IV. de Concordia metaph. et logicae): « Bonaventura studuit de variis opinionibus semper elicere illud quod verum apparebat, et cum sobrietate magna demittere illud quod nimium aut parum videbatur ». Admiranda certe in ipso elucet sapientia et ars, qua dissentientes magistrorum opiniones, non tantum disparatas, sed etiam quoad superficiem verborum contrarias, sine detrimento veritatis conciliare, vel saltem inadaequate dicta ad sanum sensum trahere solet, ipse quasi media inter oppositas sententias via ingrediens. Iuvat ex anecdota quadam quaestione² hic aliqua inserere, quae ad pacem servandam inter membra Ecclesiae, praecipue inter diversarum scholarum assecclas, et ad verum profectum theologiae scientiae promovendum quam maxime proficua essent, si in plurium, quam assolet, animis mentibusque inhaerescerent. « Ex his igitur, inquit, colligitur, quod multae opiniones videntur esse contrariae, quae tamen in unam coincidunt veritatem. Et propterea omnes opiniones praedictas in praecedentibus sustinui, et credo esse sustinendas aliquo modo. Non enim decet iuniores antiquorum aspernari sententias, sed humiliter venerari et fideliter explicare; quia non est credendum, quod magni amatores et inquisitores veritatis celebres positiones suas dixerint sine causa; in omnibus autem dictis praecipue *causa* dicendi considerata est. Nam quod superficialiter videtur falsum frequenter invenitur verum, cum pertingitur ad intentionem dicentium ».

Nec silentio praetereunda est alia egregia consuetudo, a Sancto in eligendis opinionibus vel dicendi modis, de quibus in scholis dissentiant catholici magistri, constanter retenta. Haec in eo cernitur, quod quando pro una parte magis iudicium rationis humanae, pro altera vero magis pietas fidei stare videtur, propensius inclinat in sententiam eam, quae Dei vel Christi vel Sanctorum honori et christianae virtutis exercitio magis suffragatur. Ita e. gr. tractans de sententia illa, quod ratio Incarnationis praecipua sit generis humani reparatio (III. Sent. d. 1. a. 2.

q. 2.), sic concludit: « Quoniam ergo hic modus dicendi, etsi non videatur esse ita subtilis, sicut praecedens, plus tamen consonat pietati fidei in hoc, quod auctoritatibus Sanctorum magis concordat et Deum magis honorificat, etiam Incarnationis mysterium magis commendat et affectum nostrum ardentius inflamat. ideo » etc.

Sicut igitur in eligendis dubiis opinionibus mentem Seraphici Doctoris humilis modestia inclinabat in viam magis tritam et *communem*, et sapiens moderatio in viam *mediam*, ita caritas Dei et proximi in viam *pietati magis consonantem*.

§ 5. *Obsoletae aliquae sententiae nonnullae inveniuntur in his Commentariis, sed non proprie singulares.* Paucae enim illae opiniones, quae nunc a quibusdam S. Bonaventurae ut *singulares* attribuantur et ut singulares notantur, vel tunc temporis erant in scholis Parisiensibus communiores, at progressu temporis et scientiae theologiae postea obsoletae sunt, vel non exhibent genuinam ipsius sententiam. Sunt tamen opiniones aliquae, quas ipse exemplo S. Augustini et S. Thomae retractasse videtur. Ut de dogmate immaculae Conceptionis B. M. V. taceamus, de quo eius sententia, postquam omnia etiam anecdota ipsius opuscula genuina examinata sunt, specialius inquirendum est³, ipse sequitur in Commentario⁴ opinionem S. Ioannis Chrysostomi asserentis, S. Ioannem Baptistam non novisse Christum nisi in generali, non autem in speciali, antequam Christus baptizandus ad eum accesserit. Hanc tamen solutionem in genuino Commentario⁵ in Ioannem cap. I. v. 31. disertis verbis reprobatur. — Item, IV. Sent. d. 23. a. 1. q. 2; d. 7. a. 1. q. 2; d. 17. p. II. a. 1. q. 3. opinioni falsae Magistri adhaeret ut probabiliori, scil. quod duo Sacramenta Confirmationis et extremae Unctionis a Christo quidem « fuerunt insinuata, sed postea a Spiritu sancto instituta ». In Breviloquio⁶ autem melius et doctrinae Concilii Tridentini⁷ conformius sic resolvit: « Tenendum est, quod septem Sacramenta Legis gratiae Christus instituit... Instituit autem praedicta Sacramenta diversimode: quaedam scil. ex eis confirmando, approbando et consummando, ut Matrimonium et Poenitentiam; quaedam autem insinuando et initiando, ut Confirmationem et Unctionem extremam; quaedam vero initiando et consummando et in semetipso suscipiendo, ut Sacramentum Baptismi, Eucharistiae et Ordinis » etc.

Alia quaedam sunt, quae nunc multis non placent, sive philosophica, ut quae docet circa materiam et formam in quodam sensu omnibus creaturis attribuendam, sive theologica v. gr. doctrina eius de peccato originali, de contritione in Sacramento Poenitentiae requisita, et de licito vel illicito usu matrimonii. Haec tamen illa aetate communius Parisiis docebantur, de quibus et aliis quibusdam suo loco in Scholiis nostris aliqua dicentur.

Non vixisse nec vigere potuisse S. Bonaventurae aetate tantam artem criticam pro discernendis operibus antiquorum genuinis vel spuris, vel pro stabiliendis factis historicis, sicut in saeculis post artis typographicae inventionem, in concesso

¹ De Examinat. doctrinar., teste Prodrogo col. 97, ubi col. 98 etiam sequens locus citatur.

² Videtur esse S. Bonaventurae, et integram dabimus ad I. Sent. d. 27. p. I. q. 2.

³ Sufficiat hic dicere, quod de immaculata Virginis Conceptione iuxta sententiam tunc in scholis praevalentem agit III. Sent. d. 3. p. I. a. 1. q. 4, ubi inter alia dicit: « Nullius conceptionis solemnitate celebrat Ecclesia nisi solius Filii Dei in Annuntiatione B. V. Mariae. Sunt tamen aliqui, qui ex

speciali devotione celebrant Conceptionem B. Virginis, quos nec omnino laudare nec simpliciter audeo reprehendere ». Sed postea melius informatus, in Capitulo, Pisis 20 Maii 1263 celebrato, ipse hoc correxit et cum Capitulo decrevit, « ut nova festivitas admitteretur in Ordine Conceptionis B. V. Mariae ».

⁴ IV. Sent. d. 5. dub. 3.

⁵ Supplem. Bonelli tom. I. col. 479.

⁶ P. VI. c. 4.

⁷ Sess. VII. can. 1.

est apud omnes. Unde non est mirandum, quod etiam S. Bonaventura nonnulla apocrypha vel spuria scripta cum aliis sui temporis doctoribus receperit, vel saltem dubius de eis haeserit, et quod aliquas pias quidem et antiquas, sed falsas traditiones ad historiam spectantes non respuerit. Pluries tamen de similibus tantum hypothetice loquitur. Ita v. gr. IV. Sent. d. 20. p. I. dub. 3. non omnino respuit illam narratiunculam, quod anima Traiani precibus S. Gregorii ab inferis liberata sit. Nam dicit: « Si alicui unquam post mortem (Deus) dedit gratiam, intelligendum est, quod ille non erat damnatus per sententiam, sicut legitur de Traiano ». — Eodem fere modo de hac historia loquitur S. Thomas. Summ. Suppl. q. 71. a. 5. ad 5. nempe illud non afirmando, sed hypothetice explicando¹.

Ad rem bene dicit Bonelli²: « Dementia esset illam Doctoris nostri aevo exigere notitiam rerum, quae solummodo post saecula plura, post improbos criticorum labores postque innumera monumenta a tenebris vindicata tandem innotuerunt. Hinc Symbolum *Quicumque* tribuit S. Athanasio, *Opus imperfectum* in Matthaeum Ioanni Chrysostomo, plures libros Dionysio Areopagitae, libros de *Vita contemplativa* S. Prospero, opus de *Ecclesiasticis dogmatibus* et alium de *Fide ad Petrum* S. Augustino ». Etiam librum de *Causis* adhuc attribuit Aristoteli, et opusculum de *Hebdomadibus*, qui inscribitur etiam de *Paradoxis*, Boethio, quod etiam ab ipso Trithemio fit, cum videatur potius idem esse cum Alani *Maximis theologiae*.

Minime tamen omnis criticae artis expertem se ostendit S. Bonaventura. Ita librum de *Nativitate*, quem transtulisse ferebatur S. Hieronymus, non recipit dicendo³: « Quamvis sit apocryphus, continet tamen multa verissima ». Dubitavit etiam de authenticitate *Quaestionum novi et veteris Testamenti*, quas magister Petrus Lombardus inter opera S. Augustini recensuit, asseritque⁴: « Ibi multa sunt, quae non videntur verba Augustini ». Librum de *Anima et spiritu* plerumque laudat sub nomine S. Augustini, sed II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1. ad 1. dicit: « Sive fuerit Augustinus, sive alius ». Denique librum de *Ecclesiasticis dogmatibus*, quem in Commentario attribuit Augustino, in Apologia pauperum (resp. III. c. 1.) vero suo auctori Gennadio Massiliensi restituit.

§ 6. *A multis aliis auctoribus opuscula scripta sunt ad illustrandum amplum S. Bonaventurae Commentarium. Agamus primo de ineditis.* — Plurimi codices ab ipso aevo S. Bonaventurae scripti inveniuntur in bibliothecis, qui modis diversis Commentarium S. Bonaventurae in compendium contrahunt. Multitudo similium operum est tanta, ut sufficienter inde probetur, in quanto pretio habitus sit illa aetate liber iste S. Bonaventurae. Nonnulla horum operum prolixum Commentarium simpliciter contrahunt, ut facilius comparari et studeri possit. Alii praeter sententiam S. Bonaventurae breviter expositam exhibent propriam vel aliorum opinionem. Alii tantum tabulas vel indices habent. Opera illa, quae a P. Fideli notata sunt, hic subiicimus, ordinando hos codices quoad fieri a nobis potuit. Primo loco ponimus opera, quorum auctor in codicibus nominatur, deinde anonyma secundum ordinem alphabeticum bibliothecarum, et ultimo loco aliquos codices, qui nonnisi tabulas vel locos citatos exhi-

bent. Monemus autem lectorem, notitias, quas habemus, saepe non sufficere, ut certo determinare potuerimus, utrum diversi codices idem opus contineant, an diversum. Saepe enim in codicibus ista opuscula eodem modo incipiunt, sed alio modo desinunt, vel e converso; aut primus liber Sententiarum convenit cum alio primo libro, sed secundus vel reliqui minime conveniunt. Sed etiamsi codices aliis verbis incipiunt, hoc tamen non certo demonstrat, diversa haec continere opera, cum vel initium in uno codice omissum esse possit, vel in altero aliquid additum. Quod quam saepe in codicibus opusculorum minoris momenti accadat, norunt omnes experti. Unde non dubitamus, quod accuratiore instituto codicum examine, adhuc plura, praesertim ex anonymis quae sequuntur opusculis, ad unum idemque opus pertinere cognoscerentur.

1. *Alexander ab Alexandria*, sive Lombardus, primo lector sacri Palatii, deinde ab anno 1313 Minister Generalis Ordinis Minorum, plurimorum librorum auctor, de quibus videri potest apud Waddingum et Sbaraleam; mortuus Romae 1314.

Scriptit Summam quaestionum S. Bonaventurae in quatuor libros Sententiarum, cuius exemplar invenitur *Mediolani* in bibliotheca Ambrosiana, cod. B. 5. sup. membr. in 12., saec. XIV. Libr. primus *incipit*: *Alta profunditas, quis invenit eam? Eccle. 7, 25*. Hic innuitur quadruplex causa libri Sententiarum. *Desinit* fol. 47. recto: Possum velle voluntate pietatis. Per hoc patet solutio ad obiecta. Fol. 48 recto incipit libr. secundus: *Fecit Deus hominem rectum, et ipse se immiscuit infinitis quaestionibus. Eccle. 7*. In verbo proposito clauditur tota intentio secundi Sententiarum. *Desinit* fol. 122 verso: dum non sunt contraria animae et regulae suae. Per haec solvuntur omnia, quia vera procedunt. Amen. Explicit. — Liber tertius *incipit* fol. 124 r.: *Cum venerit plenitudo temporis* etc. Hic duo principaliter quaeruntur: Primum est de Incarnationis possibilitate. *Desinit* fol. 174 r.: Sicut pennae in avibus, et rotae in curribus, et vela in navibus, quia sine illis multo graviores sunt. — Fol. 175 r. *incipit* quartus liber: *Altissimus creavit de terra medicinam. Eccli. 38*. Altissimus Deus Pater... De terra, id est utero Virginis... q. 1. Hic quaeruntur sex, scilicet, si Sacramenta debuerint institui etc. *Desinit* fol. 238 v.: Per propriam virtutem, ut supra dictum est in principio huius paginae... prohibentur. — Deinde sequitur tabula singulorum librorum, quae desinit fol. 248. Hinc a manu saec. XV., abradis prioribus litteris, additur: Summa questionum sancti Bone venture super (hic manus antiquior prosequitur) quatuor libros Sententiarum in hoc volumine breviter reducta per venerabilem fratrem Alexandrum de Alexandria Ordinis Minorum.

Idem Opus invenitur etiam *Assisi*, biblioth. Conventus sancti Francisci, cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. B. IX. 1. Continet autem tantum *quaestiones abbreviatas* ex I, II. et III. Sent. — Item *Neapoli*, bibliotheca Nationalis, Cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. VII. C. 40: *Quaestiones abbreviatas* ex I. et II. Sent. — Item *Florentiae*, bibliotheca Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. V. D. 26. *Compendium* ex II. et IV. Sent. — Item *Parisiis*, bibliotheca Arsenalis, cod. membr. in 8. saec. XV., hoc titulo: *Breviloquium* super IV. Sent. — Item *Romae*, bibliotheca Societatis Iesu, cod. membr. in fol., saec. XIV.,

¹ Cfr. Prodrum., col. 522.

² Prodrum. II. c. 42. col. 443.

³ IV. Sent. d. 28. a. 1. q. 6. — Cfr. de his Prodrum. col. 522 et 443.

⁴ III. Sent. d. 3. p. 1. a. 2. q. 3. ad 2.

continet: Quaestiones abbreviatae in I. II. III. Sent.; caret numero; sed praecedens cod. Parisien. sign. n. 3413.

2. Fr. *Henricus* Ord. Min., Lector in Turico, Helvetiae civitate (codd. nostri scribunt vel Thurico, vel Thurego, vel Thurago). Quis sit iste Henricus non audemus decidere. Est certe auctor saec. XIII, ut constat ex codice a nobis ultimo loco posito, qui est saec. XIII. exeuntis vel XIV. ineuntis. Coniectamus autem, auctorem esse posse illum celeberrimum praedicatorem Henricum Gökelnmann de Jsny, qui fuit confessorius et consiliarius Imperatoris Rudolphi I. de Habsburg, ab anno 1255-1286 Episcopus Basileensis, deinde Archiepiscopus Moguntinus (+ 1288). Quod hic fuerit Lector Moguntiae et Guardianus Lucernae, constare videtur. Quum autem saltem ab anno 1247 Conventus Minorum fuerit Turici, nihil obstat, quominus idem etiam ibidem per aliquos annos officio lectoris functus sit. Ipsum opus iudicio P. Fidelis satis bene elaboratum est.

Bergomi, biblioth. Civitatis, cod. Δ VIII. 3. membr. in fol., saec. XIV. circa medium, in Germania scriptus, ut videtur. Fol. 1. recto, col. 1. est tabula: Incipiunt questiones et problemata primi libri. Quid sit subiectum in hoc libro. Fol. 2. verso, col. 2: Expliciunt questiones et problemata primi libri. Questiones in universo sunt 230. Deinde fol. 3. r. col. 1: Incipit excerptum questionum Bone venture. Veritates questionum ex opere Bonaventure super librum Sententiarum pro modico intelligentiae mee ad instantiam fratrum extrahere cupiens, brevitati studui in hunc modum. *Desinit*: voluntate conditionalis non vult. Benedictus Deus. Explicit. Suscipe placatus, bone rex de virgine natus, *Henrici* munus, qui regnas triplus et unus. Deinde sequitur tabula II. libri et post eam: Secundus liber... de rerum omnium creatione. *Desinit*: in multis locis utilis est. — Sequitur tabula III. libri, qui *incipit*: Determinatum est etc. *Desinit*: Hec videtur sentire Augustinus et Hugo de S. Victore. Post tabulam super IV. librum hic *incipit*: Finitis per Dei gratiam tribus libris, in quorum primo etc. *Desinit* ut in S. Bonaventura. In fine legitur: Hec ego frater H. de ordine fratrum Minorum, eiusdem Ordinis in Thurego lector existens, ex opere Bonaventure abbreviando conscripsi, cupiens desiderio satisfacere pauperum in scripturis, ut qui integri voluminis copiam habere non possunt, saltem hanc abbreviationem habeant pro memoriali. Unde rogo ipsum lectorem pium, ut, si sibi quod erraverim alibi videatur, ad opus integrum recurat, et forsitan ibi me reperiet non errasse. Sed si nec hoc ei sufficit, mihi placet et peto, ut si quae a me male intellecta aut certe incaute posita invenerit, in nomine Domini corrigat et emendet, mecum mercedem recipiens ab eo, qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

Idem opus invenitur *Berolini*, biblioth. Regia, cod. membr. fol. magn., saec. XV, sign. M. L. Fo. 355: *Veritates questionum ex opere Bonav. sup. librum Sent.* — Item, *Friburgi* in Helvetia, biblioth. Min. Convent., cod. chart., anni 1478, sign. 72: *Veritates questionum super librum Sententiarum*. Amplectitur quatuor huius operis libros. — Item, *Norimbergae*, biblioth. Civitatis, membr. in 8, saec. XIII. exeuntis et XIV. ineuntis, sign. Centur. IV. mss. VI. n. 48: *Veritates questionum ex opere Bonav. sup. libr. Sent.* Continet quatuor libros.

3. *Ioannes de Altzeya*, presbyter in Ratisbona. Utrum hic sit auctor, an tantum scriptor sequentium excerptorum, ignoramus. Scriptum hoc exstat *Colmar* in Alsatia, bibliotheca Civitatis, cod. chart., saec. XV. Continet II. Sent. *Incipit*: *Solummodo hoc S. Bonav.* — Tom. I.

inveni... Sollicite consideranti. *Desinit*: Finitur excerpta ex scriptis Bonaventure supra secundo Sent. per me Iohannem de Altzeya, presbyterum in Regensburg; Basileens. Dioecesis. 1471.

4. *Ioannes de Erfordia* Ord. Min., Provinciae Saxoniae lector et doctor utriusque iuris, scripsit opus: *Tabula originalium*, iam laudatum in Summa Astesana, quae anno 1317 perfecta est; item, *Glossarium*, seu Vocabularium latinarum vocum, quae in Bibliis habentur, aliaque plura, ut videri potest apud Trithemium et Sbaraleam, praesertim vero compendium Commentarii S. Bonaventurae.

Hoc opus asservatur *Luneburgi* in Borussia, biblioth. Civitatis; inter codd. theolog. latinae n. 20, membr. in fol., saec. XIII. exeuntis vel XIV. ineuntis. In asserti anteriore legitur: Ioannes Erphordiensis super primum, secundum et tertium Sententiarum, minorum doctor probatus. Liber primus *incipit*: Primo queritur, utrum theologia sit scientia. Secundus: Utrum sint plura principia, sicut Manichei dicunt. Tertio praemittitur prologus S. Bonaventurae, *Deus autem, qui dives est* etc. Deinde: Queritur, utrum divina natura potuerit uniri cum humana natura. *In fine*: Expliciunt scripta super tertium Sententiarum. — Item, *Lipsiae* in Saxonia, biblioth. Paulina, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. 556: *Questiones abbreviate super I. II. et III. Sent.* — Item, *Hafniae* in Dania, biblioth. Regia, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 69: Questiones devoti doctoris Bonaventure *super II. Sent.* — Item, *Patavii*, biblioth. S. Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 128: *Questiones abbreviate in III. Sent.* — Item, *Parisiis*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIII. exeunt., sign. 14308: *Questiones abbreviate super III. et IV. Sent.* *Incipit* tertius: *Cum venit plenitudo* etc. Quartus *incipit*: *Deus, docuisti me a iuventute mea.* *Desinit*: et sic continue rodit etc.

5. Fr. *Ioannes de Fonte* Ord. Min., Gallus. Sbaralea (Supplementum) cum Possevino dicit, eum floruisse circa annum 1483; sed ex aetate codicum apparet, attribuendum eum esse saec. XIV.

Seitenstetten in Austria, biblioth. Patrum Ord. S. Benedicti, cod. chart. in fol., saec. XV. ineunt., sign. CXCI: *Conclusiones super quatuor libros Sent.* — *Incipit*: Ad preces studentium, dum essem lector in Montepessulano... ego frater Ioannes de Fonte Ordinis minorum... *Desinit*: a principio facte, patent ex dictis. Deo gratias.

Item, *Colmar* in Alsatia, biblioth. Civitatis, cod. chart. in fol. min., saec. XIV. exeunt. et XV. ineunt., sign. 451: *Conclusiones super quatuor* etc. — Item, *Cremisani* (Kremsmünster) in Austria, biblioth. Patrum Ord. S. Benedicti, cod. membr. in 4, saec. XV, sign. 117: *Conclusiones* etc. — Item, in *Monasterio Ensiedlensi* in Helvetia, biblioth. Conventus, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 216: *Conclusiones* etc. — Item, *Herbipoli* in Bavaria, biblioth. Universitatis, cod. sign. 182: *Conclusiones...* — Item, *Lubeci* (Lübeck) in Germania, biblioth. Civitatis, cod. chart. in fol., saec. XIV: *Conclusiones* etc. — Item, *Wratislaviae* in Borussia, biblioth. Universitatis, cod. chart. in fol., saec. XIV, sign. 1. Clas. 197: *Conclusiones* etc. — Teste Sbaralea idem opus cum titulo *Conclusiones* exstabat *Lovanii*, biblioth. Societatis Iesu.

6. Fr. *Kiliani* Ord. Minor. — *Wratislaviae*, biblioth. Universitatis, cod. 1. Clas. 186. chart. in fol., saec. XV, continet lecturam super III. et IV. Sententiarum. Fol. 1. r.: Liber tertius, distinctio I. *Cum venerit plenitudo temporis*. Hic incipit tertius liber sententiarum, in quo Magister tractat de Christo. *Desinit*:

fol. 77. r. col. 2: qui custodit legem, beatus est hic in spe et in patria in re. Amen. Explicit lectura venerabilis baccalarei formati in sacra pagina, fratris videlicet Kyliani Ordinis Minorum super tertium sententiarum anno Domini... Fol. 78: Liber quartus, distinctio I, Samaritanus. Hic incipit liber quartus, qui est de Sacramentis. *Desinit* fol. 166. col. 2: introeundo portas celestis paradisi, quod nobis concedat crucifixus qui pro nobis, cum Patre et Spiritu sancto eternaliter benedictus. Amen. Volo autem scire legentes hec scripta super Sententias, quod quantum valui ac intelligere potui, vestigia ut communiter doctoris ordinis mei secutus sum. Quorum duo sunt precipue: unus in speculativis, ille Magister Ioannes Duns, natione Scotus; alius in positivis, videlicet devotissimus ille Dominus et frater Bonaventura Cardinalis. Quorum dicta ac sequacium eorum etsi non de verbo ad verbum semper posui, a sententia tamen ipsorum vel saltem unius de ipsis secundum... meam non deviavi, addendo quandoque vel obmittendo, sive sententiam summam, sicut videbatur tenuitati ingenii mei expedire. Unde non te moveat, quod nominatim eos non allegavi toties quoties occurrebant, quia non superbie aut elationis titulo hoc factum est, sed pro tollendo legendi aliis et scribendi mihi taedio. Si quando vero mea vox parum insonuit, non ab nutibus predictorum patrum presumptuose recessit.

7. *Richardus Rufus* Ord. Min., Anglus. De hoc auctore non conveniunt scriptores. Sbaralea (Supplement. p. 635), citans Rodolphum et Possevinum, inclinatur in opinionem, Richardum, qui scripsit Compendium Commentarii S. Bonaventurae, diversum esse a Richardo Ruys, qui secundum Possevinum scripsit *Commentarium* in libros Sententiarum et circa an. 1270 floruisse dicitur. Sed Commentarius citatus a Rodolpho et Possevino eodem modo incipit, sicut opus infra descriptum; quod etiam Commentarius vocari potest, quia praeter doctrinam S. Bonaventurae alias etiam opiniones tanquam probabiles saepe affert, ad quas in margine codicis non raro apponitur nota: *calumniosum, calumniam patitur*, vel etiam *insanissimum*. Magis placet sententia Antonii Voord (Histor. Universitatis Oxoniens. I. pag. 72), relata a Sbaralea, utrumque Richardum esse eundem.

Assisi, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol. min., saec. XIII. exeunt., qui continet I. et II. librum. *Incipit*: *Altissimus creavit de terra medicinam*. Verbum istud scribitur Eccli. XXXVIII, quod etsi contineat verborum paucitatem etc. *Desinit*: et quae sunt hec vel illa precise patet ex dictis. Liber II., qui immediate prosequitur, *incipit*: Creationem rerum etc. In hoc secundo libro principaliter intenditur de homine... *Desinit*: sicut ipse, qui est in malo obstinatus, a quo sumsit exordium omne malum.— Hi duo primi libri, qui tempore Sbaraleae in hac bibliotheca erant, nunc ibi non inveniuntur, sed tantum libri III. et IV. in cod. membr. in fol. min., saec. XIII. exeunt., sign. 36. *Incipit*: *Deus autem qui dives est* etc. Post prooemium: Hic queritur, utrum divina natura potuerit uniri cum humana: et videtur quod non... Liber IV. protenditur usque ad distinctionem XXV. et *desinit*: quia inseparabiliter est adiunctum exteriori Sacramento et quod potest per pecuniam.— Idem opus exstat etiam *Berolini*, biblioth. Regia, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. M. L. th. 48: sed habet tantum I. et II. Sent.

Anonymi.

8. *Ambianorum* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIII. exeunt., sign. n. 234 continet compendium super I. Sent. *Incipit*: *Altissimus de terra creavit medicinam*

(Eccli. XXXVIII. v. 4.). In his verbis singulariter expositis quatuor cause sacre Scripture connotantur... *Desinit*: quoniam hoc non est nature tantum, sed etiam rationis.— Auctor, quamvis omnia ex Commentario S. Bonaventurae sumserit et saepissime ipsius verbis usus sit, ordine tamen admodum immutato procedit. Initio praemittitur tabula quaestionum. Simile et fortasse idem opus est illud quod exstat in biblioth. civitatis *Dolensis*, quod continet praeter librum I. Sent. etiam II. et quod accuratius describitur infra n. 48.

9. *Assisi*, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. B. IX. 4: Questiones abbreviate in I. II. et III. Sent. I. liber *incipit*: *In medio et in circuitu sedis*... *Desinit*: quia possumus sancte et iuste velle oppositum. Liber II. *incipit*: Creationem rerum... iste secundus liber dividitur... In prima agit de hominis conditione. In secunda... *Desinit*: et ipse infinitis se immiscuit questionibus peccatorum, secundum quod series manifestat duorum librorum precedentium. Cui est honor et gloria, laus et imperium per infinita seculorum. Amen. Liber III. *incipit* absque titulo: *Cum igitur venit plenitudo temporis* etc. Liber iste tertius dividitur in partes duas. In prima Magister determinat de vita... *Desinit* verbis ipsius S. Bonaventurae: et mandata dedit secundum quod in hoc libro explanatum est. Sit omnis honor et gloria per infinita secula seculorum. Amen.

10. *Assisi*, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. B. X. 12. Compendium in IV. Sent. *Incipit*: Samaritanus iste... *Desinit*: ad quam nos perducatur qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

11. Item, *Basileae* in Helvetia, cod. miscell. plurium aetatum, scilicet saeculorum XIII. XIV. et XV, sign. B. X. 26. Compendium ex IV. Commentarii. *Incipit*: Utrum Sacramenta debuerint institui... *Desinit*: dolorem spirituales requiruntur.

12. Item, *Brugis* in Belgio, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIII, sign. 174. Quaestiones super III. et IV. *Incipit* III. liber in superiore marg.: Prima questio. Utrum divina natura potuerit uniri cum humana natura... *Desinit*: quanto aliquid durius comedit, magis debilitatur et gravatur. Responsio ad obiecta patet. Liber IV. *incipit*: Utrum Sacramenta debuerint institui. *Desinit*: non oblatione novi.

13. Item, *Cantabrigae* in Anglia, biblioth. Domus S. Petri, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 1. 2. 0: Questiones super quatuor libros Sent. Liber I. *incipit*: De uti primo queritur, cum sit actio... Liber II. *incipit*: De creatione primo queritur... Liber III. *incipit*: Utrum divina natura potuerit uniri cum humana... Liber IV. *incipit*: Samaritanus... Primo queritur, quid sit Sacramentum... *Desinit*: melius patuit et in questione de igne infernali.

14. *Ibidem*, codex sign. 1. 7. 9. continet quatuor libros abbreviatos et divisos per capita. *Incipit* c. I: Veteris ac nove Legis continentiam etc... *Desinit* liber IV: a facie exorsus sedentis per media ad pedes usque via duce pervenit.

15. *Carnuti* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIV. ineunt., sign. n. 259. $\frac{6}{2}$: Conclusiones in quatuor libr. Sent. *Incipit* liber I: Cupientes etc. Questio prima. Utrum preter doctrinas philosophicas sit necessaria etc. *Desinit*... per comparisonem ad naturam patientis. Liber II. *incipit*: Creationem rerum etc. Utrum sint plura prima principia. *Desinit*: et in his Prelato obedire necesse est. Liber III. *incipit*: *Cum venit igitur* etc. Questio prima. Utrum congruum fuerit, Deum

incarnari. *Desinit*: per beneficia et speranda. Liber IV. *incipit*: Samaritanus interpretatur custos etc. Questio prima. Utrum sacramenta fuerint necessaria *Desinit*... ignis ille est turbidus et fumosus et feculentus. Explicit. Denique additur: conclusiones fratris Bonaventure de ordine fratrum minorum super quatuor libros sententiarum, optimum opus.

Eadem conclusiones sunt Florentiae, biblioth. Mediceo-Laurentiana. Cod. Aedil. LXIX. chart. in fol. grand., saec. XIV. et XV. Secunda manus praemisit: Itinerarium S. Thome seu Bone venture. Ad calcem quarti libri: Explicit itinerarium S. Thome, secundum alios Bone venture... Anno Domini 1442.

16. *Cesena* in Italia, biblioth. Malatestiana, cod. membr. in fol., saec. XIV. circa medietatem, sign. plut. XVIII. III. Summa I. II. et III. Sent. *Incipit* I. liber: Veteris ac nove etc. Queritur de subiecto theologie, et quod sit Deus... *Desinit*: quia ordinavit eam ad redemptionem nostram, ut dictum est... Liber II. *incipit*: Creationem rerum insinuans etc. Circa istam distinctionem queritur primo, utrum mundus sit eternus... *Desinit*: que non sunt contra animam et regulam suam. Liber III. *incipit*: Circa principium tertii queruntur quatuor. Primo queritur de possibilitate Incarnationis... *Desinit*: et laboris presentis continuationem nobis concedat etc.

17. *Darmstadii* in Germania, biblioth. Ducalis, cod. chart. in 8, saec. XV. exeunt., sign. 95. Excerpta super II. III. et IV. Sent. *Incipit*: De creationis statu et casu Angelorum. Utrum in primo instanti creationis sue Angelus... *Desinit*: sed plus ascendet quam aqua diluvii.

Idem opus exstat etiam *Alba-carolinae* (Karlsburg) in Transilvania, biblioth. Cathedralis, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt. et XV. ineunt., sign. I. 5. III. 5. Commentarium in II. III. et IV. Sent. Liber II. *incipit*: Queritur, utrum Angelus in primo instanti creationis sue... *Desinit*: invidentia fraternalis caritatis. *Sequitur* III. liber: Queritur, que sit precipua causa Incarnationis. Resp.: Reparatio humani generis... *Desinit*: ad agendum vel patiendum persone. *Deinde immediate*: Queritur, utrum Sacramenta debuerint institui. Resp.: Institutio Sacramentorum... *Desinit*: omnia peccata memorabuntur, ut continue simul torqueantur. — Item, *Lambaci* in Austria superiore, biblioth. Patrum Ord. S. Benedicti, cod. membr. in 4, saec. XIV. ineunt., sign. 132, Quaestiones ex II. III. et IV. Sent. — Item, *Monachii* in Bavaria, biblioth. Regia, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 4647, Quaestiones summae de II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. C. L. M. 4701, Quaestiones excerptae de II. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. C. L. M. 5861, Quaestiones super II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 8986, Quaestiones abbreviatae in II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 11740, Quaestiones abbreviatae in II. et III. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 11751, Quaestiones abbreviatae in II. Sent. — *Ibidem*, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 16090, Quaestiones abbreviatae in II. III. et IV. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XIV, sign. C. L. M. 18728, Quaestiones abbreviatae in II. Sent. — *Ibidem*, biblioth. Universitatis, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. 33, Quaestiones abbreviatae in II. Sent. — Item, *Oenoponti* in Tirol, biblioth. PP. Praemonstratensium in Wilting, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. XXXII. B. 4, Quaestiones excerptae ex II. Sent. — Item, *Parisiis*, biblioth. Nationalis, cod.

membr. in fol. min., saec. XIII, sign. 13472: Solutiones questionum ex IV. Sent. — Item, *Romae*, biblioth. Vaticana, cod. Palat. chart., saec. XV, sign. 438, Quaestiones super II. III. et IV. Sent. — Item, *Sancti Floriani* in Austria, biblioth. Monasterii, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt., sign. XI. 103: Compendium in II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt., sign. XI. 25. Continet II. III. et IV. Sent. — Item, *Treviris* in Borussia, biblioth. Publica, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 435: Excerpta ex II. III. IV. Sent.

18. *Doli* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIII. exeuntis, sign. n. 56. Primus Bonaventure abbreviatus. *Incipit*: Queritur de causa finali, et dictum est etc. Liber II. *incipit*: Creationem rerum etc. Queritur hic de exitu rerum in esse. *Desinit*: sententia pastoris sive iusta sive iniusta tenenda est. Ceteri libri desiderantur in codice.

19. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 218. D. 5, olim Conv. S. Crucis Fr. Minor. n. 288. Continet compendium in librum III. Sent. *Incipit*: *Cum igitur plenitudo temporis* etc. *Desinit*: et multiplicat sibi meritum et consolamen. Explicit liber Sententiarum tertius fratris Bonaventure. Deo gratias. Amen.

Idem opus habetur *Viennae* in Austria, biblioth. Palatina, cod. membr. in fol., saec. XIV. ante medium, sign. 1573. *Incipit*: Bonaventura super tertium Sententiarum... *Cum igitur plenitudo* etc. *Desinit*: expliciunt questiones principales tertii libri Bonaventure. Deo gratias. Amen.

20. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 225. B. 9: Veritates summarie librorum Bonaventure super Sententias. Fol. 2. r. a prima manu praemittitur: Veritates summarie librorum Bonaventure et aliorum super Sententias. *Incipit*: Que sit causa finalis, quia ut boni fiamus. *Desinit*: tenetur enim homo ad hoc etiam sine iudicio sacerdotis.

21. *Florentiae*, *ibid.*, cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 360. B. 5. Continet librum IV. Sent. S. Bonav. abbreviatum. *Incipit*: Samaritanus vulnerato etc. Dividitur iste liber in duas partes, in quarum prima etc. *Desinit*: post plenam punitionem, que erit post iudicium, a qua nos custodiat qui cum Patre etc.

22. *Florentiae*, *ibid.*, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 507. A. 2. Continet *Extractiones* ex I. et II. Sent. S. Bonav. *Incipit*: Questio I. Queritur, quid sit subiectum in scientia. *Desinit*: et sic non habent ideam in Deo. Liber II. *incipit*: Questio I. Utrum res habeant principium causale. *Desinit*: vel possint esse plures.

23. *Florentiae*, *ibid.*, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. 846. G. 3. *Incipit*: liber I. a peritissimo Parisius exceptatus. Quoniam sicut dicit Hugo de sancto Victore, natura hominum. Fol. 16. *incipit* II. liber: *Solummodo hoc inveni* etc. Libri III. et IV. in hoc codice desunt.

24. *Hafniae* in Dania, biblioth. Regia, cod. 1363. membr. in fol., saec. XIII. exeuntis, continet conclusiones in IV. Sent. *Incipit*: Queritur, quid sit Sacramentum. Resp. Augustinus de Civ. Dei et in littera. *Desinit*: ipso ad suscipiendum nos disponente, qui est benedictus in secula. Amen.

25. *Alba-carolinae* (Karlsburg) in Transilvania, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. G. 5. VI. 31. Fol. 105. r. col. 2. legitur: Incipiunt veritates questionum Bonaventure super quartum Sententiarum de Sacramentis et remuneratione finali. Deinde *incipit*: quartus liber de Sacramentis, et primo de Sacramentis

in genere. Queritur autem primo, quid sit signum, quia omne Sacramentum est signum. *Desinit* fol. 193: et ideo remota illa actione remanent incorruptibiles. Scriptor scribebat, pennam palma retinebat. Sequitur tabula quaestionum.

26. *Londini*, biblioth. Regia, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. 18322, olim monasterii Montis sancti Georgii, continet Quaestiones cum problematibus. *Incipit* fol. 3: Circa quartum librum Sententiarum primo queritur, quid sit Sacramentum. Dicendum, quod Sacramentum quatuor modis. *Desinit*: qui ad gaudia nos secum trahit eterna, ad que nos perducit Iesus Christus. Amen. Expliciunt extractiones super quartum librum Sententiarum continentes veritatem.

27. *Medelci* in Austria, biblioth. Patrum S. Benedicti, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. A. 6, in quo fol. 3. legitur: Questiones breves per modum conclusionum Domini Bonaventure super primo Sententiarum, quam tabellam seu registrum sui operis principalis super librum Sententiarum intulit, eo quod hic questionum titulos modo et ordine principalis operis sui portiones questionum annotavit. Questio proemialis: Utrum docere sit solius Dei. Actus docendi ut ab... *Desinit* fol. 48. v.: eorundem revocatoria in te placide determinetur. Amen. Expliciunt questiones per modum tabulae. Fol. 49. r.: Secundi libri distinctionis prime questio prima, utrum aliquid sit eviternum Deo. Primum imperante bonitate... *Desinit* fol. 98. v.: simplici et solide innitantur veritati. Fol. 99. r.: Tabula per modum registri super tertium Sententiarum Domini Bonaventure. Distinctio prima. An natura divina sit unibilis humane. Veneranda est sacratissima unio... *Desinit* fol. 136. r.: et de vita gratie, quam nobis per virtutem donorum et mandatorum observantiam impendit. Explicit tabella per modum registri super tertium Domini Bonaventure secundum titulos questionum in vero scripto suo super Sententiis positos per ordinem. — Fol. eodem v.: Libri Bonaventure de Sacramentis. Queritur, utrum Sacramenta debuerint institui. Respondeo: Institutio Sacramentorum Deum decuit. *Desinit* fol. 175. v.: mali simul omnia peccata memorabuntur, ut continue torqueantur.

28. *Moguntiae*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign.: chart. 363. Continet quaestiones abbreviatas ex commentariis sancti Bonav. super quatuor libros Sent. *Incipit* circa finem codicis: Queritur, utrum in Deo (sit ponere) essentie seu nature unitatem. Et quod sic, videtur ratione ostensiva etc. Amplectuntur hae quaestiones folia 35 cum dimidio. Postea sequuntur quaestiones aliorum pariter abbreviatas.

29. *Monachii*, biblioth. Regia, cod. chart. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 5959. Continet quaestiones abbreviatas super primum tantum Bonaventurae. *Incipit* fol. 1. r.: Cupientes aliquid de penuria etc. Huic operi Magister premitit proemium. *Desinit* fol. 94. r.: a quo omnia et finis, ad quem ordinantur omnia, cui est honor et gloria, decus et imperium in secula seculorum. Amen. Sequitur tabula quaestionum, sed incompleta.

Idem opus habetur *Tuderti*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol. min., saec. XIV. ineuntis, sign. 33. Habet commentarium sancti Bonav. in primum librum Sententiarum passim abbreviatum. *Incipit* fol. 2. r.: Cupientes aliquid etc. Premitit Magister huic totali libro etc. *Desinit* fol. 83. r.: explicit hic primus Sententiarum. Explicit expliciat, ludere scriptor eat.

30. *Monachii*, biblioth. Regia, cod. chart. in fol., saec.

XV, sign. C. L. M. 11414. Continet secundum Sententiarum sancti Bonav. abbreviatum, cui fol. 1. r. praemittitur tabula quaestionum, et fol. 41. r. col. 2. *incipit*: Dominus sapientia fundavit terram. *Desinit* fol. 329. r.: et ideo malum dicitur corruptio istorum aequaliter.

31. *Neapoli*, biblioth. Nationalis, cod. membr., saec. XIV, sign. VII. D. 5. Extra in vitta membranacea tabulae affixa legitur: Bonaventura super primum et secundum Sententiarum, et tertius et quartus Scotelli de Aquila. *Incipit* fol. 1: Cupientes aliquid de penuria, videlicet, queritur de hoc quod dicit opus... Fol. 66. *incipit* secundus liber: Creationem rerum. Ad intelligentiam eorum, quae in hac parte etc.

32. *Parisiis*, biblioth. Arsenalis, cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 619. Continet compendium quatuor librorum Sententiarum ex Commentario sancti Bonaventurae excerptum. *Incipit*: Veteris ac nove Legis etc. Hic queruntur duo principaliter 1. de fruitione; 2. de uti. *Desinit* liber quartus verbis ipsius Bonaventurae: et nos apparebimus cum ipso in gloria, ad quam nos perducit Iesus Christus, Filius Dei precibus beate Marie et adiutricis nostre, cui est benedictio etc.

33. *Parisiis*, biblioth. Nationalis, cod. membr., saec. XIII, sign. 14307. Continet abbreviatam expositionem in I. et II. Sent., decerptam ex Commentario sancti Bonaventurae. *Incipit* fol. 1. r. col. 1: Deus, docuisti me a iuventute mea... verba ista scripta sunt in Psalmo. Commentarius vero *incipit*: Antequam accedatur ad formam tractatus, quedam communia possunt dubitari. *Desinit* fol. 135: loquitur de peccatoribus adhuc existentibus in via, non in vie termino, id est in inferno. Liber II. *incipit* fol. 136: Mirabilia testimonia tua... Questio I. Utrum res create etc. *Desinit* fol. 252: et in iis que nec contraria sunt anime nec sue regule.

34. *Parisiis* ibid., cod. membr. in fol. min., saec. XIII, sign. 16417. Continet quaestiones abbreviatas in librum IV. Sententiarum sancti Bonav. *Incipit* fol. 1. r.: Queritur de hoc quod dicit, in duobus consistit Sacramentum. *Desinit* fol. 22. r.: illa tamen tentatio, que est carnis a nullo est appetenda.

35. *Parisiis* ibid., cod. membr. in fol., saec. XIII. et XIV, sign. 3085. Post Comment. sancti Bonav. in librum I. Sententiarum continet dubitationes litterales abbreviatas ex Commentario IV. libri eiusdem sancti Doctoris. *Incipit* fol. 140. r. col. 1: Incipiunt questiones litterales quarti libri cum divisione littere. Samaritanus etc. Liber iste habet duas partes. *Desinit* vel potius deficit fol. 143: characteris impressione.

36. *Patavii*, biblioth. Sancti Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. 126. Fol. 1. r. in margine super. manus saec. XVIII. scripsit: S. Bonaventurae liber secundus Sent. abbreviatus. *Incipit*: Creationem rerum insinuans etc. Supra egit Magister in primo libro. *Desinit*: quos per perfectam paupertatem, continentiam et obedientiam ad celestem perducit gloriam in s. s. Amen.

37. *Pragae*, biblioth. Universitatis, cod. IV. H. 14. chart. in 4, saec. XIV. Quaestiones abbreviatas ex quarto Sent.

38. *Pragae*, biblioth. Capituli Metropolitani, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. A. LXXXVII. Continet multa ex Commentariis sancti Bonaventurae et aliorum excerpta. *Incipit*: Gloria Dei celare verbum et gloria regum investigare sermonem. Prov. XXV. Verbum Dei Patris eternaliter a Patre etc. *Desinit*: sua maiestate implevit et ornavit, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Explicit scriptum extractum de diversis ope-

ribus magistrorum, scilicet Bonaventure, Thome et Petri cum magno labore et vigiliis et sollicitudinibus.

39. *Romae*, biblioth. Vaticana, cod. membr. in 8, saec. XIV. ineuntis, sign. 919. Continet quatuor libros super Sententias abbreviatis, ut innuit sequens inscriptio posita fol. 74: Bonaventura super quatuor libros Sententiarum abbreviatus. *Incipit*: Quod theologia est de rebus. *Desinit* fol. 189: et sic patent ea que queruntur circa quartum librum.

40. *Romae* ibid., cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 914. Continet II. et III. Sententiarum sancti Bonaventurae abbreviatis. *Desinit* fol. 138: ad vindictam malorum, laudem vero bonorum et gloriam Dei, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Finito libro sit laus et gloria Christo.

41. *Romae* ibid., cod. 928. Continet compendium in II. librum Sententiarum. *Incipit*: Qui vivit in eternum creavit omnia simul. His verbis opus creationis sufficienter exprimitur.

Idem opus videtur esse *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. in fol., saec. XIV, sign. D. III. 28. Continet excerpta ex II. et III. sancti Bonav. Fol. 18. r. col. 4. *incipit*: primus (sic) liber Bonaventure. *Qui vivit in eternum creavit omnia simul*. Verbum istud scribitur etc. Queritur, utrum mundus fuerit ab eterno. *Desinit*: explicit secundus Bonaventure exceptatus (sic). III. liber *incipit*: *Deus autem, qui dives est* etc. *Desinit*: explicit tertius Bonaventure exceptatus.

42. *Romae*, biblioth. Casanatensis, cod. membr. in 8, saec. XIV, sign. A. V. 4. Opus abbreviatum ex Comment. in quatuor libros Sent. *Incipit*: Veteris ac nove legis etc.

43. *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. membr. in 4, saec. XV, sign. E. V. 48, cuius *initium*: Summa Bonaventure in I. Sententiarum. Commendat autem Dominus caritatem suam etc. *Desinit*: consentiendo et in actum progrediendo.

44. *Trecis* (Troyes) in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol. minore, sign. 829, continet compendium in IV. librum Sententiarum. *Desinit* verbis sancti Bonaventurae: tunc videbimus, amabimus et laudabimus, cum apparebit Christus vita nostra, et nos apparebimus etc.

Nota. In eadem bibliotheca est cod. membr. in 8, sign. 1862, qui sub nomine S. Bonaventurae refert commentarium in III. et IV. Sent.; sed auctor eius est Odo Rigaldus Ord. Min., Archiepiscopus Rothomagensis.

45. *Tuderti*, biblioth. Communalis, cod. membr. in 8, saec. XIV ineuntis, sign. 137. Continet inter alia abbreviationes Commentarii sancti Bonav. super III. et IV. Sententiarum. *Incipit* fol. 83: Natura divina potuit uniri cum humana etc. *Desinit* fol. 121. Deinde prosequitur quartus: Samaritanus etc. Queritur, utrum Sacramenta debuerint institui. *Desinit* fol. 244. r.

46. *Turonis* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. chart. in 8, saec. XV, sign. 409. Fol. 38. r. refert excerpta ex II. libro Sententiarum sancti Bonaventurae.

47. *Venetüs*, biblioth. sancti Marci, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. clas. III. 93. Initio praemittitur: in isto volumine continentur II. et III. Bonaventure ordinis minorum Presbyteri Cardinalis, quorum principia mutata sunt ab aliquo invideo. *Incipit*: *Sapiens mulier aedificat domum* etc. Questio I. Ad maiorem evidentiam eorum, que hic dicuntur de exitu rerum in esse. *Desinit* fol. 65. v.: isti ergo beatissime Trinitati sit sempiterna laus et gloria pro fine huius libri. Amen. Sequitur tabula quaestionum. Tertius liber *incipit* fol. 68. r.: *Veritas de terra orta est* etc. Questio I. Ad maiorem evidentiam... utrum

divina natura uniri potuerit cum humana. *Desinit* fol. 134. r.: hoc autem in quarto libro plenius declarabitur, adiuvante gratia Iesu Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto pro fine huius libri sit honor et gloria cum laude perenni. Amen.

48. *Viennae* in Austria, biblioth. Palatina, cod. chart. in fol., miscell. saec. XIV. XV. et XVI, sign. 3872. Fol. 209. r. (charact. saec. XVI.) habet: Ex primo Sententiarum secundum Doctoris Seraphici palestram ac subtilissimi Scoti annotatio compendiosa. *Incipit*: *Fluvius egrediebatur de loco voluptatis*. Haec annotatio prosequitur etiam in librum II. et IV. Sententiarum.

49. *Viennae* in Austria ibid., cod. chart. in fol., saec. XIV, sign. 4363. Continet: Determinationes de Sacramento Eucharistiae ac poenitentiae etc. ex Comment. in IV. Sent. S. Bonaventurae.

50. *Voravii* (Vorau) in Stiria, biblioth. Canonic., cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. CXCV., continet: Questiones Bone Venture super IV. librum sententiarum.

Indices sive tabulae super Commentarios S. Bonaventurae.

51. *Bonaventura a Cineribus*, Italus, scripsit tabulas super Commentarium S. Bonaventurae. Mentionem ipsius faciunt Rodolphus (III. ad an. 1586), Waddingus, Sbaralea. Waddingus asserit, eum praeter tabulam uberrimam in omnia opera scripsisse: *Epitomen* operum Bonaventurae. Sed iste Bonaventura videtur tantum scripsisse duplicem tabulam, quae exhibetur in codice Senensi. Auctores citati saeculum, quo ille floruit, ignorant; sed ex codicibus constat, eum vixisse saltem non post saeculum XIV. medium.

Senis in Tuscia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. F. V. 19. Continet tabulas super libros Sententiarum, compilatas a fratre Bonaventura de Cineribus. *Incipit* fol. 137: Incipit super primum fratris Bonaventure. In fine tabulae tertii libri legitur: Explicit tabula edita a fratre Bonaventura de Cineribus ordinis Minorum super tertium fratris Bonaventure de Ordine supradicto.

Tabulae in singulos libros sancti Bonaventurae praemittitur index rerum, quae discutuntur a doctoribus tum super libros Sententiarum, tum in theologicis quodlibetis; estque exaratus ab eadem manu saeculi XIV. et, ut videtur, ab eodem auctore editus, scilicet Bonaventura de Cineribus. *Incipit* fol. 1. r.: Abstinencia (absolutio) a culpa. Utrum quilibet sacerdos possit quemlibet absolvere. *Desinit* fol. 136. v.

Idem opus invenitur *Tuderti*, biblioth. S. Fortunati, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 44. Continet tabulam alphabeticam rerum et pro unaquaque re plures quaestiones, ad quarum singulas citantur auctores, inter quos saepe Bonaventura et saepius Thomas. *Incipit* a verbo: absolutio. *Desinit*: verbo Xps.

Idem opus etiam habetur *Hispani* in Hispania, bibliothec. Columbina Capituli, cod. membr. in fol. minor., saec. XV, sign. tab. 130. n. 35., in quo exarata est tabula, alphabetico ordine disposita, super quatuor libros Sententiarum. Ad calcem legitur: A. de Solucar manu propria.

Idem opus invenitur *Monachii*, biblioth. Regia, cod. L. chart. in fol., saec. XV, sign. 22110. Continet quaestiones in II. et III. Sententiarum. Fol. 428. v.: Incipiunt capitula et rubrice secundi libri questionum Bone venture Cardinalis minorum fratrum existens: *Desinit* fol. 473. v.: Expliciunt capitula et rubrice secundi et terti libri sententiarum questionum Bona-

venture Cardinalis ordinis minorum frater existens per me Conradum Bernharti de Aicheberg, Plebanum in Oggar, licet indignum, anno Domini 1460, in die sancte Prisce virginis et martyris. Deo gratias.

Simile opus habetur in eadem biblioth., cod. membr. in fol., saec. XIV. et XV, sign. n. 8005, pluribus manibus exarat. Fol. 135. v. col. 2. usque ad fol. 157. continet titulos quaestionum super libr. I. II. et III. Sent. ex opere sancti Bonaventurae extractos quorum *initium*: Incipiunt tituli primi libri Bonaventure. *Finis*: Explicit tertius liber Bonaventure. —

Tandem mentionem facimus sequentis opusculi, in quo plura excerpta quaestionem specialem tractantia ex Seraphico Doctore exhibentur.

52. *Carolopoli* (Charleville) in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 4, saec. XIV, sign. n. 47, continet excerpta ex libro IV. Commentarii. — Item, *Leodii* in Belgio, biblioth. Seminarii maioris, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. 6. g. 23.

53. *Wratislaviae*, biblioth. Universitatis, cod. chart., saec. XV, sign. 1. clas. oct. 13. Fol. 1. r. *incipit*: prologus Magistri Mathie de Ianaw super XXVIII doctores pro quotidiana seu crebra communione corporis Christi a plebeis christianis. Anno Domini 1460. Fol. 25. v.: Determinatio Vener. Magistri Bonaventurae. — Item, *ibidem*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XV, sign. 1. 9. — Item, *ibidem*, biblioth. Cathedralis, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. D. III. 1. *Incipit* fol. 144. v. — Item, *Vindobonae*, biblioth. Palatina, cod. ms. chart. in fol., saec. XV, sign. 4363, sub fine una cum determinationibus de Sacramento Poenitentiae ex IV. Sententiarum sancti Bonaventurae. — Item, *Graecii* in Stiria, biblioth. Universitatis, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 347, post medium, et cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 492. similes habent *determinationes* ex eodem libro sancti Bonaventurae.

His opusculis subiungimus antiquum indicem locorum, in quibus dissentiant S. Thomas et S. Bonaventura. Licet hoc documentum nihil contineat, quod non sit compertum, tamen haud ingratum fore confidimus antiquitatis amantibus. Invenitur tum *Romae*, biblioth. Burghesiana, cod. membr. in fol., saeculi XIII. exeuntis vel XIV. ineuntis, sign. 19., et *Luneburgi* in Germania, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIII. vel XIV. ineuntis, sign. *Theol. 20 in fol.* Textum exhibemus secundum cod. Burghesianum, adiectis intra uncinos alterius codicis lectionibus variantibus, quae sunt alicuius momenti.

Haec sunt loca, in quibus dissentiant frater Bonaventura et frater Thomas in primo libro super Sententias [In his dissentiant Thomas et Bonaventura super Primum.].

1. Utrum theologia sit scientia speculativa, vel practica, in prologo.

2. Utrum malo contingat uti, prima d.

3. Utrum potentiae animae sint ei substantiales, vel accidentales, d. 3.

4. Utrum potentia generandi dicat *quid*, vel *ad aliquid*, d. 7.

5. Utrum potentia generandi et creandi dicantur univoce, vel [aequivoce, et] quae per prius, d. 7.

6. Utrum ratio vestigi sit in accidentalibus [accidentibus] vel solum in substantialibus [vel in substantiis], d. 3. in Bonaventura circa litteram, in Thoma d. 3.

7. Utrum modus, species et ordo et cetera talia sint essentialia in creaturis vel accidentalia, d. 3. in Bonaventura, in

solutione illius quaestionis [argumenti]: *utrum potentiae animae sint ei* [deest *ei*] *substantiales*.

8. Utrum anima rationalis sit composita ex materia et forma, d. 8. Bonaventura sic, Thomas non [verba post. d. 8. desunt].

9. Utrum generatio et processio dicantur de Spiritu Sancto et non de Filio, d. 13.

10. Utrum caritas augeatur per additionem vel depurationem, d. 17.

11. Utrum augmentum caritatis habeat terminum, d. 17.

12. Utrum donum dicatur tantum personaliter, d. 18.

13. De differentia inter essentiam, subsistentiam [substantiam], hypostasim et personam, d. 23.

14. Utrum hoc nomen *unus* dicatur positive, vel privative, d. 24.

15. Utrum hoc nomen *persona* significet substantiam, vel relationem, d. 25. in Bonaventura, in Thoma d. 23.

16. Utrum persona sit nomen commune in divinis, diversitas in modo quantitatis, d. 25. in Bonaventura, 26. in Thoma.

17. Utrum Pater sit Pater quia generat, vel generat quia Pater, d. 27. in Bonaventura, 26. in Thoma.

18. Utrum verbum in divinis dicatur semper [deest *semper*] personaliter, d. 27.

19. Utrum aequalitas in divinis aliquid ponat, d. 31.

20. Utrum Pater diligat se Spiritu Sancto, d. 32.

21. Utrum Angeli sint in loco definitive [deest *definitive*] et quomodo definitive, d. 37.

22. Utrum Angelus movendo se de loco [deest *loco*] ad locum, pertranseat [additur *necessario*] medium, d. 37.

23. Utrum Angelus pertranseat medium subito, vel successive, d. 37.

24. Utrum antecedens istius conditionalis: *Si Deus praescivit, ergo erit*, sit contingens vel necessarium, d. 38.

§ 7. *Etiam libri typis mandati non desunt, qui Commentarios S. Bonaventurae data opera explicant vel eius doctrinam tradunt.* Eorum qui nobis innotuerunt elenchum hic exhibemus.

1. *Gulielmus Vorilongus* (alias Vurrilonis, Vorlion), doctor Parisiensis, scripsit: In quatuor libros Sententiarum iuxta doctrinam S. Bonaventurae et Scoti. Lugduni 1484, fol.; *ibidem* 1489, fol. (Iohannes Trechsel); Parisiis 1503; Venetiis 1496 et 1519 (Ioh. de Leucho, impensis Lazari de Soardis). Tanti habebatur eius doctrina, ut cum controversia de sanguine Christi coram Summo Pontifice Pio II. inter Minores et Praedicatores disputaretur, a Ministro Generali ex Gallia vocatus fuerit Romam, ut sententiam Minorum defenderet. De eo quod a. 1460 passus sit, loquitur epistola Petri Chambonis in libro *Firmamenta trium Ordinum S. Francisci*, P. IV. circa finem, (ed. Paris. 1512). Obiit Romae a. 1464, sepultus ad Aram Caeli. In isto tamen Commentario Scoti potissimum doctrinam sectatur.

2. *Stephanus Brulifer* (Brulever) Ordinis Minorum, scripsit Reportata in IV. libros S. Bonaventurae. Patria fuit Maclofiensis in Britannia Armorica, doctor Parisiensis, Gulielmi Vorilongi auditor et per aliquot annos rector studii in conventu Minorum Moguntino, plurium librorum auctor, quos enumerant Waddingus et Sbaralea. Mortuus est circa annum 1499. Primum librum Commentarii Bonaventuriani Moguntiae elucidavit a. 1490; deinde brevius secundum, tertium et quartum Metis. Post eius mortem quidam eius discipuli ea, quae ex ore ipsius in scholis exceperant,

typis mandarunt Basileae apud Iacobum de Pforzheim an. 1501, et iterum an. 1507, in quarto. Prodiit hic liber etiam Venetiis apud Lazarum de Soardis an. 1504, in quarto, et Parisiis an. 1521, in octavo, per Franciscum Regnaut, teste Ioanne a S. Antonio (Bibliotheca Franciscana, pag. 80), qui tamen errat, attribuendo haec Reportata cuidam Fr. Sanctovillae Mediolanensi. Iterum Parisiis an. 1570 idem opus prodiisse affirmat P. Bonelli (Prodrom. col. 308). Ad calcem huius libri impressum est aliud eiusdem Bruliferi opusculum de Formalitatibus Scoti, textum Scoti cum « commento perlucido » exhibens. — In his Reportatis ad singulas quaestiones praemittuntur variae definitiones et axiomata secundum scholam Scotisticam; deinde responsio Seraphici ad quaestionem distinctis propositionibus enucleatur, interdum etiam solutio obiectorum breviter explicatur. Licet auctor Scotisticae doctrinae sit addictus, tamen plerumque sensum S. Bonaventurae minus quam posteriores commentatores ad normam praeconcepti systematis trahere nititur. Dolendum, quod haec Reportata, saltem duae primae editiones, scatent mendis et erroribus, quae partim iis qui verba magistri sui exceperunt, partim typographo attribuenda sunt.

3. *Nicolaus de Tudeschis*, abbas Ordinis S. Benedicti, postea Archiepiscopus Panormitanus, iuris canonici peritissimus, inter alia scripsit etiam super librum D. Bonaventurae in II. Sent., Venetiis 1477. Ita Antonio Orlando Carmelita: Origine e progressi della stampa, teste P. Bonelli, Prodrom. col. 310.

4. *Nicolaus de Nîse* Ordinis Minorum de Observantia, scripsit in IV. libros Sententiarum opus, Resolutio theologorum inscriptum, editum primo Rothomagii, deinde etiam Venetiis 1574. Primo fuit canonicus et vicarius generalis Episcopi Constantiensis, deinde frater Minor; obiit an. 1509. In suo libro, brevitate et claritate conspicuo, saepe refert sententias D. Bonaventurae, sed sequitur plerumque Scotum.

5. *Pelbartus de Temesvar* Ordinis Minorum de Observantia: Rosarium iuxta quatuor Sent. libros quadripartitum ex doctrina Doctoris subtilis, D. Thomae, D. Bonaventurae aliorumque sanctorum Doctorum. — Res tractandas ordine alphabetico iuxta quatuor libros Lombardi compilavit. Quartum librum post mortem Pelbarti supplevit Fr. Oswaldus a Lasco. Plurimae huius operis sunt editiones, ut Hagenau 1503, 1504, 1507, 1508, in fol.; Venetiis 1586, apud Franc. Ziletti, et ibidem 1589; Brixiae 1594. Etiam Pelbartus magis addictus est scholae Scoti quam S. Bonaventurae.

6. *Hugo de Sletstad* Ord. Min., de quo Trithemius (de Scriptoribus eccles. c. 702) dicit: Natione Teutonicus, vir in Scripturis divinis studiosus et eruditus atque in philosophorum disciplinis egregie doctus, ingenio subtilis et quaestionum scholasticorum disputator insignis. Scripsit quaedam, ut ferunt, praeclara volumina, quibus nominis sui memoriam posteris reliquit, e quibus exstat Quaestionum Sententiarum libri IV. et quaedam alia. Fuit autem divi patris Bonaventurae ordinis Minorum in suis determinationibus sectator et interpres luculentus, enucleans ea quae in singulari philosophia illius obscura et rariora simplicibus videri potuerunt. — Auctoritatem Trithemii secutus, eiusdem Hugonis meminit Fabricius (Biblioth. Latina mediae et infimae aetatis tom. III. pag. 299 ed. Pataviensis

1754) et post utrumque Bonelli multique alii. Istius autem libri nos hucusque nullum aliud vestigium invenire potuimus.

Doctrinam S. Bonaventurae illustrantes Auctores ex Ordine Minorum Conventualium.

7. *Petrus Capuleus Cortonensis*, a Paulo V. an. 1605 ad Episcopatum ecclesiae Conversanae promotus († an. 1625), scripsit Commentarium in I. et II. Sent. D. Bonaventurae, impressum Venetiis 1622. Voll. 2 in fol.

8. *Felix Gabrielli* Minorum Conventualium (ab anno 1653) Magister Generalis, deinde Episcopus Nursinus (1659-1684): Disputationes de praedestinatione et reprobatione ad mentem S. Bonaventurae et Scoti, Romae 1653, in quarto.

9. *Matthaeus Ferchius*, natione Dalmata, magister Patavinus († an. 1669, annos natus 87): De Angelis tractatus theologicus ad mentem D. Bonaventurae, Patavii 1658, in quarto; qui et alia de S. Bonaventura scripsisse fertur et laudatur a Bartholomaeo de Barberiis (Praefat. ad cursum theolog.) ut « solus inter omnes fidelissimus Bonaventurista ».

10. *Bonifacius de Augustinis*: Theologia S. Bonaventurae in summam redacta, Romae apud Corbelletum 1696, in folio. Huius operis solummodo tomus primus in lucem prodiisse videtur¹.

Auctores ex Ordine Minorum Capuccinorum.

11. *Petrus Trigosus*, natione Hispanus, discipulus Petri Soto, primo Societatis Iesu professus, deinde ad PP. Capuccinos transiit († an. 1593, aetatis suae 68). Edidit insigne opus: S. Bonaventurae etc. Summa theologica, quam ex eius in Magistrum Sententiarum scriptis accurate collegit et in hunc ordinem redegit copiosisque commentariis illustravit R. P. F. Petrus Trigosus O. S. F. C., tomus I. Partis I. Ad Clementem VIII. Pont. Max., Romae 1593. — Alia editio « a mendis, quibus prior scatebat, repurgata nec non elucidata », ut in titulo dicitur, prodiit Lugduni 1616. Typis mandatus est tantum primus tomus primae partis de Deo uno, in quo magno volumine in fol. praeter prologum non nisi circa 21 distinctiones primi libri Sententiarum tractantur. Mutato rerum ordine multisque additis aliis quaestionibus sive, ut dicit, *dubiis*, diffusissime et docte interpretatur Seraphicum, ita ut fere semper eum ad mentem S. Thomae et scholae eiusdem intelligat. — Quod ad explicationem primi libri S. Bonaventurae in Trigoso desideratur, id suppletum est ab alio eiusdem Ordinis alumno, qui sequitur.

12. *Theodorus Foresti*, Bergomensis, Ordinis sui Definitor Generalis et Visitator Apostolicus, Urbano VIII. familiaris († an. 1637), scripsit: Paraphrases, commentaria et disputationes de alma et sanctissima Trinitate iuxta mentem D. Bonaventurae, in quibus praeter diligentem textum et verborum expositionem, divinarum litterarum locis ac SS. Patrum assertis perpetuo fere cum D. Thomae assensu Seraphica doctrina illustratur et sustinetur, Romae apud Iacobum Mascardum 1633, fol. Haec unica, quantum scimus, editio innumeris scatet erroribus typographicis. Auctor licet sit doctus, cedere debet Trigoso.

13. *Franciscus (Longus) a Coriolano*, Calabriae oppido

1. Similia opera, sed manuscripta et nunquam typis tradita, plura existunt, inter alia a Sbaralea in Suppl. laudatur Petrus Paulus Carnata, Navarriensis, Min. Convent., cuius Commentaria in quatuor libros Sententiarum iuxta men-

tem S. Bonaventurae inter annos 1605-1608 scripta asservantur in bibliotheca sacri conventus Assisiensis.

† a. 1625 : Summa theologiae ad instar Summae D. Thomae ex operibus D. Bonaventurae compacta variisque annotationibus illustrata, Romae 1622, typis Vaticanis et sumtibus Camerae Apostolicae. Ut constat ex bulla Gregorii XV., quae impressa est in principio Breviarii chronologici, ab eodem auctore conscripti, ista Summa in septem tomos in folio erat distributa, at tantum primus tomus prodit.

14. *Joannes Maria Zamorra*, Utinensis, qui obiit Veronae a. 1622, praeter plurima de B. M. V. opuscula edidit octo Tractatus sive Commentarios theologicos, in quibus omnes controversias inter S. Thomam, S. Bonaventuram et Scotum componere nititur. Impressi sunt Venetiis a Jacobo Sarzina 1626, in fol.

15. *Bonaventura Lingonensis*, natione Gallus, scripsit: Bonaventura Bonaventurae, scil. Bonaventura et Thomas, sive Summa theologica ex omnibus fere SS. Thomae et Bonaventurae placitis concinnata, inter quos si aliquando videatur esse dissensio, aut benigna explicatione componitur, aut problematica disputatione ventilatur, difficultatesque omnes in scholis plurimum agitari solitae de mente illorum Sanctorum resolvuntur; Lugduni, sumtibus Laurentii Anisson, 1653-1673, 3 tomi in fol.

Idem scripsit etiam cursum philosophicum iuxta mentem S. Bonaventurae, qui utrum sit impressus, nescimus.

16. *Marcellus Regiensis*, Gallus: Summa Seraphica, in qua S. Bonaventurae Seraphica theologia, per eius in Magistrum Sent. Commentarii libros dispersa, dilucide est enodata et accurate redacta in scholae methodum; Massiliae, apud Carolum Brebion et Ioannem Penot 1669, 2 tom. in fol.

Haec Summa non continet proprie elucidationem doctrinae Bonaventuranae, sed tantum doctrinam Seraphici, plerumque verbotenus propositam, ad methodum Summae D. Thomae coordinat.

17. *Marcus a Baudunio*, Gallus: Paradisus theologicus unius et trium doctorum, Angelici, Seraphici, Subtilis, horumque conciliatoris fonte irriguus; Lugduni apud Ioannem Molin 1663. Auctor semper studet illos tres doctores Scholasticos ad eandem sententiam trahere, sed non semper feliciter.

Idem scripsit etiam Compendium theologiae, tam speculativae quam practicae, ibidem 1673, 4 tomi in octavo; et cursum philosophicum minoris momenti sub titulo: Paradisus philosophicus unius ac trium doctorum Angelici, Seraphici et Subtilis horumque conciliatoris fonte irriguus; Massiliae 1654, in fol. et ibidem 1664, in quarto.

18. *Gaudentius (Bontempi)*, Brixienis († an. 1672, annos 69 natus), post cuius mortem discipulus ipsius P. Ioannes Franciscus Durantis, Brixienis, edidit Gaudentii opus mole ingens: Palladium theologicum, seu tota theologia scholastica, ad intimam mentem D. Bonaventurae; Lugduni, sumtibus Laurentii Arnandi, Petri Bordet etc., 1667, 7 tomi in fol. Hoc opus eruditione excellit, doctrinam S. Bonaventurae ad methodum Summae Aquinatis ordinat et fere semper etiam ad mentem eiusdem interpretatur, ut notat P. Bartholomaeus a Barberiis in praefatione ad suum Cursum theologicum.

19. *Bartholomaeus a Barberiis*, Italus, a Castrovetro, Prov. Lombardiae alumnus, quotidiana, ut ipse ait, per quinquaginta annos lectione operum S. Bonaventurae in doctrina eiusdem prae ceteris versatus et plerumque fidelior Seraphici interpres, edidit: Cursus theologicus ad mentem Seraph. Doct. Bonaventurae, in 2 tomos distributus; Lugduni,

sumtibus Francisci Comba, 1687, in fol. Hi duo tomi sunt parvae molis. Haec editio intolerabilibus erroribus typographicis foedata est, de quo auctor lectori « flens et cum rubore maximo » conqueritur. Aliam editionem Parisiensem eiusdem anni, ab aliis laudatam, non vidimus.

Scripsit etiam cursum philosophicum ad mentem S. Bonaventurae sub titulo: Flores et fructus Seraphici ex Seraphico paradiso excerpti; Lugduni, sumtibus Laurentii Arnaud etc. 1677. Insuper utilissimum librum: Tabula seu index generalis in opera omnia S. Bonaventurae; Lugduni, apud Arnisson etc., 1681. Iterum hic index impressus est, nonnullis mutatis, tomo XV. edit. Parisiensis Operum omnium S. Bonav.

Item: Glossa seu Summa, ex omnibus S. Bonaventurae expositionibus in sacram Scripturam exacte collecta et secundum ordinem biblicum concinnata; ibidem 1681, 4 tom. in fol. — Opus pro praedicatoribus valde utile.

20. *Franciscus Maria a Bruzellis*: Theologia Seraphica, Gandavi 1715, 4 tomi in quarto; laudatur ut opus succosum et praxi accommodatum.

Plura alia opera, a Patribus Ord. Capucc. elaborata ad doctrinam S. Bonaventurae illustrandam, nunquam typis sunt mandata. Inter cetera laudantur a Sbaralea in suo Supplemento Commentaria in quatuor libros Sent. ad mentem S. Bonaventurae P. Marci Anton. Galitii, huius Ordinis Min. Gener. († 1665), quae asservabantur Brixiae in conventu PP. Capuccinorum. Item Commentaria in eosdem libros P. Mauricii Gamborini in conventu Genuensi Immaculae Conceptionis eiusdem Ordinis.

Auctores Ordinis Minorum de Observantia Recollect.

21. *Matthias Hauzeur*, Herviensis, Prov. Flandriae bis Provincialis et multorum scriptorum polemicorum auctor, versatissimus in doctrina S. Augustini, cuius opera in compendium redegit et explicavit libro: Anatomia Augustiniana, 2 tomi in fol., 1644. Scripsit: Collatio totius theologiae inter maiores nostros F. Alexandrum Alensem, patriarcham theologorum, Doctorem irrefragabilem, S. Bonaventuram, Doctorem Seraphicum, F. Ioannem Duns Scotum, Doctorem subtilem. Ad mentem S. Augustini: sub Magisterio Christi; interiore, per Gratiam; exteriore, per Ecclesiam. Typis eiusdem Provinciae (Flandriae) in conventu Leodiensi et Namurcensi. Ab anno 1646-1652, 2 tomi in fol. — Stilo laconico Summam Alexandri et Commentarios S. Bonaventurae et Scoti in compendium contrahit et quaestionibus plurimis explicat ac eorum sententias inter se et cum S. Augustino non sine acumine conciliare studet. Defectus ordinis et methodi copiam doctrinae et ingenii aliquatenus obscurat.

Alii libri theologici, ab alumnis Ordinis S. Francisci de Observantia cum tribus suis familiis tribus ultimis saeculis scripti, maxima ex parte sequuntur vel Scotum, vel neminem ex antiquis Scholasticis, et tantum interdum S. Bonaventurae faciunt commemorationem, inter quos laudari meretur theologia dogmatica-scholastica edita a P. Henno, Prov. Flandr.

Commemorari hic etiam merentur duo libri occasione sexti Centenarii S. Bonaventurae editi, licet de doctrina S. Bonaventurae in genere, non in specie de Commentario agent, nempe: Seraphicus Doctor S. Bonaventura in oecumenicis Catholicae Ecclesiae Conciliis cum Patribus dogmata definiens, disquisitio historico-theologica a P. Ludovico a Castroplano, Ord. Min. de Obs. — et opus Italice scriptum: Della vera filosofia e delle

dottrine filosofiche del Serafico Dottore S. Bonaventura, Studi del P. Marcellino da Civezza M. O., Genova, tipografia della Gioventù, 1874.

§ 8. *Editiones typis expressae huius Commentarii recensentur.* Non paucae sunt huiusmodi editiones, sed primae sunt incompletae, non omnes quatuor libros exhibentes. De his primo disseramus.

Editiones incompletae.

1. Secundus liber Commentarii in fol. parv. duabus columnis exaratus, prodit *Tarvisii* anno 1477 per Herm. Lichtenstein.

Incipit absolute fol. 1. recto, cum signo A ad calcem sic¹: Solummodo || hoc inveni, quod Deus fe || cerit hominem rectum || et ipse se infinitis etc. *Desinit* fol. 333. verso, col. II: Religiosi patris Bonaventure ordinis minorum || veritatis theologice professoris eximii. sacreque || apostolice sedis cardinalis super secundum sen || tentiarum scriptum finit. Anno salutis nostre || MCCCCLXXVII, per magistrum Hermanum || lichtenstein Tarvisii feliciter impressum.

Deinde sequitur: tabula eiusdem libri (implet 2 fol. et med.). Haec editio a nobis collata est cum Vaticana.

2. Item secundus liber Commentarii in fol. parv., duabus columnis, prodit *Venetis* anno 1477 per Theodoricum de Reynsburch et Reynaldum de Novimagio socios.

Incipit fol. 1. cum signo a 2: Viri excellentissimi artium et sacre || theologie divi monarce summique pro || fessoris: super 2° sententiarum domini Bonaven || ture minorum ex ordine opus praeclarissi || mum feliciter incipit: Solummodo hoc inveni etc. *Desinit* fol. 335 verso, col. I: Religiosi patris Bonaventure ordinis || Minorum veritatis theologie professoris || eximii: sacreque apostolice sedis Cardinalis || super secundum sententiarum scriptum finit. || Per excellentissimum sacre theologie do || ctorem magistrum Thomam penketh angli || cum ordinis fratrum heremitarum sancti Au || gustini in famosissimo studio Patavi || no ordinarie legentem maxima cum diligentia || emendatum. Anno salutis nostre. MCCCC || LXXVII. per Theodoricum de Reynsburch || et Reynaldum de Novimagio socios || Venetiis feliciter impressum. — Deinde sequitur tabula eiusdem libri (implet 2 fol. et med.).

Haec editio a nobis collata est cum Vaticana.

3. 4. Primus liber Commentarii in quarto, duabus columnis, editus est Brixiae anno 1490 per presbyterum Farfengo. Fol. 1. recto: Prologus. Reverendissimi patris: et domini sancti Bonaventure septimi generalis minorum cardinalis. et episcopi: catholique Doctoris Parisiensis Theologi. super primo sententiarum opus || seraphicum feliciter incipit. — Profunda fluviorum etc. Praecedat tabula quaestionum 6 foliorum. *Desinit*: Reverendissimi patris et domini sancti Bonaventure septimi generalis minorum cardinalis et episcopi catholici doctoris parisiensis. Super primo sententiarum opus seraphi || cum. Accuratissime correctivum (sic!) atque emendaeltum (sic!). Maximaque diligentia ac studio || Brixie per presbyterum Baptistam de farfengo Feliciter. Impressum. Anno domini || MCCCCLXXXX. die vero vigesimo mensis Octobris. — Sequitur stemma impressoris.

Haec editio collata est a nobis cum Vaticana, sed in nostro exemplari deerant bis duo folia in dd. 35, 36, 37. Inter omnes editiones primi libri haec maxime repraesentat eundem textum, quem habent antiquiores codices, cum quibus fere semper convenit. Sed innumerabilibus et magnis scatet mendis, quae partim ex siglis male solutis, partim ex vitio codicis, partim et praecipue ex typographi negligentia ortum duxisse videntur.

Alia a P. Bonelli citatur editio Brixiensis Commentarii ad primum librum, impressa anno 1496, quae dicitur esse asservata in bibliotheca Universitatis Patavinae.

5. Primus liber Commentarii sine loco et anno. iuxta Panzer (VI. 99. 210.) et Hain (I. n. 3536.) haec editio impressa est ab Eustadio Reyser et ab Hain sic describitur: «*F. I. a: ()* Profunda fluviorum scrupulatus est et abscondi || ta produxit in lucem. ver || bum istud quod sumptum || est ex iob. XXVIII. diligenter || etc. *Expl. f. 163. a. col. 2. l. 12*: generationes seculi seculorum. Amen. *F. 164. a*: Sequuntur questiones seraphici doctoris || domini bonaventure cardinalis super primo li || bro sententiarum. Et primo quatuor questiones preambule secundum quadruplex genus cause. Terminat tab. 165 col. I. l. 29. s. l. a. et typ. n. f. mai. g. ch. s. f. c. et pp. n. 2 col. 62. l. 165. ff. (Eustadii Reyser.) ».

6. Aliam primi libri editionem sine loco, sed cum anno 1480 in bibliotheca Nationali Parisiensi (Inventaire D. 1284) a quodam nostro collaboratore sic denotatam invenimus: Questiones super primum Sententiarum S. Domini Bonaventure, gothicis litteris; in fine 1480. — Aliis relinquimus decernendum, utrum differat haec editio a praecedentibus.

7. Item alia primi libri editio, Londini (bibl. Mus. Britann., 3833 f.) asservata sic notata est: Eichstadt, anno 1478 in fol. duae columnae linearum 62. Incipit: Profunda fluviorum scrutatus est etc. In fine sequitur tabula: Questiones domini Bonaventure.

Editiones completae quatuor huius Commentarii librorum.

8. Una completa sine loco, anno et nomine typographi tribus tomis in fol. laudatur a Ioanne a S. Antonio in sua Bibliotheca universa Franciscana, tom. I. pag. 156, quae fortasse eadem est cum illa, de qua loquitur Panzer (IV. 99. 210.).

9. Alia citatur a Mazzuchello, degli Scrittori d'Italia, tom. II. pars 4. pag. 2360, ut edita Argentinae 1489, de qua dicit Sbaralea (Suppl. pag. 146. c. 2.): «*Hoc opus primum prodierit dicitur Argentorati anno 1489*». — Cum editiones sub n. 8 et 9 nunquam ad manus nostras venerunt, aliis iudicium relinquimus, utrum vere existant.

10-13. Editiones quatuor ex officina celebris typographi Koberger vel sociorum eius. Hae omnes habent duos tomos in folio cum duabus columnis. *Prima*, licet non indicet annum impressionis, videtur esse anni 1491, ut ex epistola responsoria Nicolai Tinctoris ad Ioannem Beckenhab², Moguntinum, data ex Bambergae 1491 die 2 Martii, et ex alia Iacobi Wimpfling, Sletstatensis, item data 1491, argui posse videtur. Cum accuratissime describatur ab Hain (tom. I. n. 3540.), pauca nobis de hac editione sufficiant: *Perlustratio* in lib. quatuor sententiarum. Fol. 1. verso: Ioannes Beckenhab, Moguntinus, evan-

¹ Pro siglis sive notis compendariis integras litteras posuimus.

² Fuit clericus, qui plurimum laboravit pro novis libris edendis, primum Argentinae, deinde ut adiutor Ioannis Koberger.

S. Bonav. — Tom. I.

gelice theologie summo doctore domino Nicolao Tinctoris de Guntzenhau || sen imperialis ecclesie Bambergensis praedicatori salutem etc. Hanc epistolam excipit eiusdem carmen in laudem utriusque auctoris, in quo hi versus: Quo libri impressor Nurnberge *Anthonius* ipse || Koberger tendat post sua fata precor.

Sequitur responsum Tinctoris ex Bambergae 1491 die 2 Martii. Fol. 3. recto: Celebratissimi patris domini bonaventure || ordinis minorum artis divine summi discusso || ris: et apostolice sedis episcopi cardinalis prolo || gus in primum librum sententiarum. *Explicit* fol. 198. recto, col. 2: *Amen*. Accedunt sex folia tabulae. Similiter incipiunt alii libri, sed liber quartus, qui explicit fol. 264. verso, in fine habet: Concludit epilogando breviter que in hoc libro et || omnibus precedentibus determinata sunt || etc. Fol. 265. recto est epistola Iacobi Wimpfling Sletstatensis ad quoslibet theologie studiosos, data ex Nuremberga 1491. Sequitur: Tabula super libros senten || tiarum cum Bonaventura. Fol. 2. recto: Ioannis bekenhaub moguntini in scripta divi || bonaventure cum textu sententiarum tabula. quam si || etc. Fol. 92. verso: tabula super textum sententiarum cum Bonaventura finis. || In quam sparsim viciola quedam adnotavi in Bona || ventura et lombardo suis locis emendanda etc. Fol. 93. recto: Sequuntur varii articuli erronei omnium pe || ne facultatum. in anglia et parisiis studiose et auctori || tative condemnati cum revocationibus eorundem. *Explicit* fol. 103. verso: Deo gratias.

Secunda editio parum differens a priora in fine IV. libri Sent. annum impressionis habet sic: quartus Liber Sententiarum cum disputatis Ce || lebratissimi patris domini Bonaventure ordinis || minorum. per Anthonium Koberger Nurnberge in || pressus Anno domini Millesimo quingentesimo. fi || nit feliciter. — Accurate describitur ab Hain I. N. 3543.

Tertia, quae secundae est admodum similis, an. 1510 edita est impensis Antonii Koberger, adiuvante Iacobo Sacon. In fine enim quarti libri sic legitur: Quarti divi Bonaventure sententiarum libri dilucidatio adest || qui veluti et praecedentes nunc ab infinitis ferme quibus seauit er || roribus corruptis (?) secundum exemplaria dudum per pie memorie Re || verendum sacre theologie parisiensem doctorem profundissimum fratrem Stephanum brulifer ordinis minorum methis pro tunc eiusdem sera || phici doctoris scripta legentem: edita. Et ad debitam correctionis li || mam summis cum laboribus redacta. Pro dicti sancti Bonaventura || re honore et omnium studiosorum utilitate novissime impressus est. || sumutibus (sic!) atque impensis Anthonii Kobergeris civis et incole Nurembergensis. Industria quoque Iacobi sacon artis impressorie magistri so || lertissimi in lugdunensi galie metropoli civitate auspici fini datus. || Anno millesimo quingentesimo decimo vigesima Augusti. — De isto Iacobo Sacon, cuius signum seu stemma typographicum in fine uniuscuiusque libri conspicitur, dicit P. Bonelli¹, eum fuisse typographum Lugdunensem, « cuius opera celeberrimus Cobergerus Nurembergensis eo in Emporio uteretur ». — Haec editio quoad textum recedit ab antiquis codicibus magis quam ed. anni 1491.

Quarta etiam editio ab ista tertia paululum differens, nempe tantum in litteris initialibus et verborum in paginas distributerum, eodem signo typographico Iacobi Sacon insignita est. Primum tomum huius editionis, Commentarium in I. e II. Sent. comple-

ctentem, praec manibus habemus, in quibus deest annus impressionis. Tamen teste P. Fideli, qui eam integram vidit, prodit Lugduni an. 1515 per eundem Iacobum Sacon. Idem testatur Sbaralea in suo supplemento.

Etiam secunda, tertia et quarta editio exhibent epistolam Ioannis Beckenhaub, cum versibus illis: quo libri impressor Nurnberge Anthonius ipse || Koberger tendat post sua fata precor, et etiam responsum Nicolai Tinctoris de Guntzenhausen, atque epistolam Iacobi Wimpfling Sletstatensis ad quoslibet theologiae studiosos, mutato tamen tempore, quo hae litterae scriptae perhibentur. Prima enim editio exhibet eandem epistolam Iacobi Wimpfling tanquam scriptam Nurembergae 1491; secunda ut datam ex Nuremberga 1499. Tertia in fine IV. libri sic: ex Lugduno nobilissima Galliae civitate anno MDX.

Quatuor hae editiones etiam librum Sententiarum Lombardi continent, et *dubia* S. Bonaventurae circa litteram Magistri, a suo loco remota et quoad titulos abbreviata et mutata, ad marginem textus libri Lombardi ponunt. — Si fides habenda est rubricae ad finem IV. libri huius tertiae editionis positae, P. Stephanus Brulifer textum harum editionum correxit. Cum autem hic ante an. 1500 mortuus sit, hoc ad verbum non potest intelligi, nisi de prima vel fortasse secunda editione. Nec improbabile est, Ioan. Beckenhaub, cum primam editionem curaverit, Bruliferi commentario reportato usum esse in corrigendo textum, ita ut Brulifer ipse non adstiterit huic editioni adornandae. — Ceterum editio anni 1491 magis respondet antiquorum codicum lectioni quam sequentes, quae in aliquibus mutatae sunt, vel omnino inconsultis manuscriptis vel adhibitis codicibus saeculi XV.

Editiones aliae antiquae, sed post Kobergerianam in Germania, Gallia et Venetiis publicatae, manifeste sequuntur plerumque quoad textum unam vel aliam harum quatuor editionum, aut simpliciter iterum eam imprimendo, aut textum in nonnullis locis arbitrarie mutando.

14. Editio Kiliani Piscatoris, Friburgi, ut videtur, an. 1493 impressa, tom. 2 in fol. cum 2 col., manifeste primam editionem Kobergeri repetit. Versus Ioannis Beckenhaub impressorem indicantes hic leguntur sic: Quo libri impressor *Friburgi Kilianus* ipse || *Piscator* tendat post sua fata precor. Nomen Beckenhaub in hac editione scribitur Bekenhub, et Guntzenhausen scribitur Guntzenhusen; epistola Nicolai Tinctoris responsoria data est ex Bambergae 2 Maii 1493, ex quo suspicari licet, eodem anno 1493 editionem fuisse impressam. Inscriptio in I. fol. est: Perlustratio Sancti Bonaventura || in Primum librum Sententiarum. Fol. 3. recto: Celebratissimi patris domini bonaventure or || dinis minorum artis divine summi discussoris: et || apostolice sedis episcopi Cardinalis prologus in pri || mum librum sententiarum. Haec accurate describitur ab Hain n. 3541.

A multis alia laudatur editio huius anni 1493, Bambergae impressa. Sed haec non videtur differre ab editione Kiliani Piscatoris. Et error videtur esse inde ortus, quia litterae Tinctoris in principio positae istum locum et annum prae se ferunt. — Item fictitia videtur esse editio facta Lipsiae 1498 in fol., de qua loquuntur Mich. Maittaire in Annal. typogr. tom. I. pag. 556, et multi alii cum P. Bonelli. Nemo horum hanc editionem descripsit, nec Panzer nec Hain eam viderunt. Dns Dr. Krehl, bibliothecae

Universitatis Lipsiensis Praefectus, pro sua humanitate a nobis saepissime probata, communicavit nobis, nullam se de hac editione certam notitiam, omni adhibita diligentia, invenire potuisse, et vix esse dubium, eam fictitiam esse.

15-16. Editio Parisiensis apud Franciscum Regnault 1522, in 8, sequitur textum editionis Kobergiana. Alia Parisiensis prodit in lucem 1688.

17. Venetiis 1562, iussu Ministri Generalis totius Ordinis Seraphici P. Francisci Zamorae et typis Francisci Sansovini, 4 tom. In 1. Primo tomo praefixa est magna illa tabula super 4 libros Commentarii facta a Ioanne Beckenhaub, Moguntino. In fine eius additur: tabula haec alphabetica revisa et correctata est per Rev. Patrem fratrem Iulium Urceanum or. m. observantiae provinciae Brixiae. — Post folium titulum exhibens sequitur epistola fr. Aloysii Putei dedicatoria ad Ministrum Generalem Franc. Zamoram, scripta Tridenti (ubi auctor Concilio Oecum. assistebat) 6. idus Sept. 1562, in qua nonnulla occurrunt memoratu digna. Luget in hac epistola auctor super communem iacturam verae illius theologiae Scholasticae in scholis Ordinis, cuius cladis causam attribuit « tum altitudini sensus doctoris Subtilis inattingibili, tum negligentiae in studiis sacrarum Scripturarum ». Deinde prosequitur: « De hac idcirco vice nobis dolenter quaerentibus atque animo vertentibus, quonam remedio gravi adeo periculo succurrendum foret, ecce tu opportune advenis, qui... publicis ipse iussis edixisti, quotquot in observantina familia theologiam profitentur, praelegere suis scholasticis libros seraphici patris divi Bonaventurae, sententiariorum vulgo appellatos, doctrina peracutissimi nihilominus Scoti haudquaquam interim valere iussa » etc. Sequitur: Epistola ad lectorem fr. Bonifacii de Ragusio O. Min. sacri montis Sion Guardiani, qua laudes celebrat doctrinae S. Bonaventurae, et quae subscripta est: in suo oecumenico et generali Concilio Tridentino, sub die octava Sept. 1562. — Denique accedit alia praefatio ad lectorem de eodem argumento, dat. Venetiis eodem anno. — In titulo legitur: Ab innumeris fere mendis purgatus et annotationibus tam rerum memorabilium quam omnium locorum Scripturae et Doctorum in margine nunc demum decoratus. — Exhibet tamen haec editio textum primae editionis Kobergerianae, paucis tantum locis nec semper feliciter mutatis; etiam *dubia* cum eadem editione ad marginem textus Magistri ponit. In hoc autem praecellit, quod ad marginem indicat locos, unde multae auctoritates sumtae sunt.

18. Venetiis apud Georgium Angelerium 1573, 4 tom. in 4, recognoscente fratre Ioan. Balainio Andrio, Franciscano Conventuali, qui etiam quincuplicem indicem adiecit et editionem suam dedicavit Cardinali Felici Peretto de Monte Alto, qui postea fuit Sum. Pontifex Sixtus V.

19. Venetiis 1580, absque nomine typographi, 4 tom. in 8, recognoscente magistro Angelo Rocch. ord. S. Augustini. Haec editio omnino sequitur editionem Balainii; ipsa *dubia* iterum a textu Magistri separat, non autem ea ponit, uti codices, post quaestiones, sed immediate post divisionem textus, mutatis eorum titulis. In hac mutatione ipsa, praecedens et sequentes edd. sequuntur Romanam an. 1569.

Quoad recensitionem textus ambae editiones multum conveniunt cum editione Romana anni 1569, de qua mox loquimur.

20-22. Romae annis 1569, 1573, 1580 apud haeredes Antonii Bladii, 4 tom. in 4. parvo. Titulus ed. anni 1569 est: Scriptum d. Bonaventurae... in quatuor libros Sententiarum P. Lombardi. Ex antiquissimis exemplaribus nunc primum studio F. Antonii Posii a Monteileino ordin. Min. Conv. ab innumeris pene erroribus emendatum, singulis quaestionibus argumentis adiectis, collationeque locorum atque controversiarum d. Thom., Io. Scot. et S. Bonav. in albis apposita illustratum. Munificentia... S. N. D. Pii V. nec non solertia congreg. Fr. Capuccinorum, praesertim fr. Hieronymi Pistoriensis novissime impressum. — Incipit cum litteris dedicatoriis Antonii Posii ad S. Pium V; exhibet etiam tabulam Ioan. Beckenhaub.

Haec editio fere tota transiit in Vaticanam, tum quoad recensitionem textus, tum quoad summaria et notas marginales, paucis tantum in Vaticana additis vel mutatis.

23. Venetiis an. 1611. 4 tom. in fol. typis H. Scoti.

24-28. In quinque editionibus omnium operum S. Bonaventurae, scilicet Vaticana, Lugdunensi, Moguntina, Venetiana, Parisiensi.

CAP. II.

De nostra editione primi libri Commentariorum S. Bonaventurae.

§ 1. *De codicibus et editionibus, quibus in reformando textu primi libri Commentariorum usi sumus, et de methodo, in isto labore a nobis observata, haec referimus.*

Rarissime quatuor libri huius Commentarii ita scripti et uniti sunt, ut unum totum opus eos efficere appareat, sed ordinarie singuli libri alia manu et alio in volumine scripti, vel ad summum duo libri in uno volumine coniuncti inveniuntur. Hinc fit, ut in multis bibliothecis plura exemplaria unius vel alterius horum Commentariorum libri inveniantur, nullus autem aliorum trium librorum, vel ut unius libri codex sit optimus et antiquus, aliorum codices vero mediocres. Fit etiam, ut pro singulis libris numerus et praestantia codicum differant. Unde sicut in reformando textu quatuor librorum diversis diversarum bibliothecarum codicibus utendum nobis fuit, sic etiam singulatim de codicibus in Prolegomenis ad singulos libros nobis agendum est. Referendo hic elenchum codicum *primum* librum complectentium, quos P. Fidelis inspexit et adnotavit, primo loco ponimus secundum ordinem alphabeticum bibliothecarum codices, ex quibus cum editione Vaticana collatis variantes lectiones collegimus, deinde ceteros. Cum autem haec collatio diversis temporibus et locis a pluribus sociis, sive ordinariis sive extraordinariis, facta sit, et iam codices complures, antequam omnium lectiones variantes colligebantur, certis litteris alphabeti designati essent, nimis nobis difficile fuisset, ipso ordine litterarum alphabeti affinitatem singulorum codicum vel familiarum exprimendi. Hinc electio istorum signorum nulla certa lege facta est. — Omnes codices integri collati sunt, exceptis illis paucis, de quibus in ipso elencho contrarium notatum est.

SYLLABUS MANUSCRIPTORUM

QUAE CONTINENT

COMMENTARIOS SANCTI BONAVENTURAE

SUPER LIBRUM I. SENTENTIARUM.

I.

Codices a nobis cum textu Vaticanæ
editionis collati.

1. *Assisii* in Umbria, biblioth. Conventus S. Francisci, cod. N. 42. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Fol. 1. v. antiqua manus praemisit: *Primus fratris Bonaventure*. Incipit: *Profunda fluviorum scrutatus est*. Desinit ut in editis: *in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.* — Nitide scriptus, sed non sine multis mendis, quia deest correctio, quae illo aevo post scriptum codicem fieri solebat. Sign. in nostra ed. littera A.

2. *Bambergae*, biblioth. Publica, cod. B. III. 42. chart., saec. XV, in fol. In initio legitur: *Prooemium sancti Bonaventure*. Deinde: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 243. v. — Licet sit recentioris aetatis, tamen cum vetustioribus codd. satis convenit; habet nihilominus praesertim in locis difficilioribus multas lectiones ipsi proprias et interdum utiles. Sign. Y.

3. *Bononiae*, biblioth. Collegii Hispanorum, cod. 35. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Initio alia manus praemisit: *Primus Bonaventure* Incipit et desinit ut in editis. — Tantum in difficilioribus locis est a nobis inspectus. Sign. kk.

4. *Cracoviae*, biblioth. Universitatis, cod. 1246. D. D. XIV. 4. chart. in fol., saec. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 274. v. col. 2. ut in editis; cui additur: *Explicit scriptum Bonaventure super primum sententiarum per me Petrum de Novagora 1471.* — Codex bonus, qui sequitur fere semper antiquiorem codicem sub sequenti numero relatum, ita ut ipsi ad eandem familiam pertineant; in constructione propositionum saepe discedit ab aliis codd., ut orationem latinam reddat magis correctam vel elegantem; insuper non raro praebet lectiones, quae attentione sunt dignae. Sign. aa.

5. *Cracoviae*, cod. 1252. A. A. XI. 16. membr. in 4, saec. XIII. exeunt. Incipit fol. 1. r. col. 1. Desinit fol. 160. v. col. 1: *Explicit liber primus*. Deinde sequuntur tabulae distinctionum, in quarum fine alia manus saec. XIV. exaravit: *Bonaventura super primum sententiarum*. — Convenit fere omnino cum praecedente. Sign. bb.

6. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. C. 6. 209. membr. in fol. parvo, binis columnis conscriptus. Incipit fol. 2. r. Post finem sequitur tabula quaestionum, cuius finis: *utrum Spiritus*

sanctus procedat a Patre mediante Filio. Amen. Deinde alia manus prosequitur: *Finito libro referamus gratiam Christo.* — *Per gratiam Trini finiunt capitula libri.* — *Primus est certe Bonaventure doctus a Patre... Anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo quinto, die lune XXIII mensis septembris indictione XII.* — Verum, ait P. Fidelis a Fanna in revisione, quam fecit de hoc codice, posset quis dubitare, an haec manus sit saeculi XIII; codex tamen est saec. XIII, unde de manu illa non litigandum. Est unus ex illis codicibus, qui melioris sunt notae. Sign. F.

7. In eadem biblioth., cod. D. 5. 206. membr. in fol., saec. XIII. Fol. 1. v. antiqua manus scripsit: *Primus Bonaventure completus et bonus commentarius*. Incipit fol. 3. r. col. 1. Desinit sicut edd. Inde prima manus addidit: *Explicit liber primus Bonaventure*. — Multis mendis scatebat, sed a posteriore manu saepissime est correctus. Exhibet cum codd. aa et bb notabilem additionem ad d. 27. p. 1. q. 2. Sign. G.

8. In eadem biblioth., cod. D. 5. 207. membr. in fol., saec. XIV. exeunt. Incipit fol. 3. r. col. 1: *Profunda fluviorum* etc. Desinit ut edd. — Inter bonos codd. est numerandus. Sign. H.

9. In eadem biblioth., cod. I. 7. 45. membr. in fol. min., saec. XIV. Incipit fol. 2. r. col. 1: *Profunda fluviorum* etc. Desinit: *in omnes generationes seculi seculorum. Amen, Amen, Amen.* — Codex a pluribus manibus est exaratus. Lectiones ab aliis codicibus differentes non raro exhibet, quae una alterave vice a nobis sunt receptae. Sign. I.

10. In eadem biblioth., cod. C. 6. 208. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 2. r. col. 1. Desinit fol. tertio ante ultimum, col. 2: *Explicit liber primus*. Sequitur tabula quaestionum, quarum ultima: *utrum teneamur conformari in volito. Explicit totum.* — Codex satis bonus, a variis manibus correctus. Sign. ff.

11. *Florentiae*, biblioth. Mediceo-Laurentiana, plut. XXV. dext. cod. 2. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 4. r. col. 1. Desinit fol. 186. Sequitur tabula copiosa rerum et quaestionum etiam litteralium. — Saepius discrepat a ceteris codicibus, praesertim addendo glossemata, quae tamen aliquando nullius valoris sunt. Sign. K.

12. In eadem biblioth., cod. LXX. Mediceo-Fesulan., membr. in fol., saec. XIV. circa med. Incipit fol. 4. r. col. 1. Desinit fol. 136. v. col. 2. Postea additur a prima manu: *Explicit primus*

liber fratris Bonaventure super primum librum sententiarum. Deo gratias. Sequitur tabula, quae percurrit usque ad fol. 141. v., tribus columnis disposita. — Correctio codicis a *prima* vel *supari* manu facta est tantum quoad primam partem; correctiones vero a diversis manibus recentioris saeculi tam in prima, quam in secunda parte inveniuntur. Scriptura clara ipse excellit et codicibus bonae notae annumerandus est. Sign. ee.

13. *Lipsiae*, biblioth. Paulina, cod. 491. membr. in fol., saec. XIV. ineunt. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. In fine: *Explicit primus liber sententiarum Bonaventure fratris minoris*. Postea sequitur tabula quaestionum, ad cuius calcem iterum repetitur: *Explicit liber primus fratris Bonaventure de Ordine fratrum minorum, sed Magister Petrus Lombardus, Episcopus Parisiensis, erat auctor principalis*. — Inter optimos codices est recensendus. Peculiare ipsius est, quod in pluribus additionibus etc. consentit cum codicibus Oxoniensibus mox referendis. Sign. Z.

14. *Mediolani*, biblioth. Ambrosiana, cod. I. 95. infer., traditus ex legato Bernardini Ferrari, VII. idus martius 1830, sed olim fuit Francisci Petrarchae, poetae clarissimi. Incipit fol. 3. rect. in marg. super.: *Sancti Spiritus adsit mihi gratia. Amen, Amen, Amen*. Subinde: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 194. v. col. 1: *Hec sunt scripta fratris Bonaventure supra primum sententiarum*. Sequitur indiculus quaestionum ab alia manu confectus saec. XIII. — Codex est conscriptus, vivente adhuc Bonaventura. Codex bonus, distinguitur studio emendandi locutiones parum Latinas et praesertim in fine quaestionum plerumque aliis verbis conclusionis utitur. Sign. V.

15. *Monachii*, biblioth. Regia, C. L. M. 8079. chart. in fol., saec. XV, complectitur tantum dubia litteralia Domini Bonaventurae super quatuor libros sententiarum, ut legitur fol. 241. r. in marg. super. Subinde incipit col. 1: *Cupientes aliquid de penuria* etc. *Sed queritur de hoc quod dicit: opus agere presumpsimus; sed presumptio est peccatum*. Desinit fol. 279. r. col. 1: *in omnes generationes seculi seculorum. Amen. Deo gratias. Explicit conscriptum domini Bonaventure circa primum de dubitationibus litteralibus*. — Continet tantum dubia circa litteram Magistri. Sign. dd.

16. In eadem biblioth., cod. lat. 14086. membr. in fol., saec. XIII, exeunt. Incipit et desinit ut in editis. — Praescindendo a multis omissionibus et mendis, quae in codicibus non bene correctis communiter inveniuntur, textum genuinum exhibet. Sign. W.

17. In eadem biblioth., cod. lat. 18344. chart. in fol., saec. XV. Praemittitur tabula distinctionum, deinde incipit: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 287. v. col. 2. — Convenit plerumque cum antiquis codicibus, sed tum glossando plura addit, tum locutiones paulo incongruas emendare nititur. Sign. X.

18. *Montis Cassini*, biblioth. Monasterii, cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 398. 00., alias 252. Fol. 1. r. manus posterior praemisit: *D. Bonaventura in primum librum sententiarum*. Et manus adhuc recentior ad calcem eiusdem folii subdit: *Thomas in primo sententiarum*. Incipit: *Profunda fluviorum* etc. Desinit: *Explicit liber primus*. Sequitur index quaestionum. Codex antiquus et bonus. Quandoque praebet lectiones magis exquisitas. Sign. M.

19. *Mutinae*, biblioth. Atestina, cod. membr. in fol., saec. XIII, notatus num. 974. VII. l. 14. Incipit fol. 1. r., cui manus saec. XV, addidit: *Primus Bonaventure*. Hinc col. 1: *Profunda fluviorum* etc. In fine legitur: *Explicit liber primus, qui*

scripsit est benedictus. Postremo sequitur tabula, quae percurrit usque ad distinctionem XIV. — Non integre collatus, sed solum in paucis locis difficillioribus inspectus. Sign. ii.

20. *Neapoli*, biblioth. Nationalis, cod. in 4. membr., saec. XIV, binis columnis exaratus, sign. VII. D. 28. Fol. 1. r. in margine superiore legitur: *Primus liber sententiarum fratris Bonaventure*. Deinde col. 1: *Profunda fluviorum*. Desinit ut ceteri. Convenit cum antiquis codd. Scriptor autem multa omisit, forsitan opportuno tempore conscribenda, ut indicant spatia quam plurima, quae adhuc vacua permanent. Sign. N.

21. *Oxoniae*, biblioth. Collegii Balliolensis, cod. 133, in fol. membr., saec. XIV. ineunt. Fol. 2. v. ab antiqua manu: *Bonaventura super primum et secundum*. Commentario praemittitur tabula ordine alphabetico disposita. — Codex bonae notae, tamen multas exhibet breves additiones ipsi proprias, quae generatim sunt concinnae et bonae. Sign. O.

22. *Ibidem*, biblioth. Collegii Lincoln., cod. 25. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Ad calcem fol. 1. legitur: *Bonaventura super primum et secundum sententiarum*. Notulis marginalibus est illustratus. — Multis diversarum manuum emendationibus insignitus, ratione quarum in permultis locis cum codice O. quandoque etiam cum editione Vaticana concordat. Sign. L.

23. *Parisiis*, biblioth. Nationalis, cod. 3085. membr. in fol., saec. XIV. ineunt. A fol. 1. usque ad fol. 39. continet dubitationes litterales et tabulam primi libri sententiarum. Deinde incipit: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 139. v. per verba: *Explicit liber primus de quaestionibus extra litteram*. — Hic codex aliqua habet propria tum quoad formam, tum quoad materiam. Quoad formam, quia in ipso dubia litteralia non in fine cuiuslibet distinctionis, sed omnia insimul in principio voluminis collecta inveniuntur. Eandem separationem, etiam duplici volumine distinctam, D. Peltier (Praefat. ad tom. I. ed. Paris. pag. II.) observavit in quodam antiquo codice, qui prius fuit Capituli ecclesiae Rhemensis (cfr. infra n. 53). Quoad materiam distinguitur, quia unam alteramque dictionem sive addendo siye mutando claritatem textus promovere studet. Sign. R.

24. In eadem biblioth., cod. 15821. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 1. r.: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 113. v. col. 2: *Explicit liber primus*. Inter bonos codices numerandus. Sign. S.

25. In eadem biblioth., cod. 17480. in fol. membr., saec. XIII. Incipit fol. 1. r. col. 1. et desinit fol. 149. v. col. 2: *Explicit liber primus*. Hinc: *Capitula super primum sententiarum*. Est tabula distinctionum et quaestionum a posteriore manu disposita. — In multis convenit cum modo nominato cod. S. Sign. C.

26. *Ibidem*, biblioth. Universitatis Parisiensis Sorbonae, cod. membr., saec. XIII. exeuntis, sign. Th. II. 48. Initio praemittitur tabula distinctionum, inde Commentarius, qui recurrit usque ad fol. 135. Desinit ut in edd. — A variis manibus recentioris aetatis correctus est. An. 1877 a D. Messenger, tunc Vicario Eccles. Antissiod. S. Stephani, cum editis collatus est; cuius hic grato animo mentionem facimus. Sign. U.

27. *Patavi*, biblioth. S. Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIII., sign. num. 120. Incipit fol. 3, sed 1. numerato, absque titulo: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 153. r. col. 1: *Explicit liber primus*. — Antiquus et correctus. In pluribus textus difficultatibus utilis nobis fuit, praesertim propter praecisionem et positionem verborum. Sign. P.

28. In eadem biblioth., cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 125. Abest primum folium. Incipit a verbis: *siccatus est fluvius*

et transierunt etc. Desinit fol. 139. r. col. 1: *Explicit liber primus*. Manus saec. XIV. addidit: *Bonaventure*. — A diversis manibus correctus. Antiquiores correctiones conveniunt cum lectionibus codicis praecedentis. Fol. 127. legitur: *Iste liber datus est ad usum fratris Guidonis anno 1285*. Sign. Q.

29. In eadem biblioth., cod. 123. membr., saec. XIV. ineunt. exaratus. Incipit fol. 1. r., cuius in superiore parte scriptum est maioribus litteris: *L. I. fratris Bonaventure*. Inferius: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 152. v. col. 2: *Explicit liber primus fratris Bonaventure super sententias*. Sequitur tabula, quae extenditur usque ad dist. XV. — Non integre collatus, sed in pluribus difficilibus locis tantum inspectus. Sign. gg.

30. In eadem biblioth., cod. 124. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 1. col. 1: *Profunda* etc. Desinit fol. 156. r. *Explicit liber primus sententiarum*. Alia manus addidit: *d. Bonaventure*. — Idem valet de hoc quod diximus de codice praecedente. Sign. hh.

31. *Romae*, biblioth. Vaticana, cod. Vat. lat. 907. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Incipit: *Profunda fluviorum* etc. Habet folia 192. In fine prima manus addidit: *Explicit liber primus Bonaventure*. — Convenit cum aliis praestantioribus codicibus. Sign. B.

32. In eadem biblioth., ex eadem collectione cod. 908. membr. in fol., saec. XIV. Incipit: *Profunda fluviorum* etc. Desinit ut in editis. — Idem de hoc iudicium ac de praecedente. Sign. D.

33. *Romae*, in biblioth. Chisiana, cod. B. VIII. 128. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Incipit fol. 1: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 115. ut in editis. Hinc a prima manu: *Explicit primus liber boni fortune*. Quae verba rubricator linea rubra operuit et suffecit haec alia: *Explicit primus domini fratris Bonaventure super sententias*. — Multas habet lacunas et menda; praebet nihilominus bonas lectiones. Sign. E.

34. *Tuderti* in Umbria, antiqua biblioth. S. Fortunati, cod. 39. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 4. r. col. 1: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 139. rect. col. 2, ut in editis. Fol. seq. subiicitur tabula tribus columnis exarata, referens distinctiones, quaestiones et dubitationes circa litteram. Desinit fol. 142. rect. col. 1. — Primatum tenet inter omnes nostros codd. tum propter antiquitatem (cum tempore S. Bonaventurae sit scriptus), tum propter textus multiplicem correctionem, iam a prima manu et suppari et etiam a recentioribus manibus factam, tum propter lectiones ipsi interdum proprias, quae non raro a nobis in textum sunt receptae. Notandum etiam, quod mendum aliquod, a scriptore codicis in textu scriptum, sed deinde in hoc codice iam a manu antiqua correctum, saepissime non correctum invenitur in ceteris nostris codicibus *antiquis*, et aliter correctum in *iunioribus*. Certum esse videtur, hunc codicem esse unum ex illis duobus Commentarium in I. Sent. complectentibus, quos cum multis aliis libris Cardinalis Bentivegna de Bentivegnis conventui Tudertino S. Fortunati an. 1289 legavit. Fuit hic in Ordine Min. Guardianus Tuderti, ab an. 1276 Episcopus Tudertinus, deinde successor S. Bonaventurae in episcopatu Albanensi. In biblioth. antiqua S. Fortunati adhuc exstant plura librorum inventaria antiqua (codd. 184, 186, 187.), relata apud Bonelli (Prodr. col. 479); quorum antiquius, quod refert duo exemplaria libri I. Sent., videtur factum paulo post mortem dicti Cardinalis, ergo circa an. 1289. Sign. T.

35. In *Collegio nostro* asservatur cod. chart. in 4, saec. XV, parvis litteris et abbreviate scriptus, qui inter omnes nostros codices maxime a lectione codicum saeculi XIII. discedit et ad textum ed. Vaticanae magis accedit. Sign. cc.

Codices a nobis non collati.

36. *Andegavis* in Gallia, biblioth. Civitatis, asservatur cod. 193. membr. in fol., saec. XIII. exeunt., olim monasterii sancti Albini Andegavensis. Fol. 1. r. a manu recente praemittitur: *Primus liber Magistri sententiarum expositus ab anonymo*. Deinde ab antiqua manu, quae codicem exaravit: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, amen. Profunda fluviorum* etc. In fine: *Explicit liber primus*.

37. *Berolini*, biblioth. Regia, cod. 55. membr., saec. XV. Fol. 1. col. 1: *Tabula Bonaventure ordinis minorum super primo sententiarum incipit feliciter*. Ad calcem eiusdem: *Finis. Tabula Bonaventure ordinis minorum exit feliciter*. Inde: *Prologus Bonaventure super sententiis incipit feliciter. Profunda fluviorum*. Desinit fol. 224. r. col. 1: *Finis. Liber primus Bonaventure super sententiis ordinis minorum exit feliciter*.

38. *Brugis* in Belgio, biblioth. Civitatis, cod. 173. membr. fol., saec. XIII. Fol. 1. r. in margine superiore manus posterioris temporis scripsit: *Sanctus Bonaventura in quatuor libros sententiarum*. Sed nunc codex complectitur tantum Commentarios in librum primum et secundum.

39. *Cracoviae*, biblioth. Universitatis, cod. 1250. A. A. VI. 1. membr. in fol., saec. XIII. exeunt., et XIV. ineunt. Incipit fol. 1. r., a secunda manu praemittitur: *Scriptum fratris Bonaventure super primo sententiarum. Profunda fluviorum* etc. In fine additur: *Explicit liber primus. Deo gratias*.

40. *Erfordiae* in Germania, biblioth. Regia, collect. Amplo-niana, cod. 122. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Fol. 1. r.: *Bonaventura super primum et tertium*. Deinde col. 1.: *Profunda fluviorum*. Desinit circa medietatem voluminis: *Explicit primus liber sententiarum*.

41. *Hispani* in Hispania, biblioth. Columbina, cod. Y. Tab. 132. N. 5. membr. in fol. parv., saec. XIV. Fol. 3. r. praemittitur Commentario tabula quaestionum, quae desinit fol. 5. v. per verba: *Expliciunt problemata primi libri sententiarum*. Deinde fol. 6. r. col. 1. incipit: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. ultim. codicis: *Explicit explicat, ludere scriptor eat*.

42. *Lipsiae*, biblioth. Universitatis, cod. 492. in fol. membr., saec. XIV. ante med. In pergamento asseri exteriori annexo legitur: *Bonaventura super primum librum sententiarum in questionibus et lectura*. Incipit fol. 2. r. col. 1. Desinit fol. ultim. codicis, ut in editis.

43. *Lubeci* (Lübeck) in Germania, biblioth. Civitatis, cod. theol. n. 15. in fol., chart. saec. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. ultim. codicis: *et hac voluntate merebatur*.

44. *Monachii*, biblioth. Regia, Cod. Lat. ms. 5175, chart. in fol., saec. XV. Fol. 1. r. legitur: *Registrum super primum sententiarum Domini Bonaventure*. Hoc registrum est tabula copiosa rerum, quaestionum ac dubitationum litteralium, quae desinit fol. 8. Fol. seq. r. col. 1. incipit Commentarius: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 259.

45. In eadem biblioth., cod. C. L. M. 6949, chart. in fol., saec. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. Commentarium sequitur copiosa tabula, ut in praecedente, quae desinit fol. 357. r.

46. In eadem biblioth., C. L. M. 8844, chart. in fol., saec. XV. Fol. 1. r. legitur: *Principium Prologi in primum scriptum Domini Bonaventure est profunda fluviorum*. Sequitur tabula ab alia manu, sed eiusdem aevi confecta, quae protenditur usque ad fol. 3. r. Deinde Commentarius: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 327. r. col. 2, ut in editis.

47. In eadem biblioth., C. L. M. 8950, chart. in 4, saec. XV. Fol. 233. v. est Prologus sancti Bonaventure in libr. primum sententiarum. Incipit ut in editis. Desinit fol. 239. r.: *quo beata sit, nisi Deus. Et sic finitur principium Bonaventure super Sententias*.

48. In eadem biblioth., C. L. M. 11413. a, chart. in fol., saec. XV. Incipit fol. 1. r.: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. ultim. ut in editis.

49. *Oxoniae*, biblioth. Bodleiana, Codices Canonici, cod. 16, in 4. min., folior. 152, saec. XV. ineuntis. Fol. 1: *Profunda* etc. Desinit ut in editis. Dein: *Expliciunt veritates primi fratris Bonaventure cum tribus argumentis ad utramque partem*. Sequitur tabula. Ex his verbis argui posse videtur, plura argumenta in multis quaestionibus deesse.

50. *Ibidem*, biblioth. Collegii Mertonensis, cod. 0. 1. 8. membr. in fol., saec. XIII. exeunt. Fol. 1. r.: *Bonaventura super primum librum sententiarum*. Incipit: *Profunda fluviorum*. Desinit ut in editis: Deinde a prima manu additur: *Completus est liber primus Bonaventure*.

51. *Parisiis*, biblioth. Universitatis Sorbonae, asservatur cod. miscellaneus, sign. num. 3572. membr. in fol. min., saec. XIII. Fol. 77. incipit absque titulo et nomine auctoris: *Profunda fluviorum* etc., Prologus scilicet sancti Bonaventurae in primum librum Sententiarum, cui subsequitur Commentarius, qui est mutilus.

52. *Patavii*, biblioth. Universitatis, cod. 1098. in fol. membr., saec. XIII. exeunt. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 158. v. Sequitur inde tabula, cui additur: *Explicit hic primus auctoris in agmine simus*. Denique: *collectiones errorum in Anglia Parisius condemnatorum*, exaratae ab alia manu, sed eiusdem aevi.

53. *Rhemis*, olim Capitali Rhem. cod. E ³⁶⁹297 membr. in fol., saec. XIII, fol. 1. In superiore parte legitur: *Ave Maria: Sancte Martialis*. Inferius col. 1. incipit a d. 1. a. 1. *Veteris ac nove legis* etc. *Ad evidentiam definitionum et aliorum, que Magister ponit* etc. Desinit fol. 94. In sequente folio subiicitur tabula quaestionum. Fol. 97. col. 1. iterum incipit a verbis Magistri: *Cupientes aliquid de penuria* etc.; et prosequitur referens quaestiones circa litteram totius libri, quae percurrunt usque ad folium 127. Desinit: *quae operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesia et in Christo Iesu in omnes generationes seculi seculorum. Amen*.

54. *Romae*, biblioth. Vaticana, cod. Palat. 364. chart. in fol., saec. XV. Fol. 4. in superiore margine legitur: *Liber primus sive scriptum primi sententiarum Seraphici doctoris Bonaventure Cardinalis. Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 266: *Explicit liber primus*.

55. In eadem biblioth., cod. Urbinat. 141. in fol. membr., saec. XV. Initio praemittitur: *In hoc codice continetur liber Bonaventure de Balneo regio Ordinis minorum super primo libro sententiarum*. Fol. 3: *Incipit liber Bonaventure Ordinis minorum super primo libro sententiarum. Profunda fluviorum* etc. In fine: *Explicit liber primus Bonaventure Ordinis minorum*. Hinc

sequitur tabula, cui additur: *Tituli quaestionum Bonaventure super primo sententiarum expliciunt feliciter*.

56. *Spinalii* (Epinal in Gallia), cod. 61. membr. in 4, saec. XIII. Manus saec. XVIII. adiecit titulum: *Commentarius in Magistrum sententiarum*, sed siluit nomen auctoris. Incipit: *Profunda fluviorum scrutatus est*. Desinit ut in editis.

57. *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. D. III. 23. membr. in fol., saec. XIII. Fol. 1. r. a prima manu praemissum fuit in parte superiore: *nota hic proprietates fluvii*. Inde col. 1: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 185. v. col. 2. Additur: *Finis adest operis, mercedem posco laboris; si bene lectus ero, si non, veniam mihi quero*.

58. *Turonis* (in Gallia), biblioth. Publica, cod. 372 membr. in fol., saec. XIII, mutilus in principio; incipit enim a distinctione XVI. ultim. quaest: *minorem dicens, si totum* etc. Manus saec. XV. superius praemisit: *Bonaventura super primo sententiarum*. Desinit, ut in editis.

§ 2. De via ac ratione, in emendando textu primi libri Commentariorum observata, haec notamus.

Magna illa lectionum variantium farrago, ex tot collatis manuscriptis et editionibus coacervata, novo et taedioso labore colligenda et sub uno conspectu ponenda erat, ut apta ad textum emendandum discretio earum fieri posset. Tunc apparuit, antiquiores codices saeculi XIII. ordinarie inter se, at contra editionem Vaticanam conspirare. Plerumque vix differunt nisi iis mendis, quae toties in manuscriptis etiam bonae notae inveniuntur, praecipue in verborum omissionibus, quando iidem vel similes termini repetuntur. Apparuit etiam, iuniores codices menda veteribus communia novis et saepe disparatis lectionibus corrigere solere. Apparuit porro, codicem recentioris aetatis, signatum cc, ab antiquis multum discedere eumque praeluisse saepe lectionibus editionis Vaticanae. Apparuit denique, nec hunc iuniorem codicem tantum a textu antiquo aberrasse, quantum editio Vaticana, quae secuta est proxime praecedentes editiones, discrepat ab isto codice. Unde manifestum est, per ipsas editiones saeculi XV. et praecipue XVI. textum primitivum non parum glossis et arbitrariis correctionibus mutatum esse, licet ipsi editores textum ab innumeris vitiis et mendis a se purgatum esse praedicaverint. Sed iam compertum est, editores saeculi XVI. non raro, inconsultis antiquioribus manuscriptis vel omnino neglectis omnibus codicibus, textum suo proprio iudicio vel secundum systemata eo tempore vigentia non parum mutasse vel potius corrupisse. Loci enim, qui ipsis videbantur obscuri, vel quorum modus loquendi ut obsoletus ipsos offendebat, proprio Marte et non raro infausto successu corrigere nitebantur, ut diligens lector ex nostris notis saepe potest observare.

Quae principia et quas regulas nos in eligendis lectionibus variantibus et in textu Vaticanae editionis reformando simus secuti, iam in Praefatione generali breviter dictum est. Hoc loco tantum observamus, nullam nos rationem habuisse editionum Vaticanae succedentium, cum ad usum nostrum prorsus inutiles apparuerint. De antiquioribus editionibus iam supra (c. 1. § 8.) locuti sumus. Ad usum nostrum valde serviebat editio antiqua Brixiensis (sign. 1) et post eam prima Kobergeriana (sign. 2).

Dum textui emendando operam dabamus, non raro evenit, ut codices meliores unanimiter lectionem aliquam a Vaticana

discrepantem praebent, quae primo aspectu falsa, vel non intelligibilis, vel saltem a Latino sermone abhorrens et ideo remota nobis videbatur. Sed accuratior inquisitione instituta, apparuit, codicum lectionem esse genuinam atque penitus explicari simul et probari usu loquendi illa aetate in scholis usitato. In antiquis enim versionibus operum Aristotelis, sive a Boethio secundum textum Graecum, sive ab aliis secundum textum Arabicum factis, in Commentariis Averrois vel Avicennae simili latinitate expressis, in Summis philosophorum vel theologorum coetaneis (v. g. Petri Hispani) invenimus easdem dicendi formulas saepe barbaras, quae in saeculis subsequentibus in scholis frequentari cessarunt. Hinc in iunioribus codicibus, sed praecipue in editionibus, non raro suppressae sunt tanquam obsoletae, immo vitiosae et absurdae, ut scilicet hac ratione textus a vitis infinitis purgaretur. Exemplum videri potest benevolus lector in hoc l. tomo p. 13, nota 7. et p. 357, nota 8, (quae refertur ad prima verba paginae sequentis). Nos autem primitivam codicum lectionem, licet minus usitatam et elegantem, restitimus et eiusdem explicationem ad calcem subiecimus. Iure affirmare possumus, nihil nos in textu S. Doctoris proprio arbitrio mutasse, sed omnia ad normam codicum et editionum, adhibitis criticae artis regulis, sincere et moderate, quantum Deus dederit, exegisse.

In recensendis lectionibus variantibus non adoptavimus systema, novissime introductum, ponendi quam plurimas variantes lectiones cuiuscumque valoris ad calcem, ita ut lectori ipsi relinquatur onus, eligendi sibi eas quae placent. Quidquid sit de utilitate huius methodi in libris ad historiam et philologiam pertinentibus, non pauca certe adversantur usui eiusdem in edendis operibus S. Bonaventurae. Consulimus de hac re plurimos in arte critica eruditos viros Italiae, Galliae et Germaniae, quorum consilio antiquum systema editorum Maurinorum in substantia retinimus, notando tamen plures, quam ipsi solent, variantes lectiones, sed verbis brevissimis, et rationem etiam nostrae electionis in locis maioris momenti saltem indicando.

Nihilominus cum standum esset auctoritati codicum, luculenter apparuit, tot mutationes (licet saepe quoad sensum sint minoris momenti) in textu esse faciendas atque tot variantes ad calcem ponendas, ut notarum frequentia legentes taedio afficere atque nimio numero signorum in textu notas indicantium oculos eorundem offendere debuerimus. Ut his malis aliquo modo remedium pararemus, *primo* plures notas criticas, spectantes ad plures lineas aliquatenus inter se connexas, sub uno eodemque numero coniunximus, ita tamen, ut diversae lectiones sine difficultate inveniri possint.

Secundo, cum in codicibus plurimae lectiones variantes inveniantur in textum recipiendae, quae minoris sunt momenti et fere indifferentes, atque quo magis sunt minutae eo frequentiores occurrunt, supervacaneum et lectori molestum visum est, de eis et de mutatione in textu facta semper mentionem facere. Huiusmodi sunt frequentissimae *transpositiones* verborum, quando minime sensum attingunt; item *repetitiones* earundem particularum *et*, *vel*, *sive* etc. et verbi *est* vel *sunt* in locis, ubi facile suppleri possunt, v. g. post *notandum*, *intelligendum*, *dicendum*; item *substitutio* quarundam particularum eiusdem significationis, v. g. *vel*, *aut*, *ac*, *et*, *nec*, *neque* et praecipue *ergo*, *igitur*. Codices quidem meliores differentiam aliquam inter *ergo*, quod fere constanter post praemissas ante conclusio-

nem ponunt, et *igitur* observant, sed editiones saepissime in hoc dissentiunt. Idem dicendum de aliquibus verbis, quae in codicibus minus accurate scriptis frequenter vel dubiae sunt lectionis, ut *contingit* et *convenit*, *significat* et *signat*, *significatum* et *signatum*, vel in scribendo falso confunduntur, ut *hic*, *haec*, *hoc*. Fere continuo in his et similibus inter se codices et editiones discrepant. Postquam in primis distinctionibus harum variantium et mutationis in textu factae aliquoties mentionem fecimus, deinceps de hoc siluimus. Attamen nihil sine auctoritate codicum commutavimus.

Etiam in modo citandi Vaticana differt saepissime a codicibus, ponendo v. g. *Per Augustinum* vel *dicitur ab Augustino* pro *dicit Augustinus*. Idem valet quoad titulos quaestionum, in quibus eadem omittendo vel addendo verba saepe differt a codicibus; quos tamen sequimur, quin in progressu operis huius mutationis mentionem faciamus.

Monemus insuper lectorem, nos constanter primitivum ordinem partium Commentarii restituisse. Ad quamlibet enim Lombardi distinctionem Commentarius tres partes distinctas habet, et quidem hoc ordine. Primo loco ponitur brevis *divisio textus*, qua et totus liber Sententiarum et unaquaeque distinctio in partes dividuntur; deinde sequuntur plures de hac materia *quaestiones* a S. Doctore propositae et solutae, quae *tractatio* plerumque subdividitur in duas vel etiam tres *quaestiones principales* (ab editoribus nominatae sunt *articuli*), quae iterum ordinarie duas vel plures quaestiones speciales continent. Tertio et ultimo loco sequuntur *dubitationes* (quemadmodum ab auctore vocantur) sive *dubia* circa verba vel sententiam Magistri, quae a S. Bonaventura solvuntur diffusius quam ab aliis commentatoribus eiusdem libri. Hanc tertiam partem codices incipiunt ordinarie his verbis: *In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo quidem dubitatur* (quaeritur) etc. Iam observavimus, locum et ordinem horum dubiorum in editionibus mutatum esse. In editione prima Norimbergensi 1491, cum liber Petri Lombardi (qui in codicibus Commentarii et primis editis deest) Commentario adiungeretur, ista dubia ad marginem textus Magistri ita posita sunt, ut quibusdam signis verba indicarentur, ad quae explicatio dubiorum refertur, omissis et titulis dubiorum et verbis Magistri a S. Bonav. repetitis. Sed postea ed. Romana an. 1569 et post eam editiones aliae textum Magistri ab istis additamentis ad marginem positum liberarunt; tamen illa dubia suo primo loco non restituerunt, sed immediate post divisionem textus posuerunt, nec aliquo titulo ab eadem divisione separaverunt, nec eis originarios titulos vel inscriptiones integre restituerunt, sed prohibito aliis verbis suppleverunt. Hac immutatione plurimi errores in posteriores editiones irrepserunt, non raro sensum perturbantes, vel saltem falso citantes aliquam sententiam ut *supra* (scil. in quaestionibus) iam dictam, quae tamen iuxta ordinem harum editionum in *sequentibus* quaestionibus legitur. Omnes autem codices et etiam antiquissimae editiones habent ordinem supra dictum, quem nos cum integris titulis dubiorum restitimus. Superfluum autem esset, hunc omnium codicum consensum et hanc editionum recentiorum differentiam earumque vitia ad singula dubia notare. Sit hoc dictum semel pro semper.

Haec autem quam S. Bonav. scripsit textus Sententiarum explicatio tanti aestimata est, ut a nonnullis separatim pluries exscripta sit, cuius exemplum habemus in codice signo dd notato. D. Peltier, qui ed. Parisiensem curavit, commemorat, ut diximus, quendam codicem, qui et ipse dubia habuit separata

et in distincto volumine scripta. Mira tamen est hypothesis, quam idem editor in praefatione ad I. tomum suae editionis profert, quod scilicet Commentarius S. Bonaventurae duplicem cursum theologicum contineat, quorum primus pro incipientibus textum Magistri istis dubiis litteralibus explicaverit, alter vero postea proVectis in doctrina quaestiones profundiores proposuerit. Hanc suppositionem omni carere fundamento, facile editor percepisset, si inspexisset Commentarios aliorum antiquorum v. g. S. Thomae, Petri a Tarantasia, Richardi a Mediavilla, qui post longas quaestiones brevissime aliqua dubia circa litteram Magistri explicant. Hinc patet, pauca illa verba quaestionibus succedentia non posse appellari primum cursum theologiae. Diffusiora quidem plerumque sunt ista dubia apud S. Bonaventuram, sed non possunt esse primus cursus pro incipientibus, tum quia in codicibus ordine loci sequuntur illum, quem hic editor *secundum* cursum appellat, tum quia, citando saepe praecedentes quaestiones earumque doctrinam supponendo, illas iam lectas praesupponunt. Quo fit, ut plerumque haec dubia difficiliora sint ad intelligendum quam ipsae quaestiones.

Ut autem melius in editione tres Commentarii partes, quas commemoravimus, oculis legentium appareant, adiecimus titulos superscriptos: *divisio textus, tractatio quaestionum, dubia circa litteram Magistri*.

§ 3. *De aliis subsidiis nostram editionem illustrantibus haec subiicimus.*

Editio Vaticana, quae in hoc secuta est proxime praecedentes edd., ordinarie citationes S. Scripturae et Patrum, quae in ipso textu positae erant, ad marginem reiecit. Nos autem reposuimus in textum omnes locos, quos secundum codices in ipso textu S. Bonaventurae positos invenimus. Plurimum temporis et laboris consumsimus in reperiendis et conferendis auctoritatibus, quae vel ab ipso S. Doctore passim laudantur, vel ab ipso supponuntur, vel in nostris Scholiis et notis citantur. Nullum locum citavimus, quem ipsi non inspeximus, nisi paucis in locis, ubi, deficiente opere, fidem alienam expresse allegavimus. Hoc nostrum studium doctis viris, qui nobiscum fide illarum citationum, quae a saeculis de libro in librum transmigrarunt, saepe se deceptos esse doluerunt, gratissimum esse confidimus. Veniam etiam dabunt, si nobis, adhibita etiam magna diligentia, error interdum sive in notando sive in intelligendo sive in transcribendo aliquo loco obrepserit. Hoc in primis huius libri distinctionibus facilius accidere potuit quam in posterioribus, ex quo in foliis iam typis compositis fere omnes locos in suis fontibus denuo inspeximus. Multos sane locos invenimus, qui hucusque etiam ab aliorum commentariorum in Lombardum editoribus vel omnino fuerunt neglecti, vel falso citati; pauci tantum omnem nostram diligentiam effugerunt.

Licet Doctor Seraphicus in tractandis quaestionibus philosophicis sit valde sobrius, plurima tamen philosophica in hoc Commentario *supponit*, ut iam in Praefatione generali observavimus. In omnibus argumentis ex *ratione* sumtis fundamenta eorum ex receptis illa aetate *definitionibus, axiomatibus, distinctionibus* affert, quin saepissime fontem eorum et originem indicet. Philosophiae studiosis gratum esse putamus, quod multam operam contulerimus indagando originem vel saltem primam radicem harum auctoritatum, quae plerumque in scriptis Aristotelis vel commentatorum eiusdem quaerendae erant.

Quoad *Scholia*, singulis quaestionibus a nobis addita, iis quae
S. Bonav. — Tom. I.

supra in Praefatione generali diximus, haec subiicimus. Impi-
mis *veritatem et genuinam interpretationem* Seraphici Doctoris
sectandam nobis esse censuimus, quantum Deus dederit, ne
ex praconceptis scholarum opinionibus alienam vel nostram
sententiam arbitrarie nostro Doctore subiiciamus. Iure autem con-
queritur P. Bartholomaeus a Barberiis Ord. Capuce, in Prae-
fatione sui cursus theologici, omnes commentatores, excepto uno
Matthaeo Ferchio Ord. Min. Conventual, « vere fidelissimo Bona-
venturista », Seraphicum Doctorem plerumque pertraxisse plus
minusve « ad partes vel Thomistarum vel Scotistarum iuxta
cuiusvis propensionem », eosque vocat non commentatores, sed
adversarios doctrinae Seraphicae. — Ceterum in interpretandis
locis difficilioribus et obscuris etiam invitum in talem errorem
incidere posse, manifestum est. Vel ipse P. Barth. de Barberiis,
licet in scriptis S. Doctoris quotidianis quinquaginta annorum
studiis, ut ipse testatur, occupatus et in eis versatissimus atque
veritatis, ut videtur, studiosissimus, scopulum illum, ut sui tem-
poris opiniones S. Bonaventurae attribueret, non omnino effugisse
nobis videtur. Inde ut eo cautius procederemus, non tantum
ad ipsum S. Bonaventuram, sed etiam ad suum magistrum
Alexandrum Halensem et ad alios synchronos scriptores nobis
recurrendum esse putavimus, ut facilius veram sententiam aucto-
ris nostri assequeremur. Inter hos eminent Petrus a Tarantasia,
amicus S. Bonaventurae, qui in suo Commentario in Lombar-
dum, manifeste plurimis in locis S. Bonav. sequitur, B. Alber-
tus M., S. Thomas et ex nostris praeter Alexandrum praecipue
Richardus a Mediavilla et Scotus. Multum nobis profuit etiam
opus Fr. Bruliferi a suis discipulis reportatum; nec non in quae-
stionibus de Deo *uno* Summa illa P. Trigosi, et in aliis quae-
stionibus opus P. Foresti de Trinitate. Librum P. Barth. de Barberiis
non accepimus, nisi postquam Scholia in I. librum iam scripta
erant; interdum tamen eo usi sumus.

Ceterum in his nostris Scholiis minime praesumsimus, viris
in doctrina theologica consummatis aliquid proponere, quod eo-
rum attentione sit dignum. Etiam a controversiis diiudicandis,
profundis mysteriis perscrutandis, longis apologiis scribendis
abstinuimus, sapientioribus ea relinquendo. Nam nihil animo
intendimus nisi ea proferre, quae usui esse possint studium huius
Commentarii *incipientibus*.

Tentavimus autem pro viribus etiam difficillimos quosque
locos explanare. Interdum autem fortasse in faciliioribus locis
explicandis abundavimus; peccavimus autem tunc in gratiam
lectoris, quem breviter instruere iam scientem minus videtur
incommodum, quam negligere nescientem.

In fine Scholiorum apposuimus praecipuorum Scholasticorum
locos praecedenti quaestioni S. Bonav. respondentes. Idem iam
fecit editio Vaticana, cuius tamen citationes saepissime correximus
et supplevimus addendo alios auctores. Constat autem, magnos
illos saeculi XIII. magistros invicem se plerumque explicare, et
alium supplemento explere quod deest alii. Huic auctorum elen-
cho adiecimus etiam aliquos Scholasticos sequioris aetatis et mi-
noris auctoritatis, ut Durandum et Gabrielem Biel. Hi enim ipsis
opinionibus suis non probabilibus et rationibus insufficientibus
sapienti lectori ad veritatem distinctius intelligendam nonnun-
quam aliquid conferre possunt. Dionysium autem Carthusianum,
saeculi XV. doctorem, ideo adscripsimus, tum quia transcribit
perlongos locos fere omnium antiquorum magistrorum saeculi
XIII, etiam ineditos (v. g. ex Summa Uldarici), tum quia ipse
illorum antiquorum spiritum aemulatur. Notandum tamen est,

locos ab eodem transcriptos saepissime esse aliquatenus contractos vel mutatos. Ab auctoribus posteriorum saeculorum citandis vel eorum opinionibus referendis consulto nobis temperavimus, ne et nos labore et lectorem taedio opprimamus.

Ut aliquid etiam de *ratione et mente* nostra in explanando S. Bonaventura dicamus, studuimus potius diversas illorum magnorum virorum sententias conciliare et benigne interpretari, quam differentiis inter ipsos apparentibus studiose insistere, in hoc pro viribus magnum S. Doctoris nostri exemplum secuti (cfr. supra c. I. § 4.). Putamus autem, ipsum Doctorem Seraphicum in hoc motum esse a vero spiritu Ecclesiae, quae in necessariis vult unitatem, in dubiis concedit libertatem et in omnibus commendat caritatem. Bonum quidem est et utile profectui discipulorum, si uni praecipue adhaerent doctori atque uni libro: optandum etiam esset, si ad eadem principia philosophica antiqua et a S. Thoma perfectissime proposita omnes scholae catholicae reverterentur, quemadmodum a Ss. Domino nostro Leone XIII. in celeberrima sua Encyclica *Aeterni Patris Unigenitus* (4 Augusti 1879) omnibus Episcopis orbis Catholici sapienter commendatum est, ut infinitis erroribus, intellectum hominum hac nostra aetate obscurantibus, remedium paretur. Haec tamen minime obstant illi libertati, quam Ecclesia suis doctoribus et scholis in rebus dubiis concedit, immo pro bono universalis Ecclesiae tuetur. Videtur enim et providentiae divinae et utilitati Ecclesiae potius congruere, quod in decursu saeculorum S. Doctores varias rationes et modos loquendi exco-gitaverint, praecipue in arduis fidei mysteriis, ut infinitum atque ineffabile divinae veritatis pelagus humanis mentibus humano modo explicarent et ostenderent. Nec haec pluralitas sententiarum vel verborum, dum restringitur inter certos limites, officit fini revelationis divinae, immo etiam mysterium revelatum reddere potest hominibus suavius et credibilius.

Ad rem P. Matthias Hauzeur, de quo supra c. I. § 7. commemoravimus, egregie explanat (Collationes, tom. II. libr. III. col. 255), quomodo in una fide, quae intellectum omnium captivat in obsequium Christi, pluralitas rationum et modorum loquendi sine detrimento finis a Deo revelante intenti stare possit: «tum quia singuli, inquit, conferunt aliquid ad modum perfectiorem; tum quia non omnes homines idem eodem modo capiunt, sed ut differunt vultu, sic et saepe animi captu et affectu; hinc varii modi explicandi idem mysterium sunt accomodati ad captum plurium; tum quia singuli doctores collineant ad eandem veritatem per suum radium lucis naturalis vel alicuius illuminationis specialis, ergo non tam contradicunt sibi invicem, quam negant sibi videri... Ut enim singuli habent suam quandam sphaeram visus vel auditus, secundum quam de obiectis valde distantibus varie iudicant, sic et singuli habent quandam sphaeram intellectualem, communem quidem circa evidentia, sed velut radiis differentem circa obscura».

Hinc iam sequitur, non esse sapientis, aliorum catholicorum doctorum praecedentium sententias vel rationes tanquam falsas contentiose impugnare atque suas proprias vel novas commendare tanquam solummodo veras, sed praestare, si fieri potest, omnes a catholicis doctoribus non omnino erronee positas sententias potius ad quandam concordiam inter se et ad eandem ineffabilem veritatem reducere, quam veritatem catholicam in infinitum varie opinando rescindere. Hoc praeclaris verbis idem auctor (tom. I. in append. col. 27) sic commendat: «*Cum nec Deus, nec ulla eius veritas sua unitate ac simplicitate sit causa vel*

occasio ullius dissensionis, sed pacis (1. Cor. 14, 33.), singulique doctores catholici quasi ex circumferentia veritatis sub distinctis et propriis radiis rectis ad eius centrum studiose collineent; non sunt contentiosis interpretationibus et opinionibus ab invicem alienandi, sed potius inter se et eidem veritati intentae saltem inadaequate conciliandi, ut ex Rom. 12, 3-6: unusquisque in suo sensu abundet, i. e. non sola intentione studiosa, sed etiam inadaequata participatione eiusdem veritatis».

Denique coacti sumus, ut maxima ex parte reformaremus illa summaria, quae sub nomine *conclusionis* et in Vaticana editione et in nostra ante responsionem ad quaestionem posita sunt. Haec ex editione Romana an. 1569 in Vaticanam transierunt. Sed plerumque doctrinam Doctoris Seraphici ista antiqua summaria minus iuste exprimere nobis visa sunt.

CAP. III.

De nostra editione librorum Sententiarum Petri Lombardi.

Vix inceptis nostris in edendo hoc Commentario laboribus, manifeste apparuit, libros Sententiarum, saltem in editione Vaticana, pluribus vitiis laborare tum quoad textum, tum quoad errores in citandis locis, ex quibus totum fere suum librum Petrus Lombardus contextit. Licet novam editionem criticam Petri Lombardi publicare non spectet ad programma a nobis publicatum, tamen P. Fidelis, dum adhuc esset in vivis, aliquid etiam pro castigandis his quatuor libris faciendum esse censuit propter intimum nexum, qui est inter libros Sententiarum et eorum Commentarium. S. Bonav. enim magnam partem earum auctoritatum, quibus utitur, sumsit ex Magistro, et praesertim in dubiis circa litteram semper ad eundem recurrit. — Ad huius consilii executionem accedentes, mox invenimus, laborem hunc esse et longiorem et difficiliorem, quam cogitavimus.

Primo quidem improbus labor requirebatur, ut tot Patrum sententiae, quibus refertum est istud opus, in suis veris locis invenirentur et cum originali conferrentur. — Deinde curandum erat, ut plurima, quae auctor excerpserat ab aliis, discernerentur ab iis paucis, quae ex proprio ingenio scripsit. Familiare est enim Magistro, verba, quae aliunde accepit, tum undequaque excerpere, ita ut interdum unius eiusdemque propositionis verba contexerit ex plurium capitulorum suorum auctorum propositionibus, tum haec in usum suum mutare, eadem per varios casus inflectendo, transponendo, aliaque omittendo vel etiam interpolando. Huius rei exempla nonnulla iam in ipso Prologo Magistri lectoribus exhibuimus, ut ipsis constaret, tum quantum laboris consumendum esset in separandis per signa typographica ad hoc usitata istis testimoniis a reliquo textu Magistri, tum quod impossibile esset, ut differentia, quae intercedit inter locos a Magistro prolatos et originale, unde sumti sunt, a nobis in notis semper exhibeatur. Siquidem tam multa ex illis fontibus ad calcem producenda essent, ut ea sua mole bis vel etiam ter Magistri opus excederent.

Ut textum Magistri castigaremus adhibiti sunt quinque codd. manuscripti ex bibliotheca Nationali Florentiae, quorum infra indicem dabimus, et insuper novem editiones. Horum accurata cum editione Vaticana collatione instituta, sobrie textum corre-

ximus a plurimis mendis, quorum nonnulla satis gravia sunt. Cum autem propter paucitatem codicum, quos consulimus, labor iste noster non sit omni ex parte completus, ordinarie nihil mutavimus in textu sola auctoritate istorum codicum, nisi eorum lectio saltem una alterave editione sive Magistri, sive illius auctoris, ex quo ipse ea verba sumsit, comprobata esse videbatur. Unde aliquas lectiones variantes, licet nobis probabiliores viderentur, ad calcem reiecit. Notavimus autem ibi omnes variantes lectiones, quae alicuius momenti sunt, multis aliis inutilibus omissis, praesertim fere innumerabilibus iis verborum transpositionibus, quae quoad sensum vel stilum fere indifferentes videbantur. Elegimus tamen ex iis et in textu exhibuimus quae nobis magis probabantur, quamvis de istis rebus minutis saepe nullam in notis nostris mentionem fecerimus, sicut iam supra quoad textum S. Bonaventurae observavimus. Collegimus et notavimus in notis plures variantes etiam eo fine, ut si quis forte novis studiis aliam et omnino perfectam editionem Petri Lombardi editurus sit, lectionibus variantibus nostrorum codicum uti possit. Opinamur tamen, textum a nobis exhibitum satis esse correctum.

Auctoritate nostrorum codicum et illarum antiquarum editionum, quae opus Lombardi exhibent separatim, nullo adiecto commentario, quales sunt quae a nobis numeris 1, 2, 7, 9 distinguuntur, restituvimus titulos singulorum capitum post Prologum positos et ab aliis editionibus ibi omissos, cum a Magistro ibi positi sint, ut in fine Prologi ipse testatur. Hos titulos etiam aliae editiones in ipso opere suis locis inseruerunt; sed valde mutatos et permixtos cum plurimis aliis rubricis, quae iam sua forma manifestant, eas non a Magistro esse factas. Nam passim de Magistro ut de tertia persona loquuntur (v. g. *ad idem redit*). Ista rubricae marginales manifeste additae sunt pro usu scholarum, et videntur in margine appositae esse sive ab innumerabilibus commentatoribus et interpretibus huius libri, sive ab alumnis scholarum, sive ab ipsis rubricistis. Paulatim cum genuinis capitulorum titulis permixtae sunt. Germani autem tituli non possunt esse alii, quam qui ab ipso Magistro in principio sui

operis exhibentur. Quis enim dubitare poterit, quin Magister titulorum elenchum scripserit et Prologo subiunxerit eo fine, ut proprio loco tituli singulis capitulis in eadem forma proponerentur? Genuinos igitur hos titulos, post Prologum a codicibus et antiquis editionibus exhibitos, suo loco inserendos et ab aliis rubricistarum plurimis adiunctis penitus separandos esse, nobiscum censuit P. Fidelis, qui etiam, ut hos titulos securius suae sincerae formae restitueret, alios quindecim codices praeter istos quinque Florentinos in hac parte conferri voluit, et iuxta hos codices ipsum textum in capitula distribuit. Verum est, capitula a S. Bonaventura citata, interdum aliam distributionem textus supponere. Hoc autem nihil aliud probat, nisi quod circa medium saeculum XIII. ista rubricarum mutatio et additio iam inceperat. Videtur etiam, quod codex, quo S. Doctor utebatur, aliquas habuerit lectiones diversas ab iis, quas exhibuerunt nostri codices et editiones meliores. Nam verba Magistri, ab ipso in divisione textus et in dubiis laudata, saepius in particulis minoribus et in positione verborum aliquatenus a nostra editione discrepant. Quae differentia non penitus ex erratis involuntariis, in transcriptione facile occurrentibus, explicanda esse videtur. Cum autem nec Magistri textum iuxta lectionem *unius* codicis Bonaventuriani mutare, nec multos codices Commentarii propter lectionem textus Magistri prudenter liceat respuere, consulto utrumque dedimus iuxta codices sibi proprios.

Rubricas praestantiores, posteriore tempore additas et in editionibus aliis impressas, nos ad marginem posuimus, et quidem plerumque brevius contractas; nonnullas inutiles omisimus. — Mirum est, Magistrum nihil in suo Prologo dicere de illa distributione textus in *distinctiones*, quae in codicibus nostris et omnibus editis invenitur, licet cum aliqua differentia, ut in notis nostris monuimus. Videtur autem nobis probabilius, hanc divisionem in *distinctiones*, quae omni carent titulo, esse posterioris originis et ad usum scholae factam. Item distributio illa in *duas partes*, quae in nonnullis distinctionibus invenitur, non Magistrum habet auctorem, sed commentatorem.

Pro conclusione adiungimus tres tabulas, quae sequuntur.

INDEX AUCTORUM ET LIBRORUM

QUOS SANCTUS BONAVENTURA CITAT IN QUATUOR LIBRIS SUI COMMENTARII.

Scriptus est hic index secundum textum, qui est in editione Vaticana, non consultis codicibus, qui tamen interdum in citando auctore vel libro differunt. Si igitur aliquis defectus in hoc indice inveniatur, eum in notis corrigemus, atque in fine editionis ea opera adiciemus, quae citantur in aliis Seraphici Doctoris libris, non vero in Commentario. Simul etiam editiones, quibus usi sumus, in hoc indice nominavimus.

1. *Alanus de Insulis*. Liber eius de Regulis fidei sine nomine auctoris saepe citatur a S. Bonav. Opera omnia habentur in Patrologia Latina edita a I. P. Migne, tom. 210. Hac editione usi sumus.

2. *B. Alcuinus, Flaccus Albinus*. Opera omnia apud eundem Migne, Patrol. Latina, tom. 100. 101.

3. *Alexander I., Papa*. Epistolae, Decreta, Privilegia, Diplomata etc. tam huius quam aliorum Summorum Pontificum, quorum nomina infra recurring, a S. Bonav. plerumque ex iure canonico, praesertim ex Decreto Gratiani, accepta esse videntur. Plurima horum inveniuntur etiam in amplissima Conciliorum collectione Ioannis Dominici Mansi, Episcopi Lucensis, ed. Florentiae et Venetiis 1757, 31 tom. in fol.

4. *Alexander III., Papa*.

5. *Alexander de Hales*. Summa theologica. De editionibus huius Summae cfr. supra Prolegom. c. I. § 3. Usi sumus edd. Coloniensi 1622, et Veneta 1576. Cum editiones praecedentes, sicut et codices, in partibus II. III. IV. alios numeros quaestionum habeant, horum differentiam subiungimus, conferendo nostras editiones cum editione Lugdunensi 1516, quae convenit cum Norimbergensi Antonii Koberger 1482.

In II. parte ed. Colon. habet 471 quaestiones, ed. Lugdun. 189. — Q. 72. (72. 73. 74. 75.); q. 87. (90. 91. 92.); q. 91. (96-97.); q. 94-96. (101-107.); q. 100. (111-116.); q. 143. (159-160.); q. 158. (175-176.).

In III. parte ed. Colon. habet 69 quaestiones, ed. Lugdun. 82. — Q. 15. 16. (15.); q. 18. (17-18.); q. 53. (55-59.); q. 59. (63-67.); q. 61. (69-71.).

In IV. parte ed. Colon. habet 35 quaestiones, ed. Lugdun. 114. — Q. 2. (2-3.); q. 8. (11-23.); q. 9. (24-28.); q. 10. (29-42.); q. 11. (43-53.); q. 21. (80-81.); q. 24. (84-86.); q. 26. (88-96.); q. 28. (97-104.); q. 33. (109-112.).

6. *Algazel, philosophus Arabus*. Logica et philosophia Algazelis Arabis, Venetiis 1506.

7. *S. Ambrosius, Episcopus Mediolanensis*. Opera omnia. Utimur ed. Veneta an. 1748, tom. 4 in fol.

8. *Anacletus Papa*.

9. *S. Anselmus, Episcopus Cantuariensis*. Opera omnia. Venetiis 1744, tom. 2 in fol.

10. *Apparatus*.

11. *Apuleius, L. Medaurensis philosophus*. Opera edidit Henricus de sancto Urso, Vicentiae an. 1488, tom. 1 in fol.

12. *Aristotelis Stagirita*. — Variis editionibus usi sumus ad inveniendum et seligendum eum textum, qui cum citatione verborum Aristotelis, a S. Bonaventura facta, magis concordat. Quoad *Logicam* satis conveniebat versio Boethii (ed. Migne, tom. 64., cum qua respectu divisionis capitulorum concordat ed. Veneta 1584); quoad *Physicam* vero, *Metaphys. libros de Generat. et corruptione, de Caelo et mundo, de Anima, Meteororum* utimur Veneta 1489 (impensa Bernardini de Tridino), in qua duas versiones continentur, scil. graeco-latina et arabico-latina (quam saepe S. Bonaventura adhibuit), una cum commentario *Averrois*. Quoad *Ethicam* consulimus versionem antiquam in operibus S. Thomae (editio Petri Fiaccadori, Parmae 1867). In casibus alicuius momenti semper editiones nominavimus, quas secuti sumus. Quod pertinet ad citationem capitulorum, sequimur edit. Venetam 1584 supra nominatam; insuper semper allegavimus edit. Parisiis 1878 factam ab Ambrosio Firmin-Didot, eiusque citationem invenies in parenthesi positam¹.

13. *S. Athanasius, Episcopus Alexandrinus*. Opera omnia apud Migne, Patrol. Graeca², tom. 25-28.

14. *S. Augustinus, Episcopus Hipponensis*. Inter plurimas editiones operum huius sancti Doctoris praecipue utimur Veneta an. 1729, tom. 14 in fol. S. Augustino falso attribuuntur a Seraphico etiam libri de Spiritu et anima (de quo tamen dubitat, cfr. Prolegom. c. I. § 5.), de Fide ad Petrum, qui est Fulgentii Ruspensis, et nonnulla alia.

15. *Averroës (Ibn Rodsch)*, celeberrimus inter philosophos Arabos. Praeter editionem Venetam Bernardini de Tridino 1489 consulimus et ed. Venetam an. 1560.

16. *Avicenna (Ibn Sina), item Arabs*. Adhibuimus ed., Venetiis 1489 (pag. 408, n. 4. per errorem dicitur *sine anno*).

17. *S. Basilii, Episcopus Caesareae Cappadociae*. Opera omnia, Venetiis 1750, tom. 3 in fol.

18. *Ven. Beda*. Apud Migne, Patrol. Latina, tom. 90-95.

¹ Pro inveniendis locis spectantibus ad philosophiam non raro nobis utilis fuit liber *Auctoritates Aristotelis*, omnium recte philosophantium facile principis, insuper et Platonis, Boethii, Senecae etc. impressae (Coloniae) per Henricum Quentel 1500. Continentur in hoc libro propositiones ex praedictis

auctoribus collectae et persaepe quaedam adiuncta, quae ut consecutaria respiciunt illas propositiones et in scholis tanquam dicta istorum auctorum habebantur. Cfr. v. g. in nostra edit. pag. 101, n. 5.

² Intellige: Graeca cum versione Latina.

19. *S. Benedictus, Patriarcha Monachorum occidentaliū.* Regula et opuscula, Patrol. Latina, tom. 66.
20. *S. Bernardus, Abbas Claraevallis.* Opera omnia, Venetiis 1765, tom. 6 (voll. 3).
21. *Boethius, Manlius Severinus.* Opera omnia, Migne, Patrol. Latina, tom. 63. 64.
22. *Caelestinus, Papa.*
23. *Callistus, Papa.*
24. *Canones sacri.* Vide infra sub n. 53.
25. *Cassianus.* Opera, Patrol. Latina, tom. 49. 50.
26. *Cassiodorus, Magnus Aurelius.* Patrol. Latina, tom. 69. 70.
27. *De causis*, liber a S. Bonav. adhuc Aristoteli adscriptus, qui tamen continet tantum excerpta, a quodam incognito philosopho Arabo facta ex libro Neoplatonici philosophi Procli στοιχείωσις θεολογική, qui continet elementa metaphysicae. Istum libellum Gerhardus a Cremona († 1187) in Latinum convertit sub titulo *de Expositione bonitatis purae*. Cfr. de his librum doctissimum Dr. Otto Bardenhewer: Die pseudo-aristotelische Schrift Ueber das reine Gute. (Liber de causis). Freiburg, Herder 1882.
28. *Cicero, Marcus Tullius.* Opera omnia, Augustae Taurinorum 1824, tom. 16 in 8.
29. *S. Clemens I., Papa.*
30. *Concilium Caesariense.* Conciliorum collectionem iam supra n. 3 nominavimus.
31. *Concilium Carthaginense.*
32. *Concilium Chalcedonense.*
33. *Concilium Compendiense.*
34. *Concilium Eliberitanum.*
35. *Concilium Laodicense.*
36. *Concilium Lateranense.*
37. *Concilium Nicaenum.*
38. *Concilium Rhemense.*
39. *Concilium Toletanum.*
40. *S. Cyprianus, Episcopus Carthaginensis,* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 3. 4.
41. *Didymus, Alexandrinus* (Caecus). Patrol. Graeca, tom. 39.
42. *Dionysius, sub titulo Areopagita.* Usi sumus edit. Venet. 1756, tom. 2 in fol., interprete Balthasare Corderio S. I.; aliquando vero translatione Ioannis Scoti Erigenae, apud Migne, Patrol. Latina, tom. 122.
43. *Evaristus, Papa.*
44. *Euclides Megarensis.* Opera, impressa Venetiis 1509.
45. *S. Eusebius, Episcopus Vercellensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 12.
46. *S. Fabianus, Papa.*
47. *S. Franciscus Assisiensis.* Regula et opuscula, Parisiis 1641, tom. 1 in fol.
48. *S. Fulgentius, Episcopus Ruspensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 65. Eius librum de Fide ad Petrum S. Bonav. attribuit S. Augustino.
49. *Gelasius, Papa.*
50. *Gennadius Massiliensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 58. Opus eius de Ecclesiasticis Dogmatibus in Commentario a S. Bonav. Augustino attribuitur, sed in Apologia Pauperum recte Gennadio (cf. supra Prolegom. c. I. § 5.).
51. *Gilbertus Porretanus.* Commentaria edidit in aliquos libros Boethii. Ipsi tribuitur etiam liber *Sex principiorum*, inter

opera Aristotelis editus. Opera omnia apud Migne, Patrol. Latina, tom. 188.

52. *Glossa* ad S. Scripturam, tum *ordinaria* Walafridi Strabi, tum *interlinearis* Anselmi Laudunensis. Utraque invenitur in Commentario Nicolai de Lyra Ordinis Minorum, cuius editione impressa Venetiis 1588, tom. 6 in fol., usi sumus.

53. *Gratianus.* Decretum seu Concordia discordantium canonum. Ex plurimis edd. nominamus Romanam an. 1582, tom. 2 in fol. et Parisiensem, Patrol. Latina, tom. 187, quibus utimur.

54. *S. Gregorius I., Papa.* Opera omnia, Venetiis 1744, tom. 4 in fol.

55. *S. Gregorius VII., Papa.*

56. *S. Gregorius, Episcopus Nazianzenus.* Opera omnia, Venetiis 1753, tom. 2 in fol.

57. *Gulielmus Antissiodorensis,* (rectius Autissiodorensis). Summa theologica.

58. *Gulielmus, Episcopus Parisiensis.* Opera, Venetiis 1591, tom. 4 in fol.

59. *Haymo.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 116-17-18.

60. *Hesychius, presbyter Hierosolymitanus.* Migne, Patrol. Graeca, tom. 93.

61. *Hermas.* Patrol. Graeca, tom. 2.

62. *S. Hieronymus.* Opera omnia, Veronae 1734, tom. 11 in fol.

63. *S. Hilarius, Episcopus Pictaviensis.* Opera omnia, Venetiis 1750, tom. 2 in fol.

64. *Horatius Flaccus.* Carmina, Augustae Taurinorum, 1830, tom. 2 in 8.

65. *Hugo de S. Victore.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 175-177.

66. *Hugutio* vel *Hugutio*, Vercellensis, edidit Glossas in decretum Gratiani; allegantur in edit. Romana indicata sub n. 53.

67. *S. Innocentius I., Papa.*

68. *Innocentius III., Papa.* Patrol. Latina, tom. 214-217.

69. *Ioachim Abbas.* Hunc S. Bonaventura I. Sent. d. 5. dub. 4. memorat, sed confutando.

70. *S. Ioannes Chrysostomus, Episcopus Constantinopolitanus.* Opera omnia, Venetiis 1734, tom. 13 in fol.

71. *S. Ioannes Damascenus.* Opera omnia, Patrol. Graeca, tom. 94. 95. 96.

72. *Iosephus.* De Bello Iudaico, Venetiis anno 1487, tom. 1 in fol.

73. *Isaac Beimiram.* Liber Definitionum, de Diaetis.

74. *Isaac, Abbas Stellensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 194.

75. *S. Isidorus, Episcopus Hispalensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 82. 83. 84.

76. *Isidorus Mercator.* Collectio decretalium, Patrol. Latina, tom. 130.

77. *Iulius, Papa.*

78. *Iulius Caesar.* Commentarii de Bello Gallico et civili, Patavii 1746, tom. 1.

79. *Legendae Sanctorum;* in specie S. Bonav. mentionem facit Legendae S. Genovefae (Acta Sanctorum, sub die 3 Ianuarii), S. Laurentii (ibid. 10 Augusti), et S. Martini et Nicolai.

80. *S. Leo I., Papa.* Opera omnia, Lugduni 1700, tom. 2 in fol.

81. *Liber Institutionum.* Utrum sit Lactantii Firminiani (Divinarum institutionum libri VII.), in medio relinquimus.

82. *Macrobius.* Opera, Lugduni 1550, tom. 1 in 4°.

83. *S. Marinus, Episcopus Taurinensis*. Opera omnia. Patrol. Latina, tom. 37.

84. *S. Melchisedech, Papa*.

85. *Mercurius Trismegistus*. De Potestate et sapientia Dei. Venetus 1491, tom. 1 in 4°. Dialogi, quorum titulus *Asclepias*, reperiuntur supra n. 11, inter opera Apuleii.

86. *Nicolaus I., Papa*.

87. *Odo*, Cancellarius Parisiensis, quem Bonav. (II. Sent. d. 24. in fine) laudat, dum sub ipso aliqui errores a Gulielmo, Parisiensi Episcopo, anno 1240 reprobatum sunt, quod decretum videri potest in pluribus editionibus Magistri Sententiarum, ut in Veneta anni 1489, Basileensi 1513 et alibi.

88. *Origenes*. Opera omnia, Patrol. Graeca, tom. 11-17.

89. *Ovidius*. Opera omnia, Augustae Taurinorum 1822, tom. 8 in 8°.

90. *Pelagius, Papa*.

91. *Petrus Comestor*. Citatur sub nomine *Magister in historia*. Historia scholastica, Patrol. Latina, tom. 198.

92. *S. Petrus Chrysologus, Episcopus Ravennatis*. Opera omnia, Venetiis 1742, tom. 1 in fol.

93. *Petrus Pictaviensis*. Libri V Sententiarum, Patrol. Latina, tom. 211.

94. *Petrus Lombardus, Magister Sententiarum*. Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 191, 192.

95. *Petrus Praepositicus*. Videtur adhuc esse ineditus.

96. *Philippus*, Cancellarius Parisiensis.

97. *Pius I., Papa*.

98. *Plato*. Opera, ed. H. Stephani 1578, tom. 3 in fol.

99. *Porphyrius*. Isagogae et commentaria quaedam in Aristotelem.

100. *Priscianus Caesariensis, Grammaticus*. Opera, cura Aug. Krehl, Lipsiae 1819, tom. 2 in 8°. Haec ed. continet 18 libros Prisciani; aliae edd. antiquae dividunt haec opera in duas partes, quarum prima continet libros 16 de octo partibus orationis, secunda libros 2 de constructione.

101. *S. Prosper, Aquitanus*. Opera, Venetiis 1744, tom. 2 in fol.

102. *Prudentius*. Opuscula varia, Patrol. Latina, tom. 113.

103. *Ptolemaeus Alexandrinus*. Geographia, Venetiis 1562, tom. 1 in 4°.

104. *Rabanus Maurus*. Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 107-112.

105. *S. Remigius, Episcopus Autissiodorensis*. Patrol. Latina, tom. 131.

106. *Richardus a S. Victore*. Patrol. Latina, tom. 196.

107. *Sallustius, C. Crispus*. Opera omnia, Augustae Taurinorum 1827, tom. 1 in 8°.

108. *Seneca, Lucius Annaeus*. Opera omnia, Augustae Taurinorum 1828, tom. 3 in 8°.

109. *Simon Tornacensis*. Fuit magister in Universitate Parisiensi circa an. 1216. Summa eiusdem theologia videtur adhuc esse inedita.

110. *Sotherus (Sothier), Papa*.

111. *Strabo*. Perum geographicarum libri XVII, Lutetiae

Parisiorum 1620, tom. 1 in fol. Idem de Motu orbis, Venetiis 1510, tom. 1 in fol.

112. *Strabus Walafridus*. Vid. supra n. 52.

113. *Symbola Apostolorum*, Nicaenum et Athanasian.

114. *Theodorus, Papa*.

115. *Urbanus, Papa*.

116. *Victor, Papa*.

117. *Victorinus Afer*. Opera, Patrol. Latina, tom. 8.

118. *Zacharias, Papa*.

Huic elencho addimus editiones auctorum, quibus in notis et Scholiis saepe uti sumus, nempe B. Alberti M. in libros Sententiarum, ed. Basileae 1506; Summa, ibid. 1507. — S. Thomae Opera omnia, Parmae, Fiaccadori. — Scoti Opera omnia, Lugduni 1639. — Richardi a Mediavilla Comment. in Sententias, Venetiis 1509. — Egidii Romani Comment. in Sententias, Venetiis 1521. — Gabrielis Biel Comment. in Sententias, Tubingen 1501. — Petri Hispani *Summulae* sive Isagogae in Aristotelicos dialecticae libros, Basileae per Michaellem Furter 1511; *Parva Logicalia* (tract. Syncategorematum), Venetiis 1572.

Praenotanda ad tabulam sequentem.

In sequenti tabula codices a nobis collati sub uno conspectu iuxta ordinem alphabeticum *signorum* ponuntur. Pauci illi codices, qui tantum in nonnullis difficilioribus locis a nobis consulti sunt, distinguuntur signo *. Ne enumerando semper singulos codices, serie codicum nimis longa lectorem taedio afficeremus, verbis generalibus saepe numerum eorum significavimus hoc modo. Ponendo verba *antiqui codd.* (antiquiores) notamus omnes vel fere omnes codices a nobis collatos, excepto codice cc. — *Fere omnes* a nobis saepe adhibetur, quamquam coniectamus, *omnes* convenire. Si enim paucissimi tantum nostrorum codicum pro aliqua lectione desunt, praesumendum potius est, hoc silentium debere explicari ex quadam involuntaria omissione conferentis, non ex differente lectione codicis. Quam facile istae omissiones in rebus parvis etiam diligenter codices conferentibus accidant, noverunt omnes huius rei periti. — Sub vocabulo *plurimi* intelliguntur saltem 20 codices, ex omni familia et natione notati. — *Multi* intelligantur 15 et amplius. — *Plures* (plerique) sunt saltem 8. — Quando numerus eorundem est minor quam 8, adhibemus terminum *nonnulli* et denique *pauci*. Vix opus est dicere, nos sub termino generali *codices* non intelligere nisi eos, qui a nobis cum editione Vaticana sunt collati.

Praeterea haec notamus. 1. Citando distinctiones ex ipso libro Petri Lombardi utimur numeris *Romanis*; citando vero Commentarios S. Bonaventurae vel aliorum, numeris *Arabicis*. Quando, citando Commentarium S. Bonav., in aliqua distinctione omittimus *articulum*, signum est in ista distinctione esse unicum tantum articulum. 2. Brevitatis gratia in Scholiis notisque uti sumus verbo *hic* (hic), ut significemus, istum locum esse in Commentario ad libros Sententiarum et quidem in *eodem libro* et in *eadem distinctione*, de qua agitur. 3. Locos ex aliis libris S. Bonaventurae afferentes, facere non potuimus, quin textu uteremur editionum et quidem Vaticanarum, in quo tantum interdum aliqua errata correximus.

T A B U L A
COLLATORUM CODICUM ET EDITIONUM

I. LIBRI COMMENTARIORUM ¹.

A . . .	Cod. Assisiensis 42. (1.).
B . . .	» Vaticanus 907. (31.).
C . . .	» Parisiensis I. Nation. 17480. (25.).
D . . .	» Vaticanus 908. (32.).
E . . .	» Romanus Chisian. B. VIII. 128. (33.).
F . . .	» Florentinus I. C. VI. Nation. 209. (6.).
G . . .	» Florentinus II. Nation. D. V. 206. (7.).
H . . .	» Florentinus III. Nation. D. V. 207. (8.).
I . . .	» Florentinus IV. Nation. I. VII. 7. 45. (9.).
K . . .	» Florentinus V. Laurent. plut. dext. XXV. 2. (11.).
L . . .	» Oxoniensis I. Colleg. Lincoln. 25. (22.).
M . . .	» Cassiniensis 398.00 (18.).
N . . .	» Neapolitanus Nation. VII. D. 28. (20.).
O . . .	» Oxoniensis II. Colleg. Balliol. 133. (21.).
P . . .	» Patavinus I. Convent. S. Ant. 120. (27.).
Q . . .	» Patavinus II. Convent. S. Ant. 125. (28.).
R . . .	» Parisiensis II. Nation. 3085. (23.).
S . . .	» Parisiensis III. Nation. 15821. (24.).
T . . .	» Tudertinus 39. (34.).
U . . .	» Parisiensis IV. Sorb. Th. II. 48. (26.).
V . . .	» Mediolanensis Ambros. I. 95. infer. (14.).
W . . .	» Monacensis I. Reg. C. L. M. 14086. (16.).
X . . .	» Monacensis II. Reg. C. L. M. 18344. (17.).
Y . . .	» Bambergensis Civit. B. III. 42. (2.).
Z . . .	» Lipsiensis Univers. 491. (13.).
aa . . .	» Cracoviensis I. Univers. 1246. DD. XIV. (4.).
bb . . .	» Cracoviensis II. Univers. 1252. A. A. XI. 16. (5.).
cc . . .	» In Collegio S. Bonavent. (35.).
dd . . .	» Monacensis III. Reg. C. L. M. 8079. (15.).
ee . . .	» Florentinus VI. Laurent. ² LXX. Fes. (12.).
ff . . .	» Florentinus VII. Nation. C. VI. 208. (10.).
gg . . .	» Patavinus III. * Conv. S. Ant. 123. (29.).
hh . . .	» Patavinus IV. * Conv. S. Ant. 124. (30.).
ii . . .	» Mutinensis * Atestin. 974. VII. I. 14. (19.).
kk . . .	» Bononiensis * Colleg. Hisp. 35. (3.).

EDITIONES.

1. Brixiae 1490.	4. Venetiis II. 1673.
2. Norimbergae 1492.	5. Venetiis III. 1580.
3. Venetiis I. 1562.	6. Lugduni 1570.

¹ Numeri intra parenthesim positi indicant locum in Prolegom. c. II. § 1. (pag. LXXXVI seqq.), ubi hi codices describuntur.

² Hic codex in primis distinctionibus per errorem cum cod. ff confusus est, quod lector faveat corrigere p. 2, nota 1. et 7; pag. 3, nota 2, ponendo ff pro ee. Pag. 40, nota 3. convenit cum cod. A. Pag. 2, nota 19. circa medium, pag. 67, nota 8. et pag. 139, nota 10. cod. ee omitti debet, sicut etiam cod. ff pag. 4, nota 1. in fine.

TABULA

COLLATORUM CODICUM ET EDITIONUM LIBRI SENTENTIARUM PETRI LOMBARDI.

CODICES SUNT FLORENTINI (Nation.).

A.	. . .	Cod. VI. 27. S. Marci.
B.	. . .	» VI. 28. S. Marci.
C.	. . .	» VI. 32. S. Marci.
D.	. . .	» 2599. B. 1. olim Abbatiae Florentinae.
E.	. . .	» 2559. A. 4. olim Abbatiae Florentinae ¹ .

EDITIONES LIBRI SENTENTIARUM A NOBIS CONSULTAE.

1. Edit. Veneta an. 1481.
2. Edit. Nuremberg. (Koberger cum Comment. S. Bonaventurae) 1499.
3. Edit. Veneta 1509. (cum Comment. Richardi).
4. Edit. Lugdunens. 1540.
5. Edit. Colonien. 1535. (cum Comment. Dionysii Carth.).
6. Edit. Lugdunens. 1639. (cum Comment. Scoti).
7. Edit. Veneta 1489.
8. Edit. Parisiens. 1659. (cum Comment. D. Thomae).
9. Edit. Basileens. 1513.

Pro edendis capitulis post Prologum Magistri positus usi sumus his codicibus.

Ex biblioth. Laurentiana Florentiae :

F — plut. 21. . . cod. 24.	L — plut. 30. dext. cod. 1.	} S. Crucis.
G — " 21. . . " 26.	M — " 25. " " 1.	
H — " 21. . . " 27.	N — " 31. " " 1.	
I — plut. 28. dext. " 2.	O — Gaddian. . . " 59.	
K — " 24. dext. " 1. S. Crucis.		

Ex biblioth. Patavina Conv. S. Antonii :

P . . . N. VIII. cod. 151.	S . . . N. VIII. cod. 149.
Q . . . " " " 136.	T . . . " " " 150.
R . . . " " " 139.	

¹ Hi codices sunt saeculi XIII. ante medium, excepto Cod. E, qui est saec. XV, et licet sit splendidissime scriptus pro usu criticae minoris est pretii quam alii quatuor, inter quos praeponendus est cod. D.

PROCEMIUM SANCTI BONAVENTURÆ

IN LIBRUM PRIMUM SENTENTIARUM.

Profunda fluviorum scrutatus est, et abscondita produxit in lucem.

Iob, xxviii, 41.

Verbum istud, quod¹ sumtum est ex Iob vigesimo octavo, diligentius consideratum nobis aperuit viam ad praecognoscendum quadruplex genus causae in libro Sententiarum, scilicet *materialis, formalis, efficientis* et *finalis*. Causa namque materialis innuitur in nomine *fluviorum*, causa formalis in perscrutatione *profundorum*, causa finalis in revelatione *absconditorum*, causa vero efficiens intelligitur in supposito duorum verborum, scilicet *scrutatus est* et *produxit in lucem*.

Innuitur² causa *materialis* nomine *fluviorum* pluraliter, non singulariter, ut non solum tangatur libri totius materia vel subiectum in generali, sed etiam particularium librorum in speciali. Propter quod notandum, quod iuxta *quadruplicem* proprietatem fluvii materialis quadruplex est fluvius spiritualis, de quo secundum quadruplicem differentiam sunt quatuor libri Sententiarum. Considero³ namque fluvium materiale quoad durationem, et invenio *perennitatem*. Nam sicut dicit Isidorus⁴: «Fluvius est perennis fluxus». Considero quantum ad extensionem, et invenio *spatiositatem*. In hoc enim distinguitur fluvius a rivulo. Considero quantum ad motum, et invenio *circulationem*. Sicut

enim dicitur Ecclesiastis primo⁵: *Ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur* etc. Considero⁶ effectum, et invenio *emundationem*. Nam fluvius propter aquarum abundantiam mundat terras, per quas currit, ita quod non inquinatur⁷. Et quoniam omnes transferentes secundum aliquam similitudinem transferunt⁸, ex hac quadruplici conditione sumta metaphora, quadruplex in spiritualibus fluvius invenitur, sicut colligere possumus ex Scripturis.

Primo, propter *perennitatem* dicitur fluvius personarum emanatio, quoniam illa emanatio sola est sine principio, sine fine⁹. De hoc fluvio Daniel septimo¹⁰: *Antiquus dierum sedit, et fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie eius*. Antiquus iste dierum est Pater aeternus, cuius antiquitas est aeternitas. Iste antiquus *sedit*, quia non solum in eo est aeternitas, sed etiam immutabilitas¹¹. *A facie illius antiqui egrediebatur fluvius igneus rapidusque*, id est, de sublimitate divinitatis eius procedebat plenitudo *amoris* et plenitudo *virtutis*: plenitudo *virtutis* in Filio¹², ideo fluvius erat rapidus; plenitudo *amoris* in Spiritu sancto, et ideo fluvius erat igneus.

Perennitas significat personarum divinarum emanationem.

¹ Auctoritate mss. et ed. 1 in hac propositione substitui-
mus constructionem relativam, addendo *quod* et *est*, pro
simpliciori participiali, quam habet Vat. Mox ponendo *ape-
ruit* loco *aperit* sequimur praestantiores ex nostris codd. ABC
E G K O R S T W X Y ff aliosque, quos specialiter consulimus.

² Vat., refragantibus mss. et ed. 1, addit hic particulam
enim; cod. Y adiicit *autem*; praefereimus tamen lectionem alio-
rum codd. et ed. 1, qui quamlibet particulam omittunt.

³ Plures codd. ut A G I O T V W Y aa bb *Considerando*,
qui et deinde propter mutatam constructionem post *durationem*
omittunt *et*. Idem recurrit in tribus subinde sequentibus pro-
positionibus. Lectio haec, utpote in se elegantior, non displicet,
si sufficienti numero codd. fulciretur, et si praedicti codd.
sibi constarent; at in ultima propositione paucissimi codd. pro
hac lectione reperiuntur.

⁴ Libr. XIII. Etymolog. sive Originum, c. 21: Fluvius est
perennis aquarum decursus, a fluendo perpetim dictus.

⁵ Vers. 7. — Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3, 6 modo
activo dicit Ecclesiastes.

⁶ Codd. F M X sibi constantes addunt *quantum ad*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Vat. *inquinantur*, sed falso, uti ex applicatione inferius
facta colligitur, et repugnantibus mss. ac ed. 1.

⁸ Haec propositio ex VI. Topic. Aristotelis c. 2. sumta
iisdem verbis exhibetur in ed. operum Aristotelis impressa Ve-
netiis per Gregorium de Gregoriis expensis Benedicti Fontanae,
1496, et in ed. Parisiensi ab Ambrosio Firmin-Didot, 1878; in
aliis vero edd. habetur ita: Omnes enim metaphora utentes
secundum aliquam similitudinem ea utuntur. — Paulo post, re-
nitentibus mss. et ed. 1, Vat. male omittit *sumta*; deinde ponit
fluvius pro *fluvius*.

⁹ Cod. Y ultimam propositionis partem sic exhibet: *in
quantum ipsa sola est sine principio et sine fine*.

¹⁰ Textus iste partim ex v. 9, partim ex v. 10 sumtus est.

¹¹ Ed. 1 *incommutabilitas*.

¹² Vat. *Filium* et paulo post *Spiritum sanctum*; sed le-
ctionem in textum receptam, quae est fere omnium mss. et
ed. 1, praefereimus tamquam meliorem; ipsi enim termino pri-
mae emanationis divinae sive Filio appropriatur *virtus* (infra
d. 32. a. 2. q. 2. ad ult.), secundae vero emanationis termino
sive Spiritui sancto *amor* (d. 10. a. 2. q. 1.).

Secundo, propter *spatiositatem* dicitur fluvius rerum mundanarum productio, ob quam causam non tantum fluvius, sed mare a Propheta dicitur in Psalmo¹ iste mundus: *Hoc mare magnum et spatiosum etc.* De hoc fluvio Ezechielis vigesimo nono²: *Ego ego ad te Pharaon, rex Aegypti, draco magnus, qui calas in medio fluminum et dicis: Meus est fluviu, et ego feci memetipsum. Et ponam frenum in aurillis tuis etc.* Draco iste magnus, quem Dominus alloquitur et cui comminatur in figura et persona Pharaonis, diabolus est, qui est rex Aegypti³, quoniam regnat in eis, quos excaecavit tenebris erroris, ut puta sunt haeretici, ad quos⁴ etiam dicit: *Meus est fluviu, et ego feci memetipsum*, quasi ipse fecerit mundum istum et ipse non habeat aliud principium. Hunc errorem ipse dixit et suggestit⁵ impiis Manichaeis, qui totam machinam visibilium a Deo malo esse conditam contendunt. Huius draconis maxillas Dominus *infrenabit*⁶, quando ablata sibi potestate suggerendi falsa, ostendet, se esse huius fluvii conditorem; unde in eadem auctoritate sequitur: *Scient omnes habitatores Aegypti, quoniam ego Dominus.*

Circulatio
significat in-

Tertio, propter *circulationem* dicitur fluvius Filii Dei incarnatio, quoniam, sicut in circulo ultimum coniungitur principio, sic in incarnatione supremum coniungitur imo, ut Deus limo⁷, et primum postremo, ut Filius Dei aeternus homini condito die sexto. De hoc fluvio Ecclesiastici vigesimo quarto⁸: *Ego quasi fluviu Dorix, et sicut aquaeductus exivi de paradiso.* Dorix interpretatur generationis medicamentum, et est ibi figurativus sermo, ut conversim intelligatur, id est, generatio medicamenti. Incarnatio enim Filii Dei nihil aliud fuit quam generatio medicamenti: *Vere enim languores nostros ipse tulit et infirmitates nostras ipse portavit*⁹. Recte igitur Filii incarnatio fluvius Dorix

dicitur. Et ipse Christus¹⁰ de se vere dicit: *Ego quasi fluviu Dorix*, id est, medicinalis fluvius, et sicut aquaeductus exivi de paradiso. Natura aquae haec¹¹ est, quod tantum ascendit, quantum descendit. Talis fuit exitus incarnationis, secundum quod dicitur in Psalmo¹²: *A summo coelo egressio eius, et occursus eius usque ad summum eius.* Et Joannis decimo sexto¹³: *Exivi a Patre et veni in mundum: iterum relinquo mundum et vado ad Patrem*, et ita fecit circulum. De hoc etiam fluvio quantum ad egressum eius ex matre potest exponi illud, quod dicitur Esther decimo¹⁴ in somnio Mardochei: *Parvulus rivulus crevit in fluvium, et in lucem solemque conversus est.* Quis, obsecro, est parvulus rivulus iste nisi humillima virgo? Haec crevit in fluvium, cum generavit Christum, qui non solum fluvius per¹⁵ abundantiam gratiae, sed etiam lux sapientiae et sol iustitiae dicitur, secundum quod Ioannes capitulo primo¹⁶ de ipso dicit: *Erat lux vera etc.*

Quarto, propter *emundationem* dicitur fluvius Sacramentorum dispensatio, quae sine sui pollutione mundat nos a coinquinationibus peccatorum. De hoc fluvio Apocalypsis vigesimo secundo¹⁷: *Ostendit mihi fluvium aquae vivae splendidum tamquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni.* Sacramentorum dispensatio dicitur fluvius *splendidus tamquam crystallus* propter claritatem et nitorem, quem relinquit in animabus, quae in hoc flumine depurantur. Dicitur etiam fluvius *aquae vivae* propter efficaciam gratiae, quae vivificat animam. Hic etiam *procedit de sede Dei et Agni*. Nam sacramentalis gratia procedit a Deo tamquam ab auctore¹⁸ et efficiente, a Christo tanquam a mediatore et a promerente. Propter quod dicuntur omnia Sacramenta efficaciam habere a passione Christi; unde testatur Augustinus¹⁹: « De latere Christi dormientis

Emunda
significat
sacramen-
torum dis-
pensationem

¹ 103, 25. — Paulo ante plurimi codd. ut A B C D G H I K M O P R S T W ee et ed. 1 omittunt *causam*: lectio non spernenda, forte sincerior, in qua relativum *quam* refertur ad *spatiositatem*.

² Vers. 3. Vulgata in hoc textu post *fluvium* addit *tuorum*, immediate post edd. 4 et 6 habent *qui* pro *et*.

³ Vide mss. et ed. 4 expunximus propositionem in Vat. hic adiunctam *quae interpretatur tenebrae*. Immediate post cod. O *qui* loco *quoniam*.

⁴ Vat. *quem*, sed omnino false, uti ex ipso contextu patet, et repugnantibus mss. cum ed. 4.

⁵ Codd. K V et ed. 1 addunt *et suggerit*, alii vero ut codd. A T pro *suggestit* legunt *suggestit* respectu Manichaeorum tempore S. Doctoris viventium. Mox, postulantes mss. ac edd. 1, 2, 3, post *conditam* expunximus *asserunt et*.

⁶ Cod. F *refrenabit*. Dein codd. B C D G I O T W X Z bb minus bene *quoniam*, cod. A *qui* loco *quando*. Paulo post sub verbis *in eadem auctoritate* intellige Ezech. 29, 6, ubi et Vulgata cum ed. 4 legit *quia* pro *quoniam*.

⁷ Verba in Vat. emissa *ut Deus limo* adiecitms ope mss. et ed. 1. Cf. Liber de Spiritu et anima c. 14. — Paulo ante cod. ee cum ed. 1 legit *conunctum est* loco *coniungitur*. In huius propositionis codd. A C T I M S T etc. scribo. Vat. *scila*.

⁸ Vers. 41. Vulgata: *Ego quasi fluviu Dorix* et sicut etc.

Idem recurrit paulo infra. Sed vide Lyranum et Cardinalem Hugonem de S. Charo super hunc locum.

⁹ Isaiae 53, 4. in quo textu Vulgata pro *infirmitates nostras* legit *dolores nostros*.

¹⁰ Praeter fidem mss. et ed. 1 non bene deest in Vat. *Christus*.

¹¹ Refragantibus codd. et ed. 4, ponit Vat. *huius*, sed mendose, quia subnexa conveniunt non solum huic vel illi aquae, sed omni.

¹² 18, 7 (6).

¹³ Vers. 28.

¹⁴ Vers. 6, in quo textu hic et paulo post Vat. *parrus*, dissentientibus mss. et ed. 1; Vulgata autem: *Parvus fons, qui crevit etc.* Paulo ante codd. I T omittunt *quod dicitur*, pro quo Vat. cum ed. 4 et uno alterove cod. *quod dicit*.

¹⁵ Codd. H ee *propter*; dein cod. M *superabundantiam*.

¹⁶ Vers. 9.

¹⁷ Vers. 1.

¹⁸ Auctoritate plurium codd. ut K R Y Z ee substituimus *auctore* pro *actore*, ut habet Vat. Utrumque verbum a codd. saepe eodem modo scribitur. Mox ed. 4 post *Christo* addit particulam *vero*.

¹⁹ In Joannis Evang. c. 2. Tract. 9. n. 10: Dormienti Adae fit Eva de latere: mortuo Christo lancea percutitur latus, ut profluant Sacramenta, quibus formetur Ecclesia. Vide etiam libr. Sentent. ex Augustino decerptarum (qui est Prosperi

fluxerunt Sacramenta, dum inde fluxit sanguis et aqua ».

De omnibus istis fluviiis simul et per ordinem habetur Genesis secundo ¹, ubi dicitur, quod *fluvius egrediebatur de loco voluptatis, qui inde dividitur in quatuor capita: nomen primi Phison, nomen secundi Gehon, nomen tertii Tigris et nomen quarti Euphrates*. Fluvius iste egrediens de Paradiso est totius libri huius materia. Quatuor fluvii ex isto procedentes sunt speciales materiae quatuor librorum, sicut facile potest aptare, qui praedictorum nominum interpretationes vult diligenter exponere ². Phison enim interpretatur oris mutatio, et in hoc significatur personarum emanatio. Sicut enim ex ore materiali procedit verbum et spiritus, ita ex ore Patris Filius et Spiritus sanctus, Ecclesiastici vigesimo quarto ³: *Ego ex ore Altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam*. Hoc dicit ipse Filius, qui est Verbum et Sapientia Patris. Et in Psalmo ⁴: *Verbo Domini caeli firmati sunt: et spiritu oris eius etc.* Gehon interpretatur arena, et in hoc significatur rerum mundanarum productio. Sicut enim universitas creaturarum comparatur mari propter spatiositatem, ita arenae propter numerositatem, Ecclesiastici primo ⁵: *Arenam maris et pluviae guttas quis dinumeravit?* Tigris interpretatur sagitta, et in hoc significatur Filii Dei incarnatio. Sicut enim in sagitta ferrum coniunctum est ligno, sic in Christo fortitudo divinitatis coniuncta est mollitiei humanitatis. Et sicut sagitta ex arcu et ligno volat ad percutiendum adversarios, sic Christus de cruce saliens confregit adversarium. Haec est illa sagitta, de qua dicitur quarti Regum decimo tertio ⁶: *Sagitta salutis Domini, et sagitta salutis contra Syriam*. Euphrates interpretatur frugifer, in quo significatur Sacramentorum dispensatio, quae non tantum animam purgant a culpa, sed etiam fecundant in gratia. Quod significatum est Apocalypsis ultimo, ⁷ ubi dicitur, quod iuxta fluvium crystallinum erat lignum afferens fructum, cuius folia erant in medicinam.

Cum igitur quatuor sint fluvii, quatuor sunt fluviorum profunda praedictis fluviiis correspondentia.

Profundum aeternae emanationis est sublimitas esse divini, de quo potest intelligi illud Ecclesiastici septimo ⁸: *Alta profunditas, quis inveniet eam?* Vere profunditas alta et altitudo profunda, ita ut exclamet Apostolus ad Romanos undecimo ⁹ et dicat: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius!* Vere iudicia incomprehensibilia, quia profunda. *Iudicia enim Dei abyssus multa* ¹⁰, et Ecclesiastici primo ¹¹: *Profundum abyssi quis dimensus est?* Haec profunditas innuitur Iob undecimo ¹²: *Forsitan vestigia Dei comprehendes et usque ad perfectum Omnipotentem reperiens? Excelsior coelo est, et quid facies? profundior inferno, et unde cognosces?* quasi dicat: ex te non potes; ideo consulit Apostolus ad Ephesios tertio ¹³: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere etc.*

Et hoc profundum perscrutatur Magister in primo libro. Sublimitas enim divini esse consistit in duobus, scilicet in nobilissimis emanationibus, quae sunt generatio et processio, et ¹⁴ in nobilissimis conditionibus, quae sunt summa sapientia, omnipotentia et perfecta voluntas, de quibus est primus liber. Nam in prima parte agit de sacratissima Unitate et Trinitate, in secunda vero ¹⁵ speciali tractatu agit de supradicta eius triplici conditione sive proprietate.

Profundum creationis est vanitas esse creati. Creatura enim quanto magis evanescit, tanto magis in profundum tendit, sive evanescat per culpam sive per poenam. Propter hoc dicitur per Prophetam in persona hominis, qui evanuit per culpam, in Psalmo ¹⁶: *Infixus sum in limo profundum, et non est substantia*. Et rursus orans Propheta, ne evanescat per poenam: *Non me demergat, inquit, tempestas aquae, neque absorbeat me profundum etc.*

Hoc profundum scrutatur Magister in secundo

Aquitani) Sent. 329. — Paulo ante ex codd. ACFGHIKPRS TUXY aa bb ee et ed. I posuimus unde loco ut. Deinde codd. S aa bb cum ed. I teste Augustino pro testatur Augustinus, in cuius verbis cod. M post fluxerunt addit ecclesiae.

¹ Vers. 10-14, ubi Vulgata post voluptatis addit ad irrigandum Paradisum et nomina fluminum ita enumerat: Nomen uni Phison... et nomen fluvii secundi Gehon... Nomen vero fluminis tertii, Tigris... Fluvius autem quartus, ipse est Euphrates. Plures codd. AFGISWY etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 nomen secundi fluvii sic exhibent Gyon. — Paulo ante cod. M secundum loco per.

² Cod. ee et ed. I considerare.

³ Vers. 3, ubi Vulgata prodixi pro prodii.

⁴ 32, 6.

⁵ Vers. 2, in quo textu Vat. cum Vulgata post guttas addit et dies saeculi. — Paulo ante substitimus ex codd. ACGHIORSTUZY bb ee ff et ed. I numerositatem pro innumerositatem, licet utraque lectio in idem recidat.

⁶ Vers. 17.

Vers. 2, ubi Vulgata: Lignum vitae afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum et folia ligni ad sanitatem gentium.

⁸ Vers. 25.

Vers. 33, in quo textu fide codd. et ed. I addimus et investigabiles viae eius, quod omittit Vat.

¹⁰ Psalm. 35, 7, ubi Vulgata: Iudicia tua abyssus multa.

¹¹ Vers. 2. ¹² Vers. 7, et 8. ¹³ Vers. 17, et 18.

¹⁴ Perturbatam lectionem Vat., in qua omittitur particula et ipsiusque loco ponitur punctum, ita ut cum sequenti praepositione in nova incipiat propositio, emendavimus ex mss. et ed. I.

¹⁵ Inserta est hic in Vat. sequens propositio: quae incipit in distinct. 55: Cumque supra disseruerimus etc., quam ut interpolatam auctoritate codd. et ed. I removimus.

¹⁶ 68, 2. Textus s. Scripturae proxime sequens habetur in eodem Psalmo 68, 16.

libro. Nam vanitas esse creati in duobus consistit, videlicet in mutatione de *non esse* in *esse* et rursum in reversione in *non esse*. Et quamvis nulla creatura omnino cedat in non ens per naturam, tamen, sicut dicit Augustinus¹, peccator tendit ad non esse per culpam. Et de his duobus est totus secundus. Nam in prima parte agit de rerum egressu, in secunda vero parte² agit de lapsu, ut de tentatione diaboli, de peccato originali et actuali, usque in finem.

Profundum *incarnationis* est meritum humanitatis³ Christi, quod tantum fuit, ut vere possit dici profundum, quasi non habens terminum nec fundum. De quo potest intelligi illud Iona⁴: *Proiecasti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me*. Hoc potest dici de Christo, qui tantum humiliatus est, ut vere possit dici *proiectus* et *abiectus*, Isaiae quinquagesimo tertio⁵: *Et vidimus eum, et non erat ei aspectus, et desideravimus eum: despectum et novissimum virorum* etc. Vere igitur dicit se *proiectum*, sed ubi? in *profundum maris et fluminis*. Nam passio Christi comparatur mari propter poenalitatis amaritudinem, sed et⁶ flumini propter caritatis dulcedinem. Dulcissimum enim cor Iesu Christi tanta circa⁷ nos afficiebatur teneritudine amoris, ut non videretur ei grave pro nobis sustinere extremum et acerbissimum genus mortis.

Et hoc profundum perscrutatur Magister in tertio. Nam meritum Christi in duobus consistit, scilicet in *passione*, per quam nos redemit, et in *actione*, per quam nos informavit, quae consistit in operibus virtutum, donorum et praeceptorum, de quibus duobus est tertius liber. Nam in prima parte agitur de incarnatione et passione, in qua consistit nostra redemptio, in secunda⁸ de virtutibus, donis et praeceptis, in quibus consistit nostra informatio.

Profundum *sacramentalis dispensationis* est efficacia perfecti medicamenti. Tanta enim est efficacia medicinae sacramentalis, quod humanam mentem excedit, ut vere profundum possit dici. De hoc Isaiae quinquagesimo primo⁹: *Posuisti profundum maris viam tuam, ut transirent liberati*. Profundum istud, in quo Aegyptii demerguntur et filii Israel¹⁰ liberati transeunt et salvantur, est efficacia Sacramentorum, in quibus destruuntur opera tenebrarum et conferuntur arma lucis et dona gratiarum, per quae homo transfertur de potestate tenebrarum in regnum filii caritatis Dei. Haec efficacia Sacramentorum est profundum *maris* et *fluminis*: *maris*¹¹, in quantum primo liberat a culpa et introducit in amaritudinem poenitentiae; *fluminis*, in quantum liberat a miseria et introducit in dulcedinem gloriae¹². Quod optime praesignatum fuit in filiis Israel, quibus exeuntibus ex Aegypto siccatus est mare, et transierunt *per siccum in medio eius*, sicut dicitur Exodi decimo quinto¹³; et introeuntibus in terram promissionis siccatus est fluvius, et transierunt *per medium eius*, sicut dicitur Iosue quarto¹⁴.

Hoc profundum perscrutatur Magister in quarto libro. Nam efficacia perfecti medicamenti in duobus consistit, scilicet in *sanatione* a varietate infirmitatum deprimentium et in *liberatione* ab universitate miseriarum aggravantium; et de his duobus est totus quartus liber. Nam in prima parte agit de *multipli sanatione*, quam efficiunt septem Sacramenta. In secunda¹⁵ agit de *perfecta sanitate*, ad quam perducunt, sicut de *gloria resurgentium*, qui veraciter et fideliter Sacramenta Ecclesiae perceperunt; et per oppositum de *poena malorum*, qui Sacramenta Ecclesiae contempserunt.

Ex perscrutatione autem quatuor profundorum in quatuor libris elicitur *finis*, scilicet *revelatio quatuor absconditorum*.

¹ Verba ex Augustino citata non verbotenus in eiusdem operibus inveniuntur, sed tantum quoad sensum; de quo vide VII. Confess. c. 16; de Vera Religione c. 41. et XIV. de Civ. Dei, c. 13. — Cod. X cum ed. 1 habet *tendat* pro *cedat*, et codd. FH aa in *non esse* pro *in non ens*; in seq. propositione post *secundus* plures codd. BEHKPVWX ff addunt *liber*.

² Vat. contra auctoritatem mss. et ed. 1 hic addit *quae incipit in distinctione 21: Videns igitur diabolus* etc. moxque pro *in finem* legit *ad finem*.

³ Praeter fidem mss. ac edd. 1, 2, 3 ponit Vat. *humilitatis*. Mox codd. FIT propositionem cum verbo *terminum* concludentes alteram ita incipiunt: *Hoc est profundum de quo* etc., lectio non spernenda.

⁴ Vers. 4.

⁵ Vers. 2, 3, ubi Vulgata post *erat* omit it ei.

⁶ Indebitam omissionem verborum *sed et* emendavimus ope fere omnium codd. et ed. 1.

⁷ Cod. Y *erga*.

⁸ Propositio, quam hic Vat. interserit: *quae incipit in distinctione 23: Cum vero supra habitum sit* etc. agitur, deest in mss. et ed. 1.

⁹ Vers. 40, ubi Vulgata omittit *tuam*.

¹⁰ Supplevimus ex pluribus codd. K R S T X Y ee etc. ac ed. 1 *Israel*.

¹¹ Mutilam Vat. lectionem, in qua abest *et fluminis: maris*, restauramus ex mss. et ed. 1.

¹² Vat. cum plurimis codd. *gratiae* loco *gloriae* contra codd. aa et bb, quorum tamen lectionem genuinam iudicamus, tum quia in *secunda* parte quarti libri Sententiarum agitur non de *gratia*, sed de *gloria*, tum quia subnexa tantummodo de *gloria* verificantur. — Paulo infra, sequendo plures codd. ut A F G H M T etc. cum ed. 1, substituimus *praesignatum* pro *praefiguratum*.

¹³ Vers. 19, quem Vulgata ita proponit: Filii autem Israel ambulaverunt per siccum in medio eius. In codd. citatur c. 14, ubi v. 22. legitur: Et ingressi sunt filii Israel per medium sicci maris.

¹⁴ Vers. 22-24. — Auctoritate mss. et ed. 1 castigavimus corruptam lectionem Vat. *ex Aegypto divisa est aqua, et transierunt per medium sicci maris, sicut dicitur: Et introeuntibus in terram promissionis per arenam alveum transiit Israel Iordanem istum, siccante Domino Deo nostro aquas eius* etc. *Simile dicitur in Iosue*.

¹⁵ Propositio hic in Vat. adiecta *quae incipit in distinctione 43: Postremo de conditione resurrectionis* etc., non habetur in mss. nec in ed. 1. Mox ed. 1 pro *sicut* satis bene habet *scilicet*.

Primum est *magnitudo divinae substantiae*, de qua Isaiæ quadragesimo quinto¹: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator*. Vere magnitudo divinae substantiae est abscondita secundum illud Iob vigesimo sexto²: *Cum vix parvulam stillam sermonis eius audierimus, magnitudinem tonitruum eius quis poterit intueri?* Certe nullus potest intueri, nisi ille, cum quo sapientia Dei inhabitat. Propter hoc petebat ille sapientiae amator, nono Sapientiae³: *Mitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae*.

Hoc absconditum Magister, repletus sapientia de supernis, per primi libri perscrutationem produxit in lucem. Nam visis et intellectis nobilissimis emanationibus et nobilissimis proprietatibus, innotescit nobis, secundum quod possibile est viatoribus, divinae substantiae magnitudo.

Secundum absconditum est *ordo divinae sapientiae*, de quo Iob vigesimo octavo⁴: *Ubi invenitur sapientia? et quis est locus intelligentiae? abscondita est ab oculis omnium viventium*. Vere abscondita, quia, sicut dicitur ibidem⁵, *sapientia trahitur de occultis*; ita, ut cognoscatur, indiget perscrutatione profunditatis non in se, sed in operibus, in quibus ipsa relucet. Unde dicitur Ecclesiastici primo⁶, quod *unus est altissimus Creator, qui effudit illam super omnia opera sua*.

Hoc igitur absconditum manifestat Magister in perscrutatione secundi. Nam viso ordine bonorum et malorum, patet nobis, quomodo ab aeterno sapientia Dei ordinata est et ex antiquis, antequam terra fieret⁷.

Tertium absconditum est *fortitudo divinae potentiae*, de qua Habacuc tertio⁸: *Cornua in manibus eius: ibi abscondita est fortitudo eius*; loquitur de Christo pendente in cruce, ubi latuit fortitudo virtutis sub pallio infirmitatis. Et hoc est *sacramentum absconditum a saeculis*, de quo ad Ephesios tertio⁹: *Mihi omnium Sanctorum minimo data est gratia haec in gentibus evangeli-*

zare investigabiles divitias Christi et illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo. Hoc est *sacramentum absconditum*, sacrum secretum, quod¹⁰ Deus fortis, ut hostem vinceret, indutus est armis nostrae infirmitatis; quod est inauditum a saeculis.

In perscrutatione tamen¹¹ tertii libri, ubi ostenditur, quod Christus in sua infirmitate vicit contrariam potestatem, manifestatur fortitudo divinae potentiae. Si enim vicit per infirmitatem, quid fecisset, si pugnasset per virtutem? Et si *infirmum Dei fortius est hominibus*, brachium Dei *quis poterit infirmare*¹²? Vere patet, quod inenarrabilis fortitudo eius, cuius tam fortis infirmitas.

Quartum absconditum est *dulcedo divinae misericordiae*, de quo in Psalmo¹³: *Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te*. Vere abscondita et reservata timentibus dulcedo misericordiae, quia, sicut dicitur in Psalmo¹⁴: *Misericordia Domini ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum, et in eis, qui sperant super misericordia eius*.

Haec dulcedo manifestatur in perscrutatione quarti libri. Nam viso, qualiter Deus dimittit peccata in praesenti, et qualia¹⁵ nostris vulneribus adhibet medicamina, et qualia in futuro dabit praemia, nobis dulcedo divinae misericordiae aperitur.

Herum igitur absconditorum propalatio est finis libri generalis, ad quem perducere volens Magister sententiarum *perscrutatus est profunda fluviorum* praevia gratia Spiritus sancti. Ille enim est praecipuus perscrutator secretorum et profundorum, secundum quod dicitur primae ad Corinthios secundo¹⁶: *Spiritus omnia perscrutatur, etiam profunda Dei*. Huius spiritus caritate agitato et luce et claritate illustratus, composuit Magister hoc opus et *scrutatus est profunda fluviorum*; hoc etiam spiritu adiuvente, factus est *revelator absconditorum*. Ipse enim est, de quo scribitur Danielis secundo¹⁷: *Ipse revelat profunda et abscondita: et novit in*

¹ Vers. 15. — Mox restituimus ex mss. et ed. 1 post *substantiae* verbum est.

² Vers. 14, in quo textu fide mss. et ed. 1 mutavimus *parvam* in *parvulam*. Vulgata legit *parvam* et in fine: *quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri?*

³ Vers. 40. — Paulo ante substituimus ope codd. ac edd. 1 2, 3 *Propter* loco *Pro*.

⁴ Vers. 12, 20. et 21, quem textum Vat. praeter fidem mss. prosequitur addendo: *volucres quoque coeli latet*.

⁵ Iob. 28, 48. — Mox Vat., repugnatibus mss. ac ed. 1, post *ita* minus recte: *quod si cognosci optatur*.

⁶ Vers. 8. et 10, ubi Vulgata pro *qui* habet *et*. — Paulo post codd. cum ed. 1 rectius *igitur* loco *ergo*.

⁷ Respicitur illud Prov. 8, 23.

⁸ Vers. 4. — Mox codd. non consentiunt inter se; magna pars cum Vat. habet *legitur*; cod. R *hoc legitur*; cod. O *quod intelligitur*; secuti sumus codd. S Y ff et ed. 1, qui habent *loquitur*.

⁹ Vers. 8. 9.

¹⁰ Substituimus auctoritate fere omnium mss. et ed. 1 *quod* pro *quo*; quae lectio maiori vi insignita esse videtur. Cod. R

praecedentem propositionem sic exhibet: *Hoc enim est sacramentum absconditum, id est sacrum secretum*.

¹¹ Codd. I M W *autem*.

¹² Respicitur I. Cor. 1, 25. et Isai. 44, 27. — Mox Vat. *Vere igitur patet inenarrabilis eius fortitudo, cuius est tam*; elegantius vero, ut in textu reformato, cum ed. 1 codd., quorum tamen non pauci ut A B C E F O T U V W *cc* omittunt insuper *eius*, alii vero ut P Q S Y loco *eius* habent *est*, cod. R *fuit*.

¹³ 30, 20. — Mox post *reservata* codd. P Q R addunt *est*. Dein codd. H T, transpositis verbis et addito *divinae*, legunt *divinae misericordiae dulcedo*.

¹⁴ 102, 17. et 146, 41.

¹⁵ Codd. A B D F M R X non ita bene *qualiter*. Mox cod. R *medicamenta* loco *medicamina*; et paulo post Vat. cum cod. *cc*, antiquioribus tamen mss. et ed. 1 contradicentibus, *dat* pro *dabit*.

¹⁶ Vers. 10, ubi Vulgata post *Spiritus* addit *enim*. — Paulo infra post *scrutatus* supplevimus ex mss. et ed. 1 *est*.

¹⁷ Vers. 22. — Mox post *lucernam* ex mss. et ed. 1 adieci-
mus *inquit*, quod a Vat. abest.

Revelatur
in III. libro.

Quantum
absconditum
dulcedo di-
vine mise-
ricordiae.

Revelatur
in IV. libro.

Causa effi-
ciens.

tenebris constituta. Et haec fuit intentio et finis Magistri, secundum quod ipse dicit in Prologo: «Lucernam, inquit, veritatis in candelabro exaltare volentes, in sudore ac labore multo hoc volumen, Deo praestante, compegimus ex testimoniis veritatis in aeternum fundatis». Et paulo ante dixerat, quod propositum suum est «theologicarum inquisitionum abdita pandere».

Patet igitur in verbo proposito praesentis libri causa materialis, formalis, efficiens et finalis.

QUESTIONES PROEMLI.

Ad intelligentiam eorum quae primo tacta sunt¹, quatuor possunt quaeri iuxta quatuor praedicta.

*Primo*², quae sit huius libri materia vel subiectum.

QUESTIO I.

Quae sit materia quodve subiectum huius libri vel theologiae.

Et³ quod *Deus* sit subiectum, videtur.

1. Illud enim subiectum est in scientia, de quo et de cuius proprietatibus est scientia tota⁴; sed de Deo et eius operibus, utpote creatione et reparatione, est totus iste liber: ergo etc.

2. Item, videtur quod subiectum istius libri sint *res et signa*. Illud enim est subiectum in scientia, secundum cuius divisionem dividitur illa scientia, quia «scientiae secantur in res⁵», hoc est, dividuntur secundum divisionem subiectorum; sed hoc est res et signum, sicut manifestum est: ergo etc.

3. Item, videtur quod *credibile* sit subiectum huius libri. Illud enim est subiectum in libro, circa

quod versatur auctoris intentio et tractatus; sed credibile est huiusmodi. Unde Magister dicit in Prologo, quod propositum suum est, «fidem nostram clypeis Davidicae turris munire», hoc est, ad probandum fidem rationes adducere, non, inquam, *fidem-habitu*, sed *creditum*⁶: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Subiectum in scientia debet complecti omne, quod determinatur in illa; sed in hoc libro non tantum determinatur de Deo, sed etiam de creaturis: ergo Deus non est subiectum totius istius⁷ libri generaliter, sed solum primi libri.

2. Item, aliter ostenditur illud idem sic. Licet tres causae coincident in unam, tamen materia non coincidit simul cum fine⁸; quia materia dicit quid incompletum, finis autem dicit totius operis complementum; sed Deus est finis totius istius operis, quia finis totius theologiae: ergo non est subiectum vel materia.

3. Item, quod *res et signa* non sint subiectum⁹, videtur. Omnis enim scientia est de rebus vel de signis: ergo si res et signa sunt subiectum huius libri, liber iste est generalis ad omnes. Quodsi¹⁰ specialis scientia et doctrina traditur in hoc libro, patet quod res et signa non debent assignari in eo pro subiecto.

4. Item, constat quod alia est scientia de rebus et alia de signis, ut patet; differt enim sermocinalis scientia a naturali; ergo scientia tradita in hoc libro aut¹¹ non est unius generis, aut non est simul de rebus et de signis; sed est unius generis: ergo etc.

5. Item, quod *credibile* non sit subiectum, videtur, quia scientia et virtus¹² sunt diversi habitus: ergo habent diversa obiecta; ergo cum credibile, in quantum huiusmodi, sit obiectum virtutis, non erit obiectum scientiae in quantum huiusmodi: ergo etc.

6. Item, sicut consideratio huius libri versatur

¹ Hoc est: quae in Prooemio generaliter de quatuor causis libri sententiarum dicta sunt. Nunc quatuor quaestiones speciales de eisdem causis proponuntur.

² Codd. F bb cum ed. 1 addunt hic *quaeritur*.

³ Restituimus ex mss. et ed. 1 particulam *Et*. Mox post verbum *videtur* cod. M adiungit *Probo*.

⁴ Vide Aristot., I. Poster. c. 7. et 8. — Mox sequimur codd. et ed. 1 ponendo *et pro de ac dein utpote loco ut puta*. Codd. F et S *operationibus pro operibus*.

⁵ Aristot., III. de Anima, text. 38. (in ed. Paris. Firmin-Didot c. 8.), ubi sic habetur: Secatur igitur scientia et sensus in res. Cum quibus verbis concordant antiquiores codd. et ed. 1 contra Vat. ac recentiores cod. cc. qui habent *ut res* pro *in res*. Paulo ante Vat. post *scientia* addit *ab aliis*; sed mendose videtur separari de divisione scientiae *in se*, ut ex subnexis colligitur) et praeter fidem mss. ac ed. 1. Mox Vat. cum cod. re. infra, addens tamen antiquioribus mss. et ed. 1, ante *de edentibus*, repetit particulam *quod*, sed inde, eo quod proxime subiunguntur sunt post explicatio eorum *secantur in res*, Paulo post sub demonstrativo *haec* intelligit tale subiectum, secundum quod rationem in ista theologia substatuimus ex codd. AGH (M V etc. et ed. 1 *haec per haec* licet multi codd. cum Vat. mutent *haec* in *quod* per unum tantum illud, sine perhibita a.

⁶ Sensus est: non, inquam, fidem in quantum est habitus a Deo in animam infusus, sed in quantum est ipsum creditum, scil. veritates revelatae; sive aliis verbis, si recte tamen intelligantur: non fidem subiective, sed obiective sumtam. — Vat. *sed fide creditum*: codd. 2, 3, 4, 5, 6 legunt: *fidem creditum secundum habitum, sed secundum creditum*; omnes vero codd. cum ed. 1 exhibent textum nostrum.

⁷ Vat. cum cod. recentiori cc *huius* contra antiquiores mss. et ed. 1.

⁸ Aristot., II. Phys. text. 70. (ed. Paris. Firmin-Didot c. 7.), ubi sic legitur: Veniunt autem tres (causae) in unam plerumque.

⁹ Cod. V *materia seu subiectum*. Mox post *vel* restituimus ex fere omnibus mss. et ed. 1 omissam particulam *de*.

¹⁰ Lectio Vat., quae est et multorum codd., explicatur per sequentem cod. L: *Sed constat quod specialis*: codd. AG FR aa *Sed specialis*: cod. G *Sed si specialis*. Mox codd. S U fl post *patet* adiciunt *igitur*. Dein fide mss. et ed. 1 posuimus *debent pro habent*.

¹¹ Vat. cum recentiori cod. cc vitiose et contra antiquiores mss. ac ed. 1 particulam *aut* transponit post *ergo*. Mox cod. V verbo *generis* adiungit *determinati*.

¹² Mendum Vat. *veritas* loco *virtus* et paulo infra *veritatis* pro *veritatis* casus; vivimus auctoritate mss. et ed. 1.

circa fidem, ita etiam¹ circa spem et caritatem: ergo si sperandum vel diligendum sive diligibile non est subiectum huius libri, pari ratione nec credibile est subiectum in eo.

CONCLUSIO.

Deus est subiectum theologiae radicale, Christus est subiectum integrale, res et signa sunt subiectum universale sive etiam credibile, prout transit in rationem intelligibilis.

RESPONDEO: Dicendum, quod subiectum in aliqua scientia vel doctrina tripliciter potest accipi. Uno modo dicitur subiectum in scientia², ad quod omnia reducuntur sicut ad *principium radicale*; alio modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad *totum integrale*; tertio modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad *totum universale*.

Exemplum huius manifeste patet in *grammatica*. Nam subiectum primo modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad principium elementare³ vel radicale, est littera, quam ideo vocat Priscianus⁴ *elementum*, quia est minimum, in quo stat resolutio grammatici. Subiectum, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum integrale, est oratio congrua et perfecta. Subiectum vero, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum universale, est vox litterata, articulata⁵ ordinabilis ad significandum aliquid in se vel in alio.

Per hunc modum est distinguere in *quadriviliis*. Nam subiectum in geometria, ad quod omnia

resolvuntur⁶ ut ad principium, est punctus. Subiectum, ad quod omnia reducuntur ut ad totum integrale, est corpus, quod continet in se omne genus dimensionis. Subiectum, ad quod omnia reducuntur ut ad totum universale, est quantitas continua, immobilis.

Per hunc modum et in hoc libro est assignare subiectum secundum triplicem differentiam.

Nam subiectum, ad quod omnia⁷ reducuntur ut ad *principium*, est ipse *Deus*.

Subiectum quoque, ad quod omnia reducuntur, quae determinantur in hoc libro, ut ad *totum integrale*, est *Christus*, prout comprehendit naturam divinam et humanam sive creatum et increatum⁸, de quibus sunt duo primi libri; et caput et membra, de quibus sunt duo sequentes. Et accipio large⁹ *totum integrale*, quod multa complectitur non solum per compositionem, sed per unionem et per ordinem.

Subiectum quoque, ad quod omnia reducuntur sicut ad *totum universale*, possumus nominare per circumlocutionem¹⁰ sive sub disiunctione; et sic est res vel signum; et vocatur hic *signum* Sacramentum. Possumus et unico vocabulo nominare; et sic est *credibile*, prout tamen credibile transit in rationem *intelligibilis*, et hoc per additionem rationis; et hoc modo, proprie loquendo, est¹¹ subiectum in hoc libro.

Concedendae ergo sunt rationes probantes, et *Deum* esse subiectum et *res* et *signa*, et *credibile*, diversimode, sicut dictum est.

1. Quod ergo obiicitur in contrarium, quod non tantum de Deo¹² agitur in hoc libro; dicendum,

¹ In Vat. et recentiori cod. cc non bene deest *etiam*, quod tamen in antiquioribus mss. et ed. 1 habetur. Mox cod. F *sicut* pro *si*. Dein fide omnium codd. et ed. 1 expunximus *sperabile vel*, quod Vat. praemittit verbo *diligibile*.

² Cod. U hic satis bene addit *ihud*. Mox,ulantibus fere omnibus mss. et ed. 1, substituimus *alio* pro *secundo*.

³ Vat. *primum elementale*. Auctoritate codd. ee ff et ed. 1 in textum recepimus *principium*, utpote quod praecedentibus et subsequentibus magis correspondere videtur; multi codd. propter abbreviationem ambigui sunt; omnes tamen cum ed. 1 legunt *elementare*.

⁴ Libr. I. Grammat. c. 2 (de Littera). — Non multo post cod. X *grammaticae* pro *grammatici*.

⁵ Explicationem horum verborum accipe a Prisciano, I. Grammat. c. 4: Articulata est, quae coarctata, hoc est, copulata cum aliquo sensu mentis eius, qui loquitur, profertur... Litterata est, quae scribi potest. — Unus alterve cod. ut aa haec duo adiectiva coniungit per particulam *et*.

⁶ Codd. H I K *reducuntur*. Mox post *principium* codd. P Q X ff addunt, ut et supra in textu additum est, *radicale*. Paulo post codd. H Q *integrale* pro *integrum*.

⁷ Cod. D hic addit, sicuti et paulo post in textu reperitur, *quae determinantur in hoc libro*; codd. vero DK post *principium* adiciunt *radicale vel initiale* et cod. ff tantum *radicale*, quae adiectiva cum praecedentibus correspondent textumque distinctiorem reddunt. Paulo post codd. K Q *integrale* loco *integrum*.

⁸ Lectio Vat. *sive creatam et increatam*, quae nimis arcta videtur, castigatur auctoritate mss. et ed. 1.

⁹ Consulto dicit *large*, quia *totum integrale* in sensu stricto dicit compositum ex partibus; sed duae naturae in Christo faciunt totum integrale secundum Scholasticos per unionem hypostaticam, non per strictam compositionem. — Vat. praemittit particulam *hic* et mox post *sed* addit *etiam*, quod hic et alibi saepius omnes mss. omittunt, licet minus congrue.

¹⁰ Contra auctoritatem codd. et ed. 1 loco *per circumlocutionem* Vat. ponit *dupla nominatione*, fortasse propter maiorem oppositionem cum verbis paulo post sequentibus *unico vocabulo*.

¹¹ Praeter fidem mss. et ed. 1 repetit hic Vat. *credibile*, quod certe in textu subintelligendum est. Mox codd. P Q cum edd. 4 et 5 post *diversimode* satis bene addunt *tamen*.

¹² Vat. *quod de Deo non agitur per totum in hoc libro*; mss. cum ed. 1 contra Vat. in eo conveniunt, quod omittant *per totum*; codd. vero R T ee ff et ed. 1, transpositis verbis et addendo *tantum*, suppeditant lectionem, quam in textum recepimus, quae et in se clarior est et ad amussim correspondet propositioni minori supra in obiectione positae. Mox post *tamen* ex codd. T et ee supplevimus *de Deo*, quae verba certe subaudienda sunt. Dein cod. F post *substantiam* addit *et operationem*. Plures codd. ex repetitione vocis *substantiam* decepti propositionem mutile exhibent. Cod. K vero totam responsionem magis succincte ita proponit: *Quod ergo obiicitur in contrarium, quod Deus non complectitur omnia, quae hic considerantur, dicendum, quod ex hoc non sequitur, quod Deus non sit subiectum in hac scientia, sed tantum* (sic primitus, postea correctum in *tamen*) *sequitur, quod non est subiectum*

quod, quamvis non agatur de Deo quantum ad substantiam tantum, agitur tamen de Deo quantum ad substantiam, vel quantum ad opera eius; et ideo non est subiectum ut totum, sed ut principium.

2. Quod obiicitur, quod materia non coincidit in unum cum fine; dicendum, quod materia tripliciter dicitur: scilicet materia *ex qua*, materia *in qua* et materia *circa quam*; et haec ultima materia magis¹ dicitur obiectum quam materia. Quando ergo dicitur, quod materia non coincidit cum fine, verum est de materia *ex qua*, quae proprie est materia², sed non de materia *circa quam*, quae proprie est obiectum; nam idem potest esse obiectum habitus et finis; et tali modo accipitur materia in scientia pro obiecto virtutis³ cognoscentis.

3. 4. Quod obiicitur de *rebus* et *signis*, quod sunt subiecta omnium scientiarum; dicendum, quod res et signum⁴ possunt accipi *in sua generalitate*; et sic non pertinent ad scientiam specialem nec ad librum nec ad eandem scientiam. Possunt iterum accipi secundum quod induunt rationem *credibilis*, et sic, quemadmodum una est *virtus*⁵ et unus est habitus de omnibus credibilibus, sive sint res sive sint signa, ut fides, sic una est *scientia* specialis de omnibus, in quantum induunt hanc rationem⁶, sive sint res sive signa.

Aliter potest dici, quod dupliciter est loqui de rebus et signis, aut *absolute*, aut in *relatione* ad frui-

tionem sive ad illud, quo fruendum est. Primo quidem modo spectant ad speciales scientias et diversas; secundo modo ad unam scientiam sive doctrinam. Unde quemadmodum de omnibus entibus, in quantum reducuntur ad unum primum ens, est una scientia et⁷ unus liber, sic de omnibus rebus et signis, in quantum reducuntur ad unum, quod est alpha et omega, est una scientia.

3. 6. Quod obiicitur, quod *credibile* est obiectum virtutis⁸ etc.; dicendum, quod alio modo est credibile obiectum virtutis, alio modo scientiae. Credibile enim, secundum quod habet in se rationem *primae veritatis*, cui fides assentit propter se et super omnia, pertinet ad habitum fidei; secundum quod super rationem veritatis addit rationem *auctoritatis*, pertinet ad doctrinam sacrae Scripturae, de qua dicit Augustinus super Genesim ad litteram⁹, quod « maior est eius auctoritas quam humani ingenii perspicacitas »; sed secundum quod supra rationem veritatis et auctoritatis addit rationem *probabilitatis*, pertinet ad considerationem praesentis libri, in quo ponuntur rationes probantes fidem nostram. Et sic patet, quomodo differenter est *fides* de credibili, et *libri* de canone sacrae Scripturae, et *praesens scriptura*. Et ideo non valet illa¹⁰ obiectio, quoniam iste liber non est sic ad defensionem spei et caritatis, sicut fidei; et ideo non est simile.

SCHOLION

I. Supponit Doctor Seraphicus in his quaestionibus proemialibus et alibi passim, quod theologia sit vera scientia; immo in Breviloq. p. I. c. 4. dicit: Ipsa sola est scientia perfecta. Quo sensu hoc dicatur, explicatur III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1. ad 4, et ibid. q. 4. — Scotus (Prolog. q. 4.) cum Nominalibus negat, theologiam in viatoribus esse *proprie* scientiam; S. Thomas (S. I. q. 1. a. 2.) vero hoc affirmat.

II. Non quaeritur hic de subiecto, *in quo* est scientia, quod est intellectus, sed de subiecto, *de quo* est scientia et *circa* quod immediate versatur. Dicitur *subiectum*, quia de illo ea praedicantur, de quibus agitur in illa scientia. Licet ab auctori-

bus non raro hi termini: *subiectum*, *obiectum* et *materia circa quam*, confundantur, tamen in sensu stricto obiectum scientiae est id *quod* scitur, subiectum vero eius est id *de quo* conclusiones praedicantur. S. Doctor accipit hic subiectum in sensu stricto.

III. Circa distinctionem, quam habet in solutione ad 2, hoc notandum. Materia *in qua* vocatur subiectum sive corporale sive spirituale, in quo recipitur aliquod accidens: sic intellectus dici potest materia, in qua recipitur scientia. Materia *ex qua* dicitur ea pars compositi, quae cum forma facit compositum. Materia *circa quam* dicitur in scientia ipsum subiectum, circa

ut totum, sed ut principium. Mentem suam S. Doctor hac de re in Breviloq. p. I. c. 1. ita aperit: Cum s. Scriptura sive theologia sit scientia dans sufficientem notitiam de primo principio secundum statum viae... et Deus non tantum sit rerum primum principium et exemplar effectivum in creatione, sed etiam reffectivum in redemptione et perfectivum in retributione; ideo non tantum agit de Deo creatore, sed etiam de creatione (ita codd. contra edd., quae habent *creatore*) et creatura.

¹ Cod. N addit *proprie*.

² Codd. aa adiungit *et similiter de materia in qua*, quae lectio in textum recipienda videretur, si sufficienti numero codicum fulciretur; certe tamen ipsa subintelligenda est.

³ Falsa lectio Vat. *veritatis* loco *virtutis* emendatur ex mss. et sex primis edd.

⁴ Cod. aa satis bene *signa*. Mox codd. ATY etc. ante *librum* non repetunt particulam *ad*, cod. I ponit *vel librum*, cod. X *nec ad librum unum*.

⁵ Vat., quae falso ponit *veritas*, corrigitur ex mss. et sex primis edd.

⁶ Vat. cum recentiori cod. cc superflue hic addit *scilicet credibilis*, quod deest in antiquioribus mss. et ed. 4.

⁷ Ex codd. AFGHIKPRSTVY etc. cum ed. 4 posuimus *et loco aut*. Deinde codd. I et T post *liber* bene addunt *scilicet metaphysica*. Mox, fere omnibus mss. et ed. 4 refragantibus, Vat. habet *ordinantur* pro *reducuntur*; cod. vero bb *reducuntur vel ordinantur*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 4 in hac propositione bis habet mendose *veritatis* loco *virtutis*.

⁹ Libr. II. c. 5: Maior est quippe Scripturae huius auctoritas quam omnis humani ingenii capacitas. — Dein Vat. praeter fidem codd. voci *secundum* praemittit *sed*; ed. 4 addit *vero*.

¹⁰ Magis placeret, si pro *illa* haberetur *alia*. Vat. autem absque ulla mss. auctoritate post *obiectio* adiungit *de sperabili vel diligibili*. Circa finem propositionis codd. inter se non conveniunt; Vat. cum cod. cc pro *et ideo* habet *unde*; multi codd. ut ACFGSVWX bb etc. nullam coniunctivam particulam ponunt; cod. D *nec* pro *et ideo non*; codd. autem BDKQR exhibent lectionem nostram *et ideo*; codd. IT *ideo*.

quod versatur scientia. Haec ultima sub diverso respectu potest esse tum *obiectum* habitus tum *finis*, ut patet in virtutibus theologicis: v. g. fidei obiectum et finis est prima Veritas; creditur enim summum verum propter summum verum. Cfr. Alexander Hal. Sum. p. I. q. 1. m. 3.

IV. In solutione ad 3. tangitur quaestio de *unitate scientiae theologiae*. Hanc Nominales ex suis falsis principiis impugnant; sed eam adstruunt S. Bonaventura, Breviloq. p. 1. c. 1. Alexander Halensis, p. I. q. 1. m. 3. ad 4. et 5. — Scotus, I. Report. Prolog. quaestiunc. 2. — S. Thomas, I. Sent. Prolog. q. 1. a. 2; Sum. I. q. 1. a. 3. — B. Albertus M., Sum. p. I. tr. 1. q. 3. m. 2; I. Sent. d. 1. a. 3. — Petrus a Tarantasia, I. Sent. Prolog. a. 2. — Richardus a Mediavilla, I. Sent. Prolog. q. 3. — Aegidius Romanus, I. Sent. Prolog. part. 1. principalis 2. q. 3. — Henricus Gandaviensis, Sum. a. 6. q. 3. — Durandus, I. Sent. Prolog. q. 4.

V. In solutione principalis quaestionis antiqui scholastici valde saltem verbis dissentiunt. Nonnulli affirmant, Deum esse quidem subiectum theologiae, non autem sub ratione Deitatis, sed sub aliqua limitatione, v. g. quatenus est restaurator et glorificator (ita Aegidius R.) vel quatenus est perfectissimus (Dionys. Carth.). Haec vero limitatio ex parte subiecti non videtur probabilis. — Alexander Hal. ponit tria subiecta secundum tria, quae sunt in quolibet ente completo, scil. secundum substantiam, virtutem (potentiam) et operationem: primo modo subiectum est Deus, secundo modo est Christus, qui est virtus Patris, tertio modo sunt opera restorationis facta per Christum. — Scoto attribuitur sententia, Deum sub ratione entis infiniti esse subiectum theologiae; attamen cum ipse (I. Sent. Prolog. q. 3. n. 9.) dicat: Deum sub ratione entis infiniti aut necessarii non legitime poni obiectum theologiae, sententia eius a Frassenio (Scotus academicus, tom. I. disp. prooem. a. 2. q. 5.) et a Lycheto (ad loc. cit.) ita explicatur, ut in substantia cum S. Thoma conveniat, qui (S. I. q. 1. a. 7.) unum assignat subiectum, scil. Deum sub ratione Deitatis. Differentia tamen inter utrumque consistit in hoc, quod Scotus putat, hoc subiectum *Deus* intelligi *materialiter*, uti res est et causa omnium veritatum, quas virtualiter in se continet; S. Thomas vero intelligit Deum in ratione *formali*, id est, ut scibilis vel revelabilis, non autem in se et subiective. De hac differentia cfr. Caietanus in Comment. et Macedo (Collationes doctrinae S. Thomae et Scoti, Coll. 2. diff. 4. sect. 4.).

Sententia nunc communior accuratius distinguit in qualibet scientia tria obiecta: obiectum *materiale* (quod in theologia est omne a Deo revelatum) et duplex obiectum *formale*. Horum alterum se tenet ex parte subiecti, de quo est scientia, et est res ipsa, quae primo cognoscitur; hoc vocatur obiectum *formale quod*; alterum se tenet ex parte potentiae ut ratio, sub

qua intelligimus, et vocatur obiectum *formale quo*. Hac ultima ratione illae scientiae, quae idem obiectum materiale habent, proprie distinguuntur et specificantur.

Uti ex textu patet, S. Bonaventura aliter et tripliciter distinguit subiectum theologiae et secundum hanc distinctionem convenienter triplex subiectum theologiae assignat; sic diversas theologorum sententias nititur conciliare. Et notandum, quod *totum integrale* est compositum ex partibus, quae cum aliis constituunt totum, unde vocantur partes integrales. *Totum universale* vero est quodlibet superius substantiale sumtum ad suum inferius in linea praedicamentali, ut animal ad hominem et homo ad Socratem. Ita Petrus Hispanus, Bonaventurae coaevus, in sua Summula super librum Topicorum, de locis concomitantibus. Nec sententia Seraphici contradicit S. Thomae, qui unum tantum assignat subiectum, cum hic subiectum praecise sumat ut subiectum *formale quod*. Non tamen negat S. Thomas, quod sub diversis respectibus etiam alia subiecta theologiae rationabiliter assignari possint; immo hoc in utroque loco infra citato sufficienter innuit. Ipse autem S. Bonaventura dicit in corpore quaestionis, et *Deum* esse subiectum, et *Christum*, et *res* et *signa* et *credibile*, tamen diversimode. Unde sibi constans in 1. conclusione ipse cum S. Thoma dicit, Deum esse subiectum theologiae; sed hoc aliter explicat, scil. ut subiectum *radicale*, ad quod omnia reducuntur ut ad principium. Hoc Trigosus intelligit de subiecto *formali adaequato* et sic Seraphicum omnino ad sententiam S. Thomae trahit. Ex contextu tamen patet, intelligendum esse potius de subiecto *materiali*, quatenus Deus est *principium*, a quo omnia derivantur sive, ut dicit in Breviloquio p. I. c. 1: Subiectum, ut a quo omnia, est Deus. In 2. conclus. sub alio respectu ponit Christum ut subiectum materiale adaequatum, per quod et de quo propinque omnia sciantur. In 3. conclus. ponit duplex subiectum, nempe *res* et *signa*, sed sub ratione *credibilis*, et ipsum *credibile*, quatenus veritates revelatae per rationes fiunt intelligibiles et probabiles. In hac ultima conclusione vocabula *totum universale* significant subiectum *formale et attributionis*. Trigosus, Sum. S. Bonav. q. 1. a. 2. dub. 2; Hauzeur, Collatio totius theologiae, tom. I. q. 1.

VI. Auctores antiqui de hac quaestione tractantes: Breviloq. p. I. c. 1. — Alexander Hal., S. p. I. q. 1. m. 3. — Scotus, I. Sent. Prolog. q. 3; I. Report. Prolog. q. 1. — S. Thomas, I. Sent. Prolog. q. 1. a. 4; Sum. I. q. 1. a. 7. — B. Albertus M., Sum. p. I. tr. 1. q. 3. m. 4; I. Sent. d. 1. a. 2. — Petrus a Tarantasia, I. Sent. Prolog. a. 3. — Richardus a Mediavilla, I. Sent. Prolog. q. 6. — Aegidius Romanus, I. Sent. Prolog. p. 1, princip. q. 1. — Henricus Gandaviensis, Sum. a. 19. q. 1. — Durandus, I. Sent. Prolog. q. 5. — Gabriel Biel, I. Sent. Prolog. q. 9.

QUAESTIO II.

Quae causa formalis quive modus procedendi sit in his libris Sententiarum.

Secundo quaeritur¹ de causa *formali* sive modo agendi. Et dictum est, quod est *perscrutatorius* et inquisitivus secretorum.

SED CONTRA: 1. Isaiae quadragesimo²: *Deus dat secreta* *secretorum scrutatores quasi non sint*.

2. Item, Proverbiorum vigesimo quinto³: *Perscrutator maiestatis opprimetur a gloria*.

3. Item, Ecclesiastici tertio⁴: *Altiora te ne quaesieris, et fortiora te ne scrutatus fueris*. Ergo, si ea quae Magister perscrutatur, sunt secreta,

¹ Praeter fidem mss. et ed. 1, omissis verbis *Secundo quaeritur*, Vat. deinde addit *huius libri*. — Et dictum est, scilicet in Prooemio; *perscrutatorius*, id est rationativus sive rationalis, quod vocabulum S. Bonav. sumsit ex loco Iob, in principio Prooemii posito. Constat quod, suppositis fidei principiis, per usum rationis formatur scientia theologica, cuius obiectum, ut

S. Bonav. — Tom. I.

supra q. 1. S. Doctor exposuit, est credibile, prout transit in rationem intelligibilis, et hoc per additionem rationis.

² Vers. 23.

³ Vers. 27; Vulgata legit: *Qui scrutator est maiestatis etc.*

⁴ Vers. 22.

sunt magna, sunt alta et fortia, male Magister procedit.

4. Item, *ratione* ostenditur sic: modus procedendi in parte scientiae debet esse uniformis *modo* totalis scientiae¹; sed modus procedendi in sacra Scriptura est typicus et per modum narrationis, non inquisitionis: cum ergo liber iste pertineat ad sacram Scripturam, non debet procedere inquirendo.

5. Item, modus agendi debet esse conveniens *materiae*, de qua est; unde in principio veteris Ethicae² dicitur: « Sermones inquirendi sunt secundum materiam »; sed materia huius doctrinae est credibile; sed credibile est supra rationem: ergo modus procedendi per rationes non convenit huic doctrinae.

6. Item, modus agendi debet esse conveniens *fini*, ad quem ordinatur scientia; sed haec scientia, ut dicit Magister in littera³, ordinatur ad fidei promotionem; sed rationes fidem non promovent, sed evacuant; unde Gregorius⁴: « Fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum »: ergo talis modus contrariatur fini, ergo non est conveniens. Unde et Ambrosius⁵: « Tolle, inquit, argumenta, cum de fide agitur. Piscatoribus creditur, non dialecticis ». Vanus ergo et inutilis videtur hic modus.

SED CONTRA: 1. Primae Petri tertio⁶: *Parati, omni poscenti reddere rationem de ea quae in vobis est fide et spe*. Cum ergo multi sint, qui fidem nostram impugnant, non tantum rationem de ea poscunt; utile et congruum videtur per rationes eam astruere et modo inquisitivo et ratiocinando procedere: ergo etc.

2. Item, Richardus de sancto Victore in libro de Trinitate⁷: « Credo sine dubio, ad quorumlibet

explanationem, quae necesse est esse, non modo probabilia, sed etiam necessaria argumenta non deesse, licet contingat nostram industriam latere ». Ergo cum fides nostra credat necessaria, et illa habeant rationes latentes, et talia indigeant perscrutatione, ut enodentur⁸; patet quod modus perscrutatorius maxime convenit huic scientiae.

3. Item, non est peioris conditionis veritas fidei nostrae quam aliae veritates; sed in aliis veritatibus ita est, quod omnis, quae potest per rationem impugnari, potest et debet per rationem defendi: ergo pari ratione et veritas fidei nostrae.

4. Item, non est modo fides nostra peioris conditionis quam in principio; sed in principio, quando impugnabatur per falsa miracula magorum, defendebatur per vera Sanctorum: ergo cum modo impugnetur per falsa argumenta haereticorum, debet defendi per vera argumenta doctorum.

CONCLUSIO.

Modus procedendi perscrutatorius sive ratiocinativus convenit huic doctrinae, cum valeat ad confundendum adversarios fidei, ad fovendum infirmos in fide, ad delectandum perfectos.

RESPONDEO: Dicendum, quod modus perscrutatorius convenit huic doctrinae sive libro. Cum enim finis imponat necessitatem his quae sunt ad finem; quia, sicut dicit Philosophus⁹: « Serra est dentata, quia est ad secandum »; sic iste liber, quia est ad promotionem fidei, habet modum inquisitivum. Modus enim ratiocinativus sive inquisitivus valet ad fidei promotionem, et hoc tripliciter secun-

¹ Cod. R propositionem maiorem sic exhibet: *modus procedendi in scientia debet convenire scientiae*.

² Nullius mss. auctoritate ponit Vat. *primo Ethicorum*. Lectio mss. confirmatur codice lat. 6569 Bibliothecae Regalis Parisiensis, qui continet Aristotelis Ethicam in duas partes distributam. Prima pars comprehendit *primum* Ethicorum librum estque translationis graeco-latinae, uti ex verbo *proheresis*, quod tam in principio occurrit, colligitur. Haec pars intulatur *Ethica nova*. Secunda pars complectitur *secundum et tertium* Ethicorum librum et vocatur *Ethica vetus*. Vide Jourdain: *Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote*, pag. 179, ubi et de hac *Ethica veteri* adiungitur: Non videtur mihi, quod haec translatio sit aetatis multum antiquioris. Ibidem citatur alia graeco-latina translatio Ethicorum, quae in operibus S. Thomae sub nomine *Translatio vetus* invenitur, in eaque (II. c. 2.) locus a S. Bonaventura allegatus sic exhibetur: Sermones sunt expetendi secundum materiam. Similis locus habetur quidem I. Ethic. c. 3, qui tamen etiam in eit. antiqua translatione aliis verbis exhibetur: Dicitur autem utique sufficienter, si secundum subiectam materiam manifestetur. — Mox Vat., refragantibus mss. et ed. 1 pro *sed credibile* non ita bene *et credibile*, quia est minor subsumta. In hac propositione forsitan respicitur illud Dionysii de Div. Nom. c. 1: Eius quidem (Divinitatis) scientia et contemplatio omnibus invia est.

³ Infra in Prologo.

⁴ Homil. 26. in Evang.

⁵ Quoad hunc textum Ambrosii notamus, quod ipse tam in mss. quam in Vat. exhibetur sub nomine *Hieronimi*, at falso; non enim in operibus S. Hieronymi habetur, sed in Ambrosii libro I. de Fide c. 13. n. 84. his verbis profertur: Aufer argumenta, ubi fides quaeritur... non creditur philosophis, creditur piscatoribus; non creditur dialecticis, creditur publicanis. — In quo textu Vat., non consentientibus antiquioribus mss. et ed. 1, ante *piscatoribus* ponit *pastoribus* et.

⁶ Vers. 15, ubi Vulgata legit: Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quae in vobis est spe. — Mox lectionem Vat. *utique* pro *non tantum*, in qua et constructio propositionis perturbatur et sensus ipsius non integre redditur, emendamus ex fere omnibus mss. (aliqui ut II ff falso habent *non tamen*) et ed. 1. Cod. B vero bene explicans aliorum codd. lectionem ponit *et non tantum*. Mox cod. R non ita bene *eos instruere* loco *eam astruere*; et immediate post ex codd. AFGHIRST etc. cum ed. 1 *inquisitivo* pro *inquisitorio* substituimus.

⁷ Libr. I. c. 4. — Vat., reluctantibus mss. et ed. 1, circa initium huius textus omittit relativum *quae* et verbum *est*, quibus omissis sensus omnino perturbatur.

⁸ Plures codd. ut MPZ cum ed. 1 *enucleantur*.

⁹ Aristot., II. Phys. in fine, text. 92, ubi legitur: Haec autem (divisio sive sectio) non erit, nisi serra habeat dentes tales. Et I. de Partib. animal. c. 5: Non enim sectio serrae gratia facta est, sed serra sectionis gratia.

dum tria genera hominum. Quidam enim sunt fidei *adversarii*, quidam sunt in fide *infirmi*, quidam vero *perfecti*.

Modus inquisitivus valet *primo ad confundendum adversarios*. Unde Augustinus primo de Trinitate¹: Adversus garrulos ratiocinatores elatiores quam capaciores rationibus catholicis et similitudinibus congruis ad defensionem et assertionem fidei est utendum. *Secundo* valet *ad fovendum infirmos*. Sicut enim Deus caritatem infirmorum fovet per beneficia temporalia, sic fidem infirmorum fovet² per argumenta probabilia. Si enim infirmi viderent, rationes ad fidei probabilitatem deficere et ad oppositum abundare, nullus persisteret. *Tertio* valet *ad delectandum perfectos*. Miro enim modo anima delectatur in intelligendo quod perfecta fide credit. Unde Bernardus³: « Nihil libentius intelligimus, quam quod iam fide credimus ».

1. 2. 3. Quod ergo obiicitur in contrarium, dicendum, quod omnes illae auctoritates intelliguntur de perscrutatione curiosa, non de perscrutatione studiosa. Nam ipse Dominus dixit Iudaeis, Ioannis quinto⁴: *Scrutamini scripturas* etc.

4. Quod obiicitur, quod iste⁵ modus non competit sacrae Scripturae; dicendum ad hoc, quod liber iste ad sacram Scripturam reducitur per modum cuiusdam subalternationis, non partis principalis; similiter et libri doctorum, qui sunt ad fidei defensionem. Quod patet sic: quia non *quaelibet* determinatio trahens in partem facit subalternationem scientiae, sed determinatio quodam modo *distrahens*⁶. Nam scientia de linea recta non dicitur subalternari geometriae, sed scientia de linea visuali, quoniam haec determinatio quodam modo trahit ad

alia principia. Quoniam igitur sacra Scriptura est de credibili ut credibili⁷, hic est de credibili ut facto intelligibili, et haec determinatio *distrahit* — « nam quod credimus debemus auctoritati, et quod intelligimus, rationi » — hinc est, quod sicut alius modus certitudinis est in scientia superiori et inferiori, ita alius modus certitudinis est in sacra Scriptura et alius in hoc libro, et ideo alius modus procedendi. Et sicut scientia subalternata, ubi deficit, redit ad certitudinem scientiae subalternantis, quae maior est; sic etiam, cum Magistro deficit certitudo rationis, recurrit ad auctoritatis certitudinem⁸ sacrae Scripturae, quae excedit omnem certitudinem rationis.

5. Quod tu obiicis, quod¹⁰ debet convenire *materiae*; dicendum, quod convenit. Et quod obiicitur, quod credibile est supra rationem; verum est, supra rationem quantum ad *scientiam acquisitam*¹¹, sed non supra rationem *elevatam per fidem* et per donum scientiae et intellectus. Fides enim elevat ad assentiendum; scientia et intellectus elevat ad ea quae credita sunt intelligendum.

6. Quod obiicitur, quod¹² non convenit *fini*, quia evacuat meritum; dicendum, quod, quando assentitur propter se rationi, tunc aufertur locus fidei, quia in anima hominis dominatur violentia rationis. Sed quando fides non assentit propter rationem, sed propter amorem eius cui assentit, desiderat habere rationes; tunc non evacuat ratio humana meritum, sed auget solatium. Et primo modo intelligit¹³ Hieronymus, quod non sunt inducenda argumenta dialectica, quibus homo principaliter innitatur, quia innitendum est auctoritati principaliter quam rationi.

¹ Cap. 2, ubi dicitur: Istis garrulis ratiocinatoribus, elatioribus quam capacioribus atque ideo morbo periculosiore laborantibus, sic fortasse serviemus, ut inveniant aliquid, unde dubitare non possint. — Vat. contra mss. et ed. 1 in hoc textu post *ratiocinatoribus* addit *magis*.

² Cod. K hic addit *quis*, sed non bene, ut videtur.

³ Libr. V. de Consid. c. 3. in fine: Nil autem malumus scire, quam quae fide iam scimus.

⁴ Vers. 39.

⁵ Substituimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *iste* pro *ille*.

⁶ Id est, quae rem ad alium conceptum vel ad alia principia specialia trahit.

⁷ Ita antiquiores mss. (quorum aliqui ut AFGPQ ee cum ed. 1 ante *credibili* repetunt praepositionem *de*) contra Vat., quae habet *credibile*. — Mox per demonstrativum *hic* intelligitur liber Sententiarum. Cod. B addit *vero*, cod. O habet *haec autem scientia* loco *hic*. Dein cod. F pro *facto* ponit *ratione*.

⁸ August. de Utilit. credendi c. 11. n. 25: Quod intelligimus igitur debemus rationi, quod credimus auctoritati. In quo textu plures codd. ut FGHT etc. cum Vat. *debetur* pro *debemus*.

⁹ Vat. cum recentiori cod. cc, omittendo *certitudinem*, legit *auctoritates*; codd. BLNOT ee lectionem Vat. servantes addunt *et ad certitudinem*; codd. autem CDFMPQUWXZ aa bb exhibent lectionem in textum receptam, quam praeferi-

mus eo, quod in ipsa duae species certitudinis, scilicet *auctoritatis* et *rationis*, distinctiori modo exhibentur.

¹⁰ Supple: *modus*, quod Vat. sola addit. — Cod. R *obiicitur* loco *tu obiicis*.

¹¹ Hoc est, habitam investigatione naturalis rationis et modo naturali, qui secundum Scholasticos a via sensus et experientiae incipit. Huic scientiae opponitur scientia infusa, sub qua continetur cognitio fidei, utpote quae tam respectu obiecti cogniti, quam respectu modi cognoscendi homini immediate a Deo praestatur. Cfr. III. Sent. d. 35. q. 2. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 hic addit *per rationem evidentem*, quam additionem tamen nimis arctam iudicamus; certum siquidem est quod ratio, nisi elevetur per donum fidei, ad stricte credibilium cognitionem ne quidem *probabilem* pertingere non possit. Melius cod. K pro *ad scientiam acquisitam* ponit *ratio in se consideratur*. — Mox plurimi codd. ABCDFGILMPQSTVXY ee *sapientiae* loco *scientiae*, quod tamen ex subnexis improbat.

¹² Supple: *modus* iste. — Mox ad idem subiectum propositionis servandum fide multorum mss. AFGIKRST etc. et ed. 1 praeferrimus *evacuat* passivo *evacuatur*, quod habet Vat.

¹³ Faventibus mss. et ed. 1, removimus additionem Vat. *Gregorius similiter et*, quae additio, sicuti iacet, omitta scil. qualibet interpunctione, erronea est, quia quae sequuntur non respiciunt verba Gregorii, sed solummodo Hieronymi. Cod. D post *intelligit* adiungit particulam *et*.

SCHOLIION.

I. In solut. *ad 4.* S. Doctor tangit aliam quaestionem, utrum scilicet theologia sit *scientia subalternata*, de qua scholae Scoti et D. Thomae dissentiunt, quatenus eius subalternatio intelligitur respectu *theologiae beatorum*. Scotus enim negativam sententiam tenet, sumendo *subalternationem* in sensu stricto cum omnibus conditionibus, quas requirit Aristoteles (I. Poster. c. 10.); S. Thom. vero (S. I. q. 1. a. 2.) subalternationem aliquam admittit. Seraphicus autem hic loquitur tantum de subalternatione relate ad *s. Scripturam* et in hac solutione omnino concordat cum S. Thoma (S. I. q. 1. a. 2.), Scoto (hic Prolog. q. 4. et 5.) aliisque doctoribus. — De subalternatione respectu theologiae *beatorum* cfr. Scot., I. Report. Prolog. q. 3. a. 3. quaestiunc. 4; I. Sent. Prolog. q. 4. 5. — S. Thom., S. I. q. 4. a. 2. cum Comment. Caietani. — B. Albert., I. Sent. d. 1. a. 4. ad ult. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 1. et 5. — Egid. R., I. Sent. Prolog. p. 1. princ. 2. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 7. q. 4. et seqq. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 7. et 8.

II. Cum dicitur in solut. *ad 6.*: Quando assentitur propter se rationi; sensus est: quando homo non habet voluntatem ali-

quid credendi nisi propter rationem convincentem. Cfr. Sent. d. 24. a. 2. q. 1. ad 2. et 5. — Notabilis est forma locutionis: « In anima hominis *dominatur violentia rationis* ». Ratio enim humana, quae se intra suos limites angustos claudendo influxum primae veritatis reiicit legitimoque suo Domino obsequium denegat, iusto iudicio condemnatur, ut sub iugo erroris servire debeat.

III. In solutione ipsius quaestionis omnes doctores satis consentiunt, et plurima hic dicta confirmantur Conc. Vaticano cap. IV. de fide cath. — Bonav. Breviloq. Prooem.; Comment. in Evang. S. Ioannis, Prolog. n. 10. (in I. tom. Suppl. Bonelli). — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 3. a. 4. — Scot., I. Sent. Prolog. q. 3. in fine; II. Sent. d. 1. q. 4. — S. Thom., I. Sent. Prolog. q. 1. a. 5; S. I. q. 1. a. 8. — B. Albert., S. p. I. tr. 1. q. 5; I. Sent. d. 1. a. 5. — Petr. a Tar., I. Sent. Prolog. a. 6. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 7. — Henr. Gand., S. a. 14. q. 2; a. 8. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. Prolog. q. 3. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 1. — Gabr. Biel, I. Sent. Prolog. q. 7.

QUAESTIO III.

Utrum hic liber sive theologia sit contemplationis gratia, an ut boni fiamus, sive utrum sit scientia speculativa, an practica.

Tertio quaeritur¹ de causa *finali*. Et cum dictum sit, quod liber iste est ad revelandum abscondita, quaeritur, utrum opus hoc sit contemplationis gratia, vel ut boni fiamus. Et quod sit, ut boni fiamus, videtur sic.

Fundamenta. 1. Omnis doctrina, quae est de his, sine quorum cognitione non contingit recte vivere, est, ut boni fiamus; sed iste liber est ad cognitionem verae² fidei, sine qua *impossibile est placere Deo* nec recte vivere, ut dicitur ad Hebraeos undecimo³: ergo iste liber est, ut boni fiamus.

2. Item, omnis doctrina, quae convenit cum *virtute* in obiecto, est, ut boni fiamus; haec per se manifesta est; sed haec doctrina convenit cum fide in obiecto, quia est de credibili, de quo etiam est fides sive in quo: ergo etc.

3. Item, doctrina particularis convenit cum totali in *fine*; sed finis totalis Scripturae sacrae non

est tantum, ut fiamus boni, sed etiam ut fiamus beati; et beatitudo est optimum: ergo finis istius scientiae est, ut boni fiamus.

CONTRA: 1. Magister dicit in littera⁴, quod finis sive intentio sua « est theologicarum inquisitionum abdita pandere »; sed hoc pertinet ad eum, cuius finis est speculatio: ergo etc.

Ad oppositum.

2. Item, scientia, quae est, ut boni fiamus, pertinet ad mores; sed cum theologia sit de fide⁵ et moribus, liber autem iste de his quae spectant ad fidem, non de his quae spectant ad mores: ergo opus hoc non est, ut boni fiamus.

3. Item, omnis scientia, quae est, ut boni fiamus, est practica; sed omnis talis est de his quae sunt ab opere nostro⁶; sed haec non est de his quae sunt ab opere nostro, sed a Deo: ergo est contemplationis gratia, non ut boni fiamus.

¹ Vat. proprio Marte omittit *Tertio quaeritur*.

² Ita plures codd. ut A I K T X etc. cum ed. 1 contra Vat., quae habet *nostrae*; praefertur lectionem codd., utpote quae est S. Doctori familiarior et planius exprimit praerequisitum ad recte vivendum.

³ Vers. 6.

⁴ In Prolog. vide infra.

⁵ Substituimus particulam *et* pro *non de*. Dubium quidem non leve hac in re ingerebatur nobis eo, quod, cum Scholasticorum tempore theologia communiter dicta contineretur compendiose in libro Sententiarum, sicuti de isto libro statim subiicitur, quod sit *de his quae spectant ad fidem, non de his quae spectant ad mores*, ita etiam de theologia dicendum sit, quod sit *de fide, non de moribus*. Sed consentientibus omnibus mss.

et ed. 1, lectionem Vat. mutavimus; qua mutatione supposita, *theologia* largiori sensu accipienda est, quatenus diversas complectitur disciplinas. — Mox plures codd. inter quos et cod. T cum ed. 1 post *iste* addunt *est*.

⁶ Duabus his propositionibus consimiles habet Aristot., II. Ethic. c. 2: Quoniam praesens tractatio (Ethicae) non est speculationis causa, quemadmodum aliae; non enim fit, ut cognoscamus, quid sit virtus, sed ut boni efficiamur. Et II. Metaph. text. 3. (I. brevior. c. 4.): Speculativae etenim (scientiae) finis veritas, practicae autem opus. — Secundum huius argumenti propositionem cod. K ita exhibet: *et omnis scientia practica est de his quae sunt ab opere nostro, non a Deo: sed ista scientia non est etc.*

CONCLUSIO.

Scientia theologica est habitus affectivus et medius inter speculativum et practicum, et pro fine habet tum contemplationem, tum ut boni fiamus, et quidem principaliter, ut boni fiamus.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum notandum est, quod perfectibile a scientia est intellectus noster.¹ Hunc autem contingit considerare tripliciter, scilicet *in se*, vel prout extenditur *ad affectum*, vel prout extenditur *ad opus*. Extenditur autem intellectus per modum dictantis et regulantis. Secundum hunc triplicem statum, quia² errare potest, habet triplicem *habitus directivum*. Nam si consideremus intellectum *in se*, sic est proprie speculativus et perficitur ab habitu, qui est contemplationis gratia, qui³ dicitur *scientia speculativa*. Si autem consideremus ipsum ut natum extendi *ad opus*, sic perficitur ab habitu, qui est, ut boni fiamus; et hic est *scientia practica* sive moralis. Si autem medio modo consideretur ut natus⁴ extendi

ad affectum, sic perficitur ab habitu medio inter pure speculativum et practicum, qui complectitur utrumque; et hic habitus dicitur *sapientia*, quae simul dicit cognitionem et affectum: *Sapientia enim doctrinae est secundum nomen eius*, Ecclesiastici sexto.⁵ Unde hic est contemplationis gratia, et ut boni fiamus, principaliter tamen, ut boni fiamus.

Talis est cognitio tradita in hoc libro. Nam cognitio haec iuvat fidem, et fides sic est in intellectu, ut, quantum est de sui ratione, nata sit movere affectum⁶. Et hoc patet. Nam haec cognitio, quod Christus pro nobis mortuus est, et consimiles, nisi sit homo peccator et durus, movet ad amorem; non sic ista: quod diameter est asymeter costae⁷.

Concedendum ergo, quod est, ut boni fiamus.

1. Quod obiicitur, quod⁸ est ad pandendum abscondita; dicendum, quod ibi non est status, quia illa revelatio ordinat ad affectum.

2. 3. Quod obiicitur, quod non est de moribus nec de his quae sunt ab opere nostro; iam patet responsio ad illud⁹, quia ipse loquitur de illa quae proprie est, ut boni fiamus, ut de practica.

SCHOLION.

I. Haec quaestio communiter sic proponitur: utrum theologia sit speculativa, an practica? Attamen, stricte loquendo, inter hunc et illum loquendi modum est differentia. Nam *proprie practica* est notitia, quae per se est ordinabilis ad *operationem*; et in hoc sensu S. Doctor negat, theologiam esse practicam (ad 2. et 3.). Sed ut *boni fiamus* per directionem ad *finem ultimum* sive per inflammationem affectus, hoc inter speculativas scientias propriissime convenit theologiae.

II. In corp. tangitur quaestio inter scholasticos agitata, utrum theologia sit *sapientia*, quod communiter affirmatur, cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 1. m. 1. — Scot., I. Sent. Prolog. q. 3. — S. Thom., I. Sent. Prolog. a. 1. q. 3; S. I. q. 1. a. 6. — B.

Albert., I. Sent. d. 1. a. 4. ad 4. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 5. ad 3. — Aegid. R., I. Sent. Prolog. p. 2. q. 1. — Petr. a Tar., I. Sent. Prolog. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 6. q. 2. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 4. in fine.

III. In ipsa solutione quaestionis cum Seraphico Doctore et re et modo loquendi conveniunt Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Aegid. R., Thom. de Argentina. S. Thom. in Commentar. in Sent. loco infra cit. simpliciter dicit: Ergo (scientia sacra) non est practica, sed speculativa; in Summa vero: Comprehendit sub se utrumque, magis vero est speculativa quam practica. Haec ultima solutio parum distat a doctrina Seraphici, quod patet sic.

¹ Hoc est, intellectus est subiectum aptum perfici a scientia. — Vat., refragantibus mss. et ed. 1, ponendo *perfectibilis* transponit verba *a scientia* post *noster*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, transponendo *quia* cum praefixa particula *et*, in principio huius propositionis aliquantulum respectum considerationis immutat. — Mox cod. X *perfectivum* pro *directivum*, et plures codd. ut C F G L R S etc. corrupte *ductivum*.

³ Vat. minus bene *quae*. Simile recurrit in sequenti propositione, in qua Vat. habet *haec* pro *hic*; utrobique tamen contra maiorem partem mss. ut A C F G H K M P Q S T U W Z c c e e f f et ed. 1.

⁴ Codd. K et Z, sicuti in praecedentibus, *consideremus ut natum*. — Mox ex mss. et ed. 1, 2, 3, 6 castigavimus mendum Vat. *legentis effectum* pro *affectum*.

⁵ Vers. 23, ubi Vulgata transponit *est* post *nomen*. — Sensus est: sapientia secundum etymologiam tempore S. Doctoris communiter receptam idem est ac *sapida scientia*, sive *scientia*, quae dat *saporem*. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 1. m. 1; S. Bonav., III. Sent. d. 35. q. 1. — Paulo supra ante *simul* Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *quia* loco *quae*. — In principio sequentis propositionis sub demonstrativo *hic* subaudi *habitus*; ed. 1 habet *haec*, quod refertur ad *sapientia*. — Mox cod. K cum ed. 1 satis bene *principaliter* loco *principaliter*.

⁶ Codd. I et T *et fides licet sit in intellectu, tamen quantum est de sui ratione, nata est movere affectum*; lectio non spernenda. — Mox cod. X pro *Et hoc* ponit *Quod sic*. Dein ex fere omnibus mss. et ed. 1 hic restituimus particulam *quod*, quae deest in Vat.; sed modo loquendi Scholasticorum magis congruit; e contra paulo infra post *amorem* expunximus fide mss. et ed. 1 in Vat. addita verba *et devotionem*.

⁷ Id est, diameter quadrati est incommensurabilis lateri, quae sententia occurrit in IV. Phys. Aristot., ubi iuxta antiquam versionem impressam Venetiis 1489 studio Bernardino de Tridino, textu 120. (ed. Paris. c. 12.) sic legitur: Quoniam neque quod non est, erit in tempore, ut quaecumque non contingunt aliter esse, sicut diametrum esse lateri symetrum. Et ibidem iuxta translationem arabico-latinam: Illud quod impossibile est, ut sit aliter, ut diametrum esse symetrum costae (τὴν διάμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ σύμμετρον.). Pro quo textu in Vat. habetur *circulus vincit diametrum*, sed obstant codd. et ed. 1.

⁸ Subaudi hic et in principio sequentis responsionis: liber iste, vel, scientia praesentis libri.

⁹ Vat. contra mss. et sex primas edd., perturbata propositionis constructione, habet *duo ultima* pro *illud*. Immediate post plures codd. ut C F H L O Q etc. minus bene *quod* loco *quia*. — Mox post *illa* supple cum Vat. *scientia*.

1. Uterque admittit praeter scientiam speculativam et practicum in tertium membrum, quod simul utrumque continet. Licet Scotus Prolog. q. 1. de hac divisione male sentiat, tamen fere ab omnibus et rationabiliter admittitur et bene defenditur ab Aegid. Rom. loc. cit. Ita habitus theologiae scientiae, cum sit superioris ordinis, quia fundatur in principiis fidei, quae imperatur a voluntate et involvit inclinationem in Deum, videtur esse eminenter speculativus et aliquo modo practicus: habet enim virtutem et intellectum illuminandi et affectum inflammandi. Unde saltem in sensu largo haec scientia potest appellari practica, licet ex parte *objecti* non immediate dirigat operationem, quia ex parte *finis* de sui ratione inclinatur ad amorem Dei. Pro explicatione servire potest III. Sent. d. 23. a. 1. q. 2. in corp.

2. Si S. Thomas dicit, quod theologia sit magis speculativa quam practica, hoc verum est, si consideratur ex parte *objecti*; et hanc rationem etiam S. Bonaventura satis innuit, cum in solut. ad 2. et 3. neget, quod haec scientia sit practica in

sensu stricto. Si vero Seraphicus affirmat, quod sit « principaliter, ut boni flamus », hoc iterum verissimum est, si spectatur eius *finis*, qui certe magis est, ut boni flamus, quam ut tantum divina speculemur.

3. S. Bonaventura hic theologiam expresse non nominat scientiam *affectivam*: tamen tertium membrum divisionis, quod speculativum et practicum in se complectitur, non inepte cum B. Alberto aliisque antiquis hoc vocabulo distingui potest, attendendo finem principalem, qui est caritas in affectu. Nam a fine principali aliqua res nomen bene sortiri potest. — De duplici genere cognitionis, scil. speculationis et devotionis, cfr. III. Sent. d. 35. q. 4.

IV. De tota quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 1. m. 1. et 2. — Scot., I. Sent. Prolog. q. 4. — S. Thom., I. Sent. Prolog. q. 1. a. 3; S. I. q. 1. a. 4. — B. Albert., S. p. I. tr. 1. q. 3. m. 3; I. Sent. d. 1. a. 4. — Petr. a Tar., I. Sent. Prolog. a. 4. — Richard. a Med., Prolog. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 8. q. 3. et seqq. — Dionys. Carth., I. Sent. prolog. q. 2. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 6. — Biel, I. Sent. Prolog. q. 42.

QUESTIO IV.

Quae sit causa efficiens sive auctor huius libri.

Postremo ad maiorem evidentiam potest quaeri¹ de causa *efficiente*. Et dicitur fuisse Magister Petrus Lombardus, Parisiensis Episcopus. Sed quod non debeat dici *auctor* huius libri, videtur².

1. Ille solus dicendus est auctor libri, qui est doctor sive auctor doctrinae; sed, sicut dicit Augustinus in libro de Magistro³: « Solus Christus est doctor »: ergo solus debet dici huius libri auctor.

2. Item, sicut dicit Philosophus in Ethica veteri⁴: « Non quicumque facit grammaticalia vel musicalia, debet dici grammaticus vel musicus, utpote si faciat casu, vel fortuna, vel alio supponente sive dicente »; sed Magister hoc opus composuit ex aliena doctrina, sicut ipse dicit in littera⁵, quod « in hoc opere maiorum exempla doctrinamque reperies »: ergo non debet dici auctor.

Si tu dicis⁶, quod non tantum hic est doctrina Sanctorum, sed etiam sua, ratione cuius debet dici auctor; *contra*: « A maiori et digniori debet fieri denominatio⁷ »; sed Magister dicit, quod « pauperis vox sua insonuit, et tunc a paternis limitibus

non discessit »: ergo non deberet iste liber dici esse Magistri.

CONTRA: Constat quod Deus hoc opus non Fundam scripsit digito suo, ergo habuit alium, creatum auctorem⁸; sed non est dare alium nisi Magistrum.

Item, si auctoritas Magistri in hac causa recipitur, ipse dicit in littera⁹: « In multo labore et sudore hoc volumen, Deo praestante, compegimus »: ergo videtur, quod ipse fuit auctor praesentis libri.

CONCLUSIO.

Petrus Lombardus, Episcopus Parisiensis, est auctor huius libri.

RESPONDEO: Ad intelligentiam dictorum notandum, quod quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena¹⁰, nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo; et iste *compiler* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena

¹ Suffragante nullo codice, Vat., omissis praecedentibus verbis, incipit ab istis: *De causa*.

² Vat. adiungit *sic*, quod tamen deest in mss. et sex primis edd.

³ Colligitur ex c. 14. Cfr. etiam Expos. in Epist. I. S. Ioan. Tract. 4.

⁴ Verba Aristotelis (II. Ethic. c. 4.) iuxta antiquam translationem in operibus S. Thomae (Parmae 1867) sunt: Vel neque in artibus ita (res) se habet? Contingit enim grammaticum quid facere a casu et alio supposito; tunc igitur grammaticus, si grammaticum quid faciat et grammaticae. — Vide supra q. 2. arg. 3. ad opp. — Vat. sola post Ethica omittit *veteri*. — Codd. ILNOVX *vel docente* pro *sive dicente*.

⁵ In Prologo. — Ex mss. et sex primis edd. substituimus *sicut* loco *nam* et mox supplevimus omissum *quod*.

⁶ Plures codd. AHKT etc. *dicas*.

⁷ Aristot., II. de Anima text. 49. (c. 4.): *A fine appellari omnia iustum est*. Finem autem Aristot. diversis in locis (II. Phys. text. 23. et V. Metaph. text. 3.) dicit esse *optimum rei*. — Verba

Magistri mox citata vide infra in Prologo. Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 in prima parte verborum Magistri post *quod* addit *si* et ultimam eorum partem ita exhibet: *non tamen a paternis limitibus discessit*. Sed notandum, quod S. Doctor saepe saepius verba sive Magistri sive S. Patrum non verbotenus, sed tantum ad sensum recitet. — Mox ex pluribus codd. CFGIKL RST etc. *deberet* posuimus pro *debet*.

⁸ Vat. cum recentiori cod. cc, omissis *creatum*, non bene habet *doctorem* pro *auctorem*, antiquioribus mss. et ed. 4 reluctantibus.

⁹ In Prologo; vide infra. — In prima propositione huius argumenti post *Item* ex antiquioribus mss. et ed. 4 adiecimus *si* et dein substituimus *causa* pro *parte*, quae lectio iam ex isto adagio: Nemo in propria causa est iudex, praefenda videtur. — Mox post *recipitur* in Vat. additur *ideo cum*, quod abest a mss. et ed. 1.

¹⁰ Vat. et recentior cod. cc non cohaerenter cum consequentibus habent *alienam materiam*, obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 1.

tamquam principalia, et sua tamquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur *commentator*, non auctor¹. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tamquam principalia, aliena tamquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici *auctor*. Talis fuit Magister, qui² sententias suas ponit et Patrum sententiis confirmat. Unde vere debet dici auctor huius libri.

1. Quod ergo obiicitur, quod solus Christus est doctor et auctor; dicendum, quod sicut dicit Augustinus in libro de Doctrina christiana³, docere est dupliciter, sicut dicitur dupliciter aliquis facere videre. Aliter enim facit videre qui visum restituit, aliter, qui visibile digito ostendit; et⁴ primum facit Deus, secundum homo. Similiter aliter docet qui scientiam, quam habet in anima⁵, verbo vel scripto offert vel ostendit, aliter, qui habitum scientiae im-

primit; uterque tamen dicitur doctor et auctor, sed Deus principalius; sic⁶ in proposito.

2. Quod obiicitur, quod fecit⁷ librum, alio supponente: dicendum, quod non ideo dicitur facere aliquis, supponente alio, quia⁸ ab alio didicit — tunc enim pauci essent doctores vel grammatici — sed si omnino scientia eius dependet ab alio, ita quod non habet habitum intra, sicut illi qui faciunt bonum latinum, quia alii eis⁹ dixerunt, sed ipsi ignorant artem; hoc modo non fuit Magister. Nam a scientia, quam acquisierat longo tempore vel labore, hoc opus composuit et per doctrinas Patrum suas sententias¹⁰ confirmavit. Et quod sunt ibi multa dicta aliorum, hoc non tollit Magistro auctoritatem, sed potius eius auctoritatem confirmat¹¹ et humilitatem commendat.

¹ Sequimur codd. RTX ee addendo *non auctor*, quae lectio et ex se et ex subnexis probatur, insuper ex falsa lectione multorum codd. ut ABFHIMVWYZ aa bb cc ff cum ed. 1 *et auctor* confirmatur.

² Fide mss. et ed. 1 mutavimus *quoniam* in *qui*. Mox plures codd. ut FHIOTU aa et ed. 1 *per Patrum sententias*.

³ In Prooemio, ubi haec Augustini sententia quoad sensum verborum invenitur.

⁴ In Vat. deest particula *et* a mss. et ed. 1 exhibita.

⁵ Falsam lectionem Vat. et cod. cc *alium* pro *anima* emendamus ope aliorum mss. et ed. 1.

⁶ Substituimus ex codd. DFHR aa ee et ed. 1 *sic* loco *sicut*; quae lectio sincerior nobis videtur eo, quod per particulam *sic* applicatio generalium principiorum in praecedentibus nondum facta, sed iam facienda melius indicatur. Codd. D ee et ed. 1 addunt *est*.

⁷ Subaudi: Magister.

⁸ Codd. BCDGHKOSUV ee ff cum ed. 1 *qui* pro *quia*, Cod. A *quae*, sed non bene propter superius positum *non ideo*. Paulo post Vat. contra mss. et ed. 1 *dependeat* pro *dependet* et *habeat* loco *habet*.

⁹ Lapsus librariorum in Vat. *ei* pro *eis* emendavimus; paulo post reposuimus *fuit* loco *fecit librum istum* auctoritate mss. et ed. 1.

¹⁰ Codd. FOX *per doctrinas et Patrum sententias*; lectio non spernenda, a qua codd. HSV et ed. 1 in eo tantum discedunt, quod omittant particulam *et*. Cod. R *per catholicas Patrum sententias*.

¹¹ Non ita bene Vat. cum recentiori cod. cc omittit *confirmat*, quod tamen in antiquioribus mss. et ed. 1 habetur.

PROLOGUS MAGISTRI IN LIBROS SENTENTIARUM¹.

Amor catho-
licae verita-
tis, et odium
haereticae
pravitatis
Magistrum
movent ad
aggredien-
dum hoc
opus.

Cupientes aliquid de penuria ac tenuitate nostra cum paupereula in gazophylacium Domini mittere², ardua scandere, opus ultra vires nostras agere praesumsimus, consummationis fiduciam laborisque mercedem in Samaritano³ statuantes, qui, prolatis in curationem semivivi duobus denariis, supereroganti cuncta reddere professus est. Delectat nos veritas pollicentis, sed terret immensitas laboris: desiderium hortatur proficiendi, sed dehortatur infirmitas deficiendi, quam vincit zelus domus Dei. « Quo⁴ inardescentes, fidem nostram adversus errores carnalium atque animalium hominum » Davidicae turris clypeis munire vel potius munitam ostendere ac theologiarum inquisitionum abdita aperire nec non et sacramentorum ecclesiasticorum pro modico⁵ intelligentiae nostrae notitiam tradere studuimus, « non valentes studiosorum fratrum

votis iure resistere, eorum in Christo laudabilibus studiis lingua ac stilo nos servire flagitantium, quas bigas in nobis agitat Christi caritas⁶ ».

« Qnamvis⁷ non ambigamus, omnem humani eloquii sermonem calumniae atque contradictioni aemulorum semper fuisse obnoxium, quia, dissentientibus voluntatum motibus, dissentiens quoque fit animorum sensus », « ut, cum omne dictum veri ratione perfectum sit, tamen, dum aliud aliis aut videtur aut complacet, veritati vel non intellectae vel offendentis⁸ impietatis error obnitatur, ac voluntatis invidia resultet », « quam *Deus huius saeculi operatur* in illis *diffidentiae filiis*⁹, qui non rationi voluntatem subiiciunt nec doctrinae studium impendunt, sed his quae somniarunt sapientiae verba coaptare nituntur, non veri, sed placiti rationem sectantes, quos iniqua voluntas non ad intelligentiam

¹ Editiones et codices, quos contulimus, aut omittunt hanc epigraphem, aut varie exhibent; cumque non sibi constent, nihil est cur in ea aliquid immutemus. Editores Vaticani, editionem 2 secuti, hunc prologum in tres partes diviserunt, singulas singulis titulis distinguentes, at contra fidem omnium codicum nec non aliarum editionum, quorum auctoritate divisionem sustulimus, titulis contractis et in marginem reiectis. Ipse S. Bonaventura in Commentario hunc prologum in duas partes principales dispertit in margine notatas.

² Respicitur illud Luc. 21, 2; et Marc. 12, 42. — Mox post verbum *scandere* in sola ed. 8 additur coniunctio *et*.

³ Alluditur ad Luc. 10, 35.

⁴ Haec verba, paucis mutatis vel transpositis a Magistro, ita leguntur apud August. III. de Trin. n. 1: « Pro studio, quo fidem nostram adversus errorem carnalium et animalium hominum muniri inardesco, necesse est me pati ». Omnes codd. et edd. cum. Vat. legunt *atque pro et. Errorem* vero pro *errores* habet cum Augustino etiam ed. 2, quam tamen, contradicentibus omnibus codd. ceterisque edd., sequi non licet, cum perfamiliares fuerit Magistro verba, quae aliunde accipit, in usum suum mutare, ea per varios casus inflectendo, transponendo et minuendo, vel de suo alia interponendo et addendo. Quod non semel lectoribus observandi occasionem dabimus.

⁵ Cod B cum omnibus edd. legit *pro modulo*, refragantibus Codd. A C D E cum aliis plurimis, quos Florentiae et Pataviae consulimus. In cod. D manus altera saeculi XV. scripsit ad marginem *pro modulo*: glossema, quod forte in aliis mss. a margine in textum irrepsit et inde in editis obtinuit.

⁶ August. loc. cit. « ... fratribus autem non valeam resistere. iure, quo eis servus factus sum, flagitantibus, ut eorum in Christo laudabilibus studiis lingua ac stilo meo, quas bigas in me caritas agitat, maxime serviam ».

⁷ Hilar. de Trin. libr. x. n. 1: « Non est ambiguum, omnem humani eloquii sermonem contradictioni obnoxium semper fuisse: quia dissentientibus voluntatum motibus, dissentiens quoque fit sensus animorum; cum adversantium affectione compugnans, assertionibus his, quibus offenditur, contradicit. Quamvis enim omne dictum veri ratione perfectum sit, tamen, dum aliud aliis aut videtur, aut complacet, patet veritatis sermo adversantium responsioni: quia contra veritatem aut non intellectam aut offendentem vel stultae vel vitiosae voluntatis error obnititur. Immoderata enim est omnis susceptarum voluntatum pertinacia; et inflexo motu adversandi studium persistit, ubi non rationi voluntas subiicitur nec studium doctrinae impenditur, sed his quae volumus rationem conquirimus, et his quae studemus doctrinam coaptamus. Iamque nominis potius quam naturae erit doctrina, quae fingitur: et non iam veri manebit ratio, sed placiti, quam sibi voluntas magis ad defensionem placentium coaptaverit, non quae voluntatis instinctum per intelligentiam veri rationabilis incitabit ». Dein post verba *placentium incitat*, totidem omissis quot attulit, sequentia usque ad *foedere bellant* ex eodem Hilario ibidem n. 2. passim excerptit Magister. Tum ad Hilar. n. 1. rediens, ut pauca illa: *Inter veri namque* usque *tuetur*, accipiat, ubique pro more suo etiam in iis, quae accipit, aliquid demit, mutat interpolatque.

⁸ Vat. male et contra codd. et fere omnes edd. addit *et* ante *impietatis*, et mox legit *obnititur et resultat*.

⁹ II. Cor. 4, 4. et Eph. 2, 2. — Vat. *saeculi huius* pro *huius saeculi*, sed renitentibus omnibus mss. cum edd. 1, 8 atque ipso sacro textu, et mox post *filiis* adiungit *suis* contra codd. et edd. omnes et ipsam Vulgatam, ubi legitur: *operatur in filios diffidentiae*.

veritatis, sed ad defensionem¹ placentium incitat, non desiderantes doceri veritatem, sed ab ea *ad fabulas convertentes auditum*². Quorum professio est magis placita quam docenda conquirere nec docenda desiderare, sed desideratis doctrinam coaptare. *Habent rationem sapientiae in superstitione*³: quia fidei defectionem sequitur hypocrisis mendax, ut sit vel⁴ in verbis pietas, quam amiserit conscientia, ipsamque simulatam pietatem omni⁵ verborum mendacio impiam reddunt, falsae doctrinae institutis fidei sanetitatem corrumpere molientes auriumque pruriginem sub novello sui desiderii dogmate aliis ingerentes, qui contentioni studentes contra veritatem sine foedere bellant». « Inter veri namque assertionem et placiti defensionem pertinax pugna est, dum se et⁶ veritas tenet, et se voluntas erroris tuetur». Horum igitur et⁷ Deo odibilem ecclesiam evertere atque ora oppilare, ne virus nequitiae in alios effundere queant, et lucernam veritatis in candelabro exaltare volentes⁸, in labore multo ac sudore hoc volumen, Deo praestante, compegimus ex testimoniis veritatis in aeternum fundatis, in quatuor libros distinctum.

In quo maiorum exempla doctrinamque reperies⁹, in quo per dominicae fidei sinceram professionem viperae doctrinae fraudulentiam prodidimus, aditum demonstrandae veritatis complexi nec periculo impiae professionis inserti¹⁰, temperato inter utrumque moderamine utentes. Sicubi vero parum vox nostra insonuit¹¹, non a paternis discessit limitibus. « Non igitur debet hic labor cuiquam pigro vel multum docto videri superfluous, cum multis impigris multisque indoctis, inter quos etiam mihi, sit necessarius¹² », brevi volumine complicans Patrum sententias, apposis eorum testimoniis, ut non sit necesse quaerenti librorum numerositatem evolvere, cui brevitatis collecta¹³ quod quaeritur offert sine labore. « In hoc autem tractatu non solum pium lectorem, sed etiam liberum correctorem desidero, maxime ubi profunda versatur veritatis quaestio, quae utinam tot haberet inventores, quot habet contradictores¹⁴ ». Ut autem quod quaeritur facilius occurrat, titulos, quibus singulorum librorum capitula distinguuntur, praemisimus.

Explicit prologus.

INCIPIUNT CAPITULA PRIMI LIBRI SENTENTIARUM¹⁵.

DISTINCTIO I.

CAP. I. Omnis doctrina est de rebus vel de signis.

II. De rebus, quibus fruendum est vel utendum, et de his quae fruuntur et¹⁶ utuntur.

III. Quid sit frui vel¹⁷ uti.

DISTINCTIO II.

CAP. I. De Trinitate et Unitate.

II. Quae fuerit intentio scribentium¹⁸ de Trinitate.

III. Quis ordo sit servandus, cum de Trinitate agitur.

IV. De testimoniis veteris Testamenti, quibus Trinitatis mysterium declaratur.

V. De testimoniis novi Testamenti ad idem pertinentibus.

DISTINCTIO III.

CAP. I. De cognitione Creatoris per creaturas, in quibus Trinitatis vestigium apparet.

II. De imagine et similitudine Trinitatis in anima humana.

III. De similitudine creantis et creatae¹⁹ trinitatis.

IV. De Trinitatis unitate²⁰.

DISTINCTIO IV.

CAP. I. Utrum Deus Pater se Deum genuerit²¹.

II. Utrum Trinitas de uno Deo praedicetur, sicut unus Deus de²² tribus personis.

DISTINCTIO V.

CAP. I. Utrum divina essentia genuerit Filium, vel genita sit a

¹ Solus cod. E hic addit *sibi*.

² II. Tim. 4, 4.

³ Coloss. 2, 23; Vulgata: Quae sunt rationem quidem habentia in superstitione. Ceterae edd. et omnes codd. relativum *quae* supprimunt eiusque loco punctum ferunt post *coaptare*, dum Vat. et ed. 4 legunt *coaptare, quae habent*.

⁴ Vat. omittit *vel*, quod restituimus ex Hilario, ex omnibus codd. et edd., excepta 4. Mox pro *amiserit* legitur *amisit* in cod. D et *amiserat* in ed. 2. Utrumque respuunt cum Hilario ceteri codd. et edd.

⁵ Codd. ABE et edd. 4, 8 male *omnium* pro *omni*.

⁶ Codd. DE hic male praetermittunt particulam *et*.

⁷ Solus cod. D cum edd. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9 omittit *et*. Utraque lectio bona, sed facilius sine *et*.

⁸ Respicitur Matth. 5, 15. — Mox deest *hoc* in codd. ABC et in edd. 1, 8. Deinde codd. DF *et quatuor libris* pro *in quatuor libris*.

⁹ Cod. E *invenies*.

¹⁰ Solummodo Vat. et ed. 4 *incerti* pro *inserti*.

¹¹ Edd. 2, 9, 10 *insonuerit*. Tum cod. B bene post *non* adiungit *tamen*; deinde cod. A *liminibus* pro *limitibus*.

¹² Ex August. de Trin. III. n. 4; quibusdam omissis et nonnullis additis; in quo textu superflue et contra originale codd. ABDE cum edd. 1, 4, 5, 6, 7 post *etiam* addunt *et*.

S. Bonav. — Tom. I.

¹³ In Vat. ac edd. 3, 4, 5, 6, 7, 9 nec non cod. A desideratur *collecta*. Paulo ante legitur *revolvere* pro *evolvere* in ed. 1.

¹⁴ Paulo aliter apud August. ibid. n. 2, cuius integer locus, cum sit brevis, describitur: Sane cum in omnibus litteris meis non solum pium lectorem, sed etiam liberum correctorem desiderem, multo maxime in his, ubi ipsa magnitudo quaestionis, utinam tam multos inventores habere posset, quam multos contradictores habet.

¹⁵ Hanc tabulam exhibemus, adhibitis 19 codicibus mss., quos in Prolegomenis cap. 3. indicavimus. Addidimus autem distinctiones, ad quas referuntur capitula.

¹⁶ Codd. CFPQRST *vel*.

¹⁷ Cod. B *et*. Particula *vel* a scriptoribus sequioris latinitatis crebro usurpatur in sensu copulativo.

¹⁸ Cod. I *scribendi*.

¹⁹ Cod. E *creaturae* et cod. L pro *creantis* habet *creatoris*.

²⁰ Codd. ABGL: De Trinitate *et* Unitate, sed perperam, tum quia eiusmodi titulo inscribitur I. praecedentis dist. capitulum, tum quia in praesenti capitulo agitur praecipue de unitate Trinitatis.

²¹ Codd. GHLM addunt *an alium Deum*.

²² Cod. D *in*, sed male.

Patre, vel de ipsa natus sit Filius, vel Spiritus sanctus procedens¹.

- II. Quod Filius non est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia, sic² et Spiritus sanctus.
- III. Quare Verbum Patris dicatur Filius naturae³.

DISTINCTIO VI.

Utrum Pater voluntate genuerit Filium, an necessitate⁴, et an volens vel nolens sit Deus.

DISTINCTIO VII.

CAP. I. Utrum Pater potuerit⁵ vel voluerit gignere Filium.

- II. An⁶ posse gignere Filium sit aliqua potentia in Patre, quae non sit in Filio.

DISTINCTIO VIII.

CAP. I. De veritate ac proprietate divinae essentiae.

- II. De incommutabilitate eiusdem.
- III. De simplicitate eiusdem.
- IV. De corporali et spiritali creatura, quomodo sit multiplex et non simplex.
- V. Quod⁷ Deus, cum sit simplex, tamen multipliciter dicitur.
- VI. Quod Dei simplicitas nulli praedicamentorum subiicitur.
- VII. Quod Deus abusive dicitur substantia.
- VIII. Quod non est in Deo aliquid, quod non sit Deus.

DISTINCTIO IX.

CAP. I. De distinctione trium personarum.

- II. De coaeternitate Patris et Filii.
- III. De ineffabili et intelligibili⁸ generationis modo.
- IV. Utrum debeat dici: semper gignitur Filius vel semper genitus est.
- V. De obiectionibus haereticorum nitentium probare, Filium non esse coaeternum Patri.

DISTINCTIO X.

CAP. I. De Spiritu sancto, quod⁹ amor Patris et Filii proprie dicitur, cum sit in Trinitate amor, qui est Trinitas, sicut Verbum proprie dicitur sapientia, et tamen tota Trinitas dicitur sapientia.

- II. Quod eadem nomina proprie et universaliter accipiuntur.
- III. Quod Spiritus sanctus sicut Patri et Filio est communis, ita commune nomen habet proprium.

DISTINCTIO XI.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quem tamen Graeci a Filio procedere diffidentur.

- II. De convenientia Latinorum et Graecorum¹⁰ in sensu et differentia in verbis.

DISTINCTIO XII.

CAP. I. Utrum Spiritus sanctus prius¹¹ vel plenius procedat a Patre quam a Filio.

- II. Quod Spiritus sanctus principaliter et proprie dicitur procedere a Patre.

DISTINCTIO XIII.

CAP. I. Quare¹² Spiritus sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genitus, sed tantum procedens.

- II. Cur Filius dicatur procedere, cum Spiritus sanctus non dicatur gigni.
- III. Quod non potest mortalis distinguere inter generationem Filii et processionem Spiritus sancti.
- IV. Utrum Spiritus sanctus debeat dici ingenuus, cum non sit genitus.

DISTINCTIO XIV.

CAP. I. De gemina processione Spiritus sancti, temporali et aeterna.

- II. Quod non solum dona Spiritus sancti, sed etiam ipse Spiritus sanctus¹³ datur hominibus et mittitur.
- III. An¹⁴ viri sancti possint dare Spiritum sanctum.

DISTINCTIO XV.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus a se ipso datur et Filius a se ipso mittitur.

- II. Quomodo intelligenda sit missio utriusque.
- III. Quod a Spiritu sancto etiam¹⁵ Filius sit missus.
- IV. Quod Filius etiam sit datus¹⁶ a se ipso.
- V. Quomodo intelligendum sit illud¹⁷: A me ipso non veni.
- VI. Utrum semel tantum sit missus Filius, an saepe.
- VII. De duobus modis missionis Filii.
- VIII. Quod secundum alterum modum semel sit missus, secundum alterum saepe, et secundum alterum modum dicitur missus in mundum, secundum alterum non.
- IX. Quare Pater non dicitur missus.
- X. Quod Filius et Spiritus sanctus non sunt quasi¹⁸ minores Patre, quia missi.

DISTINCTIO XVI.

CAP. I. De missione Spiritus sancti, quae fit duobus modis, visibiliter et invisibiliter¹⁹.

- II. Quod Filius, secundum quod homo, non modo Patre, sed Spiritu sancto etiam minor est.

DISTINCTIO XVII.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum et proximum.

¹ Supple: *sit*, vel lege cum edd. 7, 9 *processerit*.

² Codd. AB *sicut*.

³ Codd. CKL *natura*, sed male.

⁴ Codd. ABD verbum *voluntate* post *Filium* locant; postea codd. AEKMPRST cum ed. 4 omittunt *et*; demum codd. C et R pro *vel* habent *an*.

⁵ Ed 4 praemittit *vel* ante *potuerit*.

⁶ Cod. H *Utrum*.

⁷ Cod. E hic et deinceps *Item* loco *Quod*.

⁸ Codd. cum edd. 1, 9 *intelligibili*, quod licet explicari possit, castigavimus tamen ope edd. 2, 7.

⁹ Codd. DHL *qui* pro *quod*. Mox codd. ACEIQIRST post *Fili* adiiciunt *et*.

¹⁰ Codd. BKN *Graecorum et Latinorum*.

¹¹ Per lapsum libratorum multi codd. et ed. 4 *proprius* pro *prius*, cod. H *per prius*.

¹² Codd. AL *Quod*.

¹³ Codd. FPRST et ed. 4 addunt *Deus*, quod et legunt codd. CHN, omisso tamen *sanctus* in CH, et *Spiritus sanctus* in N.

¹⁴ Codd. MN *utrum*.

¹⁵ Ita legas, ut *etiam* iungas cum *sancto*, non cum *Filius*, quo germanum habeas sensum. In cod. B deest *etiam*.

¹⁶ Cod. C *datur*.

¹⁷ Deest *illud* in codd. AEFKMPRT et ed. 4.

¹⁸ Omittitur *quasi* in codd. CHPR.

¹⁹ Inter titulum hunc et sequentem habetur haec rubrica in cod. H: *Cum sit Filius minor Patre secundum formam creatam, in qua apparuit, cur non Spiritus sanctus similiter. Idem reperitur in codd. GL, eo excepto, quod pro Cum sit Filius legatur Cur Filius sit et omittatur creatam cur et similiter; in cod. G post apparuit additur et.*

II. Quod fraterna¹ dilectio est Deus nec Pater vel Filius, sed tantum Spiritus sanctus.

III. Quod non est dictum per causam illud: Deus caritas est, sicut illud: Tu es patientia mea et spes mea.

IV. Quomodo Spiritus sanctus mittatur vel detur nobis.

V. Utrum Spiritus sanctus augeatur in homine, vel minus et² magis habeatur vel detur, et an detur habenti et non habenti.

VI. Quod aliqui dicunt, caritatem Dei et proximi non esse Spiritum sanctum.

DISTINCTIO XVIII.

CAP. I. Utrum concedendum sit, per donum dari dona.

II. Utrum Spiritus sanctus eadem ratione dicatur donum, qua datum sive donatum.

III. Quod sicut Filius nascendo accepit non tantum, ut esset Filius, sed etiam essentia³, ita Spiritus sanctus procedendo accepit non tantum, ut esset donum, sed ut esset essentia.

IV. Quod Spiritus sanctus dicitur donum et donatum secundum duos modos praedictos processioneis, qui⁴, secundum quod donum est, refertur ad Patrem et Filium; secundum quod datum, ad eum qui dedit et ad eos quibus datur.

V. An Filius, cum sit nobis datus, possit dici noster, ut Spiritus sanctus.

VI. Utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.

DISTINCTIO XIX.

CAP. I. De aequalitate trium personarum.

II. Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo unum est⁵, etsi videantur diversa.

III. Quod aliqua personarum aliam non excedit magnitudine, quia non est maior una persona quam alia, nec maius aliquid duae quam una, nec tres quam duae vel una.

IV. Quomodo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque.

V. Quod nulla personarum pars est in Trinitate.

VI. Quare tres personae dicantur summe unum.

VII. Cum dicimus, tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus, et persona species, vel essentia species et personae individua.

VIII. Quod nec⁶ secundum materiale causam dicuntur tres personae una essentia.

IX. Nec ita dicuntur tres personae una essentia ut tres homines una natura vel unius naturae.

X. Utrum tres personae differant numero, quae proprietatibus distinctae sunt.

XI. Quare tres personae simul non sunt maius aliquid quam una.

XII. Quod Deus non est dicendus triplex, sed unus.

DISTINCTIO XX.

CAP. I. Quod aliqua personarum non excedit aliam potentia⁷.

II. Quod non minus potest Filius quam Pater.

III. De obiectionibus haereticis contra hoc⁸ et responsionibus catholicis.

DISTINCTIO XXI.

CAP. I. Quomodo possit dici solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus, cum sint inseparabiles.

II. Utrum debeat dici solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, vel solus Spiritus sanctus est Deus; an Pater est solus Deus, Filius est solus Deus, Spiritus sanctus est solus Deus.

III. Quomodo Trinitas dicatur⁹ solus Deus, cum ipsa sit cum spiritibus et animabus sanctis.

DISTINCTIO XXII.

CAP. I. De nominum differentia¹⁰, quibus utimur loquentes de Deo.

II. De his¹¹ quae temporaliter Deo conveniunt et relative dicuntur.

III. De hoc nomine, quod est Trinitas¹².

IV. De his¹³ quae proprie ad singulas personas pertinent, et de his quae unitatem essentiae significant.

DISTINCTIO XXIII.

CAP. I. De hoc nomine, quod est¹⁴ persona, quod cum secundum substantiam dicatur, non singulariter, sed pluraliter accipitur in summa.

II. Qua necessitate dictum sit¹⁵ tres personae a Latinis, et a Graecis tres hypostases vel substantiae.

III. Quare non dicimus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres Deos, ut tres personas.

IV. Cur non dicimus tres essentias, ut tres personas.

V. Quod in Trinitate non est diversitas vel singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas et distinctio et identitas.

¹ Codd. BENPT *superna*, Magistri texto refragante. Mox codd. MP *non* pro *nec*; codd. ER *nec* pro *vel*.

² Codd. EH et edd. 7, 9 *vel*; codd. HP primo loco ponunt *magis*. Mox codd. ACES: *vel non habenti*, pro *et non habenti*; sed male.

³ Intellige cum cod. I *sed ut esset essentia*. In fine tituli edd. 7, 9 non male legunt: *sed etiam ut*.

⁴ Codd. AFIKPQS *quod* pro *qui*.

⁵ Cod. E *sunt* et cod. R *sint*. Mox in codd. BQ verbo *videantur* additur *esse*. Mox post *persona* in codd. BDGHN et edd. 7, 9 deest *quam*.

⁶ Codd. BDPQRST *non*.

⁷ Codd. BQ *potestate*. Pro *excedit* codd. GHLNOQR legunt *excellit*.

⁸ Cod. D *haec*.

⁹ Codd. AC FOPS hic addunt *est*.

¹⁰ Codd. ACEFIMOPQRT et ed. 4 *differentiis*; mox codd. BE *utuntur* pro *utimur*.

¹¹ Codd. AFR *illis*.

¹² Codd. CEGHLM et edd. 4, 7, 9 paucis immutatis hic addunt: *De illis quae temporaliter Deo conveniunt et non dicuntur relative*; ubi codd. HM *his* pro *illis* legunt, et CE cum ed. 4 omittunt *non*. Cod. T solum habet: *et de illis quae temporaliter Deo conveniunt*. Sequimur auctoritatem meliorum et plurimorum mss., qui hanc partem tituli ex ipso textu Magistri a rubricistis fortassis transumptam penitus omittunt.

¹³ Cod. D *illis*.

¹⁴ Codd. DH omittunt *quod est*. Mox particula *cum* deest hic quidem in multis codd. et ed. 4, habetur tamen in omnibus infra, ubi hic titulus capitulo praemittitur; ubi etiam edd. 7, 9 post *dicatur* inserunt particulam *tamen*.

¹⁵ Cod. D *dictae sint*, cod. C *dicuntur*, codd. PRST *dicamus*; mox cod. D omittit *esse*.

VI. Quod non debet dici Deus multiplex.

DISTINCTIO XXIV.

Quid significetur his nominibus unus¹, duo vel duae, tres vel tria, trinus vel trinitas, plures vel pluralitas, distinctio vel distinctae, cum his utimur loquentes de Deo.

DISTINCTIO XXV.

CAP. I. Quid significetur hoc nomine persona in plurali numero, scilicet cum dicitur personae².

II. De triplici acceptione huius nominis persona in Trinitate.

III. Ex quo sensu dicatur alia persona Patris, alia Filii³, sive alius in persona Pater, alius Filius.

IV. De hoc nomine hypostasis.

DISTINCTIO XXVI.

CAP. I. De proprietatibus personarum et de nominibus earum relativis.

II. Quod non omnia dicuntur de Deo secundum substantiam, quaedam enim secundum relationem, nihil tamen secundum accidens.

III. Quare dicatur, proprium esse Unigeniti Filium Dei esse, cum etiam homines sint filii Dei.

IV. Quod homo dicitur filius Trinitatis et Trinitas pater hominum.

V. Quod Spiritus sanctus eadem proprietate donum dicitur, qua Spiritus sanctus, et utroque modo relative ad Patrem et⁴ Filium.

VI. Utrum Pater vel Trinitas ipsa vel Filius⁵ possit dici Spiritus sanctus.

VII. Quod non omnia⁶, quae relative dicuntur, suis ad se vicissim respondent vocabulis.

DISTINCTIO XXVII.

CAP. I. Quae sint⁷ illae proprietates, quibus distinguuntur personae.

II. Quod non est omnino idem dicere: esse patrem et genuisse vel habere filium.

III. Quod proprietates determinant hypostases, non substantiam, id est naturam.

IV. De generali regula eorum quae ad se, et eorum quae relative dicuntur.

V. An secundum substantiam dicatur Deus de Deo et huiusmodi.

DISTINCTIO XXVIII.

CAP. I. Quod non tantum tres sunt proprietates personarum.

II. An solus Pater debeat dici non - genitus vel non - Filius, sicut dicitur ingenitus.

III. De proprietate, quam notat ingenitus.

IV. Responsio Ambrosii contra Arianos de ingenito.

V. An diversum sit esse Patrem et esse Filium.

VI. Si⁸ sapientia genita dicitur secundum relationem, vel secundum substantiam.

VII. De imagine.

DISTINCTIO XXIX.

CAP. I. De principio.

II. Quod ab aeterno Pater est principium et Filius, sed⁹ non Spiritus sanctus.

III. Quomodo Pater sit principium Filii, et ipse¹⁰ cum Filio Spiritus sancti.

IV. An eadem notione¹¹ Pater et Filius sint principium Spiritus sancti.

DISTINCTIO XXX.

CAP. I. De his quae temporaliter de Deo dicuntur, et relative secundum accidens, quod non Deo, sed creaturis accidit.

II. An Spiritus sanctus dicatur datum vel donatum relative ad se, cum a se detur.

DISTINCTIO XXXI.

CAP. I. An Filius dicatur aequalis vel similis Patri secundum substantiam.

II. De sententia sancti Hilarii, qua in Trinitate personarum propria ostendit.

III. Quare Patri attribuitur unitas.

IV. Quare Pater et Filius dicantur esse¹² unum vel unus Deus, sed non unus.

V. Quare dicitur esse aequalitas in Filio.

VI. Quare in Spiritu sancto dicitur esse utriusque¹³ concordia vel connexio.

DISTINCTIO XXXII.

CAP. I. Utrum Pater vel Filius ea dilectione diligat¹⁴, quae procedit ab utroque, id est Spiritu sancto.

II. Utrum Pater sit sapiens sapientia, quam genuit¹⁵.

III. An Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.

IV. An una tantum sit sapientia Patris¹⁶.

V. Sicut in Trinitate est dilectio, quae est Trinitas, et tamen Spiritus sanctus est dilectio, quae non est Trinitas, nec ideo sunt duae dilectiones, ita et de sapientia.

¹ Solus cod. B et edd. 7, 9 addunt *vel una*, quae verba infra in ipso textu Magistri habentur. Mox codd. CFPST *utimur* pro *utimur*.

² Verba post *numero* omittuntur in cod. D. Codd. ER *tres personae*.

³ In cod. M et edd. 4, 2, 7, 9 post *alia Filii* addunt *alia Spiritus sancti* et similiter post *Filius* addunt *alius Spiritus sanctus*.

⁴ Septem codd. et ed. 4 *vel* in sensu copulativo.

⁵ Edd. 2, 7, 9 transponunt sic: Pater vel Filius vel Trinitas ipsa.

⁶ Plurimi codd. et ed. 4 hic male *omnino*, qui tamen in textu *omnia* legunt. Mox cod. C *ad invicem*, ed. 4 *suis vicissim*, ubi ceteri codd. *a se vicissim* pro *ad se vicissim*, quod cod. M et ed. 7, 9 habent.

⁷ Codd. nonnulli *sunt*.

⁸ Cod. K *An*.

⁹ Codd. ADFS *et pro sed*; mox codd. ER *sed non cum Filio Spiritus S.*

¹⁰ Codd. ER *et ipse Filius principium Spiritus sancti*.

¹¹ Codd. ER *ratione*.

¹² *Esse* deest in codd. BDM.

¹³ In codd. GLNM clare scriptum reperitur *utriusque*, quod correspondet textui, ceteri codd. et omnes edd. eius loco habent *virtus*.

¹⁴ Edd. 2, 7, 9 *se diligant*; cod. S addit *vel diligatur*. Mox codd. BCES: *i. e. Spiritus sanctus*, cod. S tamen addit *vel Spiritu sancto*.

¹⁵ Codd. GILM hic adnectunt: *Utrum Filius sit sapiens sapientia genita vel ingenita*. Paulo ante cod. C cum quatuor edd. male: *sapientia qua genuit*.

¹⁶ Codd. ACE cum ed. 4 iungunt hunc titulum cum sequenti, in quo cod. B post *in Trinitate est* addit *una*.

VI. Quare Pater non dicitur sapiens sapientia genita, sicut dicitur diligens dilectione, quae ab ipso procedit.

DISTINCTIO XXXIII.

CAP. I. Utrum proprietates personarum sint ipsae personae vel divina usia.

II. Quomodo proprietates possint esse in natura Dei nec eam¹ determinent.

DISTINCTIO XXXIV.

CAP. I. De verbis Hilarii, quibus secundum pravorum intelligentiam videtur dicere, non idem esse divinam naturam et rem naturae, et non idem esse Deum et quod Dei est.

II. Utrum ita possit dici: unus Deus trium personarum, ut dicitur una essentia trium personarum; et tres personae unius Dei, ut tres personae unius essentiae.

III. Quod potentia, sapientia, bonitas in Scriptura interdum ad personas distincte referuntur.

IV. Quare Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui sancto bonitas tribuatur, cum sit una potentia, sapientia, bonitas trium.

V. De hoc nomine homousion, ubi in auctoritate receptum sit, et quid significet.

DISTINCTIO XXXV.

CAP. I. De scientia, praescientia, providentia, dispositione et praedestinatione Dei.

II. De quibus sit praescientia vel providentia.

III. De quibus dispositio.

IV. De quibus praedestinatio.

V. De quibus providentia.

VI. De quibus sapientia vel scientia.

VII. Utrum praescientia vel dispositio vel praedestinatio Dei esse potuerit, si nulla essent futura.

VIII. Quod scientia Dei est de temporalibus et aeternis.

IX. Quomodo omnia dicuntur esse in Deo et vita in eo.

DISTINCTIO XXXVI.

CAP. I. Utrum omnia debeant dici esse in Dei essentia, ut in Dei cognitione vel praescientia² esse dicuntur.

II. Qua ratione bona dicuntur esse in Deo et non mala.

III. Utrum idem sit: omnia esse ex Deo et³, per ipsum et in ipso.

IV. Quod omnia sunt in quolibet trium et per ipsum et in ipso.

V. Quod non omnia, quae ex Deo sunt, etiam de ipso sunt.

DISTINCTIO XXXVII.

CAP. I. Quibus modis dicitur Deus esse in rebus.

II. Quod Deus non ubicumque est habitat, sed e converso⁴.

III. Ubi erat Deus, antequam esset⁵ creatura.

IV. Quod Deus, cum sit in omnibus rebus essentialiter, non tamen coinquinatur sordibus rerum.

V. Cum Deus sit ubique et semper, non tamen localis, nec loco nec tempore movetur.

VI. Quibus modis aliquid dicatur locale vel⁶ circumscriptibile.

VII. Quid sit mutari secundum tempus.

VIII. Utrum spiritus creati sint locales et circumscriptibiles.

IX. Quod Deus est ubique sine locali motu.

DISTINCTIO XXXVIII.

CAP. I. An scientia vel praescientia Dei sit causa rerum vel e converso.

II. Utrum praescientia Dei possit falli.

DISTINCTIO XXXIX.

CAP. I. Utrum scientia Dei possit augeri vel minui vel aliquo modo mutari.

II. An Deus possit noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid.

III. Utrum Deus possit scire plura, quam scit⁷.

IV. Quod Deus et semper et simul scit omnia.

DISTINCTIO XL.

CAP. I. An aliquis praedestinatus possit damnari vel reprobis salvari.

II. Quid sit reprobatio Dei, et in quibus consideretur, et quis⁸ sit praedestinationis effectus.

DISTINCTIO XLI.

CAP. I. Utrum aliquod sit meritum obdurationis vel misericordiae.

II. De variis super hoc carnalium opinionibus.

III. An ea quae semel scit Deus vel praescit, semper sciat vel praesciat et semper scierit vel⁹ praescierit.

DISTINCTIO XLII.

CAP. I. De omnipotentia Dei, quare dicatur omnipotens, cum nos multa possimus¹⁰, quae ipse non possit.

II. Quomodo dicatur Deus omnia posse.

III. Quod omnipotentia Dei secundum duo consideretur¹¹.

DISTINCTIO XLIII.

CAP. I. Invectio contra illos qui dicunt, Deum nil posse, nisi quod vult et facit.

DISTINCTIO XLIV.

CAP. I. An Deus possit facere aliquid melius, quam facit, vel alio vel¹² meliori modo.

II. Utrum Deus semper possit omne quod potuit.

DISTINCTIO XLV.

CAP. I. De voluntate Dei, quae essentia Dei est, et de signis eius.

II. Quod, licet idem sit Deo velle quod esse¹³, non tamen potest dici, Deus omnia esse quae vult.

¹ Codd. CHO eandem, cod. B ipsam.

² Codd. PQRST praesentia, sed male.

³ Codd. PQRST vel.

⁴ In cod. D falso: Quod Deus ubicumque est habitat, sed non e converso.

⁵ Codd. BGLMQ hic addunt aliqua. In fine seq. tit. cod. O earum pro rerum.

⁶ Codd. AEPR cum ed. 1 aut.

⁷ Codd. ABGLNQ sciat.

⁸ Codd. AEPQRS quid, cod. B qui. Idem cum codd. QT post effectus addunt vel modus.

⁹ Pro secundo et tertio vel plurimi codd. et edd. et.

¹⁰ Codd. AMPQRST possumus; mox solus cod. D cum cdd. 2, 7, 9 potest pro possit.

¹¹ Codd. EQ cum edd. 2, 7, 9 consideratur.

¹² Codd. CS omittunt vel.

¹³ Cod. B transponit esse et velle et deinde omittit omnia.

- III. De intelligentia harum locutionum: Deus scit vel¹ Deus vult, Deus scit omnia vel vult aliquid.
- IV. Quod Dei voluntas summe bona causa est omnium, quae naturaliter sunt, cuius causa non est quae-
renda, quia prima et summa causa est omnium.
- V. Quibus modis accipitur² Dei voluntas.
- VI. Quod praeceptio, prohibitio, permissio, consilium, ope-
ratio nomine voluntatis interdum³, intelliguntur.
- VII. Utrum Deus velit ab omnibus fieri ea quae praecipit,
vel non fieri⁴ quae prohibet.

DISTINCTIO XLVI.

- CAP. I. Quod voluntas Dei, quae ipse est, in nullo cassari
potest.
- II. Quomodo intelligendum sit illud: Volui congregare
filios tuos, et nolui; et illud: Qui vult omnes
homines salvos fieri.
- III. Utrum mala Deo volente vel nolente fiant.
- IV. Quomodo intelligendum sit illud Augustini: Mala fieri
bonum est.

- V. De multiplici acceptione boni.
- VI. Quod mala universitati valent.
- VII. Quod in Deo non est causa, ut sit homo deterior.

DISTINCTIO XLVII.

- CAP. I. Quomodo⁵ voluntas Dei de homine impletur, quocum-
que se vertat.
- II. Ex quo sensu quaedam dicuntur fieri contra Dei volun-
tatem.
- III. Quare praecipit Deus omnibus bona facere et mala vi-
tare, etsi⁶ non id ab omnibus vult impleri.

DISTINCTIO XLVIII.

- CAP. I. Quod homo aliquando bona voluntate aliud vult quam
Deus, et mala idem quod Deus.
- II. Quod Dei voluntas per malas hominum voluntates im-
pletur.
- III. Utrum placuerit viris sanctis, quod Christus pateretur
et moreretur.
- IV. Utrum passiones Sanctorum debeamus velle.

COMMENTARIUS IN PROLOGUM MAGISTRI.

DIVISIO TEXTUS.

Totali libro praemittit Magister prologum, in quo tangit causas suscepti operis. Dividitur autem in duas partes. In prima parte ponit rationes, quae moverunt¹ ipsum ad aggrediendum praesens negotium sive opus; in secunda rationes, quae debent movere discipulos ad benigne audiendum, ibi² circa finem: *In quo maiorum etc.*, ubi incipit alloqui auditores.

Prima pars dividitur iterum in duas, quia duplex ratio potest movere aliquem ad opus faciendum, scilicet *amor boni* et *odium mali*. *Primo* ergo ponit rationes sumtas ex parte *amoris boni*, scilicet catholicae veritatis. *Secundo* ex parte *odii mali*, scilicet haereticae pravitatis, ibi: *Quamvis non ambigamus etc.* Prima pars habet quatuor particulas. In prima tangit³ causam excitantem; et haec est desiderium mercedis et spes auxilii sub exemplo viduae et parabola Samaritani. In secunda ponit causam retrahentem, quae duplex est, scilicet laboris immensitas et propria infirmitas, ibi: *Delectat*

nos etc. In tertia ponit causam ipsum⁴ propellentem, et haec est zelus ipsum accendens, ibi: *Quam vincit zelus etc.* In quarta ponit causam compellentem et praevaletentem, ibi: *Non valentes etc.*, et haec est petitio fratrum studiosorum, quibus non potest quis iure resistere, sed quodammodo necessario oportet collum subiicere.

DUBIA CIRCA PRIMAM PARTEM PROLOGI MAGISTRI.

DUB. I.

Sed quaeritur de hoc quod dicit:⁵ *Opus agere praesumsimus*; sed praesumptio est peccatum: ergo peccavit.

RESPONDEO: Est praesumptio *confidentiae* de divino adiutorio, et praesumptio *superbiae*, quae est de proprio ingenio. Prima non est peccatum, sed est virtutis⁶; secunda vero est peccatum; sed de prima loquitur Magister.

Vel aliter: Est praesumptio secundum *veritatem*, et est praesumptio secundum *propriam aestimatio-*

¹ Codd. BDGHIKN omittunt *vel*. Cod. A omittit ultima sex verba.

² Cod. D *accipiatur*.

³ Codd. ABCEQ omittunt *interdum*. Pro *intelliguntur* in cod. L *accipiuntur*.

⁴ Codd. ER adiciunt *ea*.

⁵ Codd. BFLMN *Quod*.

⁶ Pro *etsi* codd. BDGHILNQ et ed. 1 *sed*, codd. PS *si*. In principio huius tituli codd. PQRST cum ed. 1 *praecipit pro praecipit*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Cod. I. et ed. 1 *morent*.

² Supplevimus *ibi*, sicuti et paulo infra post *dividitur* particulam *iterum* ex mss. et ed. 1.

³ Cod. W et X *ponit*. Mox aliqui codd. ut FGK *et ff* cum ed. 1 *hoc est loco haec est*, quae lectio adhuc bis in sequentibus occurrit, sed non ita bene.

⁴ Vat. *indebite* et contra mss. ac ed. 1 omittit *ipsum*.

⁵ Praeter fidem mss. et ed. 1 in hoc dubio et in sequentibus Vat. omittit haec verba preambula. Dein Vat. textum Magistri integre exhibet, post *opus* addendo *ultra vires nostras*, quae tamen verba desunt in mss. et ed. 1. Haec omissio et mutatio praeambulorum in omnibus fere dubiis litteralibus totius Commentarii occurrit in Vat., sicut iam in Prolegomina observatum est.

⁶ Minus bene et reluctantibus mss. cum ed. 1, hic Vat. addit *indicium*.

nem. Prima est reprehensibilis, quia superbiae, secunda laudabilis, quia humilitatis, nec est culpabilis in aliquo; vir enim humilis in omnibus¹ operibus suis se reputat indignum et quasi praesumtuosum.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Prolatis duobus denariis supereroganti*; quae sit ista supererogatio. Si tu dicas, quod sit magistrorum et Sanctorum superadditio ad sacram Scripturam; contra, Damascenus²: « Quae tradita sunt nobis per Legem et Prophetas veneremur, nihil ultra haec inquirentes ».

Item, Apocalypsis ultimo³: *Si quis apposuerit super haec, apponet ei Dominus plagas.*

RESPONDEO: Dicendum, quod est additio *distrahens*, et est additio *complens*. Addens primo modo non supererogat, sed magis diminuit et subvertit; et tales sunt haeretici, quibus datur maledictio. Addens secundo modo supererogat, quia salvo sensu Scripturae⁴ ipsam dilucidat. Per *duos* igitur *denarios* duo intelligo Testamenta, per *Samaritanum*, Christum, per *semivivum*, hominem gratuitis exspoliatum et vulneratum in naturalibus, per⁵ *supererogationem* intelligo doctorem exponentem.

Vel aliter dicendum, quod est additio, in qua additum est *contrarium*, et est⁶, in qua additum est *diversum*, et est, in qua additum est *consonum*. Prima additio est erroris, secunda praesumptionis; quia praesumptio est dicere in sacra Scriptura aliquid omnino diversum ab his, quae in ea expressa sunt; tertia fidelis instructionis; quia quod implicitum est explicat.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quam vincit zelus domus Dei*, quis sit iste zelus. Et quare magis

hoc zelo accenditur contra *animales et carnales* quam contra superbos et alios peccatores? Et cum zelus sit amor privatus, non videtur quod deberet zelo accendi.

Praeterea⁷, cum minus peccatum sit superbia, videtur quod magis deberet accendi contra superbos.

RESPONDEO: Ad primum dicendum, quod zelus est amor nolens habere consortium in amato. Zelus malus vitat omne consortium, sed zelus bonus vitat tantum malum⁸; unde veri zelatores domus Dei non possunt videre in Ecclesia vitia, quin insurgant contra ipsa. Unde Ioannis secundo dicit Glossa⁹: « Zelus bonus est, quo animus, abiecto humano timore, accenditur et eo comeditur, quo quaelibet prava, quae viderit, corrigere satagit, et si nequiverit, tolerat et gemit ».

Ad secundum dicendum, quod Magister specialiter in Ecclesia zelabat fidem; et ideo magis succendebatur¹⁰ contra fidei corruptores. Dupliciter autem corrumpit quis fidem: aut motus perversitate voluntatis et affectionis; et hic dicitur *carnalis*. Nam caro dicitur hic carnalis affectio, secundum illud ad Galatas quinto¹¹: « *Manifesta sunt opera carnis* etc. » Alio modo corrumpit quis, motus perversitate iudicii; et hic dicitur *animalis*, quasi phantasticus, quia phantasiae pervertunt iudicium rationis.

DUB. IV.

Quas bigas agitat in nobis Christi caritas.

CONTRA: Ecclesiastis nono¹²: *Nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit.*

RESPONDEO: Dicendum, quod caritas uno modo dicit virtutem gratuitam, alio modo dicit large amo-

¹ Vat. cum recentiore cod. cc *nec est culpabilis, qui in omnibus*, quae lectio mutila exindeque vim dictis distrahens resarcitur ex antiquioribus mss. et ed. 1.

² Libr. I. de Fide orthodox. c. 1: Omnia, quae nobis tam per Legem et Prophetas, quam per Apostolos et Evangelistas tradita sunt, amplectimur, agnoscimus et veneramur; nec ultra ea quidquam inquiremus. — In quo textu Vat. post *ultra* omittit *haec*, quod in fere omnibus mss. et ed. 1 habetur.

³ Vers. 18, ubi Vat. cum Vulgata contra mss. et ed. 1. *ad haec* pro *super haec*; deinde Vulgata legit *apponet Deus super illum plagas*.

⁴ Faventibus antiquioribus mss. et ed. 1 nec non constructione grammaticali, substituimus *Scripturae* loco *Scripturam*, quod Vat. cum recentiore cod. cc habet.

⁵ Minus clare Vat. cum cod. cc legit *et loco per*, obniten- tibus vetustioribus mss. cum ed. 1.

⁶ Cod. N hic et paulo post repetit verbum *additio*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *Item*.

⁸ Supple: consortium. — Lectio in textum recepta et praecedentibus conformior suppeditatur a mss. antiquioribus ac ed. 1 pro lectione Vat. et cod. cc *malos*. — Mox perturbatam, immo mendosam lectionem Vat. et paucorum codd. ut AFK cc

quae *insurgunt contra ipsam* emendavimus ope aliorum mss. et ed. 1.

⁹ Glossa apud Lyranum loc. cit. v. 19. ita habet: Bonus zelus est fervor animi, quo mens, abiecto humano timore, pro defensione veritatis accenditur. Ab eo comeditur qui quaelibet prava, quae viderit, corrigere satagit; si nequit, tolerat et gemit. — Quoad primam propositionem cod. O magis quam ceteri codd. cum allegatis convenit, quia post *timore* habet *pro defensione veritatis*; quoad secundam propositionem Vat. a mss. et ed. 1 discedens legit *tendit ut pro comeditur quo* ac propter variatam constructionem in fine propositionis *satagat, toleret, gemit*.

¹⁰ Vat. *Magister accendebatur*. Omnes mss. habent *succendebatur*; plures vero ut M aa bb ee *magis* pro *Magister*, quam lectionem tanquam unice veram, utpote obiectioni superius positae conformem, praeferimus. Error aliorum mss. facillimus ex eo iudicatur, quod duo ista vocabula eodem fere modo abbreviantur.

¹¹ Vers. 18, ubi Vulgata post *sunt* addit *autem*. — Mox post *quis* supple *fidem*, quod et ed. 1 habet.

¹² Vers. 1, in quo textu restituimus ex multis mss. ut AFGI K T etc. et ed. 1, ac Vulgata *utrum* loco *an*.

rem multum appetentem amatum: unde caritas¹, amor carus. Primo modo sumta caritate, verum est, quod certitudinaliter nescit aliquis²; potest tamen aliquo experimento dulcedinis divinae misericordiae hoc conicere probabiliter; secundo modo potest scire. Et si primo modo dicit Magister, non dicit asserendo, sed coniciendo; si secundo modo, tunc assertive potest intelligi; et sic patet illud.

DIVISIO TEXTUS SECUNDAE PARTIS PROLOGI.

Quamvis non ambigamus etc. Supra posuit Magister rationes moventes ex approbatione³ boni; hic ponit rationes moventes ex odio et detestatione mali; et hoc est malum haereticæ perversitatis. Habet autem haec pars quatuor particulas. In *prima* parte tangit eorum perversitatem, quae consistit in calumniando bonum et verum ex erroris caecitate et invidiae pari malignitate⁴. In *secunda* tangit huius perversitatis radicem, quae est suggestio diabolica et propria superbia, ibi: *Quam Deus huius saeculi*. In *tertia* tangit huius erroris diffusionem⁵, quae est per falsam superstitionem et mendacem et contentiosam locutionem, ibi: *Habent rationem sapientiae in superstitione*. In *quarta* infert rationem, quae ipsum movit ad praesentis operis compilationem, ibi: *Horum igitur Deo odibilem*. Et ratio haec est subversio erroris.

DUBIA CIRCA LITTERAM SECUNDAE PARTIS PROLOGI.

DUB. V.

Quaeritur de hoc quod dicit: *Veritati non intellectae*. Videtur enim⁶, quod dicat male, quia veritas est lux intelligibilis, sicut lux corporalis sensibilis; sed oculus habens visum non potest ignorare lucem sensibilem: ergo pari ratione nec intellectus ignorabit lucem intelligibilem. *Si tu dicas*, quod non est simile; quaeritur, quare non est simile, et quare magis deficit natura intellectui quam sensui?

RESPONDEO: Dicendum, quod simile est, si quis attendat. Triplex enim est causa, quare aliquis non videt visibile: aut enim non videt, quia non *vult* respicere, aut si *vult*, impeditur propter *defectum organi*, aut propter *absentiam lucis*. Hoc manifestum est. Similiter in spiritualibus intellectus⁷ frequenter aliqua non intelligit, quia non *vult* considerare; aliquando vero non intelligit propter *impedimentum* ex parte corporis, ut patet in phreneticis et stultis; aliquando propter *absentiam lucis*. Licet enim lux increata se non subtrahat quantum ad *essentiam* vel quantum ad qualemcumque influentiam, subtrahit⁸ tamen se homini, cum peccavit, quantum ad influentiam *perfectam*; unde dicitur inflixisse ei ignorantiam. Unde sicut oculus in tenebris errat, sic hodie miser humanus intellectus. Cum autem plene restituatur⁹ in lucem, sicut oculus videre poterit omne visibile, sic intellectus omne intelligibile.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Veritati offendenti*. Contra: « Omnes homines natura scire desiderant »¹⁰, sicut etiam esse beati; sed beatitudo neminem offendit, quia omnes eam desiderant: ergo nec veritas offendit aliquem.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de veritate quantum ad primum effectum, qui est *illuminare*; et quantum ad istum nemo ipsam odit: omnes enim naturaliter desiderant illuminari. Est iterum loqui quantum ad effectum consequentem, qui est *arguere*; et hunc habet in malis. Manifestando enim mala redarguit mala facientem¹¹; et inde est, quod mali odiunt veritatem, quia sicut dicitur Ioannis tertio¹²: *Qui male agit, odit lucem*.

DUB. VII.

Qui contentioni studentes contra veritatem sine foedere bellant. Contra: Tertii Esdrae quarto¹³: *Magna est veritas et fortior omnibus. Omnis terra veritatem invocatur, et omnes tremunt eam*.

¹ Vat. hic addit *dicitur quasi*, sed castigatur ex mss. et ed. 4.

² Reluctantibus mss. et ed. 1, verbis ita transpositis *verum est certitudinaliter, quod nescit aliquis*, Vat. sensum Doctoris distortet. Cod. cc omittit *quod*. Mox post *tamen* ed. 1 satis bene addit praepositionem *ex*, et cod. M habet *aliquis pro aliquo*. S. Doctor sententiam, quam hic proponit, fusius exponit infra d. 48. p. 1. a. 1. q. 3. et Comment. in Ioan. c. 14. n. 999. (Supplem. Bonelli, tom. I.).

³ Ed. 1 *appetitione*.

⁴ Codd. diversimode hic legunt; cod. V omittit *caecitate*, cod. S cum ed. 1 omittit *pari*; cod. O habet *prava loco pari*; alii aliter, sed corrupte; nihil immutandum duximus.

⁵ Prave et contra codd. ac ed. 1 legit Vat. *defensionem*.

⁶ Adieciimus ex mss. et ed. 1 *enim*.

⁷ Cod. T adiungit hic *enim*, mutata in praecedentibus in-

terpunctione; omisso siquidem puncto post *est* habet *hoc manifestum est similiter in spiritualibus*; eandem interpunctionem et plures alii codd. exhibent; sed non ita bene.

⁸ Plures codd. ut F G H K Y Z et edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene *subtrahit*, quorum tamen aliqui sibi non constantes mox habent *peccavit*. — De influentia lucis increatae vide infra d. 3. p. 1. q. 1. Scholion.

⁹ Cod. N. hic addit *intellectus*. Circa finem propositionis Vat. *intelliget* pro *intellectus*, contradicentibus permultis mss. et ed. 1.

¹⁰ Aristot., I. Metaph. text. 4.

¹¹ Corruptam lectionem Vat. *manifestatio enim mali redarguit facientem* emendavimus ex mss. et ed. 1.

¹² Vers. 20.

¹³ Vers. 35. et 36, ubi Vulgata: Et veritas magna et fortior prae omnibus etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod ¹ est loqui de veritate *simpliciter*, vel de veritate *in hoc* sive in speciali. *Primo modo* veritas est inexpugnabilis, et ideo praevallet; et sic intelligitur illud Esdrae. Est iterum loqui de veritate *secundo modo*; et ² sic contingit eam per rationes phantasticas obumbrari et per contentionem impugnari. Unde Ambrosius super primum ad Romanos ³: «Contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris».

DUB. VIII.

Ex testimoniis veritatis in aeternum fundatis. Contra: primae ad Corinthios decimo tertio ⁴: *Scientia destruetur*: ergo et testimonia.

RESPONDEO: Quod testimonia veritatis sunt in aeternum fundata, sicut dicitur in Psalmo ⁵: *Initio cognovi de testimoniis tuis* etc. Quod obiicitur, quod scientia destruetur; dicendum, quod verum est quantum ad modum docendi et considerandi, sed non quantum ad cognitum et rationem cognoscendi, Psalmus ⁶: *In aeternum Domine permanet verbum tuum* etc.

DIVISIO TEXTUS ULTIMAE PARTIS.

In quo maiorum exempla. Haec est pars ultima, in qua ponit Magister rationes moventes discipulos ad audiendum. Et dividitur haec pars in quatuor partes secundum quatuor, quae movent discipulos ad audiendum, duo quorum ⁷ sunt ex parte operis, videlicet auctoritas et utilitas; duo vero ex parte

docentis, scilicet humilitas et facilitas. In primo praeparat docilitatem, scilicet in *auctoritate*. In secundo, scilicet ⁸ in *utilitate*, suscitatur attentionem. In duobus autem sequentibus, scilicet *humilitate et facilitate*, captatur benevolentiam.

In prima igitur parte ostendit, opus suum esse authenticum, in secunda compendiosum, ibi: *Non igitur debet hic labor*; in tertia ostendit, modum docendi esse humilem, in hoc quod vult corrigi, ibi: *In hoc autem tractatu* etc. In quarta ostendit, esse facilem ad inveniendum et memorandum, ibi: *Ut autem quod quaeritur facilius occurrat*.

DUBIUM ULTIMAE PARTIS.

DUB. IX.

Quaeritur de hoc quod dicit: *Liberum correctorem*; quid vult dicere per hoc nomen *liberum*?

RESPONDEO: Dicendum, quod liber corrector dicitur, sicut homo liber, qui «sui tantum causa est», ut dicit Philosophus⁹; sic corrector liber dicitur qui tantum gratia correctionis, non invidiae vel subsanationis corrigit. Hunc desiderat Magister exemplo Augustini secundo de Trinitate¹⁰, ubi dicit: «Magis amabo inspicere a rectis, quam timebo morderi a perversis. Gratanter enim suscipit osculum columbinum pulcherrima et modestissima caritas; dentem vero caninum vel evitat cautissima humilitas, vel retundit solidissima veritas: magisque optabo a quolibet reprehendi, quam sive ab errante sive ab adulante laudari».

¹ In Vat. deest *quod*, sed contra mss. et ed. 1. Mox ex mss. et ed. 4 substituiimus *in hoc loco quantum ad hoc*, quia *in hoc* et materiae subiectae et verbis immediate subnexis magis correspondet et in operibus S. Doctoris saepius occurrit.

² Fere omnibus mss. et ed. 4 faventibus addidimus *et*.

³ Vers. 29. — Expositio, quae a S. Doctore et etiam a S. Thoma (hic in expos. textus) attribuitur S. Ambrosio, invenitur in Glossa ordinaria apud Lyranum. — Vat. contra codd. antiquiores specialem citationem omittendo ponit *super illud verbum Apostoli: Contentione, dicit*.

⁴ Vers. 8. — Mox codd. X et Z post *respondeo* addunt *dicendum*.

⁵ Psalm. 118, 152.

⁶ Psalm. 118, 89. — Cod. Y *Unde Psalmista* loco *Psalmus*. Paulo ante permulti codd. *et* pro *sed*, at minus bene.

⁷ Postulantibus mss. et ed. 4, mutavimus *quae* in *quorum*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁸ Vat. *In prima et in secunda in*; quam actionem subnexis minus cohaerentem emendamus ope fere omnium mss. et ed. 4.

⁹ Libr. I. Metaph. c. 3, ubi in antiqua ed. Venetiis 1489 sic legitur: Sed ut dicimus homo liber, qui suimet et non alterius causa est. — In ed. Paris. c. 2: Sed quemadmodum dicimus liber homo de eo, qui sui ipsius et non alterius gratia est.

¹⁰ In Prooemio. — In hoc textu Vat., contradicentibus antiquioribus mss. et ed. 4 necnon ed. operum S. Augustini, habet *castissima* pro *modestissima* et paulo infra post *caninum* omittit *vel*. Mss. in eo tantum ab ed. operum S. Augustini discedunt, quod legant *osculum* loco *oculum*, et paulo infra post *dentem* habeant *vero* pro *autem*. Sequimur mss. — Paulo supra nullius cod. auctoritate nec non contra edd. 1, 2, 3, 6 omisso *Magister* Vat. loco *Augustini* ponit *Augustinus*.

LIBER PRIMUS SENTENTIARUM.

DE DEI UNITATE ET TRINITATE.

DISTINCTIO I.

CAP. I.

Omnis doctrina est de rebus vel de signis.

Veteris ac novae Legis continentiam diligenti indagine etiam atque etiam considerantibus nobis praevia Dei gratia innotuit, sacrae paginae tractatum circa res vel signa praecipue versari. Ut enim egregius doctor Augustinus ait in libro de Doctrina christiana¹: « Omnis doctrina vel rerum est, vel signorum. Sed res etiam per signa discuntur. Proprie autem hic res appellantur, quae non ad significandum aliquid adhibentur; signa vero, quorum usus est in significando ». Eorum autem aliqua sunt, quorum omnis usus est in significando, non in iustificando, id est², quibus non utimur nisi aliquid significandi gratia, ut aliqua Sacramenta legalia; alia, quae non solum significant, sed conferunt quod intus adiuvet, sicut evangelica Sacramenta. « Ex quo aperte intelligitur, quae hic appellantur signa, res illae videlicet, quae ad significandum aliquid adhibentur. Omne igitur signum etiam res aliqua est. Quod enim nulla res est, ut in eodem Augustinus ait, omnino nihil est; non autem e converso³ omnis res signum est », quia non adhibetur ad significandum aliquid. Cumque his intenderit theologorum speculatio studiosa atque modesta, divinam Scripturam formam praescriptam in doctrina tenere advertet. De his ergo nobis aditum ad res divinas aliquatenus intelligendas, Deo duce, aperire volentibus disserendum est; et primum de rebus, postea de signis disseremus.

CAP. II.

De rebus quibus fruendum est, vel utendum, et de his quae fruuntur et utuntur.

« Id ergo in rebus considerandum est, ut in eodem⁴ Augustinus ait, quod res aliae sunt, quibus fruendum est, aliae, quibus utendum est, aliae, quae

fruuntur et utuntur. Illae, quibus fruendum est, nos beatos faciunt; istis, quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adiuvamur et quasi adminiculamur, ut ad illas res, quae nos beatos faciunt, pervenire eisque inhaerere possimus. Res vero, quae fruuntur et utuntur, nos sumus, quasi inter utrasque constituti », et Angeli et Sancti⁵. « *Fruī* autem est amore alicui rei inhaerere propter se ipsam; *uti* vero id quod in usum venerit referre ad obtinendum illud, quo fruendum est; alias abuti est, non uti. Nam usus illicitus abusus vel abusio nominari debet⁶ ». « Res igitur, quibus fruendum est, sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus. Eadem tamen Trinitas quaedam summa res est communisque omnibus fruentibus ea, si tamen res dici debet et non rerum omnium causa, si tamen et causa. Non enim facile potest inveniri nomen, quod tantae excellentiae conveniat, nisi quod melius dicitur Trinitas haec unus Deus ». Res autem, quibus utendum est, mundus est et in eo creata. Unde Augustinus in eodem⁷: « Utendum est hoc mundo, non fruendum, ut *invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta, conspiciantur*⁸, id est, ut de temporalibus aeterna capiantur. Item in eodem: « In omnibus rebus illae tantum sunt, quibus fruendum est, quae aeternae et incommutabiles sunt; ceteris autem utendum est, ut ad illarum perfruitionem⁹ perveniatur ». Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate¹⁰: « Fruimur cognitis, in quibus ipsis propter se voluntas delectata conquiescit; utimur vero eis quae ad aliud referimus, quo fruendum est ».

CAP. III.

Quid sit frui et uti.

Notandum vero, quod idem Augustinus in libro decimo de Trinitate¹¹, aliter quam supra accipiens uti et frui, sic dicit: « Uti est assumere aliquid in

¹ Cap. 2. n. 2; hic et proximo loco, sed multis a Magistro omissis et nonnullis additis ac mutatis.

² Vat. et ed. 4 non bene omittunt *id est*.

³ Vat. et edd. 4, 6 e diverso pro e converso.

⁴ Libr. I. c. 3. n. 4.

⁵ Omnes codd. cum edd. 1, 6, 8 *Angeli sancti*. Pro utraque lectione militant rationes; unde nihil immutavimus. Lectio *Angeli sancti* comprehendit sub *nos sumus* omnes homines bonos, sive sint in via, sive in patria; et addit *sancti* ad *Angeli*, ut excludantur daemones, cum damnati nullo modo Deo fruuntur. Altera vero lectio ex una parte ponit *nos*, qui soli stricto sensu constituti sumus inter res, quibus fruendum, scil. Deo, et quibus utendum ut mediis ad Deum, ex altera parte

beatos *Angelos* et *Sanctos*, qui proprie fruuntur Deo nec indigent uti mediis ad ultimum finem, sed tamen aliquo modo creaturis uti possunt ad alios fines.

⁶ Aug. loc. cit. c. 4. et proximus locus, qui incipit: *Res igitur*, ibid. c. 5.

⁷ Libr. I. c. 4. et proximus locus ibid. c. 5.

⁸ Rom. 1, 20.

⁹ Vat. et edd. 1, 2, 4 *fruitionem*, contradicentibus textu Augustini et codd. cum aliis edd.

¹⁰ Cap. 40. n. 43. — Vat. cum cod. A et omnibus edd., excepta 8, in principio propositionis: *Idem loco Unde Augustinus*.

¹¹ Cap. 41. n. 47. — In fine textus cod. B, ed. 1 et originale habent *appetivit* pro *appetit*.

facultatem voluntatis; frui autem est uti cum gaudio non adhuc spei, sed iam rei; ideoque omnis, qui fruitur, utitur; assumit enim aliquid in facultatem voluntatis cum fine delectationis. Non autem omnis, qui utitur, et fruitur; si id quod in facultatem voluntatis assumit, non propter ipsum, sed propter aliud appetit ».

Et attende, quod¹ videtur Augustinus dicere, illos frui tantum, qui in re gaudent, non iam in spe; et ita in hac vita non videmur frui, sed tantum uti, ubi gaudemus in spe, cum supra dictum sit, frui esse amore inhaerere alicui rei propter se, qualiter etiam hic multi adhaerent Deo.

Haec ergo, quae sibi contradicere videntur, sic determinamus dicentes, nos et hic et in futuro frui, sed ibi proprie et perfecte et plene, ubi per speciem videbimus quo fruemur; hic autem, dum in spe ambulamus, fruimur quidem, sed non adeo plene. Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate²: « Fruimur cognitis, in quibus ipsis voluntas propter se delectata conquiescit ». Idem in libro de Doctrina christiana³ ait: « Angeli illo fruantes iam beati sunt, quo et nos frui desideramus; et quantum in hac vita iam fruimur vel per speculum vel in aenigmate, tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus et ardentius finire cupimus ».

Potest etiam dici, quod qui fruitur etiam in hac vita non tantum habet gaudium spei, sed etiam rei, quia iam delectatur in eo quod diligit, et ita iam rem aliquatenus tenet. Constat ergo, quia⁴ debemus Deo frui, non uti. « Illo enim, ut ait Augustinus⁵, frueris, quo efficiaris beatus et in quo spem ponis, ut ad id pervenias ». De hoc idem ait in libro de Doctrina christiana: « Dicimus ea re nos frui, quam diligimus propter se, et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficimur beati; ceteris vero utendum ». Frequenter tamen dicitur *frui* cum delectatione uti. Cum enim ad est quod diligitur, etiam delectationem secum gerit. Si tamen per eam transieris et ad illud, ubi permanendum est, eam retuleris, uteris ea et abusive, non proprie diceris frui. Si vero inhaeseris atque permanseris, finem in ea ponens laetitiae tuae, tunc vere et proprie frui dicendus es; quod non est faciendum nisi in illa Trinitate, id est, summo et incommutabili bono⁶ ».

Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur aliis rebus, res aliquae sint, quaeritur, « utrum frui se debeant, an uti, an utrumque ». Ad quod sic respondet Augustinus in libro de Doctrina christiana⁷: « Si propter se homo diligendus est, fruimur eo; si propter aliud, utimur eo: videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur beata vita, cuius etiam spes hoc tempore nos consolatur. In homine autem spes ponenda non est, quia *maledictus est* qui hoc facit. Ergo si liquide advertas, nec seipso quisquam frui debet, quia non se debet diligere propter se, sed propter illud quo fruendum est ». Huic autem contrarium videtur quod Apostolus ad Philemonem⁸ loquens ait: *Ita, frater, ego te fruar in Domino*. Quod ita determinat Augustinus⁹: « Si dixisset tantum *te fruar*, et non addidisset *in Domino*, videretur finem dilectionis ac spem constituisse in eo; sed quia illud addidit, *in Domino* se finem posuisse eodemque frui significavit ». « Cum enim, » ut idem Augustinus ait, « homine in Deo frueris, Deo potius quam homine frueris ».

Sed cum Deus diligat nos, ut frequenter Scriptura dicit, quae eius dilectionem erga nos multum commendat, quaerit Augustinus¹⁰, quomodo diligit, an ut utens, an ut fruens, et procedit ita: « Si fruitur nobis, eget bono nostro, quod nemo sanus dixerit; ait enim Propheta¹¹: *Bonorum meorum non eges*. Omne enim bonum nostrum vel ipse est, vel ab ipso est: non ergo fruitur nobis, sed utitur. Si enim nec fruitur nobis nec utitur, non invenio, quomodo diligit nos ». « Neque tamen sic utitur nobis, ut nos aliis rebus. Nos enim res, quibus utimur, ad id referimus, ut Dei bonitate perfruamur; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum refert: ille enim miseretur nostri propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem propter illius bonitatem; ille nostri miseretur, ut se perfruamur, nos vero invicem nostri miseremur, ut illo fruamur. Cum enim nos alicuius miseremur et alicui consulimus, ad eius quidem facimus utilitatem eamque intuemur, sed et nostra fit consequens, cum misericordiam, quam aliis impendimus, non relinquit Deus sine mercede. Haec autem merces summa est, ut ipso perfruamur¹² ». Item: « Quia bonus est, sumus, et in quantum sumus, boni sumus. Porro quia etiam iustus est, non impune mali sumus, et in quantum mali sumus, in tantum etiam

Utrum hominibus sit fruendum, an utendum.

Utrum Deus nobis fruatur, an utatur.

¹ Vat. cum codd. B C et edd. praeter 6 et 8 *quia*.

² Cap. 10. n. 13. — Integrum textum posuimus ex cod. D et ed. 1. Vat. cum ceteris edd. et codd. *fruimur cognitis, in quibus voluntas est*. Suspiciamus autem, pro *est* legendum esse *etc.* Nomen *Augustinus*, quod deerat post *Unde*, suffectum est ex codd. C D et edd. 1, 8.

³ Libr. I. c. 30. n. 31. — Scripturae locus, quem hic respicit Augustinus, est I. Cor. 13, 12.

⁴ Solummodo edd., exceptis 1, 8, legunt *igitur quod*. Tum Vat. contra codd. et edd. 1, 8 post *frui* addit *et*.

⁵ Libr. I. de Doctr. christ. c. 33. n. 37; proximus locus ibid. c. 31. n. 34.

⁶ Loc. cit. c. 33. n. 37. — In fine huius auctoritatis codd. omnes et edd. 1, 8 adiciunt *in* ante *summo*; sed infra circa finem in eodem S. Aug. loco solummodo cod. B cum iisdem duabus edd. Cum autem *in* desit in originali, nihil immutavimus.

⁷ Libr. I. c. 22, sed plura secundum sensum excerpta sunt. — Insuper mss. omnes et edd. 1, 8 male et contra

textum Augustini omittunt *nos* ante *consolatur*. Verba, quae sequuntur: *In homine etc.*, alludunt ad Ierem. 17, 5.

⁸ Vers. 20. — Immediate ante Vat. cum. edd. 4, 7 contra codd. et ceteras edd. *videri non debet* pro *videtur*.

⁹ De Doctr. christ. c. 33. n. 37, ubi in originali: Inde ad Philemonem Paulus: *Ita frater, inquit, ego te fruar in Domino*. Quod si non addidisset *in Domino*, et *te fruar* tantum dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis suae. — In fine huius loci codd. A C D bene *eodemque se frui*. — Proximus locus habetur ibidem.

¹⁰ De Doctr. christ. c. 31. n. 34. — Mox Vat. *diligat* pro *diligit* contra textum Augustini, codd. et fere omnes edd. Postea verbis *si fruitur* hic et paulo infra post *nec fruitur* additum est *nobis* ex cod. D et edd. 1, 8.

¹¹ Psalm. 45, 2. — Mss. A B C E cum edd. 1, 8 *indiges* pro *eges*, sed repugnante Augustino cum Vulgata.

¹² Ibid. c. 32. n. 35; in quo textu post *misericordiam quam* codd. A B E et edd. 1, 8 pro *aliis* legunt *alii*; cod. D *alicui*; et mox pro *perfruamur* Vat. cum paucis edd. *fruamur*.

minus sumus. Ille igitur usus, quo nobis utitur Deus, non ad eius, sed ad nostram utilitatem refertur, ad eius vero tantummodo bonitatem¹.

Hic considerandum est, utrum virtutibus sit utendum, an fruendum. Quibusdam videtur, quod eis sit utendum et non fruendum, et hoc confirmant auctoritate Augustini², qui, ut praetaxatum est, dicit, non esse fruendum nisi Trinitate, id est, summo et incommutabili bono. Item dicunt, ideo non esse fruendum eis, quia propter se amandae non sunt, sed propter aeternam beatitudinem. Illud autem, quo fruendum est, propter se amandum est. Sed quod virtutes propter se amandae non sint, immo propter solam beatitudinem, probant auctoritate Augustini, qui in libro decimo tertio de Trinitate³ contra quosdam ait: « Forte virtutes, quas propter solam beatitudinem amamus, sic persuadere nobis audent, ut ipsam beatitudinem non amemus; quod si faciunt, etiam ipsas utique amare desistimus, quando illam, propter quam solam istas amavimus, non amamus ». Ecce his verbis videtur Augustinus ostendere, quod virtutes non propter se, sed propter solam beatitudinem amandae sint. Quod si ita est, ergo eis fruendum non est. Aliis vero contra videtur, scilicet quod eis fruendum sit, quia⁴ propter se petendae et amandae sunt. Et hoc confirmant auctoritate Ambrosii⁵, qui ait super illum locum Epistolae ad Galatas: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia* etc.: « Haec non nominat opera, sed fructus, quia propter se petenda sunt ». Si vero propter se petenda sunt, ergo propter se amanda. Nos autem harum quae videtur⁶ auctoritatum repugnantiam de medio eximere cupientes, dicimus, quod virtutes propter se petendae et amandae sunt, et tamen propter solam beatitudinem. Propter se quidem amandae sunt, quia delectant sui possessores sincera et sancta delectatione et in eis pariunt gaudium spirituale. Verumtamen non est hic consistendum, sed ultra gradiendum. Non hic haereat

dilectionis⁷ gressus, neque hic sit dilectionis terminus, sed referatur hoc ad illud summum bonum, cui soli omnino inhaerendum est, quia illud propter se tantum amandum est, et ultra illud nihil quaerendum est; illud est enim supremus finis. Ideo Augustinus dicit, quod eas diligimus propter solam beatitudinem, non quin⁸ eas propter se diligamus, sed quia id ipsum, quod eas diligimus, referimus ad illud summum bonum, cui soli inhaerendum est, et⁹ in eo permanendum finisque laetitiae ponendus; quare virtutibus non est fruendum. Sed dicet aliquis: Frui est amore inhaerere alicui rei propter se ipsam, ut praedictum est; si ergo virtutes propter se amandae sunt, et eis fruendum est. Ad quod dicimus: in illa descriptione, ubi dicitur *propter se ipsam*, intelligendum est tantummodo, ut scilicet ametur propter se ipsam tantum, ut non referatur ad aliud, sed ibi ponatur finis, ut supra ostendit Augustinus dicens¹⁰: « Si inhaeseris atque permanseris, finem ponens laetitiae tuae, tunc vere et proprie frui dicendus es. Quod non est faciendum nisi in illa Trinitate, id est, summo et incommutabili bono ». Utendum est ergo virtutibus et per eas fruendum summo bono; ita et de voluntate bona dicimus. Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate¹¹ ait: « Voluntas est per quam fruimur »; ita et per virtutes fruimur; non eis, nisi forte aliqua virtus sit Deus, ut caritas, de qua post tractabitur¹².

Omnium igitur, quae dicta sunt, ex quo de rebus specialiter tractavimus, haec summa est: quod aliae sunt, quibus fruendum est¹³, aliae, quibus utendum est, aliae, quae fruuntur et utuntur; et inter eas, quibus utendum est, etiam quaedam sunt, per quas fruimur, ut virtutes et potentiae animi, quae sunt naturalia bona. De quibus omnibus, antequam de signis tractemus, agendum est, ac primum de rebus, quibus fruendum est, scilicet de sancta atque individua Trinitate.

¹ Ibid.; in quo textu Vat., ordine verborum non bene inverso, legit *Porro etiam quia*, et paulo post pro *Ille igitur* eadem legit *Ille ergo*.

² Loc. cit. c. 33. n. 37; vide supra in medio huius capituli. — Paulo ante cod. C *confirmatur auctoritate*; cod. D *confirmant auctoritates* et paulo infra *proband auctoritates*.

³ Cap. 8. n. 11. — Paulo ante mss. BCE *sunt pro sint*.

⁴ Solus cod. D *et propter*, sed male.

⁵ Super Epist. ad Galatas c. 5. 22: « Non dixit: opera spiritus caritas est, sed fructus spiritus ». — Verba, quae sequuntur: « quia propter se petenda sunt », idem Lombardus habet Collect. in Epist. Pauli ad Gal. Patrolog. Lat. tom. CXII. col. 160: « *Fructus autem*: quasi dicat, haec quae enumeravi, sunt opera carnis; sed ista sunt opera spiritus, quae sequuntur, quae tamen non nominat opera, sed fructus, quia propter se petenda sunt ». Ex his confirmatur lectio codd. et ed. 4: *haec non nominat*, dum ceterae edd. legunt *hic non nominat*; Vat. et ed. 4 *At hic* etc. Denique pro *nominat* cod. D *nominantur*.

Postea Vat. et edd. 2, 4, 7, 9 *ergo et propter*; omisimus *et*, postulantibus mss. et aliis edd. Denique edd. 1, 3, 8 adiungunt *amanda sunt*.

⁶ Codd. ABE et edd. 2, 3, 5, 7, 9 *videntur*.

⁷ Vat. *perperam delectationis*.

⁸ Vat. *quod*, edd. 5, 8, 9 *qui*, sed recte codd. et aliae edd. *quin*, quia Magister hic mediam viam tenet inter negantes et asserentes, virtutes propter se amandas esse.

⁹ Vat. sola praetermittit *et*.

¹⁰ De Doctr. christ. I. c. 33. n. 37; in quo textu praeter Vat. ceterae edd. et codd. omittunt *tuae post laetitiae*; sed retinuimus cum originali, quia supra in eodem textu omnes concorditer sic legunt.

¹¹ Cap. 10. n. 13.

¹² Infra d. 47. Edd. 1, 3, 8 *postea loco post*.

¹³ Codd. omnes omittunt *est*, et item postea codd. ABC cum edd. 1, 8 post *utendum*. Denique cod. D legit *animae pro animi* et cum ed. 1 *bona pro bona*.

Obiectio.

Solutio.

Epilogus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM I.

Divisio libri Sententiarum et disputatio circa *frui* et *uti*.

Veteris ac novae Legis continentiam etc.

DIVISIO TEXTUS.

In parte ista incipit tractatus libri, qui dividitur in quatuor libros partiales. Prima pars habet duas partes. In *prima* parte venatur Magister materiam huius libri et per consequens aliorum. In *secunda* exsequitur divisionem suam, quae incipit ibi distinctione secunda¹: *Hoc itaque vera ac pia fide* etc.

Item *prima* pars, in qua venatur materiam habet duas² partes. In prima parte venatur materiam per divisiones, et ideo *primo* ponit divisionem, per quam distinguuntur tres libri a quarto, scilicet per *res* et *signa*. *Secundo*³ ponit divisionem, per quam distinguitur primus liber a tribus aliis, quae est per *frui* et *uti*, ibi: *Id ergo in rebus considerandum*⁴.

Item, *prima* pars habet tres particulas. In *prima* proponit divisionem et auctoritate Augustini confirmat eam, quae est, quod tota doctrina theologica est de rebus, vel de signis, id est, subiectum commune theologiae in haec duo dividitur. In *secunda* membra divisionis explanat, ibi: *Proprie autem hic res appellantur*, ostendens, quid sit res et quid signum secundum membra praedictae divisionis. In *tertia* vero particula divisionem ad propositum applicat, ibi: *Cumque his intenderit theologorum speculatio*, dicens, quod de rebus et signis sit⁵ dicturus, primo tamen de rebus.

Item, pars illa, in qua ponit divisionem per *frui* et *uti*, per quam primus liber distinguitur ab aliis tribus, habet duas partes. In *prima* ponit divisionem et explanat ipsam⁶. In *secunda* quae dicta sunt epilogat, ibi: *Omnium igitur, quae dicta sunt* etc. *Prima* igitur pars habet tres partes: in pri-

ma ponit divisionem in res, quibus fruendum, et res quibus utendum: in secunda ad maiorem evidentiam assignat quasdam definitiones, ibi: *Fruī autem est amore inhaerere* etc. In tertia vero proponit et determinat quasdam dubitationes, ibi: *Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur* etc.

Et in prima particula primo ponit divisionem secundum auctoritatem Augustini, secundo exemplificat, ibi: *Illae, quibus fruendum* etc.⁷.

Fruī autem est amore inhaerere. Haec secunda⁸ particula illius partis, in qua ponit divisionem in qua distinguitur primus liber ab aliis tribus, quae est de quibusdam notificationibus, quatuor habet particulas. Primo enim ponit notificationes *frui* et *uti*; secundo applicat eas ad propositum, scilicet ad res, quibus fruendum est⁹ et utendum, ibi: *Res igitur quibus fruendum*; tertio comparat ad alias assignationes, ibi: *Notandum vero, quod idem Augustinus*; quarto, quia videntur¹⁰ sibi contradicere, movet et determinat quandam dubitationem, ibi: *Et attende quod videtur Augustinus dicere* etc.

Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur. Haec tertia pars, in qua movet et tractat dubitationes quasdam, habet tres partes secundum tres dubitationes, quarum¹¹ *prima* est, utrum homo homine debeat frui, *secunda*, utrum Deus homine fruatur, vel utatur, et hanc movet ibi: *Sed cum Deus diligat* etc.; *tertia* quaestio¹² est, utrum virtutibus sit fruendum, vel utendum, ibi: *Hic considerandum est, utrum virtutibus* etc. Et in qualibet istarum trium partium primo movet quaestionem, secundo motam determinat, tertio determinationem per auctoritatem confirmat. Et particulae in suis locis sunt manifestae.

¹ Vat., post *suam* addendo *et hoc*, transponit verba *dist.* 2 ante relativum *quae*, sed contra mss. et ed. 1.

² Vat. paulo infra, contradicentibus mss. et ed. 1, tertium membrum subdivisionis adiungendo ponit hic *tres loco duas*; sed falso, uti ex dicendis patebit. Error editorum Vat. forte inde provenit, quod ipsi putarent, per verba immediate sequentia *In prima parte* significari primam partem subdivisionis, cum tamen revera per illa nihil aliud significetur nisi prima pars principalis i. e. tota prima distinctio.

³ Auctoritate codd. et ed. 1 substituimus *secundo* pro *in secunda*, postulante hoc insuper contextu, cum *secundo* referatur ad *primo* paulo superius positum.

⁴ Nullo adstipulante mss. nec favente ed. 1, Vat. adiungit hic *In tertia determinat dubitationes quasdam ex praemissis ortas*, ibi: *Cum autem homines, qui fruuntur*; sed falso, cum haec pars sit tertia particula subdivisionis partis primae, sicuti infra expresse habetur.

⁵ Contra antiquiores codd. et ed. 1 minus bene Vat. *fuerit*. Mox codd. CS cc *Iterum* pro *Item*.

⁶ Fide mss. et ed. 1 supplevimus *et explanat ipsam* et mox ex fere omnibus codd. cum ed. 1 post *Prima* addidimus *igitur*, pro quo codd. P et Q habent *iterum*.

⁷ Ita mss. cum ed. 1; in Vat. autem subdivisio, quae incipit a verbis *Et in prima particula* usque ad *Fruī autem*, deest.

⁸ Vat. hic interserens verbum *est*, ob variatam constructionem in fine propositionis ante *quatuor* praefixam habet particulam *et*; insuper in media propositione post *divisionem* pro *in qua* ponit *per quam*; sed contradicentibus mss. et ed. 1.

⁹ Fide mss. et ed. 1 addimus *est*.

¹⁰ Ita plurimi codd. ut ACFGIKRTVXWZ etc. et ed. 1 necnon textus Magistri Sentent. contra Vat., quae habet *videtur*, et aliquos codd. ut HLOS, qui legunt *videtur*.

¹¹ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *quarum*, sicuti et paulo infra post *fruatur* substituimus *vel pro et*.

¹² Praeter fidem mss. et ed. 1 omittit Vat. *quaestio*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam definitionum et aliorum, quae Magister ponit de his verbis *frui* et *uti*, sex quaeruntur in parte ista, quorum tria pertinent ad *uti*, tria ad *frui*.

De *uti* tria quaeruntur.

Primo quaeritur, quid sit *uti* per essentiam.

Secundo, utrum omni creato contingat *uti*.

Tertio, utrum solo bono creato sit utendum. De *frui* similiter quaeruntur tria.

Primo, quid sit *frui* per essentiam.

Secundo, utrum bono increato fruendum sit.

Tertio, utrum fruendum sit ipso solo bono increato.

ARTICULUS I.

Quid sit UTI et de UTIBILI.

QUAESTIO I.

Utrum uti sit actus voluntatis, an rationis, vel omnis potentiae.

Circa primum¹ de *uti*, quid sit per essentiam, utrum sit actus voluntatis, an rationis, sic proceditur. Quod sit actus voluntatis ostenditur sic.

1. Ab actu utendi denominatur unusquisque *bonus*²; sed nullus dicitur bonus nisi ab actu voluntatis: ergo actus utendi pertinet ad voluntatem.

2. Item, Augustinus decimo de Trinitate³: « *Uti* est assumere aliquid in facultatem voluntatis »: ergo *uti* est actus voluntatis.

3. Item, hoc videtur per divisionem ipsius *uti* contra alia, quia decimo de Trinitate⁴ dividit Augustinus haec tria, *ingenium*, *doctrinam* et *usum*, et dicit, quod ingenium respicit, quid homo possit, doctrina, quid homo sciat, usus, quid⁵ velit: ergo usus est actus voluntatis.

4. Item, « Opposita nata sunt fieri circa idem⁶ »; sed *uti* et *abuti* sunt opposita, ergo cum *abuti* sit solius voluntatis, quia eius solius est peccare: ergo et *uti* similiter erit actus solius voluntatis.

CONTRA: 1. Usus sive assuefactio est via in habitum acquirendum⁷; sed omnis potentia nata est acquirere habitum: ergo *uti* videtur esse omnis potentiae.

2. Item, omnis potentia mediante operatione sua ordinatur in finem⁸; sed eo dicitur aliquid *utibile* sive *uti*, quo in finem est ordinabile; sed ordinari

in finem mediante propria operatione est omnis potentiae: ergo et *uti* similiter.

3 Item, sicut Augustinus dicit et habetur in littera⁹, *uti* est id quod in usum venerit referre etc. Sed eius est referre, cuius est conferre; sed conferre est solius rationis, ergo et referre: ergo et *uti* a definitione.

4. Item, ars utitur suis instrumentis¹⁰; sed ars est in potentia rationali sive cognitiva, cum sit scientia: ergo cum habitus et actus sint eiusdem potentiae, si ars est in potentia rationali, et usus similiter erit in eadem.

CONCLUSIO.

Uti quinque modis potest intelligi: si sumitur communissime et communiter, est actus omnis potentiae; si sumitur proprie, magis proprie et propriissime, est actus voluntatis.

RESPONDEO¹¹: Dicendum, quod *uti* quinque modis accipitur, et secundum hoc diversificatur secundum rem et secundum definitionem.

Accipitur enim usus sive *uti communissime*, secundum quod dividitur contra otium vel otiositatem, pro naturali operatione debita cuilibet rei, sive

¹ Consentientibus mss. et ed. 1, restituimus verba *Circa primum* et mox mutavimus *aut* in *an*, quod et grammatice melius est.

² Forsitan respicitur illud Aristot. II. Ethic. c. 3. in fine: Qui enim bene his (voluptatibus et doloribus) utetur, bonus; qui male, erit malus.

³ Cap. 11. n. 17; vide supra in lit. Magistri, c. 3. in initio.

⁴ Ibidem, paulo ante; et XI. de Civ. Dei, c. 25.

⁵ Cod. X hic iterum addit *homo*.

⁶ Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis circa finem: Palam vero est, quod circa idem aut specie aut genere nata sunt fieri contraria.

⁷ Idem B. Albert., S. I. tr. 2. q. 8. m. 4. his verbis exprimit: Secundo dicitur *uti* rei exercitium ad inducendum habitum, secundum quod dicit Victorinus in Rhetoricis suis (seu

Comment. in Rhetor. Ciceronis, I. c. 4-4. 25. et II. c. 59.), quod naturaabilem facit, ars potentem, usus faciem. — Vide et Aristot., II. Ethic. c. 4.

⁸ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 16. (Ed. Paris. VIII. c. 8.). — Mox codd. C F G H K L O R S U cc et ed. 1 *utile* pro *utibile*; cod. Z *utile sive utibile quo* etc.

⁹ Hic, c. 2. — Faventibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, pro *infra* substituimus *in littera*. In conclusione huius argumenti Vat. *ergo referre et per consequens uti*; praefereimus tamen lectionem fere omnium mss. et ed. 1 tanquam distinctiorem.

¹⁰ Aristot., I. de Anima, text. 53. (c. 3.). — Circa finem argumenti mendum Vat. ponentis *sic* pro *si* castigatur ex mss. et ed. 1. — Mox Vat. post *usus* addit *sive uti*; quod deest in antiquioribus mss. et ed. 1.

¹¹ Plures codd. ut A I T etc. *Solutio* pro *Respondeo*.

ad quam unaquaeque res ordinatur, et secundum hoc dicit Philosophus¹: «Cuius usus bonus etc.».

Secundo modo dicitur *communiter*; et sic usus dividitur contra dissuetudinem. Et hoc modo definitur a Victorino²: «Usus est actus frequenter elicitus a potentia», et hoc modo potest dici, quod est actus omnis potentiae nec addit super actum nisi frequentiam.

Tertio modo accipitur uti *proprie*; et sic dividitur contra habitus memoriae et intelligentiae, scilicet³ contra ingenium et doctrinam. Et sic definitur ab Augustino decimo de Trinitate: «Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis», et sic dicit actum voluntatis *proprie*.

Quarto modo accipitur *magis proprie*; et sic dividitur contra actum quietativum, scilicet contra *frui*. Et sic definitur ab Augustino⁴: «Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis propter aliud», et sic est actus voluntatis ut ad aliud relatae.

Quinto accipitur *propriissime*; et sic dividitur contra actum inordinatum, scilicet contra *abuti*. Et sic definitur ab Augustino de Doctrina christiana⁵: «Uti est id quod in usum venerit referre ad id, quo fruendum est», et sic uti dicit actum voluntatis relatum et ordinatum in finem.

Ratio ergo diversarum notificationum est multiplex acceptio eius quod est *uti*; et ratio multiplicis acceptionis est oppositio eius ad diversa.

Si ergo quaeratur, cuius potentiae est⁶ actus; dicendum, quod, *communissime* et *communiter* loquendo, est actus omnis potentiae; et sic non lo-

quitur Augustinus: *proprie* vero, *magis proprie* et *propriissime* actus est ipsius voluntatis. Conclusio 2.

1. Et sic patet primo obiectum in contrarium, scilicet quod⁷ sit omnis potentiae. Solutio oppositorum.

2. Quod obiicitur secundo, quod omnis potentia refertur in finem per actum suum; dicendum, quod illa potentia dicitur uti suo actu, quae est domina sui actus; et talis potentiae est *referre* suum actum, non tantum *referri*. Et quoniam sola voluntas est domina sui actus et sola est se ipsam movens, ideo ipsa sola est, cuius est active uti. Aliis autem potentiis contingit uti materialiter et passive, quia habent *referri*, et non *referre*. Et hinc est, quod ab Augustino dicitur⁸: «Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis»; facultas enim dicitur eius dominium, quo faciliter potest in actum suum tanquam illius princeps.

3. Ad illud quod obiicitur, quod rationis est referre; dicendum, quod dupliciter est referre, scilicet per *collationem* et *illationem*, sicut praemissae referuntur ad conclusionem; et hoc est rationis, et hoc non est *uti*. Et est referre per⁹ *inclinationem* et ordinationem ad aliud; et hoc est *proprie* voluntatis, quia potest aliquid assumere quiescendo ibi, vel aliud intendendo; et hoc est referre¹⁰, per quod definitur *uti* etc.

4. Ad illud quod obiicitur de arte, dicendum, quod ars dicit quod est *operationis*, et quod est *speculationis*. Secundum quod dicit¹¹ quod est *speculationis*, non habet *uti*, et sic est rationis; secundum vero quod dicit quod est *operationis*, sic extenditur ad voluntatem et eam regulat in utendo.

¹ Sententia: Cuius usus bonus est, ipsum quoque bonum est, verbotenus legitur apud Boethium, de Differentiis topicis, libr. II. circa medium, in quo libro auctor proponit locorum topicorum divisiones, quae ex una parte, duce Aristotele, a Themistio, et ex altera parte a Cicerone exhibentur, earumque differentias indicat.

² Fabius Marius (Laurentius) Victorinus, Rhetor († inter 370-382), qui praeter opuscula theologica contra Arianos varios confecit libros philosophicos et rhetoricos; sic transtulit Porphyrii librum de Praedicabilibus in linguam latinam (cfr. Boeth., Dialogus I. in Porphyrium) scripsitque commentarium in Rhetorica et Topica Ciceronis (cfr. Boeth. Comment. in Topica Ciceronis; et ed. Operum Ciceronis per Orelli, ubi Victorini Comment. in Rhetor. invenitur). Licet definitio *usus*, de qua hic agitur, explicite non inveniatur in praenotatis Victorini operibus, colligi tamen posse videtur ex supra (argum. 1. ad opp.) allatis eius verbis una cum hac *exercitationis* definitione, quam in Comment. super I. Rhetor. Ciceronis, c. 2. proponit: Exercitatio est suscepti operis continuatio. Cfr. et ibid. c. 25., ubi de definitione *habitus* agitur, in qua ponitur *usus* sive *exercitatio*.

³ Perturbatam lectionem Vat. *et pro scilicet* emendavimus ope mss. et sex primarum edd. Vide etiam supra fundam. 3, sicuti et de sequenti definitione ab Augustino data cfr. fundam. 2.

⁴ Vide hic lit. Magistri c. 3. in princ. — In fine propositionis Vat. male et contra mss. et ed. 1 *relative* pro *relatae*.

⁵ Vide supra in lit. Magistri c. 2, in quo textu codd. A F G H I K S X Y etc. sibi non constantes habent *venit* pro *venerit*.

⁶ Codd. S Y Z satis bene *sit*. Mox Vat., reluctantibus mss. et edd. 1, 2, 3, post *quod* addit *duobus primis modis est actus omnis potentiae, tribus vero ultimis est actus ipsius voluntatis*; sed superflue, quia verbis immediate sequentibus idem dicitur. Dein multi codd. ut C F K L M O R S U V W X Y Z etc. cum edd. 2 et 3 post *communissime*, omissis verbis *et communiter*, transponunt ea post *Augustinus* simulque omittunt *et propriissime*, sic legendo: *Communiter vero et proprie actus est ipsius voluntatis*; quae lectio praecedentibus manifeste contradicit. Codd. D P Q T post *propriissime* addunt *loquendo, id est tribus ultimis modis*.

⁷ Supple cum cod. bb *uti*; Vat. autem praeter fidem mss. et ed. 1 hic addit *uti communissime sumtum*, qua additione non quidem falsus, sed alius sensus obtinetur; in lectione siquidem mss. a S. Doctore hic non datur explicita responsio ad primo obiectum, sed breviter repetitur ipsa obiectio; e contra est in lectione Vat.

⁸ Postulante maiore parte codd. F G H I R S T etc. et ed. 1, posuimus modum passivum pro activo *Augustinus dicit*.

⁹ Cod. D *secundum*.

¹⁰ Vat. cum recentiore cod. cc addit *quo vel*, quod tamen abest ab antiquioribus mss. et ed. 1.

¹¹ Ed. 1 hic et paulo infra *illud* loco *quod dicit*.

SCHOLION.

In hac quaestione antiqui scholastici satis consentiunt. Scot., 1. Sent. d. 1. q. 3. et 5. in fine. — S. Thom., hic q. 4; S. 1. II. q. 16. a. 1. — B. Albert. M., hic a. 13. 16. et 47. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4, qui doctrinam S. Bonavent. bre-

viter repetit. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Aegid. R., hic a. 4. principalis q. 3. — Henr. Gand., S. a. 8. q. 4. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel, hic q. 4.

QUESTIO II.

Utrum omni creato utendum sit.

Secundo, viso quid sit uti per essentiam, quaeritur de utibili, utrum scilicet omni creato sit utendum. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Proverbiorum decimo sexto¹: *Universa propter semetipsum operatus est Deus*: ergo omnia sunt ordinabilia in Deum; sed omne ordinabile in Deum contingit ordinare; sed ordinando ad Deum ordinabile recte utimur: ergo si omnia contingit ordinare, omnibus est utendum.

2. Item, ens et bonum convertuntur, sicut vult Dionysius²; sed omnia sunt entia: ergo omnia sunt bona. Sed omne bonum diligendum: ergo omne creatum est diligendum; sed non est diligendum propter se: ergo propter aliud; sed hoc est uti: ergo uti contingit omni creato.

3. Item, omni virtute contingit recte uti³: ergo opus omnis virtutis est rectus usus; sed usus *alicuius* virtutis est respectu mali *poenae*, ut patientiae, *alicuius* respectu mali *culpa*e, ut poenitentiae: ergo malis omnibus, scilicet culpae et poenae, contingit recte uti: ergo multo fortius bonis: ergo etc.

4. Item, « Opposita nata sunt fieri circa idem⁴ »; sed omnibus contingit abuti: ergo omnibus contingit recte uti: ergo utendum est omni creato.

CONTRA: 1. Caritas est, per quam recte utimur, quia omnia ordinantur in finem per caritatem quaecumque recte ordinantur; sed sicut dicit Augustinus de Doctrina christiana⁵: « Tantum quatuor diligenda sunt ex caritate et tria tantum creata, ut nos, proximus et corpus proprium »: ergo tantum tria referuntur sive ordinantur in finem per caritatem, cum

non sit uti recte nisi per caritatem: ergo tantum tribus est utendum, non ergo omni creato.

2. Item, omnia, quibus utimur, subiacent nostrae voluntati; sed quaedam sunt, quae non subiacent nostrae voluntati, ut necessaria et perpetua: ergo illis non est utendum.

3. Item, omne illud, quo recte utimur, bono fine facimus; sed quaedam sunt, quae nullo bono fine possunt fieri, ut mentiri et talia, « quae mox nominata coniuncta sunt malo⁶ »: ergo talibus non est utendum.

4. Item, virtute non contingit male uti, sicut patet ex eius definitione⁷: ergo ab oppositis malo culpa sive vitiis non contingit recte uti: ergo non omnibus aliis a Deo est utendum.

CONCLUSIO.

Non omni re creata possumus uti ut instrumento neque ut habitu neque ut actu, omni tamen re uti possumus ut obiecto, sed quadrupliciter, vel operando, vel acceptando, vel tolerando, vel respuendo.

RESPONDEO: Dicendum, quod *uti aliquo* dicitur quatuor modis: aut sicut *instrumento*, quo operamur, sicut aliquis utitur⁸ instrumento vel organo; et sic non omnibus contingit uti, utpote potentiis, quae sunt pure naturales, accipiendo *uti* proprie, sicut accipit Augustinus⁹; aut sicut *habitu*, quo regulamur, utpote virtute; et sic non omnibus contingit recte uti, ut habitu vitii, quo potius contingit obliquari; aut sicut *actu*, quo movemur; et sic non omni actu contingit bene¹⁰ uti, sicut illis

Quatuor
modi uti
cum 4
conclusion

¹ Vers. 4, ubi Vulgata pro *Deus* legit *Dominus*. — Mox et pluries in seqq. argg. posuimus *contingit* loco *convenit*. Notamus hic et pro semper, quod codd. praesertim antiquiores saepissime ista duo vocabula eodem modo exhibeant abbreviata, ita ut sive *contingit* sive *convenit* legi possit.

² Cap. 5. de Div. Nom., ubi secundum textum Graecum legitur: Non aliud dicit esse bonum et aliud ens. — Mox cod. cc *sed si omnia*.

³ Elicitur ex definitione virtutis, quam August., II. de Lib. Arb. c. 48. et 49. ponit: Bona qualitas mentis, qua recte vivitur et nemo male utitur. — Mox multi codd. ut C G H K O P Q R S U etc. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 post *poenae* omittunt *ut patientiae*, quod tamen codd. praedicti postea male loco *ut poenitentiae* ponunt, editiones autem praecallegatae verbis *ut poenitentiae* praemittunt.

⁴ Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis circa finem. Vide supra q. 4. fundam. 4.

⁵ Lib. I. c. 23. n. 22. Cum ergo quatuor sint diligenda: unum, quod supra nos est; alterum, quod nos sumus; tertium,

quod iuxta nos est; quartum, quod infra nos est: de secundo et quarto nulla praecepta danda erant. — Et ibidem c. 26. n. 27: Quod si te totum intelligas, id est animum et corpus tuum et proximum tuum, id est animum et corpus eius. — Cod. W post *caritate* addit *scilicet Deus*. — Paulo ante fide codd. et ed. 4 addidimus *sicut*.

⁶ Aristot., II. Ethic. c. 6: Quaedam enim confestim nominata convoluta sunt cum malitia. (Translatio antiqua in ed. Operum S. Thomae a P. Fiaccadori 1866. tom. 21.)

⁷ August., II. de Lib. Arb. c. 48. et 49. n. 50. Vide paulo supra fundam. 3.

⁸ Substituimus ex fere omnibus mss. et ed. 4 *aliquis utitur* pro *utimur*. Cod. V *sicut aliquo utimur*. Mox ex plurimis codd. cum ed. 4 bis substituimus *utpote* loco *ut puta*.

⁹ Quatenus *uti* est assumere aliquid in facultatem voluntatis. Vid. supra q. 4. Cfr. etiam Aristot., I. Ethic. c. ult., ubi agit de potentiis, quae non subiacent imperio rationis et voluntatis.

¹⁰ Vat. cum cod. cc male omittit *bene*, quod antiquiores mss. ac ed. 4 suppeditant, mutavimusque *convenit* in *contingit*.

quae mox nominata coniuncta sunt malo; aut sicut *obiecto*, ad quod inclinamur; et sic omnibus contingit *uti et abuti*. Omnia enim possunt sumi in facultatem voluntatis ad approbandum vel respuendum; et hoc patet per Augustinum libro octoginta trium Quaestionum¹: «Utimur assumendis vel respuendis ad valetudinem, tolerandis ad patientiam, ordinandis ad iustitiam».

Item, Augustinus decimo de Trinitate²: «Voluntas totam intelligentiam capit, dum utor omni eo quod intelligo»; sed mala intelliguntur: ergo contingit uti malis.

Aliter tamen utimur bonis, aliter malis. Ratio enim ordinationis in bonis non tantum est ex parte ordinantis, sed etiam ex parte ordinati, quia per se bona sunt utibilia et ordinabilia, et de sui natura; sed in malis ratio ordinationis non est ex parte ordinatorum, sed potius ex parte ordinantis; et ideo mala non dicuntur utibilia.

Unde nota, quod, cum uti sit assumere aliquid in facultatem voluntatis, hoc potest esse quadrupliciter: vel in facultatem voluntatis *operantis*³, sicut est de his quae proprie pertinent ad usum humanum; vel in facultatem voluntatis *acceptantis*, sicut est dilectio proximi et huiusmodi; vel in facultatem voluntatis *tolerantis*, sicut sunt mala poenae; vel in facultatem voluntatis *respuentis*, et sic assumuntur mala culpa et ordinantur. Primis duobus modis intelligitur illud: «Cuius usus bonus etc.».

1. Ad illud ergo quod obiicitur de caritate, quod tantum tria creata⁴ sunt diligenda: dicendum, quod *diligi aliquid ex caritate* hoc est ordinari in summum bonum, quod per se caritas diligit. Hoc autem contingit dupliciter: aut enim contingit ordinare quod natum est devenire in finem; et sic tantum tria creata diligenda sunt ex caritate; aut illud per quod devenire est in summum bonum; et quia hoc potest esse suo modo per omnem creaturam, omnis creatura potest diligi ex caritate, et omni creatura contingit uti.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non omnia subiacent voluntati; dicendum, quod aliquid⁵ dicitur subesse dominio voluntatis dupliciter: aut quantum ad *esse ipsius rei*; et sic non omnia subiacent; aut quantum ad *actum voluntatis*, qui est in respuendo ipsam rem vel approbando, et hoc⁶ propter se vel propter aliud; et tali modo omnia subiacent voluntati nostrae, scilicet quantum ad actum appetitionis vel respuitionis, licet non primo modo.

3. 4. Ad illud quod obiicitur, quod quaedam nullo bono fine possunt fieri, *similiter*, quod semper vitiis abutimur; dicendum, quod obiicitur secundum viam, qua contingit uti aliquo ut *actu* medio; et sic non contingit⁷ uti peccato; vel sicut *habitu* regulante, similiter; contingit tamen eo uti sicut *obiecto* recte per motum contritionis et detestationis.

SCHOLION.

I. Hanc et sequentem quaestionem antiqui doctores sub una quaestione et minus accurate tractare solent. — Ostensum iam supra est, quod *uti* in sensu *activo* sit solius voluntatis; in secunda hac quaestione inquiritur, ad quae *obiecta* se extendat usus voluntatis, sive quibus rebus uti *passive* conveniat. In responsione S. Doctor *primo* ponit quadruplicem distinctionem circa *obiecta* voluntatis *ordinanda* et resolvit quaestionem in *genere*. Quoad primum membrum huius distinctionis, patet quod voluntas non possit omnia assumere in facultatem suam, ut iis utatur sicut instrumento. Nam aliquae potentiae ipsius animae non subiacent imperio voluntatis; unde vocantur *pure naturales*, ut potentiae vegetativae. *Secundo*, incidendo in *specialem* quaestionem, scil. quo sensu quis malis uti possit, iterum quadrupliciter distinguit modum voluntatis *ordinantis*, scil. *operantis*, *acceptantis*, *tolerantis* et *respuentis*. Hic usus

mali ex parte ordinantis est «usus per accidens», ut bene dicit Richard. (hic q. 2. ad ult.), «eo quod ordinatum aliunde accipit ordinabilitatem, scil. a voluntate». — Circa hanc quaestionem de usu mali S. Thom. (hic loc. cit.) aliis verbis quam S. Bonaventura loquitur, sed in sententia nulla est differentia, immo in S. II. II. q. 78. a. 4. Angelicus etiam in modo loquendi cum illo convenit.

II. Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 1. — Scot., hic q. 3. et 5. et Quod., q. 17. — S. Thom., hic q. 2. a. 3; S. I. II. q. 16. a. 3. — B. Albert. M., hic a. 10. et 11. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. ita presse sequitur S. Doctorem, ut Dionys. Carth. de ipso dicat: «Petrus, qui scripsit post Bonaventuram, ex ipso Bonaventura suam responsionem videtur sumsisse». — Richard., hic a. 1. q. 2. — Ægid. R., hic 2. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 72. q. 3. n. 11. — Durand., hic q. 4. — Dionys., hic q. 2. — Biel, hic q. 1.

¹ Quaest. 30: Sic enim utitur suo corpore: quibusdam assumendis vel respuendis ad valetudinem, quibusdam tolerandis ad patientiam, quibusdam ordinandis ad iustitiam, quibusdam considerandis ad aliquod veritatis documentum. — In quo textu plurimi codd. ut A B C D F G H I K S T W Z etc. omittunt *assumendis vel*, pro quo ed. 1 ponit *conferendis aut*.

² Cap. 11. n. 18: Voluntas etiam mea totam intelligentiam, totam memoriam meam capit, dum toto utor, quod intelligo et memini.

³ Renitentibus mss. et edd. 1, 2, 3, Vat. pro *operantis* ponit *imperantis*, sed mendose, quia hoc membrum non excludit tria alia membra divisionis. Eadem distinctionem Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. breviter sic proponit: Potest aliquid assumi in facultatem voluntatis quadrupliciter: vel voluntatis operantis, ut bona nostra, vel approbantis, ut aliena bona, vel tolerantis,

S. Bonav. — Tom. I.

ut mala poenae propria et culpa alienae, vel respuentis, ut mala culpa propriae.

⁴ Codd. cum ed. 1 omittunt *creata*, quod, ut certo subintelligendum, claritatis gratia retinuimus, praesertim cum et paulo post in mss. inveniatur. Mox Vat., post *caritate* omissa *hoc*, propositionem ipsam exhibet modo activo: *diligere, aliquid ex caritate est ordinare*, renitentibus tamen mss. et ed. 1. — Obiectionem, quam hic S. Doctor solvit, infra d. 17. p. 1. q. 2. sub alio respectu pertractat.

⁵ Nullo suffragante ms. nec ed. 1, Vat. *aliquis*.

⁶ Cod. Z hic non male addit *vel*.

⁷ Postulantibus fere omnibus mss. et ed. 1, substituimus *sic pro hoc modo*, et bis *contingit* loco *convenit*. Mox mendum Vat. *recto per modum* castigavimus ex mss. et ed. 1.

QUESTIO III.

Utrum solo bono creato utendum sit.

Tertio, ostenso, utrum omni creato sit utendum et ¹ omni alio a Deo, est quaestio, utrum solo bono creato sit utendum. Et quod sic, videtur.

1. « Omne bonum aut est finis, aut ad finem ² »;
 Fundamenta. sed solo bono, quod est ad finem, est utendum, quia ratio utilis est ducere in finem: ergo cum solum bonum creatum sit ad finem, solo bono creato est utendum.

2. Item, omne bonum aut est creatum, aut increatum. Sed si contingit uti bono increato, contingit illud referre ad aliud: aut ergo ad creatum, aut ³ increatum; sed non ad increatum, quia non est nisi unum increatum: ergo ad creatum. Sed sic refertur terminus ad viam et causa ad effectum; sed hoc est abusio, non usus: ergo solo bono creato sive creatura est utendum.

3. Item, Augustinus in libro octoginta trium Quaestionum ⁴ dividit honestum contra utile: ergo nullum utile honestum vel e converso; sed Deus est honestum per essentiam: ergo Deo non est utendum.

4. Item, videtur quod non solum non sit utendum Deo sive bono increato, sed uti eo semper sit peccatum mortale, quia Augustinus in libro octoginta trium Quaestionum ⁵ dicit: « Summa perversitas est frui utendis et uti fruendis »; sed qui utitur bono increato, utitur bono fruendo: ergo etc.

CONTRA: 1. Contingit Deo recte servire intuitu mercedis, quia multi sunt boni mercenarii, ut dicit Ambrosius ⁶; sed non contingit Deo servire nisi amando: ergo contingit Deum recte amare intuitu mercedis; sed sic amans utitur Deo, quia refert ad aliud: ergo etc.

2. Item, sic summa bonitas habet se ad amorem, sicut ⁷ summa veritas ad cognitionem; sed contingit veritatem creatam cognoscere clarius sine praeiudicio summae veritatis et sine errore: ergo similiter contingit aliam bonitatem quam summam ardentius diligere sine praeiudicio summae bonitatis et deordinatione: ergo contingit amore ordinato aliud plus diligere quam Deum: ergo contingit Deum diligere propter aliud ordinate et ita uti eo.

3. Item, videtur quod nullum peccatum sit, cum quis utitur Deo propter suam salutem, quia « cuius finis bonus, ipsum bonum ⁸ »; sed huius usus bonus est, scilicet nostra salus: ergo usus Dei bonus: ergo non erit peccatum.

4. Item, usus Dei aut est bonus; et sic utendum Deo; aut est malus; et sic Deus malus, quia « cuius usus malus, ipsum malum ⁹ »; quod si Deus bonus, et eius usus bonus: ergo Deo est utendum.

CONCLUSIO.

Solo bono creato est utendum, et bono increato uti est abuti.

RESPONDEO: Dicendum, quod solo bono creato *Conclus* est utendum, quia, si bono increato utimur, semper est abusus, et abusus talis est mortale peccatum propter perversitatem in finem ¹⁰ cum delectatione, et propter voluntatis inordinationem, quae minus diligit ipsum quo utitur, quam propter quod utitur.

¹ Codd. R et W *vel pro et*.

² Cfr. Aristot., I. Ethic. c. 4-7; I. Magnor. Moral. c. 3. et III. Topic. c. 4, ubi haec divisio diversimode insinuat.

³ Cod. A cum ed. 4 satis bene adiungit *ad*. Mox Vat., obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 4, post *unum* omittit *increatum*.

⁴ Quaest. 30: Honestum dicitur quod propter se ipsum expetendum est, utile autem quod ad aliud aliquid referendum est. — Mox ex multis codd. ut AFGHIK TUV aa bb ee ff cum ed. 4 posuimus *vel pro et*. Paulo infra Vat. ante *honestum* praemittit *quid*, quod tamen melius cum mss. et edd. 1, 2, 3 omittitur, quia Deus est ipsum honestum per essentiam.

⁵ Quaest. 30: Omnis itaque humana perversio est, quod etiam vitium vocatur, fruendis uti velle atque utendis frui.

⁶ In Evangel. S. Lucae c. 15, ubi iuxta ed. Venet. 1748: At vero filius, qui habet Spiritus S. pignus in corde, saecularis mercedis lucella non quaerit, quibus serviat. Haeredes sunt etiam mercenarii, qui ducuntur ad vineam. Bonus mercenarius Petrus etc. — Codex autem, sub n. 507 Bibliothecae Laurentianae Florentis, membr. in fol. saec. XI. fol. 116. recto, col. 2. ultimam partem sic exhibet: non quaerit, qui ius servat haeredis. Sunt etiam qui conducuntur ad vineam. Bonus etc. Cum quo concordat cod. III. Plut. XIV. in fol. saec. XV. libr. VII. c. 35. Lectio istius ed. in verbis et interpunctione errat.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 4, invertendo comparisonem, nempe *sicut summa bonitas, sic summa veritas*, argumentationem, uti ex subnexis patet, perturbat. Mox cod. X post *clarius* satis bene addit *veritate increata*. Dein, faventibus antiquioribus mss. et ed. 4, expunximus *aliquam*, quod Vat. cum recentiori cod. cc praemittit voci *aliam*. In ultima propositione huius argumenti multi codd. CFGKLRSUVW aa bb cum ed. 4 ante *diligi* falso repetunt *plus*.

⁸ Boeth., II. de Differentiis topicis. Locus a fine: Cuius finis bonus est, ipsum quoque bonum est. Vide supra q. 4. in corp. Propositio ista derivata esse videtur ex illa Aristot., III. Topic. c. 4: *Cuius finis melior, et ipsum melius*. Ad normam codd. et ed. 4 omisimus *est et quoque*, quod Vat. cum Boethio habet.

⁹ Boeth., II. de Differentiis topic. — Codd. FOX addunt post *malus* particulam *et*. Immediate post ex fere omnibus mss. et ed. 4 substituimus *quod loco quia*, cod. R autem habet *ergo si Deus*.

¹⁰ Auctoritate mss. et ed. 4 reieciimus lectionem Vat. *aversionem a fine* tanquam minus rectam, quia talis abusus non dicit solum simplicem aversionem a fine, sed etiam directam perversionem ipsius finis, quatenus nempe ipse finis convertitur in medium. Cod. O post *perversitatem* addit *intentionis*. Cod. R totam propositionem sic exhibet: *et abusus talis semper est mortale peccatum, non (forsan omissum: solum) propter per-*

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod contingit recte servire Deo intuitu mercedis; dicendum, quod illa merces aut est ipse Deus, sicut dixit Abrahae Genesis decimo quinto¹: *Ego merces tua*; et sic intuens mercedem non utitur, quia non refert ad aliud; aut merces illa est *aliud*, et tunc potest eam quis intueri aut ut *causam moventem*; et sic est malus mercenarius²; aut ut *rationem inducentem*; et sic bonus, et hoc modo non utitur.

2. Ad illud quod obiicitur, quod clarior cognitio creaturae non praeiudicat Creatori, ergo etc.; dicendum, quod non est simile, quia claritas cognitionis non est in nostra potestate, sed ardor affectionis est in nostra potestate; ideo requiritur a nobis, quod istum ordinemus, non illam³. Aliquis tamen actus cogni-

tionis est in nostra potestate, utpote actus fidei, quo si aliquis assentiat veritati primae propter aliud, bene praeiudicat veritati, sicut amare propter aliud, bonitati.

3. Ad illud quod obiicitur, quod finis usus Dei est bonus; dicendum, quod finis dicitur bonus dupliciter: aut quantum ad *substantiam*, aut quantum ad *intentionem finiendi*; et propositio illa intelligitur quantum ad *intentionem finiendi*, et haec⁴ consistit in recta ordinatione.

4. Ad ultimum dicendum, quod illa propositio⁵ intelligitur de habentibus ordinationem ad finem, sed non de ipso fine. — Vel intelligitur de actu naturali ipsarum rerum et proprio, qui frequentius ab ipsa re elicitur, non de ordinatione in⁶ finem; et sic non valet propositio ad propositum.

Alia solutio.

SCHOLIUM.

I. In conclusione S. Doctor propositionem, quod bono in creato uti sit *abusus* et peccatum, duplici ratione probat, quae sumitur tum ex parte *finis ultimi*, tum ex parte *voluntatis*. Ex parte *finis ultimi* est *abusus*, quia aversio a fine non fit sine contemptu eius et offensa Dei, uti probatur II. Sent. d. 42. a. 2. q. 1, et a. 3. q. 2; ex parte *voluntatis* propter inordinationem, quia voluntas, quando Deo utitur, in aliquo creato ponit finem; sed finis est melior his quae sunt ad finem (infra d. 29. a. 1. q. 1. in corp.) et « quantum est de se, dicit excessum bonitatis respectu eius, quod est ad finem » (ibid. ad 4.). Ex quo patet inordinatio in proposito. Voluntas enim in utendo minus diligit medium quam finem. Ad rem facit illud genera-

lissimum principium Aristotelis, toties a S. Doctore repetitum: Propter quod unumquodque (tale) est, illud magis est. Cfr. etiam hic dub. 6, ubi dicit, quod omnis res sit aut finis, aut medium ad finem, aut perveniens ad finem. — Quoad solut. ad 1, nempe quomodo Deo servire possimus intuitu mercedis, cfr. II. Sent. d. 38. a. 1. q. 3. ad 2. et III. Sent. d. 27. a. 2. q. 2. — Quoad axioma: Cuius finis bonus, ipsum quoque bonum (ad 3.), cfr. II. Sent. d. 38. a. 1. q. 1.

II. Quoad ipsam quaestionem: Alex. Hal., S. p. III. q. 60. m. 3. a. 1. et 2, et p. II. q. 142. m. 2. — Ceteros auctores vide sis in Scholio ad praecedentem quaestionem.

ARTICULUS II.

Quid sit frui.

Habito de *uti* et *utibili*, consequenter quaeritur de *frui* et *fruibili*, et

primo, quid sit frui per essentiam, utrum scilicet sit actus voluntatis, an aliarum virium.

QUAESTIO UNICA.

Utrum frui sit actus voluntatis, an aliarum virium.

1. Quod sit actus voluntatis, videtur per primam definitionem, quae est: Frui est amore inhaerere etc.⁷; sed amor est voluntatis: ergo et *frui* similiter. Si dicas, quod amor sumitur ibi communiter, secun-

dum quod est in qualibet vi respectu sui actus; *contra*: in omnibus aliis definitionibus idem dicitur. Unde dicitur in sequenti⁸: « Fruimur cognitis, in quibus voluntas delectata conquiescit ». Quietatio

versitatem in finem cum delectatione, sed propter voluntatis etc. Mox maiorem partem codd. ut A C G I K L U V X etc. et ed. 1 secuti, bis pro *utimur* substituimus *utitur*, quod grammatice melius est; alii codd. primo loco habent *utitur*, secundo loco *utimur*. Propositio ista relativa a S. Doctore adducta, quae immediate refertur ad substantivum *voluntatis*, continet implicite rationem inordinationis in voluntate hic notatae; sensus enim est: voluntas ordinata minus diligit *ipsum quo utitur*, i. e. medium, quam *propter quod utitur* i. e. finem; atqui in hoc casu habetur contrarium; ergo voluntas est inordinata.

¹ Vers. 1. — Paulo ante exhibemus lectionem codd. R V W X Y Z aa bb; alii codd. autem, omisso *Deus*, ponunt *Dominus* post *Abrahae*, a quibus non multum dissidet Vat. legendo: *est ipse, sicut Dominus dixit ad Abraam*. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 post *utitur* expunximus *Deo*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 hic addit *et sic utitur*.

³ Vat. post *istum* addit *amorem* et post *illam* adiungit

cognitionem, quae tamen auctoritate mss. et ed. 1 tanquam superflua expunximus.

⁴ Cod. cc cum ed. 1 *hoc*. Mox antiquiores codd. et ed. 1 omittunt propositionem, quae habetur in Vat. et cod. cc post *ordinatione*, scil.: *et illo modo non contingit uti Deo, quia non convenit ordinari*. — Fusius de hac re tractat S. Doctor II. Sent. d. 28. a. 1. q. 1.

⁵ Scilicet, cuius usus bonus, et ipsum bonum. — Vat. cum cod. cc paulo ante post *ultimum* praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 addit *scilicet usus Dei aut est bonus aut malus* etc.

⁶ Ex mss. et ed. 1 substituimus *in loco ad*. — De hoc secundo responsionis membro vide supra q. 1. circa principium conclusionis.

⁷ Vide lit. Magistri, c. 2.

⁸ Cfr. lit. Magistri, c. 2.

autem voluntatis est. Et in alia¹ similiter: «Frui est uti cum gaudio». Gaudium autem ad voluntatem proprie pertinet.

2. Item, ostenditur *ratione*, quia fruitione delectamur², secundum quod delectabile est differentia boni, cum sit bonum honestum, conferens et delectabile; bonum autem obiectum est voluntatis: ergo *frui* est solius voluntatis.

3. Item, eo fruimur, quo quietamur; sed quietatio respicit rationem finis, «et finis rationem boni³», et «bonum est obiectum voluntatis»: ergo fruitio, quae ordinat ad illud, similiter.

SED CONTRA: 1. Omnis virtus appetit uniri suo obiecto, quo habito delectatur, si cognoscit, et quietat: ergo motus cum quietatione et delectatione est omnium virium: ergo cum talis sit fruitio, fruitio erit in omnibus, non tantum in voluntate.

2. Item, absentia rei amatae potius contristat amantem, quam delectat⁴; quod enim delectat ipsum, hoc est, quia videt ipsam et habet. Si ergo motus fruitionis est cum delectatione vel est ipsa delectatio: ergo hoc⁵ est, quia videt illud in quo est ipsa delectatio; sed visio respicit cognitivam: ergo etc.

3. Item, Augustinus in libro de Doctrina christiana⁶: «Haec est summa merces, ut ipso perfruamur». Sed super illud Psalmi: *Ostendam illi salutare* etc., dicit Glossa⁷, quod «visio est tota merces»: ergo si fruitio est merces, fruitio est visio per essentiam; sed visio est in cognitiva sive in ratione: ergo etc.

4. Item, fide et spe tendimus in Deum: aut ergo fruendo, aut utendo; sed non utendo, cum Deo non sit utendum: ergo fruendo: ergo fide et spe fruimur; sed fides est habitus rationis cognitivae; sed cuius est habitus, eius est actus: ergo actus fruitionis est actus⁸ rationis; similiter videtur de irascibili: ergo etc.

¹ In Vat. hic additur *definitione probatur idipsum*, quod tamen abest a mss. et ed. 1. — De hac definitione vide lit. Magistri, c. 3.

² Concinnius mss. cum sex primis edd., omittendo hic a Vat. additum *sed delectabile*.

³ Aristot., I. Magnor. Moral. c. 2: Absolutus namque finis bonum est nec non finis bonum. — Et de sequenti propositione ait I. Rhetor. c. 10. (in ed. Stoer, c. 25.): Est autem voluntas quidem appetitio boni cum ratione coniuncta; nemo enim vult, nisi quando aliquid bonum esse putaverit. Vide etiam I. Ethic. c. 1. — Mox cod. 1 *ordinatur* pro *ordinat*.

⁴ Sequimur maiorem partem codd. ut A C F G I K L O R S U V W X Y Z etc. et edd. 1, 2, 3, 6 substituendo *delectat* loco *delectet*, ac mox (exceptis edd. 2, 3 et 6) *quia* loco *quod*.

⁵ Perturbatam lectionem Vat., quae hic addit *delectare*, castigavimus ex mss. et ed. 1.

⁶ Libr. I. c. 32. n. 35.

⁷ August., in Expos. Psalmi 90, 16.

⁸ Plures codd. ut A G H I K M V W Y Z etc. cum ed. 1 omittunt *actus*.

⁹ Huius opinionis fertur fuisse Antisiodorensis, sive melius Antisiodorensis, teste Dionysio Carthusiano, hic. q. 3.

CONCLUSIO.

Frui sumtum essentialiter est actus voluntatis, sumtum dispositive est actus etiam aliarum potentiarum.

RESPONDEO: Secundum aliquos⁹ *frui* pertinet ad omnes vires; et hoc dicunt, quia omnes vires remunerabuntur; qui dicunt etiam, quod¹⁰ in gloria erit magis proprie rationis, quia immediatius se habet ad delectationem.

Sed aliter videtur dicendum secundum Augustinum, scilicet quod sit actus ipsius voluntatis. Cum enim tres dentur definitiones de *frui*, omnes dantur penes actum voluntatis, quem tripliciter est considerare. *Primo* modo *communiter*, prout dicit motum cum delectatione; et sic definit Augustinus¹¹: «Frui est uti cum gaudio». *Secundo* modo, prout dicit motum cum quietatione; et hoc modo definitur ab Augustino de Doctrina christiana: «Frui est amore inhaerere alicui rei propter se ipsam»; et hoc modo accipitur *proprie*. *Tertio* modo accipitur, prout complectitur utrumque, scilicet quietationem et delectationem; et hoc modo definitur ab Augustino decimo de Trinitate: «Frui est quiescere in cognitis, voluntate propter se delectata», et sic accipitur *propriissime*.

Quia ergo *frui* secundum omnem acceptionem dicit delectationem vel quietem vel utrumque, et omne tale habet rationem boni, et hoc est obiectum voluntatis: ideo loquendo *essentialiter*, *frui* est actus voluntatis. Sed quia voluntas nec delectatur nec quietatur nisi in eo, quod cognoscit vel per fidem vel per speciem¹², et in eo, quod habet per spem vel in re, ideo actus aliarum virium ad hunc disponunt, non tamen sunt ipsum *frui*, essentialiter loquendo.

Ex hoc patet solutio¹³ ad illud quod communiter solet quaeri, quare *frui* non definitur per actum cognitionis, sicut delectationis. Tamen¹⁴ haec quae-

¹⁰ Cod. X satis bene hic addit *frui*. Mox Vat. cum cod. cc non ita bene *immediate* pro *immediatius*.

¹¹ De tribus sequentibus definitionibus fruitionis ex Augustino sumtis vide hic lit. Magistri, c. 2. 3. — Mox Vat. cum cod. cc post *Secundo* omittit *modo*.

¹² Mendosam lectionem Vat. ponentis *spem* loco *speciem* correximus ope codd. F H I ee gg hh ii et ed. 4; error multorum codd., qui cum Vat. habent *spem*, provenit ex modo consimili ista duo verba abbreviandi. Sumta est haec locutio ex verbis Apostoli II. Cor. 5, 7: Per fidem enim ambulamus, et non per speciem. Cfr. etiam III. Sent. d. 31. n. 2. q. 4. ad 5. — Mox Cod. R post *tamen* addit *ipsi*.

¹³ Contra mss. et sex primas edd. habet Vat. *resolutio*, et paulo post contra maiorem partem mss. ut A C F G H K L R S T U V etc. et ed. 1 *consuevit* pro *solet*. Dein multi codd. cum ed. 1 *dilectionis* loco *delectationis*, sed non bene, sicut ex corp. quaestionis patet.

¹⁴ Vat. cum cod. cc, mutata interpunctione et posito *cum* pro *Tamen*, legit *delectationis, cum haec quaestio fundata sit super falsum*; sed minus apte, quia responsio cum ipsa quaestione incongrue coniungitur contra morem Seraphici; insuper est contra omnes antiquiores mss. et ed. 4.

stio fundata est super falsum. Augustinus enim ponit in notificatione una, quod est cognitionis, cum dicit: «Frui est quiescere in cognitis»; cadit tamen ibi sicut dispositio.

Ex hoc etiam patet, quare non definitur per fidem et¹ spem, sicut per caritatem, quia caritas informat concupiscibilem, cuius est *frui*. Tamen ista quaestio similiter fundata est super falsum, quia amor, quo definitur *frui*, est communis ad amorem castum et libidinosum², quo avarus fruitur auro, non proprius ipsius caritatis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod omnis virtus habet delectari et quietari³, cum unitur suo objecto; dicendum, quod ipsa voluntas, ut vult Augustinus⁴, amat sibi et aliis. Et sicut etiam dicit Anselmus⁵: «Voluntas inclinatur alias vires et aliis meretur», ideo eius quietatio et delectatio redundat in alias vires. Unde sicut voluntas non sibi cognoscit, sed ratio cognoscit sibi et voluntati, ita voluntas sibi et rationi delectatur et ipsam quiescere facit.

2. Ad illud quod obiicitur, quod amans non fruitur, nisi videat vel habeat; dicendum, quod *videre et habere* requiruntur ad *frui*, similiter et

amare. Nam si quis videt aliquid et habet, nunquam delectatur, nisi amet; aliter tamen requiritur visio quam amor. Nam visio disponit, similiter et tentio, sed amor delicias suggerit. Unde est quasi acumen penetrans⁶, et ideo ei maxime convenit unire et per consequens delectare et quietare: ideo essentialiter, non dispositive, est fruitio. Propter quod est intelligendum, quod actus voluntatis potest dupliciter considerari, scilicet per modum *appetitus* et⁷ *complacentiae*. Primo modo antecedere potest ipsam visionem; secundo vero consequitur, et in hoc est perfecta ratio ipsius fruitionis, scilicet in complacentia rei visae et habitae.

3. Ad illud: Visio est tota merces; dicendum, quod illud non dicitur proprie, sed per concomitantiam⁸, quia visio et complacentia, in qua est perfecta ratio fruitionis, inseparabiliter se habent.

4. Ad illud quod obiicitur, quod fide et spe fruimur; dicendum, quod illud non est verum per se, quia quaelibet harum accipit rationem tendentiae⁹ a caritate; unde fruitio non est ex istis nisi per caritatem. Sola enim caritas considerat finem in ratione finis et objecti. Unde non dicitur aliquis sperare Deum, sicut amare.

SCHOLION.

I. In solutione principali huius quaestionis, scil. quod *fruitio sit actus voluntatis*, omnes antiqui doctores cum Seraphico conveniunt; attamen iam istis temporibus circa quasdam subtiles de hac re quaestiones erant controversiae.

Primo quoad ipsum conceptum fruitionis S. Bonaventura docet, fruitionem praesupponere quidem cognitionem sive visionem tanquam dispositionem, tamen, essentialiter loquendo, ipsam esse actum voluntatis, qui importet tum dilectionem tum delectationem, sive esse formaliter actionem voluntatis, nempe amorosam eius inhaesionem, ad quam *sequitur* inseparabiliter passio delectationis; cfr. hic ad 2. et dub. 42; III. Sent. d. 29. a. 1. q. 2, et ibid. d. 35. a. 1. q. 1. in corp.; II. Sent. d. 38. a. 1. q. 2. ad 4. Hexaem. Serm. 12. in fine. Idem docet Scotus cum suis, Richard. a Med., B. Albert. M., Petr. a Tar., Henr. Gand. — Alii vero doctores volunt, fruitionem esse formaliter ipsam *delectationem*, non quidem qualemcumque, sed *ultimatam*, seu quae coniuncta est cum quietatione; ipsam vero non esse *amorem* nisi connotative et causaliter; ita discipuli S. Thomae, teste Caietano (ad S. I. II. q. 1. a. 4.), Dionys. Carth. alique.

Secundo, quoad *actum*, in quo fruitio formaliter consistit, docet S. Bonav., hic ad 4. et 2; II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1: omnem delectationem spirituales ortum habere ex amore

voluntatis, praesupposita perceptione convenientis. Consentiant Alex. Hal., Henr. Gand., Richard. a Med. qui inter alia dicit: «Actum cognitivae non sequitur delectatio nisi mediante actu appetitivae.» Hoc negatur ab auctoribus secundae sententiae.

Tertio, hinc orta est celebris controversia, praecipue inter assecclas S. Thomae et Scoti agitata, utrum scil. *beatitudo* in patria formaliter consistat in actu *intellectus* sive in visione, qui tum amorem tum delectationem inseparabiliter habet annexa, immo «virtualiter continet et causaliter exierit» (Caietanus), an potius, ut vult Scotus cum aliis multis, in actu *voluntatis*, qui visionem supponit et delectatione completur. Hanc quaestionem tangit S. Bonav., hic ad 3.; plura vide IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 5. Haec controversia cohaeret cum doctrinis psychologicis praecipue de relatione inter intellectum et voluntatem.

II. De quaestione hic proposita: Alex. Hal., S. p. IV. q. 26. m. 4. — Scot., hic q. 3. in Oxon. et Report. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. II. q. 11. a. 1. et 2. — B. Albert. M., hic a. 12. et 17. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic I. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 49. q. 6. n. 26.; de delectatione etiam agit S. a. 50. q. 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel, hic q. 2.

¹ Cod. W vel.

² Auctoritate mss. et ed. 4 removimus particulam *vel*; quae hic a Vat. male additur, quia verbum *libidinosum* large acceptum etiam concupiscentiam oculorum complectitur. Codd. P et Q post *caritatis* addunt *est*; cod. X autem legit: *ideo non est proprius ipsius caritatis*.

³ Licet multi mss. ut A C G K L O S T U V W X Y Z omitant *et quietari*, retinendum tamen duximus, tum quia in aliquibus antiquioribus mss. ut F H I etc. invenitur, tum quia superius in ipsa obiectione exhibetur.

⁴ Colligitur ex XV. de Trin. c. 22, ubi ostendit, quod memoria, intellectus et amor seu voluntas non sint sua nec sibi, sed supposito agant, quidquid agunt. Et in praecedentibus capitulis trinitatem in anima repertam cum Trinitate divina com-

parando, c. 17 de Spiritu S. ait: ipse autem et sibi et illis non nisi diligit. — Plurimi codd. *ut vult* pro *ut dicit*.

⁵ Libr. de Concordia praescientiae Dei cum libero arb. c. 11. et 12, ubi dicit, quod voluntas movet omnia instrumenta, quae in nobis sunt, ut manus etc; et quod ex ipsa «descendit omne meritum hominis». — De doctrina hic posita vide II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 1.

⁶ Hic loquendi modus sumtus est ex Hugonis de S. Victore Expos. in Dionysii libr. de Caelest. Hierarch. c. 7.

⁷ Cod. X hic repetit *per modum*.

⁸ Restituimus ex mss. et ed. 4 magis usitatum verbum *concomitantiam* loco *concomitationem*.

⁹ Cod. X *tendentis*. In fine responsionis cod. R addit *et propter hoc non valet*.

ARTICULUS III.

De fruibili.

Ostenso, quid sit *frui* per essentiam, quaestio est de fruibili, et

primo, utrum Deo contingat frui;
secundo, utrum fruendum sit ipso solo.

QUAESTIO I.

Utrum Deo sit fruendum.

Circa primum, quod sit Deo fruendum, ostenditur sic.

1. «Eo fruendum est, quod beatos nos facit¹»,
Fundamenta. quia in beatitudine est recta fruitio; sed Deo beati efficimur, quia ipse est nostra beatitudo: ergo Deo est fruendum.

2. Item, bonum est amabile; ergo magis bonum magis amabile et summe bonum summe amabile²; sed eo fruimur, quod summe amamus: ergo etc.

3. Item, pulcrum delectat et³ magis pulcrum magis delectat, ergo summe pulcrum summe delectat; sed eo fruimur, in quo summe delectamur: ergo etc.

Ad oppositum. SED CONTRA: 1. Ubi est fruitio, ibi est delectatio; «sed delectatio est coniunctio convenientis cum convenienti⁴»; Dei autem ad creaturam nulla est convenientia, immo summa distantia: ergo nec delectatio, ergo nec fruitio.

2. Item, excellens sensibile corrumpit sensum vel saltem contristat, quia delectatio est in mediis⁵: ergo pari ratione excellens intelligibile corrumpit vel contristat intellectum. Sed Deus est excellentissima lux: ergo contristat, non delectat, ergo etc. *Si dicas*, quod sensibilis potentia est corruptibilis, non intellectus; hoc non solvit, quia intellectus,

dum est in carne, fatigatur et impeditur in actu, corpore corrupto.

3. Item, ubi fruitio, ibi quietatio; sed in infinito non est quietatio, «quia semper est aliquid extra accipere⁶»: ergo cum Deus sit infinitus, in Deo non est quietatio, ergo nec fruitio.

CONCLUSIO.

Deo proprie est fruendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deo fruendum est, eo quod ipse solus perfecte *finis*⁷ et *delectat* ipsam animam propter se et super omnia. *Concl.*

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod delectatio est coniunctio convenientis etc.; dicendum, quod est convenientia per *unius naturae participationem* vel per *comparationem communem*⁸. Prima convenientia facit communitatem *univocationis*, secunda communitatem *analogiae* sive proportionis. Et haec est secundum triplicem differentiam: aut secundum *similem* comparisonem *duorum ad duo*, ut sicut homo⁹ ad animal, ita albedo se habet ad colorem; aut secundum *dissimilem* comparisonem *duorum ad unum*, ut animalis et cibi ad sanitatem; vel *Solutio positum.*

¹ August., I. De Doctr. christ. c. 33. n. 37: Illo enim frueris, quo efficeris beatus. — In quo textu cod. R post *Illo* addit *solo*.

² Simile argumentum reperitur in Aristot., I. Ethic. c. 7, ubi agit de felicitate, quae est bonum optimum, ideoque et maxime exoptandum ac amandum. Cfr. III. Topic. c. 4. seq.

³ Supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 4 particulam *et*.

⁴ Haec *delectationis* definitio est S. Doctori ceterisque Scholasticis familiaris et convenit cum ea, quam exhibet Avicenna in fine VIII. Metaph. c. 7. circa finem: Delectatio non est nisi apprehensio convenientis, secundum quod conveniens est. — Quae ab Avicenna data definitio fundari videtur in illa, quam Aristot., I. Rhetor. c. 14. tradit: Est autem delectatio motus quidam animae et constitutio simul tota, sensibilis, in existentem naturam (haec definitio explicatur ab Henr. Gand., S. a. 50. q. 2.). Ed. Paris. 1878 sic Aristot. interpretatur: Positum sit igitur nobis, voluptatem esse motionem quandam animi et constitutionem subitam sensuque percipiendam in statu conveniente naturae. Cfr. etiam VII. Ethic. c. 14. seq. et praecipue X. Ethic. c. 4-5. ac II. Magnor. Moral. c. 7, ubi plura ad delectationem (voluptatem) pertinentia explicantur. — Mox, contradicentibus antiquioribus mss. et ed. 4, habet Vat. cum recentiore cod. cc *facturam* pro *creaturam*. Paulo post cod. R *infinita* loco *summa*.

⁵ Aristot., II. de Anima, text. 123. (ed. Paris. Firmin-Didot,

III. c. 2.), ubi iuxta ed. Venet. 1489 legitur: Manifestum autem ex his, et propter quid excellentiae sensibilibus corrumpunt sensitiva... Et manifesta est ex hoc causa, propter quam sensibilia intensa corrumpunt instrumenta sensuum. Et text. 143. (ed. Paris. loc. cit.): Proportio autem est symphonia... unde et delectabilia quidem sunt, dum dicuntur sincera et mixta entia ad rationem... excellentia autem contristant aut corrumpunt. Tandem libr. III. text. 29: Et est delectari aut tristari agere sensitiva medietate ad bonum et malum in quantum talia. — Vat. rationem additam contra mss. et ed. 4 ita exhibet: *quia vera delectatio non est nisi in mediis*. Cod. X circa finem huius argumenti loco *in carne* ponit *in corpore*.

⁶ Aristot., III. Phys. text. 63. (c. 6.): Infinitum igitur id est, cuius secundum quantitatem accipientibus semper aliquid accipere extra est; cuius autem nihil est extra, id est perfectum et totum. — Mox praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 4 non ita bene Vat. cum recentiore cod. cc *ergo non fruitio*.

⁷ Id est, quietat.

⁸ Corruptam lectionem Vat. et recentioris cod. cc, in qua ponitur *et* pro *vel* et omittitur *communem*, restauravimus ex antiquioribus mss. et ed. 4. Paulo ante cod. X *dicendum*, quod *convenientia dicitur vel per*. — De convenientia vide Aristot., de Praedicam. c. 4. et VII. Phys. text. 21-34. (c. 4.).

⁹ Plurimi codd. cum ed. 4 omittunt *se habet*, quod Vat. cum aliquibus tantum codd. hic addit.

secundum comparisonem *duorum ad invicem*, ut puta cum unum est imitatio vel similitudo alterius. Similitudo enim non convenit cum consimili¹ in tertio, sed se ipsa. Sic est in proposito, quia anima est expressa similitudo Dei. Haec convenientia in uno extremo ponit inclinationem et indigentiam, in alio quietationem et sufficientiam, quia unum factum est propter alterum, unde² ordinatur ad alterum. Et quoniam ad inclinationis quietationem et indigentiae suppletionem, ubi est sensus³, est delectatio sive sequitur, ideo anima cum tali modo quietatur a Deo, fruitur eo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod excellentia sensibilis corrumpit sensum: ergo etc., dicendum, quod non est simile de *intelligere* et *sentire*. Et ad hoc est triplex ratio: una est ex parte *virtutis* apprehensivae, alia ex parte *apprehensi* sive *obiecti*, tertia est ex parte *modi* apprehendendi.

Ex parte *virtutis* apprehensivae, quia sensus potest corrumpi, intellectus autem non. Cuius ratio est, quia sensus dependet ab organo, in quo est quaedam medietas et harmonia, quae non tantum corrumpitur per contrarium, sed⁴ per excellens; sed intellectus non dependet ab organo, quia est vis immaterialis, ideo non tristatur in excellenti⁵.

Ex parte *obiecti* non est simile, quia obiectum

intelligibile⁶ excellens iuvat et confortat, quia influentia talis cognoscibilis procedit ab intimis et intrat ipsam potentiam, et ideo ipsam confortat et corroborat. Sicut si magnus mons daret virtutem portandi se, facilius ferretur quam parvus; sic est in intelligibili, quod Deus est. Sensibile autem obiectum tantum extra excitat, et ideo hoc corrumpit, illud autem non.

Ex parte *modi* apprehendendi similiter est dissimilitudo, quia sensus in apprehensione sui obiecti tendit ad exterius, unde percipiendo⁷ illud dispergitur exterius nec fortificatur interius, ideo debilitatur. Sed obiectum intellectus cum sit intimum ipsi intellectui, in eius perceptione virtus non dispergitur, sed colligitur, et quanto virtus est magis unita, tanto fortior.

3. Ad illud quod obiicitur de infinito; dicendum, quod infinitum dicitur dupliciter, scilicet per *privationem perfectionis*; et sic materia dicitur infinita, et talis infiniti non est finire, sed potius finiri indiget, secundum quod⁸ est possibile. Alio modo infinitum dicitur per *privationem limitationis*; et quod sic infinitum est, proprie habet finire, quoniam ultra ipsum, cum non sit maius cogitare, non contingit aliquid appetere. Unde talis infinitas convenit ultimo fini, quae⁹ maxime habet finiendi rationem.

SCHOLION.

I. Hanc et sequentem quaestionem alii antiqui commentatores Lombardi sub una quaestione tractant. — Circa *analogiam* eiusque differentias, de qua sermo est in solut. ad 4, fusius S. Doctor loquitur infra d. 14. q. 2; d. 29. a. 1. q. 2; d. 7. q. 4. in corp.; d. 25. a. 2. q. 2. in corp. — De comparisonem duorum ad duo etc. infra d. 46. q. 5. in corp. — De analogia proportionis et proportionalitatis cfr. infra d. 48.

q. 4; d. 35. a. 1. q. 4; III. Sent. d. 1. a. 1. q. 1. ad 4; et d. 29. a. 1. q. 1. ad 2; IV. Sent. d. 1. dub. 3.

II. De ipsa hac quaestione: Scot., hic q. 3. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. II. q. 41. a. 3. — B. Albert., hic q. 12. et seqq. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 72. q. 3. n. 41. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel, hic q. 4.

QUAESTIO II.

Utrum solo Deo sive bono increato fruendum sit.

Ultimo quaeritur, utrum solo Deo sive bono increato sit fruendum; et quod sic, videtur.

1. Illo solo est fruendum, quod est propter se

diligendum; sed illud solum¹⁰ est propter se diligendum, quod est propter se bonum; illud autem propter se est bonum, quod bonitatem, quam ha-

¹ Plures mss. ut A F G H K S T Y etc. cum ed. 1 *simili*. Mox mendum Vat., quae post *se ipsa* addit *anima*, castigamus ex mss. et ed. 1; cod. X *sed est se ipsa similis*. In lectione in textum recepta *similitudo* sumitur concrete et sensus est: simile ratione similitudinis convenit immediate cum consimili. — Paulo post cod. T *homo* pro *anima*; plures vero codd. ut C L R S U omittunt *anima*, sed non bene.

² Cod. X hic repetit *unum*.

³ Cod. W X Z adiungunt *ibi*, et mox cod. A post *sequitur* repetit *delectatio*.

⁴ Cod. X addit *etiam*. Paulo post codd. aa bb *spiritualis* loco *immaterialis*. Mox codd. inter se non conveniunt; nam codd. A C G I L S T U W post *tristatur* omittunt *in*; codd. R et ff ponunt *ab*; cod. bb vero *ex*; plures autem ut F H K etc. cum ed. 1 *in*.

⁵ De hac differentia inter sensum et intellectum vide Aristot., II. de Anima, text. 123. et 143. paulo supra relatos, et libr. III. text. 4. (ed. Paris. c. 4.); Necesse est itaque, quoniam (intellectus) omnia intelligit, immixtum esse; et text. 7: Quod autem non similis sit impassibilitas sensitivi et intellectivi, ma-

nifestum est ex sensoriis et sensu. Sensus enim non potest sentire ex vehementi sensibili... sed intellectus cum aliquid intellexerit valde intelligibile, non minus intelligit inferiora, sed et magis; sensitivum enim non sine corpore est, hic (intellectus) autem separabilis est.

⁶ Auctoritate antiquiorum mss. substituimus *intelligibile* loco *intelligentiae*.

⁷ Ita codd. C H K O S T U Y aa bb et ed. 1, sed codd. A F I L M R V W X Z *participando*; Vat. autem cum cod. cc *per*. Mox codd. X et Y *confortatur* loco *fortificatur*.

⁸ Cod. cc *scilicet quantum* pro *secundum quod*.

⁹ Codd. F et I *qui*, satis bene, et conveniunt quoad sensum cum cod. T, qui habet *quia*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adieciimus *solum*, quod male abest a Vat. et recentiore cod. cc. — De hac propositione minore argum. cfr. Aristot., VIII. Ethic. c. 5: Quod enim absolute bonum ac iucundum est, amabile est atque eligibile; unicuique vero quod unicuique est tale. Cfr. etiam I. Ethic. c. 1. 2. et 8, ubi de ultimo fine; et I. Magnor. Moral. c. 2, ubi de bono in communi agitur.

bet. nec habet *ab alio*, nec bonitas illa est *ad aliud*; hoc autem est solus Deus: ergo etc.

2. Item, illo solo est fruendum, quod quietat animae appetitum; sed animae appetitus non quietatur sufficienter nisi in eo quod est illa perfectius et maius bonum; hoc autem est solus Deus: ergo etc.

3. Item, appetitus non sufficienter quietatur nisi per aliquid, quod animam implet, quia ex ea parte anima deficit in quiete, qua deficit in plenitudine; sed¹ est capax Dei secundum appetitum: ergo si omne creatum est in infinitum minus illo, nullum supplet animae appetitum. Et hoc est quod dicit Augustinus²: « Animam totius Trinitatis capacem nihil minus quam Trinitas potest implere ».

4. Item, bonum, quod potest cogitari, potest appeti: ergo si aliquo maius bonum potest cogitari, maius illo potest appeti; sed omni finito maius potest cogitari: ergo maius potest appeti: ergo nullum finitum terminat animae appetitum sufficienter: ergo solo bono infinito, quod Deus est, est fruendum, quo habito, non potest amplius cogitari nec desiderari.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Videtur, quod bono creato contin-
gat frui, quia, quamvis appetitus materiae sit infi-
nitus, tamen per formam creatam incorruptibilem³
sufficienter finitur: ergo similiter videtur, quod sit
aliquod bonum creatum, quod sufficienter finiet ani-
mae appetitum; sed omni tali est fruendum: ergo
aliquo bono creato est fruendum.

2. Item, appetitus humanus est finitae capaci-
tatis, ergo non capit nisi finitum, vel si capiat in-
finitum, capit finite; ergo si finiatur per illud quod
capit, finitur per bonum finitum: ergo videtur, quod
aliquo bono finito sit fruendum.

3. Item, specialiter videtur, quod *homine* sit
fruendum, quia omni eo est fruendum, quo Deus
fruitur; sed Deus homine fruitur, quia hominem
amat; sed amore illo, quo amat se, amat hominem,
quia non est in eo⁴ duplex amor; sed primus est
fruitionis: ergo et secundus.

¹ Supple cum cod. I *anima*. Paulo infra fide codd. cum
ed. I post *nullum* expunximus *creatum*; cod. W ponit *implet*
pro *supplet*.

² Potius auctor libri de Spiritu et anima, c. 27, ubi sic
habetur: Animam tamen hominis, id est mentem, nulla creatura
iuxta substantiam implere potest, nisi sola Trinitas. Et paulo in-
ferius: Solum enim Trinitatis est intrare et implere naturam
sive substantiam, quam creavit.

³ Vat. et cod. K *creatam corporalem et incorruptibilem*;
omnes fere codd. omittunt *corporalem et*; melioris notae
codd. ut FGHTW aa bb ee ff et ed. I retinent solummodo
incorruptibilem; alii ut A habent *incorporalem*; solummodo V
corporalem, X *corruptibilem*; edd. 2, 3, 4, 5, 6 *incorpo-
ralem et incorruptibilem*. Praeter auctoritatem codd. pro no-
stra lectione facit eiusdem convenientia tum cum solutione
huius objectionis, tum cum doctrina nostri Doctoris. Intelligi
enim potest assertio hic posita tum de *caelo empyreo*, sicut
cod. aa intelligit, addendo: *ut patet in corporibus caelesti-
bus*, tum de ipsa *anima*, quae iuxta Seraphicum, licet sit
spiritualis et incorporea, non omnino expers est composi-
tionis ex forma et materia; et II. Sent. d. 19. a. 1. q. 1. in
corp. explicite de ipsa affirmatur, quod appetitum materiae

4. Item, videtur specialiter de *virtute*; quia
omni eo est fruendum, quod est propter se appe-
tendum; haec est manifesta per se; sed omne bo-
num honestum est propter se appetendum, « quia
honestum est quod sua vi nos trahit et dignitate
sua nos allicit », sicut dicit Tullius⁵, et Augustinus
dividit honestum contra utile; sed virtus cadit in
genere honesti: ergo virtute est fruendum.

5. Item, videtur specialiter de *beatitudine*. Omni
eo est fruendum, quo habito animus quiescit et de-
lectatur et nihil ultra potest quaerere; sed beatitudo
creata est huiusmodi: ergo etc.

CONCLUSIO.

*Solo Deo proprie est fruendum; improprie frui licet
bonis spiritualibus, quae delectant et fini sunt
coniuncta.*

RESPONDEO: Dicendum, quod solo Deo est fruen-
dum, *proprie* accepto *frui*, prout dicit motum cum
delectatione et quietatione. Sed *communiter* accepto
frui, prout dicit motum cum delectatione tantum⁶,
omnibus, quae spiritualiter delectant et coniuncta
sunt fini, cuiusmodi sunt fructus, dona et beatitu-
dines, potest frui homo non indebite; sed primo
modo solo Deo. Conclusio

Et ratio huius est, quia nihil potest animam
sufficienter *finire* nisi bonum, ad quod est⁷. Hoc
autem est bonum summum, quod superius est anima,
et bonum infinitum, quod excedit animae vires. *Co-
gnitio* enim animae naturalis⁸ est cognitio non ar-
ctata; unde nata est quodam modo omnia cognosce-
re, unde non impletur cognitio eius aliquo cogno-
scibili, nisi quod habet in se omnia cognoscibilia et
quo cognito omnia cognoscuntur. Similiter *affectio*
eius nata est diligere omne bonum; ergo nullo bono
sufficienter finitur affectus, nisi quod⁹ est bonum
omnis boni et quod est omnia in omnibus. De quo Ratio pr
cipalis 1.

perfecte satiet et quietet. Quoad caelum empyreum Scholastici
iuxta Aristotelem communiter asserebant, ipsum esse et incor-
ruptibile et immobile. Cfr. II. Sent. d. 12. a. 2. q. 1. et d. 14.
p. I. a. 3. q. 1. et III. Sent. d. 13. a. 1. q. 3. ad 6. — Mox
cod. T *finiat* loco *finiet*.

⁴ Cod. K *Deo* pro *eo*.

⁵ Libr. II. Rhetor. c. 53. (ed. Taurin. 1823): Nam (ho-
nestum) est quiddam, quod sua vi nos allicit ad se, non emo-
lumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate. — De divi-
sione boni, quae ex August. affertur, vide ipsius lib. 83 Qq. q.
30. — Immediate post mendum Vat. *dividitur* loco *dividit* ca-
stigamus ex mss. et primis edd.

⁶ Cod. K hic addit *sic*. Mox multi codd. ut AFGHKW
XYZ ee etc. cum ed. I pro *fini* habent *frui*.

⁷ Vat. addit *creata*, quod tamen deest in mss. et ed. I.

⁸ *Naturalis* refertur ad *cognitio*, ita ut sensus sit: Si in-
spicias naturam cognitionis, quae animae competit, ipsa non est
arctata. — Vat., contradicentibus mss. et ed. I, *rationalis*
loco *naturalis*, sed non ita bene. — De propositione, quae deinde
sequitur, vide Aristot., III. de Anima, text. 4. in q. praeced. cit.

⁹ Cod. K adiungit *per illud*, quae additio videtur adiun-
cta, quia supplendum est *eo* sive *illo*.

bono Exodi trigesimo tertio¹: *Ostendam tibi omne bonum*. Hoc autem est summum bonum: ergo etc.

Item², nihil sufficienter *finit* animam nisi bonum *infinum*, quia ad hoc, ut finiatur, necesse est, ipsam finiri secundum aestimationem; alioquin non esset beata, nisi se existimaret beatam. Aestimatio autem supergreditur omne finitum, quia omni finito potest maius cogitari aliquid: ergo cum affectio possit³ se extendere ubi et aestimatio, necessario affectio animae supergreditur omne finitum; et si hoc, nullo bono finito sufficienter finitur. Fruendum est ergo solo Deo, quia summum bonum et infinitum.

Et non solum Deo fruendum propter perfectam finitionem, sed etiam propter perfectam *delectationem*. Ad delectationem enim concurrit⁴ *delectabile* et *coniunctio* eius cum eo quod *delectatur*. Omne autem, quod delectat animam, delectat in ratione boni et pulcri; et quoniam solus Deus est ipsa⁵ bonitas et pulcritudo, ideo in Deo solo est perfecta delectatio.

Item, quia ibi est *coniunctio*; solus autem Deus est qui perfectissime coniungitur. Nam coniungitur secundum⁶ veritatem et intimitatem. Solus enim Deus propter summam simplicitatem et spiritualitatem illabatur animae, ita quod secundum veritatem est in anima et intimior animae quam ipsa sibi.

Omnes enim⁷ hae quatuor rationes ad unam reducuntur, scilicet ad hanc: quia nata est anima ad percipiendum bonum infinitum, quod Deus est, ideo in eo solo debet quiescere et eo frui.

1. Ad illud vero quod obiicitur de appetitu materiae; dicendum, quod appetitus materiae ordinatur ad formam tanquam ad perfectionem substantialem, ex qua⁸ et materia fit unum; et ideo necesse est, formam esse eiusdem generis cum materia, nec est omnino supra materiam: ideo finita est omnis talis forma. Talis autem, si sit incorruptibilis, propter necessariam sui⁹ unionem arctat appetitum materiae

et arctatum finit; unde non finitur in sua amplitudine. Appetitus autem animae non sic arctatur propter unionem cum appetibili, immo dilatatur; et ideo oportet, quod perficiatur aliquo omnino summo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod¹⁰ non capit nisi finite; dicendum, quod infinitum bonum finite capit, quoniam ipsa est finita. Sed quoniam bonum illud est infinitum, ideo ab ipso totaliter absorbetur, ut iam eius capacitas undique terminetur. Unde non tantum gaudebit, sed sicut dicit Anselmus¹¹, *in gaudium Domini introibit*. Quod si tantum caperet et non vinceretur nec absorberetur, adhuc posset insurgere appetitus ad amplius aliquid capiendum. Patet igitur, quod ad hoc quod anima compleatur, quamvis capacitatem habeat finitam¹², tamen necesse est adesse bonum infinitum.

3. Ad illud vero quod obiicitur de homine; dicendum, quod Deus diligit hominem, et amor Dei est amor fruitionis; tamen homine non fruitur, quia diligendo se diligit hominem, id est, fruendo se utitur homine. Quod patet sic: quia dilectio Dei ad creaturam non est affectio, sed effectus¹³ communicatio. Communicatio autem secundum rationem *habitualement* attenditur secundum bonitatem; quia bonum est quod natum est se communicare. Secundum rationem vero *actualement* attenditur sive respicit voluntatem; quia enim vult, ideo facit. Ratio ergo communicandi venit ex voluntate et bonitate, sicut ratio cognoscendi ab exemplari et intelligentia. Quia igitur ex conversione voluntatis supra suam bonitatem nos diligit¹⁴, ideo se fruendo nos diligit.

4. Ad illud quod obiicitur de virtute, quod virtus est bonum honestum; dicendum, quod bonum honestum dicitur dupliciter: aut quod est *pure bonum*, aut in quo relucet eius *similitudo*. Primo modo honesto est fruendum, *proprie* accepto frui, quia hoc solum terminat et quietat. Secundo modo non, nisi *communiter* accipiatur, prout dicit dele-

¹ Vers. 19.

² Vat. contra fere omnes mss.: *Similiter* pro *Item* et paulo post *ter existimatio* loco *aestimatio*.

³ Vat. contra codd. A T aa bb etc. *posset*, sed minus apte, quia agitur hic de naturali consecutione, quae subiecto semper inest. Hinc et immediate post Vat., obnitente maiore parte mss. ut A G K L O T V W X Y Z etc. et ed. 1, minus bene *extendere eo, ubi est existimatio*. Cod. cc. *ut loco ubi*. Paulo infra auctoritate plurimorum codd. ut A C F G H K L O S T U V W Z etc. cum ed. 1 post *et si* substituimus *hoc* pro *haec*. Cod. K planius *et si hoc, ergo*.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *concurrit* loco *concernitur* et paulo post castigavimus mendum Vat., quae cum recentiore cod. cc habet *delectat* pro *delectatur*. — Cfr. supra a. 3. q. 1. arg. 1. ad opp.

⁵ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *ipsa*, quod Vat. indebite omittit.

⁶ Cod. W *per*.

⁷ Cod. R *autem*.

⁸ Supple hic, sicuti et paulo infra, post *omnino* cum cod. T *forma*.

⁹ Multi codd. antiquiores et meliores ut A C F G L O R S T U X Y Z etc. ponunt *sibi* pro *sui*. Mox cod. T post *unde* falso omittit *non*. — Sententiam hic positam S. Doctor breviter completitur III. Sent. d. 13. a. 1. q. 3. ad 6. his verbis: Sicut dicimus de forma caeli, quod complet appetitum materiae, quia materia eius non appetit esse sub ulteriori forma, adeo forma ipsam statuit in actualitate completa. Cfr. Scot., II Phys. q. 4. n. 4. et 15.

¹⁰ Subaudi cum cod. X *anima humana*. Mox cod. A post *bonum finite* addit *anima*.

¹¹ Proslog. c. 26: «Non ergo totum illud gaudium intrabit in gaudentes, sed toti gaudentes intrabunt in gaudium». Alludit ad Matth. 25, 21. — Immediate post Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 *totum* pro *tantum*.

¹² Plures antiquiorum codd. ut A C G O S T U X bb ee ff cum ed. 1, sensu eodem remanente, *quamvis capacitate habeat finitatem, necesse est*.

¹³ Vat., quae habet *affectus*, emendatur ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

¹⁴ Ed. 1 hic addit *Deus*, quod certe subaudiendum est.

etationem. Huiusmodi enim¹ propter assimilationem ad Deum habent pulcritudinem, qua nos delectant et alliciunt; tamen in ipsis non est quiescendum, quia tunc amittunt pulcritudinem, quia « virtutes, cum ad se referuntur, superbae sunt et inflatae² ».

3. Ad illud quod obiicitur de beatitudine; dicendum, quod beatitudo creata non finit appetitum per se, sed per coniunctionem cum increata: unde anima ipsam³ diligit propter Deum, non propter se.

SCHOLION.

I. Omnes antiqui doctores, excepto Durando, conveniunt in ea sententia, quod solo Deo *objective* et *materialiter* sit fruendum, beatitudine vero creata sive beatitudine *subjective* sumta (ut moderni loquuntur), *formaliter* tantum. Seraphicus Doctor in⁴solut. ad 5. iam reprobaverat Durandi (hic. q. 2.) singularem et falsam opinionem, quod actus mentis, quo Deus immediate attingitur, sit fruitionis obiectum immediatum, Deus vero eiusdem obiectum remotum.

II. Quomodo quis improprie frui possit *virtutibus*, magis explicatur II. Sent. d. 38. a. 1. q. 2. ad 3, ubi etiam exponi-

tur, quomodo dona, fructus et beatitudines *coniuncta sint fini*, qui secundum Scripturam est caritas. — Valde notanda sunt profunda et copiosa argumenta, quibus Seraphicus probat, quod in Deo solo sit perfecta delectatio et quietatio, de quo etiam egregie loquitur II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1. Cfr. etiam S. Thom. S. c. Gent. I. c. 43; III. c. 48. 50. — Quoad illapsum Dei in animam cfr. II. Sent. d. 8 p. II. a. 1. q. 2.

Quoad quaestionem principalem vide auctores in Scholio praecedenti.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeruntur plura, et primo de hoc quod dicit: *Eorum vero quaedam sunt, quorum usus omnis est in significando, non in iustificando*. Sed contra: Omnia Sacramenta sunt medicinae, quia secundum Hugonem de sancto Victore⁴ Sacramenta omni tempore fuerunt medicinae; sed omnis medicina habet effectum in curando: ergo et Sacramenta similiter; sed ista curatio est iustificatio: ergo omni tempore Sacramenta habuerunt iustificare.

RESPONDEO: Dicendum, quod dupliciter est considerare Sacramenta veteris Legis, scilicet *in se* sive ratione operis operati; et sic erant tantum ad significandum; vel *ratione fidei annexae* sive caritatis sive ratione operis operantis; et sic erant ad iustificandum Sacramenta legalia, praeter Circumcisionem⁵.

DUB. II.

Omne igitur signum res est aliqua. Opponitur de ista divisione. Videtur enim Magister male dividere, quia superius non dividitur contra suum inferius; sed res est superius ad signum: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod verum est, quod superius in sua generalitate acceptum non dividitur

contra suum inferius; sed contractum⁶ bene potest dividi. Hic autem *res*⁷ contrahitur ad standum pro re non significante.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister: *Non autem e converso omnis res signum*. Videtur enim male dicere, quia signum est quod ducit in aliud cognoscendum; sed omnis res ducit in aliud, quia omnis res est causa, vel effectus. Causa autem ducit in cognitionem effectus⁸, et e converso. *Si dicas*, quod non omne, quod ducit, est signum, sed quod ducit in prius; tunc omnis creatura est signum, cum ducat in Deum.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex est signum, scilicet *naturale* et *institutum*. De primo non intenditur hic, sed de secundo; unde non valet obiectio ad propositum, quoniam hic⁹ intenditur de signo ex institutione, sicut sunt signa vocalia et sacramentalia.

DUB. IV.

Item videtur Magister male dicere in hoc quod dicit: *Primum de rebus, postea de signis*. Videtur enim dicere¹⁰ debuisse potius e converso, quia signum ducit in cognitionem rei: ergo prius esset agendum vel dicendum de signis quam de rebus.

¹ Subintellige cum cod. R *virtutes*. Mox plures antiquiores codd. ut ACFGKLORSUYZ ce post *pulcritudinem* loco *qua* habent *quia*.

² August., XIX. de Civ. Dei, c. 25: Virtutes, cum ad se ipsas referuntur nec propter aliud expetuntur, etiam tunc inflatae ac superbae sunt.

³ Lapsum librariorum Vat. ponentium *ipsa* pro *ipsam* correximus ope mss. et ed. I.

⁴ Libr. I. de Sacram. p. 8. c. 12. (ed. Paris. 1526): Si quis igitur quaerat tempus institutionis Sacramentorum, sciat, quia quamdiu morbus est, tempus medicinae est.

⁵ Cod. Z addit: *supple, quae non tantum erat ad significandum ratione operis operati, sed ad iustificandum*.

⁶ Hoc est, si genus per differentiam ad speciem contrahitur.

⁷ Codd. LO satis bene: *Sic est hic, et res contrahitur*.

⁸ Plures codd. ut ACLORTWX etc. indebite omittunt: *causa autem ducit in cognitionem effectus*.

⁹ Contradicentibus codd. et edd. 1, 2, 3, perperam Vat. loco *hic* habet *hoc* et post *sacramentalia* superflue addit *taie ergo signum non est omnis res; licet omnis res sit signum primo modo*.

¹⁰ Multi codd. ut ACFGKLOUWX etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 *dirisse*.

RESPONDEO: Dicendum, quod prior est cognitio signi quam rei, respectu cuius est signum; sed non oportet, quod omnis rei. Unde ipse primo agit de rebus, quarum sacramenta non sunt signa.

DUB. V.

Item videtur, quod ista divisio rerum: *Aliae sunt quibus fruendum* etc., sit male assignata respectu *divisi*, quia divisum simplicius est dividendis et dividendis aliquid est¹ commune; sed Deo nihil est simplicius nec est aliquid commune Deo et creaturae: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod est divisio unius communis secundum *nomen tantum*; et sic est divisio aequivoci; est alia divisio communis secundum *nomen et rem*; et haec est divisio univoci; est etiam tertia *medio modo*; et ista est analogi, ubi non est communitas secundum unitatem naturae², sed secundum similitudinem proportionis; et haec communitas est rationis.

DUB. VI.

Item videtur mala divisio quantum ad *membra*: videtur enim, quod tertium membrum sit superfluum. Omni enim re aut est utendum, aut fruendum: ergo tertium superfluit.

Item, sicut est res, quae fruitur et utitur, ita est res, qua fruendum est et utendum, ut Christus: ergo qua ratione ponitur³ tertium membrum, deberet poni quartum.

RESPONDEO: Omnis res, quae est natura aliqua, aut est *finis*; et sic est res, qua fruendum; aut *deducens ad finem*; et sic est res, qua utendum; aut *ad finem perveniens*; et sic est res, quae fruitur et utitur, ut homo: et sic accipiuntur membra. Et est ista divisio satis conveniens huic scientiae, quia cum theologia sit de Creatore et de creaturis, utile est, ut theologus doceat, quomodo homo per alias res tendat in Deum.

¹ Praeferimus lectionem mss. et edd. 1, 2, 3 lectioni Vat. *divisum debet esse loco aliquid est*, utpote subnexis conformiorem.

² Ex fere omnibus mss. et ed. 1, 2, 3 emendavimus interpolationem Vat.: *est tertia medio modo, et ista est analogi, sicut ista est, ubi non est communitas creaturae et Creatori secundum naturae participationem, sed*. Deinde in fine responsionis codd. D I X Y ee addunt *et per hoc patet responsio, quia obiectio procedit de divisione univoci; haec autem divisio est analogi*. Placet haec additio, utpote continens applicationem principii. Cfr. supra a. 3. q. 1. ad 1.

³ Refragantibus mss. et ed. 1, habet Vat. *ponit*. Cod. dd omittit *ut Christus* et deinde legit *ergo tertium superfluit, vel qua ratione*.

⁴ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *si*. Paulo post cod. R *ad diversitatem* loco *a diversitate*.

⁵ Contra codd. omittit Vat. *quia*.

⁶ Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *assumptum* et paulo infra post *tamen* addit *aeque bene*.

⁷ Fide fere omnium codd. et edd. 1, 2, 3 suffecimus *ipsam* et paulo infra pro *effectus* posuimus *affectus*.

DUB. VII.

Item opponitur de hoc quod dicit: *Res, quibus fruendum*; quia si⁴ tres sunt res per se et non per accidens, et a diversitate rerum est diversitas sive multiplicitas fruitionis: ergo sicut sunt tres res, sic erunt tres fruitiones.

Item, tres articuli sunt, quia⁵ de tribus personis: ergo a simili et tres fruitiones.

RESPONDEO: Quod *res* accipitur hic communiter ad essentiam et personam propter sui generalitatem; et quia sumtum⁶ est hoc vocabulum *res* ab actu animae, ideo *tres* dicuntur *res*, quia tres personae, sed tamen *una res*, quia una bonitas est in eis. Quia ergo una bonitas, ideo et una fruitio, quamvis tres res. — Et quoniam *articulus* dicit quid a parte animae distinguens, scilicet intellectus, et fruitio respicit ipsam⁷ divinam essentiam et bonitatem et unionem affectus communiter, ideo fruitio est una.

DUB. VIII.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Omnis, qui fruitur, utitur*; quia videtur falsum, quoniam stulti⁸ homines similiter et bestiae fruuntur, quia propter se delectantur in delectabili, sed non utuntur. *Si dicas*, quod dicitur translativum; quare non similiter transfertur verbum *utendi*?

RESPONDEO: *Uti* importat libertatem in sua generali acceptione, in speciali importat libertatem cum relatione ad aliud; *frui* importat libertatem cum delectatione; et licet nec libertas nec collatio⁹ conveniat brutis, convenit eis tamen delectatio. Ideo *uti* nullo modo convenit brutis; *frui* autem convenit eis aliquo modo, licet improprie¹⁰.

DUB. IX.

Item videtur male dicere, quod *in homine spes ponenda non est*, quia¹¹ de beata Virgine cantatur *Vita, dulcedo et spes* ab Ecclesia, quae non errat.

⁸ Codd. inter se non conveniunt; nam alii, ut ACGKLOR SUVWX etc. cum ed. 1 loco *stulti* ponunt *multi*, qui et dein fere omnes omittunt *similiter et bestiae*, dum e contra alii ut FH (T a secunda manu correctus), omissis verbis *stulti homines similiter et*, retinent *bestiae*, (codd. H T *bruta*); edd. 4, 5, 6 loco *multi* habent *mali*. Verba Augustini, in quibus obiectio fundatur, sunt: Et frui quidem cibo et qualibet corporali voluptate non adeo absurde existimantur et bestiae; uti autem aliqua re non potest nisi animal, quod rationis est particeps. Scire namque, quo quidque referendum sit, non datum est rationis expertibus, sed neque ipsis rationalibus stultis (83. Qq. q. 30.).

⁹ Substituimus ex plurimis mss. ut ACFGHIKOSTUV WXZ etc. et ed. 1 *collatio* pro *relatio*; cod. R legit *delectio*. Paulo supra cod. O post *relatione* addit *vel collatione*.

¹⁰ Cfr. August. loc. cit.; insuper B. Albert., hic a. 17. ad 2. — Thom., hic q. 1. a. 1. et S. I. II. q. 11. a. 2. — Scot., hic q. 5. — Richard., hic a. 2. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3.

¹¹ Ope codd. et ed. 1 expunximus particulam *et*, quam Vat. ponit post *quia*.

Item, Iona primo¹: *Accessit ad eum gubernator*; Glossa: « Naturale est homini magis de aliis quam de se in periculis confidere ».

RESPONDEO: Dicendum, quod sperare de aliquo est dupliciter, aut sicut de *adiutore*, aut sicut de *salvatore*. Prima spes potest esse in homine, secunda non. — Vel est sperare finale praemium; et hoc debet esse tantum in Deo; vel temporale beneficium; et hoc potest esse in homine. Primum si ponitur² in homine, meretur maledictionem, secundum vero non.

DUB. X.

Item quaeritur, quare dicit de homine: *Itaque frater, ego fruar te in Domino*, magis quam de asino vel de alia creatura, cum in omnibus creaturis reluceat vestigium divinae bonitatis.

RESPONDEO: Quod dicatur³ aliquis aliquo frui in Deo, non facit repraesentatio, sed magis inhabitatio. Unde conversa est propria, videlicet haec: *Ego fruar Domino in te*, dum per opera sciam, Deum habitare in te; et est figurativa locutio.

DUB. XI.

Item quaeritur de hac solutione Augustini, qua solvit auctoritatem praedictam per illam determinationem *in Domino*. Sed Ecclesiastici octavo⁴ simpliciter dicitur: *Fruere magnatis*. Item, Deuteronomii vigesimo octavo⁵: *Filios generabis et filias, et non frueris eis*; ex hoc implicat, quod, si non peccarent, fruerentur.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta solutio non est generalis, sed solum ad propositam auctoritatem. Et ideo recurrendum est ad solutionem praedictam extra litteram in quaestionibus⁶, quod, cum *frui* accipiatur communiter et proprie, in praedictis locutionibus accipitur communiter tantum.

DUB. XII.

Item non videtur valere quod dicit Magister: *Si enim nec fruitur, nec utitur* etc., quia Deus diligit se, non tamen utitur, quia non diligit se

propter aliud; nec fruitur, quia ubi fruitio, ibi est inhaerentia et indigentia, ut dicit Augustinus⁷; Deus autem utroque caret etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *fruitio* de sui generali ratione dicit amoris unionem, scilicet fruibilis cum fruite. Quoniam igitur contingit aliquid uniri sibi et alii, contingit non tantum frui alio, sed etiam se ipso; sed ubi est unio ad alterum, ibi est dependentia, inhaerentia et indigentia; ubi vero ad se ipsum, si ipsum est summum bonum, ibi⁸ non est inhaerentia nec dependentia vel indigentia, sed omni-modi sufficientia. Si vero ipsum bonum deficiens est, indiget; et inde est, quod solus Deus se ipso perfecte fruitur, nihil autem aliud ab ipso potest perfecte se ipso frui. Solus enim Deus est summum bonum et diligit se fruendo se, diligit etiam alia fruendo se: et ita nec fruitio Dei nec usus est cum indigentia, sicut nostra fruitio et usus.

DUB. XIII.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Quia bonus est, sumus*: ergo quia ab aeterno bonus est, ab aeterno sumus.

RESPONDEO: Dicendum breviter, quod hoc est, quia *bonus* dicit causam⁹. Sed est causa *naturalis* et necessaria, et causa *voluntaria*. Bonitas autem divina est causa nostri *esse* et *boni esse* per modum voluntatis, non naturae; haec autem causa non ponit effectum statim, cum est.

DUB. XIV.

Item, adhuc obiicitur, quare similiter non sequitur: quia iustus est, iusti sumus¹⁰? *Si dicas*, quod iustitia non est eius dispositio in quantum causa; *contra*: sapientia est dispositio Dei in quantum causa: ergo pari ratione, quia sapiens est, sapientes sumus. *Si tu dicas*, quod non est dispositio immediata, sicut bonitas; obiicitur de voluntate, quae est immediatissima, et tamen non sequitur: quia volens est, volentes sumus.

RESPONDEO: Dicendum, quod ratio huius consequentiae triplex est. Una est, quia bonitas est conditio causae in quantum causa; secunda est, quia

¹ Vers. 6. Textus Glossae interlinearis apud Lyranum est: Naturale est, unumquemque in suo periculo plus de alio quam de se sperare.

² Vat. contra multos codd. ut AFGKTWX etc. et sex primas edd. ponatur.

³ Vat. contra mss. et ed. 4 dicitur. Paulo infra Vat. contra codd. CISTVWXYZ etc. et ed. 4 post *conversa* supervacue addit *per consequens*.

⁴ Vers. 10. Ita codd. et ed. 4 ac Hugo de S. Charo in hunc locum; Vulgata vero *servire magnatis*; Vat. autem citando Ecclesiasten 7, 15. legit *fruire bonis*.

⁵ Vers. 31. — Mox post *fruerentur* in Vat. additur *eis*.

⁶ Ille, a. 2. q. 1. in corp. — Deinde Vat. praeter fidem omnium codd. et sex primar. edd. post *quod* omittit *cum* et

post *praedictis* contra antiquiores mss. loco *locutionibus* ponit *auctoritatibus*.

⁷ Libr. I. de Doctr. christ. c. 31. n. 34: Sed si fruitur, eget bono nostro, quod nemo sanus dixerit. — Ex antiquioribus codd. cum ed. 4 post *ibi* adiecit *est*.

⁸ Auctoritate codd. et ed. 4 supplevimus *ibi*. Paulo infra cod. dd post *dependentia* habet *nec pro vel*.

⁹ Vat. *quod hoc quia bonus est dicit causam*, sed secuti sumus auctoritatem mss. et ed. 4. Mox lectio Vat. minus recta *sed est aliqua causa naturalis etiam necessaria et est aliqua causa voluntaria* castigatur ex codd. et ed. 4. Paulo infra Vat. post *naturae*, contradicentibus mss. et ed. 4, addit *et necessitatis*.

¹⁰ Ope mss. et ed. 4 expunximus verba, quae Vat. hic addit *sicut quia bonus est, boni sumus*.

est proxima ad actum¹; tertia, quia dispositio generalis, in qua consistit vestigii ratio; dicit enim respectum ad finem. Unde sicut Deus unus imprimit unitatem, ita bonus bonitatem.

DUB. XV.

Item obiicitur de hoc quod dicitur: *Ut scilicet ametur propter se ipsam tantum*, quia sicut *per se* ad *per accidens*, ita *propter se* ad *propter aliud*. Sed nihil, quod convenit alicui per accidens, convenit per se: ergo nihil, quod convenit alicui propter aliud, convenit propter se. Si ergo virtutes sunt appetendae propter aliud, non ergo propter se.

RESPONDEO: Sicut dicit Philosophus², « Idem est finis et *propter quod* ». Finis autem dupliciter est: uno modo finis *ultimus*, qui propriissime est finis, in quo est status; alio modo *finis sub fine*, qui³ dicitur proprie terminus. Sic et *propter quod* diversificatur; unde uno modo excludit finem, alio modo non, ut dicit Magister.

Quod ergo obiicitur de *per se*; dico, quod, sicut *per se* uno modo opponitur ei quod est *per aliud* — et sic idem est *per se* et *secundum quod ipsum*, sive primum universale⁴ — alio modo oppo-

nitur ei quod est *per accidens*: sic et *propter se* dupliciter accipitur. Uno modo opponitur ei quod est *propter aliud*, alio modo ei quod est *per accidens*, quia⁵ ad illud accidentaliter ordinatur. Secundum hoc distinguit Magister *propter se*, et consequenter honestum sive fruibile, et ipsam denique fruitionem⁶.

DUB. XVI.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Et quaedam sunt res, per quas fruimur, ut virtutes*. Videtur quod solis potentiis possit frui anima⁷. Sine omni enim virtute potest frui bono creato; ergo cum magis sit fruibile bonum increatum, et anima magis ad hoc nata est, poterit eo frui solis potentiis.

RESPONDEO: Dicendum, quod summum bonum est quod supra nos est; ad hoc ergo, quod illi uniamur, necessario intervenit duplex medium: medium unum, per quod anima nata est uniri alii a se diverso; et hoc est potentia; aliud speciale⁸ supra hoc, quod ipsam sublevet; et hoc est virtus. Quod obiicitur non est simile, quia potentia per se potest deficere et inclinari, sed non per se elevari⁹.

¹ Absque ulla auctoritate codd. et ed. 4 hic Vat. addit: *quia cum bonum sit sui communicativum, de sui ratione importat communicabilitatem, importat etiam voluntatem, quae duo ponunt effectum in actu*. Paulo ante, obnitentibus mss. et ed. 4, ponit Vat. *dispositio* pro *conditio* et paulo infra post dicit omittit enim. — Hoc et praecedens dubium fuse ab Alex. Hal. explicantur S. I. q. 17. m. 9. — De ratione *vestigii* cfr. infra d. 3. p. 1. q. 2. in fine et ibidem dub. 6.

² Libr. II. Phys. text. 29. (c. 3.), ubi iuxta ed. Venet. 1489: Dicitur etiam (causa) secundum finem intentum, et hoc est illud propter quod.

³ Vat. cum pluribus codd. FGK etc. et pro *qui*.

⁴ Propositio haec, ex Aristot., I. Poster. text. 11. (c. 4.) sumpta, iuxta antiquam versionem (ed. Venet. apud Octavianum Scotum, 1538) sic exhibetur: « Per se autem et secundum quod ipsum, idem, ut per se lineae inest punctus et rectum: etenim secundum quod linea ». Et paulo ante: « Universale autem dico, quod utique et de omni sit et per se et secundum quod ipsum... Universale autem est tunc, quando in quolibet et primo monstretur ». — S. Thomas in Commentario ad hunc locum observat, quod hic « universale non hoc modo accipitur, prout omne quod praedicatur de pluribus dicitur universale, secundum quod Porphyrius determinat de quinque universalibus; sed dicitur hic universale secundum quandam adaptationem vel adaequationem praedicati ad subiectum, cum scilicet neque praedicatum invenitur extra subiectum neque subiectum sine praedicato... Primo dicit, quod universale, scilicet praedicatum, est etiam quod de omni est, id est, universaliter praedicatur de subiecto; et etiam per se, scilicet inest ei, convenit subiecto, secundum quod ipsum subiectum est. Multa enim de aliquibus praedican-

tur universaliter, quae non conveniunt ei per se et secundum quod ipsum est. Sicut omnis lapis coloratus est, non tamen secundum quod lapis, sed secundum quod ipsum est superficiem habens » (ed. Parmae 1865). — Vocatur illud *primum universale*, quando universale praedicatum non solum in quolibet est, de quo praedicatur, sed et *primo* demonstratur inesse ei, de quo praedicatur; sic, ut in exemplo ab Aristotele persistemus, habere tres angulos aequales duobus rectis non convenit *primo* isosceli, sed triangulo (quia isosceli convenit in quantum triangulus est), adeoque et *primum universale* trianguli, non isoscelis est. Plura videsis apud S. Thomam loc. cit. et Scot. in I. Poster. q. 15-39. — Ad normam ed. operum Aristot. et codd. nec non ed. 4 substituimus in propositione praedicta post *per se* particulam *et pro quod*.

⁵ Praeter fidem mss. et sex primarum edd. hic Vat. addit *aliud*.

⁶ In solutione huius dubii concordat Richard., hic a. 2. q. 3. ad 1.

⁷ Auctoritate mss. et ed. 4 delevimus verba hic a Vat. adiecta *sine omni virtute*, utpote quae iam satis indicantur particula exclusiva *solis*.

⁸ Additur hic a Vat. *vel spirituale*, quod deest in fere omnibus codd. et ed. 4; pauci codd., ut HRW cc loco *speciale* ponunt minus recte *spirituale*. Paulo ante cod. R pro *intervenit* habet *concurrit*, et cod. X loco *unum* satis bene legit *generale*.

⁹ Quo sensu virtutibus sit fruendum, vide supra a. 3. q. 2. et II. Sent. d. 48. a. 1. q. 2. — B. Albert., hic a. 21. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2.

DISTINCTIO II.

CAP. I.

De Trinitate et Unitate.

Hoc itaque¹ vera ac pia fide tenendum est, « quod Trinitas sit unus et solus verus Deus, ut ait Augustinus in primo libro de Trinitate², scilicet Pater et Filius et Spiritus sanctus; et haec Trinitas unius eiusdemque substantiae vel essentiae dicitur, creditur et³ intelligitur, quae est summum bonum, quod purgatissimis mentibus cernitur. Mentis enim humanae acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per iustitiam fidei emundetur ». Idem in libro primo Retractationum⁴: « Non approbo quod in oratione dixi: *Deus, qui non nisi mundos verum scire voluisti*. Responderi enim potest, multos etiam non mundos multa scire vera. De hac igitur re⁵ summa et excellentissima cum modestia et timore agendum est, et attentissimis auribus atque devotis audiendum, ubi quaeritur unitas Trinitatis, Patris scilicet et Filii et Spiritus sancti, quia nec periculosius alicubi erratur, nec laboriosius aliquid quaeritur, nec fructuosius aliquid invenitur⁶ ». Proinde omnis, qui audit et legit ea quae de ineffabili et inaccessiblei luce Deitatis⁷ dicuntur, studeat imitari atque servare, quod venerabilis Doctor Augustinus in primo libro de Trinitate⁸ de se ipso ait: « Non pigebit me, inquit, sicubi haesito, quaerere, nec pudebit, sicubi erro, discere. Quisquis ergo audit haec vel legit, ubi pariter certus est, pergat mecum; ubi pariter haesitat, quaerat mecum; ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est⁹: *Quaerite faciem eius semper* ».

CAP. II.

Quae fuerit intentio scribentium de Trinitate.

« Omnes autem catholici tractatores, ut in eodem¹⁰ Augustinus ait, qui de Trinitate, quae Deus

est, scripserunt, hoc intenderunt secundum Scripturas docere, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unius sint¹¹ substantiae et inseparabili aequalitate unus sint Deus, ut sit unitas in essentia et pluralitas in personis; ideoque non sunt tres dii, sed unus Deus, licet Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et¹² ideo Pater non sit qui Filius est; et Spiritus sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus utriusque coequalis et ad Trinitatis pertinens unitatem ». « Teneamus igitur, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse naturaliter Deum, ut ait Augustinus in libro de Fide ad Petrum¹³; neque tamen ipsum Patrem esse qui Filius est; nec Filium ipsum esse qui Pater est; nec Spiritum sanctum ipsum esse qui Pater est aut Filius. Una est enim Patris et Filii et Spiritus sancti essentia, quam Graeci usian¹⁴ vocant, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis sit personaliter alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus ».

CAP. III.

Quis ordo sit servandus, cum de Trinitate agitur.

Ceterum, ut in libro primo de Trinitate¹⁵ Augustinus docet: « Primum secundum auctoritates sanctarum Scripturarum, utrum fides ita se habeat, demonstrandum est. Deinde adversus garrulos ratiocinatores, elatiores¹⁶ quam capaciores, rationibus catholicis et similitudinibus congruis ad defensionem et assertionem fidei utendum est, ut eorum inquisitionibus satisficientes, mansuetos plenius instruamus, et illi, si nequiverint invenire quod quaerunt, de suis mentibus potius quam de ipsa veritate vel de nostra dissertatione¹⁷ conquerantur ».

¹ Ed. 4 *quoque*, sed perperam, cum non sit hic adicientis sermo, sed ex praecedentibus continuantis. Mox, inverso ordine verborum, edd. 1, 8 *sit unus solus et verus Deus*; Vat. et ed. 9 *unus sit et solus verus Deus*.

² Cap. 2. n. 4: « Quod Trinitas sit unus et solus verus Deus, et quam recte Pater et Filius et Spiritus sanctus unius eiusdemque substantiae vel essentiae dicatur, credatur, intelligatur... et esse illud summum bonum, quod purgatissimis mentibus cernitur... quia humanae mentis acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per iustitiam fidei nutrita vegetetur ».

³ Vat. omittit *et*.

⁴ Cap. 4. n. 2: « Non approbo quod in oratione dixi: *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti* ». Haec orantis verba leguntur Soliloq. libr. 1. c. 4. n. 2. — Paulo ante Vat. et codd. BE *item* pro *idem*. Infra vero cod. D *immundos* pro *non mundos*.

⁵ Sequimur codd. ABDE. Cod. C *de hac re igitur*. Edd. 1, 8 *de hac ergo re*. Vat. cum ceteris: *de hac re ergo*. Paulo infra cod. E *devotissimis* pro *devotis*.

⁶ August., I. de Trin. c. 3. n. 5, sed circa principium scilicet additum est a Magistro.

⁷ Vat. et edd. 2, 3, 4, 7, 9 *divinitatis*.

⁸ Cap. 2. n. 4, in quo textu loco *audit haec* Vat. cum codd. AB E et pluribus edd. legit *audit hoc*, sed contradicente originali.

⁹ Psalm. 104, 4.

¹⁰ Nempe de Trin. I. c. 4. n. 7, sed nonnullis adiunctis vel immutatis. Ed. Vat. cum ceteris praeter 4 legit: *ut in eodem I. libro de Trinitate cap. 4*. Ex his ea expunximus, quae omnes codd. cum ed. 4 omittunt.

¹¹ Vat. sola et mendose legit *sit* pro *sint*.

¹² Vat. sola omittit *et*; infra ipsa legit: *Teneamus ergo pro igitur*.

¹³ Cap. 4. n. 5. Hoc opus nunc communiter tribuitur Fulgentio Ruspensi († 533).

¹⁴ Graece: οὐσαν. Praeter Vat. et ed. 6 omnes codd. et edd. miro errore legunt *homousion* (consubstantialem).

¹⁵ Cap. 2. n. 4. In textu Vat. cum. edd. 4, 6, 9 *primo* pro *primum*.

¹⁶ Vat. contra fidem codd., edd. 1, 6, 8 et textum Aug. addit *magis*.

¹⁷ Codd. ACD cum Vat. et edd. 4, 5, 6, 8 *assertione*, quod tamen minus concordat cum originali.

CAP. IV.

*De testimoniis veteris Testamenti, quibus
Trinitatis mysterium declaratur.*

Proponamus ergo in medium veteris ac novi Testamenti auctoritates, quibus divinae Unitatis atque Trinitatis veritas demonstraretur. Ac primum ipsa Legis exordia occurrant, ubi Moyses ait¹: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.* Item²: *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti; non erunt tibi alii dii praeter me.* Ecce hic significavit unitatem divinae naturae. « Deus enim et Dominus, ut ait Ambrosius in primo libro de Trinitate³, nomen est naturae, nomen est potestatis ». Item alibi Deus loquens ad Moysen ait⁴: *Ego sum qui sum, et si quaesierint nomen meum, vade et dic eis: Qui est, misit me ad vos.* Dicens enim *Ego sum*, non *Nos sumus* et *Qui est*, non *Qui sumus*, apertissime declaravit, unum solum Deum esse. In Cantico etiam Exodi⁵ legitur: *Dominus, omnipotens nomen eius*; non ait *Domini*, unitatem volens significare. Personarum quoque pluralitatem et naturae unitatem simul ostendit Dominus in Genesi dicens⁶: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Dicens enim *faciamus* et⁷ *nostram*, pluralitatem personarum ostendit: dicens vero *imaginem*, unitatem essentiae. Ut enim dicit Augustinus in libro de Fide ad Petrum⁸: « Si in illa natura Patris et Filii et Spiritus sancti una esset tantum persona, non diceretur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Cum enim dicit *ad imaginem*, ostendit, unam naturam esse, ad cuius imaginem homo fieret; cum vero dicit *nostram*, ostendit, eundem Deum non unam, sed plures esse personas ».

Hilarius quoque in libro tertio de Trinitate dicit, his verbis significari, quod in Trinitate nec diversitas est, nec singularitas vel solitudo, sed similitudo et pluralitas sive distinctio. Ait enim sic⁹: « Qui dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, invicem esse sui similes in eo quod dicit: *imaginem et similitudinem nostram*, ostendit ». « Imago enim sola non est, et similitudo non sibi est¹⁰: neque

diversitatem duobus admisceri alterius ad alterum similitudo permittit ». Item idem in quarto libro¹¹: « Absolutius voluit intelligi, significationem hanc non ad se tantum esse referendam, dicendo: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; professio enim consortii sustulit intelligentiam singularis¹², quia consortium aliquod non potest esse sibi ipsi solitario, neque rursum solitudo solitarii recipit *faciamus*, neque quicquam alieno a se loquitur *nostram*. Uterque sermo, scilicet *faciamus* et *nostram*, ut solitarium eundemque non patitur, ita neque diversum a se alienumque significat. Solitario convenit *faciam* et *meam*; non solitario vero convenit dicere *faciamus* et *nostram*. Uterque sermo, ut non solitarium tantum, ita neque differentem esse vel diversum esse significat. Nobis quoque nec solitarius, nec diversus est confitendus. Ita ergo Deus ad communem sibi cum Deo imaginem eandemque similitudinem hominem reperitur operari; ut nec significatio efficientis admittat intelligentiam solitudinis, nec operatio constituta ad eandem imaginem vel similitudinem patiatur diversitatem divinitatis¹³ ».

In his verbis Hilarius pluralitatem personarum voluit intelligi nomine consortii, atque significavit, nomine consortii vel pluralitatis non poni aliquid, sed removeri. Pluralitas enim vel consortium personarum cum dicitur, solitudo et¹⁴ singularitas negatur; cum dicimus, plures esse personas, significamus, quod non est una sola. Ideo Hilarius volens ista subtiliter et sane intelligi, ait: « Professio consortii sustulit intelligentiam singularis¹⁵ », non dicit *posuit aliquid*. Ita etiam cum dicimus *tres personas*, singularitatem et solitudinem tollimus, et quod Pater non est solus, nec Filius est solus, nec Spiritus sanctus est solus, significamus, et¹⁶ quod nec Pater tantum est et Filius, nec Pater tantum et Spiritus sanctus, nec Filius tantum et Spiritus sanctus. De hoc autem in sequenti¹⁷ plenius agetur, ubi etiam secundum quid similes dicantur tres personae, et utrum aliquo modo sit ibi diversitas vel differentia, ostendetur.

Nunc vero ad propositum redeamus et ad ostendendam¹⁸ personarum pluralitatem atque essentiae divinae unitatem alias Sanctorum auctoritates inducamus. Moyses dicit¹⁹: *In principio creavit Deus caelum et*

Aliae auctoritates.

¹ Deut. 6, 4; Vulgata et apud Aug. *Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est*, sed apud Ambros., I. de Fide ad Gratian. *Deus tuus Deus unus est*, ut in textu Magistri.

² Exod. 20, 23; ubi Vulgata post *Aegypti* legit: *de domo servitutis non habebis deos alienos coram me*, et codd. B D E et edd. 4, 3 *dii alieni loco alii dii*.

³ Sive de Fide ad Gratian. c. 4. n. 7, ubi: *Deus enim et Dominus nomen magnificentiae, nomen est potestatis*. Vat. cum edd. 4, 5, 6, 9: *Deus enim, ut ait Ambrosius in primo libro de Trinitate, nomen est naturae, Dominus vero nomen est potestatis*.

⁴ Exod. 3, 14: *Ego sum qui sum. Ait: sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos*.

⁵ Exod. 15, 3: *Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius*.

⁶ Gen. 1, 26.

⁷ Vat. et ed. 4 mendose *ad*.

⁸ Cap. 4. n. 5: « Si enim in illa... una esset persona, non diceretur *ad imaginem nostram*, sed *ad imaginem meam*, nec dixisset *faciamus*, sed *faciam*. Si vero in illis tribus personis tres essent intelligendae vel credendae substantiae, non

diceretur *ad imaginem nostram*, sed *ad imagines nostras*; una enim imago trium naturarum inaequalium esse non potest. Sed, dum ad unam imaginem unius Dei homo factus dicitur una sanctae Trinitatis essentialiter divinitas intimatur ».

⁹ Libr. III. de Trin. n. 3; sed plura ibi adiunguntur.

¹⁰ Vat. cum edd. 2, 4, 5, 6, 7 transponit verba sic: *sibi non est*.

¹¹ De Trin. n. 17.

¹² Contra codd. et edd. 4, 8 Vat. cum ceteris edd. *singularitatis*, et paulo post ipsa cum nonnullis edd. *nec potest*, et in fine propositionis cod. D *loqueretur*; ceteri codd. cum edd. 4, 8 *loquetur*. Immediate post Vat. cum nonnullis edd. *ergo*, edd. 4, 3, 8 *enim* pro *igitur*.

¹³ Haec ex Hilario loc. cit. n. 18. passim sunt excerpta.

¹⁴ Vat. et nonnullae edd. *vel*. Mox cod. D *Ideo* pro *Ideo*.

¹⁵ Vat. iterum cum multis edd. *singularitatis*.

¹⁶ Edd. 2, 7 omittunt *et*; cod. C mutata interpunctione sic: *solus. Significamus etiam quod*.

¹⁷ Dist. XIX, XXIV, XXXI, et XXXIV, huius libri. Paulo infra cod. B *quod* pro *quid*.

¹⁸ Vat. cum edd. 4, 3 *ostendendum*.

¹⁹ Gen. 1, 4.

terram, per Deum significans Patrem, per principium Filium. Et pro eo quod apud nos dicitur Deus, Hebraica veritas habet *heloym*, quod est plurale huius singularis, quod est *hel*. Quod ergo non est dictum *hel*, quod est Deus, sed *heloym*, quod potest interpretari *dii* sive *iudices*, ad pluralitatem personarum refertur. Ad quam etiam illud attinere videtur, quod diabolus per serpentem dixit¹: *Eritis sicut dii*, pro quo in Hebraeo habetur *heloym*, ac si diceret: *eritis sicut divinae personae*. Ille etiam maximus Prophetarum et regum, David, qui suam ceteris praefert intelligentiam dicens²: *Super senes intellexi*, unitatem divinae naturae ostendens ait³: *Dominus nomen est illi*; non dicit *Domini*. Alibi etiam eiusdem unitatem et aeternitatem simul ostendens ait ex persona Dei⁴: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum*. « Aliud horum, ut dicit Ambrosius in libro primo de Trinitate⁵, significat aeternitatem, aliud unitatem substantiae indifferentis, ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium vel Spiritum sanctum esse credamus. Nam si Patre posterior est Filius vel Spiritus sanctus, recens est; et si unius non est divinitatis, alienus est; sed nec posterior est, quia recens non est, nec alienus, quia ex Patre natus est Filius, ex Patre processit⁶ Spiritus sanctus. Alibi quoque distinctionem personarum insinuans ait⁷: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris eius omnis virtus eorum*. Alibi etiam ait⁸: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terrae*. Trina enim confessio Dei trinitatem exprimit personarum; unitatem vero essentiae aperit, cum singulariter subiungit *eum*. Isaias quoque dicit⁹, se audisse Seraphim clamantia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus*. Per hoc

quod dicit *ter Sanctus*, Trinitatem significat: per hoc quod subdit *Dominus Deus*, unitatem essentiae. David quoque aeternam Filii generationem aperte insinuat ex persona Filii dicens¹⁰: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te*. De hac ineffabili generatione Isaias ait¹¹: *Generationem eius quis enarrabit?* In libro quoque Sapientiae aeternitas Filii cum Patre monstratur, ubi Sapientia ita loquitur¹²: *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio: ab aeterno ordinata sum, antequam terra fieret; necdum erant abyssi, et ego iam concepta eram: necdum fontes necdum montes aut colles, et ego parturiebar: adhuc terram non fecerat et cardines orbis terrae: quando praeparabat caelos, aderam: quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram cuncta componens, et delectabar per singulos dies, ludens coram eo*. Ecce apertum¹³ de aeterna genitura testimonium, quo ipsa Sapientia perhibet, se ante mundum conceptam esse et parturiri, id est genitam esse, et apud Patrem aeternaliter existere. Ipsa etiam alibi ait¹⁴: *Ego ex ore Altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam*. Michaeas quoque Propheta aeternam Verbi generationem et temporalem ex Maria simul insinuavit dicens¹⁵: *Et tu, Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Iuda: ex te egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis*.

De Spiritu sancto etiam expressa documenta in veteri Testamento habemus. In Genesi¹⁶ enim legitur: *Spiritus Domini ferebatur super aquas*. Et David dicit: *Quo ibo a Spiritu tuo?* Et in libro Sapientiae¹⁷ dicitur: *Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum, benignus est enim spiritus sapientiae*. Isaias¹⁸ quoque ait: *Spiritus Domini super me etc.*

¹ Gen. 3, 3. — Paulo post contra codd. et edd. 1, 3, 8 Vat. cum ceteris edd. *hebraico* pro *hebraeo*.

² Psalm. 118, 100. — Paulo ante solummodo edd. 1, 3, 8 verbo *ceteris* praemittunt *praecedentibus*.

³ Psalm. 67, 5. — Vulgata et codd. DE in hoc textu omittunt *est*, quod tamen legitur apud Hieronymum, Augustinum, Bedam in hunc locum.

⁴ Psalm. 80, 9. 10.

⁵ Sive de Fide ad Gratian. c. 11. n. 68.

⁶ Vat. et edd. 2, 4, 5, 7, 9 *procedit*, quod minus correspondet praecedenti *passus est*.

⁷ Psalm. 32, 6.

⁸ Psalm. 66, 7. 8. — Verba immediate sequentia: Trina enim confessio etc. a Magistro in Explanat. Psalm. (loc. cit.) attribuuntur S. Ambrosio, in quo tamen ea reperire non potuimus; sed leguntur sine nomine auctoris apud Abaelardum, *Theologia christiana*. Ex ipso non pauca accepit Magister. Argumento simul et exemplo sint, quae hic ex laudato opere (Patrolog. Lat. tom. CLXXVIII. col. 1227-28) describimus: Ad hanc quoque pluralitatem divinarum personarum illud attinere videtur, quod... per serpentem dictum est: *Eritis sicut dii* (Gen. 3, 5.), quod, ut superius dictum est, in Hebraeo sonat *Eloim*... At itaque maximus ille Prophetarum et regum, David, qui suam ceteris intelligentiam praefertens dicit: *Super omnes docentes me intellexi, super senes intellexi*; ait, inquam, distinctionem Trinitatis patenter insinuans: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum* (Psalm. 31, 6.). Qui et alibi Unitatem pariter cum Trinitate insinuat dicens: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus,*

et metuant eum omnes fines terrae (Psalm. 36, 7.)... Trina quippe confessio Dei Trinitatem exprimit personarum... Unitatem vero divinae substantiae Psalmista in eodem aperit, cum post trinam divini nominis prolationem unum tantummodo Deum in tribus personis intelligens, non subiunxit *eos* pluraliter, sed *eum* singulariter. Huic et illud consonat Isaias, qui dicit, se vidisse Seraphim et audisse clamantia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth* (Isai. 6, 3.).

⁹ Isai. 6, 3.

¹⁰ Psalm. 2, 3. — Edd. 1, 3, 8 verbo *dicens* praemittunt *ita*.

¹¹ Cap. 53, 8.

¹² Prov. 8, 22-30. — Vat. et edd. 4, 5, 7, 9, contradicente etiam Vulgata, legunt *Dominus possedit me ab initio* pro *in initio*.

¹³ Vat. et edd. 4, 7 *aptum*. Mox post *genitam* auctoritate cod. D et edd. 1, 5, 8 supplevimus *esse*. Deinde codd. AE et edd. 1, 3 male: *Ipsa enim*.

¹⁴ Eccli. 24, 5. — Paulo post cod. D pro *Verbi* legit *Christi* generationem.

¹⁵ Mich. 5, 2, ubi Vulgata verbo *egreditur* praemittit *mihi*. Cod. D pro *Ephrata* habet *terra Iuda*; item cum codd. AE post *parvulus* addit *vicus*. Quam lectionem Hieronymus hunc ipsum Michaeae locum exponens commemorat et explodit; ed. cit. tom. VI. col. 488.

¹⁶ Cap. 1, 2; sequens locus est Psalm. 138, 7.

¹⁷ Cap. 4, 5. 6. — Paulo ante Vat. omittit *Et ante in libro* contra codd. et edd. 1, 3, 5, 8.

¹⁸ Cap. 61, 1.

CAP. V.

*De testimoniis novi Testamenti
ad idem pertinentibus.*

Nunc vero post testimonia veteris Testamenti de fide sanctae Trinitatis et Unitatis ad novi Testamenti auctoritates accedamus, ut in medio duorum animalium (id est Testamentorum) cognoscatur¹ veritas, et forcipe de altari sumatur calculus, quo tangantur ora fidelium. Dominus itaque Christus unitatem divinae essentiae ac personarum trinitatem aperte insinuat dicens Apostolis²: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* « In nomine utique ait, ut Ambrosius ait in libro primo de Trinitate, non in nominibus, » ut unitas essentiae ostendatur; per nomina tria, quae supposuit, tres esse personas declaravit. « Ipse etiam ait: *Ego et Pater unum sumus.* Unum dixit, ut ait Ambrosius in eodem libro, ne fiat discretio potestatis et naturae; et addidit *sumus*, ut Patrem Filiumque cognoscas, scilicet ut perfectus Pater Filium perfectum genuisse credatur, et quod Pater et Filius unum sint, non confusione personae, sed unitate naturae ». Ioannes quoque in Epistola canonica

ait³: *Tres sunt, qui testimonium perhibent in caelo: Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Ipse etiam in initio Evangelii sui ait: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum;* ubi aperte ostendit, Filium semper et aeternaliter fuisse apud Patrem, ut alium apud alium. Apostolus quoque aperte trinitatem distinguit dicens⁴: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra.* Et alibi⁵: *Si spiritus eius, qui suscitavit Iesum, habitat in nobis* etc. Item alibi trinitatem atque unitatem evidentissime commendat dicens: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria.* « Ex ipso dicit, ut Augustinus in libro de Trinitate⁶ ait, propter Patrem; per ipsum dicit propter Filium; in ipso propter Spiritum sanctum ». Per hoc vero, quod non ait *ex ipsis, per ipsos et in ipsis*, nec ait *ipsis gloria*, sed *ipsi*, insinuavit, hanc Trinitatem unum Dominum⁷ Deum esse. Sed quia singulae pene syllabae novi Testamenti hanc ineffabilis Unitatis atque Trinitatis veritatem concorditer insinuant, inductioni testimoniorum super hac re supersedeamus et rationibus congruisque similitudinibus ita esse, prout infirmitas nostra valet, ostendamus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM II.

De Unitate et Trinitate secundum quod creditur.

Hoc itaque vera ac pia fide tenendum est etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars, in qua, primi libri materia indagata, incipit Magister prosequi; dividitur autem haec pars¹ in duas partes, quoniam dupliciter est considerare res, quibus fruendum, scilicet in se, et in comparatione ad creaturas: in se ratione trinitatis et unitatis; in comparatione ad crea-

turas ratione scientiae, potentiae et voluntatis. Primo ergo agit² de sancta Trinitate et Unitate; secundo de scientia et potentia et voluntate, infra distinctione trigesima quinta: *Cumque supra disse-ruerimus.*

De ipsa autem sacratissima Trinitate tripliciter

¹ Habac. 3, 2; secundum versionem Septuaginta: *In medio duorum animalium cognosceris*; Vulgata: *In medio annorum notum facies*. Tamen codd. omnes, excepto B, et edd., excepta 8, legunt *duum* pro *duorum*. Omnes codd. et ed. 1 omittunt *id est Testamentorum*, quae verba videntur esse glossa. Ista applicatio huius textus est Augustini in XVIII. de Civ. Dei, c. 32. Verba *forcipe de altari* etc. alludunt ad Isai. 6, 6: *Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manus eius calculus, quem forcipe tulerat de altari.* — In initio huius propositionis codd. ABC omittunt *vero* post *Nunc*.

² Matth. 28, 19; Vulgata: *Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris* etc. Sed apud Ambros. de Trin. sive de Fide ad Gratian. I. c. 1. n. 8.: « *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* In nomine utique, non in nominibus. Ipse etiam dicit: *Ego et Pater unum sumus*, Ioan. 10, 30; *unum* dixit, ne fiat discretio potestatis et naturae; *sumus* addit, ut Patrem Filiumque cognoscas, quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur, et Pater et Filius unum sint, non confusione personae, sed unitate naturae ». — Vat. cum cod. C et nonnullis edd. omittit *libro* post *in eodem*; insuper Vat. aliaeque edd. omittunt *et post discretio potestatis*. Denique codd. ABC et edd. 1, 8 male omittunt *personae* post *confusione*.

S. Bonav. — Tom. I.

³ Cap. 5, 7, ubi Vulgata cum cod. D et edd. 1, 8 *testimonium dant* pro *testimonium perhibent*; sed *perhibent* legitur etiam apud Hyginum Papam, Epistola de Fide et reliquis causis, relata ab Isidoro Mercatore, Patrolog. Latin. tom. CXXX. col. 109. et apud Cyrillum Alexand. libr. Thesaur. assert. XXXIV. Patrolog. Graec. tom. LXXV. col. 615.

⁴ Galat. 4, 6, ubi Vulgata *corda vestra* pro *corda nostra*, quod hic et alibi habet Magister. *Nostra* pro *vestra* utuntur etiam Ambros. in hunc locum et August. in Psalm. 118. serm. 14. n. 2, de Verbis Evangel. Matth. serm. 71. n. 29. nec non vetus lectio Hieronymi nunc ad calcem amandata.

⁵ Rom. 8, 11. et. mox 11, 36.

⁶ Libr. I. c. 6. n. 12: *Ex ipso*, ex Patre; *per ipsum*, per Filium; *in ipso*, in Spiritu sancto. Codd. BCD et edd. 1, 8 *Ex ipso* ait, et subinde *dicit* pro *ait*. Omittunt *dicit*, quod postea sequitur, edd. 1, 8. Tum in codd. DE non *Per hoc*, sed *Propter hoc*.

⁷ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 omittit *Dominum*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Nulla freta auctoritate mss. et ed. 1 Vat. textum exhibet sic perturbatum: *Secunda pars Primi Libri, in qua materia.... dividitur praesertim in.*

² Codd. VW agitur.

contingit tractare. quoniam primo contingit ipsam credere, secundo creditam intelligere, tertio intellectam dicere sive enuntiare. Credere autem est per auctoritatem, intelligere per rationem, dicere per catholicam et rationabilem¹ locutionem. Ideo primo de ipsa Trinitate et Unitate agit, secundum quod creditur; secundo de ipsa, secundum quod credita per rationem intelligitur, ibi, distinctione tertia: *Apostolus namque ait; tertio*, secundum quod credita et intellecta rationabiliter et catholice exprimitur, infra, distinctione vigesima secunda: *Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate*. Et patet ordo. Prius enim et verius est eam credere quam intelligere; multi enim credunt, qui non intelligunt; et prius similiter est intelligere quam sermone exprimere.

Prima pars, scilicet secundum quod creditur, continet praesentem distinctionem; et quoniam materia est difficillima, primo ponit modum procedendi; secundo vero exsequitur, ibi: *Proponamus ergo in medium*.

Item, prima pars secundum tria capitula² habet tres partes. In prima tangit *modum agendi*, quoniam debet esse cum modestia, timore et diligentia, praemittens materiam, circa quam agere intendit. In secunda subiungit *intentionem scribentium* de Trinitate, ibi, secundo capitulo: *Omnes autem catholici tractatores*. Tertio tangit *ordinem*, ibi: *Ceterum, ut in libro primo*.

Modus scribendi de Trinitate debet esse fundatus supra intellectum fidei et cum modestia et timore propter periculum. *Intentio* scribentium de

Trinitate est ostendere³, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres personae et unus Deus. *Ordo* scribendi est, primo per auctoritates ostendere veritatem, deinde per rationes et congruas similitudines.

Proponamus ergo in medium. Haec est secunda pars, in qua Magister auctoritatibus sacrae Scripturae intendit ostendere Trinitatem et Unitatem; et quoniam⁴ sacra Scriptura habet duas partes, scilicet novum et vetus Testamentum, ideo primo ostendit hoc per auctoritates veteris Testamenti, deinde per auctoritates novi, ibi: *Nunc vero post⁵ testimonia* etc. Et quoniam vetus Testamentum duas habet partes, scilicet Legem et Prophetas, in quibus fides explicatur, ideo ostendit primo per testimonia Legis, secundo per testimonia Prophetarum, ibi: *Ille etiam maximus Prophetarum*. Prima iterum pars, in qua probat per testimonia Legis, duas habet partes: primo enim probat essentiae unitatem; secundo unitatem simul et trinitatem, ibi: *Personarum quoque pluralitatem*. Similiter illa⁶ de testimoniis Prophetarum habet duas: in prima probat essentiae unitatem et personarum pluralitatem in communi; in secunda vero in speciali ostendit Filii generationem et Spiritus sancti processionem, ibi: *David quoque aeternam Filii generationem*. Similiter illa pars, in qua probat per auctoritates novi Testamenti, habet duas partes: primo enim probat per auctoritates sive per testimonia Iesu Christi; secundo per auctoritates Apostolorum, ibi: *Ioannes quoque in Epistola canonica*. Auctoritates et earum explanationes et numerus et diversitates satis patent in littera.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad declarationem eorum quae de sacra Trinitate et Unitate dicit Magister, quatuor possunt quaeri circa partem istam.

Primo quaeritur, utrum in Deo sit ponere essentiae sive naturae unitatem.

Secundo, utrum in Deo sit ponere personarum pluralitatem.

Tertio, utrum in divinis personis sit ponere infinitatem.

Quarto et ultimo, utrum in divinis personis sit ponere trinitatem.

ARTICULUS UNICUS.

De unitate divinae essentiae et pluralitate personarum.

QUAESTIO I.

Utrum sit unus tantum Deus.

Circa primum, quod in Deo sit ponere essentiae sive naturae unitatem, videtur ratione ostensiva, triplici habita suppositione; quam oportet poni, tum propter eius simplicitatem, tum propter communem

animi conceptionem, quae est, quod Deus est quo maius excogitari non potest; tum ratione status, qui non est nisi in summo et primo.

Suppositio prima est, quod Deus est simplicis-

Argume
direct

¹ Codd. I et rationalem.

² Praeter fidem omnium codd. et ed. I omittit Vat. secundum tria capitula; mox post prima addit praemisso prooemio de mysterio Trinitatis et Unitatis, et infra post Trinitate ibi omittit secundo capitulo.

³ Adieci ex cod. I ostendere, quod sane subintelligendum est.

⁴ Vat., nullo suffragante cod. nec ed. I, omittendo verba

Magistri: Proponamus ergo in medium, constructionem sequentis propositionis invertit ponendo Similiter pro Haec est ac habet duas partes secundum quod loco et quoniam.

⁵ Codd. aa bb ce per.

⁶ Supple cum Vat. pars, quod Codd. et ed. I omittunt. Paulo infra Vat. praeter fidem mss. et ed. I post communi minus correcte ponit Secundo vero specialiter.

simus. Ex hac arguitur, quod cum nullo alio diverso possit communicare aliquid¹, quia, si communicat, et differt: ergo non secundum idem; ergo est ibi compositio. Si nihil potest communicare, ergo nec deitatem nec entitatem; ergo si sunt duo dii, cum unus sit ens, alter non est ens, si unus est Deus, alter non est Deus: ergo si duo sunt dii, non sunt duo dii².

2. Item, secunda suppositio est, quod Deus est *omnipotentissimus*³. Ex hac arguitur: igitur poterit facere, quod omnis alia potentia a sua nihil possit: ergo si sunt duo dii diversi in natura, hoc potest facere unus de altero; quod alter nihil possit, et e converso. Sed cui potest potentia auferri, non est Deus: ergo si sunt duo dii, nullus est Deus.

3. Item, tertia suppositio est, quod Deus est simpliciter *summum*⁴. Ex hac arguitur: ergo omnia sunt infra ipsum: ergo omnia alia ab ipso et ad ipsum. Si ergo sunt duo dii, unus est infra alterum, et e converso; unus est ab alio secundum naturam diversam, et e converso; unus ad alterum, et e converso; sed quod est infra aliud in natura et ab alio et ad aliud, non est Deus: ergo etc.

4. Item, hoc potest probari per *deductionem ad impossibile*. Si sunt duo dii, aut unus est ubi alius, aut non⁵. Si unus ubi alter: ergo unus in altero, cum sint eodem modo essendi: ergo unus est alteri materialis: ergo alter non est Deus. Si unus non est ubi alter: ergo uterque limitatus, ergo neuter infinitus.

5. Item, si plures sunt dii boni⁶, aut unus intelligit alterum, aut non. Si non; ergo uterque est

ignorans. Si intelligit; aut ergo per *praesentiam*, aut per *speciem*, aut per *se ipsum* ut per illius exemplar⁷. Si per *praesentiam*: ergo unus in altero, ergo Deus illabitur Deo et perficit Deum; si per *speciem*: ergo compositus; si per *exemplar*: ergo unus est exemplar alterius, ergo et principium.

6. Item, si sunt duo dii diversi, quorum uterque est summum bonum; aut unus diligit alterum, ut diligendus est, aut non. Si sic, cum uterque sit summum bonum, uterque est diligendus amore fruitionis: ergo uterque fruitur altero; sed qui fruitur alio bono a se, illo indiget: ergo unus indiget alio: ergo uterque est indigens, ergo neuter Deus.

SED CONTRA: 1. Plus potest Deus facere, quam intellectus noster possit cogitare. Sed intellectus humanus, utpote gentium⁸, intelligit plures deos omnipotentes: ergo Deus potest hoc facere. Sed quidquid potest esse in divina natura, est ibi, quia aeterna⁹: ergo etc.

2. Item, plura bona sunt meliora paucioribus; sed plures dii sunt plura bona: ergo melius aliquid erunt duo quam unus. Sed secundum Anselmum¹⁰ omne, quod melius est, circa Deum est ponendum: ergo est ponere plures deos.

3. Item, quorum diversa est operatio, diversa est virtus et diversa est natura¹¹; sed operatio trium personarum est diversa, quia apparitio in columba fuit solius Spiritus sancti, et solus Filius assumpsit humanam naturam: ergo sunt diversi in substantia: ergo sunt plures dii.

4. Item, magna potentia est, quae potest magnum, et maior, quae maius, et maxima, quae

¹ Haec phrasis: *communicare aliquid cum aliquo* hic et alibi significat: habere aliquid cum aliquo commune, sive: convenire cum aliquo in aliqua re. — Vat. contra codd. et ed. ⁴ hic omittit *aliquid* et mox, ponendo *sunt* loco *secundum*, vim argumenti elidit. Deinde codd. XYZ legunt *unum* pro *idem*. — Cfr. Aristot., X. Metaph. text. 12. (ed. Paris. IX. c. 3.).

² Argumentum hoc a S. Doctore paucis exhibitum sic explicari potest. Primo: si Deus est simplex, non potest habere aliquid commune cum alio Deo, qui supponitur esse. Probat: si unus Deus aliquid haberet commune cum alio sive si communicaret in aliquo, v. g. in deitate, cum alio, deberet etiam differre, ut sit alius Deus; cum idem secundum idem nequeat cum alio simul communicare seu convenire et differre: ergo alio convenirent, alio differrent seu distinguerentur: ergo uterque esset compositus. Secundo: si autem nihil habent commune: ergo nec deitatem nec entitatem; ex quo sequitur absurdum in littera notatum.

³ Plures codd. ut A C G L O R S U etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 *omnipotentissimum*. Paulo infra post *duo* ex cod. T adiecimus certe supplendum *Dii*.

⁴ Ad normam multorum mss. ut A C G L O R S T U W aa bb cc ff et edd. 1, 2, 3, 6 loco *summus* posuimus *summum*.

⁵ Fide plurimorum codd. cum ed. 4 expunximus *est*, quod Vat. hic addit.

⁶ Codd. O Y Z omittunt *boni*, quae lectio magis placeret, si maiore numero codd. fulciretur.

⁷ Adiecimus ex cod. I *ut per illius exemplar*, quae verba ultimum disiunctionis membrum expriment clarius necnon formam totius argumenti reddunt perfectiorem, quia infra omnes

mss. et edd. 1, 3, 6 habent *per exemplar* loco *per se ipsum*, quod Vat. ponit. Codd. T cc etiam prima vice pro *per se ipsum* ponunt *per exemplar*, sed a secunda manu scriptum.

⁸ Codd. F aa bb *gentilium*.

⁹ Aristot., III. Phys. text. 32: Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis. — Idem textus recurrit infra in 4. arg. ad opp.

¹⁰ Monolog. c. 15: Sicut nefas est putare, quod substantia summae naturae sit aliquid, quo melius sit aliquo modo non-ipsam: sic necesse est, ut sit quidquid omnino melius est, quam non-ipsam. Illa enim sola est, qua penitus nihil est melius; et quae melior est omnibus, quae non sunt quod est ipsa. Cfr. etiam Proslog. c. 5. Convenit Aristot., XII. Metaph. text. 39. (ed. Paris. XI. c. 7.): Dicimus itaque, Deum sempiternum optimumque vivens esse, quare vita et aevum continuum et aeternum Deo inest, hoc enim est Deus. Cfr. et Boeth., III. de Consol. Prosa 10.

¹¹ Averroes, XII. Metaph. text. 26: Activa diversificantur in potentia et actu per diversitatem formarum et materialium. Boeth., III. de Consol. Prosa 11. conversam huius propositionis exhibet: Eadem namque substantia est eorum, quorum naturaliter non est diversus effectus. Utraque propositio fundatur in illo axioma: operari sequitur esse, seu: idem est principium essendi et operandi. — In conclusione huius argumenti cod. O habet *natura* pro *substantia*. — B. Albert., S. I. tract. 6. q. 29. m. 1. a. 1. idem argumentum profert, dein adiungit: Et haec fuit fortior obiectio Arianorum et Nestorianorum et Eutychianorum et Paulisamosatenorum.

maximum; sed Deus super omnia est summe potens: ergo potest producere summum¹; sed hoc est Deus: ergo cum « in aeternis sit idem esse et posse », ergo etc.

CONCLUSIO.

Plures esse deos est impossibile, immo si recte intelligatur, quid sit Deus, non est intelligibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod impossibile est esse plures deos, et si recte accipiatur significatum huius nominis *Deus*, non solum est impossibile, sed etiam non intelligibile. *Deus* enim dicit simpliciter summum et *in re* et in opinione *cogitantis*. Quia in *re*, ideo omnia ab ipso et in ipso et ad ipsum, et in ipso omnino est status²; ideo impossibile est intelligere, salvo hoc intellectu, quod aliquid sibi parificetur aliud ab ipso. *Item*, nihil maius Deo *cogitari* potest nec etiam aequale, quia summum in opinione. Ideo impossibile et non intelligibile est ponere plures deos.

Solutio oppositorum. 1. Ad illud ergo quod obiicitur de gentibus; dicendum, quod non fuit intellectus, sed fictio³; praeterea non intelligebant Deum secundum nobilitatem divinam: ideo non valet.

Et ad illud: plus potest Deus facere etc.; dicendum, quod duplex est intellectus, scilicet rationalis et phantasticus. De primo verum est, sed de secundo non; quia multa possumus cogitare secundum phantasiam, quae Deus non potest facere, quia non convenit illi, « in quo inconueniens est impossibile⁴ ».

2. Ad illud quod obiicitur, quod plura bona sunt meliora paucioribus; dicendum, quod illud habet veritatem in bono creato et finito, quod ratione suae finitatis recipit bonitatis augmentum per additionem alterius boni; non autem habet veritatem in bono infinito, quia, quantumcumque addas bonum infinitum infinito, semper ego intelligo de bonitate tantum in uno, quantum tu⁵ in pluribus.

3. Ad aliud quod obiicitur de diversitate operationum; dicendum, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in omni operatione conveniunt, sed in relatione differunt. Unde in incarnatione est operatio productionis illius naturae et est unio; in primo conveniunt tres personae, in secundo non. — Similiter in columba est columbae formatio et eius significatio⁶; in primo conveniunt, in secundo non. Exemplum Augustini⁷ de Trinitate est, quod ad formationem huius nominis *memoria* concurrunt memoria, intelligentia et voluntas; tamen hoc nomen *memoria* significat alteram potentiarum; simili modo est in proposito.

4. Ad illud quod obiicitur, quod magna potentia, etc.; dicendum, quod producere aliquem⁸ est tripliciter: vel *de se ipso*, vel *de aliquo creato*, vel *de nihilo*. De se ipso potest Deus producere summum simpliciter, sed ille non erit alius in natura propter naturae simplicitatem. De alio vel de nihilo non potest producere summum simpliciter, sed in genere, non propter defectum potentiae agentis, sed propter defectum creaturae, quam necesse est esse limitatam; et ita non potest producere alium Deum.

SCHOLION.

I. Argumentum primum in fundam. diffusius proponitur ab Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 2. et a Richard. a Med., I. Sent. d. 2. q. 3. — Contra secundum argumentum, summum ex omnipotentia, Scot. (I. Sent. d. 2. q. 3.) movet difficultatem, quia ipse contra communem sententiam supponit, Dei omnipotentiam non nisi ex fide certo sciri posse.

II. Contra doctrinam in solut. ad 2. traditam opponit Durand. (I. Sent. d. 44. q. 3.), quod Deus et mundus simul sint maius bonum quam Deus solus. Sed haec assertio merito ab omnibus theologis classicis ut falsa reprobat; cfr. infra d. 43.

¹ Vat. cum recentiore cod. cc contra omnes antiquiores codd. et ed. 1 indebite adiungit *bonum*.

² Respicitur illud ad Rom. 11, 36: Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Sensus est: a Deo omnia procedunt, in Deo omnia conservantur, ad Deum omnia referuntur. Cfr. infra d. 36. dub. 4. — *In ipso omnino est status* i. e. Deus est *principium*, ultra quod in resolvendo seu causas quaerendo nullo modo possumus transire. — Paulo infra ed. 1 *ei loco sibi*.

³ Cod. U non male: *fictio potius; non enim intelligebant*. Cod. T *veritatem* pro *nobilitatem*.

⁴ Anselm., I. Cur Deus homo, c. 20: Sed hoc est praestitutum, quia quamlibet (quodlibet) parvum inconueniens in Deo impossibile est. — Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 post *inconueniens* addit *minimum*. Paulo ante cod. 1 *phantastica* loco *secundum phantasiam*.

⁵ Ex plurimis antiquioribus mss. ut ACFGHKL OPST

q. 2. fundam. 5; Itiner. mentis c. 5. — In solut. ad 3. quoad propositionem: « In primo conveniunt tres personae, in secundo (scil. unione) non », notandum est, quod *unio* in duplici sensu accipi potest, vel ut *actio unitiva*, vel ut *relatio* unionis. Illa est communis tribus Trinitatis personis, haec vero spectat ad solam Filii personam; et de hac loquitur hic S. Doctor.

III. Unitas Dei definita est a Concilio Lateranensi IV. c. 4. *Firmiter*, nec non a Vaticano, Const. *de Fide*, tit. *de Deo creatore*.

Plura circa hanc quaestionem S. Bonav. docet infra d. 4. q. 3; d. 23. a. 2. q. 3; II. Sent. d. 1. p. I. a. 2. q. 1;

etc. adiecimus *tu*. Paulo ante codd. SX post *bonum* omittunt *infinitum*; lectio haud spernenda.

⁶ Sic plures codd. ut K R X Y Z ff cum ed. 1; alii sunt dubiae lectionis; codd. 1 aa *figuratio*; sed Vat. cum aliquibus codd. *signatio*.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 21. n. 30: Quemadmodum cum memoriam meam et intellectum et voluntatem nomino, singula quidem nomina ad res singulas referuntur, sed tamen ab omnibus tribus singula facta sunt etc. Sensus est: ad formationem vocabuli *memoria* omnes tres animi potentiae active concurrunt, tamen significatio eiusdem refertur ad unam solam potentiam.

⁸ Fide plurimorum mss. ut ACFGH L O R S T U Z etc. et ed. 1 substituimus *aliquem* pro *aliquid*. Agitur enim de productione *Dei*, et in subnexis habetur genus masculinum *ille*, quod refertur ad *summum simpliciter* absque dubio pro eodem genere sumendum, scil. *summum aliquem* etc. Cod. H habet *Deum producere aliquem*.

Breviloq. p. I. c. 2. 5. 6; Itiner. mentis c. 5. — Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 2. — Scot., hic q. 3; de Rerum Principio q. 1. — S. Thom., I. Sent. hic q. 1. a. 1; S. I. q. 11. a. 3; et praecipue S. c. Gent. I. c. 42. — B. Albert., hic a. 2. 21; S.

p. I. tr. 6. q. 29. a. 1. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — Durand., hic q. 1. — Henr. Gand., S. a. 25. q. 2. 3. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in Deo ponenda sit personarum pluralitas.

Secundo quaeritur, utrum sit ponere in Deo personarum pluralitatem. Et quod sic, ostenditur supponendo de Deo quatuor: primum est, quod in ipso sit *summa beatitudo*; secundum est, *summa perfectio*; tertium est, *summa simplicitas*; quartum est, *summa primitas*.

1. Ex prima suppositione arguitur sic: si¹ est ibi *summa beatitudo*; sed ubicumque est *summa beatitudo*, est *summa bonitas*, *summa caritas* et *summa iucunditas*. Sed si est *summa bonitas*, cum bonitatis sit summe se communicare², et hoc est maxime in producendo ex se aequalem et dando esse suum: ergo etc. Si *summa caritas*, cum caritas non sit amor privatus, sed ad alterum: ergo requirit pluralitatem. Item, si *summa iucunditas*, cum «nullius boni sine socio sit iucunda possessio³», ergo ad summam iucunditatem requiritur societas et ita pluralitas.

2. Item, ex secunda suppositione sic: si est ibi *summa perfectio*; sed «perfectionis est producere talem, qualis ipse est in natura⁴»: ergo necesse est, ibi esse multiplicationem; sed hoc non potest esse secundum aliam essentiam: ergo oportet, quod sit secundum aliam personam sive suppositum.

3. Item, ex tertia suppositione sic: si est ibi *summa simplicitas*; sed *simplicitatis* est, quod aliqua natura sit in pluribus, ut patet in universali, sed ex defectu simplicitatis est, quod numeretur in illis⁵: ergo si in Deo est simplicitas in nullo deficiens, erit in pluribus non numerata essentia: ergo etc.

4. Item, ex quarta suppositione sic: si est ibi

summa primitas; sed quanto aliquid prius, tanto fecundius est et aliorum principium⁶: ergo sicut essentia divina, quia prima, est principium aliarum essentiarum, sic persona Patris, cum sit prima, quia a nullo, est principium et habet⁷ fecunditatem respectu personarum; sed fecunditas in Deo respectu Dei non potest esse nisi actui coniuncta: ergo necesse est, plures esse personas.

SED CONTRA: 1. Videtur, quod ex eisdem suppositionibus posset argui contrarium, et ita destruuntur rationes et conclusio⁸. Si enim ibi est *summa beatitudo*, cum beatum per essentiam sibi soli sufficiat ad beatitudinem: ergo non est necesse ponere aliam personam ad beatitudinem sive iucunditatem.

2. Item, contra secundam suppositionem sic obiicitur⁹: si est ibi *summa perfectio*: ergo aequae plene et perfecte est essentia in una persona et in pluribus. Si ergo ultra perfectionem additio est superflua, pluralitas est superflua; et si hoc, cum in divinis nihil sit superfluum, pluralitas non est¹⁰ in divinis.

3. Item, contra tertiam rationem sic: si est ibi *summa simplicitas*, cum pluralitas opponatur simplicitati, et «opposita non possunt esse circa idem¹¹»: ergo si Deus est unus et in eo est simplicitas, non ergo pluralitas, cum per omnia sit simplex.

4. Item, contra quartam suppositionem sic: si ibi est *summa primitas*; ergo cum status sit in primo principio, et status est in unitate: ergo primitas non ponit pluralitatem, sed unitatem: ergo videtur, quod una tantum sit persona.

¹ Praeter fidem mss. et ed. 1 omittit Vat. hic et in aliis tribus arg. particulam *si*.

² Vat. *bonitatis summae sit se communicare*, sed minus apte et contra auctoritatem mss. et edd. 1, 2, 3; melius sane foret, si lectio Vat. et mss. inveniretur coniuncta, ita ut legeretur: bonitatis summae sit summe se communicare. Hanc lectionem confirmant verba Richardi, hic a. 2. q. 1: ad summam bonitatem pertinet se summe communicare. — Haec ratio fundatur in ista propositione ex Dionys., de Cael. Hierarch. c. 4. et de Div. Nom. c. 4. summa: Bonum est diffusivum sui.

³ Seneca, I. Epist. ad Lucilium, epist. 6.

⁴ Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.). — In principio huius et sequentis argumenti Vat. omittit particulam *Item* et post *suppositione* addit *arguitur*; sed obstant mss. et ed. 1.

⁵ Aristot., VIII. Metaph. text. 45. (VI. c. 43.): Hoc enim dicitur universale, quod pluribus inesse natum est. Et I. Poster. c. 20. (c. 24.): Quotocumque utique magis secundum partes (seu particularis) est, in infinita cadit; universale autem in simplex et in finem. — Mox Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *nihilo pro nullo et est pro erit*.

⁶ Cfr. libr. de Causis, prop. 4. et 17. — Cod. K *nobilius vel fecundius*.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 1, interpunctione mutata, ponit *a nullo est principio, habet*; quae lectio vim dictis detrahit.

⁸ Maior pars codd. ut A F G H L O T V W X Y Z etc. cum ed. 1 refragatur Vat. ponenti *conclusiones iam positae*, et quidem iure, cum tantum una omnium rationum positarum sit conclusio. Aliqui mss. ut CS (AT a prima manu) etc. *convictio loco conclusio*. Cod. R omittit *et conclusio*. Paulo post auctoritate mss. et sex primarum edd. *beatum* substituimus loco *beatus*; idem infra in solutione huius obiectionis recurrit.

⁹ Cod. cc *arguitur*. Paulo post Vat., obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 1, *aeque plena et perfecta... ut in pluribus. Si autem ultra*.

¹⁰ Ex mss. et sex primis edd. substituimus *est* pro *erit*.

¹¹ Aristot., II. Elench. c. 5. (c. 25.) et XI. Metaph. c. 4. (X. c. 5.). — Paulo ante cod. X sibi constans habet *suppositionem pro rationem*.

CONCLUSIO.

Personarum pluralitatem in divinis esse ponendam, et fides docet et argumentis congruentiae suadetur.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis est ponere personarum pluralitatem, sicut fides dicit et rationes praedictae ostendunt, si quis sine contradictione consideret. Nam ratione *simplicitatis* essentia est communicabilis et potens esse¹ in pluribus. Ratione *primitatis* persona nata est ex se aliam producere; et voco hic primitatem innascibilitatem, ratione cuius, ut dicit antiqua opinio, est fontalis plenitudo in Patre ad omnem emanationem; et hoc infra patebit². Ratione *perfectionis* ad hoc est apta et prompta; ratione *beatitudinis et caritatis* voluntaria. Quibus conditionibus positis, necesse est ponere personarum pluralitatem.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod beatum per essentiam sibi soli sufficit, ergo non indiget etc; dicendum, quod verum est, quod

non indiget; nec ponitur³ alius propter indigentiam neque tanquam beatificans, sed in beatitudine communicans.

2. Similiter ad illud quod obiicitur, quod deitas aequae plene est in uno et in pluribus⁴; dicendum, quod etsi sit aequae plene, non tamen ita plene declaratur. Et *praeterea*, eo ipso quo plene est in Patre, redundat in alias personas redundantia perfectionis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod pluralitas repugnat simplicitati; dicendum, quod est quaedam pluralitas per *additionem*; et haec repugnat; quaedam per *originem*; et haec non addit nec componit nec repugnat simplicitati, sed potius solitudini; et sic est in divinis, ut infra patebit⁵.

4. Ad illud quod obiicitur, quod in primo est status; dicendum, quod sicut in essentiis una est essentia prima, a qua sunt aliae et ad quam, sic et⁶ in personis est una persona, a qua sunt aliae et ad quam; et in illa est status originis, quia illa a nullo, et haec est persona Patris. Unde Augustinus⁷ illi personae appropriat unitatem, dicens: «In Patre unitas» etc.

SCHOLION.

I. Infra d. 3. p. I. q. 4. S. Doctor docet, mysterium sanctissimae Trinitatis sola fide cognosci posse. Inde patet, quo sensu argumenta rationis in hac quaestione et alibi allata intelligenda sint, scil. non ut stricte demonstrativa, sed tantum ut persuasiva sive probabilia per quandam congruentiam ex principiis fidei resultantem. Scot. hic q. 7. diffuse de valore horum argumentorum disputat et inter alia etiam argumentum hic secundo loco positum refellere nititur. — Quoad argumentum ex quarta suppositione sumtum cfr. infra d. 28. q. 1. — Quot modis sacra Scriptura doceat personarum pluralitatem in Deo, breviter docetur infra, hic dub. 8. — Eadem fere argumenta exhibent Alex. Hal. (qui diffuse hanc materiam tractat, et ex

quo, teste Dionysio Carth., plurima posteriorum doctorum argumenta sumta videntur), S. Thom., Richard., qui addit quintum argumentum, alique.

II. S. Bonav., Breviloq. p. I. c. 2; Itiner. mentis c. 6; Hexaem. Serm. 11. et 21. — Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 1. 5. 6. — Scot., hic q. 4. 7; Report. hic q. 5. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 30. a. 1. 2; S. c. Gent. IV. c. 26; Quodl. 7. a. 6. — B. Albert. M., hic a. 20; S. p. I. tr. 6. q. 29. a. 2. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 8. — Durand., hic q. 4. — Dionys., hic q. 5. — Biel, hic q. 11.

QUAESTIO III.

Utrum numerus divinarum personarum sit infinitus.

Consequenter tertio loco quaeritur, utrum in divinis personis sit ponere infinitatem. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quia creatura est⁸ finita, et quidquid est in ipsa, est actu finitum: ergo ab oppositis, quia divina essentia est infinita, quidquid est in ipsa, est infinite:

ergo cum in Deo sit numerus personarum, erit infinitus; et ita erunt personae infinitae.

2. Item, cum duplex sit infinitas, *virtualis* et *numeralis*⁹, infinitas *virtualis* est in Deo: ergo pari ratione infinitas *numeralis*: ergo in Deo sunt infinitae personae.

¹ Cod. K *et potest esse*. Cod. O *ut potens esse*.

² Dist. 27. p. I. q. 2. ad 3. — Mox post *caritatis* additur in Vat. *eadem essentia divina est*, quod abest a mss. et ed. 1. Cod. R verbo *beatitudinis* praemittit *bonitatis*.

³ Restituimus lectionem fere omnium antiquorum mss. et ed. 1 substituendo *ponitur* loco *ponendus est* et addendo *neque*, quod Vat. cum recentiore cod. cc indebite omittit.

⁴ Vat. hic, sicuti supra, contra antiquiores codd. et ed. 1 *aeque plena et perfecta est in uno ut in pluribus*, licet ipsa in sequentibus semper adhibeat adverbium *plene*.

⁵ Dist. 8. p. II. a. 1. q. 1. et d. 23. a. 2. q. 1. et 2. — Paulo ante cod. X *solum* loco *potius*.

⁶ In Vat. et recentiore cod. cc deest *et*, quod tamen in antiquis mss. et ed. 1 habetur, et quidem bene. Paulo post cod. X *nulla* pro *nullo*.

⁷ Libr. I. de Doctr. christ. c. 5. n. 5: In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu S. unitatis aequalitatisque concordia.

⁸ Ita codd. et ed. 1, dum Vat. *creatura cum sit finita*. Paulo post cod. cc *infinitum* pro *infinite*. Mox codd. A W loco *infinitus* habent *infinite*; aliqui autem codd. ut M T V X cum ed. 1 minus apte *erunt infinitae* pro *erit infinitus*; sed nihil mutandum duximus.

⁹ Cfr. August., de Quant. animae c. 3. et seqq. — Cod. R hic non male addit *si*.

3. Item, infinita virtus, cum emanat¹ secundum suam totam infinitatem, non tantum producit infinitum *intensive*, sed etiam *extensive*; sed virtus Patris in productione personarum emanat secundum omnimodam sui potestatem: ergo non tantum producit personas infinitas in virtute, immo etiam² infinitas in numero.

4. Item, hoc ipsum ostenditur sic: multiplicatio personarum aut est *virtutis*, aut *non*. Si *non*: ergo non debet in divinis poni; si est *virtutis* per se: ergo maior multiplicatio erit maioris virtutis, et summae virtutis infinita multiplicatio: ergo etc.

CONTRA hoc ostenditur quadruplici conditione, quae sumitur ab hoc quod semper Deo est attribuendum quod nobilius est, quod necesse est ponere finitatem personarum. Prima est *distinctio*, secunda *ordo*, tertia *connexio*, quarta *summa completio*³.

1. Ex prima conditione ostenditur sic: si est ibi *distinctio*, non ergo confusio; sed ubi est infinitas, ibi est confusio: ergo etc.

2. Item, ex secunda sic: ubi est *ordo*, ibi est terminatio, quia ubi deficit terminatio, deficit et⁴ mediatio et per consequens ordo; sed ubi est terminatio, non est infinitas: ergo si in personis divinis est ordo, non est infinitas.

3. Item, ex tertia sic: ubi est *connexio*, necesse est, quod omnes personae procedant ab una; nam si una ab alia et ita consequenter, tunc est infinita distantia inter primam et ultimam; sed⁵ hoc est inconveniens: ergo omnes ab una: aut ergo eisdem modis, aut diversis. Si eisdem: ergo nulla distinctio; si diversis, sed diversi modi emanandi sunt finiti: ergo etc.

4. Item, ex quarta sic: si est ibi *summa completio*, ergo nata est divinitas alia complere: ergo cum completio personarum sit in beatitudine, nata est beatificare⁶. Sed si essent personae infinitae, impossibile esset aliquem beatificari a Deo; cognitio enim cuiuslibet personae est de substantia beatitudinis, cum tota bonitas, quae est substantiale prae-

mium, sit in qualibet personarum; ergo aut anima omnes cognosceret, aut non esset beata; sed impossibile esset⁷ omnes cognoscere, cum virtus eius sit finita: ergo etc.

CONCLUSIO.

Numerum divinarum personarum esse finitum, et fides tenet et ratio suadet.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis personis quantum ad numerum non est ponere infinitatem sed finitatem. Conclusio.

Ratio autem huius est, quia infinitas *numeralis* repugnat perfectioni et ordini, quia est per recessum ab unitate sive ab origine sua. Similiter et⁸ infinitas *molis*; et ideo neutrum est in Deo. Infinitas autem *virtutis* est per accessum ad unitatem et originem; et ideo, cum ista sit perfectionis, ponenda est in Deo, alia non.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod quid- Solutio oppositorum. quid est in Deo, est infinite; dicendum, quod verum est infinite, sed non qualicumque⁹ infinitate, sed illa qua Deus est infinitus; et haec est infinitas immensitatis, et tali modo est Trinitas infinita, non infinitate numerali, quae non congruit Deo¹⁰.

3. Ad illud quod obiicitur, quod infinita virtus, infinite¹¹ emanans, producit infinita; dicendum, quod divinae virtuti non convenit productio nisi perfecti; et ideo non convenit ei productio alicuius infinitatis nisi illius, quae stat cum summa perfectione. Haec autem non est infinitas numeralis, et ideo non est in Deo.

4. Ad ultimum quod obiicitur, quod potentiae est se multiplicare; dicendum, quod non omni modo¹² est potentiae, sed perfecte multiplicare se potentiae est; et ideo non sequitur: ergo magis se multiplicare est maior perfectio, nisi intelligatur perfecte; sed infinite se multiplicare secundum numerum est imperfecte; et ideo non convenit Deo.

¹ Sensu et mss. cum ed. 4 ita exigentibus, mutavimus *emanet*, quod habet Vat.

² Faventibus antiquioribus codd. et ed. 1, supplevimus *etiam*.

³ Id est; plenitudo perfectionis.

⁴ Auctoritate vetustiorum mss. et ed. 1 hic adiecimus *et* ac paulo infra *personis* a Vat. et cod. cc minus recte ommissa.

⁵ Vat. contra mss. et ed. 1. hic et circa finem argumenti post *si diversis* ponit *et loco sed*.

⁶ Sensus videtur esse: Deus omnia complet sive perfecta facit; sed personas, i. e. intellectuales naturas sive supposita, beatificando complet, ergo proprium Dei est beatificare. — Vat. *illas complere* pro *beatificare* et paulo ante *personas complere* et loco *alia complere*; ergo, quae lectio omnibus codd. et ed. 1 contraria est et progressum argumentationis aufert. Paulo post cod. A cum ed. 1 loco *aliquem* habet *aliquam*, supple personam.

⁷ Plures codd. ut T Y *est* et forte melius.

⁸ Desideratur hic in Vat. *et*, quod mss. et ed. 1 exhibent. Paulo post ex codd. et ed. 1 adiecimus verba *et originem* ac

alia non, quae Vat. prave omittit. Item codd. et ed. 1 *neutrum* loco *neutra*, quod habet Vat.

⁹ Codd. A T alique cum ed. 1 pro *qualibet*, quod exstat in Vat., exhibent distinctius *qualicumque*.

¹⁰ Fide omnium mss. et ed. 1 expunximus propositionem sequentem: *Et per hoc patet responsio ad secundum, scilicet quare infinitas numeralis non est ponenda in Deo, sicut virtualis*, quae hic a Vat. ad ordinem solutionum servandum additur. Sed semel pro semper notandum, quod saepe saepius specialis responsio ad objectionem a S. Doctore omittitur, quando ipsa iam in praecedentibus, sicuti v. g. hic in corp. articuli, clare continetur.

¹¹ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, *in infinitate* pro *infinite*.

¹² Codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt hic in Vat. additum *multiplicare se*, quod facile suppletur. Paulo infra Vat. cum recentiore cod. cc, contrariantibus aliis mss. et ed. 1, interpolatione mutata ac posito *convenit Deo* loco *ideo*, habet *et convenit Deo: non sequitur ergo, magis*. Dein circa finem responsionis ex mss. et ed. 1 ante *ideo* adiecimus particulam *et*.

SCHOLION.

I. Communiter triplex distinguitur infinitas, scil. *numeralis*, quae est in quantitate discreta, *molis*, quae est in quantitate continua, et *virtutis* sive immensitatis: cfr. infra d. 19. p. 1. a. 1. q. 1. et 2. — Pro faciliore intelligentia quatuor argumentorum in fundam. haec notamus. Ista quatuor proprietates divinitatis, saltem tres primae, ita inter se connexae sunt, ut secunda (*ordo*) supponat primam (*distinctionem*) et tertia (*conversio*) utramque. Primum arg. ex *distinctione* sumtum sic procedit: si Deo attribuendum quod nobilius est, et si ibi est distinctio, ipsa distinctio debet esse sine confusione, cum confusio sit imperfectionis; sed ubi infinita multitudo, ibi est confusio: ergo etc.; cfr. infra d. 43. a. 1. q. 3. Secundum arg. procedit ex hoc axioma, quod, ubi est ordo, ibi necessario est primum et ultimum (terminus) et medium. Tertium arg. est satis perspicuum. In quarto arg., quod sumitur ex summa

completionem, i. e. plenitudine perfectionis, S. Doctor supponi cum sententia communi, quod «cognitio cuiuslibet personae est de substantia beatitudinis». De hoc tamen Scot. (I. Sent. d. 4. q. 1.) dubitat et opinatur, non esse, absolute loquendo, impossibile, quod in caelo aliquis fruatur essentia Dei, non vero personis. De qua sententia videri potest Macedo, Collationes doctrinae S. Thom. et Scoti, collat. 3. differ. 3.

II. Circa ipsam quaestionem: Alex. Hal., S. p. 1. q. 45. m. 6., ubi latius fund. 1. et 2. explicantur. — Scot., hic q. 5. et 7. — S. Thom., S. 1. q. 30. a. 2. — B. Albert., de hac et seq. quaest. S. p. 1. tr. 9. q. 41. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 9. — Durand., I. Sent. d. 10. q. 2. — Biel, I. Sent. d. 10. q. 1.

QUESTIO IV.

Utrum tres tantum sint divinae personae.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum in divinis personis sit ponere trinitatem. Et quod non, immo magis dualitatem, ostenditur sic.

1. Pater totum quod potest, dat Filio¹; sed qui dat totum quod potest, non potest amplius dare: ergo nec aliam personam producere, cum illud sit dare.

2. Item, Pater generat Filium tanquam Verbum per omnia aequale et per omnia dicens et exprimens ipsum; sed multiplicatio personarum est ad declarationem virtutis: ergo videtur, quod superfluat alium producere.

3. Item, ostenditur quod ibi debeat esse *quaternitas* per rationem emanationis. Quia enim Filius emanat per generationem, non per processione, ideo, quamvis non generet, tamen spirando producit; eadem ratione videtur, quod Spiritus sanctus, quamvis non producat spirando, possit generare sive generet, cum non generetur.

4. Item, cum in divinis sit duplex modus producendi², scilicet unus per modum naturae, alius per modum voluntatis, et ibi debeat esse completa ratio productionis, videtur etiam, quod ibi debeat esse modus producendi tertius per modum artis. Et si sic, erit ibi ponere quartam personam secundum hunc modum producendi.

SED CONTRA: Quod sit ibi trinitas tantum, ostenditur ex suppositionibus superius factis, quia necesse

est, in illa Trinitate esse *beatitudinem*, *perfectiorem*, *simplicitatem*³, *primitatem*.

1. Ex prima suppositione ostenditur sic: si est ibi summa *beatitudo*: ergo summa concordia; ergo est summa germanitas, summa caritas. Sed si essent *plures quam tres*, non esset ibi summa germanitas; si *pauciores*, non esset ibi summa caritas: ergo sunt tres tantum. Probatio *minoris*. Si est ibi quarta persona, aut procedit ab una, aut a duabus, aut a tribus. Si ab una vel⁴ duabus tantum, tunc non perfecte et aequaliter convenit cum omnibus; si autem a tribus, tunc duae personae intermediae magis conveniunt ad invicem quam cum extremis, quia producuntur et producant; et ita non est ibi perfectus nexus. — Item, si essent *pauciores quam tres*, non esset ibi perfecta caritas, quia perfectus amor et est *liberalis* et est *communis*: quia *liberalis*, ideo tendit in⁵ alterum; quia *communis*, ideo vult illum diligere ab altero et diligere alterum sicut se et a se: ergo est ibi dilectio et condilectio; hoc autem non potest esse minus quam in tribus.

2. Ex secunda suppositione sic: si est ibi summa *perfectio*: ergo persona producat perfecte producit et quantum ad modum producendi, et quantum ad eum qui producitur. Sed non reperitur nisi duplex modus producendi nobilis; «omne enim agens aut agit per modum naturae, aut per modum voluntatis», sicut vult Philosophus⁶; ergo his duo-

¹ Ioan. 16, 15: Omnia quaecumque habet Pater mea sunt.

² Plurimi codd. ut A C G I K L M O R S Z etc. minus recte et non sibi constantes *procedendi*. Paulo infra post *artis* ex mss. et edd. 1, 2, 3 restituimus particulam *Et*.

³ Codd. X cc et ed. 1 hic addunt *et*.

⁴ Plures mss. cum ed. 1 repetunt hic *a*.

⁵ Vat., adversantibus mss. et ed. 1, *ad loco in* et paulo post *alium* pro *illum*; deinde, contrariantibus insuper edd. 2, 3, 4, 5, 6 post *altero* legendo *sicut a se et vult diligere*, omittit postea *et a se*; quae lectio gracilior quidem est, sed sensum nimis coarctare videtur, eo quod non contineat unum membrum di-

visionis respectu triplicis mutuae dilectionis. Elliptica constructio textus nostri illud membrum satis indicat. Sensus enim propositionis hic est: ideo Pater vult, quod Filius diligatur a Spiritu sancto, et diligat Spiritum sanctum, sicut vult, quod ipse, scilicet Pater, diligatur ab utroque et a se diligatur uterque.

⁶ Lib. II. Phys. text. 49. (c. 5.), ubi dicit, quod eorum quae fiunt propter finem «alia quidem secundum propositum fiunt, alia vero non... sunt autem propter hoc (i. e. finem) quaecumque ab intellectu utique aguntur et quaecumque a natura». Cfr. III. Ethic. c. de Voluntario, et I. Magnor. Moral. c. de Spontaneo et seqq.

bus modis et tantum his producit; sed persona producta quolibet istorum modorum est perfectissima: ergo si *ultra* perfectionem omne quod est superfluit, et quod est *citra* deficit, necesse est, esse tantum duas personas emanantes et non plures nec pauciores, et unam, a qua emanant: ergo tantum tres.

3. Item, ex tertia sic: si est ibi summa *simplicitas*, Pater totum dat cuilibet: ergo procedentes sive emanantes non distinguuntur penes ea quae accipiunt¹, sed penes modum accipiendi vel emanandi; sed duo tantum sunt modi emanandi: ergo non possunt esse nisi duae personae emanantes et tertia producat: ergo etc.

4. Item, ex quarta sic: si ratione *primitatis* est ibi summa fecunditas, nulla persona potest producere aliquo genere producendi, quo producitur², quia respectu illius non est prior: ergo cum duae personae emanent secundum duos modos emanandi, impossibile est, quod his modis producant, et non sunt alii modi: ergo non possunt producere aliam personam: ergo sunt tantum tres.

CONCLUSIO.

Tres tantum esse personas divinas, et fides catholica docet, et ratio suadet.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut fides catholica dicit, ponere est tantum tres personas, non plures nec pauciores. Et ad hoc sumitur ratio *necessitatis* et *congruitatis*.

Ratio utique³ *necessitatis*, quare non possunt esse *pauciores* quam tres, est summa *beatitudo* et summa *perfectio*. Nam summa *beatitudo* exigit dilectionem et condilectionem; summa *perfectio* duplicem emanationem, scilicet naturae et liberalitatis; et ad hoc ad minus exiguntur tres personae. — Item, ratio *necessitatis*, quare non possunt esse *plures*, est summa *simplicitas*, quae non patitur personas distinguere, nisi secundum modos emanandi; et⁴ iterum *principalis fecunditas*, quae non permittit personam producere aliquo genere emana-

tionis, nisi secundum rationem intelligendi sit prior illo. Unde prima persona, quia⁵ est innascibilis et inspirabilis, generat et spirat; secunda, quia inspirabilis, sed genita, non generat, sed spirat; tertia vero persona, quia spiratur et procedit a generante, nec generat nec spirat. Et ideo impossibile est, esse plures⁶ quam tres.

Ratio *congruitatis* sumitur ex *sufficientia combinationum* et ex *perfectione numeri ternarii*.

Ex *sufficientia combinationum*, quia cum «amor sit in omnibus personis», ut dicit Richardus⁷, et non sit nisi triplex amor, videlicet «gratuitus et debitus et ex utroque permixtus», tantum erunt tres personae: *una*, quae tantum dat, in qua est amor gratuitus; *alia*, quae tantum accipit, in qua est amor debitus; et *media*, quae dat et accipit, in qua est amor permixtus ex utroque. — Item, alio modo possunt combinari secundum rationem *originis*; et huiusmodi combinationis sufficientia in tribus consistit. Nam contingit intelligere personam, quae est principium personae et non est principiatum, et *rursum* personam, quae est principiatum et non principium personae, et *tertio* modo personam, quae est principiatum et principium. *Quartus* autem modus⁸, quod nec sit principium nec principiatum, est omnino impossibilis et non intelligibilis.

Ratio congruitatis *ex parte numeri* est, quia numerus iste, scilicet ternarius, habet in se *primam* perfectionem et *summam*, sive consideretur *in se*, sive in *quantitate continua*, sive in *creatura*⁹.

In *se* habet *primam* perfectionem, quoniam primus numerus est, qui constat ex omnibus partibus suis, scilicet unitate et dualitate, quae simul iunctae¹⁰ faciunt tria. Senarius autem dicitur primus perfectorum, quia constat ex omnibus partibus suis aliquotis, scilicet tribus, duobus et uno. — Item, *summa* perfectio est in eo, quia unitas, quae est principium et completio omnis numeri, reflexa supra se reduplicatione perfecta¹¹, qualis in solido quadrato, triplicatur secundum rationem, remanens una secundum veritatem; ut si dicatur: semel unum semel. Et istud est valde simile Trinitati increatae,

Rationes congruitatis.

Ex sufficientia combinationum.

Ex parte numeri.

Ternarius consideratus in se.

¹ Salvo sensu multi codd. A C F G L O S U V W etc. *accipiuntur*. Paulo infra post *accipiendi* substituimus ex vetustioribus mss. et ed. 1 *vel pro et*; cod. O *sive*.

² Cod. I *producere aliam illo genere, quo producitur*, et paulo infra *quod his duobus modis emanandi producant*.

³ Adieci ex mss. et ed. 1 *utique*.

⁴ Faventibus codd. et ed. 1, substituimus *et loco Est*. Immeditate post plures codd. ut A C R S W pro *fecunditas* ponunt *fecunditatis*, sed male.

⁵ Restituimus ope plurimorum antiquorum mss. ut A G I K M R S T U W X Y etc. et ed. 1 *quia*, quod Vat. cum aliquibus codd. minus congrue mutavit in *quae*. Mox Vat., antiquioribus mss. obnitentibus, legit *secunda vero persona* et omittit *vero* post *tertia*.

⁶ Codd. cum ed. 1 omittunt hic *personas*, quod legitur in Vat. Paulo infra post *sumitur* ed. 1 adiungit *et*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Libr. V. de Trin. c. 23: Quantum igitur ad substantiam dilectionis erit unus atque idem amor in omnibus personis. Et ibid. c. 16: Constat autem, quod verus amor potest esse aut solum gratuitus, aut solum debitus, aut ex utroque permixtus.

⁸ Cod. X *Quarto modo* et consequenter *impossibile nec intelligibile*.

⁹ Licet pauci solummodo codd. B D T habeant *creatura* pro *natura*, praefereamus tamen eorum lectionem, quia et congruentior est, et omnes codd. cum Vat. infra in explicatione huius membri legunt *creatura*.

¹⁰ Multi codd. ut A F G H K S T V W X Y etc. cum ed. 1 *iuncta*.

¹¹ Adstipulantibus mss. et ed. 1, delevisimus *quadrata*, quod Vat. hic addit. Paulo infra post *rationem* in cod. U adiungitur *tamen* et in pluribus aliis codd. ut A C G K R S V nec non in ed. 1 *ratio*; cod. ff post *rationem* inserit *ratione* mutando *remanens* in *remanente*.

in qua in unitate substantiae est trinitas rationum¹; non tamen est omnino simile, quia ibi cum unitate substantiae est trinitas rationum et rerum, scilicet personarum: hic tantummodo rationum.

Similiter, si consideretur numerus iste in *quantitate continua*, habet in se *primam* perfectionem et *summam*: *primam*, quia omnis quantitas habet principium², medium et ultimum; *summam*, quia perfectio quantitatis continuae suprema consistit in trina dimensione, scilicet longitudine, latitudine et altitudine. Et hoc est quod dicit Philosophus in principio de Caelo et mundo³: «Omne enim perfectum in tribus dicimus, et hoc numero adhibuimus nosmetipsos magnificare Deum unum, creatorem omnium, eminentem proprietatibus eorum quae sunt creata».

Similiter, si consideretur iste numerus in *creatura*, habet in se *primam* perfectionem et *summam*: *primam*, quia trinitatem vestigii contingit reperire in qualibet creatura, quantumcumque parva, quantumcumque minima: *summam*⁴, quia secundum trinitatem imaginis reformatam et deformatam attenditur summa et nobilissima perfectio creaturae, scilicet beatitudo.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Pater dat Filio totum quod potest; dicendum, quod verum est, sed non dat⁵ *omni modo*, quo potest. Et ideo in illatione est accidens: «non potest amplius dare, ergo

nec aliam personam producere», quia hoc non est dare amplius, sed alio modo.

2. Similiter sequens⁶ patet, quia Filius non omnimodo declarat, quia, etsi secundum rationem naturae, non tamen secundum liberalitatem voluntatis, nisi in quantum ex ipso Verbo procedit Spiritus.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Spiritus sanctus debet generare; dicendum, quod non est simile, quia⁷ persona Filii praecedit spirationem, ideo habet rationem primitatis; persona Spiritus sancti sequitur generationem, et ideo non generat, quia non est innascibilis.

4. Ad illud quod obiicitur de tertio modo emanandi, scilicet de arte; dicendum, quod ars non habet fecunditatem ad emanandum sive ad producendum nisi per voluntatem; et ideo modus ille non debet distinguere a modo producendi⁸ per modum liberalitatis sive voluntatis.

Vel aliter et melius. Modus producendi per artem convenit cum modo producendi per naturam in hoc, quod utrobique producit simile. Differt autem, quia in productione naturali producit similis⁹ in substantia et natura, alius in persona; in productione autem artis producit simile secundum rationem formae exemplaris, dissimile vero in substantia et natura. Talis autem modus producendi est impossibilis divinae essentiae, quae non comparatur diversitatem essentiarum.

SCHOLION.

1. Quae hic de proprietatibus numerorum dicuntur, occurrunt etiam Hexaëmi. Serm. 4. nec non in illa Expositione Psalmorum (Psal. 129.), quae inter Opera S. Bonav. impressa, sed auctori suo Michaeli Meldensi, Archiepiscopo Senonensi († 1199), a P. Fidele

a Fanna (Ratio novae collectionis p. 180 seqq.) vindicata est. Haec antiquam doctrinam exhibent mathematicorum Graecorum, ut Euclidis (Element. IX. 36.), quos sequuntur S. August. (Gen. ad lit. IV. c. 2.), S. Isidor. (Etymol. III. c. 3. n. 11;

¹ Cod. Z addit *vel relationum*. Pro horum maiore intelligentia notentur haec B. Albert. verba: Dicunt quidam moderatorum, quod relatio est medium entis et non entis, eo quod ipsa est *ratio* rei et non res etc. (I. Sent. d. 26. a. 10.) — Paulo post Cod. R in *unitate* loco *cum unitate*.

² Multi codd. ut A C F G I K L O S T U Z etc. cum ed. 1 *primum* loco *principium*.

³ Libr. I. text. 2, ubi iuxta ed. Venet. 1489 in translatione arabico-latina ita habetur: Et hoc (ternarius) est numerus cuiuslibet, et est demonstrans trinitatem rerum, et non invenimus istum numerum nisi ex natura, et sustinemus ipsum quasi legem nobis; et secundum istum numerum tenemur magnificare Deum creatorem remotum a modis creaturarum. Ed. Paris. hunc text. sic exhibet: Nam, ut Pythagorici etiam inquit, ipsum omne atque omnia tribus sunt definita: finis enim, medium atque principium ipsius omnis numerum habent; haec autem trinitatis. Quapropter hoc a natura numero sumto, perinde atque quadam illius lege et in deorum sacrificiis celebrandis uti solemus.

⁴ Praeterimus lectionem cod. Z *summam* pro *perfectam* utpote praecedentibus correspondentem. Cod. T *penes* et cod. V *per* loco *secundum* deinde ope omnium mss. et edd. 2. 3 substituimus *deformatam* pro *deformem*. Cod. R, omitta praepositionem *secundum*, post *deformatam* addit *in qua*, ita ut *trinitatem imaginis* referatur ad superius positum *contingit reperire*; plures alii codd. ut A C G K O R S hunc lectionem in tantum latent, in quantum omittunt praepositionem *secundum*.

⁵ Plurimi codd. non ita bene omittunt *dat*. Paulo post quando S. Doctor dicit *accidens*, intellige *fallaciam accidentis*, de qua Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5.): Ex accidente quidem paralogismi sunt, quum quidvis postulatum fuerit aequae rei atque accidenti inesse. Quoniam enim multa eidem accidunt, non est necesse, omnibus praedicatis et subiecto, de quo illa praedicantur, haec omnia inesse; nam alioquin omnia erunt eadem. — Hoc loco a *re* ad *modum rei* falso concluditur.

⁶ Auctoritate mss. et ed. 1 removimus hic a Vat. additum *obiectio per hoc*. Paulo infra post *rationem* codd. Y ee addunt *originis et perfectionem*, cum quibus concordant codd. G H N X in eo tantum divergentes, quod codd. H N omittant *et*, cuius loco cod. G habet *seu*, cod. X vero *declaret*. — De differentia utriusque modi procedendi cfr. infra d. 13. q. 3.

⁷ Cod. R addit *enim*. Deinde plures antiquiorum codd. ut A B C L O T W etc. ponunt *principium* loco *rationem* moxque post *persona* codd. cum ed. 1 supprimunt *autem*, quod Vat. addit.

⁸ Sequimur cod. Y loco *procedendi* ponendo *producendi*, quod et praecedentibus et sequentibus magis conforme est, licet sensus in utraque lectione sit idem.

⁹ Cod. O *simile*, qui et cum codd. C Y post *natura* adiungit *et*. Paulo infra plures codd. ut A F G K T etc. cum ed. 1 *dissimilis* loco *dissimile*. Mox ex plurimis mss. ut A D F G H K N T etc. et ed. 1 substituimus *impossibilis* pro *impossibilis*.

de Arithmet. I. c. 20.) aliique innumeri cum Petro Bungli (de Numerorum Mysteriis, Paris. 1617. p. 456.) et Steph. Brulifero (Comment. in hanc quaest.). Ex his auctoribus excerpta sunt quae sequuntur.

1. Partes *aliquotae* sive *aliquantae* alicuius numeri ab antiquis dicebantur illae, quae aliquoties sumtae reddunt praecise suum totum. Ita 5 et 2 sunt partes aliquotae numeri 10. Pars *non aliquota* est illa, quae aliquoties sumta non potest reddere totum aliquem numerum, ut 3 respectu numeri 10. Numerus 1 est quidem pars aliquota cuiusvis numeri; tamen ab antiquis arithmeticis non recensebatur proprie inter numeros, sed vocabatur *principium numeri*, ut dicit Isidorus (loc. cit. c. 1.), unum semen numeri esse, non numerum.

2. Numerus 6 est primus numerus *perfectus* in sensu stricto, quia est aequalis omnibus suis partibus aliquotis simul aggregatis. Nam partes aliquotae huius numeri sunt 1, 2, 3 = 6. In hoc sensu pauci numeri sunt perfecti, nempe in serie numerorum usque ad 10,000, ut dicit Bungli, tantum hi quatuor: 6, 28, 496, 8128. Et sic nec numerus ternarius est perfectus, quia habet solummodo unam partem aliquotam, scil. unitatem, quae proprie non est numerus.

3. In sensu minus stricto *perfectus* dicitur numerus, qui constat ex omnibus suis partibus tam aliquotis, quam non aliquotis, simul sumtis; et in hoc sensu numerus ternarius est primus perfectus, quia constat ex parte aliquota (1) et non aliquota (2), quae simul iuncta faciunt tria. Dicitur *primus* numerus perfectus, quia binarius, licet constet ex suis partibus simul sumtis i. e. duabus unitatibus, non dicitur numerus perfectus, quia unum proprie non dicebatur numerus.

4. Aliquis numerus potest super se *reflecti* duobus modis,

vel *imperfecte*, quando semel ducitur in se ipsum (ut $2 \times 2 = 4$), et tunc efficitur numerus *quadratus*, sed non *solidus*; vel *perfecte*, quando bis ducitur in se ipsum (ut $2 \times 2 \times 2 = 8$), et haec reduplicatio perfecta reddit *quadratum solidum*.

II. His praesuppositis, patet triplex propositio S. Doctoris.

1. Numerus ternarius *in se* consideratus habet *primam* et *summam* perfectionem: *primam* quidem, quia est primus numerus constans ex omnibus suis partibus per additionem simul sumtis; *summam* vero, quia *unum* triplicatum manet unum ($1 \times 1 \times 1 = 1$).

2. Consideratus ut in *quantitate continua*, i. e. in quantum applicatur ad quantitatem, habet *primam* perfectionem, « quia omnis quantitas habet principium, medium et ultimum; *summam* vero, quia perfectio quantitatis continuae consistit in trina dimensione, scil. longitudine, latitudine et altitudine », ut habetur in textu.

3. Consideratus ut in *qualibet creatura* iterum habet *primam* et *summam* perfectionem: *primam* quidem, quia in qualibet etiam minima creatura invenitur trinitas *vestigii* (unum, verum, bonum); *summam* vero, quia in angelica et humana natura invenitur trinitas *imaginis*, praesertim quando nobilissima pars animae est reformata vel imperfecte per deformitatem *gratiae* vel perfecte per deformitatem *gloriae*. De hoc cfr. infra d. 3. p. I. a. 1. q. 2. et p. II. per totam et II. Sent. d. 16. per totam.

III. De tota quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 45. m. 7. — Scot., hic q. 5. et 7, et Report. hic q. 8. — S. Thom., I. Sent. d. 10. q. 1. a. 5; S. I. q. 30. a. 2. — B. Albert., I. Sent. d. 10. a. 12. — Ægid. R., I. Sent. d. 10. princ. 2. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 6.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram primo est dubitatio de hoc quod dicit Magister, quod *purgatissimis mentibus cernitur*. Videtur enim male dicere, quia nulla mens, dum est in via, purgatissima est, sed tantum in patria.

RESPONDEO: Dicendum, quod mens ad hoc quod Deum contempletur perfecte, indiget purgari quoad *intellectum* et *affectum*; ideo dicit *per iustitiam fidei*, id est per *fidem*, quae facit iustum in opere et per se purgat intellectum, sed *iustitia* affectum. Utriusque autem purgationis triplex est gradus. Nam *intellectus* purgatus est, cum abstrahitur a sensibilibus speciebus, purgator, cum mundatur a phantasticis imaginibus, purgatissimus, cum a philosophicis¹ rationibus. Gradus purgationis *affectus* sunt isti:

purgatus est affectus, cum mundatur a culpa, purgator, cum a sequela, purgatissimus, ab occasione²; et in hoc statu idoneus est contemplari.

DUB. II.

Item opponitur de hoc quod dicit: *Mentis humanae acies invalida in tam excellenti luce non figitur* etc. Videtur enim, quod etiam³ mundata non figatur ibi, quia quantumcumque mundetur, adhuc excedit lux illa impropportionabiliter aciem mentis: ergo si propter sui excellentiam non potest videri a non habente fidem, nec etiam ab habente.

RESPONDEO: Differt dicere: *considerari* et *figi* et *comprehendi*. *Considerari* potest a mente immunda; sed *figi* in illa non potest nisi mens pura; *comprehendere* non potest nisi immensa⁴. Ratio autem,

¹ Ita codd. L O contra Vat., quae habet *physicis*; in multis codd. propter abbreviationem lectio est dubia. Sed nostram praefendam esse, patet ex doctrina S. Doctoris alibi tradita. In perfecta siquidem contemplatione iuxta doctrinam Seraphici Doctoris, quam sumsit ex Dionysio Areopagita de Mystica theol., oportet « et sensus deserere et *intellectuales operationes* et sensibilia et invisibilia » (Itinerar. mentis, c. 7. circa finem.). Has rationes philosophicas S. Doctor enumerat in libro Incendium amoris, c. 1. ante finem, ubi dicit, quod ille, quem perfectus contemplator diligit, « non est demonstrabilis, definibilis, opinabilis ». Cfr. ibid. c. 3. in fine; Breviloq. p. V. c. 6; II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. ad 6; Hexaëm. Sermon. 2. circa finem et Sermon. 20. circa medium; Comment. in Luc. IX, 28. — Quoad solutionem huius dubii cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m.

2. a. 2. — B. Albert., hic a. 3. — Richard. et Petr. a Tar., hic in expositione litterae.

² Contra auctoritatem mss. et edd. 1, 3, 6 Vat., applicando praedicta ad obiectionem, addit *hoc autem possibile est fieri in via*; ideo dicit Magister: *Purgatissimis mentibus* etc. Paulo ante plurimi codd. cum ed. 1 post *purgator* et omnes codd. cum edd. 1, 3, 6 post *purgatissimus* omittunt *cum*, a Vat. additum.

³ Ex antiquis mss. et ed. 1 adiecimus *etiam*, quod Vat. cum cod. cc minus bene omittit. Paulo infra cod. 1 *excellit* pro *excedit*; in fine obiectionis cod. dd addit *eam*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 textum variis additionibus corrumpit ita legendo: *Considerari potest lux divina a mente non munda, ut a Philosophis; sed figi non potest in illa nisi mens a vitiis pura, comprehendere non potest nisi in patria*.

quare non potest figi, est duplex: una, quia est supra intellectum, et ideo intellectus in ea non figitur, nisi habeat gluten affectus, sed statim recedit¹; alia ratio, quia oculus sanus est illi luci proportionabilis qualitative, etsi non quantitative; sed oculus infirmus sive lippus utroque modo est improporcionabilis, et ideo non figitur.

DUB. III.

Item obiicitur de hoc verbo Ambrosii: *Deus et Dominus nomen est naturae et nomen potestatis*, quia dicit Damascenus², quod hoc nomen *Deus* imponitur ab operatione, unde dicitur ab *aithein*, quod est ardere, vel a *thein*, quod est fovere, vel a *theasthai*, quod est videre.

RESPONDEO: Dicendum, quod de hoc nomine, et consimilibus est loqui dupliciter: aut quantum ad id cui imponitur; et sic est nomen naturae, quia ei imponitur quod³ est summa natura; aut quantum ad id a quo imponitur; et sic est nomen operationis, quia imponitur ab operatione.

DUB. IV.

Item quaeritur de hac circumlocutione: *Ego sum qui sum*, utrum hoc nomen: *Ego sum* etc., sit nomen essentiae, vel personae. Et quod personae, videtur, quia pronomen demonstrativum certam significat personam. *Et iterum*, loqui est actus personae. *Si forte dicas*, quod *ego*, quia significat originem, stat pro persona Patris, *sum*, quia significat actum egredientem, pro persona Filii, *qui*, relativum utrumque nectens, stat pro persona Spiritus sancti; hoc nihil est, quia pro eodem stat relativum et antecedens.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud nomen *qui est*, et *Ego sum qui sum* est nomen essentiae proprie: hoc⁴ enim est quaedam circumlocutio, significans entitatem in omnimoda perfectione et absolute, et hoc est nomen proprium divinae substantiae. Et quod obiicitur, quod pronomen significat

certam personam; dicendum, quod persona ibi dicitur certum suppositum Verbi, et hoc est substantia et natura⁵.

DUB. V.

Item quaeritur de hac auctoritate: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, utrum *imago* stet ibi pro *essentia* aut pro *persona*⁶. Si pro *essentia*, ergo idem est dicere *imaginem nostram*, quod *essentiam nostram*; si pro *persona*, non debet dici *nostra*, sed *mea*; si pro *immagine creata*, nihil ad propositum, quia per hoc non probatur unitas naturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod, secundum quod Sancti hic accipiunt, *imago* et *similitudo* dicit essentiam et relationem⁷. Importat enim *imago* unitatem cum distinctione, et *similitudo* similiter propter intrinsecam relationem. Et ideo in hoc nomine *imago* et *similitudo* quantum ad aliquid suae significationis notatur unitas essentiae, quantum ad aliquid notatur pluralitas personarum. Et ideo aliter exponit Augustinus, aliter exponit Hilarius⁸. Augustinus considerat partem significati, scilicet essentiae unitatem; sed Hilarius totum. Unde dicit, quod nomine imaginis et similitudinis simul intelligitur unitas et pluralitas. Similiter Augustinus in hoc quod est, *faciamus et nostram*, considerat solum consignificatum; et ideo pluralitatem. Hilarius vero considerat significatum et consignificatum, et⁹ ideo in utroque dicit intelligi pluralitatem et unitatem.

DUB. VI.

Item Hilarius dicit: *Neque diversitatem duobus admisceri alterius ad alterum similitudo permittit*.

SED CONTRA: Similitudo est rerum differentium eadem qualitas: ergo similitudo compatitur secum differentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod est similitudo secundum *accidens*, et similitudo secundum *substantiam*. Et haec est duplex, secundum totum et se-

¹ Plures codd. ut AISY etc. cum ed. 1 secuti posuimus *recedit* pro *recedit*. Mox post *proportionabilis* Vat., non consentientibus mss. et ed. 1, ita prosequitur: *secundum qualitatem, etsi non secundum quantitatem; sed si oculus sit infirmus sive lippus, sicut est in non habente fidem, utroque etc.*

² Libr. I. de Fide orthod. c. 9, ubi sic ait: Secundum nomen est Θεός (id est Deus), quae vox vel a verbo θεέν ducta est, quia currat et omnia circumbebat vel ab αἰθέν id est urere: Deus enim ignis consumens est, vel denique ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, hoc est, quia omnia conspiciat. — Faventibus mss. et ed. 1, post *Damascenus* addidimus *quod*.

³ Cod. R *qui*. In fine responsionis ope codd. et ed. 1 substituiimus *operatione* loco *opere*.

⁴ Graecam constructionem *haec* pro *hoc* exhibent codd. A CGIKSTU aa cc ff cum ed. 1.

⁵ De hoc Dei nomine *Qui est* cfr. infra d. 22. q. 3. et Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 4. a. 1.

⁶ Cod. K hic addit *aut pro imagine creata*, sed non bene, quia agitur tantum de imagine, in quantum Deum concernit; et si S. Doctor postea dicit *si pro imagine creata*, hoc dicit magis excludendo, quam tanquam membrum disiunctionis exhibendo, ut patet ex ipsius verbis. Paulo infra post *persona* cod. K satis bene adiungit *aut una aut pluribus; non pluribus, quia deberet dicere imagines; si pro una*.

⁷ Quamvis mss. cum edd. 1, 2, 3 non faveant, reliquimus tamen *et relationem*, cum contextus et doctrina S. Doctoris infra d. 31. p. II. a. 1. q. 1. et 2. tradita id apertissime exigant. Paulo ante Vat. contra codd. et ed. 1 *doctores sancti*. Cod R legit *secundum quod hic accipiuntur, imago et similitudo dicunt essentiam*.

⁸ Verba August. et Hilar. vide supra in textu Magistri, c. 4. — Paulo post ope mss. et ed. 1 mutavimus *secundum* in *scilicet*.

⁹ Supplevimus ex mss. particulam *et*.

cundum partem. Similitudo secundum *accidens*, vel secundum *partem* substantiae admittit diversitatem¹; sed non similitudo secundum *totum*. Et quoniam in divina essentia est summa simplicitas, ideo non potest esse similitudo secundum *accidens* neque secundum partem: et ideo similitudo non compatitur diversitatem naturae².

DUB. VII.

Item obiicitur de hoc quod dicit Magister: *Significavit, nomine consortii non poni aliquid, sed removeri*, quia ex hoc videtur, quod omnis numeralis dictio secundum ipsum nihil ponit, sed tantum privat; sed hoc videtur falsum. Cum enim in divinis sit vera pluralitas personarum, non tantum private, sed etiam positive videntur³ dici.

RESPONDEO: Haec fuit positio Magistri, quae communiter non tenetur, quia non habet veritatem, sicut infra melius patebit⁴. Tamen Magister excusatur, quia dixit, quod non ponunt aliquid nomina numeralia, quia important numerum, qui non est proprie in divinis. Numerus enim causatur ex unitatum aggregatione et distinctione; et distinctio unitatum fit tripliciter: continui divisione, formarum disparatione⁵, gradu sive ordine. Quoniam igitur in divinis non est aggregatio nec talis⁶ distinctio, ideo nec numerus proprie.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In principio creavit Deus*, quare magis hoc nomen *Deus* stet sive supponat pro persona Patris quam pro persona Filii, et quomodo Trinitas intelligatur ex hoc.

RESPONDEO: Ad hoc dicendum, quod⁷ octo modis innuitur nobis personarum pluralitas in Scriptura. Primo modo *significatione*; Matthaei ultimo⁸: *In no-*

mine Patris et Filii et Spiritus sancti. Secundo modo⁹ *consignificatione*; Genesis in principio, ubi nos habemus *Deus*, Hebraei habent *Elloym*, quod est nominativus pluralis huius singularis *Hel*. Tertio modo *suppositione*, ut cum dicitur: *Deus genuit Deum*; Proverbiorum octavo¹⁰: *Ante omnes colles generavit me Dominus*. Quarto modo *appropriatione*, ut ibi¹¹: *In principio creavit Deus etc. Deus enim ibi Patri appropriatur et Principium Filio*. Quinto modo *iteratione*, ut Isaiae sexto¹²: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth*. Sexto modo *ordine verborum*; Psalmus¹³: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus*. Septimo modo *connotatione* in actu missionis, ut cum dicitur ad Galatas quarto¹⁴: *Misit Deus etc.* Octavo modo *apparitione*, sicut apparuerunt Abrahae tres viri; Genesis decimo octavo¹⁵.

DUB. IX.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Ille etiam maximus Prophetarum*, quia super illud Matthaei decimo septimo¹⁶: *Apparuerunt illis Moyses et Elias*, dicit Glossa: « Elias fuit maximus Prophetarum »: non ergo David.

RESPONDEO: Spiritus prophetiae, in maiori abundantia datus, prophetam Domini facit excellentiorem. Potest ergo dupliciter dari in maiori abundantia: aut quia ad *plura*, aut quia ad *altiora*. Eliae datus est ad plura, quia ad futurorum praevisionem et miraculorum operationem; sed David ad altiora, quia, sicut patet ex eius prophetia, plura vidit et¹⁷ clarius, quia prophetia intellectuali.

DUB. X.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Dominus possedit me*; quia *possessio* est rei inferioris, *ordo*

¹ Cod. K addit *substantiae*.

² Plura de hac re vide d. 31. p. I. a. 1. q. 1. et 2.

³ Codd. F X et edd. 4, 5 *videtur*.

⁴ De ista sententia Magistri cfr. infra d. 24. a. 2. q. 1.

⁵ Multi codd. ut ACFGK LORSTXZ etc. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus congruenter *dispersione*, alii *dispositione*; Vat. *disparatione*; codd. HPQ ee ff et ed. 4 exhibent lectionem in textum receptam.

⁶ Vat. contra mss. *taliter*.

⁷ Ex mss. et ed. 4 adiecimus *quod*.

⁸ Vers. 10.

⁹ Ex mss. adiecimus *modo*; deinde ope mss. post *principio* delevimus *creavit*, ita ut in *principio* non sit ipse s. Scripturae textus, sed locum textus indicet. Mox in Vat. deest *habent* et post *huius* additur *nominativi*, sed contra codd. et ed. 4. Cod. X *numerus* loco *nominativus*.

¹⁰ Vers. 25, ubi Vulgata legit: *Ante colles ego parturidebar*, dum ed. s. Scripturae Brixiensis an. 1496 addit *omnes*, cum qua Vat. convenit et adiungit: *id est, generavit me Dominus*. Pro lectione codd. militant et translatio ex Septuaginta: *ante omnes colles generat me*, et August., I. de Trin. c. 12. n. 24: *ante omnes colles genuit me*; Cyprian., II. Testimon.

c. 4; Hilar., XII. de Trin. n. 37. et Iustinus, Dialog. cum Tryph. n. 61.

¹¹ Gen. 1, 1. — Vat. contra mss. omittit *ut*. Paulo post codd. cum ed. 4 nimis abbreviate: *Deus Patri et Principium Filio*.

¹² Vers. 3.

¹³ 66; 6.

¹⁴ Vers. 4.

¹⁵ Vers. 2. — Vat. obnitentibus mss. et ed. 4 *apparuerant*. — Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 4, qui septem horum modorum enumerat. Idem fere repetit Richard. a Med., hic a. 2. q. 4.

¹⁶ Vers. 3.

¹⁷ In Vat. desideratur *et*, quod mss. cum ed. 4 exhibent. — De prophetia intellectuali seu visione cfr. II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2. in corp; Hexaëm. Serm. 9; Centiloq. p. III. sect. 46. — S. August., XII. de Genes. ad lit. c. 6. et seqq. ac libr. contra Adimantum, Manichaei discipulum, c. 28. — De quaestione: quis fuerit *simpliciter maximus* Prophetarum, vide S. Thom., S. II. II. q. 174. a. 4, ubi dicit: quod licet quantum ad aliquid aliquis alius Prophetarum fuerit maior Moyse, simpliciter tamen Moyses fuit omnibus aliis maior. Lyranus in praefatione super Psalterium rationes S. Thomae nititur infringere; Dionys. Carth. in prooemio Expos. in Psalmos contrarias opiniones reconciliare conatur.

rei posterioris. *conceptio* similiter sonat in sexus fragilitatem et *partus* similiter: quae¹ non conveniunt divinis.

RESPONDEO: Sapientia describitur per comparisonem ad *effectus* et per comparisonem ad *principium*. Et quoniam per comparisonem ad *effectus*

habet in se thesaurum infinitum in numerositate, et habet ordinem in discretionem, ideo describitur per verbum *possidendi* et *ordinandi*². Per comparisonem ad suum principium emanat emanatione intrinseca in eo, quod est de substantia emanantis; ideo describitur per verbum conceptionis et parturitionis.

DISTINCTIO III.

PARS I.

CAP. I.

De cognitione Creatoris per creaturas, in quibus Trinitatis vestigium apparet.

Apostolus namque ait¹, quod *invisibilia Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus eius et divinitas*. Per *creaturam mundi* intelligitur homo « propter excellentiam, qua excellit inter alias creaturas, vel propter convenientiam, quam habet cum omni creatura ». Homo ergo *invisibilia Dei* intellectu mentis conspiciere potuit vel etiam conspexit *per ea quae facta sunt*, id est, per creaturas visibiles vel² invisibiles. A duobus enim iuvabatur, scilicet a natura, quae rationalis erat, et ab operibus a Deo factis, ut manifestaretur homini veritas. Ideo Apostolus dixit³: *quia Deus revelavit illis*, scilicet dum fecit opera, in quibus artificis aliquatenus relucet indicium.

Nam sicut ait Ambrosius⁴: « Ut Deus, qui natura Ratio 1. invisibilis est, etiam a visibilibus posset sciri, opus fecit, quod opificem visibilitate sui manifestavit, ut per certum incertum posset sciri, et ille Deus omnium esse crederetur, qui hoc fecit, quod ab homine impossibile est fieri ». Potuerunt ergo cognoscere sive cognoverunt, ultra omnem creaturam esse illum qui ea fecit, quae nulla creaturarum facere vel destruere valet⁵. Accedat, quaecumque vis, creatura et faciat tale caelum et talem terram, et dicam, quia Deus est. Sed quia nulla creatura talia facere valet, constat, super omnem creaturam esse illum qui ea fecit; ac per hoc, illum esse Deum, humana mens cognoscere potuit.

Ratio 2. Alio etiam modo Dei veritatem ductu rationis cognoscere potuerunt vel etiam cognoverunt. Ut enim Augustinus ait in Libro de Civitate Dei⁶: « Viderunt

summi philosophi nullum corpus esse Deum, et ideo cuncta corpora trascenderunt, quaerentes Deum; viderunt etiam, quidquid mutabile est non esse summum Deum omniumque principium, et ideo omnem animam mutabilesque spiritus trascenderunt; deinde viderunt, omne, quod mutabile est, non posse esse nisi ab illo, qui incommutabiliter et simpliciter est. Intellexerunt ergo, eum et omnia ista fecisse et a nullo fieri potuisse ».

« Consideraverunt etiam, quidquid est in substan- Ratio 3. tiis vel corpus esse vel spiritum, meliusque aliquid spiritum esse quam corpus, sed longe meliorem qui spiritum fecit et corpus ».

« Intellexerunt etiam, corporis speciem esse sensi- Ratio 4. bilem et spiritus speciem intelligibilem, et intelligibilem speciem sensibili praetulerunt. Sensibilia dicimus, quae visu tactuque corporis sentiri queunt, intelligibilia, quae conspectu mentis intelligi⁷. Cum ergo in eorum conspectu et corpus et animus magis minusque speciosa essent; si autem omni specie carere possent, omnino nulla essent: viderunt esse aliquid, quo illa speciosa facta sunt, ubi est prima et incommutabilis species, ideoque incomparabilis; et illud esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, et ex quo cuncta facta essent ». Ecce tot modis potuit cognosci veritas Dei. Cum ergo Deus una sit et simplex essentia, quae ex nulla diversitate partium vel accidentium consistit, pluraliter tamen dicit Apostolus: *invisibilia Dei*, quia pluribus modis cognoscitur veritas Dei per ea quae facta sunt. Ex perpetuitate namque creaturarum intelligitur Conditor aeternus; ex magnitudine creaturarum omnipotens; ex ordine et dispositione sapiens; ex gubernatione bonus. Haec autem omnia ad unitatem Deitatis pertinent monstrandam.

¹ Vat. contra antiquiores codd. cum ed. 1 addit *omnia*.

² Praeter fidem mss. et ed. 1, constructione mutata, Vat. hic ita prosequitur: *Describitur etiam per comparisonem ad suum principium, a quo emanat*. Paulo infra cod. R omittit praepositionem *in* et plures codd. ut K M X Y ce post *emanantis* addunt *emanatione perfecta*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Rom. 1, 20; Vulgata: *Invisibilia enim ipsius a creatura...* Glossa ordinaria, qua Magister, paucis variatis, mox utitur, verbum *a creatura* sic interpretatur: *Ab homine per excellentiam, quia excellit inter alias creaturas, vel propter convenientiam, quam habet cum omnibus creaturis*. Tum Vulgata *eius virtus* pro *virtus eius*, quod nostri mss. et edd. summo consensu exhibent.

² Codd. C D E et.

³ Respicit ad Rom. 1, 19: *Quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit*. — Vat. cum aliis edd. *Ideo* contra omnes codd. et edd. 1, 8.

⁴ In Epist. ad Rom. c. 1, 19, paucis a Magistro mutatis et omissis. In fine huius textus ante *impossibile est* Vat. sola repetit supervacaneae: *ait Ambrosius*.

⁵ Mss. B D E *potest*. Tum in Vat. sola: *quaecumque vis creaturae*; in textu accipe *vis* a velle et *quaecumque* ut neutrum in plurali. Subinde eadem Vat. cum plerisque excusis ante *terram* praetermittit *talem* contra codd. et edd. 1, 6, 8.

⁶ Libr. VIII. c. 6, nonnullis transpositis et omissis. Etiam infra tertia et quarta ratio inde sumtae sunt. Paulo ante solus cod. D *potuerunt et pro potuerunt vel etiam*.

⁷ Edd. contra codd. nostros et ed. Augustini, ponendo punctum ante *intelligibilia*, praemittunt hic *possunt*.

Nunc restat ostendere, utrum per ea quae facta sunt aliquod Trinitatis vestigium vel indicium exiguum¹ haberi potuerit. De hoc Augustinus in libro sexto de Trinitate² ait: « Oportet, ut Creatorem per ea quae facta sunt intellectu conspicientes, Trinitatem intelligamus. Huius enim Trinitatis vestigium in creaturis apparet. Haec enim omnia³, quae arte divina facta sunt, et unitatem quandam in se ostendunt et speciem et ordinem. Nam quodque horum creatorum et unum aliquid est, sicut sunt naturae corporum et animarum, et aliqua specie formatur, sicut sunt figurae vel qualitates corporum ac doctrinae vel artes animarum, et ordinem aliquem petit aut tenet, sicut sunt pondera vel collocationes corporum et amores vel delectationes animarum; et ita in creaturis praelucet vestigium Trinitatis. In illa enim Trinitate summa origo est omnium rerum et perfectissima pulcritudo et beatissima delectatio ». « Summa autem origo, ut Augustinus ostendit in libro de Vera Religione⁴, intelligitur Deus Pater, a quo sunt omnia, a quo Filius et Spiritus sanctus. Perfectissima pulcritudo intelligitur Filius, scilicet veritas Patris, nulla ex parte ei dissimilis, quam⁵ cum ipso et in ipso Patre veneramur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt et ad unum referuntur, quae tamen omnia nec fierent a Patre per Filium neque suis finibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset, qui et nulli naturae, quae⁶ ab illo bona

esset, invidit, et ut in bono ipso maneret, alia quantum vellet, alia quantum posset, dedit; quae bonitas intelligitur Spiritus sanctus, qui est donum Patris et Filii. Quare ipsum donum Dei cum Patre et Filio aequae incommutabile colere et tenere nos convenit. Per considerationem itaque creaturarum unius substantiae Trinitatem intelligimus, scilicet unum Deum Patrem, a quo sumus, et Filium, per quem sumus, et Spiritum sanctum, in quo sumus, scilicet principium, ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur: unum scilicet, quo auctore conditi sumus, et similitudinem eius, per quam ad unitatem reformamur, et pacem, qua Unitati adhaeremus: scilicet Deum, qui dixit⁷: *fiat*; et Verbum, per quod factum est omne, quod substantialiter et naturaliter est; et Donum benignitatis eius, qua placuit quod ab eo per Verbum factum est et reconciliatum est auctori, ut non interiret ». Ecce ostensum est, qualiter in creaturis aliquatenus imago Trinitatis indicatur; non enim per creaturarum contemplationem sufficiens notitia Trinitatis potest haberi vel potuit sine doctrinae vel interioris inspirationis revelatione. Unde illi antiqui philosophi quasi per umbram et de longinquo viderunt veritatem, deficientes in contuitu Trinitatis, ut magi Pharaonis in tertio signo⁸. Adiuvamur tamen in fide invisibilium per ea, quae facta sunt.

Conclusio.

PARS II.

CAP. II.

*De imagine et similitudine Trinitatis
in anima humana.*

Nunc vero « ad eam iam perveniamus disputationem, ubi in mente humana, quae novit Deum vel potest nosse, Trinitatis imaginem reperiamus ». Ut enim ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate⁹: « Licet humana mens non sit eius naturae, cuius Deus est, imago tamen illius, quo nihil melius est, ibi quaerenda et invenienda est, quo natura nostra nihil habet

melius, id est in mente. In ipsa enim¹⁰ mente, etiam antequam sit particeps Dei, eius imago reperitur; etsi enim, amissa Dei participatione, deformis sit, imago tamen Dei permanet. Eo enim ipso imago Dei est mens, quo capax eius est eiusque particeps esse potest. Iam ergo in ea Trinitatem, quae Deus est, inquiramus. Ecce ergo¹¹ mens meminit sui, intelligit se, diligit se; hoc si cernimus, cernimus trinitatem, nondum quidem Deum, sed imaginem Dei. Hic enim quaedam apparet trinitas memoriae, intelligentiae et amoris ». Haec ergo tria potissimum tractemus, memoriam, intelligentiam, voluntatem ». « Haec igitur tria, ut Augustinus ait

In mente
imago Dei.Memoriae,
intelligentiae,
voluntatis trinitas.

¹ Cod. A omittit *exiguum*; Codd. BCDE et ed. 1, omisso *vestigium* et transpositis verbis, satis bene legunt *Trinitatis indicium vel exiguum*, accepto *vel* pro *saltem* vel pro *etiam*.

² Cap. 10. n. 12, sed transposito ordine propositionum. — In initio huius textus Vat. et ed. 4 male legunt *intellecta* pro *intellectu*; ed. Augustini *intellectum*.

³ Omnes codd. et edd. praeter Vat. omittunt *omnia*, quod tamen et ed. Augustini et ipse S. Bonav. infra dub. 3 habent. — Paulo post codd. CE cum textu Augustini *quidquid horum* pro *quodque horum*. Deinde Vat. et edd. 4, 5, 6, 7 cum textu Augustini ante *animarum* adiciunt *ingenia*, quod deest in codd. omnibus et aliis edd.

⁴ Ex cap. 55. n. 113. passim collecta. — In prima propositione huius textus post *omnia* solus cod. C addit particulam *et*.

⁵ Vat. et aliae edd. contra ed. 6 et omnes codd. *quem* pro *quam* et mox contra eosdem codd. et edd. 1, 4, 5, 6, 7, 8 *qui forma* pro *quae forma*. Lectio nostra confirmatur textu Augustini, qui habet: Quare ipsam quoque veritatem nulla ex parte

dissimilem, in ipso et cum ipso veneramur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt. — Paulo post cod. C *ab ipso* et edd. 5, 6 *ab initio* loco *ab uno*. Deinde cod. D *quae omnino non fierent* pro *quae tamen omnia nec fierent*.

⁶ Codd. ABCE satis bene *quod*, sed refragantibus edd. et textu Augustini. Immediate post codd. AB et edd. 9, 10 *bono* pro *bona*.

⁷ Gen. 1, 3. — Vat. cum edd. 4, 6, 7, 8 et codd. DE post *fiat* male addit *lux*, refragantibus ceteris edd. et codd. nec non textu Augustini.

⁸ Exod. 8, 18.

⁹ Cap. 8. n. 41, unde etiam accepta sunt, quae praecedunt, ab illis verbis: *Nunc vero*, sed de more non paucis omisis vel additis.

¹⁰ Vat. et aliae edd., exceptis 1, 8, minus bene: *In ipsa etiam mente antequam*.

¹¹ Vat. contra codd. et ed. 1, 6 legit *enim*; et paulo post edd. 2, 3, 7 ante *si cernimus* habent *haec* pro *hoc*.

in libro decimo de Trinitate ¹, non sunt tres vitae, sed una vita, nec tres mentes, sed una mens, una essentia. Memoria vero dicitur ad aliquid, et intelligentia et voluntas sive dilectio similiter ad aliquid dicitur; vita vero dicitur ad se ipsam et mens et essentia. Haec igitur tria eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia; et quidquid aliud ad se ipsa singula dicuntur, etiam simul, non pluraliter, sed singulariter dicuntur. Eo vero tria sunt, quo ad se invicem referuntur ».

Aequalitas
eorum.

« Aequalia etiam sunt non solum singula singulis, sed etiam singula omnibus; alioquin non se invicem caperent; se autem invicem capiunt. Capiuntur ² enim et a singulis singula et a singulis omnia. Memini enim, me habere memoriam et intelligentiam et voluntatem; et intelligo, me intelligere et velle atque meminisse; et volo, me velle et meminisse et intelligere ».

Applicatur
ad memo-
riam.

« Totamque meam memoriam et intelligentiam et voluntatem simul memini. Quod enim memoriae meae non memini, illud non est in memoria mea; nihil autem tam in memoria est, quam ipsa memoria: totam ergo ³ memini. Item, quidquid intelligo, intelligere me scio, et scio, me velle quidquid volo; quidquid autem scio memini. Totam ergo intelligentiam totamque voluntatem meam memini ».

Item ad in-
tellectum.

« Similiter, cum haec tria intelligo, tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibilium est, quod non intelligam, nisi quod ignoro. Quod autem ignoro, nec memini nec volo. Quidquid igitur ⁴ intelligibilium non intelligo, consequenter etiam nec memini nec volo. Quidquid ergo intelligibilium memini et volo, consequenter intelligo ».

Item ad vo-
luntatem.

« Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam meam capit, dum utor toto eo quod intelligo et memini. Cum itaque invicem a singulis et omnia et tota capiantur, aequalia sunt tota singula totis singulis et tota singula simul omnibus totis; et haec tria unum, una vita, una mens, una essentia ». « Ecce illius summae Unitatis atque Trinitatis, ubi una est essentia et tres personae, imago est humana mens, licet impar ⁵ ». Mens autem hic pro animo ipso accipitur, ubi est illa imago Trinitatis; « proprie vero mens dicitur, ut ait Augustinus ⁶, non ipsa anima, sed quod in ea est excellentius », qualiter saepe accipitur. Illud etiam sciendum est, quod memoria non solum est absentium et praeteritorum, sed etiam praesentium, ut ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate ⁷, alioquin non se caperet.

Hic attendendum est diligenter, ex quo sensu ac-

ciendum sit quod supra dixit, illa tria, scilicet memoriam, intelligentiam et voluntatem esse unum, unam mentem, unam essentiam. Quod utique non videtur esse verum iuxta proprietatem sermonis. Mens enim, id est spiritus rationalis, essentia est spiritualis et incorporea. Illa vero tria naturales proprietates seu vires sunt ipsius mentis et a se invicem differunt, quia memoria non est intelligentia vel voluntas, nec intelligentia voluntas sive amor.

Quaest
quomod
sint unu

« Et haec tria etiam ad se ipsa referuntur », ut ait Augustinus in nono libro de Trinitate ⁸: « Mens enim amare se ipsam vel meminisse non potest, nisi etiam noverit se: nam quomodo amat vel meminit quod nescit »? Miro itaque modo tria ista inseparabilia sunt a semetipsis; et tamen eorum singulum et simul omnia una essentia est, cum et relative dicantur ad invicem.

Ad se in
referunt

Sed iam videndum est, quo modo haec tria dicantur una substantia; ideo scilicet, quia in ipsa anima vel mente substantialiter existunt, non sicut accidentia in subiectis, quae possunt adesse et abesse. Unde Augustinus in libro nono de Trinitate ⁹ ait: « Admonemur, si utcumque videre possumus, haec in animo existere substantialiter, non tanquam in subiecto, ut color in corpore, quia etsi relative dicuntur ¹⁰ ad invicem, singula tamen substantialiter sunt in sua substantia ». Ecce ex quo sensu illa tria dicantur esse unum vel una substantia. « Quae tria, ut Augustinus ait in decimo quinto libro de Trinitate ¹¹, in mente naturaliter divinitus instituta quisquis vivaciter perspicit, et quam magnum sit in ea, unde potest etiam sempiterna immutabilisque natura recoli, conspici, concupisci (reminiscitur enim per memoriam, intuetur per intelligentiam, amplectitur per dilectionem), profecto reperit illius summae Trinitatis imaginem ».

Solvitur
quaesti

CAP. III.

De similitudine creantis et creatae trinitatis.

« Veruntamen caveat, ne hanc imaginem ab eadem Trinitate factam ita ei comparet, ut omnino existimet similem, sed potius in qualicumque ista similitudine magnam quoque dissimilitudinem cernat ¹² ».

Dissim-
tudo

« Quod breviter ostendi potest. Homo unus per illa tria meminit, intelligit, diligit, qui nec memoria est nec intelligentia nec dilectio, sed haec habet. Unus ergo homo est, qui habet haec tria, non ipse est haec tria. In illius vero summa simplicitate naturae, quae Deus est, quamvis unus sit Deus, tres tamen personae

¹ Cap. 11. n. 17. 18. Ex eodem capite sumta sunt omnia, quae sequuntur usque ad: *Ecce illius summae Unitatis*.

² Vat. et ed. 9 corrupte *Capiunt*. Immediate post codd. DE *etiam* pro *enim*, sed contra textum Augustini et alios codd. et omnes edd.

³ Codd. et textus Augustini *igitur*. Paulo post contra contextum et originale plures codd. et edd. habent *memini*, *scio* pro *scio*, *memini*.

⁴ Edd. *ergo*; Augustinus *itaque*.

⁵ Libr. X. de Trin. c. 12. n. 19: « Cuius impar imago est humana mens, sed tamen imago »; sed prima pars propositionis est ex libr. XV. de Trin. c. 7. n. 11. — Antea Vat. omittit *est* post *ubi una*. Paulo post cod. D *anima ipsa* pro *animo ipso*.

⁶ Libr. XV. de Trin. c. 7. n. 11. secundum sensum.

⁷ Cap. 11. n. 14, ubi longiore discursu hanc sententiam a S. Bonaventura receptam probat (cfr. hic. p. II. a. 4. q. 1. ad 3.).

⁸ Cap. 3. n. 3, sed de suo addidit Magister quae ad memoriam referuntur, nempe *vel meminisses* et *vel meminere*. Verba praecedentia *Et haec tria*, iam supra citata, occurrunt libr. X. de Trin. c. 11, ubi edd. 4, 6, 8 habent *ad se invicem* pro *ad se ipsa*.

⁹ Cap. 4. n. 5. Sed multo fusius Augustinus. Paulo ante pro *et abesse* Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 7 legit *vel abesse*.

¹⁰ Cod. B et ed. 2 *dicantur*.

¹¹ Cap. 20. n. 39, ubi post *reminiscitur* deest *enim*, quod et a mss. BCD abest; ceterum, etiam omisso *enim*, verba *reminiscitur per memoriam* etc. parenthesis esse videntur.

¹² Ibid., sed cum nonnullis adiunctis.

sunt, Pater et Filius et Spiritus sanctus »¹, et haec tres² unus Deus. « Aliud est itaque Trinitatis res ipsa, aliud imago Trinitatis in re alia; propter quam imaginem etiam illud in quo sunt haec tria, imago dicitur, scilicet homo. Sicut imago dicitur et tabula et pictura, quae est in ea; sed tabula nomine imaginis appellatur propter picturam, quae in ea est »³.

« Rursus ista imago, quae est homo habens illa tria, una persona est. Illa vero Trinitas non una persona est, sed tres personae, Pater Filii et Filius Patris et Spiritus Patris et Filii. Itaque in ista imagine Trinitatis non haec tria unus homo, sed unius hominis sunt. In illa vero summa Trinitate, cuius haec imago est, non unius Dei sunt illa tria, sed unus Deus; et tres sunt illae, non una persona »⁴. « Illa enim tria non homo sunt, sed hominis sunt vel in homine sunt. Sed nunquid possumus dicere, Trinitatem sic esse in Deo, ut aliquid Dei sit, nec ipsa sit Deus »⁵? Absit ut hoc credamus. Dicamus ergo, in mente nostra imaginem Trinitatis⁶, sed exiguum et qualemcumque esse, quae summae trinitatis ita gerit similitudinem, ut ex maxima parte sit dissimilis. Sciendum vero est, quod « haec Trinitas mentis, ut ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate⁷, non propterea tantum imago Dei est, quia sui meminit mens et intelligit ac diligit se, sed quia potest etiam meminisse et intelligere et amare illum, a quo facta est ».

Potest etiam alio modo aliisque nominibus distinguere trinitas in anima, quae est imago illius summae et ineffabilis Trinitatis. Ut enim ait Augustinus in nono libro de Trinitate⁸: « Mens et notitia eius et amor tria quaedam sunt. Mens enim novit se et amat se; nec amare se potest, nisi etiam noverit se. Duo quaedam sunt mens et notitia eius; item duo quaedam sunt mens et amor eius ». « Cum ergo se novit mens et amat se, manet trinitas, scilicet mens, amor et no-

titia ». « Mens autem hic accipitur non pro anima, sed pro eo quod in anima excellentius est ». Haec autem tria, cum sint distincta a se invicem, dicuntur tamen esse unum, quia in anima⁹ substantialiter existunt.

Et est ipsa mens quasi parens, et notitia eius quasi proles eius. « Mens enim cum se cognoscit, notitiam sui gignit et est sola parens suae notitiae. Tertius est amor, qui de ipsa mente et notitia procedit, dum mens cognoscens se diligit se; non enim posset se diligere, nisi cognosceret se. Amat etiam placitam prolem, id est notitiam suam; et ita amor quidam complexus est parentis et prolis »¹⁰.

« Nec minor est proles parente, dum tantam se novit mens, quanta est; nec minor est amor parente et prole, id est mente et notitia, dum tantum se diligit mens, quantum se novit et quanta est »¹¹.

« Sunt etiam haec singula in se ipsis, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente est »¹². Ecce in his tribus quaecumque Trinitatis vestigium apparet.

Mens itaque rationalis considerans haec tria et illam unam essentiam, in qua ista sunt, extendit se ad contemplationem Creatoris et videt unitatem in trinitate et trinitatem in unitate. Intelligit enim, unum esse Deum, unam essentiam, unum principium. Intelligit enim, quia si duo essent, vel uterque insufficiens esset, vel alter superflueret; quia si aliquid deesset uni, quod haberet alter, non esset ibi summa perfectio; si vero nihil uni deesset, quod haberet alter, cum in uno essent omnia, alter superflueret. Intellexit ergo, unum esse Deum, unum¹³ omnium auctorem, et vidit, quia absque sapientia non sit, quasi res fatua; et ideo intellexit, eum habere sapientiam, quae ab ipso genita est; et quia sapientiam suam diligit, intellexit etiam, ibi esse amorem.

Mens correspondet Patri, notitia Filio, amor Spiritui S.

Eorum aequalitas.

Item circumincessio.

Mens in his contemplatur Deum.

¹ Loc. cit. c. 22. n. 42., secundum sensum. — Pro per illa tria Vat. cum nonnullis edd. per ista tria, et infra edd. 1, 8 post non addunt tamen. Denique Vat. et plurimae edd. ante simplicitate legunt summa pro summae.

² Vat. cum multis edd. explicando addit personae sunt.

³ Ibid. n. 43.

⁴ Loc. cit. — Edd. omnes, dempta 1, in fine textus post sunt illae adiiciunt personae contra codd. et originale. Paulo ante moderna editiones Augustini, omisso non, legunt est, unius Dei sunt, sed haec lectio importat locutionem falsam nec correspondet contextui et tollit antithesim. Nam tria illa, scil. memoria, intellectus, voluntas, per appropriationem sumpta pro tribus personis, stricte dici non possunt esse unius Dei, sed sunt Deus et unus Deus, quia inter personas et essentiam non datur realis distinctio. Recte itaque Augustinus negat paritatem inter imaginem creatam et incretam. Nam unius hominis sunt illa tria, cum potentiae hominis non sint homo, sed habeantur ab homine. Tres vero personae stricto sensu sunt unus Deus. Ita ipse Augustinus in sequenti textu. — Vide infra dub. 10, ubi Seraphicus Doctor negantem particulam non solum cum Magistro admittit, sed defectu ipsius propositionem fieri simpliciter falsam ostendit.

⁵ Loc. cit. c. 7. n. 11, sed multo diffusius.

⁶ Codd. BCDE et A (prima manu) et ed. 1 imaginis trinitatem, quae lectio nec in se commendatur nec cum verbis sed exiguum et qualemcumque bene cohaeret. Vat. sola immediate adiungit ita. — Haec conclusio Magistri quoad sensum invenitur in Augustino, loc. cit. c. 22. n. 43.

⁷ Cap. 42. n. 15. — Cod ABDE et ed. 1 omittunt est post Sciendum vero. Mox in ipso textu Augustini codd., excepto D, et plurimae edd. incongrue legunt meminere pro meminit.

⁸ Cap. 4. n. 4: « Sicut autem quaedam sunt mens et amor eius, cum se amat; ita quaedam duo sunt mens et notitia eius, cum se novit. Igitur ipsa mens et amor et notitia eius tria quaedam sunt, et haec tria unum sunt, et cum perfecta sunt, aequalia sunt ». Quae sequuntur sumpta sunt ex c. 5. n. 8; de ultimo textu vide supra nota 6. p. 64.

⁹ Codd. et edd. 1, 3, 5, 6, 7, 9 animo.

¹⁰ August., IX. de Trin. c. 12. n. 18, ubi autem multa adiecta et mutata leguntur. In quo textu cod. C verbo procedit praemittit eius. Mox Vat. cum paucis aliis edd. pro cognoscens se diligit habet cognoscit se et diligit. Paucis interiectis, codd. ADE pro Amat etiam legunt Amat enim, sed contra contextum, cum duplex distinguatur amor mentis, scil. erga se et suam prolem.

¹¹ Loc. cit.

¹² August., libr. cit. c. 5. n. 9.

¹³ Abest in Vat. et paucis aliis edd. unum. Et paulo infra post absque sapientia Vat. contra auctoritatem codd. et edd., ommissa particula non et inde variato sensu, absque sapientia sit quasi res fatua. In nostra et vera lectione supple esset post fatua. In fine capituli codd. ABD ibi etiam pro etiam ibi, quae lectio confirmat sensum nostra interpunctione insinuat.

CAP. IV.

De Trinitatis unitate.

« Quapropter iuxta istam considerationem, ut ait Augustinus in libro nono de Trinitate¹, credamus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum, universae creaturae conditorem et rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum sanctum vel Patrem esse vel Filium, sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum ». Ut enim ait ipse in libro de Fide ad Petrum²: « Una est natura sive essentia Patris et Filii et Spiritus sancti, non una persona. Si enim sic esset una persona, sicut est una substantia Patris et Filii et Spiritus sancti, veraciter trinitas non diceretur. Rursus

quidem trinitas esset vera, sed unus Deus Trinitas ipsa non esset, si quemadmodum Pater et Filius et Spiritus sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti, sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti ». « Fides autem Patriarcharum, Prophetarum atque Apostolorum unum Deum praedicat esse Trinitatem³ ». « In illa igitur sancta Trinitate unus est Deus Pater, qui solus essentialiter de se ipso Filium unum genuit; et unus Filius est, qui de uno Patre solus essentialiter natus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter a Patre Filioque procedit. Hoc autem totum non potest una persona, id est, gignere se et nasci de se et procedere de se ». Ut enim ait Augustinus in primo libro de Trinitate⁴. « Nulla res est, quae se ipsam gignat, ut sit ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM III.

PARS. I.

De cognitione Dei per similitudines longinquas.

Apostolus namque ait, quod invisibilia Dei etc.

DIVISIO TEXTUS.

Superius egit Magister de sancta *Trinitate* et *Unitate*¹, in quantum creditur. In hac secunda parte agit de ipsa, in quantum intelligitur. Et haec pars dividitur in tres partes, in quarum prima ad intelligendum Trinitatem adducit congruas similitudines et rationes. In secunda solvit emergentes dubitationes, infra distinctione quarta in principio: *Hic oritur quaestio satis necessaria. Constat* etc. In tertia, illis dubitationibus solutis, determinat Trinitatis et Unitatis proprietates et conditiones, infra distinctione octava: *Nunc de veritate sive proprietate*² etc.

Item prima pars habet duas. In *prima* adducit similitudines longinquas; in *secunda* similitudines propinquas sive expressas, quae attenduntur in imagine, ibi: *Nunc vero iam ad eam perveniamus disputationem*.

Item *prima* pars habet duas partes. In prima ostendit Unitatem, in secunda Trinitatem, ibi: *Nunc restat ostendere, utrum per ea quae facta sunt* etc.

Prima pars habet quatuor particulas. In prima probat auctoritate Apostoli ad Romanos primo³, quod Deus est cognoscibilis per creaturam. In secunda vero adducit varios modos cognoscendi et rationes, ibi: *Nam sicut ait Ambrosius*. In tertia dicit, illos modos in auctoritate Apostoli implicari, ibi: *Ecce tot modis*. In quarta tangit, quid per praedictas rationes possit probari, scilicet essentiae unitas, non trinitas, ibi: *Haec autem omnia ad unitatem* etc.

*Nunc*⁴ restat ostendere, utrum etc. Supra ostendit Magister per rationes divinae essentiae unitatem sive entitatem. In hac secunda parte ostendit Trinitatem similitudine longinqua, quae attenditur in vestigio, et habet hoc capitulum quatuor particulas. In prima ostendit Magister rationem vestigii in creatura. In secunda ostendit, quid respondeat vestigio in Creatore, quoniam trinitas appropriatorum, scilicet originis, pulcritudinis et delectationis, ut singula reddantur singulis, ibi: *In illa enim Trinitate summa*.

¹ Cap. 1. n. 1.

² Cap. 1. n. 4. — Auctor huius libri, S. Fulgentius, multo fusius de his tractat, in quo textu codd. CDE addendo *non* et mutando *sed* in *si* sic legunt: *Rursus quidem Trinitas non esset vera, si unus Deus Trinitas non esset: si quemadmodum... Pater et Filius et Spiritus sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti, sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti*. Sed haec lectio duplicem suppositionem et argumentationem confundit. In fine textus Vat. *fuissent quoque naturae* pro *fuissent naturarum quoque*.

³ Loc. cit.; auctoritas sequens ibid. n. 6.

⁴ Cap. 1. n. 1.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 omittit Vat. et *Unitate*.

² Cod. O hic addit: *Item prima pars habet duas partes, in quarum prima ostendit Magister, quod Deus est trinus et unus; in secunda, quia rationes et similitudines, quas adducit non sunt sufficientes ad plene intelligendum Trinitatem et Unitatem in divinis, concludit, hoc esse in dubio, in fine istius distinctionis: Quapropter iuxta istam considerationem*.

³ Vers. 20.

⁴ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, omissis verbis *Nunc restat* usque ad *entitatem* et mutata constructione, prosequitur: *Similiter secunda pars, in qua ostendit Trinitatem per similitudinem longinquam, quae attenditur in vestigio, habet quatuor particulas*.

In tertia docet contemplari in Deo trinitatem per considerationem vestigii in creatura, ibi: *Per considerationem itaque creaturarum* etc., ubi ostendit trinitatem appropriatorum in Deo et quantum ad actum conditionis, et quantum ad actum reformationis. In quarta autem particula ostendit, quod consideratio Trinitatis per vestigium non est sufficiens, sed longinqua, ibi: *Ecce ostensum est, qualiter in creaturis.*

Nunc vero ad eam iam perveniamus disputationem. Haec ¹ est secunda pars istius distinctionis, in qua Magister probat Trinitatem et Unitatem per similitudinem *propinquam* et expressam, cuiusmodi est *imago*. Et dividitur haec pars in duas: in prima ostendit trinitatem et unitatem in Creatore per trinitatem et unitatem consideratam in potentiis animae; in secunda vero in habitibus, ibi: *Potest etiam alio modo aliisque nominibus.*

Prima iterum pars habet quatuor ² particulas. In quarum prima ostendit, ubi quaerenda sit imago in anima, quoniam in parte superiori et in ³ tribus potentiis eius, scilicet memoria, intelligentia et voluntate. In secunda vero tangit imaginis conditiones, quae sunt trinitas, unitas et aequalitas, ibi: *Haec*

ergo tria, ut ait Augustinus. In tertia vero movet et solvit dubitationem, quae oritur ex praedictis: utrum scilicet anima sit suae potentiae, ibi: *Hic attendendum est diligenter.* In quarta autem docet cavere errorem, qui posset causari vel ⁴ oriri ex ostensione trinitatis creatae, quod omnimoda similitudo esset ad increatam; ubi ostendit, quod maxima est dissimilitudo imaginis ad Deum, ibi: *Verumtamen caveat.*

Potest etiam alio modo aliisque etc. Haec est secunda pars partis secundae huius distinctionis ⁵, in qua intendit investigare Magister imaginem in habitibus animae secundum quod possibile est, et dividitur haec pars in quatuor particulas. *Primo* enim illa tangit, in quibus imago Trinitatis attenditur, quae sunt mens, notitia et amor. *Secundo*, illis praetactis, ostendit, quod in his attenditur imago propter consubstantialitatem, ordinem et aequalitatem, ibi: *Haec autem tria cum sint* etc. *Tertio* ostendit, quomodo mens rationalis in contemplatione trinitatis creatae proficit ad videndam et cognoscendam Trinitatem increatam in Unitate, ibi: *Mens itaque rationalis considerans haec tria.* *Quarto* vero breviter recolligit quae supra sunt demonstrata, ibi: *Quapropter iuxta istam considerationem.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae in hac parte prima praesentis distinctionis tanguntur, quatuor quaeruntur.

Primum est, utrum Deus sit cognoscibilis a creatura.

Secundum est, utrum sit cognoscibilis per creaturam.

Tertium est, utrum modus cognoscendi per creaturam conveniat homini quantum ad omnem statum, scilicet statum innocentiae, statum naturae lapsae et statum naturae glorificatae.

Quartum est, quid sit de Deo cognoscibile per creaturam.

ARTICULUS UNICUS.

De cognoscibilitate Dei.

QUESTIO I.

Utrum Deus sit cognoscibilis a creatura.

Circa primum, quod non sit Deus cognoscibilis a creatura, ostenditur

1. Per *auctoritatem* Dionysii de Divinis Nominibus ⁶:

« Deum neque dicere neque intelligere possibile est. ».

2. Item ostenditur *ratione* per quadruplicem suppositionem, quam necesse est esse in cognitione, scilicet *proportionem*, *unionem* sive *receptionem*,

iudicium et ⁷ *informationem*. Intellectus enim non intelligit nisi quod est sibi proportionabile, et quod sibi aliquo modo unitur, et de quo iudicat, et a quo acies intelligentiae informatur.

Ex *prima* suppositione arguitur sic: necesse est, esse proportionem cognoscentis ad cognoscibile ⁸; sed Dei ad intellectum non est proportio, quia Deus

¹ Vat., seiungendo duas praesentis distinctionis partes, sequentem expositionem litterae infra in principio secundae partis huius distinctionis affert, sed contra mss. Immediate post Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 *huius loco istius.*

² Cod. O *habet sex particulas* et singulas enumerando, ubi de tertia agit, legit: *In tertia ad evidentiam dictorum docet, quomodo in dicta assignatione imaginis accipiatur mens et memoria, ibi: Mens autem hic pro animo*, deinde sub quarta et quinta exhibet tertiam et quartam in textu positam, ac demum addit: *In sexta particula docet, respectu cuius obiecti attenditur imago in dictis potentiis, ibi: Sciendum vero, quod haec trinitas mentis.*

³ Vat. contra unanimem consensum mss. et ed. 1 omittit *in et eius.*

⁴ Vat., refragantibus mss. et ed. 1, minus bene *et pro vel.*

⁵ Vat., omissis verbis Magistri variataque constructione, sic: *Similiter secunda pars, in qua... possibile est, dividitur in quatuor*; sed contra mss. et ed. 1.

⁶ Cap. 1. circa medium: Quem neque intelligere possibile est neque dicere (ed. Migne iuxta transl. Scoti Erigenae).

⁷ Omittitur contra codd. et ed. 1 in Vat. *et.*

⁸ Aristot., VI. Ethic. c. 4: Si quidem ex similitudine quadam et affinitate cognitio existit ipsis (scil. potentiis animae). — Paulo infra post *intellectum* subaudi *creaturae* sive *humanum*. Mox

est infinitus, et intellectus finitus: ergo etc. *Praeterea*, si est aliqua proportio, videtur quod non sit sufficiens, quia plus distat verum increatum ab intellectu humano, quam quodlibet creatum intelligibile a sensu¹. Sed sensus, qui est perceptivus sensibilis, nunquam elevatur ad cognitionem intelligibilis creati: ergo nec intellectus unquam elevabitur ad cognitionem intelligibilis increati.

3. Item, ex *secunda* suppositione sic: necesse est, esse unionem cognoscibilis ad cognoscentem, ita quod unum sit in altero²; sed cognoscens non est in cognoscibili, sed e converso; sed impossibile est, infinitum capi ab ipso finito: ergo impossibile est esse in illo: ergo Deum esse in intellectu est impossibile, cum sit infinitus.

4. Item, ex *tertia* suppositione sic: ad cognitionem necesse est, esse in cognoscente iudicium de cognito; sed omne iudicans habet posse super iudicatum³; finitum autem non habet posse super infinitum: ergo de illo non iudicat; sed ad cognitionem requirebatur iudicium: ergo intellectus finitus non cognoscit Deum infinitum, super quem non habet posse.

5. Item, ex *quarta* sic: necesse est, intellectum cognoscentem informari a cognito⁴; sed omne quod alterum informat, aut informat per *essentiam*, aut per *similitudinem*; sed Deus non informat per *essentiam*, quia nulli unitur ut forma, nec per *similitudinem* abstractam, quia similitudo abstracta est

spiritualior eo a quo abstrahitur; Deo autem nihil est spiritualius nec potest esse: ergo etc.

CONTRA: 1. Anima rationalis est ad imaginem Dei. *Fundamentum* Sed sicut dicit Augustinus in libro de Trinitate, et est in littera praesentis distinctionis⁵: «Eo mens est imago Dei, quo capax Dei est et particeps esse potest». Capere autem non est secundum substantiam vel essentiam, quia sic est in omnibus creaturis: ergo per cognitionem et amorem: ergo Deus potest cognosci a creatura.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: omnis cognitio spiritualis fit ratione lucis, et ratione lucis increatae, ut dicit Augustinus in Soliloquiis⁶; sed lux est maxime cognoscibilis, et Deus est summa lux: ergo maxime est cognoscibilis ipsi animae: ergo etc.

3. Item, cum sit⁷ cognitio aliquorum per praesentiam, aliquorum per similitudinem, illa cognoscuntur verius, quae cognoscuntur per praesentiam, ut dicit Augustinus⁸; sed Deus est unitus ipsi animae per praesentiam: ergo Deus verius cognoscitur quam alia, quae cognoscuntur per similitudinem.

4. Item, sicut se habet summa bonitas ad dilectionem, sic summa veritas ad cognitionem; sed summa bonitas est summe amabilis ab affectu: ergo⁹ summa veritas est summe cognoscibilis ab intellectu.

5. Item, unumquodque efficacius potest in id ad quod naturaliter ordinatur¹⁰; sed intellectus noster naturaliter ordinatur ad cognitionem summae lucis: ergo illa maxime cognoscibilis est.

codd. et edd. inter se dissident; multi codd. ut AFGKMSTWXZ bb ee post *infinitus* omittunt minus bene *et intellectus finitus*; plures ut HY ff cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 ponunt *sed* pro *et*, cod. R *vero*; tandem cod. ee post *intellectus* addit *noster*; nihil duximus immutandum. — Aristot., I. de Caelo, text. 52. (c. 6.): Ratio autem nulla est infiniti ad finitum.

¹ Ex mss. I X Z pro *sensibili*, quod Vat. cum plurimis mss. habet, substituimus *sensu*, quod contextui magis correspondet formamque argumenti completiorem reddit ac confirmatur ex Richardo a Med., hic a. 1. q. 1. et Petro a Tar., hic q. 4, qui idem argumentum eodem modo proponunt. Paulo ante cod. K *creato* pro *humano*. — De propositione minore huius argumenti cfr. Boeth., V. de Consol. Prosa 4.

² Colligitur ex eo, quod cognitio sit *actio immanens*, de qua vide Aristot., IX. Metaph. text. 16. (VIII. 8.); et supponitur ab Aristot., III. de Anima, text. 6. et 37-39. (c. 4. et 8.), ubi dicit, animam esse *locum formarum*, ipsam cognoscendo *quodammodo esse omnia*, in ipsa non esse *ipsas res*, *sed formas earum* intellectumque esse *formam formarum*.

³ August., de Vera Relig. c. 29. n. 53: Iudicare de corporibus non sentientis tantum vitae, sed etiam ratiocinantis est... iam vero illud videre facillimum est, praestantiorum esse iudicantem, quam illa res est, de qua iudicatur. — Cod. X hic addit *sicut dicit Augustinus*.

⁴ Textus Aristot. de hac re vide supra in arg. ex secunda suppositione. — De duplici modo informationis, scil. *per essentiam* et *per similitudinem* cfr. infra fundam. 3. — Mox post *Deus non informat* supple. cum cod. R *intellectum*.

⁵ Cap. 2. circa initium. In ipso textu Augustini mss. cum ed. 1 habent *et pro eiusque*, quod habet Vat. cum originali. — Paulo infra post *autem* cod. O addit *hic*.

⁶ Sensus, non verba Augustini allegantur ex I. Soliloq. c. 8, ubi sic habetur: Credendum est, ea (intelligibilia disciplinarum spectamina) non posse intelligi, nisi ab alio quasi suo sole illustrentur (qui sol, ut ex ibi sequentibus patet, ipse *secretissimus Deus* est). — Vat. hoc argumentum mutilate exhibet, omittendo scilicet in propositione maiore *et ratione lucis*, et in minore *et Deus est summa lux, ergo maxime est cognoscibilis*.

⁷ Substituimus ope mss. et edd. 1, 2, 3 *sit* pro *fiat*.

⁸ Forte respiciuntur illa quae X. de Trin. c. 8-11. habentur, ubi ostenditur, animam eo ipso, quod sibi sit praesens, certiorum cognitionem habere de se quam de rebus exterioribus, quas per imagines sive similitudines percipit; vel etiam haec VIII. de Trin. c. 8. n. 42: Ecce iam potest notiorum Deum habere, quam fratrem; plane notiorum, quia praesentiorum, notiorum, quia interiorum, notiorum, quia certiorum. Quae verba S. Bonaventura infra d. 17. p. I. dub. 2. tali explicat modo, qui sensum huius argumenti illustrat. Cfr. etiam libr. de Magistro, c. 12. n. 39. 40. et de Videndo Deo, c. 16. n. 38, ubi et duplex cognoscendi modus, scilicet per praesentiam et per similitudinem proponitur. — Plures antiquiorum mss. ut C I M S T V Y etc. post *cognoscuntur*, licet non falso, tamen propter argumenti formam minus bene *per essentiam* loco *per praesentiam*; melius codd. L O *per essentiam vel praesentiam*. Paulo post cod. Y *illa* pro *alia*.

⁹ Ed. 4 satis bene addit particulam *et*.

¹⁰ Cfr. Boeth., III. de Consol. Prosa 11. — Cod. C hanc propositionem ita exhibet: *unumquodque est efficacius, quando potest in id*. In fine argumenti cod. X addit *ipsi animae*; melius placeret *intellectui nostro*.

CONCLUSIO.

Deus, in se summe cognoscibilis, etiam nobis esset summe cognoscibilis, si non esset defectus ex parte intellectus nostri.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus in se tanquam summa lux est summe cognoscibilis; et tanquam lux summe intellectum nostrum complens¹, et quantum est de se, esset summe cognoscibilis etiam nobis, nisi esset aliquis defectus a parte virtutis cognoscentis; qui quidem non tollitur perfecte nisi per deiformitatem gloriae. Concedendae sunt igitur rationes², quod Deus sit cognoscibilis a creatura et etiam clarissime cognoscibilis, quantum est de se, nisi aliquid esset impediens vel deficiens ex parte intellectus, sicut post patebit³.

1. Ad obiecta in contrarium dicendum, quod est cognitio per *comprehensionem* et per *apprehensionem*. Cognitio per apprehensionem consistit in manifestatione veritatis rei cognitae; cognitio vero comprehensionis consistit in inclusione totalitatis⁴. Ad *primam* cognitionem requiritur proportio convenientiae; et talis est in anima respectu Dei, quia « quodam modo est anima omnia⁵, per assimilationem ad omnia, quia nata est cognoscere omnia, et maxime est capax Dei per assimilationem, quia est imago et similitudo Dei. Quantum ad cognitionem *comprehensionis* requiritur proportio aequalitatis et equiparantiae; et talis non est in anima respectu Dei, quia anima est finita, sed Deus est infinitus; et ideo hanc non habet; et de hac intelligit Dionysius, et de illa currit⁶ obiectio, de alia vero non.

2. Ad illud quod obiicitur de distantia intelligibilis et sensibilis; dicendum, quod⁷ est distantia secundum rationem *entis*, et secundum rationem *cognoscibilis*. Primo modo est maior distantia; secundo modo non, quia utrumque est intelligibile, scilicet

Deus et anima. Non sic est de intellectu et sensu; quia sensus est potentia determinata⁸, sed intellectus non.

3. Ad illud, quod infinitum non capitur a finito; dicunt aliqui, quod capere infinitum est dupliciter, scilicet quantum ad *essentiam*; et sic capitur; et quantum ad *virtutem*⁹; et sic non capitur, sicut punctus a linea totus attingitur secundum substantiam, sed non totaliter secundum virtutem. Sed ista solutio non videtur solvere, quia in Deo idem est essentia quod virtus, et utraque est infinita.

Ideo dicendum, quod duplex est infinitum: unum, quod se habet per oppositionem ad simplex; et tale non capitur a finito, quale est infinitum molis; aliud est, quod habet infinitatem cum simplicitate, ut Deus; et tale infinitum, quia *simplex*, est ubique totum, quia *infinitum*, in nullo sic est, quin extra illud sit. Sic intelligendum est in cognitione Dei. Et ideo non sequitur, quodsi cognoscitur totus, quod comprehendatur, quia intellectus eius totalitatem non includit, sicut nec creatura¹⁰ immensitatem.

4. Ad illud quod obiicitur: Iudicans habet posse etc.; dicendum, quod iudicare de aliquo est dupliciter: primo¹¹ modo *discernendo*, utrum sit vel non sit; et hoc modo convenit iudicium omni intellectui cognoscenti respectu omnis obiecti; alio modo *approbando* vel *reprobando*, utrum ita debeat esse; et sic non iudicat de veritate, sed secundum ipsam de aliis, sicut dicit Augustinus de Vera Religione¹², quod « iudex non iudicat de lege, sed secundum ipsam iudicat de aliis ». Et de hoc modo verum est quod dicit Augustinus, quod « nullus de illa veritate iudicat, nullus tamen sine illa iudicat ». Et de hoc secundo¹³ modo verum est quod opponit, quod iudicans potest super iudicatum; de primo vero non est verum, quod possit super; potest tamen dirigi ut in obiectum adminiculo illius.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur de informa-

¹ Hoc est, illuminando perficiens. — Immediate post Vat., reluctantibus mss. et sex primis edd., omittit *et*, sed minus bene; et paulo post substituit *deformationem* pro *deiformitatem*.

² Supple cum codd. N V *quae probant*. Paulo infra Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *aliud loco aliquid*, sed minus apte.

³ In duabus seqq. qq. et II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3.

⁴ August., de Videndo Deo, c. 9. n. 21. ait: Aliud est enim videre, aliud est totum videndo comprehendere. Quandoquidem id videtur, quod praesens utcumque sentitur: totum autem comprehenditur videndo, quod ita videtur, ut nihil eius lateat videntem, aut cuius fines circumspici possunt.

⁵ Aristot., III. de Anima, text. 37. (c. 8.).

⁶ Ex mss. et ed. 1 substituimus *currit* pro *certat*.

⁷ Praeter fidem mss. et ed. 1 hic addit Vat. *duplex*.

⁸ Hoc est, propter alligationem ad organum seu propter materialitatem est ad unum obiectorum genus percipiendum limitata. De hac sensus et intellectus differentia vide Aristot., III. de Anima, text. 3-6. (c. 4.).

⁹ Vat. contra codd. et ed. 1 *virtuositatem*.

¹⁰ Cod. R hic addit *eius*.

¹¹ Ed. 1 *uno*. Mox cod. O post *non sit* addit *et quod hoc sit*.

¹² Cap. 31. n. 58: Sicut in istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent, cum eas instituunt, tamen cum fuerint institutae atque firmatae, non licebit iudici de ipsis iudicare, sed secundum ipsas. — Loco citato inveniuntur etiam verba, quae immediate post S. Doctor ex Augustino affert: Ut enim nos et omnes animae rationales secundum veritatem de inferioribus recte iudicamus, sic de nobis, quando ei cohaeremus, sola ipsa veritas iudicat... ita etiam quantum potest lex ipsa, etiam ipse (homo spiritualis et Deo coniunctus) fit, secundum quam iudicat omnia, et de qua iudicare nullus potest. — Plures codd. ut H W Y, omitta particula *de*, legunt *Et hoc modo*.

¹³ Posuimus in textu *hoc secundo modo* et paulo post *de primo modo non est verum*, licet alii codd. ut D G H Y etc. pro *hoc secundo modo* habeant *de hoc primo modo*, alii ut F T bb *de primo modo*, alii ut A cum Vat. *de hoc modo* et paulo post omnes codd. legant *de secundo vero non est verum*. Ex contextu siquidem constat, lectiones codicum esse erroneas; quod confirmatur etiam ex Augustino loc. cit. circa finem, ubi iisdem fere verbis eadem proponit ac S. Bonaventura. Scriptores in errorem videntur esse inducti ex eo, quod isti duo numeri ponendi sint ordine inverso. — Codd. aa bb satis bene *posse habet loco potest*. Circa finem huius responsionis post *dirigi* supplevimus ex mss. et sex primis edd. *ut*.

tionem; dicendum, quod Deus est praesens ipsi animae et omni intellectui per veritatem; ideo non est necesse, ab ipso abstrahi similitudinem, per quam cognoscatur; nihilominus tamen¹, dum cognoscitur ab intellectu, intellectus informatur quadam notitia, quae est velut similitudo quaedam non abstracta, sed impressa, inferior Deo, quia in natura inferiori est,

superior tamen anima, quia facit ipsam meliorem. Et hoc dicit Augustinus nono de Trinitate, capitulo undecimo²: «Quemadmodum, cum per sensus corporum discimus corpora, fit eorum aliqua similitudo in animo nostro: ita cum Deum novimus, fit aliqua similitudo Dei; illa notitia tamen inferior est, quia in inferiore natura est».

SCHOLION.

I. Verba S. Doctoris in 2 fund., quod ratione lucis increatae fit omnis spiritualis cognitio, et infra ad 5, quod Deus est praesens omni intellectui per veritatem, aliaque similia plurima, quae praesertim in Itinerario mentis in Deum et in Hexaëmeron leguntur, a Malebranche aliisque multis ita intellecta sunt, ut S. Bonaventuram cum ipsis docere putaverint, intellectum humanum videre res intelligibiles obscure quidem, sed immediate in Verbo sive in rationibus aeternis. Sed haec sententia, sicut non potest conciliari cum Decreto S. Congr. Inquisitionis (18. Sept. 1861), quo reprobat propositio: «Immediata Dei cognitio, habitualis saltem, intellectui humano essentialis est, ita ut sine ea nihil cognoscere possit, siquidem est ipsum lumen intellectuale»; ita etiam manifeste contradicit exploratae nostri Doctoris doctrinae. Ipse enim docet, nec hominem in statu innocentiae, nec ipsos Angelos naturalibus suis viribus *immediatam* aliquam Dei visionem sive cognitionem habere posse. Quoad Angelos cfr. II. S. d. 3. p. II. a. 2. q. 2, ubi inter alia dicit: «Divina lux propter sui eminentiam est inaccessibilis viribus omnis creaturae»; quoad homines in statu integritatis cfr. II. S. d. 23. a. 2. q. 3, qui locus est omnino peremptorius. Reiectis enim variis opinionibus, diffuse ibi docetur, in solo statu *gloriae* videri Deum immediate et in sui substantia et sine obscuritate; «in statu vero innocentiae et naturae lapsae videtur Deus *mediante speculo*, sed differenter, quia in statu innocentiae videbatur Deus *per speculum clarum*; nulla enim erat in anima peccati nebula; in statu vero miseriae videtur per speculum obscuratum per peccatum primi hominis; et ideo nunc videtur *per speculum et in aenigmate*». Reprobatur ibi etiam sententia eorum, qui saltem «*exilem*» quendam gradum immediate Deum videndi viris contemplativis pro hac vita a Deo concedi putarunt. Concludit his verbis valde notandis: «Unde si quae auctoritates illud dicere inveniuntur, quod Deus in praesenti ab homine videtur et cernitur, non sunt intelligendae, quod videatur *in sua essentia*, sed quod *in aliquo effectu inferiori cognoscitur*» etc. — Idem docetur III. Sent. d. 14. a. 1. q. 3. et simul refutatur distinctio, quam quidam faciunt inter *claritatem* Dei eiusque *naturam*, quia «ipsa natura est claritas et claritas natura», et «non differt essentia luminis et actus lucendi». Et q. 2. dicitur, quod Deus, si immediate cognoscitur, «iam non secundum partem, sed totus cognoscitur». Cfr. etiam I. Sent. d. 17. p. I. dub. 2. alique loci passim. Plura vide apud Em. Card. Zigliara: Della Luce intellettuale II. c. 14-18; P. Lepidi: Examen. philos. theol. de Ontologismo c. 47; et ex nostris, P. Ludovicus a Castroplano: Seraphicus Doctor S. Bonaventurae, Romae 1874. p. 61. et seqq.

S. Doctor omnino contrarius est etiam errori Averroistarum, qui unitatem intellectus agentis in omnibus hominibus statuebant. Afirmat enim, quod «hic error destruit totum ordinem vivendi et agendi» (Serm. de Dono intellectus, Supplem. Bonelli, t. III. col. 473.), et manifestissime docet, in anima humana, quae ad imaginem Dei creata est, essentialiter esse potentiam intellectualem, quae propriam et activam virtutem ad eliciendos varios actus intellectuales habet; unde lu-

men quoddam creatum apte vocari potest. Hoc docet II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 4; et p. II. a. 1. q. 1. in corp., ubi dicit, quod «ratio superior non solum habet iudicare secundum leges aeternas, sed etiam habet iudicare secundum lumen proprium et secundum lumen sibi ab inferiori acquisitum». Cfr. d. 17. a. 1. q. 1. ad 6; Hexaëm. Serm. 12, et passim; cfr. etiam Alex. Hal., S. p. III. q. 27. m. 1. a. 2. et p. II. q. 69. m. 2. a. 3.

Licet ergo *immediatum* et *proximum* principium actuum intellectualium sit animae potentia, sive lumen creatum naturaliter menti inditum, tamen iuxta sententiam scholasticorum communem *veritas, certitudo et infallibilitas* cognitionis humanae refundi debet in primam et increatam veritatem, quae est omnium rerum et intellectuum prima causa efficiens, exemplaris et finalis. Unde recte dicitur, quod intellectus creatus omnia vera cognoscat *in rationibus aeternis*, non ut in *obiecto prius cognito*, sed ut in *cognitionis principio*, sive ut verbis Alex. Hal. (S. p. I. q. 2. m. 3. a. 1. ad 1.) utamur, non *in* rationibus, sed *per* eas. Ita S. Thom., S. I. q. 84. a. 5; q. 88. a. 3. ad 1; q. 12. a. 11. ad 3; q. 16. a. 6. ad 1; IV. Sent. d. 49. q. 2. a. 7. ad 9; S. c. Gent. III. c. 47; de Veritate q. 1. a. 4; q. 10. a. 11. ad 12; Quodl. 10. q. 4. a. 7. et alibi. — Alex. Hal., S. p. III. q. 27. m. 1. a. 2. ad 1. — Scot., I. Sent. d. 3. q. 4. praesertim n. 18-23. — Richard. a Med., II. Sent. d. 24. a. 2. q. 4; alique multi.

Fundamentalis huius doctrinae ratio, quae communiter ab antiquis scholasticis proponitur, haec est, quod increatae Veritatis lux secundum similitudinem refulget in *veritate creata*, sive haec accipitur in sensu obiectivo, sive subiectivo. De veritate creata in sensu obiectivo dicit S. Bonav. (Hexaëm. Serm. 12.): «In qualibet creatura est refulgentia divini exemplaris, sed cum tenebris permixta». In sensu subiectivo veritas creata est ipsum mentis lumen creatum, quod est impressio quaedam primae veritatis, cuius similitudo refulget in intellectu nostro, qui, ut imago Dei, «fert in se a sua origine lumen vultus divini» (S. Bonav. II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1; cfr. S. Thom. Expos. in Psal. 34; S. I. q. 105. a. 3.).

Ratio secunda est, quod Deus non tantum lumen intellectus ad exemplar divinum creat et conservat, sed etiam ad actus eiusdem concurrat, dum immediate eum movet et dirigit. Etiam hac ratione actus intellectuales a Deo dependere et in eum debere aliquo modo refundi, est sententia communis antiquorum scholasticorum; cfr. S. Thom., S. I. q. 105. a. 3; I. II. q. 10. a. 4. — Scot., pluribus in locis, collectis ab Hieron. de Montefortino in Sum. Scoti, Romae, 1728, p. I. q. 105. a. 3-5. — Iste concursus divinus non immerito quaedam illuminatio Dei immediata vocari potest, uti bene docent Em. Card. Zigliara in opere: Della Luce intellettuale IV. c. 12. et P. Kleutgen in libro: Philosophie der Vorzeit t. I. 1. Abth. n. 60; cfr. etiam S. Thom. in Ioan. c. 1. lect. 3. n. 2; S. III. q. 5. a. 4. ad 2; S. I. q. 79. a. 4; Quaest. unica de anima a. 5. ad 9; Opusc. 73 supra Boeth. q. 1. a. 1. et alibi.

Hanc cooperationem divinam sive illuminationem multum urgent et S. August. et S. Bonav. Mens Doctoris Seraphici de

¹ Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 adiecinus *tamen*.

² Num. 16; in quo textu plures codd. ut AGITYZ aa bl cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *discutimus*, codd. FK X *discernimus*

loco *discimus*, ac mox plurimi codd. ut ACFGHKLORSTU VWY aa ee ff *similitudine* pro *similitudo Dei*.

hac re, sexcenties breviter expressa, fuse declaratur anecdota quadam quaestione disputata, a P. Fidele a. Fanna reperta et quoad partem principalem in lucem edita (Ratio novae collectionis etc. Taurini, 1874, p. 222). Hanc quaestionem integram, additis aliis documentis ineditis tum ipsius Bonav., tum trium eiusdem discipulorum, nempe Matthaei ab Aquasparta, Ioan. Pechami et cuiusdam Eustachii, Deo favente, libro speciali proxime in lucem dabimus, quo tum sententia S. Doctoris penitus declarabitur, tum demonstrabitur, B. Albertum M. aliosque antiquos omnino cum ipso Seraphico consentire, nec S. Thom. in re principali contrarium docere.

II. His praesuppositis, verba: « Deus est praesens omni intellectui per veritatem », nullam faciunt difficultatem, praesertim cum ab ipso S. Doctore interpretatio Ontologistarum explicite reprobetur (II. Sent. d. 10. a. 1. q. 1. ad 1, et ibid. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. ad 3. 4.). Egregie sinceram suam sententiam explicat infra d. 17. p. I. q. 4 in corp., ubi cum S. August. distinguit cognitionem per *speciem* a rebus materialibus *abstractam* ab illa cognitione, quae fit *per veritatem*, id est « per similitudinem infusam vel innatam »; et addit: « Utraque autem, quae sic cognoscuntur, dicuntur ab Augustino *cognosci in veritate* ». De similitudine vel habitu innato cfr. II. Sent. d. 39. a. 1. q. 2. — Recte S. Doctor (ad 5.) negat, Deum cognosci per similitudinem ab ipso abstractam, quia de Deo non habemus conceptum nisi analogum et aliunde formatum. Etiam S. Thom. (I. Sent. d. 3. q. 1. a. 1. ad 3.) docet: « Non dicimur cognoscere ea (Deum et Angelos) per abstractionem, sed per *impressionem* in intelligentias nostras ». Consentunt B. Albert. (hic a. 2. ad 2.) et Petr. a Tar. (hic a. 1. ad 4.).

III. In solut. ad 3. verba: « Intellectus noster informatur quadam *notitia*, quae est velut similitudo quadam non abstracta, sed impressa », explicari possunt de specie sive impressa sive expressa, quam intellectus format ex *veritate creata* et animae essentialiter impressa, de qua S. Doctor loquitur infra d. 17. p. II. q. 4. Non tamen excluditur, quod sub voce *notitia* intelligi possit etiam illa illuminatio divina, de qua supra locuti sumus. Hoc insinuare videntur alii loci S. Bonav., imprimis II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. ad 4, ubi loquendo de cognitione Angelorum, sic concludit: « Adhuc est tertius modus cognoscendi, scil. per effectus visibiles et per substantias spirituales et per *influentialum luminis connaturalis potentiae cognoscenti*, quod est similitudo quadam Dei non abstracta, sed infusa, inferior Deo, quia in inferiori natura » etc. Cfr. etiam quae de scientia Christi dicit III. Sent. d. 14. a. 2. q. 1. ad 1. 2. In hoc sensu istum locum S. Augustini, a S. Bonav. hic laudatum, intelligit Fr. Eustachius, discipulus S. Bonav., Doctor Parisiensis saec. XIII., uti colligitur ex quadam quaestione anecdota ipsius proxime a nobis in libro supra memorato edenda.

IV. Hanc et sequentem quaestionem mire illustrat S. Bonav. in Itiner. mentis in Deum, et Hexaëm. Serm. 5. 10. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 1. seqq. — Scot., hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 12. a. 12. — B. Albert., I. Sent. d. 1. a. 15; S. p. I. tr. 3. q. 13. m. 1. et q. 14. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic p. I. a. 1. q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 33. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, I. Sent. d. 2. q. 9. et d. 3. q. 2. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Deus sit cognoscibilis per creaturas.

Secundo quaeritur, utrum Deus sit cognoscibilis per creaturas. Et quod non, videtur.

1. Quia via ad errorem non est via ad cognitionem; sed cognitio per creaturam est via erroris: ergo etc. Probatio minoris: Sapientiae decimo quarto¹: *Creaturae Dei sunt in deceptionem et in odium et in muscipulam pedibus insipientium. Praeterea*, Augustinus de Libero Arbitrio² loquitur de his, qui occupantur in creaturis: « Dorsum ad Te vertentes, in corporali opere tanquam in umbra sua defiguntur ».

2. Item, tenebra vel tenebrosum non est via ad cognoscendum luminosum sive lucem³; sed creatura est tenebra, Deus autem est lux: ergo Deus non est cognoscibilis per creaturam.

3. Item, medium, per quod cognoscitur aliquid vel probatur de extremo, debet communicare in ali-

quo cum eo ad quod cognoscendum est⁴; sed Creator et creatura nihil habent commune: ergo Deus non cognoscitur per creaturas.

4. Item, omne medium, per quod ascenditur ad extremum, distat ab illo gradibus finitis⁵; sed omnis creatura quantumcumque nobilis distat a Deo gradibus infinitis, quia quantumcumque duplicatur, nunquam perveniet ad eius nobilitatem: ergo per creaturam non ascenditur in cognitionem Dei.

CONTRA: 1. Sapientiae decimo tertio⁶: *A magnitudine speciei et creaturae cognoscibiliter poterit Creator horum videri*. Unde Isidorus de Summo bono⁷: « Ex pulcritudine circumscriptae creaturae pulcritudinem suam, quae circumscribi non potest, facit Deus intelligi ».

2. Item, *ratione* ostenditur sic: contingit non solum effectum cognosci per causam, sed etiam cau-

¹ Vers. 11, ubi contra mss. et ed. 1 legit Vulgata: Quoniam creaturae Dei in odium factae sunt et in tentationem animabus hominum et in muscipulam etc. Cum hac lectione convenit Vat. eo excepto, quod habet *deceptionem* loco *tentationem*.

² Libr. II. c. 16. n. 43: Tanquam enim dorsum ad Te ponentes in carnali opere velut in umbra sua defiguntur.

³ Aristot., I. Poster. c. 21. (25.): In privativa autem negativa propositio universalis, affirmativa autem negativa prior et notior (per affirmativam enim negativa nota) et prior affirmativa est, sicut esse prius est non esse. Et III. de Anima, text. 25. (c. 6.) docet, privationes non cognosci nisi per contraria, scil. per cognitionem habitus. Cfr. etiam II. de Caelo, text. 18. (c. 3.).

⁴ Aristot., I. Poster. c. 7: Nam ex eodem genere oportet

esse extrema et media. Idem ait X. Metaph. text. 22. (IX. c. 7.). Et III. de Part. Animal. c. 1: Nam et medium particeps utriusque extremi est. — *Extremum* est nomen logicale significans subiectum vel praedicatum conclusionis, pro quorum nexu cognoscendo *medium* adhibitum vocatur *terminus medius*. — Vat. contra codd. et ed. 1 post *cum eo* minus bene omittit *ad*.

⁵ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 15. seqq. (c. 19. seqq.), ubi simile ostendit respectu ipsius demonstrationis. — Paulo infra ope mss. loco *duplicetur*, *nunquam pervenitur* substituimus *duplicatur*, *nunquam perveniet*; supple creatura. Cod. I propositionem maiorem formaliter melius exhibet *Item nullum medium... gradibus infinitis*. In conclusione plures codd. ut K T etc. *ad loco in*.

⁶ Vers. 5.

⁷ Sive Sentent. I. c. 4.

sam per effectum¹: ergo si Deus est causa operans secundum suam nobilitatem, et creatura effectus, poterit Deus cognosci per creaturam.

3. Item, sensibile est via cognoscendi intelligibile²: sed creatura sensibilis, Deus intelligibilis: ergo per creaturam est devenire in cognitionem Creatoris.

4. Item, contingit simile cognosci per simile³; sed omnis creatura est similis Deo vel sicut vestigium, vel sicut imago: ergo per omnem creaturam contingit cognosci Deum.

Quaeritur ergo, quae differentia sit inter vestigium et imaginem; et cum in omni creatura sit vestigium, quaeritur, quare non similiter imago, et secundum quid attendatur⁴ vestigium.

CONCLUSIO.

Deus per creaturas naturali rationis lumine cognosci potest.

RESPONDEO: Dicendum, quod, quia relucet causa in effectum, et sapientia artificis manifestatur in opere, ideo Deus, qui est artifex et causa creaturae, per ipsam cognoscitur.

Et ad hoc duplex est ratio, una est propter convenientiam, alia propter indigentiam: propter convenientiam, quia omnis creatura magis ducit in Deum quam in aliquod aliud; propter indigentiam, quia, cum Deus tanquam lux summe spiritualis non possit cognosci in sua spiritualitate ab intellectu quasi materiali, indiget anima cognoscere ipsum per creaturam⁵.

1. Ad illud quod obiicitur, quod cognitio creaturae est via in errorem; dicendum, quod dupliciter est cognoscere creaturam: vel quantum ad proprietates speciales et⁶ quae sunt imperfectionis, vel quantum ad conditiones generales, quae sunt

completionis; si autem quantum ad speciales conditiones et imperfectionis: aut attribuendo Deo, aut removendo. Primo modo est via erroris, secundo modo via cognitionis; et sic cognoscitur Deus per ablationem.

Si autem cognoscatur quoad conditiones perfectionis, sic potest esse dupliciter, sicut pictura dupliciter cognoscitur: aut sicut *pictura*, aut sicut *imago*; unde aut sistitur in pulcritudine creaturae, aut per illam tenditur in aliud. Si primo modo, tunc est via deviationis; unde Augustinus in libro de Libero Arbitrio⁷: « Vae his qui nutus tuos pro Te amant et oberrant in vestigiis tuis et derelinquunt Te ducem ». Si secundo modo, prout est via in aliud, sic est ratio cognoscendi per superexcellenciam, quia omnis proprietas nobilis in creatura Deo est attribuenda in summo; et sic patet illud⁸.

2. Ad illud quod obiicitur, quod tenebrosus medium non est via cognoscendi lucem; dicendum, quod est oculus bene dispositus et oculus lippus. De oculo bene disposito verum est, sed non de lippo, cui nubes obtegens vel terra suscipiens luminis claritatem est medium videndi solem; sic intellectui nostro, qui se habet sicut oculus noctuae ad manifestissima naturae⁹.

3. Ad illud quod obiicitur de defectu communis, dicendum, quod¹⁰ non est commune per univocationem, tamen est commune per analogiam, quae dicit habitudinem duorum ad duo, ut in nauta et doctore, vel unius ad unum, ut exemplaris ad exemplatum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod semper sunt infiniti gradus; dicendum, quod ascensus in Deum potest esse dupliciter: aut quantum ad aspectum praesentiae; et sic quaelibet creatura nata est ducere in Deum, nec sic sunt infiniti gradus; aut quantum ad aequalitatem aequiparantiae; et sic verum est, quod sunt infiniti, quia bonum creatum, quantum-

¹ Vide Aristot., I. Poster. c. 10. (c. 13.) et II. Poster. c. 17. (c. 14.). — In hac propositione auctoritate mss. et ed. 1 addidimus *etiam*.

² Cfr. Aristot., III. de Anima, text. 39. (c. 8.): Formis sensibilibus innituntur intelligibilia... atque idcirco, qui nihil sentit, nihil discere vel comprehendere potest. — Mox post *creatura* et post *Deus* supple cum Vat. *est*.

³ Aristot., VI. Topic. c. 1. (c. 2.) loquendo de metaphora ait: Nam metaphora quodammodo notum facit id quod significatur, propter (per) similitudinem. Ibidem et hanc definitionem imaginis, de qua S. Bonav. paulo infra agit, invenies: Nam imago id est, cuius generatio per imitationem est. Cfr. etiam II. Prior. c. 27. et 28. (29. et 30.), ubi Aristot. agit de icosibus (ἰκός, i. e. simile, verisimile, consentaneum) et signis, quae si certissima sint, ab ipso indicia, (a Commentatoribus vestigia vel prodigia) nominantur; et Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 1.

⁴ Vat. sibi non constans contra mss. et ed. 1 attenditur.

⁵ Interpolatam et non aptam Vat. lectionem: quasi materiali luce indiget anima, ut cognoscat ipsum, scilicet per creaturam castigavimus ex mss. et ed. 1. Cod. O pro materiali habet *naturaliter*.

⁶ Ex fere omnibus mss. et ed. 1 hic. et paulo infra post *speciales conditiones* addidimus *et*, pro quo cod. 1 primo loco habet *id est*, secundo loco *quae sunt*. Dein codd. O Z quantum ad proprietates generales et quae sunt. Mox mss. cum ed. 1 contra Vat. post *si* adiciunt *autem* et post *imperfectionis* omitunt *hoc est dupliciter*.

⁷ Lib. II. c. 16. n. 43.

⁸ De triplici cognoscendi Deum via, scil. causalitatis, remotionis et superexcellenciae cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 6. et infra dub. 1.

⁹ Supple: tenebrosus (seu creatura) est medium cognoscendi lucem sive Deum. De comparatione intellectus cum oculo noctuae cfr. Aristot., II. Metaph. text. 1. (I. brevior, c. 1.): Sicut enim nocticoracum oculi ad lucem diei se habent, sic et animae nostrae intellectus ad ea quae sunt omnium naturae manifestissima (ed. Venet. 1489).

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *si*. Paulo post pauci codd. ut XY cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 non bene *ductore* pro *doctore*. Cfr. d. 25. a. 2. q. 1. in corp., ubi idem exemplum explicatur, et II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1. in corp., ubi exemplum de *nauta et auriga* occurrit.

cumque duplicatum, nunquam aequiparatur in creato.

Primus autem gradus quantum ad ascensum ad aspectum praesentiae est in consideratione visibilium, *secundus* in consideratione invisibilium, ut animae vel alterius substantiae spiritualis; *tertius* est ab anima in Deum, quia « imago ab ipsa veritate formatur et Deo immediate coniungitur »¹.

Ad illud quod ultimo quaeritur *de differentia vestigii et imaginis*, quidam assignant², quod vestigium est in sensibilibus, imago in spiritualibus. Sed ista distinctio et positio non valet, quia vestigium est etiam in spiritualibus. Nam unitas, veritas, bonitas, in quibus consistit vestigium, sunt conditiones maxime universales et intelligibiles.

Alii³ dicunt, quod vestigium dicitur, quia repraesentat secundum partem, sed imago secundum totum. Sed haec iterum differentia non valet, quia, cum Deus sit simplex, non habet repraesentans secundum partem; cum iterum sit infinitus, a nulla omnino creatura, etiam a toto mundo non potest repraesentari secundum totum.

Et ideo intelligendum, quod cum creatura ducatur in cognitionem Dei per modum *umbrae*⁴, per modum *vestigii* et per modum *imaginis*, differentia eorum *notior*, a qua etiam denominatur, accipitur penes *modum repraesentandi*. Nam *umbra* dicitur, in quantum repraesentat in quadam elon-

gatione et confusione; *vestigium*, in quantum in⁵ elongatione, sed distinctione; *imago* vero, in quantum in propinquitate et distinctione.

Ex hac differentia colligitur *secunda*, quae est penes conditiones, in quibus attenduntur haec. Nam creaturae dicuntur *umbra* quantum ad proprietates, quae respiciunt Deum in aliquo genere causae secundum rationem⁶ indeterminatam; *vestigium* quantum ad proprietatem, quae respicit Deum sub ratione triplicis causae, efficientis, formalis⁷ et finalis, sicut sunt unum, verum et bonum; *imago* quantum ad conditiones, quae respiciunt Deum non tantum in ratione causae, sed et obiecti, quae sunt memoria, intelligentia et voluntas.

Ex his concluduntur *aliae duae* differentiae: quantum ad ea ad quae *ducunt*; nam creatura ut *umbra* ducit ad cognitionem *communium*, ut *communia*; vestigium in cognitionem *communium*, ut *appropriata*; imago ad cognitionem *propriorum*, ut *propria*⁸.

Alia differentia est penes ea in quibus *reperiuntur*. Quoniam enim omnis creatura comparatur ad Deum et⁹ in ratione causae et in ratione triplicis causae, ideo omnis creatura est umbra vel vestigium. Sed quoniam sola rationalis creatura comparatur ad Deum ut obiectum, quia sola est capax Dei per cognitionem et amorem: ideo sola est imago.

SCHOLION.

I. Deum non immediate in se nec a priori a viatoribus cognosci, sed per ea quae ab ipso facta sunt, post Concilium Vaticanum (*de Fide* can. 1. de Revelatione) in dubium vocari nequit. Hic canon: Si quis dixerit, Deum unum et verum, Creatorem et Dominum nostrum, per ea quae facta sunt, naturali rationis humanae lumine certo cognosci non posse, a. s., omnino convenit cum doctrina Seraphici Doctoris. — In fine conclusionis iuxta textum a nobis reformatum intellectus humanus vocatur *quasi materialis*, quod intelligendum est in comparatione ad puram spiritualitatem divinam. In hoc sensu S. Bonav. (I. Sent. d. 37. p. I. a. 2. q. 1. ad 4.) dicit: Nam nihil est omnino spirituale, nisi solus Deus, sicut dicit Augustinus de Moribus Ecclesiae (vel potius Gennadius de Dogm. Eccles. c. 2.): Solus Deus est incorporeus, quia omnia replet.

II. Quod vestigium Trinitatis in omni creatura inveniatur, est sententia communis. Omnis enim creatura, quatenus habet in se *unum* esse, distinctum a quolibet alio, respicit Deum ut

causam efficientem; quatenus habet *verum* esse, respicit ipsum ut causam exemplarem; quatenus habet *bonum* esse, respicit eundem ut causam finalem. — Differentiam inter *imaginem* et *vestigium* non omnes eodem modo assignant. S. Doctor, ut ex textu apparet, quadruplicem dat differentiam, cui S. Thomas aliam adiungit (S. I. q. 45. a. 7.). Scotus autem contra verba S. Thomae aliquas difficultates affert (hic q. 3.). De hac doctrina cfr. ipse S. Doctor, hic dub. 3; II. Sent. d. 35. a. 2. q. 1; Breviloq. p. II. c. 1. 12; Hexaëm. Serm. 12. — Alex. Hal., S. p. II. q. 8. per totam et q. 7. m. 7; p. I. q. 48. m. 1. 5. — Scot., hic q. 5. 9. — S. Thom., hic q. 2. a. 1. 2. 3; S. I. q. 45. a. 7. — B. Albert., hic a. 14. 18. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Durand., hic p. I. q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 4. 5. — Biel, hic q. 9.

III. Plura de hac quaestione: S. Bonav., II. Sent. d. 3 p. II. a. 2. q. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 3. a. 1. et 2. — Scot., hic q. 1. 2. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 2.

¹ August., 83 QQ. q. 54. n. 2. dicit: Quare cum homo possit particeps esse secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil sit Deo coniunctius. Et auctor libri de Spiritu et anima, c. 14: Quae (mens) ita facta est ad imaginem Dei, ut nulla interposita natura ab ipsa veritate formetur.

² Addit Vat. claritatis gratia *talem differentiam*, quae tamen verba desunt in mss. et ed. 1.

³ Vat. contra mss. et ed. 1 addit *autem*. Paulo post plures codd. ut SVX bb omittunt *differentia*, pro quo ed. 1 habet *distinctio*.

⁴ Vat. addit *et*, quod deest in mss.

⁵ Auctoritate mss. et ed. 1 hic et immediate post substitui-mus *quantum in* pro *quadam*. Mox cod. Q post *sed* addit *cum*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Ope mss. et ed. 1 expunximus hic a Vat. additum *causae*.

⁷ Intellige de causa formali *extrinseca* sive de exemplari, non de causa formali *intrinseca*. Cfr. infra d. 8. p. I. a. 1. q. 1. ad 2.

⁸ Iuxta sententiam communem attributa divina distinguuntur in communia *ut communia* sive communia simpliciter, quae sunt essentialia, ut esse, vivere, intelligere; communia *ut appropriata*, quae sunt illa essentialia, quae nos uni personae prae alia tribuimus, ut potentiam Patri, sapientiam Filio, bonitatem Spiritui sancto; *propria* sunt paternitas, filiatio et spiratio.

⁹ Supplevimus ex plurimis codd. et ed. 1 particulam *et*, qua distinctior redditur lectio. Paulo post cod. Z loco *vel* bene ponit *et*.

a. 2. et 3. — S. c. Gent. l. c. 13. — B. Albert., hic. a. 2. et 3; S. p. l. tr. 3. q. 15. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. et a. 2. q. 1. — Henr.

Gand., S. a. 24. q. 6. — Durand., hic p. 1 q. 1. — Dionys. Carth., et Biel sicut in praec. quaest.

QUESTIO III.

Utrum homo in omni statu cognoscat Deum per creaturas.

Tertio quaeritur, utrum cognitio Dei per creaturas sit hominis quantum ad omnem statum. Quod sit hominis quantum ad *primum statum*, sic ostenditur.

Argumenta affirm. per statum innocentiae.

1. Homo in statu innocentiae non cognoscebat Deum facie ad faciem: ergo si cognoscebat Deum, cognoscebat per effectum, ergo per vestigium, ergo per creaturam.

2. Item, in homine in statu innocentiae cognitio sensibilis non erat in impedimentum, sed in adminiculum cognitionis intellectivae; sed intellectiva cognitio, propter quam factus est homo, est cognitio Dei: ergo omnis cognitio sensibilis in primo homine ordinabatur ad hanc; sed cognitio Dei per adminiculum sensibilium est cognitio per creaturam: ergo etc.

Item, quod sit hominis quantum ad *statum beatitudinis*, videtur:

Item pro statu gloriae.

1. Quia Beati cognoscunt creaturam, sed non sistant in illa, sed referunt ad Deum: ergo cognoscunt Deum per creaturam.

2. Item, beatae¹ animae laudant Deum per creaturas; sed laudare Deum per creaturas est cognoscere per creaturas: ergo etc.

SED CONTRA: quod non sit *hominis instituti*, sic ostenditur.

Argumenta negat. pro statu primo.

1. Cognitio per vestigium est cognitio per medium; «sed mens, ut dicit Augustinus², immediate ab ipsa veritate formatur»: ergo talis cognitio non convenit humanae naturae quantum ad illum statum, nec etiam quantum ad alium.

2. Item, non est rectus ordo, quod propinquius perveniat in finem per medium magis distans; sed homo in statu primo erat propinquior Deo ceteris aliis³ creaturis: ergo non conveniebat ei pervenire in cognitionem Dei per alias creaturas.

Item, quod non sit hominis talis cognitio quantum ad *statum beatitudinis*, videtur.

Item pro statu gloriae.

1. Quia cognitio per vestigium est cognitio per manuductionem: ergo non est cognitio perfecta, ergo

est ex parte⁴: ergo non manet in Beatis, quia in ipsis evacuabitur quod est ex parte.

2. Item, vestigium sive creatura est sicut scala ad ascendendum vel sicut via ad perveniendum ad Deum; sed cum perventum est ad terminum, non est usus viae ulterius⁵: ergo similiter, cum homo sit sursum, non indiget scala; sed cognitio Beatorum immediate est in Deum: ergo non est per creaturas.

CONCLUSIO.

Deus in creaturis cognoscitur a comprehensoribus perfecte, a viatoribus semiplene; sed per creaturas proprie cognoscitur a viatoribus, aliter autem ante, aliter post lapsum.

RESPONDEO: Ad intelligentiam⁶ praedictorum notandum, quod aliud est cognoscere Deum *in* creatura, aliud *per* creaturam. Cognoscere Deum *in* creatura est cognoscere ipsius praesentiam et influentiam in creatura⁷. Et hoc quidem est viatorum semiplene, sed comprehensorum perfecte; unde dicit Augustinus in fine libri de Civitate Dei⁸, quod tunc expresse Deus videbitur, quando Deus erit omnia in omnibus. Cognoscere autem Deum *per* creaturam est elevari a cognitione creaturae ad cognitionem Dei quasi per scalam mediam. Et hoc est proprie viatorum, sicut dicit Bernardus ad Eugenium⁹.

Distinct notabilis

Conclusi

Conclusi

Aliter tamen convenit homini in statu naturae institutae, et¹⁰ naturae lapsae: quia in statu primo cognoscebat Deum per creaturam tanquam per *speculum clarum*; sed post lapsum cognovit tanquam *per speculum et aenigma*, sicut dicit Apostolus primae ad Corinthios decimo tertio¹¹, propter obnubilationem intellectus et peiorationem rerum.

Conclusi

Ad illud ergo quod obiicitur de statu *beatitudinis*; dicendum, quod, sicut dictum est, beatorum non est cognoscere *per* creaturas, sed potius *in*

Solutio arment. firm. de tu gloria

¹ Sola Vat. praemittit *omnes*.

² Vide supra q. 2. ad 4. — In quo textu cod. Y post *ipsa* addit *prima*.

³ Fide plurimorum codd. ut A C F H I K L N O S T U etc. et ed. 4 addidimus *aliis*, et mox post *pervenire* substituimus *in loco ad*.

⁴ Praeferimus succinctorum lectionem mss. et ed. 4 lectioni Vat., in qua post *perfecta* additur *et si non est cognitio perfecta* et post *parte* adiungitur *et si est ex parte*. Argumentum hoc innititur verbis Apostoli I. Cor. 13, 10: Cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.

⁵ Mendum Vat. *alterius loco ulterius* correximus ex mss. et ed. 4, sicut et paulo post substituimus *sit pro est* et *sed pro*

nam. — In hoc argumento alluditur ad verba S. Bernard., V. de Consid. c. 1: Sane hac scala cives non indigent, sed exules.

⁶ Vat. contra mss. *intellectum*.

⁷ Codd. L O *creaturam*. Mox cod. W post *quidem* addit *cognoscere*, ed. 4 autem post *est* addit *viatorum et comprehensorum*.

⁸ Libr. 22. c. 30. n. 4: Vacabimus in aeternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. — In quo textu plures mss. ut A I T etc. cum ed. 4 *quomodo pro quando*.

⁹ Libr. V. de Consid. c. 4.

¹⁰ Cod. X *quam loco et*.

¹¹ Vers. 12.

creaturis. Et rationes, quae videntur probare contrarium, non probant, sed potius, quod cognoscatur ab eis *in* creaturis.

1. Ad illud quod obiicitur de statu *innocentiae*, quod mens immediate formatur etc.; dicendum, quod duplex est medium, scilicet *efficiens* et *disponens*. De primo medio debet intelligi quod dixit Augustinus, sed de secundo non¹; quoniam Deus est medium efficiens et obiectum ipsius mentis. Illud autem verbum dicit Augustinus contra philosophos, quorum opinio erat, quod mens non coniungeretur primo² immediate, sed mediante aliqua intelligentia.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non est rectus ordo; dicendum, quod dupliciter potest considerari homo: vel ens *in se*, vel *extra*. Primo modo non pervenit per creaturas a se in Deum, sed ens extra se per cognitionem creaturarum recolligitur in se et elevatur supra se³.

Vel dicendum, quod aliae creaturae possunt considerari ut res, vel ut signa. *Primo* modo sunt inferiores homine, *secundo* modo sunt media in deveniendo sive in via, non in termino, quia illae non perveniunt, sed per illas pervenit homo ad Deum, illis post se relictis.

Alia solutio.

SCHOLION.

I. Quoad distinctionem inter cognoscere Deum *in* creatura et *per* creaturam, quae habetur in corp., cfr. III. Sent. d. 31. a. 2. q. 1. ad 5; Itinerar. mentis, c. 1. Consentiant Petr. a Tar., hic q. 4; Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Item verba in fine corp. occurrentia: « propter obnubilationem intellectus et peiorationem rerum » approbantur et amplius explicantur a S. Thom., S. I. q. 94. a. 1. ad 3. et ab Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 2. a. 4.

De duplici medio, scil. efficiente et disponente (in solut. ad 2.), clarius mentem suam explicat Seraphicus II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. ad 6. his verbis: « Augustinus vult, quod inter mentem et Deum non cadit medium, scil. in ratione causae efficientis vel influentis, cadit tamen medium manuductionis, quod tamen non habet rationem medii proprie, quia magis subservit potentiae cognoscenti, quam praesit ». Plura de triplici medio Deum videndi invenies II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. ad 7. Concordant S. Thom., S. q. 94. a. 1. ad 3. et Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 3. a. 1. ad 3.

II. Quoad ordinem argumentorum et solutionem notandum, quod S. Doctor hic non tenet consuetum modum, quia pro triplici statu etiam triplex responsio datur, ita ut nonnulla argumenta respectu unius status sint vera, respectu aliorum falsa. Argumenta prima affirmativa recte probant illam conclusionem, quod homo in statu innocentiae cognovit Deum per creaturas; duo argg. sequentia ab ipso S. Doctore in solut. prima quoad beatos reprobantur; item argg. 1. et 2. sub *Contra* in solutione ultima refelluntur. Duo vero ultima vera sunt quoad beatos.

III. De tota quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 2. a. 4. et m. 3. a. 1. et p. II. q. 92. m. 2. a. 1. et 2. — S. Thom., S. I. q. 12. a. 11. et q. 94. a. 1. — B. Albert., hic. a. 13. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. (de beatis); II. Sent. d. 23. a. 2. q. 1. (de statu innocentiae); ibid. d. 24. a. 3. q. 5. (de praesenti statu). — Aegid. R., hic 2. princ. q. ult.

QUAESTIO IV.

Utrum trinitas personarum cum unitate essentiae naturaliter per creaturas cognosci possit.

Quarto et ultimo quaeritur, quid sit de Deo cognoscibile per creaturas. Et dicit Apostolus⁴, quod *sempiterna virtus et divinitas*. Et quaeritur, utrum per creaturas possit cognosci personarum pluralitas. Et videtur quod sic.

1. Quia philosophi non habuerunt cognitionem de Deo nisi per creaturas, et cognoverunt Trinitatem:

ergo etc. *Minor* patet per Augustinum de Civitate Dei⁵: « Philosophi tripartitam dicunt esse philosophiam », in qua est cognitio Trinitatis.

2. Item, magi defecerunt in *tertio signo*, Exodi octavo⁶; et exponitur, quod defecerunt in cognitione tertiae personae; aut ergo quantum ad *propria* aut quantum ad *appropriata*. Non quantum ad ap-

¹ Ita cod. F; Vat. autem, transpositis verbis *disponens* et *efficiens*, consequenter habet *De primo medio non debet intelligi quod dicit Augustinus, sed de secundo, quoniam*. Praeferrimus lectionem cod. F, quia ceteri codd. et edd. 2, 3, 6 cum ipso F legunt *De primo medio debet... de secundo non*, licet cum Vat. in transpositione verborum *disponens* et *efficiens* conveniant; sed in lectione codd. sensus est falsus, uti tum ex subnexis tum ex aliis locis S. Doctoris in Scholio citatis colligitur.

² Supple: principio. — Vat., refragantibus mss. et ed. 1, *aeternae veritati pro primo*.

³ Sensus est: homo consideratus ut ens *in se*, i. e. substantia, immediate refertur ad Deum eiusque cognitionem, quia, ut in praecedentis obiectionis solutione et supra q. 2. ad 4. dictum est, inter substantiam animae et Deum nullum cadit medium. Homo consideratus ut ens *extra se*, i. e. res exteriores percipiens, *recolligitur in se*, i. e. res exteriores percipiendo trahit ipsas intra se et ad reflexionem excitatur, et

per mentales *suas* operationes tum respectu sui tum respectu rerum exteriorum cognitarum *elevatur supra se* i. e. ad Dei cognitionem.

⁴ Rom. 1, 20.

⁵ Libr. XI. c. 25: Hinc philosophi sapientiae disciplinam tripartitam esse voluerunt. — Ex cod. U adiungimus glossemam dictam Augustini exponens: *cui haec sunt adscribenda, nisi creatori omnium creaturarum, datori intelligentiae, amorem inspiratori* (ex August. loc. cit.)? *Unde vult dicere, quod naturalis philosophia est de his quae pertinent ad conditionem naturae; rationalis de his quae pertinent ad rationem et intelligentiam; moralis de his quae pertinent ad amorem. Ideo naturalis adscribitur auctori Patri, rationalis sapientiae Filio, moralis amori seu bonitati Spiritus sancti.*

⁶ Vers. 18. Expositionem huius loci vide apud Lyrannum et Magistrum, hic in fine c. 2.

propriata, quia bonitas maxime nobis relucet in creatura: ergo quantum ad propria: ergo saltem duas personas cognoverunt.

3. Item, hoc idem¹ videtur per *rationem*: quia vestigium, cum dicat distinctionem, est ratio cognoscendi Deum distinctive sive in distinctione; sed non est in Deo nisi distinctio personarum: ergo per vestigium potuerunt cognoscere distinctionem personarum.

4. Item, per imaginem est cognitio Trinitatis quantum ad ordinem, distinctionem et aequalitatem; sed cognitio per imaginem est cognitio per creaturam: ergo per creaturam potuerunt cognoscere Trinitatem.

5. Item, difficilior est cognitio proprietatum occultarum creaturae quam cognitio pluralitatis personarum, quia illa non capitur nisi a magnis et subtilibus, haec autem capitur etiam² a rudibus et insipientibus: ergo si potuerunt per proprietates creaturarum visibiles pervenire ad invisibiles, multo fortius ad cognoscendum, personas esse plures. Et hoc est quod dicitur Sapientiae decimo tertio³: *Si enim tantum potuerunt scire, ut possent saeculum aestimare, quomodo huius Dominum non facilius invenerunt?*

Fundamenta. CONTRA: 1. Cognitio Trinitatis est cognitio fidei; sed cognitio fidei est⁴ de his quae sunt supra rationem; et quae sunt supra rationem non possunt cognosci per creaturas: ergo etc.

2. Item, non est nisi duobus modis⁵ de Deo cognoscere per creaturam, aut affirmando quod est in creatura vel simile, aut removendo; sed Trinitas non cognoscitur per remotionem, sed per positionem; sed in nulla creatura invenitur pluralitas suppositorum cum unitate essentiae: ergo etc.

3. Item, lex scripta est super⁶ legem naturae, sive liber sacrae Scripturae super librum mundanae creaturae; sed nullus fide carens per sacram Scripturam venit in cognitionem pluralitatis personarum: ergo multo minus per librum mundanae creaturae.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum non est cognoscibilis per creaturas, sed tantum trinitas appropriatorum, scilicet unitas, veritas, bonitas.

RESPONDEO: Dicendum, quod pluralitas personarum cum unitate essentiae est proprium divinae naturae solius, cuius simile nec reperitur in creatura nec potest reperiri nec rationabiliter cogitari: ideo nullo modo trinitas personarum est cognoscibilis per creaturam, rationabiliter ascendendo a creatura in⁷ Deum. Sed licet non habeat omnino simile, habet tamen aliquo modo quod *creditur* simile in creatura. Unde dico, quod philosophi nunquam per rationem cognoverunt personarum trinitatem nec etiam⁸ pluralitatem, nisi haberent aliquem habitum fidei, sicut habent aliqui haeretici; unde quae dixerunt, aut locuti sunt non intelligentes, aut fidei radio illustrati.

Est alia trinitas appropriatorum, scilicet unitatis, veritatis et bonitatis⁹, et hanc cognoverunt, quia habet simile.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod per tripartitam philosophiam cognoverunt philosophi Trinitatem; dicendum, quod verum est, quod per illud et per alia venerunt in¹⁰ cognitionem appropriatorum, credentes vero in cognitionem utriusque trinitatis.

2. Ad illud quod obiicitur de *tertio signo*, dicitur et bene, quia sapientes ideo dicuntur defecisse in tertio signo, quia defecerunt in cognitione effectus potissimi¹¹ bonitatis, scilicet redemptionis.

3. Ad aliud dicendum, quod vestigium dicit distinctionem proprietatum essentialium, et huic respondet trinitas appropriatorum, non propriorum sive personarum.

4. Ad illud quod obiicitur de imagine, dicendum, quod est cognoscere animam secundum id quod *est*; et cognitio ista est rationis; vel secundum¹² quod *imago*; et cognitio ista est solius fidei.

¹ Vat., reluctantibus mss. et sex primis edd., omittit *idem*, pro quo cod. Z habet *ipsum*.

² Faventibus mss. et ed. 1, addidimus *etiam*, quod Vat. minus bene omittit. Mox cod. R post *si* adiungit *philosophi*, ac plurimi codd. ut A F G H I K S T Y etc. post *creaturarum* addunt *rerum*, in qua lectione *creaturarum* falso positum est loco *creatarum*.

³ Vers. 9, ubi Vat. post *scire* ponit *quod poterant saeculum mensurare, quomodo*.

⁴ Ed. 1 hic repetit *cognitio*. — De hoc argumento cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 1. §. 2.

⁵ Cod. K satis bene adiungit *aliquid*, cod. X *Deum* ponit loco *de Deo*. Mox plurimi codd. ut A C F G H I L O S T U X etc. *vel simile vel removendo*, pro quo Vat. aut *simile* aut *removendo*; sequimur codd. quoad primam partem ponendo *vel simile*, et Vat. quoad secundam retinendo aut *removendo*, quia in hac lectione membra divisionis et subdivisionis clarius exhibentur. Cod. Y omittit *vel* et ed. 1 loco *vel* ponit *ut* ante *si*.

mile. — De hoc argumento vide Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 2.

⁶ Plures codd. ut B S bb et ed. 1 hic et paulo post *supra*.

⁷ Ed. 1 *ad*. Cod. R paulo post loco *quod* habet *et* ac cod. T cernitur pro *creditur*.

⁸ Desideratur in Vat. *etiam*, quod tamen in mss. et ed. 1 habetur. Paulo post Vat. *unde qui dixerunt hanc Trinitatem aut*; omnes codd. cum ed. 1 in eo conveniunt, quod omittant *hanc Trinitatem*, dissentiunt tamen inter se, quod alii cum Vat. habeant *qui dixerunt*, cod. I *qui hoc dixerunt*, alii ut O T etc. *quae dixerunt*, quos sequimur; ed. 1 tandem legit *qui aliquid inde dixerunt*.

⁹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 minus apte *veritas, unitas et bonitas* et paulo post *habent*.

¹⁰ Vat. contra mss. et ed. 1 *ad*.

¹¹ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, minus bene *potissimae*. Mox cod. O ante *redemptionis* praemittit *incarnationis et*.

¹² Vat. contra plurimos codd. minus bene addit *id*.

5. Ad illud quod ultimo¹ obiicitur, quod difficilius est cognoscere mundum; dicendum, quod istud intelligitur, supposito divino adminiculo; simpliciter autem loquendo falsum est. Citius enim disponderetur homo ad fidem, quam acquireret² cognitionem philo-

sophiae. Intellectus tamen noster plus potest in cognitionem rerum mundanarum quam Trinitatis; quia illa est supra rationem, et contrarium eius videt in sensu; et ideo indiget nova elevatione, utpote cognitione per infusionem.

SCHOLION.

I. Quoad propositionem in corp., quae attribuit haereticis aliquem habitum fidei, sciendum, quod duplex distinguitur habitus fidei, scil. infusus et acquisitus, et hic est ordinis naturalis. Acquisitum habitum vel ipsi haeretici formales habere possunt.

Recte dicitur in solut. ad 4, quod cognitio imaginis sit solius fidei. Imago enim, in quantum imago, dicit respectum ad id cuius est imago. Nullus autem respectus potest cognosci nisi cognito utroque extremo. Licet igitur cognoscatur fundamentum

relationis *in anima*, i. e. imago *materialiter* intellecta, tamen non cognoscitur *formaliter* ut *imago*, quamdiu alter terminus relationis non cognoscitur, nempe tres personae divinae.

II. S. Bonav., Breviloq. p. I. c. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 1. a. 3. — Scot., Quodlib. q. 14. — S. Thom., hic. q. 1. a. 4; S. I. q. 32. a. 1. — B. Albert., hic a. 18; S. p. I. tr. 3. q. 13. m. 3. — Petr. a Tar., hic. q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 22. q. 4. n. 25. — Dionys. Carth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram de rationibus illis, quas ponit Magister quantum ad rationem probandi et vim³ inferendi, quia videntur omnes vel non valere vel dubium supponere.

Prima namque ratio talis est⁴. Qui potest quod
Ratio 1. nulla creatura potest, est supra omnem creaturam; sed qui fecit mundum istum, fecit quod nulla potest creatura: ergo non est creatura, sed super omnem creaturam. Et incipit haec ratio ibi: *Nam sicut ait Ambrosius, ut Deus* etc. In ista ratione videtur supponi duplex⁵ dubium, videlicet quod mundus iste sit factus, et quod creatura ipsum non possit facere, quorum utrumque est valde dubium.

Secunda ratio est haec⁶. Qui fecit corporalia et
Ratio 2. spiritus mutabiles, est super omnia corporalia et mutabilia: ergo est spirituale et immutabile. Hic similiter videtur supponi dubium, quod Deus fecerit spiritus. Et iterum, non sequitur ex hoc, quodsi fecit mutabilia, quod⁷ sit immutabilis, immo potius videtur sequi oppositum, scilicet quod sit mutabilis.

Tertia ratio haec est. Qui fecit bona et meliora,
Ratio 3. est optimus; sed Deus fecit corporalia, quae sunt

bona, et spiritualia, quae sunt meliora: ergo Deus est optimus. Haec similiter ratio videtur nullam habere apparentiam, quia tunc similiter quilibet artifex, qui facit bona et meliora, esset⁸ optimus, quod falsum est.

Quarta ratio haec est. Qui fecit pulcra et pul-
Ratio 4. criora, est ipsa pulcritudo sive species, et hoc est speciosissimum; sed videmus, corporalia esse speciosa, et spiritualia esse speciosiora⁹: ergo qui fecit haec, est speciosissimus. Similiter videtur, quod nec ratio praedicta valeat propter praedictam instantiam.

Item quaeritur de differentia istarum rationum,
et quomodo distinguuntur. *Si dicas*, sicut dicunt
Quaestio de differentia earum. aliqui, quod sunt quatuor penes quatuor genera causarum, hoc nihil est, quia genus causae materialis non cadit in Deo. *Si dicas*, quod penes modos cognoscendi; *contra*: non sunt nisi tres, scilicet in ratione causae, ablationis et excellentiae¹⁰.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnes istae rationes ad hoc¹¹, ut probent et inferant, supponunt ali-
Suppositio in ratione 1. quod certum. Prima enim ratio supponit, quod productio rei de nihilo non potest esse nisi a potentia infinita. Hoc supposito, cum certum sit, nullam creaturam habere potentiam infinitam¹², sequitur, quod

¹ Ope mss. substituimus *ultimo* pro *ulterius* et immediate post adiunximus *quod*.

² Cod. Y *quam ad acquirendam*; lectio haud spernenda.

³ Aliqui codd. ut XY pro *vim* minus bene *verum*, codd. GI *inde*. Mox ex mss. et ed. 1 post *omnes* supplevimus *vel*.

⁴ Vat., contradicentibus mss. et ed. 1, omittit *namque* et *talis est*. Paulo infra post *nulla* bis fide textus Magistri expunximus *alia*, utpote distortuens sensum, licet primo loco etiam in mss. et ed. 1 inveniatur. Deinde verba *Et incipit* usque ad *Deus* desunt in Vat., sed exstant in mss. et ed. 1.

⁵ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *duplex* loco *dupliciter*, quod Vat. minus bene habet. Cod. I *supponere*, supple: Magister.

⁶ Vat. hic et deinceps post *ratio* omittit *est haec*; item, refragantibus mss. et ed. 1, mox post *mutabilia* legit *Deus est huiusmodi: ergo Deus est spirituale immutabile*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *quod, quia fecit mutabilia, ideo sit*.

⁸ Vat. *est*, sed obstant mss. et ed. 1. Paulo ante cod. 1 *fecit* pro *facit*.

⁹ Ita codd. cum edd. 1, 2, 3, sed Vat.: *Sed Deus fecit pulcra sive speciosa quia corporalia, et speciosiora quia spiritualia*; et paulo infra contra mss. et ed. 1 *videtur ratio ista non valere*.

¹⁰ Dionys., de Div. Nom. c. 7. §. 3: Via et ordine pro viribus ascendimus in ablatione et in superlacione omnium et in omnium causa. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. a. 1. — S. Thom., I. Sent. d. 3. p. I. divisio textus. — Vat. hic addit: *Ad obiectiones contra quatuor rationes iam dictas respondetur*, quod deest in mss. et ed. 1.

¹¹ Restituimus ex mss. et ed. 1 verba *ad hoc*. Immediate post codd. EY *quod* loco *ut*, ac paulo infra plures codd. ut I R aa bb ff *tertium* pro *certum*.

¹² Aristot., VIII. Phys. text. 79. (c. ult.) iuxta ed. Venet. 1489: Non ergo finiti est potentia infinita. Forte cod. X hanc propositionem intendit, licet falso alleget *libr. IV. Phys.* — Mox

actus productionis rerum de nihilo sit eius, qui¹ est super omnem creaturam. Et ita ex hoc actu tanquam ex proprio cognoscitur Deus omnipotens, immensus. — In aliis tribus rationibus supponitur status, sicut in tota philosophia supponitur status in causis; et ideo omne mutabile reducitur ad immutabile, quia in mutabili non est status in genere efficientis nisi in movente non moto: omne enim quod movetur, ab alio movetur². Similiter bonum et melius reducuntur ad optimum, quia non est status in genere finis nisi in optimo. Similiter pulcrum et pulchrius ad pulcherrimum, quia non est status in genere speciei et formae, nisi in eo quod est ipsa species per essentiam.

Ad illud quod quaeritur de distinctione rationum, ex dictis iam patet responsio. Non enim possunt distinguere penes genus causarum tantum, nec penes modos cognoscendi tantum, sed penes utrumque³. Prima enim ratio sumitur secundum rationem causae; aliae sumuntur penes rationem causae et excellentiae, quia considerant ordinem et distinguuntur secundum ordinem in triplici genere causae⁴, efficientis sive moventis, finientis et exemplaris.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod postea dicit Magister, quod *ex perpetuitate intelligitur Conditor aeternus*. Nihil enim valet: effectus est perpetuus⁵, ergo efficiens est aeternus.

Item quaeritur similiter⁶ de hoc quod dicit: *Ex magnitudine omnipotens*. Nihil enim valet: fecit magna, ergo est omnipotens vel potest facere omnia.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod tantum est quaedam persuasio per signum, non necessaria argumentatio. Dicunt enim, quod omnipotentia et ae-

ternitas, cum sint infinitae, non possunt sufficienter probari per creaturas, quae sunt finitae⁷. — Aliter tamen potest dici, quod quamvis non sequatur in quolibet efficiente, tamen necessario sequitur in efficiente sive perpetuante primo. Impossibile enim est, quod creatura habeat esse et magnum esse⁸ et hoc totum ab aliquo, qui non possit in totum; et quia ratione in hoc totum, et in quodlibet. Similiter, si est primum perpetuans, est omnino in actu et nihil in potentia; et si hoc, cum possit facere durare aliud in infinitum, ipsum est actu infinitum duratione: ergo aeternum.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Omnia quae arte divina condita⁹ sunt, unitatem quandam in se ostendunt et speciem et ordinem*. Videtur enim primo dicere falsum, quia si hoc, cum haec tria condita sint, tunc habent unitatem, speciem et ordinem, et sic de aliis: ergo si est stare, tunc aliqua condita sunt, quae haec non habent¹⁰.

Item videtur male enumerare, quia Augustinus¹¹ ponit ista tria: *modum, speciem et ordinem*, et haec alia: *unitatem, veritatem et bonitatem*. Quaeritur ergo de diversis modis enumerandi, unde veniant.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod hoc intelligitur de creaturis perfectis, vel si de omnibus¹², tunc illa tria non dicunt condiciones in re creata, sed in exemplari increato. — Potest tamen dici, quod in primis intentionibus et generalibus¹³ est reflexio et ideo status, nec est ultra procedendum.

Ad illud quod quaeritur de enumeratione illorum trium, quod non videtur conveniens; dicendum quod res creata habet tripliciter considerari: aut in

post nihilo cod. K legit non potest esse nisi a potentia infinita, et quod sit actus eius quod est super naturam et super omnem creaturam; deinde omittit cetera usque ad In aliis.

¹ Vat. contra mss. et ed. 1 quae. Paulo infra ed. 1 primo pro proprio.

² Aristot., VII. Phys. text. 1. et 3. — Mox cod. R post quia addit in bono et paulo infra cod. Y post pulchrius adiungit reducuntur.

³ Fide mss. et ed. 1 substituimus utrumque loco utraque et immediate post loco autem posuimus enim.

⁴ Vat. hic addit ut, sed obstant mss. cum edd. 1, 2, 3, 4, 5. — Plura de his argumentis vide infra d. 8. p. I. a. 1. q. 2. et Hexaem. Serm. 5. et 10.

⁵ Hoc est, qui licet habeat initium, non tamen habet finem. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 omittendo verba Nihil enim valet, objectionem ita proponit: Effectus non est perpetuus: ergo neque efficiens est aeternus; sed minus ad rem, ut liquet ex responsione S. Doctoris ad objectionem.

⁶ Restituimus ex mss. et ed. 1 verbum similiter.

⁷ Hanc sententiam defendit Scot., I. Sent. d. 2. q. 3. n. 6. et d. 42. q. unic. et Quodlib. q. 7.

⁸ Depravatam lectionem Vat. habeat ita magnum esse et ita dispositum, et hoc emendavimus ex mss. et ed. 1.

⁹ Plures codd. omittunt divina, omnes autem habent condita contra Vat., quae ponit facta.

¹⁰ Perturbata lectio Vat. falsum, quod quae condita sunt sive facta, habeant ista tria, scilicet unitatem, speciem et ordinem: quia aliqua condita sunt quae haec non habent, sicut diabolus et reprobi castigatur ope codd. et ed. 1, qui quoad substantiam lectionis in textum receptae consentiunt, licet quoad accidentalia divergantur; sic cod. A quia similiter loco quia si hoc, cod. O post condita sunt satis bene addit haec; codd. 1 K ergo pro tunc, cod. M tunc haberent loco tunc habent.

¹¹ Libr. de Natura boni, c. 3: Haec ergo tria: modus, species, ordo tanquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis sive in spiritu, sive in corpore. Similia habet V. de Civ. Dei, c. 11. De unitate, veritate et bonitate vide libr. de Vera Relig. c. 11, 36. et 55. — Ope mss. et ed. 1 substituimus ponit pro enumerat ac paulo infra post veritatem supplevimus et.

¹² Codd. V W hic addunt et.

¹³ Hoc est, in transcendentalibus rationibus unitatis, veritatis et bonitatis unaquaeque potest de se et aliis praedicari, v. g. veritas est vera, una et bona; in aliis autem rationibus seu formis haec reflexio proprie non admittitur; sic improprie dicitur albedo est alba. Cfr. infra d. 17. p. I. q. 2. ad ult. — Difficultas a Seraphico hic proposita tangitur et infra d. 33. q. 4. ad 1. et 2. Cfr. et Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 1. ad 1. et p. II. q. 7. m. 2. ad 6. — B. Albert., hic a. 15. — Richard. a Med., hic circa lit. et d. 33. a. 3. q. 2.

se, aut in comparatione ad alias creaturas, aut in comparatione ad causam primam. Et secundum hos omnes modos contingit reperire trinitatem dupliciter.

Si enim consideretur quantum in se vel quantum ad se, hoc est, aut quantum ad *substantiam principiorum*; et sic est illa trinitas: materia, forma, compositio, quae ponitur in libro de Regula fidei¹; aut quantum ad *habitudines*; et sic est illa, Sapientiae undecimo²: *Omnia in numero, pondere et mensura disposuisti*. In numero enim intelligitur principiorum distinctio, in pondere propria ipsorum inclinatio, in mensura eorum³ ad invicem proportio.

Item, si consideretur una creatura in comparatione ad alias creaturas, hoc potest esse⁴ aut in quantum agit actione *naturali*; et sic sumitur illa trinitas Dionysii⁵, *substantia, virtus et operatio*; aut in quantum agit actione *spirituali*; et sic illa Augustini, de octoginta tribus Quaestionibus⁶, « *quo constat, quo congruit, quo discernitur* », et ultimum refertur ad animam.

Si autem considerentur⁷ in comparatione ad Deum, hoc potest esse dupliciter: aut in quantum referuntur tantum; et sic est illa, *modus, species et ordo*; aut in quantum referuntur et assimilantur; et sic est illa, *unitas, veritas et*⁸ *bonitas*.

Quoniam ergo vestigium attenditur in comparatione ad Deum proprie, ideo in his ultimis conditionibus proprie accipitur vestigium. Et quia magna est inter istas comparationes convenientia, ideo Magister miscet haec ad invicem propter multam convenientiam et correspondentiam⁹; quia *unitas* respondet *modo*, qui respicit Deum ut causam efficientem; *veritas*

speciei, quae respicit ipsum ut exemplar; *bonitas ordini*, qui¹⁰ respicit Deum ut finem.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod appropriat veritatem Filio dicens: *Perfectissima pulcritudo intelligitur Filius, scilicet veritas Patris*. Sed contra Augustinus in Soliloquio¹¹: « Veritas est id quod est »; sed ens nulli personae appropriatur: ergo nec veritas.

Item videtur male appropriare ordinem Spiritui sancto, quia in praecedenti capitulo dicit, quod ex ordine intelligitur sapiens¹²; sed *sapientia* appropriatur Filio: ergo et *ordo*.

RESPONDEO: Dicendum, quod veritas potest dupliciter considerari, sicut et¹³ color. Nam uno modo color consideratur secundum *id in quo est*; et sic definitur in libro de Sensu et sensato¹⁴: « Color est extremitas perspicui in corpore terminato ». Alio modo in comparatione *ad visum*, quem movet; et sic definitur in libro de Anima¹⁵: « Color est motum visus secundum actum lucidi ».

Similiter *veritas* potest considerari in comparatione ad *id in quo est*; et sic verum est¹⁶ id quod est; alio modo per comparisonem *ad intellectum*, quem movet; et sic veritas, ut dicit Philosophus in secundo Metaphysicae¹⁷, « est finis intelligentiae speculativae ». Secundum primum modum dicit Anselmus¹⁸: « Veritas Patris est essentia Patris ». Quantum ad secundum modum dicit Hilarius¹⁹, quod « veritas est declarativum esse ». Et quoniam Filius²⁰ procedit ut Verbum, cui appropriatur ratio decla-

Definitiones
veritatis.

¹ Alanus ab Insulis, de Arte seu Articulis catholicae fidei, a. 24: Materia et forma earumque compago tria prorsus diversa sunt. — Vat. contra mss. et ed. 1 minus convenienter ponuntur. Cod. V compositum loco compositio.

² Vers. 21. — Paulo ante post *habitudines* Vat., contradicentibus mss. et ed. 1, omittit et.

³ Cod. W propria eorum.

⁴ Cod. X adiungit dupliciter.

⁵ De Caest. Hierarch. c. 11: In tria dividuntur secundum se supermundana ratione omnes divini intellectus: in essentiam et virtutem et operationem.

⁶ Quaest. 18: Aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit. — In quo textu multi mss. cum sex primis edd. loco quo habent quod, sed inepte. Cod. X glossando: quod constat ex suis principiis, quod congruit in ordine cum creaturis aliis, quod discernitur ab aliis creaturis per rationem imaginis.

⁷ Supple: creaturae.

⁸ Ex codd. supplevimus et.

⁹ Vat. praeter fidem mss. respondentiam.

¹⁰ Mendum Vat. quae correximus ex mss. — Quamvis in propositione principali, quod scil. in omni creatura sit vestigium Trinitatis, omnes scholastici convenient, tamen in enumeratione et explicatione partium huius vestigii est aliqua inter ipsos

differentia, ut videre licet apud Dionys. Carth., hic q. 4. Cfr. et B. Albert., S. I. tract. 3. q. 15. m. 2. et hic a. 13. seqq.; ac S. Thom., hic q. 2 a. 3; et S. I. q. 45. a. 7. ac q. 93. a. 6.

¹¹ Libr. II. c. 5: Verum mihi videtur esse id quod est.

¹² Cod. V X cum edd. 2, 3 sapientia, sed contra textum Magistri.

¹³ Restituimus ex mss. cum ed. 1 indebite omissam particulam et.

¹⁴ Cap. 3: Quare color utique erit perspicui extremitas in determinato corpore (ed. Venet. 1489).

¹⁵ Libr. II. de Anima, text. 67. (c. 7.): Omnis enim color movens est eius quod secundum actum diaphani (ed. Venet. 1489).

¹⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 hic minus apte addit: quod dicit Augustinus: Veritas est id.

¹⁷ Text. 3, secundum ed. Venet. 1489: Finis enim scientiae speculativae est veritas.

¹⁸ Verba citata videntur esse desumpta ex Monolog. c. 46, ubi ostendit, quod Filius sit veritas et ipsa essentia paternae substantiae.

¹⁹ Colligitur ex V. de Trin. n. 3. seq., ubi exponit, quod « veritas ex natura et ex virtute est », sive ut paulo infra habetur, quod « naturae virtus praestat veritatem ».

²⁰ Fide plurimorum codd. et ed. 1 expunximus est qui, quod Vat. hic addit.

randi. ideo ei appropriatur ratio exemplaris et per consequens ratio veritatis. quantum ad secundum modum veritatis: ipse autem accipit primo modo¹.

Ad illud quod obiicitur de *ordine*, dicendum,

quod est ordo rerum in universo; et hic appropriatur sapientiae; et est ordo rerum in finem; et hic appropriatur bonitati; et sic patet, quod non est contrarietas.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM III.

PARS. II.

De cognitione Dei per similitudines propinquas sive per imaginem.

Nunc vero ad eam iam perveniamus disputationem.

TEXTUM MAGISTRI VIDE SUPRA P. 63 ET DIVISIONEM EIUSDEM P. 66.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

ARTICULUS I.

De prima assignatione imaginis.

Consequenter ad intelligentiam istius partis secundae praesentis distinctionis, cuius divisio posita est supra², quantum ad primam assignationem imaginis, quae est per memoriam, intelligentiam et voluntatem, tria quaeruntur.

Primum est, utrum in his tribus attendatur ratio imaginis.

Secundum est de comparatione istarum ad obiectum.

Tertium est de comparatione earum ad animam vel subiectum.

QUAESTIO I.

Utrum ratio imaginis attendatur in memoria, intelligentia et voluntate.

Quod autem in omnibus simul sit, videtur.

1. Ad rationem enim imaginis requiritur expressa *Fundamenta.* conformatio in distinctione; sed distinctio in divinis attenditur quantum ad tres personas: ergo maxime³ in imagine creata attenditur quantum ad tres potentias.

2. Item, ratio imaginis consistit in perfecta capacitate, quia secundum Augustinum⁴ « eo est mens imago, quo potest esse capax et particeps Dei »; sed Deus non capitur ab anima plene nisi ametur, neque amatur nisi intelligatur, nec intelligitur nisi praesens ad animam habeatur; sed primum est per voluntatem, secundum per intelligentiam, tertium per memoriam: ergo etc.

3. Item, notitia sive intelligentia appropriatur Filio, voluntas Spiritui sancto: ergo aut truncata et diminuta erit assignatio imaginis, aut necesse est ponere potentiam respondentem Patri.

SED CONTRA: 1. Ad esse imaginis requiritur re- Ad opi-
tudo praesentatio in distinctione originis et ordinis; sed in istis potentiis non est talis distinctio, quia simul sunt cum anima concreatae, nec una est ab alia nec una⁵ post aliam: ergo in istis non est reperire rationem imaginis.

2. Item, imago est repraesentatio secundum exteriorem dispositionem, ut patet⁶; sed istae tres potentiae sunt intimae ipsi animae: ergo in ipsis non est ratio imaginis.

3. Item, quod specialiter *memoria* non sit de ratione imaginis, videtur, quia imago cum sit animae essentialis et secundum potentiam rationalem sit in ipsa, memoria vero, ut dicit Philosophus⁷, est sensibilibium, quia est in brutis; unde differt a reminiscencia, quia reminiscencia non est in brutis: ergo videtur quod memoria non pertineat ad imaginem. *Praeterea*, sive⁸ memoria sit sensibilibium sive in-

¹ De veritate plura vide infra d. 8. p. I. a. 1. q. 4.

² Vat. omittit: *cuius divisio posita est supra*, quod tamen exstat in mss. et ed. 1; et paulo infra post *tribus* ponit scilicet *memoria, intelligentia et voluntate*.

³ Vat., obniventibus mss., *necessario*. — De variis imaginis definitionibus, in quibus hoc argumentum et plura sequentia fundantur, cfr. d. 31. p. II. q. 4. et 2., ac ibid. dub. 2. et 3.

⁴ Libr. XIV. de Trin. c. 8. n. 11. Vide supra d. III. in lit. Magistri, c. 2. circa initium. — Paulo infra post *praesens* ope mss. posuimus *ad loco apud*.

⁵ Plures codd. ut ABIPQTX etc. hic repetunt *est*.

⁶ Codd. IXY *ut in imagine hominis picti patet*. Immediate post cod. I *igitur si loco sed*.

⁷ Libr. de Memoria et Reminisc. c. 1. et 2. (in aliis. edd. c. 2. et 4.). — Paulo infra post *brutis* Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 omittit *unde differt* usque ad *in brutis*, ac mox habet *pertinet loco pertineat*. Paulo ante codd. NZ *conaturalis* pro *essentialis*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 1 *cum loco sive* et in fine argumenti *temporalibus* pro *temporibus*.

telligibilium, concernit differentiam temporis, quia est acceptio praesens de praeteritis; sed imago abstrahit a conditionibus sensibilibus et temporibus: ergo etc.

4. Item, imago attenditur in his quae sunt nata recipere imaginem reformationis sive similitudinis; sed imago illa consistit in tribus virtutibus theologicis, quarum nulla est in memoria: ergo etc.

5. Item, quod *voluntas* non sit de integritate imaginis, videtur, quia dicitur in libro de Spiritu et anima¹: « Imago est in potentia cognoscendi, similitudo est in potentia diligendi »; sed voluntas non pertinet ad potentiam cognitivam: ergo etc.

6. Item, omnis potentia, quae est de imagine, debet aliis aequari, quia ad rationem imaginis requiritur aequalitas; sed voluntas non aequatur aliis, quia multa intelligimus, quae non volumus: ergo etc. Si dicas, quod non attenditur aequalitas respectu obiectorum, sed respectu actuum, ut sit sensus: quaecumque² intelligo, volo me intelligere, adhuc non est verum, quia multorum meminimus, quae nollemus meminisse.

CONCLUSIO.

Ratio imaginis attenditur in his tribus potentiis, memoria, intellectu et voluntate, cum comparatione ad unitatem essentiae et pluralitatem actuum.

Respondeo: Dicendum, quod, sicut dicit Augustinus et Magister recitat³, imago attenditur in his tribus potentiis, tamen in comparatione ad unitatem essentiae et pluralitatem actuum, in quibus est distinctio et ordo et origo unius ab altero per modum quendam disponendi. Nam retentio speciei disponit ad intelligendum et intelligentia ad amandum, si quod intelligitur est bonum⁴.

1. Et per hoc patet solutio ad illud, quod obiicitur: in istis potentiis non est distinctio per originem: ergo etc.

2. Ad illud⁵ quod obiicitur, quod imago atten-

ditur secundum exteriorem dispositionem; dicendum, quod est imago rei *corporalis* et sensibilis; et haec, quia offert se cognitioni per exteriora, habet imaginem repraesentantem secundum exteriorem dispositionem. Est iterum imago rei *spiritualis*, quae est intima cuilibet rei, et quae cognoscitur secundum quod virtus recolligitur ad intima; et haec⁶ habet imaginem repraesentantem quantum ad intimas dispositiones.

3. Ad illud⁷ quod obiicitur, quod memoria est sensibilium; dicendum, quod memoria accipitur tripliciter: uno modo prout est receptiva et retentiva sensibilium et praeteritorum; alio modo prout est retentiva praeteritorum, sive sensibilium sive intelligibilium; et tertio modo prout est retentiva specierum, abstrahendo ab omni differentia temporis, utpote specierum innatarum. Et hoc tertio modo est pars imaginis; sed obiectio currit de aliis primis duobus modis. Primo modo memoria sequitur sensum, secundo modo sequitur ipsam intelligentiam et voluntatem, tertio modo antecedit et respondet Patri.

4. Ad illud quod obiicitur, quod memoria non reformatur; dicendum, quod immo memoria reformatur et quantum ad statum viae et quantum ad statum patriae: in *primo* per *spem*; et hoc patet per expositionem Augustini super illud verbum Matthaei vigesimo secundo⁸: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde*, « id est, intellectu sine errore, *ex tota anima*, id est, voluntate sine contradictione, *ex tota mente*, id est, memoria sine oblivione ». In *secundo* statu reformatur quantum ad *tentionem*; unde Bernardus⁹ dicit, quod « Deus est futurus intelligentiae plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis, memoriae continuatio aeternitatis ». Nec est¹⁰ inconveniens, quod memoria, quamvis sit prima, reformatur per dotem ultimam; quia ordo reformationis et deformationis incipit a *posteriori*, ordo autem informationis¹¹ incipit a *superiori*: ideo a voluntate incipit reformatio et tendit usque in memoriam.

5. Ad illud quod obiicitur, quod imago est in potentia cognoscendi; dicendum, quod similitudo dicit quid gratuitum, et ideo dicitur esse per ap-

Triplex memoria.

Reformatio memoriae.

¹ Cap. 39: Anima rationalis et intellectus facta est ad imaginem et similitudinem Dei, ut factorem suum pro imagine cognoscat, et pro similitudine diligat. Ex imagine namque Dei habet rationem et ex similitudine caritatem.

² Vat. contra plurimos codd. ut ACFGHIKT etc. et ed. 1 *quidquid*.

³ Hic c. 2. — Paulo post Vat. *cum loco tamen in*, sed minus signanter et contra mss. et ed. 1.

⁴ Corruptam lectionem Vat. *amandum secundum quod intelligitur esse bonum* emendavimus ope mss. et ed. 1.

⁵ Plures codd. ut A T etc. et ed. 1 *aliud loco illud*.

⁶ Restituimus ex mss. et ed. 1 *haec*. Paulo ante post *virtus* in cod. A additur *intelligibiliter*.

⁷ Ope antiquorum mss. et ed. 1 expunximus a Vat. additum *ergo*. Paulo infra post *sensibilium* cod. O omittit et moxque cod. M loco *retentiva* ponit *receptiva*.

⁸ Vers. 37. Expositionem huius loci, non solum a S. Bonaventura, sed etiam a S. Thoma (III. Sent. d. 27. expos.

S. Bonav. — Tom. I.

textus) Augustino adscriptam, non potuimus invenire in ipsius operibus. S. Thomas in Catena aurea (Matth. 22, 37.) eam attribuit Glossae interlineari, in qua sic legitur: Ex toto corde, id est intellectu, ut nullam in confessione divinitatis relinquant errorum locum; in tota anima, id est voluntate, ut nihil ei contrarium velis, in tota mente, nihil reminiscens quo minus de eo sentias. — Tam in libr. de Spiritu et anima, c. 35, quam in libr. de Diligendo Deo, c. 2, qui inter opera S. Augustini recensebantur, simpliciter dicitur: Id est ex toto intellectu tuo et ex tota voluntate tua et ex tota memoria tua.

⁹ In Cant. Cant. Serm. 11. n. 5. — Vat. contra mss. et ed. 1 *quia loco quod*.

¹⁰ Ope mss. et ed. 1 delevisimus *etiam*. Paulo post cod. T *prior loco prima*.

¹¹ Vat. *formationis*, sed obest auctoritas mss. et ed. 1, qui etiam paulo post omittunt *reformatio*, quod tamen claritatis gratia non expunximus. Vide plura infra in Scholio ad hanc quaestionem.

appropriationem in voluntate sive in dilectione. Imago vero non dicitur gratuitum, et ¹ ideo dicitur esse in potentia cognoscendi.

Alia solutio. Vel aliter de imagine: quia in Filio est propria ² imago, et Filio appropriatur intelligentia, quae est in potentia cognitiva; ideo dicitur imago esse in potentia cognoscendi.

6. Ad illud ³: Voluntas non aequatur intelligentiae; dicendum, quod voluntas, prout communiter accipitur ad velle et nolle, quorum utrumque est actus voluntatis, bene aequatur, secundum quod

dicitur *uti* esse commune ad utrumque, sicut dicit Augustinus et habetur in littera ⁴, quod voluntas capit alia, dum utor etc. Quidquid enim recordamur vel intelligimus, in facultatem voluntatis accipimus ad eligendum vel ad respuendum; et istud est, secundum quod dicit actum *communem* voluntatis ⁵; sed secundum actum *specialem*, qui est velle tantum, non aequatur; et de isto opponitur, quia ⁶ sic velle non comprehendit totam voluntatem, sicut meminisse totam memoriam et intelligere totam intelligentiam.

SCHOLION.

I. In responsione duplex est propositio. *Prima* est ipsa conclusio principalis, quae dicit, quod imago summae Trinitatis consistit in dictis tribus animae potentiis, quatenus includunt et unitatem essentiae et pluralitatem actuum secundorum. *Secunda* propositio, quae illam explicat et probat, est haec: sicut in divinis personis est et *distinctio* et *ordo* et *origo*, ita etiam in actibus harum potentiarum haec tria inveniuntur. Nam actus earum realiter distinguuntur; porro memoriae actus sive retentio speciei *disponit* ad intelligendum et intelligentia ad amandum. Unde ex memoria quasi procedit actus intellectus, et ex memoria et intellectu amor.

Triplex illa distinctio memoriae (in solut. ad 3.) invenitur etiam apud Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 7. et Petr. a Tar., hic q. 5. a. 4.

II. In solut. ad 4. dicitur cum sententia tunc communi, quod memoria reformatur in statu viae per *spem*, in statu gloriae per *tentionem*. Rationem, cur spes attribuitur memoriae, S. Doctor exhibet II. Sent. d. 46. a. 2. q. 3. in corp., scilicet « quia habent conformitatem in actu, qui est *tenere* ». — Verba ibidem posita: « Ordo reformationis et deformationis incipit a posteriori » hunc sensum habent: *deformatio* imaginis per culpam et *reformatio* per gratiam incipit a voluntate, quae in ordine potentiarum est ultima sive posterior, quia *actus* volun-

tatis praesupponit actum intellectus, et hic actum memoriae, si memoria sumitur in tertio sensu, immediate antea explicato. In hoc sensu memoria est prior et intimior et per consequens *superior*. Nam « in anima humana idem est intimum et supremum » (II. Sent. d. 8. p. II. q. 2.). In ordine vero *formationis* sive *informationis* hae tres potentiae constituunt ipsam vitam spirituales quasi per modum formae informantis; et sic memoria est prima potentia, et in hoc sensu informatio incipit ab ipsa. Pro explicatione cfr. II. Sent. d. 26. a. 4. q. 5. praesertim ad 4. — Ad obiect. 5. duplex datur responsio; de prima cfr. II. Sent. d. 46. a. 2. q. 3.

III. Quoad rationem imaginis vide infra d. 31. p. II. a. 4. q. 4. et Schol. Alia plura, quae in hac et seqq. qq. occurrunt, exponuntur et probantur ab ipso S. Doctore II. Sent. d. 46; Breviloq. p. II. c. 42; Itinerar. mentis, c. 4. — S. Thom., hic q. 3. et 4; II. Sent. d. 46; S. I. q. 93. praesertim a. 5. 6. — Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 6. et 7. — Scot., hic q. 9. et Report. hic q. 7. — Albert., hic a. 19; S. p. I. tr. 3. q. 45. m. 2. a. 2. supp. 2. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 4. Richard. a Med., hic p. II. a. 4. q. 4. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 40. q. 7. n. 46. — Durand., hic p. II. q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 8. — Biel, hic q. 40.

QUESTIO II.

Utrum imago attendatur in his potentiis per comparisonem ipsarum ad Deum.

Secundo quaeritur de potentiis in comparisonem ad obiectum, utrum videlicet attendatur imago in eis per comparisonem ipsarum ad Deum ⁷. Et quod sic, videtur.

Fundamenta. 1. « Eo est anima imago, quo capax Dei est et particeps esse potest », ut dicit Augustinus decimo quarto de Trinitate ⁸; sed est capax quantum ad partem superiorem: ergo etc.

2. Item, in eodem ⁹: « Imago illius, quo nihil melius est, ibi quaerenda est et invenienda, quo mens nostra nihil melius habet »; sed hoc est superior pars: ergo etc.

3. Item, hoc idem videtur *ratione*, quia imago dicitur eo quod ducit in prototypum ¹⁰: ergo cum illud sit Deus, non attenditur imago in his potentiis,

¹ Fide mss. restituimus particulam *et*.

² Vat. contra mss. et ed. 4 *prima*. Cod. R *quia enim in Filio proprie est imago*. Mox codd. P Q *cognitiva loco cognoscendi*.

³ Plures codd. ut X Y hic addunt *quod*, alii ut B I aa bb *quod obicitur quod*.

⁴ Hic c. 2, circa medium, iuxta quem textum et ope antiquiorum mss. et ed. 4 mutavimus hoc loco *illam* in *alia*, scilicet intelligentiam et memoriam. — Mox multi codd. cum ed. 4 omittunt particulam *enim*.

⁵ Cfr. supra d. 4. a. 1. q. 4.

⁶ Ita mss. cum ed. 4, licet aliqui loco *quia* minus bene habeant *quod*, sed Vat: *De isto est oppositio, quo modo sic*.

⁷ Cod. X addit *tantum vel etiam attendatur in eis per conversionem animae supra se vel etiam per conversionem*

ipsius super inferiora. Et videtur primo per comparisonem ad Deum. Deinde post *videtur* expunximus *quia* ope plurimorum codd. et ed. 4.

⁸ Cap. 8. n. 44; vide hic in lit. Magistri, cap. 2.

⁹ Libr. XIV. de Trin. c. 8. n. 11: Imago tamen naturae eius, qua natura melior nulla est, ibi quaerenda et invenienda est in nobis, quo etiam natura nostra nihil habet melius. — In his verbis Vat. contra mss. et ed. 4 ponit *inquenda* loco *ibi quaerenda*. Plures codd. cum ed. 4 paulo post *haec* loco *hoc*.

¹⁰ Ioan. Damasc., Orat. 4. de Imag. ait: Imago itaque est similitudo exemplar (πρωτότυπον) ita exprimens, ut aliqua ratione tamen ab eo differat. Et ibid. Orat. 3: Imago itaque est similitudo, exemplum et effigies cuiuspiam, in qua ille cuius est ostenditur.

nisi secundum quod ducunt in Deum; sed per has potentias homo ducitur in Deum, dum per eas convertitur in eum: ergo etc.

4. Item, Deus est obiectum virtutum theologicarum, in quibus consistit imago reformationis: ergo, cum idem sit obiectum utriusque imaginis, quia una est ductiva¹ alterius et perfectiva, si Deus est obiectum unius, et alterius.

CONTRA: 1. Augustinus nono de Trinitate² assignat imaginem in mente, notitia et amore, secundum quod anima meminit sui, intelligit se, diligit se: ergo videtur, quod imago attendatur per conversionem sui supra se.

2. Item, Augustinus duodecimo de Trinitate, capitulo quarto³: « Cum in natura mentis humanae quaerimus trinitatem, in tota quaerimus, non separantes actionem temporalium a contemplatione aeternorum, ut tertium aliquid iam quaeramus »: ergo trinitas imaginis attenditur secundum actionem temporalium, et ita per conversionem ad inferiora.

3. Item, secundum quod anima convertitur supra inferiora vel supra se, in ipsa⁴ est aequalitas et ordo et origo et omnia, quae concurrunt ad rationem imaginis.

4. Item, imago est in peccatoribus a Deo aver- sis, et in illis etiam qui nullo modo possunt re- verti, ut sunt damnati: ergo ratio imaginis non at- tenditur penes conversionem ad Deum.

5. Item, necesse est, quantum ad perfectam ra- tionem imaginis aequari cognoscentem et cognitum, sive dicentem et dictum; nam ista duo Patrem et Filium repraesentant; sed in conversione ad Deum non est talis aequatio: ergo etc.

CONCLUSIO.

Imago primo et principaliter est in potentiis animae, quatenus convertuntur in Deum; secundario vero in eis, quatenus convertuntur ad ipsam animam; quatenus vero convertuntur ad inferiora, non est in eis imago, sed tantum vestigium Trinitatis.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum tria oportet in imaginis ratione praesupponere: primo

enim imago attenditur secundum expressam confor- mitatem ad imaginatum; secundo, quod illud quod conformatur imagini, per consequens conformetur⁵ imaginato; unde qui videt imaginem Petri, per con- sequens videt et Petrum; tertio, quod anima secun- dum suas potentias conformis reddatur his ad quae convertitur, sive secundum cognitionem, sive secun- dum amorem.

Quoniam igitur, cum anima convertitur ad Deum, sibi conformatur, et imago attenditur secundum con- formitatem: ideo imago Dei consistit in his potentiis, secundum quod⁶ habent obiectum Deum. Conclusio 1.

Rursum, quoniam anima est imago Dei, et quod convertitur et conformatur imagini, et imaginato⁷, ideo anima, secundum quod convertitur supra se, non recedit a conformitate; et ideo imago consistit in his potentiis, secundum quod habent animam pro obiecto. Conclusio 2.

Sed cum convertitur ad creaturas inferiores, illis conformatur, in quibus non est imago Dei, sed vestigium. Ideo⁸ potentiae animae, secundum quod habent inferiora pro obiectis, recedunt a ratione imaginis, quia recedunt a conformitate expressa. Conclusio 3.

Licet itaque in huiusmodi potentiis, secundum quod convertuntur ad inferiora, sit reperire trinita- tem et aliquam conformitatem, similiter et in po- tentiis sensitivis, sicut ostendit Augustinus⁹; quia tamen deficiunt ab expressa conformitate, non re- peritur ratio imaginis in eis. Unde Augustinus inve- stigat in omnibus potentiis animae trinitatem, non quia in eis sit imago, sed ut a ratione imaginis excludat. Unde quaerens totam¹⁰ trinitatem in tota anima, quaerit eam in superiori et inferiori parte rationis et in sensu. Et hoc est quod dicit in illa auctoritate: « Cum in natura mentis humanae quae- rimus trinitatem, in tota quaerimus »; non dicit, quaerimus imaginem. Unde Augustinus duodecimo de Trinitate, capitulo quarto¹¹: « Quamvis in inferiori parte rationis inveniri trinitas possit, imago tamen inveniri non potest ».

Concedendum est ergo, quod imago consistit in his potentiis, secundum quod ad animam conver- tuntur, primo tamen et principaliter, ut ostendunt primae rationes, secundum quod convertuntur ad Deum. Unde Augustinus his duobus modis assignat imaginem: prima est in mente, notitia et amore, Epilogus.

¹ Aliqui codd. ut FMY cum ed. 4 *directiva* loco *ductiva*. Cod. K (a secunda manu) *ductiva vel directiva in cognitionem alterius*. Mox Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 post *perfectiva* addit *propterea* et post *unius* adiungit *ergo*.

² Cap. 4. n. 4, in cuius imaginis assignatione Vat. tum contra textum Augustini tum contra mss. et ed. 4 loco *notitia* ponit *intellectu*.

³ Num. 4, in quo textu loco *temporalium* in originali legi- tur *rationalem in temporalibus*.

⁴ Sequimur codd. DFT adiungendo manifeste supplendum in ipsa.

⁵ Vat. *conformatur* et paulo post *redditur*.

⁶ Restituimus meliorem lectionem mss. et ed. 4 loco *quae* ponendo *secundum quod*. Paulo ante in multis codd., ut AF GHKT etc. post *imago* abest *Dei*.

⁷ Ita maior pars codd. BDEHIK VW etc. cum ed. 4; alii omittunt vel *convertitur et* vel *et conformatur*. Vat. autem contra omnes codd. ponit *et secundum quod conformatur ima- gini*; codd. LOY elipsim explendo post *imagini* addunt *con- formatur*.

⁸ Aliqui codd. ut AT bb cum ed. 4 addunt *ergo*.

⁹ Augustini opinionem de trinitate in potentiis animae ad inferiora conversis vide XII. de Trin., et de trinitate in poten- tiis sensitivis ibid. libr. XI. — Paulo ante post *similiter* a Vat. indebite omissam particulam *et* revocavimus ex mss. et ed. 1.

¹⁰ Supplevimus ex mss. *totam*.

¹¹ Num. 4: In hoc autem quod derivatum est in actione temporalium, etiamsi trinitas possit, non tamen imago Dei possit inveniri.

Trinitas
quaedam in
tota anima,
non imago.

secundum quod mens novit et amat se; secunda est in memoria, intelligentia et voluntate. Et in fine libri ostendit, completissimam rationem imaginis esse in comparatione ad Deum¹.

1. 2. 3. Ex his patet responsio ad primum et secundum et tertium: quia primum argumentum concedendum est, secundum vero concludit, quod in inferiori parte sit trinitas, et tertium, quod conformitas; sed haec soluta sunt, quia non est expressa.

4. Ad illud quod obiicitur de aversione peccatorum, solvendum², quod non dicimus imaginem in his potentiis secundum conversionem *actualement*, sed *aptitudinalement*, quae nunquam relinquit potentias: sicut gressibilis etiam dicitur homo, qui habet pedes truncatos, quamvis non gradiatur.

5. Ad illud quod obiicitur, quod necesse est, in imagine cognoscens et cognitum adaequari; dicendum, quod non oportet, cognitum adaequari cognoscenti adaequatione *rei ad rem*, sed sub *ratione cognoscibilis*. Unde tantum est cognitum in intelligentia, quantum repraesentatur a memoria. Quod autem simpliciter adaequetur non oportet; adaequatur tamen, secundum quod anima convertitur supra se. Unde ratio imaginis quoad quid est plus in conversione ad Deum, quoad quid est plus in conversione animae supra se. In conversione ad Deum est plus, quia plus habet de ratione venustatis et conformitatis; in conversione ad se plus habet de ratione consubstantialitatis et aequalitatis.

SCHOLION.

I. Distinctio rationis in partem superiorem et inferiorem in corp. accipitur non ex parte ipsius *potentiae*, sed ex parte *obiei*, quatenus anima attingit vel obiecta exteriora et inferiora, vel interiora et superiora, sive ut dicit S. Doctor: «Non est differentia nisi secundum aspectum», II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 2., cfr. etiam ibidem p. II. a. 4. q. 4; Breviloq. p. 1. c. 12; Itinerar. mentis, c. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 3.

a. 3. — S. Thom., S. I. q. 79. a. 9. et 10. de Verit., q. 15. a. 1. et 2.

II. Quoad ipsam quaestionem: Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 5. §. 2. — B. Albert., hic a. 22; S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. subp. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Ceteros vide in Scholio praecedenti.

QUAESTIO III.

Utrum memoria, intelligentia et voluntas sint idem in essentia cum anima.

Tertio loco quaeritur de comparatione istarum potentiarum ad animam sive ad³ subiectum, utrum videlicet sint idem in essentia cum anima. Et videtur quod sic.

1. Augustinus dicit in decimo de Trinitate⁴: «Haec tria, memoria, intelligentia et voluntas sunt una mens, una vita, una essentia, ac per hoc una substantia».

2. Item, Bernardus super Cantica⁵: «Tria quaedam in anima intueor, memoriam, intelligentiam et voluntatem, et haec tria ipsam». Si tu dicas, quod hoc dicitur per causam; hoc nihil est, quia Augustinus de Spiritu et anima⁶ dicit, quod anima «est quaedam sua, ut potentiae, et quaedam non sua, ut virtutes»; quod si per causam esset dictum, utrumque posset dici.

3. Item, hoc ipsum videtur velle dicere Philosophus⁷, quia idem dicit esse principium essendi et operandi: ergo cum principium essendi sit ipsa forma substantialis, principium operandi erit ipsa; sed principium operandi est potentia: ergo potentia est principium essendi; sed non est principium essendi nisi forma substantialis in homine: ergo potentia et forma substantialis sunt idem in substantia.

4. Item, *ratione* ostenditur: Sicut materia prima nata est recipere omnia per veritatem, sic anima secundum similitudinem⁸; sed potentia materiae primae respectu formarum suscipiendarum non differt per essentiam ab ipsa⁹: ergo similiter videtur, quod potentia animae. *Probatio*: si enim per essentiam differret, aut esset *substantia*, aut *accidens*. Non *accidens*, quia antecedit omnem formam et omne

¹ De prima assignatione vide IX. de Trin. per totum; de secunda ibid. X. c. 11. et 12; de completissima imaginis ratione ibid. XIV. c. 8. ac 12. seqq.

² Vat. contra mss. *respondeo*.

³ Cod. O addit *suum*.

⁴ Cap. 11. n. 18. Vide etiam hic lit. Magistri, c. 2. in initio.

⁵ Serm. 11. In fine textus citati supple cum ed. operum Bernardi *animam esse*. Vat. in initio huius textus omittit *Tria* et circa finem legit *haec tria ipsa est*.

⁶ Cap. 13: Deus est omnia sua, et anima quaedam sua. Habet siquidem naturalia et ipsa omnia est. Potentiae namque eius et vires idem sunt quod ipsa. Habet accidentalia, et ipsa non est. Suae vires est, suae virtutes non est. — In fine argumenti Vat. contra mss. et ed. 1 omittit *dictum*.

⁷ Vide Aristot., II. Phys. text. 28. c. 3.; VII. Metaph. text.

59. 60. (VI. c. 17.) et VIII. Metaph. text. 8. (VII. c. 3.) ac II. de Anima, text. 2, ubi docet, formam substantialem esse principium essendi, in quantum scilicet sua actualitate dat esse rei remque in certa specie constituit; II. Phys. text. 11. seqq. (c. 4.), ubi asserit, formam substantialem esse *naturam* i. e. principium motus et quietis; II. de Anima, text. 24. (c. 2.), ubi animam ut formam substantialem describit: id quo vivimus et sentimus et movemur et intelligimus primo.

⁸ Cfr. Aristot., III. de Anima text. 17. et 37. seqq. (c. 5. et 8.).

⁹ Aristot., I. Phys. text. 81. seq. (c. ult.); VIII. Metaph. text. 3. seqq. et XII. text. 26. (VII. c. 4. et XI. c. 5.). Ita docet Averroes, in libr. de Substantia orbis. — Mox post *quod* substituiimus ex mss. et ed. 1 *potentia loco potentiae*. Dein post *Probatio* Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 addit *minoris*.

accidens; si *substantia*, aut ergo materia, aut forma. Praeterea, si differret, illius esset materia capax¹.

5. Item, forma accidentalis non est simplicior forma substantiali; sed potentia operandi non differt a forma accidentali, utpote potentia calefaciendi non differt per essentiam a caliditate, nec potentia illuminandi ab ipsa luce: ergo similiter videtur, quod nec potentia animae ab ipsa anima.

6. Item, quod est accidens, nulli substantiae est substantiale²; sed potentiae istae sunt substantiales: ergo animae non sunt accidentia³: ergo sunt substantia; constat quod non alia quam anima. *Probatio minoris*: quia anima rationalis, sensibilis et vegetabilis in homine non dicit diversitatem substantiarum, sed potentiarum: ergo constat, quod in homine istae differentiae: *vegetabile, sensibile, rationale*, accipiuntur a potentiis; sed⁴ huiusmodi differentiae sunt substantiales: ergo et potentiae: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus decimo quinto de Trinitate⁵ assignat differentiam imaginis creatae ad Trinitatem illam, scilicet increatam, quia in illa Trinitate est habens id quod habetur, hic autem habens non est id quod habetur: ergo si anima habet tres potentias, ergo essentialiter non est illae.

2. Item, Dionysius⁶ dicit, quod in quolibet creato differunt haec tria: *substantia, virtus et operatio*: ergo et in anima differunt substantia et potentiae.

3. Item, Boethius⁷: «In quolibet creato differunt *quo est et quod est*, sive *quid est et esse*: ergo similiter, immo multo fortius, *quod potest et quo potest*.

4. Item, *rationibus* ostenditur sic: quae differunt genere, differunt essentia, et unum de altero non praedicatur essentialiter⁸; sed potentiae et anima sunt huiusmodi, quia anima est in genere substantiae, sed potentiae eius sunt in secunda spe-

cie qualitatis, scilicet naturalis potentiae vel impotentiae: ergo etc.

5. Item, illa quorum unum est extra alterum, differunt essentialiter et substantialiter; sed virtus egreditur substantiam⁹, quia operatur in obiectum, quod est extra; sed impossibile est, quod operetur ubi non est; si ergo virtus est ubi operatur, et operatur extra substantiam cuiuslibet: ergo egreditur extra substantiam: ergo etc.

6. Item, ad hoc est alia ratio, quia si eadem per essentiam essent anima et potentiae, ergo¹⁰ unum non multiplicaretur nisi secundum multiplicationem alterius; et sic, cum una tantum sit anima, haberet tantum unam potentiam; sed hoc est falsum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Potentiae animae sunt substantiales et sunt in eodem genere per reductionem, in quo est anima; non sunt tamen cum ipsa omnino idem per essentiam.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum est, quod potentia naturalis dicitur dupliciter¹¹. *Uno modo*, prout dicit modum existendi naturalis potentiae in subiecto, secundum quem dicitur subiectum facile vel difficile ad aliquid agendum; et sic naturalis potentia dicit modum qualitatis et est generaliter in secunda specie qualitatis, ut patet, cum dicitur *cursor* et *pugillator*, quorum utrumque dicit facilitatem, quae consequitur¹² modum existendi potentiae gradiendi vel resistendi sive agendi in subiecto. *Alio modo* potentia naturalis dicitur potentia naturaliter egrediens a subiecto¹³. Et hoc potest esse dupliciter. Nam aliqua potentia egreditur a substantia *cum accidente*, ut

Dupliciter
distinguitur
potentia natu-
ralis.

Subdistinguitur.

¹ Ed. 1 *illius esset incapax*.

² Est simpliciter conversa huius propositionis: *Quod vere est* (i. e. substantia) *nulli accidit*, quam ponit Aristot., I. Phys. text. 27. (c. 3.).

³ Interpolatam Vat. lectionem *quod uni est accidens, nulli substantia est, sed istae potentiae sunt ipsi animae substantiales, ergo non sunt ei accidentales et per consequens non sunt accidentia*, castigavimus ex mss. et ed. 1, qui et mox post *constat* omittunt a Vat. additum *autem*.

⁴ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, *et loco sed*. Paulo ante cod. M *potentiis* praemittit *istis*.

⁵ Textum vide supra in lit. Magistri, c. 3. in initio.

⁶ De Caelest. Hierarch. c. 41. Cfr. supra p. I. huius d. dub. 3. — Fide codd. et ed. 1 paulo infra post *ergo* adiecit *et*.

⁷ In libro, Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint, sive de Hebdomadibus ait: Diversum est esse et id quod est. Et paulo post: Omni composito aliud est esse, aliud ipsum est. In huius propositionis explicatione Gilbertus Porretan. ait: Aliud est *quod est*, aliud *quo est*. Vide etiam libr. de Trin. c. 2. — Plures codd. ut A E S V W X post *sive* legunt *quid est esse*, cod. Y *quidquid erat esse*.

⁸ Aristot., X. Metaph. text. 12. (IX. c. 3.): Genere (differunt) quidem, quorum non est communis materia nec generatio ad invicem, quorumcumque alia figura categoriae (prae-

dicationis). — Paulo infra post *sed potentiae* restituimus lectionem mss. et ed. 1 addendo *eius* et paulo post *vel impotentiae*. Paulo ante cod. X *sed potentiae animae et anima*. — De quatuor qualitatum speciebus vide Aristot., de Praedicam. c. de Quali.

⁹ Hoc est, extra substantiam; sic Tacitus pluries dicit *terminos egredi*. — Paulo post verbo *operetur* cod. X praemittit *ibi*. Mox cod. M loco *cuiuslibet* habet *cuius est*, cod. T vero *cuiusque*.

¹⁰ Fide mss. et ed. 1 supplevimus *ergo* et paulo infra ex codd. B D H N P Q V W X aa ee pro *unum* substituimus *una*. Cod. F *sicut anima est una tantum*, cum quo concordant codd. I O, eo excepto, quod pro *una* legunt *unum* ac dein post *tantum* addunt *sic anima*. — Alex. Hal., S. p. II. q. 65. m. 4. idem argumentum refert additque principium, in quo fundatur, scil.: Quaecumque enim uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem.

¹¹ Vat. contra fere omnes codd. et edd. 1, 2, 3 minus correcte *tripliciter*. Mox, postulantibus mss., substituimus *Uno* et paulo infra *Alio modo* loco *Primo* et *Secundo modo*.

¹² Vat. *sequitur* et paulo post *et loco vel*, sed obstant mss. et ed. 1.

¹³ Vat., minus stricte exhibet oppositionem cum primo divisionis membro ponendo *a substantia* loco *a subiecto*, obnitentibus mss. et ed. 1; mox pro *Nam* habet *Uno modo*.

potentia calefaciendi. Ignis enim per suam substantiam non calefacit sine caliditate; et haec potentia non est alterius generis quam sit qualitas, a qua egreditur; unde potentia¹ calefaciendi est in eodem genere cum caliditate. Alio modo dicitur naturalis potentia, quae naturaliter egreditur a² substantia et immediate, sicut potentia generandi quantum ad inductionem ultimae formae; et haec quidem non est alterius generis quam substantia, sed reducitur ad genus substantiae tanquam substantialis differentia.

Per hunc modum intelligendum est in potentiis animae. Nam uno modo contingit nominare potentias animae secundum primum modum, ut dicunt facilitatem, quae dicit modum potentiae existendi in subiecto, sicut ingeniositas et tarditas; et haec quidem sunt in secunda specie qualitatis. Alio modo contingit nominare potentias, prout dicunt ordinem substantiae ad actum, qui est mediante aliqua proprietate accidentali, ut potentia syllogizandi, quae est in anima, cum habet habitum syllogizandi; et haec est in eodem genere, in quo est scientia syllogizandi, ut³ in prima specie qualitatis. Contingit iterum nominare potentias animae, ut immediate egrediuntur a substantia, ut per⁴ haec tria: memoriam, intelligentiam et voluntatem. Et hoc patet, quia omni accidente circumscripto⁵, intellecto quod anima sit substantia spiritualis, hoc ipso quod est sibi praesens et sibi coniuncta, habet potentiam ad memorandum et intelligendum et diligendum se. Unde

Conclusio 1. istae potentiae sunt animae consubstantiales⁶ et sunt in eodem genere per reductionem, in quo est anima. Attamen, quoniam egrediuntur ab anima — potentia enim se habet per modum egredientis — non

Conclusio 2. sunt omnino idem per essentiam, nec tamen adeo differunt, ut sint alterius generis, sed sunt in eodem genere per reductionem.

¹ Ope mss. et ed. 1 expunximus hic male additum *quae est*. Paulo post cod. Y *Secundo modo* loco *Alio modo*, pro quo multi codd. ut ABDEINST etc. cum ed. 4 minus apte *Tertio loco*.

² Vat., refragantibus mss. et ed. 4, *de loco a* et immediate post minus bene omittit *et*. Paulo infra eadem auctoritate post *generis* posuimus *quam* pro *cum*, utpote grammatice melius ac praecedentibus magis conforme.

³ Edd. 4, 5 *videlicet* loco *ut*. Mox cod. X *Ultra tertio modo contingit* pro *Contingit iterum*.

⁴ Vat. contra mss. et sex primas edd. omittit *per*. — Immediate egredi potentias a substantia docet etiam S. Thom., S. I. q. 77. a. 6. Cfr. insuper Dionys. Carth., hic q. 14.

⁵ Hoc est, excluso sive praescindendo ab ipso. — In fine huius propositionis in Vat. omittitur *et diligendum*, in plurimis vero codd. *et intelligendum*, sed contra contextum et alios codd. ut IT aa cum ed. 1.

⁶ Auctoritate mss. et ed. 4 posuimus *consubstantiales* pro *substantiales*.

⁷ In plurimis mss. et Vat. manifeste falso habetur *numero* pro *genere*, quod tamen exhibet cod. Z. Mox plerique codd. cum ed. 4 mendose *Petrus differt loco penitus differat*. Ioan. Damasc., Orat. 3. de Imag. dicit: Nam aliud est imago, et aliud id quod imagine repraesentatur; ac necesse est, ut non-nihil inter utrumque discriminis animadvertatur; siquidem nec

Et potest satis manifestum exemplum dari in *Exemplum* *re* et in *similitudine eius*. Nam res non habet tantam identitatem cum sua similitudine, ut sint unum numero, nec tantam diversitatem, ut differant genere⁷. Similitudo enim Martini non adeo distat a Martino, ut penitus differat ab eo. Et ita similitudo rei in eodem genere est per reductionem cum eo, cuius est similitudo. Quia enim egreditur, ideo differt, sed non transit in aliud genus. Et loquor de similitudine secundum rationem similitudinis, non intentionis, id est, prout a subiecto⁸ exit et non recedit, ut splendor a luce. Concedendae ergo sunt rationes probantes, quod anima non est suae potentiae per essentiam.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium de Augustino et Bernardo, quod anima est suae potentiae; dicendum, quod non est ibi praedicatio accidentis de subiecto, nec eiusdem per essentiam, sed substantialis vel essentialis.

Propter quod notandum, quod essenziale dicitur quatuor modis. *Primo* modo essenziale dicitur⁹ quod dicit rei essentiam totam, sicut species singularis. *Secundo* modo dicitur essenziale quod est de essentia et constitutione rei, ut materia et forma. *Tertio* modo dicitur essenziale sine quo res non potest esse nec potest intelligi esse, ut sunt illa in quibus attenditur ratio vestigii, ut unitas, veritas, bonitas. *Quarto* modo dicitur essenziale sine quo res non potest cogitari habere perfectum esse, ut sunt potentiae in anima, in quibus attenditur imago; et hoc est minimo modo substantiale sive essenziale; tamen non transit in aliud genus: ideo anima dicitur suae potentiae¹⁰.

3. Ad illud quod obiicitur, quod idem est principium essendi et operandi; dicendum, quod verum est de principio remoto, sed de proximo est impos-

istud alia res esset, nec illud alia. — Paulo infra, postulantibus mss., substituimus *ita* pro *ideo*.

⁸ Cod. A *substantia*. In fine responsionis cod. aa addit haec: *Vel potest dici, quod anima consideratur aut secundum essentiam ut essentiam, aut secundum essentiam ut substantiam, aut secundum essentiam ut subiectum. Si primo modo, sic consistit ex suis principiis, et sic non est idipsum anima quod suae potentiae, sed consequenter se habent ad eam, eo quod fundantur super vigorem existentiae ipsius secundum sua principia. Si secundo modo, tunc est anima et suae potentiae, quia anima subsistit in suis potentiis. Si tertio modo secundum essentiam ut in ratione subiecti, sic subiicitur ipsa anima suis virtutibus, et sic non est idem cum potentiis*. Glossema ad mentem Alex. Hal., S. p. II. q. 21. m. 4. ad. 2. et q. 65. m. 4.

⁹ Ex mss. et edd. 4, 2, 3, 6 supplevimus *dicitur*. Mox mss. sunt dubiae lectionis; legi enim potest *totam* et *tantum*; quamvis ed. 4 ponat *tantum*, retinemus tamen *totam* propter contextum. Et confirmatur a B. Alberto, S. I. tract. 3. q. 43. m. 5. dicente: Dicit enim Boethius, quod species est totum esse individuorum. (Boeth., III. Comment. in Porphy. agens de specie ait: Homo vero Socratis aut Ciceronis tota substantia est.) — Dein post *species* claritatis gratia Vat. addit *dicit totam essentiam*, licet desit in mss.

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 repetit hic *quia non transit in aliud genus*.

Essentiali
quadriples

sibile. Nam si idem omnino esset principium proximum, tunc idem esset in re esse et operari. *Similiter*, si idem esset principium proximum, cum res semper habeat esse, semper haberet operari. Quoniam igitur ¹ *forma* dicit proximum et immediatum principium essendi, *potentia* vero proximum et immediatum principium operandi, patet quod impossibile est esse omnino idem.

4. Ad aliud quod obiicitur de potentia materiae, dicendum, quod materia non est sua potentia per essentiam, quoniam non est ipsa ordinatio ad formam; est tamen ipsa potentia materiae essentialis ipsi materiae, sicut potentia activa ipsi substantiae. Et minus quidem elongatur potentia materiae a materia quam potentia activa a substantia; quoniam potentia materiae est potentia passiva, quae dicit ordinem ad aliud cum privatione, sed potentia activa dicit ordinem cum positione: et ideo minus addit potentia materiae supra materiam, quam potentia activa supra ² substantiam. Et hinc est, quod non ita distinguuntur diversae potentiae in eadem materia, sicut in eadem substantia.

5. Ad illud quod obiicitur de forma accidentali, dicendum, quod forma accidentalis non est sua potentia. Nam potentia eius est, in quantum influit in alterum; attamen potentia illa non tantum addit quantum potentia formae substantialis, quoniam potentia formae accidentalis dicit ordinationem ad actum, sed non sufficientem per se, sed per virtutem substantiae. Sicut enim accidens non *est* per se, ita non habet virtutem *operandi* per se, sed per virtutem substantiae; et ita hoc patet.

6. Ad illud quod obiicitur ultimo, dicendum est ³, quod potentiae animae non sunt accidentales. Tamen argumentum non valet, quia fortassis *rationalis, sensibilis, vegetabile* non accipiuntur a potentiis, sed a diversis naturis repertis in anima.

Illud autem argumentum, quod factum est ad oppositum, quod differunt, quia sunt in diversis generibus, solvendum est per interemptionem ⁴, quia non sunt in diversis generibus, sed in eodem per reductionem.

Ad fundamentum 4.

SCHOLION.

I. Circa principalem quaestionem illis temporibus tres sententiae defendebantur, quas S. Bonav. (II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1.) accurate explicat. *Prima* sententia ibi posita non admittit inter essentiam animae et potentias nisi distinctionem *rationis*. Ita Gulielmus Paris., Richard. a Med. (hic a. 2. q. 1.), Henr. Gand. (Quodl. IV. q. 7.), insuper omnes Nominales. — *Secunda* docet distinctionem *realem*, et quidem talem, ut potentiae *nec in genere* cum substantia convenient, cum ad genus accidentium trahantur. Ita S. Thom. (hic q. 4. a. 2; S. I. q. 54. a. 3. et q. 77. a. 1. et 3; de Spirit. Creaturis a. 11; de Anima q. 12.); B. Albert. (hic a. 34.); Petr. a Tar. (hic q. 5. a. 2.). — *Tertia* sententia praecedenti valde appropinquat, quam docet Alex. Hal. (S. p. II. q. 65. m. 1. et q. 21. m. 1.). Huic etiam S. Bonav. magis favet; tamen dicit: « Quaelibet autem dictarum positionum suos habet defensores, nec est facile rationibus cogentibus earum aliquam improbare ». Haec igitur ultima sententia admittit quidem inter animae substantiam et potentias eius connaturales et consubstantiales distinctionem quandam *realem*, quae tamen non trahat potentias ad diversum genus praedicamenti, nempe accidentis (tamen *habitus acquisiti*, quibus alia extra animam cognoscuntur et amantur, certe cadunt sub genere accidentium). Immo si potentiae non essent animae consubstantiales, nunquam anima sciret et amaret aliquid ad extra, quia, ut dicit S. Augustinus, nullum accidens excedit subiectum, scil. sua virtute. Nam accidens, sicut non *est* nisi virtute substantiae, sic nec *operari* potest nisi virtute substantiae, et nisi aliquid substantiale ei substernatur. Unde nec habitus acquisiti agere possunt nisi virtute habituum vel potentialium substantialium, cfr. hic ad 5. et art. 2. q. 2. ad 4. et S. Thomas, S. I. q. 77. a. 1. ad 4. — Videtur autem, quod S. Bonav. et Alex. conceptum *accidentis* sumant pro accidente

logico, S. Thom. pro accidente metaphysico, ita ut in re convenient. En verba Alexandri (S. p. II. q. 21. m. 1.): « Dicendum, quod anima est quodammodo sua potentia, ut fiat distinctio inter potentias substantiales sive vires ex una parte et accidentia ex alia, quantum ad hoc, quod potentiae et vires substantialiter inhaerent et unum sunt cum anima quantum ad substantiam, non dico quantum ad essentiam; potentiis enim substantialibus subsistit anima. Accidentia vero, ut prudentia, fortitudo et huiusmodi, non adhaerent substantialiter, quia haec accidentaliter adsunt. Unde potentiae et vires substantiales dicuntur idem quod anima ratione indivisionis et adhaerentiae substantialis, accidentia vero non, quia substantialiter non adhaerent ». Fere idem est quod S. Thom. (S. I. q. 77. a. 1. ad 5.) docet. Hic enim distinguit duplicem sensum vocabuli *accidentis*, et in secundo sensu, sive « secundum quod ponitur unum quinque universalium », concedit, quod « aliquid est medium inter substantiam et accidens », et quod « potentiae animae possunt dici mediae inter substantiam et accidens, quasi proprietates animae naturales ».

Quartam sententiam adiunxit Scot. (II. Sent. d. 16. q. unica § Dico igitur), qui hic applicat suam distinctionem formalem; in re autem a S. Bonav. vix discedit, ut vult Brulifer in Comment. ad hunc locum.

De quaestione hac cfr. praeter iam citatos B. Albert., S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. subp. 1. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 1. a. 2. — Durand., hic p. II. q. 2. et seqq. — Dionys. Carth., hic q. 13. — Biel, II. Sent. d. 24. et 25.

II. Ut facilius intelligantur verba Doctoris in fine conclusionis posita: « Loquor de similitudine secundum rationem similitudinis, non intentionis », haec notamus. Praeter similitudinem *accidentalem*, quae est v. g. in figura exteriori, et *essentialem*,

¹ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *Quia ergo*.

² Cod. O addit *formam aut*.

³ Ex codd. et ed. 1 addidimus *est*. Plures codd. ut A T etc. paulo ante habent *quaeritur loco obiicitur*.

⁴ Petrus Hispan., Summula, tract. de Syll. soph. seu de Fallaciis, in fine de fall. aequivocationis ait: Recta solutio est manifestatio syllogismi falsi et propter quid est falsus. Et contingit dupliciter, scil. vel *distinguendo* vel aliquam praemissa-

rum *interimendo*; et hoc secundo modo respondendum est ad omnes peccantes in materia (i. e. propositiones falsas). Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 18.) duplicem hanc solutionis speciem proponendo usus est verbis διαίρεσιν et ἀναιρεσιν, quae Boethius lingua latina reddidit per verba *distinguere* et *interimere* (i. e. negando auferre.). — Paulo supra aliqui codd. ut A G H K T etc. cum ed. 1 *differant* pro *differunt*.

quae est in convenientia in natura et specie, aliam similitudinem duplicem distinguit S. Doctor, scil. similitudinem *secundum rationem*, qua aliqua sunt similia in ratione quadam essentiali, ut splendor respectu lucis, et similitudinem *secundum intentionem*, quae est inter aliqua, quorum unum est factum ad imitationem alterius. Ex hoc patet, quod *splendor*, qui est similitudo lucis, licet exeat a luce, tamen non recedit ab ea, manens in eodem genere lucis.

III. In solut. ad 1. et 2. distinguit S. Doctor *triplicem praedicationem*. Praedicatio per *essentiam* tunc fit, quando praedicatum est de intrinseca ratione subiecti. Haec est iterum duplex, nempe secundum duplicem sensum vocabuli *essentialis*, a S. Doctore hic distinctum. Etenim tum essentia *metaphysica*, quam moderni vocant (scil. genus et differentia), tum partes constitutivae *physicae* (scil. forma et materia) sunt de essentia rei et de subiecto essentialiter praedicantur. Huic opponitur praedicatio *accidentalis*, quando praedicatum subiecto tantum

accidentaliter convenit, ut, homo est sapiens. — Circa *tertiam* praedicationem, quae hic distinguitur, notandum est, quod aliud est «esse de essentia alicuius rei», aliud «esse idem in essentia cum aliquo». «*Proprium* enim alicuius rei non est de essentia rei, sed ex principiis essentialibus speciei causatur, unde medium est inter essentiam et accidens» (S. Thomas., S. I. q. 77. a. 1. ad 5.). Etiam potentiae animae non sunt de essentia animae, nec praedicantur de ea in primo dicendi modo per se, sicut genus praedicatur de specie. Nihilominus participant potentiae eandem naturam cum essentia animae, sive sunt «idem in essentia cum ipsa». De quo cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. et B. Albert., hic. q. 34.

Notatu digna est doctrina Seraphici in solut. ad 4. de potentia materiae. Idem docet Alex. Hal., S. p. II. q. 65. m. 4. Cfr. Scot., libr. I. Physicor. q. 20; de Rerum princip. q. 8. a. 2; I. Sent. d. 12. q. 1. — Richard. a Med., II. Sent. d. 12. q. 10. — S. Thom., hic q. 4. a. 2. ad 4. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 6. ad 8.

ARTICULUS II.

De secunda assignatione imaginis.

Consequenter est quaestio de *secunda* assignatione imaginis per mentem, notitiam et amorem. Et ¹ circa hanc quaeruntur tria.

Primum est de istis absolute, utrum videlicet imago attendatur in istis ut in potentiis, aut in ha-

bitibus, aut in potentiis simul et habitibus, aut in substantia et habitibus.

Secundum est de istis in comparatione ad invicem. *Tertium*, utrum haec trinitas imaginis ducat necessario in cognitionem Trinitatis quantum ad personas.

QUESTIO I.

Utrum imago attendatur in mente, notitia et amore ut in potentiis, aut ut in habitibus, aut in utrisque simul, aut secundum substantiam et habitus.

Circa primum sic proceditur.

Argumenta
contra falsas
positiones.

1. Ostenditur *primo*, quod non in his ut in *potentiis* attendatur imago, quia praedicta assignatio ² fuit in potentiis: ergo si haec etiam esset in potentiis, non esset nisi inculcatio verborum.

Praeterea, notitia et amor non dicunt potentiam, sed habitus, licet mens possit dicere potentiam: ergo praedicta tria non possunt poni sub ratione potentiarum.

2. Item ostenditur, quod non dicunt *habitus*, quia Augustinus ³ dicit in imaginis assignatione et approbatione: «Mens novit se, diligit se»; sed nullius habitus est se nosse nec amare: ergo etc.

Item, si mens stat pro habitu, quaero, pro quo habitu? Si pro habitu memoriae, de quo magis videtur, quia non est alium dare; sed actus huius habitus est meminisse, non alius; sed Augustinus ⁴ assignat menti hos actus, scilicet nosse et amare: ergo etc.

3. Item ostenditur, quod non ⁵ in *potentiis et habitibus*. Cum enim potentiae sint tres, et habitus tres, tunc non esset ternarius, sed senarius.

4. Item quaero, pro qua potentia stat ibi mens? aut enim stat pro omnibus, aut pro duabus, aut pro una. Si pro omnibus, tunc non est ibi trinitas; si pro duabus, tunc est ibi quaternitas, cum duo sint habitus; si pro una, non potest habere istos duos actus, ⁶ nosse et amare: ergo non sumitur trinitas secundum habitus et potentias simul.

1. Item ostenditur, quod non secundum animae *substantiam et habitus* ⁷. Cum enim habitus cognoscendi et amandi consequantur ipsam substantiam tempore, et substantia etiam possit esse sine his, ratio autem imaginis sit ipsi animae perpetua et inseparabilis et concreata: ergo non est in habitibus et substantia simul.

2. Item, si substantia connumeratur habitibus, cum ⁸ habitus sint tres, et substantia una: ergo erit

¹ Vat. omittit *Et*, sed contra mss. et ed. 4. Paulo infra post *Tertium* ed. 4 addit *est*.

² Scilicet memoria, intellectus et voluntas, de qua supra in a. 1. — Mox substituimus ex mss. *haec* loco *hic*.

³ Textum Augustini vide supra in lit. Magistri, c. 3. circa medium. — Vat. paulo ante loco *dicunt habitus* ponit *ut in habitibus*, et paulo post omittit *et approbatione*, sed contra mss. et ed. 1. — Mox ex cod. X cum ed. 1 post *est* suppluvimus, rei veritate exigente, *se*.

⁴ Verba Augustini inveniuntur supra in lit. Magistri, c. 3.

circa medium. — Paulo supra post *meminisse* auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 expunximus *et*, quod Vat. addit.

⁵ Vat., obnitentibus mss. et sex primis edd., addit *ut*.

⁶ Codd. X Y addunt *scilicet*.

⁷ Ita codd. et sex primae edd. contra Vat., quae habet *Contra. Ostenditur, quod non ut in substantia et habitibus simul* et paulo post *sequantur* pro *consequantur*.

⁸ Substituimus ope mss. et ed. 1 hic *cum* loco *et* ac paulo infra *intelligentiae* pro *intellectivae*.

ibi quaternitas. *Si tu dicas*, quod non differt notitia, secundum quod est habitus intelligentiae et memoriae; *contra*: habitus sunt dispositiones potentiarum; cum ergo sint tres potentiae, erunt tres habitus.

3. Item, Magister dicit in littera¹, quod mens accipitur non pro animae substantia, sed pro eo quod est in ea eminentius.

CONCLUSIO.

In hac secunda assignatione imaginis, quae est mens, notitia, amor, trinitas attenditur quantum ad substantiam animae et quantum ad duos habitus notitiae et amoris.

RESPONDEO: Dicendum, quod differt secundum quosdam assignatio haec a praecedenti, quia prior fuit in potentiis, haec est in habitibus. Et respondent objectionibus per distinctionem mentis. Mens enim secundum quadruplicem modum accipiendi diversificatur. Dicitur enim *uno* modo a *mene*, quod est luna sive defectus: et sic dicitur de tota animae substantia propter transmutationes, quas habet². *Secundo* modo dicitur a *metiendo*; et sic stat pro iudicativa vi, et sic accipit eam Damascenus³, ponens ipsam in potentiis cognitivis. *Tertio* modo dicitur ab *eminendo*; et sic stat pro superiori parte rationis, et sic accipit eam Augustinus frequenter⁴. *Quarto* modo dicitur a *meminisse*; et sic stat pro memoria et quantum ad actum et quantum ad habitum⁵. Dicunt ergo, quod in assignatione huius trinitatis *mens* stat pro habitu memoriae; sed in adaptatione, cum dicit Augustinus⁶: « Mens novit se et diligit », stat pro potentia memorandi.

Sed istud non videtur convenienter dictum, quia adaptatio debet respondere assignationi. Et praeterea, cum actus proprius mentis, ut stat pro memoria, sit meminisse, ille⁷ deberet tangi; sed Augustinus in hac assignatione nunquam facit mentionem nisi de duobus actibus, scilicet nosse et amare, qui non sunt memoriae, sed aliarum potentiarum.

Respondendum igitur, quod trinitas illa non est in *potentiis*; quia *amor* et *notitia* non dicunt potentias⁸; nec in *habitibus*, quia mens non potest stare pro habitu, cum ipsa accipiatur ut agens; nec potest esse in *potentiis et habitibus*, quia mens non potest stare pro una potentia, cum assignentur ei actus duarum potentiarum; nec potest similiter⁹ stare pro *pluribus potentiis*, quia non esset trinitas. Restat ergo, quod necesse est ponere, quod trinitas ista attendatur quantum ad *substantiam* animae, ratione mentis se noscentis et amantis, et quantum ad *habitus*, ratione notitiae et amoris; et sic est trinitas, cum substantia sit una, et habitus sint duo.

Differt ergo haec assignatio a praecedenti: quia praecedens fuit per uniformitatem in potentiis per comparisonem ad habitus et¹⁰ actus, sed haec est in substantia et habitibus. Differt *iterum* in hoc, quia praecedens fuit per conversionem animae ad Deum, haec est per conversionem animae supra se; et pluribus modis non attenditur imago in homine, ut supra dictum fuit¹¹. Differt *etiam*, quia praecedens assignatio imaginis magis est propria et conveniens quam haec. Nam proprie loquendo, imago consistit in unitate essentiae et trinitate potentiarum, secundum quas anima nata est ab illa summa Trinitate sigillari imagine similitudinis, quae consistit in gratia et¹² virtutibus theologicis. Unde Augustinus hanc assignationem primo ponit investigando, ut per hanc deveniat ad illam, in qua finit speculationem suam¹³. Unde haec assignatio non est propria, sicut alia; unde Magister eam secundo ponit tanquam non principalem.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod habitus non sunt coevi etc.; dicendum, quod *triplex* est habitus. Quendam enim habitum habet animae potentia ab *acquisitione*, quendam ab innata *dispositione*, tertium habet a *sui ipsius origine*. Hoc autem patet, quia habitus est quo potentia facilis est in actum; potentia autem his tribus modis est facilis, verbi gratia, *affectus* noster habet facilitatem ad diligendum bonum alienum per acquisitam dispositio-

Sententia auctoris.

Haec assignatio differt tripliciter a prima.

Solutio oppositorum.

Triplex habitus.

¹ Cap. 3. circa medium, quem tamen textum plurimi mss. cum sex primis edd. hic mutarunt, pro *anima* ponendo *animae substantia tota*; codd. vero T X *animae substantia*, quos sequimur, quia eorum lectio correspondet sensui obicientium. Cfr. Scholion.

² De hac mentis acceptione vide libr. de Spiritu et anima, c. 41.

³ Libr. II. de Fide orthod. c. 22: « Vires in cognitione posita sunt mens, cogitatio, opinio, sensus ». Et singula perpendens de *mente* dicit: quod verum est *iudicat* (considerat, discernit; sive, ut refert Alex. Hal., S. p. II. q. 69. in princ.: mens a *metiendo* dicitur.).

⁴ Cfr. Enarratio in Psalm. 3. n. 3; XV. de Trin. c. 7. n. 41. Vide etiam libr. de Spiritu et anima, c. 41. et 34. Consentit Isidor., XI. Etymolog. c. 4.

⁵ Cfr. Isidor. loc. cit. et libr. de Spiritu et anima, c. 34. — De his quatuor etymologiis, quae ex more illius aetatis iudicari debent, vide Alex. Hal., S. p. IV. q. 12. m. 1. a. 2. circa finem (in aliis edd. q. 55.).

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Codd. sunt inter se divisi; plures siquidem ut G O T bb habent *Augustinus*, quos sequimur, alii vero ut A C L S Z etc. *ecce*; omnes tamen contra Vat. *dicit* loco *dicitur*. Ed. 1 *dicit Magister et Augustinus: ecce mens*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *ibi* pro *ille*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 1 minus bene *dicuntur potentiae*.

⁹ Plures codd. ut A F G H K T Y bb *simul* pro *similiter*.

¹⁰ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, repetit hic *ad*. Paulo infra post *Differt* ex pluribus codd. ut H P Q X Z ee posuimus *iterum* loco *etiam*.

¹¹ Hic a. 1. q. 2. in corp.

¹² Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 indebite omittit *gratia et*. Nam distinguitur gratia sanctificans a virtutibus.

¹³ Vide IX. de Trin. c. 2. n. 2. et ibid. X. c. 41. n. 47; XIV. ac XV. c. 3. n. 5. seqq. — Sub vocabulo *hanc* intellige *secundam* assignationem.

Quomodo
intellectus
semper in-
tenet ill.

nem, ut per virtutem: ad diligendum vero bonum suum¹ per innatam dispositionem: et ad diligendum se ipsum per sui naturalem originem. Cum enim sit sibi indistanter unitus, semper est habilis ad se amandum. *Similiter*, cum *intellectus* noster semper sit sibi praesens, semper est habilis sibi ad se cognoscendum. Et sic patet illud quod obiicitur de coaevitate; nam quoad tales habitus est bene coaevitas.

2. Ad illud quod obiicitur, quod tres debent² esse habitus secundum tres potentias; dicendum, quod in hac trinitate non cadit nec habet locum habitus memoriae, quia attenditur³ in ipsa anima secundum quod convertitur supra se: et ideo ipsa animae substantia tenet locum memoriae, et ipsa praesentia et

oblatio, qua anima offert se semper suae intelligentiae, tenet locum habitus et actus memoriae. Et ita patet, quod ibi cadunt tantum habitus duarum potentiarum; et ideo est ibi trinitas.

3. Ad illud quod ultimo obiicitur de verbo Magistri; dicendum, quod intelligitur non pro animae substantia tota⁴; quod si aliter intelligatur, non habet veritatem verbum Magistri. Quod patet per Augustinum, qui occasione huius imaginis quasi per totum decimum de Trinitate ostendit, animam habere cognitionem sui innatam, quae est cognitio⁵ suae substantiae. Et *praeterea*, nihil unum in anima cognoscit et diligit nisi substantia: ergo si mens staret pro una potentia, non haberet illos duos actus, scilicet nosse et amare.

Explicit
Magist.

SCHOLION.

I. De hac quaestione audiendus est ipse S. Doctor, qui in anecdoto primo Prologo ad II. Sententiarum (cuius initium iam dedimus in Prolegomenis c. 1. § 2.) dicit: «Fortassis autem alicui videbitur, me declinasse a positionibus Magistri Sententiarum maxime in duobus: in hoc scilicet, quod cum Magister parte secunda distinctionis tertiae in secunda assignatione trinitatis, quam dicit consistere in *mente*, *notitia* et *amore*, dicat, *mentem* accipi non pro anima, sed pro superiori portione, a me dictum reperitur, mentem ibi pro substantia animae stare. Rursus, cum Magister dicat d. 7., quod potentia generandi communis est tribus personis, utpote nomen significans essentiam, magis illi opinioni adhaesi, quae dicit, potentiam generandi dictam esse propter relationem. Sed si quis recte inspiciat, in neutro praedictorum inveniet me nec a positione Magistri nec a veritatis tramite declinasse. Nam quando dixi, in illa trinitatis assignatione mentem accipi pro animae substantia ratione superioris partis, hoc ideo dictum est, quia, si mens staret ibi pro superiori portione, cum illa sit animae potentia, et non sit unius potentiae *nosse* et *amare*, sicut videbitur infra (cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1.), iam non esset ibi trinitas, sed quaternitas. *Iterum*, potentiae proprie non est agere, sed substantiae per potentiam; et ideo, si proprie et vere loquitur Augustinus, cum dicit, *mens novit* etc., *mens* ibi supponit animae substantiam. Et hoc iterum innuit Augustinus, cum postea occasione huius trinitatis quasi per totum decimum de Trinitate ostendit, animam nosse se ipsam. *Postremo*, cum illi habitus notitiae et amoris sint omnino consubstantiales, non addunt novam essentiam super potentiam, sed se ipsis potentiae sunt habiles, et ita non possunt ipsis potentiis communicari sive cum superiori parte rationis. Et propterea non negat Magister, quod mens non accipiatur pro ipsa anima, sed quod non accipiatur pro *tota* anima secundum omnes potentias, sed pro ipsa substantia ratione superioris portionis. In hoc igitur Magistro non contradixi, sed potius verbum eius iuxta veritatis regulam, ut aestimo, explicavi».

II. Verba in 2. fund., quod «nullius habitus est se nosse nec amare», sic intelliguntur: se intelligere et amare non sunt actus alicuius habitus acquisiti, sed potentiae animae concreatae

et consubstantialis, licet ad hos actus etiam habitus dispositive concurrere possint. Unde etiam B. Albert. (hic a. 36.) de eodem textu Augustini dicit: «Habitus non est nosse se et amare se, sed potius *habentis* habitum secundum ipsum habitum vel per ipsum habitum est nosse se et amare se». Item Petr. a Tar. (hic. q. 7. a. 1.) ait: «Ad cognoscendum vero se ipsam mens nullo habitu utitur». Cfr. etiam Bonav. hic q. 2. ad 4.

III. In solut. ad 1. *triplex habitus* distinguitur, scil. ab *acquisitione*, ab *innata dispositione*, a *sui ipsius origine*. Differentia secundi et tertii in hoc consistit, quod secundus habitus non est proprie animae concreatus et coevus, licet dispositio ad hunc habitum sit concreata et coeva. Sic anima cognoscit et diligit ex innata dispositione proprium bonum (commodum). Tertius vero habitus, quo anima se ipsam cognoscit et diligit, est proprie ipsi concreatus, cfr. II. Sent. d. 39. a. 1. q. 2. — In eadem solut. tangitur quaestio, quo sensu intellectus noster *semper se intelligat*. Doctrina Seraphici de hoc omnino concordat cum S. Thom. (hic q. 4. a. 5; S. I. q. 93. a. 7. ad 4.), Scot. (II. Sent. d. 3. q. 8. n. 43.), et Richard. (hic a. 2. q. 2.). Hi negant, animam actualem sui intellectionem habere, praesertim talem qua se discernat ab aliis; concedunt tamen, quod propter praesentiam obiecti «nihil deficit actui primo... ad quem debet sequi actus secundus, qui est intellectio. Et forte propter hoc dicit frequenter Augustinus, quod anima novit semper se, propter istam propinquitatem ad actum noscendi, ubi nulla est imperfectio in actu primo. Hoc autem modo anima non semper novit lapidem» etc. (Scot. loc. cit.). Alii tamen doctores, ut Petr. a Tar. (hic q. 5. a. 3.) et Henr. Gand. (Quodl. 4. q. 7.) docent, animam semper se nosse et amare, non tantum habitualiter, sed etiam actualiter, quin tamen advertat hos intimos actus. Cfr. etiam Dionys. Carth. (hic q. 12.), qui in hac quaestione anceps haeret.

IV. De ipsa conclusione: Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 6. § 1. — Scot., hic q. 9; Report. q. 7. — S. Thom., hic q. 5; S. I. q. 93. a. 6. — B. Albert., hic a. 36; S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. p. 2. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 1. et q. 7. a. unic. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Biel, hic q. 10.

¹ Codd. L O *summum* loco *suum*; sed non bene. Mox cod. T post *sibi* addit *ipsi* et paulo infra incongrue cum aliis omittit *intellectus noster*.

² Ope mss. et ed. 1 substituimus *debent* pro *dicuntur*.

³ Supple: trinitas.

⁴ Cod. Z addit *sed parte superiori scilicet*, ed. 4 autem: *sed supple pro conversione animae ad Deum vel reflexione ad sui considerationem ad Deum*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 *agnitio*; et immediate post *propterea* loco *praeterea*, sed falso, quia revera novum

QUAESTIO II.

Utrum mens, notitia et amor habeant ordinem, aequalitatem et consubstantialitatem.

Secundo quaeritur de istis in comparatione ad invicem, secundum triplicem comparationem, quam ponit Augustinus, videlicet *ordinis*, *aequalitatis* et *consubstantialitatis*, et Magister recitat in littera ¹. *Ordo* est inter haec, quia mens est parens, notitia est proles, tertius est amor ab utroque procedens. *Aequalitas* etiam est ibi, quia mens tantum se novit, quantum est, et tantum se ² diligit, quantum se novit. *Consubstantialitas* etiam; unde Augustinus nono de Trinitate ³: «Admonemur, si utcumque videre possumus, substantialiter haec in anima existere, non tanquam in subiecto, ut color in corpore, aut ulla qualitas aut quantitas; quidquid enim tale est, non excedit substantiam, in qua est. Mens autem amore, quo se amat, potest amare etiam aliud»; et ita vult, quod amor sit consubstantialis menti.

1. Sed obiicitur contra hoc: Primo videtur, quod in his non sit *ordo* nec ⁴ origo. Aut enim accipiuntur pro habitibus *innatis*, aut *acquisitis*. Si pro *innatis*, nullus est ordo, quia simul sunt cum ipsa anima; si pro *acquisitis*, sic amor praecedit notitiam; nullus enim acquirit ⁵ vel studet aliquid addiscere, nisi amet scire. Unde Augustinus in fine noni de Trinitate ⁶: «Partum mentis antecedit appetitus, quo id quod nosse volumus quaerendo et inveniando, nascitur proles, quae est ipsa notitia». Aut ergo non est ordo, aut non est talis ordo.

2. Item, videtur quod non sit ibi *aequalitas*. Aut enim notitia et amor accipiuntur per comparationem ad *res inferiores*, aut ad *animam*. Si ad *res inferiores*, manifestum est, quod non est ibi aequalitas; multa enim novimus, quae non amamus; si in comparatione ⁷ ad *animam*, aut est aequalitas quantum ad *intensionem*, aut quantum ad *extensionem*. Quantum ad *extensionem*, non; illud constat,

quia unum tantum ⁸ est ibi: ergo quantum ad *intensionem*; sed quod hoc sit falsum, videtur, quia cum sciamus animam minorem Deo et maiorem corpore, contingit quandoque, quod eam amamus magis quam Deum, et minus quam corpus; et ita quantitas ⁹ amoris non sequitur quantitatem notitiae.

3. Item, quod non sit ibi *consubstantialitas*, videtur, quia amor et notitia sunt habitus et sunt ¹⁰ qualitates; ergo videtur, quod essentialiter differant ab ipsa mente.

4. Item, ratio Augustini ¹¹ est, quod non sint in anima sicut accidentia, quia se extendunt extra; sed hoc nihil est, quia accidentia se extendunt extra, ut calor calefaciendo et color immutando visum. *Praeterea*, homo cognoscit aliqua cognoscibilia scientia acquisita, quae est accidens, et ita se extendit extra.

CONCLUSIO.

Mens, notitia, amor habent ordinem, aequalitatem et consubstantialitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut Augustinus ¹² assignat, in his est *ordo*, *aequalitas* et *consubstantialitas*. Conclusio 1.

Ordo autem attenditur in his habitibus animae connaturalibus in comparatione ad *actus*, sicut ponitur ordo in fide ¹³, spe et caritate, licet simul infundantur. Conclusio 2.

1. Et sic patet quod obiicitur in contrarium, quia non est ordo in ipsis habitibus absolute consideratis, sed per relationem ad *actus*. Ad 1. opposit.

Similiter est ibi *aequalitas* secundum conversionem animae supra se et praedictorum habituum perfectionem. Unde dicit Augustinus in nono de Trinitate. Conclusio 3.

habetur argumentum ex ratione, non ex auctoritate petitum. Mox auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 post *anima* expunximus particulam *et*. Cod. O post *nihil* addit *aliud*.

¹ Cap. 3. circa finem. — Mox Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 post *ordo* addit *autem* et contra antiquiores codd. et ed. 1 ponit *quod* loco *quia* ac *ultimus* pro *tertius*.

² Fide codd. I aa adiecimus *se* certe supplendum.

³ Cap. 4. n. 5: Simul etiam admonemur, si utcumque videre possumus, haec in anima existere et tanquam involuta evolvi, ut sentiantur et dinumerentur substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter, non tanquam in subiecto, ut color aut figura in corpore aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subiectum, in quo est. Non enim color iste aut figura huius corporis potest esse et alterius corporis. Mens autem amore, quo se amat, potest amare et aliud praeter se. — In quo textu plurimi codd. falso habent *utrumque* loco *utcumque* et minus bene *animo* pro *anima*; Vat. autem ponit *consistere* loco *existere*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 incongrue *vel* pro *nec*.

⁵ Ita omnes codd. et edd. Magis placeret *inquiri*, si haec lectio aliquo cod. fulciretur.

⁶ Cap. 12. n. 18, in quo textu post *appetitus* originale addit *quidam* et in fine omittit verba *quae est*; Vat. autem post *quo* addit *ad* et ponit *noscere* loco *nosse*.

⁷ Vat. *per comparationem*, sed contra mss. Mox codd. V X post *animam* addunt *tunc*, ed. 1 *et tunc*.

⁸ Multi codd. ut A F T V X Y etc. cum ed. 1 omittunt *tantum*.

⁹ Plures codd. ut A C L R S U aa bb cum ed. 1 minus apte *qualitas*; agitur siquidem de gradu intensionis.

¹⁰ Ex mss. et ed. 1 adiecimus *sunt*.

¹¹ Libr. IX. de Trin. c. 4. n. 5; vide supra fundam. 1. huius q. — Paulo post Vat. praeter fidem mss. *accidentia enim* pro *quia accidentia* et in fine argumenti *extendunt* loco *extendit*.

¹² Libr. IX. de Trin. c. 12. n. 18; vide in lit. Magistri, c. 3. circa finem.

¹³ Ope mss. et ed. 1 sustulimus hic additum *et*. Paulo ante plures codd. ut A C G K L S T bb cum ed. 1 *crebro* in loco *ordo* in.

te¹, quod non est in his habitibus aequalitas, nisi secundum quod perfecti sunt.

2. Et sic patet solutio ad illud quod de amore obiicitur², quia ille amor non est perfectus amor, sed libidinosus et inordinatus. — Vel dicendum, quod
Ad 2. op-possit.
 Aliter. aequales sunt, secundum quod sunt *connaturales*; quantum enim est quis habilis vel facilis ad cognoscendum se, tantum ad se amandum; de habitibus vero *acquisitis*, malis vel bonis, non est verum; et de his non intelligitur.

Similiter est ibi tertium, scilicet *consubstantialitas*, quia, secundum quod dictum est supra³, amor et notitia animae connaturales sunt, secundum quod supra se convertitur; et sic nihil omnino addunt super ipsas potentias. Per hoc enim, quod anima sibi praesens est, habet notitiam; per hoc, quod est unum sibi, habet habitum amoris: et ideo, sicut potentiae sunt consubstantiales animae, ut supra⁴ visum est, ita et huiusmodi habitus. Unde etsi videantur dicere

modum habitus vel qualitatis, realiter tamen nihil supra potentias addunt.

3. Et sic patet responsio ad obiectum, quod⁵ Ad 3. o posit.
 non sunt qualitates isto modo.

4. Ad illud quod obiicitur de ratione Augustini, Ad 4. o posit.
 dicendum, quod illa ratio non concludit principaliter, quod amor vel notitia sint substantialiter in anima; et hoc est⁶, quia tunc pari ratione posset dici et obiici de omni amore; sed concludit ex consequenti, quod patet sic. Cum enim amor *extenditur* extra suum subiectum alium amando, hoc est per virtutem substantiae, sicut per se non *est*, nisi⁷ per substantiam. Si ergo amor et notitia extenduntur per virtutem substantialem, et hae sunt intelligentia et voluntas; et amor, quo anima amat se, est idem cum ipsa voluntate; et similiter⁸ notitia, qua cognoscit, non est aliud quam intelligentia: restat ergo, quod amor et notitia respectu sui sunt ipsi menti consubstantiales.

SCHOLION.

I. Pro faciliore intelligentia triplicis conclusionis notandum, quod ratio *ordinis*, quem habent *mens*, *notitia* et *amor*, non intelligitur, quatenus ista tria absolute et in se considerantur, sed in respectu ad suos actus. Similiter *aequalitas* non attenditur quoad aequalitatem in entitate, sed quoad actus super animam reflexos, dum anima intelligit se totam et se diligit, quantum se cognoscit. Quoad solutionem argumenti contra aequalitatem cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 7. Denique *consubstantialitas* non intelligitur absoluta cum exclusionem cuiusvis distinctionis, sed in sensu in praecedenti quaestione explicato. — Insuper notandum, quod consubstantialitas, quam notitia et amor habent cum mente, non accipitur proprie, quatenus sunt actus (quia actus secundi et accidentia non possunt esse realiter idem cum substantia animae), sed quatenus sunt habitus concreati. In hoc sensu dicit Scot. (hic q. 9.): «Ista tria ex parte animae, ut sunt sub tribus actibus suis, in istis, inquam, tribus est consubstantialitas».

II. In solutione ad 4. supponitur, quod nullum accidens se possit extendere ad extra virtute propria, sed tantum virtute alicuius substantialis, uti iam diximus in Scholio ad q. 3. articuli praecedentis. Hoc substantiale est ipsa duplex potentia intellectus et voluntatis; et hoc est verum de actu quocumque, sive tendat ad extra, sive super se reflectatur. Si autem *actus* harum potentiarum ad ipsam mentem ut cognitam et amaram referuntur, non sunt in anima sicut accidens in subiecto, sed substantialiter. — Eodem modo etiam S. Thomas hanc sententiam S. Augustini explicat, S. I. q. 77. a. 1. ad 1. et ad 5.

III. Hanc quaestionem explicite tractant Alex. Hal., p. II. q. 62. m. 5. a. 7. — Scot., hic q. 9. — B. Albert., hic a. 37. et seq.; S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 2. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 2. a. 1. — Dionys. Carth., hic q. 11.

QUESTIO III.

Utrum trinitas imaginis, quae consistit in mente, notitia et amore, necessario ducat in cognitionem trium divinarum personarum.

Tertio et ultimo quaeritur, utrum haec trinitas imaginis, scilicet mentis, notitiae et amoris, ducat necessario in cognitionem Trinitatis quantum ad personas. Et videtur quod sic:

Pro parte affirmativa.

1. Quia in hac trinitate imaginis est relatio;

sed in Deo non est relatio nisi quoad personas: ergo etc.

2. Item, in hac trinitate est distinctio; quia notitia non est amor; sed in Deo non est distinctio nisi personarum: ergo etc.

¹ Cap. 4. n. 4: Recte igitur diximus, haec tria, cum perfecta sunt, esse consequenter aequalia.

² Cod. Z addit *quod non valet*. Paulo ante plures codd. ut AGIT ce post *solutio* ponunt punctum, deinde cod. ce post *obiicitur* adiungit *dicendum*; nihil tamen immutandum duximus.

³ Hic a. 2. q. 1. ad 1.

⁴ Art. 1. q. 3.

⁵ Supple: mens, notitia et amor. — Mox codd. inter se non conveniunt, alii ut AGHK T etc. cum Vat. legunt *qualitas*, alii vero ut BDEFHIXZ cum ed. 1 *qualitates*, quos sequimur.

⁶ Mendum Vat. *ex hoc pro et hoc est*, et paulo post *conclut* pro *concludit* castigatur ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 1 *sed loco nisi*. Paulo ante codd. PQ *ultra* pro *extra*; deinde nonnulli codd. ut DEFH KY *aliud*, cod. T *alterum*, codd. LO *aliquid* loco *alium*. Codd. Q (T in margine) post *substantiae* addunt *quia per se non agit*; lectio non spernenda.

⁸ Ita codd. QT cum ed. 1; multi codd. ut AB EFGH K PXYZ aa etc. *et sic*, Vat. *sic*, quae et paulo infra post *intelligentia* ponit punctum, quo posito argumentum, quod explicatur in Scholio, perturbatur. In fine Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *substantiales*.

3. Item, in hac trinitate est origo nascentis unius¹ ab uno et tertii ab utroque: ergo cum ista sint propria personarum, patet etc.

4. Item, in hac trinitate est² amor tertio, qui est proprium Spiritus sancti et qui est ad alterum: ergo videtur, quod necessario ducat in Trinitatem personarum.

CONTRA: 1. Haec trinitas intelligitur in creatura sine distinctione personali: ergo potest intelligi et in Deo; sed hoc est falsum: ergo etc.

2. Item, notitia et amor sunt in qualibet personarum; sed per ea quae sunt in omnibus, non venit in cognitionem distinctionis personalis: ergo etc.

3. Item, intellecto quod una tantum esset persona, adhuc nosceret et amaret se: ergo etc.

4. Item, philosophi istam trinitatem cognoverunt, et tamen non cognoverunt Trinitatem personarum: ergo haec non necessario³ ducit in illam.

CONCLUSIO.

Ratio sola ab hac trinitate mentis, notitiae et amoris non ascendit ad cognitionem Trinitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod per hanc trinitatem

tem contingit cognoscere Trinitatem in Deo, et hoc est attribuendo ea quae in hac trinitate sunt illi summae Trinitati. Sed hoc potest esse dupliciter. Aut enim ista tria possunt Deo attribui secundum substantiam, ut per *mentem*⁴ intelligamus mentem in Deo, et per *notitiam* in anima notitiam in Deo, et sic de tertio; et sic non ducit in cognitionem Trinitatis nisi quantum ad *appropriata*; et sic intellexerunt philosophi. Conclusio generalis.

Possunt etiam ista⁵ trahi ad Deum ratione *proprietatum*, quae sunt ordo et origo, distinctio et relatio; et sic ducunt in cognitionem Trinitatis quoad propria.

Sed ista ponere vel intelligere in Deo potest fides, sed⁶ non ratio; et ita perfecta cognitio imaginis non habetur nisi a fide. Unde bene concedendum est, quod imago, perfecte cognita ut imago, ducit in cognitionem Trinitatis, non autem simpliciter. Et per hoc patet utraque pars. Conclusio 2.

1. 2. Ad illud quod obiicitur de amore, dicendum, quod amor potest dicere complacentiam, et sic est commune; vel potest dicere connexionem sive communionem vel donum, et sic habet rationem personae.

SCHOLION.

I. Hanc quaestionem alii antiquiores Scholastici praeter Aegid. (hic 3. princ. q. 2. a. 4.) ex professo non tractant. Solutio eius pendet ab iisdem principiis, quae supra p. I. q. 4. posita sunt. De proprietatibus divinarum personarum, et quantum important ordinem et originem, relationem et distinctio-

nem cfr. infra dd. 26. et 33. — S. Doctor primum et ultimum obiectum non solvit explicite, quia solutionis principia continentur clare in corp. quaestionis; secundum et tertium breviter solvit, loquendo expresse tantum de *amore* essentiali et personali, quod ad *notitiam* facile applicare potest.

DUBIA CIRCA LITTERAM PARTIS II.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeritur de hoc quod dicit: *Imago Dei permanet*. CONTRA: Psalmus⁷: *Domine in civitate imaginem ipsorum ad nihilum rediges*.

RESPONDEO: Imago dicitur dupliciter: quantum ad *substantiale* esse; et *haec*⁸ respicit trinitatem potentiarum et ordinem et aequalitatem, et sic semper permanet; alio modo prout supra esse addit *bene* esse, ut decorem et honorem; et haec potest perdi, *quia homo, cum in honore esset, non intellexit*⁹.

¹ Plurimi codd. omittunt *unius*; Vat. vero omittit *nascentis*, pro quo tamen omnes codd. possunt allegari, licet propter abbreviationem in tantum sint dubiae lectionis, in quantum legi potest vel *nascentis* vel *nativitatis* vel cum ed. 4 *nascibilitatis*. Iuxta regulam illam palaeographicam, secundum quam in similibus casibus, nisi sensus obstet, brevius vocabulum sit eligendum, posuimus *nascentis*, retinentes insuper cum codd. HIT et ed. 4 verbum *unius*. Cfr. infra d. 13. q. 3.

² Vat. praeter fidem mss. et edd. 4, 2, 3, 6 legit sic: *tertio reperitur amor*. Cod. X explicative post *tertio* addit *loco*. Ed. 4 *tertius* pro *tertio*. Cod. N post *trinitate* habet *est notitia*, quae *appropriatur Filio, et amor, qui est*.

³ Ope mss. et ed. 4 restituimus indebite omissum *necessario*.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Memoria vero dicitur ad aliquid* etc; ergo memoria¹⁰, intelligentia et voluntas sunt in praedicamento relationis.

Item quaeritur, quare *mens* dicitur magis ad se quam memoria vel intelligentia?

RESPONDEO: Dicendum, quod *dici ad aliquid* est¹¹ dupliciter: vel *proprie* et *per se*, sicut pater et filius, vel *ratione alicuius annexi*, quia habet respectum annexum et inclinationem; et sic memoria dicitur *ad aliquid*, quia innatum habet respectum ad memoriale, similiter intelligentia ad intel-

⁴ Cod. IY hic addunt bene et cum subnexus cohaerenter in anima.

⁵ Codd. M aa bb non inepte adiciunt *tria*.

⁶ Vat. *et*, sed obstant plurimi codd. cum ed. 1.

⁷ 72, 20, ubi Vulgata post *civitate* addit *tua* et loco *ipsorum* cum Vat. habet *eorum*.

⁸ Vat. hic et paulo infra *hoc*, sed minus bene et contra plures mss. et ed. 1.

⁹ Psalm. 48, 21.

¹⁰ Codd. omittunt *memoria*; sed non bene, uti ex subnexus patet.

¹¹ Corruptam lectionem Vat., in qua loco *dici* ponitur *dicatur* et omittitur *est*, correximus ope mss. et sex primarum edd.

ligibile et voluntas ad volibile; et haec obiecta ad invicem habent respectum¹. Et sic patet obiectio.

Ad illud quod quaeritur de *mente*, dicendum, quod mens dicitur ab actu essentiali. Propterea est intelligendum, quod *quo est*² dat animae esse *gene-*

Quomodo
different
essentia, vita,
mens.

ralissimum, et sic dicitur *essentia*; vel in quantum dat esse *generale*, et sic dicitur *vita*, quia anima est in genere viventium; aut³ in quantum dat esse *spirituale*, et sic *mens*. Mens enim non dicitur nisi quod vivit vita intellectiva. — Vel anima *in se* dicitur *essentia*, ut *actus corporis vita*, ut *perfectibilis* a Deo mens.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *tres personae non sunt unius Dei*; quia videtur dicere falsum, quia, si sunt unius essentiae; sed essentia est⁴ Deus; ergo sunt unius Dei. Si *dicas*, quod non sequitur; ego quaero, quare non conceditur, quod tres personae sunt unius Dei? Si⁵ propter hoc, quod obliquus notat diversitatem; ergo cum essentia non sit diversa a persona, non potest dici: tres personae sunt unius essentiae.

Triplex
sensus geni-
tivi.

RESPONDEO: Dicendum, quod genitivus⁶ aliquando construitur in ratione *possessionis*, ut si dicatur: bos Petri vel Ioannis; aliquando ex vi *declarationis essentiae*, ut mulier egregiae formae; aliquando *intransitive*, ut creatura salis. *Intransitive* construitur generale cum speciali; et sic potest dici: substantia vel persona Dei; *ex vi declarationis essentiae*, nomen⁷ importans formam per modum formae; et sic dicuntur tres personae unius essentiae. Quia ergo, quando dicitur: tres personae sunt unius Dei, *Deus* non significat⁸ nec per modum *formae* nec per modum *specificantis*, ideo intelligitur per modum *possidentis* vel principiantis: et ideo simpliciter est falsa.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *ex maxima parte est dissimilis*. Videtur enim falsum, quia

imago est similitudo expressa: ergo si maxime est dissimilis, non est imago.

RESPONDEO: Dicendum, quod est expressio⁹ *simpliciter*, vel *in genere*. Si ergo loquamur de expressione simpliciter, sic dico, quod anima rationalis non est valde similis Deo; si autem loquamur in genere creaturae, quia tantum accedit¹⁰, quantum potest natura creata, sic dicitur valde similis et expressa similitudo Dei.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si duo essent, vel uterque insufficiens esset, vel alter superflueret*; quia secundum viam istam monstrari posset, quod non sit nisi una persona.

RESPONDEO: Dicendum, quod in *personis* non potest esse *superfluitas*, quia in eis est una sufficientia; unde si una esset superflua, et omnes. Sed¹¹ non potest ibi esse aliqua *insufficientia*, quia nihil plus habent tres quam una. Sed si essent duae *essentiae*, duae essent sufficientiae, si¹² quaelibet per se esset sufficiens; si autem altera cum altera, quaelibet esset insufficiens: et ita patet, quod non est simile de duabus essentiis, sicut de duabus personis¹³.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *intellexit, Deum habere sapientiam, quae ab ipso genita est, quia intellexit, eum non esse rem fatuam*; ergo videtur secundum hoc, quod Pater sit sapiens sapientia genita.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista consequentia non est intelligenda immediate, scilicet: quia non est res fatua, ergo habet sapientiam genitam. Sed hoc intelligendum est sic: Deus est substantia spiritualis: ergo est nata cognoscere: ergo si non habet sapientiam, est res fatua; sed non est res fatua: ergo habet sapientiam; sed non est sapientia sine verbo, et non est verbum, nisi procedat a mente et ita generetur: ergo a primo¹⁴, si habet sapientiam, necesse est, sapientiam esse genitam. Et omnes istas consequentias oportet intelligere immediate¹⁵.

¹ De hac duplici specie relationum vide infra d. 30. q. 3.

² Videtur supplendum: *actus essentialis ut* (quo est). Vel intellige ut Vat., quae post *quo est* addit *potest intelligi in quantum*. Item codd. FH addunt *dicuntur tripliciter vel in quantum*. Alii autem codd. cum edd. 1, 2, 3 exhibent textum nostrum.

³ Cod. Y vel. Mox ed. 4 satis bene *speciale loco spirituale*; codd. VW post *sic* addunt *est*. Cod. Z post *mens* addit *Unde isti tres actus sunt essentielles, a quibus dicuntur essentia, vita, mens, scilicet esse, vivere et intelligere*; et paulo infra loco quod ponit quia ac pro intellectiva habet intellectuali.

⁴ Vat. cum sint unius essentiae et essentia sit; sed contra ed. 1 et codd., qui in eo tantum discordant, quod nonnulli omittunt particulam *si*, cod. A loco *sed* ponit *si* ac cod. I pro *sed* habet *et*. Lectio in textum recepta S. Doctori familiarior esse videtur.

⁵ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *dicis quod*.

⁶ Mendum Vat. *generatus* loco *genitivus* emendavimus ope mss. et edd. 1, 2, 3, 6. Paulo infra ex mss. et ed. 1

adiecimus indebite omissum *essentiae*. — De varia significatione genitivi vide infra, d. 34. dub. 5. et Priscian., XVIII. Grammat. c. 2. ed. Krehl, Lipsiae, 1820. tom. 2. pag. 112. Cfr. etiam Scot., de Grammatica speculativa c. 46-53.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 ut loco *nomen*. — Post *formam* suppl. : construitur.

⁸ Aliqui codd. ut DT *significatur*; aliqui ut XY omittunt prima vice *nec*.

⁹ Plurimi codd. cum sex primis edd. hic *excessus* et paulo infra *excessu* pro *expressione*; codd. Y et cc hic *accessus* et paulo infra *accessu*.

¹⁰ Vat. contra codd. et ed. 1 *exprimit*.

¹¹ Cod. R. *Similiter* pro *Sed*.

¹² Ita fere omnes codd. cum ed. 1 contra Vat., quae habet *et*, quo posito vis argumentationis aufertur; cod. I falso *sed*.

¹³ Plura de hoc dubio vide supra d. 2. q. 4.

¹⁴ Cod Y addit *ad ultimum*.

¹⁵ Ed. 1 *non immediate*. — Cfr. de hoc dubio d. 32. a. 2. q. 1.

DISTINCTIO IV.

CAP. I.

Utrum Deus Pater se Deum genuerit.

Hic oritur quaestio satis necessaria. Constat enim
maestio. et irrefragabiliter verum est, quod Deus Pater genuit
Filium. Ideo quaeritur, utrum concedendum sit, quod
Deus genuit Deum. Si enim Deus genuit Deum, vide-
tur quod aut se Deum, aut alium¹ genuerit. Si vero
alium Deum genuit, non est tantum unus Deus; si au-
tem se ipsum Deum genuit, aliqua res se ipsam genuit.

Ad quod respondentes dicimus, sane et² catholice
Solutio. concedi, quod unus unum genuit, et quod Deus Deum
genuit, quia Deus Pater Deum Filium genuit. In Symbolo
quoque scriptum est: «Lumen de Lumine, Deum ve-
rum de Deo vero». Quod vero additur: ergo genuit
se Deum vel alium Deum, neutrum concedendum esse
dicimus. Quod alium Deum non genuit³, manifestum
est, quia unus tantum Deus est. Quod autem se ipsum
non genuit, ostendit Augustinus in primo libro de Tri-
nitate⁴ dicens: «Qui putant eius potentiae esse Deum,
ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errant, quod non
solum Deus ita non est, sed nec spiritualis neque cor-
poralis creatura. Nulla enim res est, quae se ipsam
gignat, ut sit»; et ideo non est credendum vel dicen-
dum, quod Deus genuit se.

Sed adhuc opponunt garruli ratiocinatores dicen-
applicat. tes: si Deus Pater genuit Deum, aut genuit Deum,
qui est Deus Pater, aut Deum, qui non est Deus Pa-
ter. Si genuit Deum, qui non est Deus Pater: ergo
Deus est qui non est Deus Pater: non ergo unus tan-
tum Deus est. Si vero genuit Deum, qui est Deus
Pater: ergo genuit se ipsum.

Ad quod respondemus determinantes istam⁵ pro-
sponsio. positionem, quam sic proponunt: si Deus Pater ge-
nuit Deum, aut Deum, qui est Deus Pater, aut Deum,
qui non est Deus Pater. Hoc enim sane et prave
intelligi potest; et ideo respondendum est ita: Deus
Pater genuit Deum; qui est ipse Pater, hoc dici-
mus esse falsum; et concedimus alteram⁶, scilicet ge-
nuit Deum, qui non est Pater; nec tamen genuit al-
terum Deum, nec ille qui genitus est; alius Deus est
quam Pater, sed unus Deus cum Patre. Si vero addi-
tur: genuit Deum, qui non est Deus Pater, hic⁷ distin-
guimus, quia dupliciter potest intelligi: genuit Deum,
qui non est Deus Pater, scilicet Deum Filium, qui

Filius non est Pater, qui Deus est; hic sensus verus
est. Si vero intelligatur sic: genuit Deum, qui non est
Deus Pater, id est, qui non est Deus, qui Pater est;
hic sensus falsus est. Unus enim et idem Deus est Pa-
ter et⁸ Filius et Spiritus sanctus; et e converso Pater
et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus.

CAP. II.

*Utrum Trinitas de uno Deo praedicetur, sicut
unus Deus de tribus personis.*

Quidam tamen veritatis adversarii concedunt, Pa-
trem et Filium et Spiritum sanctum sive tres personas
esse unum Deum, unam substantiam, sed⁹ nolunt con-
cedere, unum Deum sive unam substantiam esse tres
personas, dicentes, substantiam divinam praedicari de
tribus personis, non tres personas de substantia divina.
Fides autem catholica tenet ac praedicat, et tres per-
sonas esse unum Deum¹⁰, unam substantiam sive es-
sentiam sive naturam divinam, et unum Deum sive
essentiam divinam esse tres personas. Unde Augustinus
in primo libro de Trinitate¹¹ ita ait: «Recte ipse Deus
Trinitas intelligitur, beatus et solus potens». Ecce,
quam expresse dixit ipse Deus Trinitas, ut ostenderet,
et ipsum Deum esse Trinitatem et Trinitatem ipsum
Deum. Item in eodem: «In verbis, inquit, illis Apo-
stoli, quibus de adventu Christi agens dicit¹²: *Quem
ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Domi-
nus dominantium, qui solus habet immortalitatem*
etc., nec Pater proprie nominatus est nec Filius nec
Spiritus sanctus, sed beatus et solus potens, id est
unus et solus Deus verus, qui est ipsa Trinitas». Ecce
et hic aperte dicit, unum solum verum Deum esse
ipsam Trinitatem; et si unus Deus Trinitas est, ergo
unus Deus est tres personae. Item in libro quinto de
Trinitate¹³: «Non tres deos, sed unum Deum dici-
mus esse ipsam praestantissimam Trinitatem». Item in
libro, qui dicitur Enchyridion ad Laurentium, capitulo
nono: «Satis est christiano, rerum creaturarum causam
visibilium sive invisibilium non nisi bonitatem credere
Creatoris, qui est Deus unus et verus, nullamque esse
naturam, quae non aut ipse sit, aut ab ipso, eumque
esse Trinitatem, Patrem scilicet et Filium et Spiritum
sanctum». Item Augustinus in sermone de Fide¹⁴:
«Credimus, unum Deum unam esse divini nominis

¹ Vat. hic addit *Deum*.

² Vat. male omittit *et*.

³ Solummodo codd. BCDE *genuerit*, quod ponendum
videretur, nisi paulo infra iidem codd. posuissent *genuit*.

⁴ Cap. 1. n. 4, ubi pro *putant* et *errant* legitur in sin-
gulari *putat* etc., et codd. BC pro *eius potentiae* male legunt
eiusdem potentiae.

⁵ Omnes codd. *illam*.

⁶ Sola Vat. male *alterum*.

⁷ Edd. 2, 3, 7, 8 *hoc*.

⁸ Codd. BC omittunt hic et mox post *Pater* particulam *et*.

⁹ Codd. DE et edd. omnes, exceptis 4, 8, adiciunt *tamen*.

¹⁰ Vat. et ed. 4 addunt *et*; mox codd. CD *unam essentiam*
pro *sive essentiam*.

¹¹ Cap. 6. n. 10, ubi et proximus locus, sed nonnullis omis-
sis et mutatis.

¹² I. Tim. 6, 15. *Quem suis temporibus ostendet beatus* etc.
Apud Augustinum: *Quem temporibus propriis ostendet Pater
beatus* etc. Perperam mss. DE cum edd. 3, 4, 5, 7, 9 *ostendit*
loco *ostendet*.

¹³ Cap. 8. n. 9. Proximi loci citatio in omnibus mss. et
edd., demptis Vat. et ed. 4, ita fertur: *Item in libro de Fide
ad Petrum in expositione Symboli*; at perperam, cum verba
subsequentia non in eo, sed in Enchyridion legantur.

¹⁴ Serm. 233. de Fide cathol. n. 4, sed paulo aliter, nempe:
*Credimus in unum Deum... Hunc unum Deum et hanc unam
esse divini nominis Trinitatem*.

Trinitatem». Idem in sexto libro de Trinitate¹: «Dicimus, Deum solum esse ipsam Trinitatem». Ecce, his et aliis pluribus auctoritatibus evidenter ostenditur, dicendum esse et credendum, quod unus Deus est Trinitas, et una substantia tres personae; sicut e converso Trinitas dicitur esse unus Deus, et tres personae dicuntur esse una substantia.

Nunc ad praemissam quaestionem revertamur, ubi ^{Redit ad praemissam quaestionem.} quaerebatur, an Deus Pater genuerit se Deum, an alium Deum. Ad quod dicimus, neutrum fore conce-

dendum. Dicit tamen Augustinus in Epistola ad Maximum², quod Deus Pater se alterum genuit, his verbis: «Pater, ut haberet Filium de se ipso, non minuit se ipsum, sed ita genuit de se alterum se, ut totus maneret in se et esset in Filio tantus, quantus et solus». Quod ita intelligi potest, id est, de se alterum a se genuit, non utique alterum Deum, sed alteram personam; vel *genuit se alterum*, id est, genuit alterum, qui hoc est quod ipse. Nam etsi alius sit Pater quam Filius, non est tamen aliud quam Filius, sed unum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM IV.

Quaestiones ex comparatione generationis ad terminum essentialem concretum, ut nomen Deus.

Hic oritur quaestio satis necessaria. etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praecedenti distinctione probavit Magister Trinitatem et Unitatem per similitudines congruas et rationes. In praesenti distinctione ponitur secunda pars, in qua solvit incidentes dubitationes. Et incidit dubitatio ex hoc, quod in divinis est trinitas et unitas, et ita aliquid distinguens et distinctum, aliquid indistinctum, ut termini substantiales. Incidit ergo dubitatio ex comparatione proprietatis distinguentis ad terminum substantialem. Habet autem haec pars duas. In prima movet dubitationem ex comparatione proprietatis distinguentis ad substantiam vel essentiam; in secunda ad eius potentiam, infra distinctione sexta: *Praeterea quaeri solet*.

Item prima pars habet duas, quia substantia potest significari in *concretionem*, ut per hoc nomen *Deus*, vel in *abstractione*, ut per hoc nomen *essentia*. Primo ergo movet quaestionem ex comparatione generationis ad hoc nomen *Deus*, secundo, ad

hoc nomen *essentia*, infra distinctione quinta: *Post haec quaeritur, utrum concedendum sit etc.*

Haec autem distinctio habet quatuor particulas et hoc secundum quatuor, quae ibi tanguntur. In *prima*, supposito quod haec sit vera: Deus genuit Deum, quaeritur de hac: *Genuit se vel alium*, ad¹ quam solvit interimendo. In *secunda* quaerit de hac: *Genuit Deum, qui est Deus Pater, vel qui non est Deus Pater*, et ad hoc solvit distinguendo ex parte praedicati, et hoc ibi: *Sed adhuc opponunt*. In *tertia* quaerit de hac: *Deus est Trinitas*, et probat multis auctoritatibus, quod est vera, et hoc occasione praedictorum, ibi: *Quidam tamen veritatis adversarii*. In *quarta* ad suum propositum redit, scilicet ad primo quaesitum; ad primum videlicet² addens primae solutioni, quod quamvis non sit concedendum: *Genuit se, vel alium* divisim, tamen potest concedi coniunctim, ibi: *Nunc ad praemissam quaestionem*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae tangit Magister in praesenti distinctione, quatuor quaeruntur.

Primo, utrum haec locutio sit concedenda in divinis: Deus genuit Deum.

Secundo, utrum unitas essentiae admittat hanc locutionem: Deus genuit alium Deum, vel Deus est alius a Deo.

Tertio quaeritur de consignificatione³ huius nominis *Deus*, utrum videlicet grammaticae possimus dicere plures deos.

Quarto et ultimo quaeritur de suppositione istius nominis *Deus*, utrum supponat pro persona vel pro essentia.

¹ Cap. 7. n. 9. — Immediate ante Vat. et edd. 1, 2 habent *idem* pro *idem*; mox post *Ecce* Vat. et ed. 4 addunt *et*. Deinde codd. A B C D et edd. 1, 8 *concedendum* pro *credendum*, sed non bene nec congrue ad dua testimonia Augustini, qui loquitur tum de interiore fide (*Credimus*), tum de confessione fidei (*Dicimus*).

² Epistola 170. ad Maximum medicum, n. 5. — Paulo infra in explicatione verborum Augustini Vat. male omittit a post *de se alterum*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. contra mss. et ed. 4 omittit *ad*.

² Codd. et ed. 4 contra Vat. addunt *ad primum videlicet*.

³ Auctoritate plurimorum mss. ut A F G K T etc. et ed. 1 substituimus *consignificatione* pro *significatione* et *Deus* loco *Dñi* ac mox *istius* pro *illius*.

ARTICULUS UNICUS.

De comparatione nominis Deus ad generationem et de eius consignificatione et suppositione.

QUAESTIO I.

Utrum haec locutio: Deus genuit Deum, sit concedenda.

Circa primum, quod haec locutio: Deus genuit Deum, sit concedenda,

1. Videtur per hoc quod dicitur in Symbolo: *Deum de Deo*; sed hoc non est nisi per generationem¹: ergo Deus generatur de Deo: ergo ista locutio est concedenda: Deus genuit Deum.

2. Item, generatio est respectu similis in natura, unde « homo generat hominem² »; unde si in divinis est generatio, producitur similis in natura: ergo cum Pater sit Deus, non generat nisi Deum: ergo haec est vera: Deus generat Deum.

3. Item, quidquid habet Filius, aut habet a se, aut ab alio; sed habet deitatem, et non a se, quia sic esset ingenuitus: ergo habet ab alio; sed non habet nisi per generationem, et³ non habet deitatem nisi ab habente deitatem, et habens deitatem est Deus: ergo etc.

CONTRA: 1. Hoc nomen *Deus* significat essentiam sive substantiam, cum sit terminus substantialis⁴; sed haec non conceditur, immo est falsa: essentia generat essentiam: ergo similiter et ista: Deus genuit Deum.

2. Item, hoc nomen *Deus* aut supponit pro omni persona, aut determinate pro aliqua. Si determinate pro aliqua: ergo restringitur eius significatio⁵

ab aliquo, nec est dare, quod ab alio nisi ab hoc verbo *genuit* vel *generat*. Sed regula est, quod terminus, positus in praedicato, non restringit terminum a parte subiecti ratione significacionis: ergo stat pro omni persona. Non ergo videtur locutio vera, secundum quod accipitur pro persona Filii: ergo etc.

3. Item, iste terminus *Deus*, quantum est de se, aequae bene supponit pro Filio, sicut⁶ pro Patre: ergo cum Filii sit *non generare*, sicut et Patris est *generare*, si haec est vera: Deus generat, pro Patre, eadem ratione et haec: Deus non generat, pro Filio; si ergo haec non conceditur, nec prima.

4. Item, contradictorie opposita sunt vera de quolibet sub disiunctione, quia de quolibet affirmatio vel negatio⁷: ergo si Deus genuit Deum, aut Deum qui est Pater, aut Deum qui non est Pater. Si Deum qui est Pater, ergo genitus est generans; si Deum qui non est Pater; sed quod implicatur contingit simpliciter inferri, ut si dicatur: homo qui non currit, disputat: ergo homo non currit: ergo similiter, si genuit Deum qui non est Pater, Deus non est Pater; sed si non est Pater, non generat: ergo etc.⁸

¹ Ex mss. et ed. 1 posuimus *generationem* loco *gignitionem*.

² Aristot., VII. Metaph. text. 28. (VI. 8.): In quibusdam etenim etiam manifestum est, quod generans tale est, quale quod generatur... homo namque hominem generat. Cfr. II. de Anima, text. 34. (c. 4.).

³ Multi codd. ut AFGIKT etc. cum sex primis edd. *sed* loco *et*. Cod. R hanc propositionem ita exhibet: *per generationem vel ab habente deitatem, sed habens*.

⁴ De significacione et suppositione huius nominis *Deus*, in quibus haec et seqq. obiectiones fundantur, vide infra q. 4. — In fine argumenti plures codd. ut AFGIKT etc. cum ed. 1 *generat* pro *genuit*.

⁵ Codd. DHO (T ff in marg.) *suppositio*, quod et infra in responsione ad hanc obiectionem fere omnes codd. et sex primae edd. habent pro *significatio*; cod. I *significatio vel suppositio*. Sed vide regulam paulo infra ex Petr. Hisp. allatam. Mox multi codd. et ed. 1 *non* loco *nec*; cod. R *sed non*. Dein post *significacionis* cod. X addit *sed consignificationis*, quod concordat cum regulae istius explicatione proposita a Petro Hispano, Summula, tract. de Restrictione: Nihil positum a parte praedicati potest restringere terminum communem positum a parte subiecti quoad principalem eius significacionem, ut homo est albus... Dico autem, quoad principalem eius significacionem, quia praedicatum restringit subiectum quoad consignificationem, quae est genus v. g. masculinum.

⁶ Aliqui codd. ut TZ cum ed. 1 addunt *et*. Paulo infra

S. Bonav. — Tom. I.

post *sicut* codd. H Y omittunt *et*. Mox cod. Y *ergo si haec est vera pro Patre, sic illa erit vera pro Filio, scilicet Deus non generat; si ergo haec non conceditur pro Filio, nec prima*. Codd. aa bb circa finem argumenti: *sed haec non conceditur, ergo nec prima*; ed. 1 *nec prima debet concedi*; cod. Z *si ergo haec non conceditur pro Filio, pariter nec illa conceditur pro Patre*. — Plures codd. ut ACFILMRSU ff hoc tertium argumentum omittunt, sed indebite, sicut patet ex responsione infra posita; cod. O vero illud praecedenti argumento circa finem post *omni persona* interserit sub hac forma: *Item, si haec est vera: Deus generat Deum, pro persona Patris, multo fortius haec erit vera: Deus non generat Deum, pro persona Filii et Spiritus sancti; ergo a destructione consequentis, si haec nullo modo est concedenda, nec ista. Non ergo etc.* Eadem fere verba exhibet cod. Z in fine huius tertii argumenti.

⁷ Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 6. et II. c. 3, ubi agit de affirmatione, negatione et contradictione; et VI. Topic. c. 3. circa medium (c. 6.), ubi dicit: *Nam de omni aut affirmatio, aut negatio vera est*; et tandem IV. Metaph. text. 15. (III. 4.): *De omni affirmatio, aut negatio*. Ultimum textum et II. Periherm. c. 3. videntur codd. cum ed. 1 respexisse, omittendo *vera est*, quod Vat. adiungit. Paulo infra in Vat. desiderantur verba *Si Deum* usque ad *sed quod*, quae tamen in mss. et ed. 1 habentur.

⁸ Cod. O hic addit novum argumentum: *Item, si Deus generat Deum, Deus est genitus a Deo: ergo Deus est distinctus a Deo; ergo sunt duo dii*.

CONCLUSIO.

Recte dicitur: Deum genuisse Deum, quod quatuor regulis probatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta locutio, Conclusio. salva essentiae unitate, recipitur tam a magistris quam a Sanctis. Ad cuius intelligentiam quatuor Quatuor regulae logicae. regulae sunt notandae.

Prima est, quod nomen *abstractum* imponitur formae et a forma, ut albedo imponitur ipsi albedini¹ et a forma albedinis; nomen vero *concretum* imponitur a forma, sed non formae, sed supposito: ut album imponitur a forma albedinis, sed non formae, sed supposito, ut alicui rei albae, homini vel cygno.

Secunda regula est, quod terminus habens multitudinem suppositorum, sine distributione acceptus, stat pro illo, pro quo reddit locutionem veram, ut cum dicitur: homo currit, vera est locutio pro currente, si aliquis sit currens.

Tertia regula est, quod termino habenti formam non multiplicabilem non differt praeponere et postponere negationem. Unde non differt dicere: Petrus non currit, et, non Petrus currit.

Quarta regula est ista, quod relativum refert antecedens sub eodem modo supponendi, sub quo antecedens praecessit ipsum relativum, nisi faciat relationem simplicem².

1. Ex prima regula patet responsio ad primum. Solutio oppositorum. Cum enim iste terminus *Deus* sit concretus, etsi³ imponatur a forma essentiali, scilicet deitate, tamen imponitur personae sive supposito, sicut album imponitur ab albedine rei albae; et ideo supponit et reddit locutionem veram pro persona, non pro forma. Hoc autem nomen *essentia* vel *deitas* est abstractum, et ideo imponitur formae et a forma,

sicut albedo, et ideo essentiam significat et supponit. Et ideo haec est falsa: essentia generat essentiam, quia generatio non est formae, sed suppositi⁴; sed haec est vera: Deus genuit Deum, pro persona.

2. Ex secunda regula patet responsio ad secundum. Quamvis enim significatio termini non arceatur, tamen pro illo stat, pro quo est locutio vera, ut *homo currit*, pro Petro vel Ioanne, si pro illo, est locutio vera; nec tamen ad illum restringitur. Et hoc patet, quia si addatur distributio, confundet⁵ illum terminum pro omnibus; sed si esset restrictus, non confunderet nisi pro illis, ad quos se extenderet restrictio. Unde aliud est *terminum restringi ad unum*, aliud est *reddere locutionem veram pro uno*.

3. Ex tertia regula patet solutio⁶ ad tertium. Licet enim haec sit vera pro Patre: Deus generat Deum, tamen haec: Deus non generat Deum, non est vera pro Filio. Cum enim iste terminus *Deus* dicat formam immultiplicabilem, non differt ei praeponere negationem et postponere; et ideo cum negatio praeposita⁷ omnino a subiecto removeat praedicatum, sic et negatio postposita removet totaliter praedicatum ab hoc termino *Deus*, cum dicitur: Deus non generat, quia removet a quolibet supposito. Et ideo alium modum habet supponendi in affirmativa quam in negativa, quia in affirmativa erat locutio vera pro Patre; in negativa vero non potest esse veritas, quia negatio removet totaliter praedicatum illud.

4. Ex quarta regula patet quartum. Cum enim relativum omnino habeat suppositionem antecedentis, et iste terminus *Deus*⁸ in praedicato supponat pro Deo genito, relativum refert pro illo. Et ita sensus est: Deus genuit Deum, qui Deus genitus est Pater, vel non est Pater; et haec est vera pro negativa, nec licet inferre: ergo Deus non est Pater; quia mutatur suppositio, immo est ibi figura dictionis⁹.

SCHOLION.

1. In gratiam lectorum, qui in antiqua logica minus sunt exercitati, iuvat hic ponere explicationem aliquorum terminorum, quae in hac quaestione et alibi in hoc opere saepe occurrunt. Sumtae sunt hae et aliae multae alibi in notis positae explicationes magna ex parte ex Summulis Petri Hispani, quae tempore S. Bonaventurae in manibus scholarium erant. Postquam Petrus multa de rebus philosophicis et medicina scripsit, a. 1275 electus est in Summum Pontificem et assumpsit nomen Ioannis

XXI. Mortuus est 16. Maii 1277. Plura videri possunt in quovis libro de logica scholastica tractante.

4. Aliud est *significatio*, aliud *suppositio* alicuius termini. Significatio est repraesentatio rei per vocem et convenit omnibus vocabulis tam substantivis quam reliquis, sive in propositione, sive extra propositionem.

Suppositio, ut vult Petrus Hisp., tract. de suppositione, «est acceptio termini substantivi pro aliquo», intellige, de quo

¹ Plurimi codd. cum sex primis edd. omittunt *ipsi albedini et*, sed male, uti ex contextu patet.

² Praedictarum regularum prima insinuat ab Aristot., VII. Metaph. text. 21. et 27. ac IX. Metaph. text. 12. (VI. c. 6. 8. et VIII. c. 7.); secunda habetur in Petri Hisp. Summula, tract. de Suppos. et Distrib.; tertia in opusculo, quod etiam Petro Hisp. attribuitur, scil. Parvorum Logicalium, tract. de Negat. et Affirm. c. 4; quarta in eiusdem Summula, tract. de Relativis.

³ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *etsi* loco *et*. Mox cod. X post *deitate* habet *non tamen imponitur formae, sed personae*.

⁴ Ex illo generali principio: Actiones sunt suppositorum.

⁵ Id est, facit supponere. — Paulo ante Cod. R *subiectum* pro *illum*.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 mutavimus *responsio* in *solutio* et paulo post *non multiplicabilem* in *immultiplicabilem*.

⁷ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 addit *totaliter et*.

⁸ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *Deus*. Paulo ante cod. K modo negativo *relativum non habeat suppositionem aliam a suo antecedente*.

⁹ Cod. K addit *sicut hic: Deus genitus non est Pater: ergo Deus non est Pater*.

vel de quibus huiusmodi terminus in aliqua propositione verificatur. Sic terminus *homo* potest supponere vel pro homine in *communi*, ut in propositione: homo est species; vel pro suis *inferioribus* sub hac specie comprehensis, v. g. homo currit. Suppositionum alia est *communis*, alia *discreta*; illa fit per terminum communem, ut homo est mortalis; haec per terminum discretum (concretum), ut *Socrates*, vel per communem, sed determinatum per pronomen demonstrativum, ut *iste homo*.

Aliae divisiones suppositionis apud S. Bonav. occurrentes sunt: suppositio *simplex* et *personalis*. Illa est acceptio termini communis pro re universali significata per ipsum terminum communem, ut cum dicitur: homo est species; animal est genus. Tunc terminus homo supponit pro homine in communi, et non pro quolibet inferiore; unde non licet facere *descensum*, uti dicunt, sic arguendo: homo est species: ergo aliquis homo est species. *Personalis* vero suppositio est acceptio termini communis pro suis inferioribus, ut cum dicitur: homo currit; hic iste terminus *homo* supponit pro suis inferioribus. — Personalium suppositionum alia est *determinata*, alia est *confusa*. *Determinata* est acceptio termini communis indefinite sumti, vel cum signo *particulari*, ut *homo currit*, vel *aliquis homo currit*; et dicitur determinata, quia licet in utraque istarum propositionum ille terminus *homo* supponat pro omni homine tam currente quam non currente, tamen uno solo homine currente, propositio est vera; et quia aliud est *supponere* et aliud *locutionem veram vel falsam esse* pro aliquo, igitur in praedictis iste terminus homo *supponit* pro omni homine currente et non currente, licet *reddat locutionem veram* pro uno solo currente... *Confusa* suppositio est acceptio termini communis pro pluribus, mediante signo *universali*, ut cum dicitur: omnis homo est animal; quia supponit terminus homo pro quolibet suo supposito. Ita Petrus Hisp.; alii quoad *confusam* et *determinatam* suppositionem rem paulo aliter explicant.

2. *Distributio* est acceptio termini *communis* pro suis significatis, sive est multiplicatio termini *communis* virtute aliquius signi universalis, v. g. in propositione: omnis homo currit, terminus *homo* distribuitur (sive *confunditur*) pro omnibus hominibus virtute illius vocabuli *omnis*, quod *signum distributivum* appellatur.

3. *Restrictio* est coarctatio termini communis a maiore suppositione sive extensione ad minorem; sic *homo albus* non significat omnes homines, sed partem eorum.

4. *Reddere locutionem veram* significat, quod in propositione; in qua subiectum supponit pro pluribus disiunctive, sensus redditur verus per hoc, quod in uno saltem supposito

verificatur; v. g. propositio: homo currit, redditur vera, currente uno qualicumque. Unde *reddere locutionem veram* differt a *restrictione* termini ad unum, ut bene dicit S. Bonav., hic ad 2.

II. His suppositis, quatuor regulae logicae in corp. positae earumque applicatio in solutione obiectorum facile intelliguntur. Sic verba (ad 2.): « quia si addatur distributio, confundet illum terminum pro omnibus », hunc sensum habent: si additur signum *omnis* termino *homo*, tunc confundet i. e. distribuet illum terminum, ita ut verificetur de omnibus hominibus; si vero terminus *homo* restringitur per *albus*, tunc non « confunderet nisi pro albis hominibus ». — Pro intelligentia applicationis quartae regulae est notandum, quod est duplex relatio pronominis relativi ad suum nomen, scil. relatio *simplex* vel *personalis*. Per relationem *simplicem* pronomen relativum (qui, quae, quod) non refertur ad idem numero antecedens sive ad idem suppositum, bene vero per relationem *personalem*. Exemplum: « Mulier damnavit, quae salvavit; » hic relativum *quae* habet relationem simplicem, non personalem, quia alia mulierum persona damnavit, nempe Eva, alia salvavit, scil. Ss. Virgo Maria. Unde S. Doctor recte concludit, quod in illata obiectione est *figura dictionis* i. e. fallacia figurae dictionis, quia terminus sumitur sub diversa suppositione. De hoc plura vide dub. 3. huius dist., Alex. Hal., p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 4. Richard. a Med., hic q. 4.

III. Contra applicationem tertiae regulae ad Deum moverunt subtilem difficultatem Durand. (hic q. 2.), Aureol., Brulifer (hoc loco) alique posteriores Scholastici. Negant enim, quod *Deus* sit proprie terminus singularis, cum aliquo modo sit etiam terminus communis, quod etiam S. Bonav. (infra q. 4.) concedit. Inde concludunt, propositionem: Deus non generat Deum, posse concedi. Probatores vero theologi, ut S. Thomas (S. I. q. 39. a. 4. ad 3.), Richard. (hic q. 4.) alique cum nostro Seraphico (hic ad 3.) locutionem hanc recte improbant. Cfr. Caietanus ad loc. S. Thomae cit.

IV. Quoad quaestionis solutionem omnes antiqui conveniunt. Cfr. S. Bonav., infra d. 9. q. 1. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 1. 4. — Scot., hic q. 4. ad 4. — S. Thom., hic q. 4. 2; S. I. q. 39. a. 4. — B. Albert., hic a. 6. 7; de hac et seqq. qq., S. p. I. tr. 13. q. 51. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. et 3. — Richard. a Med., hic q. 4. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gand., de hac et seqq. qq., S. a. 54. q. 3. — Durand., de hac et seqq. qq. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 2. — Biel, de hac et seq. q. hic q. 4.

QUESTIO II.

Utrum admitti possit haec locutio: Deus generat alium Deum.

Secundo quaeritur, utrum unitas essentiae admittat hanc: Deus generat alium Deum. Et quod non, videtur.

1. Anselmus de Processione Spiritus sancti¹: « Cum dicimus Deum de Deo, non intelligimus alium Deum, sed eundem de se ipso ».

2. Item, si genuit alium Deum; sed ubi est unus et alius, ibi sunt duo: ergo si genuit alium, sunt duo dii.

3. Item, alius dicit alietatem in generali: ergo cum generale specificetur per adiunctum, hoc nomen

Deus specificat ipsum; sed si specificat, specificat ratione formae: ergo notatur alietas in forma: ergo non est admittenda talis locutio, cum non sit ibi alietas in forma.

SED CONTRA: 1. Generatio importat distinctionem²; sed distinctio alietatem aliquam: ergo et generatio; ergo si haec est vera: Deus genuit Deum, et haec per consequens: Deus distinguitur a Deo, vel genuit alium Deum. Si dicas, quod non sequatur, quia generare importat distinctionem ut *modum*, sed distingui vel esse alium ut *rem*; contra: ad

Ad oppositum.

¹ Cap. 24: Nam cum dicimus Deum de Deo, Filium de Patre, non alium intelligimus Deum de Deo alio, sed eundem ipsum Deum de eodem ipso Deo. — Codd. cum Vat. falso ponunt in *Proslogio*.

² Nam ut ait Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.): Gene-

rat autem nihil ipsum se ipsum. — De propositione minore Aristot., XIV. Metaph. c. 3. (XIII. c. 1.): Alterum (contrarium est) eidem, et aliud ipsi (αὐτῷ). — In hac propositione minore Vat. et loco *sed*, obstantibus mss. et ed. 1.

consequentiam ut *modum* sequitur consecutio ut *res*; unde si haec est vera: si homo est, animal est¹, ad hominem sequitur animal. *Et praeterea*, constat quod distinctio generationis non tantum est a parte intelligentis, verum etiam a parte rei: ergo illi distinctioni ut exercitae respondet distinctio realis.

2. Item, affirmativa est falsa: Deus genitus est Deus generans; ergo negativa est vera: Deus genitus non est Deus generans. Sed sicut affirmativa significat identitatem, ita negativa diversitatem: ergo sicut Deum generantem et genitum contingit ad invicem comparari mediante negatione, ita mediante alietate: ergo haec est vera: Deus genuit alium Deum.

3. Item, Pater sive Deus genuit alium; haec est vera, constat: ergo aut alium Deum, aut alium non Deum; sed non alium non Deum: ergo etc.

4. Item, *alius* est terminus masculini generis; sed terminus masculini generis² stat pro persona in partitivis terminis: ergo *alius* dicit alietatem personalem; sed haec est vera: Deus genuit Deum alium in persona; ergo simpliciter est vera haec: Deus genuit alium Deum.

CONCLUSIO.

*In stricto verborum sensu falsa est locutio:
Deus genuit alium Deum.*

1. RESPONDEO: Dicendum, quod haec consuevit distinguere: Deus genuit alium Deum, quia *alius* potest teneri *adjective*; et sic ponit alietatem circa formam istius termini *Deus*, et sic locutio est falsa; potest etiam teneri *substantive*, ut³ substantivetur; et tunc est appositiva constructio, sicut *animal homo*, et est sensus hoc modo: Deus genuit alium Deum, id est, genuit alium qui est Deus; et in hoc sensu est locutio vera.

Sed licet ista distinctio in locutionibus theologicis propter quendam proprium modum loquendi locum habeat, tamen quantum esset de virtute⁴ sermonis, non esset distinguenda; quia adiectivum adiunctum substantivo, ut homo albus, non dicitur substantivari, nec appositiva constructio dicitur ibi esse, maxime cum illa sit minus communis respectu magis communis⁵. Unde cum hoc nomen *alius* sit adiectivum habens substantivum coniunctum, in

praedieta locutione ponit alietatem circa ipsum ratione suppositi et formae.

Et propterea, si velimus artificialiter⁶ procedere, iudicanda est talis locutio falsa. Propter hoc ad intelligentiam dictae locutionis notanda est regula communis: non habet locum⁷ distinctio, ubi non est ex diversis causis unio, verbi gratia, Pater et Filius et Spiritus sanctus uniuntur in hoc nomine *Deus*, non ex diversis causis sive ratione diversorum, sed ratione unius deitatis sive essentiae. Unio ex diversis causis est, ut in *homine* uniuntur Petrus et Ioannes ratione diversarum humanitatum, quia alia est humanitas Petri, et alia Ioannis.

Et iuxta hanc regulam ab oppositis⁸ est alia regula accipienda: non habet locum omnimoda unio, ubi est simul cum unione distinctio, ut Pater et Filius et Spiritus sanctus uniuntur in una deitate sive essentia, sed distinctionem habent ratione pluralitatis personarum.

Secundum hoc est attendendum, quod in divinis quaedam vocabula important distinctionem solum, quaedam omnimodam unionem, quaedam medio modo. Quoniam igitur Deus generans et Deus genitus, etsi sint personaliter distincti, tamen in deitate uniuntur ex eadem causa, quia una deitate: ideo non recipiuntur⁹ nomina importantia simpliciter distinctionem. Ideo haec non admittitur: Deus distinguitur a Deo, similiter: Deus genuit alium Deum. *Item*, ratione distinctionis non recipiuntur vocabula omnimodam importantia unionem in supposito et forma: unde haec non recipitur: Deus genuit se. Sed illa quae medio modo se habent, recipiuntur, quale est hoc verbum *generat*, quia dicit distinctionem in persona cum¹⁰ unitate essentiae. Similiter haec conceditur: Pater generat alterum se. Unde Augustinus ad Maximinum¹¹: «Pater genuit alterum se»; et similiter super Ioannem: «Pater mittens Filium misit alterum se». Et ex hoc est, quod non sequitur ad generationem verbum simpliciter importans distinctionem; et sic patet primum.

2. Ad illud quod secundo obiicitur de negatione, bene concedo, quod est alietas; sed tamen non sequitur, quod possit dici alietas in *essentia* sive forma deitatis. Unde non sequitur: genitus est alius a generante, ergo¹² alius Deus, quia mutatur suppositio huius termini *Deus*.

¹ Auctoritate mss. et ed. 1 expunximus hic additum *etiam*; cod. 1 autem addit *similiter haec est vera*. Cod. O post *homo est* addit *ergo*. — Plura de hac consequentia vide apud Boeth., de Syllogismo hypothetico.

² Vat., obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 4, minus bene *qui loco sed terminus masculini generis*; et circa finem argumenti *similiter* loco *simpliciter*.

³ Ed. 4 *sic ut*. Cod. R *et si substantivetur tunc*.

⁴ Aliqui codd. ut R *et veritate*, et paulo infra plurimi codd. cum ed. 1 contra Vat. *iunctum* pro *adiunctum*.

⁵ Sensus est: maxime cum appositiva constructio fiat conjunctione termini minus communis cum magis communis.

⁶ Hoc est, stricte secundum regulas artium, scilicet grammaticae et logicae.

⁷ Codd. cum primis sex edd. omittunt *omnimoda*, quod a Vat. termino *distinctio* praefigitur.

⁸ Vat. praeter fidem codd. et ed. 4 *opposito*.

⁹ Fide mss. et ed. 4 substituimus *recipiuntur* loco *recipiunt*. Paulo infra multi codd. omittunt *similiter*.

¹⁰ Cod. X *distinctionem personarum in*.

¹¹ Vide in lit. Magistri, c. 2. in fine; et super Ioannem, c. 3. Tract. 44. n. 41: Pater mittens Filium se alterum misit.

¹² Codd. M X addunt *est*.

Conclusio

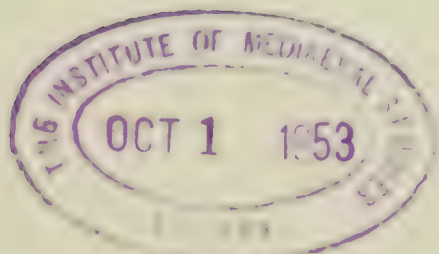
Regula communis.

Alia regula

Tres species vocalium in divinis.

Patet locutio ad

Solutio ad rationem oppositam

3. Ad illud quod obiicitur tertio: aut alium Deum, aut alium non Deum; dico, quod non sufficienter dividit; quia non est contradictio, nisi accipiat negatio respectu totius. In hac enim: genuit alium Deum, duo dicuntur, scilicet quod *Deus*¹ *Deum*, et quod *alium in deitate*: et ideo ad hoc, quod sumatur contradictio, necesse est, quod feratur supra totum. Unde sicut non valet, demonstrato monacho nigro, qui est albus per naturam: iste aut est albus monachus, aut albus non monachus, quia utraque falsa; similiter intelligendum est in proposito. Nec valet: est Deus et est alius: ergo est Deus

alius, immo est ibi accidens, sicut hic: est bonus et est citharoedus: ergo est bonus citharoedus².

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, dicendum, quod *alius*, quamvis sit masculini generis, tamen quia ponit rem circa substantivum³, ab illo trahit suppositionem; et ideo non tenetur personaliter, nisi secundum quod substantivatur, sicut et hoc nomen unus; unde sicut si dicatur *unus Deus*, *unus* dicit unitatem substantialem, ita si dicatur *alius Deus*, *alius* dicit alietatem substantialem. Et ratio huius venit non tantum, quia *adiectivum*, sed quia *generale*, quod specificatur per adiunctum.

SCHOLION.

I. Distinctionem in principio responsionis positam, quod *alius* hic possit teneri vel adiective vel substantive (nempe ut appositio), S. Doctor improbat, cum sit regula grammaticorum, quod adiectivum, si immediate sibi coniunctum habet substantivum, non potest accipi ut substantivum sive ut appositio. Si autem *alius* est adiectivum, tunc valet regula logicae, quod *alius*, quando immediate ad suum subiectivum ponitur, importat « alietatem » circa suum substantivum tum ratione suppo-

siti, tum ratione formae. Consequenter in casu nostro hic terminus importaret diversitatem in Deitate.

II. In conclusione et solutione obiectorum principales doctores conveniunt. Alex. Hal, S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 2. — Scot., hic q. 4. — S. Thom., hic a. 3, S. I. q. 31. a. 2. — B. Albert., hic a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum congrue iuxta regulas grammaticae dici possit: plures dii.

Tertio quaeritur, utrum hoc nomen *Deus* grammatice significet pluralem numerum, sive utrum congrue possit dici: *plures dii*. Et quod sic, videtur:

1. Quia secundum Philosophum⁴ intellectus sunt idem apud omnes, quamvis voces sint diversae; sed modi significandi consequuntur modos intelligendi: ergo cum apud Hebraeos congrue dicatur *Heloim*, quod aequipollet ei quod est *dii*, ergo et apud nos.

2. Item, sicut vult Philosophus⁵, verum supponit congruum; unde « Catonis est, vel non est, nec verum nec falsum significat »; sed haec vera est: non sunt plures dii: ergo congrua: ergo et haec congrua: plures sunt dii, quia negatio non removet incongruitatem.

3. Item, sicut Deus convenit uni soli, ita principium⁶ creaturarum uni soli; sed quamvis falso

dicantur plura principia, tamen dicuntur congrue: ergo pari ratione possumus dicere: plures dii.

4. Item, hoc nomen *phoenix* non habet nisi unicum suppositum⁷; tamen congrue dicitur: plures phoenixes. Si tu dicas, quod suppositum plurificatur per successionem temporis; obiicio tibi de hoc nomine *sol*, quod nullo tempore plurificatur; et tamen congrue dicitur: plures soles: ergo et plures dii.

CONTRA: 1. Omne nomen, quod habet plurale, est ^{Fundamenta.} nomen appellativum; propria enim nomina non plurificantur, non enim dicitur: plures Petri vel Ioannes⁸; sed hoc nomen *Deus* non est nomen appellativum, quia non significat formam multiplicabilem: ergo etc.

2. Item, hoc nomen *Deus* est proprie⁹ proprium divinae naturae; sed nullum tale multiplicatur: ergo etc.

¹ Cod. R addit *genuit*.

² Exemplum sumtum est ex Aristot., II. Periherm. c. 2. (c. 44.), ubi secundum translationem Boethii habetur *si citharoedus est et bonus, est et citharoedus bonus*, licet aliae translationes ponunt *corarius* (σχορτεός) pro *citharoedus*. — De hac fallacia accidentis vide supra d. 2. q. 4. ad 1.

³ Vat. hic *subiectum* loco *substantivum*, et paulo infra post *substantivatur* ponit *Sicut ergo, cum dicitur unus Deus, hoc nomen unus dicit unitatem*, sed contra antiquiores codd. et ed. 1.

⁴ Libr. I. Periherm. c. 4: Et quemadmodum nec litterae omnibus eadem sunt, ita nec voces omnibus eadem: quorum tamen haec signa primo sunt, ea omnibus sunt eadem passionibus animae.

⁵ Libr. I. Periherm. c. 2, iuxta translationem Boethii: « Nomen vero semper, ut Catonis est, vel non est; nondum enim

aliquid verum dicit aut falsum »; in quo textu ceterae translationes *Philonis* pro *Catonis* ponunt. Ad quem locum auctor libri Auctoritatum Aristot. etc. (a. 1500) addit: « Ex quo communiter trahitur, quod verum et falsum praesupponunt congruum ». Incongruitas huius dictionis consistit in *discohaerentia accidentium*, ut infra in solutione dicitur; deest enim subiectum genitivi.

⁶ Cod. S addit *omnium*. Codd. cum ed. 4 in fine argumenti *deos* loco *dii*.

⁷ S. Doctor loquitur secundum antiquam opinionem fabulosam, quod haec avis in uno solo individuo existat, ex cuius cineribus resurgat alius. Idem exemplum adducit Boeth., I. de Categoriis Aristot. c. de Denominativis.

⁸ Cfr. Priscian., II. Grammat. c. 5.

⁹ Postulantibus mss. et edd. 4, addidimus *proprie*. Paulo infra aliqui codd. ut H ff post *multiplicatur* adiciunt *vel plurificatur*; ed. 4 *nec plurificatur*.

CONCLUSIO.

*Nomen Deus, proprie loquendo, non
habet plurale.*

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est
notandum, quod hoc nomen *Deus* dicitur tripliciter.
scilicet *nuncupative, adoptive et naturaliter*. Primis
duobus modis plurificatur; unde Apostolus primae
ad Corinthios octavo¹: *Si quidem sunt dii multi,
et domini multi*; sed tertio modo non, quia sic
hoc nomen *Deus* significat divinam naturam cum
conditionibus, quarum collectiones impossibile est in
alio reperire; et ideo sicut nomen proprium non
habet plurale, secundum artem loquendo, sic nec
hoc² nomen *Deus*.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod apud
Hebraeos habet plurale quod est *Heloim*; dicendum,
quod modi significandi non tantum sequuntur³ di-
versos modos intelligendi generales, sed etiam mo-
dos exprimendi. Et quoniam ipsi habent articulos et
modos exprimendi diversos, quos nos non habemus,
ideo illi possunt habere, sed nos non.

2. Ad illud quod obiicitur, quod verum sup-
ponit congruum; dicendum, quod duplex est incon-

gruitas: *una* est ex discohaerentia accidentium⁴, ut
Catonis est; *alia* ex discohaerentia intellectuum, ut
cum dicitur: *plures Petri*. Prima incongruitas tollit
veritatem et falsitatem; secunda vero incongruitas
habet falsitatem coniunctam: et ideo, quia per nega-
tionem removetur falsitas, et Sancti malunt loqui
vere, quam proprietatem sermonis servare et loqui
minus vere, ideo negant plures deos. Posset⁵ ta-
men dici, quod quamvis haec vox *dii* non sit vox
significativa secundum artem et impositionem, tamen
est vox significativa ex accommodatione usus, ut *olli*
pro *illi*: et ideo generat falsum intellectum affirma-
tiva, et negativa verum, quamvis non grammaticae.

3. 4. Ad illud quod obiicitur, quod principium
uni soli convenit, similiter et phoenix; dicendum,
quod convenire uni soli est tripliciter. Aut enim est,
quia imponitur nomen a forma *immultiplicabili*, ut
in propriis nominibus; et sic tollit pluralitatem *re*
et *consignificatione*. Aut imponitur a forma, quae
nata est communicari, quamvis non *communicetur*
propter determinationem, ut cum⁶ dicitur: principium
creaturarum. Aut propter *defectum materiae*, ut
phoenix; et tale tollit pluralitatem *secundum rem*,
non *secundum consignificationem*, quia potest consi-
gnificari talis forma, ut potest multiplicari per supposita.

SCHOLION.

I. Non est hic quaestio de illo fundamentalis dogmate, quod
Deus sit unus (quod probatum est supra, d. 2. q. 1.), sed de
hoc: utrum nomen *Deus* ratione trium personarum possit plu-
raliter inflecti. De hoc argumento S. Doctor bis disputat, scil.
hic quoad *modum dicendi*, infra vero, d. 23. a. 2. q. 3. iterum
quoad *rem* sive veritatem intrinsecam. Quaestio hic discussa,
quae spectat potius ad grammaticam, inde orta videtur, quod
apud Hebraeos in voce *Heloim* pluralis adhibetur (cfr. 4. arg. ad

oppositum). Hoc explicandum esse ex propria indole Hebraicae
linguae asserit S. Bonav., cui consentit S. Thom. S. I. q. 39.
a. 3. ad 2.

II. Idem docent: Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 2; sed tri-
plicem distinctionem hic in corp. positam habet ibid. m. 4. —
Scot., hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 2. ad 3; S. I.
q. 13. a. 9. — B. Albert., I. Sent. d. 2. a. 22. — Petrus a
Tar., hic q. 4. a. 2. — Henr. Gand., S. a. 34. q. 2. n. 28.

QUAESTIO IV.

Utrum hoc nomen Deus pro persona supponat, vel pro natura.

Quarto et ultimo quaeritur de suppositione huius
nominis *Deus*. Et quaeritur, utrum hoc nomen *Deus*
de se supponat personam, vel naturam. Et quod
personam, videtur:

1. Per illud Ambrosii super: *Benedicat nos
Deus, Deus noster, benedicat nos Deus*⁷. Ambrosius:

¹ Vers. 5.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 minus apte sic nec no-
men Dei.

³ Ex plurimis mss. ut A C F G H M N R S T V X Y Z etc.
substituimus *sequuntur* loco *requirunt*; alii codd. ut I U ff
cum ed. 4 *consequuntur*. Lectio mss. certe praefereunda lectioni
Vat. Paulo infra Vat. contra plurimos codd. ut A C G H I K S
T V W Y etc. et ed. 4 *quoniam ergo* pro *Et quoniam*. Demum
circa finem argumenti, obnitentibus mss. et ed. 4, ponit Vat.
dicere loco *habere*; in lectione mss. suppl.: plurale.

⁴ Priscian., XVII. Grammat. c. 4. (de Constructione): Nam
si incongrua (ratio contextus) sit, soloecismus faciet, quasi
elementis orationis inconcinne coeuntibus, quomodo inconcin-
nitas litterarum vel syllabarum vel eis accidentium in singulis
dictionibus facit barbarismum. — Vat. sola *adiacentium* loco

accidentium, quae et paulo supra contra fere omnes codd. et
ed. 4 habet *praesupponit* pro *supponit*.

⁵ Vat. *potest*, sed obstant mss. et ed. 4. Circa finem huius
responsionis aliqui codd. ut A C L O R S V Y *ex intellectu* pro
intellectum.

⁶ Supplevimus ex mss. et primis sex edd. *cum*. In fine
responsionis antiquiores codd. cum ed. 4 *significari* pro *consi-
gnificari*, et cod. Q (in margine) *potens* loco *potest*.

⁷ Psalm. 66, 7. 8. — Verba, quae hic a S. Doctore attri-
buuntur S. Ambrosio, eidem etiam a Magistro supra d. II. c.
4. adscribuntur. Vide p. 48. nota 8. — In ipsis verbis Vat.
praeter fidem mss. et ed. 4 *professio* loco *confessio*.

⁸ Ex mss. et ed. 4 supplevimus *proprie*. Paulo ante plures
codd. cum ed. 4 *ostenditur* pro *obiicitur*. Mox post *Deus* Vat.
contra codd. repetit *supponit*.

eo, cui inest Deitas; sed hoc est persona: ergo etc.

3. Item, hoc nomen *Deus* significat deitatem in concretione; sed non nisi in concretione ad suppositum, quod est persona; sed terminus concretus proprie supponit pro eo, respectu cuius importat formam, ut album magis proprie supponit pro re alba quam pro forma: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Pronomen refert rem pro proprio supposito¹; sed cum dicitur: *Benedicat nos Deus, et metuant eum*, hoc pronomen *eum* refert naturam, non personam: ergo etc.

2. Item, quia iste terminus *homo* proprie supponit pro individuo, ista est falsa: homo est Socrates et Plato, quia idem individuum non recipit illam praedicationem; sed haec est vera: Deus est Trinitas, vel: Deus est Pater et Filius: ergo cum illud praedicatum non conveniat uni personae, patet etc.

3. Item, terminus, qui proprie supponit personam, addito sibi termino partitivo, stat solum pro uno, ut cum dicitur: unus homo currit: ergo similiter, cum dicitur *unus Deus*: ergo haec est simpliciter falsa: unus Deus est Pater et Filius.

CONCLUSIO.

Nomen Deus, cum habeat naturam et termini communis et termini singularis, potest proprie supponere tam pro natura quam pro persona.

RESPONDEO: Dicendum, quod hic consuevit esse duplex opinio.

Una quidem est, quod hoc nomen *Deus* signi-

ficat proprie naturam et supponit personam, aliquando ^{Sententia 1.} unam, ut cum dicitur: Deus generat, aliquando duas, ut cum dicitur: Deus spirat, aliquando tres, ut cum dicitur: Deus est Trinitas. Et ratio huius est, ut dicunt, quia cum habeat multa supposita, habet naturam termini communis; terminus autem communis proprie supponit pro individuo, pro natura vero vel pro forma non supponit proprie², nisi trahatur, ut si dicatur: homo est species. Sic dicunt in proposito. Ulterius dicunt, quod quia supposita omnia sunt in illo unica³ suppositione, ideo simul potest supponere pro multis personis, licet illud non possit iste terminus *homo*, vel alius terminus communis; et sic solvunt obiecta.

Alia opinio est, quod proprie supponit natu- ^{Sententia 2.} ram, sicut significat, et non supponit personam, nisi trahatur ab alio, ut cum dicitur: Deus generat; et hi dicunt, quod cum dicitur: Deus est Trinitas, ibi stat pro natura, non pro persona; et⁴ una natura est tres personae: ideo vera est locutio. Et ratio huius positionis est, quia hoc nomen *Deus* habet naturam termini discreti, cum non habeat plurale; ideo idem significat et supponit proprie; cum ergo significet naturam, illam proprie supponit.

Sed melius est dicere *utrumque* — quia habet ^{Sententia auctoris.} naturam termini *communis* et termini *discreti*: termini *communis* propter pluralitatem suppositorum, termini *discreti* ratione formae immultiplicabilis — quod⁵ proprie supponit tam naturam quam personam. Tamen rationes ad utramque partem concludunt verum suo modo. Hoc autem non potest in alio termino inveniri, et ideo nec consimilis modus supponendi.

SCHOLION.

I. De differentia inter significationem et suppositionem cfr. Scholion hic ad q. 1. Terminus *discretus*, de quo loquitur S. Bonav., idem est ac terminus *singularis* et significat aliquod incommunicabile. Unde «terminus singularis idem significat et supponit» (S. Thom. S. I. q. 39. a. 4.). Terminus vero *communis* non oportet semper supponere pro eo quod per se significat, v. g. in propositione: homo currit, non supponit *homo* pro natura communi humana, sed pro aliquo indeterminato individuo.

II. Licet antiqui doctores de hac quaestione diversis modis loquantur, in re tamen parum dissentire videntur. S. Bonav. praeferit tertiam sententiam, quae mediam viam tenet, scil. quod Deus proprie supponat tum pro natura tum pro persona. S. Thom. in Comment. (hic q. 1. a. 2.) sententiam primo loco positam docere videtur, secundam vero ibi et in Summa penitus rejicit. Illam vero primam opinionem in Summa (I. q. 39. a. 4.) ita explicat, ut cum tertia et media sententia S. Bonaventurae conveniat. Hoc patet, si sententia S. Bonaventurae di-

stinctis propositionibus proponitur. Propositio 1: Nomini *Deus* convenit haec proprietas, ut partim sit terminus communis, partim singularis. Ratio est, quia significat simul tum formam *non multiplicabilem*, tum naturam *communicabilem*. Idem docet S. Thom. (S. loc. cit. ad 2.). Propositio 2: Hinc est, quod *Deus* aliquando supponit pro natura, aliquando pro persona. Hoc idem asserunt S. Thom. et Alex. Hal.; tamen Angelicus addit, quod «*per se* supponit pro natura communi» (ad 3.), sed «*ex modo significandi*» habet, ut proprie possit supponere pro persona (in corp.).

III. Circa ipsam quaestionem cfr. S. Bonav., infra d. 29. a. 4. q. 2; III. Sent. d. 7. a. 4. q. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 1. 2. — S. Thom., locis cit. — Scot., hic q. 2. in fine. — B. Albert., hic a. 5. 6. et d. 32. a. 8. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 3. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 3. n. 40. — Dionys. Carth., hic q. 2. in princ. — Biel, hic q. 2.

¹ Priscian., XVII. Grammat. c. 2: Substantiam enim significat loco nominis positum pronomen et personam verbo sibi adiuncto congruam indicat.

² Vat. hic omittit *proprie* et paulo post habet *dicamus* loco *dicatur*, sed obest auctoritas mss. et ed. 1.

³ Plerique codd. ut ACFGIKLORXZ *una*. Paulo infra

Vat. contra mss. et ed. 1 *solverunt*, aliqui tamen codd. ut KPQX legunt *solvuntur*.

⁴ Cod. H addit *quia*.

⁵ Ita fere omnes codd. cum ed. 1, in quorum lectione *quod* refertur ad paulo supra positum *dicere utrumque*. Vat. loco *quod* ponit *ideo*, cuius lectionis sensus explicatur codice Z *et ideo dico quod proprie*. Paulo infra codd. O bb *Unde* pro *Tamen*.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeritur de hoc quod dicit: *Deum de Deo, lumen de lumine*; quia cum praepositio *de* notet transitionem et ita diversitatem et ¹ distinctionem, videtur quod pari ratione et ab aequipollenti istae sunt verae: Deus est alius a Deo, Deus distinguitur a Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod dupliciter est importare distinctionem sive diversitatem, scilicet ut *modum*² vel ut *rem*, vel ut *exercitam* vel ut *conceptam*. Quoniam igitur praepositiones important distinctionem ut *exercitam*, et distinctio est in divinis quantum ad supposita, *de*³ facit terminum stare pro diversis suppositis. Quoniam ergo circa id ponit modum, circa quod exercet distinctionem, et tales sunt personae: ideo est vera locutio. Quia vero hoc nomen *alius* importat distinctionem ut *conceptam*, similiter hoc verbum *distinguere*: ideo simpliciter ponit distinctionem circa terminum ratione suae formae; ideo sunt falsae⁴.

DUB. II.

Item quaeritur de responsione, quam ponit Magister, ibi: *Quod vero additur: Ergo genuit se Deum* etc., quia Magister solvit interimendo conclusionem et videtur non recte solvere. Cum enim *idem* et *diversum* sufficienter dividant ens⁵, videtur necessario sequi: genuit Deum: ergo se, vel alium.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister susti-

nendo primam et interimendo conclusionem innuit, conclusionem non sequi ex praemissis; et quod non sequatur, ostendit ferendo instantiam⁶ contra illud disiunctum.

Ad illud vero quod obiicitur, quod *idem* et *diversum* sufficienter dividunt⁷ ens; dicendum, quod simpliciter loquendo falsum est. Nam pars nec est eadem toti omnino nec simpliciter diversa. Habet tamen veritatem secundum *idem*. Unde: « si non est *idem* alii, est *diversum* », verum est secundum illud, secundum quod non est *idem*⁸. Filius autem non est *idem* Patri in persona, et ideo in persona alius; nec tamen sequitur: *alius Deus*, quia significatur alietas in essentia⁹.

DUB. III.

Item quaeritur de hac distinctione, quam ponit Magister de hoc praedicato *Deus Pater*, quod potest esse constructio *appositiva* et *immediata*, vel *mediata*¹⁰. Primo enim videtur, quod ista distinctio non sit intelligibilis, quoniam quae ex eadem parte intransitive construuntur, videntur solum immediate construi. Item videtur, quod non solvat, quia recta solutio est, cuius dantem oppositum non contingit solvere¹¹; sed ista distinctione remota, adhuc manet sophisma, si loco eius quod est *Deus Pater*, solum ponatur *Pater*: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod distinctio Magistri bona est et secundum artem. Nam sicut vult Priscianus¹², inter adiectivum et substantivum intelligi-

¹ Praeter fidem mss. et ed. 1 repetit Vat. hic *ita*.

² Supple: se habendi. — De hac distinctione vide infra d. 26. q. 1. et 2.

³ In mss. et edd. excidit particula *de*, quam contextus requirit.

⁴ Pro maiore intelligentia et explicatione huius dubii cfr. q. 1. et 2. huius distinctionis. — Quoad praepositionem *de* vide infra d. 5. a. 1. q. 2.

⁵ Aristot., X. Metaph. text. 12. (IX. c. 3.): Omne etenim, quodcumque sit ens, aut *idem* aut *diversum*.

⁶ Vide Aristot., II. Prior. c. 26. (c. 28.) de Instantia.

⁷ Cod. S *dividunt*.

⁸ Codd. T aa bb satis bene addunt *non, secundum illud, secundum quod est idem*, a quibus cod. A in eo tantum divergit, quod particulam *non* minus bene transponit post *quod est*.

⁹ De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 4; S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 3.

¹⁰ Vat. post *appositiva* omittit *et*, quod tamen cum ed. 1 habent codd., quorum nonnulli deinde indebite omittunt *vel mediata*; codd. V X omittunt *et immediata*, quod tamen propter subnexa melius retinetur, licet, quod ad rem attinet, omitti possit, cum *immediata* hic *idem* sit cum *appositiva*; S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 4. constructioni *appositivae* opponit *mediatam*. — Distinctio Magistri, de qua hic agitur, respicit istam propositionem: *Genuit Deum, qui non est Deus Pater*. Si haec verba *Deus Pater* immediate coniuncta intelliguntur, ita quidem ut terminus *Pater*, tanquam determinans alterum terminum *Deus*, sit terminus principalis, tunc propositio est vera. Sensus enim est: *Genuit Deum, qui non est Deus Pater, sed Deus*

Filius. Si vero disiunctim intelliguntur, ita ut terminus principalis sit *Deus*, cui deinceps adiungitur, *qui est Pater*, sic erit falsa; sensus siquidem est: *Genuit Deum, qui non est Deus, et Deus Pater est*.

¹¹ Modus iste loquendi, qui occurrit etiam infra d. 15. p. II. q. 1. in corp. et d. 44. a. 2. q. unic. in corp., sumtus est ex Aristot., II. Elench. c. 3. secundum translationem Boethii: Nam si esset haec solutio, dantem oppositum non possibile esset solvere. Secundum translationem autem ed. Paris. (Firmin-Didot.) c. 22. sic habetur: Nam si esset haec solutio, quam afferunt, qui contrarium daret solvere non posset. — Paulo infra cod. X *maneret*, cod. Z *remaneret* loco *manet*.

¹² Libr. XVIII. c. 4. post medium: Subauditur enim participium verbi substantivi *ens*, quod in usu nunc nobis non est, pro quo possumus *qui est* vel *qui fuit* dicere vel subaudire. Similiter, aliis casibus nominativum consequentibus, vel supradictum participium vel quae pro eo accipiuntur subaudire necesse est ad nominativum. — Hac Prisciani regula posita, S. Doctor eam applicat, ulteriore addita distinctione respectu ipsius copulae cum termino adiuncto. Nam appositio, si per participium *ens* sive per relativum (quod est, qui est) cum substantivo coniuncta est, respectu eiusdem potest teneri vel *implicative*, vel *non implicative* seu *in quadam distantia* (sive relativum ut relativum). Si *implicative*, tunc est constructio appositiva et immediata, et dictio haec: *Deus, qui est Pater* (Deus i. e. Pater) aequivalet huic: *Deus, qui est ipse Pater*; si non *implicative*, tunc constructio habetur mediata, et dictio haec: *Deus, qui est Pater* aequivalet huic: *Deus, et ille Deus est Pater*, sive etiam: *Deus, qualis est Pater*.

tur media copula *ens* vel *quod est ens*¹. Et quoniam hoc quod est *ens* sive quod est *Pater* potest teneri *implicative*; et sic restringitur et tenet locum appositivae constructionis et aequivalet uni termino: ideo dicitur, quod potest teneri sive construi *immediate*; et sic *Deus Pater* non est aliud quam ipse Pater. Vel ipsum relativum potest intelligi *relative*, et ita in quadam distantia; et tunc non restringitur, et sensus est: *Deus Pater*, id est *Deus*, qui est Pater; quod tantum valet *est Deus*, et ille est Pater.

Haec autem solutio Magistri solvit quidem² sophisma quantum ad unam deceptionem, et ideo est bona. Sed rursus cadit ibi alia deceptio de *relativo*, et ideo adhuc oportet solvere, non ad illam deceptionem, sed ad aliam. Ideo Praepositivus³ solvit ad hoc argumentum alio modo: ergo Deum qui est Pater, vel qui non est Pater, et dicit, quod non sequitur, nec⁴ sunt contradictoriae, quia suppositio huius relativi non est eadem. In affirmativa enim supponit pro Deo genito, quia non confunditur⁵; in negativa vero simpliciter. Unde sicut hae non contradicunt, sed ambae sunt falsae: Nullus homo est Petrus, Ioannes est Petrus, ita dicit in proposito, quia negatio confundit. Unde istae duae ambae sunt falsae: Deus Filius est Pater, Deus non est Pater. — Sed licet solutio Praepositivi locum habeat in proposito, quia non differt praeponere et postponere negationem huic termino *Deus*, tamen in aliis non habet locum. Negatio enim postposita relativo ipsum non confundit.

Et ideo moderni aliter solvunt distinguendo, quod⁶ hoc relativum *qui* potest facere relationem *simplicem* vel *personalem*. Si *simplicem*, affirmativa vera est, negativa falsa; si *personalem*, e converso negativa vera, affirmativa falsa. Quod patet, quia haec est falsa: persona Filii est Pater, et haec est vera: «persona Filii non est Pater»⁷.

¹ *Ens* videtur hic esse superfluum iuxta verba Prisciani. — Mox ex codd. FT etc. addidimus *Et*. Paulo post nonnulli codd. ut HIPQ cum ed. 1 *et tunc loco et sic*.

² Substituimus fide multorum codd. ut AFGHIRST etc. et ed. 1 *quidem loco quoddam*; lectio certe melior.

³ Natione Italus, ab an. 1206 Cancellarius Universitatis Parisiensis, scripsit Summam theologicam ex dictis SS. Patrum, a S. Bonav. et S. Thom. non raro allegatam et adhuc ineditam. De Sermonibus eiusdem cfr. Lecoy, La chaire Française au moyen âge p. 80. — Mox Vat. contra mss. et sex primas edd. omittit *ad*. Paulo post codd. *ergo Deus*, sed minus conforme textui Magistri.

⁴ Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 *et quod non pro nec*. Mox cod. Z *contradictorie opposita loco contradictoriae*. Paulo infra post *relativi* suppl.: qui. — Mox codd. OZ post *eadem* satis bene addunt *in affirmativa et negativa*, suppl.: propositione.

⁵ Hoc est, non supponit confuse et indiscriminatim pro tribus personis, sed determinate solum pro persona Filii; e contra in negativa supponit simpliciter i. e. indiscriminatim et confuse pro personis et etiam pro essentia. Cfr. hic q. 4. Hinc patet, quid sibi velit paulo infra *negatio confundit* (codd. *confunditur*), scil. negatio efficit, ut relativum *qui* supponere possit tam pro tribus personis quam pro essentia.

S. Bonav. — Tom. I.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *unus Deus est tres personae*. Sed contra: Quaecumque praedicantur de uno et eodem, praedicantur de se invicem: ergo si unus Deus est Pater et Filius: ergo Pater est Filius. Si tu dicas, quod verum est, quando praedicantur de uno singulari, sed non est verum, quando praedicantur de uno communi; contra: nihil subiicitur duobus in unica⁸ suppositione, quamvis sit commune ad illa. Unde haec est falsa: homo est Socrates et Plato: ergo similiter in proposito.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut patet, de suppositione huius nominis *Deus* secus est quam de suppositione alicuius alterius termini. Quia enim⁹ habet naturam termini communis et discreti, ideo simul stat pro pluribus, sicut pro uno: et ideo non sequitur: Deus est Pater et Filius: ergo Deus Pater est Filius, vel e converso¹⁰. Similiter nec licet inferre ex hoc, quod Pater sit Filius. Et notandum, quod talis praedicatio est per identitatem¹¹: ideo suppositum de termino formali vere praedicatur.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod Magister dicit: *Unum solum Deum verum esse Trinitatem*; quia videtur esse contra illud quod dicit inferius¹², scilicet quod *trinitas* est nomen collectivum, *unus et solus* nomen partitivum et discretivum: ergo sicut haec est falsa: unus solus homo est omnis homo, ita et haec.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *trinitas* est¹³ collectivum personarum; *unus* autem et *solus*, addita huic termino *Deus*, non dicunt discretionem personae, sed naturae ab aliis. Unde unus

⁶ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, minus apte transponit *quod* post relativum *qui*. Paulo post plures codd. *distinctionem* pro *relationem*; ed. 1 vero *distinctionem vel relationem*. Retinuimus *relationem*, utpote quod supra dictis q. 4. in corp. magis correspondet. Ibidem et divisio relationis in *simplicem* et *personalem* occurrit.

⁷ De solutione huius dubii vide Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 3. ad 4. et S. I. q. 39. a. 4. ad 5. — Biel., hic q. 1.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *una*.

⁹ Vat. contra codd. et edd. 1, 2, 3 *cum pro enim*.

¹⁰ Codd. inter se non conveniunt; cod. T quoad sensum cum Vat. convenit ponendo *vel Filius est Pater loco e converso*. Plures codd. ut AGNSVW aa bb *ergo Deus Pater est vel Filius est Pater vel Filius. Similiter*; alii ut CO *ergo Deus Pater est vel Filius est. Similiter*; alii aliter corrupte; sed nihil immutandum duximus.

¹¹ De praedicatione per *identitatem* vide infra d. 5. a. 1. q. 1. ad 2; d. 33. q. 3. et d. 34. q. 2. — De hoc dubio cfr. supra q. 4. et Scot., hic q. 2.

¹² Dist. XXII. c. 3. et dd. XXIV. et XXV.

¹³ Cod. T addit *nomen*.

solus Deus dicitur una sola natura; et quoniam in divinis est idem *natura* et *res naturae* sive suppositum, ideo praedicatione per identitatem *Trinitas* de Deo¹ praedicatur. Nec est simile de hoc quod est *omnis homo* et *unus solus homo*. Nam iste terminus *homo* est terminus, qui potest confundi et multiplicari, et ideo haec est vera: *omnis homo est homo*, nec stat simul pro pluribus², nisi confundatur; et ideo haec est falsa: *homo est omnis homo*, quia nec ratione supponendi est vera, nec per identitatem. nec est idem in homine *natura* et *res naturae*³.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Satis est christiano rerum creaturarum causam* etc. Videtur enim dicere falsum, quoniam aut dicit *satis* quantum ad *fidem*; et sic est falsum, quia multa alia oportet credere; aut *satis* quantum ad *scientiam*; et illud similiter est falsum, quia nunquam scitur ex hoc causa rei sufficienter.

RESPONDEO: Dicendum, quod intelligitur *satis* quantum ad scientiam, non quamlibet, sed necessariam ad salutem.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater genuit alterum se*. Videtur enim male coniungere illa duo, quia *se* dicit omnimodam identitatem, et *alterum* diversitatem, et ita sunt opposita, et ita⁴ opposita implicantur. *Si dicas*, quod unum diminuit de altero, quaero: *quid et de quo?*

RESPONDEO: Dicendum, quod oppositio directa intelligitur semper circa idem. Quoniam ergo in divinis simul est identitas in natura et alietas in supposito, et hoc sine oppositione; ideo nomen *identi-*

tatis et *alietatis* in sermone⁵ uniuntur sine oppositione, immo ad singularis modi expressionem.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Pater ut haberet Filium, non minuit se*, quia videtur dicere falsum; quia illud argumentum valet: quicumque generat unum filium, ut non possit amplius generare, minuitur eius potentia; sed sic est in Patre: ergo etc.

RESPONDEO: Quod illud verum est, si generare alterum sit potentiae; sed quod, uno genito, possit alterum generare, dicit imperfectionem potentiae in generando, quia ex hoc ostenditur, quod non totum dedit uni⁶.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *De se alterum se genuit, sed non alterum deum, sed alteram personam*, utrum dicatur magis proprie *alterum*, vel *aliud*; et⁷ videtur quod *alterum*, quia minorem dicit diversitatem, quia Socrates dicitur alter a se; sed in divinis minima est diversitas. *Sed contra*: differentiae accidentales faciunt dici *alterum*⁸; sed in divinis nullum est accidens: ergo non debet dici *alterum*.

Item videtur, quod neutrum bene dicatur. Si enim differentiae substantiales faciunt dici *aliud*, et accidentales *alterum*, cum neutrum cadat in divinis, neutrum videtur esse dicendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod quia Pater differt a Filio et in supposito et in proprietate, ideo potest dici *alius*, et potest dici *alter*. Sed quoniam proprietas illa non accedit personae, ideo magis proprie dicitur *alius*. Et quia *alius* respicit suppositum, *aliud* essentiam: ideo, etsi recipiatur⁹ ibi *alius* in masculino, non tamen *aliud* in neutro.

¹ Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *eo* pro *Deo*.

² Cod. W *omnibus*. Paulo infra nonnulli codd. ut FHIT Y *ec* cum edd. 2, 3 *suppositi* loco *supponendi*.

³ De re naturae sive supposito vide infra d. 23. a. 1. q. 2. et d. 34. q. 1. — Quoad ipsam solutionem cfr. infra d. 24. a. 3. q. 1. — Alex. Hal., S. p. 1. q. 50. m. 3. a. 2. § 7. — S. Thom., S. I. q. 39. a. 6.

⁴ Vat. contra fere omnes mss. et ed. 1 *illa* pro *ita*, quod unus vel alter codex omittit.

⁵ Fide mss. et ed. 1, 2, 3 expunximus hic additum *uno* et paulo post ex mss. et ed. 1 supplevimus *immo*, loco cuius edd. 2, 3 *in uno*. — De hoc dubio cfr. hic q. 2. — Alex.

Hal., S. p. 1. q. 50. m. 3. a. 2. § 3. — S. Thom., S. I. q. 39. a. 4. ad 4.

⁶ Cfr. supra d. 2. q. 3. ad ult.

⁷ Supplevimus ex mss. et ed. 1 particulam *et*.

⁸ Cfr. Porphy. de Praedicab. c. de Differentia.

⁹ Licet plurimi codd. et ed. 1 habeant *si*, praeferimus tamen cum codd. LR etc. *etsi*. Codd. cit. et ed. 1 deinde legunt *recipiatur* (multi codd. falso *respiatur*) pro *recipitur*. — De solutione huius dubii cfr. hic q. 2. et infra d. 9. dub. 1. — Alex. Hal., S. p. 1. q. 65. m. 2. a. 2. ad ult. et a. 4. — S. Thom., S. I. q. 34. a. 2. ac S. III. q. 17. a. 4. ad 7, ubi de differentia inter *aliud* et *alterum* eadem sententia profertur.

DISTINCTIO V.

CAP. I.

Utrum divina essentia genuerit Filium, vel genita sit a Patre, vel de ipsa natus sit Filius, vel Spiritus sanctus processerit.

Post haec quaeritur, utrum concedendum sit, quod Pater genuit¹ divinam essentiam, vel quod divina essentia genuit Filium, vel essentia genuit essentiam, an omnino non genuit nec genita est divina essentia.

Ad quod catholicis tractatoribus consentientes dicimus, quod nec Pater genuit divinam essentiam, nec divina essentia genuit Filium, nec divina essentia genuit² essentiam. Hic autem nomine essentiae intelligimus divinam naturam, quae communis est tribus personis et tota in singulis. Ideo non est dicendum, quod

Ratio 1. Pater genuit divinam essentiam; quia si Pater diceretur genuisse divinam essentiam, essentia divina relative diceretur ad Patrem vel pro relativo poneretur. Si autem relative diceretur vel pro relativo poneretur, non indicaret essentiam. Ut enim ait Augustinus in quinto libro de Trinitate³: «Quod relative dicitur, non indicat substantiam».

Item, cum Deus Pater sit divina essentia, si eius esset genitor, esset utique genitor eius rei, quae ipse est; et ita eadem res se ipsam genuisset, quod Augustinus negat, ut supra⁴ ostendimus.

Item, si Pater est genitor essentiae divinae, cum ipse essentia divina sit et Deus sit, eo ergo⁵ quod generat, et est et Deus est. Ita ergo non illud quod generatur, est a Patre Deus, sed Pater eo quod generat, et est et Deus est. Et si ita est, non genito gignens, sed gignenti genitus⁶ causa est, ut et sit et Deus sit. Simili ratione probat Augustinus in libro septimo de Trinitate⁷, «quod Pater non est sapiens sapientia, quam genuit, quia si ea sapiens est, ea est; hoc enim est ibi esse quod sapere. Quodsi hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam, quam genuit, sapiens Pater est. Quid enim aliud dicimus, cum dicimus: hoc illi est esse quod sapere, nisi, eo est quo sapiens est? Ergo quae causa illi est, ut sapiens sit, etiam ipsa illi causa est, ut sit. Si ergo sapientia, quam genuit, illi causa est, ut sapiens sit, et causa illi est, ut sit. Sed causam Patri, qua sit, a Patre genitam, nullo modo quisquam dixerit sapien-

tiam; quid enim est insanius? Ita ergo, si Pater genuit essentiam, qua est, essentia, quam genuit, causa est illi, ut sit». Non ergo ipsam, qua⁸ est, essentiam genuit. «Nam in illa simplicitate, inquit Augustinus⁹, quia non est aliud sapere quam esse, eadem est ibi sapientia quae essentia»; ideoque quod de sapientia, hoc de essentia dicimus. Sicut ergo non genuit sapientiam, qua sapiens est, ita nec essentiam, qua est. Ut enim sapientia sapiens est et potentia potens, ita et essentia ipse est, eademque est sapientia et potentia, quae essentia. Patet itaque ex praedictis, quia¹⁰ Pater essentiam divinam non genuit.

Huic autem videtur contrarium quod Augustinus ait in libro unico de Fide et symbolo, capitulo tertio¹¹: «Deus, cum Verbum genuit, id quod ipse est genuit, nec de nihilo nec de aliqua iam facta conditae materia, sed de se ipso id quod est ipse». Item¹²: «Deus Pater, qui verissime se indicare animis cognituris et voluit et potuit, hoc ad se ipsum indicandum genuit, quod est ipse qui genuit». Ecce aperte dicit his verbis, Deum Patrem genuisse illud quod ipse est. Illud autem quod ipse est, non est nisi essentia divina: videtur ergo divinam essentiam genuisse. Ad quod respondemus, illa verba sic intelligenda esse dicentes: Pater de se ipso genuit illud quod ipse est, id est Filium, qui est illud quod Pater est. Nam quod Pater est, et Filius hoc est, sed non qui Pater est, et Filius hic est.

Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium, quia cum Filius sit divina essentia, iam esset Filius res, a qua generatur; et ita eadem res se ipsam generaret. Ita etiam dicimus, quod essentia divina non genuit essentiam. Cum enim una et summa quaedam res sit divina essentia, si divina essentia essentiam genuit, eadem res se ipsam genuit, quod omnino esse non potest; sed Pater solus genuit Filium, et a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus¹³.

Praedictis autem videtur contrarium esse quod dicit Augustinus in libro septimo de Trinitate¹⁴: «Hoc, inquit, est Deo esse quod sapere; unde Pater et Filius simul sunt una sapientia, quia una essentia: et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia». Ecce his verbis aperte dicit Augustinus, sapientiam de sapientia et essentiam de essentia, ubi videtur significare, quod sapientia sapientiam et essentia es-

Adversari videtur Augustinus.

Alias partes quaestionis solvit.

Obiicitur ex Augustino.

¹ Solus cod. A ter habet *genuerit* pro *genuit*.

² Vat. et edd. 4, 9 superflue addunt *divinam*.

³ Cap. 7. n. 8, ubi: *Quod autem relative pronuntiatur* etc. Paulo supra edd. 1, 8 post *indicaret* addunt *divinam*.

⁴ Dist. IV. c. 1.

⁵ Vat. et ed. 4 non bene omittunt *ergo*; paulo ante codd. ABCE et ed. 1 addendo *et* legunt: *essentia divina et sit et Deus sit*; cod. vero D *etiam* pro *et*.

⁶ Cod. D et edd. 1, 2, 3, 8, 9 minus bene *genitum*; in principio huius propositionis cod. C *Quodsi* pro *Et si*.

⁷ Cap. 1. n. 2; in quo textu Vat. et edd. 2, 3, 4, 7, 9 bis pro *ibi* legit *sibi*; ed. 5 bis *illi*; codd. bis *ibi*, exceptis DE, qui primo loco habent *ei*; ed. Augustini modo *ibi*, modo *illi*.

⁸ Sola Vat. perperam *quae*.

⁹ Loc. cit. — Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addunt *ut ante inquit*.

¹⁰ Cod. D cum edd. 1, 8 elegantius *quod*.

¹¹ Num. 4. — Omnes codd. et edd., exceptis Vat. et edd. 4, 9, falso sic: *in libro de Fide ad Petrum*.

¹² Loc. cit., in quo textu codd. BDE *se* pro *se ipsum*; post *indicandum genuit* ed. 8 adiicit *id est*; edd. 1, 3 omittunt *quod est ipse, qui genuit*.

¹³ Haec doctrina Magistri oppugnata est ab abbate Ioachim, sed approbata a Concilio Lateranensi IV.; cfr. infra Bonav. ad hanc dist. a. 1. q. 1. et dub. 4.

¹⁴ Ex cap. 1. n. 2. et c. 2. n. 3. passim excerptum. — Vat. omittit *in libro septimo de Trinitate*.

sentiam genuerit. Idem in libro de Fide ad Petrum¹ ait: « Sic Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam, Deum verum crede, ut divinitatem eius de natura Patris natam esse non dubites ». Hic videtur dicere, quod natura Filii sit nata de natura Patris. Idem etiam in libro decimo quinto de Trinitate² ait: « Dicitur Filius consilium de consilio et voluntas de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia ». Et hic videtur dicere, quod substantia sit genita de substantia et sapientia de sapientia. Sed hoc³ ita determinamus: « sapientia de sapientia, et substantia de substantia est », id est Filius, qui est sapientia, qui est substantia, est de Patre, qui est eadem substantia et sapientia; et Filius, qui est divinitas, natus est de Patre, qui est natura divina. Et ut expressius dicamus, dicimus, Filium sapientiam esse de Patre sapientia, et dicimus, Filium substantiam esse genitum de Patre et a Patre substantia. Quod autem ita intelligi debeat Augustinus, ostendit in libro septimo de Trinitate⁴ dicens: « Pater ipse sapientia est; et dicitur Filius sapientia Patris, quomodo dicitur lumen Patris, id est, sicut lumen de lumine et uterque unum lumen, sic intelligatur sapientia de sapientia; et uterque una sapientia et una essentia ». Item⁵: « Ideo Christus dicitur virtus et sapientia Dei, quia de Patre, virtute et sapientia, etiam ipse virtus et sapientia est, sicut ipse lumen de Patre lumine est, et ipse fons vitae est apud Deum Patrem, fontem vitae. Filius ergo sapientia de Patre sapientia est, sicut Filius lumen de Patre lumine, et Deus Filius de Deo Patre, ut et singulus sit lumen et singulus Deus et singulus sapientia, et simul unum lumen, unus Deus, una sapientia ». Ecce his verbis manifeste aperit Augustinus, ex quo sensu accipienda sint praedicta verba et his similia, scilicet cum dicitur: substantia de substantia, vel substantia genuit substantiam.

Huic verò etiam id contrarium videtur, quod Hilarius ait in quarto libro de Trinitate⁶: « Nihil, inquit, nisi natum habet Filius; et geniti honoris admiratio in honore generantis est ». Cum ergo Filius essentiam habeat — tota enim in eo est divina essentia — videtur quod ipsa divina essentia nata sit. Item in quinto libro⁷ ait: « Nativitas Dei non potest eam ex qua profecta est non tenere naturam, nec enim aliud

quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce hic dicit nativitatem Dei profectam ex natura, et ita videtur ex his verbis atque praedictis natura Dei et genita et genuisse. Quod apertius dicit in libro nono de Trinitate⁸: « Nos, inquit, unigenitum Deum, in forma Dei manentem, in natura hominis mansisse profiteamur, nec unitatem formae servilis in naturam divinae unitatis refundimus, nec rursus corporali insinuatione Patrem in Filio praedicamus, sed ex eo eiusdem generis genitam naturam naturaliter in se gignentem habuisse naturam, quae in forma naturae se gignentis manens, formam naturae et infirmitatis corporalis accepit. Non enim defecerat Dei natura, ne esset; sed in se humilitatem terrenae nativitatis manens sibi Dei natura suscepit, generis sui potestatem in habitu assumptae humilitatis exercens ». Ecce hic aperte dicit, et naturam genuisse, et naturam genitam, et naturam assumpsisse naturam; quod a plerisque negatur. Item in eodem⁹: « Nunquid unigenito Deo contumelia est, Patrem sibi innascibilem Deum esse, cum ex innascibili Deo nativitas unigenita in naturam unigenitam subsistat »? Ecce et hic dicit unigenitam naturam.

Sed quia haec verba sane vult intelligi, ipse idem dicit in quarto libro¹⁰: « Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus ». Haec ergo verba ita intelligi possunt: nihil habet Filius nisi natum, id est, nihil habet secundum quod Deus est, nisi quod nascendo accepit, et ipse nascendo Patris in se subsistentem habuit naturam. Unde idem Hilarius addit in quinto libro¹¹: « Eandem naturam habet genitus, quam ille qui genuit, ita tamen, ut natus non sit ille qui genuit (nam quomodo erit Pater ipse, cum genitus sit?), sed in his ipsis subsistat ille qui genitus est, in quibus totus est ipse qui genuit; quia non est aliunde qui genitus est. Et ideo non refertur ad aliud quod in uno subsistit ex uno. Ac sic in generatione Filii et naturam suam, ut ita dicam, sequitur indemutabilis Deus indemutabilem gignens Deum, nec naturam suam deserit ex indemutabili Deo indemutabilis Dei perfecta nativitas. Subsistentem ergo in eo Dei naturam intelligamus, cum in Deo Deus insit; nec praeter eum qui Deus est, quisquam Deus alius sit, quia ipse Deus,

Quomodo
verba H
larii sint
intelligi

¹ Cap. 2. n. 45.

² Cap. 19. n. 37. — Immediate ante Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8, omittit *etiam*.

³ Omnes codd. contra edd. bene *haec*.

⁴ Cap. 1. n. 2; ubi post *sapientia de sapientia* edd. 1, 8 addunt *et essentia de essentia*.

⁵ Cap. 3. n. 4. — Circa finem huius textus Codd. bis addendo *sit* legunt; *singulus sit Deus et singulus sit sap.*, quibus secundo loco accedunt edd. 1, 5, 6, 8. Pro *singulus* et *simul* edd. 2, 3, 7 quater legunt male *singulis*; in fine edd. 1, 8 addunt *et post unus Deus*.

⁶ Num. 10.

⁷ Num. 37, in quo textu et paulo post Vat. et edd. 4, 7, 9 bis legunt *profecta* pro *profecta*, sed mendose.

⁸ Num. 51, in quo textu codd. ABC et edd. 5, 9 legunt: in forma *servi* manentem in natura *Dei* mansisse. Editores Maurini vero habent: in forma *Dei* manentem in natura *Dei* mansisse. Iidem lectionem nostram, quam praeter codd. DE et ceteras Magistri edd. etiam antiquae Hilarii edd. exhibent, depravatam esse censent, cum Hilarius *formae* nomine aliud a *natura* ipsa

intellexerit, scil. habitum, quem prae se tulit Christus. Iuxta ipsos sensus est, Christum secundum formam Dei semper mansisse in natura, unitate et gloria Dei, etsi secundum formam servi non statim ab ipsa hominis assumptione naturae divinae assecutus sit gloriam, sed tantum per resurrectionem. Cfr. ibid. n. 38. Licet textus Maurinorum multo probabilior esse videatur, ipsum tamen contra codd. et edd. Magistro non obtrudendum esse censuimus. — In eodem textu cum Hilario codd. AC *acceperit* pro *accepit* et in fine pro *humilitatis* Vat. et plures edd. *humanitatis*.

⁹ Loc. cit. n. 53.

¹⁰ Num. 14; cod. A et ed. 4 addunt *de Trinitate*.

¹¹ Num. 37, sed multis a Magistro mutatis et omissis. — Vat. et ed. 4 omittunt *idem* ante *Hilarius*. In ipsa auctoritate a codd., ed. 4 et textu Hilarii omittitur *Pater* post *quomodo erit*. Mox contra originale, codd. ABCE et ed. 4 Vat. cum ceteris edd., mutata constructione et reiectis signis parenthesis, legit *subsistit* pro *subsistat*. Denique eadem Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addendo *et* habent *subsistit et ex uno*.

et in eo Deus». Naturae ergo Dei Patris veritas in Deo Filio esse docetur, cum in eo Deus intelligatur¹ esse, qui Deus est. Est enim unus in uno et unus ab uno.

Dicitur quoque et frequenter in Scriptura sacra legitur, Patrem de sua substantia genuisse Filium. Unde Augustinus in libro de Fide ad Petrum² ait: «Pater Deus, de nullo genitus Deo, semel de sua natura sine initio genuit Filium Deum sibi aequalem et eadem qua ipse naturaliter aeternus est divinitate coaeternum». Ecce hic dicit Augustinus, Filium genitum de natura Patris. Est autem una natura Patris et Filii et Spiritus sancti. Si ergo de natura Patris genitus est Filius, genitus est de natura Filii et Spiritus sancti, immo de natura trium personarum. Idem quoque Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate³ dicit, Christum esse Filium substantiae Patris et de substantia Patris genitum, tractans illud verbum Apostoli loquentis de Deo Patre sic: *Qui eruit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii caritatis suae*. «Quod dictum est, inquit, *Filii caritatis suae*, nihil aliud intelligatur⁴ quam Filii sui dilecti, quam Filii substantiae suae. Caritas quippe Patris, quae in natura eius est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quam ipsa natura atque substantia, ut saepe diximus et saepe iterare non piget, ac per hoc Filius caritatis eius nullus est alius, quam qui de substantia eius est genitus». Ecce aperte hic dicit Augustinus, Filium esse genitum de substantia Patris et Filium substantiae Patris. Idem quoque Augustinus in libro secundo contra Maximinum haereticum⁵, substantiam Dei genuisse Filium, et Filium genitum de substantia Patris asserit dicens: «Carnalibus cogitationibus pleni, substantiam Dei de se ipsa gignere Filium non putatis, nisi hoc patiat, quod substantia carnis patitur, quando gignit. *Erratis nescientes Scripturas neque virtutem Dei*⁶. Nullo enim modo verum Dei Filium cogitatis, si eum natum esse de substantia Patris negatis. Non enim iam erat hominis Filius et Deo donante factus est Dei Filius, ex Deo natus gratia, non natura. An forte, etsi non hominis filius erat, tamen aliqua iam erat qualiscumque creatura et in Dei Filium, Deo mutante, conversa est? Sed nihil horum est: ergo aut de nihilo, aut de aliqua substantia natus est. Sed ne crederemus, vos putare de nihilo esse Dei Filium, affirmastis⁷, non vos dicere de nihilo esse Dei Filium. De aliqua ergo substantia est; et si non de substantia Patris, de qua sit, dicite; sed non invenietis. Iam igitur unigenitum Dei Filium, Iesum Christum, de Patris esse substantia, non vos nobiscum pigeat confiteri». Idem in eodem⁸: «Utrique legimus, *ut simus in vero Filio eius*, Iesu Christo.

Dicite ergo nobis, utrum iste verus Dei Filius ab eis qui gratia filii sunt, quadam proprietate discretus de nulla substantia sit, an de aliqua? Non dico, inquis, de nulla, nec dicam de nihilo: ergo de aliqua substantia est. Quaero, de qua? Si non de Patris substantia est, aliam quaere. Si aliam non invenis, Patris agnosce substantiam, et Filium cum Patre homousion confitere». Item in eodem⁹: «Confiteor, Deum Patrem omnino incorruptibiliter genuisse, sed quod est ipse genuisse. Item dico quod saepe dicendum est: aut de aliqua substantia natus est Dei Filius, aut de nulla; si de nulla: ergo de nihilo; quod vos iam non dicitis; si vero de aliqua, nec tamen de Patris substantia, non est verus Filius; si vero de Patris substantia, unius eiusdemque substantiae sunt Pater et Filius. Vos autem nec Filium¹⁰ de substantia Patris genitum vultis; et tamen eum nec ex nihilo nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse conceditis; nec videtis, quam necesse sit, ut qui non est ex nihilo nec ex aliqua alia re, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, et hoc esse quod Deus est, de quo est, id est Deus de Deo natus; quia non alius prius fuit, sed natura coaeterna de Deo est».

His verbis praemissis innui videtur, quod divina substantia¹¹ Filium genuerit, et quod Filius sit genitus de substantia Patris, et quod de Deo est natura coaeterna, et quod Pater id quod ipse est genuit. Id autem quod ipse est, essentia divina est; et ita putari potest, divinam essentiam genuisse. Vehementer movent nos haec verba, quae quomodo intelligenda sint, mallem ab aliis audire quam tradere¹². Ut tamen sine praedictis atque temeritate loquar, ex hoc sensu dicta possunt accipi: natura coaeterna de Deo est, id est, Filius coaeternus Patri de Patre est, ita quod est eadem cum eo natura vel eiusdem naturae. Quem sensum confirmat Augustinus, ibidem¹³ subiiciens et quod dixerat quasi explanans. Dicto enim: «Natura coaeterna de Deo est», addidit: «Non est aliud Filius quam illud de quo est, id est, unius eiusdemque substantiae est». Deinde apertius talem intellectum ex praedictis verbis fore habendum aperit in eodem libro contra Maximinum dicens: «Trinitas haec unius eiusdemque substantiae est, quia non de aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus. Itemque Spiritus sanctus non de aliqua materia vel de nihilo est, sed inde est, unde procedit». His utique verbis aperte ostendit, ea ratione dici Filium esse de substantia Patris, quia est de Patre genitus, ita quod est eiusdem substantiae cum eo: et¹⁴ Spiritum sanctum esse de substantia Patris et Filii, quia ab utroque procedit, ita quod est eiusdem substantiae.

Summa
praedictorum
colligitur.

Sensus eorum
explicatur.

¹ Ita codd. ABE; ceteri codd. et edd. *intelligitur*.

² Cap. 2. n. 10. — Paulo ante post *Scriptura* Vat. cum paucis edd. omittit *sacra*.

³ Cap. 49. n. 37. — Locis Apostoli est Col. 1, 13, in quo textu Vulgata habet *filii dilectionis*.

⁴ Vat. et edd. 4, 9 *intelligitur*.

⁵ Cap. 14. n. 2.

⁶ Matth. 22, 29, ubi Vulgata: *erratis nescientes*, cui concordant nostri codd. et edd. 4, 8; Vat. cum aliis edd. *non scientes*.

⁷ Vat. cum edd. 4, 5, 6, 8, 9 *affirmatis*; Augustinus: *affirmasti*.

⁸ Loc. cit. n. 3. — Pro *utrique* codd. ABD et edd. 3, 7, 8

utique, sed contra originale. — Respicitur locus sacrae Scripturae I. Ioan. 5, 20.

⁹ Loc. cit. n. 4. et 2. — Immediate ante Vat. *idem* loco *item* contra codd. et edd. 4, 8.

¹⁰ Vat. cum cod. A et paucis edd. hic adiicit *Dei*.

¹¹ Codd. CD addunt *vel essentia* et mox post *genuerit* codd. DE *vel pro et*.

¹² Vat. cum edd. 4, 6, 8 praemittit *ipse*.

¹³ Libr. II. c. Maxim. c. 14. n. 2; quae sequuntur ibidem inveniuntur. — Paulo post Vat. *addit* pro *addidit*.

¹⁴ Sola Vat. omittit *et*; in principio huius propositionis loco *utique* cod. D *itaque*.

CAP. II.

Quod Filius non est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia, sicut et Spiritus sanctus.

Ostenditur quoque ex illis verbis, Filium et Spiritum sanctum non esse de nihilo, sed de aliquo, nec tamen de aliqua materia. Unde etiam Hilarius in duodecimo libro de Trinitate¹ ait: «Unigenitus Deus, cum natus sit, Patrem testatur auctorem; cum ex manente natus est, non est natus ex nihilo; et cum ante tempus natus est, omnem sensum praevenit nascendo». Hic aperte dicitur, quod Filius non est natus ex nihilo. Similiter et Spiritus sanctus non est dicendus esse vel procedere ex nihilo, «quia Filius de substantia Patris natus est²», id est, a Patre est, cum quo est eiusdem substantiae et eadem substantia. Ex quo sensu etiam accipiendum est illud: «Pater genuit id quod est ipse», id est, Filium, qui est hoc quod Pater. Et hoc ita debere intelligi Augustinus aperit, dicens in primo libro contra Maximinum³: «Hoc genuit Pater quod est; alioquin non est verus Filius, si quod est Pater non est Filius». Item: «substantia Dei genuit Filium», id est, Pater substantia genuit Filium, qui est eadem substantia et eiusdem substantiae. Quod sic esse intelligendum Augustinus ostendit, dicens ad Maximinum⁴: «Sicut dicis, spiritus spiritum genuit; ita dic: spiritus eiusdem naturae vel substantiae spiritum genuit. Item, sicut dicis: Deus Deum genuit, ita dic, Deus eiusdem naturae vel substantiae Deum genuit. Hoc si credideris et dixeris, nihil de hac re ulterius accusaberis». His enim verbis aperit, quomodo praedicta debeant intelligi. Similiter: «Filius natus est de substantia Patris, vel Pater genuit Filium de sua natura sive essentia», id est, de se natura et essentia genuit Filium eiusdem essentiae⁵ ac

naturae, et qui est eadem essentia ac natura. Similiter expone illud: «Filius substantiae Patris», id est⁶ Filius Patris substantiae, id est, qui est substantia, cum quo et Filius eadem substantia est, quia consubstantialis est Patri Filius. Et hic sensus adiuvatur ex verbis Augustini, qui in libro septimo de Trinitate⁷ ait: «Tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus. Tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona». His verbis ostendit, non esse dicendum, personam esse ex essentia, nisi ex sensu praedicto. Qui sensus confirmatur etiam ex eo quod in libro decimo quinto de Trinitate⁸ idem ait: «Sicut nostra scientia scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem, ac si dicerem: de Patris scientia, de Patris sapientia, vel quod est expressius, de Patre essentia, de Patre scientia, de Patre sapientia». Ex hoc itaque intellectu Verbum Dei Patris, unigenitus Filius, per omnia Patris similis et aequalis, recte dicitur Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; quia est hoc omnino quod Pater, non⁹ tamen Pater, quia iste Filius, ille Pater.

CAP. III.

Quare Verbum Patris dicatur Filius naturae.

Inde est, quod solus Unigenitus Dei dicitur natura Filius, quia eiusdem naturae est et eadem natura est cum Patre. Unde Hilarius in libro quinto de Trinitate¹⁰ de Christo loquens ait: «Natura Filius est, quia eandem naturam, quam ille qui genuit, habet».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM V.

De comparatione generationis ad terminum essentialem abstractum, qui est essentia.

Post haec quaeritur, utrum concedendum sit etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praecedenti distinctione movit Magister quaestionem de comparatione generationis ad terminum essentialem *concretum*, qualis est hoc nomen *Deus*. In presenti movet quaestionem de comparatione generationis ad terminum essentialem *abstractum*, qui est *essentia*. Et dividitur haec pars in duas partes.

In *prima* parte movet quaestionem ex comparatione generationis ad essentiam in ratione *termini*, videlicet utrum essentia generetur; in *secunda* in ratione *principii*, utrum essentia generet etc., ibi: *Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium* etc.

¹ Num. 25.

² August. de Fide et symb. c. 4. n. 6. Verba sequentia: Pater genuit id quod ipse est, ibid. c. 3. n. 4; cfr. supra c. 1.

³ Cap. 18. — Quod sequitur est ex libr. II. c. 14; vide supra c. 1 post medium. In eodem cap. 14. occurrunt alii textus, ex quibus propositiones, quae hic explicantur, sumtae sunt.

⁴ Libr. II. c. 15. n. 3. — Codd. BC in principio textus: *Spiritus sanctus, Spiritum sanctum*; deinde cod. C prosequitur: *genuit, ita est sicut dicis Deum Deus genuit, ita dic.*

⁵ Vat. et edd. 4, 6 *substantiae*.

⁶ Edd., exceptis Vat., 1 et 8, non bene *et pro id est*.

⁷ Cap. 6. n. 11. — Vat. cum plurimis edd. adiicit *his ante verbis August.* — Paulo infra codd. et ed. 1 *ostendit*, et cod. C addit *Augustinus*. Ceterae edd. *ostenditur*.

⁸ Cap. 13. n. 22, in quo textu circa finem Magister adiunxit *de Patre essentia*.

⁹ Cod. B *nec*.

¹⁰ Num. 37; vide supra c. 1. circa medium.

Item *prima* pars habet quatuor partes. In *prima* parte proponit problemata, videlicet utrum essentia generet vel generetur. In *secunda* adducit rationes tres probantes, quod essentia non generatur a Patre, ibi: *Ideo non est dicendum, quod Pater genuit* etc. In *tertia* adducit rationes in contrarium, ibi: *Huic autem videtur contrarium* etc. In *quarta* et ultima solvit et exponit, ibi: *Ad quod respondemus*.

Ita etiam non est dicendum¹. Haec est *secunda* pars istius distinctionis, in qua Magister determinat secundam partem quaestionis, quae est de comparatione generationis ad essentiam in ratione *principii*, et habet haec pars tres partes. In *prima* determinat istam quaestionem dicens, quod essentia non generat²; et hoc confirmat per rationem ducentem ad impossibile. In *secunda* vero adducit auctoritates, quae sunt directe contrariae praedictae solutioni, ibi: *Praedictis videtur esse contrarium*. In *tertia* vero adducit auctoritates, ex quibus potest elici contrarietas, ibi: *Dicitur quoque, et frequenter* etc.

Item³ *secunda* pars habet quatuor partes. In *prima* parte adducit auctoritates Augustini contrarias

praedictae solutioni. In *secunda* auctoritates adductas exponit, ibi: *Sed haec ita determinamus*. In *tertia* vero contra praedictas expositiones adducit auctoritates alias Hilarii, in quibus notatur expressior contrarietas, ibi: *Huic vero etiam contrarium videtur esse*. In *quarta* vero auctoritates praedictas explanat et explanationem⁴ suam per verba Hilarii confirmat, ibi: *Sed quia haec verba sane vult*.

Dicitur quoque, et frequenter in sacra Scriptura legitur. Haec est *tertia* pars, in qua obiicit contra solutionem per auctoritates, ex quibus elicitur praedictae solutionis contrarietas — quia⁵ in his non dicitur, quod essentia generet vel generetur, sed quod de essentia vel substantia Patris Filius generetur — et haec pars quatuor habet particulas. In *prima* adducit⁶ auctoritates in contrarium. In *secunda* vero adductas explanat, ibi: *His verbis praemissis innuitur*; ubi resumit praedictam expositionem. In *tertia* ex praedictorum opinione elicit quoddam corollarium, ibi: *Ostenditur quoque ex illis verbis* etc. In *quarta* et ultima redit ad propositum et ostendit, expositionem suam bonam esse, per auctoritatem Augustini, ibi: *Et hoc ita debere intelligi* etc.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

In parte ista ad intelligentiam duarum principalium partium huius distinctionis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de comparatione generationis ad substantiam sive essentiam in ratione *principii*.

Secundo quaeritur de comparatione eiusdem ad essentiam in ratione *termini*.

Et duo quaeruntur quantum ad primum, duo vero quantum ad secundum. Quantum ad *primum* quaeritur:

Primo, utrum substantia vel essentia generet.

Secundo, utrum de substantia generetur aliquis.

ARTICULUS I.

De comparatione generationis ad substantiam sive essentiam in ratione principii.

QUESTIO I.

Utrum substantia sive essentia generet.

Circa primum, quod substantia non generet, ostenditur sic.

1. Generare dicit relationem: ergo cui convenit generare, convenit et⁷ referri; sed essentiae non convenit referri: ergo nec generare.

2. Item, generare importat distinctionem: ergo

cui convenit generare, per consequens et⁸ distingui; sed essentia cum sit una, non distinguitur: ergo etc. Aut si generat, plures sunt essentiae. Et ad haec duo inconvenientia ducit Magister.⁹

3. Item, generare dicit actionem personalem: ergo de illo solo dicitur, quod significat personam

¹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, omittendo *Ita etiam non est dicendum*, et variando constructionem praepositum verbo *secunda* particulam *Similiter*. Item in fine propositionis legit *principii, habet tres partes*. Idem recurrit infra pro *tertia* parte. In medio propositionis habet *in comparatione loco de comparatione*, sed male.

² Vat. contra mss. et ed. 1 addit hic *sed*.

³ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *Item*, post quod emendavimus Vat. et mss. substituendo cum ed. 1 *secunda* loco *prima*, quod manifeste est falsum.

⁴ Vat. *expositionem*, sed contra mss. et ed. 1.

⁵ Haec parenthesis explicat, quare dicitur *elicitur*, scil. quia illae auctoritates non explicite continent contrariam assertionem.

⁶ Plures mss. cum ed. 1 *inducit*.

⁷ Vat., omisso non bene *et*, in fine argumenti post *nec* repetit *convenit*, sed contra mss. et ed. 1.

⁸ Ita plurimi codd. cum ed. 1 contra Vat., quae habet *et per consequens etiam*.

⁹ Hic c. 1.

vel supponit personam; sed essentia non significat¹ personam, cum sit communis, nec personam supponit, cum sit omnino abstractum: ergo etc.

4. Item, generare est proprietas personae, communicabilitas² est essentiae: ergo sicut se habet communicabilitas ad personam, ita proprietas personalis ad essentiam; sed communicabilitas nunquam est personae, quia haec est falsa: Pater est communicabilis; ergo nec proprietas personalis erit essentiae: ergo nec generare, cum sit personae.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Quaecumque sic se habent, quod unum est idem alii, et non habent diversas proprietates, quidquid dicitur de uno, et de altero³; sed persona et essentia sunt huiusmodi, quia persona est essentia, nec habent diversas proprietates, quia proprietas in divinis est relatio distinguens; sed si essentia haberet aliquam proprietatem, tunc distingueretur et referretur: ergo etc. Si dicas, quod quamvis persona et essentia non habeant diversas proprietates, tamen differunt per *habere* proprietatem et *non habere*; contra: summa oppositio est contradictio⁴; sed talis diversitas est per contradictionem: ergo magis differunt essentia et persona quam persona et persona; sed persona non praedicatur de persona: ergo nec persona de essentia; hoc autem est falsum: ergo etc.

2. Item, quaecumque sic se habent, quod unum praedicatur de altero, unum supponit pro altero, quia subiectum vere subiicitur praedicato⁵; sed essentia vere praedicatur de Patre; unde haec est vera: Pater est essentia: ergo et supponit: ergo sicut Deus Pater generat, sic potest dici, essentia generat.

3. Item, de quocumque praedicatur subiectum, et propria passio⁶; sed generare est sicut propria passio Patris; sed haec est vera: divina essentia est Pater: ergo et haec similiter: divina essentia generat.

4. Item, de quocumque praedicatur definitum, et definitio⁷; sed definitio patris est filii pater. Cum igitur haec sit vera: divina essentia est Pater, et haec erit vera: divina essentia est Filii Pater: ergo a convertibili: Filius est Filius essentiae.

¹ Vat. cum cod. cc ordine inverso ponit hic *supponit* pro *significat* et mox *significat* pro *supponit*, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 1.

² Multi codd. ut A C F G I K L O S T U W X etc. ter *communicabilitas* loco *communicabilis*, sed minus bene.

³ Aristot., VII. Topic. c. 4. — Mox post *quia* cod. O addit *quidquid est*.

⁴ Aristot., X. Metaph. text. 15. (IX. c. 4.): Horum (oppositorum) primum contradictio.

⁵ Aristot., VII. Metaph. text. 7. (VI. c. 3.): Subiectum autem est, de quo cetera dicuntur. Cfr. et libr. Praedicam. in princ. — Paulo ante post *quod unum* cod. Z adiungit *vere et essentialiter*; cod. O vero paulo infra post *de altero* addit *essentialiter* et in fine argumenti habet *ergo sicut Deus generat, quia Pater generat*.

⁶ Aristot., I. Topic. c. 7. (c. 6.) ait: Hoc enim erat proprium, quod conversim (de re sive subiecto) praedicatur. — Cod. M addit hic *illius subiecti*. In fine argumenti Vat. contra mss. et ed. 1 *ergo et similiter illa est vera* pro *ergo et haec similiter*.

CONCLUSIO.

Haec locutio: divina essentia generat, est omnino impropria et neganda, vel saltem pie exponenda.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod fides vera⁸ dicit quasi fundamentum, Deum esse trinum et unum, et ita trinum, quod trinitas non confunditur, et ita unum, quod unitas non multiplicatur. Si ergo quod credimus oportuit significare, opportune inventa sunt nomina in divinis, immo a Deo nobis manifestata, quae significant trinitatem sub distinctione et unitatem sine omni multiplicatione. Sicut igitur nomina imposita personis omnino sunt incommunicabilia et quantum ad suppositum et quantum ad significatum; unde haec oratio⁹ est falsa: Pater est Filius, vel Pater est communicabilis; ita ex parte essentiae vel naturae oportuit nomina imponi, quae non distinguerentur nec quantum ad significatum nec quantum ad suppositum.

Notandum autem, quod triplex est genus nominum significantium essentiam. Quaedam enim significant in *concretione*, ut hoc nomen *Deus*; quaedam in *omnimoda abstractione*, ut hoc nomen *essentia*; quaedam *medio modo*, ut *lumen*, *sapientia*, *voluntas* et consimilia; et ista dicuntur medio modo significare, quia non concernunt suppositum per modum inhaerentiae, sed concernunt suppositum ratione eius, quod dicunt aliquam rationem actus vel originis, quae sunt ipsorum suppositorum. Cum igitur tres sint nominum differentiae, nomen *concretum* supponit pro persona proprie; nomen *medium* supponit partim proprie, partim improprie; nomen *abstractum* et absolutum non supponit nisi omnino improprie¹⁰.

Unde haec est propria: Deus generat, et in usum adducenda; haec autem: sapientia generat¹¹ de sapientia, partim propria, partim impropria; ideo est sustinenda, sed non extendenda; haec autem: essentia generat, omnino *impropria*, et ideo neganda est, et si legatur alicubi, est exponenda. Sancti enim

⁷ Cfr. Aristot., VI. Topic. c. 4. (c. 3.), ubi ostendit ad bonam definitionem requiri, quod ipsa *conversim* praedicari possit de definito; et Petr. Hispan., Summula tract. de Syllog. topico. — Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *definitio et definitum*; sed propter formam argumenti minus bene. Codd. O Z addunt *et e converso*. Paulo infra multi codd. cum ed. 1 post *et haec* omittunt *erit vera*: cod. H habet *ergo et haec: divina* etc.

⁸ Ed. 1 *nostra* pro *vera*. Paulo infra codd. V W X et *ita unum, quod trinitas non confunditur, et ita trinum, quod unitas*; lectio certe quoad sensum praeferenda. Mox cod. I cum ed. 1 post *ergo* addit *hoc*.

⁹ Codd. V X Z *omnino* pro *oratio*. Paulo infra cod. T (ab altera manu correctus) *quibus non distingueretur loco quae non distinguerentur*.

¹⁰ Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 transponit non ita bene *non supponit omnino nisi improprie*.

¹¹ Codd. M Y Z hic addunt *vel sapientia*. Mox Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 omittit *sed non extendenda*; cod. O *ideo est distinguenda et non extendenda*.

Tria genera nominum significantium.

Conclusio tripartita.

quandoque ad confundendas haereses expressius loquuntur, quam proprietas sermonis sustineat.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod essentia et persona non habent diversas proprietates; dicendum, quod diversitas rationis dupliciter¹ est in divinis. *Uno modo per habere diversas proprietates*; et illud inducit distinctionem, et sic differunt ratione nec praedicantur de eodem, ut Pater et Filius; *alio modo est per habere proprietatem et non habere*; et illud non inducit distinctionem nec facit, quod unum non praedicetur de altero; facit tamen, quod aliquid dicitur de uno, quod non dicitur de altero, ut patet in *Petro et homine*: Petrus est individuum, homo non; et tamen homo vere praedicatur de Petro.

Ad illud, quod *summa* oppositio est affirmationis et negationis; dicendum, quod verum est, ubi negatio nihil ponit, sicut inter aliquid et nihil; sed ubi ponit extrema, *minima* potest esse et surgit ex quantulacumque parva differentia sive rei sive rationis; unde non sufficit ad distinguendum.

2. Ad illud quod secundo obiicitur, quod praedicatum supponit pro subiecto; dici potest *uno modo*, quod — sicut in inferioribus est praedicatio secundum *substantiam*, ut homo est animal, et est praedicatio secundum *rationem*, ut animal est genus; et praedicatum² supponit pro eo de quo praedicatur secundum substantiam, sed mutata praedicatione secundum substantiam in praedicationem, quae est secundum rationem, est ibi accidens; unde non sequitur: animal est genus, homo est animal, ergo homo est genus — *similiter* dicunt in divinis, quod cum sint ibi *res* et *ratio*, est ibi praedicatio secundum substantiam; et illa salvata, quidquid dicitur de praedicato, et de subiecto; sed mutata praedicatione secundum substantiam in praedicationem secundum rationem, est ibi accidens; et talis est hic³: Pater generat; sed divina essentia est Pater: ergo divina essentia generat.

Sed ista similitudo non videtur conveniens, quia in divinis *ratio*⁴ praedicatur de essentia, unde haec est vera: essentia est paternitas et generatio; quod quidem in inferioribus non reperitur. Et⁵ propterea

aliter dicendum, quod in divinis est duplex modus praedicandi: per *identitatem* et per *inhaerentiam*. Per *identitatem*, ut cum dicitur: essentia est Pater; per *inhaerentiam* sive denominationem, sicut faciunt adiectiva et verba⁶. Praedicatio per *identitatem* est in divinis ratione summae simplicitatis, quae non patitur personam minus esse simplicem quam essentiam; quae quia non est in creaturis, ideo in eis non reperitur praedicatio per *identitatem omnimodam*, nisi idem enuntietur de se, ut cum dicitur: humanitas est humanitas; sed omnis propria praedicatio est⁷ per *inhaerentiam*, quia nihil est omnino simplex; unde haec est falsa: humanitas est animalitas. In praedicatione vero per *inhaerentiam* terminus⁸ aliud significat et aliud supponit, quia significat formam communem et supponit pro inferiori, et in tali verum est, quod illud quod praedicatur de altero, supponit pro illo. Sed in praedicatione per *identitatem* idem significat et supponit. Unde tunc est sensus, quod significatum per hunc terminum *Pater* est idem, quod significatum per hunc terminum *essentia*, et ideo paternitas est essentia; et quia hoc nomen essentia non significat personam, ideo pro ipsa non supponit, cum nullo modo de ipsa praedicetur nisi praedicatione per *identitatem*.

3. Ad illud quod obiicitur tertio de passione et subiecto et consimilibus, dicendum, quod *quaedam* sunt vocabula in divinis substantialia, quae claudunt intra se rem, circa quam ponunt formam importatam per ipsa, ut hoc nomen Pater; et talia possunt praedicari per *identitatem*, ut cum dicitur: essentia est Pater, id est, ille qui est Pater. *Quaedam* sunt, quae sunt omnino in adiacentia, sicut verba et nomina adiective retenta⁹, ut *generat* et *genitus* et *natus*; et talia ponunt rem suam circa ea, de quibus praedicantur, ideo tantum per *inhaerentiam* praedicantur. Et ideo generare ponit distinctionem, quam importat, circa essentiam, cum de ea dicitur; et ideo haec est falsa: essentia generat; haec tamen vera: essentia est generatio. Et quando a praedicatione per *identitatem* itur¹⁰ ad praedicationem per *inhaerentiam*, potest esse ibi accidens. Quod ergo dicitur; de quocumque praedicatur subiectum, et propria

¹ Nonnulli codd. ut T V Y cum ed. 1 *duplex*, et paulo infra multi codd. ut A C G K L R S T V X etc. post *et* addunt *per*, sed minus apte. Deinde sensu non mutato codd. D T *nec praedicatur unum de altero, ut Pater*. Cfr. de hoc d. 26. a. 1. q. 1. ad 2. Cod. X post *eodem* legit glossando *unde alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti; ideo una non praedicatur de alia, ut Pater est Filius*.

² Plures codd. ut A B C L R S U X bb cum ed. 1 falso *praedicatio loco praedicatum*, et paulo infra post *praedicatione* omitunt multi codd. ut A F G I K T aa etc. cum ed. 1 non bene *secundum substantiam*.

³ Vat. et codd. cc contra antiquos codd. et ed. 1 non bene *haec*; cod. X *ibi*.

⁴ Cod. Y *relatio*. *Ratio* hic stat pro *relatio*, cfr. supra p. 58, nota 1.

⁵ Vat. contra mss. et ed. 1 omittit *Et*.

⁶ Codd. I X addunt *sicut Deus est iustus, sicut Pater generat*. — De duplici ratione praedicandi vide infra d. 34. q. 2.

⁷ Cod. W hic addit *illa quae est superioris respectu inferioris*; codd. aa bb vero *superioris de inferiore est*; cod. H tandem *in creaturis*.

⁸ Codd. L O addunt *communis*. Paulo infra post *pro illo* cod. T continuat constructionem *sed non in praedicatione per identitatem ubi idem*. Quoad doctrinae explicationem cfr. supra d. 4. q. 2. et 4.

⁹ Vat. praeter fidem antiquorum mss. et ed. 1 omittit *sicut verba et nomina adiective retenta*. Paulo ante plures codd. ut A E Q V X post *omnino* omitunt *in*, in qua lectione *adiacentia* adiective sumitur.

¹⁰ Cod. R *infertur*, cod. W *proceditur*.

passio¹, istud habet instantiam, ubi proprietas est extranea ei, de quo praedicatur subiectum, ut haec intentio *species*, quamvis sit proprietas hominis, et homo dicatur de Petro, non tamen dicitur de eo hoc quod est *species*.

Et si obiicias, quod² in divinis non cadit ratio extranei, quia non cadit ibi accidens; dicendum, quod etsi non sit extraneitas nec diversitas quantum ad rem, est tamen quoad *rationem* sive quoad *modum praedicandi*, qui triplex est in divinis, sicut infra patebit³. Unde sicut hic est accidens: essentia est persona; sed persona distinguitur: ergo et essentia; ita et in proposito.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur de hac: essentia⁴ est Pater Filii; distinguitur a Praepositivo, quod Pater potest ponere suam rem sive respectum per ipsum importatum circa ipsum subiectum, quod est essentia; et tunc est locutio falsa; est enim sensus, quod essentia refertur ad Filium. *Vel* potest claudere intra se⁵ rem sui substantivi, ut sit sensus: essentia est Pater Filii, id est, essentia est ille qui refertur ad Filium; et hoc modo vera est locutio, et non valet argumentum: ergo Filius est Filius essentiae, immo est ibi *accidens*. Sicut enim non sequitur: Filius refertur ad illum qui est Pater, et ille est essentia: ergo refertur vel distinguitur ab essentia; sic et in proposito.

Distinctio
Praepositi

SCHOLION.

I. Quaestio haec est circa *principium quod* divinarum productionum, quod secundum fidem catholicam ipsae sunt divinae *personae* producentes. Conclusiones huius et primae quaestionis sequentis articuli sunt contra abbatem Ioachim, cuius doctrina censurata est in Concilio Lateranensi IV. can. *de Fide catholica*, cap. Damnamus: «Nos autem, S. approbante Concilio, credimus et confitemur cum Petro (Lombardo), quod una quaedam res est incomprehensibilis quidem et ineffabilis... et illa res non est generans nec genita nec procedens». — Hanc doctrinam catholicam Seraphicus gravissimis argumentis confirmat.

II. In solut. ad. 1 distinguit S. Doctor duplicem diversitatem rationis in divinis secundum differentiam, quae est inter *habere diversas* proprietates et *habere vel non habere unam* eandemque proprietatem, de quo cfr. hic dub. 4. et infra dist. 19. p. II. a. 1. q. 2. ad 4. Affirmat etiam, alteram inducere distinctionem realem, alteram non. Tres enim sunt in divinis proprietates personales, scil. paternitas, filiatio et spiratio passiva, et *habere* distinctas has proprietates inducit realem personarum distinctionem; unde etiam una nequit praedicari de alia. Sed diversitas rationis, quae exsurgit ex *habere aliquam* proprietatem et eandem *non habere*, non importat realem distinctionem. Essentia enim divina non habet proprietatem generandi, quam habet Pater; nihilominus paternitas et essentia divina non distinguuntur realiter et possunt de se praedicari. Nec valet argumentatio (1. ad opp.), quod *habere* proprietatem et *non habere* sint contradictorie opposita, et quod exinde maiorem differentiam inducant inter personam et essentiam, quam quae est inter personas ad invicem. Nam bene distinguit S. Doctor inter contradictionem, cuius unum extremum nihil ponit (ut inter *aliquid* et *nihil*) et illam contradictionem, cuius extrema aliquid ponunt. Si unum extremum nihil ponit, non potest verificari de aliquo termino positivo, bene tamen, si aliquid ponit. Insuper minima *rationis* distinctio sufficit ad hoc, ut con-

tradictoria de distinctis dicantur. Sic terminus *incommunicabilis* verificatur de paternitate et praedicatur de ipsa, non de essentia, licet haec non realiter distinguatur a paternitate. Cfr. infra dist. 26. q. 1. ad 2. et d. 34. q. 1. per totam et d. 33. q. 2. et S. Thom., hic q. 1. a. 1.

III. Prima opinio in solut. ad 2. posita, quae distinguit inter praedicationem secundum substantiam et secundum rationem, Praepositivi fuisse dicitur. Secunda opinio distinguit inter praedicationem per *identitatem* et per *inhaerentiam*, sive denominationem, quae a Scoto dicitur praedicatio formalis. De hac distinctione cfr. infra d. 33. q. 3. et d. 34. q. 2. Praedicatio *identica* fit per abstracta; praedicatio per *inhaerentiam* fit semper in concreto et ratione suppositi. Differunt hae praedicationes, tum quia abstractum eandem rem significat et supponit, concretum vero saepe aliam significat et pro alia supponit (supra, d. 4. q. 1.); tum quia abstractum nomen imponitur formae et a forma denominatur, concretum vero non imponitur formae, sed supposito; tum quia identica omnimodam identitatem complectitur, praedicatio vero per inhaerentiam aliquam diversitatem. Unde falsa est ratiocinatio, quae transit a praedicatione identica ad alteram et ab abstracto ad concretum; et in hoc erravit abbas Ioachim, teste S. Thom. (S. I. q. 39. a. 5.). — In creatis locum non habere praedicationem identicam in proprio sensu, est sententia communis, si excipias Franciscum Mayronis.

IV. Quoad ipsam conclusionem cfr. supra d. 4. q. 1. in corp. — Alex. Hal., p. I. q. 49. m. 1. a. 4. (ubi affert et solvit 25 argumenta contraria); q. 42. m. 3. a. 1. — Scot., hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 39. a. 5. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 2. ad 1. quaesit.; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. a. 1. et 2. — Henr. Gand., S. a. 39. q. 3. n. 13; q. 4. n. 12. et a. 54. q. 3. n. 21. 28. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum concedenda sit locutio, quod Filius generetur de substantia Patris.

Fundamenta. Secundo quaeritur, utrum sit concedendum, quod aliquis generetur de substantia Patris, ut Filius. Et quod sic, videtur:

1. Per multas *auctoritates* in littera⁶ et maxime per illam: *Dicitur quoque et frequenter in Scriptura legitur: Pater de sua substantia genuisse Filium;*

¹ Codd. OZ addunt *illud tamen habet veritatem, ubi subiectum praedicatur per inhaerentiam, non ubi praedicatur per identitatem. Illud.*

² Restituimus ex mss. et ed. 1 *quod*, et paulo infra substituimus *etsi* pro *si*. Cod. V dein post *non sit* adiungit *ibi*.

³ Dist. 26. a. 1. q. 1. in corp. Triplex ille dicendi modus

est: *essentialis, personalis, notionalis*. — Paulo infra post *ita* supplevimus fide mss. et ed. 1 non bene omissum *et*.

⁴ Vat. contra codd. et ed. 1 addit *divina*. Paulo infra codd. T aa bb *suam relationem loco suam rem*; ed. 1 autem *suam rem, id est suam relationem sive*.

⁵ Plures antiqui codd. ut A I T aa bb cum ed. 1 omittunt *se*.

⁶ Hic c. 1. post medium.

sed Scriptura non dicit nisi verum nec frequentat nisi proprium: ergo praedictus sermo est verus et proprius.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: quicumque est ab aliquo¹ et est ei consubstantialis, est de eius substantia; sed Filius est a Patre et est ei consubstantialis: ergo est de eius substantia.

3. Item, Pater generat Filium: aut ergo de aliquo, aut de nihilo; non de nihilo, quia tunc esset creatura: ergo de aliquo²; non de aliquo alio a se: ergo de sui substantia.

4. Item, in inferioribus filius, qui habet partem substantiae a patre, dicitur esse de substantia patris: ergo multo fortius, qui habet totam substantiam, dicitur esse de substantia generantis: ergo haec est vera: Filius est de substantia Patris.

CONTRA: 1. Propositiones sunt transitivae³, et ubi transitio, ibi est distinctio et diversitas: ergo cum dicitur: Filius de substantia Patris, haec praepositio *de* notat distinctionem inter substantiam Patris et Filium: ergo cum nulla sit distinctio, quia Filius est substantia Patris, propositio praedicta est falsa. Si dicas, quod haec praepositio *de* cadit a generali significato praepositionum, retinens *speciale*: ergo est ibi soloecismus,⁴ sicut si dicatur *sublime volat* pro *sublimiter*, quod stultum est dicere.

2. Item, obiicitur de significato *speciali*. Haec praepositio *de*, prout accipitur specialiter, aliquando tenetur *materialiter*, ut cultellus de ferro; aliquando *ordinaliter*, ut de mane fit meridies, id est post mane; aliquando *originaliter*, ut si dicatur, radius de sole vel splendor de igne. Sed quocumque istorum modorum accipitur, falsa est locutio: si *materialiter*, est falsa, quia Filius caret materia; si *ordinaliter*, falsa, quia sensus est, quod Filius sit post Patrem sive post substantiam Patris; si *originaliter*, similiter falsa quia tunc est sensus, quod Filius habeat ortum a substantia Patris; sed ista non admittitur: substantia Patris generat Filium: ergo est omni modo⁵ falsa. Si dicas, quod nullo istorum modorum, sed tenetur quarto modo *substantialiter*; quaeritur, unde ortum habeat haec significatio et ubi consimiliter accipitur⁶; et videtur quod hoc nihil sit, quia tunc haec esset vera: Pater est de substantia Filii, quam nemo concedit.

3. Item, hoc idem ostenditur sic: differt haec praepositio *de* et *a*: quia *a* proprie dicit habitudinem principii activi, sed haec praepositio *de* dicit

habitudinem principii passivi; sed Deo et eius substantiae magis convenit ratio principii activi quam passivi: ergo haec est magis vera: Filius est *a* substantia Patris, quam *de*; sed haec non recipitur: ergo nec alia debet recipi.

4. Item, *de* aut dicit *identitatem* aut *diversitatem*; si *identitatem*: ergo cum summa identitas sit in essentia vel substantia, haec erit vera: substantia⁷ de substantia, quam negat Magister; si *diversitatem*; sed non distinguitur substantia Patris a Filio, quia Filius est ipsa substantia Patris: ergo omnino est falsa.

CONCLUSIO.

Concedendum est, Filium generari de substantia Patris.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta locutio est concedenda. Conclusio.

Et ad intelligentiam praedictorum⁸ notandum, quod praeter praedictos tres modos, quibus haec praepositio *de* accipitur, quarto modo etiam potest accipi, scilicet *substantialiter*, ut dicat substantialem convenientiam inter extrema; sed hanc nunquam pure dicit, cum sit praepositio et importet aliquam habitudinem et respectum ad extrema. Si enim tantum substantialiter teneretur⁹; sicut dicitur: filius de substantia patris, ita diceretur: pater de substantia filii; quod absonum est.

Propterea notandum, quod *substantialiter* accipi consuevit tripliciter. *Aliquando* accipitur substantialiter et partialiter, ut cum dicitur, quod partes sunt de toto sive de substantia totius, ut urceus vini de dolio. *Aliquando* accipitur substantialiter et ordinaliter, ut cum dicitur: de pane fit corpus Christi; ibi enim est *ordo*, quia substantia panis non manet in corpore Christi, sicut nec mane in meridie; sed ulterius *substantialiter*, quia substantia panis transit in substantiam corporis Christi. *Aliquando* accipitur¹⁰ substantialiter et originaliter, ut cum dicitur: Filius de substantia Patris; ratione ablativi tenetur substantialiter, ratione genitivi originaliter: et ideo importat aliquam distinctionem Filii ad Patrem, non ad eius substantiam, et ita praepositio tenet ibi generale significatum et speciale.

1. 2. Et sic patet responsio ad primum argumentum et secundum. Tamen quod dicitur, quod Solutio oppositorum.

¹ Ex fere omnibus codd. et ed. 1 substituimus *aliquo* pro *alio*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 addit *et*, pro quo cod. A melius habet *sed*.

³ Cfr. Priscian., XIV. Grammat. c. 4. seqq. — Mox post *ibi* Vat. habet *etiam est* loco *et*. Paulo infra ed. 1 verbo *nulla* praemittit satis bene *in substantia*.

⁴ Priscian., XV. Grammat. c. 1: Nam si (ordinatio partium orationis) incongrua sit, soloecismus faciet, quasi elementis orationis inconcinne coeuntibus.

⁵ Plures codd. ut AFHKTY etc. cum ed. 1 *omni modo*,

Vat. *omnino*. — Similia habet Aristot., V. Metaph. text. 29. (IV. 24.) de praepositione *ex*. — Paulo infra nonnulli codd. ut K V W X post *modorum* addunt *tenetur*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 1 *similiter accipitur*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *est*. Textum Magistri vide in lit. c. 1. et 2. circa finem.

⁸ Aliqui codd. ut T V addunt *est*.

⁹ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, minus bene *tenetur*.

¹⁰ Substituimus ex codd. et ed. 1 *accipitur* pro *dicitur*. Paulo infra post *Filius* cod. V addit *est*.

praepositiones sunt transitivae, non intelligitur, quod notent ex hoc diversitatem necessario; sed sicut dicitur, quod obliqui¹ sunt transitivi quantum ad modum; quia transitive construuntur cum verbis, ut, video me; similiter hoc de praepositionibus dicitur, quae² cum obliquis construuntur.

3. Patet etiam tertium, quod *de* non tantum dicit habitudinem principii passivi nec tantum ha-

bitudinem principii activi, sed habitudinem consubstantialem cum habitudine originis; quod non facit haec praepositio *a*; et ideo non est simile.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, patet responsio, quia *de*³ non dicit ibi penitus identitatem nec diversitatem, sed consubstantialitatem cum habitudine originis.

SCHOLION.

1. Pro intelligentia aliquorum terminorum in solut. ad 1. et alibi occurrentium haec ex antiquis grammaticis notamus. I. Duplex distinguebatur constructio *transitiva*, scil. tum *actuum* tum *personarum*. In prima constructibile dependens per modum actus significat, ut in verbis transitivis, v. g. lego librum; secunda vero est, in qua constructibile dependens per modum substantiae significat. Haec fit vel per casus obliquos (v. g. filius Socratis; similis Ciceroni) vel etiam per praepositiones, quae inde vocantur transitivae. Vide Scotum, Grammatica speculativa c. 46. usque 51., de hoc subtiliter disputantem.

2. Constructio *transitiva* secundum antiquam definitionem est illa, in qua constructibilia pertinent ad diversa vel videntur pertinere ad diversa; *intransitiva* vero est ea, in qua constructibilia pertinent ad idem vel saltem ad idem videntur pertinere.

3. Quomodo casus grammaticales sint transitivi quantum ad modum significandi, late Scot. explicat ibid. c. 19.

4. Ipse S. Bonav. infra d. 37. p. I. dub. 2. docet, quod praepositiones non notent necessario diversitatem.

Ampliolem expositionem et applicationem huius solutionis exhibent Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 4. a. 2. ad 3, et Richard. a Med., hic q. 3. ad 4.

II. In conclusione doctores conveniunt. Cfr. Alex. et Richard. locc. cit. — Scot., hic q. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. I. q. 41. a. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 2. ad 4; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 2. p. 3. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 3. n. 53. seqq. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 2.

ARTICULUS II.

De comparatione generationis ad essentiam in ratione termini.

Consequenter circa secundum articulum huius quaestionis, qui est per comparationem generationis ad essentiam in ratione *termini*, duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum substantia sive essentia generetur.

Secundo, utrum per generationem communicetur.

QUESTIO I.

Utrum substantia sive essentia generetur.

Quod autem substantia generetur, sic obiicitur⁴.

1. Generatio in inferioribus est motus ad substantiam⁵; quod *motus* est, hoc est imperfectionis, quod *ad substantiam* est, hoc est perfectionis; si ergo quod est perfectionis est transferendum ad divina: ergo et generatio terminatur ad essentiam.

2. Item, generatio in divinis terminatur: aut ergo ad substantiam, aut ad accidens, quia omne ens est substantia, vel accidens⁶; sed in divinis non terminatur ad accidens, cum non sit ibi: ergo ad

substantiam. Si dicas, quod in divinis, quamvis non sit accidens, est tamen relatio, quae distinguitur a substantia; tunc arguitur sic: aut generatio terminatur *ad substantiam*, aut *ad relationem*; sed non ad relationem, quia in *ad aliquid* per se non est origo, nec terminatur productio⁷: ergo terminatur ad substantiam: ergo substantia generatur.

3. Item, sicut dicit Philosophus⁸: « Motis nobis, moventur ea quae in nobis sunt, et corruptis nobis, corrumpuntur ea quae in nobis sunt »; et hoc est,

¹ Supple: casus. — Paulo infra plures codd. ut A C F G H K L O R S V X etc. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *videt me* pro *video me*, sed non bene.

² Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 adiungit etiam. Cod. II *quia* loco *quae*.

³ Vat. ponit *quod* loco *quia* et omittit *de*, sed contra mss. et ed. 1.

⁴ Cod. H *ostenditur*.

⁵ Propositio haec quoad sensum invenitur in Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1.): Quae (mutatio) vero ex non esse simpliciter in substantiam est, generatio simpliciter est. Cfr. etiam I. de Gener. et corrupt. text. 11-18. (c. 3.).

⁶ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Complexis et de Substantia; I. Phys. text. 26-30. (c. 3.); V. Metaph. text. 13. seqq. (IV. c. 7.).

⁷ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2.): Neque etiam in ad aliquid (est motus). — Paulo ante aliqui codd. ut A I T bb *arguetur* loco *arguitur*. In fine argumenti post *substantiam* cod. I addit *sed illud, ad quod terminatur generatio, illud generatur*.

⁸ Aristot., II. Topic. c. 3. (c. 7.), in quo textu mss. cum sex primis edd. *moventibus* pro *motis* (κινουμένων); idem recurrit infra d. 8. p. I. a. 2. q. 2. ad 3. et d. 37. p. II. a. 1. obiect. 3. Alteram propositionis partem invenies in Aristot., de Longit. et brevit. vitae, c. 2. his verbis: Corruptis (φθειρομένων) enim animalibus, corrumpuntur et scientia et sanitas, quae in animalibus. — Rationem huic propositioni additam innuit Arist., II. Topic. loc. cit. et fusius probat VII. Metaph. text. 35. et 45. seqq. (VI. 10. et 13.). Post *corrumpuntur* codd. V X addunt *omnia* et cod. K post *idem esse* adiungit *et eandem essentiam*.

quia universale habet idem esse cum singulari : ergo cum multo magis sit eadem substantia cum persona, et substantia sit in persona, si persona generatur, et substantia.

4. Item, *generare* tam in divinis quam in creaturis est *simile sibi producere*¹; sed non est similitudo in persona, sed in substantia et in natura : ergo cum terminetur ad simile, in quantum est simile, ergo ad substantiam, secundum quam attenditur similitudo.

CONTRA : 1. Omne quod generatur ab alio generatur, quia nihil se ipsum gignit²; sed substantia divina non habet alium, nec aliud est in divinis : ergo non generatur.

2. Item, omne quod generatur habet principium *a quo*³; sed omne quod habet principium, est principiatum; sed principium et principiatum distinguuntur : si ergo substantia generatur, distinguitur : aut ergo a substantia, aut a persona; sed utrumque est impossibile : ergo etc.

3. Item, omne quod generatur est de substantia generantis⁴; si ergo substantia generatur, substantia vel essentia est de substantia generantis; sed non est nisi una omnino substantia : ergo idem est de se ipso, quod est impossibile.

4. Item, generatio est productio⁵; sed productio est quaedam actio, et omnis actio creaturae terminatur ad singularia : ergo cum generatio sit quaedam actio, in divinis terminabitur ad singulare sive suppositum; sed tale non est substantia : ergo non terminabitur ad ipsam.

CONCLUSIO.

Cum in divinis generatio terminetur solum ad substantiam primam, quae est persona, non ad substantiam secundam sive essentiam, minime recipitur, quod substantia generetur.

RESPONDEO : Dicendum, quod generatio de sua communi ratione ad substantiam terminatur. Sed at-

tendendum, quod substantia dicitur dupliciter : *prima*, quae est individuum et hypostasis sive persona, et *secunda*, quae est commune⁶. Dico ergo, quod est loqui de termino generationis dupliciter : aut quantum ad *productionem*, aut quantum ad *intentionem*. Quantum ad *productionem*, cum sit circa singulare, terminatur ad substantiam primam, et⁷ quantum ad *intentionem* ad naturam communem, quia natura produciens hunc hominem intendit formam communem dare ei.

Sed quoniam in creaturis forma communis numeratur in suppositis, ideo in illis forma communis produciatur et corrumpitur; et ideo in creaturis generatio non tantum secundum intentionem, sed etiam secundum productionem ad substantiam communem terminatur; et ideo universale in singulari generatur, quia numeratur⁸. Sed quoniam in divinis substantia non numeratur nec advenit ei novum esse : ideo generatio secundum productionem terminatur solum ad substantiam primam, quae est persona, quia persona secundum Boethium⁹ « est rationalis naturae individua substantia ». Et quoniam illud solum dicitur proprie generari, ad quod terminatur generatio secundum rationem producendi : ideo persona generatur, non substantia vel essentia. Et ideo haec non recipitur : essentia generatur.

Et sic patent omnia obiecta ad utramque partem; procedunt enim¹⁰ diversis viis.

3. Patet etiam, quare in divinis non sequitur, quod, generata persona, generetur substantia, sicut in creaturis. Posset tamen aliter dici, quod non generetur commune nisi *in hoc*¹¹; et non tantum in creaturis hoc verum est, sed etiam in divinis. Commune autem ut *in hoc* non significatur in abstractione, sed in concretione; et ideo, quia hoc nomen *Deus* significat substantiam in concretione¹², *Deus* generatur et *Deus* generat *Deum*. Quia vero substantia vel essentia significat in abstractione, ideo nec generat nec generatur; et ita procedunt rationes ad partes oppositas.

Substantia dicitur dupliciter.

Item terminus generationis.

Alia generatio in creaturis, alia in Deo.

Conclusio.

Patent obiecta.

Solvitur 4. oppositorum.

Alia solutio.

¹ Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.), ubi dicit, quod naturalissimum operum viventium est *facere quale ipsum*, id est generare; et text. 49 : *Finis est generare quale ipsum*, id est simile. — Mox plerique codd. ut A C F G H I T etc. cum ed. 1 *ad similem* loco *ad simile* ac dein *similis* pro *simile*.

² Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.) : *Generat autem nihil ipsum se ipsum*. — Paulo infra post *aliud* aliqui codd. ut A T V Z cōmittunt *est*, cuius loco cod. X ponit *a quo generetur*.

³ Aristot., IV. Metaph. text. 22. (ed. Venet. 1489), ubi secundum translationem arabico-latinam sic habetur : *Et si generetur, necesse est, ut habeat esse illud ex quo generatur, illud quod ex eo generatur, et illud per quod generatur*. Iuxta ed. Paris. (Firmin-Didot) III. c. 5 : *Si fit, necesse est esse, ex quo fit, et a quo generatur*.

⁴ Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 34-50. (c. 4.), ubi de nutritione et generatione agit. — Circa finem argumenti post *una* Vat. minus bene omittit *omnino* et post *idem* omittit *est*, sed contra mss. et ed. 1.

⁵ Sub hoc respectu Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.)

actum generandi viventis definiens ait : *est facere quale ipsum*. De termino actionis ait Aristot., I. Metaph. c. 1 : *Actiones autem ac generationes omnes circa singulare sunt*. — In fine argumenti aliqui codd. ut A I T cum ed. 1 *terminatur* loco *terminabitur*.

⁶ Vide Aristot., de Praedicam. c. de Substantia.

⁷ Codd. omittunt *vero* a Vat. post *quantum* additum, cuius loco voci *quantum* praemittunt plures codd. ut A F G I K S T V X Z, quos sequimur, particulam *et*, alii ut H P Q Y *sed*. Paulo infra fide mss. et ed. 1 post *quia* expunximus *haec*.

⁸ Cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 28. (VI. c. 8.).

⁹ Libr. de Persona et duabus naturis c. 3. in initio (ed. Migne). — Immediate post Vat. contra mss. et ed. 1 *Sed quia* loco *Et quoniam*. — De termino generationis cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 26. seqq. (VI. c. 8.).

¹⁰ Fide mss. expunximus hic a Vat. additum *de*.

¹¹ Hoc est, in individuo sive supposito. De quo cfr. Aristot., VII. Metaph. loc. cit. — Vat. praeter fidem mss. *ut in hoc*.

¹² Vat. incongrue et contra antiquiores codd. et ed. 1 addit *ideo in concretione*.

SCHOLION.

I. Haec conclusio est iterum contra abbatem Ioachim (cfr. Schol. hic a. 4. q. 1.). Ut recte intelligatur conclusio, notandum, quod non est sermo de *subiecto* generationis, quod in generatione creaturarum est materia prima, quae praesupponitur generationi, sed de *termino* generationis, qui incipit esse.

Perfecta generatio terminatur ad substantiam, non ad accidens; sed S. Doctor cum communi sententia distinguit duplicem substantiam: altera dicitur substantia *prima*, quae est *omne individuum* in genere substantiae; altera vero *secunda*, quae est aliquid « commune » in genere substantiae. Substantia prima est terminus totalis generationis quantum ad *productionem*; substantia vero secunda est terminus formalis (at partialis) quantum ad *intentionem*. In creaturis uterque terminus

incipit esse de novo, non vero in Deo: « Unde generatio divina terminatur ad primam substantiam, non ad essentiam, neque ad relationem, in quantum est *relatio*, sed in quantum est persona subsistens. » Ita hic Richard. a Med.

II. In conclusione et principalibus argumentis doctores conveniunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 1; p. IV. q. 10. m. 1. — Scot., hic q. 1. — S. Thom., hic q. 3; S. I. q. 39. a. 5. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 2. secundae quaest. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 1. n. 4. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 1.

QUESTIO II.

Utrum substantia sive essentia divina per generationem communicetur.

Ultimo quaeritur, utrum substantia per generationem communicetur; et quod sic, ostenditur¹ hoc modo.

Fundamenta. 1. Per illud res communicatur, per quod fit, ut sit in pluribus; sed substantia est in pluribus personis et non est nisi per generationem et per processione: ergo per generationem communicatur.

2. Item, causa est, qua posita ponitur res et qua remota removetur²; sed posita emanatione in divinis, ponitur communitas et distinctio; remota generatione vel emanatione, essentia est in uno solo, sicut hypostasis: ergo generatio est ratio communicandi essentiam.

3. Item, quod datur alicui et non desinit haberi a dante, per illud³ per quod datur, per illud communicatur; sed substantia a Patre datur Filio per generationem et non desinit haberi a Patre, dum datur Filio: ergo per generationem communicatur.

4. Item, generatio in his inferioribus est ratio communicandi substantiam sive naturam; sed in divinis natura est illis multo communicabilior⁴, quia simplicior: ergo in divinis per generationem substantia vel essentia communicatur.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Generatio est principium distinguendi⁵; sed non est idem principium distinguendi et communicandi: ergo per generationem non est ratio communicandi in divinis: ergo per generationem nihil communicatur.

2. Item, quod facit aliquid esse *in hoc*, non est ratio communicandi, sed appropriandi et indivi-

duandi; sed generatio facit esse substantiam in tali persona, utpote in persona Filii: ergo non est ratio communicandi, sed appropriandi.

3. Item, omne illud quod per generationem communicatur, per generationem est commune⁶. Si ergo substantia per generationem communicatur, generatione circumscripta, non erit communis: ergo propria; sed proprium per generationem non potest communicari: ergo nec substantia.

4. Item, quod per generationem communicatur, per generationem datur et recipitur, et omne tale, si non est generationi accidentale, generatur; sed substantia non accidit generationi: ergo etc.

CONCLUSIO.

Essentia divina per generationem communicatur, quia per generationem fit, ut sit in pluribus una.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum notandum est, quod *commune*, quantum est de se, indifferenter se habet ad actum et potentiam. Commune enim potest dici illud quod est *communicabile*, quamvis non sit in pluribus; sicut patet in multis universalibus, ut in sole et luna et huiusmodi. Commune etiam dicitur *communicatum*, quod est actu in pluribus.

Dico ergo, quod quemadmodum forma universalis, quantum est de se, est communicabilis; sed tamen actu communicatur per propagationem⁷ plu-

Communitur
sumitur
pliciter.

Applicatur
ad Deum.

¹ Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, videtur.

² Aristot., II. Phys. text. 37. (c. 3.): Operantes quidem (causae) et singulares simul sunt et non sunt cum iis, quorum sunt causae. Cfr. S. Thom., Comment. in hunc locum.

³ Substituimus ex plurimis mss. et ed. 1 *illud* pro *idem*.

⁴ Sensus est: natura est multo communicabilior quam in illis inferioribus. — Forte melius cum cod. T omitteretur *illis*.

⁵ Cfr. supra d. 4. q. 2. obiect. 1. — Mox post primum *ergo* Vat. planius quidem *generatio loco per generationem*, sed contra mss. et ed. 1.

⁶ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1: *Item per genera-*

tionem communicatur omne illud quod per generationem est commune, et paulo infra post *communicatur* addit: *per generationem est communis*. Si ergo substantia per generationem communicatur, qua transpositione et additione vis argumenti debilitatur.

⁷ Ita antiquiores codd. cum ed. 1, dum Vat. et cod. cc. *actu non communicatur nisi per propagationem*. Vat. deinde contra mss. et ed. 1 addit *vel aggregationem*; sed aperte falsum. Paulo infra plerique codd. ut AFGKT etc. cum ed. 1 *communicatur pro communicetur*.

rium, sic natura divina vel essentia de se quidem communicabilis est, sed quod actu communicetur, non est nisi per illud quod multiplicat vel plurificat ei supposita; haec autem est generatio¹.

Quoniam igitur per generationem personae plurificantur, et substantia in illis non numeratur, hinc est, quod verissime substantia vel essentia per generationem communicatur, quia per generationem fit, ut sit una in pluribus.

1. Ad illud quod obiicitur, quod generatio est principium distinguendi; dicendum, quod generatio per se est principium distinguendi suppositum a supposito, quia ad illud terminatur per se; etiam est principium communicandi naturam² communem, quia similem ex simili. Sed quoniam natura in inferioribus numeratur in suppositis, ideo est principium distinguendi etiam commune, sed per accidens; in Deo autem nec est per se nec per accidens.

2. Ad illud quod obiicitur, quod facere commune esse in hoc est ratio appropriandi; dicendum, quod illud habet veritatem, quando commune est appropriabile vel appropriatum per *esse in hoc*. Divina autem essentia non est sic appropriabilis, vel appropriata per *esse in hoc*, quia non est appropriabilis quoad significatum nec quoad suppositum, quia idem significat et supponit, sicut supra ostensum est³; signi-

ficatum autem eius nulla additione distinguitur. Haec enim est vera: essentia Patris et essentia, quae est in Patre, est Filius.

Vel aliter potest dici, quod facere *esse in hoc* Alia solutio. est dupliciter: aut *absolute*; et sic est ratio appropriandi; aut *in comparatione*, ut illud quod erat prius in uno, fiat postea in alio; et sic est ratio communicandi naturam. Sed quaedam natura est, quae distinguitur⁴ in suppositis, ut puta illa cui fit additio, quaedam non, ut divina; et in prima est ratio communicandi et distinguendi, in divina solum communicandi.

3. Ad illud quod obiicitur, quod, si per generationem communicatur, generatio substantiam facit communem⁵; dicendum, quod verum est, secundum quod commune dicitur *secundum actum*, quia in pluribus, sed non *secundum potentiam*. Unde circumscrip- ta generatione, substantia est communis, quia *communicabilis*; sed non est communis, quia *communicata*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod per generationem datur, generatur; dicendum, quod falsum est: quia *generari* dicit productionem et distinctionem, sed *datio*⁶ dicit auctoritatem et communicationem; et quoniam per generationem substantia non distinguitur, quamvis communicetur: ergo etc.

SCHOLION.

I. Scot. (hic q. 2.) observat, quod aliud est aliquid per generationem *communicare*, aliud per eandem aliquid *producere*: productio enim infert realem distinctionem inter producentem et productum, non vero communicatio. Essentia igitur divina nec generatur nec producitur nec multiplicatur, tamen secundum omnes theologos *communicatur*. Terminus totalis generationis in Deo est Filius, et relatio inter generantem et generatum est realis cum reali distinctione. Sed inter commu-

nican-tem et communicatum, quod est essentia divina, non est realis relatio, nec alia distinctio nisi secundum rationem. Cfr. infra d. 19. p. II. q. 2. in corp. et ad 2; et d. 34. q. 2. ad 7, et ibid. q. 1.

II. Inter antiquos Scholasticos non invenimus, qui explicite hanc quaestionem tractent, praeter B. Albert., hic a. 1. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 1. n. 57. et seqq. — Petr. Aureolum, hic q. 5. — Eam tangit Scot., hic. q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidunt dubitationes circa litteram, et prima dubitatio est de rationibus Magistri. Nam *prima* eius ratio ducit ad hoc inconveniens, scilicet quod, si essentia generaretur a Patre, essentia poneretur pro relativo; et haec ratio ponitur ibi: *Ideo non est dicendum, quod Pater genuit*

divinam essentiam. Sed hoc nullum videtur inconveniens. Si enim magis convenit essentia cum supposito, quam universale cum singulari; si non est inconveniens, quod universale ponatur⁷ pro singulari, nec est inconveniens, quod essentia ponatur pro relativo.

RESPONDEO: Dicendum, quod si *essentia* poneretur pro relativo, esset inconveniens, non a parte

¹ Cod. O addit *et processio*.

² Ex antiquioribus mss. adieci- mus *etiam*, sicut et paulo infra fide mss. et ed. 1 *similem* substituimus loco *consimilem*.

³ Hic a. 1. q. 1. ad 2.

⁴ Vat. *dividitur*, sed absque auctoritate mss. et ed. 1. Paulo post cod. I *quaedam quae non distinguitur* loco *quaedam non*, et mox cod. W post *solum* repetit *ratio*.

⁵ Ita multi codd. ut CLOS V W X Y etc. cum ed. 1; alii vero ut AFGH I T Z etc. *quod si generatio communicat substantiam*,

facit communem. Vat. *communicatur substantia, fit per generationem communis substantia*.

⁶ Mendum Vat. *ratio* pro *datio* ex mss. correximus et paulo infra fide codd. BDFH I P Q T Y loco *quia* substituimus *et quoniam*, licet alii antiqui codd. ut AEGK S W X Z ee ff cum ed. 1 solum habeant *quoniam*, sed minus bene.

⁷ Vat. cum cod. cc *cum universale ponitur*, sed minus bene et contra alios codd., quorum tamen aliqui, retenta particula *quod*, legunt *ponitur* loco *ponatur*.

rei, sed a parte expressionis fidei. Tunc enim videretur et¹ notaretur unitas essentiae in quadam distinctione. Esset etiam inconueniens, quia quod ponitur pro relativo in quantum huiusmodi, non indicat essentiam. Si ergo² essentia poneretur pro relativo, essentia aliquando non indicaret essentiam, quod est omni rationi contrarium.

DUB. II.

Item secundo dubitatur de *secunda* ratione, in qua ducit ad hoc inconueniens, quod eadem res gigneret se ipsam, et ponitur, ibi: *Item cum Deus Pater sit divina essentia, si eius esset genitor, esset utique genitor eius quod ipse est*, quia *essentia* dicit quid commune, sicut et hoc nomen *Deus*; sed si dicatur: homo³ Petrus generat hominem, et ipse est homo: ergo generat se, argumentum istud nihil valet. Similiter videtur hic: Pater generat Deum: ergo etc., pari ratione nec in proposito.

RESPONDEO: Dicendum, quod *commune* dicitur quod est in multis; sed hoc potest esse *tripliciter*: aut quod plurificatur in multis et quantum ad formam et quantum ad suppositum, ut hoc nomen *homo*; et tale habet unitatem rationis, quae admittit distinctionem et quantum ad rem et quantum ad modum⁴. Unde bene dicitur homo esse ab homine, et: duos esse homines. *Alio* modo est *commune* quod plurificatur quantum ad suppositum, non quantum ad formam, ut hoc nomen *Deus*; et tale habet unitatem rei, secundum quod res nominat naturam cum multiplicatione suppositorum: et ideo recipit distinctivum⁵, quod importat distinctionem ut modum, non ut rem. Unde conceditur: Deus de Deo, sed non: Deus est alius a Deo. Est *tertio* modo *commune* secundum nomen, quod est in multis, nec tamen plurificatur quantum ad *formam*, quia est unum in multis, nec quantum ad *supposita*, quia pro illis non supponit, ut hoc nomen *essentia*. De tali communi verum est dicere, quod non recipit

Commune dicitur tripliciter.

distinctionem nec quantum ad modum, nec quantum ad rem; tunc enim notaretur idem distingui a se. Et ita argumentum Magistri est bonum: si Pater genuit essentiam, Pater genuit se; et⁶ loquitur de communi a parte vocis significantis, non a parte rei, quia a parte rei eadem communitas est in hoc quod est *Deus* et in hoc quod est *essentia*.

DUB. III.

Item tertio obiicitur contra *tertiam* rationem: si Pater genuit divinam essentiam, tunc genitum gignenti causa est, ut sit et Deus sit, et ponitur ibi: *Et si ita est, non genito gignens* etc. Sed haec ratio nihil videtur valere, quia ratio causae non cadit in divinis; « causa enim est cuius esse sequitur aliud⁷ »; sed in divinis non est aliud: ergo etc.

Item, non sequitur: Pater genuit sapientiam: ergo est sapiens sapientia genita: ergo pari ratione nec praedicta locutio⁸ valet.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sumendo nomen causae proprie, non cadit in divinis⁹, cadit tamen et recipitur ratio principiantis et ratio informantis, et pro his accipitur nomen causae. Quoniam igitur ratio essendi significatur per hoc nomen *essentia*: ideo essentia significat¹⁰ quodam modo in ratione causae respectu entis. Si ergo essentia esset genita ab ente, significaretur in ratione effectus sive principiat, et idem esset tunc principium et principiatum respectu eiusdem, quod est impossibile; et in hoc fundatur ratio Magistri.

Ad illud quod obiicitur de sapientia; dicendum, quod tactum est de ipsa in quaestionibus extra litteram¹¹, quia nomen ita abstractum, sicut *essentia*, non supponit pro relativo, *sapientia* bene supponit pro relativo; et ita est ibi accidens: Pater est sapiens sapientia et genuit sapientiam: ergo est sapiens sapientia quam genuit, vel sapientia genita. In nomine autem *essentiae* non est accidens, quoniam idem significat et supponit.

¹ Ed. 1 *quod loco et*; aliqui codd. ut G U dd *connotantur* pro *notantur*.

² Meliorem lectionem damus ex mss. et ed. 1 ponendo *ergo* pro *enim*.

³ Vat. *hoc modo* pro *homo*, sed castigatur ex mss. et sex primis edd. Paulo infra Vat. contra multos codd. ut A C F G H I S T W etc. *illud non loco istud nihil*.

⁴ Supple: se habendi. Vide supra d. 4. dub. 1. — Paulo post aliqui codd. ut A B D F G H K etc. cum Vat. ponunt *homo est ab homine*. — De *communi* in Deo et creaturis cfr. infra d. 19. p. II. q. 2; d. 23. a. 1. q. 3. et a. 2. q. 2.

⁵ Cod. T bene addit *secundum*; nonnulli codd. ut F G H K ce ff *distinctionem loco distinctivum*, in qua lectione *quod* cum cod. H sumendum esset pro *quia*. Paulo infra mss. cum ed. 1 *Deus esse alius* pro *Deus est alius*; cod. O post *a Deo* addit *vel duo dii*.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *quia loco et*.

⁷ In hac communiter recepta causae definitione, quae ex Aristot., II. Phys. text. 28-38. (c. 3.), II. Metaph. text. 6. seq. (I. brevior. c. 2.), V. Metaph. text. 2-4. (IV. c. 2.) colligi potest, Vat. hic et alibi contra codd. ac ed. 1 relativo *cuius* praefigit praepositionem *ad*.

⁸ Substituimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *locutio* pro *locutio*.

⁹ Cfr. d. 29. a. 1. q. 1. — Paulo ante cod. K post *causae* addit *de se*.

¹⁰ Vat. contra multos codd. ut A C F G H K L O S T U Y etc. et ed. 1 modo passivo *signatur*.

¹¹ Hic q. 1. — Plura de ista propositione: sapiens sapientia genita, vide d. 32. a. 2. q. 1. et dub. 1. ac 2. — Paulo infra ex cod. W adiecit *sapientia bene supponit pro relativo*, quod certe supplendum et in aliis mss. forte omissum est propter huius et praecedentis propositionis communem desinentiam *pro relativo*; et mox ex eodem cod. W addidimus *ibi*.

DUB. IV.

Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium. Contra hoc obiicit Ioachim, tam contra *positionem* quam contra *rationem*. Contra *positionem*, quia si essentia non generat nec generatur nec procedit: ergo in divinis est res generans et genita et procedens, et res nec generans nec genita nec procedens; et ita est ibi¹ quaternitas, si sunt quatuor res.

Item, irridet *rationem* Magistri: si essentia generat essentiam, et essentia est una res: ergo una res generat se ipsam. Similiter, inquit Ioachim, potuisti dicere, Petre: Deus generat Deum, et² unus est Deus: ergo eadem res generat se ipsam.

RESPONDEO: Dicendum, quod Ioachim non recte arguit, et deficit sua ratio, quia res non accipitur uniformiter, quia cum dicitur res primo modo, ibi accipitur res pro *re naturae*; sed cum dicitur³ secundo modo, accipitur pro *ipsa natura* divina. *Praeterea*, deficit ab insufficienti, quia non valet: si aliquid dicitur de aliquo⁴, et non dicitur de alio, quod propter hoc illa faciant numerum. Unde non valet: Petrus est individuum: homo non est individuum: ergo Petrus et homo sunt duo. Habere enim proprietatem et non habere non sufficit ad distinguendum.

Ad *instantiam* eius dicendum, quod non recte instat; quia *essentia* est res una quantum ad suppositum et significatum; non enim supponit personas; sed *Deus* est res una quantum ad significatum, sed plures quantum ad suppositum. Et ideo ignoranter Ioachim reprehendit Magistrum, et quia⁵, cum esset simplex, non est reveritus Magistrum, ideo iusto Dei iudicio damnatus fuit libellus eius in Lateranensi Concilio, et positio Magistri approbata⁶.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nihil habet Filius, nisi quod nascendo accepit.* Quaeritur ergo de hoc verbo *accepit*, utrum dicat *substantiam* vel *relationem*. Si *substantiam*: ergo Pater similiter accepit; si *relationem*: ergo⁷ cum essentiam accepit Filius, essentia est accepta: ergo essentia refertur.

RESPONDEO: Dicendum, quod *accipere* dicit duo, scilicet *habere* et *esse* ab alio; quantum ad *habere* respicit essentiam; sed quantum ad hoc quod est *esse* ab alio, respicit personam: unde per verbum *accipiendi* significatur, quod essentia habetur a persona, quae est ab alio⁸.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Et ideo non refertur ad aliud, quod in uno subsistit ex uno*, quia videtur falsum; quoniam Filius subsistit a Patre, tamen refertur ad Spiritum sanctum⁹.

RESPONDEO: Hoc potest intelligi dupliciter: uno modo, quod Filius non habet respectum nisi ad unam *personam*; et hoc intelligitur in quantum Filius, quia in quantum spirans est, refertur ad alium; vel quod persona Filii non habet respectum nisi ad unam *naturam*; et hoc verum est, quia Filius non habet in se nisi naturam Patris.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Et naturam suam, ut ita dicam, sequitur indemutabilis Deus.* In divinis enim non est prius nec posterius, et ita nec praecedere nec sequi. Si tu dicas, quod est secundum rationem intelligendi; hoc nihil est, quia Deus gignens nec secundum rem, nec secundum intellectum sequitur aliquid¹⁰.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hilarius improprie loquitur, et ideo addit determinationem: *ut ita dicam*; et tantum vult dicere *sequi*, quantum *inseparabiliter comitari*¹¹ et consociare et ab illo non recedere, et hoc patet per sequens.

DUB. VIII.

Item quaeritur de auctoritatibus Augustini, primo de hoc quod dicit, quod *Deus semel genuit Filium*. Videtur enim male dicere *semel*, quia *semel* dicit vicissitudinem; sed in generatione aeterna nulla cadit vicissitudo: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *semel* potest dicere *nunc* temporis, vel *nunc* aeternitatis. Et si dicat *nunc* temporis, cum tempus habeat diversa *nunc*,

¹ Vat. refragantibus mss. et ed. 1, transponit *ibi* post *si sunt*.

² Restituimus ex vetustioribus mss. et ed. 1 particulam *et*.

³ Substituimus fide nonnullorum codd. V X Y et ed. 1 *dicatur* pro *accipitur*.

⁴ Vat. minus bene et contra antiquos mss. ac ed. 1 *altero* pro *aliquo*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 hic omittit *quia*, et paulo infra pro *ideo* ponit *et sic*.

⁶ Vide supra a. 1. q. 1. Scholion.

⁷ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *ergo*, quod Vat. minus bene omittit.

⁸ De eisdem Hilarii verbis cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 1. ad 8.

⁹ Fide mss. addidimus *sanctum*.

¹⁰ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *aliud*, et paulo infra contra eosdem omittit *dicendum*.

¹¹ Vat. *communicare et consonare*; plurimi Codd. *communicari et consonare*. Haec autem verba in codd. ob abbreviatam scripturam saepe vel sunt dubiae lectionis vel cum verbis in textum nostrum receptis confunduntur. Verbum *comitari* recepimus ex ed. 1 et *consociare* ex cod. Z. Mox Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. *et per hoc patet sequens*, sed minus bene.

notat intercisionem; si autem *nunc* aeternitatis, et ¹ illud *nunc* semper est et invariabile et unum, *semel* dicit omnimodam invariabilitatem, perfectionem et unitatem.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Filii caritatis suae*, utrum caritas accipiatur ibi *essentialiter*, aut *notionaliter*. Si *essentialiter*: ergo Christus Filius est essentiae, quod non conceditur. Si *tu dicas*, quod est impropria locutio, et est sensus: *Filii essentiae*, id est, qui est essentia; tunc nullus videtur sensus, et pro nihilo additum² hoc quod est *caritatis*. Et *rursus* Augustinus exponit, *Filii caritatis*, id est *Filii dilecti*; sed Pater diligit Filium Spiritu sancto: ergo etc. Si propter hoc *dicas*, quod tenetur *notionaliter*; tunc ergo Filius Dei est Filius Spiritus sancti, quod absurdum est omnino.

RESPONDEO: Ad ³ hoc dicunt aliqui, quod ille genitivus nec proprie essentialiter nec proprie notionaliter, sed medio modo tenetur, id est *appropriate*. Licet enim caritas sit omnibus communis et proprium Spiritus sancti, uno tamen modo appropriate convenit Patri, quia caritas est amor gratuitus; et sic dicit Richardus, quia amor gratuitus est, qui tantum dat et nihil accipit⁴, et hoc est in persona Patris, ideo appropriatur Patri. Alio modo dici potest, quod caritas ibi tenetur *essentialiter*, sicut dicit Augustinus, quod⁵ nihil aliud est dicere *Filii caritatis* quam *Filii substantiae*; sed genitivus non construitur in ratione principii, sed ex vi declarationis essentiae⁶, et est sensus: *Filii caritatis*, id est Filii cari; et *Filii substantiae* vel naturae, hoc est Filii consubstantialis et naturalis.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius est de substantia Patris homoousion*, quia — cum

filius naturalis partem substantiae trahat a patre, partem a matre in his inferioribus, et in Deo totam substantiam trahat a Patre — videtur quod Pater non tantum deberet dici pater, sed etiam mater, et multo fortius mater, quia mater plus dat quam pater. *Item*, Filius Dei vocat se *sapientiam* et sapientiam, quae *concipitur* et *parturitur*, Proverbiorum octavo⁷. Ergo cum hoc proprium sit matris, videtur quod Pater proprius deberet dici mater quam pater.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen matris non transfertur ad divina. Et unam rationem assignat Anselmus in Monologio⁸: quia principium maternum praeexigit aliud principium prius. Et ratio huius est, quia mater est principium passivum, et omne tale movetur ab alio: ergo ante ipsum est principium aliud. Quoniam igitur principium generationis Filii est primum et est pure actuale, ideo nullo modo transfertur maternum principium; transfertur tamen actus maternus, ut concipere et parturire, pro eo quod *ibi* agit unum principium quod⁹ *hic* duo.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius et Spiritus sanctus non est de nihilo*. Videtur enim falsum, quia illud quod de nulla praeiacente materia est, de nihilo est; sed Filius et Spiritus sanctus sunt huiusmodi: ergo etc. Si *tu dicas*, quod Filius et Spiritus sanctus sunt de aliquo, ut de Patre; quaeritur tunc, utrum Pater sit ex nihilo; et videtur quod sic, quia *non aliquid* et *nihil* convertuntur; sed Pater non est ex¹⁰ aliquo: ergo est ex nihilo. *Item*, quia Pater non habet principium effectivum, ideo dicitur esse *a nullo*: ergo¹¹ cum non habeat materiam, debet dici *de nihilo*. Si conceditur de Patre; *contra*: omne quod habet esse de nihilo, est creatum¹²: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dicitur aliquid esse de nihilo, secundum Anselmum in Monologio¹³ tripliciter potest intelligi. *Uno modo*, ut

¹ Vat. clarius *cum*, cui lectioni obstant omnes codd. et ed. 1 ac forma indicativi in verbo *est*. Paulo infra auctoritate plurimorum codd. et ed. 1 verbo *invariabile* praefixum *est* expunximus, et fide antiquiorum mss. ac ed. 1 substituimus *invariabilitatem* pro *invarietatem*; lectio mss. certe praefenda.

² Vat. adiungit *est*, sed contra antiquiores codd. et edd. 1, 2, 3. Codd. RX *additur*. Paulo infra post *id est* Vat., contradicentibus vetustioribus codd., omittit *Filii*. Verba August., XV. de Trin. c. 49. n. 37. sunt: Filii caritatis suae, nihil aliud intelligitur, quam Filii sui dilecti.

³ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *quod propter* pro *Ad*.

⁴ Ita antiqui codd. cum ed. 1, dum Vat. cum recentiore cod. cc post *caritas* omittit *est* ac dein *et sic dicit Richardus quia amor gratuitus*; demum pro *nihil* ponit *non*. — Textum Richardi vide supra d. 2. q. 4.

⁵ Vat. cum cod. cc *quia* pro *quod*, sed obstant antiquiores mss. et ed. 1.

⁶ De significatione *genitivi* vide supra d. 3. p. II. dub. 3. — Mox Vat. cum cod. cc post *sensus* addit *et* ac post *vel* adiicit *etiam*, quae particulae absunt a vetustioribus mss. et ed. 1.

⁷ Vers. 24. 25. — Paulo ante Vat. contra mss. et ed. 1 *sapientia est, quae pro sapientiam, quae*.

⁸ Cap. 42: Quia prima et principalis causa proles semper est in patre. Nam si maternam causam quolibet modo semper paterna praecedat: nimis est incongruum, ut illi parenti adaptetur nomen matris, cui ad gignendam prolem nulla alia causa aut sociatur aut praecedat. — De proxime sequenti ratione vide Aristot., I. de Generat. animal. c. 19. 20. et ibid. II. c. 4. — Nonnulli codd. post *principium* omittunt *prius*, et Vat. cum nonnullis mss. omittit *et*, quod fide multorum mss. et ed. 1 voci *ratio* praefiximus.

⁹ Vat. cum cod. cc *et loco quod*, sed minus bene et contra antiquiores codd. Sub *ibi* intellige: in generatione Filii.

¹⁰ Aliqui codd. ut aa bb dd ff cum ed. 1 hic et immediate post *de loco ex*.

¹¹ Vat. cum cod. cc *simili modo* pro *ergo*, quod tamen alii codd. cum ed. 1 exhibent.

¹² Ex mss. et ed. 1 substituimus *creatum* loco *creatura*. Mox Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 adiungit tale argumentum *Item quod est ex nihilo, est vertibile in nihilum ergo etc.*

¹³ Cap. 8.

nihil accipiatur simpliciter privative vel negative, ut cum dicitur de tacente: iste loquitur de nihilo; alio modo positive, ut si ita dicatur vel¹ intelligatur aliquid fieri ex nihilo, sicut cultellus de ferro; tertio modo partim positive, partim privative, ut si dicatur aliquid fieri ex² nihilo, quia post nihil est aliquid, sicut dicitur: de paupere fit dives.

Ratio. Ratio autem huius multipliciter est haec. Nam primo distinguendum est, quod³ negatio eius quod est *nihil*, potest sistere *intra*, vel ferri ad hoc verbum *fieri*. Si feratur ad verbum, tunc *fieri de nihilo* hoc est⁴ *non fieri de aliquo*, sicut loqui de nihilo, id est de nulla re. Si autem non feratur ad verbum, tunc affirmatur *fieri*; et tunc duplex est, quia *de* potest intelligi *materialiter*; et tunc significatur, quod nihil sit materia alicuius, et habetur secundus sensus. Item, potest teneri *ordinaliter*, et tunc est⁵ tertius sensus, sicut creatura dicitur fieri de nihilo.

Solutio. Dicendum ergo, quod secundum primum sensum Deus potest dici de nihilo esse, sive Pater sive divina essentia; tamen hic modus non est usitatus.

Quantum ad secundum modum, omnino nihil fit ex nihilo, quia nihil nullius est materia⁶. Quantum ad tertium modum, secundum quem loquitur Augustinus⁷, quod sola creatura fit de nihilo sive est de nihilo, quia *de* notat ibi ordinem, ut habeat esse post non esse, hoc quod est *de nihilo* privat materiam praeiacentem. Quamvis ergo Pater et Filius et Spiritus sanctus non habeant materiam praeiacentem, quia tamen non habent esse post non esse, ideo non dicuntur esse ex nihilo: et ideo non valet primum argumentum, quia procedit ab insufficienti.

Secundum vero et tertium argumentum, *de Patre* factum, procedit, secundum quod negatio eius quod est nihil, fertur extra ad verbum et facit orationem negativam — aliter enim non aequipollet *non esse*⁸ *de aliquo* et *esse de nihilo* — et secundum hunc sensum, sicut conceditur, quod Pater a nullo sit, ita *de nihilo*. Tamen, sicut dictum est, sensus iste non est usitatus; communiter enim utimur hac locutione, secundum quod negatio *de nihilo* sistit intra, et hoc quod est *de* accipitur ibi *ordinaliter*⁹.

DISTINCTIO VI.

CAP. UNICUM.

Utrum Pater voluntate genuerit Filium, an necessitate; et an volens vel nolens sit Deus.

Praeterea quaeri solet, utrum Pater genuerit Filium voluntate, an necessitate. De hoc Orosius ad Augustinum¹ ita ait: « Voluntate genuit Pater Filium, vel necessitate? Nec voluntate, nec necessitate, quia necessitas in Deo non est, praeire voluntas sapientiam non potest ». « Quocirca, ut Augustinus ait in decimoquinto libro de Trinitate², ridenda est dialectica Eunomii, a quo Eunomiani haeretici orti sunt, qui cum non potuissent intelligere nec credere voluissent, unigenitum Dei Verbum Filium Dei esse natura, id est de substantia Patris genitum, non naturae vel substantiae dixit esse Filium, sed Filium voluntatis Dei, volens asserere acce-

dentem Deo voluntatem, qua gigneret Filium, sicut nos aliquid aliquando volumus, quod antea non volebamus; propter quod mutabilis intelligitur nostra natura, quod absit, ut in Deo esse credamus ». Dicamus ergo, Verbum Dei esse Filium Dei natura, non voluntate, ut docet Augustinus in libro decimoquinto de Trinitate³, ubi quendam catholicum haeretico respondentem commendat dicens: « Acute sane quidam respondit haeretico versutissime interroganti, utrum Deus Filium volens, an nolens genuerit, ut si diceret *nolens*, absurdissima Dei miseria sequeretur; si autem *volens*, continuo quod intendebat concluderet, scilicet non naturae esse Filium, sed voluntatis. At ille vigilantissime vicissim quaesivit ab eo, utrum Deus Pater volens, an nolens sit Deus, ut si responderet *nolens*, sequeretur grandis absurditas et miseria; quam de Deo credere magna est insania; si autem diceret *volens*, respondere-

¹ Vat. cum cod. cc *aut*, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 4.

² Nonnulli codd. ut aa bb cum ed. 4 *de*.

³ Ex antiquis mss. et ed. 4 substituimus *quod loco quia*. Paulo infra Vat. cum cod. cc *vel extra ad verbum ferri pro vel ferri ad hoc verbum fieri*, sed contra ed. 4 et ceteros codd., qui in eo tantum dissident inter se, quod pro *ferri* alii ut CLSU V aa bb ponunt *foras*, alii vero ut A W *extra*, cod. O *foras ferri*, alii tandem ut G H I K R T X Z dd ee ff cum ed. 4 exhibent textum nostrum.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 4 *hoc est loco est*, quod habet Vat.

⁵ Vat., repugnantibus mss. et ed. 4, *habetur pro est*. Mox plurimi codd. cum ed. 4 *sicut pro et sic* in Vat. posito.

⁶ In Vat. et cod. cc desiderantur haec verba *quia nihil nullius est materia*, quae tamen in aliis mss. et ed. 4 habentur.

⁷ Libr. II. contra Maximin. c. 14. n. 2. et II. de Actis cum Felice Manichaeo, c. 18. et de Natura boni advers. Manich. c. 26.

⁸ Vat., obnitentibus mss. et ed. 4, transponit *esse ante non*, et paulo post contra antiquiores codd. et ed. 4 post *et* omittit *esse*. Mox post *ita* claritatis gratia addit sola Vat. *quod sit*.

⁹ Supplevimus ex mss. et ed. 4 *ibi*. — Plura de hac re vide supra a. 4. q. 2. — Eandem doctrinam habet Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 4. a. 4. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; et S. I. q. 41. a. 3. — B. Albert., hic a. 10. — Petr. de Tar., hic q. 3. a. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. in fine.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Quaest. 65 Dialog. q. 7, in quo textu Vat. post primum *necessitate* addit *sed*, et in fine ponit *potuit loco potest*, at contra omnes codd. et edd. 1, 6 et originale Augustini.

² Cap. 20. n. 38, sed nonnullis additis; in hoc textu cod. D *antecedentem*; ed. operum Augustini *accidentem* pro *accedentem*.

³ Ibidem. — Paulo ante sola Vat. post *non voluntate* adiungit *neque necessitate*.

tur ei: ergo et ipse¹ voluntate sua Deus est, non natura. Quid ergo restabat, nisi ut obmutesceret, sua interrogatione obligatum insolubili vinculo se videns? Ex praedictis docetur, non esse concedendum, quod Deus voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens sit Deus; item, quod voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens genuerit Filium.

Obiectio. Sed contra hoc opponitur sic: voluntas Dei est natura sive essentia Dei, quia non est aliud Deo esse, aliud velle; et ideo, sicut una est essentia trium personarum, ita et una voluntas. Si ergo Deus natura Deus est, et voluntate Deus est; et si Verbum Dei natura Filius Dei est, et voluntate Filius Dei est. Hoc *Refellitur.* autem facile est refellere. Nam et praescientia Dei sive scientia, qua scit vel praescit bona et mala, divina natura sive essentia est; et praedestinatio sive voluntas eius eadem divina essentia est, nec est aliud Deo scire vel² velle quam esse. Et cum sit unum et idem scientia Dei vel voluntas, non tamen dicitur de voluntate, quidquid dicitur de scientia, et e converso. Nec omnia illa sua voluntate Deus vult, quae sua scientia scit, cum scientia sua noverit tam bona quam mala, voluntate autem non velit nisi bona. Scientia quippe Dei et praescientia de bonis est et malis, voluntas vero et praedestinatio de bonis est tantum; et tamen unum et idem est in Deo scientia et voluntas, et praescientia et praedestinatio. Ita cum unum sit natura Dei et voluntas, dicitur tamen Pater genuisse Filium natura, non voluntate, et esse Deus natura, non voluntate.

Praedicta tamen verba, quibus prudenter dictum est, quod Deus Pater nec volens nec nolens est Deus,

nec volens nec nolens genuit Filium, sive voluntate sive³ necessitate, ex tali sensu mihi videntur accipienda, ut voluntatem praecedentem vel accedentem intelligamus, qualiter Eunomius intelligebat. Non enim ipse est Deus⁴ voluntate praecedenti vel efficienti, vel volens, priusquam Deus; nec voluntate praecedenti vel accedenti genuit Filium, nec prius volens quam generans genuit Filium,⁵ nec prius generans quam volens genuit Filium. Volens tamen genuit, sicut potens genuit et bonus genuit et sapiens genuit et huiusmodi. Si enim Pater sapiens et bonus dicitur genuisse Filium, cur non et volens? cum ita sit Deo idem esse volentem, quod est esse Deum; sicut idem est esse sapientem, quod est esse Deum. Dicamus ergo, quia Pater sicut sapiens, ita volens genuit Filium, sed non voluntate praecedenti vel accedenti. Quem sensum aperit Hieronymus et confirmat, ita dicens super Epistolam ad Ephesios⁶: «De Filio Dei, id est Domino Nostro Iesu Christo scriptum est, quia cum Patre *semper fuit*, et nunquam eum, ut esset, voluntas paterna praecessit; et ille quidem natura Filius est».

Notula. Hilarius in libro de Synodis⁷: «Eos qui dicunt, de non exstantibus esse Filium Dei, similiter qui dicunt, quod neque consilio neque voluntate Pater genuit Filium, anathematizat sancta Ecclesia. Item si quis nolente Patre dicat natum Filium, anathema sit. Non enim, nolente Patre, coactus Pater vel naturali necessitate ductus, cum nollet, genuit Filium, sed mox ut voluit, sine tempore et impassibiliter ex se Unigenitum demonstravit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VI.

De comparatione actus generandi ad potentiam.

Praeterea quaeri solet, utrum Pater genuerit Filium voluntate etc.

DIVISIO TEXTUS.

In parte ista ponit Magister dubitationes emergentes ex comparatione actus generandi *ad potentiam*. Et quoniam contingit comparare¹ actum generandi ad potentiam, et potentiam generandi ad suppositum, et ex utraque comparatione incidit dubitatio circa essentiae unitatem: ideo *primo* ponit dubitationem ex comparatione actus generandi ad potentiam; secundo ponit dubitationem ex comparatione potentiae gene-

randi ad personam, infra distinctione septima: *Hic solet quaeri a quibusdam, utrum Pater etc.*

Item, *prima* pars, quae continet praesentem distinctionem, habet quatuor particulas. In *prima* Magister² proponit quaestionem, utrum potentia vel virtus generandi sit producens necessitate, vel voluntate, et determinat veritatem huius quaestionis. *Secundo* ad istam quaestionem respondet ad hominem

¹ Codd. ABCD omittunt *et ipse*, quod tamen in ed. operum Augustini habetur. Paulo infra Vat. contra omnes codd. et edd. 1, 8 et originale *indissolubili* pro *insolubili*.

² In Vat., obnitentibus codd. et edd. 1, 8, *et*.

³ Codd. ABC et edd. 1, 8 *vel*. Mox edd. 2, 3, 5, 9, 10 omittunt *mihi*. Dein post *ut* in cod. A additur *nec*, in cod. B *non*, sensu non mutato.

⁴ Vat. contra codd. BCDE et edd. 1, 8, transpositis verbis, minus bene *ipse Deus est*.

⁵ Edd. 1, 8 omittunt *genuit Filium*. Paulo infra post *bonus genuit* Vat. contra codd. et edd. 1, 8 addit *Filium*.

⁶ Super cap. 1, 5. — Omnes codd. et edd. *Augustinus* pro *Hieronymus*. — In cuius textu Vat. sola cum originali post *id est* addit *de* et dein post *Christo* adiungit *in alio loco*, scil. Eccli. 1, 4.

⁷ Num. 39. l. et n. 58. XXV. — In cod. A respectu huius notulae additur *et quia Magister non probaverat, Patrem genuisse Filium voluntate, ideo haec nota posita est*. Haec notula in Vat. et aliis edd. ad marginem, in edd. 5, 6 in textu posita est.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. cum aliquibus mss. *comparari*.

² Ex mss. et ed. 1 supplevimus *Magister*.

contra arguendo ¹, ibi: *Dicamus ergo, Verbum Dei esse Filium Dei. Tertio* vero opponit contra praedictam solutionem et respondet, ibi: *Sed contra hoc opponitur sic: Voluntas Dei* etc. Quarto et ultimo

redit ad explanationem primae solutionis, ibi: *Praedicta tamen verba, quibus prudenter dictum est, ubi* explanat solutionem praehabitam.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

ARTICULUS UNICUS.

De generatione Filii secundum suas condiciones.

Ad evidentiam huius partis tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum generatio Filii sit secundum conditionem necessitatis.

Secundo, utrum sit secundum rationem voluntatis.

Tertio, utrum secundum conditionem exemplaritatis.

QUESTIO I.

Utrum generatio Filii sit secundum rationem necessitatis.

Circa primum, quod generatio sit secundum conditionem *necessitatis*, sic ostenditur.

1. Fecundior et actualior est natura in Patre ad producendum Filium, quam sit in luce ad producendum radium; sed lucem necesse est radium producere, ita quod productio in ipsa est secundum conditionem necessitatis: ergo multo fortius in Patre respectu Filii.

2. Item, omne quod emanat ab alio ², emanat secundum conditionem necessitatis, aut contingentiae: ergo et Filius emanat altero istorum duorum modorum; sed non secundum conditionem contingentiae, quia tunc contingens esset Filium generari: ergo etc.

3. Item, ab omnipotente detrahere maximum *posse* est impossibile; sed Deus Pater est omnipotens, cuius maximum *posse* est generare Filium: ergo detrahere ei *posse generare Filium* est impossibile. Sed in aeternis potentia est coniuncta actui ³: ergo pari ratione impossibile est auferre *actum* generationis: ergo impossibile est non generare; sed *impossibile non esse* et *necesse esse* convertuntur: ergo necesse est generare.

CONTRA: 1. Augustinus ad Orosium, et Magister dicit in littera ⁴: «Nec voluntate nec necessitate genuit Pater Filium, quia necessitas in Deo non est»: ergo etc.

2. Item, Hilarius in libro de Synodis ⁵: «Non

naturali necessitate ductus Pater genuit Filium»: ergo non fuit ibi necessitas naturalis nec necessitas alia, ut videtur; ergo etc.

3. Item, nobilius produciens est illud quod dominatur suae actioni, quam quod subiacet; sed agens secundum rationem necessitatis subiacet actioni, quia velit nolit oportet ipsum facere: ergo si ⁶ Pater, qui est nobilissimum agens, nobilissimo modo producit Filium, non igitur secundum conditionem necessitatis.

4. Item, hoc idem potest ostendi sic: quod gratis datur, non de necessitate datur; sed Richardus ⁷ dicit, quod in Patre est amor gratuitus, quia dat esse Filio et Spiritui sancto: si ergo gratis dat, non necessario.

CONCLUSIO.

Generatio in divinis necessaria est necessitate immutabilitatis, non tamen alia specie necessitatis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod multiplex est necessitas. Quaedam enim est necessitas proveniens ex principio *disconveniente*, quaedam ex principio *deficiente*, quaedam ex principio *conveniente* et *sufficiente*.

Illam ⁸ quae provenit ex principio *disconveniente*,

¹ Vat. *respondet ad haereticum hominem arguendo*, sed obstant mss. et ed. 1.

² Nonnulli codd. ut K W X Y ee *aliquo* pro *alio*.

³ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis. — Paulo infra post *auferre* cod. O addit *ei*. — De conversione harum propositionum modalium *impossibile non esse* et *necesse esse* cfr. Aristot., II. Periherm. c. 3. (c. 13.) et de relatione inter omnipotentiam et potentiam generandi vide infra d. 7. q. 4.

⁴ In principio huius distinctionis.

⁵ Num. 58. XXV: Non enim nolente Patre, coactus Pater vel naturali necessitate ductus, cum nollet, genuit Filium.

⁶ Vat., refragantibus antiquioribus mss. et ed. 1, *simpliciter* pro *si*. Paulo ante post *actioni* cod. O adiungit *suae*.

⁷ Libr. V. de Trin. c. 17-19, in quorum primo capite ait: Gratuitum autem amorem se habere ostendit, qui procedentibus de se plenitudinis suae abundantiam tam largiter, quam libenter et gratis impendit. — Et in ultimo capite dicta recolligens ait: Constat namque, quia in uno ex tribus (divinis personis) est amor summus et solum gratuitus; in altero vero sic summus etc. — Vat. mox *quo* pro *quia*, sed contra mss. et ed. 1 et in fine argumenti post *non* repetit *dat*.

⁸ In Vat. et cod. cc additur *autem*.

Triplex necessitas.

Subdivisio 1. est duplex: aut enim est ex ipso movente contra naturam, et haec est necessitas violentiae; aut contra voluntatem, et ista necessitas est coactionis¹; et de istis duobus modis quaerit haereticus, qui sunt valde usitati.

Illa similiter, quae est ex principio deficiente, Subdivisio 2. est duplex: aut enim est respectu eius, quo res est nata compleri; et haec est necessitas indigentiae, ut cibi et potus; de hac dicitur primae Ioannis tertio²: *Qui viderit fratrem suum necessitatem patientem* etc.; aut respectu eius, quod incurrit ex ipso defectu; et haec est necessitas inevitabilitatis, qualis est in morte et in primis motibus; hanc necessitatem incurrit homo ex carentia originalis iustitiae, Psalmus³: *De necessitatibus meis erue me*.

Tertia similiter, quae est ex principio sufficiente Subdivisio 3. et conveniente, est duplex: aut enim est ex principio sufficiente in disponendo, et haec est necessitas materiae dispositae, quae potest dici necessitas exigentiae; aut in complendo, et haec est necessitas immutabilitatis⁴.

Et haec ultima⁵ necessitas cadit in Deo, et Conclusio. principaliter in Deo, quia ipse solus est qui sibi omnino sufficit et qui secum omnino convenit. Haec autem necessitas non repugnat libertati voluntatis, sed solum vertibilitati, qualis non est in Deo.

1. Ad illud quod obiicitur de littera, dicen-

dum, quod illud intelligitur de necessitate coactionis, quae nullo modo cadit in Deo⁶, et de hac quaerebat haereticus. Solutio positorum

2. Similiter et Hilarius intelligit de hac eadem, unde et subdit⁷ in littera: *non naturali necessitate, cum nollet*; tunc enim ibi esset coactio, dum repugnaret voluntas.

3. Ad illud quod obiicitur, quod agens per necessitatem subiaceret suae actioni; dicendum, quod falsum est, nisi sit necessitas repugnans voluntati. Cum enim est necessitas repugnans, necesse est voluntatem subiici, quia non potest praevalere. Sed quando est necessitas summe consonans, non potens discordare a voluntate, tunc nullam inducit subiectionem, sicut patet. Deus enim⁸ necessario est beatus et necessario vult esse beatus; et sicut necessarium est, ipsum esse beatum, ita et velle; sic intelligendum est in generatione Filii.

4. Ad illud quod ultimo⁹ obiicitur de amore gratuito, dicendum, quod duo sunt in gratuito amore: *unum* est, quod dat ex mera liberalitate, ita quod nulla est exigentia sive debitum meriti vel naturae; *aliud*, quod¹⁰ dat sine retributione, et quantum ad hoc secundum dicitur amor gratuitus in Patre, non quantum ad primum. Naturalis enim fecunditas Patris necessario est ratio communicandi naturam alii.

SCHOLION.

I. Quoad ipsam generationem in divinis cfr. infra d. 9. per totam. — Eisdem distinctiones necessitatis, paulo alio modo explicatas, S. Doctor habet in quadam quaestione disputata hucusque anecdota: *utrum divinum esse sit summe necessarium*, ex qua haec inserimus. « Triplex est necessitas: quaedam omnino extrinseca, quaedam partim extrinseca, partim intrinseca, et quaedam omnino intrinseca. Necessitas omnino extrinseca est illa quae ortum habet a principio, quod est extra, nihil cooperante passo; et haec dupliciter habet esse, vel respectu operum naturalium, vel respectu operum voluntariorum; et sic duplex est necessitas, scilicet violentiae et coactionis. Necessitas vero partim intra, partim extra est, quae aliquo modo est a principio intrinseco respiciente aliquid extra vel per modum principii moventis, vel per modum termini quiescentis; et sic est necessitas dupliciter dicta, scilicet inevitabilitatis et indigentiae. Quedam vero est necessitas omnino intrinseca, quae inest rei ex propria natura; et haec est necessitas immutabilitatis et independentiae, et talis necessitas secundum quid re-

peritur in creatura, simpliciter autem non potest reperiri nisi in creatrice essentia. Ipsa enim sola est, quae non admittit aliquam dependentiam; cetera vero, cum sint creata, necessario dependent ab ipsa. Haec autem necessitas necessario ponitur in esse divino, quia est in se ipso et a se ipso » etc.

Ultima illa species necessitatis, quam S. Doctor in corp. vocat necessitatem immutabilitatis, intelligenda est in sensu absoluto, ita ut eius oppositum simpliciter sit impossibile. Hoc ideo notandum fuit, quia aliqui doctores necessitatem immutabilitatis aliter accipiunt, nempe pro ea qua aliquid ita habet esse, ut oppositum etiam possit esse, sed non simul cum suo opposito (cfr. Brulifer ad hunc locum). — De variis divisionibus necessitatis cfr. S. Bonav., II. Sent. d. 7. p. I. a. 2. q. 2. ad 3; et ibid. d. 25. p. II. q. 2. in corp.; III. Sent. d. 42. a. 2. q. 1. ad 5.

II. Quoad conclusionem ipsam cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 1. — Scot., hic q. 4, et Report., hic q. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 41. a. 2. — B. Albert., hic

¹ De duplici hac necessitate cfr. Aristot., III. Ethic. c. 4. et I. Magnor. Moral. c. 11-16. (c. 12-17.). — Paulo ante ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *ista*. — De haeretico, quem S. Doctor hoc loco introducit, vide hic lit. Magistri.

² Vers. 17, in quo textu Vulgata pro *patientem* legit habere.

³ 24, 17.

⁴ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.), ubi agit de materiae naturali appetitu respectu formae; et V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.), ubi praeter necessitatem immutabilitatis alias proponit necessitatis species, quae in praecedentibus tactae sunt.

⁵ Vat. cum cod. cc., obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 1, *Et hoc ultimo modo*, et paulo infra post *est qui minus*

apte repetit *principaliter*. In fine corp. cod. T cum pluribus aliis post *qualis* omittit *non*, quae lectio explicatur lectione cod. R *quare est in Deo*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 1 *Deum*.

⁷ Substituimus ex mss. et ed. 1 *et subdit loco subiungit*. — Textum Hilarii supra in argum. 2. ad opp. integre exhibuimus.

⁸ Fide mss. et ed. 1 adiecit *enim*.

⁹ Vat. cum cod. cc hic omittit *ultimo*, et paulo infra post *dat* omittit *ex*, sed obstant codd. antiquiores cum ed. 1.

¹⁰ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *quod loco quia*. Circa finem solutionis Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 omittit *naturalis* et in fine *alii*. Edd. 2, 3, 4, 5, 6 cum cod. cc *naturae* pro *naturalis*, omittunt etiam in fine *alii*.

a. 1; S. p. l. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. et 2. — Henr. Gand., de hac et seq. q. S. a. 54. q. 3.

n. 43. seqq. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1. — Biel, de hac et seq. hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum generatio in divinis sit secundum rationem voluntatis.

Secundo quaeritur, utrum generatio Filii sit secundum rationem *voluntatis*. Et quod non, ostenditur¹ primo per *auctoritates*, secundo per *rationes*.

Primo ostenditur per *auctoritatem* Hilarii, qui dicit in libro de Synodis²: « Omnibus creaturis substantiam Dei voluntas attulit, sed Filio natura dedit ».

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate³ reprehendit Eunomium, qui posuit Filium Dei esse Filium voluntatis: ergo si recte reprehendit, generatio Filii non est secundum conditionem voluntatis.

3. Item, *rationibus* ostenditur sic: Generatio, quantum est de se, est exitus naturalis sive per modum naturae; sed iste⁴ est alius modus producendi quam per voluntatem: ergo etc.

4. Item, Filius est sapientia Patris: ergo si procedit secundum rationem voluntatis, voluntas est prior sapientia; sed hoc est inconveniens, quia cognitio secundum naturalem ordinem⁵ intelligendi praecedit affectionem sive voluntatem: ergo etc.

SED CONTRA: 1. In omni natura ordinata potentia naturalis subiacet voluntati, vel saltem conformatur voluntati, sicut patet in primo homine; sed in Deo est natura ordinatissima: ergo nihil est a natura vel per naturam, quod non sit per voluntatem: ergo etc.

2. Item, consimilis est modus procedendi in imagine⁶ creata et in Trinitate increata; sed in imagine notitia oritur mediante voluntate a mente: ergo et Filius a Patre mediante voluntate sive per voluntatem. Minor patet per Augustinum nono de Trinitate⁷: « Partum mentis praecedit appetitus, quo, dum quaerendo invenimus quod nosse volumus, nascitur proles, ipsa notitia ».

3. Item, ubi est maior communicatio, ibi est liberalitas maior; sed Pater plus communicat Filio quam omnibus creaturis: ergo maior est ibi liberalitas: ergo cum creaturae procedant per modum liberalitatis, multo magis Filius, et sic etc.

4. Item, in creaturis⁸ in actu generationis simul movet natura et voluntas, et nihil ex hoc filio derogatur: ergo si Pater magis producit secundum se totum quam creatura: ergo multo fortius per naturam et voluntatem.

5. Item, ad hoc est auctoritas Hilarii in tertio de Trinitate⁹: « Pater ante omne tempus Filium procreavit, omne quod est Deus per caritatem nativitati eius impartiens »; si per caritatem: ergo per voluntatem.

6. Item, Origenes loquens de mente divina dicit: « Germen proferens voluntatis fit Verbi Pater¹⁰ »: ergo videtur, quod Filius generetur a Patre per voluntatem et quod sit Filius voluntatis.

CONCLUSIO.

Generatio Filii est secundum voluntatem ut in ratione approbantis, non vero ut in ratione producentis, nisi quatenus voluntas est principium coniunctum naturae et quidem sic, ut natura producat principaliter, voluntate comitante.

RESPONDEO: Dicendum, quod voluntas potest dupliciter considerari respectu voliti, scilicet ut in ratione *approbantis* et diligentis; et sic est respectu omnis boni, sive sit necessarium sive sit¹¹ contingens, sive creatum sive increatum sive ab alio

¹ Fide vetustiorum mss. et ed. 4 posuimus *ostenditur* loco *videtur*.

² N. 58. XXIV: Omnibus creaturis substantiam voluntas Dei attulit, sed naturam Filio dedit ex impassibili ac non nata substantia perfecta nativitas. Ex his verbis patet, posteriorem propositionis partem a S. Bonaventura quoad sensum tantum esse allegatam.

³ Cap. 20. n. 38. Verba ipsius vide hic in lit. Magistri circa initium. — In fine argumenti Vat. cum cod. cc *rationem* loco *conditionem*, sed obstant ceteri codd. cum ed. 4.

⁴ Substituimus ope antiquiorum mss. et ed. 4 *iste* pro *ille*.

⁵ Ita vetustiores codd. cum ed. 4, sed Vat. cum cod. cc *rationem* loco *naturalem ordinem*.

⁶ Vat. cum cod. cc *producendi in trinitate* loco *procedendi in imagine*, sed contra ceteros codd. et ed. 4 nec non contra subnexa, in quibus semper de *modo procedendi* agitur. Paulo infra post *ergo* restituimus ex antiquioribus mss. et ed. 4 particulam *et*.

⁷ Cap. 12. Vide supra d. 3. p. II. a. 2. q. 2. arg. 4. ad opp.

⁸ Fide antiquiorum mss. et ed. 4 expunximus *existentibus*, quod Vat. cum cod. cc hic minus apte addit. Paulo infra cod. O *generationi filii* pro *filio*.

⁹ Num. 3: Hic ergo ingenitus ante omne tempus ex se Filium genuit, non ex aliqua subiacente materia... sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et saecula. Unigenitum ex his quae ingenita in se erant procreavit, omne quod Deus est per caritatem atque virtutem nativitati eius impartiens.

¹⁰ Haec verba referuntur a Pamphylo Martyre inter fragmenta Origenis Comment. in Ioan. tom. II. sub n. 30. ed. Migne (Patr. Graec. tom. XIV. col. 484), secundum quam editionem loco *fit* habetur *factus est*. — Vat. hoc et praecedens argumentum collocat immediate post primum, sed contra mss. et minus bene ob confusionem scil. argumentorum ex *ratione* et *auctoritate*.

¹¹ In plurimis mss. et ed. 4 deest *sit*.

sive non ab alio, ut patet; haec enim vera est: Pater vult, se esse Deum¹. *Alio modo* consideratur ut in ratione *producentis*. Et hoc dupliciter: aut prout est principium *distinctum* contra naturam, secundum quod dicitur, quod alia sunt a² natura, alia a voluntate; aut prout est *coniunctum*.

Si prout est principium *distinctum*, sic distinguitur voluntas dupliciter, scilicet *accedens* et *antecedens*. Voluntas *accedens* est, qua aliquis de non volente fit volens; haec non est in Deo nec respectu Dei nec respectu creaturae³. Deus enim non habet aliquam novam voluntatem nec respectu sui nec respectu alterius. Voluntas *antecedens* praecedit effectum causalitate et duratione; haec quidem est in Deo, sed non respectu Dei, sed respectu creaturae solum; omnes enim divinae personae sunt simul.

Alio modo, prout voluntas consideratur ut principium *coniunctum* naturae, potest esse dupliciter; quia tunc natura et voluntas sunt principium; aut igitur natura est producens *principaliter*, voluntate concomitante⁴, aut *e converso*; utrumque enim principaliter esse non potest.

Si voluntas est principium, concomitante natura, sic est processio Spiritus sancti, qui procedit per modum amoris, tamen similis in natura. Si vero natura est primum⁵ principium, concomitante voluntate, sic est generatio Filii, qui producitur ut omnino similis et per modum naturae, nihilominus ut dilectus; et ideo dicitur, quod sibi in eo *complacet Pater*⁶,

et ad Colossenses primo dicitur *Filius caritatis*.

1. 5. 6. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod generatio est per modum voluntatis sive secundum rationem voluntatis; dicendum, quod hoc intelligitur aut de voluntate approbante, ut ostendunt duae auctoritates Hilarii et Origenis, aut de voluntate concomitante⁷, ut ratio, quae posita est primo.

2. Ad illud vero quod obiicitur de similitudine imaginis; dicendum, quod in hoc est dissimilis imago creata ipsi Trinitati increatae, ut dicit Augustinus decimo quinto de Trinitate⁸, quia ibi non nascitur verbum per inquisitionem, sicut potest nasci in nobis; unde potius valet ad oppositum quam ad propositum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod maior est communicatio in generatione Filii etc.; dicendum, quod maior communicatio vel minor non facit modum emanandi esse secundum liberalitatem vel secundum modum voluntatis, sed modus sive ratio communicandi. Et quia Pater communicat *creaturis* per voluntatem, ita quod voluntas eius est causa producens, *Filio*⁹ per fecunditatem naturae: ideo non sic dicitur Filius produci per voluntatem, sicut creaturae.

4. Ad illud quod obiicitur¹⁰, quod in generatione hominis simul movet natura et voluntas; dicendum, quod hoc est propter defectum magis quam propter complementum; quia pater per se non potest generare, sed ex coniunctione cum alio distante, quod fit ad imperium voluntatis; Deus autem alio adiuvante non indiget; et ideo non est simile.

SCHOLION.

I. De diversis modis *volendi*, qui hic tanguntur, Seraphicus in anecdota quaestione disputata: *utrum stent simul Trinitas et summa necessitas*, haec habet: «Est voluntas *accedens*, i. e. de novo adveniens; et haec non est in Deo, nec respectu sui nec respectu creati propter Dei immutabilitatem et necessitatem. Est iterum voluntas *antecedens*; et haec est in Deo, sed non respectu sui, sed respectu creati, quod antecedit (supple ipse) natura et aeternitate. Est tertio voluntas *concomitans* et *acceptans*; et haec est in Deo respectu sui et respectu creati; approbat enim et acceptat voluntas divina omne bonum sive creatum sive increatum, sive contingens sive necessarium. Tripliciter ergo dicta necessitate et voluntate, tertius modus utriusque competit Trinitati summae, scilicet *voluntas acceptabilis* et

necessitas immutabilitatis: voluntas, inquam, acceptans propter summam caritatem in producente et summam bonitatem in producto, quae duo necessario claudunt in se voluntatem complacentiae etc.

II. Quoad processionem Spiritus sancti secundum rationem voluntatis cfr. infra d. 10. a. 1. q. 1. — Circa differentiam inter generationem et spirationem cfr. infra d. 26. q. 1. et ibi Scholion.

III. In conclusionem doctores consentiunt: Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 1; et q. 43. m. 3. a. 2. — Scot., hic q. 1; Report., hic q. 1. 2. — S. Thom., hic q. 2; S. I. q. 41. a. 2. — B. Albert., hic a. 1. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 2.

¹ Vat. absque auctoritate mss. et trium primarum edd. *vult esse Deus*.

² Ex antiquis mss. et ed. 1 supplevimus *a*, quod Vat. cum cod. cc hic et paulo post minus bene omittit. Mox loco *coniunctum* alii codd. ut ABDEFGHIXZ habent *communicans*, alii ut KLOPQRSTUWY cum ed. 1 *concomitans*, sed falso, uti ex subnexis patet, ubi hoc membrum explicatur et ubi omnes codd. ponunt *coniunctum*. Codd. aa bb addunt *naturae*.

³ Sequimur cod. I, qui *nec respectu creaturae* addit, quod tam in aliis mss. quam in Vat. deest, sed minus bene, ut ex contextu colligitur. Paulo infra ope plurium mss. ut GHIY aa bb ee ff et ed. 1 substituimus *aliquam* pro *aliam*; lectio certe praefenda.

⁴ Fide plurimorum mss. et ed. 1 posuimus hic et paulo infra bis *concomitante* loco *communicante*, quod minus congrue habetur in Vat.

⁵ Addidimus ex vetustioribus mss. et ed. 1 *primum*, non bene omissum in Vat. et cod. cc.

⁶ Matth. 17, 5. et II. Petri 1, 17. — In textu ex Epist. ad Coloss. 1, 13. desumpto Vulgata et Vat. loco *caritatis* habent *dilectionis*, sed mss. et ed. 1 nec non August., XV. de Trin. c. 19. n. 37. stant pro lectione nostra.

⁷ Vat. etiam hic *communicante cum natura* loco *concomitante*, sed obstat auctoritas plurimorum codd. et ed. 1. Paulo ante plerique codd. omittunt *ostendunt*; ed. 1 loco *ostendunt duae* ponit *dicunt*. — Post *ratio* supple: ostendit.

⁸ Cap. 13. n. 22: Nostra vero scientia in rebus plurimis propterea et amissibilis est et receptibilis... Propter hoc, sicut nostra scientia illi scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia.

⁹ Cod. R addit *vero*.

¹⁰ Revocamus ex vetustioribus mss. et ed. 1 in Vat. et cod. cc omissum *quod obiicitur* et paulo infra substituimus *coniunctione* loco *communicatione*. Circa finem solutionis cod. B *adminiculo* pro *adiuvante*.

QUAESTIO III.

Utrum generatio Filii sit secundum rationem exemplaritatis.

Ultimo quaeritur, utrum generatio Filii a Patre sit secundum rationem *exemplaritatis*. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Super illud Psalmi ¹: *Semel locutus est Deus*, Glossa: « id est, Filium genuit, in quo omnia disposuit »; sed dispositio aeterna dicit rationem exemplaris: ergo si Filius procedit ut verbum, procedit per modum exemplaritatis.

2. Item, generatio Filii a Patre est similis productioni notitiae ex mente; ² sed notitia procedit ex mente secundum rationem exemplaris, quia exemplar est ratio cognoscendi: ergo etc.

3. Item, quod est imago in producto, hoc est exemplar in producente; quando enim productum expresse repraesentat, imago dicitur. Similiter quando ³ producat expresse repraesentat, exemplar dicitur: ergo cum Filius procedat ut imago, eadem ratione per modum exemplaritatis.

4. Item, omne principium cognitivum rei producendae ⁴ producit secundum rationem exemplandi; sed Pater est principium Filii cognitivum: ergo producit Filium secundum rationem exemplaris. Si dicas, quod illud non sufficit, immo necesse est, quod exemplar et exemplatum differant in forma et natura; hoc nihil est, quia si homo, dum generat hominem, posset talem generare, qualem cogitat, tunc generatio illa non tantum esset secundum naturam, sed etiam secundum exemplar. Sed Pater omnino produxit Filium, ut scivit et voluit: ergo etc. Si dicas, quod nec illud sufficit, sed necesse est, exemplar praecedere; *obiicitur*: si Deus ab aeterno creasset mundum per impossibile, nihilominus mundus esset productus secundum rationem exemplaritatis.

CONTRA: 1. In inferioribus agens per naturam et per exemplar ex opposito dividuntur, sicut natura et intellectus ⁵: ergo qui producitur secundum naturam, non producitur secundum rationem exempla-

ris, sed Filius secundum naturam producitur a Patre: ergo etc.

2. Item, omne producat aliquid ⁶ secundum rationem exemplaritatis producat secundum rationem voluntatis; sed Pater, ut ostensum est supra, ⁷ non producat Filium per voluntatem: ergo etc.

3. Item, formae non est forma ⁸, ergo nec exemplaris exemplar; sed Filius est ars et exemplar omnium: ergo non habet exemplar in Patre: ergo non procedit secundum rationem exemplaritatis.

4. Item, quod est in alio secundum veritatem, non est in illo secundum exemplar ⁹; sed Filius est in Patre secundum veritatem: ergo non secundum exemplar; sed quod non est in alio secundum exemplar, non procedit secundum rationem exemplaris: ergo etc.

CONCLUSIO.

Filius procedit a Patre sicut ratio exemplandi, non sicut exemplatum ab exemplari.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut procedere per modum voluntatis et liberalitatis est dupliciter — uno enim modo procedit per modum liberalitatis ipsum quod non est liberalitas, sed quod fit vel datur ex liberalitate; et sic creaturae procedunt a Deo; alio modo sicut illud ¹⁰ quod est ratio liberalitatis, ut amor; et sic procedit Spiritus sanctus ut amor, qui est donum, in quo omnia dona donantur — sic per modum exemplaritatis est procedere dupliciter. Uno modo sicut exemplatum proprie; et ¹¹ sic creatura procedit a Deo tanquam exemplatum ab exemplari, et sic exemplar importat causalitatem formalem respectu exemplati. Alio modo dicitur procedere per modum exemplaritatis ¹² sicut ratio exemplandi. Et sic videtur procedere ipse Filius, qui dicitur Verbum Patris,

Duplex modus procedendi secundum voluntatem.

Item secundum exemplaritatem.

¹ 61, 12. — Glossa apud Lyranum: Apud se semel (locutus est), quia unum Verbum genuit, per quod omnia facta et in quo simul omnia facta sunt. — Vat. cum cod. cc *disponit* loco *disposuit*, sed obstant ceteri codd. cum ed. 1.

² Cfr. Basil., II. contra Eunomium, circa medium, et Serm. super verba *In principio erat Verbum*, circa medium.

³ Vat. contra multos codd. et ed. 1 *cum*. — De varia acceptione *exemplaris* et *imaginis* vide infra d. 31. p. II. a. 1. q. 1.; si *proprie* accipiuntur, tunc sunt termini correlativi, imago siquidem est in *producto* sive est similitudo producta, exemplar vero est id, ad cuius imitationem aliquid producitur; si vero *improprie* accipiuntur, tunc non raro unus terminus pro altero adhibetur.

⁴ Mss. et ed. 1 hic *productae*, sed infra in responsione *producendae*.

⁵ Vide supra d. 2. q. 4. fundam. 2. — Mox Vat. cum cod.

S. Bonav. — Tom. I.

cc, sed contra antiquiores codd. et ed. 1 *quod loco qui* et paulo infra *exemplaritatis* pro *exemplaris*.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *aliquid* loco *aliud*.

⁷ Quaest. praeced.

⁸ Cfr. Alan. ab Insulis, Theol. Regul., reg. 16.

⁹ Cfr. supra d. 2. q. 1. fundam. 5. — Mox mutila lectio Vat. et cod. cc, in qua omittuntur verba *ergo non* usque ad *non procedit*, resarcitur ex aliis mss. et ed. 1.

¹⁰ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *id*.

¹¹ Supplevimus ex mss. FGHKSTY et ed. 1 *et*.

¹² Sequimur multos codd. ut FGHKSTY etc. cum ed. 1 ponendo *exemplaritatis* pro *exemplantis*; lectio in textum recepta magis contextui correspondet. Paulo infra aliqui mss. cum ed. 1 *dicitur* loco *videtur*. Mox ope vetustiorum mss. et ed. 1 post *loquitur* adiecit *Pater*.

quo non tantum se loquitur Pater, sed etiam cetera disponit. Unde Filius secundum Augustinum sexto de Trinitate¹ dicitur «ars plena omnium rationum viventium». Et hinc habet ortum illud quod consuevit dici, quod qui negat ideas esse, negat Filium Dei esse. Et iste modus procedendi² secundum exemplaritatem non repugnat processui naturali, immo non potest esse nisi naturalis. Alius vero modus repugnat processui naturali; est enim secundum voluntatis imperium, ita quod produciens et productum differunt sicut causa et causatum, et unum secundum veritatem non est in alio.

Unde rationes inductae ad hanc partem procedunt secundum hanc viam et secundum hanc verum concludunt: secundum aliam vero nulla concludit, immo ad omnes solvendum³ est per interemptionem.

Illae autem, quae obijciuntur in contrarium, omnes procedunt secundum aliam viam, quia dicunt, quod⁴ procedit per modum exemplaritatis, quod est *ratio exemplandi*; quod patet, quia sumuntur a ratione aeternae dispositionis, cognitionis et imaginis. Ultima vero ratio concludit, quod procedat per modum exemplaritatis, sicut *exemplatum*, et propterea solvenda est per interemptionem.

4. Ad illud quod obijcitur, quod omne principium

rei producendae, si habet cognitionem, producit per exemplar; dicendum est, quod illud falsum est, nisi ratio cognitionis praecedat, ita quod habeat praecognitionem saltem secundum rationem causae ad effectum; quae ordinatio exigit essentialem diversitatem sive substantialem. Exemplatum enim, secundum quod exemplatum, non est in exemplante secundum veritatem, sed per similitudinem, quae, inquam, similitudo, cum sit ratio cognoscendi et exemplandi, dicitur exemplar. Procedit igitur Filius secundum rationem exemplaritatis, non sicut exemplatum per exemplar, sed sicut ipsum exemplar vel ratio exemplandi cetera. *Et si tu obijcias*, quod exemplar commune est toti Trinitati, respondet ad hoc Altissiodorensis in quaestione⁵ de mundo archetypo sive de ideis, quod idea sive mundus archetypus non tantum appropriatum est ipsi Filio, verum etiam proprium.

Vel aliter potest dici, quod⁶ secundum quod exemplar dicit rationem cognoscendi, sic commune est toti Trinitati et appropriatur Filio, sicut sapientia. Secundum vero quod ultra hoc dicit rationem emanandi, sic est proprium Filii; et sic importatur per hoc nomen *Verbum*, ut melius patebit infra⁷.

SCHOLIUM.

Sensus huius quaestionis est, utrum Filius producat secundum modum *exemplaritatis*, sicut creaturae. — Paucos ex antiquis Scholasticis invenimus explicitè tractantes hanc

quaestionem, nempe Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richar. a Med., hic q. 4. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram dubitatur de ratione Augustini ad Orosium, quod *nec voluntate nec necessitate, quia necessitas in Deo non est* etc. Videtur enim sufficiens⁸ divisio. Omne enim quod Deus facit,

aut facit *naturaliter*, et sic necessario, aut *voluntarie*; ergo etc. *Si tu dicas*, quod ipse respondet ad intellectum haeretici, et haeticus intelligit de voluntate antecedente et necessitate inevitabilitatis: *obijcitur*, quod oratio nihilominus in se est multiplex: Sed qui respondet orationi multiplici simpliciter affirmando

¹ Cap. 10. n. 11: Ars quaedam omnipotentis atque sapientis Dei, plena omnium rationum viventium incommutabilem. S. Thomas, QQ. disp. de Ver. q. 3. a. 1 proxime sequentem propositionem ita exhibet: Augustinus dicit in libro de Civ. Dei: Qui negat ideas esse infidelis est, quia negat Filium esse.

² Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *ille modus producendi*, sed minus iuste.

³ Vat. *respondendum*, sed obstant mss. cum edd. 1. 2. 3. 6.

⁴ Supple cum codd. 12 *Filius*. Mox ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *per* loco *secundum*. Paulo infra ed. 1 satis bene *prout est* pro *quod est*. Dein multi codd. cum ed. 1 *sunt* loco *sumuntur*. Mox codd. 1.0 post *imaginis* addunt *et haec sunt primae rationes*.

⁵ Adiecit auctoritate antiquiorum mss. et ed. 1 in *quaestione*. — Iste locus invenitur in Summa dicti auctoris in fine libr. I., quae Summa fertur impressa Parisiis 1500. Haec pluries exstat manuscripta in biblioth. Laurentiana Florentiae. Ibi in cod. (11. plut. sin. VII.) sub rubrica: de Creatione mundi, legitur: «Dicimus, quod exemplar sive idea dicitur de Filio Dei

et *proprie* et *appropriatae*... Sed quia dispositio ad sapientiam pertinet, per *appropriationem* potest dici de Filio, quod sit exemplar vel idea rerum. Sed secundum quod ipse dicitur *proprie* Imago Patris eadem ratione, qua ipse est Verbum, et in illa Imagine per dictam rationem relucet omnia: et secundum hoc *proprie* dicitur ipse idea vel exemplar rerum» etc. Paulo post sequitur: «Secundo quaeritur, utrum Filius Dei sit mundus archetypus»; ad quod respondet: «Unde Filius Dei quodam modo est mundus archetypus *appropriatae*, quodam modo *proprie*, ut dictum est de exemplari».

⁶ Vat. cum cod. cc *quia*, sed minus bene et contra alios codd. cum ed. 1.

⁷ Dist. 27. p. II. praecipue q. 3.

⁸ Multi codd. ut DFKSTVW etc. cum sex primis edd. *insufficiens*, cuius lectionis sensus potest esse: videtur, quod divisio in *responsione* Augustini (ad bimembrem quaestionem Orosii: *Voluntate genuit vel necessitate*) contenta, in qua scilicet tertium membrum additur *nec necessitate nec voluntate*, sit insufficiens, i. e. *non bona*, quia divisio Orosii est sufficiens i. e. *adaequata*.

vel negando, male respondet, secundum quod dicit Philosophus¹: ergo, etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus respondet secundum intellectum haeretici. Quamvis autem oratio in se sit multiplex, quia tamen haereticus in uno sensu eam accipit, iam multiplicitas illa non faceret² ad solvendum, quia non procedit secundum illam. Sed distinctio propositionis multiplicis, quando secundum illam multiplicitem non cadit deceptio, magis est ad ostentationem quam ad veram responsionem.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Dicamus, Verbum Dei esse Filium Dei natura, non voluntate*. Videtur enim bene dicere, quia Pater alio est Deus, alio est Pater, quia deitate est Deus, et paternitate est Pater, ut dicit Augustinus³. Sed Filius est Deus natura deitatis: ergo hac non dicitur Filius, sed ipsa filiatione.

RESPONDEO: Dicendum, quod ille ablativus potest construi formaliter; et sic falsa est, quia *formaliter* alio est Deus, scilicet natura, et alio Filius⁴. Potest iterum construi *originaliter* et in ratione principii; et sic vera est, et est sensus, quod Filius ortum habet a Patre naturaliter.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Acute sane quidam respondit*, quia Augustinus commendat istam solutionem, quae non est commendanda, quia multiplicare inconueniens non est solvere⁵.

RESPONDEO: Dicendum, quod est solutio *ad hominem* et est solutio *ad orationem*⁶; et aliquando melius et utilius est solvere ad hominem quam ad orationem, ut puta, quando respondens est discipulus et non vult intelligere veritatem, et quando assistentes sunt simplices et non possunt capere veritatem

et subtilitatem. Ideo quia haereticus veritatem respuebat et adversabatur, idcirco adversanti erat adversandum, et tali modo, quo magis privaretur gloria et assistentes fallacia. Ideo commendat istam responsionem Augustinus, quia⁷ manifeste opponentem sua quaestione ligavit. Hunc modum respondendi docuit Dominus Matthaei vigesimo primo⁸, ubi dixit: *Baptismus Ioannis de caelo erat, an ex hominibus* etc.

Item quaeritur, cum non sit responsum ad orationem, quomodo respondendum sit. Videtur enim⁹, quod divisio haeretici sit per immediata, quia *velle* et *nolle* opponuntur contradictorie, inter quae non cadit medium. Et dicendum ad hoc, quod haereticus quaerit hoc de voluntate accedente sive de antecedente; et tunc neutra pars est vera, nec sunt membra opposita contradictorie, sed contrarie. Nolle enim et velle dicunt actus voluntatis contrarios, inter quos cadit medium. Aliquid enim est, respectu cuius voluntas nec¹⁰ habet rationem causae nec repugnantiae; et ita patet illud.

Quaeritur de solutione directa.

DUB. IV.

Item quaeritur de solutione Magistri. Videtur enim falsum dicere, cum dicit: *Scientia Dei et praescientia de bonis et malis est*. Dicit enim Glossa super illud Psalmi¹¹: *Quae ignorabam, interrogabant me* etc.: «Ars nescit vitium»; sed in Deo est ars artium, ergo etc. Si dicas, quod nescit per modum practicum, sed scit per modum speculationis¹²; contra: solum illud scit hoc modo, quod in eo relucet; sed in Deo non relucent mala: ergo etc.

Item, non videtur Magister solvere ad argumentum; multiplicare enim inconueniens non est solvere.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut infra dicitur¹³, Deus cognoscit mala per se ipsum, sicut rectum iudicat de obliquo et lux de tenebra; nec oportet, quod in Deo luceat malum, sed sufficit, quod luceat in eo mali oppositum.

¹ Libr. II. Elench. c. 2. (c. 17.) iuxta translationem Boethii: Manifestum, quoniam nulli eorum quae aequivoca sunt, convenit respondere simpliciter.

² Nonnulli codd. ut ARTU fuerat.

³ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 4. et c. 6. n. 11. et Serm. 1. in Psalm. 68. n. 5, ubi sententialiter habetur. Cfr. infra Magister, d. XXXIII. in fine. — Substituimus fide mss. et ed. 4 bis *deitate* loco *divinitatis*, quod et magis correspondet verbis Augustini in loc. cit. et modo loquendi Seraphici, de quo vide infra d. 15. p. II. dub. 6.

⁴ Cod. X addit *scilicet filiatione*, quae verba a cod. 1 non hic, sed paulo infra post *sensus* adiciuntur. Mox ex multis mss. ut AGHKSTYZ etc. et ed. 4 posuimus *quod* loco *quia*. — Plura de hoc dubio vide supra q. 2. et infra d. 33. q. 2. et dub. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 3. — Richard., hic q. 3.

⁵ Cfr. Aristot., VIII. Topic. c. 4. in princ. (c. 8.) — Paulo ante plures codd. SVWXY dd cum ed. 4 *videtur* loco *est*.

⁶ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. hic et paulo infra ter *rationem* pro *orationem*. Cfr. Aristot., II. Elench.

c. 3. (c. 22.), ubi secundum translationem Boethii, qui pro λόγος semper ponit *oratio*, sic habetur: Hi omnes non ad orationem, sed ad hominem solvunt.

⁷ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *quod* pro *quia*, et paulo infra post *Hunc* male addit *ergo*.

⁸ Vers. 25. — Vat. praeter fidem mss. cum pro *ubi*.

⁹ Supplevimus ex mss. et edd. 1. 6 *enim*, et paulo infra post *quaerit* addidimus *hoc*.

¹⁰ Vat. cum uno alterove cod. *non*.

¹¹ 34, 11. Glossa interlin. ex Augustino apud Lyrannum: Sicut ars vitium, quod per artem cognitum devitatur. — Vide August. in hunc Psalm. Serm. 2. n. 2. — Paulo infra post *artium* cod. G addit *et scientia scientiarum*.

¹² Corrupta lectio Vat. et codd. *sed speculationis* resarcitur ex cod. X, qui post *sed* addit *scit per modum*.

¹³ Dist. 39. a. 4. q. 1. et 2. — Vat. hic *dicitur* loco *dicitur*, et paulo infra post *cognoscit* addit *bona in se ipso et*, non quidem falso, sed contra mss. et minus ad rem, quia tota obiectio est solum de cognitione *matorum*. — De propositione immediate sequente Aristot., I. de Anima, text. 85. (c.

Ad illud quod obicitur de solutione Magistri. dicendum, quod solutionem non ponit, sed innuit contra arguendo, quasi dicat: ex illo unum¹ non potest inferri ex altero, quia quamvis sint idem in essentia, tamen diversa sunt connotata.

DEB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit² in notula: quod *sancta Ecclesia anathematizat eos qui dicunt, Deum non generasse consilio*. Videtur enim contradicere Damasceno³ dicenti, quod in Deo non est *consilium*, quia *consilium* est ignorantis naturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod *consilium*⁴ dicitur dupliciter: uno modo dicitur *consulere* accipere *consilium*; et sic dicit ignorantiam et similiter *consilium*, dictum ab hoc; alio modo *consulere* dicitur dare *consilium*, et hoc modo dicit scientiam, et hoc⁵ potest transferri ad divina. Deus enim nullo modo accipit *consilium* aliunde. Unde notandum, quod in consilio duo sunt: est ibi *cognitio* rei occulta, et est ibi *dispositio* firma. Quoniam ergo in Deo est verissima cognitio occultorum et invariabilitas, ideo recte dicitur, in ipso esse *consilium*. Unde Gregorius⁶: «Deus mutat sententiam, sed non *consilium*».

DISTINCTIO VII.

CAP. I.

Utrum Pater potuerit vel voluerit gignere Filium.

Hic solet quaeri a quibusdam, utrum Pater potuerit vel voluerit generare Filium. Si enim, inquit, potuit et¹ voluit generare Filium: ergo potuit aliquid et voluit, quod nec potuit nec voluit Filius; nam Filius nec potuit nec voluit generare Filium. Cui versutiae facile respondemus dicentes: posse vel velle generare Filium non est aliquid posse vel velle subiectum² voluntati vel potentiae. Est tamen aliqua potentia vel voluntas, scilicet posse vel velle gignere Filium; et ideo distinguenda est intelligentia propositi verbi: posse vel velle gignere Filium est³ posse vel velle aliquid. Neque enim generatio Filii aliquid eorum est, quae subiecta sunt divinae potentiae et voluntati, nec est aliquid inter omnia vel de omnibus, sed super omnia et ante omnia. Non enim ante voluit vel potuit, quam genuit; sicut nec ante fuit, quam genuit, quia⁴ ab aeterno fuit et ab aeterno genuit. Ex simili quoque hoc videre possumus. Pater enim potest esse Pater et vult esse Pater; Filius autem nec⁵ potest nec vult esse Pater: ergo Pater potest vel vult esse aliquid, quod non potest vel vult esse Filius. Non sequitur, quia esse Patrem non est esse aliquid, sed est esse ad aliquid, ut in sequenti ostendetur.⁶

Sed vehementer nos movet quod ait Augustinus in

secundo libro contra Maximinum⁷, qui asserebat Patrem potentiorum Filio, eo quod Filium genuit Deum creatorem, Filius autem non; dicebatque Patrem potuisse gignere non Filium; et ideo potentiorum esse Filio. Ad quod respondens Augustinus dicere videtur, quod Filius etiam potuit gignere, volens ostendere, Patrem non esse potentiorum Filio, his verbis: «Absit, ut ideo potentior sit Pater Filio, sicut putas, quia Creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit Creatorem; neque enim non potuit, sed non oportuit». Vide et diligenter attende haec verba: non enim non potuit, sed non oportuit. Videtur enim dicere, quod Filius potuit gignere, sed non oportuit; et ita potuit quod non oportuit. Quare autem non oportuit, subdit dicens: «Immoderata enim esset divina generatio, si genitus Filius nepotem gigneret Patri, quia et ipse nepos, nisi avo suo pronepotem gigneret, secundum vestram mirabilem sapientiam impotens diceretur. Similiter etiam ille, si nepotem non gigneret avo suo et pronepotem proavo suo, non a vobis appellaretur omnipotens; nec impleretur generationis series, si semper alter ex altero nasceretur; nec eam perficeret ullus, si non sufficeret unus omnipotens. Itaque omnipotentem genuit Filium Patris natura, non fecit».

Hoc autem non videtur quibusdam posse stare, scilicet quod Filius potuerit gignere. Si enim Filius potuit⁸ gignere, potuit esse pater; et si potuit esse pater, ergo potuit esse pater vel sui, vel Patris, vel Spiritus san-

ult.): «Recto enim et ipsum et obliquum cognoscimus. Iudex enim utrorumque canon est recto». Ultima verba in translatione arabico-latina sic sonant: Regula enim iudicat utrumque per suam rectitudinem (ed. Venet. 1489).

¹ Lectio confusa Vat. *quasi dicat ex eo quod est ex illo*, *idem* restauratur ope mss. et edd. 1, 2, 3.

² Praeter fidem mss. et ed. 1 addit hic Vat. *Hilarius* et post *notula* adiungit *circa istum* 2. *Praedicta tamen*, insuper in ipso textu ponit *generare* loco *generasse*.

³ Libr. II. de Fide orthod. c. 22. circa medium: Deus quippe non deliberat, quia ignorantis est *consilium* inire. — Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *quia* loco *quod*. Aliqui codd. ut aa bb ff cum ed. 1 *consiliari* pro *consilium*.

⁴ Cod. dd addit *aut consulere*. Paulo infra nonnulli codd. ut CIS V aa ce cum quinque primis edd. *ad hoc* pro *ab hoc*.

⁵ In Vat. et cod. ce desideratur *hoc*.

⁶ Libr. XVI. Moral. c. 10: Deus etsi plerumque mutat sententiam, *consilium* nunquam.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Vat. *vel*, sed contra codd. et edd. 1, 6, 8.

² Supple cum cod. A *divinae*.

³ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 *et*. Paulo ante codd. ABCE cum edd. 1, 3, 7 *praepositi* loco *propositi*.

⁴ Edd. 1, 2, 8 addunt *et*.

⁵ Vat. cum edd. 4, 6 *non*.

⁶ Dist. XXVIII. c. 5. — Paulo ante codd. ABCE et ed. 4 omittunt propositionem *sed est esse ad aliquid*, quam edd. 2, 3, 5, 6, 9, 10 sic exhibent: *sed potest esse ad aliquid*.

⁷ Cap. 12. n. 2. — Mox Vat., repugnantibus codd. et edd. 1, 8, post *potentiorum* addit *esse*. Dein cod. C bene *genuit* loco *genuit*.

⁸ Edd. 2, 3, 7, 9, 10 *potuerit*.

eti, vel alicuius alius. Sed¹ alius non, quia nullus alius semper fuit; nec Patris, quia Pater est ingenuitus et innascibilis; nec sui, « quia nulla res se ipsam gignere potest »; nec Spiritus sancti, quia nasci non potuit. Si enim nasci potuit, potuit esse filius, et ita mutabilis esse potuit.

Quomodo ergo accipitur² quod supra dictum est: non enim non potuit gignere, sed non oportuit, quasi potuit, sed non oportuit? Non est nobis perspicuum aperire, quomodo sit hoc verum, et ideo sub silentio potius esset praetereundum, nisi me super hoc aliquid loqui cogeret instantia quaerentium.

Potest ergo sic intelligi: non enim non³ potuit, sed non oportuit, id est, non ex impotentia sui fuit, quod Filius non genuit, sed ei non conveniebat, sicut Deus Filius non est Deus Pater; nec tamen hoc ex impotentia sui est. Nam et Pater similiter non est Filius, nec hoc est ex impotentia Patris. Sed quaerit Maximinus, Arianorum Episcopus: unde ergo est, quod Pater non potest esse Filius, vel Filius Pater? Non utique ex impotentia, sed Pater⁴ proprietate generationis Pater est, qua oportet eum non esse Filium, et Filius proprietate nativitatis Filius est, qua oportet eum non esse Patrem. De quibus proprietatibus postea plenius tractabitur.⁵

CAP. II.

An posse gignere Filium sit aliqua potentia in Patre, quae non sit in Filio.

Item quaeritur a quibusdam, si Pater potens sit natura gignere Filium, et an haec⁶ sit aliqua potentia, quae sit in Filio. Ad quod dicimus, quod Pater non est potens nisi natura; eius enim potentia natura est vel essentia. At inquit illi, si potens est gignere, habet ergo potentiam gignendi; Filius autem non habet po-

tentiam gignendi, si non potest gignere: habet ergo Pater aliquam potentiam, quam non habet Filius. Non sequitur. Eandem enim potentiam penitus habet Filius quam et Pater, qua Pater potuit gignere, et Filius potuit gigni. Eadem enim potentia est in Filio, qua potuit gigni, quae est in Patre, qua potuit gignere. Sed contra hoc opponitur: aliud est posse gignere, aliud est posse gigni; quia aliud est gignere⁷, aliud gigni. Hic distinguendum est. Si enim, cum dicitur: aliud est posse gignere, aliud posse gigni, aliam significes⁸ potentiam, qua Pater potens est gignere, et aliam, qua Filius potens est gigni, falsus est intellectus. Si autem dicas, Patrem posse habere aliam proprietatem sive notionem, qua genitor est; et Filium aliam, qua genitus est, verus est intellectus. Aliam enim habet Pater proprietatem, qua Pater est, aliam Filius, qua Filius est.

Ita etiam, cum dicitur: Filius non habet potentiam generandi, quam habet Pater, dupliciter intelligi potest. Si enim dicatur: Filius non habet potentiam generandi quam et Pater, id est⁹, qua potens sit ad generandum, id est, ut genuerit, vel ut generet sicut Pater, verum est. Si vero intelligatur sic: non habet potentiam, qua possit gigni vel genitus esse, qua eadem Pater potens est, ut genuerit vel ut generet, falsum est; sicut dicitur: Pater habet potentiam, qua potest esse Pater; Filius vero non habet potentiam, qua possit esse Pater; et e converso, Filius habet potentiam, qua potest esse Filius, Pater vero non habet potentiam, qua possit esse Filius¹⁰: habet ergo aliquam Pater, quam non habet Filius, et e converso. Absit; quia eadem est potentia Patris, qua potest esse Pater, et Filii, qua potest esse Filius. Ita etiam eadem est voluntas, qua Pater vult esse Pater, non Filius, et Filius vult esse Filius, non Pater: et eadem est voluntas Filii, qua vult esse genitus, et Patrem genuisse; et Patris, qua vult esse genitor, et Filium genitum esse¹¹.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VII.

De comparatione potentiae generandi ad personam.

Hic solet quaeri, utrum Pater potuerit vel voluerit etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praesenti distinctione ponit Magister dubitationem ex comparatione potentiae generandi ad personam, utrum scilicet, sicut est in persona Patris, ita sit in persona Filii. Et habet haec pars duas: in *prima* Magister quaerit et determinat, utrum

Filius possit generare; in *secunda*, utrum potentia generandi sit in Filio, ibi: *Item quaeritur a quibusdam, si Pater potens sit etc.*

Item *prima* pars habet quatuor particulas. In *prima* movet quaestionem; utrum posse et velle

¹ Vat. contra codd. et edd. 1, 3, 5, 6, 7, 8 hic repetit *alicuius*.

² Vat. cum edd. 4, 5, 6 *accipitur*.

³ Mendum Vat. omittentis *non* castigatur ex codd. et edd. 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10. Paulo ante cod. D *Potest autem* loco *Potest ergo*.

⁴ Codd. hic repetunt *ex*.

⁵ Dist. XXVI.

⁶ Vat. contra codd. et edd. 2, 3, 5, 9, 10 *hoc*. Mox post *quae* fide codd. et edd. 1, 3, 5, 6, 8 expunximus in

Vat. additum *non*. Paulo infra post *dicimus quod* codd. et edd. 1, 8 omittunt *Pater*.

⁷ Vat., repugnantibus codd. et edd. 1, 2, 9, 10, addit *et*.

⁸ Vat. cum edd. 4, 6, 8 *significas*. Paulo supra post *posse gignere* codd. ADE addunt *et*.

⁹ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 *scilicet*.

¹⁰ Vat. cum ed. 4 indebite omittit *Pater vero non habet potentiam, qua possit esse Filius*.

¹¹ In codd. BDE et ed. 1 deest *esse*.

generare similiter comparentur ad personam Patris et Filii. *Secundo*, opponit contra solutionem per auctoritatem Augustini. ibi: *Sed vehementer nos movent, quod Augustinus* etc. *Tertio*, opponit contra praedictam auctoritatem per rationem. ibi: *Hoc autem non videtur quibusdam*. *Quarto*, redit supra auctoritatem, exponens ipsam¹, ibi: *Quomodo ergo accipitur quod supra dictum est*.

Item quaeritur a quibusdam, si Pater etc. Haec est² *secunda* pars huius distinctionis, in qua quaerit Magister, utrum potentia generandi sit in Filio, et haec pars habet duas particulas. *Primo*, quaerit et determinat hanc quaestionem, utrum aliqua potentia sit in Patre, quae non sit in Filio. *Si enim Pater natura potens est generare Filium, et Filius non, patet* etc. Et³ ad hanc quaestionem respondet Magister, quod omnino eadem est potentia in Patre et Filio. Sed quia hoc erat dubium, ideo opponit contra praedictam solutionem et determinat per distinctionem. *Secundo*, respondet ad primam quaestionem

distinguendo, utrum scilicet Filius habeat potentiam generandi, ibi: *Ita etiam cum dicitur, Filius non habet* etc. Si enim intelligatur active, falsus est intellectus, scilicet quod Filius possit generare. Si vero intelligatur⁴ passive, scilicet quod habeat potentiam, qua possit generari, vera est. Et fundatur ista distinctio secundum aliquos super hoc, quod *ly generandi* potest intelligi in significatione passiva, vel activa. Si in passiva, tunc vera est; et est sensus: Filius habet potentiam generandi, id est potentiam, qua generatur. Si⁵ in activa, hoc potest esse dupliciter, quia potest esse gerundium verbi *personalis*, et tunc habet suppositum determinatum et est falsa; est enim sensus: Filius habet etc. id est, Filius habet potentiam, qua ipse Filius generat; vel *impersonalis*; et tunc non habet certum suppositum et est locutio vera; est enim sensus: Filius habet potentiam generandi, id est, habet potentiam, qua aliquis generat⁶, tamen hunc sensum non ponit Magister.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam eorum quae dicit Magister de potentia generandi, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum posse generare in divinis dicat *quid*, vel *ad aliquid*.

Secundo, utrum Pater communicet Filio⁷ potentiam

generandi, id est, utrum in Filio sit potentia generandi.

Tertio, utrum posse generare et creare sit unicum posse, vel non.

Quarto, utrum posse generari et creari sit posse univocum⁸.

QUAESTIO I.

Utrum potentia generandi dicat aliquid absolutum, vel relativum.

Circa primum, quod posse generare dicat *quid*, ostenditur:

1. *Primo* per *auctoritatem* Magistri in littera⁹:
Argg. quod dicat essentiam. «Pater non est potens nisi natura, eiusque potentia natura est vel essentia»; sed natura et potentia dicunt *quid*, non *ad aliquid*: ergo et potentia generandi.

2. *Item*, *ratione* ostenditur sic: generare est

sibi simile in natura producere; sed secundum Philosophum¹⁰ «natura est vis insita rebus similia ex similibus procreans»: ergo vis generandi respicit ipsam naturam sive essentiam de se, non personam; sed omne tale dicit *quid*: ergo etc.

3. *Item*, «in perpetuis non differt *esse* et *posse*»: ergo multo fortius in aeternis; ergo idem

¹ Ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *ipsam*.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1, omittendo verba: *Item quaeritur a quibusdam, si Pater* etc. *Haec est*, mutat constructionem, quia postea eliminat verba *et haec pars*. Mox codd. cum ed. 1 *tres loco duas*, sed falso.

³ Ex mss. XY bb et ed. 1 adiecimus *Et*, pro quo plurimi codd. non ita bene *Sed*; cod. Q vero *Secundo* et paulo infra *tertio* pro *secundo*, at falso, uti inspicienti textum Magistri et verba Bonaventurae patet.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *intelligatur* pro *intelligitur* et mox *habeat* loco *habet* et paulo infra *ista* pro *illa* ac *aliquos* loco *alios*.

⁵ Vat. *Sed*, et paulo post omittit *hoc* contra vetustiores codd. et ed. 1, qui et pro *gerundium* ponunt *gerundivum*.

⁶ Cod. O glossando addit: *scilicet Pater, quia eadem est potentia in Patre et in Filio ad hoc ut generetur, nec tamen ex hoc sequitur, quod Filius generat, sed ex hoc sequitur, quod aliquis generat*.

⁷ Ope mss. et ed. 1 restituimus omissum *Filio*.

⁸ Mendum Vat. fide mss. correximus substituendo *univocum* pro *unicum*.

⁹ Cap. 2. in initio. — Mox Vat. contra multos codd. ut AGHISTVYZ bb ff et ed. 1 *quia eius* pro *eiusque* et in propositione minore contra omnes codd. et ed. 1 *et essentia* loco *et potentia*.

¹⁰ Aristot., I. Magnor. Moral. c. 10. ait: Omnis natura eius est essentiae procreatrix, qualis ipsa est. Cfr. V. Metaph. text. 5. (IV. c. 4.). — Vat. (cui consentit Richard. a Med., hic q. 1.) contra mss. et edd. 1, 2, 3 ponit *Isaac* (in eius libro de definitionibus haec non inveniuntur) pro *Philosophus*. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 2. et S. p. I. q. 30. m. 1. hanc definitionem attribuit Boethio, editores autem operum Henrici Gandav. Grammatico. Auctor libri de Spiritu et anima, c. 42. dicit: Natura siquidem est quaedam vis et potentia divinitus rebus creandis insita, quae unicuique rei suum esse tribuit.

est esse et posse¹, et potentia et essentia; sed esse et essentia in divinis dicunt *quid*, non *ad aliquid*, sive per se dicatur, sive cum adiuncto; unde essentia Patris dicit *quid*: ergo pari ratione potentia generandi.

4. Item, in divinis idem est secundum rem *posse scire et velle*; sed non est in divinis scientia propria sive *ad aliquid*², immo scientia dicit *quid* et est trium, similiter et voluntas: ergo potentia generandi dicit *quid* sive essentiam.

SED CONTRA: 1. Magister dicit in littera, et habetur primo capitulo³: Posse generare non est posse aliquid, ergo non dicit *quid*; et dicit *quid* vel *ad aliquid*: ergo etc.

2. Item, ratione ostenditur sic: potentiae distinguuntur per actus⁴: ergo si *actus* potentiae dicit *quid*, et *potentia*; et si dicit *ad aliquid*, tunc et potentia similiter. Sed constat quod *generare* in divinis non dicit *quid*, sed *ad aliquid*: ergo nec *posse* generare.

3. Item, quamvis in creaturis differant virtus et operatio, tamen in Deo idem sunt, sicut vult Dionysius⁵: ergo in Deo idem est *posse generare* et *generare*; sed *generare* in divinis dicit *ad aliquid* et non *quid*: ergo similiter *posse*.

4. Item, Pater generat et potest generare: aut ergo ideo potest, quia generat; aut ideo generat, quia potest. Constat quod non ideo potest generare, quia generat: ergo ideo generat, quia potest generare⁶. Si ergo ratio proprii debet esse propria, ergo potentia generandi debet esse propria; et nihil est proprium in divinis, nisi quod dicit *ad aliquid*: ergo etc.

5. Item, omnis potentia activa, quae inest creaturae, inest secundum aliquas condiciones sive⁷ proprietates, ut patet. Posse enim illuminare inest luminoso per lucem, posse calefacere calido per caliditatem. Quamvis autem potentia generandi non sit activa, tamen activae similis est: ergo cum insit Patri, inest per aliquam proprietatem; illa autem proprietas aut dicit *quid*, aut *ad aliquid*. Si *quid*: ergo⁸ inest omnibus personis, et ita posse generare, quod manifeste negat Magister: ergo di-

cit *ad aliquid*: ergo et potentia, quae inest secundum illam: ergo etc.

CONCLUSIO.

Inter tres de hac re opiniones videtur probabilior ea quae asserit, potentiam generandi significare tam relationem quam substantiam, sed in recto relationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc problema tres fuerunt positiones.

Fuerunt⁹ quidam, qui distinxerunt potentiam generandi dicentes, quod potentia generandi potest dici potentia *nuda*, vel potentia *disposita*. Si dicatur potentia *nuda*, sic voluerunt¹⁰ dicere, quod dicit *quid* et in omnibus *tribus* personis est, quoniam haec potentia sic dicta consequitur naturam; unde cum natura sit in qualibet persona, similiter et potentia huiusmodi. Secundum autem quod dicit potentiam *dispositam*, quia non habet dispositionem nec convenientiam, ut exeat in actum generationis nisi in sola persona Patris, voluerunt dicere, quod dicit *ad aliquid*.

Sed verba istius positionis non videntur *vera* Reprobatur. nec *sana*. Non, inquam, *vera*, quoniam cuius potentia est *nuda*, nata est pariter esse disposita; si ergo trium¹¹ est potentia generandi, ut est potentia *nuda*, similiter et disposita; et ita quaelibet posset generare. Praeterea non videtur *sana*: ponere enim potentiam nudam, quae similiter se habet ad esse et non esse respectu generationis, quam omnino necessarium est esse, non videtur sane dictum esse sive proprie.

Fuerunt etiam alii, qui dixerunt, quod cum in divinis sit idem posse et esse, et potentia et essentia, quod, quemadmodum potentia et essentia dicunt *quid*, similiter esse et posse. Et quemadmodum, cum dico essentiam Patris et essentiam Filii et Spiritus sancti, sive esse Patrem¹², esse Filium, esse Spiritum sanctum, non dico aliam essentiam nec aliud esse, sed alterius et alterius; ita quando dico potentiam Patris, sive Patrem posse generare et Filium posse

¹ Mutila Vat. et cod. cc lectio, in qua omittuntur verba *ergo multo* usque ad *et potentia*, restauratur ex antiquioribus mss. et ed. 1. — De prima huius argumenti propositione vide supra d. 2. q. 1. argum. 1. ad opp.

² Vat. cum pluribus codd. ut HIKSUXYZ bb ff et ed. 1 post *propria* addit *vel voluntas propria* et, post *sive* Vat. sola adiungit *scientia et voluntas*; praeferimus tamen lectionem aliorum mss. ut ACFGLORT etc., quae et contextu probatur, quia secus superflue postea poneretur *similiter et voluntas*.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 post *initium* loco *et habetur primo capitulo*. Mox Vat. male et contradicentibus mss. omittit *et dicit quid vel*; pauci codd. ut I cc pro *et* satis bene *sed*.

⁴ Communiter allegatur hac de re Aristot., II. de Anima, text. 33. (c. 4.); Priores enim potentiis actus et operationes secundum rationem sunt; si autem sic, his adhuc priora opposita (i. e. obiecta). — Mox mutilam lectionem Vat. et cod.

cc, in qua omittitur *et potentia*; et si dicit *ad aliquid*, tunc redintegramus ope ceterorum mss. et ed. 1.

⁵ Libr. de Caelest. Hierarch. c. 11. et de Div. Nom. c. 4. § 1.

⁶ Postulantibus mss. et ed. 1, pro *sed e converso* posuimus *ergo ideo generat, quia potest generare*.

⁷ Vat. cum cod. cc *et loco sive*, sed contra antiquiores codd. et ed. 1.

⁸ Ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *ergo*.

⁹ Ed. 1 cum uno alterove cod. addit *enim*.

¹⁰ Faventibus antiquis mss. et ed. 1, expunximus hic male additum *aliqui* moxque post *omnibus* adiecimus *tribus*.

¹¹ Cod. H satis bene addit *personarum*.

¹² Vat. hic et post *Filium* contra plurimos codd. et ed. 1 adiicit *sive* et paulo infra contra antiquiores codd. et ed. 1 omittit *et alterius* necnon post *generare* particulam *et*.

gigni, non dico aliud et aliud posse, sed alterius. Et huius positionis fuit Magister, sicut evidenter apparet in littera¹. Unde isti dicebant, quod posse generare dicit *quid*, sed secundum respectum *ad aliquid*, quia est essentialiter tractum ad personam. Cum enim non sit omnimodae abstractionis, potest ad personam trahi.

Et ista positio Magistri² satis est probabilis et
Indicatur probabilis. satis bene videtur sustineri posse.

Fuerunt etiam tertii³ moderniores, qui dixerunt, quod potentia generandi dicit *ad aliquid* in divinis de se. Et ratio eorum est, quoniam potentia dicit habitudinem originalis principii ad principiatum. Et quoniam habitudo potest esse personae ad personam, et tunc vere est habitudo; et essentiae ad creaturam, et tunc secundum modum dicendi sive intelligendi: hinc est, quod principium de sui ratione non tantum est essentialiter⁴ appropriatum per additionem, immo etiam dicit proprium personae. Pari ratione, cum potentia dicat originalem habitudinem, non tantum essentialiter, non solum⁵ dicitur vel trahitur ad personam; ut dicat essentiam personaliter, immo dicit proprium, et ita *ad aliquid* de se.

Et positio ista sine praeiudicio videtur probabilior. Nam potentia generandi non videtur dicere nisi fecunditatem ad actum generationis; et illa est proprium personae, unde similiter et potentia⁶. Nec est simile de *posse* et *esse* nisi uno modo. Hoc enim verbum *est* aliquando *per se* praedicatur, aliquando est *tertium adiacens*. Quando *per se* dicitur, tunc dicit actum absolutum, quia dicit actum entis ratione essentiae; et tunc oportet, quod dicatur absolute et quod dicat *quid*. Quando vero est *tertium adiacens*, ut cum dicitur Pater est Deus⁷, Pater est Pater, tunc hoc verbum *est* dicit habitudinem praedicati ad subiectum. Et quoniam potest dicere habitudinem ad praedicatum essentialiter vel personale,

ideo potest dicere esse essentialiter et modum essendi personalem. *Posse* autem de sui ratione propria dicit habitudinem secundum originem; et hinc est, quod specificatur per adiunctum, ut dicat conditionem principii essentialis, vel personalis. Hanc ergo positionem sustinendo respondeo⁸ argumentis probantibus, quod dicit *quid*.

1. Quod enim primum obiicitur, patet: concedo enim, Magistrum fuisse huius positionis. Unde dixerunt, quod eadem potentia potest Filius gigni, quia Pater potest gignere; quod non esset⁹, nisi potentia diceret *quid*. Unde dixit, quod potentia generandi est in Filio, sed non ad *generare*, sed ad *generari*. Haec autem positio¹⁰ dicit, quod est in solo Patre, quia non tantum respicit naturam, sed proprietatem personae.

2. Ad illud quod obiicitur, quod¹¹ generare consequitur naturam; dicendum, quod in divinis non consequitur naturam simpliciter, sed naturam ut in persona; quia non in qualibet persona est natura fecunda, sed solum in persona Patris, et hoc est per aliquam proprietatem, quae est solius illius personae; non sic est in inferioribus, sicut iam patebit¹²: ideo patet quod illud non valet.

3. Ad illud quod obiicitur, quod in aeternis est idem *esse* et *posse*; dicendum, quod verum est; sed tamen argumentum nihil¹³ valet. Quamvis enim omnino sit idem in divinis *esse* et *esse Patrem*, non tamen sequitur, quod si *esse Patrem* est proprium, quod *esse* sit proprium. Similiter nec si *esse* sit commune, quod propter hoc *esse Patrem*¹⁴. Similiter dicendum in proposito.

4. Ad illud quod obiicitur de scientia, quod dicit *quid*, sive per se dicatur, sive cum alio; dicendum, quod non est simile de scientia et potentia. Scientia enim, quantum est de se, dicit qualitatem absolutam, et ideo, quantum est de se, semper dicit *quid*, nisi trahatur; sed potentia dicit

¹ Cap. I. circa initium. — Vat. contra plurimos mss. et ed. I *huiusmodi* loco *huius*, et paulo infra post *generare*, obnitentibus codd. et ed. I, male addit *non tantum*. Mox ex cod. T et ed. I post *sed* posuimus *secundum* loco *etiam*; alii codd. omittunt vel *sed* vel *secundum* (omissio haec facillima erat, eo quod *sed* et *secundum* fere eodem modo abbreviata scribuntur), sed minus bene. Cod. R dicit *quid et respectum sive ad aliquid*.

² Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *Magistri*. Paulo ante nonnulli codd. ut K S Z *ita* loco *ista*, cod. X *ideo*.

³ Aliqui codd. ut V X Y addunt *et*.

⁴ Aliqui codd. ut G aa bb adiciunt *commune*.

⁵ Omnes codd. cum edd. I, 2, 4, 5, 6 *essentialiter*, quod Vat., mutata interpunctione, refert ad ea quae sequuntur; sed falso, quia opponitur verbo *originalem*. Ex mss. F H P Q T Y ce adieciimus *non solum*, quod alii codd. cum Vat. omittunt; ed. I non hic, sed paulo infra post *dicat* addit *non tantum*.

⁶ Cod. bb addit *generandi*.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *Pater est Deus*, quod Vat. cum cod. ce omittit. — De *tertio adiacente* vide Aristot., II. Periherm., c. I. et Comment. S. Thomae

in hunc locum (Lect. 2.), ubi et eadem distinctio de verbo *est* proponitur et explicatur: Et non dicitur esse tertium, quia sit tertium praedicatum; sed quia est tertia dictio posita in enuntiatione, quae simul cum nomine praedicato facit unum praedicatum.

⁸ Vat. *respondetur*, sed contra mss. et ed. I.

⁹ Cod. X addit *verum*. — Cfr. lit. Magistri, c. 2.

¹⁰ Scilicet tertia opinio. — Plurimi codd. cum sex primis edd. loco *positio* habent *potentia*, cuius lectionis sensus est: haec autem potentia, scilicet generandi, iuxta praedicta dicit seu nominat illud quod est in solo Patre, nempe fecunditatem ad actum generationis. Melius legeretur: haec autem positio dicit, quod potentia est in solo Patre.

¹¹ Antiquiores mss. et ed. I contra Vat. et cod. ce *quod* pro *quomodo*.

¹² Hic q. 2. praesertim ad 6. et dub. 4. — Paulo ante codd. aa bb post *proprietatem* addunt *scilicet innascibilitatem*.

¹³ Vat., obnitentibus plurimis mss. et ed. I, *non* loco *nihil*.

¹⁴ Supple: sit commune. — Mutilam lectionem Vat. et cod. ce, in qua omittuntur verba *Similiter* usque *Patrem*, restauravimus ope aliorum mss. et ed. I.

Solva
arg. pr
tentia
stri.

habitudinem ad¹ originem, et ideo potest dicere habitudinem propriam et personae ad personam. Unde illud simile Magistri non valet secundum hanc positionem, quod², sicut una est voluntas, qua Pater vult esse Pater et non vult esse Filius, et e converso, similiter una est potentia, ut videtur.

Si quis autem vult sustinere positionem Magistri, de facili potest ad omnes rationes in oppositum respondere.

1. Nam nulla ratio probat, quod potentia de se dicat proprium, sed quod potentia generandi active dicta sive *posse generare* dicat ex adiuncto respectum ad personam, et ita dicit *ad aliquid*; sed hoc est solum ratione additi. Unde³ notandum, quod quatuor sunt genera nominum in divinis. Quaedam enim *essentialia* sunt dicta *essentialiter*, ut deitas et maiestas; quaedam *essentialia personaliter* dicta, ut potentia generandi; quaedam *personalia* dicta *personaliter*, ut generans et genitus; quaedam *perso-*

nalit dicta *essentialiter*, ut missus, incarnatus et huiusmodi⁴, quae dicunt respectum ad personam, et ideo *personalia*, et effectum in creatura, et ideo *essentialiter* sunt dicta.

2. Duabus rationibus sequentibus facile est respondere, quia illud non habet veritatem, nisi quando actus complectitur totam potentiam⁵; non sic est in potentia Dei, quia eadem est potentia gignere et gigni in Deo.

3. Ad illud quod obiicitur, quod idem est *posse* generare et *generare*; dicendum, quod non valet. Quamvis enim idem sit⁶ Pater et substantia, non tamen sequitur, quod si Pater dicitur *ad aliquid*, quod et substantia, sicut melius patebit infra⁷.

4. 5. Duabus ultimis rationibus difficile est bene respondere; tamen potest quis dicere, quod rationes illae non concludunt, quod potentia dicat *ad aliquid* de se, sed solum ratione adiuncti, quod est generare; et sic patent cetera⁸.

SCHOLION.

1. In productione divinarum emanationum distinguitur *principium quod* et *principium quo*. Ipsae personae producentes sunt *principium quod*, cum actiones sint suppositorum. *Principium quo* (sive ratio, qua suppositum agit) divinarum productionum communiter asseritur esse potentiam generandi et spirandi. Sed disputatur, *quid sit* haec potentia, et circa hoc inquit hic S. Bonaventura. Aliis verbis haec quaestio sic exprimitur: utrum potentia generandi dicat quid absolutum (essentiam), an relativum sive relationem. Eadem difficultas est circa potentiam spirandi, quae communis est Patri et Filio, de qua infra d. 29. a. 2. q. 1. et 2. Quaestio utraque est potius de modo loquendi quam de gravi aliqua differentia in re. — Si autem quaeritur de principio *quo* utriusque emanationis, quid sit *in se*, et quomodo alterum ab altero differat, communiter nunc respondetur, esse duplicem fecunditatem, scilicet per modum *naturae* sive intellectus et per modum *voluntatis*; de quo vide infra d. 43. q. 3. et Scholion. — Quoad quaestionem hoc loco tractatam recte observat Scotus (Report., hic. q. 1.), quod «diversae sententiae forte possunt conciliari nec videntur contrariari nisi verbis». Quia tamen contrarii modi loquendi, quos doctores in hac quaestione adhibent, non parum influunt in solutiones aliarum de Trinitate quaestionum, quae infra tractantur, iuvat hic aliqua de variis solutionibus huius quaestionis dicere. — S. Thom. (S. I. q. 41. a. 5.) secundae opinioni hic in corp. positae favens asserit, quod potentia generandi significat «in recto naturam divinam, sed in obliquo relationem», et in Comment. (hic q. 1. a. 4.) cum B. Albert. (hic a. 2.) affirmat, eam «esse quasi mediam inter essentialia et personale». Hanc opinionem S. Bonav. dicit esse «satis probabilem, et satis bene videtur sustineri posse», immo ipse in fine solutionis obiectorum argumenta contra eam allata nititur solvere. — Huic positioni di-

recte opponitur sententia Gulielmi Autissiodorensis (vel melius Autissiodorensis, quia nomen Latinum civitatis Auxerre est Autissiodorum vel Autessiodorum) et Durand. (hic q. 1.), qui volunt, hanc potentiam dicere *solam relationem*. Dionys. Carth. eandem hanc sententiam attribuit S. Bonaventurae ipsamque approbat his verbis: «Videtur verior, quod potentia generativa dicatur pure *ad aliquid*... cum enim dicitur generativa potentia, complexum hoc sumitur in virtute unius dictionis aut nominis; ideo quantumcumque potentia secundum se diceretur absolute, tamen ex tali limitatione et contractione sumitur respective». Sed qui attente ponderat verba S. Doctoris, hic et in dubiis circa litteram 5. 6. 7. scripta, iam perspiciet, ipsum mediam quandam viam eligere. Haec eius sententia clarius apparet ex anecdoto Prologo Seraphici ad II. Sent., ex quo supra. d. 3. p. II. a. 2. q. 1. in Schol., iam aliquid exscripsimus, et nunc prosequimur: «Similiter nec in alio, scil. in potentia generandi, discordavi ab ipso. Quod idem Magister d. VII. innuit, potentiam generandi esse dictam secundum substantiam, et quod alii dicunt, esse dictam secundum relationem et esse proprium, non est controversia, immo utrumque verum est, si quis attendat. Nam si *divisim* loquimur de potentia generandi, secundum quod significatur per haec duo nomina, sic, cum nomen potentiae de se sit essentialia et nomen virtutis generativae sit personale, dicit essentialiam vel naturam ut in persona. Si autem loquimur de eo quod per illa duo vocabula significatur, ita quod *connectantur in unius vocabuli intellectum*, tunc, cum nihil aliud sit potentia generandi quam fecunditas potentiae, et fecunditas in producendo personam aliquam omnino sit dictum secundum relationem nec sit commune, sed proprium, sic absque dubio *potentia generandi* vel *posse generare* dicitur secundum relationem. Et sic patet quod utraque istarum opinionum est vera, nec una repugnat alteri. Sed hanc sententiam magis appro-

¹ Fide mss. et ed. 1 pro *et* substituimus *ad*, quod perfecte correspondet dictis in fine corp.

² Reliquimus cum Vat. *quod*, licet plurimi codd. habeant *quia*, sed minus bene.

³ Vat. cum cod. cc *Item*, et paulo infra post *essentialiter* ut addit *divinitas*, sed contra alios codd. et ed. 1.

⁴ Plures codd. ut AISTVY aa omittunt *incarnatus et huiusmodi*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ Cod. 1 addit *quando scilicet potentia se habet determinate ad unum actum, ita quod non ad alium*.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *et*.

⁷ Dist. 9. q. 2, imprimis ad 3. 6. et d. 26. q. 1. 3.

⁸ Codd. PQ *omnia* pro *cetera*; cod. V *patet solutio ad omnia obiecta*.

bavi, quia plus attingit ad veritatem rei, licet ad *plenam veritatis expressionem utramque oporteat sustinere*. In his igitur et aliis verbis Magistri adhaerens debita servata reverentia [desunt aliqua verba] et proposui et propono iuxta tenuitatem ingenii et paupertatem scientiae in his, in quibus potero, sustinere, his tantum exceptis, in quibus magis communiter non sustinetur, immo communis opinio tenet contrarium. Haec autem sunt octo, ita quod in quolibet libro sunt duo » etc.

Secundum hanc explicationem essentia et proprietas personae constituunt *principium quo productionum totale*, et quidem sic, ut essentia sit quasi fundamentum et initium, proprietas vero ratio completiva et quasi formalis, sive ut Richard. a Med. (hic q. 1.) dicit: « Potentia generandi in divinis dicit *quid* et *ad aliquid*, formalius tamen *ad aliquid* videtur significare ». Consentiant Petr. a Tar. (hic q. 1. a. 2.), Alex. Hal. (S. p. 1. q. 42. m. 3. a. 2. ad ult.). Nec Henr.

Gand. (S. a. 54. q. 8. n. 27. et Quodl. 3. q. 14.) et ipse Scotus aliter sentire videntur, licet hic sub aliis distinctionibus respondeat. Et cum etiam S. Thom. doceat, potentiam generandi importare tum essentiam tum relationem, liquet, eos non dissentire nisi in quaestione, quid *per prius* intelligi debeat. Ceterum solutio S. Bonaventurae cohaeret cum principiis, quae infra d. 27. p. 1. q. 2. diffuse defendit.

II. Valde notabilis est doctrina Seraphici (ad. 1.) de quadruplici genere divinorum nominum. Haec sumta sunt ex Alex. (loc. cit. a. 1.).

III. In solutione argumentorum a solito ordine receditur. Ut nempe opinionem Magistri defendat, S. Doctor argumenta pro propria sua sententia secundo loco adducta solvere nititur. Ordinem solutionum indicant postillae marginales. Auctoribus iam laudatis addantur: B. Albert., de hac et seq. q., S. p. 1. tr. 7. q. 30. m. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Biel, hic q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum potentia generandi sit in Filio.

Secundo quaeritur, utrum potentia generandi sit in Filio; et quod sic, videtur *auctoritatibus et rationibus*.

1. Primo sic: Hilarius nono de Trinitate¹ dicit: « Filius habet in se naturaliter naturam gignentem »: ergo natura in Filio est nata generare.

2. Item, Augustinus in libro contra Maximinum²: « Neque enim non potuit Filius generare », sed duae negationes aequivalent uni affirmationi: ergo potuit generare.

3. Item, *rationibus* ostenditur sic: plus ordinatur generare ad generandi potentiam, quam ad potentiam spirandi; sed Pater generans Filium communicat ei³ potentiam spirandi: ergo multo fortius potentiam generandi.

4. Item, Filius est expressissima imago Patris: ergo tantum imitatur Patrem, quod non potest cogitari similior; sed si Filius cogitatur ut generans, magis cogitatur imitari: ergo si imitatur amplius, quam possit quis cogitare, ergo et in actu generandi.

5. Item, *per simile* videtur sic: maior communicatio et diffusio est in luce aeterna quam in luce creata; sed lux creata dat splendori potentiam producendi alium, et sic procedendo; et⁴ si esset infinitae virtutis, produceret infinitos splendores: ergo etc.

6. Item, in generatione carnali pater non dicitur perfectum filium generare, nisi det ei potentiam

generandi: ergo pari ratione, immo multo fortius⁵, non erit Filius perfectus, nisi habeat potentiam ad id, ad quod Pater potest: ergo ad generandum. Aut si non est ita in divinis, tunc ego quaero rationem, quare de perfectione generationis aeternae non sic est communicatio potentiae generandi, sicut in generatione creata.

SED CONTRA: 1. Augustinus contra Maximinum⁶ Fundan dicit, « quod non oportuit Filium generare »; sed si non fuit opportunum, nec conveniens; sed omne inconveniens in Deo est impossibile⁷: ergo impossibile fuit, Filium generare: ergo Filius non potest generare: ergo non habet potentiam generandi, quia omni potentia est potens ille qui habet eam: ergo etc.

2. Item, Anselmus in Proslogio⁸: « Qui potest quod sibi non convenit, quanto magis illud potest, tanto magis adversitas et perversitas possunt in eum »: ergo cum Filio non conveniat generare, si posset, potentia illa esset in eo miseria; sed nullam habet miseriam: ergo nec potentiam generandi.

3. Item, *ratione* probatur hoc idem sic⁹: omne illud, in quo aliqua duo necessario distinguuntur, si necessario convenit uni, impossibile est unquam convenire alii, sicut patet: si Petrus et Ioannes necessario differunt in albedine, et albedo convenit Petro, impossibile est, quod Ioanni conveniat; sed Pater et Filius sunt personaliter distincti, ita quod necesse est esse distinctos, et non est dare in quo

¹ Num. 51: Neque rursum corporali insinuatione Patrem in Filio praedicamus, sed ex eo eiusdem generis genitam naturam naturaliter in se gignentem se habuisse naturam.

² Libr. II. c. 12. n. 3; vide supra lit. Magistri c. 1. circa medium; in quo textu aliqui codd. *non* pro *neque*, alii *non potuit Filius non generare*.

³ Supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *ei*, quod Vat. cum cod. cc minus bene omittit.

⁴ Vat., refragantibus mss. et sex primis edd., omittit *et*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *fortiori*, et paulo infra contra plurimos codd. et ed. 1 post *ad id* omittit *ad*. Mox pauci codd. ut 1 ff cum ed. 1 *habet pro potest*.

⁶ Libr. II. c. 12. n. 3; vide supra lit. Magistri c. 1. circa medium.

⁷ Cfr. d. 2. q. 4. ad. 1.

⁸ Cap. 7: Nam qui haec potest, quod sibi non expedit, et quod non debet, potest, quae quanto magis potest, tanto magis adversitas et perversitas possunt in illum. — Sub nomine *adversitas* intelligitur hic non tribulatio (utpote quae sanctis est bonum), sed nocivum. — Vat. contra antiquos codd. et ed. 1 *hoc potest* pro *illud potest*.

⁹ Confusam Vat. et cod. cc lectionem emendavimus ope aliorum codd. et ed. 1 ponendo *sic* loco *sicut*, et paulo infra *sicut patet* pro *ut patet sic*. Plures codd. *aliqui* loco *aliqua*.

distinguantur¹ nisi in hoc, quod ille est generans, iste genitus: ergo cum generare conveniat Patri, impossibile est, quod conveniat Filio: ergo Filius non potest generare: ergo non habet potentiam generandi.

4. Item, generatio Filii a Patre similis est expresse ipsi² generationi verbi a mente; sed verbum genitum non habet potentiam generandi aliud verbum, immo oportet, quod omne verbum immediate sit a mente: ergo si recte simile est Verbum increatum, non habet potentiam generandi, sed generandi potentia est in solo Patre.

5. Item, fiat argumentatio Augustini³ ducens ad impossibile. Si Filius habet potentiam sive posse generandi, ponatur quod generet; quaero de secundo similiter; et si non est stare in primo, oportet ponere infinitos filios, quia qua ratione non statur in primo, ergo nec in aliquo: ergo si est stare — quia hoc⁴ repugnat divinae completioni — sed qua ratione statur in aliquo, statur in primo: ergo primus non habet potentiam generandi.

6. Item, fiat argumentatio Richardi⁵: si generaret Filius alium filium: ergo cum filius genitus magis attineat patri quam avo, secundum hoc non esset ibi summa et aequalis connexio: ergo nec summa et aequalis dilectio⁶: ergo nec perfecta beatitudo: quae omnia tanquam summe impossibilia respuit pia fides.

CONCLUSIO.

Pater potentiam generandi non communicat Filio, quod duabus rationibus probatur.

RESPONDEO: Opinio aliquorum est, quod in Filio est potentia generandi, sed non generat. Hoc autem non est, quia non potest, sed quia non convenit ei⁷. Et ponunt simile in creaturarum productione sive creatione. Deus potest infinitas creaturas producere;

sed quod non producit, hoc non est ex impotentia, sed quia non convenit ei; sic et in proposito.

SED CONTRA: Ponatur tunc, quod illa potentia, quae est in Filio ad generandum, ducatur in actum; constat quod Filius generabit Deum aeternum: ergo aliquid poterit⁸ incipere habere esse et esse aeternum; hoc autem est impossibile et non intelligibile.

Propterea⁹ dicendum, quod Pater non communicat Filio posse generare propter duo. Unum est, quia non potest, aliud, quia non debet.

Ratio autem, quare non potest, haec est: quia fecunditas ad generandum est in Patre, quia principium, et ideo principium, quia primum. Impossibile autem est, quod primum¹⁰ communicet alii primitatem. Nam hic est oppositio in adiecto, quod persona producta sit prima. Quia ergo fecunditas ad generandum ex primitate Patri inerat, ideo non potest eam communicare Filio; et hanc credo propriam esse rationem huius, sicut infra patebit distinctione vigesima septima¹¹, ubi agetur, quare Pater generat.

Similiter non debet communicare, quoniam¹² in emanatione divinarum personarum debet attendi *originalis distinctio et plenissima communicatio: originalis distinctio*, quia necesse est, ea quae communicant in natura distinguere vel per *materiam*¹³, vel per *originem*. Per *materiam* distinguere personas est impossibile; quia ubi est talis modus distinguendi, est compositio et variatio et formae multiplicatio, quae omnia Deo repugnant, qui est simplex et invariabilis et vere unum. Et ideo necesse est distinguere per *originem* sive habitudinem: ergo per generare et generari: ergo si Filius potest generare, potest etiam non distinguere. Si tu dicas, quod adhuc est distinctio, quia unus tantum Pater, alius tantum Filius, alius Pater et Filius; tunc ego oppono tibi, quod secundus filius posset generare eadem ratione, qua primus; et tunc duo essent, quorum uterque esset pater et filius.

Similiter propter *plenissimam communicationem*, quod nec contextui nec argumentationi Richardi correspondere videtur.

¹ Ex plurimis codd. et ed. 4 substituimus *distinguantur* pro *distinguuntur*.

² Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit *ipsi*.

³ Libr. II. contra Maximin. c. 12. n. 3; vide in lit. Magistri c. 4. circa medium. — Paulo infra plures codd. ut AFGHIK WY etc. cum ed. 4 *quaeram* loco *quaero*.

⁴ Locus difficilis et fortasse corruptus. Subintellige: ponere infinitos filios, sive potius: non stare in aliquo; ideoque particula *quia* in hac sua positione non directam rationem, sed potius praesuppositionem respectu propositionis conditionalis *si est stare* indicat, quod hac meliore positione apparet: ergo — quia hoc repugnat divinae completioni — si est stare. — Cod. Z *ergo necesse est stare*. Paulo infra post *completionem* ex mss. et ed. 4 adiecimus *sed*.

⁵ Libr. V. de Trin. c. 10. seqq. et VI. c. 2. seqq. — Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, post *Richardi*, addit *ut* et paulo infra praeter fidem antiquiorum codd. et ed. 4 nec non operum Richardi (VI. de Trin. c. 6.) loco *patri quam avo* ponit *ad patrem quam alius*.

⁶ Sequimur cod. O, dum alii codd. et edd. legunt *distin-*

ctio, quod nec contextui nec argumentationi Richardi correspondere videtur.

⁷ Plerique codd. cum ed. 4 omittunt *ei*, quod tamen, sibi ipsis non constantes, paulo infra, ubi eadem propositio recurrit, apponunt. Mox ed. 4 cum uno alterove cod. *producat* loco *producit*.

⁸ Vat. cum cod. cc *poterat*, sed obstant antiquiores mss. cum ed. 4.

⁹ Substituimus *Propterea* loco *Propter hoc* fide antiquiorum mss. et ed. 4, aliqui tamen mss. deinde addunt vel *hoc* vel *ad hoc*. Mox auctoritate eorundem mss. et ed. 4 *posse generare* posuimus loco *potentiam generandi*.

¹⁰ Ita vetustiores codd. cum ed. 4 contra Vat. et cod. cc, qui habent *principium* pro *primum*, sed minus concinne. Mox codd. inter se dissident; alii enim ut FGHIK cc ee legunt *nam haec est*, alii ut PQ cum edd. 4, 5 *nam hoc est*, alii demum cum Vat. et ed. 4 *nam hic est*.

¹¹ Parte I. a. 1. q. 2.

¹² Faventibus mss. et ed. 4, substituimus *quoniam* pro *quia*. Cod. R post *Similiter* addit *propter emanationem*.

¹³ Plurimi codd. cum ed. 4 hic et immediate infra *naturam* loco *materiam*, sed falso, ut ex contextu patet.

nem non debet communicare, quia multiplicatio suppositorum secundum similem modum egrediendi non est nisi aut propter *defectum durationis*, sicut dictum est¹, in generabilibus et corruptibilibus, ut per successivam generationem perpetuetur esse, aut propter *defectum perfectae actionis*, ut fiat per plures, quod non potest² per unum. Sicut sunt factae plures stellae, quia non sufficeret una ad hoc quod faciunt omnes, sic etiam plures Angeli et plures animae ad implendam illam civitatem et manifestandam Dei bonitatem, quam nec una anima nec unus Angelus poterat sufficienter manifestare. Cum ergo in Filio Dei sit plenissima communicatio, quia totam infinitatem suam dat sibi Pater, non fuit conveniens, quod communicaret Filio illam potentiam: et ideo fuit impossibile, quia inconveniens quodlibet in divinis est impossibile³.

Solutio op-
positorum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium per auctoritatem Hilarii, quod Filius habet in se naturam gignentem; dicendum, quod verbum illud est improprium, et ex verbis impropriis non est arguendum, sed magis eorum improprietas exponenda, ut Magister superius exposuit. Est enim sensus: habet in se naturam gignentem, id est naturam Patris gignentis.

2. Ad illud quod obiicitur, quod neque⁴ non potuit; dicendum, quod Magister bene exponit, id est, non fuit ex hoc impotens. Unde secundum artem distinguendum est, quando dicitur, Filius non potuit generare: quia *non potest teneri privative*; et tunc est sensus, *non potuit*, id est, impotens fuit; et tunc negatur potentia, et relinquitur aptitudo, sicut de truncato dicitur, quod non potest gradi, quia *aptus* natus est ad gradiendum et *non potest* gradi⁵; hoc

modo non potest dici de Filio, quia non habet ad hoc aptitudinem; et in hoc sensu loquitur Augustinus. Alio modo *non posse* tenetur *negative*; et in hoc sensu concedendum est, quod Filius non potuit generare.

3. Ad illud quod obiicitur: quod Pater communicat Filio potentiam spirativam; patet responsio: quia cum Filius generetur, non potest habere primitatem respectu generationis; sed cum non spiretur, est inspirabilis; et ideo potuit habere primitatem et fecunditatem respectu illius; et sic patet quod⁶ non valet ratio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Filius est expressissima imago etc.; dicendum, quod ideo Filius dicitur⁷ expressissima imago, quia repraesentat in omnibus, in quibus imago nata est repraesentare; sed imago sic nata est repraesentare, ut tamen ipsa non sit imaginatum; alioquin non esset imago. Si autem Filius repraesentaret in actu generandi, iam esset Pater: et ideo nec intelligibile nec possibile est, Filium generare sive in generatione Patrem imitari.

5. Ad illud quod obiicitur de luce et splendore, dicendum, quod non est simile, quia lux non perfecte se multiplicat in primo splendore: ideo in pluribus facit quod non potest in uno.

6. Similiter et in filio carnali intelligendum; unde unus pater generat plures filios⁸. Haec tamen ratio non est principalis, sed illa quae dicta est supra⁹, quia in his inferioribus non est fecunditas per rationem primitatis, sed per rationem perfectionis. In Deo autem, quia est perfectissimum et primum, non tantum est per naturam perfectionis; quia tunc in omnibus personis esset, et status¹⁰ esse non posset; sed per rationem primitatis. Item rationes istae non procedunt per simile, immo magis per dissimile.

SCHOLION.

I. Haec quaestio intime cohaeret cum praecedenti. In respons. dicitur: personas distingui per originem sive habitudinem. Hoc non disjunctive intelligi debet, sed sic: per originem cum relationibus inde resultantibus, cfr. infra d. 26. q. 3. et Scholion. — In solut. ad 2. verba: « et tunc negatur potentia et relinquitur aptitudo » etc. facile intelliguntur, si attenditur, quod oratio cum negatione privativa exponitur per duas propositiones, quarum una negat actum, altera ponit subiectum ex natura sua *aptum* ad actum. Si igitur verba: *Filius non potuit*, sumuntur privative i. e. ut *impotens*, tunc supponitur *primo*,

quod ex natura sua sit ad hoc aptus, et *deinde* asseritur, quod hoc non potest actu. Cfr. S. Thom. et Richard., hic circa lit.

II. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 2. — Scot., Report., hic q. 2. (ubi expressis verbis solutionem Seraphici approbat). — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. I. q. 42. a. 6. ad 3. — B. Albert., hic a. 5. 10. 11. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 8. et a. 58. q. 1. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel, hic q. 3.

¹ Dist. 5. a. 2. q. 1. — Vat. omittit *dictum*, sed obstant fere omnes codd. cum ed. 1.

² Supple cum cod. Z *feri*, vel lege cum nonnullis codd. ut ASTV et ed. 1 *potest unum*. Mox ope mss. vetustiorum et ed. 1 substituimus *factae* loco *perfectae*. Cod. M cum ed. 1 *sic* pro *sicut*.

³ Vide supra d. 2. q. 1. ad 1. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 substituimus *ergo* loco *autem*.

⁴ Adieciimus particulam *neque*, quae ex obiectione et contextu requiritur, pro qua cod. T ponit *non*; plurimi codd. particulam illam omittunt legentes *quod non potuit*, fortasse eo quod, sicut supra in obiectione notavimus, verba Augustini alio modo allegant, scil. *non potuit Filius non generare*; in qua lectione hic supplenda sunt verba *non generare*. Cod. T

paulo infra post *Filius habet non non potuit*; sed duplex negatio hic non ita necessaria videtur, sicut paulo supra.

⁵ Vat. cum cod. cc omittit verba *quia aptus* usque ad *gradi*, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 1.

⁶ Nonnulli codd. ut bb ff cum ed. 1 *quare*.

⁷ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 supplevimus *ideo* et loco *est* substituimus *dicitur*, ac paulo infra post *sed* expunximus *tamen*.

⁸ Antiquiores codd. cum ed. 1 omittunt *carnales*, quod Vat. cum cod. cc superflue addit.

⁹ Scil., prima in corp. huius quaestionis. — Mox post *perfectionis* codd. LO non male adiciunt *tantum*.

¹⁰ Cod. K *principatus* loco *status*. In fine responsionis codd. aa bb addunt *quia lux et pater producunt diversum a se*.

Utrum potentia generandi et potentia creandi sint unica potentia.

Tertio quaeritur, utrum *posse generare* et *creare* sit ¹ unicum *posse*; et quod non sit unicum, videtur.

1. Augustinus ²: « Alio est Pater, alio est Deus »: ergo alio est generans, alio creans; sed potentia generandi est generans, potentia creandi est creans: ergo etc.

2. Item, potentiae distinguuntur per actus et actus per obiecta ³: ergo si generatio terminatur ad Deum et creatio ad creaturam, et haec sunt omnino diversa: ergo etc.

3. Item, potentiae plurificantur per subiecta, quoniam in pluribus potentibus ⁴ plures sunt potentiae; sed potentia creandi est in Filio sive posse creare, in eo autem non est posse generare: ergo non sunt unum posse.

4. Item, quaecumque sic se habent, quod unum potest intelligi, altero non intellecto, et e converso, illa non sunt unum; sed posse generare potest intelligi, circumscripta potentia creandi; et e converso posse creare, circumscripta potentia generandi ⁵: ergo etc.

CONTRA: 1. Unius potentis omnino simplicis unicum tantum est posse; sed ⁶ Pater est potens omnino simplex: ergo unicum tantum habet *posse*; sed habet posse generare et posse creare: ergo illa duo sunt unicum posse.

2. Item, si posse est aliud et aliud ⁷, cum posse generare respiciat personam, posse creare naturam: ergo natura et persona sunt duo: ergo nec natura de persona, nec e converso dicitur, quod est omnino falsum.

3. Item, si est distinctio inter posse generare et posse creare: ergo est ibi *ordo*. Quaero igitur, quid sit prius ⁸ secundum rationem intelligendi. Et quod potentia generandi, videtur, quia est respectu aeterni, et aeternum ante temporale. *Sed contra*: intellectus communis est ante intellectum proprii; sed potentia

creandi dicit commune tribus, potentia generandi proprium Patris: ergo etc.

CONCLUSIO.

Potentia generandi et potentia creandi non secundum rem, sed solummodo secundum rationem intelligendi differunt.

RESPONDEO: Dicendum, quod *posse generare* et *posse creare* est ⁹ *posse unicum*, tamen dupliciter dictum. Unum enim esse est in re esse Patrem et esse Deum, differens autem secundum rationem intelligendi; quia hoc ¹⁰ est absolutum, cum dico *esse Deum*, illud relatum, cum dico *esse Patrem*. Similiter et in *posse* est intelligendum. Unde sicut essentia et persona unum sunt in re, tamen est ¹¹ differentia rationis in intelligendo et in dicendo; similiter dicendum est de potentia generandi et creandi.

Conclusio.

Et ¹² sicut est ibi *differentia* non re, sed secundum rationem, ita est ibi *ordo* secundum rationem intelligendi. Unde secundum diversas comparationes habent alium et alium ordinem. Comparando enim posse creare et posse generare ad illud *cuius* sunt; cum posse creare sit naturae, posse generare sit personae, et intellectus communis ¹³ ante intellectum proprii; sic absque calumnia prior est secundum rationem intelligendi potentia creandi. Comparando autem ad illud *ad quod* terminatur; cum potentia creandi respiciat temporale, potentia vero generandi aeternum; prior est secundum rationem intelligendi potentia generandi quam potentia creandi; et sic patent obiecta de *ordine*.

Solvitur quaestio de ordine.

Concedendae sunt ergo rationes ostendentes, quod non differunt posse generare et posse creare differentia secundum rem sive secundum essentiam.

1. Ad illud ergo ¹⁴ quod obiicitur, quod alio est

Solutio oppositorum.

¹ Vat. hic et paulo post praeter fidem mss. et ed. 4 *sint*.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. et 6. ac Serm. 4. in Psalm. 68. n. 5. — Vat. contra antiquiores codd. *per Augustinum*; ed. 4 *dicere Augustinus*.

³ Aristotelis verba hac de re vide supra q. 4. fundam. 2.

⁴ Ita antiquiores codd. cum ed. 4, sed Vat. cum cod. cc *quia in pluribus subiectis*.

⁵ Mutilam lectionem Vat. et cod. cc, qui omittunt verba *et e converso* usque *generandi*, restauramus ope aliorum mss. et ed. 4.

⁶ Adieci ex vetustioribus mss. et ed. 4 minus bene omisum *sed*.

⁷ Cod. bb satis bene *si posse creare et posse generare est aliud et aliud posse*.

⁸ Plurimi codd. non ita bene nec cum subnexus cohaerenter *principaliter*.

⁹ Vat. contra mss. *sunt*. Mox post *enim* nonnulli codd. ut CRS omittunt *esse*.

¹⁰ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 4 *quod pro hoc*, et paulo infra *idem est loco illud*.

¹¹ Codd. inter se non conveniunt; alii ut AFGHKMTV cum ed. 4 pro *tamen est* habent *cum*, alii cum Vat. exhibent textum nostrum, cod. R *tamen differunt ratione*. Mox post *rationis* nonnulli codd. ut ATX etc. cum ed. 4 addunt particulam *et*.

¹² Fide mss. et sex primarum edd. supplevimus *Et*. Mox pauci codd. ut HK post *rationem* habent *intelligendi*, *ita*.

¹³ Faventibus plurimis codd. et ed. 4, expunximus hic additum *est*.

¹⁴ Ex vetustioribus mss. et ed. 4 adieci *ergo*.

Deus, alio Pater: dicendum, quod Augustinus loquitur de alio et alio aietate rationis, et non rei. Et intelligitur aietas rationis per illum modum, quo supra dictum est distinctione quinta¹, ubi quaeritur, utrum essentia generet.

2. Ad illud quod obiicitur, quod² potentiae distinguuntur per actus etc.; dicendum, quod verum est hoc de illis actibus, qui habent completionem ab obiectis; sed non sunt sic actus divini. Unde quamvis creatura et Filius omnino differant, attamen generatio et creatio idem sunt, sicut essentia et persona. Deus enim in agendo non completur ab obiecto, quia se ipso agit.

3. Ad illud quod obiicitur, quod potentiae plurificantur per subiecta; dicendum, quod istud verum

est de subiecto proprio; sed Filius non in quantum *Filius* est subiectum potentiae creandi, sed in quantum *Deus*. Et constat, quod natura divina non facit numerum cum Patre; ita nec potentia respiciens naturam cum potentia Patris.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod unum potest intelligi sine altero et e converso; dicendum, quod aut loqueris quantum ad³ *significatum*, aut quantum ad *connotatum*. Si quantum ad *connotatum*, verum dicis, quod creatura potest intelligi, non intellecta persona Filii, et e converso. Si quantum ad *principale significatum*, dicis⁴ falsum; impossibile est enim, intelligi potentiam generandi sine potentia creandi, sicut impossibile est intelligere personam sine essentia.

SCHOLION.

I. De differentia inter essentiam et personam cfr. infra d. 33. q. 2. et Scholion. — Ad verba in solut. ad 3: «Verum est de subiecto proprio», notandum, quod distinguitur subiectum proximum et adaequatum alicuius potentiae et remotum. Subiectum proximum sive primarium potentiae divinae creativae est unicum scil. essentia divina. Et axioma: potentiae plurificantur per subiecta, non oportet quod sit verum, quando agitur de subiecto remoto, quod est persona divina.

II. Hanc quaestionem alii antiqui Scholastici non nisi breviter tractant. Ipsam tangit S. Doctor infra d. 20. a. 4. q. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 1. et 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; de Potent. q. 2. a. 6. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 4. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 1. princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUESTIO IV.

Utrum posse generari et posse creari sint univocum posse.

Ultimo quaeritur, utrum *posse generari* et *posse creari* sint⁵ posse univocum. Et quod non, videtur:

1. Quia quamvis idem sit generare et creare quantum ad principale significatum, aliud tamen est generari et creari, sicut Creator et creatura: ergo cum non habeant⁶ esse univocum creatura et Creator: ergo etc.

2. Item, creatio dicit egressum et mutationem, generatio vero omnem excludit mutationem: ergo cum posse creari importet potentiam transmutandi, posse generari non, cum potentiae differant in sua generalitate in potentia transmutandi⁷, et in hac non conveniunt: ergo in nulla.

3. Item, *omne* distribuit terminum pro omnibus, quae univocantur vel analogantur in illo⁸; sed cum dico *omnipotens*, non fit distributio pro illo, quod potest generare, quia tunc Filius non esset omnipotens: ergo manifestum est, quod utrumque posse nec est univocum nec analogum; alioquin omnipotentia non convenit Filio.

SED CONTRA: 1. *Res* est commune ad fruibile et utibile: ergo cum aequalis ambitus vel maioris sit *possibile* quam *res*, et non sit maior differentia inter generatum et creatum⁹ quam inter fruibile et utibile, pari ratione possibile sive posse est commune ad utrumque.

2. Item, in aeternis non potest esse multiplicitas

¹ Art. 1. q. 4.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 omittit *quod*. — Proxime sequens propositio intelligitur de illis actibus, qui *causantur* aliquo modo ab obiectis, sicuti fit in intellectione nostra.

³ Cod. Z propter subnexa non incongrue addit *principale* i. e. quod primo et per se significatur, exclusa omni connotatione.

⁴ Antiquiores codd. ut A F G H K S W etc. vel omittunt *dicis*, quod tunc certe est supplendum, vel cum ed. 1 loco ipsius ponunt *est*.

⁵ Mss. plurimi cum sex primis edd. *sit*.

⁶ Vat., obnitentibus multis codd. ut H I S T W Z aa etc. et ed. 1, minus apte *habeat*.

⁷ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 17. et IX. text. 2. (IV. c. 12. et VIII. c. 4.), ubi species potentiae recensentur et pro ge-

nere earum proximo, in quo omnes conveniunt, assignatur, quod sint principium motus aut transmutationis.

⁸ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26): Quorum quidem non facit positio differentiam *omne* dicitur. Cfr. Petr. Hispan., Summula. tract. de Distributione. — Mox antiquiores codd. cum ed. 1 *generare*; Vat. et cod. cc non bene *generari*. Agitur quidem de generatione passiva, sed argumentatio incipit a potentia activa, importata in voce *omnipotens*, et recte inferitur, si potentia *activa* generandi non cadit proprie sub omnipotentia, tunc et generatio *passiva* non cadit sub *omnia* quae potest: ergo etc.

⁹ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 substituimus *creatum* pro *creaturam*.

nec diversitas: ergo cum posse creari et posse generari ab aeterno ante conditionem creaturae fuerint, ergo non ¹ habent multiplicationem in ipsa potentia.

3. Item, cum dico: creatura potest creari, nihil dico ² creatum; quia illud vere dicitur de eo quod omnino nihil est, sicut de anima antichristi: ergo solum dico potentiam agentis; sed potentia Dei est unica, non habens aliquam multiplicitem: ergo eius posse univocum est ad posse creari et posse generari.

CONCLUSIO.

Posse generari et posse creari quoad principale significatum re idem sunt et univoce dicuntur, quoad connotatum vero analogice.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dico *posse creari* et *posse generari*, dico *principale significatum* et dico *connotatum*. Quantum ad *principale significatum*, dico, quod posse creari idem dicit re, quod posse creare, differens solum ³ modo loquendi vel dicendi: quia quod dicitur per modum actionis per posse creare, dicit posse creari per modum passionis. Quantum vero ad *connotatum* dicit effectum in creatura.

Quando ⁴ ergo comparantur posse creari, et *posse generari*, si comparentur ratione *principalis significati*, dico, quod non tantum est *univocum*, immo etiam *unicum*, ut visum est ⁵, aliter tamen

et aliter intellectum et enuntiatum, sicut posse generare et posse creare. Si autem ratione connotati comparentur, sic concedo, quod est *analogum*, *Conclusio 2.* sicut hoc nomen *res* ad fruibilia et utilia. Quamvis enim Creator et creatura non habeant commune univocum, habent tamen analogum.

Notandum tamen, quod duplex est analogia: *Duplex analogia.* *quaedam* ⁶ per reductionem ad *unitatem naturae* secundum prius et posterius; et haec potest esse comparando creaturam ad creaturam, et in hac signum ⁷ distribuit pro omnibus contentis, nisi sit distributio restricta ex additione, vel ex usu sive modo loquendi, sicut dicitur distributio accommoda ⁸, ut si dicatur: caelum tegit omnia. *Alia* est analogia per reductionem ad *unitatem similitudinis proportionalis*, non naturae; et quod sic analogatur non est inter alia, sed super alia ⁹. Unde distributio proprie pro illo non distribuit, nisi sit extensa. Unde Deus non est ens inter omnia, sed super omnia.

Et hinc est, quod omnipotens non distribuit pro potentia generandi proprie accepta distributione, nisi fiat quaedam extensio, et ex illa per consequens fiat quaedam appropriatio circa suppositum. Unde *proprie* omnipotens convenit tribus, quia non distribuit ¹⁰ pro potentia generandi; *appropriate* autem, secundum quod fit ampliatio ex parte signi, solius est Patris.

Ex his patent omnia obiecta; procedunt enim per diversas vias, ut patet intuitu.

SCHOLION.

I. Ut subtilis haec quaestio, quae a paucis antiquis Scholasticis tractatur, recte intelligatur, attendendum est, quo sensu S. Doctor accipiat locutionem: *posse creari*. Non sumitur in sensu *passivae* potentiae, quae est ex parte creaturae, sed in sensu *activae* potentiae, quae est in Deo, ut patet ex ult. arg. Ratio huius modi loquendi explicatur infra d. 42. q. 4, ubi S. Doctor inter alia haec habet (ad 2.): «*mundum creari*, quamvis dicat potentiam per modum passionis, tamen secundum rem non dicit nisi potentiam activam, quia ante mundi creationem nihil est nisi potentia activa.» Item (ad 1.): «Possibile potest dici denominative a potentia passiva vel activa; et quia in Deo proprie est potentia activa, ideo dicitur possibile simpliciter secundum quod ab illa denominatur, non secundum quod a passiva». Hanc sententiam probat in corp. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 2. et 3, et S. Thom., I. Sent. d. 42. q. 2.

a. 2. Certe res creabilis ante suam creationem nihil omnino est nec habet, ergo nec potentiam passivam; unde solummodo denominatione extrinseca i. e. cum respectu ad primam causam, attribuitur ipsi *posse creari*.

II. His suppositis, tres propositiones S. Doctoris sunt manifestae: 1. Posse *creari* et posse *creare*, licet differant grammaticaliter, non differunt in re, si attenditur principale significatum, quod est creatrix essentia divina. — 2. Posse *creari* et posse *generari* ratione principalis significati sunt univoca, immo unicum. «Nam ipsa divina substantia sub ratione, qua communicabilis est per generationem, est potentia, qua Filius potuit generari», Richard. (hic q. 3.). — 3. Posse *generari* et posse *creari* ratione *connotati* non habent aliquid commune nisi analogum, cum primum connotet Filium aeternum, secundum vero creaturam.

¹ Cod. W nec.

² Vat. cum cod. cc contra ceteros codd. et ed. 4 *dicat*; cod. I *creaturam posse creari, nihil dico esse creatum*. Paulo infra post *sicut* cod. M addit *est*.

³ Fide mss. et ed. 4 expunximus hic additum *in*; aliqui codd. *solo* pro *solum*. Mox Vat., refragantibus mss. et ed. 4, *dicitur per loco dicit*.

⁴ Mendosa lectio Vat. *Quo modo* pro *Quando* castigatur ex mss. et ed. 4.

⁵ Paulo supra; vide etiam quaest. praeced.

⁶ Vat. cum cod. cc praemittit *est*, quod tamen abest a ceteris mss. et ed. 4.

⁷ Id est *omne*, quod ideo vocatur *signum*, quia per ipsum indicatur, quantum alius terminus valeat.

⁸ Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 4 *accommodata*, et paulo infra *proportionis* loco *proportionalis*. Pauci codd. *regit* pro *tegit*, sed incongrue et contra Petr. Hispan. Summulam tract. de Distributione. — Mox post *naturae* codd. aa bb addunt *ut Creatoris ad creaturam*.

⁹ Ex vetustioribus mss. et ed. 4 supplevimus *sed super alia*, et paulo infra, consentientibus omnibus mss. et edd. 4, 2, 3, 6 adiecimus *sed super omnia*.

¹⁰ Cod. M X addunt *proprie*.

III. Quoad *analogiam in genere* cfr. supra d. 1. dub. 5. et ibid. a. 3. q. 1. ad 4. ac Scholion. Duplicem analogiam distinguit textus: prima species est quae fit per reductionem ad unitatem naturae; secunda, per reductionem ad unitatem similitudinis proportionalis. Circa primam speciem haec notamus. In unoquoque genere rerum creaturarum est unum, quod sic est mensura aliorum, ut unumquodque in tantum habeat perfectionem suae naturae, in quantum plus minusve ad hanc mensuram accedit. In prima hac specie analogiae «signum distributivum (v. g. omnis) distribuit pro omnibus contentis» i. e. applicat conceptum termini ad omnia et singula sub ipso comprehensa. Sed hoc non valet quoad secundam speciem. Secunda

species sive analogia proportionalitatis declaratur in textu. Ex hoc principio S. Doctor deducit, quod potentia generandi in Deo non comprehendatur proprie sub omnipotentia (in corp. et dub. 1. 2.). Idem docent: Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 4. a. 3. — Scot., Report., I. Sent. d. 20. q. 2. — B. Albert., hic a. 3. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Aegid. R., I. Sent. d. 20. princ. 1. q. 1. et 2. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Consentit etiam S. Thom. I. Sent. d. 20. q. 1. a. 4; S. I. q. 42. a. 6. ad 3; tamen de Potentia q. 2. a. 5. aliter loquitur. Videtur autem, quod solus modus loquendi sit diversus.

IV. Quoad conclusionem cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 1. et 2. — B. Albert., hic a. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidunt dubitationes circa litteram, et prima est de solutione ista Magistri, qua dicit, quod non sequitur: *Pater potest generare, quod non¹ Filius: ergo potest aliquid, quod non Filius*; et respondet, quod *posse generare non est posse aliquid subiectum divinae potentiae*. Sed hoc non videtur solvere, sed aggravare argumentum. Tunc enim, cum *posse generare²* sit posse maximum, videtur quod maius inconveniens sequatur, et magis derogetur potentiae Filii, si in hoc deficit, quam si in subiectis³ divinae potentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister bene solvit. Potentia enim Patris habet comparari ad inferius et ad aequale, sed ad superius non, cum careat superiori. Cum comparatur ad *inferius*, tunc est potentia essentialis et essentialiter retenta, quia connotat respectum⁴ in creatura; et respectu talis potentiae inconveniens esset, quod aliquid posset Pater, quod non posset Filius, quia tunc differrent per essentiam. Cum autem comparatur ad *aequale*, ut ad personam, tunc trahitur ad personam; et tunc nullum inconveniens est, si aliqua proprietas personalis est in Patre, quae non est in Filio. Ideo non sequitur, quod aliqua potentia sit in Patre, quae non sit in Filio⁵.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicitur, quod *generatio Filii non est de omnibus*. Videtur enim Richardus de sancto Victore⁶ dicere contrarium, qui dicit, quod quia omnipotens est, excusari non potest,

quin Filium genuerit: ergo generatio Filii continetur sub omnipotentia: ergo Filius inter *omnia* continetur et est.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit Magister, generatio Filii non continetur sub omnipotentia, nisi acciperetur omnipotentia per appropriationem. Et quod dicit Richardus non intelligitur⁷, tanquam Filius sit *inter omnia*, sed tanquam *ante omnia*; unde arguit a posteriori. Si enim emanatio naturae secundum rationem intelligendi praecedit emanationem secundum rationem voluntatis, nunquam Deus esset potens producere creaturam per voluntatem, nisi etiam produxisset Filium per naturam.

DUB. III.

Item videtur male dicere, cum dicit, quod *esse Patrem non est esse aliquid*; quia cum inter *aliquid* et *nihil* non cadat medium, si non est esse aliquid: ergo est esse nihil⁸.

RESPONDEO: *Esse aliquid* dicitur dupliciter: vel communiter ad essentiam et personam; et sic non cadit medium, et in hoc sensu *esse Patrem* est *esse aliquid*; *alio modo*, prout trahitur⁹ ad essentiam; et sic cadit inter *esse aliquid* et *esse nihil* medium, scilicet *esse aliquem*; persona enim praedicatur ut *quis*, non ut *quid*¹⁰.

DUB. IV.

Item quaeritur de ista illatione Magistri: Spiritus sanctus potuit esse Filius, ergo potuit mutari, et ponitur ibi: *Si enim nasci potuit, potuit esse Filius* etc. Videtur ista illatio non valere, quia in creaturis, ubi

¹ Supple hic et paulo infra cum codd. X dd *potest*.

² Vat. confuse et contra antiquiores codd. et ed. 1 *Cum loco Tunc*, et deinde prosequitur: *enim generare eum posse sit posse* etc.

³ Vat. falso pro *in subiectis* ponit *eum generare Filium esset aliquid subiectum* et contra omnes codd. cum ed. 4, qui in eo tantum dissident, quod multi ut A C F G H M R S T etc. post *quam* minus bene omittunt *si*. Cod. O *si enim in hoc deficit, plus deficit, quam si deficit in subiectis*.

⁴ Praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 praemittit Vat. *effectum seu*, et paulo ante ponit *tenta* pro *retenta*.

⁵ De hoc et sequenti dubio vide hic q. 3. et 4. cum Scholiis.

⁶ Libr. III. de Trin. c. 4: Sed qui absque dubio omnipotens est, per impossibilitatem excusari non potest.

⁷ Aliqui codd. *intelligit*; codd. H O *intelligas*. Paulo infra ex antiquioribus mss. et ed. 4 post *arguit* substituimus a pro *ex*.

⁸ Ita mss. cum ed. 1, sed Vat. *si Pater non esset aliquid, ergo esset nihil. Resp. Dicendum quod esse* etc.

⁹ Plerique codd. ut A F G K T U V Y etc. cum ed. 1 *con-*trahitur.

¹⁰ Plura vide infra d. 23. a. 1. q. 3.

magis differt relatio a supposito, potest dici, quod¹ similis potest esse alteri dissimilis sine sui mutatione: ergo cum filiatio et spiratio sint relationes, pari ratione Filius poterit esse Spiritus sanctus, et e converso sine mutatione. *Item*, omne mutabile est aliquid praeter illud, secundum quod mutatur, ut si *non album* fiat *album*, est aliud quam albedo: ergo si intelligatur Spiritus sanctus mutari, si generetur, tunc aliud esset in eo *generatio*, aliud *ille qui generatur*; sed hoc falsum: ergo etc.

RESPONDEO: Secus est in relationibus creaturae et Dei: quoniam relationes in creaturis non dant relativis existere; unde sine illis potest res esse et cum illis; in divinis autem dant personis *existere*; et ideo si in personis intelligatur, quod proprietas² insit hypostasi, intelligitur esse hypostasis, et similiter, si intelligitur non inesse, intelligitur hypostasis non esse. Cum ergo Spiritus sanctus non possit simul spirari et generari — quia quamvis una persona possit duobus modis producere, tamen una persona non potest nisi uno modo produci — sequitur de necessitate: si potest Spiritus sanctus esse Filius vel potuit, potest non esse Spiritus sive non spirari; et si potuit non spirari, potuit non esse; et iterum si potuit generari, potuit esse: et ita potuit fieri de ente non ens et de non ente ens, ac per hoc mutari.

Et sic³ patet ultimum, quia non dicitur mutari propter diversificationem proprietatum circa idem suppositum, sicut est in mutatione naturali, sed propter corruptionem et inceptionem eiusdem. Nec est illud simile: Pater potest generare et spirare sine sui mutatione: ergo Spiritus sanctus⁴ generari et spirari; quia non est inconveniens, unum principium pluribus modis producere, sed unum principium pluribus modis produci est impossibile et impossibile; et ideo patet illud.

DUB. V.

Item videtur falsum dicere, cum dicit: *Pater non est potens nisi natura; eius enim potentia est essentia*, quia secundum hoc *generare*, quod nullo modo est essentiae, nullo modo esset potentiae.

RESPONDEO: Quamvis potentia, absolute considerata, sit idem quod essentia, tamen potentia, quia non est nomen adeo abstractum sicut essentia, trahitur ad personam. Unde potentia generandi non

dicit naturam divinam simpliciter, sed naturam ut in tali persona, scilicet innascibili; ideo non est simile de hoc nomine *essentia* et de hoc nomine *potentia*⁵.

DUB. VI.

Item videtur male dicere ibi: *Aliam significes potentiam, qua Pater potest gignere* etc.; quia potentiae divisio sufficiens est per *activam* et *passivam*⁶; sed *posse gignere* dicit potentiam activam, *posse gigni* potentiam passivam: ergo non potest alia potentia significari. Si tu dicas, quod *generare* non est agere proprie, similiter nec *generari* pati; *obiicitur*, quod potentiae distinguuntur per actus⁷; sed aliud est gignere et aliud gigni: ergo alia est potentia huius et illius.

RESPONDEO: Ista distinctio, quam ponit Magister de potentia gignendi active et passive, fundatur super hoc, quod potentia potest considerari secundum id *quod est*; et sic dicit naturam, et sicut una natura est in generante et genito, sed alio et alio modo, sic eadem potentia. Potest iterum considerari secundum id *ad quod est*; et sic dicit modum existendi naturam in persona in comparatione ad alium, qui est principium vel principiatum. Et sic, cum diversi modi sint, diversae dicuntur proprietates *posse generare* et *posse generari* et distinguuntur secundum actus personales; sed primo modo non.

Potentia consideratur dupliciter.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius habet potentiam, qua potest esse Filius sive qua potest gigni*. Videtur enim dubium vel falsum, quia *gigni* omnino est a *gignere*, et *gignere* est a potentia Patris: ergo et *gigni*.

RESPONDEO: Sicut potentia gignendi in Patre non dicit nisi naturam in persona ut natam ex se producere aliam, sic potentia gignendi in Filio non dicit nisi naturam⁸ in persona ut natam produci ab alia; sicut enim hypostasi Patris convenit generare, sic hypostasi Filii convenit generari. Nec valet quod obiicitur in contrarium. Nam omne quod habet Filius, sive essentiale sive personale, habet a Patre. Ideo quamvis ipsum gigni sit a potentia Patris, non excluditur tamen⁹, quin potentia gignendi passiva sit in Filio. Sed illa potentia non

¹ Vat. praeter finem mss. et ed. 4 addit *idem*.

² De varia acceptione huius nominis *proprietas*, quatenus scilicet convenit cum relatione et ab ea distinguitur, sicuti et de relationibus in Deo vide infra d. 26. per totam. — Codd. hoc loco inter se non conveniunt; aliqui enim ut X cc post *ideo si* omittunt *in personis*, e contra cod. T cum ed. 4 addit *divinis*; mox post *esse* multi codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *hypostasis*, quod cod. cc, interpunctione mutata, ponit loco *hypostasi*.

³ Plures codd. ut AGHIKSTWXZ cum ed. 4 omittunt

S. Bonav. — Tom. I.

sic, et paulo infra fere omnes codd. cum ed. 4 contra Vat. *diversificationem* ponunt pro *diversitatem*.

⁴ Cod. dd addit *potest*.

⁵ Plura de hoc dubio, sicut et de duobus seqq. vide hic q. 2. et 3. ac apud Richardum, hic q. 3.

⁶ Vide Aristot., V. Metaph. text. 17. et ibid. IX. text. 2. (IV. c. 12. et VIII. c. 1.). ⁷ Vide supra q. 1. fundam. 2.

⁸ Aliqui codd. ut T cc modo positivo *in Filio dicit naturam*. Cod. bb post *persona* addit *Filii*.

⁹ Codd. omittunt *tamen*.

est principium generationis, sed idoneitas personae sive hypostasis cum sua proprietate ad generari. Unde quod dicitur *posse gigni*, potentia potest in-

telligi *originaliter*, et sic est in solo Patre; vel *formaliter*, et sic ponitur esse in Filio; alio autem modo non.

DISTINCTIO VIII.

PARS I.

CAP. I.

De veritate ac proprietate divinae essentiae.

Nunc de veritate sive proprietate, et incommutabilitate atque simplicitate divinae naturae vel¹ substantiae sive essentiae agendum est. « Est itaque Deus, ut ait Augustinus in quinto libro de Trinitate², sine dubitatione substantia vel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Graeci usiam vocant. Sicut enim ab eo quod est sapere dicta est sapientia, et ab eo quod est scire dicta est scientia; ita ab eo quod est esse dicta est essentia. Et quis magis *est* quam ille, qui in Exodi tertio³ dixit famulo suo Moysi: *Ego sum qui sum. Et dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos* ». Ipse vere ac proprie dicitur essentia, cuius essentia non novit praeteritum vel futurum. Unde Hieronymus ad Marcellam⁴ scribens ait: « Deus solus, qui exordium non habet, verae essentiae nomen tenuit, quia in eius comparatione, qui vere est, quia incommutabilis est, quasi non sunt quae mutabilia sunt. De quo enim dicitur *fuit*, non *est*; et de quo dicitur *erit*, nondum *est*. Deus autem tantum est, qui non novit *fuisse* vel *futurum esse*. Solus ergo Deus vere est, cuius essentiae comparatum nostrum esse non est ».

Explicantur
verba Hiero-
nymi.

Hic diligenter advertendum est, quomodo intelligi debeant illa verba Hieronymi, scilicet: « Deus tantum est et non novit fuisse vel futurum esse⁵ », tanquam non possit dici de Deo *fuit*, vel *erit*, sed tantum *est*, cum de eo scriptum frequenter reperiamus: *fuit* ab aeterno, *fuit* semper, et *erit* in saecula, et huiusmodi; unde videtur, quia non est tantum dicendum de Deo *fuit*, vel *est*, vel *erit*. Si enim diceretur tantum *fuit*, putaretur, quod desierit esse; si diceretur tantum *est*, putaretur, quod non semper fuerit, sed esse coeperit; si tantum diceretur *erit*, puta-

retur non esse modo. Dicatur ergo, quia semper fuit, est et erit, ut intelligatur, quia nec coepit nec desiit nec desinit⁶ nec desinet esse. De hoc Augustinus super Ioannem⁷ ita ait: « Cum de sempiterna re proprie dicatur *est*, secundum nos bene dicitur *fuit* et *erit* et *est*: *fuit*, quia nunquam desiit; *erit*, quia nunquam deerit; *est*, quia semper est: non praeteriit, quasi quod non maneat; non orietur⁸, quasi quod non erat. Cum ergo nostra locutio per tempora varietur, de eo vere dicuntur verba cuiuslibet temporis, qui nullo tempore defuit vel deest vel deerit; et ideo non est mirum, si de Spiritu veritatis Veritas loquens dixit per futurum: *Quaecumque audiet loquetur*⁹; *audiet*, scilicet ab eo a quo procedit. Audire illius est scire, idem etiam¹⁰ esse. A quo ergo est illi essentia, ab illo audientia, id est scientia, quae non est aliud quam essentia. *Audiet* ergo dixit de eo quod audivit et audit, id est, quod semper scivit, scit et sciet ». Ecce hic dicit Augustinus, verba cuiuslibet temporis dici de Deo, sed tamen¹¹ proprie *est*. Illud ergo quod Hieronymus dicit, ita intelligendum est: non novit *fuisse* vel *futurum esse*, sed tantum *esse*, id est, cum dicitur de Deo, quod fuit vel erit, non est intelligendum, quod praeterierit vel futurus sit¹², sed quod existat simpliciter sine aliquo temporali motu. Licet enim verba substantiva diversorum temporum de Deo dicantur, ut *fuit*, *erit*, *est*, *erat*, non tamen temporales motus tunc¹³ distinguunt, scilicet praeteritum vel futurum vel praeteritum imperfectum vel praeteritum perfectum vel praeteritum plus quam perfectum, sed essentiam sive existentiam divinitatis simpliciter insinuant. Deus ergo solus proprie dicitur essentia vel esse; unde Hilarius in septimo libro de Trinitate¹⁴ ait: « Esse non est accidens Deo, sed subsistens veritas et manens causa et naturalis generis proprietates ».

¹ Vat. contra codd. et edd. 1, 3, 8 *sive*.

² Cap. 2. n. 3. Cfr. etiam XII. de Civ. Dei, c. 2.

³ Vers. 14, ubi Vulgata: Ego sum qui sum. Ait: Sic dices etc. — Immediate ante Vat. contra codd. et edd. 1, 5, 6, 8 omittit *Moysi*.

⁴ Edd. 6, 7, 8 *ad Damasum*, attamen neutro in loco haec sententia ad verbum invenitur, sed apud Isidorum, VII. Etymolog. c. 4. n. 10-13, ubi in ed. Migne (Patr. lat. tom. 82.) recte observatur, locum istum potius conflatum esse ex Augustini et Gregorii variis locis, et primam partem, scil. usque ad *non sint*, sumtam esse ex August., VIII. de Civ. Dei, c. 11. — Vide etiam Rabanum, Comment. in Exod. libr. I. c. 6. — In ipso textu Vat. cum cod. A et edd. 4, 5, 6, 7, 8 *tenet* loco *tenuit*, et mox cum edd. 1, 4, 7 *quasi non sint* pro *quasi non sunt*.

⁵ Codd. et ed. 1 omittunt *vel futurum esse*, et paulo infra cod. D cum edd. 1, 8 ponunt *de Deo* pro *de eo*.

⁶ In Vat. et cod. D nec non in edd. 4, 5, 6, 7 desiderantur verba *nec desinit*.

⁷ Tract. 99. n. 45; est tamen aliqua differentia verborum in principio.

⁸ Fide codd. et edd. 1, 2, 3, 8, 9, 10 necnon originali consentiente substituimus *orietur* pro *erit*. Paulo supra codd. cum edd. 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10 omittunt contra contextum *et est*.
⁹ Ioan. 16, 13.

¹⁰ Codd. BCDE *est* loco *etiam*; cod. A *etiam est*.

¹¹ Codd. cum ed. 1 omittunt *tamen*.

¹² Vat. contra codd. BCDE et fere omnes edd. *praeteriit* vel *futurum sit*.

¹³ Vat. cum edd., excepta ed. 1, *esse* pro *tunc*. Paulo infra Vat. cum edd., excepta ed. 1, verbo *divinitatis* praefigit *suae*.

¹⁴ Num. 11. — Paulo ante Vat. et aliae edd., dempta 1, addunt *suae* post *existentiam*.

CAP. II.

De incommutabilitate eiusdem.

Dei etiam solius essentia proprie incommutabilis dicitur, quia nec mutatur nec mutari potest. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate¹: « Aliæ, inquit, essentiae vel substantiae capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna vel quantacumque mutatio; Deo autem aliquid huiusmodi accidere non potest; et ideo sola substantia vel essentia, quae est Deus, incommutabilis est, cui profecto maxime ac verissime competit *esse*. Quod enim mutatur non servat ipsum *esse*; et quod mutari potest, etiam si non mutetur, potest quod fuerat non *esse*; ideoque illud solum, quod non tantum non mutatur, verum etiam mutari omnino non potest, verissime dicitur *esse* », id est substantia Patris et Filii et Spiritus sancti. Ideoque Apostolus loquens de Deo ait²: *Qui solus habet immortalitatem*. Ut enim ait Augustinus in libro primo de Trinitate³: « Cum anima quodam modo immortalis *esse* dicatur et sit, non diceret Apostolus: *Solus Deus habet immortalitatem*, nisi quia vera immortalitas incommutabilitas est, quam nulla potest habere creatura, quoniam solius Creatoris est ». Unde Iacobus ait⁴: *Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*. Et David: *Mutabis ea, et mutabuntur; tu autem idem ipse es*. Ideo Augustinus super Genesim⁵ dicit, quod Deus nec per loca nec per tempora movetur, creatura vero per tempora et loca. Et per tempora

moveri est per affectiones commutari; Deus autem nec loco nec affectione mutari potest, qui per Prophetam ait⁶: *Ego Deus, et non mutor*, qui est immutabilis solus. Unde recte *solus* dicitur *habere immortalitatem*. « In omni enim mutabili natura, ut ait Augustinus contra Maximinum⁷, nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non *esse*, quod erat. Unde et ipsa anima humana, quae ideo dicitur immortalis, quia secundum modum suum nunquam desinit vivere, habet tamen quandam mortem suam; quia si iuste vivebat et peccat, moritur iustitiae; si peccatrix erat et iustificatur, moritur peccato, ut alias eius mutationes taceam, de quibus modo longum est disputare. Et creaturarum natura caelestium mori potuit, quia peccare potuit. Nam et Angeli peccaverunt et daemones facti sunt, quorum est diabolus princeps; et qui non peccaverunt, peccare potuerunt; et cuicumque creaturae rationali praestatur, ut peccare non possit, non est hoc naturae propriae, sed Dei gratiae. Et ideo *solus Deus*, ut ait Apostolus, *habet immortalitatem*, qui non cuiusquam gratia, sed natura sua nec potuit nec potest aliqua conversione mutari, nec potuit nec poterit aliqua mutatione peccare ». « Proinde, ut ait Augustinus in primo libro de Trinitate⁸, substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem et sine ullo suo temporali motu temporalia creantem intueri et nosse, licet sit difficile, oportet ». Vere ergo ac proprie incommutabilis est sola Divinitatis essentia, quae sine sui mutatione cunctas condidit naturas.

PARS II.

CAP. III.

De simplicitate eiusdem.

Eademque sola proprie ac vere simplex est, ubi nec partium nec accidentium seu⁹ quarumlibet formarum ulla est diversitas sive variatio vel multitudo. Ut autem scias, quomodo simplex sit illa substantia, ut te docet Augustinus in sexto libro de Trinitate¹⁰, « animadvertite primo, quare omnis creatura sit multiplex et nullo modo vere simplex, et primo de corporali, postea de spiritali creatura. Corporalis utique creatura partibus constat, ita ut sit ibi alia pars minor, alia maior, et maius sit totum quam pars quaelibet; et in unoquoque corpore aliud est magnitudo, aliud color, aliud figura. Potest enim, et minuta magnitudine, manere idem color et eadem figura; et colore mutato, manere eadem figura et eadem magnitudo. Ac

per hoc multiplex esse convincitur natura corporis, simplex autem nullo modo ».

CAP. IV.

De corporali et spiritali creatura, quomodo sit multiplex, et non simplex.

« Creatura quoque spiritalis, ut est anima, in comparatione quidem corporis est simplex, sine comparatione vero corporis multiplex est, et non simplex. Quae ideo simplex dicitur respectu corporis, quia mole non diffunditur per spatium loci, sed in unoquoque corpore et in toto tota est et in qualibet eius parte tota est. Et ideo, cum fit¹¹ aliquid in quavis exigua particula corporis, quod sentiat anima, quamvis non fiat in toto corpore, illa tamen tota sentit, quia totam non latet. Sed tamen nec in ipsa anima vera simplicitas

¹ Cap. 2. n. 3. — In quo textu post *non servat ipsum* contra originale, codd. et ed. 1 Vat. cum aliis edd. addit *verum*.

² I. Timoth. 6, 16; idem textus infra bis occurrit.

³ Cap. 1. n. 2.

⁴ Cap. 1, 17. Sola Vat. *Apud Deum*. — Sequens textus est Psalm. 101, 28.

⁵ Super Genes. ad litteram VIII. c. 20. n. 39. secundum sensum; cfr. etiam c. 21. 22. 23. 26.

⁶ Malach. 3, 6. Vulgata: *Ego Dominus* etc.

⁷ Libr. II. c. 12. n. 1.

⁸ Cap. 1. n. 3.

⁹ Edd., exceptis 1, 8, *nec*.

¹⁰ Cap. 6. n. 8. — Paulo ante restituimus ex codd. et edd. 1, 6, 8 *ut* ante *docet Augustinus*. In ipso textu ante *de corporali* Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 4, *primum* pro *primo*. Deinde ante *partibus* Vat. cum plurimis edd. et cod. B addit *ex*. Mox post *ibi* Vat. ponit *aliqua* pro *alia*. Paulo infra ante *figura*. *Potest* Vat. cum plurimis edd. adicit *est*, et immediate post omissa particula *et* ponit *imminuta* pro *minuta* contra codd. B C D et fere omnes edd.; Augustinus *diminuta*.

¹¹ Codd. A B D E et edd. 3, 5, 7, 8, 9 male *sit*. — Infra Vat. cum paucis edd. non bene adicit *tota* legendo *in ipsa tota anima vera*; et immediate post edd. 2, 3, 7 *vere* pro *multiplicem vera*.

est. Cum enim aliud sit artificiosum esse, aliud inertem, aliud acutum, aliud memorem, aliud cupiditas, aliud timor, aliud laetitia, aliud tristitia, possintque haec et alia huiusmodi innumerabilia in animae natura inveniri, et alia sine aliis et alia magis¹, alia minus, manifestum est, non simplicem, sed multiplicem esse naturam. Nihil enim simplex mutabile est; omnis autem creatura mutabilis est²; nulla ergo creatura vere simplex est. «Deus vero, etsi multiplex dicatur, vere tamen et summe simplex est. Dicitur enim magnus, bonus, sapiens, beatus, verus et quidquid aliud non indigne dici videtur, sed eadem magnitudo eius est, quae sapientia. Non enim mole magnus est, sed virtute, et eadem bonitas, quae sapientia et magnitudo et veritas; et non est ibi aliud ipsum beatum esse, et aliud magnum aut sapientem aut verum aut bonum esse aut omnino esse».

CAP. V.

Quod Deus, cum sit simplex, tamen multipliciter dicitur.

Hic diligenter notandum est, cum dicat Augustinus, solum Deum vere simplicem esse, cur dicat, eundem multipliciter dici. Sed hoc non propter diversitatem accidentium vel partium dicit, sed propter diversitatem ac multitudinem nominum, quae de Deo dicuntur; quae licet multiplicia sint, unum tamen significant, scilicet divinam naturam. Haec enim non ita accipiuntur, cum de illa incommutabili aeternaque substantia incomparabiliter simpliciore, quam est humanus animus, dicuntur, quemadmodum cum de creaturis dicuntur. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate³: «Deo est hoc esse, quod est *fortem esse* vel *sapientem esse* vel *iustum esse*, et si quid de illa simplici multiplicitate vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius significetur. Humano autem animo non est hoc esse, quod est *fortem esse* aut *prudentem* aut *iustum*; potest enim esse animus et nullam istarum habere virtutum».

CAP. VI.

Quod Dei simplicitas nulli praedicamentorum subiicitur.

Quod autem in natura divina nulla sit accidentium diversitas nullaque penitus mutabilitas, sed perfecta simplicitas, ostendit Augustinus in quinto libro de Trinitate⁴ dicens: «Intelligamus Deum, quantum pos-

sumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omnino invenire quid sit, pie tamen caveat, quantum potest, aliquid de illo sentire, quod non sit». Ecce, si subtiliter intendas, ex his atque praedictis aperitur, illa praedicamenta artis dialecticae Dei naturae minime convenire, quae nullis subiecta est accidentibus.

CAP. VII.

Quod Deus abusive dicitur substantia.

Unde nec proprie dicitur substantia, ut Augustinus ostendit in libro septimo de Trinitate⁵: «Sicut ab eo quod est *esse* appellatur essentia, ita ab eo quod est *subsistere* substantiam dicimus, si tamen dignum est, ut Deus dicatur subsistere. Hoc enim de his rebus recte intelligitur, in quibus subiectis sunt ea quae in aliquo subiecto esse dicuntur, sicut in corpore color aut forma. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est. Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantiae. Deus autem, si subsistit, ut substantia proprie dici possit, inest in eo aliquid tanquam in subiecto, et non est simplex. Nefas est autem dicere, ut subsistat Deus et subsit bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subiecto. Unde manifestum est, Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatori intelligatur essentia, quod vere ac proprie dicitur, ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est».

CAP. VIII.

Quod non est in Deo aliquid, quod non sit Deus.

Huius autem essentiae simplicitas ac sinceritas tanta est, quod non est in ea aliquid, quod non sit ipsa; sed idem est habens et quod habetur. Unde Hilarius in septimo libro de Trinitate⁶ ait: «Non ex compositis Deus, qui vita est, subsistit, neque qui virtus est, ex infirmis continetur, neque qui lux est, ex obscuris coaptatur, neque qui spiritus est, ex disparibus formalis est: totum quod in eo est, unum est». Idem in octavo libro de Trinitate⁷: «Non humano modo ex compositis Deus est, ut in eo aliud sit

¹ Vat. sola repetit hic *et* nec non *minus* post *manifestum est*; eadem cum edd. 2, 6, 8 addit *animae*; cod. D vero post *multiplicem* ponit *eius*.

² Libr. VI. de Trin. c. 6. n. 8. Quae sequuntur sumta sunt ex c. 6. et 7. Circa finem huius textus post *eadem bonitas* Vat. contra codd. et edd. 1, 2, 3, 7 adiecit *eius est*. Denique nonnullae edd. *aliud sapientem aliud pro aut sapientem aut*.

³ Cap. 4. n. 6. — Vat. et ceterae edd. in principio post *Deo* addunt *inquit*.

⁴ Cap. 1. n. 2. — In principio huius cap. pro *divina* codd. BCD *deitatis*, AE *divinitatis*. In ipso textu post *situ* edd. 1, 8 *praesentem* loco *praesidentem*; circa finem eiusdem Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 post *quid sit* addunt *ipse*.

⁵ Cap. 4. in fine et c. 5. in principio. — In textu *ante subiectis* Vat. et edd. 4, 9 addunt *ut*; edd. 1, 6, 8 hic et paulo infra ante *subiecto* adieciunt *ut in* contra originale, codd. et ceteras edd. Deinde edd. praeter fidem codd. et originalis post *Res* ponunt vero pro *ergo*.

⁶ Num. 27. Non enim ex compositis atque inanimis Deus... ex infirmis continetur... ex disparibus formabilis est, ubi cod. A *disparibus formatur*. Pro *formalis* in textu Magistri legendum videtur *formabilis*. Hunc textum explicat S. Bonaventura, hic p. II. dub. 6.

⁷ Num. 43. — In hoc textu Vat. et edd. 4, 8, 9 et cod. B corrupte pro *vita est natura* legunt *una est natura*, ubi Hilarius clarius: *sed totum, quod est, vita est*.

quod ab eo habetur, et aliud sit ipse qui habeat, sed totum vita est, natura scilicet perfecta et infinita et non ex disparibus constituta, sed vivens ipsa per totum». De hoc eodem Boethius in primo libro de Trinitate¹ ait: «Quocirca hoc vere unum est, in quo nullus numerus, nullum in eo aliud praeter id quod est; neque enim subiectum fieri potest». Augustinus quoque in libro de Fide et Symbolo² dicit: «In Dei substantia non est aliquid, quod non sit substantia, quasi aliud sit ibi substantia, aliud quod accidat substantiae. Sed quidquid ibi intelligi potest, substantia est. Verum haec dici possunt facile et credi, videri autem nisi puro corde omnino non possunt». Item Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate³: «Sic habetur in natura uniuscuiusque trium, ut qui habet hoc sit, quod habet, sicut immutabilis simplexque substantia». Unde Isidorus⁴ ait: «Deus simplex dicitur, sive non amittendo quod habet, seu quod aliud non est ipse, et aliud quod in ipso est». Et cum tantae simplicitatis atque sinceritatis sit natura divina, est tamen in ea personarum Trinitas. Unde Au-

gustinus in libro undecimo de Civitate Dei⁵ ait: «Non propter hoc naturam summi boni simplicem dicimus, quia est Pater in ea solus, aut Filius in ea solus, aut Spiritus sanctus in ea solus, aut quia sola est ista nominum trinitas sine substantia personarum, sicut Sabelliani putaverunt: sed ideo simplex dicitur, quia est hoc quod habet, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur, nec est ipsa. Nam utique Pater habet Filium, ad quem relative dicitur, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo vero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet, sicut ad semetipsum dicitur vivus, habendo vitam, et eadem vita ipse est. Propter hoc itaque⁶ natura haec dicitur simplex, quod non sit aliud habens, et aliud id quod habet, sicut in ceteris rebus est. Non enim habens liquorem liquor est, nec corpus color, nec anima est sapientia». Ecce, quanta est identitas, quanta est unitas, immutabilitas, simplicitas, puritas divinae substantiae, iuxta infirmitatis nostrae valitudinem assignavimus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VIII.

De proprietatibus et conditionibus essentialibus Trinitatis et Unitatis.

PARS I.

De veritate et immutabilitate Dei.

Nunc de veritate sive de proprietate et incommutabilitate etc.

DIVISIO TEXTUS.

Terminatis superius duabus partibus istius partis principalis, quae est de Trinitate secundum quod *intelligitur*, in quibus ad probandam Trinitatem Magister adduxit rationes et removet dubitationes; in hac *tertia* parte determinat Magister ipsius¹ Trinitatis et Unitatis proprietates et conditiones. Et quoniam quaedam sunt proprietates respicientes *essentialiam*, ut veritas, quaedam *personas*, ut generatio, quaedam *utrasque*, ut aequalitas: ideo haec pars tres habet partes. In *prima* parte agit Magister de proprietatibus essentialibus; in *secunda*, de proprietatibus personalibus, infra distinctione nona: *Nunc ad distinctionem personarum etc.*; in *tertia*,

de proprietatibus et conditionibus quodam modo essentialibus et quodam modo personalibus, sicut est aequalitas personarum in aeternitate, magnitudine et virtute², infra distinctione decima nona: *Nunc postquam coaeternitatem trium personarum etc.*

Prima pars, quae continet praesentem distinctionem, tres habet partes secundum tres proprietates, quas assignat; et *prima* est de *veritate*; *secunda* de *immutabilitate*, et haec ponitur tertio capitulo³: *Dei etiam solius essentia proprie incommutabilis dicitur*; *tertia* de *simplicitate*, quae ponitur quarto capitulo⁴: *Eademque sola proprie, ac vere simplex est etc.*

¹ Cap. 2. — In quo textu Vat. post *praeter id quod* addit *in eo*, contradicentibus omnibus codd., edd. 1, 6 et originali.

² Cap. 9. n. 20. — Mss. et edd. 2, 3, 5, 7 citant falso *de Fide ad Petrum*. — In quo textu codd. BC cum omnibus aliis edd. non bene ponunt *accidit* pro *accidat*.

³ Cap. 17. n. 28. — In quo textu contra originale, codd. et edd. 1, 6, 8 Vat. ponit *quod* pro *ut*. Mox post *sicut* cod. A addit *est* et deinde ponit *natura* loco *substantia*.

⁴ Libr. VII. Etymolog. c. 4; idem occurrit libr. I. Sent. c. 1. — Ipse Isidorus loc. cit. legit: *seu quia non aliud est*; edd. vero 1, 3, 5, 7, 9 *seu non aliud habet quod non est*, et ed. 2 insuper addit *quia* post *seu*.

⁵ Cap. 10. n. 1. et 2. — Vat. et edd. 4, 5 omittunt *ait* post *Civitate Dei*. In hoc textu omnes codd. et ed. 1 post *Spi-*

ritus sanctus omittunt *in ea*; et immediate post codd. et edd. 1, 2, 3, 7, 8 pro *aut* ponunt *id est*, contradicente originali. Insuper edd. 2, 3, 4, 5, 7, 9 *substantia* pro *subsistentia*, et loco *sine* edd. omnes cum codd. CE exhibent *sive*, sed falso et contra originale et codd. ABD.

⁶ Vat. *utique* contra omnes codd. et edd. 2, 6.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Praeter fidem mss. et ed. 1 omisso *Magister*, substituit Vat. *istius* loco *ipsius* et paulo infra *utraque* pro *utrasque*.

² Vat. *unitate* pro *virtute*, sed contra textum Magistri et codd.

³ Ita codd. cum ed. 1 ad normam alterius divisionis capitulorum; in nostra vide c. 2. — Vat. hic et in seqq. *ibi*.

⁴ In nostra ed. c. 3. — Vat. *et haec* loco *quae*, sed contra mss.

Item *prima* pars habet duas partes, quia *primo* attribuit Deo proprietatem veritatis: *secundo* removet dubitationem habentem ortum ex praedictis, secundo capitulo¹: *Hic diligenter advertendum est*. Similiter *secunda* pars habet duas: in prima as-

signat Deo² proprietatem incommutabilitatis et probat auctoritate Augustini; in secunda confirmat per Apostolum, ibi: *Ideoque Apostolus loquens etc.* *Tertia*, de simplicitate infra subdividetur.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

In parte ista³ ad evidentiam duarum primarum proprietatum, quas Magister primo assignat, scilicet *veritatis et incommutabilitatis*, duo principaliter quaeruntur:

Primo quaeritur⁴ de ipsa veritate.

Secundo de immutabilitate.

De veritate iterum quaeruntur duo:

Primo, utrum veritas sit proprietas divini esse.

Secundo, utrum sit eius proprietas in summo, id est, adeo quod non possit cogitari non esse.

ARTICULUS I.

De veritate Dei.

QUAESTIO I.

Utrum veritas sit proprietas divini esse.

Quod veritas sit proprietas divini esse, ostenditur *auctoritatibus et rationibus*.

1. Primo modo sic: Hieronymus ad Marcellam, et habetur in littera⁵: « Solus Deus vere est, cuius essentiae comparatum nostrum esse non est »; sed quod alicui soli convenit, est proprium illi: ergo veritas est proprium divini esse.

2. Item, Augustinus de Vera Religione⁶: « Falsitas est ex istis rebus, quae imitantur illud unum, quo est unum quidquid est, inquantum illud implere non possunt ». Si ergo nulla creatura potest illud summum unum implere, veritas non est in aliqua creatura, sed in omnibus falsitas.

3. Item, Augustinus in Soliloquiis et de Vera Religione⁷ dicit, quod lux increata est ratio cognoscendi se et omnia cognoscibilia: ergo si veritas est ratio cognoscendi, et sola lux increata est veritas: ergo veritas est proprietas Dei solius.

4. Item, Anselmus in libro de Veritate⁸ dicit, quod omnia sunt vera prima veritate: aut ergo intelligit *effective*, aut *formaliter*; non *effective*, quia similiter omnia possent dici vera⁹ prima bonitate: ergo intelligitur *formaliter*: ergo non est alia veritas

quam veritas increata: ergo si illa est in Deo et Deus, veritas est solius Dei proprietas.

5. Item, *rationibus* probatur sic: veritas et vanitas opponuntur; sed omnis creatura habet vanitatem¹⁰ et permixtionem cum non esse, cum sit ex nihilo, et solus Deus hac caret omnino: ergo in solo Deo est veritas.

6. Item, veritas opponitur umbrae. Quod enim est umbra rei, non habet veritatem¹¹; sed creaturae sunt umbrae illius summi esse: ergo non habent veritatem in esse.

7. Item, veritas est, qua aliquid est verum; sed veritas est vera, cum sit cognoscibilis; sed constat quod non alio quam se, quia alias¹² esset abire in infinitum; sed quod est verum se ipso, est verum per essentiam: ergo omnis veritas est vera per essentiam; sed sola veritas increata est vera per essentiam: ergo veritas est proprietas Dei solius.

CONTRA: 1. Si veritas est Dei proprietas, aut ergo veritas *complexa*, aut *incomplexa*. Non *complexa*; quia talis est cum compositione, in Deo autem non est compositio aliqua. Non *incomplexa*; quia haec convertitur cum ente¹³: ergo cum entitas non sit Dei proprietas, pari ratione nec veritas erit.

¹ In nostra ed. c. 4. circa medium.

² Codd. cum ed. 1 omittunt *Deo et incommutabilitatis*.

³ Vat. contra mss. et ed. 1 *hac* pro *ista*; mox dicitur *primarum*, quia ut *tertia* proprietas a Magistro enumeratur *simplicitas*; omittitur tamen *primarum* a paucis codd. et ed. 1.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adiecimus *quaeritur*.

⁵ Cap. 1. circa initium. — Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *auctoritate Hieronymi* pro *Hieronymus*.

⁶ Cap. 36. n. 66: Si enim falsitas ex iis est, quae imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt. — Et ibid. paulo ante ait: At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo principio unum est, quidquid est. — Vat. contra plurimos codd. *summe* loco *summum*.

⁷ Libr. I. Soliloq. c. 8. n. 15. — De Vera Religione c. 34. n. 64. et c. 36. n. 66. — Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 omittit verba *se et omnia* usque *cognoscendi*.

⁸ Cap. 13, ubi probat omnium rerum unam solum esse rectitudinem, ex qua concludit: una igitur in omnibus illis est veritas.

⁹ Ita cum ed. 1 antiquiores codd., quorum quidem aliqui *possunt* legunt pro *possent*; Vat. autem cum cod. cc *possunt dici bona*, quo posito argumentum destruitur; recte siquidem omnia *effective* dicuntur et sunt *bona* bonitate prima. Circa finem argumenti Vat. cum cod. cc post *si illa est* repetit verbum *est*, et immediate post Vat. sola pro *et Deus* ponit *etc.* ergo; sed obstat auctoritas mss. et ed. 1.

¹⁰ Rom. 8, 20: Vanitati enim creatura subiecta est. Cfr. etiam Ecclesiastes 3, 49.

¹¹ Vide Aristot., V. Metaph. text. 34. (IV. c. 29.). — Mox post *summi* supplevimus ex mss. et ed. 1 male omissum *esse*.

¹² Codd. cum ed. 1 *tunc* pro *alias*, sed non ita bene.

¹³ Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior. c. 4.): Unumquodque sicut se habet ut sit, ita et ad veritatem.

2. Item, verum aequè commune est ut bonum, et quodam modo magis¹; sed bonitas non est Dei proprietas: ergo pari ratione nec veritas.

3. Item, veritas est ratio discernendi Creatorem a creatura et creaturam a creatura²; sed quod est ratio discernendi et distinguendi est diversum in diversis: ergo alia veritas est in Deo quam in creatura, et in una creatura quam in alia: ergo non est proprium solius Dei.

4. Item, Augustinus in Soliloquiis³: « Verum est id quod est », ergo veritas est ipsa entitas: ergo non est proprium essentiae, quia si sic, qua ratione dicitur: Veritas est⁴ proprietas essentiae, posset dici e converso, cum omnino idem sint.

CONCLUSIO.

Veritas, quatenus opponitur falsitati, invenitur etiam in creaturis secundum triplicem suam comparisonem ad subiectum quod informat, ad principium quod repraesentat, ad intellectum quem excitat; quatenus vero opponitur permixtioni, est proprietas solius Dei.

RESPONDEO: Dicendum, quod veritas habet triplicem comparisonem. Habet enim comparari ad *subiectum* quod informat, ad *principium* quod repraesentat, et ad *intellectum* quem excitat. In comparisonem ad *subiectum* veritatis dicitur veritas actus et potentiae indivisio. In comparisonem ad *principium* dicitur veritas summae unitatis⁵ et primae repraesentatio sive imitatio. In comparisonem ad *intellectum* dicitur veritas ratio discernendi.

Et in omnibus istis comparisonibus dupliciter potest accipi veritas: *uno modo*, prout distinguitur contra *falsitatem*; *alio modo*, prout distinguitur contra *permixtionem*, secundum quod verum dicitur purum et impermixtum.

Prout veritas dividitur contra falsitatem, quae est privatio indivisionis et imitationis et⁶ expressionis, sic cum in creatura sit aliquo modo invenire et indivisionem et imitationem et expressionem, sic est veritas non tantum in Creatore, sed etiam in creatura; et sic non assignatur Dei proprietas.

Alio modo, prout veritas dividitur contra permixtionem sive impuritatem, sic est in solo Deo. Nam in solo Deo est *indivisio* pura, non permixta alicui diversitati; in solo Deo est *imitatio* et similitudo pura non permixta alicui dissimilitudini; et in solo Deo est *expressio luminis* non permixta obscuritati⁷. In creatura autem est indivisio cum actus et potentiae diversitate et imitatio cum dissimilitudine; est ulterius in ea expressio cum obscuritate. Et ideo hoc modo veritas est divini esse proprietas; et sic accipit Magister et Augustinus et Hieronymus. Vocant enim verum esse, quod nihil habet de possibilitate, nihil habet de vanitate, nihil de non entitate. Et ideo in Deo non cadit *praeteritio* et *futuratio*, quae aliquo modo non entia sunt.

1, 2, 5, 6. Et sic procedunt duae primae auctoritates et rationes. De argg. affirmativis.

3. Ad illud vero quod obiicitur, quod non sit alia veritas quam aeterna, quia ipsa sola facit intelligere; dicendum, quod sicut color est obiectum visus et motivum visus—tamen non sine actu lucis—et differt ab⁸ ipsa luce; sic dicendum, quod veritas creata, quamvis non possit movere sine veritate increata, nihilominus est motiva suo modo et alia veritas ab illa.

4. et 7. Ad illud quod obiicitur de Anselmo, quod omnia sunt vera veritate prima; dicendum, quod verum de sui impositione dicit comparisonem ad causam exemplarem, sicut bonum ad causam finalem. Sicut enim dicitur bonum ratione *ordinis*, sic verum ratione *expressionis*; et ratio exprimendi est ipsius exemplaris. Sicut igitur, cum dicitur de bonis creatis, quod sunt bona bonitate increata, bonitas praedicat *finem* in ablativo, *non formam*, quia Dei bonitas⁹ nullius creati est forma; similiter, cum dicitur, quod omnia sunt vera veritate increata, ablativus dicit causam formalem *exemplarem*¹⁰. Omnia enim vera sunt et nata sunt se exprimere per expressionem illius summi luminis; quod si cessaret influere, cetera desinerent essa vera. Ideo nulla veritas creata est vera per essentiam, sed per participationem; et per hoc patet ultimum.

Ad illud vero quod obiicitur in contrarium, quod non est proprietas; patet responsio: quoniam De argg. negativis.

¹ Ratio communiter allegata est, quia *verum* est enti propinquius et *in se* abstractius.

² August., de Vera Religione, c. 7. n. 13: Omnis enim res vel essentia... simul haec tria habet, ut et unum aliquid sit, et specie propria discernatur a ceteris, et rerum ordinem non excedat.

³ Libr. II. c. 5. n. 8: Verum mihi videtur esse id quod est.

⁴ Multi codd. ut BDFIPQ TXYZ cum ed. 4 omittunt est.

⁵ Ex fere omnibus antiquioribus mss. et ed. 4 hic pro *veritatis* substituimus *unitatis*, et paulo infra pro *distinguendi* posuimus *discernendi*, quae lectio etiam comprobatur argumento secundo pro affirmativa parte et argumento tertio pro negativa parte supra allato.

⁶ Ex plurimis mss. et ed. 4 supplevimus bis particulam *et*.

⁷ Vat. cum cod. cc *permixti obscuritate*, sed contra antiquiores codd., quorum tamen nonnulli etiam habent *obscuritate*, sed minus bene et contra immediate praecedentia.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 *ipsa a luce*, sed incongrue, et in fine argumenti contra antiquiores mss. post *veritas* addit *est*.

⁹ Vat. contra antiquiores codd. *bonitas increata* pro *Dei bonitas*.

¹⁰ Codd. DT expressius *ablativus non dicit causam formalem esse rerum complexivam, sed exemplarem*. Paulo infra Vat. cum cod. cc, sed contra alios et ed. 4, *expressione loco per expressionem*, et in fine Vat. sola *patet ultima* pro *patet ultimum*, sed falso.

obiicit de veritate, secundum quod habet oppositionem ad defectum *falsitatis*, non ad permixtionem possibilitatis; praedicto enim modo convenit non tantum Creatori, sed etiam creaturae.

4. Ad illud quod obiicitur, quod veritas est idem quod divina essentia; dicendum, quod de ratione *proprietatis* in creatura sunt ista tria: primum est, quod convenit soli; secundum est, quod est ratio innotescendi; tertium est, quod differt ab eo cuius est proprietas¹. Duo prima sunt perfectionis, ultimum vero imperfectionis, quia excludit simplicitatem. Et ideo veritas dicitur divinae essentiae proprietas, non quia differat vel sit inhaerens divinae essentiae, sicut accidens² subiecto, sed quia soli convenit et est ratio cognoscendi eam. Et haec est causa, quare e converso essentia non est proprietas veritatis, quia non est ratio innotescendi eam, sicut e converso.

Si autem *quaeras*, cum idem significant essentia et veritas, quare unum est ratio cognoscendi alterum, et non e converso; ad hoc dixerunt aliqui, quod quamvis idem significant essentia et veritas, tamen unum, scilicet veritas, est magis ratio cognoscendi ratione connotati. Sed hoc non potest stare, quia veritas nihil connotat. Dicendum ergo,

quod hoc est ratione modi significandi et intelligendi.

Et notandum, quod dupliciter est loqui de his nominibus: *uno* modo ratione eius quod nominant seu significant; *alio* modo ratione eius, in quo significatur poni quod nominant³. Unde differt dicere *sensum* et *sensum hominis*; quia primo dicitur commune ad sensum hominis et bruti, secundo proprium hominis. Si ergo accipimus huiusmodi nomina secundum *se*, alia est ratio essentiae, alia veritatis, quoniam essentia dicit *quid*, veritas *conditionem entis*. Cum vero essentiam et veritatem trahimus ad Deum, quamvis idem sint, tamen ratione generalium significatorum unum accipitur ut proprietas alterius; et non est ibi synonymia nec sunt nomina synonyma, sed manet ratio subiecti et proprietatis secundum modum significandi, et manet etiam secundum modum intelligendi; quia per essentiam in creatura intelligimus essentiam in Creatore, et per veritatem creaturae intelligimus veritatem increatam. Unde sicut veritas creata est proprietas et ratio cognoscendi essentiam creatam, sic veritas increata secundum rationem significandi et intelligendi est ratio cognoscendi et intelligendi essentiam increatam.

SCHOLION.

I. Sensus quaestionis est, utrum *veritas* competat Deo tanquam proprium, sive utrum sit de essentia Dei et proprietate Dei solius. *Veritas* hic accipitur, non prout est formaliter in intellectu, nec etiam pro re, quatenus est obiectum intellectus, sed in ordine ad ipsam rem, cuius est actus, sive quatenus dicit indivisionem entis et esse. — Ad intelligentiam terminorum, qui in prima ratione pro parte negativa et alibi saepe occurrunt, notandum, quod *complexum* et *incomplexum* idem sunt ac compositum et incompositum. Veritas *complexa* est passio sive proprietas propositionis, quae dicit connexionem praedicati cum subiecto, et habetur in secunda mentis operatione, nempe in iudicio. Veritas autem *incomplexa* est passio simplex cuiuslibet entis et definitur per hoc, quod sit adequatio rei ad intellectum, qui rem cognoscit sicuti est. Haec habetur in qualibet prima mentis operatione, quae est simplex apprehensio.

II. Alibi S. Bonav. cum sententia communi distinguit veritatem tripliciter, scil. sumtam vel *formaliter*, quae est veritas in intellectu, vel *radicaliter* sive causaliter, quae est in rebus, vel prout est in *oratione* tanquam in *signo*. Cfr. infra d. 31. p. II. a. 1. q. 1; supra d. 3. p. I. dub. 7; II. Sent. d. 30. a. 3. q. 2; Hexaëm. Serm. 5. De veritate *signi*, infra d. 46. a. 1. q. 4. — S. Thom., I. Sent. d. 19. q. 5; de Verit. q. 1. a. 1. et seqq.; S. I. q. 16. a. 1. 2. 3. 5. — Hoc loco et in Prolog. ad Comment. in Ecclesiast. circa finem agit solummodo de veritate in *rebus*, sive prout veritas est proprietas entis. Haec veritas in rebus iterum triplici modo considerari potest: primo qui-

dem respectu *subiecti*; et sic veritas est indivisio actus et potentiae, vel cum Avicenna in XI. Metaph. c. 2: Veritas cuiuslibet rei est proprietas sui esse, quod stabilitum est rei; sive veritas est illa res, quae est in actu; et sub hoc respectu definitur: indivisio *esse* et *quod est*. — Secundo consideratur respectu sui *principii*, quod est exemplar divinum, cui res assimilantur; et sub hoc respectu definitur secundum Augustinum in libr. de Vera Religione c. 36. n. 66: Veritas est summa similitudo principii, quae sine ulla dissimilitudine est, unde falsitas oritur. — Tertio modo consideratur respectu ad *effectum consequentem*, quatenus obiectum in intellectu causat veritatem; et sic est ratio cognoscendi rem eamque distinguendi, et sub hoc respectu definitur ab Augustino (loc. cit.): Veritas est quae ostendit id quod est; et ab Hilario: Veritas est declarativum esse. Cfr. supra d. 3. p. I. dub. 7; Alex. Hal., p. I. q. 15. m. 3; S. Thom., de Veritate q. 1. a. 1. — Alia distinctio veritatis contra falsitatem et contra permixtionem patet ex textu.

III. Quoad ordinem argumentorum *pro* et *contra* notandum, quod prima propositio, quae agit de veritate, quatenus distinguitur contra falsitatem, probatur tribus prioribus argumentis pro parte *negativa*. Secunda vero, quae est de veritate, quatenus distinguitur contra permixtionem, probatur 5. et 6. argumento pro parte affirmativa. Cetera argumenta per distinctionem in recto sensu explicantur. — Attentione digna sunt, quae hic in corp. et in solut. ad 1. 2. et ad ult. de veritate creata dicuntur, scil. quod nulla veritas creata sit veritas per essentiam,

¹ Cfr. Aristot., V. Topic. c. 1. et 2. ac Porphy., de Praedicabil. c. de Proprio.

² Mendum Val. *antecedens* loco *accidens* correximus fide mss. et trium primarum edd. Paulo infra post *veritatis* nonnulli codd. cum ed. 1 non apte addunt particulam *et*.

³ Plerique codd. ut ARSTY etc. *denominant*. Unde differret, et paulo infra *deinde* pro *secundo* et accipiamus loco *accipimus*.

sed per participationem, et quod nihilominus suo modo est ratio cognoscendi distincta a veritate increata. Quod dictum est contra rigidos Ontologistas.

IV. Quoad 1. et 2. concl. cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 15. m. 5; et q. 17. m. 4. — Pro explicatione loci sumti ex Anselmo (4. fundam.) cfr. S. Thom. (S. I. q. 16. a. 6.) et praecipue Richard. (hic q. 2. ad 4.), qui in extenso et bene rem tractat, licet alia via incedat ac S. Bonav. — De differentia inter *esse divinum* et *esse creatum* cfr. hic dub. 8.

De tota quaestione: S. Thom., S. c. Gent. I. c. 60; S. I. q. 16. a. 5. — B. Albert., hic a. 1. et d. 46. a. 11. seqq., ubi diffuse multas de hac re quaestiones solvit; S. p. I. tr. 4. q. 19. m. 1. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. et 2. — Richard. a Med., hic q. 4. et 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. et d. 19. 2. princ. q. 2. et 3. — Henr. Gand., S. a. 34. per tot. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUESTIO II.

Utrum divinum esse sit adeo verum, quod non possit cogitari non esse.

Secundo quaeritur, utrum haec proprietas conveniat Deo in summo, id est, utrum divinum *esse* sit adeo verum, quod non possit cogitari non esse.

1. Et quod sic, videtur per Anselmum¹, qui *dicuntur* dicit, quod Deus secundum communem animi conceptionem est quo nihil maius cogitari potest; sed maius est quod non potest cogitari non esse, quam quod potest: ergo cum Deo nihil maius cogitari possit, divinum esse ita est, quod non potest² cogitari non esse.

2. Item, Damascenus³ dicit, quod cognitio essendi Deum nobis naturaliter est impressa; sed naturales impressiones non relinquunt nec assuescunt in contrarium: ergo veritas Dei impressa menti humanae est inseparabilis ab ipsa: ergo non potest cogitari non esse.

3. Item, maior est veritas in esse divino quam in aliqua dignitate⁴; sed aliqua dignitas ita est vera, quod non est ei contradicere corde, ut, omne totum est maius sua parte, et similia; unde non potest cogitari non esse: ergo multo fortius hoc erit verum dicere de prima veritate.

4. Item, intellectus noster nihil intelligit nisi per primam lucem et veritatem⁵, ergo omnis actio intellectus, quae est in cogitando aliquid non esse, est per primam lucem; sed per primam lucem non contingit cogitare, non esse primam lucem sive veritatem: ergo nullo modo contingit cogitare, primam veritatem non esse.

5. Item, quod contingit cogitare contingit enuntiare⁶; sed non contingit enuntiare, primam verita-

tem non esse: ergo nec cogitare. *Probatio mediae*: omnis sermo enuntiativus asserit, se esse verum; unde sequitur: si homo est asinus, hominem esse asinum est verum; sed omne quod ponit veritatem, ponit primam veritatem, quia omnis veritas infert illam: ergo omnis sermo asserit, primam veritatem esse: ergo etc.

6. Item, omnis sermo enuntiativus⁷ aut affirmativus est, aut negativus; sed affirmativus affirmat *hoc de hoc*; sed sequitur: si est ens quod est hoc, est ens quod non est hoc, quia cum dico *ens hoc*, dico ens limitatum, finitum et arctatum; et tali posito, ponitur ens summum: ergo omnis sermo affirmativus circa creaturam infert Deum.

7. Item, negativus similiter, quia nullus sermo est magis negativus quam iste: nulla est veritas. Sed Augustinus in Soliloquiis⁸ probat, quod sermo iste ponit, aliquam veritatem esse; quia si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem esse; et si hoc est verum, aliquid est verum; et si aliquid est verum, aliqua veritas est: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Damascenus⁹: « In tantum Ad oppositum. praevaluit perniciose hominum malitia, ut dicat, Deum non esse, secundum illud Psalmi: *Dixit insipiens* etc. »

2. Item, idolatra dicit, quod non est alius Deus nisi idolum, et hoc credit et cogitat; sed constat idolum non esse Deum: ergo etc.

3. Item, omne illud, quo intellecto non esse, potest aliquid intelligi, potest cogitari non esse. Sed dicit Boethius in libro de Hebdomadibus¹⁰, quod in-

¹ Proslog. c. 2. seqq.

² Aliqui codd. *possit*.

³ Libr. I. de Fide orthod. c. 1. et 3: Nemo quippe mortalium est, cui non hoc ab eo naturaliter insitum sit, ut Deum esse cognoscat.

⁴ *Dignitas*, graece *αξίωμα*, hic et passim significat propositionem immediate sive per se notam, quam definit Aristot., I. Poster. c. 2, quod sit propositio indemonstrabilis, quam necesse est quemlibet docendum habere; et Boeth. de Hebdomad., quod sit enuntiatio, quam quisque probat auditam.

⁵ De hac propositione, quae fundatur in doctrina S. Augustini, vide supra q. 1. arg. 3. pro affirmativa parte, et d. 3. p. I. a. 1. q. 1. fundam. 2, ubi et in Scholio sensus ipsius explicatur. — Mox Vat. post *aliquid* omittit *non* et paulo infra post *cogitare* cum cod. cc omittit verba *non esse primam* usque *cogitare*, quae lectio mutila resarcitur ope aliorum codd. et ed. 1.

⁶ Vat. contra codd. et edd. 1; 2, 3 verba transponit et S. Bonav. — Tom. 1.

modo negativo propositionem sic exhibet: *quod non convenit enuntiare, hoc non convenit cogitare*.

⁷ De enuntiatione eiusque speciebus vide Aristot., I. Periherm. c. de Enuntiatione. — Mox Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *quia sequitur* pro *sed sequitur*.

⁸ Libr. II. c. 2. n. 2. et c. 15. n. 28. — Vat. cum cod. cc post *ponit* addit *primam*, sed contra ceteros codd. et ed. 1 nec non contra ed. operum Augustini.

⁹ Libr. I. de Fide orthod. c. 3.: Quoniam vero Satanae improbitas tantum adversus hominum naturam valuit, ut et quosdam in stolidissimam et quovis malo peiorem exitii voraginem detruserit, ita ut Deum esse negarent, quorum insipientiam divinorum verborum interpret David palam faciens ait: Dixit insipiens in corde suo (Psalm. 13, 1.) etc.

¹⁰ Seu in libro: Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint, circa medium.

telleto per impossibile, summum bonum non esse, adhuc potest aliquid intelligi rotundum et album: ergo similiter in summo vero, et sic poterit cogitari non esse.

4. Item, illud quod maxime nos latet, de facili potest cogitari non esse; sed veritas divini esse est huiusmodi, quia *Deus habitat lucem inaccessibilem*¹; ergo etc.

5. Item, quaero, quid est dicere, Deum non posse cogitari non esse? Si quia non potest aliquo modo cogitari² *nec vere nec false*, illud est manifeste falsum; si quia non potest *vere*, similiter nec anima nec caelum et huiusmodi.

6. Item, quod contingit exprimere contingit³ et cogitare; sed contingit exprimere, divinum esse non esse: ergo et cogitare. Quod contingat, hoc patet, cum dicitur in speciali: Deus non est, et in generali: nihil est; et quod neutra istarum inferat, Deum esse, patet, quia oppositum non infert oppositum⁴, et quod nihil ponit nihil infert; quaelibet autem istarum nihil ponit.

CONCLUSIO.

Tanta est veritas divini esse, ut non possit cum assensu cogitari non esse nisi propter defectum ex parte intelligentis, qui ignorat, quid sit Deus; ex parte vero intelligibilis non potest esse defectus nec praesentiae nec evidentiae, sive in se, sive in probando.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid cogitare*⁵

Distinctio 1. *non esse* est dupliciter. Aut in ratione *falsi*, sicut cogito de hac: homo est asinus; et hoc *cogitare* nihil aliud est quam quid est, quod dicitur, intelligere. Hoc modo potest cogitari non esse veritas divini esse.

Conclusio 1. *Alio modo* est cogitare *cum assensu*, sicut⁶ cogito aliquid non esse, et credo non esse: et hoc modo *aliquid cogitare non esse*, quod est, potest venire aut ex defectu *intelligentis*, aut ex defectu *intelligibilis*.

Defectus autem *intelligentis* est caecitas vel ignorantia, ob quam, quia ignorat rem, cogitat⁷ ipsam non esse. Contingit autem dupliciter esse cogitationem de aliquo ente, videlicet *si est* et *quid est*⁸. Distinctio

Intellectus autem noster deficit in cogitatione divinae veritatis quantum ad cognitionem, *quid est*, tamen non deficit quantum ad cognitionem, *si est*. Unde Hugo⁹: «Deus sic ab initio cognitionem suam in homine temperavit, ut sicut nunquam, *quid esset*, poterat comprehendi, ita nunquam, *quia esset*, poterat ignorari». Quia ergo intellectus noster nunquam deficit in cognitione Dei, *si est*, ideo nec potest ignorare, ipsum esse simpliciter¹⁰, nec cogitare non esse. Conclusio

Quia vero deficit in cognitione, *quid est*, ideo frequenter cogitat, Deum esse quod non est, sicut idolum, vel non esse quod est, sicut Deum iustum¹¹. Et quia qui cogitat, Deum non esse quod est, ut iustum, per consequens cogitat, ipsum non esse: ideo ratione defectus intellectus Deus potest cogitari non esse sive summa veritas; non tamen simpliciter sive generaliter, sed ex consequenti, sicut qui negat, beatitudinem esse in Deo, negat eum¹² esse. Conclusio

Hoc autem modo procedunt rationes probantes, quod aliquis intellectus cogitat vel cogitare¹³ potest, divinum esse non esse. De re
nibus ad
positum

Alio modo potest cogitari, aliquid non esse propter defectum a *parte intelligibilis*, et huiusmodi defectus potest esse dupliciter: aut defectus *praesentiae*, aut defectus *evidentiae*; defectus *praesentiae*, utpote quia non *semper*, non *ubique*¹⁴, non *ubique totaliter*. Quod non *semper* est, aliquando est, aliquando non: et ideo aliquando vere potest cogitari non esse. Similiter de eo quod non est *ubique*, quia eadem ratione, qua potest cogitari non esse hic, potest cogitari non esse alibi. Similiter de eo quod *secundum partem* adest, secundum partem abest. Distinctio

Deus autem est semper et ubique et totus semper et ubique: ideo non potest cogitari non esse. Hanc rationem assignat Anselmus in libro contra insipientem¹⁵. Conclusio

¹ I. Tim. 6, 16; Vulgata: *lucem inhabitat inaccessibilem*.

² Cod. W *potest cogitari aliquo modo non esse nec*.

³ Plerique codd. ut ACSTVW etc. omittunt *contingit*.

⁴ Immo ipsum destruit, includendo negationem sui oppositi.

⁵ Plurimi codd. cum ed. 1 *cogitari*, sed cum subnexis minus cohaerenter.

⁶ Codd. aa bb satis bene addunt *cum*.

⁷ Fide vetustiorum codd. et ed. 1 expunximus *ideo*, quod Vat. cum cod. cc praefigit verbo *cogitat*. Cod. V post *rem* addit *esse*.

⁸ Aristot., II. Poster. c. 4.

⁹ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 4. in fine. Vat. sola in hoc textu post *poterat* addit *ab homine*.

¹⁰ Auctoritate antiquiorum mss. et ed. 1 *simpliciter nec* (quod etiam paulo post occurrit) substituimus pro *similiter non*, quod, mutata insuper interpunctione, habet Vat. cum cod. cc; sed non ita distincta est ista lectio.

¹¹ Vat. cum cod. cc, obnitentibus tamen aliis codd. et ed.

¹ hic et paulo infra pro *iustum* minus bene substituit *non iustum*; lectionis utriusque unus sensus; in lectione siquidem codd. *iustum* refertur ad praecedens *non esse*.

¹² Praeferimus lectionem plurium mss. ut HPTY ee etc. *eum* pro *eam*, utpote quae distinctior est.

¹³ Ita codd. cum ed. 4, quorum lectio hic praefenda est lectioni Vat. *cogitari*. Paulo post etiam unus alterve cod. pro *cogitari* ponit *cogitare*.

¹⁴ Vat., post *semper* addito *quia*, hic adiungit *aut quia, quamvis semper et ubique*; sed obstat auctoritas mss., quorum plures ut ACFKLRSTUV propter repetitionem verborum *non ubique* semel haec verba omittunt, sed incongruenter, ut patet ex subnexis. Ed. 4 *non semper aut non ubique aut non ubique totaliter*. Immediate post Vat. cum cod. cc praeter fidem ceterorum mss. et ed. 4 minus bene *Quia* pro *Quod*, cui codd. aa, bb adiungunt *enim*.

¹⁵ Cap. 1.

Non solum propter defectum *praesentiae* potest cogitari aliquid non esse, sed etiam propter defectum *evidentiae*, quia non est evidens *in se*, nec est evidens *in probando*. Sed divini esse veritas est evidens et *in se* et *in probando*. *In se*, quia sicut principia cognoscimus in quantum terminos¹, et quia causa praedicati clauditur in subiecto, ideo se ipsis sunt evidentia; sic et in proposito. Nam Deus sive summa veritas est ipsum esse, quo nihil melius cogitari potest: ergo non potest non esse nec cogitari non esse. Praedicatum enim clauditur in subiecto. Nec tantum habet evidentiam ex² se, sed etiam *ex probatione*, quoniam divinam veritatem esse probat et concludit omnis *veritas et natura* creata, quia si est ens per participationem et ab alio, est ens per essentiam et non ab alio. Probat etiam ipsam et concludit omnis *intelligentia recta*, quia omni animae eius cognitio est impressa, et omnis cognitio est per ipsam. Probat iterum ipsam et concludit omnis *propositio affirmativa*; omnis enim talis aliquid ponit; et aliquo posito ponitur verum; et vero posito ponitur veritas, quae est causa omnis veri³. Propositio autem *negativa* non infert ipsam nisi sophisticè, ut dicunt. Unde ex hoc quod est *nihil esse*, vel *nullam veritatem esse*, non contingit concludere nec inferre, veritatem esse. Haec enim propositio: *nihil esse*⁴, destruit omnem veritatem. Et ideo ad ipsam non sequitur aliqua affirmatio, et haec est falsa: si nihil est, nihil esse est verum. Et si dicatur, quod omnis propositio infert dictum, verum est, sed si nihil est, nulla propositio est nec aliquid. Augustinus autem tale argumentum non facit approbando, sed inquirendo.

Concedendum est igitur, quod tanta est veritas divini esse, quod cum assensu non potest cogitari non

esse nisi propter ignorantiam cogitantis, qui ignorat, *quid* est quod per nomen Dei⁵ dicitur. Et concedendae sunt rationes ad hoc, licet aliquae sint sophisticæ.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium: In tantum praevaluit etc; dicendum, quod Damascenus loquitur de cogitatione, quae venit ab excaecatione; quod patet ex ipso verbo eius. cum dicit *malitia*.

2. Similiter ad illud de idolo, dicendum, quod ideo errat⁶, quia ignorat, *quid* sit; unde non cogitat, Deum non esse in universali.

3. Ad illud quod obiicitur, quod intellecto Deo non esse, possunt alia⁷ intelligi; dicendum, quod Boethius loquitur de intellectu, quo per impossibile aliquid cogitamus, sed non assentimus.

4. Ad illud quod obiicitur, quod maxime nos latet; patet responsio, quia⁸ maxime nos latet, *quid* est, sed tamen maxime patet, *si est*.

5. Ad illud quod obiicitur, quid est dicere, divinam veritatem non posse cogitari non esse? dicendum, quod hoc est dicere, quod⁹ aliquis non potest credere, quod Deus non sit, dummodo utatur ratione. Non sic de creaturis; quia etsi certum est, unam creaturam esse praesentem uni, non tamen omnibus, quia non est virtutis tantae, ut se omnibus offerat aequaliter, sicut prima veritas.

6. Ad illud quod obiicitur, quod contingit exprimere contingit et cogitare; dicendum, quod potest accipi cogitare *generaliter* pro actu mentis sive errantis sive non, sive assentientis sive non; et tunc est illud verum; vel pro cogitatione *cum assensu*; et sic est falsum, quia dignitatibus contingit contradicere quantum ad exterius rationem, non tamen quantum ad interius, ut dicit Philosophus in libro Posteriorum¹⁰.

SCHOLION.

I. Quaestio haec fere coincidit cum illa, quae communiter sic exprimitur, utrum Deum esse sit per se notum. Nihilominus, ut bene intelligatur mens S. Doctoris, observare iuvat, quod status quaestionis, et consequenter etiam forma solutionis

aliquatenus differunt a quaestione posita in forma supradicta et eius solutione. Sanctus enim loquitur hic directe de veritate divini esse et tantum indirecte de nostra cognitione huius divini esse; illa vero alia quaestio immediate est de nostra co-

¹ Supple: cognoscimus. Aristot., I. Poster. c. 3. (iuxta transl. Boethii): Principium scientiae esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus.

² Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *ex* pro *in*.

³ Quomodo haec ratio sit intelligenda, vide supra fundam. 5. et 6.

⁴ Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 refragantibus, *est*. Proxime sequentem propositionem, quae a Vat. corrupte et mutile exhibetur, restauramus ope mss. et ed. 1 ponendo *affirmatio* loco *affirmativa*, dein *falsa* pro *vera*, et addendo verba *nihil esse* usque *si nihil est*. Codd. in eo tantum dissident, quod alii habent *dicatur*, alii cum ed. 1 *dicat*, alii *dicas*.

⁵ Plurimi codd. cum ed. 1 omittunt *Dei*.

⁶ Supple: idolatra.

⁷ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 expunximus hic non apte additum *esse*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 1 *quod*.

⁹ Supplevimus ex mss. D G H K T Y Z aa bb ee ff et ed. 1 verba *hoc est dicere quod*. Mox cod. X *cogitare* loco *credere*. Paulo infra ex cod. T adiecimus *praesentem*; deinde ex eodem codice loco *veritatis* posuimus *virtutis*, quae lectio et in se distinctior est et in corp. art. (de *defectu praesentiae*), insinuari videtur.

¹⁰ Libr. I. c. 8. (c. 10.) iuxta transl. Boethii: Semper enim est instare ad exterius orationem, sed ad interius orationem non semper (πρὸς τὸν ἕξω λόγον, πρὸς τὸν ἕσω λόγον). Cfr. S. Thomas in Comment. super hunc locum, lect. 19, ubi et in translatione antiqua et in Commentario ipso pro *orationem* semper habetur *rationem*. — Vat. transponit contra sensum verborum Aristotelis *rationem* ante *contradicere*, et paulo ante pro *et sic* habet *tunc*, ac post *dignitatibus* addit *id est propositionibus per se notis*, sed praeter fidem mss. et ed. 1.

gnitione. Insuper bene attendendae sunt distinctiones in textu posita.

II. Circa quaestionem, utrum existentia Dei sit per se nota, antiqui Scholastici diverso modo loquuntur. Omnes tamen concedunt, existentiam esse de conceptu essentiali Dei. S. Anselmus docet, omni apprehendenti significationem vocabuli *Deus* per se notam esse eius existentiam; unde ex ipso conceptu Dei ut entis, quo melius cogitari non potest, format argumentum ad probandam existentiam Dei. De valore huius argumenti disputatur. In favorem ipsius citantur Egid. R., d. 3. p. 1. 1. princ. q. 2. et Dionys. Carth., hic q. 2. Fortasse etiam hi duo vix discedunt a sententia communi Scholasticorum, qui efficaciam argumenti restringunt ad eos, qui iam *propriam* Dei rationem ut primi et necessarii entis habent et admittunt. Porro Nominales asserunt, nec nobis nec Beatis illam propositionem, Deum esse, per se notam esse. Scotus facit quasdam difficultates circa distinctionem inter propositionem per se notam *in se* et per se notam *quoad nos*; attamen quoad rem principalem concedit, dictam propositionem esse notam per se Deo et Beatis, non tamen nobis. S. Thomas simpliciter docet, dictam propositionem esse notam per se secundum se, non tamen nobis (S. I. q. 2. a. 1; I. Sent. d. 3. q. 1. et quaestione 2; de Verit. q. 10. a. 12; S. c. Gent. I. c. 10. 11.).

Omnes tamen antiqui Scholastici concedunt, in aliquo sensu existentiam Dei esse etiam nobis notam per se, scilicet non sub ratione propria, sed sub rationibus communibus, nempe entis, veri, boni, beatitudinis; cfr. S. Thom., S. I. q. 2. a. 1. ad 1. et 3; S. c. Gent. I. c. 11. ad 4; I. Sent. d. 3. q. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 3. m. 2. ad 3. rem sic explicat: «Cognitio alicuius potest esse duobus modis: in ratione communi et in ratione propria. Potest igitur aliquid cognosci in ratione communi, et tamen ignorari sub ratione propria, sicut cum aliquis cognoscit *mel* sub ratione communi, videlicet quod est corpus molle, rubeum, ignorat autem ipsum sub ratione propria; et ideo cum videt, *fel* esse corpus molle, rubeum, deceptus credit, ipsum esse *mel*. Similiter cognitio beatitudinis et appetitus ipsius nobis innatus est ratione communi, quod est status omnium bonorum aggregatione perfectus; tamen in ratione

propria ab aliquibus ignoratur. Unde diversi in diversis ponunt et aestimant beatitudinem... Similiter dicendum, quod idolatrae Deum in ratione communi non ignorant, quod est ens, principium, omnipotens, Dominus; tamen sub ratione propria ignorant» etc. Idem in solut. ad 4. affirmat, Deum cognitione *quid* est posse ignorari, non cognitione *quia* est. Eandem distinctionem et idem exemplum fellis et mellis habet B. Albert., S. tr. 3. q. 19. m. 2. Cfr. etiam Richard., hic p. 1. a. 1. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Hoc posito, intelligitur doctrina illa communis, quod Deus implicite cognoscatur in omni actu intellectualis cognitionis. Ita S. Thom., de Verit. q. 22. a. 2. ad 1: «Dicendum, quod omnia cognoscentia cognoscunt implicite Deum in quolibet cognito. Sicut enim nihil habet rationem appetibilis nisi per similitudinem primae bonitatis, ita nihil est cognoscibile nisi per similitudinem primae veritatis»; S. Bonaventura de Reductione artium ad Deum: «In omni re, quae sentitur sive quae cognoscitur, interius latet ipse Deus»; Scot., I. Sent. d. 3. q. 2: «Cognoscendo enim quodcumque ens, ut hoc ens est, *indistinctissime concipitur Deus*».

Patet ergo, S. Bonaventuram non declinasse a via communi dicendo, intellectum nostrum non deficere quoad quaestionem, si Deus est (i. e. sub aliqua ratione communi), sed tantum quoad quaestionem, quid Deus est (i. e. sub ratione propria). Cfr. de hoc Trigonus, Summa theol. q. 2. a. 2. dub. 1. (qui tamen istam distinctionem non satis considerat). Quodsi Seraphicus argumentum notum Anselmi approbare videtur, observandum est, eum loqui vel de divino esse in se, vel de eo intellectu, qui Deum sub ratione propria iam cognoscit. Huic enim evidens esse debet, existentiam Dei includi in eius essentia. Excaecato vero intellectui et ignorant, quid Deus est, manet absconditum id quod in se est evidens, ita ut Deum verum et vivum in stultitia sua negare praesumat.

III. Quoad ipsas conclusiones praeter iam citatas cfr. Bonav. Itinerar. c. 5; Hexaëm. Serm. 5. et 10. — Scot., I. Sent. d. 2. q. 2. — B. Albert., S. p. I. tr. 4. q. 19. m. 4. 4. — Henr. Gand., S. a. 22. per totum, et a. 30. q. 3. — Durand., hic p. 1. q. 3. et 4. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 4.

ARTICULUS II.

De immutabilitate Dei.

Consequenter secundo loco est quaestio de secunda proprietate divini esse, scilicet immutabilitate. De qua duo quaeruntur:

Primo quaeritur, utrum immutabilitas sit in Deo. *Secundo*, utrum sit Dei proprietas.

QUESTIO I.

Utrum Deus sit immutabilis.

Quod immutabilitas sit in Deo, ostenditur hoc modo.

1. Omnis mutatio aut est secundum substantiam, fundamenta. aut secundum accidens¹; sed Deus non mutatur secundum *substantiam*, quia omne tale est corruptibile, Deus autem sive divina substantia, cum non habeat principium, est incorruptibilis: ergo etc.

2. Item, nec secundum *accidens*, quia in Deo non est accidens: ergo nulla in eo est mutatio.

3. Item, omne quod mutatur, per prius est in potentia quam in actu², et in tali differt actus a potentia; sed Deus est purus actus: ergo nullo modo mutatur.

4. Item, fiat deductio Richardi³. «Omnis mu-

¹ Vide Aristot., V. Phys. text. 1. seqq. ac XI. Metaph. c. 10. (X. c. 11.).

² Aristot., XII. Metaph. text. 8. (XI. c. 2.): Omne mutatur ex potentia ente in actu ens.

³ Libr. II. de Trin. c. 3: Sciendum itaque, quia omnis mu-

tatio est aut de statu in statum meliorem, aut de statu in statum deteriore, aut de statu in statum priori aequalem; ubi autem nihil horum esse potest, vera incommutabilitas inest. — Mox ed. 4 *optima* pro *verissime*, et cod. K in fine argumenti *divinae essentiae* pro *divino esse*.

tatio aut est in statum meliorem aut deteriorem aut parem; sed nullo istorum modorum mutatur divina natura, quia non in meliorem, quia verissime est; non in deteriorem, quia a semetipsa est; non in aequalem, quia perfecta est: ergo nullo modo convenit divino esse mutabilitas.

CONTRA: I. Sapientiae septimo¹: *Omnibus mobilibus mobilior est sapientia*: ergo etc. Si dicatur, quod sapientia dicitur mobilis per causam, eo quod facit alia moveri: contra: nihil dat quod non habet: sed Deus dat omnibus motum²: ergo motus vel mutatio maxime est in Deo.

2. Item, omne quod nunc est aliquid, quod non prius, est mutatum³; sed Filius Dei est homo, ab aeterno autem non fuit homo: ergo est mutatus. Si dicas, quod homo praedicatur de Filio Dei non per inhaerentiam, sed per unionem: et unio est relatio, et relatio advenit sine mutatione, ut de nummo fit pretium, ut dicit Augustinus in quinto de Trinitate⁴; contra: Ambrosius⁵ ita arguit contra haereticum, qui posuit Filium ex tempore genitum a Patre, quia si hoc, tunc Pater factus est de non-Patre Pater, ergo mutatur: ergo similiter in proposito.

3. Item, quicumque de non agente fit agens, mutatur mutatione, quae est ab otio in actum⁶; sed Deus de non creante factus est creans: ergo est mutatus. Si dicas, quod Deus de non agente fit agens non propter mutationem sui, sed propter mutationem effectus producti, sicut sol de non illuminante fit illuminans; contra: non quia creatura est, ideo Deus creat, sed quia Deus creat, creatura fit sive producitur. Per prius est ergo Deum agere, quam creaturam fieri: ergo cum posterius non sit causa prioris, non quia creatura fit de non ente ens, Deus fit de non creante creans, sed e converso; et ita mutatio est ratione agentis⁷, non effectus.

4. Item, Deus aliquid vult, quod prius non voluit, quia ex tempore voluit creare, quod non voluit ab aeterno; sed quicumque vult aliquid,

quod non prius, mutatus est⁸: ergo etc. Si tu dicas, quod ab aeterno voluit creare mundum in illo instanti⁹, sicut ego volo audire missam cras; contra: voluntas Dei est causa rerum proxima et immediata; sed posita causa proxima et immediata, ponitur effectus: ergo si ab aeterno voluit, ab aeterno mundus fuit.

CONCLUSIO.

Deus est omnino immutabilis et secundum locum, quia immensus, et secundum tempus, quia aeternus, et secundum formam, quia simplex; et quia immutabilis, ideo omnia movet.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit Boethius¹⁰, «Deus stabilis manens dat cuncta moveri». Unde divina essentia est *immutabilis*. Non enim mutatur loco, quia ubique est; non tempore, quia aeternitas simul est; non forma, quia pure actus est. Unde mutationem secundum formam tollit simplicitas, secundum tempus tollit aeternitas, secundum locum tollit immensitas.

Et ideo in Deo est summa stabilitas, et inde omnis motus causalitas; quia, sicut probat Augustinus¹¹ et vult Philosophus, omnis motus procedit ab immobili; ut cum movetur manus, stat cubitus, et movetur cubitus, stante humero. Quia ergo Dei sapientia est stabilis¹², ideo omnia movet.

1. Quod ergo obiicitur de sapientia, quod dicitur mobilis; dicendum, quod mobile dicitur *active* de ea, quia facit moveri¹³, non *passive*, sicut sensibile de animali.

Et ad illud quod obiicitur, nihil dat alteri quod non habet; dicendum, quod tripliciter est aliquid habere, scilicet *formaliter, exemplariter, causaliter*¹⁴; et quolibet istorum modorum quod habet dare potest. Primo autem modo non habet Deus motum, sed secundo et tertio sic.

2. Ad illud quod obiicitur de relatione, dicen-

¹ Vers. 24.

² Ed. 4. *moveri*, quo alluditur ad illud Boethii, III. de Consol. Metro 9: *Stabilisque manens dat cuncta moveri*.

³ Vide Aristot., V. Phys. text. 7. et VI. text. 32. et 73. (c. 3. et 8.).

⁴ Cap. 16. n. 17: Nummus autem cum dicitur pretium, relative dicitur nec tamen mutatus est, cum esse coepit pretium. — Nota tamen, quod relatio pretii in nummo est tantum accidentaliter, relatio vero, quae est in unione hypostatica, est substantialis. Explicationem huius exempli vide infra d. 30. dub. 3.

⁵ Libr. I. de Fide, c. 9: Nam si Pater esse coepit, Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. — Vat. cum cod. cc post *tunc* contra alios codd. et ed. 4 omittit *Pater*. Ed. 4 post *si hoc* addit *esset*.

⁶ Simile habetur Aristot., VIII. Phys. text. 7, et II. de Anima, text. 45. (c. 4.), ubi sic: Faber autem mutatur solum in actum ex otio.

⁷ Aliqui codd. ut K V *efficientis*.

⁸ Averroes in libro Destructio Destructionum, disput. 1. dub. 1. et in Comment. super VIII. Physic. text. 45. ex hac propositione

impossibilitatem creationis deducere conatur. — Paulo ante post *ex tempore voluit* codd. aa bb satis bene addunt *mundum*.

⁹ Cod. W addit *in quo creatus est*.

¹⁰ Libr. III. de Consol. Metro 9, post quem textum cod. Z addit *Psalmus* (101, 28.): *mutabis res et mutabuntur* etc. Paulo infra cum plerisque codd. ut A S T V W etc. et ed. 4 legimus *pure loco purus*, quod habet Vat.

¹¹ Libr. VIII. de Genes. ad lit. c. 21. — Verba Aristotelis in libro de Motu animalium c. 1. haec sunt: Verumtamen principium, in quantum principium, quiescit, mota particula, quae subest: veluti brachio moto, cubitus, toto autem membro, humerus (ed. Ven. 1584).

¹² Cod. W addit *et immobilis*. Mox cod. F *Ad illud ergo quod obiicitur*.

¹³ Vat. cum cod. cc *motum*, sed contra ceteros mss. et ed. 4.

¹⁴ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. — Mox codd. inter se dissentiunt; alii siquidem habent *quodlibet* pro *quolibet*, alii cum ed. 4 *dari loco dare*, alii ut A T bb cc ponunt *quodlibet* et *dari*; melius legeretur *et quod quolibet istorum modorum habet, dare potest*.

Solutio prima.

dum, quod relatio, cum dicitur de novo¹, de necessitate ponit mutationem in altero extremorum, nec oportet quod in utroque. Ideo ista relatio, quae est personae ad personam, ponit mutationem in altera personarum; et una mutata, mutatur et reliqua, quia eadem sunt essentia: ideo de necessitate, si² de non-Patre fieret Pater, mutaretur. Relatio autem essentiae ad essentiam non de necessitate ponit mutationem, nisi in altero extremorum, quia cum diversae sint essentiae, potest unum mutari, altero non permutato³: et ideo in relatione ad creaturam semper intelligitur in creatura facta mutatio, non in Deo. Tamen proprie loquendo, sicut alibi patebit⁴, Deus non refertur ad creaturam, nisi secundum dici et modum loquendi.

Alia solutio. Posset tamen aliter dici, sicut supra tactum est⁵, quod non est simile: quia relatio personalis dat personae existere, non sic autem relatio ad creaturam; et ideo sequitur: si incipit *esse Pater*, incipit *esse*; non autem sequitur: si⁶ Deus incipit *esse homo*, incipit *esse*. Et ideo bene valet argumentum Ambrosii, quodsi Pater incepisset gignere, quod esset mutatus, quia incepisset *esse*, non quia ab uno statu in alterum mutatus esset.

3. Ad illud quod obiicitur, quando de non agente

etc.; dicendum, quod est agens, quod est sua actio, et est agens, quod non est sua actio, sed actio est ab ipso⁷. Agens, quod non est sua actio, sic agit, quod inter ipsum et effectum cadit medium, quod disponit ipsum; et tale agens nunquam fit agens de non agente, quin mutetur, quia novum⁸ sibi advenit. Sed agens, quod est sua actio, agit se ipso; et ideo inter ipsum et effectum non cadit aliquod medium ipsum disponens; et ideo cum de non agente fit agens, quia nihil novum sibi accidit, ideo non mutatur. Tale agens Deus est.

4. Ad illud quod obiicitur de voluntate, dicendum, quod causa proxima et immediata dicitur tripliciter: aut respectu *substantiae*, aut *dispositionis*, aut *actus*; respectu *substantiae*, inter quam⁹ et effectum non cadit alia substantia media causans; respectu *dispositionis*, cui non additur nova dispositio ad effectum producendum; respectu *actus*, quando actui coniungitur. Dico ergo, quod Dei voluntas fuit causa proxima et immediata ab aeterno respectu substantiae et dispositionis, sed¹⁰ non respectu *actus*; quia actui non coniungitur voluntas nisi pro tempore, in quo vult agere, ut patet, cum dicitur: volo cras legere, voluntas non copulatur actui nisi pro tempore crastino.

Duplex agens.

Triplex causa proxima.

SCHOLION.

I. Quoad diversas species *mutationis* et immutabilitatis cfr. q. seq., et quoad solut. ad 1. S. Thom., S. I. q. 9. a. 1. ad 2.

II. Immutabilitas Dei iam in Nicaeno Concilio definita est. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 4. m. 4. a. 2. — Scot., hic q. 5; Report., hic q. 2. de rerum principio q. 3. — S. Thom., hic

q. 3. a. 1; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 46. seqq.; S. p. I. tr. 4. q. 21. m. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. q.; S. a. 30. — Durand., de hac et seq. q.; hic q. 3. — Dionys. Carth., de hac et seq. q.; hic q. 4. — Biel, de hac et seq. q.; hic q. 7.

QUAESTIO II.

Utrum solus Deus immutabilis sit.

Secundo quaeritur, utrum immutabilitas sit divinae essentiae proprietas, ita quod nulli creaturae conveniat. Et quod sic, videtur.

Fundamenta. 1. Primae ad Timotheum ultimo¹¹ dicitur de Deo, quod *solus habet immortalitatem*. Et Augustinus dicit contra Maximinum¹²: « In omni natura

mutabili nonnulla mors est ipsa mutatio »: ergo si solus Deus habet immortalitatem, solus habet immutabilitatem.

2. Item, omne vertibile est mutabile; sed omnis creatura est vertibilis; unde Damascenus¹³: « Omne quod a versione incipit, in versionem tendit: ergo etc.

¹ Plures codd. ut ACLRUVX omittunt *de novo*, sed male. Cod. W *de duobus* et ed. 1 *de persona divina loco de novo*, sed inepte. Cod. G *cum de novo advenit*.

² Codd. aa bb addunt *Deus*.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *una mutari, altera non permutata*, ac immediate post omittit *et*; aliqui codd. ut A aa bb cum ed. 1 *mutato pro permutato*.

⁴ Infra d. 30. q. 3. — Mox post *dici* ed. 1 *vel secundum modum loquendi*.

⁵ Dist. 7. dub. 4. Vide etiam infra d. 26. q. 3. — Immediate post Vat. omittit *quod non est*, quae lectio corrupta resarcitur ope mss. et edd. 1, 2, 3.

⁶ Vat. cum cod. cc *hic loco si*, et post *homo* addit *igitur*, sed obstat auctoritas aliorum mss. et ed. 1.

⁷ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 omittit non bene *sed actio est ab ipso*, pro quo cod. Q *sed actio est aliquid ab ipso*. Paulo ante post *obiicitur* in cod. V et ed. 1 deest *quando*.

⁸ Auctoritate mss. et ed. 1 expunximus hic additum *quid*.

⁹ Ex mss. et ed. 1 hic substituimus *inter quam* loco *cum inter eam* et paulo infra *cui pro cum*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 minus clare *et pro sed*.

¹¹ Vers. 16.

¹² Lib. II. c. 42. 2.

¹³ Lib. I. de Fide orthod. c. 3: Quorum enim esse a mutatione incipit, ea mutationi quoque subsint necesse est.

3. Item, omne quod sibi relictum in nihilum cedit¹, quantum est de se, est mutabile; sed omnis creatura est huiusmodi; unde Gregorius²: «Cuncta in nihilum tenderent, nisi manus Conditoris ea retineret»: ergo etc.

4. Item, nullum accidens de se habet stabilitatem; sed esse omni creaturae accidit, sicut dicit Hilarius et habetur in littera³, quia ab alio venit: ergo omnis creatura quantum ad esse est instabilis.

5. Item, omne vanum est subiectum variabilitati; sed omnis creatura vana, cum sit ex nihilo; unde ad Romanos octavo⁴: *Vanitati subiecta est creatura* etc.: ergo si omnis creatura vana, nulla immutabilis.

6. Item, omne mutatum habet in se mutabilitatem; sed omnis creatura facta est: ergo omnis creatura mutata, ergo nulla immutabilis.

CONTRA: Immutabilitas non dicitur nisi tripliciter. Dicitur enim immutabilitas aut *invariabilitas*, aut *incompactibilitas*, aut *invertibilitas*.

1. Ostenditur autem, quod *invariabilitas* conveniat creaturis, utpote *principiis*. Nam Augustinus ostendit in duodecimo Confessionum⁵, quod *materia* informis est invariabilis; quia quod caret forma, caret ordine, et quod caret ordine, caret vicissitudine, ergo variatione. Auctor autem sex Principiorum⁶ dicit hoc de *forma*, «quod est in simplici et invariabili essentia consistens».

2. Item videtur, quod *invariabilitas* conveniat *Beatis*, quia ubi perfecta beatitudo, ibi nulla deperditio, et ubi hoc⁷, nulla variatio.

3. Item, variatio attenditur, sicut dicit Augustinus super Genesim ad litteram⁸, aut secundum locum, aut secundum tempus; sed aliqua creatura caret determinato loco et tempore, ut universale,

quod est semper et ubique⁹, et caelum empyreum, quod est extra tempus et locum: ergo etc.

4. Item, si immutabilitas dicatur *incompactibilitas*, idem ostenditur. «Nam omnis corruptio naturalis venit ex contrarietate», sicut dicit Philosophus in libro de Morte et vita¹⁰; sed multae creaturae carent contrarietate: ergo et corruptibilitate.

5. Item, omnis corruptio est in aliquid prius se, quia corruptio naturalis in aliquid est¹¹; sed principia non habent aliquid prius, utpote materia: ergo sunt incorruptibilia.

6. Item, omne perpetuum incorruptibile¹²; sed aliqua creatura naturaliter est perpetua: ergo etc. *Minor* probari potest sic: perpetuitas est de ratione imaginis; unde Augustinus¹³: «Non esset anima imago, si mortis termino clauderetur»; cum ergo anima naturaliter sit imago, ergo naturaliter est immortalis sive perpetua.

7. Item, ostenditur, quod creatura sit *invertibilis*, sic: vertibilitas est in non esse; sed nihil est, quod possit creaturam aliquam vertere in non esse, quia *a se* non vertitur, cum nihil se corrumpat¹⁴; *ab alio* non, quia actio creaturae in id terminatur, ex quo incipit; sed nullius creaturae actio incipit a *non esse*: ergo etc. *Praeterea*, distantia infinita est inter esse creaturae et nihil; sed inter extrema in infinitum distantia non potest fieri mutatio per virtutem finitam: ergo nihil potest cedere in nihil, nisi Deo faciente.

8. Item, vertibilitas dicitur per corruptionem in *non esse* omnino; sed nihil, quod corrumpitur, secedit omnino in non ens¹⁵: ergo nullum corruptibile vertibile. *Si tu dicas*, quod invertibilitatem non habet creatura per *naturam*, sed solum per *gratiam*¹⁶; *contra*: quod omnibus inest, est naturale,

Quoad incorruptibilitatem.

Quoad invertibilitatem.

¹ Nonnulli codd. ut D F K X ee cum ed. 1 *tendit*.

² Libr. XVI. Moral. c. 37: Cuncta quippe ex nihilo facta sunt, eorumque essentia rursum ad nihilum tenderet, nisi eam auctor omnium regiminis manu retineret.

³ Cap. 1. in fine.

⁴ Vers. 10. — Mox in fine argumenti codd. cum edd. 1, 2, 3, 6 omittunt *est* additum a Vat.

⁵ Cap. 9. n. 9.

⁶ Gilbert. Porretan., c. 4: Forma est compositioni contingens, simplici et invariabili essentia consistens. — Post quem textum cod. O addit *et ita nec forma nec materia variatur*.

⁷ Ex antiquis mss. et ed. 1 pro *haec* substituimus *hoc*, quod sensus expostulat. Paulo ante plurimi codd. cum ed. 1 omittunt *ibi*, qui et in fine argumenti ponunt *mutatio* loco *variatio*.

⁸ Libr. VIII. c. 20.

⁹ Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 34.). — Mox nomine *caeli empyrei* intellige ultimam sphaeram, quae iuxta opinionem tunc communiter receptam est immobilis et uniformis, quia eius intrinseca principia, scil. materia et forma, sunt «ita bona coniunctione coniuncta, quod nulla cadit in illud contrarietas», ut ait S. Doctor infra ad 4. obiectionem. Cfr. supra d. 4. a. 3. q. 2. opp. 1., et Aristot., I. de Caelo text. 100. (c. 9.).

¹⁰ Melius poneretur: in libro de Longitudine et brevitate vitae. Aristoteles siquidem duo scripsit opuscula, quorum uni titulus: de Iuventute et senectute, de vita et morte; alteri autem: de

Longitudine et brevitate vitae. In priore opusculo perpauca occurrunt de re, quam S. Doctor hic proponit; in posteriore tamen, c. 2. et seq., fusius de hac re tractatur, et inter cetera inveniuntur haec: Quare, cui non est contrarium et ubi non est, impossibile utique erit corrumpi.

¹¹ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 42. et 82. (c. 6. et 9. in fine), et I. de Generat. et corrupt. text. 11. seqq. (c. 3.), ubi et propos. minor huius argum. insinuat.

¹² Vide Aristot., I. de Caelo, text. 110. seqq. (c. 11. et 12.).

¹³ Libr. XIV. de Trin. c. 2-4. n. 4-6., ex quo loco propositio ista colligi potest, sed quoad litteram habetur in libro de Spiritu et anima c. 18, et in M. Aurelii Cassiodori libro de Anima, c. 2: Nam quemadmodum poterat esse imago aut similitudo Dei, si animae hominum mortis termino clauderentur? — Paulo infra post *ergo anima* Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. 1 obnitentibus, *naturalis* pro *naturaliter*.

¹⁴ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.). et Boeth., III. de Consol. Prosa 11. — Mox ope plurium mss. ut H I L O S U etc. substituimus *a non esse* (i. e. a nihilo) pro *ante esse*, quod Vat. habet quodque non ita correspondet modo loquendi Scholasticorum; multi codd. propter compendiosam scripturam sunt dubiae lectionis.

¹⁵ Hinc Aristot., I. de Generat. et corrupt. text. 17. (c. 3.): Huius corruptio alterius est generatio.

¹⁶ Vat. cum multis codd. hic omittit *solum* et transponit,

quoniam gratia speciale est; sed naturale est quod est idem apud omnes¹; sed fere omnis creatura est invertibilis, quia nulla redigitur in nihilum: ergo hoc est naturale.

9. Item, ostenditur, quod nec per gratiam; quia gratia est perfectio naturae: ergo quod repugnat naturae, non datur per gratiam: ergo si invertibilitas est contra naturam creaturae, ergo non datur per gratiam.

10. Item, obiicitur de illa gratia, quia si est creatura, est² vertibilis; si ergo conveniat ei invertibilitas, oportet quod per aliam gratiam; et sic erit abire in infinitum. Si ergo oportet stare, patet quod non per gratiam. Si dicas, quod gratia illa non dicitur habitus, sed Deus gratis conservans; hoc nihil est, quia sine Deo operante³ nulla creatura operatur: ergo sicut nulla creatura est invertibilis nisi per gratiam, sic nulla creatura operatur nisi per gratiam: ergo nulla operatio est naturalis, quod stultum est dicere.

CONCLUSIO.

Immutabilitas, accepta ut invariabilitas, est propria solius Dei, accepta ut incorruptibilitas aut invertibilitas, a Deo communicatur aliquibus creaturis vel per naturam vel per gratiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod immutabilitas dicitur per privationem mutabilitatis. Mutatio autem dicitur tripliciter: uno modo ab ente in ens; et haec est mutatio secundum accidens⁴ et dicitur variatio; alio modo ab ente simpliciter in ens potentia sive secundum quid; et haec est mutatio secundum formam et dicitur corruptio; alio modo est mutatio ab ente in simpliciter non ens; et haec est secundum totam rei substantiam et dicitur versio. Secundum hoc intelligendum, quod immutabilitas dicitur tripliciter: uno modo invariabilitas, alio modo incorruptibilitas, et tertio modo invertibilitas.

Si ergo immutabilitas dicatur invariabilitas, sic dico, quod in nulla omnino est creatura neque per naturam neque per gratiam; nam omne creatum aut est accidens, aut habet accidens, et ita variabile; et haec⁵ est proprie proprium ipsius Dei.

paulo supra legendo ergo nullum corruptibile vertibile solum; quae lectio falsa est, nisi fiat transpositio terminorum v. g. ergo nullum solum corruptibile, vertibile; vel ergo nullum vertibile corruptibile solum. Codd. E H Z ii omittunt solum utrobique; codd. P Q ce vero ponunt eo loco, quo nos posuimus. — Gratiam accipias hic sensu largo, quo Ioan. Damasc., II. de Fide orthod. c. 3. de Angelo ait: Immortalis est non quidem natura, sed Dei munere et gratia.

¹ Vide Aristot., I. Periherm. c. 4. — In fine argumenti post hoc supplevimus ex vetustioribus mss. et ed. 1 est.

² Cod. T cum ed. 4 ergo pro est.

³ Cod. A cooperante.

⁴ Multi codd. ut A B C D E F G L R S T U etc. actus loco accidens, minus bene, ut patet ex paulo infra positis de invari-

Si autem dicatur immutabilitas incorruptibilitas, sic dico, quod in aliquibus est creaturis: in quibusdam per naturam, ut puta in simplicibus, in quibusdam per gratiam, ut puta in glorificatis corporibus. Nec sic est proprie proprium divinae essentiae.

Si vero tertio modo dicatur immutabilitas⁶, sic omnibus creaturis inest per gratiam, nulli autem per naturam nisi soli Deo. Invertibile enim per naturam est, quod ex se ipso habet, ut possit stare; hoc autem est, in quo nulla est vanitas⁷ et in quo omnino nulla essentiae mutatio nec ad esse, nec ad non esse; et hoc est solum aeternum. Ideo haec invertibilitas est in solo Deo et est proprie proprium eius. Invertibilitas autem per gratiam inest omnibus vel pluribus creaturis, quia Deus sua gratuita bonitate cetera continet, ne in nihil cedant; et loquor de creaturis, quae dicunt quid completum et per se existens.

Concedendum igitur, quod immutabilitas, prout privat variationem secundum accidens quantum ad actum⁸ et potentiam, solius Dei est. Similiter prout privat mutationem in non esse secundum actum et potentiam, quantum est de natura, solius Dei est, licet per gratiam conveniat multis creaturis; et sic procedunt rationes ad primam partem, unde concedendae sunt.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod principia rerum sunt invariabilia; dicendum, quod verum est, si considerentur secundum essentiam abstractam; sed si considerentur secundum esse naturae, sic de necessitate habent accidentia coniuncta et possunt variari; variatio autem⁹ accidentalalis respicit esse.

2. Ad illud quod obiicitur, quod in Beatis non potest esse variatio; dicendum, quod verum est quantum ad substantiam praemii sive quantum ad praemium substantiale; cadit tamen quantum ad conversionem ad inferius, tum quantum ad affectiones, sicut patet in Angelis, tum quantum ad actiones. Unde Beati erunt agiles et poterunt moveri.

3. Ad illud quod obiicitur de universali et de empyreo, dicendum, quod utrumque recipit variationem; sed universale ratione eius in quo est; quia, « motis¹⁰ nobis, moventur ea quae in nobis

riabilitate. — De primis duabus mutationis speciebus vide Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. (c. 4.) ac I. de Generat. et corrupt. text. 23. et 24. (c. 4.).

⁵ Supple: invariabilitas. Vat. Sic accepta immutabilitas loco et haec, sed contra plurimos codd., quorum tamen aliqui ut A F T etc. cum ed. 4 pro haec ponunt minus bene hoc.

⁶ In cod. T ab altera manu hic additur invertibilitas.

⁷ Vat. contra plurimos codd. ut A F G H I S T Z etc. cum ed. 4 addit hic vel varietas, et mox post nulla verbum est.

⁸ Vat. naturam loco actum, sed falso et contra mss. et ed. 4.

⁹ Ed. 4 enim.

¹⁰ Substituimus motis pro moventibus, rationem vide supra d. 5. a. 2. q. 1. argum. 3. ad opp.

sunt »; empyreum vero ratione *contenti*. Potest enim aliquid continere, quod non continet, et aliquid non continere, quod continet.

4. 5. 6. Ad illud quod obiicitur de *inconvertibilitate*, dicendum, sicut praetactum est, quod convenit creaturis; aliquae enim creaturae sunt ita simplices et ita bona coniunctione coniunctae, quod nulla cadit in eis contrarietas, nec est in eis maior ratio corruptionis quam in principiis. Unde sicut principia non sunt resolvable in aliquid, tamen cederent in nihil, si sibi relinquerentur; sic intelligendum in aliquibus substantiis. Unde non est dicendum, quod sit verum, quod omne compositum sit resolvable secundum *rem*; sed sicut dicit Anselmus¹, « est resolvable *re*, vel *intellectu* ». Unde concedendae sunt rationes ad hoc inductae.

7. 8. Ad illud vero quod obiicitur de *vertibilitate*, dicendum, quod quaelibet creatura vertibilis est per naturam, si sibi relinquatur.

Si quaeritur causa huius, dicendum, quod huius versionis, cum sit defectus purus, non est reddenda causa *efficiens* vel reducens in non esse, sed solum *deficiens*. Propter quod notandum, quod natura dicitur naturalis origo. Origine autem creaturae et est ex nihilo et est ex suis principiis: secundum hoc dupliciter dicitur aliquid ipsi creaturae naturale, vel quia inest ei ex eo, quod est *ex nihilo*, vel quia inest ei ex eo, quod est ex *suis principiis*. Et quia *nihil* nullius est causa efficiens, sed deficiens, ideo proprietates, quae insunt creaturae ratione eius, quod est ex nihilo, non sunt positiones, sed defectus, nec sunt a virtute, sed a defectu virtutis, nec habent causam efficientem, sed deficientem: et tales sunt *vanitas*, *instabilitas*, *vertibilitas*. Si igitur quaeratur, a quo est vertibilis creatura², dico, quod non ab aliquo efficiente, sed per defectum in se ipsa. Secundum autem quod *naturale* dicitur quod inest³ rei per propria et intrinseca principia, sic non dicuntur naturaliter inesse privationes vel defectus, sed habilitates: et ideo hoc modo accipiendo *naturale*, nulla

creatura est *vertibilis* in non esse; nec tamen dicitur *invertibilis naturaliter*, quia *naturale* est in quod potest natura; sed principia rei non possunt in rei conservationem nec conservationem sui: et ideo invertibilitas non est huiusmodi naturalis. Nec tamen est *contra naturam*, immo est ei consona; quia omnis natura⁴ appetit salvari, quamvis ex se non possit, et maxime illa creatura, quae appetit beatificari, et haec est illa quae ad Dei imaginem facta est. Et quia desiderium naturae non est frustra⁵, ubi deficit natura, supplet Dei gratuita influentia. Et sic patet, quod vertibilitas inest per naturam, sed invertibilitas per gratiam.

9. Ad illud quod obiicitur de comparatione gratiae ad naturam, intelligendum est, quod gratia dicitur adiutorium, veniens a superiori, respectu eius quod est supra posse naturae. Hoc autem adiutorium est duplex: aut respectu *esse simpliciter*, aut respectu *esse perfecti*.

Duplex
adiutorium
divinum.

Si respectu *esse simpliciter*, ut puta conservationis esse, quia nulla principia, cum sint vana⁶, de se possunt se ipsa conservare, sic non est mediante aliquo habitu infuso vel dato. Quia respicit esse, et quia⁷ esse est commune omnibus, ideo haec gratia est omnibus communis. Unde haec est gratia habens modum naturae, et haec est gratia, qua dicuntur cetera invertibilia⁸.

Alio modo dicitur gratia adiutorium respectu *perfecti esse*, et quia *perfectio esse* est in his quae ad beatitudinem ordinantur, respicit *bene esse* et⁹ quod non est omnium. Ideo haec est habitus specialis aliquorum, non omnium, et haec est gratia per modum gratiae. Ex his patet quod obiicit¹⁰ de gratia: obiicit enim secundum quod gratia est specialis habitus divisus contra naturam, quia sic dicit aliquid de novo creatum; sed gratia praedicto modo non.

10. Et ex hoc patet ultimo obiectum: quia gratia dicitur adiutorium respectu eius quod est supra posse naturae; et quia conservatio principiorum est supra posse naturae, non autem egressus actionum, immo infra, ideo patet etc.

¹ Libr. de Fide Trin. c. 3: Quoniam omne compositum necesse est aut actu aut intellectu posse disiungi. — Mox plerique codd. ut A G H S T X cum ed. 1 *adductae* loco *inductae*.

² Codd. P Q bene *vertibilitas creaturae*.

³ Vat. minus distincte ac contra mss. et ed. 1 *inesse* loco *quod inest*.

⁴ Cod. Z cum ed. 1 *creatura*. — Vide Boeth., III. de Consol. Prosa 11, ubi haec propositio probatur.

⁵ Vide Aristot., I. de Caelo, text. 32. (c. 4. in fine) et III. de Anima, text. 45. (c. 9.). — Codd. V X *in vanum* loco *frustra*.

⁶ Plerique codd. ut F G H I K P Q S T etc. minus bene *varia*; cod. X *variabilia*. — Paulo infra post *sic non est* subaudi: adiutorium vel gratia.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 in principio huius pro-
S. Bonav. — Tom. I.

positionis ponit *Et*, deinde hic pro *et quia* habet *quod*, quo vis rationis debilitatur.

⁸ Vat. incongrue *dantur cetera vertibilia*; omnes codd. cum ed. 1 *invertibilia*; cod. cc *dantur*, antiquiores autem codd. *dicuntur*, licet aliqui propter abbreviationem dubiae sint lectionis.

⁹ Vat. *vel esse* loco *et*, quod maior pars codd. habet; aliqui codd. ut O T cum ed. 1 omittunt insuper particulam *et*, pro qua cod. cc habet *vel*. Paulo post aliqui codd. ut A M T aa cum ed. 1 bis *hic* loco *haec*.

¹⁰ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *obiicitur*, sed propter subnexa minus bene. Mox Vat. cum cod. cc *et* loco *quia*, at minus distincte et praeter fidem ceterorum mss. et ed. 1.

SCHOLION.

I. *Triplex illa distinctio mutationis*, cui correspondet triplex immutabilitas, sumta est ex Damasceno (de Fide orthod. I. c. 3.). Prima mutatio, quae a S. Doctore vocatur *variatio*, tunc fit, quando subiectum de aliquo accidente mutatur in aliud accidens; haec nunc communiter vocatur motus sive mutatio *accidentalis*. Secunda est *corruptio* sive mutatio ab esse substantiali formae in materia ad non esse eiusdem, manet tamen materia in potentia ad actum. Tertia est *annihilatio*, a S. Bonav. vocata *versio*, qua fit de ente simpliciter non ens; cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 3. q. 2. in corp. Aristoteles (V. Phys. c. 4.), omittendo hoc ultimum membrum, mutationes sic distinguit: ex subiecto in subiectum (alteratio, augmentatio), ex subiecto in non-subiectum (corruptio), ex non-subiecto in subiectum (generatio).

II. S. Doctor non sibi contradicit hic asserendo, quibusdam

creaturis, ut Angelis, inesse incorruptibilitatem per naturam, et alibi dicendo, solius Dei esse incorruptibilitatem. Nam in primo loco sermo est de incorruptione respectu suae particularis naturae, non respectu dependentiae a causa prima; in secundo loco loquitur de illa proprietate, quae soli primae causae competit, quae potest creare et annihilare. Cfr. S. Thom., S. I. q. 9. a. 2. in corp. — Notanda est egregia doctrina in solut. ad 6. 7. 8. exposita. Circa causam efficientem et deficientem, cfr. II. Sent. d. 34. a. 1. q. 2.

III. Quoad conclusionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 4. m. 3. et p. II. q. 43. m. 2. 3. 4. — Scot., hic q. 5; et Report. hic q. 3. — S. Thom., hic q. 3. a. 1. et 2; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 16. et seqq.; S. p. I. tr. 4. q. 21. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo contingit dubitari de hoc quod dicit Magister: *Nunc de veritate sive proprietate divinae essentiae* etc. Videtur enim male dicere, quia omne, quod habet proprium, distinguitur; sed divina essentia non est distinguibilis: ergo non habet proprium.

RESPONDEO¹: Dicendum, quod divina essentia eo modo est distinguibilis, quo modo habet proprietates, et e converso; quia quamvis in se non sit distinguibilis per plurificationem sui nec a persona per diversitatem, est tamen distinguibilis respectu essentiae creatae, respectu cuius habet has proprietates.

DUB. II.

Item quaeritur de illis tribus proprietatibus, quas ponit, scilicet de *veritate*, *immutabilitate*, *simplicitate*, cum multae aliae conditiones sint divinae essentiae, quare solum de his tribus agit?

RESPONDEO: Dicendum, quod per has tres proprietates sufficienter distinguitur *esse increatum* a *creato*. Nam *creatum*², eo ipso quod creatum, habet esse post non esse, et ita esse vanum et possibile: ideo habet esse permixtum cum possibilitate, et propter hoc deficit a veritate, a stabilitate et simplicitate. *Increatum* vero *esse* habet contrarias

proprietates, et in his sufficienter distinguitur. Nam veritas respicit *quod est*, immutabilitas *quo est*³, simplicitas *utrumque*. Ideo patet sufficientia et ordo.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *a sapere dicitur sapientia*, quia non videtur dicere verum. Sicut enim albedo se habet ad album, ita sapientia ad sapere; sed albedo non dicitur ab albo, immo magis e contra⁴: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum intellectum *componentem* sapere dicitur a sapientia, quia intellectus componens procedit ab abstracto ad concretum; secundum vero intellectum *resolventem* est e converso; et quantum ad hunc loquitur Augustinus. — Vel posset dici, quod loquitur secundum considerationem grammatici, non logici⁵.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quis magis est quam ille, qui dixit famulo*. Videtur enim male dicere, quia *esse* non recipit magis et minus, et maxime in Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod magis et minus dupliciter possunt considerari, scilicet in comparatione *ad idem*; et sic⁶ dicunt intensionem et remissionem;

¹ Vat. cum cod. cc, ceteris tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, addit *Ad quod*. Mox plerique codd. ut A F G K S V W X non bene *uno pro eo*, alii vero ut H T aa bb *illo*.

² Aliqui codd. ut F T dd repetunt hic *esse*. Mox ed. 1 post *creatum* addit *est*.

³ Plurimi codd. omittunt *est*.

⁴ Plures mss. cum ed. 1 *e converso*.

⁵ De intellectu resolvente sive analytico, et componente sive synthetico vide infra d. 28. dub. 4, et IV. Sent. d. 50. p. II. a. 1. q. 1. ad 4. — Secunda solutio inde sumitur, quod grammatici formam verborum abstractam derivant a forma concreta, logici autem sive philosophi (Aristot., de Praedicam. c. 1.) e contrario. Cfr. infra d. 33. q. 3.

⁶ Vat. praeter fidem omnium mss. et edd. 1, 2, 3 addit *non*, sed falso, quia iuxta omnes Scholasticos intensio et remissio est motus *eiusdem* v. g. caloris a statu imperfectiore ad perfectiorem et viceversa. Vide S. Thomam, qui hic circa litteram idem dubium solvit consimili distinctione, scilicet: Magis et minus potest dici aliquid vel quantum ad ipsam naturam participatam, quae secundum se intenditur et remittitur secundum accessum ad terminum vel recessum; et hoc non est nisi in accidentibus; vel quantum ad modum participandi; et sic etiam in essentialibus dicitur magis et minus secundum diversum modum participandi, sicut Angelus dicitur magis intellectualis quam homo.

vel in comparatione ad *diversas substantias* et naturas; et sic dicunt gradum et excessum, et sic est bene¹ ponere magis et minus in ente respectu Creatoris et creaturae, et respectu creaturarum ad invicem. Sed in comparatione Creatoris ad creaturam est excessus improporcionabilis et infinitus; respectu creaturarum ad invicem est proporcionabilis.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Cuius essentia non novit praeteritum vel futurum*. Videtur enim esse ista proprietas et Angelorum, quia Augustinus de Civitate Dei² dicit, quod « immortalitas Angelorum non est praeterita, quasi non sit, nec futura, quasi nondum sit », sed semper est praesens: ergo non est proprium solius Dei.

RESPONDEO: *Quidam* dicunt, quod duratio aevi est simplex et tota simul, non habens praeteritum et futurum; nihilominus ipsum aeviternum³ habet praeteritum et futurum quantum ad affectiones; et ita⁴ proprium est solius Dei.

Alii dicunt, quod in omni duratione creata, quoniam differt a durante et⁵ habet esse possibile, est prius et posterius; sed distinguunt in priori et posteriori. Quoddam enim est quod dicit *durationis successionem*, quoddam *successionis durationem* cum variatione et innovatione. Primum est in aevo, secundum in tempore; et hoc vult Anselmus⁶ expresse, et hoc credo probabilius. Et patet responsio ad verbum Augustini; ipse enim loquitur de priori et posteriori, quod quidem dicit innovationem et variationem et corruptionem⁷.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *divinae essentiae comparatum nostrum esse non est*. Videtur enim falsum, quia quod inest alicui substantialiter non adimitur comparatione aliqua; sed esse est substantiale rei cuilibet: ergo etc. *Item* ex comparatione ad Deum creatura melioratur, ut dicit Augustinus⁸, ergo magis est, quam si non compareretur: ergo etc.

RESPONDEO: Dupliciter est accipere talem comparationem. *Uno* modo secundum rationem influentiae et receptionis; et sic creatura ad Deum comparata est magis, quam si non compareretur. *Alio* modo comparatur secundum habitudinem aequiparantiae et proportionis; et hoc modo verum est, quod nulla⁹ est proporcionabilis secundum conditionem veritatis et nobilitatis esse divini; et ideo quasi nihil est, non omnino in se, sed nihil ad proportionem, quia non potest inveniri aliqua proportio quantitativa.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Dicatur ergo, quod semper fuit, est et erit*. Videntur enim haec verba non dici¹⁰ de Deo, quia dicunt diversa tempora; sed in Deo non cadit diversitas temporum.

RESPONDEO: *Quidam* voluerunt dicere, quod actus isti non praedicant de Deo diversa tempora secundum essentiam, sed secundum concomitantiam; quia divinum esse omnino invariatur omne tempus concomitatur. Sed haec positio non solvit plene. Dicitur enim vere, quod Deus fuit ante omne tempus; tunc¹¹ ergo concomitantiam non potest dicere. — Ideo dicunt *alii*, quod tempus consignificatum non est dispositio rei acceptae sive intellectae, quando dicitur de Deo, sed solum modi intelligendi; quando vero de re mobili. utroque modo. Exemplum patet de masculinitate¹² in lapide et in viro: quoniam in viro est ut dispositio rei acceptae, in lapide ut modus intelligendi solum. Sed haec positio non videtur sufficiens, quia intellectus non ponit praeteritum circa suum intelligere, quando intelligit Deum fuisse: ergo oportet, quod ponat circa rem.

Propter hoc notandum, quod verba diversorum temporum aliter dicuntur de aeterno, aliter de aeviterno, aliter de temporali. Nam respectu temporalis important mutabilitatem et successionem et durationem. Secundum vero quod de aeviternis dicuntur, duo tantum important, successionem et durationem, sicut vult Hieronymus¹³, Augustinus et Anselmus. Secundum vero quod dicuntur de Deo, important solum durationem. Unde dicitur: *Deus fuit*, quia eius du-

Duplex comparatio ad Deum

Solutio 1. insufficiens.

Solutio 2. insufficiens.

Vera solutio.

¹ Cod. T *verum*, cod. W *ibi* pro *bene*.

² Libr. XII. c. 15. n. 2.

³ Hoc est res aeviterna sive subiectum aevi v. g. Angelus. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 non bene addit *seu aeternum*, quia non est idem cum aeviterno.

⁴ Supple: non noscere sive non habere praeteritum vel futurum.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *etiam*, et paulo post *cum priori et posteriori* (nonnulli codd. habent quidem *cum loco est*, sed solus cod. cc *cum priori et posteriori*). Pro nostra lectione militat etiam ea quae S. Doctor II. Sent. d. 2. p. I. a. 1. q. 3. in corp. habet, ubi fusius hanc quaestionem pertractans, ex creaturae possibilitate sive ex eo, quod *nulla creatura omnino est actus*, deducit durationem successionis sive prius et posterius in aevo. — Mox Vat., omnibus mss. et sex primis edd. obnitentibus, *de loco in*. Paulo infra post *successionem* cod. I satis bene addit *sine variatione et innovatione*.

⁶ Vide Monolog. c. 28. et Proslog. c. 20. et 22.

⁷ De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 12. m. 9. a. 3. — S. Thom., S. I. q. 10. a. 5.

⁸ Libr. I. de Genes. ad lit. c. 4. 5. n. 9. 10. et libr. contra Epist. Manichaei, c. 40. n. 46.

⁹ Subaudi: creatura. — Vat. autem cum cod. cc, aliis tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, addit *ratio* et paulo infra loco *ad proportionem* habet *a proportionem*.

¹⁰ Plurimis codd. obnitentibus, Vat. praemittit *debere*.

¹¹ Ex mss. et edd. 1, 2, 3 supplevimus *tunc*.

¹² Substituimus fide antiquorum mss. et ed. 1 *masculinitate* pro *masculino genere*.

¹³ De Hieronymo vide notam hic in lit. Magistri c. 1. — Augustini et Anselmi textus accipe ex dub. 5. — Cfr. Scot., I. Sent. d. 9. q. unica in fine. — Paulo ante post *important* aliqui codd. ut F aa bb cum ed. 1 addunt *scilicet*, aliqui ut G I ff et.

ratio non coepit: *est*, quia duratio eius non interrumpitur: *erit*, quia non desinit nec corrumpitur. Proprie ergo loquendo, non dicuntur de Deo, ut dicit Hieronymus; large autem loquendo, dicuntur, ut dicit Magister et Augustinus; et ad hoc vadit opinio Magistri¹.

DUB. VIII.

Item quaeritur de verbo Hilarii: *Esse non est Deo accidens* etc., quia nec creaturae est accidens — nulli enim omnino rei accidit esse — quomodo ergo per hoc notatur Deus differre a creatura?

RESPONDEO: Dicendum, quod accidens dicit quid
Proprietates
accidentis. natum in alio esse, ab alio *exire*, et ab illo² *recedere*. Accidens enim dicitur quod *inest* subiecto et ab illo *trahit ortum*, et propterea potest *adesse* et *abesse*. In his tribus proprietatibus communicat esse creatum, licet non eodem modo omnino. Nam *esse* nostrum pendet ab alio sustinente, oritur ab alio efficiente, creatura etiam nata est suum esse perdere: ideo esse eius est quasi accidens, non tamen vere accidens, quia cum pendeat a Deo, non pendet sicut a subiecto. E contrario est in Deo; et ideo dicit Hilarius, quod esse non est accidens Deo; et hoc propter contrarias proprietates: quia accidens natum est alii *inesse*, propter hoc dicit: *subsistens veritas*; quia natum est ab alio *exire*, contra hoc dicit: *manens causa*; quia natum est etiam ab alio *recedere*, contra hoc dicit: *naturalis generis proprietas, quae non dimittit esse*³.

DUB. IX.

Item quaeritur, quomodo intelligitur *immortalitas*, cum dicitur: *Solus habet immortalitatem*, et

dicit Augustinus⁴, quod accipitur pro incommutabilitate; sed hoc non videtur conveniens. Mors enim non dicit omnem mutabilitatem, sed solum corruptibilitatem⁵ viventium: ergo non idem est dicere.

RESPONDEO: Sicut vita accipitur *communiter* et *proprie*, ita et mors, ita et immortalitas. *Uno* enim modo dicitur vita actus continuus et internus⁶, qui est a forma spirituali; et sic dicitur *proprie*, et sic immortalitas dicit vitam talem cum impossibilitate ad eius privationem. *Alio* modo dicitur vita actus completus potentiae, quae est secundum rei naturam, sicut dicitur aqua viva, quae habet operationem aquae convenientem; et hoc modo importat repugnantiam ad corruptionem. Et ideo⁷ debet dici secundum hanc vitam *immortale* quod est ita in actu completo, quod nullo modo potest aliquam peiorationem recipere; et sic accipit Apostolus et exponit Augustinus.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit beatus Iacobus et est in littera⁸: *Nec vicissitudinis obumbratio*; quae differentia est inter *vicissitudinem* et *obumbrationem*, et quae convenientia, ratione cuius dicatur *vicissitudo obumbrare*?

Et dicendum, quod *vicissitudo* importat numerum *vicis*, et iste est numerus cum interruptione; sed *obumbratio* dicitur per privationem actus lucis. Quoniam igitur actus formae lux est, privatio eius recte dicitur *obumbratio*; et quia *vicissitudo* ratione numeri dicit interruptionem, et ratione interruptionis dicit privationem, et ratione privationis *obumbrationem*, hinc est, quod recte dicitur *vicissitudinis obumbratio*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VIII.

PARS II.

De simplicitate Dei.

Eademque sola proprie ac vere simplex est etc.

TEXTUM MAGISTRI VIDE SUPRA P. 147.

DIVISIO TEXTUS⁹.

Supra ostendit Magister duas proprietates divinae essentiae, scilicet veritatem et incommutabilitatem; hic ostendit simplicitatem divinae essentiae vel

naturae. Et habet haec pars tres partes. In *prima* ostendit, quod *proprie* est simplex; in *secunda*, quod *vere*, ibi: *Hic diligenter notandum est, cum dicat*

¹ Vide supra in lit. c. 4, ubi et verba Augustini afferuntur.

² Vat. cum cod. cc contra ceteros codd. cum ed. 1 *alio* pro *illo*. — De *accidente* vide Porphy., de Praedicab.; Aristot., I. Topic. c. 4. et V. Metaph. text. 13. et 35. (IV. c. 7. et 30.).

³ Plura de hac re vide hic p. II. q. 2. et II. Sent. d. 37. a. 1. q. 2.

⁴ Verba Augustini vide supra in lit. Magistri c. 2.

⁵ Ed. 1 *corruptionem*.

⁶ Bernard., de Gratia et libr. arb. c. 2. ait: Est enim in quolibet corpore vita, internus ac naturalis motus, vicens tantum intrinsecus.

⁷ Aliqui codd. ut IZ cc *illud* pro *ideo*; ed. 1 cum uno alterove cod. ut W *illud ideo*.

⁸ Cap. 2.

⁹ In hac distinctione divisio textus partis II. in codd. hoc loco ponitur, dum alibi coniungitur cum divisione partis I. Cfr. ultima verba in divisione partis I. p. 150.

Augustinus etc. In *tertia*, quod *summe*, ibi: *Huius autem sinceritatis et simplicitatis*.

Prima iterum pars habet tres partes. Primo proponit, quod proprie est simplex; secundo ostendit, quod non convenit naturae corporali, ibi: *Ut autem scias, quomodo simplex* etc. In *tertia*, quod non convenit naturae spirituali, ibi: *Creatura quoque spiritualis* etc.¹

Similiter pars, in qua ostendit, quod est *vere* simplex, habet tres partes. In *prima* ostendit, quod in Deo est pure multiplicitas nominum; in *secunda* ostendit, quod in eo non est diversitas praedicamentorum, ibi: *Quod autem in natura divinitatis nulla*

sit accidentium etc. In *tertia* concludit, quod nomina praedicamentorum in divinis non possunt dici proprie, et etiam nomen primi praedicamenti, ibi: *Unde nec proprie dicitur substantia*.

Similiter pars², in qua ostendit, quod est *summe* simplex, habet tres. Primo enim ostendit, quod tanta est ibi simplicitas, quod nulla est ibi rerum diversitas; secundo, quod cum hac simplicitate stat personarum pluralitas, ibi: *Et cum tantae simplicitatis* etc. Tertio vero et ultimo epilogat, quod ostensa est in divina essentia triplex proprietas, ibi: *Ecce quanta identitas*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicit Magister in littera, quatuor quaeruntur in parte ista³.

Primo quaeritur, utrum in Deo sit summa simplicitas.

Secundo, utrum simplicitas sit Dei proprietas.

Tertio, propter illud quod dicitur in littera de anima rationali, quaeritur, utrum anima rationalis sit in toto corpore, ita quod in qualibet parte.

Quarto quaeritur, utrum Deus sit in aliquo determinato genere.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit summe simplex.

Circa primum, quod in Deo sit summa simplicitas, sic probatur.

1. Omne primum est simplicissimum, quia quanto aliquid prius, tanto simplicius⁴; sed Deus est primum in genere entium, eo quod nec est nec esse potest nec cogitari prius: ergo est ita simplex, quod ipso nihil simplicius esse potest vel cogitari: ergo est simplicissimum.

2. Item, omne quod est quidquid habet, est simplicissimum⁵; sed Deus est quidquid habet: ergo etc. Prima patet in se. *Minor* probatur sic: Deus habet potentiam, sapientiam, et sic de aliis; aut ergo est sua potentia, aut non. Si sic, habeo propositum. Si non est sua potentia, cum sit potens potentia, habet posse ab alio, ergo Deus est ab alio; quod si hoc est falsum; ergo illud ex quo sequitur.

3. Item, in esse nobilissimo debet omnis conditio nobilitatis poni in summo; sed Deus est ens nobilissimum, et simplicitas est conditio nobilitatis: ergo ponenda est in Deo in summo: ergo Deus est summe simplex.

4. Item, quanto aliquid est simplicius, tanto est potentius in virtute, et e converso, quia « virtus

unita plus potest quam multiplicata⁶ »; sed Deus est infinitus et immensus virtute: ergo est infinitus simplicitate: ergo in Deo est summa simplicitas.

CONTRA: 1. Simplicius cogitatur aliquid, cum cogitatur ut abstractum a pluribus, quam quod⁷ cogitatur ut contentum in pluribus: ergo cum fides nostra cogitet Deum ut in pluribus, non cogitat eum ut simplicissimum: ergo si fides vere cogitat, Deus non est simplicissimus.

2. Item, maior est simplicitas, ubi est identitas sine diversitate, quam cum diversitate; sed in Deo est identitas cum diversitate suppositorum: ergo in Deo non est summa simplicitas.

3. Item, maior est simplicitas, ubi est unitas sine pluralitate⁸; quia numerus dicit aliquo modo compositionem, respectu cuius unitas est simplex: ergo cum in Deo sit unitas cum pluralitate personarum, patet etc.

4. Item, maior est simplicitas, ubi non tantum subiectum, sed etiam proprietas est eadem cum proprietate⁹; quia, quando proprietas differt a proprietate in uno, sunt plura differentia: ergo non est simplex; sed in divinis personis in eadem persona

¹ Cod. I addit: *Et primo per rationem communem, et secundo per propriam, ibi: Nihil enim simplex.*

² Vat. contra plurimos codd. et ed. 4 praemittit *tertia*.

³ Fide omnium mss. et ed. 4 restituimus verba *in parte ista*.

⁴ Cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 4. (X. c. 4.). — Paulo infra post *prius* cod. O adiungit *eo*.

⁵ Boeth., de Hebdomad. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 4 adiecimus *sed*. — De hoc argumento vide August., XI. de Civ. Dei, c. 10. et Boeth., de Trin. c. 2.

⁶ Libr. de Causis, prop. 17. — In princ. huius argumenti Vat. cum cod. cc bis omittit *est*, quod tamen in aliis codd. et ed. 4 habetur. Cod. M post *simplicius* bene addit *in essentia*.

⁷ Aliqui codd. ut H ee ff cum ed. 4 forte melius *cum* loco *quod*. Mox pauci codd. ut H V ee *concretum* pro *contentum*.

⁸ Supple cum cod. Z *quam cum pluralitate* vel cum cod. I *quam ubi non*.

⁹ Subaudi cum cod. Z: *quam ubi differunt* vel cum codd. Q bb: *quam quando proprietas differt a proprietate*.

differt proprietas a proprietate, unde innascibilitas differt a paternitate: ergo etc.

CONCLUSIO.

Summa simplicitas est in Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut primae rationes probant, in Deo ponenda est summa simplicitas.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod fides non intelligit ipsum ut simplicissimum; dicendum, quod fides¹ intelligit eum ut simplicissimum, et qui aliter intelligit, non intelligit ut summe simplex. Quod patet sic: quoniam est intelligere unum in uno, et unum in pluribus multiplicatum, et unum in pluribus non multiplicatum. Simplicius autem intelligitur unum in pluribus esse multiplicatum, quam unum in uno; quod patet, quia universale est simplicius singulari²; et adhuc multo simplicius intelligitur, quod est unum in pluribus non multiplicatum. Hoc³ modo intelligit fides nostra Deum. Et ideo simplicior est Deus, quia est in omnibus⁴ non multiplicatus, quam si esset in uno solo, vel in pluribus multiplicatus. Hinc est, quod Deus simplicissimus est, et fides nostra eum ut simplicissimum intelligit.

Et qui intelligit Deum⁵ plurificatum in essentia, vel unum in supposito, derogat *summae* simplicitati eius, derogat etiam *nobilitati* simplicitatis⁶ eius. Quoniam ubi *summa* simplicitas intelligitur, oportet summam actualitatem intelligi, si summe *nobilis* est. Et ubi est summa actualitas, summa diffusio et communicatio debet poni; et ista non potest esse nisi in sempiterna productione rei omnino infinitae et aequalis in virtute; et hoc non potest esse in *alietate*⁷ essentiae: ergo non potest intelligi divina essentia simplicissima, nisi in tribus personis intelligatur tota esse, quarum una sit ab alia.

Quando ergo obiicitur, quod simplicius est abstractum a pluribus quam⁸ in pluribus; verum est, si in illis pluribus plurificetur. Si autem non plurificatur, non est verum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod maior est sim-

plicitas, ubi nulla diversitas; dicendum, quod diversitas dupliciter potest venire: vel ex *additione*, vel ex *origine*. Ex *additione*, cum est diversitas in proprietatibus absolutis, quae diversae sunt in diversis, ut albedo in Petro et nigredo in⁹ Paulo; et haec privat simplicitatem, quia ponit compositionem. Est alia diversitas veniens ex *sola origine*, ut puta, quia una persona emanat¹⁰ ab alia, differt ab ea; et haec non repugnat simplicitati, quia nullam ponit compositionem, sed solum ordinem et respectum ad alium; et haec¹¹ non proprie dicitur diversitas, sed distinctio et discretio. Et hoc manifestum est, si intelligamus, Patrem se ipso generare Filium, et intelligamus, eum generare et iterum non generare, nulla est hic compositio, quia nulla additio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod maior est simplicitas, ubi nulla pluralitas; dicendum, quod duplex est pluralitas. *Quaedam*, in qua plus est in duobus quam in uno, ut in duobus hominibus plus est de bonitate quam in uno; et ista pluralitas repugnat simplicitati, quia unitas addit supra unitatem. *Quaedam* autem est pluralitas, in qua tantum in pluribus est, quantum in uno; et haec est in divinis, quia tantum de esse et bonitate et virtute est in una persona, quantum in pluribus; et ista pluralitas nihil addit ad unitatem: et ideo nullam omnino ponit compositionem nec privat simplicitatem.

4. Ad illud quod obiicitur, quod in Patre differt proprietas a proprietate; dicendum, quod proprietas differt a proprietate tripliciter: aut respectu subiecti, aut respectu sui, aut respectu obiecti. Si respectu *subiecti*, quia causantur ex diversis naturis¹² in ipso repertis; sic ponit compositionem, quia ponit subiectum esse ex¹³ pluribus. Si respectu *sui*, sic differt musica et grammatica in Petro; et sic ponit similiter compositionem, quia ponit subiectum subesse pluribus. Si respectu *obiecti*, sic ponit subiectum comparari pluribus; et ex hoc¹⁴ non ponitur compositio, sed distinctio. Exemplum est in puncto, quod est principium et finis respectu diversarum linearum. Hoc modo est differentia proprietatum in divinis.

¹ Codd. inter se non conveniunt; plures enim ut FHIN PQRU cum ed. 1 loco *fides* habent *immo*, alii ut CLOZ *bene*, alii ut AT aa legunt *quod ipsum intelligit ut*, alii demum, sicut Vaticana et ed. nostra.

² Cfr. Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.).

³ Plures codd. ut EIPQXZ cum ed. 1 addunt *autem*.

⁴ Hoc est, in tribus personis divinis; aliqui codd. ut HIZ cum ed. 1 *pluribus* pro *omnibus*, quae lectio in se praeferenda videtur.

⁵ Cod. Y adiungit *vel*.

⁶ Supplevimus ope vetustiorum mss. et ed. 1 minus bene omissum *simplicitatis*.

⁷ Cod. Z *nisi in identitate* pro *in alietate*.

⁸ Supple: contentum, vel cum cod. H *contractum*.

⁹ Auctoritate multorum mss. ut EHKMPQUVZ etc. et ed. 1 adiecimus *et nigredo in*, quod et contextus postulare videtur. Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 post *Paulo* addit *et Gregorio*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *emanat* loco *emanans*.

¹¹ Faventibus pluribus mss. ut AIT etc. et ed. 1 nec non contextus, reposuimus *haec* pro *hoc*. Cod. V *hoc modo*. Paulo ante cod. O *aliam* loco *alium*.

¹² Codd. aa bb addunt *vel principis*.

¹³ Praeferimus lectionem multorum mss. ut HIKLOTXZ aa bb etc. *ex* pro *in*, quae et contextus confirmatur.

¹⁴ Vat. *hoc modo* pro *ex hoc*, sed obstat auctoritas antiquiorum mss. et ed. 1.

SCHOLION.

I. Simplicitas dicit modum quendam unitatis nobilissimum, et simplicitas divina summam simul actualitatem. Distinguitur hic et in sequenti quaestione id quod est *simpliciter* simplex, et quod est *summe* simplex. Primum invenitur etiam in creaturis, et est illud quod non est resolubile in partes essentielles sive constitutivas; sic et materia prima per ablationem omnis actus et perfectionis dicitur simplex. *Summa* vero simplicitas excludit qualemcumque compositionem, tam *activam* sive compositionem *ex* aliis, quam *passivam* sive compositionem *cum* aliis. Haec summa simplicitas certe importat non tantum privationem compositionis, sed etiam «modum unitatis nobilissimum, quem Deus nulli communicat creaturae» (q. seq. ad I.).

II. Quoad argum. 3. in fund. notandum, illud axioma (quo utitur etiam S. Thom., S. c. Gent. I. c. 18. et Richard. a Med., hic a. 3. q. 1.), quod simpliciora sint nobiliora, valere tantum, si subintelligatur: *ceteris paribus*. In rebus enim corru-

ptibilibus totum compositum, quod complectitur perfectionem sui et partium, potest esse perfectius quam pars simplex, sicut homo nobilior est quam materia, vel etiam quam sola anima. Cfr. Richard., loc. cit. q. 2.

III. Conclusio ipsa, qua eliditur error Gilberti Porretani et abbatis Ioachim, definita est primo in Concilio Rhemensi, tum in Lateran. IV. c. *Firmiter*, de S. Trinit.: «Deus est... una essentia, substantia seu natura simplex omnino». Cfr. infra dub. 6. — Alex. Hal., S. p. I. q. 5. m. 1. et 2, et q. 14. m. 1. — Scot., hic q. 1; Report., hic q. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 1. et q. 4. a. 4; S. I. q. 3. a. 3. 4. 7. 8; S. c. Gent. I. c. 16. 18. — B. Albert., hic a. 22. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gand., de hac et seqq. S. a. 28. et 29. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 5. — Biel. hic q. 7. dub. 2.

QUAESTIO II.

Utrum summa simplicitas soli Deo conveniat.

Secundo quaeritur, utrum simplicitas sit Dei proprietas. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Nulla creatura est actus purus, quia in omni creatura, ut dicit Boethius¹, differt *quo est* et *quod est*; ergo in omni creatura est actus cum possibili; sed omnis talis habet in se multiformitatem et caret simplicitate: ergo etc.

2. Item, omnis creatura habet esse finitum et limitatum: ergo habet esse arctatum²; sed ubicumque est esse limitatum, est ibi aliquid quod contrahit, et aliquid quod contrahitur, et in omni tali est compositio et differentia: ergo omnis creatura est composita: ergo nulla simplex.

3. Item, omnis creatura habet esse datum aliunde, ergo habet esse aliunde acceptum, ergo nulla creatura est suum esse, ergo in omni creatura est dependentia sive differentia; sed nullum tale simpliciter simplex: ergo etc.

4. Item, omne, quod est post primam unitatem, deficit ab illa, ergo statim cadit in dualitatem, sicut dicit Dionysius³, quod post monadem dyas est: sed omnis creatura est a prima unitate: ergo omnis creatura est ab illa deficiens: ergo etc.

CONTRA: 1. «Ab uno non procedit nisi unum⁴» et a vero non procedit nisi verum; sed unitas et

simplicitas eandem rationem habent in Deo: ergo sicut ab uno unum, ita a simplici simplex.

2. Item, videtur specialiter, quod simplicitas sit in creaturis, quia simplex est quod non habet partem; sed punctus non habet partem, quia ita definitur: punctus est, cuius pars non est⁵: ergo etc.

3. Item, omne illud, ante quod non est aliud, est simplex; quia si compositum est, necessario habet ante se aliud; sed ens est primum, sicut dicit auctor de Causis⁶: «Prima rerum creaturarum est esse»: ergo etc.

4. Item, omne illud est simplex, in quo stat resolutio; sed resolutio stat in principiis, quae sunt materia et forma, quia materia ulterius non resolvitur, cum sit status in causis, alioquin esset ire in infinitum⁷: ergo cum resolutio stet in creato, aliquid creatum est simplex. Si tu dicas, quod principia non habent omnimodam simplicitatem, quia quamvis non componantur ex aliis, tamen componuntur aliis; *contra*: hoc non videtur facere contra simplicitatem, quod componatur aliis. Nam quod aliquid non sit componibile aliis, non facit aliquam simplicitatem, cum ista proprietas⁸ sit in individuis completis, quae maxime sunt composita: ergo hoc quod dico *componibile aliis*, non tollit ab eis simplicitatem, et sic etc.

¹ In libro de Hebdomad. et de Trin. c. 2. Vide supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3. fundam. 3.

² Cod. X *contractum*.

³ De Div. Nom. c. 4. et 13. — Mox lectio Vat. *ergo* pro *sed* corrigitur ex mss. et ed. 1.

⁴ Ita Avicenna, IX. Metaph. c. 2. seqq. Cfr. etiam Averroes, Comment. in XII. Metaph. text. 44. Allegatur etiam II. de Gener. et corrupt. text. 56. (c. 10.), ubi Aristot. ait: Idem enim et similiter se habens semper idem natum est facere.

⁵ Euclid., I. Geometriae, ubi iuxta translationem Boethii habetur: Punctus est, cuius pars nulla est.

⁶ Propos. 4. — Mendum Vat., quae post *causis* habet *sed primum*, castigatur ope mss. et ed. 1.

⁷ Cfr. Aristot., II. Metaph. per totum (I. brevior.), ubi processus in infinitum in genere causarum reprobatur. De materia et forma, quatenus sunt principia vide Aristot., I. Phys. text. 42. 82. (c. 5. 9.); et Gilbert. Porret., de Sex Princip. prop. 1. — Cod. V *abire* loco *ire*.

⁸ Nempe: quod aliquid non sit componibile. — Paulo ante cod. cc *componantur* loco *componatur*, ubi supple: aliquid.

CONCLUSIO.

*Deum solum esse summe simplicem,
duplici modo probatur.*

RESPONDEO: Dicendum, quod simplicitas essentialis privat compositionem et privat essentialem differentiam sive multipliciter. Unde simplex est, quod non habet compositionem partium nec multipliciter actionum¹ sive formarum. In solo autem Deo est privatio compositionis et differentiae sive multiplicitatis: ideo simplicitas in solo Deo est essentialiter.

Unde notandum, quod multiplex est *compositio*. Una compositio est ex partibus *essentialibus*; et haec est in omnibus per se entibus²; alia est ex partibus *integrantibus*; et haec est in omnibus corporibus; tertia est ex partibus *dissimilibus* sive repugnantibus; et haec est in omnibus animatis et viventibus. Unde in omni substantia per se ente, quae proprie³ dicitur creatura, est compositio, quia omnis creatura aut est corporalis, aut spiritualis, aut composita ex utroque.

Similiter est considerare triplicem *differentiam* in creaturis. Prima est *substantiae, virtutis et operationis*⁴, sive substantiae et accidentis; secunda est differentia *suppositi et essentialis*; tertia est differentia *entis et esse*⁵. Prima differentia est rei, prout est agens; secunda, prout est ens in genere; tertia, prout est ens in se. Prima differentia est in omni *subiecto*, quoniam omne⁶ subiectum habet esse mixtum; ideo non agit ex se toto, et ideo differt in eo *quo* agit et *quod* agit, et *actio* sive subiectum et proprietas⁷. Secunda differentia est in omni *individuo*, quia omne individuum habet esse limitatum; et ideo in aliquo convenit, in aliquo differt cum alio, et ideo in omni individuo differt *essentia et suppositum*; multiplicatur enim essentia in suppositis. Tertia differentia est in omni *creato et con-creato*⁸: quia enim omne, quod est praeter Deum,

accipit esse aliunde, sive principium sit, sive principiatum: ideo nihil est suum esse, sicut lux non est suum lucere.

Si ergo dicatur simplicitas per privationem *compositionis*, sic proprium est solius Dei in ratione *substantiae*, quia nulla alia substantia est, quae non habet⁹ compositionem ex possibili et actuali saltem.

Si autem simplicitas dicat privationem *essentialis differentiae et dependentiae*, ita quod in essentia nulla sit diversitas nec dependentia¹⁰, est proprium Dei in ratione *entis*, quia nullum aliud ens est, in quo non cadat aliqua diversitas vel dependentia.

Concedendum ergo est, quod simplicitas est Dei proprium, ut visum est. Creaturae autem compositae sunt nec vere simplices, quia habent esse *mixtum* ex actu et potentia, quia habent esse *limitatum*, et ita in genere et specie per additionem contractum, quia habent esse *aliunde datum*, quia habent esse *post Deum unum*, a quo deficiunt; et ita cadunt in compositionem¹¹.

Aliter potest dici et brevius¹², quod simplex dicitur per privationem compositionis. Sed notandum, quod compositio dicitur dupliciter: *uno* modo *aliqui* ex *aliquibus*; *alio* modo, quia¹³ aliquid dicitur componi *alii*. Si ergo simplicitas privet compositionem *ex aliis*, sic convenit etiam creatis, utpote primis principiis¹⁴, quae non componuntur ex aliis. Si autem privet compositionem *cum aliis* et *ex aliis*, sic solius Dei est. Omnis enim creatura aut est ens *per se* et *in se*¹⁵; et ita composita *ex aliis*; aut est ens *cum alio* et *in alio*; et ita *alii* composita. Et iterum omne creatum aut est *principium*; et ita componibile *alii*; aut *principiatum*; et sic compositum ex aliis; et sic accipitur simplicitas, prout est rei proprietas, per privationem, videlicet utriusque compositionis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod ab uno non est nisi unum etc.; dicendum, quod simplex non est conditio generalis entis sicut unum. Nam

¹ Ed. 1 *accidentium* loco *actionum*, cum qua lectione concordant verba Magistri, hic c. 3. in initio, et explicatio ipsorum infra dub. 2. Pro lectione mss. allegari potest Alan. ab Insul. Regul. theolog., reg. 4, ubi praeter pluralitatem partium et proprietatum affert pluralitatem *effectuum*, quae attenditur in proprietatibus; sic albedo facit album, facit coloratum, facit qualem. Deus autem non est diversus effectibus variis, quia non est causa *formalis*. Utraque tamen lectio in idem recidit, ut patet ex his, quae paulo infra habentur.

² Sive substantiis, supple creatis. — Mox cod. W *secunda* loco *alia*.

³ Vat. cum cod. cc. obnitentibus aliis mss. et ed. 4, male omittit *proprie*.

⁴ Dionys., de Caest. Hierarch. c. 44. Cfr. supra p. 79. Nota 3.

⁵ Vide Boeth., de Trin. c. 2. seqq. et de Hebdomad.

⁶ Vat. falso et contra mss. necnon ed. 4 *esse* pro *omne*. — Boeth., de Trin. c. 2. ostendit, quod nullum simplex esse possit subiectum accidentium; cuius propositionis explicationem vide apud Alan. ab Insul. Regul. theolog., reg. 12.

⁷ Corrupta lectio Vat. *sive subiecti proprietas* resarcitur ope mss. et ed. 1.

⁸ Substantiae sive supposita dicuntur *creari*; accidentia et annexa, inter quae est ipsa creatio passive sumpta, dicuntur *concreari*. Cfr. II. Sent. d. 1. p. I. a. 3. q. 2. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 4 adiecinus *enim*.

⁹ Aliqui codd. ut HT cum edd. 4, 4, 5 *habeat*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut HI aa bb addunt *sic*.

¹¹ Vide Boeth., de Unitate et Uno.

¹² Ex vetustioribus mss. et ed. 4 substituimus *brevius* loco *verius* et paulo infra *Sed* pro *Et*.

¹³ Ita plurimi codd. ut ACFHKRSTU cc ee cum edd. 1, 2, 3; Vat. *quo*. Refertur *qua* ad *compositio*.

¹⁴ Vat. cum cod. cc praeter fidem ceterorum et ed. 4 omittit minus bene *principiis*. Paulo ante plures codd. ut EFHIK QXZ *creaturis* pro *creatis*.

¹⁵ Id est substantia completa, cui opponitur accidens. — Paulo infra fide plurium mss. ut HT aa bb ee et ed. 4 post *iterum* posuimus *omne* loco *esse*; codd. aa bb habent *omne esse*.

simplicitas dicit modum unitatis nobilissimum, quem Deus nulli communicat creaturae; quia creatura non potest recipere, cum esse eius sit limitatum, sit¹ mixtum, sit etiam esse dependens et aliunde datum.

2. 3. 4. Ad illud quod obiicitur de simplicitate puncti et entis et principii, dicendum, quod ibi est simplicitas per privationem compositionis ex aliis, non autem prout simplicitas dicit indifferentiam omnimodam. In omnibus enim, ut dictum est, cadit aliqua differentia et dependentia: quamvis enim non sint composita, tamen eorum esse dependet a composito, sive compositione.

Unde bene concedendum est illud quod ultimo dicebatur, quod illud derogat simplicitati rei, quod

sit alteri componibilis, in quantum simplicitas privat *multiplicitatem* et *differentiam* in re simplici, quamvis non deroget, in quantum privat² *compositionem ex aliis*. Omnis enim dependentia facit ipsum quod dependet a summa simplicitate et indifferentia recedere. Solus autem Deus est independens. Omnia autem alia sunt dependentia, sive comparatione ad principia, ex quibus sunt, sive unum principium componens complicitur ad aliud, sive esse dependens³ comparatione ad Deum sive ab ipso Deo. Nihil autem, quod dependet, est sua dependentia: ideo nihil tale est summe simplex, quia omne simplicissimum est absolutissimum⁴.

SCHOLION.

I. In responsione dicitur, quod compositio ex partibus essentialibus, scil. materia et forma, est «in omnibus per se entibus». His verbis S. Bonav. tangit illam opinionem, quod etiam in Angelis sit aliquo modo *spiritualis* materia et forma. Hic modus loquendi et ante et post S. Thomam in scholis fuit receptus et approbatus; nunc vero est obsoletus, immo multis immerito est lapis offensionis. Quo sensu haec locutio ab ipso S. Bonav., Alex. Hal. et aliis multis intellecta sit, alibi dicitur; cfr. interim II. Sent. d. 3. p. I. a. 4. q. 4., et d. 17. a. 1. q. 2. — Alex. Hal., S. p. II. q. 61. m. 1; ibid. q. 20. m. 2. § 1.

II. Duae exhibentur quaestionis solutiones. In *prima* enumerantur quinque genera compositionis; aliud sextum genus, quod est ex genere et differentia, infra (q. 4. huius dist.) specialiter explicatur. — *Secundum* modum dicendi S. Doctor declarat veriore, cui consentit S. Thom., S. I. q. 3. a. 7. et 8.

III. Celebris est distinctio inter *quod* est et *quo* est, sive inter essentiam et existentiam. Sumta est haec distinctio ex Boethii libro de Hebdomad., vel potius ex commentario, quem Gilbertus Porretanus in hoc opusculum scripsit. Deus quidem est et sua essentia et suum esse, ut dicit sententia communis, sed in creatura *esse* (existentia) non est id *quod* existit, sed *quo* essentia existit. Haec distinctio ab omnibus admittitur, sed de natura eiusdem fuit et est controversia. Nominales volunt, hanc distinctionem esse *soliis rationis*; pluralitas Thomistarum, eam esse *realem*; Scot. vero (II. Sent. d. 4. q. 2. et d. 3. q. 3.) tenet hic suam distinctionem *formalem*. Seraphicus Doctor in his duabus quaestionibus naturam huius distinctionis explicite non determinat, tamen verba eius valde conveniunt cum verbis S. Thomae. Trigosus (S. q. 3. a. 2. dub. 4.) putat, S. Bonaventuram docere realem distinctionem inter esse et essentiam creaturae, sed non tanquam inter duas res, sed sicut inter rem et actum

sive modum eiusdem; insuper ipsum S. Thomam et etiam Scotum in eandem fere sententiam convenire asserit. Cfr. circa hanc controversiam Alex. Hal., S. p. II. q. 12. m. 2. 3. — Richard. a Med., Quodl. 1. q. 8. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Dionys. Chart., hic q. 7, ubi retractat id quod prius pro distinctione reali in sensu multorum Thomistarum scripserat; Henr. Gand., S. a. 28. q. 4. — Durand., hic q. 2.

IV. Tangitur in hac et sequenti quaestione alia celebris controversia de distinctione, quae est in Deo *inter essentiam et attributa* et *inter ipsa attributa*, utrum scil. haec sit solummodo *rationis ratiocinantis*, ut dicunt Nominales, an sit *formalis* in sensu Scoti (hic q. 4.), an *virtualis* sive fundamentalis, ut vult S. Thom. (I. Sent. d. 2. q. unic. a. 2. 3; S. I. q. 13. a. 4.). Sententiae Angelici S. Bonav. quoad distinctionem inter *essentiam* divinam et *attributa absoluta* omnino consentit. Distinctionem enim *virtualem* in sensu S. Thom. ipse *egregie* explicat infra d. 45. a. 2. q. 1. in corp.; cfr. etiam d. 22. a. 1. q. 2. in corp. et ad 3; d. 27. p. I. a. 4. q. 3; d. 34. q. 2. in corp.; d. 35. q. 2. in corp.; d. 7. q. 4, et in hac nostra dist. p. I. q. 4; p. II. q. 1. et 2. — Etiam in illa quaestione connexa, utrum distinctio *virtualis* iam sufficiat ad verificanda contradictoria de eadem re, S. Bonav. videtur stare potius a parte scholae S. Thomae, quae hoc affirmat, quam Scoti, quae hoc negat. Dicit enim S. Bonav. (infra d. 34. a. 4. q. 1. ad 5.), quod «quantulacumque differentia rationis sufficit ad affirmationem et negationem», quod notandum pro doctrina de SS. Trinitate. Cfr. etiam d. 5. a. 1. q. 1. ad 4; d. 19. p. II. a. 1. q. 2. ad 4; d. 28. a. 1. q. 1. in corp.; d. 35. a. 1. q. 3; d. 43. q. 1. ad 3.

Alia vero quaestio est de distinctione inter *relationes* et *essentiam* divinam, quam S. Doctor expressis verbis affirmat esse maiorem quam illam, quae est inter attributa *absoluta* et *essentiam*,

¹ Vat. absque auctoritate mss. et quinque primarum edd. et pro *sit*. Mox codd. A C G L O R S X aa bb habent *sicut etiam* pro *sit etiam*.

² Faventibus multis mss. et ed. 1, substituimus *privat* loco *privet*.

³ Ita codd. HK cum Vat., in qua lectione verba *esse dependens* referas ad subiectum *omnia alia sunt*; ceteri codd. cum ed. 1 ponunt *omne dependens*, sed minus congrue, etiamsi suppleas verbum *est*, ob mutationem subiecti; utraque lectio non caret difficultate grammaticali.

⁴ Libr. II. Sent. d. 3. p. I. a. 4. q. 1. in corp. Seraphicus ait: Omne dependens hoc ipso cadit in aliquam compositionem, quia differt *quo est* et *quod est*. — Explicationem huius accipe a B. Albert., S. p. I. tract. 4. q. 20. m. 2: In principiis etiam substantiae non potest esse simplicitas, quia licet ex aliis

principiis substantiae non componantur, tamen aliud habent hoc *quod sunt*, et aliud *quo* principia substantiae sunt; hoc enim *quod sunt*, res quaedam et substantiae sunt, quia ex non substantiis non fit substantia, ut dicit Philosophus. Eo autem *quo* principia substantiae sunt, utrumque principiorum dependentiam habet ad alterum. Materia... ad formam ut ad actum, et forma ad materiam ut ad id in quo habet esse distinctum... Similiter dicendum est de componentibus. — Libr. I. Sent. d. 8. a. 24. ad hanc obiectionem: relatio creaturae ad Creatorem est quid extrinsecum, adeoque non facit creaturae compositionem, respondet: Dicendum, quod sola relatio ad causam efficientem non facit eis compositionem, sed hoc quod relinquitur in eis ex tali exitu in esse... ex hoc ipso, quod res exit in esse post nihil, remanet potentia tendendi in nihil, nisi contineatur ab alio.

et inter attributa haec ad invicem, eamque tanquam tertium divisionis membrum et medium exhibet, dum agit de triplici divisione eorum, quae tantum ratione differunt; vide infra d. 26. q. 1. ad 2. et 3, et d. 22. q. 4. Haec secunda species a Seraphico distincta, ut vult Brulifer, dedit occasionem Scoto suam excogitandi distinctionem *formalem*. De sententia S. Bonaventurae cfr. d. 13. q. 3. et Scholion ad d. 26. q. 1.

Circa distinctionem virtutalem cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 52. m. 4, et q. 56. m. 7. a. 2. — B. Albert., S. p. I. d. 3. a. 4, et hic a. 3. 4. 5. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 2. q. 1. a. 2. 3.

— Richard. a Med., I. Sent. d. 2. a. 1. — Aegid. R., I. Sent. d. 2. 1. princ. q. 2. 3. — Henr. Gand., S. a. 54; et Quodl. 5. q. 1. — Durand., d. 2. q. 2. et 3. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 2. q. 2.

V. In conclusione principali conveniunt omnes: Alex. Hal., S. p. I. q. 5. m. 3; p. II. q. 12. per totam. — Scot., hic q. 2. — S. Thom., hic q. 5. a. 1. et 2.; S. I. q. 3. a. 7. 8. — B. Albert., hic a. 24. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 7. — Biel, hic q. 7. dub. 3.

QUESTIO III.

Utrum anima rationalis sit tota in toto corpore, et tota in qualibet parte ipsius.

Tertio quaeritur, utrum anima rationalis sit in toto corpore, ita quod in qualibet parte. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus¹ dicit, quod sicut Deus est in *Fundamenta* maiori mundo, sic anima in minori; sed Deus sic est in maiori, quod in qualibet parte totus: ergo anima sic est in minori, scilicet in corpore.

2. Item, quod dat esse toti et partibus unitur toti et partibus secundum essentiam, quia forma per sui essentiam dat esse, et hoc non nisi ei cui essentialiter unitur²; sed anima dat esse toti corpori et omnibus partibus: ergo etc.

3. Item, in oculo est videre, est sentire, est vivere³. Quaero ergo, utrum sint haec unus actus vel differentes. Non unus; hoc constat, quia, privato visu, adhuc sentit per tactum, privato sensu, adhuc vivit, sicut⁴ in paralytico; cum ergo vivere sit a substantia, videre a potentia, in oculo est anima secundum substantiam; eadem ratione potest probari, et in omnibus partibus esse.

4. Item, anima operatur in toto corpore, ergo in toto corpore⁵ est per potentiam; sed potentia animae simplex est: ergo si potentia una est in manu et pede, idem est in diversis partibus; sed non est simplicior potentia quam substantia: ergo etc.

5. Item, anima est in corpore: aut ergo⁶ est in *qualibet* parte, aut est in *una* determinate, aut est in *puncto*. Si in *qualibet* parte, habeo propositum. Si in *una*, cum illa habeat plures partes, et anima sit simplex, erit in pluribus partibus: ergo

non est inconveniens, animam esse in pluribus partibus. Sed qua ratione est⁷ in partibus partis, eadem ratione est in partibus totius. Si est in *puncto* corporis⁸, ergo cum punctus non habeat proportionem ad totum corpus, anima est impropotionabilis toti corpori: ergo non potest esse perfectio, cum proportio sit perfectionis ad perfectibile⁹. *Similiter*, « punctus est substantia posita » sive habens positionem, ergo anima habet situm in corpore; sed nulla forma situalis est motor sufficiens: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Forma, quae est in toto et in partibus una, denominat partes et totum ratione consimili¹⁰. Unde quaelibet pars ignis est ignis: ergo si anima est in qualibet parte, tunc quaelibet pars animalis est animal sicut totum¹¹, cum quaelibet pars sit substantia animata sensibilis.

2. Item, existentia animae rationalis non dependet ab aliqua parte corporis, cum sit fixa in se: ergo non est in qualibet¹².

3. Item, operatio eius non dependet ab aliqua parte corporis nec alicui communicatur: ergo in nulla parte corporis est, nec in quantum perfectio, nec in quantum motor. Unde Philosophus¹³ dicit, quod « anima nullius corporis est actus », id est nullius partis corporis, sed in quo est, est sicut actus.

4. Item, corpus organicum¹⁴ est diversarum rationum in partibus et toto, ergo habet diversam perfectionem: ergo cum anima perficiat totum quantum ad essentiam, perficit partes quantum ad potentiam: ergo anima rationalis non est in partibus nisi solum

¹ Libr. de Spiritu et anima, c. 13. in fine. — Mox in propos. minore post *maiori* Vat. repetit *mundo*.

² Cfr. Aristot., VIII. Metaph. text. 15. et 16. (VII. c. 6.). — De proxime sequente propositione vide II. de Anima, text. 4. seqq. et 24. (c. 1. et 2.), ac I. de Part. animal. c. 1.

³ Ex plurimis mss. et ed. 1 supplevimus bis *est*.

⁴ Supple cum cod. V *patet*. — In fine argumenti post *partibus* cod. Y addit *corporis*.

⁵ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 minus bene omittit *in toto corpore*.

⁶ Fide plurium mss. ut MT V W X Z etc. et ed. 1 adiecimus *ergo*, et dein ter *est*.

⁷ Plurimi codd. cum ed. 1 hic et paulo post minus apte omittunt *est*.

⁸ Codd. aa bb addunt *ergo est punctus*.

⁹ Colligitur ex dicto Aristot., II. de Anima, text. 24 (c. 2.): Videtur enim actus activorum inesse in patiente et disposito. — Et text. 26. ait, quod non videatur quodlibet (subiectum) recipere quodlibet (quamlibet formam). — Sequens definitio puncti datur ab Aristot., I. de Anima, text. 68. (c. 4.) et V. Metaph. text. 12. (IV. c. 6.)

¹⁰ Aristot., I. de Historia animal. c. 1.

¹¹ Ita antiqui codd. cum ed. 1, licet plurimi eorum post *pars* omittant *animalis*; Vat. autem cum cod. cc, omitta particula *tunc*, pro *est animal sicut totum* ponit *dicitur animal*.

¹² Codd. W X addunt *parte*.

¹³ Lib. II. de Anima, text. 11. (c. 1.) et III. de Anima, text. 6. (c. 4.).

¹⁴ Aliqui codd. ut A I W Y *organizatum*.

quantum ad rationem potentiae; et hoc etiam dicit Philosophus¹: «Sicut anima ad corpus, sic partes animae ad partes corporis».

5. Item, si anima est tota in qualibet parte corporis, ergo tota est in manu; sed quando aliquod totum est in aliquo, movetur illo moto²: ergo mota manu, movetur anima, et similiter, manu quiescente, quiescit: ergo cum manus una possit moveri, altera existente in quiete, anima una et eadem numero simul quiescit et movetur secundum idem.

6. Item, si anima est in pluribus partibus³ tota, qua ratione in tribus, eadem ratione in pluribus, et ita in infinitis, et quantumcumque extendatur corpus: ergo anima nata est esse ubique, et ita videtur, quod anima non sit substantia limitata, sed immensa.

7. Item, si tota anima est in manu sicut in aliis partibus: ergo cum vita sit ab⁴ anima, non magis recipit motum et sensum manus a corde, quam e converso. Hoc autem est contra omnes philosophos⁵; et sequitur ex hoc tale inconveniens, quod, sicut laeso corde perit vita, ita laesa manu.

CONCLUSIO.

*Anima rationalis est tota in toto corpore
et tota in qualibet parte.*

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui dicunt, quod

Opinio 1. anima secundum essentiam est in aliqua parte determinate, secundum potentiam vero est et influit in toto corpore, sicut aranea est in tela⁶. Unde dixerunt, quod est in corde, quia cor est domicilium vitae, et eius inhabitator est anima. Et ad hoc ponendum movit eos *experimentum cum defectu rationis*. *Experimentum*, quia visibiliter apparet, quod laeso corde separatur anima, et ab ipso fluit⁷ sensus et motus, et est membrum nobile existens in medio, sicut cen-

trum corporis. *Defectus rationis*, quia non potuerunt intelligere, quomodo aliquid limitatum sit unum et idem totum in pluribus; et quia fides non cogit credere, et ratio non intelligit, ideo dicunt, non esse ponendum, quod sit in toto ratione cuiuslibet partis.

Sed aliorum opinio est, ut Augustini⁸, quod anima in qualibet parte corporis sit tota; et ad hoc ponendum movet *experimentum*, *exemplum* et *rationabile argumentum*. *Experimentum*, quia anima in partibus distantibus a corde ita cito sentit, sicut et in propinquis; item⁹ simul quasi in ictu oculi sentit laesionem in partibus distantibus, et cum anima separatur, dolor est in singulis partibus et resolutio. *Exemplum* similiter movet, sicut dicit Augustinus¹⁰: «Videmus enim quod uno animali perfecte sano est una sanitas in singulis partibus, nec maior in maiori nec minor in minori». Si ergo hoc est in forma corporali, quanto magis in spirituali? *Rationis argumentum* movet, quia anima est *forma simplex* et *motor sufficiens*. Quia *forma* totalis corporis, est in toto; quia vero *simplex*, non est secundum partem et partem sui; quia *motor sufficiens*, ideo non habet situm, et ideo nec est in puncto nec in parte determinata. Et quia magis rationalis est opinio, quae fundatur supra¹¹ rationem, quam quae fundatur supra defectus rationis, et quia Augustinus hoc dicit, hanc approbo tanquam meliorem.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium: forma quae est in toto etc.; dicendum, quod triplex est genus formae. Est enim *quaedam*, quae *perficit et extenditur et dependet*. Et haec, quia totum perficit, est in toto; quia vero extenditur, perfectionem totius communicat partibus; quia vero dependet nec agit per se, operationem totius communicat partibus, ut patet in forma ignis, quia quaelibet pars ignis est ignis et quaelibet calefacit. Est *alia*¹² forma, quae *perficit et dependet*, sed *non extenditur*; et ta-

Opinio 2.
probabitur.

Conclusio.

Solutio op-
positorum.

Triplex ge-
nus formae.

¹ Libr. II. de Anima, text. 9. (c. 1.).

² Vide supra d. 5. a. 2. q. 1. ad opp. 3.

³ Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. et ed. 1 refragantibus, hic omittit *partibus* et in fine argumenti *substantia*, ac contra plures codd. ut F H T V Y etc. ponit *ea ratione loco eadem ratione*.

⁴ Aliqui codd. ut A C G I R S omittunt *ab*. Cod. T cum *una sit anima*. Codd. L O *sit anima vel ab anima*.

⁵ Vide Aristot., III. de Partib. animal. c. 3. et 4.

⁶ Chalcidius, qui vixit sub initio IV. saec., in Platonis Timaeum (ed. Lipsiae, 1876, cura Dr. Ioh. Wrobel. pag. 296. n. CCXX.): Sicut aranea in medietate cassis omnia florum tenet pedibus exordia, ut cum quid ex bestiolis plagas incurrerit ex quacumque parte de proximo sentiat, sic animae principale positum in media sede cordis, sensuum exordia retinere, ut cum quid nuntiabunt, de proximo recognoscat. — Vat. *fluit* pro *influit*. Mox post *quia* cod. K addit *sicut dicitur in libro de Motu cordis*. Vide Alex. Hal., S. p. II. q. 87. m. 2. a. 1. § 1. (in aliis edd. q. 91.). — De hac opinione cfr. Greg. Nyssen., de Hominis opificio, c. 12.

⁷ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *fluit* loco *influit*. — De cordis principatu vide Aristot., III. de Partib. animal. c. 4.

⁸ Libr. VI. de Trin. c. 6. n. 8; et de Immort. animae c.

16. n. 25; ac de Origine animae hom. (epist. 166.) n. 4; necnon contra Epist. Manichaei c. 16. n. 20. — Mox nonnulli codd. modo inverso *ad hoc movendum ponit*, codd. L O *ad hoc monstrandum vel movendum ponit*; sed cum subnexis haec lectio non cohaeret. Dein plures codd. ut A F G I K T etc. cum edd. 1, 2, 3 *rationale* pro *rationabile*. De differentia horum cfr. August., II. de Ordine, c. 11. n. 31. seq.

⁹ Vat., obnitentibus antiquioribus mss. et edd. 1, 6, repetit hic *quia*. Cod. W *et ita*, cod. X *et loco item*, aliqui codd. vero ut F T particulam *et* addunt non male post *simul*.

¹⁰ Libr. de Praesentia Dei seu Epistol. 187. c. 4. n. 13: Qualitas vero corporis, quae sanitas dicitur, cum sanum corpus est totum, tanta est in maioribus, quanta in minoribus partibus. Non enim quae minus magnae sunt, ideo minus sanae sunt, aut quae ampliores, ideo saniores. — Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *uno*.

¹¹ Ed. 1 hic et paulo post *super*. Aliqui codd. ut V Y cum ed. 1 *defectum* loco *defectus*. Dein fide plurimorum mss. et sex primarum edd. post *rationis* addidimus *et*, quod Vat. minus bene omittit.

¹² Nonnulli codd. ut A B D E G P T Y W *autem* pro *alia*; cod. I *autem alia*.

lis forma, quia totum perficit, est in toto et qualibet parte: quia vero non extenditur, ideo actum¹ totius non attribuit partibus; quia vero dependet, operationem totius communicat partibus; et talis est anima vegetabilis et sensibilis, quia nulla pars animalis est animal, tamen quaelibet pars animalis vivit et sentit. Est iterum² forma, quae totum perficit, tamen nec extenditur nec dependet quantum ad operationem; et talis, quia perfectio est, est in toto et partibus; quia vero non extenditur, perfectionem totius non communicat partibus; quia non dependet, ideo³ nec operationem communicat; et talis est anima rationalis, quia nulla pars hominis est homo, et nulla pars hominis intelligit. Tamen etsi non communicet⁴ actum totius *ut toti*, communicat *ut partibus*; quia quaelibet pars est pars hominis et vivificatur a perfectione hominis; et ideo perfectio hominis est in qualibet parte.

3. Et sic patet responsio ad illud, quod nullius corporis est actus; quia nulli parti corporis⁵ communicat propriam operationem nec perfectionem totius, tamen omnes partes perficit in toto. *Similiter* ad aliud de forma, quia forma, quae est in partibus, non denominat similiter⁶ totum et partes, nisi sit forma dependens et extensa; et loquor hic de forma substantiali tantum, non de accidentali.

4. Ad illud quod obiicitur, quod non sunt eiusdem rationis totum et partes; dicendum, quod in partibus est considerare *organizationem* et *complexionem*. Ratione complexionis sunt uniformes toti et sunt dispositae ad idem genus vitae et perficiuntur ab uno; ratione⁷ organizationis sunt diversae et perficiuntur a potentiis.

5. Ad illud quod obiicitur, quod⁸ movetur, mota manu etc.; dicendum, quod perfectio potest super totum perfectibile et quantum ad substantiam et quantum ad potentiam; et cum anima sit perfectio totius corporis, super totum potest, et ideo nullo minori, quam sit totum corpus, definitur eius substantia nec potentia; definitur autem corpore suo, quod perficit, et ideo corpore moto, movetur per consequens; partibus autem non definitur, quia sunt minores toto, et ita est in una, quod est extra illam⁹. Et ideo, quia in nulla parte est definitive, non movetur ad motum alicuius partis, sicut nec Deus movetur ad motum alicuius creaturae.

6. Et per hoc patet sequens, quia totum corpus comparatur ipsi animae tanquam unus locus; et ideo in pluribus partibus non est nisi in quantum in uno loco; unde si separentur, non erit in illis. Nec sequitur ex hoc, quod sit infinita, quia « omnium natura constantium terminus est et ratio magnitudinis et augmenti¹⁰ », et ita corporis humani. Unde potest cogitari tam magnum corpus, quod non posset vivificari ab anima.

7. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod tunc una pars non recipit ab alia; dicendum, quod sicut Deus in maiore mundo immediate est in omni creatura ipsam continens, tamen per¹¹ ordinem universi influit aliquid una creatura in aliam; sic intelligendum, quod anima per sui praesentiam est in qualibet parte immediate, quam continet et conservat, non tamen omnino, sed influit in omnes partes per unam: et ideo cessante illa parte et eius influentia, perit ordo corporis essentialis, et ita anima separatur.

SCHOLION.

I. Propositio in arg. 1. ad opp., quod forma aliqua denominat partes et totum, vera est, quando agitur de rebus organizatione carentibus, quarum partes sunt proinde omnino homogeneae; sed falsissime applicatur ad corpora organata, sicut fit in illo sophismate Buridani ad probandum digitum hominis esse hominem. Triplici illa distinctione formarum S. Doctor ad. 1. istam difficultatem iam solvit.

II. Pro intelligentia solutionis ad 5. hoc notandum. Anima vocatur perfectio totius corporis et corpus perfectibile, quia secundum Aristotelem anima, ut forma substantialis, est actus cor-

poris, unde « super totum potest », i. e. per substantiam suam potest totum corpus vivificare et per potentiam movere. Hoc tamen non excludit, quod magis influat in organa principaliora, uti explicatur in solut. ad 7. Verba: « Ideo nulli minori, quam sit totum corpus, definitur eius substantia », sensum habent, quod anima sit in toto corpore modo *definitivo*, ut nunc dicitur, non *circumscriptivo*. Esse in loco *circumscriptive* dicitur, quando totum locatum est in toto loco, et pars locati in parte loci; quando vero aliquid determinatur quidem ad aliquem locum, ut naturaliter non possit simul esse in alio,

¹ Aliqui codd. ut D G T ff addunt *sive perfectionem*.

² Codd. P Q adiciunt *tertia*.

³ Multi codd. ut A C E G H I O R S T U V Y Z ff cum ed. 1 omittunt *ideo*.

⁴ Subaudi: parti vel partibus. — Multi codd. ut A C E G L R S U V Y Z cc ff falso post *etsi* omittunt *non*; fere omnes tamen codd. contra Vat. habent *communicet* pro *communicat*. Mox Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. cum ed. 1 refragantibus, omittit *est pars* ac post *hominis* particulam *et*.

⁵ Ex codd. H Y supplevimus *parti corporis*, certe saltem subaudiendum. Ed. 1 vero paulo ante post *nullius* addit *partis*. Sensus responsionis redditur facillior, si ponatur: quia, etsi nulli parti etc. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 substituiimus *tamen* loco *cum* et *perficit* pro *perficiat*.

⁶ Vat. praeter fidem plurimorum mss. et ed. 1 *simul* pro *similiter*; cod. I *similiter* et.

⁷ Cod. V addit *vero*.

⁸ Supple cum cod. E: *anima*.

⁹ Antiquam lectionem mss. et ed. 1 restituimus ponendo *quod est extra illam loco quod non est extra aliam*. Paulo ante cod. W particulae *ita* praefigit *ideo*. — De hac solutione cfr. Aristot., I. de Anima, text. 61. (c. 4.).

¹⁰ Libr. II. de Anima, text. 41. (c. 4.). — Immediate post corrupta et falsa lectio Vat. et cod. cc *et ita corpus humanum non potest* resarcitur ex aliis mss. et ed. 1. Mox multorum codd. ut A F G H K T etc. et ed. 1 auctoritate substituiimus *posset* loco *possit*.

¹¹ Unus alterve codex ut I cum ed. 1 non male *secundum* loco *per*. Mox codd. O Z ab pro *aliquid*.

et insuper, ut sit totum in toto et totum in qualibet parte loci, tunc dicitur esse *definitive* in loco.

III. Circa conclusionem omnibus communem cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 64. — Scot., De rer. princ. q. 12. a. 3. — S. Thom., hic q. 5. a. 3; S. I. q. 76. a. 8; S. c. Gent. II. c.

72. — B. Albert., hic a. 26. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 7. post medium. — Biel, II Sent. d. 16. q. unic. dub. 4.

QUAESTIO IV.

Utrum Deus sit in aliquo determinato genere sive praedicamento.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum Deus sit in aliquo *determinato* genere. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quod distinguitur ab aliis entibus, est aliqua natura determinata; sed Deus est huiusmodi, quia distinguitur a creaturis omnibus, quia nulum creatum est Deus: ergo est natura determinata; sed quod est natura determinata est in genere determinato¹: ergo etc.

2. Item, quod habet superius univocum et essenziale, habet esse in genere determinato; sed Deus habet superius se², ut substantiam, quae dicitur de Deo et creaturis et essentialiter et univoce, quia secundum istam rationem quae est, *res per se existens*: ergo etc.

3. Item, quod sit in *quolibet genere*, videtur. Quia omne, quod est completionis³ in creatura, attribuendum est Deo; sed omne praedicamentum habet aliquid completionis: ergo res omnium praedicamentorum sunt in Deo; sed quidquid est in Deo est Deus, et e converso⁴: ergo Deus essentialiter subiicitur rei omnis praedicamenti: ergo est in quolibet.

4. Item, summo bono nihil deficit de bonitate: ergo summo enti nihil⁵ de entitate: ergo in Deo est omnis entitas et omnis differentia entitatis: ergo cum differentiae entium sint decem praedicamenta, omnia sunt in Deo.

CONTRA: 1. Augustinus in libro quinto de Trinitate⁶: « Deus est bonus sine qualitate, magnus sine quantitate »: ergo magnitudo Dei non est in genere quantitatis nec bonitas in genere qualitatis: ergo nec substantia in genere substantiae: ergo in nullo est⁷ genere.

2. Item, videtur quod non est in genere *determinato*; quia omne, quod est in genere determinato, habet esse finitum et limitatum; Deus autem est infinitus: ergo etc.

3. Item, quod non in *quolibet genere*, videtur, quia quod habet in se res plurium generum est compositum; Deus autem est simplicissimus: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus nec est in aliquo determinato genere, nec in pluribus.

RESPONDEO: Dicendum, quod non convenit Deo esse in *uno genere determinato*, quia omne tale habet esse limitatum et arctatum et compositum. In *pluribus generibus* non potest esse. Aut enim aliquid est in pluribus propter naturarum et proprietatum *diversitatem*, ut album, in quantum dicitur subiectum aliquod sive rem albam, est in genere substantiae, sed in quantum dicitur formam, quae est *albedo*, est in praedicamento qualitatis; aut propter *generalitatem*, sicut unum et ens⁸.

Propter naturarum *multiformitatem*¹⁰ non potest Deus esse in pluribus, quia omne tale compositum est et multiforme, Deus autem simplex. Non propter *generalitatem*, quia ens tale nihil est habens¹¹ distinctum a rebus creatis. Deus autem est habens in se ens distinctum a rebus, et habens esse simplex et infinitum; et ideo nec in uno genere nec in pluribus esse potest.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod distinguitur ab aliis, est natura distincta etc.; dicendum, quod verum est, si distinguatur per aliquid, quod ipsum¹² contrahat et arctet, sicut per differentiam cadentem in genere; Deus autem non sic distinguitur, sed se ipso.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus habet superius univocum; dicendum, quod Deo non est superius, quia¹³ non est simplicius; nec univocum,

¹ Cfr. Aristot., de Praedicam. in princ., ubi quinque a Scholasticis communiter receptae conditiones pro eo quod aliquid ponatur in genere determinato assignantur, scil. quod sit univocum, quod sit ens incomplexum seu ens per se unum, quod sit ens reale, quod sit universale vel particulare, quod sit ens finitum seu quid determinabile ad specialem modum entis.

² Plures codd. ut A B D F G K S T etc. cum ed. 4 *re loco se*.

³ Hoc est, perfectionis. — Cfr. Anselm., Monolog. c. 15.

⁴ Cfr. Boeth., de Trin. c. 4, et Alan. ab Insul., Regul. theolog., reg. 9.

⁵ Cod. V et ed. 4 repetunt hic *deficit*.

⁶ Cap. 4. n. 2: Ut sic intelligamus Deum... sine qualitate bonum, sine quantitate magnum.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *est*.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. addit *etiam*.

⁹ Quae, sicut et *res, aliquid, verum, bonum* propter maximam universalitatem, qua in omnibus generibus implicantur, vocantur *transcendentalia*.

¹⁰ Vat. *multiplicitatem*, sed contra mss. et ed. 4.

¹¹ Unus alterve codex ut E V omittit *habens*.

¹² Cod. V *rationem loco ipsum*.

¹³ Fide antiquiorum mss. et ed. 4 expunximus hic additum *eo*, et paulo post substituimus *illa* pro *substantiae*.

quia illa ratio non convenit uniformiter creaturae et Creatori. Deus enim est *ens per se*, quia nullo egens; creatura est *ens per se*, quia non est in alio ut in subiecto, eget tamen alio ad sui conservationem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod est perfectionis et bonitatis, ponendum est in Deo; dicendum, quod hoc potest esse dupliciter: vel per¹ *diversitatem*, et hoc facit esse in diversis generibus;

vel secundum omnimodam *unitatem*, et hoc facit esse extra omne genus.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod Deo nihil deficit de bonitate; dicendum, quod Deus non dicitur non deficiens a bonitate propter hoc, quod omnis differentia boni particularis sit in Deo per *differentiam*, sed quia est in eo per *aequivalentiam*². Quia enim est summum bonum, complectitur in se bonum omne; sic intelligendum est de entitate; et sic patet illud.

SCHOLION.

I. *Genus determinatum*, de quo est quaestio, est genus logicum seu praedicamentum, quod praedicatur de pluribus specie differentibus, v. g. substantia. — Aliqui Nominales, ut Gregorius Ariminensis, contra communem et veram sententiam affirmarunt, Deum esse in genere substantiae. Quaestionem S. Doctor duplici conclusione solvit docendo, Deum nec esse in *uno* determinato genere, nec esse in *pluribus* simul. Quod non sit in *pluribus*, probat per partes: cum enim duplici modo aliquid esse possit in pluribus praedicamentis, neuter modus Deo convenit. Primus modus patet ex littera; secundus modus est «propter generalitatem», sicut unum et ens». Quod ut intelligatur, sciendum, quod *ens*, *unum*, *verum*, *bonum* vocantur transcendentia, quia ita ponuntur in omnibus praedicamentis, ut praedicentur quidem de eis, sed non sint aliquod praedicamentum. Non enim haec transcendentia esse habent distinctum a praedicamentis, in quibus ponuntur, v. g. *ens* in praedicamento substantiae est substantia, in praedicamento quantitatis est quantitas. Unde hic modus minime convenit Deo, qui habet esse omnino determinatum et distinctum a rebus. Hac doctrina eliditur pantheismus.

II. Solutio ad 4. eruitur ex distinctione inter naturam de-

terminatam per *aliquam differentiam*, et determinatam per *se ipsam*; in primo casu differentia contrahit genus ad aliquam speciem, quae est in aliquo praedicamento; tunc et ipsa natura, sic determinata, est in hoc praedicamento. Aliter dicendum de Deo, qui est actus purissimus, determinatus *per se* et ideo extra omne praedicamentum. Cfr. Richard. a Med., hic q. 2.

III. Quoad rem principalem antiqui doctores consentiunt. De sententia S. Thomae, qui in Commentar. (hic q. 4. a. 2.), paulo aliter loquitur quam in Summa (I. q. 3. a. 5. 7.), cfr. Caietanus ad ult. locum. — Scot. (hic q. 3. n. 20.) non conclusionem, sed tantum eam rationem oppugnat, quae a S. Thom. ex hoc eruitur, quod Deus omnium generum perfectiones in se continet. Tamen Scot. (loc. cit. n. 16.) putat, rationem *entis* Deo et creaturis *univoce* convenire, quod quomodo cohaereat cum aliis doctrinis Scoti varie a Scotistis explicatur. — Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 2. 3. — B. Albert., hic a. 32; S. tr. 4. q. 20. m. 3. in fine. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic I. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 26. — Durand., II. Sent. d. 3. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 6. — Biel, hic q. 1. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram incidit hic³ quaestio de *ordine*. Cum enim *compositio* in creatura sit ratio et causa mutationis, *simplicitas* est causa immutabilitatis; quia si affirmatio est causa affirmationis, et negatio causa negationis⁴: ergo cum causa sit ante effectum, debuit primo Magister ponere proprietatem simplicitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod revera compositio secundum rationem intelligendi prior est quam mutatio: sed quoniam negationes se habent e contrario affirmationibus, hinc est, quod immutabilitas est prior: ita volunt aliqui dicere.

Potest tamen aliter dici et melius, quod est prius et notius *nobis*, et prius *simpliciter*⁵; et quia sim-

plicitas est maxime nobis occulta propter hoc, quod simplex, in quantum simplex, habet rationem principii; et nos venimus a cognitione posterioris in cognitionem prioris: ideo prius agit de immutabilitate quam simplicitate.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit in littera: *Eademque proprie ac vere simplex, quia nec habet compositionem partium* etc. Videtur enim superflua dicere, quia simplex est cuius pars non est, sicut compositum dicitur quod habet partes.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister notificat hic simplex, secundum quod est Dei proprium; et ita opponitur *compositioni* et *multiplicitati*. Quantum

¹ Codd. V X *secundum*, et paulo infra cod. T *uniformitatem* loco *unitatem*.

² Hoc est, per eminentiam seu eminenter.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *haec*. Mox post *simplicitas* cod. V *erit* loco *est*.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 10. (c. 13.): Similiter autem et, si affirmatio est causa ipsius esse, et negatio ipsius non esse. — Hic codd. inter se non conveniunt; alii ut H K V Y etc.

cum ed. 4 habent *est*, quod alii ut A F G I T etc. omittunt et cuius loco Vat. non bene habet *sit*; cod. V voci *negationis* praemittit *erit*. Paulo infra post *simplicitatis* codd. H Y addunt *quam immutabilitatis*.

⁵ Aristot., I. Poster. c. 2; — in qua propositione fide mss. et ed. 4 adiecit primum *et*, ac mox post *prius* expunxit repetitum *notius*.

ergo ad privationem *compositionis*, dicit, quod non habet multitudinem partium; quantum vero ad privationem *multiplicitatis extraneae*, dicit, quod non habet varietatem accidentium; quantum vero ad privationem *multiplicitatis intrinsecae*, dicit, quod non habet varietatem formarum, ut generis, speciei et differentiae; et hoc modo simplex est simplex vere et proprie, quod solius Dei est¹.

DUB. III.

Item quaeritur de ista ratione Augustini: *Cum enim aliud sit artificiosum esse, aliud inertem* etc. Probat enim, animam esse compositam propter multitudinem proprietatum. *Sed contra*: nulla substantia componitur ex proprietatibus neque per se neque cum alio: ergo ex hoc non probatur, quod anima sit composita.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus hoc non probat nisi a posteriori. Compositio enim accidentis ad subiectum et diversitas necessario praesupponit aliam compositionem, quia, ut dicit Boethius², « quod est pure forma subiectum esse non potest »: ergo ad hoc, quod aliquid sit subiectum accidentium plurium, oportet in illo praeexistere compositionem intrinsecam; sed anima capit in se multitudinem accidentium: et ideo necessario infertur a posteriori, quod ipsa sit composita, licet non ex accidentibus.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Sine qualitate bonum, sine quantitate magnum* etc. Videtur enim male dicere; quia a quocumque removetur superius, et inferius³: ergo si non habet qualitatem, nec bonitatem. *Si tu dicas*, quod bonitas illa non est species qualitatis, quaeritur, quare non similiter dicitur in divinis qualitas divina, sicut bonitas divina?

RESPONDEO: Quidam volunt dicere, quod nomen *generis* non transfertur ad divina, tum quia non dicit rei complementum, sicut species; tum quia significat in concretionem ad subiectum et in dependentiam⁴. Nomina autem *specialia* connotant effectum in creatura; et ideo dicitur *sine qualitate bonus*.

Sed si quis velit⁵ inspicere, invenit hoc non habere veritatem. Si ergo quaeratur: quomodo differt in Deo magnitudo et bonitas? dicendum, quod magnitudo significat divinam essentiam per modum quantitatis, bonitas per modum qualitatis: ergo isti modi cadunt in Deo⁶. Et iterum, si quaeratur: *qualis* est Deus? respondetur: bonus et magnus.

Et ideo dicendum, quod nomina generum in divinis reperiuntur, sed non prout habent rationem generis, quia Deus in nullo genere est; et ad hoc significandum removet Augustinus⁷ nomina novem generum, in quantum sunt genera.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Si tamen est dignum, ut Deus dicatur substare*. Videtur enim satis dignum, quia summa nobilitas est per se subsistere.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex est proprietas ipsius substantiae, scilicet *per se stare* et *alii subesse*; primum est perfectionis, secundum imperfectionis; et ideo ratione primae dicitur digne⁸, non ratione secundae.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Non ex compositis Deus, qui vita est, subsistit* etc.; quae differentia est inter illas differentias? Quodsi⁹ nulla est, videtur facere inculcationem verborum.

RESPONDEO: Dicendum, quod quidam volunt¹⁰, Solutio 4.

¹ Vide hic, q. 2.

² Libr. de Trin. c. 2: Forma vero, quae est sine materia, non poterit esse subiectum.

³ Cfr. Aristot., IV. Topic. c. 2. et Petr. Hispan., Summula tract. de Syllog. topico.

⁴ Mendum Vat. *substantiam et independentiam* correximus auctoritate mss. et ed. 1; cod. dd *in concretionem sicut ad subiectum et dependentiam*. — S. Thom., hic q. 4. a. 3. hoc explicat dicens: Quantitas habet propriam rationem in comparatione ad subiectum; est enim quantitas mensura substantiae, qualitas dispositio substantiae; unde eadem ratione removen- tur a divina praedicatione secundum rationem generis, sicut removebantur per rationem accidentis.

⁵ Cod. V hic addit *haec*, et paulo post *illud* loco *hoc*. Mox cod. dd *differat* pro *differt*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 1 *Deum*. Paulo infra post *bonus* aliqui codd. ut K cc ee ff cum edd. 2, 3 *non* loco *et*, quae lectio, etsi non sit falsa, tamen minus est ad rem, quia in praeposita quaestione terminus *qualis* sumitur sensu largo, quatenus comprehendit omnia Dei attributa.

⁷ Lib. V. de Trin. c. 8. n. 9. — Pro intelligentia huius dubii notandum, quod hic non agitur de quaestione, utrum

Deus sit in aliquo genere (de quo S. Doctor iam supra q. 4. egit), sed de translatione nominum genericorum ad divina sive etiam de modo significandi, quem haec nomina respectu Dei habent. Opinionis hic primo loco positae rationes ponunt S. Thom., hic q. 4. a. 3, et clarius de Potentia q. 7. a. 4. ad 2; — Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 4. ad 2; — B. Albert., hic a. 34; — Petrus a Tar., hic q. 5; alique. Secunda opinio est S. Doctoris, quae consistit in duobus, scil. 1.º in eo, quod nomina generum *in quantum sunt genera* non transferantur; et hoc probant rationes pro prima opinione adductae; 2.º in eo, quod praedicta nomina *aliquo modo* transferantur, si nempe accipiuntur communiter sive *improprie* (cfr. d. 23. a. 4. q. 1. ad 2.), et hoc non negant auctores pro prima sententia citati. Ex quo patet, S. Doctorem impugnare eos qui contendunt, dicta nomina *nullo modo* transferri posse.

⁸ Ed. 4 addit *substantia*. — De duplici hac substantiae proprietate vide infra d. 23. a. 4. q. 2.

⁹ Vat. contra plurimos codd. *Quia si*, et mox contra vetustiores mss. et ed. 1 omittit *verborum*.

¹⁰ Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 4, substituimus *volunt* loco *voluerunt*. Dein cod. dd. addit *dicere*.

quod per illa quatuor excludantur quatuor *genera compositionum*. *Prima* enim est essentiae ex principiis essentialibus, ratione cuius dicitur, quod *Deus non est ex compositis*, id est simul positus. *Secunda* est substantiae ex principiis naturalibus, quae sunt materia et forma; ratione huius dicitur: *neque ex infirmis*, quia materia subiecta est privationi, quae facit formam esse instabilem¹ et infirmam, et similiter materiam; infirma enim dicuntur instabilia. *Tertia* est compositio mixti ex miscibilibus, ratione cuius dicit: *neque ex obscuris*, quia ubi mixtio, ibi quaedam formarum confusio, et ita obscuratio. *Quarta* est compositio animati ex partibus disparibus, ex anima videlicet et corpore; ratione huius dicit: *neque ex partibus disparibus, quia ipse est spiritus*.

Aliter tamen potest dici, quod excludit eandem *compositionem* ratione *diversarum conditionum*. Ad hoc enim quod aliqua² principia constituent aliquid,

oportet, quod principia sint *differentia*, sint *dependentia*, sint *imperfecta*, sint etiam *difformia*. Si enim essent omnino conformia et perfecta, non possent aliquid constituere, quia ex duobus entibus actu nihil fit³. Quia ergo *differentia*, ideo sunt composita, quasi cum aliis posita; quia *dependentia*, ideo infirma⁴; quia *imperfecta*, ideo obscura; quia *dissimilia*, ideo disparia. Deus autem non potest esse ex differentibus⁵ et diversis, quia est vita per essentiam; non potest esse ex dependentibus et infirmis, quia virtus per essentiam; non potest esse ex imperfectis et obscuris, quia lux est; similiter non potest esse ex disparibus et dissimilibus, quia spiritus per essentiam. Summa ergo *actualitas*, summa *potestas*, summa *claritas*, summa *spiritualitas* non permittunt in Deo esse aliquam compositionem. Unde ex his quatuor conditionibus quatuor rationes eliciuntur probantes Deum⁶ simplicissimum.

DISTINCTIO IX.

CAP. I.

De distinctione trium personarum.

Nunc ad distinctionem trium personarum accedamus. «Teneamus igitur, ut docet Augustinus in libro de Fide ad Petrum¹, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum naturaliter, nec tamen ipsum Patrem esse qui Filius est, nec Filium esse ipsum qui Pater est, nec Spiritum sanctum esse ipsum qui Pater est aut Filius. Una enim est essentia Patris et Filii et Spiritus sancti, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter alius sit Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus²».

CAP. II.

De coaeternitate Patris et Filii.

Genitus est enim a Patre Filius, et ideo alius, nec tamen ante fuit Pater quam Filius; coaeternae enim sibi sunt tres personae. Sed contra hoc inquit

haereticus, ut refert Ambrosius in libro primo de Trinitate³: «Omne quod natum est, principium habet; et ideo, quia Filius est, principium habet et esse coepit; quod haereticorum ore sic dictum est». «Nam ipse Arius, ut meminit Augustinus in sexto libro de Trinitate⁴, dixisse fertur: Si Filius est, natus est; si natus est, erat, quando non erat Filius».

Qui hoc dicit «non intelligit, etiam *natum esse de Deo* sempiternum esse, ut sit coaeternus Patri Filius, sicut splendor, qui gignitur ab igne atque diffunditur, coaevus est illi, et esset coaeternus, si ignis esset aeternus⁵».

Item: «Si Dei Filius, inquit Augustinus, virtus et sapientia Dei est, nec unquam fuit Deus sine virtute et sapientia, coaeternus est Deo Patri Filius. Dicit autem Apostolus⁶: *Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam*; aut ergo non fuit, quando non fuit Filius, aut aliquando Deus non habuit virtutem et sapientiam, quod dementis est dicere». Constat enim, quia semper habuit sapientiam, semper ergo habuit Filium.

Eidem quoque Arianicae quaestioni Ambrosius⁷ in hunc modum respondet: «Ego, inquam, Filium esse natum confiteor; quod reliquum est impietatis hor-

¹ Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. 4 obniten-
tibus, *mutabilem* pro *esse instabilem*.

² Supplevimus *aliqua* ex 4 ed. et omnibus mss., quorum
multi tamen mox omittunt *aliquid*.

³ Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.): Duo namque
sic actu, nunquam sunt unum actu... nam actus separat.

⁴ Multi codd. cum ed. 1 *informia*, sed falso.

⁵ Antiquiores codd. cum ed. 4 omittunt *differentibus et*,
pro quo cod. cc et edd. 2, 3, 6 habent *dependentibus*. Paulo
post Vat. cum cod. cc, aliis autem mss. cum ed. 4 obniten-
tibus, omittit *dependentibus et*.

⁶ Aliqui codd. ut K V Y ee addunt *esse*. — Cfr. B. Albert.,
hic a. 33. — S. Thom. et Richard, hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cap. 1. n. 5. — In principio distinctionis omnes codd.
omittunt *trium*.

² Vat. huic capitulo addit verba sequentis cap. *Genitus
est usque alius*.

³ Cap. 11. n. 73. — Solummodo Vat. et edd. 4, 6, 8
citant hunc librum sub nomine *de Fide ad Gratianum*; cfr.
supra Dis. II. c. 4. In textu contra originale et codd. nostros
Vat. cum ceteris edd. post *Filius* addit *natus*.

⁴ Cap. 1. n. 1, unde et duae auctoritates, quae sequun-
tur, sumtae sunt. In primo textu solummodo Vat. et edd. 4, 6
cum originali Augustini ante *quando* addunt *tempus*. Sed notum
adagium Ariani est: Erat quando non erat (ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν).

⁵ Sola Vat. perperam omittit *aeternus*.

⁶ I. Cor. 1, 24; sed in Vulgata et Augustino deest *esse*.
Paulo ante post *coaeternus* Vat. et edd. 4, 9 addunt *ergo*.

⁷ Loc. cit. — Ex eodem libro c. 8. n. 55 proximus huius
capituli locus sumtus est, secundus et tertius ex c. 9. n. 58. et
59, quartus ex eodem cap. n. 60.

reseo». Scriptum est enim in veteri Testamento¹, ut vel unum e pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit*. Quis ergo hoc dicit? Pater an Filius? Si Filius, *ante me*, inquit, *non fuit alius Deus*; si Pater, *post me*, inquit, *non erit*: hic priorem, ille posteriorem non habet. Invicem enim in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur². Cum enim Patrem dixeris, eius etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi pater est; cum Filium nominas, etiam Patrem fateris, quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio: semper igitur Pater, semper et Filius est».

Item: «Dic, inquam, mihi haeretice, fuitne, quando omnipotens Deus Pater non erat, et Deus erat? Nam si Pater esse coepit, Deus ergo primo erat et postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus est? Si enim ante Deus, postea Pater fuit, utique generationis accessione mutatus est». «Sed avertat Deus hanc amentiam³».

CAP. III.

De ineffabili et intelligibili generationis modo.

«Sed quaeris a me, inquit Ambrosius⁴, quomodo, si Filius sit, non priorem habeat Patrem? Quaero item abs te, quando vel quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et Angelorum; supra potestates et supra Angelos et supra Cherubim et supra Seraphim et supra omnem sensum est, quia scriptum est⁵: *Pax Christi supra omnem sensum est*. Et si pax Christi supra omnem sensum est, quomodo non est supra omnem sensum tanta generatio?» «Tu ergo *ori manum admove*; scrutari non licet superna mysteria. Licet scire, quod natus sit, non licet discutere, quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quaerere metus est». Ineffabilis enim est illa generatio; unde Isaias⁶: *Generationem eius quis enarrabit?*

Quidam tamen de ingenio suo praesumentes dicunt, illam generationem posse intelligi et alia huiusmodi, inhaerentes illi auctoritati Hieronymi super Ecclesiasten⁷: «In sacris Scripturis quis saepissime non pro impossibili, sed pro difficili ponitur, ut ibi: *Generationem eius quis enarrabit?*» Sed hoc non dixit⁸ Hieronymus ideo, quod generatio Filii aeterna plene

intelligi vel explicari possit a quoquam mortalium, sed quia de ea *aliquid* intelligi vel dici potest. Quidam tamen hoc accipiunt dictum de temporali Christi generatione.

CAP. IV.

Utrum debeat dici: semper gignitur Deus, vel semper genitus est.

Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre nec principium habeat nec finem, quia aeterna est, utrum debeat dici: Filius semper gignitur, vel semper genitus est, vel semper gignetur. De hoc Gregorius super Iob⁹ ait: «Dominus Deus Iesus in eo, quod virtus et sapientia Dei est, de Patre ante tempora natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desiit, dicamus verius *semper natus*; non autem possumus dicere *semper nascitur*, ne imperfectus esse videatur. At vero, ut aeternus designari valeat et perfectus, *semper* dicamus et *natus*, quatenus et *natus* ad perfectionem pertineat et *semper* ad aeternitatem; quamvis per hoc ipsum, quod *perfectum* dicimus, multum ab illius veritatis expressione deviamus, quia quod *factum* non est, non potest dici proprie *perfectum*»; sed balbutiendo, ut possumus, excelsa Dei resonamus. «Et Dominus, nostrae infirmitatis verbis condescendens, *Estote, inquit, perfecti, sicut et Pater vester caelestis perfectus est*¹⁰». Super illum locum etiam Psalmi: *Ego hodie genui te*, de hac generatione Filii ita loquitur Augustinus¹¹: «Quamquam per hoc, quod dicit *hodie*, possit etiam intelligi dies ille, quo Christus secundum hominem natus est; tamen quia *hodie* praesentiam significat, atque in aeternitate neque praeteritum quidquam est, quasi esse desierit, neque futurum, quasi nondum sit, sed praesens tantum, quia quidquid aeternum est, semper est; divinius tamen accipitur de sempiterna generatione sapientiae Dei¹²». Ecce, his verbis ostendit Augustinus, quod generatio Filii semper est nec praeterit nec futura est, quia aeterna est. Ideo enim¹³ dixit *genui*, ne novum putaretur, scilicet ne videretur incepisse; *hodie* dixit, ne praeterita generatio videretur. «Ex his ergo verbis Prophetarum, ut ait Ioannes Chrysostomus¹⁴, nihil aliud manifestatur, nisi quia ex ipsa essentia Patris semper genitus est Filius».

¹ Isai. 43, 10.

² Respicitur illud Ioan. 14, 9. et 10. — Paulo supra post priorem Vat. contra originale, codd. et edd. 1, 8 adiciunt *et*.

³ Codd. CE et A (in margine) cum edd. 1, 8 hic addunt: *quia semper habuit sapientiam, semper habuit Filium*, quae verba, quia non levi carent interpolationis suspitione, in textum non recepimus.

⁴ Libr. I. de Fide ad Gratian. c. 10. n. 64. et 65. — In principio huius loci sola Vat. habet pro *habeat*. Mox in codd. BCDE et ed. 1 deest *quando vel*, quod tamen est in originali.

⁵ Philip. 4, 7. Verba, quae infra sequuntur: *ori manum admove et scrutari non licet*, respiciunt Eccli. 5, 14. et 3, 22.

⁶ Cap. 53, 8.

⁷ Cap. 3.

⁸ Vat. cum paucis edd. *dicat*.

⁹ Libr. XXIX. Moral. c. 1. in principio. Etiam verba, quae

S. Bonav. — Tom. 1.

sequuntur post *resonamus*, ibidem inveniuntur. In principio primi loci codd. ABDE et edd. 1, 8 omittunt *Iesus*.

¹⁰ Matth. 5, 48. — Paulo ante Vat. et edd. 3, 4, 7, 9 *resonemus* pro *resonamus*.

¹¹ Expos. in Psalm. 2. v. 6. — Paulo ante Vat. perperam *Psalmista*. Eadem Vat. et ed. 4 omittunt *etiam* ante *intelligi*.

¹² Codd. ACE ad marginem et edd. 1, 5, 9 in textu haec adiciunt: *Unde etiam Augustinus in libro LXXXIII quaest. de semper nato (q. 37.) disserens ait: melior est natus, quam qui semper nascitur, quia qui semper nascitur nondum natus et nunquam natus est aut natus erit, si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse, ac per hoc nunquam Filius est, si nunquam natus est; Filius autem est, quia natus, et semper Filius, quia aeternus, semper ergo natus*.

¹³ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 omittit *enim*.

¹⁴ Homil. 2. in Epist. ad Hebr. n. 3.

Origenes vero super Ieremiam¹ dicit, quod Filius semper generatur a Patre, his verbis: « Salvator noster est sapientia Dei; sapientia vero splendor est aeternae lucis: Salvator ergo noster est splendor claritatis. Splendor autem non semel nascitur et desinit, sed quoties ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur etiam splendor claritatis: sic ergo Salvator semper nascitur. Unde ait in libro Sapientis²: *Ante omnes colles generat me Dominus*, non, ut quidam male legunt, *generavit* ». His verbis aperte ostendit Origenes sane dici posse et debere: *Filius semper nascitur*, quod videtur contrarium illi verbo Gregorii praemisso, scilicet, « non possumus dicere: *semper nascitur* ».

Sed ne tanti auctores sibi contradicere in re tanta videantur, illa³ verba Gregorii benigne interpretemur. « Dominus, inquit, Iesus ante tempora de Patre natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desiit, dicamus verius: *semper natus* ». Sed quomodo verius dicitur hoc, scilicet, quod Filius semper natus est, quam illud, scilicet quod de Patre ante tempora natus est? Illud enim sincera et catholica fides tenet ac praedicat ut istud. Quare ergo ait: « Dicamus verius », cum utrumque pariter sit verum, nisi⁴ quia volebat intelligi, hoc ad maiorem evidentiam et expressionem veritatis dici quam illud? His etenim verbis omnis calumniandi versutis haereticis obstruitur aditus, quibus Christi secundum deitatem generatio sine initio et sine fine esse ac perfecta monstratur. Non autem adeo aperte⁵ manifestatur veritas, cum dicitur: Filius ante tempora genitus est de Patre, vel Filius semper nascitur de Patre. Et ideo dicit Gregorius, quod « non possumus dicere, semper nascitur »; non, inquam, ita convenienter, non ita congrue ad explanationem veritatis; potest tamen dici, si sane intelligatur. « Semper enim nascitur Filius de Patre », ut ait Origenes; non quod quotidie iteretur illa generatio, sed quia semper est. Semper ergo nascitur, id est, nativitas eius sempiterna est.

Hilarius quoque dicit, Filium nascenti ex Patre, in libro septimo de Trinitate⁶ his verbis: « Vivens Deus et naturae aeternae viventis potestas est; et quod cum sacramento scientiae suae ex eo nascitur, non potuit aliud esse quam vivens. Nam cum ait: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem*, docuit.

vitam in se per viventem Patrem inesse ». Ecce hic habes, quia⁷ Filius nascitur ex Patre. Item in eodem⁸: « Cum dicit Christus: *Sicut Pater habet vitam in se, sic et Filio dedit vitam habere in semetipso*, omnia viva sua ex vivente testatus est. Quod autem ex vivo vivum natum est habet nativitatis perfectum sine novitate naturae. Non enim novum est quod ex vivo generatur in vivum, quia nec ex nihilo est; et vita, quae nativitatem sumit ex vita, necesse est per naturae unitatem et perfectae nativitatis sacramentum, ut et⁹ in vivente vivat et in se habeat vitam viventem ». Ecce et hic habes, quia generatur ex vivo vivens Filius. Item in eodem¹⁰: « In Deo totum quod est vivit; Deus enim vita est, et ex vita non potest quidquam esse nisi vivum; neque ex derivatione, sed ex virtute nativitas est. Ac sic, dum totum quod est vivit, et dum totum quod ex eo nascitur virtus est, habet nativitatem Filius, non demutationem ». Et hic dicit, quia nascitur. Item in nono libro de Trinitate¹¹: « Donat Pater Filio tantum esse, quantum est ipse, cui inaccessibilitatis esse imaginem sacramento nativitatis imperit, quem ex se in forma sua generat ». Hic dicit, quia generat Pater Filium.

Dicamus ergo, Filium natum de Patre ante tempora et semper nasci de Patre, sed congruentius semper natum; et eundem fateamur ab aeterno esse et Patri coaeternum, id est auctori. Pater enim generatione auctor Filii est, ut in sequenti¹² ostendetur. Ut ergo Pater est aeternus, ita et Filius aeternus est, sed Pater sine auctore, Filius vero non, quia Pater inaccessibleis, Filius natus. Et ut ait Hilarius in duodecimo libro de Trinitate¹³: « Aliud est sine auctore semper esse aeternum, aliud Patri, id est auctori, esse coaeternum. Ubi autem Pater auctor est, ibi et nativitas est; quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna nativitas est. Omne autem, quod semper est, etiam aeternum est; sed tamen non omne, quod aeternum est etiam innatum est; quia quod ab aeterno nascitur habet aeternum esse, quod natum est. Quod autem non natum est, id cum aeternitate non natum est; quod vero ex aeterno natum est, id, si non aeternum natum est, iam non erit et Pater auctor aeternus. Si quid ergo ei, qui ab aeterno Patre natus est, ex aeternitate defuerit, id ipsum auctori non est ambiguum defuisse, quia

¹ Homil. 6. in c. 11. circa finem, sed non paucis mutatis.

² Prov. 8, 25 secundum Septuag.; Vulgata: *ante colles ego parturiebar*. — Aliquae edd. sic citant: *in libro Sapientiae* pro *Sapientis*, cui errori etiam codd. favent; ed. 9 *unde ait in Prov. 8. Sapientia*.

³ Sola Vat. omittit illa.

⁴ Mss. B C E addunt *forte*.

⁵ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 superflue addunt *semper*; codd. B C omisso *aperte* legunt *semper*. Immediate post cod. D et edd. 1, 8 *monstratur* pro *manifestatur*.

⁶ Num. 27. — Textus Scripturae, ab Hilario citatus, est Ioan. 6, 58, ubi Hilarius ponit *per Patrem* loco *propter Patrem*, quod habet Vulgata.

⁷ Codd. *quod loco quia*. Postea cod. D et edd. 1, 8 *de Patre* loco *ex Patre*.

⁸ Ibid. — Textus Scripturae est Ioan. 5, 26, ubi Vulgata et edd. 1, 2, 5, 9 *semetipso* pro *se*. Deinde post *ex vivente*

cod. D addit glossema *Patre*, et cod. A *omnino vitam suam pro omnia viva sua*.

⁹ Edd. 1, 8 omittunt *et*, quod ceterae auctoritates nostrae cum Hilario habent; mox eadem particula *et* post *Ecce* omittitur a cod. D et ed. 8.

¹⁰ Loc. cit. n. 28. — Codd. C D E addunt *Hilarius*, et C E prosequuntur: *Attende quod totum* pro *In Deo totum*. Deinde edd. 1, 3, 4, 5, 7, 9 contra originale et male legunt *ex virtute nativitatis* pro *ex virtute nativitas*. Immediate post Vat. cum pluribus edd. mendose legit *si* pro *sic*, quod habetur in originali et edd. 5, 6, 8, 9.

¹¹ Num. 54, ubi contra codd., edd. 5, 9 et originale ceterae edd. habent *impartit* pro *impertit*. Deinde ed. Maurin. Hilarii legit *in formam suam* pro *in forma sua*.

¹² Immediate post, et Dist. XV. circa finem.

¹³ Num. 21. — In hoc textu circa medium pro *ex aeterno* edd. 1, 8 non bene *ab aeterno*, et paulo post codd. D E *qui Pater* pro *et Pater*.

si gignenti est infinitum gignere, et nascenti etiam est infinitum nasci. Medium enim quid inter nativitatem Dei Filii et generationem Dei Patris nec ratio¹ nec sensus admittit, quia et in generatione nativitas est, et in nativitate generatio est, quia sine utroque neutrum est: utrumque ergo sine intervallo sui est ».

CAP. V.

*De obiectionibus haereticorum nitentium probare,
Filiū non esse coaeternum Patri.*

« Sed inquiet haereticus: omne quod natum est, non fuit semper, quia in id natum est, ut esset. Nemo ambigit, quin ea² quae in rebus humanis nata sunt, aliquando non fuerint. Sed aliud est ex eo nasci, quod

semper non fuit, aliud ex eo natum esse, quod semper est. Ibi nec semper fuit, qui pater est, nec semper pater est; et qui non semper pater est, non semper genuit. Ubi autem semper pater est, semper filius est. Quod si semper Deo Patri proprium est, quod semper est Pater, necesse est, semper Filio proprium esse, quod semper est Filius. Quomodo ergo cadet in intelligentiam nostram, ut non fuerit semper cui proprium est, semper esse quod natum est³? Natum ergo unigenitum Deum confitemur, sed natum ante tempora, nec ante esse quam natum, nec ante natum quam esse; quia nasci quod erat, iam non nasci est, sed se ipsum demutare nascendo. Hoc autem humanum sensum et intelligentiam mundi excedit. Non hoc capit ratio humanae intelligentiae, sed prudentiae fidelis professio est⁴ ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM IX.

De proprietatibus, quae respiciunt personas, et quidem de emanatione generationis.

Nunc ad distinctionem personarum accedamus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de proprietatibus, quae respiciunt essentiam. Hic agit de his, quae respiciunt personas; et haec pars habet duas partes. Quia enim distinctio personarum attenditur secundum duplicem emanationem, scilicet generationis et processioneis, ideo primo agit de generatione, secundo vero de processione, infra distinctione decima: *Nunc vero post Filii aeternitatem de Spiritu sancto etc.*

Item, prima pars habet duas partes: in prima ostendit, quid de generatione Filii est sentiendum, secundo ex incidenti, quo sermone est ipsa exprimenda, ibi: *Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre etc.*

Prima iterum pars habet quatuor partes¹. Primo proponit veritatem, quae est a catholicis retinenda, scilicet quod generans et genitus sunt per generationem distincti et coaeterni, ita quod generatio est distinctiva et aeterna. In secunda contra hoc opponit per oppositionem haereticorum, ibi: *Sed contra hoc inquit haereticus.* In tertia determinat, contra arguendo per rationes catholicorum Doctorum Augustini et Ambrosii, ibi: *Qui hoc dicit non intelligit, etiam natum esse etc.* In quarta et

ultima respondet, compescendo inquisitionem superfluum haereticorum et etiam catholicorum superbiorum, ibi: *Sed quaeris a me, inquit Ambrosius, ubi ostendit quod imperscrutabile² est sacramentum generationis.*

Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre etc. Haec est secunda pars huius distinctionis, in qua Magister determinat, quo sermone generationis aeternitas congruentius exprimatur; et haec pars habet quatuor partes. In prima ponit doctorum apparentem controversiam. Nam quidam dicunt, eam debere exprimi per verba³ praeteriti temporis, alii, per verba praesentis. In secunda praedictam controversiam reducit ad concordantiam, ibi: *Sed ne tanti auctores in re tanta sibi contradicere videantur.* In tertia per verba Hilarii confirmat responsionem suam, ne videatur dictis Origenis inniti, ibi: *Hilarius quoque dicit; Filium nasci ex Patre etc.* In quarta concludit summatim, quid dicendum sit⁴ sive quomodo loquendum et quomodo etiam de generatione aeterna sentiendum, ibi: *Dicamus ergo Filium natum de Patre, ubi confirmat veritatem per auctoritatem Hilarii, per quam etiam solvit obiectionem haeretici.*

¹ Codd. et plurimae edd. contra originale et Vat. omittunt *nec ratio*; et deinde ante *in generatione* Vat. cum paucis edd. omittit *et*.

² In codd. et Hilario deest *ea*. — Paulo post, ante *ex eo natum* Vat. cum paucis edd. *est*.

³ Apud Hilar. (ed. Maurin.) *natus est*, ubi in calce dicitur, plures codd. lectionem *natum* exhibere, quam mss. nostri et edd. habent. — Mox codd. CDE post *iam non* addunt *tantum*.

⁴ Totum hoc cap. excerptum est ex Hilario loc. cit. n. 22-26, sed plurimis omissis.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ed. 1 *particulas*.

² Postulantibus mss. et ed. 1, substituiamus *imperscrutabile* loco *inscrutabile*. Mox Vat. contra mss. et ed. 1, verbis Magistri *Hic quaeri potest etc.* omissis, pro *Haec est* ponit *Similiter*, deinde propter constructionem mutatam omittit *et haec pars*.

³ Unus alterve cod. ut 1 cum ed. 1 hic *verbum*, sed paulo post plurimi codd. sibi non constantes *verbum praesentis*.

⁴ Fide plurimorum mss. et ed. 1 hic adieciimus *sit*, quod Vat. ponit infra post *sentiendum*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicit Magister de generatione aeterna, in praesenti distinctione quatuor principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponenda generatio.

Secundo, dato quod sic, utrum generatio in divinis sit¹ personarum distinctiva.

Tertio quaeritur, utrum illa generatio sit aeterna.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum illa generatio sit terminata.

ARTICULUS UNICUS.

De generatione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis generatio ponenda sit.

Circa primum, quod generatio sit in divinis, ostenditur²:

Fundamenta. 1. *Primo a minori.* Multo fortius debet esse generatio in eo qui generationem aliis tribuit, quam in his quae recipiunt; sed generatio est in creaturis: ergo et in Deo qui tribuit. Et hoc est quod dicitur Isaiae ultimo³: *Si ego generationem aliis tribuo, sterilis ero? dicit Dominus*, quasi dicat, non.

2. Item, ostenditur illud idem *a posteriori*. Per prius enim est paternitas in Deo quam in creatura; sed paternitas et generatio vere est in creatura: ergo et in Deo. Quod prius sit ibi, dicit Apostolus ad Ephesios tertio⁴: *Ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur*.

3. Item, ostenditur hoc ipsum *a simili*, quia omne quod perfectionis est, attribuendum est Deo, in quo est summa omnis perfectionis; sed generatio est perfectionis in creatura, ut vult Philosophus⁵, quia «perfectum est quod potest generare quale ipsum est»: ergo etc.

4. Item, illud idem ostenditur *alia ratione* sic⁶: divina natura est summe bona et actualissima: ergo summe potest et vult se communicare; sed prima et summa ratio communicandi est in generatione: ergo necesse est in divinis ponere generationem.

CONTRA: 1. Generatio in creaturis aut est *perfectionis*, aut *imperfectionis*. Si *perfectionis*, tunc ergo, cum substantiae spirituales et incorporales sint nobilissimae, debet in eis generatio esse: ergo cum non sit in eis, non est nobilitatis; sed quod non est nobilitatis non est in Deo: ergo etc.

2. Item, ubi est generatio, ibi est variatio; generatio enim est species motus, et inter omnes species motus maior est variatio in motu secundum substantiam, quia est entis in potentia, minor in motu secundum locum⁷: ergo cum in Deo non sit variatio nec aliqua species motus, etiam illa quae minima est, ut loci mutatio: ergo nec generatio.

3. Item, ubi est generatio, ibi est corruptio, unde Philosophus⁸ dicit, quod «propter longe stare a principio reliquo modo complevit esse Deus, continuam in his faciens generationem»; et huiusmodi signum est, quod sola corruptibilia generant et generantur in creaturis; sed in Deo nulla cadit corruptio: ergo nec generatio.

4. Item, ubi est generatio, ibi est⁹ nutritio; unde ad tot et plures se extendit vis nutritiva quam generativa; sed in Deo non est vis nutritiva: ergo nec generativa, ergo nec nutritio, nec generatio: ergo generatio non est in divinis.

¹ Auctoritate plurimorum mss. et ed. 1 expunximus hic additum *ponenda*.

² Cod. W addit *sic*.

³ Vers. 9, ubi Vulgata loco *aliis* ponit *ceteris* et pro *dicat* habet *ait*.

⁴ Vers. 13, in quo textu Vulgata *caelis* loco *caelo*. — Paulo ante ed. 1 *per prius* pro *prius*.

⁵ Libr. II. de Anima, text. 34. (c. 4.) et IV. Meteor. text. 19. (c. 3.).

⁶ Vat. cum cod. cc omittit *sic*, et pro *alia ratione* ponit *illa ratione*, sed obest auctoritas aliorum mss. et ed. 1.

⁷ Vide Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. et VIII. text. 55. seqq. (c. 7.).

⁸ Libr. II. de Gener. et corrupt. text. 59. secundum transl. arabico-latinam. In ed. vero Paris. c. 40. ita exhibetur: Hoc vero (esse sive existere) in omnibus inesse impossibile sit, propterea quod longe ab ipso principio distent: reliquo modo Deus ipse universum complevit, continua facta generatione. Vide etiam II. de Anima, text. 35. (c. 4.). — Vat. loco *Philosophus* ponit *Auctor de causis*, sed falso et contra omnes mss., quorum pauci ut H10 indicant etiam locum addendo *in libro de General. et corruptione*, et plures *primo* ponunt pro *principio*. Mox nonnulli codd. ut HT cc ff cum ed. 1 *quia* loco *quod*.

⁹ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 adiecimus *est*. — Vide Aristot., II. de Anima, text. 42. seqq. (c. 4.).

CONCLUSIO.

Generatio ponenda est in divinis, cuius congruitas et modus explicatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio ponenda est in divino esse¹.

Et huius ratio potissima est, ut credo, quia omnis natura est communicabilis; et quia in Deo propter sui nobilitatem est aptitudo actui coniuncta, immo ipse actus, oportet quod natura sit pluribus communicata; sed non possunt esse plures ab una natura, quin unus sit ab alio, vel ambo a tertio: ergo cum ante divinas personas nihil sit, oportet quod una sit ab alia. Et quoniam sunt conformes in natura, et generatio est emanatio secundum conformitatem naturae: ideo credo, quod necesse est in divinis ponere generationem.

Ut autem intelligatur, per quem modum, notandum, quod *generare* de sui propria ratione est similem sibi in substantia et natura producere². Sibi vero similem contingit produci tripliciter³: aut per impressionem suae similitudinis in alio; et sic generatur character a sigillo, lumen a luminoso, species ab obiecto; alio modo per educationem speciei consimilis ab alio; et sic generatur elementum ab elemento; tertio modo per productionem similis de simili sive de se ipso; et sic generatur animatum ab animato; et iste tertius modus est perfectior, unde non reperitur nisi in substantiis habentibus formam nobilem, quae est vita⁴. Et iste modus generationis est secundum nascentiam et est in Deo et⁵ in creaturis, sed *differentiter*; quia producere alium ex se ipso potest esse dupliciter, vel *ex se toto*, vel *ex parte sui*.

Ex se toto non potest producere nisi ille, cuius essentia potest esse in pluribus una et tota. Nam si non potest esse in pluribus una et tota, si generans dat totam suam substantiam generato, tunc substantia tota transit in generatum⁶, et generans perdit substantiam totam generando, quod esse non potest. Ideo ad hoc necesse est, quod talem habeat

substantiam, quae una et tota sit in pluribus. Talis autem substantia non est nisi substantia habens summam simplicitatem; haec autem est sola divina essentia⁷, in qua propter summam simplicitatem superpositum non addit ad essentiam, unde nec ipsam coarctat nec limitat nec formam multiplicat. Et ideo in ea⁸ potest esse generatio communicans eandem substantiam totam; et talis generatio est omnimodae perfectionis et in solo Deo reperitur, ratione iam dicta.

Alio modo contingit aliquem ex se producere quantum ad *partem sui*. Sic pater naturalis generat filium, partem substantiae transmittendo et decidendo⁹. Et haec generatio necessario est cum *transmutatione*; quia enim pars decisa non habet actum totius, necesse est, quod per mutationem acquirat; sed quod acquirit quod non habet, variatur; ideo haec generatio est mutatio et habet variationem coniunctam. Est etiam cum *corruptione* annexa; quia enim aliqua pars generantis deperditur, generans est, a quo potest fieri ablatio et ita corruptio. Est etiam cum *conservatione*¹⁰ adiuncta; quia enim fit deperditio, necesse est quod per nutrimentum fiat restauratio. Et ideo generatio in creatura et perfectionis et imperfectionis est: perfectionis a parte virtutis producentis, imperfectionis a parte subiecti divisibilis. Et ideo est in solis animatis, quae habent formam perfectionis, ipsam scilicet¹¹ animam, et corpus defectibile et restaurabile.

Generatio vero in divinis est omnimodae perfectionis. Quia¹² enim non est *ex parte*, ideo est, quod habet *actu speciem*. Et ideo nec ibi est in natura *imperfectio* nec *variatio*, quia nihil novum acquiritur; nec *corruptio*, quia nihil adimitur; nec *nutritio*, quia nihil¹³ restituitur.

Et ex hoc patet solutio obiectorum; quia *generatio*¹⁴ *de toto* est tantae perfectionis, quod non potest esse in creatura aliqua; *generatio* vero *ex parte* tantam habet imperfectionem coniunctam¹⁵, ut non possit esse circa substantiam invariabilem et incorruptibilem et simplicem, non solum in natura increata, verum etiam in creata. Aliae rationes probant de generatione quae est *ex parte*.

¹ Ex codd. et ed. 4 substituimus *divino esse* pro *divinis*, deinde supplevimus particulam *Et*. Mox post *credo* codd. H I *quia in divinis* et ed. 4 *quia Dei loco quia omnis*.

² Vide Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.); VII. Metaph. text. 22. et 28. (VI. c. 7. et 8.).

³ Vat. cum cod. cc, antiquioribus autem mss. et ed. 4 refragantibus, *in natura producere tripliciter est loco continetur produci tripliciter*.

⁴ Hinc et generatio sub hoc respectu communiter definitur: origo viventis a vivente ut principio coniuncto in similitudinem naturae.

⁵ Aliqui codd. ut X Z repetunt hic *in*.

⁶ Cod. R *et est in generato* pro *in generatum*. Paulo post mendum Vat. *adhuc loco ad hoc* correximus ex mss.

⁷ Ed. 4 *substantia*. Mox post *suppositum* cod. R *nihil loco non*, et paulo infra cod. V *ipsam* praemittit verbo *limitat*.

⁸ Fide plurimorum mss. et ed. 4 substituimus *ea* pro *eo*, quod ponitur in Vat.

⁹ Ope plurimorum mss. et ed. 4 exhibemus *decidendo* loco *descendendo*, quod non ita bene subnexo verbo *decisa* correspondet. Mox cod. T *causa transmutabilitatis* pro *cum transmutatione*.

¹⁰ Nempe: conservatione passive sumta. — Antiquam lectionem plurimorum mss. et sex primarum edd. restituimus pro *conversione* ponendo *conservatione*; utriusque lectionis idem sensus. Pro lectione mss. stat Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.).

¹¹ Ita mss. cum ed. 4, dum Vat. hic *id est* pro *ipsam scilicet* habet et mox *ipsum scilicet* praemittit nomini *corpus*.

¹² Consentientibus mss. et ed. 4, commutavimus in hac propositione *Quod* in *Quia* et deinde *quia* in *quod*.

¹³ Ed. 4 addit *restauratur vel*.

¹⁴ Cod. bb adiicit *quae est*.

¹⁵ Vat., obnitentibus mss. et ed. 4, *adiunctam*.

Conclusio 2.

Generatio in creatura.

Perfectio divinae generationis.

Patet solutio oppositorum.

SCHOLION.

1. Objectiones iam in corp. solutae sunt. Quoad Angelos patet, quod nullam habere possunt generationem: non generationem *imperfectam*, quae est ex *parte*, propter simplicitatem substantiae angelicae; non *perfectam*, quae est ex *toto*, quia eorum natura est finita. — Quoad argumenta congruentiae, quae supposito fidei dogmate hic afferuntur, cfr. supra d. 2. q. 2; d. 5. q. 2; dub. 3. 10. huius d.; Breviloq. p. I. c. 3; Hexaem. Serm. 11. — Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 1. 2. — Scot., I. Sent. d. 2.

q. 6. 7. — S. Thom., I. Sent. d. 4. q. 1. a. 1; S. I. q. 27. a. 1. 2; S. c. Gent. IV. c. 10. 11. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 3; S. I. tr. 7. q. 30. m. 1. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 4. q. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Aegid. R., I. Sent. d. 4. 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 1. n. 8-24. — Durand., I. Sent. d. 4. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 4. q. 1. — Biel, hic q. 1; d. 10. q. 1. prop. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis generatio distinguat inter gignentem et genitum.

Secundo quaeritur, utrum generatio in divinis sit personarum distinctiva. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus circa principium de Trinitate ¹:
Fundamenta. « Nulla res est, quae se ipsam gignat, ut sit »: si ergo gignit, aliam gignit; sed inter *aliam* et *aliam* est distinctio: ergo etc.

2. Item, generatio est emanatio; sed ubi est emanatio, ibi est multiplicatio sive plurificatio; ubi autem multiplicatio, ibi ² distinctio: ergo ubi generatio, ibi necessario est distinctio.

3. Item, generatio in divinis est relatio ³; sed relatio importat respectum et ordinem; sed ubi respectus et ordo, ibi suppositorum et relatorum sive ordinatorum distinctio: et sic etc.

4. Item, maior ⁴ diversitas sustinetur a supposito vel in supposito composito et multiplici quam in subiecto simplici et uniformi; sed relative opposita non stant insimul in eodem individuo creato: ergo nec in simplici hypostasi. *Probatio mediae*. Bene sequitur: Socrates est pater Platonis: ergo non est filius eius, vel est distinctus ab eo: ergo multo fortius in divinis.

Ad opposi-
tum
CONTRA: 1. Pater generando Filium dat ei totum quod habet; sed habet essentiam et personam: ergo dat ei essentiam et personam: ergo sicut Filius non distinguitur a Patre essentialiter, ita nec personaliter, ut videtur.

2. Item, Pater communicat Filio essentiam suam propter summam ⁵ simplicitatem; sed aequae simplex est persona ut essentia: ergo qua ratione communicat essentiam, communicat et personam.

3. Item, in Patre idem est natura et persona: ergo impossibile est, quod communicet unum, quod non ⁶ communicet aliud, ergo si dat naturam, et personam.

4. Item, videtur quod relatio non distinguat aliqua ⁷ ratione, quia unus et idem punctus est principium et finis respectu diversarum linearum: ergo si istae relationes non sunt distinctivae, videtur similiter, quod nec paternitas et filiatio. Si *dicas*, quod non omnes relationes distinguunt, sed solum mutuae, ut principium et principiatum, finis et finitum; *contra* ⁸: Pater et Filius se habent, sicut intelligens et intellectum, ut dicit Anselmus ⁹; sed idem potest esse intelligens et intellectum: ergo etc.

5. Item, maior est repugnantia in contrariis quam in relativis ¹⁰; sed albedo et nigredo, quae sunt contraria, non faciunt distinctionem circa Petrum, quia idem potest modo esse albus, modo niger: ergo multo fortius unus in divinis modo erit Pater modo Filius.

6. Item, *quaeritur*, quare potius relationes faciunt distinctionem personae quam essentiae, cum aequae bene possint esse plures essentiae vel naturae in una persona, sicut e converso.

¹ Libr. I. c. 1. n. 1. — Circa finem argumenti fide multorum mss. et ed. 4 post *inter aliam* expunximus *rem*.

² Vat. adiungit *et*.

³ Cod. Y addit *in creaturis vero actio vel mutatio*.

⁴ Multi codd. ut ACGKORSUVY etc. cum sex primis edd. *minor*, sed mendose. Paulo infra ex antiquioribus mss. et ed. 4 substituimus *subiecto* pro *substantia* et *relative* pro *relativa*. — Sensus argumenti est: Suppositum creatum et compositum est capax ad *maiores* diversitatem sustinendam, quam increatum et simplex; sed in creato supposito non est capacitas ad *simul* sustinenda relative opposita; ergo multo minus in simplici supposito etc.

⁵ In mss. et ed. 4 deest *suam*, quod Vat. hic addit. Mox Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 *et* pro *ut*.

⁶ Sequimur vetustiores codd. cum ed. 4 ponendo *quod non loco quin*. Cod. Z brevius *unum sine altero*.

⁷ Multi codd. ut ACLOPQRSTUY etc. cum ed. 1 *alia loco aliqua*, sed, ut videtur, minus bene, etiamsi sub *alia ratione* intelligas modum distinguendi relativis proprium, quia, uti ex subnexis patet, agitur de eo, quod relatio simpliciter non distinguat. Cod. Z *nisi* pro *aliqua*.

⁸ Cod. Y addit *videtur quod nec mutuae quia*. Mox Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. renitentibus, *ut* pro *sicut*.

⁹ Monolog. c. 32, ubi hoc quoad sensum invenitur.

¹⁰ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Opposis.

CONCLUSIO.

Contra Sabellium probatur, quod generatio in divinis facit realem distinctionem inter generantem et genitum; contra Arium vero, quod haec distinctio sit quantum ad personam, non quantum ad essentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio in divinis, sicut ostensum est¹, facit realem distinctionem inter generantem et generatum, non rationalem vel intellectualem solum, sicut dixit Sabellius; et² realem quantum ad personam, non quantum ad essentiam, sicut dixit Arius.

Quod sic patet. Generatio in creaturis dicit emanationem per modum actionis sive mutationis, in Deo³ emanationem per modum relationis.

In quantum emanatio, dicit aliquam distinctionem; in quantum talis emanatio, dicit distinctionem in persona⁴. Ratione emanationis est distinctio; quia, sicut dicit Anselmus⁵, «nec intellectus capit, nec natura permittit, illum, qui est ab alio, esse illum, a quo est», secundum quod positive dicitur aliquis esse ab alio — nam Pater privative dicitur esse a se, id est non ab alio. In quantum talis emanatio, ponit distinctionem in persona. Generatio enim est productio convenientis in natura; ratione⁶ naturae non potest esse distinctio: ergo vel erit ratione suppositi, vel proprietatis. Si proprietatis, aut absolute, aut respective; non absolute, quia tunc esset distinctio in natura; nec⁷ respective, ut puta relationis, quia in relatione secundum se non est motus in creaturis⁸ nec origo in divinis; unde filiatio non generatur nisi in alio. Ergo necesse est, quod sit distinctio in supposito.

Similiter ratione relationis est distinctio, quia nihil ad se refertur nec ordinatur. Ratione vero talis relationis est distinctio personalis; quia generare et generari, cum dicant relationem per modum actionis et passionis⁹, dicunt eam in supposito et respectu suppositi. Et ideo, quia relatio inter extrema notat distinctionem, patet quod distinctio est

ibi suppositorum. His visis¹⁰, facile est solvere ad obiecta.

1. Quod ergo obiicitur: Pater communicat Filio totum quod habet; verum est, praeter generationem et generationis distinctionem; ipsa enim ratio communicandi dat intelligere distinctionem, quia nullus communicat sibi, sed alii; et ideo¹¹ id in quo distinguit, non communicat.

2. Ad illud quod obiicitur, quod aeque simplex est persona, ut essentia; dicendum, quod simplicitas essentiae est, quod sit in pluribus; sed simplicitas suppositi est, quod non sit in¹² pluribus. Nam suppositum sive individuum, quantum est de se, dicitur quod est in uno solo; ideo non est simile.

3. Ad illud quod obiicitur, quod idem est essentia et persona; dicendum, quod quamvis sint idem, non tamen sunt ad idem: quia persona est ad alium, ideo generatur¹³ et refertur; essentia vero non, ideo essentia communicatur et persona distinguitur. Sicut ergo, quamvis idem sit in Patre essentia et persona, tamen persona generat, essentia non; sic e converso essentia communicatur et persona non.

4. Ad illud quod obiicitur de principio et fine in puncto, patet responsio, quia illae non sunt mutuae relationes, quod proprie requiritur ad distinctionem; unde non valet. Quod obiicit¹⁴ de intelligente et intellectu, dico quod non est ibi relatio secundum esse, sed secundum dici. Ad hoc autem quod relatio distinguat, oportet quod sint relationes mutuae, quia aliter non distinguunt; oportet etiam, quod dicant relationem secundum esse.

5. Ad illud quod obiicitur de albedine et nigredine, dicendum, quod nulla est oppositio formarum, nisi considerentur¹⁵ respectu eiusdem temporis; et impossibile est, quod idem subiectum eodem tempore sit album et nigrum; relationes autem in divinis simul sunt.

6. Ad illud quod ultimo quaeritur, quare magis relationes faciunt¹⁶ distinctionem in personis quam in essentia; patet ex iam dictis responsio. Potest etiam alia ratio reddi, quia pluralitas naturarum impedit

¹ Hic in fundam.

² Vat. contra mss. et sex primas edd. sed loco et, ac paulo post dicit pro dixit. Cod. M accidentalem loco intellectualem.

³ Cod. bb addit autem.

⁴ Praeclaram hanc emendationem debemus antiquioribus mss. et ed. 4, dum Vat. verba in quantum usque Ratione omittit, mutata insuper interpunctione. Nonnulli codd. autem praemittunt voci talis.

⁵ De Process. Spir. S. c. 3: Quippe nec natura permittit nec intellectus capit, existentem de aliquo esse de quo existit, aut de quo existit esse existentem de se. — Cfr. etiam Monolog. c. 38.

⁶ Vat. contra mss. et sex primas edd. addit igitur, pro quo codd. aa bb incongrue ponunt enim.

⁷ Ed. 4 non.

⁸ Vide Aristot., V. Phys. text. 40. (c. 2.).

⁹ Plurimi codd. cum ed. 4 omittunt et passionis, qui et

bis pro plurali ponunt singularem numerum dicat et dicit. — Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.), ubi tres species relationis, inter quas est actio et passio, afferuntur.

¹⁰ Vat. cum paucis codd. incongrue et contra alios codd. et ed. 4 hic addit patet, moxque omittit est. Nonnulli codd. respondere pro solvere.

¹¹ Supple: Pater. — Cod. R et ed. 4 clarius distinguitur loco distinguit. Paulo ante cod. N post sibi addit ipsi.

¹² Multi codd. ut BDESXYZ aa bb cum ed. 4 ex loco in, sed falso, ut patet ex contextu. Mox post dicitur fide antiquiorum mss. et ed. 4 expunximus esse.

¹³ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. general.

¹⁴ Vat. praeter fidem mss. et edd. 4, 2, 3, 6 obiicitur. Cod. Y particulam Et praemittit relativo quod.

¹⁵ Cod. R adiungit secundum idem.

¹⁶ Cod. Y faciant.

simplicitatem personae, sed non sic e converso. Quod patet sic: si¹ plures naturae sunt in una persona, aut ergo per gratiam, aut per naturam. Si per *gratiam unionis*, sic — quia natura unita consequitur unitatem personae — non impedit²; sed si *naturaliter*, ut in *Petro*, est pluralitas essentiarum sive naturarum, tunc

— cum intellectus naturae praecedat personam, et non natura ex personis, sed persona ex naturis sit³ — necesse est, personam esse compositam; et inde est, quod in divinis magis est unitas naturae cum pluralitate personarum, quam e converso.

SCHOLION.

I. Duae haereses Sabellii et Arii, Symbolo Nicaeno aliisque Ecclesiae decretis reprobatae, duplici conclusionis propositione refelluntur.

Quoad distinctiones relationis in solut. ad 4. notandum, quod relativa secundum *dici* ea sunt, quae in principali significato non important relationem, sed aliquid absolutum, quod tamen secundario involvit relationem ad aliud, ut scientia ad obiectum, i. e. scibile; ita Brulifer ad hunc locum. Vel clarius cum Goudin (Philos. Logica Maior. p. I. disp. 2. q. 4.): « Relatio secundum *dici* non est aliquid pure relativum, sed res *quaedam absoluta*, quam consequitur habitudo ad aliam, adeo ut

exprimi non possit, quin et illa habitudo exprimatur... sic pars, etsi sit aliquid absolutum, includit tamen habitudinem ad totum, scientia ad obiectum ». Quid sit relatio *mutua*, non eget explicatione. Plura vide infra d. 30. q. 3. Scholion.

II. Cfr. supra d. 5. per totam. — Scot., d. 11. q. 2; d. 26. q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 28. a. 1. 3; S. c. Gent. IV. c. 14. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 7; d. 9. a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. et 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. unic.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis generatio sit aeterna.

Tertio quaeritur, utrum divina generatio sit aeterna. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. In creaturis operans naturaliter operatur quam Fundamenta. citius potest, et de perfectione agentis est, quod citissime possit operari⁴: ergo cum productio Filii a Patre sit per naturam et summam potentiam, quam cito *fuit*, Pater *genuit*; sed fuit ab aeterno: ergo etc.

2. Item, de perfectione generationis est, ut quod generatur aequetur generanti⁵: ergo cum divina generatio sit perfectissima, Filius erit Patri per omnia aequalis; sed Pater est infinitus duratione: ergo et Filius.

3. Item, intelligere se coaeternum est menti divinae; nunquam enim est ponere, quod de non intelligente sit Deus factus intelligens; sed verbum est coaeternum menti intelligenti; ex hoc enim, quod mens se intelligit, verbum gignit. Si ergo propriissime Filius est verbum, est coaeternum Patri; et hoc est quod dicit beatus Ioannes⁶: *In principio erat Verbum*.

4. Item, hoc⁷ idem ostenditur *per impossibile*. Omne quod coepit esse, est mutatum secundum

substantiam; sed omne quod incipit generari, incipit esse: ergo omne quod incipit generari, est mutatum secundum substantiam; sed generatio⁸ est de substantia generantis: ergo ubi incipit esse generatio, substantia generantis mutatur; sed substantia Dei Patris secundum esse est immutabilis: ergo generatio non incipit in divinis.

CONTRA: 1. Sicut se habet corruptio ad *non esse* ex parte finis, sic generatio ex parte principii; sed omne quod corrumpitur, desinit esse: ergo omne quod generatur, incipit esse; sed nullum tale est aeternum: ergo etc.

2. Item, quidquid producit divina essentia est ipsa¹⁰ posterius tempore, sive duratione: ergo pari ratione quidquid producit divina persona, cum essentia et persona sint idem.

3. Item, in Deo idem est suum esse et sua duratio; sed Filius habet principium essendi: ergo habet principium durationis: sed quod habet principium durandi¹¹ incipit esse: ergo etc.

¹ Vat. omittit *si*, quod pauci codd. ut EX Z bene addunt, cum sermo sit ex suppositione. Mox cod. E *eadem* pro *una*.

² Cod. X addit *simplicitatem*.

³ Plurimi codd., mutata interpunctione, cum ed. 1 *sic* pro *sit*, cod. Y *est*; paulo supra plurimi codd. *praecedit* pro *praecedat*. Lectionem tamen cod. I et ed. 1 praefereamus propter congruitatem grammaticalis constructionis. Cod. I post *personis* addit *constet*. Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 perperam *natura* loco *naturis*.

⁴ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 10. (VIII. c. 5.). — Paulo infra ed. 1 post *et* repetit *per* et cod. T post *genuit* addit *Filium*.

⁵ Aristot., IV. Meteor. text. 19. (c. 3.) ait: Perfectum esse id quod tale producere potest, quale ipsum est. Vide et II. de Anima, text. 34. (c. 4.).

⁶ Cap. 1, 1.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *hoc*. — Vide pro hoc et sequenti argumento Aristot., V. Phys. text. 7; I. de Gener. et corrupt. text. 11-23. (c. 3.), et II. de Anima, text. 34. seqq. (c. 4.).

⁸ Cod. T *generatus* pro *generatio* et mox *si* loco *ubi*.

⁹ Cod. O omittit *non*, salvo eodem sensu, qui est in generationis et corruptionis contrarietate, de qua V. Phys. text. 14, et quae sub alio respectu exprimitur hac formula: Corruptio unius est generatio alterius.

¹⁰ Fide plurium mss. ut HKY bb et ed. 1 posuimus ablativum *ipsa* pro *ipsi*.

¹¹ Praefereamus lectionem nonnullorum mss. ut MPQ pro *essendi* ponentium *durandi*, quia in ipsa et processus et vis argumenti distinctior redditur. Cod. H et ed. 1 ponunt *durationis*; cod. O vero *essendi et durationis*.

4. Item, Pater caret principio et caret initio: ergo qua ratione communicat Filio non habere initium, eadem ratione communicat ei non habere principium; aut si non hoc, nec illud.

CONCLUSIO.

Generatio in divinis est aeterna propter summam generantis fecunditatem et summam geniti aequalitatem et utriusque summam actualitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio Filii est aeterna tum ratione *generantis*, tum ratione *geniti*: ratione *generantis* propter summam et perfectam fecunditatem, ratione *geniti* propter summam et perfectam aequalitatem; quarum utraque conditio tollit, ne Filius sit posterius¹ Patri, sicut visum est in opponendo. *Alia* ratio est propter summam in *utroque* actualitatem, in qua non distat actus a potentia, nec posse antecedit esse.

1. Ad illud quod obiicitur, quod corruptio ponit terminum finalem; dicendum, quod corruptio semper dicit variationem et mutationem, et ita conversionem entis in non esse; et ideo ponit terminum finalem. Sed generatio aliquando dicit mutationem², ut in creaturis, et sic ponit terminum initialem; sed in divinis non dicit mutationem ex non ente, sed emanationem ab ente.

2. Ad illud quod obiicitur, quod essentia nihil producit nisi ex tempore; dicendum, quod sicut persona producit aliam personam, sic essentia aliam

essentiam. Aliam autem essentiam³ ex se ipsa non producit, cum ipsa sit immultiplicabilis, nec ex alia, quia similiter esset quaerere, unde producit illam aliam; et sic necesse est in productione prima creaturae, quod producat ex nihilo; et omne sic productum habet esse post non esse, et ita initium. Persona autem non de nihilo producit personam; et ideo non facit de non ente ens, et ideo nullum ponit initium talis productio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Filius habet principium essendi; dicendum, quod principium dicitur dupliciter⁴, scilicet *originale* et *initiale*. Secundum quod principium dicitur *originaliter*, sic Filius tam quantum ad esse, quam quantum ad durationem habet principium, quia utrumque habet ab alio. Si autem principium dicatur *initium*⁵, sic dico, quod nec habet principium essendi nec durandi. Primum principium non aufert rationem aeterni, secundum vero sic.

4. Ad illud quod obiicitur⁶ ultimo, quare Pater communicat Filio carentiam initii, non principii; patet iam responsio: quia *temporale* et *aeternum* de necessitate differunt per essentiam, *principium* et *principiatum* non sic; ideo non est simile de hoc et illo. Quia ergo quod habet initium est temporale, quod⁷ caret est aeternum; ideo cum Pater et Filius sint unius essentiae, patet etc. *Rursum*, cum habere principium et non habere dicant⁸ differentiam personae, et haec est inter Patrem et Filium; ideo sicut Pater non communicat Filio personam, sed tantum naturam sive essentiam, sic communicavit ei *non habere initium*, sed non communicavit *non habere principium*.

SCHOLIUM.

I. Conclusio est de fide, definita in Nicaeno contra Arianos. — Rationes pro conclusione in responsione breviter allatae explicantur argumento 1. et 2. in fundam. — Quoad *aeternitatem* cfr. infra d. 31. a. 4. q. 3. et IV. Sent. d. 3. p. II. a. 3. q. 1. ad 4; I. Sent. d. 40. a. 2. q. 1. ad 4; d. 41. a. 2. q. 1. ad 4.

II. Quoad conclusionem: Scot., hic et Report. q. unic. —

S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. q. 42. a. 2; S. c. Gent. IV. c. 14. — B. Albert., hic a. 5. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 1. n. 22. 23. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. unic. — Biel, hic q. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum generatio Filii terminata sit.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum generatio Filii sit terminata. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus in libro octoginta trium Quaestio-

num⁹: « Qui semper nascitur nunquam est natus, ac per hoc nunquam est filius ». Nullus ergo per generationem dicendus est filius, quousque generatio

¹ Ed. 1 *posterior*.

² Cod. bb addit *ex non ente*, quod subnexis correspondet.

³ Praestant s lectionem antiquiorum mss. et ed. 1, quae concinnior est lectione Vat. *Aliam autem naturam essentia*. Vat. et paulo infra minus distincte exhibet *immutabilis* loco *immultiplicabilis*; cum Vat. consentit cod. cc, eo excepto, quod pro *naturam* ponat *creaturam*. Mox cod. R *produceret* loco *producit*.

S. Bonav. — Tom. 1.

⁴ Vat. minus bene et contra mss. et ed. 1 *duplex*. — Plura de notione *principii* vide infra d. 29. a. 1. q. 1. et 2.

⁵ Cod. bb *initialiter*.

⁶ Nonnulli codd. ut FHK cum ed. 1 *quaeritur*.

⁷ Cod. Y addit *eo*.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et trium primarum edd. *dicat*.

⁹ Quaest. 37: Qui semper nascitur nondum est natus; et nunquam natus est aut natus erit, si semper nascitur. Aliud

sit terminata; sed Verbum Patris recte dicitur perfectus Filius: ergo eius generatio est terminata.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: *produci* terminatur ad *productum esse*, ergo *generari* ad *generatum esse*; sed Filius Dei est generatus et natus: ergo eius productio sive generatio est terminata.

3. Item, nobilius est *esse generatum* quam *generari*, quia generari est via ad generatum esse, et non e converso; sed quod nobilius est Deo est attribuendum: ergo magis debet ei attribui generatum esse quam generari: ergo generatio Filii dicitur in terminatione.

4. Item, in ¹ generatione, quae semper est in generando, semper aliquid vel aliquis producit; sed non producit id quod productum est, secundum id quod est productum: ergo oportet, vel quod iteretur, vel quod succedat generatum in tali generatione: sed in Filio Dei nec est successio nec ² iteratio: ergo nec continua generatio: ergo Filii Dei generatio est terminata.

CONTRA: 1. Damascenus ³: « Deus, infinite et sine tempore ens, infinite et iniquiescibiliter generat »: ergo generatio nunquam terminatur.

2. Item, *ratione* videtur hoc idem posse monstrari. Aeternum non habet se aliter nunc quam prius, sed semper omnino uniformiter: ergo si semper Pater a principio ⁴ generat, adhuc generat; alioquin aliter se haberet nunc quam prius, et ita generatio aeterna mutaretur.

3. Item, simplex ⁵ et infinitum caret omni termino; sed generatio Filii est simplex et infinita: ergo generatio Filii caret omni termino. Quod sit infinita, patet, quia Filius est infinitus, et iterum ipsa generatio est aeterna, et aeternum est duratione infinitum.

4. Item, perfectior est potentia semper actui coniuncta, quam quae non semper: ergo perfectior

est fecunditas semper actui generationis coniuncta, maxime cum fecunditas generandi non perdat, sed perficiatur ⁶: si ergo in Deo est fecunditas perfecta, semper ergo generat; sed non generat alium nisi Filium: ergo Filius semper generatur.

CONCLUSIO.

Generatio divina dicenda est terminata, quatenus hoc vocabulum excludit imperfectionem, interminata vero, quatenus excludit durationem.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum, quod *quaedam* sunt, in quibus idem est *esse* et *factum esse*, differt tamen *feri* et *esse*, ut sunt illa, quorum *esse* est permanens nec dependet omnino a principio producente ⁷, immo habent rationem subsistendi aliquam intra se, sive per principia propria sive subiecti, ut substantiae et accidentia innata. *Quaedam* sunt, in quibus differt *esse* et *factum esse*, idem tamen est *feri* et *esse*, ut sunt successiva, quorum *esse* dependet omnino a principio producente existente in sua actualitate, ut sunt motus et mutationes. *Quaedam* sunt, in quibus est idem *feri* et *esse* et *factum esse*, ut sunt illa, quae habent *esse* permanens et totaliter dependent a principio producente, existente in sua actualitate per eundem modum, per quem in principio ⁸, non tantum in se, sed etiam respectu producti, ita quod consimilis modus actualitatis attendatur quantum ad utrumque; et talia sunt influentiae sive corporales sive spirituales. Unde Augustinus octavo super Genesim ad litteram ⁹ dicit, quod lumen semper nascitur et, dum nascitur, est, unde aer semper est illuminatus et semper illuminatur. Similiter omnino dicit ¹⁰ de lumine spirituali, quod est gratia.

Si igitur Filius Dei habet esse permanentissimum

est enim nasci, aliud natum esse. Ac per hoc nunquam Filius, si nunquam natus. — Mox cod. 1 *Nunquam* pro *Nullus*, et cod. S *enim* pro *ergo*.

¹ Fide plurium codd. ut B F H P Q Y et ed. 1 supplevimus *in*; quae lectio comprobatur etiam inde, quod infra in solutione huius objectionis omnes codd. cum Vat. exhibeant praepositionem *in*. Plures codd. ut A G K S T V Y Z falso *generatio naturae* loco *generatione*; pauci ut F X cum ed. 1 *generatione naturae*.

² Vat. cum cod. cc adiungit *ibi*, quod bene deest in aliis mss. et ed. 1.

³ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Deus enim, ut qui temporis non subsit et principio, passione ac fluxione omni vacet sitque incorporeus ac solus ab interitu liber, ita citra tempus quoque et principium et passionem et fluxum et sine ullo congressu gignit, ac nec initium nec finem habet incomprehensibilis ipsius generatio. — Vat. *per Damascenum* pro *Damascenus*, sed contra mss. et ed. 1.

⁴ Cod. M addit *Filium*. Mox unus alterve cod. cum ed. 1 *generavit* loco *generat*.

⁵ Lectio plurium codd. ut H I P Q ce ff et ed. 1, in qua hic et paulo infra ponitur *simpliciter* pro *simplex et*, satis bona est.

⁶ Vat., refragantibus mss. et ed. 1, legit *perditur*, sed *perficitur*.

⁷ In Vat. et cod. cc hic additur *et hoc proximo producente in facto esse*, quod tamen abest ab aliis mss. et ed. 1 et superfluum videtur, quia hoc distinctionis membrum per duo alia satis superque explicatur. Paulo infra Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. cum ed. 1 renitentibus, post *propria* habet *sui loco sive*, sed non bene. Mox ex mss. et ed. 1 substitui-mus *substantiae* loco *substantia*.

⁸ Intellige: in initio productionis. Sensus est: modus actualitatis principii taliter producentis idem est in principio seu initio et in continuatione productionis, tum in se tum quoad productum; sicut est v. g. actualitas solis illuminantis et luminis vel aeris illuminati. Vat. falso et contra antiquiores codd. ac ed. 1 post *per quem* addit *sunt*.

⁹ Cap. 12. n. 26: Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram... ita Deus operatur hominem iustum, id est iustificando eum, ut si abscesserit, maneat in abscedente quod fecit; sed potius sicut aer praesente lumine non factus est lucidus, sed fit, quia si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret; sic homo Deo sibi praesente illuminatur, absente autem continuo tenebratur.

¹⁰ Vide textum modo citatum. — Vat. cum cod. cc, aliis vero cum ed. 1 reluctantibus, *dicendum* pro *dicit*.

et esse coniunctissimum principio productivo, ut in sui actualitate existenti, quia ipse Filius est purus¹ actus; omnino idem est in ipso *nasci* et *natum esse*; et ideo semper nascitur et semper est natus et semper est, nec unquam desinit nec cessat generari, nec Pater generare.

Cum ergo quaeritur, an generatio Filii sit *terminata*, distinguendum est, quia *terminatum* aut excludit *imperfectionem*; et sic generatio Filii est terminata, quia perfecta, cum simul sint², immo idem sit *generari* et *generatum esse*. Si vero excludat *durationem*, falsa est, quia semper durat.

Concedo ergo, quod generatio Filii est interminata ratione desitionis, quia nunquam desinit generari, sicut probant rationes ad secundam partem adductae.

1. Ad illud³ quod obiicitur in contrarium, quod qui semper nascitur nunquam est natus; dicendum, quod verum est in illa generatione, in qua differt

nasci et *natum esse*; sed non talis est generatio divina. Attamen quia generatio divina intelligitur per generationem creatam, et in creaturis de perfecte nato non dicitur nasci, sed natum esse: ideo vult Augustinus⁴, quod melius dicitur Filius *natus esse*, quia intelligibilius est, non quia ei non conveniat *nasci*.

2. 3. Ad illud quod obiicitur, quod produci terminatur ad productum esse, et *similiter*, nobilius est generatum esse quam generari; dicendum, quod omnia ista tantum ibi habent locum, ubi differt generari et generatum esse. In illa⁵ autem generatione locum non habent.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, in generatione, quae semper est in generando etc.; solvendum est per interemptionem; non enim est verum, quod generatio semper ens⁶ semper de novo aliquid producat, quia radius semper oritur a sole, nec tamen semper iteratur nec succedit, sed a sua origine continuatur in esse.

SCHOLION.

I. In quaestione praecedenti probatum est, quod generatio Filii non habet *initium*; hic quaeritur, utrum habeat *terminum*, sive utrum sit terminata. Et cum vocabulum *terminata* habeat duplicem sensum, quatenus excludit aut imperfectionem aut durationem, quaestio haec etiam duplici conclusione resolvitur. — Triplex distinctio in principio responsionis satis notabilis est.

II. De ipsa quaestione cfr. hic dub. 8. — Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 2. — Scot., hic q. unic. ad 3. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 42. a. 2. ad 4. — B. Albert., hic a. 19; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 4. particula 1. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2; a. 3. q. 1. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 3. n. 70. — Durand., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicitur: *Non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter* etc. Videtur enim falsum quod dicitur, quia bene sequitur: Petrus est albus homo, ergo est animal album, quia idem significat albus et album: ergo pari ratione, quia idem significat⁷ *alius* et *aliud*, sequitur: est *alius*, ergo est *aliud ens*. Si tu dicas, quod non est simile de hoc nomine *alius* et de hoc nomine *ens*⁸; contra: bene sequitur: est alius homo, ergo est aliud animal: ergo a simili illud sequitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod quia in Deo est singularis alietas, quia *alietas est suppositi* cum omnimoda *unitate naturae*: ideo singulari modo oportet exprimi. Et quoniam masculinum genus importat quandam distinctionem vel discretionem⁹, ideo respicit personam; sed neutrum propter indistinctionem respicit naturam: et ideo *alius* importat alietatem in persona, *aliud*¹⁰ in natura, et ideo in divinis non idem significant.

Posset etiam dici, quod in creaturis aliud significat¹¹, cum dico: iste est *alius* ab illo, et aliud, cum dico: *est aliud*; et unum sequitur ad aliud. Non sic in divinis; et non est simile de albo, quia album imponitur a forma speciali, quae est albedo.

¹ Ita vetustiores mss. et ed. 4, dum Vat. cum cod. cc ipse est Filius et purus. Paulo ante unus alterve cod. ut PQ cum ed. 4 sua loco sui.

² Lectio Vat. simile loco simul sint corrigitur ex mss. et ed. 4.

³ Ed. 4 addit ergo.

⁴ Verba Augustini vide supra in ipsa obiectione. — Mox ed. 4 dicatur loco dicitur. Paulo ante fide mss. et ed. 4 substituiamus perfecte pro perfecto.

⁵ Vat. contra mss. ista.

⁶ Hoc est, quae semper est. — Paulo infra post nec ta-

men semper Vat. explicando addit eius productio, quod deest in mss. et ed. 4.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 4 hic et paulo ante significant.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. aliud ens.

⁹ Codd. antiquiores inter se non consentiunt; alii enim ut TW cum ed. 4 omittunt distinctionem vel, alii autem ut AFGHIKSVXYZ etc. vel discretionem.

¹⁰ Vat. repetit hic alietatem, quod deest in mss. et ed. 4.

¹¹ Ed. 4 significatur et paulo post consequitur loco sequitur. — Plura de hac re vide supra d. 4. q. 2.

DUB. II.

Item dubitatur secundo de hoc quod dicit: *Coaeternae sibi sunt tres personae*. Videtur falsum, quia si coaeternae, et ¹ aeternae: ergo tres aeterni, quod est contra *Symbolum*, ubi dicitur: «Non tres aeterni»; et iterum contra *rationem*, quia numerus pluralis multiplicat formam. Unde non vere dicitur: tres sunt dii.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen significans *substantiam* in divinis reperitur secundum triplicem modum. *Quoddam* enim significat ² substantiam et per modum substantiae, ut nomen substantivum, ut Deus; et tale nullo modo plurificatur nec dicitur pluraliter, sive sit substantivum, sive substantivatum, ut ³ hoc nomen *aeternus*; sic accipitur in *Symbolo*. *Quaedam* significant substantiam per modum adiectivae, sicut nomina adiectiva adiective retenta ⁴; et talia, quia trahunt numerum a substantivis, dicuntur pluraliter, et de genere talium sunt verba et participia. *Alia* sunt nomina, quae important substantiam in adiectiva, connotando intra relationem mutuam, qualia sunt *coaeterni* ⁵; et talia ex duplici causa possunt dici pluraliter, tum ratione *consignificationis* sive modi significandi, tum ratione *connotationis*. Et sic patet, quod nulla est contradictio.

Quod ⁶ autem obiicitur, quod pluralis numerus plurificat formam; dicendum, quod hoc non est verum in adiectivis ⁷.

DUB. III.

Qui hoc dicit, non intelligit, natum esse etc. Hic ponit Magister quatuor rationes demonstrantes, *Filium coaeternum Patri*, et ita argumentum Arianum non valere ⁸: Filius est natus, ergo non est aeternus.

Prima sumta est a *simili* et est talis: splendor ^{Ratio 1.} est eiusdem durationis cum igne sive aequalis, et

tamen est generatus ab igne: ergo multo fortius, cum Filius sit splendor Patris ⁹, quamvis ab ipso generetur, erit ei coaeternus: ergo conclusio praedictae rationis est falsa, et illa consequentia est interimenda: si natus est, erat quando non erat. *Sed contra*: Si emanatio procedens a Deo est ei coaeterna, sicut emanatio procedens a creatura est ei coaequaeva ¹⁰: ergo cum res exierint a Deo, videtur quod ab aeterno.

RESPONDEO: Dicendum, quod egressus splendoris ¹¹ a luce vel igne est egressus connaturalis; et talis est egressus Filii a Patre, non autem egressus creaturae a Creatore, immo est voluntarius; et argumentum est bonum in proposito.

Item, si Dei Filius, inquit Augustinus, virtus et sapientia. Haec est secunda ratio Augustini: Filius Dei est virtus et sapientia: ergo si non est aeternus, aliquando fuit Deus sine virtute et sapientia; sed hoc est impossibile: ergo etc. *Sed contra* hanc rationem sic obiicitur: si enim sequitur: si Pater non habet sapientiam genitam, non est sapiens, videtur quod sit sapiens sapientia genita, quod expresse negat Augustinus in sexto de Trinitate ¹².

RESPONDEO: Augustinus istam rationem redarguit in sexto de Trinitate ¹³, ostendens, illam procedere ex malo intellectu verbi; attamen, quia Magister adducit eam, potest dici, quod ratio valet, non quia Pater sit sapiens Filio, qui est sapientia genita, sed quia eadem ¹⁴ est sapientia genita et ingenita; et ita, si una incipit, et alia.

Eidem quoque Arianicae quaestioni. Haec est ^{Ratio 2.} tertia ratio quam adducit, et est Ambrosii, sumta ab auctoritate Isaiae: *Ante me non est Deus, et post me non erit*: ergo nec Pater ante Filium, nec Filius post Patrem. *Sed contra*: In divinis personis est ordo: sed ordo non est nisi prioris ad posterius: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut infra patebit ¹⁵, non est ibi ordo durationis, quo alter est prior altero, sed ordo originis, quo alter ex altero.

Invicem enim in se, Pater in Filio, et Filius ^{Ratio 3.}

¹ Unus alterque cod. ut PQ ergo loco et.

² Ita plurimi antiquiores codd., dum Vat. cum ed. 1 et cod. cc legit *Quaedam enim significant*.

³ Vat. cum cod. cc, interpunctione mutata, loco ut ponit et. — Sub voce *substantivatum* intellige adiectivum vel aliud nomen loco substantivi adhibitum.

⁴ Pro non congruo vocabulo *retenta* ope mss. et ed. 1 substituiimus *retenta*; mox antiquioribus mss. cum ed. 1 consentientibus, lectionem perturbatam Vat. et cod. cc correximus ponendo *quia* pro *quae*.

⁵ Nonnulli codd. ut HMY ee cum ed. 1 addunt et *huiusmodi*. Paulo post fide antiquiorum mss. et ed. 1 pro *significationis* substituiimus *consignificationis*, quod primam rationem, scilicet quatenus sunt adiectiva seu important substantiam in adiectiva, distinctius exhibet; secunda ratio fundatur in connotata mutua relatione.

⁶ Ed. 1 *Ad illud quod obiicitur*. Mox cod. dd *multiplicat* loco *plurificat*.

⁷ De hac solutione vide infra d. 24. a. 1. q. 2. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. 1. q. 49. m. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2.

et S. 1. q. 39. a. 3. — B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic circa litteram.

⁸ Vat. hic addit *quod tale est*, quae tamen verba desunt in codd. et ed. 1. Nonnulli codd. ut EFKWYZ *valet* pro *valere*. Mox post *ergo non* supplevimus ex mss. et ed. 1 *est*.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunximus hic superflue additum et, e contra paulo infra post *consequentia* adiecimus *est*.

¹⁰ Codd. inter se dissentiunt, alii enim ut EFINUXZ habent *coeva* loco *coaequaeva*, alii ut AGKSTW dd ff falso addunt *coeterna*, sicut et ed. 1 falso habet *coeva et coeterna*.

¹¹ Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 hic addit a sole, et paulo infra post *talis est* contra vetustiores codd. et ed. 1 habet *egressio* loco *egressus*.

¹² Cap. 4. n. 4. Vide etiam ibid. VII. c. 4. n. 2. et XV. c. 7. n. 12.

¹³ Cap. 4. n. 2.

¹⁴ Ed. 1 addit *sapientia*. — Plura hac de re vide infra d. 32. a. 2. q. 4.

¹⁵ Dist. 20. a. 2. q. 1. et 2. — Paulo infra multi codd. ut AFGHIKTVWX etc. *prius* loco *prior*.

in Patre cognoscitur. Haec est quarta ratio et est talis: relativa simul sunt natura¹; sed Pater et Filius sunt relativa: ergo simul; sed Pater est aeternus: ergo Filius coaeternus. *Probatio*, quod Pater est aeternus: quia, si prius fuit Deus et postea Pater, mutatus est². *Sed contra* istam rationem potest argui pari ratione: prius fuit *Deus* et postea *Dominus*: ergo mutatus est.

RESPONDEO: *Aliqui* volunt dicere, quod ista ratio valet, quia generatio est de substantia generantis; et ideo si incipit generare, substantia mutatur. Sed hoc non videtur, quia generatio in divinis non dicit motum. *Alii* dicunt, quod quia genitus est consubstantialis gignenti, si mutatur genitus, et gignens; sed genitus mutatur, si de novo generatur: ergo et generans per consequens. *Alius* modus dicendi est, quod paternitas veram dicit habitudinem in Patre, non sic creatio vel dominatio; et ideo paternitas adveniens³ mutat, non sic dominatio.

Sed nulla praedictarum rationum⁴ dat vigorem huic rationi contra haereticos, quia haereticus dicebat, quod Filius non erat coaeternus, ac per hoc nec consubstantialis, nec idem in substantia. Propter hoc notandum, quod praedicta ratio bona est contra haereticum, facta eius suppositione; quia haereticus dicebat Patrem et Filium differentes in substantia et natura, sicut in generatione carnali. Pari ratione contra eum dicit Ambrosius: cum ita sit, quod Pater iste⁵ mutetur accessione generationis, qui generat alium in substantia; et in divinis similiter Pater generat alium in substantia: ergo accessione generationis mutatur, ut⁶ iste.

Quocumque tamen modo dicatur, non est magnum periculum, quia non omnia argumenta, quae fiunt ad veritatem, sunt necessaria⁷.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Vox silet non mea tantum, sed et Angelorum*. Videtur enim male dicere *Angelorum*, quia vox non est nisi habentium organa et respirationem; sed Angeli haec non habent. *Si dicas*, quod habent voces spirituales, non prolatae, sicut dicit Damascenus⁸, quod tradant sibi intel-

ligentias suas sine voce prolatae: quaero, quae sit necessitas vocis spiritualis, et quis modus loquendi, et quis modus audiendi?

RESPONDEO: Breviter hic dicendum est — quia hoc extra principale propositum est quantum ad partem istam — quod necessitas est locutionis⁹; quia sicut unicuique naturae rationali data est voluntas libera, sic conscientia secreta. Unde sicut non potest aliquis voluntatem alterius in aliud vertere, sed solum inducere, nisi ipsa se inclinet, praeter solum Deum, in cuius manu sunt corda hominum: ita nemo potest¹⁰ conceptiones alterius cognoscere, sed solum conicere, praeter Deum, nisi ipsa intelligentia exprimat; et ipsa expressio locutio nuncupatur. *Ratio* autem huius est, quia solus Deus format mentem et quantum ad intellectum et quantum ad affectum; et modus loquendi similis est modo addiscendi. Sicut enim nos per sensum addiscimus, ita quod species per interiorem sensum pervenit ad intellectum, sic exprimimus; quia verbum cogitationis internae unitur voci¹¹ in excogitatione et postmodum voci sensibili in pronuntiatione, et ex hoc fit expressio in actu. Angelus autem unica virtute facit quod nos pluribus. Unde Angelus, sicut per applicationem speciei innatae ad ipsum cognoscibile ipsum cognoscit, sic ordinando speciem innatam ad alium Angelum cognoscentem, conceptus suos aperit; similiter alius mutua conversione recipit; et sic unus loquitur, alter audit. Simile est de duobus speculis sibi oppositis, si voluntarie possent abscondere aliis et offerre¹² quae in se relucet.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Dicamus ergo verius, semper natus*; et ratio sua est, ut Deus aeternus et perfectus valeat designari. *Sed contra* hoc est, quod inter omnia tempora praesens maiorem convenientiam habet cum aeternitate; quia verius dicitur est de Deo, quam fuit et erit, sicut exponit Augustinus, sicut habitum est in praecedenti distinctione¹³. Et ratio huius est, quia praesens dicit ens in actu, alia tempora non.

¹ Aristot., de Praedicam. c. de Relativis. — Mox post simul fide antiquiorum mss. et ed. 4 substituimus sed loco si et Probatio pro Probatur.

² Est ratio Ambrosii, quae habetur in lit. Magistri c. 2. in fine.

³ Fide plurium mss. ut H I K M etc. et ed. 4 substituimus adveniens loco veniens.

⁴ Cod. D responsionum. Mox cod. Y haereticum pro haereticos. Paulo infra in Vat. contra antiquiores codd. et ed. 4 post coaeternus additur Patri et pro nec habetur non, ac post idem omittitur in.

⁵ Auctoritate mss. et ed. 4 delevimus hic superflue repetitum carnalis.

⁶ Vat., obnitentibus mss. et edd. 4, 2, 3, et loco ut.

⁷ Hoc dubium fusius explicatur hic q. 3.

⁸ Libr. II. de Fide orthod. c. 3: Sed sine ulla prolata sermonis ope mutuo sibi sensa sua communicant et consilia.

⁹ Sequimur codd. Y Z, dum multi cum ed. 4 ponunt, sed non ita bene quia necessitas locutionis, Vat. autem cum praecedentibus coniungendo legit: quae sit in Angelis necessitas locutionis.

¹⁰ Cod. V addit cogitationes seu.

¹¹ In cod. T a secunda manu additum est intelligibili.

¹² Fide plurium mss. ut F H P Q cc dd ee substituimus bonam lectionem offerre pro auferre, loco cuius cod. Y ponit ostendere et ed. 4 afferre. — Plura de locutione Angelorum vide II. Sent. d. 10. a. 3. q. 4.

¹³ Parte I. lit. Magistri c. 4. et dub. 7. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. 4 adiecimus particulam Et, quam etiam paulo superius post fuit substituimus loco aut.

RESPONDEO: Dicendum, sicut supra tactum est ¹, quod verba diversorum temporum dicta de Deo non significant aliquos temporales actus, sed important durationem divini esse sine initio, ut praeteritum; sine intervallo, ut praesens; sine termino, ut futurum. Et quia omnia ista aequae vere reperiuntur in Deo, ideo omnia aequae vere dicuntur de eo ².

Sed tamen, quia multi erraverunt in generatione quantum ad initium, pauci vel nulli quantum ad intervallum vel terminum: ideo sacri Doctores, ut ora haereticorum obstruerent, eam ³ per verbum praeteriti temporis, quod semper significat ut praeteritum, et ita nunquam habere principium, expresserunt.

Alia ratio est, quia nos generationem divinam manu ductione quadam intelligimus per generationem, quae circa nos est; et quia videmus in hac generatione, quia genitus, dum generatur, est imperfectus, ne credere posset aliquis, quod Dei Filius esset imperfectus semper ⁴, ideo decreverunt dici *semper genitus*.

Dicendum ergo, quod quantum est ex parte rei, aequae vere ac proprie dicitur unum, sicut reliquum. Quod vero dicit Gregorius, dicit quantum ad maiorem fidei explanationem, ne error habeat locum; et sic exponit Magister ⁵. Magis ergo convenit dicere: semper genitus, quam semper generatur. Nec est simile de hoc verbo *est* et *fuit*; quia hoc verbum *est* significat per modum quietis, et ideo *esse*, dum est, perfectum est; sed hoc verbum *generari* penes haec inferiora per modum *feri*; et ⁶ quia in pluribus hoc verum est, quod aliquid, dum fit, non habet esse perfectum, ideo non est simile secundum rationem intelligentiae.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ego hodie genui te*, quia potest intelligi de die, quo ex matre natus est; sed hoc nihil videtur valere, quia secundum hanc generationem non habuit patrem, sed tantum matrem ⁷.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud verbum intelligendum est *causaliter*; secundum enim generationem ex matre dicitur *genuisse*, quia fecit generari. Similis

est expositio super illud Matthaei tertio ⁸: *Potens est de lapidibus illis suscitare filios Abrahae*; Glossa: «In huius rei testimonium Deus de Sara genuit filium, id est, fecit generari».

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Origenes: *Splendor autem non semel nascitur et desinit. Contra: si hoc simile rectum est, videtur quod Filius non semel nascatur: ergo quaeritur, quare magis generatio Filii assimilatur splendori quam aliis rebus, maxime cum non generetur a luce splendor nisi ad praesentiam corporis obiecti? Et praeterea, Filius dicitur lux ⁹; non ergo splendor lucis.*

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio Filii habet in se perfectam *conformitatem*, *coaeternitatem* et *aequalitatem* ¹⁰; et quia in creatura una simul haec non possumus invenire, ideo capimus ex multis, et ideo multas illi assimilamus. Quantum ergo ad *conformitatem* similis est generationi verbi ¹¹, quod est proles perfecte repraesentans illum, a quo est. Quantum ad *coaeternitatem* similis est egressui splendoris a luce, in quo est coaevitas ¹², propter lucis actualitatem. Quantum ad *aequalitatem* similis est generationi viventis ex vivente, qui generat sibi aequale ¹³ omnino; et sic diversimode comparatur a Sanctis. Comparat igitur Origenes ad egressum splendoris, non quantum ad *iterationis assimilationem*, sed quantum ad *privationem intermissionis* sive interpolationis.

Et nota, quod differunt *splendor*, *radius* et *lumen*, cum omnia dicant influentiam a luminoso: quia *radius* dicit emissionem secundum diametralem distantiam; *lumen*, secundum circumferentiam, utrumque ¹⁴ tamen in profundum transparentis; *splendor* dicit repercussionem ad corpus non transparens, tersum et limitatum. Sed tamen hic Origenes vocat splendorem lumen progrediens a luce.

Ad illud ergo quod obiicitur, quod Filius est lux; dicendum, quod lux habet in se naturam *manifestandi*; et ita respicit cognitionem et appropriatur Filio; habet in se vim *multiplicandi* sive generandi splendorem; et ita appropriatur Patri ¹⁵.

¹ In praeced. dist. loco paulo supra citato. Cfr. etiam hic q. 4. — Fide vetustiorum mss. et ed. 1 expunximus post *Dicendum* superflue additum *quod*. Paulo infra cod. E *motus* pro *actus*.

² Vat. contra plures codd. ut AGISTVXZ etc. cum ed. 1 *Deo*.

³ Mss. cum ed. 1 omittunt *eam* certe supplendum.

⁴ Restituimus ex mss. et ed. 1 hic non bene omissum *semper*.

⁵ Hic, c. 2.

⁶ Supplevimus ope mss. et sex primarum edd. particulam *et*.

⁷ Cod. X ultimam propositionis partem sic exhibet: *generationem pater non genuit, sed tantum mater*. Mox post *Dicendum* fide antiquiorum mss. et ed. 1 adieciimus *quod*.

⁸ Vers. 9, in quo textu Vulgata post *est* addit *Deus* et pro *illis* habet *istis*. Glossam vide apud Lyrannum in hunc locum. — Paulo ante supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 post *Similis* verbum *est*.

⁹ Ioan. 1, 9. — In Vat. ante *praeterea* deest *Et*, quod tamen in vetustioribus mss. et ed. 1 habetur.

¹⁰ Cod. T *coaequalitatem*.

¹¹ Unus alterque cod. ut MY addit *ex mente*.

¹² Praeferimus lectionem paucorum mss. ee, ff et ed. 1 *coaevitas* pro *coaeternitas*, utpote quae in se verior est.

¹³ Cod. W *simile*. Paulo infra cod. V *terminationis* loco *iterationis*.

¹⁴ In Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, *utrinque*, et mox *transferentis* loco *transparentis*. Paulo infra post *corpus* duce cod. O adieciimus *non*, quae lectio et in se probatur et ex auctoritate confirmatur aliorum auctorum v. g. B. Albert., hic a. 8. et 21; Scot., II. Sent. d. 13. q. unica; Richard. a Med., II. Sent. d. 13. a. 2. q. 1; Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. ad 4 etc. — De differentia inter *lucem*, *lumen*, *colorem* cfr. infra d. 17. p. I. q. 1. in corp.

¹⁵ Plura de hac similitudine sumta a splendore exhibent Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 3, et ceteri auctores paulo supra allegati et Egid. R., hic circa lit.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius, quod *cum sacramento scientiae suae ex eo nascitur*. Videtur enim secundum hoc, quod Pater secundum sacramentum scientiae generat Filium: ergo scientia est ratio generandi.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hilarius vocat hic ¹ *sacramentum* sacrum secretum; dicit autem, Filium nasci cum sacramento scientiae, quia Filii generatio non tantum sacra, sed etiam secreta est, non, inquam, Deo secreta, sed nobis, quia nos eam non comprehendimus; ipse autem ² perfecte novit eam. Ideo dicit *cum sacramento* etc.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quod ex vivo vivum natum est habet nativitatis perfectum sine novitate naturae*. Videtur enim falsum, quia puer nascitur de patre et matre viventibus, et tamen utrumque habet, scilicet imperfectionem et novitatem.

RESPONDEO: Ratio Hilarii, sicut patet per litteram sequentem ³, intelligenda est de vivo per *essentiam*; ubi enim est vivens per *essentiam*, non fit ex non vivo vivens, sicut fit in vivente per *participationem*, ubi non generatur vivum ex vivo nisi per non vivum, ut patet, quia homo non generatur ex homine nisi mediante semine.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Neque ex derivatione, sed ex virtute nativitas est*. Videtur contrarium, quia secundum Dionysium ⁴ et Anselmum Pater se habet ad Filium et Spiritum sanctum, ut fons, et illi ut rivi; sed rivus est a fonte per *derivationem*.

RESPONDEO: Dicendum, quod nativitas, quae est per derivationem, attenditur quantum ad transmutationem aliquam circa illud quod transmutatur, et ita dicit passionem quandam, ac per hoc infirmitatem ⁵; sed vivens, quod est vita, est actus purus, et ita vita pura, in qua non est infirmitas, sed pura actualitas; et ideo vult Hilarius dicere, quod Pater generans est totus ⁶ vita, et quod generat non est per passionem vel demutationem, quae attenditur in de-

rivatione, sed per omnimodam virtutem: ergo Filius genitus est virtus, non per mutationem natus.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ubi Pater auctor est, ibi et nativitas est*. Videtur quod improprie dicit ⁷, quia *auctoritas* dicit causalitatem; sed haec non recipitur in divinis: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *auctoritas* dicit quandam principalitatem sive auctoritatem in persona, quae nihil habet ab alio, sed ab ipso omnes; et ista auctoritas in Patre est innascibilitas; unde non dicit causalitatem, sed privationem principii, et per hoc summam principalitatem ⁸.

DUB. XII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quod vero ab aeterno natum est, id, si non aeternum natum est* etc.; et innuit Hilarius hic tale argumentum: si Filius non est generatus sive natus ab aeterno, generatio eius non est aeterna; et si hoc ⁹, Pater non generat ab aeterno: ergo Pater non est aeternus: ergo qui derogat aeternitati Filii, derogat aeternitati Patris. Sed ista ratio non videtur valere, quia similiter ego arguam ex parte Creatoris et creaturae: si ¹⁰ creatura non est aeterna, non ab aeterno creavit Deus, et ita non est Creator aeternus.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est simile, sicut patet ex sequenti ¹¹ eius quod Hilarius supponit, quod esse Patrem sit proprie proprium illius personae: ergo cum tale semper conveniat, aut aliter res non habet esse perfectum, sequitur de necessitate: aut Filius est aeternus, aut Pater ab aeterno non habet esse perfectum. Creare vero, etsi solius Dei sit, tamen ratione connotati habet imperfectionem coniunctam, secundum quam non tantum impossibile, sed etiam non intelligibile est, aliquid ab aeterno creari ¹².

DUB. XIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Sed se ipsum demutare nascendo*; quia secundum hoc, cum Filius Dei prius esset et postea ex Virgine natus sit ¹³: ergo esset mutatus.

¹ Vat. contra plurimos codd. et ed. 4 minus bene *hoc*.

² Aliqui codd. ut A I T Z bb cc *enim*; ed. 4 *vero*.

³ Quae Hilarii verba vide in lit. Magistri c. 4. post medium. — Mox plures codd. ut F H I T X Y Z etc. cum ed. 4 *intelligitur* loco *intelligenda* est.

⁴ De Div. Nom. c. 2. § 5: Pater fons in supersubstantiali Deitate. Anselm., de Fide Trin. c. 8. et de Process. Spiritus S. c. 17, ubi haec similitudo fuse exponitur.

⁵ Multi codd. ut A C F G H I K L R S T U V etc. cum subnexis non cohaerenter *informitatem*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 4 minus apte *tota*. Mox cod. M *ita* quod pro et quod. Paulo infra post *demutationem* in Vat. additur

seu diminutionem, quod abest ab antiquis mss. et edd. 4, 2, 3.

⁷ Vat. *dicat*. Mox cod. Y *reperitur* loco *recipitur*.

⁸ Cod. Z addit *sive auctoritatem*.

⁹ In cod. M additur *ergo*.

¹⁰ Fide codd. F T Y substituimus *si* pro *sed*. Mox verbis *ab aeterno* codd. W X Y cum ed. 4 praemittunt *ergo*, Vat. cum aliquibus mss. *enim*; cod. H ponit *quia non ab aeterno*; multi codd. ut A F G T V etc. quamlibet particulam omittunt.

¹¹ Cod. W *consequentia*.

¹² De quo vide II. Sent. d. 1. p. 1. a. 4. q. 2.

¹³ Vat. cum ed. 4, mutata interpunctione; *sic*, at codd. A F G H I K T etc. exhibent textum nostrum.

RESPONDEO: Dicendum, quod ipse¹ Hilarius intelligit secundum eandem naturam, secundum quam prius erat. Si enim secundum eandem naturam prius erat et postea natus est, necesse est, quod secundum illam naturam mutatus sit: sed si secundum

aliam², oportet mutationem fieri in illa natura, sed non in persona, cum illa natura non dicat aliquid in persona, sed magis aliquid cum persona. Unde nulla fit mutatio in alia³ natura.

DISTINCTIO X.

CAP. I.

De Spiritu sancto, quod amor Patris et Filii proprie dicitur, cum sit in Trinitate amor, qui est Trinitas, sicut Verbum proprie dicitur sapientia, et tamen tota Trinitas dicitur sapientia.

Nunc post Filii aeternitatem de Spiritu sancto, quantum Deo donante videre conceditur, disseramus. Spiritus sanctus amor est sive caritas sive dilectio Patris et Filii. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate¹ ait: « Spiritus sanctus nec Patris est solius nec Filii est solius, sed amborum, et ideo communem qua invicem se diligunt Pater et Filius nobis insinuat caritatem ».

Ioannes autem in Epistola canonica² ait: *Deus caritas est*. « Non dixit: Spiritus sanctus caritas est; quod si dixisset, absolutior esset sermo, et non parva pars quaestionis decisa; sed quia dixit: *Deus caritas est*, incertum est, et ideo quaerendum³, utrum Deus Pater sit caritas, an Filius, an Spiritus sanctus, an Deus ipsa Trinitas, quia et ipsa non tres dii, sed unus est Deus ». Ad quod Augustinus in eodem libro ita dicit: « Nescio, cur, sicut sapientia et Pater dicitur et Filius et Spiritus sanctus, et simul omnes non tres, sed una sapientia, non ita et caritas dicatur Pater et Filius et Spiritus sanctus, et⁴ simul omnes una caritas. Non ideo tamen quisquam nos inconvenienter aestimet caritatem appellare Spiritum sanctum, quia et Deus Pater et Deus Filius potest caritas nuncupari, sicut proprie Verbum Dei etiam sapientia Dei dicitur, cum et Pater et Spiritus sanctus sit sapientia ».

« Si ergo proprie aliquis horum trium caritas nuncupari debet, quis aptius quam Spiritus sanctus? ut scilicet in⁵ illa summa simplicique natura non sit aliud substantia, et aliud caritas, sed substantia ipsa sit caritas, et caritas ipsa sit substantia, sive in Patre sive in Filio sive in Spiritu sancto, et tamen Spiritus sanctus

proprie caritas nuncupetur ». Ecce his verbis aperte ostendit⁶ Augustinus, quod in Trinitate caritas aliquando refertur ad substantiam, quae communis est trium personarum et tota in singulis, aliquando specialiter ad personam Spiritus sancti; sicut sapientia Dei aliquando pro substantia divina, aliquando pro Filio proprie accipitur; et hoc in multis fieri reperitur.

CAP. II.

Quod eadem nomina proprie et universaliter accipiuntur.

« Pluribus enim exemplis doceri potest, multa rerum vocabula et universaliter poni, et proprie quibusdam rebus adhiberi, sicut Legis nomine aliquando simul omnia veteris Instrumenti⁷ significantur eloquia, aliquando autem proprie vocatur Lex, quae data est per Moysen ». Multa alia suppetunt exempla, sed in re aperta vitanda est longitudo sermonis. Sicut ergo unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine sapientiae, cum sit universaliter et Spiritus sanctus et Pater ipsa sapientia; ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo caritatis⁸, cum sit et Pater et Filius universaliter caritas ».

« Sed Dei Verbum, id est unigenitus Dei Filius, aperte dictus est Dei sapientia ore Apostoli dicentis⁹ *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam*. Spiritus autem sanctus ubi sit dictus caritas, invenimus, si diligenter Ioannis Apostoli eloquium¹⁰ scrutemur, qui cum dixisset: *Diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est*, adiunxit: *Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est, quia Deus dilectio est*. Hic manifestavit se dixisse, eam dilectionem esse Deum, quam dixit ex Deo. Deus ergo ex Deo est dilectio; sed quia et Filius ex Deo Patre natus est, et Spiritus sanctus ex Deo Patre procedit, quem potius eorum hic debeamus accipere dictum esse dilectionem, merito quaeritur. Pater enim solus ita Deus

¹ In Vat. desideratur *ipse*, quod in mss. et edd. 1, 2, 3, 6 habetur.

² Vat. cum cod. cc repetit hic *naturam*, quod deest in antiquioribus mss. et ed. 1. Paulo infra post *persona* adiungunt aliqui codd. ut *IT est*.

³ Fide plurimorum mss. et ed. 1 loco *illa* posuimus *alia*, sub qua intellige divinam naturam.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cap. 17. n. 27. et 28. — In princip. dist. post *Nunc* codd. DE addunt *vero*.

² I. Ioan. 4, 16. — Omnia, quae sequuntur in hoc cap., excepta sunt ex Augustino, loc. cit. n. 27-31.

³ Edd. cum cod. A addunt *est*. Deinde ante *Augustinus* Vat. et ed. 4 ponunt *hoc pro quod*.

⁴ Vat. et ed. 4 omittunt *et*. — Infra ante *Filius* cod. C et

ed. 8 omittunt *Deus*; in fine huius textus ante *sapientia* codd. BCD et edd. 1, 8 *sint pro sit*.

⁵ Vat. perperam omittit *in*. In fine huius textus Vat. et pleraeque edd. *nuncupatur* pro *nuncupetur*; refragantibus Augustino, codd. ACE et ed. 8.

⁶ Vat. *dicil*, contradicentibus mss. et edd. 1, 8. Mox solae edd. 1, 8 adiciunt *est* post *tota*.

⁷ Vat. cum edd. 1, 4, 6, 8 *Testamenti*, sed omnes codd. ceteraeque edd. cum originali contradicunt.

⁸ Vat. cum omnibus edd., excepta 1, contra codd. et originale *proprio vocabulo caritas*. Deinde Vat. ceteraeque edd. exceptis 1, 8, contra codd. BDE omittunt *et* ante *Pater*.

⁹ I. Cor. 1, 24.

¹⁰ I. Ioan. 4, 7. Vulgata: *quia caritas ex Deo est... Deus caritas est*.

est, ut non sit ex Deo; et ideo dilectio, quae ita Deus est, ut ex Deo sit, non ipse Pater est, sed aut Filius, aut Spiritus sanctus. Sed in consequentibus cum Dei dilectionem commemorasset Ioannes¹, quia *dilexit nos*, et hinc hortatus esset, ut et nos invicem diligamus, atque ita Deus in nobis maneat, quia utique dilectionem Deum dixerat, statim, volens de hac re apertius aliquid eloqui, inquit: *In hoc cognoscimus, quia in ipso manemus, et ipse in nobis, quia de spiritu suo dedit nobis*. Spiritus itaque sanctus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere, et ipsum in nobis. Hoc autem facit dilectio. Ipse igitur est Deus dilectio². Deus igitur Spiritus sanctus, qui procedit ex Deo, significatur ubi legitur: *Deus dilectio est, et dilectio ex Deo est*³. Ecce his verbis aperte dicit Augustinus, Spiritum sanctum esse caritatem Patris et Filii; et in tantum quoque sermonem produxit, ut videatur dixisse, Spiritum sanctum non solum esse dilectionem Patris et Filii, qua se invicem et nos diligunt, sed etiam dilectionem, qua diligimus Deum. Sed utrum ipse sit caritas, qua nos diligimus Deum, in sequenti explicabitur⁴.

Nunc vero quod incepimus ostendere curemus, scilicet Spiritum sanctum dilectionem esse sive amorem Patris et Filii, quo scilicet Pater diligit Filium et Filius Patrem. De hoc Hieronymus super decimum septimum Psalmum⁵ ait: « Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem. » Augustinus quoque in sexto libro de Trinitate⁶ ait: « In omnibus aequalis est Patri Filius et est unius eiusdemque substantiae. Quapropter etiam Spiritus sanctus in eadem unitate substantiae et aequalitate consistit ».

« Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, manifestum est, quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligatur genitoremque suum diligit, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed suo proprio *servantes unitatem spiritus in vinculo pacis*⁷ ». Ecce hic habes Spiritum sanctum esse quo Filius diligitur a Patre et Pater a Filio, et quo illi duo *servant unitatem pacis*. « Spiritus ergo sanctus, ut ait Augustinus in eodem, commune est aliquid

Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio consubstantialis et coaeterna est, quae si amicitia convenienter dici potest, dicatur, sed aptius dicitur caritas; et haec quoque substantia, quia Deus substantia est, et *Deus caritas est*⁸. Tria ergo sunt et non amplius: unus diligens cum qui de illo est, et unus diligens cum de quo est, et ipsa dilectio, quae si nihil est, quomodo Deus dilectio est? Si non est substantia, quomodo Deus substantia est? »

CAP. III.

Quod Spiritus sanctus, sicut Patri et Filio est communis, ita commune nomen habet proprium.

Hic notandum est, quod sicut Spiritus sanctus in Trinitate specialiter dicitur caritas; quae est Patris et Filii unio, ita et nomen tenet proprie, quod Patri et Filio communiter quodam modo congruit. Unde Augustinus in quinto decimo libro de Trinitate⁹: « Si caritas, inquit, qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabilem communionem demonstrat amborum, quid convenientius, quam ut ille proprie dicatur caritas, qui spiritus est communis ambobus? Hoc enim sanius creditur et intelligitur, ut non solum Spiritus sanctus caritas sit in illa Trinitate, sed non frustra proprie caritas nuncupetur, propter illa quae dicta sunt; sicut non solus in illa Trinitate vel *spiritus est vel sanctus*, quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus, et tamen ipse non frustra dicitur Spiritus sanctus. Qui enim est communis ambobus, id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter. Alioquin si in illa Trinitate solus Spiritus sanctus est caritas, profecto et Filius non solus Patris, sed etiam Spiritus sancti Filius invenitur. Ait enim Apostolus¹⁰ de Deo Patre: *Transtulit nos in regnum Filii caritatis suae*. Si ergo non est in illa Trinitate caritas Dei nisi Spiritus sanctus, Filius est etiam Spiritus sancti. Sed quia hoc absurdissimum est, restat ut non solus ibi sit caritas Spiritus sanctus, sed propter illa, de quibus satis disserui, proprie sic vocatur ».

Similiter
est de nomine spiritus.

¹ Ibid. v. 11-13. — Vat. sola inepte *quia* pro *qua*.

² Vat. cum ceteris edd. contra originale: *Ipse ergo Deus est dilectio*.

³ Omnia in hoc capitulo sunt ex Augustino, XV. de Trin. c. 17. n. 30. et 31. — Paulo ante finem textus post *Deus dilectio* Vat. cum paucis codd. omittit *est*.

⁴ Infra dist. XVII. — Vat. contra mss. et edd. 1, 5, 8 omittit *dilectionem* post *sed etiam*, et hic cum ed. 4 legit *explicatur* pro *explicabitur*.

⁵ Vers. 1. — Antea post *Nunc* edd. 1, 8 *ergo* pro *vero*.

⁶ Cap. 4. et 5. n. 6. et 7; ex ultimo cap. etiam sequentes huius capituli textus excerpti sunt. In fine primi textus pro *consistit* cod. D et edd. 1, 8 *subsistit*, quod magis placeret, si faveret Augustinus.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Ephes. 4, 8. — Paulo ante pro *sintque* mss. ACDE *suntque* ac forte melius. Deinde codd. AC incipiunt sequentem textum verbis: *Spiritus quoque* pro *Spiritus ergo*.

⁸ I. Ioan. 4, 16. — Vat. et ed. 4 post *nihil est* perperam omittunt: *quomodo Deus dilectio est, si non est substantia*.

⁹ Cap. 19. n. 37. — Cod. C brevius: *Filius Patrem loco Patrem diligit Filius*. Mox codd. BCD et edd. 1, 8 cum originali pro *ineffabilem* legunt *ineffabiliter*, et sic hoc adverbio determinari videtur *diligit*. Denique in fine huius propositionis cod. E et ed. 8 *communis amborum* pro *communis ambobus*.

¹⁰ Col. 1, 13. — Vat. cum pluribus edd. ante *Trinitate* ponit *ista* pro *illa*; postea idem fit ab edd. 3, 5, 9 post *sed propter*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM X.

De aeterna processione Spiritus sancti quantum ad personam quae procedit.

Nunc post Filii aeternitatem de Spiritu sancto, quantum Deo donante, etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de generatione Filii, hic autem agit de processione Spiritus sancti. Et quia gemina est processio Spiritus sancti¹, aeterna et temporalis, primo agit de processione aeterna, secundo de temporali, infra, distinctione decima quarta: *Præterea notandum, quod gemina est processio Spiritus sancti* etc. Et quoniam processio Spiritus sancti tripliciter potest comparari, scilicet ad personam ad quam est, et ad principium a quo est, et ad generationem a qua differt, ideo haec pars habet tres; in quarum prima Magister agit de processione Spiritus sancti quantum ad personam, quae procedit; in secunda, quantum ad principium a quo, infra, distinctione undecima: *Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio*; in tertia vero agit de ipsa per comparisonem ad generationem, a qua distinguitur, infra, distinctione decima tertia: *Post haec considerandum est, quantum a talibus, quales nos sumus.*

Item, prima pars, quae continet praesentem distinctionem, habet quatuor. In prima dicit, quod Spiritus sanctus procedit ut amor sive caritas vel dilectio; et hoc probat auctoritate Augustini. In secunda vero, quia hoc² erat dubium, quod Spiritus sanctus esset caritas, movet quaestionem et solvit, ibi: *Et ideo quaerendum, utrum Deus Pater.* In tertia vero solutionem per auctoritatem confirmat, tum quantum ad distinctionem, quae est per communem acceptionem et propriam, tum etiam quantum ad veritatem, ibi: *Pluribus enim exemplis doceri potest* etc. In quarta vero et ultima praedictae solutionis assignat rationem ostendens, quod³ Spiritus sanctus proprie dicatur caritas, cum caritas sit nomen commune, et hoc ibi: *Hic notandum est, quod sicut Spiritus sanctus in Trinitate.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam eorum quae dicuntur de Spiritu sancto, in hac parte duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de modo procedendi ipsius Spiritus sancti⁴.

Secundo de proprietate ipsius.

Circa primum quaeruntur tria.

Primum est, utrum in divinis sit necesse ponere personam procedentem per modum liberalitatis.

Secundum, utrum sit necesse ponere personam procedentem per modum amoris.

Tertium, si⁵ sit necesse ponere personam procedere per modum mutuae caritatis.

ARTICULUS I.

De modo procedendi Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum liberalitatis.

Circa primum, quod sit necesse ponere personam procedentem per modum liberalitatis, ostenditur hoc modo.

1. Perfectior est dilectio mutua quam reflexa⁶, Fund et perfectior adhuc mutua communicata quam non communicata, quia talis, scilicet non communicata,

¹ Cod. A et ed. 1 addunt *scilicet*.

² Ex mss. et edd. 1, 2, 3 substituiamus *hoc loco hic*. Mox post *sanctus* ex pluribus codd. ut T Y bb cum ed. 1 posuimus *esset pro erat*.

³ Ed. 1 *quare*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 omittit *sancti*.

⁵ Pauci codd. ut X Y *utrum*. Mox cod. V *procedentem loco procedere*.

⁶ Hoc est, quae ad ipsum diligentem reflectitur, sive qua aliquis diligit naturam propriam, dum dilectio mutua in alterum tendit, quae esse potest vel *communicata* vel *non communicata* (privata), prout aliqui ita mutuo se diligunt, quod etiam velint vel dilectum diligi ab aliis aliosque diligere, vel non. Vide Scot., III. Sent. d. 28. et Aristot., II. Magn. Moral. c. 17. (c. 13.). — Mox post *adhuc mutua* cod. M addit *et*.

videtur sapere amorem libidinosum: ergo si in Deo est summa dilectio et summa delectatio et ¹ beatitudo, non est ibi persona, quae mutuo non ametur, sed cui amor mutuus communicetur; sed communicatio amoris mutui est per liberalitatem: ergo etc.

2. Item, in his inferioribus duplex invenitur modus procedendi ² nobilis, scilicet per modum naturae et per modum voluntatis: primo modo emanat Filius a Patre, secundo modo donum a datore; sed omne quod nobilitatis est in creatura, est attribuendum Deo: ergo etc.

3. Item, in Deo est ponere naturam et voluntatem, et sicut naturam perficit fecunditas, ita voluntatem summa liberalitas; sed natura perfecta fecunditate, producit persona aliam personam: ergo pari ratione, voluntate perfecta liberalitate, producit persona ³ aliam personam: et sic etc.

4. Item, omnes creaturae a Deo procedunt per cognitionem, et voluntatem; sed ante creaturarum productionem ponere fuit in divinis emanationem Verbi ab aeterno, in quo Pater omnia fienda disposuit ⁴: ergo pari ratione necesse fuit emanare personam, in qua omnia vellet et donaret; sed talis procedit per modum liberalitatis: ergo etc.

CONTRA: 1. Non est similis modus procedendi sive exeundi ⁵ in creaturis respectu Dei et in personis; nam creaturae sunt extrinsecus, personae vero in essentia unum; sed exitus creaturarum a Deo est per modum liberalitatis: ergo non est ponere personam hoc modo procedere.

2. Item, exiens per modum voluntatis ab aliquo non assimilatur in substantia producenti, nec aequatur, nec necessario producitur; sed persona, si procedit in divinis, est in substantia similis et in potestate aequalis nec potens se aliter habere: ergo etc.

3. Item, in his inferioribus non tantum sunt ista principia nobilia, scilicet natura et voluntas, verum etiam ratio sive operans per artem ⁶: ergo si ponuntur duae personae his duobus modis procedentes, debet poni tertia, quae tertio modo procedat; sed illa non ponitur: ergo nec per modum voluntatis ponetur ⁷ aliqua pari ratione.

4. Item, quanto pluribus communicatur dilectio, tanto perfectior, quia omne bonum in commune deductum pulcrius elucescit: ergo non solum est ponere tertiam personam, cui amor communicetur secundae ⁸, sed etiam quartam, cui amor communicetur tertiae; et sic in infinitum; sed hoc est impossibile in divinis, ut ostensum est supra ⁹: ergo est stare in prima persona producente: ergo non est persona procedens per modum liberalitatis.

CONCLUSIO.

In divinis per modum liberalitatis procedit tertia persona, quae dicitur Donum.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut probatum est ¹⁰, in divinis est ponere tertiam personam procedentem per modum liberalitatis, quae dicitur Donum. Et ratio huius est perfectio *dilectionis*, perfectio *emanationis* et perfectio *voluntatis*, qua existente ¹¹ liberalissima, non potest non producere personam; sicut natura, existente fecundissima, non potest non producere personam; et haec est ratio propria huius emanationis.

Conclusio.

Triplex ratio.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod creaturae emanant per modum liberalitatis; dicendum, quod per modum liberalitatis emanare est dupliciter: aut sicut *volitum*, aut sicut *ratio volendi*; sive aut sicut donatum ¹², aut sicut ratio donandi. Primo modo emanant creaturae, quae sunt extra; secundo modo emanat tertia in Trinitate persona, quia ratio volendi et donandi est intrinseca perfectissimae voluntati.

Solutio oppositorum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod voluntas non est ¹³ principium assimilans nec necessario emanans; dicendum, quod voluntas sive liberalitas dupliciter est principium: *uno* modo distinctum in natura, et sic non assimilatur in substantia; *alio* modo concomitante ¹⁴ natura, et sic in substantia assimilatur. Quoniam igitur persona sic procedit per modum liberalitatis, ut tamen concomitetur natura: ideo similis in substantia, quamvis ipse modus procedendi non sit per modum similis; et sic patet illud.

Voluntas dupliciter est principium.

¹ Vat., reluctantibus vetustioribus mss., repetit hic *summa*. Mox maiorem mss. partem ut ACDGKLORSUVWXYZ secuti, pro *nec cui amor mutuus non communicetur* substitui-mus *sed cui amor mutuus communicetur*, quo sententia Doctoris distinctior exprimitur, si suppleat post *sed*: est persona scil. Spiritus S. Vide infra q. 3, et a. 2. q. 2. Alii codd. ponunt loco *sed* vel *et* ut codd. FHPQT, vel ut cod. ff *sive*, vel ut cod. cc *sed et*, ed. 4 autem *id est*.

² In Vat. et cod. cc, antiquioribus mss. et ed. 4 reniten-tibus, *producendi*, sed minus cohaerenter cum subnexis. Mox cod. T *procedit* loco *emanat*.

³ Fide vetustiorum mss. et ed. 4 restituimus non apte omissum *persona*.

⁴ August., Enarrat. in Psalm. 61. n. 48. seq. Vide infra d. 27. p. II. q. 2. — Paulo ante cod. O *necesse fuit ponere* pro *ponere fuit*.

⁵ Ita fere omnes codd. cum ed. 4, dum Vat. cum cod. cc solummodo ponit *producendi* omissio *sive exeundi*. Mox codd.

aa bb post *liberalitatis* addunt *vel voluntatis* et cod. Y in fine argumenti ponit *procedentem* loco *procedere*.

⁶ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 40. et XII. text. 13. (VIII. c. 5. et XI. c. 3.).

⁷ Vat., plurimis mss. et ed. 4 refragantibus, *ponitur*.

⁸ Ed. 4 *primae et secundae*.

⁹ Dist. 7. q. 2. fundam. penult., et d. 2. q. 3.

¹⁰ Hic in fundam. et d. 2. q. 4.

¹¹ Cod. U *quia voluntate existente*.

¹² Vat. cum cod. cc *datum*, sed contra antiquiores codd. et ed. 4, qui et omissio primo *aut* pro secundo ponunt *sive*; at grammaticae non ita bene.

¹³ Multi codd. ut ABDISTWZ etc. cum ed. 4 *habet*, sed cum subnexis minus cohaerenter.

¹⁴ Praeferimus lectionem plurium mss. ut RXY et ed. 4, qui loco *cum communicante* legunt *concomitante*, dum alii ut CLOTU habent *comitante*, alii ut FGHI etc. *communicante*. Hac de re vide supra d. 6. q. 2. et 3. Eadem lectionum diver-

3. Ad illud quod obiicitur, quare non procedit aliqua persona per modum rationis: dicendum, quod omnis modus producendi nobilis ad istos duos reducitur: quia omne agens aut agit naturaliter, aut per voluntatem: — agens enim per violentiam, aut per fortunam est agens imperfectum, et modus producendi minus nobilis¹ — unde ratio non distinguitur contra naturam et voluntatem quantum ad modum agendi; et ideo non est persona tali modo procedens.

Sed tamen hoc non videtur plene solve, quia nos distinguimus in his creaturis egressum per modum *liberalitatis* ab egressu per modum *artis*. Et²

Melior solutio. propterea dicendum, quod processus per modum liberalitatis est dupliciter, aut sicut *ratio* liberalitatis sive ipsa liberalitas, aut sicut *liberaliter factum*; similiter et in *arte*, aut sicut *ipsa ars* sive ratio artificandi, aut sicut *artificiatum*; et primo modo potest cadere in divina persona, secundo modo non. Et primo modo procedit Filius, qui est « Verbum et ars plena omnium rationum viventium³ ». Sed iste modus emanandi non distinguitur a modo emanandi per modum naturae, quia emanat ut omnino similis et per modum similitudinis perfectae. Alius autem

modus non potest esse⁴, quia duas personas necesse est communicare in eadem natura, et quia necesse est, quod omnis modus emanandi, qui est in divinis, sit per modum naturae principaliter, vel illa concomitante⁵. Unde cum processus per modum *voluntatis* possit esse intrinsecus, sicut⁶ procedit amor ab amante; per modum vero *artis* semper est extrinsecus, inquantum huiusmodi: ideo impossibile est, quod cadat in Deo respectu personae, sed cadit solum respectu creature.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur: si est ponere tertiam personam ob communicationem, pari ratione et quartam; dicendum, quod omnis ratio et natura concordat, quod non fiat per plures quod potest sufficientissime fieri per unum; alioquin est ibi superfluum⁷. Si ergo mutua dilectio non potest esse minus quam ad unum, et communicatio illius mutuae non minus quam ad unum, et in uno est mutua dilectio, et in altero mutuae dilectionis communicatio perfectissime, cum uterque⁸ accipiat totum infinite; patet quod non est ultra procedere, sed ibi est stare. Unde ipsa eadem ratio, quae ponit personarum pluralitatem, aufert infinitatem et ponit trinitatem.

SCHOLION.

I. Spiritus sanctus habet nomen Doni, et quidem Doni, in quo omnia donantur (cfr. infra d. 18. per totam). Quidquid autem donatur, datur *per modum liberalitatis*. Quo sensu Seraphicus hic accipiat hanc locutionem, explicatione indigere videtur. *Liberalitas* praeter specialem virtutem moralem implicite etiam importat rationem *libertatis* seu voluntatis, uti docetur in solut. ad 3. Cum igitur duplex sit modus emanandi in Deo, scil. per modum naturae et per modum voluntatis, et processio Spiritus sancti sit per modum voluntatis, illa intrinseca perfectio divinae voluntatis, quae se diffundit et exprimit in processione Spiritus sancti, ut Doni omnium donorum, a Sancto vocatur *liberalitas*. Insuper notandum, quod voluntas in Deo potest accipi vel quatenus secundum nostrum modum intelligendi distinguatur ut *potentia* contra naturam, vel quatenus concomitatur ipsam naturam eamque communicat in ratione obiecti summe amabilis. In primo sensu voluntas est principium ferendum in productione rerum creaturarum, non vero in productione Spiritus sancti; in secundo vero sensu est principium Spiritus sancti. Unde patet quod dicit ad 1. 2; intelligitur etiam quod supra d. 6. q. 2. dictum est de differentia inter productionem Filii et Spiritus sancti. Filius enim procedit a Patre per modum *naturae*, concomitante voluntate; et quia per mo-

dum *naturae* procedit, procedit ut omnino similis Patri et perfecta ipsius imago (cfr. infra d. 34. a. 1. q. 2.). Spiritus sanctus vero producitur per modum *voluntatis*, concomitante natura, similis quidem, immo idem omnino in natura, tamen sic, quod vi processionis *ratio imaginis* completius sit in Filio.

II. Argumentum ultimum in fundam., quod ab emanatione creaturarum deducitur, approbatur etiam ab Alex. Hal., S. Thom. (hic in Comment.), Richard. aliisque, sed ab Aegid. (hic) immerito impugnatur, de quo videsis Dionys. Carth. (hic q. 1. circa med.).

III. De ipsa quaestione Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 1. qui, ut dicit hic Dionys. Carth., « de his plenissime scribit, immo quod iam ex multis doctoribus est inductum, ipse pene totum solus in scripto suo expressit, multaue alia, quae aliorum nullus conscripsisse videtur ». — Scot., hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. seq. — B. Albert., I. Sent. d. 13. a. 4; de hac et seqq. qq. S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 2. — Petr. a. Tar., de hac quaest. et seq. hic q. 1. a. 2. — Richard. a. Med., hic a. 1. q. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 10. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1. — Biel, hic q. 2. concl. 3.

sitas reperitur paulo infra respectu verbi *concomitetur*, ubi Vat. etiam particulam *tamen* omittit.

¹ De agente per violentiam vide Aristot., III. Ethic. c. 4. et II. Magn. Moral. c. 8. et 9. (c. 7. et 8.). — De agente per fortunam cfr. XII. Metaph. text. 43. (XI. c. 3.). et II. Phys. text. 39. et seqq. (c. 4-6.).

² Supplevimus ex plurimis mss. et ed. 4 particulam *Et*.

³ August., VI. de Trin. c. 40. n. 44. — Paulo infra cod. A *consimilis loco similis*.

⁴ Supple cum ed. 4: *in divinis*.

⁵ Eodem modo, quo paulo superius, etiam hic lectionum occurrit varietas: Vat. cum pluribus codd. *communicante*, alii

ut G T U *comitante*, alii ut H R O X V aa bb ff cum ed. 4 exhibent lectionem nostram.

⁶ Vat. cum pluribus codd. *perperam sic*.

⁷ Vide Aristot. et Averroem, I. Phys. text. 50. et 56. (c. 6.), et VIII. Topic. c. 4. (c. 9. circa finem), ubi respectu syllogismi dicitur: Est autem quoddam et idem ad syllogismos peccatum, quando ostenditur per longiora, quod contingit per breviora. — In hac propositione Vat. *esset* pro *est*. Paulo ante in cod. M. post *natura* satis bene additur *in hoc*.

⁸ Plurium mss. ut A F G H I K R U Y etc. et ed. 4 auctoritate pro *utrumque* substituimus *uterque*, quo sensus redditur clarior.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum amoris sive caritatis.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit necesse ponere personam procedentem per modum amoris sive caritatis. Et quod sic, videtur.

1. Non est ¹ perfecta cognitio sine dilectione, ergo nec perfectum verbum sine amore: ergo nec perfecta emanatio verbi sine emanatione amoris: ergo necesse est ponere emanationem per modum amoris: ergo etc.

2. Item, amor est donum, in quo omnia ² alia dona donantur; nihil enim proprie donatur nisi ex amore; si ergo persona procedit per modum liberalitatis, cum ipsa procedat non per aliud, sed per se; ergo per modum amoris sive caritatis.

3. Item, omnis et summa perfectio pluralitatis est in unitate, ergo et distinctionis in unione; sed inter omnes uniones, quae sunt inter distantes, summa et iucundissima est unio caritatis; si ergo est ibi distinctio, est unio; et si unio, est caritatis emanatio.

4. Item, Spiritus sanctus, in nobis existens et habitans, facit nos similes illi summae Trinitati, sicut dicit Dominus, Ioannis decimo septimo ³: «*Ut sint unum, sicut et nos*»; sed Spiritus sanctus, in nobis existens, producit primo amorem caritatis, ad Romanos quinto ⁴: «*Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris* etc.». Ergo necesse est, in illa summa Trinitate reperiri per prius emanationem caritatis.

SED CONTRA: 1. Personae divinae sunt hypostases perfectae, ut Pater et Filius; nullus autem amor dicit hypostasim, sed eius proprietatem sive habitum: ergo nulla persona in divinis procedit per modum amoris.

2. Item, amor est eius in quo requiescit affectus: ergo semper accipitur ut in alium tendens; sed omnis persona est in se perfecte ens et distincta: ergo nulla persona procedit per modum amoris.

3. Item, non ob aliud ponitur in divinis emanatio per modum amoris, nisi quia Pater amat Filium; cum ergo Filius amet Spiritum sanctum,

pari ratione erit ponere ulteriorem personam emanantem per modum amoris, et sic in infinitum; et ⁵ hoc est inconveniens: ergo etc.

4. Item, cum in natura intellectuali ex parte potentiae motivae sit accipere irascibilem, quae respicit honorem, sicut concupiscibilem, quae respicit amorem ⁶, quaestio est, quare in divinis non accipitur persona secundum actum irascibilis, sicut secundum actum concupiscibilis?

5. Item, cum sint aliae *affectiones* in anima, ut gaudium, spes et huiusmodi, quare solum per modum amoris procedit persona in divinis? *Si tu dicas*, quod amor non tenet rationem affectionis, tunc obicio, quia sicut amor divinus ⁷ non est affectio, ita nec gaudium.

6. Item, cum sint alii *habitus* in anima importantes complementum, cuiusmodi sunt scilicet dona Spiritus sancti, ut intelligentia ⁸ et sapientia; quare magis procedit persona per modum amoris, quam per modum alterius habitus? quod si non alius, nec iste debet poni, ut videtur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus per modum amoris procedit, quia procedit per modum voluntatis et liberalitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut probatum est supra ⁹, necesse est aliquam personam in divinis procedere per modum liberalitatis, et illam dicimus Spiritum sanctum. Hanc autem necesse est procedere per modum amoris; quia, si ponatur in divinis emanatio ¹⁰ per modum voluntatis, necesse est, quod inter omnes sit *prima* et *nobilissima*. Emanatio autem per modum amoris est huiusmodi, quod patet, si respiciamus, in anima. Affectio enim amoris est *prima* inter omnes affectiones et radix omnium aliarum, sicut ostendit Augustinus in pluribus locis, maxime in decimo quarto de Civitate Dei ¹¹. Et ista affectio *nobilissima* est inter omnes, quoniam plus

Conclusio.

Amor est affectio prima et nobilissima.

¹ Mss. et ed. 4 postulantibus, expunximus hic a Vat. additum *enim*. Mox post *cognitio* cod. W addit *boni*. — Cfr. de hoc argumento August., IX. de Trin. c. 10. n. 45, ubi et ait: Verbum est... cum amore notitia.

² Ex multis mss. et ed. 4. adiecimus *omnia*. — Plura de hac propositione vide infra d. 18. q. 1.

³ Vers. 22.

⁴ Vers. 5. — Mox cod. U *communicationem* loco *emanationem*.

⁵ Ed. 4 *sed pro et*.

⁶ Praestamus lectionem distinctiorem antiquiorum mss. et ed. 4 pro lectione Vat. et cod. cc *sic concupiscibilis amorem*. Haec motivae potentiae divisio, a Scholasticis recepta, occurrit in Nemesii Episc. Emeseni libro de Natura hominis c. 16. et seqq.; ac

in Gregorii Nysseni libro de Anima et resurrectione, et in Epistola eiusdem canonica ad S. Letoium; ac Ioan. Damasc., II. de Fide orthodox. c. 22, ubi et passiones seu affectiones animae enumerantur. Vide et Aristot., III. de Anima, text. 41. et 53. (c. 9. seq.); de Motu animal. c. 3. (c. 6.); II. Ethic. c. 5, et I. Magn. Moral. c. 8. (c. 7. et 8.).

⁷ Codd. V Y *in divinis*.

⁸ Ed. 4 *intellectus*. Paulo infra post *si non* codd. T V addunt *est*.

⁹ Quaest. praeced.

¹⁰ Codd. R T et ed. 4 *processio*.

¹¹ Cap. 7-9. Mss. et omnes edd. falso citant XIV. de Trin. — Paulo ante ex plurimis mss. et ed. 4 substituimus *ostendit* loco *dicit*. Mox post *Unde* cod. Y *haec pro hoc*.

tenet de ratione liberalitatis. Unde hoc est donum, in quo omnia alia dona donantur, et in quo consistunt omnes deliciae substantiae intellectualis. Unde nihil in creaturis est considerare ita deliciosum, sicut amorem mutuum; et sine amore nullae sunt deliciae¹. Propter hoc dicit Philosophus², quod amicitia aut est beatitudo, aut non sine beatitudine. Si ergo emanatio est per modum liberalitatis in divinis, necesse fuit esse³ primam et summam; et sic necesse fuit esse per modum amoris.

Solutio oppositorum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod amor nominat habitum, non substantiam; dicendum, quod est loqui de amore ratione eius *quod nominat*, et sic non dicit substantiam; vel ratione eius *circa quod ponitur*; et quia ponitur in Deo, in quo nullum accidens, sed totum⁴ substantia est, ideo non dicit habitum vel proprietatem, sed magis substantiam; et cum dicat egressum, dicit hypostasim sive personam. Simile dicendum est de Verbo⁵.

Procedere in alium est dupliciter.

2. Ad illud quod obiicitur, quod amor caritatis semper in alium tendit, et ita procedit in alium et non stat in se; dicendum, quod procedere in alium est dupliciter: aut quia aliud respicit ut obiectum, aut quia in aliud tendit et recipitur. *Primo* modo bene convenit personae in divinis, quia bene convenit habere respectum ad aliam personam; unde Spiritus sanctus est amor, quo Pater amat Filium. Si autem dicatur tendere *secundo* modo, sic non habet locum in proposito, quia, quando ego amo alium, amor non exit a me, ita ut recipiatur in alio, sed tantum a voluntate procedit, et quia est accidens, ideo non recedit, sed in voluntate subsistit. In divinis vero, quia hypostasis est, ideo in se subsistit.

3. Ad illud quod obiicitur, quod similiter Filius amans Spiritum sanctum produceret aliam personam; dicendum, quod hoc non tantum facit, quod

Pater et Filius producant aliam personam, quia⁶ est amor, quo se amant, sed etiam, quia in eis voluntas est fecundissima. Ratio huius dicitur infra⁷, et illa non est in Spiritu sancto. Nihilominus tamen potest dici, quod status est in primo amore. Nam primo amore producto, cum ille se ipso amet⁸ et ametur, non oportet, alium amorem produci sive aliam personam per modum amoris.

4. Ad illud quod quaeritur, quare non est emanatio quantum ad actum irascibilis? quidam respondent, quod haec vis non habet locum in substantia pure spirituali; tamen supposito, quod sit in substantia intellectuali, adhuc actus eius non competit productioni personae, tum quia naturaliter sequitur actum concupiscibilis; «ira enim est vindex laesae concupiscentiae», ut dicit Damascenus⁹; tum etiam, quia actus eius consistit aut respectu *superioris*, et hoc non potest esse ubi nihil est superius; aut respectu *inferioris*, et hoc similiter non, quia nulla est inferioritas ibi; respectu *paris* similiter non potest esse in Deo, quia sic est cum quadam disconvenientia et victoriosa repulsione¹⁰; in personis autem divinis summam unionem et convenientiam esse necesse est. *Et si tu obiicias*, quod non omnis actus irascibilis est respectu disconvenientis, quod patet in spe, et quia in Beatis habebit irascibilis actum; dicendum, quod vel consistit respectu disconvenientis vincendi, vel respectu ardui aggrediendi, et ita vel gradum vel disconvenientiam dicit; sed neutrum potest esse in divinis personis.

5. 6. Ad illud quod obiicitur de aliis *affectibus et habitibus*, iam patet responsio. Quia amor est affectus intimus et primus et nobilissimus, quia origo omnium aliorum, ideo complectitur in se totam nobilitatem emanationis per modum liberalitatis: ideo nulla persona debuit emanare per modum alterius habitus, cum talis modus non sit principalis.

SCHOLIUM.

1. Amor seu caritas in divinis accipitur tripliciter: *essentialiter*, et sic est illa *complacentia*, qua quaelibet persona diligit se et duas alias personas; *notionaliter*, et sic est ipsa spiratio activa sive *concordia* in spirando, qua Pater et Filius

spirant Spiritum sanctum; *personaliter*, et sic est ipsa persona procedens i. e. Spiritus sanctus (cfr. infra a. 2. q. 1.). Et notandum, quod Spiritus sanctus non procedit ut id quod datur per amorem, sed ut amor datus sive productus.

¹ Cfr. supra d. 1. a. 2. q. 1.

² Libr. IX. Ethic. c. 9, ubi conversa probatur, quod scilicet beatitudo non sit sine amicitia. — In seqq. locis probatur amicitiam coniunctam esse iucunditati. VIII. Ethic. c. 4; II. Magn. Moral. c. 12. (c. 11.) et VII. Moral. Eudem. c. 2. seqq. ac I. Rhet. c. de iucundis.

³ Cod. *O necesse est eam esse*. Mox, consentientibus mss. et ed. 4, post *fuit* adiecit *esse*.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 4 non ita bene *tota*. Vat. hic contra antiquiores codd. et ed. 4 repetit *in Deo*.

⁵ In Vat. hic additur *quomodo enim verbum in nobis sit accidens, est tamen substantia in Deo*, sed obest auctoritas mss. et ed. 4.

⁶ Supple: haec persona. Praeferimus hanc lectionem, in qua et convenit maior pars codd. ut ILORSTUWXY etc., dum Vat. hic *quae* loco *quia*, et mox *quia* pro *quo* habet; ce-

teri autem codd. vel consentiunt lectioni Vat. totaliter, vel tantum partialiter; sic cod. K cum ed. 4 *quae est amor, quo*.

⁷ Dist. 11. q. 2. et d. 13. q. 3. — Mox post *status* plurimorum mss. et ed. 4 fide substituimus *est* pro *sit*.

⁸ Vat. cum cod. cc addit *alium*, quod deest in antiquioribus mss. et ed. 4. Mox multi codd. ut ACFGHKLRSUVWXY etc. *illum* loco *alium*.

⁹ Libr. II. de Fide orthod. c. 46: Est porro ira rationis satelles, vindex cupiditatis.

¹⁰ Vat. praecedentia exhibet ita: *nulla est inferioritas in persona producta respectu Patris, non similiter potest esse in Deo respectu disconvenientis, quia sic est cum quadam disconvenientia in victoriosa repulsione*, quae lectio interpolata et distorta castigatur auctoritate mss., qui quoad lectionis substantiam omnes inter se consentiunt et cum ed. 4.

II. Quaestio in solut. ad 4. tacta, utrum vis irascibilis habeat locum in substantia spirituali, resolvitur quoad Deum a S. Bonaventura (I. Sent. d. 45. dub. 10.) cum sententia communi sic: « Vis irascibilis et ira non recipitur in Deo nisi transsumtive ». Quoad Angelos et appetitum *rationalem* animae humanae Henr. Gand. (Quodl. 8. q. 15.) affirmat, in appetitu rationali distinguendam esse vim irascibilem et concupiscibilem; sed ipsius argumenta a Scot. (III. Sent. d. 26. q. unic.) impugnantur. Etiam S. Thom. (S. I. q. 59. a. 4.) illam distinctionem Henr. Gand. non admittit, nec Richardus (II. Sent. d. 24. a. 2. q. 3.); etiam Petr. a Tar. (III. Sent. d. 26. a. 7.) hanc negativam

sententiam reputat probabiliorē. Propriam suam sententiam Scot. explicat alibi (III. Sent. d. 34. q. unic.), admittendo aliquam distinctionem ex parte obiecti, cui consentiunt S. Bonav. (II. Sent. d. 25. p. I. q. 6. ad 2, et d. 24. p. I. a. 2. q. 1; III. Sent. d. 33. a. 1. q. 3.) et Alex. Hal. (S. p. II. q. 29. m. 3.).

III. Ipsa quaestio non ab omnibus antiquis explicite tractatur. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 3. a. 2. — Scot., hic q. unic., et infra d. 32. q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 37. a. 1. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 5.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis ponenda sit tertia persona procedens per modum mutuae caritatis.

Tertio quaeritur, utrum sit necesse ponere tertiam personam procedentem per modum mutuae caritatis. Et quod sic, videtur.

1. Ioannis decimo septimo¹: *Ut sint unum, sicut et nos*; Dominus orat et petit discipulis unitatem, non naturae, sed dilectionis per conformitatem ad illam summam unitatem; sed membra Christi uniuntur per amorem mutuum: ergo in divinis est exemplar huius: sic etc.²

2. Item, Hieronymus super Psalmum decimum septimum³: « Spiritus sanctus est amor, quem habet Pater in Filium, et Filius in Patrem »: ergo est amor mutuus.

3. Item, *ratione* ostenditur hoc ipsum, quia perfectior est dilectio, quando est mutua, quia si non est mutua, ex altera parte claudicat; sed in illa dilectione est summa perfectio et nulla claudicatio: ergo etc.

4. Item, qui non amat vicissim amantem se recte et liberaliter aut est iniquus, aut ingratus; cum ergo in divinis nulla sit iniquitas, nulla ingratitude, necesse est ibi esse amorem mutuum.

CONTRA: 1. Si est amor mutuus, ergo Filii in Patrem et Patris in Filium: ergo Pater aliquid recipit a Filio; quod absurdum est.

2. Item, qui amat amantem facit quod debet, quia hoc est debitum, quod rependendum est; ergo si est in divinis amor mutuus, ergo est debitus: ergo non est liberalissimus, quod absurdum est.

3. Item, nullus amor mutuus est amor unicus; haec per se nota est; ergo si Spiritus sanctus est amor mutuus, unicus non est amor.

4. Item, si amor est mutuus, ergo est amor Patris ad Filium; sed iste, ut dicit Richardus⁴, est amor gratuitus, similiter erit Filii ad Patrem; et iste, ut ipse dicit, est amor debitus: ergo si tertia persona procedit per modum amoris gratuiti et debiti,

ergo est amor ex utroque permixtus: ergo non amor purus. Et iterum, cum iste amor sit Filius, videtur quod Filius sit Spiritus sanctus, quia, ut dicit Richardus⁵, in Filio est amor ex utroque permixtus.

CONCLUSIO.

Tertia persona procedit per modum mutuae caritatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum amor perfectionem delectationis⁶ et unionis et rectitudinis habeat ex mutualitate, aut non est personam ponere in divinis procedere per modum amoris, aut, si procedit, procedit per modum mutuae caritatis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod tunc Filius aliquid dat Patri; dicendum, quod ex hoc, quod amans per amorem tendit in amatum, nihil dat ei; alioquin nos daremus aliquid Deo, cum ipsum amamus.

2. Ad illud quod obiicitur, quod amor mutuus est debitus; dicendum, quod debitus est, quia rectus; sed tamen amor non considerat debitum. Unde quantumcumque debeatur, dum tamen debitum non attendatur, non minuitur ratio liberalitatis, immo ostenditur ratio rectitudinis.

3. Ad illud quod obiicitur: si mutuus, non unicus⁷; dicendum, quod verum est in amantibus, quorum affectus sunt diversi; non sic est in Deo.

4. Ad illud quod obiicitur, quod non est amor purus; dicendum, quod ex utraque parte liberalis est, et ideo omnino purus. Et quod⁸ dicit Richardus, quod est amor debitus et gratuitus; dicendum, quod istae conditiones non dicunt modum amandi circa amorem, sed dicunt modum emanandi sive originis circa personas.

¹ Vers. 22.

² Pauci codd. ut HIPQ: *et sic patet* etc.

³ Vide lit. Magistri, c. 2. post medium.

⁴ Libr. V. de Trin. c. 47. et seqq. — Mox post *gratuitus* in Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 additur *ergo*, et paulo infra contra multos codd. ut AGKTZ etc. et ed. 4 habetur *ille* loco *iste*.

⁵ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *Richardus*.

⁶ Nonnulli codd. ut AFKUZ cum ed. 4 *dilectionis*.

⁷ Cod. X *obiicitur: nullus amor mutuus est unicus*.

⁸ Vat. loco *quod* habet *cum*, deinde omittit *Richardus*, refragantibus vetustioribus mss. et ed. 4, sicuti et paulo infra ponit perperam *emanandi* pro *amandi*.

SCHOLION.

I. In solut. ad 4. verba locum Richardi a S. Victore exponentia: « Non dicunt modum amandi circa amorem etc. » hunc sensum habent: Pater habet amorem *gratuitum*, quia non est ab alio, Filius amorem *permixtum*, quia a Patre procedit et cum ipso producit Spiritum sanctum, cui attribuitur amor *debitus*, quia non producit personam, sed ipse producit. Cum vero amor in tribus personis sit idem et purissimus, locutio Richardi sumenda est non in sensu proprio, sed metaphorico: unde

Scholastici posteriores eam non probabant. Cfr. Brulifer ad hunc locum S. Bonaventurae.

II. Quoad conclusionem Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 5. — Scot., 1. Sent. d. 12. q. 1, et d. 32. q. 1. ad 3. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. — B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 4, et a. 54. q. 6. n. 47. — Biel, 1. Sent. d. 12. q. 2. nota 3.

ARTICULUS II.

De proprietate Spiritus sancti.

Secundo principaliter quaeritur de secunda parte, scilicet de proprietate Spiritus sancti, et circa hoc quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum amor sive caritas sit proprium Spiritus sancti.

Secundo, utrum Spiritus sanctus sit proprie nexus.

Tertio, utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus.

QUAESTIO I.

Utrum amor sive caritas sit proprium Spiritus sancti.

Circa primum, quod caritas sit proprium Spiritus sancti, sic ostenditur.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹:
Fundamenta. « Sicut in illa Trinitate non solus Spiritus sanctus est spiritus, tamen proprie dicitur Spiritus sanctus; ita, quamvis Pater sit caritas et Filius caritas, tamen proprie caritas dicitur illa persona, sicut proprie dicitur Spiritus sanctus ».

2. Item, hoc idem ostenditur per eundem super primam Canonicam Ioannis², ubi intendit proprietatem Spiritus sancti invenire, et ad hoc perducit sermonem, quod Spiritus sanctus est caritas.

3. Item, *ratione* ostenditur illud idem: quia³ illud est proprie proprium personae, quod dicit modum emanandi ipsius; sed amor est huiusmodi, ut probatum est⁴: ergo etc.

4. Item, sicut verbum se habet ad Filium, ita amor ad Spiritum sanctum; sed verbum est proprium Filii: ergo et amor proprium Spiritus sancti.

CONTRA: 1. Augustinus in decimo quinto de Tri-

nitate⁵: « Pater est caritas, et Filius est caritas, et Spiritus sanctus est caritas, et simul omnes una caritas »: ergo caritas non dicitur proprie de Spiritu sancto.

2. Item, amor non procedit aliter quam amando: ergo cum amor de necessitate insit amanti, et Pater et Filius amando producant Spiritum sanctum, impossibile videtur, quod ei conveniat proprie. Aut ergo Spiritus sanctus non est persona, aut non est amor proprie sive⁶ non procedit per modum amoris.

3. Item, sicut se habet sapientia ad Filium, ita amor ad Spiritum sanctum; sed sapientia non est Filii proprium, immo appropriatum solum: ergo et⁷ amor similiter Spiritus sancti: ergo etc.

4. Item, omne⁸ quod dicitur proprie, importat aliquam relationem: ergo si amor proprie dicitur, importat relationem. Quaero: ad quid? aut ad *amantem*, aut ad *amatum*⁹. Si ad *amantem*, ergo amans non est amor; similiter si ad *amatum*, tunc ergo Spiritus sanctus aut non amaret aut non amaretur; hoc autem est impossibile.

¹ Cap. 19. n. 37: Sicut non solus est in illa Trinitate vel spiritus vel sanctus... et tamen iste non frustra proprie dicitur Spiritus sanctus. Et ibid. c. 17. n. 31: Ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo caritatis, cum sit universaliter caritas et Pater et Filius. — Paulo ante fide mss. et ed. 1 substituimus *ostenditur* loco *ostendit*.

² Tractat. VII. n. 6. Vide et XV. de Trin. c. 17-20. — Paulo ante Vat. contra mss. et ed. 1 omittit *primam*, et ed. 1 loco *idem* habet *ipsum*. Mox aliqui codd. ut G K T W Y cum ed. 3 *producit* loco *perducit*.

³ Ope plurium mss. ut F T Z ff et ed. 1 posuimus *quia* pro *quod*.

⁴ Hic, a. 1. q. 2.

⁵ Cap. 17. n. 28: Ita et caritas et Pater dicatur et Filius et Spiritus sanctus et simul omnes una caritas. In quo textu ed. 1 post *omnes* addit *tres*.

⁶ Aliqui codd. ut V X Z bb falso *aut* loco *sive*.

⁷ Supplevimus hic *et*; mox substituimus genitivum *Spiritus sancti* pro dativo, ope mss. et ed. 1.

⁸ Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 1, expunximus hic additum a Vat. *illud*.

⁹ In Vat. et cod. cc desunt verba *Quaero* usque *amatum*, quae in aliis mss. et ed. 1 habentur.

CONCLUSIO.

Caritas, personaliter accepta, est proprium Spiritus sancti; essentialiter accepta dicit complacentiam; notionaliter vero concordiam in spirando.

RESPONDEO: Dicendum, quod dilectio in divinis potest accipi et accipitur necessario *essentialiter*, *notionaliter* et *personaliter*: *essentialiter*, quia quilibet diligit se¹; *notionaliter* vero, quia Pater et Filius concordant in spirando Spiritum sanctum, quae concordia amor sive dilectio est; *personaliter* vero, quia ille qui producitur per modum perfectae liberalitatis, non potest esse nisi amor sive dilectio.

Unde essentialiter dictum dicit complacentiam, notionaliter vero concordiam in spirando, personaliter vero processum in² illa concordia.

Huius autem³ exemplum potest poni in amore creato, quo sponsus et sponsa se diligunt. Nam diligunt se amore *sociali* ad convivendum; diligunt se ulterius amore *coniugali* ad prolem procreandam, et illa⁴, si produceretur ex sola concordiae voluntate, *amor* esset; nunc vero est *amatus*, nisi dicatur *amor* per emphaticum loquendi modum. In divinis vero vere et proprie amor est, habens rationem *amoris* et *hypostasis*: *amoris* propter hoc, quia ex voluntate liberalissima primo procedit per modum perfectae liberalitatis; *hypostasis*, quia cum distinguatur a producente et non possit distingui essentialiter, distinguitur personaliter; non sic autem est in amore creato.

1. 2. Ex hoc patet illud quod obiicitur *primo* et *secundo*, cum dicitur, quod⁵ est *proprietas* amantium sive producentium; quia accipitur notionaliter; nam prout ab eis *procedit*, non potest esse proprietas, sed persona distincta. Unde non omnino est similis processus amoris creati et amoris increati⁶, quia hic est proprietas, ibi hypostasis et substantia.

3. Ad illud quod obiicitur de sapientia, dicendum, quod non est simile; quia sapientia non dicit respectum ad alium, et ideo semper de se dicitur ad se et est essentialis, nisi approprietur; sed amor respectum dicit ad eos, qui amore nectuntur. Unde sicut verbum est proprium Filii, non appropriatum⁷, quia connotat respectum ad dicentem; sic etiam amor sive caritas non tantum est appropriatum, verum etiam proprium Spiritus sancti. Et sicut procedit Filius a Patre per modum verbi, ita Spiritus sanctus per modum amoris. Et ex hoc est, sicut melius patebit infra⁸, quod haec admittitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto; non autem, quod Pater sit sapiens sapientia genita.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur: *ad quid* dicit respectum? dicendum, quod ad amantes, secundum quod hoc quod est *amantes* tenetur notionaliter, sicut praetactum est⁹. Uno enim modo *diligere se* idem est quod *concorditer spirare*; hoc modo Spiritus sanctus non est amans, quia non spirat. Ipse autem obiicit de essentiali¹⁰, qui non dicit egressum ab amante, sed solum dicit complacentiam voluntatis, qua quilibet amat et amatur.

Solutio oppositorum.

Differt sapientia et amor.

SCHOLION.

Doctrina huius quaestionis est sententia communis: Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 3. a. 1, et q. 67. m. 3. a. 3. — Scot., hic q. unic., et d. 32. q. 1. — S. Thom., I. Sent. d. 27. q. 2. a. 2; S. I. q. 37. a. 4. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar.,

hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic t. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 38. q. 2. n. 8. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1.

¹ Cod. O addit XV. c. 47. de Trin.

² Aliqui codd. ut H I aa bb ex. Mox post *concordia* cod. H adiungit: *Primo modo est communis tribus, secundo modo est in Patre et Filio, tertio autem modo est proprium Spiritus sancti.*

³ Cod. I addit *processus*.

⁴ Plurimi codd. incongrue *ille*. Mox post *esset* cod. W adiungit *et ratio amandi*; dein cod. Y *non est amor pro amatus*, quod per modum substantivi intelligas. Paulo post per *emphaticum loquendi modum* intellige: *emphasim*, illam scil. grammaticalem figuram, quae ad maiorem expressionem intimandam adhibetur, v. g. quando abstractum adhibetur pro concreto, cum dicitur: rogo excellentiam tuam.

⁵ Subaudi: *amor*. — Paulo infra post *quia* in codd. IZ additur *amor ibi*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Nonnulli codd. ut AFRTX cum ed. 1, omitta post *creati* particula *et*, ponunt *amori increato loco amoris increati*. Mox particula *hic* refertur ad amorem *creatum*, et ibi ad amorem *increatum*.

⁷ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *et non appropriatur*.

⁸ Dist. 32. a. 1. q. 1. et a. 2. q. 1. — Paulo ante ed. 1 *sequitur loco est*, quae et mox post *haec* addit *bene*.

⁹ Hic, in corp. et ad 1. — Paulo supra Vat. *sed loco secundum quod*, at perperam et contra mss. cum sex primis edd., quorum tamen aliqui ut OZ *secundum hoc quod amantes*. Mox plures codd. ut AISTVWXY *diligunt* pro *diligere*.

¹⁰ Supple cum cod. I *amore*. Vat. *quod* pro *qui*, sed minus clare et contra plurimos codd. cum ed. 1; aliqui codd. ut HXY cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quia*.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus sit nexus sive unitas Patris et Filii.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus proprie sit nexus vel unitas amborum. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Augustinus sexto de Trinitate¹: « Non est aliquis duorum, quo uterque coniungitur »; sed coniungitur nexu: ergo nexus non est aliquis duorum: ergo est tertia persona proprie.

2. Item, amor in creaturis est nexus: sed sicut probatum est², Spiritus sanctus est amor perfectissimus: ergo etc. Quod autem amor sit nexus, patet per Dionysium³: « Amorem, sive divinum sive intellectualem, unitivam dicimus virtutem ».

3. Item, Spiritus sanctus secundum Graecos procedit a Patre in⁴ Filium, secundum Latinos a Patre et Filio. Sed quocumque istorum modorum procedit, uniuntur in Spiritu Pater et Filius; sed ille, in quo uniuntur, est nexus amborum: ergo Spiritus sanctus est nexus.

4. Item, aut Spiritus Patris est Spiritus Filii, aut non. Si non: ergo cum *nemo sciat, quae sunt in homine nisi spiritus eius, qui est in illo*, sicut dicit Apostolus⁵, Pater non novit voluntatem Filii, nec Filius Patris: ergo, si idem est spiritus amborum, in Spiritu uniuntur.

CONTRA: 1. Non est nexus nisi separatorum, quae enim non separata sunt⁶, non indigent aliquo connectente; sed Pater non est separatus a Filio, nec e converso, quia Filius in Patre et Pater in Filio: ergo etc.

2. Item, nexus est in quo duo aliqui conveniunt; sed Pater et Filius non conveniunt in persona: ergo nulla persona est nexus Patris et Filii.

3. Item, necti dicuntur illa quae conveniunt in aliquo, in quo uniuntur. Si ergo Filius et Spiritus sanctus originaliter conveniunt in Patre, ergo Pater

est nexus Filii et Spiritus sancti: non ergo Spiritus sanctus est nexus.

4. Item, nexus dicitur, quia⁷ nectitur, aut quia nectit; si ergo Spiritus sanctus est nexus, aut ergo quia nectitur, aut quia nectit. Non quia nectitur; quia tunc similiter alia persona esset nexus, similiter Pater esset nexus; si quia nectit Patrem et Filium: ergo dat aliquid Patri et Filio; sed hoc est inconveniens: ergo etc.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus proprie dicitur nexus sive unitas Patris et Filii.

RESPONDEO: Dicendum, quod nexus proprie dicitur de Spiritu sancto sive unitas amborum. Ratio autem huius est, quia Pater et Filius communicant in uno⁸ Spiritu, et ideo amborum est unitas. *Et rursum*, ille Spiritus est amor, et ideo communicant in eo ut in uno amore; et quia amor propriissime nexus⁹ est, ideo Spiritus sanctus proprie nexus est, quia est¹⁰ amor mutuus, est amor unicus et substantificus.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod non est nexus nisi separatorum; dicendum, quod separatio dicitur tripliciter: secundum *distanciam*, et sic dicitur separatio localis; et secundum *differentiam per essentiam*¹¹, et sic dicitur separatio substantialis; et secundum *differentiam proprietatis relativae*, et sic non dicitur separatio proprie, sed distinctio. Et¹² quolibet istorum modorum contingit esse nexum. Quia ergo Pater et Filius sunt distincti, ideo recte dicuntur connecti.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nexus est in

¹ Cap. 5. n. 7: Manifestum est, quod non aliquis duorum est, quo uterque coniungitur.

² Hic, a. 4. q. 2. et 3.

³ De Div. Nom. c. 4. § 13: Amorem... unitivam quandam et concretivam intelligimus virtutem.

⁴ Mss. et ed. 1 consentientibus, loco *per* substituimus *in*, quod et loquendi modo S. Doctoris magis correspondet, de quo cfr. d. seq. q. 4, et d. 14. a. 4. q. 4. in corp. Mox pauci mss. ut aa bb *procedat*, et alii codd. ut 1Y cum ed. 1 post *Spiritu* addunt *sancto*.

⁵ 1. Cor. 2, 14. Vulgata: Quis enim hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? — Vat., obnitentibus mss. et sex primis edd. post *sunt in* addit *aliquo*, et paulo infra post *Apostolus* adiungit *et*. Cod. O conclusionem argumenti ita exhibet: *ergo si est spiritus, et spiritus amborum; et si hoc, ambo in Spiritu uniuntur*.

⁶ Cod. T *qui enim non separati sunt*.

⁷ In Vat. praemittitur *aut*.

⁸ Cod. E *eodem* pro *uno*, quod, ceteris mss. et ed. 1 re-fragantibus, Vat. minus bene omittit.

⁹ Plures codd. ut ACGKLSUVWY perperam hic addunt *eius*. Mox post *ideo* ed. 1 adiungit *et*.

¹⁰ Vat. omittit *est* legendo *quia amor mutuus est amor unicus et substantificus*; ita etiam aliae edd. et plurimi codd. cum hac differentia, quod plures codd. pro *unicus* habent *unitus*, alii vero pauci *vivificus*. Probabilior nobis ob contextum visa est lectio codd. HIM in textum recepta.

¹¹ Codd. HY *essentialem* et cod. Z *essentiae* loco *per essentiam*, quod multi codd. ut ACFGKLORSTUV etc. cum sex primis edd. omittunt.

¹² Fide multorum mss. ut AFGHIKTVX etc. et ed. 1 substituimus *Et* pro *In*.

quo aliqui duo conveniunt; dicendum, quod est convenientia *essentialis*, et est convenientia *originis*¹; et nexus utroque modo potest esse; et quamvis Pater et Filius non conveniant *formaliter* in persona una, tamen *originaliter* conveniunt, quia una persona oritur ab utroque uno et eodem modo.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Filius et Spiritus sanctus conveniunt in Patre; dicendum, quod convenientia *originis* dicitur dupliciter: aut quia oriuntur ab uno, aut quia ab eis oritur unus. Si quia ab uno², sic non dicitur nexus, quia nexus est unio *consequens* distinctionem, sed unitas in origine *antecedit* distinctionem. Si vero quia unius origo³, sic, cum ibi sit distinctio et consequens unio, propriissime est nexus; et sic est in Patre et Filio respectu Spiritus sancti.

Aliter tamen potest dici, quod non est simile,

quia Filius et Spiritus sanctus non eodem modo producantur a Patre, sed Pater et Filius eodem modo spirant Spiritum sanctum. Et *iterum*, Patris et Filii convenientia est in Spiritu sancto ut in amore, cuius est nectere; sic non conveniunt Filius et Spiritus sanctus in Patre.

4. Ad illud quod obiicitur, quod nexus dicitur, aut quia nectit etc.; dicendum, quod *quaedam* sunt verba, quae in voce activa significant passionem, ut verba ad sensum pertinentia, ut video, audio et similia⁴; *quaedam* in voce activa significant actionem, ut facio et percutio, similiter in passiva. Dicendum igitur, quod hoc quod est *nectere*, cum nectere dicatur Spiritus, quia ab utroque procedit, recte in voce activa passionem significat et in passiva actionem; et ideo non significatur⁵, quod aliquid det Patri et Filio, sed quod magis recipiat.

SCHOLION.

Si Spiritus sanctus dicitur *nexus*, sensus est, quod est amor a duobus, scil. Patre et Filio, tanquam ab uno principio uniformiter productus. Cfr. solut. ad 2. Quoad ipsam conclusionem cfr. infra dub. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 3.

a. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 37. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 8. 9. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus.

Tertio et ultimo quaeritur, utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus. Et quod sic, videtur hoc modo:

1. Quia persona Spiritus sancti isto nomine propriissime designatur, quod dicitur Spiritus sanctus⁶; sed hoc nomen *sanctus* non coarctat hoc quod est *spiritus*, cum sit aequae commune: ergo spiritus proprie dicitur illa persona.

2. Item, Spiritus dicitur, quia⁷ spiratur; sed quod spiratur non generatur, nec e converso: ergo cum *spirari* non conveniat Patri nec Filio: ergo convenit Spiritui sancto.

3. Item, homines concordantes in uno malo dicuntur *conspiratores*, non quia idem cogitent, sed quia idem malum appetunt, et ad idem malum unus omnium est colligatus affectus: ergo cum *conspira-*

*tio*⁸ a *spiratione* veniat, non dicitur spirari nisi amor: ergo nec Spiritus sanctus dicitur nisi amor: ergo etc.

CONTRA: 1. *Spiritus est Deus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*, Ioannis quarto⁹; sed tota Trinitas est adoranda: ergo tota Trinitas est spiritus; hoc idem dicit Augustinus¹⁰.

2. Item, *ratione* ostenditur hoc idem sic: spiritus dividitur contra corpus: ergo quod non est corpus est spiritus¹¹: ergo est nomen absolutum, non relativum: ergo etc.

3. Item, spiritus dicitur aut a *spiritualitate*, aut a *spiratione*. Si a *spiritualitate*, sic dividitur contra corpus, et constat quod toti¹² conveniat Trinitati; si a *spiratione*; contra: *spirare* active dictum

¹ Vat., adstipulante nullo cod., *originalis*, et mox contra antiquiores codd. et ed. 1 post *potest* addit *dici*, deinde contra multos codd. ut IKMRTZ etc. ac ed. 1 loco *conveniant* ponit *communicent*.

² Codd. LO hic addunt *sic Filius et Spiritus sanctus conveniunt originaliter in Patre, sed*.

³ Ita plurimi codd. cum edd. 2, 3, sed Vat. *quia a duobus unius origo*; cod. R cum ed. 1 *quia unus oritur*; cod. X *quia unus oritur a duobus*.

⁴ Ed. 1 *consimilia*, dein post *quaedam* adiungit *quae*.

⁵ Cod. X *significat*, cod. H *sequitur*.

⁶ Unus alterve cod. ut Z cum ed. 1 omittit *sanctus*, pro quo cod. O ponit *quia per spirationem producitur*. Paulo ante cod. Z quo loco *quod*, pro quo aliqui codd. habent *quia*. Mox

codd. aa bb post *non coarctat hoc* addunt *nomen* et ed. 1 post *ergo spiritus* adiicit *sanctus*.

⁷ Fide multorum mss. ut AFGHIKMTVY etc. substitui-mus *quia* loco *quod*.

⁸ Praestamus lectionem veram ex multis mss. ut AFGHI KMSTW etc. et ed. 1 ponendo *conspiratio* loco *spiratio*.

⁹ Vers. 24.

¹⁰ Libr. V. de Trin. c. 11. n. 12, et ibid. XV. c. 19. n. 37. Vide hic lit. Magistri, c. 3. — Ed. 1 *hoc ipsum loco hoc idem*.

¹¹ In cod. O additur *sed tota Trinitas non est corpus, ergo* etc. In fine argumenti suppl. : ergo convenit toti Trinitati.

¹² Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus non bene omissum *toti*.

convenit toti Trinitati, quia tota Trinitas dicitur inspirare: ergo active dictum non dicitur relative, ergo nec passive.

4. Item, secundum quod dicitur a *spiratione*, videtur quod magis proprie conveniat Filio: et hoc patet per auctoritatem. Iob trigesimo secundo¹: *Inspiratio Omnipotentis dat intellectum*; sed hoc appropriatur Filio: ergo etc.

5. Item, spiratio est actus naturalis²; sed solus Filius procedit per modum naturae: ergo solus Filius spiratur.

CONCLUSIO.

Spiritus, quatenus dicitur a spiritualitate, convenit toti Trinitati; quatenus autem dicitur a spiratione, est proprium Spiritus sancti.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *spiritus* reperitur in *corporibus*, in substantiis *rationalibus*³ et in *Deo*; et licet in *Deo* sit propriissime, quia propriissime est in eo spiritualitas et spiratio, tamen ratio cognoscendi et dicendi tanquam a posteriori incipit a substantia corporali.

In substantia autem *corporali* spiritus dicitur dupliciter: aut a *spiritualitate* contra corpulentiam; et sic dicitur absolute, et vocatur spiritus *corpus subtile*, sicut accipitur in libro de Differentia spiritus et animae⁴; aut a *spiratione*; et sic dicitur spiritus *flatus*, sicut accipit Chrysostomus, Ioannis tertio⁵: *Spiritus ubi vult spirat* etc. Et in Psalmo⁶: *Ignis, grando, spiritus* etc.

Secundum hunc duplicem modum accipitur in substantia *spirituali* sive rationali, aut a *spiritualitate* contra corporeitatem; et sic substantia rationalis vel eius potentia interior dicitur spiritus, Ecclesiasticis tertio⁷: *Quis novit, si spiritus filiorum* etc.; aut a *spiratione*; et sic affectus vel amor dicitur spiritus. Et ratio huius est, quia actus spirationis in corpore est actus *internus*, actus *continuus*,

actus *vivificus*, et habens originem a calore⁸. Quia igitur egressus amoris, ut amor est, venit ab *in-* ^{Propriet. 4. spiratio et amoris} *trinseco*; et amor est actus *vivificus*, quia amor est vita; et iterum amor est actus *continuus*, quia continue debet reddi amor, et tunc est perfectus, quando homo sic amat; rursus est *calor* spiritualis: ideo solus amor dicitur spiritualiter spirari; et sic accipitur illud primae ad Thessalonicenses ultimo⁹: *Ut integer spiritus* etc.

Secundum hunc duplicem modum accipitur in *divinis*. Nam secundum quod spiritus dicitur a spiritualitate, sic convenit toti Trinitati: nam tota Trinitas caret corporeitate et materialitate; et sic est ^{Conclusio} nomen absolutum, Ioannis quarto¹⁰: *Spiritus est Deus*. Secundum autem quod dicitur a spiratione, sic convenit illi soli personae, quae procedit¹¹ ut ^{Conclusio} amor, ratione iam dicta. Spirari enim in spiritualibus solius est amoris; et quoniam amor potest spirari recte et ordinate, et sic est purus; vel indirecte et immunde, et sic est libidinosus: ideo persona illa, quae est amor, non tantum dicitur Spiritus, sed Spiritus sanctus. Non sic Filius dicitur¹² sanctus, quia generatio est motus naturalis, circa quem non attenditur sanctitas vel puritas, sicut attenditur circa amorem voluntatis.

1. 2. 3. 4. Ad illud quod obiicitur, quod spirare est totius Trinitatis; dicendum, quod *spirare* dicitur dupliciter: uno modo est spirare idem quod Spiritum¹³ producere; et sic non convenit toti Trinitati; alio modo est spirare idem quod inspirare; et sic¹⁴ convenit toti Trinitati, quia inspirare dicit effectum spiritus, qui est a tota Trinitate. Dicitur enim inspirari quod in spiritu nostro spiritualiter immititur, sive affectio sive cognitio.

5. Ad illud quod obiicitur, quod¹⁵ motus est naturalis; dicendum, quod sic est in corporalibus, quae spirant propter naturae indigentiam; sed non sic in spiritualibus substantiis, quae spirant ex liberalitate voluntatis. Unde ratione huius non transfertur¹⁶, sed ratione aliarum proprietatum.

SCHOLION.

In conclusione antiqui Scholastici cum Patribus Latinis et Graecis consentiunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 1, et q. 63. m. 1. — Scot., I. Sent. d. 18. q. unica in utroque scripto. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 36. a. 1. — B. Albert., hic

a. 13; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Aegid. R., hic I. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 1. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2.

¹ Vers. 8, in quo textu Vulgata cum ed. 1 habet *intelligentiam* loco *intellectum*. Mox ed. 1 haec pro hoc.

² Gfr. Aristot., de Respiratione.

³ Substituimus ope multorum mss. ut AFGKT etc. et edd. 1, 2, 3 *rationalibus* loco *rationalabilibus*.

⁴ Liber iste a Richardo (hic a. 2. q. 3.) attribuitur Constabulo; sed cfr. Bibliotheca philosophorum mediae aetatis, ed. a Barach, Innsbruck 1876-1878, fasc. 2, ubi continentur: Excerpta Costa-Ben Lucae de Differentia animae et spiritus. Vide etiam libr. de Spiritu, c. 1. (inter opera Arist.).

⁵ Homil. 26. (alias 25.) super Ioan. 3, 8.

⁶ 148, 8.

⁷ Vers. 21.

⁸ De his respirationis actibus vide Aristot., de Respiratione; et Nemesium, de Natura hominis, c. 28.

⁹ Vers. 23.

¹⁰ Vers. 24.

¹¹ Cod. K adiungit *per modum amoris vel*. Mox post dicta Vat. et cod. cc cum subnexis non cohaerenter et praeter fidem aliorum codd. cum ed. 1 *Spirare* loco *Spirari*.

¹² Auctoritate mss. et sex primarum edd. expunximus hic perperam additum *Spiritus*.

¹³ In mss. et edd. 1, 2, 3 non additur *sanctum*, quod in Vat. habetur.

¹⁴ Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 *ille* pro *sic*.

¹⁵ Supple: spiratio. Paulo infra praeferimus lectionem plurimum codd. ut FPXY et ed. 1 *spirant* loco *inspirant*.

¹⁶ Vat. cum cod. cc *transferuntur*, sed falso, quia subiectum est spiratio, et contra vetustiores codd. et ed. 1. Cod. K addit satis bene *ad divina*.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primum de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus est amor Patris sive caritas sive dilectio*. Quaeritur ergo, utrum caritas et dilectio differant; et quod sic, videtur per Isidorum¹ dicentem: *Amor est rationalium et irrationalium, dilectio rationalium tantum. Sed contra*: Dionysius de Divinis Nominibus, capite quarto²: « Mihi videntur Theologi commune quid dicere dilectionis et amoris nomine »: et ibidem³ reprehendit distinguentes dicens, quod faciunt vim in levibus sonis, quasi nos non possimus quatuor per bis duo, et patriam per natale solum significare.

RESPONDEO: Aliqui voluerunt dicere, quod differunt, quia dilectio dicitur illa proprie, quae est ex voluntate ordinata, sed amor est affectio libidinosa. Sed haec distinctio est contra Dionysium⁴ et contra Augustinum super Ioannem⁵ et contra canonem sacrae Scripturae, quia Dominus primo quaesivit a Petro: Simon Ioannis *diligis me?* et postea dixit: *amas me?* et ita pro eodem accipiuntur; et hanc differentiam⁶ reprehendit Dionysius.

Potest tamen nihilominus aliqua differentia assignari. Quamvis enim de una et eadem possint dici affectione, tamen alia et alia ratione. *Amor* enim dicit affectus adhaesionem respectu amati; unde Dionysius⁷: « Amorem unitivum dicimus ». *Dilectio* vero ultra hoc addit electionem; unde dilectio ex diversis electio; unde Canticorum quinto⁸: *Dilectus meus electus ex millibus*. *Caritas* autem ultra illa addit magnam appretiationem. Carum enim dicitur illud quod magni pretii aestimatur, secundum quod Apostolus in epistolis suis vocat *fideles carissimos*, primae ad Corinthios quarto⁹.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicit: *Proprie verbum Dei etiam Dei sapientia dicitur*; quia aut accipitur *proprie*, quia soli convenit, aut *proprie*, quia appropriate: quia si *soli*, hoc falsum est, quia *sapientia* nullo modo dicit proprietatem personalem; si *proprie*, quia *appropriate*, hoc nihil facit ad propositum, quia Magister vult inquirere proprietatem Spiritus sancti, non appropriatum. *Et iterum*, caritas videtur magis appropriari Patri, secundum quod dicitur in illa prosa, « caritas Pater est¹⁰ »: *Item*, hoc videtur per Richardum¹¹, quia « amor gratuitus est in Patre, in Spiritu sancto debitus, in Filio ex utroque permixtus »: ergo cum caritas dicat amorem gratuitum, debet ergo appropriari Patri.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est omnimoda similitudo¹², sed in hoc est similitudo: nam commune potest *appropriari*, manente unitate vocis vel significationis. Potest similiter aliquod nomen simul dici per *proprietatem* et per *essentiam*, manente unitate vocis et significationis, et tamen est de se commune; et tale est hoc nomen caritas.

Aliter potest dici, quod *caritas* est commune et proprium et appropriatum; et Augustinus¹³, primo ostendit, quod est appropriatum per similitudinem ad *sapientiam*, et post ostendit, quod est vere¹⁴ proprium, infra: *Nunc, quod incepimus ostendere etc.* Unde ex hac auctoritate non habetur, quod caritas sit proprium, sed solum quod appropriatum. Sed tamen ex aliis verbis Augustini habetur, quod caritas non solum est appropriatum, sed etiam proprie proprium Spiritus sancti.

Ad illud quod obiicitur, quod caritas appropriatur Patri; dicendum, quod caritas habet duplicem

¹ Colligi potest ex his verbis VIII. Etymolog. c. 2: Omnis autem dilectio carnalis non dilectio, sed magis amor dici solet. Dilectionis autem nomen tantum in melioribus rebus accipi solet. Idem dicit I. Differentiarum, sub verbo amare et diligere: Alii dixerunt amare nobis naturaliter insitum, diligere vero ex electione.

² § 12.

³ § 11.

⁴ Loc. paulo supra cit.

⁵ Tract. 423. n. 5, ubi in expositione horum verborum *Simon Ioannis, diligis me etc.* (Ioan. 21, 15-17.) ait: Ubi etiam demonstratur unum atque idem esse amorem et dilectionem.

⁶ Cod. dd *distinctionem*.

⁷ De Div. Nom. c. 4. § 15. Vide hic a. 2. q. 2. fundam. 2. — In quo textu multi codd. cum sex primis edd. falso *mutuum* pro *unitivum*.

⁸ Vers. 10.

⁹ Vers. 44. et 47. — Plura de his vide infra d. 17. p. I. dub. 4. Consentunt S. Thom. S. p. I. II. q. 26. a. 3; B. Albert., hic a. 2. Richard. et Petrus, hic circa lit.

¹⁰ In officio Ss. Trinitatis, I. Ant. 3. Nocturn.

¹¹ Libr. V. de Trin. c. 17. et seqq. Vide supra a. 4. q. 3. opp. 4. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. 4 substituimus *quia loco quod*.

¹² Nempe inter *sapientiam* et *caritatem* quoad appropriationem et sensum proprii, prout patet paulo infra ex secunda solutione.

¹³ Vide lit. Magistri, c. 2, et pro sequentibus c. 3.

¹⁴ Fide mss. et ed. 4 adiecimus hic *vere*, et mox post *infra* expunximus *eadem distinctione*. Nonnulli codd. ut A G H I T etc. cum ed. 4 *vere proprie*, sed non ita congrue; cod. cc *vere et proprie*.

comparationem ad virtutes alias. Comparatur enim ut *mater*, ut dicit Ambrosius¹, comparatur ut *vinculum*, ut dicit Apostolus ad Colossenses tertio²: *Caritas est vinculum perfectionis*. Ratione primi appropriatur Patri, ratione secundi Spiritui sancto.

Ad illud quod obiicitur de Richardo, dicendum, quod *gratuitum* non dicit proprietatem amoris sive amandi, sed proprietatem personae, quae dat et non recipit.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus est dilectio, qua Pater et Filius se invicem et nos diligunt*. Quaeritur, utrum Pater et Filius diligant *nos* Spiritu sancto. Utrum enim diligant *se* Spiritu sancto, quaeretur³ distinctione trigesima secunda, ubi istam quaestionem specialiter movet. Sed prima videtur omnino falsa et impropria. Cum enim dicitur: Pater et Filius diligunt nos etc., constat quod verbum *diligendi* tenetur essentialiter: ergo si diligant⁴ Spiritu sancto, sunt Spiritus sanctus. Et iterum, dicit Augustinus⁵, quod haec nullo modo conceditur: Pater diligit se Spiritu sancto, quia diligere tenetur essentialiter: ergo similiter in proposito.

RESPONDEO: Quidam dicunt, quod ablativus ille exponitur per hanc praepositionem *per* cum accusativo, id est *per Spiritum sanctum*; et regula⁶ est, quod haec praepositio *per* cum verbis transitivis dicit subauctoritatem, cum absolutis vero auctoritatem. Unde cum diligere sit transitivum, sensus est, quod Pater et Filius diligunt nos per Spiritum sanctum, quasi diceret: Pater operatur per Filium. — Sed haec expositio non videtur conveniens, quia similiter posset⁷ dici: Pater et Filius puniunt sive odiunt nos Spiritu sancto; quod non vult dicere Augustinus.

Propterea notandum, quod *diligere* aliquando tenetur *pure essentialiter*, ut cum dicitur: Pater diligit se⁸; aliquando *pure notionaliter*, ut cum dicitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto, sicut patet⁹; aliquando *partim essentialiter, partim notionaliter*, sicut cum dicitur: diligunt nos Spiritu sancto; et hoc¹⁰ patet, quia idem est Patrem et Filium diligere nos Spiritu sancto, quod Spiritum sanctum nobis mittere sive inspirare. Mittere autem

sive inspirare importat actum notionalem et essentialem, quia sensus est, quod Spiritum producant et donum eius nobis conferunt; unde dicit simul Spiritus sancti productionem et gratiae collationem. Et quamvis respectu actus essentialis non recipiatur habitudo ablativi, recipitur tamen ratione notionis, sicut et *hic*: Pater dicit se suo Verbo, dicit etiam creaturas Verbo; simili modo intelligendum est in proposito.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Sive enim sit unitas amborum sive sanctitas*; quid dicatur per hoc nomen *unitas*; quia aut unitas dicit unitatem essentialem, aut notionalem, aut personalem. Non essentialem, quia tunc non esset amborum, sed trium; non notionalem, quia Spiritus sanctus non est communis spiratio; non personalem, quia Pater et Filius non sunt unum in persona. Item quaeritur, quo modo haec¹¹ distinguantur, *unitas, sanctitas, caritas*.

RESPONDEO: Dicendum, quod unitas *personaliter* tenetur. Sed attendendum, quod unitas aliquorum dicitur dupliciter: aut qua aliqui sunt unum, et sic Patris et Filii non est unitas *personalis*; aut qua aliqui sunt uniti, et sic Pater et Filius unica persona uniuntur, sicut persona Spiritus sancti, quae est amor et vinculum nectens¹².

Ad illud quod quaeritur, quomodo differunt illa tria; dicendum, quod unum¹³ addit supra alterum. Nam *unitas* dicit conditionem omnis amoris, quoniam omnis amor est vis unitiva; *sanctitas* dicit conditionem amoris casti contra libidinosum, qui non est purus; *caritas* dicit conditionem amoris praecipui; ideo enim caritas dicitur, quia est amor inaestimabiliter habens carum amatum.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si uterque non participatione, sed essentia sua... servantes unitatem spiritus*. Videtur enim non bene dicere, quia servare unitatem spiritus est producere Spiritum sanctum: ergo secundum hoc Pater et Filius sua essentia Spiritum sanctum producant, et ita videtur

¹ Comment. in I. Epist. ad Cor. c. 8, 2: Dum enim caritatem, quae mater omnium bonorum est, non sectantur, non sciunt, sicut oportet. Ceterum hic Comment. non est genuinus. De auctore (Ambrosiaster vulgo vocatur) vide infra d. XIX. c. 4, nota ad textum Magistri.

² Vers. 14.

³ Vat. cum aliquibus codd. *quaeritur*. Paulo infra post *movet* unus alterve cod. ut IZ addit *Magister*.

⁴ Ed. 1 *diligunt*. Mox cod. T *sunt Spiritu sancto pro sunt Spiritus sanctus*.

⁵ Libr. XV. de Trin. c. 7. n. 42, et c. 17. n. 28.

⁶ Cod. O *et ratio huius loco et regula*. Mox post *absolutis* ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *vero pro autem*.

⁷ Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. cum ed. 4 obnitentibus, *potest*.

⁸ Codd. inter se non conveniunt; multi ut AFGHKSTXY etc. cum ed. 1 exhibent lectionem nostram; Vat. cum cod. cc minus distincte *Pater et Filius diligunt se*; cod. 1 *Pater et Filius diligit se*.

⁹ Dist. 32. a. 1. q. 4. et 2.

¹⁰ Mendosa lectio Vat. *ex hoc pro hoc*, et paulo infra *scilicet* loco quod castigatur ex mss. et ed. 4.

¹¹ Codd. dd *hic*.

¹² Plura de hoc vide hic, a. 2. q. 2.

¹³ Ed. 1 addit *istorum*.

essentia¹ spirare. Item videtur etiam falsum quod dicitur, non participatione, quia Pater et Filius participatione spirationis² servant unitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus³ vult ostendere, duplicem modum unitatis esse inter Patrem et Filium, qui est inter membra Christi, scilicet naturae et voluntatis; sed differenter, quia in nobis est unitas naturae per participationem unius communis essentiae, sed non sumus ipsa essentia⁴. Pater vero et Filius non participant essentiam quasi diversum, immo sunt ipsa essentia. Similiter in nobis est conformitas voluntatis per donum Dei, quod unit nos; sed Pater et Filius uniuntur non dono accepto ab alio, sed Spiritu proprio; et sic patet responsio⁵.

DUB. VI.

Item quaeritur de ratione Augustini: Quia enim

communis est ambobus, id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter; ergo secundum hoc par ratione Spiritus sanctus dicitur Deus proprie, cum Deus sit commune ambobus.

RESPONDEO: Dicendum, quod equivocatio est in *communitate*. Nam Augustinus non vocat *commune* quod est in pluribus et de pluribus, sed quod a pluribus; et ita commune dicitur magis a *communione*, quam a *communitate*, ut fiat vis in verbo, sicut fit inter unionem et unitatem. Et quoniam caritas non tantum dicit *communitatem*, quia in pluribus, sed *communionem* per unitatem⁶ distinctorum: ideo quamvis dicatur essentialiter, potest tamen nihilominus dici personaliter.

Communitas dicitur dupliciter.

DISTINCTIO XI.

CAP. I.

Quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quem tamen Graeci a Filio procedere diffitentur.

Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio et procedere a Patre et Filio, quod multi haeretici negaverunt. Quod autem de utroque procedat, multis divinarum eloquiorum testimoniis comprobatur¹. Dicit enim Apostolus: Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra. Ecce hic dicitur Spiritus Filii. Et alibi²: Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius. Ipse etiam Filius de Spiritu sancto dicit in Evangelio³: Quem ego mittam vobis a Patre. Patris autem Spiritus dictus est, ubi legitur⁴: Si Spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis. Et ipse Christus dicit⁵: Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur. Et in alio loco⁶: Quem mittet Pater in nomine meo. Et alibi ipse Filius de Spiritu sancto ait: De Patre procedit. His et aliis pluribus auctoritatibus ostenditur, quod Spiritus sanctus a Patre et Filio procedit.

Graeci tamen dicunt, Spiritum sanctum procedere

tantum a Patre, et non a Filio. Quod ideo dicunt, quia Veritas in Evangelio fidem integre continente, de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemorat dicens: Spiritus, qui a Patre procedit⁷; et etiam ideo, quia in principalibus Conciliis, quae apud eos celebrata sunt⁸, ita Symbola eorum subiunctis anathematibus sancita sunt, ut nulli de Trinitatis fide aliud docere vel aliter praedicare, quam ibi continetur, liceat. In quibus quidem Symbolis cum Spiritus sanctus commemoretur procedere a Patre, et non a Filio, quicumque, inquit, a Filio eum procedere addunt, anathema incurrunt; unde et nos arguunt anathematis reos. Addunt etiam ad assertionem suae opinionis et in testimonium nostrae damnationis de Symbolo fidei, quod secundum traditionem praedictorum Conciliorum Leo tertius Romae transcriptum in tabula argentea post altare beati Pauli posita posteris reliquit, pro amore, ut ipse ait, et cautela fidei orthodoxae. In quo quidem Symbolo in processione Spiritus solus commemoratur Pater his verbis: «Et in Spiritum sanctum, Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et glorificandum⁹» etc. Illud est Symbolum, quod in Missa cantatur, editum

Graeci dissentunt.

¹ Fide antiquiorum mss. et ed. 4 substituimus *essentia* loco *essentialiter*.

² Pauci codd. ut K, V, X *Spiritus sancti* pro *spirationis*.

³ Verba Augustini vide in lit. Magistri, c. 2. circa finem.

⁴ Codd. L, O addunt *nisi cum aliquo addito*, et mox bene ponunt *vero* pro *enim*, quod edd. et plurimi codd. habent.

⁵ Codd. V, X *illud* loco *responsio*.

⁶ Codd. H, M, N *connexionem* pro *unitatem*; cod. Y *per unionem et connexionem*; cod. ee *sed communitatem per unionem*. Paulo infra fide antiquiorum mss. et edd. 1, 2, 3, 6 adieciimus tamen.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ August. de Trin. XV. c. 26. n. 45. — Plerique textus s. Scripturae, qui sequuntur, apud eundem exhibentur, sed alio ordine et multis interpositis verbis. Primus textus Apostoli est Gal. 4, 6, ubi Vulgata cum Augustino et edd. 1, 2, 5, 7, 8 habet *corda vestra* pro *corda nostra*.

² Rom. 8, 9. — Codd. et ed. 1 citant *ibi* pro *alibi*, sed perperam.

³ Ioan. 15, 26;

⁴ Rom. 8, 11, ubi edd. contra mss. ACE legunt *Christum* pro *Iesum*.

⁵ Matth. 10, 20. — Codd. BD addunt cum Vulgata *in vobis*.

⁶ Ioan. 14, 26 et sequens locus ibid. 15, 26, ubi Vulgata: *a Patre procedit*. — Codd. omittunt *in* ante *alio loco*.

⁷ Ioan. 15, 26. — Paulo ante pro *integre* Vat. cum nonnullis edd. *integram*, sed refragantibus codd. et melioribus edd. Etiam Abaelardus (Theol. christ. lib. IV. col. 1300. seq.) legit *integre*, ex quo Magister fere ad verbum excerpit quae sequuntur usque ad: *Illud est Symbolum*.

⁸ Haec Concilia sunt Nicaenum (a. 325), Constantinopolitanum I. (a. 381), Ephesinum (a. 430) et Chalcedonense (a. 451).

⁹ In his verbis Symboli ed. 1 legit: *vivificantem* pro *vivificantem*; et ed. 5 *conglorificandum* pro *glorificandum*. — Textus vulgo receptus est: «Dominum et vivificantem (in graeco, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν) qui ex Patre procedit (ἐκπορευόμενον), qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur». Magister erronee vocat hoc Symbolum Nicaenum, cum sit Concilii Constantinopolitani I.

in Nicaeno Concilio, in fine cuius subiunctum est: « Qui aliud docuerit vel aliter praedicaverit, anathema sit ». Ideoque Graeci nos anathematizatos dicunt, quia dicimus, Spiritum sanctum a Filio procedere, quod ibi non continetur. Quod enim secundum nos ibi dicitur: « Qui a Patre Filioque procedit », alterum a Latinis additum, scilicet *Filioque*.

Nos autem illa verba ita determinamus: « qui aliud docuerit, vel aliter praedicaverit », id est, *contrarium* docuerit vel *contrario modo* praedicaverit, anathema sit. Aliud ergo posuit pro *opposito*, qualiter et Apostolus in Epistola ad Galatas¹: *Si quis aliud evangelizaverit, id est contrarium, anathema sit*. Non dicit: si quis addiderit. « Nam si illud diceret, sibi ipsi, ut ait Augustinus², praeiudicaret, qui cupiebat venire ad quosdam, quibus scribebat, sicut ad Thessalonicenses, ut *suppleret, quae illorum fidei deerant*. Sed qui supplet, quod minus erat addit, non quod inerat tollit. Qui autem praetergreditur fidei regulam, non accedit in via, sed recedit a via ». Ad illud autem, quod de Evangelio opponunt, respondemus ita: quia cum dicat in eo Veritas, *Spiritum sanctum a Patre procedere*, non addit *solo*, et ideo etiam a se procedere non negat; sed ideo Patrem tantum nominat, quia ad eum solet referre etiam quod ipsius est, quia ab illo habet.

CAP. II.

De convenientia Latinorum et Graecorum in sensu, et differentia in verbis.

Sciendum est tamen, quod Graeci confitentur, Spiritum sanctum esse Filii, sicut et Patris, quia et Apostolus dicit³ *Spiritum Filii*, et Veritas in Evangelio *Spiritum veritatis*. Sed cum non sit aliud Spiritum sanctum esse Patris vel Filii, quam esse a Patre et Filio, etiam in hoc in eandem nobiscum fidei sententiam convenire videntur, licet in verbis dissentiant.

Unde etiam quidam eorum catholici doctores, intelligentes, unam eandemque fore sententiam praedictorum verborum, quibus dicitur Spiritus sanctus *procedere a Filio et esse Filii*, professi sunt, Spiritum sanctum etiam a Filio procedere. Unde Athanasius in Symbolo fidei⁴: « Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec genitus, sed procedens ». Ecce Spiritum sanctum aperte dixit procedere a Patre et Filio. Didymus etiam, eorum maximus Doctor, in libro de Spiritu sancto⁵ Spiritum sanctum a Filio procedere dicit: « Salvator, inquit, qui et Veritas, dicit: *Non enim loquetur a semetipso*, hoc est, non sine me et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a me et a Patris voluntate, quia ex se non est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum, quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est ». Item⁶: « Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis Spiritusque sapientiae, non potest audire a Filio loquente quae nescit, cum hoc ipsum sit, quod profertur a Filio, id est, procedens Deus de Deo, Spiritus Veritatis procedens a Veritate, consolator manans ex consolatore ». Item Cyrillus episcopus in Epistola Nestorio directa ait⁷: « Spiritus intelligitur per se, secundum quod Spiritus est, et non Filius; sed tamen non est alienus ab eo. Spiritus enim Veritatis nominatur et profluit ab eo, sicut ex Deo Patre ». Ioannes quoque Chrysostomus in homilia quadam de Expositione Symboli⁸ sic ait: « Iste est Spiritus sanctus procedens de Patre et Filio, qui dividit dona propria, prout vult ». Idem in alia homilia: « Credendum est, Spiritum sanctum Patris esse et Filii. Istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio coaequalem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrumpant bonos mores⁹ ». Ecce a doctoribus Graecorum aperta habemus testimonia, quibus Spiritus sanctus a Patre et Filio procedere ostenditur. *Omnis ergo lingua confiteatur, Spiritum sanctum procedere a Patre et Filio.*

¹ Gal. 4, 8. et 9. — Sed Vulgata cum Augustino in loco mox sequenti non legit *aliud*, sed v. 8. *praeter quam quod* et v. 9. *praeter id quod*; Augustinus *praeter quod*.

² Tract. 98. in Ev. Ioan. n. 7. — Respicitur in textu Augustini ad I. Thess. 3, 10. — In fine textus Vat. et aliae edd., excepta 4, legunt *incedit* pro *accedit*, refragantibus omnibus codd. et textu Augustini; in nostra lectione subaudi: ad terminum.

³ Gal. 4, 6, et mox Ioan. 16, 13. — Paulo supra, ante *Patris* codd. et edd. 4, 2, 3, 7, 8 omittunt *et*; in fine sequentis propositionis codd. BCDE omittunt *in ante verbis*.

⁴ Symbolum: *Quicumque*, sub nomine Athanasii notissimum. — Hic Vat. sola praetermittit *nec genitus* post *creatus*.

⁵ Num. 34. Patrolog. Graec. tom. 39. col. 1063. — Vat. cum plerisque edd. contra mss. et originale ante *Veritas* legit *est* pro *et*. Adiunximus *dicat* post *Veritas*, auctoritate cod. B et originalis, ac postulante contextu. — Textus Scripturae est Ioan. 16, 13. — Immediate post Vat. et edd. 4, 9 *inseparabiliter* pro *inseparabilis*, quod etiam habet Didymus; tum prosequitur: *inseparabilis a mea pro me*.

⁶ Loc. cit. n. 36. — In fine huius textus omnes mss. et edd. praeter Vat. legunt *consolatione* pro *consolatore*. Cum autem versio Hieronymi habeat *consolatore* et textus graecus perierit, nihil mutavimus.

⁷ Epist. 17. — Immediate ante sola Vat. *Nam Cyrillus pro Item Cyrillus*.

⁸ Hae homiliae in ed. Maurinorum Chrysostomi non inveniuntur. Eodem modo citantur et eadem verba utriusque textus referuntur ab Abaelardo, Theol. Christ. lib. V. (Ed. Migne) col. 1322. et 1323. — Impressae autem sunt istae homiliae in ed. latina omnium operum S. Ioan. Chrysostomi, Antwerpiae apud Ioan. Keebergium 1614. tom. V. p. 287; In Symbolum Apostolorum expositio. Homil. I. incipit: *Universalis gaudet...* p. 288. col. 1: sic legitur: « *Credo in Spiritum sanctum*. Iste Spiritus ubique totus est, ubi vult spirat. Ipse est qui dixit: *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, ad quod assumsi eos*. Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui dividit propria dona singulis prout vult. Ergo iste Spiritus consecrat, sanctificat etc. » Ibid. Homil. II. incipit: *Super fabricam totius etc.*; ubi circa med. legitur: « *Natus de Spiritu sancto*. Istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio esse coaequalem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrumpant mores vestros bonos. Sunt enim haeretici » etc. — In quo textu post *Spiritus* codd. ABDE addunt *sanctus*. — Locus sequens Scripturae est I. Cor. 12, 11; Vulgata: *dividens singulis prout vult*.

⁹ Respicitur ad I. Cor. 15, 33, et mox in verbis *omnis lingua* etc. ad Philip. 2, 41.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XI.

De aeterna processione Spiritus sancti quantum ad principium, a quo procedit.

Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione Spiritus sancti in comparatione ad ipsum procedentem; haec est secunda pars, in qua agit¹ de eadem in comparatione ad principium *a quo*. Et dividitur haec pars in duas. In *prima* ostendit, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio. In *secunda* determinat, qualiter procedat ab eis, infra distinctione duodecima. *Item quaeritur, cum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.*

Prima iterum² pars habet quatuor. In *prima*

ostendit Magister per multas auctoritates, quod procedit a Patre et Filio. In *secunda* vero e contra per rationes Graecorum ostendit, quod a solo Patre, ibi: *Graeci tamen dicunt, Spiritum sanctum tantum procedere a Patre*. In *tertia* auctoritates et rationes Graecorum solvit et determinat, ibi: *Nos autem illa verba ita determinamus*. In *quarta* ostendit, confessionem fidei Graecorum implicite continere nostram³, ibi: *Sciendum tamen, quod Graeci confitentur*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de processione Spiritus sancti quantum ad principium, et quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.

Secundo, utrum procedat a Patre et Filio, in quantum sunt unum, aut in quantum sunt differentes.

ARTICULUS UNICUS.

De principio processionis Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus a Patre et a Filio procedat.

Quod autem solum a Patre procedat, probant Graeci *ratione et auctoritate*.

1. *Ratione* sic: emanatio Spiritus sancti est processio; sed processio est motus ab uno in alium: ergo si recte est processio in divinis, Spiritus sanctus aeterna processione procedit ab uno in alium. Si ergo procedit a Filio, aut procedit in Patrem, aut in aliam personam; non in Patrem, quia Pater nihil accipit a Filio, nec in aliam personam, cum non sit dare quartam: ergo non procedit a Filio.

2. Item, alia ratione sic: quia Spiritus sanctus procedit per modum spirationis, sicut Verbum per

modum locutionis; sed ita videmus in creaturis, quod exitus locutionis non praecedit spirationem, nec egressus spiritus est a verbo: ergo nec in divinis Spiritus sanctus⁴ a Filio.

3. Item, Spiritus sanctus, ut omnes dicunt, procedit per modum nexus, sed nexus tenet rationem medii; sed si procederet a Patre et⁵ Filio, teneret rationem tertii et extremi, non medii: ergo non procedit a Patre et Filio, sed potius a Patre in Filium.

4. Item, Spiritus sanctus procedit a Patre aut sufficienter, aut non. Si non sufficienter et plene, ergo Pater imperfectus est⁶ in spirando; si sufficienter,

¹ Sequimur plures codd. ut F H T W etc. cum ed. 1 ponendo *agit* loco *agitur*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 omittit *iterum*.

³ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 *convenire cum nostra*.

⁴ In cod. W additur *est*.

⁵ Restituimus ex antiquis mss. et ed. 1 verba a Vat. minus bene omitta *Patre et*, ac paulo infra *potius*.

⁶ In Vat. et cod. ce omittitur *est*, quod tamen habetur in aliis mss. et ed. 1.

ergo superfluum est fieri per duo quod potest fieri per unum sufficienter¹: ergo si a Filio procedit, cum procedat plene a Patre, in illa summa Trinitate est superfluitas, quod absurdum est.

3. Item, hoc ipsum nituntur Graeci ostendere per *auctoritatem*; sed non possunt per sacrae Scripturae introductionem², ideo arguunt per privationem in Evangeliiis, et maxime in Evangelio Ioannis et Epistolis, ubi integre traditur nostra fides, sed in nullo dicitur, quod Spiritus sanctus procedat nisi a Patre tantum; Ioannis decimo quinto³: *Spiritum veritatis, qui a Patre procedit*: ergo aut Evangelia insufficienter fidem docent, aut Spiritus sanctus tantum procedit a Patre.

6. Item, in quatuor Conciliis apud Graecos celebratis, ubi a Patribus fides sufficienter est explicata, dicitur, quod Spiritus sanctus procedat a Patre, et nihil dicitur de Filio: ergo si Deus sufficienter illis fidem revelavit: ergo etc.

7. Item, hunc errorem munire⁴ nituntur per Doctores, qui non solum apud eos, sed etiam apud nos celebres sunt.

Et primo per Gregorium Nazianzenum⁵, qui dicitur Theologus: « Filius et Spiritus sanctus, geminus Patris radius, usque ad nos miserunt claritatem suam »: ergo exeunt a Patre, ut duo radii.

8. Et Dionysius etiam dicit in libro de Divinis Nominibus⁶: « Ex immateriali et impartibili bono cordialia exorta sunt lumina », — loquitur de Patre — ergo exeunt ut lumina; sed talia sic se habent, quod unum non est ab altero: ergo etc.

9. Item, Damascenus⁷ expressius: « Spiritum sanctum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus; Spiritum vero sanctum ex Filio non dicimus, et tamen Spiritum Filii nominamus ».

10. Item, si Latini hoc cognoverunt, cum⁸ Graeci non cognoverunt, aut fuit hoc *Scripturae auctoritate*, aut *praedicatione*, aut *ratione*, aut *revelatione*. *Scripturae auctoritate* non; quia eandem per omnia Scripturam habent Graeci; similiter nec *praedicatione*, quia idem doctor Graecorum, qui est et Latinorum,

qui eis fidem perfecte tradidit, scilicet Paulus Apostolus; si *ratione*, sed ratione non sufficit aliquid affirmare in his quae sunt fidei. Unde Dionysius⁹ et Damascenus dicunt, quod nihil est dicendum nec cogitandum de illa summa Trinitate praeter id quod nos sacra eloquia docuerunt, et Hieronymus¹⁰: « Nil credatur mihi, nisi confirmavero per novum et vetus Testamentum ». Si *revelatione*, quaeritur, cui fuerit revelatum et cum Deus velit omnes homines salvos fieri, quare hoc non revelavit¹¹ Graecis? *Et iterum*, quomodo constat quod hoc fuerit a Deo?

CONTRARIUM¹² 1. arguitur *ratione ostensiva* sic: Fundamentum Spiritus sanctus secundum omnes fideles procedit ut donum, sicut ex multis locis Scripturae probatur; et *iterum*, omnes tam Graeci quam Latini dicunt, Spiritum sanctum a Filio nobis donari: ergo omnes concedunt, procedere ab utroque, cum non *detur*, nisi a quo procedit.

2. Item, Spiritus sanctus secundum omnes, et sicut supra ostensum est¹³, procedit ut amor; sed amare non tantum est Patris, sed etiam Filii, unde et per omnia amat Filius, sicut et Pater: ergo si a Patre amante amor procedit, eadem ratione a Filio.

3. Item, Spiritus sanctus secundum omnes procedit ut nexus¹⁴; sed perfectior nexus est, qui ab extremo utroque procedit, quam qui ab altero: ergo si Spiritus sanctus est nexus perfectissimus, non solum a Patre procedit, sed etiam a Filio.

4. Item, hoc idem ostenditur *ratione ducente ad impossibile* sic: omnis distinctio personarum in divinis attenditur secundum relationem et originem: ergo si Spiritus sanctus non procedit a Filio, nec e converso, nulla est ibi origo: ergo nulla est ibi mutua relatio, ergo nec distinctio.

5. Item, maior germanitas est inter duos, quando unus procedit ab altero, et ambo a tertio, quam si unus nihil habeat ab altero; haec est per se nota: ergo si Spiritus sanctus non est a Filio, nec e converso, non¹⁵ est perfecta unio: ergo nec summa nec perfecta beatitudo.

6. Item, perfectior est expressio, quando gene-

¹ Aristot. verba vide supra d. 10. a. 1. q. 1. ad 4.

² Postulantibus mss. et sex primis edd., substituimus *introductionem* loco *inductionem*. Mox verba *per privationem in Evangeliiis* idem valent ac haec: ex silentio Evangeliorum.

³ Vers. 26.

⁴ Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 *tutari* loco *munire*.

⁵ Oratio 45. ad Evagrium Monach. de Divinitate (ed. Venet. 1753); Salvator quoque noster et Spiritus sanctus geminus ille Patris radius, simul et ad nos usque veritatis lucem ministrant et Patri uniti sunt.

⁶ S. Doctor respicere videtur haec Dionysii (c. 2.) verba, quae et a S. Thom. (hic a. 1.) et a Richard. (hic q. 1.) allegantur: « Rursum a Scripturis sacris accepimus, Patrem quidem esse originem in divinis, Iesum vero et Spiritum sanctum, quasi Dei prolem, vel, si dictu fas sit, quasi germina divina, floresve ac lumina supersubstantialia existere. » Sed textus noster in versionibus Scoti et Corderii verbotenus non legitur.

⁷ Libr. I. de Fide orthodox. c. 8.

⁸ Fide multorum mss. ut A E G H I K M O T V Z posuimus cum loco *tamen*.

⁹ De Div. Nom. c. 1. circa princ. — Damasc., I. de Fide orthodox. c. 2.

¹⁰ Haec verba a Scholasticis communiter attribuuntur S. Hieronymo, in quo tantum sententia similis in Epist. 41. ad Marcel- lam legitur. Sunt autem S. Cyrilli Hierosol. Cath. IV. de Decem Dogmat. n. 17. (Patrolog. Graec. tom. 33. col. 478.) dicentis: « Ne mihi quidem ista proferenti ultro credas, nisi de divinis Scripturis eorum quae tibi annuntio demonstrationem acceperis ».

¹¹ Cod. Y *est revelatum*. Paulo infra cod. W loco *hoc* habet *haec*, scil. revelatio.

¹² Aliqui codd. ut T V X *In contrarium*.

¹³ Dist. 10. a. 1. q. 2. — Paulo post cod. W *amor* loco *amare*.

¹⁴ Dist. 10. a. 2. q. 2.

¹⁵ Vat. cum cod. cc minus distincte et contra alios codd. et ed. 1 *nec pro non*. Paulo ante ed. 1 *hoc est per se notum pro haec est per se nota*.

rans communicat genito non tantum substantiam, sed etiam actum, qui naturae geniti non repugnat; sed actus spirandi non repugnat Filio, quia nullum ex hoc inconueniens sequitur, si spiret: ergo si Pater hunc actum¹ ei non communicat, Filius non est perfecta imago.

7. Item, hoc ipsum ostenditur *auctoritatibus*, et primo auctoritate Apostoli ad Galatas quarto²: *Misit Deus Spiritum Filii sui* etc.; ergo cum Pater non mittat Spiritum nisi Filii, idem est Spiritus Patris et Filii; sed eius est Spiritus, a quo procedit: ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio. *Si dicas*, quod non sequitur, quia non dicitur *Filii*, quia procedit a Filio, sed quia est *in* Filio: ergo eadem ratione, cum Filius sit in Spiritu sancto, potest dici Filius Filius Spiritus sancti³.

8. Item, Ioannis decimo quinto⁴: «*Quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veritatis*». Ex hoc arguitur sic: nullus mittit alium, nisi habeat auctoritatem super illum; nullus autem habet auctoritatem super alium, nisi aliquid tribuat ei; sed nulla persona tribuit alii⁵, nisi ab ipsa procedat: ergo a primo, Spiritus sanctus procedit a Filio. *Si dicas*, quod a Filio mittitur ex tempore et ex tempore procedit; *contra*: Filius non ideo habet auctoritatem, quia mittit, sed ideo mittit, quia habet auctoritatem: ergo ante habet auctoritatem, quam mittat temporaliter: ergo antequam mittat temporaliter, necesse est Spiritum sanctum procedere a Filio: ergo etc.

9. Item, Ioannis decimo sexto⁶: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet*. Ex hoc arguitur sic: quisquis est omne quod habet, est omne quod accipit; sed Spiritus sanctus, cum sit Deus summe simplex, est omne quod habet, ergo omne quod accipit: ergo si accipit aliquid ab aliquo, accipit esse⁷; sed a quo accipit esse, ab illo procedit: ergo si aliquid accipit a Filio, procedit a Filio. *Si dicas*, quod *accipere* illud est temporaliter; tunc obiicitur ex hoc, quia omne quod temporaliter accipit aliquid ab aliquo⁸, mutatur, etc.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut ostensum est *Conclusio* auctoritatibus et rationibus, fidei veritas est, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio.

Ad intelligentiam autem controversiae Latinorum et Graecorum et originem⁹ eius notandum est, quod circa processionem Spiritus sancti de Filio est duo *Cognitio et professio huius articuli.* considerare, scilicet articuli *cognitionem* et eiusdem cogniti *professionem*. In primo orta¹⁰ est differentia, in secundo controversia.

Cognitio autem huius articuli fundamentum habet a Scriptura, profectum vel incrementum a ratione, sed consummationem¹¹ a revelatione. In Scripturae auctoritate Graeci et Latini conveniunt, quae dicit, Spiritum sanctum esse *Filii* et *mitti a Filio*; sed in *ratione* et *revelatione* differunt.

In *ratione* quidem *intelligendi*. Nam cum Scriptura dicat¹², Spiritum sanctum *procedere*, Graeci ad intelligendum usi sunt alio modo et alia similitudine processionis, alio modo Latini. Nam cum processio dicatur in creaturis motus *localis* ab uno in alium et dicatur motus *causalis* unius ex¹³ alio, Graeci intellexerunt processionem primo modo, *ab uno in alium*; Latini vero secundo modo. Et in hoc melius intellexerunt Latini quam Graeci, quia comparaverunt processionem aeternam processionem magis spiritali; et ideo magis simili¹⁴ comparaverunt, et sic melius.

Similiter, Scriptura dicit¹⁵, Spiritum sanctum *per spirationem* procedere. Et cum duplex sit spiratio, scilicet *flatus exterioris* et *amoris interioris*, Graeci comparaverunt Spiritum spirationi *flatus exterioris*; sed Latini spirationi *amoris interioris*: et ideo Latini melius, quia spiritaliori et similiori similitudini aptaverunt.

Similiter, cum Scriptura dicat, Spiritum sanctum procedere ut *nexum* et communionem, et duplex possit esse nexus, vel sicut *medium* iungens unum¹⁶,

¹ Aliqui codd. ut G X Z vel *habet actum quem*, vel ut K T *habet actum et*.

² Vers. 6.

³ Vat. cum aliquibus mss. omittit semel *Filius*, sed contra alios codd. ut A F G H K M T V etc. cum ed. 1.

⁴ Vers. 26, in quo textu contra Vulgatam et antiquiores codd. omittit Vat. *a Patre*, sicuti et paulo post bis habet *supra* loco *super*.

⁵ E vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus male *omissum alii*.

⁶ Vers. 14. — Mox, consentientibus antiquis mss. et ed. 1, posuimus *hoc pro quo*.

⁷ Codd. aa bb adiiciunt *ab illo*.

⁸ Unus alterve cod. ut S *alio*.

⁹ Aliqui codd. ut H P Q Y *originis*.

¹⁰ Reliquimus cum Vat. ac ed. 1 et aliquibus mss. *orta*, licet maior pars codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 habeant *tota*, quod minus contextui correspondet.

¹¹ Sequimur plures codd. ut F H I K P Q T etc. et ed. 1 loco *consummationem* ponendo *consummationem*, quod et gradationi

membrorum divisionis et subnexus magis correspondet. Cod. X *confirmationem*. Paulo infra post *conveniunt* codd. inter se dissentiunt; maior pars eorum ut A C F G I L O R S V W X Z etc. pro *quae* habet *quia*; plures deinde ut C I L O R *dicunt* loco *dicunt*.

¹² Nonnulli codd. ut A S T V X aa minus congrue *Nam Scriptura dicit*. Paulo infra multi codd. cum ed. 1 omittunt verba *et alia*.

¹³ Codd. aa bb *ab*.

¹⁴ Cod. K *secundum veritatem*, cod. V *secundum rationes* pro *simili*.

¹⁵ Sacra Scriptura canonica hoc non dicit expressis verbis, sed implicite et ex Ss. Patrum interpretatione. Cfr. d. 10. a. 2. q. 3. et 2, et hic ad 5. — Mox fide multorum mss. ut A F G H K S T W X Y Z etc. et ed. 1 substituimus *Et cum* loco *Sed cum*, et paulo infra *comparaverunt* pro *comparant*. Propter repetitionem verborum *flatus exterioris et amoris interioris* aliqui codd. hic sive omittendo sive permutando erraverunt.

¹⁶ Ex pluribus mss. ut H M N P Q aa (T ee ff in margine) adiecimus *unum*, pro quo ed. 1 habet *alterum*.

alteri, vel sicut extremum, in quo coniunguntur: Graeci comparaverunt primo modo, Latini secundo, et ideo spiritualiori modo¹ et similiore, quia ille nexus magis habet similitudinem personae.

Quia ergo differentiam habuerunt in ratione, et Latini spiritualius et convenientius comparaverunt; ideo ex ratione sua sunt elevati, et per hoc ad intelligentiam Scripturae dispositi, et ideo *manifesta revelatione* edocti sunt de Spiritus sancti processione. Graeci vero, quia similitudines differentes et minus proprias aptabant, ideo sunt sua ratione depressi; et non valentes intelligere, Spiritum a Verbo procedere, nec in aliud ab aeterno procedere, arctaverunt Scripturam ad intelligendum de processione temporali, et ideo sibi viam revelationis clausurunt. Haec est ergo ratio diversitatis in huius articuli *cognitione*.

Controversia vero venit ex huius articuli *professione*. *Professio* vero huius² articuli venit ab Ecclesia Latinorum ex triplici causa, videlicet ex *fidei veritate*, ex *periculi necessitate* et ex *Ecclesiae auctoritate*. Fides dictabat hoc, et periculi necessitas imminabat, ne forte aliquis hoc negaret³, in quod periculum inciderunt Graeci; et Ecclesiae auctoritas aderat: et ideo sine mora exprimi debebat.

Negatio vero huius articuli venit ex triplici causa, scilicet ex *ignorantia*, ex *superbia* et *pertinacia*. Ex *ignorantia*, quia nec Scripturam intellexerunt nec habuerunt congruam rationem nec apertam revelationem. Ex *superbia*, quia, cum reputarent se sciolos et vocati non fuerunt⁴, noluerunt profiteri quod non erat per eos inventum. Ex *pertinacia*, ne convincerentur et irrationabiliter moveri viderentur, invenerunt pro se rationes contra veritatem: et ideo suam sententiam defendere ausi sunt et auctoritati Ecclesiae Romanae obviare; et ideo facti sunt haeretici, quia denegant⁵ fidei veritatem, et schismatici, quia recesserunt ab Ecclesiae unitate.

Sed quia mos est haereticorum et schismaticorum, cum se non possunt rationibus communire, adversam partem accusare; ideo nos accusant, et redarguunt tanquam *curiosos* et tanquam *excom-*

municatos et *schismaticos*. *Curiosos*⁷, quia sine huius articuli professione salus erat. Quare ergo intromiserunt se Latini hoc perquirere, quod non fuit necessarium?

Sed ad hoc patet responsio, quia⁸ opportunum fuit propter periculum in quod ipsi inciderunt.

Similiter, dicunt nos *excommunicatos*, quia Symbola corrumpimus, in quibus per sanctos Patres sub excommunicationis poena hoc erat prohibitum.

Et ad hoc patet responsio per praedicta, quia non corrumpimus, sed perficimus⁹; nec sententia lata est contra perficientes, sed contra corrumpentes. *Vel* potest dici, sicut dicit Anselmus¹⁰, quod novum edidimus; et hoc quidem facere potuimus, quia Romana Ecclesia plenitudinem potestatis a Petro, Apostolorum principe, acceperat, in qua¹¹ nulla Patrum sententia nec interdictum potuit nec arctare nec ei praeiudicare nec ligare eam ad aliquid.

Similiter dicunt nos *schismaticos*, quia a nobis incepit¹² divisio; cum enim hoc vellemus asserere, nolimus eos vocare.

Et ad hoc responderi potest pro Latinis, quod eos vocare non fuit *opportunum* — quia Ecclesia sine eis hoc poterat — et hoc¹³, quia erat *laboriosum* propter distantiam, erat *infructuosum*, quia iam non erat in Graecis sapientia tanta, sicut fuerat, immo ad Latinos transierat, erat nihilominus *periculosum*, quia quod pro certo habendum erat periculum erat ducere in dubium.

Et sic patet, quod frivolae sunt eorum *accusationes*. Ad *rationes* autem, intellectis quae dicta sunt, facile est respondere.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *processio* est ab uno in alium; dicendum, quod verum est de processione *locali*, sed non est verum de processione *causali*, sicut infra melius patebit¹⁴; cum procedere in alium sit dupliciter, aut quia in alium tendit sicut¹⁵ *obiectum*; et sic Spiritus sanctus est amor, quo Filius amat Patrem, sicut e converso; si autem sic dicatur procedere in aliquem, ut ab *eo recipiatur*, omnino stultus est intellectus. Est enim dicere, quod amor,

¹ Multi codd. omittunt *modo*, quod Vat. transponit post *secundo*.

² Fide mss. et ed. 4 supplevimus *huius*. Mox aliqui codd. ut IZ cum ed. 4 *Latina* pro *Latinorum*, et paulo infra multi codd. ut AFGHT etc. cum ed. 4 post *necessitate* addunt nobiscum particulam *et*.

³ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 4 *aliqui hoc negarent*.

⁴ Ed. 4 addit *ex*.

⁵ Ed. 4 *defuerunt* loco *non fuerunt*. Paulo infra post *pertinacia* codd. PQ adiiciunt *quia*.

⁶ Vat. cum cod. *ec negant*, sed contra alios codd. et ed. 4.

⁷ Cod. V *Tanquam curiosos*.

⁸ Praeter fidem mss. et sex primarum edd. in Vat. omittitur *quia*, sicut et paulo infra contra antiquiores codd. et edd. 1, 4, 5 praepositio *in*.

⁹ Aliqui codd. ut KXZ *corrupimus, sed perfecimus*; aliqui ut GHIS cum ed. 4 *corrumpimus, sed perfecimus*; alii exhibent cum Vat. lectionem nostram.

¹⁰ Libr. de Process. Spir. S. c. 22: Respondemus, nos illud non corrupisse, sed aliud novum edidisse. — Mox ex pluribus codd. ut XY aa cum ed. 4 *et hoc quidem loco quod quidem* posuimus, quod confirmatur ex incongrua lectione aliorum codd. *et quod quidem*.

¹¹ Vat. contra multos codd. ut AFGILOTW etc. et ed. 1 *quam*, ac praeter fidem mss. et ed. 4 post *interdictum* addit *ponere*. Ed. 1 *interdicere* pro *interdictum*.

¹² Praeferimus lectionem nonnullorum mss. ut HIW etc. *incepit* loco *incipit*.

¹³ Auctoritate plurimorum mss. et ed. 4 supplevimus ab ed. Vat. omissum *hoc*, sub quo intelligas: non fuit opportunum. Mox post *infructuosum* consensu mss. et ed. 4 expunximus verba *propter insipientiam*.

¹⁴ Dist. 14. a. 1. q. 1.

¹⁵ Unus alterve cod. ut H (a secunda manu) cum ed. 4 *in obiectum*, post quod cod. X addit *aut quia in alium tendit ita, quod ab eo recipiatur; si quia in alium tendit sicut obiectum*.

qui est Spiritus sanctus, oriatur a Patre et subsistat in Filio, sicut rivus oritur a fonte et requiescit in lacu profundo¹.

2. Ad illud quod obiicitur de *spiratione*, quod praecedit verbum; dicendum, quod verum est de exteriori verbo, et non de interiori: et exterius² non est simile.

3. Ad illud quod obiicitur de *nexu*, dicendum, quod nexus non habet rationem medii, sed rationem tertii, quidquid³ aliqui voluerunt dicere, quod locum tenet et medii et tertii; et voluerunt sustinere opinionem Graecorum et Latinorum et distinguunt duplicem modum procedendi, scilicet *in alium*, et sic procedit a Patre; vel *ab alio*, et sic procedit a Patre et Filio. Istud⁴ est exsufflandum hodie, quia non habet intellectum sanum: immo omnino eodem modo procedit ab utroque, et tamen utriusque nexus est, sicut ponitur exemplum de duobus lignis, ex quibus procederet una flamma.

4. Ad illud quod obiicitur, quod ab altero sufficienter, ergo etc.; dicendum, quod istud verum esset, si essent diversa principia Spiritus sancti; quod non est verum, sicut infra patebit⁵. Unde sicut non valet hoc argumentum: Pater creat, et Filius similiter; et Pater est sufficiens in creando: ergo Filius superfluit; — quia sunt unum principium in creando — similiter solvendum est in proposito.

5. Ad illud quod obiicitur, quod non reperitur in *Scriptura*; dicendum, quod si verba non reperiantur, reperitur tamen sensus, sicut in obiiciendo monstratum est. Tamen argumentum non valet: non reperitur in Scriptura, ergo non est verum; quia Scripturae mos est, quaedam tacere propter insinuantem humilitatem: unde Dominus, volens nos erudire ad humilitatem, omne quod suum est Patri attribuit, sicut dicit Ioannis septimo⁶: *Mea doctrina non est mea*. Similiter dicit Ioannis decimo quinto⁷:

Qui a Patre procedit, loquens de Spiritu sancto, et tamen ipse subiungit⁸: *omnia, quae Pater habet, mea sunt*: et ideo argumentum non valet.

6. Ad illud quod obiicitur de *Conciliis*, dicendum, quod nec in Conciliis illis sunt omnia instituta, quae spectant ad mores, nec etiam omnia dicta, quae ad fidem pertinent; sicut in Symbolo, quod cantatur in missa, nihil dicitur de descensu ad inferos. Sed nunquid⁹ latuit sanctos Patres processio Spiritus sancti a Filio? et si non latuit, quare non dixerunt? Credo quod non latuit, sicut patet per antiquos Graecos, quorum Magister adducit auctoritatem in littera¹⁰; sed tamen non fuit expressum, quia non erat opus. Nullus enim negabat nec negare volebat. Sed haeretici multa, quae erant implicita fidei nostrae, sua importunitate compulerunt explicare; et sic patet illud.

7. 8. Ad illud quod obiicitur de auctoritate *Dionysii* et *Gregorii*, dicendum, quod non est omnimoda similitudo, sed maior dissimilitudo. Attenditur autem similitudo in hoc; scilicet quantum ad plenitudinem fontalitatis in Patre et in divisione¹¹ personarum emanantium ab eo, et in receptione influentiae in creatura: non tamen est omnimoda similitudo quantum ad modum emanandi; et sic patet illud.

9. Ad illud quod obiicitur de *Damasceno*, dicendum, quod non est in ista parte ei assentiendum, sicut enim intellexi, ipse fuit in tempore, quando orta est contentio. Unde non est in hoc sustinendus, quia simpliciter fuit Graecus, tamen ipse caute loquitur. Unde non dicit, quod Spiritus *non sit* a Filio, sed dicit, *non dicimus a Filio*, quia Graeci non confitebantur, nec tamen negabant; sed modo eorum maledicta progenies addidit ad paternam dementiam et dicit, quod non procedit a Filio nisi temporaliter. Et ideo tanquam haereticos et schismaticos eos damnat Romana Ecclesia.

¹ Quomodo ista similitudo intelligenda sit, apte explicat S. Anselmus, de Process. Spir. sancti, c. 17: Constat quia una eademque aqua est, quae et fons et rivus et lacus dicitur, non tres aquae, quamvis tres sint, fons, rivus et lacus. Discernamus itaque inter fontem, rivum et lacum, et videamus quid singula haec, cum tria sint, in una intelligantur aqua. In fonte quidem aqua de abyssu ascendens ebullit; in rivo de fonte descendens fluit; in lacu colligitur et manet. Per fontem ergo intelligitur aqua de abyssu ebulliens; per rivum, quia de fonte fluit; per lacum, quia simul ibi coadunatur. Videmus autem quia rivus non est de hoc, unde aqua fons dicitur, sed de hoc, quod est, id est de aqua; nec lacus est de hoc, unde aqua dicitur fons aut rivus, sed de ipsa aqua, quae una et eadem est in fonte et rivo. Non ergo de hoc, unde differunt fons et rivus, sed de hoc, in quo unum sunt, lacus existit. Si ergo non magis fons est hoc, unde lacus est quam rivus, nequit intelligi lacus magis esse de fonte quam de rivo. Sic itaque, cum dicitur Deus Pater aut Filius aut Spiritus sanctus, una in tribus intelligitur essentia et unus Deus... sed in Patre intelligitur

gignens, in Filio genitus, et in Spiritu sancto singulari quodam et ineffabili modo procedens.

² Fide mss. et ed. 1 pro *ideo* substituimus *exterius* scil. verbum; deinde suppl.: processioni divinae; cod. R *non enim est simile de interiori et externis*. (exteriori); cod. Z post *exterius* addit *et interius*.

³ Plurimis mss. et ed. 1 refragantibus, Vat. *quamquam*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 *Sed istud*.

⁵ Quaest. seq.

⁶ Vers. 16.

⁷ Vers. 26.

⁸ Ibid. c. 16, 15, in quo textu Vulgata loco *quae* habet *quaecumque*.

⁹ Lectio plurium codd. ut H I L O ee ff et ed. 1, in qua *nunquid* loco *nunquam* ponitur, a nobis electa est, quia subnexis magis correspondet.

¹⁰ Cap. 2. — Paulo ante Vat. corrupte et praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 post *sicut* omittit *patet*.

¹¹ Cod. Y *in distinctione*, quae lectio explicat, quo sensu vocabulum *divisione* sumendum sit.

SCHOLION.

I. Haec conclusio, quam schismatici Graeci reiciunt, habetur in Symbolo Concilii XI. Toletani (a. 675) et definita est ut articulus fidei decretis plurium Conciliorum, scil. Barenensis (1098), Lugdunensis II. et Florentini in decreto unionis. Ceterum etiam formula apud Graecos usitata, scil. Patrem per Filium spirare Spiritum sanctum, a Concilio Florentino (Decret. unionis) approbata et in hoc sensu explicata est: «ut per hoc significetur, Filium quoque esse secundum Graecos quidem causam, secundum Latinos vero principium substantiae Spiritus sancti, sicut et Patrem. Et quoniam omnia, quae Patris sunt, ipse Pater unigenito Filio suo gignendo dedit, praeter esse Patrem, hoc ipsum, quod Spiritus sanctus procedit ex Filio, ipse Filius a Patre aeternaliter habet, a quo aeternaliter etiam genitus est».

II. S. Doctor (in corp. ante med.) dicit, quod «Latini manifesta revelatione edocti sint»; hoc tamen non est intelligendum de aliqua nova revelatione, quae aliquid addat ad depositum fidei, sed uti patet ex contextu, de charismate veritatis, quo recte expositum est depositum fidei, in quo saltem implicite hoc dogma iam erat revelatum.

III. Respectu ad solut. ad 3. dicit Dionys. Carth. (hic q. 1. in fine): «Distinctionem quoque Alexandri, in principio responsionis ad quaestionem hanc positam, dicit Bonaventura nunc exsufflandam, affirmantis, Spiritum sanctum eodem modo procedere a Patre et Filio, quemadmodum a duobus lignis una progreditur flamma». Errat autem doctissimus et sanctissimus vir. S. Bonav. enim non exsufflat illam distinctionem *in se*, sed tantum *usum* eius, quem nonnulli fecerunt putantes, aliter procedere Spiritum sanctum a Patre, aliter a Filio. Seraphicum Doctorem plene consentire suo magistro, probat locus sequens Alexandri (S. p. I. q. 43. m. 4.), quem eo libentius hic describimus, quia in edd. gravi errore laborat. Desunt enim in eis verba italicis litteris a nobis distincta: *quia ex eo sequeretur, quod procederet a Filio*, et immediate post edd. habent *inconveniens loco conveniens*. Hac lectione sensus omnino perturbatur. Correximus hunc errorem ex cod. ms. biblioth. nation. Florentiae, in fol., membr., saec. XIV., sig. I. III. 9, fol. 75. recto; est ibi q. 15. m. 12. a. 5.

«Dicendum, quod procedere dicitur dupliciter: uno modo dicitur procedere in motu locali, qui motus est ab aliquo in aliquid. Alio modo dicitur procedere in exitu causati a causa vel motus a movente. Secundum primum modum procedere requirit duplicem terminum: *a quo* et *in quem*. Secundum modum secundum non requirit nisi unum, scilicet *a quo*. Unde et secundum hos duos modos potest transsumi ad processionem Spiritus sancti verbum procedendi. Graeci vero verbum procedendi

transtulerunt a motu locali; unde processionem Spiritus sancti aeternam intellexerunt ab aliquo in aliquem; et ideo secundum hunc modum non concesserunt, quod procederet Spiritus sanctus a Filio, *quia ex eo sequeretur, quod procederet a Filio in Patrem*, quod non est conveniens (edd. inconveniens), cum in ipso Patre sit ratio primi principii, et nihil habeat Pater a Filio. Si autem diceretur, quod procederet a Filio in Patrem, videretur Pater aliquid habere a Filio. Sed concesserunt, quod procedat in Filium, in quo ostenditur, quod est amor Patris ad Filium, et etiam insinuatur, quod Filius habet esse a Patre. Latini vero transsumunt verbum procedendi ab exitu sive processu causati a causa. Unde dicunt, quod procedere est ab aliquo exire, quamvis non in aliquem, secundum quod dicitur a mente et notitia procedere amor, quamvis non intelligatur, in aliquid. Et secundum hunc modum dicunt Latini, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quia exit ab utroque, velut amor a notitia et mente.»

IV. S. Ioannes Damascenus, cuius doctrinam S. Bonav. (hic ad ultim.) asserit non esse in hac re sustinendam, etiam a S. Thom. (S. I. q. 36. a. 2. ad 3.) erroris accusatur; additur autem, quod a nonnullis excusetur. Sed iam Scot. (hic q. 4.) illum S. Doctorem melius explicat eiusque orthodoxiam in hac re vindicat, quod nunc a theologis communiter est receptum.

V. Argumentum 4. in fundam., quod, negata processione Spiritus sancti a Filio, etiam distinctio utriusque debeat negari, a plerisque theologis approbatur, ut ab Alex. Hal., B. Albert., S. Thom., Petr. a Tar., Durand. et fere communiter a sequentibus theologis extra scholam Scoti. Tamen contrarium docent Henr. Gand. (Quodl. 5. q. 9.), Scot. (hic q. unic., et Report., hic q. 2.), Dionys. Carth. (hic q. 2.); sed Richard. a Med. (hic q. 2.) haerit anceps. Celebris est de hac re controversia inter scholam Scotisticam et Thomisticam aliosque theologos. De argumentis Scotistarum videsis Claud. Frassenium (Scotus academicus, tom. 3. tract. 3. disp. 3. a. 3. q. 2.), Ioan. de Rada (I. contr. 15.), et Franc. Macedo (Collationes doctrinae S. Thom. et Scot., coll. 6. diff. 4.).

VI. Quoad conclusionem: cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 4., et q. 46. m. 5. — Scot., hic q. unic.; et Report. hic q. 1. — S. Thom., hic q. 4. a. 1; S. I. q. 36. a. 2; S. c. Gent. IV c. 24. 25; Opusc. 6. contra Errores Graecorum. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 6. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio tanquam ab uno principio.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio, in quantum sunt unum, aut in quantum differentes.

1. Et quod in quantum unum, videtur per *Argumentum* fundamentum in libro de Processione Spiritus sancti¹:

«Nullus intellectus capit, Spiritum sanctum esse Patris et Filii, secundum quod alter est Pater, alter Filius, sed secundum quod uterque est idem Deus».

2. Item, *ratione* ostenditur sic: unitas effectus est ab unitate actus, et unitas actus ab unitate potentiae

vel subiecti; ergo cum una sit persona producta a Patre et Filio, ergo per unum actum producitur et per unam potentiam: ergo spirant, in quantum sunt unum.

3. Item, quod est a duobus, in quantum duo, aut est insufficiens a quolibet, aut ab altero superflue; sed Spiritus sanctus a nulla persona est insufficiens nec superflue, quia neutrum convenit naturae perfectae: ergo etc.

4. Item, quod est a duobus in quantum duo, est compositum, si consubstantialiter² est ab illis; ergo

¹ Cap. 21: Nullus sensus capit, Spiritum sanctum esse Spiritum Patris aut Filii... uterque unus idemque Deus est.

² Plurimi codd. cum ed. 1 *consubstantialiter* loco *substantialiter*. In proxime sequenti propositione exhibemus lectionem,

si a duobus in quantum duo procedit unus, oportet quod illud unum habeat differentiam; sed Spiritus sanctus non est compositus: ergo etc.

5. Item, nihil unum procedit a duobus consimilibus¹ in natura in quantum duo, nisi alter sit sicut principium activum, alter sicut principium passivum, sive alter ut pater, alter ut mater: sed hoc non est in divinis: ergo etc.

CONTRA: 1. Qui procedit a duobus, ita quod ab uno principaliter quam ab alio, procedit² in quantum sunt duo; sed Spiritus sanctus principaliter procedit a Patre, sicut dicit Augustinus et habetur in sequenti distinctione³: ergo etc.

2. Item, qui procedit a duobus in quantum sunt distincti, procedit a duobus in quantum sunt duo; sed nexus non est nisi distinctorum: ergo qui procedit ut nexus, procedit ab eis ut a distinctis, et ita ut a differentibus.

3. Item, ab unitate subiecti est unitas actus, et a pluralitate subiectorum pluralitas actuum⁴; sed Pater et Filius sunt duo: ergo spirant duplici spiratione: ergo spiratur Spiritus sanctus ab eis, in quantum sunt duo: ergo etc.

4. Item, si spirant Spiritum sanctum in quantum sunt unum, aut⁵ in quantum sunt unum in *substantia*, aut in *notione*, aut in *persona*. Si in quantum sunt unum in *substantia*: ergo cum Spiritus sanctus sit idem in substantia, Spiritus sanctus procedit a se. Si in quantum sunt idem in *notione*; hoc nihil est, quia non ideo spirant, quia sunt spiratores, sed e converso. Nec in quantum sunt unum in *persona*, quia in persona non uniuntur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio, non quatenus sunt distinctae personae, sed quatenus in eis est una fecunditas voluntatis sive una spiratio activa.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in fecunditate voluntatis. Una autem est in Patre et Filio voluntas, quia Pater et Filius sunt una substantia; si ergo est in eis voluntatis fecunditas, una est fecunditas in eis. Voluntatis autem fecunditas est in Patre et in Filio, quia uterque⁶ Deus improcessibilis. Sicut enim superius dictum fuit de numero personarum⁷ et infra melius patebit⁸, cum agetur de innaseibilitate, quae idem est in Patre quod primitas; cum primum et principium sint idem⁹; ratio primitatis est ratio principiandi, sive fecunditatis. Quoniam igitur Pater prior est omni emanatione, scilicet processione et generatione, quia nec generatur nec procedit, hinc est, quod utroque modo est principium. Quia vero Filius prior est emanatione processione, non generationis — quia generatur, tamen est inspirabilis — hinc est, quod est principium spirandi, non generandi. Quia vero Spiritus sanctus neutro modo se habet, neutro modo est principium. Inde est igitur, quod quamvis Spiritus sanctus a duobus procedat, quia tamen procedit non ut sunt differentes, sed ut est in eis una fecunditas voluntatis, quod¹⁰ Spiritus sanctus procedit ab eis, in quantum sunt unum.

1. Ad illud quod obiicitur, quod principaliter

Ratio explicatur.

Solutio oppositorum.

quae in pluribus tantum codicibus ut AHPQW etc. invenitur. Maior quidem pars codd. cum ed. 1 legit *procedit unus* loco *procedit unum*, quod habet Vat., sed in reliquis convenit cum Vat. ponendo *quia* loco *ergo* si et praemittendo particulas *et ita* verbo *oportet*. Inspicienti tamen patet, in hac propositione non contineri rationem maioris, etiamsi cum cod. T legatur *quia a duobus in quantum duo non procedit unus*; unde in ipsa continetur applicatio maioris ad aliquod speciale, quod et satis clare indicatur per terminum *unus*, scil. persona Spiritus sancti, quae tanquam quid unum habere deberet in se compositionem seu differentiam. Aliqui codd. ut HM bb ee bene post *habeat* addunt *in se*.

¹ Ex mss. et ed. 1 substituiimus *consimilibus* pro *similibus*.

² In cod. O additur *ab eis*.

³ Vide ibid. lit. Magistri, c. 2. et q. 2.

⁴ Supplevimus ex cod. T *et a pluralitate subiectorum pluralitas actuum*, quia et contextus ea verba requirit, et in principio solutionis huius obiectionis ipsa explicite recitantur. — Ratio haec fundatur in illo axioma: actus sunt suppositorum; ergo duorum suppositorum non est unica actio.

⁵ Cod. W non male addit *ergo*.

⁶ Cod. Y addit *est*; cod. Z vero habet *est* loco *Deus*.

⁷ Dist. 2. q. 2. et 4.

⁸ Dist. 28. per totam.

⁹ Aristot., I. Poster. c. 2: Idem enim dico primum et principium. — Vat., variata constructione, praeter fidem mss. et ed. 1 *et primum et principium sunt idem, et ratio*, sed minus distincte, quae et paulo infra cum cod. cc., antiquioribus autem codd. et ed. 1 refragantibus, post *prior est* perperam adiungit *in*.

¹⁰ Auctoritate plurimorum mss. expunximus *patet*, quod Vat. minus apte praefigit verbo *quod*; ed. 1 loco *patet* habet *hinc est*. — Consentit Augustinus, V. de Trin. c. 14. n. 15: Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur., fatendum est, Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia; sed sicut Pater et Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus Creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium etc.

procedit a Patre: dicendum, quod principaliter potest dici dupliciter: aut respectu secundarii: et sic importat ordinem prioris et posterioris, et sic ponit diversitatem, et hoc modo non accipitur hic; alio modo prout principalitas dicit quandam auctoritatem, sicut Pater dicitur operari per Filium. Unde unaquaeque¹ creatura producitur a Patre per Filium, in quantum sunt unum; et sic intelligendum est in proposito.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nexus procedit a pluribus etc.; dicendum, quod ratio nexus incipit a distinctione et tendit sive perducit² in unitatem: unde ultima et completiva ratio est unitas. Licet ergo nexus sit duorum et a duobus, si est perfectus nexus, est ab eis in quantum sunt unum, non in quantum sunt plures³.

3. Ad illud quod obiicitur, quod ab unitate subiecti est unitas actus et a pluralitate pluralitas; dicendum, quod istud non habet instantiam secundum modum loquendi, quia si duo sunt termini copulati, actus numeratus debet eis⁴ reddi; sed secundum rem distinguendum est, quia subiectum dicitur dupliciter: aut *per se* et *primo*, aut *non primo*; et illud verum est de subiecto *per se* et *primo*, non *de alio*; et sic accipiendo, Pater et Filius non sunt unum principium, seu⁵ primum subiectum spirationis, quia non spirant secundum quod Pater et Filius, sed secundum quod in eis est una fecunditas voluntatis, et ita in quantum unum. — Vel aliter dicendum, quod est loqui de actu, ut est actus vel⁶ origo, et de actu, ut est accidens. Si loquamur de actu, ut est *accidens*, de necessitate numeratur ad numerum subiecti, quia non est unum accidens in duobus subiectis. Si autem loquamur de actu, ut est *actus*⁷, sic comparatur ad subiectum ut ad principium, et sic non numeratur ad numerum subiecti secundum quod subiectum, sed secundum quod principium. Quoniam igitur in divinis spiratio non est accidens, sed productio vel relatio;

ideo sequitur unitatem subiecti, ut est principium, quia⁸ Pater et Filius, quamvis duae sint personae, tamen sunt principium unum, quia per eandem virtutem spirant: ideo actus non numeratur in illis, ideo spirant una spiratione, quamvis sint duo.

4. Ad illud quod quaeritur ultimo, aut in quantum unum in substantia etc.; dicendum, quod in quantum unum in fecunditate voluntatis, prout illa voluntas tracta est ad notionem per *fecunditatem*, quae fecunditas est ratione *primitatis*, quae primitas significatur per hoc quod est *improcessibilis*. Et hoc est quod dicit Anselmus, quod Pater et Filius spirant, secundum quod uterque est *idem* Deus, non secundum quod *Deus simpliciter*, sed secundum quod Deus in utroque; hoc est considerare voluntatem in personis.

Si ergo *quaeras*, utrum in quantum unum in *substantia*, aut *notione*, aut *persona*; dicendum, quod responderi potest dupliciter, secundum duas opiniones prius positas de potentia generandi, distinctione septima⁹; quod quidam dicunt, quod potentia generandi non differt a generatione sive paternitate nisi modo loquendi, et ita dicit notionem, scilicet personalem proprietatem, ut generatio, licet alio modo. Similiter isti dicunt, quod fecunditas voluntatis sive vis spirativa dicit eandem notionem quam spiratio, licet alio modo, quia vis spirativa dicit ut in ratione aptitudinis, sed spiratio¹⁰ in ratione actus; et ita secundum hos in quantum sunt unum notione. Alii dicunt, quod sicut potentia generandi dicit naturam in persona, ita essentiam personaliter, sic vis spirativa voluntatem dicit, ut voluntas est in personis, in quibus est fecunda¹¹; et ita Pater et Filius spirant in quantum unum in essentia sive natura sive voluntate, ut dicatur proprius¹², voluntate considerata in personis. Quaelibet harum positionum mihi videtur satis probabilis.

SCHOLIUM.

I. Pro intelligentia huius quaestionis notandum, quod Pater et Filius conveniunt in aliqua re notionali scil. spiratione activa, in qua Spiritus sanctus non convenit cum eis; unde ipsa ad relationem aliquo modo spectare debet, cum constet, in essen-

tia tres personas omnino convenire. Ad eandem quaestionem accuratius explicandam S. Doctor reddit infra d. 29. a. 2. q. 4. 2.

II. In solut. ad 4. recurrit S. Doctor ad ea quae supra d.

¹ Praeferimus lectionem plurium mss. ut FGHPQ *unaquaeque* loco *una*.

² Ita plures codd. ut ADEGHIPQRT etc. Vat. *procedit*, sed minus bene; alii cum ed. 1 falso *produxit*. Mox cod. Z post *ratio* addit *eius*.

³ Vide d. 10. a. 2. q. 2. ad 3. — Richard. a Med., hic q. 3. eandem objectionem ita solvit: Dico, quod istud argumentum non plus concludit, nisi quod procedit a pluribus; et hoc est verum. Ab eis tamen procedit in quantum in potentia spirativa sunt unum.

⁴ Vat. *ei* loco *eis*, castigatur ope plurimorum mss. et edd. 1, 2, 3, loco cuius cod. X habet *sic*. Exemplum accipe in hoc: Petrus et Paulus currunt; ubi actus currendi redditur in plurali utrique subiecto.

⁵ Codd. inter se non conveniunt; multi cum ed. 1 omit-

tunt *seu*; cod. T. omittit *principium seu*, cod. H *principium seu primum*; codd. GZ substituunt *unum* pro *seu*.

⁶ Ed. 1 *sive*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *vel origo*.

⁸ Vat., fere omnibus antiquioribus mss. et ed. 1 reluctantibus, *quare*; cod. I *et quia*.

⁹ Quaest. 1. — Fide mss. et edd. 1, 2, 3, 6 supplevimus verba *distinctione septima*; quod quidam dicunt, quod, loco quorum Vat. *quia ipsa*, quae et paulo infra, post *nisi*, multis mss. ut AFGIPQSTVWX etc. obnitentibus, addit *in*.

¹⁰ Cod. V repetit hic *ut*.

¹¹ Aliqui codd. ut HIZ *fecunditas*.

¹² Pauci codd. ut FMX perperam *prius*. Mox ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *harum* loco *illarum*.

7. q. 1. de duplici opinione circa potentiam generandi dixit; cfr. ibi Scholion, et infra d. 27. p. 1. q. 2, et d. 28. per totam. Sibi constans Seraphicus, qui ibi utramque opinionem probabilem declaravit, etiam hoc loco secundum utramque positionem respondit.

III. Conclusio est, quod Pater et Filius producant Spiritum sanctum, quatenus sunt unum in fecunditate voluntatis. Evidens enim est, quod non possint spirare, quatenus sunt unum in essentia, quia in essentia etiam cum Spiritu sancto unum sunt, quoad personam vero sunt duo, non unum; ergo producant Spiritum sanctum, quatenus sunt unum in notione 1. e. in spiratione activa.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *In principalibus Conciliis, quae apud eos celebrata sunt.* Quaeritur ergo, quae sunt illa quatuor principalia Concilia?

RESPONDEO: Et dicendum, quod fuerunt quatuor principalia¹ Concilia Apostolorum in Ecclesia primitiva, ut dicit quaedam Glossa super Actus². Primum fuit ad electionem Matthiae, Actuum primo³; secundum ad electionem septem diaconorum, Actuum sexto⁴; tertium fuit ad non imponenda legalia gentibus, Actuum decimo quinto⁵; quartum ad tolerandum legalia ad tempus, Actuum vigesimo primo⁶.

Concilia vero Patrum principalia apud Graecos similiter fuerunt quatuor, scilicet Nicaenum, Ephesinum, Chalcedonense et Constantinopolitanum.

DUB. II.

Item quaeritur de expositione illa, quam ponit Magister super illud: *Qui aliud docuerit vel aliter praedicaverit* etc.; et exponit: *id est, contrarium docuerit vel contrario modo* etc.; quia non videtur ista expositio probabilis, eo quod ille qui contradicit articulis, excommunicatus est ipso iure: ergo non oportebat pro *contrario* dare sententiam: ergo videtur, quod pro *diverso* tulerunt sententiam. *Praeterea*, unde venit ista expositio? Pro Deo? quare non dixerunt: quisquis contradixerit?

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dicit Ansel-

IV. Cfr. infra d. 29. a. 2. q. 1. 2. — Alex. Hal., S. p. 1. q. 70. m. 3. a. 3. seqq. — Scot., 1. Sent. d. 12. q. 4; et Report. d. 12. q. 1. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. seqq.; S. 1. q. 36. a. 4; S. c. Gent. IV. c. 25. — B. Albert., hic a. 3. 4. 5; S. p. 1. tr. 7. q. 31. m. 3. q. 1. incident. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. seq. — Richard. a Med., hic q. 3. seq. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. et 2. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 6. n. 50. seqq. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3. 4. — Biel, 1. Sent. d. 12. q. 1. 2.

mus⁸: Omnis veritas sacrae Scripturae potest dici, quae sacrae Scripturae non contradicit, propter suam generalitatem et dignitatem; et ideo praedicta expositio habet hic locum. Nec fuit inconveniens exprimere excommunicationem haereticorum, quia sancti Patres in Conciliis ordinabant quae *iuris* erant, et propterea⁹ ad terrorem est dictum; et maluerunt dicere *aliud*, quamvis intellexerint *contrarium*, ut magis compescerent ora praesumptuosorum, ne adinvenirent novitates in fide. Secundum veritatem autem excommunicationis sententia non se extendit nisi ad contradicentes; quia non fuit eorum intentio, praeccludendi viam ad explanationem fidei faciendam maiorem, si Deus alios magis illuminaret; et si hoc dixissent, constat quod non bene moti fuissent, et sententia eorum merito abolenda esset¹⁰.

Ratio excommunicationis.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, *quod non est aliud Spiritum sanctum esse Filii quam esse a Filio.* Sed contra: aliud est dicere *cappa Socratis* quam *cappa facta a Socrate*: ergo similiter videtur in proposito; aut si non, quaeritur ratio¹¹.

Et dicendum, quod genitivus, quamvis denominetur ab habitudine *principii*, tamen *aliam* habitudinem importat, immo *alias*¹², ut *possessionis*; sed cum in divinis non cadat diversitas nec habitudo nisi originis, ratione materiae in divinis determinatur ad habitudinem *principii*; et ideo in Deo idem est dicere *Spiritus Filii*, quod *Spiritus procedit a Filio*.

Genitivi significatio in divinis.

¹ Ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *principalia*.

² Cap. 21, 21. Vide apud Lyranum.

³ Vers. 15. seqq.

⁴ Vers. 2. seqq.

⁵ Vers. 6. seqq.

⁶ Vers. 18. seqq. — Paulo ante ed. 1 *toleranda* loco *tolerandum*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 pro hac interiectione ponit *et quaeritur*.

⁸ Libr. de Conc. praesc. Dei cum libr. arb. q. 3. c. 6: Quoniam ipsa (S. Scriptura), sicuti nulli adversatur veritati, ita nulli favet falsitati, hoc ipso quia non negat, quod ratione dicitur eius auctoritate suscipitur. — Et paulo post: Sic itaque sacra Scriptura omnis veritatis, quam ratio colligit, auctoritatem continet, cum illam aut aperte affirmat aut nullatenus negat.

S. Bonav. — Tom. 1.

⁹ Vat. contra multos codd. ut AFGHITXZ etc. et ed. 1 *praeterea*, sed minus bene, quia verba *quae iuris erant* hic significant decretum ad disciplinam spectans, non stricte ad fidem. Vat. et paulo infra *intellexerunt* loco *intellexerint*. Mox aliqui codd. ut VWX *praesumptuosa* pro *praesumptuosorum*.

¹⁰ S. Doctor loquitur tantum hypothetice et praecise de prohibitionem explanationis, quatenus est res *disciplinaria*; minime autem supponit — quod innuit nota marginalis in Vaticana ed. — decreta Concilii vere generalis in *rebus fidei* esse reformabilia.

¹¹ Unus alterve cod. ut V bb *quare non* loco *quaeritur ratio*.

¹² In Vat. desunt verba *immo alias*, quae tamen habentur in mss. et ed. 1.

Præterea, alia est ratio, quia *Spiritus*, secundum quod est nomen *absolutum*, sicut hoc nomen *Deus*, non habet proprie construi cum genitivo, quia tunc idem esset dicere *Spiritus Filii* quod *Deus Filii*: ergo oportet, quod accipiatur *Spiritus*, secundum quod dicitur a *spiratione*; et sic est nomen importans originem: ergo sicut sequitur: *Filius Patris*, ergo Filius qui est a Patre, et ita est dicere *Spiritus Filii*, id est, *Spiritus* qui est a Filio.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non sine me et sine meo et Patris arbitrio* etc. Videtur male dicere, quia qui habet arbitrium super aliquem habet dominium super illum¹: ergo videtur secundum hoc, quod *Spiritus sanctus* sit inferior Filio. Si tu dicas, quod arbitrium dicat voluntatem; hoc ni-

hil est, quia² similiter cum una voluntas sit trium, similiter Filius non loquitur sine arbitrio *Spiritus sancti*, et Pater similiter; quod non dicitur proprie.

RESPONDEO: Dicendum, quod *Spiritus sanctus* est Patri et Filio consubstantialis, ita quod a Patre et Filio procedit; *operatio* ergo *Spiritus sancti* communis est Patri et Filio, et similiter aequè habet *esse*³ a Patre et Filio; ita quod non est dicere, quod habeat locutionem propriam, nec quod habeat locutionem a se; et hæc duo voluit excludere Dominus cum dixit: *Non loquetur a semetipso*⁴, ut excludatur ratio *proprii* et ratio *primi principii*. Et hoc exponens Didymus contra *proprium* dicit: *Non sine me*, contra rationem *primi principii* dicit: *Sine meo et Patris arbitrio*; et arbitrium non importat dominium vel⁵ causalitatem, sed solum auctoritatem in Patre et Filio respectu *Spiritus sancti* vel eius operationis.

DISTINCTIO XII.

CAP. I.

Utrum Spiritus sanctus prius vel plenius procedat a Patre quam a Filio.

Item quaeritur, cum *Spiritus sanctus* procedat a Patre et¹ Filio, utrum prius vel magis processerit a Patre quam a Filio; quod nititur haereticus ostendere ita dicens: si processit *Spiritus sanctus* a Patre, processit utique aut nato iam Filio, ante non nato Filio. Si vero iam nato Filio processit, ante natus est Filius, quam processerit *Spiritus sanctus*: praecessit igitur nativitas Filii processionem *Spiritus sancti*. Si autem processit a Patre non genito Filio, ante processit, quam Filius genitus fuerit.

Responsio
Augustini.

His et huiusmodi quaestionibus magis laboriosis quam fructuosis respondet Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate² dicens: «In illa summa Trinitate, quæ Deus est, intervalla temporum nulla sunt, per quæ possit ostendi aut saltem requiri, utrum prius de Patre natus sit Filius, et postea de ambobus processerit *Spiritus sanctus*». «Nunquid ergo possumus quaerere, utrum iam processerat de Patre *Spiritus sanctus*, quando natus est Filius, an nondum processerat et, illo nato, de utroque processit? Non possunt prorsus ista ibi quaeri, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti³ perficiatur in tempore. Ideo qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem *Spiritus sancti*

de utroque». Ecce his verbis absoluta est quaestio illa, qua quaerebatur, utrum prius processerit *Spiritus sanctus* a Patre quam a Filio.

CAP. II.

Quod Spiritus sanctus principaliter et proprie dicitur procedere a Patre.

Nunc tractandum est quod secundo quaerebatur, scilicet an plenius vel⁴ magis procedat *Spiritus sanctus* a Patre quam a Filio. Ad quod dicimus, quia sicut non ante procedit a Patre quam a Filio, ita non magis vel plenius procedit a Patre quam a Filio. Augustinus tamen in decimo quinto libro de Trinitate⁵ dicit, quod *Spiritus sanctus* principaliter procedit de Patre. «Non frustra, inquit, in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi *Spiritus sanctus*, nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter *Spiritus sanctus*, nisi Deus Pater». Ecce audistis, quia *Spiritus sanctus* principaliter procedit a Patre. Sed ne te hoc turbaret, ipse continuo ex quo sensu dixerit aperit, subdens⁶: «Ideo addidi principaliter, quia et de Filio *Spiritus sanctus* procedere reperitur, sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam existenti et nondum habenti. Sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et *Spiritus sanctus* *Spiritus* esset amborum». Ecce exposuit ipsemet,

¹ Vat. cum cod. cc *illud*, et paulo ante *aliquid* loco *aliquem*, sed obest auctoritas antiquiorum codd. et ed. 1.

² Cod. Z cum ed. 1 addit *tunc*.

³ In cod. bb additur *et loqui*.

⁴ Ioan. 16, 13.

⁵ Ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *vel* loco *sive*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Solummodo edd. omnes repetunt hic *a*. Infra post *Spiritus sanctus* codd. BCDE legunt *de loco a*.

² Cap. 26. n. 45; sequens locus ibid. n. 47. — Contra no-

stros codd. et textum Augustini omnes edd. in primo loco posset ostendi pro possit ostendi.

³ Edd. præter 1 ponunt *ex consequenti*; sed delendum *ex* auctoritate omnium codd. et textus Augustini. Paulo supra nonnulli codd. bis ponunt *processerit* pro *processerat*.

⁴ Vat. cum paucis edd. *aut*. In principio propositionis post *tractandum est* cod. D adiecit *de eo*.

⁵ Cap. 47. n. 29.

⁶ Vat. cum nonnullis edd. *dicens*, et paulo ante, post *sensu* addit *hoc*.

quomodo Spiritus principaliter procedat a Patre, non quia prius vel magis procedat a Patre quam a Filio, sed quia, cum procedat a Filio, hoc ipsum habet Filius a Patre.

Ex eodem sensu dicitur etiam proprie procedere de Patre. Unde Hieronymus in expositione catholicae fidei Nicaenique Symboli¹ ait: «Credimus in Spiritum sanctum, qui de Patre procedit proprie». Item: «Spiritum sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de Patre proprie esse». Et item: «De Patre Filius, et Spiritus sanctus² proprie et vere de Patre procedit». Ecce aperte dicit, Spiritum sanctum proprie esse de Patre et proprie procedere a Patre. Quod non ita est intelligendum, tanquam prius vel plenius a Patre procedat quam a Filio, sed quia hoc habet Pater a se, non ab alio, ut de ipso sit et procedat Spiritus sanctus; Filius autem non a se, sed a Patre hoc habet, ut de ipso³ sit et procedat Spiritus sanctus.

Forte etiam iuxta hanc intelligentiam dicitur Spiritus sanctus⁴ mitti per Filium et a Patre esse per Filium. Unde Hilarius ad Deum Patrem de Spiritu sancto et Filio loquens in duodecimo libro de Trinitate⁵ ait: «In sancto Spiritu tuo ex te profecto et per eum misso». Item: «Ante tempora Unigenitus tuus ex te natus manet, ita quod ex te per eum Spiritus sanctus tuus est; quod etsi sensu non percipiam, tamen teneo conscientia. In spiritualibus enim rebus tuis hebes sum». Item in eodem: «Conserva hanc, oro, fidei meae religionem, ut quod in regenerationis meae Symbolo professus sum, semper obtineam: Patrem scilicet te⁶ et Filium tuum una tecum adorem; sanctum Spiritum tuum, qui ex te per Unigenitum tuum est, promerear». Ecce aperte dicit, Spiritum sanctum a Patre per Filium et mitti et esse; quod non est intelligendum, quasi a Patre per Filium minorem mittatur vel sit, sed quia ex Patre et Filio est et mittitur ab utroque. Sed hoc ipsum habet Filius a Patre,

ut ab ipso et sit⁷ et mittatur Spiritus sanctus. Hoc ergo voluit significare Hilarius, distinctionem faciens in locutione, ut ostenderet in Patre esse auctoritatem. Inde est etiam, quod Veritas ostendens, Patrem esse auctorem processioneis, qua procedit Spiritus sanctus a Filio, dixit in Evangelio⁸: *De Patre procedit*, cum de Patre et Filio procedat Spiritus sanctus. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁹: «Si de Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: *De Patre procedit*? Cur putas, nisi quia solet ad eum referre etiam quod ipsius est, de quo et ipse est, sicut ait¹⁰: *Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me*? Si ergo hic intelligitur eius doctrina, quam tamen non dixit suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est Spiritus sanctus de ipso procedere, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret: De me non procedit. A quo autem habet Filius, ut sit Deus — est enim Deus de Deo — ab illo utique habet, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus. Et ideo Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre». «Quapropter, qui potest intelligere in eo, quod ait Filius¹¹: *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*, non sine vita existenti iam Filio vitam Patrem dedisse, sed ita eum sine tempore genuisse, ut vita, quam Pater Filio gignendo dedit, coaeterna sit vitae Patris, qui dedit; intelligat etiam, sicut habet Pater in semetipso, ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio, ut etiam de isto procedat idem Spiritus sanctus, et utrumque sine tempore. Ita ergo dictum est, Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quod etiam procedit de Filio de Patre esse Filio¹². Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius, de Patre habet utique, ut et de illo procedat Spiritus sanctus. Sed nulla ibi tempora cogitentur, quae habeant prius et posterius, quia ibi omnino nulla sunt».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XII.

De aeterna processione Spiritus sancti, qualiter a Patre et Filio procedat.

Item quaeritur, cum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars, in qua Magister determinat, qualiter Spiritus sanctus procedit¹ a Patre et Filio; et haec pars habet quatuor capitula secun-

dum quatuor, quae determinat in quatuor capitulis². Nam *primo* quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus prius procedat a Patre, et determinat, quod

¹ Explan. ad Cyrillum c. 1. et 3.

² Omnes codd. omittunt *sanctus*.

³ Codd. DE cum sola Vat. *de se ipso*, quod antea, ubi prima vice occurrit, habet cod. C.

⁴ Omnes codd. bene addunt *a Patre*, sed cum hoc desit in omnibus nostris edd., nihil immutavimus in textu.

⁵ Num. 55; sequens locus n. 56, tertius n. 57.

⁶ Edd. omnes contra originale et codd. sic transponunt verba: *te Patrem scilicet*.

⁷ Vat. cum paucis edd. omittit *et*.

⁸ Ioan. 15, 26; Vulgata *a Patre*. — Mox multae edd. contra edd. 1, 7 et mss. addunt *et post cum*; insuper edd. pleraeque omittunt *sanctus* post *Spiritus*.

⁹ Cap. 27. n. 48.

¹⁰ Ioan. 7, 16. — Immediate antea Vat. cum paucis edd. contra originale et mss., addendo *sicut* et transponendo *et*, sic habet: *ipsius est, sicut et de quo*.

¹¹ Ioan. 5, 26.

¹² Vat. cum aliis edd., excepta 1, perperam et contradicentibus mss. et textu Augustini praemittit *et* ante *Filio*. Sensus est: intelligatur, a Patre datum esse Filio, quod Spiritus sanctus etiam de ipso procedit. — Paulo post Vat. cum nonnullis edd. omittit *et* ante *de illo procedat*. Denique edd. 2, 3 *cogitantur* loco *cogitentur*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Aliqui codd. ut AISTVY *procedat*.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 paulo ante ponendo *partes* loco *capitula*, et omissis verbis *in quatuor capitulis* pro-

non. *Secundo*, utrum principalius et plenius, ibi: *Nunc tractandum est quod secundo quaerebatur*. *Tertio* vero determinat, utrum proprie a Patre procedat, et dicit quod *sic*, ibi: *Ex eodem sensu dicitur etiam proprie procedere de Patre*. *Quarto*

determinat, utrum Spiritus sanctus proprie procedat a Patre per Filium, ibi: *Forte etiam iuxta hanc intelligentiam*, ubi confirmat auctoritate Hilarii, quod Spiritus sanctus mittitur a Patre per Filium et procedit.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Supposito ex praecedentibus, quod Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio, ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur de processione Spiritus sancti in comparatione ad utrumque.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus prius procedat a Patre quam a Filio.

Secundo, utrum plenius a Patre quam a Filio.

Tertio, utrum procedat a Patre mediante Filio.

Quarto et ultimo, utrum processio Filii prior sit secundum ordinem intelligendi processione Spiritus sancti, vel e converso.

ARTICULUS UNICUS.

De processione Spiritus sancti in comparatione ad Patrem et Filium.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus a Patre prius quam a Filio procedat.

Circa primum, quod *prius* sit a Patre quam a Filio, sic ostenditur.

1. Causa prima est, in qua est status, ergo et principium primum est, in quo est status; sed status est in Patre: ergo Pater est principium primum; sed primum supponit prius¹: ergo prius procedit a Patre quam a Filio.

2. Item, causa prima est quae agit, alia non supposita²: si ergo Pater producit non per suppositionem alterius principii, Filius per suppositionem, prius producit Pater quam Filius.

3. Item, quod habet aliquis ex se per prius habet, quam quod habet ex alio; sed producere Spiritum sanctum habet Pater a se, et Filius a Patre: ergo per prius habet Pater quam Filius.

CONTRA: 1. Ubi non est ponere posterius, nec prius, quia prius respectu posterioris dicitur; sed in Trinitate non est ponere posterius: ergo nec prius. Si ergo processio Spiritus sancti a Patre et Filio est aeterna, patet etc.

2. Item, ubi est ponere prius et posterius, est³ ponere diversitatem principiorum; sed Pater et Filius producant Spiritum sanctum in quantum unum, ut supra monstratum est⁴: ergo non est ibi ratio prioris.

3. Item, si per prius procedit a Patre quam a Filio, aut⁵ a Filio non procedit, aut bis procedit; sed procedit a Filio et non procedit bis: ergo etc.

4. Item, contingit intelligere prius, non intellecto posteriori: ergo si per prius procedit a Patre, ergo contingit intelligere, quod procedit⁶, non intellecto Filio. *Sed contra*: Spiritus sanctus est amor uniens et amor nectens; sed non est accipere mutuum amorem ad minus quam inter duos, ergo nec Spiritum sanctum esse⁷ nisi a duobus: ergo nec per prius procedit ab uno quam ab alio.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus auctoritate quidem prius procedit a Patre quam a Filio, non vero prius duratione, vel causalitate, vel etiam origine.

RESPONDEO: Dicendum, quod *prius* dicitur multipliciter. Dicitur enim prius *duratione*, dicitur prius *causalitate*, dicitur prius *origine*, dicitur prius *auctoritate*⁸. Et primis duobus modis *prius* nullo modo cadit in Deo; quia prius *duratione* contrarium est aeternitati, prius *causalitate* contrarium est essentiae unitati⁹. Sed prius *origine*, quo alter ex altero.

sequitur *In prima quaerit, utrum*, et paulo infra *In secunda quaerit, utrum*. Dein post *Tertio* omittit *vero determinat*, moxque verba et dicit quod *sic*.

¹ Cod. K adiungit: *quia superlativum supponit comparativum*.

² Arist., IV. Phys. text. 7. (c. 1.) ait: Id enim, sine quo aliorum nihil aliud est, ipsum vero est sine aliis, necesse est esse primum. — Paulo infra post *Filius* in cod. O additur *vero*.

³ Cod. I praemittit *ibi*.

⁴ Dist. 11. q. 2.

⁵ Cod. T cum ed. 1 bene addit *ergo*.

⁶ In cod. T et ed. 1 adiungitur bene *a Patre*.

⁷ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 *Spiritus sanctus est*.

⁸ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Priori, et V. Metaph. text. 16. (IV. c. 11.). — In hac propositione ex multis mss. ut AFGHIKTVWZ aa etc. et ed. 1 ter supplevimus *dicitur*.

⁹ Cod. X *immutabilitati*.

et prius *auctoritate*, quo alter accipit ab altero¹, cadit ibi. Sed prius *origine* cadit respectu *producentis* et *producti*, cum alter oritur ex altero; cum vero *unus* oritur a *duobus*, non cadit ibi prius *origine*, quia tunc ambo sunt unum originale principium; tamen cadit ibi prius *auctoritate*, quia quamvis Pater et Filius sint unum in producendo, tamen hoc accipit Filius a Patre.

Si igitur quaeritur, utrum per prius procedat Spiritus sanctus a Patre quam a Filio; si intelligatur prius² *duratione*, falsum est; similiter si prius *causalitate*; similiter si prius *origine*, sicut probant primae rationes ad hoc inductae. Si autem prius *auctoritate*, ut prius idem sit quod *principalius*, veritatem habet.

1. Ad illud ergo³ quod primo obicitur, quod Pater est primum principium et causa; dicendum, quod illae rationes habent veritatem, ubi est pluralitas causarum vel principiorum; sed respectu Spiritus sancti nec est pluralitas causarum nec principiorum.

2. 3. Ad illud quod obicitur, quod per⁴ prius habet quod habet ex se; dicendum, quod si intelligatur *prius*, id est *principalius*, verum est; si autem alio modo, falsum, quia unum et idem potest haberi a pluribus personis, ita quod ab una per aliam; nec talis est prioritas aliquo trium praedictorum modorum.

SCHOLION.

1. Posita quadruplici *prioritatis* distinctione, primo negatur, Spiritum sanctum procedere prius *duratione*, *causalitate*, *origine* a Patre quam a Filio. Prioritas enim *durationis* et *causalitatis* in Deo esse omnino non potest; prioritas autem *originis* dici quidem potest in divinis, sed tantum, quatenus una persona procedit ab uno, et altera a duobus. Ergo non est ponenda inter Patrem et Filium, quatenus producant Spiritum sanctum. Deinde conceditur, quod Spiritus sanctus prius procedat *auctoritate*, vel etiam *principalius* a Patre quam a Filio. Hoc nulla alia ratione asseritur, nisi quia Pater a se ipso habet potentiam spirativam, Filius vero a Patre; unde Patri quaedam principalitas convenit, quae tamen nec subiectionem Filii nec distinctionem in principio spirativo importat. In re hoc idem est cum eo quod dicit Scot. (hic q. 2.): « Non est ergo ordo originis inter spirationem Patris et Filii, quasi spiret Pater in aliquo signo originis, in quo non spiret Filius, sed in eodem signo originis simul spirant. Est tamen ibi ordo spirantium in spirando, quia Pater (productio termino primae fecunditatis) in illo tertio signo originis spirat a se, Filius autem non a se ».

II. Pro maiore explicatione solutionis ad 3. serviunt quae dicit B. Albert., hic a. 3. ad 2: « Dicendum, quod hoc (quod

una proprietas non est duorum subiectorum) verum est in illis suppositis, quae per essentiam et substantiam dividuntur ab invicem; in illis enim quod inest uni idem numero non inest alii. Sed duobus suppositis, quae in nulla diversa sunt, nisi (quod) inter ea est relationis oppositio, potest inesse idem, in quantum non relative opponuntur. Pater autem et Filius talia sunt supposita divinae naturae; et secundum quod comparantur ad virtutem spiralem et ad Spiritum sanctum, non habent oppositionem relativam inter se; ergo secundum hoc remanent idem, et sic unum numero erit quod in hac comparisonem inest eis. Hoc autem est proprietas spirandi, et sic unum sunt principium spirandi Spiritus sancti ».

III. Cfr. infra d. 20. a. 2. q. 1. 2. — Scot., de hac et duabus seqq. qq. hic q. 2. — S. Thom., de hac et seq. hic q. 1. a. 2. — B. Albert., hic a. 2; de hac et seq. q.; S. p. I. tr. 7. m. 3. q. 2. incident. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic. 4. princ. q. 2. — Henr. Gand., de hac et duab. seqq. qq. S. a. 54. q. 5. et 7; a. 60. q. 9. — Dionys Carth., de hac et duabus seqq. qq. hic q. 1. — Biel, de hac et duab. seqq. qq. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus a Patre plenius et principalius quam a Filio procedat.

Secundo quaeritur, utrum plenius procedat a Patre quam a Filio. Et quod sic, videtur:

1. Quia propter quod unumquodque, et illud magis⁵; ergo cum Filius spiret per Patrem, quia hoc habet a Patre, ergo Pater magis spirat.

2. Item, « omnis causa prima plus influit quam secunda⁶ »; sed Pater est primum principium spirandi: ergo plus influit quam Filius.

3. Item, plenius procedit aliquid, a quo procedit proprie et principaliter, quam a quo nec principaliter nec proprie; sed Spiritus sanctus procedit a Patre proprie et principaliter, sicut dicitur in littera⁷ et Augustinus dicit: ergo etc.

4. Item, plenius procedit aliquis ab eo, a quo habet quidquid habet, scilicet substantiam et proprietatem, quam a quo non habet; sed Spiritus san-

¹ Cod. R addit *bene*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. 4 adieciimus *prius*. Paulo infra sequimur codd. M Y et ed. 4 addendo: *similiter si prius origine*. — Consentit Anselm., de Proces. Spir. sanct. c. 23-25.

³ Vat. omittit contra vetustiores codd. et ed. 4 *ergo*. Mox ed. 4 post *et* bene addit *prima*.

⁴ Fide aliquorum mss. ut Y Z et ed. 4 supplevimus *per*, quod et supra in ipsa obiectione habetur. Paulo ante unus alterve codex *aliud* loco *illud*.

⁵ Aristot., I. Poster. c. 2. Cfr. etiam II. Metaph. text. 4. (I. brev. c. 4.). — In quo textu plures codd. post *unumquodque* addunt *tale*. Mox circa finem argumenti ope mss. et primarum edd. restituimus *habet*.

⁶ Libr. de Causis, prop. 4, in quo textu plures codd. ut B D E F G M X etc. cum edd. 2, 3 falso *prius* loco *plus*.

⁷ Cap. 2; ubi et verba Augustini habentur. — Unus alterve codex ut Y Z *Magister dicit* pro *dicitur*.

ctus habet a Patre quod sit, et quod procedat a Patre et Filio¹: a Filio autem non habet, quod procedat a Patre, quia tunc Filius daret aliquid Patri: ergo etc.

CONTRA: 1. Si *plenius* a Patre, ergo perfectius: *Fundamenta* ergo a Filio non procedit perfectissime, ergo in Trinitate est aliquid imperfectionis.

2. Item, si plenius a Patre quam a Filio, plus accipit a Patre quam a Filio; sed ubi est ponere plus et minus, ibi est diversitas: ergo in persona Spiritus sancti est diversitas.

3. Item, videtur quod nec *principaliter* a Patre, quia qui perfecte dat aliquid alicui, dat ei usum² et iurisdictionem sive auctoritatem; si ergo dat Pater Filio posse spirare, ergo dat ei auctoritatem spirandi: ergo aequè principaliter procedit a Filio ut a Patre³.

CONCLUSIO.

In sano sensu dici potest, Spiritum sanctum procedere a Patre principaliter vel principalius et per se; non tamen procedit plenius nec perfectius.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus *Conclusio 1.* dicitur procedere⁴ a Patre *principaliter* et *per se*: principaliter, quia auctoritas est in Patre; per se, quia non tantum mediante Filio, sed etiam immediate. *Conclusio 2.* Non tamen *plenius* procedit a Patre nec *perfectius*, quia *plenius* ponit gradum perfectionis,

ponit etiam compositionem substantiae in producto, quorum neutrum est in divinis. Unde si proponatur haec: quod illud quod procedit ab aliquo *Conclusio 3* principaliter, procedit plenius, simpliciter est neganda⁵.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur de causa *Solutio* *positum* prima et *propter quod* etc.; dicendum, quod sicut dictum est prius⁶, illud solum habet locum, ubi pluralitas causarum est; hic autem non est pluralitas nec causarum nec principiorum: ideo non habet hic locum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod non habet Spiritus sanctus a Filio, quod procedat a Patre; dicendum ad hoc, quod habere a se vel ab alio non ponit gradum plenitudinis. Unde quamvis Filius divinitatem habeat a Patre, ita⁷ tamen est perfectus Deus ut Pater; et ideo non sequitur, quod *plenius* a Patre procedat, quia *principaliter*. — Quod⁸ obiicitur: plenius habet quod habet essentiam et proprietatem; responderi potest interimendo *minorem*; habet enim Spiritus sanctus a Filio proprietatem, licet non habeat secundum omnem respectum; habet enim processione a Filio, sed non ut a Patre.

Ad illud quod obiicitur, quod Pater dat Filio auctoritatem; dicendum, quod dando auctoritatem super Spiritum sanctum, nihilominus ex ipso habet auctoritatem⁹, quia ex hoc debet Filius eam referre ad Patrem, quia habet a Patre; et inde est, quod in Filio est auctoritas et subauctoritas. Unde etiam principaliter producit Spiritum sanctum¹⁰, sed Pater principaliter, quia in eo est tantum auctoritas, non subauctoritas. *Principalitas* autem dicitur *auctoritas* in divinis.

SCHOLION.

1. Quo sensu hic intelligenda sint vocabula *plenius*, *p* *in* *principaliter*, *auctoritas*, *subauctoritas*, satis apparet ex ipsis verbis S. Doctoris, hic et infra dub. 3. positus. Negatur, quod Spiritus sanctus *plenius* procedat a Patre quam a Filio, quia hic terminus significat gradum perfectionis, vel saltem connotat compositionem in aliquo; affirmatur vero, quod *principaliter* Pater producat Spiritum sanctum, in sensu et ex ratione in q. 4. expressis. Filius autem *principaliter* Spiritum sanctum pro-

ducere asseritur, quia dat ei quicquid habet; unde dicitur habere *auctoritatem* respectu eiusdem, *subauctoritatem* vero respectu Patris, a quo omnia habet. Habere igitur *auctoritatem* et *principalitatem* nostro Doctori idem est. Unde in fine solut. ad 4. respondet «interimendo» i. e. ut falsam negando minorem. — Hunc modum dicendi, quod Pater principaliter producat Filium, S. Doctor, Magistrum aliosque antiquos theologos secutus, non reprobatur. Immerito nonnulli moderni theologos cum

¹ Multi codd. cum edd. 2, 3 forte ex eo, quod eadem verba immediate post occurrant, indebite omittunt *et Filio*, e contra cod. R omittit *Patre et*, cum quo conveniunt codd. aa bb legendo *et procedat etiam a Filio*; lectio non spernenda. Mox post *non habet*, quod cod. Y bene addit *a Patre sit et*.

² Emendavimus lectionem Vat. et cod. cc ex aliis mss. et ed. 4 ponendo *usum* pro *vim*.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 ordinem argumentorum invertit, ponendo ultimum hoc argumentum quinto loco inter argumenta ad oppositum, licet in margine etiam respectu ipsius habeat: *Fundamenta*. Ratio huius inversionis videtur fuisse, quod hoc argumentum partem conclusionis neget, scil. quod Spiritus sanctus *principaliter* a Patre procedat. Sed melius cum codd. hoc argumentum, licet sub aliquo respectu ad oppositum pertineat, ultimo loco ponitur, quia est argumentum speciale seu sui generis, scil. negans, quod Spiritus sanctus *principaliter* a Patre procedat, dum cetera argumenta vel probant vel negant, quod Spiritus sanctus *plenius* a Patre procedat.

⁴ Unus alterve codd. ut W Y *procedit* loco *dicitur procedere*.

⁵ Multi codd., ordine inverso, *quod procedit ab aliquo plenius*, *procedit principaliter*. Licet utraque lectio, attentis definitionibus terminorum, in se vera sit, attamen unus terminus verificatur in divinis, alter non, et attento ordine terminorum inter se, praeferenda videtur lectio in textum recepta, quae iam in pluribus antiquis mss. ut H L O et ed. 4 invenitur. Cfr. resp. ad 4. — Vat. contra mss. et ed. 4 *ponatur* loco *proponatur* et post *plenius* addit *aut si non plenius*, *neque principaliter*. Codd. H Y post *haec* addunt *quaestio*, sed melius subintelligendum: propositio, quod procedat principaliter.

⁶ Quaest. praeced. ad 1.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus non bene omisum *ita*. Concordat Anselm., de Process. Spir. sanct. c. 24.

⁸ Pauci codd. ut H S ee *Ad illud quod*.

⁹ Codd. L O adiciunt *super Spiritum sanctum*.

¹⁰ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 *Filius* pro *Spiritus sanctum*.

Suarez hanc locutionem Seraphici tanquam erroneam reiciunt. Attendere enim debuissent, ipsum S. Doctorem eam explicasse in sensu certe orthodoxo nec eam commendasse, sed sane explicatam solummodo tolerasse, uti apparet ex ultima propositione in corp.

Ad 3. oppositum non respondetur explicite, quia iam solu-

tum est in corp. Quo sensu dici possit, quod Spiritus sanctus *proprie* a Patre procedit, cfr. infra dub. 3.

II. Quoad conclusionem cfr. S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. I. q. 36. a. 3. ad 2. — B. Albert., hic a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., 2. princ. q. 4. — Durand., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum Spiritus sanctus mediante Filio a Patre procedat.

Tertio quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre mediante Filio.

1. Et quod sic, videtur per Hilarium duodecimo de Trinitate¹, qui loquens ad Patrem ait: « Spiritum sanctum, qui ex te per eum est, promerear »: ergo Spiritus sanctus est a Patre per Filium, ergo mediante Filio.

2. Item, Richardus² dicit, quod in divinis est processio immediata tantum, et mediata et immediata — mediata tantum esse non potest — et dicit, quod mediata et immediata est processio Spiritus sancti ex Patre: ergo cum non possit cadere medium nisi Filius, Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio.

3. Item, similis est processus in illa Trinitate processui imaginis creatae³; sed amor procedit a mente mediante intelligentia: ergo Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio. *Si dicas*, quod non est similitudo quantum ad hoc: ergo destruitur ratio imaginis, quia *imago* debet repraesentare ordinem et originem personarum, non tantum numerum in personis, quia hoc⁴ etiam est in *vestigio*.

4. Item, si solus Filius spiraret,⁵ ita quod non Pater, tunc Pater diceretur spirare, sed mediante Filio, ita quod esset processio mediata tantum: ergo cum spiratio conveniat Patri per se et conveniat ei per hoc, quod est principium Filii spirantis, ergo convenit ei et mediate et immediate; sed si hoc⁶, Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio.

CONTRA: 1. Nobilius est immediatum principium, quam mediatum; sed omne nobilius est Deo tribuendum⁷: ergo si Pater est nobilissimum principium Spiritus sancti, ergo tantum immediate, non mediate producit ipsum. *Si tu dicas*, quod producit simul mediate et immediate; *contra*: mediatum et immediatum sunt opposita; sed opposita non sunt simul vera de eodem et respectu eiusdem⁸: ergo impossibile est, quod simul producat mediate et immediate.

2. Item, sicut se habet *per se* ad *per accidens*, ita *mediatum* ad *immediatum*; sed Deus nullius, cuius est causa per se, est causa per accidens: ergo nullius, cuius est principium immediatum, est principium mediatum.

3. Item, magis est immediatum quod nullo modo recipit medium, quam quod recipit medium; sed Filius nullum medium recipit in spirando: ergo immediatius producit, quam producat Pater: non ergo uniformiter omnino producunt Pater et Filius Spiritum sanctum.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus procedit a Patre tum immediate, tum mediante Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut vult Richardus, productio⁹ Spiritus sancti est *mediata* simul et *immediata*: mediata, in quantum est a Filio, et Filius a Patre; sed immediata, in quantum ipse Spiritus sanctus ab ipso Patre spiratur. Conclusio.

Et huius exemplum ponitur in exitu Abel de Adam. Abel enim¹⁰ immediate exiit de Adam, quia ipse ex lumbis suis genuit eum; nihilominus exiit mediate, quia exiit ab Eva, quae fuit ab Adam sive de Adam deducta. Et hunc modum oportuit esse in Deo propter summam germanitatem. Si enim tantum mediata esset processio Spiritus sancti, ut tantum esset a Filio, non esset summa germanitas Spiritus sancti cum Patre. Similiter, si omnino immediata, ut esset a Patre tantum, non esset summa germanitas cum Filio. Et sic concedendum¹¹, quod mediante Filio. Exemplum.

1. Ad illud ergo¹² quod obicitur in contrarium, quod nobilius est immediatum principium; dicendum, quod mediatio est tribus modis. *Quaedam* enim est mediatio, quae excludit immediationem tantum, ut quando effectus ultimus non continuatur influentiae Solutio oppositorum.

¹ In fine. Vide lit. Magistri, c. 2.

² Libr. V. de Trin. c. 7-9.

³ De imagine creata vide supra d. 3. p. II. praesertim a. 2. q. 2. et 3.

⁴ Fide mss. et ed. 4 substituimus *hoc* pro *haec*, quod Vat. perperam ponit. Sub *hoc* intellige: repraesentare numerum.

⁵ Ex pluribus mss. ut I aa bb et ed. 4 mutavimus *spirat* in *spiraret*, quod subnexis magis congruit. Mox post *tunc* Pater ed. 4 addit *non*.

⁶ In ed. 4 additur *ergo*.

⁷ Unus alterve codex ut Y cc *attribuendum*.

⁸ Vide Aristot., XI. Metaph. c. 4 (X. c. 5.), et de Praedicam. c. de Oppositis.

⁹ Cod. E *processio*.

¹⁰ Vat., plurimis mss. et ed. 4 refragantibus, omittit *enim*. — De hoc exemplo vide Richard. a S. Vict., V. de Trin. c. 6.

¹¹ Cod. V addit *est*; cod. O autem post *quod* adiungit *procedit*.

¹² Ope plurium mss. ut AFW etc. et ed. 4 supplevimus *ergo*.

causae prioris, sed per medium omnino producitur, priori non cooperante¹; et haec dicit *ordinem* et *diversitatem* agentium et *separationem*. *Alio modo* dicitur mediatio, prout dicit *ordinem* causarum ad invicem, non *separationem* in agendo, sed solum *diversitatem* agentium² et ordinem. *Tertio modo*, prout dicit *ordinem*, non tamen *separationem* virtutum agentium nec *diversitatem*.

- Prima* mediatio non cadit in Deo, quia Deus
- Conclusio 1. est causa simpliciter prima, cuius influentia est tanta, quod nulla creatura aliquid agit, eius influentia remota: et ideo nihil a³ Deo exit mediate tantum. *Secunda* mediatio cadit in Deo respectu effectus producti a causa creata, quia ibi est *ordo* causarum et *diversitas* virtutum; sed tamen non est *separatio*, quia Deus intime agit, quia per se ipsum; agit⁴ nihilominus per virtutem creatam, quae ab ipso est.
- Conclusio 3. *Tertia* mediatio cadit in operatione divina, in qua sunt agentes personae, in quibus attenditur *ordo*, quia una habet ab alia quod agat, sed tamen nec est ibi virtutum *diversitas* nec *separatio* vel distantia aliqua, immo una virtute et aequae intime agunt. Et sic Pater mediante Filio producit Spiritum sanctum, non quia sit medium distantiae vel differentiae, sed

quia, quod Filius producat, hoc habet a Patre, ita quod est ibi quidam ordo. Et sic patet responsio ad sequens, cum dicit, quod mediatum et immediatum sunt opposita; verum est enim primo modo, sed non secundo nec tertio⁵.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus nullius est causa per accidens, ergo nec mediate; dicendum, quod *per accidens aliquid causare* derogat veritati⁶ causae supremae. Illius enim dicitur aliquid causa esse per accidens, cuius est causa per aliquid aliud, quod non est ab ipso, sed aliunde; si ergo Deus alius esset causa per accidens, non esset causa universalissima et prima, et ita nec nobilissima. Sed⁷ *mediatio* non repugnat nobilitati causae supremae. Causare enim aliquid⁸ *per se* et per id quod ab ipso est non dicit indignitatem, immo dignitatem, quia dignitas est non tantum per se aliquid posse, sed posse alii communicare, ita tamen quod ille sine eo nihil possit.

3. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod Filius est immediatior causa; dicendum, quod non valet, quia ista mediatio, quae praedicta est, non repugnat immediationi, et ideo non diminuit eam.

SCHOLION.

I. Pro elucidatione huius quaestionis servire potest quod dicit Petr. a Tar. (hic q. 1. a. 3.): «Respicendo ad principium quo spirant, aequae immediate procedit Spiritus sanctus a Patre, sicut a Filio; respiciendo ad ipsos spirantes, similiter aequae immediate procedit a Patre, sicut a Filio, sed nihilominus etiam mediate procedit a Patre, quia non solum per se spirat, sed etiam mediante Filio».

II. Locutio: *procedere mediante Filio* in eodem sensu explicatur a S. Thom. (S. I. q. 36. a. 3. ad 1. 2.). — Tres modi mediationis, qui in solut. ad 1. occurrunt, exemplis magis illustrari possunt. Primi modi exemplum est avus, qui est causa tantum mediata filiorum sui filii; et sic mediate et immediate contradictorie opponuntur, nec talis mediatio Deo tribui potest. Secundi modi exemplum in ipso textu adducitur, scil. cooperatio Dei cum actibus creaturarum. Deus enim sic operatur mediantibus causis secundis, ut tamen ista mediatio non

excludat immediatam operationem divinam, qua intime attingit et causam secundam et effectum eius; sic sumtum *mediatum* et *immediatum* non opponuntur. Tertius modus mediationis respicit tantum *ordinem* divinarum personarum ad invicem, sive attendatur in operibus divinis ad extra, quae sunt indivisa, et tamen operantes personae habent ordinem inter se, sive attendatur in spiratione Spiritus sancti, in qua est ordo spirantium.

III. Circa id quod dicit ad 2, Deum non esse causam per accidens, cfr. II. Sent. d. 37. q. 2. a. 2, ubi dicit: Causa per accidens dicitur respectu intentionis, non quatenus accidens est differentia entis.

IV. Quoad conclusionem: Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 6. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 36. a. 3. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 3. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 3.

¹ Cod. A operante. Ed. 1 paulo infra post *Alio modo* habet *est* pro *dicitur*.

² Auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 expunximus *virtutum*, quod Vat. praemittit verbo *agentium*. Mox post *Tertio modo* cod. X repetit *dicitur mediatio*.

³ Fide mss. et ed. 1 substituiamus a loco *ex*.

⁴ Vat., interpunctione mutata, refert verbum *agit* ad *per se ipsum*, atque deinde adiungit *et*, sed mss. obnitentibus; ed. 1 loco *et* bene repetit *agit*; cod. F minus bene post *nihilominus* addit *est actio*, insuper *secundum* ponit pro *per*.

⁵ Varii codd. varie legunt; cod. F loco *enim* ponit *sed*; cod. H post *enim* addit *aliquo modo scilicet*; multi codd. cum edd. 1, 2, 3 mendose *verum est enim, sed non primo modo, sed secundo vel tertio*; cod. T incomplete *verum est enim, sed non cadit mediatio in Deo primo modo, sed secundo vel tertio*, quae lectio a posteriore manu mutata est in eam quam habet Vaticana. Coniectamus, lectionem genuinam esse: *verum est enim primo modo; sed non cadit mediatio in Deo primo*

modo, sed secundo vel tertio, qua lectione et codices reconciliantur.

⁶ In cod. H additur *et nobilitati*; in cod. T a secunda manu nomen *veritati* mutatum est in *universalitati*. — De causa *per se* et *per accidens* cfr. Aristot., II. Phys. text. 50. (c. 5.), ubi ait: Ut enim et ens, aliud quidem per se est, aliud autem secundum accidens; sic et causam contingit esse, ut ipsius domus per se quidem causa est aedificativum, secundum accidens autem album aut musicum. Itaque per se causa, definita est; quae vero secundum accidens, indefinita; infinita enim uni accidunt. Sicut igitur dictum est, cum in iis, quae propter aliquid (finem) fiunt, hoc fiat, tunc dicitur a casu et a fortuna.

⁷ Pauci codd. ut V X Z addunt *haec*; cod. Y melius post *mediatio* adiungit *quae in Deo ponitur*.

⁸ Ex antiquioribus mss. et edd. 1, 6 substituiamus *aliquid* loco *aliud*. Mox aliqui codd. ut B T X *illud* pro *id*, et paulo infra cod. Y cum ed. 1 *dignitatis* loco *dignitas*.

QUAESTIO IV.

Utrum generatio Filii sit prior spiratione Spiritus sancti secundum rationem intelligendi.

Quarto et ultimo quaeritur, quae istarum duarum emanationum, scilicet generationis et processionis, sit prior secundum rationem intelligendi. Et quod generatio Filii, ostenditur sic.

1. In imagine creata sic est, quod secundum ordinem intelligendi prior est emanatio notitiae a mente quam amoris, sicut vult Augustinus¹; « quia incognita non possumus diligere », sicut dicit Augustinus in decimo de Trinitate²: ergo si ordo attenditur in imagine secundum conformitatem ad Trinitatem increatam, ergo secundum rationem intelligendi prior est processus Verbi quam Amoris in divinis, maxime cum per imaginem creatam intelligamus Trinitatem increatam.

2. Item, sicut vult Philosophus³, « voluntas est, cuius principium est in ipso cognoscente singularia », ergo voluntas ut voluntas praesupponit cognitionem: ergo emanationem Verbi emanatio Amoris.

3. Item, omne principium secundum rationem intelligendi prius est quam principiatum; sed Filius est principium Spiritus sancti: ergo secundum rationem intelligendi oportet praeintelligere Filium Spiritui sancto⁴: ergo et generationem, quae est emanatio Filii, prius quam processionem, quae est Spiritus sancti.

4. Item, in omni natura⁵ agente per modum naturae et voluntatis, productio per modum naturae intelligitur ante productionem voluntatis: ergo cum Pater sit natura intellectualis, producat Filius connaturalem et per modum naturae et Spiritum sanctum per modum voluntatis, ut supra tactum est: ergo emanatio Filii prior est secundum rationem intelligendi emanatione Spiritus sancti.

CONTRA: 1. Augustinus nono de Trinitate⁷: « Partum mentis praecedit appetitus, quo id quod nosse volumus quaerendo, nascitur proles ipsa notitia »: ergo ante est in imagine creata appetitus, quam sit proles notitia, ergo ante amor quam verbum: ergo et processio ante generationem.

2. Item, nullus videns rem cognoscit eam⁸, nisi intentio voluntatis applicet vim cognoscentem ipsi

cognoscibili, ut patet de homine eunte per viam, qui cum ivit et alibi cogitavit, perfecte nescit, qua transierit, sicut dicit Augustinus in undecimo de Trinitate⁹. Ergo voluntas praecedit ipsam cognitionem, ergo amor verbum in creaturis: ergo pari ratione in Deo, saltem secundum intellectum.

3. Item, sicut vult Philosophus, primum et immediatum est idem. Unde ipse in libro Posteriorum¹⁰, definiens propositionem immediatam, dicit, quod « immediata propositio est illa qua non est altera prior »; sed aequae immediate Spiritus sanctus procedit a Patre, ut Filius, ergo aequae primo: ergo nec secundum rem, nec secundum rationem intelligendi generatio Filii praecedit processionem Spiritus sancti.

4. Item, quanto aliquid communius, tanto prius est secundum rationem intelligendi¹¹; sed communis spiratio est communior quam generatio, quia convenit Patri et Filio, sed generatio soli Patri: ergo prior est secundum rationem intelligendi spiratio quam generatio.

CONCLUSIO.

Secundum rationem intelligendi generatio Filii prior est spiratione Spiritus sancti, quod triplici ratione probatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod, quidquid sit de ordine reali, de quo infra dicetur¹², tamen secundum rationem intelligendi prior est emanatio Verbi, tum quia Verbum est Spiritus sancti principium, tum etiam quia Verbum procedit per modum naturae, sed Spiritus sanctus per modum liberalis voluntatis, tum etiam quia intelligimus emanationes in personis per emanationes repertas in imagine. In imagine autem constat, quod cognitio et intelligentia praecedit amorem et voluntatem; non tamen volo dicere, quod in divinis sit emanatio ita¹³ natura posterior emanatione, sicut reperimus in imagine creata.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod appetitus praecedit partum mentis; dicendum, quod ille appetitus habet secundum duplicem sta-

¹ Libr. IX. de Trin. c. 12. n. 18.

² Cap. 4. n. 4. seqq.

³ Libr. III. Ethic. c. 4, ubi voluntarium (spontaneum) definitur esse eius, cuius principium in ipso cognoscente singularia, in quibus est actio. — De voluntate ut voluntas seu deliberativa, cui opponitur voluntas ut natura, vide II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 3, et IV. d. 49. p. 1. q. 2. ad 4.

⁴ Plures codd. cum Vat. *quam Spiritum sanctum*, sed minus congrue et contra alios codd. ut G T Y etc. cum ed. 4; cod. X *intelligere Filium prius, quam Spiritum sanctum*.

⁵ Auctoritate mss. et ed. 4 supplevimus *natura*, minus bene propter subnexa omissum a Vat.

⁶ Dist. 6. q. 2, et d. 10. a. 4. q. 4; ac infra d. 13. q. 4. et 2.

S. Bonar. — Tom. I.

⁷ Cap. 12. n. 18, in quibus verbis Vat. cum ed. operum S. Augustini, sed contra nostros codd. et sex primas edd., post *appetitus* addunt *quidam* et post *quaerendo* adiciunt *et inveniundo*.

⁸ Vat., plurimis mss. et ed. 1 obnitentibus, *ipsam*.

⁹ Cap. 8. n. 15.

¹⁰ Libr. I. c. 2.

¹¹ Vide Aristot., III. Phys. text. 2; et V. Metaph. text. 16. (IV. c. 11.). — Mox in Vat. omittitur perperam *communis*, quod tamen in mss. et edd. 1, 2, 3 habetur.

¹² Hic, dub. 4, et infra d. 20. a. 2. q. 1. et 2. — Immediate post ex mss. antiquioribus et ed. 4 adieciimus *tamen*.

¹³ Vat. cum cod. cc male et contra alios codd. et ed. 1 omittit *ita*.

Appetitus tum dupliciter considerari¹: uno modo secundum rationem inhiantis ante habitam cognitionem: alio modo secundum rationem complectentis, et hoc est post habitam cognitionem: et secundum primum statum est imperfectionis, quantum vero ad secundum est perfectionis. Et ideo quia quod perfectionis est in Deo ponimus, non quod est imperfectionis, ideo appetitus secundo modo assimilatur Spiritui sancto, et hic tenet rationem tertii. Et quod primus sit imperfectionis, patet, quia est ignorantis et desiderantis scientiam acquirere, quod non convenit Deo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod intentio prae-
exigitur ad cognitionem; dicendum, quod verum est ad cognitionem acquirendam; sed notitia, prout est in acquirendo, non habet similitudinem cum illo Verbo, ut vult Augustinus in decimo quinto de Trinitate².

3. Ad illud quod obiicitur, quod aequae immediate procedit Spiritus sanctus; dicendum, quod verum est; sed tamen Spiritus sanctus ita procedit immediate, quod etiam mediante Filio; et ita ex illa ratione oportet praeintelligi emanationem Filii.

4. Ad illud quod obiicitur, quod quanto aliquid communius, tanto prius; dicendum, quod verum est in absolutis, sed non tenet in respectivis, ut patet³ in generatione et creatione. — Potest tamen dici, quod istud intelligitur de eo quod est commune⁴ communitate praedicationis; sed communis spiratio est communis communitate non tantum praedicationis, quia dicitur de Patre et Filio, sed etiam⁵ cuiusdam concordiae et connexionis; et tale commune secundum rationem concordiae et amicitiae praesupponit concordantes et connexos, non praeit; et sic patet illud.

SCHOLION.

In conclusione omnes Scholastici antiqui consentiunt: Alex. Hal., S. p. 1. q. 46. m. 7. — Scot., 1. Sent. d. 11. q. 1. — S. Thom., hic a. 1. — B. Albert., 1. Sent. d. 28. a. 2. circa

finem. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 5. n. 12, et q. 6. n. 26. 34. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de argumento haeretici, quod facit ibi: *Aut nato iam Filio, aut non nato*. Videtur enim istud argumentum necessarium, quia cuiuslibet contradictionis necessarium est alteram partem esse veram⁶; sed *natum* et *non natum* opponuntur contradictorie: ergo necesse est alteram partem dare⁷, quod Spiritus sanctus procedat aut nato iam Filio, aut non nato: cum igitur Magister⁸ et Augustinus respondeant interimendo utramque partem, videntur male respondere.

RESPONDEO: Dicendum, quod haereticus in sua quaestione quaerebat de ordine generationis Filii ad processionem Spiritus sancti, et quaerebat de ordine secundum durationem et tempus, non secundum rationem intelligendi, et quaerebat, utrum prius natus est Filius, quam processit⁹ Spiritus sanctus, aut e

converso. Et utrumque falsum erat; ideo Magister et Augustinus considerantes intentionem haeretici sive interrogationem secundum sensum, in quo eam proponit, simpliciter et bene respondent eam interimendo.

Ad illud ergo quod obiicitur, quod divisio haeretici est per contradictoria; dicendum, quod falsum est; quia propositio contradictoria accipitur negando compositionem principalem¹⁰; sed ipse fert negationem ad compositionem non principalem, sed intellectam in hoc quod est *nato*¹¹; et ideo causa falsitatis semper remanet. Haec enim est falsa: Spiritus sanctus procedit, nato Filio; quia notatur, quod nativitas Filii praecedat processionem Spiritus sancti. Haec iterum est falsa: processit, non nato Filio; quia notatur, quod nativitas Filii non fuerit simul cum processione Spiritus sancti. Sed haec est vera: Spiritus sanctus non processit, nato prius Filio; quia simul fuit nativitas Filii et processio Spiritus sancti¹².

¹ Plurimi codd. cum ed. 1 omittunt *duplicem*, Vat. vero omittit *dupliciter*; occasio huius omissionis ex repetitione dictorum terminorum praestabatur; lectionem nostram, quae subnexis congruit, exhibetur in cod. T et a secunda manu in cod. ff. — Mox sub verbo *inhiantis* intelligas vehementer desiderantis, sicuti sub verbo *complectentis* intendas fruientis.

² Cap. 13. n. 22. Codices, capitulum in librum mutantes, falso legunt *in decimo tertio et decimo quinto*. — Paulo ante in Vat. et cod. cc *plenitudinem* loco *similitudinem*, sed incongrue et contra vetustiores codd. cum ed. 1.

³ Ex mss. et ed. 1 restituimus verbum *patet*.

⁴ Plures mss. ut I T Y Z cum ed. 1 *communius*.

⁵ Vat. absque auctoritate codd. et edd. 1, 2, 3 repetit hic *communitate*.

⁶ Aristot., 1. Perihier. c. 6. (c. 8.).

⁷ In cod. Y additur *videlicet*.

⁸ Hic, c. 1, ubi et verba Augustini habentur.

⁹ Unus alterve codex ut I bb cum ed. 1 *natus esset Filius quam processisset*.

¹⁰ Id est, copulam, quae hic fit verbo *procedit*.

¹¹ B. Albert., hic a. 2. ad ult. ait: Dicendum, quod licet natum et non natum habeant modum oppositionis contradictoriorum, tamen propositiones, in quibus ponuntur, non sunt contradictoriae, istae scilicet: aut processit iam nato, aut processit iam non nato, quia negatio non fertur ad compositionem (copulam), et ideo sunt ambae affirmativae. — Similia dicit Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. ad 1.

¹² Cfr. hic, q. 1; et Richard., hic q. 1. ad ult.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Quidquid Unigenito dedit, gignendo dedit*. Videtur male dicere, quia si hoc; sed ¹ dedit ei spirationem, ergo dedit eam gignendo, ergo spiratio est genita. Sed quidquid dicitur in divinis concrete, dicitur et abstracte, sed non convertitur: ergo si spiratio est genita, spiratio est generatio, quod est contra omnes modo ².

RESPONDEO: Dicendum, quod defectus est in utroque argumento. Nam illud non valet: dedit generando spirationem, ergo generavit spirationem; sicut non sequitur: generando dedit Filio essentiam, ergo essentia est genita. Aliqua enim per generationem dicuntur dari, quae non dicuntur generari.

Et iterum alia ratio non valet: spiratio est genita, ergo spiratio est generatio. Sicut enim infra patebit de duabus notionibus unius personae ³, verum est, quod una praedicatur de altera denominative, non in abstractione; et ideo non valet illa ratio, immo est ibi accidens. Quod ergo dicitur: quidquid praedicatur denominative et abstracte, verum est de essentia; sed non est verum de proprietate personae; et haec infra melius patebunt ⁴.

DUB. III.

Item dubitatio est de hoc quod dicit Hieronymus: *Credimus in Spiritum sanctum, qui de Patre proprie procedit*. Videtur enim falsum dicere, quia «*proprium* est quod convenit uni soli ⁵»: ergo si de Patre procedit *proprie*, non ergo de Filio. *Si tu dicas*, quod non dicit *proprie* contra communitatem, sed contra improprietatem: ergo videtur quod improprie procedat a Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod *proprie* non dicit improprietatem sive solitudinem, sed sonat in ⁶ auctoritatem, sicut *principaliter*. Sicut enim Pater *prin-*

cipaliter dicitur spirare, quia hoc non habet ab alio; ita etiam *proprie*, quia hanc conditionem, *non habere ab alio*, nulli communicat; ita videtur dicere Magister.

Potest tamen dici, quod uno modo *proprium* dicitur contra communitatem; alio modo contra improprietatem; tertio modo accipitur pro appropriatione ⁷; et sic accipitur hic. Quamvis enim spiratio aequae vere et proprie conveniat Patri et Filio, tamen Hieronymus appropriat eam Patri propter auctoritatem ⁸.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius loquens ad Patrem: *Ex te per eum Spiritus sanctus tuus est*. Videtur enim male dicere dicendo *per eum*, quia, ut dicit Praepositivus ⁹, *per* cum verbis transitivis significat subauctoritatem, sed cum absolutis auctoritatem; ut patet, cum dicitur: ego sum sapiens per Deum, in Deo notatur auctoritas. Cum ergo dicitur, quod Spiritus sanctus est a Patre per Filium, in Filio notatur auctoritas.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui voluerunt dicere, quod haec est impropria: Spiritus sanctus est a Patre per Filium sive procedit; et debet resolvi in hanc: Spiritus sanctus spiratur a Patre per Filium; et consentiunt rationi praedictae. — Sed cum ista sit vera: creatura procedit a Patre per Filium, et haec similiter: exit vel procedit: non video rationem, quare similiter illa verba Hilarii non possint proprie dici.

Et ¹⁰ propterea est dicendum, quod quamvis procedere non sit verbum transitivum quantum ad modum significandi, quia non construitur cum accusativo; quia tamen aequivalet ¹¹ transitivo, ut cum dicitur: procedit a Patre per Filium, iudicandum est sicut de verbo transitivo; et ideo dicit subauctoritatem ¹².

¹ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 *esset verum* loco *sed*; simili elliptica locutione S. Bonav. saepius utitur.

² Ita fere omnes codd. cum ed. 1; cod. cc omittit *modo*, pro quo Vat. *modernos*.

³ Dist. 33. q. 3. et 4. — Mox post *verum est* Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. 1 refragantibus, addit *dicere*. Paulo infra post *denominative* in cod. T apponitur *sed*.

⁴ Loco paulo supra citato. — Antiquiores codd. cum ed. 1 in eo conveniunt, quod in ultima propositione adiungant a Vat. et cod. cc omissum *melius*, sed in eo dissentiunt, quod alii ut A G H I T etc. cum ed. 1 exhibent lectionem nostram, alii modo singulari *et hoc infra melius patebit*; cod. Z *et hoc similiter melius patebit*. — De solutione huius dubii vide etiam B. Albert., hic a. 7.

⁵ Aristot., 1. Topic. c. 4. et Porphy., de Praedicab. c.

de Proprio. — Paulo infra fide antiquiorum mss. et ed. 4 substituius *dicat*, scilicet Hieronymus, loco *dicatur*.

⁶ Auctoritate fere omnium mss. et trium primarum edd. restituimus praepositionem *in*; familiaris siquidem est S. Doctori haec locutio *sonare in*.

⁷ Plurimi codd. cum tribus primis edd. *per appropriationem*. Melius legeretur *pro appropriato*. Paulo infra mss. cum sex primis. edd. perperam *Filius* loco *Hieronymus*.

⁸ Solutioni consentit S. Thom., S. I. q. 36. a. 3. ad 2. et Scot., hic q. 2.

⁹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *Priscianus*.

¹⁰ In Vat. omittitur *Et*, refragantibus mss. et ed. 1.

¹¹ Ed. 1 *aequipollet*. Paulo infra post *Filium* codd. H Y addunt *tantum valet ac si diceretur, producitur*.

¹² Explicationem textus Hilarii et significationem praepositionis *per* vide etiam in S. Thom., S. I. q. 36 a. 3. in corp. et ad 4; B. Albert., hic a. 6; Scot., hic q. 2.

DISTINCTIO XIII.

CAP. I.

Quare Spiritus sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genitus, sed tantum procedens.

Post haec¹ considerandum est, quantum a talibus, quales nos sumus, intelligi potest, cum Spiritus sanctus procedat de Patre et sit de substantia Patris, cur non dicatur esse natus, sed potius procedere; et cur non dicatur filius. Quare autem Spiritus sanctus non dicatur vel sit natus, et ideo non sit filius, Augustinus ostendit in decimo quinto libro de Trinitate² ita dicens: « Si Spiritus sanctus filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur ». Absurdissime ergo filius diceretur amborum, id est Patris et Filii. « Amborum enim filius diceretur, si eum ambo genuissent, quod abhorret omnium sanorum sensus. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus³ ». His verbis ostenditur, cur Spiritus sanctus, cum sit de Patre, non tamen dicatur genitus vel filius.

CAP. II.

Cur Filius dicatur procedere, cum Spiritus sanctus non dicatur gigni.

Cum autem Spiritus sanctus non dicatur genitus, sed tantum procedens, quaeri solet, cur Filius non dicitur tantum genitus, sed et procedens; sicut ipse in Evangelio Ioannis⁴ ait: *Ego ex Deo processi vel exivi, et veni in mundum*. Non ergo tantum Spiritus sanctus procedit a Patre, sed etiam Filius. Ad quod dicimus, quod cum uterque procedat a Patre, dissimiliter tamen. Nam « Spiritus sanctus, ut ait Augustinus in quinto libro de Trinitate⁵, procedit a Patre non quomodo natus, sed quomodo datus » vel Donum. Filius autem processit nascendo, exiit ut genitus. Ac per hoc illud elucescit, ut potest, scilicet cur Spiritus sanctus etiam non sit filius, cum et ipse a Patre exeat, « ideo scilicet⁶ non dicitur filius, quia neque natus est, sicut Unigenitus, neque factus, ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur, sicut nos ».

CAP. III.

Quod non potest mortalis distinguere inter generationem Filii et processionem Spiritus sancti.

Inter generationem vero Filii et processionem Spiritus sancti, dum hic vivimus, distinguere non sufficimus. Unde Augustinus Maximino praemissam quaestionem reficanti, scilicet quaerenti, cur Spiritus sanctus non diceretur filius, cum de Patris esset substantia, respondens sic ait⁷: « Quacris a me, si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus, cur unus filius sit, et alius non sit filius. Ecce respondeo, sive capias sive non capias: de Patre est Filius, de Patre est Spiritus sanctus, sed ille genitus est, iste procedens; ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus est utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo, cum de illo loqueretur, ait⁸: *De Patre procedit*, quoniam Pater processionis eius est auctor, qui talem Filium genuit et gignendo ei dedit, ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. Nam nisi procederet etiam de ipso, non diceret discipulis⁹: *Accipite Spiritum sanctum*, eumque insufflando daret, ut, a se quoque procedere significans, aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte. Quia ergo, si nasceretur, non tantum de Patre nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur; sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc, quia filius amborum nullo modo esset, non oportuit nasci eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus¹⁰, procedendo de ambobus ».

« Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens explicare quis potest? Non¹¹ omne quod procedit, nascitur, quamvis omne procedat, quod nascitur; sicut non omne quod bipes est, homo est, quamvis bipes sit omnis, qui homo est. Hoc scio; distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio. Ac per hoc, quia et illa et ista est ineffabilis, sicut Propheta de Filio loquens ait¹²: *Generationem eius quis enarrabit?* ita de Spiritu sancto verissime dicitur: processionem eius quis enarrabit? Satis sit ergo nobis, quia non est a se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est, non est a se ipso Spiritus sanctus, sed ab illo de quo procedit, et quia de utroque procedit, sicut iam ostendimus¹³ ». De Spiritu sancto, quomodo ipse de

¹ Ed. 1 sola *hoc*.

² Cap. 27. n. 48; et Tract. 99. in Ioan. n. 9. — Etiam verba praecedentia secundum sensum ex eodem loco excerpta sunt. — Post *Trinitate* Vat. et edd. 4, 8 omittunt *ita*; in fine loci codd. A C D *suspicietur* pro *suspiciemur*.

³ August. ibid. c. 26. n. 47, in quo loco sola Vat. post *ambo* perperam addit *et*. Deinde cod. B cum Augustino habet *ab omnium sanorum sensibus*. Denique contra Augustinum et omnes mss. legunt edd. *Non ergo* pro *Non igitur*.

⁴ Cap. 16, 27. et 28. Vulgata: *Ego a Deo exivi. Exivi a Patre et veni in mundum*. Sed Ioan. 8, 42. legitur: *ex Deo processi*; unde Magister dicit: *processi vel exivi*.

⁵ Cap. 14. n. 15, unde et sumta sunt quae post interposita verba Magistri sequuntur.

⁶ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8 *Spiritus* pro *scilicet*. Mox cod. C verbo *natus est* praemittit *ipse*.

⁷ Libr. II. c. 14. n. 1; in quo loco edd. 1, 8 indebite omittunt *sit* ante *et alius*. Mox ante *Spiritus sanctus* solummodo codd. A C addunt *etiam*.

⁸ Ioan. 15, 26; Vulgata *a Patre procedit*. — Paulo ante sola ed. 1 cum originali omittit *est* ante *utriusque*.

⁹ Ioan. 20, 22.

¹⁰ Contradictentibus mss., ed. 1 et textu Augustini, Vat. cum aliis edd. addit *sanctus*.

¹¹ Ed. 1 adiungit *enim*, et paulo infra post *illam* addit *Verbi*.

¹² Isai. 53, 8.

¹³ Loc. cit. — Paulo infra ed. 5 *ipse Deus sit de Deo pro ipse de Deo sit*.

Deo sit, nec tamen ipse filius sit, quoniam procedendo, non nascendo legitur esse de Deo, iam superius, quantum visum est, disputavimus.

CAP. IV.

*Utrum Spiritus sanctus debeat dici ingenuus,
cum non sit genitus.*

Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus non sit genitus, utrum debeat dici ingenuus. Ad quod dicimus, Spiritum sanctum nec genitum nec ingenuum debere dici. Unde Augustinus ad Orosium¹ ait: « Spiritum sanctum nec genitum nec ingenuum fides certa declarat; quia si dixerimus ingenuum, duos patres affirmare videbimur; si autem genitum, duos filios credere culpamur. » Sicut enim solus Filius dicitur genitus, ita et solus Pater dicitur ingenuus, eo quod ab alio non sit. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate²: « Pater, inquit, solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenuus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem qualem valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus est, et Spiritus sanctus de Patre principaliter et communiter de utroque procedit. Ideoque cum Spiritum sanctum genitum non dicamus, dicere tamen non audemus ingenuum, ne in hoc vocabulo vel duos patres in illa Trinitate, vel duos, qui non sunt de alio, quispiam suspicetur ». Ecce his verbis aperte ostendit, Spiritum sanctum nec genitum nec ingenuum debere dici.

Hieronymus tamen in Regulis definitionum³ contra haereticos Spiritum sanctum dicit ingenuum esse, his verbis: « Spiritus sanctus Pater non est, sed ingenuus atque infectus. Pater non est, quia Patris est et in Patre est; processionem habet ex Patre, et non nativitate;

Filius autem non est, quia genitus non est ». Ecce his verbis dicitur Spiritus sanctus esse ingenuus; quod videtur adversari praemissis verbis Augustini.

Sed ut istam quae videtur repugnantiam de medio abigamus, dicimus, quod Hieronymus aliter accepit⁴ nomen *ingeniti*, et aliter Augustinus. Accepit enim Augustinus *ingenitum*, qui vel quod ab⁵ alio non est; et secundum hoc de solo Patre dicitur; Hieronymus vero *ingenitum* dicit *non genitum*; et secundum hoc de Spiritu sancto potest dici, cum Spiritus sanctus non sit genitus.

Quod autem Hieronymus ita acceperit, ostenditur ex verbis suis, quibus in eodem tractatu⁶ utitur, faciens talem divisionem: « Omne quod est, aut ingenuum est, aut genitum, aut factum. Est ergo quod nec natum est nec factum; et est quod natum est et factum non est; et est quod nec natum est nec factum est; et est quod factum est et natum non est; et est quod factum est et natum est et renatum est; et est quod factum est et natum est et renatum non est. Nunc praepositorum singulis rebus subsistentiam destinemus. Quod ergo nec natum nec factum est, Pater est; non enim ab aliquo⁷ est. Quod autem natum est et factum non est, Filius est, qui a Patre genitus est, non factus. Quod iterum nec natum nec factum est, Spiritus sanctus est, qui a Patre procedit. Quod etiam factum est et natum non est, caelum et terra⁸ ceteraque, quae sunt insensibilia. Quod autem factum et natum et renatum est, homo est. Quod vero factum est et natum est et renatum non est, animalia sunt ». Ecce his verbis ostendit Hieronymus, se *ingenitum* accipere *non genitum*. Aliter enim non esset praemissa divisio vera, scilicet omne quod est aut ingenuum est, aut genitum, aut factum. Atque in divisionis huius prosecutione in assignatione *ingeniti*, ubique ponit *non natum*.

¹ In dialogo nempe quaestionum sub titulo ad Orosium, quaest. 2: Sed suppositum est hoc opus. In fine huius loci ed. 8 cum originali *culpabimur* pro *culpamur*.

² Cap. 26. n. 47. — In hoc textu post *sermonem* cod. D *qualemcumque* loco *qualem*. Ipse Augustinus post *principaliter* interserit: *ipso sine ullo temporis intervallo dante* etc. — In fine ed. 1 *non sint* pro *non sunt*, et edd. 5, 9 *de aliquo* pro *de alio*.

³ Edd. 1, 8 titulo huius operis addunt: *vel distinctionum*. Hic liber non est S. Hieronymi, nec in appendicibus editionum eiusdem invenitur. In appendice ad opera S. Ambrosii (Patrolog. Migne, Lat. tom. 17. col. 510.) impressum est opusculum anonymum sub titulo: de Trinitate; alias, in Symbolum Apostolorum Tractatus, ex quo (c. 3. coll. 512.) textus secundus, paulo infra citatus, integre desumptus est, paucis tantum verbis deficientibus vel mutatis. Locus vero hic citatus tantum quoad *sensum* ibi exhibetur. Cum autem hoc opusculum, ut putant editores, sit mutilum et iam antiquitus interpolatum, fortasse Lombardus etiam primum textum ad verbum inde accepit. In praevia admonitione Benedictini editores huius libelli

censent, ipsum contra Priscillianistas et ad vindicandam Toletanam fidei regulam esse editum atque Concilio, si minus Toletano, saltem Braccarense secundo, quod a. 563 vulgo ponitur, supparem esse. — Locum infra a Magistro exhibitum Alcuinus (de Fide Ss. Trinitatis libr. II. c. 9. Patrolog. Lat. Migne, tom. 101. col. 28.) totum reportat, sed nonnullis additis vel mutatis.

⁴ Codd. ACDE *acceperit*.

⁵ Vat. et edd. 1, 2, 3, 4, 7, 9 *de*. Immediate ante ed. 1 omittit *vel quod*. Deinde codd. ABCD post *Spiritu* omittunt *sancto*. Denique ed. 1 omittit ultima verba: *cum Spiritus* etc.

⁶ Cap. 3. — Vide notam paulo supra. — Immediate ante Vat. et edd. 4, 6, 8 *verbis eius* pro *verbis suis*; quod licet sit minus rectum, exhibent tamen omnes codd. et ceterae edd. Deinde ubi prima vice ponitur *nec natum* codd. omittunt *est* contra edd.

⁷ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 verbo *aliquo* praemittunt *alio*.

⁸ Supple cum ed. 6 *est*. — Immediate post edd. 2, 3, 5, 7, 9 omittunt *sunt*. Non multum infra ante *ostendit Hieronymus* cod. C addit *aperte*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIII.

De aeterna processione Spiritus sancti, quatenus distinguitur a generatione.

Post haec considerandum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione per comparisonem ad illum, ad quem et a quo est. Hic tertio loco agit de ipsa secundum¹ comparisonem ad generationem, a qua differt. Et haec pars habet duas partes. In prima Magister quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus debeat dici *genitus*; in secunda, utrum debeat dici *ingenitus*, ibi: *Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus non sit genitus.*

Item, *prima* pars habet quatuor. In *prima* ostendit, quod Spiritus sanctus non debeat dici natus². In *secunda* ostendit, quod quamvis dicatur de Spiritu sancto procedere, dicitur tamen de Filio, ibi: *Cum autem Spiritus sanctus non dicatur genitus*; et ratio est, quod aliter dicitur Filius procedere quam Spiritus sanctus. In *tertia* vero tentat assignare differentiam inter generationem et processionem, ibi: *Inter generationem vero Filii et processionem etc.*

In *quarta* vero et ultima ostendit humanam insufficientiam³ ad illam differentiam indagandam, ibi: *Quid autem inter nasci et procedere intersit.*

Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus. Haec est⁴ *secunda* pars, in qua Magister quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus debeat dici *ingenitus*; et haec pars habet quatuor partes. In *prima* ostendit Magister et probat auctoritate Augustini, quod Spiritus sanctus non debet dici *ingenitus*. In *secunda* vero ostendit contrarium auctoritate Hieronymi, quod debet dici *ingenitus*, et ponitur ibi: *Hieronymus tamen in Regulis distinctionum etc.* In *tertia* vero praedictam controversiam determinat per distinctionem, ibi: *Sed ut istam quae videtur esse repugnantiam.* In *quarta* auctoritate Hieronymi confirmat suam solutionem, ibi: *Quod autem Hieronymus ita accepit etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in littera, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere processionem.

Secundo, utrum processio Spiritus sancti sit generatio.

Tertio, utrum processio Spiritus sancti realiter differat a generatione.

Quarto, utrum Spiritus sanctus debeat dici *ingenitus* an⁵, non.

ARTICULUS UNICUS.

De processione Spiritus sancti et de differentia processionis a generatione.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit processio.

Circa primum, quod processio sit ponenda in divinis, ostenditur:

1. Primo auctoritate Domini, Ioannis decimo

quinto⁶, ubi dicit ipse Salvator: *Mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit.* Si ergo Veritas non dicit nisi verum, et Verbum Dei non loquitur

¹ Cod. M et ed. 1 *per*.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *vel genitus vel Filius*, sicut et mox prosequitur: *In secunda ostendit, quod cum Spiritus sanctus non dicatur genitus, cur Filius, qui dicitur genitus, etiam dicatur procedere; ibi.*

³ Codd. LO *intelligentiam insufficientem esse loco insufficientiam.*

⁴ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, omissis verbis Magistri *Nunc considerandum etc.*, loco *Haec est* ponit *Similiter*, et consequenter propter variatam constructionem paulo infra omittit *et haec pars.*

⁵ Fide plurium mss. ut AFGHIT etc. et ed. 1 loco *aut* substituimus *an*.

⁶ Vers. 26, ubi Vulgata: Cum autem venerit Paraclitus,

improprium. vere ergo et proprie¹ est processio in divinis.

2. Item, in divinis verissime est origo, ergo et productio; sed omni productioni activae respondet productio passiva; sed productio passiva est processio: ergo a primo² in divinis vere et proprie est processio.

3. Item, amor noster et est amor et³ ab alio, et exitus eius ab alio vere et proprie exprimitur in verbo *procedendi*: cum igitur amor divinus, qui est Spiritus sanctus, vere et proprie amor sit et ab alio sit, sicut nomen *amoris* ei competit propriissime, ita videtur ei convenire et *processio*.

4. Item, ad completam rationem processiois ista duo requiruntur, quod sit ab alio et in alium tendat; sed amor, qui est Spiritus sanctus, non procedit a Patre, in quantum amat se, nec⁴ a Filio, in quantum amat se, sed in quantum unus amat alterum, quia nexus est: ergo Spiritus sanctus est amor, quo amans tendit in alium: ergo est amor et ab alio et in alium⁵, et ista duo complectuntur rationem processiois perfectae: ergo processio est in divinis.

CONTRA: 1. Processio de ratione sui nominis dicit elongationem et recessionem; unde *processio* quasi *procul cessio*, sicut *praecessio* dicit antecessionem; sed sicut in divinis non est antecessio propter summam simultatem, ita non est elongatio propter summam unitatem: ergo sicut in divinis non ponitur nomen *praecessiois*, ita nec⁶ debet poni nomen *processiois*.

2. Item, in creaturis processio de ratione sui generis dicit motum, et ita indigentiam et imperfectionem; sed nullum tale nomen debet transferri ad Deum: ergo nec processio.

3. Item, creatio dicit specialem differentiam processiois et differentiam addentem nobilitatem, quia dicit egressum rei a Creatore, qui est causa nobilissima; sed creatio passiva nullo modo reperitur in divinis; nulla enim persona dicitur creari: ergo pari ratione nec processio.

4. Item, processio in creaturis non dicitur nisi dupliciter, videlicet *localis* et *causalis*: *localis*, quae

est in motu progressivo, causalis, quae est effectus a causa. Sed *localis* non potest transferri ad divina, quia nulla mutatio secundum locum nec in generali nec in speciali cadit in Deo. Et *praeterea*⁷, cum talis sit ab uno in alium, oportet ponere, quod Spiritus sanctus aeternaliter non procederet a Patre et Filio; non ergo invenitur processio *localis*. Sed haec nobilior est quam causalis, quia ista est entis completi et a principio intrinseco: ergo per locum a maiori nec causalis invenitur in Deo: et ita nullus modus processiois reperitur⁸.

CONCLUSIO.

Ratio processiois vere, proprie et perfecte invenitur in divinis.

RESPONDEO: Dicendum, quod processio in creaturis dicit respectum ad *principium a quo*, ut radius dicitur procedere a sole, sive flos ab arbore; et quod dicat mutationem⁹, hoc accidit ei. Et similiter ratione nominis dicit respectum ad *terminum ad quem*; et quod dicat elongationem, hoc accidit ei.

Processio dicit duplicem respectum.

Quoniam igitur in divinis uterque respectus reperitur; nam persona procedens respectum habet ad principium a quo, amor procedens¹⁰ respectum habet ad amatum, amor scilicet ille, qui est nexus et caritas: ideo vere et proprie et perfecte ratio processiois invenitur in divinis. Unde concedendae sunt rationes ad hoc adductae¹¹.

Conclusio.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod processio dicit elongationem; dicendum, quod hoc verum est in creaturis, in quibus per approximationem ad *terminum ad quem* fit elongatio a *termino a quo* propter sui finitatem et circumscriptionem et distantiam; et¹² sic non est in Deo.

Solutio oppositorum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod¹³ dicit motum in creaturis; dicendum, quod non transfertur ratione motus, quem dicit, sed ratione duplicis respectus, qui, quamvis non possit esse in creaturis sine motu propter imperfectionem, nihilominus tamen est in Creatore.

quem ego mittam vobis a Patre, spiritum veritatis, qui a Patre procedit. — Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, *Ioannis, per quam dicit Salvator*.

¹ Corruptam lectionem Vat. *et verba Dei non loquitur nisi proprie vere*: ergo *proprie* emendavimus ope antiquiorum mss. et ed. 1.

² Vetustiores codd. cum ed. 1 omittunt hic in Vat. et cod. cc additum *ad ultimum*.

³ Cod. K addit iterum *est*.

⁴ Aliqui codd. ut IST cum ed. 1 *sed nec*.

⁵ Ita antiquiores codd. cum ed. 1, quamvis plures falso *in aliis* pro *in alium*; Vat. autem cum cod. cc omittit verba *ergo est usque in alium*.

⁶ Vat. cum pluribus mss. minus bene *non pro nec*.

⁷ Ed. 1 *propterea*. Mox Vat. *oporteret* pro *oportet*.

⁸ Codd. Y ee addunt *in divinis*, cod. F *in Deo*. — De eo,

quod processio sive motus *localis* sit ceteris motibus nobilior cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 54-60. (c. 7.).

⁹ Vat. cum cod. cc *dicit motum*; plures tamen antiquiores codd. ut FHIMXY aa bb ee cum ed. 1 exhibent lectionem nostram, quae confirmatur lectione falsa multorum mss. *dicat unitatem*. Circa finem responsionis Vat. cum cod. cc, ceteris codd. tamen cum ed. 1 obnitentibus, *dicit loco dicat*. Dein multi codd. cum ed. 1 omittunt *ei*.

¹⁰ Vat. contra omnes codd. et edd. 1, 2, 3 *ut amor procedens ab amante*. Mox cod. K post *habet* addit *ad amantem et*, sed perperam, quia in hoc divisionis membro attenditur solum secundus respectus, scil. terminus ad quem.

¹¹ Plures codd. ut GHIK PQ etc. *inductae*.

¹² Ed. 1 *sed loco et*.

¹³ Vat. adiungit *processio*. Mox auctoritate vetustiorum mss. et ed. 1 supplavimus *quem dicit*, et circa finem solutionis *tamen*.

3. Ad illud quod obiicitur de creatione, dicendum, quod creatio de principali impositione dicit exitum de nihilo; et ideo nullo modo significatum eius potest in Deo salvari, nec proprie nec transsumtive; non sic autem est de generatione et processione.

4. Ad illud quod obiicitur, quod nec causalis nec localis: dicendum, quod immo *ad modum causalis*. Et causalis uno modo convenientiam habet cum locali. Nam causalis processio uno modo terminatur in procedente, et ita¹, quod nihil ultra respicit, ut cum dicitur: filius procedit a patre; alio modo, prout effectus respicit aliquem ut terminum; et sic procedit amor ab amante in amatum, et² aliquo modo *convenit* cum processione locali,

Convenit
et differunt
processiones cau-
salis et loca-
lis.

quia respicit terminum *ad quem*, aliquo modo *differit*, quia non respicit, tanquam in illo recipiatur, sed tanquam *obiectum*. Et quoniam respectus et emanatio vere reperiuntur in divinis, hinc est, quod illa emanatio dicitur ad similitudinem emanationis *causalis*. Sed similitudo *localis* processionis ibi non cadit nisi longinque; et ideo Graeci decepti sunt.

Et ad illud, quod processio localis est perfectior; dicendum, quod processio *localis* semper habet imperfectionem coniunctam de³ ratione nominis; non sic *originalis*. Et verum est, quod perfectior est inter motus; sed processio in divinis non dicit motum, sed originem sine motu et mutatione, sicut supra dictum est de generatione⁴.

SCHOLION.

I. Ratio *processionis* in creaturis continet essentialiter duplicem respectum, scil. ad terminum *a quo* et ad terminum *ad quem*. Hi respectus per se nullam important imperfectionem, unde etiam in divinis poni possunt. Secundario vero et per accidens (« hoc ei accedit, » ut dicit S. Doctor) processio in creaturis importat imperfectiones, nempe tum mutationem seu motum principii *a quo*, tum elongationem termini *ad quem*. Hae imperfectiones excludi debent a processione in divinis. Circa hanc distinctionem et aliam in solut. ad 4. positam cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 4. in corp.

II. Conclusio pertinet ad fidem. Cfr. Alex. Hal., loc. cit. — Scot., pro hac et duabus seqq. in Oxon. et Report. hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 27. a. 1. — B. Albert., I. Sent. d. 11. a. 1; S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 61. q. 2. n. 6. seq. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, I. Sent. d. 14. q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum processio Spiritus sancti sit generatio.

Secundo quaeritur, utrum processio Spiritus sancti sit generatio. Et quod non, videtur.

1. Augustinus de Trinitate decimo quinto⁵:
Fundamenta. « Sicut Filio praestat essentiam sine ullo initio temporis et sine ulla mutatione generatio, ita Spiritui sancto processio »: ergo si non est idem quod praestat essentiam duabus personis etc.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia generatio est emanatio secundum modum fecunditatis naturae; sed, sicut supra probatum est⁶, Spiritus sanctus procedit per modum liberalitatis et amoris: ergo non generatur: ergo generatio non est processio.

3. Item, nihil unum exit a duobus similibus per viam generationis⁷, nisi alter sit ut pater, alter ut mater, alter ut principium activum, alter ut prin-

cipium passivum; sed Spiritus sanctus procedit a duobus similibus: ergo si per viam generationis, alter est ei ut pater, alter ut mater; quod omnino absurdum est.

4. Item, Filius est sua generatio et Spiritus sanctus est sua processio: ergo si procedere esset generari, Spiritus sanctus esset Filius⁸; sed Spiritus sanctus procedit a Filio et dicitur Spiritus Filii, sicut Filius dicitur Patris: ergo si Filius non est Pater, nec Spiritus sanctus est Filius: ergo nec processio est generatio.

CONTRA: 1. In his inferioribus generatio est motus ad substantiam, unde generatio est substantiae productio⁹; sed processio Spiritus sancti est substantiae sive hypostasis productio: ergo est generatio.

2. Item, *generare* sic definitur a Damasceno¹⁰:

¹ Supple: terminatur; Vat. cum cod. cc ad hanc supplementationem tollendam omittit *et*, quod praefigitur particulae *ita*, sed contra antiquiores codd. et ed. 1.

² Aliqui codd. ut B T Y cum ed. 1 addunt *sic*.

³ Restituimus ex mss. et ed. 1 *de*.

⁴ Dist. 9. q. 1.

⁵ Cap. 26. n. 47, in quo textu fide antiquiorum mss. et ed. 1, consentiente ed. operum Augustini, posuimus *ita* loco *sic*.

⁶ Dist. 10. a. 1. q. 1. et 2.

⁷ Multi codd. ut A C G H I L R S T U Y Z etc. cum ed. 1 perperam omittunt *per viam generationis*.

⁸ Cod. O superflue addit: *sed Filius non est Spiritus sanctus nec e converso; ergo generatio non est processio nec e converso*.

⁹ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. (c. 4.) et I. de Gener. et corrupt. text. 11. seqq. (c. 3.). — Mox Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 *secundum hypostasim* loco *sive hypostasis*.

¹⁰ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Generatio quidem in hoc consistit, ut ex gignentis substantia proles eiusdem cum gignente substantiae producat. — Paulo infra ed. 1 post *Spiritus* addit *sanctus*.

generare est sibi similem in substantia producere; sed spiratione vel processione producitur Spiritus similis in natura: ergo et processio est generatio.

3. Item, actiones et mutationes denominantur a termino¹: ergo quaecumque conveniunt in eo quod habetur per emanationem, conveniunt in modo emanandi; sed Filius et Spiritus sanctus conveniunt in substantia, quam habent per emanationem: ergo conveniunt in emanatione: ergo si modus emanandi Filii est generatio, et Spiritus sancti similiter.

4. Item, productio est superius ad generationem²; sed quaecumque producuntur, procedunt: ergo processio est superius ad generationem: ergo generatio est processio: ergo pari ratione processio est generatio.

Si dicas, quod processio appropriatur Spiritui sancto; *quaero rationem*; et videtur, quod magis debeat appropriari Filio, quia, si ratio procedendi secundum rationem intelligendi per prius est in Filio, ergo processio magis debet ei appropriari.

5. Item, si generans est spirans, ergo genitus est spiratus, et e converso; sed spiratio passiva est processio: ergo etc.

CONCLUSIO.

Spiritus sancti processio non est generatio.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut Spiritus sanctus non est Filius, ita nec processio Spiritus sancti est generatio.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod generatio est productio substantiae; dicendum, quod est producere substantiam *dissimilem*, et est producere substantiam *similem* secundum *voluntatem*³, et est producere substantiam *similem* per modum *naturae*. Isti tres modi distinguuntur et diversi et separabiles sunt, quantum est de se. Quod patet, quia in productione Adam⁴ fuit substantiae productio, et tamen non fuit generatio; Deus enim non generavit Adam, sed creavit; in productione Evae de Adam fuit similis substantiae productio, non tamen generatio, quia Adam non genuit

Evam; sed in productione Abel fuit substantiae productio secundum viam naturae, et ideo fuit ibi generatio. Secundum rem igitur isti tres modi distinguuntur⁵, tamen in actione creaturae non distinguuntur, quia creatura non potest substantiam producere nisi similem, et hoc per virtutem naturalem. Et ratio huius est imperfectio potentiae et limitatio⁶ in creatura; sed in Deo est summa potentia, et ideo in eius operatione isti tres modi habent distinctionem.

Ideo quamvis in istis inferioribus gratia materiae sit *completa ratio* generationis⁷: productio substantiae similis, vel productio substantiae, non tamen in divinis, immo oportet addi: per modum fecunditatis naturae. Et quia ista conditio deficit⁸ in productione Spiritus sancti, patet, quod non sequitur.

3. Ad illud quod obiicitur, quod similem habet uterque emanationem; dicendum, quod differt emanatio in his inferioribus et in Deo; quia in his inferioribus terminatur ad *essentiam* vel substantiam, quae multiplicatur; sed in divinis terminatur ad *hypostases*. Quoniam igitur hypostasis, ad quam terminatur processio, est *amor*, hypostasis, ad quam terminatur generatio, est *imago* — et amoris et nexus est spirari, non generari, e converso imaginis generari, non spirari — cum non sit consimilis ratio propria hypostasum secundum se, nec erit consimilis emanatio. Ipse vero procedit, ac si ad substantiam proprie terminaretur.

4. Ad illud quod obiicitur, quod processio est commune generationi; dicendum, quod⁹ est commune generationi et processioni proprie dictae; et nos hic loquimur de processione, prout tantum Spiritui sancto convenit; sic autem non est communis nec hoc modo praedicatur nec¹⁰ subiicitur; nec est intelligenda ibi communitas rei, sed solum proportionis, sive modi loquendi.

Quod ergo *quaeritur*, quare magis Spiritui sancto appropriatur, *quidam* voluerunt dicere, quod sicut nomen *proprium*¹¹ commune est definitioni et propriae passioni, tamen quia *definitio* addit supra nomen *proprium*, propria passio non¹²: ideo definitio habet nomen, propria passio non; sed nomen com-

Definitio generationis.

Differt emanatio in Deo et in creatura.

Solutio 4. questionis incidentis.

¹ Aristot., V. Phys. text. 4: Magis autem ab eo in quod quam ex quo movetur, denominatur mutatio.

² Aliis verbis: productio est genus, cuius species est generatio.

³ Corrupta lectio Vat., in qua haec duo priora distinctionis membra ita exhibentur: *est producere substantiam secundum voluntatem et est producere substantiam similem praeter naturam*, resarcitur ope mss. et ed. 4; cod. W post *dissimilem* addit *naturae*, cod. Z autem *per modum voluntatis*; ed. 4 tandem post *similem* adiicit *et hoc dupliciter, nam est producere substantiam similem*.

⁴ Cod. Z *Adae*.

⁵ Interpunctio huius loci et lectio in Vat. et cod. cc est prorsus perturbata *et ideo fuit ibi generatio secundum rem: ergo isti tres modi distinguuntur in Deo. Tamen*; obstat insuper auctoritas antiquiorum mss. et ed. 4 nec non contextus.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Ed. 4 hic repetit *potentiae*.

⁷ Id est, completa vel sufficiens definitio generationis.

⁸ Vat. contra antiquiores codd. *defecit*; ed. 4 *defuit*.

⁹ In cod. Y et ed. 4 additur *processio*.

¹⁰ Cod. V addit *hoc modo*.

¹¹ Ita plurimi codd. cum ed. 4, dum Vat. legit *sicut hoc nomen proprium*.

¹² Petr. Hisp. Summula, tract. de Praedicab. de Proprio ait: Proprium est quod inest soli et semper et conversim praedicatur de re et non indicat, quid est esse (essentiam) rei, ut risibile. Unde *non indicat quid est esse rei* ponitur in definitione *proprium* ad differentiam *definitionis*; definitio enim conversim praedicatur de re et indicat, quid est esse rei. Exemplum: ut substantia animata sensibilis convertitur cum animali et indicat, quid est esse eius; quia omnis definitio datur per substantialia; omne enim superius est de essentia sui inferioris.

Reprobatur. nune retinuit: sic in proposito. — Sed hoc est absurdum dicere, quod Spiritus non habeat¹ proprium et singularem modum emanandi, sicut Filius.

Ideo voluerunt² alii, quod addit alium modum; Solutio 2. sed quia ille modus in creaturis non est, quia aut raro aut nunquam procedit aliqua hypostasis aliter quam per generationem, ideo sacri doctores noluerunt nomen proprium vel novum fingere, sed magis commune appropriare. — Sed illud adhuc non videtur verum, quia, sicut emanatio Filii recte exprimitur verbo generandi, ita emanatio Spiritus verbo spirandi³.

Et propter hoc aliter dicendum, quod⁴ sicut Solutio auctoris. Pater dicitur ingenuus, quia ab eo removetur omnino generatio; quia nec generatur nec est a generato; similiter e converso processio proprie⁵ de eo dicitur, in quo est omnino ratio procedendi; et talis est Spiritus sanctus, quia procedit et est a proce-

dente, non sic autem Filius: ideo Spiritui sancto attribuitur.

Aliter potest dici, quod completa ratio processionis consistit in comparatione ad principium a quo et ad terminum ad quem; et quia Spiritus in sua emanatione, quia nexus est, utrumque respicit, Filius alterum; ideo completissima ratio huius nominis reperitur in Spiritu sancto, quamvis aliquo modo reperiat in Filio⁶; et ideo Spiritui sancto appropriatur.

5. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod generans est spirans; dicendum, quod illa praedicatio non est formalis, sed solum ratione suppositi⁷; et quia una persona sive unum suppositum potest generare et spirare, ideo haec est vera: generans est spirans; sed nulla persona unica potest simul pluribus modis emanare; ideo non sequitur, quod genitus sit spiratus.

SCHOLION.

I. Quod in Deo sint duae emanationes, scil. generatio et processio, iam supra d. 9. q. 1, et d. 10. q. 1. probatum est. Hic quaeritur, utrum hae duae emanationes differant, et in sequenti quaestione, cuius naturae sit haec differentia. Et agitur de generatione et processione, quatenus sunt actus notionales, sive in sensu activo. Generatio enim et processio in sensu passivo sunt secunda et tertia Trinitatis persona. — Conclusio est de fide, cum Symbolum Athanasianum de Spiritu sancto dicat: « Non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens ».

II. Ut solut. ad 4. facilius intelligatur, notandum est, quod in divinis vocabulum *processio* dupliciter accipitur, vel ut nomen commune, cuius species sunt generatio et spiratio, vel ut nomen speciale secundae emanationis. Nam « frequenter invenimus, quod aliquod proprium denominatur nomine communi » (S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 2.). Hinc oritur quaestio hic proposita, quare potius Spiritui sancto quam Filio nomen *processionis* approprietur. Primam solutionem S. Doctor reprobat, consentiente S. Thoma. Hanc tuetur Uldaricus, teste Dionysio Carth., et asserit, quod *processio* Spiritus sancti sit simpliciter processio, et quod *generatio* huic communi rationi addat differentiam specificam. Hanc assertionem eius defensores exemplo ipsius vocabuli *proprium* illustrent. Hoc enim nomen est commune tum definitioni, quae per genus et differentiam essentialiter speciem exprimit, tum « propriae passioni » i. e. illi *accidentali* conditioni alicuius entis, quae inseparabiliter subiecto inhaeret, ut *risibilitas* homini. Nam iuxta Aristotelem *proprium* definitur: « Id quod non indicat, quid est esse rei, soli autem

inest et conversim praedicatur » (v. g. omnis homo est risibilis, et omne risibile est homo). Haec igitur species *proprium* retinuit nomen commune et iuxta Porphyrium (c. 5.) est quartum praedicabile, dum « genus, species, differentia sunt tria prima praedicabilia ». Hoc confirmat B. Albert. (I. Sent. d. 11. a. 2.): « *Proprium* dicitur praedicatum convertibile; tamen cum duplex sit praedicatum convertibile, scil. essenziale, ut definitio, et accidentale convertibile, accidentale nomen *proprium* retinet, et sic in multis fit ». Similia docet S. Thom. (hic q. 1. a. 3.). De multiplici sensu *proprium* cfr. S. Bonav. II. Sent. d. 16. a. 1. q. 3. — Secunda opinio docens, quod propter defectum nominis, hanc specialem processionem exprimentis, nomen commune secundae emanationi appropriatum sit, iterum Seraphico non placet, propter hanc rationem, quod revera habeatur tale nomen, scil. *spirare* et *spiratio*. Nihilominus S. Thomas in Summa (I. q. 27. a. 4. ad 3.) dictam opinionem retinet dicendo: « Unde *processio*, quae non est generatio, remansit sine speciali nomine, sed potest nominari *spiratio*, quia est processio spiritus ». Sed in Comment. (loc. cit.) praeter hanc rationem, de qua dicit, « et credo quod melior est », etiam alias duas affert rationes, hic a S. Bonaventura approbatas.

III. De conclusione: cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 2. § 1, et q. 43. m. 2. — S. Thom., loc. cit. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2, et q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. et 3. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1. — Biel, de hac et seq. hic q. unic.

Definitio enim sic describitur ab Aristotele: definitio est oratio quid est esse rei significans; proprium autem non indicat quid est esse rei. — Mox cod. I nomen *proprium* pro *nomen, propria*. Deinde Vat. post *sic* addit *etiam dicunt*, quod tamen abest a mss. et ed. 1; aliqui codd. falso *sicut* loco *sic*.

¹ Vat. praeter fidem plurimorum mss. et ed. 1 habet.

² Vat. contra codd. et ed. 1. *volunt* loco *voluerunt*, deinde *nolunt* pro *noluerunt*.

³ Ed. 1 addendo *vel procedendi* elidit vim argumenti, scil.

quod detur nomen proprium respectu emanationis Spiritus sancti.

⁴ Ex plurimis codd. et ed. 1 substituimus *quod* loco *quia* et paulo infra *omnino* pro *omnis*.

⁵ In multis mss. deest *proprie*.

⁶ Ed. 1 brevius: *ratio huius nominis non reperitur in Filio*.

⁷ In cod. X adiicitur: *sicut si diceret, grammaticus est musicus*.

QUAESTIO III.

Utrum processio Spiritus sancti differat a generatione Filii realiter, vel solum secundum rationem intelligendi.

Tertio quaeritur, utrum processio Spiritus sancti realiter differat a generatione Filii, an solum secundum rationem intelligendi. Et quod realiter, videtur:

1. Quia personae differunt secundum suas emanationes; ergo ¹ cum personae realiter differant, non tantum intellectualiter, quia, omni intellectu circumscripto, adhuc remanet trinitas: ergo emanationes, quae sunt processio et generatio, differunt realiter.

2. Item, quae sunt a diversis principiis, realiter differunt; sed generatio est ab uno in divinis, processio Spiritus sancti a duobus, quia a Patre et Filio: ergo realiter differunt.

3. Item, secundum rem ² et veritatem aliquorum est principium divina substantia ut *voluntas*, quorum non est principium ut *natura*, sicut patet, quia creaturae sunt a Deo agente per modum *voluntatis*, non per modum *naturae*: si ergo processio est voluntatis per modum voluntatis, generatio per modum naturae ut naturae, processio et generatio realiter differunt.

4. Item, in imagine creata egressus verbi et egressus amoris distinguuntur, quia differunt *realiter*; hoc ³ perfectionis est, quia ex hoc faciunt imaginis trinitatem, sed quod differunt *essentialiter*, hoc est imperfectionis; sed omne quod perfectionis est, ponendum est in divinis: ergo processio et generatio *realiter* differunt, quamvis non *essentialiter*.

CONTRA: 1. Pater spirat et generat, aut ergo in quantum unus, aut in quantum plures vel plura. Si in quantum *plures* vel plura, Pater ⁴ est compositus; si in quantum *unus*; sed quia Pater et Filius spirant in quantum unum, non sunt duae spirationes, sed una: ergo similiter, si Pater spirat et generat in quantum unum, spiratio et generatio est una productio.

2. Item, secundum omnes verum est, quod Pater ratione fecunditatis naturae ⁵ generat, ratione fecunditatis voluntatis spirat; sed in Deo idem est voluntas et natura: ergo etc.

3. Item, emanationes ⁶ penes terminos distinguuntur; sed Pater omnino idem et totum, quod dat Filio per generationem, dat Spiritui sancto per proces-

sionem: ergo spiratio et generatio sunt omnino una emanatio.

4. Item, hoc ipsum ostenditur *per impossibile*. Si differunt, aut se ipsis, aut aliis: *non se ipsis*, quia emanationes nec sunt *a se* nec *ad se*: ergo si unumquodque distinguitur per illud quod est, vel a quo ⁷, emanationes huiusmodi se ipsis non distinguuntur; si *aliis*: aut *essentia*, aut *notione*, aut *persona*. *Non essentia*; constat, quia illa non distinguit nec distinguitur; *non persona*, quia eius est distingui, non distinguere: ergo si differunt, hoc erit *aliis notionibus*; et similiter erit quaerere de illis aliis, et sic in infinitum: ergo etc.

5. Item, si differunt, aut differentia *substantiali*, aut *accidentali*: non *substantiali*, quia talis differentia non est in divinis; non *accidentali*, quia in Deo non est accidens: ergo etc.

6. Item, plus differt Filius a creatura quam a Spiritu sancto: ergo plus differt generatio a creatione quam a processione; sed generatio non distinguitur a creatione: ergo nec a processione. Probatio *mediae*: creatio est divina essentia ⁸; sed persona et essentia non distinguuntur ab invicem: ergo nec generatio et creatio.

CONCLUSIO.

Generatio et spiratio non tantum secundum modum dicendi differunt, sed etiam secundum differentiam tum originis, tum habitudinis, et etiam se ipsis.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio et spiratio sive processio differunt non tantum secundum rationem dicendi, sed etiam secundum differentiam ⁹ originis et habitudinis, quia diversus est modus se habendi et differens modus originis; talis autem differentia unitati essentiae non repugnat.

Si autem quaeratur ratio differentiae harum emanationum, dicendum, quod *prima* ratio differendi non potest assignari a *parte terminorum*. Termini enim sunt personae, quae non important rationem differendi active, sed passive ¹⁰. Si ergo personae

Ratio prima differentiae non est ex parte terminorum.

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus hic *ergo* et paulo ante *Quia*.

² Ed. 4 *rationem* loco *rem*.

³ Fide mss. et ed. 4 expunximus hic a Vat. additum *enim*, sicuti mox post *sed* adiunctum *secundum*.

⁴ Vat. nomini *Pater* praefigit *sic*, cod. cc *quia sic*, cod. Y *ergo*; sed plurimi codd. cum ed. 4 quamlibet particulam omittunt.

⁵ Auctoritate fere omnium mss. et ed. 4 removimus hic a Vat. additum *intellectualis*.

⁶ Vat. praeter fidem vetustiorum mss. et ed. 4 addit *Patris*, et paulo infra post *idem* contra mss. et edd. 1, 2, 3, 6 omittit *et*.

⁷ Pauci codd. ut MZ addunt *est*.

⁸ In codd. O Z satis bene adiicitur *generatio vero est divina persona*.

⁹ Codd. P Q addunt *et rationem*.

¹⁰ Sensus est: non important ipsam rationem, quae facit differentiam, sed sunt subiecta, inter quae habetur differentia. — Paulo ante cod. X post *enim* adiungit *proprie*.

differunt, quaeritur: quibus? et necesse est redire ad emanationes et relationes, quae sunt generatio et processio¹; et ita in hac assignatione erit circulus.

Similiter *ex parte principiorum*. Si enim dicatur, quod differunt hae duae emanationes secundum fecunditatem duplicem naturae et voluntatis, quaeritur², quo modo differat fecunditas a fecunditate. Si dicas, quod fecunditas *naturae* est in solo Patre, *voluntatis* in Patre et Filio; hoc ulteriorem habet quaestionem, unde veniat haec differentia, et oportet ad hoc venire, quod fecunditas *naturae* est in uno, quia imago procedens per illam nata est esse solum ab uno, fecunditas *voluntatis* in duobus, quia nexus sive processio per modum nexus est in duobus; et ita redit differentia in primum, et est ibi ratio circularis. Ergo patet secundum hoc, quod harum emanationum differentia prima nec est sumenda a parte termini, nec a parte principii.

Et ideo notandum, quod est loqui³ de huiusmodi emanationibus quantum *ad esse* et quantum *ad distinguere*.

Si quantum *ad esse*, sic habent rationem essendi a suis perfectis principiis et fecundis. Quia enim in Deo est perfectissima *natura* et natura vera, ideo perfecta et vera fecunditas⁴ in hypostasi, quae habet rationem principii. Et quia vera et perfecta et propria est fecunditas naturae, ideo veram et propriam habet emanationem; et haec est generatio. Similiter intelligendum est de spiratione quantum ad *voluntatem*. Unde *ratio*, quare huiusmodi vere sunt⁵ in Deo, est vera fecunditas naturae et voluntatis.

Si autem loquamur quantum ad *differre*, dicendum, quod se ipsis differunt, sicut ostensum est⁶, quia omnis distinctio in divinis venit a modis *originis* et *relationis*. Unde sicut duae differentiae se ipsis differunt, ut rationale et irrationale, similiter⁷ in divinis hae duae emanationes. Et sicut differentiae differentiarum innotescunt nobis per alias differentias, quae ab illis oriuntur, sic et in divinis. Quia enim se ipsis distinguuntur generatio et spiratio, ad eas consequitur secundum rationem intelligendi differentia duplex: *una*, quia generatio est ab uno, sed spiratio a duobus. Quia enim generatio est emanatio per modum perfectae assimilationis, ideo ad unum principium respicit; quia vero spiratio est emanatio per modum connexionis, ideo est a duobus. *Alia* differentia est in comparatione ad nos. Quia enim Spiritus sanctus spiratur ut nectens et ita in alterum tendens, ideo Spiritus sanctus proce-

dit ut donabilis; Filius vero generatur, et generatio non respicit tertium.

Per has differentias necessario elicitur harum emanationum *concomitantia*. Quia spiratio dat praeintelligere generationem — non enim nectuntur nisi distincti et similes, et ita illi quorum unus est ab alio per generationem — similiter generatio dat consequenter intelligere spirationem; necesse est enim, distinctos et omnino similes per deliciosum amorem coniungi.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod differunt, sicut est manifestatum in rationibus; sed illae rationes non sunt sumtae a priori.

Aliqui tamen voluerunt assignare alias differentias: et *quidam* per vim spirativam et generativam dicunt differre; sed haec differentia declarat ignotum per ignotius; *alii* etiam dixerunt, quod Filius procedit per modum *esse*, Spiritus sanctus per modum *bene esse*; sed haec verba non sunt sana nec tali materiae convenientia.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, utrum Pater spiret in quantum unus etc.; dicendum, quod nec in quantum unus, nec in quantum plures, sed in quantum alio et alio modo se habens; quia alio modo se habet ad Filium, alio modo ad Spiritum sanctum. Iste autem alius et alius modus se habendi non repugnat unitati substantiae vel personae; sed Pater et Filius spirant in eo, quod unum uno modo se habens. Inde est, quod duplex est processio⁸ Filii et Spiritus sancti a Patre, sed una est spiratio sive processio Spiritus sancti a Patre et Filio.

2. Ad illud quod obiicitur, quod natura et voluntas in Deo sunt idem; dicendum, quod etsi natura et voluntas in Deo considerata absolute sint idem, tamen aliquid respicit *voluntas* ut voluntas in ratione principii, quod non respicit *natura* ut natura. Et inde est, quod, sicut non sequitur: creatura est a Deo per modum voluntatis, quod ideo sit etiam per modum naturae; similiter, quia natura et voluntas comparantur ad has emanationes sub ratione *principii*, ideo nihil prohibet, has emanationes differre, quamvis idem sint in *substantia* natura et voluntas.

3. Ad illud quod obiicitur, quod emanationes differunt penes terminos; dicendum, quod in his inferioribus est verum, ubi emanatio dicit ens in potentia et ita imperfectum; non autem est verum in Deo, quia ibi non dicunt ens in potentia nec imperfectum⁹; unde in divinis sunt *ratio* distinguendi. Tamen si velimus dicere, quod differunt penes terminum.

¹ Ita mss. cum ed. 1, dum Vat. initium huius propositionis variis adiectis ita exhibet: *Si ergo personae differunt, quare et in quibus differant, si ostendere voluerimus necesse est* etc. Mox ed. 1 *esset* loco *erit*.

² Sequimur vetustiores codd. cum ed. 1 ponendo *quaeritur* pro *quaero*.

³ In cod. Y additur *dupliciter*.

⁴ Cfr. supra d. 9. q. 1; de voluntate d. 10. a. 1. q. 1.

⁵ Vat., plurimis mss. et ed. 1 obnitentibus, *sint*.

⁶ In hac ipsa quaestione; cfr. etiam q. praec. praesertim ad 1. et 2.

⁷ Cod. V loco *similiter* habet *sic*, cod. X *sic etiam*. Mox aliqui codd. cum edd. 1, 2, 3 prave *tunc* loco *sicut*.

⁸ In cod. bb additur *scilicet*.

⁹ Vat. sibi non constans et contra plurimos codd. nec non ed. 1 *imperfectiorem*, dum cod. I et hic et paulo supra legit *imperfectiorem*. Mox post *divinis* Vat. addit *non*, quod codd. cum sex primis edd. omittunt, et bene, quia subiectum huius

Conco-
tantia har
emanatio-
num.

Alioru
opinione

Solutio
positore

non accipiemus terminum pro substantia vel essentia, sed pro hypostasi, ut prius habitum est ¹.

4. Ad illud quod quaeritur, utrum se ipsis vel aliis; patet, quod *se ipsis*. Et ad id ² quod obiicitur, quod non habent *esse a se*, ergo nec *distingui*; dicendum, quod illud non tenet in esse originali. Quamvis enim differentiae habeant ortum a genere, tamen non distinguuntur a genere, sed se ipsis ³.

5. Ad illud quod obiicitur, quo modo differunt, aut substantiali aut accidentali differentia; dicendum, quod insufficienter dividit, quia in divinis est *rela-*

tionum differentia, ut dicit Augustinus in quinto de Trinitate ⁴, quae nec *accidentalis* nec *substantialis* est, sed magis dicitur *originalis*.

6. Ad illud quod obiicitur de creatione, dicendum, quod ratione connotati magis differt creatio; sed ratione principalis significati non tantum differunt, quia non tantum differt *essentia* a persona, quantum *persona* a persona. Unde praedicatur essentia ⁵ de persona nec facit aliquo modo aliquem numerum; persona vero distinguitur ab alia persona; et ideo non valet argumentum.

SCHOLIUM.

I. In solutione huius subtilis quaestionis antiqui Scholastici diversis viis incedunt. Ut status quaestionis accurate discernatur, attendendum est, quod hic agitur de generatione et spiratione activa, non de passiva. Unde haec quaestio differt tum a quaestione de differentia inter secundam et tertiam divinam personam (de qua supra d. 9. q. 2.), tum ab illa, quid sit *potentia* generandi (d. 7. q. 1.), cum qua tamen cohaeret.

Quaeritur igitur primo, cuius naturae sit distinctio inter generationem et spirationem activam. Primo cum sententia communi resolvitur, quod non sit distinctio mere *rationis* sive secundum modum dicendi; insuper in fundam. asseritur, has emanationes *realiter differre*. Sensus huius distinctionis *realis* a Brulifero et Barth. de Barberiis (Cursus Theol. disp. 12. q. 7. conclus. 3.) explicatur, ut idem dicat ac distinctio *formalis* Scoti. Alii eam intelligunt in sensu distinctionis *virtualis*. Plura de hoc vide infra d. 26. q. 1, ubi in Scholio mens Seraphici, collatis variis eiusdem locis, explicabitur. Sufficiat hic notare, non intelligi sub hoc nomine distinctionem stricte realem *absolutam*, sed « secundum differentiam originis et habitudinis », i. e. « distincta est una ab alia non re essentiali, sed notionali », ut dicit Richard. (hic q. 3.). Insuper constat, S. Doctorem interdum omnem distinctionem maiorem, quam quae est rationis ratiocinantis, nominare realem.

Deinde supposita hac duarum emanationum differentia, iterum quaeritur, quae sit *ratio* huius differentiae, et cum plures assignari possint rationes, quae sit *prima* eiusdem ratio. In hac secunda quaestione stat praecipua difficultas, quae tanta est, ut Aureolus cum Nominalibus temeritatis arguat eos qui hoc indagare praesumant. Etiam Augustinus cum Magistro (hic in textu) propriam circa hoc ignorantiam confitetur. Quid alii Scholastici circa hanc difficultatem doceant, paucis dicamus.

II. Praecipui doctores et antiqui et moderni conveniunt in nonnullis assertionibus, in aliis dissident. *Conveniunt* (praeter Durand.) 1. in hoc, quod *radicalis* ratio diversitatis huius ponenda sit in differenti ratione utriusque productionis, cum Filius producat per modum *intellectus* et *naturae*, Spiritus sanctus per modum *voluntatis* et *liberalitatis*. Hoc docet S. Bonav., supra d. 6. a. 4. q. 2, d. 10. a. 4. q. 1, hic et in fundam. et in corp. — Communiter theologi, praesertim post Conc. Florentinum, docent, harum emanationum principium *quod* esse personas producentes, principium vero *quo* proximum primae emanationis esse essentiam divinam cum *intellectu*, sive *memoriam fecundam* (uti multi cum Seraphico loquuntur); secundae vero principium *quo* esse eandem essentiam cum *voluntate* sive *voluntatem fecundam*.

2. Natura divina aequae formaliter et per se communicatur Spiritui sancto ac Filio. Licet huic positioni nonnulli contradicant, videtur esse certa doctrina, quam docet S. Bonav. praesertim d. 10. a. 4. q. 1. ad 3. Unde sequitur, radicem illius differentiae quaerendam esse in proprietate duplicis huius fecunditatis (cfr. hic q. 2. ad 1. et 2.).

3. Plures possunt et debent assignari differentiae harum emanationum: nempe differentia *terminorum*, sive personarum emanatarum, quae certe realiter distinguuntur; differentia *principiorum*, tum quia generatio est ab uno, et spiratio a duobus (hic in 2. fundam. et corp.), tum quia principium *quo* proximum est aliud et aliud (3. fundam.); denique est differentia in *comparatione ad nos* (in corp.), quia in secunda emanatione est aliquis specialis respectus ad creaturam secundum *aptitudinem donabilitatis*, de quo cfr. infra d. 18. q. 2. et 5. Nec est controversia, utrum hae differentiae *subsistant*, sed quae earum sit *prima* ratio et quasi a priori.

III. *Dissident* vero theologi circa aliquas determinaciones speciales.

1. Durandus cum nonnullis nullam aliam differentiam admittere videtur nisi hanc, quod generatio procedat ab uno, spiratio a duobus, quam sententiam merito S. Doctor cum communi impugnatur.

2. Disputatur, utrum praeter differentias petitas quasi *extrinsecus* (sive *originaliter* a suis principiis, i. e. personis producentibus, sive *consequenter* a suis terminis) emanationes hae etiam *intrinsecus* et *formaliter* (a priori) differant *se ipsis* i. e. propriis ipsarum rationibus, analogo modo, sicut ultimae differentiae (v. g. rationale et irrationale) differunt. Si hoc affirmatur, haec differentia dici debet prima et quasi formalis. Illud affirmat S. Doctor in corp. et ad 4. Consentunt praeter alios Petr. a Tar. et Richard. a Med. et praecipue Scot., qui etiam addit: « differunt *se totis* ». Haec ultima particula explicatur a Scotistis in hoc sensu, quod duabus emanationibus non sit communis aliqua realitas per differentias contrahibilis, licet conveniant in conceptu communi entis et relationis (Rada, Controv. 14. a. 2; Macedo, Coll. 7. diff. 2, qui acriter Scotum contra interpretationem ipsius, quam facit Caietanus, defendit). — S. Thomas in Summa (I. q. 27. a. 4. ad 4.) concordat cum S. Bonaventura docendo, quod *propriis ipsarum rationibus differant*, quod idem est ac *se ipsis differre*, uti concedit Caietanus (ad hunc locum). Sed idem, de Potentia q. 10. a. 2. hanc sententiam non admittit; de alia vero, quod penes *principia* distinguantur, sic iudicat: « Non sufficit, nisi aliud addatur »; denique tertiam ponit, quod « *solus ordo* processuum, qui attenditur secun-

propositionis non sunt *termini*, sed *emanationes*, quae, uti supra dictum est, in Deo se ipsis differunt et sunt ratio distinguendi. Unus alterve codex ut BO cum ed. 4 modo singulari *in divinis est ratio*, sed non ita bene propter subiecti mutationem; simile dicas de lectione cod. bb *in divinis sunt rationes*.

¹ Quaest. praeced. ad 3.

² Plures codd. ut FHK T etc. *illud*.

³ Vat. cum ed. 4 *sed a se ipsis*, obstant autem mss.

⁴ Cap. 5. n. 6. — Mox cod. Z *differentia* loco *dicitur*.

⁵ Vat. et cod. cc *essentialiter* pro *essentia*, sed emendatur ex ceteris mss. et ed. 4.

dum originem, processiones multiplicat in divinis ». In Comment. (hic q. 1. a. 2. ad ult.) idem contra rationem S. Bonaventurae de circulo vitioso dicit: « Quod ergo obicitur, quod relationes consequuntur processiones, unde magis videtur, quod processiones diversae causent diversitatem relationum, quam e converso, vel ad minus erit ibi circulatio; dicendum, quod relatio in divinis non tantum habet, quod sit *relatio*, sed etiam quod sit *personalis*, id est constituens personam, et ex hoc habet quasi actum differentiae constitutivae et formae propriae ipsius personae, cuius est operatio generationis et spirationis; et ideo non est inconveniens, quod secundum relationis rationem relationes consequantur ipsas processiones et recipiant differentiam ab eis; secundum autem quod sunt formae propriae ipsarum personarum, causent differentiam processionum ». Quomodo varia Angelici dicta concilianda sint, disputatur, et conferri potest Caietanus (ad q. 27. a. 4; q. 36. a. 2.). Porro aliquae rationes S. Thomae impugnantur a Scoto, de quo cfr. Rada et Macedo locis citatis. Ceterum eadem difficultas et quaedam differentia opinionis inter Seraphicum et Angelicum redit infra d. 27. p. I. q. 2, ubi plura dicentur in Scholio de hac subtilissima materia.

3. Diversus modus loquendi est circa *rationem propriam*, cur processio per modum *naturae* differat ab alia per modum *voluntatis*. In prima secundum Bonaventuram (hic in corp.) est « emanatio per modum perfectae assimilationis », et antea dicit, quod per illam procedat *imago*. Quae verba, si conferantur cum explicatione imaginis, quam dat d. 31. p. II. a. 1. q. 2, et cum dictis d. 10. a. 1. q. 1. ad 2. 3, clare probant, Seraphicum consentire sententiae S. Thomae, qui (S. I. q. 27. a. 4.) docet, in prima emanatione esse rationem *similitudinis* vi ipsius *processionis*, non in secunda. Hinc sequitur, falso attribui Seraphico sententiam, cui Richardus (hic q. 3.), favere videtur, quod ista ratio quaerenda sit in hoc, quod Filius accipiat solummodo *voluntatem* secundam, non *naturam* secundam.

4. Disputatur, utrum dici queat, Spiritum sanctum procedere necessario quidem, sed tamen *libere*, quod cum aliis dicit Scotus et etiam S. Thomas de Potent. q. 10. a. 2. ad 5, qui tamen aliis in locis docet, procedere *naturaliter*, quamvis per modum voluntatis. Certe hoc vocabulum *libere* sumitur hic non in sensu stricto et nunc communiter recepto, sed pro *voluntarie*, quatenus non excludit necessarium, ut apud plurimos antiquos Patres et doctores et etiam apud S. Bonav., II. Sent. d. 25. p. II. q. 2. Unde Rada (Contr. 13.) et Macedo (Coll. 7.) recte probant, esse hic potius litem de nomine.

5. Disputatur, utrum Verbum procedat per actum *dicendi*, ut vult Scotus, cui favet Bonaventura, an per actum *intelligendi*, ut docet S. Thomas cum suis. De hac controversia cfr. infra d. 27. p. II. q. 1. et 3. et Scholion.

IV. Sensus solutionis ad 4. hic est. Licet hi actus notionales non habeant esse a se et extrinsecus distinctionem a suis principiis originalibus, tamen intrinsece distinguuntur se ipsis. Neganda enim est ista illatio (« non tenet illud »), quod in esse ab alio orto non possit intrinsecus esse distinctio. Sic albedo et nigredo, licet sint ab aliis causis, differunt *se ipsis*. Ipse S. Doctor exemplum ponit ultimarum differentiarum, quae se ipsis distinguuntur, « quamvis a genere ortum habent ». Genus enim, quod iuxta Aristotelicos in se *potentia* continet species et differentias, aliquo modo est principium differentiarum. In obiectione igitur commissa est fallacia figurae dictionis, quia mutatum est genus unius causae, scil. *efficientis*, in aliud genus, scil. *formalis*.

V. Praeter iam laudatos auctores cfr. Scot., in utroque scripto hic q. unica. — B. Albert., hic a. 4, et d. 11. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 3. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 1. n. 36. et seq.

QUAESTIO IV.

Utrum Spiritus sanctus sit ingenuus.

Supposita differentia generationis et processionis, quaeritur hic quarto, utrum Spiritus sanctus sit ingenuus. Et quod sic, videtur:

1. *Auctoritate* Hieronymi, quam Magister ponit in littera ¹. Argg. pro parte affirmativa.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* Hieronymi ²: « Quia omne quod est, aut est ingenuum, aut genitum, aut factum »; sed Spiritus sanctus non est genitus, aut factus: ergo est ingenuus.

3. Item, negatio privativa cum constantia subiecti aequipollet termino privativo. Unde *non par* circa numerum idem est quod *impar* ³; et sic, cum Spiritus sanctus genitus non sit, ergo est ingenuus.

4. Item, plus distat a ratione generationis Spiritus sanctus quam Pater; quia Pater generat, quamvis non generetur, Spiritus vero sanctus nec generat nec generatur: ergo aequae vere privatur generatio a Spi-

ritu sancto ut a Patre: ergo, sicut Pater dicitur ingenuus, sic et Spiritus sanctus.

CONTRA: 1. Augustinus ad Orosium ⁴ dicit, quod « solus Pater est ingenuus »: ergo secundum hoc non convenit Spiritui sancto. Argg. pro parte negativa.

2. Item, *ingenuus* aut dicitur secundum *substantiam*, aut secundum *relationem*. Si secundum *relationem*, ergo est notio: ergo Spiritus sanctus habet duas notiones, et ita essent sex; quod est contra communem opinionem. Si secundum *substantiam*: ergo pari ratione diceretur de Filio, cum illud quod secundum substantiam dicitur, conveniat tribus.

3. Item, cum divina essentia non sit genita, nec Spiritus sanctus sit genitus, nec Pater sit genitus, nec etiam aliquod istorum sit factum: ergo ratio *ingeniti* secundum Hieronymum omnibus convenit; quaeritur ergo, quo modo *differenter* ⁵. Quaeritur incidenter.

¹ Hic, c. 4.

² Vide lit. Magistri, c. 4. — Mox aliqui codd. ut A W X Y Quod loco Quia.

³ Cfr. Aristot., II. Perih. c. 4. (c. 10.) et Comment. Boethii in hunc locum, ubi ait: Idem enim valet ad intelligentiam quod

dicitur iniustus, tanquam si dicatur non iustus. — Paulo infra ope mss. et ed. 4 adiecimus sanctus.

⁴ Quaest. 2. et 8. Vide lit. Magistri, c. 4.

⁵ Sequimur multos codd. loco *differunt* ponendo *differenter*, supple: singulis conveniat.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus dici potest ingenuus in sensu privativo, non autem, quatenus ingenuus est notio Patris.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui voluerunt¹ distinguere de hoc nomine *ingenuus*, quod potest scribi per unum *n*, et sic tantum valet quantum *increatum*; vel per duo, et sic opponitur ei quod est *genitum* proprie dictum. Sed haec distinctio, etsi valeat apud Graecos, non tamen valet apud Latinos, quia *ingenuus* per duo *n* est vox non significativa apud nos. Damascenus² autem assignat hanc differentiam in lingua sua, quia Graecus erat. *Praeterea*, non valet ad propositum; quia nihil quaeritur hic de ingenuo, prout tantum valet quantum *increatum*, sed prout tantum valet quantum *non genitum* sive innascibile.

Et propterea aliter dicendum est, et breviter, quod *ingenuus*, uno modo *pure* accipitur *privative*, scilicet quod non generatur³; et hoc modo dicitur

de Spiritu sancto et de essentia; alio modo, prout ingenuus tantum valet quantum *non ens ab alio*, et⁴ *a quo alii*; et hoc modo dicit notionem solius Patris, quia dicit proprietatem et dignitatem in Patre. Et secundum primum sensum loquitur Hieronymus, secundum alium loquitur Augustinus. Unde autem habeant ortum isti sensus, et quare *innascibilis* sit notio et non *improcessibilis*, infra dicetur⁵.

Ex his patet solutio *contrarietatis*; patent etiam obiecta.

Quod ergo obiicitur, quod negatio cum constantia subiecti aequipollet termino privativo, verum est, si sit *mere*⁶ privativum; sed illa ratio concludit solum de hoc nomine secundum quod *privat*, non secundum quod aliquid *ponit*.

Ad illud quod obiicitur, aut praedicat⁷ essentiam, aut relationem; dicendum, quod, secundum quod dicitur de essentia, solum privative sive negative tenetur. Et ideo non praedicat aliquid, sicut quando dicitur: essentia non generat. Cetera alia⁸ manifesta sunt.

SCHOLION.

I. Haec quaestio orta esse videtur ex diverso modo loquendi, quo in hac re SS. Doctores Augustinus et Hieronymus uti sunt. S. Bonav. duas istorum sententias apte conciliat. Plurima de ratione innascibilitatis habentur infra d. 28. per totam.

II. Quoad ordinem solutionum ad opposita notandum, quod verba in fine corporis: « patent obiecta » referuntur ad 1. 2. 4. pro parte affirmativa. Deinde explicite solvit argum. 3. pro affirm.;

et ultimo respondet ad distinctionem in 2. pro parte negativa.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 69. m. 3. — Scot., hic q. unic., et d. 28. q. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 33. a. 4. — B. Albert., hic a. 8. seq. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 4. — Ægid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In praesenti distinctione sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de ratione Augustini, quam ponit ibi: *Si Spiritus sanctus Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur*; et videtur sua ratio magis ad oppositum quam ad propositum: ex hoc enim similior esset generationi in creaturis, quae est ex duobus.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis similior sit quantum ad dualitatem producentium, non tamen quantum ad modum producendi posset esse similitudo, quia sic oporteret, quod altera personarum

esset principium passivum; quantum autem ad hoc nulla⁹ potest esse similitudo.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Idem Spiritus sanctus procedit quomodo datus vel donum*; quia videtur male dicere, quia cum non sit datus nisi ex tempore, videtur quod non procedat nisi ex tempore.

RESPONDEO: Sicut infra patebit¹⁰, si intelligitur de processione temporali, *datus* dicit actum; si autem de aeterna, *datus* dicit aptitudinem.

¹ In cod. V additur *dicere sive*.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Sciendum enim vocem ἀγένητον, cum scribitur cum unico ν, increatum significare seu quod minime factum est; ἀγέννητον autem, cum scribitur cum duplici ν, id indicare quod non est genitum.

³ Vat. minus distincte, et mss. cum ed. 1 refragantibus, quod *ingenuus* dicitur uno modo, prout accipitur *privative*, scilicet pro eo quod non generatur.

⁴ Cod. K quantum ens non ab alio, sed.

⁵ Dist. 28. per totam.

⁶ Multi codd. ut AGHISTUVWX etc. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene *vere* loco *mere*, ed. 1 autem *pure*.

⁷ Plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 incongrue *privat* loco *praedicat*.

⁸ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *alia*.

⁹ Fide plurimorum mss. et ed. 1 substituimus *nulla* loco *non*.

¹⁰ Dist. 44. a. 1. q. 1.

DUB. III.

Unde Augustinus Maximino praemissam quaestionem refricanti¹. Maximinus refricabat dictam quaestionem sic: Spiritus sanctus est Deus, et non est Deus nascendo: ergo non Deus naturaliter: ergo adoptive. Et quod hoc argumentum sit bonum, videtur, quia quod inest alicui naturaliter, inest ei a nativitate: ergo quod non inest a nativitate, non inest naturaliter: ergo cum Spiritus sanctus non procedat ut natus, non inest ei esse Deum a nativitate: ergo non est Deus naturaliter.

Et est responsio Augustini ad hoc², quod argumentum istud non valet, nisi in eis quae generantur, in aliis non. Et hoc patet, quia Adam erat homo natura, sicut unusquisque nostrum, et tamen ipse habuit per creationem, quod nos habemus per generationem; sic Deus Pater communicat naturam suam Spiritui sancto per spirationem, sicut Filio per generationem.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Pater pro-cessionis eius est auctor*. Videtur enim male dicere, quia aut hoc quod est *auctor* dicit *essentiam*, aut *notionem*: non *essentiam*, quia tunc diceretur de Spiritu sancto; si *notionem*, quaero, *quam*? non innascibilitatem, quia illa non dicit respectum ad pro-cessionem; item, non generationem nec spirationem, quia nihil esset dictum, ut videtur. — Item quaeritur, utrum Pater possit dici *auctor* generationis? Et quod *non*, videtur, quia Pater dicitur auctor Filii, ergo, sicut supra dixit Hilarius et habetur distinctione nona³, sensus est: id est *genitor Filii*, ergo tunc idem esset dicere, *est auctor generationis*, quod *genitor*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *auctor* dicit in Patre fontalem plenitudinem, quia ipse non est ab

alio, sed alii ab ipso; et inde dicit, ut credo, eandem notionem, quam dicit innascibilis, sed differenti modo: quia *innascibilis* dicit⁴ per privationem prioris, sed *auctor* dicit fecunditatem et plenitudinem respectu procedentium ab ipso, quam habet non aliunde; et ideo dicitur *auctor* ab *auctoritate*. Auctoritas autem est in Patre, quia quod habet, ab alio non habet, et hoc est, quod est⁵ *innascibilis*; et ita patet, quod potest dici auctor omnium personarum, quae sunt ab ipso. Ex his patet responsio. Dico enim, quod dicit eandem notionem quam innascibilitas, sed alio modo. Ex hoc patet, quod nunquam dicitur Filius auctor spirationis, quamvis spiret, quia non habet a se, sed ab alio; unde *auctor* proprie dicitur principium alterius non ab alio⁶.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Distinguere inter illam generationem et istam pro-cessionem nescio*. Videtur enim talis ignorantia esse peccatum, quia distinctio personarum de necessitate est fidei et salutis; sed qui ignorat ea quae sunt de necessitate fidei, damnabiliter ignorat: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex⁷ est *scire*, scilicet *si est* et *sicuti est*. *Scire si est*; hoc modo certitudinaliter credere distinctionem de necessitate salutis est, large sumto *scire*. *Scire autem sicuti est* non pertinet ad statum meriti, sed praemii; et de hac scientia loquitur hic Magister et Augustinus. Et nota, quod tria dicit: *nescio* quantum ad habitum scientiae; *non valeo*, quantum ad ingenium; *non sufficio*, quantum ad utrumque⁸.

DUB. VI.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium*. Contra: Dionysius⁹: «Non

¹ Scil. denuo vel instanter *quaerenti*, cur Spiritus sanctus non diceretur Filius, cum de Patris esset substantia. Verba ex lit. Magistri, c. 3. Cfr. August., II. contra Maximin. c. 44. et 45. — Mss. et ed. 1 perperam *refutanti* pro *refricanti*, sicuti et mox *refutabat* loco *refricabat*; Vat. omittit verba Maximinus usque sic.

² Vat. absque mss. et ed. 1 auctoritate *Resp. Dicendum ad hoc secundum Augustinum*. Plures codd. inepte *ratio* loco *responsio*.

³ In lit. Magistri, c. 4. circa finem. — Vat., mss. cum ed. 1 obnitentibus, et loco *ergo*, deinde omittit *et habetur distinctione nona*.

⁴ Supple: *notionem*; quam suppletionem non attendendo Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 omittit *per*.

⁵ Aliqui codd. ut A T X Z aa bb omittunt *est*, qui et cum ed. 1 *quia* loco *quod* substituunt.

⁶ In ultimis hisce verbis summa solutionis continetur. Quia enim *auctor* non dicit quodlibet principium emanationis, sed tale principium, quod quidquid habet, ab alio non habet, et quia hoc solum Patri convenit; ideo Pater dici potest auctor generationis et pro-cessionis. Idem infra d. 27. p. 1. q. 2. ad 3. fusius exponitur, ubi inter alia S. Doctor haec dicit: Quoniam

igitur ratio primitatis in aliquo genere est ratio principiati in illo, ideo quia Pater est primum respectu emanationis, generationis et pro-cessionis, generat et spirat. Cfr. etiam d. 2. q. 2, d. 9. dub. 11, et d. 15. p. 2. dub. 6. — Quomodo Pater possit dici *auctor* explicatur et a S. Fulgentio, Fragment. 35. (ed. Migne; Patrol. Lat. tom. 65. col. 822.), ubi ait: Deus quippe Pater non est auctor Trinitatis, sed auctor est Filii et Spiritus sancti, in eo quod de illo natus est Filius et de illo procedit Spiritus sanctus. Nam quisquis recte intelligit auctoris vocabulum, relationis nomen inveniet, non naturae. Auctor enim nemo esse dicitur sibi, sed alteri: unde non ad se ipsum, sed ad alterum auctor veraciter nuncupatur. Nemo autem quolibet relativo nomine sic potest ad suam sicut ad alterius referri personam... Deum itaque Patrem non totius Trinitatis, sed Filii et Spiritus sancti fatemur auctorem: de quo habet et unigenitus Filius aeternae nativitatis, et Spiritus sanctus aeternae pro-cessionis originem.

⁷ Ed. 1 *dupliciter*.

⁸ De hac ultima divisione vide supra d. 1. a. 1. q. 1. fundam. 3.

⁹ De Div. Nom. c. 1, in quo textu Vat. contra multos codd. et ed. 1 necnon ed. oper. Dionysii *Trinitate* loco *divinitate*.

est audendum aliquid dicere de illa supersubstantiali et sancta divinitate praeter ea quae divinitus nobis ex sacris eloquiis claruerunt»: ergo male fecerunt qui hoc nomen invenerunt.

RESPONDEO: Quamvis istud verbum non dicatur in Scripturis, dicitur tamen verbi huius intellectus. Et quia verbum non est profanum nec errori coniunctum, cum intellectus verbi ex Scriptura et fide habeatur, non fuit contra fas illud Deo attribuere, ut ipsam Trinitatem conferendo¹ apertius possimus intelligere.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister: *Et aliter Augustinus accipit ingenitum, qui vel quod non est ab alio, quod dicit convenire soli Patri.* Sed hoc non videtur verum, quia hoc modo *ingenitum* convenit essentiae: ergo non est Patris proprium.

RESPONDEO: Dicendum, quod licet Magister dicat intellectum Augustini, tamen non totum². *Ingenitum* enim, secundum quod dicitur proprietas Patris, privat *esse ab alio*, nec hoc sufficit ad hoc, ut sit notio, nisi etiam consequenter dicat, quod alius sit ab ipso; quia, sicut obiectum est, *non esse ab alio* sive *non generari* convenit essentiae³.

DUB. VIII.

Item contra hoc quod dicit Hieronymus: *Est quod natum est, et factum non est*, obiicit Arius, quod duodecim sint modi generationis, quorum quolibet dato, sequitur, quod Filius non tantum natus, sed etiam factus est; et hos modos ponit disputans contra Victorinum⁴. *Primus* modus est per defluxum lineae a puncto. *Secundus* est penes emissionem radii a sole vel ab alio luminoso corpore. *Tertius* est penes sigillationem characteris, sicut figura fit in cera a sigillo. *Quartus* est penes immissionem, ut quando a Deo datur bona voluntas. *Quintus* est penes exitum proprietatis vel accidentis a principiis subiecti, quae sunt materia et forma. *Sextus* est penes intentionis sive speciei abstractionem, sicut species rerum generatur in anima. *Septimus* est

penes excitationem, sicut liberum arbitrium excitatum a gratia procedit in bona opera. *Octavus* est penes transfigurationem, sicut ex aere fit statua, vel sicut in figura incisionis. *Nonus* est penes productionem, sicut a primo movente immobili producit motus. *Decimus* est penes exitum specierum de⁵ genere per differentias dividentes genus et constituentes speciem. *Undecimus* est penes ideationem, sicut arca exterior ab arca, quae est in mente artificis. *Duodecimus* est penes nascentiam, ut homo generatur ab homine. Quocumque autem praedictorum modorum generetur Filius, non tantum genitus⁶, sed etiam factus est.

Ad hoc est responsio, quia aut Arius accipit generationem *communiter* ad creatam et divinam, aut *specialiter* in creatura. Si *communiter*, dico, quod insufficienter dividit, quia ultra istos modos est generatio Filii a Patre secundum modum singularem, qui⁷ est de tota substantia generantis — sicut supra dictum fuit nona distinctione⁸ — ubi, quia non potest esse mutatio, nullo modo potest esse factio. Si autem dividat generationem, ut est in creaturis, dicendum, quod divisio illa insufficientis est adhuc, quia omittit generationem aequivocam, quae est secundum⁹ putrefactionem. Sed esto quod comprehendat eam sub generatione, quae est secundum nascentiam, tamen adhuc non valet ad propositum, quod, si non generatur, sicut creatura dicitur generari, nullo modo generatur. Quamvis enim creatura sit Deo similis, tamen plus est dissimilis quam similis, sicut dicit Augustinus decimo quinto de Trinitate¹⁰, et Hilarius¹¹ similiter: «Omnis comparatio inferiorum plus habeatur hominibus utilis quam Deo apta»; et ideo haeretici erraverunt, quia¹² credebant, omnino esse in Deo, sicut videbant in creatura. Et hoc bene tangitur in Glossa super primum ad Hebraeos¹³, ubi dicitur: «Non possunt temporalia comparari aeternis integra collatione, sed aliqua tenui similitudine»; et ideo, sicut supra ostensum est¹⁴, secundum diversas condiciones diversae generationes illam repraesentant. Ratione enim *conformitatis* est similis generationi verbi a mente; ratione *coaevitatis* similis generationi splendoris de sole sive de luce; ratione *aequalitatis* generationi viventis de vivente¹⁵.

¹ Cod. Y *confitendo*.

² Aliqui codd. ut HM ff cum ed. 1 satis bene addunt *dicat*. Mox codd. aa bb *est* loco *dicatur*; ed. 1 *dicat proprietatem*.

³ De significatione *ingeniti* vide infra d. 28. q. 1, et hic q. 4.

⁴ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 falso *Victorianum*. Marius Victorinus Rhetor (cfr. supra d. 1. a. 1. q. 1. in corp.) scripsit libros quatuor contra Arium et disputabat cum Candido, Arian defensore, qui in libro de Generatione divina, n. 4. duodecim istos modos generationis proponebat.

⁵ Fide mss. et trium primarum edd. substituimus *de* loco *in*.

⁶ In Vat. additur *est*, quod tamen nec in mss. nec in 1, 2, 3, 6 edd. habetur.

⁷ Multi mss. ut AFGHKTVW etc. loco *qui* habent S. Bonav. — Tom. I.

quae, quod refertur ad *generatio*. Ed. 1 *significatum* pro *singulare*.

⁸ Quaest. 1. — Mox ed. 1 transponit verba legendo *quia ubi*.

⁹ Ed. 1 *per*.

¹⁰ Cap. 20. n. 39.

¹¹ Libr. 1. de Trin. n. 19. — Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, interpunctione mutata, confundit omnia legens *et Hilarius. Similiter cum omnis* etc.

¹² Praeferimus lectionem antiquiorum mss. et ed. 1 ponendo *quia* loco *qui*. Mox cod. E post *omnino* addit *simile*.

¹³ Vers. 3. Glossam vide apud Lyranum, super locum cit., in qua post *tenui* additur *et parva*.

¹⁴ Dist. 9. q. 1. et dub. 10.

¹⁵ Cfr. Hex. Sermon. 14. Fere idem invenies in Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a 3; B. Albert., hic a. 5; Richard., hic circa lit.

DISTINCTIO XIV.

CAP. I.

*De gemina processione Spiritus sancti,
temporali et aeterna.*

Praeterea diligenter adnotandum¹ est, quod gemina est processio Spiritus sancti, aeterna videlicet, quae ineffabilis est, qua a Patre et Filio aeternaliter et sine tempore processit, et temporalis, qua a Patre et Filio ad sanctificandam creaturam procedit. Et sicut ab aeterno communiter ac simul procedit a Patre et Filio, ita et in tempore communiter et simul ab utroque procedit ad creaturam, non divisim a Patre in Filium et a Filio ad creaturam. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate² ait: « Spiritus sanctus non de Patre procedit in Filium et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit; quamvis hoc Filio Pater dederit, ut sicut de se, ita etiam de illo procedat ».

De temporali autem processione Beda in homilia Dominicae primae post Ascensionem³ ita loquitur: « Cum Spiritus sancti gratia datur hominibus, profecto mittitur Spiritus a Patre, mittitur et a Filio; procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et eius missio est ipsa processio ». His verbis aperte ostendit, donationem gratiae Spiritus sancti dici processionem vel missionem eiusdem. Sed cum donatio vel⁴ datio non sit nisi temporalis, constat, quia et haec processio sive missio temporalis est. Hanc quoque temporalem Spiritus sancti processionem Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁵ insinuat dicens, Spiritum sanctum processisse a Christo, quando post resurrectionem insufflavit in discipulos, his verbis: « Cum resurrexisset Christus a mortuis et apparuisset discipulis, insufflavit et ait⁶: *Accipite Spiritum sanctum*, ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipse est *virtus*, quae *de illo exhibit*, ut legitur in Evangelio, *et sanabat omnes* ». Et ut ostenderet, hanc processionem Spiritus sancti non esse aliud quam donationem vel dationem ipsius Spiritus sancti, addidit⁷: « Post resurrectionem Dominus Iesus bis dedit Spiritum sanctum: semel in terra propter dilectionem proximi, et iterum de caelo propter dilectionem

Dei; quia per ipsum Donum diffunditur caritas in cordibus nostris, qua diligimus Deum et proximum ».

CAP. II.

Quod non solum dona Spiritus sancti, sed etiam ipse Spiritus sanctus datur hominibus et mittitur.

Sunt autem aliqui⁸, qui dicunt, Spiritum sanctum ipsum Deum non dari, sed dona eius, quae non sunt ipse Spiritus. Et ut aiunt, Spiritus sanctus dicitur dari, cum eius gratia, quae tamen non est ipse⁹, datur hominibus. Et hoc dicunt, Bedam sensisse in superioribus verbis, quibus dicit, Spiritum sanctum procedere, cum ipsius gratia datur hominibus, tanquam non ipsemet detur, sed gratia eius. Sed quod ipse Spiritus sanctus, qui Deus est et tertia in Trinitate persona, detur, aperte ostendit Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate¹⁰ ita dicens: « Eundem Spiritum sanctum datum, cum insufflasset Iesus, de quo mox ait: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, ambigere non debemus. Ipse est igitur, qui etiam de caelo datus est die Pentecostes¹¹. Quomodo ergo Deus non est qui dat Spiritum sanctum? immo quantus est Deus qui dat Deum »? Ecce his verbis aperte dicit, Spiritum sanctum, ipsum scilicet Deum, dari hominibus a Patre et¹² Filio. Et quod ipse Spiritus sanctus, qui Deus est ac tertia in Trinitate persona, nobis detur nostrisque infundatur atque illabatur mentibus, aperte ostendit Ambrosius in primo libro de Spiritu sancto¹³ dicens: « Licet multi dicantur spiritus, quia legitur: *Qui facit angelos suos spiritus*, unus tamen est Dei Spiritus. Ipsum igitur unum Spiritum et Apostoli et Prophetae sunt consecuti; sicut etiam vas electionis dicit¹⁴, quia *unum Spiritum potavimus*, quasi eum, qui non queat scindi, sed infundatur animis et sensibus illabatur, ut saecularis sitis restringat ardorem; qui Spiritus sanctus non est de substantia¹⁵ corporalium nec de substantia invisibilium creaturarum ». His verbis aperte dicit, Spiritum sanctum ipsum, qui creatura non est, infundi mentibus nostris. Item in eodem¹⁶: « Omnis mutabilis est creatura, sed non mutabilis Spiritus sanctus ». « Quid

¹ Ed. 2 *notandum*.

² Cap. 27. n. 48. — Paulo ante cod. D post *Filio ad creaturam* addit *sanctificandam*.

³ Libr. II. homil. 40.

⁴ Edd. 1, 8 *sive*, et mox post *constat* ed. 2 *quod loco quia*.

⁵ Cap. 26. n. 45. — Vat. et edd. 4, 6 post *dicens* habent: *Spiritus sanctus processit pro Spiritum sanctum processisse*.

⁶ Ioan. 20, 22. — Textus sequens sacrae Scripturae est Luc. 6, 19.

⁷ Loc. cit. n. 46; sed non paucis transpositis vel omissis. — Edd. 1, 3, 7, 8 *addit* pro *addidit*; et immediate ante codd. omittunt *sancti*. Quae omissio, quia saepe in nostris mss. occurrit, deinceps non notatur.

⁸ Codd. ACDE *alii*; cod. B nec unum nec alterum vocabulum ponit. Mox codd. AD omittunt *sanctum ipsum Deum*.

⁹ Solummodo Vat. et ed. 4 addunt *qui* et sic constructionem mutant. Deinde codd. AD et ed. 8 *homini* pro *homini-*

bus. — In sequenti propositione Vat. et edd. 4, 6, 9 *ipse* pro *ipsemet*.

¹⁰ Cap. 26. n. 46. — Immediate ante, contra codd. et edd. 4, 8, Vat. cum aliis edd. *dicit* pro *ostendit*. — Textus Scripturae est Matth. 28, 19. Vulgata: *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes* etc.

¹¹ Act. 2.

¹² Vat. cum nonnullis edd. et codd. CD repetit *a*.

¹³ Cap. 4. n. 60-62. — Locus proximus Scripturae est Psalm. 103, 4.

¹⁴ I. Cor. 12, 13: *Et omnes in uno Spiritu potati sumus*. — Paulo post pro *restringat* in originali legitur *restringat* contra nostros mss. et edd.

¹⁵ Vat. et aliae edd. contra codd. et originale addunt *rerum*; edd. 4, 8 pro *substantia* habent *natura*.

¹⁶ Ibid. n. 64; secundus locus Ambrosii est ibid. n. 66; tertius n. 72; quartus c. 7. n. 82. et 84.

autem dubitem dicere, quia datus est et Spiritus sanctus, cum scriptum sit ¹: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*? « Qui cum sit inaccessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur iustis, simplex substantia, opulens virtutibus, unicuique praesens, *dividens* de suo *singulis* ² et ubique totus ». « Incircumscriptus igitur et infinitus ³ Spiritus sanctus, qui discipulorum sensus separatorum infundit, quem nihil potest fallere. Angeli ad paucos mittebantur, Spiritus autem sanctus populis infundebatur. Quis ergo dubitet, quin divinum sit quod infunditur simul pluribus nec videtur? Unus est Spiritus sanctus, qui datus est omnibus licet separatis Apostolis ». Et hic aperte dicit Ambrosius, quod Spiritus sanctus, qui est substantia simplex, cum sit unus, datur pluribus. Alia quoque auctoritate hoc idem astruitur, scilicet quod Spiritus sanctus, qui est aequalis Filio, hominibus detur. Ait enim Augustinus ⁴ de verbis Apostoli: « Si *caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*; a quo datur? Ab illo, qui *dedit dona hominibus*. Quae dona? Spiritum sanctum, qui tale dat donum, qualis est ipse. Magna est misericordia eius: donum dat aequale sibi, quia donum eius Spiritus sanctus est ». Praemissis ⁵ et aliis pluribus auctoritatibus aperte monstratur, quod Spiritus sanctus aequalis Patri et Filio nobis datur; nec ideo tamen minor est Patri et Filio. Unde Augustinus in quarto libro de Trinitate ⁶: « Non ideo, inquit, minorem Spiritum sanctum, quia et cum Pater misit et Filius, arbitrandum est ».

CAP. III.

An viri sancti possint dare Spiritum sanctum.

Hic quaeritur, utrum et viri sancti dent vel dare possint aliis Spiritum sanctum. Quem si aliis dant, cum eius donatio supra sit dicta processio, videtur ab eis procedere Spiritus sanctus vel mitti; sed Creator a creatura non procedit vel mittitur. Restat ergo, ut ipsi non dent Spiritum sanctum nec dare possint. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate ⁷: « Non aliquis discipulorum Christi dedit Spiritum sanctum.

Orabant quippe, ut veniret in eos, quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant. Quem morem in suis praepositis etiam nunc servat Ecclesia. Denique et Simon magus, offerens Apostolis pecuniam, non ait: Date et mihi hanc potestatem, ut dem Spiritum sanctum; sed, cui-cumque, inquit, imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum; quia nec Scriptura superius dixerat: videns autem Simon, quia Apostoli darent Spiritum sanctum, sed dixerat: videns autem Simon, quia per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus ». Ecce his verbis ostendit Augustinus, nec Apostolos nec alios Ecclesiae praelatos dedisse vel dare Spiritum sanctum.

Et quod plus est, non posse etiam dare, dicit in eodem libro ⁸ subdens: « De Christo scriptum est, quod *acceperit a Patre promissionem Spiritus sancti et effuderit*; in quo utraque natura monstrata est, humana scilicet et divina. *Accepit* quippe ut homo, *effudit* ut Deus. Nos autem *accipere* quidem hoc Donum possumus pro modulo nostro, *effundere* vero super alios non utique possumus, sed ut hoc fiat, Deum super eos, a quo id efficitur, invocamus ». His verbis expresse dicit ⁹, nos Spiritum sanctum non posse super alios effundere, id est aliis dare.

Sed huic videtur contrarium quod Apostolus ad Galatas ¹⁰ de se loquens ait: *Qui tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis*. Ecce evidenter dicit, se tribuisse Spiritum. Sed intelligendum est, Apostolum dixisse hoc, non quia haberet potestatem et auctoritatem dandi Spiritum sanctum, sed quia ministerium habuerit, in quo dabatur a Deo Spiritus sanctus. Ut enim ait Augustinus super eundem locum, exponens illud Apostoli verbum ¹¹: « Ab Apostolo praedicata est eis fides, in qua praedicatione adventum et praesentiam sancti Spiritus senserant, sicut illo tempore in novitate invitationis ad fidem etiam sensibilibus miraculis praesentia Spiritus sancti apparebat, ut in Actibus Apostolorum legitur ». Aperte hic ostendit, quomodo illis Spiritum sanctum Apostolus tribuerit, non utique ipsum mittendo in eos, sed praedicando eis fidem Christi, quam illis recipientibus, quod Spiritus sanctus in eis esset, aliquibus signis visibilibus monstrabatur. Non ergo homines quantumcumque sancti dare possunt Spiritum sanctum.

Impossibile
hoc esse di-
citur.

Obiectio.

Solutio.

¹ Rom. 5, 5. — Paulo ante Vat. et edd. 8, 9 omittunt et ante *Spiritus*.

² Respicitur illud I. Cor. 12, 11. — In principio huius loci Ambrosiani codd. et ed. 6 legunt *receptabilis* pro *receptibilis*. Paulo post Vat. sola *complectens* pro *complens*. Deinde ed. 8 pro *opulens* habet *opulentus*.

³ Vat. et edd. 1, 4, 5, 6, 9 addunt *est*. — Circa finem huius loci cod. D *dividitur* pro *videtur*, quae lectio, licet in se bona sit, tamen est contra litteram et contextum Ambrosii et contra edd. et alios codd. — Immediate post cod. D, Vat. et edd. 3, 4, 5, 6, 9 verbis *unus est* addunt *ergo*.

⁴ Serm. 128. n. 4. (olim 43.); sed Magister varia transponit et omittit. — Vat. et edd. 1, 5, 6, 8, 9 male et contra codd. in textu pro *verbis Apostoli* posuerunt *verbis Domini*, cum Magister hic non citet librum Augustini, sed verba Apostoli indicet; insuper contra edd. 1, 8 Vat. aliaeque edd. pro *si le-*

gunt sic. Verba Scripturae sunt Rom. 5, 5, et Eph. 4, 8: *dedit dona hominibus*.

⁵ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 addunt *his*.

⁶ Cap. 21. n. 32. — Mox Vat. et edd. 2, 3, 4, 6, 7, 9 superflue adiciunt *ait* post *Trinitate*. Deinde post *minorem* solummodo edd. 1, 8 addunt *esse*.

⁷ Cap. 26. n. 46. — Ab Augustino respicitur ad Act. 8, 15-19.

⁸ Ibid. parum infra. Citatur ab Augustino Act. 2, 33.

⁹ Cod. D addit *Augustinus*.

¹⁰ Cap. 3, 5.

¹¹ Exposit. Epist. ad Gal. n. 20. — Sola Vat. hic addit reliqua verba Apostoli ex eodem versu 5: *Ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* ad quae verba Augustini immediate sequentia referuntur. — De visibili missione Spiritus sancti legitur Act. 2.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIV.

De temporali processione Spiritus sancti quantum ad principium a quo.

Praeterea diligenter notandum est, quod gemina est Spiritus sancti processio.

DIVISIO TEXTUS.

Terminata parte, quae est de processione aeterna, hic incipit secunda pars, quae est de processione temporali. Et quoniam in hac processione est tria considerare, scilicet *principium a quo* procedit Spiritus sanctus, et *modus secundum quem*, et *proprietas per*¹ quam aptus natus est procedere: ideo haec pars habet tres partes, in quarum *prima* agit Magister de processione temporali per comparisonem ad *principium a quo*; in *secunda* agit de ipsa in comparisonem ad *modum secundum quem*, infra, distinctione decima quinta circa medium, ibi: *Hic quaeritur, utrum semel tantum missus sit*²; in *tertia* per comparisonem ad *proprietaem per quam* natus est temporaliter procedere, et hoc est donum sive donabilitas, infra, distinctione decima octava in principio: *Hic quaeritur, cum Spiritus sanctus, per quem dividuntur dona.*

Prima pars iterum habet duas: in *prima* parte ostendit³, quod Spiritus sanctus temporaliter mittatur sive procedat a Patre et Filio; *secundo* quaeritur, utrum mittatur sive procedat a se, infra, distinctione decima quinta in principio: *Hic considerandum est, cum Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio.*

Prima pars est praesentis distinctionis et habet duas partes: in *prima* ostendit, quod procedit temporaliter a Patre et Filio; in *secunda* quaerit⁴, utrum

Spiritus sanctus detur a sanctis hominibus, ibi: *Hic quaeritur, utrum et sancti viri dent vel possint dare etc.*

In *prima* iterum parte tria facit secundum tria capitula⁵. In *prima* ostendit, quod gemina est processio Spiritus sancti; in *secunda*, quod utraque processio est a Patre et Filio, ibi: *De temporali autem processione Beda in homilia etc.*; in *tertia*, quia Spiritus sancti temporalis processio eius est donatio, ostendit, quod ipse Spiritus sanctus in propria persona donetur, non tantum in effectu, ibi: *Sunt autem aliqui, qui dicunt, Spiritum sanctum.*

Hic quaeritur, utrum et sancti viri dent vel possint dare. Haec est *secunda* pars praesentis distinctionis⁶, in qua, ostenso quod Spiritus sanctus procedat temporaliter sive donetur a Patre et Filio, quaerit Magister, utrum detur ab aliquo sancto viro. Et haec pars habet tres partes secundum tria quae ostendit. Primo namque declarat et probat, quod Spiritus sanctus non *detur* ab aliquo sancto viro. Secundo vero ostendit auctoritate Augustini, quod non *potest dari*, ibi: *Et quod plus est, non posse etiam dare dicit etc.* In *tertia* opponit ad contrarium, quia videtur datus a Paulo, ibi: *Sed huic videtur contrarium quod Apostolus etc.*, ubi solvit, quod non est datus ab ipso, sed ab eius ministerio⁷.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum, quae dicuntur in praesenti distinctione, duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de processione temporali Spiritus sancti.

Secundo de eius donatione.

Quantum ad primum quaeruntur duo.

Primo quaeritur⁸, utrum sit ponere processionem temporalem Spiritus sancti.

Secundo, utrum processio temporalis ponat in numerum cum aeterna.

¹ Aliqui codd. ut W X Z *secundum*.

² Vat., mss. et ed. 1 obnitentibus, ponit falso principium d. 16. scil. *Nunc de Spiritu sancto videndum est etc.*

³ Ed. 1 *ostenditur*.

⁴ Vat. *quaeritur*, sed contra mss. et ed. 1.

⁵ Ex mss. et ed. 1 substituiimus *tria capitula* loco *tres partes*.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 praecedentem propositionem ita exhibet: *Similiter secunda pars, quae incipit ibi: Hic quaeritur utrum et sancti viri dent etc.*

⁷ Cod. K *per eius ministerium*; cod. Y *in loco ab*.

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *Primo quaeritur*; aliqui codd. tamen omittunt *quaeritur*.

ARTICULUS I.

De processione temporali Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum processio temporalis Spiritus sancti ponenda sit.

Quod sit ponenda processio temporalis, videtur:

1. Per Bedam, qui dicit in homilia, et habetur in littera¹: « Spiritus sancti missio est eius processio »; sed missio est temporalis: ergo est ponere processionem Spiritus sancti temporalem.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic: procedere est ab uno in alium; cum ergo Spiritus sanctus sit a Deo et sit in creatura et in creatura sit a Deo², a Deo procedit in creaturam; hoc autem non est, antequam creatura sit, sed hoc est ex tempore: ergo etc.

3. Item, donum sive datum a dante procedit in accipientem, cum datur; sed Spiritus sanctus ex tempore datur: ergo ex tempore procedit a dante in recipientem³: ergo est ponere processionem temporalem.

CONTRA: 1. Spiritus sancti processio idem est quod eius spiratio; sed non dicitur eius spiratio aliqua temporalis: ergo nec processio.

2. Item, sicut processio se habet ad Spiritum sanctum, sic generatio ad Filium, et quemadmodum Spiritus sanctus mittitur in mentem, ita⁴ Filius, et utrumque ex tempore; sed generatio Filii ratione talis missionis nullo modo dicitur temporalis: ergo nec processio Spiritus sancti.

3. Item, processio Spiritus sancti non dicitur temporalis, nisi secundum quod est processio ab aliquo in aliquid, utpote in creaturam; sed processio ab aliquo in aliquid non est nisi dupliciter: aut secundum processum ab agente in suscipiens, aut secundum processum a loco in locum. Sed primo modo *non* est temporalis processio, quia Spiritus sanctus est persona in se fixa et stans: ergo non producit in suscipiente⁵. Secundo modo *non*, quia quod tali modo procedit, a principio recedit et ad terminum accedit; hoc autem non convenit Spiritui sancto.

4. Item, omne quod temporaliter procedit ab alio, habet initium essendi ex tempore; si ergo Spi-

ritus sanctus temporaliter procedit, ergo eius⁶ *esse* incipit.

5. Item, processio temporalis aut dicitur temporalis ratione *Spiritus sancti* aut⁷ *gratiae*: non ratione *Spiritus sancti*, quia persona aeterna est; similiter videtur, quod nec ratione *gratiae*, quia Augustinus dicit quarto de Trinitate⁸: « Secundum quod aliquid aeternum mente capimus, non sumus in hoc mundo »: ergo si gratia elevat ad capiendum aeternum *esse* eius, et processio non est temporalis, ergo nec processio Spiritus sancti ratione *gratiae*.

6. Item, in processione Spiritus sancti in creaturam est processio Doni increati, quod est Spiritus sanctus et doni creati, quod est gratia; sed Donum increatum est nobilius; ergo cum a nobiliori debeat fieri *denominatio*⁹, processio Spiritus sancti in creaturam debet dici processio increata; sed omnis talis est aeterna, non temporalis: ergo etc.

CONCLUSIO.

Ponenda est processio Spiritus sancti temporalis non ratione eius, a quo procedit, sed ratione eius, in quod procedit sicut in susceptivum, in quo recipitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod processio, secundum quod *communiter* accipitur de Filio et de Spiritu sancto, dicitur emanatio ab hoc, scilicet a Patre; secundum quod dicitur de *Spiritu sancto*, dicitur processio ab uno in alium. Sed procedere ab uno in alium est dupliciter: aut sicut in *obiectum*, in quod *protenditur*, aut sicut in *susceptivum*, in quo *recipitur*. Et *primus* quidem modus est in processione aeterna; quia enim Spiritus sanctus procedit ut amor mutuus, ideo procedit a duobus, ita quod ab uno in alium. « Spiritus enim sanctus, ut dicit Hieronymus¹⁰ et Augustinus, amor est, quo Pater amat Filium et Filius amat Patrem ». *Secundus* mo-

¹ Hic, c. 4, in quo textu fide mss. et ed. 4 adiunximus *eius*.

² Ita codd. cum ed. 4, dum Vat. perperam omittit *et in creatura sit a Deo*. Paulo ante cod. K post *alium* addit *tendere vel ab uno in alio esse*.

³ Plures codd. ut FGH cum ed. 4 *accipientem*.

⁴ In nonnullis mss. ut K bb ff et ed. 4 adiungitur *et*.

⁵ Auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 expunximus hic in Vat. additum *sed in se*. Paulo ante cod. W post *processio* legit *respectu Spiritus sancti*; *est enim persona*; cod. Y autem nomini *persona* praemittit *tali modo*, quod refertur ad *primo modo*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur *eius*, quod tamen in aliis mss. et ed. 4 habetur.

⁷ Cod. M hic repetit *ratione*.

⁸ Cap. 20. n. 28.

⁹ Cfr. supra Prooem. q. 4. arg. 2. ad opp.

¹⁰ Comment. in Psalm. 17. — August., VI. de Trin. c. 5. n. 7. Vide supra d. X. lit. Magistri, c. 2. — Verba praecedentia: ab uno in alium procedit, intelligenda sunt secundum ea quae dicta sunt d. 13. a. 1. q. 1. ad 4.

Conclusio. dus in illa¹ esse non potuit, quamvis ita intellexerint Graeci, quod in Filio recipitur Spiritus sanctus et a Patre producit. Sed penes secundum modum — cum receptio Spiritus sancti sit per influentiam doni² gratuiti, quod ex tempore est — attenditur processio *temporalis*, secundum quam Spiritus sanctus dicitur procedere ab aliquo in aliquem non tantum sicut in obiectum, sed sicut in habitaculum. Et sic concedendum est, quod est processio temporalis Spiritus sancti, non ratione eius *a quo*, sed ratione eius *in quod* procedit.

Solutio oppositorum. 1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur de spiratione et generatione, iam patet responsio, quia neutrum horum nominum respectum dicit ad³ terminum, in quem fit processio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod processio Spiritus sancti non potest esse ab aliquo in aliquid⁴ ut in susceptivum; dicendum, quod verum est ratione ipsius personae; sed tamen ratione connotati, quod est gratia, in qua datur Spiritus sanctus, suscipitur, quia gratia est in aliquo sicut in susceptivo.

Temporali-
ter procedere est dupliciter. 4. Ad illud quod obiicitur: quod temporaliter procedit incipit esse; dicendum, quod hoc est dupliciter⁵, quia haec determinatio *temporaliter* potest poni circa actum procedendi per comparisonem ad *principium a quo*, vel in comparisonem ad *terminum in quem*. *Primo* modo vera est propositio; sed sic non dicitur Spiritus sanctus⁶ procedere temporaliter, eo quod ex tempore producat. *Alio* modo per comparisonem ad *terminum in quem*; sic⁷ non habet veritatem, si procedit in hoc ex tempore, quod habeat initium, sed solum, quod incipiat esse in hoc.

5. Ad illud quod obiicitur, quod gratia non procedit temporaliter, quia elevat ad aeternum; dicendum, quod *temporale* dicitur tripliciter. *Uno* modo dicitur temporale quod habet initium et variationem et actum in tempore; et hoc modo dicitur temporale quod subiacet tempori et est corruptibile et variabile. *Secundo* modo dicitur temporale quod habet initium essendi in tempore⁸, sed non variationem, ut anima. *Tertio* modo dicitur temporale quod habet initium in tempore, sed actum extra tempus et supra tempus elevatum; et hoc tertio modo dicitur temporalis processio vel gratiae donatio.

Alia ergo. Potest tamen dici, quod gratia habet esse temporale ratione eius in quo est, scilicet liberi arbitrii⁹, quod mutatur et variatur; et verbum Augustini, quod dicit, quod non sumus in hoc mundo, est intelligendum quantum ad conformitatem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod denominatio debet esse a digniori; dicendum, quod totum copulatum, quia destruitur destructione cuiuslibet partis, habet denominationem a parte imperfectiori. Unde si una pars copulationis est *falsa*, totum copulatum dicitur esse falsum; si una *contingens*, totum iudicatur contingens; si una temporalis, et totum temporale¹⁰. Quia ergo processio temporalis includit emanationem aeternam personae et emanationem gratiae, quae temporalis est, ideo dicitur temporalis et non aeterna.

Et quod¹¹ dicitur, quod denominatio debet fieri a digniori; dicendum, quod non est verum nisi in eo, in quo illud quod minus dignum est, conformatur digniori.

SCHOLION.

I. Posito hoc principio, quod in processione amoris praeter principium *a quo* sit etiam terminus *ad quem*, quia amor tendit in alium, unde est in amante ut in subiecto, in amato vero ut in obiecto seu termino, ipse terminus processionis iterum distinguitur. Aut enim est simpliciter obiectum sive terminus, aut est aliquod susceptivum, i. e. tale subiectum, quod aliquid

recipit. Hic secundus modus propter suam imperfectionem non convenit divinis personis in se spectatis, invenitur tamen in missione temporali, quatenus creatura rationalis per gratiam fit habitaculum Spiritus sancti. Tunc enim Spiritus sanctus in hac creatura de novo incipit esse vel alio modo esse, quam antea erat; per quod, ut dicit Richard. a Med. (hic q. 4.), « impor-

¹ In ed. 4 explicative additur *aeterna emanatione*, in qua et paulo infra cum aliquibus mss. ut aa bb *recipitur* pro *recipitur* et *producatur* loco *producit* habetur. In fine huius propositionis Vat., omisso puncto, prosequitur propositionem.

² Sequimur plures codd. ut H I aa bb ee cum ed. 4 loco *boni* ponendo *doni*, quod tertio argumento in princ. huius quaestionis respondet. Paulo infra ex mss. antiquioribus et ed. 4 substituimus *secundum quam* loco *secundum quod*.

³ Ex cod. Z et ed. 4 substituimus *ad* pro minus apta praepositione *in*, quae et immediate post recurrens forte occasionem praebuit unum pro altero ponendi.

⁴ Supplevimus *in aliquid*, quod et contextu exigitur et ipsa obiectione supra posita nec non auctoritate cod. Z comprobatur. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 4 *susceptivum* posuimus pro *receptivum*.

⁵ Lectio Vat. *haec est duplex* emendatur ope mss. et ed. 4.

⁶ Vetustiores codd. cum ed. 4 exhibent *sanctus*, omissum a Vat. et cod. cc.

⁷ Ed. 4 *et sic*, quae et paulo post cum aliquibus mss. ut A aa cc ponit *procedat* loco *procedit*.

⁸ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 4 minus bene, verbis transpositis, *in tempore essendi*.

⁹ Substituimus fide mss. (propter abbreviationem plures sunt dubiae lectionis) et ed. 4, nec non constructione grammaticali exigente, *liberi arbitrii* pro *liberum arbitrium*. — Explicationem verborum Augustini vide etiam infra d. 45. p. II. dub. 5.

¹⁰ Pro syllogismo exprimitur hoc idem sequenti regula: Peiorem sequitur semper conclusio partem i. e. si una praemissarum fuerit particularis aut negativa, conclusio erit particularis aut negativa. — Paulo ante post *dicitur* exhibemus lectionem plurimorum mss. addendo *esse*, quod Vat. omittit cum ed. 4 et uno alterove codice. Ed. 4 cum cod. aa *iudicatur* loco *dicitur*, pro quo cod. V *erit* et cod. Y *est*.

¹¹ Cod. Y *si pro quod*.

tatur nova realis habitudo ipsius termini ad Spiritum sanctum, cui respondet nova habitudo secundum dici in Spiritu sancto ad ipsum terminum. Sic cum talis habitudo sit ex tempore, dico, quod secundum hanc habitudinem vel ratione huius habitudinis Spiritus sanctus procedit ex tempore ».

II. Ut solut. ad 2. melius intelligatur, supponendum est, quod idem Richard. (loc cit. ad 1.) dicit: « Non est simile de gēneratione et processione, quia generatio importat tantum habitudinem ad principium *a quo*, sed processio Spiritus sancti non tantum importat habitudinem ad principium *a quo*, sed etiam ad terminum *ad quem*. Divina autem persona non potest importare habitudinem ad aliquid temporale sicut ad principium *a quo*; ergo non potest esse aliqua generatio divinae personae nisi ratione humanae naturae, quae non sit aeterna etc. ».

III. Pro ampliore huius quaestionis dilucidatione serviant quae sequuntur in hac et duabus seqq. qq. Cfr. etiam Breviloq. p. I. c. 5; Comment. in S. Ioan. c. 1. 34. (in Suppl. Bonelli tom. I.). Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 2; et q. 73. m. 4. — Scot., de hac et seq. in utroque scripto hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. I. q. 43. a. 1. 2. 6. 7. — B. Albert., hic a. 1. 40; S. I. tr. 7. q. 32. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 61. q. 2. n. 6; et q. 10. n. 6. seq. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seq. hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum processio Spiritus sancti aeterna et temporalis numerentur ut duae processiones.

Secundo quaeritur, utrum processio temporalis ponat in numerum cum aeterna. Et quod sic, videtur:

1. Per hoc, quod dicit Magister¹, « quod *gemina* est processio Spiritus sancti, aeterna et temporalis ».

2. Item, *ratione* videtur similiter, quia plus distat² temporale ab aeterno quam aeternum ab aeterno; illud constat; sed processio aeterna facit numerum cum aeterna, quia processio Filii et processio Spiritus sancti sunt duae: ergo etc.

3. Item, quaecumque habent ordinem, habent numerum et distinctionem; sed processio aeterna et temporalis habent ordinem, quia aeterna³ ante temporalem: ergo habent distinctionem; ergo faciunt numerum: ergo processio temporalis et aeterna sunt duae.

CONTRA: 1. Numerata processione, numeratur procedens, quia unum et idem non procedit bis; ergo si sunt duae processiones, sunt duo procedentes: ergo Spiritus sancti sunt duo⁴; sed hoc est falsum, quia unus est Spiritus sanctus procedens: ergo et primum.

2. Item, processio temporalis et aeterna si differunt, aut hoc est ex hoc, quod sunt diversae emanationes, aut quia diversus modus emanandi. Non quia diversae emanationes, quia tunc essent diversi emanantes; nec quia diversus modus, quia Pater et Filius semper uno modo spirant: ergo Spiritus sanctus semper⁵ uno modo procedit: ergo etc.

3. Item, homo pictus et homo verus non sunt duo homines; non enim numerantur nisi univoca, et

quod dicitur de duobus secundum unam naturam⁶; sed temporale et aeternum minus communicant quam homo pictus et homo verus: ergo processio temporalis et aeterna non est dicenda *gemina*.

4. Item, processio temporalis non addit super aeternam nisi respectum vel effectum in creatura⁷; sed respectus vel effectus, causae additus, ipsam non numerat: unde sol lucens et sol illustrans sive illuminans non sunt duo, similiter Deus ens et Deus creans: ergo nec processio aeterna et temporalis erit duplex⁸.

CONCLUSIO.

Secundum modum dicendi analogum non inconvenienter processio Spiritus sancti aeterna et temporalis dicitur duplex processio.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod processio dicitur geminari aut ratione *procedentium*, ut puta, cum procedunt duo filii; aut ratione *modi procedendi*⁹, ut amor et verbum dupliciter procedunt; vel ratione *modi dicendi*, ut dicatur processio gemina, id est dupliciter dicta.

Sed attendendum, quod modus dicendi est triplex, scilicet *aequivocus*, *univocus* et *analogus*¹⁰. Cum est modus dicendi *aequivocus*, ibi est geminatio circa *dici* et non circa *esse*. Unde homo pictus et homo verus *dupliciter* dicitur homo, sed non est duplex homo vel duo homines. Cum est modus dicendi *univocus*, est geminatio circa *esse* et non

Triplex geminatio.

Triplex modus dicendi.

¹ Hic, c. 4.

² Cod. M differt.

³ In cod. Y additur *est*.

⁴ Ed. 1 *ergo duo Spiritus*.

⁵ Ex mss. et ed. 1 restituimus male omissum *semper*. Paulo ante ed. Veneta cum Lugdunensi post *modus* adiungit *emanandi*.

⁶ Vide Aristot., IV. Phys. text. 433. (c. ult.) et V. Metaph. text. 44. et 20. (IV. c. 6. et 45.).

⁷ Plurimi codd. cum ed. 1 *creaturam*, quod refertur ad *respectum*.

⁸ Consentientibus antiquioribus mss. et ed. 1, substituimus *duplex* loco *dupliciter*.

⁹ In Vat. et cod. cc perperam deest *procedendi*, quod tamen habetur in aliis codd. et ed. 1.

¹⁰ Cfr. Aristot., de Praedicam. in princ. — Mox post *modus* fide vetustiorum mss. et ed. 1 adiecimus incongrue omissum *dicendi*. Dein ed. 1 *Ut* loco *Unde*.

circa *dici*¹. Unde homo verus in Socrate et Platone numeratur, quia sunt duo homines. sed non multipliciter dicitur. Ubi est modus dicendi *analogus*, quia partem tenet de natura univoci, partem de natura aequivoci, ibi est numeratio et² in essendo et in dicendo.

Secundum hunc igitur modum dicendum, quod *processio*, secundum quod dicta est de processione temporali et aeterna, non est dicta³ univoce nec
Conclusio 1. aequivoce, sed *analogice*, quia unus modus clauditur in alio. *Procedere* enim ab hoc in hoc ut in *obiectum* est aeternum, sed *procedere* ab hoc in hoc ut in *habitaculum* est temporale. Quoniam igitur analogum est sic dictum et sic⁴, ideo est ibi
Conclusio 2. dupliciter dici, et una processio dicitur dupliciter, et ita per consequens duplex esse, ut non inconvenienter dicatur processio Spiritus sancti esse duplex.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod, multiplicata processione, multiplicatur procedens; dicendum, quod verum est, si accipiatur de multiplicatione secundum unum modum dicendi. Unde si gemina esset processio, secundum quod processio dicitur exitus ab aliquo, utique duo essent procedentes, nunc autem⁵ non sic; sed est *gemina*, quia uno modo est ab aliquo in aliquem ut in *obiectum*, alio modo ab aliquo in aliquem ut in *habitaculum*.

2. 3. Ad illud quod obiicitur secundo: *aut* est duplex processio, quia duplex emanatio *vel* duplex modus⁶; dicendum, quod non sufficienter dividit; debet enim tertium membrum addere, scilicet, *aut* quia duplex modus dicendi, non aequivocus. Et per hoc patet sequens de homine picto et vero, quia ibi non est analogia, sed aequivocatio pura.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod respectus additus non numerat etc.; dicendum, quod respectus additus *subiecto* non numerat subiectum; unde non dicitur Spiritus sanctus duplex⁷; quia spiratur et inspiratur. Sed quando respectus additur *significationi termini*, tunc necesse est, illum aliter et aliter dici; et si sit respectus non distrahens — ita quod non faciat omnino diversam significationem — sed ad illam ordinatus, facit analogiam in termino⁸ et numerum secundum *dici* et etiam numerum secundum *esse*. Unde si hoc nomen *illuminatio* significaret actum lucendi *absolutum* et actum lucendi *comparatum*, sol dupliciter diceretur illuminare; et esset illuminatio solis gemina; sed tamen magis proprie ibi esset geminatio in *dicendo* quam in *essendo*. Unde Magister⁹ magis proprie loqueretur, si diceret: processio Spiritus sancti dicitur dupliciter, quam cum dicit, quod est gemina, quia non cadit ibi proprie geminatio.

SCHOLION.

I. Ponere in numerum cum alio idem est ac distingui ut res a re. Notandum autem, quod haec utriusque processionis distinctio sane est intelligenda. Nam temporalis processio includit aeternam et addit super eam in Spiritu sancto novam habitudinem (secundum rationem intelligendi) ad creaturam, connotando aliquem realem effectum in ipsa, per quem est nova relatio realis in creatura ad Spiritum sanctum. Inde sequitur, quod *termini* istarum processionum essentialiter differunt, quia aeterna processio non respicit nisi terminum aeternum, temporalis vero importat respectum ad terminum temporalem. Sed in *essentia* istarum processionum non alia est differentia nisi secundum rationem intelligendi, ut bene explicat Richard. a Med.,

hic a. 4. q. 2. — De triplici modo dicendi: univoco, aequivoco et analogo cfr. supra d. 4. a. 3. q. 4. et Scholion. — Ad intelligentiam conclusionis multum iuvat solut. ad 4; cfr. etiam infra d. 15. p. II, et d. 16.

II. Omnes antiqui Scholastici in conclusione concordant, excepto Aegid. R., qui negat, dici posse processionem esse geminam vel duplicem. S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. 1. q. 43. a. 2. ad. 3. — B. Albert., hic a. 7. 9; S. p. 1. tr. 7. q. 32. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 2. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. post med.

¹ Lectio Vat. *dicere* pro *dici* castigatur ope mss. et ed. 4. Paulo ante cod. W *sed non loco et non*.

² Vat. contra mss. et ed. 4 omittit *et*. Codd. LO *geminatio* loco *numeratio*.

³ Vat. cum cod. cc praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 4 male omittit *dicta*.

⁴ Ita cum ed. 4 omnes codd., licet aliqui ut K O V X falso prima vice pro *sic* legant *sicut*, sed Vat. omnino perturbate *sicut dictum est* pro *sic dictum et sic* i. e. procedere uno modo dictum et altero modo. Mox codd. et edd. non conveniunt inter se ponendo *duplex* loco *dupliciter* et vice versa.

⁵ In Vat. et cod. cc minus apte omittitur *autem*, quod in aliis codd. et ed. 4 habetur. Mox in plurimis codd. et sex primis edd. post *sed* desideratur verbum *est*.

⁶ Praecedens propositio clarius exhiberetur sic: *obiicitur secundo: est duplex processio, quia aut duplex emanatio aut duplex modus*; consentientibus tamen cum Vat. editionibus et codicibus (excepto cod. H, qui post *vel* repetit *quia*) nihil mutavimus.

⁷ Vat. contra plures codd. ut F T X Y *dupliciter*. Paulo infra in margine cod. T a posteriore manu post *termini* glossando ponitur *ut videlicet quia terminus in una sui significatione est absolutus, in alia respectivus*.

⁸ Multi codd. ut A B C D E F G I P Q R S T U etc. cum edd. 1, 2, 3 loco *in termino* ponunt *in tertio*, de quo cfr. supra d. 4. a. 3. q. 1. ad 1, et infra d. 35. q. 1. in corp. Paulo ante ed. 4 *illum* pro *illam*.

⁹ Cfr. lit. Magistri, hic c. 4. in initio.

ARTICULUS II.

De datione Spiritus sancti.

Consequenter est secundo loco quaestio principalis de datione Spiritus sancti. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus detur

in propria persona hominibus, an tantum dicatur ideo dari, quia datur eius effectus.

Secundo, utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus detur in propria persona, an tantum in effectu.

Quod detur in propria persona, sic ostenditur.

1. Ad Romanos quinto¹: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*; sed nihil diffundit caritatem nisi Spiritus increatus: ergo etc.

2. Item, Augustinus quinto de Trinitate² dicit, quod Spiritus sanctus est donum, et eo dicitur donum, quia datur: ergo si personaliter est donum, personaliter datur.

3. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*. Spiritus sanctus est amor et primus amor; sed amor est donum primum, in quo omnia³ alia dona donantur: ergo si non est ponere posterius sine priori, non est ponere dona Spiritus sancti dari, quin detur ipse Spiritus sanctus.

4. Item, Spiritus sanctus datur ad uniendum⁴ et colligandum membra corporis mystici; sed membra corporis mystici sunt membra invicem unita, sicut ipse Dominus petit, Ioannis decimo septimo⁵: *Ut sint consummati in unum*; sed perfecta unio non est nisi in uno simplici: ergo membra uniuntur per aliquid, quod est unum et idem in omnibus; hoc autem non potest esse donum creatum, sed increatum: ergo necesse est cum dono creato dari increatum.

CONTRA: 1. Virtus⁶ est ars recte vivendi, et gratia est donum sufficienter dirigens animam in finem: ergo videtur, quod aliud donum quam donum gratiae creatae non sit animae opportunum: ergo si non est in operibus Dei ponendum superfluum⁷, patet quod non est necesse dari Spiritum sanctum.

2. Item, cum aliquis sanctificatur per gratiam,

nihil est in eo praeter gratiam⁸, quod non esset prius: ergo cum dare sit facere, quod aliquid sit in isto, quod non erat prius, non datur nisi gratia. *Si dicas*, quod Spiritus sanctus est in eo ut sanctus, prius erat ut Spiritus: ergo nihil aliud est quam Spiritum sanctum facere⁹ gratiam sanctificantem in hoc.

3. Item, quod datur post donationem est in potestate accipientis; sed Spiritus sanctus sub nullius¹⁰ potest redigi potestate: ergo non potest dari.

4. Item, quod datur alicui differenti per essentiam aut de novo creatur, aut multiplicatur, aut eius possessio transfertur, ut patet, cum do alicui cappam; sed persona Spiritus sancti nec creatur nec multiplicatur nec possessio eius transfertur, quia Deus semper habet Spiritum sanctum: ergo Spiritus sanctus non datur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus datur tum in propria persona, tum in dono creato, quod est gratia.

RESPONDEO: Dicendum, quod *dare* est ad aliquid habendum vel possidendum; *habere* autem aliquid vel possidere est, cum aliquid est in facultate habentis vel possidentis. *Esse* autem in facultate habentis vel possidentis est esse praesto ad fruendum vel utendum. Perfecta autem possessio est, cum homo habet illud, quo possit uti et quo possit frui¹¹. Sed recte frui non est nisi Deo, et recte uti non contingit nisi per gratiam gratum facientem:

Explicatio terminorum.

¹ Vers. 5.

² Cap. 15 n. 16: Spiritus sanctus eo quo datur, habet non tantum ut donum sit, sed omnino ut sit. Cfr. etiam infra d. XVIII. lit. Magistri. — Mox post *ergo si* cod. bb *persona haec loco personaliter*.

³ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus hic *omnia* et paulo post *ponere*. Circa finem argumenti ex antiquioribus mss. et ed. 1 loco *proprie* substituimus *ipse*. Plura de hoc argumento vide infra d. 18. q. 1.

⁴ Codd. LO *vivificandum* pro *uniendum*.

⁵ Vers. 23.

⁶ Ita recte omnes codd. cum ed. 1, dum Vat. habet *Gratia*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 32. (c. 4.): Deus autem et natura nihil frustra faciunt.

⁸ Sequimur cod. T ponendo *praeter gratiam* loco *nisi gratia*, quod multi codd. cum edd. 1, 2, 3 male omittunt.

⁹ Sequimur plures Codd., licet aliqui ut ASTV etc. minus bene *facientem*; Vat. *Spiritus sanctus faciens*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 restituimus *nullius pro nulla*. Mox cod. bb *nec* loco *non*.

¹¹ Praeter fidem vetustiorum mss. et ed. 1 minus bene Vat. bis *posset* loco *possit*. Mox cod. K *alio quam* et cod. T *in alio a* pro primo *nisi*.

ergo perfecta possessio est, in qua Deus habetur et eius gratia. Sed perfectum donum est ad perfectam possessionem: ergo non est *datum optimum et donum perfectum*¹, nisi detur Donum increatum, quod est Spiritus sanctus, et donum creatum, quod est gratia. Concedendum ergo est², utrumque dari.

Conclusio

Solutio oppositorum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de gratia, quod est ars bene vivendi³; patet responsio: quamvis enim sit ars, qua utimur, non tamen est possessio, qua fruimur ut obiecto; et ideo non est perfectum donum sine illo.

2. Ad illud quod obiicitur: nihil plus est in isto quam prius; dicendum, quod dari non ordinatur ad *esse*, sed ad *habere*. Licet enim Spiritus sanctus esset prius in peccatore, non tamen habebatur ab eo, quia peccator non habebat facultatem fruendi ipso.

3. Ad illud quod obiicitur, quod datum est in potestate accipientis; dicendum, quod aliquid datur alicui ut *finiens*, sicut praemium merenti; aliquid ut *perficiens*, ut gratia consentienti; aliquid ut *subserviens*, ut equus militi. Quod autem dicitur, quod datum est in potestate accipientis, verum est de datione⁴ tertio modo dicta, non primo et secundo, quia illi sunt duo modi habendi, in quibus habens habetur. Unde homo habetur a gratia et habetur a Dono, quo fruitur.

Datum est triplex.

4. Ex hoc patet ultimum: quia⁵ illud verum est de eo quod datur ut possessio *limitata*; sed de eo quod datur ut *finiens*, non, quia tale simul potest dari multis et haberi a multis, quia ad idem tendunt: et ideo, cum datur, non transfertur⁶.

SCHOLION.

I. Mira brevitate et claritate haec quaestio sex propositionibus solvitur et probatur. — In quarta propositione dicitur: « Recte uti non contingit nisi per gratiam »; hic vocabulum *recte* significat *meritorie*. Non enim negat S. Doctor, quod etiam peccator aliqua re possit recte uti, i. e. *honesto* modo, immo contrarium asserit II. Sent. d. 28. a. 2. q. 3.

II. In solutione ad 2. recte dicitur, quod « licet Spiritus sanctus esset prius in peccatore, non tamen habebatur ab eo ». Solummodo enim per caritatem creatura intellectualis et habetur speciali modo a Spiritu sancto et habet ipsum ad fruendum. Hoc explicat Richard. a Med. (hic a. 2. q. 1.) hac similitudine: « Si homo pauper haberet alicuius divitis pecuniam in sua domo, non propter hoc diceremus, quod haberet illam pecuniam sicut rem suam. Unde non obstante, quod illa pecunia praesens erat in domo pauperis, posset sibi dari de novo a divite; quo facto non tantummodo haberet eam per solam pe-

cuniae praesentiam in domo, sed haberet eam sicut rem suam. A simili aliquid dico, quod quamvis Spiritus sanctus sit per essentiam praesens omni rei, quia tamen peccator non habet facultatem ad fruendum eo, ideo, non obstante illa praesentia, potest a Deo vere dari persona Spiritus sancti etc. » — Attentione digna est etiam doctrina in solut. ad 3, qua declaratur, nec donum increatum ullatenus transferri in potestatem accipientis ut aliquid ipsi subiectum, nec ipsam animam corpori datam per hoc proprie subiaci eiusdem potestati.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 4. a. 1. — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. I. q. 42. a. 3. — B. Albert., hic a. 13; et d. 15. a. 2. ad 1; de hac et seq. q. S. p. I. tr. 7. q. 32. m. 1. q. 1. et 2. incidens. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 5. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic quaestione. 2. — Biel, hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto. Et quod sic, probatur hoc modo:

Ad oppositum.

Spiritum sanctum dari non est aliud quam gratiam gratum facientem dari; sed ostenditur, quod gratiam gratum facientem ab homine dari sive infundi est *possibile et conveniens et verum*.

Quod sit possibile.

1. Et quod sit *possibile*, videtur a minori: quia maioris virtutis est producere formam substantialem quam accidentalem; sed⁷ gratia est forma accidentalis: cum ergo creatura habeat virtutem producendi formam substantialem, multo fortius videtur de gratia, quae est forma accidentalis.

2. Item, hoc ipsum videtur posse ostendi⁸ a simili: quia gratia est lumen spirituale; sed ita videmus in lumine corporali, quod aliquid est luminis *dativum*, aliquid *receptivum*, aliquid *dativum* et *receptivum*: ergo si lumen spirituale est aequae potens, pari ratione videtur de ipso. Sed dativum, cum sit Deus, non potest esse receptivum, quia nihil recipit ab aliquo: ergo hoc est reperiri in creatura, quod *recipiat* lumen spirituale, quod est gratia, et *det* ipsum; et sic etc.⁹

3. Item, duo sunt, quae faciunt creaturam habere posse producendi sibi simile, scilicet *corrupti-*

¹ Iac. I, 17.

² Vat., obniventibus mss. et ed. 4, omittit *est*.

³ Hoc enim eruitur ex propositione prima obiectionis.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 4 *donatione* loco *datione*, et paulo infra contra antiquiores codd. et ed. 4 omittit *duo*, deinde post *habens* absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 addit *et habet et*. Codd. TW *habens dicitur haberi*, plures codd. ut A C G L R S U Y corrupte *habens dicitur*, alii tamen codd. cum edd. 1, 2, 3 exhibent lectionem nostram.

⁵ Ex plurimis mss. et ed. 4 substituimus *quia* pro ambiguo *quod*.

⁶ Multi codd. ut A B C D F G I L O R S T U W etc. omittunt ultima verba *quia ad idem usque transfertur*.

⁷ Vat. cum cod. cc minus distincte et contra ceteros codd. cum ed. 4 *et pro sed*.

⁸ Pauci scripti ut T aa addunt *ratione*.

⁹ Vat. et cod. cc, aliis tamen codd. cum ed. 4 refragantibus, perperam *de aliis* loco etc.

bilitas, ob quam indiget conservari in alio, et *perfectio* in natura, ob quam potest in actum perfectum, qui est producere sibi similem¹. « Perfectum enim dicitur unumquodque, cum potest generare tale, quale ipsum est² ». Si ergo gratia est forma, quae citissime corrumpitur, et forma magnae perfectionis: ergo debet habere virtutem producendi sibi similem; sed non in subiecto in quo est: ergo in alio.

4. Item, quod potest perfecte expellere contrarium potest perfecte aggenerare³ habitum contrarium, quia contrarium non expellitur perfecte nisi per contrarium; sed gratia potest perfecte expellere culpam: ergo gratia in homine potest ex se generare gratiam; sed non in habente, ergo in alio.

5. Ostenditur etiam⁴, quod sit *congruum*, quod gratia procedat ab uno homine in alium. Et sic ostenditur: ratio superbiendi fuit ratio amittendi gratiam, ergo ab oppositis, humiliatio est ratio recuperandi⁵; sed si gratia datur ab homine, plus humiliatur homo, quam si tantum a Deo; quia si datur ab homine, humiliatur homo sub Deo et sub homine, non autem, si a solo Deo datur, humiliatur sub utroque: ergo videtur, quod iste modus magis congruat⁶.

6. Item, si in⁷ actu *iustitiae*, qui est punitio, subiicitur anima peccatrix creaturae corporali, ut ordinetur in universo: ergo in actu *miserecordiae* debet subiici alicui creaturae, ut reordinetur: ergo sicut ab aliqua creatura recipit poenam, ita videtur congruum, quod recipiat et gratiam.

7. Item, perfectum agens non tantum dat suscipienti formam, sed etiam dat potentiam consimilem⁸; et hoc est in manifestationem suae potentiae: ergo si Deus est agens nobilissimum et qui maxime debet laudari in sua actione, congruum est, ut non tantum det formam gratiae, sed etiam potentiam dandi.

8. Item, sicut a Deo est *esse*, ita et *bene esse*; sed in nullo derogatur Deo, cum dat potentiam creaturae dandi *esse*: ergo in nullo derogatur, cum dat potentiam dandi *bene esse*, ergo et *esse* gratuitum.

9. Ostenditur autem quod sit *verum*, quia

Ioannis vigesimo⁹ dixit Dominus: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis* etc.

Quod aut
verum.

10 Item, in Actibus¹⁰ dicitur, quod per impositionem manuum Apostolorum dabatur Spiritus sanctus, non per impositionem manuum aliorum, ut dicit Glossa de Philippo discipulo, Actuum octavo: ergo aliqua virtus erat in Apostolis, quae non erat in aliis; sed per illam dabatur Spiritus sanctus: ergo ab homine dabatur Spiritus sanctus.

E converso ostenditur, quod donum Spiritus sancti dari ab homine sit *falsum*, sit *incongruum*, sit etiam *impossibile*.

Fundamenta.

1. Quod sit *falsum*, videtur per Augustinum, decimo quinto de Trinitate¹¹: « Non aliquis discipulorum dabat Spiritum sanctum, sed orabant, ut veniret in hominem ».

Quod sit
falsum.

2. Item, quicumque dat vel donat aliquid, habet posse¹² activum super illud; sed super donum Spiritus sancti nullus homo habet posse: ergo etc.

3. Item, quod sit *inconveniens*, videtur, quia si anima ab alio quam a Deo gratificatur, alius quam Deus cadit medium inter animam et Deum. Sed quandocumque aliquid cadit medium¹³ inter animam et Deum, anima hominis est perversa: ergo secundum hoc, dum daretur animae gratia, perverteretur.

Quod sit in-
conveniens.

4. Item, gratia potest super liberum arbitrium, ergo si posset homo dare gratiam, homo haberet posse super alterius arbitrium; sed arbitrium, quod est alii subiectum, non est liberum: ergo talis donatio tolleretur¹⁴ libertatem.

5. Item, maxima est gloria Deo¹⁵ de impii iustificatione; sed maxima gloria Dei non debet alii communicari: ergo si communicatur, divinae gloriae derogatur; sed si alius quam Deus dat gratiam, alius quam Deus iustificat: ergo talis donatio minuit Dei gloriam.

6. Item, iustum est in eo sperare, qui potest dare meritum salutis; sed si homo posset dare gratiam, posset dare meritum salutis: ergo iustum esset

¹ Fide mss. et ed. 1 hic et circa finem argumenti loco *simile* substituimus *similem*, quod et plures codd. cum ed. 1 circa principium argumenti exhibent. — De duplici ratione, ob quam creaturis convenit potentia producendi sibi simile, vide supra d. 7. q. 2. in corp.

² Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.) et IV. Meteor. text. 19. (c. 3.). Cfr. supra d. 9. q. 1. — In quo textu, postulanti- bus antiquioribus mss. et ed. 1, posuimus *cum loco quod*. Mox Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. 1 obnitentibus, minus bene *autem* pro *ergo*. Paulo infra cod. O *maximae* loco *magnae*.

³ Sequimur codd. A C H I R S T U etc. cum ed. 1 ponendo *aggenerare* loco *generare*, quod Vat. habet.

⁴ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 *autem*.

⁵ Unus alterque codex ut IV repetit hic *gratiam*. Mox plures codd. ut A I S T W Y etc. incongrue *ergo* pro *sed*.

⁶ Fide plurimorum mss. et ed. 1 substituimus *iste* loco *ille*, et *congruat* pro *conveniat*.

⁷ Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *cum*, sed minus bene. In fine argumenti ope mss. et ed. 1 posuimus *ita* et *quod* loco *sic* et *ut*.

⁸ Averroes, Comment. in VIII. Phys. text. 32: Generans enim est illud quod dat corpori simplici generato formam suam et omnia accidentia contingentia formae. — In fine argumenti cod. B addit *gratiam*.

⁹ Vers. 22, 23.

¹⁰ Cap. 8, 17. — Verba glossae ordinariae mox citatae sunt: Philippus, qui Samariae evangelizabat, unus de septem (diaconis) fuit. Si enim Apostolus esset, manus imponere posset, ut Spiritum acciperent, quod solis episcopis licet.

¹¹ Cap. 26. n. 46. Vide in lit. Magistri, c. 3.

¹² Auctoritate plurimorum mss. et ed. 1 expunximus hic minus apte additum *aliquid*; mox bis substituimus *super* loco *supra*.

¹³ In Vat. et cod. cc perperam deest *medium*, quod in aliis mss. et ed. 1 habetur. Paulo infra unus alterque codex ut T ee *cum* pro *dum*.

¹⁴ Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 *tollit*, deinde contra omnes codd. et ed. 1 addit *arbitrii*.

¹⁵ Ita antiquiores codd. cum ed. 1, dum Vat. *Dei*, quod edd. 2, 3 omittunt.

sperare in homine: sed homo est vanitas¹: ergo donatio talis daret fiduciam vanitatis.

Ex his quatuor mediis patet, quod donatio Spiritus sancti ab homine tollit *ordinem* ipsius animae², tollit *libertatem*, minuit *gloriam* Dei et inducit in *vanam confidentiam*, quae omnia sunt inconvenientia.

7. Ostenditur etiam, quod *impossibile* sit, dari talem potentiam creaturae: quia, sicut dicit Augustinus³, « maius est de impio facere pium quam creare caelum et terram ». Sed potentia creandi non potuit a creatura recipi: ergo nec potentia dandi gratiam.

8. Item, productio gratiae per praesentiam agentis ab anima suscipitur: sed solus Deus potest animae illabi: ergo solus Deus potest gratiam infundere in animam.

9. Item, gratia est forma simplex et deiformis et spiritualis, non habens ortum a principiis subiecti: ergo cum anima rationalis ratione deiformitatis et spiritualitatis non possit⁴ esse nisi a Deo, patet quod nec gratia, quae aequae spiritualis, immo spiritualior est ipsa anima.

10. Item, gratia immediate unit Deo: ergo non potest esse a Deo nisi immediate, ergo nullo cooperante: ergo creatura non potest producere gratiam.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus non potest dari ab homine sicut a principio effectivo, potest tamen dari ab ipso sicut a praeparante vel impetrante.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut istae ultimae rationes ostendunt, gratiam sive Spiritum sanctum dari ab homine sicut a principio *effectivo* sive productivo, omnino est *falsum* et *impossibile*.

Tamen propter intelligentiam obiectorum in contrarium est notandum, quod gratiam dari ab aliquo est tripliciter: vel sicut a *praeparante*, sive administrante⁵ Sacramenta sive annuntiante salutaria documenta; vel sicut ab *impetrante*, sive per orationem sive per bona opera; vel sicut a *producente*. Primo modo datur gratia a bonis et a malis; secundo modo tantum a bonis; tertio modo tantum a Deo.

Et per hoc manifesta est responsio ad duo ul-

tima⁶, quae probant, Spiritum sanctum dari, quia ibi datio nihil aliud est quam praeparatio.

1. Ad illud ergo quod obiicitur *primo*, quod agens creatum possit in formam substantialem; dico, quod non potest in omnem substantialem, ut puta in eam quae est deiformis, sicut est anima rationalis. Et quia gratia est deiformis⁷, ideo non potest ab agente tali produci. Si autem de aliis formis naturalibus arguat, non est *locus a minori*.

2. Ad illud quod obiicitur de lumine corporali, dicendum, quod non est simile. Lumen enim corporale diffunditur per medium deferens, et per idem medium potest iterum aggenerari⁸ quod defertur; gratia autem non est per delationem, sed per illapsum agentis et omnimodam indistantiam.

3. Ad illud quod obiicitur, quod creatura corruptibilis debet habere potentiam generandi; dicendum, quod verum est de illa quae corruptibilis est *de se*; sed gratia de se nunquam corrumpitur vel senescit.

Vel dic, quod illa non est tota causa, maxime in his quae non dicunt substantiam completam, sed magis dispositionem.

4. Ad illud quod obiicitur, quod gratia potest expellere culpam: dicendum, quod expellere culpam est dupliciter: vel *effective*, vel *formaliter*. Quod potest expellere *effective*, potest efficere gratiam: sed non oportet, quod illud quod *formaliter*, quia illud se ipso expellit. Quoniam igitur gratia expellit formaliter et se ipsa, ideo non sequitur, quod possit generare aliam gratiam.

5. Ad illud quod obiicitur, quod in iustificatione debet peccator humiliari; dicendum, quod verum est, quia humiliari debet et sub homine et etiam sub visibilibus signis; tamen aliter quam sub Deo, quia alius honor debetur Deo quam homini; et ideo, quia sub Deo humiliatur ut sub principio salutis et a quo salvatur, non⁹ debet sub creatura humiliari, ut a qua salus detur ei, sed ut a qua salus administratur.

6. Et sic patet etiam sequens de humiliatione in poena. Non enim est simile de humiliatione illa, quia ibi anima perversa, *manens* in sua perversitate, ratione illius subiicitur inferiori per naturam, *vel* quia habet reliquias perversitatis; sed in gratiae donatione anima perversa a perversitate mutatur et ad Deum immediate ordinatur.

¹ Psalm. 38, 6: Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens. — Mox cod. aa cum ed. 1 *datio* pro *donatio*.

² Vat., omisso *ipsius*, hic addit *ad Deum* et post *tollit* adiungit *arbitrii*, sed obstant codd. cum ed. 1. — In principio huius propositionis post *his* cod. M et ed. 1 satis bene addunt *igitur*.

³ Expositio in Evang. Ioan. tract. 72. n. 3.

⁴ Multa codd. cum tribus primis edd. *potest*.

⁵ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *administrante* pro *ministrante*, et post *Sacramenta* particulam *sive* pro ambiguo *seu sicut ab*; deinde post *impetrante* adiecit non bene omissum *sive*. Mox codd. aa bb post *producente* addunt *et infundente*.

⁶ Vat. praeter fidem vetustiorum mss. et edd. 1, 2, 3 addit *obiecta*.

⁷ Vat. cum paucis codd. hic superflue repetit *sicut est anima rationalis*. Mox ex codd. cum sex primis edd. posuimus *arguat loco arguatur*.

⁸ Ex plurimis codd. substituimus *aggenerari* pro *generari*, loco cuius codd. LO habent *aliud generari* et ed. 1 *aggregari*. Omnes codd. cum ed. 1 post *aggenerari* omittunt *per*, quod Vat. falso adiungit.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunxit *sic*, quod Vat. particulae *non* praefigit.

7. Ad illud quod obiicitur, quod agens perfectum dat potentiam agendi simile: dicendum, quod verum est, si patiens congruenter¹ posset suscipere: sed, sicut ostensum est, ex parte hominis non est possibile, ut talis potentia ab eo recipiatur, propter talis formae nobilitatem, quae non potest esse nisi a nobilissimo agente.

8. Ad illud quod obiicitur, quod dare potentiam ad² esse non derogat Deo: dicendum, quod *ordo*

est in essentiis; quia aliquae creaturae sunt ita nobiles, quod non decet eas nisi a nobilissimo agente produci, ut sunt illae quae sunt ad imaginem³. Quoniam igitur gratia est de nobilissimis, patet, quod non potest produci ab homine, sicut nec esse animae.

9. 10. Quae ultimo obiiciuntur soluta sunt supra per distinctionem dationis secundum differentiam⁴ trimembrem.

SCHOLION.

1. Haec quaestio non parum luminis affert ad solvendas difficultates, quae contra doctrinam catholicam de sacerdotio visibili ab adversariis Ecclesiae proferuntur. — Vocabulum *dei-formis* (in solut. ad 1.) duplici sensu sumitur, scil. improprie de ea similitudine, quae naturaliter inest *imagini* Dei, et proprie de supernaturali similitudine, quae est per gratiam quae-

que nos immediate Deo coniungit. Cfr. supra d. 3. p. 1. q. 2. ad ult.; et II. Sent. d. 16. a. 2. q. 3.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 72. m. 4. — S. Thom., hic q. 3. — B. Albert., hic a. 16. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 7. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Aegid. R., hic 3. princ. q. unic. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2. quaestiunc. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de *situ* huius partis, quia non videtur, quod hic deberet agere de processione temporali, quia in hac parte agit de his quae aeternaliter Deo conveniunt. *Praeterea*, cum generatio Filii aeterna et temporalis in alio et alio libro determinetur, quia aeterna in primo, sed temporalis in tertio, quare non similiter facit de processione Spiritus sancti?

RESPONDEO: Dicendum, quod quia⁵ processio temporalis et aeterna ab eodem principio sunt, sicut dicit Magister⁶, et iterum est ibi quodam modo modus procedendi conformis, ideo una facit ad declarationem alterius; et ideo incidenter ponitur hic tractatus de processione temporali ad manifestationem⁷ processioneis aeternae. Sed non sic est de generatione Filii temporali, quia non est ab eodem principio, immo a Matre tantum, et respicit duas naturas, scilicet divinam et humanam. Ideo debuit de ea determinari post divinam, de qua agitur in primo, et post humanam naturam, de qua in secundo.

DUB. II.

Item quaeritur de ratione processioneis temporalis,

de qua dicit Magister, quod *a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, cum ad sanctificandam creaturam procedit*. Videtur enim dicere falsum, quia processio temporalis est eius missio; sed Spiritus sanctus est missus in columba et in linguis igneis, quas non sanctificavit. *Si tu dicas*, quod non est missus *ad linguas*, sed *in linguis* missus *ad Apostolos*, quos sanctificavit; *contra*: missus est in columba super Christum. nec sanctificavit columbam nec Christum.

RESPONDEO: Potest ad hoc dici, quod Magister non *generaliter* definit hic processionem temporalem, sed *specialiter*, prout est idem quod missio invisibilis, in qua datur Spiritus sanctus et sanctificatur creatura. Vel potest dici, quod *generaliter* accipit *sanctificationem*. Tripliciter enim accipitur sanctificare: *uno* modo, secundum quod est de non sancto sanctum facere; *secundo* modo, iam sanctum in sanctitate confirmare; *tertio* modo, iam sanctum et confirmatum manifestare. Et secundum aliquem trium⁸ istorum modorum reperitur sanctificatio in omni Spiritus sancti missione ratione *termini ad quem*; et sic accipit Magister⁹.

Alia responsio. Sanctificare est tripliciter.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister de

¹ Vat. cum cod. cc *convenienter*, alii codd. vero cum ed. ⁴ *congruenter*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 addit *bene*. Mox plurimi codd. cum ed. 4 omittunt *Deo*. ³ Supple cum cod. V: *Dei*.

⁴ Lectionem Vat. et cod. cc *naturam* loco *differentiam* emendavimus ope ceterorum mss. et ed. 4.

⁵ In Vat. et cod. cc male deest *quia*, quod tamen exstat in aliis codd. et ed. 1.

⁶ Hic, c. 1. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. 4 substituímus *procedendi* pro minus apto *producendi*, deinde post *conformis* delevimus particulam *et*, ac paulo infra loco *incidentaliter* posuimus *incidenter*.

⁷ Cod. dd *declarationem*.

⁸ Fide mss. et ed. 1 supplevimus *trium*.

⁹ Cod. dd solutionem huius dubii ita exhibet: *Respondeo, dicendum, quod sanctificare est tripliciter intelligere: primo modo est de non sancto sanctum facere, taliter fit in iustificatione impii; secundo modo sanctificare hoc est sanctum in sanctitate confirmare, et hoc factum fuit in Apostolis; tertio modo iam sanctum et confirmatum manifestare, et sic est intelligendum de Christo, et sic accipit Magister. Et secundum aliquem trium etc. usque ad quem.*

Spiritu sancto: *Et ipse est virtus, quae de illo exibat*. Videtur enim male dicere, quia aut *virtus* accipitur proprie, aut appropriate. Primo modo *non*, constat: secundo modo *non*, videtur, quia primae ad Corinthios primo¹ dicimus *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* etc.

Solutio 1. Ad hoc potest dici, quod Spiritui sancto non appropriatur *virtus* simpliciter, sed *virtus sanativa*, et hoc, quia gratia sanitatum est donum Spiritus sancti², et gratia eius est medicina ipsius animae; sed Filio appropriatur *virtus operandi*, quia *omnia per ipsum facta sunt*³.

Solutio 2. Aliter potest dici, quod *virtus* habet comparationem ad illud *ad*⁴ quod est, et sic tenet rationem principii; vel ad id *cuius* est, et sic tenet rationem complementi; vel ad *utrumque*, et sic tenet rationem medii. Sicut ergo *ex ipso* appropriatur Patri, *per ipsum* Filio, *in ipso* Spiritui sancto: ita *virtus*, in quantum tenet rationem principii, appropriatur Patri, in quantum⁵ rationem medii, Filio, in quantum rationem completionis, Spiritui sancto; quia completio est in bonitate et delectatione Spiritus sancti; sed hoc infra melius dicetur⁶.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod post resurrectionem Dominus Iesus bis dedit Spiritum sanctum. Videtur enim, quod *ter* dederit: quia primo dedit eis ante passionem, cum dedit eis potestatem eiiciendi daemones et curare languores, Matthaei decimo⁷. Item post resurrectionem, Ioannis vigesimo⁸: *Accipite Spiritum sanctum*. Item post ascensionem, Actuum secundo⁹. Ergo insufficienter enumerat Augustinus.

RESPONDEO: Ad praesens dicendum, quod pos-

sunt numerari dationes Spiritus sancti quantum ad actum et effectum; et sic enumerat Rabanus¹⁰, et fuerunt tres, quia *ter* dedit et quia ad tria dedit: primo ad miraculorum operationem; secundo ad peccatorum absolutionem; tertio ad infidelium conversionem. Possunt etiam alio modo numerari quantum ad locum et significatum; et sic dedit bis, scilicet in terra et in caelo; item¹¹ in terra ad commendandum praeceptum dilectionis ad proximum, in caelo ad commendandum affectum dilectionis ad Deum; et sic patet controversia¹².

DUB. V.

Item quaeritur de illo verbo Apostoli: *Unum Spiritum potavimus*; quo tropo dictum est hoc? Et videtur, quod conveniat magis Filio, quia Ecclesiastici decimo quinto¹³ dicitur: *Aqua sapientiae salutaris*, et Proverbiorum nono¹⁴: *Venite, bibite vinum*; et hoc dicit ipsa Sapientia, scilicet Dei Filius: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus dicitur *potus*, in quantum saecularis sitis restringit¹⁵ ardorem. Hoc autem appropriatur Spiritui sancto, quia, sicut dicit Gregorius¹⁶, «gustato Spiritu, desipit omnis caro». In quantum autem per potum est delegatio nutrimenti ad singula membra, sic appropriatur Filio, cuius est prudentia et sapientia appropriatum, quae quodam modo habent vim regitivam et ordinativam pastus omnibus viribus animae¹⁷.

DUB. VI.

Item quaeritur de alio verbo¹⁸: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris*. Videtur enim impro-

¹ Vers. 24.

² I. Cor. 12, 9.

³ Ioan. 1, 3.

⁴ Ex plurimis mss. et ed. 1 restituimus *ad*, quod male omittit Vat., quae et paulo ante post *virtus* addit *vel*.

⁵ Codd. cum ed. 1 omittunt *tenet*, quod Vat. hic repetit, et paulo infra unus alterque codex ut OV cum ed. 1 ponit *dilectione* pro *delectatione*.

⁶ Dist. 34. q. 3, ubi de nominum appropriatione in communi, et d. 32. a. 2. q. 2. ad ult., ubi de huius nominis *virtutis* appropriatione in speciali. — Plura de appropriatione verbi Apostoli *ex ipso* etc. vide infra d. 36. dub. 4. et Alex. Hal., S. p. 1. q. 67. m. 4.

⁷ Vers. 1.

⁸ Vers. 22.

⁹ Vers. 2-4. — Verba Augustini vide hic in lit. Magistri, c. 1.

¹⁰ In Glossa ordinaria ad Act. 2, 2. haec leguntur: «Ante passionem datus est Apostolis Spiritus ad gratiam doctrinae et sanitatum; post resurrectionem insufflavit Iesus Spiritum et ait: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis etc.... In Pentecoste de caelo missus est Spiritus, ut qui in proximo debebant dividi acciperent linguarum notitiam, ne per mundum euntes interpretibus indigerent. Et quia Deus simplex est natura, semel de caelo datur Spiritus; propter ho-

mines vero, qui duplici constant substantia, corpore scil. et anima, dupliciter est diligendus. In terra bis datur, prius in efficacia signorum ad sanitates corporum, postea indulgentia peccatorum ad remedia animarum». Haec verba in ed. operum Lyrani (Venet. 1588.), loc. cit., Rabano attribuantur. — Idem textus Rabani occurrit infra d. 15. p. II. q. 1. et Comment. in Ioan. c. 20, 25. (Supplem. Bonelli, t. I.).

¹¹ Aliqui codd. ut H aa bb ff cum ed. 1 omittunt *Item*, pro quo cod. K ponit *ratio significationis*. Mox ed. 1 pro *in caelo* ponit *de caelo*, quod magis correspondet verbis Augustini a Magistro hic c. 1. relatis; et Glossae ordinariae, Act. 2, 2: «De caelo datur Spiritus, ut diligatur Deus; in terra, ut diligatur proximus. Bis enim post resurrectionem est datus ad duo praecepta caritatis commendanda»; (cfr. paulo supra alium textum Glossae citatum).

¹² Hoc dubium solvit B. Albert., hic a. 42.

¹³ Vers. 3.

¹⁴ Vers. 5.

¹⁵ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *restringit*, mox falso *Hic loco Hoc*.

¹⁶ Verba ista non sunt Gregorii, sed Bernardi, qui Epistol. 111. ad parentes suos ait: Gustato spiritu necesse est desipere carnem.

¹⁷ De hoc dubio vide B. Albert., hic a. 44.

¹⁸ Supple cum cod. dd *Apostoli*.

prie dictum, quia quod *diffusum* est, dispersum est, et virtus dispersa minor est: si ergo caritas potens est, non ergo debet dici *diffusa*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *infundi* et *diffundi* proprie dicitur humoris. Ipsa autem caritas humori comparatur, quia sicut arbor fomentum et vitam et viriditatem habet ab humore, sic tota spiritualis machina ab amore. Iste autem amor *infunditur*, in quantum intra ¹ recipitur; *diffunditur* vero, in quantum ex intimis procedens dilatat affectum ad dile-

ctionem multorum et movet omnes animae vires ad bonas operationes. « Operatur enim magna, si est; si vero operari renuit, amor non est », sicut dicit Gregorius ². Et ideo Dominus dicit Ioannis septimo ³: *Flumina de ventre eius fluent aquae vitae*. — Quod ergo dicitur quod minuitur; dicendum, quod verum est in his quae habent ortum ab origine deficiente ⁴, sicut est in puteis, in quibus non vivit aqua. Sed caritas habet originem indeficientem, sicut fluvius ⁵.

DISTINCTIO XV.

PARS I.

CAP. I.

*Quod Spiritus sanctus a se ipso datur,
et Filius a se ipso mittitur.*

Hic considerandum est, cum Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio, quod est ipsum temporaliter procedere ab utroque vel mitti, utrum etiam a se ipso detur. Si datur a se, et procedit vel mittitur a se. Ad quod dicimus, quia Spiritus sanctus et Deus est et donum sive datum: et ideo ¹ dat et datur. Dat quidem in quantum Deus, et datur in quantum donum. Cum autem donatio sive datio Spiritus sancti sit operatio Dei et communis sit et indivisa operatio trium personarum, donatur ² itaque Spiritus sanctus non tantum a Patre et Filio, sed etiam a se ipso. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate ³ dicit, quod se ipsum dat. « Sicut, inquit, corpus carnis nihil est aliud quam caro, sic donum Spiritus sancti nihil est aliud quam Spiritus sanctus. In tantum ergo donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur. Apud se autem Deus est, etsi nemini datur, quia Deus erat Patri et Filio coaeternus, antequam cuiquam daretur. Nec quia illi dant et ipse datur, ideo minor est illis. Ita enim datur, sicut Dei donum, ut etiam se ipsum det, sicut Deus. Non enim dici potest, non esse suae potestatis, de quo dictum est ⁴: *Spiritus ubi vult spirat* ». Ecce aperte dicit, quod Spiritus sanctus se ipsum dat. Si enim Spiritus sanctus se ipsum dare non potest, et eum Pater dare potest et Filius, potest itaque ⁵ Pater dare aliquid et Filius, quod non potest Spiritus sanctus. Item, si Pater

et Filius dant Spiritum sanctum, nec ipse dat: aliquid ergo Pater operatur et Filius, quod non operatur Spiritus sanctus. Dat ergo Spiritus sanctus se ipsum. Si autem se ipsum dat, tunc et ⁶ a se ipso procedit et mittitur; quod utique verum est. Nam processio temporalis Spiritus sancti vel missio ipsius est donatio, et ipsa est Dei operatio. Procedit ergo Spiritus sanctus temporaliter a se et mittitur a se, quia datur a se.

Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se. Nam et de Filio Dei dicit Augustinus in secundo libro de Trinitate ⁷, quod non tantum a Patre missus est, sed etiam a se ipso et a Spiritu sancto, quaerens, quo modo Filius vel Spiritus sanctus sit missus, cum uterque sit ubique tanquam Deus. Nam uterque, inquit Augustinus, legitur missus. De Spiritu enim sancto legitur ⁸: *Quem mittet Pater in nomine meo*. Et iterum: *Si abiero, mittam eum ad vos*. Et Filius de se dicit: *Exivi a Patre et veni in mundum*. Et Apostolus dicit ⁹: *Misit Deus Filium suum*. In Propheta autem scriptum est ex persona Dei: *Caelum et terram ego impleo*. Itaque ubique Deus est, ubique ergo est Filius, ubique etiam est Spiritus sanctus. Illuc ergo missus est Filius et Spiritus sanctus, ubi erant.

CAP. II.

Quomodo intelligenda sit missio utriusque.

« Quocirca quaerendum est, quomodo intelligatur missio Filii vel Spiritus sancti. Pater enim solus, inquit Augustinus in eodem ¹⁰, nusquam legitur missus »,

¹ Nonnulli codd. ut T V W X *intus*.

² Homil. 30. in Evang. n. 2.

³ Vers. 38.

⁴ Praeferimus lectionem codd. L O *deficiente loco deficiendi*, quia et in se verior est et cum subnexis conformior.

⁵ Egregie de hoc loquitur S. Doctor in Comment. in Ioan. c. 8, 39 (Supplem. Bonelli, tom. I. col. 735.).

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Codd. ABCE addunt *et*. Paulo post Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 adiciunt *sive datum* post *donum*.

² Vat. et ed. 8 *datur*. Immediate post cod. D *utique* pro *itaque*.

³ Cap. 19. n. 36.

⁴ Ioan. 3, 8.

⁵ Vat. et edd. 3, 4, 6, 8 cum cod. D *utique*; cod. A *igitur*; cod. C *et itaque*; codd. BE et ceterae edd. *itaque*. Statim edd. 1, 2, 7, 8 omittunt *dare* post *Pater*.

⁶ Vat. et edd. 2, 5, 9 cum cod. D omittunt *et*. In sequenti propositione post *ipsa* Vat. cum aliis edd., excepta 6, omittit *est*, contradicentibus omnibus codd.

⁷ Cap. 5. n. 7; sed Magister diffusam doctrinam S. Augustini valde contrahit, verba transponit et de suo addit. — Paulo ante post *Filio* Vat. cum pluribus edd. omittit *Dei*.

⁸ Ioan. 14, 26; postea ibid. 16, 7. Vulgata: *Si autem abiero*; ed. 1: *Et ita: si abiero*; ed. 8: *Et si abiero* omittendo *iterum*. — Deinde ibid. v. 28.

⁹ Gal. 4, 4. — Deinde Ierem. 23, 24. Vulgata: *Nunquid non caelum et terram ego impleo, dicit Dominus?* — Edd. 1, 8 pro *scriptum* habent *dictum est*. Mox Vat. et edd. 5, 6, 9 addunt *si* post *Itaque*.

¹⁰ Loc. cit. n. 8, ubi etiam quae sequuntur. — Paulo ante edd. 5, 9 praemittunt *ut* ante *inquit*.

sed Filius et Spiritus sanctus. Et de Filio primum videamus, quomodo missus? « Apostolus dicit ¹: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*, ubi satis ostendit, eo ipso missum Filium, quo factum ex muliere. Proinde mitti a Patre sine Spiritu sancto non potuit, quia Pater intelligitur misisse eum, cum fecit ex femina; quod utique non fecit sine Spiritu sancto ». Ecce hic dicit, Filium missum a Patre et Spiritu sancto.

CAP. III.

Quod a Spiritu sancto etiam Filius sit missus.

Et quod a Spiritu sancto Filius sit missus, ut ait Augustinus in eodem ², auctoritatibus confirmatur. Ipse Christus dicit per Isaiam: *Nunc misit me Dominus et Spiritus eius*. De hoc Ambrosius in libro tertio de Spiritu sancto ³ ita ait: « Quis est, qui dicit: *Misit me Dominus et Spiritus eius*, nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores », id est Christus? « ergo et Pater Filium misit et Spiritus ». Idem in eodem: « Datus est a Patre, ut Isaias dicit ⁴: *Puer natus est nobis, et Filius datus est nobis*. Datus est, audeo dicere, et a Spiritu, quia et a Spiritu missus est ». « Dicit enim Filius Dei ⁵: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem* etc. Quod cum de libro Isaias legeret, ait in Evangelio: *Hodie completa est haec Scriptura in auribus vestris*, ut de se dictum esse significaret. Bene autem dixit, *super me*; quia quasi filius hominis et unctus est et missus ad praedicandum. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo ». Ecce his verbis ostendit Ambrosius, Filium esse missum et datum nobis non tantum a Patre, sed etiam a Spiritu sancto.

CAP. IV.

Quod Filius etiam sit datus a se ipso.

Deinde ostendit, esse datum etiam a se ipso, ita dicens in eodem libro ⁶: « Cum non definitum fuerit per Prophetam, a quo datus sit Filius, ostenditur datus gra-

tia Trinitatis, ut etiam ipse Filius se dederit ». Ecce hic dicit, quod Filius se dedit, quia Trinitas ⁷ eum dedit. Si autem Filius a se datus est, a se ergo missus est et a se processit. Et hoc utique verum est et concedi oportet, cum eius missio sit divina operatio.

Quod autem a se mittatur Augustinus astruit in libro secundo de Trinitate ⁸ dicens: « Forte aliquis cogat, ut dicamus, etiam a se ipso missum esse Filium; quia Mariae conceptus et partus operatio Trinitatis est. Sed, inquit aliquis, quomodo Pater eum misit, si ipse se misit? Cui respondeo quaerens, ut dicat, quomodo eum Pater sanctificavit, si ipse se sanctificavit? Utrumque enim Dominus ait ⁹: *Quem Pater, inquit, sanctificavit et misit in hunc mundum*. Et alibi: *Ego pro eis sanctifico me ipsum*. Item quaero, quomodo Pater eum tradidit, si ipse se tradidit? Utrumque enim legitur ¹⁰. Credo, respondebit, si probe sapit, quia una voluntas est Patris et Filii et inseparabilis operatio. Sic ergo intelligat, illam incarnationem et ex Virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, una eademque operatione Patris et Filii inseparabiliter esse factam, non inde separato Spiritu sancto. Ergo a Patre et Filio missus est idem Filius, quia a Patre et ¹¹ Verbo eius factum est, ut mitteretur, id est, incarnatus hominibus appareret. Non enim missus est mutando locum, quia in mundo erat. Quapropter Pater invisibilis una cum Filio secum invisibili, eundem Filium visibilem faciendo, misisse eum dictus est: qui si ita visibilis fieret, ut cum Patre invisibilis esse desisteret, id est, si substantia ¹² invisibilis Verbi in creaturam visibilem mutata et transiens verteretur, ita missus a Patre intelligeretur Filius, ut tantum missus, non etiam cum Patre mittens inveniretur. Cum vero sic accepta est *forma servi*, ut maneret incommutabilis *forma Dei* ¹³, manifestum est, quod a Patre et Filio non apparentibus factum sit, quod appareret in Filio, id est, ab invisibili Patre cum invisibili Filio idem ipse Filius visibilis mitteretur ».

Ex praedictis aperte monstratur, quod Filius missus est a Patre et a ¹⁴ Spiritu sancto et a se ipso, et quae sit ipsa missio, scilicet incarnatio, id est, quod factus est homo, per quod visibilis apparuit, quod est opus commune Patris et Filii et Spiritus sancti.

¹ Gal. 4, 4. — Paulo ante Vat. contra codd. ABCD et edd. 1, 8 *primo* pro *primum*, et immediate post cum omnibus edd., excepta 2, mutata interpunctione, male legit: *missum eum Apostolus dicit*.

² Loc. cit. n. 8, secundum sensum. — Locus Isaias est 48, 16. Vulgata: *Nunc Dominus Deus misit me* etc.

³ Cap. 1, n. 7, et 8. — Secundus locus ibid. c. 2, n. 9; tertius a verbis: *Dicit enim* sumtus est passim ibid. c. 1, n. 1, 2, 6.

⁴ Isai. 9, 6. Vulgata: *Parvulus enim natus* etc.

⁵ Luc. 4, 18, ubi Christus in synagoga legit verba Isaias 61, 1-2, et deinde v. 21, dicit: *Quia hodie impleta est*, etc. — Mox pro *significaret* Vat. cum plerisque edd. *signaret*, sed contradicentibus codd. ACD et edd. 1, 8.

⁶ Cap. 2, n. 9. — In principio huius loci post *Cum* Vat. et edd. 4, 6, 8, 9 addunt *enim*. Mox post *a quo datus* loco est posuimus *sit* auctoritate omnium codd. et edd. 1, 5, 6, 8.

⁷ Cod. D praemittit *toti*; ed. 1 adiungit *aeque*.

⁸ Cap. 5, n. 9. — In hoc textu pro *cogat* ed. 6 *rogat*; et edd. 8, 9 *cogitat*. — Ante *Mariae* Vat. et pleraeque edd. addunt *et* contra codd. et ed. 1, 6; Augustinus *ille* pro *et*. — Paulo infra ante *ipse se sanctificavit* iterum removimus *et* auctoritate codd. et edd. 1, 6, 8.

⁹ Ioan. 10, 36, ubi Vulgata omittit *hunc* ante *mundum*. — Secundus locus est Ioan. 17, 19.

¹⁰ Rom. 8, 32, et Gal. 2, 20. — Mox pleraeque edd. post *Credo* adiciunt *quod*.

¹¹ Codd. AB et edd. 1, 8 repetunt *a*.

¹² Solummodo Vat. et edd. 4, 8, 9 male praemittunt *in*, legendo: *in substantia*.

¹³ Respicitur Phil. 2, 6, 7.

¹⁴ Vat. et ed. 6 omittunt *a*; paulo ante edd. 1, 8 *supra dictis* loco *praedictis*.

CAP. V.

*Quomodo intelligendum sit illud:
a me ipso non veni.*

Sed ad hoc opponitur: si Filius a se ipso missus est, cur ergo ait ¹: *A me ipso non veni?* Ad hoc Augustinus

respondet in secundo libro de Trinitate ² dicens: « Hoc dictum esse secundum formam servi, secundum quam non fecit, ut mitteretur », id est, non est operatus incarnationem, sed secundum formam Dei.

PARS II.

CAP. VI.

Utrum semel tantum sit missus Filius, an saepe.

Hic quaeritur, utrum semel tantum missus sit Filius, an saepe mittatur. Si enim missio Filii ipsius tantum incarnatio est, cum semel tantum incarnatus sit, et semel tantum videtur missus. At si saepe mittitur, est et alia eius missio quam incarnatio. Sed quae est illa? Nunquid aeterna genitura missio eius dicenda est, an etiam alia missio ³ quaerenda est?

CAP. VII.

De duobus modis missionis Filii.

Ad quod dicimus, quod duobus modis dicitur Filius mitti ⁴ praeter illam aeternam genituram, quae ineffabilis est, secundum quam etiam missus posset dici, ut videtur quibusdam, sed melius ac verius secundum eam dicitur genitus. Praeter eam igitur duobus modis dicitur mitti, scilicet vel cum visibiliter mundo apparuit carne indutus, vel cum *se in animas pias sic transfert* ⁵, ut ab eis percipiatur ac cognoscatur. Hos duos missionis modos Augustinus aperte distinguit in quarto libro de Trinitate ⁶ dicens: « Non eo ipso quod de Patre natus est, missus dicitur Filius, sed vel eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum; unde dicit ⁷: *A Patre exivi et veni in mundum*; vel eo quod ex tempore cuiusquam mente percipitur, sicut dictum est de Sapientia ⁸: *Emitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae, ut tecum sit et tecum laboret*, id est, doceat me laborare. Et tunc unicuique mittitur, cum a quoquam cognoscitur atque percipitur, quantum cognosci et percipi potest pro captu vel proficientis in Deum, vel perfectae in Deo animae rationalis. »

CAP. VIII.

Quod secundum alterum modum semel sit missus, secundum alterum saepe; et secundum alterum modum dicitur missus in mundum, secundum alterum non.

Ecce distincti sunt duo modi missionis Filii ⁹, et secundum alterum semel tantum missus est Dei Filius, secundum alterum saepe missus est et mittitur quotidie. Nam secundum alterum missus est, ut sit homo, quod semel tantum factum est; secundum alterum vero mittitur, ut sit cum homine, quo modo ¹⁰ quotidie mittitur ad Sanctos et missus est etiam ante incarnationem et ad omnes Sanctos, qui ante fuerunt, et etiam ad Angelos. Unde Augustinus de Filio, id est de Sapientia Patris loquens in quarto libro de Trinitate ¹¹ ait: « Ali-ter mittitur Sapientia, ut sit cum homine; aliter missa est, ut sit homo. *In animas enim sanctas se transfert, et amicos Dei et Prophetas constituit*; sicut etiam implet sanctos Angelos. Sed cum venit plenitudo temporis, missa est, non ut impleret Angelos nec ut esset Angelus nec ut esset cum hominibus vel in hominibus ¹², ut antea in Patribus erat et in Prophetis, sed ut ipsum Verbum fieret caro, id est homo ».

Praeterea notandum est, quod cum his duobus modis mittatur Filius, secundum alterum dicitur missus in mundum, secundum alterum vero non. Eo enim modo missus in mundum dicitur, quo visibilis mundo apparuit. Unde Augustinus in eodem libro ¹³ ait: « Cum ex tempore cuiusquam mente percipitur, mitti quidem dicitur, sed non in hunc mundum. Non enim sensibilibiter apparet, id est, corporeis sensibus praesto est. Nam et nos, secundum quod mente aliquid aeternum capimus, non in hoc mundo sumus, et omnium iustorum spiritus etiam in carne viventium, in quantum di-

Missus in mundum Filius dicitur primo modo.

¹ Ioan. 7, 28. et 8, 42. — Paulo ante edd. 1, 2, 8 *Sed adhuc pro Sed ad hoc.*

² Cap. 5. n. 9.

³ Cod. D repetit *eius* post *missio*; in fine propositionis ed. 3 omittit *est*.

⁴ Cod. C *missus*.

⁵ Alludit ad Sap. 7, 27, ubi Vulgata: *Et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit.*

⁶ Cap. 20. n. 28. et aliqua verba n. 27. — In hoc loco August. et codd. AD legunt *eo ipso quo loco eo ipso quod*; deinde Vat. et ed. 4 omittunt *vel post sed*.

⁷ Ioan. 16, 28.

S. Bonav. — Tom. I.

⁸ Sap. 9, 10. Vulgata: *Mitte illam etc.*

⁹ Ed. 6 addit hic *Dei* et deinde omittit *Dei Filius*; post haec verba ultima edd. 2, 3, 5, 9 adiiciunt *et*.

¹⁰ Cod. C addit *per gratiam*. Infra edd. 1, 8 omittunt *et post incarnationem*.

¹¹ Cap. 20. n. 27. — Rursus citatur Sap. 7, 27. In Vulgata deest *enim*, quod posuimus ex August., codd. omnibus et edd., exceptis Vat. et 3, 5.

¹² Edd. 4, 8 addunt *tantum*, et immediate ante ed. 1 legit *nec pro vel*.

¹³ Cap. 20. n. 28. — In hoc textu codd. ACD addunt *etiam post Nam et nos*.

vina sapiunt, non sunt in hoc mundo ». Ex praedictis liquet, quod praeter ineffabilem genituram duobus modis mittitur Filius, scilicet cum visibiliter apparuit, vel invisibiliter percipitur mente.

CAP. IX.

Quare Pater non dicitur missus.

Hic quaeritur, cur Pater non dicitur missus, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, sicut Filius. Ad quod dicimus, quia in eo est principii auctoritas, qui¹ non habet, de quo sit, a quo Filius est et Spiritus sanctus. « Pater enim est, ut ait Augustinus in eodem libro², principium totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis », quia principium est Filii et Spiritus sancti. Nam, ut ait Augustinus in eodem³, « si voluisset etiam Deus Pater per subiectam creaturam visibiliter apparere, absurdissime tamen aut a Filio, quem genuit, aut a Spiritu sancto, qui de illo procedit, missus diceretur ». Congruenter autem ille *missus* dicitur, qui in carne apparuit; *misisse* autem ille, qui in ea non apparuit.

CAP. X.

Quod Filius et Spiritus sanctus non sunt quasi minores Patri, quia missi.

Ideoque putaverunt quidam haeretici, cum Pater non sit missus, sed Filius et Spiritus sanctus, Patrem esse maiorem ac Filium minorem⁴ et Spiritum sanctum; atque Patrem quasi maiorem misisse utrumque quasi minorem. Quod Augustinus improbat in quarto libro de Trinitate⁵, illis contradicens: « Non ideo, inquit, arbitrandum est, minorem esse Filium, quod missus est a Patre, nec ideo minorem Spiritum sanctum, quia et Pater eum misit et Filius; sive enim propter visibilem creaturam, sive potius propter principii commendationem, non propter inaequalitatem vel imparilitatem vel dissimilitudinem substantiae in Scripturis haec posita intelliguntur. » Non ergo ideo dicitur Pater misisse Filium vel Spiritum sanctum, quod ille esset maior et illi minores, sed maxime propter auctoritatem principii commendandam, et quia in visibili creatura non, sicut illi⁶, apparuit. Ecce ostensum est, quae sit missio Filii, et quibus modis mittatur.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XV.

De missione quantum ad principium et modum.

PARS I.

De missione sive temporali processione quantum ad principium.

Hic considerandum est, cum ipse Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione temporali ipsius Spiritus sancti, secundum quod est a Patre et Filio; hic *secundo* ostendit, quod temporaliter procedit a se ipso; et hoc intendit in tota ista parte usque ibi: *Hic quaeritur, utrum semel tantum sit missus Filius*, ubi incipit agere quantum ad modum processionis¹.

Habet autem haec pars quatuor partes. In *prima* ostendit, quod Spiritus sanctus temporaliter a se mittitur, datur et procedit, et hoc *deducendo ad impossibile*, quia aliter non essent indivisa opera Trinitatis. In *secunda* ostendit a *minori* per auctoritatem, quod Pater misit Filium una cum Spiritu sancto, ita quod Spiritus sanctus misit Filium, in

¹ Contra omnes codd. et ed. 6 perperam legit Vat. cum aliis edd. *quae*, cum relativum secundum contextum referendum sit ad *in eo*. Paulo ante codd. *DE quod* pro *quia*. Deinde post *Filius* Vat. sola omittit *est*.

² Libr. IV. c. 20. n. 29.

³ Cap. 21. n. 32. — Vat. sola: *Quia etiam si voluisset pro Si voluisset etiam*. Deinde omnes edd., demptis Vat. et ed. 8, male legunt *appareret* pro *apparere*. Pro nostra lectione faciunt codd. et originale. Denique ante *procedit* codd. A C D bene legunt *ipso* pro *illo*.

⁴ Vat. et aliae edd., excepta 1, contra codd., excepto E, addunt *esse*.

⁵ Cap. 21. n. 32. — In hoc loco auctoritate codd., edd. 1, 8 et originalis post *Spiritum sanctum* posuimus *quia* loco *quod*, et post *principii* expunximus *auctoritatem vel*.

⁶ Vat. cum omnibus edd., excepta 1, mendose *ille*, contradicentibus omnibus codd.; *illi* refertur ad Filium et Spiritum sanctum.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *de modo loco quantum ad modum*, deinde post *processionis* addit *seu missionis Filii, qui est visibilis et invisibilis. Et hoc quodam modo accidentaliter, cum ista missio et Filio conveniat et Spiritui sancto*.

quem nullo modo¹ habet auctoritatem, ergo multo fortius mittit se; et hoc facit ibi: *Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se.* In *tertia* vero parte ostendit hoc a *simili*: si enim Filius misit se, pari ratione et Spiritus sanctus

se; et hoc facit ibi: *Deinde ostendit datum esse etiam a se ipso.* In *quarta* vero et ultima opponit contra praedicta, et hoc ibi: *Sed ad hoc opponitur: Si Filius a se ipso etc.*, ubi etiam solvit et breviter epilogat praedeterminata.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur:

Primo quaeritur, utrum missio sit in divinis.

Secundo, dato quod sic², utrum missio sit ex tempore vel aeterna.

Tertio quaeritur, cuius sit missio ut missi.

Quarto, cuius sit missio ut mittentis.

ARTICULUS UNICUS.

De missione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis sit missio.

Circa primum, quod missio sit in divinis, ostenditur:

1. Primo per scripturam veteris Testamenti, Sapientiae nono³: *Mitte illam de caelis*, et loquitur de Sapientia, quae est Dei Filius.

2. Item, per scripturam novi Testamenti, ad Galatas quarto⁴: *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum.* Et post⁵: *Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra.*

3. Item, hoc ostenditur per testimonium Veritatis, Ioannis decimo sexto⁶: *Cum autem abiero, mittam vobis Spiritum veritatis.*

4. Item, *ratione* videtur⁷ istud idem: quia mittere non est aliud quam ex se aliquem producere in alium, sicut sol radium mittit in aëra; sed Spiritus sanctus a Patre et Filio procedit in creaturam: ergo ab eis mittitur.

5. Item, quandocumque datur aliquid alicui ut absenti, convenienter dicitur mitti; sed tota Trinitas est absens peccatoribus quantum ad gratiam inhabitantem: ergo quandocumque datur Spiritus sanctus quantum ad gratiam inhabitantem, non incongrue dicitur mitti; si ergo *dari* est in divinis hoc modo, ut dictum est⁸, ergo et *missio*.

CONTRA: 1. Ubicumque est missio, ibi est *separatio*; unde Hieronymus super Ezechielem⁹: « Quod

coniunctum est et in uno corpore copulatum mitti non potest, sed quod extra est »; unde non mittitur manus, sed iaculum. Sed in divinis est omnimoda indivisio et nulla separatio: ergo etc.

2. Item, ubicumque est missio, ibi¹⁰ est missi ad mittentem *subiectio*; quod patet: dominus enim mittit servum, et non servus dominum. Sed in divinis est omnimoda aequalitas et nulla subiectio: ergo ibi non est missio.

3. Item, ubicumque est missio, ibi est *mutatio*, quia non dicitur aliquid mitti, ubi est; sed in divinis nulla omnino cadit mutatio: ergo etc.

4. Item, missio, passive dicta, in quantum talis est opus ministerii; sed in nobilissima natura in quantum talis non cadit ministerium: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missio est in divinis; tamen a triplici respectu missionis ad principium, ad terminum, ad missum removenda est omnis imperfectio, qualis inest missioni in creaturis.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio est in divinis, sicut ostendunt praedictae auctoritates et rationes; et transfertur a creaturis ad Deum.

Conclusio 1. principalis.

¹ Ed. I *nullam* pro *nullo modo*. Mox cod. V *misit* pro *mittit*.

² Cod. T repetit hic *quaeritur*, ed. I vero omittit *dato quod sic*.

³ Vers. 10.

⁴ Vers. 4, in quo textu fide mss. et Vulgatae substitui-
mus *At ubi* loco *Cum*.

⁵ Ibid. vers. 6.

⁶ Vers. 7, ubi Vulgata: Si autem abiero, mittam eum (Paraclitum) ad vos: c. 15, 26: Quem ego mittam vobis a Patre,

spiritum veritatis. — Paulo ante unus alterve codex ut S post *hoc* addit *ipsum*.

⁷ Cod. S *ostenditur*. Dein ed. I *illud* pro *istud*. Paulo infra codices et edd. I, 2, 3, 6 secuti posuimus *aëra* pro *aërem*.

⁸ Dist. 14. a. 1 q. 1, et a. 2 q. 1.

⁹ Cap. 16. vers. 54, in quibus verbis originalia post *extra* exhibent *corpus*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *ibi*.

Secundum autem quod missio in his inferioribus consideratur, habet respectum ad tria, scilicet ad principium et ad terminum et ad missum.

Ad principium sive ad mittentem sub triplici habitudine comparari contingit: ut ad dantem *esse*, et sic mittitur radius a sole; ut ad dantem *virtutem*, et sic mittitur iaculum a proiectore; ut ad dantem *iurisdictionem* sive auctoritatem, et sic mittitur nuntius a praetore¹. Secundum omnem hanc comparisonem est in divinis missio; quia Spiritus mittitur a Patre et Filio tanquam habens *esse* et *virtutem* et *auctoritatem* in operando ab eis; et ideo missio secundum hunc respectum est completissime² in divinis. Non enim est ponere, quod una persona recipiat auctoritatem, nisi a quo recipit virtutem, nec virtutem, nisi a quo recipit esse.

Similiter ad terminum sub triplici habitudine comparatur. Mittitur enim aliquid alicubi³, ubi videlicet *quietatur*, ut lapis mittitur deorsum; mittitur etiam alicui, ut a quo *habeatur*, sicut aliquis mittit alicui donum; mittitur etiam ut *ad aliquid*, quod scilicet operetur. Secundum hanc triplicem comparisonem est missio in divinis. Mittitur enim Filius vel Spiritus sanctus ut alicubi *ad inhabitandum*, ut alicui *ad possidendum* ut donum, ut *ad aliquid*, scilicet ad effectum conferendum⁴. Et ideo missio per comparisonem ad terminum reperitur completissime in divinis, multo magis quam in creaturis.

Si autem loquimur de missione in comparatione ad missum, sic in his inferioribus ponit triplicem conditionem *imperfectionis*, scilicet *separationem*, *subiectionem* et *mutationem*; quae quidem non sunt in divinis. Est tamen aliquid perfectionis ibi istis correspondens; et ratio huius patet sic.

In istis inferioribus separatur missus a mittente

propter distantiam termini a mittente⁵; ut patet, cum mitto aliquem Romam; quia Roma distat a me, si ille debet esse Romae, oportet quod separetur a me. In divinis vero, quia Deus mittens est ubique, nulla est distantia, et ideo nulla est separatio; loco tamen huius est missi a mittente egressio⁶, sive emanatio.

1. Et sic patet responsio ad illud quod obiicitur de conditione *separationis*.

Similiter in his inferioribus est in misso *subiectio* propter differentiam mittentis ad missum. Quia enim missus recipit a mittente vel esse, vel virtutem, vel operationem, et est separatus ab eo in substantia — quia substantia omnino eadem non participatur a pluribus — necesse est, quod aliam virtutem recipiat ab eo et aliam iurisdictionem illa inferiorem. Sed in divinis non est substantialis differentia, et ideo omnia sunt aequalis nobilitatis in mittente et misso. Sed tamen loco huius est *subauctoritatis* emanatio⁷.

2. Et sic patet secunda obiectio.

Similiter in his inferioribus est in misso *mutatio* propter distantiam missi a termino. Quia⁸ enim non est in termino, ad quem mittitur, ideo oportet quod mutet locum, et ita quod sit in eo mutatio. Quia vero in divinis missus nulli loco abest, non oportet, quod personaliter accedat; et ideo non est ibi *mutatio*. Sed tamen loco eius est alicuius effectus de novo productio.

3. Et sic patet tertia obiectio. Quamvis enim in divinis non sit separatio, subiectio et mutatio, tamen loco horum est emanatio⁹, subauctoritatis origo et novi effectus productio.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod pertinet ad ministerium; dicendum, quod hoc verum est, ubi missio dicit subiectionem; sed hoc non est in divina natura, sed in creaturis.

SCHOLION.

I. Quomodo differant *temporalis processio*, *missio*, *datio* Spiritus sancti non eodem modo ab antiquis Scholasticis determinatur. Audiamus Richard. a Med. (I. Sent. d. 14. a. 1. q. 3.): « Quidam volunt, quod non differunt realiter, sed secundum rationem tantum. Nam processio temporalis principaliter importat respectum ad terminum ad quem, missio ad principium a quo, donatio vero ad effectum. Alii autem maiorem differentiam conantur assignare inter haec tria. Dicunt enim,

quod *processio temporalis* de principali significato non significat nisi processionem aeternam cum quodam respectu secundum rationem vel secundum dici ad creaturam, et actu connotat novum effectum in creatura et novam realem relationem in creatura ad Spiritum sanctum. *Donatio* vero de suo principali significato non dicit aliquam emanationem, quia tota Trinitas dat se ipsam, loquendo de emanatione secundum rem, qua emanat ipsamet persona, sed dicit emanationem doni ap-

¹ Multi codd. cum edd. 1, 2, 3, 6 perperam *praeceptore*.

² Cod. M addit *etiam*.

³ Vat. in huius et sequentis propositionis membris semper exhibet *alicui*; codd. inter se sunt divisi, alii enim ter *alicubi* ponunt, alii ut FHT etc. cum ed. 4 exhibent lectionem nostram, quae et contextui magis correspondet.

⁴ Consentientibus antiquis mss. cum ed. 4, substituimus *conferendum* pro *operandum*. Mox aliqui codd. ut AN *secundum loco per*.

⁵ Vat. cum cod. cc *ad mittentem*, sed minus bene et contra alios codd. cum ed. 1. — Paulo infra post *quod* cod. 1 addit *distet et*.

⁶ Cod. K, interpunctione mutata. *separatio loci*; tamen *huiusmodi missio est a mittente* etc.

⁷ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 *origo*. De subauctoritate vide infra q. 4. in corp., et supra d. 12. q. 2, dein d. 20. a. 1. q. 2. ad 4. — Paulo ante cod. W pro *omnia* ponit *omnino*, quod refertur ad *virtutem* et *iurisdictionem*.

⁸ Ex mss. et edd. 1, 2, 3 substituimus *quia loco cum*, et paulo infra ex antiquioribus codd. cum ed. 1 supplevimus perperam omissum *ita*.

⁹ Cod. 1 *tamen loco harum est personae emanatio*.

propriati personae, in quo dono etiam ipsamet persona vera datur recipienti illud donum. *Missio* vero dicit respectum personae emanantis per emanationem alicuius rei visibilis vel invisibilis appropriatae illi personae. Et ita de principali significato missionis non est emanatio personae, sed est de cointellectu significati missionis, sicut nasus non est de principali significato similitudinis, quamvis similitudo nasi nasum includat de cointellectu. Ipse Richard. a Med. praefert secundam opinionem, infra d. 15. p. 1. a. 3. q. 1.

His verbis iam manifestatur, aliquos putasse, missionem *principaliter* significare processionem unius personae ab alia, sed *connotare* manifestationem eiusdem. Ita Alex. Hal., S. p. I. q. 71. m. 2. et 4, et nonnulli moderni, ut Suarez. Sed S. Bonav. infra (q. 4. in corp. et clarius ibi ad 3.) dicit: « Missio de se duo importat, scilicet emanationem et manifestationem, et *principaliter* de ratione suae significationis importat manifesta-

tionem ». Eandem sententiam profitentur S. Thom. (hic q. 1. a. 2; d. 16. q. 1. a. 1; S. I. q. 43. a. 2. praesertim ad 3.), Scot. (I. Sent. d. 16. q. unic.), B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med., locis infra citatis.

II. In responsione S. Bonav. docet, triplicem in missione includi respectum, et haec tria membra iterum tripliciter comparat. Secundum hos multiplices respectus resolvit, quae sint a divinis missionibus removenda, quaeve in his ponenda.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 71. m. 4. — Scot., de hac et seqq. hic et in Report. q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 43. a. 1. — B. Albert., I. Sent. d. 14. a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 2. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Durand., de hac et seqq. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum missio in divinis sit tantum ex tempore, an etiam ab aeterno.

Secundo quaeritur, utrum missio in divinis sit ex tempore tantum, an etiam ab aeterno. Et quod ab aeterno, ostenditur *auctoritate et ratione*.

1. *Auctoritate* sic: Gregorius¹: « Eo ipso mittitur Filius, quo generatur »; sed generatur ab aeterno: ergo mittitur ab aeterno: ergo missio in divinis est ab aeterno.

2. Item, Beda in homilia²: « Spiritus sancti missio est eius processio »; sed procedit ab aeterno: ergo mittitur ab aeterno.

3. Item, *ratione* sic: missio, sive active sive passive dicta, est Deus; sed omnis actio, quae active et passive est Deus, est ab aeterno: ergo etc.

4. Item, omnis actio, quae habet Deum ut terminum et ut principium, est ab aeterno, ut patet, cum dicitur: Deus intelligit Deum³, Deus generat Deum; sed missio est huiusmodi, quia Deus mittit Deum: ergo missio est aeterna. *Si dicas*, quod missio requirit duplicem terminum, scilicet eum qui mittitur, et eum ad quem mittitur, et ille ad quem fit missio, est temporalis; *contra*: Deus potest esse qui mittit, Deus, qui mittitur: ergo pari ratione Deus, ad quem mittitur; et videtur, quod istae comparationes principii et termini maxime Deo convenient. Deus enim est *alpha et omega, principium et finis*⁴: ergo magis proprie dicitur Deus, ad quem mittitur, quam Deus, qui mittitur.

5. Item, quidquid est Deus, est aeternum; missio est Deus: ergo est aeterna; sed praemissae sunt verae: ergo et conclusio.

CONTRA: 1. Ioannis decimo sexto⁵: *Si non abiero* Fundamenta.

Paracletus non veniet ad vos; cum autem abiero, mittam vobis eum. Ergo Spiritus sanctus potest mitti et promitti; sed quod est aeternum non potest promitti: ergo etc.

2. Item, Augustinus quarto de Trinitate⁶: « Mittitur Filius vel Spiritus sanctus, cum ex tempore cuiusquam mente percipitur ».

3. Item, omnis missio est ad⁷ aliquid posterius mittente; sed ubi cadit posterius necessario intervenit ratio principii et temporis: ergo etc. Prima propositio per se est vera, quia mittens per prius habet ipsum quod⁸ mittit, quam habet ille, ad quem mittit.

4. Item omnis missio vel est ratione mutationis, vel ratione operationis; sed in divinis non est mutatio: ergo ad hoc, quod missio sit, necesse est quod interveniat operatio; et si operatio, et effectus; et si effectus, et⁹ tempus: ergo omnis missio est ex tempore.

CONCLUSIO.

Missio propter comparisonem ad terminum creatum dicenda est temporalis.

RESPONDEO: Dicendum ad praedicta, quod missio in divinis nullo modo dicitur nisi ex tempore. Et ratio huius est, quia dicit comparisonem non tantum ad principium nec tantum ad missum, sed

¹ Homil. 26. n. 2. in Evang.: Eo enim ipso a Patre Filius mitti dicitur, quo a Patre generatur. In quo textu plurimi codd. et ed. 1 omittunt *ipso*.

² Vide d. XIV. lit. Magistri, c. 1.

³ Relinquimus *Deum*, quod in fere omnibus codd. et sex primis edd. non bene decidit (forte propter immediate sequentem repetitionem nominis *Deus*); idem recurrit mox post *generat*.

⁴ Apoc. 1, 8.

⁵ Vers. 7; ultimam huius textus partem Vulgata ita exhibet: *Si autem abiero, mittam eum ad vos*. — Mox post *eum* fide

plurium mss. ut FHITX aa bb ff et ed. 1 expunximus *Cum*, quod propter formam argumenti melius deest.

⁶ Cap. 20. n. 28. Vide hic lit. Magistri, c. 7. et 8. — In principio verborum Augustini nonnulli codd. ut I bb ff cum ed. 1 ponunt *Tunc mittitur* etc.

⁷ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *ad*, quod Vat., ut ex subnexis patet, male omittit. Cod. Z particulae *ad* praemittit *ab aliquo*, loco cuius cod. O habet *aliquo modo*.

⁸ Unus alterque codex ut T cc *quem*.

⁹ Plures codd. ut FGIK TVY aa bb ee ff cum ed. 1 omittunt *et*.

etiam ad terminum. Terminus¹ ille de necessitate creatus est, quia missio in Deo, cum non dicat mutationem, dicit aliquam circa terminum operationem, et ita aliquem effectum; et quia omne quod recipit effectum, est creatum et temporale: ideo missio de necessitate est temporalis.

1. Ad illud ergo quod dicit Gregorius: « Eo mittitur Filius, quo generatur »; dicendum, quod ipse loquitur, praesupposita manifestatione in creatura². Pater enim manifestatur in creatura, sed non mittitur, sed Filius mittitur. Et Gregorius reddit rationem, quia nulla alia causa est, nisi quod iste³ generatur, ille non, id est Pater.

2. Ad illud quod obiicitur de Beda, dicendum, quod Beda loquitur de processione Spiritus sancti, prout est in creatura, et ita semper est temporalis ut missio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod active et passive ponitur, in Deo est aeternum; dicendum, quod verum est, nisi habeat ulteriorem respectum ad creaturam: sed missio praeter respectum, qui est mittentis ad missum, importat aliquem effectum in creatura⁴.

Ad illud quod obiicitur, quod missio active et passive est Deus; dicendum, quod est quaedam actio, quae solum respicit passum, ut « percutio te »; quaedam, quae passum et alium terminum, ut « doceo te grammaticam », similiter et « mitto te ad illum ». Et quod obiicit⁵ verum est in actione et passione, quae nihil aliud respiciunt nisi principium et obiectum; sed non in aliis, quae requirunt alium terminum, et ideo habet instantiam in proposito.

4. Similiter solvendum est ad sequens, quod verum est, si actio illa omnino terminaretur⁶ in Deum.

Sed quod obiicit, quod missio respicit Deum ut terminum ad quem; dicendum, quod si terminus, ad quem est missio, esset solum in ratione *finientis*, verum⁷ esset; nunc autem non est sic, sed magis in ratione *suscipientis*.

5. Ad ultimum obiectum dicendum, quod ibi est paralogismus *accidentis*, sicut hic: omne aes est naturale, statua est aes: ergo etc.; quia quod erat materiae attribuitur statuae ratione artificii. Similiter hic, quod erat divinae essentiae attribuitur missioni ratione connotati.

SCHOLION.

I. In conclusione omnes conveniunt, etiam ii. qui cum Alex. Hal. statuunt, missionem in suo principali significato dicere quid aeternum, nempe processionem aeternam. Ipse Alex. Hal. (loc. cit.) obiectum hic ultimo loco positum sic solvit: « De missione est loqui quantum ad principale significatum et quantum ad connotatum: ratione principalis significati est quid aeternum; ratione connotati est ex tempore. Cum autem aeternum coniungitur temporali in eodem termino, proprie loquendo, debet iudicari temporale, sicut, quando necessarium coniungitur contingenti, totum iudicatur contingens. Ideo in argumento

isto est fallacia accidentis: missio est Deus; et Deus est aeternus: ergo missio est aeterna; quia aeternitas, quae est in principali significato missionis, infertur de connotato. Hoc enim nomen *aeternus*, cum sit adiectivum, determinat ipsum terminum et ponit rem suam ratione totalis significati ».

II. Quoad ipsam quaestionem: Alex. Hal., S. p. 1. q. 74. m. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 43. a. 2. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., hic d. 15. p. II. prima princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum missio, passive accepta, sit totius Trinitatis, in specie Patris.

Tertio quaeritur, cuius sit missio *ut missi*. Et videtur, quod sit totius Trinitatis.

1. Augustinus quarto de Trinitate⁸: « Mittitur Filius, cum ex tempore cuiusquam mente percipi-

tur ». Sed tota Trinitas ex tempore mente percipitur: ergo tota Trinitas mittitur: ergo et Pater.

2. Item, *mitti* personam est ipsam de novo venire ad habitandum⁹: sed tota Trinitas de novo

¹ Sequimur lectionem maioris partis codd. ut AFGKST VXY ce ee ff et ed. 1, dum Vat. nomini *Terminus* praefigit *sed*, aliqui vero codd. ut IZ bb et, nonnulli demum ut HW post *Terminus* addunt *autem*. Mox post *dicat* cod. B adiungit *missi*, sed nimis arcte videtur.

² Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 1, substituimus *creatura* loco *creaturis*.

³ Nempe: Filius. — Vat. cum cod. ce minus congrue et contra alios codd. et ed. 1 *ille* pro *iste*. Paulo ante plures codd. ut AIT bb cum ed. 1 *quod* loco *quia*, quorum aliqui ut bb et ed. 1 dein post *nisi* ponunt *quia* pro *quod*. — Aliam expositionem verborum Gregorii vide in secunda parte huius distinctionis, dub. 2.

⁴ Haec solutio respicit minorem tertiae et etiam maiorem quartae obiectionis; sed quod sequitur solvit maiorem tertiae obiectionis.

⁵ Vat. *obiicitur*.

⁶ Plures codd. ut AIST cum ed. 1 *terminetur*. Paulo ante cod. W omittit *illa*.

⁷ Fide mss. et ed. 4 delevimus *sic*, quod Vat. vocabulo *verum* praefigit. — Nota, quod haec solutio respicit illam obiectionem, quae sub *Contra* in quarta principali continetur.

⁸ Cap. 20. n. 28. — In fine argumenti post *ergo* ex aliquibus mss. ut HQX adiecimus particulam *et*.

⁹ Codd. aa bb melius *inhabitandum*.

venit ad habitandum in peccatore, cum gratia datur ei: ergo etc. *Minor* patet. Ioannis decimo quarto ¹: *Ad eum veniemus* etc.

3. Item, missio connotat effectum in creatura; sed regula ² est, quod omne nomen connotans effectum dicitur essentialiter: ergo missio, passive dicta, dicitur essentialiter; sed quod essentialiter dicitur convenit toti Trinitati: ergo etc.

4. Item, quando aliquid mittitur, mittitur cum eo omne quod ei ³ inseparabiliter est coniunctum; sed Pater est inseparabiliter coniunctus Filio: ergo quando mittitur Filius, mittitur et Pater.

5. Item, *mittere* et *mitti* aut sunt aequalis nobilitatis, aut non. Si *aequalis*: ergo qua ratione dicitur *mittere* de Patre, eadem ratione et *mitti*; si ⁴ *inaequalis*: ergo mittens est maior misso: ergo Filius est inaequalis Patri.

CONTRA: 1. Augustinus secundo de Trinitate ⁵: *nenta*. « Pater nusquam legitur missus »; sed non debemus aliquid asserere de Deo, quod non habemus ex Scriptura: ergo mitti non convenit toti Trinitati.

2. Item, Augustinus ⁶ dicit, quod Pater absurdissime dicitur missus; sed sermones veri non sunt absurdissimi, sed potius falsi: ergo mitti non vere dicitur de Patre.

3. Item, Augustinus ⁷ dicit, quod mitti est cognosci esse ab alio; sed Pater non cognoscitur esse ab alio: ergo Pater non mittitur.

4. Item, omne mobile reducitur ad immobile ⁸, ergo missibile ad immissibile: ergo in divinis est aliqua persona immissibilis, sed non nisi Pater: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missio, passive accepta, nullatenus dici potest de Patre.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio, sicut patet ex ratione Augustini et melius infra patebit ⁹, sem-

per duo habet ex suo intellectu, scilicet emanationem et manifestationem per effectum. Quia ergo importat semper ¹⁰ emanationem passive missio passive dicta, hinc est, quod cum Pater omnino careat principio, quod de ipso nullo modo potest dici missio passiva; unde non invenitur, et si inveniretur, esset tanquam falsa et velut impropria exponenda ¹¹.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur primo et secundo ¹², quod missio est perceptio ab intellectu, vel inhabitatio de novo; dicendum, quod non dicit totam rationem missionis, sed solum a parte *termini in* ¹³ *quem*; unde debet addi cum illis *emanatio ab alio*; et tunc non valet.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod connotat ¹⁴ effectum, ergo est essentialiter; dicendum, quod nomen connotans effectum aut dicit solum respectum ad effectum, et tunc est pure essentialiter, ut *creare*; aut dicit etiam cum hoc respectum ad personam, et sic potest esse notionale, sicut *creare per Filium* solius est Patris. Sic est de hoc quod est *mitti*, quia non dicit tantum comparisonem missi ad suscipientem ¹⁵ effectum, sed etiam ad principium. Significat enim, ipsum esse ab alio et in alium; et sic patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur, quod inseparabilia simul mittuntur; dicendum, quod illud est verum de illa missione, quae est per separationem; sed de illa missione, quae est per distinctionem, non est dicere, quod simul ¹⁶ mittantur necessario illi qui distinguuntur, sicut nec in alia missione illa quae separantur. Et quoniam Pater distinguitur a Filio, et missio in divinis dicit distinctionem; ideo non oportet, quod cum mittitur ¹⁷ Filius, mittatur Pater.

5. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod aequalis nobilitatis est *mitti* ut ¹⁸ *mittere*; dicendum, quod *mitti* non removetur a Patre, quia dicit ignobilitatem, sed quia dicit emanationem et subauctoritatem, quae quamvis non sit ignobilitatis, tamen non convenit Patri ¹⁹.

¹ Vers. 23.

² Vat. cum cod. cc *ita* loco *regula*, sed obstat auctoritas aliorum codd. et ed. 1. Mox post *omne* ex pluribus codd. ut H M Y aa bb ff cum ed. 1 adiecimus *nomen*, quod et infra in responsione habetur ab omnibus mss. Dein ed. 1 *notans* loco *connotans*.

³ Ex mss. et ed. 1 supplevimus indebite omissum *ei*, et paulo infra post *coniunctus* expunximus *cum*, loco cuius cod. W ponit *ipsi*.

⁴ Vat., plurimis mss. et ed. 1 refragantibus, addit *est*.

⁵ Cap. 5. n. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁶ Libr. IV. de Trin. c. 24. n. 32; vide hic in lit. Magistri, c. 9.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28; vide hic in lit. Magistri, c. 7-9.

⁸ Cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 34. seqq. (c. 5.). — Mox post primum *ergo* cod. M cum ed. 1 adiecit *et*. Paulo infra fide plurimorum mss. et edd. 1, 4, 5 substituimus *aliqua* pro minus apto *alia*.

⁹ Quaest. seq. in corp. et ad 3. — Mox nonnulli codd. ut aa bb ff cum ed. 1 *de* loco *ex*, et dein cod. Y post *emanationem* explicative addit *passive*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adiecimus *semper*, et mox post *missio* ope plurium mss. ut A H I M T V aa bb ff supplevimus *passive*, qua lectione omnis ambiguitas tollitur. Ed. 1 omittit primum *passive*.

¹¹ Praeferenda videtur lectio cod. T, in qua post *esset* addita particula *tanquam* deest, utpote quae verbo *exponenda* non bene adaptatur, pro qua unus alterve codex habet *inquam*. Cod. X *valde* loco *velut*. Cod. K *velut haeretica reprobanda* pro *velut impropria exponenda*.

¹² Licet mss. cum ed. 1 omittant *et secundo*, retinuimus tamen, quia revera ad duo prima obiecta respondetur.

¹³ Cod. T *ad*. In fine solutionis codd. L O loco *non valet* legunt *vera est*.

¹⁴ Plurimi codd. cum ed. 1 *notat*.

¹⁵ Cod. R *susceptionem seu*. In fine responsionis fide plurimorum mss. et ed. 1 post *patet* adiecimus *illud*.

¹⁶ Auctoritate antiquiorum codd. et ed. 1 substituimus *simul* pro *sic*. Paulo ante codd. N R *verum* loco *dicere*. Cod. X praecedentem propositionem ita exhibet: *missione non est verum, quae est per distinctionem, non enim est dicere*. Paulo infra sub *alia missione* intellige illam, *quae est per separationem*, in qua *inseparabilia simul* mittuntur, *separata* vero non.

¹⁷ Vat. cum aliquibus mss. *mittatur*, sed minus apte. Cod. T *si* loco *cum*. Mox post *mittatur* cod. Z addit *et*.

¹⁸ Ed. 1 *et* loco *ut*.

¹⁹ In cod. K additur *imo repugnat proprietati eius, quia Pater est non ab alio*.

SCHOLION.

Conclusio est sententia communis; communiter etiam conceditur, Patri convenire *manifestationem* factam in aliquo effectu ipsi appropriato v. g. in aliqua apparitione. Sed quia *missio* praeter hoc connotat in persona missa emanationem, et Pater non emanat, ideo haec eius manifestatio non est missio.

Ita Richard., hic a. 2. q. 1. — Alex. Hal., S. p. 1 q. 73. m. 2. a. 1. — S. Thom., hic q. 2; S. 1. q. 43. a. 4. — B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 4.

QUAESTIO IV.

Utrum missio, active accepta, sit totius Trinitatis.

Quarto et ultimo quaeritur, cuius sit missio ut mittentis. Et quod sit totius Trinitatis, ostenditur sic.

1. Missio idem est quod temporalis donatio; *Fundamenta*, sed temporaliter dare convenit toti Trinitati, quia tota Trinitas dat Spiritum sanctum, ut dicit Augustinus¹: ergo etc.

2. Item, Augustinus secundo de Trinitate²: « Mitti a Patre Filius sine Spiritu sancto non potuit », ergo missio Filii convenit Spiritui sancto: ergo eadem ratione missio sui. Si dicas, sicut dicunt quidam, quod illud intelligitur de missione secundum humanam naturam, qua missus est ad praedicandum, secundum illud Isaiae sexagesimo primo³: *Ad annuntiandum mansuetis misit me*; non autem de missione secundum divinam naturam; *contra*: missio secundum divinam naturam est missio in mentem, vel in carnem; sed Augustinus intelligit de missione in carnem, unde statim subditur: « Quia Pater intelligitur eum misisse, cum fecit ex femina »: ergo constat, quod loquitur de missione secundum divinam naturam.

3. Item, Magister⁴ facit tale argumentum: si Pater potest dare vel mittere Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non potest, ergo aliquid potest Pater, quod non potest Spiritus sanctus. Item si Pater dat et mittit Spiritum sanctum, et hoc non facit Spiritus sanctus, aliquid facit Pater, quod non facit Spiritus sanctus: ergo divisa sunt opera Trinitatis.

Ad oppositum CONTRA: 1. Datum dicitur relative ad dantem, sicut dicit Augustinus quinto de Trinitate⁵: ergo Spiritus sanctus non datur nisi ab his, ad quos relative dicitur; sed non dicitur relative ad se: ergo non dat se, ergo nec mittit se.

2. Item, sicut Pater est prima persona in Trinitate, ante quam non est alia, ita Spiritus sanctus, post quam⁶ non est alia; sed Pater, quia non

habet personam, ex qua sit, nullo modo dicitur missus: ergo cum Spiritus sanctus non habeat personam ex se emanantem, nullo modo dicitur mittere.

3. Item, ubicumque est missio passiva, ibi est subauctoritas respectu alicuius principii in misso, sicut dicitur ab Augustino et Magistro⁷: ergo ubi est missio activa, ibi notatur auctoritas respectu personae; sed Spiritus sanctus non habet auctoritatem respectu sui nec alterius personae: ergo etc.

4. Item, ubicumque est missio, ibi vere notatur distinctio, sicut in creaturis separatio; sed persona Spiritus sancti non distinguitur a se: ergo a se non mittitur nec Filium mittit, cum non habeat auctoritatem in ipsum: ergo non mittit.

5. Item, omnis actus, secundum quem persona reflectitur super se, est essentialis et essentialiter dictus; si ergo Filius mittit se, vel Spiritus sanctus⁸ se: ergo mittere vel mitti essentialiter dicitur; sed omnis talis actus dicitur de tribus: ergo Pater mittit se.

CONCLUSIO.

Impropria est locutio, quod sive Pater sive Trinitas mittat se; omnino propria, quod persona producat mittat productam; denique minus propria, sed tamen sustinenda, quod personae procedentes mittant se.

RESPONDEO: Dicendum, quod in hac quaestione sapientes opinantur contrarie sapientibus. Nam Magister dicit expresse et nititur probare auctoritate et ratione, quod Spiritus sanctus mittit se et dat se⁹; nec oportet secundum ipsum, quod inter mittentem et missum cadat personalis distinctio, sed solum quantum ad rationem intelligendi, ut idem¹⁰ ipse sit mittens in quantum Deus, et idem ipse sit missus in quantum donum.

¹ Libr. XV. de Trin. c. 19. n. 36: vide hic in lit. Magistri, c. 4.

² Cap. 5. n. 8.

³ Vers. 1.

⁴ Hic, c. 1. — Argumentum hoc Vat. cum cod. cc., sed contra ceteros codd. et ed. 1 nec non lit. Magistri, corrupte exhibet omittendo verba *et Spiritus sanctus usque et hoc non facit*.

⁵ Cap. 14. n. 15: Quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur etc. Vide infra d. XVIII. lit. Magistri, c. 4.

⁶ Subaudi: personam. Ex mss. et ed. 1 substituimus *quam* loco *quem*, quod Vat. minus bene habet.

⁷ Hic, c. 9, ubi et verba Augustini reperies. — Paulo infra post *personae* in cod. O explicative additur *missae*.

⁸ Cod. 1 hic repetit *mittit*.

⁹ Vat. cum cod. cc. *mittat se et det se*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc. minus bene et contra alios codd. ac ed. 1 omittit *idem*.

Aliorum magistrorum et antiquorum fuit positio, quod mittere et mitti de ratione sui nominis important subauctoritatem et auctoritatem¹ et distinctionem; et ideo nullo modo potest dici, quod una persona mittat se vel mittatur a se. Unde locutiones istae sunt impropriae et exponendae, quae hoc dicere videntur. Et positionem suam confirmant per Augustinum², qui dicit, quod Pater nullo modo mittitur nec legitur missus: hoc non est ob aliud, nisi quia hoc quod est *missus* importat subauctoritatem: ergo per oppositum *mittere* importat auctoritatem, et una persona non habet auctoritatem super se. Et respondent rationibus Magistri, quod non est simile de hoc quod est *dare* et de hoc quod est *mittere*. Quia *dare uno* modo est ex liberalitate sive amore communicare; et sic est *essentiale* omnino et nullam connotat distinctionem, et sic conceditur, quod tota Trinitas dat se ipsam, et Pater similiter. *Alio* modo *dare* est alicui donum communicare, non tantum ex liberalitate, sed etiam ex auctoritate; et sic *dare* dicit notionem sive tenetur *notionaliter*, et hoc modo non valent illae rationes: si Pater dat Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non dat se: ergo aliquid facit Pater, quod non³ Spiritus sanctus; quia dicit notionem, et in hoc sensu aequipollet ei quod est *mittere*, et similiter donatio passiva ei quod est *procedere*. — Similiter ad *simile*, quod inducit Magister de Filio, dicunt, quod non est simile, quia in Filio duplex est natura, scilicet divina et humana; et quantum ad *humanam* potest mitti et mittitur a tota Trinitate, quia minor est Deo et inferior, et non tantum subauctoritatem habet, sed etiam servitatem, quia est servus Dei, quamvis per unionem sit Deus. Quantum ad *divinam* autem mittitur a solo Patre, quia a solo Patre producitur. Quia ergo Spiritus sanctus producitur et a Patre et a Filio, et non a se ipso, hinc est, quod non mittitur nisi a Patre et a Filio. Et propter hoc rationes Magistri non valent, quia omnes auctoritates, quae dicunt, Filium mitti a Spiritu sancto vel a se, secundum humanam naturam intelliguntur.

Sed licet haec positio rationabilior videatur et faciliior ad sustinendum, tamen — quia non debemus auctoritates Sanctorum trahere ad nostram rationem, sed magis e converso rationem nostram auctoritatibus Sanctorum subiicere, ubi non continent expressam absurditatem; et Sancti dicunt, et Magi-

ster dicit, et maxime Augustinus, qui plus super hac materia locutus est, Filium mitti a Spiritu sancto et etiam⁴ a se, quod non possunt exponere secundum humanam naturam — *ideo* alia positio tum ob reverentiam Sanctorum, tum ob reverentiam Magistri videtur magis esse tenenda. Illud enim⁵ verbum Augustini, quod dicit, quod Filius est missus in carnem a Spiritu sancto, secundum humanam naturam nullo modo potest intelligi, ut videtur, quia missio haec fuit ad humanitatis sive carnis assumptionem: ergo secundum rationem intelligendi praecedit humanam naturam ut iam unitam: ergo si Filius hoc modo dicitur missus, oportet quod attribatur divinae naturae, et ita ratione divinae naturae missus est a Spiritu sancto; multo fortius igitur et⁶ a se, ac per hoc et Spiritus sanctus a se.

Et propterea ad intelligentiam obiectorum in contrarium notandum est, quod *missio* de se duo importat, scilicet *emanationem* et *manifestationem*, et principaliter⁷ de ratione suae significationis importat manifestationem. Et hoc patet per Augustinum in quarto de Trinitate, qui dicit, quod *mitti* est *cognosci esse ab alio*, et habetur in praesenti distinctione⁸, quod « tunc Filius mittitur, cum ex tempore cuiusquam mente percipitur ». Quia ergo principaliter importat manifestationem et connotat in misso emanationem, ideo *manifestatio* significatur per hoc quod est *mittere* per modum actionis, et per hoc quod est *mitti* per modum passionis; sed *emanatio* utrobique uniformiter. Unde sensus est: Pater mittit Filium, id est, declarat sive manifestat Filii emanationem, sive Filium emanare. In passiva vero sensus est: Filius sive Spiritus sanctus mittitur, id est, manifestatur ab alio emanare.

Et quoniam ablativus respectu passivi, et nominativus respectu verbi⁹ activi important rationem principii, et significatio huius verbi *mittere* et *mitti* est *manifestatio* et *emanatio*; ideo illa est *propriissima*, quando ablativus vel nominativus importat habitudinem principii respectu utriusque, ut cum dicitur: Pater mittit Filium, et Filius mittitur a Patre, quia Filius emanat a Patre et manifestatur a Patre.

Quia vero principale significatum horum verborum est manifestatio, non emanatio, quando¹⁰ nominativus vel ablativus est principium *manifestationis*, quamvis non *emanationis*, *propria* est, sed *minus* quam praedicta; et in hoc sensu concedun-

Praefertur opinio Magistri.

Quae magis explicatur.

Conclusio 1.

Conclusio 2.

¹ Ed. I, transpositis verbis, *auctoritatem et subauctoritatem*.

² Libr. II. de Trin. c. 5. n. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 2.

³ In cod. T hic repetitur *facit*. Mox post *mittere* adiecimus ex antiquioribus mss. et ed. 4 particulam *et*.

⁴ In Vat. et cod. cc perperam deest *etiam*, quod tamen in aliis codd. et ed. 4 habetur. Paulo ante ed. 4 *hanc materiam pro hac materia*.

⁵ In cod. T pro particula *enim* a secunda manu positum est *tamen*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Ex multis mss. ut AGIKPQTVXY aa ee ff et ed. I adiunximus non bene omissum *et*.

⁷ Cod. Y *principalius*.

⁸ Cap. 7-9. — Mox fide vetustiorum mss. et ed. 4 substituius *quod pro quia*.

⁹ Vat., antiquioribus mss. et ed. 4 obnitentibus, omittit *verbi*, quod et ed. 4 paulo ante voci *passivi* praefigit. Paulo infra cod. O *ista locutio loco illa*.

¹⁰ Vat. cum aliquibus codd. perperam *quoniam* loco *quando*. Paulo infra post *minus* ex aliquibus tantum codd. ut GHZ et ed. 4 adiecimus *quam* ambiguitatis tollendae gratia.

tur istae: Filius mittit se, et Spiritus sanctus mittit se.

Quia vero tam *mittere* quam *mitti* important emanationem circa missum, et persona Patris non emanat ab aliquo, similiter nec Trinitas: ideo per-
 Conclusio 3. sona Patris nusquam legitur missa nec ipsa Trinitas.

Ex hoc patet, quod haec est simpliciter et
 Epilogus. *omnino propria*: Pater mittit Filium: haec est
minus propria, tamen a proprietate non recedit:
 Filius mittit se; haec autem *omnino impropria*:
 Pater mittit se sive ipsa Trinitas¹.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium de
 dato, quod dicitur relative; dicendum, quod verum
 est, secundum quod *dare* dicit per quandam aucto-
 ritatem communicare; hoc modo non accipit Magi-
 ster, sed in quantum *dare* idem est quod liberaliter
 et voluntarie communicare.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Pater non
 mittitur, quia non est² ab alio; dicendum, quod
 non est simile, quia tam *mittere* quam *mitti* im-
 portant emanationem in misso, ut patet exponenti.
 Sensus enim est: haec persona mittit illam, id
 est, manifestat eius emanationem: et: haec mitti-
 tur ab illa, id est, eius emanatio manifestatur ab
 illa. Sed haec emanatio non semper importatur re-
 spectu³ omnis personae mittentis, quia ab aliquo
 potest esse manifestatio emanationis, a quo tamen
 non est ipsa emanatio; et ideo sic non ponitur *pro-*
ductio in *mittente*, sicut *emanatio* in *misso*; et
 ideo non sequitur, quodsi Pater non mittitur, quod
 Spiritus sanctus non mittat⁴.

3. Ad illud quod obiicitur: ubi est missio pas-
 siva, ibi est subauctoritas; dicendum, quod verum
 est, non ratione, qua passivum, sed ea ratione,
 qua tam passivum quam activum notat emanationem
 in misso, sicut patuit in expositione⁵. Et quia ema-
 natio non semper est respectu mittentis, ideo non
 oportet, quod semper importetur auctoritas in mit-
 tente; sed ratio ista valeret bene, si ita esset, ut
 principale significatum eius quod est *missio* esset
 emanatio sive productio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod *mittere* im-
 portat distinctionem; dicendum, quod *mittere uno*
 modo importat *differentiam substantialem*, ut cum
 importat dominium, ut cum dicitur: Deus mittit
 Angelum; *alio modo distinctionem personalem*,
 ut cum importat auctoritatem in mittente et subau-
 ctoritatem in misso respectu mittentis, ut cum di-
 citur: Pater mittit Filium. *Tertio modo impor-*
tat distinctionem solum quantum ad modum intelli-
gendi; sicut cum dicitur: voluntas est instrumen-
 tum se ipsum movens — quia idem est movens et mo-
 tum — sic⁶. cum dicitur: Spiritus sanctus mittit
 se, idem est mittens et missum, ratione differens:
mittens, inquam, secundum quod Deus, sed *mis-*
sum secundum quod donum, sicut praedictum est⁷.

5. Ad illud quod obiicitur ultimo de reflexione
 actus, dicendum, quod verum est quoad principale
 significatum, sed non oportet quantum ad conno-
 tatum; et ratione principalis significati est reflexio
 personae mittentis supra se, ut dicatur: mittens
 est missus.

SCHOLION.

I. Secunda opinio in corp. recensita est Gulielmi Antissio-
 dorensis. Solutio huius quaestionis, ut bene observat S. Doctor
 (hic ad 3.), dependet a solutione alterius quaestionis, (supra q. 1.
 in Scholio), scilicet quid sit principale significatum missionis
 divinae, utrum *processio*, an processionis *manifestatio*. Haec
 enim manifestatio est actio tribus personis communis, et si hoc,
 tunc consequenter *mittere* secundum principale significatum est
 aliquid essentiale, non notionale, sicut e contra est *mitti*. Ex
 his principiis sequuntur alia corollaria.

II. Notabile est principium Seraphici in corp. expressum,
 quod tanquam inviolabilem regulam semper observat, scilicet:
 « Non debemus auctoritates Sanctorum ad nostram trahere ra-

tionem, sed magis e converso rationem nostram auctoritatibus
 Sanctorum subiicere, ubi non continent expressam absurdi-
 tatem ».

III. S. Thomas et in Comment. et in Summa concordat;
 item Petr. a Tar. « etiam in verbis », ut dicit Dionys. Carth.
 Ceteri magistri saltem in principali conclusione consentiunt;
 tamen Aegid. R. *rationes* S. Thomae impugnat. — Alex. Hal.,
 S. p. 1. q. 72. m. 4. a. 1. 2. 3. — S. Thom., hic q. 3. a. 4.
 2; S. I. q. 43. a. 8. — B. Albert., hic a. 5. 9. 11. — Petr. a
 Tar., hic q. 2. a. 4; q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3.
 q. 4. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth.,
 hic q. 1. 2.

¹ Vat. ultimas propositiones corrupte et praeter fidem mss.
 ita exhibet: *patet, quod haec est simpliciter et omnino impropria*:
Pater mittit se sive ipsa Trinitas: quia receditur a
proprietate personarum et Trinitatis. Illa vero est simpliciter
et omnino propria: Pater mittit Filium, cum a nullius pro-
prietate recedatur. Ed. 1 in eo a codd. discordat, quod post
Filium ita prosequitur: et ista similiter: Pater et Filius mit-
tunt Spiritum sanctum; et haec est minus propria: Filius
vel Spiritus sanctus mittit se, vel Spiritus sanctus mittit Fi-
lium; haec autem omnino impropria etc.

² Multis mss. ut AGHIKNTVXYZ aa ee ff et ed. 1 po-
 stulantibus, adiunximus *est*.

³ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 non ita distincte
importat respectum. Paulo infra post *manifestatio* loco *emana-*
tionis plurimi codd. cum edd. 1, 2, 3 ponunt *missionis*, quod
 tamen contextui minus respondet.

⁴ Vat. cum ed. 1 et uno alterove codice *mittatur*, sed
 male, utpote non correspondens obiectioni.

⁵ Hic circa finem responsionis.

⁶ Praeferimus lectionem nonnullorum mss. ut RTXY et
 ed. 1 pro *similiter* ponendo *sic*, loco cuius multi codd. ut
 ACFGHIKLOS UWZ etc. minus apte habent *sicut*.

⁷ Hic, in corp.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus donatur non tantum a Patre et Filio, sed etiam datur a se ipso*. Videtur dicere falsum, quia supra¹ fecit argumentum, quod non potest dari a sanctis viris, quia non potest ab ipsis procedere; sed non potest a se ipso procedere: ergo pari ratione non potest dari a se.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister² arguebat de processione temporali, et de hac bene concedit ipse, quod procedit a se, eo quod propriae potestatis est, ut *spiret* in eum, in quem vult; sed sancti viri non habent posse in eum.³

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *donum Spiritus sancti nihil aliud est quam ipse Spiritus sanctus, sicut corpus carnis nihil aliud est quam caro*. Videtur enim, si similitudo bona est, ut omne quod est donum Spiritus sancti, sit Spiritus sanctus. Sed contra: timor⁴ est donum Spiritus sancti, et non est Spiritus sanctus.

RESPONDEO: Dicendum, quod donum, cum dicat⁵ relationem ac per hoc quodam modo distinctionem, potest illam importare tripliciter: aut secundum modum *intelligendi*, aut secundum modum *essendi*, aut secundum *essentiam*. Primo modo *idem* est dans et datum, sicut « *idem intelligens et intellectum* »⁶, et *differe*ns ratione modi dicendi, quia datur *idem* a se; et sic intelligit Augustinus. Alio modo secundum modum *essendi* sive se habendi, qui alius est et alius in personis; et sic dicit relationem personae ad personam. Tertio modo importat distinctionem secundum *essentiam*, prout dicit effectum⁷ et respectum creaturae ad essentiam increatam; et hoc modo timor dicitur donum Spiritus sancti; sed hoc infra melius patebit⁸.

DUB. III.

Item quaeritur de ratione Magistri, qua dicit: *Si Pater et Filius dant Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non dat se, aliquid potest Pater et Filius, quod non potest Spiritus sanctus*; quia ista ratio, ut supra dictum est⁹, non valet: Pater potest generare Filium, et Filius non potest: ergo Pater potest aliquid quod non potest Filius: ergo pari ratione, cum Spiritus sanctus dicat¹⁰ personam ut Filius, non valet. Si tu dicas, quod non est simile propter actum donandi¹¹, qui est operatio in creatura; contra: sicut dicit Magister in littera¹², Spiritus sancti donatio est eius processio; sed illud argumentum nihil valet: Spiritus sanctus procedit, et Pater non: ergo aliquid facit Spiritus sanctus, quod non Pater: ergo similiter nec in proposito. Si tu dicas mihi, quod non est simile de activa et passiva; contra: inflexio nominis per casus non variat significationem: ergo similiter videtur, quod nec ibi sit variatio per activum et passivum. Et si tu dicas, quod non est simile; ostenditur, quod sic; quia omnis activa infert passivam: ergo videtur, quod si in voce activa teneatur¹³ essentialiter, quod similiter in passiva.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut praedeterminatum est¹⁴, rationes Magistri bonae sunt, quia ipse accipit *dare*, secundum quod dicit effectum in creatura; et secundum hoc commune est tribus personis necessario, et hoc in activa significatione. Dare enim Spiritum sanctum alicui est facere, quod inhabitet in eo; et ideo non est simile de potentia generandi.

Ad illud ergo¹⁵ quod obiicitur, quod Magister dicit, quod donatio *idem* est quod processio; dicendum, quod loquitur de donatione passiva, secundum quod arctatur ad Spiritum sanctum; et argumentum suum bonum est, quia ab eodem principio est actio, et passio: ergo si donatio activa est a Patre, similiter et donatio passiva; similiter si donatio activa est a Spiritu sancto, et passiva.

Ad illud quod obiicitur, quod in activa tenetur

¹ Dist. XIV. c. 3.

² Unus alterque codex ut ff cum ed. 1 addit *supra*.

³ Cfr. hic lit. Magistri, c. 1. et q. 4.

⁴ Cod. A *amor*.

⁵ Ex antiquioribus mss. et edd. 1, 4, 5 substituimus *dicat* loco *dicit*.

⁶ Aristot., III. de Anima, text. 45. (c. 4.). — Mox cod. dd *a se ipso* pro *a se*.

⁷ Lectio mutila Vat., in qua omittitur *prout dicit effectum*, resarcitur ope mss. et ed. 1. Paulo infra, licet in nonnullis tantum mss. ut FTX dd habeatur, pro *amor* substituimus *timor*, utpote quod obiectioni magis respondet.

⁸ Dist. 18. q. 2. et 5.

⁹ Dist. 7. q. 2, et ibid. dub. 4.

¹⁰ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *dicat*.

¹¹ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 posuimus *donandi* loco *dandi*.

¹² Hic, c. 4. — Mox ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *nihil* pro *non*.

¹³ Aliqui codd. ut S X Z *teneatur*.

¹⁴ Hic, q. 4, quae totam huius dubii solutionem magis explicat.

¹⁵ Ex mss. et ed. 1 restituimus particulam *ergo*.

essentialiter. ergo et in passiva. similiter ergo potest dici. quod Pater procedat; dicendum. quod argumentum istud non valet, quia spirare in voce activa convenit duobus, in voce passiva convenit uni soli: sic mittere potest convenire tribus, procedere vero sive mitti duobus tantum.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus procedit a se*. Videtur enim falsum. quia *procedere* est *produci*: ergo si Spiritus sanctus procedit a se, producit a se. Si tu dicas, quod non dicitur sine determinatione, videlicet *temporaliter*; contra: *temporaliter* est determinatio non diminuens: ergo sequitur de necessitate, si *temporaliter* procedit a se, quod *procedat* a se.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dictum est supra¹, processio ratione comparisonis ad terminum, in quo suscipitur, creatura scilicet quae sanctificatur, de ratione nominis connotat temporale, et ideo dicitur temporalis. Et quoniam ille effectus temporalis est a Spiritu sancto, ideo et processio, licet non ita proprie sicut de Patre. Nec² valet de *productione*, quia *productio* solum dicit comparisonem ad *principium a quo* et non connotat effectum. Unde sicut non valet: procedit temporaliter, ergo producit temporaliter, sic et in proposito.

DUB. V.

Item quaeritur de probatione Magistri, qua probat missionem Spiritus sancti per missionem Filii, ibi: *Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se. Nam et de Filio* etc. Videtur enim, quod male probet, quia missio dicit subauctoritatem in misso; sed plus est de subauctoritate in Spiritu sancto quam in Filio: ergo plus de ratione missionis: ergo videtur, quod potius deberet procedere e contrario.

Item, missio dicit manifestationem; sed missio Filii manifestata est per missionem Spiritus sancti: ergo manifestior est missio Spiritus sancti: ergo videtur, quod probet ignotum per ignotius³.

Iuxta hoc quaeritur, de quo proprius dicitur mitti, utrum⁴ scilicet de Filio, an de Spiritu sancto? Quaestio
ciden

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister probat missionem Spiritus sancti per missionem Filii, quia magis expressas habet auctoritates ad hoc⁵. Potest tamen nihilominus dici, quod etiam ratiocinando bene procedit. In missione enim personae est duo considerare: scilicet *emanationem*, ratione cuius est subauctoritas in misso; et quantum ad hoc magis competit Spiritui sancto mitti⁶, et quantum ad hoc arguit Magister a *minori*: quod si Filius mittitur a Spiritu sancto et a se, multo fortius et Spiritus sanctus. Est etiam considerare *manifestationem*; et ratione huius magis convenit Filio, quia magis evidenter apparuit mundo, et quantum ad hoc arguit Magister a *manifestiori*⁷; et ita peroptime procedit. Alia solut

Ad illud quod obiicitur, quod Spiritus sanctus manifestat Filium et eius missionem; dicendum, quod hoc non est propter defectum evidentiae a parte missionis Filii, sed propter caecitatem a parte videndum, quam removet gratia Spiritus sancti.

Et sic patet, de quo proprius⁸. Uno enim modo magis competit Filio, alio modo magis Spiritui sancto secundum duas praedictas condiciones. Solutio qu
stionis
ciden

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ostendit eo Filium missum, quo factum ex muliere*; quia secundum hoc, cum Spiritus sanctus non sit factus ex muliere, videtur quod non sit missus. *Praeterea*, si Filius⁹ est *factus ex muliere*, ergo est factus. *Contra*: in Symbolo¹⁰: *Non factus*.

RESPONDEO: Ista non est communis ratio missionis, sed solum missionis visibilis ipsius Filii; et ideo non valet de Spiritu sancto¹¹.

¹ Dist. 14. a. 1. q. 1. et hic q. 2. — Mox ed. 1 *creaturam* pro *creatura*.

² Vat. cum cod. cc *Et non loco Nec*. Mox post *quo* aliqui codd. ut AGTWZ bb cc cum ed. 1 omittunt *et*, aliqui vero ut FHI dd ponunt *nec* pro *et non*.

³ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. et minus bene *ignotum*.

⁴ In Vat. et cod. cc omittitur *utrum*, quod tamen in aliis codd. et ed. 4 habetur. Nonnulla scripta ut UY cum ed. 4 paulo ante *per prius* loco *proprius*, sed falso, sicut ex responsione patet.

⁵ Exhibemus lectionem maioris partis codd. ut AGHIMO TVWX aa bb etc. et ed. 1, dum Vat. cum aliquibus codd., interpunctione mutata, male habet *auctoritates*. *Adhuc potest*. Mox post *nihilominus* lectiones codd. variant; alii codd. ut HOTYZ ff cum ed. 4 exhibent nostram, alii addunt cum Vat. *alio modo*, alii ut ASW perperam *nullo modo*, cod. 1 *non-nullo modo*.

⁶ Vat. contra multos codd. et ed. 4 *convenit* pro *competit*, quae et dein, mutata interpunctione, ponit *Spiritum sanctum*

mitti, sed nostram lectionem exhibent explicite multi codd. cum ed. 4; aliqui propter abbreviationem dubiae sunt lectionis. Paulo infra post *multo fortius et* cod. 1 addit *a se*, dum cod. dd habet *multo fortius Spiritus sanctus mittitur a se*.

⁷ In mss. et edd. 1, 2, 3 *minori* pro *manifestiori*, sed falso. Cod. dd ultimas propositiones ita exhibet: *Est etiam considerare manifestationem apparentis, et ratione huius magis convenit Filio, quia apparuit benignitas Filii evidenter mundo in unione carnis, et quantum ad hoc arguit Magister a manifestiori et taliter peroptime procedit. Et per hoc patet ad primum obiectum. Ad illud quod secundo obiicitur* etc.

⁸ Vat. sibi non constans et contra plurimos codd. nec non ed. 1 *prius*; pauci codd. *per prius*, quod tamen cum subnexis minus convenit. Cod. dd: *Sic etiam patet, de quo proprius dicatur missio*. Mox post *alio modo* ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *magis*.

⁹ In cod. W additur *Dei*.

¹⁰ Vat., obnitentibus mss. et sex primis edd., *per Symbolum*.

¹¹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *se* pro *Spiritu sancto*.

Ad illud quod obiicitur, quod est *factus*¹; dicendum, quod illud est intelligendum secundum humanam naturam; et ideo oportet addere determinationem, ut dicatur factus *ex muliere*, vel *secun-*

dum humanam naturam, quia simpliciter propter errorem Arii vitandum non recipit eam² eloquium ecclesiasticum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XV.

PARS II.

De missione Filii et Spiritus sancti quantum ad modum, qui duplex est, visibilis scilicet et invisibilis.

Hic quaeritur, utrum semel tantum sit missus Filius.

HUIUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA P. 257.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de missione quantum ad *principium*, hic agit de ea quantum ad *modum*, qui duplex est, scilicet visibilis et invisibilis. Et quoniam isti modi conveniunt missioni Filii et Spiritus sancti, ideo Magister *primo* assignat eos circa missionem Filii; *secundo* circa missionem Spiritus sancti, infra in principio decimae sextae distinctionis: *Nunc de Spiritu sancto videndum est* etc.

Prima pars habet quatuor partes. In prima³ ostendit auctoritate Augustini, quod Filius duobus modis missus est, scilicet visibiliter et invisibiliter. In secunda assignat duplicem differentiam istorum

duorum modorum⁴, ibi: *Ecce distincti sunt duo modi missionis Filii*. In tertia vero movet dubium quoddam, quod habet ortum ex praedeterminatis, ibi: *Hic quaeritur, cur Pater non dicitur missus*. In quarta vero removet sive docet errorem cavere, procedentem ex illius dubii solutione, ibi: *Ideoque putaverunt quidam haeretici*. Ex hoc enim, quod dixerat, Patrem non mitti, posset quis credere, in divinis non esse aequalitatem. Ad hoc respondens Magister dicit, quod hoc non est propter inaequalitatem, sed propter principii auctoritatem sive connotationem.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in parte ista, tria quaeruntur de missione Filii invisibili, quia de visibili agetur in tertio. Et quia missio invisibilis Filii similis est missioni invisibili Spiritus sancti, ideo simul quaeritur de utraque.

Primo quaeritur, utrum haec missio sit secun-

dum dona gratiae gratum facientis, vel gratiae gratis datae.

Secundo quaeritur, utrum secundum eadem dona gratiae dicatur mitti Filius et Spiritus sanctus.

Tertio, utrum utraque missio sit secundum eadem dona gratiae augmentata.

¹ Errorem, qui in mss. et edd. irrepsit, scil. post *quod* addendo *non*, quique ortus esse videtur ex permutatione ultimae obiectionis cum propositione post *Contra*, emendavimus eliminando particulam *non*, quae etiam in cod. H expuncta conspicitur. Idem dubium recurrit III. Sent. d. 4. dub. 2, ex quo emendatio a nobis facta comprobatur. Cod. I legendo *non factus* paulo infra ponit *divinam* pro *humanam*, sed cum subnexis incohaerenter. Vat. *non est intelligendum nisi loco est*

intelligendum, sed absque fide mss. et ed. 4. — Cod. cc cum ed. 2 retinet *non*, sed omittit *nisi*, at contra subnexa.

² Nempe propositionem, quae est: *Filius est factus*.

³ Fide mss. et ed. 4 removimus verba *praemissa quaestione*, quae Vat. hic addit.

⁴ In Vat. hic additur *unam*, et mox post *Filii* adiungitur *Aliam ibi: Praeterea notandum*; sed obstant mss. cum ed. 4.

ARTICULUS UNICUS.

De missione invisibili tum Filii tum Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum missio invisibilis sit secundum dona gratiae gratis datae, vel gratum facientis.

Circa primum, quod haec missio sit secundum dona gratiae gratis datae, ostenditur sic.

1. Rabanus¹ dicit de Spiritu sancto, quod ter
Ad opposi-
tum. datus est Spiritus sanctus. Et primo dicit, ipsum esse datum ad miraculorum operationem; constat autem, quod miraculorum operatio est gratia gratis data: ergo etc.

2. Item, Spiritus sanctus datur, cum datur donum prophetiae. Unde primo Regum decimo²: *Factus est spiritus Domini super Saul, et prophetabat*; sed donum prophetiae datur frequenter his qui non habent gratiam gratum facientem, sicut patet de Saul per textum: ergo etc.

3. Item, quod Filius mittatur secundum dona gratiae gratis datae, videtur. Tunc enim Filius dicitur mitti, quando fit revelatio occultorum; sed revelatio occultorum potest fieri sine dono gratiae gratum facientis: ergo etc.

4. Item, Augustinus dicit et habetur in praesenti distinctione³, quod «tunc Sapientia mittitur, cum a cuiusquam mente percipitur», sive cum alicui innotescit; si ergo percipitur et innotescit per dona gratiae gratis datae, ut per fidem informem: ergo videtur in illis dari: ergo etc.

Fundamenta. CONTRA: 1. Augustinus⁴ dicit, quod tunc datur Spiritus sanctus alicui, cum sic datur, ut eum faciat Dei et proximi dilectorem, hoc est dicere, quando datur homini caritas; sed caritas non est nisi gratiae gratum facientis: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum videtur de Filio, quia dicitur Sapientiae septimo⁵: *In animas sanctas se transfert, et amicos Dei constituit*; sed amici Dei non dicuntur sine gratia gratum faciente: ergo etc.

3. Item, *ratione* ostenditur sic⁶: tunc datur vel mittitur Spiritus sanctus, quando habitat in homine; sed non dicitur habitare in homine sine gratia gratum faciente: ergo etc.

4. Item, cum mittitur Filius vel Spiritus sanctus ad aliquem, non mittitur, ut sit⁷ ubi prius non erat, sed ut sit in eo aliter quam prius; sed novus modus essendi, addens supra esse per naturam, non est nisi per gratiam gratum facientem: ergo etc.

CONCLUSIO.

In missione invisibili utraque persona non datur simpliciter, nisi dono gratiae gratum facientis, secundum quid vero datur etiam per gratiam gratis datam.

RESPONDEO: Ad hoc distinguunt aliqui, quod Spiritum sanctum dari vel mitti invisibiliter, hoc⁸ potest esse vel in quantum *Spiritus*, vel in quantum *sanctus*. In quantum *Spiritus*, datur per donum gratiae gratis datae; in quantum *sanctus* vel⁹ sanctificans, datur per dona gratiae gratum facientis. Similiter Sapientia vel Filius potest mitti vel prout *faciens sapere*, et sic per dona gratiae gratis datae; vel prout *sapientia* dicta est a *sapere*, et sic per dona gratiae gratum facientis. Sed istud non videtur solvere, quia dantem oppositum istius solutionis est possibile adhuc solvere¹⁰ et quaerere de Spiritu et Verbo, quomodo dicatur dari et non inhabitare.

Propter hoc aliter dicendum tam de Filio quam de Spiritu sancto, quod¹¹ *dari* vel *mitti* est dupliciter: vel *simpliciter*, vel *ad hoc*. Tunc datur *simpliciter*, quando simpliciter habetur, videlicet non tantum ad usum, sed ad fructum; hoc autem est solum per dona gratiae gratum facientis, et ideo solum in illa datur simpliciter vel Filius vel Spiritus sanctus. Alio modo dicitur dari *ad hoc*, quando non ad fructum, sed ad auxilium sive ad aliquem usum aliqua dona donantur; et hoc quidem¹², cum dantur aliqua dona gratiae gratis datae, in quibus ma-

¹ Vide supra d. 14. dub. 4.

² Vers. 10, ubi Vulgata habet: Et insiluit super eum spiritus Domini et prophetavit in medio eorum.

³ Cap. 7. — Paulo infra post *ergo percipitur* unus alterque codex ut I T sive loco et.

⁴ Libr. XV. de Trin. c. 17. n. 31: Spiritus sanctus... cum datus fuerit homini, accendit eum in dilectionem Dei et proximi, et ipse dilectio est. — Vat., obnitentibus mss. et sex primis edd., per Augustinum dicitur, et mox, refragantibus antiquioribus mss. et ed. 1, hominibus pro homini.

⁵ Vers. 27, ubi Vulgata post *transfert*, omitta particula *et*, prosequitur: amicos Dei et Prophetas constituit.

⁶ Supplevimus ex vetustioribus codd. et ed. 1 sic.

⁷ Fide mss. et edd. 1, 2, 3 removimus in Vat. additum *ibi*. Mox ed. 1 *sed ut insit* loco *sed ut sit*.

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adiecimus *hoc*. Mox post *esse* cod. A addit *dupliciter*.

⁹ Fide multorum codd. ut FGHIMPQXZ aa ee ff et ed. 1 adiunximus *sanctus vel*; aliqui codd. ut FPQ loco *vel* habent *id est*. Paulo ante plures codd. ut HMPQTXZ aa ee cum ed. 1 post *datae* addunt *sed*.

¹⁰ Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22.), cuius verba vide supra d. 4. dub. 3.

¹¹ Cod. A satis bene *scilicet quod*.

¹² Ita plurimi antiquiorum mss. cum ed. 1, sed Vat. cum cod. cc loco *quidem* habet *fit*; cod. X *quando* pro *quidem cum*.

nifestatur Filius vel Spiritus sanctus; et sic procedunt rationes ad primam partem.

1. Nam¹ sic intelligendum est verbum Rabani; ipse enim *communiter* loquitur de missione; unde dicit, Spiritum sanctum ter datum. Augustinus autem solum loquitur de datione vel missione, quae est ad habitandum vel simpliciter habendum.

2. Ad illud quod obiicitur de prophetia, dicendum, quod *uno* modo datur in ea Spiritus sanctus simpliciter, prout ipsa dicit cognitionem secundum idoneitatem susipientis et secundum pietatem² exsequentis. *Alio* modo, prout est revelatio³, non datur in ea Spiritus *simpliciter* sive non mittitur nisi *ad hoc*. Unde non dicitur in libro Regum, quod Spiritus sanctus sit missus *ad* Saul, vel factus *in* Saul, sed *super* Saul.

3. Ad illud quod obiicitur, quod mittitur Filius, cum est⁴ revelatio occultorum; dicendum, quod hoc non est in quacumque revelatione; nam aliqua fit revelatio, non per missionem Filii, sed per missionem Angeli; — multa enim revelantur ab Angelis⁵; — sed intelligitur de illa revelatione, in qua est animae illustratio per gratiam; et si per gratis datam, non simpliciter mittitur, sed si per gratum facientem, tunc simpliciter mittitur et habetur.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod tunc mittitur, quando percipitur; dicendum, quod non sufficit cognoscere Filium, quod sit ab alio, immo oportet, quod cognoscat, quod sit in ipso ut in suo habitaculo. Hoc autem dico non cognitione necessitatis, sed coniecturae⁶, nec de cognitione actuali, sed de habituali.

SCHOLIION.

I. Antiquiores Scholastici gratiam *gratis datam* accipiebant in sensu largiore, quam moderni theologi, ita ut omnem gratiam *actualement*, quatenus distinguitur a gratia *sanctificante*, sub hoc nomine complecterentur (cfr. II. Sent. d. 28. a. 2. q. 1. in corp. et alibi passim). — Distinctio in corp. posita inter *dari simpliciter* et *ad hoc* eadem est ac *simpliciter* et *secundum quid*.

II. Primam opinionem, quae etiam attribuitur B. Alberto (I. Sent. d. 17. a. 9.), S. Doctor non approbat. B. Albert. sic dicit: «Dicendum, quod, ut puto, non dicetur mitti, nisi in caritate simpliciter, sed secundum quid in aliis, ut mittatur videlicet in aliis ut *Spiritus* est, et non ut *sanctus* est». Sed haec sententia Alberti in re non videtur esse alia a communi. S. Bonav. suam opinionem iuxta distinctionem ibi factam duplici conclusione proponit, scil. quod proprie et simpliciter Spiritus sanctus non mittitur nec datur nisi per donum gratiae sanctificantis. Ratio est, quia sine hoc dono et caritate non habemus facultatem fruendi Spiritu sancto. Quod explicat S.

Thom. (S. I. q. 43. a. 3.) his verbis: «Super modum communem (quo Deus est in rebus) est unus specialis, qui convenit naturae rationali, in qua Deus dicitur esse sicut cognitum in cognoscente et amatum in amante. Et quia cognoscendo et amando creatura rationalis sua operatione attingit ad ipsum Deum, secundum istum specialem modum Deus non solum dicitur esse in creatura rationali, sed etiam habitare in ea sicut in templo suo». *Improprie* tamen, sive «extenso nomine missionis» (ut loquitur Alex. Hal.), aliquando dicitur mitti Spiritus sanctus ad aliquem actum gratiae actualis vel gratis datae. In hac doctrina consentiunt Alex. Hal., S. Thom., Scot., Richard. alique innumeri.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 4. a. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 1; S. I. q. 43. a. 3. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 16. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 14. a. 2. q. 2. — Aegid. R., d. 14. secunda princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel, de hac et seq. I. Sent. d. 14. q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Filius et Spiritus sanctus secundum eadem dona gratiae mitti dicantur.

Secundo quaeritur, utrum secundum eadem dona gratiae dicantur mitti Filius et Spiritus sanctus. Et quod non, videtur hoc modo.

1. Missio Spiritus sancti est eius donatio, et similiter Filii⁷; sed alia est missio Filii et Spiritus sancti: ergo alia donatio: ergo secundum aliud donum.

2. Item, hoc ipsum videtur *per simile*, quia sicut

se habet missio visibilis Filii ad missionem visibilem Spiritus sancti, ita etiam et invisibilis; sed missio visibilis Filii et Spiritus sancti est secundum aliud et aliud effectum et signum in creatura: ergo invisibilis secundum aliud et aliud donum.

3. Item, missio est ad cognoscendam emanationem et discernendam⁸; si ergo Filius discernitur ab effectu, in quo mittitur, et Spiritus sanctus; et huius-

¹ In Vat. desideratur *Nam*, quod tamen in mss. et tribus primis edd. habetur. Paulo infra maiorem partem codd. ut CG HIRSTUVW aa bb cc ee ff cum ed. 1 secuti, substituimus *Spiritum sanctum ter datum* pro *Spiritus sanctus ter datur*. Mox post *autem* ope plurimorum mss. et ed. 1 supplevimus *solum*, pro quo aliqui codd. ut AVX *solummodo*. Dein plures codd. ut AGIKT etc. *inhabitandum* pro *habitandum*.

² In cod. K adiicitur *exponentis vel*.

³ Fide mss. et edd. 1 delevimus hic in Vat. non bene additum *et sic*. — Cfr. August., II. ed Divers. QQ. ad Simpl. q. 1.

⁴ Mss. cum ed. 1 *est* loco *fit*. Paulo infra cod. X *aliquando* pro *aliqua*.

⁵ Quia lectio antiquiorum mss. et ed. 1 *multa enim revelant* est incompleta, probabiliter siquidem excidit verbum *Angeli*, reliquimus lectionem Vat.; cod. cc et ed. 2 *revelantur Angelis*, sed perperam. Paulo infra pauci codd. ut AIS cc cum ed. 1 male *et sic* loco *et si*.

⁶ Cod. X *convenientiae*, cod. Z *congruentiae*.

⁷ Cfr. supra q. 1.

⁸ Vide supra p. I. q. 1. 3. 4. huius dist. — Mox cod. H *per effectum*, cod. T *in effectu* pro *effectu*. Circa finem argumenti post *Filius* in cod. bb additur *et*.

modi sunt dona gratiae: ergo quantum ad aliud donum mittitur Filius, quantum ad aliud Spiritus sanctus.

4. Item, non est idem appropriatum Filio et Spiritui sancto, sed aliud in creaturis¹: ergo cum Filius dicatur mitti in effectu sibi appropriato, in alio effectu vel dono mittitur Filius quam Spiritus sanctus.

CONTRA: 1. Omnis donorum distributio tam gratiae gratis datae quam gratiae gratum facientis attribuitur Spiritui sancto, maxime dona gratiae gratum facientis, sicut patet primae ad Corinthios duodecimo²: ergo cum Spiritus sanctus mittatur in donis sibi appropriatis, in omnibus donis mittitur: ergo in eisdem, in quibus Filius.

2. Item, Filius mittitur, cum sapientia datur, et similiter Spiritus sanctus, quia praecipuum donum Spiritus sancti est sapientia: ergo etc.

3. Item, quodcumque datur cognitio, dicitur mitti Filius: sed in hoc eodem dono datur vel mittitur Spiritus sanctus, Ioannis decimo sexto³: *Cum venerit ille, docebit vos omnem veritatem*: ergo etc.

4. Item, quodcumque caritas datur, mittitur Spiritus sanctus; sed in hoc dono datur Filius, Sapientiae septimo⁴: *In animas sanctas se transfert et amicos Dei constituit*; et Augustinus in quarto de Trinitate⁵ exponit illud de missione Filii: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missiones Filii et Spiritus sancti in se et quoad radicem donorum sunt indivisae; distinguuntur tantum quoad habitus et actus consequentes.

RESPONDEO: Dicendum, quod in missione invisibili est donorum collatio, in quibus est *manifestatio*

et *inhabitatio*. Et secundum hoc intelligendum est, quod est loqui de donis Dei quantum ad *radicem*, *Distinct* vel quantum ad *habitus*, vel quantum ad *actum consequentem*.

Loquendo autem quantum ad *radicem*, sic quia una est gratia gratum faciens, per quam inhabitat Filius et Spiritus sanctus, quae est radix donorum gratuitorum, sic dantur vel mittuntur eodem dono. *Conclusio*

Loquendo autem quantum ad *habitus*, sic distinguendum, quia⁶ quidam habitus sunt *pure affectivi*, quidam *pure cognitivi*, quidam *medii*. In habitibus *pure affectivis* datur sive mittitur Spiritus sanctus, quia ei appropriantur. In habitibus *pure cognitivis* nec Filius nec Spiritus sanctus proprie, sicut dictum est⁷, mittitur. In habitibus autem *partim cognitivis partim affectivis*, secundum quod diversa in se continent, et Filius mittitur et Spiritus sanctus. Nam cognitivi ducunt in manifestationem Verbi, affectivi in manifestationem Amoris. *Conclusio*

Si autem loquamur quantum ad *actus consequentes*, qui sunt illuminatio intellectus et affectus inflammatio, sic vocando donum, in aliis et aliis donis mittuntur. *Conclusio*

Sed quoniam ista⁸ coniuncta sunt, ideo missio Filii et Spiritus sancti invisibilis sunt indivisae, et secundum hoc procedunt rationes ad oppositas partes. Tamen illud quod adducit *pro simili* in missione sensibili, nequaquam est simile, quia non est tanta unio et connexio in signis exterioribus, quanta est in habitibus interioribus. *Solutio et oppositio*

SCHOLION.

1. Quoad missionem *simpliciter* dictam, quae est secundum gratiam sanctificantem, omnes concorditer asserunt, missiones utriusque personae esse indivisas; sed quoad missionem improprie dictam sive *secundum quid* aliqui cum Alex. Hal. (S. p. l. q. 73. m. 2. a. 3.) dicunt, utramque personam aliquando simul mitti vel dari, non tamen semper. Hoc explicat Alex. Hal. (loc. cit.) sic: « Cum missio passive dicta sit processio manifestata in effectu appropriato personae vel manifestatio processiois; cum processio Filii non sit processio Spiritus sancti, nec idem effectus, in quo manifestatur utraque processio, ratione cuius dicitur mitti Filius vel Spiritus sanctus, immo unus effectus possit esse sine alio, et manifestatio unius processiois sine manifestatione alterius: ideo potest esse una missio sine alia.

Non sic autem est de missione active dicta » etc. Cui sententiae etiam Richard. a Med. adhaeret. Petr. a Tar. vero, Aegid. R. alique plures hoc non admittunt, nec SS. Bonav. et Thom. sic loquuntur. Dicunt enim, quod quoad actum consequentem, sive effectus gratiae, qui sunt illuminatio intellectus et inflammatio affectus, hae duae missiones differunt, quin tamen una possit esse sine alia.

II. Alex. Hal., l. c. et m. 4. a. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. l. q. 43. a. 5. praesertim ad 3., ubi fere iisdem verbis ac S. Bonav. utitur. — B. Albert., d. 47. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2; q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3.

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituiimus *creaturis* pro *creatura*.

² Vers. 4. seqq.

³ Vers. 13, ubi Vulgata: Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit etc. — Paulo ante Vat. cum cod. cc, antiquioribus tamen mss. et ed. 4 reluctantibus, omittit *eodem*.

⁴ Vers. 27. Lectionem Vulgatae vide q. praec. fundam. 2.

⁵ Cap. 20. n. 27.: In animas enim sanctas se transfert (Sapientia) atque amicos Dei et Prophetas constituit, sicut etiam implet sanctos Angelos et omnia talibus ministeriis congrua per eos operatur. Cum autem venit plenitudo temporis,

missa est, non ut impleret Angelos nec ut esset Angelus, nisi in quantum consilium Patris annuntiabat, quod et ipsius erat; nec ut esset cum hominibus aut in hominibus; hoc enim et antea in Patribus et Prophetis; sed ut ipsum Verbum caro fieret, id est, homo fieret etc.

⁶ Ed. 1 *quod loco quia*.

⁷ Hic q. praecedenti, praesertim ad 2. et 3.

⁸ Scil. radix, habitus et actus consequentes donorum. — Paulo infra fide plurium mss. ut CFSY substituiimus *invisibilibus* pro *invisibiles*.

QUAESTIO III.

Utrum Filius et Spiritus sanctus mittantur, quando dona gratiae augmentantur.

Tertio quaeritur, utrum missio Filii et Spiritus sancti sit secundum eadem dona gratiae augmentata. Et quod sic, videtur *exemplo, auctoritate et ratione*.

1. Exemplo sic: constat, in die Pentecostes Apostolicis esse Spiritum sanctum missum, non tantum visibiliter, sed etiam invisibiliter, quia missio visibilis sine invisibili non confert; sed ipsi prius habebant gratiam: ergo etc.

2. Item, hoc videtur auctoritate Rabani¹: « In baptismo datur Spiritus sanctus ad habitationem Deo consecrandam, sed in confirmatione cum omni plenitudine sanctitatis venit in hominem »: ergo datur in confirmatione post baptismum: ergo etc.

3. Item, augmentum gratiae est per gratiae additionem; sed ubi est gratiae additio, ibi est² gratiae donatio; sed « Spiritus sanctus mittitur vel datur, cum datur eius gratia », ut dicit Beda³: ergo in augmento gratiae datur vel mittitur Spiritus sanctus.

4. Item, non minus donum est caritatem consummare⁴ quam inchoare: ergo si mittitur Filius vel Spiritus sanctus, cum gratia inchoatur, multo fortius cum consummatur; sed consummatur per augmentum: ergo mittitur in augmento.

CONTRA: 1. Spiritus sanctus non mittitur in hominem, ut de novo sit in eo, sed ut aliter sit in ipso; sed in eo, in quo augetur gratia, non est aliter quam prius: ergo ad illum⁵ non mittitur.

2. Item, si mittitur in augmento gratiae, aut ergo quia de novo mittitur, aut quia abundantius mittitur; non quia de novo: ergo quia abundantius. Sed contra: mitti est procedere, ergo abundantius mitti est abundantius procedere; sed semper aequaliter procedit: ergo etc.

3. Item, si mittitur in gratiae augmento; cum ergo gratia in nobis quotidie augeatur, etiam homine nesciente, videtur quod Spiritus sanctus vel Filius mittatur, homine nesciente, et⁶ quod quotidie mittatur homini; quod non est dicendum.

4. Item, contingit gratiam caritatis in aliquo per

negligentiam remitti: ergo si Spiritus sanctus mittitur in augmento, et recedit in remissione: ergo quando aliquis peccat venialiter, perdit Spiritum sanctum; quod falsum est.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus non dicitur mitti, quando solummodo fit profectus in gratia prius habita, sed in collatione novi usus vel novi doni gratuiti dicitur mitti.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod gratiam augeri est dupliciter, scilicet *perceptibiliter* et *imperceptibiliter*. Si *perceptibiliter*, tunc dicunt, in tali augmento dari vel mitti Filium et Spiritum sanctum; si autem *imperceptibiliter*, tunc dicunt, ipsum non mitti. Et ratio huius est, quia tunc dicitur dari vel mitti, cum mente percipitur.

Sed aliter potest dici, quod augmentum gratiae est dupliciter: aut secundum *profectum* in gratia prius habita et⁷ eius usu, aut per *collationem novi usus* vel etiam *doni* gratuiti. Si solum per *profectum*, sicut ostendunt ultimae rationes, non dicitur mitti Spiritus sanctus. Si autem per *collationem novi doni*, sicut fuit in⁸ Apostolis in die Pentecostes, vel *novi usus*, sicut est in confirmatione; tunc potest dici mitti vel dari Spiritus sanctus, quia aliquo modo est ibi de novo quantum ad illud donum vel usum doni, et quia abundantius est.

1. Ad illud quod obiicitur, quod non est ibi alio modo essendi; dicendum, quod etsi hoc⁹ non sit alio modo essendi, est tamen perfectiori modo inhabitandi et alio modo utendi, et ideo novo modo.

2. Ad illud quod obiicitur¹⁰, si abundantius mittitur, abundantius procedit; dicendum, quod mitti abundantius vel procedere est dupliciter: vel *ab hoc*, vel *in hoc*; primo modo uniformiter est mitti, secundo modo non.

¹ Libr. I. de Cleric. instit. c. 30: Signatur enim baptizatus cum chrismate per sacerdotem in capitis summitate, per pontificem vero in fronte, ut priori unctione significetur Spiritus sancti super ipsum descensio ad habitationem Deo consecrandam, in secunda quoque, ut eiusdem Spiritus sancti septiformis gratia cum omni plenitudine sanctitatis et scientiae et virtutis venire in hominem declaretur.

² A Vat. et cod. cc abest verbum *est*, quod tamen in ceteris mss. et ed. 1 invenitur.

³ Libr. II. Homil. 10: Cum enim eiusdem Spiritus gratia datur hominibus, mittitur profecto Spiritus a Patre. Cfr. supra p. 242, nota 3.

⁴ Praeferendo ed. 1 lectionem, utpote quae ex ipso contextu vera comprobatur, posuimus in hoc argumento *ter consummare loco conservare*, quod Vat. cum mss. exhibet.

S. Bonae. — Tom. I.

⁵ Ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *illum* pro minus apto *illud*, et paulo ante *quam* loco *ut*.

⁶ Plurimi codd. cum ed. 1 loco *et* ponunt *eo*, quae tamen lectio et vim obiectionis elidere et responsioni infra positae minus congruere videtur. — Paulo supra post *etiam* codd. LO adiungunt praepositionem *in*.

⁷ Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. cum ed. 1 obnitentibus, pro *et* ponit *aut*, quo membra disiunctionis confunduntur.

⁸ Supplevimus ex mss. et ed. 1 *in*.

⁹ In codd. variae exstant lectiones; nam aliqui codd. ut gg legunt *ibi* pro *hoc*, alii vero ut ff *in hoc*, ed. 1 autem omittit *hoc*; multi tandem *quod si* loco *quod etsi*, licet minus bene.

¹⁰ Nonnulla scripta ut IK PQ VX addunt *quod*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quotidie augetur; dicendum, quod quotidie augetur quantum ad fervorem, sed non quantum ad novorum donorum vel usum collationem.

4. Ad illud quod obiicitur, quod gratia remissa

debet recedere; dicendum, quod, sicut infra patebit¹, gratia augetur quantum ad substantiam, sed non remittitur nisi solum quantum ad fervorem; Spiritus autem sanctus² *mitti* non dicitur in augmento fervoris, sed solum substantiae caritatis.

SCHOLION.

I. Sensus quaestionis est, utrum semper mittantur Filius et Spiritus sanctus, quotiescunque dona vel gratia augentur. — Prima opinio, quam S. Doctor nec approbat nec reprobat, est B. Alberti, Richardi aliorumque. Ipse vero respondet sub alia distinctione et bimembri conclusione, ut patet ex textu. — Verba in solut. ad 1. et ad ult., quae videntur insinuare, quod in omni augmento gratiae sanctificantis sit missio, intelligi debent secundum doctrinam in corp. positam. Sententiam Seraphici se-

quitur S. Thomas, qui tamen in Comment. addit: « Quidam dicunt, quod in omni augmento gratiae gratum facientis sit missio divinae personae, quod et sustineri faciliter potest ».

* II. Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 4. a. 3. — S. Thom., hic q. 5. quaestiunc. 2; S. I. q. 43. a. 6. ad 2. — B. Albert., hic a. 19; d. 17. a. 9. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. quaestiunc. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. coll. 1. — Dionys. Carth., hic q. 3. in fine.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de *situ* primi capituli huius partis. Videtur enim, quod Magister non debeat hic ponere tractatum de missione Filii, quia missio Filii est incarnatio; sed de eius incarnatione agetur³ in tertio: ergo ibi deberet agere de missione, non hic.

RESPONDEO: Dicendum⁴, quod Magister incidenter introducit hic tractatum de missione Filii propter explicationem missionis Spiritus sancti. Posset tamen Aliter. dici, quod Magister hic agit de missione Filii in mentem principaliter, sed de missione Filii in carnem per accidens, ut distinguat a missione Filii in mentem. De illa autem missione, quae est in carnem, specialiter et principaliter agit in tertio, et ideo⁵ aliter ibi quam hic.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non eo ipso, quod de Patre natus est, missus dicitur Filius*. Videtur enim dicere falsum et contra Gregorium⁶, qui dicit: « Eo modo mittitur Filius, quo generatur ».

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus loquitur cum praecisione, ut intelligatur: *non eo ipso tantum*; Gregorius autem cum praesuppositione manifestationis. *Vel aliter*: Augustinus loquitur de ge-

neratione aeterna, Gregorius de temporali; unde nulla ibi⁷ est omnino contradictio.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *ante incarnationem missus est ad omnes Sanctos, qui ante fuerunt*. Quaeritur ergo, utrum post incarnationem plenius sit datus Filius et Spiritus sanctus. Et quod sic, videtur, quia status Legis fuit status imperfectionis, status Evangelii status perfectionis. Lex enim neminem duxit ad perfectionem⁸, sed Evangelium dicit: *Estote perfecti*, Matthaei quinto⁹: ergo etc.

Item, de Spiritu sancto videtur hoc specialiter, quia scribitur Ioannis septimo¹⁰: *Spiritus nondum erat datus, quia Iesus nondum erat glorificatus*; hoc non dicitur, quod nullo modo ante fuerit datus, sed quia non ita abundanter: ergo etc.

Item, maior cognitio et dilectio est tempore Legis gratiae, quam tempore Legis scriptae: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *plenius dari* potest dupliciter intelligi: aut *intensive*, aut *extensive*. Si *extensive*, sic pluribus datus est Spiritus sanctus tempore Legis gratiae, quia *in omnem terram exivit sonus eorum*¹¹ etc., non tantum ad unam gentem. Si *intensive*, hoc est quantum ad *generalem statum*, aut quantum ad *speciales personas*; quantum ad generalem statum in novo Testamento,

¹ Dist. 17. p. II. q. 1. et 3.

² Vat., contra codd. et ed. 1 et aliter quam supra in corp. hic legit *Spiritus autem sanctum*. Mox post *fervoris* cod. Y addit *nec in aliquo alio augmento*.

³ Adstipulantibus vetustioribus mss. et ed. 1, posuimus *agetur* pro *agitur*. Paulo infra post *non* cod. V satis bene addit *autem*.

⁴ Supplevimus ex antiquis codd. et ed. 1 *Dicendum*, et mox substituimus *hic* loco *hunc*.

⁵ Ed. 1 *ita* pro *ideo*.

⁶ Hom. 26. in Evang. Cfr. p. I. huius d. q. 2. arg. 1. ad opp.

⁷ Ad fidem antiquiorum mss. et ed. 1 adiecimus *ibi*.

⁸ Epist. ad Hebr. 7, 19: Nihil enim ad perfectum adduxit lex.

⁹ Vers. 48.

¹⁰ Vers. 39. — Mox unus alterque codex ut A cum ed. 1 *quia loco quod*, sed minus bene.

¹¹ Psalm. 48, 5. — Mox post *hoc est* Vat. addit *dupliciter aut*, quod deest in mss., licet aliqui eorum ut V X Y habeant cum ed. 1 *aut hoc est quantum*.

quantum ad speciales personas in veteri Testamento; et sic se habent ut excedentia et excessa, quia in veteri Testamento fuerunt aliqui viri Evangelici; et sic procedunt rationes ad utramque partem. In veteri enim ¹ Testamento fuerunt aliqui abundantes in sapientia, ut Salomon, aliqui in patientia, ut Iob, aliqui in mansuetudine, ut Moyses, aliqui in fide, ut Abraham, aliqui in devotione, ut David, aliqui in miraculorum operatione ², ut Elias.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, *quod missus est ad Angelos*. Videtur enim falsum, quia Angelus dicitur nuntius seu missus: sed ad missum non est missio: ergo etc. *Si tu dicas*, quod alio modo mittitur; *contra*: qui semper est praesens non indiget missione; sed Angelus semper contemplatur Deum ut praesentem: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio Sapientiae sive Filii est ad creaturam illustrandam, sicut missio Spiritus sancti ad creaturam sanctificandam. Et quoniam Angeli nec ex se fuerunt sapientes nec ex se fuerunt sancti, ideo oportuit, quod a principio mitteretur eis Sapientia, quae est Filius, et etiam ³ Spiritus sanctus. Unde Augustinus ⁴ loquitur pro statu glorificationis; proprie autem non dicitur mitti nunc, nisi dicatur large mitti ad manifestationem alicuius occulti ⁵.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Secundum quod aliquid aeternum mente capimus, non in hoc mundo sumus*. Videtur enim falsum dicere, quia aut hoc ⁶ dicit secundum *animam*, aut secundum *carnem*. Non secundum *carnem*, hoc constat:

ergo secundum *animam*: ergo videtur, quod anima, quando Deum cognoscit, sit in caelo sive extra mundum. Item hoc videtur ratione, quia capere aeternum, est magis capi: ergo si quod capitur a capiente locatur, ergo anima locatur in aeternitate, ergo extra tempus. *Praeterea*, quod cognoscitur et amatur, aut trahitur ad cognoscentem et amantem, aut e converso ⁷; sed dum Deum amamus et cognoscimus, non trahimus Deum ad nos, sed nos ad Deum, sicut dicitur in quarto de Divinis Nominibus ⁸: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod locus habet naturam continentis et quietantis ⁹. Esse ergo in hoc mundo est dupliciter: aut quantum ad *veritatem* et continentiam, aut quantum ad *quietem*. Augustinus autem loquitur non primo ¹⁰ modo, quod anima et corpus *vere* egrediantur hunc mundum, dum mente capit Deum, sed intelligit quantum ad *quietem*, quia affectus animae non requiescit in temporalibus, quibus superfertur, sed in aeternis ¹¹, et quantum ad hoc intelligit Dionysius. — Et secunda ratio intelligitur, quod amatum trahit, non localiter mutando, sed sibi conformando, quia amans transformatur in amatum, et cognoscens conformatur cognito ¹².

Duplex effectus loci.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus: *Pater est principium totius Divinitatis, vel si melius dicitur, Deitatis*. Videtur enim male dicere, quia aut hoc est per generationem, aut per spirationem. Sed si hoc: ergo Pater generat vel spirat Deitatem, quod est contra Magistrum, supra distinctione quinta ¹³, ubi dicit, quod essentia nec generat nec generatur. — *Praeterea* quaeritur, quare dicit: «Vel si melius dicitur Deitatis»? Quaestio incidens.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus non

¹ Vat. cum cod. cc minus bene omittit *enim*, quod tamen exstat in aliis codd. et ed. 1.

² Vat. *opere* pro *operatione*, sed castigatur ope mss. et ed. 1. — Quaestionem hic propositam invenies fusius pertractatam apud Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 2. a. 4. — S. Thom., hic q. 5. a. 2. — B. Albert., hic a. 18. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 5. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 5.

³ In Vat. et cod. cc incongrue deest *etiam*, quod in ceteris codd. et ed. 1 invenitur.

⁴ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 27, ex quo textus huius dubii sumtus est; vide lit. Magistri, c. 8.

⁵ De hoc specialiter agunt Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 3. a. 2. — S. Thom., hic q. 5. a. 1. quaestiunc. 3. — B. Albert., hic a. 19. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. quaestiunc. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. collat. 2. — Dionys. Carth., hic a. 5. q. 1.

⁶ Supplevimus fide vetustiorum mss. et ed. 1 *hoc*.

⁷ Quoad primam partem huius propositionis sequimur lectionem multorum mss. ut F G H I K N T X Y Z dd ee ff, dum Vat. falso habet *quod cognoscit et amat*, et ed. 1 *quod cognoscitur et amat*. Quoad secundam vero partem exhibemus lectionem cod. Y, quae et in se distinctior est et cum subnexis concordat, a qua non multum dissidet lectio cod. M *trahitur ad cognoscentem et in amantem*; pro quo maior pars mss.

cum ed. 1 *trahitur a cognoscente in amantem*, Vat. autem cum aliquibus codd. *trahitur a cognoscente et amante*. — Mox ed. 1 *cum loco dum*, et paulo infra post *sed nos* in cod. dd additur *trahimur*.

⁸ Cap. 3. § 1: Non ut trahentes ubique praesentem, et nusquam virtutem, sed ut memoriis et invocationibus nosmetipsos iniungentes ei et adunantes.

⁹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 41. et 48. (c. 4. et 5.).

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3, 6 *proprio loco primo*, sicuti et mox contra plures vetustiores codd. ut A G T Z dd. *egrediat* pro *egrediantur*.

¹¹ Mss. cum quinque primis edd. transponunt verba *sed aeternis* post *in temporalibus*, sed minus bene, eo quod verba immediate sequentia *quibus superfertur* tunc in sensu parum usitato accipienda essent, scil. in hoc: *per quae affectus fertur super temporalia*, qui non concordat cum modo loquendi alias a S. Doctore usurpato respectu huius verbi *superferri*, cfr. infra d. 17. p. I. dub. 5, ubi habetur *superferri passionibus*. — Mox Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 *intelligitur* pro *intelligit*.

¹² Eadem Augustini verba exponunt S. Thom., hic q. 5. a. 3. — B. Albert., hic a. 20. — Petr. a Tar. et Richard., hic circa lit. — Dionys. Carth., hic q. 5. in fine.

¹³ Cap. 1. — Paulo ante ed. 1 *et loco vel*.

simpliciter dicit, quod sit principium Divinitatis, sed cum hac determinatione, *totius*. Et quoniam in simplicissimo non cadit aliqua totalitas, nisi extenso nomine totalitatis ad personarum pluralitatem, ideo Deitas sive Divinitas stat ut in personis; tamen quia non potest trahi ad personas, cum sit nomen abstractum, praedictus sermo exponendus est, sicut supra¹ exponit Magister locutiones consimiles.

Quod quaeritur: quare dicitur *Deitatis* melius? Solvitur quod quaeritur, dicens. dicendum, quod *divinum* potest dici de creaturis, secundum quod dicitur homo *divinus*; sed *Deus* solius Dei est proprium; ideo *Deitas* magis proprie dicit formam Dei quam *Divinitas*; ideo melius dicitur *Deitatis* quam *Divinitatis*.

DISTINCTIO XVI.

CAP. I.

De missione Spiritus sancti, quae fit duobus modis, visibiliter et invisibiliter.

Nunc de Spiritu sancto videndum est, praeter illam ineffabilem et aeternam processione, qua procedit a Patre et Filio, et non a se ipso, quae sit eius temporalis processio, quae dicitur missio sive donatio¹. Ad quod dicimus, quia sicut Filius duobus modis dicitur mitti: uno, quo visibiliter apparuit, altero, quo invisibiliter² castis mentibus percipitur; ita et Spiritus sanctus a Patre et Filio ac a se ipso duobus modis procedere sive mitti sive dari dicitur: uno visibiliter, altero invisibiliter. Datus est enim visibilis creaturae demonstratione, sicut in die Pentecostes aliisque vicibus, et datur quotidie invisibiliter illabendo mentibus fidelium.

Et primo agamus de illo missionis modo, qui fit visibili specie. De hoc Augustinus in secundo libro de Trinitate³ ita ait: « In promptu est intelligere de Spiritu sancto, cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quaedam creaturae species ex tempore, in qua visibiliter ostenderetur Spiritus sanctus, sive cum in ipsum Dominum corporali specie columbae descendit, sive cum in die Pentecostes factus est subito de caelo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, et visae sunt illis linguae divisae sicut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum. Haec operatio visibiliter expressa et oculis oblata mortalibus missio Spiritus sancti dicta est, non ut appareret eis⁴ ipsa substantia, qua et ipse invisibilis et incommutabilis est, sicut Pater et Filius, sed ut exterioribus visis corda hominum commota a temporali manifestatione venientis ad occultam aeternitatem semper praesentis converterentur ». Ecce his verbis aperit Augustinus illum modum missionis, qui visibiliter exhibetur, cum tamen ipse Spiritus in sui natura non videatur, qui nec in illis creaturis magis erat quam in aliis, sed ad aliud. In illis enim erat, ut per eas ad homines veniens⁵ ostenderetur esse in illis, ad

quos illae creaturae veniebant. Non enim Spiritus sanctus temporali motu tunc venit vel descendit in homines, sed per temporalem motum creaturae significata est spiritualis et invisibilis Spiritus sancti infusio. Et ut apertius dicam, per illum modum missionis Spiritus sancti corporaliter exhibitum monstrata est spiritualis et interior missio sancti Spiritus sive donatio, de qua agendum est.

Sed prius quaerendum est, cum Filius dicatur minor Patre secundum missionem, qua in forma creata apparuit, cur et Spiritus sanctus non dicatur similiter minor Patre, cum in forma creata apparuerit⁶. Nam de Filio, quod minor sit Patre secundum formam, qua missus apparuit, aperte ostendit Augustinus in quarto libro de Trinitate⁷ dicens: « *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege*, usque adeo parvum, ut factum; eo itaque missum, quo factum. Fateamur ergo factum minorem, et in tantum minorem, in quantum factum, et in tantum factum, in quantum missum ». Ecce habes, quia Filius, in quantum est missus, id est factus, minor est Patre. Cur ergo Spiritus sanctus non dicatur minor Patre, cum et ipse creaturam assumeret in qua apparuit? Quia aliter Spiritus assumpsit creaturam, in qua apparuit, aliter Filius. Nam Filius accepit per unionem⁸, Spiritus vero non. Filius enim accepit hominem ita, ut fieret homo; Spiritus vero sanctus non ita accepit columbam, ut fieret columba. De hoc Augustinus in secundo libro de Trinitate⁹ ita ait: « Ideo nusquam scriptum est, quod Deus Pater maior sit Spiritu sancto, vel Spiritus sanctus minor Patre, quia non sic est assumpta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumptus est Filius hominis, in qua forma ipsius Verbi Dei persona praesentaretur, non ut haberet Verbum Dei, sicut alii Sancti sapientes, sed quod ipsum Verbum erat. Aliud est enim *Verbum in carne*, aliud *Verbum caro*, id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. *Caro* enim pro *homine* posita est in eo quod ait¹⁰: *Verbum caro factum est*. Non ergo sic est

¹ Dist. V. c. 1. et 2.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8, contra codd. *datio*. Paulo ante codd. ABE repetunt *a* ante *Filio*. Denique post *Ad quod dicimus* edd. 1, 6, 8 *quod loco quia*.

² Vat. et edd. 2, 4, 5, 9 contra codd. et alias edd. post *invisibiliter* addunt *a*; e contra paulo post ante *se ipso* codd. BCE et edd. 1, 8 omittunt *a*. Mox edd. 1, 7 post *mitti* omittunt *sive dari*. Denique ante *creaturae* edd. 2, 3, 7 legunt *visibiliter* loco *visibilis*.

³ Cap. 3. n. 10. — Vat. et edd. 4, 6 omittunt *ita* ante *ait*.

⁴ Codd. DE cum originali legunt *eius*; cod. A *eis eius*.

⁵ Codd. BCDE et edd. 1, 6 *venientes*, referendo hoc participium ad *cas*, quod displicet.

⁶ Vat. cum aliis edd. contra codd. et edd. 1, 8 non bene *apparuit*. Paulo ante codd. DE et edd. 1, 8 omittunt *et* ante *Spiritus sanctus*.

⁷ Cap. 19. n. 26. — Locus Scripturae est Gal. 4, 4.

⁸ Solummodo Vat. et edd. 5, 6 adiciunt *personae*.

⁹ Cap. 6. n. 44. — Vat. et ed. 6 iterum omittunt *ita* ante *ait*.

¹⁰ Ioan. 1, 14.

assumta creatura, in qua apparuit Spiritus sanctus, sicut assumta est caro illa et humana forma ex virgine Maria. Non enim columbam vel illum flatum vel illum ignem beatificavit sibi in unitatem personae coniunxit in aeternum». Ex praedictis aperte ostensum est, secundum quid Filius dicatur minor Patre, et quare Filius dicatur minor Patre, et non Spiritus sanctus.

CAP. II.

Quod Filius secundum quod homo non modo Patre, sed Spiritu sancto etiam minor est.

Notandum autem, quod Filius, secundum quod homo factus est, non tantum Patre, sed Spiritu sancto et etiam se ipso minor dicitur. Et quod etiam se ipso minor dicatur secundum formam servi, Augustinus ostendit in primo libro de Trinitate¹ dicens: «Erraverunt homines, ea quae de Christo secundum hominem dicta sunt, ad eius substantiam, quae sempiterna est, transferentes, sicut illud quod ipse Dominus dicit²: *Pater maior me est*; quod propter formam servi Veritas dicit, secundum quem modum etiam se ipso minor est Filius. Quomodo enim non etiam se ipso minor factus est, qui *se ipsum exinanivit, formam servi accipiens*³? Non enim sic accepit formam servi, ut amitteret formam Dei, in qua erat aequalis Patri. In forma ergo Dei Unigenitus Patris aequalis est Patri. In forma servi etiam se ipso minor est. Non ergo immerito Scriptura dicit utrumque, scilicet et aequalem Patri Filium, et Patrem maiorem Filio; illud enim propter formam Dei, hoc autem propter formam servi intelligitur». De hoc eodem in secundo libro de Trinitate⁴ Augustinus ait: «Dei Filius est

aequalis Patri secundum Dei formam, in qua est, et minor Patre secundum formam servi, quam accepit, in qua non modo Patre, sed etiam Spiritu sancto, nec hoc tantum, sed etiam se ipso minor inventus est». «Propter quam, ut idem in Epistola ad Maximum⁵ ait, non tantum Patre, sed etiam se ipso et Spiritu sancto minor factus est et etiam *minoratus paulo minus ab Angelis*». «Est ergo Dei Filius, ut ipse ait in primo libro de Trinitate⁶, Deo Patri natura aequalis, habitu minor, id est in forma servi, quam accepit». His auctoritatibus aperte ostenditur Filius secundum formam servi minor Patre et se ipso et Spiritu sancto.

Hilarius autem dicere videtur, quod Pater sit maior Filio, nec tamen Filius sit⁷ minor Patre. Pater enim dicitur maior propter auctoritatem, quia in eo est auctoritas generationis, secundum quam dicit⁸: *Pater maior me est*; et Apostolus: *Donavit ei nomen, quod est super omne nomen*. Cum ergo ait: *Pater maior me est*, hoc est ac si diceret, donavit mihi nomen. «Si igitur, inquit Hilarius in nono libro de Trinitate⁹, donantis auctoritate Pater maior est, nunquid per doni confessionem minor Filius est? Maior itaque donans est, sed minor iam non est, cui unum esse donatur; ait enim: *Ego et Pater unum sumus*. Si non hoc donatur Iesu, ut confitendus sit in gloria Dei Patris, minor Patre est. Si autem in ea gloria donatur ei esse, qua Pater est, habes et in donantis auctoritate, quia maior est, et in donati¹⁰ confessione, quia unum sunt. Maior itaque Pater Filio est et plane maior, cui tantum donat esse, quantus est ipse; cui innascibilitatis esse imaginem sacramento nativitatis impertit, quem ex se in forma sua generat». Audisti lector, quid super hoc dicat Hilarius, cuius verba, ubicumque occurrerint, diligenter nota pieque intellige.

Aliter loquitur Hilarius.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVI.

De missione Spiritus sancti specialiter, et quidem de visibili.

Nunc de Spiritu sancto videndum est, praeter illam ineffabilem etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars illius partis, in qua agit de missione quantum ad modum. In hac parte agit de missione Spiritus sancti *specialiter*¹. Et

quoniam missio Spiritus sancti duobus modis est, scilicet visibilis et invisibilis, sicut missio Filii: ideo haec pars habet duas partes. In *prima* agit Magi-

¹ Cap. 7. n. 44, sed multis a Magistro omissis. — Paulo ante cod. D *Quod autem* pro *Et quod*; cod. C *Quod*.

² Ioan. 14, 28. — Edd. legunt *ait* pro *dicit* contra codd. et originale.

³ Phil. 2, 7.

⁴ Cap. 4. n. 2.

⁵ Epist. 170. (olim. 66) n. 9. — Omnes codd. et edd. male citant sic: *in libro contra Maximinum (vel Maximianum)*; Vat. *in libr. Epist. ad Maximum*. Maximus fuit medicus ab haeresi Ariana conversus. — In fine huius loci textus S. Scripturae est Hebr. 2, 9: *qui modico quam Angeli minoratus est*.

⁶ Cap. 7. n. 44. — Hic Vat. cum ceteris edd. addit *in* ante *natura* contra originale, nostros codd. et etiam contextum,

cum sibi correspondeant verba *natura* et *habitu*. Deinde solummodo Vat. et cod. C omittunt *id est*.

⁷ Vat. cum plurimis edd., sed contra codd. et edd. 1, 8 omittit *sit*.

⁸ Ioan. 14, 28; et mox Phil. 2, 7. — Ed. 8 verbo *dicit* praemittit *ipse Filius*, quod ceterae subaudiunt.

⁹ Num. 54. — Textus Scripturae est Ioan. 10, 30.

¹⁰ Contra originale, omnes codd. et edd. 6, 8, 9 Vat. cum aliis edd. male legit *donantis*. Paulo post ead. Vat. et ed. 4 perperam addunt *et* ante *Filio*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. contra auctoritatem omnium codd. et ed. 1 primam propositionem ita exhibet: *Supra egit Magister de temporali*

ster de missione Spiritus sancti visibili. In *secunda* agit de missione¹ invisibili, et hoc infra distinctione decima septima: *Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus sancti.*

Prima iterum pars habet duas. In prima Magister explicat Spiritus sancti visibilem missionem. In secunda ad maiorem explanationem movet et determinat dubitationem quandam, ibi: *Sed prius quaerendum est, cum Filius dicatur minor Patre* etc.

Prima iterum² pars habet duas. In *prima* Magister assignat duplicem modum missionis Spiritus sancti secundum duplicem modum missionis Filii. *Secundo* vero prosequitur de altera, scilicet missione visibili, ibi: *Et primo agamus de illo modo missionis, qui fit visibiliter* etc., ubi dicit, quod missio visibilis est apparitio facta in exteriori signo, per quod monstratur missio interior.

Sed prius quaerendum est, cum Filius dicatur minor Patre etc. Haec est secunda pars distin-

ctionis³, in qua Magister movet dubitationem, et habet haec dubitatio ortum ex comparatione missionis Filii et Spiritus sancti. Cum enim Spiritus sanctus mittatur visibiliter, sicut et Filius, quaestio est, quare non dicitur minor Patre, ut Filius. Haec autem pars, in qua hanc quaestionem prosequitur⁴, habet tres partes. In *prima* opponit et determinat, quod Spiritus sanctus non debet dici ex missione minor, sicut Filius, quia Spiritus sanctus non est unitus. *Secundo*⁵, occasione huius adiungit quoddam verum huic annexum, scilicet quod Filius ratione missionis dicitur minor se ipso, ibi: *Notandum autem, quod Filius, secundum quod homo factus est.* *Tertio* docet sane intelligere quoddam verbum dubium, quod est praesenti considerationi coniunctum, quod dicit Hilarius, scilicet quod Pater secundum divinitatem est maior Filio, et⁶ Filius secundum divinitatem non est minor, ibi: *Hilarius autem dicere videtur, quod Pater sit* etc.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam huius partis quaeruntur tria de missione visibili:

Primo quaeritur⁷, quid sit.

Secundo, ad quid sit utilis.

Tertio quaeritur, quibus modis facta sit.

ARTICULUS UNICUS.

De missione visibili Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Quid sit missio visibilis.

Circa primum proceditur sic.

Ostenditur primo, quod visibilis missio non est aliud quam apparitio exterior.

1. Augustinus⁸ dicit, quod « tunc Spiritus sanctus vel Filius mittitur, cum ex tempore cuiusquam mente percipitur »: ergo tunc visibiliter mittitur, cum visibiliter percipitur; sed visibiliter percipitur, cum apparet in creatura visibili: ergo visibilis missio non est aliud quam apparitio.

2. Item, hoc ipsum videtur per *simile*, quia *mitti invisibiliter* non est aliud quam per effectum invisibilem invisibiliter manifestari: ergo *mitti visi-*

biliter non est aliud quam per creaturam visibilem⁹ manifestari: hoc autem non est aliud quam visibiliter apparere: ergo etc.

3. Item, hoc iterum videtur *exemplo*, quia Spiritus sanctus in columbae specie dicitur missus ad Filium, sicut dicit Augustinus, et habetur in littera¹⁰; sed tunc non fuit facta aliqua donatio Filio, quia plenus fuit semper Spiritu sancto: sed solum exterior apparitio: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Quod missionis visibilis non sit *Funda* tota ratio ipsa apparitio visibilis, videtur, quia¹¹ Pater in subiecta creatura apparuit, et tamen non di-

processione Spiritus sancti, qua procedit vel mittitur a se ipso, hic agit de eadem quantum ad modum. Et quoniam etc.; sed falso, ut patet ex divisione textus d. 15. p. I. et II.

¹ In Vat. contra mss. deest *missione*.

² Ex mss. et ed. 1 supplevimus *iterum*.

³ Vat., omissis verbis Magistri, ita propositionem incipit: *Similiter secunda pars, in qua*, et paulo infra ponit *quae habet loco et habet haec dubitatio*, obnitentibus mss. et ed. 1.

⁴ In Vat. desunt verba *Haec autem pars, in qua hanc quaestionem prosequitur*, quae tamen exstant in mss. et ed. 1.

⁵ Codd. cum ed. 1 *Et pro Secundo*, sed minus distincte.

⁶ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 adiecimus *et*.

⁷ Ex vetustioribus mss. et ed. 1 restituimus *quaeritur*. Paulo post in principio quaestionis restituimus ex codd. et ed. 1 verba: *Circa primum proceditur sic*, quae desunt in Vat.

⁸ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28. Vide in lit. Magistri, d. XV. c. 7-9.

⁹ Vat. cum codd. cc, aliis tamen codd. et ed. 1 obnitentibus, *visibiliter* loco *visibilem*; melius legeretur *visibilem visibiliter*. Cod. T *effectum* pro *creaturam*.

¹⁰ Hic, c. 4.

¹¹ Sequimur mss. et quinque primas edd. ponendo *quia* loco *sic*. Paulo infra post *ergo* multi codd. cum edd. 1, 2, 3 falso *prius* pro *plus*.

citur visibiliter missus: ergo plus est missio quam apparitio. *Maiores* patet, quia Augustinus dicit secundo de Trinitate ¹: «Temerarium est dicere, Deum Patrem Prophetis et Patribus per aliquas visibiles formas nunquam apparuisse».

2. Item, Filius et Spiritus sanctus in veteri Testamento multoties apparuerunt visibiliter, et tamen tempore illo neuter dicitur visibiliter missus, sicut dicit Augustinus tertio de Trinitate ², ubi hanc quaestionem movet: ergo etc.

3. Item, omne quod visibiliter apparet, est corporale, cum sensu percipiatur; sed Deus, cum sit simplex, est omnino incorporealis: si ergo ad Deum non spectat visibiliter apparere, ergo si visibiliter mittitur, missio visibilis non est apparitio. *Si dicas*, quod non apparet in se, sed in effectu; *contra*: sic apparet in omni creatura et semper et ubique: ergo secundum hoc visibiliter mittitur in omni creatura semper et ubique, quod stultum est dicere.

4. Item, ubi est missio, ibi est manifestatio personae, ut dicit Augustinus ³; sed per solam apparitionem nunquam est manifestatio, nisi adsit revelatio: ergo de ratione missionis visibilis non tantum est apparitio, sed etiam revelatio: ergo apparitio non est tota ratio.

CONCLUSIO.

Missio visibilis est apparitio, in qua manifestatur divinae personae emanatio et inhabitatio.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio visibilis praesupponit missionem tanquam superius, et superaddit differentiam, quae est visibile. Missio autem communiter dicta, ut dictum fuit supra in praecedenti distinctione ⁴, praesupponit circa missum *emanationem* et superaddit *manifestationem*. Et quoniam manifestatio emanationis, secundum quam attenditur missio, non fit nisi super eum, quem Spiritus sanctus inhabitat per effectum gratiae inhabitantis, hinc est, quod missio de ratione generali dicitur *manifestationem emanationis et inhabitationis*.

Haec autem differentia *visibilis*, superadveniens missioni, contrahit ipsam quantum ad principale significatum, quod est *manifestatio*: ideo dicit ma-

nifestationem cum apparitione, sive apparitionem manifestantem personae emanantis inhabitationem ⁵ vel personae inhabitantis emanationem.

Unde concedo, quod visibilis missio est *apparitio*; sed haec non est tota ratio, sed apparitio, in qua manifestatur divina persona non tantum ut *operans*, sed etiam ut *inhabitans*, nec tantum ut inhabitans, sed etiam ut *emanans*, quasi ⁶ ab alio veniens. Per primum excludit apparitionem Dei in qualibet creatura, per secundum apparitionem in veteri Testamento, per tertium apparitionem Patris, quia Pater non apparuit ut emanans sive ab alio veniens. Filius vero vel Spiritus sanctus in veteri Testamento non apparuit ut inhabitans, sed ut se inhabitaturum praemonstrans; unde Angelus apparebat in illis creaturis in persona Dei. Et hoc probat Augustinus in libro tertio de Trinitate ⁷ dicens: «Constat firmitate auctoritatis et probabilitate rationis, cum antiquis Patribus dicitur Deus apparuisse, voces illas ab Angelis esse factas». Et adducit auctoritates Apostoli ad Galatas tertio ⁸: *Lex ordinata per Angelos*; et ad Hebraeos secundo ⁹: *Si enim qui per Angelos dictus est sermo* etc. Nec tamen dico, quod ista sit ratio, quare non est missus, quia apparitio fiebat ministerio angelico; quia sicut dicit Augustinus quarto de Trinitate ¹⁰, probabile est, quod illa columba, in qua apparuit Spiritus sanctus, secundum ministerium Angeli moveretur. Unde idem in quarto libro de Trinitate ¹¹ in fine dicit: «Super hoc aliquid invenire difficile est, et temere affirmare non expedit. Quomodo tamen ista sine rationali vel intellectuali creatura potuerint fieri, non video».

1. 2. Et ita patet, quod non quaelibet apparitio est missio, patet etiam responsio ad duas rationes primas.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod non sit apparitio, quia Deus est invisibilis; dicendum, quod apparere est dupliciter: vel *in se*, et sic convenit corporali; vel *in alio*, et hoc dupliciter: vel sicut *causa* in effectu, vel sicut *signatum* in signo; et hoc tertio modo missio est apparitio; et secundum hunc modum non convenit omni creaturae.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod apparitio non est manifestatio; dicendum, quod cum dicitur: missio ¹² est manifestatio, non intelligitur

¹ Cap. 17. n. 32, in quibus verbis Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 nec non ed. operum Augustini omittit *Deum*.

² Per totum et IV. c. 49. et 20. n. 25-30.

³ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28: Cum in carne manifestatus est Filius Dei, in hunc mundum missus est.

⁴ Parte I. q. 4. — Paulo ante fide plurium mss. ut HIMZ aa bb ff et ed. 1 supplevimus *dicta*, quod forte propter immediate sequentia verba *ut dictum* ex aliis codd. decedit, sed minus bene. Mox post *manifestationem* in cod. K additur *tanquam principale significatum suum*, quod concordat cum subnexis.

⁵ Cod. K *manifestantem emanationem et inhabitationem*; aliqui codd. ut ASTV etc. post *manifestantem* incongrue omittunt personae.

⁶ Ed. 1 *id est*, quasi.

⁷ Cap. 11. n. 27: Constititque et probabilitate rationis, quantum homo vel potius quantum ego potui, et firmitate auctoritatis, quantum de Scripturis sanctis divina eloquia patuerunt, quod antiquis Patribus nostris ante incarnationem Salvatoris, cum Deus apparere dicebatur, voces illae ac species corporales per Angelos factae sunt.

⁸ Vers. 49.

⁹ Vers. 2.

¹⁰ Cap. 21. n. 31.

¹¹ Cap. 24. n. 31, in quo textu Vat. *tamen ista sive rationali sive intellectuali*, sed falso et contra plurimos codd. nec non ed. operum Augustini.

¹² Vat. cum pluribus mss. hic addit *non*, quod tamen fide aliorum mss. ut BIKMQTZ etc. et ed. 1, nec non exigente contextu, expunximus. Cod. F habet *missio ibi est, ubi est manifestatio*.

Conclusio 1.

Eiusdem declaratio 2.

Conclusio 2.

Tres species apparitionis diversae a missione.

De apparitione Angelus in V. T.

Determinantur fundamenta.

actu, sed habitu, quia aliquid fit vel ostenditur, in quo potest personae emanatio manifestari, et hoc quidem de se importat apparitio.

1. Ad illud autem¹ quod obiicitur in contrarium, quod praecise sit apparitio; dicendum, quod non accipit totam rationem missionis, quia *mitti* non est tantum mente percipi, sed mente percipi ut ab alio emanans et in aliquo inhabitans.

2. Similiter ad illud: mitti invisibiliter est manifestari per effectum invisibilem; dicendum, quod manifestari non dicit totam rationem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod in missione Spiritus sancti in specie columbae non fuit nisi apparitio; dicendum, quod quamvis non fuerit ibi donatio Spiritus sancti, fuit tamen manifestatio prius dati et tunc inhabitantis in Christo et quiescentis et ab alio procedentis, et ita tota et perfecta ratio missionis; sed ex hoc non sequitur, quod qualiscumque apparitio sit missio visibilis; omnis tamen visibilis missio est apparitio.

SCHOLION.

I. Dupliciter declaratur missio visibilis, primo cum genere proximo *missio* et differentia contrahente *visibilis*; secundo cum genere *apparitio* et differentia contrahente: quae est emanatio personae et inhabitatio. Unde tria in missione visibili requiruntur: emanatio personae, inhabitatio eiusdem et manifestatio utriusque per *apparitionem* aliquam *visibilem*. — Eadem tria ad rationem missionis visibilis requiri, docent S. Thom., Petr. a Tar. alique. Per has differentias missio visibilis distinguitur ab aliis apparitionibus in textu enumeratis. Si dicit: « Per primum excludit apparitionem Dei in qualibet creatura », verba *per primum* referuntur ad verba: « in qua manifestatur divina *persona* »; operatio enim Dei in qualibet creatura est communis tribus personis, unde nullius personae est manifestativa. *Per secundum* refertur ad « manifestatur... ut *inhabitans* »; *per tertium* ad « manifestatur ut *emanans* ».

II. Notandum quoad ordinem solutionum ad opp., quod primo respondetur ad argumenta in fundam.; deinde ad ea quae primo loco sunt posita, cum utraque accuratiore determinatione

indigeant. — Iuvat hic generatim dicere, quod argumenta in *fundamentis* a S. Bonav. aliisque posita non semper ab auctore approbantur ut vera omni ex parte. Genuina auctoris doctrina repetenda est tum ex responsione ad ipsam quaestionem, tum ex solutione obiectorum.

III. In substantia responsionis omnes conveniunt. Bonav., Breviloq. p. 1. c. 5, et Comment. in Ioan. c. 1. v. 34. (Suppl. Bonelli t. I.); quoad ministeria Angelorum circa apparitiones II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2. ad. 5. — Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 1, et quoad ministeria Angelorum m. 4. — Scot., de hac et seq. hic et in Report. q. unic. — S. Thom., hic q. 4. a. 4, et quoad ministeria Angelorum a. 4; S. I. q. 43. a. 7. ad 5. — B. Albert., hic a. 4. et seq.; pro hac et seq. q. S. p. I. tr. 7. q. 32. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 3. 5. — Richard. a Med., hic q. 1. 3. 4. — Aegid. R., hic l. princ. q. 1. et 2. — Durand., de hac et seq. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1, et quoad Angelos q. 3. — Biel, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Ad quid sit utilis missio visibilis Spiritus sancti.

Secundo quaeritur, ad quid sit utilis missio visibilis, et constat quod ad *efficiendum* nihil confert, quia exterior apparitio nihil interius operatur. Quod etiam non sit utilis ad *innotescendum*, ostenditur sic.

1. Aut est ad manifestandam personae alicuius *emanationem*, aut *inhabitationem*. Non *inhabitationem*, quia *nemo scit, utrum odio an amore dignus sit*², et ita nemo, utrum Deus in eo habitet, cognoscit. *Et iterum*, quae utilitas est? Esto quod sciat, Deum advenisse, tamen cum ignoret permanens, nulla videtur³. Si ad manifestandam alicuius personae *emanationem*: ergo cum illa notitia omni tempore sit necessaria, scilicet tempore Legis scriptae et nunc, videtur, quod et tunc et nunc deberet⁴

esse missio visibilis. Quaeritur ergo, quare solum tempore Ecclesiae primitivae?

2. Item, quantumcumque appareat in creatura, non innotescit, nisi revelatio adsit; sed cum adest⁵ revelatio, ventum est ad cognitionem veriore et certiore, quam quae est a sensu: si igitur habens cognitionem certam non indiget occupari circa cognitionem imperfectam, ergo videtur, quod exterior apparitio omnino superfluat.

3. Item, probatur etiam, quod impediat, sic: affectus, circa bona visibilia occupatus, minus surgit ad bona invisibilia, ergo similiter intellectus: ergo si debet ad perceptionem invisibilium elevari, non debet ei fieri ostensio visibilium; quod si fiat, videtur potius impediri quam iuvare.

¹ Ex multis codd. ut AFGKTVWXY etc. et ed. I supplimus *autem*, quod hic ut principio responsionis ad aliam partem argumentorum minus bene omittitur. Post *accipit* suppl.: Augustinus.

² Ecclesiastes, 9, 1, ubi Vulgata: Et tamen nescit homo, utrum amore, an odio dignus sit. — Vat. cum aliquibus tantum mss. hic et infra in responsione *vel* loco *an*.

³ Supple cum cod. X: *utilitas*, vel cum ed. I *esse uti-*

litas; cod. H vero addit *ergo frustra*. Immediate post Vat. *Non loco Si*, deinde *quia* pro *ergo*, sed emendatur ope mss. (quorum aliqui falso *Sed* loco *Si*, quod saepe saepius etiam alibi contingit) et edd. 1, 2, 3.

⁴ Nonnulli codd. ut aa bb *debeat*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. I minus bene *adsit*, quae et post *revelatio* adiungit *interior*. Mox cod. K *superiorem* et cod. W *interiorem* loco *veriore*.

4. Item, si missio est ad innotescendum, cum triplex sit in nobis vis cognitiva, scilicet sensus exterior¹, imaginatio et intellectus, et secundum hanc triplicem vim triplex assignetur visio prophetalis, pari ratione videtur, quod triplex missio deberet distingui.

Praeterea, cum missio sit ad manifestationem inhabitationis, et Filius inhabitet sicut Spiritus sanctus, quare non est missio visibilis ad manifestandum illam?

SED CONTRA: 1. Quod sit utilis ad innotescendum, videtur, quia cognitio nostra incipit a sensu²: ergo si debemus elevari ad perceptionem intelligibilem, congruum et perutile est, quod aliquo modo praevia sit excitatio in sensu per signum. Et hoc est, quod dicit Gregorius³: « Dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilem etc. »

2. Item, sicut miracula ostendunt divinam potentiam, ita signa divinam praesentiam; sed utile fuit et pernecessarium, fidem nostram manuduci per miracula ad cognitionem divinae potentiae: ergo pari ratione per aliqua signa visibilia ad cognitionem divinae praesentiae.

3. Item, missio est ad redimendum hominem perditum; sed homo est perditus secundum naturam visibilem et invisibilem: ergo missio secundum utramque est ei⁴ utilis.

4. Item, familiarius offert suam praesentiam qui se offert secundum sensum et intellectum, quam qui secundum alterum tantum; sed hoc maxime expediebat homini averso, ut converteretur ad Deum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missio visibilis Spiritus sancti utilis fuit, ut personis manuducendis per sensum manifestaretur inhabitatio secundum plenitudinis redundantiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio Filii visibilis propriam et maximam habuit utilitatem, sicut patebit in tertio⁵. Sed nunc de Spiritu sancto dicen-

dum, quod eius missio visibilis utilis est ad manifestandum et emanationem et inhabitationem, sed non qualemcumque inhabitationem nec in⁶ omni genere personae.

Propter hoc⁷ intelligendum, quod est inhabitatio duplex, scilicet secundum sanctificationis *sufficientiam*, et secundum plenitudinis *redundantiam*. Illa quae est secundum sanctificationis *sufficientiam*, interius invisibiliter latet; quae vero est⁸ secundum *redundantiam*, exterius apparet: et ideo talis inhabitatio in signo visibili et exteriori manifestari debet, sicut factum est in Apostolis.

Similiter intelligendum, quod duplex est genus credentium. Quidam enim volunt signa, ut puta sensibiles; quidam intelligentiam quaerunt, ut puta iam proventi⁹. Quaerentes signa per haec manuducuntur¹⁰ ad intelligibilia; et propter tales utilis est missio visibilis. Utilis ergo est missio visibilis¹¹ ad manifestandam inhabitationem plenitudinis redundantis, et hoc personis manuducendis per sensum.

1. Ex hoc patet primum, quare scilicet non fuit missio visibilis tempore Legis scriptae; quia non erat missio in plenitudine, quoadusque *venit plenitudo temporis*¹². Patet etiam, quare modo non datur sive mittitur visibiliter; quia iam manuducti sumus ad fidem, unde sicut cessaverunt miracula, ita exteriora signa.

Quod dicitur, quod nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit; verum est¹³, nisi Deus dignetur ostendere; et tunc ostendebat, et hoc perutile erat ad fidem roborandam et devotionem excitandam.

2. Ad illud quod obiicitur, quod necessaria est aliqua revelatio; dicendum, quod verum est, nec tamen superfluit apparitio, quia excitat intellectum ad inquisitionem et sic excitando praeparat ad revelationem et post revelationem excitat¹⁴ ad dilectionem. Revelatio enim, etsi sit interior cognitio, tamen adhuc est viatoris, et ideo non evacuat cognitionem apparitionis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod visibilia impediunt affectum; dicendum, quod visibilia possunt

¹ Vat. addit *et*, quod deest in mss. et ed. 1. — De triplici visione prophetali vide August., XII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 15. seqq.

² Vide Aristot., III. de Anima text. 39. (c. 8.) et de Sensu et sensibilibus, c. 6. — Mox post *elevari* cod. K *per sensum ad cognitionem intelligibilem*; et paulo infra ed. 1 *fiat loco sit*.

³ Libr. Sacrament., ubi horum verborum ultima pars ita exhibetur: *per hunc invisibilem amore rapiamur*.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *ei*.

⁵ Libr. III. Sent. d. 1. a. 2.

⁶ Plures codd. ut AT etc. cum ed. 1 omittunt *in*. Mox cod. K post *personae* addit *sive hominum*.

⁷ Mss. et ed. 1 postulantibus, substituiimus *Propter hoc* loco *Propterea*.

⁸ Codd. vetustiores cum ed. 1 exhibent verbum *est*, quod in Vat. et cod. cc deest.

⁹ Alluditur ad illud Matth. 12, 39: Generatio... signum quaerit; et ad illud Daniel. 8, 15: Et quaererem intelligentiam. — Paulo ante Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *sensuales* pro

S. Bonav. — Tom. I.

sensibiles, et dein contra antiquiores codd. et ed. 1 *quaerentes* loco *quaerunt*.

¹⁰ Vat. perperam et absque auctoritate mss. et ed. 1 *ut per haec manuducantur*, ac paulo post omittit particulam *et*. Plurimi codd. cum ed. 1 *per hoc loco per haec*, sed minus bene; dein aliqui codd. ut IPQZ *intelligentiam pro intelligibilia*.

¹¹ Vat. cum aliquibus codd., omittendo verba *Utilis ergo est missio visibilis* et coniungendo ea quae sequuntur cum praecedenti propositione, sententiam Doctoris distortet. Lectio in textum recepta exhibetur a multis mss. ut AFGHIKNTV WY ee ff, quorum tamen plures, forsan decepti ex immediate praecedenti verbo *visibilis*, cum ed. 1 minus congrue omittunt *Utilis*.

¹² Galat. 4, 4. — De seq. prop. cfr. Greg., II. Homil. 29. n. 4. in Evang.

¹³ In cod. O additur: *de scientia certitudinis vel potius intelligitur de scientia status finalis*.

¹⁴ Cod. T cum ed. 1 *exercitat*. Mox nonnulli codd. ut W XYZ perperam *delectationem pro dilectionem*; cod. cc autem

dupliciter considerari: vel ut res absolutae, vel ut signa et nutus ducentia in aliud¹. Primo modo si amentur et considerentur, retardant intellectum et affectum; secundo modo iuvant: et sic est in apparitione visibili, quia ibi consideratur creatura ut signum faciens aliud in intellectum venire².

4. Ad illud quod obiicitur: quare non est triplex genus missionis secundum triplex genus cognitionis? dicendum, quod etsi cognitio sit de ratione missionis, non tamen³ quaecumque vel cuiuslibet, sed *inhabitantis*. Et quia duplex est modus inhabitandi, ut praehabitu est⁴, ideo tantum est duplex modus mittendi, licet plures sint modi cognoscendi. — *Vel aliter* dicendum, quod Deus in via non cognoscitur nisi aut in *effectu*, aut in *signo*. Si in *effectu*, cum effectus ille sit gratia gratum faciens, quae in sola cadit mente, sic est missio invisibilis; si in *signo*, cum signum sit quod offert se sensui⁵, sic est visibilis. Quia vero imaginaria est earum rerum, quarum ima-

gines in interiori sensu exprimuntur, Deus autem non est talis, ideo de eo non est ponere huiusmodi cognitionem.

Ad illud quod ultimo quaeritur, quare non fuit missio visibilis ad manifestandam inhabitationem Filii; dicendum, quod *Filium inhabitare* est dupliciter: aut per gratiam unionis, aut per gratiam sanctificationis. *Primo* modo non fuit necessaria manifestatio sive visibilis missio, quia plenissime erat in homine sibi unito, in quo operabatur opera visibilia, in quibus manifestabatur; et ideo non oportebat, alia signa visibilia adhiberi. *Secundo* vero modo non habuit missionem manifestantem inhabitationem talem, quia sanctificatio appropriatur Spiritui sancto; unde sufficiebat, esse missionem visibilem ad manifestandam ipsius inhabitationem, cui sanctificatio appropriatur⁶, cum inhabitatio Filii et Spiritus sancti sint indivisae. Manifestato, quod in homine inhabitet Spiritus sanctus, sufficienter ostenditur, quod et Filius.

Solutio
quaest.
incid

Duple
inhabita

SCHOLIUM.

I. Quaestio resolvitur iuxta duplicem distinctionem, scilicet circa modum inhabitationis et circa genera credentium. Quae hic a S. Bonav. dicuntur de inhabitatione secundum plenitudinis redundantiam diffusius explicantur a magistro eius Alex. Hal., qui (loc. infra cit.) ita dicit: « Non est (missio visibilis) ad demonstrationem cuiuscumque inhabitationis, sed illius inhabitationis, quae est per *plenitudinem gratiae in alios redundantis*, qualis fuit in *Christo* et aliquo modo in *Apostolis* ». Deinde docet, quomodo in *Christo* fuit influentia plenitudinis dupliciter, scil. per modum causae et per modum doctrinae: per modum causae efficientis quoad divinam naturam, per modum causae meritoriae quantum ad humanam; et quomodo his duobus modis est influentia *gratiae* redundantis in *Sacramentis*, sicut est plenitudo *veritatis* redundans in *praedicatione* Christi. Tum pergit: « Adveniente ergo plenitudine temporis, revelanda erat plenitudo inhabitationis, quoniam illa plenitudo redundare coepit, et hoc sensibilibus et nondum adhuc in fide provectis. Hoc autem fuit, quando Christus baptizatus fuit et praedicare coepit: plenitudo scil. *gratiae* ipsius per modum influentiae, quia data est tunc vis regenerativa aquae baptismi; et plenitudo *veritatis* eius per modum doctrinae, quia tunc praedicare coepit et veritatem fidei influere. Et ideo, quia plenitudo eius coepit influere in alios, debuit per signa sensibilia

manifestari, ut doctrinae eius citius crederetur ». — « In *Apostolis* autem fuit plenitudo *gratiae* descendens a plenitudine Christi, et etiam quodam modo plenitudo *influentiae*, scil. per modum doctrinae et per modum ministerii. Nam de plenitudine *veritatis* Christi accepimus ex doctrina Apostolorum, de plenitudine *gratiae* per ministerium ipsorum in dispensatione Sacramentorum ». Denique concludit, quod ad ostendendam inhabitationem quantum ad effectum *gratiae* redundantis per modum ministerii Spiritus sanctus visibiliter Apostolis datus sit in *flatu*, quando dictum est eis: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata etc. (Ioan. 20, 22.); deinde vero in *linguis igneis* ad ostendendam inhabitationem Spiritus sancti ad effectum plenitudinis *veritatis* redundantis in alios per modum doctrinae.

II. Ex conclusione principali deducuntur duo corollaria in textu posita. — Verba in 2. coroll. *sicut cessarunt miracula* non intelliguntur in sensu absoluto, sed quatenus miracula in principio Ecclesiae fuerunt manu ductio quasi ordinaria ad fidem. — Quoad triplicem visionem (ad 4.) cfr. II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2.; III. Sent. d. 23. dub. 4.; Hexaëm. Serm. 9.

III. Conclusio in re est communis sententia. — Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 2. — S. Thom., S. I. q. 43. a. 7. — B. Albert., hic a. 10. — Petr. a. Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a. Med., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. circa fin.

ad devotionem et dilectionem. Dein ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituiimus *enim loco autem*, quod Vat. cum cod. cc habet, et quo vis responsionis debilitatur.

¹ Alludit ad verba Augustini: Vae his, qui nutus tuos pro te amant etc., supra d. 3. p. I. q. 2. ad I. allegata; vide etiam ibidem q. 3. ad ult., ubi eadem distinctio in *res* et *signa* occurrit. — Mox post *amentur* Vat., antiquioribus mss. et ed. I obnitentibus, *vel si loco et*.

² August., II. de Doctr. christ. c. 4. n. 1: Signum est enim res praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire.

³ Codd. cum ed. 1 omittunt *tamen*. Mox cod. V *cuiuscumque* pro *cuiuslibet*.

⁴ Hic, in corp. quaest.

⁵ Cfr. August., II. de Doctr. christ. c. 4. n. 1. Vide supra ad 3. — Paulo infra unus alterque codex ut aa bb *exteriori* pro *interiori*.

⁶ Cod. O, addendo hic *praeterea*, verba sequentia tanquam novum argumentum exhibet; sed, ut videtur, minus bene. In fine responsionis plurimi codd. cum ed. 1 post *quod* omittunt *et*.

QUAESTIO III.

Quibus modis facta sit missio visibilis.

Tertio quaeritur, quibus modis fit¹ missio visibilis. Et accipiuntur diversi modi ex Scripturis. Filius enim visibiliter apparuit in creatura rationali, ut in homine; Spiritus vero sanctus in irrationali, ut puta in columba, igne et flatu. Quaeritur ergo de diversitate horum modorum apparendi; et videtur, quod non fuerint modi² convenientes, hoc modo.

1. Spiritus sanctus est aequae nobilis persona, ut Filius: ergo in aequae nobili creatura debet manifestari, ut Filius.

2. Item, si Filius propter assumptionem humanitatis sive apparitionem *in forma servi* est minor Patre, immo *factus minor Angelis*³; ergo multo fortius Spiritus sanctus ex apparitione in igne non tantum minor Deo, sed etiam homine; sed hoc nullo modo congruit: ergo non congruit Spiritui sancto apparere in creatura irrationali. — *Si tu dicas*, quod Filius apparuit in homine assumpto et unito, Spiritus autem sanctus non est columbae unitus vel igni; *contra*: unio nihil aufert divinitati: ergo propter unionem non debet dici minor. Si ergo dicitur minor, hoc est propter apparitionem: ergo etc.

3. Item, videtur quod Spiritus sanctus fuit unitus⁴, quia Spiritus sanctus apparebat in illa columba, et non in alia; et *rursus* apparebat ipse ibi⁵, non alia persona: ergo alio modo erat in illa quam Pater et Filius, et aliter in illa quam in alia; sed *aliter* non potuit esse in illa quam alia persona quantum ad substantiam nec quantum ad operationem, quia eadem est substantia et operatio in Trinitate, ergo quantum ad unionem: ergo etc. — *Si tu dicas*, quod apparuit sicut in signo, tunc quaero: aut illud signum fuit a *natura*, aut ab *institutione*⁶. Si a *natura*, tunc pari ratione et omnis alia columba; si ab *institutione*, quaeritur: quis instituit?

4. Item, Filius apparuit visibiliter *uno modo* tantum et in una creatura; quaeritur, quare non similiter Spiritus sanctus? et videtur, quod ita deberet esse, quia sicut in Filio nulla cadit varietas, immo omnimoda uniformitas, ita et in Spiritu sancto: ergo debuit apparere tantum in una specie, ut Filius⁷.

5. Item, Filius tantum *semel* apparuit visibiliter,

quia tantum semel est incarnatus, non amplius. Quaeritur ergo, unde hoc est, quod Spiritus sanctus *pluries* apparuit, ut puta non tantum *semel* in igne, sed etiam quousque dabatur Spiritus sanctus⁸? — *Si dicas*, quod illa, in quibus Spiritus sanctus apparuit, statim esse desierunt post apparitionem, et ideo oportuit rursus alia fieri; *tunc* ergo videtur, quod nec illa columba fuerit vera, nec ignis, cum tam columba quam ignis habeant⁹ virtutem permanendi; et si hoc in illa apparitione non fuit, tunc ergo non fuerunt vera, sed falsa, et non fuerunt apparitiones, sed praestigia et illusiones, sicut sunt phantasmata daemonum et aliorum magorum.

6. Ultimo quaeritur, quare tot modis apparuit Spiritus sanctus, et quare in alia specie in capite quam in membris, ut in Christo et Apostolis?

CONCLUSIO.

Apparitio Filii congruenter facta est semel in una et rationabili substantia unita; Spiritus vero sanctus congruenter apparuit pluries in pluribus et irrationabilibus creaturis ut signis.

RESPONDEO: Dicendum, quod finis imponit necessitatem his quae sunt ad finem; ideo modus apparendi sumendus est iuxta finem apparitionis. Apparuit autem Filius in carne, ut esset *mediator*, Spiritus vero sanctus, ut *doctor*, Ioannis decimo sexto¹⁰: *Cum venerit, docebit vos omnem veritatem*. Ad *mediationem* autem necessaria est extremorum separatorum concursio et in unum unio, sicut patet; et ideo Filius in creatura apparuit ut unitus. Ad *eruditionem* autem ignorantium intervenit signum¹¹; ideo Spiritus sanctus apparuit in creatura ut signatum in signo.

Quoniam ergo nihil est Deo perfecte unibile nisi beatificabile, et hoc solum est substantia rationalis: ideo Filius in sola substantia rationali apparuit.

Quia vero usui *significationis* purae¹² convenit creatura irrationalis magis quam rationalis, ne forte crederetur unita, non tantum significans: ideo Spi-

¹ Vat. *fiat*; plures codd. ut A T V X *sit*.

² Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *modi*.

³ Cfr. Epist. ad Philip. 2, 7, et ad Hebr. 2, 7, et 9. — Paulo ante in cod. T post *servi* additur *factus*, in ed. I vero *non solum*, quae et paulo infra Angelo ponit pro Deo.

⁴ Ed. I *fuerit unitus illi columbae*.

⁵ Aliqui codd. ut H I addunt *et*.

⁶ Haec signi divisio insinuat ab Aristotele, I. Periherm. c. 2, et ab August., II. de Doctr. christ. c. 4. 2. n. 2. 3.

⁷ Vat., antiquis mss. et ed. I refragantibus, omittit *ut Filius*. Paulo ante cod. W *si est in Filio nulla varietas* loco *sicut in Filio nulla cadit varietas*.

⁸ Scil. signis visibilibus, quod primis Ecclesiae temporibus frequenter fiebat; vide Act. 8, 17 et 10, 44. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. I *in specie columbae* loco *quousque dabatur Spiritus sanctus*.

⁹ Vat. cum pluribus codd. *habeat*.

¹⁰ Vers. 13, ubi Vulgata: Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit etc.

¹¹ Plura de hoc, sicut et de modo, quo eruditio per signum fit, vide apud August., libr. de Magistro. — Plures codd. ut A I T W Y Z b b c c *signatio* (significatio).

¹² Cod. T *potius* loco *purae* moxque omittit *magis*.

ritus sanctus apparuit in creatura *irrationali*, quae aliquo modo haberet rationem significandi et exprimendi, sicut flatus significat spirationem, ignis vero dilectionem.

Rursus, quoniam ad perfectam *mediationem* requiritur, quod mediator sit unus, et quod unio sit inseparabilis: ideo ¹ Filii apparitio *singularis* fuit et *indivisibilis*. Sed contra, quia non potest Spiritus sanctus perfecte significari in uno signo, ideo oportuit significari ² per plura: et ideo Filius uno modo apparuit, sed Spiritus sanctus pluribus. His visis, facile est respondere ad obiecta.

1. Nam ad illud quod primo obiicitur, quod aeque nobilis est persona Spiritus sancti; dicendum, quod nihil facit ibi nobilitas apparentis, sed finis apparitionis; quia ille ut *mediator*, iste ut *eruditor* sive doctor, ideo Filius ut in homine assumpto, Spiritus sanctus ut in creatura et signo ³.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Spiritus sanctus debet dici minor, sicut et Filius; dicendum, quod minoritas illa non dicitur de Filio ratione divinitatis, sed ratione unionis et communicationis ⁴ idiomatum; quia Filius factus est homo passibilis, sed Spiritus sanctus non est factus columba.

3. Ad illud quod obiicitur, quod est unitus columbae; dicendum, quod est unio secundum *veritatem*, et est unio secundum *intentionem* ⁵. Primo modo uniuntur illa quae uniuntur in natura vel persona; secundo modo uniuntur significatum et signum; et hoc modo unita est persona Spiritus sancti illis formis, in quibus apparuit.

Si autem quaeratur, unde veniebat talis unio; dicendum, quod *dispositive* a proprietatibus creaturae, in quibus nata erat personam Spiritus sancti declarare ⁶, sicut *flatus* spiritum, *ignis* amorem, *columba* donum propter fecunditatem. Sed *complete* veniebat hoc ⁷ a divina ordinatione, quae ordinavit creaturas ad hoc, non instituendo, sed simul formando et instituendo, quia ad hoc solum formabat:

et ideo tam columba quam ignis simul cum apparitione etiam incepit et desiit ⁸.

5. Ex hoc patet, quare ⁹ Spiritus sanctus non tantum *semel* apparuit, sed *pluries*, Filius autem non, quia columba et ignis statim post apparitionem esse desierunt, non autem homo. — Ex hoc patet etiam, quod etsi ¹⁰ columba illa et ignis essent verum corpus, tamen nec columba fuit vera columba, quia statim desiit, sed similitudo columbae; similiter nec ignis verus ignis, quia non comburebat. Nec tamen ibi erat aliqua illusio, quia non erat ibi aliqua falsitas in significando. Offerebatur enim sensui ad significandum, quod vere ibi erat; et quia magis attendebatur ratio significandi quam existendi, ideo tamdiu duravit, quamdiu significare potuit vel officium signi implevit. Et quia eadem vi formata est columba, mota et conservata, statim ut vis illa desiit movere, columba et ignis desiit esse.

6. Ad illud quod ultimo quaeritur, quare tot modis apparuit Spiritus sanctus; dicendum, quod apparitio Spiritus sancti fuit ad manifestandam plenitudinem redundantiae, ut prius habitum est ¹¹; et quoniam redundantia potest esse tripliciter, ideo tribus modis apparuit. Potest enim esse haec plenitudo per *redemptionem*; et ita fuit in Christo, et haec est perfecta gratia per omnem modum. Ideo in Christo apparuit in columba, quia ¹² erat pretium redemptionis primogenitorum et erat animal integrum et perfectum. Potest etiam esse per *vitae influentiam* quantum ad sensum et motum, et hoc mediantibus Sacramentis; et haec plenitudo est in sacerdotibus; et ideo datus est eis Spiritus sanctus in specie flatus, Ioannis vigesimo ¹³: *Insufflavit in eos dicens: Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata* etc. Potest etiam tertio modo esse per *cognitionis administrationem* sive doctrinam; et haec plenitudo est in Apostolis et Doctoribus, et ideo Spiritus sanctus apparuit eis in linguis igneis ¹⁴. Ex his patet responsio et sufficientia modorum apparendi et obiectorum.

¹ In cod. cc et Vat. deest *ideo*, quod tamen in aliis codd. et ed. 1 habetur.

² Supplevimus ex vetustioribus mss. et ed. 4 *significari*.

³ Codd. aa bb, post *sanctus* omisso *et*, ponunt *ut signo*.

⁴ Fide plurimorum codd. et ed. 4 substituimus nomen magis usitatum *communicationis* pro *communione*.

⁵ Id est, secundum actum rationis et voluntatis, quae fit vel cum vel sine fundamento in re.

⁶ Ita multi mss. ut ADFGIKPQTVW etc. et ed. 1, dum Vat. cum aliquibus codd. modo passivo et minus apto *persona Spiritus sancti declarari*. In lectione in textum recepta nata refertur ad *creaturae*.

⁷ Sequimur plurimos codd. cum ed. 4, dum Vat. cum cod. cc ponit *veniebant haec*. Codd. PQ *veniebat unio haec*, cod. S autem omittit *hoc*. Paulo infra Vat. cum cod. cc, ceteris tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, *et loco quia*, deinde

quia pro *et ideo*, quibus positus ordo et connexio rationum confunditur. Mox aliqui mss. ut HYZ cum ed. 4 *et loco etiam*.

⁸ Ad obiectionem quartam specialis a S. Doctore non est data responsio, quia ipsa iam in corp. quaest. continetur. Vide etiam respectu ipsius infra resp. ad 6.

⁹ Praeferimus lectionem plurium codd. ut IT aa bb ff et ed. 4 *quare loco quod*. Codd. aa bb paulo ante post *Ex hoc* adiciunt *etiam*.

¹⁰ Vat. cum pluribus codd. *si loco etsi*.

¹¹ Quaest. praeced. et hic circa finem corp. quaest. — Mox antiquioribus mss. et ed. 4 exigentibus, substituimus *tripliciter* loco *triplex*.

¹² Supple: columba, vel pone cum codd. YZ *quae loco quia*. — Cfr. Levit. 12, 6. seqq.

¹³ Vers. 22. et 23, ubi Vulgata: *Insufflavit et dixit eis: accipite* etc.

¹⁴ Act. 2, 3.

SCHOLION.

I. In hac una quaestione quatuor problemata solvuntur: 1. quot sint missiones et Filii et Spiritus sancti; 2. quare Filius una et Spiritui sancto plures attribuantur; 3. quare et quo modo Filius apparuerit ut *unitus*, scilicet unione hypostatica, Spiritus sanctus autem tantum ut « signatum in signo »; 4. cur Filius, factus homo, sit se ipso minor, non vero Spiritus sanctus respectu sui signi (in solut. ad. 2.).

II. Tres tantum enumerantur visibiles missiones Spiritus sancti, quia etiam Magister hoc loco tantum tres affert. A S. Thoma (S. I. q. 43. a. 7. ad 6.) aliisque additur quarta « *in nube lucida* » (Matth. 17. 5.), quae ab ipsa Ecclesia insinuat in Officio Transfigurationis (I. Noct. respons. II.) his verbis: « In splendenti nube Spiritus sanctus visus est ». Iuxta S. Bonav. vero (Comment. in Lucam c. 9. v. 34.) ista nubes significavit humanam Christi naturam.

III. In solut. ad 5. incidit etiam quinta quaestio, utrum illa columba fuerit res mere phantastica, an saltem res corporalis, vel etiam specificè columba realis. Seraphicus mediam viam tenet, sicut etiam B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med. alique multi. In eodem sensu loqui videtur ipse S. Thomas et in Comment. hic a. 3. ad 3. et in S. I. q. 43. a. 7. Attamen idem in S. III. q. 39. a. 7. veram columbam fuisse affirmat, quae assertio tantum in sensu maioris probabilitatis dicta videtur, ut ibi observat Caietanus. Hanc opinionem sequitur etiam Uldaricus, « discipulus et imitator Alberti », ut dicit Dionys. Carth., qui et ipse est eiusdem sententiae.

IV. Praeter iam laudatos cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 3. 5. — B. Albert., hic a. 4. seq. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6. — Richard. a Med., hic q. 5. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1, et 3. princ. q. unica. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *Filius in quantum missus, id est factus, minor est Patre*. Contra quod sic obiicitur: omnis actus, secundum quem aliquem contingit fieri minorem, est indignitatis. Si ergo Filius ratione missionis est minoratus, ergo missio pertinet ad indignitatem¹. Item, quandoque aliquis de aequali fit minor, mutatur; sed Filius ante missionem erat aequalis, et modo est minor: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod quaedam dicuntur de Filio Dei per *essentiam*, quaedam per² *unionem*, quae tanta fuit, ut faceret hominem Deum et Deum hominem. *Essentialiter* loquendo, nullo modo Filius Dei est minor; sed hoc dictum est per *unionem*, quia omnia quae dicuntur de homine, possunt dici de Filio Dei; et ita patet, quod nulla ex hoc est indignitas, nulla mutabilitas in eius persona; et sic solvitur utrumque obiectum, quia utraque ratio procedit, intellecto³ quod secundum eandem naturam fieret minor, secundum quam erat aequalis, et ita desineret esse aequalis. Nunc autem simul est minor et aequalis⁴.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *se ipso etiam minor est Filius*. Videtur enim male dicere, quia maior diversitas importatur per hoc quod est *maior* et *minor*, quam per hoc quod est *alius* et *alius*, quia prima non cadit in divina natura, secunda sic. Si ergo haec est vera: Filius est minor se, ergo et haec: Filius est alius et alius, et ita duae personae, quod non conceditur.

RESPONDEO: Dicendum, quod verum est, quod maiorem diversitatem dicunt *maior* et *minor*, quia diversitatem virtutis et naturarum; sed ad hanc⁵ diversitatem, quamvis sit maior, non sequitur diversitas in persona, quia plures naturae possunt esse in una persona. Quoniam ergo in Christo cadit diversitas naturarum et ita virtutum, non autem personarum: ideo dicitur *maior* et *minor* ratione diversarum virtutum, non autem *alius* et *alius*, cum non habeat diversas personas⁶.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *minoratus est paulo minus ab Angelis*. Videtur enim falsum, quia super illud ad Hebraeos secundo⁷:

¹ Auctoritate antiquiorum mss. et ed. 1 removimus *Dei*, quod Vat. cum cod. cc perperam addit.

² Ed. 1 *propter*.

³ Cod. 1 *intelligendo*; cod. dd *utraque obiectio, quia utraque obiectio procedit intelligendo*.

⁴ Cfr. hic q. 3. ad 1. et 2.

⁵ Cod. Z loco *hanc* ponit *talem*, Vat. *naturae*, ed. 1 vero *talem naturae*; alii codd. exhibent lectionem in textum receptam.

⁶ Idem dubium solvunt B. Albert., hic a. 11. — Richard. et Petrus, hic in expos. lit.

⁷ Vers. 9, in quo textu Vat. contra Vulgatam, antiquiores codd. et ed. 1 *ab Angelis* loco *quam Angeli*. Glossa mox citata sic a Lyrano (Hebr. 2, 9.) exhibetur: « Natura humanae mentis, quae ad imaginem Dei sine peccato, qualem Christus assumpsit, solus maior est Deus ». Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 *super omnes* pro *solus Deus*. Paulo ante plurimi codd. post *falsum* omittunt *quia*.

Eum qui modico quam Angeli minoratus est, dicit Glossa: « Natura humanae mentis, qualem Christus assumpsit, quae nullo peccato potuit depravari, solus Deus maior est ». Item, beata Virgo, quae est pure creatura, est super omnes Angelos exaltata: ergo etc.

Respondeo: Dicendum, quod est loqui de Christo in comparatione ad Angelos quantum ad quatuor, scilicet quantum ad gratiam et quantum ad naturam mentis et quantum ad naturam corporis et quantum ad statum passibilitatis. Quantum ad gratiam est simpliciter maior; quantum ad naturam mentis saltem non fuit minor, quia, sicut dicit Glossa¹: « Minor Angelis fuit corpore, non mente »; quantum ad naturam corporis minor fuit; quantum autem ad statum² passibilitatis fuit minor et modico minoratus, quia status passibilitatis in statum gloriae et honoris paulo post convertendus erat³.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius, quod Pater est maior Filio, quia si verum est quod dicit, cum idem sit in Deo sapientia, potentia, bonitas et magnitudo: ergo si⁴ maior est, et est potentior et sapientior et melior. Praeterea, in Deo non est magnitudo molis, sed virtutis: ergo si Pater est maior, est potentior; quod stare non potest. Item, maior aut dicit essentiam, aut notionem. Non essentiam, quia essentia sunt aequales; si notionem, quaero: quam? Si tu dicas, quod paternitatem; contra: comparatio secundum maius et⁵ minus non attenditur nisi in comparticipantibus, unde non dicitur: cygnus est albior corvo; sed Filius non est comparticipans paternitatem: ergo etc. Item quaeritur: quare⁶ non dicitur maior Spiritu sancto?

RESPONDEO: Dicendum, quod in Patre est auctoritas respectu Filii et Spiritus sancti, in Filio respectu Spiritus sancti, et ideo in Patre maior auctoritas et

maior fecunditas; et quia nullum nomen ita competit ad exprimendam auctoritatem, sicut hoc nomen magnus: ideo dicit Hilarius, quod Pater est maior Filio. Ex hoc patent obiecta, quia maior non dicit essentiam, sicut potentia et sapientia, sed dicit notionem. Si quaeras: quam? dico, quod dicit notionem communiter, sed tamen in ratione principii, sicut subauctoritas in ratione emanantis⁷; et hinc est, quod Pater dicitur maior Filio, quia etsi uterque habeat notionem in ratione principii, Pater tamen in ratione principii tantum⁸, et ideo plus habet de ratione auctoritatis; Spiritus autem sanctus nullius personae est principium, et ideo non comparatur eis secundum maioritatem⁹.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: Maior itaque donans est, sed minor etc. Videtur enim falsum, quia quocumque modo accipiatur maior, dicitur relative ad minorem: ergo si est ponere Patrem maiorem, est ponere Filium minorem. Item, Pater dicitur maior, quia habet auctoritatem supra Filium: ergo cum Filius habeat subauctoritatem respectu Patris, debet dici minor.

RESPONDEO: Dicendum, quod nihil impedit, quare Filius non dicatur minor Patre ratione subauctoritatis, sicut Pater maior¹⁰, nisi quia nomina indignitatis in Deo non debent ad usum trahi; vel quia sancti Doctores, quantum possunt, se elongant ab haereticorum fallacia. Ideo cum Hilarius dixisset Patrem maiorem, noluit, quod Filius diceretur minor, ne videretur illa maioritas non tantum auctoritatis, sed etiam inaequalitatis. Et quamvis Hilarius diceret in Patre auctoritatem, non tamen legitur dixisse in Filio subauctoritatem; sed illud verbum a magistris est additum in consuetudinem disputantium¹¹.

¹ Apud Lyranum loc. cit.: Minor ergo Angelis corpore, non mente. Maiores tamen Angeli et homines (homine?) dici possunt, quia maiores sunt hominis corpore. Maiores sunt et animo, sed in eo tantum quod peccati originalis merito corpus aggravat ipsum animum; sed hoc non in Christo etc.

² Licet plurimi codd. cum Vat. et ed. 4 habeant naturam, praeferimus tamen lectionem codd. LMO, utpote quae membrum divisionis a S. Doctore superius positum respondet.

³ Cfr. B. Albert., hic a. 12. — S. Thom., hic expos. text. — Petr. a Tar., hic q. 4 a. 7, et expos. text. — Richard. a Med., hic q. 6. — Aegid. R., hic circa lit. — Dionys. Garth., hic q. 3. in fine.

⁴ Supple cum aliquibus mss. ut FHWY aa bb Pater.

⁵ Fide antiquiorum mss. et ed. 4 substituimus et loco aut. Paulo infra ed. 4 comparticipans Patri in paternitate pro com-

participans paternitatem. — De hac ratione vide supra d. 8. p. I. dub. 4.

⁶ In cod. bb additur uterque.

⁷ Vide supra d. 13. dub. 4. et d. 15. p. I. q. 1. ad 2. et 3, ac infra d. 20. a. 1. q. 2. ad 4, et d. 27. p. I. q. 2. ad 3.

⁸ Ed. 4 addit scilicet, non principiati.

⁹ Ita vetustiores codd. cum ed. 4, dum Vat. cum recentiore cod. cc auctoritatem ponit, sed perperam, quia auctoritas est terminus medius conclusionis eliciendae. Cod. dd minoritatem, bene et in eodem sensu cum aliis codd.

¹⁰ In cod. K additur Filio.

¹¹ Vat. contra plurimos codd. et ed. 4 consuetudine. — De hoc et praecedenti dubio agunt B. Albert., hic a. 13; S. Thom., Petr. a Tar. et Richard., hic in expos. textus.

Quadruplex
comparatio
Christi ad
Angelos.

Quaestio in-
cidens 1.

Quaestio in-
cidens 2.

Ad quae-
stiones in.

DISTINCTIO XVII.

PARS I.

CAP. I.

Quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum et proximum.

Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus sancti, qua invisibiliter mittitur in corda fidelium. Nam ipse Spiritus sanctus, qui Deus est ac tertia in Trinitate persona, ut supra ostensum est¹, a Patre et Filio ac se ipso temporaliter procedit, id est, mittitur ac donatur fidelibus. Sed quae sit ista missio sive donatio, vel quomodo fiat, considerandum est.

Hoc autem ut intelligibilius doceri ac plenius perspicui valeat, praemittendum est quiddam ad hoc valde necessarium. Dictum quidem est supra et sacris auctoritatibus ostensum², quod Spiritus sanctus amor est Patris et Filii, quo se invicem amant et nos. His autem addendum est, quod ipse idem Spiritus sanctus est amor sive caritas, qua nos diligimus Deum et proximum. Quae caritas, cum ita est in nobis, ut nos faciat diligere Deum et proximum, tunc Spiritus sanctus dicitur mitti vel dari³ nobis; et qui diligit ipsam dilectionem, qua diligit proximum, in eo ipso Deum diligit, quia ipsa dilectio Deus est⁴, id est Spiritus sanctus.

Ne autem in re tanta aliquid de nostro influere⁵ videamur, sacris auctoritatibus quod dictum est corroboramus. De hoc Augustinus in octavo libro de Trinitate⁶ ait: « Qui proximum diligit, consequens est, ut ipsam praecipue dilectionem diligat. Deus autem dilectio est. Consequens ergo est, ut praecipue Deum diligat ». Item in eodem⁷: « Deus dilectio est, ut ait Ioannes Apostolus. Ut quid ergo imus et currimus in sublimia caelorum et ima terrarum, quaerentes eum qui est apud nos, si nos velimus esse apud eum? » « Nemo dicat: non novi, quid diligam. Diligat fratrem et diligat eandem dilectionem. Magis enim novit dilectionem, qua diligit, quam fratrem, quem diligit. Ecce iam potes notio-rem Deum habere quam fratrem, plane notio-rem, quia praesentio-rem, quia interio-rem, quia certio-rem.

Amplectere dilectionem Deum⁸ et dilectione amplectere Deum. Ipsa est dilectio, quae omnes bonos Angelos et omnes Dei servos consociat vinculo sanctitatis. Quanto igitur saniores⁹ sumus a tumore superbiae, tanto sumus dilectione pleniores: et quo nisi Deo plenus est qui plenus est dilectione ». His verbis satis ostendit Augustinus, quod dilectio ipsa, qua diligimus Deum vel proximum, Deus est. Sed adhuc apertius in eodem libro¹⁰ subdit dicens: « Dilectionem fraternam quantum commendat Ioannes Apostolus, attendamus. Qui diligit, inquit¹¹, fratrem in lumine manet, et scandalum in eo non est. Manifestum est, quod iustitiae perfectionem in fratris dilectione posuerit. Nam in quo scandalum non est utique perfectus est. Et tamen videtur, dilectionem Dei tacuisse, quod nunquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi Deum. Apertissime enim in eadem Epistola¹² paulo post dicit ita: *Dilectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est: et omnis qui diligit, ex Deo natus est et cognovit Deum. Qui non diligit non cognovit Deum, quia Deus dilectio est.* Ista contextio satis aperte declarat, eandem ipsam fraternam dilectionem — nam fraterna dilectio est qua diligimus invicem — non solum ex Deo, sed etiam Deum esse tanta auctoritate praedicari, scilicet Ioannis. Cum ergo de¹³ dilectione diligimus fratrem, de Deo diligimus fratrem; nec fieri potest, ut eandem dilectionem non praecipue diligamus, qua fratrem diligimus, quoniam Deus dilectio est ». Item¹⁴: « Qui non diligit fratrem non est in dilectione; et qui non est in dilectione non est in Deo, quia Deus dilectio est ». Ecce apertissime¹⁵ dicit, fraternam dilectionem Deum esse.

CAP. II.

Quod fraterna dilectio est Deus, nec Pater vel Filius, sed tantum Spiritus sanctus.

Cum autem fraterna dilectio sit Deus, nec Pater est nec Filius, sed tantum Spiritus sanctus, qui proprie in Trinitate dilectio vel caritas dicitur. Unde Augustinus

¹ Dist. XV. c. 1. — Immediate post cod. E et Vat. *semetipso pro se ipso*.

² Dist. X. — Paulo ante edd. 1, 2 *quoddam pro quiddam*.

³ Codd. A C *donari*.

⁴ I. Ioan. 4, 8. 16. Vulgata: *Deus caritas est*. Magister sequitur lectionem Augustini. — Hic incipit Magister exponere suam sententiam, ut falsam communiter reprobata, quae caritatem ut habitum creatum negat: de quo vide S. Bonaventuram, hic p. I. q. 1.

⁵ Sola Vat. *astruere*.

⁶ Cap. 7. n. 10. — Immediate ante Augustinus edd. 1, 8 addunt *autem*.

⁷ Ibid. n. 11; textus Scripturae est I. Ioan. 4, 16. — Proximus locus Augustini est loc. cit. et c. 8. n. 12.

⁸ Ed. 5. *Dei*. — Deinde ed. 1 post *amplectere* legit *proximum pro Deum*.

⁹ Edd. 1, 2, 4, 5, 8, 9 falso *sanctiores*, et cod. C *fortiores*; ut corrigatur hic error, edd. 1, 8 cum codd. B C D E

prosequuntur sic: sanctiores sumus, quanto a tumore superbiae inaniore (cod. C *saniores*); sed nostra lectio est secundum textum Augustini, cod. A et Vat. cum edd. 3, 6, 7.

¹⁰ Loc. cit. paulo infra. — Sola Vat. omittit *dicens*.

¹¹ I. Ioan. 2, 10. — Paulo ante post *dilectionem* edd. 3, 7, 9, omisso *fraternam*, ponunt *quam* pro *quantum*, et cum codd. A C D et ed. 6 *commendat* pro *commendet*.

¹² Cap. 4, 7. 8. Vulgata: *Carissimi, diligamus nos invicem: quia caritas ex Deo est. Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est et cognoscit Deum. Qui non diligit, non novit Deum: quoniam Deus caritas est.* — Mox Vat. cum plurimis edd. ait pro *dicit*; insuper post *dicit* edd. 3, 5, 6, 7, 9, variata interpunctione, male trahunt particulam *ita* ad verba sequentia. Denique ed. 4 *dulcissimi* pro *dilectissimi*.

¹³ Solummodo edd. 1, 3 *Dei*.

¹⁴ Loc. cit., sed paulo infra.

¹⁵ Vat. cum aliis edd., contradicentibus codd. et edd. 1, 8, *aperte*; immediate post edd. 3, 7 *dixit* pro *dicit*.

in decimo quinto libro de Trinitate¹: « Si in donis Dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum Dei quam Spiritus sanctus, quid consequentius est, quam ut ipse sit caritas, quae dicitur et Deus et ex Deo »? « Ita enim ait Ioannes²: *Dilectio ex Deo est*; et paulo post: *Deus dilectio est*. Ubi manifestat, eam se dixisse dilectionem Deum, quam dixit ex Deo. Deus ergo ex Deo est dilectio ». Item in eodem³: « Ioannes volens de hac re apertius loqui: *In hoc*, inquit, *cognoscimus, quia in ipso manemus et ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis*. Spiritus itaque sanctus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere et ipsum in nobis; hoc autem facit dilectio. Ipse est igitur Deus dilectio. Ipse ergo⁴ significatur, ubi legitur: *Deus dilectio est* ». Ex his apparet, quod Spiritus sanctus caritas est.

CAP. III.

Quod non est dictum per causam illud: Deus caritas est, sicut illud: Tu es patientia mea et spes mea.

Sed ne forte aliquis dicat, illud esse dictum per expressionem causae: *Deus caritas est*, eo scilicet quod caritas sit ex Deo et⁵ non sit ipse Deus, sicut dicitur: Deus nostra patientia est et spes, non quod ipse sit ista, sed quia ista ex Deo sunt; occurrit Augustinus ostendens, non hoc esse dictum per causam, sicut illa, in decimo quinto libro de Trinitate⁶ ita dicens: « Non dicturi sumus, caritatem non propterea esse dictam Deum, quod ipsa caritas sit una substantia, quae Dei digna sit nomine, sed quod donum sit Dei, sicut dictum est⁷ Deo: *Tu es patientia mea*. Non utique ideo dictum est, quod Dei substantia est nostra patientia, sed quia ab ipso nobis est. Unde alibi⁸: *Ab ipso est patientia mea*. Hunc enim sensum facile refellit Scripturarum ipsa locutio. Tale est enim: *Tu es patientia mea*, quale est: *Domine spes mea*⁹, et: *Deus meus misericordia mea*, et multa similia. Non est autem dictum: Domine caritas mea, aut: tu es caritas mea, aut: Deus caritas mea; sed ita dictum est¹⁰: *Deus caritas est*, sicut dictum est: *Deus spiritus est*. Hoc qui non discernit intellectum a Domino, non expositionem quaerat a nobis; non enim apertius quidquam possumus dicere. Deus ergo caritas est ». Ex praedictis clarescit,

quod Spiritus sanctus caritas est, qua diligimus Deum et proximum; unde facilius est nobis ostendere, quomodo Spiritus sanctus mittatur sive detur nobis.

CAP. IV.

Quomodo Spiritus sanctus mittatur vel detur nobis.

Tunc enim mitti vel dari¹¹ dicitur, cum ita in nobis est, ut faciat nos diligere Deum et proximum, per quod manemus in Deo et Deus in nobis. Unde Augustinus hunc missionis modum insinuans in decimo quinto libro de Trinitate¹² ait: « Deus Spiritus sanctus, qui procedit ex Deo, cum datus fuerit homini, accendit eum ad diligendum Deum et proximum, et ipse dilectio est. Non enim habet homo, unde Deum diligat, nisi ex Deo ». Ecce quomodo datur vel mittitur nobis Spiritus sanctus, secundum quod dicitur datum sive donum. Quod donum Augustinus commendat explanans apertius, quomodo detur, in eodem libro¹³: « *Dilectio*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus nostris*, ut ait Apostolus, *per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Nullum est isto Dei dono excellentius. Solum¹⁴ est, quod dividit inter filios regni et filios perditionis. Dantur et alia per Spiritum munera, sed sine caritate nihil prosunt. Nisi ergo tantum impertiatur cuiquam Spiritus sanctus, ut eum Dei et proximi faciat amatorem, a sinistra¹⁵ non transfertur ad dexteram. Nec Spiritus sanctus proprie dicitur donum nisi propter dilectionem, quam qui non habuerit, etsi loquatur omnibus linguis, et habuerit prophetiam et omnem scientiam et omnem fidem, et distribuerit omnem substantiam suam, et tradiderit corpus suum, ita ut ardeat, nihil ei prodest¹⁶. Quantum ergo bonum est, sine quo ad aeternam vitam neminem tanta bona perducunt? Ipsa vero dilectio vel caritas — nam unius rei nomen est utrumque — perducit ad regnum. Dilectio igitur, quae ex Deo est et Deus¹⁷, proprie Spiritus sanctus est, per quem diffunditur in cordibus nostris Deus caritas, per quam nos tota inhabitat Trinitas. Quocirca rectissime Spiritus sanctus, cum sit Deus, vocatur etiam donum Dei. Quod donum proprie quid nisi caritas intelligendum est, quae perducit ad Deum, et sine qua quodlibet aliud Dei donum non perducit ad Deum »? Ecce hic aperitur, quod supra dictum erat¹⁸, scilicet quod

¹ Cap. 19. n. 37. — Proximus locus Augustini est loc. cit. c. 17. n. 31; sed initium eius a Magistro est contractum, insuper plura verba mutata sunt.

² I. Ioan. 4, 7-8. — Vat. sola legit: *Et in eodem pro paulo post*, e contra eadem infra habet paulo post loco in eodem.

³ Cap. 17. n. 31. — Ibidem codd. ABC post eodem addunt Augustinus. — Locus Scripturae est loc. cit. v. 13. Vulgata: *In hoc cognoscimus, quoniam in eo manemus et ipse in nobis: quoniam de Spiritu suo dedit nobis*. Codd. ABCE et ed. 5 cognovimus.

⁴ Supple cum ed. 4: *Spiritus*. — Paulo ante Vat. cum nonnullis edd.: Ipse est ergo pro igitur. Deinde post ex his Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 addunt ergo.

⁵ Sola Vat. omittit et. Paulo post edd. 5, 8 ex eo loco ex Deo.

⁶ Cap. 17. n. 27. Mox solummodo Vat. et ed. 6 cum cod. C omittunt ita. — Deinde in ipso textu Augustini post dicturi sumus edd. 4, 8 adiciunt (ut quidam dicunt).

⁷ Psalm. 70, 5. — Hic Vat. et edd. 5, 8, 9 cum cod. E addunt de ante Deo. — Paulo infra post dictum est, Vat. cum

aliis edd. repetit: *Tu es patientia mea*, refragantibus codd., ed. 1 et originali.

⁸ Psalm. 61, 6. — Mox solummodo edd. 1, 8 legunt: statim refellit pro facile refellit.

⁹ Psalm. 90, 9; et sequens textus est Psalm. 58, 18.

¹⁰ I. Ioan. 4, 16, et mox: Ioan. 4, 24.

¹¹ Codd. ACDE addunt nobis.

¹² Cap. 17. n. 31.

¹³ Loc. cit. et cap. 18. n. 32. — Locus Scripturae est Rom. 5, 5.

¹⁴ Edd. 1, 8 ante solum addunt Hoc; ed. 2 legit: Solum enim est.

¹⁵ Codd. ABCE bene praemittunt ille, sed contra originale et edd.

¹⁶ I. Cor. 13, 1, in cuius textus fine Vat. et aliae edd. contra codd. et Vulgatam legunt non pro nihil.

¹⁷ Vat. et aliae edd. contra codd. et edd. 1, 2, 3, 7 addunt est.

¹⁸ Hic, cap. 1. et 2.

caritas sit Spiritus sanctus et donum excellentius, et quomodo hoc donum, id est Spiritus sanctus, detur nobis, scilicet cum ita impertitur alicui, id est, ita habet

esse in aliquo, ut eum faciat Dei et proximi amatorem. Quod cum facit, tunc dari dicitur sive mitti alicui, et tunc ille dicitur proprie habere Spiritum sanctum.

Pars II.

CAP. V.

Utrum Spiritus sanctus augeatur in homine vel minus et magis habeatur vel detur, et an detur habenti et non habenti.

Hic quaeritur, si caritas Spiritus sanctus est, cum ipsa augeatur et minuatur in homine et magis et minus per diversa tempora habeatur, utrum concedendum sit, quod Spiritus sanctus augeatur vel minuatur in homine et magis vel¹ minus habeatur. Si enim in homine augetur et magis vel minus datur et habetur, mutabilis esse videtur; Deus autem omnino immutabilis est. Videtur ergo, quod vel Spiritus sanctus non sit caritas, vel caritas non augeatur vel minuatur in homine. Item, caritas et non habenti datur, ut habeat, et habenti, ut plenius habeat². Si ergo Spiritus sanctus caritas est, et non habenti datur, ut habeat, et habenti, ut plenius habeat. Sed quomodo datur non habenti, cum ipse ut Deus sit ubique et in omnibus creaturis totus? et quomodo plenius datur vel habetur sine sui mutatione?

His ita³ respondemus dicentes, quod Spiritus sanctus sive caritas penitus immutabilis est nec in se augetur vel minuitur nec in se recipit magis vel minus, sed in homine vel potius homini augetur et minuitur et magis vel minus datur vel habetur; sicut Deus dicitur magnificari et exaltari in nobis, qui tamen in se nec magnificatur nec exaltatur. Unde Propheta⁴: *Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus*. Super quem locum ait auctoritas⁵: «Deus non in se, sed in corde hominis grandescit». Sic ergo Spiritus sanctus homini datur et datus amplius datur, id est augetur, et magis ac minus habetur, et tamen immutabilis existit.

Cumque ubique sit et in omni creatura totus, sunt tamen multi, qui eum non habent. Non enim omnes Spiritum sanctum habent, in quibus est; alioquin et irrationales creaturae haberent Spiritum sanctum, quod fidei pietas non admittit.

Ut autem certius fiat quod diximus, auctoritate confirmamus⁶. Quod Spiritus sanctus magis ac minus percipitur et homini augeatur et non habenti detur, et habenti, ut plus habeatur, Augustinus ostendit super Ioannem⁷ dicens: «Sine Spiritu sancto constat Christum nos non diligere et eius mandata servare non posse, et id nos posse atque agere tanto minus, quanto illum percipimus minus, tanto vero amplius, quanto illum percipimus amplius. Ideoque non solum non habenti, verum etiam habenti non incassum promittitur: non habenti quidem, ut habeatur, habenti autem, ut amplius habeatur. Nam si ab alio minus et ab alio amplius non haberetur, sanctus Eliseus sancto Eliae non diceret⁸: *Spiritus, qui est in te, duplo sit in me*. Christo autem, qui est Dei Filius, non ad mensuram datus est Spiritus⁹. Neque enim sine gratia Spiritus sancti est Mediator Dei et hominum homo Christus¹⁰; quod enim est unigenitus Filius aequalis Patri, non est gratiae, sed naturae; quod autem in unitatem personae Unigeniti assumptus est homo, gratiae est, non naturae. Ceteris autem ad mensuram datur et datus additur, donec unicuique pro modo suae perfectionis propria mensura compleatur». Ecce expressum¹¹ habes, quod Spiritus sanctus magis et minus datur vel accipitur, et homini datus augetur, et habenti et non habenti datur, quia Spiritus sanctus est caritas, quae non habenti datur et in habente augetur et proficit. Immo, ut verius et magis proprie loquar, homo in ea proficit et deficit aliquando; et tunc ipsa dicitur proficere vel deficere, quae tamen nec proficit nec deficit in se, quia Deus est. Unde Augustinus in homilia nona super Epistolam Ioannis¹² ait: «Probet se quisque, quantum in illo profecerit caritas, vel potius quantum ipse in caritate profecerit. Nam si caritas Deus est, nec proficit nec deficit. Sic ergo dicitur proficere in te caritas, quia tu in ea proficis». Ecce quomodo intelligendum sit, cum dicitur Spiritus sanctus augeri in nobis, quia nos in eo scilicet proficimus; sic et alia huiusmodi.

¹ Vat. et ed. 4 *vel magis et minus*; edd. 2, 3, 5, 7, 9 cum cod. D *et magis et minus*; ed. 8 *id est magis vel*. Secuti sumus codd. ABCE et edd. 1, 6.

² Respicitur ad Luc. 19, 26.

³ Vat. et aliae edd. contra ed. 1 et omnes codd. *itaque*.

⁴ Psalm. 63, 7. 8. — Vat. et nonnullae edd. *Accedit*, contradicente etiam Vulgata.

⁵ Scilicet Cassiodorus supra Psalm. 63, 6. — Paulo post Vat. cum aliis edd. *magis et minus*, sed codd. *magis ac minus*.

⁶ Vat. et edd. 4, 6 *confirmemus*; edd. 1, 8 *firmemus*. Mox solummodo Vat. et ed. 4 post *detur* adiiciunt *ut habeatur*. Denique edd. 1, 8 post *ut plus* addunt *vel plenius*.

⁷ Tract. 74. in Evang. Ioan. n. 2. et 3.

⁸ IV. Reg. 2, 9. Vulgata: *Obsecro, ut fiat in me duplex spiritus tuus*. Magister refert haec verba, sicut habentur apud Augustinum. Post hunc locum omnes codd. et edd. 1, 6 addunt vel in margine vel in textu sequentem notulam, quae

etiam a S. Thoma in suo Comment. (hic, expositio textus) citatur: *In libro Regum legitur sic: Elias dixit ad Eliseum: Postula quod vis, et faciam tibi, antequam tollar a te: dixitque Eliseus: Obsecro, ut spiritus tuus fiat duplex in me. Quod ibidem sic exponitur: Elias spiritu prophetali et operatione miraculorum excellenter pollebat. Geminam ergo gratiam, quam Eliseus in Magistro vigere cognoscebat, sibi tribui rogavit. Unde patet, quod non esse discipulus super Magistrum postulavit.*

⁹ Ioan. 3, 34. Vulgata: *non enim ad mensuram dat Deus spiritum*.

¹⁰ I. Tim. 2, 5. — Mox Vat. et plures edd. post *unigenitus* addunt *Dei*, contradicentibus omnibus codd., edd. 1, 8 et Augustino, qui etiam vocem *Filius* omittit.

¹¹ Vat. et plures edd. *expresse* contra codd. et edd. 1, 8.

¹² Sive Tract. 9. in Epist. Ioan. n. 2.

CAP. VI.

*Quod aliqui dicunt, caritatem Dei et proximi
non esse Spiritum sanctum.*

Rationes
contrariae o-
pinionis.

Supra dictum est, quod Spiritus sanctus est caritas Patris et Filii, qua se invicem diligunt et nos, et ipse idem est caritas, quae diffunditur in cordibus nostris ad diligendum Deum et proximum. Horum alterum omnes catholici concedunt, scilicet quod Spiritus sanctus sit caritas Patris et Filii; quod autem ipse idem sit caritas, qua diligimus Deum et proximum, a plerisque negatur. Dicunt enim: si Spiritus sanctus caritas est Patris et Filii et nostra, eadem ergo caritas est, qua Deus diligit nos, et qua nos diligimus eum. Hoc autem Sanctorum auctoritates negare videntur. Dicit enim Augustinus in libro de Spiritu et littera¹: «Unde est dilectio, nisi unde et ipsa fides, id est a Spiritu sancto? Non enim esset in nobis, nisi *diffunderetur in cordibus nostris per Spiritum*. Caritas autem Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos ipse diligit, sed qua nos facit dilectores suos. Sicut *iustitia Dei* dicitur, qua nos iusti eius munere effici-mur, et *Domini salus*, qua nos salvat, et *fides Christi*, qua nos fideles facit». His verbis videtur monstrari distinctio inter caritatem, qua Deus nos diligit, et qua nos diligimus. Et sicut iustitia nostra dicitur Dei, non quod ipse sit ea iustus, sed quia ea nos iustos facit, similiter et fides et salus; sic videtur dicta caritas Dei, quae est in nobis, non quod ipse ea diligit, sed quia ea nos diligere facit. De hoc etiam idem Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate² ait: «Cum Ioannes commemorasset Dei dilectionem, non qua nos eum, sed qua *ipse dilexit nos, et misit Filium suum liberatorem pro peccatis nostris*». Ecce et hic videtur manifeste dividere dilectionem, qua nos diligimus Deum, ab ea, qua ipse diligit nos. Si ergo, in-quiunt, Spiritus sanctus dilectio est, qua Deus diligit, et qua nos diligimus, duplex dilectio est, immo duo diversa est, quod absurdum et a veritate longe est. Non est ergo dilectio, qua diligimus, sed qua Deus tantum diligit nos.

His respondemus praedictarum auctoritatum verba
determinantes hoc modo: caritas Dei dicta est dif-
fundi in cordibus nostris, non qua ipse nos diligit,
sed qua nos diligere facit etc. His verbis non dividi-
tur nec diversa³ ostenditur caritas, qua Deus nos di-
ligit, ab ea, qua nos diligimus, sed potius, cum sit
una et eadem caritas et dicatur ipsa Dei caritas, di-
versis de causis et rationibus Dei caritas appellari in

Scriptura ostenditur. Dicitur enim Dei caritas, vel quia Deus ea diligit nos, vel quia nos ea sui dilectores facit.

Cum ergo ab Apostolo dicitur *caritas Dei diffundi in cordibus nostris*, non est dicta caritas Dei, qua diligit nos, sed qua facit nos diligere, id est, non ibi appellatur caritas Dei, eo quod Deus ea nos diligit, sed eo quod nos ea sui dilectores facit. Et quod ea ratione possit dici caritas Dei, quia nos ea diligere facit, ex simili genere locutionis ostendit⁴; sicut dicitur *iustitia Dei*, qua nos iustificat, et *Domini salus*, qua nos salvat, et *fides Christi*, qua nos fideles facit.

Similiter et aliam exponimus auctoritatem, ubi ait, dilectionem Dei commemorari, non qua nos eum, sed qua ipse dilexit nos, ac si diceret, commemorat dilectionem Dei, non secundum quod ea nos diligimus Deum, sed secundum quod ipse ea diligit nos.

Sed aliud est, inquit, quod magis urget. Dixit enim supra⁵ Augustinus, quod dilectio est a Spiritu sancto, a quo et fides. Sicut ergo fides non est Spiritus sanctus, a quo est, ita nec caritas. Quomodo enim caritas⁶ Spiritus sanctus est, si ab ipso est? Nam si ab ipso est et ipse est, ergo Spiritus sanctus a se ipso est. Ad quod dicimus: Spiritus sanctus quidem a se ipso non est, sed tamen a se ipso datur nobis, ut supra dictum est⁷. Dat enim se ipsum nobis Spiritus sanctus. Et ex hoc sensu dictum est, quod caritas ab ipso est in nobis, et tamen ipsa Spiritus sanctus est. Fides autem est a Spiritu sancto, et non est Spiritus sanctus, quia donum vel datum solummodo est, non Deus dans.

Alias quoque inducunt rationes ad idem ostendendum, scilicet quod caritas non sit Spiritus sanctus, quia caritas affectio mentis est et motus animi; Spiritus sanctus vero non est affectio animi vel motus mentis, quia Spiritus sanctus immutabilis est et⁸ increatus; non est ergo caritas.

Quod autem caritas sit affectio animi et motus mentis, auctoritatibus confirmant. Dicit enim Augustinus in tertio libro de Doctrina christiana⁹: «Caritatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum et se ac proximo propter Deum». Idem in libro de Moribus Ecclesiae catholicae¹⁰, tractans illud verbum Apostoli: *Nec mors nec vita poterit nos separare a caritate Dei*: «Caritas Dei, inquit, hic dicta est virtus, quae animi nostri rectissima affectio est, quae coniungit nos Deo, qua eum diligimus». Ecce his verbis exprimitur, quod caritas est affectio et motus animi, ac per hoc non videtur esse Spiritus sanctus.

Ad quod dicimus, hoc ita dictum esse, sicut dicitur: *Deus est spes nostra, et patientia nostra*, quia

¹ Cap. 32. n. 56; in principio textus Magister verba mutavit. Sic enim legitur apud Augustinum: *Unde ergo ista dilectio, id est caritas, per quam fides operatur, nisi unde illam fides ipsa impetravit? Neque enim etc.* — Locus Scripturae, ad quem alluditur, est Rom. 5. 5.

² Cap. 17. n. 31. Alluditur ad I. Ioan. 4. 10, ubi Magister male habet *liberatorem*. Vulgata: *propitiationem*; edd. 1, 8 cum textu Augustini *littatorem* (Graece ἱλασµόν).

³ Edd. 2, 3, 5, 7 *divisa*. Paulo post Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8, contra codd. particulam *et* praemittit verbo *diversis*, sed minus bene. Denique Vat. et edd. 4, 8 legunt *suos dilectores loco sui dilectores*.

⁴ Vat. et edd. 1, 4, 6, 8 cum cod. D *ostenditur*.

⁵ In principio huius cap.

⁶ Vat. et aliae edd., exceptis 1, 8, omittunt *caritas* contra codd.; immediate ante Vat. cum cod. D et plerisque edd. legit *ergo pro enim*.

⁷ Dist. XV.

⁸ Sola Vat. omittit *et*.

⁹ Cap. 10. n. 16.

¹⁰ Libr. I. c. 11. n. 19. — Locus Apostoli est Rom. 8, 38. 39. — In principio textus Augustini post *inquit* Vat. sola addit *in sensu*; etiam vocabulum sequens *hic* omittitur ab edd. 2, 3, 5, 7, 9.

facit nos sperare et pati: ita caritas dicitur esse motus sive affectio animi, quia per eam movetur et afficitur animus ad diligendum Deum. Non autem mireris, si caritas, cum sit Spiritus sanctus, dicatur motus mentis, cum etiam in libro Sapientiae¹ dicatur de Spiritu Sapientiae, *quae attingit a fine usque ad finem*, quod est actus *mobilis, certus, incoquinatus*. Quod non ideo dicitur, quod Sapientia sit mobile aliquid vel actus aliquis, sed quia sui immobilitate omnia attingit non locali motu, sed ut ubique semper sit et² nusquam inclusa teneatur. Sic ergo caritas dicitur motus animi, non quod ipsa sit motus vel affectio vel virtus animi, sed quia per eam, quasi esset virtus, afficitur mens et movetur. Sed si caritas Spiritus sanctus est, *qui operatur in singulis, prout vult*³, cum per eum mens hominis afficiatur et moveatur ad credendum vel sperandum et huiusmodi, sicut ad diligendum; quare non sic dicitur caritas motus vel affectio mentis ad credendum vel sperandum, sicut ad diligendum? Ad quod sane dici potest, quia alios actus atque motus virtutum operatur caritas, id est Spiritus sanctus,

mediantibus virtutibus, quarum actus sunt, utpote actum fidei, id est credere fide media, et actum spei, id est sperare media spe. Per fidem enim et spem praedictos operatur actus. Diligendi vero actum per se tantum sine alicuius virtutis medio operatur, id est diligere. Aliter ergo hunc actum operatur quam alios virtutum actus. Ideoque differenter de hoc et de aliis loquitur Scriptura, quae istum specialiter caritati tribuit. Est ergo caritas vere Spiritus sanctus. Unde Augustinus, praemissum verbum Apostoli tractans, in eodem libro⁴ caritatem dicit esse bonum, quo nil melius est, et per hoc ipsam esse Deum significat dicens: « Si nulla res ab eius caritate nos separat, quid esse non solum melius, sed etiam certius hoc bono potest »? Ecce dicit, quia caritate nihil est melius. Caritas ergo Spiritus sanctus est, qui Deus est et donum Dei sive datum, qui dividit singulis fidelibus dona nec ipse dividitur, sed indivisus singulis datur. Unde Augustinus⁵, ubi Ioannis dicit, *non ad mensuram Christo dari Spiritum*, ait: « Ceteris vero dividitur, non quidem ipse Spiritus, sed dona eius⁶ ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVII.

De invisibili Spiritus sancti missione.

PARS I.

Determinatur invisibilis Spiritus sancti missio.

Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus sancti, qua invisibiliter mittitur.

DIVISIO TEXTUS.

Terminata parte, in qua Magister egit de processione Spiritus sancti visibili, in hac parte agit de invisibili. Et dividitur haec pars in duas. In *prima* determinat Magister Spiritus sancti invisibilem¹ missionem secundum suam opinionem. In *secunda* vero, quia sua opinio habuit multos impugnatores, ponit opinionis suae defensionem, ibi: *Hic quaeritur, si caritas Spiritus sanctus est.*

Prima iterum pars habet duas: in *prima* missionem Spiritus sancti invisibilem *notificat*; in *se-*

cunda confirmat, ibi: *Ne autem in re tanta aliquid de nostro etc.*

Item, prima pars, in qua *notificat*, habet duas, in quarum prima praedicat suam intensionem, ibi: *Iam nunc accedamus ad assignandam*; in secunda, supposito, quod Spiritus sanctus sit amor, quo diligimus Deum et proximum, ostendit, ipsum invisibiliter mitti, quando in nobis efficit hunc effectum; et hoc facit ibi: *Hoc autem ut intelligibilius doceri etc.*

Ne autem in tanta re. Haec est² *secunda* pars,

¹ Cap. 8. 1; et verba, quae sequuntur, c. 7. 22, ubi Vulgata, inverso ordine verborum: *mobilis, incoquinatus, certus*. Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8 et cod. D, ante *attingit* legit *qui loco quae*, et deinde codd. ACD et edd. 1, 8 male iterum legunt *qui pro quod*.

² Sola Vat. omittit *et*.

³ I. Cor. 12, 11.

⁴ De Moribus Eccl. l. cap. 11. n. 18. — Mox codd. ABCE et edd. 1, 5 omittunt *est* post *nil melius*.

⁵ Tract. 74. in Evang. Ioan. n. 3. Ad Ioan. 3, 34. Augustini verba sunt: *Neque enim ipse dividitur Spiritus, sed dona per Spiritum: nam divisiones donationum sunt, idem autem Spiritus.*

⁶ Huic distinctioni Vat. et edd. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 cum

cod. E coniungunt sequentis dist. primum capitulum scilicet verba: *Hic quaeritur usque ad donum dona donari inclusive*. Sed codd. ABCD et edd. 1, 2 recte hic incipiunt dist. XVIII, sicut etiam antiqui Commentatores, praesertim S. Bonaventura, S. Thomas, B. Albertus, Richardus a Mediavilla, quod apparet ex *divisione textus*, quam faciunt.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ex mss. et sex primis edd. supplevimus male omissum *invisibilem*.

² Vat. praeter fidem codd. et ed. 1, verbis Magistri *Ne autem in tanta re* omissis, propositionem ita incipit: *Similiter secunda pars*; mox ob variatam constructionem ponit *habet loco et dividitur haec pars in*.

in qua positionem suam *confirmat*; et dividitur haec pars in quatuor partes. In prima ostendit, quod amor, quo diligimus Deum, est Deus, et¹ similiter amor, quo diligimus proximum. In secunda vero ostendit, quod amor ille proprie est Spiritus sanctus, ibi: *Cum autem fraterna dilectio sit Deus* etc. In tertia ostendit, quod Spiritus sanctus est caritas, non causaliter, sed

essentialiter et formaliter loquendo, ibi: *Sed ne forte aliquis dicat, illud dictum*. Quarto et ultimo concludit², tanquam manifestatum iam, quod Spiritus sanctus tunc mittitur invisibiliter, quando nos facit Dei et proximi dilectores, ibi: *Ex praedictis clarescit, quod Spiritus sanctus caritas est* etc.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur.

Primo et principaliter propter positionem Magistri quaeritur, utrum praeter donum caritatis increatae sit ponere donum caritatis creatae; et hoc est quaerere, utrum caritas, qua diligimus Deum, sit Spiritus sanctus.

Secundo, dato quod sit creata caritas, quaeritur, utrum illa caritas sit diligenda ex caritate.

Tertio, utrum caritas certitudinaliter possit cognosci ab habente caritatem.

Quarto, si possit cognosci a³ non habente.

ARTICULUS UNICUS.

De dono creati habitus caritatis, utrum existat, et quomodo diligi et cognosci possit.

QUAESTIO I.

Utrum praeter caritatem increatam poni debeat habitus caritatis creatus.

Circa primum, quod non sit ponere aliam caritatem a caritate⁴ increata, supposita probatione per auctoritates multas, quas adducit Magister in littera⁵, probatur *rationibus*, et *primo* rationibus sumtis ab *essentia* caritatis, quae est bonitas, hoc modo.

Ad opposi-
tionem.

Ita rationes
sanctae ab
essentia.

1. Nullum accidens est melius substantia rationali; sed caritas est melior anima rationali, quia eam facit meliorem: ergo non est accidens, ergo est substantia. Sed constat, quod non irrationalis, ergo rationalis, ergo anima vel Angelus vel Deus; sed non anima vel Angelus: ergo Deus⁶.

2. Item, nulla bonitas creata aequivalet beatitudini⁷; sed caritas aequivalet beatitudini, quia per caritatem meretur homo, ut efficiatur dignus vita aeterna sive beatitudine: ergo caritas non est bonitas creata: ergo etc.

3. Item, omne bonum creatum est bonum per participationem; sed omne bonum alio bono bonum potest intelligi non bonum⁸, et sic caderet in ipso malum per diminutionem speciei, modi et ordinis:

ergo si caritas est bona bonitate creata, caritas potest esse mala vel saltem intelligi mala vel etiam fieri informis; quod falsum est.

Item, hoc ipsum ostenditur rationibus sumtis a *virtute* sic.

Ita
sumtis
virtute

4. Quanto aliquid virtuosius, tanto paucioribus mediis indiget; ergo si aliquid est potentissimum, nulla alia a se virtute indiget: ergo si Spiritus sanctus est potentiae infinitae et ipse est caritas, ergo se ipso, non alio, inflamat affectum ad amorem: non est ergo ponere caritatem creatam necessario, quae sit habitus.

5. Item, plus distat virtus naturalis a Deo quam voluntas; sed Deus dirigit virtutem naturalem non alio quam sit ipse⁹: ergo si ibi non cadit medium, nec in voluntate cadet: ergo etc.

6. Item, ubi movet virtus motoris primi semper praesens et non potens errare, superfluit aliam virtutem superaddere, ut puta, si manus esset semper coniuncta temoni, non oporteret ibi esse aliam

¹ Praeferimus lectionem nonnullorum codd. ut M T Z (cod. H omittit particulam *et*), in qua additur *Deus et*, quae intentioni Magistri ad amissum correspondet.

² Vat. cum cod. cc *ostendit*, sed contra antiquiores codd. cum ed. 1.

³ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *ab aliquo*.

⁴ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 restituimus *caritate*.

⁵ Hic, c. 1-4, et c. 6.

⁶ Sub hoc respectu ait August., libr. 83 QQ. q. 34: Nec quidquam est melius rationali anima, nisi Deus. — Paulo ante verbo *irrationalis* praefigitur in cod. V *est*.

⁷ Beatitudo enim secundum Boeth., III. de Consol. Prosa

2, est status bonorum omnium congregatione perfectus. — Mox sequimur plures codd. ut B H K O T Z ff substituendo *ut efficiatur loco et efficitur*, quod Vat. cum ed. 1 et aliis codd. habet.

⁸ Boeth., de Hebdomad. ait: Si participatione (bona sunt), per se ipsa nullo modo bona sunt; nam quod participatione album est, per se in eo quod ipsum est, album non est, et de ceteris qualitatibus eodem modo. — Mox post *creata* in Vat. et cod. cc deest *caritas*, quod tamen invenitur in ceteris mss. et ed. 1.

⁹ Vat. cum ed. 1, sed contra fere omnes codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 *se ipso* pro *sit ipse*; ed. 1 insuper omittit *quam*. Paulo ante multi codd. cum ed. 1 perperam *diligit* loco *dirigit*.

virtutem; sed Spiritus sanctus est dirigens et adiuvans ipsam voluntatem et est coniunctus semper et non potens errare: ergo superfluit aliam caritatem ponere; sed omne superfluum est resecandum: ergo etc.

Item, rationibus sumtis ab *actu* ostenditur illud idem.

7. Quia actus caritatis est animam *recreare*; sed non minoris virtutis est *recreare*, quam *creare*¹, ergo si creare solum est ab increato, quod est infinitae potentiae, ergo et *recreare*; sed hoc proprium est caritatis: ergo est increata.

8. Item, aliquis actus caritatis est unire; sed nulla creatura per vanitatem unitur veritati, sed² omnis creatura vanitas: ergo nulla creatura est medium uniendi Deo: si ergo caritas est medium uniendi, ergo non est vanitas nec creatura.

9. Item, actus caritatis est unumquodque ordinate diligere: ergo si ordinate diligere est diligere unumquodque, secundum quod sibi convenit, cum bonum increatum sit melius creato in infinitum, ergo ipsum magis in infinitum diligibile: ergo si caritas facit Deum diligere, ut diligendus est, caritas facit Deum in infinitum diligere; sed quod exit in actum infinitum est increatum³: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Caritas est principium reformandi animam quantum ad potentiam voluntatis; sed anima quantum ad alias potentias, scilicet irascibilem et rationalem, reformatur per virtutes creatas: ergo pari ratione et concupiscibilis; sed eius reformatio⁴ est caritas: ergo etc.

2. Item, ubi est reformatio, ibi est conformatio et informatio, et ubi est informatio, ibi est aliquid informans, quod se habet per modum formae; sed omnis forma rei creatae est creata; Deus enim nullus est forma perficiens: ergo etc.

3. Item, caritas est principium vivendi; unde Hugo de sancto Victore⁵: « Scio, anima mea, quod amor est vita tua »; sed omnis vita, existens per participationem in aliquo, est ab aliquo informante, ex quo et vivificabili fiat unum; sed ex Deo et anima non potest fieri unum: ergo necesse est po-

nere in anima aliquam caritatem creatam, quae vivificet.

4. Item, omne quod est in aliquo possibili ad mortem, est in⁶ illo per aliquod separabile; sed vita gratiae est in anima possibili ad moriendum morte culpae: ergo per aliquod separabile; hoc autem non est Deus, quia impossibile est Dei praesentiam separari ab aliquo: ergo est aliquid creatum.

5. Item, caritas est principium gratificandi; sed gratificatio est illud⁷, in quo distinguitur bonus a malo, iustus ab impio, non tantum in actu, sed etiam in quiete, ut parvulus vel adultus dormiens: ergo cum distinctio non sit boni a malo per bonitatem increatam, quia illa omnibus est communis, caritas dicit quid creatum⁸. Et iterum, cum distinctio quiescentium non sit per actum vel usum, sed habitum, patet quod caritas dicit habitum creatum.

6. Item, caritas est principium merendi; sed non quia bona facimus, ideo boni sumus, sed magis e converso: ergo⁹ caritas prius facit bonum, quam eliciat actum; sed cum aliquis de non bono fit bonus, necesse est aliquid poni in ipso de novo, et hoc non potest esse actus: ergo habitus.

7. Item, Deus alio modo cooperatur in operatione meritoria quam naturali, quia si non alio modo, tunc redit error Pelagii, quod ex naturalibus posset homo mereri; si ergo alio modo, cum per virtutem increatam omni naturae cooperetur, necesse est, quod in operatione creata meritoria cooperetur mediante alia virtute; sed haec non potest esse nisi creata: ergo etc.

8. Item, videtur quod Magister erraverit, quia qui dividit opera Trinitatis haereticus est; sed Magister posuit, quod caritas, qua nos diligimus Deum, sit Spiritus sanctus proprie: ergo ponit, quod nostrum diligere, quod est effectus in creatura, sit solius Spiritus sancti; et ita dividit opera Trinitatis.

9. Item, qui dicit, quid creatum esse increatum, errat; sed caritas, qua diligimus Deum et proximum, ut communiter tenetur, est quid creatum; sed Magister dixit, hanc esse Spiritum sanctum: ergo erravit.

¹ Cfr. supra d. 44. a. 2. q. 2. fundam. 7. — Paulo ante codd. WY post *virtutis est* repetunt *animam*.

² Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 substituímus *sed loco et*. Mox post *omnis creatura* cod. X addit *est*.

³ Fide plurimorum mss. et ed. 1 expunximus *in infinitum et*, quod Vat. praemittit verbo *increatum*.

⁴ Ed. 4 *reformativum*.

⁵ De Arrha animae, in princ.: Scio, quod vita tua dilectio est. In quo textu Vat., multis codd. cum edd. 4, 6 refragantibus, *Scito*.

⁶ Ex fere omnibus codd. et sex primis edd. supplevimus male omissum *in*.

⁷ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 4 *id loco illud*, et paulo infra *et adultus pro vel adultus dormiens*.

⁸ Codd. inter se dissentiunt; plures cum Vat. et ed. 4 non falso *caritas non dicit quid commune*; alii falso *caritas dicit quid commune*, ex quo tamen lectio codd. O U Z, quam in textum recepimus, quaeque distinctior est, confirmari videtur. Cod. T a manu secunda in margine *caritas enim increata dicit quid commune*, sed superflue, utpote repetitio propositionis praecedentis; lectio vero eiusdem primitiva, in qua verba, de quibus agitur, prorsus omittuntur, non est spernenda, immo magis placeret quam ceterae, si firmiore auctoritate fulciretur; quod si haec praeferatur, interpunctio esset mutanda ita, ut proxime sequens propositio coniungatur cum praecedenti.

⁹ In Vat. incongrue omittitur *ergo*, quod in mss. et edd. 1, 2, 3 invenitur.

CONCLUSIO.

Praeter caritatem increatam poni debet caritas, quae est habitus creatus et animam informans.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod circa hoc est et fuit ab antiquo duplex opinio. Quorundam enim; ut Magistri et sequacium suorum, est opinio, quod Spiritus sanctus est essentialiter caritas, qua Pater et Filius diligunt nos, et etiam qua nos diligimus Deum.

Et quidam voluerunt dicere, quod intellectus huius positionis hic est¹. Dicunt enim, quod, sicut lux potest tripliciter considerari, scilicet in se et in transparenti et in extremitate perspicui terminati — primo modo est lux, secundo modo lumen, tertio modo hypostasis coloris² — ita Spiritus sanctus potest considerari *in se*, et sic est amor Patris et Filii: potest rursus considerari *ut in anima humana inhabitans*, et sic Spiritus sanctus dicitur gratia; potest etiam considerari *ut unitus voluntati*, et sic est caritas, qua nos diligimus Deum. Unde dicunt, quod Spiritus sanctus est nostra caritas, non per appropriationem, sed per unionem. Quemadmodum enim solus Filius est homo vel est³ incarnatus; et tamen tota Trinitas est incarnationem operata, sed tamen solus Filius unitus: sic, quamvis tota Trinitas faciat unionem Spiritus sancti cum voluntate, solus tamen Spiritus sanctus unitur voluntati, et ideo solus est caritas.

Ratio autem movens ad ponendum hoc est *authoritas* Apostoli, primae ad Corinthios sexto⁴: *Qui adhaeret Deo unus Spiritus est*, et etiam *similitudo*. Dicunt enim, quod, sicut Filius procedit per modum naturae et ita naturae unitur⁵, sic Spiritus sanctus per modum voluntatis, et ideo voluntati unibilis et unitus. Et quia voluntas vertibilis est, non sic natura, ideo Spiritus sanctus unitur separabiliter, sed Filius inseparabiliter, et ideo longe inferiori modo quam Filius; et quibus sic unitur, se ipso facit diligere.

Sed haec positio non potest stare, quia Spiritus

sanctus non est unibilis; et *praeterea*, si esset unibilis, aut per naturam, aut per gratiam. Non per naturam, ergo per gratiam: ergo adhuc oporteret⁶ esse habitum gratiae disponentem animam ad susceptionem talis unionis; et ita redit contrarium. Ideo non credo, quod Magister hoc modo fuerit huius opinionis.

Et propter hoc aliter dicendum, quod illud: *quo diligimus Deum*, tripliciter est accipere: aut quo diligimus *effective*, et sic caritas sive amor est totius⁷ Trinitatis et Spiritus sancti appropriate; aut quo diligimus *exemplariter*, et sic Spiritus sanctus, qui est unio Patris et Filii et nexus amborum, est⁸ unitas. ad cuius imitationem caritas nos nequit, secundum quod dicit Dominus, Ioannis decimo septimo⁹: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus*; aut quo diligimus *formaliter*, et sic secundum opinionem Magistri est animi affectio.

Et in his omnibus verum dixit nec erravit, sed *defecit*; quia praeter hoc est ponere caritatem secundum communem opinionem, quae sit¹⁰ habitus creatus animam informans. Et ratio huius sumitur a parte *essentiae* eius, *virtutis* et *operationis*.

A parte *essentiae*, quia caritas est bonitas creaturae rationalis, ipsam perficiens et distinguens et ordinans et disponens ad vitam aeternam: ergo necesse est, quod sit eius¹¹ formalis perfectio.

1. Ad illud ergo quod obiicitur primo, quod caritas est melior anima rationali; dicendum, quod non est ibi comparatio, quia ubi unum propter alterum, ibi tantum unum¹²; unde habens caritatem bonus est propter caritatem. *Vel* non cadit ibi comparatio, quia non uniformiter dicitur bonum. Nam substantia rationalis dicitur bona, quia ordinabilis in finem, caritas bona, quia ordinans.

2. Ad illud quod obiicitur, quod aequivalet beatitudini; dicendum, quod aequivalet secundum divinam aestimationem, quae¹³ opus caritatis aestimat dignum vita aeterna sive tanta remuneratione.

3. Ad illud quod obiicitur, quod si est bonum per participationem, tunc eius bonitas est permutable in informitatem; dicendum, quod aliquid¹⁴

¹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *potest demonstrari per similitudinem loco hic est*. Paulo ante cod. O omittit *quidam*; cod. V autem ibi addit *etiam*.

² Hoc explicatur verbis S. Thomae, hic q. 1. a. 1: Quia hypostasis coloris est lux, et color nihil aliud est quam lux incorporata. — Plura de hoc habet S. Bonaventura, 41. Sent. d. 13. a. 2. q. 2; et 111. Sent. d. 23. dub. 4. Cfr. etiam 1. Sent. d. 3. p. 1. dub. 7.

³ Ex antiquioribus mss. supplevimus *est*.

⁴ Vers. 17, ubi Vulgata: Qui autem adhaeret Domino, unus etc. — Mox post *etiam* Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 adiungit *mouet eos*.

⁵ Aliqui codd. ut A I T aa cum ed. 1 *unitus*, cui cod. aa addit *est*.

⁶ Vat. cum cod. cc, antiquioribus tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, *oportet*.

⁷ Fide vetustiorum mss. restituimus non bene omissum *totius*.

⁸ Corrupta lectio Vat. et cod. cc, in qua, paulo ante omissio *qui*, hic loco *est* ponitur *et*, deinde post *unitas* nova incipit propositio, resarcitur ope antiquiorum codd. et ed. 1. — Cod. Z *quoniam* loco *qui*, et plures codd. falso ponunt *aliorum* pro *amborum*.

⁹ Vers. 21.

¹⁰ Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 1, substituimus *sit loco est*.

¹¹ In Vat. et cod. cc desideratur *eius*, quod alii codd. cum ed. 1 bene exhibent.

¹² Aristot., 111. Topic. c. 2: Si alicubi alterum alterius gratia; nihil enim eligibiliora utraque quam unum: ut sanum fieri et sanitas, quam sanitas etc.

¹³ Nonnulli codd. ut A S T W cc minus congrue *qui*, ed. 1 cum uno alteroque cod. ut 1 *quia*. Mox cod. bb *reputat* pro *aestimat*.

¹⁴ Cod. T addit *est et*.

dicatur bonum per participationem dupliciter: aut quia participans et ordinatum, aut quia participatio et ordinatio. Primo modo est bonum habens caritatem, secundo modo¹ caritas: et ideo potest *non esse*, quia non est ipsa essentia bonitatis, sed participatio; tamen ens² non potest *non esse bona* vel ordinata, quia est ipse ordo amoris. Unde solvendum ad³ illud per distinctionem: et in hoc patent rationes sumtae ab essentia.

A parte etiam *virtutis* necesse est ponere caritatem habitum creatum. Nam caritas, qua diligimus Deum, est virtus, non tantum quia⁴ Deus cooperatur nobis, sed etiam quia nostra voluntas cooperatur Deo: *Adiutores enim Dei sumus*⁵; et quia, cum cooperamur Deo, necesse est nos sibi conformari, necesse est, quod ab illa summa caritate relinquatur in nobis aliquod exemplatum in nostro affectu, per quod moveatur⁶ illi conformiter. Voluntas enim libera est et nata moveri ad opposita: et ideo ponitur virtus caritatis creatae in nobis, non propter defectum a parte Dei nobiscum operantis, sed voluntatis nostrae sibi cooperantis.

4. Ad illud quod obiicitur, quod virtus potentissima non indiget virtute media, verum est; sed caritas non est propter illius virtutis indigentiam, sed potius voluntatis suscipientis, quae indiget aliquo habitu disponente.

5. Ad illud quod obiicitur, quod Deus cooperatur naturae sine virtute creata; dicendum, quod Deus regit naturam, sicut instituit, et natura uniformiter currit; et ideo non indiget aliquo⁷ regulante. Non sic est de voluntate, quae movetur difformiter; et ideo indiget aliquo habitu regulante et disponente ipsam. *Vel* dicendum, quod aliud est de natura et voluntate; quia natura non habet moveri nisi iuxta se, vel infra sed voluntas supra: et ideo indiget aliquo elevante ipsam.

6. Ad illud quod obiicitur, quod virtus primi motoris est praesens; dicendum, quod non sufficit

praesentia, sed necesse est, quod recipiens influentiam habeat habilitatem et conformitatem; et hoc est per virtutem creatam.

A parte etiam *operationis* ponitur necessitas, quia reformatio sive⁸ recreatio, unio et dilectio non tantum sunt ab aliquo ut ab *efficiente*, sed etiam ut ab *informante*. *Informans* autem caritas creata est: et ex hoc patent obiecta ex parte actus sive operationis.

7. Nam quod obiicitur, quod recreatio⁹ est ab increato; verum est per modum *efficientis*, sicut et creatio; sed reformatio ulterius relinquit¹⁰ formam; et ideo necesse est ponere habitum *informantem*.

8. Ad illud quod obiicitur, quod vanitas non unit¹¹ veritati; dicendum, quod gratia potest considerari secundum quod *ex nihilo*, et sic est vanitas, et sic non unit; vel secundum quod est *influentia* secundum divinam praesentiam, et sic habet veritatis expressam similitudinem; et tali modo unit.

9. Ad illud quod obiicitur¹², quod caritas facit diligere Deum, quantum est diligendus etc.; dicendum, quod hoc potest intelligi dupliciter: vel quantum Deus deberet diligere *in se*, et sic falsum est, quia cum sit bonum infinitum, deberet in infinitum diligere, et tali modo Deus solus se ipsum diligit; vel in quantum est diligendus *ab hoc*¹³, et sic verum est, et tunc diligit in infinitum, non simpliciter, sed secundum aestimationem habentis caritatem. Tantum enim diligit caritas Deum plus quam bonum creatum, quod, si bonum creatum in infinitum multiplicaretur, adhuc magis diligeret Deum.

Quod autem obiicitur in contrarium, concedendum est praeter duo ultima, quae ostendunt Magistrum errasse.

8. Quod ergo¹⁴ obiicitur, quia dividit opera Trinitatis; dicendum, quod falsum est, quia quod Spiritus sanctus sit caritas, qua diligimus Deum, aut dictum est per *appropriationem*, aut per *unionem*, aut certe per *exemplaritatem*; et sic intelliguntur omnes auctoritates, quas Magister adducit pro se;

¹ In aliquibus mss. ut B bb adiungitur *est*.

² Fide multorum codd. ut ACGKLOSTUVXZ ee ff et ed. 1 supplevimus *ens*, cuius sensus explicatur lectione cod. R *cum est* loco *tamen ens*; plures codd. minus apte *cum ens*. Paulo ante codd. aa bb *essentialiter bonitas* pro *essentia bonitatis*; cod. 1 *et primo modo potest esse bonum* loco *et ideo potest non esse*, ac mox *secundo modo* pro *tamen ens*.

³ Vat. contra mss. et quinque primas edd. *est* loco *ad*.

⁴ Vat. cum paucis mss. bis *qua* loco *quia*.

⁵ I. Cor. 3. 9. — Mox praeferrimus lectionem paucorum mss. Q T et ee (a poster. manu) ponendo *sibi* loco *similiter*, utpote quae conclusionem plenius exhibet; error aliorum mss. explicatur ex eo, quod verbum *similiter*, si abbreviatur, formae verbi *sibi* appropinquet.

⁶ Codd. non conveniunt inter se; alii cum Vat. *moveat*, sed iam grammaticae minus bene; ed. 1 *moverat*; alii codd. ut EHIO TYZ ee exhibent lectionem a nobis receptam, quae contextui respondet.

⁷ Plurimi codd. cum ed. 1 *alio* pro *aliquo*. Paulo ante cod. X *movetur* loco *currit*. In sequenti propositione Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *movet* pro *movetur*.

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 restituimus *sive* loco *vel*, et paulo infra post *etiam* adiecit *ut*.

⁹ Vat. cum cod. cc hic *creatio* loco *recreatio* et paulo infra *recreatio* pro *creatio*, sed obstat auctoritas aliorum mss. et ed. 1; pauci tamen codd. ut M aa bb cum ed. 2, formaliter loquendo, melius *reformatio* loco *recreatio*.

¹⁰ Ita plurimi et meliores codd.; Vat. *requirit*. Lectio a nobis recepta explicatur supra post solut. ad 3, ubi arguitur ex parte *virtutis* et dicitur: Necesse est, quod ab illa summa caritate relinquatur in nobis aliquod exemplatum in nostro affectu, per quod moveatur illi conformiter.

¹¹ Fide plurimorum mss. et sex primarum edd. pro *unitur* substituimus *unit*, quod obiectioni magis respondet. Mox post *secundum quod* supple cum cod. bb *est*.

¹² Plurimis postulantibus mss. et ed. 1, substituimus *obiicitur* pro *obiicit*. Dein in multis codd. et ed. 1 minus apte deest *caritas*.

¹³ Plures codd. ut CSVWX falso *ad hoc*.

¹⁴ Vat. cum nonnullis mss. *autem*; ed. 1 *enim*. Mox plures codd. ut GHKT etc. post *obiicitur* ponunt *quod* loco *quia*.

formaliter autem loquendo non intelliguntur verae, nec credo, quod Magister sic intellexerit.

9. Et per hoc patet aliud¹, quod Magister non

dicit, quod creatum sit increatum, sed quod sufficiat donum increatum sine creato; et in hoc non fuit error, sed defectus tantum.

SCHOLION.

I. Obsoleta et communiter reprobata est opinio Magistri, quod non sit in anima caritas creata secundum habitum, sed tantum secundum actum. Iuxta ipsum enim, ut communiter explicatur, Spiritus sanctus voluntatem creatam perficit per se ipsum, non tamen ut forma inhaerens, sed ut finis, exemplar et motor, ita ut actus caritatis ab anima elicited nullum habitum creatum habeat. Scotus paulo mitius verba Magistri nititur explicare, scilicet quod Spiritus sanctus non formaliter, sed tantum exemplariter et causaliter sit nostra caritas, quod verissimum est. (Cfr. infra dub. 5.).

II. Novem obiectiones Magistri ita sunt ordinatae, ut tres ex parte *essentiae*, tres ex parte *virtutis* et tres ex parte *actus* accipiantur. Unde etiam S. Bonav. sub eodem triplici respectu contrarias apponit rationes, quas, relicto solito ordine, statim applicat ad solvendas difficultates. Primo loco exhibet falsam quorundam explicationem Magistri, quod Spiritus sanctus solus sibi uniat *voluntatem* creatam, sicut Filius solus univit sibi *naturam* humanam. Hunc sensum reprobatur merito ut falsissimum, cum unitas operationis non possit esse nisi ab unitate suppositi, immo naturae; talis autem hypostatica vel naturalis

unio voluntatis creatae cum Spiritu sancto est ficta, immo haeretica.

III. In solut. ad 1. argumentatio fit ex axioma Aristotelis: « Ubi unum propter alterum, ibi tantum unum »; inde sequitur, quod, si homo propter caritatem est Deo acceptus, una tantum est hic bonitas; ideo non potest fieri comparatio utriusque bonitatis separatae.

IV. In solut. ad 2. verba: « secundum divinam aestimationem » idem dicunt ac: « secundum acceptionem Dei », quae iuxta sententiam communem inter conditiones ad meritum de condigno requisitas numeratur. De hoc videsis II. Sent. d. 27. a. 2. q. 3, et Breviloq. p. V. c. 2.

V. De caritate creata: Breviloq. p. V. c. 4. — Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 2. a. 4. 2. 3. — Scot., in utroque scripto hic q. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 4; S. II. II. q. 23. a. 2. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 3, et p. II. tr. 16. q. 98. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 4. et 2. — Durand., hic q. 4. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel, hic q. 4.

QUAESTIO II.

Utrum caritas diligenda sit ex caritate.

Secundo quaeritur, utrum caritas sit amabilis ex caritate; et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus octavo de Trinitate²: « Nemo dicat: non novi, quid diligam: diligat fratrem et diligit ipsam dilectionem »: ergo dilectio est diligenda; ergo etc.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia non est perfecta cognitio nisi illa, qua quis novit se nosse sive novit ipsam notitiam, ergo nec perfectus amor nisi ille, quo quis amat se amare sive amorem; sed caritas est perfectus amor: ergo etc.

3. Item, aliquis diligit proximum et recte, quia videt, eum habere caritatem; sed « propter quod unumquodque et illud magis³ »: ergo magis debet diligere caritatem sive dilectionem.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Augustinus in libro primo de Doctrina christiana⁴ dicit, tantum quatuor esse diligenda ex caritate, scilicet Deum, se ipsum, proximum et corpus proprium; sed caritas sive dilectio

non est aliquod horum: ergo non est diligenda ex caritate.

2. Item, duplex est dilectio, scilicet *concupiscentiae* et *amicitiae*; si ergo caritas sive dilectio diligitur, aut ergo dilectione concupiscentiae, aut amicitiae. Non *amicitiae*; constat, quia amicitia est inter similes et amor, quo aliquis optat alii bonum; caritati autem nemo optat bonum. Item, nec *concupiscentiae*; quia concupiscentia est rei non habitae: ergo cum ex caritate nemo diligit nisi⁵ habens caritatem, ergo ex caritate non potest quis concupiscere caritatem. — Si tu dicas, quod concupiscit augmentum caritatis, hoc non solvit, quia ego non quaero, nisi utrum caritas habita, secundum quod habita est, possit amari.

3. Item, sicut se habet fides ad credere, et spes ad actum sperandi, ita dilectio sive caritas ad actum diligendi; sed nullus habens fidem credit fidem vel in fidem; quia, sicut dicit Augustinus⁶: « Credens scit,

¹ Vat., plurimis mss. et ed. 1 obnitentibus, *illud* pro *aliud*.

² Cap. 8. n. 12. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

³ Aristot., I. Poster. c. 2; in quo textu Vat. cum aliquibus codd. post *unumquodque* addit *tale*. Cfr. supra d. 12. q. 2. arg. 1. ad opp.

⁴ Cap. 23. n. 22: Cum ergo quatuor sint diligenda: unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod iuxta nos est, quartum quod infra nos est. In quo textu, uti a S. Bonaventura refertur, Vat. post *proximum* addit, *et corpus proximi*, quod et multi codd. habent, omissis tamen ver-

bis *et corpus proprium*; aliqui tandem codd. ut FHYZ ee cum ed. 1 exhibent lectionem in textum receptam, quae confirmatur etiam ex d. 1. a. 4. q. 2. arg. 1. ad opp., ubi eadem sententia allegatur. Mox cod. V *aliquid* pro *aliquod*.

⁵ Ed. 1 *non loco nisi*, eodem sensu.

⁶ Libr. XIII. de Trin. c. 4. n. 3., ubi agit de modo, quo fidem, quae in nobis est, cognoscimus et concludit: Eam (fidem) tenet certissima scientia clamatque conscientia. Et ibid. c. 2. n. 5: Suam igitur quisque fidem apud se ipsum videt. — Mox cod. K post *est de* addit *rebus*, et paulo infra post *spem* Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 adiungit *sed habet*.

se credere, et videt, se credere»; credulitas autem est de non visis; similiter autem nullus sperat ipsam spem: ergo *a simili* nec diligit caritatem; vel si non est simile, quaeritur: quare non?

4. Item, si diligens diligit dilectionem, aut eadem, aut alia. Si alia, tunc pari ratione et aliam dilectionem diligit alia; et sic erit abire in infinitum. Si ergo stare est et non contingit abire in infinitum, si diligit, diligit¹ eadem. Sed si hoc; contra: nulla forma specialis super se ipsam reflectitur nisi de primis intentionibus, sicut unitas, veritas, bonitas; unde nullo modo dicitur albedo alba: ergo nec dilectio dilecta, et sic etc.

CONCLUSIO.

Caritas creata non amore amicitiae diligenda est, sed amore tum concupiscentiae tum complacentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod accipiendo dilectionem, secundum quod Deus dilectio est, constat utique, quod ex caritate est diligenda. Sed accipiendo dilectionem, secundum quod est habitus gratuitus, sic utique² diligenda est, sed non super omnia.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod triplex est amor, scilicet *amicitiae*, quo aliquis optat alicui bonum³; *concupiscentiae*, quo aliquis sibi desiderat aliquid; et *complacentiae*, quo aliquis requiescit et delectatur in re desiderata, cum praesens est⁴.

Dico ergo, quod caritas amore *amicitiae* nullo modo est amabilis, quia non est beatificabilis; amore *concupiscentiae* est amabilis ex caritate, secundum quod diligens desiderat amplius diligere; amore vero⁵ *complacentiae*, scilicet quod diligens acceptat ipsam dilectionem, qua Deum diligit, hoc⁶ diligenda est caritas, secundum quod iam habetur, eo quod ipsa est bonum valde acceptabile.

1. His visis, patet responsio ad duo prima. Nam ratio illa ex auctoritate Augustini de Doctrina christiana currit solum quantum ad dilectionem amicitiae,

quia Augustinus loquitur de amabili, cui aliquis optat bonum.

2. Quod secundo obiicitur⁷ similiter patet. Quamvis enim caritatis habitae, secundum quod habitae, non sit concupiscentia, nihilominus tamen est complacentia. — Posset tamen dici, quod spiritualis dilectio⁸ et possessio excitat ad desiderandum, dum reficit, et reficit, dum excitat: ideo simul manent concupiscentia et complacentia.

3. Ad illud quod obiicitur tertio de fide et spe, dicendum, quod non est simile; quia actus⁹ fidei de se dicit imperfectionem, similiter et spei; alter enim est rei non visae, alter rei non habitae; et ideo si talis actus reflecteretur, diminueret de ratione habitus; unde qui credit credulitatem, non habet eam¹⁰, et spem similiter; et ideo hae virtutes evacuantur in patria. Sed dilectio est actus completionis et perfectionis, sicut scientia; unde sicut perfecte scit qui scit, se scire, ita perfecte diligit qui amat dilectionem.

4. Ad illud quod obiicitur, aut eadem, aut alia etc.; dicendum, quod eadem quantum ad habitum, sed alia quantum ad actum.

Et quod obiicitur, quod specialia¹¹ non reflectuntur; dicendum, quod reflexio in forma aliquando venit *ex natura*¹²; et sic est in generalibus; aliquando venit ratione eius, *in quo est*; et sic est in formis, quae sunt in potentiis natis supra se converti, et in quantum supra se convertuntur. Et quoniam potentia cognitiva se ipsam cognoscit, «et voluntas est instrumentum se ipsum movens¹³», ideo per scientiam aliquis se et scientiam novit, et per caritatem se et ipsam diligit.

Et si quaeratur¹⁴ ratio, quare potentia intellectiva nata est supra se redire et voluntas, alibi dicitur¹⁵; sed modo tantum sufficiat, quia sunt simplices potentiae et in substantia simplici fundatae et organo non alligatae; et ideo patet, quod non est simile illud quod obiici consuevit: in sensibus alia est potentia, quae videt, et alia, quae¹⁶ videt, se videre; quod similiter debeat esse in intellectu.

Alia solutio.

Unde reflexio in formis.

Ratio eius in potentia intellectiva.

¹ Nonnulli codd. ut GHK T bb *diligit*. Paulo infra post *primis* cod. O adiicit *est*. De hac primarum intentionum reflexione vide supra d. 3. p. I. dub. 3.

² Plures codd. cum ed. I omittunt *utique*.

³ Aliqui codd. ut A T etc. et ed. I addunt *et*.

⁴ De triplici hoc amore cfr. III. Sent. d. 29. dub. 4.

⁵ Mss. antiquiores cum ed. I exhibent particulam *vero* in Vat. omissam.

⁶ Scil. amore complacentiae. — Multi codd. cum ed. I *haec* loco *hoc*, sed perperam, quia agitur de *eadem* caritate respectu triplicis amoris; cod. Y *sic* pro *hoc*; Vat. *hoc modo*.

⁷ Vat. cum recentiore cod. cc *quaeritur*.

⁸ Nonnulli codd. ut B G T Y ff cum ed. I minus congrue *delectatio* pro *dilectio*.

⁹ Vat. absque auctoritate mss. et ed. I *Actus enim* loco *quia actus*.

¹⁰ Cod. O hic prosequitur: *ut fidem, similiter qui sperat spem, non habet eam ut spem, similiter ut videtur hae virtutes evacuantur etc.*

S. Bonav. — Tom. I.

¹¹ Cod. Y *formae speciales*.

¹² In cod. O additur *formae in se*.

¹³ Anselmus, libr. de Concord. praesc. et lib. arb. q. 3. c. 11, in quibus verbis Vat. cum uno alteroque codice minus apte *se ipsam* loco *se ipsum*. Mox sequimur cod. T post *aliquis* ponendo *se loco scit*, quae lectio ex immediate praecedentibus et sequentibus probatur ut unice admittenda; in aliorum codicum siquidem lectione cognitio reflexiva, de qua hic agitur, non attingitur. Dein cum Vat. pauci codd. post *et scientiam* addunt *suam*.

¹⁴ Fide antiquiorum mss. et ed. I substituimus *quaeratur* loco *quaeritur*.

¹⁵ Libr. II. Sent. d. 25. p. I. q. 1-3; vide etiam ibid. d. 19. a. I. q. I. fundam. 4, et III. Sent. d. 27. a. I. q. I. in corp. — Mox post *sed* in Vat. et cod. cc adiicitur *hoc*.

¹⁶ Vat. et cod. cc non bene *qua* contra plurimos codd ut A B D F G H I P Q T Z ee ff cum ed. I. Paulo ante ed. I post *sensibus* adiungit *quia ex quo*.

SCHOLION.

I. Primo in genere quaestio resolvitur affirmative et per duplicem conclusionem, scilicet respectu caritatis increatae et creatae. Deinde quoad habitum creatum accuratius determinatur, qua specie amoris triplicis sit diligendus.

II. Solut. ad. 4. praesupponit, quod *obiectum* caritatis in genere sumtae est duplex. Vel enim *ipsum* est capax beatitudinis, vel solummodo est *medium*, per quod possit quis adiuvari, ut beatificetur. Ad primum genus pertinent illa tria a S. Augustino enumerata, unde haec amore amicitiae diligere possunt; ad secundum genus omnis creatura pertinet, et sic omnis creatura ut *medium* ad summum bonum diligere potest. Cfr. supra d. 4. a. 4. q. 2. ad 1.

Primae intentiones, de quibus sermo est in solut. ad 4. sunt notiones transcendentales: *ens*, *unum*, *verum*, *bonum*; quae « super se ipsas reflectuntur », i. e. de se praedicantur, ut v. g. veritas est una, vera, bona. Formae vero speciales sunt, quae constant ex genere et differentia. Ipsae ex natura sua non possunt apte de se praedicari; interdum tamen hoc fieri potest ratione *subiecti*, in quo sunt, si hoc habet actus reflexos super se ipsum, sicut est in duabus potentiis voluntatis et intellectus; cfr. supra d. 3. p. 1. dub. 3.

III. Quoad ipsam quaestionem cfr. Summa de Virtutibus, sub nomine Alexandri de Hales Parisiis 1507 a Ioan. Petit impressa, coll. 63. a. 7. De hac Summa controversia exorta est occasione

eorum, quae a Waddingo (Annales ad an. 1245) aliisque Ord. Min. auctoribus scripta sunt, scil. quod S. Thom. multa inde in suam Summam thelog., praesertim in secundam partem secundae acceperit. Ex adverso Natalis Alexander, Echardus, de Rubeis eo progressi sunt, ut hanc Summam existere sive manuscriptam sive impressam negarent, de quo videri potest de Rubeis, Dissertat. criticae, diss. 15, quae etiam in modernis Summae S. Thom. editionibus impressa est. Sed in hoc falluntur viri doctissimi, cum plura huius Summae exemplaria impressa adhuc supersint, ut in bibliotheca regali Monachii et Conventus nostri Trudonopolitano (St. Trond) in Belgio. Ex ipso autem initio huius operis apparet, quod non sit liber distinctus, sed pars alterius operis, scil. magnae Summae Alex. Hal., ut videtur. Attamen huius Summae auctor ipse Alex. Hal. esse non potest, quia multae quaestiones verbotenus sumtae sunt ex hoc Commentario S. Bonaventurae. Videtur potius esse Gulielmi de Melitona, qui 1256, iubente Summo Pontifice Alexandro IV., incompletam Alexandri Hal. Summam continuare incepit; sed et ipse post quatuor annos, morte correptus, opus incompletum reliquit. — S. Thom., hic q. 4. a. 5; S. II. II. q. 25. a. 2. — B. Albert., hic a. 3; de hac et seq. q. S. p. 1. tr. 8. q. 36. m. 3. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum quis certitudinaliter scire possit, se esse in caritate.

Tertio quaeritur, utrum caritas sit certitudinaliter cognoscibilis ab habente. Et quod sic, videtur:

1. Auctoritate Augustini in octavo de Trinitate, et habetur in littera¹: « Qui fratrem diligit, magis novit dilectionem, qua diligit, quam fratrem, quem diligit »; sed fratrem novit certitudinaliter: ergo et caritatem.

2. Item, primae Ioannis secundo²: *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet*: ergo si caritas est lumen, cum nihil certius videatur quam lumen, ergo etc.

3. Item, primae Ioannis secundo³: *Unctio docebit vos de omnibus*, non, inquam, de omnibus cognoscibilibus, sed de omnibus necessariis ad salutem; sed caritas est maxime necessaria ad salutem: ergo eam maxime nos docet unctio Spiritus sancti.

4. Item, quanto aliquid animae est⁴ praesentius, tanto certius videtur et cognoscitur; sed caritas animae est praesentissima, quia est in ipsa anima: ergo etc.

5. Item, habens fidem certus est, se habere fidem; nihil enim certius est homini sua fide, ut dicit Augustinus⁵: ergo pari ratione habens caritatem scit, se habere caritatem.

CONTRA: 1. Ecclesiasticis nono⁶: *Nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit*: ergo cum habens caritatem sit dignus amore, nescit se dignum, ergo etc.

2. Item, primae ad Corinthios quarto⁷: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum*: ergo videtur, quod homo non habens remorsum possit non esse iustificatus, ergo non habere caritatem; sed nullum signum evidentius est caritatis quam carentia omnis remorsus: ergo si illud est fallibile, cetera sunt fallibilia.

3. Item, caritatis⁸ est diligere Deum propter se et super omnia, ita quod nihil aequae vel supra vel contra; sed nemo scit, utrum prae omnibus diligat Deum: ergo nemo scit, utrum habeat certitudinaliter caritatem.

4. Item, habens caritatem est Deo acceptus, et hoc⁹ constat nobis et omnibus, quod ista sunt con-

¹ Hic, c. 4.

² Vers. 10.

³ Vers. 27, ubi Vulgata: Unctio eius docet vos de omnibus.

⁴ In cod. Z additur *propinquius vel*.

⁵ Libr. XIII. de Trin. c. 4. n. 3: Eam (fidem) tenet certissima scientia clamatque conscientia. Et ibid. c. 2. n. 5: Suam igitur quisque fidem apud se ipsum videt.

⁶ Vers. 4; Vulgata: Nescit homo, utrum amore an odio dignus sit.

⁷ Vers. 4. — Paulo infra post *remorsum* cod. K addit *conscientiae*.

⁸ Vat. cum cod. cc *caritas*, et mox *infra* loco *ita*, sed perperam et contra antiquiores codd. cum ed. 4.

⁹ Iuxta antiquiores mss. et ed. 1 adiecinus *hoc*.

vertibilia; sed nemo scit, utrum Deo sit acceptus nisi per revelationem: ergo nemo scit, se habere caritatem nisi per revelationem.

3. Item; dicit Apostolus ¹, quod nesciebat, utrum haberet culpam, cum dicit: *sed non in hoc iustificatus sum*; ergo ab oppositis, nesciebat, se habere gratiam: ergo cum caritas non sit sine gratia, ergo etc.

CONCLUSIO.

Homo in statu viae, seclusa revelatione, nec de se nec de alio potest scire certitudinaliter, quod sit in caritate, tamen hoc per signa aliqua potest probabiliter cognoscere.

RESPONDEO: Dicendum, quod *caritatem cognosci certitudinaliter* ² est dupliciter: vel in *universali*, quid sit et qualis esse debeat, et sic utique cognosci potest; alio modo est cognosci caritatem in *speciali* sive in hoc, et hoc modo nec de se nec de alio, quamdiu homo vivit, potest certitudinaliter scire: de alio non, quia non novit, quae sunt in homine ³, nisi per signa, quae fallibilia sunt; de se non, et huius potest esse quadruplex ratio.

Una et praecipua est divinae acceptationis implicatio; quia caritas iuncta est gratiae gratum facienti, quae ideo dicitur gratum faciens, quia reddit hominem Deo acceptum; et ideo caritas sic vocatur, non tantum quia habet eorum amatum, sed etiam quia facit hominem Deo carum. Et quia nescimus Dei acceptationem certitudinaliter nisi per revela-

tionem, ideo nescimus, nos habere caritatem, nisi per revelationem doceamur.

Secunda ratio est similitudo ipsius ad dilectionem acquisitam. Potest enim contingere, aliquem inflammari ad amandum Deum per assuefactionem, qui corrueat per aliquod peccatum spirituale, et tamen semper afficietur; sicut expresse patet per beatum Bernardum in libro de Amore Dei ⁴, ubi reprehendit superbientes de devotione.

Tertia ratio est nostri oculi lippitudo, quia oculus noster est sicut oculus noctuae ad manifestissimam naturae, sicut dicit Philosophus ⁵. Unde sicut oculus lippus nesciret distinguere inter lumen diei et lumen flammae vel lunae, ita oculus noster spiritualis inter lumen gratiae gratis datae et gratum facientis.

Quarta ratio est divinorum indiciorum dispensatio. Deus enim claudit oculos servorum suorum quantum ad ea quae spectant ad eorum dignitatem, et de quibus possunt efferri. Unde gratia contraria est superbiae. Superbia enim aperit oculos ad videndum praerogativas et claudit ad videndum indigentias et defectus, iuxta illud Apocalypsis tertio ⁶: *Dicis, quia dives sum et locupletatus et nullius indigeo, et nescis, quia pauper es et caecus* etc. Sed e contra vir sanctus dicit, se nihil esse, quia claudit oculos suos Deus ad bona et aperit ad videnda mala. Et haec est ratio, quare homo non cognoscit caritatem, quae quamvis per se non sufficiat, tamen cum aliis bona est. Credo tamen, quod illa est praecipua, quae primo dicta est.

Quamvis autem caritas non possit certitudinaliter cognosci esse in aliquo etiam ab habente ⁸ re-

¹ I. Cor. 4, 4.

² Plures codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *essentialiter*, sed minus ad rem.

³ I. Cor. 2, 11: Quis enim hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? — Paulo ante Vat. contra plurimos codd. et edd. 1, 2, 3 *quia nemo pro quia non*. Mox fide mss. substituimus *fallibilia* pro *fallacia* et huius loco *huiusmodi*.

⁴ Duo habentur inter opera S. Bernardi opuscula, quae Dei amorem respiciunt. Unum intitulatur: de Diligendo Deo, estque genuinum; alterum vero: de Natura et dignitate amoris, adscribatur olim S. Bernardo, sed est Gulielmi, abbatis S. Theodori. Sententia, quam S. Bonav. hic affert, in praedictis opusculis non invenitur, sed sumta esse videtur ex Guigonis epistola seu tractatu ad Fratres de Monte Dei (qui olim S. Bernardo tribuebatur), ubi in fine primi libri, c. 44, haec orationis definitio exhibetur: «Oratio vero est hominis Deo adhaerentis affectio, et familiaris quaedam et pia allocutio, et statio illuminatae mentis ad fruendum, quamdiu licet»; et deinde legitur: «Nonnunquam etiam purae orationis affectus et bona illa orationis suavis non invenitur, sed quasi invenit, cum non petentem, non pulsantem et quasi nescientem gratia praevenit; et tanquam genus servorum recipitur in mensa filiorum, cum rudis adhuc et incipiens animus in eum orandi assumitur affectum, qui pro praemio sanctitatis reddi solet meritis perfectorum. Quod cum fit, agitur, ut vel in iudicium suum non liceat scire negligenti, quid negligat... vel ut provocatio caritatis amorem in eo ultro se offerentis accendat. In quo, proh dolor! plurimi fal-

luntur, quia cum pascuntur pane filiorum, iam se esse filios arbitrantur, et deficientes unde proficere debebant, *ex visitante gratia evanescunt a conscientia sua, arbitantes se aliquid esse*, cum nihil sint, et de bonis Dei non emendantur, sed indurantur, et fiunt de quibus Psalmista dicit: Inimici Domini mentiti sunt ei, et erit tempus eorum in saecula. Et cibavit illos ex adipe frumenti et de petra melle saturavit eos (Psalm. 80, 16. seq.). Pascuntur enim a Patre Deo aliquando de pretiosiore gratiae substantia servi, ut affectent esse filii; ipsi vero gratia Dei abutentes efficiuntur inimici. Ut enim abutantur etiam Scripturis sanctis in peccatis vel in concupiscentiis suis, redeunt ad eas per orationes, dicunt sibi illud uxoris Manuae: Si Dominus voluisset nos occidere, non suscepisset sacrificium de manibus nostris (Iudic. 13, 23.).

⁵ Aristot., II. Metaph. text. 1, quem vide supra pag. 72. nota 9. — Deinde Vat. contra mss. et ed. 1 *nescit* pro *nesciret*.

⁶ Vers. 17, ubi Vulgata: Dicis, quod dives sum et locupletatus: et nescis, quia tu es miser et miserabilis et pauper et caecus.

⁷ Ed. 1 *clausit* et paulo post cum aliquibus mss. *aperuit* pro *aperit*. Pauci codd. omittunt *Deus*.

⁸ Codd. inter se dissentiunt; multi indebite omittunt praepositionem *ab* (forte omissa propter allitterationem verbi *habente*); cod. X omittit *etiam ab*; Vat. vero ponit *eam* loco *etiam ab*; pauci tantum codd. ut V hh (cod. V verbis transpositis *ab etiam*) cum ed. 1 exhibent lectionem a nobis acceptam, quae et in se distinctior est et contextui magis respondet.

spectu sui, tamen potest per signa probabilia cognosci, maxime per mortificationem concupiscentiae et amoris vani sive mundani et per multa alia signa, quae Sancti dicunt et ponunt¹.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod certior est dilectio quam frater; dicendum, quod caritas non tantum dicit dilectionem, sed ultra hoc addit, scilicet², quod gratuita est. Et quantum ad habitum *dilectionis* certitudinaliter est cognoscibilis, quantum vero ad illud quod dicit *gratuitum*, non.

2. Ad illud quod obiicitur, quod caritas est lumen; dicendum, quod quamvis de se caritas sit cognoscibilis, tamen non cognoscitur a nobis, quia oculus noster lippus est.

3. Ad illud quod obiicitur, quod unctio docet nos de omnibus necessariis ad salutem; dicendum, quod verum est eo modo, quo necessaria sunt; sed *scire*, se habere caritatem, non est necessarium ad salutem, sed solum *habere*.

4. Ad illud quod obiicitur de praesentia caritatis, dicendum, quod quamvis substantia habitus sit praesens, tamen conditio, quae concomitatur habitum, scilicet divina acceptatio, non est praesens, immo latens in Dei cognitione et iudicio.

5. Ad illud quod obiicitur de fide, dicendum, quod non est simile, quia fides dicit habitum purum, non superaddendo acceptationem, sicut caritas, et ideo patet, quod non est simile.

SCHOLION.

I. Triplex conclusio omnino conformis est doctrinae in Concilio Tridentino (Sess. VI. c. 9. et can. 13. 14.) decisae. Cfr. hic dub. 7; Prolog. dub. 4; II. Sent. d. 38. dub. 4; et etiam III. Sent. d. 23. dub. 4; Commentar. in Ioan. c. 14. v. 24. (in Supplem. Bonelli).

II. Observandum est, quod S. Doctor in prima ratione pro secunda conclusione his verbis: « Caritas iuncta est gratiae gratum facienti », distinguit caritatem a gratia habituali; cfr. etiam

III. Sent. d. 27. a. 4. q. 3. Contrariam sententiam, sed minus communem et probabilem, tenet Scotus.

III. Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 7. a. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 4; de Verit. q. 10. a. 10. — B. Albert., hic a. 4. 5. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 5. quaestunc. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 5. — Aegid. R., hic 3. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 5.

QUAESTIO IV.

Utrum caritas in universali sit cognoscibilis etiam a non habente eam.

Quarto quaeritur, utrum caritas sit cognoscibilis a non habente; et quod non, videtur:

1. Quia omne quod cognoscitur, aut cognoscitur per *essentiam*, aut per *similitudinem*. Sed³ non per *essentiam*, quia non est essentialiter in anima peccatrice; si ergo cognoscitur, hoc est per *similitudinem*. Sed contra: secundae ad Corinthios duodecimo⁴ dicit Glossa: « Tertium genus visionis, quo dilectio intellectiva conspicitur, eas res continet, quae non habent sui similes imagines, quae non sunt ipsae », ergo similitudo caritatis non est aliud quam caritas: ergo si caret quis caritate, caret et similitudine eius, et ita nunquam cognoscit caritatem.

2. Item, si non habens caritatem cognoscit eam, aut ergo per *speciem innatam*, aut per *acquisitam*, aut per *effectum*, aut per *primam lucem*⁵. Non per *innatam*, quia anima creata est sicut tabula rasa⁶; non per *speciem acquisitam*, quia omnis species acquisita acquiritur mediante sensu et imaginatione⁷, sed species caritatis non cadit in sensu nec in imaginatione. Item non per *effectum*, quia nemo cognoscit per effectum aliquid, nisi sciat, quod sit illius effectus⁸. Unde nullus cognoscit per eclypsim interpositionem terrae, nisi sciat, quod interpositio est illius causa. Si ergo per effectum cognoscit, oportet, quod sciat prius, quoniam⁹ illius est causa caritas,

¹ Cfr. Bernard., Serm. 1. in Septuag., Serm. 2. in Octava Paschae et Serm. 2. in Pentec. — Paulo ante post *signa* Vat. cum uno alteroque codice repetit *probabilia*.

² Ex mss. et edd. 1, 2, 3 supplevimus *scilicet*. Paulo infra plures codd. ut AGHIKT etc. cum ed. 4 *id loco illud*.

³ Supple: caritas cognoscitur. — Vat. cum cod. cc omittit *Sed*, quod tamen exstat in ceteris codd. et ed. 4.

⁴ Vers. 4. — Glossa sumta est ex August., XII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 15, ubi cum ed. 1 pro *intellectiva* habetur *intellecta*, et talis explicatio adiungitur: Nam homo vel arbor vel sol et quaecumque alia corpora sive caelestia sive terrestria, et praesentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis, et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illae imagines continentur. Dilectio autem nunquid aliter videtur praesens in specie qua est, et aliter absens in aliqua imagine sui simili? Non

utique, sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur; si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

⁵ Vat., paulo ante post *innatam* addito *seu lucem propriam*, hic omittit *aut per primam lucem*, sed refragantibus omnibus mss.; ed. 1 autem habet *aut in prima luce*.

⁶ Aristot., III. de Anima, text. 14. (c. 4.): Oportet autem sic, ut in tabula in qua nihil est scriptum actu, quod quidem accidit in intellectu.

⁷ Cfr. Aristot., III. de Anima, text. 30. et 39. (c. 7. et 8.) et de Sensu et sensibili c. 6.

⁸ Ita multi codd. ut AGHINSTVYZ ee ff brevius et perbene, in quorum lectione *illius* refertur ad praecedens *aliquid*, dum alii cum Vat. eodem quidem sensu, sed constructione propositionis variata, *quod causa sit illius effectus*.

⁹ Cod. X *quod loco quoniam*.

et ita praecognoscit caritatem; non ergo per effectum. Si tu dicas, quod cognoscit in illa *veritate aeterna*, aut hoc erit *effective*, aut *formaliter*. Si *effective*, sic omnia cognoscuntur in ea, quae omnia facit scire, quaecumque sciuntur; si autem *formaliter* sive exemplariter, ergo videtur, quod vel imprimit¹ aliquam speciem in intellectu, vel necesse est, quod ipsa veritas vel exemplar conspiciatur; quorum alterum est supra improbatum², alterum autem manifeste falsum.

SED CONTRA: 1. Peccatores desiderant caritatem; ^{damenta.} sed nullus desiderat quod non cognoscit, quia incognita non possunt diligi, sicut dicit Augustinus³: ergo ipsi cognoscunt caritatem.

2. Item, aliquis habens caritatem potest habere cognitionem de illa; sed omne quod cadit in intellectu apprehendente, potest in memoria conservari; ponatur ergo, quod imprimatur haec cognitio memoriae, et quod demum⁴ cadat a caritate, constat, quod lapsus a caritate memoriam eius retinuit: ergo adhuc cognoscit eam, ergo caritas potest cognosci a non habente.

3. Item, si caritas cognoscitur ab habente, aut hoc est per *essentiam*, aut per *similitudinem*⁵. Sed probo, quod per similitudinem, quia nihil cognoscit intellectus, nisi ab illo informetur; sed caritas est habitus affectus, ergo secundum *essentiam* illum⁶ non egreditur: ergo si unitur intellectui et illum informat, hoc est per *similitudinem*; sed similitudo potest haberi a non habente caritatem: ergo etc.

4. Item, Augustinus dicit undecimo de Trinitate⁷, quod ad hoc, quod intellectus intelligat quod est in memoria, necesse est, aciem intellectus informari: ergo multo fortius ad hoc, quod intelligat quod est in voluntate: ergo si intelligit caritatem, informatur intellectus aliquo⁸; non substantia caritatis: ergo similitudine, ergo idem quod prius.

CONCLUSIO.

Caritas etiam a non habente eam potest cognosci, non cognitione experimentalis, sed speculativa, et quidem non per similitudinem a sensibus abstractam, sed per quandam veritatem animae innatam.

RESPONDEO: Dicendum, quod cognitione experientiae non cognoscitur caritas nisi ab habente; cognitione vero speculationis certum est cognosci caritatem etiam a non habente. *Modus* autem huius cognitionis non potest esse per caritatis *essentiam* nec per similitudinem a sensibus acquisitam: ergo necesse est, quod sit per *similitudinem infusam*, vel *innatam*. Utraque autem, quae sic cognoscuntur ab homine, dicuntur ab Augustino⁹ cognosci in Veritate aeterna, aut quia Veritas cognitionem infundit, ut Prophetis, aut quia a conditione imprimit, secundum illud¹⁰: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* etc. Caritas autem non cognoscitur a peccatoribus per speciem infusam: ergo oportet, quod per innatam cognoscatur.

Species autem innata potest esse dupliciter: aut *similitudo tantum*, sicut species lapidis, aut ita *similitudo*, quod¹¹ etiam quaedam *veritas* in se ipsa. Prima species est sicut pictura; et ab hac creata est anima nuda. Secunda species est impressio aliqua summae veritatis in anima, sicut verbi gratia animae a conditione sua datum est *lumen* quoddam directivum et quaedam *directio* naturalis; data est etiam ei *affectio*¹² voluntatis. Cognoscit igitur anima, quid sit *rectitudo*, et quid *affectio*, et ita, quid *rectitudo affectionis*; et cum caritas sit hoc, cognoscit caritatem per quandam *veritatem*, quae tamen veritas est *similitudo* caritatis; et tunc recte habet

Conclusio principalis.

Modus huius cognitionis.

Notabile dictum.

Conclusio 2.

De specie innata.

¹ Aliqui codd. ut aa bb cum ed. 1 *imprimat*. Mox ed. 1 post *veritas* habet *sive pro vel*.

² In principio huius argumenti, ubi arguitur, quod caritas cognosci non possit per *speciem innatam*.

³ Libr. X. de Trin. c. 4. n. 4: Quod quisque prorsus ignorat amare nullo pacto potest.

⁴ Cod. X *deinde*.

⁵ In Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 additur: *Per essentiam non, constat*, et mox loco *probo* habetur *probatur*.

⁶ Intellige: affectum. Vat. cum cod. cc perperam, et ceteris codd. cum ed. 1 refragantibus, *illam*; quae et paulo infra loco *sed* ponit *et haec*.

⁷ Cap. 7. et 8. n. 11-14, ubi inter alia dicit: Sed cum cogitatur, ex illa (specie) quam memoria tenet, exprimitur in acie

cogitantis, et reminiscendo formatur ea species, quae quasi proles est eius quam memoria tenet.

⁸ Ope mss. et edd. 1, 2, 3 expunximus hic a Vat. additam particulam *et*.

⁹ Vide infra Scholion, ubi fusius proposita est sententia August. de modo cognitionis humanae. De cognitione prophetali cfr. XII. de Genes. ad lit. c. 34. n. 59: Aliud autem est ipsum lumen, quo illustratur anima, ut omnia vel in se vel in illo veraciter intellecta conspiciat; nam illud iam ipse Deus est etc.

¹⁰ Psalm. 4, 7. — Paulo ante Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 nomini *Prophetis* praefigit perperam *in*, et mox contra omnes codd. et edd. 1, 2, 3 habet *imprimitur* loco *imprimit*.

¹¹ Cod. X addit *est*.

¹² In cod. O additur *naturalis*.

rationem *similitudinis*, dum accipitur ab intellectu; habet tamen rationem *veritatis*, prout est in anima.

Unde quod Augustinus dicit¹, quod huiusmodi habitus cognoscuntur in ipsa veritate et per simili-

Ad 1. oppositum.

tudines, quae sunt idem quod ipsae², non dicit hoc, quia non fiat aliqua species in intellectu cognoscentis, sed quia in anima non est pura species, sed veritas quaedam ab ipsa veritate impressa; et sic patet responsio ad obiecta.

SCHOLION.

I. Facta distinctione duplicis cognitionis, scil. *experientiae* (intuitivae) et *speculationis* (abstractivae), ipsam quaestionem, quae sane pro theoria de cognitione humana magni momenti est, duplici conclusione resolvit. Deinde *modum* huius cognitionis *speculativae* septem propositionibus explicat. Pro confirmatione responsionis hic subiungimus, quae de hac re dicunt Petr. a Tar. et Alex. Hal. Petrus (hic q. 1. a. 5. quaestiunc. 2.): « Cognitione *experientiae* non potest cognosci caritas nisi ab habente, sed cognitione *speculativa* potest, non per essentiam eius seu per speciem, quae sit idem quod ipsa — sic videtur solum ab habente — sed per speciem seu per similitudinem, quae non est idem quod ipsa; et hoc dupliciter: vel *per speciem acquisitam*, quae est similitudo eius vel potius actus ipsius, relicta in memoria ad eius praesentiam, et sic videtur ab illo, qui eam aliquando habuit, nisi speciem illam oblivio deleverit, et sic in patria videbit Sanctus, se fidem et spem habuisse, scil. per quoddam vestigium fidei, ut dicit Augustinus XIV. de Trinitate c. 3.; vel *per speciem innatam*, et sic videri potest a quocumque, non quae sit *species tantum*, ut species lapidis in anima, quia talem speciem non habet anima concreata caritatis, sed per speciem innatam, quae est res in se, et tamen habet similitudinem cum caritate. Habet enim anima apud se virtutum omnium quaedam semina et per illa habet desiderium et cognitionem quandam universalem virtutum, sicut per principia venit in cognitionem conclusionum ». Idem ad objectionem: anima creatur ut tabula rasa, sic respondet: « Hoc intelligitur quoad species, quae sunt intentiones tantum, non res; huiusmodi vero habitus innati in se quidem sunt res, in quantum vero per illos cognoscuntur alii (alia?) ut in simili, sunt quasi species ». Haec omnia fere ad verbum concordant cum doctrina Seraphici. Alex. Hal., S. p. III. q. 64. m. 7. a. 1. haec habet: « Quilibet sive bonus sive malus a creatione habet inditam rationem boni et veri, secundum quod dicit Augustinus et Boethius. Sicut ergo in notione principiorum veri est notio conclusionum in universali, ita in notione boni nobis in universali impressa est notio gratiae in universali; et ex illa notione boni possumus scire, quid est gratia in universali, scilicet quod ipsa est quaedam qualitas in anima. Cum enim gratia sit bonum, et habeamus notionem boni in universali nobis impressam, ex illa possumus arguere, gratiam esse; sed haec erit notio in universali, non in ratione propria. Cfr. ibid. q. 28. m. 4. a. 2. Praeter hos cfr. Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. Ex his patet, quod intellectus ex *innato lumine veritatis* potest formare speciem intelligibilem, aciem intellectus informantem, quae simul habeat « rationem similitudinis, dum accipitur ab intellectu, et tamen rationem veritatis, prout est in anima », ut habetur hic in corp.

II. Quae in hac quaestione a Seraphico dicuntur non parvi sunt momenti, ut sententia eius de modo cognitionis humanae recte intelligatur. Quid sit *cognoscere in veritate aeterna*, iam explicatum est supra d. 3. p. I. q. 1. in Scholio. — Quid sit secundum S. Bonaventuram *species innata*, et quo sensu ipsa animae humanae *innata* dici possit, hic manifeste docetur, scil. quod hoc secundum *habitus* sive lumen animae concreatum,

quod vocatur naturale iudicarium, non secundum *actuales* species sive ideas innatas intelligendum sit. Quod amplius confirmatur et explicatur ab ipso Seraphico Doctore, II. Sent. d. 39. a. 1. q. 2, ubi quaeritur, utrum conscientia sit habitus innatus, an acquisitus. Reiecta opinione Platonis, quod habitus cognitivi animae sint simpliciter innati, sed oblivioni dati ad tempus, ipse asserit, tres de hac re esse opiniones, in hoc consentientes, quod habitus cognitivi nec sint omnino innati, nec omnino acquisiti, sed quodam modo innati, quodam modo acquisiti; tamen has dissidere in assignando *modum*, secundum quem hi habitus sint acquisiti vel innati. Reiectis duabus opinionibus tanquam insufficientibus, concludit, quod « habitus cognitivi sunt quodam modo nobis innati ratione luminis animae inditi, sunt etiam quodam modo acquisiti ratione speciei. Et hoc quidem verbis Philosophi et Augustini concordat. Omnes enim in hoc concordant, quod potentiae cognitivae sit lumen inditum, quod vocatur naturale iudicarium; species autem et similitudines rerum acquiruntur nobis mediante sensu, sicut expresse dicit Philosophus in multis locis; et hoc etiam experientia docet ». Tum attendendam esse ait distinctionem inter prima principia valde evidentia, quorum « cognitio ratione illius luminis dicitur esse nobis innata, quia lumen illud sufficit ad illa cognoscenda post receptionem specierum sine aliqua persuasionem superaddita propter sui evidentiam », et inter cognitionem particularium conclusionum, quarum cognitio acquisita est pro eo, quod lumen nobis innatum *non plene sufficit* ad illa cognoscenda, sed indiget aliqua persuasionem et habilitatione nova etc. — Denique respondendo ad illam quaestionem, utrum omnis cognitio sit a sensu, sic concludit: « Dicendum est, quod non. Necessario enim oportet ponere, quod anima novit Deum et se ipsam et quae sunt in se ipsa sine adminiculo sensuum exteriorum. Unde si aliquando dicat Philosophus, quod nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu, et quod omnis cognitio ortum habeat a sensu, intelligendum est de illis quae quidem habent esse in anima per similitudinem *abstractam*; et illa dicuntur esse in anima ad modum scripturae. Et propterea valde notabiliter dicit Philosophus, quod in anima nihil *scriptum* est, non quia nulla est in ea *notitia*, sed quia nulla est in ea *pictura* vel similitudo *abstracta*. Et hoc est, quod dicit August. in libro de Civit. Dei: Inseruit nobis Deus nobile iudicarium, ubi quid sit lucis, quid tenebrarum, cognoscitur in libro lucis, qui veritas est, quia veritas in corde hominum naturaliter est impressa ». — Hanc sententiam verbotenus sive in hoc sive in alio libro S. Augustini non invenimus. Ipsa autem breviter complectitur, quae S. August. longiore discursu pluries luculenter probat, praesertim XI. de Civ. Dei c. 27. n. 2, ubi inter alia ait: « Sed lucem illam incorpoream (animalia) contingere nequeunt, qua mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus recte iudicare possimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animantium, etsi scientia nullo modo, at certe quaedam scientiae similitudo... Sed nos ea (corporalia) sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis iudicemus. Habemus enim alium *interioris hominis*

¹ Vat. praeter fidem mss. et quinque primarum edd. cum Augustinus dicat.

² Supple: res, quae hoc in casu sunt habitus. Vide supra

arg. 1. ad opp. Vat. incongrue *ipse*. Notum est, in Codd. eodem modo scribi *ipse* et *ipsae*. — Mox fide mss. et ed. 4 substituimus *fiat* loco *sit*. In fine responsionis ed. 1 *solutio* pro *responsio*.

sensum isto longe praestantior, quo iusta et iniusta sentimus: iusta per intelligibilem speciem, iniusta per eius privationem. Ad huius sensus officium non acies pupillae, non foramen auriculae, non spiramenta narium, non gustus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me et esse et hoc nosse certus sum, et haec amo atque amare me similiter certus sum ».

III. S. Bonaventura fidelissimum S. Augustini discipulum, sicut in aliis quaestionibus, sic in tota sua de cognitione humana doctrina se comprobatur. Unde quae circa hanc materiam in hac quaest. disputat non nisi summarium exhibent eorum, quae S. August. more sub et diffuse tractat in pluribus libris v. g. II. de Libero Arb.; de Vera Religione, c. 29. seqq.; XII. de Gen. ad lit. Operae pretium esse duximus exemplo hoc probare, proponendo ex libris VIII. et IX. de Trinitate ea S. Augustini de cognitione humana fundamenta, quae S. Bonaventura hic vel praesupponit, vel explicite asserit.

1. Apertissime ibi distinguit S. Augustinus inter cognitionem sensuum (phantasiae) et intellectus: « Et Carthaginem quidem cum eloqui volo, apud me ipsum quaero, ut eloquar, et apud me ipsum invenio phantasiam Carthaginis, sed eam per corpus accepi, i. e. per corporis sensum... Non autem ita quaero, quid sit iustus, nec ita invenio, nec ita intueor, cum id eloquor » etc. (VIII. c. 6. n. 9.).

2. Distinguit in cognitione intellectuali conceptus formatos per abstractionem a rebus sensibilibus et non formatos per abstractionem: « Neque enim oculis corporeis multas mentes videndo per similitudinem colligimus generalem vel specialem mentis humanae notitiam, sed intuemur inviolabilem veritatem » (IX. c. 6. n. 9.).

3. Asserit, aliquos conceptus intellectuales, quos habemus, supponere experientiam sive externam sive internam: « Sed quid sit mori, et quid sit vivere, utique scimus; quia et vivimus, et mortuos ac morientes aliquando vidimus et experti sumus » (VIII. c. 5. n. 8.).

4. Dicit, animae humanae *impressam esse* notitiam quarundam rerum: « Neque enim in his omnibus bonis, vel quae commemoravi vel quae alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius, cum vere iudicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundum quod et probaremus aliquid et aliud illi praeponeremus » (VIII. c. 3. n. 4.). Habemus enim quasi regulariter *infixam* humanae naturae notitiam... Secundum species et genera rerum vel *natura insita* vel experientia collecta, de factis huiusmodi (miraculis et resurrectione Christi) cogitamus, ut non ficta sit fides nostra » (ibid. c. 4. 5. n. 7.). « Quid igitur de illa excellentia Trinitatis sive specialiter sive generaliter novimus, quasi multae sint tales trinitates, quarum aliquas experti sumus, ut per regulam similitudinis *impressam*, vel specialem vel generalem notitiam, illam quoque talem esse credamus » etc. (ibid. c. 5. n. 8.).

5. Asserit, quaedam cognosci ab homine in *veritate*, et etiam in *veritate aeterna*. Minime autem dicit, hoc fieri per *immediatum* aeternarum rationum conspectum, ut Ontologistae volunt; sed intelligi debet secundum illam interpretationem, quam meliores Scholastici exhibent; cfr. supra d. 3. p. I. q. 1. Scholion. Libr. VIII. c. 6. n. 9. proponit quaestionem, quae cum illa quae a S. Bonav. hic pertractatur, maxime convenit, scil. quomodo homo iniustus cognoscat animum iustum, quem diligit, eamque ita solvit: « Quid sit *animus*, ut dictum est, novimus ex nobis; inest enim animus nobis. Quid autem sit *iustus*, unde novimus, si iusti non sumus?... An signa quaedam per motum corporis emicant, quibus ille aut ille homo esse iustus apparet? Sed unde novit, illa signa esse animi iusti, nesciens, quid omnino sit iustus? Novit ergo. Sed ubi novimus, quid sit iustus, etiam cum iusti nondum sumus? Si extra nos novimus, in corpore aliquo novimus. Sed non est ista res corporis. In nobis igitur novimus, quid sit iustus. Non

enim alibi hoc invenio, cum quaero, ut hoc eloquar, nisi apud me ipsum... Et Carthaginem quidem cum eloqui volo, apud me ipsum quaero, ut eloquar, et apud me ipsum invenio phantasiam Carthaginis, sed eam per corpus accepi, i. e. per corporis sensum... Non autem ita quaero, quid sit *iustus*, nec ita invenio nec ita intueor, cum id eloquor... Illud mirabile est, ut apud se animus videat, quod alibi nusquam vidit, et verum videat, ipsum verum iustum animum videat, et sit ipse animus, et non sit iustus animus, quem apud se ipsum videt. Num est alius animus iustus in animo nondum iusto?... An illud quod videt, *veritas est interior, praesens animo*, qui eam valet intueri? Neque omnes valent; et qui intueri valent, hoc etiam, quod intuentur, non omnes sunt, hoc est, non sunt etiam ipsi iusti animi, sicut possunt videre ac dicere, quid sit iustus animus. Quod unde esse potuerunt, nisi inhaerendo eidem ipsi formae, quam intuentur, ut inde formentur et sint iusti animi, non tantum cernentes... Et unde inhaeretur illi formae, nisi amando?... Homo ergo, qui creditur iustus, *ex ea forma et veritate* diligitur, quam cernit et intelligit apud se ille qui diligit; *ipsa vero forma et veritas* non est, quomodo aliunde diligatur. Neque enim invenimus aliquid tale praeter ipsam, ut eam, cum incognita est, credendo diligamus, ex eo quod iam tale aliquid novimus. Quidquid enim tale aspexeris, ipsa est; et non est quidquam tale, quoniam sola ipsa talis est, qualis ipsa est ». Ibid. c. 9. n. 13: « Vivendum tamen sic esse Dei ministris, non de aliquibus auditum credimus, sed intus apud nos, vel potius supra nos *in ipsa veritate* conspiciamus. Illum ergo, quem sic vixisse credimus, ex hoc quod videmus diligimus. Et nisi hanc formam, quam semper stabilem atque incommutabilem cernimus, praecipue diligeremus, non ideo diligeremus illum, quia eius vitam, cum in carne viveret, huic formae coaptatam et congruentem fuisse fide retinemus ». Libr. IX. c. 6. n. 9: « *Intuemur inviolabilem veritatem*, ex qua perfecte, quantum possumus, definiamus, non qualis sit uniuscuiusque hominis mens, sed qualis esse sempiternis rationibus debeat ». Ibid. n. 11: « Ipsa vera *forma inconcussae ac stabilis veritatis*, et in qua fruerer homine, bonum eum credens, et in qua consulo, ut bonus sit, eadem luce incorruptibilis sincerissimaeque rationis et meae mentis aspectum et illam phantasiae nubem, quam desuper cerno, cum eundem hominem, quem videram, cogito, imperturbabili aeternitate perfundit ». Ibid. c. 7. n. 12: « In illa igitur *aeterna veritate*, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam, secundum quam sumus et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspiciamus, atque inde conceptam rerum veracem notitiam tanquam verbum apud nos habemus et dicendo intus gignimus, nec a nobis nascendo discedit ».

6. Ultima haec verba aliam Augustinianae sententiae partem indicant, quam S. Bonav. in fine huius quaestionis attingit, scil. quod habitus animae, qui cognoscuntur in ipsa veritate et per similitudines, quae idem sunt quod ipsae (res i. e. habitus), non cognoscantur absque aliqua specie in intellectu cognoscentis formata. Libr. IX. c. 3. n. 3. ait: « Mens ergo ipsa, sicut corporearum rerum notitias per sensus corporis colligit, sic incorporearum per semetipsam. Ergo et semetipsam *per se ipsam novit*, quoniam est incorporea ». — Ibid. c. 44. n. 16. loquendo de cognitione Dei ostendit, quod in ipsa « fit aliqua Dei similitudo illa notitia; tamen inferior est, quia in inferiore natura est; creatura quippe animus, Creator autem Deus. Ex quo colligitur, quia cum se mens ipsa novit atque approbat, sic est eadem notitia verbum eius, ut ei sit par omnino et aequale atque identidem, quia neque inferioris essentiae notitia est, sicut corporis, neque superioris, sicut Dei. Et cum habeat notitia similitudinem ad eam rem, quam novit, hoc est, cuius notitia est, haec habet perfectam » etc.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de ista consequentia: *Qui diligit proximum, consequens est, ut ipsam dilectionem diligat*. Videtur enim ista consequentia non valere. Quamvis enim possibile sit, dilectionem diligi, non tamen est necesse, quod aliquis diligat eam; multa enim frequenter amamus, quae nollemus amare.

Item dubitatur de ista consequentia: *Qui diligit dilectionem, consequens est, ut Deum diligat*; quia, aut intelligit de *increata*, aut ¹ *creata*. Si de *creata*, nihil valet: diligit quid creatum; ergo increatum; si de *increata*, tunc in nullo concordat cum priori sententia, quia dilectio, qua diligimus ² proximum, est dilectio creata.

RESPONDEO: Dicendum, quod utraque consequentia bona est in proposito. Quidam enim est amor, in quo non est quietatio nec delectatio nec complacentia, ut puta ille qui est ex pronitate corruptionis, cui ratio obsistit. Quidam vero est amor, qui est cum delectatione, complacentia et quietatione; et in tali amore non est tantum acceptatio rei amatae, immo ³ etiam ipsius amoris; et talis amor est caritas, et ideo sequitur: qui amat proximum amat dilectionem, id est, acceptat.

Sed quoniam bene sequitur: qui acceptat aliquid ex se, multo magis acceptat illud, in quo invenitur ratio acceptationis ⁴; si dilectio, eo ipso quo dilectio, acceptatur, maior dilectio magis acceptatur. Cum ergo dilectio nostra sit dilectio exemplata, et dilectio divina sit ⁵ exemplar omnis rectae dilectionis, et in illa est prima et summa ratio omnis acceptationis: hinc est, quod sequitur, quod qui diligit dilectionem diligit Deum. Unde Augustinus ⁶ arguit ex hac suppositione, quod ipsa caritas sive dilectio proximi est dilectio cum acceptatione; et ex hoc tenet prima consequentia ⁷; et ex alia suppositione, quod prima ratio

acceptationis est in dilectione exemplante, non exemplata; et ex hoc patet secunda ⁸.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ecce iam potes notiozem Deum habere quam fratrem*. Videtur enim falsum, quia primae ad Timotheum ultimo ⁹ dicitur de Deo, quod *lucem habitat inaccessibilem*. Praeterea, de fratre novit, *quid* est, de Deo vero non novit, *quid* est, sed, *si* est; ipse autem ¹⁰ non loquitur quantum ad cognitionem, *si* est.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliquid *magis certitudinaliter cognosci* est dupliciter, quia certitudo cognitionis est secundum praesentiam; aliquid autem praesentius est dupliciter: aut quantum ad *rationem cognoscibilis*, aut quantum ad *substantiam* ¹¹. Quantum ad *substantiam* Deus est praesentior cuilibet rei quam aliqua alia res; quantum autem ad *rationem cognoscendi* hoc est dupliciter: aut a parte *cognoscibilis*, sicut sol est praesens caeco, et tamen caecus est absens lumini; sic Deus est praesentior quam frater; si autem a parte *cognoscentis*, sic praesentior est frater, quia praesens est oculis carnis ¹², quorum cognitio viget secundum statum praesentem.

Aliter potest dici, quod praesentius est aliquid dupliciter in ratione cognoscibilis: vel secundum *effectum*, vel secundum *se*. Secundum *se* notior est frater, secundum *effectum* notior est Deus. Quia effectus divinus, qui est dilectio, intrat ipsam animam et ei est praesens et magis cognoscitur quam frater ¹³.

DUB. III.

Item quaeritur de illo verbo canonicae Ioannis quarto, quod est in littera: *Qui diligit, manet in lumine*. Videtur enim improprie dictum, quia lumen

¹ Aliqui codd. ut HK aa ee ff cum ed. 1 repetunt hic *de*.

² Ex mss. et ed. 1 posuimus *diligimus* loco *diligit*. Paulo ante cod. O, posito *consequentia* loco *sententia*, addit *immo aequivocatur dilectio*.

³ Cod. dd sed pro immo.

⁴ Sequimur nonnullos codd. ut FGHKT ponendo *acceptationis* loco *dilectionis*, quorum lectio toto contextus processu confirmatur. Mox aliqui mss. ut YZ comparativo *maior* praemittunt particulam *et*, ac dein post *magis* multi codd. cum ed. 1 omittunt certe supplendum *acceptatur*.

⁵ Lectio Vat., in qua habetur *ut* loco *sit*, castigatur ope mss. et edd. 1, 2, 3, 6, ex quibus etiam paulo infra post *hinc* supplevimus *est quod*. Aliqui codd. ut AGHIKT etc. cum ed. 1 voci *hinc* praefigunt particulam *et*.

⁶ Lib. VIII. de Trin. c. 8. n. 12, ex quo textus huius dubii sumtus est.

⁷ Scil., quod qui diligit proximum, diligat ipsam dilectionem. — Plurimis codd. consentientibus, substituimus *et ex hoc* pro *et ex hac*.

⁸ Nempe: quod qui diligit dilectionem, diligat Deum. — Ed. 1 *ex hac loco ex hoc*. — Plura de hac re vide supra q. 2. et apud B. Albert., hic a. 3. — S. Thom. et Petr. a Tar., hic expos. lit.

⁹ Vers. 16, ubi Vulgata *inhabitat* loco *habitat*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut AIVX cum ed. 1 omittunt minus bene *autem*; cod. Y addit *Magister*.

¹¹ Vat. et cod. cc in hac propositione contra multos mss. et ed. 1 *praesens* loco *praesentius*, ac mox contra plurimos codd. et ed. 1, omisso primo *aut*, ponunt *cognoscendi* loco *cognoscibilis*, quod transferunt post *substantiam*. Pro *rationem cognoscibilis* magis placeret *rationem cognoscendi*, si faverent codd.

¹² Ex mss. et ed. 1 substituimus *carnis* pro *carneis*.

¹³ De duplici modo, quo Deus intellectui nostro praesens est, vide supra d. 3. p. 1. a. 1. q. 1. — In solutione huius dubii conveniunt B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3.

respicit cognitionem, sicut calor affectionem: ergo magis deberet dicere: manet in calore, quam manet in lumine.

RESPONDEO: Dicendum, quod luminis est manifestare. Manifestare autem aliquid alicui est dupliciter: aut sicut viam *cognoscendorum*, aut sicut viam *agendorum*. Primum est per *scientiam*, et contra illud lumen opponitur tenebra ignorantiae simplicis; secundum est per *gratiam*, unde: *Unctio docebit vos de omnibus*¹; et contra illud est tenebra malitiae sive peccati; et de hoc lumine et de his tenebris loquitur beatus Ioannes, quod patet in textu, et Ecclesiastici undecimo²: *Error et tenebrae peccatoribus concreata sunt*. Et quoniam caritas semper est cum gratia, aliae virtutes non, ideo dicit: *Qui amat, manet in lumine*, per appropriationem³.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *in divinis donis nihil maius est caritate*. Videtur enim dicere falsum, quia *sapientiae* donum ponitur excellentissimum inter omnia dona, vel si idem est caritas et sapientia, caritas non retinet praerogativam inter dona. Item quaeritur de consequentia: si caritas est praecipuum inter dona Dei, et nullum maius est quam Spiritus sanctus: ergo Spiritus sanctus est caritas. Aut ergo⁴ loquitur de caritate *creata*, aut *increata*; si de *increata*, tunc ergo probat idem per idem; si de *creata*, tunc nulla videtur consequentia, quia non valet, quodsi creata est caritas maior inter dona creata, quod sit Spiritus sanctus.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta auctoritas Augustini potest intelligi de caritate *creata* et *increata*; et pro utraque habet veritatem. Si de *increata*, certum est; si de *creata*, maximum est inter dona, quia plus habet in se de ratione bonitatis sive de ipsa bonitate, quam aliquod donum⁵, loquendo praecise. Quaedam enim dona sunt, quae sunt sine caritate; et hoc quidem certum est, quod minora sunt. Quaedam praesupponunt caritatem, sicut⁶ donum sapientiae. Caritas enim est, quae dat sensum gustui, ut sapiant ei bona aeterna. Unde sapientia superaddit

quandam ulteriorem habilitatem⁷, quae comparata ad caritatem minus bonum est, sed prout claudit caritatem, maius bonum est ratione eius quod praesupponit. Et ita patet, quod caritas, praecise loquendo, est excellentissimum donum; sapientia vero, praesupponendo sive implicando donum caritatis, dicitur excellentissimum.

Ad illud quod obiicitur de consequentia, dicendum, quod utroque modo bona est. Si enim intelligatur de caritate *increata*, si⁸ ipsa est donum primum et praecipuum, et Spiritus sanctus est huiusmodi: oportet quod ipsa sit Spiritus sanctus, quia quod per superabundantiam dicitur, uni soli convenit⁹. Si autem de caritate *creata*; tunc consequentia Augustini intelligenda est a parte nominis sic: si caritas creata est maximum¹⁰ inter dona creata, et Spiritus sanctus est maximum donorum: ergo melius nominatur nomine doni excellentissimi quam alio. Consequens ergo est, ut Spiritus sanctus sit caritas, sed non creata, immo illa quae Deus est¹¹.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non utique sic dictum est, quod Dei substantia est nostra patientia*. Videtur enim male dicere, quia caritas, qua nos diligimus Deum, non est ipse Deus, nisi intelligamus *quo diligimus* exemplariter vel causaliter: ergo cum simile sit de patientia, videtur quod Augustinus male destruit¹² illud simile. Item, cum Deus faciat nos diligentes, sicut patientes, quare non dicitur Deus caritas nostra, sicut patientia nostra?

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus est caritas et *essentialiter* et *causaliter*: *essentialiter*, quia in se amor est; *causaliter*, quia in nobis amorem efficit. Sed Deus non est *patientia* essentialiter, sed solum causaliter; et ideo Scriptura istum diversum modum innuens¹³ dicit, Deum esse patientiam *nostram*, et Deum esse caritatem sine additione. Ratio autem huius est, quia¹⁴ quidam habitus dicunt *incompletionem*, sicut patientia, spes et huiusmodi, qui non cadunt in Deo per essentiam, sed per causam, quia huiusmodi sunt a Deo. Quidam autem sunt habitus di-

Ad 2. quaesitum.

Quaestio incidens.

Deus dupliciter est caritas.

Non sic patientia.

¹ I. Ioan. 2, 27, ubi Vulgata: Unctio eius docet vos de omnibus. — Vat. contra mss. post *unde* addit *per Ioannem*.

² Vers. 16.

³ Cfr. B. Albert., hic a. 6; S. Thom. et Petr. a Tar., hic in expos. textus.

⁴ Ed. 1 *enim* loco *ergo*, quae et mox post *aut* repetit de caritate.

⁵ Ed. 1 *donorum*, cod. dd autem addit *aliud*. Mox pauci codd. ut VZ omittunt *quae sunt*.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *velut*. Ed. 1 post *sicut* adiungit *est*.

⁷ Exhibemus lectionem fere omnium mss. ponendo *habilitatem* pro *virtutem quae habilitat*; ed. 1 *habilitationem*. Paulo infra ex multis codd. ut AGHIK TW etc. et ed 1 pro *minus*

S. Bonav. — Tom. I.

bona substituimus *minus bonum*, quod et in se distinctius est et cum subnexis magis correspondens.

⁸ Vat. *sic* loco *si*, et mox post *huiusmodi* addit *ergo*, sed obstat auctoritas mss. et ed. 1 et quidem bene, quia agitur tantum de *consequentia* ostendenda.

⁹ Aristot., V. Top. c. 3. (c. 5.).

¹⁰ Aliqui codd. ut IT addunt *donum*.

¹¹ Cfr. B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar. et Richard., hic circa lit.

¹² Cod. T *destruat*; ed. 1 *astruit*.

¹³ Mendum Vat. *inveniens* loco *innuens* correximus ope mss. — Textus S. Scripturae de isto diverso modo vide hic in lit. Magistri, c. 3.

¹⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *quia*, loco *quod* et paulo infra *qui* pro *quae*.

centes *complementum*, et huiusmodi¹ sunt in Deo essentialiter, sicut caritas et sapientia et huiusmodi. Notandum autem, quod Augustinus vult dicere, quod Deus est caritas essentialiter, sed ipse non vult dicere, quod sit caritas *nostra* essentialiter, sed *causaliter et exemplariter*. Nec ita est patientia nostra *exemplariter*². Quamvis enim omnes virtutes habeant exemplar cognoscitivum in Deo et omnes habeant exemplar secundum similitudinem *longinquam*, tamen quaedam virtutes non habent sibi correspondens in Deo *per omnia*, sicut patientia, quae duo dicit, scilicet passionem et superferri passionibus. Quantum ad primum, non habet in Deo correspondens, sed quantum ad secundum solum. Caritas autem habet amorem in Deo sibi per omnia correspondentem, et³ amorem non tantum *essentialem*, sed etiam *personalem*: et ideo dicunt auctoritates⁴, quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum; et ablativus *qua* dicit habitudinem non tantum causae efficientis, sed etiam formalis, non perficientis, sed exemplantis⁵.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *solum donum caritatis dividit inter filios regni et filios perditionis*. Videtur enim male dicere, quia aut loquitur de divisione quantum ad *cognitionem*, aut quantum ad *veritatem*. Si quantum ad *veritatem*, hoc falsum est, quia non solum in caritate, sed etiam in fide gratuita et spe differunt; si quantum ad *cognitionem*, tunc minime dividit, quia nescitur, quis hoc donum habeat.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnia dona virtutum possunt esse informia praeter caritatem. Et quoniam possunt esse informia, possunt esse in iustis et

peccatoribus, et ideo in illis nunquam separantur ab invicem. Sed caritas nunquam potest esse informis nec esse cum peccato, quia actus eius est diligere Deum⁶ propter se et super omnia, qui removetur per omne peccatum. Ideo dicit Augustinus⁷, quod sola caritas distinguit, loquendo de distinctione in universali.

Quod obiicitur de fide gratuita sive formata, concedo, quod distinguit; sed tamen hoc non habet, quia *fides*, sed quia *gratuita*; et ita ex hoc, quod caritati coniuncta⁸; et sic patet illud.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam* etc. Videtur enim male dicere, quia Dominus dicit, Ioannis decimo quinto⁹: *Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat* etc.: ergo si hoc est maximum opus caritatis, impossibile est, quod fiat sine caritate.

RESPONDEO: Aliqui dicunt, quod Apostolus dicit per impossibile; posito enim adhuc¹⁰, quod aliquis hanc poenam pateretur sine caritate pro Christo, adhuc non prodesset sibi. Credo tamen, quod aliqui¹¹ ex industria naturalium et aliqua gratia gratis data possent sustinere pro fide Christi mortem etiam sine caritate, sicut¹² haereticus sustinet per errorem. Et quod dicit Dominus, quod illud est summae caritatis, hoc dicit quantum ad signum et exteriorem ostensionem; signa tamen sunt fallibilia, et ideo non necessario oportet, quod si aliquis mortem sustinet pro Christo sive pro eius fide¹³, habeat caritatem. Credo tamen, quod si aliquis pro Christo sustineret mortem, qui non magnum haberet obicem, quod disponderet se ad gratiae susceptionem, ita quod daretur sibi caritas.

¹ In cod. I additur *habitus*.

² In Vat. haec propositio: *Nec ita est patientia nostra exemplariter* perperam deest, quae tamen in mss. et ed. I habetur.

³ Cod. V *per* loco *et*.

⁴ Quas videsis in lit. Magistri, hic c. 4-4.

⁵ Duplex siquidem tunc distinguebatur causa formalis, scil. intrinseca seu informans (perficiens), et extrinseca seu exemplaris. — De hoc dubio vide etiam B. Albert., hic a. 8 et Petr. a Tar., hic circa lit.

⁶ Fide vetustiorum mss. et ed. I adiecimus male omissum *Deum*. Mox relativum *qui* referas ad *actum*. — Plura de eo, quod caritas non possit esse informis, vide III. Sent. d. 27. a. 1. q. 4.

⁷ Libr. XV. de Trin. c. 48. n. 32, ex quo textus huius dubii sumtus est.

⁸ In ed. I additur *est*. — Idem dubium solutum invenies apud B. Albert., hic a. 9.

⁹ Vers. 13.

¹⁰ Vat. perperam, et antiquioribus mss. cum edd. 4, 6 refragantibus, *ad hoc*. Dein edd. 2, 3 *habens* pro *hanc*.

¹¹ Ex pluribus codd. ut TX et ed. I adiecimus *aliqui*. Cod. Z *aliquis*, et paulo post *posset* loco *possent*; cod. Y absque *aliquis* habet *posset*.

¹² Cod. bb addit particulam *et*. Mox cod. M *pro errore*, et cod. ee cum ed. I *propter errorem* loco *per errorem*.

¹³ Vat. cum aliquibus mss. hic repetit *quod*, in maiore parte codd. et ed. I tamen deest.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVII.

PARS II.

Magister ponit opinionis suae defensionem.

Hic quaeritur, si caritas Spiritus sanctus est, cum ipsa augeatur.

HUIUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA P. 289.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de missione Spiritus sancti invisibili secundum suam opinionem. Hic *secundo* ponit opinionis suae defensionem, et hoc facit respondendo obiectionibus, quae possent¹ suam opinionem improbare. Et quoniam sua positio improbari potest et *ratione* et *auctoritate* et *utroque modo*, ideo habet haec pars tres partes.

In *prima* parte impugnatur et improbat hoc quod dixerat, quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum et proximum.

Secundo vero, per auctoritatem, ibi: *Supra dictum est, quod Spiritus sanctus.*

Tertio, per auctoritates et rationes, ibi: *Alias quoque inducunt etc.* — Prima ratio contra Magistrum sumpta est ex hoc, quod caritas augetur²; secunda ratio contra ipsum sumpta est ex hoc, quod caritas est a Spiritu sancto, sicut dicit Augustinus; tertia ratio sumpta est ab hoc, quod caritas est animi affectio, et hoc quidem rationi et auctoritati consonat. In qualibet autem istarum partium Magister primo opponit et secundo determinat; et partes manifestae sunt.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis est hic³ quaestio de augmento caritatis, et circa hoc quaeruntur quatuor.

Primo quaeritur, utrum caritas possit augeri secundum substantiam.

Secundo quaeritur de modo augmenti ipsius caritatis.

Tertio quaeritur de opposito augmenti ipsius, scilicet de diminutione, utrum caritas possit diminui.

Quarto de augmento caritatis quantum ad terminum sive⁴ statum.

ARTICULUS UNICUS.

De augmento caritatis.

QUAESTIO I.

Utrum caritas secundum substantiam augeri possit.

Quantum ad primum ostenditur, quod caritas possit augeri secundum substantiam:

1. Per Augustinum ad Bonifacium⁵: « Caritas meretur augeri, ut aucta mereatur perfici ».

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: caritas viae secundum substantiam minor est caritate patriae; sed

a caritate viae ad caritatem patriae contingit devenire, ipsa salvata in esse, quoniam *caritas* viae *nunquam excidit*⁶; sed motus a minori ad maius, re salva, est augmentum⁷: ergo contingit caritatem augmentari.

3. Item, constat, quod diversis maiora et minora

¹ Plurimis codd. cum ed. 1 reluctantibus, Vat. *possunt*.

² Vat. contra mss. et ed. 1 *augeatur*.

³ Plurimis mss. et ed. 1 consentientibus, supplevimus *hic*.

⁴ Vat. cum cod. cc repetit *ad*.

⁵ Epist. 189. n. 2. secundum sensum, sed verbotenus Epist. 186. ad Paulinum c. 3. n. 10. In hoc textu ed. 1 cum uno alterove codice ut I post *mereatur* addit *et*.

⁶ I. Cor. 13, 8.

⁷ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 33. (c. 5.).

praemia dabuntur; unde Apostolus, primae ad Corinthios decimo quinto¹: *Alia claritas solis, alia claritas lunae* etc.; et constat, quod uni et eidem secundum diversos status debetur diversum praemium, scilicet maius et minus; sed magnitudo praemii substantialis respondet quantitati caritatis, non secundum fervorem, sed secundum substantiam: ergo si contingit, maius praemium alicui deberi, ergo et caritatem substantialiter augeri.

4. Item, contingit caritatem meliorari, cum non sit summum bonum; sed caritas est bona substantialiter: ergo contingit, caritatem secundum suam substantiam fieri meliorem. Sed ut dicit Augustinus in sexto de Trinitate, octavo capitulo²: « In spiritualibus idem est maius et melius »: ergo cum caritas sit quid spirituale, possibile est, secundum substantiam ipsam effici maiorem.

5. Item, constat quod in uno et eodem caritas potest in maiorem effectum et actum: ergo cum maioritas effectus veniat a magnitudine virtutis, possibile est, caritatem maiorem effici secundum virtutem. Tunc quaero: aut caritas est sua virtus, aut non: si *sic*: ergo augmentata virtute, necesse est, augeri essentiam caritatis; si *non*, tunc quaero de illa virtute: aut habet essentiam, aut non; si *sic*, similiter quaero de illa: ergo vel erit abire in infinitum, vel necesse est poni, quod aliquid augeatur secundum substantiam; sed qua ratione alia virtus, et caritas.

SED CONTRA: 1. Caritas est forma; sed omnis forma consistit in essentia invariabili³: ergo et caritas; sed nihil invariabile secundum essentiam augetur secundum essentiam: ergo nec caritas.

2. Item, ubi augmentum, ibi maius et minus⁴; sed ubi est simplicitas, ibi non est maius et minus: si ergo caritas est forma simplex et non extensa, in caritate non erit augmentum.

3. Item, augmentum in corporalibus est secundum accidens, et non secundum substantiam⁵: ergo pari ratione et in spiritualibus: ergo si caritas augeatur, hoc est solum secundum accidens, non secundum substantiam.

4. Item, quod augetur mutatur⁶, et quod augetur secundum substantiam mutatur secundum

substantiam; sed quod substantialiter mutatur est aliud nunc quam prius: ergo quod augetur secundum substantiam non manet: si ergo *caritas nunquam excidit*⁷ nisi per peccatum, sed semper manet, ergo non augetur.

CONCLUSIO.

Caritas secundum substantiam sive secundum quantitatem virtutis augeri potest.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum communem opinionem verum est, caritatem substantialiter augeri. Conclusio

Ad intelligentiam autem obiectorum distinguunt quidam augmentum secundum duplicem differentiam. Augmentum enim est, quando minori succedit maius; hoc autem potest esse dupliciter: vel *ita*, quod illud idem, quod prius fuit minus, postea fiat *maius*, sicut homo dicitur augeri vel aliquod *aliud* quantum, et hoc modo⁸ caritas non augetur, ut dicunt; vel *ideo*, quod minori succedat maius, non idem numero, sed consimile in forma, sicut dies dicuntur augeri, non quia idem dies primo⁹ sit minor et postea maior, sed quia minori succedit maior; sic dicunt augeri caritatem, ac per hoc posse evadere oppositiones. Explic. quorund.

Sed positio ista, ut supra probatum est¹⁰, non potest stare. Ostensum est enim, quod caritate manente eadem, contingit, circa eandem fieri crementum et perfectionem. Reproba

Et ideo aliter dicendum, quod augmentum sequitur quantitatem. Quantitas autem dicitur dupliciter, scilicet *proprie* et *metaphorice*: proprie dicitur quantitas *molis*, et haec est in corporalibus; metaphorice quantitas *virtutis*, et haec est¹¹ in spiritualibus. Sic et augmentum dicitur dupliciter: *proprie*, scilicet secundum magnitudinem *molis*, et *metaphorice* secundum quantitatem virtutis. Cum ergo in caritate sit quantitas virtutis, et non in summo, constans est, caritatem augeri posse. *Rursus*, cum virtus sit idem quod substantia caritatis, et sit¹² quantitas virtutis, hinc est, quod de necessitate sequitur, caritatem augeri secundum substantiam; cum enim sit virtus, eius substantia non est alia a virtute. Explic. auctoris.

¹ Vers. 41.

² Num. 9: In his enim, quae non mole magna sunt, hoc est maius esse, quod est melius esse. — Mox cod. I *unde* pro *ergo*.

³ Libr. de Sex princip., qui est Gilberti Porretani: Ratio sive forma est id quod supervenit composito, simplici constans et invariabili essentia. Cfr. Aristot., VII, Metaph. text. 28. et VIII. text. 10. (VI. c. 8. in fine, et VII. c. 3.). In primo loco cit. ait: « Indivisibilis namque forma est »; in secundo comparat substantiam (essentiam) numeris, in quibus quaelibet additio vel diminutio inducit mutationem specificam. — Mox post *invariabile* codd. K V, omittunt *secundum essentiam*, dein nomini *essentiam* praemittunt *substantiam* vel.

⁴ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 34. seqq. (c. 5.).

⁵ Cfr. Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 30. seqq. (c. 5.) et V. Phys. text. 7-20. (c. 2. et 3.) — Mox in Vat. et

cod. cc minus apte, et aliis codd. cum ed. 1 obnitentibus, omittitur *solum*.

⁶ Vide Aristot., IV. Phys. text. 32. (c. 4.) et VIII. Phys. text. 55. (c. 7.).

⁷ I. Cor. 13, 8.

⁸ Cod. X, variata interpunctione et positione, *vel aliquod aliud, et quantum ad hoc caritas*, cum quo concordat cod. R, qui tamen omittit particulam *et* ac ponit *ad hunc modum* pro *ad hoc*. Paulo infra codd. P Q *ita* loco *ideo*; ac dein fide antiquiorum mss. et ed. 1 expunximus voci *numero* praefixam particulam *in*.

⁹ Cod. T *prius* loco *primo*, et cod. K *possit esse* pro *sit*.

¹⁰ Hic, in fundamentis, praesertim in ultimo.

¹¹ E vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *est*.

¹² Plures codd. ut A G I S T W X Y ee ff omittunt *sit*, quod

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod essentia formae est invariabilis; dicendum, quod verum est de forma universali; si autem dicatur de forma singulari, verum est in se considerata, sed non prout in alio¹.

2. Ad illud quod obiicitur, quod simplicitas non admittit magnitudinem; dicendum, quod verum est, quod non admittit magnitudinem molis, admittit tamen magnitudinem virtutis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod augmentum² in corporalibus est motus secundum accidens, patet responsio. Nam quantitas *molis* est accidens, essentialiter differens a quanto; non autem sic est in quantis quantitate *virtutis*, immo quantitas virtutis essentialis est, ut in opponendo probatum est³.

Potest tamen dici, quod cum dicitur, quod⁴ motus augmenti in corporalibus est motus secundum accidens, dupliciter potest accipi hoc quod est *secundum*: aut quod dicat habitudinem termini *per se* sive termini formalis, et sic utique terminus augmenti est quantitas perfecta; aut ita, quod dicat terminum

per accidens, et hoc modo augmentum *per accidens*⁵ respicit substantiam. Quod patet. Cum enim additur quantitas maior minori, nisi fiat per rarefactionem vel per protensionem⁶, oportet quod addatur substantia, in qua sit illa quantitas; et ita augmentum plus habet de substantia, et ita per consequens ad substantiam terminatur etiam in corporalibus.

4. Et per hoc patet quod obiicitur: quod mutatur secundum substantiam est aliud et aliud⁷; verum est, si dicat terminum formalem; sed non sic dicit.

Ad illud quod obiicitur: quod augmentatur secundum substantiam et mutatur secundum substantiam; dicendum, quia⁸ rei non tantum est esse substantiale, sed etiam perfectum esse. Mutari ergo secundum substantiam hoc potest esse dupliciter: vel respectu *esse simpliciter*, et sic mutatum est aliud et aliud; vel respectu *esse perfecti*, et sic est idem⁹, quia cum de imperfecto fit perfectum, non est aliud, sed idem. Hinc est, quod caritas, quamvis substantialiter augeatur, non est alia, sed eadem secundum substantiam; unde non valet obiectio.

SCHOLION.

1. Cum sententia communi quaestio resolvitur affirmative. Deinde circa *modum* huius augmenti S. Doctor affert opinionem aliquorum insufficientem; denique propriam suam sententiam proponit eamque probat adhibito isto axioma, quod augmentum sequitur quantitatem. Quantitas autem communiter distinguitur in propriam sive molis, et metaphoricam sive virtutis; unde sequitur, quod etiam duplex augmentatio admitti debeat, et inde, quod caritas augeri possit, et quod augmentatio fiat secundum essentiam. — Ut rationes et difficultates ad philosophiam spectantes, quae in hac et seq. quaest. tanguntur, facilius intelligantur, iuvat aliqua excerpere circa varias in antiquis scholis vigentes opiniones de augmento et diminutione formarum. Teste Boethio, (III. in Categorias seu Praedicamenta Aristotelis, c. de Qualitate) tres opiniones iam apud antiquos

philosophos extiterunt de *intensione formarum* seu de magis et minus. « Quidam namque dicebant, in omnibus secundum *materiae habitudinem* reperiri posse magis et minus. Proprium namque esse materiae corporumque intensione crescere et minui relaxatione, quae quorundam Platoniorum sententia fuit ». Quae Boethii verba a B. Alberto, Comment. in libr. de Sex principiis Gilberti Porretani, tract. 8. c. 1. ita exponuntur: « Eorum quidem *una* (opinio), qui dicebant, quod in omni, in quo invenitur magis et minus, invenitur aliquo modo materia, cuius quantitas, ut dicunt, ex indivisibilibus consistit: ubi plura similia in uno conveniunt, id dicunt intendi, et ubi pauciora sunt, illud dicunt remitti, et ideo albissima sunt in quibus plura indivisibilia concurrunt albedinis; remitti autem, ubi conveniunt pauciora. Et haec quidem opinio, ut dicit Boethius, fuit Pla-

alii ut H cc cum ed. 1 transponunt post *quantitas*. Codd. LOZ paulo ante post *virtus* addunt *caritatis*, quod vel supplendum est, vel nomen *virtus* referendum ad sequens *caritatis*; dein codd. LO et *quantitas virtutis*, quod *quantitas substantiae* substituunt loco et *sit quantitas virtutis*. Quomodo hoc argumentum intelligendum, accipe ex fundam. 5. supra posito, et infra ex resp. ad 3. Mox aliqui codd. ut DVX bb minus apte omittunt *enim*, loco cuius cod. G habet *ipsa*; cod. T deinde post *virtus* adiungit *necessario sequitur, quod*.

¹ De hac solutione cfr. supra d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 1. Idem dicit Richard. a Med., I. Sent. d. 8. a. 2. q. 2. ad 2: « Quamvis forma non sit variabilis secundum suum esse absolutum, proprie loquendo de variabilitate, tamen quia naturalem habet aptitudinem, ut sit in materia, in qua potest recipere variabilitatem, simpliciter invariabilis dici non debet. »

² Ex aliquibus mss. ut IT supplevimus *augmentum*, pro quo Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. 1 renitentibus, mox post *motus* ponit *augmenti*.

³ In fundamentis, praecipue in ultimo et in corp. quaest. circa finem. — Paulo supra post *essentialis* cod. M habet *caritati*.

⁴ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 omittit *quod*. Mox in plurimis mss. et ed. 1 deest *augmenti*, certe tamen supplendum.

⁵ Sequimur antiquiores codd. et ed. 1 addendo *per accidens*.

⁶ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Qualitate, et IV. Phys. text. 79. seqq. (c. 9.) ac III. de Caelo text. 10, ubi definitio rarefactionis indicatur, scil. quod sit motus, quo corpus, manente eadem entitate et quantitate, maiorem acquirit localem extensionem. Quodsi rarefactio et protensio ad invicem conferuntur, secundum mentem S. Doctoris infra d. 18. dub. 4. dici potest, quod rarefactio sit processus naturalis, protensio vero processus artificialis; priori opponeretur condensatio, posteriori compressio.

⁷ Vat. male omittit hic *est aliud et aliud*; paulo supra minus distincte ponit *non augetur loco mutatur*, deinde in fine responsionis *si dicit terminum per accidens* pro *sic dicit*, sed obstat auctoritas mss. et sex primarum edd. — Nota insuper, quod Vat. cum multis codd. praemissam propositionem *Et per hoc patet* etc. coniungit cum responsione ad tertiam obiectionem; sed non bene, quia revera pertinet cum sequenti responsione ad quartum obiectum. Pauci codd. ad connexionem harum responsionum stabiliendam post *non sic dicit* addunt *tamen potest aliter dici*.

⁸ Unus alterque codex ut IQ *quod loco quia*.

⁹ Contextu exigente, supplevimus *et sic est idem*, licet haec verba in paucis mss. ut HT et quidem in margine (a manu suppari) inveniantur. Mox fide plurimorum mss. et ed. 1 *Hinc est, quod* substituimus loco *Et hinc est, quia*.

tonis. Videtur autem ab antiquo Anaxagora derivata, qui dixit, simile simili generari, et omnia esse in omnibus, sed latere: et ideo etiam intendi et remitti quodcumque secundum plus et minus apparet de ipso simili». — «*Alia* vero, quae secundum certissimas verissimasque artes atque virtutes non diceret esse magis et minus, secundum autem medias dici posse, ut haec ipsa grammatica atque iustitia non dicitur magis grammatica neque magis iustitia. Esse autem quasdam alias mediocres artes, in quibus id ipsum posset evenire (sicut de dispositione fit habitus medius, ut B. Albertus adiungit). *Tertia* est, de qua Aristoteles loquitur, quod ipsas quidem habitudines nulla intensione crescere nec diminutione decrescere putat, sed eorum *participantes* (seu subiecta) posse sub examine compositionis venire, ut de his magis minusve dicatur. Sanitatem namque ipsam et iustitiam alteram altera magis minusve non esse; neque enim quisquam dicit, magis esse sanitatem alia sanitate. Sed hoc solum dicere possumus, magis habere sanitatem aliquem, i. e. esse saniores, et magis sanum et minus sanum. Dicimus ergo, quod *ipsae qualitates* non suscipiunt magis et minus; *qui vero secundum eas quales dicuntur*, ipsi sub comparatione cadunt, ut iustior et sanior et grammaticior». — Gilbertus Porretanus (de Sex principiis, c. ult.), tres sententias hac de re affert, quae suo tempore a diversis defendebantur et triplici antiquorum opinioni correspondere videntur. «Aiunt enim quidam secundum crementum vel diminutionem eorum quae suscipiunt *subiectorum*. Aliter autem et alii *ipsa quidem quae suscipiuntur* in suscipiente diminui et crescere annuntiant. Alii autem secundum *utrumque* amborum diminutionem et augmentationem». Pluribus rationibus contra triplicem hanc sententiam adductis, concludit: «Patet itaque nihil secundum magis et minus praedicari neque secundum subiecti solum augmentum vel diminutionem neque secundum accidentis; quare neque secundum *utrumque*. Oportet igitur ab alia ea invenire, quae cum magis et minus dicantur. Huiusmodi vero sunt ea, quae sunt in voce eorum quae adveniunt, et non secundum subiecti vel mobilis crementum vel diminutionem, sed quoniam eorum, quae sunt in voce, impositioni propinquiora sunt, sive ab eadem remotiora. De his etenim *cum magis* dicuntur quae proximiora sunt ei quae in ipsa voce est impositioni, *cum minus* autem de his quae remotiora consistunt, ut album dicitur illud, in quo pura albedo est; quanto igitur ad vocis impositionem accedens puriori inficitur albedine, tanto et candidior assignabitur... Dubitabit autem aliquis, quare haec quidem cum magis et minus dicantur, substantiae vero minime? Hoc autem contingit, quoniam substantiarum impositio quidem in termino est, ultra quem transgredi impossibile est. Additur autem et de accidentibus quibusdam, quae sine magis et minus dicuntur, ut quadrangulus et triangulus et similia; non enim triangulus magis unus altero dicitur».

II. In solut. ad 4. tangitur quaestio inter Scholasticos in utramque partem disputata, utrum ipsae formae substantiales eiusdem speciei, praesertim animae intellectuales, recipiant magis et minus, sive esse possint inaequalis perfectionis. Quod intelligendum est non de perfectione *specifica*, quae certa est eadem in individuis eiusdem speciei, sed de perfectione *individuali*, nec de perfectione *accidentali*, quae certe diversa est in diversis, sed de *substantiali*, secundum gradum perfectionis consequentem naturam individui. Utraque sententia, i. e. affirmativa et negativa, est probabilis. Fautores sententiae, quod sint inaequales, pro se citant decretum aliquod doctorum Parisiensium, ab Henrico Gandav. (Quodl. 3. q. 5.) et a Durando (II. Sent. d. 32. q. 3.) relatum: «Si quis dicat, omnes animas ab origine esse aequales, errat, quoniam alias anima Christi non esset perfectior anima Iudae». Durand. hoc decretum ad perfectionem potentiarum sensitivarum et vegetivarum restringere conatur, licet parum probabiliter; alii id non habere irrefragabilem auctoritatem dicunt. De sententia S. Thom. disputatur, licet Caietan. (ad S. I. q. 85. a. 7.) dicat, caecos esse, qui dubitent, ipsum stare pro inaequalitate. Sotus autem cum aliis pluribus ex talibus caecis unum se esse profitetur. Interpretationi Caietani favent multa testimonia S. Thom., ut S. I. q. 50. a. 4. q. 85. a. 7; II. Sent. d. 32. q. 2. a. 3; I. Sent. d. 8. q. 5. a. 2. ad 6. — Sententiae neganti paritatem perfectionis adhaeret etiam S. Bonav., II. Sent. d. 3. p. I. dub. 2, et d. 32. dub. 6. — Sententia autem Scoti dubia est, licet magis favere videtur huic ultimae sententiae, ut patet ex eius testimoniis collectis in Summ. Hieronymi a Montefortino t. II. p. 4. q. 85. a. 7. incident.

In solut. ad 3. duplex datur responsio. *Prima* est: etiamsi concedatur, quod in rebus *corporalibus* augmentum sit solummodo secundum accidens non secundum substantiam, tamen hoc non valet in augmento *virtutum*. *Secunda* vero responsio negat, quod motus augmenti in corporalibus sit tantum secundum accidens, quod est quantitas, quin addatur ipsi substantiae. Ad hoc probandum distinguitur duplex terminus augmenti: *formalis* sive per se, et hic est ipsa quantitas, et *accidentalis*, et hic est ipsa substantia.

III. Alex. Hal., S. p. IV. q. 9. m. 3. a. 2. § 1. — Scot., de hac. et seq. hic q. 4. et seqq.; Report., hic q. 3. et seqq. — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. II. II. q. 24. a. 4. — B. Albert., de hac et duabus seqq. hic a. 10. et III. Sent. d. 29. a. 10; et IV. Sent. d. 7. a. 5. quaestiu. 3; S. I. p. II. tr. 16. q. 101. m. 2, et q. 102. m. 1. — Gulielmus Paris., de Virtut. c. 22. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 1. — Henr. Gand., Quodlib. 5. q. 19. — Durand., hic q. 5. — Dionys. Carth., hic q. 6. — Biel, hic q. 4.

QUAESTIO II.

Quomodo caritas augeatur.

Secundo quaeritur de modo augmenti ipsius caritatis. Et quod augmentum eius sit aliunde, ostenditur:

1. Per Augustinum¹, qui dicit, quod «caritas *Fundamenta* meretur augeri»; sed quod aliquis meretur habet

ab alio quam a se: ergo si caritas meretur augmentum, habet ipsum aliunde.

2. Item, quod augmentetur per appositionem, videtur per *rationem* augmenti²: «augmentum enim est praeexistentis quantitatis additamentum»: ergo

¹ Epist. ad Bonifacium. Cfr. q. praeced. fundam. 1.

² Fide plurium mss. ut FGHIO ff adieciimus *augmenti*, loco cuius in multis mss. et sex primis edd. falso habetur *Au-*

gustini. Ratio seu definitio augmenti allegata invenitur in Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 31. (c. 5.): *Augmentatio enim est existentis magnitudinis additamentum*.

ubi est augmentum, ibi est appositio alicuius eiusdem generis, et ubi appositio, ibi additio: ergo etc.

3. Item, hoc videtur posse ostendi per *simile*, quia¹ caritas est in anima, sicut lux in aëre; sed lux in aëre augetur per additionem novi luminis, ut patet, si uni candelae illuminanti supervenit alia: ergo et in caritate erit similiter respectu animae.

4. Item, hoc videtur per *principium* augmenti, quia ex eisdem est unumquodque et nutritur et augetur²: ergo per consimilem modum habet caritas generari, conservari et augeri; sed generatur in nobis per divinam influentiam: ergo et per eandem maiorem augetur; sed ubi maior influentia, aliquid plus influit³ quam prius; et ubi hoc, ibi est additio: ergo etc.

CONTRA: 1. Maioris virtutis est calor amoris spiritualis quam ignis materialis; sed ignis se ipso augetur⁴: ergo et caritas, quae est ignis spiritualis.

2. Item, quod non per appositionem, videtur, quia si simplex simplici addatur, nihil maius efficitur, nec mole nec virtute, ut si punctus puncto⁵: ergo nec si caritas addatur caritati, erit maior.

3. Item, si additur aliquid, cum additionem sequatur compositio, et ad maiorem compositionem virtutis diminutio⁶: ergo quanto maior fit additio, tanto efficitur caritas impotentior, et quanto impotentior, tanto minor: ergo cum augmentum caritatis sit quantum ad virtutem, caritas non augetur per additionem.

4. Item, si aliquid addatur priori caritati, aut additum est caritas, aut non; si non: ergo non auget caritatem; si vero est caritas; sed caritas non est materialis respectu caritatis: ergo cum ex aliquibus duobus non fiat unum, nisi unum sit materiale respectu alterius⁷, ex caritate praeexistente et superaddita non fit unum; sed ad augmentum necesse est fieri unum ex augente et aucto: ergo nullo modo per additionem augetur⁸.

CONCLUSIO.

Caritas augetur virtute divina per appositionem vel incrementum maioris influentiae.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam⁹ notandum, quod circa hoc fuit duplex opinio. Una ^{Optima} est, quod augmentum caritatis est per depurationem sive per impermixtionem cum contrario. Contrarium autem amoris casti¹⁰ est amor concupiscentiae; unde quanto magis in nobis extinguatur concupiscentia, tanto magis depuratur caritas; et quanto magis depuratur, tanto magis assimilatur Deo et accedit ad terminum; et quanto magis accedit, tanto magis augetur. Et isti posuerunt, caritatem posse per se augeri per assuefactionem in bono et debilitationem concupiscentiae. Ratio autem, quae istos movit, fuit auctoritas Philosophi¹¹, qui dicit, formas intendi per accessum ad terminum et impermixtionem cum contrario. Fuit etiam cum hoc auctoritas Augustini, qui dicit in libro octoginta trium Quaestionum¹², quod sicut minuitur concupiscentia, sic crescit caritas; et tale augmentum per maiorem depurationem simplici non repugnat.

Sed ista positio non est conveniens, quoniam¹³ ^{Reprobatur.} constans est, caritatem maiorem ei minorem esse, omni sublata concupiscentia, sicut in primo homine et etiam in Angelis; ergo cum omnino sit ibi impermixta, in quolibet Angelo et etiam in statu innocentiae esset in summo, quod stultum est dicere. Unde non est dicendum, quantum ad remissionem concupiscentiae augeri¹⁴ secundum *substantiam*; conceden- ^{Distinguitur.} dum est tamen, quantum ad remissionem concupiscentiae *intendi per fervorem*. Et hoc modo intelligit Augustinus; et hoc modo loquitur etiam Philosophus de formis quantum ad intensionem, non quantum ad augmentum.

Alia positio est, quod caritas augetur per appo- ^{Sententia auctoris.}

¹ Vat. minus distincte et contra plurimos mss. *quod loco quia*, et mox perperam et contra codd. ac ed. 1 *non augetur pro augetur*, et *illuminatae* loco *illuminanti*.

² Aristot., II. de Gener. et Corrupt. text. 50. (c. 8.): Omnia enim nutriuntur ex eisdem, ex quibus sunt. In illa propositione Vat. perperam et contra mss. ac ed. 1 omittit *est*.

³ Cod. O usitatore modo *influitur*.

⁴ Cfr. Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 39. (c. 5): Nam ignem ad hunc facere modum contingit, videlicet iniectis in eum qui iam est lignis. Verum ita quidem accretio (augmentatio) est; at cum ligna ipsa accenduntur, generatio (ed. Firmin-Didot.).

⁵ Est Aristotelis, I. de Gener. et Corrupt. text. 8. (c. 2.), ubi ostendit, quod puncta addita punctis non faciant magnitudinem sive neque maius neque minus. — Mox cod. T *est* loco *erit*.

⁶ Auctor libr. de Causis, propos. 17: Omnis vis unita plus est infinita, quam virtus multiplicata. Cfr. etiam Dionys., de Div. Nom. c. 5.

⁷ Vide Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.): Impossibile enim est, substantiam ex substantiis esse, quae sic insunt ut actu; quae enim duo sic actu sunt, nunquam unum actu

sunt; sed si potentia duo sunt, erunt unum, ut duplum ex duobus dimidiis potentia; actus namque separat.

⁸ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *potest augeri*. Paulo ante plures codd. ut AGHRTUYZ ee ff cum ed. 1 *augmentato*, aliqui autem perperam *augmento* pro *aucto*.

⁹ Aliqui codd. ut TX addunt *est*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc *Christi* pro *casti*, sed obstat auctoritas antiquiorum codd. cum ed. 1 et contextus nec non usus loquendi S. Doctoris, de quo vide supra d. 4. a. 2. q. 1. in fine corp. quaest.

¹¹ Libr. V. Phys. text. 19. (c. 2.): Magis autem et minus est ex eo, quia plus aut minus contrarii inest, et non. Et III. Top. c. 4. circa medium (c. 5.): Et quae contrariis sunt impermixtiora, magis talia; ut albius quidem nigro impermixtius.

¹² Quaest. 36: Nutrimentum eius (caritatis) est imminutio cupiditatis: perfectio, nulla cupiditas. — Et paulo post: Quisquis igitur eam nutrire vult, instet minuendis cupiditatibus. Cfr. etiam Enchirid. c. 121. n. 32, ubi dicit: Minuitur autem cupiditas, caritate crescente.

¹³ Plurimis mss. cum ed. 1 postulantibus, posuimus *quoniam* loco *quia*.

¹⁴ Supple cum cod. Y *caritatem*.

sitionem; et huius simile habetur in lumine, quod expresse caritati assimilatur¹. Unde sicut maius lumen, additum minori, ipsum auget, sic caritas superaddita auget minorem. Et haec positio ponit, caritatem non augeri virtute propria, sed divina. Idem enim est principium augendi et generandi². Unde sicut a solo Deo habet ortum, ita et augmentum.

Conclusio.

1. Ex hoc patet illud quod obiicitur per simile in igne. Ignis enim habet potestatem faciendi se in alio et augendi, non sic caritas.

Solutio oppositorum.

Obiicitur de puncto.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod caritas est simplex³; dicendum, quod quamvis caritas sit simplex, quia non habet partes quantitativas quantitate *molis*, habet tamen quantitate *virtutis*, et quantum ad illam⁴ potest augeri. Si obiiciatur de puncto, quod habet quantitatem virtutis et tamen non augeatur; dicendum, quod ad hoc, quod aliquid sit natum augeri per appositionem consimilis quantitatis, duo sunt necessaria, scilicet quantitas et unibilitas. Unibilitas autem venit ex imperfectione; perfecto enim in quantum huiusmodi non est possibilis additio⁵; ideo puncto non potest fieri additio. Licet igitur punctus habeat quantitatem virtutis, non tamen habet unibilitatem, quia quoddam perfectum est in suo genere.

Alia solutio.

Aliter potest dici, quod punctus est simplicissimus in genere *quantitatis molis*⁶, et ideo est infinitum virtute; caritas autem nulla est simplicissima in genere *quantitatis virtualis* nisi divina, et ideo illa est infinita; et quoniam illa non potest augeri per additionem, ita

Replica.

nec virtus puncti. *Et si obiicias* mihi, quod virtus puncti est creata, ergo non est infinita; dicendum,

Responsio.

quod quia punctus est⁷ simplicissimus *in genere*, non *simpliciter*, ideo non habet infinitam virtutem *simpliciter*, sed *in genere* respectu linearum. *Praeterea*, punctus non est omnino actus, sed terminus respectu linearum; ideo non habet potentiam activam infinitam, sed passivam, quia non proprie dicitur punctus posse lineas producere, sed potest statui terminus lineae; et hoc non est inconveniens ponere in

creatura: ideo virtus puncti non est augmentabilis, ut virtus caritatis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quanto aliquid est magis compositum, tanto est impotentius⁸; dicendum, quod illud, generaliter intellectum, est falsum. Propter hoc distinguendum, quod sunt partes materiales, et sunt partes formales, quae dant actum et virtutem toti. *Simplex* igitur *magis* potest dici per *privationem* partium *materialium*; et tunc habet propositio veritatem, quia tales partes potius dant pati quam agere; unde quanto aliquid magis elongatur a materia, tanto potentius. Si autem dicatur *magis simplex*, quia pauciores habet partes *formales* sive activas, falsum est, quia tunc ignis minor potentior esset quam maior. Tunc etiam⁹ sirupus, compositus ex paucis, virtuosior esset quam ille qui constat ex multis; quorum utrumque falsum est: et ideo et praedicta propositio¹⁰, quoniam tam caritas praeexistens quam adveniens, utraque habet rationem activi.

Partes materiales et formales

Potest tamen et aliter responderi secundum veritatem, quod caritas augmentata non est magis composita, immo magis simplex; et hoc patet sic: quia contrario modo est in quanto *molis* et¹¹ quanto *virtutis*. In quanto *molis* simplicissimum est minimum, ut punctus; et ideo in hoc genere quanti accessus ad simplicitatem est per diminutionem, recessus¹² e contrario per additionem. In quanto vero *virtutis* simplicissimum est maximum; et ideo accessus ad simplicitatem est per additionem; et hinc est, quod caritas augmentata est purior et simplicior et Deo similior. Nec videatur¹³ hoc inconveniens, quia addere puritatem et simplicitatem et spiritualitatem alicui non facit recessum a simplicitate, sed magis accessum.

Alia solutio.

4. Ad illud quod obiicitur, utrum ex eis¹⁴ fiat unum; dicunt quidam, quod — sicut diversa lumina sunt in aëre distincta et inconfusa, attamen unum maius lumen reddunt propter concursum in unum susceptibile, sic in lumine spirituali, quod est gratia vel caritas — quod¹⁵ distincta sunt essentialiter ta-

Solutio eorum

¹ August., Epist. 140. seu libr. de Gratia Novi Testam. c. 22. n. 54: Qualis enim lux est ipsa caritas, quis verbis explicet?... An forte lux non est caritas? Audi Apostolum Ioannem; ipse quippe dixit quod modo commemoravi: Quoniam Deus lux est... Deus caritas est. Ac per hoc, si Deus lux est, et Deus caritas est, profecto caritas lux ipsa est, quae diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum etc.

² Vide supra fundam. 4. Cfr. etiam Aristot., II. de Anima text. 34-50. (c. 4.).

³ Vat. omittit praeter fidem mss. et ed. 1 indebite verba *caritas est simplex; dicendum, quod quamvis*.

⁴ Scil. quantitatem virtutis, pro quo plures codd. ut ACLOPQRSTY bb cum ed. 1 minus apte hic addunt *partem*, sicut et aliqui codd. ut ACRS mox minus bene omittunt *potest*; codd. LO *augetur* loco *potest augeri*, cod. Y *augeri dicitur*.

⁵ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 21, et X. text. 13. (IV. c. 16. et IX. c. 4.), ac II. de Caelo text. 23. (c. 4.), ubi perfectum definitur id, extra quod nihil eorum quae ipsius sunt, possibile est accipere. — Paulo ante ed. 1 cum uno alteroque cod. ut 1 *perfectioni* pro *perfecto*.

⁶ Nonnulli codd. ut BVXZ aa bb *quantitatis molis*. Mox post *virtute* in cod. O explicative additur *quantitatis* et in cod. Z *in genere quantitatis*. Paulo infra aliqui codd. ut BX *quantitatis virtualis* loco *quantitatis virtualis*.

⁷ Vat. contra mss. et sex primas edd. adiungit *quid*. Mox in pluribus codd. ut AHISTXYZ bb ee ff et edd. 1, 2, 3 minus bene deest adiectivum *infinitem*. Paulo infra post *sed in genere* in cod. B bene additur *scilicet*.

⁸ In pluribus codd. ut S cc deest *quanto est* et dein *tanto*; in ed. 1 omittuntur primum *est* et *tanto*.

⁹ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *Tunc etiam*.

¹⁰ Ita codd. cum ed. 1; Vat. *et ideo praedicta propositio est similiter falsa*.

¹¹ In cod. T hic repetitur *in*.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. 1 expunximus hic additum *est*.

¹³ Aliqui codd. ut VY cum ed. 1 *videtur*.

¹⁴ Cod. T *his*.

¹⁵ Supple: lumina spiritualia, scil. gratia gratiae addita. — Vat. praemittit *dicendum* contra plurimos codd. et ed. 1. Mox pauci codd. ut VX *efficitur* loco *efficiunt*.

men unum maius efficiunt in movendo virtutem liberi arbitrii.

Sed tamen illud non est simile, quia distinctio luminarium in aëre venit a parte originum diversarum, ut puta quando plura sunt lucenia; non sic est in gratia. Et ideo dicendum, quod ex eis ¹ fit unum.

Quod quaeritur ², quod se habet in ratione materialis; dicendum, quod augmentum contingit dupliciter fieri: aut per virtutem *ipsius augmentabilis*, ut patet in animali; et tunc augmentabile habet se in ratione formalis et activi, augmentans in ratione materialis et passivi. Contingit et ³ augmentum fieri per *virtutem extrinsecam*, possibilitate sola et uni-

bilitate existente in augmentabili; et tunc augmentabile, quia imperfectum, se habet in ratione passivi ⁴, augmentans, quia perficiens, in ratione formalis et completivi, quia dat quantitatem perfectam.

Quod ergo obiicitur, quod unum non est in potentia ad aliud; dicendum, quod non est in potentia ad conversionem, sed est in potentia ad unionem; et potentia ista est in caritate ratione suae imperfectionis; quia enim imperfecta est, ideo possibilis perfici et ideo unibilis rei perficienti. Unde non habet possibilitatem ad illud quod additur in quantum caritas, sed in quantum imperfecta; et sic patet illud.

SCHOLION.

I. Circa quaestionem de modo *speciali*, quo caritas augeatur, observamus, quod praeter duas opiniones in textu positas S. Thom., (S. II. II. q. 24. a. 5; I. Sent. d. 17. q. 2. a. 2.) defendit tertiam sententiam, scil. caritatem augeri non per additionem, sed per maiorem radicationem in subiecto, cui consentiunt Durand. (hic q. 6. 7.) et Dionys. Carth. (hic q. 6.). — S. Bonav. suam sententiam magis explicat II. Sent. d. 27. a. 2. q. 2., ubi praeter tres improbabilis modos tres alios probabiles affert et sapienter concludit: « Quocumque horum modorum trium sequentium dicatur, non est magna vis faciendi, sed pro certo habentes, gratiam Dei in nobis augeri posse, laborare debemus taliter, ut in nobis augeatur per bona opera ». Sententiam, cui Seraphicus plus favet, defendunt etiam Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med., Henr. Gand., et prae ceteris Scot. et posteriorum doctorum plurimi. Videsis de hac controversia Rada, Contr. 18., et Franc. Macedo,

Collationes, coll. 7. different. 3. Hic sufficiat dicere, S. Bonav. *additionem novorum graduum* minime intelligere in eo sensu, quod nova qualitas differat numero ab ea cui advenit, et quod ipsa retineat distinctionem numericam, sed ita, ut omnes gradus eandem numero caritatem contineant.

II. Distinctio partium materialium et formalium in solut. ad 3. sumta est ex libro Aristotelis I. de Gener. text. 35. seq. (ed. Paris. c. 5.). Vocantur autem hic partes *materiales*, non quod sint sine forma, sed quia potius passivae quam activae sunt; aliae vero dicuntur *formales*, quia sunt maxime activae.

III. Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 4. a. 2. § 1. 2; et IV. q. 9. m. 3. a. 2. § 1. — S. Thom., locis cit. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., Quodlib. 5. q. 19; 4. q. 15. — Biel, hic q. 5. et seq.

QUAESTIO III.

Utrum caritas possit diminui.

Tertio quaeritur, utrum caritas possit diminui. Et quod sic, videtur:

1. Per naturam *sui oppositi* sic: sicut dicit Augustinus ⁵: « Venenum caritatis est cupiditas »; unde et dicit ⁶, quod « ubi magna cupiditas, ibi parva caritas », et in libro Confessionum ⁷: « Minus te amat, qui tecum aliquid amat, quod non propter te amat ». Si ergo contingit cupiditatem non tantum remitti, sed etiam augeri, per contrarium contingit caritatem diminui.

2. Item, veniale est malum; sed non est ma-

lum, nisi quod adimit aliquid de bono ⁸: ergo veniale adimit aliquid. Sed naturalisabilitas est multo maioris inhaerentiae quam caritas: ergo cum veniale adimat de bonitate naturali, ergo et de caritate, ergo etc.

3. Item, hoc ipsum ostenditur per naturam *sui subiecti*; quia sicut hominem contingit proficere, ita et ⁹ retrocedere; sed per profectum liberi arbitrii contingit in nobis caritatem augeri, dum ascenditur ad perfectionem: ergo cum contingat eisdem gradibus redire ad imperfectionem, contingit caritatem diminui.

¹ Cod. T. *his*.

² Vat. *Ad illud quod obiicitur*, quae et mox post se addit *non*, sed obstat auctoritas mss. et ed. 1. Nota insuper, quod Vat. praefigendo numerum 5 exhibeat ea quae sequuntur tanquam responsionem ad quintam obiectionem, cum revera sint responsio ad aliquam propositionem quartae obiectionis. — Paulo infra ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *augmentum* pro *augmentationem*.

³ Nonnulli codd. ut KVX ee non male *aut contingit*.

⁴ In cod. M additur *et*. Mox post *formalis* in codd. MY (H ff in margine) adiungitur *activi*, *proprie tamen loquendo*, S. Bonav. — Tom. 1.

illud quod augmentat finaliter quantum ad terminum ipsius augmentationis se habet in ratione formalis.

⁵ Libr. 83. Qq. q. 36. n. 1. « Caritatis autem venenum est spes adipiscendorum aut retinendorum temporalium ». Quae spes ab ipso paulo post nominatur *cupiditas*.

⁶ Ibid. et Enchirid. c. 121. n. 32; vide supra q. praeced. corp. quaest. — Vat. post *unde* contra plurimos mss. et quinque primas edd. omittit. *et*.

⁷ Libr. X. c. 29. n. 40.

⁸ August., Enchir. c. 12. n. 4; Nocet autem (malum), adimit igitur bonum. — Paulo ante cod. Z incongrue *quia loco quod*.

⁹ Vat., plurimis mss. et ed. 1 refragantibus, omittit *et*.

4. Item, omne illud quod sui dehabilitatione¹ in termino est causa corruptionis, per sui dehabilitationem citra terminum est causa diminutionis; sed liberum arbitrium dehabilitatum per aversionem est causa corruptionis caritatis: ergo dehabilitatio eius sub Deo est causa diminutionis².

5. Item, hoc ipsum ostenditur per naturam ipsius caritatis sic: «opposita nata sunt fieri circa idem³»; sed augmentum et diminutio sunt opposita: ergo si contingit caritatem augeri, contingit et diminui.

6. Item, quod potest salvari in esse⁴ sine coniunctione sui ad aliquid, potest illud ab illo post coniunctionem separari; sed caritas ante additionem habet esse sine additamento: ergo potest⁵ separari: et si hoc, ergo et diminui: ergo etc.

Fundamenta. CONTRA: 1. Caritas est forma simplex et unisformis per totum; ergo quod adimit de caritate, qua ratione adimit unam partem, adimit⁶ et totum: et si hoc, ergo nunquam diminuitur.

2. Item, magnitudo caritatis est secundum magnitudinem divinae influentiae, ergo diminutio eius est per diminutionem influentiae; sed Deus non subtrahit influentiam suam nisi offensus, et non offenditur nisi per aversionem ab ipso et contemptum: ergo non diminuitur caritas nisi per peccatum mortale; sed hoc non est aliud quam caritatem tolli: ergo etc.

3. Item, omne⁷ quod diminuit alterum, est illi oppositum; sed veniale vel cupiditas sive concupiscentia citra Deum non opponitur caritati, immo est omnino illi contingens: ergo non diminuitur.

4. Item, quod diminuit alterum habet posse super⁸ illud; sed veniale non habet posse super caritatem, quia plus diligit caritas Deum, quam cupiditas centum marcas auri et argenti⁹: ergo etc.

5. Item, hoc ipsum ostenditur per impossibile hoc modo: si veniale diminuit caritatem, ergo aliquid diminuit ab ipsa: si ergo caritas non est infinitae magnitudinis, ergo veniale aliquoties iteratum totam adimit caritatem, quod falsum est.

6. Item, si diminuit caritatem secundum substantiam, ergo minuit praemium substantiale ei debitum; sed praemium substantiale est bonum aeter-

num: ergo veniale aliquid aufert de bono aeterno; sed ablatio boni aeterni vel simpliciter vel secundum partem est poena aeterna: ergo veniale meretur poenam aeternam, quod est contra communem opinionem. Si ergo veniale non minuit unum, nec aliud.

CONCLUSIO.

Caritas, licet tollatur per peccatum mortale, tamen per peccatum veniale non minuitur secundum substantiam, sed tantum secundum fervorem.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc duplex opinio est, fundata super duplicem opinionem praecedentem de modo augmentandi caritatem¹⁰. Quidam enim dicunt, caritatem augeri per impermixtionem; et cum *impermixtio* maior sit secundum maiorem liberi arbitrii habilitationem et secundum concupiscentiae diminutionem, et e contrario *permixtio* per dehabilitationem liberi arbitrii et¹¹ augmentationem concupiscentiae: dicunt per consequens, eam diminui, secundum quod augetur cupiditas vel concupiscentia et dehabilitatur liberum arbitrium; et hoc est per veniale peccatum. Sed quoniam veniale peccatum, manens veniale, nunquam toties iteratur, quod concupiscentiam augeat¹², ita quod aliquid diligat supra Deum: ideo caritas per venialia potest minui, sed non tolli; tollitur autem per mortale, quod auget concupiscentiam supra Deum.

Sed haec opinio, ut supra probatum est¹³, non habet stabile fundamentum, quoniam substantiale augmentum caritatis non venit a libero arbitrio nec a concupiscentia¹⁴, ideo nec diminutio.

Et propter hoc ponitur alia opinio probabilior, quod caritas non minuitur substantialiter; et haec opinio fundatur super hoc, quod augmentum caritatis fieri habet per additionem¹⁵ vel incrementum maioris influentiae. Quo supposito dicendum, quod caritas secundum substantiam non minuitur, sed augetur.

Et ratio huius sumitur a parte *oppositi* sive *agentis*. Nam caritas non habet oppositum nisi mortale peccatum; per illud autem non minuitur, sed

¹ Aliqui codd. ut XZ *per sui dehabilitationem*.

² Supple cum cod. F *caritatis*.

³ Aristot., de Praedicam. c. de Opposis et II. Topic. c. 3. (c. 7.). — Paulo ante plures codd. ut ASTWZ omittunt *caritatis*.

⁴ Fide mss. et sex primarum edd. adieciimus *in esse*. Mox cod. Y *aliud loco aliquid*.

⁵ Unus alterque cod. ut V ff cum ed. 1 addunt *ab illo*.

⁶ In plurimis mss. et ed. 1 deest *adimit*.

⁷ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 addit *illud*. Paulo post plurimi codd. cum ed. 1 habent *opponuntur* loco *opponitur*, sed non cohaerenter cum subnexis.

⁸ Multi codd. hic et paulo infra *supra*.

⁹ Fere omnes codd. cum ed. 1 exhibent hanc abbreviationem: c. m. a. ar.; cod. O integre lectionem in textum rece-

ptam praebet, dum cod. Y (H et ee ab altera manu) ponit *aurum et argentum*; Vat. vero *creaturam*.

¹⁰ Vide. q. praeced.

¹¹ Cod. Z addit *per*.

¹² Cod. V *concupiscentia augeatur*. Paulo post plurimi codd. cum ed. 1 *minui* loco *diminui*, et dein cod. X *quia* pro *quod*.

¹³ In corp. praeced. q.

¹⁴ Intellige iuxta praedicta: non venit a liberi arbitrii habitatione in bono nec a concupiscentiae diminutione. Mendum Vat., quae post *arbitrio* ponit *ideo* et mox *ideo nec* omittit, correximus ex mss. et edd. 1, 4, 5, 6.

¹⁵ Aliqui codd. ut ILO cum ed. 1 *superadditionem*, quae lectio corroboratur lectione mutila plurium codd. ponentium *super* loco *per*. Mox ed. 1 *sive* pro *vel*.

tollitur; concupiscentia autem sive cupiditas et veniale peccatum opponuntur caritati secundum fervorem solum, quia simul stant et substantialiter sunt sese incontinentia¹.

1. 2. Et ideo solvendum ad duo prima, quod illud Augustini de cupiditate et minori amore, similiter² illud de veniali diminutione locum habet solum quantum ad fervorem caritatis; et sic patent duo prima.

Sumitur etiam ratio, quare caritas non minuitur a parte *ipsius subiecti*, quod est liberum arbitrium secundum conversionem ad Deum. Liberum autem³ arbitrium ad augmentum caritatis se disponit per habilitatem, similiter ad diminutionem per dehabilitatem citra mortale. Sed haec dispositio est de congruo, non de condigno; et quoniam Deus est pronior ad miserendum quam ad condemmandum, et ad donandum quam ad subtrahendum⁴; hinc est, quod caritatem tribuit, cum se liberum arbitrium disponit de congruo, sed non subtrahit, nisi quando necessario se disponit ad subtractionem gratiae. Hoc autem solum est per aversionem, et tunc totum tollit. Et hinc est, quod caritas nunquam minuitur, sed augetur, quia solum de congruo potest se praeparare subiectum ad diminutionem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod sicut homo proficit, ita descendit⁵ frequenter; dicendum, quod non sic diminuitur per descensum substantialiter caritas, sicut augetur per ascensum.

4. Quod etiam⁶ obiicit, quod liberum arbitrium potest totum privare per dehabilitationem etc.; dicendum, quod istud falsum est, quia forma substantialis omnino privatur per dispositionem ad oppositum in termino, non tamen minuitur per dispositionem citra⁷ terminum. *Praeterea*, illud habet locum, quando dispositio in termino et citra terminum sunt eiusdem generis: non sic autem est in proposito, quia una est mortale peccatum, alia veniale.

Sumitur etiam ratio, quare⁸ non potest minui, a parte *naturae suae*. Ipsa enim est influentia secundum divinam acceptionem; sed quod Deus acceptet⁹, hoc est ab ipso et ita, quod magis et magis acceptet, et ita de sui natura potest augeri; quod autem minus acceptet, hoc non est ex se: ergo oportet quod veniat a nobis: ergo caritas de se habet augeri, minui vero non habet nisi a nobis, ut supra ostensum est¹⁰. Per nos autem non potest minui, et ideo caritati solum debetur augmentum naturaliter.

5. Ad illud ergo quod obiicitur, quod opposita nata sunt etc.; dicendum, quod verum est, nisi alterum insit per naturam.

6. Ad illud quod obiicitur: potest esse sine additione, ergo separari; dicendum, quod istud verum est, si esset aliquid separans; sed nihil est quod separet.

SCHOLION.

Ex antiquis Antissiodorensis et etiam, quod mirum est, Dionys. Carth. affirmarunt, caritatem secundum habitum minui posse, quod nunc communissime negatur. — Alex. Hal., S. p. II. q. 108. m. 8, § 3. — Scot.; Report. hic q. 7. — S. Thom., hic q. 2. a. 5.; S. II. II. q. 24. a. 10. — Gulielmus Par., de

Virtut. c. 11. ante med. — B. Albert., hic a. 10. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 5. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 5. — Aegid. R., hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gand., Quodl. 5. q. 23. — Durand., hic q. 10. — Dionys. Carth., hic q. 9. — Biel, hic q. 4.

¹ Licet lectio Vat. et aliquorum mss., in qua ponitur *contingentia* loco *incontinentia*, possit aliquo sub respectu explicari, praeferimus tamen lectionem plurimorum mss. et ed. 1, quia ipsa veritati et praedictis magis consonat. — Paulo ante cod. Z *tantum* loco *solum*.

² Fide antiquiorum codd. et ed. 1 expunximus hic male additum *ad*. Mox codd. Y bb bene *venialis* pro *veniali*.

³ Plures codd. ut A T V Y omittunt *autem*; cod. X *quia liberum arbitrium*; cod. Z vero, mutata interpunctione, *Secundum enim conversionem ad Deum liberum arbitrium*, quod non respondet subnexi. Mox cod. W *habilitationem* pro *habilitatem*, sicut et paulo infra *dehabilitationem* loco *dehabilitatem*.

⁴ Vat. cum cod. cc *abstrahendum* et mox *abstrahit* pro *subtrahit*, deinde nomini *subtractionem* praemittit *abstractionem vel*, sed obstat usus loquendi, sicut et auctoritas antiquiorum mss. cum ed. 1. Mox cod. W *non ad gratiam* pro *gratiae*.

⁵ Ex mss. et quinque primis edd. pro *retrocedit* substitui-mus *descendit*, quod subnexi conformius est.

⁶ Vat. cum nonnullis codd. *autem*, et *obiicitur* pro *obiicit*.

⁷ Multi codd. ut ABCDFGIPQSUWZ *intra*, sed non bene nec cohaerenter cum subnexi. Quid sit dispositio *in termino* et *citra terminum*, satis apparet ex his verbis S. Thomae (IV. Sent. d. 17. q. 1. a. 5. solutio ad quaestione. 2.): « Expulsio formae dicit terminum motus illius, qui est ad corruptionem ordinatus; et introductio formae dicit similiter terminum motus illius, qui praecedit generationem; quia tam generatio quam corruptio sunt termini motus. Omne autem quod movetur, quando est in termino motus, disponitur secundum illud, ad quod motus ordinatur; et ideo cum motus corruptionis tendat in non esse, generationis vero ad esse, quando forma introducitur, forma est; quando autem expellitur, non est ».

⁸ Supple.; caritas.

⁹ Plures codd. ut AFGHITY bb cum ed. 1 hanc propositionem ita exhibent *secundum quod Deus acceptat*, cui codd. VX praefigunt *id est*; cod. T vero mox post *hoc* addit *autem*. Paulo infra antiquiorum mss. et edd. 1, 3 fide substituimus *sui* pro *sua*.

¹⁰ Hic, in corp. quaest. — Mox ope antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus *solum*, pro quo cod. Z habet *solū* et quod Vat. cum cod. cc male omittit.

QUAESTIO IV.

Utrum caritas terminum habeat in augmento.

Quarto quaeritur et ultimo de augmento caritatis quantum ad terminum, et quaeritur, utrum habeat statum vel terminum, ultra quem non possit augeri. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Omne quod est in aliquo, non excedit capacitatem eius in quo est; sed caritas est in anima: ergo non excedit animae capacitatem. Sed capacitas animae est finita, quia omnis potentia finita habet capacitatem finitam: ergo et caritas.

2. Item, augmentum caritatis attenditur secundum quantitatem *virtutis*; sed quantitas virtutis similis est quantitati *molis* et perfectior; sed in quantitate *molis* in augmentando est status, unde Philosophus¹: «Omnium natura constantium terminus est et ratio magnitudinis et augmenti»: ergo similiter et in quantitate *virtutis*.

3. Item, augmentum caritatis attenditur per ascensum ad quantitatem perfectam², ergo quod semper augetur nunquam venit ad perfectum, «perfectum autem est, cui non est possibilis additio³»; sed caritatem, cum sit opus Dei, contingit perfici, *Dei enim perfecta sunt opera*⁴: ergo etc.

4. Item, augmentum caritatis attenditur secundum approximationem ad finem, nam quanto caritas maior, tanto fini proximior⁵; ergo aut nunquam pervenit ad finem, aut si sic, necesse est stare, quia alias esset frustra: ergo etc.

CONTRA: 1. Quod non sit status, ostenditur a parte *virtutis augmentantis*. Tantum enim extenditur augmentum, quantum virtus augmentativa; sed virtus augmentans caritatem est virtus divina, quae non habet terminum nec⁶ statum: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum ostenditur⁷ a parte *susci-*

pientis. Sicut enim se habet transparens ad lumen corporale, sic capacitas animae ad lumen gratiae sive caritatis; sed aër nunquam tantum recipit de lumine, quin adhuc possit plus recipere: ergo etc.

3. Item, hoc videtur posse ostendi a parte *augmentabilis*, quod est caritas, quia ipsa est aeque in actu vel amplius quam⁸ ignis materialis; sed ignis materialis ratione suae actualitatis augetur in infinitum, si adsit combustibile, sicut dicit Philosophus⁹: ergo similiter caritas de se.

4. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *obiecti caritatis*, quod est summum bonum non habens mensuram: ergo si mensura caritatis debet attendi per¹⁰ magnitudinem obiecti, et illud caret modo et mensura, ergo et caritas: et si hoc, ergo non habet statum nec terminum.

CONCLUSIO.

Caritas habet terminum in augmento, quod colligitur ex parte tum virtutis agentis, tum potentiae suscipientis, tum formae perficientis.

RESPONDEO: Dicendum, quod status est in augmento caritatis secundum omnem modum, secundum quem contingit esse statum et perfectionem in motu augmenti.

Augmentum enim, sicut patet in corporalibus, habet statum a tribus: videlicet a *virtute agente* et *potentia suscipiente* et *forma perficiente*. Sic¹¹ est in homine, cuius augmentum stat, quando *virtus* caloris et carnis secundum speciem non potest amplius converti, quam deperdatur; quando *potentia* humidi radicalis non potest plus extendi¹²; quando

¹ Libr. II. de Anima text. 41. (c. 4.). — Paulo ante cod. S cum ed. 1 *augmento* pro *augmentando*. Mox post *similiter* ex multis mss. ut AGHITWX etc. et ed. 1 substituimus *et loco est*.

² Vat. contra mss. et ed. 1 *accessionem ad caritatem perfectam*; multi codd. ut ACFGILPQRSTUW etc. cum edd. 3, 6 *qualitatem loco quantitatem*, sed in se minus bene et contra ea quae in corp. quaestionis circa finem habentur. Codd. aa bb *et perfectionem* pro *perfectam*; aliqui codd. ut K X cum edd. 2, 3 *ascensionem loco ascensum*.

³ Aristot.; vide supra q. 2. ad 3. — Mox ed. 1 cum aliquibus mss. expresse et bene *contingit loco convenit*.

⁴ Deut. 32, 4.

⁵ Sub hoc respectu ait Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.): Etenim secundum quod habent finem, perfecta dicuntur. — Mox ex aliquibus mss. ut MTYZ adiecimus primum *aut*.

⁶ Substituimus ope antiquiorum mss. et ed. 1 *nec loco et*.

⁷ Vat. cum cod. cc *v'detur*, sed ceteris mss. et ed. 1 *refragantibus*.

⁸ Fide plurimorum mss. et ed. 1 posuimus *quam loco sicut*.

⁹ Libr. II. de Anima text. 41. (c. 4.): Ignis enim augmentum in infinitum est, quousque fuerit combustibile.

¹⁰ Ed. 1 *secundum*.

¹¹ Aliqui codd. ut K Y cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *sicut*; cod. Z *et sic*. Mox cod. K post *stat* addit *a tribus scilicet*.

¹² Quid sit humidum radicale secundum opinionem illius aetatis explicat Scotus, I. Phys. q. 40. n. 23: «Unde nota secundo, quod duplex est humidum, radicale scilicet et cibale. Radicale non est in aliqua parte corporis determinata, sed est sparsum per totum corpus estque tota illa materia corporea, in qua introducitur anima in initio generationis, in qua anima fovetur et radicitur, cuius virtute postea reliqua efficiuntur in corpore. Et hoc humido durante, durat vita et consumit, consumitur, et recedit anima. Humidum cibale seu nutrimentale est quod fit ex cibo per conversionem eius in substantiam aliti, ad reparandum quod deperditur ex humido radicali per actionem caloris naturalis. Nam licet calor naturalis praecipue resideat in corde, quod est omnium membrorum calidissimum, ab eo tamen derivatur in ceteras partes corporis estque sparsus per totum corpus et immersus humido radicali, in quibus actione sua consumitur, atque adeo, ne consumatur, necesse est, quod continue reparatur per intus susceptionem extrinseci alimenti» etc. — Paulo ante cod. K cum ed. 1 *amplius loco plus*. Paulo infra cod. M *operationi* pro *perfectioni*.

corpus perfectum est, secundum quod congruit perfectioni animae.

Sic dicendum, quod caritas stat a parte *virtutis agentis*; sed huiusmodi status potest esse dupliciter¹. Nam illa virtus aut est operans *naturaliter*, aut a *proposito*; si *naturaliter*, tunc stat, quando non potest amplius; si a *proposito*, tunc stat, quando non disponit amplius; et hoc modo stat caritatis augmentum, cum deventum est ad mensuram, quam mensus est Deus homini secundum distributionem suae sapientiae. Et ideo, quamvis² virtus augmentans sit infinita, tamen operatur secundum dispositionem sapientiae limitantis effectus varios, secundum quod sibi placet. Non enim operatur secundum omnimodam possibilitatem.

Stat etiam a parte *suscipientis*, quia sicut dicitur Matthaei vigesimo quinto³: *Dedit unicuique secundum propriam virtutem*. Et huiusmodi status potest intelligi tripliciter: aut secundum *actum*, cum amplius non procedit, et sic stat in viris perfectis, qui non assurgunt ad maiora; aut secundum *aptitudinem*, et sic stat in beatis, qui amplius non possunt se disponere et tantum habent, quantum se disposuerunt, unde status est in eis; aut secundum *possibilitatem* suscipientis, et sic statum habet in Christo⁴, et credo etiam, quod in beata Virgine, et aliqui dicunt, quod in Angelis; utrum in aliquibus aliis, nescio. Scio tamen de Christo, quod⁵ tantum habet de gloria, quantum potest recipere creatura unita, et credo hoc ipsum de Matre dulcissima.

Stat etiam a parte *augmentabilis*, cum pervenit⁶ ad quantitatem perfectam. Sed notandum, quod quantitas virtutis perfecta est dupliciter: vel *simpliciter*, vel *in genere*. *Simpliciter* perfecta est in summo et simplicissimo, ut in Deo; *in genere* vero in omnibus, qui⁷ pertingunt ad actum completum, ad quem sunt, et hoc est *diligere Deum ex toto corde et ex tota anima et ex tota virtute*⁸. Primo modo non est status, sed secundo solum.

1. Ad illud quod obiicitur primo de infinitate

virtutis agentis, dicendum, quod illa ratio teneret, si virtus caritatem augmentans ageret naturaliter et secundum impetum sive secundum totum suum posse; nunc autem agit sapienter et ita ponit unicuique limitem, ipsa in se non limitata.

2. Ad illud quod obiicitur *per simile* in aëre, quod suscipientis potentia est ad infinitum; dicendum, quod *lumen augeri in aëre* hoc est dupliciter: vel per ipsius *clarificationem*, vel per *luminum aggregationem*. Primo modo credo quod statum⁹ habeat; adeo enim posset aër illuminari, quod si etiam superveniret aliud lumen, non magis claresceret. Alio modo potest augeri lumen in aëre per *luminum aggregationem*; et sic, quia lumina diversorum luminarium sunt in eodem puncto aëris, non se coangustant¹⁰ nec se expellunt, sicut multae species in uno medio; et ita nunquam sunt tot species, quin plures possint esse; similiter de luminibus. Sed tunc non est simile de caritate, quoniam, sicut prius tactum est¹¹, in una anima una tantum est caritas; non sic est de lumine, quod egreditur a diversis luminaribus.

3. Ad illud quod obiicitur a parte *augmentabilis*, quod ignis in infinitum est augmentabilis; dicendum, quod calor potest augeri dupliciter: vel *intensive*, et sic statum habet et summum; vel *extensive*¹², ut sit in pluribus, et sic non habet statum a parte sua, sed a parte combustibilis, quod finitum est. Similiter dico, quod caritas potest augeri *intensive*, ut magis diligit, et sic habet statum, sicut ignis; alio modo *extensive*, ut a parte dilectorum, et sic non habet statum ex parte sua, quia nunquam tot diligit, quin adhuc nata sit diligere plures.

4. Ad illud quod obiicitur a parte *obiecti*¹³, dicendum, quod obiectum nihil ad hoc facit, quia obiectum semper est idem non mutatum et est infinitum; et ideo nunquam ei caritas commensatur nec ad eius mensuram¹⁴ recipit augmentum nec decrementum.

¹ Aliqui codd. ut XY *duplex*. Paulo ante ed. 1 *huius* loco *huiusmodi*. De proxime sequenti divisione virtutis operantis cfr. Aristot., I. Magn. Moral. c. 16. (17.), ubi de *προαίρεσις*, quod in antiquioribus translationibus nomine *propositum* vel *delectus* exhibebatur.

² Vat. cum cod. cc *licet*. Paulo ante cod. C *daturus* loco *mensus*.

³ Vers. 15.

⁴ Plura vide infra d. 44. dub. 3, ubi et de B. V. Maria, et III. Sent. d. 43. a. 4. q. 3.

⁵ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *quod* loco *quia*. Paulo infra post *dulcissima* in cod. H additur *plena gratia*, quae Deum genuit et hominem.

⁶ Cod. Y *pervenerit*, qui et mox *duplex* ponit loco *dupliciter*.

⁷ Antiqui codd. cum ed. 1 *quae* loco *qui*. Paulo ante aliqui codd. ut HMPQY cum ed. 1 post *vero* addunt *est*, pauci vero ut VX *ut*.

⁸ Matth. 22, 37, et Marc. 12, 30.

⁹ Codd. aa bb adiungunt *illuminari*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc *angustant*.

¹¹ Supra q. 2. ad 4. — Mox cod. I *nec pro non*, et cod. Y *ut loco quod*.

¹² Vat. addit *id est*, cod. cc *et*, sed antiquiores codd. cum ed. 1 omittunt quamlibet particulam. Paulo ante in cod. S post *habet* additur *a parte*, in qua additione decidit certe *sua*.

¹³ Fide mss. et ed. 1 expunximus hic a Vat. additum *caritatis*.

¹⁴ Cod. T *nec ad illud mensuratur nec*; aliqui codd. ut ASVX cum ed. 1 perperam post *mensuram* adiciunt *nec*.

SCHOLION.

I. Hanc quaestionem S. Thom. aliter in Comment. hic q. 2. a. 4. aliter in Sum. II. II. q. 24. a. 7. solvere videtur. Nihilominus Caietanus ad loc. cit. recte asserit, quod « littera (S. Thomae) aliud in superficie prae se fert, et aliud in veritate docet », eiusque verba in hunc sensum explicat, quod tantum loquatur de caritate viae, de qua non potest esse dubium. Haeresis enim Beguardorum asserentium, talem in hac vita gradum perfectionis posse acquiri, ut aliquis in gratia seu caritate non possit amplius proficere, damnata est a Clemente V. in Concilio Viennensi (Clement. tit. de haereticis, cap., Ad nostram). Alibi vero S. Thom. (S. III. q. 7. a. 9. 11. 12.) sententiam communem docere videtur. Quod enim ibi (a. 9.) affirmat

de Christo, animam eius habuisse summum gradum gratiae secundum quantitatem intensivam etc., satis ostendit, non dissentire eum a S. Bonav., qui (hic dub. 4.) de Christo idem profitetur cum communi meliorum Scholasticorum sententia, cui Durand. alique pauci contradicunt.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 5. 6. — Scot., in utroque scripto III. Sent. d. 13. q. 1. 2. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 44. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. (qui expresse sententiam S. Bonaventurae dicit esse « planiorem atque communiorum »). — Richard. a Med., hic a. 2. q. 4. — Egid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gand., Quodl. 5. q. 22. — Durand., hic q. 9. — Dionys. Carth., hic q. 8. — Biel, hic q. 8.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidunt dubitationes circa litteram, et primo de hoc quod dicit, quod *Christo non ad mensuram datus est Spiritus*. Videtur enim falsum, quia omne finitum habet mensuram: ergo si Christo datus est Spiritus non ad mensuram, Christo datus est Spiritus infinitus. Sed contra hoc est, quod omnia creata sunt finitae capacitatis.

RESPONDEO: Hoc infra melius patebit¹; nunc tantummodo sufficiat, quod hoc vel est dictum propter gratiam *unionis*, quae fecit, quod omnia quae Dei sunt, sint illius hominis; vel propter gratiam *capitis*, quia in Christo est gratia ad omnes actus non arctata, sicut in capite vigent omnes sensus. Unde illa determinatio non privat finitatem, sed privat determinationem ad aliquem actum sive speciale donum².

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus, quod *caritas est animi nostri rectissima affectio*. Videtur enim male dicere, quia nullus habitus est affectio; caritas est virtus et ita habitus: ergo non est affectio.

RESPONDEO: Dicendum, quod affectio dicitur quadrupliciter: uno modo ipsa *vis* affectiva; alio modo dicitur affectio *passio* vis affectivae, ut gaudium et dolor et huiusmodi; tertio modo dicitur *actus* potentiae affectivae³; quarto modo dicitur *habitus* affectivus, sicut intellectus uno modo dicitur habitus

principiorum, qui⁴ est regula intellectus: et hoc modo accipitur, cum dicitur, quod caritas est affectio; et similiter accipit Bernardus⁵, cum dicit, quod virtus est affectio ordinata.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *caritas intus operatur alios actus atque motus, mediantibus aliis virtutibus*. Videtur enim dicere contra illud quod dicitur ad Galatas quinto⁶: *Fides per dilectionem operatur*.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis illud possit sustineri, quod caritas operatur mediantibus aliis virtutibus tanquam ministris, et aliae nihilominus per caritatem adiuvantem et dirigentem; tamen solutio Magistri, quam hic facit, non valet, quia Magister petit principium in solvendo. Supponit enim in solutione oppositum eius quod probatur. Cum enim Spiritus sanctus non efficiat in nobis opera aliarum virtutum sine habitibus mediis, quomodo efficit in nobis opus dilectionis? Si tu dicas, quod ipse dilectio est, similiter possum dicere, quod Filius est Sapientia et Verbum, ergo pari ratione sine habitu medio debet illuminare intellectum. Et propter hoc Magistri opinio non est ita⁷ probabilis nec quantum ad rationes nec quantum ad auctoritates. Quod patet, si attendantur praedictae solutiones. In omnibus enim solutionibus Magister petit quod est in principio⁸.

Solutio
Magistri
valet.

¹ Libr. III. Sent. d. 13. a. 1. — Mox ex mss. adiecimus *nunc*, cui cod. Y addit *hoc*.

² Vat. cum cod. cc *bonum*, sed contra alios codd. et edd. 1, 3.

³ Cod. M *actus affectivus*.

⁴ Plures codd. cum Vat. ponunt *et loco qui*, alii omittunt *qui*; alii ut HTVY cum ed. 4 exhibent lectionem in textum receptam.

⁵ De Gratia et lib. arb. c. 6. n. 17: Ut nihil aliud sint virtutes nisi ordinatae affectiones.

⁶ Vers. 6, ubi Vulgata: Fides, quae per caritatem operatur. — Paulo ante in textu Magistri plures codd. ut AGIKT etc. omittunt *mediantibus*.

⁷ Cod. X omittit *ita*, qui et paulo ante cum uno alterove cod. ut V habet *ideo* loco *propter hoc*. Mox aliqui codd. ut S T post secundum *nec* omittunt minus bene *quantum ad*.

⁸ Ultimam propositionem *In omnibus* etc. supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 4. — Solutiones Magistri vide hic in lit. c. 6, et hic p. I. q. 1.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus non dividitur*. Videtur enim dicere falsum, quia Numerorum undecimo¹ dicitur, quod Dominus dixit Moysi: *Auferam de spiritu tuo* etc. Item, primae Ioannis quarto²: *De Spiritu suo dedit nobis*; si dedit de Spiritu, videtur, quod vel totum dedit, vel divisit in partes.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus est in semetipso simplex et ideo in se indivisus; sed in effectibus est multiplex, et ideo quantum ad effectum dividitur, quia non datur singulis ad omnia. Et hinc est — quia³ plenius datus est Moysi quam aliis — quod ideo dicit: *Auferam de spiritu tuo*; et quia non ad omnia datur nobis, ideo dicit beatus Ioannes: *De Spiritu suo dedit nobis*.

DISTINCTIO XVIII.

CAP. I.

Utrum concedendum sit, per donum dari dona.

Hic quaeritur, cum Spiritus sanctus, per quem dividuntur dona, ipse sit donum, utrum concedendum sit, quod per donum dividantur ac dentur¹ dona. Ad quod dicimus, quia per donum, quod est Spiritus sanctus, singulis propria dividuntur, et ipsum communiter omnes boni habent. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate² ait: «Per donum, quod est Spiritus sanctus, in commune omnibus membris Christi multa dona, quae sunt quibusque propria, dividuntur. Non enim singuli quique habent omnia, sed hi illa, alii alia, quamvis ipsum donum, a quo cuique propria dividuntur, omnes habeant, id est Spiritum sanctum». Ecce aperte dicit, per donum dona donari.

CAP. II.

Utrum Spiritus sanctus eadem ratione dicatur donum, qua datum sive donatum.

Praeterea diligenter considerandum est, cum Spiritus sanctus dicatur donum et datum, utrum³ eadem ratione utrumque nomen ei conveniat; quod utique videri potest. Cum enim idem sit Spiritum sanctum dari et Spiritum sanctum donari, ex eadem ratione videtur Spiritus sanctus dici datum et donum. Hoc etiam videtur Augustinus significare in libro decimo quinto de Trinitate⁴, cum ait: «Spiritus sanctus in tantum donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur; apud se autem Deus est, etsi nemini detur.» Ecce aperte dicit, Spiritum sanctum donum appellari, quia datur. Si autem ex eo tantum appellatur donum,

quia datur, non ab aeterno fuit donum, quia non datur nisi ex tempore.

Ad quod dicimus, quia Spiritus sanctus et donum dicitur et datum sive donatum; sed datum sive donatum ex eo tantum dicitur, quia datur vel donatur, quod habet tantum ex tempore.

Donum vero dicitur non ex eo tantum, quod datur, sed ex proprietate, quam habuit ab aeterno; unde et ab aeterno fuit donum. Sempiternae enim donum fuit, non quia daretur, sed quia processit a Patre et Filio. Unde Augustinus in quarto libro de Trinitate⁵ ait: «Sicut natum esse est Filio a Patre esse, ita Spiritui sancto donum Dei esse est a Patre procedere et a Filio». Hic aperte ostenditur, quod Spiritus sanctus eo donum est, quod procedit a Patre et a⁶ Filio, sicut Filius eo est a Patre, quod natus est ab eo. Non est enim idem Filio esse a Patre et Spiritui sancto, id est, non ea proprietate Filius dicitur esse a Patre, qua Spiritus sanctus. Nam Filius dicitur esse a Patre, quia genitus est ab eo; Spiritus sanctus vero dicitur esse a Patre et a Filio, quia Spiritus sanctus est donum Patris et Filii, id est, quia procedit ab utroque. Eo enim⁷ dicitur Spiritus sanctus, quo donum; et eo donum, quo procedens. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁸ ait: «Spiritus sanctus, qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur Spiritus sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus sanctus et Patris et Filii Spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine, apparet autem, cum dicitur donum Dei: donum enim est Patris et Filii, quia et a Patre procedit et a Filio». Ecce his verbis aperte ostenditur, eadem relatione dici Spiritum sanctum et donum; donum autem, quia procedit a Patre et Filio. Proprietas ergo, qua dici-

Respondetur.

Donum dicitur ex proprietate aeterna.

¹ Vers. 17.

² Vers. 13.

³ Plurimi codd. cum Vat. *quod loco quia*, sed minus clare et distincte, ideo sequimur ed. 1; cod. X vero habet *quod quia*, ex quo omissio ceterorum codd. explicari potest. Mox post *aliis* codd. dissentiant inter se; alii cum Vat. ponunt *et quod ideo*, alii *et ideo*, cod. H *ideo quod*, cod. F *ideo dicit*, sed maior pars codd. ut GIK TVWX etc. cum ed. 1 exhibet textum nostrum. Ratio huius dissensionis videtur fuisse in eo, quod paulo ante plurimi codd., uti diximus, *quod loco quia* posuerunt. Cfr. d. 18. dub. 6.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Ed. 8 *dividuntur aut dantur*; particulam *aut* pro *ac* habet etiam ed. 4.

² Cap. 19. n. 34. — In fine textus ante *id est* sola Vat.

habent pro *habeant*, et ed. 4 peius *habeantur*. Subinde edd. 1, 2, 3, 7 omittunt *Ecce*, et pro ultimo verbo *donari* edd. 1, 8 legunt *dari*.

³ Ed. 4, 5, 6, 9 adiciunt *et*.

⁴ Cap. 49. n. 36. — In fine loci Vat. et aliae edd. contra originale, codd. et edd. 4, 8 *datur* loco *detur*.

⁵ Cap. 20. n. 29.

⁶ Codd., excepto A, et edd. 4, 8 omittunt *a*.

⁷ Codd. omittunt *enim*.

⁸ Cap. 11. n. 12. — In hoc textu contra codd., ed. 1 et originale, Vat. cum aliis edd. addit *est* ante *Trinitas*. Eadem Vat. cum pluribus edd. ante *Filium* omittit *ad*. — Ultima verba textus: *et a Filio*, ab Augustino exprimuntur sic: *Et quod Apostolus ait: qui Spiritum Christi non habet, hic non est eius* (Rom. 8, 9.), *de ipso utique sancto Spiritu ait*.

tur Spiritus sanctus vel donum, processio ipsa est, de qua post plenius agemus cum aliis¹. Cum ergo ab aeterno processerit ab utroque, et ab aeterno donum fuit. Non ergo Spiritus sanctus eo tantum dicitur donum, quia donatur; nam et ante fuit donum, quam donaretur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate²: « Semper procedit Spiritus sanctus, et non ex tempore, sed ab aeternitate procedit; sed quia sic procedebat, ut esset donabile, iam donum erat, antequam esset cui daretur. Aliter enim intelligitur, cum dicitur donum, aliter cum dicitur donatum: nam donum potest esse etiam, antequam detur; donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest ». « Sempiternae ergo Spiritus sanctus est donum, temporaliter autem donatum ». His verbis aperte ostenditur, quod sicut Spiritus sanctus ab aeterno procedit, ita ab aeterno donum est; non quia donaretur a Patre Filio, vel a Filio Patri, sed quia ab aeterno processit donabilis.

Quaeritur cui donabilis sit Spiritus S. Sed quaeritur, cui donabilis: utrum Patri et Filio, an tantum nobis, qui nondum eramus? Si autem non erat donabilis Patri et Filio, sed tantum nobis, et ex eo donum erat, quia sic donabilis procedebat, videtur quod Filius eadem ratione semper donum fuerit; quia ab aeterno processit a Patre donabilis nobis in tempore. Nam et de Filio legitur³, quod *datus est nobis*. Ad quod dicimus, quia Spiritus sanctus nobis tantum, non Patri vel Filio, donabilis processit, sicut et nobis tantum datus est. Et Filius vere datus est nobis et ab aeterno processit a Patre, non ut donabilis tantum, sed ut genitus, qui et donari posset. Processit ergo ut genitus et donabilis; sed Spiritus sanctus non procedit ut genitus, sed tantum ut donum. Donum autem semper fuit, non solum quia donabilis, sed quia ab utroque processit, et quia⁴ donabilis fuit. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁵ ait: « Eo ipso, quod daturus erat eum Deus, iam donum erat, etiam antequam daretur », et ideo donabilis⁶; sed aliter donabilis quam Filius; nam et aliter datus et aliter processit quam Filius. Filii enim processio genitura est vel nativitas, Spiritus sancti vero processio nativitas non est; utraque vero ineffabilis est.

CAP. III.

Quod sicut Filius nascendo accepit non tantum, ut esset Filius, sed etiam essentia, ita Spiritus sanctus procedendo accepit non tantum, ut esset donum, sed ut esset essentia.

Et notandum, quod sicut Filius nascendo accepit non tantum, ut Filius sit, sed omnino ut sit et ut ipsa

substantia sit; ita et Spiritus sanctus a Patre et Filio procedendo accepit non tantum, ut Spiritus sanctus sit vel donum, sed etiam, ut omnino sit et ut substantia sit; quod utique non accepit eo quo⁷ datur. Nam cum non detur nisi ex tempore, si hoc haberet eo quo datur, accepisset ergo ex tempore, ut esset. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁸ ait: « Filius non hoc tantum habet nascendo, ut Filius sit, sed omnino ut sit. Quaeritur ergo, utrum Spiritus sanctus eo quo datur habeat non tantum, ut donum sit, sed omnino ut sit. Quod si non est, nisi quia datur, id est, si non habet esse, nisi eo quo datur, sicut Filius nascendo habet non tantum, ut sit Filius, quod relative dicitur, sed omnino ut sit ipsa substantia, quomodo iam Spiritus sanctus erat ipsa substantia, cum non prius daretur, quam esset cui daretur »? Non ergo eo quo datur, sed procedendo habet, ut sit donum, et ut sit essentia; sicut Filius non eo quod datus est, sed nascendo accepit non tantum, ut sit Filius, sed ut sit essentia. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁹ ait: « Sicut Filio praestat essentiam sine initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de Patre generatio, ita Spiritui sancto praestat essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de utroque processio ».

Hic oritur quaestio: si Filius nascendo habet non tantum, ut sit Filius, sed ut sit essentia, et Spiritus sanctus procedendo non tantum, ut sit donum, sed ut sit essentia; ergo et Filius nativitate essentia est, et Spiritus sanctus processione essentia est; cum alibi dicatur, quod nec Pater eo Pater est, quo Deus, nec Filius eo Filius; quo Deus, nec Spiritus sanctus eo donum, quo Deus; quia, ut ait Augustinus in septimo libro de Trinitate¹⁰, « his nominibus relativa eorum ostenduntur, non essentia ». Unde post plenius agemus¹¹.

Ad quod breviter respondentes dicimus, quia nec Filius nativitate essentia est, sed tantum Filius; nec Spiritus sanctus processione essentia est, sed tantum donum; et tamen uterque, et ille nascendo et iste procedendo, accepit, ut esset essentia. « Non enim, ut ait Hilarius in quinto libro de Trinitate¹², per defectionem, aut protensionem, aut derivationem ex Deo Deus est, sed ex virtute naturae in naturam eandem nativitate subsistit Filius », et ex virtute naturae in naturam eandem processione subsistit Spiritus sanctus.

Quod ita intelligi potest: ex Patre, qui est virtus ingenerata, naturam, quam habet, eandem Filius nativitate, id est nascendo, et Spiritus sanctus processione, id est procedendo habet. Unde ipse idem apertius eloquens,

¹ Supple cum ed. 1 *proprietatibus*, de quibus agitur hic et dist. XXVI. XXVIII. XXIX.

² Cap. 15. n. 16. — Et sequens locus est ibid. c. 16. n. 17. — In primo loco ante *Aliter* Vat. cum pluribus edd. contra originale, codd. et edd. 1, 8 *donaretur*.

³ Isai. 9, 6.

⁴ Vat. et edd. 4, 6 omittunt *quia*.

⁵ Cap. 15. n. 16.

⁶ Contra codd. et ed. 1 Vat. cum aliis edd. addit *est*, sed potius referendum est *donabilis* ad praecedens *erat*. Paulo post Vat. et edd. 4, 6, 9 *datur* pro *datus*, ed. 8 *datus est*. — Ultima sententia quoad sensum sumta est ex libr. II. contra Maximinum c. 14. n. 4.

⁷ Vat. et plures edd. hic et paulo post *ex eo quod* pro

eo quo. Particula *ex* omittitur ab omnibus codd. et ed. 1, hic et in sequenti textu Augustini; *quo* legunt hic et in textu Augustini codd. B D. Alii codd. in textu quidem Augustini habent *quo*; extra ipsum vero modo *quo*, modo *quod*. Cum originali Augustini semper posuimus *quo*.

⁸ Cap. 15. n. 16, sed diffusius. Ex codd. A C D inseruimus *ait*, quod deest in editis.

⁹ Cap. 26. n. 47. — Paulo ante Vat., omittendo *sit*, mendose legit *ut essentia*. Eadem Vat. cum pluribus edd. omittit in textu Augustini *ulla* ante *mutabilitate*.

¹⁰ Cap. 2. n. 3, sed mutato verborum ordine.

¹¹ Dist. XXVI. XXVII. XXIX.

¹² Num. 37. — In originali Hilarii melius legitur: *per defectionem* loco *per defectionem*, quod habent omnes edd., codd.

Alia q.
stio.

Respon.
tur.

Explicat
verba l.
rii.

quod dixerat aperit, subdens¹: « Nativitas, inquit, Dei non potest non eam, de qua profecta est, tenere naturam. Non enim aliud quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce his verbis aperitur, quomodo accipiendum sit illud²: « De Patre generatio praestat essentiam Filio, et de utroque processio praestat essentiam Spiritui sancto »; non quia ille essentia sit Filius, et iste essentia sit Spiritus sanctus, immo proprietate personali, sed quia et ille nascendo, et iste procedendo essentiam habet eandem et totam, quae in Patre est.

CAP. IV.

Quod Spiritus sanctus dicitur donum et donatum secundum duos modos praedictos processionis, qui, secundum quod donum est, refertur ad Patrem et Filium, secundum quod datum, ad eum qui dedit et ad eos quibus datur.

Ex praedictis patet, quod Spiritus sanctus sempiternè donum est et temporaliter datum vel donatum. Ex quo apparet illa distinctio geminae processionis, de qua supra egimus³. Nam secundum alteram processionem dicitur donatum vel datum, secundum alteram vero dicitur donum.

Et secundum hoc, quod sempiternè donum est, refertur ad Patrem et Filium, secundum hoc vero, quod dicitur datum vel donatum, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus datur; et eius dicitur esse qui dat, et illorum quibus datur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁴ ait: « Quod datum est et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et Filii, qui dederunt, sed etiam *noster* dicitur, qui accepimus. Spiritus ergo et Dei est, qui dedit, et *noster*, qui accepimus; non ille spiritus *noster*, quo sumus, quia ipse spiritus est hominis, qui in ipso est⁵: quamvis et illum spiritum, qui hominis dicitur, utique accepimus; sed aliter iste, aliter ille *noster* dicitur. Aliud est enim quod accepimus, ut essemus, aliud quod accepimus, ut sancti essemus. Quod autem Spiritus sanctus *noster* dicatur, Scriptura ostendit. Scriptum est enim de Ioanne, quod in Spiritu Eliae veniret⁶. Ecce dictus est Eliae Spiritus, scilicet Spiritus sanctus, quem accepit Elias. Et Moysi ait Dominus⁷: *Tollam de spiritu tuo et dabo eis*, id est, dabo illis de Spiritu sancto, quem iam dedi tibi ». Ecce et hic dictus est spiritus Moysi. Patet igitur, quia Spiritus sanctus *noster* dicitur spiritus, scilicet⁸ quia nobis datus et datus utique ad hoc, ut sancti essemus. Spiritus vero creatus ad hoc est datus, ut essemus.

et etiam editiones Commentatorum, ut Bonav., hic dub. 4, S. Thomas in expositione textus.

¹ Loc. cit., paucis interpositis. — Vat. et plures edd. legunt: *dicens pro subdens*, et sola Vat. addit *ut ante inquit*.

² Scil. August., libr. XV. de Trin. c. 26. n. 47: cfr. supra pag. 320 notam 9. — Immediate ante loco *accipiendum* Vat. cum pluribus edd. *intelligendum*.

³ Dist. XIV.

⁴ Cap. 14. n. 45.

⁵ Alludit Augustinus ad I. Cor. 2, 11: *Quis enim hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?*

⁶ Luc. 1, 47. — Immediate post Vat. sola cum originali omittit Ecce.

⁷ Num. 11, 17. Vulgata: *Auferam de Spiritu tuo tradamque eis*. — Solummodo Vat. locum detruncat legit, lineam omittendo, nempe: *tuo et dabo eis*, id est, dabo illis de Spiritu.

S. Bonav. — Tom. I.

CAP. V.

An Filius, cum sit nobis datus, possit dici noster, ut Spiritus sanctus.

Hic quaeritur, utrum et Filius, cum sit nobis datus, dicatur vel possit dici *noster*. Ad quod dicimus, quia⁹ Filius dicitur *noster* panis, *noster* redemptor et huiusmodi; sed non dicitur *noster* Filius, quia Filius dicitur relative tantum ad eum qui genuit. Et ideo *noster* Filius non potest dici, sed Patris tantum. In eo autem quod dicitur *datus*, et ad eum qui dedit, et ad eos quibus datus est, refertur, ut¹⁰ Spiritus sanctus; qui etiam cum in Scriptura, ut praedictum est, dicatur spiritus *noster*, vel spiritus tuus vel illius ut de Moyse et Elia dictum est, nusquam tamen in Scriptura occurrit ita dici: Spiritus sanctus *noster* vel tuus vel illius, sed spiritus *noster* vel tuus vel illius, quia Spiritus sanctus eo dicitur, quo donum, et utrumque relative dicitur ad Patrem et ad¹¹ Filium, et hoc sempiterna relatione. Si tamen aliquando dicitur donum nostrum, accipitur donum pro donato vel dato. Cum vero donum accipitur eo modo, quo Spiritus sanctus, donum tantum¹² Patris et Filii dicitur, non hominis; ita et Filius sub hac appellatione non potest dici *noster*, ut dicatur Filius *noster*, sicut nec dicitur Spiritus sanctus *noster*; et tamen de Filio dicitur panis *noster*, et de Spiritu spiritus *noster*. Ille *noster* panis, quia nos reficit nobis datus; iste *noster* spiritus, quia nobis inspiratur a Patre et Filio, et in nobis spirat, sicut vult. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate¹³ ait: « Quod de Patre natum est ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius; et ideo Filius Patris est, et non *noster*. Dicimus tamen et *panem nostrum da nobis*, sicut dicimus, spiritum nostrum ».

CAP. VI.

Utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.

Post haec quaeritur, utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur: hoc enim videtur ex praedictis posse probari. Si enim quod datur refertur ad eum qui dat, et ad eum cui datur, et Spiritus sanctus datur a se ipso, ut praedictum est, ergo refertur ad se ipsum. Huius quaestionis determinationem in posterum differimus, donec tractemus de his quae relative dicuntur de Deo ex tempore¹⁴, in quibus datum et donatum continentur.

⁸ Vat. et plures edd. *sed* contra codd. AD et ed. 1. Cod. C glossando: *Spiritus, non quod sumus, sed quia nobis datur*.

⁹ Codd. BE et edd. 1, 8 *quod*. Sed familiare est Magistro adhibere *quia* pro *quod*. — Subinde sequimur codd. BCDE in positione verborum, dum editi legunt *tantum relative*; iidem codd. habent *illum* pro *eum*.

¹⁰ Solummodo Vat. et ed. 4 superflue addunt *et post ut*. — Deinde eadem Vat. cum pluribus edd. *supra dictum est* loco *praedictum est*.

¹¹ Vat. et edd. 1, 8 omittunt *ad*.

¹² Vat. cum aliis edd., sed contradicentibus edd. 1, 6, 8 et codd.; omittit *tantum*. — Mox post *et Filius* ed. 4 adicit *Dei*.

¹³ Cap. 14. n. 45, sed apud Magistrum truncate. Respiciuntur ad orationem Domini, Matth. 6, 11, Luc. 11, 3.

¹⁴ Dist. XXX.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVIII.

De proprietate Spiritus sancti, secundum quam ei convenit temporaliter procedere.

Hic quaeritur, cum Spiritus sanctus, per quem dividuntur dona, ipse sit donum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est tertia pars huius partis, in qua Magister agit de processione Spiritus sancti temporali. Determinato enim *principio*, a quo Spiritus sanctus procedit, determinato etiam *modo*, secundum quem procedit, determinat hic Magister *proprietatem*, secundum quam convenit ei temporaliter procedere; et haec proprietas est donum; et de hac in tota praesenti distinctione intendit agere. Dividitur autem haec pars in quatuor partes secundum quatuor quaestiones, quas movet.

In *prima* quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus sit donum, in quo¹ alia dona donantur.

In *secunda* quaerit, utrum Spiritus sanctus sit eadem ratione datum et donum, ibi: *Praeterea diligenter considerandum est, cum Spiritus sanctus dicatur donum et datum.*

In *tertia* quaerit², cum non solum Spiritus sanctus, sed etiam Filius sit datus, quare non dicitur *Filius noster*, sicut *Spiritus noster*, ibi: *Hic quaeritur, utrum Filius, cum sit nobis datus etc.*

In *quarta* et ultima quaerit, cum Spiritus san-

ctus sit donum relative, quomodo possit a se dari; si enim a se donatur³, videtur Spiritus sanctus ad se relative dici, et hoc facit ibi: *Post haec quaeritur, utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.*

Ceteris partibus indivisis remanentibus, quia specialiter prosequitur quaestiones praedictas, media sive *secunda* pars, quae est de differentia doni vel⁴ dati, habet quatuor partes. In prima quaerit et determinat, quod non eadem ratione Spiritus sanctus dicitur donum et datum, quia donum est ab aeterno, sed datum ex tempore. In secunda vero contra hoc, scilicet quod Spiritus sanctus sit donum aeternaliter, obiicit, ibi: *Sed quaeritur, cui donabilis; utrum Patri, vel Filio.* In tertia vero, quia in solutione dixerat quoddam dubium, ideo incidenter movet et determinat illud, ibi: *Hic oritur quaestio, si Filius nascendo etc.* In quarta vero et ultima redit ad primam solutionem, ostendens, quod Spiritus sanctus aeternaliter donum est, quia eo ipso est donum, quo procedit a Patre et Filio⁵, et hoc facit ibi: *Ex praedictis patet, quod Spiritus sanctus sempiternae donum est.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Supposito ex praecedentibus, quod Spiritus sanctus sit donum et quod donetur, ad intelligentiam huius partis sex quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus sit donum, quo omnia alia dona donantur.

Secundo, utrum Spiritus sanctus sit⁶ donum vel ab aeterno, vel ex tempore.

*Tertio*⁷, quid convenientius dicatur de Spiritu sancto, donum scilicet, an datum.

Quarto, utrum donum proprie conveniat Spiritui sancto.

Quinto, utrum donum sit proprietas Spiritus sancti distinctiva.

Sexto, utrum ratione donabilitatis dicatur Spiritus sanctus⁸ noster.

¹ In cod. B additur *omnia*.

² Vat. cum aliquibus mss. *quaeritur*.

³ Cod. X *datur*.

⁴ Ed. 1 cum uno alterove codice *et loco vel*.

⁵ In sola Vat. additur *et quod temporaliter est datum vel donatum*, quod correspondet textui Magistri.

⁶ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *sit*.

⁷ Fide plurimorum mss. et ed. 1 expunximus additum *quaeritur*.

⁸ Codd. S V omittunt *sanctus*, quae lectio concordat cum modo, quo haec quaestio infra ab omnibus mss. proponitur.

ARTICULUS UNICUS.

De proprietate Spiritus sancti, qua est donum.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus sit donum, in quo omnia alia dona donantur.

Circa primum, quod Spiritus sanctus sit donum, quo omnia alia dona¹ donantur, ostenditur *auctoritate et ratione*.

1. *Auctoritate* sic: Apostolus primae ad Corinthios duodecimo²: *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus, qui dividit singulis, prout vult*: et loquitur de donis non tantum gratiae gratum facientis, sed etiam quae sunt gratis datae: ergo si per Spiritum sanctum dantur utraque, cum non sit alia differentia donorum, ipse est donum, in quo omnia alia dona donantur.

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate³: «Per donum, quod est Spiritus sanctus, commune omnibus membris Christi, propria quibusque dona dividuntur».

3. Item, *ratione* ostenditur sic: Spiritus sanctus est primum donum; sed omne posterius ad prius reducitur: ergo omne donum reducitur ad donum, quod est Spiritus sanctus: ergo in omnibus donis ratio donationis est per Spiritum sanctum: ergo etc.

4. Item, omne donum, in quantum donum, ex amore datur, alioquin non habet rationem doni; sed «Spiritus sanctus est amor Patris et Filii», ut dicit Augustinus, et habitum est supra⁴: ergo etc.

CONTRA: 1. Isidorus⁵: «Multis indignis Spiritu sancto dantur dona Spiritus sancti»: ergo contingit alia dona donari sine hoc: ergo non est donum, in quo omnia alia dona donantur.

2. Item, aliqua sunt dona, quae appropriantur Filio, ut puta sunt illa quae dantur ad illustrationem intellectus: ergo si loquamur appropriate, talia dona donantur⁶ in Filio sive per Filium, non dono, quod est Spiritus sanctus.

3. Item, Filius datus est nobis, Isaiae nono⁷: *Parvulus natus est nobis, Filius datus est nobis*:

ergo si datur per Spiritum sanctum, videtur quod Spiritus sanctus aliquam auctoritatem vel influentiam habeat in Filium; hoc autem est falsum: ergo non omnia alia dona donantur per Spiritum sanctum.

4. Item, hoc ipsum⁸ ostenditur per *impossibile*: esto quod intelligatur per impossibile, Spiritum sanctum non esse, adhuc Pater et Filius intelliguntur ut liberales, alioquin inest eis liberalitas a Spiritu sancto, quod falsum est: ergo si intelliguntur liberales, ergo et donatores.

5. Item, si Spiritus sanctus est donum, in quo alia dona donantur, ergo donum est doni et donationis⁹ donatio; et si hoc, motus est motus et relationis relatio, et hoc habet Philosophus¹⁰ pro inconvenienti. Cum enim dependens non possit alterum terminare, erit ibi processus in infinitum.

CONCLUSIO.

Ista locutio, si ablativus in quo sumitur in sensu concomitantiae, solummodo quoad dona gratuita vera est; si vero in sensu causalitatis, et quidem causae exemplaris, vera est quoad omnia dona.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dicitur, quod Spiritus sanctus est donum, in quo omnia alia dona donantur, ablativus iste potest accipi dupliciter: vel ita, quod dicat *concomitantiam*, vel ita¹¹, quod dicat *causalitatem*. Si dicat *concomitantiam*, sic intelligendo *universaliter*, falsum est; quia est sensus, quod detur cum omnibus donis. Quaedam enim sunt dona, quae *semper* sunt cum Spiritu sancto, ut caritas et sapientia; quaedam, quae¹² *nunquam* sunt cum Spiritu sancto, ut timor servilis; quaedam,

¹ In aliquibus codd. et Vat. deest hic et deinceps pluries in hac propositione *dona*.

² Vers. 4. et 11, ubi Vulgata *dividens* loco *qui dividit*. — Paulo ante Vat. contra mss. et ed. 1 *et primo per Apostolum dicentem* pro *Auctoritate sic: Apostolus*.

³ Cap. 19. n. 34: Per donum, quod est Spiritus sanctus, in commune omnibus membris Christi multa dona, quae sunt quibusque propria, dividuntur. — In quo textu Vat. cum cod. cc, refragantibus tamen antiquioribus mss. et ed. 1, loco *dividuntur* ponit *Dei donantur*.

⁴ Dist. X. in lit. Magistri, c. 1. et 2.

⁵ Lib. I. Sent. sive de Summo bono, c. 45. n. 8: Aliquando non dignis et reprobis dona Spiritus sancti conferuntur. — Cod. Z cum ed. operum S. Isidori post *indignis* ponit *et reprobis*.

⁶ Ed. 1 cum uno alterove codice *dantur*.

⁷ Vers. 6.

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adieci *ipsum*.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunxi *additum est*.

¹⁰ Libr. V. Phys. text. 10-18. (c. 2.), et XI. Metaph. c. 11. (X. c. 12.), ubi inter cetera argumenta etiam istud habet, quod, si motus esset motus, statuendus esset progressus in infinitum, qui repugnat. Cfr. etiam I. Prior. c. 37. (c. 35.). — Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 incongrue *determinare* pro *terminare*.

¹¹ Ex vetustioribus mss. et edd. 1, 2, 3, 6 substituimus *ita* loco *sic*.

¹² Ed. 1 hic et paulo infra omittit *quae*. Mox cod. Z *non* et cod. V *autem non sunt* loco *sine*.

quae aliquando sunt cum Spiritu sancto, aliquando sine. ut fides, prophetia et huiusmodi.

Si autem *particulariter* intelligatur de donis gratiae gratum facientis¹, sic vera est et non habet instantiam.

Potest iterum ablativus iste² importare *causalitatem*, et hoc tripliciter: vel ita, quod dicat *simpliciter* causalitatem, et in hoc non distinguitur nec a Patre nec a Filio, quia omnia dona sunt a Patre et a Filio, ut³ a Spiritu sancto; vel ita, ut dicat *causalitatem et subauctoritatem*, et in hoc distinguitur a Patre, sed non a Filio, quia Pater et per Filium et per Spiritum sanctum donat; vel ita, ut⁴ dicat *causalitatem et subauctoritatem et exemplaritatem*,

et sic proprie Spiritui sancto convenit. Ipse enim procedit per modum primi doni, ita quod omnis donatio recta et gratuita post illam est et ab illa accipit rationem donationis. Concedendum est ergo, quod Spiritus sanctus est donum, quo omnia dona, scilicet *gratuita*, donantur per concomitantiam, et quo *omnia* Dei dona donantur per *exemplaritatis* causam.

1. Ad illud ergo⁵ quod obiicitur primo de Isidoro, iam patet responsio, quod ipse loquitur de donis gratiae gratis datae, non gratum facientis.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod quaedam dona appropriantur Filio; dicendum, quod de donis est loqui dupliciter: aut ratione *eius quod*

subest, aut sub⁶ ratione *donationis*. Ratione *eius quod subest* aliqua dona appropriantur Filio, ut sapientia et intelligentia, aliqua Spiritui sancto, ut caritas. Ratione vero *donationis*, omnia appropriantur Spiritui sancto ratione iam dicta⁷, quia per ipsum tanquam per primum donum donantur alia.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Filius est datus, et non a Spiritu sancto; responderi potest, quod Filius est datus secundum humanam naturam, et hoc fuit per amorem, Ioannis tertio⁸: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod, Spiritu sancto circumscripto, adhuc manet ratio doni; dicendum, quod, circumscripto Spiritu sancto, est intelligere in Deo donorum causalitatem et subauctoritatem, sed non exemplaritatem donationis sub ratione donationis, quia non intelligitur processus amoris; et hoc ultimo modo dicitur proprie convenire Spiritui sancto.

5. Ad illud quod obiicitur, quod tunc est donum doni; dicendum, quod motus non est motus, ut *termini*, similiter nec relationis relatio; tamen ut *principii* et⁹ motus est motus, quia motus est principium motus, et relatio relationis; et sic dicitur donum doni. Et quia in causando statur in primo, cum sit primum donum, non est abire in infinitum. *Praeterea*, donum in divinis veram hypostasim dicit.

SCHOLION.

I. De hoc nomine *doni*, quod est proprium Spiritui sancto, Seraphicus uberius prae omnibus antiquis magistris in tota hac distinctione loquitur. — Propositio, quod Spiritus sanctus sit donum, in quo omnia alia dona donantur, si verba: *omnia dona* universaliter sumuntur, in sensu falso potest intelligi, cum quaedam sint dona, quae quidem donantur *per* Spiritum sanctum, sed non *cum* Spiritu sancto. Nam Concilium Tridentinum dicit (Sess. 14. c. 4. de contritione): « Timorem esse quidem donum Dei, non tamen inhabitantis Spiritus sancti, sed impellentis ». — Si S. Doctor affirmat, timorem servilem nunquam esse cum Spiritu sancto, intelligit timorem serviliter servilem, qui non potest stare cum gratia sanctificante, bene vero timor simpliciter servilis, sicut et spes; quod constat ex Tridentino (Sess. 6. cap. 9.). De timore eiusque speciebus videsis III. Sent. d. 15. dub. 3. et d. 34. p. II. a. 1. et 2.

II. Pro explicatione solutionis ad 5. servire possunt verba Richardi (hic q. 5. ad 2.): « Quamvis motus non principiet alium motum ut *proprium* eius terminum et immediatum, tamen certum est, quod per unum motum causatur alius. Et longe in infinitum fortius per donum aeternum, quod est res subsistens, potest immediate causari donum creatum ». Eodem fere modo hanc objectionem solvunt S. Thom. (hic q. 1. a. 3.); B. Albert. (hic a. 1. ad 1.); Petr. a Tar. (hic q. 3. a. 1. ad 6.).

III. Praeter iam nominatos auctores cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 64. m. 1. — S. Thom., loc. cit., et S. c. Gent. IV. c. 21. — Egid. R., hic 1. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 9. — Dionys. Carth., hic q. 1.

¹ Vat. cum cod. cc. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 *donis gratum facientibus*. Mox cod. X *verum* pro *vera*, scil. propositio illa: Spiritus sanctus est donum, in quo etc.

² In Vat. deest *iste*, quod tamen in mss. (in pluribus *ille*) et ed. 1 habetur.

³ Auctoritate plurimorum mss. posuimus *ut* pro minus distincto *et*, loco cuius ed. 1 *sicut* habet.

⁴ Aliqui codd. ut V X cum ed. 1 *quod*.

⁵ Ex multis mss. et ed. 1 supplevimus *ergo*. Paulo infra nonnulli codd. ut H K Z cum ed. 1 *quia ipse* pro *quod ipse*.

⁶ In cod. V deest *sub*. Mox post *Ratione* cum cod. Z et ed. 1 omisimus *vero*, quod multi cod. cum Vat. habent. Paulo infra in cod. X post *aliqua* repetitur *appropriantur*.

⁷ In corp. quaest. circa finem. Mox cod. O omittit *alia*.

⁸ Vers. 16.

⁹ In cod. O deficit *et*.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus sit donum ab aeterno, an ex tempore.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus sit donum ab aeterno, vel ex tempore. Et quod ex tempore, videtur.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: « Eo donum est, quod datur quibus datur »; sed datur ex tempore: ergo etc.

2. Item, quinto de Trinitate²: « Eo donum dicitur, quod daturus ipsum erat Deus »; sed constat, quod daturus erat ex tempore: ergo si donum est aeternum, temporale est causa aeterni.

3. Item, hoc³ videtur per *rationem*. Donum enim non tantum dicit comparisonem ad dantem, sed etiam ad eum cui datur: ergo posito *dono*, ponitur *dans* et *recipiens*, quia relatio ponit extrema⁴; sed recipiens est creatura: ergo etc.

4. Item, donum addit supra datum, quia « donum est datio irreddibilis⁵ »: ergo si Spiritus sanctus non est datus nisi ex tempore, nec est donum nisi ex tempore.

5. Item, sicut Filii est generari, ita doni est donari; sed non est Filius, antequam generetur: ergo nec donum, antequam donetur; sed donatur tantum ex tempore: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus quinto de Trinitate⁶: « Quia Spiritus procedebat, ut esset donabilis, iam donum erat »; sed procedere ut donabile, hoc est aeternum: ergo et donum ab aeterno.

2. Item, ibidem⁷ expressius: « Spiritus sanctus sempiternae donum est, temporaliter vero datur ».

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia ubi est amor gratuitus, ibi est ratio⁸ doni; sed ab aeterno est in Deo ponere amorem gratuitum: ergo et donum.

4. Item, ubi est perfecta ratio liberalitatis, ibi est donum; sed in divinis ab aeterno est perfecta ratio liberalitatis: ergo etc.

5. Item, sicut se habet ratio verbi ad rerum productionem, sic se habet ratio doni ad gratiarum distributionem⁹; sed ante rerum productionem in

principio fuit Verbum: ergo ante gratiarum collationem in principio fuit Donum.

CONCLUSIO.

Donum ut datum dicitur temporaliter; donum vero ut aliquando donandum vel ut donabile dicitur aeternaliter.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum donum dicat ^{Triples respectus.} respectum ad eum cui datur, hoc potest esse tripliciter: vel secundum *actum*, vel secundum *habitu*¹⁰, vel secundum *aptitudinem*. Si secundum *actum*, hoc modo dicitur donum, quia datur; si secundum *habitu*, hoc modo dicitur donum, quia donandum aliquando; si secundum *aptitudinem*, hoc modo dicitur donum, quia donabile.

Secundum primam acceptionem dicitur tempo- ^{Conclusio} raliter; sed secundum secundam et tertiam dicitur aeternaliter. Et in his tribus sensibus accipit Augustinus. Concedendum est ergo, quod secundum aliquam acceptionem donum¹¹ dicitur aeternaliter, sicut probant rationes inductae ad secundam partem.

1. Ad illud vero quod obiicitur in contrarium, ^{Solutio oppositorum.} dicendum, quod procedit de dono, ut dicit *actum* donationis, et sic ex tempore dicitur; unde non valet obiectio.

2. Ad illud quod secundo obiicitur, quod eo dicitur donum, quo daturus etc.; dicendum, quod secundum istam acceptionem dicitur aeternaliter, quia non dicit respectum ad creaturam secundum *actum*, sed secundum *habitu*, sicut et praedestinatio.

Quod ergo obiicitur, quod tunc temporale est causa aeterni; dicendum, quod illud participium *daturus* duo importat, videlicet ordinationem ad dandum et *actum*¹² ordinationis; et ordinatio est aeterna, licet actus sit temporalis; et tunc ablativus non dicit causalitatem ratione actus, sed ratione ordinationis.

¹ Cap. 19. n. 36. Vide in lit. Magistri, c. 2. in princ.

² Cap. 15. n. 16. Cfr. lit. Magistri, c. 2. circa finem.

³ Fide vetustiorum mss. et ed. 4 adiunximus *hoc*.

⁴ Cod. 1 *utrumque extremum*, uti et infra in resp. ad hanc objectionem habetur.

⁵ Aristot., IV. Topic. c. 4. — Sensus est: donum est datio liberalis, quae fit sine intentione retributionis.

⁶ Cap. 15. n. 16; vide hic lit. Magistri, c. 2. circa medium.

⁷ Cap. 16. n. 17. Cfr. lit. Magistri, c. 2. circa medium. — Sequimur plurimos codd. cum ed. 1, substituendo *ibidem* pro *idem*.

⁸ Vat. cum cod. cc incongrue *gratia* pro *ratio*.

⁹ Cod. X hic sicut in immediate sequentibus *collationem*.

¹⁰ Licet mss. cum sex primis edd. ponant hic et paulo infra *habitudinem* loco *habitu*, praeferimus tamen lectionem Vat.; tum quia nomen *habitus* communiter a S. Doctore in alio sensu (cfr. infra q. 6.) accipitur, tum quia in sequentibus (excepta resp. ad 3, in qua multi codd. *habitudinalis* loco *habitualis* exhibent), praesertim q. 5, omnes codd. ponunt *habitu*. Quod attinet ad rem, notes, quod in hoc distinctionis membro respectu doni insinuetur specialis determinatio, quae infra ad 2. vocatur *ordinatio*, per quam constituatur in ratione futuri et ab aliis membris distinguatur.

¹¹ Vat. cum cod. cc contra antiquiores codd. et ed. 1 addit *Dei*.

¹² Intellige: executionem.

Posset tamen dici, quod¹ dicit causam consequentiae, non consequentis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod dicit relationem ad extrema; dicendum, quod relatio actualis ponit utrumque extremum in actu, non autem relatio habitualis², sicut patet, quod Deus aeternaliter dicitur exemplar creaturae temporalis.

4. Ad illud quod obiicitur, quod donum addit supra datum; dicendum, quod *donum* in quibusdam consequitur rationem *dati*, ut puta sunt illa quae de se non dicunt liberalitatem, nisi prout additur eis ratio communicationis, ut liber, cultellus et huiusmodi. In aliquo *datum* consequitur rationem

doni, ut puta in eo quod ex se importat liberalitatem, etiamsi nunquam detur donum³, ut est amor; et sic convenit Spiritui sancto.

5. Ad illud quod obiicitur, quod sicut Filii est generari etc.; dicendum, quod falsum est, quia *generari* dicit emanationem Filii, quae secundum rationem intelligendi praecedit Filium; unde impossibile est, quod sit, nisi generetur; *donari* autem non solum dicit doni emanationem, sed amplius dicit eius communicationem; et hoc consequitur esse doni, et ideo non dicitur donum ex tempore, quamvis donetur ex tempore.

SCHOLION.

I. Quoad sensum quaestionis notandum, quod differunt hae locutiones: esse *ex* tempore, esse *cum* tempore, esse *in* tempore. Primum significat, ipsum *esse* habere initium, et dicitur de omnibus creatis; secundum vero, aliquid ens coexistere tempori, quod etiam de Deo dici potest; tertium autem, aliquid mensurari tempore, quod proprie dicitur de corruptibilibus.

II. Triplex conclusio eruitur ex hoc fundamento, quod donum dicit respectum ad eum cui datur, et quod hic respectus potest esse triplex. Secundus et tertius respectus, qui est tantum

secundum rationem, non est relatio in *actu*, quae semper ponit etiam extrema sua in actu, sed relatio in *habitu* vel in *aptitudine*, ut bene explicatur in solut. ad 2. et 3. In re principali omnes magistri consentiunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 64. m. 2. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partic. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. quaestione. 4. — Richard. a Med., hic q. 4. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 5. n. 32. seqq. — Dionys. Carth., de hac et seqq. tribus hic q. 2. circa finem. — Biel, de hac et tribus seqq. hic q. unica.

QUAESTIO III.

Utrum convenientius de Spiritu sancto dicatur donum quam datum.

Tertio quaeritur, utrum convenientius dicatur de Spiritu sancto *donum* quam *datum*. Et quod tam convenienter dicatur datum ut⁴ donum, videtur:

1. Quia Iacobi primo⁵: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est*; ergo a Spiritu sancto ita sunt data, sicut et dona: ergo sicut ad ipsum transfertur ratio doni, ita et dati.

2. Item, mobilis et moti est eadem ratio⁶, ergo similiter dati et donabilis: ergo si donum dicitur in ratione donabilis, datum vero in ratione actualiter dati, ergo eadem est ratio doni et dati, ergo etc.

3. Item in quolibet genere perfectior est actus quam potentia⁷: ergo cum datum dicat in actu, donum in potentia, perfectius exprimitur aliquid cum dicitur datum quam donum; sed quod maioris est perfectionis magis proprie convenit Deo: ergo etc.

4. Item, quando aliqua duo dicuntur de aliquo, quorum unum est ratio dicendi alterum de eodem, illud convenientius dicitur, quod est ratio dicendi⁸; sed datum et donum dicuntur de Spiritu sancto, et, ut vult Augustinus⁹, « eo donum dicitur, quia datur »: ergo magis proprie dicitur datum.

CONTRA: 1. *Datum* convenit Spiritui sancto solum Fundam.

¹ Subaudi: ablativus ille *eo quo*. De distinctione *consequentiae* et *consequentis* cfr. infra d. 38. a. 2. q. 1. in corp. et alibi passim. — Explicationem huius solutionis accipe a B. Alberto, hic a. 6. ad 4: Dicendum, quod est causalitas consequentiae et non consequentis, et sic bene effectus infert causam; et est causalitas consequentis, et sic non infert effectus causam, sed magis e converso, et sic est hic; unde quando ex temporali infertur aeternum, non est nisi ratio consequentiae et non consequentis.

² Plurimi codd. cum ed. 1 *habitudoinalis*; aliqui ut FHP QX *habitualis*; Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *habitu*. Vide supra in corp. quaest.

³ Vat. contra mss. et sex primas edd. *dono*. Mox post *sic* cod. M addit *donum*.

⁴ Cod. X *quam* loco *ut*.

⁵ Vers. 17. — Paulo infra post *sancto* ex antiquioribus

mss. et ed. 1 supplevimus *ita*, quod Vat. cum cod. cc minus bene omittit.

⁶ B. Albert., hic a. 2. eandem propos. ita exhibet: Mobilis et moti una ratio substantiae est, non differens nisi per actum et potentiam. — Paulo post nonnulli codd. ut TV *dicat* pro *dicitur*. Dein Vat. cum cod. cc minus apte et praeter fidem aliorum codd. cum ed. 1 *actualitatis* pro *actualiter*.

⁷ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 15. (VIII. c. 8.), ubi probatur, actum esse priorem substantia (i. e. perfectione) quam potentia.

⁸ Simile est dictum Aristot., I. Poster. c. 2: Propter quod est unumquodque, et illud magis. Et II. Metaph. text. 4. (I. brev. c. 1.): Unumquodque vero idipsum maxime aliorum est, secundum quod aliis univocatio inest. — Mox fide mss. et ed. 1 substituimus *dicuntur* loco *dicitur*.

⁹ Libr. XV. de Trin. c. 19. n. 36; vide hic lit. Magistri, c. 2.

ex tempore, sed *donum* aeternaliter: ergo magis proprie dicitur donum.

2. Item, si nunquam actu daretur, donum esset et spiritus esset: ergo videtur, quod magis proprie convenit ei donum¹.

3. Item, Glossa super illud Iacobi primo²: *Omne datum optimum* etc. dicit, quod « datum dicitur quoad naturalia, donum quoad gratuita ». Si ergo gratuita aptius appropriantur Spiritui sancto, qui sanctificat, quam naturalia: ergo melius in divinis dicitur de Spiritu sancto donum quam datum.

4. Item, « donum est datio irreddibilis³ »; sed quidquid Deus dat, irreddibiliter dat, quia cum det, nihil potest recipere: ergo in divinis *datum* rationem habet *doni* et induit eius rationem: ergo convenientius ibi dicitur donum quam datum.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus convenientius dicitur donum quam datum, quod duplici ratione probatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis in divinis utrumque dicatur, et *datum* et *donum*, tamen convenientius dicitur *donum*. Et huius duplex est

ratio. Una quidem est, quia *datum*, cum sit vel⁴ participium vel nomen verbale, concernit tempus; donum autem a tempore subtrahit; et ideo, quia omnia divina⁵ supra tempus sunt, convenientius dicitur in divinis *donum* quam *datum*. Alia ratio est, quia donum supra rationem dati addit conditionem liberalitatis sive irreddibilitatis, quae est conditio magnae nobilitatis; et ideo maxime competit⁶

divinis. Et haec est ratio, quare donum appropriatur gratuitis donis, non tantum ipsi Spiritui sancto, qui est principium gratuitorum donorum.

1. Et ex hoc patet responsio ad illud de auctoritate beati Iacobi.

2. Ad illud quod obiicitur, quod⁷ mobilis et moti eadem est ratio; dicendum, quod non est simile de mobili et moto, et de dono et dato: quia *motum esse* addit supra mobile *actum*⁸ et dicit totum, quod dicit mobile. Sed datum non dicit totum, quod dicit donum, quantum est de generali intellectu⁹ nominis, nisi approprietur; « donum enim est datio irreddibilis », et hoc melius patebit in quarto problemate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod actus est perfectio potentiae; dicendum, quod aliquid est in potentia ad actum dupliciter: aut propter imperfecti-
nem *agentis*, aut propter defectum *suscipientis*. Si sit potentia primo modo, tunc actus est perfectio potentiae; si autem secundo modo, non est perfectio¹⁰. Unde si dicatur, quod sol actu lucens *potest* domum illuminare, quae non est aperta, et domum apertam *illuminat*, nulla omnino maior notatur perfectio¹¹ quam ante. Sic intelligendum est de donabilitate et actuali donatione.

4. Ad illud quod obiicitur, quod¹² datum est ratio dicendi donum, quia ideo donum, quia datur; dicendum, quod non est tota ratio, sicut dicitur in littera¹³, sed solum in comparatione ad eum cui datur. — Vel potest dici quantum a parte nostri intellectus: ideo donum dicitur, quia datur; sed tamen a parte veritatis¹⁴ rei est e converso, quia ideo datur, quia donum est.

SCHOLION.

I. Solutio ad ult. servire potest ad magis illustrandam solutionem ad 3. Nos quidem res creatas *ex donato* seu actu donationis nominamus *donum*, sed hoc non valet de infinito et aeterno dono, quod est Spiritus sanctus, qui minime unquam est in potentia, ut sit donum, et dum donatur, non reducitur ad actum *doni*, sed tantum *donati*. *Donatum* autem, cum donatio fiat in tempore, est ratio tantum extrinseca doni aeterni.

II. In conclusione omnes conveniunt. Alex. Hal., S. p. 1. q. 64. m. 2. ad 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 38. a. 2. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. quaestiunc. 2. — Richard. a Med., hic q. 1. ad. 2. — Henr. Gand., de hac et duabus seqq. S. a. 61. q. 3. n. 19. 20, et q. 8. n. 5. seqq.

¹ In cod. I additur hic aliud argumentum: *Idem* (donum) dicitur *comparationem personae ad personam*, datum vero personae ad creaturam; sed magis proprie comparatur persona ad personam quam persona ad creaturam: ergo convenientius dicitur donum de Spiritu sancto quam donum (datum).

² Vers. 17, apud Lyrano: Datum refertur ad naturam, donum ad gratiam.

³ Aristot., IV. Top. c. 4. Vide supra q. 2. arg. 4. ad opp. — Mox cod. S cum dat loco cum det.

⁴ Ex multis mss. ut AFGISTX etc. et ed. 1 adiecimus vel. Haec ratio explicatur verbis B. Alberti, hic a. 2: Datum, quod est participium et consignificat tempus, similiter datio et donatio nomina sunt verbalia et ita actus temporales consignificantia, licet non consignificant tempus.

⁵ Multi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 dona pro divina, et ed. 1 dona loco omnia, sed minus apte, ut per se patet; error codicum forsitan ex abbreviatione verbi divina ortus est. S. Tho-

mas eandem rationem hic a. 2. afferens ait: Inde est, quod donum competit magis divinis, quae sine tempore sunt, quam datum. — Paulo ante codd. LO cum ed. 1 abstrahit loco subtrahit, quae lectio communi loquendi modo magis congruit.

⁶ Nonnulli codd. ut IW convenit.

⁷ In pluribus mss. ut ATV et ed. 1 deest quod. Paulo infra plurimi mss. cum sex primis edd. donato pro dato, quod minus congruit subnexis.

⁸ Multi codd. cum ed. 1 omittunt actum, pluresque ut ACSVW aa bb dein cum edd. 3, 6 ponunt motum loco mobile; cod. cc vero cum ed. 2. habet mobile motum.

⁹ Cod. V intentione. Paulo infra cod. Z sed pro et.

¹⁰ In cod. V additur potentiae.

¹¹ Aliqui codd. ut LOZ addunt bene in sole.

¹² Ex plurimis mss. et ed. 1 supplevimus quod. ¹³ Cap. 2.

¹⁴ Vat. praeter fidem fere omnium mss. et ed. 1 omittit veritatis.

QUAESTIO IV.

Utrum donum sit nomen essentielle, an personale et proprium Spiritus sancti.

Quarto quaeritur, utrum donum *proprie* conveniat Spiritui sancto. Et quod sic videtur.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: «Sic-
Fundamenta. ut in Trinitate non est verbum nisi Filius, ita nec donum nisi Spiritus sanctus».

2. Item, donum dicit emanationem per modum liberalitatis; hoc autem est proprium solius Spiritus sancti: ergo etc.

3. Item, donum² dicitur relative ad donantem; sed donans non tantum est Pater, immo etiam Filius, quia uterque est mittens, ergo donum dicitur relative ad Patrem et Filium: et si hoc, ergo³ distinguitur ab utroque: ergo nec Pater nec Filius, sed solum Spiritus sanctus dicitur proprie donum.

CONTRA: 1. Donum dicitur in habitu, sed datum
Ad opposi- dicitur in actu, ergo datum addit supra donum: tum. ergo cui convenit esse datum, convenit⁴ et ratio doni. Sed datum convenit toti Trinitati, quia tota Trinitas dat se, ergo et donum: non ergo proprie Spiritui sancto.

2. Item, donum dicit respectum ad dantem et ad eum cui datur: si ergo est proprium Spiritus sancti, aut propter respectum ad *dantem*, aut⁵ *recipientem*. Non propter respectum ad *recipientem*, quia similiter *Filius datus est nobis*⁶, et magis etiam datus quam Spiritus sanctus. Si vero ad dantem; *contra*: Filius dicitur procedere a dante, scilicet a Patre: ergo videtur secundum communem⁷ rationem Filio convenire. Si dicas, quod Filius non procedit per modum donabilis, neque «quomodo datus est, sed quomodo natus⁸»; *contra*: Filius sic ab aeterno processit, ut temporaliter esset missibilis, quia «eo mittitur Filius, quo generatur⁹»; sed missio non est aliud quam donatio: ergo Filius processit ut donabilis.

3. Item, si datus est Filius ex tempore, aut erat ad hoc habilis ab aeterno, aut non. Si *sic*: ergo processit ut donabilis; si *non*: ergo aliquid convenit ex

tempore Filio, quod repugnat aeternae emanationi; quod est inconveniens.

4. Item, regula est, quod omne nomen dicens respectum vel effectum ad creaturas est commune tribus¹⁰; sed donum est huiusmodi: ergo etc.

CONCLUSIO.

Donum est nomen personale et proprium Spiritus sancti; datum vero potest dici et essentialiter de tribus personis, et personaliter de Filio et Spiritu sancto, et proprie de Spiritu sancto.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut patet ex ver-
bis Augustini, donum dicitur in divinis proprie sive personaliter, non essentialiter, sicut verbum proprie
Conclus. dicitur de Filio; datum autem potest accipi et essen-
Conclus. tialiter et personaliter, sive proprie et communiter. Tota enim Trinitas dat se, et tamen Pater et Filius proprie dant Spiritum sanctum¹¹.

Propter hoc notandum, quod datum de sui ratione idem est quod communicatum. Potest igitur
Datum hoc quod est *datum* dici communicatum ex libera-
Conclus. litate¹², et sic commune est toti Trinitati; vel ex
Conclus. liberalitate et auctoritate, et sic convenit Spiritui
sancto et Filio, qui habent subauctoritatem respectu Patris; vel potest dici datum ex *liberalitate et aucto-*
ritate non tantum communicatum, sed etiam *produ-*
Conclus. ctum, et hoc modo proprium est Spiritus sancti, cuius proprium est procedere secundum rationem liberalitatis, et ita secundum rationem doni vel donabilis. Et hoc modo donum et¹³ datum aequivalent; differunt tamen, quia datum dicit communicationem in actu, sed donum in habitu. Et ita¹⁴ concedendum est, quod donum proprie dicitur in divinis de Spiritu sancto.
Solutio positio.

1. Ad illud quod obiicitur, quod datum addit

¹ Cap. 17. n. 29: Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus sanctus.

² Fide antiquiorum mss. et ed. I expunximus hic additum *Dei*.

³ In Vat. deest *ergo*, quod tamen in plurimis mss. habetur.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *convenit* et mox *toti*.

⁵ In nonnullis mss. ut HK MU et ed. I repetitur *ad*.

⁶ Isai. 9, 6. — Paulo infra post *Spiritus* ex aliquibus mss. ut HK V X adiecimus *sanctus*.

⁷ Ed. I cum cod. Z *omnem* loco *communem*. Mox cod. X *procedat* loco *procedit*, ubi in codd. LO additur *ab aeterno*.

⁸ August., V. de Trin. c. 14. n. 15. — Mox Vat. cum cod. cc *procedit* loco *processit*, sed contra alios codd. et ed. I.

⁹ Est Gregorii; vide supra pag. 261. nota 1.

¹⁰ Codd. O Z adiungunt: *quia quidquid facit una persona, et omnes; indivisa enim sunt opera Trinitatis. Similiter in quacumque habitudine se habet una persona, et omnes; ut si una persona Dominus, et omnes; si una refugium, et omnes.*

¹¹ Vide supra d. 15. p. I. q. 4.

¹² In cod. O additur *sola*, qui et mox loco *convenit* habet *est commune tantum*. Aliqui codd. ut FH X Z in secundo disjunctionis membro et cod. T etiam in tertio *subauctoritate* pro *auctoritate*, sed incongrue; nam utraque persona, licet se ipsam det ex liberalitate, a Patre datur ex *auctoritate*; non *subauctoritate*; unde *datum* (in sensu passivo) utrique convenit, quia *auctoritas Patris* dat Filium et Spiritum sanctum.

¹³ Plurimi codd. cum Vat. minus apte *vel*; cod. H cum ed. I exhibet lectionem a nobis receptam.

¹⁴ Ex vetustioribus mss. et ed. I supplevimus *ita*.

supra donum; dicendum, quod secundum communem acceptionem *dati* et *doni* donum aliquid dicit ultra quam datum, et datum ultra quam donum. Donum¹ ultra quam datum importat emanationem per modum liberalitatis; datum vero ultra quam donum importat actum communicationis, quia donum dicit habitum. Et ideo, quia illud quod addit donum supra datum, est personale, ideo donum proprie² est personae Spiritus sancti.

2. Ad illud quod quaeritur, ratione cuius respectus dicatur donum proprie; iam patet responsio³, quia ratione respectus ad dantem, non inquam ratione respectus simpliciter, sed ratione talis respectus, quia emanat per modum donabilis, quod est proprium Spiritus sancti.

3. Quod ergo obiicitur, quod emanat per modum donabilis Filius; dicendum, quod falsum est. Quamvis enim donabilitas sive liberalitas communicetur Filii generationi⁴, non tamen est ratio emanandi; et quia communicatur aeternaliter, ideo datur temporaliter; sed quia non est ratio emanandi, ideo non emanat Filius ut donum, sed solum Spiritus sanctus.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur de respectu ad creaturam⁵, dicendum, quod hoc intelligitur de illo nomine, quod importat solum respectum ad creaturam, non personae ad personam; donum autem utrumque importat; ideo non habet hic illa⁶ regula locum.

SCHOLION.

I. Quaestio non est, utrum hoc nomen in genere conveniat Spiritui sancto, sed *sub qua ratione* ipsi conveniat, utrum scilicet nomen *personale* sive proprietas personae, an *essentiale*. — Ut solutio melius intelligatur, sciendum est, in dono divino duas complecti rationes, alteram cum relatione reali ad dantem, alteram cum relatione rationis ad eum cui datur. Respectus ad *dantem*, id est Patrem et Filium, importat, ut Spiritus sanctus emanet per modum donabilis; et ratione huius respectus nomen doni est *proprium* sive personale. Nam recte observat Richard. a Med. (loc. infra cit.): « Donum, prout accipitur in divinis, est res procedens, cui ex suo *modo procedendi* convenit *prima ratio* doni. Prima autem ratio doni *amor* est. Proprium autem Spiritui sancto est, quod procedat ut amor ». Altera ratio importat respectum rationis *ad creaturas*.

« Nec tamen, ut bene observat S. Thomas (S. I. q. 38. a. 1. ad 4.) per hoc, quod in dono importatur respectus ad creaturam, oportet, quod sit *essentiale*, sed quod aliquid *essentiale* in suo intellectu includatur, sicut *essentia* includitur in intellectu personae ».

II. Antiqui magistri hic cum Seraphico concordant, excepto Durando, qui singularem viam tenens docet, hoc nomen Spiritui sancto tantum appropriari, quod bene reprobatur Dionys. Carth. (hic q. 2.). — Alex. Hal., S. p. I. q. 64. m. 1. — Scot., de hac et seqq. in utroque scripto hic q. unie. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partic. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestiunc. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Egid. R., hic l. princ. q. 1. — De hac et seqq. q. Durand., hic q. 1.

QUAESTIO V.

Utrum donum sive donabilitas sit proprietas distinctiva Spiritus sancti.

Quinto quaeritur, utrum donabilitas sive donum sit proprietas distinctiva personae⁷ Spiritus sancti. Et quod sic, videtur.

1. Dicit enim Augustinus quinto de Trinitate⁸: « Eo est donum, quo spiritus »; sed spiritus est proprietas distinctiva: ergo et donum.

2. Item, Augustinus quinto de Trinitate⁹, assignans differentiam processione Filii et Spiritus sancti, hanc ponit, quod ille procedit per modum nati, sed

iste per modum doni; ergo si haec differentia attenditur penes proprietates distinctivas, ut patet, quia nativitas est proprietas Filii: ergo et donabilitas sive donum est proprietas Spiritus sancti.

3. Item, hoc ipsum videtur¹⁰ *ratione*, quia omnis proprietas, secundum quam persona differt ab omnibus aliis, est personae proprietas distinctiva; sed donum inest soli personae Spiritus sancti et semper: ergo est proprietas eius personalis¹¹.

¹ Cod. I addit *enim*. Mox cod. W dicit loco *importat*.

² Ed. I *proprium*.

³ In plurimis mss. et ed. I deest *responsio*.

⁴ Aliqui codd. ut T aa etc. et ed. I *concomitetur Filii generationem*, qui et paulo infra ponunt *concomitatur* loco *communicatur*. Vat. *communicetur Filio in generatione*; alii codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *communicetur Filii generationi*. In fine responsionis fide antiquiorum mss. et ed. I substituimus *emanat* pro *emanavit*. Dein aliqui codd. ut IS aa cum ed. I *solut* loco *solum*.

⁵ Aliqui codd. ut SZ hic *creaturas*, quod etiam multo plures codd. cum ed. I paulo infra loco *creaturam* exhibent.

⁶ Codd. sunt inter se divisi; alii ut FGKMYZ omittunt *illa*, alii cum Vat. et ed. I ponunt *haec* pro *hic illa*, alii ut S. Bonav. — Tom. I.

NOT et quidem melius praestant lectionem in textum receptam.

⁷ Vat. contra mss. et ed. I omittit *personae*.

⁸ Cap. 11. n. 12, et IV. c. 20. n. 29. Vide hic lit. Magistri, c. 2; ex quo haec verba sumta sunt.

⁹ Cap. 14. et 15. n. 15. et 16; cfr. hic lit. Magistri, c. 2. in fine et c. 3. in princ. — Multi codd. cum ed. I *decimo quinto* pro *quinto*, in quo c. 17. n. 29. seqq. etiam haec differentia insinuat. — Paulo infra in multis mss. et edd. 1, 2, 3, 6 ponitur *dati* loco *nati*, sed perperam, ut ex subnexis colligitur; cod. I *nascentis* pro *nati*.

¹⁰ Cod. V *ostenditur*. Paulo infra cod. A *distinguitur* loco *differt*.

¹¹ In hoc argumento secundum illud effatum: constitutivum

4. Item, proprietates in divinis sunt relationes; sed Augustinus dicit in quinto de Trinitate¹, quod « relatio, secundum quam refertur Spiritus sanctus ad Patrem et Filium, magis apparet in hoc nomine donum quam in hoc nomine spiritus² »: ergo utraque est personalis.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Nihil dicens respectum ad creaturas est proprietas distinctiva personae, quia, omni respectu ad creaturam circumscripto, tenet distinctio personalis; sed donum dicit respectum ad eum cui datur: ergo etc. Si dicas, quod non est proprietas secundum comparisonem, quam habet ad creaturas, sed ad dantem; pari ratione missio Spiritus sancti³ erit proprietas distinctiva, cum dicat respectum ad mittentem.

2. Item, omnis proprietas distinctiva dicitur ab actu, non ab habitu. Unde Pater dicitur, quia generat, Filius, quia generatur, Spiritus vero sanctus, quia spiratur; sed donum non dicitur ab actu donandi, sed ab habitu, alioquin non diceretur ab aeterno⁴: ergo etc.

3. Item, nullius alterius personae proprietas distinctiva accipitur in relatione ad creaturas⁵ vel dicit respectum; sed donum dicit hoc: ergo non est proprietas distinctiva.

4. Item, si donum est proprietas distinctiva Spiritus sancti et eius notio, tunc ergo spiritus sanctus et amor non est proprietas: quodsi⁶ spiritus sanctus et amor est proprietas, ergo sunt septem notiones, quod est contra communem opinionem omnium. Si dicas, quod eadem notio⁷ importatur per haec tria nomina, ergo videntur nomina synonyma, ut Marcus, Tullius, quod aequè magnum inconveniens est: ergo etc.

CONCLUSIO.

Donum est proprietas distinctiva Spiritus sancti secundum respectum ad dantem, quin tamen excludatur ratio donabilitatis sive respectus secundum aptitudinem ad eum cui datur.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad hoc dixerunt aliqui, quod donum dupliciter est in divinis considerare: uno modo, prout dicit respectum solum ad donatorem; et hoc modo dicit Augustinus⁸, quod « eo dicitur donum, quo procedit »; et sic dicunt, quod donum est proprietas distinctiva Spiritus sancti. Alio modo accipitur⁹ donum, prout dicit respectum ad eum cui datur; et sic non dicit proprietatem distinctivam, sed consequens ad proprietatem distinctivam.

Sed illud non videtur posse stare. Nam donum semper aliquam comparisonem dicit ad eum cui datur; intellecto enim, quod non sit donabilis alicui, impossibile est intelligere, quod sit donum.

Et propter hoc aliter dicendum, sicut prius tactum est¹⁰, quod donum praeter respectum, quem importat ad dantem, importat respectum ad eum cui datur. Sed hoc potest esse tripliciter: vel secundum actum, ut quia datus¹¹; vel secundum habitum, ut quia dandus; vel secundum aptitudinem, ut quia donabilis. Et iste respectus¹² adeo coniunctus est primo, ut primus sine hoc non possit esse nec intelligi, immo de necessitate sequitur, si procedit per modum doni, quod sit donabilis: et ideo sequens respectus non aufert primo, quin sit proprietas distinctiva¹³. Dicendum ergo, quod est proprietas distinctiva ratione primi respectus, secundo respectu non repugnante, sed consonante.

rei est distinctivum ipsius, et vice versa, promiscue adhibentur termini *proprietas*, secundum quam persona differt ab omnibus aliis, et *inest soli personae et semper* (cfr. Porphy., de Praedicab. c. de Proprio), ac *proprietas personae distinctiva et proprietas personalis*, ideoque a parte rei ipsum argumentum ex pluribus contractum exhibetur. Vel dic, quod loco minoris iuxta formam syllogisticam ponendae: *sed donum est proprietas, secundum quam persona Spiritus sancti differt ab omnibus aliis*, ponitur *ratio* ipsius.

¹ Cap. 11. n. 12.

² Cod. X addit *sanctus*; cod. O autem *ergo hoc nomen donum magis dicit proprietatem distinctivam quam hoc nomen spiritus sanctus*.

³ In Vat. deest *Spiritus sancti*, quod tamen in mss. et ed. 1 invenitur.

⁴ Ed. 1 *aeternaliter* pro *ab aeterno*.

⁵ Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 *creaturam*. Mox post *respectum* supple cum cod. B (in margine) *ad creaturas*. In fine argumenti codd. LO addunt *Spiritus sancti*, certe subaudiendum.

⁶ Ita plurimi codd. cum ed. 1; Vat. *quia*.

⁷ Ex pluribus mss. ut FHMQTZ supplimus *notio*, pro

quo cod. O habet *proprietas*, alii autem codd. cum ed. 1, verbis incongrue transpositis, *quod eadem importantur nomina per haec tria*. Paulo infra post *Marcus* ope mss. et sex primarum edd. expunximus *et*.

⁸ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 29, et V. c. 11. n. 12. Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁹ Vat. cum aliquibus mss. *dicitur*.

¹⁰ Hic q. 2.

¹¹ Subintellige hic et in sequentibus distinctionis membris: Spiritus sanctus. — Vat., referendo participia ad *donum*, praeter fidem mss. et ed. 1 ponit *datum, dandum, donabile*.

¹² Id est tertius modus secundi respectus. — Mox post *primo* ed. 1 explicative addit *scilicet qui est ad dantem*, et cod. T in margine *qui est per respectum ad dantem*. Mox plures codd. ut AFHKRUV post *primus* perperam adiungunt *ita quod*. Dein plures mss. ut CFGHKS VZ habent *nec pro non*, et paulo infra cod. Y *qui loco si*.

¹³ In cod. R additur *ratione primi respectus*. Mox aliqui codd. ut HPQY Unde dicendum pro *Dicendum ergo*. Paulo infra mendum Vat. ponentis *respectui* pro *respectu* correximus fide mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

1. Ex hoc patet responsio ad primum, quia ille respectus talis est, quod non potest circumscribi secundum aptitudinem ob emanationem per modum liberalitatis. Et patet quod non est *simile de missione*, quia dicit respectum secundum actum, non secundum aptitudinem.

2. Ad illud quod obiicitur, quod proprietas distinctiva debet dicere actum; dicendum, quod donum dicit duplicem respectum¹, et ratione huius dicit comparisonem ad duplicem actum. Ratione primi respectus dicit actum *processionis*, ratione secundi dicit actum *communicationis*. Primum actum importat in actu, secundum in habitu; et ratione primi est proprietas distinctiva, non ratione secundi.

3. Ad illud quod obiicitur, quod in alia persona hoc non est; respondent² quidam, quod Spiritus sanctus est tertia persona; ideo nobis secundum rationem intelligendi immediatior, et ideo proprietas eius sumitur in comparisonem ad nos, non sic in aliis.

Aliter potest solvi per interemptionem, quia,

sicut donum respectum dicit ad creaturas, ita et haec proprietas, quae est *verbum*, ut infra patebit³.

4. Ad illud quod obiicitur de pluralitate notionum; dicendum, quod spiritus, amor et donum eandem proprietatem dicunt, ratione differentem. Eandem, inquam, notionem dicunt, quia dicunt comparisonem ad idem et dicunt eandem emanationem, sed tamen differenter eam nominant. Nam spiritus dicit eam principaliter per comparisonem ad vim producentem, quae est vis spirativa; amor principaliter quantum ad modum emanandi, quia ut nexus; donum vero quantum ad respectum⁴ consequentem. Et similiter emanationem Verbi contingit tripliciter significare, scilicet per hoc nomen filius, imago et verbum. Quia enim⁵ a vi naturae, filius; quia per modum expressum, imago; quia aliis expressivum, ideo verbum. Similiter, quia a vi spirativa, spiritus; quia per modum nexus, amor; quia nos natus connectere, donum. Et sic patet, quod una est notio aliter et aliter nominata secundum rationes consequentes⁶, ideo non est ibi synonymia.

Tria nomina
utrumque
emanationis.

SCHOLION.

1. Postquam in praeced. quaestione S. Doctor probavit, donum esse nomen personale Spiritus sancti, non essentiale, in hac duplicem resolvit quaestionem. *Prima* est, utrum donum non tantum significet proprietatem in Spiritu sancto, sed proprietatem *distinctivam*. Duplicis enim generis sunt proprietates in divinis: aliae sunt quidem personarum, sed non *personales* in stricto sensu, i. e. personarum *distinctivae* vel etiam *constitutivae*; sic est spiratio activa in Patre et Filio, quae neutram personam nec constituit nec distinguit, cum sit duabus personis communis. Aliae simul personam *distinguunt* et *constituunt*, ut Paternitas, Filiatio et Spiratio passiva. Unde dicit S. Bonaventura (infra d. 28. q. 3.): «Ad hoc, quod aliqua relatio sit *personalis*, oportet quod dicat illius personae primam et propriam habitudinem et per modum positionis et completionis»; cfr. etiam d. 26. q. 2. et 3. — *Prima* haec quaestio resolvitur cum sententia communi affirmative et probatur argumentis in fundam. Inter auctores est tamen differentia opinionis circa incidentem quaestionem, utrum haec proprietas sit non tantum *distinctiva*, sed etiam *constitutiva*. Hoc videtur affirmare Magister docendo, quod donum sit formaliter ipsa processio Spiritus sancti. Scotus vero (hic q. unica) hoc negat, cum iuxta ipsum donum primo et principaliter significet *respectum ad creaturas* et tantum ex consequenti aliquid *notionale*. Sed quod ex consequenti tantum ad aliquam rem pertinet, non potest esse eiusdem *constitutivum*, sed ad summum *distinctivum*. At S. Bonav. et Richard. a Med. (hic q. 2.) docent, donum significare per se relationem ad dantem, sed cum respectu superaddito donabilitatis, et ratione

primi esse proprietatem distinctivam per se, et non tantum ex consequenti, ut vult Scotus; ergo etiam constitutivam.

De *altera* quaestione agitur in ipsa responsione, quae est haec: si donum est proprietas Spiritus sancti, et si in dono sunt duo respectus, et ad dantem et ad eum cui datur; iterum quaeritur, utrum sit proprietas distinctiva solummodo secundum primum respectum, qui importat originem, an etiam aliquo modo secundum respectum *ad creaturas*. Hic respectus ad creaturas triplici modo potest intelligi, nempe vel secundum *actum* (ut *datum*), vel secundum *habitu* (ut *dandum*), vel secundum *aptitudinem* (ut *donabile*). Si respectus ad creaturas primo et secundo modo intelligitur, ipse manifeste non potest esse proprietas personarum distinctiva. Si tertio modo, tunc controvertitur, et ponuntur illae sententiae, quae in corp. exponuntur. Prima opinio hanc Spiritus sancti aptitudinem, ut creaturis donetur, omnino excludit a proprietate eius distinctiva, hac praesertim innixa ratione, quod haec donabilitas sit aliquid proprietatem distinctivam consequens. Secunda opinio, quam approbat S. Bonav. cum Richardo, asserit, donabilitatem non posse penitus excludi a proprietate distinctiva Spiritus sancti, licet donum sit primario proprietas distinctiva propter respectum ad dantem. Quoad rationem adductam concedit Sanctus (ad 4.), donabilitatem dicere respectum *consequentem*; tamen putat, hunc respectum esse ita coniunctum alteri ad dantem, ut donum sine donabilitate nequeat intelligi, sive aliis verbis, esse quidem consequens, sed ut aliquid intrinsece *proprium*, simili modo ut ratio *visibilis* propria est homini. — Eandem

¹ In cod. T adiungitur *scilicet ad dantem et ad recipientem*.

² Vat., reluctantibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, *respondet*. Paulo infra post *immediatior* cod. I addit *est*.

³ Dist. 27. p. II. q. 2.

⁴ Ed. I adiungit *communem*. Mox ex plurimis codd. posuimus *significare* pro *significari*.

⁵ Vat. cum cod. cc omittit *enim*, quod in antiquioribus mss. et ed. 4 exstat. Dein Vat. post *modum* falso et praeter fidem mss. et sex primarum edd. *expressivum* loco *expressum*. Cfr. verba S. Doctoris ex d. 27. p. II. q. 3: Nam sapientia vel

notitia dicit primum in intelligendo; deinde filius, qui dicit ipsam emanationem sive conceptionem; deinde imago, quae dicit modum *expressum* emanandi; et tertio loco verbum, quod dicit haec omnia et superaddit rationem exprimendi et manifestandi. — Paulo infra post *Similiter* ex aliquibus mss. ut XZ et ed. I adiecimus *quia*, quod in multis mss. et Vat. minus bene deest.

⁶ Cod. Y *differentes*, sed minus distincte, ut patet ex verbis d. 27. p. II. q. 3. modo citatis.

sententiam S. Bonaventura etiam quoad nomen *Verbi* tuetur et clarius explicat infra d. 27. p. II. a. 1. q. 2. Ceteri antiqui magistri vel sustinent primam opinionem, vel non ita accurate distinguunt, sicut Seraphicus. Sententiam S. Thomae Caietanus (ad. S. I. q. 38. a. 2.) secundum primam opinionem exponit; tamen verba S. Thomae in Summa loc. cit. a. 4. ad 4., et I. Sent. d. 18. q. 4. a. 2. parum a sententia S. Bonaventurae discedunt, immo Forestus (de Trinit. p. 486. col. 2.) vult, utrumque idem

docere. Ceterum subtilissima haec quaestio non est magni momenti. — Quoad solut. ad 4. et explicationem *notionis* cfr. infra d. 26. q. 4.

II. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 64. m. 3. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partic. 6. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestione. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic I. princ. q. 2.

QUAESTIO VI.

Utrum Spiritus sanctus ratione donabilitatis dici possit Spiritus noster.

Sexto et ultimo quaeritur, utrum ratione donabilitatis dicatur *Spiritus noster*. Et quod sic videtur:

1. Quia *noster* dicit possessionem; sed nos non habemus¹ aliquid divinum nisi per largitionem et donationem: ergo cum Spiritus sanctus dicat quid divinum, quod dicitur *noster*, hoc est ratione donabilitatis.

2. Item, hoc etiam videtur, quia² dicitur Spiritus noster, non autem dicitur Filius vel Pater noster:³ ergo propter aliquam proprietatem, quae est in Spiritu sancto et non in Patre et Filio; sed haec non est nisi donabilitas: ergo etc.

3. Item, antequam Spiritus sanctus habitet in nobis, non dicitur *noster*; sed inhabitat per donationem: ergo dicitur *noster* ratione donabilitatis.

CONTRA: 1. Si ratione donabilitatis: ergo cum donabilitas sit proprietas personalis, non essentialis, videtur⁴ solum dici de persona Spiritus sancti; hoc autem falsum, quia dicitur, *Deus noster*.

2. Item, si ratione donabilitatis: ergo constat, quod non per comparisonem ad dantem, sed ad eum cui datur; sed *Filius datus est nobis*⁵ etiam magis quam Spiritus sanctus: ergo etc.

3. Item, si ratione donabilitatis: ergo debet convenienter⁶ dici donum nostrum.

4. Item, si ratione donabilitatis: ergo cum donabilis sit nobis magis in quantum *sanctus* quam in quantum *spiritus*, melius deberet⁷ dici Spiritus sanctus noster; quod tamen non dicitur.

Quaeritur ergo generaliter, de quibus possit dici *noster*.

CONCLUSIO.

Pronomen possessivum meus vel noster cum copula est propriissime de Spiritu sancto ratione donabilitatis et per appropriationem dicitur; idem pronomen sine copula iis tantum adiungitur nominibus divinis, quae exprimunt respectum ad nos secundum rationem causae vel correlationis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *meum* et *nostrum* dupliciter possunt⁸ attribui alicui: vel *mediate compositione*, vel *immediate*. Si *mediate compositione*, sic de se ponunt propriam habitudinem circa terminum, scilicet habitudinem *possessionis*⁹, ut cum dicitur: hoc est *meum*; et hoc modo, quia omnis qui habet spiritum Dei, habet Deum et omnia quae sunt Dei, hoc modo *meum* vel *nostrum* et *tuum*¹⁰ potest dici de omni, quod in Deo est communiter, sed magis proprie de Filio, qui¹¹ datus est nobis per incarnationem, maxime autem de Spiritu sancto, *qui est pignus aeternae hereditatis*¹². Unde concedendum, quod ratione donabilitatis potest inter alias personas ratio possidendi appropriari Spiritui sancto.

Potest etiam hoc quod est *nostrum* attribui alicui *immediate*, et sic non dicit habitudinem¹³, sed rationem habitudinis importatae per terminum, cui unitur. Sic enim nulli unitur, nisi quod importat respectum *explicite*, ut pater noster vel meus, vel *implicite*, ut liber meus¹⁴, id est possessio mea.

Secundum hoc notandum, quod non dicitur

¹ Ita antiquiores codd. cum ed. 1, dum Vat. cum cod. cc habuimus. Paulo infra Vat. *dicatur* loco *dicitur*.

² In plurimis mss. et Vat. hic additur *etiam*, quod tamen deest in cod. X et ed. 1 nec non superfluum esse videtur. Mox post *Spiritus* aliqui codd. ut SVX addunt *sanctus*, sed incongrue, ut ex corp. quaest. patet.

³ Videtur supplendum *personaliter*; cf. Alex. loc. cit. ad 4.

⁴ Supple: *noster*, vel lege cum cod. Y *noster solum dicitur*. Paulo infra post *falsum* unus alterque codex ut bb addit *est*.

⁵ Isai. 9, 6.

⁶ Plures codd. ut AHITVWX ee ff cum ed. 1 *deberet congruenter*.

⁷ Vat. contra plurimos mss. et ed. 1 *debet*.

⁸ Ed. 1 cum uno alteroque cod. ut X hic *potest*, et paulo infra cum pluribus codd. ut AISTYZ *ponit* loco *ponunt*.

⁹ Aliis verbis: relationem rei habitae ad habentem. Vide Aristot., de Praedicam. in fine, ubi de *Habere* agitur, et V. Metaph. text. 29. (IV. c. 23.).

¹⁰ Ita maior pars mss. cum ed. 1, dum aliqui cum Vat. particulas *vel* ac *et* transponunt, aliqui autem ut I ee ff pro *et* ponunt *vel*; cod. A tandem *vel suum* loco *et tuum*. Mox cod. G post *omni* addit *eo*.

¹¹ Vat. cum aliquibus mss. *quia*, et cod. 1 *in eo quod*.

¹² Ephes. 1, 14, ubi Vulgata *nostrae* loco *aeternae*. — Paulo ante cod. M post *autem* addit *proprie*.

¹³ Supple: propriam, vel cum Vat. *possessionis*, quae et post *sed* cum aliquibus mss. et sex primis edd. adiungit *tantum*.

¹⁴ Unus alterve cod. ut G cum ed. 1 *noster*. Mox in multis mss. et ed. 1 omittitur *mea*.

meus vel *noster* de aliquo nisi secundum illud nomen, secundum quod dicitur *hoc esse huius*; *hoc autem esse huius* potest dici secundum triplicem habitudinem: aut *informationis*, ut albedo Petri; et hanc habitudinem important nomina, quae significant in abstractione; et quia nihil divinum comparatur ad nos secundum habitudinem informationis, ideo non potest dici de nominibus abstractivis ¹ *noster*: ideo non dicitur deitas nostra nec aeternitas nostra.

Potest etiam *secundo* dici *hoc esse huius* secundum habitudinem *causalitatis*; et hanc habitudinem important nomina, quae dicunt actum, ut creator; et quia hanc habitudinem omnino habent divina ad nos, pene ² de omnibus talibus nominibus dicitur *nostrum*.

Potest etiam *tertio* modo dici ³ *hoc esse huius* secundum habitudinem *correlationis*; et hanc habitudinem important nomina relativa. Sed haec sunt

dupliciter: quia quaedam dicunt respectum personae ad *personam*, quaedam autem respectum ad *creaturam*. De his quae dicunt respectum ad *personam*, non dicitur *meus* vel *noster*. De his autem quae ad nos, ut dominus, magister, recte dicitur *noster*. Conclusio 4 et 5

Dicendum ergo, quod *donabilitas* quantum ad *istum* ⁴ modum dicendi *nostrum* nihil facit, sicut probant rationes secundo inductae; sed hoc facit *respectus*, quia *spiritus* dicit respectum ad illum cui inspiratur, et hoc sumus nos; ideo dicitur *spiritus noster*. Similiter *Deus*, quia imponitur ab actu, quem habet circa nos, ut dicit Damascenus ⁵; ideo dicitur *Deus noster*. Epilogus

Est ergo regula, quod de his dicitur *noster*, quae dicunt respectum ad nos secundum habitudinem *causalitatis* vel *correlationis*; et sic patent omnia obiecta. Ad quaest. generalem

SCHOLION.

I. Secundum titulum in principio positum quaestio esset tantum specialis de hac locutione, utrum Spiritus sanctus ratione donabilitatis dici possit Spiritus noster; sed in fine argumentorum ad opposit. ponitur quaestio *generalis*, nempe haec, cum quibus divinis nominibus possit coniungi possessivum *noster* vel *meus*; et fere tota responsio ad hanc generalem quaestionem pertinet. Acute distinguitur duplex modus, quo pronomina possessiva alicui possunt attribui, scil. vel mediante compositione sive copula (ut per verbum *est*, quin determinetur per aliquod adiunctum, v. g. liber est meus), vel sine copula v. g. amicus noster. In primo casu ratione *possessionis* divina possunt dici nostra, et quidem tum communia tum etiam propria, quae nobis speciali modo sunt data; quod maxime verificatur de tertia persona. Sic ratione donabilitatis propriissime dici potest: Spiritus sanctus est noster. In secundo casu ratio donabilitatis non est ad propositum, sive ut textus dicit:

« Nihil facit, sicut probant rationes secundo inductae »; sed potius attendi debet, qualem habitudinem habeat ad nos *ipse terminus*, cui coniungitur possessivum. Haec habitudo ad nos secundum S. Doctorem potest esse triplex. Si haec habitudo est *causalitatis* vel *correlationis* (sub ultima intellige etiam rationem *finis*), tum possessivum illud recte his nominibus divinis uniri potest. Cum autem *spiritus* dicat respectum ad effectum spirituale, nempe inspirationem, ideo non inepte dici potest *Spiritus noster*. Sed non bene dicitur: Spiritus sanctus noster; de quo cfr. Alex. Hal. et Richard. locis cit.

II. Idem docent Alex. Hal., S. p. I. q. 63. m. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 5; S. I. q. 36. a. 4. ad 3. — B. Albert., hic a. 40; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partic. 3. 4. 5. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 6. — Aegid. R., hic 3. princ. q. unica. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 5. n. 5. 17. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *relatio non apparet in hoc nomine spiritus*. Videtur enim dicere falsum, quia spiritus dicitur, quia spiratur: ergo refertur ad spirantem: ergo apparet in eo relatio. *Item*, videtur quod magis appareat quam in

hoc nomine *donum*, quia « relativa dicuntur, quae hoc ipsum, quod sunt, aliorum sunt ⁶ »; sed spiritus eo quod spiritus, habet esse a spirante; donum vero non oportet quod habeat esse a donante: ergo non videtur in hoc tantum apparere relatio.

RESPONDEO: Dicendum, quod tam donum quam spiritus dicitur relative; sed tamen relatio magis apparet in hoc nomine *donum* quam in hoc

¹ Ed. f *abstractis*; Vat. contra mss. *abstractionis*. Mox post *aeternitas* plurimi codd. cum ed. 4 omittunt *nostra*; exstat tamen in codd. FH.

² Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 *ideo bene* loco *pene*. Dein cod. R *causalibus* pro *talibus*.

³ Ex aliquibus mss. ut GMY supplevimus *dici*. Paulo infra ed. 4 *respectiva* loco *relativa*. Mox cod. X *duplicita* pro *dupliciter*.

⁴ Scil. secundum principalem, quando nempe *nostrum* attribuitur nomini spiritus *immediate*. — Vat. contra mss. et ed. 4

secundum loco *istum*; plures codd. cum edd. 2, 3 *illum*. Mox cod. I *adductae* pro *inductae*.

⁵ Libr. I. de Fide orthod. c. 9. Vide supra d. 2. dub. 3.

⁶ Aristot., de Praedicam. c. de Relativis: Ad aliquid vero talia dicuntur, quaecumque hoc ipsum quod sunt aliorum esse dicuntur. — Aliqui codd. ut VY *aliorum dicuntur* loco *aliorum sunt*. Paulo ante in Vat. male deest *quam*, exstat autem in mss. et primis edd. Dein cod. dd post *appareat* adiungit verba certe supplenda *relatio in hoc nomine spiritus*.

nomine *spiritus*, quia donum semper dicit respectum ad dantem, spiritus autem ¹ non, immo potest accipi absolute.

Vel aliter dicendum, quod Augustinus non dicit, quod relatio non appareat in hoc nomine *spiritus*, sed quod non appareat in hoc nomine *spiritus sanctus*. Quamvis enim dicatur esse spiritus spiratoris, non tamen dicitur esse spiritus sanctus spiratoris.

Ad illud quod obiicitur, quod magis spiritus dicit habitudinem respicientem *esse* quam donum; dicendum, quod verum est in his quibus accidit esse ² donum, sed in Spiritu sancto, qui ideo est, quia donum, non habet locum ista obiectio.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius nascendo accepit, ut sit ipsa substantia*. Videtur enim male dicere, quia in omni eo quod inest Filio per nativitatem, distinguitur Filius a Patre, quia nativitas est proprietas distinctiva: ergo si ³ Filius nascendo accepit, ut sit essentia vel substantia: ergo Pater in substantia distinguitur a Filio. Item, quod Filius nascendo accepit sive quod Filius est nascendo est natum: ergo substantia est nata, si Filius nascendo est substantia. Omne enim, quod nascendo accipitur ⁴, a nativitate habet ortum.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui *distinxerunt* istam locutionem: Filius nascendo est divina substantia sive Deus, quia gerundium ⁵ potest dicere *concomitantiam*, et sic simpliciter est vera; vel *causam*, et sic est ⁶ multiplex, quia cum dico: Filius est Deus sive divina substantia, tria dico, scilicet *subiectum*, *compositionem* et *praedicatum*. Potest ergo hoc gerundium *nascendo* dicere causalitatem respectu subiecti, vel respectu compositionis, vel respectu praedicati. Si respectu *subiecti*, tunc est sensus: Filius nascendo etc., scilicet ⁷ qui est Filius nascendo, vel qui nascendo habet, ut sit Filius, est Deus; et sic est vera. Si respectu *compositionis*, sic est sensus: Filius est Deus nascendo, id est, hoc praedicatum convenit subiecto per nativitatem; et sic adhuc locutio est vera. Si respectu *praedicati*, sic est sensus: Filius est Deus sive substantia divina nascendo, ita quod *nasci* sive

nativitas sit principium sive origo Deitatis; et in hoc sensu est falsa.

Magister tamen istam locutionem *non distinguit*, sed simpliciter concedit, et satis probabiliter, quoniam praedicta distinctio non videtur habere radicem ⁸. Cum enim gerundium natum sit determinare compositionem — quia omnino nihil est dicere: *homo nascendo* et huiusmodi — et cum compositio praedicati, sive essentiae sive omnium quae attribuuntur Filio, convenient subiecto per nativitatem, locutio ⁹ habet veritatem. Nec valent obiectiones in contrarium adductae, quia nativitas non distinguit *illud* quod per nativitatem habetur sive quod est in nascente, sed *eum solum*, qui nascitur; et ideo non sequitur, quod substantia sit distincta, nec quod ipsa nascatur, quamvis per generationem habeatur ¹⁰.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius nativitate non est essentia*. Videtur falsum dicere, quia cum nascendo sit essentia, pari ratione videtur, quod nativitate; et hoc videtur per auctoritatem Hilarii in littera.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio ista est distinguenda: Filius nativitate est divina essentia; quia ablativus potest construi in ratione *formae*, vel in ratione *principii*. Si in ratione *formae*, sic est falsa, quia nativitas non est causa formalis respectu praedicati essentialis. Si in ratione *principii*, sic habet veritatem, quia omnia quae conveniunt Filio, conveniunt ei per nativitatis originem. Sed Magister, quia accipit *gerundium* ¹¹ in ratione *principii*, ideo cum gerundio simpliciter concedit; et quia accipit *ablativum* in ratione *formae*, ideo cum ablativo simpliciter negat; magis enim iudicat secundum ¹² usum loquendi quam secundum virtutem sermonis.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Neque per defectionem, aut protensionem, aut derivationem; quomodo* ¹³ differunt illa tria?

RESPONDEO: Quidam dicunt sic, quod per *defectionem* producitur aliquid de materia per formae praex-

¹ Multi codd. ut A F H K S T V X Y etc. cum ed. 1 addunt *sanctus*.

² Vat. cum cod. cc omittit *esse*, quae et mox falso *sed Spiritus sanctus, quia pro sed in Spiritu sancto, qui*; lectionem in textum receptam exhibent antiquiores codd. (uno alterove legente *quia loco qui*) cum ed. 1.

³ In aliquibus mss. ut S X et ed. 1 minus apte omittitur *si*.

⁴ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *accepit*, sed melior est lectio mss., quia generalior.

⁵ Aliqui codd. hic, sed plures codd. cum ed. 1 infra bis *gerundivum* loco *gerundium*.

⁶ Fide plurimorum mss. et ed. 1 supplevimus *est*.

⁷ Vat. *id est*.

⁸ Cod. K *rationem*. Paulo ante cod. Y *hanc loco istam*.

⁹ Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 refragantibus, *ideo pro locutio*.

¹⁰ Eandem difficultatem fere eodem modo solvunt B. Albert., hic a. 7. — S. Thom., hic q. 1. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 3. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Et breviter Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 1. ad 8.

¹¹ Plures codd. cum ed. 1 hic et paulo infra *gerundivum*.

¹² In cod. N additur *communem*. Cod. O *Magister tamen potius*, et cod. X *Magister enim plus loco magis enim*. Mox pauci codd. ut X *dd veritatem pro virtutem*. — In solutione huius dubii consentiunt B. Albert., hic a. 8. — Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic in expos. lit.

¹³ Multi codd. ut A S T V W X etc. *quo pro quomodo*.

istentis corruptionem, sicut ex grano frumenti herba; per *protensionem* producitur aliquid¹ per praeexistens formae permanentiam et inductionem formae artificialis, sicut vas fit de argento; per *derivatorem*², quod producitur per praeexistentis formae permanentiam sola locali mutatione, ut rivus ex fonte et lacus ex rivo.

Aliter potest dici, quod materiale principium, ex quo res est, aut est materiale et transiens formaliter, et sic est defectio; aut est materiale et permanens, et sic est protensio; aut est materiale et permanens et agens, et sic est derivatio; et horum exempla sunt manifesta³.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Aliud est quod accepimus, ut essemus, aliud, ut sancti essemus*. Videtur enim male dicere, quia sicut sine Spiritu Dei non possumus sancti esse, ita nec esse: ergo videtur, quod Spiritu sancto⁴ non tantum accepimus, ut essemus sancti, sed etiam ut essemus.

RESPONDEO: Potest ad hoc dici, quod hoc dictum est per appropriationem. Quamvis enim a Spiritu sancto habeamus *esse* et *sanctum esse*, appropriate tamen habemus sanctum esse: ideo non sic accipi dicitur in nostri esse productione, sicut in sanctificatione.

Aliter tamen potest dici, quod, sicut *dare* ordinatur ad habendum, ita et *accipere*; et quia nullus habet⁵ Spiritum sanctum, quantumcumque Spiritus sanctus operetur in eo, nisi qui potest eo frui, et omnis talis est sanctus: ideo Spiritus sanctus non dicitur, proprie loquendo, dari nec accipi nisi a Sanctis⁶.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Tollam de spiritu tuo*, quia hoc non potest dici quantum ad *substantiam*, ergo quantum ad *effectum* sive gratiam: ergo videtur quod gratia transferatur ab uno in alium. *Si tu dicas*, hoc esse dictum per conformitatem; obicitur, quod⁷ pari ratione posset dici, quod tolleretur de spiritu aliorum et daret Moysi.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud intelligitur de spiritu quantum ad *effectum*; et haec praepositio *de* importat conformitatem simul⁸ et partialitatem, sed non quantum ad partem *constituentem* secundum veritatem, sed secundum proportionem; quoniam effectus Spiritus sancti multo plus abundavit in Moyse quam in aliis, ut⁹ quasi alii partem gratiae suae viderentur habere. Et dicitur *tollam* quantum ad sollicitudinem, quia dum dona Spiritus sancti aliis sunt communicata, sollicitudo Moysi est diminuta, et pars illius sollicitudinis est¹⁰ aliis commissa.

DISTINCTIO XIX.

PARS I.

CAP. I.

De aequalitate trium personarum.

Nunc postquam coaeternitatem trium personarum pro modulo¹ facultatis nostrae insinuavimus, iam de eandem aequalitate aliquid eloqui superest. Fides enim

catholica sicut coaeternas, ita et coaequales tres personas asserit. Aequalis est enim in omnibus Patri Filius, et Patri et Filio Spiritus sanctus; quia ut Augustinus in libro de Fide ad Petrum², breviter aperiens, quomodo intelligatur aequalitas, docet: «Nullus horum alium aut praecedit aeternitate aut excedit magnitudine aut superat potestate; quia nec Filio nec Spiritu sancto,

¹ In multis mss. et ed. 1 omittitur *aliquid*. Paulo infra cod. X *sicut nascitur de argento statua loco sicut vas fit de argento*.

² Supple: producitur aliquid.

³ Haec verba Hilarii simili modo explicantur a B. Alberto, hic a. 9, et a S. Thoma, Petro et Richardo, hic in expos. lit. S. Thomas tamen verba *per protensionem* intelligit sic: quando producitur ex re manente coniuncta sibi, sicut ramus ex arbore.

⁴ Ita codd. et ed. 1; cod. Y bene *a Spiritu sancto*; Vat. *Spiritus sanctum*.

⁵ Cod. Y *accipit*, qui et paulo supra post *Aliter* omittit *tamen*. Mox cod. Z *habet loco potest*.

⁶ Vat. *nisi Sanctis et a Sanctis*. — Plura de hoc vide supra d. 14. a. 2. q. 1. et 2.

⁷ Aliqui codd. ut FGHZ etc. cum ed. 1 *quia*.

⁸ Fide mss. et edd. 1, 2, 3 substituimus *simul* loco *similiter*. Paulo ante cod. Z cum ed. 1 post *importat* satis bene addit *ibi*. Mox post *partem* ponendo *constituentem* sequimur lectionem plurium mss. ut G H L O ee ff et ed. 1, quae in se

clarius est et confirmari videtur minus apta lectione multorum codd. *construentem*, cod. R *continentem*; Vat. *habet conferentem et continentem*. Explicationem sensus accipe ex Richardo, hic in expos. lit. dicente: Haec praepositio *de* non dicit ibi partitionem substantiae Spiritus sancti *vel gratiae, quae fuit in Moyse*, sed quod aliis daretur gratia Spiritus sancti in minori abundantia, ita quod haberent quasi rationem partis respectu abundantiae gratiae, quae erat in Moyse. Vel loquitur de ablatione quoad usum sollicitudinis, non quoad habitum. — Vide etiam S. Thomam et Petrum, hic in expos. lit.

⁹ Vat. *ut quod alii quasi*, sed obstant fere omnes antiquiores codd. cum ed. 1.

¹⁰ Ed. 1 omittit *est*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Ed. 1 *modico*.

² Cap. 1. n. 4; cfr. August., libr. VI. de Trinitate c. 5. n. 7. — Paulo supra ante *Augustinus* solummodo Vat. et ed. 1 omittunt *ut*, cui codd. et edd., exceptis Vat. et edd. 1, 6, 8, male addunt *ait*.

quantum ad naturae divinae unitatem pertinet, aut anterior aut maior est Pater nec Filius Spiritu sancto. Aeternum quippe et sine initio est, quod Filius de Patris natura existit; et aeternum ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris Filiique procedit. Ob hoc ergo tres unum recte credimus et dicimus Deum, quia una prorsus aeternitas, una immensitas, una naturaliter trium personarum est divinitas». Ecce breviter assignavit Augustinus, in quo trium personarum consistat aequalitas, scilicet quia alia aliam non excellit aut aeternitate aut magnitudine aut potestate.

CAP. II.

Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo unum est, etsi videantur esse diversa.

Cumque enumerentur ista quasi diversa, in Deo tamen unum et idem sunt, scilicet essentia divina simplex et incommutabilis. Unde Augustinus in libro septimo de Trinitate¹: «Non alio magnus, alio Deus est, sed eo magnus, quo Deus; quia non aliud illi est magnum esse, aliud Deum esse. Eadem quippe eius magnitudo est, quae virtus, et eadem essentia, quae magnitudo». Pater ergo et Filius simul una essentia et una magnitudo. Ita etiam et potentia Dei essentia divina est. Unde Augustinus in septimo libro Confessionum²: «Voluntas et potentia Dei Deus ipse est». Aeternitas quoque Dei essentia divina est. Quod Augustinus ostendit super illum locum Psalmi³: *In generationem et generationem anni tui* dicens: «Est generatio generationum, quae non transit, collecta de omnibus generationibus, id est sanctis. In illa erunt anni Dei, qui non transeunt, id est aeternitas Dei. Non enim sunt aliud anni Dei, aliud ipse, sed anni Dei aeternitas Dei est. Aeternitas vero ipsa Dei substantia est, nihil habens mutabile». Inconcusse igitur teneamus; quod unum et idem est, scilicet essentia divina, Dei aeternitas, potentia, magnitudo; et tamen consuevit Scriptura haec et his similia quasi distincta⁴ ponere. In his ergo verbis trium personarum aequalitatem breviter complexus est Augustinus. Quia alius alium nec aeternitate nec magnitudine nec potentia superat. Quod autem aeternitate aliqua trium personarum aliam non excedat, supra ostensum est⁵, ubi coaeternitas trium personarum insinuata est.

¹ Cap. I. n. 1.

² Cap. 4. n. 6. — Mox solummodo Vat. et ed. 4 male omittunt *ipse* post *Deus*.

³ Psalm. 101, 25; Augustini Enarrat. serm. 2. n. 10. August. legit cum Septuag.: *In generatione generationum*; Magister vero iuxta Vulgatam; Vat. cum aliis edd., excepta 8, *in generatione*. — Mox Vat. et plures edd. omittunt *dicens*, contradicentibus omnibus codd. et edd. 1, 8. — Magister non verbotenus recitat Augustinum, cuius verba sunt: «Est quaedam generatio generationum; in illa erunt anni tui. Quae est ista? Est quaedam, et si bene agnoscamus, in illa erimus, et anni Dei in nobis erunt. Quomodo in nobis erunt? Quomodo ipse Deus in nobis erit; unde dictum est (I. Cor. 13, 28.), ut sit Deus omnia in omnibus. Non enim aliud anni Dei, et aliud ipse, sed anni Dei aeternitas Dei est; aeternitas ipsa Dei sub-

CAP. III.

Quod aliqua personarum aliam non excedit magnitudine, quia non est maior una persona quam alia, nec maius aliquid duae quam una, nec tres quam duae vel una.

Nunc igitur superest ostendere, quod magnitudine vel potentia alius alium non excedat; et prius de magnitudine videamus. Sciendum est ergo, quia Pater non est maior Filio, nec Pater vel Filius maior Spiritu sancto, nec maius aliquid duae personae simul sunt quam una, nec tres simul maius aliquid quam duae, nec maior est essentia in tribus quam in duabus nec in duabus quam in una, quia tota est in singulis. Unde Ioannes Damascenus⁶ ait: «Confitemur Deitatis naturam omnem perfecte esse in singula suarum hypostaseon, id est personarum: omnem in Patre, omnem in Filio, omnem in Spiritu sancto. Ideoque perfectus Deus Pater, perfectus Deus Filius, perfectus Deus Spiritus sanctus».

CAP. IV.

Quo modo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque.

Et inde est, quod Pater dicitur esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque et singulus in singulis. Unde Augustinus in libro de Fide ad Petrum⁷: «Propter unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu sancto est, totus quoque Spiritus sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est propter naturae divinae unitatem». Ecce hic aperit aliquatenus — non enim potest plene tantum ab homine reserari arcanum — ex qua intelligentia dicatur singula personarum tota esse in aliis. Unde etiam Hilarius ista interius perquirens in libro tertio de Trinitate⁸ ait: «Affert plerisque obscuritatem sermo Domini, cum dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est*; nec immerito. Natura enim intelligentiae humanae rationem dicti huius non capit, nec exemplum aliquod rebus divinis comparatio humana praestabit; sed quod inintelligibile⁹ est homini, Deo esse possibile est. Cognoscendum itaque atque intelligendum est, quid sit illud: *Ego in Patre, et Pater in me est*; si tamen comprehendere hoc ita ut est valebimus, ut quod

stantia est, quae nihil habet mutabile». — In textu Magistri ed. 1 pro *sanctis* legit *Spiritus sancti*, et edd. 2, 3, 5, 7, 9 *sancti*. Paulo post cod. AC *sunt loco erunt*.

⁴ Vat. et aliae edd. contra edd. 1, 8 et cod. D *perperam distincte*.

⁵ Dist. IX.

⁶ De Fide orthodoxa, libr. III. c. 6. — Propositio praecedens quoad sensum et aliqua verba sumta sunt ex August. libr. VI. de Trinitate, c. 10. n. 42; vel etiam c. 8. n. 9.

⁷ Cap. I. n. 4.

⁸ Num. 1. — Locus Scripturae est Ioan. 14, 11.

⁹ Vat. cum ceteris edd. *non intelligibile*, contradicentibus codd. omnibus et originali. Mox post *Deo* Vat. cum edd., exceptis 1, 8, contra originale et codd. omittit *esse*.

natura rerum pati non posse aestimatur, id divinae veritatis ratio consequatur». « Patrem igitur in Filio et Filium in Patre esse, plenitudo in utroque divinitatis perfecta est¹»; «quia plenitudo deitatis est in Filio. Quod in Patre est, hoc et in Filio est; quod in Ingenito est, hoc in Genito; alter ab altero et uterque unum»: «is scilicet qui est, nihil habens quod non sit etiam in eo, a quo est²»; «non duo unus, sed alius in alio, quia non aliud in utroque»; «ut unum in fide nostra sint uterque, non unus: nec eundem utrumque, nec aliud confitemur; quia Deum ex Deo natum nec eundem nativitas, nec aliud esse permittit³». «Eandem igitur in utroque et virtutis similitudinem et deitatis plenitudinem confitemur, quia Veritas dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est*. Omnia enim Filius accepit a Patre⁴». «Nam si partem eiusdem, qui genuit, accepit, neuter ergo perfectus est: deest enim ei unde decessit, nec plenitudo in eo erit, qui ex portione constiterit. Neuter ergo perfectus est, si plenitudinem suam et qui genuit amittit, nec qui natus est consequitur⁵». «Fateamur ergo, quod Pater est in Filio et Filius in Patre, Deus in Deo», ut idem Hilarius ait in septimo libro de Trinitate⁶, «non per duplicem convenientium generum coniunctionem, nec per insitivam capacioris substantiae naturam, sed per naturae unitam similitudinem, per nativitatem viventis

naturae ex vivente natura; dum res non differt, dum naturam Dei non degenerat nativitas, dum non aliud aliquid ex Deo quam Deus nascitur, dum nihil in his novum est, nihil alienum, nihil separabile». Ecce his verbis, prout humana permittit infirmitas, intelligi potest⁷, ex quo sensu Christus dixerit, se esse in Patre et Patrem in se. Ex eodem etiam sensu intelligitur Spiritus sanctus esse in utroque et singula personarum in singulis; quia scilicet in singulis est eadem plenitudo divinitatis et unita similitudo naturae; quia non est maior divina natura in aliqua harum personarum, sed unius et indifferentis naturae sunt hae tres personae. Ideoque altera in altera esse dicitur, ut praedictum est. Unde Ambrosius⁸ praedictorum verborum sententiam nobis aperiens super Epistolam secundam ad Corinthios quinto ait: «Per hoc intelligitur Pater esse in Filio et Filius in Patre, quia una est eorum substantia. Ibi enim est unitas, ubi nulla est⁹ diversitas». Ecce tribus illustrium virorum testimoniis, scilicet Augustini, Hilarii atque Ambrosii, in idem concurrentibus revelatione Spiritus sancti in eis loquentis pie credere volentibus ostenditur — tamen quasi *per speculum et in aenigmate*¹⁰ — qualiter accipiendum sit, cum dicitur Pater in Filio esse vel Filius in Patre vel Spiritus sanctus in utroque.

PARS II.

Sed iam nunc ad propositum redeamus coeptoque insistamus ostendentes, quod magnitudine nulla trium personarum aliam superat, quia nulla maior aliis, nec maius aliquid sunt duae quam una, nec tres quam duae, nec maior Deus quam singuli eorum; quia singulus illorum perfectus est, nec est quo crescat illa perfectio¹¹.

CAP. V.

Quod nulla personarum pars est in Trinitate.

Nec est aliqua trium personarum pars Dei vel divinae essentiae, quia singula harum verus et plenus Deus est et tota et plena divina essentia est; et ideo nulla istarum in Trinitate pars est. Unde Augustinus

in libro secundo contra Maximinum¹² haereticum sic ait: «Putas, Deum Patrem cum Filio et Spiritu sancto unum Deum esse non posse; times enim, ne Pater sit pars unius Dei, qui constet ex tribus. Noli hoc timere, nulla enim fit partium in deitatis unitate divisio. Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, id est ipsa Trinitas unus est Deus. Ergo, inquis, Deus Pater est pars Dei; absit».

CAP. VI.

Quare tres personae dicantur summe unum.

«Tres enim personae sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, et hi tres, quia unius substantiae sunt,

¹ Ibid. n. 23; et quod sequitur n. 4; in quo textu Vat. et aliae edd. contra codd. et originale legunt *divinitatis* pro *deitatis*.

² Ibid. n. 23, et deinde n. 4; in quo textu cod. C post *non duo* adiicit *sunt*.

³ Libr. I. n. 17.

⁴ Libr. III. n. 23. — Locus Scripturae est Ioan. 14, 11.

⁵ Libr. III. n. 8, in quo circa initium Vat. cum paucis edd. *deesset* pro *deest*, et paulo infra post *neuter ergo* edd. 1, 8 addunt *eorum*.

⁶ Num. 39; sed verba: per naturae unitam similitudinem, sumta sunt ex n. 37. — In textu Vat. cum aliis edd. contra 1, 8 et codd. post *in Patre* addit *et*. Deinde Vat. et edd. 4, 6, 9 male legunt *insitam* pro *insitivam*. Denique post *viventis* auctoritate codd. ABE et edd. 1, 8 adieciimus *naturae*. Hilarius: viventis ex vivente naturae.

⁷ Vat. et aliae edd., exceptis 1, 8, *aperitur* pro *intelligi potest* contra omnes codd.

S. Bonav. — Tom. I.

⁸ Vel potius *Ambrosiaster*, ut communiter citatur, qui, teste Augustino, est quidam *Hilarius*, non Pictaviensis, sed quidam diaconus Romanus, ut videtur, auctor Commentarii in XII Epistolas beati Pauli (in appendice Operum Ambrosii). Contra eundem S. Hieronymus in Dialogo seu altercatione contra Luciferianos n. 25. scripsisse fertur. — Locus Apostoli ab ipso explicatus est II. Cor. 5, 19. — Ante vocem *Ambrosius* edd. 1, 8 bene addunt *etiam*.

⁹ Vat. et aliae edd., excepta 5, omittunt *est* contra omnes codd. et originale.

¹⁰ I. Cor. 13, 12. — Paulo supra ante *concurrentibus* sola Vat. male legit *in eodem* pro *in idem*.

¹¹ Praecedentia quoad sensum et aliqua verba sumta sunt ex August. libr. VI. de Trinit. c. 8. n. 9, et c. 10. n. 12. — Vat. cum pluribus edd. post *singuli* et *singulus* habet bis *horum* loco *eorum* et *illorum*.

¹² Cap. 40. n. 1, et duo sequentes loci ibid. n. 2.

unum sunt et summe unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si enim *natura* unum essent, et *consensione*¹ non essent, non *summe* unum essent; si vero *natura* dispaes essent, unum non essent. Hi ergo tres, quia² unum sunt propter ineffabilem coniunctionem Deitatis, qua ineffabiliter copulantur, unus Deus est». «Pars ergo Trinitatis esse non potest quicumque unus³ in tribus. In Trinitate igitur, quae Deus est, et Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus sanctus Deus est, et simul hi tres unus Deus; nec huius Trinitatis tertia pars est unus, nec maius aliquid duo quam unus est ibi, nec maius aliquid sunt omnes quam singuli, quia spiritualis, non corporalis est magnitudo. *Qui potest capere, capiat*⁴; qui autem non potest, credat et oret, ut quod credit intelligat. Verum est enim quod dicitur per Prophetam⁵: *Nisi credideritis, non intelligetis*». His verbis aperte ostendit indifferentem magnitudinem trium personarum. Item in eodem⁶: «Tu nempe dixisti, unum Deum non ex partibus esse compositum; et hoc de Patre tantum vis intelligi. Ille, inquis, virtus est ingenta, simplex. Et tamen in hac simplici virtute multa videris commemorare, cum dicis: Deus Deum genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem, clemens elementem, potens potentem. Nunquid ergo bonitas et sapientia et clementia et potentia partes sunt unius virtutis, quam simplicem esse dixisti? Si dixeris, partes sunt: simplex ergo virtus ex partibus constat. Et simplex ista virtus, te definiente, unus est Deus: ergo Deum ex partibus compositum esse dicis. Non dico, inquis, non sunt ergo⁷ partes. Si ergo in una persona Patris et illa invenis quae plura videntur, et partes non invenis, quia una virtus simplex est: quanto magis Pater et Filius et Spiritus sanctus et propter individuum deitatem unus Deus est et propter uniuscuiusque proprietatem tres personae sunt et propter singulorum perfectionem partes unius Dei non sunt! Virtus est Pater, virtus est Filius, virtus est Spiritus sanctus. Hoc verum dicis; sed quod virtutem de virtute genitam et virtutem de virtute procedentem non vis eandem habere naturam, hoc falsum dicis, hoc contra fidem rectam et catholicam dicis». His verbis aperte docetur, quod tres illae personae non sunt partes Dei vel divinae essentiae, nullaue illarum⁸ Trinitatis pars dicenda est nec una maior aliis.

CAP. VII.

Cum dicimus, tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus et persona species, vel essentia species et personae individua.

Hic adiciendum est, quod tanta est aequalitas trium personarum atque indifferens magnitudo, quod cum dicamus, tres personas unam esse⁹ essentiam vel substantiam, neque ut genus de speciebus, neque ut speciem de individuis praedicamus. Non enim essentia divina genus est et tres personae species, vel essentia divina species et tres personae individua. Quod Augustinus rationibus probabilibus atque irrefragabilibus aperte demonstrat in libro septimo de Trinitate¹⁰ ita dicens: «Si essentia genus est, species autem persona, ut nonnulli sentiunt, oportet appellari tres substantias, ut appellantur tres personae; sicut cum sit animal genus et equus species, appellantur tres equi, iidemque tria animalia. Non enim species ibi pluraliter dicitur et genus singulariter, ut si diceretur, tres equi sunt unum animal; sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria animalia generali nomine dicuntur». Cum ergo tres personas unam fateamur esse essentiam, non tres¹¹ essentias, cum tres equi tria animalia dicantur, non unum: patet, nomine essentiae non significari genus nec nomine personae speciem.

«Si vero dicunt, nomine personae non speciem significari, sed aliquid singulare atque individuum, et nomine essentiae speciem intelligi, ut persona non dicatur sicut *homo*, sed quomodo dicitur *hic homo*, velut Abraham, Isaac et Iacob vel quis alius, qui etiam digito praesens demonstrari possit; sic quoque illos eadem ratio confutabit. Sicut enim dicuntur Abraham, Isaac et Iacob tria individua, ita tres homines et tria animalia. Cur ergo Pater et Filius et Spiritus sanctus, si secundum genus et speciem et individuum ista deserimus, non ita dicuntur tres essentiae, ut tres personae¹²?»

Alio quoque modo idem probat Augustinus, scilicet quod essentia divina non est genus, nec personae species, vel essentia non est species nec personae

¹ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 addunt *unum*, contradicentibus aliis edd., codd. et originali. Paulo post cum originali, codd. et ed. 4 expunximus *summe* ante *non essent*.

² Edd. 4, 6, 8 et originale *qui*.

³ Vat. et aliae edd., exceptis 1, 6. addunt *est* contra codd. et originale.

⁴ Matth. 19, 12.

⁵ Isai. 7, 9. iuxta lectionem Septuag. et Augustini. Vulgata: *Si non credideritis, non permanebitis*.

⁶ Ibid. n. 3.

⁷ Vat. et plures edd. omittunt *ergo* contra originale, codd. et edd. 4, 6. Mox Vat. et edd. 2, 3, 4, 5, 7, 9 *non invenis* loco *non invenis*.

⁸ Codd. BCDE *earum*, cod. A *harum*. Deinde in fine ante *aliis* solummodo Vat. et edd. 4, 9 non bene addunt *est*.

⁹ Vat. et ed. 4 omittunt *esse*.

¹⁰ Cap. 6. n. 11. — Vat. contra edd. 1, 8 et codd. omittit *ita* ante *dicens*. Verba vero Augustini sic leguntur in originali: «Nam si genus est essentia, species autem substantia sive persona, ut nonnulli sentiunt, omitto illud quod iam dixi, oportere appellari tres essentias, ut appellantur tres substantiae vel personae, sicut appellantur tres equi, eademque animalia tria, cum sit species equus, animal genus. Neque enim species ibi pluraliter dicta est et genus singulariter, tanquam diceretur tres equi, unum animal; sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria animalia generali nomine».

¹¹ Vat. et edd. 4, 8, 9 hic male adiciunt *esse*.

¹² Loc. cit. immediate post; in quo textu Vat. et plures edd. bis omittunt *et* post *Isaac*.

individua. «Una, inquit¹, essentia non habet species, sicut unum animal non habet species unius essentiae. Pater ergo et Filius et Spiritus sanctus non sunt tres species unius essentiae: divina ergo essentia genus non est. Sed nec species est essentia divina et personae individua, sicut homo species est, individua autem Abraham, Isaac et Iacob. Si enim essentia species est, ut homo, sicut unus homo non dicitur esse Abraham, Isaac et Iacob, ita non dicitur² una essentia esse tres personae. Non itaque secundum genus et species ista dicimus».

CAP. VIII.

Quod nec secundum materialem causam dicuntur tres personae una essentia.

Notandum etiam, quod essentia divina non est materia trium personarum, ut Augustinus in eodem libro³ docet, «tanquam secundum communem eandemque materiam tres personae dicantur esse una essentia, sicut ex eodem auro si fierent tres statuae, diceremus tres statuas unum aurum. Non autem sic Trinitatem, id est tres personas, dicimus unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quaedam subsistant. In statuis enim aequalibus plus auri est tres simul quam singulae, et minus auri est una quam duae. In illa vero essentia Trinitatis nullo modo ita est». Non ergo secundum materialem causam tres personas unam dicimus esse⁴ essentiam, sicut tres statuae dicuntur unum aurum.

CAP. IX.

Nec ita dicuntur tres personae una essentia, ut tres homines una natura vel unius naturae.

His quoque addendum est, quod tres personas non ita dicimus esse unam essentiam, ut Augustinus in eodem⁵ ait, vel unius essentiae, «sicut dicimus, aliquos tres homines eiusdem sexus et eiusdem temperationis corporis eiusdemque animi unam esse naturam vel unius naturae. Nam in his rebus non tantum est

unus homo, quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt homines duo quam unus homo, sicut et in statuis esse diximus; at in Deo non est ita. Non enim maior essentia est Pater et Filius simul quam solus Pater vel solus Filius, sed tres simul illae personae aequales sunt singulis». Ex praemissis patet, quod tres personae dicuntur divina essentia nec secundum materialem causam, ut tres statuae unum aurum, nec secundum complexionis similitudinem, ut tres homines unius naturae, nec ut genus praedicatur de speciebus, vel ut species de individuis, id est continens de contentis, maius de minoribus.

His autem videntur adversari quae quidam sacrae Scripturae tractatores catholici in suis scriptis tradiderunt, in quibus significare videntur, quod essentia divina sit quoddam⁶ commune et universale, velut species; tres vero personae sint tria particularia, tria individua numero differentia. Unde Ioannes Damascenus, inter Doctores Graecorum magnus, in libro, quem de Trinitate scripsit⁷, quem et papa Eugenius transferri fecit, ait: «Communia et universalia praedicantur de subiectis sibi ipsis particularibus. Commune ergo substantia est, particulare vero hypostasis, id est persona. Particulare autem dicitur, non quod partem naturae habet, sed particulare numero, ut atomus, id est individuum. Numero enim et⁸ non natura differre dicuntur hypostases». Item in eodem⁹: «Substantia significat communem et circumplectivam speciem homoideon, id est similium specie hypostaseon, id est personarum, ut puta Deus, homo; hypostasis autem individuum demonstrat, id est Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Petrum, Paulum et huiusmodi». Ecce aperte dicit, substantiam esse universale, hypostasim vero particulare, et quod Deus est species, ut homo, et quod Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt individua, sicut Petrus et Paulus, eo quod numero differunt; quae praemissae sententiae Augustini penitus contradicere videntur. Quid ergo dicemus ad haec? Hoc utique dicere possumus atque debemus, quod ea quae Augustinus tradidit superius, sine omni haesitatione tenenda sunt.

Haec autem, quae hic dicuntur, licet in sermonis superficie aliquid a fide alienum resonare videantur, sane tamen intelligi queunt piisque lectorem atque

¹ Loc. cit. parum infra; sed ultimas propositiones Magister contraxit ex diffusiore Augustini doctrina. — Mox auctoritate omnium codd. et ed. 4 inseruimus *unius essentiae* post *animal non habet species*. Deinde solummodo Vat. et ed. 8 post *Pater ergo* omittunt *et*.

² Vat. cum pluribus edd. contra edd. 4, 3, 7, 8 et codd. BCE *dicitur*; codd. AD bene *diceretur*. In fine codd. CD *dicuntur* pro *dicimus*.

³ Loc. cit. immediate post.

⁴ Vat. et aliae edd., excepta 4, contra omnes codd. adiciunt *substantiam vel*.

⁵ Cap. 6. n. 44. — Prima propositio iam paulo ante relata est. In textu Vat. cum pluribus edd. contra edd. 4, 6, 8, codd. et originale omittit *et* ante *in statuis*.

⁶ Cod. D cum Vat. et edd. 3, 4, 6, 8 *quiddam*. Paulo ante post *adversari* codd. AC non male addunt *ea*.

⁷ Libr. III. de Fide orthodoxa c. 6, secundum versionem

a Burgundione Pisano iussu Eugenii III. factam et a Ioanne Conon valde impugnata, qua tamen antiqui Scholastici saec. 13. post Lombardum utebantur. Teste Fabricio (Biblioth. Graec. tom. 9.) nunquam typis impressa est. Subiicimus Damasceni verba iuxta versionem Mich. Lequien Ord. Praed. (ed. Migne Patrolog. Graec. tom. 94.): «Quae communia et universalia sunt de particularibus sibi subiectis praedicantur. Commune porro quoddam est essentia, ut species; particulare persona. Particulare, inquam, non quod naturae partem quandam sibi vindicet, sed quia numero particulare est, ut individuum. Personae siquidem non natura, sed numero inter se distingui dicuntur». — Vat. contra ed. 4 et codd. legit *Graecorum maximus loco Graecorum magnus*.

⁸ Vat. et edd. 4, 6 omittunt *et*, et immediate post contra originale, codd. et edd. 4, 6, 8 Vat. cum aliis edd. *videntur* loco *dicuntur*.

⁹ Cap. 4. — Ed. Migne: «Quod porro aliud sit substan-

intellectorem plurimum efflagitant. In quorum explanatione mallem silens alios audire, quam loquendo malevolis detrahendi occasionem praestare. Videtur¹ tamen mihi ita posse accipi. Cum ait: substantia est commune, et hypostasis est particulare; non ita haec accepit, cum de Deo dicantur, ut accipiuntur in philosophica disciplina, sed per similitudinem eorum quae a philosophis dicuntur, locutus est; ut sicut ibi *commune* vel universale dicitur quod praedicatur de pluribus, *particulare* vero vel individuum quod de uno solo; ita hic² essentia divina dicta est *universale*, quia de omnibus personis simul et de singulis separatim dicitur, *particulare* vero singula quaelibet personarum, quia nec de aliis communiter nec de aliqua aliarum singulariter praedicatur. Propter similitudinem ergo praedicationis substantiam Dei³ dixit *universale*, et personas *particularia* vel individua. Propter hoc idem etiam eandem divinam essentiam dixit esse « speciem communem et circumplectivam similium specie personarum », quia sicut haec species *homo* de suis praedicatur individuis, velut de Petro, Paulo et aliis, nec isti specie differunt, sed conveniunt⁴, ita *Deus* de tribus praedicatur personis, quae in divinitate non differunt, sed per omnia conveniunt. Hanc ergo similitudinem inter res sempiternas et res temporales perpendens Ioannes universalitatis et particularitatis nomina, quae rebus temporalibus proprie conveniunt, ad res aeternas transtulit; Augustinus vero, maiorem videns dissimilitudinem quam similitudinem inter res praedictas, ab excellentia Trinitatis praedicta nomina removet.

CAP. X.

Utrum tres personae differant numero, quae proprietatibus distinctae sunt.

Quod autem Ioannes dicit, hypostases differre numero, non natura, in eo quod non differre natura ait, verissime et sine scrupulo loquitur; quod vero dicit, differre numero, cavendum est, quomodo intelligatur; diversis enim modis dicuntur aliqua differre numero.

Dicuntur enim aliqua differre numero, quando ita differunt, ut hoc non sit illud nec aliquid, quod illud est vel in ipso est: qualiter differunt Socrates et Plato et huiusmodi, quae apud philosophos dicuntur individua vel particularia; iuxta quem modum non possunt dici tres personae differre numero. Dicuntur quoque differre numero quae in enumeratione sive computatione non sibi adiunguntur, sed a se invicem discernuntur, ut

cum de aliquibus rebus loquentes dicimus *una*, *duae*, *tres*; et secundum hunc modum forte dixit Ioannes *hypostases*, id est personas, differre numero. Possumus enim dicere: Pater est unus, et Pater et Filius sunt duo, et Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres; et item: haec persona est una, et haec et illa sunt duae, et haec et illa et alia sunt tres. Convenientius tamen tres illae personae proprietatibus tantum distingui dicuntur, de quarum distinctione secundum proprietates in sequenti tractabitur⁵. Nunc vero ad inceptum redeamus, quae dicta sunt repetentes, ut saepius versando familiarius innotescant.

CAP. XI.

Quare tres personae simul non sunt maius aliquid quam una.

Sciendum est ergo, « tantam aequalitatem esse in Trinitate, ut ait Augustinus in octavo libro de Trinitate⁶, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, sed nec Pater et Filius simul maius aliquid sint quam Spiritus sanctus, aut quaelibet persona minus aliquid sit quam ipsa Trinitas ». Quod autem ita sit, aliquo modo, si fieri potest, demonstrandum est. « Quantum ergo ipse Creator adiuvat, attendamus, inquit Augustinus in eodem⁷, quomodo in hac Trinitate duae vel tres personae non sunt maius aliquid quam una earum ».

« Quod ibi magnum dicitur, aliunde magnum non est quam eo, quo vere est; quia ibi magnitudo ipsa veritas est et veritas essentia; non ergo ibi maius est quod verius non est. Non autem verius est Pater et Filius simul quam Pater solus vel Filius. Non ergo maius⁸ aliquid uterque simul quam singulus eorum. Et quia aequae vere est etiam Spiritus sanctus, ideo Pater et Filius simul non sunt aliquid maius quam ipse, quia nec verius sunt. Item in essentia veritatis hoc est *verum esse*, quod est *esse*, et hoc est *esse*, quod est *magnum esse*: hoc est ergo *magnum esse* quod *verum esse*. Quod igitur ibi aequae verum est, et aequae magnum est. Quod ergo ibi plus veritatis non habet, non habet plus magnitudinis. Plus autem veritatis non habet quod verius non est. Non est autem verius una persona quam alia, vel duae quam una, vel tres simul quam singula. Non ergo plus veritatis habet una quam alia, vel duae quam una, vel tres simul quam singula. Sic ergo et ipsa Trinitas non est maius aliquid quam unaquaeque ibi persona, sed tam magnum quam singula. Non enim ibi maior est quae verior non est, ubi ipsa veritas est magnitudo⁹ ». Ecce modo convenienti et ratione catholica ostensum

tia et aliud hypostasis, multoties a nobis dictum est, quodque substantia sive essentia communem speciem eiusdemque speciei personas (ὁμοειδῶν ὑποστάσεων) complectentem significet, ut Deus, homo; persona autem ac hypostasis individuum denotet, puta Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Petrum, Paulum ».

¹ Sola Vat. *videntur*; et paulo infra *accipit* pro *accepit* et *dicuntur* pro *dicantur*.

² Vat. et edd. 4, 8 contra alias edd. et codd. *haec*.

³ Codd. et edd. 1, 8 omittunt *Dei*, sed minus bene. Mox sola Vat. post *hoc idem* omittit *etiam*.

⁴ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 contra alias edd. et codd. addunt *per omnia*.

⁵ Dist. XXVI.

⁶ Prooem. n. 1. — Mox post *aliquid* Vat. et plures edd. cum cod. D contra ceteros codd. et originale non bene *sunt* pro *sint*.

⁷ Ibid. et in principio cap. 1. n. 2.

⁸ Vat. cum plerisque edd. contra 1, 2 et originale addunt *est*, quod edd. 3, 7 melius transponunt legendo: *Non est ergo maius*. Immediate post codd. B C E ed edd. 2, 3, 7 cum originali habent *utrumque* loco *uterque*.

⁹ Quae praecedunt, leguntur ibid. c. 1. n. 2, sed non paucis a Magistro omissis, transpositis et mutatis.

Quid sit
differre nu-
mero.

Ratio al-
tur.

est, quomodo indifferens sit magnitudo trium personarum, quia nec una maior est alia, nec duae maius aliquid quam una¹, nec tres simul maius aliquid quam singula.

CAP. XII.

Quod Deus non est dicendus triplex, sed trinus.

Praeterea cum Deus dicatur trinus, non tamen debet dici triplex. Ibi enim non est triplicitas, ubi summa est unitas et indifferens aequalitas. Unde Augustinus in libro sexto de Trinitate² ait: «Non, quoniam Deus Trinitas est, ideo triplex putandus est: alioquin minor esset Pater solus, vel Filius solus, quam simul Pater et Filius». «Cum itaque tantus est Pater solus vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus, quantus est simul Pater et Filius et Spiritus sanctus, nullo modo triplex

dicendus est Deus. Non enim Pater cum Filio et Spiritu sancto maior Deus est quam singuli eorum, quia non est quo crescat illa perfectio. Perfectus autem est et Pater et Filius et Spiritus sanctus, et perfectus dicitur Deus singulus eorum. Et ideo Trinitas potius quam triplex dici debet».

«In rebus corporeis non tantum est una, quantum tres simul, et plus sunt duae quam una res; in Trinitate vero summa tantum est una persona, quantum tres simul, et tantum sunt duae, quantum una, et in se infinitae sunt³», quia *non est finis magnitudinis* earum. Ac per hoc aperitur quod supra diximus⁴, scilicet quomodo et singula sunt in singulis, et omnia in singulis, et singula in omnibus, et omnia in omnibus, et unum in omnibus est, et unum omnia. Ecce iam ostendimus sufficienter, qualiter in Trinitate aliqua persona aliam non superet magnitudine.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIX.

De aequalitate trium personarum in Deo, in specie quoad magnitudinem.

PARS I.

De aequalitate per essentiae unitatem probata.

Nunc postquam coaeternitatem trium personarum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Terminatis duabus partibus, in quibus Magister egit de his quae pertinent ad essentiae unitatem et personarum pluralitatem singillatim, hic incipit tertia pars, in qua determinat personarum aequalitatem, quae simul respicit¹ pluralitatem et unitatem. Et haec pars habet tres partes. In *prima* proponit, in quibus consistat aequalitas. In *secunda* probat specialiter, ibi: *Nunc superest ostendere, quomodo etc.* In *tertia*, quia in probando propositiones dubias dixerat, in quibus dictio exclusiva generat ambiguitatem, ideo determinat, qualiter dictiones *exclusivae* accipiantur in divinis, infra distinctione vigesima prima: *Hic oritur quaestio ex praedictis trahens originem.*

*Prima pars*², in qua proponit ea, in quibus aequalitas consistit, habet duas partes. In prima parte proponit, quod consistit in his tribus: aeternitate, magnitudine et potestate. In secunda, ne crederentur haec tria diversa, ostendit, quod haec sunt idem in Deo, secundo capitulo³: *Cumque enumerentur ista quasi diversa etc.*

Nunc superest ostendere, quod magnitudine. Haec est⁴ *secunda pars*, in qua probat aequalitatem, et dividitur haec pars in duas. Supposito enim, quod in divinis sit aequalitas quantum ad aeternitatem, ostendit *primo* aequalitatem quantum ad magnitudinem; *secundo* quantum ad potestatem, infra distinctione vigesima: *Nunc ostendere restat, quomodo ali-*

¹ Codd. ACD et edd. 1, 2, 3, 7 *nec duae una*, codd. BE *nec duae quam una*.

² Cap. 7. n. 9. — Sequens locus est ibid. c. 8.

³ Ibid. cap. 10. n. 12. — Locus Scripturae est: Psalm. 144, 3.

⁴ Cap. 3, 4 in fine et 11. — Vat. cum pluribus edd. contra codd. *superius dictum est loco supra diximus*; item Vat. cum cod. C et aliis edd., excepta 1., omittit *scilicet*; denique post *quomodo* omittit *et* contra codd. ABCE et edd. 1, 8.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 obnitentibus. *recipit*. Mox post *partes* Vat. addit *principales*.

² In Vat. additur *principalis*.

³ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *secundo capitulo*. Paulo ante aliqui codd. ut aa bb cum ed. 1 post *sunt* adiungunt *unum et*.

⁴ Vat., omissis verbis Magistri *Nunc superest etc.*, loco *Haec est* ponit *Similiter*, deinde ob mutatam constructionem omittit particulam *et* ac *haec pars*.

qua etc. *Prima* iterum pars habet duas. In prima¹ probat aequalitatem magnitudinis per essentiae unitatem. Secundo probat aequalitatem, excludendo omnem² inaequalitatem, ibi: *Sed iam nunc ad propositum redeamus*. Prima pars, in qua probat per-

sonarum aequalitatem quantum ad magnitudinem, habet duas. In prima probat per essentiae indivisionem³; in secunda per illam eandem ostendit, esse in personis circumincessionem, ibi: *Et inde est, quod Pater dicitur esse in Filio*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quaeruntur quatuor. *Primo* quaeritur, utrum in divinis sit ponere aequalitatem.

Secundo, dato quod sic, utrum sit ibi summa aequalitas.

Tertio, utrum in divinis sit aequalitas cum conversione.

Quarto, utrum sit ibi aequalitas cum circumincessionem.

ARTICULUS UNICUS.

De divinarum personarum aequalitate et eius proprietatibus.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit aequalitas.

Circa primum, quod sit ibi aequalitas, ostenditur:

1. Primo per illud quod dicitur in Symbolo⁴:
Fundamenta. « Totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales ».

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic: omnis multitudo reducitur ad unitatem⁵, ergo omnis inaequalitas ad aequalitatem; sed unitas, a qua est omnis multitudo, est unitas increata: ergo et aequalitas, ad quam reducitur omnis inaequalitas, est aequalitas increata: ergo etc.

3. Item, omne quod perfectionis est, transferendum est ad divina; sed aequalitas est perfectionis in creatura: ergo etc.

4. Item, unum in substantia facit identitatem, unum in quantitate aequalitatem, unum in qualitate facit similitudinem⁶; sed in divinis non tantum est unitas in substantia, sed etiam in quantitate, alioquin non esset ibi perfecta unitas: ergo non tantum est ibi identitas substantiae, sed et⁷ aequalitas.

CONTRA: 1. Ubi aequalitas, ibi divisibilitas, quia

simplex simplici non aequatur; sed in divinis non est ponere divisibilitatem: ergo nec aequalitatem. Ad oppo-

2. Item, ubi aequalitas, ibi quantitas, quia « proprium est quantitatis, secundum eam aequale vel inaequale dici⁸ »; sed in divinis non est ponere quantitatem, quia secundum Augustinum⁹ « Deus est magnus sine quantitate »: ergo etc.

3. Item, ubi aequalitas, ibi finitas, quia ibi est commensuratio¹⁰, ergo mensura et finitas; sed in divinis est infinitas: ergo etc.

4. Item, ubi aequalitas, ibi diversitas, quoniam nihil est sibi aequale; sed in divinis est omnimoda unitas: ergo non est ibi aequalitas.

CONCLUSIO.

Ponenda est in divinis aequalitas, quae consequitur quantitatem virtutis.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas ponitur in divinis, secundum quod dicitur in Symbolo, et dicit Augustinus¹¹. Conclu-

¹ Nonnulli codd. ut aa bb adiiciunt satis bene *parte*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. 1 adiecimus *omnem*.

³ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *sive unitatem*.

⁴ Athanasiano.

⁵ Vide Dionys., de Div. Nom. c. 5. et 13; Boeth., de Arithmetica, ubi diversimode haec propositio occurrit. Boeth. loc. cit. praesertim II. c. 1. etiam ostendit, omnem numerorum inaequalitatem reduci ad aequalitatem.

⁶ Aristot., de Praedicam. c. de Quantitate et Qualitate, et V. Metaph. text. 15. (16.) et 20. (IV. c. 9. et 15.): Eadem enim sunt quorum substantia una; similia vero quorum qualitas una; aequalia autem quorum quantitas una.

⁷ Multi codd. ut AFGHK VWX etc. cum ed. 1 minus bene omittunt *et*.

⁸ Aristot., de Praedicam. c. de Quantitate. — Paulo ante in pluribus antiquis mss. ut ACRSTVY et ed. 1 perperam *sed loco quia*.

⁹ Libr. V. de Trin. c. 1. n. 2, in quo textu fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus *est*.

¹⁰ B. Albert. et Richard. a Med., hic a. 1, probant hoc per definitionem ex Geometria (Euclidis) sumtam et infra d. 31. p. 1. q. 1. arg. 2. ad opp. citatam: Aequale est, quod alteri suppositum non excedit nec exceditur. — Mox Vat., fere omnibus mss. et edd. 1, 2, 3 repugnantibus, *ergo ubi est mensura, ibi est finitas*, quo posito processus argumentationis tollitur.

¹¹ Vide hic lit. Magistri, in qua dicta Augustini allegantur.

Et ad hoc intelligendum notandum¹, quod aequale et inaequale est propria passio consequens quantitatem. Quantitas autem dicitur dupliciter: *proprie*, scilicet quantitas molis, et *translative*, quantitas virtutis. Et quia illa² est propria passio quantitatis, consequitur utramque quantitatem; ubi ergo est ponere quantitatem virtutis, ibi est ponere aequalitatem vel inaequalitatem. Haec autem quantitas virtutis ponitur in spiritualibus et summe reperitur in divinis, quia haec quantitas non repugnat simplicitati, sed consonat; similiter nec aequalitas consequens istam quantitatem. Et quia altera pars contradictionis completior attribuenda est Deo, et aequalitas praebet inaequalitatem: ideo ponenda est aequalitas in divinis; et concedendae sunt rationes ad hoc.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod, ubi aequalitas, ibi divisibilitas; dicendum, quod verum est de aequalitate, quae consequitur quantitatem molis.

2. Ad illud quod secundo obiicitur: ubi aequalitas, ibi quantitas; dicendum, quod verum est vel³ secundum genus, vel secundum speciem; et quamvis nomen *quantitatis* non transferatur, transfertur tamen nomen *speciei*, ut magnitudo⁴.

3. Ad illud quod obiicitur: ubi aequalitas, ibi finitas; dicendum, quod aequalitas in creaturis duo^{Aequalitas importat duo.} importat, scilicet *conterminationem*⁵ et *excessus privationem*; primum est incompletionis ratione limitationis, secundum perfectionis; ideo transfertur ratione secundi, non primi.

Posset tamen dici, quod infinitum, quod est^{Alia solutio.} incomprehensibile, secundum veritatem est ab infinito comprehensibile, et ideo commensurabile infinito et est *sibi* finitum⁶. Et ex hoc non sequitur: est commensurabile infinito, ergo finitum; immo magis infinitum; et⁷ est ibi *quid et simpliciter*.

4. Ad illud quod obiicitur: ubi aequalitas, ibi diversitas; dicendum, quod est diversitas *suppositorum* et diversitas *formae*⁸. Ad aequalitatem et similitudinem requiritur diversitas *suppositorum*, non autem *formae* diversitas, sed unitas. Quod autem consequitur in inferioribus ad diversitatem suppositorum numeratio formae vel quantitatis, hoc est imperfectionis; et ideo totum, quod est perfectionis, transfertur in Deum. Non tamen est in suppositis proprie loquendo *diversitas*, sed *distinctio*⁹.

SCHOLION.

1. Ex sententia communi hae tres communes relationes *identitatis*, *aequalitatis* et *similitudinis* correspondent his tribus generibus: *substantiae*, *quantitati* et *qualitati*. Hanc doctrinam explicat Alex. Hal. (loc. infra cit.): «In his inferioribus ex unitate in substantia causatur identitas, ex unitate in quantitate aequalitas, ex unitate in qualitate similitudo, unde identitas, aequalitas, similitudo dicunt relationes fundatas super tria predicamenta. Iuxta istam similitudinem, quoniam est significare divinam substantiam ut *essentiam* et ut *quantam* et ut *qualem*, est ponere in divinis identitatem, aequalitatem et similitudinem. Sed quantitas in divinis transit in genus substantiae, et qualitas similiter, quia in divinis non est ponere nisi duo genera, scil. *substantiae* et *ad aliquid*. Aequalitas et similitudo dicunt relationes ut fundatas in substantia». Insuper, sicut est duplex quantitas, propria scilicet sive quantitas *molis*, et impropria sive quantitas *virtutis* vel perfectionis (cfr. S. Thom., S. I.

q. 42. a. 1. ad. 1.), ita etiam duplex distinguitur aequalitas, «quatenus consequitur utramque quantitatem». Et sicut quantitas virtutis (quam S. Augustinus maluit nominare nomine magnitudinis, quam nomine quantitatis, ne insipientes accipiant occasionem errandi, existimando in Deo esse quantitatem molis orbem replentem) nobilior est quantitate molis, ita nobilior est aequalitas fundata super quantitatem virtutis, quam quae fundatur super quantitatem molis. Dici etiam potest, quod altera est aequalitas *proprie* dicta, altera vero *improprie*. Aequalitas *proprie* sumta est quaedam relatio praedicamentalis, fundata super unitate, quam res habent in genere quantitatis. Aequalitas vero *large* sumta est relatio extra genus quantitatis et potest fundari in quolibet ente, tam finito quam infinito, quatenus habet certum gradum in entibus. De Deo autem, qui est extra omne genus, relationes identitatis, aequalitatis et similitudinis praedicantur tantum in sensu transcendentali.

¹ Unus alterque codex ut G cum ed. 1 praemittit verbum *est*.

² Referas *illa* ad paulo supra posita *aequale et inaequale*, vel potius subintellige: aequalitas vel inaequalitas; cum quo concordat lectio cod. X, qui mox post *quantitatis* addit *scilicet aequalitas vel inaequalitas, ideo*; lectio autem Vat. et cod. cc, in qua verbo *consequitur* praefigitur *aequalitas*, incompleta est et contra antiquiores codd. nec non contra ed. 1.

³ Supplevimus ex mss. et ed. 1 particulam *vel*.

⁴ Cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4.

⁵ Codd. aa bb addunt *vel commensationem*.

⁶ Exhibemus lectionem maioris partis codd. ut AGHILO PQSTVY etc. et ed. 1, dum ceteri codd. cum edd. 2, 3 loco *sibi* ponunt *ibi*, vel falso *infinitum* pro *finitum*; Vat. autem omittit *et est sibi finitum*.

⁷ Vat. male et praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit *et*. Mox cod. X loco *quid* habet magis distincte *secundum quid*; complete diceretur: et est ibi fallacia secundum

quid et simpliciter (cfr. Aristot., I. Elench. c. 4. 5.); fit siquidem transitus a finito sub aliquo respectu ad finitum simpliciter. Nam licet infinitum obiectum ab infinito intellectu comprehendatur eique sit commensurabile, propter hoc tamen dici non potest, ipsum esse finitum simpliciter, sed tantum secundum quid; quia potentiae in ratione intelligendi infinitae respondet solummodo obiectum infinitum in ratione intelligibilis.

⁸ Praeter lectionem in textum receptam reperiuntur in mss. variae lectiones; cod. K post verba *dicendum quod* addit *verum est ubi*; dein plures codd. ut ACRSUW falso: *ibi aequalitas suppositorum* loco *diversitas suppositorum*, cod. T vero primitus *dicendum, quod est ibi aequalitas suppositorum et unitas formae*, sed postea mutatum in *dicendum, quod est inaequalitas suppositorum et diversitas formae*. Lectio primitiva codicis T non est spernenda. Mox cod. K post *aequalitatem* addit *autem*, et post *similitudinem* adiungit *in divinis*.

⁹ Vide supra d. 4. q. 2. et dubia circa litteram; item Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 1.

II. Quoad solut. ad 2. et assertionem ibi positam, quod « quamvis nomen quantitatis non transferatur, transfertur tamen nomen speciei », cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4. — Quoad verba in solut. ad 4, quod « non est in divinis suppositis proprie loquendo diversitas, sed distinctio », cfr. infra d. 24. dub. 4. Magis explicatur haec solutio ab Alex. Hal. (loc. cit. ad 2.) his verbis: « Aequalitas in his inferioribus est inter diversa essentialiter; nam in istis inferioribus diversitatem suppositorum sequitur diversitas essentiae in suppositis; non sic est in divinis, ubi diversitatem suppositorum concomitatur identitas essentiae; propter quod in divinis non est ponere diversitatem, sed distinctionem, sicut dicit Ambrosius. Unde aequalitas in divinis personis non requirit diversitatem, sed distinctionem; distinctio

enim non tollit unitatem, sive identitatem; unde licet in divinis sit summa identitas, quia illam concomitatur distinctio, huiusmodi identitas non tollit aequalitatem ».

III. Plura de aequalitate vide infra d. 31. a. 1. q. 1. 2. 3. — Alex. Hal., S. p. I. q. 47. m. 4. — Scot., de hac et duabus seqq. in utroque scripto hic q. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 4, et d. 24. q. 2. a. 4; S. I. q. 42. a. 4. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 70. q. 1. — Durand., de hac et duab. seqq. hic q. 4. — Dionys. Carth., de hac et duab. seqq. hic q. 4. — Biel, hic q. 1. a. 4.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis sit summa aequalitas.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit summa aequalitas. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Sicut dicitur ab Augustino in libro de Fide Fundamenta, ad Petrum ¹, « non dicitur aliquis maior alio, nisi aut quia praecedit aetate, aut quia excedit magnitudine, aut quia superat potestate »; sed nihil horum est in divinis, ut probat Augustinus et Magister ²: ergo nihil est ibi inaequalitatis: ergo est ibi summa aequalitas.

2. Item, non potest maior aequalitas cogitari ³, quam ubi unum aequatur uni et unum pluribus et unum omnibus; sed in divinis tantus est Filius, quantus est Pater, et tantus Filius, quantus Pater et Spiritus sanctus, et tantus etiam ⁴, quantus omnes tres: ergo etc.

3. Item, unitas in quantitate, sicut dictum est ⁵, facit aequalitatem: ergo ubi summa unitas, ibi summa aequalitas; sed hoc est in divinis: ergo etc.

4. Item, status non est nisi in summo; sed status est in illa aequalitate per reductionem omnium ad ipsam: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus in libro octoginta trium Ad oppositam, Quaestionum ⁶: « Si omnia essent aequalia, non essent omnia »: ergo omnimoda aequalitas tollit perfectionem ⁷. Si ergo nihil ponendum in Deo, quod repugnat perfectioni, in divinis personis non est omnimoda aequalitas.

2. Item, maior est aequalitas, quae attenditur secundum quantitatem continuam et discretam, quam ⁸

secundum continuam tantum ⁹; sed in divinis non est aequalitas secundum quantitatem discretam, quia ibi est trinitas et ita imparilitas: ergo in divinis non est omnimoda aequalitas.

3. Item, maior est aequalitas, quae attenditur secundum potentiam et sapientiam et bonitatem, quam quae ¹⁰ secundum sapientiam et potentiam tantum; sed in divinis non est aequalitas secundum bonitatem: ergo non est ibi summa aequalitas. Probatio *minoris*: bonum est diffusivum sui ¹¹; sed magis diffundit se Filius quam Spiritus sanctus, quia producit sibi aequalem, et etiam Pater quam Filius: ergo etc.

Quaeritur ergo, quare Augustinus non ostendit aequalitatem in ¹² sapientia et bonitate? et iterum, quare non ex parte loci, sicut magnitudinis et etiam aliarum differentiarum quantitatis? Quod cum non faciat, non videtur assignare omnimodam aequalitatem, sed solum in parte ¹³; aut si omnimodam ostendit, insufficienter procedit.

CONCLUSIO.

Summa est divinarum personarum aequalitas in aeternitate quoad originem, in magnitudine quoad omnia quae habent in se, in potentia quoad effectus.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis est summa aequalitas, et summa etiam assignatur ab Augu-

¹ Cap. 1. n. 4, ubi haec propositio ad Trinitatem applicata, non ut generalis, sicut hic exhibetur, invenitur. Vide lit. Magistri, c. 4.

² Hic c. 4. seqq., in quibus etiam Augustini probationes reperies.

³ Vat. cum cod. cc *excogitari*. Mox cod. W *si loco ubi*.

⁴ Codd. non consentiunt inter se; maior eorum pars cum ed. I exhibet lectionem in textum receptam, alii ut VZ aa bb ff adiungunt *unus*, alii cum Vat. repetunt *Filius*. Vide hic lit. Magistri, c. 11.

⁵ In quarto fundam. praeced. q. — Paulo infra cod. Y *haec pro hoc*.

⁶ Quaest. 44: Quia non essent omnia, si essent aequalia.

⁷ Fide plurimorum mss. et ed. 4 expunximus hic male additum *in divinis*, sicut et paulo infra post *nihil* adiunctum

est; deinde substituimus *repugnat loco repugnet*, nec non adiecimus *personis* ac consequenter delevisimus ut *superfluum ibi post non est*.

⁸ In cod. bb additur bene *quae*.

⁹ Quantitas *continua* est cuius partes copulantur ad eundem terminum communem, seu cuius partes sunt unitae; *discreta* vero cuius partes sunt ab invicem disiunctae v. g. numerus. Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Quantitate.

¹⁰ In multis mss. ut AFHITW XYZ ec ff et ed. 4 deest *quae*.

¹¹ Haec propositio colligitur ex Dionys. libr. de Caelest. Hierach. c. 4. § 4. seq., et de Div. Nom. c. 4. § 4. seqq., ubi dicit, proprium esse divinae bonitati se aliis communicare.

¹² Codd. HM addunt *potentia*.

¹³ Auctoritate plurium mss. ut GHIOYZ ff substituimus *parte pro partem*.

stino, quoniam¹ sufficienter ostenditur remotio omnis inaequalitatis per illa tria, quae sunt *aeternitas*, *magnitudo* et *potentia*.

Horum trium distinctio et sufficientia ab aliquibus accipitur² sic. Quia enim in divinis non est extensio molis nec aggregatio multitudinis, ideo non est ibi quantitas continua intrinseca³ nec discreta, sed loco eius est quantitas virtutis, quae tangitur per hoc membrum, quod est *potentia*. Quia vero Deus suo ambitu complectitur omnem durationem, ideo est ibi quantitas *aeternitatis* correspondens tempori. Quia vero ambitu suae immensitatis complectitur omnem locum et locatum, ideo est ibi quantitas *magnitudinis* correspondens loco. Et sic patet⁴, cum non sit aliam quantitatem accipere ibi, quod sufficienter in illis ostenditur aequalitas et consistit.

Sed haec distinctio non est conveniens, tum quia non est in Deo nisi⁵ quantitas virtutis; et ita non deberet ibi esse nisi unum membrum, nec debet illa distingui contra alias; tum etiam, quia magnitudo in divinis non tantum attenditur quantum ad ambitum localitatis, sed etiam quantum ad intensiorem bonitatis. Unde dicitur in sexto libro de Trinitate⁶, quod in «spiritualibus idem est maius et melius». Et propter hoc quantitas virtutis non tantum attenditur in operatione, sed etiam in re⁷ considerata in omnimoda absolute.

Ideo possumus aliter horum trium distinctionem et sufficientiam assignare. In omni quod est, contingit hanc triplicem considerationem habere. Potest enim aliquid considerari in comparatione ad suam *originem* sive a parte ante; et sic unum maius est altero, quando origo eius est prior; et contra hoc est aequalitas *aeternitatis*. Potest iterum considerari *in se*; et sic dicitur unum altero maius, quia maioris extensionis, vel quia maioris valoris. Contra hanc⁸ est in Deo aequalitas *magnitudinis*, ut haec aequalitas non tantum dicatur per comparisonem ad localitatem, sed etiam ad sapientiam et bonitatem

et ad omne quod facit alterum altero dici maius, quia⁹ melius. Unde Augustinus et Magister in hac distinctione probant aequalitatem magnitudinis per aequalitatem virtutis sive in virtute. Potest etiam tertio considerari per comparisonem ad *effectum*; et sic dicitur maius, quia potentius; et contra hoc est aequalitas *potentiae*. Quoniam igitur rem¹⁰ non contingit pluribus modis considerari, si est aequalitas in istis, summa est; et cum ostenditur in istis, summa ostenditur, et perfecta inductione proceditur.

Et sic patet illud¹¹ quod ultimo quaerebatur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur primo, quod aequalitas repugnat perfectioni; dicendum, quod verum est: perfectioni *universi*, quae aggregata est ex diversitate; non sic est in *Deo*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod maior est aequalitas secundum utramque quantitatem etc.; dicendum, quod summa aequalitas non est in quantitate continua nec discreta, quia ibi unum non aequatur pluribus; sed hic¹² est perfectissima aequalitas: ideo solum secundum quantitatem virtutis attenditur.

3. Ad illud quod obiicitur de bonitate, quia diffusivum etc.; dicendum, quod emanatio personae non attenditur secundum rationem *bonitatis* essentiae, sed magis *fecunditatis* personae vel in persona; et ideo non sequitur, quodsi Spiritus sanctus non producit, quod propter hoc habeat minus de bonitate. Unde notandum, quod duplex est diffusio, scilicet *intra* vel¹³ *extra*. Diffusio *intra* est, quando persona procedit a persona in¹⁴ unitate naturae; et haec non est proprie diffusio, et haec non consequitur bonum, quia *bonum*, sed bonum in *hypostasi*, quae aliam producere nata est; et ideo secundum hanc diffusionem non dicitur una persona altera melior. Est¹⁵ alia diffusio *extra*, quae attenditur in productione effectus; et secundum hanc rationem attenditur diffusio proprie et ratio boni. Et quia in hac una persona alteram non excedit, quia indivisa sunt opera Trinitatis: ideo hac non est una melior alia¹⁶.

¹ Codd. LO *quam* loco *quoniam*, qui et mox ponunt *ostendit remotione* pro *ostenditur remotio*.

² Cod. W *ostenditur*.

³ Vat. *extensiva* pro *intrinseca*, sed obstat auctoritas mss. et ed. I. Explicationem accipe ex Alex. Hal., S. p. I. q. 47. m. 5, qui locus hic in Scholio legitur. Omnino idem dicit B. Albert. (S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 2): Dicendum, quod in veritate quantitas in creatis, penes quam attenditur aequalitas, duplex est, scil. magnitudinis et virtutis. Et ea quae est magnitudinis duplex est, scil. *intus* et *extra* mensurans; intus: longitudo, latitudo, profundum; extra: locus. Similiter esse rei, ut dicit Gilbertus, mora mensuratur; et haec mora est tempus. Quantitas autem virtutis proprie non mensuratur nisi obiecto circa quod est virtus. Et dicimus eos aequales virtute, qui et in aequalia possunt obiecta, sive illa virtus sit intellectualis sive operativa. Cfr. etiam B. Albert., hic a. 3.

⁴ Fide mss. et ed. I expunximus additum *quod*.

⁵ Mendum Vat., in qua omittitur *nisi*, correximus ex mss. et ed. I. Paulo infra cod. I *deberet* loco *debet*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cap. 8. n. 9.

⁷ Vat. minus congrue et contra antiquiores codd. nec non ed. I *ut res* pro *in re*.

⁸ Cod. X *hoc*.

⁹ Cod. T *et loco quia*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc, fundamentum argumentationis repetens, minus bene nec non contra antiquiores codd. cum ed. I *ergo ratio aequalitatis* loco *igitur rem*.

¹¹ Ex plurimis mss. et ed. I supplevimus *illud* et in principio sequentis propositionis *ergo*.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. I substituimus *hic* pro *haec*.

¹³ Cod. Y *et loco vel*.

¹⁴ Vat. cum cod. cc, aliis mss. cum ed. I obnitentibus, omittit male *in*. Mox post *diffusio*, multis codd. ut ACDEKR STUX etc. cum edd. 2, 3 consentientibus, posuimus *et haec* pro *et hoc*. Dein nonnulli codd. ut AY *sequitur* loco *consequitur*.

¹⁵ In cod. M. additur *et*.

¹⁶ Vat. cum uno alterove codice *altera*. Paulo ante cod. O post *ideo* adiungit *in*.

SCHOLION.

I. In conclusione omnes conveniunt. Sed circa S. Augustini probationem et circa sufficientiam membrorum divisionis, quae ponit, duplex offertur expositio. Prima, quae est Alexandri et Alberti, S. Doctori non probatur; secundam et meliorem cum ipso approbat etiam S. Thom., S. I. q. 42. a. 4. ad 4. Ut fundamenta primae opinionis melius perspiciantur, haec ex Alex. Hal. (loc. infra cit.) referimus: « Aequalitas respicit quantitatem, sive quod per modum quantitatis signatur. Omnis autem quantitas aut est mensurans intra, aut extra: si intra, aut est virtutis, aut molis; quantitas vero molis non cadit in divinis, sed quantitas *virtutis*; et hoc dicitur per *potentiam*. Item quantitas mensurans extra est duplex, scil. tempus et locus; et quantitati, quae est *tempus* in inferioribus, respondet *aeterni-*

tas in divinis; ei autem quantitati, quae est *locus*, respondet *magnitudo* in divinis, non qua Deus circumscribatur in loco, sed qua est inter omnia non inclusus, et qua ipse continet et locat omnia. Sic ergo quantitas in divinis est *virtutis*, quae est *potentia*; et *durationis*, quae est *aeternitas*; et *locationis* sive continentiae activae, qua ipse continet et locat omnia, et haec dicitur *magnitudo*. Quia ergo in Deo non est ponere pluribus modis quantitatem, ideo quantum ad haec tria solum in divinis assignatur aequalitas ».

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 47. m. 5. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. 3. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 70. q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum aequalitas divinarum personarum sit reciproca.

Tertio quaeritur, utrum in divinis sit aequalitas cum conversione. Et quod non, videtur hoc modo.

1. Chrysostomus¹ super illud ad Hebraeos primo: *Qui cum sit splendor* etc.: « Filius est aequalis Patri, non Pater Filio ».

2. Item, Hilarius²: « Imago, si perfecte implet illud cuius est ipsa, coaequatur ei, non illud suae imagini ».

3. Item, Augustinus in primo libro de Doctrina christiana³: « In Patre unitas, in Filio aequalitas »: ergo videtur, quod Pater non sit aequalis Filio, ut Filius Patri.

4. Item, Dionysius⁴: « In causalibus et causatis non recipimus reciprocationem »; sed Pater est principium Filii: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne relativum aequiparantiae de-

nominat extrema secundum modum consimilem⁵; Fundamen- sed aequalitas est relatio aequiparantiae: ergo similis reciprocatio.

2. Item, unum in quantitate facit aequalitatem; sed sicut Filius est unum cum Patre, ita Pater unum cum Filio quantum ad substantiam et quantitatem: ergo sicut Filius est aequalis Patri, ita Pater Filio: ergo est ibi reciprocatio.

3. Item, aequalitas mutua et reciprocata⁶ maior est quam non reciprocata: ergo si in divinis est summa aequalitas, patet etc.

4. Item, omne quantum comparatum quanto aut est maius, aut minus, aut aequale; sed Pater est quantus virtute, et similiter Filius: aut ergo Pater est maior virtute Filio, aut minor, aut aequalis; sed non maior aut minor: ergo aequalis⁷.

¹ Homilia 2. ad Hebr. n. 2. ait: « Per *splendorem* vero essentiae aequalitatem ostendit et eius cum Patre propinquitatem... Deinde subiunxit: *Et character seu figura*. Figura enim seu character est alius ab exemplari prototypo; alius autem non omnino, sed in eo quod attinet ad hypostasim. Nam hic quoque character ostendit, nullam esse diversitatem, sed plane in omnibus perfectam similitudinem eius cuius est character et figura ». In Comment. super IV. libr. Sent. ad Hannibaldum Hannibaldensem Romanum, quod inter opera S. Thomae habetur, hic q. 4. a. 2. idem textus occurrit et *Glossae Chrysostomi* adscribitur. Sed verbotenus in Glossa ordinaria non invenitur. In fine Glossae dicitur: « Splendor autem et figura sicut et *imago* proprie ad personam Filii referuntur et relative dicuntur ». — Homil. 75. (al. 74.) n. 4. in Ioan. a Chrysostomo dicitur: « Si quis vero dixerit, maiorem esse Patrem, *ut Filii principium*, non huic contradicemus. At hoc non facit Filium alterius esse substantiae ». Quae verba sicut et ea quae ex Glossa sunt allegata, eatenus hic attentione digna sunt, quia S. Bonav. in corp. quaest. conceptibus *imitationis* et *subauctoritatis* utitur ad stabiliendam secundam conclusionis partem, scil. sub aliquo

respectu inter Patrem et Filium non esse aequalitatem mutuam.

² August., VI. de Trin. c. 10. n. 11, sententiam Hilarii de his tribus nominibus, quae Trinitati appropriantur: aeternitas, imago et munus, referens proponit ista verba de imagine. Vide infra d. XXXI. p. II. in princ. lit. Magistri.

³ Cap. 5. n. 5.

⁴ De Div. Nom. c. 9. § 6, ubi initium huius textus in Graeco sic exhibetur ἐπὶ δὲ τοῦ αἰτίου καὶ τῶν αἰτιατῶν, quod diverse a diversis transfertur; codd. cum ed. 4 praestant lectionem in textum receptam; Vat. loco *causalibus* ponit *causis*.

⁵ Relatio aequiparantiae communiter definitur: est ea cuius extrema sunt eiusdem rationis seu eodem nomine nominantur v. g. amicus (est enim amicus amici amicus), similis, aequalis; huic opponitur relatio disquiparantiae i. e. cuius extrema sunt alterius rationis, ut relatio patris ad filium.

⁶ Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 4, substituimus *reciprocata* pro *reciproca*.

⁷ Mutila lectio Vat. et cod. cc, in qua verba *sed non maior aut minor: ergo aequalis* omittuntur, resarcitur ope vetustiorum mss. et ed. 4.

CONCLUSIO.

Relatio aequalitatis in divinis est reciproca; sed actus coaequationis non dicitur de Patre respectu Filii.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas est ibi cum conversione¹, non tantum quia divina, sed etiam quia aequalitas de sui ratione dicit reciprocationem in quantum aequalitas. Et² secundum hoc credendum est, quod Pater est aequalis Filio et Filius Patri.

Et ad intelligentiam obiectorum notandum³, quod dupliciter est loqui de aequalitate: aut prout dicit respectum aequiparantiae, aut prout ultra respectum concernit actum coaequationis⁴. In quantum dicit respectum aequiparantiae, sicut ostendunt rationes, necesse est, quod sit ibi reciprocatio; sed in quantum ulterius concernit actum coaequationis, sic dicit rationem imitationis; et sic non convenit

Patri respectu Filii, quia importaret subauctoritatem in Patre⁵. Unde non dicitur Pater coaequari Filio, quia Filium non imitatur nec perfecte nec imperfecte. Et est simile, si dicatur: hoc cum illo. Potest enim dupliciter intelligi: aut⁶ prout dicit duorum coniunctionem; et sic de necessitate attenditur secundum conversionem; si enim iste vadit cum illo, necesse est etiam, quod verum sit e converso. Alio modo hoc cum illo dicit associationem, et ita quandam subauctoritatem in associante; et sic dicitur, quod miles vadit cum rege, non e converso, quia miles associat regem⁷, non e converso. Similiter intelligendum est in aequalitate.

1. 2. 3. 4. Et ex his patent auctoritates Sanctorum, quia⁸ loquuntur de aequalitate secundo modo, praeter illam Dionysii, ad quam respondendum, quod non habet locum in proposito, quia Dionysius loquitur proprie de causa, secundum quod causa dicitur illud cuius esse sequitur aliud⁹, et ita differt per essentiam ab effectu, et hoc modo non cadit in Deo respectu personae.

Patent apposta praeter ad 4.

SCHOLION.

I. Aequalitas conversim dicta idem est ac mutua sive reciproca. — Distinctionem inter simplicem relationem aequalitatis et aequalitatem cum actu coaequationis Sanctus adhibet etiam infra d. 31. p. I. q. 3. Eandem habet etiam S. Thom. et Alex. Hal. locis infr. citt. et etiam Richard., qui ad mentem S. Thom. quoad aequalitatem cum actu coaequationis addit: « Sed quia de virtute sermonis hoc nomen aequale non videtur importare nisi relationem aequiparantiae, quia quod importet coaequationem videtur magis ex modo loquendi, secundum quem non

consuevimus proprie dicere veritatem: rex est cum milite, sed miles est cum rege; ideo de virtute sermonis, nisi essent auctoritates, quae videntur sonare ad contrarium, videretur posse concedi simpliciter, quod Pater est aequalis Filio ».

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 54. m. 1. a. 2. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 42. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum in divinis sit aequalitas cum circumincessionem.

Quarto quaeritur, utrum in divinis sit aequalitas cum circumincessionem. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo auctoritate Domini, Ioannis decimo

quarto¹⁰: Ego in Patre, et Pater in me est.

2. Item, Augustinus de Fide ad Petrum¹¹: « Propter unitatem naturae totus Pater est in Filio et Spiritu sancto ».

3. Item, hoc ipsum ostenditur ratione, quia in

¹ Sequimur codd. IZ addendo cum conversione; quia de hoc S. Doctor principaliter quaestionem instituit, quod tamen in aliis mss. et Vat. nec non ed. 1 perperam, deest. Cod. H (primitus) et K reciproca pro cum conversione; cod. T (in marg. a posteriore manu) reciproca sive cum conversione. Mox post quia aequalitas fide mss. et edd. 1, 2, 3 expunximus et cum aequalitas; quo addito subnexa perturbentur necesse est.

² Supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 Et, et paulo infra post Pater fide mss. et sex primarum edd. adiecimus est. Plures codd. ut FMTZ aa bb ee concedendum loco credendum.

³ In cod. V additur est.

⁴ Passivo modo sumtum.

⁵ Lectio mss. et sex primarum edd. quia importat auctoritatem in Patre contextui repugnat. Mox plures codd. ut AB CDLORSUYZ proprie loco perfecte. Paulo infra Vat. cum cod. cc, aliis codd. cum ed. 1 obnitentibus, incongrue addit

sic post Et. Dein in cod. T a manu suppari in margine post cum illo adiungitur vadit, forsitan propter subnexa; in qua lectione melius hic poneretur pro hoc.

⁶ Plures codd. ut ACFLORSTW etc. omittunt aut, pro quo cod. U habet scilicet.

⁷ Id est, se socium adiungit regi. Cfr. Robertus, Thesaurus linguae lat. voc. associare. — In Vat. et cod. cc male desunt verba quia miles usque e converso, quae tamen exstant in antiquioribus mss. et ed. 1. Mox, mss. et edd. 1, 2, 3 consentientibus, substituimus in loco cum.

⁸ Codd. dissentiant inter se; alii ut FGH ee cum ed. 1 exhibent lectionem in textum receptam; alii ut AIKSTWY ff ponunt qui, Vat. quae loco quia.

⁹ Cfr. supra pag. 120. nota 7.

¹⁰ Vers. 10. et 11.

¹¹ Cap. 4. n. 4. Vide hic lit. Magistri, c. 4.

quocumque est substantia vel essentia Patris, est Pater: sed substantia Patris est in Filio: ergo Pater est in Filio¹, eadem ratione est Filius in Patre.

4. Item, omne cognitum est in cognoscente vel per veritatem, vel per similitudinem; sed Pater cognoscit Filium quantum ad hypostasim et proprietatem: ergo Filius est in Patre: aut ergo² quantum ad *veritatem*, aut quantum ad *similitudinem* veritatis. Non quantum ad *similitudinem*, quia tunc esset Filius in Patre sicut creatura: ergo quantum ad *veritatem*; eadem ratione et³ Pater in Filio: ergo circumincessio est ibi.

5. Item, omne quod est comparatum ad alterum, aut est *in* illo, aut *extra* illum. Si ergo Filius comparatur ad Patrem, aut est *in* illo, aut *extra*. Si *in* eo, eadem ratione et Pater in eo; si *extra* eum; sed illa, quorum unum est extra alterum, differunt per substantiam: ergo Pater et Filius substantialiter differunt.

6. Item, maior est convenientia in divinis, quam sit generis ad species vel totius ad partes; sed propter convenientiam generis ad species genus est in speciebus et e converso; et similiter totum in partibus et e converso⁴: ergo multo fortius in divinis Pater est in Filio et e converso.

CONTRA: 1. Si Pater est in Filio et e converso, ergo Pater est in Patre. Sicut enim sequitur in praedicando, quod quidquid praedicatur in plus vel aeque de aliquo, praedicatur de omni eo quod est sub eo⁵: ergo similiter, si aliquid est in aliquo, necesse est, quod in eodem sit omne quod est in eo: ergo si Filius est in Patre, omne quod est in Filio, est in Patre; sed Pater est in Filio: ergo Pater est in Patre.

2. Item, quodcumque duo simplicia eiusdem generis simul sunt, ita quod unum est in altero, non

distinguuntur ab invicem, sicut punctus est in puncto. Si ergo Pater et Filius sunt omnino simplices; si Pater est in Filio et Filius in Patre, non videtur, quod distinguantur.

3. Item, si duae essentiae divinae essent, impossibile esset, quod una esset in alia, quia una non posset illabi alii, quoniam utraque esset aeque spiritualis et summe spiritualis: ergo si duae personae sunt aeque et summe spirituales, impossibile est, quod una sit in altera; et illud⁶ videtur, quia Deus non potest esse in creatura, quin ei illabatur. Si ergo persona est in persona, videtur omnino ei illabi.

4. Item, quaero, quid significet hoc quod est *esse in Patre*, utrum dicatur secundum *substantiam*, aut secundum *relationem*. Si secundum *relationem*, hoc est contra Augustinum, qui dicit in littera⁷, quod «propter unitatem naturae totus Pater est in Filio et Spiritu sancto». Si secundum *substantiam*; sed⁸ quae secundum substantiam dicuntur, conveniunt tribus: ergo hoc quod est *esse in Patre* convenit Filio et Spiritui sancto et Patri: ergo Pater est in Patre, quod non conceditur.

5. Item, cum dicitur: Pater est in Filio, et Filius in Patre, aut importatur *eadem* habitudo, aut *altera*. Si eadem, cum Filius sit in Patre ut in principio, tunc similiter Pater esset⁹ in Filio ut in principio; quod simpliciter est absurdum. Si non importatur eadem habitudo: ergo sicut¹⁰ non est circumincessio, cum dicitur: genus est in specie, et species in genere, similiter nec in proposito esset circumincessio.

6. Item, Filius est de Patre et apud Patrem, et non convertitur: ergo pari ratione videtur, quod non convertatur, quodsi Pater est in Filio, quod Filius sit in Patre.

7. Item, novem modi essendi *in*¹¹ sunt in crea-

Ad oppositum.

¹ Unus alterque codex ut GV addit *ergo*.

² In Vat. omissum *ergo* supplevimus ex mss. et edd. 1, 2, 3.

³ Ope antiquiorum mss. et ed. 1 restituimus particulam *et*. Cod. Z post *Pater* adiungit *est*.

⁴ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 23. (c. 3.). Vide infra arg. 7. ad opp. — Verba *et similiter* usque *e converso* desiderantur in Vat. et cod. cc, quae tamen in ceteris mss. et ed. 1 inveniuntur.

⁵ Aristot., de Praedicam. c. de Denominativis in fine: Quando alterum de altero praedicatur ut de subiecto, quaecumque de eo quod praedicatur dicuntur, omnia etiam de subiecto dicuntur. Haec propositio innuit principium affirmativi syllogismi, quod vocatur *dici de omni*. Vide Aristot., I. Prior. c. 4 seqq. — Aristot., II. Poster. c. 14. (c. 12.) ait: «Dico autem *in plus esse* quaecumque insunt quidem unicuique universaliter, at vero et alii». Haec sunt, ut ibi innuitur, duplicis rationis; quaedam sunt ita *in plus*, ut *sint etiam extra genus*, ut sunt conceptus primi analogi v. g. *esse aliquid* respectu ternarii; quaedam vero sunt ita *in plus*, ut tamen *non sint extra genus*, cuiusmodi sunt conceptus univoci generici v. g. *esse numerum imparem* respectu ternarii. Porphyrius libr. de Praedicab. ponit *superabundat* loco *est in plus*. Hinc verbis *quidquid praedicatur in plus vel aeque* intellige praedicatum, quod vel est maioris extensionis v. g. genus, vel eiusdem extensionis

ac subiectum v. g. genus cum differentia specifica et proprium. Cfr. Boeth., Dialogus I. in Porphyro, c. de Genere.

⁶ Vat. ita loco *illud*, sed contra mss., quorum tamen plures ponunt *istud*, et ed. 1 cum uno alterove codice ut X *per illud*. Mox substituendo *quia Deus non potest* pro *ambiguo quod Deus non possit* exhibemus lectionem cod. T, cum qua et codd. HZ et ed. 1 conveniunt in eo, quod habent *potest* loco *possit*; cod. K, retento *possit*, substituit *cum* pro *quod*; cod. H *per hoc quod*. — Paulo ante cod. A *divinae* loco *duae*, et Vat. contra cod. T aliosque cum ed. 1 *sint* pro *sunt*.

⁷ Hic, c. 4.

⁸ Fide multorum mss. ut A H K M S T W X Y Z etc. et edd. 1, 2, 3 supplevimus *sed*, quod minus bene abest a Vat. — Mox post *substantiam* in cod. X additur *de Deo*.

⁹ Ed. 1 *erit*. Paulo post in plurimis antiquiorum mss. et ed. 1 perperam *similiter* pro *simpliciter*.

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *si* pro *sicut*, et paulo ante contra plurimos codd. *importatur altera* pro *non importatur eadem*.

¹¹ In multis mss. sicut et in ed. 1 ac Vat. deest praepositio *in*, sed male et contra codd. HMY ff. — Octo horum modorum ponuntur ab Aristot., IV. Phys. text. 23. (c. 3.), et nonum addit, ut S. Doctor paulo infra dicit, Boethius, I. in Categor. seu Praedicam. Aristot. c. de Denominativis.

turis. Primo modo sicut pars in toto; secundo modo sicut totum in partibus; tertio modo sicut species in genere; quarto modo sicut genus in speciebus; quinto modo sicut forma in materia; sexto modo sicut rectum sive motum in regente; septimo modo sicut res in suo fine; octavo modo sicut contentum in continente; et nonum addit Boethius, scilicet¹ sicut accidens in subiecto. Quaeritur ergo, quo istorum modorum sit Pater in Filio et e converso; et cum nullum horum sit dare, videtur quod nullo modo sit.

CONCLUSIO.

In divinis personis est summa et perfecta circumincessio ratione unitatis essentiae cum distinctione personarum.

RESPONDEO: Dicendum, quod², sicut auctoritates probant et rationes, in divinis est summa et perfecta circumincessio. Et haec vocatur³ circumincessio, qua dicitur, quod unus est in alio et e converso; et hoc proprie et perfecte in solo Deo est, quia circumincessio in essendo ponit distinctionem simul et unitatem. Et quoniam in solo Deo est summa⁴ unitas cum distinctione, ita quod distinctio est inconfusa et unitas indistincta: hinc est, quod in solo Deo est circumincessio perfecta. Et patet ratio huius, quia ratio circumincessionis est perfecta unitas essentiae cum distinctione personarum. Et quoniam hoc est proprium solius Dei, ideo et circumincessio talis, secundum quod dicit Hilarius et Magister inducit in littera⁵.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Pater in Filio et Filius in Patre, ergo Pater⁶ in se; dicunt quidam, quod argumentum non valet, quia mutatur habitudo eius quod est *in*; quia in una dicit habi-

tudinem principiati ad principium, in alia autem habitudinem principii ad principiatum. Tamen illud non oportet dicere, quia sicut iam patebit⁷, *in* non dicit diversam habitudinem. Nec tamen sequitur, immo est accidens ibi, eo quod *in* notat distinctionem, sicut accidens est hic: Petrus est similis Paulo, et Paulus Petro: ergo Petrus est similis Petro; ita et in proposito intelligendum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod⁸ simplicia simul existentia confunduntur in unum; dicendum, quod illud verum est, quando simplicia habent distinguere penes *illud*, in quo sunt, sicut punctus et unitas ab eo, in quo est. Sed quando *se ipsis* distinguuntur et in⁹ se ipsis substantificantur, tunc, quamvis sint simul, non confunduntur; et tales sunt hypostases divinae. Et huius simile, quamvis perfecte non possit in creatura inveniri, tamen Dionysius¹⁰ ponit exemplum in luminibus, quae multa sunt in eodem aëre inconfusa; et huius signum est, quia, quando luminare aufertur, secum¹¹ trahit lumen suum, nihil de aliis convellens. Et ratio huius est, quia lumina in aëre non distinguuntur penes id *in quo*¹².

3. Ad illud quod obiicitur, quod essentia non est in essentia nisi per illapsus etc.; dicendum, quod non est simile, quia ubi est essentiarum diversitas, si una est in altera, oportet quod una sit aliquo modo materialis alteri; sed quando¹³ personae differunt, salva essentiae unitate, una est in alia, quia essentia unius est essentia alterius; et ita, sicut idem non illabatur sibi, ita nullus potest esse ibi illapsus.

4. Ad illud quod quaeritur, quid significet hoc quod est *esse in Patre*; dicendum, quod, sicut Sancti innuunt, sicut *aequale* dicit respectum secundum unitatem quantitatis, et *simile* secundum unitatem qualitatis¹⁴, similiter hoc quod est *esse in Patre*, secundum unitatem substantiae. Unde sicut *aequale*

Simile.

Ad quaest. incid. 4

Triplex unitas.

¹ Plures codd. ut AFGISTVXY etc. *quia*, et pauci ut HZ cum ed. 1 *quod loco scilicet*. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus *modorum*, deinde substituimus *nullum horum pro nullo illorum*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *quia*, sed minus apte.

³ Respectu huius propositionis magna diversitas in codd. invenitur; sic loco *haec*, quod a pluribus mss. ut ISY aa cc et ed. 1 exhibetur, alii ut KXZ bb ponunt cum Vat. *hic*, cod. O *hoc*; dein aliqui tantum codd. et Vat. *notatur* pro *vocatur*; codd. ART verba *Et haec vocatur circumincessio* omittunt. Mox pauci codd. ut KO *quia* loco *qua*, et demum paulo infra cod. T *haec* pro *hoc*.

⁴ Praestamus antiquiorum mss. et ed. 1 lectionem addendo *summa*, quod et rei veritas exigit.

⁵ Hic, c. 4. — Plures codd. ut AFGHZ cum ed. 1 *adducit* loco *inducit*.

⁶ Vat. contra plurimos mss. et ed. 1 addit *hic* et paulo ante post *Pater* verbum *est*.

⁷ Infra ad 5; cf. etiam dub. 6.

⁸ Ex antiquioribus codd. et ed. 1 supplevimus *quod*.

⁹ Codd. VX *ita* pro *in*.

¹⁰ De Div. Nom. c. 2. § 4; Etenim videmus in domo, multis

unitis lampadibus, ad unum aliquod lumen unita omnium omnia lumina et unam claritatem indiscretam relucemem, et non etiam quis, ut arbitror, poterit alicuius lampadis lumen ab aliis ex omnia lumina continenti aëre discernere, et videre sine altera parte alteram partem, totis in totis inconfuse contemperatis. Sed si etiam unam quis ardentium subduxerit domo, coibit et proprium totum lumen, nullum quiddam aliorum luminum in semetipsa complectens, aut suimet alteris relinquens. Erat enim earum, quod quidem dixi, omnium ad omnia perfectissima unitas, incommixta universaliter, et nulla parte confusa: et haec, existente in corpore aëre, et ex materiali igne pendente lumine.

¹¹ In Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 deest *secum*.

¹² Cod. Y addit *sunt*; codd. vero BDH adiiciunt *sed penes suas origines*, a quibus cod. O in eo tantum discedit, quod loco *penes* habet *per*.

¹³ Vat. perperam et contra mss. nec non sex primas edd. *quoniam*.

¹⁴ In cod. O additur *essentialis vel substantialis*, et paulo ante cum nomine *quantitatis* coniungitur *virtualis*. Mox post *in Patre* cod. G adiungit *est*, sed melius suppletur *dicit respectum*.

simul importat substantiam cum relatione, sicut patet infra¹, ita et hoc quod est *esse in*. Et sicut, cum dicitur *aequalis Patri*, arctatur ad standum pro aliis personis, ita et in proposito intelligendum.

5. Ad illud quod quaeritur, utrum importetur eadem habitudo; dicendum sine praeiudicio, quod *sic*, quantum est de ratione nominis. Sicut enim, cum dicitur: Pater est similis Filio et e converso, non importatur alia et alia habitudo; ita nec in hoc quod est *esse in*², quia importat relationem identitatis sive consubstantialitatis. Unde si dicatur: Pater est similis Filio et e converso, non dicitur alia habitudo; sic in proposito, quia significat hoc quod est *esse in Patre* idem quod est *esse Patri consubstantialem*. Et uniformiter accipitur *consubstantialis*, cum dicitur de Patre et Filio. Et hoc patet, quia si non diceret

consimilem habitudinem, non esset circumincessio, sicut nec est, quando dicitur creatura esse in Deo, et Deus esse in creatura; quia alia importatur habitudo in utraque³.

6. Ad illud quod quaeritur de hoc quod est *apud* etc.; dicendum, quod quaedam praepositiones important habitudinem *repugnantiae*, ut *contra*; quaedam distantiae, ut hoc quod est *ad* et *prope*; quaedam *causae*, ut *de* et *ex*; quaedam *convenientiae*, ut *in* et *cum*. Primae et secundae nullo modo recipiuntur⁴, sed tertiae et quartae sic, et tertiae non conversim, sed quartae conversim, quia convenientia est relatio aequiparantiae.

7. Ad ultimum solvendum, quod iste est singularis modus essendi *in*, qui non continetur inter illos, nec potest reperiri proprie in creaturis.

SCHOLIUM.

I. *Circumincessio* (περιχώρησις) per duplicem praepositionem (*circum-in*) aliquo modo exprimit duplicem sensum vocabuli Graeci, scilicet *invadere* et *capere*. Nostris temporibus saepe vocatur *circuminsessio*, quod vocabulum tamen minus aptum esse videtur, ut profundus sensus vocabuli Graeci exprimatur. Pro intelligentia quaestionis notandum est, quod saltem tria ad circumincessionem requiruntur: nempe inexistencia actualis unius in alio; realis distinctio eorum qui circumincedunt; intima eorum praesentia et consubstantialitas. Hinc sequitur, nullam creaturam hoc modo in alia esse posse, nec ipsum Deum proprie circumincessive inesse alicui *creaturae*, sed in solo Deo esse circumincessionem perfectam, ut docet sanctus Doctor in corp. Ceterum sequitur circumincessio, ut bene docet Richard. a Med. (loc. infra cit.), « ex hoc firmissimo fundamento credito, quod in tribus personis una essentia est. Ex quo enim quaelibet persona est in essentia sicut suppositum in natura, et essentia in qualibet persona sicut natura in supposito, sequitur, quamlibet personam per suam essentiam esse in alia, alio tamen modo, quam natura sit in supposito et suppositum in natura » etc., nempe quia requiritur aliqua differentia vel distinctio ad hoc, quod unum sit in alio.

II. Quoad solut. ad 1. S. Doctor primam responsionem merito reiicit. Est enim hic fallacia accidentis. *Esse in alio* enim

importat distinctionem unius ab alio; *esse in se* vero tollit omnem distinctionem. Fallaciter ergo concluditur: Pater est in Filio, scil. ut distinctus ab eo, et e converso; ergo est in se, cum sit indistinctus omnino. Sic enim fit transitus a distinctione ad identitatem. Exemplum in littera positum rem magis explicat. Sic patet, quod Aristotelica regula: quidquid praedicatur de aliquo etiam de omni, quod sub illo est, praedicatur, in applicatione fallere potest. Richard. a Med. tamen eandem objectionem aliter solvit.

Quintam objectionem eodem modo solvit S. Thom. (hic q. 3. a. 2. ad 3.; S. I. q. 42. a. 1. ad 4.).

III. In conclusione omnes conveniunt; et S. Thom., in Summa ad probandam conclusionem iisdem tribus argumentis utitur, quae apud S. Bonav. sunt 3. 4. 5. in fundam. — Inepte Durandus et Aureolus hoc 5. argumentum (quod S. Thomas habet 2. loco) impugnare nituntur. — Cfr. Scot., hic q. 2; Report., hic q. 4. — S. Thom., hic q. 3. a. 2; S. I. q. 42. a. 5; S. c. Gent. IV. c. 9. in fine. — B. Albert., hic a. 8. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Ægid. R., hic 2. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 10. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram; et primo dubitatur de *situ* huius partis. Cum enim unitas in *substantia* faciat identitatem, unitas in *quan-*

titate aequalitatem, unitas in *qualitate* similitudinem⁵, pari ratione videtur, quod deberet determinare de identitate et similitudine; quia, si de his non determinat, videtur, quod nec de aequalitate deberet facere specialem tractatum.

¹ Dist. 31. p. I. q. 2. — Paulo infra post *quod est* plurimi codd. ut ACGIKLOPQRSTUWY etc. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *esse*, sed male. Dein fide mss. loco *hoc quod est* substituimus *cum dicitur*, cui codd. OZ adiungunt satis bene *aliqua persona est*.

² Multi codd. ut paulo supra cum edd. 1, 2, 3 perperam omittunt *esse*. Mox post *Unde* auctoritate mss. et ed. 1 expunximus additum *sicut*, quod tamen multi codd. paulo infra loco *significat* ponunt, et respectu cuius cod. O (cum quo fere convenit cod. I) post *consubstantialem* addit *sic esse in Filio idem est quod esse Filio consubstantialem*, sed ad rem minus congruenter. Aliqui mss. ut VX verbis *in proposito* praefigunt

particulam *et*; dein a multis codd. et edd. 1, 2, 3 post *idem* *quod* omittitur *est*, et a pluribus mss. cum edd. 1, 2, 3 substituitur *Patrem* pro *Patri*.

³ Supple: propositione; pro qua suppletionem elidenda substituit Vat. contra mss. et ed. 1 *utroque* pro *utraque*.

⁴ Subaudi: in divinis. — Mox Vat., refragantibus mss. et ed. 1, *tertia sic quod* loco *et tertiae*, pro quo cod. M exhibet *licet tertiae*. In cod. O quantum divisionis membrum subdividitur, in quantum quaedam praepositiones important habitudinem convenientiae *simpliciter*, quaedam *cum subauctoritate* et ultimae *nullo modo recipiuntur*.

⁵ Vide supra pag. 342. nota 6.

RESPONDEO: Dicendum, quod ostensa perfecta aequalitate, ostenditur, quod omnimoda sit in natura identitas et similitudo; et ideo determinata aequalitate, non est opportunum de aliis determinare; sed magis de aequalitate determinat propter haereses extirpandas, Arianorum maxime, qui posuerunt inaequalitatem in divinis; et ideo difficilior¹ et utilior circa hoc versatur disputatio.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicit, quod *aequalitas consistit in aeternitate*. Videtur enim male procedere, quia ipse dividit coaeternitatem² contra aequalitatem: ergo si ab ea distinguitur, quantum ad aeternitatem non attenditur aequalitas.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas perfecta in his tribus consistit, et Magister dividit aequalitatem contra coaeternitatem quantum ad alia duo membra, scilicet magnitudinem et potentiam.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non alio Deus, alio magnus* etc., quia videtur pari ratione, cum alio sit Deus, alio Pater, quod alio sit Deus, alio magnus. Si dicas, quod quantitas transit in substantiam, relatio non; obicitur, quod illud non solvit. Augustinus³ enim loquitur de formali praedicatione, et constat, quod formaliter loquendo ita est ista falsa: Deus est magnus deitate, vel Deus magnitudine, sicut et: Pater magnitudine⁴.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis secundum rationem loquendi vel intelligendi a parte nostra *magnitudo* in divinis dicatur per modum quantitatis, et *deitas* per modum substantiae, tamen a parte rei nulla est omnino differentia. Nihil enim de magnitudine dicitur, quod non dicatur de substantia. In relatione⁵ autem paternitatis non est ita. Aliquid enim praedicatur de paternitate, quod non potest dici de essentia, sicut distinguere et distingui.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In generatione generationum anni tui*⁶. Videtur enim male dicere, quia in aeternitate nulla cadit variatio: ergo cum annus variationem habeat, non debet transferri ibi⁷. Item, in illa aeternitate est omnimoda simplicitas et impartibilitas: ergo non deberet pluraliter dici *annos*.

RESPONDEO: Dicendum, quod iuxta modum nostrae infirmitatis et intelligimus divinam aeternitatem⁸ et nominamus. Quoniam enim *annus* dicit completam temporis revolutionem secundum decursum solis in zodiaco et regressum ad idem punctum, et divina aeternitas est perfecta et durationes ceteras circumplectens: ideo ad ipsam transtulit Scriptura nomen *anni*.

Rursus, quia interminata⁹ et a parte *ante* et a parte *post*, ideo non *annum* dicit, quasi terminum habeat, nec *generationem* singulariter, sed pluraliter *annos*, et *generationes* similiter. Ratione ergo perfectionis et interminationis transfertur, non ratione variationis.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *in generatione Sanctorum sunt anni Dei, aeternitas*. Videtur enim falsum, quia duratio Sanctorum est finita a parte ante; sed aeternitas Dei est infinita a parte ante et post: ergo Sancti non sunt in illa¹⁰. Item, quo modo essendi *in*¹¹ generatio Sanctorum est in illa? Sicut *mensura*, non, quia Dei aeternitas solius Dei est mensura; si sicut *causa* in effectum; sed hoc modo est in ceteris creaturis: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod¹² illud verbum non est dictum per commensationem neque per aequalitatem, sed per concomitantiam et conformitatem. Quia enim generatio Sanctorum a parte *post* durat in infinitum¹³, durat etiam sine variatione: ideo illam summam aeternitatem in aeternum comitatur et ei

¹ Cod. O *sufficiuntior*.

² Nonnulli codd. ut IVYZ *aeternitatem*.

³ Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁴ Vat. perperam et praeter fidem mss. et ed. 1 ordinem invertit ponendo *quod sicut* loco *ita et sic et ista: Pater est magnus* pro *sicut et: Pater magnitudine*, quae et post *vel* repetit *Deus est*.

⁵ Mendum Vat. *resolutione* correximus ex mss. et edd. 1, 2.

⁶ Ita codd. cum ed. 1, dum Vat. cum ceteris edd. *In generatione et generationem anni tui*; ceterum vide supra textum Magistri, c. 1.

⁷ Cod. dd *ad divina* pro *ibi*. Paulo infra Vat. falso *impartialitas* loco *impartibilitas*; obstant etiam plurimi mss. et ed. 1.

⁸ Multi codd. contra contextum *Trinitatem* pro *aeternitatem*; Vat. cum uno alterove codice *Trinitatem vel aeternita-*

tem; lectio in textum recepta exhibetur a pluribus mss. ut H ee ff et ed. 1. Mox ex antiquioribus mss. supplevimus *enim*.

⁹ Subintellige: aeternitas. — Pauci codd. ut HT adiciunt *est*, cod. X *est duratio*.

¹⁰ Nempe: aeternitate Dei. — Vat. absque auctoritate codd. et sex primarum edd., sensu eodem manente, *ergo illa non est Sanctis*.

¹¹ Cfr. supra q. 4. argum. 7. ad opp., ubi novem modi essendi *in* referuntur. Mox Vat. *est in illa generatione Sanctorum*, sed praeter fidem mss. et sex primarum edd., licet idem servetur sensus.

¹² Fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus *quod* et consequenter substituimus *est* loco *esse*.

¹³ Cod. I cum ed. 1 addit *et*. Mox aliqui codd. ut TX cum ed. 1 *concomitatur* pro *comitatur*.

expresse conformatur; et ideo exponit illud Psalmi beatus Augustinus¹: *In generatione generationum anni tui*: sive in generatione interminata, quae generatio est *Sancti*, sive Sancti sunt illa generatio, et quia in perpetuum durat, et quia ex multis generationibus sunt collecti.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater est in Filio et Filius in Patre*; quia, si quidquid est in Deo Deus est propter summam simplicitatem, ergo quidquid est in Filio est Filius: ergo si Pater est in Filio, Pater est Filius.

In dicitur tripliciter.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est simile, quia, cum dicitur aliquid esse in Deo, haec praepositio *in* aut dicit distinctionem *essentialem*, et sic non quidquid est in Deo, est Deus, quia nos *in Deo vivimus, movemur et sumus*²; aut *nullam* dicit distinctionem nisi secundum modum intelligendi, et hoc ponit omnimodam identitatem; et ideo sequitur, quod sit Deus quod est in Deo. Sed cum dicitur de *persona*, haec praepositio *in* dicit distinctionem personalem, et una persona de alia non praedicatur; et ideo patet, quod non est simile³.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nec exemplum rebus divinis comparatio humana praestabit*. Videtur enim falsum, quia *imago* est expressa similitudo, et *vestigium* est in omni creatura: ergo videtur, quod *exemplum* sit in omnibus.

Exemplum est duplex.

RESPONDEO: Dicendum, quod est exemplum *exprimens perfecte* et⁴ consimiliter omnino, et tale nullum est in creaturis, quia *imago* et ceterae creaturae plus habent dissimilitudinis quam similitudinis; et est exemplum aliquo modo *manuducens*, et sic multa sunt, et ex multis colligitur unum, nec tamen omnino perfectum.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quod intelligibile est homini possibile est Deo*. Videtur falsum, « quia anima nostra quodam modo est omnia⁵ », et intellectus noster non tot intelligit, quin plura possit intelligere.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de intellectu *comprehendente*, et sic non est verum, quod omnia intelligere possit, quia nec Deus nec aliquid Dei, est comprehensibile nobis, quia omnino infinitus; et est loqui de intellectu *apprehendente*, et hoc dupliciter: aut in ratione *possibilis*⁶ et suscipientis, et sic utique omne quod potest fieri, potest intelligere, quia possibile est ad intelligendum; aut in ratione *agentis*, et quia non habet lumen tantae potentiae, quod possit super omnia, scilicet praesentia et futura, quia multa sunt contra⁷ eius iudicium, sic non est omnium.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nam si partem eiusdem, qui genuit, accepit, neuter perfectus est*. Videtur enim non sequi hoc, quia homo perfectus generat filium perfectum, et tamen non dat ei nisi partem.

RESPONDEO: Dicendum, quod est perfectio *simpliciter*, et perfectio⁸ *in genere*. Perfectio *in genere* bene compatitur secum dationem et receptionem partis, quia in dante suppletur per restaurationem, in accipiente per augmentum et additionem; sed perfectio *simpliciter* non compatitur secum restaurationem nec additionem. Et quoniam in Deo perfectio est simpliciter, ideo si daret partem, in dante remaneret defectus, similiter et in accipiente; ideo non est simile de homine⁹.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non per duplicem convenientium generum coniunctionem etc.*;

¹ Enarratio in Psalm. 101. Serm. 2. n. 11: De tot generationibus colliges omnes sanctas proles omnium generationum, et facies inde unam generationem. *In ista generatione generationum anni tui*, id est, aeternitas illa in illa generatione erit, quae de omnibus generationibus colligitur et in unam redigitur; ipsa particeps erit aeternitatis tuae. Ceterae generationes implendis temporibus generantur, ex quibus illa in aeternum regeneratur; mutata vivificabitur, erit idonea portare te, vires accipiens a te. *In generatione generationum anni tui*. — Vat. hic sicuti et supra in dub. 4. contra codd. et ed. 4 *In generatione et generationem anni tui*, quae et paulo ante addit sic post *ideo*, ac dein *Sanctorum sive* pro *Sancti sive* ponit contra mss. et ed. 4. Mox cod. I *durant* et cod. dd *durant beati* loco *durat*, qui et in fine responsionis adiungit *et hic est intellectus huius propositionis*. — Idem dubium solvitur a B. Albert., hic a. 6.

² Act. 17, 28. — Paulo infra cod. T *quod sic Deus est in Deo* loco *quod sit Deus quod est in Deo*.

³ Cfr. supra q. 4. ad 1. et Scholion.

⁴ Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 supplevimus *et*. Plures codd.

ut CLORSUV *similiter* pro *consimiliter*. — Cfr. de hac divisione pag. 94. dub. 4.

⁵ Aristot., III. de Anima, text. 37. (c. 8.).

⁶ Vat. cum cod. cc *possibilitatis*, sed contra alios codd. et ed. 4. Paulo post fide plurium mss. ut I STYZ bb et ed. 4 restituimus particulam *utique*.

⁷ Vat., obnitentibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, *supra*. In lectione codicum intelligas locutionem *contra iudicium rationis de ratione inferiori* et conversa ad sensibilia, ut ipse S. Doctor praeclare explicat III. Sent. d. 23. a. 1. q. 4. ad 4. — Plura de intellectu comprehendente et apprehendente vide supra d. 3. p. I. q. 1. ad 1; de intellectu possibili et agente II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 4, et Aristot., III. de Anima, text. 4-20 (c. 4. et 5). — In cod. O in fine responsionis additur *quia non habet tantum lumen intellectuale, quod possit omnia intellecta in potentia facere intellecta in actu*.

⁸ In pluribus mss. ut AFGISTWY etc. et ed. 4 deest perfectio.

⁹ Ex multis mss. ut AFGHIMNPQTUZ ee ff et ed. 4 adieciimus verba *ideo non est simile de homine*.

aut enim tangit modos *essendi*, aut *generandi*. Non *essendi*, quia multo plures sunt quam isti; non *generandi*; et ita¹ utroque modo est insufficientis.

RESPONDEO: Aliqui dicunt, quod Hilarius assignat hos² modos generationis, qui sunt in creaturis, ut excludat eos a Filio. Sed non assignat nisi duos modos, quia non loquitur nisi de generatione vivi; vivens autem generabile dividitur in vegetabile et sensibile; et secundum illud duplex genus duplex est modus generandi, quem tangit Hilarius. Nam animalia generantur per³ coniunctionem maris et feminae, et plantae per insertum. Primum tangit cum dicitur: « Non per duplicem *convenientium generum* », quia masculus et femina sunt duplicis *generis* quantum ad sexum, et tamen *convenientes* sunt quantum ad formam et naturam⁴. Secundum modum tangit cum dicit: « Nec per insitivam capacioris substantiae naturam », sicut surculus inseritur arbori, « sed per naturae unitam similitudinem », id est similitudinem omnino in natura indifferentem⁵.

Aliter potest dici, quod Hilarius non loquitur de modo⁶ generandi, sed loquitur, quomodo Pater sit in Filio; et excludit modum essendi *in*, quo creatura dicitur esse in creatura secundum modum usitatum; ad quem modum concurrunt duplex conditio creaturarum: prima est creaturarum⁷ quoad naturam diversitas; secunda est continentis capacitas. Et has excludit ab illo modo existendi, qui est in divinis, per illa duo, quae dicit: « Quod Filius est in Patre non per coniunctionem duorum generum, neque per insitivam capacioris substantiae naturam ». Hoc patet per litteram Hilarii⁸, quam immediate subiun-

git in originali, et Magister omittit: « Quia, inquit Hilarius, per corporalem necessitatem exteriora fieri his, quibus continentur, interiora non possunt », et⁹ vult, quod illud est impossibile in creaturis corporalibus, quod mutuo sint in se ipsis, sicut Pater est in Filio; quia propter corporalem necessitatem et imperfectionem interiora non possunt fieri exteriora his quibus continentur, ut si aqua est intus¹⁰ in vase. dum est intus, non potest fieri extra, et ita non continetur vas, ut vas sit in aqua.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Dum naturam Dei non degenerat nativitas*, quia non tantum in Deo, sed in creaturis pluribus non degenerat.

RESPONDEO: Dicendum, quod *degenerare* est extra genus generantis exire. Exire autem extra genus generantis hoc est: aut quantum ad *communem*¹¹ *formam* et naturam; et sic est degeneratio in aequivo-
cis, sicut equus ex asina generat burdonem, et asinus ex equa mulum, unde mulus degenerat. Alio modo *degenerare* est proprietates generantis relinquere, *retenta natura*, sicut filius, qui generatur ex patre nobili et pulcro, est rusticanus¹² et turpis. Tertio modo est *degenerare* naturam generantis relinquere, non per dissimilitudinem, sed per *diversitatem*; et hoc modo omnis nativitas creata degenerat, quia in omni creatura generans est aliud a generato¹³, et sola divina generatio est, quae non degenerat, quia nihil nascitur novum, nihil additur alienum, et ideo generans a generato in substantia non separatur; et ideo illa generatio sola est nobilissima¹⁴.

¹ Fide antiquiorum mss. et ed. I expunximus additum *in*.

² Unus alterve codex ut G cum ed. I *hic* loco *hos*.

³ Pauci mss. ut GH et ed. I *ex coniunctione*. Mox Vat. contra antiquiores codd. et ed. I post *insertum* adiecit *Et*. Dein aliqui codd. ut FGH cum ed. I *dicit* loco *dicitur*.

⁴ Ex plurimis mss. et ed. I supplevimus *naturam* loco *materiam*. Paulo post aliqui codd. ut aa bb *dicitur* pro *dicit*.

⁵ Vat. *similitudinem non in natura differentem*; sed obstat auctoritas vetustiorum mss. et ed. I. — Praedictam expositionem huius loci praebent B. Albert., hic art. 10; S. Thom. et Richard., hic circa lit.

⁶ Nonnulli codd. ut FG cum ed. I *modis*.

⁷ In Vat. deest *creaturarum*, quod tamen exstat in mss. et ed. I.

⁸ Libr. VII. de Trin. n. 39. — Ed. I cum uno alterove codice *Et hoc* pro *Hoc*. Mox ex pluribus mss. ut AHK TYZ etc. et ed. I *quam* loco *quoniam* substituimus.

⁹ Plurimi mss. cum ed. I exhibent particulam *et*, quae deest in Vat.

¹⁰ Sequimur antiquiores codd. cum ed. I addendo *intus*, quorum tamen aliqui ut FGISVW aa omittunt *in*.

¹¹ In cod. T deest *communem*.

¹² Vat. cum cod. cc, aliis tamen mss. et ed. I refragantibus, *rusticus*. Paulo ante cod. T *matre* pro *pulcro*. Mox post *Tertio* ex nonnullis mss. ut PQ dd supplevimus *modo*. Dein post *degenerare* cod. dd addit *id quod*, pro quo plures codd. ut AFGHPQTZ ee ff cum ed. I minus bene *id est*, aliqui autem ut SV *et*.

¹³ Mendum Vat. et cod. cc *generante* pro *generato* hic et paulo infra ex aliis mss. et ed. I castigavimus. Paulo ante cod. T cum ed. I *creato* loco *creatura* et cod. Y *alius* pro *aliud*. Mox pro lectione Vat. *et in sola divina generatione degeneratio non est* fide fere omnium antiquiorum mss. et ed. I substituimus *et sola divina generatio est, quae non degenerat*; in qua propositione codd. OY ponunt *sed* loco *et*, ac cod. L *quae non degenerata est* pro *quae non degenerat*.

¹⁴ Cfr. B. Albert., hic a. 11.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIX.

PARS II.

De aequalitate probata per exclusionem inaequalitatis.

Sed nunc iam ad propositum redeamus.

HUIUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA P. 337.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister, divinas personas aequari quantum ad magnitudinem positive¹ per hoc, quod una essentia est in singulis tota. Hic ostendit, quod est summa in eis aequalitas, et hoc facit excludendo ab eis omnem² rationem inaequalitatis. Et dividitur haec pars in tres partes. In *prima* ostendit, quod non cadit ibi ratio totius³ integri. In *secunda* ostendit, quod non cadit ibi ratio generis et speciei⁴, ibi: *Hic adiiciendum est, quod tanta est aequalitas* etc. In *tertia* ostendit, quod non cadit ibi ratio numeri, ibi: *Quod autem Ioannes dicit* etc.⁵

Prima iterum pars habet⁶ duas. In *prima*, quia fecerat digressionem, continuat dicta dicendis. In *secunda* vero ostendit, quod ibi non cadit ratio totius et partis, ibi: *Nec est aliqua trium personarum*.

Item *secunda* pars, in qua ostendit, quod in divinis non cadit ratio universalis sive generis et speciei, habet duas partes. In *prima* ostendit, quod non est in divinis accipere genus nec speciem nec individuum. In *secunda* vero contra hoc opponit auctoritate Damasceni, ibi: *His autem videntur adversari quaedam*. *Prima* habet duas: primo ostendit, quod non est ibi ratio⁷ generis vel speciei vel individui; secundo, quod non est ibi ratio materialis principii, ibi: *Notandum etiam, quod essentia divina non est materia*. Similiter pars, in qua obicit contra hoc, habet duas: in *prima* ostendit, quod cadit ibi ratio universalis et individui, ratione⁸ Damasceni;

in *secunda* solvit. Primum facit ibi: *His autem videntur adversari* etc.; secundum, ibi: *Haec autem quae hic dicuntur, licet in singulis sermonibus*.

Quod autem Ioannes dicit etc. Haec est *tertia* particula in qua ostendit, quod in divinis non cadit ratio numeri, et haec pars habet quatuor partes. In *prima*, praemisso quod in aequalitate personarum non cadit ratio numeri, ostendit, quibus modis differre numero non conveniat personis, et quibus modis conveniat. In *secunda* ostendit, quod in divinis personis tanta est magnitudo in una persona, quanta in tribus, ibi: *Sciendum est ergo*. In *tertia* ostendit, quod Deus non potest dici triplex sive multiplex, ibi: *Praeterea, cum Deus dicatur trinus*. In *quarta* ostendit differentiam inter pluralitatem, quae est in Trinitate, et pluralitatem⁹, quae est in creaturis corporalibus, ultimo capitulo: *In rebus corporeis non tantum* etc.

Et notandum, quod tota summa et fundamentum totius distinctionis in hoc verbo consistit, quod divina essentia est magnitudo una non multiplicata, et tota non divisa est in qualibet personarum; ideo necesse est, quod personae sint omnino aequales in¹⁰ magnitudine. Nec potest ibi cadere ratio totius *universalis*, quia illud multiplicatur in partibus; nec totius *integri*, quia illud dividitur in partes nec est totum in qualibet parte; et ita nec ratio *materialis principii*, nec ratio *numeri*.

¹ Sequimur maiorem partem codicum addendo *positive*, pro quo aliqui ut BU aa cc cum ed. I *potentiae*, cod. D et *potentiam* ponunt. In Vat., fere omnibus mss. et ed. I refragantibus, post *ad* adicitur *aeternitatem et*. Paulo ante plures codd. ut AFGHTZ cum ed. I *aequales* loco *aequari*.

² Vat. cum aliquibus tantum codicibus minus apte *communem* pro *omnem*.

³ Fide plurimorum mss. et ed. I expunximus additum *et*.

⁴ Vat. adiungit *vel individui*, quod deest in mss.

⁵ Mss. *Sciendum igitur est tantam aequalitatem* loco *Quod autem Ioannes dicit* etc.; sed lectio mss. est falsa, quia omititur capitulum illud, in quo Magister ostendit in divinis non

cadere rationem numeri. Idem mendum mss. recurrit paulo infra, ubi huius partis subdivisio datur, et in qua consequenter mss. exhibent tantum tres partes, ommissa prima parte, quae est in Vat.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *habet* loco *in*.

⁷ Aliqui tantum mss. cum Vat. *natura*.

⁸ Plures codd. ut HPQZ cc et ed. I *auctoritate*.

⁹ Mutila lectio Vat., in qua omittuntur verba *quae est in Trinitate et pluralitatem*, resarcitur ex mss. et ed. I, sicuti et paulo post substituimus *ultimo capitulo* loco *ibi*.

¹⁰ In Vat. et cod. cc deest *in*. Paulo ante pauci mss. ut VX *indivisa* pro *non divisa*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur.

*Primo*¹, utrum in divinis sit ponere totum integrale.

Secundo, utrum sit ponere totum universale.

Tertio, utrum in divinis personis sit principium materiale.

Quarto, utrum in divinis sit differentia secundum numerum.

ARTICULUS UNICUS.

Quod a Deo excludi debeant omnes rationes inaequalitatis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponendum sit totum integrale.

Circa primum, quod sit² ponere totalitatem integritatis, videtur:

1. Per Augustinum primo, et habetur in littera³: Tota Trinitas est in singulis personis: ergo aut est ibi implicatio falsi, aut est ibi totalitas; sed non est ibi implicatio falsi: ergo est ibi totalitas.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*, quia ubi quantitas, ibi totalitas et integritas. Sed in divinis est quantitas virtutis: ergo saltem secundum illam et integritas.

3. Item, ubi pluralitas, ibi integritas, quia omnis pluralitas constat ex unitatibus; sed in Deo est pluralitas, quia trinitas: ergo in Deo est integritas. Si dicas, quod illa pluralitas non integratur, quia nihil plus est in tribus quam in uno — ergo⁴ si tantum est in tribus, quantum est in uno, ergo tantum credit et aequè plene credit qui credit, unum solum esse suppositum; sicut qui credit, tres esse personas; sed hoc est falsum: ergo etc.

4. Item, si aliquid est aequale alicui, eodem addito, adhuc erit aequale; ergo si aliquid est totum

ad aliquid, eodem addito, adhuc erit totum; sed *tres* est totum ad unum: ergo tres personae ad unam personam⁵.

5. Item, omne quod praedicatur de aliquibus simul et de nullo per se, est totum integrum ad illa⁶; istud constat et non habet instantiam: sed trinitas praedicatur de tribus personis simul et de nulla per se: ergo etc.

6. Item, omne quod removetur ab aliquo, differt ab illo genere, vel specie, vel numero, vel est totum ad illud; sed *trinitas* removetur a Patre, quia Pater non est trinitas, nec differt genere, vel specie, vel numero: ergo etc.

CONTRA: 1. Ambrosius in libro de Trinitate⁷: *Fundamenta*. «In divinis nullam ponimus totalitatem, quia non est ibi quantitas nec numerus».

2. Item, *ratione* videtur, quia omne⁸ integrum est compositum ex partibus; sed Deus est summe simplex: ergo in Deo nulla est totalitas nec integritas.

3. Item, omnis pars sub ratione partis habet esse imperfectum respectu totius, quia ex aliquibus

¹ Cod. X cum ed. I adiungit *quaeritur*.

² In ed. I additur *ibi*.

³ Hic, c. 4, ubi haec verba Augustini afferuntur: «Propter unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu sancto est, totus quoque Spiritus sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est propter naturae divinae unitatem». Et c. 6, ubi Augustinus inter cetera dicit: «Pars ergo Trinitatis esse non potest quicumque unus in tribus». Ex quibus verbis propositio illa obiectionis formata esse videtur. — Vat. hic et infra in principio respons. ad hanc obiectionem praeter fidem fere omnium mss. et sex primarum edd. *essentia* loco *Trinitas*, pro quo codd. PQ *divinitas*.

⁴ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. *contra* pro *ergo*. — Cum *ergo* incipit replicatio.

⁵ Sensus argumenti est: Si verum est axioma: duae res aequales remanent aequales, si utrique additur idem; etiam verum erit hoc axioma: si aliquid est totum ad aliquid, remanet totum, si subiecto et praedicato idem additur; unde si in propositione: tres est totum ad unum, addo vocabulum *persona* ad tres et unum, non alteratur veritas eiusdem.

⁶ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26.) ait: «Totum dicitur cuius nulla pars eorum abest, ex quibus totum natura (i. e. secundum propriam naturam) dicitur; et quod continet contenta, ut unum quid illa sint; hoc autem dupliciter: aut enim ut unumquodque unum, aut ex his illud unum. Ipsum enim universale et quod omnino ut totum quippiam ens dicitur, sic est universale, ut multa continens, eo quod de singulis praedicatur... Ceterum continuum et finitum, cum e pluribus inexistens unum quid sit, maxime quidem potentia, non actu». Quae verba Scotus, Comment. in hunc locum, ita explicat: Et per hoc dat intelligere duplex totum, scil. totum universale, cuius quaelibet pars est ipsum totum, quatenus tale totum praedicatur de suis partibus, praedicatione dicente: hoc est hoc; aliud totum integrale, quod ex suis partibus constituitur, tamen nulla eius pars est ipsum totum, quia nullum tale totum de suis partibus praedicatur.

⁷ Seu libr. I. de Fide c. 2. n. 19; et III. de Spir. S. c. 13. n. 93. ait: Quomodo enim pluralitatem recipit unitas divinitatis, cum pluralitas numeri sit, numerum autem non recipit divina natura?

⁸ In cod. M additur *totum*.

omnino perfectis non resultat tertium¹: ergo cum in divinis nihil imperfectionis sit ponendum, non est ibi pars: ergo a relativis², nec totum.

4. Item, omne totum est maius sua parte; sed ubi infinitas, ibi non est maius et minus: ergo nec totalitas; sed in divinis est infinitas: ergo.

5. Item, omne totum est resolubile vel secundum rem, vel secundum intellectum³, et omne resolubile est corruptibile: ergo cum in Deo nihil sit corruptibile, non erit resolubile, et ita nec totum.

CONCLUSIO.

Ratio totalitatis, prout exprimit aliquid perfectum, convenit Deo; sed prout habet respectum ad partes, nec totalitas nec partialitas in Deo poni potest.

RESPONDEO: *Totum* sive totalitas uno modo dicitur absolute; et sic totum idem est quod perfectum⁴. Alio modo dicitur *totum* per comparisonem ad partem; et sic dicitur totum quod habet partem et partem sive partes⁵.

Primo modo bene est ponere *totalitatem* in Deo, secundo⁶ non, nec etiam *partialitatem*; *totalitatem* non, quia aufert simplicitatem; *partialitatem* non, quia tollit perfectum; neutrum, quia tollit aequalitatem summam.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de Augustino, qui dicit, quod tota Trinitas etc.; dicendum, quod totum accipit pro perfecto, vel totum ibi accipitur privative, quia privat hoc quod est esse partem extra partem. Unde tantum valet *tota essentia*, quantum valet *non habens partem* extra vel intra.

2. Ad illud quod secundo obiicitur, quod est ibi quantitas virtutis; dicendum, quod quantitas virtutis stat cum summa simplicitate; ideo abstrahit a totalitate et integritate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod ubi pluralitas,

ibi integritas⁷ etc.; dicendum, quod pluralitas in creaturis duo dicit. Dicit enim aliquorum *distinctio-* Pluralis dicitur de creaturis
nem, et ex ipsis unius multitudinis⁸ *constitutio-*
nem. Primum quidem reperitur in divinis, quia ibi est distinctio vere; secundum non, quia ubi constitutio est, ibi constituentia minus habent quam totum, quod constituunt, et ita essentialiter differunt ab invicem. In divinis autem non sic, quia cum Pater⁹ Non aliter dicitur divini
habeat totam essentiam, non partem, non potest minus habere nec essentialiter differre. Et ideo dicendum, quod in divinis recipitur¹⁰ *pluralitas* ratione distinctionis. Sed quia *pluralitas* est totum ratione constitutionis, et haec non est in divinis; ideo non sequitur, quod sit ibi *totalitas*; est tamen ibi vere unitas et pluralitas¹¹, et *tantum* est in unitate, quantum in pluralitate, sed non *tot modis*. Et quia fides non tantum est respectu essentiae vel magnitudinis, sed etiam modi essendi, patet quod obiicitur, quod non tantum credit qui credit unam personam, quantum qui credit plures.

4. Ex hoc patent sequentia, quia unum est pars trium, secundum quod dicit¹² unitatem, et tria trinitatem. Sed cum additur hoc nomen *persona*, distrahitur et non manet illa ratio unitatis, ideo nec ratio partialitatis.

5. 6. Ad illud quod obiicitur, quod *praedicatur* simul et *removetur*¹³ etc.; dicendum, quod hoc non solum convenit totalitati respectu partis, sed etiam pluralitati respectu unitatis; quae quamvis non teneat rationem partis¹⁴ propter diminutionem et imperfectionem, tenet tamen rationem unitatis propter principium et distinctionem.

Unde quod totum removeatur a partibus et Ad 6
non¹⁵ differat, hoc non est ratione constitutionis principaliter, sed ratione distinctionis. Et quoniam in divina pluralitate, quamvis non sit unius maioris constitutio, quia tamen ibi est distinctio, ideo sic removetur, et sic praedicatur sicut totum in creaturis.

¹ Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.). Vide supra pag. 311 nota 7.

² Id est, concludendo ex habitudine unius relativi ad aliud, nempe partis ad totum.

³ Vide Anselm., Proslog. c. 48, et de Fide Trin. c. 3. Cfr. supra pag. 461 nota 4.

⁴ Aristot., III. Phys. text. 64. (c. 6.): Totum vero et perfectum aut omnino idem sunt, aut natura inter se affinia.

⁵ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26.). Vide supra arg. 5. ad opp.

⁶ In codd. VX satis bene additur *vero modo*. Paulo infra cod. Z *perfectionem* pro *perfectum*. Dein ed. 1 post *neutrum*, quia bene addit *utrumque*.

⁷ Ex cod. Y supplevimus *integritas*.

⁸ Ita plures mss. ut FGHPQY cum ed. 1; alii cum Vat. *multiplicationis*.

⁹ Cod. O *quaelibet persona* loco *Pater*.

¹⁰ Fide mss. et ed. 1 substituimus *recipitur* pro *reperitur*,

et paulo infra ex pluribus mss. ut ACSTV cc et ed. 1 *haec* pro *hoc*. Multi codd. ut AFGHISTVZ etc. cum ed. 1 *erat totum* loco *est totum*.

¹¹ Vat. cum cod. cc *est tamen naturae unitas et personarum pluralitas*, sed obstat auctoritas aliorum mss. et ed. 4. Paulo infra multi codd. cum Vat. *Sed quia* loco *Et quia* contra codd. GH et ed. 4.

¹² Supple cum ed. 1 *unum*, quae et mox ponit *adderetur* pro *additur*.

¹³ Ita brevissime mss. et ed. 1, dum Vat. *obiicitur quod omne*; quod *praedicatur simul et de nullo* etc. *Et ad sequens: omne quod removetur* etc.

¹⁴ Cod. Z incongrue hic addit *scilicet in divinis*, et mox post *imperfectionem* adiungit *quam scilicet dicit pars*.

¹⁵ Vat. perperam, quia argumentationi minus respondet, et absque auctoritate mss. et sex primarum edd. omittit *non*. Argumentationis summa in hoc est: ratio, quare *totum* i. e. Trinitas removetur a Patre, nec tamen ab ipso differt sicut totum a

SCHOLIUM.

I. Pro intelligentia huius quaestionis notandum, quod S. Doctor hic in corp. et ad 1. verbum *totum* sumit triplici modo. Potest enim intelligi vel *positive* vel *privative*; si positive, tunc iterum vel *proprie* i. e. comparative ad partes, et sic *totum* est idem ac *habens partes*; vel *absolute*, et sic significat perfectum. Si autem accipitur *privative*, tunc significat ens, quod non habet partes, sicut sunt omnia indivisibilia v. g. anima. In primo sensu *totum* minime potest transferri ad Deum, bene vero in secundo ac tertio sensu. His suppositis, quaestio resolvitur quoad *totalitatem* duplici conclusione; deinde negativa solutio extenditur etiam ad *partialitatem*.

II. Pro intelligentia 3. 5. et 6. oppositi et solutionis notandum, quod natura *totius integralis* importat, quod totum praedicatur de omnibus partibus simul, sed de nulla parte per se. Ratio huius est non tantum, quia *distinguuntur* partes, sed etiam quia totum est *inaequale* in comparatione ad suas partes. Verum quidem est, quod etiam *Trinitas* non praedicatur de aliqua persona per se, tamen ex hoc non sequitur, quod Trinitas sit totum integrale relate ad singulas personas, quia non propter aliquam *inaequalitatem* Trinitatis ad singulas personas, sed solummodo propter *distinctionem* personarum ista praedicatio fieri nequit. Unde recte replicatur in 3. oppos.: « Illa pluralitas

(personarum) non integratur (i. e. non facit totum integrum), quia nihil plus est in tribus quam in uno ». Sic etiam verba in solutione: « Ubi constitutio est, ibi constituentia minus habent quam totum », facile intelliguntur, quia manifestum est, quod quando partes constituunt unum totum, partes minus sunt quam totum. In divinis non est sic, quia pluralitas personarum non constituit *totum*, ut ibi a S. Doctore bene explicatur.

Pro solut. ad 4. notandum, quod numerus in divinis non habet plenam rationem numeri, quia etsi personae sunt distinctae per suas personales proprietates, tamen conveniunt in una numero essentia; sed numerus secundum plenam sui rationem importat numeratorum distinctionem in essentia. Unde tres unitates personales sunt quidem plures quam una, non tamen sunt plures vel plus *in essentia*; ita fere Richard. a Med., loc. infra cit. et ad mentem Seraphici Doctoris, cfr. infra d. 24. praecipue a. 3. q. 4.

III. Scot., de hac q. et duabus seqq. Report. hic q. 5. — S. Thom., hic q. 4. a. 1. — B. Albert., hic a. 42; S. p. I. tr. 14. q. 47. m. 4. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 3. et 4. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 4. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 4. a. 4. — Durand., de hac 4. et 4. q. hic q. 4. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis possit poni totum universale.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit ponere totum universale. Et quod sic, videtur:

1. Per Damascenum¹, qui dicit, « quod in divinis commune est, ut substantia, particulare, ut atomus »: ergo si est ibi commune et particulare, ergo universale, quia particulari non respondet aliud commune quam universale.

2. Item, hoc ipsum videtur per definitionem² universalis et particularis. « Universale enim est quod praedicatur de pluribus; particulare de uno solo »; sed has rationes est invenire in divinis: ergo etc.

3. Item, omne quod est in plus et est univocum, est universale ad illa, respectu quorum est in plus³; sed essentia sive substantia est in plus quam persona, et in plus univocum, quia⁴ dicit unam naturam repertam in illis secundum identitatem: ergo etc.

4. Item, in divinis est communicabile et in-

communicabile; aut ergo *eodem*, aut *alio* et *alio*. Non *eodem*; quia illud non est intelligibile, quod ex eodem veniat communitas et proprietas, convenientia et differentia formaliter⁵, ergo *alio* et *alio*: ergo si alio est communicabile, alio incommunicabile, ergo cum communicabile sit ratione eius *quo est*, incommunicabile ratione eius *quod est*, ergo *quo est* et *quod est* in divinis sunt per differentiam; sed ubi haec sunt per differentiam, ibi est universale et particulare: ergo etc.

5. Item, quanto aliquid simplicius, tanto universalius⁶; sed divina essentia est simplicissima: ergo ibi maxime est ratio universalis.

CONTRA: 1. Boethius⁷ dicit, quod nec est uni-^{Fundamenta.}versale nec particulare.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia ubicumque est universale, ibi est una forma multiplicabilis vel multiplicata⁸; in cuius rei signum *omne*,

partibus, non est, quod Trinitas sit maius aliquid quam Pater (una siquidem essentia est in tribus), sed quod ibi est realis distinctio personarum.

¹ Libr. III. de Fide orthod. c. 6. Vide hic in lit. Magistri, c. 9. In quo textu Vat. contra mss. et ed. 3 habet *Antonius* pro *atomus*.

² Vat. cum eod. cc *distinctionem*, aliis tamen codd. et ed. 4 exhibentibus *definitionem*, quae sumta est ex Aristot., I. Periher. c. 5. (c. 7.).

³ Haec definitio universalis colligitur ex Aristot., II. Poster. c. 14. (c. 12.). Vide supra p. I. huius d. q. 4. arg. 1. ad opp.

⁴ Fide codd. K T Z substituimus *quia* pro ambiguo *quod*.

⁵ Antiquiorum mss. et ed. 4 lectionem *formaliter* pro *personalis* restituimus, quae certe melior est.

⁶ Cfr. Libr. de Causis, prop. 4. — In fine argumenti Vat. cum uno alteroque codice minus bene *maxima*; plures codd. ut AFH ee ff omittunt *est*.

⁷ Libr. de Trin. c. 4. et 2, ubi haec propositio sententia-liter sive tanquam conclusio continetur; ostendit siquidem ibi Boethius, quod propter summam substantialem Dei indifferentiam seu unitatem et simplicitatem « nulla in eo sit diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo, atque idcirco nec numerus », ex quibus praedicta propositio consequitur. Vide Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 4. — Mox codd. FG post *quod* satis bene addunt *in divinis*, codd. HM vero *Deus*.

⁸ Sub hoc respectu Aristot., VII. Metaph. text. 45. (VI. c. 13.) universale definit: quod pluribus natura inesse natum est.

quod significat *quoniam universaliter*, potest addi omni universali; sed in Deo non est una forma vel natura multiplicabilis nec multiplicata nec recipit signum universale, ut dicatur *omnis Deus*: ergo etc.

3. Item, ubi est particulare, ibi est forma vel natura ut *hic et nunc*¹; sed divina natura sive in se, sive in hypostasibus non est *hic et nunc*, sed semper et ubique: ergo nec in se nec in hypostasibus est ibi particulare.

4. Item, ubi est particulare et universale, universale est simplicius particulari²: ergo cum in Deo non sit simplicior essentia quam persona, quia in persona nullum est accidens, nullum principium constitutivum: ergo etc.

5. Item, omnis natura, in qua est universale et particulare, est in genere determinato; et omnis talis est limitata³: ergo cum divina natura sit infinita, patet etc.

CONCLUSIO.

Licet in divinis sit ratio communis et proprii, communicabilis et incommunicabilis, minime tamen ibi est ratio universalis et particularis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, cum fides nostra⁴ ponat trinitatem

et unitatem in divinis, necessario ponit convenientiam et distinctionem. Et quia convenientia non est nisi in communicabili a pluribus⁵ et communi, distinctio autem non est nisi in proprio et incommunicabili, necessario in divinis ponitur ratio *communis et proprii, communicabilis et incommunicabilis*. Conclu.

Sed cum in Deo et⁶ creaturis sit distinctio suppositorum, aliter est in Deo quam in creaturis. Distinctio enim suppositorum maior est quam distinctio accidentalitatis; unde quamvis innotescat per accidentia⁷, tamen non fit per accidentia. Accidentibus enim circumscriptis, adhuc est intelligere supposita differre; et cum non fiat per accidentia consequentia⁸, oportet quod fiat ab *origine* vel ab *originali principio*. Ab *origine* est, quando unum differt ab altero, quia emanat ab eo; idem enim a se emanare non potest. Talis distinctio suppositorum est in Deo, sed haec⁹ non potest esse in creatura, scilicet distinctio solum per originem; nam nulla creatura potest alteri totam suam essentiam dare. Si ergo dat partem, necesse est, quod alia differentia sit ibi quam originis; et ideo est differentia ab *originali principio*. Haec autem non est *forma* in se, quia dicit quid communicabile¹⁰, nec *materia* in se, quia dicit quid indistinctum¹¹: ergo hoc facit *forma, ut adveniens materiae*. Quia enim adveniens materiae accipit partem, non totam¹² materiam, hinc est, quod ipsam distinguit, et ipsam distinguendo trahi-

— Mox addendo coniunctionem *quoniam* praestamus lectionem mss. et ed. 1, quam genuinam iudicamus, quia respondet verbis Aristot., I. Periherm. c. 5. (c. 7.) et ibid. II. c. 1. (c. 10): τὸ γὰρ πᾶς οὐ τὸ καθόλου σημαίνει, ἀλλ' ὅτι καθόλου et versioni a Boethio factae (qua et schola et in specie S. Doctor uti solebant): *Omnis* enim non universale significat, sed *quoniam universaliter* (ed. Migne, Patrol. lat. tom. 64. col. 322 et 348). Vide Nicolaum de Orbellis O. Min. (floruit circa 1450) in Expositione logicae supra textum Mag. Petri Hispani, c. de Propositione.

¹ Porphy., de Praedicab., individuum seu particulare definit: «Cuius collectio proprietatum nunquam in alio quolibet eadem erit». Inter has proprietates principatum obtinent *locus* et *tempus*. Cfr. Boeth., de Trin. c. 1, qui *loco* principatum dat, et Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 31.), qui et *loci* et *temporis* mentionem facit ac de universali per oppositionem ad particulare iuxta translationem Boethii haec adiungit: Universale autem, quod est in omnibus, impossibile est sentire; neque enim hoc aliquid est neque *nunc* neque *ubi* (οὐ γὰρ τὸδε οὐδὲ νῦν): neque enim utique esset universale; quod enim semper est et ubique, universale dicimus esse. — Ultima verba intelligas de perpetuitate et ubiquitate *negativa* i. e. illa quae abstrahit ab omni determinato tempore et loco; non autem de *positiva* i. e. illa quae se extendit ad omnia tempora et loca, et quae soli divinae naturae per se singulari (neutiquam universali) convenit, de qua in hoc agitur argumento. — Codd. L O *ibi est materia et forma loco ibi est forma vel natura*.

² Vide Porphy., de Praedicab. c. de Specie et Differentia, et Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.), ubi ex hoc deducit, demonstrationem universalem esse praestantioris particulari.

³ Cfr. supra d. 8. p. II. q. 4.

⁴ Ed. 1 *vera pro nostra*.

⁵ Intellige haec verba in sensu passivo, ita ut sensus sit: nisi in aliquo, quod aptum est communicari seu haberi a pluribus. — Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit a.

⁶ Vat. repetit hic *in*, quod deest in mss. et ed. 1.

⁷ Alluditur ad supra in 3. fundam. a nobis allatam definitionem individui. Collectio accidentalium proprietatum, quibus individuum nobis innotescit, hoc versu continetur: Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria, nomen.

⁸ Ed. 1 *consequenter*, in qua lectione interpunctionem mutes necesse est. Paulo infra post *ab altero* in ed. 1 additur *solum*.

⁹ Ex pluribus mss. ut ATY etc. substituimus *haec pro hoc*. — De ratione, quam S. Doctor hic affert, plura vide supra d. 9. q. 4.

¹⁰ Sensum istorum verborum accipe a S. Doctore, II. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 3. in corp., ubi fusius de principio individuationis agit: «Rursus, quomodo forma sit tota et praecipua causa numeralis distinctionis, valde difficile est capere; cum omnis forma creata, quantum est de sui natura, *nata sit habere aliam sibi similem*, sicut et ipse Philosophus (VII. Metaph. text. 55. — ed. Paris., VI. c. 15.) dicit, etiam in sole et luna esse». — Idem dicit S. Thomas de formis materialibus seu per se non subsistentibus, in Comment. super VII. Metaph. lect. 13. et in opusculo de Individuatione. — Ex mss. et edd. 1. 2, 3 ante *communicabile* supplevimus *quid*.

¹¹ Sub hoc respectu Aristot., VII. Metaph. text. 8. (VI. c. 3.) materiam describit: Dico autem materiam, quae per se ipsam neque quid neque quantum nec aliquid aliud quippiam dicitur, quibus ens determinatur. Vide etiam I. Metaph. text. 17. (c. 8.), ubi ait: Quando namque nihil erat discretum (translat. arabico-latina: Quoniam autem in fundamento naturae *non est aliquid distinctum*), palam quia nihil erat verum dicere de substantia illa... nec enim quale aliquid id possibile esse nec quantum nec quid.

¹² In Vat. male omittitur *totam*, quod tamen exstat in mss. et ed. 1, a quibus etiam, uno alterove tantum codice excepto, paulo infra lectio Vat. *trahit loco trahitur* emendatur.

Aliter
sting-
tur
posit:
Deo a
creat

tur in partem et limitatur et fit *hic et nunc* et unum numero et particulare.

Quoniam igitur in divinis non est additio ad materiam nec tractio in¹ partem, ideo non cadit in divinis universale nec particulare, sicut ostendunt rationes ad hoc inductae in opponendo.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur de Damasceno, dicendum, quod improprie dicitur *particulare* pro *incommunicabili*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod universale est quod praedicatur de pluribus; dicendum, quod ista est ratio *communicabilis*; *universalis* autem non est, nisi secundum quod realiter intelligitur multiplicari² in illis. Similiter solvendum de particulari.

3. Ad illud quod obiicitur, quod est in plus et est univocum etc.; dicendum, quod universale est in plus, ita quod simplicius, et fit in³ minus per additionem ad illud; non autem sic in Deo.

4. Ad illud quod quaeritur, utrum eodem sit⁴ communicabile et incommunicabile; dicendum, quod alio et alio; quia, sicut dicit Augustinus⁵, « alio est Deus, et alio Pater »; sed non alio et alio secundum

rem, sed secundum *rationem*: quia deitate est Deus, paternitate Pater, et paternitas non est aliud *re* ab essentia, quoniam paternitas est essentia; est tamen aliud *ratione*. Et quia ablativus dicit rationem, ideo non eodem est Deus, quo Pater⁶. — *Et si obiicias*: aut rationi illi respondet aliquid in re, aut nihil; dicendum, quod ratio illa per comparisonem ad *essentiam* non est nisi modus, sed per comparisonem ad *aliam personam* est res. Et hoc patet, quoniam *habere essentiam ab alio* et *non habere* non dicit rem aliam, sed solum modum; *habere* autem *ab alio* et *habere non ab alio* dicit realem differentiam, quia nulla res est a se et ab alio⁷.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur de simplici, dicendum, quod est simplex *possibile ad additionem*, et tali modo universale est simplex; alio modo simplex, quia *privat compositionem* et additionem, et haec repugnantia non consonat universalitati; et tali modo divina essentia est simplex, quae nullo modo trahibilis est in partem per additionem, sicut trahitur universale; et ideo non est universale.

SCHOLION.

I. Sententia communis affirmat, in divinis esse quidem rationem *communis* et *proprî*, minime vero rationem *universalis* et *particularis*, sive speciei et individui. Unde notanda est differentia inter *universale* et *commune*, *particulare* et *proprium* sive *incommunicabile*. Licet enim omne universale sit commune, non tamen omne commune est universale. *Universale* enim praedicabile, de quo est hic sermo, opponitur particulari, « quod, ut dicit Alex. Hal., eo dicitur, quod partem capiat communis naturae », et est aliquod superius, quod per differentias contrahi potest ad sua inferiora, ita ut in eis realiter multiplicetur. *Commune* vero in genere est unum in pluribus; quod dupliciter potest esse, scil. vel multiplicatum in pluribus, et tunc idem est ac universale; vel non multiplicatum, ut essentia divina, quae una est in tribus personis (cfr. supra d. 5. dub. 2.). In hoc sensu speciali *commune* retinet nomen genericum et distinguitur ab *universali*.

II. Pro explicatione ampliore haec referimus ex Alex. Hal. (loc. infra cit.): « In Deo non est ponere esse universale, nec esse singulare vel particulare; habet tamen esse divinum de utroque quod est perfectionis. *Universale* enim est in multis et dicitur de multis, quia non est totum, quod sunt singularia, sicut homo non dicit totum, quod est Socrates, sicut quantitatem et qualitatem et operationem, quae tamen sunt in esse Socratis... Sed cum dicitur Deus Pater, Deus Filius, Deus Spi-

ritus sanctus, dicitur esse divinum *in* multis, sed non *de* multis. Cum enim dico *Deus*, dico totum esse Patris, totum esse Filii. Esse ergo *de* multis imperfectionis est in esse universali, unde non convenit esse divino; sed esse *in* multis convenit, quia hoc est virtutis et nobilitatis ».

« Similiter *particulare* dicitur quod est in uno solo; non tamen est de multis. Quod non sit de multis perfectionis est, quia dicit totum esse; sed esse in uno solo imperfectionis est, quia nobilius est esse in multis quam in uno. Ideo esse divinum est in multis, non in uno solo, esse, inquam, in multis *non multiplicatum, sed unum*. — Item est loqui de particulari sive individuo tribus modis: uno modo secundum quod dicitur esse a *materia*; alio modo secundum quod ab *accidentibus*; tertio modo secundum quod a *forma signata* et singulari ». Deinde probat, quod nullo istorum modorum esse possit singulare in Deo, et concludit: « Cum igitur Deitas nullo modo plurificetur in Patre et Filio et Spiritu sancto, non se habet Deitas ad Patrem et Filium et Spiritum sanctum ut universale ad singulare ». Bene autem monet Dionys. Carth. (loc. cit.), illa verba *esse de multis* sensum habere, esse *partem* sive *aliquid* eorum, quae sunt multa vel in multis. Hoc patet ex tota Alexandri argumentatione. Ipse non negat divinam essentiam praedicari de tribus personis analogo modo, sicut omne universale, quod est in multis, praedicatur de multis.

¹ Vat. praeter fidem fere omnium mss. et ed. 4 hic *ad* pro *in* et mox *vel* loco *nec*.

² Vat. absque auctoritate codd. et ed. 4 *multiplicatum*.

³ Plurimi mss. cum ed. 1 exhibent verbum *fit* loco *sic* et particulam *in*, quam Vat. omittit. Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 male substituit *sicut* pro *sic*, post quam particulam plures codd. ut GHKT etc. adiiciunt *est*.

⁴ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus *sit*.

⁵ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11: Quocirca ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est. Cfr. etiam supra d. 6. dub. 2. et infra d. XXXIII lit. Magistri circa finem, ubi August. Sermon. 1. in Psalm. 68. n. 5. affertur.

⁶ Plura de hoc vide infra d. 33. q. 2. et dub. 4. — Mox post primum *aut* in Vat. et cod. cc additur *tunc*, quod deest in aliis mss. et ed. 1.

⁷ Ad plenioram praedictorum intelligentiam vide ea quae S. Doctor supra d. 5. a. 1. q. 1. ad 4. dicit. Cfr. etiam infra d. 26. q. 1. ad 2. et d. 34. q. 2. ad 7. — Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. incongrue *haberi essentiam ab alio et non haberi* loco *habere essentiam ab alio et non habere* et mox *nullus* pro *nulla res*. Cod. T *esse autem ab alio et non esse ab alio* loco *habere autem ab alio et habere non ab alio*, in qua propositione multi codd. cum ed. 4 minus bene *et non habere ab alio*. Dein aliqui codd. *sed ab alio* pro *et ab alio*.

III. Fundamentum solutionis ad 4. est distinctio inter *essentialiam* et *proprietalem*, de quo cfr. supra d. 13. q. 3. et Scholion; d. 8. p. II. q. 2; d. 33. q. 2, et praecipue d. 26. q. 4. et Scholion. — Quaestio de principio individuationis in fine responsionis tangitur, de qua in II. Sent. d. 3. plura dicenda erunt.

IV. De ipsa quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. I. q. 3. a. 5. — B. Albert., hic a. 14. 15; S. p. I. q. 47. m. 3. partic. 4. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis personis poni possit principium materiale.

Tertio quaeritur, utrum in divinis personis sit ponere principium materiale. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quodcumque aliquis vel aliquid est de aliquo, ita quod ipsum est distinctum, et illud, de quo est, indistinctum, est de illo tanquam de materiali principio¹; sed persona Filii est de substantia Patris, et persona distinguitur, substantia dicit quid indistinctum: ergo est sicut materiale principium.

2. Item, sicut efficiens et finis sunt causae correlativae, ita forma et materia² — forma enim dicitur respectu materiae — sed in Deo est ponere causam formalem, «ipse enim est forma», ut dicit Boethius³: ergo in Deo est ponere materiam.

3. Item, videtur quod causa materialis magis competat Deo quam aliquod genus causarum, quia materia in his inferioribus dat existentiam et permanentiam propter sui incorruptionem, unde fundamentum est existentiae creatae⁴: si ergo Deus sive divinum esse habet existentiam sive permanentiam per fundamentum incorruptibile, videtur quod Deo maxime competat ratio materialis principii, ergo etc.

4. Item, in rebus creatis finitas a forma venit, sed infinitas a materia⁵; sed omne quod est in Deo, est infinitum: ergo cum Deo maxime conveniat passio consequens principium materiale, maxime competit et ipsum.

5. Item, quamvis in Deo sit summa et omni-modi simplicitas, tamen nos ponimus in Deo *quod est et quo est* vere, sed tamen⁶ per indifferentiam: ergo pari ratione videtur, quod in Deo possit poni materia et forma, tamen per indifferentiam.

6. Item, omnis distinctio est a forma⁷, ergo circumscripta omni forma creata, materia non distinguitur, ergo non est aliud a Deo, ergo est Deus, quia omne quod est et non distinguitur a Deo, est Deus: videtur ergo, quod materiale principium sit ipse Deus, et ita competere divinis personis⁸.

CONTRA: 1. Boethius in libro de Trinitate⁹: «Forma sine materia non potest esse subiectum», et loquitur de Deo: ergo in Deo non erit ratio principii materialis.

2. Item, materia inter omnia entia est imperfectissimum, unde et Augustinus dicit in libro Confessionum¹⁰, quod prope nihil est; sed Deus est omnino perfectissimus: ergo omnino in eo nihil invenitur imperfectionis: ergo nec quod est materiae.

3. Item, materia est principium patiendi¹¹, unde pati est a materia. Omne igitur, in quo est materia, est natum pati et recipere; sed nihil tale est omnipotens; in hoc enim, quod pati potest, deficit a posse: ergo in omnipotente nullo modo est materiale principium.

4. Item, si materia est in Deo, aut respectu

¹ Haec propositio fundatur in Aristotelis sententia de materia et forma, quae se habent ad invicem ut potentia (indistinctum) et actus (distinctum), et secundum quam forma substantialis rerum genitarum (excepta anima rationali) educitur e potentia materiae.

² Cfr. Aristot., II. Phys. text. 28-31. (c. 3.) et V. Metaph. text. 2. et 3. (IV. c. 2.), ubi hoc colligi potest tum ex definitione causarum, tum ex eo, quod efficiens et finis etc. ponuntur esse sibi invicem causa. Vide S. Thomae et Scoti commentaria in hos locos. — Ex plurimis mss. substituimus *correlativae* loco *corollariae*, pro quo ed. I. *corrolate*.

³ Libr. de Trin. c. 2.

⁴ Videsis Aristot., I. Phys. text. 82. (c. 9.), ubi incorruptibilitas materiae monstratur, et VII. Metaph. text. 8. (VI. c. 3), ubi materia tanquam ultimum sive fundamentum substantiae exhibetur. — Ope plurimorum mss. et ed. I substituimus *creatae* loco *creaturae*. Mox Vat. cum uno alterove tantum codice ponit *cum loco si* et *Deum* pro *divinum* ac *habeat* loco *habet*.

⁵ Cfr. Aristot., III. Phys. text. 59-72. (c. 6. et 7.) et Averroes, in Comment. super praedictos textus. — Paulo infra post *passio* fide fere omnium mss. et ed. I exponimus repetitum

maxime, quod codd. C O hoc loco ponunt, ipso tamen omisso post *Deo*. Dein cod. Z post *competit* addit *ei*.

⁶ Vat., refragantibus codd. et edd. 1, 2, 3, *tantum*. Mox plures codd. cum Vat. *posset* loco *possit*.

⁷ Aristot., VII. Metaphys. text. 49. (VI. c. 13.): Actus namque separat (ἡ γὰρ ἐντελέχεια χωρίζεται). — De indistinctione materiae vide q. praec. in corp.

⁸ In Vat. desiderantur verba *et ita competere divinis personis*, quae tamen exstant in omnibus mss. et sex primis edd.

⁹ Cap. 2: Forma vero, quae est sine materia, non poterit esse subiectum.

¹⁰ Libr. XII. c. 7. n. 7: Tu eras et aliud nihil, unde fecisti caelum et terram, duo quaedam; unum prope te, alterum prope nihil. — Ex multis mss. ut A F G K T Y Z etc. et sex primis edd. post *unde* supplevimus *et*, ac paulo infra fide plurimorum codd. et ed. I substituimus *perfectissimus* loco *perfectissimum*. In fine argumenti cod. A *materia* pro *materiae*.

¹¹ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 55. (c. 7.): Materia, ut materia, passiva est. Et ibid. II. text. 53. (c. 9.): Materiae enim est pati. — Mox Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. et ed. I obnitentibus, *Unde omne* loco *Omne igitur*.

sui, aut¹ *aliorum*. Si respectu *aliorum*: cum ergo materia sit ens in potentia ad alia nec distinguatur ab aliis rebus, sed per eas perficiatur, tunc Deus reciperet complementum a creatura nec ab ea distingueretur, quod absurdum est. Si autem materia est² in Deo respectu *sui*, aut *pure* est materia, aut aliquid *aliud*. Si *pure* materia: ergo non est ens³. Et *praeterea*, nihil est materia sui ipsius: ergo oportet, quod ibi sit aliquid cum materia: et si hoc, ergo divinum esse est compositum et mixtum: ergo nec Deus habet *esse simplex* ac per hoc nec *esse primum*, et ita non est Deus.

CONCLUSIO.

In Deo nullo modo, nec proprie nec transumtive, poni potest materiale principium.

RESPONDEO: Dicendum, quod in Deo nullo modo, nec proprie, nec transumtive recipitur materiale principium. Et ratio huius est, quoniam materia dicit principium passivum et ita incompletum; et quoniam a divino esse⁴ omnis incompletio et omnis passio penitus removenda est, ideo nullo modo genus materialis principii in Deo esse ponitur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod persona est *de substantia*, et ipsa est *distincta*, et substantia non; dicendum, quod hic est defectus quantum ad utramque conditionem. Nam *primo* haec non recipitur, quod *persona* sit *de substantia*, sicut vult Augustinus⁵, quia «non dicimus tres personas ex eadem essentia»; licet haec communiter recipiatur, quod *Filius* est de substantia Patris, ubi non materia, sed originis consubstantialitas designatur, sicut

supra ostensum est distinctione quinta⁶. *Alia* est conditio, quae deficit: nam materia est *distincta*⁷ et possibilis ad distinctionem per formam; sed substantia vel essentia nullo modo distinguitur nec per se nec per accidens; et ita patet, quod non convenit ei ratio materiae.

2. Ad illud quod obiicitur, quod efficiens refertur ad finem et forma ad materiam; dicendum, quod nullius causae habitudo cadit in Deo⁸ respectu sui, sed respectu creaturarum; et aliarum causarum habitudines in Deo recipiuntur, circumscripta dependentia, propter hoc, quod sonant in perfectionem⁹; sed materia sonat omnino in imperfectionem. Et quod obiicitur, quod forma dicitur ad materiam; dicendum, quod est forma *constitutiva* et *exemplaris*. Et forma *constitutiva* dicitur ad materiam; et haec non cadit in Deo, sed forma *exemplaris* sic¹⁰. Et si dicatur, quod Deus est forma in se, hoc est dictum, quia est actus purus non dependens a possibili. Nec tamen simile est de correspondentia *formae* et *materiae*, et *efficientis* et *finis*¹¹. *Efficiens* enim et *finis* possunt incidere in idem numero; sed *forma* et *materia* nunquam. Forma vero¹² *constitutiva* incidit cum *efficiente* et *fine* in idem specie, non numero; forma vero *exemplaris* in idem numero.

3. Ad illud quod obiicitur, quod materia est fundamentum existentiae; dicendum, quod modus illius fundamenti Deo non competit, quia¹³ est fundamentum *esse* quod recipit aliunde, scilicet a forma; Deus autem a nullo recipit: ideo non cadit in eo materia.

4. Ad illud quod obiicitur de infinitate, dicendum, quod est infinitas ex *defectu perfectionis*, et haec competit materiae, sed non Deo; et est infi-

Duplex forma.

Notandum.

Duplex infinitas.

¹ Aliqui codd. ut YZ cum ed. 1 repetunt hic *respectu*.

² Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *est* pro *sit*. Paulo ante plures codd. ut AGHISWZ cum ed. 1 *absurdissimum* loco *absurdum*.

³ Vide a nobis ex Aristotele allatam definitionem materiae q. praec. pag. 358 nota 11. — Mox Vat. cum cod. cc omittit *divinum esse*, quod exhibetur ab aliis mss., licet plures eorum cum ed. 1 incongrue *Deum* loco *divinum* ponant.

⁴ Pauci codd. ut SW a *divinis* loco a *divino esse*. Mox ed. 1 *remota* pro *removenda*.

⁵ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11: Nec sic ergo Trinitatem dicimus tres personas vel substantias, unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quaedam subsistant... tamen tres personas eiusdem essentiae vel tres personas unam essentiam dicimus; tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona. — Paulo infra post *licet* plures codd. ut ATXY cum ed. 1 omittunt *haec*.

⁶ Art. 1. q. 2.

⁷ Exhibemus lectionem plurimorum mss., quae cum subnexis magis convenit, dum Vat. cum ed. 1 et aliquibus codd. habet *indistincta*, cui cod. I adiungit *de se*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 1 *Deum*.

⁹ Mendum Vat. et ed. 1 nec non aliquorum mss. *sonant imperfectionem* ex aliis mss. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 correximus; cod. Y *sonat imperfectionem* scil. dependentia, non false, sed minus ad rem. Mox multi codd. cum Vat. et ed. 1 post

S. Bonav. — Tom. I.

omnino omittunt *in*, quod tamen in aliis mss. et edd. 2, 3, 6 invenitur.

¹⁰ Ita multi codd. ut ANORTVWXY etc. cum ed. 1; Vat. cum aliquibus mss., interpunctione variata, incongrue *exemplaris, sicut si*; codd. AZ omittunt *sic*. Mox, postulanti-bus mss. et sex primis edd., substituimus *dictum* pro *dictu*. Immediate post legunt plures codd. ut FGHKLOY ce ff *quod* loco *quia*.

¹¹ Aliqui codd. ut SWX hic et paulo post *finalis*.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. 1 delevisimus hic additum *tantum*. — Aristot., II. Phys. text. 70. (c. 7.) ait: Veniunt autem tres (causae) in unam plerumque; ipsum enim quid est (causa formalis) et id cuius gratia (causa finalis) una est; ipsum vero unde motus primum (causa efficiens) specie eadem est his; homo enim hominem generat.

¹³ Supple: materia. In proxime sequentibus praestantius fere omnium mss. et ed. 1 lectionem, quae et cum sententia S. Doctoris de essentiali dependentia materiae a forma congruit (cfr. II. Sent. d. 12. a. 1. q. 1). Cod. F, transpositis verbis, *quia est fundamentum, quod recipit esse aliunde* etc.; Vat. vero cum edd. 4, 5, 6 *quia esse fundamentum est esse quod recipit aliud, et aliunde perficitur, scilicet a forma*; tandem cod. cc cum edd. 2, 3 quoad primam propositionis partem cum Vat., quoad secundam partem, omissis scil. *aliud et ac perficitur*, cum aliis mss. consentit. — Paulo ante cod. Y *in Deo non reperitur* pro *Deo non competit*.

nitas ex *privatione limitationis*, et haec Deo et formae liberrimae, non materiae competit; et ita patet illud.

5. Ad illud quod obiicitur, quare materia et forma non ponuntur per indifferentiam: dicendum, quod ista duo, *quo est* et *quod est*, de ratione sua nullam important imperfectionem, sed ratione eius quod differunt. Unde, sublata eorum differentia, manet completio, et tunc¹ in divinis recipiuntur. Sed materia, non tantum quia differt a forma, dicit incompletionem, sed etiam quia materia est; et ideo nullo modo ponitur in Deo.

6. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod cir-

cumscripita omni forma, materia non distinguitur; dicendum, quod ista propositio: omnis distinctio est a forma, non habet veritatem, nisi intelligatur de distinctione perfecta — quod enim habet esse distinctum habet esse completum — de² distinctione autem qualicumque falsum est. Materia enim differt a forma, et constat quod se ipsa differt³ ab ea. Sic potest dici et in proposito, quod materia differt a Deo se ipsa; tamen ex parte sua, quia non est perfecta, non cadit perfecta distinctio; sed ex parte Dei, quia perfectissimus est, perfecta cadit distinctio. Causa⁴ enim distinguitur a causato, ens actu ab ente in potentia; et istae sunt primae differentiae et summae.

Quoniam materia distinguitur a forma a Deo.

SCHOLIUM.

I. Quaestio haec militat contra pantheismum seu potius materialismum, a Concilio Vaticano (const. I. *de Deo creatore*, can. 2.) his verbis notatum: Si quis praeter materiam nihil esse affirmare non erubuerit; a. s. In specie eadem confundit insaniam Davidis de Dinanto, cuius principale argumentum fuit illud quod ultimo loco inter ad oppos. legitur, scil. hoc: si Deus non esset idem quod prima materia, oporteret differre ea aliquibus differentiis, et sic non essent simplicia. Nam in eo quod per differentiam ab alio differt, ipsa differentia compositionem facit. Ita S. Thom. (S. c. Gent. I. c. 17.) hoc Davidis argumentum refert, et deinde ad mentem S. Bonav. sic solvit: « Hoc autem processit ex ignorantia, qua nescivit, quid inter differentiam et diversitatem intersit. Differens enim, ut in decimo Metaphysicorum (text. comm. 12.) determinatur, dicitur ad aliquid; nam omne differens, aliquo est differens. Diversum autem aliquid absolute dicitur ex hoc, quod non est idem. Differentia igitur in his quaerenda est, quae in aliquo conveniunt; oportet enim aliquid in his assignari, secundum quod differant, sicut duae species conveniunt in genere, unde oportet, quod differentiis distinguantur. In his autem, quae in nullo

conveniunt, non est quaerendum, quo differant: sed se ipsis diversa sunt. Sic enim et oppositae differentiae ab invicem distinguuntur; non enim participant genus quasi partem suae essentiae; et ideo non est quaerendum, quibus differant; se ipsis enim diversa sunt. Sic etiam Deus et materia prima distinguuntur, quorum unum est actus purus, aliud potentia pura, in nullo convenientiam habentes ». Idem argumentum Davidis B. Albert. simili modo solvit (S. p. I. tr. 4. q. 20. m. 2. q. incid.) — In eadem solut. ad 6. a S. Bonav. duplex ponitur species distinctionis, scil. altera perfecta et specifica per formam, altera imperfecta per propriam entitatem materiae.

II. Praeter citatos cfr. supra d. 8. p. II. q. 4. — S. Thom., S. I. q. 3. a. 1. 2. — B. Albert., I. Sent. d. 20. a. 1, ubi refert et solvit plura argumenta « Alexandri, cuiusdam Graeci, et David de Dinanto, Latini »; et S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 3. partic. 5. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. 4. — Henr. Gand., S. a. 28. q. 2, et a. 29. q. 2. — Ceteri doctores hanc quaest. tangunt tractando de simplicitate Dei, in specie de illo problemate, utrum Deus sit in aliquo genere determinato, de quo agit Magister d. 8. p. II.

QUAESTIO IV.

Utrum in divinis differentia secundum numerum possit poni.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum in divinis sit ponere differentiam secundum numerum. Et quod sic, videtur.

1. Damascenus in tertio libro⁵: « Numero, non natura differunt hypostases »; et loquitur de divinis hypostasibus.

2. Item, omnia quae contingit vere numerari, necesse est differre numero; sed hypostases vere contingit numerari, ut dicantur duae et tres: ergo vere cadit in eis differentia secundum numerum.

3. Item, omnia quae differunt re, aut differunt

genere, aut specie, aut numero, aut nullo modo differunt⁶. Sed impium est dicere, quod hypostases nullo modo differant: ergo saltem numero differunt.

4. Item, unitas secundum⁷ numerum non respicit unitatem formae, sed suppositi — quod patet: hoc enim album et hic sedens, demonstrato Petro, est unum numero — ergo ab oppositis diversitas secundum numerum non respicit diversitatem naturae, sed suppositorum; sed in Deo est pluralitas suppositorum, quamvis non sit diversitas naturarum: ergo etc.

¹ Ex mss. et edd. 1, 2, 3 substituimus *tunc* loco *ideo*.

² In Vat. et cod. cc desideratur *de*, quod invenitur in aliis mss. et ed. 1. Paulo supra codd. LO post *distinctione* addunt *positiva*.

³ Vat., obnitentibus codd. et ed. 1, *distat*.

⁴ Consensu mss. et edd. 1, 2, 3 posuimus *causa* loco *incausatum*.

⁵ De Fide orthod. c. 6: Personae siquidem non natura, sed numero inter se distingui dicuntur.

⁶ Cfr. Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 5.); V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9.); et Boeth., de Trin. c. 1.

⁷ In Vat. et cod. cc praeter fidem ceterorum mss. et ed. 1 adiungitur *materiam sive*, et paulo infra contra plurimos codd. ponitur *et hoc patet* loco *quod patet*, pro quo cod. Z *hoc enim patet*.

5. Item, idem et diversum sufficienter dividunt ens¹: ergo omne quod est ad alterum comparatum, aut est idem specie, aut diversum: aut idem numero, aut diversum. Ergo Pater, comparatus Filio², aut est *idem* numero, aut *diversus*. Si *idem*; sed quandocumque aliqua duo sunt eadem numero, unum vere praedicatur de altero: ergo possum dicere: Pater est Filius, quod est³ contra fidem. Si *diversus* numero: ergo in divinis cadit diversitas secundum numerum.

SED CONTRA: I. Ambrosius super secundam Epistolam ad Corinthios, et Magister recitat in littera⁴: «Ibi vere unitas, ubi *nulla* diversitas»: ergo non est ibi diversitas secundum numerum, cum sit *aliqua* diversitas, scilicet diversitas secundum numerum.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate capitulo secundo: «Nulla est in Deo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo»: ergo nec differentia⁵ secundum numerum.

3. Item, diversitas secundum numerum solum venit ex parte materiae; unde dicit Philosophus⁶, quod «omnino materia numerabiliter est»; sed in divinis non cadit materia aliqua: ergo nec diversitas secundum numerum.

4. Item, quaecumque differunt numero, numerant⁷ omnia quae sunt in se ipsis, saltem omnia quae sunt ibi ex parte formalis principii. Hoc patet, quia enim Petrus et Paulus sunt duo, ideo duo homines, duo animalia, duo alba, et sic de singulis: ergo si Pater et Filius⁸ sunt numero differentes, ergo habent duas naturas, et duas essentias: ergo sunt duo dii, quod est contra catholicam fidem.

5. Item, quaecumque differunt numero, sunt separabilia imaginatione vel intellectu; sed Pater et Filius nullo modo sunt separabiles, nec re⁹ nec intellectu, in divinis, quia una persona est in alia et e converso: ergo nec differunt numero.

6. Item, quod non est multiplicabile nec multiplicatum est unum numero; sed divina natura non est multiplicabilis nec multiplicata: ergo est unum numero¹⁰; sed quaecumque sunt unum numero, non

possunt differre numero: ergo si essentia vel natura divina ceteras complectitur personas, impossibile est, quod personae numero differant.

CONCLUSIO.

In divinis non est ponenda differentia secundum numerum, licet personae numerentur.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis non est ponere differentiam secundum numerum. Et huius ratio sumi potest et *a posteriori* et *a priori*. Conclusio 1. et praecipua.

A posteriori: quoniam omnia quae differunt numero, consequitur ista passio, quae est numerus; numerus autem est aggregatio multitudinis, in qua plus est in toto quam in singulis partium¹¹. Haec autem aggregatio est ex his solum, quae habent unitatem limitatam, quae plus est cum alio quam per se ipsam. Limitatio autem venit per additionem. Additio autem perducit ad compositionem cum materia, quae facit esse *hic et nunc*, et *tantum* et non plus; et ita non est diversitas secundum numerum nisi in his, in quibus est distinctio per additionem et compositionem et materiam. Et¹² haec distinctio non cadit in Deo, ideo nec diversitas secundum numerum. Ratio a posteriori.

Alia ratio est *a priori*: quia in quolibet, quod intelligimus ut completum, intelligimus sub ista duplici conditione, scilicet per modum *quo est* et *quod est*; et unitas quidem sive identitas secundum *speciem* vel genus venit¹³ a parte eius *quod est quo*, secundum diversos status sive completionem maiorem et minorem. Unitas vero, vel diversitas secundum *numerum* venit a parte ipsius *quod est* secundum esse, sive prout est in supposito¹⁴ individuo. Sic autem ista duo coniuncta sunt in omnibus, quod numerato ipso *quod est*, necesse est, numerari ipsum *quo est*. Cum ergo in omnibus, quae differunt numero, numeretur ipsum *quod est*, necesse est, quod multiplicetur in illis ipsum *quo est*. Ratio a priori.

Et¹⁵ quia ad diversitatem secundum numerum concurrit diversitas ipsius *quo est* et *quod est* et qui

¹ Vide supra pag. 104 nota 3.

² Praeferimus lectionem maioris partis codd. ut AFGHI STUWYZ etc. et ed. 1 lectioni aliquorum codd. et Vat. *Si ergo Pater comparatur Filio*. Mox post *Si idem* ex plurimis mss. et edd. 1, 2, 3, 6 supplevimus male omissum *sed*.

³ Cod. H addit *falsum et*.

⁴ Hic, c. 4. circa finem. — Paulo infra lectionem fere omnium mss. et ed. 1 restituimus addendo *cum sit aliqua diversitas, scil. diversitas secundum numerum*.

⁵ Cod. V *diversitas*.

⁶ Libr. I. Phys. text. 66. (c. 7.).

⁷ Plurimi mss. et ed. 1 *numerantur*; sed propter difficultatem grammaticalem hanc lectionem non recepimus.

⁸ In cod. Y additur *duo*.

⁹ In aliquibus mss. et Vat. hic additur *nec modo*, sed minus ad rem et contradicente maiore parte mss. et ed. 1. In fine argumenti plures codd. cum ed. 1 *ergo non* loco *ergo nec*.

¹⁰ Vat. cum uno alterove codice perperam omittit *numero*, quod tamen exhibetur in ceteris codd. et ed. 1.

¹¹ Communis definitio numeri, sumta ex Aristotele, IV. Phys. text. 133. (c. ult.); V. Metaph. text. 11. et 20, ac X. Metaph. text. 21. (IV. c. 6. et 15. ac IX. c. 6.), haec est: Numerus est multitudo mensurata per unum. Vel ex Boethio, I. de Arithmetica, c. 3: Numerus est unitatum collectio, vel quantitatis acervus ex unitatibus profusus (cfr. etiam de Trin. c. 3.). — Plures codd. ut AIPQTV cc *singula* pro *singulis*. Paulo ante cod. 1 *ratio* loco *passio*. Mox codd. PQ in *his* pro *ex his*.

¹² Ex plurimis antiquioribus mss. et ed. 1 loco *Sed* substituimus *Et*, quod aliqui codd. ut SY omittunt.

¹³ Vat. cum paucis codd. *est veniens*.

¹⁴ In cod. Y adiungitur *vel*. Mox aliqui codd. ut ATXZ cum ed. 1 *iuncta* pro *coniuncta*, quod aliqui ut SW omittunt.

¹⁵ Vat. cum cod. cc, omissa particula *Et*, proxime sequentem propositionem cum praecedente coniungit novamque paulo

est, id est *naturae*, *rei naturae* et *suppositi* sive hypostasis, sed principaliter ipsius *quod est*; cum in divinis *quo est* sive essentia propter summam simplicitatem nullo modo sit multiplicabilis; ideo necesse est, quod ipsum *quod est* similiter remaneat indistinctum: et ideo impossibile est, quod cadat ibi

Conclusio 2. diversitas secundum numerum. Nec tamen unum est numero; quia ipsum *quod est* unum numero¹ in creaturis non est dicibile de pluribus; sed in divinis ipsum *quod est*, quamvis sit unum, tamen de pluribus est dicibile. Et ratio huius est, quia idem est ibi *quo est* et *quod est*, quantum² ex parte rei. Et ideo, sicut *quo est* est communicabile pluribus, quamvis non multiplicabile, ita ipsum *quod est*. Unde

Conclusio 3. possumus dicere, quod pluralitas personarum medium tenet inter *idem* numero et *diversum*. Quamvis enim ipsum *quod est* non numeretur, numeratur tamen ipse *qui est*; unde sunt ibi plures *qui*.

Solutio op-
positorum. 1. Et hoc vult dicere Damascenus, cum dicit: «Numero. non natura differunt hypostases». Per hanc enim additionem: *non natura*, ipse contraxit differentiam secundum numerum sive distraxit a propria ratione³. Unde ipse dicit primo libro capitulo octavo: «Oportet scire, quod aliud est differre re, aliud ratione. In omnibus creaturis hypostasum *divisio re* consideratur, *communitas* vero *ratione*; in summa vero et supersubstantiali Trinitate est e converso». Unde cum diversitas secundum numerum faciat sive notet diversitatem *in re* et *natura*, proprie loquendo, nisi nomen diversitatis secundum numerum distrahatur ad distinctionem suppositorum, non est concedendum, quod sit ibi diversitas secundum numerum, sed secundum numerum⁴ *personarum* sive hypostasum. Et hoc vult dicere

Damascenus, quando dicit, quod hypostases differunt numero, non, inquam, numero, qui dicat⁵ diversitatem *in re* et *natura*, sed qui dicat differentiam in *proprietatibus* et *relationibus*, *natura* semper manente unica et indivisa. Ex hoc patet illud Damasceni.

2. Ad illud quod secundo obiicitur, quod numero differunt ea quae numerantur; dicendum, quod verum est, quod⁶ eo modo differunt, quo numerantur; sed non numerantur nisi quantum ad personas; et ita non differunt nisi numero hypostasum et proprietate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quae differunt re etc.; distinguendum est in hoc nomine *re*⁷, quia potest dicere *naturam* sive essentiam, et potest dicere *personam*. Si dicat *essentiam* et *naturam*, verum est; si *personam*, falsum est, et non habet locum illa divisio. Res d
citer dic

4. Ad illud quod obiicitur, quod unitas numero respicit identitatem suppositi; dicendum, quod si suppositum dicatur ipsum *quod est*, tunc habet veritatem. Si autem dicatur ipse *qui est* sive persona, non habet veritatem nisi in his, in quibus differt *quo est* et *quod est*. Unde proprie loquendo, diversitas secundum numerum sequitur ipsum *quod est*; et ideo⁸ in divinis non habet locum.

5. Ad illud quod obiicitur⁹, quod *idem* et *diversum* sufficienter dividunt ens, ergo *idem* numero, vel *diversum*; dicendum, quod illud verum est in ente, quod natum est numerari, sicut¹⁰ ens creatum; sed in ente increato hoc deficit. Unde Hilarius de Trinitate¹¹: «Deum ex Deo natum nec eundem nativitas nec aliud esse permittit»: et ita, sicut praedictum est, tenet medium inter *idem* numero et *diversum*.

SCHOLION.

I. Cum fides applicet numeros *unum* et *tres* ad divina, et numerus videatur non convenire cum aequalitate, S. Doctor apte agit hic de numero praecise sub hoc respectu, sive quomodo numerus admitti possit in divinis, quin derogetur summae divinae aequalitati. Plura de ratione numeri in divinis dicentur infra d. 24. a. 2. Cum Magister in hac re opinionem sustinuerit communiter reprobata, multum illa aetate de ratione nu-

meri in divinis est disputatum. Unde Alex. Hal. integram de hac materia scripsit quaestionem, septem membra complectentem, in qua diffuse exponit quae S. Bonav. hic brevi compendio exhibet.

II. Duplici conclusione quaestio resolvitur. Primo respondetur cum Magistro, quod in divinis non est differentia secundum numerum. Haec solutio intelligitur de numero proprie et

infra incipit, addito *ergo*, a verbis *Cum ergo in divinis*, quae lectio et in se incongrua est et contra antiquiores codd. nec non ed. 4.

¹ Fide mss. et sex primarum edd. adiecimus *unum numero*. Immediate post in pluribus codd. ut ADILORSTU etc. desideratur *in creaturis*.

² In paucis mss. ut YZ additur *est*, et a cod. Z paulo infra post *ita* adiungitur *et*.

³ Vat. quae ponit *ad differentiam* loco *a propria* castigatur ex mss. et sex primis edd. — Plurimi codd. cum primis edd. (excepta ed. 1.) *distinxit* pro *distraxit*. Mox Vat., plurimis mss. et ed. 1 obnitentibus, *ut* loco *Unde*.

⁴ Lectio Vat. mutila, in qua male omittitur *sed secundum numerum*, resarcitur ope fere omnium mss. et ed. 4.

⁵ Fide plurimorum codd. et ed. 1 substituimus hic et paulo

infra *dicat* pro *dicit* et mox ope plurium mss. ut FHIT bb mutavimus *relatione* in *relationibus*. Dein pauci codd. ut RSU *unitate indivisa* loco *unica et indivisa*.

⁶ Vat. cum cod. cc *quia*, sed contradicentibus aliis codd. et ed. 4. Paulo ante pro *differunt* aliqui codd. ut IKTV cc *differant*.

⁷ Pauci codd. ut ADT *rei*, et paulo infra *dicit* loco *dicat*.

⁸ Ex mss. et edd. 1, 2, 6 supplevimus *ideo*.

⁹ In Vat. et cod. cc deest *quod obiicitur*.

¹⁰ Ed. 4 addit *est*.

¹¹ Libr. I. n. 17: Quia Deo ex Deo nato neque eundem nativitas permittit esse, neque aliud. — In quo textu, fere omnibus mss. et ed. 4 refragantibus, Vat. *nec alium esse naturam permittit*. Mox ex codd. cum ed. 4 *praedictum* loco *dictum* posuimus.

strictè sumto. Hanc assertionem omnibus doctoribus communem Seraphicus duplici ratione probat. *Prima* sumta est *a posteriori* i. e. ex consideratione earum rerum, quae proprie habent differentiam numeralem. Haec sic procedit: numerus supponit aggregationem multitudinis, haec vero unitatem limitatam, limitatio additionem, quia genus additione differentiae specificae, species additione principiorum individuantium, materia additione formae limitantur; additio autem implicat compositionem, quae minime est in Deo et consequenter nec differentia numeralis. *Secunda* ratio sumitur *a priori* sive ex intrinsecis conditionibus entium et praecipue entis infiniti. Haec procedit ex distinctione in omnibus entibus completis facienda inter *quo est* et *quod est*. *Quo est* significat naturam specificam vel genericam, *quod est* vero individuum seu suppositum; ex illo oritur unitas specifica vel generica, ex hoc vero identitas vel diversitas secundum numerum. In Deo autem *quo est* et *quod est* minime multiplicantur et distinguuntur; tamen *qui est* (hypostasis) habet distinctionem et numerum personalem. — His suppositis facile intelligitur secunda conclusio, quae incipit a verbis:

« Nec tamen est unum numero » etc. Licet enim in Deo *quo est* et *quod est* sint unum, tamen numeratur pluralitas personarum. Unde in divinis non est simpliciter numerus, sed cum additione determinante, nempe pluralitas « secundum numerum personarum » (hic ad 4. et dub. 2.). Ideo S. Doctor non consentit Magistro, qui numerum omnino removel a divinis, sed dicit infra (d. 24. a. 2. q. 1. in corp.): « Numerus importat distinctionem et super hoc compositionem aggregationis; et quamvis in divinis non sit aggregatio, nihilominus est distinctio, ideo numerus non simpliciter removendus est a divinis, sed numerus talis. Et Magister omnino removel, ideo in positione sua deficit. Et in illo articulo communiter non tenetur a magistris Parisiensibus ».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 1. 2. 3. 4. — Scot., in utroque scripto I. Sent. d. 24. q. unic. — S. Thom., I. Sent. d. 24. q. 4. a. 2; S. I. q. 30. a. 3. — B. Albert., hic a. 47; S. p. I. tr. 9. q. 42. m. 4. — Petr. a. Tar., hic q. 4. — Richard. a. Med., hic a. 3. q. 3. — Aegid. R., I. Sent. d. 24. prima princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 3. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 24. q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Oret, ut quod credit intelligat*. Videtur enim improprie loqui, quia nullus orat quod non desiderat, nullus desiderat quod non considerat, nullus considerat quod non cognoscit vel intelligit: ergo a primo, si orat, ut intelligat, intelligit¹. *Item*, nullus assentit rei, quam mente non intuetur sive concipit: ergo nullus assentit rei, quam non intelligit, quia intelligere est mente intueri.

RESPONDEO: Dicendum, quod intelligere dupliciter dicitur: uno modo idem est quod cognoscere, quid est² quod per nomen dicitur; alio modo idem est quod ratione comprehendere. Primo modo antecedit fidem, quae *est ex auditu*³; secundo modo consequitur, quia nulla ratio humana sufficit ad manifestanda credibilia, nisi intellectus fide⁴ illustratur et captivetur.

DUB. II.

Item quaeritur de hac solutione Magistri, qua dicit: *Aliqua differre numero, quae sibi in computatione non adiunguntur*. Videtur enim male dicere,

quia illi computationi aut respondet aliquid in *re*, aut *nihil*. Si *aliquid* respondet: ergo non differt a praecedenti differentia; si *nihil* respondet: ergo distinctio sive computatio nostra super⁵ vanum fundata est.

RESPONDEO: Dicendum, quod computationi nostrae, cum dicimus *unus, duo, tres*, aliquid respondet. Sed illud non est diversitas numeralis, sed distinctio personalis; unde in divinis non dicitur esse numerus nec differentia secundum numerum, nisi addatur secundum numerum personarum, qui dicit distinctionem in hypostasibus, non in natura; ideo quamvis dicantur tres personae, non tamen est ibi *ternarius*, sed *trinitas*⁶.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *cum Deus dicatur trinus, non debet dici triplex*. Videtur enim contra illud quod dicitur Sapientiae septimo⁷, quod *Spiritus sapientiae est multiplex*, ergo duplex vel quadruplex: ergo etc. *Item*, Isidorus⁸ dicit, quod « Trinitas est multiplex et numerabilis ». *Item*, ratione videtur, quia pannus unus, in substantia duplicatus, dicitur duplex, triplicatus triplex:

¹ Ultimam partem huius argumenti Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. cum ed. 4 reluctantibus, sic mutilam exhibet: *nullus desiderat quod non cognoscit vel intelligit. Item.*

² Vat. et cod. cc *aliquid* loco *quid est*, sed contra communem Scholasticorum modum loquendi et contra mss. (quorum tamen aliqui ut KW ee minus apte *aliquid est*) et ed. 4. Mox auctoritate plurimorum codd. et ed. 4 substituimus *comprehendere* pro *apprehendere*. — Explicationem huius distinctionis accipe a S. Doctore, qui III. Sent. d. 24. dub. 3. eandem objectionem resolvendo ait: Uno modo intelligere dicitur large nosse, quid est quod dicitur per nomen; et illud intelligere semper praecedit assensum fidei, nec aliquid creditur, quin isto modo prius intelligatur. Alio modo intelligere hoc est ratione praevia cogitare, iuxta quod dicit Augu-

stinus: Quod intelligimus, debemus rationi; quod credimus, auctoritati. Et de isto intelligit Augustinus, quod quaedam sunt quae prius creduntur, et postea intelliguntur, sicut sunt articuli fidei, qui sunt supra rationem etc. — Paulo ante pauci codd. ut PQ *est dupliciter* pro *dupliciter dicitur*.

³ Rom. 10, 17.

⁴ Plures codd. ut GHPQ ff cum ed. 4 *luce fidei* pro *fide*. — Plura de hoc dubio vide apud Alex. Hal., S. p. III. q. 68. m. 6. a. 6.

⁵ Vat. addit *nihil et*, quod deest in fere omnibus mss. et edd. 4, 2, 3.

⁶ Cfr. hic q. 4.

⁷ Vers. 22, ubi Vulgata loco *sapientiae* legit *intelligentiae*.

⁸ Cfr. infra d. XXIV. lit. Magistri in fine, ubi tota Isidori propositio habetur.

ergo si una est substantia in tribus hypostasibus, videtur triplicari in eis et ita¹ triplex dici.

RESPONDEO: Dicendum, quod distinctio personarum non potest significari per additionem termini numeralis² ad hoc nomen *Deus* nisi huius nominis *trinus*, quod specialiter ad hoc inventum est, ut significet pluralitatem in suppositis cum unitate formae. Quia ergo hoc nomen *triplex* dicit distinctionem simpliciter in termino cui additur, vel quantum ad formam, vel quantum ad partium multiplicationem, et quia³ in Deo non cadit multiplicatio nec quantum ad formam, nec quantum ad partes: ideo nullo modo potest dici *triplex*.

Quod ergo obiicitur, quod⁴ dicitur *multiplex*; dicendum, quod istud est dictum causaliter, quia multorum et variorum donorum effectivum est principium⁵, in quibus est vera diversitas; non sic in personis. — Quod dicit Isidorus, improprie dictum est et exponendum est. — Ad illud, quod idem pannus dicitur triplex⁶; dicendum, quod verum est, sed tamen secundum alias et alias partes; et quia in Deo non est alietas partium nec formae, ideo non potest dici *triplex*⁷.

Trinus quid significet.

Multiplex dicitur causaliter.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *in rebus corporeis plus sunt duae quam una*. Videtur enim instantia esse, quia ignis cum ferro non est⁸ maius quam ferrum per se, sive lux cum aëre. *Si tu dicas*, quod non sunt corpora; obiicitur, quod corpus glorificatum simul est cum non glorificato, et tantum locum occupat non glorificatum per se, quantum cum glorioso: ergo non sunt maius, quia corpus maius maiorem occupat locum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus⁹ loquitur de rebus corporeis, quarum quaelibet est corpus; sed ignis in ferro et lux in aëre non est corpus, sed proprietas corporis. *Praeterea* notandum, quod Augustinus non accipit hic¹⁰ *maius* extensive, sed accipit *plus* quantum ad veritatem existentiae vel essentiae. Cum enim non sit summa veritas in qualibet re, plus est de veritate existentiae in duabus rebus quam in una, quamvis non sit ibi plus de latitudine distantiae sive de extensione¹¹ magnitudinis vel capacitatis contentivae.

Quod si ignis cum ferro

DISTINCTIO XX.

CAP. I.

Quod aliqua personarum non excedit aliam potentia.

Nunc ostendere restat, quomodo aliqua harum personarum aliam non excellat potentia, ut, sicut una et indifferens est magnitudo trium, ita una et indifferens monstretur potentia trium. Sciendum est igitur, quia¹ non est potentior Pater Filio, nec Filius vel Pater Spiritu sancto, nec maiorem potentiam habent duo vel tres simul quam singulus eorum; quia nec plus potest Pater simul et Filius quam solus Spiritus sanctus, nec hi tres simul plus possunt quam singulus eorum, quia omnipotentiam, quam habet Pater, et Filius accepit nascendo et Spiritus sanctus procedendo. Quod Augustinus ratio-

nibus et auctoritatibus probabiliter astruit in libro contra Maximinum², qui dicebat Patrem potentiores ac meliores Filio.

CAP. II.

Quod non minus potest Filius quam Pater.

« Nihil, inquit³, Patre minus habet ille qui dicit: *Omnia quae habet Pater, mea sunt* ». « Nam si minus habet in potestate aliquid quam Pater, non sunt eius omnia, quae habet Pater; sed eius sunt omnia quae habet Pater; tantam igitur habet potestatem Filius, quantam Pater »: « aequalis ergo est Patri. Non enim potest qui accepit inaequalis esse ei qui dedit ».

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *ita*. Mox plures codd. com ed. I *tripliciter* loco *triplex*. Paulo supra cod. Z *est duplex* pro *dicitur duplex*.

² Vat., quae habet *numerabilis* pro *numeralis*, emendatur ex mss. et ed. I. Paulo infra cod. T cum ed. I *significaret* loco *significet*.

³ In pluribus mss. ut A S T W Y etc. et ed. I omittitur *quia*, ac dein ponitur *nec* loco *non*.

⁴ Hic et paulo infra post *quia* supple: Spiritus sapientiae.

⁵ Vat., refragantibus mss. et ed. I, in hac propositione post *quia* addit *est causa*, ac mox post *et* contra plurimos codd. et ed. I repetit *quia*. Dein aliqui codd. ut A L S Z *divinorum effectuum* loco *donorum effectivum*, aliqui autem ut G H K O ee ff omisso *donorum* legunt *variorum effectuum est* etc. Mox post *non sic* cod. V adiungit *est*.

⁶ Vat. et cod. cc *multiplex*, sed contra alios codd. et ed. I.

⁷ Plura de hoc videsis infra d. 24. a. 3. q. 1. — Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 1. a. 4. — B. Albert., hic a. 18.

⁸ Fide mss. et sex primarum edd. expunximus additum

quid, et mox ex pluribus mss. et ed. I post *Si* supplevimus *tu*.

⁹ Libr. VI. de Trin. c. 10. n. 12, ex quo sumtus est textus huius dubii. — Paulo infra auctoritate vetustiorum mss. et ed. I post *ferro* adiecimus *et*.

¹⁰ Vat. *ibi*, obnitentibus pluribus mss. et ed. I.

¹¹ Ita fere omnes codd., dum Vat. loco *de extensione* ponit *extensivae*, cum qua convenit ed. I, quae post *magnitudinis* cum cod. M addit *dimensionis*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Edd. 5, 8 *quod*.

² Vat. et aliae edd. in libro tertio contra Maximinum; codd. et ed. I sic: in libro contra Maxim. In edd. impressis Augustini duo tantum sunt libri contra Maximinum. Sed in antiquis mss. exemplaribus huius operis opusculum « Collatio Augustini cum Maximino » inscribatur *primus* liber. c. M., et illi duo *secundus* et *tertius*. Textus sequentes sunt ex secundo libro iuxta computationem modernam.

³ Libr. II. c. 14. n. 7. — Locus Scripturae est Ioan. 16, 15. Duo loci sequentes Augustini sunt ibid. n. 9. et 7.

CAP. III.

*De obiectionibus haereticis contra hoc,
et responsionibus catholicis.*

«Tu autem hoc de potentia sapis, quod potens sit Filius, sed potentior Pater, ut secundum doctrinam vestram potens potentem potuerit gignere, et non omnipotens omnipotentem. Habet ergo Pater omnipotentiam, quam non habet Filius; at si hoc est, falsum est quod ait Filius: *Omnia quae habet Pater, mea sunt*¹ ».

«Sed, inquis, Pater a nemine potentiam accepit, Filius autem a Patre. Fatemur et nos, Filium accepisse potentiam ab illo, de quo natus est potens; Patri vero potentiam nullus dedit, quia nullus eum genuit. Gignendo enim dedit potentiam Pater Filio, sicut omnia quae habet in substantia sua, gignendo dedit ei quem genuit de substantia sua² ».

«Sed quaeritur, utrum tantam quanta ipsi est potentiam Pater Filio dederit, an minorem. Si tantam, non solum potentem, sed etiam omnipotentem genuisse Omnipotens intelligitur; si vero minorem, quomodo omnia quae habet Pater, Filii sunt? Si Patris omnipotentia Filii non est, non omnia procul dubio, quae habet Pater, Filii sunt³ ». At omnia Filii sunt; omnipotentia ergo Patris etiam Filii est: non est ergo Pater potentior Filio.

Item, alio modo probat Filium aequalem Patri contra Maximum⁴ ita dicens: «Tu dicis, quod Pater genuit Filium minorem se ipso, in quo et Patri derogas, qui si Filium unicum minorem genuit, aut non potuit, aut non voluit gignere aequalem. Si dicis, quia non voluit, eum invidum esse dixisti; si autem non potuit, ubi est omnipotentia Dei Patris? Prorsus ad hunc articulum res colligitur, ut Deus Pater aequalem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus; si noluit, invidus invenitur. Sed utrumque hoc falsum est: Patri igitur Filius verus aequalis est.

Genuit ergo Pater sibi aequalem Filium, et ab utroque procedit utrique aequalis Spiritus sanctus ». «Si enim formam suam, ut ait Augustinus contra eundem⁵, Pater in unico Filio plenam gignere potuit, nec tamen plenam genuit, sed minorem, cogimini Patrem invidum dicere ». Plenum ergo Deum et aequalem sibi genuit Filium.

Hoc autem per similitudinem humanam ita esse demonstrat inquiring⁶: «Homo pater, si potuisset, aequalem Filium genuisset. Quis ergo audeat dicere, quod hoc Omnipotens non potuit? Addo etiam, quia, si posset homo, maiorem melioremque se ipso gigneret Filium. Sed maius vel melius Deo quidquam esse non potest ». «Deus ergo cur non aequalem, ut ais, Filium genuit, cui nec anni necessarii fuerunt, per quos adimpleretur aequalitas, nec omnipotentia defuit. An forte noluit? ergo, quod absit, invidit; sed non invidit: aequalem igitur genuit Filium⁷ ». «Credamus ergo, Filium ei esse aequalem ».

«Sed forte dicis: eo ipso maior est Pater Filio, quia de nullo genitus genuit tamen aequalem. Ad quod cito respondebo: immo ideo non est maior Pater Filio, quia aequalem genuit. Originis enim quaestio ista est, quis de quo sit; aequalitatis autem, qualis aut quantus sit⁸ », quod est dicere: ad originem pertinet quaestio, qua quaeritur, quis de quo sit; ad aequalitatem vero illa qua quaeritur, qualis aut quantus quis sit. «Nec cum dicitur Filius a Patre genitus, ostenditur inaequalitas substantiae, sed ordo naturae, non quo alter prior esset altero, sed quo alter est ex altero⁹ ». Non ergo secundum hoc, quod Pater genuit, et Filius genitus est, vel Spiritus sanctus ab utroque procedit, aequalitas vel inaequalitas ibi existit, quia non secundum hoc alia persona alii aequalis vel inaequalis dicitur. Ecce aequalitas Trinitatis et una eademque substantia, quantum breviter potuimus, demonstrata est in superioribus¹⁰, qualiter scilicet aliqua trium personarum quamlibet aliam nec aeternitate nec magnitudine nec potentia excellat.

¹ Ibid. c. 12. n. 1. — In hoc textu Augustini Vat. cum pluribus edd. verbo *gignere* praemittit *generare vel* contra codd. et originale.

² Loc. cit. paucis interpositis. — Hic codd. ABC et ed. 4 *Fateamur* pro *Fatemur*.

³ Ibid. immediate post. — In principio textus post *utrum* Vat. cum paucis edd. male addit *ei*. Finito textu, post *omnia* Vat. cum aliis edd. contra 1, 2, 3, 7 et omnes codd. addit *quae habet Pater*, quod facile ex praecedentibus suppleri potest.

⁴ Libr. II. c. 7. et 5. Eadem docet Augustinus in libr. LXXXIII. Quaest. q. 50.

⁵ Ibid. cap. 15. n. 1.

⁶ Ibid. cap. 18. n. 3, ubi Vat. et plures edd. post *Addo etiam* omittunt *quia*, refragantibus codd. BCDE, ed. 4 et originali.

⁷ Ibid. c. 15. n. 5. — Quae sequuntur, leguntur ibid. c. 18. n. 3.

⁸ Ibid. immediate post, ubi Vat. et edd. 4, 8, 9 post *quia aequalem* adiiciunt *sibi*, contra alias edd., codd. et originale.

⁹ Ibid. cap. 14. n. 8. — Solummodo Vat. post *prior* male legit *est* pro *esset*.

¹⁰ Scilicet in hac et praecedente dist.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XX.

De trium personarum aequalitate quantum ad potentiam et virtutem.

Nunc ostendere restat, quomodo aliqua harum personarum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister aequalitatem personarum quantum ad *magnitudinem*, hic ostendit aequalitatem¹ quantum ad *potentiam* et *virtutem*. Et habet haec pars tres partes. In *prima* proponit quod intendit². In *secunda* probat, ibi: *Nihil, inquit, Patre minus habet* etc. In *tertia* dubium sive obiectionem in contrarium dissolvit, ibi: *Sed forte dices, eo ipso maior est* etc.

Prima et ultima parte remanentibus indivisis, *media* dividitur in tres, secundum tres probationes

sive rationes, quarum prima sumta est ab auctoritate Domini, Ioannis decimo sexto³: *Omnia, quae habet Pater, mea sunt*. Secunda sumta est per deductionem ad impossibile, quia si non genuit aequalem, aut potuit et noluit, et ita fuit invidus; aut voluit et non potuit, et ita fuit impotens; et haec ponitur⁴ ibi: *Item alio modo probat Filium aequalem Patri*. Tertia ratio est ostensiva, sumta per *simile* in generatione creata et ponitur ibi: *Hoc autem per similitudinem humanam*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum, quae dicuntur in praesenti distinctione, duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere potentiae adaequationem.

Secundo, utrum in divinis sit ponere ordinem.

Quantum ad primum quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere potentiae⁵ adaequationem quantum ad extensionem possibilem.

Secundo, utrum sit ibi aequatio⁶ quantum ad intensionem potentiae.

ARTICULUS I.

De potentiae adaequatione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis personis potentia sit aequalis quantum ad extensionem possibilem.

Quod sit ibi ponere potentiae adaequationem quantum ad numerum possibilem ostenditur sic.

1. Quaecumque habent eandem naturam, habent eandem potentiam naturalem⁷; sed quaecumque habent omnino eandem potentiam, quidquid potest unum, et alterum; sed Pater et Filius et Spiritus sanctus habent eandem potentiam: ergo etc.

2. Item, quaecumque habent omnino eandem operationem, nihil potest unum operari sine altero;

sed Pater et Filius habent eandem operationem: ergo nihil potest Pater sine Filio, Ioannis quinto⁸: *Quaecumque Pater facit, haec omnia similiter Filius facit*.

3. Item, nullus potest plura omnipotente; sed Verbum Dei est omnipotens, sicut dicitur Sapientiae decimo octavo⁹: *Omnipotens sermo tuus, Domine* etc. Maior patet, quia qui omne dicit nihil excipit.

¹ In Vat. et paucis codd. deest *aequalitatem*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. I *intenditur, scilicet quod alia persona non excedit aliam potentia*.

³ Vers. 15, in quo textu Vulgata habet *quaecumque* pro *quae*.

⁴ Cod. T *hoc ponit*.

⁵ Supplevimus ex plurimis mss. et edd. I, 4, 5 *potentiae*.

⁶ Cod. V *adaequatio*.

⁷ De hac propositione cfr. supra pag. 51 nota 11. — Paulo infra cod. M terminis *et alterum* praefigit verbum *potest* certe supplendum.

⁸ Vers. 19, ubi Vulgata: *Quaecumque enim ille (Pater) fecerit, haec et Filius similiter facit*.

⁹ Vers. 15, in quo textu Vulgata omittit *Domine*.

4. Item, infinitis non est ponere aliqua esse plura¹; sed Filius potest infinita, quia non potest tot, quin plura: ergo Pater non potest plura quam Filius, pari ratione nec quam Spiritus sanctus.

CONTRA: 1. Quanto producta sunt magis distantia, tanto potentia produciens est latior sive amplior; sed potentia Patris se extendit ad creatum et increatum, potentia Filii ad creatum tantum, et magis distat creatum et increatum quam creata² solum: ergo etc.

2. Item, Filius Dei et creatura sunt aliud et aliud, quia creatura est quid creatum, sed Filius est essentia increata; ergo si³ Filius et creatura sunt aliud et aliud, ergo plura: ergo potentia, quae potest in Filium et creaturam, potentior est, quam quae potest in creaturam tantum, sive potens est in plura; sed potentia Patris est talis: ergo etc.

3. Item, tantum vel aequae magnum vel maius est producere personam aequalem, sicut creaturam; sed Pater potest sine Filio producere personam, ergo et producere creaturam: ergo videtur, quod potentia in Patre se extendat ad plura.

4. Item, quamvis Spiritus sanctus⁴ et Filius non sint aliquid plus, tamen plures sunt quam Filius solus: ergo cum in Patre potentia possit in productionem utriusque, in Filio in alteram tantum, in plures⁵ potest potentia in Patre quam in Filio: ergo extensione possibile est maior.

CONCLUSIO.

Potentia essentialis in divinis personis est aequalis quantum ad extensionem possibilem.

RESPONDEO: Dicendum, quod loquendo de potentia essentiali, quae est respectu actus essentialis sive productionis, ad nihil se extendit in Patre, ad quod pariter non extendat se in Filio. Et ideo, quia aequa-

litas⁶ consistit quantum ad potentiam essentialem, concedendum est sine calumnia, quod Pater et Filius aequaliter sunt⁷ potentes quantum ad extensionem possibilem.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod latior est potentia, quae potest in magis distantia; dicendum, quod istud verum est de potentia eodem modo dicta et quantum ad consimilem modum producendi; sed Patrem posse producere quid creatum est potentiae essentialis et operis creationis; Patrem vero posse producere Filium est potentiae ut in persona et generationis; ideo ratio illa non valet.

2. Ad illud quod obiicitur, quod creatura et Filius sunt plura; dicendum, quod verum est, quod sunt plura, et⁸ tamen non sunt plura producta. Quamvis enim Filius sit aliud quam creatura, tamen non est aliud productum. Filius enim est essentia et natura, sed tamen non est essentia vel natura producta, quia producere Filium non est producere aliquid, sed aliquem. Et ideo non sequitur, quod producere Filium et creaturam sit posse producere plura quam⁹ producere alterum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod producit personam sine Filio; dicendum, quod non est simile; quia cum producere creaturam sit producere essentiam, tam productio quam potentia est essentialis; et quia essentia est indivisa¹⁰ in Patre et Filio, ideo et potentia et actio, proinde et productio illa. Quia vero producere Filium est producere personam, ideo productio illa et potentia dicit quid personale; et quoniam Pater et Filius non conveniunt in persona, sed in essentia, ideo¹¹ patet etc.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Filius et Spiritus sanctus sunt plures etc.; dicendum, quod verum est, quod potest etiam in plures, sed quantum ad hoc non attenditur aequalitas vel inaequalitas, ut visum est¹².

SCHOLION.

1. Non agitur hic de potentia, quatenus distinguitur contra actum, quae omnino removenda est a Deo, sed de potentia, quatenus est principium activum et effectivum aliorum, sive de

omnipotentia. — Aequalitas huius potentiae intelligi potest vel extensive sive quoad numerum obiectorum causabilium, vel intensive sive, ut dicit Richard. a Med. (loc. cit. infra), quan-

¹ Propositio haec communiter ita exhibetur: infinito non potest fieri additio. — Aliqui codd. ut CIU cc verbo *infinitis* praemittunt *in* et cod. U *si in*. Dein pauci codd. ut SY omitunt aliqua.

² Ita maior pars codd. cum edd. 2, 3; alii ut IKXZ aa ee legunt vel *creatum* vel cum ed. 1 et Vat. *creatura*, sed minus distincte. Paulo ante cod. Z *Spiritus sancti* pro *Filii*, quae lectio per se praeferenda videri posset, sed ex responsione infra posita patet, quod nomine *potentiae* intelligitur praeter potentiam *creandi* potentia *generandi*, quae soli Patri competit.

³ Addendo particulam *si* praestamus meliorem lectionem, quae et in multis mss. ut AFGHSTY etc. et ed. 1 reperitur.

⁴ Plures codd. ut AITW aa bb *Pater* loco *Spiritus sanctus*, sed contra subnexa.

⁵ Praeferimus lectionem aliquorum mss. ut EXZ ponendo *plures* pro *plura*, utpote quae magis cum praecedentibus cohaeret.

⁶ Supple: *potentiae*; Vat. autem contra finem in hac quaestione a S. Doctore intentum addit *personarum*, quod deest in mss. et ed. 1. Paulo supra post *Filio* codd. aa bb addunt *et Spiritu sancto*.

⁷ Vat. praeter fidem plurimorum codd. et ed. 1 *sint*. Cod. bb post *Filius* adiungit *et Spiritus sanctus*.

⁸ Fide multorum mss. ut ASTVWXY aa bb cc et edd. 2, 3, 6 supplevimus particulam *et*, pro qua plures codd. ut GHKZ cum ed. 1 ponunt *sed*, quamque Vat. cum uno alterove codice omittit. Immediate post in Vat., contradicentibus vetustioribus mss. et ed. 1, deest *sunt*.

⁹ Minus bene et antiquioribus mss. et ed. 1 reluctantibus, Vat. adiungit *posse*; quodsi lectionem Vat. servare velis, addas cum cod. K *posse* etiam supra post *sequitur quod*.

¹⁰ Ita mss. cum ed. 1, excepto codice cc, qui cum Vat. ponit *individa*.

¹¹ Ex plurimis codd. et ed. 1 supplevimus *ideo*.

¹² In corp. huius q.

tum ad *vigoris* potentiae intensionem. Specialiter quaeritur de aequalitate trium personarum in *potentia*, quia etiam specialis difficultas circa potentiam solvenda est, cum in Patre sit potentia activa generandi, quae non est in Filio neque in Spiritu sancto; similiter est iudicandum de potentia spirandi, quae non est in Spiritu sancto. Ex hac difficultate sumta sunt omnia argumenta ad oppositum, quae tamen iam supra d. 7. q. 3. et 4. fere soluta sunt. Fundamentum huius solutionis est distinctio potentiae in corp. posita, scil. in potentiam *essentialem* et *notionalem* (quae in solut. ad 1. vocatur *potentia in persona*). Illa respicit productionem ad *extra*, quae tribus personis est communis, haec vero productionem ad *intra*, sive potentiam generandi in Patre et spirandi in Patre et Filio. Potest quidem *potentia* et *omnipotentia* sumi in sensu largo pro qualibet potentia productiva, sive producat ad *intra* sive ad *extra*; attamen *proprie* sub *omnipotentia* non intelligitur nisi potentia *essentialis*. Ad solvendam obiectionem, quod generare in Deo sit *simpliciter* potentia, quae non convenit Filio et Spiritui sancto, bene observat Alex. Hal. (loc. infra cit. ad 4.): «Dissimiliter est generare in homine et in Deo, quia in divinis ipsum generare est de tota substantia, non de parte, et propter hoc in divinis eadem est substantia. In homine autem non est sic; non

enim fit generatio de tota substantia, sed per decisionem de parte. Unde ibi non est omnino eadem substantia patris et filii, licet eadem sit forma specifica; et propter hoc in generatione, qua homo generat hominem, *multiplicatur substantia et relatio*. Et ideo in homine est generare *posse quid* et *ad aliquid*; *posse quid* dicit per multiplicationem substantiae, *posse ad aliquid* per multiplicationem relationis. In divinis autem in generatione non multiplicatur substantia, sed solum relatio; et propter hoc generare posse in divinis non est *posse quid*, sed *posse ad aliquid*. His positis, intelligitur solutio eiusdem Alexandri ad obiectionem: aliqua potentia est in Patre, quae tamen non est in Filio, sic respondentis: «Mutatio est praedicamenti, mutatur enim *quid* in *ad aliquid*». — De ipsa potentia in se agitur infra dd. 42. 43. 44.

II. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 1. a. 3. — Scot., de hac et seq. hic q. unic.; Report., hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. I. q. 42. a. 6. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 5; de hac et seq. q. S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 3. partic. 1-3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., de hac et seq. hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 3. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 70. q. 2. n. 41-63. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis personis sit aequalitas quantum ad intensionem potentiae.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit aequalitas quantum ad intensionem potentiae. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Nihil est potentius sua virtute; sed Christus *est Dei virtus*¹; ergo Pater non est potentior Filio; similiter pari ratione nec Filius Spiritu sancto.

2. Item, substantiae aequae nobilis² aequae nobilis et excellens est potentia; sed substantia est aequae nobilis in Filio ut in Patre, ergo et potentia aequae nobilis: ergo nihil potentius potest Pater quam Filius.

3. Item, ea potentia, qua potest quis supra infinitam et summam distantiam, nihil est potentius; sed potentia Verbi potest supra infinitam et summam distantiam, quae est inter ens et non ens, quia *omnia per ipsum facta sunt*³: ergo etc.

4. Item, ea potentia, cui nihil potest resistere nec aliquid potest eam retardare, nihil est potentius; sed potentiam Filii nihil potest retardare nec aliquid potest ei resistere, quia subito facit et libere, Psalmus⁴: *Dixit et facta sunt*: ergo etc.

CONTRA: 1. Potentior est potentia in eo qui solum potest agere, quam in eo qui⁵ agere et pati; sed in Patre est solum agere, in Filio agere et pati: ergo etc.

2. Item, potentius aliquid potest quod est primum principium, quam quod non est primum, quia «omnis causa primaria plus influit quam secunda⁶»; sed Pater est primum principium: ergo unum et idem potentius potest Pater quam Filius.

3. Item, potentius potest qui habet potentiam a se, quam qui ab alio; qui enim aliquid a se habet multo melius habet, quam qui ab alio accipit⁷: ergo cum Filius habeat posse a Patre, Pater autem per se et a se, ergo etc.

4. Item, plus potest aliquis, qui potest et per se et per alium, quam qui tantum per se; sed Pater potest operari per Filium, Spiritus sanctus non potest per Filium, nec etiam ipse Filius proprie loquendo: ergo etc.

¹ I. Cor. 1, 24. — Paulo ante post *virtute* codd. aa bb addunt *nec extensive nec intensive*.

² In lectione, quae in mss. cum edd. 1, 2, 3 communior est, ponitur genitivus *nobilis* pro *nobili*, quod habet Vat. Paulo infra post *ergo et potentia* cod. bb adiungit *est*.

³ Ioan. 1, 3.

⁴ 148, 5. — Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. cum ed. 1 reluctantibus, *patet quia* loco *Psalmus*.

⁵ Supple cum cod. V *potest*. Habentur hic in codicibus diversae lectiones: sic in aliquibus ut A T et in ed. 1 post *quam* omittitur *in eo*, immo inveniuntur mss. ut Z, in quibus desunt verba *in eo qui*. Paulo infra post *Filio* cod. X ad-

dit *est*, e contra plures codd. ut STY cum ed. 1 omittunt *agere et*.

⁶ Libr. de Causis, propos. 1: Omnis causa primaria plus est influens supra causatum suum quam causa universalis secunda. — Paulo ante post *quod non* in edd. 1, 2, 3, 6 et in pluribus mss. ut TVY omittitur *est*.

⁷ Praestamus antiquam lectionem ed. 1 et mss., quorum tamen aliqui ut AGPQ habent *recipit* loco *accipit*, dum Vat. legit *quam si ab alio recipiat*. Paulo supra cod. Y post *ab alio* addit *accipit*, qui et dein cum aliquibus mss. ut V X loco *a se* ponit *per se*, cod. T autem *a se et per se*, quae lectio subnexis conformior est.

CONCLUSIO.

Potentia in divinis personis est aequae intensa.

RESPONDEO: Dicendum, quod potentia in Patre et Filio est aequae intensa, quia in utroque summa est et aequae nobilis, quia in utroque una per naturam non degenerans¹ — similiter et in Spiritu sancto — et hoc, loquendo de Filio secundum divinam naturam, secundum quam est aequalis Patri.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Filius potest pati; dicendum, quod istud² non est secundum potentiam divinam, sed secundum infirmitatem humanam; et secundum illam inferior est Patre et minus potens; secundum autem divinam non potest pati, sicut nec Pater.

2. Ad illud quod secundo obiicitur, quod primum principium magis potest; dicendum, quod primum et³ principium aut solum dicit ordinem, aut substantialem differentiam. Si solum ordinem, cum unum et idem sit utrobique, non est potentius hic quam ibi. Si autem differentiam substantialem cum ordine, sic verum est, quod potentius est primum quam secundum, quia secundum addit aliquid

supra primum, quod dum facit magis⁴ compositum, magis reddit limitatum, et ita minus potens.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, iam solutum est: quia *habere ab alio*, hoc est aut differente *sub-* Alius dicitur dupliciter. *stantialiter*, aut *personaliter*. Si *substantialiter*, sic⁵ verum est, quia cum habeat ab alio per essentiam, non habet essentialiter, sed participatione; sed quando habet ab *alio personaliter*, eodem tamen essentialiter, tunc habet aequae nobiliter, quia totaliter et essentialiter. Unde Ioannis quinto⁶: *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio etc.*

4. Ad illud quod obiicitur quarto, quod Pater potest per se⁷ et per alium; dicendum, quod *posse per alium* est dupliciter: aut per aliam *causam* Posse per alium est dupliciter. *inferiorem* simul agentem, aut per aliam *personam*. Primo modo potentius est posse per se et per alium, quam per se tantum; quia posse per alium dicit dominium, et ita potestatem; sed posse per alium ut⁸ per *personam* consubstantialem non dicit dominium, sed tantum auctoritatem. Auctoritas autem non dicit maioritatem, sed solum dicit originem, sicut *posse ab alio* et *non ab alio* non dicit minoritatem in potentia⁹, sed solum subauctoritatem et originem; et sic intelligendum in proposito de *posse per alium* et *non posse per alium*.

SCHOLION.

1. De hac quaestione non invenimus speciatim tractantem nisi Petr. a Tar., hic q. unica a. 2. Alex. Hal. autem eadem et alia obiecta solvit S. p. I. q. 47. m. 2. 3. Quoad 2. opposit. inter alia dicit: « Descensus causarum creaturarum est secundum maiorem et minorem distantiam a causa prima, propter quod,

secundum quod magis descendunt, minus communicant virtutem primae causae; non sic in divinis, licet sit ibi ordo naturae; sunt enim omnino idem secundum substantiam; unde in illis non potest esse differentia virtutis vel potentiae. »

ARTICULUS II.

De ordine in divinis.

Consequenter est quaestio secundo loco de secundo articulo, scilicet¹⁰ utrum in divinis sit ordo. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum ordo sit ibi¹¹ ponendus.

Secundo, utrum ordo naturae.

¹ Alludit ad verba Hilarii supra d. XIX. p. I. c. 4. allegata et ibid. dub. 11. explicata. — Paulo infra post *Spiritu sancto* Vat. cum cod. cc adiungit *est*.

² Aliqui codd. ut YZ cum ed. 1 *illud*. Mox post *potentiam* in cod. bb additur *vel naturam*.

³ Ex plurimis mss. et edd. 1, 2, 3 supplevimus particulam *et*, quae a cod. V etiam paulo supra, ubi eadem propositio occurrit, minus bene ponitur, quia ibi est tantum repetitio obiectionis, hic autem ipsius resolutio.

⁴ Cod. T hic addit *est*, ac post *compositum* particulam *et*; lectio non spernenda. — Cfr. supra pag. 169 nota 4.

⁵ Aliqui codd. ut XZ cum ed. 1 *tunc*. Mox post *habeat ab alio* in cod. X additur *differentie ab alio*, et paulo infra verbo *personaliter* praefigitur *differentie*. Cod. Y *per participationem* pro *participatione*.

⁶ Vers. 26, in quo textu Vulgata cum Vat. post *dedit* adiungit *et*, sed contra mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

⁷ In pluribus codd. ut AITYZ et ed. 1 deest *per se et*. Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 post primum *aut* per substituit *aliquam* loco *aliam*.

⁸ Fide plurium mss. ut FGHMY ee supplevimus *ut*, loco cuius codd. aa bb post *personam* addunt *scilicet*. Paulo ante cod. Y post *quia posse* adiungit *sic*, et dein ed. 1 omittit *ita*.

⁹ Supple: in eo qui potest ab alio. — Pauci codd. ut MN cum ed. 1. post *minoritatem* addunt *vel maioritatem*, unus alterve codex autem ut S ponit *maioritatem* loco *minoritatem*.

¹⁰ In Vat. et recentiore cod. cc desideratur *scilicet*.

¹¹ Ex mss. et ed. 1 substituimus *ibi* loco *in divinis*, quod et paulo infra post *Secundo, utrum* Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis sit ratio ordinis.

Quod in divinis sit ordo. ostenditur :

1. Primo per Augustinum contra Maximinum¹:
Fundamenta. « Cum dicitur Filius a Patre, non significatur inaequalitas substantiae, sed ordo naturae ».

2. Item, hoc videtur auctoritate Ecclesiae, quia Ecclesia nominationem Trinitatis exprimit ordinate. Dicitur enim in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, et hic ordo nunquam mutatur: ergo etc.

3. Item, principium dicit rationem ordinis. « Primum enim et principium, dicit Philosophus², idem dico »; sed in divinis Pater est principium Filii, ergo primus. Sed ubi hoc, ibi ordo: ergo etc.

4. Item, ordo dicit rationem completi *esse* et *boni* — « *esse* enim, ut dicit Boethius³, est quod ordinem retinet servatque naturam »; similiter et *bonum* — sed in divinis perfectissime est ratio *esse* et *boni*: ergo est ibi ratio ordinis.

5. Item, ubicumque sunt plures, inter quos non est ordo, sunt inordinati; sed in divinis personis est pluralitas: ergo si non est ibi ordo, est inordinatio et confusio; sed inordinatio et confusio repugnat⁴ divinis; ergo est ibi ordo.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Eusebius⁵: « In divinis est numerus, sed non ordo ».

2. Item, hoc ipsum videtur ex *ratione ordinis*. Augustinus de civitate Dei⁶: « Ordo est parium dispariumque sua unicuique tribuens loca dispositio »; sed in divinis non est distinctio locorum: ergo etc.

3. Item, ordo contrariatur *simultati*⁷, ergo ubi est ordo, non est omnimoda simultas; sed ubi non est omnimoda simultas, non est perfecta aequalitas: ergo cum in divinis sit omnimoda et perfecta aequalitas, nullus est ibi ordo.

4. Item, si ordo est in divinis, aut est quid *essentiale*, aut *notionale*. Non *essentiale*, quia ubi ordo, ibi distinctio; in divinis autem non est distin-

ctio secundum essentiam: ergo etc. Nec quid *notionale*, quoniam idem est notio et proprietas, sed ordo nullius personae est proprietas⁸: ergo etc.

5. Item, ubi est ordo, ibi est dependentia et inclinatio; nihil enim ordinatur ad aliquid, nisi ad illud habeat inclinationem; in divinis autem nulla est dependentia: ergo ibi nullus omnino ordo⁹.

6. Item, ordo praesupponit numerum; sed in divinis non cadit differentia secundum numerum, ut ostensum est supra¹⁰: ergo nec ordo.

CONCLUSIO.

Ordo ponendus est in divinis, sed solummodo ordo secundum originem.

RESPONDEO: Dicendum, quod triplex est ordo, Ordo et plev scilicet secundum *positionem*, secundum *antecessionem* et secundum *originem*.

Ordo secundum *positionem* dicitur aliquorum, quorum unum est superius, aliud inferius. Et hoc Subdisctio. potest esse dupliciter: vel in loco, vel in dignitate. Et hic ordo non cadit in divinis, sicut ostendit Conclusio 1. et 2. ad 1. prima ratio sumta ab Eusebio, et secunda sumta ab Augustino, sicut patet.

Ordo vero secundum *antecessionem* dicitur esse eorum, quorum unum prius est, alterum vero posterius; et hoc dicitur dupliciter: aut quia antecedit Subdisctio. duratione sive tempore, aut prius naturali intelligentia sive cognitione. Et hic ordo non est in divinis, sicut probat ratio tertia, quia hic ordo tollit aequalitatem et simultatem, quorum utrumque perfecte est in divinis. Conclusio 2. et 3. ad 3.

Ordo autem secundum *originem* sive secundum emanationem est producentis ad productum¹¹. Et iste ordo est in divinis, quia ibi est ordo principii et Conclusio

¹ Libr. II. c. 14. n. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 3. circa finem. — Ex cod. T posuimus *contra* loco *ad*. Vat., obnitentibus mss. et ed. 1, post *Maximum* addit *ubi dicit*.

² Libr. I. Poster. c. 2. — Totum hoc tertium argumentum abest a Vat. et cod. cc, exstat tamen in aliis mss. et ed. 1.

³ Libr. IV. de Consol. Prosa 2.

⁴ Cod. V *repugnant*.

⁵ Colligitur ex libro S. Eusebii Vercellens. de Trin. Confessione, ubi n. 8. ait: « Haec ergo sancta Trinitas, quae unus est et verus Deus, non recedit a numero nec capitur numero. In relatione enim personarum numerus cernitur. In divinitatis vero substantia quid innumeratum sit, non comprehenditur ». Et ibid. n. 10: « Nec tamen tres istae personae separabiles existimandae sunt, cum nulla ante aliam, nulla post aliam, nulla sine alia vel exstitisse vel quidpiam operasse aliquando credatur ».

⁶ Libr. XIX. c. 13. n. 1, ubi Vat. falso *partium disparium* loco *parium dispariumque*. Mox cod. V *dispositio* pro *distinctio*.

⁷ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Priori et Simul.

⁸ Cod. X, addito in principio huius argumenti tertio disjunctionis membro, scil. *aut personale*, hic adiungit *Item non personale, quia ordo est communis, persona non*. Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 1. in simili obiectione tria membra ponit, scil. *aut est essentia aut persona aut notio*, et respectu secundi membri ait: « Item nec potest dici, quod iste ordo sit persona, immo est personarum, quia dicit habitudinem personarum ad personas ». Et B. Albert., S. p. I. tract. 9. q. 41. m. 2. a. 1. tria obiectionis membra proferens, de secundo ait: « Nec (ordo dicit) personam: ordo enim personarum est, persona autem personarum non est; sicut non sunt ordinata ordo, sed ordo est ordinatorum ». Attamen iam per se manifestum est, quod *ordo* non dicit *personam*; unde hoc divisionis membrum omitti potuit; vel dic, quod sub *notionali* comprehenditur *personale*.

⁹ Nonnulli codd. ut V Z praemittunt verbum *est*.

¹⁰ Dist. 49. p. II. q. 4.

¹¹ In codd. aa bb additur *et hoc dupliciter: vel secundum quod unum est ab alio essentialiter, et sic non est in divinis*,

principiati, sive producentis et producti, et hunc ordinem esse in divinis probant rationes primae.

4. Quod obiicitur quarto, quod ordo non est quid notionale nec essenziale¹; dicendum, quod est notionale; sed notionem contingit dupliciter significare: aut sub *propria* ratione, ut cum dicitur generatio; aut sub *communi* ratione, communitate, inquam, rationis, ut cum dicitur *ordo*², *notio*, *proprietas* — sicut individuum est communis intentio — et sub hac communitate non distinguit, tamen in suis inferioribus distinctionem supponit.

5. Ad illud quod obiicitur: ubi est ordo, ibi dependentia; dicendum, quod ordo importat habitudinem, et quia habitudo in creaturis ratione imperfectionis dicit dependentiam, ideo in creaturis importat dependentiam; in divinis autem habitudo³ solum ponit

comparationem et connexionem et nullam dependentiam et inclinationem: ideo etc.

6. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod ordo praesupponit numerum; dicendum, quod sicut in divinis numerus distrahit⁴ a ratione numeri, quia ibi est distinctio hypostasum tantum, ita ordo a ratione ordinis simpliciter, quia, quamvis ibi sit ordo, non tamen est ibi antecessio, sed solum originis emanatio.

Vel aliter dicendum, quod non semper praesupponit distinctionem secundum numerum, nisi intelligatur de ordine locali sive secundum positionem. Nam ordo secundum naturam et secundum naturalem intelligentiam attenditur inter superius et inferius, inter quae non cadit numerus. Et ita patet illud.

SCHOLION.

I. Richard. a Med. (hic q. 3.) dicit: «Ordo simpliciter importat ordinatorum distinctionem et distinctorum mutuam habitudinem prioris et posterioris gradus. Quamvis autem personae inter se sint distinctae et habeant mutuam habitudinem inter se, gradum tamen prioris et posterioris non habent, quia nulla prior est alia duratione nec dignitate nec etiam secundum naturam». Unde merito concludit, quod, sicut in divinis non dici debet numerus nisi cum determinatione, scil. numerus personarum, sic non debet dici, quod in divinis est ordo simpliciter, sed cum determinatione, scil. ordo originis, non quo unus sit prior alio, sed quo unus est ab alio. Eandem sententiam

Seraphicus, distinctis variis ordinis speciebus, pluribus conclusionibus tuetur et in solut. ad ult. clarius explicat. Quod hic dicit de numeris iam supra d. 19. p. II. q. 4. probatum est.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 4. — Scot., de hac et seqq. Quodlib. q. 4. et 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 42. a. 3, q. 33. a. 4. ad 3. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 7; S. p. I. tr. 9. q. 44. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 3. — Aegid. R., hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gand., S. a. 52. q. 1. — Durand., de hac et seq. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis sit ordo naturae.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit ordo naturae. Et quod sic, videtur:

1. Per Augustinum, qui dicit in littera⁵, quod cum dicitur Filius a Patre, non dicitur inaequalitas substantiae, sed ordo naturae.

2. Item, ubi est naturalis origo, ibi est naturalis ordo; sed in divinis est naturalis origo, ergo et naturalis ordo: ergo est ibi ordo naturae.

3. Item, ubi est causa et effectus, ibi est prius et posterius; sed ubicumque hoc, ibi est⁶ ordo naturae: ergo cum in divinis contingat reperire causam et

effectum, sicut dicit Chrysostomus super principium ad Hebraeos⁷, et Damascenus primo libro, capitulo octavo: «Pater est causa Filii», patet etc.

CONTRA: 1. Cuiuscumque est ordo, ipsum ordinatur: ergo si in divinis est ordo naturae, natura ordinatur; sed quod ordinatur distinguitur et numeratur⁸: ergo in divinis natura distinguitur et numeratur; sed hoc falsum: ergo etc.

2. Item, in divinis⁹ idem est natura et essentia, quia *natura* nomen est essenziale; sed in divinis nullo modo ponitur ordo essentiae: ergo nec naturae.

sed solum in his inferioribus; vel secundum quod unum est ab alio personaliter tantum.

¹ Plurimi codd. cum edd. 1, 2, 3 loco *essentiale* ponunt *personale*, quod vel est lapsus librariorum, vel signum, quod hic et in ipsa obiectione tertium divisionis membrum, ut non necessario enumerandum, omissum sit, sicut supra a nobis fide codicis X observatum est. — Paulo ante fide antiquiorum mss. et ed. 1 delevimus *Ad illud*, quod Vat. verbis *quod obiicitur* praefigit. Mox cod. A *notionale* pro *notionem*.

² In codd. aa bb additur *principium*, cuius mentionem facit et S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 4.

³ Vat. cum cod. cc, aliis tamen codd. com ed. 1 refragantibus, omittit hic *habitudo* et paulo infra *ideo*.

⁴ Cod. X *distrahitur*, scilicet numerus in divinis trahitur a sensu proprio ad improprium. Cfr. supra d. 19. p. II. q. 4, et dub. 2.

⁵ Hic, c. 3. circa finem.

⁶ In pluribus mss. ut A T V X et ed. 1 omittitur *est*.

⁷ Homil. 2. n. 2: Si enim Pater eius est causa et auctor, multo magis eorum quae per ipsum facta sunt. — Verba Ioan. Damasc. de Fide orthod. loc. cit. sunt: Pater naturaliter Filii causa est.

⁸ Vat. cum paucis codd. addit *si hoc*. Paulo infra post *sed hoc* in aliquibus mss. ut V X Z adiungitur *est*.

⁹ In plurimis codd. et ed. 1 deest *in divinis*, sed propter rationem additam certe supplendum.

3. Item, ubi est ordo, ibi est prius et posterius¹, ergo si in divinis est ordo naturae, ibi est prius et posterius secundum naturam; sed hoc nullo modo recipitur: ergo nec ordo naturae. Quod autem in divinis non sit prius et posterius secundum naturam, ostenditur sic: «Relativa sunt simul natura²», ergo Pater et Filius, secundum quod Pater et Filius, simul sunt natura; sed Pater secundum id quod est et secundum quod est Pater, simul est natura³, quia relationes in divinis non sunt advenientes, nec tantum sunt ratio referendi, sed etiam existendi⁴: ergo Pater et Filius secundum suas hypostases simul sunt natura, ergo non est ibi ordo naturae.

4. Item, in causis creatis videmus gradus, quod⁵ quanto substantia creata citius potest, velocius operatur; unde quaedam operantur in tempore, quaedam repente, quaedam subito; et illa causa, quae operatur subito, aliquando non praecedit tempore, sed natura. Si ergo Deus producit Filium secundum omnem nobilitatem et virtutem suae potentiae, et virtus suae potentiae infinitae maior est quam finitae: ergo non tantum simul duratione, sed etiam simul natura producit: ergo non est ibi ordo naturae.

5. Item, videmus in cognoscibilibus, quod quaedam habent *sui* cognitionem et cogitationem⁶ investigando et posterius tempore — et loquor de actuali, non de habituali — ut anima humana; et quaedam simul duratione, ut Angelus: ergo si Dei cognitio et dictio sive locutio non est accidens, sed multo nobilior et virtuosior⁷ quam omnis creatura, habet verbum intelligentiae, non tantum simul duratione, sed etiam natura: ergo etc.

CONCLUSIO.

*In divinis recte dicitur esse ordo naturae,
id est ordo naturalis originis.*

RESPONDEO: Dicendum, quod ordo dicitur esse⁸ alicuius dupliciter: aut sicut *ordinati*, aut sicut *rationis ordinandi*. Ordo in divinis sicut *ordinati* dicitur personae Patris vel⁹ Filii vel Spiritus sancti; sicut *rationis ordinandi* dicitur naturae. Natura enim dicit vim productivam, secundum quod dicit Philosophus¹⁰, quod «est vis insita rebus ex similibus similia procreans». In divinis autem est ordo secundum productionem, ideo¹¹ dicitur ibi ordo naturae, id est naturalis originis. Unde genitivus ille non construitur *subiective*, sicut cum dicitur albedo Petri, sed *ex vi declarationis essentiae*, ut cum dicitur albedo claritatis vel homo auctoritatis. Et ideo resolvitur¹² in duos, ut sit sensus: *ordo naturae*, id est naturalis originis.

1. Ex hoc patet primum quod obiicit¹³, quia obiicit, ac si diceretur ordo esse naturae ut rei ordinatae. Patet etiam secundum, quia¹⁴ essentia dicitur in absolute omnimoda, non ut alterius principium; natura vero dicitur ut alterius principium, unde dicitur comparisonem ad productionem sive emanationem naturalem.

Unde¹⁵ ulterius attendendum, quod ordo secundum naturalem originem in his inferioribus duo dicit, scilicet *emanationem* et *anteceSSIONem*. Et ratio huius est, quia emanatio in his inferioribus ponit diversitatem substantialem. Unde omne quod emanat in his inferioribus, est effectus, et quod producit est causa; et ideo dicitur *causa*, cuius esse sequitur aliud¹⁶; et

¹ Praestamus antiquam lectionem mss. et ed. 1, dum Vat. cum recentiore cod. ce in hac propositione post *ordo* addit *naturae*, et verbo *posterius* adiungit *secundum naturam*, ac mox his omittit *secundum naturam*, in qua lectione vis argumentationis debilitatur. — De principiis huius obiectionis cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Priori.

² Aristot., de Praedicam. c. de Relativis.

³ Mutila lectio Vat., in qua haec propositio *sed Pater* usque *natura* omittitur, resarcitur ope mss. et ed. 1. Mox cod. X *ergo non pro nec*.

⁴ Cfr. supra d. 7. dub. 4.

⁵ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *quia*. Paulo infra plures codd. ut C E G H K R S U *operatur* loco *operantur*.

⁶ Codd. inter se dissident; alii enim ut B D F I K S V W X Y ponunt *cognitionem*, cod. O *aliorum cognitionem*, ceteri vero cum ed. 1 *cogitationem*, quae lectio et in se melior est et maiore numero mss. fulcitur; Vat. omittit *et cogitationem*. In cod. Z *in cognoscentibus* pro *in cognoscibilibus*. Paulo infra post *habituali* supple cum cod. bb *cognitione*. Dein codd. L O post *duratione* addunt *sed posterius natura*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *nobilius et virtuosius*.

⁸ In aliquibus mss. ut A S T Y etc. deest *esse*.

⁹ Vat., antiquioribus mss. et ed. 1 obnitentibus, hic et paulo post *et* loco *vel*.

¹⁰ Vide supra pag. 134 nota 10.

¹¹ Aliqui codd. ut L O *et ideo*, alii ut K S V *et et* loco

ideo; plures ut A F H I T bb cc cum sex primis edd. *id est* pro *ideo*. Paulo infra, postulantibus mss. et ed. 1, loco *parietis* substituimus *Petri*, ubi dein a codd. aa bb adiungitur *quia ordo non ordinatur vel ordo non est illud quod ordinatur*. Mox post *essentiae* incongrue plures mss. ut B E K V addunt *id est naturalis originis*, ac dein fide mss. et ed. 1 supplevimus verba *vel homo auctoritatis*.

¹² Supple: genitivus. De significatione genitivi cfr. supra d. 3. p. II. dub. 3, et infra d. 34. dub. 5, ac d. 41. dub. 2; hoc ultimo loco ait: Et si obiiciatur, quod unus genitivus non construitur ex illa vi (declarationis essentiae); dicendum, quod verum est, nisi habeat virtutem duorum. Unde bene dicitur: *vir sanguinis* et *homo auctoritatis*, similiter: *electio gratiae*, id est gratuita bonitatis.

¹³ Vat. *obiicitur*, sed contra mss., quorum plures ut I S V bb cum ed. 1 dein perperam omittunt *quia obiicit*.

¹⁴ Fide plurium mss. et ed. 1 substituimus hic *quia* pro ambiguo *quod*, et paulo infra, postulantibus vetustioribus codd. et ed. 1, posuimus *unde dicit* loco *ideo dicit*.

¹⁵ Aliqui codd. ut F G Y cum ed. 1 omittunt *Unde*, et mox in nonnullis codd. ut S W post *ordo* additur *substantiae*.

¹⁶ Vide supra pag. 120 nota 7, ubi excipias ed. 1, quae cum Vat. legit: *ad cuius esse* etc. — Paulo infra post *posterius* praepositio *in* deest in cod. Z et ed. 1. Mox plures codd. ut A S W Y *sequitur* loco *consequitur*.

quia aliud in natura, ideo posterius in natura. In divinis autem est emanatio, ad quam non consequitur essentiae diversitas vel naturae, ideo nec prius nec posterius natura, sed simul natura. Et ideo in divinis non recipitur¹ ratio *causae* vel effectus secundum Latinos, sed nomen *principii*, quamvis Graeci, extenso nomine, utantur nomine *causae* pro nomine *principii*. Et ideo in divinis est ordo naturae, non quo alter sit posterior altero, sed quo alter ex altero. Et hoc est quod dicit Augustinus in littera².

3. Et ex hoc patet, quod tertio obiicitur; quamvis enim in creaturis ordo ponat posterioritatem naturae³, non tamen in Deo. Et ideo quamvis non

sit ibi posterioritas, non sequitur, quin bene sit ibi ordo.

Ex his patent obiecta ad utramque partem. Concedendum est ergo, quod aliquo modo reperitur in divinis ordo naturae, sicut ostendunt primae rationes; tertia tamen⁴ deficit, quia nomen *causae* non reperitur in divinis secundum Latinos proprie.

Quod obiicitur ad oppositum patet, quia ordo non est naturae ut rei ordinatae.

2. Patet etiam quod obiicitur de divina⁵ essentia, quia est nomen absolutum nec importat rationem originis.

3. Ultimum⁶ patet, quia non est ibi ordo naturae, quo alter prior altero, sed quo alter ex altero.

SCHOLION.

I. Haec quaestio orta esse videtur ex verbo S. Augustini apud Magistrum (hic c. 3.) et in 1. fundam., quod in divinis dicatur *ordo naturae*. Quodsi hoc intelligitur in eo sensu, quod *ipsa natura* ordinetur, procul dubio esset falsum, cum in natura non sit nec relatio nec ordo; si vero intelligitur, quatenus natura est *ratio ordinandi*, in sano sensu intelligi potest. Nam ordo originis, qui est inter Patrem et Filium, est per naturam. Et ex Alexandro notandum, quod alio modo dicitur *natura*, alio modo *essentia*, quia natura super essentiam addit rationem *virtutis productivae* sive *principii agendi*, et ratione huius connotati dici potest ordo naturae. Alii intelligunt *ordo naturae* in sensu originis naturalis, non voluntariae. De duplici significatione generativi, quae est fundamentum responsionis, vide p. 374 nota 12.

II. In re principali omnes conveniunt; tamen Scot. (l. c.) cum nonnullis, et antiquis et modernis, in *modo loquendi* a ceteris discedit asserendo, *ordinem* originis importare etiam habitudinem secundum *prius et posterius*, quae tamen non sit *durationis*. De rationibus, quare sic loquitur, videsis Rada, contrav. 5; Macedo, coll. 8. diff. 4. sect. 1. Sed Seraphicus cum S. Thoma, Richardo et plurimis aliis non admittit vocabulum *prioris* et *posterioris* in divinis. — Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 3. quaestione 2; S. I. q. 42. a. 3. — Petr. a Tar., hic q. unic. a 5. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., sicut in q. praecedente. — Henr. Gand., S. a. 52. q. 2; a. 54. q. 5. n. 12. et q. 6. n. 26. et 34. — Biel, 1. Sent. d. 9. q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de prima ratione, quam ponit Magister: *Omnia quae habet Pater, habet Filius*: ergo *quantam potentiam habet Pater, habet Filius*. Istud argumentum non videtur valere, quia mutatur *quid* in *quantum*: nam *omnia* distribuit pro substantia, *quantum* autem dicit quantitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis talis modus arguendi non valeret, si differret quantitas et substantia, tamen ubi idem est, omnimodam habet

necessitatem; et quia hoc est⁷ in divinis, ideo argumentum bonum est.

Posset tamen dici, quod praedictum argumentum in qualibet materia est bonum. Habere enim non dicitur aliquis solum substantialia, sed etiam proprietates: ergo sequitur, cum *omnia* distribuat pro omnibus habitis⁸, quod habeat etiam proprietates: ergo cum nullam potentiam habeat unus, quam non habeat alter, ergo nihil potest unus, quod non potest alter: ergo si unus omnipotens est, et alter; et ita patet, quod hic non est figura dictionis, quia *omnia* distribuit hic pro rebus omnium generum⁹.

¹ Vat. cum pluribus mss. *accipitur*, sed obstant alii codd. ut GHZ aa bb etc. cum ed. 1 et usus loquendi.

² Hic, c. 3. circa finem: Nec cum dicitur Filius a Patre genitus, ostenditur inaequalitas substantiae, sed ordo naturae, non quo alter prior esset altero, sed quo alter est ex altero.

³ Ex multis mss. ut ACFGHILORSTW etc. et ed. 1 supplevimus *naturae*, et paulo infra ex fere omnibus codd. et ed. 1 *ideo*. Mox cod. V *possit ibi esse ordo* pro *sit ibi ordo*.

⁴ A vetustioribus mss. et ed. 1 abest *ratio*, quod Vat. hic addit.

⁵ Multi codd. etiam hic, sicut in ipsa obiectione, omittunt *divina*, loco cuius ed. 1 habet *natura et*.

⁶ In cod. Y additur *etiam*. Mox post *prior* ed. 1 adiungit *vel posterior*.

⁷ Supplevimus hic et mox post *bonum* ex fere omnibus

mss. et ed. 1 *est*. Paulo ante loco *arguendi* nonnulli codd. ut SWY *argumentandi*.

⁸ Vat. cum uno alterove tantum codice perperam *habitibus*.

⁹ Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.) fallaciam figurae dictionis ita definit: « Quae autem propter figuram dictionis sunt accidunt, quando (propter similitudinem unius dictionis cum alia) non idem ut idem interpretatur, ut masculinum femininum, vel femininum masculinum, vel quod inter haec est (scil. neutrum) alterum horum, vel rursus quale quantum, vel quantum quale, vel faciens patiens » etc. — Dupliciter fieri potest distributio termini *omnis*, nempe *pro singulis generum* i. e. pro singulis individuis, quae sub eodem genere et sub eadem specie continentur, et *pro generibus singulorum* i. e. pro solis generibus vel speciebus contentis.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non potest qui accepit inaequalis esse ei qui dedit*. Videtur enim dicere falsum, quia si hoc, cum omnis creatura sit accipiens, nulla esset inaequalis Deo; sed hoc¹ falsum: ergo et primum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus non loquitur generaliter² de quolibet accipiente sive de quolibet modo, sed de eo qui accipit omnia; et talis accipiens non potest esse inaequalis.

DUB. III.

Item quaeritur de alia ratione: *Si non potuit, ergo fuit impotens*. Videtur enim male arguere, quia similiter posset argui de Filio et Spiritu sancto: si non potuit Filium aequalem producere: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum ad hoc, quod non competit generatio nisi hypostasi Patris, sicut alibi tactum est³; ideo non valet nec est simile.

DUB. IV.

Item dubitatur de alia parte auctoritatis⁴, quia illud argumentum non videtur valere: *Potuit producere aequalem, et non produxit sive genuit: ergo invidus fuit*, quia similiter⁵ potest argui: potuit istam creaturam facere meliorem, et non fecit: ergo invidit. *Si tu dicas*, quod invidia considerat semper parem vel superiorem, sicut dicit Gregorius super illud Iob quinto⁶: *Parvulum occidit invidia*; obiicitur tunc, quia si Filium genuisset minorem, non habuisset ibi locum invidia: ergo videtur quod ista solutio non solvit. *Item*, in creaturis non valet: iste artifex potuit facere istam rem meliorem et non fecit: ergo fuit invidus; quare ergo⁷ tenet in Deo?

RESPONDEO: Dicendum, quod invidia artificis producentis non attenditur in productione rei inaequalis vel minus bonae, nisi⁸ ubi res de sui natura exigit

tale esse; tunc enim necessario concluditur, quod aut produciens non potuit, aut invidit, si potuit et non produxit, quia non fecit, ut debuit. Et quoniam filius, eo ipso quo filius est, natus est perfecte imitari, si non genuit filium in perfecta imitatione, concluditur, quod aut produciens impotens fuit, aut invidit. Et ideo patet, quod non est simile de Creatore et creatura, arca et artifice⁹.

DUB. V.

Item dubitatur de tertia ratione, quam facit: *Si homo pater potuit gignere filium sibi aequalem, ergo et Deus*, quia illud argumentum non valet: homo habet alium hominem sibi aequalem vel habere potest: ergo et Deus similiter; quoniam Deus de sua nobilitate hoc habet, quod nullus potest ei aequari; et ita videtur ratio Augustini non valere.

RESPONDEO: Dicendum, quodsi aequalitas poneret de necessitate in aequalibus diversitatem in natura, quod tunc non valeret. Sed supposito, quod Deus generet Filium connaturalem sibi, de necessitate sequitur, quodsi homo aequalem genuit, quod Deus multo fortius. Quamvis enim imperfectionis sit aequari diverso in natura, tamen aequari connaturali perfectionis est; alioquin divina natura esset in aliquo imperfecte¹⁰; quod si hoc est impossibile, patet, etc.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *quaestio aequalitatis est qualis aut quantus*. Videtur enim dicere falsum, quia *quale* dicit qualitatem, et secundum eam attenditur similitudo, non aequalitas, quia « proprium est qualitatis secundum eam simile vel dissimile dici¹¹ ».

RESPONDEO: Dicendum, quod de qualitate est loqui dupliciter: uno modo, prout dicitur *denominans*¹²; Qualita-
citur
pliciter

¹ In cod. V adiciatur *est*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. I expunximus hic additam coniunctivam particulam *et*. Paulo infra post *omnia* cod. O non male addit *naturaliter*.

³ Dist. 7. q. 2. — Paulo ante ex mss. et ed. I supplevimus *Dicendum*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. I *rationis*.

⁵ Cod. dd *eodem modo* pro *similiter*, qui et mox, omisso *istam*, post *meliorem* addit *tali*; cod. V *posset* loco *potest* et paulo post pro *invidit* ponit *invidus fuit*.

⁶ Vers. 2; Libr. V. Moral. c. 46. n. 84: Invidere enim non possumus, nisi eis quos nobis in aliquo meliores putamus.

⁷ Ita fere omnes codd. cum ed. I, dum Vat. *etiam non* loco *ergo*.

⁸ Praeferimus lectionem plurium mss. ut FG TZ aa bb lectioni Vat. ponendo *nisi* pro *sed*, quae lectio iam ex grammaticali constructione commendatur; aliqui codd. ut SY cum ed. I modo affirmativo, omissis particulis *non* et *nisi*, propositio-

nem exhibent, in qua pauci codd. ut SY loco *producentis* legunt *potentis*. Mox plures codd. ut FGH IXY cc dd cum edd. 1, 2, 3 *talis* pro *tale*.

⁹ Concordant B. Albert., hic a. 6. — S. Thom., hic circa lit. — Richard. a Med., hic q. 2.

¹⁰ Cod. X *imperfecta*, qui dein cum cod. V habet *et* loco *quod*.

¹¹ Aristot., de Praedicam. c. de Qualitate. Cfr. etiam supra pag. 342 nota 6.

¹² Nempe forma aliqua accidentalis, secundum quam, ut ait Aristot., de Praedicam. c. de Quali, quales quidam esse dicuntur. — Et paulo infra dicit idem: Qualia ergo dicuntur quae denominative a dictis qualitatibus dicuntur (v. g. a candore candidus et a grammatica grammaticus). — Cod. T voci *denominans* praefigit particulam *ut*. Paulo post ex multis mss. ut FGHSTWYZ aa bb cum ed. I nomini *dispositio* praemisimus *est* loco *dicitur*, ac dein fide plurimorum codd. et ed. I substituimus *melior* pro *nobilitior*.

alio modo, prout est *dispositio nobilitatis*; et secundum hanc attenditur maior et minor nobilitas, et ita melior res dicitur. Et quia « in spiritualibus idem

est maius et melius ¹ », ideo quaestio de aequalitate spectat ad qualitatem, non ex propria ratione nominis, sed ex consequenti, ut visum est ².

DISTINCTIO XXI.

CAP. I.

Quomodo possit dici: solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus, cum sint inseparabiles.

Hic oritur quaestio trahens originem ex praedictis. Dictum est enim supra ¹, quod tantus est solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus, quantum simul illi tres, et quod duae vel tres personae simul non sunt maius aliquid quam una sola. Ideo quaerit Augustinus in sexto libro de Trinitate ²: « Quomodo haec sane dici possint, cum nec Pater sit solus nec Filius nec Spiritus sanctus, sed semper et inseparabiliter et Filius cum Patre et Pater cum Filio et Spiritus sanctus cum utroque; inseparabiles enim sunt hae tres personae ». Ad quod ita respondet Augustinus in eodem ³: « Solum Patrem dicimus Patrem, non quia separatur a Filio vel a Spiritu sancto, sed hoc dicentes significamus, quia illi simul cum eo non sunt Pater ». Solus enim Pater Pater est. Quod non dicitur, quia ipse sit solus, id est sine Filio vel Spiritu sancto, sed per hoc Filius et Spiritus sanctus a paternitatis consortio excluduntur. Ita et cum dicitur: solus Filius Filius est, vel solus Spiritus sanctus Spiritus sanctus est, non dividitur Filius a Patre vel Spiritus sanctus ab utroque, sed a consortio filialis proprietatis excluduntur Pater et Spiritus sanctus, et a consortio processibilis proprietatis Pater et Filius. Cum ergo dicitur: tantus est solus Pater, quantum simul illi tres, per hoc quod dicitur *solus* non separatur Pater ab aliis, sed hic est sensus: solus Pater, id est Pater, qui ita Pater est, quod nec Filius nec Spiritus sanctus, tantus est etc. ⁴ Similiter intellige, cum dicitur: solus est Filius vel solus est Spiritus sanctus. « Solus ergo Pater dicitur, ut ait Augustinus in eodem ⁵, quia non nisi ipse ibi Pater est », et solus Filius, quia non nisi ipse ibi Filius est, et solus Spiritus sanctus, quia non nisi ipse ibi Spiritus sanctus est.

CAP. II.

Utrum debeat dici: solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, vel solus Spiritus sanctus est Deus; an, Pater est solus Deus, Filius est solus Deus, Spiritus sanctus est solus Deus.

Post hoc quaeritur, utrum, sicut dicitur: solus Pater est Pater, vel solus Filius est Filius, ita possit dici: solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, ita et de Spiritu sancto; aut, Pater est solus Deus, Filius est solus Deus. Ad quod dicimus, quia Pater et Filius et Spiritus sanctus dicitur et est unus Deus, et haec Trinitas simul proprie dicitur esse solus Deus, sicut solus sapiens, solus potens. Sed non videtur debere dici a nobis verbis nostris utentibus, nisi ubi sermo auctoritatis ⁶ occurrit: solus Pater est Deus, vel Pater est solus Deus; ita de Filio et Spiritu sancto dicimus. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate ⁷ ait: « Quoniam ostendimus, quomodo possit dici solus Pater vel solus Filius, considerata est illa sententia, qua dicitur, Deum verum solum non esse Patrem solum, sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Ecce habes, quia non solus Pater dicendus est esse solus verus Deus. Item in eodem ⁸: « Si quis interroget, utrum Pater solus sit Deus; quomodo respondebimus, non esse, nisi forte ita dicamus, esse quidem Patrem Deum, sed non eum esse solum Deum? Esse autem solum Deum dicamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Ecce et hic habes, quia Pater non debet dici solus Deus; atque hic ⁹ *solum* in parte subiecti tantum accipere quidam volunt, in parte vero praedicati si sit, concedunt, quod Pater est solus Deus. Sed ex verbis Augustini videtur ostendi, quod proprie solus Deus dici debeat tota Trinitas. Et haec Trinitas, ut ait Augustinus contra Maximum ¹⁰, intelligitur, cum Apostolus dicit: *Beatus et solus potens*; et ibi: *Soli sapienti Deo*; et ibi: *Invisibili soli*

¹ August., VI. de Trin. c. 8. n. 9. — In immediate sequenti propositione praestamus lectionem veram et contextui conformiorem, quam integre exhibent codd. XZ; Vat. cum ed. 1 et aliquibus mss. *ideo quaestio de qualitate spectat ad aequalitatem*, alii codd., inter quos est etiam cod. T, perperam *ideo quaestio de aequalitate spectat ad aequalitatem*, qui etiam cum edd. 4, 5 in principio responsionis incongrue ponunt *de aequalitate est loqui pro de qualitate* etc.

² Vide d. 19. p. 1. q. 1. et 2. — Cfr. et B. Albert., hic a. 6. in fine et S. Thom., hic in expos. lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XIX. — Mox solummodo Vat. et ed. 4 *illae tres*; supple: *personae*. Deinde Vat. cum paucis edd. post *una* superflue addit *persona*.

² Cap. 7. n. 9, secundum sensum; Magister extendit quaestionem etiam ad Spiritum sanctum, sicut et in sequente textu.

³ Ibid., paucis interpositis. — In principio edd. praeter Vat. et ed. 1 male et contra codd. et originale legunt: *Solum Deum Patrem dicimus, non quia*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁴ Supple cum codd. AC: *quantum illi tres*.

⁵ Cap. 9. n. 10.

⁶ Vat. et edd. 2, 3, 7 non bene *auctoritatibus*.

⁷ Cap. 9. n. 10; in quo textu Vat. et aliae edd. contra 1, 8, codd. et originale male legunt *posset* pro *possit*. Finito textu, ante *verus Deus* Vat. et plures edd. contra codd. male omittunt *solus*.

⁸ Loc. cit. — Vat. et edd. 4, 6 *interrogat*, contradicentibus aliis edd., codd. et Augustino. Deinde post *sed non* sola Vat. omittit *eum*.

⁹ Edd. 2, 3, 7, 9 *hoc*; ed. 6 *hic solus*. In qualicumque lectione verba Magistri ob brevitatem sunt subobscura. Lectionem *hic* sic interpretari possumus: *hic*, id est in hac resolutione negativa, aliqui distinguunt, admittentes eam, si verbum *solum* ex parte subiecti accipitur. Similiter etiam lectio *hoc* fortasse intelligi potest. De ipsa sententia Magistri cfr. S. Bonaventura, hic dub. 4. — Mox Vat. et ed. 4 post *praedicati* non bene legunt *sic*, et edd. 3, 7 peius *si sic*.

¹⁰ Libr. II. c. 12. n. 2. Magister ex hoc et tribus sequen-

Deo. Non enim de solo Patre haec accipienda sunt, ut contendebat Maximinus et alii haeretici, sed de Trinitate. Sicut et illud: *Solus habet immortalitatem*, quia secundum rectam fidem ipsa Trinitas est unus solus Deus, beatus, potens, sapiens, invisibilis. Unde Augustinus in eodem¹: « Cum unus Deus sit Trinitas, haec sit nobis solutio quaestionis, ut intelligamus solum Deum sapientem, solum potentem Patrem et Filium et Spiritum sanctum, qui est unus et solus Deus ».

CAP. III.

Quomodo Trinitas dicatur solus Deus, cum ipsa sit cum spiritibus et animabus sanctis.

Responsio. Sed iterum quaeritur, quomodo ipsam Trinitatem dicimus solum Deum, cum sit cum spiritibus et animabus sanctis. Ad quod respondet Augustinus in sexto libro de Trinitate² ita dicens: « Trinitatem dicimus Deum solum, quamvis semper sit cum spiritibus et animabus sanctis, sed *solum* dicimus, quia non aliud quam

ipsa Trinitas Deus est. Non enim illi cum illa Deus sunt », vel aliqua alia, sed ipsa Trinitas tantum, non illi vel alia Deus est.

« Verumtamen, ut ait Augustinus³, etsi de solo Patre praedicta dicerentur, non tamen excluderetur Filius vel Spiritus sanctus, quia *hi tres unum sunt*; sicut in Apocalypsi de Filio legitur, quod *habet nomen scriptum*, quod *nemo scit nisi ipse*. Non enim inde separatur Pater vel Spiritus sanctus. Et cum dicitur: *Nemo novit Patrem nisi Filius*; non inde separatur Pater, et Spiritus sanctus, quia inseparabiles sunt ». Aliquando etiam nominantur Pater et Filius, et tacetur Spiritus sanctus; sicut Veritas ad Patrem loquens ait⁴: *Ut cognoscant te et quem misisti Iesum Christum esse unum verum Deum*. « Cur ergo, inquit Augustinus⁵, tacuit de Spiritu sancto? Quia consequens est, ut ubicumque nominatur unus, sicut Pater et Filius, tanta pace uni adhaerens intelligatur etiam ipsa Pax, quamvis non commemoretur ». Uno ergo istorum nominato, etiam reliqui intelliguntur; quod in pluribus Scripturae locis occurrit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXI.

Qualiter dictiones exclusivae accipiantur in divinis.

Hic oritur quaestio ex praedictis trahens originem.

DIVISIO TEXTUS.

Supra probavit Magister aequalitatem personarum; hic, quia in probatione dubias quasdam¹ dixerat rationes propter dictiones exclusivas, movet illas dubitationes et solvit. Et habet haec pars tres partes secundum tria dubia, quae proponit.

Primo enim quaerit de hac locutione²: tantus est solus Pater, quantus Pater et Filius, et hoc primo capitulo.

Secundo proponit hanc sive quaerit de hac: solus Pater est Deus, et hoc facit secundo capitulo, ibi: *Post haec quaeritur, utrum, sicut dicitur solus Pater etc.*

Tertio quaerit de hac: Trinitas est solus Deus; et hoc facit tertio capitulo, ibi: *Sed iterum quaeritur, quomodo ipsam Trinitatem*. Et in qualibet istarum partium primo movet dubitationem, secundo solvit³.

tibus locis excerptis Augustini doctrinam, quod semper tota Trinitas intelligatur in citatis locis sacrae Scripturae. Verba Augustini haec sunt: Ac per hoc quod ait Apostolus (I. Tim. 6, 15.): *Beatus et solus potens*, non cogor de Patre tantummodo accipere, sed de Deo, quod est ipsa Trinitas. Cap. 13. n. 2: *Soli sapienti Deo* (Rom. 16, 27.). Deus itaque, quod est ipsa Trinitas propterea *solus* sapiens recte dicitur, quia solus secundum substantiam suam sapiens est. Cap. 9. n. 4: *Invisibili soli Deo* (I. Tim. 4, 17.). Si dixisset *soli Patri*, difficilior fortasse quaestio solveretur; quia vero dixit *soli Deo*, non est utique contra nos; et Unigenitus quippe in Dei forma et Spiritus sanctus in sua natura est invisibilis. Unus enim et solus Deus a nobis ipsa Trinitas praedicatur. Cap. 12. n. 2: *Beatus et solus potens, Rex regum etc.* (I. Tim. 6, 16.). Nihil hic video dictum, quod non conveniat Trinitati. — Etiam alibi eadem docet Augustinus, efr. libr. I. de Trinitate c. 6. n. 10. et 11, ex quo Magister mutuavit ultima verba.

¹ Cap. 13. n. 1. Ultimis verbis codd. BCD haec adiciunt: Non ergo Pater solus, nec solus Filius, nec solus Spiritus sanctus Deus est, sed ipsa Trinitas unus Deus solus est.

² Cap. 7. n. 9. — Vat. et ed. 4 ante *dicens* omittunt *ita*.

³ Libr. II. contra Maximinum c. 13. n. 4; sed Magister nonnulla omisit vel addidit. Tres in hoc textu occurrentes loci sacrae Scripturae sunt: I. Ioan. 5, 7; Apocal. 19, 12; et Matth. 11, 27, ubi Vulgata: Et nemo novit Filium nisi Pater; neque Patrem quis novit nisi Filius. S. Bonav. (hic dub. 3.), uti testatur codd., in Magistro legit: Nemo novit Filium nisi Pater.

⁴ Ioan. 17, 3.

⁵ Libr. VI. de Trinitate c. 9. n. 10. Etiam propositio praecedens secundum sensum inde excerpta est. — In fine sola Vat. addit: *ut ibidem amplificat Augustinus*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ex mss. et ed. 4 supplevimus *quasdam*.

² Vat. cum cod. cc *ratione*, sed minus bene et contra ceteros codd. et ed. 1. Mox in Vat. deest *et hoc primo capitulo*, quod tamen exstat in mss. et ed. 1. Similis omissio recurrit paulo infra, scil. *secundo capitulo* et *tertio capitulo*.

³ Vat. et cod. cc, refragantibus tamen aliis mss. et ed. 1, *moveatur dubitatio, secundo solvitur*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis est hic quaestio de dictionibus exclusivis. Et circa hoc principaliter quaeruntur¹ duo.

Primo quaeritur, utrum dictio exclusiva in divinis vere addatur termino substantiali.

Secundo, utrum vere addatur termino relativo. Et quantum ad primum quaeruntur duo:

*Primo*²: utrum dictio exclusiva vere addatur termino substantiali a parte *subiecti*.

Secundo, si vere addatur³ a parte *praedicati*.

ARTICULUS I.

De dictionibus exclusivis additis termino substantiali.

QUAESTIO I.

Utrum vere dicatur: solus Deus est Pater.

Quod autem vere⁴ addatur huic termino *Deus* a parte *subiecti*, ostenditur hoc modo: Deus habet aliquid proprium; sed proprium est quod inest soli⁵: ergo etc. Et quia constat, quod exclusio vere additur termino substantiali respectu praedicati *essentialis*, unde bene dicitur: solus Deus creat; quaeritur, utrum vere addatur ei respectu praedicati *proprii* sive⁶ termini *relativi*, utrum scilicet vere dicatur: *solus Deus est Pater*. Et quod sic, videtur:

1. Per suam expositionem, quae est: *solus Deus est Pater*, id est non alius quam Deus est Pater⁷: ergo solus Deus est Pater. Et quod sit ista eius expositio, hoc habetur et a communi usu et a Philosopho⁸, qui dicit, quod «*solus* idem est quod *non cum alio*».

2. Item, hoc⁹ videtur a convertibili, quoniam istae duae convertuntur: nihil praeter Petrum currit, ergo solus Petrus currit; ergo et istae duae: nihil praeter Deum est Pater, et: solus Deus est Pater. Sed prima est vera, quia haec est falsa: nihil est Pater, et non habet instantiam nisi in Deo¹⁰: ergo etc.

3. Item, a quocumque removetur quod est in

plus, removetur quod est in *minus*¹¹; sed *esse Deum* est in plus quam *esse Patrem*: ergo a quocumque removetur Deus, et Pater. Sed quaecumque sic se habent, quod a quocumque removetur unum, et alterum, unum praecise praedicatur de altero, nec habet instantiam: ergo Pater praecise praedicatur de Deo; sed si praecise, ergo cum exclusione: ergo etc.

CONTRA: 1. Terminus accidentaliter implicat rem suam circa suum subiectum — ut patet, cum dicitur: homo albus currit, circa hunc terminum *homo* implicatur albedo — ergo similiter cum dicitur: solus Deus est Pater, circa *Deum* implicatur *solitudo*. Sed Hilarius¹² dicit, quod «Deus non est solitarius confitendus»: ergo etc. Et ratio ista concludit, quod non possit vere addi nec cum praedicato *proprio* nec *communi*.

2. Item, ostenditur, quod non possit vere addi respectu praedicati *communis*, ut cum dicitur: solus Deus creat. Hoc enim nomen *Deus* de se habet suppositionem quasi indefinitam respectu personarum¹³, ergo reddit locutionem veram pro aliquo; sed pro quolibet est falsa — haec enim est falsa: solus

Ad oppositum.

¹ Vat. cum paucis tantum codd. *quaerenda sunt*.

² Multi codd. cum ed. 1 *Primum est*.

³ Cod. 1 adiungit *huic termino*.

⁴ Supple: dictio exclusiva *solus*; Vat. omittit particulam *autem* et addit *ly solus*, sed praeter fidem mss. et ed. 1.

⁵ Porphy., de Praedicab. c. de Proprio.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *sive* pro *sicut*.

⁷ Plures codd. ut ACFORU ee omittunt in hac propositione verba *id est*, loco quorum codd. SY post *non* ponunt *enim*. Cod. W omittit in principio propositionis particulam *solus*, et loco *id est* habet *et*, lectio non spernenda, quam cod. T a posteriore manu correctus cum lectione aliorum mss. ita coniungit: *solus Deus est Pater, id est, Deus est Pater et non alius quam Deus est Pater*. Vide infra resp. ad 3. obiect., ubi expositio eadem datur.

⁸ Libr. II. Elench. c. 3. (c. 22.). — Paulo supra ex multis codd. ut AGHIK RXY aa ee ff et ed. 1 post *habetur* adieci-mus *et*.

⁹ In codd. VX additur *idem*, et mox in codd. SY pro *a* ponitur *ex*.

¹⁰ Aristot., II. Prior. c. 26. (c. 28.) ait: Instantia autem est propositio propositioni contraria. — Sensus igitur verborum *et non habet instantiam nisi in Deo* est: propositio huic falsae propositioni: *nihil est Pater*, contraria et vera est: *non nisi seu solus Deus est Pater*; quod sic patet, si haec: *nihil est Pater* est falsa, ergo haec erit vera: *aliquid est Pater*; ergo vel creatura vel Deus; non creatura seu nihil extra Deum, ut constat; ergo solus Deus. — Paulo ante Vat. praeter fidem multorum mss. ut AFGHSTXY etc. et ed. 1 *ergo solus Deus Pater* loco *et: solus Deus est Pater*.

¹¹ Cfr. supra d. 19. p. 1. q. 4. arg. 1. ad opp. — In hac propositione auctoritate antiquiorum mss. et ed. 1 expunximus post *removetur* in Vat. additum *hoc*.

¹² Libr. IV. de Trin. n. 18: Nobis quoque nec solitarius tantum nec diversus est confitendus.

¹³ Cfr. supra d. 4. q. 4. — Paulo infra Vat. cum cod. cc, sed contra ceteros codd. et ed. 1, *solum uni* pro *uni soli*.

Pater creat — ergo cum omne praedicatum essentialiale conveniat tribus, et non uni soli, nullo modo potest addi dictio exclusiva respectu talis praedicati subiecto communi.

3. Item, quod non respectu *proprii*, videtur, quia si haec est vera: solus Deus est Pater: ergo a simplici conversa et haec: solus Pater est Deus; sed ista est falsa: ergo etc. Si dicas, quod non convertitur simpliciter; *contra*: habet intellectum universalis negativae et particularis affirmativae, et utraque convertitur simpliciter: ergo etc.

CONCLUSIO.

Terminus solus in divinis non dicitur categorematice, ut idem sensus sit ac solitarius; bene vero dicitur syncategorematice respectu praedicati tum substantialis, tum personalis.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec dictio *solus* potest esse *categorema*, vel *syncategorema*¹. Secundum quod est *categorema*, sic est nomen adiectivum, absolute ponens rem suam circa suum substantivum, et res sua est *solitudo*. Unde tantum valet sic² *solus* quantum *solitarius*. Et quia solitudo nullo modo recipitur in divinis quantum ad substantiam, quia est in multis personis, hoc nomen *solus* non recipitur in divinis cum terminis³ substantialibus, sicut ostendit prima ratio.

Si autem accipiatur⁴ in quantum est *syncategorema*, sic privat associationem et importat aliquam negationem. Et sic, cum aliquod praedicatum et substantiale et personale praecise dicatur⁵ de nomine substantiali, sic vere dicitur in divinis et respectu praedicati *substantialis*, ut cum dicitur:

solus Deus creat, et respectu⁶ *personalis*, ut cum dicitur: solus Deus est Pater.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de albo, quod ponit rem suam circa substantivum; dicendum, quod non est simile, secundum quod hoc nomen *solus* tenetur syncategorematice; quia *albus* est dispositio subiecti absoluta, unde absolute ponit rem suam circa terminum, sed *solus* ratione negationis non absolute; et ideo non ponit solitudinem, sed praecisionem.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod terminus substantialis debet *reddere locutionem veram*⁷ pro aliqua persona; dicendum, quod terminus, cui additur exclusio, respectum habet ad *praedicatum*, et respectum habet ad *exclusionem*; et licet respectu praedicati possit habere suppositionem *personalem*, ut cum dicitur: solus homo currit; tamen regula est apud sophistas⁸, quod per comparationem ad dictionem exclusivam talis terminus habet suppositionem *simplicem*, unde nullo modo licet descendere. Et hoc est quod dicitur in libro de Regulis fidei⁹, quod dictio exclusiva facit exclusionem quantum ad *genus rei*, non quantum ad *rem generis*, quia ratione formae communis, quae est *genus rei*, non ratione suppositi, quod est *res generis*.

3. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod conversa est falsa; dicendum, quod illa non est sua conversa; quia ista: solus Deus est Pater, habet intellectum affirmativae, scilicet Deus est Pater, et haec convertitur simpliciter; et habet rationem¹⁰ negativae huius: nullus alius a Deo est Pater, et haec similiter convertitur simpliciter; sed haec non est sua conversa: nullus alius a Patre est Deus, sed haec: nihil quod est Pater, est aliud a Deo. Idem enim, quod subiiciebatur in prima, debet praedicari in secunda; et sic patet illud.

SCHOLION.

1. Quaestiones huius distinctionis satis sunt intricatae, sed a theologis illius aetatis post Magistrum Sententiarum in scholis communiter cum magna subtilitate dialectica tractabantur. Ser-

viunt ad maiorem verborum proprietatem quoad adorandum Trinitatis mysterium observandam. Supponit Seraphicus in hac et seqq. qq. plura, quae in antiqua logica de dictionibus exclu-

¹ Plures codd. ut BDQS cum ed. 4 hic et in sequentibus *categorematica vel syncategorematica*, prout scil. *solus* se ipso sine additione alterius termini vel tantum iunctus alteri aliquid determinate significat. Paulo infra Vat. contra fere omnes codd. et ed. 4 *absolutum* pro *absolute*.

² Vat. cum cod. cc perperam *hic*. Mox post primum *quantum* in cod. I repetitur *valet*.

³ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *cum terminis*, quae verba minus bene absunt a Vat. et cod. cc. Paulo ante cod. bb post *quia est* repetit *substantia*, et cod. Y post *personis* addit *ideo*.

⁴ Cod. X *accipitur*.

⁵ Cod. T *praedicatur*.

⁶ In cod. V repetitur *praedicati*. Mox post *Pater* cod. X adiungit: *id est ille qui est solus Deus est Pater*.

⁷ De hac locutione vide supra d. 4. q. 4. in Scholio, ubi et plura invenies de suppositione *personali* et *simplici* ac de *descensu*, de quibus paulo infra loquitur S. Doctor.

⁸ Intellige in sensu bono, scil. homines, qui eruditi et doctores sunt in logica; in eodem sensu occurrit apud S. Thomam, S. p. 1. q. 31. a. 3. ad 3. — Regula, quam adducit S. Doctor, invenitur in Summula Petri Hispani, Tract. de Suppositionibus, in subdivisione suppositionis simplicis, ubi hoc adducit exemplum: « Omne animal praeter hominem est irrationale; ibi iste terminus *hominem* simplicem habet suppositionem, quia non licet fieri descensum sub ipso; unde non sequitur: omne animal praeter hominem est irrationale, ergo omne animal praeter hunc hominem est irrationale » etc. — Paulo infra ed. 4 *confusam immobilem* pro *simplicem*; vide Petrum Hispanum loco cit., et nota *suppositionem confusam immobilem* dici etiam *confusam tantum*, cui opponitur *confusa mobilis seu distributiva*.

⁹ Alanus ab Insulis, in libro: Theologicae regulae, reg. 29.

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 *habet etiam intellectum* pro *et habet rationem*.

sivis, de eorum speciebus et de quinque regulis in expositione earum observandis magis subtiliter quam utiliter tradebantur. Sufficiat notare haec pauca.

1. *Dictio exclusiva* est illa, in qua vel *subiectum* vel *praedicatum* afficitur particulis exclusivis, ut *tantum*, *solum*, *duntaxat* etc. Si signum exclusivum afficit *subiectum*, tunc propositio significat, praedicatum convenire tantum illi subiecto, non autem aliis subiectis v. g. tantum homo est risibilis. Si vero particula exclusiva afficit *praedicatum*, tunc significat, illud tantummodo praedicatum, ceteris exclusis, huic subiecto convenire v. g. superbus non amat nisi se ipsum.

2. Omnis propositio exclusiva affirmativa exponitur per duas propositiones, quarum una affirmat praedicatum de subiecto, altera vero excludit vel omne aliud suppositum a consortio praedicati, vel aliud praedicatum a subiecto. Ita propositio: solus Deus est Pater, sic exponitur: Deus est Pater, et nihil, quod non est Deus, est Pater. Cfr. hic solut. ad 3.

3. Circa alios terminos exclusivos, ut *tantum*, *duntaxat*, non est difficultas, quia non habent alium sensum nisi exclusivum. Terminus vero *solus* habet sensum equivocum. Potest enim intelligi vel categorematicè i. e. ut per se significat aliquid, et tunc *solus* idem est ac *solitarius*; vel syncategorematicè, quando ut adiectivum adiunctum est alicui substantivo. In primo sensu non facit propositionem exclusivam nec ullo modo admittitur in divinis. In secundo sensu facit propositionem exclusivam et addi potest termino essentiali (ut Deus), qui ponitur ut subiectum respectu praedicati sive essentialis sive personalis, quod soli Deo competit.

4. *Conversio* propositionis est inversio extremorum propositionis, ita ut, retenta ipsius propositionis veritate, ex prae-

dicato fiat subiectum et ex subiecto praedicatum. Huius conversionis triplex distinguitur species, scil. *simplex*, *per accidens* et *per contrapositionem*. Variæ in logica dantur regulæ, ut rite fiat haec conversio.

II. Ad explicandam solut. ad 2. servire possunt verba S. Thomae (S. I. q. 31. a. 3. ad 3.): « Ut sophistae dicunt, dictio exclusiva immobilizat terminum, cui adiungitur, ut non possit fieri sub eo descensus pro aliquo suppositorum. Non enim sequitur: solus homo est animal rationale, mortale, ergo solus Socrates ». — In eadem solutione remanet difficultas, quam movet Brulifer hic, quod in una eademque propositione idem terminus iuxta duplicem respectum, scil. ad exclusionem et ad praedicatum, non possit habere suppositionem *simplicem* (seu excludentem descensum ad supposita) et suppositionem *personalem*. Ad hoc dicendum est, quod propositio exclusiva virtualiter continet duas propositiones, ut supra dictum est, et quod S. Bonaventura non dicit, ipsam actu habere suppositionem simplicem et personalem, sed quod *possit* habere suppositionem personalem, nempe ratione materiae. Quoad terminos *suppositionem simplicem* et *personalem* etc. cfr. d. 4. q. 4. Scholion.

III. In conclusione omnes conveniunt. — Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 3. a. 2. in fine. — Scot., de hac et tribus seqq. in utroque scripto hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. quaestione 2; S. I. q. 31. a. 3. — B. Albert., hic a. 3; de hac et seqq. qq. S. p. I. tr. 9. q. 40. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 4. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 3. collater. 4. — Henr. Gand., de hac et seqq. S. a. 75. q. 5. per totam. — Durand., de hac et tribus seqq. hic q. 1. 2. — Dionys. Carth., de hac et tribus seqq. hic q. unic. — Biel, de hac et tribus seqq. qq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum dictio exclusiva vere addi possit termino substantiali a parte praedicati.

Secundo quaeritur, utrum dictio exclusiva vere possit addi termino substantiali a parte praedicati. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus sexto de Trinitate¹: « Patrem dicimus esse Deum, sed non esse solum Deum, esse autem solum Deum dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Si tu dicas, quod *ly solum* intelligitur ex parte subiecti; obiicitur expressius per hoc quod dicit Augustinus contra Maximum²: « Ipsa Trinitas est unus solus verus Deus »; constat quod in hac *solus Deus* non potest esse dispositio ex parte subiecti, quia sic esset sermo incongruus: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum³ videtur per *expositionem*: Trinitas est Deus et non aliud quam Deus, ergo Trinitas est solus Deus; praemissae sunt verae: ergo et conclusio.

3. Item, ratione videtur per *simile*: quando praedicatum non inest alii quam subiecto, vere haec dictio *solus* accipitur ex parte subiecti: ergo quando subiectum non subest alii quam praedicato, vere accipitur a parte praedicati; sed istud subiectum *Trinitas* non subest⁴ alii quam Deo: ergo etc.

CONTRA: 1. Haec dictio *solus* est dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; sed quando *omnis* additur ad praedicatum, locutio est falsa et impropria: ergo et⁵ similiter, quando haec dictio *solus*.

2. Item, haec dictio *solus* addita alicui termino excludit alium; unde sensus est: *solus homo*, id est⁶ homo et non alius; sed *alius* respicit suppositum, et terminus subiicitur ratione suppositi, et praedicatur ratione formae: ergo haec dictio *solus* de sui ratione respicit subiectum: ergo falso et improprie additur praedicato.

¹ Cap. 9. n. 40; vide hic lit. Magistri, c. 2.

² Libr. II. c. 9. n. 1: Unus enim et solus Deus a nobis ipsa Trinitas praedicatur. Vide etiam hic lit. Magistri, c. 2. circa finem. — Mox Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *ly solus* pro *in hac solus Deus*. Per verba, quae dein sequuntur, scil. *sermo incongruus*, intellige sermonem contra grammaticae regulas.

³ Ex plurimis mss. et ed. 1 supplevimus *ipsum*.

⁴ Postulantibus codd. cum ed. 1 nec non contextu, posuimus *subest loco inest*.

⁵ In Vat. deest particula *et*, quae tamen a multis mss. ut AFGTY etc. et ed. 1 exhibetur.

⁶ Vat. cum cod. cc omittit minus bene, et aliis mss. cum ed. 1 obnitentibus, *id est*. Paulo ante aliqui codd. ut SYZ post *excludit* repetunt *terminum*.

3. Item, secundum quod additur praedicato, aut tenetur categorématique, aut¹ syncategoremátice. Si categorématique, tunc est nomen adiectivum et non recipitur in divinis; si syncategoremátice, sic importat negationem implicitam; sed negatio antecedit quod negat: ergo necesse est, quod antecedit compositionem, quam negat; sed cum dicitur: Pater est solus Deus, solus² sequitur compositionem: ergo videtur, quod non possit ipsam negare: ergo etc.

4. Item, ego quaero, quid excludat³, quando additur ad praedicatum. Si aliud a praedicato, ut sit sensus: *est solus Deus*, id est Deus et non aliud; tunc est ibi superfluitas, quia forma praedicati excludit aliam formam disparatam, quantum est de se — unde sequitur: iste est homo, ergo non est aliud ab homine — ergo videtur, quod dictio exclusiva faciat superfluitatem et nugationem: non ergo tenetur exclusive, et ita videtur, quod teneatur *adiective* solum et quod importet solitudinem circa istum⁴ terminum Deus; et istae sunt falsae.

CONCLUSIO.

Dictio exclusiva potest in divinis addi praedicato termini substantialis vere, sed non proprie, nisi cum determinatione et adiunctione termini partitivi.

RESPONDEO: Ad hoc volunt⁵ aliqui dicere, quod haec dictio *solus* proprie non debet addi ad praedicatum, sed tantum ad subiectum; et cum additur praedicato, impropriae sunt locutiones, et tunc idem est dicere *solus* et *tantum*. Sed tamen, si aliquis inspiciat, non tantum cum hac dictione *solus*, sed etiam⁶ cum hac dictione *tantum* videbit improprietatem et superfluitatem. Quid enim est dicere: Trinitas est tantum Deus, nisi est Deus, et non aliud quam Deus? Sed⁷ hoc improprie satis dictum est, quia hoc ipso, quod Deus est, excluditur, quod non sit aliud a Deo. Si enim Deus est, ergo non est aliud a Deo, et nullus haereticus unquam dixit, Trinitatem esse Deum, qui diceret, aliud⁸ esse a

Deo. Unde non videtur magnum quid Augustinus dicere, si hoc voluit dicere.

Et⁹ propterea aliter dicendum est, quod haec dictio *solus* dupliciter potest addi termino substantiali a parte praedicati: aut per se, aut cum termino numerali sive partitivo. *Per se* improprie additur; et si addatur secundum vocem, tamen secundum intellectum stat a parte subiecti. Idem enim est dicere: est homo albus, et est albus homo¹⁰. Unde sensus est: non dicimus, Patrem esse solum Deum, id est, non dicimus, solum Patrem esse Deum. Si autem aliter ponatur, videtur sermo habere superfluitatem et improprietatem, quia hoc excludit, quod excludebatur ex natura ipsius praedicati.

Aliquando¹¹ additur haec dictio *solus* termino substantiali *cum termino numerali*, sicut cum hoc termino *unus*; et tunc excludit pluralitatem, et hoc modo bene additur praedicato; et ita accipit Augustinus contra Maximinum, cum dicit: «Trinitas est unus solus verus Deus», ita quod non plures; et tunc est verus sermo et proprius et contra haereticos, qui dicebant, Trinitatem plures esse deos. Et importatur per istum terminum *solus* privatio multitudinis, et ita discretio¹², et magis proprie dicitur de Trinitate, quod Trinitas sit unus solus Deus, quam de Patre, cum tamen possit dici de utroque, quia Pater est unus Deus, et nullus unquam dixit, Patrem esse plures; sed de Trinitate sive de tribus aliqui dixerunt; et ideo congruentius dicitur: Trinitas est unus solus Deus. Concedendum est igitur, quod *solus* potest addi ad praedicatum termini substantialis vere in divinis, sed non proprie, nisi cum determinatione et adiunctione termini partitivi.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *solus* est dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; dicendum, quod non est ita propria dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; quia *omnis* distribuit pro suppositis, pro quibus terminus *subiicitur*, non pro quibus¹³ *praedicatur*, saltem simul sumtis; *solus* autem non solum dicitur ratione suppositi, verum etiam ratione formae, quia excludit *aliud* et etiam¹⁴ potest excludere *aliud*.

¹ Cod. V addit *tenetur*. Paulo infra post *si syncategoremátice* plurimi mss. cum edd. 1, 2, 3, 6 adiciunt *sed*. Dein cod. T *implicat* loco *importat*.

² Sequimur maiorem numerum mss. ut HIMNPQZ etc. et ed. 1 ponendo *solus*, quod aliqui codd. ut ORU omittunt, aliqui vero ut CLSY ei substituunt *sic*, cod. T *hic*, Vat. cum cod. cc autem falso *non*. Mox cod. Z cum ed. 1, verbis transpositis, *ergo non videtur, quod possit* etc. ³ Ed. 1 *excludit*.

⁴ Antiquioribus mss. et ed. 1 exigentibus, substituimus *istum* pro *hunc*, et mox post *et* expunximus additum *sic*.

⁵ Vat. cum recentiore cod. cc *voluerunt*.

⁶ Ex pluribus mss. ut GHIPQZ ee ff et ed. 1 adiecimus *etiam*. Paulo infra post *Quid enim* Vat. cum cod. cc addit *aliud*, quod tamen deest in aliis codd. et ed. 1. Dein post *nisi* cod. V et ed. 1 repetunt *Trinitas*.

⁷ Ope vetustiorum scriptorum supplevimus *Sed*.

⁸ Ad normam mss. et edd. 1, 2, 3 expunximus hic addi-

tum *ipsam*. Paulo ante cod. cc et edd. 2, 3 falso *quin* pro *qui*. Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *et ideo* loco *Unde*.

⁹ Faventibus antiquioribus mss. et ed. 1, restituimus particulam *Et*. Paulo post in mss. desiderantur verba *a parte praedicati*, certe supplenda.

¹⁰ Aristot., II. Periherm. c. 1: Transposita vero nomina et verba idem significant, ut est albus homo, et est homo albus.

¹¹ Sequimur antiquiores codd. et ed. 1 ponendo *Aliquando* pro *Aliter*, et mox post *sicut cum* addendo *hoc*, ac dein substituendo *ita* loco *sic*.

¹² Vat. cum uno alterove tantum codice *distinctio*, quae et paulo post praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit haec verba *quia Pater est unus Deus*.

¹³ In plurimis mss. et ed. 1 deest *pro quibus*, e contra in codd. aa bb habetur *sed non pro illis, pro quibus*.

¹⁴ Nonnulli codd. cum ed. 1 omittunt *etiam*, pro quo aliqui falso exhibent *non*.

2. Et per hoc patet sequens, quia non semper excludit *aliud* masculine, sed etiam potest excludere *aliud* neutraliter, vel etiam *pluralitatem*, quando additur termino numerali, ut visum est.

3. Ad illud quod quaeritur, utrum teneatur syncategorematicae, vel categorematice¹, prout est nomen importans formam dominantem, ut idem sit *solus* quod *solitarius*; dicendum, quod syncategorematicae. Quod obiicitur, quod sequitur compositionem; dicendum, quod *solus* importat duo in se, scilicet intellectum huius nominis *alius* et intellectum negationis. Quantum ad intellectum huius nominis *alius*, respicit terminum, circa quem ponitur, et sequitur actum; quantum ad intellectum nega-

tionis praecedit; et hoc non est inconveniens quantum ad *diversa* praecedere et sequi. Et² hoc patet exponenti. Si enim dicam: video solum Petrum, sensus est: video Petrum et non video alium a Petro. Similiter intelligendum est in proposito.

4. Ad illud quod quaeritur, quid excludit, cum additur praedicato; dicendum, quod quando additur sine determinatione, excludit aliam formam; et tunc revera est ibi superfluitas et improprietas, tamen³ nihilominus veritas. Sed quando additur cum termino partitivo, tunc excludit pluralitatem; et tunc potest locutio habere veritatem. Pater enim et Filius sunt unus Deus et non plures, et ita unus solus Deus.

SCHOLION.

I. Prima opinio in corp. posita asserit, omnes propositiones, in quibus vocabulum *solus* ponitur ad praedicatum, esse improprias, et tunc hoc verbum *solus* aequivalere termino *tantum*. Contra hanc sententiam arguit S. Doctor, quod tunc verba S. Augustini in fundam. sint valde impropria, et quod insuper ibi sit superfluitas. Quare distinguendo duplicem modum, quo *solus* addi possit praedicato, suam propriam opinionem proponit et corroborat, quam magis explicat infra dub. I. Aliqui tamen primum membrum distinctionis, quando *solus* per se additur praedicato, iterum distinguunt et in aliquo sensu ut proprie dictum admittunt. Ita S. Thomas (hic q. 2. a. 4.), B. Albertus et Petrus. Tamen in Summa (l. q. 31. a. 3. ad 2.)

Angelicus omnes istas propositiones dicit esse improprias, « nisi forte ex parte praedicati intelligatur aliqua implicatio, ut dicatur: Trinitas est Deus, qui est solus Deus ». Dionys. Carth. (hic q. unic.) censet, quod S. Thomas in Commentario a S. Bonaventura « parumper dissentit. Videtur autem in hac re positio illa Bonaventurae planior ac aptior esse ». Hoc argumento non spernendo probare nititur.

II. Praeter citatos cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 3. a. 2. — B. Albert., hic a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 5. — Richard. a Med., hic q. 5. — Aegid. R., hic 2. princ. q. unica, collater. 1. et 2.

ARTICULUS II.

De dictionibus exclusivis additis termino relativo.

Consequenter secundo loco est quaestio de secundo articulo quaestionis, scilicet utrum dictio exclusiva possit addi termino relativo. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum dictio exclusiva ad-

datur termino personali respectu praedicati proprii.

Secundo, utrum vere addatur termino personali respectu praedicati communis, ut vere dicatur: solus Pater est Deus.

QUAESTIO I.

Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati proprii.

Quod autem respectu praedicati proprii vere addatur, ut scilicet haec sit vera: solus Pater est Pater, videtur:

1. Per Augustinum sexto de Trinitate⁴: « In illa Trinitate solus Pater dicitur Pater, quia nullus nisi ipse ibi est Pater ».

2. Item, hoc videtur per expositionem, quia

persona Patris est Pater, et nulla alia est Pater: ergo haec est vera: solus Pater est Pater.

3. Item, nihil est magis proprium alicui, quam quod est idem sibi re et ratione; sed Pater est idem sibi re et ratione: ergo propriissime dicitur de se; sed quod proprie convenit alicui, convenit soli⁵: ergo Pater dicitur de solo Patre.

¹ Praeferimus lectionem nonnullorum mss. ut H X aa bb, in qua additur congruentius vox *categorematice*.

² Ex mss. et ed. I supplevimus *Et*, et fide antiquiorum codd. et ed. 4 substituímus *Petrum* pro *Conradum*.

³ Vat., obnitentibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, *est loco tamen*.

⁴ Cap. 9. n. 10. Vide hic lit. Magistri, c. 1, ubi in hoc textu pro *nullus nisi* habetur *nonnisi*, cui concordant originale et cod. Z.

⁵ Cfr. Porphy., de Praedicab. c. de Proprio.

CONTRA: 1. « *Solus*, ut vult Philosophus¹, idem est quod *non cum alio* »; sed impossibile est, Patrem non esse cum alio: ergo semper, quando additur huic termino *Pater* vel alii termino personali, est locutio falsa.

2. Item, *solus* excludit alium; sed alio est Deus, alio est *Pater*²: ergo addita huic termino *Pater* excludit Deum: ergo si haec est vera: solus *Pater* est *Pater*, et haec similiter: Deus non est *Pater*; quod si haec est falsa: ergo et prima.

3. Item, *solus* excludit³ hoc relativum *alius*; sed *alius* ita est relativum diversitatis, quod nihilominus implicat aliquam identitatem; unde sequitur: iste vadit cum alio homine, ergo iste est homo. Si ergo excludit alium ab hoc quod est *Pater*⁴, aut alium *Patrem*, aut alium *Deum*; sed quocumque modo dicatur, est locutio falsa et implicatio falsi: ergo etc.

CONCLUSIO.

Terminus solus in divinis recte dicitur respectu praedicati proprii, quatenus excludit associationem tum respectu formae termini subiecti, tum respectu praedicati, sive in participando, sive in comparticipando.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum quod haec dictio *solus* tenetur syncategorematice, importat privationem associationis; et locutio simpliciter est vera, excluso illo sensu, quo importat solitudinem, quia sic non accipitur in divinis, sicut supra dictum est⁵.

Secundum enim quod importat privationem associationis, vera est, quia, cum tripliciter possit eam importare, in quolibet sensu locutio est vera. Potest enim haec dictio *solus* importare privationem associationis respectu *formae termini subiecti*⁶, ut dicatur *solus Pater*, id est, ille qui est solus *Pater*; et sic absque dubio veritatem habet: solus *Pater*

est *Pater*. Vel potest importare privationem associationis respectu *praedicati*, et hoc dupliciter: vel in *participando*, ut quia alii non conveniat; et adhuc vera est, quia hoc praedicatum quod est *Pater* soli personae Patris convenit; illa enim proprietas Patri convenit, ita⁷ quod nulli alii; vel potest importare privationem associationis in *comparticipando*, ut cum dicitur: Petrus comedit solus, vel vadit Romam solus, non quia alius non vadat⁸ Romam, vel non comedat, sed quia nullus comparticipat cum eo, quamvis participet; et sic adhuc locutio est vera, quia persona Patris non participat vel comparticipat cum alia in proprietate paternitatis. Et ideo, secundum quod *solus* exclusive tenetur, iudicatur locutio vera.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *solus* idem est quod *non cum alio*; dicendum, quod negatio illa non simpliciter excludit alium in coexistendo, sed excludit alium respectu formae subiecti vel praedicati⁹, ut visum est. Et quamvis *Pater* cum alio existat et non possit sine alio esse, quia tamen proprietatem paternitatis cum alio non communicat, ideo habet simpliciter locutio veritatem.

2. Ad illud quod obiicitur, quod alio est Deus, alio est *Pater*; dicendum, quod, sicut dictum est saepe¹⁰, *alius* dicit diversitatem secundum rationem dicendi vel intelligendi in verbo proposito; sed in expositione huius dictionis *solus* dicit diversitatem sive distinctionem in supposito. Et quia Deus¹¹ in supposito non differt a Patre, immo supponit pro Patre; ideo non sequitur, quod dictio exclusiva addita Patri excludat Deum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod *alius* implicat formam aliquam, secundum quam conveniat¹²; dicendum, quod istud non oportet, quod ista sit forma per terminum importata — vere enim dicitur: homo est aliud ab asino — nisi quando advenit illi termino immediate, ut cum dicitur *alius asinus*, includitur convenientia in natura communi. Sed cum dicitur: solus *Pater*, non est dicere, quod *Pater*

¹ Libr. II. Elench. c. 3. (c. 22.). — Paulo infra nonnulli codd. ut TVY *cum* pro *quando*.

² August., VII. de Trin. c. 6. n. 11. et Sermo I. in Psalm. 68. n. 5. Videsis supra d. 19. p. II. q. 2. ad 4. — Mox post *addita* supple: dictio exclusiva *solus*, vel adde cum cod. aa *haec dictio* in principio argumenti post *Item*; minus congruam censuimus correctionem in cod. T a posteriori manu factam, qua scil. post *addita* subiungitur *dictione exclusiva*.

³ Communissimam mss. et primarum edd. (excepta ed. I) lectionem, qua habetur *includit*, licet in se spectata possit explicari (cfr. resp. ad 3. praec. q.), considerato tamen fine argumenti, minus aptam et incompletam iudicamus. Paulo infra post primum *ergo* cod. W addit particulam *et*.

⁴ Cod. V *termino Pater* pro *quod est Pater*, qui et mox post *dicatur* adiicit *semper*. Dein ex antiquioribus mss. et ed. I substituiimus *falsi* pro *falsa*.

⁵ Hic, a. I q. I.

⁶ In permultis codd. minus bene deest *subiecti*, melius in cod. X, omissa *termini*, retinetur *subiecti*.

⁷ Auctoritate mss. et ed. I delevisimus particulam *et*, quae in Vat. verbo *ita* praefigitur.

⁸ Vat., refragantibus mss. et sex primarum edd., *eat*; plures tamen mss. hic *vadit* et paulo infra *comedit*.

⁹ Ed. I cum Vat. addit *in comparticipando*, quod tamen abest a mss. et aliis quinque primis edd. Mox post *cum* Vat. praeter fidem plurimorum codd. et edd. 1, 2, 3 propter subnexa minus congrue *alius* pro *alio*, loco cuius pauci codd. ut SYZ exhibent *Filio*.

¹⁰ Dist. 6. dub. 2, et praesertim d. 19. p. II. q. 2. ad 4. — Vat. cum uno alterove codice *supra* pro *saepe*, et contra omnes codd. et ed. I *aliud* loco *alius*.

¹¹ In cod. T adiungitur *cum Patre nullam dicit distinctionem*.

¹² Pauci codd. ut Y *ce communicat*. Mox cod. Y *illud* pro *istud*.

et non alius Pater, sed, Pater et non alius a Patre; et ideo non importatur convenientia in forma proprietatis paternitatis cum alietate, sed sufficit,

quod sit alia persona — Pater enim est ¹ persona — vel etiam alia essentia: et illa excludit hoc quod est solus; et sic patet illud.

SCHOLION.

I. Pro intelligentia 3. oppositi et solut. eiusdem notandum primo, quod terminus *alius* potest importare distinctionem vel circa formam (aliud *Deum*), vel circa suppositum (aliud *Patrem*). Secundo, *alius* potest addi alicui termino vel immediate vel mediante aliqua propositione, ut exemplo in textu illustratur. In

primo casu ponit identitatem specificam inter extrema; in secundo vero casu haec identitas non importatur.

II. Auctores in substantia solutionis non dissentiunt. S. Thom., hic q. 1. a. 1. quaestione. 2. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati communis.

Secundo quaeritur, utrum dictio exclusiva vere addatur termino personali respectu praedicati² communis, ut vere dicatur: solus Pater est Deus. Et quod sic, videtur auctoritate et ratione.

1. Auctoritate sic: Ecclesia cantat: «Tu solus altissimus, Iesu Christe³»: et illud: «Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio», et consimiles multae inveniuntur.

2. Item, Matthaei undecimo⁴: *Nemo novit Filium nisi Pater*; sed *nemo nisi Pater* et *solus Pater* convertuntur: ergo solus Pater novit, et hoc praedicatum est essenziale: ergo etc.

3. Item, ratione videtur, quia dictio exclusiva addita alicui non excludit nisi alium; sed tres personae non habent alietatem respectu praedicati substantialis: ergo addita uni non excludit aliam respectu talis praedicati; sed si non excludit, locutio est vera: ergo etc.

4. Item, dictio exclusiva addita alicui non excludit quod est in eo ut *pars*, ut addita⁵ Petro non excludit pedem Petri: ergo cum maiori identitate sit Filius in Patre quam pes in Petro, addita Patri, non excludit Filium.

CONTRA: 1. Nec Pater solus nec Filius solus nec Spiritus sanctus solus Deus est: ergo non vere additur respectu termini communis.

2. Item, omnis propositio, in qua praedicatum communius est subiecto, addita exclusione ad subiectum, est falsa, quia nullum tale praecise convenit subiecto; sed talis est haec et consimiles: solus Pater est Deus: ergo etc.

3. Item, dictio exclusiva addita alicui excludit omne illud quod ponit associationem cum termino; et hoc patet, quia privat associationem; sed Filius ponit associationem cum Patre: unde *Pater cum Filio* est *Pater cum alio*.

4. Item, dictio exclusiva excludit omne aliud, et maxime oppositum; sed relativa sunt una differentia oppositionis⁶; ergo addita uni relativo excludit aliud: ergo addita Patri excludit Filium; et si hoc, omnes tales sunt falsae.

CONCLUSIO.

Dictio exclusiva addita termino personali respectu praedicati communis tunc admitti potest, si removet formam subiecti ab aliis; non vero, si removet formam praedicati.

RESPONDEO: Dicendum⁷, quod hic est duplex positio. Quidam enim simpliciter et sine distinctione concedunt has et consimiles: solus Pater est Deus; et positio eorum est, quod dictio exclusiva addita uni relativorum non excludit reliquum. Et ratio huius positionis est, quia⁸ non excludit quod consequitur ad terminum et intelligitur in termino, ut addita homini non excludit animal. Sed unum relativorum intelligitur in altero et consequitur ad alterum: ergo addita uni non excludit alterum. Et si opponatur, quod *solus* excludit oppositum, dicunt, quod relativa et⁹ sunt differentiae *oppositionis* et *entis*: *oppositionis*, secundum quod ad *idem*; et

Solutio quorundam.

¹ Vat. cum solo cod. cc hic repetit *alia*. Mox ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *illa* pro *ista*.

² In plurimis mss. deest *praedicati*, pro quo cod. X cum ed. 1 *termini*, sed contra praedeterminata in exordio huius articuli.

³ In hymno angelico: *Gloria in excelsis Deo* etc. — Proxime sequens strophica invenitur in Breviario Romano in fine hymni ad Primam.

⁴ Vers. 27.

⁵ Vat. contra codd. et ed. 1 *ut si dictio exclusiva addi-*

S. Bonav. — Tom. I.

tur, et paulo infra participio *addita* praefigit *dictio exclusiva*.

⁶ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis. — Mox maior pars codd. pro *aliud* ponit *aliud*, in qua lectione in voce *relativo* subaudias *terminum*.

⁷ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *Dicendum*, quod.

⁸ Subaudi: dictio exclusiva. Paulo infra, postulantibus plurimis mss. et ed. 1, post *et consequitur* adiecinus propositionem *ad*.

⁹ In Vat. deest *et*, quod tamen a mss. et edd. 1, 2, 3, 6 exhibetur. Paulo infra post *idem* codd. OZ addunt *referun-*

sic addita uni excludit aliud; unde sequitur: iste est tantum Pater, ergo non est Filius. Secundum¹ quod ad *diversos* comparantur, sunt differentiae *entis*; et sic posito uno, ponitur et reliquum; et ideo unum non excluditur ab alio, quia dictio exclusiva illud² solum aliud excludit, quod non necessario concomitatur.

Sed haec positio non videtur conveniens. Dictio enim exclusiva privat associationem: ergo excludit omne illud quod ponit circa ipsam associationem; et ideo addita Patri excludit Filium.

Et propter hoc alia est opinio, quod dictio exclusiva addita Patri excludit Filium; et haec positio magis est probabilis. Secundum hanc positionem

Distinctio.

procedendo, distinguendae sunt huiusmodi locutiones, secundum quod distinguit Augustinus, et Magister tangit³; quia *solus* potest facere exclusionem respectu compositionis intellectae circa *subiectum*, vel respectu compositionis *principalis*. Si primo modo, tunc est sensus: *solus Pater est Deus*, id est ille qui solus est Pater, est Deus; et tunc removet formam termini *subiecti* ab aliis, non formam *praedicati*; et sub hoc sensu verae sunt omnes. Et sub hoc sensu accipit Augustinus⁴: « Solus Spiritus sanctus est tantus, quantus est Pater et Filius ».

Conclusio 1.

Si autem faciat exclusionem respectu *principalis* compositionis, locutio est falsa, et omnes⁵ falsae sunt, proprie loquendo, nisi addatur determinatio, ut arctetur exclusio, ut patet, cum dicitur: « Tu solus altissimus, Iesu Christe, cum sancto Spiritu ». Similiter: « Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio » etc.⁶

Conclusio 2.

1. Et sic patet primum.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod solus Pater aequipollet huic: *nemo nisi Pater*; dicendum, quod falsum est; quia *nemo* distribuit pro natura, non pro persona⁷; *solus* autem additur termino personali, ideo excludit personam; ideo proprie loquendo, haec est falsa: solus Pater novit Filium, quamvis haec sit vera: *nemo novit Filium nisi Pater*, quia sensus est: *nemo*, id est nulla natura⁸, nisi ille qui est eiusdem naturae, ut Pater.

Solutio oppositorum.

3. 4. Ad illud quod obiicitur, quod dictio exclusiva excludit alium; dicendum, quod excludit omne *aliud* vel *alium*, quod non praedicatur nec subiicitur, sed associatur, sive sit aliud in forma, sive in supposito. Et quoniam Pater cum Filio respectu praedicati substantialis associatur⁹, ideo respectu illius excluduntur invicem; et quia *pars* non associatur, ideo non excluditur. Unde identitas maior vel minor nihil facit ad exclusionem, sed ratio associandi vel non associandi. Et si obiiciat¹⁰, quod addita definito non excludit definitionem, et antecedenti, non excludit consequens; breviter dicendum, quod si consequens ita sequitur, quod non ponat associationem, et definitio non claudat in se diversum, tunc non excludit. Si vero aliter est, tunc excludit, et contradictorie opposita implicantur in antecedente: unde hic implicatur contradictio: tantum Pater est. Huic autem positioni concordat Augustinus¹¹, qui negat hanc: solus Pater est Deus, et consimiles.

SCHOLIUM.

1. In solut. ad 3. 4. iterum obiicitur: « Quod dictio exclusiva addita definito non excludit definitionem, et antecedenti, non excludit consequens », Ad hoc S. Bonav. respondet cum distinctione. Quando consequens est de ratione antecedentis, sicut risibile sequitur ut *proprium* ad *homo*, et definitio est de ratione definiti, ita ut nihil reale addat, sicut animal est de ratione hominis, tunc obiectio conceditur. Nam additio exclusiva *solus* addita homini non excludit nec *animal* nec *risibile*, unde non sequitur: solus homo currit, ergo risibile (animal) non currit. Quando vero inter utrumque in utroque casu est distinctio realis, sicuti est inter patrem creatum ut antecedens eiusque filium ut consequens, tunc dictio exclusiva addita antecedenti exclu-

dit consequens. In Deo etiam « etsi Pater et Filius sunt eiusdem essentiae, tamen Filius non est de ratione Patris sub ratione, qua Pater est ». Ita Richard. a Med., hic q. 3. ad. 3.

II. In sententia principali omnes doctores conveniunt. Sed iterum S. Thomas in Comment. (hic q. 4. a. 2.) et Petr. a Tar. (hic q. 4. a. 3.) aliquam distinctionem aliam adhibent, sicut in praecedenti quaestione. Volunt enim, quod si *alius* intelligatur neutraliter, tunc « nec Filius nec Spiritus sanctus excluditur », et ideo vera est locutio « solus Pater est Deus ». Sed satis sit de his subtilitatibus. — Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 3. a. 4. — S. Thom., loc. cit. et S. I. q. 31. a. 4. — B. Albert., hic a. 2. 5. — Richard. a Med., hic q. 3. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 2.

tur, codd. I aa bb cum ed. 4 *comparantur*. Dein post *addita* supple: dictio exclusiva *solus*. Hinc errat Vat. paulo post contra mss. et ed. 4 ponendo *excludunt* loco *excludit*.

¹ In paucis codd. ut PQ additur *autem*.

² Ex mss. et sex primis edd. substituimus *illud* pro *illa*, in qua Vaticanae lectione consequenter particula *solum* consideratur ut dictio exclusiva, de qua est quaestio, ideoque et litteris italicis exhibetur, sed minus bene. Paulo ante Vat., obnitentibus antiquioribus mss. et ed. 4, perperam omittit *ideo*.

³ Hic, in lit. c. 4, ubi et verba Augustini habentur.

⁴ Libr. VI. de Trin. c. 8. n. 9; vide supra d. XIX. lit. Magistri, c. 12. — Paulo ante post *Et* plurimi codd. cum ed. 4 addunt *sic*.

⁵ In cod. M adiicitur *tales*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur propositio haec: *Similiter: Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio* etc., quae autem exstat in ceteris mss. et ed. 4.

⁷ Explicationem horum verborum vide infra dub. 3.

⁸ Vat. cum uno alterove tantum codice *creatura*; sed vide infra dub. 4. Mox post *naturae* codd. H bb adiungunt *cum eo*, ac dein post *ut* cod. H addit *est*.

⁹ Ita aliqui codd. ut ITZ; alii cum Vat. *associantur*. Paulo infra post *maior* pauci codd. *et* loco *vel*.

¹⁰ Ita maior pars mss. cum ed. 4; ceteri autem *obiicias*, Vat. *obiiciatur*, quae et mox post *quod* praeter fidem mss. et sex primarum edd. addit *dictio exclusiva*, certe supplendum.

¹¹ Libr. VI. de Trin. c. 9. n. 40; hic in lit. Magistri, c. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit Magister, quod *proprie tota Trinitas est solus Deus*, quia videtur velle negare istam: « Pater est solus Deus »; sed haec videtur esse vera per expositionem, quia Pater est Deus et non alius a Deo vel aliud: ergo etc. *Item*, praedicatum, quod dicitur de tota Trinitate, non potest esse nisi praedicatum essentiale; ergo cum *solus Deus* sit praedicatum essentiale¹ — quia aliter non diceretur de tota Trinitate — et essentiale praedicatum dicitur de qualibet persona singillatim: ergo Pater est solus Deus.

RESPONDEO: Dicendum, quod quando *solus* per se additur ad praedicatum, ita quod non intelligitur a parte subiecti, improprius est sermo, sive dicatur de Trinitate tota, sive de Patre. Nec vult dicere Augustinus, quod *solus Deus* praedicetur de tota Trinitate, ita quod non de Patre. Sed in illis locutionibus: *soli Deo honor et gloria*², et consimilibus *solus Deus* non accipitur pro unica persona, excludendo alias personas, sed pro tota Trinitate, excludendo alias naturas; et Magister ita accipit, ac si Augustinus vellet dicere³, quod hoc, scilicet *solus Deus*, praedicaretur de Trinitate, et non de Patre. Sed ipse vult, quod *supponat* pro ipsa Trinitate; pro Patre vero si *supponat*, non tamen praecise supponit pro solo Patre; et ideo Augustinus concedit, quod sola Trinitas est solus verus⁴ Deus, non tamen solus Pater. Unde et Magister non dicit, quod Pater non sit solus Deus, sed quod non proprie dicitur. Et illud manifestum est, si inspiciatur, qualiter *solus* debet addi ad praedicatum⁵.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Trinitatem dicimus solum Deum, quamvis semper sit cum Sanctis*, cum inseparabilis sit a rebus aliis et intimus omnibus: propter quid magis dicit⁶ esse cum Sanctis quam cum aliis?

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis Deus sit

in omnibus et cum omnibus, tamen specialiter dicitur esse cum Sanctis propter effectum gratiae inhabitantis, per quam ipsi conformantur et cari et similes ei fiunt. Unde Proverbiorum octavo⁷: *Deliciae meae esse cum filiis hominum*, dicit Sapientia Dei. Unde *Dominus vobiscum* dicitur hominibus, non bestiis.

DUB. III.

Item quaeritur de hac locutione: *Nemo novit Filium nisi Pater*, quia, cum *nemo* componatur ex *non* et *homo*, ergo *nemo* idem est quod *nullus homo*; sed dictio exceptiva non excipit nisi contentum sub termino⁸. Unde nihil est dictum: nullus homo currit nisi asinus. Cum ergo Pater non contineatur in suppositione huius nominis *homo*, patet etc. *Si tu dicas*, quod ampliatur ex usu distributio importata per istum terminum *nemo* ultra quam ad homines; tunc ego quaero: pro quo stat? aut pro *creato*, aut pro *increato*? Si pro *creato*, nulla est exceptio, quia simpliciter vera; et *praeterea*, Pater non est ibi contentum. Si pro *increato*, simpliciter et totaliter est⁹ falsa: ergo per exceptionem non potest verificari. *Si tu dicas*, quod pro utroque; quomodo potest hoc esse, cum nihil habeant commune? Et si habent commune, aut hoc quod¹⁰ est *nemo* distribuit pro *essentiis*, aut pro *personis*; si pro *essentiis*: ergo non debet excipi Pater; si pro *personis*: ergo debet excipi Spiritus sanctus, sicut et Pater; alioquin locutio est¹¹ falsa.

RESPONDEO: Dicendum, quod *nemo* distribuit communiter pro omni¹² cognoscente sive habente vim cognitivam, et distribuit *nemo* non pro supposito tantum sive persona, sed pro natura. Unde Pater non excipitur, quia persona, sed quia eiusdem naturae cum Filio; et ideo implicatur in illa exceptione Filius et Spiritus sanctus, et ideo locutio habet veritatem.

Vel dic, quod *nemo* distribuit pro hominibus¹³, *Alia solutio.* et *nisi* tenetur non exceptive, sed adversative, sicut dicitur secundae ad Timotheum secundo¹⁴: *Ad nihil valet nisi ad subversionem audientium.*

¹ In Vat. et cod. cc male omittitur *ergo cum* usque *essentiale*, quae tamen verba in aliis mss. et ed. 1 habentur.

² I. Tim. 1, 17. — Paulo ante in cod. G post *non de Patre* additur *tantum*, ac dein cod. V pro *illis* ponit *his*.

³ Fide mss. et ed. 1 expunximus *non*, quod Vat. contra mentem Magistri (hic, c. 2.) addit. Mox pauci codd. ut K dd post *praedicaretur de adiiciunt tota*, quod cod. X dein substituit pro *ipsa*.

⁴ Vat. cum uno alterove tantum codice *unus loco verus*. Paulo ante cod. X *tota* pro *sola*.

⁵ Plura de hoc vide supra a. 1. q. 2. et apud Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 1 *dicitur*.

⁷ Vers. 31.

⁸ Cfr. Summula Petri Hispani, Tract. de Exponibilibus.

⁹ In pluribus mss. et ed. 1 omittitur *est*.

¹⁰ Vat., refragantibus mss. et sex primis edd., hic superflue addit *hoc*.

¹¹ Cod. V *esset*.

¹² Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 perperam *communi* pro *omni*, quae et mox praeter fidem codd. et sex primarum edd. omittit *nemo*.

¹³ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. prave *omnibus* pro *hominibus*. S. Thomas hic circa lit. adducens hunc solutionis modum ait: ut sit sensus: Nullus purus homo novit Patrem notitia comprehensionis, sed tantum Filius.

¹⁴ Vers. 14, ubi Vat. cum Vulgata *utile est loco valet*, quod exhibent codd. et ed. 1. — De hoc dubio cfr. supra a. 2. q. 2. ad 2. — Alex. Hal., S. p. 1. q. 65. m. 3. a. 3. — B. Albert., hic a. 6.

DISTINCTIO XXII.

CAP. I.

*De nominum differentia, quibus utimur
loquentes de Deo.*

Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate, quibus loquentes de Unitate ac Trinitate ineffabili utimur. Deinde ostendendum¹ est, quibus modis de ea aliquid dicatur. « Illud ergo praecipue teneamus, quaedam esse nomina distincte ad singulas personas pertinentia, ut ait Augustinus in octavo libro de Trinitate², quae de singulis tantum dicuntur personis; quaedam vero unitatem essentiae significantia sunt, quae et de singulis singillatim et de omnibus communiter dicuntur; alia vero sunt, quae translativae et per similitudinem de Deo dicuntur ». Unde Ambrosius in secundo libro de Trinitate³ ait: « Quo purius niteat fides, tripartita videtur derivanda distinctio. Sunt enim nomina quaedam, quae evidenter proprietatem deitatis ostendunt; et sunt quaedam, quae perspicuam divinae maiestatis exprimunt unitatem; alia vero sunt, quae translativae et per similitudinem de Deo dicuntur. Proprietatis itaque indicia sunt generatio, Filius, Verbum et huiusmodi; unitatis vero aeternae sapientia, virtus, veritas et huiusmodi; similitudinis vero splendor, character, speculum et huiusmodi ».

CAP. II.

*De his quae temporaliter Deo conveniunt
et relative dicuntur.*

His adiacendum est, quaedam etiam esse nomina, ut Augustinus ait in quinto libro de Trinitate⁴, quae ex tempore Deo conveniunt et relative ad creaturam dicuntur, quorum quaedam de omnibus dicuntur personis, ut dominus, creator, refugium; quaedam autem non de omnibus, ut donatus, datus, missus.

CAP. III.

De hoc nomine quod est trinitas.

Praeterea est unum nomen, quod de nulla persona singillatim dicitur, sed de omnibus simul, id est *trinitas*, quod non dicitur secundum substantiam, sed quasi collectivum pluralitatem designat personarum.

Sunt etiam quaedam nomina, quae ex tempore Deo

conveniunt nec relative dicuntur, ut incarnatus, humanatus et huiusmodi. Ecce sex nominum differentias assignavimus, quibus utimur loquentes de Deo, de quibus singulis agendum est.

CAP. IV.

*De his quae proprie ad singulas personas pertinent,
et de his quae unitatem essentiae significant.*

Sciendum est igitur, quod illa quae proprie ad singulas personas pertinent, relative ad invicem dicuntur, sicut Pater et Filius, et utriusque Donum, Spiritus sanctus. Ea vero, quae unitatem essentiae significant, ad se dicuntur. Et ea quae ad se dicuntur, substantialiter utique dicuntur et de omnibus communiter et de singulis singillatim dicuntur personis et singulariter, non pluraliter accipiuntur in summa, ut Deus, bonus, potens, magnus et huiusmodi. Quae autem relative dicuntur substantialiter non dicuntur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁵ ita ait: « Quidquid ad se dicitur, praestantissima illa et divina sublimitas substantialiter dicitur; quod autem ad aliquid dicitur, non substantialiter, sed relative dicitur. Tantaque est vis eiusdem substantiae in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Dicimus enim: Pater est Deus, Filius est Deus, et Spiritus sanctus est Deus, quod secundum substantiam dici nemo dubitat; non tamen dicimus, hanc Trinitatem esse tres deos, sed unum Deum. Ita dicitur Pater magnus, Filius magnus et Spiritus sanctus magnus; non tamen tres magni, sed unus magnus. Ita etiam⁶ omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus; non tamen tres omnipotentes, sed unus omnipotens. Quidquid ergo ad se ipsum dicitur, Deus et de singulis personis similiter dicitur, et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicitur. Et quoniam non est aliud Deo esse et aliud *magnum esse*, sed hoc idem est illi *esse* quod est *magnum esse*, propterea, sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines, sed unam essentiam et unam magnitudinem ».

« Deus enim non est magnus ea magnitudine, quae non est quod ipse, ut quasi particeps eius sit; alioquin maior esset illa magnitudo quam Deus; Deo autem non est aliquid maius: ea igitur magnitudine magnus est, qua ipse est. Ideoque nec tres magnitudines dicimus, sed unam magnitudinem, nec tres magnos, sed

¹ Vat. et plures edd. contra codd. *demonstrandum*.

² In prooemio. — De his tribus modis significationis verborum loquitur ibid. V. c. 8. n. 9. — Illic et in sequentibus tam codd. quam edd. promiscue scribunt modo *sigillatim*, modo *singillatim*, modo *singulatim*.

³ Sive de Fide ad Gratianum. Prolog. n. 2; sed pro verbis: *nomina quaedam, quae evidenter* legitur *evidentia indicia, quae* etc.; tamen, ut notant Maurini, quidam cod. legit cum Magistro: *Sunt enim nomina quaedam*, et ipse Magister post *Proprietates itaque* adhibet vocem *indicia*. Propositionem: *alia vero sunt, quae translativae*, Magister addit, dum Ambrosius

dicit: *Sunt quae similitudinem Patris et Filii scilicet ostendunt*. — Vat. et plures edd. post vocem *proprietatem* addunt *personamque* contra originale et codd. Denique edd. 4, 3, 4, 5, 7, 8, 9 contra contextum legunt *exprimunt veritatem* loco *exprimunt unitatem*.

⁴ Cap. 16. n. 17. — Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 paulo ante post *quaedam* omittunt *etiam*.

⁵ Cap. 8. n. 9. — Fere omnes edd. contra codd. *ita*.

⁶ Sola Vat. et male *enim*, ed. 4 et codd. ABCE *et*, Augustinus *itaque*, cod. D *Ita omnipotens*. Infra Vat. et ed. 6 ante *idem est* omittunt *hoc*, quod habet etiam Augustinus.

Nomina
tempore
conveniunt

Probatur
Augustino

Deus
magnus
per parti-
pationem

unum magnum, quia non participatione magnitudinis Deus magnus est, sed se ipso magno magnus est, quia ipse est sua magnitudo. Ita et de bonitate et aeternitate et omnipotentia Dei dicendum est et de omnibus omnino, quae de Deo possunt pronuntiari substantialiter, quibus ad se ipsum dicitur, non translative ac per similitudinem, sed proprie, si tamen de illo proprie aliquid ore hominis dici potest ¹. Ecce aperte docuit, quod nomina unitatem divinae maiestatis significantia et

ad se dicuntur de Deo, id est sine relatione, et de omnibus personis communiter et de singulis divisim dicuntur nec pluraliter, sed singulariter in summa accipiuntur. Illa vero nomina, quae proprie ad singulas pertinent personas, relative, non substantialiter dicuntur. « Quod enim proprie singula in Trinitate persona dicitur, ut ait Augustinus in eodem ², nullo modo ad se ipsam, sed ad aliam invicem vel ad creaturam dicitur: et ideo relative, non substantialiter dici manifestum est ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXII.

De fide Trinitatis, quatenus credita et intellecta per catholicos sermones exprimitur, et quidem de nominibus divinis in generali.

Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de sacra Trinitate, secundum quod catholice creditur et intelligitur. In hac parte agit de ea, secundum quod credita et intellecta per catholicos sermones exprimitur. Unde, sicut ipse Magister dicit in littera, intendit hic agere de nominum divinarum diversitate. Et haec pars habet duas partes. In *prima* parte determinat ¹ de nominibus divinis in generali; in *secunda* in speciali, et hoc distinctione vigesima tertia: *Praedictis tamen adiiciendum est, quod cum omnia nomina* etc.

Prima pars dividitur in duas. In prima parte ponit Magister multiplices nominum divinarum differentias; in secunda omnes reducit ad duas, secundum illud Boethii in libro Divisionum ², quod omnis divisio est bimembris vel ad bimembrem reducibi-

lis, et hoc ibi: *Sciendum est igitur, quod illa quae proprie pertinent.*

Item, prima pars dividitur in duas. In prima ponit Magister differentias nominum divinarum secundum Augustinum et secundum Ambrosium. In secunda ad maiorem explanationem superaddit alias tres differentias, ibi, secundo capitulo ³: *His adiiciendum est, quaedam nomina etiam esse* etc.

Similiter secunda pars, in qua reducit haec membra ad duo, habet duas partes ⁴. In prima ostendit, quod nomina in divinis quaedam dicuntur relative, et haec pertinent ad personas; quaedam ad se, et haec dicuntur de omnibus simul. In secunda ostendit, hoc esse verum, ibi: *Deus enim non est magnus ea magnitudine.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae in hac parte dicuntur de nominibus divinis, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Deus sit nominabilis.

Secundo, utrum uno ⁵ solo nomine, vel pluribus debeat nominari.

Tertio, supposito quod plura sint nomina divina, quaeritur, utrum omnia dicantur translative, aut ⁶ etiam quaedam dicantur proprie.

Quarto, utrum nomina dicta de Deo dicantur secundum substantiam, an etiam aliquo ⁷ alio modo.

¹ Ex eodem loc. cit. c. 40. n. 41.

² Cap. 41. n. 12. — Vat. et edd. 3, 4, 9 male *se ipsum* pro *se ipsam*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Supple cum cod. Z et ed. 4 *Magister*.

² Circa medium: « Divisio quoque, nominibus positus, quoniam semper in duos terminos secatur » etc. Et paulo post: « Ita

ergo divisio omnis in gemina secaretur, si speciebus et differentiis vocabula non deessent ».

³ In Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 deest *secundo capitulo*.

⁴ Ed. 4 *particulas*.

⁵ Ex fere omnibus mss. et ed. 4 supplevimus male omisum *uno*.

⁶ Ed. 4 *an*.

⁷ Plures codd. ut AFGHK T etc. *aliqua*, quam lectionem etiam ed. 4 habet et insuper post *utrum* addit bene *omnia*.

ARTICULUS UNICUS.

De nominibus divinis.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit nominabilis.

Circa primum, quod Deus sit innominabilis, ostenditur *auctoritatibus* et *rationibus*. *Auctoritatibus* sic:

1. Dionysius de Divinis Nominibus¹: « Deum neque dicere neque intelligere possibile est ». Et iterum: « Dei neque nomen est neque verbum neque ratio neque opinio neque phantasia »: ergo Deus est omnino innominabilis.

2. Item, Philosophus in libro de Causis²: « Prima causa superior est omni narratione »; sed quod est superius omni narratione est inenarrabile, et omne tale innominabile: ergo etc.

3. Item, *ratione* ostenditur sic: *nomen* proportionem et similitudinem aliquam habet ad nominatum, ut vox ad significatum; sed Deus est infinitus omnino, vox autem omnis finita: ergo cum nulla sit proportio³, nulla per vocem erit expressio: ergo nec nominatio.

4. Item, omne *nomen* imponitur a forma aliqua⁴; sed in Deo non est ponere certam formam; unde Augustinus⁵: « Deus, qui omnem formam subterfugit, intellectui pervius esse non potest »: ergo etc.

5. Item, omne *nomen* significat substantiam cum qualitate⁶; sed in Deo est substantia mera sine quantitate et qualitate: ergo non contingit Deum significare per nomen.

6. Item, quod nec⁷ per *pronomen*. Pronomen enim non habet significationem determinatam nisi per demonstrationem vel relationem⁸. Demonstratio autem fit mediantibus accidentibus, quae possunt oculis conspici; sed haec non sunt in Deo: ergo videtur, quod Dei neque sit nomen, neque pronomen.

CONTRA: 1. In Psalmo⁹: *Dominus nomen illi*. Fundam. Et iterum¹⁰: *Quam admirabile est nomen tuum in universa terra*: ergo Deus habet nomen.

2. Item, Dionysius fecit librum de divinis nominibus: aut ergo Deus est nominabilis, aut scientia ibi tradita cassa¹¹ est et inutilis.

3. Item, *ratione* videtur: quia omne quod se exprimit verbo, potest se exprimere signo verbi; sed signum verbi est vox¹²: ergo cum Deus se suo verbo exprimat, potest exprimi voce; sed quod potest voce exprimi, potest nominari: ergo etc.

¹ Cap. 1. circa med. Cfr. supra pag. 67. nota 6. — Verba, quae immediate post ex Dionysio allegantur, reperies loc. cit., ac juxta translationem Scoti Erigenae sic exhibentur: Et neque sensus eius est, neque phantasia, neque opinio, neque nomen, neque verbum, neque tactus, neque scientia.

² Prop. 6.

³ Nempe inter vocem et Deum. Vat. incongrue et contra antiquiores codd. et ed. 1 addit *finiti ad infinitum*. — De maiori huius argumenti vide Boethium in prima et secunda editione super I. Periherm. c. 1, ubi inter alia dicit: Omnis vox animi sensa significat, quare ex animi intellectibus quidquid evenerit vocibus indicatur. Ergo nunc hoc dicit (Aristoteles): Similitudo est, inquit, quaedam inter se intellectuum atque vocum; quemadmodum enim sunt quaedam simplicia, quae ratione animi concipiuntur et constituuntur intelligentia mentis, in quibus neque veritas ulla neque falsitas invenitur, ita quodque in vocibus est.

⁴ Alanus ab Insulis, Theolog. regulae, reg. 17. ait: Cum omne nomen secundum primam institutionem datum sit a proprietate sive a forma, unde Boethius ait: Rebus ex materia formaque constantibus solus humanus animus existit, qui prout voluit, nomina rebus impressit etc.

⁵ Cfr. Serm. 117. de verbis Evang. Ioan. 1: In principio erat Verbum etc., c. 2. n. 3: Ineffabiliter potest intelligi, non verbis hominis fit, ut intelligatur. Verbum Dei tractamus et dicimus, quare non intelligatur. Non nunc dicimus, ut intelligatur, sed dicimus quid impediatur, ne intelligatur. Est enim forma quaedam, forma non formata, sed forma omnium formatorum; forma incommutabilis, sine lapsu, sine defectu, sine tempore, sine loco, superans omnia, existens omnibus et fundamentum quod-

dam in quo sint, et fastigium sub quo sint... Dicimus, quam incomprehensibile sit quod lectum est; tamen lectum est, non ut comprehenderetur ab homine, sed ut doleret homo, quia non comprehendit... Ergo est forma omnium rerum, forma infabricata, sine tempore, ut diximus, et sine spatiis locorum. Quidquid enim loco capitur, circumscribitur. Forma circumscribitur finibus, habet metas, unde et quousque sit. Deinde quod loco capitur et mole quadam et spatio distenditur, minus est in parte, quam in toto. Faciat Deus, ut intelligatis.

⁶ Priscian., II. Grammat. c. 5. ait de nomine: *Nomen quasi notamen*, quod hoc nomine notamus uniuscuiusque substantiae qualitatem. Plura de hoc vide apud Scotum, Grammat. speculativa c. 8. — Mox in cod. Z omittitur *quantitate et*. In fine argumenti ex mss. et ed. 1 substituimus *significare* pro *significari*.

⁷ Supple: contingit Deum significare, vel etiam cum Vat. *Deus sit nominabilis*, quod tamen deest in mss. et ed. 1.

⁸ Respicitur divisio pronominum, scil. in *demonstrativa* et *relativa*; quae iuxta Priscianum, XII. Grammat. c. 1, in eo differunt, quod demonstratio interrogationi reddita primam cognitionem ostendit. Quis fecit? ego. Relatio vero secundam cognitionem significat, ut is, de quo iam dixi. Cfr. Scotus, Grammat. speculativa c. 22.

⁹ 67, 5.

¹⁰ Psalm. 8, 2.

¹¹ Cod. K V *superflua*.

¹² Aristot., I. Periherm. c. 1: Sunt ergo ea quae sunt in voce, earum quae sunt in anima passionum, notae. — Mox post *Deus* Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 omittit *se*, deinde ponit *exprimatur* loco *exprimat*.

4. Item, quod contingit intelligere contingit significare sive enuntiare; sed contingit Deum a nobis cognosci; hoc certum est et supra probatum¹: ergo etc.

5. Item, quod contingit laudare contingit et nominare; sed Deum contingit laudare, immo ipse est² summe laudabilis: ergo et nominabilis.

CONCLUSIO.

Deus est nominabilis, sicut est intelligibilis, non quidem perfecte, sed imperfecte.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut intelligere dicitur dupliciter, sic³ effabile et nominabile. Uno enim modo *intelligere* dicitur per *perfectam* comprehensionem; alio modo per *semplenam* cognitionem. Sic⁴ *effabile* dupliciter dicitur: uno modo per *perfectam expressionem*, alio modo per *semplenam narrationem*. Sic etiam nominabile.

Si dicatur effabile sive nominabile secundum *perfectionem* expressionis, sic dicendum, quod sicut Deus sibi soli est intelligibilis, sic *sibi soli* est effabilis et nominabilis, non⁵ alio nomine, quam ipse sit, nec alio verbo, quam ipse sit; et sicut *nobis* est incomprehensibilis, ita et ineffabilis, ita etiam et inominabilis; et per hunc modum loquitur Dionysius et Philosophus.

Si vero dicatur effabile et nominabile secundum *qualemcumque* narrationem⁶, sic, quemadmodum Deus est nobis cognoscibilis, ita et effabilis et nominabilis; et qui melius cognoscit melius effatur et melius nominat et expressius. Unde expressius nominat fidelis quam infidelis⁷, et scriptura, quae fidei suffragatur, ut sacra Scriptura, quam ratio vel philosophia. Et hoc modo procedunt *rationes* et *auctoritates* ad secundam partem.

1. 2. Ad illud ergo quod⁸ obiicitur de Dionysio et Philosopho, iam patet responsio per hoc quod loquuntur de nominatione, in qua est *perfecta* expressio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod vox in nomine⁹ est proportionabilis verbo interiori sive significato; dicendum, quod hoc intelligitur de nominatione, quae totam rei significationem includit; aliter non habet veritatem, nisi intelligatur esse proportio ad rem sub ratione cognoscibilis; et sic potest esse nominabilis. Quamvis enim Deus sit infinitus, tamen finite cognoscitur a nobis.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non habet formam; dicendum, quod non habet formam perviam nostro intellectui, cuiusmodi est forma, cuius est¹⁰ imago in sensu; habet tamen formam, quia ipse est forma, quae est ratio cognoscendi, quam¹¹ etsi nos non cognoscimus in se, ipse cognoscit se in se, et nos eum in forma creata. Unde a forma creata nos nomina imponimus, quam intelligimus et videmus.

5. Ad illud quod obiicitur, quod nomen significat substantiam et qualitatem; dicendum, quod substantia et qualitas non accipiuntur ibi¹² *proprie*, sed *communiter*; substantia dicitur *quod* cognoscitur, qualitas dicitur *quo* cognoscitur¹³, et hoc per modum quietis; et hoc dico propter verbum et participium et adverbium, quod est dispositio verbi. Et quoniam in creaturis, ut plurimum differt *quod* cognoscitur et *quo*, ideo nomen in creaturis ut plurimum haec¹⁴ importat per diversitatem. In Deo vero idem est cognitum et ratio cognoscendi quantum est de se: ideo significat nomen divinum illa duo per indifferentiam secundum rem; et ita salvatur ibi ratio substantiae et qualitatis, ut congruit nomini¹⁵.

¹ Dist. 3. p. 1. a. 4. q. 1. — Postulantibus plurimis mss. et ed. 4, substituimus paulo supra verba activa *intelligere, significare, enuntiare* pro passivis *intelligi* etc. Dein cod. Y ut supra loco et supra.

² Ex plurimis mss. et ed. 4 supplevimus *est*.

³ Ed. 4 addit *et*.

⁴ Pauci codd. ut P Q X *Similiter* loco *Sic*.

⁵ In cod. V particulae *non* praefigitur *et*.

⁶ Restituimus lectionem antiquiorum mss. et ed. 4, ponendo *narrationem* pro *nominationem*, quae lectio et divisioni paulo supra allatae respondet. Mox post *effabilis* cod. Z et ed. 4 repetunt *ita*.

⁷ Sequimur codd. T et bb, dum ceteri codd. cum edd. omittunt *quam infidelis*, et Vat. cum uno alterove tantum codice substituit insuper *fides* loco *fidelis*. Lectionem codd. T et bb praeferimus, tum quia regulis grammaticae conformior est, tum quia indirecte auctoritate fere omnium mss. et sex primarum edd. ponentium *fidelis* comprobatur. Dein in paucis mss. ut S Y omittuntur verba *quae fidei suffragatur, ut sacra Scriptura*.

⁸ In plurimis codd. (exc. Y) et Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 indebite hic additur *secundo*, et paulo infra Vat. contra fere omnes codd. et sex primas edd. incongrue ponit *loquitur* pro *loquuntur*.

⁹ Lectio Vat. et cod. cc *homine* pro *nomine* est contra ea quae in obiectione ipsa afferuntur et contra antiquiores codd. et ed. 4.

¹⁰ Plures codd. ut G H I M Z etc. cum ed. 1 adiciunt *aliqua*.

¹¹ Ex fere omnibus vetustioribus mss. et ed. 4 substituimus *quam* pro minus congruo *quoniam*. Mox cod. V *cognoscamus* loco *cognoscimus*, et paulo infra post *Unde* in codd. Y additur *et*.

¹² Vat. et cod. cc omittunt *ibi*, quod tamen in aliis mss. et ed. 4 habetur. Paulo supra cod. W *cum qualitate* loco *et qualitate*.

¹³ Alex. Hal., S. p. 1. q. 48. m. 1. ad ult. idem his verbis exprimit: « Non enim substantia et qualitas, cum dicitur: nomen significat substantiam etc., distinguunt sicut in praedicamentis, sed substantia dicitur ipsum signatum nominis, qualitas illud idem, in quantum capabile est ab intellectu ». Aliis verbis: substantia et qualitas hic non accipiuntur, in quantum sunt praedicamenta seu res aliquae, sed secundum modum significandi; in quantum scil. substantia significat illud, cui nomen imponitur, qualitas vero illud, a quo imponitur, seu respectum, sub quo imponitur. — Paulo ante fide mss. et ed. 4 expunximus *prout*, quod Vat. post *communiter* addit. Mox post *verbum* in pluribus mss. et ed. 4 deest particula *et*.

¹⁴ Vat. cum pluribus mss. minus bene *hoc*.

¹⁵ Ad ultimam obiectionem, quae est de *pronomine*, non est explicite data solutio; quia sufficienter in praedictis continetur. — Paulo ante praestamus lectionem planiorem, quae est et lectio maioris numeri codd. et ed. 4, ponendo *secundum rem* pro *rei*, quod Vat. cum paucis mss. habet; alii demum omittunt vel *secundum* vel *secundum rem*.

SCHOLION.

I. Distinctio et duae conclusiones in corp. positae per se sunt manifestae. — In solut. ad 4. conceditur, aliquam proportionem esse inter vocem et rem nominatam, sed tantum quatenus *cognoscibilis est*. Infinitus autem Deus tantum finite a nobis est cognoscibilis. Huic finitae cognitioni proportionabile potest esse etiam *nomen finitum*, « loquendo de proportionem, quae est inter aliqua duo sub ratione, qua unum est signum et aliud signatum ». Ita Richard. a Med., hic q. 4. ad 3. — Notanda est sententia in solut. ad 3, quod nos Deum cognoscimus « in forma creata; unde a forma creata nos nomina imponimus, quam intelligimus et videmus »; de quo cfr. supra d. 3. p. 1. q. 2. Addit Alex. Hal. (loc. infr. cit.), quod a creaturis secundum Ioan. Damascenum tribus modis nomina imponimus, scil. « *imaginibus* et *formis* et *notis*. *Notis* nominatur Deus privationibus, cum dicitur immensus Deus, infinitus, incircumscribibilis; *imaginibus*, cum nominatur dispositionibus spiritualium creaturarum, ut cum dicitur spiritus, sapiens, intelligens; *formis*, cum nominatur similitudinibus corporalium creaturarum, ut cum dicitur leo, ignis et huiusmodi ».

II. Solut. ad 6. 7. in eodem sensu magis explicatur a S. Thom. (S. I. q. 13. a. 1. ad 3.), et ab Alex. Hal. (loc. infra cit. ad ult.), qui verba ob brevitatem subobscura: « Et hoc dico

propter verbum et participium et adverbium, quod est dispositio verbi », sic explanat: « Licet verbum et participium significant cum tempore, nihilominus tamen Deus quodammodo notificabilis est, non quia ipse cadit sub tempore, sed quia iuxta possibilitatem intellectus nostri, qui intelligit *cum motu et tempore*, intelligimus et significamus. Unde et hoc verbum *est*, dictum de Deo, non significat cum motu et tempore. Unde Augustinus super illud Ioan. 1: In principio erat Verbum, dicit: Verbum substantivum (nempe *est*) duplicem habet significationem: aliquando enim temporales motus secundum analogiam aliorum verborum declarat; aliquando substantiam uniuscuiusque rei, de qua praedicatur, sine ullo temporali motu designat; ideo et substantivum vocatur. Tale est quod dicitur: In principio erat Verbum » etc. — Cfr. etiam hic dub. 3.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. 1. q. 48. m. 1. — Scot., de hac et seqq. hic q. 1. 2; Report. hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 13. a. 1. — B. Albert., 1. Sent. d. 2. a. 16; S. p. 1. tr. 3. q. 16. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 73. q. 1. — Durand., de hac et duab. seqq. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum Deus habeat unum solum nomen, an plura.

Secundo quaeritur, utrum Deus habeat unum solum nomen, an plura. Et quod plura, videtur:

Fundamenta. 1. *Auctoritate Scripturae*, quae ipsum diversis nominibus appellat. Exodi sexto¹: *Nomen meum magnum Adonai non indicavi eis*. Exodi decimo quinto²: *Omnipotens nomen eius*. Et Psalmo³: *Dominus nomen illi*. Si ergo ista sunt diversa nomina, patet auctoritate Scripturae, quod Deus habet plura nomina.

2. Item, Dionysius in libro de Divinis Nominibus⁴ plura assignat nomina Dei; Ambrosius similiter in libro de Trinitate⁵, et Magister similiter in littera.

3. Item, hoc ipsum *ratione* videtur; quia nullum nomen sufficienter exprimit esse divinum nec in se nec in comparatione ad nostrum⁶ intellectum. Quod patet, quia omnis perfectio et est et intelligitur esse in Deo; et nullum nomen exprimit omnis conditionis

perfectionem: ergo cum non possit fieri per unum, indigemus pluribus.

4. Item, illud in quo res conveniunt et in quo differunt, aut necesse est pluribus nominibus⁷ dicere, aut necesse est unum aequivocari; sed aequivocatio generat ambiguitatem et tollenda est: ergo congruum est diversis exprimere nominibus. Cum ergo in divinis sit commune et proprium et hoc in pluribus, necesse est, plura nomina esse.

5. Item, quamvis una sit prima veritas⁸, tamen articuli fidei sunt multi: si ergo fides de Deo multos articulos credit, et *quod corde creditur ad iustitiam* oportet ore confiteri *ad salutem*⁹, multos potest et debet articulos ore confiteri; sed multi articuli uno nomine non expresse et explicitè exprimuntur: ergo oportet habere plura nomina.

CONTRA: 1. Hilarius¹⁰: « Non sermoni res, sed Ad op-
tun

¹ Vers. 3.

² Vers. 3.

³ 67; 5.

⁴ Cap. 1. § 8, ubi nomina generatim recensentur, quae Deo et a sacra Scriptura v. g. Ego sum qui sum, vita, lux etc. et a sapientibus v. g. bonum, pulcrum etc. attribuuntur.

⁵ Id est, II. de Fide ad Gratianum, in Prologo; vide hic lit. Magistri, c. 1. — Cod. W ponit *Augustinus* et ed. 1 *Anselmus* pro *Ambrosius*. Mox post *Magister* unus alterve codex ut S Y omittit *similiter*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur *nostrum*, quod in ceteris mss. et ed. 1 invenitur. Paulo infra cod. X *perfectionis conditionem* pro *conditionis perfectionem*.

⁷ Praeferimus lectionem codd. G M et ed. 1 ponendo *nominibus* pro *modis*, quam contextus exigit; vel si magis placet, legas cum codd. aa bb *modis vel nominibus*. Mox post *ambiguitatem* cod. X *quae loco et*; dein post *congruum est* in cod. H additur *pluribus et* ac in cod. I post *diversis* adiungitur *modis dicere et*.

⁸ Antiquiores codd. cum ed. 1 contra Vat. in hac propositione exhibent *prima*, quamvis aliqui eorum vel verbis transpositis legant *una prima sit veritas* vel *una male omittant*.

⁹ Rom. 10, 10. — Paulo infra post *expresse* cod. bb *nec pro et*, qui et dein cum cod. aa ponit *debet loco oportet*.

¹⁰ Libr. IV. de Trin. n. 44.

rei sermo est subiectus » : ergo cum in Deo sit omni-
moda realis unitas, ergo et vocis et nominis.

2. Item, omne quod est in Deo, est Deus, ergo quod significat aliquid quod est in Deo, est Deus; sed Deus unus est: ergo omnia ¹ divina nomina habent unum significatum: sed omnia talia sunt synonyma, nominibus autem synonymis non plus dicitur pluribus quam uno: ergo videtur, quod omnia alia ab uno sint praeter necessaria.

3. Item, multiplicatio divinorum nominum aut venit a parte rei, aut a parte intellectum, aut a parte effectum. Si a parte rei, tunc bonitas et veritas non sunt nomina diversa, quia res omnino una; si a parte effectum, tunc ergo unitas et aeternitas non sunt diversa, cum non connotent effectum; si a parte intellectum solum: ergo videtur, quod huiusmodi nomina cassa sint et vana, cum non habeant aliquid respondens ² in re.

4. Item, in Scriptura nomen Dei singulariter proponitur, sive addatur uni, ut cum dicitur: *Domini nomen illi* ³, sive pluribus, ut cum dicitur: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*: ergo cum eadem sit ratio rei et unius rei, et nominis et unius nominis ⁴, ergo Deus tantum unum habet nomen.

CONCLUSIO.

Deum nominamus modo uno nomine, modo pluribus, iuxta diversos modos, quibus nomen accipitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod in nomine tria sunt, scilicet vox et significatio et ratio innotescendi. Unde et nomen multipliciter accipitur: aliquando pro voce significante, ut cum dicitur: Petrus est nomen Apostoli; et sic constat, quod in Deo sunt plura nomina. Aliquando nomen accipitur pro re significata, ut cum dicitur: bonum et honestum sunt idem nomine; et sic in divinis quodam modo est dicere nomen unum,

quodam modo plura. Si enim res significata dicatur essentialiter, sic omnia unum: si personaliter, sic plures et plura nomina correspondentia. Aliquando nomen accipitur pro ipso notamine sive ratione innotescendi; et sic dicendum, quod ⁵ quodam modo nomen unum, quodam modo plura.

Si enim accipitur ratio innotescendi ex parte Dei, sic innotescit per virtutem, quae una et magna est; et sic unum nomen Dei est et magnum sive maximum. Unde Jeremiae decimo ⁶: *Magnus es tu, et magnum nomen tuum*, quantum ad rationem innotescendi sive virtutem, per quam innotescit, secundum quod dicitur in Psalmo ⁷: *Notus in Iudaea Deus, in Israel magnum nomen eius*.

Si autem accipiat ratio innotescendi ratione ⁸ effectum sive creaturarum, sic diversa sunt nomina. Nam Deus innotescit nobis tripliciter, scilicet per causalitatem, per ablationem et per excellentiam ⁹; et secundum hoc est multitudo nominum. Si enim nominetur per causalitatem, multa sunt nomina, quia multos habet effectus; si per ablationem, multa sunt nomina, quia multa removentur, scilicet omnia creata; si per excellentiam, multa, quia in multis, in omnibus scilicet conditionibus nobilitatis, excedit creaturas ¹⁰.

4. Ex praedictis patent obiecta. Quod enim obicit, quod Scriptura nomen Dei exprimit singulariter; dicendum, quod Scriptura, ut plurimum nomen Dei praedicat magnum, admirabile ¹¹, sanctum et laudabile; et sic non loquitur de nomine, secundum quod vox, sed secundum quod ratio innotescendi a parte Dei; et sic unum. Tamen non sequitur: loquitur singulariter, ergo unum solum, quia frequenter quod dicitur singulariter dicitur et universaliter, ut patet in multis exemplis in Lege, cum dicebatur: *homo de domo Israel* ¹², vel *homo qui fecerit hoc vel illud*, intelligebatur de quolibet homine.

3. Ad illud quod obicitur, quod unitas ¹³ est a parte rei; dicendum, quod pluralitas a parte rei est,

Conclusio 2.
Innotescit

Conclusio 3.

Conclusio 4.

Deus innotescit triplici via.

Solutio oppositorum.

¹ Ex mss. et sex primis edd. supplevimus *omnia*. Paulo supra post primum *ergo* in cod. T repetitur *omne*. In fine huius argumenti Vat. praeter fidem mss. et ed. I habet *non sint necessaria loco sint praeter necessaria*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. I *correspondens*.

³ Psalm. 67, 5; Matth. 28, 19. — Paulo ante ex plurimis antiquioribus mss. et ed. I substituimus *addatur* loco *additur*, et codd. GHM cum ed. I post *singulariter* bene addunt *semper*.

⁴ Aristot., IV. Metaph. text. 3. (III. c. 2.): Idem enim et unus homo, et homo et ens homo; et non diversum aliquid ostendit secundum dictionem repetitam homo et ens, homo et unus homo.

⁵ Vat. cum cod. cc, sed aliis codd. et ed. I refragantibus, omittit *quod*.

⁶ Vers. 6, post quem textum in Vat. et cod. cc additur *id est*. Paulo ante cod. Y *et* loco *sive*, dum cod. W particulam *et* ibi verbo *magnum* praefixam omittit.

⁷ 75, 2.

⁸ Cod. M cum ed. I *a parte*.

⁹ Dionys., de Div. Nom. c. 7. § 3. cuius verba vide supra pag. 77 nota 10.

¹⁰ Cod. aa addit: *Quartus modus potest addi, ut dicatur, quod innotescit nobis Deus per similitudinem; et sic similiter sunt multa nomina, ut leo, agnus, lapis et huiusmodi*. Eadem verba inveniuntur in cod. bb ad marginem. Praedicti duo codices pro quolibet trium modorum cognoscendi Deum addunt exempla; sic pro via causalitatis post *nomina* adiciunt *ut creator, conditor et huiusmodi*; pro via ablationis post *nomina* ponunt *ut incorporeus, immensus et huiusmodi*; pro via excellentiae post *multa* addunt *ut supersubstantialis, superbonus et huiusmodi*. Cod. X hic addit verbum *sunt*. Cod. Y in principio huius propositionis habet *nominatur* pro *nominetur*.

¹¹ Plures mss. ut ASTV etc. cum ed. I *mirabile*. Paulo infra termino *unum* in cod. W praefigitur *est*.

¹² Levit. 17, 8. — Fide mss. antiquiorum et ed. I restituimus *domo*.

¹³ Vat. cum cod. cc *pluralitas*, sed contra scopum objectionis et alios codd. cum ed. I. Mox cod. I, verbis transpositis,

ut accipiat *res pro persona*. Si autem pro *natura*, etsi non sit pluralitas in se, tamen¹ in quantum innotescit. Et ideo plura nomina.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nomina talia sunt synonyma; dicendum, quod tunc sunt nomina² synonyma, cum differunt a parte vocis solum. Hic autem est differentia secundum rationem innotescendi, et ideo non sunt synonyma. Alia ratio dicta fuit supra, distinctione octava in primo problemate³.

3. Ad illud quod obiicitur, quod si venit a parte *intelligendi solum*, ergo talia nomina sunt vana; dicendum, quod non venit ab hoc solum, quoniam illi rationi innotescendi respondet pluralitas in creaturis, et in Deo respondet vera unitas⁴ complectens illam totam pluralitatem. Unde quia intelligimus Dei potentiam et sapientiam per diversa, diversimode nominamus; et quia in Deo est vere sapientia et potentia, ideo non est ibi vanitas⁵.

Ad 3.
parte i.
lectuum

SCHOLION.

I. Distinguit S. Doctor in termino tria, scilicet vocem significantem, rem significatam, rationem innotescendi. Ad illustrandum hoc ultimum membrum vulgo exemplum hoc afferebatur in notificatione *hominis*, quod factus sit ex *humo*. Divina autem essentia, in se una, simplicissima et infinita, est ratio innotescendi respectu ad plura, cum intellectus noster illam unam summam perfectionem non unico conceptu exprimere possit, sed alium conceptum formet de infinito illo uno sub ratione *sapientiae*, alium sub ratione *bonitatis*, et sic de aliis attributis. — Iuxta dictam distinctionem quaestio solvitur quinque propositionibus principalibus et nonnullis adiunctis. Pro explicatione servare potest supra d. 8. p. II. q. 2; et quoad solut. ad 2. 3. ibid. p. I. a. 1. q. 1. circa fin.; S. Thom., S. I. q. 13. a. 4; S. c. Gent. I. c. 35.

II. Notandum, quod in solutione oppositorum ordo argumentorum mutatus est. Opposit. 1. non solvitur explicite, cum principia solutionis iam exhibita sint in corp. Prima solutio respicit 4. opposit.; secunda vero respicit 3. opposit. quoad primum membrum. Deinde sequitur solut. ad 2; et ultimo loco ad tertium membrum 3. oppositi.

III. In conclusione omnes conveniunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. a. 1. et m. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 8. a. 3; S. p. I. tr. 44. q. 59. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Agid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 73. q. 9. — Dionys. Carth., hic q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum omnia divina nomina dicantur translative.

Tertio quaeritur; utrum omnia nomina divina dicantur translative, an etiam quaedam dicantur proprie. Et quod omnia dicantur translative, videtur.

1. In *Regulis fidei*⁶ dicitur: «Omne simplex proprie est, et improprie dicitur»; sed quod improprie dicitur, improprie nominatur: cum ergo Deus sit simplex, nominatur improprie; sed improprietas reducitur ad proprietatem: ergo nomina divina de Deo dicuntur improprie, de aliis proprie; sed quod dicitur de aliquo improprie, dicitur translative, si de alio proprie⁷: ergo etc.

Ad opposi-
tum.

2. Item, unumquodque, sicut contingit intelli-

gere, contingit et significare; sed non contingit Deum intelligere⁸ nisi per proprietates et condiciones creaturarum, ergo nec nominare; sed quod nominatur secundum alienas proprietates semper translative nominatur: ergo etc.

3. Item, non est nisi duplex theologia, scilicet mystica et symbolica, secundum quod vult Dionysius⁹; sed utraque Deum nominat translative — nam mystica per creaturas spirituales et invisibiles, sed symbolica per corporales — ergo omnis nominatio Dei translative est.

4. Item, omne nomen divinum est impositum propter nostram instructionem¹⁰; sed omnis nostra

*dicendum, quod si accipiat *res pro persona*, pluralitas a parte rei est.*

¹ Supple: *est*, quod codd. Z aa bb particulae *tamen* praefigunt.

² Ex plurimis mss. et ed. 1 adieci *nomina*, et mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 substitui *differunt* pro inepto *dicuntur*, ac paulo infra supplevimus *sunt*.

³ Nempe p. I. q. 1. ad ult.

⁴ Cod. T *una veritas*, cum quo concordat cod. S, qui, omisso *una*, ponit *veritas*; cod. Y, omisso *vera*, habet *unitas*, et codd. aa bb post *unitas* addunt *sive veritas*.

⁵ Ed. 1 adiungit *sed veritas et unitas*, quae et paulo ante adverbio *vere* praemittit *unum*.

⁶ Alanus ab Insulis, Theologicae Regulae, reg. 20. — Codd. aa bb post *fidei* addunt *vel theologiae*.

⁷ In cod. aa additur *dicatur*; codd. vero P Q ultima verba legunt *sed de aliquo proprie* et transponunt post *improprie*.

⁸ Vat. cum cod. cc, sed aliis codd. et ed. 1 obnitentibus, *intelligi*. Paulo ante pauci codd. ut P Q V verbis *contingit et* apte praefigunt *sic*; cod. T autem loco *contingit et significare* ponit *ita et nominare*, lectio, si formam argumenti spectes, praeferenda.

⁹ Epist. 9. Cfr. etiam de Div. Nom. c. 1. versus finem et de Mystica Theolog. c. 4. — Paulo infra post *spirituales* ed. 1 omittit *et*, ac dein in aliquibus codd. ut V W X particula *sed* deest; in fine argumenti plurimi mss. cum edd. 2, 3, 6 exhibent minus congrue *translative* pro *translative*; tandem cod. O ibidem ponit *dicatur* et codd. P Q *dicatur esse loco est*.

¹⁰ Respicitur illud Rom. 15, 4: Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.

doctrina incipit a sensu¹: ergo omne nomen Dei accipitur secundum aliquod sensibile; sed in Deo nulla est proprietas sensibilis secundum veritatem, sed solum translative: ergo etc.

CONTRA: 1. Apostolus dicit ad Ephesios tertio², loquens de Deo: *A quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur*; sed si paternitas in terris nominatur a paternitate Dei: ergo Deus proprius et principalius dicitur Pater quam alia, non ergo translative. Hoc ipsum dicunt Dionysius³ et Damascenus, innitentes huic auctoritati Apostoli. Inquit enim Damascenus⁴: «Sciendum, quod non est a nobis translatum ad beatam Deitatem paternitatis et filiationis et processionis nomen, sicut ait divinus Apostolus: *Ex quo omnis paternitas*»: ergo etc.

2. Item, beatus Ambrosius dicit, et habetur in littera⁵, quod triplex est nominum divinorum differentia, et una ex illis sunt nomina translative: non ergo omnia dicuntur translative.

3. Item, quaedam dicuntur de Deo, quae habent oppositum in omni creatura, ut aeternitas et immensitas; sed nomen translative attenditur secundum aliquam similitudinem⁶: ergo talia nomina non sunt translative.

4. Item, quaedam dicuntur de Deo, quorum significatum est proprie in solo Deo, ut hoc nomen *bonum et qui est*, Lucae decimo octavo⁷: *Nemo bonus nisi solus Deus*. Et Augustinus⁸ dicit, quod «solus Deus vere est, cuius comparatione cetera non sunt».

CONCLUSIO.

Non omnia nomina de Deo dicuntur translative: quando enim significant rem, cuius veritas est in Deo et oppositum in creatura, nullo modo transferuntur; quando significant rem, cuius veritas est in Deo et similitudo in creatura, transferuntur secundum impositionem, non secundum rem; quando denique significant rem, cuius veritas est in creatura et consimilis proprietas in Deo, proprie transferuntur.

RESPONDEO: Ad hoc voluerunt quidam dicere, quod quaedam sunt nomina, quae Deus sibi imposuit, quaedam, quae nos ei imposuimus. Si loquamur de nominibus, quae Deus sibi imposuit, cum ipse se proprie intelligat, huiusmodi nomina sunt propria; et talia dicuntur esse *bonum et qui est*. Unde Dionysius⁹ videtur velle, quod illud nomen *bonum* solum sit proprium et principale; Damascenus¹⁰ vero, quod illud nomen *qui est* solum est proprium et principale; et unus attendit in nomine perfectionem, alter absolutionem, uterque tamen proprietatem¹¹. Si autem loquamur de nominibus, quae nos ei imposuimus, sic cum non cognoscamus Deum nisi per creaturas, non eum nominamus nisi per nomina creaturarum; et¹² ideo solum translative, sive quia proprius et prius conveniunt creaturae, sive quia prius imposita sunt creaturae, quamvis non proprius convenient creaturae. Et haec est

Solutio quorundam.

Cfr. Aristot., I. Poster. c. 14. (c. 18.), III. de Anima text. 39. (c. 8.), et c. 6. de Sensu et Sensibili, nec non I. Metaph. c. 1. — Mox plures codd. ut A S T W Z etc. *aliquid* pro *aliquod*.

² Vers. 15, in quo textu Vat. cum Vulgata *Ex quo* pro *A quo*, et dein Vulgata *caelis* pro *caelo* contra codd. et ed. 1 exhibet. — Paulo infra cod. V *alius* loco *alia*.

³ De Div. Nom. c. 1. § 4: Unde in omni fere theologica actione thearchiam videmus divinitus laudatam, ut monadem quidem et unum propter simplicitatem et unitatem... ut trinitatem vero propter subsistentem ter superessentialis fecunditatis expressionem, ex qua omnis paternitas in caelo et in terra est et nominatur.

⁴ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Quin illud quoque nosse interest, paternitatis, filiationis et processionis vocabula non a nobis ad beatam Deitatem esse translata, verum contra illinc nobis communicata, quemadmodum Apostolus ait: *Propterea flecto genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas*.

⁵ Hic, c. 1. — Mox cod. V *illarum* pro *ex illis*.

⁶ Cfr. supra pag. 1 nota 8.

⁷ Vers. 19. Quia ista verba sic leguntur apud Lucam, ipsum in textu citavimus, licet in mss. et edd. habeatur *Matthaei*, 19, 14, ubi sic legitur: *Unus est bonus, Deus*.

⁸ Libr. VIII. de Civ. Dei, c. 11: «Ego sum qui sum; et dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos; tanquam in eius comparatione qui vere est, quia incommutabilis est, ea quae mutabilia facta sunt, non sint». Ceterum cfr. de hoc supra d.

VIII. c. 1. lit. Magistri, ubi idem recurrit et Hieronymo attribuitur.

⁹ De Div. Nom. c. 3. § 1: Ac primum, si videtur, perfectum et quod omnes Dei emanationes manifestat, boni nomen expendamus (versio Corderii). Cfr. et c. 4.

¹⁰ Libr. I. de Fide orthod. c. 9, ubi et rationem addit: Nam totum esse velut immensum quoddam ac nullis terminis definitum essentiae pelagus complexu suo ipse continet. — Ex fere omnibus antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus particulam *vero*.

¹¹ Aliis verbis, Dionysius in nomine *bonum* attendit divinum esse, quatenus in se completissime existens est causa omnia comprehendens sive omnium principium et finis. Nam bonum ex natura sua est diffusivum sui tenetque rationem finis; perfectum autem est illud quod omnia prae habens potest facere sibi simile (cfr. loc. cit. c. 4. et 13.). Damascenus vero in nomine *Qui est* considerat divinum esse secundum se et absolute, quatenus est infinitum pelagus essentialitatis. Uterque tamen in his nominibus tale designat, quod Deo vere et proprie convenit. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 4. a. 2.

¹² In Vat. et cod. cc deest *et* ab aliis codd. et ed. 1 exhibitum. Paulo supra post *cum* et dein post *creaturas* fide mss. et ed. 1 expunximus *nos*. Mox cod. T *non quia* pro *quamvis non*. Unus alterque codex ut Y in hac et in sequenti propositione *per prius* loco *proprius*.

translatio quaedam, quamvis, proprie loquendo, sit translatio, quando proprius conveniunt iis, a quibus transferuntur, ut ridere hominibus proprius quam pratis.

Sed haec positio non videtur stare¹. Cum enim² nos cognoscamus Deum tripliciter, scilicet per *effectum*, per *excellentiam* et per *ablationem*, constat quod omnibus his modis contingit Deum nominare. Si per *effectum*, nulla est ibi translatio³; similiter, si per *ablationem*, quoniam translatio attenditur secundum aliquam similitudinem: « omnes enim transferentes secundum aliquam similitudinem transferunt⁴ ».

Et propterea aliter dicendum, quod *quaedam* sunt nomina, quae significant rem, cuius veritas est in Deo et oppositum in creatura, ut immensus et aeternus: et talia nullo modo transferuntur, nec secundum rem nec secundum impositionem. *Quaedam*⁵ significant rem, cuius veritas est in Deo et similitudo eius in creatura, ut potentia, sapientia et voluntas; et talia nomina transferuntur a creaturis ad Deum, non secundum rem, sed secundum impositionem; quia prius imposita sunt creaturis quam Deo, licet prius sint in Deo. *Quaedam* sunt nomina, quae significant rem, cuius veritas⁶ est in creatura et consimilis proprietas in Deo, ut lapis et leo — res enim significata est in creatura, sed similitudo proprietatis, ut stabilitas et fortitudo in Deo est — et ista

sunt proprie translative. Concedendum ergo, quod in divinis sunt aliqua nomina translative, non omnia.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod simplex improprie dicitur; dicendum, quod *dicere* ibi non est *nominare*, sed⁷ *enuntiare*, quia simplici non est compositio in essendo, sed est compositio in enuntiando, et ideo improprie: non sic in nominando. — Vel dic, quod non omne dictum improprie est dictum translative. Solutio positori

2. Ad illud quod obiicitur, quod solum per creaturas intelligitur; dicendum, quod quamvis intelligatur solum per creaturas, non tamen solum per similitudinem⁸, immo per negationem et dissimilitudinem est cognoscibilis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod symbolica et mystica theologia nominant Deum translative; dicendum, quod quamvis mystica nominet⁹ Deum translative quantum ad proprietates excellentiae, tamen non solum sic nominat, sed etiam per abnegationem; et ideo non solum translative.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omnis nostra doctrina incipit a sensu; dicendum, quod verum est; et¹⁰ omne nomen aliquid habet sensibile, scilicet, vocem, ut audiat; sed non oportet, quod habeat sensibilem significationem, quia verbum intelligentiae, quod est insensibile, induit vocem sensibilem.

SCHOLIUM.

1. Nomen *proprium* hic non accipitur, quatenus in divinis distinguitur contra *commune*, sed quatenus distinguitur contra *metaphoricum* seu translative. — S. Doctor cum Angelico relicit sententiam in prima opinione notatam, quod omnia nomina, Deo a *nobis* imposita, non sint nisi metaphorica; hoc probat per inductionem, enumerando tres vias seu modos, quibus formamus nomina divina, scil. causalitatis, negationis, eminentiae. In via eminentiae translatio fit quidem secundum quandam similitudinem, quae tamen differt a similitudine metaphorica. — Quoad modum concipiendi perfectiones divinas Richard. a Med. (loco infra cit.) haec observat: « Quaedam sunt nomina, quae significant, vel potius per quae significare intendimus distincte et insinuare (quamvis ad sic significandum non attingamus) res, quae per prius sunt in Deo et per posterius in creatura; et talia nomina magis proprie dicuntur de Deo quam de creatura, non ratione huius, quod per nomen *intelligimus* di-

stincte insinuari, sed ratione huius, quod per nomen insinuare *intendimus*; et sic de Deo non dicuntur translative ». Deinde idem in solut. ad 4. dicit: « Quamvis Deum intelligamus per suos effectus, quae sunt quaedam similitudines Dei, tamen cognitio nostra non sistit in illis effectibus, sed ascendit ad cognoscendam Dei virtutem et divinitatem, quamvis in generali et obscure ». — Dionysius autem Carth. (hic q. 2.) non omnino consentit solutioni S. Thomae, Bonav., Alberti aliorumque, praesertim quoad hoc, quod omnia nomina Deo imposita sint ex creaturis et quantum ad vocem translata a creaturis ad creatorem; in specie facit quasdam exceptiones contra reprobationem primae opinionis, quam habet S. Bonav. in responsione, asseritque, frequenter esse *translationem*, dum nominamus Deum tum per *effectum*, tum per *ablationem*, tum per *eminentiam*. Sed responderi potest, S. Bonaventuram minime negare, quaedam nomina non nisi Deo revelante ipsi imposita esse, sed

¹ Pauci mss. ut LX cum ed. 1 verbo *stare* bene praemittunt *posse*.

² In cod. O additur *secundum Dionysium*, cuius verba vide supra pag. 77, nota 10.

³ Vat. addit *Pariformiter si per excellentiam*, quae tamen verba omittuntur in mss. et ed. 4; rationem huius omissionis vide paulo infra in solutione ad 3.

⁴ Aristot., VI. Topic. c. 2, de quo vide supra pag. 4 nota 8.

⁵ Ed. 1 adiungit *sunt nomina, quae*.

⁶ Codd. KV *proprietas*; paulo infra post *fortitudo* in cod. A additur *proprie*, et dein multi codd. ut ACFGHKLS etc. ponunt *ita* pro *ista*, inter quos est cod. T, qui, pluribus omissis, breviter legit *et ita sunt aliqua nomina translative, non omnia*.

⁷ Cod. T *nisi* pro *sed*. — Notandum, quod *nominare* respicit *terminum*, *enuntiare* autem *propositionem*, quae semper est aliquid complexum sive compositum.

⁸ In cod. O adiicitur *creaturae*.

⁹ Cod. V, post *mystica* addito *et symbolica*, consequenter habet *nominant* et paulo infra *nominant*. Mox in aliquibus mss. ut AT etc. et ed. 1 deest *Deum*. Dein cod. S *negationem* pro *abnegationem*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc. mutata interpunctione, *quod loco et* ac mox *secundum* pro *scilicet*, sed minus distincte et contra alios codd. cum ed. 1. Paulo infra cod. W *intelligibile* pro *intelligentiae*.

ipse negat, hac ratione apte distingui posse nomina *propria* a *metaphoricis*. Item, non negat S. Bonav., immo expresse affirmat, quosdam *effectus* Dei et nomina hos effectus significantia non nisi *metaphorice* de Deo dici posse. Denique secundum mentem eiusdem Seraphici dici potest, etiam nomina, quae *proprie* Deo conveniunt quoad *rem significatam* (ut sapientia), tamen quoad *modum significandi* non *proprie* Deo attribui, quatenus non eo modo, quo nos ea in hac vita concipimus, sed per modum in infinitum eminentiorem et perfectiorem Deo conveniunt. Sed hoc non efficit, ut ista nomina sint translative (metaphorica) nisi in sensu improprio. Nam, ut bene dicit Richard. (loc. cit. ad 4.), « nomen *translatum* non dicitur, nisi ubi est translatio ratione *rei significatae* ».

II. Plura de necessitate et regulis translationis vide infra d. 34. q. 4. — De nomine Dei: *Qui est*, magnifice loquitur S. Doctor in Itinerar. mentis in Deum c. 5. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 4. a. 1. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 8. q. 1. a. 1. et 3; S. I. q. 13. a. 11. — B. Albert., I. Sent. d. 3. a. 13. 14. — Richard. a. Med., hic q. 6.

III. Quoad conclusionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. a. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 13. a. 3. et 6. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 1; S. p. I. tr. 44. q. 56. et 59. m. 1. 2. — Petr. a. Tar., hic q. 1. a. 3. — Richard. a. Med., hic q. 4. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 2, et a. 73. q. 2 seqq. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum omnia nomina dicta de Deo secundum substantiam dicantur.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum omnia nomina dicta de Deo dicantur secundum substantiam. Et quod non, immo aliter, ostenditur:

1. *Auctoritate* Augustini quinto de Trinitate¹: « Illud praecipue teneamus, quidquid *ad se* dicitur praestantissima illa et divina sublimitas, substantialiter dici; quod autem *ad aliquid*, non substantialiter, sed relative »; sed Pater et Filius dicitur ad aliquid: ergo etc.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate²: « Deus est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sed non est sine relatione relatus »: ergo relatio vere et proprie manet in Deo, ergo et modus dicendi relative.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia in divinitate sunt aliqua nomina incommunicabilia, ut patet in omnibus³ personalibus; sed substantia est communicabilis, cum sit una in tribus: ergo talia nomina non indicant substantiam: ergo in divinis est alius modus dicendi quam secundum substantiam.

4. Item, in divinis est alio et alio modo se habere, quia aliter se habet ad Patrem Filius quam Spiritus sanctus; sed non est aliud et aliud esse sive subsistere: ergo cum hoc contingat intelligere et intellectum dicere, necesse est, quod sit ibi alius modus dicendi et intelligendi quam secundum substantiam: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne quod dicitur, aut dicitur secundum *substantiam*, aut secundum *accidens*, quia

substantia et accidens sufficienter dividunt ens⁴: sed in divinis nihil dicitur secundum *accidens*: ergo secundum *substantiam*.

2. Item, omne quod dicitur, aut dicitur *per se*, aut *non per se*. Si *per se*, tunc secundum substantiam; si *non per se*, tunc ergo per aliud et in alio; sed omnia quae dicuntur de Deo, dicuntur *per se*: ergo omnia dicuntur secundum substantiam.

3. Item, dici secundum substantiam et⁵ secundum relationem aut dicit diversitatem a parte *rei*, aut a parte *modi intelligendi* sive modi dicendi. Si a parte *rei*: ergo in Deo est diversitas et compositio; si a parte *modi dicendi*: tunc cum diversus sit modus dicendi in hoc quod est *bonus* et in hoc quod est *magnus* et in hoc quod est *Deus* — quia si quaeratur: quantus est Deus? respondetur⁶ *magnus*, non respondetur *bonus*; similiter si quaeratur: qualis est Deus? respondetur *bonus*, non *magnus* — ergo non tantum essent duo modi, sed etiam multo plures quam duo.

4. Item, quod⁷ respondetur ad quaestionem factam *per quid* dicitur secundum substantiam et quantum ad rem et quantum ad modum; sed nomina relativa respondentur ad quaestionem factam *per quid* de Deo: ergo dicuntur secundum substantiam. Probatio *minoris*: Augustinus in libro de Doctrina christiana⁸: Si quaeratur, quid est Deus, convenienter respondetur: Pater et Filius et Spiritus sanctus.

5. Item, cum quaedam sint in divinis, quae

¹ Cap. 8. n. 9. Cfr. hic lit. Magistri. c. 3, in quibus verbis Vat. contra originale et mss. nec non ed. 4, posito *dicitur* pro *dici* et *ad aliud* loco *ad aliquid*, tum post *autem* tum post *relative* addit *dicitur*. In fine argumenti ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *aliquid* pro incongruo *aliud*.

² Cap. 4, ubi quoad *sensum* continetur haec propositio, in quantum scil. Boethius ibi ostendit, quod cum quis alia praedicamenta praeter relationem in divinam verterit praedicationem, cuncta mutantur in substantiam. Quod si *verba* propositionis attendas, videntur sumta ex Augustino, V. de Trin. c. 1. et 5.

³ Ed. 1 *nominibus* pro *omnibus*.

⁴ Cfr. supra pag. 116 nota 6.

⁵ Vat. cum cod. cc incongrue et contra alios codd. cum ed. 1 *aut loco et*.

⁶ In cod. V hic et mox post *non respondetur* adicitur *quod est*, ac paulo infra post *modi* additur *dicendi*.

⁷ Codd. PQ *quidquid*. Ed. 1 cum cod. cc propositionem minorem exhibet sic: *sed per nomina relativa respondetur ad quaestionem* etc., ac dein ed. 4 nomini *Deo* praefigit *ipso*.

⁸ Libr. I. c. 5. n. 5; secundum sensum. Verba Augustini sunt: Non enim facile nomen, quod tantae excellentiae conveniat, potest inveniri, nisi quod melius ita dicitur: Trinitas haec, unus Deus ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; ita Pater et Filius et Spiritus sanctus etc.

non dicuntur secundum substantiam nec ¹ secundum relationem, ut hoc nomen *incarnatus*, hoc nomen *ingenitus*, videtur quod ista divisio non complectatur omnia nomina divina.

CONCLUSIO.

Non omnia nomina dicuntur de Deo secundum substantiam, sed quaedam etiam per modum quantitatis vel qualitatis et insuper quaedam secundum relationem.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod est *dici diversimode* secundum triplicem differentiam.

Modus 1. Uno modo *dici diversimode* attenditur secundum diversum modum *essendi*, qui est *per se* et *per accidens*; et hoc quidem modo non est dici diversimode in divinis, quia ista diversitas modi ponit diversitatem essentialem ² in re dicta; et quantum ad hoc unus solus modus dicendi est in Deo. Nam omnia quae dicuntur de Deo, sunt ipse Deus et eius substantia.

Modus 2. Alio modo *dici diversimode* est secundum diversum modum *intelligendi*, qui quidem attenditur secundum aliam et aliam rationem sive medium ³ cognoscendi; et sic non tantum est dici *diversimode* in nominibus divinis, immo *omnimode*, quia Deus non tantum cognoscitur per diversa, immo per omnia rerum genera; et sic nomina dicta de Deo, quaedam dicuntur per modum *substantiae*, ut Deus; quaedam per modum *quantitatis*, ut magnus ⁴; quaedam per modum *qualitatis*, ut bonus; et sic de aliis omnibus.

Modus 3. Tertio modo *dici diversimode* est secundum diversum modum *se habendi*; quod ⁵ quidem attenditur quantum ad *absolutum* et ad *comparatum* sive relatum; et hic quidem modus diversitatis minor est quam primus, et maior quam secundus. Minor quam primus, quia secundum primum atten-

ditur diversitas essentialis et compositio; maior quam secundus, quia secundum illum nulla ⁶ omnino attenditur in re distinctio. Secundum autem istum modum attenditur in eo unitas et pluralitas: unitas secundum absolutum, pluralitas secundum respectum. Et quantum ad hunc modum sunt solum duo modi dicendi, scilicet secundum *substantiam*, ut illa quae dicuntur ad se ⁷, et secundum *relationem*, ut illa quae dicuntur ad aliquid. Quia vero haec non dicunt alium modum *essendi*, ideo haec praedicantur de illis et sunt unum; et quia dicunt alium modum *se habendi*, ideo secundum illa unitas, secundum haec pluralitas ⁸. Ex his patent obiecta.

1. Quod enim obiicitur, quod omne quod dicitur, dicitur secundum substantiam vel secundum accidens; dicendum, quod in divinis habet instantiam, ubi relatio non est accidens, nec tamen dicitur secundum substantiam.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod omne quod dicitur in divinis, est ens per se; dicendum, quod verum est, sed tamen non sequitur: dicitur ut ens per se, ergo secundum substantiam, quia non dicitur: nomen dici secundum *substantiam*, ut *substantia* dicitur *per se*, sed ut dicitur *ad se* ⁹.

3. Ad illud quod obiicitur, qualis sit haec diversitas, aut secundum rem, aut secundum modum intelligendi; dicendum, quod secundum modum *se habendi*, qui non tantum est in nostro intellectu, sed etiam in re.

4. Ad illud quod obiicitur quarto, quod nomina relativa respondentur ad interrogationem factam de substantia; dicendum, quod substantia dicitur dupliciter: aut ens *per se*, aut *ad se* ¹¹. Si ut ens *per se*, sic omnia et relativa et absoluta dicunt in Deo substantiam; et quia hoc modo *substantia* respondetur ad quaestionem factam per *quid*, ideo omnia possunt responderi. Si autem dicatur substantia ut ens *absolutum*, non comparatum, sic dicitur secundum substantiam, quod dicitur *ad se*. Et sic non ¹²

¹ Plures codd. ut A I K M S etc., contradicente contextu, *sed* loco *nec*; Vat. cum paucis mss. *sed nec*; ceteri mss. cum ed. 1 exhibent lectionem in textum receptam. Mox post *incarnatus* codd. O X addunt *et*, ac dein plures mss. ut A F H T V etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 complectitur pro complectatur.

² Cod. R *essendi* loco *essentialem*. Mox pauci codd. ut F O X *de Deo* pro *in Deo*. — Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 13. (IV. c. 7.).

³ Sic plures et quidem bonae notae codd. ut A G H K R T V W ee ff cum ed. 1, dum Vat. habet *modum*.

⁴ Vat. praeter fidem fere omnium mss. et ed. 1 perperam omittit *quaedam per modum quantitatis, ut magnus*.

⁵ Codd. I O Z cum ed. 1 *qui*. Mox cod. R *relativum* pro *relatum*.

⁶ In Vat. substituitur *non* pro *nulla*, sed minus apte et contra fere omnes codd. et edd. 1, 2, 3.

⁷ Indebita omissio verborum *ut illa quae dicuntur*, quae habetur in Vat., resarcitur ope mss. et ed. 1. Mox aliqui codd. cum ed. 1 *Quae quia*, aliqui vero *Quia quod*, pauci *Quia pro Quia vero haec*, quod ceteri cum Vat. exhibent.

⁸ Communissima lectio mss. et sex primarum edd., in

qua, transpositis verbis *illa* et *haec* (aliqui codd. ut A H I K cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *hoc*), habetur *secundum haec unitas, secundum illa pluralitas*, contextu ut reiicienda comprobatur.

⁹ Sensus est: in hac propositione *nomen dici secundum substantiam*, verba *secundum substantiam* non sumuntur in eo sensu, quo per substantiam intelligitur *ens per se*, sed *ens ad se*, ideoque relationes divinae, licet sint *per se*, non vero *ad se*, non secundum substantiam dicuntur. Vide paulo infra ad 4.

¹⁰ Ex mss. et edd. 1, 2, 3 restituimus perperam omissum *se*. Paulo ante cod. V *quaeritur* pro *obiicitur*.

¹¹ Plures codd. ut F M X Y Z cum ed. 1 duplex hoc membrum ita exhibent: *aut ens per se aut ens per se et ad se*. Paulo ante cod. I *quod per nomina relativa respondetur* loco *quod nomina relativa respondentur*, et cod. K *quaestionem* pro *interrogationem*. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 posuimus *sic* pro *tunc*. Dein cod. S *dicuntur in Deo secundum substantiam* loco *dicunt in Deo substantiam*.

¹² Fere omnes codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *non*, sed male, ut ex contextu patet. Mox ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus *nomina*, quod Vat. cum cod. ee omittit et pro quo cod. S ponit *omnia*.

accipit Augustinus; et sic Pater et Filius, et nomina relativa secundum substantiam non dicuntur.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod multa dicuntur de Deo, quae non dicuntur secundum substantiam nec secundum relationem; dicendum, quod *dicti relative* in divinis potest esse dupliciter. Quaedam enim nomina dicuntur relative ex *principali* nominis intellectu, quaedam ex *consequenti*.

Et¹ prima differentia dividitur in tres: quia quaedam significant relationem et dicuntur *relative*, ut Pater; quaedam significant relationem², ut paternitas, quae non dicitur ad alterum, sed est ipsum quo alterum refertur; quaedam dicuntur relative, quia *privant relationem*, ut ingenuus, improcessibilis; tamen ista non est privatio pura, ut infra videbitur³.

Quae autem important relationem ex *consequenti* intellectu, similiter sunt secundum triplicem differentiam. *Quaedam* enim dicuntur dici relative, quia ponuntur pro relativis, ut cum dicitur: Deus generat Deum, id est Pater Filium. *Quaedam* dicuntur relative, quia claudunt in suo significato interius relationem, ut cum dicitur *incarnatus* — sensus enim est, id est carni unitus: unio enim dicit relationem, quae singularem personam respicit — sive assumere carnem et huiusmodi. *Quaedam* dicuntur relative, quia claudunt relationem in suppositis, ut similis et aequalis; non enim sunt similes, nisi qui referuntur et distinguuntur.

SCHOLION.

I. Pro statu quaestionis facilius intelligendo notamus, quod *substantia* sumitur duplici sensu, uti patet ex solut. ad 2. Intelligitur enim vel ut res *per se* stans; et sic distinguitur contra accidens, quod est in alio, et in hoc sensu est substantia quidquid est in Deo; et ipsae relationes non manent in praedicamento accidentis, sed transeunt in praedicamentum substantiae. Vel substantia sumitur ut res absoluta sive *ad se*, et sic distinguitur contra relationem; in hoc secundo sensu intelligitur quaestio principalis, ut patet ex argumentis in fundam. Praeter hoc dubium etiam aliae quaestiones solvuntur. Quaesivit enim S. Bonav. supra (in divisione quaestionum), utrum nomina dicta de Deo dicantur secundum substantiam, an etiam aliquo *alio modo*. Quare hic primo loco explicat tres diversos modos dicendi de Deo et respondet ad quaesitum iuxta hanc triplicem distinctionem.

II. Ut melius intelligantur quae hic dicuntur de modo dicendi secundum substantiam et secundum relationem, haec ex Alex. Hal. (loc. infra cit. § 3.) notamus: « Dicendum, quod (in Deo) omnia praedicamenta mutantur, sed tamen dissimiliter. Alia enim praedicamenta a *substantia* et *relatione* mutantur dupliciter: secundum rationem sui *generis* et secundum ra-

tionem qua sunt *in creatura*... *Substantia* vero et *ad aliquid* mutantur uno modo; mutantur enim a ratione, qua sunt in creatura, sed manent secundum intentionem primam sui generis. Nam substantia, ut est in creatura subsistens sub accidentibus, non est in divinis; tamen in divinis est substantia ut ens per se. Iterum in creatura *ad aliquid* est accidens, quo modo non est in divinis; sed tamen in divinis est *ad aliquid*, hoc est ad aliud se habens, vel potius ad alium se habens ».

III. Attentione digna sunt quae hic in corp. et ad 5. de variis speciebus differentiae sive distinctionis et de nominibus relationem significantibus docentur. Cfr. supra d. 13. q. 3; d. 19. p. II. q. 2. ad 4, et praesertim d. 26. q. 1. Idem docet Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 4. 3.

IV. Quoad conclusionem omnes consentiunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. — S. Thom., de Potent. q. 7. a. 4. 3; S. I. q. 43. a. 2. — B. Albert., S. p. I. tr. 14. q. 57. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 5. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 4. circa med. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 5. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de hoc quod dicit: *His adiiciendum est, quaedam etiam nomina* etc., quia aut divisiones Augustini et Ambrosii sunt sufficientes, aut non. Si sic: ergo Magister superflue addit; si dicantur insufficientes, pro inconvenienti est habendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod nec divisio Augustini nec Ambrosii est diminuta; nec additio Magistri superflua, quoniam⁴ membra divisionis Magistri in-

cluduntur in membris divisionis Ambrosii. Illa enim est per immediata; cum enim sit trimembris, reducitur ad has divisiones: quia omne nomen Dei aut est *proprium*, aut *translativum*; si *proprium*, aut spectat ad *substantiam*, aut ad *personas*. Magister autem ista membra magis specificat, quia nomen aliquod potest spectare ad unitatem *substantiae*⁵ ab aeterno, vel ex tempore; similiter ad *personas* ab aeterno, vel ex tempore; et ad *personas* dupliciter: vel divisim, ut hoc nomen *Pater*, vel simul et coniunctim, ut hoc nomen *Trinitas*; et ita⁶ sunt sex membra.

¹ In Vat. deest particula *Et*, quam antiquiores codd. et ed. 1 exhibent.

² In cod. X additur *et non dicuntur relative*. Paulo infra post *privant* cod. S addit *ipsam*.

³ Dist. 28. q. 4.

⁴ Postulantibus plurimis mss. et ed. 4, substituimus *quo-*

niam pro *nam*. Paulo ante in pluribus mss. ut A S T V etc. et ed. 1 desunt verba *Augustini nec*.

⁵ In plurimis mss. et ed. 1 hic et paulo infra post *personas* omittitur *vel*, quod Vat. adiungit.

⁶ Vat. cum uno alterove codice *ista* pro *ita*. — De conciliatione harum diversarum divisionum vide etiam B. Albert.,

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Trinitas est quasi collectivum*. Videtur enim male dicere. quia « unitas collectiva, ut dicit Bernardus ¹, est minima unitas; sed unitas Trinitatis arcem tenet inter omnes unitates »: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *Trinitas* deficit ² in duobus a nomine proprie collectivo. *Primo*, quia illa quae nomen collectivum colligit, habent simpliciter diversitatem; et *secundo*, quia habent unitatem secundum *quid*; sed ³ e contra est in nomine *Trinitatis*. Tamen in hoc est similitudo, quia sicut nomen collectivum plures simul dicit et de nullo per se praedicatur, ita nec hoc nomen *Trinitas* praedicatur de aliqua personarum, et tamen omnes simul importat; et ⁴ ideo Magister non dicit, quod sit collectivum *simpliciter*, sed *quasi* ⁵.

QUINQUE REGULAE DE NOMINIBUS DIVINIS.

Sciendum est igitur, quod illa quae proprie etc. Circa hoc notandum, quod ex verbis Augustini, quae hic ponuntur et in libro de Trinitate ⁶, eliciuntur quinque regulae de nominibus divinis. *Prima* est haec: omne nomen, quod dicitur de Deo, dicitur secundum substantiam vel secundum relationem, excepto hoc nomine *homo*. *Secunda* est haec: omne nomen, quod dicitur de tribus personis, ita quod de qualibet singulariter, dicitur secundum substantiam ⁷, exceptis nominibus partitivis. *Tertia* est haec: omne nomen dictum secundum substantiam praedicatur de tribus personis simul sumtis singulariter, excepto hoc nomine *persona*. *Quarta* est haec: omne nomen dictum de Deo respectu creaturae indicat essentiam, exceptis his quae pertinent ad unionem. *Quinta* est haec: omne nomen, quod dicitur de Deo ex tempore et non dicitur de personis singulis, praedicat *notionem* vel *quasi*; hoc ⁸ dicitur propter hoc nomen *missus*, quod dicit esse ab alio.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non tres omnipotentes, sed unus omnipotens*; quia cum dicamus ⁹ *tres potentes*, videtur quod pari ratione possumus dicere *tres omnipotentes*.

RESPONDEO: Dicendum, quod verbum semper adiective et in adiacentia significat, et ideo semper trahit numerum a supposito; similiter participium manens participium, quia habet naturam verbi. Sed nomen, quia in quiete significat, aliquando substantivatur, et quando numeratur, tunc numeratur sicut nomen substantivum a parte suae formae. Et ideo, quia *potens* potest esse participium ¹⁰, *omnipotens* est nomen tantum: ideo non sic recipitur, *tres omnipotentes*, sicut *tres potentes*, nisi *omnipotens* sit adiectivum vel ¹¹ adiective retentum. Ratio autem, quare *omnipotens* non potest esse participium, est propter compositionem, quam non admittit verbum. Participium enim, ut dicit Grammaticus ¹², transit in nomen quatuor modis: scilicet *compositione*, ut indoctus; *comparatione*, ut doctior; *constructione*, ut amans illius; *temporis amissione*, ut amandus, secundum quod idem significat vel ¹³ idem sonat, quod *amari dignus*.

DUB. IV.

Item quaeritur de ratione ista Augustini: Si est participatione magnus, ergo magnitudo est maior quam ipse, et ponitur ibi: *Deus non est magnus ea magnitudine* etc. Et videtur ista ratio non valere. Non enim valet: iste est albedine albus per participationem: ergo albedo est albior vel maior ¹⁴ quam ipse.

RESPONDEO: Dicendum, quod ratio Augustini bona est et fundatur supra ipsam nominis expositionem, quia *participare* est *partem capere*, et si partem capit, ergo minus est quam totum. Quod ergo obicitur de *albedine*, dicendum, quod est *esse maius* ¹⁵ dupliciter; vel quantum ad *esse*, vel quantum ad

hic a. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4. — Petr. a Tar., hic a. 5. — Dionys. Carth., hic q. 3.

¹ Libr. V. de Consid. c. 8.

² Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 differt, quae et paulo ante, antiquioribus codd. et ed. 1 contradicentibus, omittit *Dicendum*.

³ Vat. cum cod. ce solum *et* pro *sed*. Mox post *similitudo* pauci codd. ut A W Y *quod loco quia*.

⁴ Suffragantibus plurimis codd. cum ed. 1, supplevimus *et*.

⁵ Plura de hoc videsis in Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 1. — B. Albert., hic a. 3.

⁶ Libr. V. c. 8. seqq. n. 9. seqq. — Mox auctoritate vetustiorum mss. et ed. 1 substituimus *quinque* pro *quaedam*.

⁷ In cod. H additur *ut Deus, potens, bonus, magnus et huiusmodi*; in cod. O autem post *partitivis* adiungitur *ut unus, aliquis; et distinctivis ut distinctus, distinctio, discretio*.

⁸ Vat. praefigit particulam *et*, ac paulo ante ed. 1 voci *personis* praemittit *tribus*. — Eisdem regulas expositas inve-

nies apud B. Albert., hic a. 6. — Richard. a Med., hic q. 7. — Petr. a Tar., hic a. 6.

⁹ Nonnulli codd. ut G T ee *dicimus*, et mox cod. Y *possemus* loco *possumus*.

¹⁰ A codd. V X hic additur *et*.

¹¹ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *et*, ac mox *tentum* loco *retentum*.

¹² Cfr. Priscian., V. Grammat. c. 11, ubi agit de primo modo, scil. *compositione*, et XI. c. 1, ubi de aliis modis, ac VIII. c. 10, ubi et de ultimo modo loquitur. — Paulo post supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *scilicet*.

¹³ Aliqui codd. ut A S X etc. *quod loco vel*, ed. 1 *secundum quod idem et* pro *vel idem*, e contra cod. W omittit *significat vel idem*.

¹⁴ Vat., refragantibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, omittit *vel maior*.

¹⁵ In Vat. et uno alterove codice male deest *esse*. Cod. T *quod esse maius dicitur dupliciter*. Paulo ante cod. X *sed si* pro *et si*.

posse. Dicendum igitur, quod participatio subiecti attenditur respectu formae universalis; et quamvis ipsa sit tota in subiecto quantum ad *esse*, non tamen quantum ad *posse*, quia potest in aliis *esse*; Deo autem¹ nihil potest *esse* maius nec quantum ad *esse*, nec quantum ad *posse*. Et ideo argumentum Augustini bene tenet, quod Deus nihil possit participare.

Aliter potest dici, quod argumentum Augustini bene tenet in his formis, quae natae sunt aliquid

denominare per essentiam; et in talibus, quod est per participationem, reducitur ad illud quod est per essentiam; et quodcumque sic est, illud quod est ens per essentiam, excellit illud quod habet² ens per participationem. Si ergo magnitudo est magna per essentiam, et Deus per participationem, necessario sequitur, quod magnitudo est maior quam Deus. Non sic est de albedine, quia non est nata se denominare nec de aliquo per³ essentiam praedicari, denominando illud.

Notandum.

DISTINCTIO XXIII.

CAP. I.

De hoc nomine quod est persona, quod secundum substantiam dicatur, non singulariter, sed pluraliter accipitur in summa.

Praedictis¹ adiciendum est, quod cum omnia nomina, quae secundum substantiam de Deo dicuntur, singulariter et non pluraliter de omnibus in summa dicantur personis, ut supra ostensum est², est tamen unum nomen, scilicet persona, quod secundum substantiam dicitur de singulis personis et pluraliter, non singulariter in summa accipitur. Dicimus enim: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus sanctus est persona, et hoc secundum substantiam dicitur. Nec tamen dicitur: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt una persona, sed tres personae. Hoc ergo nomen excipitur a praedicta³ regula nominum, quae secundum substantiam de Deo dicuntur, quia cum hoc ad se dicatur et secundum substantiam, pluraliter tamen, non singulariter in summa accipitur.

Quod autem persona secundum substantiam dicatur, Augustinus ostendit in septimo libro de Trinitate⁴ dicens: «Non est aliud Deo *esse*, aliud *personam esse*, sed omnino idem». Item⁵: «In hac Trinitate cum dicimus personam Patris, non aliud dicimus quam substantiam Patris. Quocirca ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est; ita et persona Patris non aliud quam ipse Pater est; ad se

quippe dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum sanctum, sicut ad se dicitur Deus et magnus et bonus et iustus et huiusmodi. Et quemadmodum hoc illi est *esse*, quod *Deum esse*, quod *magnum esse*, quod *bonum esse*; ita hoc illi est *esse*, quod *personam esse*». Ecce expresse habes, quod persona secundum substantiam dicitur, ut cum dicitur: Pater est persona, hic sit sensus: Pater est essentia divina; similiter, cum dicitur: Filius est persona, Spiritus sanctus est persona, id est essentia divina.

Ideo oritur hic quaestio difficilis quidem, sed non inutilis, qua quaeritur, cur non dicantur hi tres una persona, sicut una essentia et unus Deus. Quam quaestionem Augustinus diligenter tractat atque congrue explicat in septimo libro de Trinitate⁶ ita dicens: «Cur non haec tria simul unam personam dicimus, sicut unam essentiam et unum Deum, sed dicimus tres personas, cum tres deos aut tres essentias non dicamus? Quia volumus vel unum aliquod vocabulum servare huic significationi, qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus interroganti, quid tres essent, cum tres *esse* fateamur». «Cum ergo quaeritur, quid tres, ut ait Augustinus in libro quinto de Trinitate⁷, magna prorsus inopia humanum laborat eloquium. Dictum est tamen *tres personae*, non ut illud diceretur, sed ne taceretur omnino». Non enim rei ineffabilis eminentia hoc vocabulo explicari valet. Ecce ostendit, qua necessitate dicatur pluraliter *personae*, videlicet ut hoc uno nomine quaerentibus de tribus respondeamus⁸.

Quaestio alia.

¹ Ex omnibus fere codd. et ed. I substituimus *autem* loco *tamen*.

² Vat. *est*, sed contra mss. et sex primas edd.

³ Cod. G *quantum ad*. — Idem dubium resolvit B. Albert., hic a. 8, ubi tenet primam solutionem. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 6. ait: Unde Augustinus (V. c. 10.) de Trinit. dicit: Quod cum dicitur *magnum* de creatura, ut de domo vel de monte, dicitur magnum participatione, et non est creatura sua magnitudo; sed cum dicitur *magnum* de Deo, dicitur magnitudo per essentiam, et ipse est sua magnitudo. Accipit autem hic *magnum* Augustinus, secundum quod est commune ad magnum dimensione et magnum virtute; nam in Deo non est magnum dimensione, sed magnum in virtute; ita etiam intelligendum, cum dicitur *bonus* et huiusmodi. Hoc ergo modo vult dicere Augustinus, quod dicuntur de Deo proprie huiusmodi nomina abstrahendo a modo, quo sunt in creatura etc. — Ultimam propositionem, quam S. Bonav. de *albedine* ponit, S. Thomas, hic circa lit. sic demonstrat: Rem albam dicimus albam, sed albedinem dicimus albedinem (non deno-

S. Bonav. — Tom. I.

minatur alba). Non enim quod est in causato oportet esse in causa eodem modo, sed eminentiori. — Vide etiam Petr. a Tar., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Codd. BE adiungunt *tamen*.

² Dist. XXII. c. 3.

³ Codd. ABE *praescripta*.

⁴ Cap. 6. n. 11, ubi sola Vat. pro *non est aliud Deo* perperam legit *non aliud Deum*, ed. 8 et cod. C *est Deum esse*.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid. immediate post. — Hic Vat. et aliae edd. contra codd., ed. 4 et originale post *cum* addunt *tamen*. Paulo post eadem Vat. et paucae edd. *taceamus interrogati* pro *taceremus interroganti*.

⁷ Cap. 9. n. 10.

⁸ Codd. et ed. I *responderemus*, et paulo ante pro *dicatur* sola ed. 8 *dicantur*.

CAP. II.

Qua necessitate dictum sit tres personae a Latinis, et a Graecis tres hypostases vel substantiae.

Qua necessitate non solum Latinus sermo, sed etiam Graecus eadem pene super hac re laborans nominum penuria coaretatur. Unde Augustinus, quid a Graecis vel a Latinis necessitate de ineffabili Trinitate dictum sit, aperiens, in septimo libro de Trinitate¹ ait: «Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, dictum est a Graecis *una essentia*, tres *substantiae*, id est una usia, tres hypostases. Aliter enim Graeci accipiunt substantiam quam Latini. A Latinis autem dictum est *una essentia* vel *substantia*, tres *personae*, quia non aliter in sermone nostro, id est Latino, essentia quam substantia solet intelligi. Et ut intelligatur saltem in aenigmate, placuit ita dici, ut diceretur aliquid, cum quaereretur, quid tria sint, quae tria esse² fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum sanctum, scilicet Donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium. Cum ergo quaeritur, quid *tria* vel quid *tres*, conferimus nos ad inveniendum aliquod nomen, quo complectamur haec tria. Neque occurrit animo, quia supereminentia divinitatis usitati eloquii facultatem excedit. Verius enim cogitatur Deus quam dicitur et verius est quam cogitatur».

Quid significetur in divinis nomine tres.

«Pater ergo et Filius et Spiritus sanctus, quoniam tres sunt, quid *tres* sint quaeramus, et quid commune habeant. Non enim possunt dici tres patres, quia tantum Pater ibi Pater est, nec tres filii, cum nec Pater ibi sit Filius nec Spiritus sanctus, nec tres spiritus sancti, quia Spiritus sanctus propria significatione, qua etiam³ Donum Dei dicitur, nec Pater est nec Filius. Quid ergo tres? Si tres personae esse dicuntur, commune est eis id quod persona est». «Certe enim, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona, ideo dicuntur tres personae». «Propterea ergo dicimus tres personas, quia commune est eis id quod persona est⁴». Ex praedictis aperte intelligi potest, qua necessitate dictum sit a Latinis *tres personae*, cum persona secundum substantiam dicatur. Unde et tribus commune est id quod persona est⁵.

CAP. III.

Quare non dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres deos, ut tres personas.

Sed quaeritur hic, cum dicamus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres personas, quia

commune est eis quod persona est, id est, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona: cur non dicamus similiter tres deos, cum et Pater sit Deus, et Filius sit Deus, et Spiritus sanctus sit Deus? Quia scilicet illud Scriptura contradicit; hoc autem, etsi non dicit, non tamen contradicit. Unde Augustinus hanc movens quaestionem atque definiens in libro septimo de Trinitate⁶ ita ait: «Si ideo dicimus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres personas, quia commune est eis id quod persona est; cur non etiam tres deos dicimus? Certe, ut praedictum est, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona, ideo tres personae dicuntur. Quia ergo Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, cur non dicuntur tres dii»? Ecce proposuit quaestionem; attende, quid respondeat subdens⁷: «An ideo non dicuntur tres dii, quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicubi Scripturae textus commemorat. An ideo licuit loquendi et disputandi necessitate tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit? Si autem dicemus tres deos, contradiceret Scriptura dicens⁸: *Audi Israel, Deus tuus, Deus unus est*». Ecce absolutio quaestionis, quare potius dicamus tres personas quam tres deos, quia scilicet illud non contradicit Scriptura.

Respon-
iuxta Au-
stinum.

CAP. IV.

Cur non dicimus tres essentias, ut tres personas.

Verum et hic alia emergit quaestio, quam Augustinus consequenter annectit dicens⁹: «Cur, inquit, et tres essentias non licet dicere, quod similiter Scriptura sicut non dicit, ita non contradicit? At si dicis, quod propter unitatem Trinitatis non dicuntur tres essentiae, sed una essentia; quaero, cur non propter eandem unitatem Trinitatis dicantur una persona, et non tres personae. Ut enim est illis commune nomen essentiae, ita ut singulus quisque dicatur essentia, sic illis commune est personae vocabulum». «Quid igitur restat, nisi ut fateamur, loquendi necessitate a Graecis et Latinis parta haec vocabula adversus insidias vel errores haereticorum? Cumque conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis de Deo tenet sive per piam fidem sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diversitas. Rursus non poterat dicere, non esse tria quaedam; quod quia dixit Sabellius, in haeresim lapsus est. Quaesivit ergo, quid tria diceret, et dixit tres personas sive tres substantias secundum Graecos».

Esse
non dis-
guitur, 1
sonae dis-
guuntur.

¹ Cap. 4. n. 7. — Paulo ante Vat. cum nonnullis edd. omittit *a* ante *Latinis*. Verba in textu *id est* usque *quam Latini* inclusive a Magistro interpolata sunt.

² Solummodo Vat. et edd. 4, 6 post *Quae tria esse* male addunt *tria*; edd. 5, 9 *quia tria esse fides*.

³ Vat. et edd. 4, 8 omittunt *etiam*.

⁴ Tres loci Augustini leguntur loc. cit. n. 7. et 8.

⁵ Hic Vat. et aliae edd. contra ed. 1 et omnes codd. addunt: *id est hoc nomen persona*.

⁶ Cap. 4. n. 8. — Ex codd. et plurimis edd. adiecimus *ita* ante *ait*. In fine textus Vat. et edd. 2, 3, 4, 5 bis addunt *est*, scil. post *Pater* et post *Filius*.

⁷ Ibid. paucis interpositis. — Paulo ante Vat. contra codd. et plures edd. addit *hanc* ante *quaestionem*. In ipso textu cod. D post *textus* addit *scilicet novi et veteris Testamenti*.

⁸ Deuter. 6, 4. Vulgata: *Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est*. Cum Magistro et Augustino legunt Ambrosius, libr. I. de Fide ad Gratianum c. 4. n. 6. et c. 3. n. 23; et Hilarius, libr. IV. de Trinitate n. 8. — Immediate post cod. D *solutio loco absolutio*. Deinde pro *illud* ed. 6 *illi*.

⁹ Ibid. immediate post, et quod sequitur n. 9. — In fine primi textus ed. 1 post *vocabulum* addit *et essentiam praedicat*.

« Quod enim de personis secundum nostram, hoc de substantiis secundum Graecorum consuetudinem oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, id est tres hypostases, unam usiam; quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam¹ »; « quamquam et illi, si vellent, sicut dicunt tres substantias, tres hypostases, possent dicere tres personas, tria prosopa. Illud autem maluerunt dicere, quia fortasse secundum linguae suae consuetudinem aptius dicitur ».

CAP. V.

Quod in Trinitate non est diversitas vel singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas et distinctio et identitas.

Iam sufficienter, ut puto, ostensum est, qua necessitate dicamus tres personas, et quare non similiter tres deos vel essentias, quia scilicet in altero obviat Scriptura, in altero diversitatis intelligentia; quia ibi nulla penitus est diversitas, sicut nec singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas. Unde Augustinus in libro septimo de Trinitate² ait: « Humana inopia quaerens, quid diceret tria, dixit tres personas vel substantias, quibus nominibus non diversitatem voluit intelligi, sed singularitatem noluit, ut non solum ibi unitas intelligatur ex eo, quod dicitur una essentia, sed trinitas ex eo, quod dicuntur tres personae ». Hilarius quoque in libro septimo de Trinitate³ ait: « Dominus dicit⁴: *Qui me videt, videt et Patrem*. Cum hoc dicitur, excluditur singularis atque unici, id est solitarii intelligentia. Nam nec solitarium sermo significat, et indifferentem tamen naturam professio docet. Visus est enim in Filio Pater per naturae unitam similitudinem. Unum sunt enim natus et generans, unum sunt neque unus. Non itaque solitarius Filius est nec singularis nec dispar ». Item in eodem⁵: « Sicut in Patre et Filio credere duos deos impium est, ita Patrem et Filium

singularem Deum praedicare sacrilegum est. Nihil in his novum, nihil diversum, nihil alienum, nihil separabile est ». De hoc etiam Augustinus in libro Quaestionum veteris ac novae Legis⁶ ait: « Unus est Deus, sed non singularis ». Item Ambrosius in libro de Fide⁷ ait: « Quod unius est substantiae separari non potest, etsi non sit singularitatis, sed unitatis ». « Deus unus cum dicitur, nequaquam Deitatis trinitatem excludit et ideo non quod singularitatis, sed quod unitatis est praedicatur ». Ecce ex praedictis ostenditur, quod nec singularis nec diversus nec unicus vel solitarius confitendus est Deus, quia singularitas vel solitudo personarum pluralitatem excludit, et diversitas unitatem essentiae tollit. Diversitas inducit separationem Divinitatis, singularitas adimit distinctionem Trinitatis. Ideo Ambrosius in secundo libro de Fide⁸ ait: « Non est diversa nec singularis aequalitas »; « nec iuxta Sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec iuxta Arianos Patrem Filiumque secernens. Pater enim et Filius distinctionem habent, separationem vero non habent ». Item in eodem⁹: « Pater et Filius divinitate unum sunt, nec est ibi substantiae differentia nec ulla diversitas; alioquin quomodo unum Deum dicimus? Diversitas enim plures facit ». Constat ergo ex praedictis, quia in Trinitate nulla est diversitas; si tamen aliquando in Scriptura invenitur dictum *tres diversae personae* et huiusmodi, diversas dicit distinctas.

CAP. VI.

Quod non debet dici Deus multiplex.

Et sicut in Trinitate non est diversitas, ita nec multiplicitas, et ideo non est dicendus Deus multiplex, sed trinus et simplex. Unde Ambrosius in primo libro de Fide¹⁰ ait: « Est in Patre et Filio non discrepans, sed una divinitas, nec confusum quod unum est, nec multiplex esse potest quod indifferens est ». Multiplex itaque Deus non est.

¹ Ibid. n. 8; sed verba *id est usque usiam* a Magistro inserta sunt. Locus sequens est ibid. c. 6. n. 11.

² Cap. 4. n. 9. — Paulo infra post *tria* sola Vat. dicit pro *dixit*.

³ Num. 38. et 39. — Sed textum hunc Magister ex septem locis Hilarii contexuit; quod, ut ipsius methodus exemplo aliquo illustretur, hic lectoris oculis subiicimus. Verba: *Dominus dicit* etc. sunt ex n. 38; *Nam nec solitarium* etc. ibid. paulo ante; *Visus est* etc. ibid. paulo post; *Unum sunt enim natus et generans*, n. 39. *Unum sunt neque unus*, n. 38; *non itaque solitarius Filius est*, n. 39; *nec singularis nec dispar*, n. 38.

⁴ Ioan. 14, 9. — Paulo infra post *excluditur* Vat. et aliae edd. contra ed. 1, omnes codd. et originale *singularitas* pro *singularis*.

⁵ Ibid. n. 39, sed ordine propositionum immutato. Pro *sacrilegum* aliqui codd. et edd. 1, 2 habent *sacrilegium*.

⁶ Quaestiones, scil. ex veteri et novo Testamento mixtim, quaest. 122. Non sunt Augustini, sed potius auctoris haeretici, fortasse Hilarii diaconi, de quo supra dist. XIX. locuti sumus. In textu Vat. cum originali, sed contra omnes codd. et alias edd., *solitarius* pro *singularis*.

⁷ Libr. V. c. 3. n. 46. — Locus sequens est loc. cit. II. c. 1. n. 18. Finito textu, post *ostenditur* omnes codd. et ed. 1 quod loco *quia*, quod habent Vat. et aliae edd.

⁸ Cap. 8. n. 69. — Sequens textus est ibid. c. 3. n. 33.

⁹ In eodem opere, sed libr. I. c. 2. n. 18. et 19.

¹⁰ Cap. 2. n. 17.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXIII.

De substantialibus nominibus divinis in speciali.

Praedictis adiiciendum est, quod cum omnia nomina, quae secundum substantiam etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de diversitate divinorum nominum in generali. Hic incipit secunda pars, in qua agit de eadem¹ in speciali. Et quoniam quaedam nomina sunt substantialia, quaedam relativa, et haec contingit considerare absolute, et ad se invicem²; ideo haec pars habet tres partes. In prima agit de nominibus substantialibus. In secunda de relativis, infra distinctione vigesima sexta: *Nunc de proprietatibus personarum, quas frequenter etc.* In tertia de his³ relativis ad invicem, infra distinctione trigesima tertia: *Post supra dicta interius considerari.*

Et quoniam inter nomina substantialia hoc nomen *persona* excipitur a generali regula, quae est, quod substantiale dicitur de tribus singulariter: ideo nomen istud⁴ primo a generali regula excipit, ostendens, quod debemus dicere tres personas; et hoc in prae-

senti distinctione. Secundo vero determinat quid significetur per hoc nomen *tres* et per hoc nomen *personas*, cum dicimus tres personas, infra distinctione proxima: *Hic diligenter inquiri oportet.*

Prima pars habet quatuor. In prima Magister illud nomen excipit a generali regula. In secunda rationem huius exceptionis investigat, ibi: *Ideo oritur hic quaestio difficilis*, ostendens, quod fuit inopia humani eloquii. In tertia Magister contra assignationem opponit et determinat, ibi: *Sed quaeritur hic, cum dicamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum.* In quarta epilogat determinata, ut addat, ibi: *Iam sufficienter, ut puto, ostensum est.* Harum partium subdivisiones per se patent. Nam quaelibet pars subdividitur in duas iuxta duo capitula, quae continent⁵.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in praesenti distinctione de his nominibus *persona*, *substantia* et *essentia*, duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de translatione istorum nominum ad divina.

Secundo de numeratione eorundem in divinis.

Circa primum quaeruntur tria.

Primo, utrum debuerit ibi⁶ transferri nomen *personae*.

Secundo vero, utrum nomen *substantiae*.

Tertio, utrum nomen *essentiae*.

ARTICULUS I.

De translatione nominum persona, substantia, essentia ad divina.

QUAESTIO I.

Utrum nomen personae convenienter ad divina translatum sit.

Primo ergo quaeritur, utrum debuerit ibi⁷ transferri nomen *personae* ad divina. Quod autem nomen *personae* non debeat dici in divinis, ostenditur sic:

1. Augustinus quinto de Trinitate, et habetur in littera⁸: « Dictum est: tres personae, non ut illud diceretur, sed ne taceretur »: ergo videtur,

¹ In plurimis mss. et ed. 1 minus congrue deest *de eadem*.

² Lectio plurimorum codd. et ed. 1, in qua omittitur *invicem*, ambiguitatem generat et est contra subnexa; codd. aa bb, omisso *invicem*, verbis *ad se* praefigunt *per comparisonem*.

³ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *substantialibus et pro his*. ⁴ Codd. VY *illud*.

⁵ In Vat. desideratur ultima haec propositio *Nam quaelibet etc.*, quae tamen exstat in mss. et ed. 1.

⁶ Vat. *ad divina debeat loco debuerit ibi*, sed contra codd., quorum tamen plures cum ed. 1 habent *debuit*.

⁷ Licet particula *ibi* superabundare videatur, exigentibus tamen plurimis mss. et ed. 1, eam inseruimus. Mox in plurimis mss. et ed. 1 omittitur minus congrue *nomen personae*. Dein Vat. contra mss. et ed. 1 *Et quod loco Quod autem*.

⁸ Hic, c. 1. in fine.

quod solum ad fugam haereticorum et non secundum veritatem et proprietatem dicatur *persona* in divinis.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia *persona* nominat particulare et non quodcumque, sed rationalis naturae; sed a quocumque removetur superius, et inferius: ergo cum in divinis non sit dicere *particulare*¹, similiter nec erit dicere *personam*.

3. Item, particulare rationalis creaturae est compositissimum inter omnia creata. Nam compositum est ex substantia corporali et spirituali, et rursus corporalis inter omnes videtur maiorem compositionem habere: ergo cum *persona* sit nomen particularis, et hoc summe compositi, et in divinis est summa simplicitas, patet quod in divinis non debet² dici nomen *personae*.

4. Item, vocabula nostra debent respondere Graecis, ut unitas fidei ostendatur; sed Graeci non utuntur vocabulo *prosopon* in divinis, quod est idem quod *persona*: ergo cum ipsi proprius habeant vocabula quam nos³, nec nos debemus uti.

CONTRA: 1. *Persona* dicitur quasi *per se sonans*, sive *per se unum*⁴; sed *per se unum* propriissime recipitur in Deo: ergo et *persona* secundum suum nomen.

2. Item, *persona* dicitur habens suam naturam intellectualem ab aliis distinctam; sed in Deo est ponere habentem naturam intellectualem et ab aliis distinctam, sicut supra ostensum est de pluralitate personarum⁵: ergo etc.

3. Item, *persona* nominat mihi ultimum in genere rationalis naturae; sed rationalis sive intellectualis natura est nobilior inter creata⁶, et rursus, ultimum in illa est completissimum, quia ei nulla

potest fieri additio: ergo si quidquid completionis est, ponendum est in Deo propriissime, patet etc.

4. Item, *persona* dicit dignitatem. Unde in ecclesiasticis personae dicuntur habentes dignitatem aliquam notabilem⁷: ergo cum dignitas propriissime sit in Deo, nomen *personae* propriissime in Deo ponendum est.

CONCLUSIO.

Nomen personae convenienter et proprie in divinis dicitur ad significandam distinctionem et proprietatem nobilissimam suppositorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod *persona* de sui ratione dicit suppositum⁸ distinctum proprietate ad dignitatem pertinente. Et hoc patet in sua *etymologia*, et in *aequipollenti* suo.

In *etymologia*, quia *persona* dicitur quasi *per se unum*⁹. Per se autem unum proprie dicitur unum, quod est omnino distinctum ab aliis et in se indistinctum¹⁰. Rursum, *persona* dicitur a *personando*, quasi a se resonando; resonare autem dicitur quod in sono praeeminet aliis; et ideo *persona* dicitur suppositum distinctum habens dignitatem, et ratione huius dignitatis, cum deberet per naturam vocabuli dici *persona*, penultima correpta, dicitur *persona*, penultima producta¹¹.

Similiter ratio huius significationis accipitur ab *aequipollenti* in lingua Graeca, quod est *prosopon*. Apud Graecos *prosopon* dicebatur, sicut narrat Boethius¹², homo larvatus, qui quidem solebat fieri in tragoediis; et hoc fiebat propter duo: una ratio erat ad distincte repraesentandum eum, de quo fiebat

¹ Cir. supra d. 19. p. II. q. 2. — Mox lectionem, qua ponitur *simpliciter* loco *similiter*, quaeque in mss. et edd. 1, 2, 3 communissima est, minus idoneam iudicamus, nisi verba *simpliciter* nec sumantur pro *omnino* nec seu *nullo modo*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. 1 substituimus *debet* pro *oportet*.

³ Vat. cum uno alterove tantum codice hic repetit verba *et non utuntur*. Paulo ante cod. V post *utuntur* addit *hoc*, et cod. O ponit *per prius* loco *proprius*.

⁴ Vat. et recentior cod. cc *una*. Dein ed. 1 post *sed* adiungit *esse per se sive*, dum e contra cod. T breviter *hoc* loco *per se unum* habet.

⁵ Dist. 2. q. 2. — Paulo ante fide multorum mss. ut FG HIPQSTVWX etc. et ed. 1 post *intellectualem* adiecimus particulam *et*, quam cod. S etiam eodem modo in maiori propositione exhibet. Dein nonnulli codd. ut TW in minori *distinctum* pro *distinctam*.

⁶ Cod. aa praemittit *omnia*. Paulo infra communior mss. et edd. 1, 2, 3 lectio ponit *quod* pro *quidquid*.

⁷ In Comment. super Ioannem, c. 1, 23. n. 50. (Supplem. Bonelli, tom. I.) S. Bonav. ait: *Personae* dignae et eminentes personae *ecclesiasticae* vocantur. — Vat. aliaeque edd. in hoc argumento, sicut et infra in corp. quaest., legunt *ecclesiis* pro *ecclesiasticis*; plurimi codd. propter abbreviationem verbi sunt ambiguae lectionis; codd. H ee cum ed. 1 in corp. quaest. *ecclesiasticis* clare exhibent scriptum, quae lectio et contextu et

definitione ex Commentario super Ioan. modo allata et iure canonico confirmatur.

⁸ In multis mss. deest *suppositum*, sed minus congrue; ed. 1 *quid* pro *suppositum*. Mox Vat. contra mss. et ed. 1 perperam *pertinens* pro *pertinente*. — Infra d. 25. a. 1. q. 2. ad 4. allatis tribus definitionibus personae quartam adiungit S. Doctor his verbis: A magistris definitur sic: *persona* est hypostasis distincta proprietate ad nobilitatem pertinente.

⁹ Ita S. Isidorus, si audias B. Albert., S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 1, sed idem in Comment., I. Sent. d. 23. a. 2. hoc Simoni Tornacensi adscribit. — Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *una*, sed minus bene.

¹⁰ Aristot., V. Metaph. text. 11. (IV. c. 6.): Universaliter namque quocumque non habent divisionem, quatenus non habent, eatenus unum dicuntur. Et X. text. 9. (IX. c. 3.): Quod vero indivisibile aut non divisum, unum. Libr. III. Phys. text. 68. (c. 7.): Quoniam unum est indivisibile, quodcumque unum sit. — Paulo infra post *quasi* communior mss. et ed. 1 lectionem exhibemus substituendo *a se* loco *per se*; forte melius legeretur *a per se*. Dein aliqui codd. cum ed. 1 *eminet* loco *praeeminet*.

¹¹ Haec etymologia nominis *persona* invenitur in Boeth., de Una persona et duabus naturis Christi, c. 3, his verbis: *Persona* vero dicta est a *personando*, circumflexa penultima. Quod si acuatur antepenultima, aperte a sono dicta videbitur.

¹² Loc. cit.

sermo; alia ratio erat ad melius resonandum vel personandum. Et ista duo conveniunt dictis ¹ duabus proprietatibus: et ideo ab hoc nomine *prosopon* apud Graecos tractum est hoc nomen *persona* apud Latinos.

Et quia in ecclesiasticis maxime attenditur distinctio dignitatum, tractum est *primo* ad significandum honorem in ecclesiasticis. *Deinde*, quia individuum rationalis naturae distinctum est ab aliis, et hoc proprietate dignitatis inter creaturas, hinc est, quod extensum est ad significandum suppositum rationalis naturae. *Demum* ², quia in Deo est reperire suppositum distinctum proprietate nobilissima, Spiritu sancto dictante, translatum est ad divina, quia ibi res nominis propriissime invenitur, quamvis ipsum nomen prius aliis sit impositum. Concedendum est ergo, quod in divinis proprie et convenienter nomen *personae* accipitur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *dictum* est, non ut diceretur; dicendum, quod Augustinus loquitur pro ³ tempore illo, in quo nomen *personae* secundum usum aequivalebat substantiae; et ideo dictum est, non ut diceretur quod persona *consueverat significare*, sed dictum est quasi translatum, *ne taceretur*, id est, ne confessio fidei diminuta esse probaretur.

2. Ad illud quod obiicitur, quod *persona* nominat particulare: dicendum, quod particulare de ratione sui nominis importat partem et imperfectiorem; sed persona de ratione sui nominis importat completionem; ideo ponitur in divinis, quamvis non particulare; et bene, quia in divinis nomen speciei proprie dicitur, et nomen generis improprie ⁴.

3. Ad illud quod obiicitur, quod persona nominat compositissimum; dicendum, quod hoc accidit, quia individuum rationalis naturae creatae est in genere et ideo multis differentiis distat, cum distinguatur qualitate; sed in divinis est distinctio sola origine, et praeterea ⁵ non est in genere; et ideo non oportet, quod sit ibi aggregatio differentiarum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod apud Graecos ⁶ non utuntur aequipollenti, scilicet *prosopon*; dicendum, quod ratio utendi apud Latinos non tam fuit proprietas quam penuria, quia non habebant quid responderent. Et ratio huius fuit, quia substantia secundum communem usum idem sonat quod essentia; Graeci autem habebant proprium vocabulum, scilicet hypostasis, quo utuntur: et ideo non sunt coacti transferre, ut nos.

SCHOLION.

I. Conclusio affirmativa probatur per definitionem *personae*. Haec definitio eruitur tum ex etymologia vocabuli Latini, tum ex aequipollenti termino Graeco *prosopon* (πρόσωπον).

Circa verba in solut. ad 2: «In divinis nomen speciei proprie dicitur, et nomen generis improprie», cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4; et Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 4; et quoad *particulare et universale* d. 19. p. II. q. 2.

De conceptu personae cfr. infra d. 25. per totam, et d. 34. a. 1. q. 1.

II. De conclusione: Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 1, et q. 57. m. 1. — Scot., de hac et seqq.; Report. d. 25. q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 29. a. 3. — B. Albert., hic a. 1; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 1. et 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Ægid. R., hic q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 1. 2. — Durand., de hac et seq. hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis nomine substantiae et subsistentiae convenienter utendum sit.

Secundo quaeritur, utrum nomen *substantiae* dici debeat in divinis vel etiam *subsistentiae*. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus libro quinto de Trinitate ⁷: «Deus

absque ulla dubitatione dicitur substantia, vel si Fundame
melius appellatur, essentia»

2. Item, tam Boethius ⁸ quam Augustinus de Trinitate dicunt, quod aliorum nominum genera, ut

¹ Vat. cum cod. cc *praedictis*.

² Ex multis mss. ut FGT etc. et ed. 1 substituimus *Deum* pro *Deinde*.

³ Vat. cum cod. cc, sed aliis codd. et ed. 1 obnitentibus, *de*.

⁴ In codd. aa bb additur: *Propter quod dicit Augustinus, quod Deus sine quantitate est magnus, sine qualitate bonus*; in cod. H vero *nomen speciei, ut bonus et magnus, nomen generis, ut qualis et quantus*, qui et additionem, quam ex codd. aa bb notavimus, in margine exhibet.

⁵ Supple: Deus, vel: divina persona. — Pauci codd. ut Z bb

ee *propterea* loco *praeterea*, lectio non spernenda; alii pauci ut KV *persona* pro *praeterea*. — De hac responsione vide plura apud Richard. de S. Vict., IV. de Trin. c. 13-16.

⁶ Ita fere omnes codd. cum sex primis edd. contra Vat., quae legit *Graeci*. Paulo infra fide mss. et ed. 1 post *habebant* substituimus *quid* pro *quod*.

⁷ Cap. 2. n. 3.

⁸ Libr. de Trin. c. 4; et August., V. de Trin. c. 10. n. 11. seq. — Mox aliqui codd. ut VX *transeant* pro *transeunt*. Dein fide antiquiorum mss. et ed. 1 bis posuimus *transit* loco *transeat*. Codd. Y aa post *nomen* satis bene addunt *ibi*.

magnitudo, bonitas etc., transeunt in substantiam: si ergo substantia non *transit* in aliud, constat substantiae nomen proprie dici; nam si non proprie, aequè bene diceretur, quod substantia transit in alia, sicut e converso.

3. Item, ratio substantiae secundum Philosophum¹ est quod est *ens per se*; sed solus Deus propriissime est *ens per se*: ergo nomen substantiae propriissime est in Deo.

4. Item, ratio substantiae secundum Augustinum² est dici *ad se* et absolute; sed ibi est proprie dici *ad se*, ubi nulla est dependentia: ergo si hoc est in Deo, ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus septimo de Trinitate³: « Inconveniens est dicere de Deo, quod substat bonitati suae »; sed si de bonitate, eadem ratione et de qualibet proprietate: ergo, simpliciter loquendo, inconveniens est dicere, ipsum esse substantiam.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate⁴: « Deus non est substantia, sed supra omnem substantiam »: ergo hoc nomen *substantia* proprie est in creaturis et non in Deo.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia⁵ omne quod substat, habet aliquid inhaerens; sed in Deo non est inhaerens neque inhaerentia: ergo nec substantia.

4. Item, omne quod substat alii⁶, componitur illi; ergo ubi non est compositio nec nomen compositionis, ibi nec nomen substantiae: ergo cum in divinis non sit compositio, patet etc.

CONCLUSIO.

Substantia, quatenus dicit stare per se, non per aliud, proprie dicitur in divinis; quatenus dicit substare accidenti inhaerenti, non admittitur; quatenus dicit substare sive alii distinguenti sive alii perficienti, recipitur, sed magis propter imperfectionem nostri intellectus quam secundum proprietatem divini esse.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen substantiae Distinctio 1.
a duplici proprietate potest dici, videlicet a *per se*
stando, non per aliud; et⁷ sic proprie est in divinis, Conclusio 1.
et magis etiam proprie quam in creaturis; vel a *sub-*
stando alii vel aliis, et hoc est⁸ tripliciter: vel Subdistin-
alii *inhaerenti*, et sic falso et improprie dicitur elio.
in divinis, quia proprietates in divinis non sunt Conclusio 2.
accidentes nec inhaerentes; vel alii *distinguenti*,
et sic dicitur in divinis non omnino improprie nec Conclusio 3.
omnino proprie, quia proprietas illa non inhaeret,
sed distinguit⁹, et ideo non facit subsistere sive
substare, quasi *sub alio stare*, sed existere, quasi
ab alio esse — et hinc est, quod Richardus dicit in
libro de Trinitate¹⁰, quod « melius dicitur existen-
tia quam substantia » — vel quia substat alii ut *per-*
ficiendi, et sic dicitur *res naturae* substare re- Conclusio 4.
spectu essentiae. Et iste modus magis est circa no-
strum intelligere quam circa divinum esse, quia¹¹,
sicut patebit in sequenti problemate, ex nostro intel-
lectu evenit talis modus dicendi, non ex proprietate
divini esse.

¹ Aristot. substantiam communiter *negative* definit, ut in libr. de Praedicam. c. de Substantia: « Neque de subiecto aliquo dicitur, neque in subiecto aliquo est »; et V. Metaph. text. 15. (IV. c. 8.): « Ultimum subiectum, quod non dicitur de alio »; *positive* autem libr. I. Phys. text. 27. seq. (c. 3.), ubi ipsam vocat: « illud quod vere est », et VII. Metaph. text. 4. (VI. c. 1.): « simpliciter ens ». Ex his verbis vel etiam ad oppositionem accidentis, quod secundum Aristot., V. Metaph. text. 35. (IV. c. 30.) alteri inest, seu cuius esse est alteri inesse, haec vulgaris definitio substantiae formata esse videtur, quae occurrit et in Ioan. Damasc. Dialectica c. 4, et in Averrois Comment. VII. Metaph. text. 48: Substantiae, quia sunt existentes per se. — In fine argumenti ex vetustioribus mss. et ed. 1 supplevimus propositionem *ergo nomen substantiae propriissime est in Deo*, quae in Vat. et cod. recentiore cc perperam deest. Paulo ante auctoritate plurium mss. ut ILMNOYZ post *proprissime est* adiecimus *ens*.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 9: « Absurdum est autem, ut substantia relative dicatur: omnis enim res ad se ipsam subsistit: quanto magis Deus »? Et ibidem c. 5. n. 10: « Utrumque (essentia et substantia) ad se dicitur, non relative ad aliquid ». — Mox codd. WY sed loco *ergo si*, et codd. VX *differentia* pro *dependentia*.

³ Cap. 5. n. 10: Nefas est autem dicere, ut subsistat et subsit Deus bonitati suae.

⁴ Cap. 4: Nam substantia in illo non est vere substantia, sed ultra substantiam.

⁵ Vat. cum cod. cc omittit *quia*. Paulo infra post *non est* in nonnullis mss. ut BSWY aa additur *aliquid*.

⁶ Vat. contra auctoritatem mss. et ed. 1 minus distincte *aliquid* pro *alii*.

⁷ Codd. inter se non conveniunt; maior pars eorum cum ed. 1 exhibet *et*, pro quo aliqui ut ATVX sed, aliqui cum Vat. si. Mox post *magis* in multis mss. ut AFGITVXYZ etc. et ed. 1 adiungitur *etiam*, quod Vat. omittit.

⁸ Aliqui codd. ut ATW cum ed. 1 omittunt *est*. Dein post *inhaerenti* cod. O addit *et haec est propria acceptio substantiae*.

⁹ Plura de hoc vide infra d. 33. q. 2. — In Vat. et cod. cc desideratur *sed distinguit*, quae tamen verba exstant in aliis codd. et ed. 1. Mox verbis *ab alio esse* cod. O praemittit *sub alio sistere id est*, ubi et multi codd. ut ACFIKRSTUXY cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quia* pro *quasi*.

¹⁰ Libr. IV. c. 20: « Personae rectius dicuntur existentiae, quam substantiae vel subsistentiae ». — Ex quibus ultimis verbis Vat. pro textu selegit *subsistentia*, dum codd. cum sex primis edd. exhibent *substantia*. Mox ex codd. Wbb (ee a secunda manu) claritatis gratia adiecimus *alii* post *substat*.

¹¹ Vat. cum cod. cc, ceteris codd. et ed. 1 obnitentibus, et pro *quia*. In fine responsionis codd. XZ *divinae essentiae* loco *divini esse*.

SCHOLION.

I. Secundum duplicem proprietatem, quae in substantia potest attendi, scilicet *stare per se* et *substare aliis* (cfr. supra d. 8. p. II. dub. 5. 6.), datur etiam responsio duplex ad quaestionem. Secundum primam proprietatem substantia recte transfertur ad divina; substantia in secundo sensu sive *substare aliis* iterum tripliciter potest intelligi, cui distinctioni respondet triplex responsio.

II. Quoad sententiam Richardi a S. Victore, quod in divinis melius dicatur *existentia* quam *subsistentia*, observandum est, quod ipse intelligit *subsistens* in sensu stricto pro eo quod per se distinctum est: ea proprietate, quae in ipso est ut in *subiecto*; *existens* vero pro eo quod per se est distinctum ex modo *originis*. « Sed alii doctores S. Scripturae subsistentias large accipiunt pro qualitercumque per se existentibus hypostasibus, et ideo personas divinas subsistentias vel

substantias vocant ». Ita B. Alber., hic a. 1. ad. 2; cfr. etiam S. Thom., S. I. q. 29. a. 3. ad 4.

III. Terminus *res naturae*, hic in corp. et alibi saepe occurrens, sumtus est ex S. Hilario (de Trinit. IX. n. 3.) et significat *suppositum*. Cfr. infra d. 34. q. 1. — S. Thom., S. I. q. 29. a. 2. in corp. dicit: « Substantia dicitur *res naturae*, secundum quod supponitur alicui naturae communi, sicut hic homo est res naturae humanae ».

IV. In conclusionibus omnes conveniunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 1., et q. 57. m. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 3. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 4; S. p. I. tr. 10. q. 43. m. 1. — Petr. a Tar., de hac et seq. hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Aegid. R., q. 2. collater. 1. et 2. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 5. n. 51. seqq., a. 68. q. 5. n. 4. — Dionys. Carth., hic q. 1. 2.

QUAESTIO III.

Utrum nomen essentiae in divinis convenienter adhibeatur; insuper quaeritur de differentia nominum essentia, subsistentia, substantia et persona.

Tertio quaeritur, utrum nomen *essentiae* dici debeat in divinis. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus septimo de Trinitate¹: « Essentia Fundamenta. vere ac proprie dicitur in divinis, ita ut forte solum Deum dici oporteat essentiam ».

2. Item, hoc nomen *qui est* est nomen, quod ipse Deus sibi imposuit²; ergo si ipse proprie se nominat, Deus proprie dicitur *qui est*; sed de quocumque proprie dicitur *qui est*, proprie potest dici in ipso³ *essentia*: ergo et in divinis dicitur essentia.

3. Item, inter omnia nomina nomen *essentiae* est

absolutissimum, unde essentia secundum Avicennam⁴ dicitur rei quidditas nomine absoluto; cum ergo in divinis sit omnimoda absolutio: ergo et nomen *essentiae*.

CONTRA: 1. Non intelligimus Deum nisi in creaturis et per creaturas; sed nominatio Dei est per⁵ nostrum intelligere: ergo nullum nomen absolutum omnino debet poni in Deo.

2. Item, quaero, in quo differant nomen *substantiae* et⁶ *essentiae*? Nam substantia aut dicitur *commune*, aut *suppositum*. Si *suppositum*: ergo superfluit nomen personae; si *commune*: ergo superfluit

¹ Cap. 5. n. 10; in quo textu fide plurium mss. ut GHY ee et ed. 1 nec non originalis post *oporteat* expunximus *per*.

² Exod. 3, 14.

³ Vat. *de ipso*. Paulo ante post *qui est* a nonnullis mss. ut ASTVXY et ed. 1 omittitur *proprie*. Circa finem argumenti post *dicitur* in cod. M repetitur bene *proprie*.

⁴ Prae manibus habemus principaliora tantum Avicennae opera (ed. Venet. sine anno), scil. *Logicam*, librum *Sufficientiae*, de Caelo et mundo, de Anima, de Animalibus, de Intelligentiis et Primam philosophiam (metaphysicam). Licet sententia, quam S. Bonav. hic refert, in ceteris etiam Avicennae operibus quoad verbum non inveniretur, sicut in praedictis opusculis verbotenus non occurrit, colligi tamen ipsa posse videtur ex doctrina Avicennae de universalibus. Secundum ipsum enim essentiae rerum sub triplici respectu considerari possunt. « Unus respectus essentiae est, secundum quod ipsa est *non relata* ad aliquid tertium esse nec ad id quod sequitur eam, secundum quod ipsa est sic. Alius respectus est, secundum quod est in his singularibus; et alius, secundum quod est in intellectu » (Log. p. I. c. 1.). Essentiae in se consideratae, seu quatenus essentia est, Avicenna vindicat esse absolutissimum i. e. tale quod excludit quemlibet respectum. Sic in Prima philosophia, tract. 5. c. 1. agendo de esse universalium ait: « Ponamus ergo in hoc duas considerationes (de essentia humanitatis), unam considerationem de ipsa, secundum quod est ipsa, et aliam considerationem de conse-

quentibus ipsam. Secundum autem primam considerationem non est nisi humanitas tantum; unde si quis interrogaverit, an humanitas, quae est in Platone, ex hoc quod est humanitas, sit alia ab illa, quae est in Socrate, et necessario dixerimus: non, non oportebit consentire ei, ut dicatur: ergo haec et illa sunt una numero; quoniam negatio illa absoluta fuit, et intelleximus in ea, quod illa humanitas, ex hoc quod est humanitas, est humanitas tantum... Dicemus ergo, quod hoc est quiddam sensibile, quod est animal vel homo cum materia et accidentibus, et hoc est homo naturalis; et hoc est quiddam, quod est animal vel homo consideratum in se ipso secundum hoc quod est ipsum, non accepto cum eo hoc quod est sibi admixtum, sine conditione communis aut proprii aut unius aut multi, nec in effectu nec in respectu etiam potentiae, secundum quod est aliquid in potentia; animal enim ex hoc quod est animal, et homo ex hoc quod est homo, scil. quantum ad definitionem suam et intellectum suum absque consideratione omnium aliorum, quae comitantur illum, non est nisi animal vel homo » etc. Cfr. S. Thomas, de Ente et essentia. — In conclusione argumenti fide vetustiorum mss. et ed. 1 adiecimus *et*.

⁵ Ita melius mss. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6, dum Vat. cum ed. 1 habet *propter*. Paulo ante in aliquibus mss. ut AST etc. deest *et per creaturas*, sed minus bene et contra responsionem ad hoc obiectum infra positam.

⁶ Vat. hic repetit *nomen*.

nomen *essentiae*: ergo cum debeamus labia nostra circumcidere in loquendo de Deo, nequaquam debet hoc nomen poni in Deo¹.

3. Item, quaeritur gratia huius de necessitate et sufficientia et differentia istorum quatuor nominum: essentia, subsistentia, substantia et persona.

CONCLUSIO.

Nomen essentiae convenienter adhibetur in divinis; ratio et sufficientia quatuor nominum explicantur.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod ista quatuor nomina sive vocabula² respondent quatuor vocabulis in Graeco, quae sunt: usia, usiosis, hypostasis et prosopon, ut usia respondeat essentiae, usiosis substantiae, hypostasis subsistentiae et prosopon personae.

Ratio autem et sufficientia horum³ quatuor nominum ab aliquibus accipitur sic. In divinis est accipere *communicabile* et *incommunicabile*, et hoc ex veritate et necessitate fidei, quae dicit Deum trinum et unum.

Et cum nos⁴ debeamus intelligere in Deo, quod vere est, per id quod videmus in his inferioribus, maxime secundum nobiles et primas et praecipuas condiciones; cum in *communi* in inferioribus inveniatur *quod est* et *quo est*⁵, ratione cuius significatur in concretione et in abstractione, ut dicatur *homo* et *humanitas*: sic in divinis *intelligimus*, quamvis non intelligamus in differentia illa duo. Ideo et in abstractione *significamus*⁶ per hoc nomen *deitas*, et in concretione per hoc nomen *Deus*. Et ideo imposuimus ei nomen, quo significaretur ipsum *quo est*, et hoc est essentia; et ipsum *quod est*, et hoc est substantia; et ita haec duo nomina accipiuntur ex parte *communis*.

Est etiam in divinis accipere, quod est *incommunicabile*, et hoc est quid distinctum; sive quis distinctus. Et hoc quidem contingit dupliciter intelligi

sive significari: vel in quantum *distinguibile*, et hoc per nomen *subsistentiae* sive hypostasis; vel in quantum *distinctum*, et hoc per nomen *personae*. Et licet in Deo nihil differant *distinguibile* et *distinctum*, quia potentia in eo semper actui est coniuncta, tamen contingit duplici nomine significari⁷.

Unde differunt ista quatuor nomina secundum modum intelligendi, sicut *quo est*, *quod est*, *qui est*, *quis est*⁸. Et quoniam in Deo idem est *quo est* et *quod est* ex una parte, et *distinguibile* et *distinctum* ex alia secundum rem, Sancti accipiunt et *substantiam* et *essentiam* pro eodem; similiter et *hypostasis* nomine utuntur Graeci pro *supposito* actu distincto. Unde distinctio per *quo* et *quod est*, et per *distinguibile* et *distinctum* in nominibus⁹ divinis non facit diversitatem nisi secundum rationem intelligendi.

Fuerunt etiam¹⁰ alii volentes dicere, quod *substantia* et *essentia* accipiuntur ex parte *communis*, sed differenter, quia illud *commune* contingit intelligi sub duplici ratione: una est, quod omnia indigent¹¹ eo, ut sint; alia est, quod ipsum non eget aliis. Primo modo dicitur *essentia*, a qua et per quam omnia sunt; secundo modo *substantia*, quoniam per se stat, omnibus¹² aliis circumscriptis. *Subsistentia* vero sive hypostasis et persona accipiuntur ex parte *incommunicabilis* et differunt. Quamvis enim utrumque nomen dicat quid distinctum, tamen *hypostasis* dicit suppositum substantiae distinctum, sed *persona* dicit distinctum proprietate nobili.

Fuerunt¹³ alii, qui voluerunt dicere, quod ista quatuor nomina distinguuntur per *communicabile* et *incommunicabile*, secundum quod potest unumquodque dupliciter significari: vel in *abstractione*, vel in *concretione*. Nam *communicabile* potest significari¹⁴ in *abstractione*, et sic dicitur essentia; vel in *concretione* ad suppositum, et sic dicitur substantia. Similiter *incommunicabile* potest significari in *abstractione*, et sic dicitur subsistentia sive hypostasis; vel in *concretione*, et sic dicitur persona.

¹ Cod. X ultima haec verba activo modo: *nequaquam debemus hoc nomen ponere in Deo*.

² In multis mss. ut AFGHIKTVWXY et ed. 1 omittitur *nomina sive*, in cod. S autem *sive vocabula*.

³ Aliqui codd. cum Vat. *istorum*, sed. mox Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 minus distincte *aliquando* pro *ab aliquibus*.

⁴ Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 refragantibus, omittit *nos*. Mox, plurimis codd. et ed. 1 exigentibus, substituit *id* pro *illud*, ac dein ex fere omnibus mss. mutavimus *notabiles* in *nobiles*.

⁵ Fide plurium mss. ut HIKWX et ed. 1 adiunximus *est*, ut et communiter haec duo exhibentur. Paulo infra cod. H cum *differentia* loco in *differentia*.

⁶ Vat. cum paucis tantum codd. *significatur*, et paulo infra contra fere omnes codd. et ed. 1 *significarem* pro *significaretur*, ubi codd. LO *quod significaret* loco *quo significaretur*. In plurimis mss. et ed. 1 post *imposuimus* deest *ei*.

⁷ Plurimi codd. cum ed. 1 *significare*, sed minus cohae-

S. Bonav. — Tom. I.

renter cum praecedentibus. Ed. 1 insuper *ratione* pro *nomine*.

⁸ Fide maioris partis codd. et ed. 1 omisimus ter particulam *et*, qua Vat. dictiones *quo est*, *quod est* etc. coniungit; pauci codd. exhibent particulam *et* bis tantum, nempe inter primas duas dictiones ac inter duas ultimas.

⁹ Vat. cum aliquibus mss. minus distincte *omnibus* pro *nominibus*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut AZ cum ed. 1 *et* pro *etiam*.

¹¹ Ed. 1 *egent*.

¹² Vat. minus bene et contra antiquiores mss. cum ed. 1 omittit *omnibus*. Plures codd. ut FHIPQTZ aa et ed. 1 *per se est* loco *per se stat*, et aliqui codd. ut VWX post *secundo modo* repetunt *dicitur*. Paulo infra cod. L *distinguuntur* pro *differunt*.

¹³ Cod. Z cum ed. 1 hic addit *et*, ac mox codd. ASTY cum ed. 1 *secundum* loco *per*.

¹⁴ Lectionem Vat. castigavimus ex mss. et ed. 1 ponendo *significari* pro *significare*. Dein post *concretione* plures codd. ut ACORSTWY non male omittunt *ad suppositum*.

Sed tamen omnes isti modi habent calumniam. *Primus* quidem, qui sumitur per distinguibile et distinctum, quia Graeci utuntur vocabulo hypostasis, ubi nos utimur persona, et ita pro supposito distincto. Et Damascenus¹ dicit, quod « hypostasis est substantia cum proprietatibus »; et ita significat actu distinctum. *Secundus* modus similiter habet calumniam, quia essentia non videtur aliquo modo significari ut in ratione causae respectu aliorum, cum sit nomen absolutissimum. *Tertius* modus habet calumniam similiter², quia substantia significat in abstractione, sicut essentia; et *praeterea* dubium est, utrum sit intelligere hypostases, abstractis proprietatibus; et ideo si non est intelligere, quomodo contingit significare?

Et propterea *quartus* modus dicendi est, quod cum fides dicat, Deum esse trinum et unum, in quantum dicit *unum*, non possumus intelligere unum, quin intelligamus *quod est*³ et *quo est* unum; et *quo est* unum est illud *quo est*, et *quod est* unum est illud *quod est*. Primum est essentia, secundum substantia.

Si intelligimus *trinum*, necesse est, quod⁴ intelligamus eum *qui* distinguitur, et *quo* distinguitur. *Quo* distinguitur est proprietas; ille autem *qui* distinguitur semper significatur ut distinctus. Et hoc potest esse dupliciter: vel ut distinctus proprietate *quacumque*, vel ut distinctus proprietate *nobili* sive *notabili*⁵. Primum significatur nomine *subsistentiae*, quae dicitur prima substantia⁶, et convenit non tantum individuo hominis, sed etiam asini. Secundum significatur per hoc nomen *persona*, quod importat nobilem proprietatem et non convenit nisi supposito rationalis creaturae⁷. Quia Graeci utuntur nomine *hypostasis*, sicut nos nomine *personae*, ideo dicit Boethius⁸, quod Graeci utuntur nomine hypostasis pro supposito rationalis naturae. His visis patent obiecta.

1. Quod autem⁹ obiicitur, quod non debemus Deum nominare *absolute*; dicendum, quod quamvis nominemus Deum per creaturas, tamen etiam per creaturas cognoscimus, eum habere esse absolutum. Alia patent.

SCHOLION.

1. Pro faciliore intelligentia aliquorum terminorum, in hac et sequentibus distinctionibus saepe occurrentium, haec ex communi antiquorum doctrina notamus.

1. *Essentia*, *substantia*, *natura*, licet in Deo sint omnino idem et etiam respectu creaturarum ab auctoribus saepe confundantur, tamen in rigore significationis differunt. *Essentia* « sumitur ab esse, quod est communissimum » (S. Thom., S. l. q. 29. a. 1. ad 4.), et simul maxime abstractum et « absolutissimum » (S. Bonav. hic in 3. fundam.) i. e. quod omnem dependentiam et respectum ad extra maxime excludit, et est « maxime intimum cuilibet » (S. Thom., S. q. 8. a. 4.). *Essentia* est proprie id « quod significatur per definitionem » (S. Thom., S. l. q. 29. a. 2. ad 3.). Unde dici potest de rebus omnium praedicamentorum. — *Substantia* est magis contractae significationis, cum de eo tantum dicatur, quod est in primo praedicamento, et distinguitur contra *accidens*, quia est illud quod est per se et alterum sustinet. — *Natura* significationem habet adhuc magis contractam. Dicit S. Bonav. (III. Sent. d. 5. a. 2. q. 1. ad 4.): « In hoc differt essentia a natura, quod essentia nominat rei formam in quadam abstractione, natura eam nominat entem in motu et materia, ut naturalium operationum principium ».

2. *Communicabilitas* et *incommunicabilitas* duplex est. Alia est communicabilitas *per identitatem*, qua aliquod superius suis inferioribus ita est communicabile, ut de ipsis in recto praedicetur. Ita *homo* est communicabile omnibus humanis individuis. Alia est communicabilitas *per informationem* sive « per unius constitutionem », qua aliquid ita communicatur, ut sit alicuius

rei forma vel substantialis vel accidentalis, sicut anima communicatur corpori, et quodlibet accidens suo subiecto; cfr. III. Sent. d. 5. a. 1. q. 2. ad 1. — Utroque modo essentia divina a nobis concipitur communicabilis et communicata personis, scil. ut *quo est* et ut *quod est*. Nam essentia divina praedicatur in recto de personis (Pater est essentia divina), et concipitur a nobis etiam ut ratio, qua ipsae personae sunt Deus (Pater essentia divina est Deus).

3. Differunt *particulare* et *singulare*, *individuum*, *suppositum*, *persona*. *Particulare* potest etiam species dici respectu generis, sed *singulare* seu *individuum* semper opponitur speciei. Duplex autem est *singulare*: vel in genere *accidentis*, et hoc est communicabile subiecto ut forma accidentalis; vel in genere *substantiae*, et sic *singulare* vel *individuum* est *naturaliter* incommunicabile utroque modo supra dicto. De ratione individui est, quod sit divisum ab aliis, quae sunt vel possunt esse in eadem specie, in se indivisum existens. Unde *de facto* *individuum* in genere substantiae (si praescindimus ab humana Christi natura) coincidit cum *supposito*, de cuius ratione est incommunicabilitas; secundum *conceptum* vero ambo distinguuntur. Quomodo vero *suppositum* et *subsistentia* distinguantur a natura singulari, sive quid eidem addant tum in creatis tum in divinis, est quaestio difficilis et controversa, de qua vide infra d. 25. Schol. ad q. 1, et quoad *suppositum* in divinis d. 34. q. 1. — Denique *persona* iterum magis contrahit significationem *suppositi*; nam *suppositum* etiam in rebus materialibus reperitur, *persona* vero addit nobilitatem naturae intellectualis et eo ipso altiore gradum in se subsistendi. Minus

¹ Libr. III. de Fide orthod. c. 6: Hypostasis enim definitur essentia cum accidentibus.

² Auctoritate plurimorum mss. et ed. 4 hic supplevimus *similiter*, et mox substituimus *significat* pro *significatur*. Paulo infra post *non est intelligere* cod. aa repetit *hypostases abstractis proprietatibus*.

³ In cod. T hic additur *unum*.

⁴ Ed. 1 *ut*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 omittit *sive notabili*.

⁶ Plura de *prima substantia* seu individua substantia vides in Aristot., libr. de Praedicam. c. de Substantia.

⁷ Ed. 1 *naturae*. Paulo ante plures codd. ut ATZ cum ed. 1 *notabilem* pro *nobilem*.

⁸ Libr. de Una persona et duabus naturis Christi, c. 3. — Vat. in principio huius propositionis contra mss. et sex primas edd. *Pro qua loco Quia*, ac dein praeter fidem plurimorum mss. et ed. 4 *ut dicit Boethius, qui ait pro ideo dicit Boethius*, nec non paulo post *creaturae* pro *naturae*.

⁹ Codd. V X *enim*. Cod. V in fine post *Alia* repetit *obiecta*.

enim res materiales in se subsistunt quam spirituales, per se loquendo. Unde naturae intellectivae dicuntur et sunt eminenti modo *formae subsistentes*. De persona cfr. infra d. 25. per totam.

II. Circa differentiam et sufficientiam quatuor nominum, de quibus agitur in corp., tres afferuntur opiniones, quae omnes ab eodem fundamento procedunt, scilicet ab illa distinctione inter *communicabile* (commune) et *incommunicabile* (proprium); sed in ulteriore explicatione vias aliquatenus diversas tenent, ut exponitur in textu. Omnes tres opiniones S. Doctor reputat ex aliqua parte deficientes (« habent calumniam »). Contra primam opinionem ipse urget hanc rationem, quod theologi cum S. Ioan. Damasceno hypostasim et personam eodem sensu accipiunt; contra secundam, quod abutatur nomine es-

sentiae et faciat *referre* ad creaturas, cum sit « absolutissimum »; quae ratio confirmatur a S. Thom. (S. I. q. 59. a. 2. in corp.); contra tertiam duas affert rationes, quarum prima habet aliquam difficultatem. Videtur enim S. Doctor negare, quod substantia accipi possit in concreto, quod tamen alibi (a. 2. q. 2.) cum S. Thoma clare docet dicendo, personam posse nominari substantiam. Fortasse solum usum loquendi pro argumento adduxit; unde etiam statim aliam addidit rationem. — Denique propriam suam opinionem egregie explanat, consentientibus Alexandro et S. Thoma.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 1; q. 57. m. 1. 2. — S. Thom., hic a. 1; S. I. q. 29. a. 2. — Richard. a. Med., hic a. 1. q. 3. — Egid. R., hic q. 2. collater. 3. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 5; n. 4. a. 53. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2.

ARTICULUS II.

De numeratione quatuor nominum.

Consequenter secundo loco¹ est quaestio de numeratione nominum praedictorum; et supposito quod numeretur hoc nomen *persona*, quaeritur circa hoc:

Primo utrum in divinis numeretur hoc nomen *substantia*.

Secundo quaeritur, si numeretur *essentia*.

Tertio, si hoc nomen *Deus*, utrum scilicet catholice possimus dicere plures deos.

QUAESTIO I.

Utrum plures substantiae in divinis dici possint.

Quod autem numeretur hoc nomen *substantia*, ostenditur sic.

1. Hilarius de Synodis²: « Sunt quidem tria per substantiam, sed unum per consonantiam ».

2. Item, Anselmus in fine Monologii³: « Aptius tres dicuntur substantiae ».

3. Item, Boethius in libro de Duabus naturis et una persona Christi⁴: « Dicimus unam essentiam et tres substantias ».

4. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia substantia est medium inter essentiam et personam; sed medium sapit naturam extremorum⁵: ergo pari ratione, qua dicitur una substantia ab unitate essentiae, poterit dici *plures* a pluralitate personarum.

5. Item, omnis numerus ad substantiam reducitur originaliter — nunquam enim accidentia vel proprietates numerantur nisi per substantiam⁶ — sed

actus numerantur et pluraliter dicuntur in divinis: ergo necesse est ponere numerum secundum substantiam. Quod autem pluraliter dicantur, patet; dicitur enim: Pater et Filius et Spiritus sanctus creant.

6. Item, *idem* est relativum substantiae, sicut *talis et qualis* qualitatis; sed haec est falsa: Pater est *idem* cum Filio, quia dicit Hilarius⁷, quod non possumus dicere Deum eundem: ergo necesse est, quod cadat distinctio in substantia; ergo si propter distinctionem personarum dicimus plures personas, ergo et plures substantias.

CONTRA: 1. Nihil magis dicitur secundum substantiam quam hoc nomen *substantia*: ergo si nomina substantialia dicuntur singulariter de omnibus, sicut patet ex regula Augustini supra posita⁸, patet etc.

Argg. pro parte negativa.

¹ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *secundo loco*, et paulo infra ex antiquioribus codd. et ed. 1 *circa hoc*: *Primo*.

² Num. 31: Sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum.

³ Cap. 78: « Nam haec duo nomina (persona scil. et substantia) aptius eliguntur ad significandam pluralitatem in summa essentia ». Et paulo post: « Potest ergo hac necessitatis ratione irreprehensibiliter illa summa et una trinitas sive trina unitas dici una essentia et tres personae sive tres substantiae ».

⁴ Cap. 3: Unde etiam dicimus, unam esse οὐσίαν vel οὐσίωσιν, id est essentiam vel subsistentiam Deitatis, sed tres ὑποστάσεις, id est tres substantias.

⁵ Aristot., IV. Polit. c. 9. (c. 7.): In eo (medio) enim utrumque extremorum apparet.

⁶ Cfr. Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 3.), ubi agitur de diversis modis, quibus *idem* dicitur, inter quos est ille, secundum quem accidens facit unum numero cum suo subiecto, respectu cuius in libro Auctoritatum Aristotelis etc. additur: unde accidentia numerantur numeratione subiectorum. — Ed. 1 post *proprietates numerantur* addit *in se*.

⁷ Libr. I. de Trin. n. 17: Sed nos edocti divinitus neque duos deos praedicare neque solum, hanc evangelici ac prophetici praeconii rationem in confessione Dei Patris et Dei Filii afferemus, ut unum in fide nostra sint uterque, non unus; neque eundem utrumque, neque inter verum ac falsum aliud confitentes. Cfr. supra pag. 364 nota 11.

⁸ Dist. 22. dub. 2. circa finem.

2. Item, inter quaecumque cadit distinctio secundum substantiam¹, cadit vera diversitas; sed inter Patrem et Filium non est confitenda diversitas, ergo nec numerus secundum substantiam: ergo non est dicere plures substantias.

3. Item, Augustinus² dicit: « quod idem est Deo *subsistere* et *esse* »; ergo cum unum sit *esse*, unum est *subsistere*: ergo sicut ab uno *esse* dicitur una *essentia* vel e converso, ita et ab uno *subsistere* debet dici una *substantia* sive *subsistentia*.

4. Item, Hieronymus ad Damasum Papam³: « Quis unquam nisi ore sacrilego tres substantias praedicaverit »?

CONCLUSIO.

Substantia et subsistentia, ut dicunt essentiam, non plurificantur; si accipiuntur in sensu hypostaseos, in plurali dicuntur.

RESPONDEO: Dicendum, quod tam *substantiae* quam *subsistentiae* nomen dupliciter accipitur in divinis, quia quodlibet istorum habet in se intellectum *actus* et *praepositionis*. Potest ergo dici *substantia*, quasi *per se stans*, vel⁴ *sub alio* sive sub proprietate. *Primo* modo una tantum est sive non numeratur, quia unum est ibi *quod est*. *Alio* modo, prout dicit respectum ad proprietatem⁵, numeratur sive plurificatur. *Primo* modo tantum valet quantum *usiosis*, secundo modo tantum valet quantum *hypostasis*. Omnino eodem modo distinguitur hoc nomen *subsistentia*⁶, et secundum alterum intellectum aequipollet *usiosi*, secundum alterum *hypostasi*; et secundum alterum plurificatur, secundum alterum vero minime.

Et quia substantia dicitur dupliciter et subsistentia, ideo venit diversitas modi loquendi inter doctores. Nam Tullius et ipse Boethius⁷ dicunt, quod *subsistentia* aequipollet *usiosi*, et ideo dicit Boethius, eam non plurificari; sed *substantiam* dicunt aequipollere *hypostasi*, et ideo dicit Boethius, eam plurificari, et secundum hunc modum loquitur Hilarius, Anselmus et Boethius. Sed Hieronymus et Augustinus volunt, quod *substantia* aequipolleat *usiosi*, et ideo dicunt eam non plurificari; sed⁸ *subsistentia hypostasi*, et ideo dicunt eam plurificari. Ex his patet responsio ad utramque partem.

Patet etiam, quare Graeci non transtulerunt nomen *prosopon*, sicut Latini, quia oportuit nos transferre nomen *personae* propter ambiguitatem; et ideo maluit Ecclesia⁹ respondere *tres personas* quam *tres substantias* sive *subsistentias*.

Tamen ad argumentum quod facit, quod substantia tenet medium; dicendum, quod substantia, prout aequipollet¹⁰ hypostasi, plus se tenet cum persona, et ideo numeratur, sicut persona, sive plurificatur; prout autem aequipollet *usiosi*, plus se tenet cum essentia, et ideo nec numeratur nec plurificatur, sicut nec essentia. Omnes autem illae rationes et¹¹ praecedentes et sequentes loquuntur de substantia, prout aequipollet hypostasi sive supposito, et hoc modo plurificatur.

Rationes autem ad oppositam partem currunt secundum aliam acceptionem huius nominis *substantia*. Similiter iudicandum¹² de hoc nomine *subsistentia*. Sed quoniam auctoritas Augustini et mos utentium nomen illud, *substantia* scilicet, accipit magis in illa acceptione, in qua dicit ipsum *quod est* sive *usiosim* sive ipsum commune: ideo communiter non recipitur, ut dicantur *tres substantiae* in divinis.

SCHOLION.

1. Cum termini *substantia* et *subsistentia* compositi sint ex praepositione *sub* et verbo *stare* sive *sistere*, duplicem sensum ex etymologia habere possunt, sive ut dicit S. Bonav.

(hic in corp.) habent « in se intellectum actus et praepositionis ». Unde factum est, ut SS. Patres his vocabulis, priusquam consuetudine ecclesiastica determinatum sensum acceperant, in du-

¹ In aliquibus mss. ut A P Q Y desideratur *secundum substantiam*. In fine argumenti cod. T *substantia* pro *substantias*.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 9: Hoc est Deo esse quod subsistere. — Paulo infra post *ita* in nonnullis codd. ut AIT et ed. I deest *et* ac in cod. V dein *debet dici*.

³ Epist. 45. n. 4: « Quisquam, rogo, ore sacrilego tres substantias praedicabit »? In quo textu plures codd. cum ed. I *praedicavit*.

⁴ Vat., posito *et* pro *vel*, repetit dein *quasi stans*, sed contra sex primas edd. et mss., ex quibus tamen codd. COR repetunt tantum *quasi*; cod. cc et edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene *sive loco vel*.

⁵ Fide antiquiorum mss. et ed. I expunximus hic additum *tunc*.

⁶ In Vat. et cod. cc desiderantur verba *hoc nomen*, quae tamen in aliis mss. et ed. I exhibentur; e contra paulo

infra post *usiosi* Vat. contra plurimos codd. et ed. I adiungit *et*.

⁷ Libr. de Una persona et duabus naturis Christi, c. 3, ubi et Tullius allegatur. — Mox lectio mutila Vat., qua pro verbis *aequipollet* usque *hypostasi* substituitur *et substantia aequipollent*, resarcitur fide mss. et ed. I.

⁸ Vat. praeter fidem mss. et ed. I *et* pro *sed*.

⁹ Vat. cum codice cc tantum addit *etiam*.

¹⁰ Cod. SW *aequivalet*. Paulo infra post secundum *ideo* ex plurimis mss. et ed. I substituimus *nec* pro *non*.

¹¹ In Vat. et cod. cc deest *et*; in codd. aa bb vero post *illae* additur *auctoritates vel*. Mox plures mss. ut AFGHITY etc. cum ed. I *aequivalet* pro *aequipollet*.

¹² Vat. cum cod. cc adiungit *est*, et paulo infra substituit nomine illo pro nomen illud ac dein accipitur loco accipit; sed obest auctoritas ed. I et aliorum mss., e quibus plures ponunt *accepit*.

plici sensu usi sint, et per consequens ad hanc quaestionem vel affirmative vel negative respondere potuerint.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 57. m. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. ad 4. 5; S. I. q. 29. a. 2. ad 2. — B. Albert., hic a. 3;

de hac et seq. q. S. p. I. tr. 10. q. 43. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egad. R., hic q. 4. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 53. q. 3. n. 37, et a. 75. q. 3. n. 8. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum plures essentiae in divinis numerari possint.

Secundo quaeritur de numeratione illius nominis *essentia*. Et quod non numeretur, ostenditur sic¹:

1. Quia in divinis est unitas absolutissima, quae non multiplicatur: ergo cum nullum nomen sit adeo absolutum, sicut nomen *essentiae*, ergo per illud significatur unitas non multiplicata: ergo nomen *essentiae* non numeratur; et hoc est quod dicit Augustinus², quod ratio repugnat.

2. Item, hoc ipsum videtur a *minori*. Hoc enim nomen *Deus* est nomen essentiae in comparatione ad personam; sed secundum Scripturam in Lege, scilicet Deuteronomii sexto³, Deus dicitur unus et non plures; et secundum Symbolum⁴: « Non tres dii, sed unus est Deus »: ergo et hoc nomen *essentia* multo minus plurificatur, cum dicatur absolutius.

3. Item, natura divina non multiplicatur in tribus; sed hoc nomen *essentia* est nomen divinae naturae, ut hoc nomen *substantia*: ergo nec *essentia* nec *substantia* multiplicantur⁵ sub propriis nominibus, ut videtur.

CONTRA: 1. Augustinus septimo de Trinitate⁶: « Cur haec tria non dicantur una persona », et loquitur de tribus personis; sed neutrum genus respicit essentiam; ergo cum dicantur tria, ergo tres essentiae.

2. Item, *ratione* videtur: Augustinus in eodem libro⁷ dicit, quod « Pater et Filius et Spiritus sanctus

dicuntur tres personae, quia commune est eis hoc quod est *persona* »; sed hoc nomen *essentia* est commune: ergo potest dici *tres essentiae*.

3. Item, ibidem dicit, et habetur in littera⁸, quod « ideo dicuntur tres personae, quia Pater est persona, et Filius persona et Spiritus sanctus persona ». Ergo similiter sunt tres essentiae, quia Pater est essentia etc.

4. Item, Pater et Filius sunt entes plures, ergo plures habentes entitatem⁹ — sequitur enim: sunt plures dii, ergo plures deitates — similiter: Pater et Filius sunt: ergo plura esse, ergo plures essentiae.

CONCLUSIO.

Essentia non numeratur in divinis, quia una eademque natura non numerata est in tribus personis.

RESPONDEO: Dicendum, quod in omni substantia, cuius est esse et operari, necessario intelligimus *naturam* et *habentem naturam*. Cum ergo hoc¹⁰ sit in Deo, intelligimus in Deo naturam et habentem naturam. Et naturam dicimus substantiam vel essentiam; habentem naturam dicimus personam. Quoniam¹¹ ergo in creatura rationali contingit, unam personam habere plures naturas, scilicet corporalem et spirituales: sic a contrario sensu in Deo propter sum-

Distinctio.

Aliter hoc in creatura et in Deo.

¹ Nonnulli codd. ut A T X Y hoc ostenditur et ed. 1 hic ostenditur pro ostenditur sic.

² Vide hic in lit. Magistri, c. 4. et 5. Cfr. etiam infra dub. 3. circa lit.

³ Vers. 4: Audi Israel Dominus Deus noster, Dominus unus est.

⁴ Scil. Athanasianum; in verbis ex ipso allegatis plures codd. cum ed. 1 omittunt *est*. Mox post *ergo* fide plurimorum mss. et ed. 1 adiecimus *et* ac dein ex multis codd. ut A F H M N T Z etc. et ed. 1 *multo*, plures autem codd. ut K V X aa bb ponunt, eodem sensu servato, *multo fortius non* pro *multo minus*. Tandem in fine argumenti codd. sunt inter se divisi; alii enim, et quidem boni, ut A F G S T Z cum ed. 1 ponunt *dicat*, alii vero *dicatur*.

⁵ Ex pluribus codd. ut A S T V W etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 substituimus *multiplicantur* pro *multiplicatur*. Paulo ante plurimi codd. cum ed. 1 *et loco ut*.

⁶ Cap. 4 n. 8: Aut quoniam propter ineffabilem conjunctionem haec tria (scil. Pater, Filius et Spiritus sanctus) simul unus Deus, cur non etiam una persona etc. — Vide etiam hic in littera Magistri, c. 4, ubi alius textus Augustini ex eodem capite citatur, in quo recurrit verbum *dicantur*, pro quo et originale et plures codd. cum ed. 1 ponunt *dicuntur*. Respectu

horum verborum Augustini magna invenitur in mss. varietas; sic plures ut B D F G H I Q T V cum ed. 1 legunt *Cum* pro *Cur*, quod in paucis ut P Z omittitur; dein aliqui codd. ut A P S T omittunt particulam *non*, et nonnulli ut V X bb post *dicantur* addunt *de*. Mox post *personis* exhibemus lectionem codd. Y aa bb; ceteri codd. fere omnes pro *sed neutrum genus* habent *ergo proprie*, quae lectio corruptionem textus, vel omissionem plurium verborum sapit. Vat. cum cod. cc *sed Tria in neutro genere respicit*.

⁷ Cap. 4. n. 7. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 3.

⁸ Hic, c. 3; quo in textu solummodo Vat. cum cod. cc ter recurrenti nomini *persona* praefigit *una*, multi codd. cum ed. 1 tantum semel scil. prima vice, plures tandem codd. ut G H M Y omnino omittunt, quos sequimur, utpote qui et cum originali et cum littera Magistri conveniunt. Mox fide plurium mss. ut H M P Q X Z et exigente forma argumenti adiecimus *Ergo*.

⁹ Ita mss. et sex primae edd. contra Vat., quae post *entes* omittit *plures* ac dein pro *habentes entitatem* ponit *habent entitates*. Paulo infra post *similiter* cod. O repetit *sequitur*.

¹⁰ Nempe: esse et operari fundatum in substantia. — Mox post *intelligimus* in codd. aa bb additur *necessario*.

¹¹ Sequimur plurimos codd. et ed. 1 substituendo *Quoniam* pro *Quomodo*, et paulo infra post *sic* expungendo *et*.

mam simplicitatem contingit, unam naturam haberi a pluribus, quoniam¹ contingit eam haberi alio et alio modo; et hoc non potest esse ab eodem. Quia ergo una tantum est natura habita et non numerata, ideo tantum dicitur una substantia et essentia; quia vero plures habentes, ideo plures personae, nulla omnino repugnantia existente.

Conclusio.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de essentia per hoc quod Augustinus dicit: *Haec tria*; dicendum, quod minus expresse loquitur et improprie; et ideo verbum eius est exponendum.

Solutio oppositorum.

2. 3. Ad illud quod obiicitur, quod ideo tres

personae², quia persona est *commune*, et quilibet est *persona* etc.; dicendum, quod non dicit totam rationem, sed partem quantum ad verbum exterius; ideo oportet intelligere, quod ibi³ additur: quia est commune quod distinguitur. Unde Pater est persona et Filius est persona, non eadem, sed alia.

4. Ad ultimum quod obiicitur, dicendum, quod *ens* aliquando dicitur substantive, et sic non trahit numerum aliunde; aliquando⁴ tenetur adiective, et sic trahit numerum a supposito, et sic non numeratur forma; et hoc modo non sequitur, quod sint *plures entitates*, nec de hoc verbo *sunt*, quod *plura esse*.

SCHOLION.

I. Pro intelligentia solut. ad 3. notandum, quod *communitas essentiae* alio sensu accipitur quam *communitas personae* sive personarum. Illa est communitas unius eiusdemque rei, haec vero communitas tantum rationis (cfr. S. Thom., S. I. q. 30. a. 4; B. Albert., hic a. 5.). Unde haec dicit aliquid commune, quod est *distinctum* in tribus personis. Sic intelligitur, quod habetur in solut. ad 3, scil. quod ratio, quae hic ex S. Augustino affertur, tangit tantum partem causae, quare dicantur tres personae. Nam in ratione personae includitur proprietas, et ratione huius plurificantur personae.

II. In solut. ad 4. verba: «Non trahit numerum aliunde»

sic intelligenda sunt: cum *ens in genere masculino* iam significet suppositum, a se, non ab alio supposito, trahit numerum. Sed *ens in genere neutro* non significat suppositum, sed essentiam seu formam; unde si ipsi adiunguntur termini numerales sive partitivi, ut *aliud*, *alterum*, multiplicatio significatur essentiae sive formae, quod in divinis est omnino falsum.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 3. — S. Thom., I. Sent. d. 25. q. 1. a. 4; S. I. q. 39. a. 1. 2. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2. in fine.

QUAESTIO III.

Utrum catholice dicere plures deos possimus.

Tertio quaeritur, utrum catholice possimus dicere plures deos. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

Ad oppositum.

1. Hoc nomen *Deus* recipit distinctivum terminum ratione suppositionis, ut cum dicitur, Deus generat Deum: ergo cum eadem distinctio importetur per hoc quod est *generat* et per hoc quod est *tres*, quia personalis, ergo haec⁵ pari ratione est catholica: tres dii sunt.

2. Item, idem est *Deus* quod *habens deitatem*; sed plures sunt habentes deitatem — hoc dicitur catholice — ergo similiter plures dii sunt.

3. Item, hoc nomen *Deus*, quamvis sit substantiale, tamen impositum est ab operatione. Sed contingit, operationem pluraliter dici de personis, ut patet Genesis primo⁶: *Faciamus hominem* etc.: ergo et hoc nomen *dii*.

4. Item, ad numerationem alicuius veram non plura requiruntur quam vera multiplicatio suppositorum et formae; sed haec est in Deo, quia tres sunt personae divinae; *persona* dicit suppositum, *divinae*⁷ formam: ergo etc.

5. Item, cum omne generale contingat specifi-

¹ Maior numerus mss. cum ed. I *quoniam* loco *quia*. Paulo infra post *Quia ergo* auctoritate antiquiorum codd. et ed. I posuimus cohaerenter cum praecedentibus *una* pro *eadem*. Mox post *essentia* codd. aa bb repetunt *et non numerata*, et post *ideo plures* cod. K addit *dicuntur*.

² Ex codd. KPQ aa et ed. I adiecimus *personae*, et mox ex cod. H et ed. I pro *quaelibet* substituimus *quilibet*, scil. Pater et Filius et Spiritus sanctus, sicuti in *tertia* obiectione exhibetur; proponit siquidem S. Doctor breviter *secundam* et *tertiam* obiectionem. Quo attento, et lectio in textum recepta vera comprobatur (ex ipsis obiectionum verbis), et ratio insinuat diversarum in mss. existentium lectionum. Nam praeter lectionem iam ex Vat. allatam ab aliquibus codd. ut AT ponitur *ideo* pro *quilibet*, ab aliis pro *quilibet, est persona*, immo in codd. PQ verba *et quilibet est persona* simpliciter omituntur.

³ August., VII. de Trin. c. 4-6, ubi haec propositio continetur quoad sensum in his, quae ibi dicit contra Sabellium, qui locus a Magistro habetur in cap. 4. Clarius adhuc ab August. in c. 5. et 6. explanatur, quod persona dicit aliquid commune quod *distinguitur*, essentia vero commune aliquid indistinctum. — In fine responsionis post *alia* Vat. cum cod. cc minus apte et contra antiquiores codd. cum ed. I addit *et alia*.

⁴ Plurimi codd. cum ed. I minus congruenter *alio modo* pro *aliquando*. In fine responsionis auctoritate codd. HPQZ aa supplevimus *sunt*, quod contextus omnino exigit.

⁵ In pluribus mss. ut IT deest *haec*.

⁶ Vers. 26. — Mox post *ergo* ex multis mss. ut AFGIM ST etc. et ed. I supplevimus particulam *et*. Dein cod. Z *Deus* pro *dii*.

⁷ In antiquioribus mss. et ed. I hic non repetitur *dicit*, sicuti in Vat. et cod. cc fit. In plurali conveniunt codd. et edd.

cari, et persona sit nomen generale, videtur quod possit specificari, cum dicitur: tres personae, ut dicatur adhuc specialius *qui tres*; sed hoc non potest esse, nisi addatur nomen commune tribus, nec est aliud dare quam hoc nomen *Deus*: ergo etc.¹.

CONTRA: 1. Quod non dicatur catholice, patet ex ⁴ *damenta*. mandatis, Deuteronomii sexto²: *Audi Israel, Deus tuus Deus unus est*. Item in Symbolo³: « Non tres dii, sed unus est Deus ».

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia hoc nomen *Deus* dicit divinam naturam; sed divina natura non numeratur sive plurificatur⁴; ergo nec hoc nomen *Deus*.

CONCLUSIO.

Licet sint tres personae divinae, tamen secundum fidem catholicam non possumus dicere, tres esse deos.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est dicere plures deos catholice, quia numerus pluralis significat plurificationem termini secundum suppositum et formam in nomine substantivo, cum plurale geminet suum singulare. Et ideo, cum forma importata per hoc nomen *Deus* non sit multiplicata, non debet dici *plures dii*.

1. Ad illud ergo⁵ quod obiicitur, quod catholice dicitur: *Deus generat*; dicendum, quod non est simile, quia *generat* importat simul distinctionem cum convenientia; sed *plures deos* simpliciter importat distinctionem quantum ad suppositum et formam.

2. Ad illud quod obiicitur, quod idem est *Deus* quod⁶ *habens deitatem*; respondeo dupliciter: quod

habens deitatem uno modo potest dici *neutraliter*, et sic est unum solum, et aequipollet ei, quod est *Deus*, quod quidem dicit *quod est*; alio modo *masculine*, et sic non habet aequipollens, et sic multiplicatur.

Potest tamen aliter dici, quod *Deus* non significat *habentem*, sed significat *deitatem* in comparisonem ad habentem; et ideo non multiplicatur.

3. Ad illud quod obiicitur⁷ de operatione, dicendum, quod nomen potest significare operationem per modum *adiacentis*, et sic trahit numerum aliunde; vel per modum *substantivi*, et sic non multiplicatur, et taliter significat hoc nomen *Deus*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod ibi est multiplicatio suppositorum et formae; dicendum, quod hoc nomen *divinum* est quasi possessivum; unde importatur a duplici forma, scilicet *possessionis* et *possessoris*. Et forma deitatis est in ratione *possessoris*; et forma possessoris existente indivisa, numeratur forma *possessionis*, ut *oves Socraticae*; sic et in proposito⁸; unde non numeratur forma habita.

5. Ad illud quod obiicitur, quod generale contingit specificari; dicendum, quod persona, cum nominet⁹ individuum intellectualis naturae, dupliciter potest specificari, videlicet per *propria personarum*, ut cum dicitur: tres personae, id est Pater et Filius et Spiritus sanctus; potest etiam specificari per *naturae determinationem*, ut si dicatur: personae divinae vel angelicae vel humanae.

Et si tu quaeras¹⁰, quare non specificatur per unum nomen, sicut est in creaturis, quod tres personae angelicae dicuntur tres Angeli; responderi potest, quod hoc est propter inopiam humani eloquii, qua laborat tam lingua Graeca quam Latina, sed

Alia solutio.

Duplex forma in possessivo.

Persona specificatur dupliciter.

Quaestio incidens.

Solutio 1.

¹ Sensus est: in hac dictione *tres personae* nomen *personae*, cum sit nomen genericum, specificari debet, ut cognoscatur, quales seu *qui* sint isti tres; sed hoc fieri nequit nisi additione huius nominis *Deus*, quod est tribus commune, dicendo *tres dii*.

² Vers. 4, ubi Vulgata: Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est. — Lectionem in textum receptam exhibent codd. et lit. Magistri, hic c. 3. Cfr. etiam lit. Magistri, d. II. c. 4.

³ Athanasiano. — In quo versiculo plures codd. cum ed. 1 omittunt *est*. Paulo ante Vat. cum cod. cc *Unde* pro *Item*.

⁴ Vat. *specificatur*, sed praeter fidem mss. et ed. 1; cod. V *non multiplicatur*, cum quo concordat cod. X, qui tamen particulam *non* omittit.

⁵ Fide multorum mss. et ed. 1 adieci *ergo*. Mox post *generat* in cod. X additur *Deum*. Dein in cod. O post *quia generat* adiungitur *importat distinctionem in suppositis, non in forma, quia*. Tandem cod. bb ponit *vel tres*, codd. AST *tres* pro *deos*.

⁶ Vat. cum nonnullis tantum codd. *et loco quod*; lectio in textum recepta comprobatur insuper verbis ipsius obiectionis supra positae. Mox Vat. *respondeo, quod ista locutio est duplex, quia* pro *respondeo dupliciter: quod*, sed contra ed. 1 et codd., qui tamen verba sequentia *uno modo* incongrue propter confusionem subnectorum transponunt post *dupliciter*.

⁷ Vat. cum cod. cc *dicitur*. Mox post *nomen* in mss. et ed. 1 deest particula *vel* a Vat. addita. In fine responsionis codd. aa bb legunt *plurificatur* pro *multiplicatur*. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 2. eandem obiectionem resolvens ait: Dicendum, quod quamvis hoc nomen *Deus* sit nomen operationis, praeter hoc habet intellectum substantiae perfectae et per se stantis. Operatio autem divina significatur dupliciter: *adjective* sive verbaliter, quia verba significant in adiacentia, et ideo propter pluralitatem personarum pluraliter significatur, cum dicitur: *Faciamus hominem ad imaginem*. Aliquando vero *substantive* et nominaliter, non per modum adiacentis, quae quidem operatio est eadem quod divina substantia, et ideo non recipiet pluralitatem.

⁸ Intellige: suo modo. Nam in allato exemplo forma possessoris (Socrates) est unica, forma possessionis (oves) est multiplex. Unde pluralis (Socraticae) non ad possessorem, sed ad possessionem refertur. Aliter est in locutione *personae divinae*, ubi una forma divina est in tribus personis. Unde pluralis (divinae) refertur ad tres possessores, qui numerantur, non ad formam sive divinam naturam. — Ed. 1 post *ratione possessoris* loco *et* ponit *contingit autem quod*.

⁹ Vat. cum cod. cc *nominat* et paulo infra *scilicet* pro *videlicet*. Plures codd. in sequentibus exhibent bis *significari* loco *specificari*, sed perperam.

¹⁰ Vat. cum cod. cc *quaeris*, quae et paulo infra post *creaturis* contra mss. et ed. 1 *ubi* pro *quod*.

Alia solutio. magis Latina — Vel potest dici, quod hoc non permittit natura ipsorum nominum, quoniam nomen speciale a speciali forma imponitur. Aut ergo est impositum a *natura communi*, aut a *proprietate personae*. Si est impositum a *natura communi*, cum illa non multiplicetur, non potest¹ per unum nomen specificari. Si autem est impositum a *proprietate personae*,

tunc, cum illa non conveniat tribus, non potest per illud specificari. Et ideo Ecclesia, compulsa necessitate, respondet² nomen generale, sive quod importat communitatem nominis, quod est commune et multiplicabile; et ideo non est quaerenda specificatio per aliud nomen nisi vel per nomen adiectivum, vel per nomina personarum.

SCHOLION.

I. De unitate Dei iam actum est supra d. 2. q. 1, et de forma plurali huius nominis *Deus* d. 4. q. 3. Schol.

In 3. opposit. dicitur, nomen *Deus* (Θεός) impositum esse ab *operatione*. Hoc sumtum est ex Damasceno de Fide orthodox. l. c. 9. (vide supra pag. 60 nota 2.). Distinctio illa in solutione a S. Bonav. adhibita aliis verbis ab Alex. Hal. (S. p. I. q. 50. m. 1. a. 2) sic explanatur: « Nomen operationis dicitur duobus modis: uno modo nomen *impositum ab operatione*, alio modo *signans operationem*. Primo modo dicit Damascenus, quod hoc nomen *Deus* est nomen operationis, quia impositum est et sumtum ab operatione fovendi, videndi vel consumendi, per quas

operationes a *creatura mundi cognoscitur sempiterna virtus eius et divinitas* (Rom. 1, 20). Secundo modo non est nomen operationis, immo significat ipsam divinam naturam in quantum huiusmodi, et ad illam significandam impositum est. Quantum ergo ad illud a quo imponitur, dicitur a Damasceno nomen operationis; quantum ad illud cui imponitur, dicit Ambrosius, quod est nomen naturae ».

II. Ipsam quaestionem pauci antiqui explicite tractant, ut Alex. Hal., S. I. q. 14. m. 2; q. 50 m. 2. — B. Albert., S. p. I. tr. 13. q. 51. q. incidens 4. — Aegid. R., I. Sent. d. 2. l. princ. q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Una usia, tres hypostases*. Videtur enim hoc esse contra illud quod dicit Hieronymus³: « Taceamus tres hypostases; non bonae suspicionis nomen est »: ergo non debet dici. — *Praeterea* videtur, quod nomen *hypostasis* nullo modo debeat recipi vel nomen *usia*, quia Boethius dicit super librum Praedicamentorum⁴, quod hypostasis est materia, usiosis forma, usia compositum; sed in divinis non recipitur materia nec compositum: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hieronymus non dicit, non dicendum⁵, esse tres hypostases, quia falsum esset vel erroneum, sed quia nomen erat inconsonetum, et videbatur sonare idem quod substantia; et substantia secundum communem acceptionem non dicitur pluraliter de personis: et ideo volebat tunc taceri, ne haeretici occasionem acciperent malignandi. Nunc autem illud nomen specificatum est et expressum; ideo modo conceditur.

Ad illud quod obiicitur secundo, dicendum, quod huiusmodi nomina aliter accipiuntur in philosophia, aliter in theologia; et hoc patet per ipsum⁶ Boethium, qui aliter accipit loquens ut philosophus, et aliter loquens ut theologus in libro de Duabus naturis et una persona Christi⁷.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *verius est Deus, quam cogitatur*. Videtur enim dicere falsum, quia omnis fidelis cogitat, Deum esse trinum et unum, et nihil est verius isto: ergo non est verius, quam cogitatur. Item videtur falsum quod dicit, quod *verius cogitatur, quam dicatur*; multa enim dicimus, quae non intelligimus: ergo plus se extendit veritas sermonis quam interioris cogitationis. Item, ego dico, Deum esse summe verum; sed nihil potest verius hoc cogitari nec esse *maius*⁸ summe vero: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod sermo Augustini est duplex. Potest enim esse comparatio entis ad ipsum

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus *potest* pro minus aptiore *potuit*. Mox post *Si autem* plures codd. cum ed. 1 *sit loco est*.

² Vat. *imponit*, sed praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3; ed. 1 cum aliquibus codd. *respondit*. Circa finem responsionis Vat. cum nonnullis tantum codd., omisso primo *vel*, pro secundo *vel* ponit *et*.

³ Epist. 15. ad Damasum, n. 4, ubi in originali *Taceantur* ponitur pro *Taceamus* et nomen omittitur.

⁴ Cap. de Substantia, ubi occurrit quidem substantiae divisio, scil. materia, species (forma) et quae ex utrisque conficitur (compositum), sed non appropriatio nominum Graecorum, hypostasis etc. — Paulo ante cod. bb et ed. 1 *nec* pro *vel*.

⁵ Vat. cum uno alterove codice omittit *dicendum*. Mox pauci mss. ut W bb *quod loco quia*, ac dein aliqui codd. ut A S Y aa cum ed. 1 *et ac* cod. T *aut pro vel*.

⁶ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus hic *ipsum*, et mox post *philosophus* particulam *et*, cui cod. O praemittit *in commentario*.

⁷ Cap. 3. — Plura de hoc vide supra a. 1. q. 3, et a. 2. q. 4.

⁸ Praebemus communiolem lectionem mss. et ed. 1, substituendo *maius* loco *magis verum*; cod. cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *nec esse magis summe verum*. Paulo ante aliqui codd. post *verius* omittunt *hoc*.

cogitatum, et cogitati ad *dictum*; et sic non habet veritatem, quia unus et idem est Deus, qui *est* et *cogitatur* et *dicitur*¹, et aequaliter verus. Potest iterum fieri comparatio ad *actum* essendi et cogitandi et loquendi; et sic habet sermo Augustini veritatem: quoniam Deus in suo esse habet summam veritatem; cogitatio vero nostra cum sit creata et exemplata a summa veritate, non potest esse summe vera; similiter nec locutio, et ideo minus de veritate habet. — Et *rursus*, cum magis assimiletur summe² vero actus cogitandi interior quam actus loquendi exterior, magis habet de veritate cogitatio quam locutio, quia Deo est similior. Rationes vero ad oppositum procedunt secundum primam viam³.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus, quod *licuit loquendi et disputandi necessitate tres personas dicere, quia Scriptura non contradicit*; sed similiter, si dicantur non esse tres personae, Scriptura non contradicit: ergo licet dicere, Patrem, Filium et Spiritum sanctum non esse tres personas; sed non licet dicere nisi verum: ergo huius oppositum est⁴ falsum.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista non fuit tota ratio dicti, sed Augustinus subicit partem causae. Ratio enim fuit, sicut ipse aperit in sequentibus, quia

ratio consonabat, et Scriptura non contradicebat. Nam si Scriptura contradiceret, quantumcumque ratio diceret, non esset dicendum. Et propterea non licuit dicere tres essentias, quia ratio non consonabat. Quare autem ratio magis consonet in hoc nomine *persona* quam in hoc nomine *essentia*, patet, si attendatur significatum utriusque. Ex verbis igitur⁵ Augustini, quae Magister ponit, quare dictum est ab Ecclesia *tres personae*, patet, quod triplex fuit ratio. Prima fuit, quia necessitas imminabat; secunda, quia ratio consonabat; tertia, quia Scriptura in nullo contradicebat, immo etiam consonabat. Unde minus dicit et plus intelligit, quando dicit, quod Scriptura non contradicit.

DUB. IV.

Item obiicitur contra illud quod *ibi nulla penitus est diversitas, sicut nec singularitas*; quia si hoc est verum, ergo ibi est omnis⁶ identitas: ergo naturae et personae.

RESPONDEO: Dicendum, quod facienda est vis in verbo⁷. *Diversitas* enim attenditur quantum ad principia essentialia sive substantialia. Quia ergo in divinis quantum ad substantialia nulla cadit differentia; ideo dicit, quod nulla diversitas; ideo non sequitur, quod penitus omnimoda⁸ est identitas, nisi addatur determinatio, scilicet quoad essentialia; et sic patet illud.

¹ Vat. cum cod. cc et qui cogitatur et qui dicitur.

² Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 summo.

³ Scot., I. Sent. d. 22. q. 1. cum Oham, Thoma ab Argentina et nonnullis modernis asserit, fieri posse, ut aliquid distinctius nominetur, quam cognoscatur, quod sub aliquo respectu concedi posse videtur, quatenus *de facto* aliquis confuse cognoscens interdum nomine praecise significante uti potest. Sed in hoc sensu sententiae et solutioni a S. Bonaventura datae non opponitur.

⁴ Verbum *est* desideratur in pluribus mss. Mox post *Respondeo* ex antiquioribus codd. et ed. 1 supplevimus *Dicendum*.

⁵ Codd. inter se dissentiunt; plures, inter quos sunt G H O Y Z aa cum ed. 1, exhibent lectionem in textum receptam; plures ut L T bb ee ff habent *autem* pro *igitur*; alii demum cum Vat. nullam particulam ponunt. Fide mss. et ed. 1 mutavimus insuper hoc loco interpunctionem; Vat. siquidem hanc propositionem *Ex verbis* usque ad *ponit* coniungit cum praecedente et a verbo *quare* novam format propositionem. Sed tunc sensus non

convenit cum verbis Augustini, a Magistro (hic c. 3.) relatis, quae non explicant diversum significatum vocabulorum *persona* et *essentia*, sed rationes, quare *tres personas* confitetur Ecclesia. — Paulo superius cod. T *consonabat* pro *consonet*.

⁶ Cod. X *omnino*; forte melius et conformius cum ipsa responsione legeretur *omnimoda*.

⁷ Id est, verbum *diversitas* in sensu stricto est accipiendum. Hoc modo accipit Aristot., X. Metaph. text. 12. (IX. c. 3.) dicens: Differentia vero et diversitas aliud est. Diversum namque et illud, a quo diversum, non est necesse aliquo esse diversum; omne etenim quodcumque sit ens, aut idem aut diversum est. Differens vero ab aliquo, aliquo differens est; quare necesse est aliquid idem esse quo differunt; hoc vero idem, aut genus aut species est etc.

⁸ E vetustioribus mss. et ed. 1 substituimus *omnimoda* pro *omnino*. Dein plurimi codd. omittunt verbum *est*. — De hac solutione cfr. infra d. 24. dub. unic.

AD LECTOREM. Publicata prima huius editionis distributione, a pluribus viris eruditis observatum est, expedire, ut deinceps aliquatenus restringamus numerum notarum *criticarum*: satis iam probatum esse, editionem Vaticanam saepe et in minutiis saepissime ab antiquis codicibus dissidere; lectores autem operum S. Bonaventurae fere omnes parum curare, ut in notis ratio reddatur de parvis verborum mutationibus in textu factis, quando ipsae sensum minime tangant. Auctoritate horum virorum confirmati, saepius deinceps corrigemus huiusmodi menda et defectus Vaticanae editionis, quin in notis huius rei mentionem faciamus. Nihil tamen in textu mutabimus, nisi suffulti auctoritate antiquiorum codicum, saltem eorum quibus maior praestanda est fides.

DISTINCTIO XXIV.

CAP. UNICUM.

Quid significetur his nominibus: unus vel una, duo vel duae, tres vel tria, trinus vel trinitas, plures vel pluralitas, distinctio vel distinctae, cum his utimur loquentes de Deo.

Hic diligenter inquiri oportet, cum in Trinitate non sit diversitas vel singularitas, nec multiplicitas vel solitudo, quid significetur his nominibus, scilicet *unus* vel *una*, *duo* vel *duae*, *tres* vel *tria*, *trinus* vel *trinitas*, *plures* vel *pluralitas*, *distinctae* vel *distinctio*, cum dicitur: *unus* Deus, *duae* personae vel *tres* personae, *plures* personae, *distinctae* sunt personae; vel cum dicitur: *distinctio* personarum, *pluralitas* personarum, *trinitas* personarum et huiusmodi. Videmur enim hoc dicentes numerorum quantitates et rerum multitudinem vel multipliciter in Deo ponere. Quid ergo ista ibi¹ significant, ipso de quo loquimur aperiente, insinuare curemus.

Si diligenter praemissis auctoritatum verbis² intendimus, ut dictorum intelligentiam capiamus, magis videtur horum verborum usus introductus ratione removendi atque excludendi a simplicitate deitatis quae ibi non sunt, quam ponendi aliqua.

Cum enim dicitur: *unus* Deus, multitudo deorum excluditur, nec numeri quantitas in divinitate ponitur, tanquam diceretur: Deus est, nec multi sunt vel plures dii. Unde Ambrosius in primo libro de Fide³ ait: «Cum unum dicimus Deum, unitas excludit numerum deorum nec quantitatem in Deo ponit, quia nec numerus nec quantitas ibi est».

Similiter, cum dicitur: *unus* est Pater, vel *unus* est Filius, et huiusmodi, ratio dicti haec est, quod non sunt multi patres vel multi filii, ita et de similibus.

Item, cum dicimus: *plures* esse personas, singularitatem atque solitudinem excludimus, non diversitatem vel multipliciter⁴ ibi ponimus, quasi diceretur: sine solitudine ac singularitate personas confitemur. Unde Hilarius in libro quarto de Trinitate⁵ sic ait: «Dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Quaero nunc, an solum Deum sibi locutum existimes, an hunc sermonem eius intelligas ad alterum extitisse? Si solum fuisse dicis, ipsius voce argueris dicentis: *Faciamus* et *nostram*. Sustulit enim singularitatis ac solitudinis intelligentiam profes-

sio consortii, quia aliquod consortium esse non potest ipsi solitario, neque solitudo solitarii recipit *faciamus*, nec alieno a se diceret *nostram*». Attende, lector, his verbis et vide, quia nomine *consortii* pluralitatem significavit. Professio ergo consortii est professio pluralitatis, quam professus est dicens *faciamus* et *nostram*. Pluraliter enim utrumque dicitur; sed hac professione pluralitatis non diversitatem vel multitudinem posuit, sed solitudinem et singularitatem negavit. Sic ergo, cum dicimus: *plures* personas vel pluralitatem personarum, singularitatis et solitudinis intelligentiam excludimus.

Ita etiam, cum dicimus: *tres* personas, nomine *ternarii* non quantitatem numeri in Deo ponimus vel aliquam diversitatem, sed intelligentiam non ad alium nisi ad Patrem et Filium et Spiritum sanctum dirigendam significamus, ut sit haec⁶ dicti intelligentia: *tres* personae sunt, vel *tres* sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, id est, nec tantum Pater nec tantum Filius nec tantum Pater et Filius in deitate sunt, sed etiam Spiritus sanctus, et non alius ab his. Similiter, non tantum est ibi haec persona vel illa, vel haec et illa, sed haec et illa et illa⁷, et non alia. Et hoc fore ita intelligendum Augustinus satis ostendit, ubi dicit⁸, quod illo nomine non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit.

Similiter, cum dicimus⁹: *duo* sunt Pater et Filius, non dualitatis quantitatem ibi ponimus, sed hoc significamus, quod non est tantum Pater nec tantum Filius, sed Pater et Filius, et hic non est ille; ita et de aliis huiusmodi. Ita etiam cum dicimus: Pater et Filius sunt *duae* personae, hoc significamus, quod non tantum Pater est persona, nec tantum Filius est persona, sed Pater est persona, et Filius est persona, et haec non est illa.

Cum autem dicimus: *distinctae* sunt¹⁰ personae, vel *distinctio* est in personis, confusionem atque permixtionem excludimus, et hanc non esse illam significamus. Cumque addimus: *distinctae* sunt personae proprietatibus sive differentes proprietatibus, aliam esse hanc personam et aliam illam suis proprietatibus significamus. Et cum dicimus: *aliam* et *aliam*, non diversitatem vel alienationem ibi ponimus, sed confusionem Sabellianam excludimus.

Ita etiam, cum dicuntur *discretae* personae, vel cum dicitur *discretio* esse in personis, eandem intelligentiam facimus. Eo¹¹ enim modo ibi accipitur *dis-*

¹ Solummodo Vat. et ed. 6 cum cod. D non bene sibi.

² Scilicet d. XXIII. Sententia Magistri opinantis, unitatem et numeros in divinis tantum *privative*, non *positive* accipi, ab aliis Scholasticis communius non tenetur; cfr. Comment. Bonaventurae, hic a. 4. q. 4. a. 2. q. 2.

³ Cap. 2. n. 49; secundum sensum. Sic enim legitur in Ambrosio: «Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem, quia unitas numerus non est». Eadem repetit Ambros., III. de Spiritu sancto, c. 43. n. 93. — Codd. omnes et edd. 1, 2, 3, 7, 9 citant *librum Ambrosii* sub titulo *de Trinitate*. Paulo ante solummodo Vat. et ed. 4 adiciunt *si post tanquam*.

⁴ Vat. et edd., exceptis 4, 6, contra codd. legunt *nec diversitatem nec multipliciter*.

⁵ Num. 47. Ultima tamen verba ab originali non parum differunt, sic dicente Hilario: Sustulit *singularis* intelligentiam professione *consortii*. Consortium autem esse aliquod solitario ipse (al. ipsi) sibi non potest. Neque rursum recipit solitarii solitudo *faciamus*; neque quisquam alieno a se *nostram* loquitur. — Locus s. Scripturae est Gen. 1, 26.

⁶ Vat. et plures edd. *huius* contra omnes codd. et ed. 4.

⁷ Vat. et ed. 2 omittunt *et illa*, quod hic significat tertiam personam Trinitatis.

⁸ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 9.

⁹ Vat. cum pluribus edd. *dicitur*.

¹⁰ Solummodo Vat. et ed. 4 omittunt *sunt*.

¹¹ Vat. et plures edd. *eodem*, et paulo ante *Ita et loco Ita etiam*.

ctio, quo discretio. Et congrue dicitur ibi esse discretio vel distinctio, non diversitas vel divisio sive separatio. Unde Ambrosius in primo libro de Fide¹: « Non est ipse Pater, qui Filius, sed inter Patrem et Filium expressa distinctio est ».

Cum vero dicitur²: *trinitas*, id significari videtur, quod significatur, cum dicitur: *tres personae*, ut, sicut non potest dici: Pater est tres personae, vel Filius est tres personae, ita non debeat dici: Pater est trinitas, vel Filius est trinitas.

Hic non est praetermittendum, quod, cum supra

dictum sit³, Deum nec singularem nec multiplicem esse confitendum, idque Sanctorum auctoritatibus sit confirmatum, in contrarium videtur sentire Isidorus dicens⁴: « Distinguendum est inter trinitatem et unitatem. Est enim unitas simplex et singularis, trinitas vero multiplex et numerabilis; quia est trinitas trium unitas ». Ecce unitatem dicit esse singularem, et trinitatem multiplicem et numerabilem. Sed ad hoc dicimus, quia *singularem* accepit, sicut et alii accipiunt *unum*; *multiplicem* vero et *numerabilem*⁵, sicut alii dicunt *trinum*.

Explicatur
Ibidem.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXIV.

Quid nomen numerale in divinis significet.

Hic diligenter inquiri oportet, cum in Trinitate non sit diversitas.

DIVISIO TEXTUS.

Supra excepit¹ Magister hoc nomen *persona* a generali regula nominum substantialium, ostendens, quod dicendum est *tres personae*, non *tres essentiae* vel *tres substantiae*. Hic incipit *secunda* pars, in qua determinat, quid significetur, cum dicitur *tres personae*; et haec pars habet duas partes. In *prima* ostendit, quid significetur² per dictionem numeralem; in *secunda*, quid significetur per hoc nomen *persona*, infra distinctione vigesima quinta: *Praeterea considerandum est, cum hoc nomen persona, ut praedictum est.*

Prima iterum pars habet duas: in *prima*

quaerit et solvit generaliter; in *secunda* solutionem suam adaptat nominibus distinctivis³ in speciali, ibi: *Cum enim dicitur unus Deus*. Et haec *secunda* pars habet quatuor partes. In *prima* parte determinat, quid significant *unus* et *plures*; in *secunda*, quid significant *duo* et *tres*, ibi: *Ita etiam, cum dicimus tres personas nomine ternarii*; in *tertia*, quid significant *discretus* et *distinctus*, ibi: *Cum autem dicimus: distinctae sunt personae*; in *quarta*, quid significant *trinitas* et *trinus*, ibi: *Cum ergo dicitur trinitas* etc.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum, quae dicuntur in praesenti distinctione, est quaestio de terminis numeralibus, qualiter accipiantur in divinis. Et circa hoc quaeruntur principaliter tria.

Primo quaeritur de termino numerali et partitivo, sicut est hoc nomen *unus*.

Secundo, de termino simpliciter numerali, sicut est hoc nomen *tres*.

Tertio, de nomine⁴ complectente utrumque, sicut hoc nomen *trinus*.

Et quantum ad primum duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum hoc nomen *unus* dicatur positive, vel privative in divinis.

Secundo, utrum dicatur secundum substantiam, vel secundum relationem.

¹ Id est, de Fide ad Gratianum, c. 2. n. 16.

² Edd. 2, 5 addunt *Deus trinus vel cum dicitur*.

³ Dist. XXIII. c. 6.

⁴ Non invenimus in editionibus Isidori locum istum (etiam ab aliis Scholasticis citatum), scilicet verba: Est unitas simplex et singularis, trinitas vero multiplex et numerabilis.

⁵ Sola Vat. *numeralem*, et postea omittit *alii*. Ed. 8 sicut post *accipiunt unum* glossando addit *in essentia*, ita in fine post *trinum* addit *in personis*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. sola *excepit*. Mox plurimi codd. cum ed. 1 *ge-*

neralium pro *substantialium*, sed hoc minus respondet verbis Magistri, d. praeced. c. 1. Paulo infra Vat. cum uno alterove codice post *vel* addit *tres dii vel*.

² In Vat., fere omnibus mss. et ed. 1 dissentientibus, additur *per nomen numerale sive*.

³ Vat. perperam cum aliquibus mss. *distinctis*. Mox post *haec* fide plurimorum mss. et ed. 1 adiecimus *secunda*, quo vocabulo lectio distinctior redditur. In subnexis propositionibus Vat. cum paucis codd. pro *significant* bis ponit *significetur*, addito *per*, et tertia vice *significet*.

⁴ Cod. bb *termino*. Inferius post *sicut* ed. 1 addit *est*.

ARTICULUS I.

De termino numerali et partitivo unus.

QUAESTIO I.

Utrum hoc nomen unus positive, vel privative dicatur in divinis.

Quod autem ¹ dicatur privative in omnibus, hoc videtur:

1. Per eius rationem. Nam Philosophus ² dicit, quod *unum* est quod non dividitur; sed ista ratio data est per privationem: ergo unum dicitur privative.

2. Item, Commentator dicit super Metaphysicam ³, quod unum et multa opponuntur sicut privatio et habitus, quia unum dicit privationem, multitudo dicit habitum; quod si verum est, unum non tantum in Deo, sed etiam in omnibus dicitur privative.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia unum opponitur ei quod est multa: aut ergo *contradictorie*, aut *contrarie*, aut *privative*, aut *relative*. Non *contradictorie*; hoc patet. Iterum ⁴ nec *relative*, quia relativa sunt simul, et unum dependet ab alio mutuo; sed unum non dependet a multis. Non *contrarie*, quia unum contrariorum non est alterius principium; sed unum est principium multorum ⁵: ergo per locum a divisione opponitur *privative*. Sed constat, quod *multa* dicit positionem: ergo unum non dicit nisi privationem ⁶.

4. Item, quod *in Deo* specialiter dicatur privative, videtur, quia unum, secundum quod dicitur

positive, est principium multitudinis et quantitatis ⁷; sed in Deo nulla est quantitas: ergo nec unum positive dicitur.

5. Item, hoc ipsum videtur, quia, si Deus est positive unus et lapis unus, ergo Deus et lapis sunt duo: ergo Deus et creatura constituunt numerum; et si hoc, Deus est pars numeri, quod supra improbatum est ⁸. Si dicas, quod non sequitur, quia unum non dicitur univoce; illud enim ⁹ nihil est, ut videtur; quia, si aliquid ponit, cum istud etiam possit convenire creaturae, ad minus analogice, et secundum analogiam attendatur numeratio, ut cum dicitur: humanitas et albedo sunt duae essentiae: ergo hoc non solvit.

CONTRA: 1. Ab eodem habet aliquid *-esse* et *esse* ^{Fundam.} *unum* ¹⁰, quoniam forma, quae dat esse, dat esse distinctum; si ergo *ens* non dicitur privative, sed positive, pari ratione nec *unum* de aliquo dicitur privative.

2. Item, quod sonat in complementum sonat in habitum, non in privationem; sed unum sonat in complementum, quia quanto aliquid perfectius, tanto magis accedit ad unitatem ¹¹: ergo unum non dicitur privative.

¹ Supple cum ed. 1 *unus*. Mox ex mss. et ed. 1 adiecit *hoc et eius*.

² Verba Aristotelis invenies supra pag. 405, nota 10 transcripta. — In fine argumenti cod. Y *per privationem* pro *privative*.

³ Libr. X. text. 9: Multum igitur et unum sunt contraria ea contrarietate, secundum quam sunt contraria privatio et habitus... quia indivisibilitas est privatio divisibilitatis, et divisibilitas est quasi habitus. — In fine argumenti, fere omnibus mss. et ed. 1 obnitentibus, Vat., omisso *etiam*, exhibet *dicit privationem* pro *dicitur privative*.

⁴ Vat. cum pluribus codd. *Item*; cod. Y quamlibet particulam omittit. Mox post *simul* cod. X addit *natura*, quod et ab Aristotele, de Praedicam. c. de *Ad aliquid* sive de *Relatione*, additur.

⁵ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. et 13. Vide etiam argum. immediate subsequens. — *Locum a divisione*, de quo mox est sermo, Petrus Hispanus in Summula super librum Topiconum, circa finem, sic definit: Est habitudo unius condidentium ad reliquum, ut: si Socrates est animal, aut est animal rationale aut irrationale; sed non est irrationale: ergo rationale. Maxima: Posito uno membrorum dividendum in aliquo subiecto, removetur reliquum (et remoto uno, ponitur reliquum).

⁶ Plura de hac quadruplici oppositione eiusque principii invenies in Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*.

⁷ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 12, et X. text. 21. (IV. c. 6, et IX. c. 6). Boeth., I. Arithmeticae, c. 7. dicit: Quare constat, primam esse unitatem cunctorum, qui sunt in naturali dispositione numerorum, et etiam rite totius, quamvis prolixae, genitricem pluralitatis agnoscere. — Paulo ante Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 omittit *secundum*. Mox post *nulla est* Vat. cum aliquibus mss. addit *omnino*.

⁸ Dist. 19. p. II. q. 4. — In principio huius argumenti in pluribus codd. et ed. 1 deest *ipsum*. Dein Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 *videtur igitur, quod lapis et Deus* pro *ergo Deus et lapis*. Mox nonnulli codd. ut SZ bb *Deus cum creatura* pro *Deus et creatura*.

⁹ Ex plurimis mss. et edd. 1, 2, 3, 6 restauravimus *enim*, pro quo Vat. *certe*.

¹⁰ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. et 13; Boeth., de Unitate et Uno. De ratione addita vide supra pag. 84, nota 7. — Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 refragantibus, omittit *esse* secundo loco positum.

¹¹ In libr. de Causis, prop. 17: « Omnis virtus unita plus est infinita quam virtus multiplicata ». Vide etiam Dionys., loc. paulo ante cit.

3. Item, si unum est privativum, constat quod non nisi¹ multitudinis. *Sed contra*: nulla privatio antecedit habitum naturaliter²; sed unum naturaliter antecedit multa: ergo unum non est privatio.

4. Item, nulla privatio constituit suum habitum nec salvatur in illo; sed unum salvatur in multis et illa constituit³: ergo non opponitur ut privatio: non ergo accipitur privative.

CONCLUSIO.

Unum in Deo dicitur solummodo positive, et non privative; in creaturis vero aliquando positive, aliquando privative etiam secundum rem.

RESPONDEO: Dicendum, quod quorundam opinio fuit, et Magistri principaliter, quod, quidquid sit de hoc nomine *unum* in creaturis, in Deo non dicitur positive, sed privative, ut dicit in littera et assumit auctoritatem ab Hilario; quamvis Hilarius non dicat expresse, nisi quod horum nominum usus in Deo inventus est magis causa privandi quam aliquid ponendi. Et ratio sua fuit, quia unum, positive dictum, est principium quantitatis et numeri; Deus autem non habet in se quantitatem nec in se est numerabilis nec alii connumerabilis.

Sed quamvis haec positio probabilis videatur⁴, tamen communiter non tenetur. Et ratio huius est, quia, cum unum multo completius sit in Deo quam in creaturis, multo fortius ibi dicitur positive. Et rursus, cum omnis unitas ad primam unitatem reducatur, et non est reductio habitus ad privationem, necesse est, quod unus⁵ in Deo aliquid ponat.

Et propterea dicendum, quod est loqui de hoc nomine *unus* in creaturis quantum ad rem intellectam, vel quantum ad rationem intelligendi. Si loquamur quantum ad rationem intelligendi, sic dico,

quod dicitur *privative*; unde et ratio eius assignatur per privationem divisionis sive multitudinis. Et hoc est, quia unum est primum, et prima non habent intelligi a nobis neque notificari nisi per posteriora; et inde est, quod privative dicitur⁶. Unde unitas in substantia, vel quantitate, vel qualitate, quia habet aliquid prius, per quod possit intelligi, dicitur positive, ut identitas, aequalitas, similitudo, et eorum opposita privative⁷.

Si autem loquamur quantum ad rem intellectam, sic unum habet respectum ad materiam, et habet respectum ad formam. Ratione respectus ad materiam est in se indivisum, tamen potentia divisibile est; et quia potentia materialis se habet per modum privationis, similiter et unum. Ratione respectus ad formam, quae dat esse distinctum et limitatum, sic dicitur positionem⁸. Quoniam igitur in Deo unum est omnino secundum formam, in creaturis attenditur et secundum formam et secundum materiam, hinc est, quod in Deo solum positive, in creaturis aliquando accipitur positive, aliquando privative etiam⁹ secundum rem.

1. Ad illud ergo quod obiicitur primo, quod definitur sive notificatur privative; patet responsio, quia secundum rationem sui nominis, eo quod primum, sic debet notificari.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod opponitur ut privatio; dicendum, quod unum per respectum ad materiam accipitur privative, et sic accipit Commentator; per respectum ad formam, accipitur contrarie, secundum quod multitudo formaliter accipitur; per respectum ad actum consequentem, qui est mensurare, accipitur relative et secundum genus relativorum, in quo unum non dependet ab altero, sicut patet in scientia et scibili¹⁰; et sic diversae super hoc opiniones sunt verae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod in Deo non

¹ Supple: privativum, vel cum Vat. et aliquibus codd. respectu.

² Aristot., II. de Caelo et Mundo, text. 48. (c. 3.): καὶ τῆς στερεώσεως πρότερον ἢ κατάφασις (affirmatio), iuxta translationem Arabico-latinam: Habitus est ante privationem, ut calidum et frigidum. Et text. 22. (c. 4.) reperitur propositio subsequens: Quoniam autem prius natura in unoquoque genere unum multis et simplex compositis etc.

³ Sub hoc respectu Dionys., de Div. Nom. c. 43. § 4. ait: «Non enim est multitudo non participans uno». Vide etiam supra d. 49. p. II. q. 4. definitionem numeri ex Aristotele et Boethio allatam. — Plura similia argumenta invenies apud Avicennam, III. Metaph. c. 6.

⁴ Vat. cum solo recentiore codd. cc habeatur, et inferius multo formalius pro multo fortius.

⁵ Vat. cum cod. cc unum.

⁶ Aristot., X. Metaph. text. 9. (IX. c. 3.): Dicitur autem ex contrario ipsum unum, et significatur ex divisibili indivisibile, eo quod multitudinem esse et divisibile magis est sensibile quam esse indivisibile. Quare multitudo ratione prior quam indivisibile propter sensum est. — Paulo ante, antiquioribus mss. et ed. 4 refragantibus, Vat. et pro neque; hic vero contra fere

omnes codd. et ed. 4, mutata interpunctione, legit dicitur unum. Unitas autem in substantia etc. Cod. O: dicitur unum simpliciter; sed unum et unitas in etc.

⁷ Aristot., loc. cit. text. 10: Item unius quidem est... idem, simile et aequale: multitudinis vero diversum, dissimile et inaequale est. Cfr. etiam V. Metaph. text. 27. (IV. c. 22.).

⁸ August., de Genesi ad Lit., libr. imperfect. c. 10. n. 32: «Vis ipsa formae commendatur nomine unitatis. Hoc est enim vere formari, in unum aliquid redigi; quoniam summe unum est omnis formae principium». Cfr. etiam libr. de Vera Religione, c. 36. n. 66. — B. Albert., hic a. 4. ait: Sunt enim tres actus formae sive eius, quo res est id quod est: primus est dare esse, secundus autem dare rationem naturae, et tertius est terminare; et ab isto ultimo actu formae est ratio unius, quia per hoc efficitur in se indivisa et ab aliis divisa; et haec est eius definitio, et hoc intendit Philosophus, quando dixit, quod id quod non dividitur, dicitur unum, secundum quod non dividitur; hoc modo bene dicimus, quod haec res una, haec res et illa sunt duae, et hoc modo bene dicimus, quod Deus est unus.

⁹ In Vat. desideratur etiam, quod exhibetur a mss. et ed. 4.

¹⁰ Cfr. de hoc Aristot., X. Metaph. text. 2-22. (IX. c. 4-6.).

est principium numerandi etc.; dicendum, quod unum dicit privationem multitudinis secundum generalem nominis rationem; sed illa privatio, etsi nomine tenus sit privatio, tamen realiter est positio; quia quanto magis est privatio divisionis in aliquo, tanto illud est completius et perfectius. Cum igitur in Deo sit perfectissima unitas, ibi accipitur secundum omnimodam privationem multitudinis. Hoc autem modo dicitur *unum*, quod non habet in se¹ *actu* multitudinem, nec est *in potentia* ad multitudinem, neque per divisionem neque per aggregationem. Hoc autem unum est² perfectissimum et summum et infinitum, et illud non est in potentia ad numerum, et hoc non est

Unum in
Deo.

alii connumerabile; et hoc modo est in solo Deo. Et sic patet, quod dicitur *Deus unus* positive, et quomodo differat unitas eius a creatura.

4. Quod ergo obiicitur, quod unum est principium multitudinis; dicendum, quod verum est in unitate creata, sed non est verum in unitate perfecta et increata — dico principium *intra*, sicut pars³.

5. Unde si dicatur: Deus et creatura sunt duo, aut hoc improprie dictum est, et *duo* cadit a ratione numeri secundum rem; aut si dicit numerum, hoc est solum a parte intelligentis; quia, cum intelligit diversa et distincta, accipit sub ratione *numeri*, sicut, cum intelligit intellectus noster, concernit *tempus*⁴.

SCHOLION.

I. Pro intelligentia huius quaestionis haec praenotamus.

1. *Unum* dupliciter accipitur: vel quatenus convertitur cum *ente*, vel quatenus est formaliter *principium numeri*. Primum est transcendens omne genus, sicut *ens*, *verum*, *bonum*, et haec unitas *essentialis* invenitur in omnibus rebus; secundum est in praedicamento quantitatis et dicitur unitas *accidentalis*. Unitatem *accidentalem* non esse in Deo, una omnium est sententia. Unde tota quaestio est de unitate *essentiali*.

2. Controversia est inter philosophos et theologos, quid hoc *unum* secundum rationem addat super ens. Differentia sententiarum principalium doctorum a multis auctoribus determinatur, ut sequitur. S. Thom. (S. I. q. 11. a. 1.), Henr. Gand. (Quodl. I. q. 1.) alique, Aristotelem et eius commentatorem Averroem secuti, resolvunt: «quod unum non addit super ens rem aliquam, sed tantum negationem divisionis». Et (S. I. q. 11. a. 1. ad 3.) dicit S. Thom.: «Unum addit aliquid *secundum rationem* super ens». — Omnino oppositum docuit Avicenna, teste S. Thoma (loc. cit.), asserendo, quod unum addat rem aliquam positivam super substantiam entis, ut albus super hominem. Ipse enim tenuit falsam opinionem, non dari nisi accidentalem unitatem, quae est principium numeri. — Mediam viam inter opinionem Avicennae et Averrois tenent S. Bonav. (hic), Alex. Hal. (S. p. I. q. 13. m. 1. 2, et q. 65. m. 2. a. 1.), B. Albert. (hic a. 3.), Petr. a Tar. (qui hic q. 1. a. 2. doctrinam Seraphici dilucide contrahit), Richard. a Med. (hic q. 1. a. 1. praesertim ad 1.). Hi docent, *unum* importare aliquid positivum, sed tantum *virtualiter* ab ente distinctum. Scot. (IV. Metaph. c. 2, et II. Sent. d. 3. q. 2.) cum suis putat, unum esse quid positivum et ex natura rei *formaliter* distinctum ab ente.

II. S. Bonaventura praeter duplicem speciem unitatis distinguit duplicem modum loquendi de unitate, scilicet quoad *rem intellectam*, id est secundum rationem essendi, et quoad *rationem intelligendi*, id est secundum modum, quo intellectui nostro ratio unitatis innotescit. Intellectus enim humanus simplicissima, quae sensui minus sunt obvia, semper a posteriori intelligit et notificat, unde etiam *unum* vel *punctum* per negationem divisionis explicat. Itaque sanctus Doctor concedit, quod unitas secundum rationem *innotescendi* dicat *privationem divisionis*. — Secundum rationem vero *essendi* iterum ipse *unum* dupliciter distinguit: primo, quatenus habet respectum

ad *materiam*, quae tum est potentia *divisibilis*, tum ad formam se habet *per modum privationis*; et sic iterum concedit, quod *unum* non dicat quid positivum. Secundo, quatenus unum respicit *formam*; sub hoc respectu unum iuxta eius sententiam importat aliquid positivum, identificatum tamen cum eius subiecto ut aliquis actus formae; et sic unum addit super ens rationem positivae perfectionis. De hac controversia cfr. Caietanum (ad S. I. q. 11. a. 1.) et Forestum (de Trinitatis Mysterio q. 5. pag. 255 seqq.), qui nititur sententiam S. Thomae praesertim ex q. 1. de Verit. a. 1. ita interpretari, ut in re parum vel nihil a Seraphico discedat.

III. Solutiones ad 2. 3. 4. fundantur in hoc, quod *unum* et *multa* sub diversa ratione opponuntur vel *privative*, vel *contrarie*, vel *relative*. Respectu ad materiam unum *privat* divisionem et multitudinem actualem, ad quam ratione materiae est in potentia; respectu ad formam, quae tum *esse* tum *unum esse* confert, unum sumitur positive et *contrarie* ad multa; respectu «ad actum consequentem, qui est mensurare», cum unum sit mensura multorum, accipitur *relative*; nam sic est pars multitudinis et non privatio. Haec oppositio relativa ad multitudinem pertinet ad genus imperfecte relativorum, quae nec semper sunt simul, nec unum ab alio dependet; cuius exemplum est in scientia et scibili. — De hac specie relationis cf. infra d. 30. q. 3. et Scholion.

Haec doctrina Seraphici amplius explicatur a B. Alberto M. (hic a. 3.) his verbis: «Dicendum, quod est unum indivisibile reductum ad materiam vel dispositionem materiae, et unum reductum ad naturam formae, sicut dicimus continuitate unum; et cum dicimus continuitate unum, dicimus materia unum et forma unum, quia continuitas dispositio materiae est. Quidquid autem continuitate est unum, potentia est multa; omnis autem potentia in genere privationis est, praecipue potentia materiae, quae est potentia continui; quod patet, quia continuum potentia passiva multum est, et non potentia activa. Unum ergo reductum ad materiae unitatem oppositionem habet ad multum, sicut privatio ad habitum; quia talis unitas susceptibilis est multitudinis; et haec est intentio Philosophi et commentarii (commentatoris) hoc dicentis. Unum autem, quod reductum est ad formam, habet tres considerationes, scil. secundum formalem rationem unius, et secundum id quod est, et secundum id quod est proximum et

¹ Antiquiores codd. cum ed. 1 exhibent *in se*, quod Vat. cum cod. cc minus apte omittit.

² Codd. GZ et ed. 1 addunt *unum*. Mox codd. V X ideo pro *illud*.

³ Id est: *Unum* tunc est principium multitudinis, quando ipsum sicut pars intrat multitudinem. — Vat. contra fere omnes

mss. et ed. 1 post *intra* perperam adiungit *se*, et mox post *Unde* addit *non est verum*.

⁴ Aristot., de Memoria et Reminiscentia, c. 1: Non contingit intelligere aliquid sine continuo, neque sine tempore, quae non in tempore sunt etc.

consequens ipsum. Primo modo consideratum habet oppositionem contrarietatis ad multum, quia utrumque ponitur in specie, et mutuo se expellunt ab eodem susceptibili. Si autem accipiat unum secundum id quod est, ipsum nullam habet oppositionem ad multum, sed potius est principium multi et salvatur substantialiter in ipso multo. Et hoc attendit Avicenna dicens, quod non habet oppositionem, quia nec privatio facit habitum nec salvatur in ipso. Si accipiat unum secundum rationem proximo se consequentem, quae est ratio mensurae; tunc unum, quod est certum, est mensurans multum, quod est incertum; et sic opponuntur ut mensura et mensuratum. Et hoc intendit Aristoteles in X. Primae philosophiae et Commentator ibidem et Avicenna in sua Metaphysica dicentes, quod oppo-

nuntur relative unum et multum. Sed distinguitur ibidem in relativis, quod quaedam sunt, quorum utrumque dependet ad alterum, et illorum utrumque ponit reliquum, ut pater et filius, et dominus et servus; quaedam autem sunt, quorum unum dependet ad alterum, et non e converso, et ideo ibi unum ponit alterum et non e converso, ut scientia et scibile; et sic opponuntur relative unum et multum, quia multum ponit unum et non convertitur.

IV. Quoad conclusionem praeter citatos cfr. B. Albert., hic a. 1. 2. 3. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 25. q. 1. — Durand., hic q. 1. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. 2. — Biel, hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum unus in divinis secundum substantiam, an secundum relationem dicatur.

Secundo quaeritur, utrum *unus* dicatur secundum substantiam, an secundum relationem. Et quod secundum substantiam, videtur:

1. Quia «ens et unum convertuntur», sicut vult Philosophus¹ et Boethius; sed ens dicitur secundum substantiam: ergo et unum.

2. Item, haec conceditur: «Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt unus Deus»; sed si sunt unus Deus, cum Deus non diminuat de ratione unius, ergo sunt unus. Sed nihil dicitur in summa de tribus singulariter, quod non dicatur substantialiter²: ergo etc. Si tu dicas, quod, quando adiective tenetur, tunc non dicitur substantialiter; contra: eadem est significatio termini, quando tenetur adiective, et quando tenetur substantive. Item, cum substantivatur in neutro³, dicitur substantialiter; cum ergo eadem sit significatio termini in masculino et in neutro, cum una sit impositio, ergo dicitur substantialiter in masculino. Praeterea, alia nomina in masculino dicuntur substantialiter, ut hoc nomen *aeternus*; unde in Symbolo⁴: «Non tres aeterni, sed unus aeternus»: ergo similiter unus.

3. Item, cum dicitur: «Pater est unus», aut tenetur *substantialiter*, aut *notionaliter*. Si *substantialiter*, habeo propositum; si *notionaliter* — sed Pater

habet duas notiones: ergo non debet dici unus, sed duo.

4. Item, notio et proprietas sunt idem: ergo cum proprietas dicatur, «quod convenit uni soli⁵», nulla notio potest dici de tribus. Sed hoc nomen *unus* praedicatur de qualibet persona: ergo non dicitur notionem.

CONTRA: 1. Regula est superius habita distinctione vigesima secunda⁶: «Omne quod praedicat substantiam vel essentiam, dicitur de tribus singulariter in summa»; sed hoc non convenit huic nomini, quod est *unus*⁷: ergo etc.

2. Item, nihil pertinens ad essentiam sive substantiam multiplicatur sive plurificatur; sed hoc quod est *unus* plurificatur, quia Pater est unus, et Filius est unus, et sunt duo, quia unus et unus: ergo etc.

3. Item, idem est esse unum et esse distinctum; sed cum dico: Pater est distinctus, hoc quod est *distinctus* non dicitur substantialiter: ergo nec hoc quod est *unus*.

4. Item, respectu cuiuscumque termini est dicere *aliud* in divinis, ille terminus dicitur relationem — unde non dicitur *alius Deus* — sed respectu eius quod est *unus* est dicere *aliud*, nam Pater est unus, et Filius est alius: ergo etc.

¹ Libr. IV. Metaph. text. 3. (III. c. 2.): «Si itaque ens et unum idem ac una natura sunt, propterea quod se invicem sequuntur etc». Cfr. etiam X. text. 8. (IX. c. 2.). — Boeth., de Una persona et duabus naturis Christi, c. 4. ait: «Quod enim non est unum, nec esse omnino potest; esse enim atque unum convertitur». Vide etiam eiusdem librum de Unitate et Uno.

² Vide supra d. XXII. lit. Magistri, c. 3, et ibid. dub. 2. circa lit. — Infra post *tunc* plurimi mss. cum ed. 1 omittunt *non*, sed falso, quia contra scopum objectionis. S. Doctor forte alludit ad ultimam partem verborum Alani de Insulis, Theologic. Regulae, reg. 23: Ideo autem apponimus *substantivo modo*, quia nomina significantia substantiam vel substantiae circum-

stantiam, si adiective teneantur, ut hoc nomen *potens*, hoc nomen *iustus*, de tribus personis dicuntur in summa in plurali numero, ut: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt *iusti*, sunt *potentes*.

³ Vat. cum uno alterove cod. adiecit *genere*, et paulo infra cum cod. cc loco *una* exhibet *eadem*.

⁴ Athanasiano.

⁵ Porphyr., de Praedicab. c. de Proprio. — Plures codd. ut A V X Y cum ed. 1 *quia* pro *quod*.

⁶ In lit. Magistri, c. 4, et dub. 2. circa lit.

⁷ Sequimur communioem mss. et ed. 1 lectionem, addendo *quod est*.

CONCLUSIO.

Cum in Deo sit unitas tum essentialis, tum personalis, qua una persona distinguitur ab alia, terminus unus, si adiective usurpatur, utramque unitatem potest significare, si vero substantive, tunc unus attribuitur personali unitati, unum autem essentiali.

RESPONDEO: Dicendum, quod, cum ratio unitatis sit ratio distinctionis cum indivisione, in divinis autem ponamus et¹ essentiam distinctam ab aliis essentiis per se ipsam, et personam distingui ab aliis per proprietatem, necesse est in divinis ponere et unitatem *essentialem* et *personalem*. Quoniam igitur persona non est aliud ab essentia, unitas essentiae et personae non sunt duae unitates secundum rem, sed una, ratione differens: ideo unitas de hac et illa non dicitur aequivoce, quoniam nec isti nec illi imponitur specialiter.

Quia ergo concretum accipit specialem significationem ab abstracto, hoc nomen *unus* importat
 Conclusio 1. in divinis unitatem essentialem et personalem. Et cum *adiective* tenetur, indifferenter importat utramque; determinatur autem per adiunctum. Cum ergo²
 Conclusio 2. additur termino essentiali, importat essentialem; cum additur notionali, importat personalem.

Cum autem *substantivatur*, tunc³ necesse est, quod se ipso determinetur. Et ideo, cum neutrum genus importet, quod dicit, sub indistinctione, in *neutro* genere convenienter attributum est sive appropriatum unitati essentiali. In *masculino* vero, quia

importat distinctionem et suppositum certum et dicit rationem producentis, appropriatum est unitati personali.

1. Et ideo patet⁴, quod sic non accipitur ut ens neque ut convertibile cum eo, sed solum in neutro.

2. Patet etiam secundum, quod ibi est fallacia figurae dictionis ex commutatione⁵ istius termini *unus*. Quamvis enim non varietur *significatio* per substantivationem neque per generis diversitatem, potest nihilominus variari *modus supponendi*, maxime si usus hoc faciat, et ratio sit conveniens usui.

Ad illud ergo quod obiicitur, quod *aeternus* dicitur essentialiter; patet responsio, quia aeternitas dicitur solum essentialiter, sed unitas⁶ personaliter. — Aliqui tamen dicunt, quod hoc est in hoc nomine *unus*, quia est nomen partitivum et habens in se articulum.

3. Ad illud quod obiicitur⁷: aut praedicat notionem, etc; dicendum, quod praedicat notionem; sed attendendum, quod non quancumque, sed *personalem*, quae facit esse unum, et illa est una in qualibet persona.

4. Ad illud quod obiicitur, quod notio dicitur de uno; dicendum, quod est significare notionem sub ratione *propria*, ut per hoc nomen *paternitas*; et *communiter*, ut per hoc nomen *relatio*, *notio*, *unitas* et *proprietas*, quae idem dicunt sub rationibus diversis. Sensus enim est: «persona est⁸ una», id est, unica personali proprietate in se indistincta et ab aliis distincta.

SCHOLION.

Quoad solut. ad 1. cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 2. a. 1, et Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. ad 3. — Praeter hos quoad conclusionem cfr. S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 30.

a. 3. ad 1. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3.

ARTICULUS II.

De nominibus pure numeralibus.

Secundo principaliter quaeritur de secundo articulo⁹, scilicet de nominibus pure numeralibus, ut sunt *duo* et *tres* etc. Et circa hoc similiter quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum dicantur positive, aut privative.

Secundo, utrum dicantur secundum substantiam, aut secundum relationem.

¹ Vat. cum pluribus codd. omittit *et*, ac paulo infra post *necesse est* addit *etiam*.

² Ita maior pars mss., dum ceteri cum ed. 1 et Vat. ponunt *enim*.

³ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus hic *tunc*, et paulo infra post *in neutro* adiecimus *genere*. Pro *se ipso* ed. 1 *in se ipso*, codd. K aa bb *se ipsum determinet* pro *se ipso determinetur*. Dein plures mss. ut G I M V Y Z cum ed. 1 *sine distinctione* loco *sub indistinctione*.

⁴ In ed. 1 additur *primum*.

⁵ Vat. cum nonnullis mss. et ed. 1 *mutatione*. Deinde post *potest* eadem cum solo cod. cc addit *tamen*, denique ponit *diversificari* pro *variari*, ac *facit* loco *faciat*.

⁶ Supple: etiam; et mox post *hoc est* subaudi: ideo, pro quo Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *speciale*.

⁷ In cod. Y additur *quod unus*. — De notione *personali*, quae hic occurrit, vide infra d. 26. q. 1. et 4.

⁸ Ex plurimis mss. et ed. 1 adiecimus *est*.

⁹ In Vat. et cod. cc hic desideratur *de secundo articulo*, scilicet.

QUAESTIO I.

Utrum nomina pure numeralia in divinis positive, an privative dicantur.

Et quod dicantur *privative* solum, videtur:

1. Per auctoritatem Magistri in littera¹, qui dicit, quod « horum usus magis inductus est causa privandi quam ponendi »; et videtur per auctoritates aliorum firmari auctoritas Magistri. Dicit enim Boethius in libro de Trinitate²: « Illud vere unum est, in quo nullus est numerus »; sed in divinis unum est verissime: ergo in divinis non est numerus: ergo isti termini in divinis aut falso dicuntur, aut non praedicant numerum. Sed non dicunt aliud quam numerum, si aliquid ponunt: ergo etc.

2. Item, Isidorus³ dicit, quod numerus est virtus membris, id est divisionis, secundum etymologiam; sed in Deo non cadit divisio, ergo nec numerus: ergo idem quod prius.

3. Item, Philosophus⁴ dicit, quod « numerus est multitudo mensurata per unum »; sed in Deo non cadit mensuratio, cum ipse sit immensus: ergo etc.

4. Item, hoc videtur per *rationem*: quia a quocumque removetur genus, et species; sed genus quantitatis removetur a Deo: ergo etc.

5. Item, in quocumque est genus, necesse est ponere aliquam specierum⁵: ergo si numerus est in Deo, vel est ibi binarius, vel ternarius, vel aliquis aliorum. Sed Sancti omnes species negant, ergo et genus: ergo idem quod prius.

CONTRA: 1. Si tantum *privative* dicerentur *tres*, quia non sunt unus vel duo, tunc ergo pari ratione posset dici: chimaerae sunt tres, quia non sunt una vel duae; sed illud non dicitur: ergo etc.

2. Item, quod dicat *numerum*, videtur. Eusebius⁶ dicit: « In divinis est numerus, sed non ordo »; sed si est ibi numerus: ergo contingit illum significare esse. Et si hoc: ergo positive tenentur dictiones, quae illum significant.

3. Item, Bernardus⁷: « Si una est essentia, tres personae, quis numerum neget »? quasi dicat, *nul-
lus*: ergo etc.

4. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia discreta quantitas est maioris abstractionis quam continua: ergo et discretio magis quam duratio. Sed nomen dicens durationem in divinis dicitur positive, ut *aeternus*: ergo et nomen dicens discretionem.

5. Item, in quocumque est ponere speciem positive, est ponere genus; sed in Deo est ponere trinitatem: ergo et pluralitatem.

CONCLUSIO.

In divinis numerus dicitur quidem positive, sed non est ibi simpliciter, sed numerus personarum.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam dicendum⁸, quod *positio* Magistri fuit, quod huiusmodi nomina numeralia in divinis non ponerent aliquid, sed privarent, sicut patet in littera. Et *ratio* huius positionis fuit, quia huiusmodi nomina, si aliquid ponunt, numerum utique ponunt; sed numerum non esse in divinis ponendum, et ratio dicit et auctoritas Sanctorum confirmat. Cum enim in divinis non sit *divisio* et separatio, non sit etiam *aggregatio*, non sit etiam *mensuratio*; et numerus *separationem* importet *antecedenter*, et aggregationem et mensurationem *consequenter*: numerus in divinis non videtur esse⁹ ponendus. Et ideo dictiones numerales in divinis non dicunt aliquid, sed magis privant, maiorem scilicet numerum et minorem.

Sed nec *positio* nec *ratio* positionis est¹⁰ conveniens, si interius attendatur. *Positio* enim destruit

Positio Magistri.

Non probatur positio.

¹ Circa principium. — In Vat. et cod. cc, omissis verbis in littera, legitur *auctoritate* pro *per auctoritatem*. Paulo infra nonnulli codd. ut A T U X cum ed. 1 *auctoritatem* loco *auctoritates*.

² Cap. 2.

³ Locus citatus ex Isidoro nec inveniri nec a corruptione emendari potuit; maxima pars codicum habet *virtus* vel *nutus* *membris*, pauci *nutus memoriae*. Idem locus apud B. Albertum, hic a. 1. occurrit: *nutus membris*; et in Comment. I. Poster. tract. 2. c. 1. ait: « Numerus enim fit ex iteratione unitatis secundum mentem acceptae, propter quod et numerus dicatur *nutus mentis* vel *membris*, hoc est divisionis »; et in antiquis edd. Commentarii S. Thomae, hic a. 2: *unicus merus scilicet divisionis*, quam lectionem per coniecturam parum feliciter P. Nicolai mutavit in *unius meros vel unius merismos, scilicet divisio*, adiungens: quod subiungitur ex Isidoro, nullibi apud illum occurrit. — In III. Etymolog. c. 3. Isidorus ait: « Numerus est multitudo ex unitatibus constituta; nam unum semen

numeri esse (volunt), non numerum. Numero *nummus* nomen dedit et a sui frequentatione vocabulum indidit ». — In fine argumenti ante *numerus* Vat. perperam et praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3 omittit *nec*.

⁴ Libr. X. Metaph. text. 21. (IX. c. 6.).

⁵ Aristot., II. Topic. c. 2. (c. 4.): Necessarium, de quibus genus praedicatur, et specierum aliquam praedicari.

⁶ Cfr. De Trin. Confessio S. Eusebii Vercellensis, n. 8. — Paulo post ex plurimis mss. et ed. 1 adiecimus *esse*.

⁷ Libr. V. de Consid. c. 7. n. 17: Cum tres illae personae illa substantia sint, et illa una substantia tres illae personae, quis numerum neget?

⁸ Vat. *notandum*.

⁹ Vat. cum paucis codd. *est* pro *videtur esse*, et deinde *ideo etiam* pro *Et ideo*; post dictiones adiungit *vel rationes*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc *videtur esse*. Cod. W *continens veritatem* pro *conveniens*.

se ipsam. Ponit enim, quod nomina designantia pluralitatem dicantur privative, similiter et nomina designantia ¹ unitatem. Et si hoc, si sic invicem opponuntur, ut utrumque sit privatio alterius, erit ibi circulatio in notificando; et si utrumque alterius privatio est — cum privatio non sit privationis, sed habitus — utrumque aliquid ponit; et ita, si dicuntur privative, dicuntur positive; et propterea ² positio non est conveniens.

Ratio similiter positionis non est convenienter sumpta. Nam numerus importat *distinctionem* et super hoc *compositionem aggregationis*; et quamvis in divinis non sit *aggregatio*, nihilominus est *distinctio*; et ideo numerus non est simpliciter removendus a divinis, sed numerus *talis*. Et Magister omnino removet; ideo positione sua defecit. Et in isto articulo non sustinetur ³ communiter a magistris Parisiensibus.

Concedendum ergo, quod huiusmodi nomina dicuntur positive, sicut probant rationes ad hoc inductae. Et concedendum, quod in divinis aliquo modo

est numerus, aliquo modo non. Nam secundum quod dicit *distinctionem personarum* ⁴ secundum originem, sic dicendum est esse in divinis; secundum autem quod *aggregationem* et *divisionem* substantialem dicit, non est ponendus numerus in divinis.

Ex his patent obiecta. Nam rationes ad primam partem procedunt de numero secundum eam acceptionem, qua sumitur in his inferioribus quantum ad condiciones praedictas. Unde in sensu suo verum concludunt, quod ibi non est numerus.

Similiter rationes ad partem oppositam procedunt, secundum quod numerus *distinctionem* certam importat, et hoc quidem est ponere in divinis; et ideo verum concludunt in suo sensu. Unde in divinis negandum est esse numerum simpliciter, sed concedendum est esse numerum personarum.

4. 5. Ad illud tamen quod obiicitur de quantitate continua, et de specie numeri, dicendum, quod nec quantitas continua est in Deo, quia aeternitas non est quantitas, nec Trinitas est species numeri.

SCHOLION.

I. Circa quaestionem, quid numeri in divinis formaliter significant, eadem redit differentia opinionum, quam supra (a. 1. q. 1.) circa rationem *unius* observavimus. Sententiam Petri Lombardi, quam S. Bonav. minus sufficientem esse censet, S. Thom. tum in Comment. (hic q. 1. a. 1.), tum in Sum. (l. q. 30. a. 3.) approbat eamque in hoc sensu explicat, quod numerus in divinis sit transcendentalis, qui numeratis personis addat duplicem negationem, scil. negationem divisionis in se et indivisionis ab alio, et quod praeter hanc negationem nihil aliud significet. Quod autem contra hanc sententiam obiicitur, scilicet eam incidere « in circulationem », id est circulum viciosum, Angelicus (S. loc. cit. ad 3.) solvere nititur hac assertione, quod non *unum* et *multum*, sed *unum* et *divisum* sint formaliter opposita. Ad quod contrariae sententiae assertores respondent, *divisum* et *multum* esse idem. — Ceterum duae sententiae in hac assertione conveniunt, numerum addere enti-

tatibus illam duplicem negationem; differunt vero circa hoc, quid *unum* et *plura* formaliter significant in Deo. Hic iterum asserit S. Bonav., unum, sicut alii termini rerum simplicium, cognosci quidem et definiri per negationem tanquam quid notius, ipsam vero negationem esse potius aliquid consequens ad constitutionem *unius* et *plurium*; sicut etiam incommunicabilitas personam iam constitutam consequitur, ut in distinctione sequenti docetur. S. Thomas convenit cum Magistro in conclusione, sed aliquatenus differt ab ipso, procedendo ab alio fundamento, de quo videri potest Caietanus (ad S. I. q. 30 a. 3.).

II. Cfr. praeter iam laudatos Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 2. a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 73. q. 11. n. 8. et seq.; a. 74. q. 5. n. 11; a. 75. q. 4. n. 9. — Dionys. Carth., hic q. 2. 3.

QUAESTIO II.

Utrum nomina numeralia in divinis secundum substantiam, an secundum relationem dicantur.

Secundo quaeritur, utrum nomina praedicta dicantur ⁵ secundum substantiam, aut secundum relationem. Et quod secundum substantiam, videtur.

1. Sicut dicit Boethius ⁶ et Augustinus: « Quan-

titas in substantiam transit »; sed numerus quantitates in substantiam transit; ergo transit in substantiam: ergo dictiones numerales secundum substantiam dicuntur.

2. Item, omne nomen, quod dicitur *ad se*, dicitur secundum substantiam ⁷; sed *duo* et *tres*

¹ Auctoritate vetustiorum codd. et ed. 1 posuimus *designantia* pro *significantia*.

² Cod. Z cum ed. 1 *propter hoc*, cod. F *ita*, Vat. cum aliquibus codd. *sic*.

³ Vat. *tenetur*, sed contra fere omnes codd. et ed. 1.

⁴ Vat. contra plurimos codd. cum ed. 1 *personalem*. Mox

post *dicendum est* supple cum Vat. *numerus*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 addit *in divinis*, pro quo cod. Y habet *de Deo*.

⁶ Libr. de Trin. c. 4. — August., V. de Trin. c. 1. n. 2, et c. 8. n. 9.

⁷ Vide supra d. XXII. lit. Magistri, c. 4.

est nomen, quod dicitur *ad se*, non ad aliud: ergo dicuntur secundum substantiam.

3. Item, cum dicitur: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres¹, hoc quod est *tres* aut dicitur *notionaliter*, aut *essentialiter*; non *notionaliter*, quia nulla est notio, quae communiter dicatur de tribus: ergo dicitur *essentialiter*.

4. Item, notiones sunt quinque; sed si² termini numerales important pluralitatem notionum, ergo erit quinquarius in divinis: ergo non tres, sed quinque sunt. Sed hoc falsum: ergo non dicuntur notionaliter, ergo dicuntur essentialiter sive substantialiter.

CONTRA: 1. Omne nomen pertinens ad substantiam non dicitur pluraliter, sed³ singulariter; sed *tres* tantum dicitur pluraliter: ergo nullo modo dicitur secundum substantiam, ergo dicitur secundum relationem.

2. Item, omne nomen substantiale praedicatur de qualibet persona; sed *tres* de nulla persona praedicatur: ergo etc.

3. Item, si hoc nomen *tres* secundum substantiam dicitur, ergo licet ei⁴ addere terminum substantialem: ergo possumus dicere tres deos vel tres substantias, quorum utrumque est contra fidem.

CONCLUSIO.

Nomina numeralia in divinis dicuntur secundum relationem et important notiones.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui dicere voluerunt, quod huiusmodi termini numerales in Deo nihil aliud dicant quam hoc nomen *personae* pluraliter. Unde si dicatur: personae sunt tres, idem subiicitur et praedicatur. Et *ratio* et modus intelligendi hic est: quia si ponerentur formae esse ab aeterno, sicut imponitur Platoni quod posuit⁵; tunc plures essent et in aliquo certo numero. Sed numerus ille non esset proprietas nec passio consequens,

sed ipsae *formae numerales*⁶. Et per hunc modum dicere *tres* in divinis non est dicere nisi ipsas personas.

Sed illud non oportet dicere, quoniam si idem esset omnino, tunc videretur esse nugatio, si dicerentur tres personae, una persona; et videretur nihil⁷ plus dici, cum dicitur: tres sunt personae, quam: personae sunt personae.

Et propter hoc alius modus dicendi est, quod huiusmodi termini numerales dicuntur secundum relationem et important ipsas⁸ notiones. Et hoc patet, quia in divinis important distinctionem; distinctio autem est a proprietatibus: unde *tres* importat proprietatem trium personarum in concrezione. Notio autem, in quantum convenit soli, dicitur *proprietas*; in quantum vero ab alio distinguit, dicitur *unitas*⁹: unde dicuntur personae tres proprietatibus suis distinctae. Et si tu quaeras, quid dicitur, quando dicitur: tres notiones; dicendum, quod se ipsis distinguuntur proprietates, ideo non dicit nisi notiones ipsas.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod quantitas transit in substantiam; dicendum, quod numerus in *creaturis* est quantitas, sed in *Deo* dicit relationem; et hoc patet sic. Distinctio in *creaturis* est per alicuius proprietatis vel qualitatis *appositionem*, et ita per additionem; ubi autem additio, ibi limitatio; ubi limitatio, ibi unius ab alio divisio, et ubi haec sunt, ibi aggregatio diversorum et mensuratio. Et quia quantitatis est *mensurare*, ad distinctionem in inferioribus sequitur numerus et est *modus essendi* consequens materiam cum forma. In *divinis* autem est distinctio solum¹⁰ per *originem*, non per additionem alicuius, et ideo nulla additio, nulla limitatio; et ubi hoc non est, nec mensuratio, et ideo nec quantitas. Sed ubi origo, ibi habitudo et relatio; et ideo in divinis numerus non dicit quantitatem, sed magis relationem. Et quoniam relatio non transit in substantiam, ideo nec termini numerales.

Non approbatur.

Sententia auctoritas.

Numerus in creaturis et in Deo.

¹ Vat. cum cod. cc., refragantibus aliis codd. et ed. 1, male omittit *tres*. Mox plures codd. ut F G H I M W X sed pro hoc, at incongrue.

² Vat. sola omittit *si*, et paulo infra post *erit* adiicit *numerus*, et *est* ante *falsum*.

³ Plures codd. ut A C R S Y Z cum ed. 1, omissa particula *non*, pro *sed* ponunt *et*, quae lectio explicari forte posset verbis Alani de Insulis, citatis supra pag. 423, nota 2; sed lectio in textum recepta concordat cum praedictis in d. XXII. lit. Magistri, c. 4. et dub. 2. circa lit., et exhibet generalem regulam.

⁴ Vat. cum pluribus mss. omittit *ei*, quod tamen ab aliis codd. et ed. 1 exhibetur. Mox cod. X *inconveniens*, et cod. Y *falsum* pro *contra fidem*.

⁵ Cfr. Timaeus, circa init. (ed. Basil. an. 1578, tom. III. pag. 28 seq.), et Parmenides, circa init. (ibid. pag. 132), ac de Anima mundi, in princ. (ibid. pag. 93). — Aristot., passim, praesertim VII. Metaph. text. 56. seqq., et XIII. c. 4. et 5. (VI. c. 16, et XII. c. 4. et 5.).

⁶ Vat. contra mss. et sex primas edd. perperam *numeralia*. Mox Vat. cum cod. cc *tres* pro *ipsas*, sed praeter fidem plurimorum mss. et ed. 1; ceteri codd. legunt *ipsas tres*.

⁷ Fide fere omnium mss. et ed. 1 substituimus hic *nihil* pro *non*, et paulo ante ex mss. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 *dicerentur* loco *diceretur*. Plures codd. ut T X verbo *videretur* praemittunt *iterum*, et mox post *quam* codd. H K V X Z aa bb addunt *si diceretur*. Aliqui mss. ut A S V cum ed. 1 *et* pro *quam*.

⁸ In Vat. et cod. cc desideratur *ipsas*, quod in aliis mss. et ed. 1 exstat.

⁹ Explicationem huius vide infra in resp. ad 4. — Vat. cum cod. cc praemittit *esse* tum ante *proprietas*, tum ante *unitas*. Mox Vat., refragantibus antiquioribus mss. et ed. 1, *tribus* pro *suis*, et *quaeris* loco *quaeras*.

¹⁰ In Vat. et solo cod. cc minus bene omittitur *solum*. Paulo infra plures codd. ut A G H S T V Y bb post *et ubi* ponunt *haec* pro *hoc*. — Plura vide supra pag. 362, q. 4.

2. Ad illud quod obiicitur, quod dicuntur ad se; dicendum, quod *nomen dici ad aliud*, hoc¹ potest esse dupliciter: vel *intra* vel *extra*, vel *implicite* vel *explicite*. Et illud nomen substantialiter dicitur, quod non dicitur ad aliud, nec intra nec extra, nec implicite nec explicite. Sed terminus numeralis dicit relationem ad aliud *intra*, quia importat distinctionem numeratorum et implicat relationem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod nulla notio dicitur de tribus; dicendum, quod verum est: nulla notio *determinata*; sed *commune* ad notiones secun-

dum rationem dicitur de tribus, ut hoc nomen *relatus* et hoc nomen *distinctus* et nomina consimilia.

4. Ad illud quod obiicitur, quod notiones sunt quinque; dicendum, quod *tres* non quascumque notiones importat, sed solum *personales*². Illa enim notio, quae facit, personam esse personam et ab omnibus distinctam, illa dicitur *unitas personae*, in quantum dat esse distinctum; et illa notio est una unius, sicut una est unitas unius; et illae sunt tantum tres. Et ideo cum tantum³ sint tres unitates in tribus personis, hinc est, quod personae solummodo tres dicuntur.

SCHOLION.

I. Quod nomina numeralia in Deo tantum secundum relationem dicantur, est doctrina certissima et communissima; sed controversia est de hoc, quid ista nomina in divinis importent; et de hac re in responsione agitur. Prima opinio ibi posita, quam S. Doctor reprobatur, concedit quidem, haec nomina dici secundum relationem, sed ita, ut nihil aliud significet locutio: *sunt tres personae*, nisi hoc: *sunt personae*. Huius opinionis defensores timuisse videntur, ne, si diceretur, nomina numeralia importare aliquid distinctum ab ipsis personis divinis, inciderent in errorem Platoni impositum, quasi numerorum sint formae aeternae subsistentes. — Hic notandum, S. Bonav. favere mitiori explicationi idearum Platoniarum, quam etiam habet S. Augustinus libro 83 Quaest. q. 46. n. 2. Putat enim S. Augu-

stinus, Platonem docuisse, ideas esse separatas a rebus, at subsistentes non in se, sed in mente Creatoris. Aristoteles vero vult, Platonem docuisse, ideas per se esse subsistentes. De vera sententia Platonis controversia nec nostris temporibus est composita.

Notiones seu proprietates personales se ipsis distingui, constans est doctrina Seraphici (hic in corp., supra d. 43. q. 2. 3. Schol., infra d. 26. q. 4. et 3.).

II. Communis sententia aliorum doctorum concordat cum Seraphico in conclusione. Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 2. a. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 31. a. 4. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Ægid. R., hic 4. princ. q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3.

ARTICULUS III.

De nomine trinus et trinitas.

Tertio loco est quaestio principalis de tertia differentia⁴ nominum numeralium, sicut est hoc nomen *trinus* et *trinitas*. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum huiusmodi nomina importent unitatem.

Secundo, dato quod sic, quaeritur, cuiusmodi sit illa unitas, quam important.

QUAESTIO I.

Utrum nomina, quae significant simul unum et numerum, importent unitatem.

Quod autem importent unitatem, videtur:

1. Primo per etymologiam: trinitas enim dicitur *Fundamenta*. quasi trium unitas⁵, similiter et trinus.

2. Item, hoc videtur, quia in divinis recipitur hoc nomen *trinitas*, sed non hoc nomen *ternarius*; sed haec duo eandem pluralitatem important: ergo

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. I hic supplevimus *hoc*, et mox post *dupliciter* substituimus *vel pro uno modo*, ac circa finem responsionis post *relationem* posuimus *ad aliud loco ad aliquid*.

² Cod. aa *non quancumque notionem importat, sed solum personalem*; cod. T *non quancumque relationem vel notionem importat*. Mox post *facit* fide vetustiorum mss. et ed. I expunximus *illum*.

³ In Vat. et solo cod. cc indebite omittitur *tantum*. Paulo ante cod. Y post *unitas unius* addit *in tribus personis*.

⁴ Vat. praeter fidem mss. et ed. I *Tertio principaliter quaeritur de differentia*, et mox cum cod. cc post *trinus* habet *vel pro et*.

⁵ Isidor., VII. Etymolog. c. 4: Trinitas appellatur, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi *triunitas*.

hoc¹ non est ratione pluralitatis: ergo hoc nomen *trinitas* ultra pluralitatem aliquid importat, et non nisi unitatem: ergo etc.

3. Item, in divinis recipitur hoc nomen *trinus*, sed non recipitur hoc nomen *triplex* — non enim dicitur Deus triplex, sicut dicit Magister in littera², sed fides communiter dicit Deum trinum — ergo aliquid dicit ultra hoc, quod est *triplex*; sed non pluralitatem: ergo unitatem.

4. Item, Magister dixit supra, distinctione vigesima secunda³, quod hoc nomen *trinitas* est nomen collectivum; sed nomen collectivum non tantum importat pluralitatem, sed etiam unitatem: ergo etc.

CONTRA: 1. Ex tribus personis nihil unum fit; sed ex pluribus unitatibus creatis aliquid unum⁴ resultat: ergo numerus, in creaturis dictus, potius debet importare unitatem quam in divinis. Sed cum dicitur in creaturis *binarius* vel *ternarius*, ita importat numerum, quod non unitatem: ergo nec hoc nomen *trinitas* debet in divinis importare.

2. Item, si *trinus* et *trinitas* important pluralitatem et unitatem; cum nullum nomen sic distinctum et indistinctum⁵ habeat pluralitatem distinctionis et unitatem indistinctionis, de nullo nomine in divinis poterit dici.

3. Item, si unitatem importat⁶: ergo cum idem non debeat sibi copulari, male et nugatorie dicitur in hymno Confessorum in fine:

Qui supra caeli residens cacumen,
Totius mundi machinam gubernat,
Trinus et unus⁷.

CONCLUSIO.

Nomen trinus vel trinitas importat cum pluralitate personarum etiam unitatem essentiae, non autem collectivam.

RESPONDEO: Dicendum, quod quia in divinis singulari modo est numerus, scilicet ex distinctione suppositorum cum unitate formae, speciali modo⁸ debuit exprimi nomine, quod simul dicit pluralitatem et unitatem. — Quia ergo huiusmodi nomina important pluralitatem et unitatem⁹, ideo sunt similia nominibus collectivis. Sed quia unitas collectivorum est unitas aggregationis, quae consequitur pluralitatem; hic autem est unitas formae, quae non est pluralitatem consequens: ideo non est collectivum tale nomen. Et ideo dicit Magister, quod est *quasi* collectivum.

Conclusio.

Differunt haec nomina a collectivis.

1. Et per hoc patet primum in contrarium. Concedendum ergo, quod importat pluralitatem et unitatem.

Solutio oppositorum.

2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod nullum nomen simul importat¹⁰ pluralitatem et unitatem; dicendum, quod hoc verum est ratione formae; sed cum sit unum in forma, potest habere pluralitatem suppositorum; et hoc non est inconveniens vel impossibile.

3. Ad illud quod obiicitur de negatione, dicendum, quod, sicut hoc verbum *cede* habet intellectum huius verbi *dandi* et *loci*, sed cum dicitur, *cede locum*, cadit ab intellectu alterius; similiter in proposito, et similiter intelligendum in¹¹ relativis, cum dicitur: *fili pater*.

SCHOLION.

Ceteri antiqui magistri hanc et sequentem quaestionem simul tractant et in eadem solutione conveniunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 1. 2. — Scot., Report., hic q. unic. circa fin. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 31. a. 1. — B. Albert., hic a. 8;

S. p. I. tr. 10. q. 45. m. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Ægid. R., hic 2. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 75. q. 4. n. 16. et seq. — Dionys. Carth., hic q. 5.

¹ Nempe, quod in divinis nomen *trinitas* recipitur. — Vat. cum cod. cc, aliis mss. et ed. 1 obnitentibus, hic nimis arcte: *ergo hoc nomen Trinitatis, si recipiatur in divinis, hoc etc.*, et paulo ante *reperitur*, pro *recipitur*, ac *trinarius* loco *ternarius*.

² Dist. XIX. c. 12. — Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 dicitur *multipliciter* pro *dicit* Magister.

³ Cap. 3. — Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 omittit *distinctione* 22, quod hoc nomen; et mox post nomen inserit *quasi*, quod quidem ab ipso Magistro exhibetur; sed attendendum, quod hic omittitur, quia in corp. sensus explicatur.

⁴ Lectio Vat. et cod. cc *fit sive* pro *unum* nimis vaga est et contradicit ceteris codd. et ed. 1. Paulo infra Vat. *trinarius* pro *ternarius*.

⁵ Vat. contra antiquiores codd. addit *nec*, pro quo in ed. 1 legitur *nullam*. Paulo ante pro *sic* Vat. *sil*.

⁶ Supple: *trinus*, vel: *trinitas*; cod. X *important*, sicut in praecedente argumento habetur.

⁷ Invenitur sic in Breviario gothico secundum S. Isidorum in officio unius Confessoris praecipui, non Pontificis.

⁸ In Vat. minus bene et contra mss. et ed. 1 deest *modo*. Paulo ante cod. R *in* pro *ex*.

⁹ Cod. Y addit *simul*.

¹⁰ Cod. T cum ed. 1 *habet*, qui et dein post *quod* cum pluribus aliis codd. ut A I Y omittit *hoc*. Dein cod. R. *potest habere ratione suppositorum pluralitatem* loco *potest habere pluralitatem suppositorum*.

¹¹ Vat. cum solo cod. cc *de*.

QUAESTIO II.

Utrum unitas, quam important nomina trinitas et trinus, sit unitas essentiae, an suppositi.

Secundo quaeritur, cuiusmodi sit illa unitas, quam importat hoc nomen *trinitas* vel *trinus*, utrum videlicet suppositi, an essentiae. Et quod essentiae, videtur:

1. Quia hoc quod est *trinitas* dicitur de omnibus simul et¹ in singulari; sed hoc solum convenit termino importanti unitatem substantialem: ergo etc.

2. Item, nulla unitas est trium nisi essentia vel essentialis²; sed *trinitas* est trium unitas: ergo hoc nomen *trinitas* dicit unitatem essentialem; pari ratione et hoc nomen *trinus*.

3. Item, nec hoc nomen *trinitas* nec hoc nomen *trinus* dicitur de persona: ergo non importat unitatem personalem. Non enim³ conceditur: persona est trina, vel persona est trinitas.

CONTRA: 1. Huiusmodi nomina important simul pluralitatem et unitatem; sed sola unitas personae est plurificabilis, non essentiae: ergo important⁴ unitatem personae.

2. Item, unitas essentiae praedicatur de Patre; sed neque hoc nomen *trinus*, neque hoc nomen *trinitas* praedicatur de Patre: ergo etc.

3. Item, unitas essentiae praedicatur de essentia; sed haec nequaquam dicitur: essentia divina est trina, nec: *trinitas* est trina⁵: ergo non dicit unitatem essentialem.

Quaeritur ergo, quam unitatem important, et utrum dicantur nomina ista secundum substantiam, an secundum relationem. Et cum dicantur de omnibus simul in singulari, videntur dici secundum substantiam; cum iterum non dicantur de aliquo singillatim, non videntur dici secundum substantiam.

CONCLUSIO.

Unitas, quam important termini trinitas et trinus, non est unitas personalis, sed essentialis.

RESPONDEO: Dicendum⁶, quod ad hoc consuevit dici, quod hoc nomen *trinitas* duplicem habet ety-

mologiam. Uno modo *trinitas* dicitur *unitas ter*; et sic nomen numerale cadit in eo ut complementum, et sic dicitur secundum relationem, sicut termini numerales; et unitas, quam importat, est unitas *personalis*, non essentialis, quia illa plurificatur. Alia etymologia est: *trinitas* est *unitas trium*⁷; et tunc unitas non numeratur, sed significatur ut communicabilis a tribus; et quoniam haec unitas est essentialis, ideo importat unitatem essentialem.

Et haec quidem etymologia ultima⁸ absque dubio habet veritatem; sed prima non videtur habere veritatem. Nam cum eandem significationem habeat *trinus* et *trinitas*, si illa est etymologia: *unitas ter*⁹, tunc *trinus* diceretur *unus ter*. Hoc autem non potest dici de Deo, scilicet *ter unus*, cum tamen dicatur *trinus*.

Propter hoc dicendum, quod huiusmodi nomina important unitatem formalem sive essentiae cum pluralitate suppositorum; et ideo habent quodam modo naturam termini substantialis in hoc, quod dicuntur de tribus singulariter, et termini numeralis in hoc, quod de nullo dicuntur per se.

1. Ad illud quod obiicitur, quod sola unitas personae est plurificabilis; dicendum, quod *trinitas* non importat pluralitatem circa unitatem in recto, sed solum in obliquo, quod sit trium vel tribus; et hoc est essentiae.

2. Ad illud quod obiicitur, quod unitas essentiae praedicatur de Patre; dicendum, quod verum est, sed non ratione hac, quia plures in eo conveniunt — sicut animal praedicatur de homine, non tamen ea ratione, qua diversae species in eo conveniunt¹⁰ — et quia *trinitas* importat illam unitatem ut in pluribus, ideo etc.

3. Ad illud quod obiicitur, quod non dicitur essentia trina, neque *trinitas* trina¹¹; dicendum, quod hoc nomen *trinus* importat unitatem ut in concretione, et ita ut inhaerentem pluribus. Et ideo de eo solo dicitur, quod importat unitatem ut in concretione,

¹ In Vat. et solo cod. cc deest *et*.

² Sola Vat. hic repetit *unitas*.

³ Vat. et unus vel alter codex addunt *haec*.

⁴ Vat. mendose *importat*.

⁵ Verba *nec trinitas est trina* ex codd. P Q adiecimus, praesertim eo, quod infra in solutione huius obiectionis occurrunt. Mox codd. W Y *essentiae* pro *essentialem*.

⁶ Vat. cum solo cod. cc praemittit *Ad praedictorum intelligentiam*. Mox Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 *convenit* pro *consuevit*.

⁷ Ita S. Isidor., VII. Etymolog. c. 4. Vide pag. 428, nota 5. — Paulo infra post *communicabilis*, postulantibus mss. et edd. 1, 2, 3, supplevimus praepositionem *a*, quae saepe a S. Doctore cum verbo *communicabilis* coniungitur.

⁸ A Vat. et solo cod. cc omittitur *ultima*.

⁹ In Vat. et in aliquot codd. verbis *unitas ter* praemittitur *trinitas*.

¹⁰ Paritas in hoc est: sicut de homine non praedicatur animal, quatenus sub se comprehendit alias diversas species animalium, scil. rationale et irrationale, quasi in homine diversae animalium species convenirent, sed quia homo est una species animalium: sic de Patre non praedicatur unitas essentiae, quatenus est in aliis personis, quasi in Patre plures personae convenirent, sed quia est una personarum, quibus unica divina essentia convenit. — Vat. paulo superius contra fere omnes codd. et sex primas edd. *qua loco quia*, ac dein post *plures in* cum aliquibus codd. et ed. 1 perperam *ea* pro *eo*. Proxime infra Vat., fere omnibus mss. et ed. 1 dissidentibus, omittit *tamen*, et mendose exhibet *diversa specie* pro *diversae species*.

¹¹ Codd. VZ omittunt *neque trinitas trina*.

ut hoc nomen *Deus*, quod quidem supponit personam. Et quia tale¹ est hoc nomen *Deus*, ideo conceditur: *Deus est trinus*, non: *deitas est trina*: quia

deitas non supponit personam; similiter nec hoc nomen *trinitas*; et sic patent omnia.

SCHOLION.

In solut. ad 3. S. Doctor reiecit locutionem *deitas est trina*. Tamen in hymno: « Sacris solemnibus iuncta sint gaudia » (Officium in festo Corp. Christi), cuius auctor fertur esse

S. Thomas, legitur: « Te trina Deitas unaque poscimus ». Dici potest, quod hic abstractum sumitur pro concreto. Auctores vide in quaest. praeced.

NOTANDA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

In parte ista circa litteram est notandum super hoc quod dicit: *Cum dicimus, plures esse personas, singularitatem atque solitudinem excludimus*; quia² in divinis recipimus *unitatem*, non *singularitatem* nec *solitudinem*; quia *singularitas* excludit communicabilitatem, *solitudo* excludit pluralitatem; et nos ponimus unam essentiam in pluribus: ideo haec³ non recipimus.

Similiter notandum ex parte pluralitatis, quod recipimus ista quatuor, scilicet⁴ *alietatem*, *pluralitatem*, *discretionem* atque *distinctionem*; sed haec quatuor e contrario non recipimus, scilicet *diversitatem*, *multiplicitatem*, *divisionem* et *separationem*.

Ratio autem huius est, quia *separatio* supponit *divisionem*, *divisio* *multiplicitatem*, *multiplicitas* *diversitatem*, *diversitas* autem ponit *formae* vel *naturae distinctionem*. Et quia in divinis est *naturae* omnimoda unitas, ideo, cum non recipiatur *diversitas*, nec aliquod istorum quatuor. E contra *discretio* praesupponit⁵ *distinctionem*, *distinctio* *pluralitatem*, *pluralitas* *alietatem*. Alietas autem non tantum

attenditur quantum ad formam, sed etiam quantum ad suppositum⁶; et quia sunt plures hypostases, ideo praedicta quatuor in divinis recipiuntur.

Distinctio autem nominum praedictorum haec est. Nam de primis quatuor *alietas* et *pluralitas* important distinctionem a parte rei; sed *distinctio* et *discretio* per comparisonem ad nostram cognitionem, sed *alietas* per modum *substantiae*, *pluralitas* per modum *quantitatis*, quamvis non sit ibi vere quantitas. *Distinctio* autem et *discretio* differunt, quia *discretio* dicitur in comparatione ad *visum*, sed *distinctio* in comparatione ad *tactum*.

Alia autem quatuor differunt sic: nam⁷ *diversitas* attenditur secundum *substantiam*; *multiplicitas* quantum ad veram *quantitatem*; *divisio* quantum ad *positionem* sive ad discontinuationem; sed *separatio* quantum ad *ubi*. — Vel aliter: *diversitas* quantum ad *principium intrinsecum*; *multiplicitas* quantum ad *numerus*; *divisio* quantum⁸ ad *terminum*; *separatio* vero attenditur quantum ad *medium interiectum*.

Differentia horum terminorum.

Aliter.

DISTINCTIO XXV.

CAP. I.

Quid significetur hoc nomine persona in plurali numero, scilicet cum dicitur personae.

Praeterea considerandum est, cum hoc nomen persona, ut praedictum est¹, secundum substantiam dicatur, quae sit intelligentia dicti, cum *pluraliter* profertur: tres personae, vel: duae personae, et cum dicitur: alia est persona Patris, alia est persona Filii, alia est per-

sona Spiritus sancti. Si enim in his locutionibus *personae* vocabulum essentiae intelligentiam facit, plures essentias confiteri videmur, et ita plures deos. Si vero essentiae significationem ibi non tenet, alia est huius nominis ratio, cum dicitur: Pater est persona, vel Filius est persona; et alia, cum dicitur: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres personae; et cum dicitur: alia est persona Patris, alia Filii, et huiusmodi.

« Persona enim, ut supra² ait Augustinus, ad se dicitur, et idem est Deo esse personam quod esse, »

Quid persona in singulari dicat.

¹ In cod. T additur *nomen*. In fine responsionis ex plurimis mss. substituimus *omnia* pro *obiecta*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 *Notandum quod pro quia*.

³ Vat. cum pluribus codd. minus apte *hoc*.

⁴ In Vat. et solo cod. cc deest *scilicet*.

⁵ Fide mss. et edd. 1, 2, 3, 6 substituimus *praesupponit* loco *supponit*. Paulo ante plures codd. ut A I T etc. post *ideo* adiiciunt minus congrue *et*, ac cod. Z ponit *praedictorum* pro *istorum*.

⁶ Vide supra d. 4. a. 4. q. 2. et dub. 9. — Mox particula *et* minus bene abest a plurimis codd. et sex primis edd.

⁷ Vat. cum solo cod. cc *quia* pro *nam*. Mox ed. 4 *quantum* ad pro *secundum*. Paulo infra cod. X *numerus* pro *ubi*.

⁸ Ex plurimis mss. et edd. 1, 4, 5, 6 supplevimus *quantum*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XXIII. c. 1.

² Dist. XXIII. c. 1. Cfr. pag. 401. nota 4. — Deinde post *id est* codd. et ed. 4 omittunt *divina*.

sicut idem est ei *esse* quod *Deum esse*. Unde manifeste colligitur, quod essentiam divinam praedicamus, dicentes: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus sanctus est persona, id est divina essentia; et omnino unum et idem significatur nomine *personae*, id est essentia divina, cum dicitur: Pater est persona, et Filius est persona, quod significatur nomine *Dei* cum dicitur: Pater est Deus, Filius est Deus. Ita etiam idem significatur, cum dicitur: Deus est Deus, et Deus est persona; utroque enim nomine essentia divina intelligitur, quia utrumque secundum substantiam dicitur.

Cum vero dicitur: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres personae, quid nomine *personae* significamus? An essentiam? Hoc enim videtur, si supra ¹ posita verba Augustini diligenter scrutemur.

Supra enim dixit, quod « ideo tres personas dicimus, quia id quod persona est, commune est tribus ». Et item, « quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona, ideo tres personae dicuntur ». Videtur ergo, eandem tenere significationem hoc nomen *persona*, cum dicitur: tres personae, quam habet, cum dicitur: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus sanctus est persona; quia, ut ostendit Augustinus, hoc dicitur — id est tres personae — propter illud ², quia id quod persona est, commune est eis. Id ergo quod commune est eis, id est Patri et Filio et Spiritui sancto, videtur significari nomine *personae*, cum dicitur *tres personae*.

Aliter etiam potest ostendi, quod ibi nomine *personae* significetur essentia, cum dicitur *tres personae*. Ut enim supra ³ dixit Augustinus, ea necessitate diximus *tres personas*, ut responderemus quaerentibus, *quid tres*, vel *quid tria*. Cum ergo quaeritur, *quid tres* vel *quid tria*, convenienter respondetur, cum dicitur: tres personae. At cum quaeritur, *quid tres*, vel *quid tria*, per *quid* de essentia quaeritur. Non enim invenitur, quid illi tres sint, nisi essentia. Si ergo quaestioni recte respondemus, oportet ut respondendo essentiam significemus; alioquin non ostendimus, quid tres sint. Si vero respondentes essentiam significamus, ipsam essentiam *personae* nomine intelligimus, cum dicitur: tres personae.

Quibusdam videtur, quod nomine *personae* significetur essentia, cum dicitur *tres personae*, propterea quia Augustinus dicit ⁴, ideo dici tres personas, quia commune est eis id quod est persona, ut sit talis intelligentia: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres personae, id est, sunt tres id habentes commune, quod est persona, id est, tres sunt, quorum quisque est persona, id est essentia. Sed quomodo iuxta hanc intelligentiam dicitur: alia est persona Patris, alia Filii? Et

hoc etiam ita volunt intelligere, scilicet alius est Pater, et alius est Filius, id tamen commune habentes quod est persona. Et hoc confirmant auctoritate Augustini, qui in septimo libro de Trinitate ⁵ ait: « Tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus. Tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona ». — Hac auctoritate et praemissis conantur asserere in praedictis locutionibus, nomen *personae* essentiam significare.

Sed quid respondebunt ad id quod ipse Augustinus in libro de Fide ad Petrum ⁶ dicit, « scilicet, quod alius est Pater in persona sive personaliter, alius personaliter Filius, alius personaliter Spiritus sanctus »? Quomodo enim alius personaliter Pater, alius personaliter Filius, alius personaliter Spiritus sanctus, si in *esse personam* omnino conveniunt, id est, si persona *essentiae* tantum intelligentiam facit? Ideo nobis videtur aliter hoc posse dici congruentius iuxta catholicorum Doctorum auctoritates.

CAP. II.

De triplici acceptione huius nominis persona in Trinitate.

Sciendum est igitur, quod hoc nomen *persona* multiplicem intelligentiam facit, non unam tantum. Et ut Hilarius ait in libro quarto de Trinitate ⁷: « Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei sermo subiectus est ». Discernentes ergo dicendi causas huius nominis, scilicet *persona*, significationem distinguimus dicentes, quod hoc nomen, scilicet *persona*, proprie secundum substantiam dicitur et *essentiam* significat, sicut supra ⁸ ostendit Augustinus, cum dicitur: Deus est persona, Pater est persona. Quadam tamen necessitate, ut supra dixit Augustinus, translatus est hoc nomen, ut pluraliter diceretur *tres personae*, cum quaereretur, *quid tres*, vel *quid tria*; ubi non significat *essentiam*, id est naturam divinam, quae communis est tribus personis, sed *subsistentias*, vel hypostases secundum Graecos. Graeci quippe, ut supra ⁹ dixit Augustinus, aliter accipiunt substantiam, id est hypostasim, aliter nos. Nos enim substantiam dicimus essentiam sive naturam. Personas autem dicimus, sicut illi dicunt, substantias, id est hypostases. Si ¹⁰ ergo nos ita accipimus personas, ut illi accipiunt substantias vel hypostases; at illi aliter accipiunt hypostases, quam nos substantiam: aliter ergo nos accipimus personas quam substantiam. Cum ergo dicimus: tres personas, non ibi *personae* nomine essentiam significamus. Quid ergo dicimus? Dicimus, quia

¹ Dist. XXIII. c. 2. Loci isti indicati sunt pag. 402, nota 1. et 4.

² Codd. A D et ed. 1 non bene addunt *id est*.

³ Dist. XXIII. c. 1. et 2, ubi loci Augustini citati sunt. — Paulo ante Vat. et aliae edd., excepta 1, contra codd. *videtur posse* pro *potest*. — In sequentibus plurimae edd. habent *dicimus* pro *diximus*, et *ostendimus* pro *ostendimus*.

⁴ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 7.

⁵ Cap. 6. n. 11. — In fine textus post *persona* Vat. cum aliis edd., excepta 1, addit *est* contra codd. et originale.

⁶ Cap. 1. n. 5.

⁷ Num. 14.

⁸ Hic c. 4, et d. XXIII. c. 4. 3; et sequens locus ibid. c. 2.

⁹ Vide d. XXIII. c. 2. — Paulo ante codd. C D E pro *subsistentias* habent *substantias*, quae lectio non est falsa, dummodo substantiae intelligantur ut substantiae *primae*, sive ut *hypostases* apud Graecos, quemadmodum in loco mox sequente.

¹⁰ Vat. et ed. 8 perperam *Sic*. Mox Vat. et ed. 2 *et illi* pro *at illi*.

tres personae sunt, id est tres subsistentiae¹, scilicet tres entes; pro quo Graeci dicunt: tres hypostases.

Et hic sensus adiuvatur ex verbis Augustini praemissis, si interius intelligantur. Quia enim Pater est persona, id est essentia, et Filius persona, et Spiritus sanctus persona; ideo dicuntur tres personae, id est tres subsistentiae², tres entes. Non enim possent dici *tres subsistentiae* vel *entes*, nisi singulus eorum esset persona, id est essentia. Quia ergo eis commune est id quod est *persona*, id est essentia; ideo recte dicuntur tres personae, id est subsistentiae vel subsistentes, ut, sicut essentia, quae est eis communis, vere ac proprie est, ita illi tres vere ac proprie subsistentiae vel entes intelligantur. Ideoque Augustinus³, causas dictorum discernens, dicit, tres personas esse unam essentiam vel eiusdem essentiae, non *ex* eadem essentia, ne aliud intelligatur ibi esse persona, aliud essentia. Tres enim personae, id est subsistentiae, una sunt essentia et unius essentiae, non autem sunt una persona vel unius personae, licet *persona* secundum substantiam aliquando dicatur. Nam si hoc diceretur, confusio fieret in personis.

Ad hoc autem, quod illi dicunt: cum quaeritur, *quid tres*, vel *quid tria*, de essentia quaeritur, quia non invenitur, quid illi tres sint nisi essentia — per hoc volentes nos inducere, ut nomine *personae* essentiam intelligamus, cum respondemus: tres personas — ita dicimus: indubitabiliter verum est, quia non invenitur unum aliquid, quod illi tres sint nisi essentia. Unum enim sunt illi tres, id est essentia divina. Unde Veritas ait⁵: *Ego et Pater unum sumus*. Verumtamen, cum quaeritur, *quid tres*, vel *quid tria*, non de essentia quaeritur, nec ibi quid ad essentiam refertur; sed cum fides catholica tres esse profiteretur, sicut Ioannes in Epistola canonica⁶ ait: *Tres sunt, qui testimonium perhibent in caelo*, quaerebatur, quid illi tres essent, id est, an essent tres res, et quae tres res, et quo nomine illae tres res significarentur. Et ideo loquendi necessitate inventum est ad respondendum hoc nomen *persona*, et dictum est: tres personae.

Non autem te moveat, quod diximus *tres res*. Non enim hoc dicentes diversarum rerum numerum ponimus in Trinitate, sed ita *tres res* dicimus, ut easdem esse unam quandam summam rem confiteamur. Unde Augustinus in primo libro de Doctrina christiana⁷ sic ait: « Res, quibus fruendum est, nos beatos faciunt ». « Res igitur, quibus fruendum est, sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus. Eademque Trinitas una quaedam summa res est communisque fruentibus ea, si tamen res, et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa⁸. Non enim facile potest inveniri nomen, quod tantae

excellentiae conveniat, nisi quod melius dicitur: Trinitas haec unus Deus ». Sicut ergo *tres res* dicuntur, et haec sunt una res, ita tres subsistentiae⁹ dicuntur, et haec sunt una substantia. — Ecce ostensum est, quae sit intelligentia huius nominis *persona*, cum dicimus: tres personas.

CAP. III.

Ex quo sensu dicatur: alia persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti; sive alius in persona Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus.

Nunc inspiciamus, utrum secundum eandem rationem et causam dicatur: alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti. Quod utique sane intelligi potest, ut sit sensus talis: alia est subsistentia vel hypostasis Patris, alia subsistentia Filii, alia subsistentia Spiritus sancti; et alia subsistentia Pater, alia Filius, alia Spiritus sanctus.

Deinde quaeritur, utrum secundum eandem rationem accipiatur, cum dicitur: alius est in persona Pater, alius in persona Filius, alius in persona Spiritus sanctus; sive alius personaliter Pater, alius personaliter Filius, alius personaliter Spiritus sanctus.

Ad quod dicimus, quia etsi possit eodem modo accipi, congruentius tamen ex ratione dicti alia variatur intelligentia, ut hic *personae* nomine proprietas personae intelligatur, ut sit sensus talis: alius est in persona vel personaliter Pater, id est, proprietate sua Pater alius est quam Filius, et Filius proprietate sua alius quam Pater; paternali enim proprietate distinguitur hypostasis Patris ab hypostasi Filii, et hypostasis Filii filiali proprietate discernitur a Patre, et Spiritus sanctus ab utroque distinguitur processibili proprietate.

Hoc etiam modo sane potest accipi *persona* in praemissis locutionibus, cum dicitur: alia est persona Patris, alia Filii¹⁰, id est, alia est proprietas, qua Pater est Pater, alia qua Filius est Filius, alia qua Spiritus sanctus est Spiritus sanctus. Ita etiam nomine *personae* quidam proprietates intelligere volunt, cum dicuntur *tres personae*; sed melius est, ut subsistentias vel hypostases intelligamus, cum dicimus *tres personas*.

Ex praedictis colligitur, quod nomen *personae* in Trinitate triplicem tenet rationem. Est enim ubi facit intelligentiam *essentiae*, et est ubi facit intelligentiam *hypostasis*, et est ubi facit intelligentiam *proprietas*.

Quod autem secundum *substantiam* dicatur et essentiam aliquando significet, supra¹¹ ex dictis Augustini aperte ostendimus. Quod vero pro *hypostasi* atque *proprietas* accipiatur, ex auctoritatibus Sanctorum ostendi

¹ Vat. et edd. 1, 4, 5, 8, 9 *substantiae*; codd. ABDE *subsistentiae*, cod. C *subsistentes*.

² Cod. C et ed. 8 hic et infra saepius *substantiae* pro *subsistentiae*; codd. CE et ed. 8 addunt *vel* ante *tres entes*.

³ Lib. VII. de Trin. c. 6. n. 11; vide cap. praecedens.

⁴ Vat. et edd. 4, 6, 9 omittunt *quid*.

⁵ Ioan. 10, 30.

⁶ I. Ioan. 5, 7. Vulgata: *Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in caelo*. Etiam cod. C cum Vulgata legit *dant* pro *perhibent*. Cfr. supra pag. 49, nota 3. — Infra Vat. cum aliis edd., excepta 1, transponit verba *ad respondendum* post *personae*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Cap. 3. n. 3. Sequens locus est ibid. c. 5. n. 5. — Supra, ante *tres res* Vat. cum edd. 4, 6 *dicimus* pro *diximus*.

⁸ Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 6, omittit *si tamen et causa* contra originale et codd.

⁹ Vat. cum edd. 2, 3, 7, 8 et cod. C *substantiae*, et mox solummodo Vat. cum aliis edd., excepta 1, *essentia* pro *substantia*.

¹⁰ Solummodo cod. A et edd. 1, 6 addunt *alia Spiritus sancti*; sed haec verba ex praecedentibus facile suppleri possunt.

¹¹ Hic c. 1, et d. XXIII. c. 1.

Hieronymus. oportet, ne coniecturis nostris aliquid ausi dicere videamur. De hoc Hieronymus in expositione fidei catholicae ad Damasum¹ ita ait: «Non est prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihilque quod inferius superiusve dici possit, sed tota deitas sui perfectione aequalis est, ut exceptis vocabulis, quae proprietatem indicant personarum, quidquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Atque ut confutantes Arium, unam eandemque Trinitatis dicimus esse substantiam, et unum in tribus personis fatemur Deum; ita impietatem Sabellii declinantes, tres personas expressas sub proprietate distinguimus: non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Filium, ipsum sibi Spiritum sanctum esse dicentes, sed aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel, ut

Graeci exprimunt, hypostases, id est subsistentias, confitemur. Nec Pater Filii vel Spiritus sancti personam aliquando excludit; nec Filius vel Spiritus sanctus Patris nomen personamque recipit, sed Pater semper Pater, et Filius semper Filius, et Spiritus sanctus semper Spiritus sanctus. Itaque substantia unum sunt, sed personis ac nominibus distinguuntur». Ecce hic aperte dicit Hieronymus, proprietates esse personas, et personas esse subsistentias. Unde manifestum fit quod diximus, scilicet *personae* nomine significari et *hypostasim* et *proprietatem*. — Ioannes etiam Damasce² personas dicit esse *hypostases*, et eas dicit *entes*, ita inquires: «In deitate unam naturam confitemur et tres hypostases secundum veritatem entes, id est personas».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXV.

Quid significet nomen *persona*.

Praeterea considerandum est, cum hoc nomen persona.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit¹ Magister, quid significetur per terminum numeralem, cum dicimus *tres personas*, hic secundo subdit, quid significetur per hunc terminum *persona*. Et dividitur haec pars in duas. In prima quaerit et opponit; in secunda solvit, ibi: *Quibusdam videtur, quod nomine personae*.

Prima pars habet tres partes. In prima movet dubitationem; in secunda opponit per auctoritatem Augustini ostendens, quod dicitur secundum substantiam, ibi: *Persona enim, ut supra ait Augustinus*; tertio opponit per rationem, tertio capitulo² ibi: *Aliter etiam potest ostendi, quod nomine personae*: ubi monstrat illud idem.

Quibusdam videtur, quod nomine personae. Haec est *secunda* pars, in qua solvit; et dividitur haec pars in duas. In prima solvit secundum

opinionem aliorum, qui dicunt, quod persona accipitur secundum essentiam, tamen relata ad suppositum. In secunda solvit secundum opinionem suam per distinctionem, ibi: *Sciendum est igitur, quod hoc nomen persona multiplicem intelligentiam facit*. Et haec pars dividitur in duas. In prima parte ostendit, quomodo accipitur hoc nomen *persona* in plurali; in secunda, quomodo accipitur in singulari, cum dicitur: alius est Pater, alius Filius in persona³, ibi: *Nunc inspiciamus, utrum secundum eandem rationem*. — Prima pars habet tres partes. In prima ponit distinctionem, per quam solvit; in secunda confirmat per auctoritatem Augustini, ibi: *Et hic sensus adiuvatur ex verbis* etc.; in tertia ad obiectionem respondet, ibi: *Ad hoc autem quod illi dicunt*. — Similiter sequens pars habet tres partes. In

¹ Codd. omnes et edd. 1, 2, 3, 5, 7, 9: *ad Alipium et Augustinum, Episcopos*. Sed inter opera S. Hieronymi liber inscribitur: *ad Damasum*. — In hoc textu, contra editionem Hieronymi, codd. ABC et ed. 1, Vat. cum aliis edd. ponit *divinitas* loco *deitas*. Deinde contra originale, codd. ABCE et ed. 1 Vat. cum aliis edd. addit *essentiam vel ante substantiam*, et postea ante *impietatem* adiicit *etiam*.

² Libr. III. de Fide orthodoxa, c. 5, ubi sic ait: *Unam in divinitate naturam confitemur, tres autem personas vere existentes dicimus*.

Nota bene: Codices huic distinctioni addunt IV. caput: *Nunc de proprietatibus*, quod in principio distinctionis XXVI. legitur. Sed illud ibi ponendum erat, quia S. Bonaventura in divisione textus hoc capitulum ut partem distinctionis XXVI. commemorat.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat., repugnantibus codd. et ed. 1, *respondet*, et paulo infra *dicitur* pro *dicimus*. Dein post *hic*, quod quidem in non paucis codd. et ed. 1 desideratur, omittit *secundo*, quod in omnibus fere codd. et ed. 1 exstat.

² Vat. omittit *tertio capitulo*, quae voces in multis codd. ut IP TY etc. habentur, aliis codd. ut A Q S V X Z loco earum exhibentibus *quarto capitulo*; in nostra editione Magistri est *capitulum primo*.

³ Voces *in persona*, a Vat. suppressas, restituimus auctoritate plurimorum mss. ut A B D F G H K P Q T Y Z etc. et ed. 1.

prima determinat, quomodo accipitur persona, cum dicitur: alia est persona Patris; secundo, quomodo accipitur, cum dicitur: alius est Pater in persona; tertio hoc confirmat auctoritatibus. Primum facit ibi:

Nunc inspiciamus etc.; secundum ibi: Deinde quaeritur, utrum secundum eandem rationem; tertium, ibi: Quod autem secundum substantiam dicatur.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de quidditate huius nominis *persona*.

Secundo quaeritur de communitate eiusdem.

Quantum ad primum duo quaeruntur.

Primo quaeritur de persona, quid sit secundum rem.

Secundo, quid sit secundum definitionem.

ARTICULUS I.

De quidditate nominis persona.

QUAESTIO I.

Utrum nomen persona in divinis dicatur secundum substantiam, an secundum relationem.

Et quod *persona* dicatur secundum substantiam, videtur:

1. Ex verbis Augustini septimo de Trinitate¹: «Idem est Deo esse et personam esse». Et iterum: «Cum dicimus personam Patris, non aliud dicimus quam substantiam Patris»: ergo persona nihil aliud dicit quam substantiam, ergo persona dicitur secundum substantiam.

2. Item, Anselmus in fine Monologii²: «Quot sunt personae, tot sunt substantiae»: ergo nomen *personae* dicitur secundum substantiam.

3. Item, Hugo de sancto Victore in libro de Sacramentis, in prima parte libri secundi³: Unum solum nomen est substantiale, quod de singulis dicitur singulariter, in summa tamen non dicitur singulariter, sed pluraliter pronuntiatur, ut *persona*: ergo hoc nomen *persona* est nomen substantiale.

4. Item, Boethius in libro de Duabus naturis et una persona Christi⁴ personam definiens dicit,

quod «est rationalis naturae individua substantia»; sed si substantia praedicatur in recto, et non per accidens, sed secundum se: tunc ergo persona dicit substantiam secundum omnes doctores.

5. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, et hoc per *divisionem*. Boethius⁵ enim venando definitionem *personae* dicit, quod aut est substantia, aut accidens; et dicit, quod non est accidens: ergo substantia. Si igitur persona in his inferioribus dicit substantiam et quid per se existens: ergo et in Deo.

6. Item, hoc videtur *per eius absolutionem*, quoniam omne nomen, quod dicitur *ad se*, dicit substantiam in divinis, quia tale non secundum relationem dicitur; sed hoc nomen *persona* est huiusmodi. Hoc patet; et Augustinus dicit septimo de Trinitate⁶: «Ad se quippe dicitur *persona*, ut bonus et magnus»: ergo etc.

7. Item, hoc videtur per *Ecclesiae responsionem*: quia omne nomen, quod convenienter respondetur

¹ Cap. 6. n. 11. — Etiam textus subsequens invenitur ibid. Cfr. hic lit. Magistri, c. 1. et 2. — Vat. omittit primam conclusionem: *ergo persona* etc.

² Cap. 78.

³ Cap. 4: Ad se quippe dicitur persona, non ad Filium vel ad Spiritum sanctum, sicut Deus et similia. Hoc enim solum nomen est, quod cum dicatur de singulis ad se, pluraliter, non singulariter accipiat in summa. Dicimus namque, quod Pater est persona, et Filius persona, et Spiritus sanctus persona. Pater tamen et Filius et Spiritus sanctus non una persona, sed tres.

⁴ Cap. 3. — Paulo inferius post *in recto* codd. H bb addunt *de persona*.

⁵ Loc. cit. c. 2: Investiganda igitur sunt haec inquirentibus hoc modo: quoniam praeter naturam non potest esse persona, quoniam quae naturae dicuntur, aliae substantiae sunt, aliae accidentes; et videmus, personam in accidentibus non posse constitui. Quis enim dicat, ullam albedinis vel nigredinis vel magnitudinis esse personam? Relinquitur ergo, ut personam in substantiis dici conveniat. — Immediate ante Vat. male et praeter fidem codd., excepto solo cod. cc, *definitionem* pro *divisionem*.

⁶ Cap. 6. n. 11. — De maiori huius argumenti vide August., V. de Trin. c. 8. n. 9. *Per eius absolutionem*, intellige: quia habet esse absolutum, non relativum. — Paulo superius post *tale* cod. W addit *nomen*.

ad quaestionem factam per *quid*, indicat substantiam, quia *quid* quaerit substantiam¹; sed hoc nomen *persona* ab Ecclesia haereticis responsum est quaerentibus, quid *tres*, sicut dicit Augustinus et Magister²: ergo indicat substantiam.

8. Item, hoc videtur *relationis abstractione*. Intelligamus, quod nulla relatio sit in divinis, et quod in una sola hypostasi sit divina natura, sicut intelligunt gentiles; tunc constat³, quod adhuc est intelligere naturam intellectualem et habentem illam, ergo et personam et naturam: ergo si, circumscripta omni relatione, salvus est intellectus *personae*, *persona* non dicitur secundum relationem. Et dicitur secundum relationem vel secundum substantiam: ergo dicitur secundum substantiam.

CONTRA: 1. Boethius in libro de Trinitate⁴, in fine: « Si personae divisae sunt, necesse est vocabulum, quod ex personis trahit originem, ad substantiam non pertinere ». Si ergo quae trahunt originem a personis non pertinent ad substantiam, multo fortius nec nomen *personae*.

Argg. quod
dicatur se-
cundum re-
lationem.

2. Item, Richardus de sancto Victore⁵ dicit, quod « *persona* idem est, quod per se existens, iuxta quendam singularis existentiae modum naturae rationalis »; sed singularis modus existentiae est relatio in divinis: ergo etc.

3. Item, *ratione* videtur, quia omne nomen, quod recipit multitudinem vel plurificationem, pertinet ad relationem, quia secundum omnes substantia semper remanet indivisa. Et Boethius⁶ dicit, quod « substantia continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem »: si ergo nomen *personae* est multiplicabile, patet quod dicitur secundum relationem.

4. Item, omne nomen de se importans distinctionem dicitur secundum relationem; sed nomen *personae* de se importat distinctionem, quia persona est hypostasis proprietate distincta; et Boethius⁷ dicit, quod « est individua », et individuatio non est aliud quam distinctio: ergo etc.

CONCLUSIO.

Persona in divinis dicitur tum secundum substantiam, tum secundum relationem; de generali intellectu dicitur principaliter secundum substantiam quam secundum relationem; de speciali vero intellectu dicitur in Deo secundum relationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui voluerunt solvere distinguendo significationem *personae* secundum diversitatem numeri, ut in singulari diceretur secundum substantiam, in plurali secundum relationem⁸. — Sed haec solutio neque valet *in se*, neque *ad propositum*. *In se* quidem non valet, quia omne plurale geminat suum singulare⁹, ergo non mutat significationem. *Ad propositum* non valet, quia dicitur in singulari: alia persona Patris, alia Filii, quod dici non posset, si esset terminus substantialis, cum non sit alia substantia Patris, alia Filii.

Opinio
rundan

Non pr
tur.

Alii voluerunt solvere per distinctionem significationis *secundum diversa tempora*, videlicet, quod ante responsionem Ecclesiae diceretur substantialiter et secundum substantiam, post responsionem diceretur secundum relationem. — Sed haec solutio *in se* non valet nec *ad propositum*. *In se* non valet, quia Ecclesia aliqua ratione respondit¹⁰ magis illud nomen quam aliud substantiale; et tunc non imposuit significationem: ergo responsio Ecclesiae nihil facit ad mutationem significationis. *Ad propositum* non valet, quia secundum significationem, quam habet post responsionem Ecclesiae, loquuntur doctores, et currunt rationes ad utramque partem.

Opinio
rum.

Item in
batur.

Et propterea est intelligendum, quod *persona* dicitur *rationalis naturae suppositum proprietate distinctum*, secundum omnes, qui intelligunt eius significationem specialem; sed *suppositum* rationalis naturae constat esse substantiam, *proprietatem* distinguentem constat esse relationem. Cum ergo per

Senten
auctoris

¹ Cfr. Aristot., II Poster. c. 4. seq.

² Hic in lit. c. 2, ubi et verba Augustini indicantur.

³ Vat. cum solo cod. cc *contingit*.

⁴ Melius in libro: « Utrum Pater et Filius ac Spiritus sanctus de divinitate substantialiter praedicentur », seu « de Praedicatione trium personarum », quem scripsit ad Ioannem, diaconum Ecclesiae Romanae. — In ipso textu editio post *divisae sunt* adiungit: *substantia vero indivisa*; plures codd. ut IS ee ff cum ed. 1 *trahat pro trahit*.

⁵ Libr. IV. de Trin. c. 24: Fortassis erit planius et ad intelligentiam expeditius, si dicimus, quod persona sit existens per se solum iuxta singularem quendam rationalis existentiae modum. — Vat. cum cod. cc *Unde pro Item*.

⁶ Libr. de Trin. c. 6; in quo textu post *relatio* cod. bb

cum antiquioribus edd. Boethii addit *vero*. — Paulo ante Vat. cum cod. cc omittit *semper*.

⁷ Libr. de Duabus naturis et una persona Christi, c. 3. Vide supra arg. 4. ad opp. — De definitione personae immediate praemissa cfr. lit. Magistri, c. 3, et infra a. 4. q. 2. ad 4. — Paulo superius post *sed* aliqui codd. ut G K P Q aa bb inserunt *hoc*, et codd. aa bb post *nomen* adiciunt *scilicet*; dein Vat. cum solo cod. cc post *personae* omittit *de se*.

⁸ Huius nec non et secundae sententiae, infra subsequentis, fuisse videtur Magister, hic c. 2. Cfr. S. Thom., de Potent. q. 9. a. 4.

⁹ Vide Priscian., V. Grammat. c. 9.

¹⁰ Vat. cum aliquibus codd. *respondet*; mox cod. R *aliud quod nomen substantiale pro aliud substantiale*.

sona utrumque importet, scilicet suppositum et proprietatem, necesse est dici secundum substantiam et secundum relationem. Et cum dicatur secundum substantiam et secundum relationem, principaliter dicitur secundum substantiam, quantum est *de generali* et primo nominis intellectu. *Persona* enim dicit suppositum certum substantiae, sive in Deo sive in creaturis. Et huic consonat ipse¹ modus dicendi a parte nominis. Sed quantum est *de speciali* et ultimo nominis intellectu, quia dicit suppositum distinctum proprietate, quae est relatio, dicitur in Deo secundum relationem. Et hinc est, quod Sancti et doctores dicunt, nomen *personae* secundum substantiam dici, licet etiam secundum relationem dicatur.

Sed obiiciet aliquis: cum isti modi, scilicet dici secundum substantiam, et dici secundum relationem, dividant nomina divina² ex opposito, ut videtur; aut non poterunt inveniri in eodem, aut illud nomen implicat in se opposita. — Et propterea intelligendum, quod, sicut dicit Richardus de sancto Victore³, *dici secundum substantiam* est dupliciter: aut indicando substantiam secundum *naturam communem*, et sic dicitur *homo* secundum substantiam; aut indicando substantiam ut *suppositum certum*, ut *quidam homo*. Primo modo dicere substantiam est dicere *quid*, secundo modo est dicere *aliquem*. Dico ergo, quod nomen *essentiae* vel substantiae dicitur secundum substantiam, quia indicat naturam communem; sed *persona* dicitur secundum substantiam, quia indicat suppositum certum et distinctum. Natura autem communis non multiplicatur nec refertur; et ideo quod dicit substantiam secundum naturam communem ita dicitur ad se, quod nullo modo potest dici secundum relationem; et hoc quidem modo dividitur ex opposito. *Suppositum* autem sive hypostasis natum est plurificari et ad aliud comparari et ita referri. Et quod sic dicitur secundum substantiam, nihil impedit ratione relationis superadditae dici secundum relationem; et hoc vult dicere Richardus de sancto Victore.

Patet ergo responsio ad obiecta omnia secundum utramque partem. Concedendum est enim, nomen *personae* secundum *substantiam* dici, ut explicatum est, sicut dicunt Sancti et rationes probant;

ita enim intelligunt *dici secundum substantiam*. Concedendum est nihilominus, dici *secundum relationem*, licet non ita principaliter, sicut probant rationes sequentes, quoniam multitudo relationum plurificat ipsam personam.

7. Ad illud tamen quod obiicitur, quod respondetur ad quaestionem factam *per quid*, quia ex hoc posset concludi⁴, quod non tantum dicit substantiam ut suppositum, sed etiam ut naturam communem; dicendum, quod *quid* aliquando quaerit *essentiam*, supposito, quid est quod per nomen dicitur, ut: quid est homo? Et quod respondetur ad hanc quaestionem indicat *substantiam pure* et *essentiam*, quando est quaestio de substantia. Aliquando, supposita voce indeterminate, quaerit, quid *per nomen dicitur*, sicut si dicatur: Brunellus currit, et quaeratur: quid Brunellus? utrum scilicet homo, vel asinus. Aliquando, supposita quidditate et significatione, quaerit de eo, *respectu cuius* dicitur nomen dependens, ut si dicatur: albi currunt, et⁵ quaeratur, quid albi? potest responderi: homines, vel asini. Et hoc modo quaesierunt haeretici: quid *tres*? Quia beatus Ioannes dixerat in prima Canonica, capitulo quinto⁶: *Tres sunt qui testimonium dant* etc., quaesierunt: quid *tres*? — cum sit adiectivum sine substantivo; et tunc magis quaerit *suppositum* quam *essentiam* — et ideo *suppositum* est responsum, et hoc per nomen *persona*. Unde, Spiritu sancto suggerente, peroptime et nobiliter et catholice, sicut dicit Richardus⁷, respondit Ecclesia; et valde bene et instinctu Spiritus sancti, sicut dicit Richardus, magis respondit hoc nomen quam aliud.

Sed tunc posset quaeri: quare haereticus non quaesivit per hoc interrogativum *qui*? et videtur, quod debuisset. Si enim quaerebat de *supposito*; et *qui* quaerit de *supposito*; debuit quaerere: *qui tres*?

Et ad hoc est responsio, quod *qui* quaerit de *supposito certo*, sive reali; et de illo non quaerebant, quia in eadem auctoritate subditur⁸: *Pater, Verbum et Spiritus sanctus*; sed quaerebant de *supposito*, respectu cuius hoc quod est *tres* significatur in adiacentia: et ideo magis quaesierunt: *quid tres*, quam *qui tres*. Sic enim oportuit unico nomine respondere, et ipsi hoc quaerebant.

Solutio ad 7. et 8. arg. post dicitur secundum substantiam.

Triplex quaeritur per quid.

Quaestio invidens.

Solutio.

¹ Vat. cum solo cod. cc omittit *ipse*.

² Multi codd. ut ACFKLOTY etc. cum antiquis edd. (exc. 1.) *nomen divinum*. Dein non pauci codd. cum ed. 1 exhibent *potuerunt* pro *poterunt*, omisso insuper primo *aut*.

³ Libr. IV. de Trin. c. 19, ubi dicit: Timentes itaque, ubi non est timor, recte timerent fateri, personas secundum substantiam dici, si persona simpliciter substantiale esse significaret, nec aliquid consignificaret. Significat autem, habentem substantiale esse ex aliqua singulari proprietate. Ideo ergo fidenter fatemur, personas in divinitate secundum substantiam dictas et substantiam significare, et plures ibi personas, non plures substantias esse; quia sunt ibi plures habentes unum et indifferens esse ex differenti proprietate. Unitas itaque ibi est iuxta modum essendi, pluralitas iuxta modum existendi: unitas

essentiae, quia unum et indifferens esse; plures personae, quia plures existentiae.

⁴ Vat., refragantibus codd. et ed. 1, *et ex hoc potest concludi*.

⁵ Vat. cum cod. cc non incongrue hic repetit *si*.

⁶ Vers. 7.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 5. (quoad sensum), ubi et sequens textus exstat. — In primo textu cod. O *notabiliter* pro *nobiliter*, et aliquot codd. cum Vat. hic et in secundo textu *respondet* pro *respondit*. — Paulo ante Vat. cum cod. cc *et sic per hoc nomen* pro *et hoc per nomen*.

⁸ Epist. I. Ioan. c. 5, 7. — Mox Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 *significat* pro *significatur*.

8. Ad ultimum argumentum, quia non recte procedit, patebit melius infra¹ responsio. Tamen potest dici, quod, etsi intellectus *personae* possit abstrahi ab *haec* proprietate *determinate*, tamen de suo *generali* intellectu, claudit intellectum proprietatis; et quia in divinis proprietas est relatio, ideo

de generali² intellectu claudit relationem. Unde sicut *haec persona* in divinis, quae est Pater, non potest abstrahi a paternitate, quae est relatio personalis, salva sua personalitate; sic nec *persona* a relationis intellectu in generali³. Et sic patet, quod non sequitur, quod dicatur secundum substantiam tantum.

SCHOLION.

I. Supra, d. 23. a. 4. q. 1, iam nonnulla de etymologia et significatione termini *persona* dicta sunt. Hic speciales de eadem re quaestiones solvuntur, et non pauca de ipsa ratione *personae* ponuntur. Non inutile esse putamus, iis quae supra in Scholio ad d. 23. a. 4. q. 3. de conceptu huius termini dicta sunt, haec addere.

1. In respons. legitur, «quod *persona* dicitur rationalis naturae suppositum proprietate distinctum». Haec definitio, saepius a Seraphico repetita, sumta est ex Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 3. De Angelis S. Bonav., II. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 2. dicit: Quemadmodum *individualis* discretio est existentia formae naturalis in materia, sic *personalis* discretio est existentia naturae nobilis et supereminens in supposito; et ibid. q. 3: «*Individuatio* igitur in creatura consurgit ex duplici principio; *personalis* autem discretio dicit *singularitatem* et *dignitatem*. In quantum dicit *singularitatem*, hoc dicit ex ipsa coniunctione principiorum, ex quibus resultat ipsum quod est; secundum *dignitatem* dicit principaliter rationem formae». Attendendum etiam est, quod iuxta Seraphicum substantiae spirituales altiore gradum in genere substantiae et subsistentiae obtinent quam corporales. Nam II. Sent. d. 3. p. I. a. 4. q. 2. in corp. ait: «Et quoniam quod pure est in genere substantiae plus participat de natura per se stantis et independentis, quod autem plus accedit ad naturam accidentium magis elongatur: hinc est, quod substantiae spirituales per prius et verius sunt substantiae, deinde corpora superiora, postremo corpora inferiora». Cfr. III. Sent. d. 4. a. 4, et ibid. d. 5. passim, sed praecipue a. 2. q. 2. ad 1, ubi S. Doctor, totam suam de hac re doctrinam in epitomen colligens, dicit, quod «*individuum* in notificatione personae tripliciter importat distinctionem, videlicet *singularitatis*, *incommunicabilitatis* et *supereminens dignitatis*»; quae membra divisionis deinde accuratius explicantur.

2. Fides orthodoxa de Trinitate et Incarnatione docet, faciendam esse aliquam distinctionem tum in Deo, tum in creaturis intellectualibus inter *personam* et *naturam*. Loquendo de personis creatis, talis esse debet haec distinctio, quod in Christo *completa* esse possit singularis natura humana, quin habeat personam *humanam*; ex quo patet, personalitatem sive subsistentiam non pertinere ad praedicatum constitutivum *naturae*. In hoc etiam omnes doctores conveniunt, ipsam importare aliquem ultimum actum, substantiam perficientem vel terminantem, quo ipsa redditur omnino incommunicabilis. Quid autem praecise sit illud, quod *persona* addat super naturam, utrum aliquid *reale*, an *ens rationis*; utrum *res*, an *modus*; utrum quid *positivum*, an *negativum*, haec quaestio et doctores et scholas magnopere divisit. Duae opiniones extremae communiter reprobantur, scilicet et opinio, quae tribuitur Durando, quod illud additum nihil sit nisi *ens rationis*, et opposita Caietani, quod ipsum naturae addat entitatem absolutam, realiter a natura distinctam. Scotus *probabile* esse putat, rationem formalem

personae consistere in *privatione* duplicis communicabilitatis, scilicet ut *quod est* et ut *quo est* (cfr. hic in quaest. sequente ad 3.), quae tamen connotat realitatem positivam, super quam istae negationes fundantur. Scotum autem etiam aliam sententiam probabilem aestimare, patet ex ipsius verbis (III. Sent. d. 4. q. 1.) et testimoniis plurium Scotistarum, ut Lycheti, Rada (controv. 22. a. 2.), Mastrii et aliorum. Communior sententia, cui favent S. Bonaventura et S. Thomas, asserit, personam addere super *naturam* aliquid positivum, quod a natura distinguitur non ut res a re, sed ut *modus* substantialis (Bonav., I. Sent. d. 34. q. 4. in corp. circa finem). S. Bonav. (hic a. 2. q. 4. in corp.) respectu opinionis a Scoto approbatae explicite dicit: «Quia privatio illa in persona magis est positio quam privatio» (cfr. ibid. q. 2. ad 3, a. 4. q. 2; III. Sent. d. 40. a. 4. q. 2; et de persona in Deo I. Sent. d. 34. a. 4. q. 4.). Utramque sententiam longiore discursu in concordiam redigere conatur Hauzeur (Collatio tom. II. col. 267-277).

II. Prima huius distinctionis quaestio duas partes habet. In *prima* parte problema, in titulo quaestionis indicatum, relictis duabus falsis solutionibus, resolvitur in eo sensu, quod persona utrumque importat i. e. *suppositum* (sive substantiam primam) et *relationem*. Sed quid principalius? Respondet S. Bonav. cum eadem distinctione, qua utitur S. Thom. (S. I. q. 29. a. 4.), scilicet quod persona accepta in *generali* et primo intellectu huius nominis (S. Thomas: «in communi») principalius dicit substantiam, in *speciali* vero, ut *haec persona* divina, significat relationem.

In *secunda* parte solvitur obiectio, quod modi praedicandi secundum substantiam et relationem ita sint oppositi, ut non sint compossibiles in eodem subiecto. Responsio eruitur ex distinctione Aristotelica inter substantiam *primam* («suppositum certum») et *secundam* (essentiam). — Ex verbis S. Doctoris minime sequitur (quod nonnulli ei voluerunt impingere), personas divinas constitui per absolutas realitates. Constanter enim docet Seraphicus, quod in intellectu suppositi divini clauditur intellectus proprietatis; quae in divinis est *relatio*. Etiam si igitur persona dicat *substantiam* primam in recto, tamen connotat *relationem* (cfr. solut. ad 4. et ult.). — Notandum autem, quod sicut *substantia* in duplici sensu accipitur, sic etiam *relatio*: vel enim, quatenus est relatio *actu referens*, vel ut est relatio *subsistens*, sive per modum hypostasis (S. Thom., S. I. q. 29. a. 4.). Si accipitur primo modo, relatio in ratione personae manifeste importatur tantum in *obliquo*; si autem accipitur secundo modo, recte dicitur cum S. Thoma (ibid.), quod persona in Deo significat relationem in *recto* et essentiam in *obliquo*. Hac supposita distinctione, explicatur diversus modus de hac re loquendi apud ipsum S. Thomam (De potent. q. 9. a. 4.) et S. Bonaventuram.

Obiect. 7. eodem modo solvitur a S. Thoma (loc. cit. Summae ad 2.).

¹ Dist. 27. p. I. q. 3. — Paulo ante Vat., paucis codd. suffragantibus, *quod non recte procedat pro quia non recte procedit*.

² Vat. *speciali*, refragantibus codd. nec non sex primis edd., insuper et repugnante contextu.

³ Codd. et edd. *speciali*. Sed ex contextu et doctrina in respons. explicata visum est nobis constare, ponendum esse in *generali*.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 2. — Scot., hic q. unica; Report. hic q. I. — S. Thom., I. Sent. d. 23. q. 1. a. 3; S. I. q. 29. a. 4. — B. Albert., I. Sent. d. 23. a. 2; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 1. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 23. q. 1. a. 2. —

Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., I. Sent. d. 23. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 4. 3. — Durand., I. Sent. d. 23. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 23. q. 2. — Biel, hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum recte a Boethio definita sit persona, quod sit rationalis naturae individua substantia, et utrum haec ratio conveniat divinis personis.

Secundo quaeritur de hoc nomine *persona*, quid sit secundum definitionem; et definit eam Boethius¹ sic: «Persona est rationalis naturae individua substantia». Et quod ista definitio sit conveniens divinae personae, ostenditur:

1. Per intentionem auctoris, quia Boethius intendit agere de persona Christi; constat autem, personam Christi esse increatam: ergo intendit assignare rationem personae divinae sive increatae.

2. Item, quod haec sit ratio personae² in divinis, videtur: nam in Deo constat ponendum esse *suppositum incommunicabile*, et hoc suppositum est *substantia* divina, et hoc etiam est *rationalis naturae*; et non convenit ei, nisi de quo dicitur *persona*: ergo est eius ratio, ut videtur.

CONTRA: 1. Omnis definitio dicit *aggregationem*, cum constet ex pluribus³; alioquin esset ibi nugatio; in simplici autem nulla est aggregatio: ergo nullum simplex est definibile. Sed persona in divinis est omnino simplex: ergo etc. *Si dicas*, secundum quod dicunt aliqui, quod quamvis sit simplex secundum rem, tamen non est simplex secundum rationem; *contra*: aut illi rationi respondet aliquid in re, aut nihil; si aliquid: ergo aliqua compositio est in re; si nihil: ergo ratio omnino vana est. Sed propter rationem vanam non est aliquid definiendum: ergo etc.

2. Item, ratione *suarum partium* non videtur convenire divinae personae. Nam *rationale* est differentia animalis: ergo cui non convenit esse animal, non convenit natura rationalis. Sed animal non convenit Deo, cum sit species corporis: ergo nec hoc quod est *rationale*.

3. Item, videtur quod *substantia* non dicatur in recto de persona, quia, multiplicato definito, necesse est multiplicari⁴ definitionem et partes defini-

tionis: ergo si persona est substantia, cum sint plures personae, ergo plures substantiae. — *Si tu dicas*, quod substantia stat ibi pro hypostasi; *contra*: hypostasis dicitur substantia individua, sicut dicit Boethius⁵: ergo sicut est nugatio, si diceretur: homo rationalis, sic et in praedicta notificatione. — Quaeritur ergo, utrum hoc nomen *substantia* stet pro communi, vel pro hypostasi⁶.

4. Item, videtur non esse *convertibilis*. Nam anima hominis est naturae rationalis substantia individua: ergo etc. — Ultimo quaeritur, cum assignentur diversae definitiones de persona⁷, quomodo differunt.

CONCLUSIO.

Definitio illa Boethii est bona et conveniens divinis personis.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut patet ex intentione auctoris, haec definitio personae convenit et assignatur divinae personae.

1. Ad illud vero quod obiicitur, quod simplex non est definibile; dicunt aliqui, quod dupliciter est aliquid definire. Uno modo in recto et per differentiam dicentem *positionem*, ut cum dicitur: homo est animal rationale, mortale; et hoc modo verum est, quod definitio dicit aggregationem et compositionem, et hoc modo solum⁸ aggregatum est definibile. Alio modo contingit aliquid definire in obliquo et per differentiam dicentem *privationem*, ut cum dicitur: simitas est curvitas nasi; et tunc non significatur, substantiam rei aggregari ex diversis, quoniam quod ponitur in obliquo non intrat essentiam de necessitate. *Ulterius*, differentia *privans* non ponit aliquam compositionem sive appositionem; et talis est dicta

¹ Libr. de Duabus naturis et una persona Christi, c. 3.

² Adieci ex cod. W *personae*. — Paulo inferius cod. M cum ed. 1 *individua* pro *divina*; cod. T in marg. exhibet: *hoc suppositum est idem quod substantia divina*.

³ Secundum Aristot., VII. Metaph. text. 33. et 43. (VI. c. 10. 12.), definitio est ratio (sermo) habens partes, quae sunt genus et differentia.

⁴ Vat. cum uno vel altero cod. *multiplicare*.

⁵ Libr. de Duabus naturis et una persona Christi, c. 3.

⁶ Codd. cum ed. 1 omittunt hanc quaestionem, ad quam tamen infra in solutione ad 3. datur responsio; quare cum Vat. eam in textum recepimus.

⁷ Vat., favente solo cod. cc, *cum diversae sint definitiones sive assignentur de persona*.

⁸ Codd. P Q cum ed. 1 addunt *quod est*.

ratio. Nam hoc quod *rationalis naturae*¹ cadit in obliquo, et haec differentia *individua* non ponit, sed privat. — Sed haec responsio non potest stare. Improbatur. Primum quidem, quia quod definitur per obliquum, aut definitur sicut *accidens* per *substantiam*, aut sicut per *rem eiusdem generis*; sed sive sic, sive sic, est ibi additio. Nam definitiones *accidentium*, sicut dicit Philosophus², sunt ex additamento. Similiter, si per *rem eiusdem generis*; tunc ergo intrat essentiam et non dicit totam, cum sit pars definitionis: ergo necesse est, illud quod apponitur, aliquid addere secundum rem, et ita sive in recto, sive in obliquo necesse est dicere aggregationem.

Et propter hoc dicendum aliter, quod haec ratio, intellecta de persona *creata*, est notificatio dicens aggregationem. In *Deo* autem non dicit aggregationem secundum rem, sed secundum intelligendi rationem; quae tamen non est vana, eo quod omnia, quae dicuntur in ratione personae, inveniuntur in *Deo*, licet non per diversitatem. — Et hoc quidem potest intelligi sic. In creaturis *specificatio* per additionem complementem est³, *individuatio* per additionem sive appositionem contrahentem. Et ideo, cum dicitur *substantia individua*, *individuum* realiter addit supra substantiam, unde⁴ et *substantia individua* supra naturam; et ideo necesse est, esse compositam personam in *creatura*. Sed in *Deo* est individuatio vel distinctio per *solam originem*. Et quia persona oritur se ipsa, ideo nulla est ibi omnino⁵ additio, sed plurificatio, et per plurificationem distinctio et individuatio; et ideo nec *individua* addit supra substantiam, nec *substantia* supra naturam. Ideo vere dicitur⁶ et vera est ratio intelligendi; et notificatio ista convenit personae divinae, nec significatur in ea aliqua compositio; unde tenet rationem cuiusdam *notificationis* et cadit a ratione *definitio-*

nis, quia nec Deus nec divina persona est definibilis, est tamen cognoscibilis, et notificabilis.

2. Ad illud quod obiicitur de differentiis positae, sive de membris, dicendum, quod *rationale* dicitur *uno modo*, quod habet potentiam discernendi bonum a malo, verum a falso — et sic Deo et creaturae convenit⁷; *alio modo*, quod habet potentiam discernendi per inquisitionem et collationem et discursum — et hoc est animae coniunctae carni. Et sic differentia talis primo modo ponitur in definitione, sed secundo modo obiicit.

3. Ad illud quod obiicitur, quod substantia individua dicitur in recto; dicendum, quod numeratur, sicut persona. Nam, sicut dicit Anselmus⁸, plures substantiae sunt individuae, sicut plures personae.

Ad illud quod quaeritur, utrum hoc nomen *substantia* stet pro communi, aut pro hypostasi; consuevit tripliciter⁹ responderi. Responsio: quae in conn.

Primo modo sic, quod *substantia* stet pro communi. *Et si tu obiicias*, quod illa non individuatur; dicunt, quod differentia adveniens respicit substantiam ratione *suppositi*, non ratione *formae*, ut patet, cum dicitur: animal individuum. — Sed haec responsio non videtur conveniens, quia¹⁰ hoc nomen *substantia*, secundum quod stat pro communi, non supponit *personam*. Unde haec est falsa: essentia generat; et haec: substantia generat. Improbatur.

Secundo modo dicitur, quod *substantia* ibi tantum valet quantum hypostasis; nec est nugatio. Nam *individuatio* attenditur in persona quantum ad triplicem incommunicabilitatem¹¹, scilicet per *praedicationem*, et haec convenit hypostasi; et per *compositionem*, quia non est alteri componibilis; et per *unionem*, prout aliquid unitur digniori. Et ita *differentia individua* dicit istas duas incommunicabiles¹². Unde patet, quod non est ibi nugatio: patet Responsio.

¹ In compluribus codd. desideratur *naturae*, et mox post vocem *differentia* ed. 4 addit *quae est*.

² Libr. VII. Metaph. text. 12. (VI. c. 4.). — Paulo superius aliqui codd. ut S T Z per *subiectum* pro *per substantiam*. Inferius post *totam* cod. R adiungit *rationem*.

³ Cod. Y: *In creaturis specificatio fit per differentiam vel per additionem complementem*.

⁴ A cod. O abest *unde*.

⁵ Vat. cum cod. cc, voci *ideo* praemisso *et*, omittit *omnino*. Immediate ante cod. O *originem habet a se ipsa* pro *oritur se ipsa*.

⁶ Supple: definitio illa Boethii. — Mox vocula *ista* desideratur in plurimis mss. nec non in ed. 1.

⁷ Cfr. August., II. de Ordine, c. 41. n. 30. seqq.

⁸ Monolog. c. 78: Quot personae, tot individuae sunt substantiae.

⁹ Vat. cum cod. cc *dupliciter*, et paulo ante multi codd. *persona* pro *substantia*, sed perperam. Vide pag. praeced. notam 6. — Paulo infra pro vocabulo *substantia* cod. O exhibet *stet pro essentia*.

¹⁰ Complures codd. ut G H T Z *cum*, et consequenter deinde *supponat* pro *supponit*.

¹¹ *Incommunicabilitas* opponitur *communicabilitati*, quae

duplex est, scilicet *ut quod* et *ut quo*. Per primam communicatur superius inferiori per identitatem et essentialiter, ut *animal* communicatur homini et praedicatur de homine. Communicabilitas *ut quo* fit per *informationem*, vel saltem ad modum formae. Haec est triplex, cui opponitur triplex incommunicabilitas. Prima fit per *identitatem*, ut natura communicatur suis suppositis et universale inferioribus; et tunc quod communicatur *ut quo* est etiam communicatum *ut quod*; unde est etiam praedicatio in primo modo dicendi, ut Petrus est homo. Secunda fit per *compositionem* in ratione formae et materiae, vel accidentis et subiecti. Hac communicatione id cui communicatur, non fit ipsum communicatum, sed aliquid tale, v. g. corpus, vivens etc. Tertia fit per *unionem*, ut natura humana Christi communicatur Verbo, ut ab illo sustentetur, quae unio non est proprie per informationem nisi secundum quandam analogiam. His tribus modis communicabilitatis respondet triplex *incommunicabilitas*; et his tribus modis *persona* est incommunicabilis. Cfr. S. Thom., hic q. 4. a. 4. ad 7, et Scotus, III. Sent. d. 1. q. 4. n. 9. et seqq. — Paulo infra pro *alteri* cod. S *alii*.

¹² Scil. secundam et tertiam. — Vat. cum pluribus codd. hic et paulo infra *incommunitates* pro *incommunicabiles*.

etiam, quod definitio est convertibilis. Per istam duplicem incommunicabilitatem excluditur anima hominis, quae est alii componibilis, et humana natura in Christo, quae est unita digniori. — Sed tamen, licet illud rationabiliter sit dictum, adhuc restat quaestio de *hypostasi*, quia hypostasis est *substantia individua*. Quaeritur similiter, quomodo ibi accipiat *substantia*, et non potest accipi pro communi, nec pro hypostasi¹.

Et propter hoc dicitur tertio, quod hoc nomen *substantia* stat ibi, secundum quod *substantia* dividitur in substantiam primam et secundam², et ita in quadam communitate ad substantiam universalem et particularem; et illud colligunt ex verbis Boethii, quando venatur definitionem personae per praedictam divisionem substantiae, ut ibi patet³. Unde hoc nomen *individua* coarctat illam indifferentiam illius nominis, ut stet pro substantia prima; et sic non est ibi nugatio nec substantiae communis individuat.

4. Ad illud quod ultimo *quaeritur* de assigna-

tione definitionum, dicendum, quod persona definitur a Boethio sic: persona est rationalis naturae individua substantia; a Richardo⁴ sic: persona est intellectualis naturae incommunicabilis existentia. Definitur etiam alio modo sic: persona est existens per se solum iuxta singularem quendam rationalis existentiae modum. A magistris definitur sic: persona est hypostasis distincta proprietate ad nobilitatem pertinente. — Et notanda est differentia harum definitionum: quia Boethius et magistri definiunt personam, secundum quod communiter dicitur in Deo et in creaturis; sed Boethius magis considerat rationem *rei*, magistri vero adhuc⁵ rationem *translationis*. Definitiones vero Richardi sunt personae, prout est in divinis praecipue; sed una est propria assignatio, alia vero definitionis Boethii expositio sive correctio⁶. — Posset tamen dici, quod omnes idem di-

Quomodo defini-
tur a Boethio
et a Richardo
quatuor defini-
tiones.

Aliter.

SCHOLION.

I. Scotus (I. Sent. d. 23. q. unic.) definitionem Boethii hic positam reprobatur eique aliam Richardi substituit, quod « *persona* est intellectualis naturae incommunicabilis existentia ». Haec tamen, ut dicit S. Bonav. (ad 4.), est « definitionis Boethii expositio sive correctio ». Cum aliqua expositione definitio Boethii communiter recipitur, et eodem modo explicatur ab Angelico et Seraphico. In specie explicatione indigent vocabula *substantia* et *individua*, de quo vide solut. ad 3. De primo vocabulo S. Doctor cum S. Thoma (S. I. q. 29. a. 4. ad 2.) asserit, quod accipitur nec praecise pro substantia *prima* (hypostasi), nec pro substantia *secunda* (« pro communi », id est essentia), sed « accipitur communiter, prout dividitur per primam et secundam » (S. Thom. loc. cit.). — Vocabulum *individua* non potest hic significare *singulare*; tunc enim seque-

retur, quod humana Christi natura esset persona humana, quod est haeresis; et insuper, quod anima separata esset persona, quod communiter non approbatur. Dicendum igitur, quod *individua* stat pro *incommunicabilis*.

Notanda sunt ultima verba solutionis ad I. — Ultima obiectio ideo non est soluta, quia ex dictis iam manifestum est, quod *individua* ibi dicitur pro *incommunicabilis*.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 3. — Scot., in utroque Scripto I. Sent. d. 23. q. 4. — S. Thom., hic q. I. a. 4; S. I. q. 29. a. 4. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. 3. — Egid. R., hic I. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 1. — Durand., I. Sent. d. 23. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 23. q. 2. — Biel, I. Sent. d. 23. q. 1.

ARTICULUS II.

De communitate nominis persona.

Secundo quaeritur de secundo articulo, scilicet de communitate huius nominis *persona*. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum hoc nomen *persona*

sit vere commune personis increatis.

Secundo, utrum sit commune univocum personis creatis et increatis.

¹ Cod. O adiungit: *quia tunc idem definiretur*.

² Aristot., de Praedicam. c. de *Substantia*, hanc divisionem ponit intelligens sub *prima* substantia ipsum individuum, ut quidam homo, sub *secunda* speciem, ut homo. — Paulo a te Vat. cum cod. cc post *secundum* quod inserit *hoc nomen*, et subinde post *dividitur* in omittit *substantiam*.

³ Loc. cit. (pag. 439) c. 2. — Hanc sententiam et S. Thomas, hic q. 4. a. 4, praefert. — Mox post vocem *nominis* sola Vat., nullo suffragante cod., addit *substantia*.

⁴ Libr. IV. de Trin. c. 22. 23. — Sequens definitio inve-

S. Bonav. — Tom. I.

nitur etiam apud Richardum loc. cit. c. 24; ultima autem colligitur ex lit. Magistri, hic c. 3.

⁵ Supple: considerant. — Pro *adhuc*, quod ex praestantioribus codd. revocavimus, Vat. cum cod. cc *addunt*. Et revera, quia in persona est proprietas ad nobilitatem pertinens, ideo hoc nomen *personae* transferri potest ad divina.

⁶ Cfr. Richard, IV. de Trin. c. 21. seqq., ubi definitionem a Boethio datam pertractat. — Plures codd. ut A T W X cum ed. I *correptio* pro *correctio*. — Mox post *fuit* cod. I inserit *prius*.

QUAESTIO I.

Utrum nomen persona sit commune personis increatis.

Quod autem sit vere commune personis increatis, ostenditur:

1. *Per Augustinum* septimo de Trinitate¹:
Fundamenta. « Ideo, inquit, dicuntur *tres personae*, quia commune est eis quod est *persona* »; sed constat, quod ad plurificationem non sufficit communitas nominis solum: ergo vere est commune secundum rem.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia omne nomen, quod recipit supra se signum distributivum, est vere commune ad illa, in quae distribuitur²; sed tale est hoc nomen *persona*: ergo est commune ad tres. Dicitur enim convenienter: quaelibet persona refertur.

3. Item, omne quod secundum idem nomen et secundum eandem rationem dicitur de pluribus, est vere commune ad illa; sed *persona* est huiusmodi, quia secundum idem nomen³ et eandem rationem, scilicet praeassignatam, dicitur de tribus: ergo etc.

4. Item, cum dico: Pater est persona, hoc nomen *persona* praedicatur, aut ergo tanquam *ens de ratione* Patris, aut tanquam *accidentale*⁴. Constat quod non tanquam *accidentale*: ergo tanquam *ens de ratione* Patris. Aut ergo dicit totum quod est Pater, aut non; si totum, ergo sicut pater praedicatur de solo Patre, ita et persona; quod falsum est. Ergo non dicit totum, ergo in plus est hoc quod est *persona* quam *pater*, et in plus⁵, quod est *de ratione Patris*, et similiter *de ratione Filii*: ergo est vere commune.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Omne commune ad aliqua, quod numeratur in illis, est vere universale ad illa, maxime si non dicitur accidentaliter de illis. Hoc patet, quia Augustinus dicebat supra, distinctione decima nona⁶, quod non ob aliud essentia non est universale, nisi quod non numeratur in singularibus. Si ergo *persona* est commune *ad tres*, et ulterius numeratur sive plurificatur in illis: ergo est universale, ergo in divinis est ponere universale; quod est contra praedeterminata et contra Augustinum⁷, qui vult, quod in divinis non sit universale nec particulare.

2. Item, nihil est commune, quod de sui ratione et nomine privat communitatem; sed *persona* dicit individuum sive incommunicabile de ratione sui nominis: ergo etc.

3. Item, omne quod dicitur secundum substantiam et est commune, dicitur secundum substantiam communem; sed nihil quod dicitur secundum substantiam communem, plurificatur: ergo *persona* non plurificatur. Sed constat quod plurificatur, et tamen dicitur secundum substantiam: ergo non dicit quid commune.

4. Item, si dicit quid commune, aut *nominis* tantum, aut *nominis et rationis* tantum, aut *nominis et rationis et rei*. Si tantum *nominis*: ergo est aequivocum⁸, ergo non est commune. Si tantum *nominis et rationis*, ita quod nihil est commune *in re*: ergo est vanitas solum. Si vero *nominis et rationis et rei*; sed communitas realis, ut vult Damascenus⁹, non est nisi communitas substantiae et naturae, et haec nullo modo plurificatur: ergo hoc nomen *persona* nullo modo potest esse commune.

CONCLUSIO.

Nomen personae est commune personis increatis, sed alia communitate quam ea, qua essentia ipsis est communis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod *persona* absque dubio est communis tribus, et *essentia* communis; sed tamen alius modus communitatis est in *essentia* et *persona*. Et huius signum est, quia plurificatur *persona*, non *essentia*. Conclusi

Differentia autem harum¹⁰ communitatum differenter accipitur a diversis. Quidam enim dicunt, quod dupliciter contingit aliquid esse commune, scilicet secundum *positionem*, et secundum *privationem*: secundum *positionem*, ut animal est¹¹ commune ad hominem et asinum; secundum *privatio-* Opinio 4
differe
modum
commu
tatis.

¹ Cap. 4. n. 8. — De principiis horum argumentorum vide supra d. 49. p. II. q. 2.

² Cfr. Petr. Hispan., Summul. tract. de *Distributione*, ubi signa distributiva dividuntur in distributiva *substantiae* v. g. omnis, nullus, et *accidentium* v. g. qualiscumque, quilibet. — Paulo superius Vat., favente cod. cc, pro *signum* exhibet *nomen*, et dein inferius post *tres* omittit ultimam huius argumenti propositionem.

³ In Vat. et solo cod. cc deest haec propositio: *quia secundum idem* etc.

⁴ Cod. bb adiungit *sive extraneum*.

⁵ Intellige: et quidem in plus. De sensu verborum *in plus* est vide supra pag. 348, nota 5.

⁶ Lit. Magistri, c. 7. seqq.

⁷ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 44, de quo vide supra lit. Magistri, d. XIX. c. 7. seqq., et ibid. in Comment. p. II. q. 2.

⁸ Sic plerique codd.; Vat. cum cod. cc *aequivocatio*. Paulo inferius sola Vat. *analogum* pro *vanitas solum*.

⁹ Libr. I. de Fide orthod. c. 8. Cfr. etiam supra lit. Magistri, d. XIX. c. 9. — Paulo superius post *si vero nominis* codd. et ed. 4 omittunt *et rationis*, male.

¹⁰ A Vat. abest *harum*, quod auctoritate complurium codd. ut GHMO aa bb et ed. 4 restituimus.

¹¹ Vat. cum. cod. cc *dicitur animal esse*.

nem vero, ut *non-animal* est commune ad *lapidem* et ad *lignum*. Et dicunt, quod *communitas* secundum *positionem* est in natura et essentia et in nomine hoc significante; *communitas* vero secundum *privationem* est in persona, quia dicitur persona quasi incommunicabilis, id est secundum *privationem* communitatis.

pinio 2. Alii dicunt, quod duplex est *communitas*: quaedam secundum *unitatem naturae absolutae*, quaedam secundum *similitudinem habitudinis comparatae*. *Communitas* secundum *unitatem naturae absolutae* est *humanitas*¹ respectu Petri et Pauli, quia una natura universalis reperitur in utrisque. *Communitas* vero secundum *similitudinem habitudinis relatae* est illa quae attenditur in consimili comparatione², sicut modus regendi communis est nautae ad regendam navem, et doctoris ad regendas scholas, quia uterque debet esse non sorte, sed arte peritus. Et *primus* quidem modus attenditur in *essentia*, *secundus* vero attenditur in *persona*. Nam *persona* dicitur quasi proprietate distincta; et ita dicit *habitudinem* ad proprietatem, quae consimilis est in qualibet personarum. Non³ dicit, quantum est de se, unam formam naturalem nisi in obliquo; sed *essentia* vel *substantia* dicit formam et naturam absolutam, in qua communicant.

pinio 3. Alii dicunt tertio modo, quod duplex est *communitas*, *rei* scilicet et *rationis*: *rei*, sicut universale ad singularia, *rationis* vero, sicut aliqua intentio accepta ab anima secundum consimilem modum accipiendi; et sic hoc nomen *individuum* est commune secundum rationem ad Petrum et Paulum. *Primo* modo dicunt *essentiam* esse communem; *secundo* modo dicunt esse communem *personam*, quia hoc dicit *persona* in divinis, quod *individuum* in creaturis.

Omnes autem isti modi dicendi, si diligentius attendamus, convenientes sunt, et sumti sunt ex significatione huius nominis quod est *persona*, sive ex distinctione⁴. *Persona* enim dicit incommunicabile secundum rationem; et hoc dicit *privationem* communitatis. *Persona* ulterius, quia incommunicabilitatem habet ratione eius quod subest proprietati distinguenti, dicit *habitudinem* ad proprietatem, sicut

per nomen *hypostasis*. Rursus, ex his habetur, quod *persona* ponit circa suppositum, de quo dicitur, intentionem *subiiciendi*, et non *praedicandi* de pluribus. Et ita patet, quod de ratione sui nominis importat *privationem communitatis*, *similitudinem habitudinis*⁵ et *intentionem rationis*. Et quia *communitas* eius accipitur secundum rationem nominis, ideo importat *communitatem* secundum *privationem*, et *proportionem* sive analogiam, et *rationem*. — Tamen inter omnes hos modos medius magis accedit ad naturam rei, quia revera *privatio* illa in persona magis est *positio* quam *privatio*. Et *rursus*, nominis *intentio* fundamentum et radicem habet in re.

Concedendae ergo sunt rationes⁶, quod *persona* dicit commune in divinis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod plurificatur; iam patet responsio: quia *universale* dicit *communitatem* secundum *positionem* et secundum *unitatem naturae* et secundum *rem*, non solum secundum rationem; et quoniam *persona* hoc modo non importat *communitatem*, ideo non est universale. — Nihilominus tamen ratio non valet, quia *universale* plurificatur, ita quod vere numeratur propter veram additionem, per quam contrahitur ad *individuum*; sed *haec persona* non addit supra *personam*, quoniam, ut praedictum est⁷, non est distinctio in divinis per additionem, sed per originem: ideo *persona* nec vere numeratur, nec trahitur in partem illo modo, quo *universale*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod *privat communitatem*; dicendum, quod illud quod *privat communitatem*, non est commune secundum illam *communitatem*, quam *privat*; sed *persona* *privat communitatem rei*, sed non *communitatem rationis*; et secundum illam non est communis, sed secundum *communitatem rationis*.

3. Ad illud quod obiicitur: quod est commune et dicitur secundum *substantiam*, dicitur secundum *substantiam*⁸ *communem*; dicendum, quod hic est *accidens*, sicut hic: iste est albus, et est monachus, ergo est albus monachus; quia aliam rationem denominandi importat iste terminus *albus* in praemissa et in conclusione. Sic recte dicendum de hoc ter-

¹ Aliqui codd. ut FGIRSV cum ed. 1 *humanitatis*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *operatione*.

³ Vat. adiicit *enim*.

⁴ Cod. Y *definitione*; cod. T *distinctione vel definitione*.

⁵ Auctoritate cod. T adiecimus verba *similitudinem habitudinis*, quae in Vat. desiderantur. Lectio nostra comprobatur et ex contextu (quia S. Doctor praecedentia summam exhibet) et ex mutila lectione aliorum codd. *importat privationem habitudinis*.

⁶ Cod. V subiicit *quae probant*.

⁷ Dist. 19. p. II. q. 2. — Paulo superius pro *ita quod* Vat. cum cod. cc *ut*, et subinde pro *per quam* exhibet *propter quam*. Demum Vat. pro verbis *sed haec persona non addit supra personam* substituit et *hic persona non addit supra essen-*

tiam, cum qua lectione aliquo modo convenit lectio ed. 1: *sed haec persona non addit supra naturam*; at utraque lectio, etsi in se non sit falsa, tamen non est ad propositum, quia, ut ex obiectione liquet, non agitur de respectu, quem *persona* habet ad *essentiam*, sed de respectu, quem *haec persona* in particulari habet ad *personam* in communi sive in generali sumtam. Codd. recte habent *personam* pro *essentiam*, sed plurimi eorum non bene *additur* pro *addit*.

⁸ Mutilam lectionem Vat., quae verba *dicitur secundum substantiam* omittit, ope mss. resarcimus, et iustissime, quia illa verba in obiectione habentur. — Vox *accidens*, quae proxime post occurrit, accipitur pro *fallacia accidentis*. — Paulo inferius Vat. cum cod. cc *ergo aliam* pro *quia aliam*.

mino *commune*, quia prius secundum *habitudinem*, secundo secundum *naturae unitatem* accipitur.

4. Quod quaeritur: aut est *communitas rei*, aut *rationis*, aut *nominis*; dicendum, quod omnibus

his modis; sed *communitas realis duplex* est, sicut visum est, scilicet secundum *naturae unitatem*, et secundum *similem habitudinem*; et primo modo loquitur Damascenus; et ideo patent cetera.

SCHOLION.

I. Quaestio haec orta est ex difficultate satis subtili, *qua ratione* nomen *personae* possit esse commune tribus personis divinis. Patet enim, illud non esse commune *communitate rei*, sicut *essentia* est communis illis tribus personis; non potest etiam esse illis commune *per modum universalis*, cum in Deo non sit ratio universalis. — S. Bonav. tres refert solutiones probabiles, secundam autem praefert. Magis explicatur eius sententia in seq. quaestione his verbis: « Dicitur (persona) secundum *comparationem rerum eiusdem naturae*, ideo *analogice* et *aequaliter*, et ideo *quodam modo univoce* ». — S. Thomas (loc. infra cit.) eligit et bene explicat tertiam solutionem, contra quam arguit Scotus, dicendo, quod nihil positum in definitione sit ens rationis.

Fallacia accidentis in solut. ad. 3. in hoc consistit, quod in *maiori* terminus *commune* accipitur secundum *similitudinem habitudinis* (iuxta secundam solutionem); in *minori* vero absolute secundum unitatem naturae.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 4. a. 2. — Scot., de hac et seq. q. Report. hic q. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 30. a. 4. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 7. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 23. q. 2. — Biel, de hac et seq. q. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum nomen personae, dictum de creatis et increatis personis, sit commune univocum.

Secundo quaeritur, utrum hoc nomen *persona* sit commune univocum creatis et increatis personis. Et quod sic, videtur:

1. Quia eadem est ratio et idem nomen *personae*, secundum quod dicitur de his et de illis.

2. Item, hoc videtur, quia *personae* *communitas* est *consimilis habitudinis*; sed *consimilis habitudo*, quae reperitur in Deo, reperitur et¹ in creatura, quia sicut Pater est suppositum divinae naturae, ita Petrus humanae: ergo etc.

3. Item, complementum rationis *personae* consistit in incommunicabilitate; sed incommunicabilitas communis est personis divinis et creatis: ergo etc.

CONTRA: 1. Deus et creaturae summe distant: ergo nihil habent commune, ergo nihil univocum.

2. Item, *persona* est substantia: ergo quae univocantur in *persona* univocantur in substantia. Sed Creator et creatura non univocantur in substantia, quia tunc Deus esset in genere²: ergo nec in *persona*.

3. Item, quae univocantur in aliquo aequaliter sunt in illo; sed nihil participat aequaliter creatura cum Deo: ergo hoc ipsum quod est *persona*, non dicitur univoce de Deo et creatura.

4. Quaeritur ergo, de quo per prius dicatur *persona*³; et videtur, quod per prius dicatur de creaturis, quia inde translatus est ad divina. *Contra*: natura intellectualis et substantia et distinctio per

prius est in Deo quam in creaturis; et non sunt plura de ratione *personae*: ergo etc.

CONCLUSIO.

Nomen personae de creatis et increatis personis dicitur analogice, et quidem analogia secundum aequalitatem de divinis personis ad se comparatis, analogia vero longinqua de personis divinis simul et creatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *persona*, sicut visum est prius⁴, non dicit nisi *communitatem habitudinis*, super quam fundatur *communitas rationis*. Quoniam ergo *consimilis habitudo* reperitur in personis creatis et in increatis, hinc est, quod hoc nomen *persona* non dicitur aequivoce, sed analogice.

Sed attendendum, quod *communitas habitudinis* potest esse per respectum ad res *eiusdem generis*; et tunc est univocatio et analogia secundum aequalitatem — ut Petrus est individuum et Paulus — et aequaliter eis convenit ratio individui. Potest etiam esse per *comparationem* ad res⁵ *diversorum generum*, ut Petrus et albedo Petri in hoc, quod est esse individuum, uniuntur; et per prius convenit ratio individui Petro quam eius albedini. Sic dicendum, quod hoc nomen *persona*, dictum de personis di-

¹ A multis codd. et ed. 1 abest *et*.

² Cfr. supra d. 8. p. II. q. 4.

³ Supple cum cod. G et ed. 1 *de creaturis, an de Deo*.

⁴ In quaest. praeced.

⁵ In multis codicibus desunt voces *ad res*; in ed. 1 legitur *rerum* pro *ad res*. — Mox post *quod est* cod. T omittit *esse*.

vinis, quia dicitur secundum comparisonem rerum eiusdem naturae, ideo *analogice*¹ et *aequaliter*; et ideo quodam modo univoce; similiter, cum dicitur de personis *creatis*. Cum autem dicitur de personis *creatis et increatis*, dicitur per comparisonem rerum diversarum naturarum, et ideo per *prius* et *posterius*. Et sic persona prius dicitur de personis creatis secundum *nomen*, sed secundum *rem nominis* per prius dicitur de personis increatis.

Et quod quaeritur, utrum persona sit commune personis creatis et increatis; dicendum, quod si dicitur commune univocum, non. Et rationes ad hoc concedendae sunt.

1. Quod ergo obiicitur, quod eadem est ratio etc.; dicendum, quod non est eadem ratio nisi

secundum analogiam: quia longe nobilius et aliter est natura intellectualis et hypostasis et distinctio et proprietas in Deo quam in creaturis.

2. Ad illud quod obiicitur, quod est habitudo consimilis; dicendum, quod non est similitudo *aequalitatis*; et propterea talis similitudo non facit univocationem, sed analogiam solum.

3. Ad illud quod obiicitur de incommunicabilitate, dicendum, quod non est pura privatio, immo importat distinctionem; et cum² alia ratio distinguendi, distans multum ab ista, sit in Deo, et hoc non tantum secundum rem, immo etiam secundum rationem rectam, intellectus non attribuit Deo modum distinguendi, qui competit compositis. Ideo nec ratione univocum est, sed solum analogum³.

SCHOLION.

I. Ex solutione praecedentis quaestionis arguere quis posset, nomen *personae* esse commune *univocum* divinis et creatis personis, cum communitas similis habitudinis, quae inter divinas personas esse asseritur, etiam inter creatas et divinas personas statuenda esse videatur. Ipsa quaestio specificatur, dum S. Doctor distincte respondet tum comparando divinas personas inter se, tum creatas cum creatis, tum creatas cum divinis. — Et notandum, quod comparando creatas personas cum creatis, illud commune *univocum* non potest intelligi de *generica* vel *specifici* unitate, quam habent plura individua humana, sed de

communitate in *ratione singularitatis*. Singulare autem in concreto *differt* a singulari, tamen, ut dicitur in corp., aequaliter eis convenit *ratio individui*. — De duplici analogia cfr. supra d. 1. a. 3. q. 1, et d. 7. q. 4. — Ad quaest. in 4. fundam. respondetur in 3. conclusione.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 4. a. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; de principiis solutionis cfr. S. I. q. 13. a. 6. et 10. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 3. — Durand., hic q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo quaeritur de hoc quod dicit Magister: *Dicimus, quod tres personae sunt, id est tres subsistentiae*; quia contrarium dicit Boethius in libro de Duabus naturis et una persona Christi⁴, assignans differentiam inter *subsistere* et *substare*, quia «subsistit illud quod non indiget alio ut sit; substat vero quod subiectum aliis, ut esse valeant, subministrat». Videtur ergo, quod *subsistere* sit idem quod *esse*, et *subsistentia* idem quod *essentia*: ergo nullo modo potest dici, quod sint plures *subsistentiae*.

RESPONDEO: Dicendum, quod Boethius accipit ibi hoc nomen *subsistentia* secundum Marcum Tullium⁵, prout accipit significationem ab actu *sistendi* sive *per se standi*; et sic tantum una est subsistentia. Sed nunc doctores sacrae Scripturae accipiunt, prout magis importat respectum ad proprietatem, cui sub-

est; et sic plurificatur. Ratio autem huius est communis usus. Quia accipiunt *substantiam* pro natura rei; ideo pro *supposito* magis voluerunt accipere subsistentiam.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *tres personas esse unam essentiam vel eiusdem essentiae dicimus, non ex eadem essentia*. Videtur enim falsum, quia Pater generat Filium de sua substantia et spirat Spiritum sanctum: ergo videtur, quod omnes personae sint de eadem substantia.

Item quaeritur: quare non conceditur ista, quod personae sunt *ex eadem essentia*, sicut conceditur ista, quod sunt *eiusdem essentiae*? Et videtur, quod debeat concedi, quia *ex* dicit in divinis habitudinem originis, et similiter genitivus originem importat. Si tu dicas, quod propter transitiones, quia

¹ Codd. aa bb cc cum ed 1 *autonomastice*, non omnino perperam, quia autonomasia est figura, quae fit, quoties pro nomine proprio substituitur eius epitheton.

² Ed. 1 subiicit *etiam*.

³ Cod. G *sola analogia*.

⁴ Cap. 3: Subsistit enim quod ipsum accidentibus, ut possit esse, non indiget; substat autem id quod aliis accidentibus

subiectum quoddam, ut esse valeant, subministrat. — Paulo infra post verba *subsistere sit idem quod* ex mss. restauravimus verba a Vat. ommissa: *esse et subsistentia idem quod*.

⁵ Vide supra pag. 412, nota 7. — Proxime post Vat., suffragante cod. cc, *secundum actum sistendi* pro *ab actu sistendi*.

praepositiones sunt transitivae¹ — ita et obliqui casus sunt transitivi. *Praeterea*, haec recipitur: personae sunt in eadem essentia, et tamen hoc quod dico *in* est praepositio.

Duplex comparatio ad aliud. RESPONDEO: Dicendum, quod quando² aliquid comparatur ad aliud ut *informans* sive denominans, non ponitur propter hoc diversitas sive distinctio unius ad alterum; sic enim comparatur deitas ad Deum. Alio modo comparatur alterum³ sicut *principium* ad principiatum; et tunc de necessitate importatur distinctio. Quoniam igitur haec praepositio *ex* importat habitudinem causae vel saltem principii, ideo de necessitate dicit distinctionem inter extrema: et ideo haec non potest esse vera, quod personae sint *ex eadem essentia*. Sed quia genitivus non tantum construitur in ratione *principii*, immo ex *vi declarationis essentiae*, cum dicitur: mulier egregiae formae, ut dicit Priscianus⁴; ideo cum genitivo haec est vera: tres personae sunt eiusdem essentiae.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Tres res*, et accipit hoc ab Augustino in primo libro de Doctrina christiana⁵. Videtur enim male dicere dicendo *tres res*, quia *res* est nomen absolutum et generale: ergo videtur, quodsi aliquid dicat in divinis, quod dicat essentiam sive substantiam: ergo sicut nullo modo recipitur *tres essentiae*, ita nullo modo debet recipi *tres res*. *Et si tu dicas*, quod recipitur⁶ *tres entes*; hoc non est simile, quia *ens* est participium, et ita trahit numerum aliunde et non numeratur secundum formam propriam entitatis; *res* autem est nomen substantivum. *Si tu dicas*, quod *res* nominat mihi formam a parte animae, vel istud nomen impositum est a parte animae; hoc nihil est, quia illa sunt nomina *intentionum*, et *res* dividitur contra *intentionem*.

RESPONDEO: Dicendum, quod unaquaeque⁷ *res* potest considerari tripliciter: aut secundum proprietates, quas habet in propria natura; aut secundum modum, per quem fit apud animam; aut secundum proprietatem consequentem, quae inest ei ab actibus animae, qui sunt *subiicere* et *praedicare*, *componere* et *dividere*⁸. Secundum ergo hanc triplicem acceptionem contingit rem tripliciter nominari. *Uno modo* per nomen, quod indicat existentiam a parte suae naturae, sicut dicitur album et nigrum et huiusmodi. *Alio modo*, secundum quod anima accipit; et sic, quia anima omnia accipit⁹ per modum entis, nominat hoc modo *res*. Unde omne illud *res* dicitur, quod anima cogitat ut existens in natura. *Alio modo* contingit nominare per intentiones secundas, sicut dicitur *genus*, *species*, *subiectum*, *praedicatum*.

Quoniam igitur hoc nomen *res* dicit quasi medium inter nomen, quod dicit pure formam *naturae*, et nomen, quod dicit formam *intentionis*; ideo non tantum essentiae convenit, sed etiam personis; et ideo *tres res* dicimus tres personas, non sic tres essentias; et huic significationi alludit ipsum nomen. *Res* enim dicitur a *reor*, *reris*, quod dicit actum a parte animae; et alio modo *res* venit ab hoc quod est *ratus*, quod dicit stabilitatem a parte naturae; et sic *res* dicit stabilitatem sive ratitudinem ex parte entitatis. Et sic patent obiecta, quia uno modo est nomen *naturae*, alio modo est nomen *rationis*¹⁰.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc verbo Hieronymi: *Non est prorsus aliquis in Trinitate gradus*. Videtur enim dicere contra illud quod dicit Augustinus nono Confessionum¹¹: « Pater et Filius non differunt substantia, sed causa et gradu ». — Item, in divinis est subsistentia¹², ergo ibi est *sub*; sed *sub* dicitur relative

¹ Cfr. supra d. 5. a. 4. q. 2. arg. 4. ad opp., et solutio huius argumenti.

² Vat. sola *aliquando*, et mox post *denominans* addit *et tamen*. — Paulo inferius cod. O *sic vero* pro *sic enim*.

³ Sic vetustiores codd. cum. ed. 4; Vat. cum cod. cc *comparatur aliquid ad aliud*.

⁴ Libr. XVIII. Grammat. c. 4. Cfr. etiam supra d. 3. p. II. dub. 3; et Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 7. a. 3. ad 4; nec non B. Albert., hic a. 5; et S. Thom., hic circa lit.

⁵ Cap. 5. n. 5.

⁶ Vat. cum. cod. cc omittit verba *quod recipitur*, substituit pro vocula *hoc*, quae proxime sequitur, *hic*, et paulo inferius mutat *propriam* in *propriae*.

⁷ In Vat. et cod. cc supprimitur *unaquaeque*.

⁸ Notamus, quod rei primo et tertio modo consideratae respondet conceptus, qui a Scholasticis *prima intentio* et *secunda intentio* vocabatur, a modernis autem idea *realis* et *logica* nuncupatur. *Prima* igitur intentio est conceptus, quo intellectui repraesentatur *res*, prout est in se, sive secundum proprietates, quae ei conveniunt, nulla habita ratione operationis intellectus, v. g. *homo*, prout est animal rationale. *Secunda* autem intentio est conceptus, quo intellectui repraesentatur *res*, non prout est in se, sed sub proprietatibus ei ab intellectu attributis, v. g.

homo, quatenus est *species*, vel quatenus est *subiectum* in propositione. Medius modus, quo *res* considerari potest iuxta S. Bonaventuram, scil. per quem fit *res* apud animam, complectitur generales condiciones, quae actum intellectus concomitantur, v. g. quod intellectus cognoscat rem per modum abstractionis, universalitatis, entis etc. — Paulo superius pro *consequentem* Vat. cum cod. cc *communem*, refragantibus vetustioribus codd., nec non repugnante Scholasticorum modo loquendi.

⁹ Verba *et sic, quia anima omnia accipit*, a Vat. suppressa, auctoritate plurium codd. ut G H M O T Z bb et ed. 4 in textum recepimus.

¹⁰ Cfr. supra d. 4. dub. 7; B. Albert., hic a. 6; S. Thom., hic a. 4.

¹¹ Etsi codd. et edd. concordantes allegant Librum 9. (vel 14.) Confessionum, verba tamen citata ibi non exstant, sed habentur in libro, qui quondam inter opera S. Augustini perperam recensetur et inscribitur: *Quaestiones ex utroque Testamento mixtim*, q. 122: « Nihil differt a Patre Filius? Nihil plane differt in substantia, quia verus Filius est; differt autem in causalitatis gradu (alias: in causa vel gradu) ». Tertullianus adv. Prax. c. 2. ait: « Tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie ».

¹² Vat. cum paucis tantum mss. *substantia*.

ad superius: ergo ibi est *sub* et *super*, ergo inferius et superius, ergo et gradus. — Item, ubicumque est auctoritas et subauctoritas, ibi est gradus; sed haec est in Patre et Filio: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, sicut dicit Glossa, Exodi vigesimo¹: « *Non ascendes per gradus ad altare* etc. Per *gradus* ascendit ad altare, qui dicit Patrem maiorem Filio, et Filium Spiritu sancto, sicut dicit Arius». Unde cum *gradus* de ratione sui nominis tollat personarum aequalitatem, ideo bene dicit Hieronymus, quod non est prorsus in divinitate gradus; nihilominus ponitur *ordo*. Differunt enim *gradus* et *ordo*, sicut punctus et unitas. Nam punctus est substantia posita; ideo solum est in corporalibus. Unitas vero est substantia non habens positionem²; ideo est in

spiritualibus. Sic *gradus* dicit superpositionem vel loci, vel dignitatis. *Ordo* vero dicit habitudinem ad principium sine superpositione³.

Ad illud ergo quod dicit *Augustinus*, dicendum, quod improprie loquitur in utroque verbo, et *causa* sumitur ibi pro *principio*, *gradus* vero sumitur pro *ordine*. Ad tria argumenta.

Ad illud quod obiicitur de *sub*, dicendum, quod *sub* in divinis non dicit inferioritatem, sed solum habitudinem secundum rationem intelligendi. — Ad illud quod obiicitur de *auctoritate*, dicendum, quod verum est, secundum quod auctoritas sonat in rationem dominii, quod ponit gradum; sed sic non est in divinis, sed solum, prout sonat in rationem principii; et hoc ponit ordinem in cognoscendo⁴.

DISTINCTIO XXVI.

CAP. I.

De hoc nomine hypostasis.

Nunc de proprietatibus personarum, quas frequenter in hoc tractatu commemoravimus, aliquid nos loqui oportet. Sed primum audiamus, quid de hoc nomine *hypostasis* Hieronymus dicit. Ait enim, sub hoc nomine venenum latere. Sed hoc dicit, secundum quod haeretici eo utebantur, ut simplices seducerent, scilicet pro persona et pro essentia, ut, sive diceretur una tantum hypostasis sive tres, minus peritos ad inconveniens deducerent, cum non erat hoc nomen ita apud catholicos vulgatum, nec ita eius significatio determinata, ut modo. Et ideo Hieronymus dicit, hoc nomine non utendum fore sine distinctione vel expositione, tunc scilicet, quando cum haeticis contendebatur, ita scribens de Fide catholica ad Damasum Papam¹: « Ab Ariarum praesule *hypostaseon* novellum nomen a me homine Romano exigitur. Interrogamus, quid tres hypostases arbitrentur intelligi; tres personas subsistentes, aiunt. Respondemus, nos ita credere. Non sufficit eis *sensus*, ipsum *nomen* efflagitant; quia nescio quid veneni in syllabis latet. Clamamus: si quis tres hypostases, id est, tres subsistentes personas non confiteatur, anathema sit. Si quis autem, hypostasim usiam intelligens, non tribus personis unam hypostasim indicit, alienus a Christo est, qui scilicet, tres hypo-

stases dicens, sub nomine pietatis tres naturas conatur asserere. Sufficiat nobis dicere unam substantiam et tres personas perfectas aequales; taceamus tres hypostases, si placet. Nomen hoc non bonae suspicionis est, cum in eodem verbo sensus dissentiant. Aut si rectum putatis, tres hypostases cum interpretationibus suis debere nos dicere, non negamus. Sed mihi credite, venenum sub melle latet; *transfigurat enim se angelus satanae in Angelum lucis*². His verbis non negat, utendum esse nomine *hypostasis*, sed haeticos eo prave usos ostendit, contra quos cautela opus erat in distinctione significationis; alioquin sibi contradiceret, qui supra tres hypostases confitetur.

CAP. II.

De proprietatibus personarum et de nominibus earum relativis.

Iam de proprietatibus personarum videamus, quae etiam notiones sive relationes in Scriptura plerumque dicuntur in illa Trinitate sancta; quae ideo a nobis repetitur³, ut nostro cordi tenacius infigatur. Ait *Augustinus* in libro de Fide ad Petrum⁴: « Aliud est genuisse quam natum esse, aliudque est procedere quam genuisse vel natum esse. Unde manifestum est, quod alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus ». « Et est proprium solius Patris, non quia non est natus ipse, sed quia

¹ Vers. 26. — Glossa apud Lyr. in hunc locum: Gradus in Trinitate non facies sicut Arius, qui maiorem Patrem, minorem Filium, minimum Spiritum sanctum docuit.

² Aristot., I. Poster. c. 23. (c. 27.): « Unitas substantia est sine positione, punctum autem substantia posita ». Simile habetur V. Metaph. text. 12. (IV. c. 6.). S. Bonav., II. Sent. d. 2. p. II. q. 3. fundam. 2. ait: « Punctus est substantia posita, ut dicit Philosophus, i. e. essentia habens positionem, in quo differt ab unitate ».

³ Cfr. supra d. 20. a. 2. q. 1. 2. — Vat. cum cod. cc *positione* pro *superpositione*.

⁴ Cfr. supra d. 16. dub. 4. 5. — Hoc dubium solvit etiam S. Thom., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Epist. 45. n. 3; in quo textu pro *indicit* ed. 2 *inducit*; originale *dicat*, sed adiicit particulam *in* ante *tribus personis*. Deinde codd. A C D E et ed. 4 cum originali omittunt *Nomen hoc* post *si placet*, quae lectio, licet minus clara, fortasse genuina est. Immediatè post in originali legitur *in eodem sensu verba dissentiant* pro *in eodem verbo sensus dissentiant*; haec tamen lectio Magistri omnino praeferenda est.

² Respicitur ad II. Cor. 11, 14.

³ Solummodo ed. 2 *repetuntur*, ut cordi nostro tenacius infigantur, scilicet proprietates personarum; in nostro textu haec propositio refertur ad *Trinitate sancta*.

⁴ Cap. 1. n. 6. Sequens locus ibid. c. 2. n. 7.

unum Filium genuit; propriumque solius Filii, non quia ipse non genuit, sed quia de Patris essentia natus est; proprium vero Spiritus sancti est, non quia nec natus est ipse nec genuit, sed quia solus de Patre Filioque procedit». Ecce breviter assignavit tres proprietates trium personarum, quarum una non est alia. Hoc enim significavit, cum dixit: Aliud est genuisse quam natum esse, aliudque procedere, id est, alia proprietas sive notio est generatio, et alia nativitas, alia processio, quae aliis nominibus dicuntur paternitas, filiatio, spiratio¹. Has proprietates designant illa nomina personarum, scilicet Pater, Filius et Spiritus sanctus, quae relativa sunt et ad se invicem dicuntur; quia notant relationes, quae non sunt Deo accidentales, sed in ipsis personis ab aeterno sunt immutabiliter, ut non modo *appellationes* sint relativae, sed etiam relationes sive notiones *in rebus ipsis*, scilicet in personis sint.

CAP. III.

Quod non omnia dicuntur de Deo secundum substantiam; quaedam enim secundum relationem, nihil tamen secundum accidens.

Quocirca sciendum est, non omne quod dicitur de Deo, dici secundum *substantiam*; quia quaedam dicuntur secundum *relationem*, quae non est accidens, quia non est mutabilis. Ut enim Augustinus in quinto libro de Trinitate² ait: «Nihil in Deo secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam de Deo dicitur. In rebus creatis atque mutabilibus quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur. In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est aut amissibile; nec tamen omne quod dicitur de Deo, secundum *substantiam* dicitur. Dicitur enim *ad aliquid*, sicut Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, quod non est accidens; quia et ille semper Pater, et ille semper Filius; et ita semper, quia semper natus est Filius, nec coepit unquam esse Filius. Quod si aliquando esse coepisset, aut aliquando esse desineret Filius, secundum accidens diceretur. Et quia Pater non dicitur Pater, nisi ex eo quod est ei Filius, et Filius non dicitur Filius, nisi ex eo quod habet Patrem; non secundum substantiam haec dicuntur, sed ad invicem ista dicuntur, neque tamen secun-

dum accidens, quia et quod dicitur Pater, et quod dicitur Filius aeternum atque incommutabile est eis».

Ecce his verbis aperte ostenditur, quaedam dici de Deo secundum *substantiam*, quaedam secundum *relationem*, nihil tamen secundum *accidens*. Ostenditur etiam proprietas Patris esse, quod habet Filium, et proprietas Filii, quod habet Patrem. Ideoque, cum dixit³, aeternum et incommutabile esse, quod Pater dicitur, et quod Filius dicitur; ita intelligi voluit, id est: proprietas, qua Pater est Pater, et proprietas, qua Filius est Filius, aeterna est et incommutabilis, quia et Pater semper est Pater, et Filius semper Filius. Unde et Hilarius proprietates personarum assignans in duodecimo libro de Trinitate⁴ ait: «Si semper Patri proprium est, quod semper est Pater, necesse est semper Filio proprium esse, quod semper est Filius. Ubi enim semper Pater est, semper et Filius est: ergo qui non semper Pater est non semper genuit». Item in eodem: «Nato Deo manifestum est proprium esse, quod Filius est».

CAP. IV.

Quare dicatur proprium esse Unigeniti, Filium Dei esse, cum etiam homines sint filii Dei.

Hic quaeritur, quomodo dicatur esse proprium nato Deo, quod est Dei Filius vel genitus ex Deo, cum etiam homines filii Dei dicantur et sint, secundum illud: *Filii Excelsi omnes*⁵. Et ad Moysen de populo Israel Dominus ait⁶: *Filius meus primogenitus Israel*. Sed magna est distantia: homines enim filii Dei sunt factura, non nativitatis proprietate; Deus autem Filius originis proprietate Filius est et veritate nativitatis, non factura vel adoptione; et illi quidem ante sunt, quam filii Dei sint; fiunt enim filii Dei⁷, non nascuntur filii Dei. Unde Hilarius, solum Deum natum originis proprietate Dei filium ostendens, inter ipsum et homines filios Dei evidentissime distinguit in duodecimo libro de Trinitate⁸, ita dicens: «Vero Patri solus qui ex eo nascitur vere Filius est. Et nos quidem filii Deo sumus, sed per facturam. Fuimus enim *aliquando filii iracundiae*, sed filii Deo per adoptionem *effecti sumus* potius, quam *nascimur*. Et quia omne quod fit, antequam fiat, non fuit, nos, cum filii non fuisset, efficimur. Ante enim filii non eramus, sed per gratiam facti sumus, non nati neque generati, sed acquisiti. Acquisivit enim nos Deus sibi, et

¹ Excepta ed. 8, aliae edd. et codd. minus bene omittunt *spiratio*. Cod. A (in margine ab alia manu) repetit *processio*. Immediate postea ante *nomina* adiecit illa fide omnium codd. et ed. 4.

² Cap. 5. n. 6. — Paulo superius Vat. cum pluribus edd. et codd. DE Unde Augustinus pro *Ut enim Augustinus*. Post medium textum et post *ille semper* Vat. cum aliis edd., excepta 4, bis addit *est*, refragantibus codd. et originali.

³ Solummodo Vat. cum edd. 4, 6 *dixerit*.

⁴ Num. 23; Magister tamen ordinem propositionum transmutat. — Sequens locus est ibid. n. 15.

⁵ Psalm. 81, 6. — Paulo superius post *dicatur* fide omnium codd. et edd. 4, 2, 5 adiecit *esse*, et ante *secundum illud* posuimus contra solam Vat. *sint* pro *fiant*.

⁶ Exod. 4, 22.

⁷ A sola Vat. omittitur *filii Dei*, non inepte legendo *funt enim*, non *nascuntur filii Dei*. Omnes codd. et aliae edd. addunt saltem *filii*, codd. DE et ed. 4 *filii Dei*, quae lectio accuratius sensum exprimit; paulo superius pro *sint* cod. C et plurimae edd. *sunt*.

⁸ Num. 12. et 13; in quo textu solummodo edd. 2, 3, 7, 8 post *Vero* addunt *Deo*; caedem et nonnullae aliae edd. *qui ex Deo* pro *ex eo*. Textus Hilarii omittit *vere* ante *Filius*. Fide eiusdem originalis et codd. ABC posuimus meliorem lectionem *filii Deo sumus*, licet omnes edd. et codd. DE habeant *filii Dei sumus*. Item correximus paulo inferius *filii Deo per* pro *filii Dei per*. Verba *aliquando filii iracundiae* respiciunt ad Ephes. 2, 3: Et eramus natura filii irae.

per hoc dicitur nos genuisse. Genuisse enim Deum filios nunquam cum proprietatis significatione cognoscimus dici. Ex adoptione¹ enim homo factus est filius Dei, non ex generatione; neque ei proprietas est, sed nuncupatio, ac per id non vere filius est, quia nec proprie natus dicitur, nec semper filius fuit. Unigenitus autem Deus nec fuit aliquando non filius, nec fuit aliquid antequam filius, nec quidquam ipse nisi filius. Atque ita qui semper est filius, nascibilitatis proprietate ac veritate filius est eius solius, qui genuit; et ille tantum qui genuit, pater ipsius est; quia sicut ille filius origine, ita ille pater generatione ».

CAP. V.

Quod homo dicitur filius Trinitatis, et Trinitas pater hominum.

Homo vero, qui filius Dei est, factura non tantum Patris, sed et Filii et Spiritus sancti filius est, id est totius Trinitatis; et Trinitas ipsa Pater eius dici potest. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate² ait: « Non potest dici Trinitas pater, nisi forte translativè ad creaturam propter adoptionem filiorum. Quod enim scriptum est³: *Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*, non utique, excepto Filio aut Spiritu sancto, oportet intelligi; quem unum Dominum Deum nostrum recte dicimus etiam Patrem nostrum, per gratiam suam nos regenerantem ». De hoc etiam Hilarius in sexto libro de Trinitate⁴ ait: « Omnibus per fidem Deus est pater, quibus est pater per eam fidem, qua Iesum Christum Dei Filium confitemur ». Ecce ostensum est, quare proprium dicatur esse Dei nati, quod filius est, quia scilicet ipse solus *natus* proprie dicitur. Unde Hilarius in libro tertio de Trinitate⁵ ait: « Dominus dicens: *Clarifica Filium tuum*, non solo nomine contestatus est, se esse filium, sed et *proprietate*. Nos filii Dei sumus, sed non talis hic filius. Hic enim verus et proprius est filius origine, non adoptione; veritate, non nuncupatione; nativitate, non creatione ».

CAP. VI.

Quod Spiritus sanctus eadem proprietate donum dicitur, qua Spiritus sanctus, et utroque modo relative ad Patrem et Filium.

Ita etiam de Spiritu sancto dicendum est, qui proprie dicitur *donum Dei*, cum tamen et alia plura sint dona Dei. Sed Spiritus sanctus ita proprietate immutabili et aeterna donum⁶ est, sicut Filius proprietate est filius. Eo enim *donum* dicitur, quo *spiritus sanctus*, et utroque utique nomine relative dicitur, eademque relatione dicitur *spiritus sanctus* et *donum*; licet ipsa

relatio non ita appareat in hoc nomine *spiritus sanctus*, sicut in hoc nomine *donum*. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁷ ita ait: « Spiritus sanctus, qui non est Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur spiritus sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus sanctus et Patris et Filii spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine, apparet autem, cum dicitur *donum Dei*; donum enim est Patris et Filii, quia et a Patre procedit et a Filio. Ergo Spiritus sanctus ineffabilis est quaedam Patris Filiique communio. Et ideo fortasse sic appellatur, ut iam diximus nec iterare piget, quia Patri et Filio potest eadem appellatio convenire. Nam hoc ipse proprie dicitur, quod illi communiter: quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus. Ut ergo ex nomine, quod utrique convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum spiritus sanctus ».

Ecce habes, quare Spiritus sanctus proprie dicatur donum, et quod relative dicitur sive donum, sive spiritus sanctus, et quod nomen sibi proprium tenet, quod communiter Patri et Filio convenit, sed divisim. Et est sciendum, quod⁸ cum Pater vel Filius dicitur spiritus, sive sanctus, neutrum relative dicitur, sed secundum substantiam.

CAP. VII.

Utrum Pater vel Filius vel Trinitas ipsa possit dici spiritus sanctus⁹.

Hic quaeri potest, utrum Pater vel Filius vel etiam ipsa Trinitas possit dici spiritus sanctus, sicut disiunctim dicitur et *spiritus* et *sanctus*. De hoc Augustinus in quinto libro de Trinitate¹⁰ sic ait: « Trinitas nullo modo potest dici filius, spiritus vero sanctus potest quidem universaliter dici, secundum id quod scriptum est: *Quoniam Deus spiritus est*. Itaque Pater et Filius et Spiritus sanctus, quoniam unus est Deus, et utique Deus sanctus est, et Deus spiritus est, potest appellari *trinitas*, et *spiritus sanctus*. Sed tamen tunc *spiritus sanctus* relative non dicitur, sed secundum essentiam, quia proprie Spiritus sanctus, qui non est Trinitas, sed in Trinitate, dicitur relative ».

CAP. VIII.

Quod non omnia, quae relative dicuntur, suis ad se vicissim respondent vocabulis.

Quidam tamen putant, *spiritum sanctum* vel *donum* non dici relative ad Patrem vel ad Filium. Si enim, inquit, haec relative ad se dicuntur, suis invicem sibi respondent vocabulis: ut, sicut dicitur:

¹ Haec leguntur ibid. n. 45, sed multis a Magistro omissis vel mutatis.

² Cap. 11. n. 12. — Supra Vat. et edd. 4, 4, 6 omittunt et post *Patris*, sed.

³ Deut. 6, 4. Vulgata: Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est.

⁴ Num. 30.

⁵ Num. 11. Locus citatus s. Scripturae est Ioan. 47, 1.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Solummodo codd. AD addunt *Dei*; deinde codd. et ed. omittunt *est* ante *filium*.

⁷ Cap. 11. n. 12.

⁸ Codd. ABDE et edd. 1, 2, 3, 7 *quia*. Etiam alibi Magister particula *quia* utitur pro *quod*.

⁹ Codd. DE hic incipiunt d. XXVII.

¹⁰ Cap. 11. n. 12, nonnullis a Magistro mutatis et omissis. — Locus s. Scripturae est Ioan. 4, 24. — Circa finem textus Augustini solummodo Vat. et ed. 4, 5 *non dicitur* pro *non dicetur*.

Augustinus.

Pater Filii pater, et Filius Patris filius, ita dicatur *pater Spiritus sancti* vel Doni pater, et Spiritus sanctus vel Donum Patris spiritus vel donum. Sed non ita est in omnibus relativis. Non enim omnia, quae relative dicuntur, suis ad se invicem respondent vocabulis. Unde Augustinus horum elidens opinionem, in quinto libro de Trinitate¹: « Non moveat, inquit, quoniam diximus, Spiritum sanctum non ipsam Trinitatem, sed eum qui est in Trinitate, relative dici, licet non ei vicissim respondeat vocabulum eius, ad quem refertur. Dicimus enim Spiritum sanctum Patris, sed non vicissim dicimus Patrem Spiritus sancti, ne filius eius intelligatur Spiritus sanctus. Item dicimus Spiritum sanctum Filii, sed non

dicimus Filium Spiritus sancti, ne pater eius intelligatur Spiritus sanctus. In multis enim relativis hoc contingit, ut non inveniatur vocabulum, quo sibi vicissim respondeant. Cum ergo dicimus *donum Patris et Filii*, non quidem possumus dicere *patrem doni* aut *filium doni*, sed ut haec vicissim respondeant, dicimus *donum donatoris*, et *donatorem doni*, quia hic potuit inveniri usitatum vocabulum, illic non potuit ». « *Donum* ergo *donatoris*, et *donator doni* cum dicimus, relative utrumque ad invicem dicimus ». « *Donator* tamen non fuit Deus nisi ex tempore, cum Spiritus sanctus sit *donum* etiam ab aeterno ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXVI.

De proprietatibus personarum, secundum quod in ipsis personis assignantur.

Iam de proprietatibus personarum videamus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra Magister egit¹ de his quae dicuntur de Deo secundum *substantiam*; hic secundo agit de his quae dicuntur de Deo secundum *relationem*. Dividitur autem haec pars in duas. In prima agit de his quae dicuntur de Deo *proprie* et *aeternaliter*. In secunda agit de his quae dicuntur de Deo *temporaliter* et *communiter*², infra distinctione trigesima: *Sunt enim quaedam, quae ex tempore*. Prima iterum pars dividitur in duas; quia quaedam sunt proprietates sive relationes *personales*, et de his agit primo; quaedam *non personales*, et de his agit secundo, infra distinctione vigesima octava: *Praeterea considerari oportet, quod non tantum tres* etc. Prima iterum pars dividitur in duas. In prima assignat proprietates personarum, secundum quod in ipsis personis assignantur. In secunda vero agit de ipsis, secundum quod eas contingit diversis nominibus exprimi, infra distinctione vigesima septima: *Hic quaeri potest, utrum proprietates* etc.

Prima pars habet duas. In *prima* Magister assignat proprietates personarum. In *secunda* vero circa assignationem movet dubitationem, ibi: *Hic quaeritur, quomodo proprium dicatur esse nato* etc.

Prima pars habet tres partes secundum tria capitula³. In prima determinat, quibus assignentur

proprietates, quia hypostasibus. In secunda assignat, quae sint illae proprietates, ibi: *Iam de proprietatibus personarum videamus*. Tertio ostendit, quid sint illae proprietates, quoniam sunt relationes sive dictae secundum relationem, non tamen secundum accidens, et hoc tertio capitulo facit, ibi: *Quocirca sciendum est, non omne* etc.

Hic quaeritur, quomodo dicatur esse proprium nato Deo. Haec est *secunda* pars, in qua movet dubitationes iuxta praedictas assignationes, et haec pars habet duas. In prima movet dubitationem contra assignationem proprietatis Filii. In secunda contra assignationem proprietatis Spiritus sancti, ibi: *Hic quaeri potest, utrum Pater*. Prima pars habet duas. In prima proponit quaestionem et solvit auctoritate⁴ Hilarii. In secunda illam solutionem applicat etiam circa proprietatem Spiritus sancti, quae est *donum*, ibi: *Ita etiam de Spiritu sancto dicendum est*.

Similiter secunda pars habet duas partes. In prima quaerit et solvit; in secunda quorundam positionem improbat. Primum facit ibi: *Hic quaeri potest, utrum Pater* etc.; secundum facit ibi: *Quidam tamen putant, Spiritum sanctum* etc.

¹ Cap. 42. n. 13; sequentes loci ibid. c. 45. et 46. n. 46. et 47. — Vat. cum paucis edd. *et ab aeterno* pro *etiam ab aeterno*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 verbo *egit* praemittit *multipliciter*.

² Sic codd. nec non ed. 4. Vat. perperam omittit verba *et communiter*, et paulo superius inter verba *Deo temporaliter* interiecit *proprie* et.

³ In sola Vat. desiderantur verba *secundum tria capitula*, et quae paulo inferius sequuntur: *et hoc tertio capitulo facit*.

⁴ Pro *auctoritate* plures codd. cum ed. 4 perperam *auctoritatem*. — Vat. sola: *auctoritate Augustini et Hilarii*.

ARTICULUS UNICUS.

De proprietatibus in genere.

Ad intelligentiam eorum, quae in ista distinctione dicuntur de proprietatibus, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere proprietates.

Secundo, dato quod sic, quaeritur, quid sint illae proprietates.

Tertio quaeritur, quis sit actus ipsarum.

Quarto et ultimo quaeritur de numero earum.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponendae sint proprietates personarum.

Quod autem in divinis sit ponere proprietates non solum vocaliter, sed etiam realiter, ostenditur sic.

1. Hieronymus dicit, et habetur in fine praedamamenta. cedentis distinctionis¹: «Non tantum nomina, sed etiam nominum proprietates confitemur»: ergo etc.

2. Item, Augustinus dicit in libro de Fide ad Petrum²: «Proprium est Patris, quod unum filium genuit»: ergo a coniugatis, generatio est proprietas Patris; sed constat, quod generatio realiter est in Deo, constat etiam, quod convenit soli Patri: ergo secundum rem est Patris proprietas.

3. Item, proprietatis est distinguere, ergo ubi est vera distinctio, ibi est vera proprietas; sed in divinis est vera distinctio: unde Damascenus³: «Differentiam hypostaseon, id est personarum, in tribus proprietatibus, paternali, filiali et processibili recognoscimus».

4. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia sicut alius est modus quaerendi de essentia et persona, ita alius est modus quaerendi de essentia et proprietate. De essentia enim quaeritur per *quid*, de proprietate per *quomodo se habet*: ergo sicut ponitur in divinis et essentia et persona secundum veritatem, ita debet poni proprietas.

5. Item, supra⁴ probatum est, quod differunt generatio et processio realiter — alioquin non differrent personae — ergo generatio et spiratio differunt

realiter. Sed tam generatio, quam spiratio est in una persona non multiplicata, ut in persona Patris: ergo cum persona sit realiter una, et proprietates realiter plures, ergo ponere est proprietates realiter in divinis differentes; sed non differentia *essentiali* nec *personali*, cum sint in eadem persona: ergo *notionali*. Quodsi non differunt generatio et spiratio, sicut haec est vera: Pater spirat Spiritum sanctum, ita et haec: Pater generat Spiritum sanctum; et tunc sequeretur, quod Spiritus sanctus esset Filius.

6. Item, Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti, hoc supra⁵ probatum est, et est ratio in promptu, quia unus omnino est qui spiratur. Hoc quod est unum dicit unitatem non essentiae nec personae: ergo oportet, quod proprietatis; et si hoc, necesse est ponere proprietates in divinis realiter, non nominaliter sive tantum in voce.

7. Item, in Patre est paternitas et innascibilitas: aut ergo eadem proprietas, aut alia. Si eadem proprietas, ergo et relatio eadem; sed secundum paternitatem refertur ad Filium: ergo et secundum innascibilitatem. Sed hoc est falsum, ergo est alia⁶; et persona est una: ergo necesse est ponere proprietates in divinis personis etiam realiter differentes.

CONTRA: 1. Hilarius de Trinitate⁷: Pater et Filius et Spiritus sanctus solis differunt nominibus: ergo si differunt solis nominibus, non sunt ibi reales proprietates, sed vocales.

Ad oppositum.

¹ Cap. 3.

² Cap. 2. n. 7. Vide hic lit. Magistri, c. 2. — Mox verba *a coniugatis* intellige: locum sive modum argumentandi a concreto ad abstractum, vel e contrario. Concretum et abstractum dicuntur coniugata i. e. sub uno iugo significationis posita, quia conveniunt in principali significato et non nisi secundum modum significationis differunt.

³ Libr. III. de Fide orthod. c. 5. Cfr. et libr. I. c. 8. — De maiori argumenti cfr. infra q. 3.

⁴ Dist. 13. q. 3.

Dist. 14. q. 2. — In fine argumenti Vat. absque aucto-

ritate codd. et ed. 1 *poni* pro *ponere*, et dein contra codd. B D H K P Q V aa bb *nec tantum* pro *sive tantum*; cod. F *vel tantum*. — A multis codd. abest *in* ante *voce*; in codd. aa bb legitur: *nominaliter tantum sive secundum vocem*.

⁶ Sic codd. F H P Q T ee alique; cod. O *ergo alia et alia*; Vat. cum cod. cc *igitur alia*.

⁷ Contrarium constanter docet Hilarius. Videtur igitur haec sententia formata esse ex iis locis, qui in singulis libris supra laudati operis occurrunt, in quibus sanctus Doctor substantialem personarum divinarum unitatem urget, vel ex oppositione haereticorum v. g. libro II. n. 5.

2. Item, Damascenus dicit primo libro¹: « Oportet scire, quod aliud est differre re, aliud ratione », et dicit, quod in creaturis est differentia *re* et convenientia *ratione*, sed in divinis e contrario. Cum ergo sit distinctio secundum proprietates, videtur ergo, quod sint ibi solum secundum modum loquendi vel intelligendi: non ergo a parte rei.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia in summe simplici non cadit differentia aliqua; sed divina persona est summe simplex: ergo aut ibi non est proprietas, aut est solo modo loquendi: ergo etc.

4. Item, ita simplex est persona, sicut essentia; sed proprietates essentiae non differunt nisi solo modo loquendi, non secundum rem: ergo similiter proprietates personae.

5. Item, divina essentia propter summam simplicitatem se ipsa refertur ad creaturam, et ideo relatio essentialis solo modo loquendi differt ab essentia, ut cum dicitur *Dominus*; omnino enim transit in substantiam²: ergo pari ratione persona se ipsa refertur ad personam.

6. Item, creatura propter essentialem comparationem ad suum principium se ipsa refertur ad suum Creatorem — alioquin inter Creatorem et creaturam caderet medium, quod non esset nec Creator nec creatura — ergo si multo essentialior est comparatio personae ad personam, ergo se ipsa refertur. Et si hoc: ergo videtur, quod ipsa proprietas vel relatio non differat nisi solo modo loquendi a persona.

CONCLUSIO.

Proprietates personarum ponendae sunt in divinis, quae non solum secundum vocem, sed etiam realiter a se invicem, et aliquo modo etiam a personis differunt.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnes catholici tractatores posuerunt proprietates personarum in divinis. Cum enim sint plures personae et distinctae, necesse est, quod sit ibi *distinguens*; hoc autem proprietatem appellamus. Sed diversificati sunt in modo positionis.

Quoniam ergo viderunt aliqui³ summam simplicitatem in persona sicut in essentia, posuerunt, quod sicut in essentia omnino est idem *quo est* et *quod est*, ita in persona omnino idem⁴ *qui* distinguitur et *quo*, et ita suppositum et proprietas, differens autem solo modo loquendi; sicut si dicitur: rogo te benignum vel benignitatem tuam.

Sed ista positio non potest stare, quoniam, si-Improbatur in opponendo⁵ probatum est, in eadem persona sunt proprietates differentes non solum modo loquendi, sed et realiter. Videmus enim, quod *una* persona uno modo comparatur ad unam, ut Pater ad Filium; et videmus, unam personam uno modo sive una habitudine comparari ad plures, ut Spiritus sanctus ad Patrem et Filium; et iterum, unam personam pluribus modis comparari ad plures, ut Filius ad Patrem et Spiritum sanctum. Similiter videmus, *plures* personas eodem modo comparari ad unam, ut Pater et Filius ad Spiritum sanctum: ergo unitas habitudinis non potest accipi a parte essentiae — certum est — nec a parte personae, quae refertur; nec ex parte personae, ad quam refertur. Restat ergo, quod sit alius modus dicendi, sumtus a parte rei.

Et ideo nunc communis opinio tenet, in divinis esse proprietates personarum *realiter* differentes a se invicem, et per hoc etiam differentes a personis *aliquo modo*. Sicut enim, quia in una essentia non plurificata plures ponimus personas, modi⁶ dicendi *essentialiter* et *personaliter* differunt non solum differentia sumta a parte nostra, sed etiam a parte rei; sic etiam dicendum de modo dicendi *personaliter* et *notionaliter*. Et ideo distinguunt magistri tres modos dicendi in divinis, qui sumuntur⁷ a parte rei, scilicet *essentialem*, *personalem* et *notionalem*. Et dicitur communiter, quod tres sint modi praedicandi, scilicet in *quid*, in *quis* et in *quae* sive in *quo modo se habet*. Et incidit peccatum secundum figuram dictionis ex commutatione⁸ horum modorum, sicut in creaturis ex commutatione praedicamentorum. Sicut ergo in divinis vera est essentia, et verae sunt personae, ita verae sunt personarum proprietates.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium primo de Hilario, dicendum, quod Hilarius accipit nomina

¹ De Fide orthod. c. 8: Hoc autem nosse interest, quod aliud sit quoad rem, et aliud ratione ac cogitatione considerari. Enimvero in omnibus creaturis discretio quidem personarum quoad rem consideratur... communitas autem et coniunctio atque unitas ratione atque cogitatione perspicitur... In sacrosancta vero... Trinitate contrario modo se res habet.

² Id est, omnino est idem ac ipsa substantia vel essentia divina. — Proxime post *pro se ipsa* cod. T *per se ipsam*.

³ Inter quos Praepositivus; cfr. infra d. 33. q. 4; et Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 1. a. 1.

⁴ Supple cum Vat. *est* et mox post *proprietates* cum eadem *omnino est idem*.

⁵ Fundam. 7. — Paulo inferius post *realiter* cod. I interponit *quia alius est modus, quo se habet Pater ad Filium, alius quo se habet ad Spiritum sanctum*.

⁶ Complures codd. ut A S T V X Y *modus*.

⁷ Vat., paucis tantum faventibus codd., *sunt*. — Mox post *praedicandi* supple cum sola Vat. *in divinis*. — De tribus modis praedicandi, quae sequuntur, vide Alan. ab Insulis libr. Theolog. Regul., regul. 50.

⁸ Sic praestantiores codd. cum ed. 4. Male sonat textus Vaticanae: *Et incidit in peccatum, scilicet figuram dictionis ex commixtione*.

non pro ipsis vocibus, sed pro intellectibus sive significatis importatis per illa tria nomina. Important enim ibi proprietates. Nam *solis* non excludit ibi proprietatis veritatem, sed excludit diversitatem formae vel substantiae vel naturae.

2. Ad illud quod obiicitur de Damasceno, quod differunt solum ratione; dicendum, quod *differre ratione* est *tripliciter*. Uno modo a parte *nostrae apprehensionis*, sicut differunt in Deo bonitas et magnitudo. Alio modo differre ratione est secundum *differentiam attributionis*, quia aliquis modus ponitur circa unum vel attribuitur uni, qui non attribuitur alteri; et sic differunt ratione *essentia* et *persona* et *notio*. Tertio modo differre ratione est differre secundum *pluralitatem distinctionis*, quae non inducit diversitatem in essentia vel natura, tamen tantam inducit differentiam, quod unum non dicitur de altero; et sic differt ratione *persona* a *persona* et *proprietas* a *proprietate*. Et prima quidem differentia secundum rationem est minima, quia nihil ei respondet a parte rei; sed ultimae respondet. Non vult ergo Damascenus dividere *rem* contra *rationem*, nisi secundum quod *res* accipitur pro *natura*; nec etiam sic omnino dividit, sed quasi a principali denominat. Nam in creaturis non solum est communitas *rationalis*¹, immo etiam *naturalis*. Nam Petrus et Paulus non tantum in *ratione* conveniunt, sed etiam in *natura communi*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod haec² tollit summam simplicitatem; dicendum, quod differentia rationis *quaedam* fundatur super quid *absolutum* sive substantiale sive accidentale, *quaedam* super *respectum* sive modum se habendi. Et prima differentia omnino repugnat simplicitati, et non potest esse in Deo; secunda vero non repugnat. Nam videmus, respectum aliquem de novo esse circa aliquid, illo nullo modo mutato³. Videmus etiam, aliquid habere plures respectus, ipso sine compositione existente. Dicendum ergo, quod proprietates personales sunt *respectivae*, non *absolutae*; et ideo possunt

differre ratione respectuum; quia persona suppositum sive hypostasim dicit, sed proprietates dicit habitudinem ad alterum.

4. Ex hoc patet sequens. Quia enim proprietates *essentiales* sunt absolutae, non possunt dicere realem differentiam, nisi essentialem habeant; et ideo solo modo loquendi differunt. Non sic proprietates *personales*. Unde proprietates essentiales omnino transeunt in essentiam, sed personales non.

5. Ad illud quod obiicitur, quod essentia se ipsa refertur; dicendum, quod *essentia* divina non potest referri nisi ad aliam essentiam; ad illam autem non refertur, quoniam relatio dicit ordinem et habitudinem. Sicut autem vult Philosophus⁴: « Deus non ordinatur ad res, sed res ad ipsum »; et ideo non est ibi relatio nisi solo modo loquendi. Sed cum *persona* ad personam refertur, ibi vere est ordo originis, et ideo habitudo, et ideo vera relatio. Et sic patet illud.

6. Ad illud quod obiicitur, quod creatura se ipsa refertur⁵; dicendum, quod *referri se ipso* potest intelligi *tripliciter*: aut quia inter rei respectum et essentiam non cadit medium, quia *ipsa essentia essentialiter dependet*; et sic quidem reperitur in creaturis. Sic enim refertur materia ad formam et forma ad materiam; unde dicit Philosophus⁶, quod « materia hoc ipsum quod est ad alterum est »; tamen nec materia est suus respectus, nec forma, quia non habent omnimodam simplicitatem. Alio modo est *referri se ipso*, quia inter id quod refertur et suum correlativum non cadit aliquod medium, quod *non sit alterum eorum*; et sic Pater refertur se ipso ad Filium, et e converso. Nam Pater est sua paternitas, et hoc propter summam simplicitatem. Tertio modo *referri se ipso* est, quia ipsum quod refertur *non est nisi relatio* et respectus purus; et hoc est impossibile esse neque in Deo neque in creatura, quia, sicut dicit Augustinus⁷, « omne quod refertur est aliquid, excepto eo quod relative dicitur »; alioquin relationis esset relatio⁸. Et ita patet, quod omnis

Essentia Dei non refertur.

Referri se ipso est tripliciter.

¹ Vat. contra codd. et tres primas edd. *rationis*.

² Supple: differentia.

³ Intellige: mutatione, quam dicunt *ad se* sive secundum aliquam entitatem absolutam. De qua re ait Boeth., de Trin. c. 5: Age enim, stet quisquam; ei igitur si accedam dexter, erit ille sinister ad me comparatus; non quod ille ipse sinister sit, sed quod ego dexter accesserim. Rursus ego sinister accedo, item fit ille dexter, non quod ita sit per se dexter, velut albus ac longus, sed quod me accedente fit dexter, atque id quod est, a me et ex me est, minime vero ex sese. Quare quae secundum rei alicuius, in eo quod ipsa est, proprietatem non faciunt praedicationem, nihil alternare vel mutare queunt nullamque omnino variare essentiam.

⁴ Lib. XII. Metaph. text. 52. (XI. c. 10.): Non enim ipse (dux universi) propter ordinem, verum ordo propter ipsum est.

⁵ Supple cum codd. V X *ad Deum*.

⁶ Lib. II. Phys. text. 26. (c. 2.): « Eorum quae ad aliquid materia est; ad aliam enim formam alia materia. » In libr. autem

de Praedicam. c. de Relatione Aristot. relativa sive ea quae sunt ad aliquid definit: Quaecumque haec ipsa quae sunt, aliorum esse dicuntur vel quomodolibet aliter ad alterum. — Plura de eo quod nec materia nec forma sit suus respectus, vide supra d. 3. p. II. q. 3. ad opp. 4. nec non ipsius solut. pag. 87. — Paulo inferius post vocem *forma* Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 4 refragantibus, repetit *est suus respectus*, et subinde pro *habent* substituit *habet*.

⁷ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 2: Omnis essentia, quae relative dicitur, est etiam aliquid, excepto relativo. Cfr. etiam XI. de Civ. Dei, c. 10. — Paulo superius post *respectus* cod. T interserit *est*.

⁸ Quod est impossibile. Cfr. Aristot., V. Phys. text. 10. seqq. (c. 2.), ubi sex rationibus huic simile probat, scil. motus non esse motum nec generationis generationem nec omnino mutationis mutationem. Una ratio est, quod si mutationis esset mutatio, statuendus esset processus in infinitum, qui repugnat.

proprietas relativa sive sit in Deo sive in creatura, necessario differt aliquo modo ab eo cuius est proprietas, et magis in creatura quam in Creatore. Et

intelligentur omnia haec, sicut prius assignatum est, quoniam omne respectivum fundatur super aliquid absolutum.

SCHOLION.

I. *Proprietates personales* hoc loco accipiuntur in sensu largiore, quatenus opponuntur *proprietatibus essentialibus*; unde etiam *innascibilitas* et *spiratio activa* inter proprietates personales numerantur. Infra vero d. 28. q. 3. *proprietas personales* vocantur eae, quae personam et *distinguunt* et *constituunt*. Dicitur enim ibi: «Ad hoc quod aliqua relatio sit *personalis*, oportet quod dicat illius personae *primam* et *propriam* habitudinem et per modum *positionis* et *completionis*». In hoc sensu *innascibilitas* et *spiratio activa* non sunt proprietates *personales*.

Duplex quaestio hoc loco tractatur. Prima est, utrum in divinis personis *sint* proprietates; secunda vero, qua ratione inter se et a persona *distinguuntur*. In prima quaestione affirmanda theologi catholici conveniunt. De secunda quaestione diversae fuerunt sententiae, quae hic et accuratius infra d. 33. q. 4. recensentur. Sententia in respons. primo posita in d. 33. tribuitur Praepositivo (cfr. supra pag. 105, nota 3), a Dionysio Carth. autem Antissiodorensi, quam profitebantur etiam Nominales. Hi inter proprietatem et personam essentiamque non admittebant nisi distinctionem *solius rationis* sive secundum modum loquendi; unde, retento nomine proprietatis, rem tollebant. Haec opinio reprobatur a S. Bonaventura, ab Alexandro Hal., a S. Thoma, Scoto aliisque. — Ad oppositam partem declinavit Gilbertus Porretanus, qui proprie *realem* distinctionem hic ponendam esse docuit asserendo, quod proprietates non sunt personae nec in personis, sed personis *assistentes* (cfr. d. 33. q. 4.). — De hac distinctione nonnulla iam supra d. 13. q. 3. in Scholio dicta sunt; sed hic accuratius indaganda est vera sententia S. Doctoris, *qua ratione* distinguantur proprietates a persona, ab essentia, et etiam inter se, quando plures sunt in eadem persona.

II. *Modus loquendi* de natura huius distinctionis, quo utitur S. Bonav., aliquatenus differt ab eo, qui nunc in scholis est communis.

1. Saepius dicitur a S. Doctore, proprietates in eadem persona inter se differre *realiter* (cfr. hic fundam. 5. et in corp.; d. 13. q. 3; d. 33. q. 4.). Verbum *realiter* minime intelligi debet in sensu distinctionis *realis* et *absolutae*. Hoc manifestum est ex plurimis locis, ut hic ad 3; d. 33. q. 4; d. 25. a. 4. q. 2; d. 7. q. 3; d. 19. p. II. q. 2. ad 4. Vocatur autem haec distinctio *realis*, quia maior est quam *rationis pure virtualis*; tamen non importat realitatem *absolutam*, sed *relativam*, id est respectum ad diversos terminos. Quod ut melius intelligatur, attendendum est ad *triplicem* modum dicendi (hic in fine respons.), scilicet *essentialem*, *personalem* et *notionalem*. Modus *notionalis* est, quando praedicatum non convenit nec uni nec tribus, sed duabus personis, v. g. *Pater et Filius spirant*; sed quando dicitur *Pater generat*, tunc est modus loquendi *personalis*. De diversis modis dicendi in divinis plura dicuntur d. 22. q. 4. ad 5. — Etiam notandum est, hanc differentiam non esse nec *substantialem* nec *accidentalem*, quia, ut bene observatur d. 13. q. 3. ad 5, «in divinis est relationum differentia, quae nec accidentalis est, nec substantialis, sed magis dicitur originalis».

2. Distinctio igitur inter proprietatem et personam a Seraphico (d. 33. q. 4. in fine corp.) sic describitur: «Proprietas est persona et in persona, quia idem est per essentiam sive *modum essendi*, differt tamen quantum ad *modum se habendi*». Ibid. q. 2. ad 2: «Proprietas distinguit in eo, quod differens non *essentia*, sed *modo*; qui *modus* non dicit compositionem, quia transit in substantiam, nec dicit solum intellectum, quia

res est et manet *respectu obiecti*» (sive termini). Et de distinctione inter proprietatem et essentiam dicitur (d. 19. p. II. q. 2. ad 4.): «Quod paternitas non est aliud *re* ab essentia, est tamen aliud *ratione*... et ratio illa per comparisonem ad essentiam non est nisi *modus* (scil. se habendi), sed per comparisonem ad aliam personam est *res*». Hanc formulam saepe repetit, ut d. 22. q. 4. in corp.; d. 13. q. 3. Eodem modo loquuntur Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 1; Richard. a Med., hic q. 1; Scotus alique.

3. Quid sit haec differentia secundum *rem* et *modum se habendi*, magis determinatur hic in solut. ad 2, cum quo loco conferendus est alius supra d. 22. q. 4. Distinguitur enim triplex gradus, quo aliquid potest *differre ratione*. *Primus* gradus versatur circa attributa absoluta et est «ex parte nostrae apprehensionis», et «nihil ei respondet a parte rei». Haec verba intelligenda sunt praecise de *differentia actuali*, non autem de *fundamento* differentiae a nobis apprehensae, ut manifeste constat ex eis, quae leguntur supra d. 22. q. 2. ad ult. (cfr. supra d. 8. p. II. q. 2, Scholion). *Secundus* gradus est «secundum differentiam *attributionis*», quae obtinet inter essentiam, personam et notionem. *Tertius* gradus est distinctio *realis*, sed tantum secundum *relationem*, et haec est inter personas et proprietates personales ad invicem.

Ex ipso textu est manifestum, S. Bonaventuram docere, *maiolem* esse distinctionem inter essentiam et proprietates sive personas, quam ea est quae vulgo dicitur *virtualis*, quae est inter attributa absoluta ad invicem et ad essentiam, *minorem* autem esse eandem, quam est ea quae est inter ipsas personas. Ratio, quare differentia *attributionis* sit maior quam differentia primi gradus, in eo posita est, quia *proprietas* habet relationem ad aliud, quam non habet *essentia*; et hic *modus se habendi* non est tantum in intellectu nostro, sed etiam a parte rei. Disertis verbis S. Doctor hoc asserit infra d. 27. p. I. q. 3. ad 4. 2. 3. dicens: paternitas «quantum ad comparisonem ad subiectum est omnino idem, ideo nullo modo est abstrahibilis a parte rei. Nihilominus tamen differre potest aliquo modo per comparisonem ad obiectum, quae quidem differentia sumitur a parte rei» (cfr. d. 33. q. 2. ad 2.). Haec autem differentia rationis minime importat compositionem in Deo, quia «paternitas non est aliud *re* ab essentia, est tamen aliud *ratione*. Et si obicias: aut rationi illi respondet aliquid in re, aut nihil; dicendum, quod ratio illa per comparisonem ad *essentiam* non est nisi modus, sed per comparisonem ad aliam *personam* est res. Et hoc patet, quoniam *habere essentiam ab alio* et *non habere* non dicit rem aliam, sed solum modum; *habere autem ab alio* (ut in Filio est) et *habere non ab alio* (ut est in Patre) dicit realem differentiam, quia nulla res est a se et ab alio». Ita dicit S. Doctor supra d. 19. p. II. q. 2. ad 4, quod magis explicatur d. 5. a. 4. q. 1. ad 1, et infra d. 34. q. 1, et q. 2. ad 7. Quod autem differentia *attributionis* minor sit tertio gradu differentiae, iam per se patet et insinuatur in loc. cit.

4. S. Thomas, quod scimus, non distinguit expressis verbis differentiam *attributionis* ut medium gradum differentiae a primo et tertio; doctrinam autem eandem exprimit his verbis (S. I. q. 28. a. 2. in corp.): «Relatio realiter existens in Deo est idem essentiae secundum rem, et non differt nisi secundum intelligentiae rationem, prout in relatione importatur respectus ad suum oppositum, qui non importatur in nomine essentiae». Verba huius loci: secundum intelligentiae rationem, non intelliguntur de distinctione rationis ratiocinantis, quod clarissime patet ex verbis eiusdem (I. Sent. d. 2. q. 4. a. 2.):

« Relinquitur, quod sunt diversa ratione, non tantum ex parte ipsius ratiocinantis, sed ex proprietate ipsius rei ».

Scotus (I. Sent. d. 2. q. 7. n. 41, et Quodl. 3. § *Circa tamen*) hic utitur sua distinctione *formali*, quam ipse, ut vult Brulifer (ad hunc locum), formavit ex distinctione *attributionis*, qualem S. Bonav. hic et supra d. 8. p. II. q. 1. ad 4, et d. 13. q. 3. docuit. Barthol. de Barberiis (Cursus theolog. t. I. disp. 13. pag. 210) recte dicit, perperam et contra perspicua verba Seraphici complures interpretes S. Bonaventurae reduxisse illam distinctionem *attributionis* ad *puram* distinctionem *virtualem*. Idem Barthol. de discrimine inter Scoti distinctionem *formalem* ex natura rei et S. Bonaventurae distinctionem *attributionis* haec observat: « Scotus vult, ipsam esse *absolutam* formalitatem, seu distinctionem inter formalitates; S. Bonav. vero, esse tantum secundum *comparationem*, seu secundum modum diversum se habendi, eo quod relatio in divinis secundum rationem *in* (scilicet quatenus est in natura) identificatur formaliter cum ea,

sed retinet *respectum ad obiectum*, sicque differt per istam *comparationem* ».

III. In solut. ad 6. triplex distinguitur modus immediatae relationis, scilicet relatio *per essentielle*, relatio *correlativorum*, relatio *relationis*, de quo conferri potest II. Sent. d. 1. p. 1. a. 3. q. 2. Notanda est etiam differentia inter *relationem*, quae est *ratio* referendi, *relativum*, quod formaliter refertur, ut pater ad filium, et *relatum*, quod est fundamentum ipsius relationis, ut *homo* in patre et filio.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 1. — Scot., in utroque Scripto hic q. 1. — S. Thom., I. Sent. d. 33. q. 1. a. 2, et hic q. 2. a. 1. 3; S. I. q. 28. a. 1, q. 40. a. 1. — B. Albert., hic a. 9; S. p. I. tr. 9. q. 39. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. 2. — Henr. Gand., S. a. 33. q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1, et d. 27. q. 1.

QUAESTIO II.

Quid sint in divinis proprietates personarum.

Secundo quaeritur de proprietatibus, *quid* sint. Et quod sint relationes, videtur:

1. Quia dicit Hilarius duodecimo de Trinitate¹: *Proprium est Deo nato esse filium*; sed filiatio est relatio: ergo etc.

2. Item, Damascenus²: « Dicimus divinam Verbi hypostasim, nativitatis modo et habitudine a paternali hypostasi differentem »; sed modus habitudinis est relatio: ergo etc.

3. Item, Richardus de sancto Victore in libro de Trinitate³ dicit, quod personae distinguuntur proprietate originis; sed origo in divinis non est motus, sed habitudo, ergo relatio: ergo etc.

4. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia proprium est quod convenit soli⁴; sed nihil absolutum est incommunicabile in divinis et conveniens soli: ergo omnis proprietas personalis est relativa, ergo etc.

CONTRA: 1. Sicut paternitas est *relatio*, ita magnitudo *quantitas*, et ita bonitas *qualitas*; sed magnitudo Dei non est quantitas, nec bonitas qualitas⁵: ergo nec paternitas est relatio. Sed paternitas est proprietas: ergo etc. *Si dicas*, quod non est simile, quia alia transeunt in substantiam, relatio non; contrarium ostenditur primo sic:

2. Sicut quantitas est unum genus *accidentis*⁶ distinctum a substantia, ita et relatio; sed

quia in Deo non cadit diversitas, ideo necessario genus quantitatis transit in substantiam, cum ibi non sit accidens nec diversitas generum: ergo pari ratione relatio.

3. Item, sicut Deus est sua magnitudo, ita⁷ paternitas; sed quia Deus est sua magnitudo, ideo quantitas non differt a substantia, sed in eam transit: ergo et paternitas similiter.

4. Item, videtur quod relatio magis transit, quia inter omnia genera accidentium relatio importat maiorem *dependentiam*, quia ad subiectum et obiectum; sed Deus omnino est independens: ergo et relatio minime manet in Deo.

5. Item, inter omnia genera entium relatio minus habet de *entitate*⁸, sicut patet, quia advenit et recedit sine mutatione illius quod refertur; sed in summo ente non debet poni, nisi quod multum habet de entitate: ergo etc.

CONCLUSIO.

Proprietates personarum sunt relationes.

RESPONDEO: Dicendum, quod proprietates personales necesse est esse relationes. Et hoc duplici ratione, tum quia sunt incommunicabiles et soli conveniunt, tum etiam quia realiter differunt, ut

¹ Num. 15. Vide hic lit. Magistri, c. 3.

² Libr. III. de Fide orthod. c. 7.

³ Libr. IV. c. 15: Nullatenus possunt iuxta aliquam qualitatis proprietatem alternatim differre; relinquitur, ut credantur iuxta modum originis aliquam differentiam habere.

⁴ Cfr. supra pag. 452, nota 1.

⁵ Vide supra d. 8. p. II. dub. 4, et Boeth. de Trin. c. 4.

⁶ Vat. et cod. cc omittunt *accidentis*.

⁷ Supple cum Vat. *Deus est sua*.

⁸ Cfr. Aristot., XIV. Metaph. c. 3. (XIII. c. 4.), ubi hoc fusi-
us probatur; et Averroes, XII. Metaph. text. 19. ait: Quia
(relatio) est debilioris esse aliis praedicamentis, ita quod quidam
reputaverunt, ipsam esse ex secundis intellectis. — De ratione
proxime allata cfr. quaest. praec. solut. ad 3. — Codd. K V cc
et edd. 2, 3, 4, 5, 6 falso *ad quod refertur* pro *quod re-*
fertur.

ostensum est prius¹. Sola autem relatio manet in divinis.

Ad cuius intelligentiam notandum, quod relatio in aliquibus *convenit* cum aliis generibus², in aliquibus *differt*. *Convenit* enim in hoc, quod est praedicamentum et genus entis, et in hoc, quod est accidens; et *disconvenit* in hoc, quod praeter alia genera habet respectum non solum ad subiectum, sed etiam ad obiectum secundum habitudinem et dependentiam.

Quomodo relatio differt ab aliis praedicamentis.

Quantum ad primas conditiones impossibile est relationem manere in divinis, sicut alia genera³, et hoc propter summam simplicitatem. In Deo enim relatio non est praedicamentum nec accidens, sed substantia est. Quantum vero ad conditiones, quas habet respectu *obiecti*, necesse est quodam modo *manere*, scilicet quantum ad *habitudinem*⁴, et hoc propter veram distinctionem, quae est in divinis, et veram originem et habitudinem; et necesse est quodam modo *non manere*, scilicet quantum ad dependentiam, et hoc propter omnimodam absolutionem, quae est in divinis. Alia igitur genera simpliciter transeunt, sed relatio quodam modo manet ibi, quodam modo transit; quia alia genera respectum solum ad *subiectum* dicunt et secundum illum transeunt. Sed relatio ultra⁵ dicit respectum ad *obiectum*, et

Quomodo manet relatio.

secundum illum respectum dicit pluralitatem, quae vere est in divinis; et ita relatio manet. Patet etiam, quomodo transit, videlicet quantum ad omne quod dicit compositionem. Unde non est genus neque in genere, non est accidens nec est aliud.

1. 2. 3. Et sic patent prima⁶ tria obiecta circa hoc, quia unum sumitur a natura *generis*, aliud a natura *accidentis*, tertium a *praedicatione identitatis*. Patet etiam, quomodo manet, scilicet quantum ad illud quod dicit distinctionem, non quantum ad id quod dicit dependentiam et inclinationem, quia sic privat absolutionis perfectionem.

4. Et per hoc patet quartum argumentum, quod obiicit de *dependentia* relationis.

5. Ad illud quod obiicitur, quod minus habet de ente; dicendum, quod hoc verum est, cum differt essentialiter a substantia; in Deo autem non sic est. — Posset tamen praeter rationem praedictam haec ratio reddi, quod non transit: quia enim minimum habet de ente, ideo minimam vel nullam facit compositionem, etiam cum⁷ manet secundum suam proprietatem. Alia vero, quae habent aliquid de ente absoluto, faciunt compositionem; et hinc est, quod relatio melius valet in summo simplici quam aliquod aliorum.

Solutio posit.

Alia 11.

SCHOLION.

I. Praeter solutionem quaestionis principalis explicatur etiam natura relationis in communi, nec non differentia, quae est inter relationes in Deo et relationes in creaturis. — Ex hoc loco manifeste apparet falsum esse, quod a quibusdam S. Bonaventurae imponitur, eum scilicet docere, quod personae divinae constituentur per aliquid absolutum, de quo vide quaest. seq. et d. 33. q. 1.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 2. — Scot., Report. I. Sent. d. 33. q. 3. — S. Thom., S. I. q. 40. a. 1. — B. Albert., hic a. 9. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2, et d. 27. 1. princ. q. 1.

QUAESTIO III.

Utrum actus personalium proprietatum sit hypostases distinguere, an distinctas ostendere.

Tertio quaeritur de proprietatibus quantum ad actum. Et quaeritur, utrum actus⁸ huiusmodi proprietatum sit hypostases *distinguere*, aut *distinctas ostendere*. Et quod sit *distinguere*, videtur:

1. Per Boethium de Trinitate⁹: « Substantia Fundam. continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem »: sed si multiplicat, ergo distinguit.

2. Item, Richardus de sancto Victore de Trini-

¹ Quaest. praeced.

² Pro *generibus* Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 *praedicamentis* i. e. supremis rerum generibus, quae praedicari possunt de individuo, quae sunt decem secundum Aristotelem. — Pro *enim*, quod sequitur verbum *Convenit*, ed. 1 *quidem*.

³ Sensus est: sicut alia praedicamenta divinae essentiae identificantur, sic etiam relatio, tam quantum ad conditiones, in quibus convenit cum aliis praedicamentis, quam, ut paulo inferius dicitur, quantum ad aliquam conditionem ipsi specialem, scil. dependentiam. — Ed. 1 immediate superius post voculam *sicut* apte interiecit *nec*.

⁴ Auctoritate praestantiorum mss. et ed. 1 restituimus hic

scilicet quantum ad habitudinem, quae verba in Vat. desunt.

⁵ Cod. V addit *hoc*. Non multo post pro *dicit pluralitatem*, quae complures codd. ut F G M T Z aa bb ff *manet, qui*; aliqui codd. ut A H R omittunt *dicit pluralitatem*, subinde *qui* exhibentes pro *quae*. Paulo inferius pro *ita* cod. cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *illa*.

⁶ In pluribus codd. et ed. 1 deest *prima*. Mox cod. M *contra* pro *circa*, et dein cod. Y *secundum* pro *aliud*.

⁷ Vat. cum paucis tantum codd. *et tamen* pro *etiam cum*; male. Circa finem solutionis nonnulli codd. ut G H O aa et ed. 1 *manet* pro *valet*.

⁸ In multis codd. et ed. 1 desideratur *actus*.

⁹ Cap. 6.

tate¹ dicit, quod persona distinguitur proprietate originis: sed proprietates dicunt originem et relationem: ergo etc.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*², quia, cum personae distinguantur, aut distinguuntur per aliquid *absolutum*, aut *respectivum*. Per *absolutum* non, quia, sicut vult Augustinus³, « quod ad se dicitur de singulis dicitur »: ergo necesse est, quod differant per aliquid *respectivum*.

4. Item, proprietas Patris aut *accidit* ipsi hypostasi, aut est ei *consubstantialis*; quodsi⁴ *accidit*, ergo sunt ibi aliqua accidentia: ergo est ibi aliqua compositio. Si autem est *consobstantialis* et connaturalis: ergo cum non consequatur esse hypostasis, non tantum est ratio innotescendi, sed etiam distinguendi.

5. Item, in summe simplici idem est omnino ratio essendi et cognoscendi; sed persona Patris est summe simplex: ergo eodem distinguitur, quo distinguatur cognoscitur. Hoc autem est per proprietatem: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne *respectivum* reducitur ad *absolutum*⁵; sed quod reducitur ad aliquid secundum rationem intelligendi consequitur illud: ergo cum proprietates sint *respectivae*, hypostases absolutae, proprietates reducuntur ad hypostases: ergo hypostases sunt⁶ priores. Sed quod prius est non distinguitur eo quod est posterius, quia ab eodem est *esse et esse distinctum*: ergo etc.

2. Item, omne⁷ quod distinguit aliquid, dat ei tale esse, quale ipsum est vel habet; sed proprietates habent de se solum esse *respectivum*: ergo si hypostases per proprietates distinguuntur, habent solum esse *respectivum*. Sed hoc est falsum, quia cum sint supposita essentiae, habent esse substantiae absolutum.

3. Item, in divinis personis est plurificatio *per originem*, ergo et distinctio. Sed *origo* dicit emanationem vel exitum, *relatio* autem per se non emanat nisi prius alio emanante, quia in *ad aliquid* non est motus⁸: ergo prius oritur hypostasis ab hypostasi secundum rationem intelligendi, quam sit intelligere

relationem esse. Et si hoc, relatio consequitur esse distinctum in hypostasibus: ergo etc.

4. Item, « omne quod relative dicitur, est aliquid, excepto eo quod relative dicitur », sicut ratio dicitur, et Augustinus dicit septimo libro de Trinitate⁹. Sed Pater et Filius dicuntur relative: ergo uterque eorum est aliquid, excepto eo quod relative dicitur; ergo abstracta relatione, contingit aliquid intelligere. Quaero ergo, quid sit illud: aut essentia, aut hypostasis. Si essentia, ergo relatio est in essentia: ergo multiplicat eam. Si hypostasis: aut ergo una, aut duae. Non una, quia impossibile est intelligere, quod Pater et Filius sint una hypostasis: ergo duae. Et si hoc, patet etc.

5. Item, abstractis omnibus proprietatibus duorum individuorum, ut Petri et Pauli, solis hypostasibus remanentibus, adhuc contingit intelligere, remanere distinctionem: ergo pari ratione in hypostasibus divinis. Quod si verum est, tunc ergo sunt¹⁰ solum ratio distinguendi quoad nos.

CONCLUSIO.

Proprietates personales sunt rationes non tantum manifestandi distinctionem, verum etiam distinguendi.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc duplex opinio fuit. Quidam enim dixerunt, quod abstractis^{Opinio 1.} proprietatibus, impossibile est intelligere hypostases distinctas, quia huiusmodi proprietates in divinis non solum dant personis *innotescere*, immo etiam dant *esse*¹¹; unde ipsis abstractis, abstrahitur *esse* et *esse distinctum*.

Aliorum opinio fuit, quod proprietatibus abstractis, adhuc est intelligere distinctionem in hypostasibus, quoniam proprietates secundum ipsos non sunt ratio distinguendi secundum rem, sed distinctionem manifestandi¹². Unde dicunt, quod abstracta paternitate et filiatione, adhuc contingit intelligere *qui ab alio*, et *a quo alius*. — *Et si quaeras*, quomodo distinguuntur, dicunt¹³, quod se ipsis, sicut princi-

¹ Libr. IV. c. 15. Vide pag. 455, nota 3. — Minorem huius argumenti fere omnes codd. antiquiores cum ed. I ita exhibent: *sed habitudo dicit originem relativam* (plures codd. *respectivam*); melius cod. O: *sed origo dicit habitudinem relativam*; sed utraque lectio hic non videtur esse conveniens; ipsae sumtae videntur ex fundam. 3. quaest. praeced.

² Verba *ipsum* et *ratione* desunt in antiquioribus codd. et ed. I. Cum Vat. ea retinuimus, quia a S. Doctore apponi solent.

³ Libr. V. de Trin. c. 8. n. 9: Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, et de singulis personis singulariter dicitur.

⁴ Plures codd. cum Vat. *quia si*.

⁵ Aristot., I. Ethic. c. 6: Id autem, quod per se est et substantia, illo quod est ad aliquid prius est natura; esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Ed. I adiicit *proprietatibus*. Mox pro *distinguitur eo* fere omnes codd. cum sex primis edd. *distinguitur ab eo*, quod male sonat; melius cod. O: *distinguitur per illud*.

⁷ In multis codd. deest *omne*, et paulo inferius post *Sed* hoc verbum est.

⁸ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2.).

⁹ Cap. I. n. 2.

¹⁰ Codd. FPQ pro *sunt* substituunt *non sunt nisi*, cui lectioni favent plerique codd. cum sex primis edd. exhibentes *non sunt*, omisso tamen perperam *nisi*.

¹¹ Intellige: esse personale.

¹² Verba *sed distinctionem manifestandi*, in Vat. desiderata, restituimus ex vetustioribus mss. et ed. I.

¹³ In quibus est Praepositivus. — Mox post *principia et ex* cod. T restauravimus *genera*.

pia et genera generalissima se ipsis distinguuntur et differunt. Unde haec est immediata: substantia non est quantitas.

Et si respiciamus interius, utraque opinio continet aliquid probabilitatis; et hoc patet sic. In divinis enim hypostasibus intelligimus *originem* sive emanationem, intelligimus etiam *habitudinem*. Secundum rationem intelligendi *origo* praecedit ipsum qui oritur; et secundum rationem intelligendi *habitus*¹ consequitur ipsum qui refertur. Potest igitur proprietas relativa importare solum *habitudinem*; et hoc modo consequitur rationem distinctionis et est ratio *innotescendi* distinctionem, non *distinguendi*, sicut dicit secunda opinio, et probant rationes inductae ad secundam partem de ipsa relatione. Potest enim intelligi tunc distinctio, quia intelligitur *qui ab alio*, et *a quo alius*. — Potest etiam *utrumque* proprietas importare, scilicet *habitudinem* et *originem*; et tunc non tantum est ratio innotescendi, sed etiam distinguendi. Circumscripta enim *origine* sive emanatione, impossibile est intelligere in divinis pluralitatem: immo sicut est essentia una, ita etiam intelligitur hypostasis una. Et sic procedit prima opinio et rationes ad primam partem.

Sed notandum, quod cum idem sit divinis² personis *oriri* et *esse* et *ad alterum se habere*, tamen secundum rationem intelligendi sunt ordinata, ut primum sit *oriri*, deinde *esse* intelligatur in his quae habent esse ab alio, et deinde *se ad alterum habere*. Quia vero idem sunt in Deo, ideo eodem nomine designantur. Unde generatio dicit *originem* et *habitudinem*; tamen proprie loquendo generatio dicit *originem*, et paternitas *habitudinem*³. Quoniam igitur proprietas divina secundum communem usum loquendi importat *habitudinem* et *originem*, ideo tenendum, quod proprietates non solum sunt ratio innotescendi distinctionem, sed etiam distinguendi.

1. Et ad illud quod obiicitur, quod respectivum reducitur ad absolutum; dicendum, quod reduci ad aliquid est dupliciter: aut sicut ad *principium*, aut sicut ad *terminum*. Proprietas originis his duobus modis reducitur ad absolutum: ad hypostasim *Patris* reducitur innascibilitas⁴ sicut ad *principium*, ad hypostasim autem *Geniti* et *Spirati* sicut ad *terminum*. Quoniam igitur quod reducitur ad aliquid sicut ad *principium* ipsum consequitur, ideo abstra-

cta origine, solum intelligitur Deus *innascibilis*, non ens ab alio, et ita in unitate hypostasis. Quia vero quod reducitur ad aliquid⁵ sicut ad *terminum*, intelligitur praecedere; hinc est, quod abstracta origine, iam non est intelligere hypostasim procedentem. — Vel illud intelligendum, ubi respectivum dicit dependentiam, ratione cuius⁶ deficit a summa simplicitate, quod non est in Deo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod respectivum solum dat esse respectivum; dicendum, quod hoc verum est de respectivo, quod dicit solum *habitudinem*; sed non est verum de respectivo, quod dicit *originem*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod relatio non oritur per se; dicendum, quod *relatio* est proprietas, secundum quod est ipsa, *origo* vero, prout est id quod oritur; et quia origo proprie non oritur⁷, sed est illud quo oriens oritur, ita quod non consequitur tempore vel natura, sed secundum rationem intelligendi, vel est *simul* necessario vel *praecedit*. Ideo patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod relative dicitur est *aliquid*, excepto eo quod relative dicitur⁸; dicendum, quod illud non habet veritatem in summe simplici, quod sic differat esse et referri, quod unum possit ab altero separari secundum *rem* — quia ibi unum sunt — sed⁹ solum secundum *intellectum nostrum*; nec adhuc intellectus noster sic abstrahit, ut intelligat hypostases distinctas, abstractis proprietatibus et relationibus. Si enim ab hypostasi Patris abstrahatur paternitas, vel e converso, iam non habet¹⁰ aliquid *speciale*, quod sit principium intelligendi ipsam; et ita consideratur sub *ratione generali* et incompleta. Unde et bene videntur mihi dicere qui dicunt, quod remanet intellectus huius nominis *res*, secundum quod est *generale* vocabulum. Et sic patet, quod, abstractis proprietatibus, non remanet distinctio nec re nec intellectu; et ideo utroque modo sunt ratio distinguendi.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod Petrus et Paulus distinguuntur, abstractis proprietatibus; dicendum, quod non est simile. Nam distinctio est ibi a parte propriae materiae et propriae formae, quae innotescit per proprietates accidentales; sed in divinis solum est distinctio per originem. Ideo patet illud.

¹ Sola Vat. *relatio*.

² Plures codd. ut F H X Z bb cc nec non edd. 2, 3, 4, 5, 6 voci *divinis* praemittunt *in*; cod. cc cum dictis edd. dein omittit subsequens vocabulum *personis*.

³ Cfr. infra d. 27. p. l. q. 1. in fine corp.

⁴ Sic Vat., quam sequimur contra lectionem mss. et ed. 1: *innascibilis*.

⁵ Vat. cum cod. cc *aliud*.

⁶ Pro *ratione cuius* cod. T *tunc enim*.

⁷ Plures ex antiquioribus codd. omittunt *et quia origo proprie non oritur*, substituentes etiam paulo ante *origo non*

pro *origo vero*; perperam. Mox aliqui codd. ut F I T *sequitur pro consequitur*.

⁸ Antiquiores codd. cum ed. 1 brevius sic: *obiicitur, quod est aliquid excepto quod relative dicitur*.

⁹ Fere omnes codd. cum ed. 1 *nisi* pro *sed*; minus congrue. Paulo superius post verbum *separari* Vat. cum nonnullis codd. adiungit *sive abstrahi*.

¹⁰ Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 *habetur* pro *habet*, et paulo ante, paucis tantum suffragantibus codd., *abstraheretur* pro *abstrahatur*.

SCHOLION.

I. *Differentiae* attribuuntur tres actus, scilicet *dividere genus, constituere speciem, distinguere*. Hinc data est occasio quaerendi, quos actus in divinis habeat *proprietas personalis*, quae est quasi loco differentiae. Primus ille actus *dividendi genus* manifeste impossibilis est in Deo. Sed de duobus aliis actibus inquiri potest, utrum scilicet proprietates et *distinguant* et *constituant hypostasim*, an solummodo quasi adventitiae iam distinctas hypostases manifestent, ut nomen *Socratis* personam iam distinctam notificat. Haec quaestio fere coincidit cum difficillima magisque subtili quam utili quaestione, *per quid* praecise constituentur divinae personae. Cum autem recta intelligentia et solutio plurium quaestionum in dd. 27. 29. 33. dependeat ab hac quaestione, nonnulla dicenda videntur primum de statu quaestionis, deinde de sententia principalium magistrorum.

II. Pro declarando quaestionis statu haec notamus.

1. In Deo quatuor distinguuntur: *natura* divina absoluta; *principia* duarum emanationum *immediata*, quae sunt intellectus et voluntas; ipsae *emanationes* sive origines; denique *relationes* et subsistentes et formales, quae sunt quasi termini illarum emanationum sive originum.

2. *Natura* est absoluta sine relatione ad aliud; *intellectus* et *voluntas* etiam sunt absoluta, tamen respiciunt aliquo modo suas emanationes, quarum sunt immediata principia. *Emanationes* sive origines in se quidem non sunt aliquid relativum, at ipsae sunt « viae quaedam ad personas » (S. Thom., S. I. q. 40. a. 2. et 4.).

3 *Ratio* hypostasis in divinis est *relativa*. Cum autem in omni relatione distinguendum sit *fundamentum* relationis (esse *in*) et *ipsa relatio* (esse *ad*), etiam relationes divinae considerantur, tum quatenus *consistunt* in natura divina, tum quatenus *referuntur* ad invicem. Sub ultimo respectu non sunt nisi aliquid relativum; sub primo vero quodammodo aliquid absolutum.

4. Omnino constat, personas divinas non constitui nec per *naturam*, nec per *intellectum* et *voluntatem*; remanent igitur tantum duae *rationes*, de quibus quaeri possit, utrum sint personarum distinctivae et constitutivae, scilicet *origines* et *relationes*, et hae quidem secundum esse *in* et esse *ad*.

III. Diversae de quaestione sic proposita propugnatae sunt sententiae.

1. Praepositivus, cui favet Petrus Lombardus, alique putaverunt, per *solas origines* distingui personas; proprietates autem non distinguere personas, sed distinctas ostendere. Haec opinio, secundo loco in respons. posita, a S. Thoma et Scoto reprobatur, nec ab ipso S. Bonav. approbatur, quidquid nonnulli dixerint, contradicentes perspicuis verbis S. Doctoris.

S. Thomas, Scotus et alii communiter tenent opinionem hic primo loco positam, quod personae et constituuntur et distinguuntur per proprietates relativas. Eandem sententiam etiam S. Bonaventuram sustinere, comprobatur praesertim ex ultima responsionis propositione. Ipse tamen eam sic explicat, ut etiam secundae sententiae aliquid veri inesse demonstret.

2. In ulteriore huius sententiae *explicatione* modus loquendi principalium doctorum, quos in re omnino convenire opinamur, non parum discrepat, et quod mirum est, expositores posteriores S. Bonaventurae, S. Thomae et Scoti in sensu vario eorum verba intelligunt. — Nonnulli Scotum graviter censurant, quod cum Ioan. a Ripa docuerit, personas constitui per *aliquid absolutum*. Sed ex ipsius Scoti verbis (I. Sent. d. 2. q. 2. 4, d. 28. q. 3; Report. d. 26. q. 1.) et ex melioribus eius commentatoribus constat, eum tenere opinionem communem, quod personae constituentur per *relationes*. Opinionem autem Ioan. a Ripa in sensu differente ab illo, quem censores huius opinionis supponunt, ut *probabilem* admittit (cfr. Report. hic q. 3; Rada, contr. 23; Macedo, col. 7. diff. 4. sect. 4-5.). At-

tamen in nonnullis specialioribus rebus Scotus tum a S. Thoma, tum a S. Bonav. dissentit, de quo consuli possunt eiusdem Commentatores.

3. S. Thom. (S. I. q. 40. a. 2.) opinionem Praepositivi reprobatur et addit: « Unde melius dicitur, quod personae seu hypostases distinguantur relationibus quam per originem. *Licet enim distinguantur utroque modo*, tamen prius et principalius per relationes secundum modum intelligendi » (cfr. ibid. a. 3, et I. Sent. d. 26. q. 2. a. 2.). — Quomodo autem relationes constituunt personas? Ad hoc explicandum S. Thomas (ibid. a. 4.) utitur distinctione inter proprietatem, quatenus est *relatio*, quae praesupponit actum notionalem, et proprietatem, quatenus est *constitutiva personae* et praecintelligitur actui notionali. Haec distinctio a Scoto (I. Sent. d. 28. q. 3.) impugnatur; sententia autem S. Thomae non eodem modo exponitur a Commentatoribus eius, qui de hoc consuli possunt.

4. S. Bonaventurae a pluribus auctoribus perperam imputatur opinio Ioannis a Ripa, quod per *solam originem* et per aliquid *absolutum* personae distinguantur; immo ab iisdem asseritur, ipsum Scotum (hic q. 1. n. 23. 24.) ita S. Bonaventuram intellexisse. Inter alios Lychetus ad hunc locum dicit: « Est D. Bonaventurae et Ioan. de Ripa »; etiam Caietanus (ad S. I. q. 40. a. 2.) reprehendit Scotum, quod hanc sententiam *falso* attribuerit S. Bonaventurae. Revera autem nec S. Bonav. hoc docuit, nec Scotus eundem reprehendit (cfr. auctor Scholiorum et notarum marginalium in editione Scoti, Lugduni 1639, et Macedo, coll. 7. diff. 4. Prolog.). Unde dicendum est, Scotum nec illud asserere de S. Bonaventura, nec improbasse genuinam eius sententiam. Nam (loc. cit.) postquam protulit sententiam, « quod proprietates, secundum quod sunt *habitudines*, non distinguant personas, sed secundum quod sunt *origines* », addit: « Quod verbum, licet forte ipse non sic intelligat, potest exponi, quod origines non distinguunt personas *formaliter*, sed quasi *principiative* ». Et d. 28. q. 3. n. 3. dicit, quod origo sit quasi *via* ad personam; deinde subnectit: « Si tamen ista via intelligitur de *distinguere quasi principiative* alicuius correspondentis causae effectivae in creaturis, sicut expositum est d. 26, et non per modum *principii formalis*, tunc ista positio posset habere veritatem, nec hoc argumentum esset contra eam ».

Genuina sententia S. Bonaventurae non differt a sententia communi, nisi in hoc quod (ut opinionem antiquorum doctorum, praesertim Magistri, aliquo modo sane exponat) in modo loquendi mediam viam tenet, scilicet quod personae constituuntur tum per origines, tum per proprietates: per origines quidem *inchoative*, per relationes *formaliter*. Intelligit autem *relationes*, non quatenus nudaes relationes sunt, sed cum originibus, et iterum *origines* non sine relationibus. Haec nostra assertio iam satis patet ex collatione eorum quae hic in corp. et ad 1. 2. 4; d. 27. p. I. q. 2; d. 28. q. 2. proferruntur, et peremptorie probatur authentica suae sententiae interpretatione, quam Seraphicus Doctor facit in anecdoto suo Prologo ad II. Sent., loquens de quaestione infra d. 27. p. I. q. 2. tractata (vide ibi Scholion). Cum S. Bonaventura convenit praeter Dionysium Carth. Richard. a Med., qui duas opiniones in respons. tactas conciliat dicens, quod emanationes sint principium quasi effectivum distinctionis personarum, relationes vero eiusdem principia formalia. S. Thomam quoad rem idem docere, iam patet ex loco eius supra relato, scil. S. I. q. 40. a. 2.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 58. m. 7. — Scot., hic q. unica, et d. 28. q. 3; Report. hic q. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 2, q. 1. a. 2; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. 3. — Henr. Gand., S. a. 36. q. 3. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. et 3. — Biel, hic q. 1. et seqq.

QUAESTIO IV.

Quot sint in divinis proprietates personarum.

Quarto et ultimo quaeritur de proprietatibus quantum ad *numerum*. Et videtur:

1. Quod *sint infinitae*, quia proprietates sunt respectus, per quos Deus nobis innotescit; sed illi sunt infiniti, sicut patet de respectibus idealibus¹: ergo etc.

2. Item, Pater et Filius ad invicem assimilantur secundum omnes conditiones essentielles; ergo secundum omnes comparantur et secundum omnes innotescunt nobis; sed illae sunt in numero indefinito: ergo etc.

3. Item, quanto aliquid est simplicius, tanto plures habet respectus², ut punctus quam linea, et linea quam superficies; sed divinum esse est simplicissimum: ergo in eo sunt infiniti respectus. Sed omnes sunt ratio innotescendi: ergo notiones sunt infinitae.

4. Sed quod *tres sint tantum*, videtur per Damascenum³, qui dicit, quod in divinis omnia sunt unum praeter generationem, ingenerationem et processionem; sed istae non sunt nisi tres proprietates: ergo etc.

5. Item, videtur *ratione*, quia proprietas convertitur cum eo cuius est proprietas⁴; sed proprietas est personae: ergo quot sunt personae, tot sunt proprietates et non plures. Sed personae sunt tres: ergo etc.

6. Item, fiat talis ratio: omnis persona est aliqua trium proprietatum⁵ — haec est vera — omnis notio est persona, igitur omnis proprietas sive notio est aliqua trium: ergo etc.

Quod autem *sint plures tribus*, sic ostenditur.

1. Notiones sive proprietates sunt relationes. In Fundamenta. omni autem habitudine sunt duae relationes secundum duo extrema; sed in divinis sunt duae origines: ergo saltem quatuor relationes.

2. Item, proprietas est quae convenit uni soli⁶; sed innascibilitas convenit soli Patri: ergo est pro-

prietas. Et non est aliqua illarum quatuor relationum: ergo sunt quinque.

Quaeritur ergo *sufficientia* et *numerus* notionum in divinis, et *penes quid* accipiantur, et utrum sit *idem* numerus proprietatum et relationum. Determinatur quae-

CONCLUSIO.

Proprie loquendo, in divinis sunt quatuor relationes et proprietates, et quinque notiones; in sensu minus stricto nomina confunduntur et habent aequalem numerum quinarium.

RESPONDEO: Intelligendum est ad illud *ultimum*, quod⁷ vis consuevit fieri inter ista tria nomina: *proprietas*, *relatio* et *notio*. Nam *proprietas* dicitur, in quantum convenit soli; *relatio*, in quantum dicitur habitudinem ad alium; *notio*, in quantum est principium cognoscendi. Et quia omnis proprietas est ratio cognoscendi⁸, similiter et omnis relatio; ideo nomen notionis est in plus quam illa duo. Quia quaedam *proprietas* est relatio, ut paternitas, quaedam non, ut innascibilitas, quae non dicit respectum, sed privat; similiter quaedam *relatio* est proprietas, ut filiatio, quaedam non, ut activa spiratio — ideo quia convenit pluribus, non uni soli — et⁹ hinc est, quod nomen *proprietatis* et *relationis* se habent ut excedentia et excessa. Nomen vero *notionis* est in plus. Unde plures sunt notiones quam proprietates, plures etiam quam relationes. Sed *proprietates* et *relationes* mutuo se excedunt et aequaliter; ideo sunt numero aequales. De numero responsi

Tamen non oportet facere vim. Nam omnis *relatio* distinguit aliquo modo ab alio, et ita est aliquo modo *proprietas*. Similiter omne quod distinguit, aliquo modo importat *relationem*, ergo omnis *relatio* proprietas, et omnis *proprietas* relatio. Sed omnis *notio* est proprietas vel relatio: ergo omnis Conclusio

¹ Cfr. infra d. 33. q. 5. — Vat. cum uno vel altero cod. *ex respectibus* pro *de respectibus*.

² Ita Avicenna, si audias B. Albert., S. p. I. tr. 9. q. 39. m. 1.

³ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Rursusque propter Patrem habet Filius quidquid habet et Spiritus, hoc est, propterea quod Pater haec habet, modo tamen ingenti, geniti et processionis proprietates excipias. In his enim dumtaxat personalibus proprietatibus tres sanctae Trinitatis personae inter se distinguuntur, non essentia, sed peculiari cuiusque personae nota indivisim discretas. Cfr. et ibid. III. c. 5, quod allegatur infra lit. Magistri, d. XXVII. c. 3.

⁴ Aristot., I. Topic. c. 4, et Porphy., de Praedicab. c. de *Proprio*. — Mox Vat. cum cod. cc omittit conclusionem: *ergo*

quot sunt personae, tot sunt proprietates et non plures, quae conclusio in antiquioribus mss. exstat.

⁵ In sola Vat. desideratur *proprietatum*. Paulo inferius codd. et ed. 4 *sed pro igitur*. Cum autem argumentatio lectione ista confundatur, retinuimus textum Vat., praesertim quia sub eadem fere forma etiam ab Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 3. hoc argumentum proponitur.

⁶ Cfr. supra pag. 152, nota 1.

⁷ Vat. contra vetustiores codd. et ed. 4 brevius: *Notandum quod*.

⁸ Cfr. supra pag. 152, nota 4.

⁹ Melius omitteretur *et* vel poneretur post *hinc*. Fortasse est vitium codicum, occasione praecedentis *ideo* ortum.

notio est proprietas et similiter relatio. Et ita *extenso* nomine sunt aequalia; ideo idem est *numerus* et eadem *ratio* assignandi numerum in omnibus istis nominibus.

Intelligendum igitur ¹, quod circa *numerus* proprietatum tres fuerunt opiniones. Quidam dixerunt, quod sunt *infinite*; quidam, quod *tres*; quidam, quod *quinque*. — Ratio autem huius ² diversae opinionis fuit, quia *diversimode* notiones consideraverunt. Qui consideraverunt illas in comparatione ad eos quibus innotescunt, dixerunt, eas infinitas esse, quia per infinitas comparationes et similitudines et respectus Deus nobis innotescit. — Qui vero consideraverunt in comparatione ad hypostases, quae distinguuntur vel innotescunt, dixerunt, esse tantum tres, quia tantum tres sunt personae; ideo tantum tria habent ³ propria, per quae sufficienter innotescunt. — Qui vero consideraverunt per comparationem ad rationes, quibus innotescunt, dixerunt, esse quinque.

Eadem enim est ratio innotescendi et distinguendi. Sed ratio distinguendi accipitur a parte originis: aut ergo *positive*, aut *privative*. Si *privative*; aut privat originem per modum *producentis*, et hoc non dicit nobilitatem, scilicet non producere, ideo non est notio; aut privat originem per modum *producti*, et hoc vel *specialiter*, vel *generaliter*. Si *specialiter*, non dicit nobilitatem; si *generaliter*, sic dicit nobilitatem; et ita *notio* est una sola ⁴. Si autem accipiat a parte originis *positive*, cum duplex sit origo, et cuilibet respondeat de necessitate duplex habitudo; de necessitate erunt quatuor, scilicet generatio activa et passiva, et spiratio activa et passiva; et in universo quinque ⁵.

Prima opinio sumpsit rationem magis a longinquo, et ideo magis a veritate recessit; secunda magis de propinquo, et ideo magis veritati appropinquavit; tertia, sicut debuit, et ideo veritatem posuit et invenit. Et haec est positio, quam tenet communis opinio magistrorum, notiones esse quinque; et ratio huius prius visa est.

1. 2. 3. Ad illud ergo quod obiicitur de respectibus et comparisonibus *infinite*, dicendum, quod nec proprietates nec relationes sunt notiones, nisi quae important respectum distinguentem personam a persona; et hic est respectus originis, qui tantum quinque modis, spectantibus ad dignitatem, potest comparari; ideo patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur, quod tantum *tres*, per verbum Damasceni; dicendum, quod sub generatione comprehendit duas generationes ⁶, similiter sub processione.

5. Ad illud quod obiicitur, quod proprietas debet converti cum persona; dicendum, quod verum est de illa quae est proprietas personalis, faciens personam esse personam ⁷; tamen non sequitur, si convertitur, quod tot sint, et non plures, quoniam unum et idem potest habere plura convertibilia.

6. Ad illud quod obiicitur de syllogismo illo, dicendum, quod in processu illo est *fallacia accidentis*, sicut hic: Pater est innascibilitas, et Pater est paternitas; ergo paternitas est innascibilitas; quia quod attribuitur subiecto sive hypostasi attribuitur habitudini. — Posset tamen poni *figura dictionis* ex mutatione modi praedicandi, quia in divinis essentia praedicatur ut *quid*, persona ut *quis*, et notio ut *quae*; et proceditur a persona ad notionem.

SCHOLION.

I. Sub duplici respectu S. Doctor de *numero* proprietatum inquiri. *Primo* enim vocabula *proprietas*, *relatio*, *notio* inter se distinguuntur, et unumquodque in proprio et stricto sensu accipitur («vis consuevit fieri inter ista tria nomina»); *secundo* accipiuntur ista tria vocabula extenso nomine ut synonyma («Tamen non oportet facere vim»). Ab his verbis incipit secunda pars responsionis ad *ultimum* quaesitum. In Vaticana autem editione ibi non incipit ne propositio quidem nova. — Secundum primam viam enumerantur quatuor proprietates et quatuor relationes, sed quinque notiones; secundum alteram viam numerus quinaris tribus illis vocabulis convenit. — Scotus

(I. Sent. d. 28. q. 1. ad 3.) dubitat, utrum *inspirabilitas* addenda sit ut sexta notio; sed in Report. (I. Sent. d. 28. q. 5), quasi se retractans, istam non esse notionem affirmat. — Tres aliae quaestiones hic tractatae satis patent. — De notionibus agitur etiam supra d. 24. a. 1. q. 2. ad 4, et infra d. 27. p. I. q. 1. in fine corp.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 3. — Scot., Report. d. 28. q. 4. — S. Thom., hic q. 2. a. 3; S. I. q. 32. a. 3. — B. Albert., hic a. 40. 43. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 55. q. 3. — Durand., hic a. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4.

¹ Cod. bb *Sed intelligendum est*. — Pro prima opinione, quae mox tangitur, B. Albertus hic a. 10. allegat Gilbertum Porretanum et Simonem Tornacensem, qui et asserebant, huiusmodi infinitas relationes, ab aeterno existentes, in Deo fuisse assistentes, et non Deum; de quo vide infra d. 33. q. 4.

² A Vat. et cod. cc abest *huius*. Pro subsequenti voce *opinionis* aliqui codd. ut P Q aa et ed. 4 *positionis*, aliqui ut A T Y *rationis*.

³ Perpauci codd. cum cod. cc et Vat. substituunt *sunt* pro *habent*, et paulo superius post *dixerunt* praetermittunt *esse*, atque infra loco verborum *per comparationem* exhibent *quantum*.

⁴ Sic codd. quasi una voce contra Vat., in qua legitur: *et ideo notio privativa est una sola, scilicet innascibilitas*. Nonnulli codd. ut P Q voci *notio* praemittunt *haec*.

⁵ Codd. P Q clarius: *et ita in universo sunt quinque*.

⁶ Scil. generationem activam et passivam. — Vat. cum aliis codd. *relationes* pro *generationes*. Subinde post *processione* cod. Q in marg. exhibet addita verba *duas processiones*.

⁷ In pluribus mss. ut A C I L O R S T etc. desiderantur voces *esse personam*.

Iudicium de
tribus opi-
nionibus.

Conclusio
principalis.

Solutio op-
positorum.

Alia solutio.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Hieronymus: *Ab Ariarum praesule novellum nomen a me homine Romano exigitur*. Si enim est novellum, cum Apostolus dicat primae ad Timotheum ultimo¹, *vocum novitates esse vitandas*, nullo modo debuit concedere. *Praeterea*, Damascenus dicit, quod «hypostasis est substantia cum accidentibus»; sed in divinis non cadit accidens, ergo nec nomen hypostasis: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod novitas uno modo sonat in vitium, alio modo non. Quando est talis adinventio, quod sententiam etiam facit, quae non habet ortum ex veritate antiqua, tunc est vere novellum; et sic dicit Apostolus esse fugiendum, unde addit *profanas*. Sed illud verbum quantum ad intellectum sanum non erat novum, sed quantum ad intellectum, quem haeretici supponebant. — *Quod obiicitur* de auctoritate Damasceni, dicendum, quod nomen *hypostasis* de se non importat respectum ad accidens, sed solum ad proprietatem distinguentem, quae, quia in creaturis est accidens, ideo dicit substantiam² cum accidentibus; non sic autem est in Deo.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *venenum latet sub melle*; quia cum hoc non dicat nisi propter errorem coniunctum, videtur, quod talia nomina³ omnino essent fugienda.

RESPONDEO: Dicendum, quod venenum non latebat sub nomine, sed sub eorum intentione, sive occasione⁴, qui ex hoc occasionaliter volebant inducere in haeresim. — *Vel* potest dici, quod venenum latebat non quantum ad significationem, sed propter dubitationem; et ideo nunc, cum determinata sit eius significatio, absque dubio est utendum⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus, quod *aliud est genuisse et natum esse*. Videtur

enim male dicere, quia cum *aliud* dicat diversitatem in essentia, secundum hoc videtur⁶, quod generatio activa et nativitas differant per essentiam; quod est contra fidem.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliud* non dicit ibi diversitatem a parte rei absolutae, sed per comparisonem ad dicentem et intelligentem, quasi dicat⁷: aliud est *dicere* sive intelligere, Patrem generare, et huiusmodi; sed huic alietati non subest diversitas essentiae, sed alietas proprietatis.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *proprium est Patris, non quia non est natus*. Videtur enim dicere contra illud quod dicitur infra distinctione vigesima octava⁸, ubi dicitur, quod hoc quod est *ingenitus* est proprium Patris, sed *ingenitum* non est aliud dicere quam *non genitum*.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus loquitur de hoc quod est *non natus*, secundum quod dicit puram negationem; et sic non dicit proprietatem. *Ingenitus* enim, prout est proprietas, non est negatio pura.

DUB. V.

Item quaeritur de ista ratione Augustini, quae dicit, quod *in Deo nihil dicitur secundum accidens, quia nihil est in eo mutabile aut amissibile*. Videtur enim ratio non valere, quia aliqua sunt accidentia inseparabilia⁹; et talia non sunt amissibilia.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut ipse idem Augustinus¹⁰ dicit, omne accidens aut est per naturam suam amissibile, aut potest circa subiectum suum intendi vel remitti. Et ipse non dicit, quod sit accidens tantum, quia potest amitti, sed quia potuit advenire rei prius existenti vel recedere a re iam existente, vel saltem intendi vel remitti sive variari. — *Et si tu obiicias*, quod accidentia non possunt alterari, secundum Boethium¹¹; verum est de alteratione a subiecto in subiectum, tamen certum est, quod in eodem intenduntur et remittuntur. — Aliter

¹ Vers. 20. — Verba Damasceni vide supra pag. 410, nota 1.

² Maior pars codd. cum Vat. *subiectum* pro *substantiam*, at cod. T rectius et cum praecedentibus magis convenienter *substantiam*.

³ Agitur de nomine *hypostasis* et *usia*. — Pro immediate sequenti voce *omnino* plurimi codd. cum ed. 1 *omnia*. Paulo superius Vat. cum aliquibus mss. non bene *per errorem* loco *propter errorem*.

⁴ Codd. aa bb omittunt *sive occasione*.

⁵ Vat., refragantibus antiquioribus codd. et ed. 1 nec non verbis Magistri, *tenendum*.

⁶ Verbum *videtur*, a mss. et ed. 1 exhibitum, a Vat. abest.

⁷ Codd. G Y cum ed. 1 *diceret*. Deinde post *huiusmodi* Vat. et pro *sed*.

⁸ Lit. Magistri, c. 1. seqq. Cfr. ibid. in Comment. q. 1. 2.

⁹ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 28. (c. 3.), et Porphy., de Praedicab. c. de *Accidente*.

¹⁰ Libr. V. de Trin. c. 4. n. 5. seq., ubi et mentionem facit divisionis accidentium separabilium et inseparabilium. — Vat. cum uno vel altero cod. tantum post *naturam suam* interserit *mutabile aut*.

¹¹ Libr. I. Comment. in Categorias seu Praedicam. Aristotelis: « Sed si quis quoque obiiciat, posse locum accidentia per-

potest dici. quod accidens potest comparari ad subiectum *primum* et ad subiectum *proximum*¹. Et habito respectu ad subiectum *primum*, omne accidens dicitur adveniens, quod est possibile etiam abesse, quamvis non respectu subiecti, quod est subiectum et causa². — Tertius modus dicendi est iste, quod illud solum est per naturam immutabile, quod est omnino simplex. Si ergo Deus est omnino immutabilis, ergo est omnino simplex; et in nullo simplici est accidens³: ergo in nullo immutabili est ponere accidens. Si ergo Pater est immutabilis, et in eo est paternitas: ergo non est accidens.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *filii Dei sumus per facturam*; quia secundum istum modum dicendi, cum asinus sit factus, videtur quod possit dici Dei filius; et similiter, quod arca, quae facta est ab artifice, possit dici filia artificis, quorum neutrum conceditur. Si tu dicas, quod oportet quod sit ad imaginem Dei factus; contra: diabolus est ad imaginem Dei factus: ergo diabolus est filius Dei.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc quod dico *filius* duo dicit, scilicet *ortum* et *imitationem*. Dicendum ergo, quod est imitatio *per omnimodam assimilationem*; et sic Filius naturalis imitatur Patrem, et quia non habet socium in imitando sic, ideo solus ipse est Filius naturalis. Est iterum⁴ imitatio *expressa*; et haec consistit in imagine, et haec tenet adhuc rationem filii et facturae. Est iterum imitatio *longinqua*; et haec tenet tantum rationem facturae, non filii. Sed attendendum, quod imitatio *expressa* aut⁵ consistit in sua conditione, aut est insignita ulterius sua perfectione et decore, aut est

privata honore et deformata a sua conditione. Primo modo dicitur filius factura; secundo modo, filius factura et adoptione; tertio modo, neutro modo dicitur filius, nisi valde improprie et cum additione distrahente; quia Dominus Ioannis octavo⁶ dicit, *peccatores habere patrem diabolum*, propterea quod a Deo recedunt, et imitantur eum.

DUB. VII.

Item quaeritur de distinctione illorum trium, quae ponit Hilarius, scilicet *originem*, *veritatem* et *nativitatem*; et dicendum, quod haec tria dicit ad excludendum tres haereses. Contra Photinum dicitur *origine*, non *adoptione*; quia Photinus dicebat, Christum esse filium Dei adoptivum. Contra Sabellium dicitur *veritate*, non *nuncupatione*; quia ipse dicebat, quod idem ipse primo nuncupabatur⁷ pater, postea filius. Contra Arium dicitur *nativitate*, non *creatione*; quia Arius dicebat, Filium Dei esse creaturam.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *dicitur relative*, quamvis ei vicissim non respondeat vocabulum. Videtur enim falsum, quia « proprium est relativorum dici ad convertentiam⁸ »: ergo si non dicuntur ad convertentiam, non dicuntur relative.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud verum est, si nomen impositum est utrique extremo; alioquin si deficit ex una parte, non dicitur: ut si dicatur *remus navis*⁹. Similiter vult dicere Augustinus, quod *sub istis nominibus* Pater et Filius non referuntur ad Spiritum sanctum. Sed tamen, ubi deficient nomina, Philosophus docet fingere¹⁰, sed *in divinis*

mutare, malum namque si in manu teneatur, manus mali odore completur, adeo odor quod est accidens, in aliud subiectum transire potest. Sed non hoc ait Aristoteles, quoniam mutare accidens locum non potest, nec ita dixit impossibile esse sine eo in quo erat, sed sine eo in quo est; hoc enim significat mutare quidem posse locum, sed sine aliquo subiecto non posse subsistere. Lib. V. Comment. in Porphyrum. recensens communitates et differentias generis et accidentis ait: « Accidentis vero participatio et intenditur et remittitur. Invenies enim quemlibet paulo diutius ambulanti, et paulo amplius nigro, et si in ipsis Aethiopibus considerabis, omnes non aequae nigro colore esse obductos invenies ». Idem repetit in fine libri de Proprio et accidente.

¹ Subiectum primum est materia prima, subiectum proximum est compositum ex materia et forma.

² Libr. II. Sent. d. 26. a. 4. q. 3. S. Doctor ait: Notandum est, quod est aliquod accidens, quod comparatur ad aliquid sicut ad subiectum et ad causam; aliquod, quod solum comparatur ad aliquid sicut ad subiectum et ad aliud sicut ad causam; v. g. nigredo in corvo comparatur ad ipsum corvum sicut ad subiectum et ad causam; lumen in aëre vel species in speculo comparatur solum sicut ad subiectum, non sicut ad causam, quia etsi ibi recipiatur, aliunde tamen habet ortum.

³ Cfr. Boeth., de Trin. c. 2. — Hoc dubium solvitur etiam a S. Thoma, hic circa lit.

⁴ Cod. F etiam, cod. O tamen, plures codd. perperam *igitur*.

⁵ Vat. cum aliquibus mss. *et*, ed. 4 *ut* pro *aut*; fortasse lectio genuina est *aut est ut*.

⁶ Vers. 44. — Paulo superius post *secundo modo* cod. V repetit *dicitur*. — Hoc dubium solvit etiam B. Albert., hic a. 15; S. Thom., hic circa lit.

⁷ Aliqui codd. ut F G T W *nuncupatur*. Mox mendum Vat., pro *nativitate* ponentis *nuncupatione*, auctoritate codd. correximus. — Huius dubii solutionem exhibet etiam S. Thomas, hic circa lit.

⁸ Aristot., de Praedicam. c. de Relatione.

⁹ Aristot. loc. cit. ait: Neque enim eo quod navigium est, eo ipsius temo dicitur; sunt enim navigia, quorum temones non sunt; quare non convertitur; navigium enim non dicitur temonis navigium.

¹⁰ Ita codd. P Q; Vat. *nomina decet fingere*. Lectioni a nobis receptae favent etiam alii plurimi codd. cum ed. 4, ponentes *docet* pro *decet*, omittendo *Philosophus*. Revera Philosophus loc. cit. ait: Aliquoties autem forte et nomen fingere necesse erit, si non fuerit nomen impositum, ad quod convenienter assignetur. — Paulo post multi codd. cum ed. 4 *carere* pro *tacere*.

melius est tacere quam fingere, propter vitandum errorem.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *ibi non potuit inveniri usitatum vocabulum*. Videtur enim falsum, quia ita bene *spirator* dicitur ad *spiritum*, sicut *donator* ad *donum*.

RESPONDEO: Unus modus dicendi est, quod Augustinus non loquitur simpliciter de hoc nomine *Aliter. Spiritus*, sed de hoc toto *Spiritus sanctus*. — Vel

aliter, hoc dicit, quia *spirator* tunc non erat nomen usitatum, ut *donator*.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *donator non dicitur nisi ex tempore*; quia secundum hoc nec donum dicitur nisi ex tempore, cum relativa sint simul natura¹.

Et ad hoc dicendum, quod potest dici ab actu donandi vel ab habitu. Primo modo dicitur solum ex tempore, sic et² *donum*; secundo modo dicitur ab aeterno.

DISTINCTIO XXVII.

PARS I.

CAP. I.

Quae sint illae proprietates, quibus distinguuntur personae.

Hic quaeri potest, utrum proprietates, quas Hilarius supra¹ assignavit, scilicet quod Pater semper est Pater, et Filius semper est Filius, sint illae eadem proprietates, quas Augustinus superius distinxit dicens, proprium esse Patris, quod genuit Filium; et proprium Filii, quod genitus est a Patre; et Spiritus sancti, quod ab utroque procedit. Ac deinde, utrum et istae sint illae quae dicuntur *paternitas, filiatio, processio*. Videtur quod non sint eadem proprietates, quas ponit Hilarius, et illae, quas ponit Augustinus. Si enim eadem sunt, idem est ergo Patri esse Patrem et genuisse Filium; quod utique quidam concedunt. Si autem hoc est; cui ergo convenit ut sit Pater, ei convenit genuisse Filium. Natura ergo divina si Pater est, genuit Filium; si vero non genuit, Pater non est. Sed quis audeat dicere, aut quod ipsa genuit Filium, aut quod ipsa Pater non sit. Si autem ipsa Pater est, nec Filium genuit, non est ergo idem dicere, aliquid esse Patrem et gignere Filium. Et ita non videtur² una eademque esse proprietates.

Ad quod sine praeiudicio aliorum dicimus, quod easdem proprietates notavit uterque, licet diversis verbis. Quod enim Hilarius ait, ita intelligi debet: proprium Patris est, quod semper Pater est, id est, proprietates Patris est, qua semper Pater est; semper vero Pater est, quia semper genuit Filium. Ita et proprium Filii est, quod semper Filius est, id est, proprietates Filii est, qua semper Filius est; Filius vero semper est,

quia semper genitus est. Ergo proprietates, qua Pater est pater, est quia semper genuit; et haec eadem dicitur paternitas vel generatio. Et proprietates, qua Filius semper est filius, est quia semper genitus est a Patre; et haec eadem dicitur filiatio vel genitura vel nativitas vel origo vel nascibilitas. Sic et proprietates, qua Spiritus sanctus est spiritus sanctus vel donum, est quia procedit ab utroque; et haec eadem dicitur processio. In praemissis ergo locutionibus eadem significatae sunt proprietates.

CAP. II.

Quod non est omnino idem dicere, esse Patrem et genuisse vel habere Filium.

Nec tamen videtur nobis, omnino esse idem dicere aliquid esse Patrem et genuisse Filium; vel aliquid esse Filium et habere Patrem, vel esse Spiritum sanctum et procedere ab utroque. Alioquin Pater non esset nomen hypostasis, id est personae, sed proprietatis tantum; similiter Filius et Spiritus sanctus: et ita non per³ tria nomina significarentur tres personae. Ideoque dicimus, quia Patris nomen non tantum relationem notat, sed etiam hypostasim, id est subsistentiam significat, ita et Filius et Spiritus sanctus. Relationum vero vocabula, scilicet paternitas, filiatio, processio, vel gignere, gigni, procedere, ipsas tantum *relationes*, non *hypostases* significant, sive habere filium et habere patrem. Ut verbi gratia, cum dicimus: Deus est pater, nomine patris et *relationem* notamus et divinam *hypostasim* significamus, ut sit intelligentia talis: Deus vel divina essentia est Pater, id est ille qui genuit, scilicet⁴

¹ Aristot., loc. cit.

² Sic maior pars codd. cum ed. I; aliqui ut LPQWZ *sicut et*; Vat. cum cod. cc *et sic*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. praeced. c. 3, et est XII. de Trin. n. 23. — Codd.

BE assignaverat pro assignavit. — Locus Augustini habetur ibid., et est V. de Trin. c. 5. n. 6.

² Vat. cum edd. 4, 6, 8 *videbitur*.

³ Vat. addit *haec*. — De ipsa huius capituli quaestione cfr. Comment. hic p. I. q. 1.

⁴ Vat. et omnes aliae edd. *id est* contra codd.

hypostasis, quae habet filium. Similiter: Deus est filius, id est hypostasis genita vel habens patrem. Ita etiam Deus est Spiritus sanctus, id est hypostasis procedens ab utroque, sive ille qui procedit. Cum vero nomina relationum ponimus in praedicatis, notiones ipsas tantum significamus, non hypostases, ut cum dicitur¹: Deus genuit, id est habet filium; et Deus genitus est, id est habet patrem. Et tunc oportet intelligi in subiectis hypostases tantum, non essentiam, quae illis proprietatibus determinantur.

CAP. III.

*Quod proprietates determinant hypostases,
non substantiam, id est naturam.*

Illae enim proprietates singulae singulis proprie conveniunt personis, et per eas personae determinantur et a se invicem differunt, sed a se non secedunt. Unde Ioannes Damascenus²: « Non differunt ab invicem hypostases secundum substantiam, sed secundum cha-

racteristica idiomata, id est determinativas proprietates. Characteristica vero, id est determinativa, sunt hypostaseon, et non naturae; etenim hypostases determinant ». Item³: « Esse quidem intemporaliter et aeternaliter dicimus divinam Verbi hypostasim, simplicem, omnia habentem, quae habet Pater, ut eius homoousion, id est consubstantialem, nativitate modo et habitudine a paterna hypostasi differentem, nunquam vero a paterna hypostasi secedentem ». Idem, apertius exprimens personales proprietates, in eodem ait⁴: « Differentiam hypostaseon, id est personarum, in tribus proprietatibus, id est paterna et filiali et processibili, recognoscimus, inaccessibiles autem ipsas hypostases et indistabiles invicem et unitas quidem inconfusibiliter — tres enim sunt, etsi unitae — divisas autem indistanter. Etenim singula perfecta est hypostasis et propriam proprietatem, scilicet existentiae modum proprium possidet; sed unitae sunt substantia et non distant neque secedunt a paterna hypostasi ». Ecce hic habes distinctas tres illas proprietates, quae supra⁵ diversis significatae sunt modis.

PARS II.

Hic non est praetermittendum, quod sicut Pater et Filius et Spiritus sanctus nomina personarum sunt et proprietates personales designant, ita etiam sunt et alia nomina personarum, id est, quae ipsas personas significant et earum proprietates denotant, et easdem quas et nomina praedicta, unde et relative dicuntur, scilicet *genitor, genitus, verbum, imago*. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁶: « Videndum est, inquit, hoc significari, cum dicitur *genitus*, quod significatur, cum dicitur *filius*. Ideo enim filius, quia genitus, et quia filius, utique genitus ». « Sicut autem filius ad patrem, sic genitus ad genitorem refertur, et sicut pater ad filium, ita genitor ad genitum ». Idem in sexto libro de Trinitate⁷: « *Verbum* quidem solus Filius accipitur, non simul Pater et Filius, tanquam ambo sint unum verbum. Sic enim *verbum* dicitur, quomodo *imago*, non autem Pater et Filius simul ambo *imago*, sed Filius solus est *imago* Patris, quemadmodum et *filius* ». Idem in septimo libro de Trinitate⁸: « *Verbum*, secundum quod *sapientia* est et *essentia*, hoc est quod Pater; secundum quod *verbum*, non hoc est quod Pater, quia verbum non est pater, et verbum relative dicitur, sicut filius ». Item in

eodem: « Sicut *filius* ad patrem refertur, ita et *verbum* ad eum cuius est verbum, refertur, cum dicitur verbum. Et propterea non eo *verbum*, quo *sapientia* dicitur; quia *verbum* non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum cuius est verbum, sicut filius ad patrem ». « Eo quippe est filius, quo verbum, et eo est verbum, quo filius; sapientia vero, quo essentia, et ideo, quia Pater et Filius sunt una essentia et una sapientia ». Item in eodem⁹: « Non est Pater ipse verbum, sicut nec filius nec imago ». « Quid autem absurdius quam imaginem ad se dici »? Idem in quinto¹⁰: « Dicitur relative filius, relative etiam dicitur verbum et imago, et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur, nihil autem horum pater dicitur ».

Aperte ostensum est, quod sicut *filius* vel *genitus* relative dicitur ad patrem, ita *verbum* et *imago*; et quod eo dicitur verbum sive imago, quo filius, id est, eadem proprietate sive notione dicitur *verbum* et *imago*, qua *filius*; sed non eo quo *verbum*, dicitur *sapientia* vel *essentia*, quia non notione, qua dicitur *verbum*, dicitur *sapientia*. Nam *sapientia* dicitur secundum *essentiam*, non secundum *relationem*.

Epilogus.

¹ Vat. et aliae edd., excepta 4, *dicimus* contra codd.

² De Fide orthodoxa, III. c. 6. In nova versione legitur: Quo fit, ut personae inter se non differant ratione essentiae, sed accidentium, quae quidem sunt propriae et certae notae, quibus sigillatur hypostasis, non natura; hypostasis enim definitur essentia cum accidentibus (ἀτινά εἰσι τὰ χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα· χαρακτηριστικὰ δὲ ὑποστάσεως, καὶ οὐ φύσεως. Καὶ γὰρ τὴν ὑπόστασιν ὁρίζονται, οὐσίαν μετὰ συμβεβηκότων).

³ Ibid. c. 7, paucis hic omissis; ceterum versio fere ad verbum originali respondet.

⁴ Ibid. c. 5. Antiqua versio fidelis est; aliqua tamen omituntur: pro *paterna et filiali et processibili recognoscimus* legitur in originali τῇ ἀνατιῶ καὶ πατρικῇ καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ υἱικῇ, καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ ἐκπορευτῇ ἐπιγινώσκωμεν (versio in

S. Bonav. — Tom. I.

Patrolog. Migne: quod unus sine causa sit et Pater, alter a causa et Filius, alter idem a causa et procedens esse positum agnoscimus).

⁵ Dist. XXVI. c. 2, et hic c. 4.

⁶ Cap. 7. n. 8. Sequens locus est ibid. c. 6. n. 7.

⁷ Cap. 2. n. 3.

⁸ Cap. 3. n. 4; et sequens textus est ibid. c. 2. n. 3, ex quo capitulo etiam sequens textus depromptus est. In secundo textu post *tantum relative* Vat. et plurimae edd. addunt *dicitur*; in tertio post *ideo* sola Vat. omittit *quia*.

⁹ Ibid. c. 4. n. 1. Ultima propositio est ibid. n. 2.

¹⁰ Cap. 13. n. 14; in quo textu Vat. cum cod. C et edd. 4, 5 omittit *etiam* ante *dicitur verbum*, in originali *dicitur et verbum*.

CAP. IV.

De generali regula eorum quae ad se, et eorum quae relative dicuntur.

Et est hic advertenda quaedam generalis regula eorum quae ad se, et eorum quae relative dicuntur de Patre et Filio. « Quidquid enim ad se dicuntur, ut ait Augustinus. Augustinus in sexto libro de Trinitate ¹, non dicitur alter sine altero, id est, quidquid dicuntur quod substantiam eorum ostendat, ambo simul dicuntur. Ergo nec Pater est Deus sine Filio, nec Filius sine Patre, sed ambo simul Deus », sed non ambo simul *pater*, non ambo simul *filius* vel *verbum* vel *imago*.

CAP. V.

An secundum substantiam dicatur Deus de Deo, et huiusmodi.

Hic quaeritur, cum dicitur: Deus de Deo, lumen de lumine, et huiusmodi, utrum dicantur secundum *substantiam*. Nam secundum relationem constat ista non dici. Si vero secundum substantiam dicuntur, simul ambo, scilicet Pater et Filius, possunt dici Deus de Deo, lumen de lumine, secundum praedictam regulam. Responsio. — Ad quod dicimus, quia licet *Deus* secundum substantiam dicatur et *lumen* et *sapientia* et huiusmodi, et nunquam relative accipiantur; aliquando tamen pro relativis, id est pro personis, sed non relative accipiuntur, ut, cum dicitur: Deus genuit Deum, alterum pro Patre, alterum pro Filio ponimus; similiter, cum dici-

tur: Deus de Deo, lumen de lumine. In aliis quoque locutionibus saepe reperiuntur nomina essentiae ad significationem personarum deducta, ut cum dicitur: *Deus natus, Deus mortuus, Deus passus*, ubi Filius tantum significatur. Ita et de solo Filio intelligitur, cum dicitur: Deus de Deo, et huiusmodi. Unde Augustinus Augustinus quaerens, quomodo huiusmodi dicantur, in sexto libro de Trinitate ait ²: « Quomodo Deus de Deo, lumen de lumine dicitur? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Patre; nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre ».

Et est sciendum, quod secundum nomina substantiae tantum dicitur *illud de illo*, licet ibi illa nomina substantiam non significant. Secundum vero eadem nomina personarum nunquam dicitur *illud de illo*, sicut Verbum de Verbo, vel Filius de Filio, quia huiusmodi nomina diversis personis convenire non possunt. Quod Augustinus, licet obscure, in eodem libro ³ ita dicit: Augustinus « Hoc solum de eis dici non potest *illud de illo*, quod simul ambo non sunt »: id est, illo solo nomine non possumus uti ad ostendendum *unum de uno*, quod simul ambobus non convenit, « sicut Verbum de Verbo dici non potest, quia non simul ambo Verbum, nec Imago de Imago, nec Filius de Filio, quia non simul ambo Filius, vel Imago ». — Et sicut nomina substantiae aliquando intelligentiam personarum distincte faciunt, ita etiam interdum totius Trinitatis simul. Unde Augustinus in quinto libro ⁴ ait: « In Patris nomine ipse Pater per se pronuntiatur, in Dei vero nomine et ipse Pater et Filius et Spiritus sanctus, ut cum dicitur: *Nemo bonus nisi solus Deus*, quia Trinitas est unus Deus ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXVII.

PARS I.

De proprietatibus personarum, quatenus exprimuntur per vocabula magis usitata.

Hic quaeri potest, utrum proprietates.

DIVISIO TEXTUS.

Supra assignavit Magister proprietates personales, hic secundo ¹ agit de ipsis proprietatibus, secundum quod per diversa vocabula exprimuntur. Et quoniam contingit eas exprimi per vocabula magis usitata et minus usitata, ideo habet haec pars duas partes. In *prima* agit de expressione proprietatum per vo-

cabula magis ² usitata, in *secunda* per vocabula minus usitata, infra distinctione eadem: *Hic non est praetermittendum*.

Prima pars habet quatuor. Cum enim Hilarius et Augustinus proprietates aliis et aliis vocabulis assignent, uterque tamen consuetis ³, quia unus, scili-

¹ Cap. 2. n. 3. In originali legitur: Ergo nec Deus est Pater sine Filio, nec Filius Deus sine Patre, sed ambo simul Deus.

² Cap. 2. n. 3.

³ Ibid., sicut et sequens locus.

⁴ Cap. 8. n. 9. — Locus s. Scripturae est Luc. 18, 19. — In fine textus Vat. cum pluribus edd. post *unus* addit *solus*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ In Vat. et cod. cc desideratur *secundo*.

² Codd. nec non ed. 4 omittunt *magis*.

³ Multi codd., inter quos A T V X cc, et ed. 4 *consuetas*.

cet Augustinus per *generare* et *generari*, alter, scilicet Hilarius, per *esse Patrem* et *esse Filium*, ideo Magister primo quaerit, utrum sint eadem proprietates ab utroque assignatae. Secundo solvit ostendens, quod sunt eadem, ibi: *Ad quod sine praeiudicio aliorum*. Tertio, ne credat aliquis, quod omnino sint eadem, ostendit, quod re idem¹ sunt,

sed differunt quantum ad modum significandi, scilicet in concretione et in abstractione, ibi: *Nec tamen videtur nobis omnino idem*. Quarto vero, quia dixerat, proprietates significari in concretione, quia² quaeri posset: respectu cuius? ostendit, quod respectu hypostasum, ibi: *Illae enim proprietates singulae singulis*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum *esse Patrem* et *generare* sit una³ notio.

Secundo quaeritur, quae illarum sit alterius ratio.

Tertio, utrum proprietates contingat abstrahi.

Quarto, utrum circa eas liceat contrarie opinari.

ARTICULUS UNICUS.

De proprietate paternitatis, de abstractione proprietatum, de certitudine huius doctrinae.

QUAESTIO I.

Utrum esse Patrem et generare sit una et eadem notio.

Quantum ad primum, quod sit eadem notio, ostenditur sic.

1. Una sola proprietas est hypostasis, quae dat esse distinctum. Nam non est in ratione accidentis, sed formae; sed illa est una sola unius. Sed *generare* est proprietas, per quam hypostasis Patris distinguitur, similiter et *esse patrem*: ergo est eadem notio.

2. Item, Patris ad Filium est una sola relatio, quia una tantum origo et unus modus emanandi; sed *generare* dicit relationem Patris ad Filium, similiter et *esse patrem*: ergo est eadem relatio vel notio.

3. Item⁴, si sunt diversae proprietates, tunc ergo notiones erunt plures quam quinque, immo infinitae. Sicut enim ad *generare* sequitur *esse patrem*, ita sequitur ad *referri ad patrem distinguere a patre* etc.; quae si sint notiones aliae, tunc ergo infinitus est numerus notionum. Hoc autem est inconueniens, et sequitur, si illae proprietates sint diversae: ergo etc.

CONTRA: 1. Si eadem proprietas est *esse patrem* et *generare*: ergo omnino idem importatur nomine *patris* et nomine *genitoris*. Ergo sicut est baptizatus, si quis baptizetur in nomine Patris, ita si in nomine Genitoris; sed hoc communiter negatur.

2. Item, proprietates et notiones sunt diversae et cognoscuntur esse diversae, quia de diversis praedicantur — quia de uno praedicatur una, de quo non praedicatur alia — sed haec conceditur: essentia est Pater; haec negatur: essentia generat⁵: ergo etc. Si dicas, quod hoc est propter diversum modum significandi; contra: hoc nihil est, quia tam *esse patrem* quam *generare*, utrumque in concretione dicitur.

3. Item, diversae probantur esse proprietates, quando una de altera non praedicatur, ut paternitas et innascibilitas; sed *generare*, ut patebit infra⁶, non dicitur de paternitate — haec enim non admittitur: paternitas generat — ergo sunt diversae.

¹ Sola Vat. *eadem*.

² Nullo suffragante cod., Vat. omittit *quia*, et dein post *cuius* subiicit *et*.

³ Codd. Z aa cum ed. 1 *eadem*, lectio aliquanto concinnior, quia et infra in initio quaestionis legitur *eadem notio*.

Sic plurimi codd. cum ed. 1; cod. V *Sed*; Vat. cum cod. cc *Vel*; codd. RSU omittunt *Item*. In subsequenti proposi-

tione ad evitandam ambiguitatem cum Vat. retinuimus particulam *ad*, verbis *generare* et *referri* praemissam, etsi in antiquioribus mss. deest.

⁵ Cfr. supra d. 5. a. 1. q. 1.

⁶ Dist. 33. q. 4. — Paulo superius pro *quando*, quod posuimus auctoritate codd. G H P Q X et ed. 1, Vat. *quia*.

CONCLUSIO.

Paternitas et generatio sunt una proprietas secundum rem; sed secundum modum significandi est inter eas triplex differentia.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnino sunt eadem proprietas¹ secundum rem; et huius ratio manifeste apparet. Nam una dicitur de altera non solum in concrectione, ut Pater generat, sed etiam in abstractione, ut paternitas est generatio; quod non esset, si differrent.

Cum autem sit eadem proprietas, differenti tamen modo significatur, et hoc quantum ad tria.

Differentia 1. Primum quidem, quia *generatio* proprietatem personae generalius exprimit quam hoc quod est *pater*. Nam, sicut dicit Augustinus et habetur in libro tertio distinctione quarta², ad *esse patrem* sequitur *generare*, sed non convertitur. Homo enim dicitur generare pediculos, non tamen dicitur pater eorum.

Differentia 2. Alia ratio est, quia hoc quod est *pater* importat intra se hypostasim, circa quam notat proprietatem; sed hoc verbum *generat* non importat hypostasim, immo eget sibi apponi ab extra; et hanc ponit Magister in littera³. Tertia est, quia — cum proprietas

duo importet, scilicet emanationem et habitudinem, quae quamvis idem sint re, differunt tamen ratione intelligendi — quia hoc quod est *generare* importat *productionem*, et generatio *emanationem*; sed hoc quod est *esse patrem* proprie importat *habitudinem*.

1. Ex his patent obiecta. Nam quod non sit baptismus in nomine *Genitoris*, hoc non est propter diversitatem rei, sed modi exprimendi; et utrumque consideratur ibi, sicut patebit in quarto⁴.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non praedicatur etc.; dicendum, quod hoc est propter diversum modum significandi. Nam hoc quod est *generare*, quia non habet suppositum intra, ponit rem circa essentiam, et ideo ipsam significat distinguere; non sic autem hoc quod est *pater*, cum habeat suppositum intra. Sensus enim est: essentia est pater, id est ille qui generat⁵.

3. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod una non praedicatur de altera; dicendum, quod est praedicatio⁶ per modum *denominationis*, et haec est per concrectionem; et est praedicatio per modum *identitatis*, et haec est per abstractionem. Quoniam ergo *generare* et *esse patrem* est una et eadem proprietas, ideo non secundum modum denominandi tantum, sed per abstractionem praedicatur, ut paternitas est generatio.

SCHOLION.

I. Attendendum est ad differentiam inter hanc quaestionem et eam, quae tractatur d. 33. q. 3, utrum unius personae duae notiones de se possint praedicari. Haec differentia in solut. ad 3. attingitur. — De duplici praedicatione per modum denominationis et identitatis cfr. infra d. 33. q. 3. (Scholion), et d. 34. q. 2.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 5. a. 6. § 4. — Scot., de hac et seq. q. Report. hic q. 4. — S. Thom. tangit hanc q. hic q. 4. a. 4; S. q. 33. a. 2. ad 2. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Henr. Gand., de hac et seq. q. S. a. 58. q. 3. — Biel, hic q. 4.

QUAESTIO II.

Utrum generatio sit ratio paternitatis, an e converso.

Secundo quaeritur, quae istarum sit ratio intelligendi alteram, id est, utrum hypostasis Patris sive Pater ideo generet, quia pater est, vel ideo sit pater, quia generat. Et quod ideo sit pater, quia generat, hoc videtur:

1. Auctoritate Magistri in littera⁷: «Semper est filius, quia semper est genitus»: ergo generatio passiva est ratio essendi filium: ergo pari ratione et generatio activa est ratio essendi patrem, ergo etc.

2. Item, secundum rationem intelligendi prius est

¹ Vat. cum paucis codd. *eadem proprietates*; non congrue.

² Ubi a Petro Lombardo haec verba Augustini ex libro Enchiridion c. 39. n. 12. afferuntur: Non igitur concedendum est, quidquid de aliqua re nascitur, continue eiusdem rei filium nuncupandum. Ut enim omittam, aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius. — Paulo superius cod. S post *Primum quidem* subiicit est.

³ Cap. 2.

⁴ Libr. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 3. — Paulo ante ex prae-

stantioribus mss. revocavimus *baptismus*, cuius loco Vat. *baptizatus*.

⁵ Plura de hoc vide supra d. 5. a. 4. q. 4. ad 3. pag. 443.

⁶ Plurimi codd. cum. ed. 4 *praedicare*, sed cum in subsequenti propositione omnes codd. et edd. unanimiter vocabulum *praedicatio* exhibeant, cum Vat. et hic malimus *praedicatio* quam verbum *praedicare*. — De duplici hac praedicatione cfr. supra d. 5. a. 4. q. 4. ad 2.

⁷ Cap. 4.

generari quam *esse*, et prius est *esse* quam *referri*: ergo prius est *generari* quam *esse* filium: ergo pari ratione prius est *generare*¹ quam *esse* patrem secundum ordinem intelligendi. Si ergo prius est ratio posterioris, non e converso: ergo etc.

3. Item, hypostasis Patris est pater: aut ergo quia Deus, aut quia Deus generans. Non quia Deus, quia pari ratione et Filius: ergo quia Deus generans, ergo etc.

CONTRA: 1. Non generat nisi persona distincta, quoniam *generare* non convenit essentiae, sed personae; sed persona Patris non est distincta nisi per paternitatem: ergo non convenit *generare* illi hypostasi nisi per paternitatem: ergo ideo generat², quia pater.

2. Item, in his quae non acquiruntur per actum, prius est habitus quam actus secundum rationem intelligendi — quia enim non sumus boni per opera, sed magis e converso prius sumus boni, quam operemur bona³ — sed paternitas non acquiritur per actum in Deo: ergo prius ordine intelligendi intelligitur *esse* pater, quam generet.

3. Item, *Pater generat*, iste est quidam actus divinus, qui per se inest Patri soli; quaero, per quid? Aut enim quia *Deus*⁴, aut quia *Deus pater*, aut quia *innascibilis*. Non quia *Deus*, quia tunc etiam inesset Filio; non quia *innascibilis*, quia innascibilitas dicit nativitatibus privationem, non positionem⁵: ergo a divisione, quia *Deus pater*.

CONCLUSIO.

Generatio potius est ratio paternitatis, quam e converso.

RESPONDEO: Ad intelligentiam huius notandum, quod hic est duplex opinio. Quidam dicunt, quod

cum proprietates relativae e contrario sint in Deo quam in creaturis — quia in creaturis⁶ ut advenientes, in Deo ut insistentes — quod in creaturis *actus* est relationis ratio, unde in inferioribus ideo est pater, quia generat; sed in divinis e contra *relatio* est ratio actus. Unde simpliciter concedunt, quod Pater generat, quia pater; et negant conversim.

Sed quamvis illud posset aliquo modo capi ab intellectu ex parte Patris, tamen si illud consideremus in Filio, omnino non videtur intelligibile, quod ideo, quia filius, generetur⁷. Nam communiter dicitur, et ratio concordat, quod Filius et quod sit et quod filius sit, hoc habet per generationem: ergo generatio secundum rationem intelligendi praecedit filiationem; et relativa sunt simul natura in intelligendo, non tantum in essendo⁸: ergo generatio est ratio dicendi paternitatem in Deo Patre. Sicut enim se habet generatio passiva ad filiationem, ita activa ad paternitatem.

Et propterea est alia opinio, quod ideo est pater, quia generat. Et quod illud sit bene dictum, patet per differentiam assignatam inter *generationem* et *esse patrem*⁹. Nam secundum propriam rationem *generatio* dicit emanationem sive originem, *paternitas* dicit habitudinem. Constat autem, quod *origo* est ratio habitudinis, non *habitus* ratio originis est. Et ideo generatio est ratio paternitatis, non e converso. Ideo conceduntur rationes ad hoc.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod non generat nisi persona distincta; dicendum, quod verum est, quod secundum rationem intelligendi necesse est ante generationem intelligi *hypostasim* — secundum ordinem intelligendi loquor¹⁰ — sed non oportet praeintelligere eam *actu distinctam*, quia ipsa distinguitur per proprietatem generationis distinctione completa, sicut melius patebit

¹ Vat. *generari*, quem errorem correximus ex antiquioribus mss. et ed. 1.

² Vat. cum nonnullis codd. modo negativo *ergo non generat nisi*.

³ Aristot., II. Ethic. c. 4: Res igitur sane iustae et temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales vir iustus vel temperans ageret; iustus vero vir et temperans est non qui haec agit tantum, sed qui etiam ita agit, ut iusti et temperantes solent. — In pluribus codd. ut A-F-G-S-T-Y-Z et ed. 1 desideratur *bona*. Vat. post *prius* interiecit *etiam*, non bene; et paulo ante pro *quia enim non* cod. X, omisso *quia*, exhibet *non enim*.

⁴ Pro hac sententia a B. Alberto, S. I. tr. 8. q. 34. m. 1. nec non a S. Thoma, hic q. 1. a. 2. citatur S. Anselmus, qui in libr. de Process. Spirit. S. c. 7. docet, Spiritum S. non procedere a Patre, quia Pater est, sed quia Deus est. — Pro *etiam inesset* codd. F-H-P-Q-T aa bb *conveniret*; alii codd. cum ed. 1 haec verba prorsus omittunt.

⁵ Praeter hanc rationem, quam affert B. Albertus, S. I. tr. 8. q. 34. m. 1, idem auctor aliam proponit in suo Comment., hic a. 2. dicens: Sunt tamen quidam qui dicunt, quod generat, quia innascibilis, quod sic quaerit socium, cui communicet delicias suas. Sed illi, salva pace eorum, non intelligunt quaestionem, quia, cum quaeritur, utrum quia Pater vel

e converso, quaeritur de *ratione* generantis, ut est generans, et non, *quare* generet. — Verbis *a divisione*, quae immediate sequuntur, significatur locus sive modus argumentandi, de quo cfr. supra pag. 420, nota 5.

⁶ Supple cum cod. bb *sunt*. — Mox Vat. praeter fidem codd. et ed. 1, variata interpunctione: *insistentes. In creaturis enim actus est*. Dein cod. T *causa relationis* pro *relationis ratio*, et paulo inferius post *quod Pater* interiecit *ideo*. Denique pro *conversim* ed. 1 bene *conversam*.

⁷ In Vat. legitur sic: *quod ideo sit Pater, quia Filius generetur*. Verba *sit Pater* interpolatoris operam sapiunt et corrumpunt textum. Nam sermo est de generatione passiva, in qua, omnibus consentientibus, actus notionalis praecedit secundum intellectum illam proprietatem. Cfr. Scholion huius quaest. — Paulo inferius post *hoc habet* cod. K inserit verba *a Patre*.

⁸ De quo cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Relatione*. — Non multo post cod. T post voculam *ita* repetit *generatio*.

⁹ In praeced. quaest.

¹⁰ Textum, quem ex potioribus mss. restauravimus, Vat. valde mutilatum exhibet. Omisso enim *quod post verum est*, et mutata interpunctione, a verbis *necesse est* initium facit novae propositionis, sic proseguendo: *Necesse est enim, ante generationem esse hypostasim (secundum rationem intelligendi loquor)*. Subinde post *oportet* codd. L O addunt *tempore*.

infra¹; tamen secundum rationem intelligendi ratio distinguendi *inchoatur* in innascibilitate, et ideo generat, non ut prius distincta *paternitate*, sed ut distincta quodam modo *innascibilitate*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non acquiritur per actum; dicendum, quod in divinis nulla proprietas acquiritur, quia quaelibet est essentia. Tamen secundum rationem intelligendi *origo* sive emanatio originis est *ratio relationis*, sicut in his inferioribus est *ratio secundum esse*. Unde sicut actus generationis est aeternus, ita et proprietas paternitatis² aeterna. Unde quamvis non *acquiratur* per actum, *inest* tamen per actum; unde illa propositio est falsa et debet sic generaliter proponi: in eis quae non insunt per actum etc., et tunc *minor* est falsa. —

Alia solutio. Potest tamen dici, quod illud est verum de actu, qui elicitur ex illo habitu, sicut opus meritorium ex gratia; sed actus generationis non elicitur nec intelligitur elici ex paternitate: ideo non oportet praeintelligere *paternitatem* ad hoc quod intelligatur *generare*.

3. Ad illud: aut generat, quia *Deus*, aut quia *pater* etc.; dicendum, quod generat, quia *Deus innascibilis*; et spirat, quia *improcessibilis*³. — Quod *obiicitur*, quod innascibilitas dicitur secundum privationem, dicunt aliqui, quod privatio *pura* non est ratio habitus, sed privatio *aliqua* cum habitu substrato est ratio. Unde sicut aliquis homo liberalis⁴ invitat ad comedendum, quia solus, sic Pater generat propter liberalitatem, et ne sit solus; et ideo cum semel generavit et spiravit, non amplius generat, quia iam non amplius est solus, quamvis sit liberalis.

Aliter tamen est dicendum, sicut praedictum⁵ fuit, quod innascibilitas est *privatio*, quae secundum rem est *perfecta positio*. Innascibilis enim dicitur Pater, quia non est ab alio; et *non esse ab alio* est esse primum, et primitas est nobilis *positio*. Primum enim ratione primi adeo dicit nobilem positionem et conditionem, ut videbitur, quod ad positionem

primi sequatur positio secundi. Unde quia primum, ideo principium⁶; quia principium, ideo vel actu vel habitu est principiatum. Quoniam igitur *ratio primitatis* in aliquo genere est ratio *principiandi*⁷ in illo, ideo, quia Pater est primum respectu emanationis, generationis et processioneis, generat et spirat. Et quoniam primum in genere generationis, quia innascibilis, primum⁸ in genere spirationis, quia Deus improcessibilis; ideo generat, quia Deus innascibilis; et ultra non est ponere: quare est innascibilis? Cum enim innascibilitas dicat primitatem, et status sit in primo, ideo etc. Et hoc est quod dicitur infra, distinctione vigesima nona⁹ circa principium: «Pater est principium totius divinitatis, quia a nullo»; et hoc est quod in pluribus locis supra praesuppositum est¹⁰.

Quod autem movet ad hoc dicendum, primum est antiqua positio magnorum *doctorum*¹¹, qui dixerunt, quod innascibilitas in Patre dicit *fontalem plenitudinem*. Fontalis autem plenitudo consistit in producendo. Sed constat, quod non ideo, quia creaturam producit, dicitur in eo fontalis plenitudo, quia hoc convenit tribus¹²; nec ideo, quia producit Spiritum sanctum, quia hoc convenit Filio: ergo fontalis plenitudo in Patre ponit generationem in eodem. Si ergo innascibilitas est fontalis plenitudo, patet etc.

Movet etiam *communis opinio*, quae dicit, innascibilitatem esse proprium Patris; sed non potest esse proprium¹³ et maxime proprium, quod dicat notionem, secundum quod importat *puram privationem*; sic enim convenit essentiae et Spiritui sancto: ergo *aliquid ponit*: non absolutum — constat, quia ratione illius non potest¹⁴ esse proprietas — sed non potest ponere respectum positivum respectu *producentis*: ergo de ratione sua ponit respectu *producti*. Sed secundum rationem intelligendi prima ratio respiciendi aliquem ut productum est generatio: ergo ad innascibilitatis positionem sequitur positio generationis: ergo etc.

Movet etiam verbum *Hilarii*, duodecimo de Tri-

Dist. 28. q. 1. 2. 3. — In fine solutionis huius argumenti at., codd. et ed. 1 obnitentibus, oppressit verba *paternitate*, sed ut distincta.

² Supple cum cod. G est.

³ Quaestione principali soluta, S. Doctor ex occasione huius obiectionis in his quae sequuntur solvit connexam quaestionem, scil. quae sit ultima ratio, *quare* Deus generet et spiret. Cfr. supra d. 7. q. 2. conclus. et hic Scholion.

⁴ In compluribus codd. ut A I O Q S T Y legitur *liberalis ens* pro *homo liberalis*.

⁵ Supra d. 2. q. 2. in corp., et d. 11. q. 2. in corp., et d. 13. dub. 4; cfr. etiam infra d. 28. q. 1. 2. — Mox post *privatio* cod. Q adiungit *secundum vocem*.

⁶ Cfr. supra pag. 215, nota 9.

⁷ Ita multi codd. ut G K M N P Q Y ee ff; alii cum Vat. *principiati*.

⁸ Vat., non suffragantibus codd. neque ed. 1, voci *primum* praemittit *est esse*, et paulo superius eidem voci *primum* solum

esse. Non multo post pro *ponere* nonnulli codd. ut P Q bb ff *quaerere*.

⁹ In lit. Magistri, c. 1.

¹⁰ Supra d. 2. q. 2, et d. 11. q. 2.

¹¹ Pro *magnorum doctorum* aliqui codd. ut A R S (T a prima manu) Y cc *magistrorum doctorum*; cod. G *nostrorum doctorum*; codd. I P Q V, omisso *magnorum*, solummodo *magistrorum*.

¹² Supple cum codd. aa bb *personis*. — Paulo ante complures codd., inter quos et cod. T, cum ed. 1 *producat* pro *producit*, et paulo inferius *quod producat* pro *quia producit*.

¹³ Cod. T post *proprium* repetit *Patris*. Non multo post pro *dicat* aliqui codd. ut W Y *dicit*, pro quo verbo Vat., antiquioribus codd. nec non ed. 1 refragantibus, substituit verbum *importat*.

¹⁴ Non pauci codd. ut A F G H I T V X Y cum ed. 1 *posset*. Paulo inferius post *sua ponit* codd. Q Z repetunt *respectum*.

nitatem¹, ubi dicit, quod Pater est *auctor* Filii. Constat autem, quod per *auctorem* intelligit non factorem, sed genitorem. Eo ergo convenit Patri esse genitorem, quo convenit ei esse auctorem; auctorem autem esse convenit ei per id quod dicit auctoritatem esse in Patre; sed summa auctoritas est in Patre ratione *innascibilitatis*: ergo convenit hypostasi Patris ratione *innascibilitatis generare*. Et hoc videntur dicere verba Hilarii, duodecimo de Trinitate, si quis attendat, et similiter in quarto².

Movet etiam verbum Philosophi³, qui dicit, quod principia quanto sunt priora, tanto potentiora — et quod causa prima plus influit — et quae simpliciter prima, summe habet influere per omnem modum. Si ergo videmus in ordine causarum, inter quas est ordo *essentialis*, quod primitas facit, esse summam influentiam in causa, et maiorem influentiam secundum essentiam: pari ratione, ubi est ordo *personarum*, primitas in prima persona est ratio producendi alias; et quia *innascibilis*⁴ dicit primitatem, hinc est, quod dicit *fontalem plenitudinem* respectu productionis personalis. Et huius signum videmus, quod prima in generibus sunt principia aliorum⁵, et quae sunt simplicia ut in pluribus, ita quod in eis sit status, habent potentiam infinitam, sicut punctus respectu linearum, et unitas respectu numerorum; sic etiam divina essentia, quia prima⁶ respectu creaturarum. Unde fortassis, quia divina essentia est prima, ideo est omnipotentissima. Et quia omnis essentia sequitur essentiam trium personarum, impossibile est, quod una persona producat aliquid sine altera. Quamvis autem potentia producendi respectu personarum infinitarum non debuerit esse, sicut supra monstratum est⁷; attamen si per impossibile poneretur, quod mille personae producerentur, necesse

esset, quod omnes immediate procederent a persona Patris. Quia sicut causa prima necessario in omni productione sequenti immediate operatur, sic suo modo in personis.

Ad hoc etiam⁸ movet *ratio*. Sicut enim possibile est intelligi hypostasim Patris et Filii, non intellecta hypostasi Spiritus sancti; sic etiam possibile est intelligi hypostasim Patris, nulla alia persona intellecta. Et tunc quidem intelligeretur, non intellecta paternitate. Et certum est, quod possibile est hoc intelligi. Possumus enim, non intellecta personarum pluralitate, intelligere divinam naturam et habentem illam, et quod illam non habeat ab alio; et ita intelligunt gentiles⁹. Sic igitur intelligendo, contingit de isto dicere et intelligere, quod possit generare. Per quid ergo potest? Nihil invenio in illa hypostasi nisi commune praeter *innascibilitatem*: ergo, si generatio non potest ei inesse per illud quod est commune, inest ei per illud quod est proprium; hoc autem est *innascibilitas*: ergo etc.

Rursus, sicut videmus plures personas in una natura, sic plures proprietates in una persona: ergo, sicut ad perfectionem completissimam necesse est, omnes personas reduci ad unam, quae sit principium aliarum, sic omnes proprietates unius personae¹⁰ ad unam, quae sit ratio aliarum. Sed in Patre est *paternitas* et *innascibilitas* et *spiratio*; sed *innascibilitas* non est reducibilis ad alias: ergo necesse est, quod aliae reducuntur ad *innascibilitatem*, quae est, sicut dixerunt, fontalis plenitudo.

Amplius, paternitatis et generationis proprietas, quantum est de generali sua significatione, *communicabilis* est; quod¹¹ patet in creaturis, quia genitus generat, et filius unius fit pater alterius. In divinis autem paternitas est *incommunicabilis*: ergo cum

¹ Num. 21: Nam ipsa sermonum enuntiatione cum natum profitemur, non tamen non natum praedicamus. Neque enim id ipsum est non natum atque nasci; quia illud ab altero, hoc vero a nemine est. Et aliud est sine auctore esse semper aeternum, aliud quod Patri, id est auctori, est coaeternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est; at vero ubi auctor aeternus est, ibi et nativitatis aeternitas est, quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna nativitas est. Idem fere dicit ibid. n. 51.

² Num. 6: In uno, *ex quo* auctoritatem *innascibilitatis* intelligit (Ecclesia); in uno, *per quem* potestatem nihil differentem ab auctore veneratur. Cfr. et IX. n. 31.

³ Qui non est Aristot., sed auctor libri de Causis (cfr. supra d. 8. p. II. q. 2. arg. 3. ad opp.), qui tres a S. Doctore hic adductas rationes ponit, et quidem secundam verbis explicitis in propos. 4: « Omnis causa primaria plus est influens supra causatum suum, quam causa universalis secunda ». Primam autem rationem insinuat ibid. sic: « Iam ergo manifestum est et planum, quod causa longinqua est prima, et prima est plus comprehendens et vehementius causa rei quam causa propinqua » (cfr. etiam prop. 16. et 17.). Tertiam tandem rationem auctor ille affert in propos. 20: « Causa prima regit res creatas omnes, praeter quod commisceatur cum eis », quam sic expli-

cat: « Causa prima est fixa, stans cum unitate sua pura semper, et ipsa regit res creatas omnes et influit super eas virtutem vitae et bonitates secundum modum virtutis earum receptibilem et possibilitatem earum. Prima enim bonitas influit bonitates supra res omnes influxione una, verumtamen unaquaeque rerum recipit ex illa influxione secundum modum suae virtutis et sui esse ».

⁴ Cod. H *innascibilitas*.

⁵ Cfr. Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior c. 4.), et X. text. 2. seqq. (IX. c. 4.). — De potentiali infinitate puncti, quae potest terminare infinitas lineas, vide supra d. 17. p. II. q. 2. ad 2. — Vat. absque auctoritate codd. et edd. sic prosequitur: *et quae sunt simpliciter prima, ita quod in eis sit status ut in pluribus*.

⁶ Supple cum codd. G M bb est.

⁷ Supra d. 2. q. 3, et d. 7. q. 2.

⁸ Pro *etiam*, quod ex codd. I P Q et ed. 1 revocavimus, Vat. *autem*, codd. Y cc *Adhuc autem*.

⁹ Cfr. supra d. 26. q. 3. — Paulo inferius post *hypostasi* Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 *non pro nisi*.

¹⁰ Supple: reduci necesse est. — Sola Vat., suppressa voce *unius*, post *personae* interiicit *reduci*, et pro *aliarum* substituit *illarum*.

¹¹ Vat. cum cod. cc *ut*.

hoc non sit de ratione paternitatis in quantum paternitas, erit ratione¹ alicuius, quod est incommunicabile; hoc autem est *innascibilitas* sive *primitas*, quia *primum* non potest dare alii primitatem, et *innascibilis* non potest generare innascibilem: ergo videtur, quod in divinis hypostasis Patris ideo generet, quia innascibilis.

Postremo, cum idem sit *primum* et *principium*,
Quartum. sicut patet et *Philosophus*² dicit; aut ideo est primum, quia principium, aut e converso. Constat, quod ideo convenit ei ratio principii, quia est primum; ideo per se hoc habet. Et constat, quod status est in primo principio, non quia *principium*, sed quia *primum*. Et constat, quod illa est conditio nobilita-

tis: ergo cum Pater sit «totius deitatis principium», ut dicit Augustinus³, hoc est, quia est prima persona, ac per hoc quia innascibilis.

Hoc sine praeiudicio aliorum dictum est. Utraque enim harum positionum magna est, et neutra est contemnenda; *haec*⁴ autem videtur magis cadere in intellectu quam *prima*, maxime si respiciatur ipsius *paternitatis* propria acceptio, quae est vere relatio et simul natura cum filiatione, nec potest abstrahi a natura et proprietate relationis; unde ita importat habitudinem ad Filium, sicut et *generare*. Ideo et ista positio intelligibilior videtur; et hoc melius patebit infra⁵, cum agetur de innascibilitate.

SCHOLION.

I. Eandem quaestionem S. Thom. (S. I. q. 40. a. 4.) tractat sub hoc titulo: «Utrum actus notionales praeintelligentur proprietatibus». In solutione huius problematis saltem verbis dissentiunt S. Bonav. et Alex. Hal. (S. p. I. q. 59. m. 3.), cum quo convenit S. Thom. (S. I. q. 40. a. 4.). Alex. Hal. et S. Thom. faciunt distinctionem inter paternitatem ut est *relatio* (et sic secundum intellectum praesupponit generationem), et ut est *proprietas* (et sic praeintelligitur generationi). Alex. Hal. vult etiam, ut addatur *Deus* in hac formula, ita ut dicatur: Pater, in quantum Deus pater, generat. Scotus vero contra applicationem huius distinctionis et etiam contra sententiam S. Bonaventurae opponit (I. Sent. d. 28. q. 3. n. 2. 3.). — Argumentum principale S. Thomae est 1. ad opposit. apud S. Bonaventuram. Sententiam S. Thomae, quae non ab omnibus eodem modo explicatur, bene expressisse videtur Petrus a Tar. (hic q. 4. a. 3.): «Secundum intellectum prius intelligitur paternitas, ut forma Patris constitutiva, qua personaliter in se subsistit; deinde ut potentia generativa, qua agit; deinde ut actus generationis; et ultimo ut relatio».

II. Sententia S. Bonaventurae, cui consentit Richard. a Med., media via incedens, utramque sententiam aestimat probabilem, immo eas in concordiam felici successu redigere nititur. Distinguit enim in paternitate et *fecunditatem*, quam importat, et *relationem* ad Filium; et iterum in innascibilitate distinguit et *privationem* et *fontalem plenitudinem* seu fecunditatem. Quatenus innascibilitas dicit *fontalem plenitudinem*, radix est generationis; et sic verum est, quod Pater, quia generat, est pater, id est, habet relationem ad Filium. Sed etiam verum est, quod generat, quia pater, quatenus paternitas includit fecunditatem. De innascibilitate, quod importet plus quam meram privationem (ut vult Scotus), cfr. d. 28. per totam; de origine et relatione supra d. 26. q. 3.

Quod recte interpretati simus doctrinam S. Doctoris, penitus comprobatur et anecdoto Prologo S. Bonav. in II. Sent., et alio anecdoto additamento ad hanc quaestionem. Utrumque huic Scholio subnectimus.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 59. m. 3. — Scot., Report. hic q. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 4; S. I. q. 40. a. 4. — B. Albert.,

hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 3. — Ægid. R., hic 4. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 3. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2.

ANECDOTA.

I. Clarissime suam de hac quaestione sententiam explanat S. Bonav. in Prologo quodam ad II. Sent., cuius mentionem fecimus in Prolegom. pag. LVIII, et pag. 90. 137. Dicit autem haec: «Fortassis autem alicui videbitur, me ab eius (Alexandri Hal.) sententia deviasse, cum sermo fuit de generatione aeterna in primo libro d. 27. Cum enim scribatur in Summa [loc. cit. in Scholio], quod ideo generat, quia est *Pater*, magis visum sum adhaerere illi opinioni, quae dicit, quod Pater ideo generat, quia *Deus innascibilis*; cum iterum ab eodem scribatur, quod est aliquid dicere in divinis, cui non respondet verbum, magis adhaesi illi opinioni, quae dicit, quod non est *dicere* sine verbo, ac per hoc ab eius recessisse vestigio. Sed si quis recte intelligat, non discordavi ab ipso nec in primo nec in secundo, quia verum non contrariatur vero.

Verum autem esse arbitror, et quod Pater generat, quia *innascibilis*, et quod generat, quia *Deus pater*; et hoc patet sic. Planum est enim et secundum omnem opinionem verum, quod ideo potentia Patris generat, quia *fecunda* est. Illud ergo recte dicitur esse ratio generandi, quod fecunditatem potentiae Patris importat. Fecunditas autem importatur et nomine *innascibilitatis* et nomine *paternitatis*, sed aliter et aliter. Nam *paternitas* importat fecunditatem quasi *praesupponendo* et praeintelligendo, licet principaliter imponatur *ab habitudine*. Dicitur enim paternitas habitudo Patris ad Filium. *Innascibilitas* autem importat fecunditatem *ex consequenti intellectu*: nam ex primo intellectu importat *privationem habitudinis* ad prius; sed ex illa sola privatione non posset esse proprietas, cum sit consequens [supple: illa privatio] essentiam. Et ideo innascibilis non solum dicitur Pater, quia ab alio non *accipit esse*, sed quia ab alio non accipit esse et quia *habet unde alii det esse*.

Qui igitur superficialiter intelligit attendendo vel aspiciendo, a quo primo nomen imponitur, utrumque negabit dicens, Pa-

¹ Vat. perperam ante vocem *ratione* repetit *de*, contradicentibus codd. A F G P Q T W Y Z etc. nec non ed. 4.

² Vide supra pag. 215, nota 9. — Mox ante verbum *convenit* Vat. cum cod. cc omittit *ideo*.

³ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 29. Vide infra d. 29. c. 4. in lit. Magistri. — Proxime post Vat. cum cod. cc *primum* pro *prima persona*.

⁴ Cod. Y *secunda* pro *haec*.

⁵ Dist. 28. q. 4. seqq. — Paulo superius post *unde* codd. aa bb addunt *ista*, scil. paternitas. Subinde pro *Ideo et ista* permulti codd. cum ed. 4 *Et ideo alia*, qua lectione sensus confunditur, unde Vaticanae lectionem retinuimus. — *Nota*, quod hic codd. G aa bb textum largissima additione locupletant, quam post Scholion invenies.

trem non ideo generare, quia *pater* est, nec ideo generare, quia *innascibilis* est, quia nec habitudo nec habitudinis privatio est ratio producendi personam. Et quantum ad hoc verum dicit, sed non *plene*. Qui autem *plenarium* intellectum capit utriusque, attendens fecunditatem importari per utrumque nomen, utrumque dicit: et quod generat, quia Deus innascibilis, et quod generat, quia Deus pater. Verum est enim, quod Pater generat, quia nihil habet ab alio, sed habet unde det alii. Verum est etiam, quod Pater generat, quia fecunditatem habet in producendo sibi per omnia similem per modum naturae.

Cum ergo dixi, quod Pater ideo est pater, quia generat, et non ideo generat, quia pater, non hoc dixi ratione *fecunditatis*, quam importat hoc nomen *paternitas* in divinis, sed ratione *habitudinis*, a qua nomen patris imponitur; et ideo magistro non contradixi, *sed hoc ibi dicere omisi et nunc suppleo*, quod paternitas non tantummodo dicit *habitudinem*, sed etiam *fecunditatem*. Unde licet rationes ibi inductae ostendant, quod non ideo generat, quia pater, et concessae sint, quia *verum* concludunt, secundum quod *pater* imponitur ab *habitudine*; addendum fuit, quod *non* concludunt, secundum quod nomen patris importat *fecunditatem*. Cum autem dixi, quod Pater generat, quia Deus innascibilis, non hoc dixi, in quantum hoc quod est *innascibilis* importat privationem habitudinis; sic enim negat magister; sed hoc dixi, in quantum in nomine *innascibilitatis* clauditur potentia fecunditatis. Et hoc necessarium est ponere ad hoc, quod innascibilitas sit proprietas, sicut ibi multipliciter ostensum fuit. Magis autem adhaesi huic positioni, quod Pater generat, quia Deus *innascibilis*, non quia innascibilitas magis sit *ratio generandi* quam paternitas, sed quia magis est ibi *status*, ultra quem non contingit quaerere. Si enim quaeratur, quod [*quare?*] Pater generat, et respondeatur: quia pater est, id est, fecundus fecunditate naturae, adhuc dubitabit et quaeret, quare *illa* potentia magis est fecunda quam *alia*? Et responderetur: hoc est, quia ipsa a nullo alio habet esse. Ideo enim « Pater est totius deitatis principium, quia a nullo », ut dicit Magister. Hac ratione reddita, ibi status est nec est ultra procedere. Et ideo dixi, quod Pater generat, quia Deus innascibilis, non ut assignarem generationis *proprium rationem*, sed magis propter *inquisitionis terminationem*. Nam in nomine *patris* importatur ratio generationis, ut *propria*, nomine vero *innascibilitatis*, ut *prima*; in uno *antecedenter*, in alio *consequenter*; in uno *communiter*, in altero *specialiter* ».

II. Iam dictum est supra pag. 472, nota 5, et Prolegom. LXIII, nota 2, quod codd. G aa bb huic quaestioni satis diffusam disquisitionem addunt pro explicanda et defendenda sententia S. Doctoris. Queritur igitur, utrum hoc additamentum ab ipso S. Bonaventura sit scriptum. Manifestum est ex praecedente fragmento anecdoti Prologi, illud scriptum non fuisse partem Commentarii, ut ab auctore primitus erat editus. Deinde ex verbis illius additamenti « Superius distinctione nona », et « sicut infra videbitur », (scilicet d. 28.) argui potest, illud considerandum esse tanquam partem alicuius Commentarii in librum Sententiarum. Denique patet, hanc disquisitionem non esse nisi longiorem, sed fidelem et in ipsis verbis saepe convenientem expositionem eius doctrinae, quae in dicto Prologo continetur, ipsamque non indignam esse tanto Doctore. Attamen auctoritas trium codicum, licet sint antiqui, non sufficere nobis videtur, ut affirmare possimus, S. Bonaventuram esse huius scripti auctorem. Fieri enim potuit, ut ex ipsis verbis Seraphici, in schola, teste illo Prologo, prolatis, aliquis ex eius discipulis hoc additamentum composuerit et alicui exemplari huius Commentarii apposuerit, vel quod ex aliquo scripto discipulorum eiusdem super sententias postea nostro Commentario insertum sit. Examinavimus quidem plura opuscula discipulorum S. Doctoris de hac re tractantia, sed frustra. Remanet autem dubium, ne fortasse in aliis operibus possit inveniri. — Nihilominus non improbabile est, S. Bonaventuram post Commentarium iam editum illi addidisse quae viva voce in scholis docuerat, cum in Prologo dicat: « Hoc ibi dicere omisi et nunc suppleo ». Ipsi igitur visum est, aliqua ad explicandam sententiam suam opportuna fuisse in suo scripto

omissa. Quomodocumque res se habeat, digna est haec trium codicum additio, quae hic inseratur. Aliquas lectiones variantes codicis G uncinis clausas apposuimus.

« Non est autem praetermittendum, quod cum quaeritur, utrum (quare) pater generet (generat), quia pater, an e converso, solet fieri quaedam distinctio, (ex) eo quod paternitas, a qua nomen *patris* importatur, potest considerari ut *proprietas*, vel ut *relatio*. Si consideretur ut *proprietas*, sic est perfectio personae Patris, in quantum persona talis, et hoc, quia est proprietas personalis, et quia omnis actus, qui convenit supposito, intelligitur convenire ratione alicuius proprietatis et qualitatis et formae. Hoc modo accipiendo (paternitatem), *generare* convenit personae Patris et intelligitur convenire, quia est pater. Si autem consideretur paternitas ut *relatio*, cum relatio dicat respectum ad alterum, scilicet ad filium, sic necessario supponit intellectum *filii*, et intellectus *filii* intellectum *generationis*, ac per hoc, quantum ad rationem intelligendi, intellectus *paternitatis* intellectum praesupponit *generationis*. Et quantum ad istum (hunc) intellectum verum est, quod (quia) ideo est pater, quia generat. Et secundum has duas vias declinari (determinari) posse videntur rationes, quae fiunt ad partes oppositas.

Huic autem distinctioni obviare videntur quam plura. Nam talis distinctio nec videtur *in se* valere, nec *ad propositum*.

1. *In se* quidem videtur a rectitudine deviare primo, quia in divinis relatio est superius ad proprietatem sive *in plus*, quia communior; quamvis non sit in divinis proprie inferius et superius; omnis enim personalis proprietas est relatio, sed non e converso. Sed inter inferius et superius nulla cadit distinctio. Nihil enim est dicere, quod albedo potest esse nomen coloris, vel nomen qualitatis. Igitur consimiliter nulla est distinctio, cum distinguitur, quod paternitas potest esse nomen *proprietatis*, vel *relationis*.

2. Rursus, nullum nomen in divinis potest esse proprium personae, nisi dicat respectum ad alterum. Omne enim, quod in divinis absolute dicitur, necessario dicitur de tribus, sicut vult Augustinus. Si ergo paternitas nominat personae proprietatem, hoc non est, nisi quia dicit respectum personae ad personam: ergo, circumscripta relatione per intellectum, iam non erit proprietas. Intellectus igitur relationis in divinis non potest circumscribi ab intellectu proprietatis nec *re* nec *ratione*. Si igitur nulla cadit distinctio inter ea, quorum unum est ratio intelligendi reliqua, nec distinctio inter ea, quorum unum non potest aliquo modo intelligi, altero circumscripto: redit igitur, quod nulla sit praedicta distinctio, scilicet quod paternitas possit esse proprietas vel relatio.

3. Amplius, paternitas, prout est proprietas in divinis, aliquo modo praedicatur: aut ergo in *quid*, aut in *quale*, aut in *quomodo se habet*. Si in *quid*: ergo nomen illud magis est substantiae nomen quam proprietatis. Si in *quale*; sed (et) omne quod praedicatur in divinis ut in *quale*, transit in substantiam, sicut vult Boethius et Augustinus. Et nihil tale est proprium personae: ergo paternitas non est proprium personae. Restat ergo, quod praedicatur ut *quomodo se habens* (habet), quia alium modum non est assignare, secundum quem, quod a paternitate dicitur, praedicatur. Et illud clarius apparet, quia non respondetur ad quaestionem factam per *quale*, sed per *quomodo se habens*. Ergo ut proprietas est, importat habitudinem ad alterum, et ita relationem: ergo impossibile videtur sustinere praedictam distinctionem.

4. Postremo, cum distinguitur, quod (quia) paternitas potest esse relatio vel proprietas, aut hoc est secundum diversitatem a parte *rei*, aut secundum diversitatem a parte *intelligentis*: non secundum diversitatem a parte *rei*; hoc constat, quia omnino ibi est summa simplicitas, et ideo idem est *generare* et *esse patrem*, et *paternitas* et *generatio*. Erit igitur secundum diversitatem a parte *intelligentis*. *Sed contra*: sicut intellectus noster imposuit vocabulum *generandi* ipsi productioni et emanationi, sic imposuit vocabulum *paternitatis* ipsi habitu-

dini et relationi. Sicut ergo non distinguitur, quod *generare* possit nominare proprietatem personae vel productionem, similiter nec videtur rationabiliter posse distingui in eo quod est pater.

Videtur nihilominus praedicta distinctio non valere *ad propositum*.

5. Dicitur enim, quod intellectus paternitatis, ut est *relatio*, praesupponit intellectum generationis, et hoc secundum rationem intelligendi, quamvis, in quantum est proprietas, sit e converso. *Sed contra*: quidquid est prius aliquo secundum rem vel intellectum, quod est prius tertio secundum rem vel intellectum, necessario illud primum est prius illo tertio (primo), eodem modo prioritatis servato. Sed illud, a quo non convertitur consequentia [cfr. Aristot. Praedicam. c. de Priori] et quod habet rationem superioris, prius est. Ergo cum *relatio* sic se habeat ad proprietatem, quod intellectus paternitatis, ut est *relatio*, praeambulus est ad intellectum paternitatis, ut est *proprietas*; et generationis intellectus praeambulus est ad intellectum paternitatis, ut est *relatio*, secundum praedictam distinctionem: ergo praeambulus est ad intellectum eiusdem, ut est proprietas, per illam maximam: quidquid est prius priore, est etiam prius posteriore. Accipiat hoc sane quantum ad nostrum intelligere, quia in divinis non contingit proprie prius et posterius reperire.

6. Rursus, intellectus *positivus* in eodem et respectu eiusdem antecedit intellectum *privativum*, sicut convenientia antecedit differentiam, et sicut affirmatio antecedit negationem; sed paternitas, ut est *relatio*, dicit respectum et habitudinem ad filium, ut est *proprietas*, dicit distinctionem Patris a Filio, quia proprium est quod convenit soli: ergo intellectus paternitatis, ut est *relatio*, praeambulus est ad intellectum eiusdem, ut est *proprietas*: ergo si paternitas consequitur intellectum generationis secundum nostrum intelligere in quantum *relatio*, restat quod et in quantum *proprietas* (consequatur).

7. Amplius, quocumque modo accipiat paternitas, verum est dicere de eo qui genuit, quod est pater, etiamsi non generet actu nec generet de futuro: ergo potest intelligi paternitas inesse alicui absque hoc, quod in actu generet. Si igitur propria ratio alicuius et re et intellectu ponit illud, cuius est ratio, videtur quod nullo modo paternitas sit ratio generandi. Si tu dicas, hoc esse verum de paternitate in creatura, non in Creatore; *contra hoc* est, quod paternitas non sumitur aequivoce hic et ibi: ergo intellectus et ratio intelligendi consimilis est, sicut et consimilis est ratio nominandi et imponendi, quidquid sit ex parte rei.

8. Postremo, ita est filiatio *proprietas* Filii et (vel) *relatio*, sicut et paternitas Patris. Sed quocumque modo accipiat filiatio, sive ut *proprietas* sive ut *relatio*, semper est verum dicere, quod Filius est filius, quia genitus; et hoc saepe dicit Augustinus et in sermone de Purificatione beatae Virginis et in libro de Trinitate, et hoc ipsum dicit Gregorius et habetur superius distinctione nona. Ergo quocumque modo accipiat paternitas, semper est verum dicere, quod ideo est pater, quia generat.

Videtur igitur, quod praedicta distinctio nec *in se* nec *ad propositum* habeat efficaciam. Haec et alia plura obici possunt contra distinctionem praedictam.

Responsio. Si quis igitur praedictam distinctionem superficialiter intelligat, aestimo, quod plurima inveniet sibi obviantia; sed si vim vocabuli attendamus, satis fiet lucidum, quod videtur ambiguum. Planum est enim, quod paternitatis vocabulum circa personam, de qua dicitur, duo insinuat: et *fecunditatem*, per quam est principium Filii, et *habitudinem*, secundum quam refertur ad ipsum. Si igitur in praedicta distinctione, qua dicitur, quod paternitas potest considerari sub ratione proprietatis et relationis, intelligatur fieri distinctio inter intellectum *fecunditatis* et *habitudinis consequentis*, cessat calumnia verborum et importunitas obiectionum. Nullus enim sanae mentis dubitat, quin *fecunditas* naturae secundum ratio-

nem intelligendi praecedat ipsam productionem generationis, et quin ipsa *habitus* consequatur secundum rationem intelligendi ipsam generationem: nunquam enim pater intelligitur generare filium, nisi quia intelligitur esse fecunditas in ipso; nunquam intelligitur referri, nisi (etiam) intelligatur habere filium. Et sic intellectus paternitatis ratione *fecunditatis* praeambulus est ad intellectum generationis sive actum generandi secundum rationem intelligendi; intellectus vero *habitudinis* et relationis est e contrario. Sic igitur manifestum est, quodsi loquamur de hoc nomine *pater* quantum ad intellectum *ultimum*, a quo nomen imponitur, qualiscumque fiat distinctio, quod non ideo generat, quia pater, sed magis e contrario; licet possimus concedere, quod ideo generat, quia pater, quantum ad intellectum *fecunditatis*, qui est quasi praeambulus; et per hoc possunt evitari omnes obiectiones praecedentes.

Consimilis etiam modus distinguendi valet ad multas alias quaestiones, utpote, utrum pater generet, quia *innascibilis*, quia quantum ad intellectum primum, qui privativus est, innascibilitas non est ratio generandi, sed quantum ad consequentem, qui est fontalis plenitudo. — Valet etiam ad quaestionem, utrum *potentia generandi* dicatur secundum substantiam, an secundum relationem. — Valet nihilominus ad quaestionem, quando quaeritur, utrum abstractis proprietatibus sit intelligere distinctionem in hypostasibus. Et multae per hoc opiniones possunt reduci ad concordantiam (concordiam), quae repugnare videntur. In huiusmodi enim quaestionibus de proprietatibus non modica vis constituitur in intellectu, quem nomina praecipue faciunt, et ideo non est in huiusmodi (his) alteri parti nimis adhaerendum, pro eo quod controversia *de nominibus* est pertinacibus relinquenda, iuxta philosophicum documentum [cfr. VIII. Topic. c. 4. in fine.].

Ex his igitur patet, quod una praedictarum positionum (partium) sive opinionum alteram non impugnet; quoniam potius adiuvat ad veritatem dilucidandam. Dum enim utraque ponit, quod actus generationis competit personae Patris ratione *fecunditatis* per modum naturae, idem omnino sentiunt; dum autem dicunt, fecunditatem illam importari per haec duo nomina *paternitas* et *innascibilitas*, non contradicunt, quia *paternitas* importat fecunditatem quantum ad intellectum primum sive praeambulum; sed *innascibilitas* tantum quantum ad consequentem. *Paternitas* etiam importat ipsam fecunditatem, ut est ratio generandi *propria*, sed *innascibilitas*, ut est ratio *prima* (generandi). *Paternitas* enim fecunditatem importat respectu actus generandi *determinate*, et ita significat ut rationem *propriam* generandi; sed *innascibilitas* ut *primam*, quoniam sicut dicit Magister infra: « Pater est principium totius divinitatis, quia a nullo ». — Et si quaeratur, quare magis persona Patris est fecunda ad generandum quam alia persona; ratio (huius) est haec, quia ipsa est prima et ita a nullo; et hoc importat hoc nomen *innascibilis* (innascibilitatis), sicut infra videbitur, nec ulterius restat alia quaestio, quare scilicet persona Innascibilis est innascibilis (sive a nullo), immo ibi *status* est. Si quis autem in *primo* statum non inveniet nec quietem, cum primae et primordialissimae emanationis investigat rationem, videlicet generationis Filii Dei, nescio si unquam sit eam alicubi inventurum ».

Ultima propositio in solo cod. G exstat, in quo hic terminatur quod adiungitur. Sed in codd. aa bb plura alia adduntur, quae non a S. Bonaventura scripta esse videntur. Contra morem enim Seraphici Doctoris, qui in omnibus studet brevitati, non pauca ex iam dictis et fere iisdem verbis repetuntur. Additur etiam alia quaestio, scilicet utrum fecunditas in Patre sit dicta secundum substantiam, an secundum relationem, et applicatur distinctio supra posita ad duas quaestiones: utrum potentia generandi dicatur secundum substantiam, an secundum relationem (supra d. 7. q. 1.), et utrum abstractis proprietatibus contingat intelligere personas (in quaest. sequenti). Sed in his vix aliquid notatu dignum continetur, nisi illa sententia, quam transcripsimus in Prolegomenis LXIII. col. 4.

QUAESTIO III.

Utrum proprietates possint abstrahi a personis divinis.

Tertio quaeritur, utrum contingat proprietates abstrahi. Et quod non, videtur:

1. Quia omnis abstractio supponit concretionem; ^{fundamenta.} sed in eis solum proprie est concretio, in quibus est denominativa praedicatio¹: ergo si hoc est in accidentibus tantum, videtur, quod ubicumque est ponere proprietatem abstrahibilem, est ponere proprietatem accidentalem. Sed talis nullo modo ponitur in divinis: ergo etc.

2. Item, ubicumque est abstractio, abstractum est simplicius concreto² — hoc non habet instantiam — sed in divinis non est maior simplicitas et minor, cum omne quod est ibi, sit simplicissimum et in fine totius simplicitatis est: ergo in divinis non cadit abstractio.

3. Item, omnis abstractio aut est universalis a particulari, aut est formae a materia³; sed in divinis nec est universale nec particulare, nec forma nec materia: ergo in divinis non est abstractio.

4. Item, quodcumque abstrahitur aliquid ab aliquo, minus est quod remanet, quam ante abstractionem erat, quia utrumque aliquid est — nihil enim non abstrahitur ab aliquo, nec nihil a nihilo, sed aliquid ab aliquo — ergo si paternitas a persona vel hypostasi est abstrahibilis, ergo minus haberet de entitate quam cum paternitate. *Sed contra:* paternitate abstracta, intelligitur hypostasis esse Deus: ergo si minus haberet de entitate quam cum paternitate, intelligeretur Deus non habere summum esse.

^{d opposi-} CONTRA: 1. Magister dicit in littera⁴: «Paternitas, filiatio, processio ipsas tantum relationes significant»: aut ergo aliquid huic respondet in re, aut nihil. Si nihil: ergo falso et inaniter significant; si aliquid: ergo videtur, quod sint abstrahibiles a parte rei.

2. Item, non intellecto Filio, nihilominus potest intelligi hypostasis Patris esse; sed non intellecto Filio, non potest intelligi paternitas: ergo abstracta⁵ proprietate, adhuc potest intelligi hypostasis illa esse, cuius erat proprietas. Sed quodcumque aliqua duo sic se habent, quod unum potest intelligi sine altero, unum potest abstrahi ab altero: ergo vere potest intelligi proprietas abstrahi ab hypostasi.

3. Item, cum dico *personam*, intelligo habentem naturam cum⁶ proprietate incommunicabili; sed constat, hoc totum non simul intelligi, ergo prius unum, postea alterum: ergo prius intelligo naturam, deinde habentem, et tertio proprietatem incommunicabilem: ergo unumquodque per se est intelligibile, ergo et proprietas sine subiecto: ergo ab ipso est abstrahibilis. *Si tu dicas mihi*, quod a parte *intellectus* potest abstrahi, sed non a parte *rei*; *contra*: tunc secundum hoc, si abstractio est a parte modi intelligendi, ergo notio et persona non differunt nisi solo modo loquendi; et hoc est supra improbatum⁷.

4. Item, relatio in divinis est vera relatio, quia, ut dicit Boethius⁸: «Deus non est sine relatione relatus»; sed ubi est vere quantitas et quantum, ibi est vera abstractio, non tantum a parte *intellectus*, sed etiam *rei*: ergo pari ratione, ubi est vera relatio et vere relatus, ibi est vera abstractio.

5. Item, quodcumque aliqua proprietas habet distinguere ab alia secundum *rem*, a qua non distinguitur secundum *suppositum*, ibi est abstractio non solum a parte *intellectus*, sed etiam a parte *rei*; sed paternitas differt ab innascibilitate, non autem differt Pater ab Innascibili⁹: ergo vere et proprie est abstrahibilis proprietas sive notio a persona non solum a parte nostra, sed etiam a parte rei.

¹ Aristot., de Praedicam. c. 1. ait: «Denominativa vero dicuntur quaecumque ab aliquo differentia casu secundum nomen habent appellationem, ut a grammatica grammaticus, et a fortitudine fortis». Duo igitur requiruntur ad hoc, ut aliquid sit denominativum seu denominative de aliquo praedicetur, scil. quod sit concretum adiective (non substantive, ut homo), et quod ab aliquo accidente abstracto derivetur. Hinc et facile intelligitur, quod S. Doctor statim adiungit: «ergo si hoc est in accidentibus tantum». Cfr. etiam supra d. 5. a. 1. q. 1. ad 2 et 3, ac infra d. 33. q. 3.

² Abstractum enim dicit formam solam, concretum vero formam cum subiecto.

³ Cfr. S. Thom., S. I. q. 40. a. 3: Dicendum, quod *duplex* fit abstractio per intellectum. *Una* quidem, secundum quod universale abstrahitur a particulari, ut animal ab homine. *Alia* vero, secundum quod forma abstrahitur a materia, sicut forma circuli abstrahitur per intellectum ab omni materia sensibili. —

Cfr. etiam Aristot., II. Phys. text. 18. (c. 2.); III. de Anima, text. 10. seqq. 35. et 39. (c. 4. 6. 8.), et XIII. atque XIV. Metaph. per totum (XII. XIII.); et S. Thom. nec non Averroes in Comment. in hos textus.

⁴ Hic, c. 2. — Paulo inferius pro *huic*, quod in plerisque codd. nec non in ed. 1 exstat, Vat. cum paucis codd. *adhuc*, codd. A H N X Y *hic*.

⁵ Cod. W subiungit *hac*.

⁶ Pro *cum*, quod etiam Vat. exhibet cum cod. cc, multi codd. cum ed. 1 *ex*.

⁷ Dist. 26. q. 1.

⁸ Vide supra pag. 397, nota 2. — Minor argumenti insinuat ab Aristot., III. de Anima, illis textibus, quos paulo ante citavimus. — In fine argumenti ante *abstractio* Vat. cum solo cod. cc omittit *vera*.

⁹ Vat., praestantioribus codd. nec non ed. 1 refragantibus, *differt ab innascibili Patre*.

CONCLUSIO.

Abstractio proprietatum non est in divinis personis a parte rei, sed a parte intellectus nostri.

RESPONDEO: Dicendum, quod *abstrahi aliquid ab aliquo* est dupliciter. Uno modo abstractio est ¹, quae ortum habet a *natura rei*; et sic abstrahitur universale a particulari, et forma a materia, quoniam utrobique est compositio et diversitas. Alio modo est abstractio, quae ortum habet ab *intellectu nostro*. Intellectus enim noster cum intelligit aliquid completum, de necessitate dupliciter intelligit sive sub duplici ratione, scilicet per modum ipsius *quod est* et ipsius *quo* ². Semper enim cum aliquid intelligit, considerat ipsum intelligibile per aliquam rationem, per quam etiam ipsum capit; et ita intellectus noster est resolubilis in intellectum ipsius *quod est* et ipsius *quo* ³, quia compositio erat circa ipsum.

Quoniam igitur realis abstractio praesupponit compositionem, quae nullo modo est in Deo, nec quantum ad essentiam nec quantum ad personam; ideo nullo modo est ibi abstractio a parte rei. Rursus, quoniam Deum intelligimus secundum possibilitatem ⁴ intellectus nostri, ideo intellectus noster intelligit Deum per modum ipsius *quod* et ipsius *quo*; et intellectus noster est resolubilis, et quia resolubilis, etiam compositus, quamvis res non sit composita. Quantum ad ipsum potest esse abstractio et separatio, ut intelligat ipsum *quod est*, *quod est* non

intelligendo ⁵. Et quoniam modus *significandi* consequitur modum *intelligendi*, ideo contingit *significare* ipsum *quo* in abstractione, et hoc ex parte communicabilis, ut cum dicitur *deitas* ⁶; et ex parte incommunicabilis, ut cum dicitur *paternitas*.

Concedo ergo, sicut manifestant primae rationes, quod non est ibi *realis* abstractio.

1. 2. 3. Ad illud quod obiicitur in contrarium de significatione, dicendum, quod aliquid respondet a parte nostri intellectus; nec oportet, quod respondeat abstractio ⁷. Sicut enim intellectus noster, licet sit compositus, vere intelligit simplex per modum compositi, quia ponit illam compositionem circa *se*, non circa *rem intellectam*; ita est omnino intelligendum de abstractione. Et per hoc patent duo sequentia, quae sunt sumta a ratione intelligendi.

Ad illud quod obiicitur, quod tunc differunt solum modo loquendi; dicendum, quod, sicut tactum fuit in distinctione praecedenti ⁸, relatio secundum comparisonem ad *subiectum* transit, secundum comparisonem ad *obiectum* sive terminum manet; et hoc est, quia abstractio est formae a *subiecto*, non a *termino*, quia paternitas abstrahitur ⁹ a Patre, non a Filio; et quantum ad comparisonem ad *subiectum* est omnino idem, ideo nullo modo est abstrahibilis a parte rei. Nihilominus tamen differre potest aliquo modo per comparisonem ad *obiectum*, quae quidem differentia sumitur a parte rei; sed sicut illa differentia nihil facit ad *compositionem*, ita nihil facit ad *abstractionem*.

4. 5. Et sic patent duo sequentia, quia relatio manet et distinguitur ab alia; sed hoc est per comparisonem ad *obiectum*, non ad *subiectum* ¹⁰.

SCHOLION.

I. Cum proprietates personarum divinarum, ut *paternitas*, *vocabulo* abstracto exprimantur, quaestio oritur, in quo sensu abstractio fieri possit. *Abstractio*, sicut *distinctio*, potest esse tum *realis* (a parte rei), quae importat compositionem in re, a qua abstrahitur, tum secundum *modum intelligendi*, quae non supponit talem compositionem. Primae speciei abstractionis duplex affertur *exemplum*, et secundum fundam. 3. et S. Thom., S. I. q. 40. a. 3. haec species iterum dividitur in *duas inferiores species*, scilicet quatenus abstrahitur vel *universale* a

particulari, vel *forma* a materia. Haec distinctio est Aristotelis et explicatur a S. Thom. in Comment. ad II. Phys. text. 18. lect. 3. his verbis: «Considerandum est, quod multa sunt coniuncta secundum rem, quorum unum non est de intellectu alterius... et ideo potest unum separatim intelligi sine alio. Et hoc est unum intellectum esse abstractum ab alio. Manifestum est autem, quod posteriora non sunt de intellectu priorum, sed e contra. Unde priora possunt intelligi sine posterioribus, et non e contra: sicut patet, quod *animal* est prius *homine*, et

¹ Pro *abstractio est* Vat. *abstractione*; lectio corrupta. Immediate post sicut et paulo inferius ex codd. IPQ aa revocavimus *ortum*, pro quo vocabulo Vat. cum aliis mss. ponit *totum*.

² Cod. K, omisso *ipsius* et addito *est*, lectionem praebet: *et quo est*.

³ Cod. K P Q X repetunt *est*.

⁴ Id est potentialitatem sive imperfectionem. — Non multo post auctoritate codd. TZ et ed. 1 restituimus *ideo*, quod a Vat. abest. Aliquanto inferius pro *etiam compositus* cod. 1 *est compositus*, et multi codd. cum ed. 1 *et compositus*; minus distincte.

⁵ Vat. cum cod. cc *intellecto*.

⁶ Codd., uno vel altero excepto, sicut et sex primae edd. voci *deitas* praemittunt *Deus et*, quae lectio tamen non convenit cum eo quod dictum est d. 5. a. 1. q. 1.

⁷ Cod. O addit *a parte rei*.

⁸ Quaest. 2. — Paulo superius cod. V *solo* pro *solum*. Paulo inferius verba *et hoc est*, a Vat. suppressa, restituimus ex codd. CFLORSUW, pro quibus verbis codd. XY *et ratio est*, cod. E *et ratio huius est*, et codd. AGHKTVZ bb ee ff cum ed. 1 *et est*.

⁹ Sic codd. LOT cum ed. 1; Vat. *abstrahit*. Paulo post cod. R *differt* pro *differre potest*.

¹⁰ Pro *subiectum* codd. EK VX *rem*; edd. 2, 4, 6 *ad rem et hoc est subiectum*.

prius est *homo hoc homine*. Nam *homo* se habet ex additione ad *animal*, et *hic homo* ex additione ad *hominem*. Et propter hoc *homo* non est de intellectu *animalis*, nec Socrates de intellectu *hominis*: unde *animal* potest intelligi absque *homine*, et *homo* absque *Socrate* et aliis individuis; et *hoc est abstrahere universale a particulari*. Deinde explicat abstractionem, quam mathematici faciunt a materia sensibili et naturali. «Similiter autem et inter accidentia omnia, quae adveniunt substantiae, primo advenit ei quantitas, et deinde qualitates sensibiles et actiones et passiones et motus, consequentes sensibiles qualitates. Sic igitur *quantitas* non claudit in sui intellectu qualitates sensibiles vel passiones vel motus, claudit tamen in sui intellectu substantiam... Et ideo huiusmodi quantitates, et quae eis accidunt, sunt secundum intellectum abstracta a motu et a materia sensibili, ut dicitur in VII. Metaph. Quia igitur sic sunt abstracta a motu secundum intellectum, quod non claudunt in suo intellectu materiam sensibilem subiectam motui; ideo mathematicus potest abstrahere a materia sensibili, et nihil differt quantum ad veritatem considerationis, utrum sic vel sic considerentur». Ibidem Angelicus loquitur etiam de errore Platonis, quod docuerit, omnia quae sunt abstracta secundum intellectum, esse abstracta secundum rem.

Brulifer (ad hunc locum) intelligit abstractionem formae a materia de separatione animae a corpore, interveniente morte. Aptius intelligitur de abstractione mathematica, «sicut forma circuli abstrahitur per intellectum ab omni materia sensibili» (S. Thom., Sum. loc. cit.). — Plura de speciebus abstractionis vide in S. Bonav., IV. Sent. d. 50. p. II. a. 1. q. 1, ubi in fundam. 1. et in corp. triplicem gradum abstractionis distinguit secundum actum *sentendi*, *imaginandi* et *intelligendi*.

II. Licet abstractio realis vel a parte rei non admittatur, tamen minime sequitur, proprietates ab essentia et inter se solo modo loquendi distingui, ut vult Praepositivus. Haec opinio explicitè reprobatur in solut. ad 3, et infra d. 33. q. 1. (cfr. etiam supra d. 26. q. 1. Scholion). — S. Thom., S. I. q. 32. a. 2, et q. 40. a. 3. eandem omnino doctrinam ex iisdem principiis docet.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 5. a. 6. § 2. — Scot., I. Report. d. 26. q. 3; Quodlib. q. 4. — S. Thom., I. Sent. d. 26. q. 1. a. 2; S. I. q. 40. a. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 5. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 26. q. 1. a. 4. — Richard. a Med., I. Sent. d. 26. a. 2. q. 1. 2. — Egid. R., I. Sent. d. 26. princ. 1. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 56. q. 3. n. 7. seqq. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 26. q. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum de notionibus sive proprietatibus liceat contrarie opinari.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum peccatum sit contrarie de notionibus sive proprietatibus opinari. Et quod non, videtur:

1. Quoniam Sancti contrarias opiniones habuerunt de Scripturis, et tamen non peccaverunt, sed solum erat eis poena. Unde Augustinus¹: «Falsa pro veris approbare non est natura hominis instituti, sed poena damnati».

2. Item, Hieronymus²: «Quod de Scripturis veritatem non habet, eadem facilitate contemnitur, qua probatur»; sed notiones non habent veritatem a Scripturis, sed inventae sunt a magistris: ergo licet multa ibi eadem ratione contemnere, qua probare.

3. Item, hoc videtur *ratione*, quia numerus notionum et huiusmodi non sunt de his quae sunt necessaria ad salutem; sed contrarie opinari licet in his quae non spectant ad viam salutis, et hoc sine peccato: ergo et in notionibus³.

4. Item, si est ibi peccatum, aut ergo *fidei*, aut *morum*. Non *fidei*, quia non est contra articulos; non *morum*, quia credere falsum non respicit mores: ergo nullum peccatum.

CONTRA: 1. De duobus contrarie opinantibus circa notiones necessarium est alterum dicere falsum circa divina; sed mendacium circa divina est mendacium in christiana religione, et hoc est gravissimum peccatum⁴: ergo etc.

2. Item, duobus contrarie opinantibus circa notiones, necesse est alterum decipi et errare; sed error circa divina est periculosissimus. Unde Augustinus primo de Trinitate⁵: «Nec periculosius alicubi erratur, nec fructuosius aliquid invenitur». Si ergo error circa humanitatem Christi est peccatum: ergo et circa notiones multo fortius.

3. Item, cum proprietates sint ipse Deus, qui dicit vel credit, proprietates esse quod non sunt, vel non esse quod sunt, dicit de Deo quod non est; sed qui dicit, Deum non esse quod est, vel e converso, errat errore peccati: ergo cum alter sic⁶ opinantium sit huiusmodi, ergo etc.

4. Item, sicut dicit Augustinus⁷: «Non solum ille mentitur qui dicit falsum, sed etiam qui asserit dubium»; sed uterque opinantium dicit quid dubium, quia nulla opinio duorum est certa: ergo mentitur uterque. Sed qui mentitur circa Deum

Pro parte affirmativa.

¹ Libr. I. Retract. c. 9. n. 5.

² In Matth. c. 23, 35, in quo textu et etiam paulo inferius in minori huius argumenti codd. GHZ aa bb pro *veritatem* exhibent *auctoritatem*, quae vox et in originali exstat.

³ In Vat. et in cod. cc desideratur conclusio *ergo et in notionibus*, quae in omnibus aliis codd. habetur.

⁴ Cfr. August., de Mendacio ad Consent., c. 3. n. 4. et passim.

⁵ Cap. 3. n. 5. — Vat. in textu citato *alibi* pro *alicubi*; cod. G

paulo superius pro *sed error circa* substituit *sed errare circa*, et dein consequenter *periculosissimum* pro *periculosissimus*.

⁶ Cum aliquibus codd. ut HZ et ed. 1 adiecimus *sic*, quod in Vat. desideratur.

⁷ De Mendacio, c. 3. n. 3, secundum sensum. — Circa finem argumenti Vat. cum cod. cc falso substituit *Verum* pro *Deum*, et subinde eadem sola post *ut plus* interiecit *qui*; lectionem *ut plus*, quae idem significat ac *ut plurimum*, sumimus

peccat mortaliter vel venialiter, sed ut plus mortaliter: ergo uterque peccat.

CONCLUSIO.

In iis quae circa notiones ab Ecclesia non sunt determinata, licet contraria opinari, non autem praesumptuose asserere.

RESPONDEO: Dicendum, quod *contrarie opinari* vel potest esse circa ea quae spectant ad doctrinam *christianae religionis*, vel circa ea quae spectant ad doctrinam *humanae inquisitionis*. Circa ea quae spectant ad doctrinam *humanae inquisitionis* licet *contrarie opinari* et *asserere*; *opinari* quidem¹, quia illa non faciunt ad salutem, *asserere*, eo quod nostrae inquisitioni subiecta sunt. — In his quae spectant ad doctrinam *religionis* distinguendum est. Nam quaedam sunt de *necessitate fidei*, quaedam de *certitudine*² *Scripturae*, quaedam sunt his *annexa*, ut sunt illa quae faciunt ad fidei explicationem et *Scripturae* expositionem.

Circa ea quae sunt de *necessitate fidei*, opinari contraria simpliciter est peccatum in altero, scilicet qui *falsum* opinatur. Et si sit simplex opinio, est peccatum erroris; si autem assertio et defensio, non tantum error, sed haeresis dicenda est.

In his autem, quae sunt de³ *certitudine Scripturae*, *ignorantes* Scripturas licet contrarie opinari; nec est culpa, ut si unus simplex homo credat, quod Iacob fuit pater Isaac, alter non, sed e converso. Et primus, licet quidem hoc suspicetur vel opinetur, non peccat⁴, quia ignorat Scripturam. *Scientes* autem Scripturam non licet, immo alter peccat si *simpliciter* opinetur. Si autem *defendat*, haereticus est iudicandus, quoniam contradicit Scripturae sacrae.

In his autem, quae sunt *annexa* fidei vel Scripturae, aut una opinio *sequitur ad fidem* et Scripturam, et ad alteram sequitur oppositum; et tunc dicendum, quod *ante* pertractationem⁵ licet contrarie opinari, sed *post* pertractationem non licet, immo peccatum est, sicut in his quae determinata sunt per fidem et Scripturam, sicut fuit de opinione Porretani circa proprietates. Dicebat enim, illas non esse Deum, et ad hoc consequitur contrarium fidei. Cum enim Ecclesia adoret proprietatem, tunc adoraret non Deum, et non Deus esset adorandus. Unde si, postquam ostensum est sibi inconueniens, non retractasset errorem, fuisset ab Ecclesia haereticus iudicatus; sed retractavit in concilio Rhemensi, ut dicit Bernardus⁶. — In his autem quae sunt *annexa* fidei et *non sequuntur* nec repugnant⁷, quia dubia sunt, licet *opinari*; sed non licet *asserere*, quia *opinari* est rationis conferentis, sed *asserere* dubium circa Deum est rationis superbientis.

Concedendum ergo, quod uterque opinans si *asserat*, peccat, non propter errorem, sed propter praesumptionem; et sic concedendum, quod licet ibi contraria opinari.

1. Ad illud quod obiicitur, quod mendacium in christiana religione etc.; dicendum, quod non est *mendacium*, quia neuter dicit contra credulitatem; non⁸ *in christiana religione*, quia non est de necessitate fidei vel morum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod error ille est periculosus; dicendum, quod verum est, in quantum est contrarius fidei; sed si est de his quae non spectant ad fidem, non est verum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod peccat qui dicit, Deum non esse quod est etc.; dicendum, quod illud verum est, si sit determinatum per fidem vel Scripturam; aliter non peccat, nisi asserat vel defendat.

ex cod. T; alii cum Vat. omittunt *ut*, ed. 1 autem omittit *sed ut plus mortaliter*.

¹ Textum, quem Vat. sic distortum et mutilatum exhibet: *asserere, quia illa non faciunt ad salutem. Asserere autem contraria in his quae etc.*, restauravimus ex mss. et ed. 1. Mox voci *religionis* cod. V praemittit *christianae*.

² Ed. 1 *rectitudine*, Vat. cum ceteris edd. et codd. *necessitate*, sed infra, ubi eadem formula repetitur, *certitudine*, quod vocabulum certe sensum rectius exprimit.

³ Codd. G K aa post *de* inserunt *necessitate vel*; dein cod. O pro *certitudine* substituit *necessitate*, et paulo post ed. 1 *ignorantibus* pro *ignorantes*.

⁴ Verba *non peccat* desiderantur in non paucis codd.; in codd. aa bb eorum loco legitur *non est haereticus*. Paulo ante Vat., non suffragantibus codd., post *licet quidem* omittit *hoc*, et post *opinetur* adiungit *falsum, tamen*; dein pro *Scientes* substituit *Scienti* (cod. ee *Scientibus*), et post *immo* supprimit *alter*, pro quo codd. M X Z cum ed. 1 *necessario*.

⁵ Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 hic et paulo inferius *percontationem* pro *pertractationem*.

⁶ Serm. 80. in Cant. n. 8. 9. Vide et infra d. 33. a. 1. q. 1, ubi plura de opinione Gilb. Porretani exhibentur.

⁷ Hoc est secundum membrum disiunctionis, quam S. Doctor facit ad ea quae sunt annexa fidei; quare cod. T, quem sequimur, post verba *In his* bene subiungit *autem*. Pro *et non sequuntur* plures codd. ut A C F G K O exhibent *nec sequitur*, et codd. H I P Q T W *nec sequitur error*. Dein post *repugnant* Vat., nullo suffragante cod., interponit *ei*, et paulo inferius post *asserere* cum paucis codd. *dubium circa Deum*. — Verba immediate subsequenda: *opinari est rationis conferentis*, accipe in sensu S. Doctoris, III. Sent. d. 24. a. 2. q. 2. sic loquentis: « Uno modo dicitur opinio assensio unius partis cum formidine alterius; alio modo dicitur opinio assensio animae generata ex rationibus probabilibus », ita scil., ut sit actus rationis, quo, comparatione inter argumenta probabilia diversarum sententiarum facta, uni sententiae adhaeret, non excludendo possibilitatem, quod altera sententia sit vera.

⁸ Supple: est mendacium. — In Vat. sic legitur: *credulitatem in Christiana religione*; lectio corrupta.

4. Quod ultimo obiicitur, concedendum est. Nam qui propria auctoritate de Deo asserit vel affirmat, quod nec Scriptura nec fides dicit nec ad

illas¹ sequitur, *praesumptuosus* est iudicandus, etiam si verum dicat; et si dubitat corde et affirmat ore, *mendax* est; si utroque modo asserit, *superbus* est.

SCHOLION.

Gilbertus Porretanus putans, relationes et proprietates in Deo esse *assistentes*, inde arguit, eas non esse Deum (cfr. infra d. 33. q. 4.). Unde orta est quaestio, utrum doctrina de notionibus spectet ad fidem. Quae hic de *fide* tanguntur, explicantur diffuse III. Sent. d. 25. praecipue a. 4. q. 4. 3. — Consentiant alii magistri:

Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 1. a. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 33. q. 4. a. 5; S. I. q. 32. a. 4. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 44. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 33. q. 4. a. 4. — Aegid. R., hic princ. 2. q. 2. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 26. q. 5.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Proprium est Patris, quod semper est pater*. Videtur enim dicere falsum, quia omnis proprietas differt ab eo cuius est proprietas, vel *re* vel *ratione*²; sed *pater* et *pater* conveniunt *re*, *ratione* et *nomine*: ergo unum non est proprietas alterius.

RESPONDEO: Dicendum, quod in Patre intelligimus et illum *qui* est pater, et *quo* est pater. Quando ergo pater praedicatur de se, ratione unius subiicitur et ratione alterius praedicatur. Similiter, quando assignatur *esse patrem* proprium Patris, quia assignatur ut in ratione attributi, ideo ratione ipsius proprietatis attribuitur ipsi hypostasi. Unde³ dicit, quod *esse patrem* est proprium Patris, non quod Pater sit pater.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Eadem dicitur nativitas vel origo*. Videtur enim dicere contra illud, quod dictum est supra, distinctione tertia capitulo de vestigio⁴ et tractum est ab Augustino de Vera Religione, scilicet quod origo appropriatur Patri.

RESPONDEO: Dicendum, quod *origo* semper dicitur relative⁵. Potest ergo accipi origo vel respectu *creaturae*, vel respectu *personae*. Si respectu *creaturae*, sic est totius Trinitatis et appropriatur Patri; si autem respectu *personae*, sic potest accipi *active*,

vel *passive*: si *active*, sic est Patris et Filii, sed appropriatur Patri; si *passive*, sic Filii et Spiritus sancti, et appropriatur Filio, non secundum quod simpliciter dicitur, sed secundum quod *origo* dicit emanationem per modum *naturae*. Sic enim cum illud sit proprium Filii, similiter et *origo*, secundum quod sic accipitur; et hoc modo accipitur hic, et ideo non est contra illud.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *gignere et gigni, ipsas tantum relationes, non hypostases significant*. Videtur enim falsum, quia cum relationes significantur in *concretionem*, non solum⁶ important relationes, sed etiam suppositum; sed quando tantum important relationes, significantur *abstracte*. Si ergo hoc quod est *gignere* et *gigni*⁷ non important relationem *abstracte*, sed *concrete*: videtur, quod non tantum important relationes.

RESPONDEO: Dicendum, quod differenter importatur *concretio*. Aliter enim importatur per *verbum*, aliter per *nomen adiectivum*. Quia enim verbum importat *actum ut egredientem*, ideo in quadam *distantia*; et ideo etiam⁸ importat sub quadam inclinatione. Et propter hoc, quia in distantia importat, non claudit intra se suppositum, immo oportet, quod addatur extra, nisi locum exterioris additionis suppleat demonstratio, quae est in actu proprie primae et secundae personae, quoniam semper sunt praesentes et demonstrativae. Et ideo, quamvis importet in concretionem, tamen non importat nisi *relationem*,

¹ Vat. cum uno vel altero cod. *illa*, minus congrue.

² Cfr. supra pag. 152, nota 4.

³ Codd. P Q W adiungunt *signanter*.

⁴ Cap. 4, ubi et verba Augustini habentur.

⁵ Vat. cum cod. cc *relatio*. — Proxime post pro *Potest ergo* codd. L O *Potest autem*. Paulo inferius Vat. contra fere omnes codd. et ed. 4 verbis *totius Trinitatis* praefigit *respectu*.

⁶ Sic recte legitur in codd. P Q, reliqui codd. cum ed. 1 et Vat. minus bene: *quia relationes significant in concretionem et ideo non solum important*.

⁷ Vat. omittit *et gigni*, contra codd. L O P Q W X etc., et dein cum codd. L O, nec non contextu exigente, substituimus *important* pro *importat*.

⁸ Multi codd. cum Vat. omittunt *etiam*, contra codd. M P Q T et ed. 1.

quantum est de se, *non suppositum*¹. — Sed nomen adiectivum, idem significans, significat ut *proprieta-tem informantem*, et ideo in quadam *unione* et indistantia; et ideo simul importat *formam* et *suppositum*, ut cum dicitur *album*, nisi significetur² in abstractione, ut cum dicitur *albedo*. Hoc attendens Magister dicit, quod *paternitas* et *filiatio*, *gignere* et *gigni* dicunt tantum relationes.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Cum nomina relationum ponimus in praedicatis, ipsas tantum notiones significamus, non hypostases*; quia si hoc verum est, quando dicitur: *essentia est Pater*, cum *Pater* ponatur in praedicato, stat tunc³ pro notione: ergo idem est dicere: *essentia est Pater*, ac si diceretur: *essentia generat*; sed haec est falsa: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod quaedam ponuntur in praedicato per *naturam propriam* et significationem; et talia sunt quae de se important compositionem, sicut sunt *verba*⁴; et de talibus loquitur Magister. Quaedam ita ponuntur in praedicato, quod sunt nata *subiici*, ut hoc nomen *pater* et hoc nomen *filius*; et talia, quia non solum nata sunt *praedicari*, verum etiam *subiici*, possunt importare

intellectum *hypostasis*. Unde verbum Magistri intelligendum est cum praecisione, scilicet de illis⁵ quae ita nata sunt *praedicari*, quod *non subiici*; et ita non habet instantiam.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Characteristica idiomata determinativa sunt hypostaseon, non naturae* etc. Videtur enim male dicere, quia proprietates, quae non determinant *naturam*, sunt non naturales; quia omnis proprietas naturalis, eo ipso quod naturalis est, *naturam* determinat: ergo si proprietates in divinis non determinant *naturam*, non sunt naturales, ergo praeter naturam: ergo *accidentales*.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut *ordo naturae* dicitur dupliciter: aut quo natura *ordinatur*, aut in quo natura est *ratio ordinandi*⁶; sic etiam de *proprietatibus* intelligendum: et quando dicimus *proprieta-tem naturalem*, non oportet, quod proprietas habeat naturam ut *subiectum*, sed quod sit *consonans naturae* ipsius subiecti, sicut filius naturalis non dicitur, quia sit a natura vel essentia, sed a patre naturaliter producente⁷; sic et in proposito est intelligendum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXVII.

PARS II.

De proprietatibus personarum, quatenus exprimuntur per vocabula minus usitata.

Hic non est praetermittendum, quod sicut Pater et Filius etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de proprietatibus personarum, secundum quod exprimuntur per nomina magis usitata; hic agit secundo de eisdem, prout exprimuntur per vocabula minus usitata. Et habet

haec pars quatuor partes. In prima Magister assignat nominum differentias, per quae convenit ipsas proprietates exprimi, auctoritatibus confirmans, nomina illa esse propria. In secunda vero assignat quandam

¹ Haec quaestio de significatione formarum grammaticalium non parvi momenti est pro rebus abstrusis exacte enuntiandis. Plurima et subtilissima de hoc argumento habentur in « Grammatica speculativa » Scoti. In formis *verbi* suppositum tantum indeterminate significatur, excepta prima et secunda persona (amo, amas); nam tertia persona (amat, amant) non significat aliquod distinctum suppositum, nisi addatur subiectum. — Mox codd. L O, verbis transpositis, *proprieta-tem ut informantem* pro *ut proprieta-tem informantem*.

² Vat., fere omnibus codd. et edd. obnitentibus, *significet formam* pro *significetur*.

³ Vat. cum cod. cc *tantum* pro *tunc*.

⁴ Cfr. dub. praeced. — Paulo superius verba *de se* omituntur a Vat. et nonnullis codd. et edd.

⁵ Pro *illis quae ita* codd. P Q *illis de quibus constat quod ita*.

⁶ Cfr. supra d. 20. a. 2. q. 2. in corp. quaest. — Paulo post pro *quando* Vat. *quoniam*, refragantibus codd. F L O P Q T Y nec non ed. 4.

⁷ Pro *producente* plures codd. ut A G K T X Y aa *perperam procedente*, codd. L O rectius *procedens*.

regulam, in qua discernuntur propria a communibus, ibi: *Et hic est advertenda quaedam generalis regula*. In tertia opponit contra praedictam regulam et determinat, ibi: *Hic quaeritur, cum dicitur Deus*

de Deo. In quarta ex illa solutione elicit aliam regulam, ibi: *Et est sciendum, quod secundum nomina substantiae etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur de verbo, in parte ista quatuor quaeruntur.

Primo, de verbi significatione.

Secundo, de connotatione.

Tertio, de ipsius comparatione.

Quarto, de translatione.

ARTICULUS UNICUS.

De nomine verbi.

QUAESTIO I.

Utrum verbum in divinis dicatur essentialiter, an notionaliter.

Quantum ergo ad primum quaeritur primo, utrum *verbum* dicatur essentialiter, vel notionaliter. Et quod dicatur *notionaliter*, ostenditur:

1. Primo auctoritate canonis. Beatus Ioannes¹ elegantissime exprimens incarnationem dicit: *Verbum caro factum est*; sed unio non est facta nisi in persona Filii: ergo verbum non exprimit nisi personam Filii, et *proprie*: ergo etc.

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate²: «In Trinitate non dicitur verbum nisi Filius, neque donum nisi Spiritus sanctus».

3. Item, Anselmus in Monologio³: «Apertissimum est, quia nec ille cuius est verbum, potest esse verbum suum, nec verbum potest esse ille cuius est verbum».

4. Item, *ratione* videtur, quia verbum est quod emanat a mente per modum conceptionis⁴, ergo verbum de se dicit conceptum; sed *esse conceptum* et *genitum* sunt idem, sed *genitum* est notionale: ergo etc.

5. Item, verbum dicitur quod emanat per mo-

dum perfectae expressionis⁵; sed *esse imaginem* est proprium Filii: ergo et verbum.

6. Item, omne verbum dicit respectum ad dicentem⁶; sed esse respectivum in divinis est notionaliter dictum, si dicat respectum ad personam; sed dicens non potest esse nisi persona: ergo etc.

CONTRA: 1. Quod dicatur *essentialiter*, ostenditur sic. Sicut dicit Augustinus nono de Trinitate capitulo decimo⁷: «Verbum est cum amore notitia»; sed notitia est essentialiter dictum: ergo etc.

2. Item, verbum est, quo res manifestatur et exprimitur⁸; sed manifestari est cuiuslibet personae, et manifestatio est essentialis: ergo et verbum. *Si tu dicas*, quod non dicitur manifestatio simpliciter, sed manifestatio alterius; *obiicitur* tunc, quia Spiritus sanctus est manifestativus Filii, Ioannis decimo sexto⁹: *Ille me clarificabit* etc.

3. Item, hoc ipsum ostenditur per comparationem ad *dicentem*, quia verbum dicitur respectu dicentis; sed dicentes sunt tres, sicut dicit Anselmus in Monologio¹⁰: «Unusquisque in Trinitate se

Ad oppositum.

¹ Cap. 4, 14. — Mox pro *sed* codd. A T si.

² Cap. 17. n. 29. In originali hic locus sic incipit: Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur verbum etc.

³ Cap. 38.

⁴ Cfr. August., IX. de Trin. c. 7. n. 12. seqq.; et Anselm., Monolog. c. 11. — Deinde codd. aa bb voci *conceptum*, quod bis occurrit, bis adiungunt vocabulum *mentis*.

⁵ Cfr. August., IX. de Trin. c. 11. n. 16; et Anselm., Monolog. c. 10. — Codd. P Q W addunt *quod est esse imaginem*, et cod. O adiungit *ergo verbum dicitur quod emanat per modum imaginis*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cfr. August., VII. de Trin. c. 2. n. 3; et Anselm., Monolog. c. 38.

⁷ Num. 15.

⁸ Cfr. August., IX. de Trin. c. 7. n. 12; et Ioan. Damasc., II. de Fide orthod. c. 21, ubi verbum vocatur *animi nuntius*. — Mox pro *essentialis*, quod habent Vat. et ed. 4. cum codd. A F L T, alii codd. et edd. *aequalis*; codd. aa bb *aequaliter*.

⁹ Vers. 14.

¹⁰ Cap. 62: Pater et Filius et eorum Spiritus unusquisque se ipsum et alios ambos dicit.

dicit»: ergo verbum est trium. Sed nihil est trium nisi essenziale: ergo etc.

4. Item, sicut dicit Anselmus in Monologio¹: «Dicere nihil aliud est quam cogitando intueri»; sed hoc est essenziale: ergo et verbum. Si dicas, quod dicere, secundum quod essentialiter dicitur, non habet correspondens verbum; contra: sicut dicit Anselmus², «Pater se dicendo generat Verbum»; sed omnis actus, secundum quem persona reflectitur supra se, est essentialis: ergo et dicere, prout est essenziale, respondet verbum: ergo etc.

5. Item, hoc ostenditur per comparisonem ad id quod per verbum dicitur. Nihil medium inter creaturam et Creatorem est notio vel notionale, quoniam medium aequaliter distat ab extremis; sed Verbum est medium, quoniam omnia per Verbum facta sunt³: ergo etc.

CONCLUSIO.

Verbum aeternum in divinis dicitur tantum notionaliter, non essentialiter.

RESPONDEO: Ad hoc dixerunt aliqui, quod dicere tripliciter accipitur in divinis. Uno modo dicere est idem quod intelligere; alio modo, idem quod generare; unde Augustinus⁴ exponit illud Genesis primo: «Dixit, id est Filium genuit, in quo omnia disposuit»; tertio modo, dicere idem est quod creare; et verbum non respondet ei quod est dicere, in quantum increatum, nisi secundum quod dicere idem est quod generare; et ita convenit soli Patri. — Sed istud non videtur intelligibile, quod sit loqui sine verbo, et quod aliquid sit dicere, cui non respondeat verbum, sicut nec generare sine genito, nec nosse⁵ sine notitia. Et hoc etiam ipse modus lo-

quendi et intelligendi abhorret, quod dicat aliquis et loquatur sine omni verbo.

Ideo voluerunt aliqui dicere, quod sicut dicere accipitur essentialiter et personaliter, quia tres sunt qui dicunt, sicut dicit Anselmus⁶, ita et verbum dicitur essentialiter et personaliter. Et secundum istam viam solvere nituntur obiecta ad utramque partem. — Sed hoc est contra Augustinum et contra Anselmum expresse. Nam Augustinus⁷ dicit, quod «verbum eo ipso quod verbum, dicitur ad alterum». Similiter Anselmus: «Apertissimum est, quod verbum non est ille cuius est verbum». Et hoc patet etiam per auctoritates Augustini, quas Magister adducit in littera⁸, et Anselmus in Monologio hoc expresse negat.

Propter hoc intelligendum, quod dicere idem est quod loqui; loqui autem est dupliciter, vel ad se, id est apud se, vel ad alterum. Loqui ad se nihil aliud est quam aliquid mente concipere. Mens autem concipit intelligendo, et intelligendo aliud concipit simile alii, intelligendo se concipit simile sibi, quia intelligentia assimilatur intellecto. Mens igitur dicendo se apud se concipit per omnia simile sibi; et hoc est verbum conceptum⁹. — Alio modo dicere ad alterum est conceptum mentis exprimere; et huic dicere respondet verbum prolatum.

Dicendum ergo, quod sicut in nobis dupliciter accipitur dicere, ita in Deo. Nam dicere Dei apud se, hoc est intelligendo concipere; et hoc est generare prolem similem sibi, et huic dicere respondet verbum natum, id est Verbum aeternum. Alio modo dicere est exterius se exprimere, et sic idem est dicere quod se per creaturam declarare, et huic dicere respondet verbum creatum et verbum temporale.

Concedendum ergo, quod verbum sicut et dicere dupliciter accipitur, scilicet aeternaliter et tem-

¹ Cap. 63: Nihil autem aliud est summo spiritui huiusmodi dicere quam quasi cogitando intueri, sicut nostrae mentis locutio nihil aliud est quam cogitantis inspectio.

² Monolog. c. 33. ubi ostenso generaliter, mentem rationalem cogitando formare imaginem et verbum, dicit: Hoc itaque modo quis neget, summam sapientiam, cum se dicendo intelligit, gignere consubstantialem sibi similitudinem suam, id est Verbum suum?

³ Ioan. 1, 3.

⁴ Libr. II. de Genes. ad lit. c. 6. n. 13: Non ergo Deus toties dixit: fiat illa vel illa creatura, quoties in hoc libro repetitur Et dixit Deus. Unum quippe Verbum ille genuit, in quo dixit omnia, priusquam facta sunt singula. Cfr. et ibid. libr. I. c. 3. n. 8, et c. 6. n. 12; nec non Enarrat. in Ps. 61. v. 12. n. 18, quae in seq. q. allegatur.

⁵ Vat. cum cod. cc perperam nosci. Paulo inferius fide plurium codd. ut FPQTW etc. reposuimus vocem aliquis, quae in Vat. desideratur.

⁶ Verba Anselmi hic citata vide supra arg. 3. ad oppos. — Vat., alium Anselmi textum (c. 63.) respiciens, ubi iste Doctor dicit, non esse tres dicentes... nec plura, quae dicuntur, post verba proxime antecedentia qui dicunt addit et qui dicuntur, codd. nec non edd. obnitentibus. Paulo superius eadem

Vat. sola pro sicut dicere accipitur habet cum dicere accipitur, et consequenter postea ideo pro ita et, quae est lectio nostra, cui suffragantur codd. OTW et etiam cod. F, in quo verbis transpositis legitur et ita. Alii codd. cum sex primis edd. pro ita et substituunt quod.

⁷ Libr. VII. de Trin. c. 2. n. 3. — Textum integrum Anselmi habes supra fundam. 3.

⁸ Cap. 3. — Locus Monologii proxime citatus est cap. 63, ubi Anselmus ait: Licet igitur unusquisque se ipsum, et omnes invicem se dicant; impossibile tamen est, in summa essentia esse verbum aliud praeter illud, de quo iam constat, quod sic nascitur ex eo, cuius est Verbum, ut et vera eius dici possit imago, et vere Filius eius sit. In quo mirum quiddam et inexplicabile video. Ecce enim cum manifestum sit, unumquemque, scilicet Patrem et Filium et Patris Filiique Spiritum, pariter se et ambos alios dicere, et unum solum ibi esse Verbum; nullatenus tamen ipsum Verbum videtur posse dici Verbum omnium trium, sed tantum unius eorum. Constat enim, ipsum esse imaginem et Filium eius, cuius est Verbum. — Non pauci codd. post Monologio omittunt hoc, cuius loco in aliis codd. ut AGKVX legitur et.

⁹ Cfr. Anselm., Monolog. c. 10. et 32. — Pro verbis subsequentibus Alio modo sola Vat. substituit Loqui autem sive.

poraliter. Et verbum temporaliter¹ creatum nec est Deus nec est in Deo, sed creatura respectu Dei.

conclusio. Verbum aeternum est Deus et est illius solius, cuius est *concupi*, sicut *dicere* est illius solius, cuius est concipere. Ideo rationes probantes verbum dici notionaliter, sunt simpliciter concedendae.

ludio op-
itorum. 1. 2. Ad illud quod obiicitur, quod verbum est *notitia*, et verbum est *manifestativum*; dicendum, quod ista non est tota ratio verbi, sicut nec *nosse* est tota ratio *dicere* vel² *manifestare*, sed necesse est, quod cadat ibi *conceptum*; ideo cum *notitia concepta* et *manifestatio* per conceptum sit per solum Filium, non Spiritum sanctum, ideo patet illud quod obiicitur.

3. Ad illud quod obiicitur de verbo in comparisonem ad dicentem, dicendum, quod *dicere* non dicitur essentialiter, nisi secundum quod dicitur respectu verbi creati, et secundum quod notat effectum temporalem; secundum vero quod dicit respectum aeternum, sic solus unus est dicens.

standum. 4. Quod ergo obiicitur, quod *dicere* non est aliud quam cogitando intueri; dicendum, quod verum est, ubi intuitus non est sine concepto³, ut in nobis et in Patre; sed in Filio non est, similiter nec in Spiritu sancto. Quamvis enim se intelligant, tamen non concipiunt prolem, quia non est in eis fecunditas ad generandum. — Si *quaeras* rationem huius,

Augustinus te docet decimo quinto⁴ de Trinitate: Ratio huius quia nos non intelligimus nisi per intelligentiam, et illa semper est genita. In illa autem Trinitate beata aliter est quam in imagine, quia quaelibet persona intelligit. Et ideo intelligere non dicit ibi rationem *concupiendi*, ac per hoc non complectitur *totam rationem dicendi* vel *verbi* in Deo, ut in nobis.

5. Ad illud quod obiicitur, quod actus reflexus supra se etc.; dicendum, quod, sive dicatur *apud se* sive *exterius* ad alterum, utroque modo implicat apud se actum *absolutum* et *respectivum*. Dicere enim *apud se* est cogitando sive intelligendo se conceptum gignere; et ratione primi est *reflexio*, sed ratione secundi est *relatio*. Similiter dicere *exterius* est se vel conceptum declarando aliquid extra formare. Unde *dicere* utroque modo reflectitur supra dicentem et dictum: supra dicentem, ratione actus⁵ absoluti; supra dictum, ratione comparati. Et sic manifesta est illa obiectio, quoniam *dicere* non tantum est absolutum; et ideo non est essentialiter semper.

Dicere implicat actum absolutum et respectivum.

6. Ad illud quod obiicitur, quod Verbum est medium; dicendum, quod duplex est medium, scilicet *essentiae* et *intelligentiae*; et Verbum non est medium in essendo — sed extremum, quoniam ipsum Verbum omnia fecit — sed solum in intelligendo, quia Pater per Verbum omnia fecit. Et hoc infra melius dicetur⁶.

SCHOLION.

I. Nomen et ratio *verbi* (quod in homine vel verbum exterius prolatum, vel in mente productum esse potest) ad Deum translatus est, de quo vide infra q. 4. Ab ipso Seraphico infra q. 3. in corp. *verbum mentis* accurate definitur, scilicet quod sit « similitudo expressa et expressiva, concepta vi spiritus intelligentis, secundum quod se vel aliud intuetur »; in qua definitione quatuor tanguntur, ut ibi exponitur. Cum Seraphico et aliis multis convenit S. Thomas (S. I. q. 27. a. 1.) dicens: « Quicumque intelligit, ex hoc ipso quod intelligit, procedit aliquid intra ipsum, quod est conceptio rei intellectae, ex eius notitia procedens » (cfr. ibid. q. 34. a. 1.). — Dissentiunt autem S. Thomas et Scotus in re secundaria. Ille docet, quod verbum intellectus creati, formaliter loquendo, non est ipsa intellectio, sed est similitudo formalis et expressa rei cognitae per actum intelligendi. Scotus vero (I. Sent. d. 27. q. 1.) affirmat, illud esse ipsam intellectionem actualem. De hac opinionum differentia conferri possunt Caietanus, ad S. I. q. 27. a. 1, et Rada, tom. I. contr. 7.

II. Transferendo nomen *verbi* ad divina, differentia attendenda est inter verbum in Deo et in creatis, atque omnia, quae sunt *imperfectio*nis, sunt excludenda (infra q. 4.). Inter alia, quae discrimen inter verbum creatum et increatum important,

haec duo notamus: *primo*, quod verbum creatum est *effectus*, increatum est tantum *terminus* productionis. *Secundo*, verbum *creatum* non praesupponit intellectionem, sed producitur, ut intellectio fiat; *increatum* vero praesupponit intellectionem *essentialem* et ingenitam, ipsumque est terminus conceptionis et productionis, qua Pater sibi exprimit talem conceptum omnino sibi similem.

III. *Dicere* in Deo dupliciter distinguitur (hic in corp.), scilicet aeternaliter et temporaliter, quod latius explicatur II. Sent. d. 13. dub. 3. — Loquendo de dictione aeterna, omnes concedunt, eam esse actum intellectus, ac duplicem actum intellectus esse ponendum in Deo, alium *essentialem* et tribus personis communem, quo unaquaeque persona se et alias personas et omnia intelligit; alium *notionalem*, quo Pater producit sive dicit Verbum per memoriam fecundam. Dissentit tamen Scotus a S. Thoma in re secundaria: ille enim vult, *dictionem* et *intellectionem essentialem* duos esse actus distinctos vel disparatos, dum Angelicus ponit, dictionem contineri in intellectione essentiali et tantum addere expressionem et relationem. De hac controversia, quae potius de nomine quam de re alicuius momenti esse videtur, videsis Caietanum, ad S. I. q. 34. a. 1, et Rada, contr. 8. — S. Bonaventuram in hac parte potius

¹ Vat. subiicit *est*, quod removimus auctoritate codd. T Z.

² Vat. cum cod. cc *et*, ed. I cum cod. ff *nec*. Mox pro *conceptum* codd. A V *conceptio*. Porro Vat. contra codd. et ed. I pro *ideo cum* ponit *quia*, pro *sit* habet *fit*, et in fine addit *secundo*. Denique pro *ideo patet* plures codd. incongrue *et sic*.

³ Cod. O *conceptione*, cod. bb cum ed. I *conceptu*.

⁴ Cap. 7. n. 12.

⁵ In Vat. deest vocabulum *actus*, quod ex vetustioribus codd. et ed. I restauravimus.

⁶ In quaest. seq. Cfr. etiam d. 32. a. 2. q. 2. — Paulo superius post *ipsum Verbum* plurimi codd. cum ed. I omitunt *omnia*, quod utique cum Vat. supplendum est. — Cfr. Anselm., Monolog. c. 37.

cum Scoto convenire, observat Barth. de Barberiis (tom. I. disp. 42. q. 6. n. 376.) contra Forestum et alios; quod satis insinuat in hac quaest. in corp. et praecipue ad 3. et 4., et q. 3. in corp. (cfr. etiam d. 32. a. 1. q. 1. ad 4., et a. 2. q. 1. ad 5.).

IV. *Prima* opinio, quae in responsione commemoratur, etiam a B. Alberto hic a. 6. proponitur. Alex. Hal. (S. p. I. q. 62. m. 2.) sex modos profert, quibus accipi possit in Deo *verbum* et *dicere*, scilicet essentialiter, non connotando aliquid in creatura (Pater dicit se); essentialiter, cointelligendo aliquo modo verbum (quia cointelligitur intelligentia, quae appropriatur Filio); notionaliter (Pater loquitur Verbum); notionaliter et connotando effectum in creatura (Pater loquitur nobis in Filio); essentialiter et connotando effectum indistincte trium personarum (locutus est Dominus ad sathan). Idem in solut. ad 2. distinguit in Deo dicere *verbum* et dicere *rem*.

Nihilominus inter S. Doctorem et Alexandrum non est contradictio nisi in modo loquendi, ut S. Bonav. in saepius laudato Prologo (cfr. pag. 472, col. II.) evidenter demonstrat his verbis: «In secunda autem nemo me arbitrabitur discordasse, qui scit distinguere inter *propria* et *transsumtiva*. Sicut enim dicens, non esse verum risum sine ore, nec esse verum volentem sine alis, non contradicit ei, qui dicit, pratum sine ore ridere, et sagittas sine alis volare; sic qui dicit, nomen *loquendi* vel

dicendi, *proprie* sumtum, non esse sine verbo, sicut nec *generare* sine filio, non contradicit ei, qui dicit, loqui vel dicere sic *transsumi* posse et secundum aliquam significationem transsumtivam dici de aliquo sine verbo generato. In his igitur et in omnibus aliis, si quis adspiciat diligenter et pie, inveniet, me a patrum et maiorum vestigiis non fuisse ausum recedere». (Cfr. etiam q. seq. in corp. de verbo improprie dicto).

Secundae opinioni favet S. Thom. in Comment. (hic q. 2. a. 2.). Idem autem in Sum. (I. q. 34. a. 1.) omnino consentit Seraphico dicens: «Verbum in divinis, si proprie sumitur, est nomen personale tantum». — Singularis prorsus et falsa est opinio Durandi (hic q. 3.) asserentis, verbum in Deo *proprie* dici essentialiter, et non nisi *per appropriationem* de Filio; quae doctrina consequitur ex alia eiusdem opinione singulari, quod nec Filius per intellectum, nec Spiritus S. per voluntatem procedat.

V. Alex. Hal. et S. Thom., locis citt. — Scot., in utroque Scripto hic q. 2, et Report. q. 4. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 8. q. 35. m. 3. a. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 2. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 3. — Biel, de hac et seq. q. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Verbum aeternum connotet aliquid ex parte creaturae.

Secundo quaeritur de Verbi aeterni connotatione, et est quaestio, utrum Verbum aeternum connotet aliquid ex parte creaturae. Et quod sic, videtur:

1. Primo auctoritate Psalmi¹: *Dixit et facta sunt*; et primo Genesis: *Dixit Deus: fiat, et factum est*: ergo cum *dicere* non sit aliud quam verbum proferre, et ad *dicere* sequatur *facere*, et ad *facere* ipsum *factum*, ergo ad verbum sequitur factum: ergo videtur, quod Verbum connotet aliquid creatum. *Si tu dicas*, hoc non esse dictum de *dicere*, prout accipitur aeternaliter et respondet ei Verbum aeternum², sed prout accipitur temporaliter et respondet ei verbum creatum; *contra*: Augustinus undecimo Confessionum³: «Verbo tibi coaeterno dicis quaecumque dicis, et fit quidquid dicis, nec aliter quam dicendo facis»: ergo videtur, quod illud sit intelligendum de Verbo aeterno.

2. Item, Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum⁴ tractans illud Evangelii: *In principio erat Verbum*, dicit: «Melius in hoc loco Verbum interpretamur, ut significetur non tantum ad Patrem

respectus, sed etiam ad ea quae facta sunt operativa potentia»: ergo Verbum significat respectum ad facta. Sed constat, quod de Verbo aeterno loquitur, scilicet quod *erat in principio*.

3. Item, super illud Psalmi: *Semel locutus est Deus*, dicit Augustinus⁵: id est, Filium genuit, in quo omnia disposuit. Si ergo Verbum importat non tantum generationem, immo etiam dispositionem omnium, ergo ad omnia dicit respectum.

4. Item, Anselmus in Monologio⁶: «Cum summus Spiritus se ipsum dicit, dicit omnia quae facta sunt»: ergo eodem Verbo dicit se et creaturas. Sed Verbum dicit respectum ad illud quod per Verbum dicitur: ergo non tantum ad Patrem, sed etiam ad ea quae facta sunt dicit respectum: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne quod connotat temporale, dicitur temporaliter; sed Verbum non dicitur temporaliter in divinis, quia *in principio erat Verbum*⁷: ergo Verbum non connotat temporale, quia omnis creatura vel creatum *temporaliter* incipit, accipiendo large *tempus*: ergo Verbum nihil connotat in comparatione ad creaturas. *Si tu dicas*, quod connotat in

¹ Ps. 32, 9, et 148, 5. — In Vat. desiderantur verba a codd. exhibita et primo Genesis: *Dixit Deus: fiat, et factum est*.

² Sic codd.; Vat. omittit ante *esse dictum* particulam *non*, et deinde etiam verba: *prout accipitur aeternaliter, et respondet ei Verbum aeternum, sed*.

³ Cap. 7, n. 9, ubi originale: Verbo Tibi coaeterno simul et sempiternae dicis omnia quae dicis, et fit quidquid dicis ut fiat,

nec aliter quam dicendo facis, nec tamen et simul et sempiternae fiunt omnia quae dicendo facis.

⁴ Quaest. 63. In originali ultima verba textus citati sunt: sed ad illa etiam, quae per Verbum facta sunt, operativa potentia.

⁵ Enarrat. in Ps. 61. v. 12. n. 18; non ad verbum, sed ad sensum.

⁶ Cap. 34.

⁷ Ioan. 1, 1.

habitu, non in actu, sicut aeterna *dispositio* et *praedestinatio*; *contra*: si nunquam aliquid fieret vel fiendum esset, adhuc Pater se ipsum diceret, ergo et Verbum mente¹ conciperet: ergo Verbum esset, si nunquam ulla creatura esset futura vel praesens: ergo etc.

2. Item, *dicere Verbum* est necessarium, quoniam, sicut in praecedentibus probatum fuit, distinctione sexta², productio personae est necessaria; sed productio creaturae est voluntaria, unde cum producit eam, posset non producere. Si ergo simpliciter necessarium non claudit in se contingens, Verbum non dicit respectum aliquem ad creaturam.

3. Item, Creator et creatura summe sunt distantia, ergo in nullo communicant; si ergo Verbum Patris est unum, et summe unum, ergo illo Verbo cum dicatur Deus Pater, impossibile est creaturam dici. Ergo si creatura non dicitur illo Verbo, non ergo dicit respectum ad creaturam.

4. Item, si Verbum dicit respectum ad creaturam, ergo poterit dici Verbum creaturae; quod expresse negat Anselmus in Monologio³: « Verbum, quo creaturam dicit, nequaquam est Verbum creaturae ». Si tu dicas mihi, quod dicit respectum ad dicentem principaliter, unde non potest dici nisi Verbum Patris; eadem ratione, cum Spiritus dicat respectum ad spirantem principaliter, non poterit dici: spiritus Moysis, vel spiritus Eliae; quod est contra Scripturam⁴.

5. Item, si dicit respectum ad creaturam, cum omne nomen, dicens respectum ad creaturam, sit essenziale, non personale; Verbum nullo modo dicitur personaliter; quod est contra praedeterminata⁵.

CONCLUSIO.

Verbum aeternum importat etiam respectum ad creaturam per modum exemplaritatis dispositivae et virtutis operativae.

RESPONDEO: Dicendum est, sicut dicit Anselmus⁶, tunc verbum dicitur vel generatur, quando mente

similitudo vel imago alicuius cognoscibilis concipitur; et verbum illud respicit, quod respicit similitudo concepta. Quoniam igitur mens nostra non simul nec uno⁷ et eodem videt se et alia, ideo alio verbo dicit se, et alio alia, immo aliis: tot enim in ea sunt verba, quot intellecta. Summus autem Spiritus in Patre se et omnia uno aspectu et eodem cognoscit; et cum intelligit se et alia, cognoscit se⁸ ut aliorum principium. Et quia in ipso vis conceptiva concipit similitudinem, omnia circumplectentem sub intuitu uno sive aspectu, concipit sive generat unum Verbum, quod est similitudo Patris imitativa et similitudo rerum exemplativa et similitudo operativa; et ita tenet quasi medium, et dicitur *Pater operari per Verbum*; et ulterius ipsi Verbo attribuitur, quod sit Dei *virtus* et Dei *sapientia*⁹.

Et ita patet, quod Verbum divinum dicit respectum ad *Patrem* dicentem ipsum, a quo generatur, per omnia consimilem. Dicit etiam respectum ad *creaturam* per modum exemplaritatis dispositivae et virtutis operativae. Et quia ista non dicunt respectum in *actu*, sed solum in *habitu*, dico, quod sicut *exemplar* dicit respectum in habitu, et *potentia* similiter — quia multa scit Deus et potest, quae non facit — sic et Verbum aeternum. Unde sicut supra¹⁰ dictum est de *Dono*, ita etiam nunc intelligendum de Verbo.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod *dicit respectum*; sed non *connotat effectum actualiter*. Unde prima ratio¹¹, quae probat de effectuali, solvenda est, sicut in opponendo tactum est, quia ibi loquitur de *dicere*, secundum quod ei respondet verbum *creatum*, quod est quasi verbum prolatum; sed tamen illud *dicere* est per Verbum *increatum*, sicut Pater dicitur operari per Filium; et hoc est quod dicit Augustinus, « quod aeterno Verbo dicis quaecumque dicis, et fit quidquid dicis ». — Potest tamen dici, quod illud *dicere* est aeternum, et tantum valet, quantum *disponere*; sed hoc non dicit effectum, sed respectum in habitu; et hoc concessum est, quod Verbum dicit. Et quod iste sit intellectus Augustini, patet per litteram sequentem: « Et simul et sempiternae dicis. Nec tamen simul et

Verbum in mente nostra.

Verbum in Deo.

Conclusio 1. bimembris.

Conclusio 2.

Ad 1. fundam.

Alia solutio.

¹ Cod. T omittit *mente*, et subinde pro *ulla* substituit *aliqua*.

² Quaest. 1. — Paulo post pro *voluntaria* sola Vat. *contingens*, quam immutationem textus eadem Vat. facit etiam infra in solutione huius obiectionis.

³ Cap. 33.

⁴ Num. 11, 17. et 25, de quo vide supra d. 17. p. II. dub. 4, d. 18. dub. 6. De spiritu Eliae cfr. IV. Reg. 2, 9. et 15. Cfr. etiam lit. Magistri, d. XVIII. c. 4. et 5.

⁵ In quaest. praeced.

⁶ Monolog. c. 31. 33. Propositiones sequentes summam continent eorum quae Anselmus loc. cit. c. 32-36 docet. — Vat. perperam *Augustinus* pro *Anselmus*.

⁷ Codd. L O adiungunt *aspectu*, et subinde post *eodem* cod. V inserit *verbo*. Mox codd. C F G I L O R S U Y Z aa et alii pro *verbo* inepte substituunt *modo*.

⁸ Ex multis codd. ut F G I L O P Q T V X Z aa cc et sex primis edd. revocavimus voculam *se*, quae a Vat. abest. Mox cod. W *complectentem* pro *circumplectentem*. Paulo inferius non pauci codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 verbo *concepit* praefigunt *et* (quam particulam hic accipias pro *etiam*).

⁹ Cfr. I. Cor. 1, 24; et infra d. 32. a 2. q. 2.

¹⁰ Dist. 18, praesertim q. 2. et 5.

¹¹ Vide fundam. 1, ubi et integer textus Augustini, qui deinde occurrit. — Paulo inferius cod. cc *actualet* pro *actualiter*.

sempiterna sunt ¹ quaecumque facis ». Ex hac auctoritate patet veritas responsionis, quod Verbum dicit *habitualement* respectum.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod nullum aeternum connotat temporale; dicendum, quod verum est in actu; unde Verbum proprie loquendo non *connotat effectum*, sed *dicit respectum* non ad creaturam iam entem ² vel etiam tantum futuram, verum etiam possibilem fieri. Et sic patet responsio ad instantiam, quam adducit in contrarium.

2. Ad illud quod obiicitur, quod productio Verbi est necessaria et aeterna, sed creaturae voluntaria; dicendum, quod quamvis *actualis* productio creaturae sit voluntaria, tamen *potentia* producendi et *scientia* est necessaria. Impossibile enim est, Deum non *posse*, et impossibile est, Deum *nescire* creaturas producere.

3. Ad illud quod obiicitur, quod non communicant in aliquo; dicendum, quod verum est de communitate essentiali et praedicatione; et hoc modo non communicant in Verbo, quia Verbum est Deus, non creatura; nihilominus tamen secundum aliquam rationem possunt habere respectum ad idem. Nihil enim impedit, quod unius et eiusdem Deus sit principium, et creatura sit effectus; et ita est de Verbo aeterno, quod dicit respectum ad Patrem ut ad principium, ad creaturam autem ut ad effectum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod tunc poterit dici Verbum creaturae; dicendum, quod, sicut patet ex ratione nominis, verbum dicit respectum ut ³ ad producentem, quia dicitur *verbum dicentis*; similiter donum; et quia principalis respectus, importatus per nomen, solum dicitur respectu personae, ideo nec Filius dicitur verbum creaturae, nec Spiritus sanctus donum creaturae. *Et si tu obiicias* de hoc no-

mine *spiritus*, dicendum, quod prout de spiritu Eliae ^{Solvitur} dicitur, non accipitur ab *actu personali* — quia ⁴ Spiritus sanctus dicitur spiritus Patris et Filii tantum — sed accipitur ab *actu spirandi*, de quo Ioannis tertio ⁵: *Spiritus, ubi vult spirat*; et iste est *actus essentialis*. Unde sicut dicitur *Deus Eliae*, quia fovet Eliam, vel ab aliquo alio actu, ita *spiritus Eliae*, quia spirat Eliae; ita etiam posset dici *spiritus sanctus Eliae*, sicut dicitur Danielis decimo tertio ⁶: *Suscitavit Deus spiritum sanctum pueri iunioris*. Nec hoc est contra Magistrum, quia ipse loquitur de Spiritu sancto, prout est nomen impositum a proprietate personali. Et magis determinatum est illud totale nomen, quod stet pro persona, quam hoc nomen *spiritus* per se; ideo frequentius invenimus *spiritum* dici alicuius hominis quam *spiritum sanctum* alicuius hominis. Attamen invenitur alicubi, quia, sicut dicitur *spiritus Eliae*, quia in eum spirat et inspirat ⁷, ita et *spiritus sanctus Eliae*, quia ei sancta inspirat. Et ideo fortassis ibi ⁸ dictum est, quod *suscitavit spiritum sanctum*, quia non fuit ad futura praedicendum, sed ad iniquum iudicium retractandum.

5. Ad illud quod obiicitur, quod nomen dicens respectum ad creaturam non est notionale; dicendum, quod verum est, si illum *pure* dicat; sed Verbum non *tantum* ipsum dicit nec *principaliter* dicit, sed principaliter dicit respectum ad Patrem, sicut et de Dono dictum est ⁹. Magis autem Filius et Spiritus sanctus nominantur nominibus dicentibus respectum ad creaturam quam Pater, quoniam secundum rationem intelligendi et appropriandi quasi medium sunt inter nos et Deum, et secundum rationem appropriandi sunt reducetes ad Deum. Unde secundum Augustinum ¹⁰: « Pater est principium, ad quod reducimur; Filius forma, quam sequimur; et Spiritus sanctus gratia, qua reconciliamur ». Unde et ipsi magis proprie nobis dari dicuntur quam Pater.

SCHOLION.

I. In respons. distinguitur in Verbo triplex similitudo, scil. Patris *imitativa* (expressiva), rerum creaturarum *exemplativa*, et earundem *operativa*. Haec accepta sunt ex August., 83 Quaest. q. 63, et approbata ab Alex., S. p. I. 62. m. 1. a. 3, et ab Angelico, S. q. 34. a. 3; cfr. etiam quaest. seq. ad 2. — Argum. 1.

in fundam. eget explicatione, quae fit in respons. dupliciter, incipiendo a verbis: Concedendae igitur sunt. — Pro tota quaestione cfr. supra d. 18. q. 5, et pro solut. ad. 4. ibid. q. 6.

II. Cum hac quaestione cohaeret controversia quaedam, praecipue inter scholam Thomisticam et Scotisticam agitata, scil.

¹ Pro *sunt*, quod auctoritate omnium codd. et edd. posuimus, Vat. cum originali *fiunt*. Mox pro *habitualement* multi codd. ut CHKMRSTUVYZ bb *habitudinalem*, et codd. AGL O *habitudinem*; non recte; vide supra pag. 325, nota 10.

² Vat. cum cod. cc *existentem*.

³ Cod. O omittit *ut*.

⁴ Plures codd. ut GHPQ ff bene adiiciunt *sic*.

⁵ Vers. 8. — *Actus spirandi*, de quo S. Doctor loquitur paulo superius, idem accipiendus est ac *actus inspirandi*. — Post verba *de quo*, quae proxime sequuntur, ed. 1 subiicit *dicitur*; idem verbum Vat. praeter auctoritatem codd. mox repetit post *ita*. Deinde pro *spirat Eliae* cod. O *inspiratur*

Eliae, et ed. 1 *inspirat Eliae*. — De etymologia vocis *Deus* vide supra pag. 60, nota 2.

⁶ Vers. 45. — De sententia Magistri, quam S. Doctor mox affert, vide supra d. XVIII. c. 5, et Comment. ibid. q. 6.

⁷ Cod. T *inspiratur*.

⁸ Dan. 13, 45: *Suscitavit Dominus spiritum sanctum pueri iunioris*, cuius nomen Daniel.

⁹ Supra d. 18. q. 4. 5.

¹⁰ De Vera Religione, c. 55. n. 113, ubi originale *recurrimus* pro *reducimur*. — Paulo ante codd. P Q tum post *et Deum*, tum post *ad Deum* addunt *Patrem*.

ex qua cognitione producat Verbum, utrum ex aliqua cognitione *actuali* essentiae personarum et creaturarum, an ex *praesupposita* cognitione divinae essentiae et personarum, non autem creaturarum; et utrum ista cognitio praesupponatur ut *principium quo* Verbi, an solum ordine naturae praesupponatur, quin sit principium productionis. Haec differentia oritur ex illo diverso modo loquendi, de quo in Scholio ad praeced. quaest. locuti sumus. S. Bonav. ad utramque partem trahitur a suis interpretibus, qui verba egregia (in corp.): Summus autem Spiritus etc. sibi favere ex utraque parte putant. Probabilius autem (ut nobis videtur) Barth. de Barberiis (disput. 14. q. 9.)

asserit, eum ad modum Scoti loqui. Sed res exigui est momenti.

III. In ipsa quaestione solvenda omnes consentire videntur. Alex. Hal., S. p. I. q. 62. m. I. a. 4. — Scot., de hac et seqq. qq. hic q. 3; Report. hic q. 6. — S. Thom., hic q. 2. a. 3; S. q. 34. a. 3, et q. 37. a. 2. ad 3. — B. Albert., de hac et seq. q. I. Sent. d. 28. a. 10; S. p. I. tr. 8. q. 35. m. 3. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2 q. 3. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 5. — Dionys. Carth., hic q. 3. circa finem.

QUAESTIO III.

Quae sit comparatio Verbi ad sapientiam sive notitiam.

Tertio quaeritur de comparatione *Verbi* ad *sapientiam*. Et cum Filius sit *verbum* et *sapientia*, quaeritur, quod istorum sit *prius* secundum rationem intelligendi. Et quod *sapientia* prior sit, videtur.

1. Augustinus, nono de Trinitate capitulo decimo¹: « Verbum est cum amore notitia », ergo *verbum* secundum rationem intelligendi addit supra notitiam; sed quod se habet per additionem ad aliquid, praesupponit illud: ergo etc.

2. Item, *notitia* dicit *essentiale*, sed *verbum personale*: ergo cum *essentiale* sit communius, et omne communius secundum rationem intelligendi sit *prius*²: ergo etc.

3. Item, *verbum* dicit *respectum* ad creaturas, *sapientia* autem dicit quid *absolutum* de ratione sui nominis: ergo cum *absolutum* secundum rationem intelligendi sit *prius respectivo*³, ergo et *sapientia* quam *verbum*.

CONTRA: 1. Ecclesiastici primo⁴: *Fons sapientiae verbum Dei in excelsis*; *fons* dicit rationem principii: ergo *verbum* est principium sapientiae. Sed quod est principium est *prius* secundum rationem intelligendi: necessario ergo *verbum* *prius* quam *sapientia*.

2. Item, « Verbum, sicut dicit Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum⁵, dicit operativam

potentiam »; sed potentia, sicut dicit Richardus, secundum rationem intelligendi prior est quam sapientia: ergo etc.

3. Item, *verbum* dicit similitudinem interius conceptam, *sapientia* dicit habitum vel habilitatem ad cognoscendum⁶; sed conceptio similitudinis et speciei praecedit ipsam habilitatem: ergo et *verbum* praecedit sapientiam in intelligendo.

Iuxta hoc quaeritur, cum Filius dicatur *verbum* et *sapientia*, propter quid *sapientia* solum est appropriatum, non proprium, *verbum* autem est proprium. — Et iterum, cum Filius sit *filius* et *imago* et *verbum* proprie, quaeritur, quae sit differentia istorum nominum. Si enim non est differentia nisi in voce, tunc videntur esse nomina synonyma.

Quaestiones aliae.

CONCLUSIO.

Secundum rationem intelligendi intellectus sapientiae et notitiae est prior intellectu verbi.

RESPONDEO: Dicendum, quod in intellectu *verbi* cadunt istae conditiones, scilicet intelligentis *cognitio*, similitudinis *conceptio* et alicuius *expressio*. Et hoc patet, si consideremus generationem verbi secundum Anselmum in suo Monologio⁷, qui dicit sic: « Cum cogito notum hominem absentem, formatur acies co-

In verbo importantur tria.

¹ Num. 15. — Aliqui codd. cum Vat. paulo superius *prius* pro *prior*, et paulo inferius *aliud* pro *aliquid*.

² Sub hoc respectu Aristot., VI. Topic. c. 3, (c. 4.) ait: Haec (genus et differentiae) autem simpliciter notiora et priora sunt specie; interimit enim genus et differentia speciem, quare priora haec specie. Sunt autem notiora; nam specie quidem nota, necesse est genus et differentias cognosci; qui hominem enim cognoscit, et animal gressibile cognoscit; at genere et differentia notis, non necesse est et speciem cognosci; quare ignotior species. — Paulo ante pro *omne*, quod ex mss. B O P Q reposuimus, Vat. esse.

³ Vide supra pag. 457, nota 5.

⁴ Vers. 5.

⁵ Quaest. 63. — Richardi, qui mox citatur, verba sunt haec: Constat ergo, quod superius dictum iam est, quia potest

esse multiplex potentia, ubi nulla potest esse sapientia [v. g. in rebus inanimatis et brutis]; e contra autem, ubi nulla potentia est, nulla sapientia inesse potest. Nam posse sapere absque dubio est aliquid posse. Dat itaque esse posse non sapientia potentiae, sed potentia sapientiae (VI. de Trin. c. 15.).

⁶ Cfr. Aristot., VI. Ethic. c. 3, ubi quinque intellectuales habitus, scil. ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus afferuntur; et c. 7, ubi sapientia fusius explicatur. — Mox pro *speciei* in Vat. et cod. cc habetur *specierum*.

⁷ Cap. 33. — Mox Vat. afferens textum Anselmi, paucis tantum codd. suffragantibus, *format acies cognitionis in se talem* pro *formatur acies cogitationis meae in talem*. — Verba *in se* loco nostrae lectionis *meae* in non paucis mss. et in ed. 4 exstant, sed falso; nostrae lectioni suffragatur cod. O cum originali.

gitationis meae in talem imaginem eius, qualem illam per visum oculorum in memoriam attraxi, quae imago in cogitatione verbum est eiusdem hominis, quem cogitando dico. Habet igitur mens rationalis, cum cogitando se intelligit, secum imaginem suam ex se natam, id est cogitationem sui, ad sui similitudinem quasi sua impressione formatam; quae imago eius verbum est. Hoc itaque modo quis neget summam sapientiam, cum se dicendo intelligit, gignere consubstantiali sibi similitudinem, id est Verbum suum » ? Verbum autem non est aliud quam similitudo *expressa* et *expressiva*, concepta vi spiritus intelligentis, secundum quod se vel aliud intuetur.

Conclusio 1. Unde patet, quod intellectus *verbi* praesupponit intellectum *notitiae* et *generationis* et *imaginis*: intellectum *notitiae* in intuitu spiritus intelligentis; intellectum *generationis* in conceptione interiori; intellectum *imaginis* in similitudine per omnia conformi, et superaddit his omnibus intellectum *expressionis*.

Quoniam igitur intuitus intelligentis non dicit respectum, ideo ipsa *sapientia* et *notitia* non dicit proprium. Sed quoniam conceptio et similitudo dicunt respectum¹, ideo necesse est, tam nomen *filii* quam *imaginis*, quam etiam *verbi* *proprie* dici.

Conclusio 2. Et *rursus* patet *ordo* in dicendo, et patet etiam differentis modi dicendi *ratio*. Nam *sapientia* vel

Conclusio 3. *notitia* dicit primum in intelligendo; deinde *filius*,

qui dicit ipsam emanationem sive conceptionem; deinde *imago*, quae dicit modum expressum emanandi, et tertio loco² *verbum*, quod dicit haec omnia, et superaddit rationem exprimendi et manifestandi.

His visis, facile est ad obiecta respondere. Concedo enim, quod secundum rationem intelligendi intellectus notitiae et sapientiae est prior.

1. Ad illud quod obiicitur, quod Verbum est fons sapientiae; dicendum, quod istud intelligitur de sapientia creata. Solutio
positorum

2. Ad illud quod obiicitur, quod dicit potentiam operativam; dicendum, quod Verbum, etsi habeat omnipotentiam, sicut Pater, tamen ipsum Verbum non dicit potentiam operativam de ratione sui nominis, nisi in quantum illa potentia est operativa praevia³ *dispositione*; et quoniam dispositio est actus sapientiae, ideo *sapientia* prior in intelligendo est.

3. Ad illud quod obiicitur, quod similitudo est prior habilitate in intelligendo; dicendum, quod istud verum est⁴, in quibus est sapientia per acquisitionem, sicut in nobis; sed non sic in Deo, immo e converso, quia ex intuitu mentis summe sapientis oritur Verbum, quod dicitur esse summa sapientia, ita quod similitudo concepta non dat sapientiam concipienti, immo magis accipit. Quod ultimo quaeritur, iam determinatum est.

SCHOLION.

Praeter solutionem propositae quaestionis in resp. tum accurate indagatur ratio *verbi*, tum asseritur, quod Verbum *proprie* dicitur, tum *differentia* describitur inter quatuor nomina secundae personae. De nomine *sapientia* cfr. infra d. 28. dub. 4, d. 32. dub. 4-5. De nomine *imago* cfr. infra d. 31. p. II. a. 1. q. 1. 2, et dub. 2. 3. 4.

De ipsa quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 62. m. 1. a. 2. — S. Thom. quaestionem tangit S. p. I. q. 34. a. 1. ad 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestiunc. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 2. n. 14. seqq. — Dionys. Carth., hic q. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum nomen verbi recte sit translatum ad divina.

Quarto quaeritur de translatione huius nominis *verbum* ad divina. Et quod nullo modo debeat transferri, ostenditur.

1. Omnis translatio est secundum similitudinem⁵; sed nihil in creatura vanius est verbo, quia statim dum fit, transit et non est, *verbum autem Domini manet in aeternum*⁶; ergo etc.

2. Item, cum sit verbum *intelligibile* et *sensibile* secundum duplex *dicere*, quaeritur, quod istorum transferatur. Et quod non *exterius*, vult Augustinus decimo quinto de Trinitate⁷: « Verbum exterius non est verbum, sed signum verbi »: ergo si Verbum divinum est verum verbum, ergo etc.

¹ Omnes fere codd. cum ed. 1 *proprium* pro *respectum*; lectio contextui contraria. Proxime ante cod. T post *similitudo* interiicit *et expressio*.

² Permulti codd. cum sex primis edd. *modo* pro *loco*; inepte, ut liquet.

³ Plurimi codd. cum edd. 2, 3 *paterna* pro *praevia*; lectio evidenter corrupta.

⁴ Ed. 1 subiicit *in his*.

⁵ Cfr. supra pag. 4, nota 8, et pag. 72, nota 3. — Subinde ed. 1 *inter creata* pro *in creatura*.

⁶ Epist. I. Petr. 1, 25.

⁷ Cap. 11. n. 20: Verbum quod foris sonat, signum est verbi quod intus lucet, cui magis verbi competit nomen. — Paulo ante plurimi codd. cum edd. 1, 6 omittunt *istorum*.

3. Item, *exterius* verbum exit a dicente, Verbum autem divinum semper est in dicente, quia *ego in Patre*, dicit Veritas, Ioannis decimo quarto¹: ergo etc.

4. Item, videtur quod nec ad similitudinem *interioris* cogitationis, quia dicit Augustinus decimo quinto de Trinitate²: Cogitatio est quid volubile; in Deo autem nihil est volubile: ergo etc.

5. Item, *cogitationes mortalium timidae* sunt, Sapientiae nono³, et *incertae providentiae nostrae*; sed in Verbo divino nulla est falsitas, nulla dubietas: ergo etc.

6. Item, multa cogitamus, quae nobis *displacent*; sed Verbum divinum est per omnia placens Patri⁴: ergo etc.

7. Item, multa cogitamus, quae non *possumus*; sed Verbum divinum est omnipotens⁵: ergo etc.

CONTRA: 1. Inter omnia creata *imago* est expressior⁶, ergo inter omnes emanationes ea est expressior, quae est in imagine; sed emanatio similis Verbo increato in imagine est emanatio verbi a mente: ergo expressissima, ergo convenienter transfertur.

2. Item, quod dicatur per comparisonem verbi *intellectus*, hoc videtur per comparisonem ad res extra, quoniam Ecclesiasticus⁷, secundum aliam translationem Septuaginta: *Principium omnis operis verbum*; sed per Dei Filium omnia sunt facta: ergo etc.

3. Item, quod verbum *vocis* sit simile, videtur, quia Verbum dicitur, quia expressivum et manifestativum — unde *nec Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare*, Matthaei undecimo⁸ — sed hoc maxime est in verbo *vocis*, nam verbum *interius* non patet nisi per verbum *vocis*: ergo Verbum increatum dicitur ad similitudinem exterioris verbi.

4. Item, Basilii⁹: Filio Dei attribuitur *sensus*,

sapientia, virtus, verbum et lumen: sensus, quo cogitantur omnia; sapientia, qua omnia disponuntur; virtus, qua fiunt: verbum, quo annuntiantur; lumen, quo clarescunt. Si ergo Verbum dicitur ratione annuntiationis, et hoc pertinet ad verbum *vocis*, patet quod illud Verbum dicitur ad similitudinem verbi prolati.

CONCLUSIO.

Nomen verbi, intellectum cum certis conditionibus, convenienter transfertur ad divina.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut ratio *paternitatis* per prius reperitur in Deo quam in creaturis, tamen ipsum nomen translatum est a nobis ad Deum¹⁰; sic ratio *lucis*, sic *sapientiae*, et horum similium, sic etiam ratio *verbi*. Et significatum per prius et nobilius est in Deo quam in nobis; tamen nomen translatum est a nobis ad Deum.

Conclusio 1.

Translatio autem fit propter duo: una ratio est propter similitudinem expressam, alia ratio est propter instructionem nostram; et haec duo hic sunt.

Duplex ratio translationis.

Primum quidem est *similitudo* verbi creati ad increatum, ad quam insinuandam distinguit beatus Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate¹¹ *verbum* secundum triplicem differentiam. Nam unum est verbum *sensibile*, aliud est verbum *intelligibile*, tertium est verbum *medium*. Verbum *sensibile* attenditur in prolatione vocis, verbum *intelligibile* in cogitatione rei, verbum *medium* in cogitatione vocis. — Et est ordo, quia primo cogitat aliquid homo *quid sit*, secundo, *qualiter* debeat cogitatum pronuntiare, tertio *pronuntiat*.

Ratio 1.

Sicut ergo ratio *trinitatis* reperitur in sensu, reperitur in ratione conversa ad sensum, reperitur et in ratione secundum se¹², sic et ratio *verbi*. Et quemadmodum *trinitas*, in qua consistit expressa

Ratio verbi invenitur in tribus.

¹ Vers. 41.

² Cap. 45. n. 25: Quid est, inquam, hoc formabile nondumque formatum, nisi quiddam mentis nostrae, quod hac atque hac volubili quadam motione iactamus, cum a nobis nunc hoc, nunc illud, sicut inventum fuerit vel occurrerit, cogitatur? — Et c. 46: Quapropter ita dicitur illud Dei Verbum, ut Dei cogitatio non dicatur, ne aliquid esse quasi volubile credatur in Deo.

³ Vers. 14. — Ed. 1 voci *Sapientiae* praemittit *sicut dicitur*.

⁴ Cfr. Matth., 3, 17, et 17, 5. — Vocabulum *Patri*, in Vat. desideratum, posuimus auctoritate praestantiorum mss. et ed. 1.

⁵ Sap. 18, 45.

⁶ Cfr. supra d. 3. p. I. q. 2. ad ult., et p. II. a. 1. q. 2. — In fine argumenti Vat. cum aliquibus codd. *expressiva* pro *expressissima*.

⁷ Cap. 37, 20, ubi Vulgata: Ante omnia opera verbum verax praecedat te.

⁸ Vers. 27.

⁹ Hunc textum etiam alii Scholastici, ut B. Albertus et S. Thomas, citant, sed non indicant, in quo Basilii scripto habeatur. Editores operum illorum Scholasticorum textum sumtum

S. Bonav. — Tom. I.

volunt ex Basilii opere contra Eunomium, in quo opere (lib. II. n. 47.) aliqua quidem istorum nominum, quae hic Filio Dei attribuuntur, occurrunt, sed non omnia, neque ibi nomina ista explicantur, sicut fit in nostro textu. Plura praedictorum nominum exposita inveniuntur apud Greg. Nazianz., Orat. 36. et 49. — Tertullian. vero in Apolog. c. 21. ait: « Et nos etiam *Sermoni* (Verbo) atque *rationi* itemque *virtuti*, per quae omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam spiritum inseribimus, cui et *Sermo* insit pronuntianti, et *ratio* adsit disponenti, et *virtus* praesit perficienti ». Et in libr. adv. Prax. c. 6. dicit, quod Deus protulit Sermonem (Verbum), « ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, immo et facta iam quantum in Dei sensu ». — In ipso textu citato post *virtus qua* codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *cuncta*.

¹⁰ Vide supra d. 22. q. 3, praecipue fundam. 1. — Paulo inferius post *quam* sola Vat. interponit *in hominibus vel*.

¹¹ Cap. 40. n. 19, et c. 41. n. 20. — Paulo superius voci *similitudo* Vat. cum paucis codd. praemittit *expressa*.

¹² Libr. XV. de Trin. c. 3. n. 5, ubi S. Doctor summam exhibet eorum quae in aliis libris de triplici hac trinitate docuit, de prima scil. et secunda in libr. XI. c. 2. et 3; de tertia in libr. IX. c. 4, et X. c. 41.

similitudo, non est in sensu, nec in inferiori parte rationis, sed in ratione secundum se; sic cum tripliciter dicatur *verbum*, in nullo consistit similitudo expressa, nisi in verbo *intelligibili*; et hoc est verbum, quod ad nullam pertinet linguam. Unde dicit¹, quod « qui hoc potest videre, aliquo modo videt illius verbi similitudinem ».

Similitudinem autem *istius* verbi ad illud assignat quantum ad tria, scilicet quantum ad *emanationem* sive originem, quantum ad *dispositionem*, quantum ad *unionem*. Nam haec tria in Filio Dei est considerare: *originem*, secundum quam dicitur filius; *dispositionem* aeternam, secundum quam dicitur mundus archetypus et ars plena omnium rationum viventium²; et *unionem*, secundum quam dicitur homo factus.

Similitudo est in *origine*. Nam sicut Filius per modum naturae procedit per omnia Patri similis, sic verbum intellectus a mente procedit per modum naturae per omnia ei simile et aequale; unde dicitur mentis conceptus.

Quantum ad *dispositionem* est similitudo³. Nam sicut homo nihil operatur rationabiliter, quod non praecogitet et mente concipiat, sic Deus Pater omnia in Verbo disposuit. Et sicut dispositio nostra vel praeconceptio potest esse, etiam si non sequatur opus, sic et dispositio aeterna et praecognitio non ab opere dependet.

Quantum vero ad *unionem* est similitudo. Nam sicut verbum mentis unitur voci, ut innotescat, et tamen non transit in vocem, sed manet integrum in mente; sic per omnia in Verbo aeterno intelligendum est, quod unitum est carni et non transit in carnem, sed manet integrum apud Patrem. Haec igitur est similitudo.

Sed tamen haec similitudo non attenditur in verbo mentis *generaliter*. Nam, sicut idem dicit Augustinus⁴, frequenter cogitamus quae *nescimus*, et sic verbo nostro coniuncta est fallacia; frequenter, quae *nolumus*, et tunc iuncta est displicentia; frequenter, quae *possumus*, et tunc iuncta est impotentia. Divinum autem verbum est *verissimum*, *placenterissimum*, *omnipotentissimum*; ideo expressa

eius similitudo non consistit in verbo nostro, nisi sit verbum *certae notitiae* et *complacentiae* et *potentiae*; et hoc est verbum, quod consistit in cogitatione, iuncta sibi affectiva et operativa. Unde Augustinus nono de Trinitate⁵: « Verbum est cum amore notitia »; et si addatur *virtus*, tunc est ratio perfecta, et sic verbum est cum amore et virtute notitia. — Transfertur igitur verbum a verbo interiori secundum praedictas similitudines et praedeterminatas condiciones; et haec est ratio ex *parte rei*.

Ratio autem ex *parte nostra* est, quia divina intelligimus per creatura⁶. Quoniam ergo, cum audimus Patrem et Filium, cogitamus de patre carnali et filio, ut sublevemur ad cogitandum generationem spirituales; ideo divinissimus Ioannes⁷, qui totus erat in contemplatione divinitatis elevatus, *verbi* nomine usus est dicens: *In principio erat Verbum*; quod Verbum qui intelligit multum proficit in cognitione Filii Dei.

His visis, patent obiecta. Concedo enim, quod verbum *exteriorius* non habet *expressam* similitudinem, tum quia vanum, tum quia procedit exteriorius, tum etiam quia non est verbum, sed verbi signum; verbum autem *interius* habet horum opposita. Concedo etiam, quod verbum interiorius *dubium*, vel *falsum*, vel *impotens*, vel *displicens* non habet expressam similitudinem, sed verbum, quod habet oppositas condiciones.

Ad illud quod obiicitur ad oppositum, quod verbum intelligibile habet similitudinem; concedendum est. Quod autem obiicitur de verbo *sensibili*, dicendum, quod aliqualem habet similitudinem, sed non expressam; ideo translatio non est secundum ipsum, sed secundum⁸ *interius*, quod est similis, ut patet. Nullum autem verbum potest per omnia illi assimilari. Nam illud solum habet cum dicente *identitatem* substantialem et *simultatem* naturalem, quia est simul natura et duratione: quae condiciones, ut dicit beatus Augustinus⁹, non sunt in nostro verbo. Et ideo quamvis sit similitudo, est tamen nonnulla dissimilitudo; et ideo potest recte dici *translatio*, quia non est per omnia simile. Et sic omnia patent.

SCHOLION.

De translatione eiusque speciebus vide supra d. 22. q. 3, et S. Thom., S. I. q. 43. a. 6. — Cum argumenta ex utraque parte allata nimium importent, dum prima series probare ni-

titur, quod *nulla* species creati verbi transferri debeat, alia vero, quod *omnes* species; hinc est quod S. Doctor ad utramque seriem argumentorum ponit aliquas restrictiones. — Responsio

¹ Lib. XV. de Trin. c. 10. n. 19. Quae sententiam citatam sequuntur, sumta sunt ex c. 11. n. 20.

² Cfr. supra pag. 430, nota 1. et 5.

³ Pro *est similitudo* multi codd. *similis*, ed. 1 *etiam est similis*.

⁴ Loc. cit. c. 14. n. 23, et c. 15. n. 24.

⁵ Cap. 10. n. 15.

⁶ Cfr. supra d. 3. p. II. q. 2.

⁷ Cap. 1, 1.

⁸ Supple cum cod. X *verbum*, et paulo inferius post *illud* cum codd. A aa bb *scilicet aeternum*.

⁹ Libr. XV. de Trin. c. 13-16. n. 22-26. — Immediate post Vat. cum cod. cc *non insunt* pro *non sunt in*, et in fine *similis* pro *simile*.

auctoris praeclara est, praesertim quod de similitudine et dissimilitudine inter verbum Dei et nostrum dicit; nonnulla magis explicantur per ea quae de differentia inter *vestigium* et *imaginem* etc. dicta sunt supra d. 3. p. I. q. 2, et p. II. a. 1. q. 1. 2.

Alex. Hal., S. p. I. q. 62. m. 1. a. 1. 3. — S. Thom.

quaestionem tangit hic q. 2. a. 1; S. I. q. 34. a. 1; de Veritate q. 4. a. 1. — B. Albert., hic a. 3. 4. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestione. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., hic. 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., a. 59. q. 2. passim, praesertim n. 41.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Secundum quod sapientia est essentia, hoc est quod Pater, secundum quod Verbum, non est hoc quod Pater*, quia aut *hoc* tenetur *essentialiter*, aut *personaliter*. Si *essentialiter*, non solum secundum quod *sapientia*, est unum per essentiam cum Patre, sed etiam in quantum *Verbum*. Si *personaliter*, tunc est falsum, quod *secundum quod sapientia*, sit *hoc* quod Pater *personaliter*. — Item, cum *hoc* sit neutri¹ generis, videtur quod stet pro *essentia*, et ita Verbum semper est hoc quod Pater, scilicet unum per essentiam vel substantiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod *hoc* stat ibi pro significato termini, ut sit sensus: Verbum, secundum quod *sapientia*, hoc est quod Pater; quia secundum quod *sapientia*, aliquid ei attribuitur, quod etiam Patri, scilicet significatum huius nominis *sapientia*. Similiter altera est vera: Filius, secundum quod *Verbum*, non est hoc quod Pater, quia aliquid attribuitur Filio, secundum quod *Verbum*, quod non convenit Patri. Unde *secundum* dicit ibi *habitudinem* sub ratione formali, et pronomen *hoc* importat et demonstrat proprium significatum termini; et ideo, quia *sapientia* significat *essentiale*, tenetur in prima *essentialiter*; quia significatum *Verbi* est *personale*, tenetur in secunda *personaliter*.

Vel aliter potest dici, quod tenetur *essentialiter*, et *secundum quod* dicit *habitudinem* per modum formalis; unde sicut alio est Deus, alio est Pater — quia deitate est Deus, paternitate Pater², ita quod nec paternitate Deus, nec deitate Pater — ita accipit Augustinus, cum dicit: secundum quod *Verbum*, non est hoc quod *Pater*³, ut non negetur unitas in natura, sed ut negetur *habitus* eius quod est *secundum*; quia Verbum, in quantum verbum, non dicit unitatem essentiae, sed distinctionem personae, econtra *sapientia*.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Eadem proprietate sive notione dicitur verbum, imago et filius*; quia si hoc est verum, ergo ibi est *synonymia* vel inculcatio verborum, aut aliqua *differentia*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *differentia* est: et una *differentia* potest accipi sic, ut *verbum* dicatur, quod⁴ procedit ex interioribus, *imago*, quod imitatur in exterioribus, et *filius* complectitur utrumque; et ideo magis et communius dicitur *filius* quam aliquod aliorum.

Vel aliter: omnia haec tria important similitudinem alterius; sed *filius* importat illam similitudinem naturaliter emanantem, *imago* ut expresse imitantem, *verbum* ut aliis exprimentem, quantum est de se sive natum exprimere; ideo *filius* frequentius nominatur illa persona propter hoc, quod ipsam emanationem et *habitudinem* illam nomine importat proprio.

Vel aliter: *imago* importat illam similitudinem ut *conformem*, *verbum* importat illam ut *mentalem* sive spirituales, sed *filius* *connaturalem*. Et sic patet diversa ratio significandi eandem *habitudinem*, et ita eadem *proprietas* est, nec tamen *synonymia*. — Et in prima acceptione praeit intentio *verbi*, in secunda intentio *fili*, in tertia intentio *imaginis*; tamen inter omnes *medius* modus est *convenientior*⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *solus Filius est Deus de Deo*. Videtur enim falsum dicere, quia « Spiritus sanctus est Deus de Deo »⁶: non ergo solus Filius.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista exclusio arctatur ex modo loquendi. Quod patet, quia non dicit simpliciter hoc, sed loquens de Patre et Filio dicit⁷: « non ambo Deus de Deo, sed solus Filius », ita

¹ Forma antiquior pro *neutrius*; praesertim verba *neutri generis* apud antiquos grammaticos saepe saepius occurrunt.

² Cfr. supra pag. 359, nota-5.

³ Cod. O hic finem propositionis facit. Deinde adiungit: Aliter videtur posse dici, quod stat semper ly *hoc* *personaliter* et tantum valet *hoc est Pater*, ac si diceretur: *est Pater*. *Sapientia* enim, secundum quod *essentia*, est Pater; secundum quod est Verbum, non est Pater, ut non etc.

⁴ Ed. 1 hic et rursum paulo inferius post *imago* substituit *quia* pro *quod*, quo secundo loco etiam permulti codd. cum ed. 1 conveniunt. Cod. Y subinde etiam post verba immediate subsequencia *et filius* coniunctionem *quia* repetit.

⁵ Cfr. supra q. 3. huius dist.

⁶ Verba Augustini vide supra in lit. Magistri, d. X. c. 2.

⁷ Textus Augustini habetur hic in lit. Magistri, c. 5. — Hoc dubium solvunt etiam B. Albert., hic a. 9, et Richard., hic circa lit.

quod ex ipso modo loquendi *solus* arctatur ad faciendam exclusionem pro Patre.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Secundum nomina substantiae dicitur: illud de illo*. Videtur enim falsum, quia bene dicitur *Filius de Patre* per nomina, quae non sunt nomina substantiae. *Si tu dicas*, quod intelligitur secundum idem nomen; *obiicitur*, quod bene dicitur *procedens de procedente*, et *principium de principio*, sive *spirans de spirante*, haec tamen nomina non dicuntur secundum substantiam.

Item quaeritur de hoc, quod statim addit ibi: *Licet illa nomina substantiam non significant*; quia si hoc, ergo significant relationem, ergo hoc nomen

Deus significat relationem. *Et iterum*, si non significant substantiam, sed relationem, ergo possunt pro eis poni nomina relativa: ergo *Pater de Patre*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *dici hoc de hoc* est dupliciter, scilicet secundum *idem* nomen, vel secundum *aliud*. Secundum *idem* non potest esse, nisi conveniat duobus; et quia nomina duabus personis convenientia fere omnia sunt essentialia, licet aliqua sint notionalia; ideo regula Magistri ut plurimum veritatem habet. Tamen quidam libri habent *maxime*¹; in quibus non est, potest poni pro glossa; et sic cessat obiectio, quia Magister non intendit excludere nisi nomina propria, quae dicuntur de uno solo. — Quod *obiicitur*, quod nomina non significant substantiam; dicendum, quod *significationem* accipit pro *suppositione*, et tantum valet *non significant quantum non supponunt*².

DISTINCTIO XXVIII.

CAP. I.

Quod non tantum tres sunt proprietates personarum.

Praeterea considerare oportet, quod non tantum tres praedictae proprietates sive notiones in personis sunt, verum etiam aliae, quae aliis notantur nominibus. Nam etiam hoc nomen *ingenitus* relative dicitur de Patre tantum, et aliam designat notionem quam Pater vel Genitor. Non est enim idem *esse patrem* et *esse ingenitum*, id est, non ea notione *pater* dicitur, qua *ingenitus*. *Pater* enim, ut praedictum est¹, dicitur secundum proprietatem generationis, *ingenitus* autem secundum proprietatem innascibilitatis. Differt ergo Pater a Filio auctoritate generationis, differt etiam proprietate innascibilitatis, id est, quia *ingenitus*. Unde Augustinus, distinguens inter proprietatem, qua dicitur *pater*, et illam, qua dicitur *ingenitus*, in quinto libro de Trinitate² sic ait: « Non est hoc dicere *ingenitum* quod est *patrem* dicere; quia etsi Filium non genuisset, nihil prohiberet dicere eum *ingenitum*. Et si gignat quisque filium, non ex eo ipse est *ingenitus*, quia geniti homines gignunt alios ». Non ergo ideo dicitur *pater*, quia *ingenitus*; ideoque³, cum « de Deo Patre utrumque dicatur, alia notio est, qua intelligitur *genitor*, alia, qua *ingenitus*. *Genitor* enim dicitur ad genitum, id est filium. Cum vero *ingenitus* dicitur, non quid sit, sed quid non sit, dicitur ». « Hoc exemplis planum faciendum est. Quod dicitur *ingenitus*, hoc ostenditur, quod non sit filius; sed *genitus* et *ingenitus* commode dicun-

tur, *filius* autem latine dicitur, sed ut dicatur *infilius*, non admittit loquendi consuetudo; nihil tamen intellectui demitur, si dicatur *non-filius*; quemadmodum etiam, si dicatur *non-genitus* pro eo quod dicitur *ingenitus*, nihil aliud dicitur. Ideo non est in rebus considerandum, quid vel sinat vel non sinat dici usus sermonis nostri, sed quis rerum ipsarum intellectus eluceat. Non ergo iam tantum dicamus *ingenitum*, sed etiam *non-genitum*, quod tantum valet. Nunquid ergo aliud dicimus, quam *non-filium*? Negativa porro particula non id efficit, ut quod sine illa relative dicitur, eadem praeposita, substantialiter dicatur; sed id tantum negatur, quod sine illa aiebatur, sicut in aliis praedicamentis, cum dicimus: homo est, substantiam designamus. Qui ergo dicit: non homo est, non aliud genus praedicamenti enuntiat, sed tantum illud negat. Sicut ergo secundum substantiam aio: homo est, sic secundum substantiam nego, cum dico: non homo est. At si tantum valet quod dicitur *genitus*, quantum valet quod dicitur *filius*, tantundem ergo valet quod dicitur *non-genitus*, quantum valet quod dicitur *non-filius*. Relative autem negamus dicendo *non-filius*, relative igitur negamus dicendo⁴ *non-genitus*. *Ingenitus* porro quid est nisi *non-genitus*? Non ergo receditur a relativo praedicamento, cum *ingenitus* dicitur. Sicut enim *genitus* non ad se dicitur, sed quod ex genitore sit; ita, cum dicitur *ingenitus*, non ad se dicitur, sed quod ex genitore non sit, ostenditur. Utrumque tamen relative dicitur. Quod autem relative pronuntiatur non indicat substantiam. Quamvis ergo diversum sit *genitus*

De notione
ingenitus.

Augustinus.

Inge
idem ac
genitus

¹ Pro *maxime* nunc legitur *tantum*; vide lit. Magistri, hic c. 5. — Paulo ante pro *ut plurimum* cod. cc *ut in pluribus*.

² Cfr. supra pag. 98, Scholion.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XXVI. c. 2, et d. XXVII. c. 1. et seqq.

² Cap. 6. n. 7. In eodem capitulo occurrunt quae sequuntur, sed multis omissis et transpositis.

³ Vat. sola *Idem*, et mox cum ed. 8 *dicitur* pro *dicatur*; denique cum aliis edd., dempta 4, *ostenditur* pro *dicatur* contra codd. et originale.

⁴ Haec verba: *non-filius*, *relative igitur negamus dicendo* in Vat. et aliis edd., excepta 4, perperam omittuntur. Exstant in originali et omnibus codd.

et *ingenitus*, non tamen indicat diversam substantiam, quia sicut *filius* ad *patrem*, et *non-filius* ad *non-patrem* refertur, ita *genitus* ad *genitorem*, et *non-genitus* ad *non-genitorem* referatur necesse est¹. Ecce evidenter ostendit, quod *ingenitus* relative dicitur et de solo Patre accipitur, aliaque notio est, qua dicitur *ingenitus*, alia, qua *pater*. Atque tantum valet, cum dicitur *ingenitus*, quantum *non-genitus* vel *non-filius*.

CAP. II.

An solus Pater debeat dici non-genitus vel non-filius, sicut dicitur ingenitus.

Ideo solet quaeri: utrum, sicut solus Pater dicitur *ingenitus*, ita ipse solus debeat dici *non-genitus* vel *non-filius*, ut nec etiam Spiritus sanctus possit dici *non-filius* vel *non-genitus*. Quibusdam videtur, quod Pater solus debeat dici *non-genitus* vel *non-filius*; Spiritus vero sanctus, sicut non dicitur *ingenitus*, ita, inquit, non est dicendus *non-genitus* vel *non-filius*. Debet quidem dici et credi Spiritus sanctus non esse *genitus*, vel non esse *filius*, sed non debet dici esse *non-genitus* vel *non-filius*. — Aliis autem videtur, quod cum Spiritus sanctus non possit dici *ingenitus*, potest tamen dici *non-genitus* vel *non-filius*. Quod vero Augustinus supra ait, tantum valere, cum dicitur *ingenitus*, quantum, cum dicitur *non-genitus* vel *non-filius*, etymologiam nominis ostendendo eum hoc dixisse dicunt, non ratione praedicationis.

CAP. III.

De proprietate, quam notat ingenitus.

Si autem vis scire, quae sit proprietas, secundum quam Pater dicitur *ingenitus*, audi Hilarius ipsam vocantem *innascibilitatem*, in quarto libro de Trinitate² ita aientem: « Est unus ab uno, scilicet ab Ingenito Genitus, proprietate videlicet in unoquoque et innascibilitatis et originis. Significata ergo in Scripturis personarum intelligentia, et distincto innascibilitatis nativitatique sensu, solitarius Deus non est opinandus. Discretio ergo vel distinctio personarum in Scripturis posita est, in nullo autem naturae distinctio ».

CAP. IV.

Responsio Ambrosii contra Arianos de Ingenito.

Illud etiam taceri non oportet, quod Ariani ex eo probare nitebantur, alterius substantiae esse Patrem, alterius Filium, quia ille *ingenitus*, et iste *genitus* dicitur, cum diversum sit esse *ingenitum*, et esse *geni-*

tum. Unde Ambrosius eorum quaestioni respondens dicit, se in divinis Scripturis hoc nomen, scilicet *ingenitus*, non legisse, ita inquit in libro de Incarnationis dominicae sacramento³: « Cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus est, Patri, qui generavit, inaequalem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generaverit, quia generatio non potestatis, sed est naturae; adversus quidem illam quaestionem vocem sibi arbitrantur oclusam, sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt, ut putent, mutationem fieri quaestiones mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt *ingenitus* et *genitus* esse unius naturae atque substantiae? Ergo ut respondeam mihi propositae quaestioni, primo omnium in divinis Scripturis *ingenitum* nusquam invenio, non legi, non audivi. Cuius ergo mutabilitatis sunt homines huiusmodi, ut nos dicant ea usurpare, quae non sunt scripta, cum ea quae sunt scripta dicamus, et ipsi obiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi adversantur et auctoritatem calumniae suae derogant? Attende, lector, quoniam hoc nomine *ingenitus* nolebat uti Ambrosius propter haereticos. Ita et nos subticere quaedam oportet propter calumniantium insidias, quae catholicis ac piis lectoribus secure credi possunt. Sunt etenim quaedam, quae non tantae sunt religionis et auctoritatis, ut eis nos oporteat semper confitendo ac recipiendo inservire, verum silentio praeteriri queunt aliquando; nec illius tamen sunt perversitatis, quin, cum opportunum fuerit, eis uti liberum habeamus⁴.

CAP. V.

An diversum sit esse patrem et esse filium.

Praeterea quaeri solet, cum supra⁵ dictum sit, quod aliud est dicere *ingenitum*, aliud *patrem*, et quod diversum sit *genitus* et *ingenitus*, utrum similiter diversum sit esse *patrem* et esse *filium*, an idem. — Ad quod dicimus, quia ex eodem sensu, quo dicitur diversum *genitus* et *ingenitus*, et quo dicitur, non esse idem dicere *genitum* et *ingenitum*, potest dici, non esse idem, sed diversum esse *patrem* et esse *filium*, vel esse *spiritum sanctum*, quia non ea notione Pater est pater, qua Filius est filius, vel qua Spiritus sanctus est spiritus sanctus. Ideoque ex hoc sensu concedimus, quod aliud est esse *patrem*, et aliud est esse *filium*, quia alia notio est, qua Pater est pater, alia, qua Filius est filius. Sed si transponas, ut⁶ dicas, aliud est *patrem esse*, aliud *filium esse*, variatur intelligentia; et ideo non conceditur. Est enim sensus talis, ac si dicatur, aliud est, quo Pater est, non quidem *pater*, sed est; aliud, quo Filius est, non quidem *filius*, sed est; quod penitus falsum est. Eo enim Pater est, quo

¹ Omnia praecedentia a verbis: *Hoc exemplis sumta sunt ex V. de Trin. c. 7. n. 8, paucis mutatis. — Paulo post Vat. perperam alia pro aliaque, ed. 4 alia quoque.*

² Num. 33. Ultima propositio est ibi n. 35. et sic legitur: Discretio tantum personae in te et tuus posita est, in nullo tamen naturae distincta confessione.

³ Codd. et edd. 1, 2, 3, 5, 6, 8: IV. libro de Spiritu

sancto, sed est liber de Incarnatione Domini, c. 8. n. 79. In quo textu post *Scripturis* Vat. cum ceteris edd. *ingenitus* pro *ingenitum*, refragantibus codd. et originali. Circa finem ante *adversantur* Vat. sola perperam omittit *sibi*.

⁴ Codd. B C addunt *arbitrium*.

⁵ Cap. I.

⁶ Codd. A D et.

Pater Deus est, id est per essentiam vel naturam; at Filius eo Deus est, quo Pater est Deus: eo igitur Filius est, quo Pater est, et ita idem est Patrem esse et ¹ Filium esse; sed non est idem esse patrem et esse filium. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate ² ait: « Quamvis diversum sit esse patrem et esse filium, non est tamen diversa substantia, quia non hoc secundum substantiam dicitur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile ». Ecce diversum esse dicit esse patrem et esse filium; quod iuxta rationem praedictam accipi oportet, quia scilicet alia notio est, qua est pater, alia, qua est filius. Non enim secundum essentiam Pater dicitur pater, vel Filius filius; sed secundum relationem.

CAP. VI.

Si sapientia genita dicitur secundum relationem, vel secundum substantiam.

Sciendum quoque est, quod sicut solus Filius dicitur *verbum* vel *imago*, ita etiam ipse solus dicitur *sapientia nata* vel *genita*. Et ideo quaeritur, utrum hoc relative dicatur, et si relative dicitur, an secundum eandem relationem, qua dicitur *verbum* et *imago*. De hoc Augustinus in septimo libro de Trinitate ³ ita ait: « Id dici accipiamus, cum dicitur *verbum*, ac si dicatur *nata sapientia*, ut sit et *Filius* et *Imago*; et haec duo cum dicuntur, id est *nata sapientia*, in uno eorum, eo quod est *nata*, et Verbum et Imago et Filius intelligatur — et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur — at in altero, quod est *sapientia*, etiam essentia demonstratur, quoniam et ad se dicitur. Se ipsa enim sapiens est, et hoc est eius esse quod *sapere*; unde Pater et Filius simul una sapientia, quia una essentia ». — Cave, lector, qualiter hoc intelligas, quod hic dicit Augustinus. Videtur enim dicere, quod cum dicitur *nata sapientia*, ibi *sapientia* essentiam significet, et *nata* relationem notet. Quod si

ita est, cogimur dicere, essentiam divinam esse natam; quod superioribus repugnat. — Sed ad hoc dicimus, quod in altero, id est in eo quod *nata* est, eadem notio intelligitur ⁴, quae notatur cum dicitur *verbum* et *imago*. In altero vero, scilicet *sapientia*, demonstratur essentia, id est, demonstratur, quod Filius sit essentia, quia *sapientia* secundum essentiam dicitur. Et ideo cum dicitur *nata sapientia*, intelligitur, quod ipse, quia natus est, essentia est. Ibi tamen *sapientia* non pro essentia, sed pro hypostasi facit intelligentiam, ut, sicut quando dicitur *verbum* vel *filius*, intelligitur hypostasis cum sua proprietate, ita, cum dicitur *nata sapientia*, idem intelligatur ⁵, id est genita hypostasis. Ideo vigilanter ait, idem esse intelligendum, cum dicitur *verbum*, et cum dicitur *nata sapientia*, id est eadem relatio eademque hypostasis, cui inest illa proprietas. Et ex hoc adjuvatur illud quod supra ⁶ diximus, scilicet quod cum dicitur *Pater* vel *Filius* vel *Spiritus sanctus*, non tantum illae proprietates significantur, ut cum dicitur *paternitas*, *filiatio*, sed etiam hypostases cum suis proprietatibus.

CAP. VII.

De imagine.

Illud etiam sciri oportet, quia cum supra ⁷ dictum sit, *imaginem* relative dicit de Filio, sicut *verbum* vel *filius*, interdum tamen reperitur secundum substantiam dici. Unde Augustinus in libro de Fide ad Petrum ⁸ dicit, quod una est sanctae Trinitatis essentialiter divinitas et imago, ad quam factus est homo. Hilarius etiam in quinto libro de Trinitate ⁹ sic ait: « Homo fit ad communem imaginem. Nomen non discrepat, natura non differt. Una est enim ad quam homo creatus est species ». Ex his verbis ostenditur, quod *imago* aliquando essentiae intelligentiam facit, et tunc ad se dicitur et non relative.

¹ Vat. et edd. 4, 6, 7, 8, 9 *quod* contra codd. et alias edd.

² Cap. 5. n. 6.

³ Cap. 2. n. 3.

⁴ Vat. cum aliis edd. contra codd. et edd. 4, 8 *intelligatur*.

⁵ Vat. cum aliis edd. perperam *intelligitur*, refragantibus codd. et ed. 8.

⁶ Dist. XXVII. pars II. in princip. — Vat. cum plurimis edd. *superius* pro *supra*, et post *scilicet* omittit *quod*.

⁷ Ibid. pars II. c. 3. circa finem.

⁸ Cap. 4. n. 5. Hunc librum non esse S. Augustini, sed Fulgentii Ruspensis, supra in Prolegomenis pag. LXXXIV dictum est.

⁹ Num. 8.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXVIII.

De proprietate non personali, quae est innascibilitas.

Praeterea considerari oportet, quod non tantum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de proprietatibus, quae sunt personarum et personales; hic incipit secunda pars, in qua agit de proprietatibus sive relationibus non personalibus. Et dividitur haec pars in duas, quia proprietas non personalis est duplex, scilicet innascibilitas et communis spiratio, quae significatur per hoc nomen *principium*. Ideo primo agit de innascibilitate, secundo de communi spiratione, infra distinctione vigesima nona: *Est praeterea aliud nomen etc.* Prima pars habet duas. In *prima* determinat de proprietate innascibilitatis; in *secunda*, quia opposita circa opposita clarius elucescunt¹, tangit incidenter de proprietate *nascibilitatis* et *nascibilis*, infra distinctione eadem: *Sciendum quoque est, quod sicut Filius*.

Item *prima* pars habet quatuor partes. In *prima* ostendit, quid sit significatum huius nominis *ingenitus* in se, ostendens, quod sit proprium personae Patris et differens a paternitate et dictum secundum relationem. Secundo determinat eius significationem in aequipollenti, sicut in hoc nomine

non genitus, et in hoc nomine *innascibilis*, ibi: *Ideo solet quaeri, utrum, sicut solus etc.*² Tertio determinat huius nominis usum, ostendens, quod quamvis non habeat ortum ex Scriptura, quod tamen licet eo uti, quamvis Ambrosius videatur dicere contrarium — hoc enim facit ad reprehendendum haereticos — et hoc facit ibi: *Illud etiam tacere non oportet*. In quarta vero determinat³ quoddam dubium, quod ex praedeterminatis habet ortum, ibi: *Praeterea quaeri solet etc.*

Sciendum quoque est, quod sicut solus Filius. Haec est *secunda* pars huius partis⁴, in qua incidenter determinat de proprietate Filii sive Nati; et haec habet duas partes secundum duo, quae ibi tangit. Quia enim supra dictum fuerat, quod *sapientia* diceret commune, et *imago* proprium; ideo quia hoc posset generare dubium, quia invenimus e contrario aliquando, ideo primo ostendit, quod *sapientia nata* proprie dicitur de Filio. Secundo vero ostendit, quod *imago* aliquando accipitur essentialiter, ibi: *Illud etiam sciri oportet*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in praesenti distinctione, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum hoc nomen *ingenitus* sive *innascibilis* dicatur secundum substantiam, vel secundum relationem.

Secundo, supposito quod secundum relationem

dicatur, quaeritur, utrum dicat eandem relationem quam hoc nomen *pater*.

Tertio quaeritur, utrum innascibilitas sit proprietas sive relatio personalis personae Patris.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum improcessibilitas dicat aliquam notionem in Patre.

¹ Sive, ut ait Aristot., I. Elench. c. 14. (c. 15.): Appositis iuxta se contrariis, minora et maiora apparent et peiora et meliora hominibus. Et II. de Caelo et mundo text. 40. (c. 6.): Sensibilia enim sunt iuxta se invicem posita. — Mox Vat. cum paucis codd. *innascibilitatis* pro *nascibilitatis*.

² Sola Vat. hic addit: *Adiungens, quae sit proprietas se-*

cundum quam Pater dicitur ingenitus, ibi: Si autem vis scire.

³ Codd. P Q W solvit.

⁴ Verba *Sciendum quoque...* usque ad *huius partis* inclusive Vat. suppressit eorum loco ponendo: *Similiter secunda pars.*

ARTICULUS UNICUS.

De innascibilitate et improcessibilitate.

QUAESTIO I.

Utrum nomen ingenitus sive innascibilis secundum substantiam, vel relationem dicatur.

Quantum ergo ad primum, quod hoc nomen *ingenitus* dicatur secundum relationem, ostenditur:

1. Per Augustinum, qui dicit libro quinto de Fundamenta. Trinitate¹ et habetur in littera: « Non receditur a relativo praedicamento, cum *ingenitus* dicitur »: ergo dicitur secundum relationem.

2. Item, eodem libro²: « Sicut genitus ad genitorem, ita ingenitus ad non-genitorem »; sed quod dicitur ad aliud dicitur relative sive secundum relationem: ergo etc.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia omne illud, in quo differt persona a persona, dicitur secundum relationem — hoc patet — sed secundum hoc quod est *ingenitus* differt Pater a Filio: ergo etc.

4. Item, nulla negatio privat modum significandi sive dicendi³; sed *genitus* secundum relationem dicitur, ergo addita negatione, adhuc dicitur: ergo etc.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Omnis relatio in divinis aliquid ponit — illud certum est — sed *ingenitus* nihil ponit: ergo etc. *Probatio mediae*: si hoc nomen aliquid ponit, aut ergo secundum quod *negative*, aut secundum quod *privative* tenetur. Non secundum quod *negative*; hoc constat. Si ergo secundum quod *privative* tenetur; sed privatio tollit actum et ponit aptitudinem⁴: ergo secundum hoc *ingenitus* idem erit quod *aptus generari, et non genitus*; sed hoc nulli convenit: ergo etc.

2. Item, omnis relatio in divinis in concrezione significata importat distinctionem, et ideo nulla dicitur de essentia secundum modum denominationis — haec enim est falsa: essentia generat — sed ingenitus dicitur de essentia, nam divina essentia est non genita⁵, cum eius oppositum de essentia non praedicetur, scilicet genitus: ergo etc.

3. Item, negationes se habent e contrario affirmationibus; sed *genitus* est in minus quam *relatus*, et *generatio* quam *relatio*: ergo *ingenitus* est in plus quam *non-relatus*, et *ingeneratio* quam *non-relatio*. Sed *non-relatus* vel *non-relatio* non dicitur secundum relationem, quia tunc opposita implicaret: ergo cum in plus sit hoc quod est *ingenitus*, non est in genere relationis: ergo etc.

4. Item, omnis relatio in divinis aut est respectu principii, aut respectu principiatum: ergo si hoc quod est *ingenitus* dicit relationem, aut⁶ respectu principii, aut respectu principiatum. Sed non respectu principii, quia tunc Pater haberet principium, quod est inconveniens. Si respectu principiatum, tunc ergo non eius est negatio, cuius fuit affirmatio — nam *genitus* dicitur respectu principii, quia ab aliquo — ergo si ingenitus non dicitur respectu principii, tunc ergo negatio non dicitur respectu eius, respectu cuius fuit affirmatio. Ergo nec dicit relationem ad principiatum, quia non permittit nomen, nec ad principium, quia non permittit res.

CONCLUSIO.

Nomen ingenitus in principali intellectu dicit relationem privative, sed ex consequenti intellectu positive, scilicet fontalem plenitudinem.

RESPONDEO: Dicendum est, quod circa hoc diversae sunt positiones. Omnes enim posuerunt, quod hoc quod est *ingenitus* dicitur secundum relationem, sed differenter.

Quidam enim dixerunt, quod *ingenitus* solum dicit relationis *privationem*; et illud solum sufficit ad hoc quod dicatur notionaliter, quoniam privatio potest esse principium distinguendi et innotescendi,

¹ Cap. 7. n. 8, et hic lit. Magistri, c. 1.

² Loc. cit. — Vat. sola post *Sicut* addit *dicatur*, pro quo in originali legitur *refertur*. — Vide hic lit. Magistri, c. 1. circa finem.

³ Hanc propositionem probat August., V. de Trin. c. 7. n. 8. exponendo exempla ex omnibus decem praedicamentorum generibus, quorum aliqua Magister, hic in lit. c. 1, adducit. S. Bonav., infra de verbis Augustini dubium movens (dub. 2.), ea approbat munitque hac ratione: Quoniam terminus negatus trahit significationem ab affirmato, idem est modus dicendi quantum ad significationem in termino negato et affirmato. —

Cfr. et Aristot., II. Elench. c. 6. (c. 31.), ubi iste dicit, includi facere in non-facere et omnino in negatione affirmationem.

⁴ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis, et V. Metaph. text. 27. (IV. c. 22.), nec non IV. Metaph. text. 4. (III. c. 2.), ubi differentia inter negationem et privationem ostenditur. — Mox Vat. absque auctoritate codd. nec suffragante ed. 1 *sed nondum genitus pro et non genitus*.

⁵ Cod. Y *ingenita*.

⁶ Cod. V adiungit *hoc erit*. Paulo inferius post *haberet* codd. F T inserunt *aliquod*.

sicut ovis non signata a signata. *Et iterum*, negatio dicit nobilitatem, sicut *non regi* in rege, *non causari* in causa, *non produci* in principio. — Sed ista positio non potest stare, quia pura negatio nec *distinguit* nec *dicit nobilitatem*¹: non *distinguit*, nam negatio relationis dicitur de essentia; non *dicit nobilitatem*, nam omnis nobilitas ponit aliquid per modum positionis.

Alii posuerunt, quod hoc quod est *ingenitus* dicitur secundum relationem et *positive*, quia privando unam ponit aliam: sicut *inaequale* privat aequalitatem et ponit relationem illi oppositam, similiter et hoc quod est *dissimile*, unde et relationem importat *positive*; sic hoc quod est *ingenitus* privando relationem ad genitorem ponit relationem oppositam ad non-genitorem. Et hoc dicunt sensisse Augustinum, qui dicit, quod « sicut *genitus* ad *genitorem*, ita *non-genitus* ad *non-genitorem* dicitur² ».

— Sed ista positio non potest stare, quia non-genitus aut dicitur ad *principium*, aut ad *principiatum*. Si ad *principiatum*, ergo respectu illius non potest dici hoc nomen *ingenitus*, cum *genitus* dicatur in respectu ad principium, et idem significatum sit in hoc nomine *genitus* et *ingenitus*, et *ingenitus* differat sola negatione: ergo necesse est, quod hoc nomen *ingenitus* dicatur respectu *principii*. Si autem hoc est verum: ergo secundum hoc poneretur³ Pater habere principium, respectu cuius dicatur. *Et iterum*, illud principium dicitur *non-genitor*; sed *non generare* non dicit principium, sed privationem illius.

Tertius modus dicendi est, quod hoc nomen *ingenitus*, secundum quod assignatur notio Patris, dicitur secundum relationem *partim* privative, *partim* positive. Propter hoc notandum, quod, sicut dicit Augustinus⁴, « idem est *ingenitus* et *non-genitus* ».

Non-genitus autem tripliciter potest accipi, sicut *non-album*, quia potest esse negatio *in genere*, vel

extra genus, vel partim *in genere* et partim *extra genus*⁵. Secundum quod est negatio *extra genus*, sic generaliter privat et non ponit aliquam qualitatem, sicut potest dici *non-album*, quod non est in genere coloris nec qualitatis. Secundum quod est negatio *in genere*, sic privat albedinem et ponit qualitatem contrariam, ut *non-album*, quia caret albedine, sed tamen est nigrum. Secundum quod partim *in genere*, partim *extra genus*, in genere scilicet remoto⁶ et extra genus proximum; sic non-album dicitur quod caret tam albedine quam colore, habet tamen *qualitatem* nihilominus.

Per hunc modum intelligendum est in proposito. Nam hoc quod est *ingenitum*⁷ importat ordinem in ratione generis *remoti*, et ordinem ad principium in ratione *proximi*, et ordinem talem per modum naturae in ratione *completivi*. Si igitur *ingenitus* sit negatio *extra genus*, sic dicitur *ingenitus* quod non generatur nec etiam habet ordinem vel⁸ relationem; et hoc modo *pure* dicit privationem, et dicitur de essentia nec dicitur secundum substantiam nec secundum relationem, eo quod privatio solum est. — Alio modo potest esse negatio *in genere*; et tunc *ingenitus* dicitur quod non generatur, habet tamen ordinem ad principium, et hoc modo dicit *relationem substratam*; sed tamen ex hoc non dicit *nobilitatem*, et sic convenit Spiritui sancto, nec tamen est notio. — Tertio modo potest esse negatio quodam modo *in genere*, quodam modo *extra genus*; et sic dicitur *ingenitus* quod non generatur, habet tamen ordinem, sed non ad principium; et hoc modo dicit privationem relationis respectu *principii*. Si enim habet ordinem, et non ad principium, ergo ipsum est *primum* et *principium*; et hoc modo dicit nobilitatem, sicut et *principium*. Et decuit illam per negationem significari, quia prima cognoscuntur per negationem⁹, et hoc modo est notio.

Triples sensus vocis ingeniti.

¹ Vat. textum codd. nec non ed. 1 corrumpit substituendo *distinguitur* pro *distinguit*, dein post *nobilitatem* addendo *nec distinguit*, et demum paulo inferius post *positionis* inserendo propositionem: *Non distinguit, quia non est relatio*.

² Vide supra, fundam. 2. — Explicationem huius dicti Augustini invenies infra, dub. 3. — Mox pro *non genitus* cod. R *ingenitus*.

³ Plures codd. ut A T V Y cum ed. 1 *ponetur*.

⁴ Libr. V. de Trin. c. 7. n. 8: Ingenitus porro quid est, nisi non genitus? — Paulo ante pro *assignatur* sola Vat. *assimilatur*; mendose.

⁵ Haec divisio negationis insinuat ab Aristot., I. Poster. c. 4: Est enim contrarium aut privatio aut contradictio in eodem genere, ut par aut impar in numeris, secundum quod consequitur. Et IV. Metaph. text. 4. (III. c. 2.): Negationem vero et privationem unius est speculari, propterea quod utroque modo unum speculatur id cuius est negatio aut privatio; aut enim simpliciter dicimus, non inesse illud, aut aliquod genus statuantes. In illo siquidem uni differentia est secundum illud quod in negatione, negatio namque absentia illius est; in privatione vero etiam subiecta quaedam natura fit, de qua privatio dicitur (ed. Firmin-Didot). Et ibid. text. 27. (c. 6.): Est

aptem privatio, negatio a quodam determinato genere. — Scotus, Comment. in IV. Metaph. text. 4. dicit: Notandum etiam, quod duplex est negatio: quaedam est simpliciter et *extra genus*, per quam absolute dicitur, quod hoc non est illud; alia est negatio *in genere*, sive infinitans, per quam aliquid negatur non absolute, sed intra metas alicuius generis, sicut caecum dicitur, quod non habet visum; non tamen omne non habens visum est caecum, sed in genere animalium, quod natum est habere visum. Unde negatio *extra genus* potest verificari tam de non ente, quod non est natum habere affirmationem, quam de ente, quod est natum habere et non habet. Unde tam chimæra, quam lapis, quam etiam homo potest dici *non videns*; non sic autem de privatione, quæ est negatio *intra genus*, quia non omne non videns potest dici caecum, sed solum quod est aptum natum habere visum. Cfr. etiam Scoti Comment. in I. Sent. d. 28. q. 2. n. 4. — Mox post *aliquam qualitatem* cod. K subiicit *contrariam*.

⁶ Vat., suffragantibus solis edd. 4, 5, omittit *remoto*, et paulo inferius *nihilominus*.

⁷ Codd. M Z *genitum*, cod. O *genitus*.

⁸ Ed. 1 *nec*.

⁹ Cfr. supra pag. 421, nota 6.

Sed quoniam *ingenitus* de ratione sui nominis non videtur dicere nisi privationem vel negationem generationis, propter hoc dicendum est *quarto modo*, quod hoc nomen *ingenitus*, secundum quod convenit Patri proprie, dicit relationem *privative*, sed ex hoc ipso dicit *ex consequenti* relationem *positive*.
 Determinatio auctoris.
 Explicatur. Quod patet sic. *Non generari* enim dicitur qui *simpliciter* non generatur; et sic convenit non tantum Patri, sed essentiae et Spiritui sancto. Sed ultra hunc intellectum, prout proprie convenit Patri, addit, quia Pater *non generatur*, nec *per generationem accipitur*; et sic excluditur essentia, quae per generationem accipitur, sed adhuc convenit Spiritui sancto. Prout autem convenit soli Patri, sic dicitur *ingenitus*, quia *non generatur*, nec *per generationem accipitur*, nec *generationem consequitur*. Per primum membrum excluditur Filius, per secundum essentia, per tertium Spiritus sanctus, cuius processio praesupponit generationem secundum ordinem originalem, quia procedit ut nexus a Patre et Filio¹. Quamvis enim non sit in divinis *prius* et *posterius*, tamen secundum originem et rationem intelligendi prior est generatio Filii quam processio Spiritus sancti, ut supra ostensum fuit², et tamen simul sunt natura.

Sic ergo large accepto verbo *consequendi*, cum ibi proprie non sit *praecedere* et *sequi*, tripliciter dicitur aliquis esse *ingenitus*: aut quia *non producit* per generationem, aut quia *non producit* per generationem nec per generationem *habetur* sive accipitur, aut quia *nec producit* nec *accipitur* nec *consequitur*³. Hoc igitur modo *ingenitus* importat *nullo modo esse ab alio*, et ita primitatem ac per hoc fontalem plenitudinem, sicut ostensum fuit in principio distinctionis praecedentis⁴, et sicut patet ex principio distinctionis sequentis, ubi dicitur, quod « Pater est principium totius deitatis, quia a

nullo est »; et ita in *principali* intellectu dicit relationem *privative*, ex *consequenti positive*; et ita non dicit negationem, quae nihil ponit. Conclusio principali

Unde concedendae sunt rationes ad hoc.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod nihil ponit secundum quod negative; dicendum, quod falsum est, quia non est negatio *extra genus*, sicut si dicatur: chimaera est ingenta, immo est negatio cum constantia subiecti; et talis negatio in subiecto summam relinquit nobilitatem. Solutio positorum

2. Ad illud quod obiicitur, quod dicitur de essentia; dicendum, quod verum est, sed secundum quod *solum* dicitur *privative*, et sic non est proprietas Patris; secundum autem quod proprietas Patris, non dicitur de essentia.

3. Ad illud quod obiicitur, quod negationes e contrario se habent affirmationibus; dicendum, quod illud non semper est verum de negatione *in genere*, sed *extra genus*. *Non-album* enim, prout est negatio in genere, non dicitur superius ad hoc quod est *non-quale*; similiter *ingenitum* ad hoc quod est *non-relatum* non est superius.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod⁵ dicit relationem; dicendum, quod secundum quod importat relationem *privative*, dicitur respectu *principii*; et ex hoc non sequitur, quod Pater habeat principium, immo quod non habeat, quia non dicitur secundum positionem, sed secundum *remotionem*. Unde bene dicit Augustinus, « quod dicitur ad non-genitorem », quia *ingenitus* significat remotionem genitoris. Secundum vero quod importat relationem *positive* et ex *consequenti*, sic⁶ respectu *principiati*; et sic non est inconveniens, quod aliquod nomen *privativum* aliquid ex *consequenti* importet, quod non importat affirmativum sibi oppositum. Et sic patent cetera.

SCHOLION.

1. Aliqua praenotanda videntur de *multiplici sensu* vocabuli *ingeniti* — de significatione huius *notionis* in Patre — et utrum sit *proprietas constitutiva* Patris.

1. Multiplex huius *vocabuli sensus*, ut recte observat Scotus (hic q. 2. n. 3. 4.), ex duplici fonte manat, cum *genitus* in diverso sensu accipi, et particula *in* triplicem modum privationis significare possit (cfr. S. Thom., S. I. q. 34. a. 4. ad 2; Aristot., V. Metaph. text. 17. 27, ed. Paris. IV. c. 12. 22.). Speciatim attendendi sunt quatuor sensus vocabuli *ingeniti*: a)

cum *privatione propria*, quae ponit aptitudinem ad aliquam formam et ipsam formam negat — hic sensus omnino excluditur a Deo; b) cum *simplici negatione* formae, et sic dici potest de persona Patris et Spiritus S. et etiam de divina essentia, quatenus non generatur, licet per generationem communicetur; c) extenso nomine *generari* etiam ad *communicari*, divina *essentia* non est ingenta; d) negando omnino, quod persona sit ab alio ullo modo, vel, ut dicit Seraphicus, ponendo « quod non generatur, nec per generationem accipitur, nec generatio-

¹ Vide supra d. 10. a. 2. q. 2.

² Supra d. 12. q. 4.

³ Sic potiores codd. In Vat. et nonnullis mss. desideratur secundum membrum: *aut quia non producit per generationem*. — In cod. F interpolatoris manus textum sic ampliavit: *ingenitus*, aut quia non producit per generationem, sed per generationem communicatur, ut essentia; aut quia non producit per generationem nec per generationem habetur sive acci-

pitur, sed generationem consequitur, ut Spiritus sanctus; aut quia non producit nec accipitur nec consequitur, ut Pater.

⁴ Pars I. q. 2. ad 3. — Dictum Augustini, quod mox ex dist. seq. citatur, scil. quod Pater est principium totius deitatis, invenies ibi in lit. Magistri, c. 4, et eius explanationem ibi dub. 4.

⁵ Cod. T *respectu cuius* pro *quod*.

⁶ Supple: dicitur.

nem consequitur »; et sic convenit principio sine principio et est proprium solius Patris. — Hinc facile componi potest apparens contradictio inter verba SS. Patrum et doctorum (cfr. d. 13. q. 4.).

2. De significatione *notionis ingeni* in Patre non penitus conveniunt doctores. Nonnulli dixerunt, innascibilitate significari aliquid positivum, nempe positionem relationis, quae opposita sit relationi genitoris. S. Thomas et Scotus volunt, eam formaliter dicere puram negationem. Cum autem omnis negatio vel privatio fundata sit super aliquid positivum, hi duo doctores discrepant in assignando *fundamento* istius conceptus negativi. Scotus docet, fundamentum formale huius negationis esse paternitatem sub ratione paternitatis. S. Thomas a suis interpretibus non in eodem sensu exponitur. Videtur autem docere, hoc nomine importari negationem principii *ab alio*, fundatam in ratione principii *ad alium*. Vasquez putat, eum convenire cum S. Bonaventura, qui iuxta morem suum media via incedit et docet, innascibilitatem *primario* et *formaliter* dicere negationem, sed *secundario*, *consequenter* et etiam *fundamentaliter* positionem, ut manifeste patet ex quaest. seq. in corp., et supra d. 27. p. I. q. 2. ad 3. Hoc positivum, in ratione ingeni connotatum, iuxta ipsum est *fontalis plenitudo* in Patre (cfr. loci cit., et d. 7. q. 2., d. 13. q. 3. et passim).

3. *Proprietatem constitutivam* Patris formaliter esse paternitatem, est sententia communis, et manifeste docetur a S. Doctore (hic q. 3.). Addit tamen Seraphicus, sibi constans, quod etiam innascibilitas aliquo modo, id est ex *consequenti* intellectu, dicit relationem *positive*, et sic constituit Patrem, sed tantum *radicaliter* sive inchoative. Nam iuxta ipsum (d. 27. p. I. q. 2.) paternitas supponit generationem tanquam radicem, generatio vero fecunditatem, quae importatur in innascibilitate, quatenus dicit fontalem plenitudinem in Patre. Haec concipitur ut radix *communis* duarum emanationum atque ut fecunda non in actu secundo, sed primo, sive, ut dicit Richard. a Med., in *habitu*. Firmum fundamentum haec doctrina habet in illa communi doctrina, quae a Concilio Florentino (Decret. unionis pro Iacobitis) consecrata est, quod « Pater quidquid est aut habet, non

habet ab alio, sed ex se et est *principium sine principio*. Filius quidquid est aut habet, habet a Patre et est *principium de principio* etc. » (cfr. infra d. 29. a. 1. et 2., et dub. 1. et 2.).

II. His suppositis, et tres solutiones, quas S. Bonav. non approbat, et quarta ab ipso recepta et in fine responsionis posita facile intelliguntur. Haec sententia, quod Innascibilitas *fundamentaliter* dicat fontalem plenitudinem in Patre, et ex consequenti relationem quasi communem ad duas personas emanantes, fuit antiqua positio magnorum doctorum (supra d. 27. p. I. q. 2. ad 3.), cui favent Alex. Hal. (S. p. I. q. 69. m. 2. et 4.), et Petrus a Tar. (hic q. 2. a. 3.), et quam defendit Richard. a Med. (hic a. 2. q. 1. et 2.). Attamen a posterioribus Scholasticis solutio haec antiqua derelicta, immo a Scoto (hic q. 2. n. 6. seqq.) impugnata est tribus argumentis, quorum principale nihil concludit, cum contra mentem Seraphici supponat, in fontali illa plenitudine importari aliquam relationem *realem*, *distinctam* a generatione et spiratione activa. Etiam S. Thom. (hic q. 1. a. 1. ad 2.; et S. I. q. 33. a. 4. ad 4.) obicit: « Non videtur verum, quia sic *innascibilitas* non esset alia proprietas a paternitate et spiratione, sed includeret eas, sicut includitur proprium in communi ». Ad quod ex mente Seraphici responderi poterit cum distinctione: loquendo de *principali* et formali significatione innascibilitatis, quae dicit *negationem* principii, haec notio non est eadem cum paternitate et spiratione; loquendo de *secundaria* significatione, quae importat illam fontalem plenitudinem, « realiter est idem cum paternitate et spiratione activa... differt tamen secundum rationem » (Richard. a Med., hic a. 2. q. 2.). Ita quoad sensum etiam S. Bonav., hic q. 2., et dub. 1., et q. 3. ad 2.; cfr. etiam d. 29. dub. 1. circa finem.

III. Praeter auctores iam citatos cfr. B. Albert., hic a. 1. 2.; d. 13. a. 9. 10; S. p. I. tr. 9. q. 39. m. 1. particula 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 57. q. 1. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, de hac et seqq. qq. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum innascibilitas et paternitas importent eandem relationem.

Secundo, supposito quod hoc nomen *ingenitus* dicatur secundum relationem, quaeritur, utrum importet eandem relationem, quam hoc nomen *Pater*, utrum scilicet eadem relatio sit *innascibilitas* et *paternitas*. Et quod non, ostenditur sic.

1. Augustinus quinto de Trinitate ¹: « Aliud est dicere *esse patrem*, et aliud *ingenitum* »; sed non secundum essentiam: ergo secundum relationem.

2. Item, hoc videtur *per rationem*, quia possibile est, aliquem intelligi *esse ingenuum* et non *esse patrem*, ut in Adam ², et e converso, ut in Cain. Si ergo una relatio potest intelligi, altera non intellecta, et e converso; et poni, altera non posita: ergo sunt diversae relationes.

3. Item, relationes diversificantur penes terminos, quia relatio, secundum quod huiusmodi, ad alterum est ³; sed *ingenitus* dicitur per privationem prioris, scilicet patris, et *pater* secundum positionem germinis sive filii: ergo dicunt respectum secundum aliam et aliam partem: ergo etc.

4. Item, plus differt generatio et ingeneratio quam generatio et spiratio — nam hic est oppositio propria, ibi autem solum disparatio — sed alia relatio est generatio et spiratio: ergo et generatio et ingeneratio. Sed generatio et paternitas est eadem, ut supra ostensum est ⁴: ergo innascibilitas et paternitas non sunt eadem relationes.

CONTRA: 1. Omnis relatio in divinis est perso-

Ad opposi-
tione.

¹ Cap. 6. n. 7. Cfr. hic lit. Magistri, c. 1.

² Cod. Y *quod Adam in paradiso*. Mox Vat. *Abel pro Cain*; mendose.

³ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Relatione*, et V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.).

⁴ Dist. 27. p. I. q. 1. — In principio argumenti ed. 1 *differt* pro *differt*; in fine verba *non sunt eadem relationes* a multis codd. omittuntur, cod. T pro eis substituit *sunt diversae relationes*.

nae ad personam; si ergo *ingenitus* dicit relationem, aut ergo ad Filium, aut ad Spiritum sanctum, aut ad utrumque. Non ad utrumque, quia Pater non comparatur unica relatione, sed diversis ad Filium et Spiritum sanctum; non ad personam Spiritus sancti — hoc constat — ergo ad Filium. Si ergo relatio ad Filium est paternitas: ergo innascibilitas est eadem relatio.

2. Item, relationes in divinis personis non *accidunt*, sed *esse tribuunt* personae¹: ergo si unius personae unicum est esse, unica erit eius relatio. Sed Pater est una persona, et convenit ei innascibilitas et paternitas: ergo etc.

3. Item, sicut se habet nascibilitas in Filio ad filiationem, ita innascibilitas in Patre ad paternitatem; sed in Filio eadem est relatio nascibilitas et filiatio: ergo etc.

4. Item, Philosophus²: « Primum et principium idem dico »; sed innascibilis dicit illud quod dicit in ratione *primi*, pater in ratione *principii*: ergo dicunt eandem habitudinem et relationem: non ergo sunt duae relationes, sed una tantum.

CONCLUSIO.

Innascibilitas est alia notio ac paternitas, cum utraque aliam relationem importet tum secundum intellectum principalem, tum secundum intellectum consequentem.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc quod est *innascibilis*³ aliam relationem importat, quam hoc quod est *pater*, sive quantum ad *principalem* intellectum, sive quantum ad *consequentem*. Quantum ad *principalem*, manifestum est, quia⁴ importat respectum ad principium per modum *privationis*, *pater* autem importat respectum ad principium per modum *positionis* et *generationis*; et ita dicunt diversas habitudines, quarum una est vera habitudo, altera privatio habitudinis. — Quantum ad *consequentem* intellectum similiter differunt, licet non tantum. Nam *pater* dicit relationem⁵ principii so-

lum respectu Filii et per modum *generationis*, sed *innascibilis* universalem dicit principalitatem sive fontalem plenitudinem in producendo, non tantum quantum ad generationem, sed etiam quantum ad spirationem, non tantum respectu Filii, sed etiam respectu Spiritus sancti. Et hoc patet, quia *innascibilis* dicitur, eo quod non generatur nec generationem consequitur: ergo in nomine *innascibilis* auferitur ratio nascendi et procedendi; et si hoc, ponitur ratio omnimodae principalitatis, et ideo fontalis plenitudinis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod dicit respectum personae ad personam; dicendum, quod *privative* sive negative⁶ non dicit respectum ad personam. Et quod dicit, quod omnis relatio dicit respectum ad personam, intelligitur de illa quae dicit *positionem*. Secundum autem quod accipitur quantum ad *consequentem* intellectum, dicit respectum ad utramque personam. — Quod obiicitur, quod non est una communis relatio; dicendum, quod verum est quantum ad *principalem* intellectum, tamen bene potest esse quantum ad *consequentem*, ut aliquod nomen dicat plenitudinem respectu utriusque.

2. Ad illud quod obiicitur, quod relatio dat personae existere; dicendum, quod non *quaecumque*, sed quae est relatio *personalis*. Quae autem sit illa, infra patebit⁷.

3. Ad illud quod obiicitur, quod in Filio idem est nascibilitas et filiatio: ergo etc.; dicendum, quod non sequitur, quia non opponuntur eodem genere oppositionis; quia *paternitas* et *filiatio* opponuntur relative, non sic *nascibilitas* et *innascibilitas*, immo magis contradictorie vel contrarie.

4. Ad illud quod obiicitur, quod primum et principium est idem; dicendum, quod *primum* dicitur dupliciter: aut per *privationem prioris*; et sic primum et principium idem sunt re, et non ratione. Alio modo primum dicitur *respectu secundum*; et sic primum et principium idem sunt re et ratione, et sic non significatur primum per hoc nomen *innascibilis*. Importat enim primitatem per privationem prioris, ut patet ex ipsa nominis⁸ impositione.

Solutio
positoru

Primum
mitur
plicite

SCHOLION.

Haec quaestio explicatur ex praecedenti. Auctores, qui intellectum *consequentem*, in ista notione connotatum et in q. praeced. declaratum, non admittunt, etiam hic solummodo primam partem responsionis approbant.

Alex. Hal., S. p. l. q. 59. m. 4. — S. Thom., S. l. q. 33. a. 4. — B. Albert., hic. a. 3. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Henr. Gand., a. 57. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 3.

¹ Plura de hoc vide supra d. 26. q. 3.

² Libr. I. Poster. c. 2. — Circa finem argumenti multi codd. voci *relationem* praefigunt *non*, pro qua particula codd. L O non nisi.

³ Permulti codd. cum sex primis edd. *innascibilitas*.

⁴ Cod. F adiecit *innascibilis*.

⁵ Ita plurimi codd. ut A C L N O P Q R S T U V Y; Vat. *rationem*. Mox plures codd. *innascibilitas* pro *innascibilis*.

⁶ Cod. W addit *non positive secundum principalem intellectum*.

⁷ Quaest. seq.

⁸ Codd. K Y *vocis*; codd. S V *vocis expositione*.

QUAESTIO III.

Utrum innascibilitas, an paternitas sit proprietas personalis Patris.

Tertio quaeritur, utrum innascibilitas sit proprietas sive relatio personalis personae¹ Patris, an paternitas. Et quod sit paternitas, videtur:

1. Quia illa est proprietas personalis, per quam persona ab omnibus separatur; sed talis est haec relatio *paternitas*: ergo etc.

2. Item, illa est proprietas personalis, per quam persona propriissime nominatur et exprimitur; sed persona Patris propriissime exprimitur per paternitatem: ergo etc.

3. Item, sicut filiatio se habet ad Filium, sic paternitas ad Patrem; sed filiatio est personalis relatio personae Filii: ergo et paternitas Patris.

4. Item, illa est proprietas personae, quae dicit² per modum positionis et propriae habitudinis; sed inter omnes relationes, quae dicuntur de Patre, sola paternitas est talis: ergo etc.

CONTRA: 1. Proprietas sive relatio personalis dat esse personae; sed paternitas non dat esse personae Patris, quia nihil habet esse ex hoc, quod alteri dat esse; sed persona Patris dicitur pater, quia alteri dat esse: ergo etc.

2. Item, non intellecta proprietate personali, impossibile est intelligere personam; sed non intellecta paternitate, est intelligere habentem deitatem et innascibilitatem: ergo cum innascibilitas sit proprietas personae Patris, ergo etc.

3. Item, proprietas personalis debet dicere totum esse personae; sed paternitas non nominat personam Patris secundum omnem plenitudinem fecunditatis, sed innascibilitas: ergo etc.

4. Item, Damascenus³: «In divinis omnia sunt unum praeter generationem, ingenerationem et processionem»; constat quod non nominat omnes proprietates, ergo solum personales: ergo ingeneratio est proprietas personalis, et non nisi Patris: ergo etc.

CONCLUSIO.

Proprietas personalis Patris est paternitas, non innascibilitas nec spiratio activa.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit communis opinio et habetur ex verbis Magistri⁴ et Sanctorum, scilicet Hilarii et Augustini, paternitas est notio personalis Patris. Ad hoc enim, quod aliqua relatio sit personalis, oportet quod dicat illius personae *primam* et *propriam* habitudinem, et per modum *positionis* et *completionis*; sed constat, quod *innascibilitas* quantum ad *primum* intellectum non dicit positionem, quantum ad *consequentem* intellectum non dicit *specialem* relationem, sed fontalem plenitudinem. Similiter *spiratio* non dicit *propriam* relationem Patris⁵; et ideo necesse est, quod paternitas dicat. Unde et rationes ad hoc inductae concedendae sunt.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod proprietas dat esse personae; dicendum, quod illud non est intelligendum de *esse simpliciter*, sed de *esse personali* sive de *esse distincto*⁶; et ipsa paternitatis auctoritas in divinis non accidit illi hypostasi, immo dicit illius personae complementum, ratione cuius est hoc. Quamvis ergo Pater non habeat esse ex hoc, quod dat alteri esse, tamen nihil impedit, ipsum ex hoc esse personam distinctam.

2. Ad illud quod obiicitur, quod est intelligere personam Patris etc.; dicendum, quod intellectu *plene* apprehendente et rationabiliter procedente, non est intelligere personam Patris vel hypostasim sine paternitate⁷; quia si intelligatur *innascibilis*, ita quod non adsit paternitas, *innascibilis* dicit privationem nec aliquid dicit circa Patrem, quod non dicat etiam circa essentiam; et ideo non intelligitur ut proprietas personalis nec est alia⁸, et ideo non

¹ Codd. P Q omittunt vocem *personae*, alii codd. cum edd. vocem *personalis*. — Principia, quae in seqq. argumentis adhibentur, deducenda sunt ex d. 26. q. 1-4.

² Vat. cum aliquibus mss. *dicitur*.

³ Lib. I. de Fide orthod. c. 8. Vide supra d. 26. q. 4. arg. 4. ad opp.

⁴ Dist. 26. c. 2. seq., et hic c. 1-3, ubi etiam verba Hilarii et Augustini habentur.

⁵ In Vat. et solo cod. cc deest *Patris*.

⁶ Cfr. supra d. 26. q. 3. in corp. — De propositione sub-

sequenti vide supra d. 27. p. I. q. 2. ad 1. et 3, et hic dub. 1. — Paulo inferius post *non habeat* plurimi codd. parum congrue omittunt *esse*.

⁷ Plurimi codd. omittunt *vel hypostasim sine paternitate*, edd. 2, 3, 4, 5, 6 solummodo verba *vel hypostasim*; ed. 1 pro *sine paternitate* exhibet *nisi intellecta paternitate*. — De intellectu apprehendente consule infra dub. 1.

⁸ Vat. et ed. 1 hic addunt *immo sunt proprietates naturales*, quae verba, quia contextui non respondent et in omnibus codd. et edd., except. 1, desunt, in textum non recepimus.

intelligitur persona Patris ut distincta sive hypostasis illa. Nam proprietas innascibilitatis, ut proprietas, includit proprietates et relationes respectu principii; alioquin, ut supra ostensum est¹, non est proprietas.

3. Ad illud quod obiicitur, quod proprietas personalis dicit totum esse personae; dicendum, quod si dicatur *totum esse*, id est *perfectum*, *completum* et *proprium*, sic habet veritatem. Si autem intelligatur, quod dicat *totum esse*, id est *omnem habitudinem*; sic falsum est, quia non debet dicere

omnem, sed necesse est, quod dicat *unam determinatam*, aut *nullam determinate* diceret², et ita non erit notio *personalis*.

4. Ad illud quod obiicitur de Damasceno, dicendum, quod non enumerat omnes proprietates personales, secundum quod personales, sed intendit relationes sub illis comprehendere: et sub *generatione* duas personales comprehendit, sub *processione* duas, unam personalem, aliam non personalem; sed³ sub *ingeneratione* dicit solum innascibilitatem, quae proprietas est, licet non personalis.

SCHOLIION.

I. In respons. explicatur, quod quatuor requiruntur, ut proprietas sit *personalis*, scil. quod sit proprietas *prima*, quia primo distinguit, *propria*, non communis (qualis est spiratio activa), per modum *positionis*, et *completionis*, qua persona perfecte constituitur in esse personali. Duae ultimae differentiae non conveniunt innascibilitati; unde est quidem proprietas, sed non personalis (cfr. supra d. 26. q. 4.). — Solutio ad 1. supponit, quod esse personale in Deo est esse *relativum*, quia sola rela-

tio in Deo distinguit personas. Unde relatio paternitatis resultat ex genito Filio (cfr. hic dub. 1.).

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 69. m. 2. 5. — Scot., hic q. 2; Report. hic q. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 33. a. 2. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. 3. — Henr. Gand., S. a. 57. q. 4. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. in fine.

QUAESTIO IV.

Utrum etiam improcessibilitas sicut innascibilitas notionem dicat in Patre.

Quarto quaeritur, utrum improcessibilitas sit notio Patris, sicut innascibilitas. Et quod sic, videtur:

Ad opposi-
tum.

1. Quia, sicut Pater differt a Filio per innascibilitatem, ita a Spiritu sancto per improcessibilitatem: ergo sicut innascibilitas est notio Patris, similiter videtur, quod improcessibilitas.

2. Item, sicut nobilitatis est Patris non generari, ita etiam non spirari⁴: ergo si propter rationem nobilitatis ponitur innascibilitas eius notio, similiter debet poni improcessibilitas.

3. Item, sicut generare convenit Patri per hoc quod innascibilis, ita et spirare per hoc quod improcessibilis sive inspirabilis: ergo sicut innascibilitas notio est, quia non tantum dicit privationem, sed etiam positionem, ita videtur, quod improcessibilitas. Si tu dicas, quod improcessibilitas clauditur sub innascibilitate; *obiicitur*: quia⁵ Filio convenit improcessibilitas, et tamen nunquam innasci-

bilitas: ergo est alia notio saltem in Filio, ergo saltem in eo debet esse notio. Si tu dicas, quod non dicit nobilitatem; *contra*: omne quod dicitur in divinis, ad nobilitatem pertinet, alioquin non dicitur ibi: ergo si dicitur improcessibilitas de Filio, videtur sonare in nobilitatem.

Iuxta hoc quaeritur: cum Pater communicet alicui⁶ improcessibilitatem sive inspirabilitatem, quare non similiter communicat innascibilitatem?

CONTRA: 1. Si improcessibilitas est notio: ergo⁷ notiones plures sunt quam quinque, quod est contra communem opinionem⁸.

2. Item, si improcessibilitas est notio, aut hoc est quia simpliciter privat *esse ab aliquo*, aut quia privat⁹ *spirationem*. Si primo modo, non differt ab innascibilitate; si secundo modo, tunc non differt a spiratione activa, quia enim non spiratur, spirat qui spirat.

¹ Quaest. 1. — Paulo ante pro *Nam proprietas innascibilitatis* ed. 1 *Nam innascibilitas*.

² Codd. I S W Y bb (T a secunda manu) *dicet*; ed. 1 *aut si... diceret*. Proxime post pro *erit* aliqui codd. cum ed. 1 *est*.

³ In pluribus codd. ut A I T Z cc deest *sed*.

⁴ Supervacaneum et inutile est additamentum, quod Vat. hic exhibet, nullo cod. (exc. cc) suffragante: *ergo si propter rationem nobilitatis est Patris non generari, ita est non spirari*. Paulo ante eadem Vat. *nobilitas* pro *nobilitatis*.

⁵ Codd. S V W Z *quod*. Paulo inferius pro *debet* aliqui codd. ut I T Z *deberet*.

⁶ Cod. Y *alteri*.

⁷ Cfr. supra d. 26. q. 4.

⁸ Sic et Vat.; in codd. et edd. pro *privat* incongrue exstat *ponit*, quod verbum contextui non respondet. Paulo inferius a Vat. textus genuinus, quem habent codd. et sex primae edd., sic est mutatus: *quia non spiratur qui spirat*.

3. Item, si *non procedere* esset notio, eadem ratione *non producere*; sed hoc falsum: ergo etc. Si dicas, quod non est simile, quia *non producere* non dicit nobilitatem; *contra*: non producere personam dicit statum emanationis; et sicut ratio *principii*, ante quod non est aliquid, dicit nobilitatem, similiter ratio *status*, ultra quem¹ non est procedere: ergo nobilitatem dicit: si ergo non est aliud, quare non dicatur notionaliter, videtur, quod *non producere* sit notio, sicut et *non spirari*.

CONCLUSIO.

Improcessibilitas non est notio Patris.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod nihil potest esse notio in divinis, nisi dicat respectum positivum vel ex *primo* intellectu, vel ex *consequenti*. Si enim solum privat relationem, ita dicitur de essentia sicut de persona. Unde sicut dicitur, quod Pater non producit, nec Spiritus sanctus personam producit; ita etiam essentia produci non dicitur, et etiam personam non producere. Et sicut non potest esse notio hoc quod est *ingenitus*, nisi ponat respectum positivum ex *consequenti* — et hunc ponit sicut visum est² — similiter nec hoc quod est *inspirabilis* potest esse notio, nisi ponat respectum positivum. Hunc autem non ponit, nisi secundum quod ponit primitatem respectu spirationis, sicut innascibilitas respectu generationis, ut, sicut *innascibilis* dicitur qui nec generatur nec generationem consequitur, ita *improcessibilis* qui nec procedit nec processionem consequitur.

Et quoniam omnis emanatio vel est generatio, vel ad generationem consequitur, quia generatio dicit primam emanationem; ideo innascibilis privat *omnem* emanationem, et ideo dicit *fontalem plenitudinem*,

non tantum respectu generationis, sed etiam spirationis; et ideo innascibilitas nec generatio est nec spiratio. Sed *improcessibilis*³ dicitur, quia nec spiratur nec spirationem consequitur, et sic non excluditur Filius sive generatus. Filius enim generatur, et tamen non spiratur nec spirationem consequitur. *Improcessibilis* igitur non privat nisi unam solam emanationem, et ideo dicit solum *partem* istius fontalis plenitudinis; et ideo improprocessibilitas non potest esse notio distincta in Patre ab innascibilitate, nec in Filio a spiratione, nec importat *fontalem* plenitudinem, sed solum *in spirando*. Quamvis igitur improprocessibilitas possit dicere nobilitatem, tamen quia non distinguitur⁴ ab aliis assignatis, ideo non ponit in numerum cum aliis.

1. 2. 3. Et sic patent tria prima obiecta, quod improprocessibilitas *distinguit*, et *dicit nobilitatem*, et *dicit fecunditatem*; quia rationes non valent, eo quod hoc totum in aliis rationibus assignatis clauditur, ideo contra alias non distinguitur.

Ad illud quod *quaeritur*, quare non communicatur innascibilitas, sicut improprocessibilitas; dicendum, quod, sicut patet, quia improprocessibilitas non claudit in suo intellectu non esse ab alio, sicut facit innascibilitas, sed solum dicit *non spirari*. Pater autem nulli potest communicare, quod non sit ab alio⁵; potest tamen communicare alii, quod non spiretur.

Ad illud quod *quaeritur*, quare *non producere* non est notio; dicendum, quod non est *nobilitatis*; et esto, quod esset — quia illud non videtur principaliter considerari in ratione notionis⁶ — dicendum, quod illud est ratio, quia non dicit respectum positivum, quantum est de ratione sui nominis; et ideo simpliciter potest convenire essentiae, et ideo non est notio. Non sic autem est de innascibilitate, ut in praecedentibus visum est⁷.

SCHOLION.

I. Ex principiis a S. Bonaventura stabilitis facile eruitur, *improcessibilitatem* non esse notionem Patris. Quando autem teneatur alia sententia, scil. eandem consistere in pura negatione, de eo dubitari poterit, et revera Scot. in Comment. Oxon. (hic q. 2. ad 3.) dubius fuit, utrum forte admittenda sit haec sexta notio. Sed in scripto posteriore sive in Report. (hic q. 4.) ipse adhaeret communi doctrinae (cfr. Macedo, coll. 8. diff. 3. sect. 8.). — Post solutionem ad opposita sequitur solutio quaestionis in-

cidentis in fine argumentorum ad opposit., et deinde respondetur ad quaest. in ultimo fund. implicite positam.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 69. m. 3. ad ult. — Scot., hic q. 2. ad 3. — S. Thom., S. I. q. 33. a. 4. ad 5, et q. 32. a. 3. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. collat. 1. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 10. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. circa medium.

¹ Plures codd. ut ISV cum edd. 1, 2, 3 *quod*.

² Quaest. 1.

³ Codd. et edd. *improcessibilitas*, sed minus apte.

⁴ Vat. cum cod. cc perperam *distinguit*.

⁵ Vide supra d. 27. p. I. q. 2. ad 3. circa finem.

⁶ Pro *notionis* Vat. praeter fidem praestantiorum codd. *sui nominis*.

⁷ Quaest. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Augustinus, quod, *si Filium non genuisset, nihil prohiberet eum dicere ingenitum*. Videtur enim secundum hoc, quod accadat personae Ingeniti ¹ *generare* et ita *esse patrem*. — Item, ex hoc videtur sequi, quod remota paternitate, adhuc remaneat persona Patris; et ita paternitas non est proprietas personalis.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de intentione huius nominis *ingenitus* et *pater* vel *simpliciter*, vel prout ponuntur in *persona divina*. Si loquamur *simpliciter*, sic diversae sunt intentiones, et una praeter aliam est intelligibilis et separabilis secundum rem ², sicut patet in generatione hominum. *Alio modo* est loqui de his, prout ponuntur circa personam divinam, et sic dicunt aliam et aliam rationem innotescendi; et illae duae *secundum rem* omnino sunt inseparabiles, tamen *secundum intellectum* una potest accipi praeter alteram. Et sic loquitur Augustinus, non quod *re* separari possint, sed quantum *ad intelligere* ³ *nostrum*.

Sed quod possit intelligi aliquid praeter alterum, hoc potest esse multipliciter: aut quantum ad intellectum *apprehendentem*, aut quantum ad intellectum *resolventem*. Si *primo* modo, sic non potest intelligi aliquid sine aliquo, quod est ei *ratio intelligendi*, sicut Deus praeter deitatem, et homo praeter humanitatem; potest tamen intelligi *effectus*, non intellecta *causa*, et *inferius*, non intellecto *superiori*, quia potest quis apprehendere *hominem*, non intellecto aliquo superiorum. Et sic dicit Philosophus ⁴, quod qui *unum* dicit quodam modo *multa* dicit, non *simpliciter*, sed *quodam modo*, quia implicite.

Alio modo contingit aliquid intelligere praeter alterum, intellectu *resolvente*; et iste intellectus

considerat ea quae sunt rei essentialia, sicut potest intelligi subiectum sine propria passione. Et hoc potest esse dupliciter: aut intellectu *resolvente plene* et perfecte, aut intellectu *deficiente* et *resolvente semiplene* ⁵. Intellectu *resolvente semiplene*, potest intelligi aliquid esse, non intellecto primo ente. Intellectu autem *resolvente perfecte*, non potest intelligi aliquid, primo ente non intellecto.

Secundum hunc triplicem intellectum de comparisonem Patris et Ingeniti contingit loqui *tripliciter*. Si enim loquamur de intellectu *apprehendente*, possibile est haec duo ⁶ intelligi, altero non apprehenso, eo quod aliud est significatum unius, aliud alterius. Si loquamur de intellectu *resolvente*, adhuc si *semiplene* resolvat ⁷, accipiendo intellectum huius nominis *ingenitus* solum *privative*, sicut accipiunt gentiles; sic potest intelligi unum sine altero. Si loquamur de intellectu *plene* resolvente, cum *ingenitus*, secundum quod est proprietas Patris, non dicatur solum *privative*, immo ponat respectum *positivum*; de necessitate ponit paternitatem. Et sic verum est, quod dicendo aliquid ⁸ esse *ingenitum*, necessario ponitur esse *pater*, cum ponatur plenitudo fontalis per ipsum tantum.

Quando ergo dicit Augustinus, quod non ideo dicitur *pater*, quia *ingenitus*, ipse loquitur de intellectu *apprehendente*, quia unum non est propria ratio et prima intelligendi alterum, immo utrumque, scilicet *ingenitus* et *pater*, dicunt aliam rationem innotescendi; tamen secundum *plenam* ⁹ *resolutionem* una ponit aliam necessario. Unde distinctio personae Patris quasi *inchoatur* in innascibilitate et *consummatur* in paternitate; et ideo, non intellecta paternitate, non potest intelligi persona illa complete distincta. Et ideo paternitas est notio personalis, quamvis in ratione intelligendi prius cadat innascibilitas ¹⁰.

¹ Vat. *ingenitae*.

² Fere omnes codd. cum sex primis edd. *rationem* pro *rem*; sed perperam, ut ex subnexis patet. — Cfr. supra q. 2. fundam. 2.

³ Ita codd. A C F G H R S T U Y ee ff cum ed. 1; Vat. cum paucis codd. *intellectum*.

⁴ Libr. I. Phys. text. 21. (c. 2.). — Proxime superius pro *Et sic* plures codd. et edd. *et sicut*, Vat. *sicut*, et codd. P Q S V W *superiori* pro *aliquo superiorum*.

⁵ Sic cod. O (cod. L in marg.); ceteri codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *et perfecte*, et dein *et resolvente semiplene*. Idem facit Vat., quae tamen interiiicit post *intellectu* verba *semipleno et*. Paulo superius post *essentialia* Vat. cum cod. cc sic pro *sicut*. Paulo inferius verbo *resolvente* antiquiores codd. cum ed. 1 praemittunt particulam *autem*. Dein post *non intellecto primo ente* codd. S T addunt *esse*, quod verbum, scil.

esse, ed. 1 paulo post voci *aliquid* adiungit. — Notamus, quod haec divisio intellectus habetur etiam in S. Doctoris Itinerario mentis in Deum, c. 3. et 5.

⁶ Sola Vat. *unum istorum* pro *haec duo*.

⁷ Vat., refragantibus mss. et ed. 1, omissa vocula *si*, pro *resolvat* habet *resolvit*.

⁸ Pro *dicendo aliquid*, quod auctoritate codd. I dd posuimus, sola Vat. *ad*; maior pars codd. cum ed. 1 incongrue *dicat aliquid*; verius cod. R *quando dicit aliquid*, et cod. T *cum dicit aliquid*; codd. V Y solummodo *aliquid*; demum codd. L O *dicat secundum quod ad*. Mox pro *fontalis* multi codd. ut F G I K P Q T Y Z etc. cum ed. 1 *fontalitatatis*, et subinde pro *tantum* codd. P Q *terminum*.

⁹ Verbum *plenam* in antiquioribus codd. et ed. 1 omittitur.

¹⁰ Plura de hoc invenies in tribus primis quaest. huius dist., et d. 27. p. I. q. 2. ad 1. et 3.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Negativa porro particula non id efficit, ut quod sine illa etc.* Videtur enim falsum, quia *homo* dicitur secundum substantiam, tamen *albedo* potest dici non-homo: ergo quia *homo* et non-homo contradictorie opponuntur, et de quolibet affirmatio, vel negatio¹: ergo *albedo* est non-homo, et *albedo* est qualitas: ergo etc. Si tu dicas, quod Augustinus loquitur, secundum quod facit negationem *in genere*²; tunc obicitur de hoc quod est non-substantia; constat, quod non potest facere negationem *in genere*: ergo cum non-substantia non dicatur nisi de aliis generibus, patet etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod modus dicendi secundum substantiam circa terminum negatum³ sive infinitum dupliciter est accipere: aut quantum ad *significatum*, aut quantum ad *suppositum*. Si quantum ad *significatum*, quia terminus negatus trahit significationem ab affirmato⁴, idem est modus dicendi quantum ad significationem in termino negato et affirmato. Unde sicut *homo* dicitur secundum substantiam quantum ad significationem, ita et non-homo. Quando enim dico: hic est homo, substantiam praedico; quando dico: hic est non-homo, substantiam removeo. Si autem loquamur quantum ad *suppositum*, tunc pro alio supponit terminus negatus et affirmatus. Sic opponit, et sic non intelligit Augustinus⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *non-genitus refertur ad non-genitorem*. Videtur enim dicere falsum, quia omnis relatio ponit duo extrema: ergo si *non-genitus* refertur ad *non-genitorem*, necesse est ad hoc, quod aliquis sit *ingenitus*, quod sint duo, quorum unus sit *non-genitus*, alter *non-genitor*. Contra: esto per impossibile, quod nullus esset nisi unus solus, ille utique esset non-genitor.

RESPONDEO: Dicendum, quod referri ad aliquem hoc potest esse dupliciter: aut secundum rationem *existendi*, aut secundum rationem *intelligendi*; secundum rationem *existendi*, quando importatur habitudo realis; secundum rationem *intelligendi*, quan-

do privatur habitudo realis. Ad hoc enim, quod intelligatur *privatio* habitudinis, necesse est intelligere habitudinem; et ad hoc, quod *habitudo* intelligatur, necesse est intelligi duo extrema ut affirmata; et ita ad hoc, ut⁶ intelligatur *privatio habitudinis* sive relationis, necesse est intelligi duo extrema negata. Et quantum ad hoc dicit Augustinus, non-genitum referri ad non-genitorem, quia non potest capi intellectus eius nisi per intellectum illius; et ita quantum ad rationem *dicendi* dicitur secundum relationem, sicut non-homo dicitur secundum substantiam.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *cum dicitur nata sapientia, sapientia essentiam significat*. Ergo secundum hoc licebit loco *sapientiae* ponere *essentiam*, cum faciat eius intellectum; quod falsum est.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de nomine *sapientiae* quantum ad *significatum*, vel quantum ad *suppositum*. Quantum ad *significatum* dicitur essentiam, sed tamen *supponit* personam; et ita adiectivum respicit ipsum ratione *suppositi*, cum dicitur *sapientia nata*, non ratione *significati*. Nec sequitur propter hoc, quod loco *sapientiae* poni possit *essentia*, quia cum *sapientia* sit de nominibus mediis, potest supponere pro persona et trahi ad suppositum; sed *essentia*, cum sit nomen abstractissimum, non⁷.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *imago aliquando intelligentiam essentiae facit, et tunc ad se dicitur*. Videtur enim falsum, quia *imago* semper connotat *imaginatum*; sed non potest esse idem *imago* et *imaginatum*: ergo semper dicitur relative.

RESPONDEO: Dicendum, quod *imago* semper dicit respectum vel ad creatum, vel ad increatum; et quando dicit respectum ad increatum, dicitur personaliter et relative secundum rem; quando autem respectum creaturae, essentialiter dicitur et ad se, non quantum ad modum dicendi, sed quia toti Trinitati convenit⁸.

¹ Aristot., IV. Metaph. text. 15. (III. c. 4.).

² Cfr. hic q. 1. in corp.

³ Aliqui codd., in quibus cod. T, cum ed. 1 *negativum*.

⁴ Cfr. supra pag. 496, nota 3.

⁵ Huius dubii solutionem invenis etiam apud B. Albertum, hic a. 5.

Ed. 1 quod. Paulo inferius codd. S V W aa *ingenitum* pro *non-genitum*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Cfr. supra d. 5. a. 1. q. 1. in corp., ubi triplex genus nominum significantium essentiam proponitur, scil. quae significant ipsam in *concretionem*, in *omnimoda abstractione* et *medio modo*.

⁸ Fusius hoc exponitur infra d. 31. a. 1. q. 1. in corp. — Paulo ante pro *respectum creaturae* multi codd. ut F G H I K S T Y etc. cum ed. 1 *respectu creaturae*; lectio incongrua.

DISTINCTIO XXIX.

CAP. I.

De principio.

Est praeterea aliud nomen, multiplicem notans relationem, scilicet *principium*. Dicitur enim principium semper ad aliquid. Et dicitur Pater principium, et Filius principium, et Spiritus sanctus principium; sed differenter. Nam Pater dicitur principium ad Filium et ad Spiritum sanctum. Unde Augustinus in libro quarto de Trinitate¹ ait: «Pater est principium totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis, quia ipse est a nullo. Non enim habet de quo sit vel de quo procedat»; sed ab eo et Filius est genitus, et Spiritus sanctus procedit. Non igitur dicitur principium totius deitatis, quod vel sui vel divinae essentiae principium sit, sed quia principium est Filii et Spiritus sancti, in quibus singulis tota divinitas est. Filius ad Spiritum sanctum dicitur principium. Spiritus vero sanctus non dicitur principium nisi ad *creaturas*, ad quas etiam Pater dicitur principium et Filius et Trinitas ipsa simul, et singula persona² principium dicitur creaturarum. «Pater ergo principium est sine principio, Filius principium de principio, Spiritus sanctus principium de utroque, id est de Patre et Filio³».

CAP. II.

Quod ab aeterno Pater est principium et Filius, sed non Spiritus sanctus.

Et Pater ab aeterno principium est Filii, et Pater et Filius principium Spiritus sancti, quia Filius est a Patre, et Spiritus sanctus ab utroque. Spiritus vero sanctus non ab aeterno principium est, sed esse coepit, quia non dicitur principium nisi ad creaturas. Cum ergo creaturae esse coeperunt, et Spiritus sanctus esse coepit principium earum. Ita etiam Pater et Filius esse coepit cum Spiritu sancto unum principium creaturarum, quia creaturae coeperunt esse a Patre et Filio et Spiritu sancto; et dicuntur hi tres non tria, sed unum principium omnium creaturarum, quia uno eodemque modo principium rerum sunt. Non enim aliter sunt res a Patre et aliter a Filio, sed penitus eodem modo. Ideo Apostolus intelligens, hanc Trinitatem esse unum principium rerum, ait⁴: *Ex ipso et per ipsum et in ipso* Augustinus. *sunt omnia*. «Cum vero audimus, omnia esse ex Deo, ut ait Augustinus de Natura boni⁵, omnes utique na-

turas intelligere debemus, et omnia quae naturaliter⁶ sunt. Non enim ex ipso sunt peccata, quae naturam non servant, sed vitiant, quae ex voluntate peccantium nascuntur». Omnium ergo, quae naturaliter sunt, unum principium est Pater cum Filio et Spiritu sancto, et hoc esse coepit. Ab aeterno autem Pater principium est Filii generatione, et Pater et Filius unum principium Spiritus sancti. Unde Augustinus in quinto libro Augustini de Trinitate⁷ ita ait: «Dicitur relative *Pater*, idemque relative dicitur *principium*. Sed Pater ad Filium dicitur, principium vero ad omnia quae ab ipso sunt. Et principium dicitur Filius. Cum enim diceretur ei⁸: *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui et loquor vobis*. Sed nunquid Patris principium est? Immo creatorem se voluit ostendere, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturae, quia ab ipso sunt omnia. Cum vero dicimus et Patrem principium et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator. Si autem quidquid in se manet et gignit vel operatur aliquid, principium est eius rei, quam gignit, vel eius, quam operatur; non possumus negare, etiam Spiritum sanctum⁹ recte dici *principium*, quia non eum separamus ab appellatione creatoris: quia scriptum est¹⁰ de illo, quod *operetur*, et utique in se manens operatur. Non enim in aliquid eorum quae operatur, ipse mutatur et vertitur. Unum ergo principium ad creaturam cum Patre et Filio est Spiritus sanctus, non duo vel tria principia». Ecce aperte ostendit Augustinus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse unum principium rerum creaturarum, id est, uno eodemque modo esse principium; et illum modum satis aperuit, quia scilicet operantur omnia, et quia similiter¹¹ operantur hi tres, ideo unum principium esse dicuntur.

CAP. III.

Quomodo Pater principium Filii, et ipse cum Filio Spiritus sancti.

Deinde in eodem libro continue ostendit, quomodo Pater dicatur principium ad Filium, et ad Spiritum sanctum ipse et Filius, dicens, ideo Patrem esse principium Filii, quia genuit eum, et Patrem et Filium esse principium Spiritus sancti, quia Spiritus sanctus procedit vel datur ab utroque. Ait enim ita¹²: «Si Augustini

¹ Cap. 20. n. 29. Verba: ipse est a nullo etc. sunt ex n. 28.

² Vat. cum aliis edd. *personarum* contra codd. ABDE et ed. 1.

³ August., II. contra Maxim. c. 17. n. 4.

⁴ Rom. 11, 36.

⁵ Cap. 28. Etiam ea quae praecedunt, secundum sensum dicta sunt ab August., V. de Trin. c. 13. n. 14.

⁶ Vat. aliaque edd., excepta 1, *naturalia*, sed contra codd. et originale.

⁷ Cap. 13. n. 14. Vide etiam Enarrat. in Psalm. 109. n. 13.

⁸ Ioan. 8, 25.

⁹ Cod. D adiungit *esse principium et*. Paulo inferius ed. 9 cum originali post *creatoris* habet *et pro quia*.

¹⁰ I. Cor. 12, 11: Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus.

¹¹ Codd. AD, ed. 1 et 5 (in margine) *simul*.

¹² Libr. V. de Trin. c. 14. n. 15. In principio textus edd. 1, 2, 3 cum originali *ad id quod gignit* pro *ad id quod gignitur*. — Locus s. Scripturae est Ioan. 15, 26.

Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quia dictum est: *De Patre procedit*, non parva quaestio est. Quod si ita est, non iam principium ei¹ tantum rei erit, quam gignit vel facit, sed et ei, quam dat et quae procedit ab ipso. Si ergo quod datur vel quod procedit principium habet, a quo datur vel procedit, fatendum est, Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia. Sed sicut Pater et Filius ad creaturam relative unus creator et unus dominus dicitur, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium. Ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium sunt, sicut unus creator et unus dominus». Ecce habes, quod Pater principium Filii dicitur, quia genuit eum. Qua ergo notione est Pater, ea principium Filii dicitur, id est generatione, secundum quam etiam dicitur *auctor* Filii. Unde Hilarius in quarto libro de Trinitate² ait: «Ipso quo Pater dicitur, eius quem genuit auctor ostenditur, id nomen habens, quod neque ex alio profectum intelligatur, et ex quo is qui genitus est, substituisse doceatur». «Novit Ecclesia unum innascibilem Deum, novit unigenitum Dei Filium. Confitetur Patrem ab origine liberum, confitetur et Filii originem ab initio, non ipsum ab initio, sed ab ininitiabili, non per se ipsum, sed ab eo qui a nemine est, natum ab aeterno, nativitate scilicet ex paterna aeternitate sumentem. Edita est hic fidei professio, sed professionis ratio nondum exposita est»; et ideo quaerenda, scilicet quomodo intelligendum sit quod ait, Filii originem esse ab initio, et non ipsum esse ab initio, sed ab ininitiabili. Hoc utique subdens determinavit, quomodo acceperit *initium*, inquam, originem Filii esse ab initio, ac si diceret: non ita intelligas, originem Filii esse ab initio, quasi

ipse Filius habeat initium, sed quia ipse est ab ininitiabili, id est a Patre, a quo sunt omnia. Nam licet Filius sit principium de principio, non est tamen concedendum, quod Filius habeat principium. Cumque Filius sit principium de principio, et Pater principium non de principio, non est principium de principio principium sine principio, sicut Filius non est Pater; neque duo tamen principia, sed unum, sicut Pater et Filius non duo creatores, sed unus creator.

CAP. IV.

An eadem notione Pater et Filius sint principium Spiritus sancti.

Unum autem principium sunt Pater et Filius non tantum creaturarum, ut dictum est supra, sed etiam Spiritus sancti; ideo quaeri solet, utrum eadem notione Pater sit principium Spiritus sancti et Filius, an sit alia notio, qua Pater dicatur principium Spiritus sancti, et alia, qua Filius. — Ad quod dicimus, cum Pater dicatur principium Spiritus sancti et Filius — quia Spiritus sanctus procedit vel datur ab utroque, nec aliter procedit vel datur a Patre quam a Filio — sane intelligi potest, Patrem et Filium eadem relatione vel notione dici principium Spiritus sancti. — Si vero quaeritur, quae sit illa notio, quam ibi notat *principium*, nomen eius non habemus³, sed non est ipsa paternitas vel filiatio, immo notio quaedam, quae⁴ Patris est et Filii, qua ab aeterno Pater et Filius unum principium sunt Spiritus sancti. Donator autem, ut praedictum est⁵, dicitur Pater vel Filius ex tempore, sicut Spiritus sanctus datum vel donatum.

Alia quaestio.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXIX.

De proprietate non personali, quae est communis spiratio, significata per nomen *principium*.

Est praeterea aliud nomen, multiplicem notans relationem.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de proprietate non¹ personali, quae est *innascibilitas*. Hic secundo agit de proprietate sive notione non personali, quae est communis spiratio, significata per hoc nomen *principium*. Et quoniam illud nomen non tantum no-

tionaliter accipitur, immo etiam *essentialiter*, ideo distinguit *primo* huius nominis multipliciter, *secundo* manifestat huius nominis unitatem, secundum quod dicitur de Patre et Filio respectu Spiritus sancti, ostendens, quod sunt unum principium

¹ Ita hic et paulo inferius omnes codd. cum originali; sed omnes edd. bis habent *eius* pro *ei*. Deinde post *Patrem et Filium* omnes edd., excepta 1, addunt *unum*, sed contra originale et codd. Denique plures codd. et edd. 2, 3, 4 cum originali omittunt *sunt* ante *sicut unus creator*.

² Num. 9. Alius locus est ibid. n. 6.

³ Receptum est nomen *spiratio*, consecratum a Concilio

Lugdunensi II. (an. 4274): «Spiritus sanctus... non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit».

⁴ Vat. sola omittit *quae*; paulo inferius eadem cum cod. C et aliis edd., excepta 1, *est* pro *sunt*.

⁵ Dist. XIV. XV. XVIII.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ In non paucis mss. et ed. 1 desideratur *non*.

Spiritus sancti; et hoc ibi: *Deinde in eodem libro continue.*

Prima pars habet duas. In prima distinguit huius nominis multipliciter; in secunda vero membra suae distinctionis explanat ostendens per auctoritates, quod principium habet omnes illas acceptiones, et hoc ibi: *Et Pater ab aeterno principium est Filii.*

Deinde in eodem libro etc. Haec est *secunda* pars, in qua agit de hoc nomine *principium* specialiter, prout dicitur notionaliter et essentialiter. Et primo ostendit, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti; secundo, qua unitate sunt unum, scilicet unitate notionis, ultimo capitulo: *Unum autem principium sunt* etc., ubi ostendit, quod eadem notione sunt principium¹, et quod illa notio est spiratio.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam² eorum quae dicuntur in praesenti distinctione de hoc nomine *principium*, duo quaeruntur:

Primo quaeritur de ipso quantum ad multipliciter.

Secundo, quantum ad unitatem.

Et quantum ad primum duo quaeruntur.

Primo, supposito quod hoc nomen *principium* accipiat essentialiter, quaeritur, utrum possit accipi personaliter sive notionaliter.

Secundo, dato quod essentialiter et notionaliter, quaeritur, utrum de illis duobus modis accipiat univoce, vel aequivoce.

ARTICULUS I.

De principio quantum ad multipliciter.

QUAESTIO I.

Utrum nomen principium in divinis personaliter sive notionaliter accipi possit.

Quod autem accipiat notionaliter, ostenditur sic.

1. Augustinus quinto de Trinitate³: « Pater ad Filium principium est, quia genuit eum »: ergo idem importatur nomine *principii*, quod nomine *generationis*: ergo tenetur personaliter sive notionaliter.

2. Item, hoc videtur *ratione*, quia ubicumque est vera⁴ ratio emanationis et originis, ibi est vera ratio *principii*; sed in divinis vere et proprie est ratio emanationis: ergo ibi vere et proprie est ratio *principii*.

CONTRA: 1. *Principium* et *primum* sunt idem⁵: ergo ubi cadit ratio principii est dicere *primum*, et ubi est dicere *primum* est dicere *prius* — quia superlativum praesupponit comparativum — et ubi

prius, ibi posterius: ergo a primo, ubi est ratio principii, ibi est ratio posterioris. Sed in divinis nullo modo recipitur, quod una persona sit posterior altera⁶: ergo nullo modo persona est principium personae.

2. Item, in creaturis idem est *principium* et *initium*, sicut patet per Philosophum⁷, ergo ubi non recipitur initium, nec principium; sed omnes personae in divinis sunt sine initio, ergo et sine principio: ergo principium non dicit respectum personae ad personam: ergo non accipitur personaliter sive notionaliter.

3. Item, idem est *causa* et *principium* re, differens ratione, quia *principium* dicitur quantum ad fieri, *causa* quantum ad esse⁸: ergo si maioris nobilitatis est esse quam fieri, proprius debet ibi ac-

¹ Plures codd. ut K S V W cum ed. 6 voci *principium* praefigunt *unum*.

² Cod. T *intelligentiam*.

³ Cap. 14. n. 15.

⁴ In Vat. et cod. cc deest *vera*.

⁵ Codd. aa bb addunt *secundum Philosophum*. — Verba Philosophi integra invenies supra pag. 215, nota 9. Cfr. et IV.

Topic. c. 4, ubi ait: Principium est primum, et primum est principium.

⁶ Cod. Y sic: *quia nulla persona est posterior altera*.

⁷ Cfr. V. Metaph. text. 1. seqq. (IV. c. 1.).

⁸ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 1. seq. (IV. c. 1.). — Paulo inferius multi codd. *prius* pro *proprius*; lectio non praefrenda.

cipi ratio causae quam principii; sed non recipitur, quod una persona sit causa, et alia sit effectus: ergo nec debet ibi recipi intentio principii.

4. Item, Deus est *alpha et omega*, *principium et finis*¹, et utrumque est aequalis nobilitatis; sed intentio finis ita dicitur de Deo essentialiter, quod nullo modo personaliter — Deus enim est ita finis creaturae, quod non est finis personae — ergo similiter videtur, quod ita sit principium creaturae, quod nullo modo sit principium personae.

CONCLUSIO.

Ratio principii recipitur in divinis, praecipue quoad personam Patris, non autem ratio nec causae et effectus, nec prioris et posterioris, nec initii et initiati, nec finis et eius quod est ad finem.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis est vera origo sive emanatio, et non tantum vera, sed etiam completissima. Ad hoc autem, quod sit perfectissima², necesse est, quod emanans habeat cum producente aequalitatem omnimodam ac unitatem in substantia, quia nihil potest aequari Deo nisi Deus. Si ergo emanatio et origo debet³ exprimi convenienter et catholice, debent recipi nomina dicentia originis veritatem, et non recipi nomina importantia imperfectionem vel diversitatem vel inaequalitatem.

Quoniam ergo *principium* et *principiatum* dicunt originis veritatem, ideo utrumque recipitur in divinis, maxime autem intentio *principii*. Sed quoniam *posterius* dicit imperfectionem, et *initium* similiter, quia dicit imperfectam durationem, scilicet inceptionem; et intentio *causae* importat diversitatem, quia causa est, cuius esse sequitur aliud⁴; et intentio *finis* inaequalitatem, quia finis melior est his quae sunt ad finem: ideo nec intentio *prioris* et *posterioris*, nec *initii* et *initiati*, nec *causae* et *effectus*, nec *finis* et eius *quod est ad finem*, recipitur in persona respectu personae. Sed intentio *producen-*
tis et *producti*, quia possibile est, quod productus sit summe perfectus et⁵ aequetur producenti, ideo recipitur in divinis, similiter et intentio *principii*.

1. Ad illud quod obiicitur, quod ad *principium* sequitur *prius*, et ad hoc *posterius*; dicendum, quod, sicut dicitur secundum Hilarium⁶, « Pater maior est Filio, nec tamen Filius minor » — quia sonat in imperfectionem hoc quod est *minor* — ideo, quamvis recipiatur, quod Pater sit prior Filio, quia iste est ab illo, non e converso, non tamen recipitur, quod iste sit posterior. Attamen nec ratio *prioris* omnino recipitur proprie; quia cum in divinis sit *ordo* et *origo*, proprie est *origo*, et minus proprie *ordo*, nec est nisi solum ratione originis⁷. Quoniam ergo *principium* principaliter importat originem, et *prius* ordinem; ideo simpliciter recipitur intentio *principii*, intentio vero *prioris* minus proprie et cum determinatione; intentio autem *principii*, prout privat antea, propriissime recipitur in Deo, maxime quantum ad personam Patris. Et ideo non sequitur, quod ita proprie dicatur *prius*, quod tantum dicit respectum ad *posterius*.

2. Ad illud quod obiicitur de *initio*, dicendum, quod *initium* uno modo accipitur large ad principium essendi et durandi; alio modo proprie ad principium durandi, ut illud dicatur habere initium, quod incipit esse. Primo modo potest accipi in divinis, et sic accipit Hilarius in littera⁸; secundo vero modo non potest, et sic non aequivaleret principio.

3. Ad illud quod obiicitur de *causa*, quod idem est quod principium; dicendum, quod in creaturis idem est *principium* et *causa*; et hoc est, quia productum differt a producente, et ideo potest dici effectus eius, et istud potest dici causa; et in idem concurrit intentio causae et principii, et similiter nomen; sed non ita in divinis, quia ibi potest esse unius substantiae producens cum producto. Ideo non valet illud.

4. Ad illud quod obiicitur de *fine*, iam patet responsio, quia *finis*, quantum est de se, dicit excessum bonitatis respectu eius quod est ad finem, non sic principium respectu eius quod est ex illo; et ideo Deus non potest esse *finis* nisi creaturae⁹ inaequalis, potest tamen esse et est *principium* personae omnino aequalis. Et ideo una persona non est *finis* alterius, est tamen *principium*.

¹ Apoc. 22, 13: Ego sum Alpha et Omega, primus et novissimus, principium et finis. — Mox post ita *finis creaturae*, quod cod. Q pro non repetit nullo modo.

² Codd. P Q sic: *completissima. Ut autem sit completissima, necesse est.*

³ Cod. bb debent.

⁴ Cfr. supra pag. 120, nota 7. — De propositione subsequenti ait Aristot., III. Topic. c. 1: Finis iis quae sunt ad finem eligibilior videtur esse, et duorum (eligibilior est) quod propinquius est fini.

⁵ Codd. S W Y cum.

⁶ Libr. IX. de Trin. n. 54. et 56. De quo verbo Hilarii cfr. d. XVI. c. 2. in lit. Magistri, et ibid. in Comment. dub. 4. et 5.

⁷ Cfr. supra d. 20. a. 2. q. 1. 2. — Aliquanto superius post *posterius* cod. K supplet *illo*, et multi codd. cum edd. ibi verbum *sit* ante vocem *posterius* omittunt. Mox Vat. cum aliquibus codd. *proprius est origo* pro *proprie est origo*, et subinde post *nec* codd. B P Q repetunt *ordo*, cui voci cod. B insuper adiungit *ibi*.

⁸ Cap. 3. — Paulo ante multi codd. cum ed. 1 omittunt in *divinis*, pro quibus verbis cod. T substituit *hic*.

⁹ Pro *creaturae* cod. M *respectu creaturae*.

SCHOLION.

I. Agitur hic de principio *producente*, quod secundum sententiam communem in divinis tripliciter accipi potest (cfr. quaest. seq.), scil. *essentialiter*, ut tres personae sunt principium creaturae, *personaliter*, quia solus Pater est principium Filii, *notionaliter*, quia Pater et Filius spirant Spiritum S. Hic quaeritur tantum de secunda ac tertia acceptione huius termini. — Purificato conceptu principii ab omni *imperfectione*, *diversitate*, vel *inaequalitate* (de quo vide supra d. 20. a. 1. q. 2. ad 2.), vocabulo *principium* uti possumus etiam quoad emanationes *ad intra*, immo non recusat S. Doctor cum Patribus Graecis etiam « intentionem *principiati* » admittere. De hoc dicit Angelicus (S. I. q. 33. a. 1. ad 2.): « Sed hoc non est in usu doctorum nostrorum ». — Quod non recipiatur ratio *prioris* et *posterioris* (d. 12. q. 1.), nec *initii* et *initiati*, nec *finis* et *medii*, nec *causae* et *causati*, insinuat hic in corp. et accuratius in solut. oppositorum. Quoad solut. ad 1. cfr. S. Thom.,

loc. cit. ad 3. — In solut. ad 3. tangitur antiqua quaedam differentia inter Latinos et Graecos. Latini, ut errorem Arianum etiam in verbis excluderent, respuebant nomen *causae* respectu ad terminos emanationum ad intra. Graeci autem, iuxta axioma Aristotelis, quod in 3. ad oppos. citatur (αἱ ἀρχαὶ καὶ αἵ αἵτιαι), idem dicunt significare *principium* et *causa*. Etiam Graecorum modus loquendi a Florentino (Decret. unionis Graecorum) approbatus est.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 70. m. 1. 3. — Scot., de hac et seq. q. in utroque Scripto hic q. unica. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 33. a. 1. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 1; S. p. I. tr. 9. q. 41. m. 1. a. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 52. q. 2. n. 10. 11, q. 3. n. 5; a. 54. q. 6. n. 55. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum hoc nomen principium, si sumitur essentialiter et notionaliter, dicatur univoce, an aequivoce.

Secundo quaeritur, utrum nomen *principium*, cum accipiatur essentialiter et notionaliter, dicatur univoce, vel aequivoce. Et quod *univoce*, videtur.

1. Basilius¹ dicit, quod Filio Dei *accipere* cum creaturis est *commune*, sed *habere* per essentiam *proprium*. Si igitur commune est accipere: ergo et dare; et si hoc, cum penes hoc accipiatur ratio principii respectu Filii et respectu creaturae, videtur, quod dicatur *univoce*.

2. Item, sic differt principium essentialiter dictum et notionaliter, sicut sapientia et sapientia genita; sed non dicitur aequivoce sapientia sic et sic: ergo etc.

3. Item, nihil dicitur multipliciter² ex hoc, quod dicitur de genere et de specie, sive ex hoc, quod habet unum suppositum et plura — quia multiplicitas respicit significationes diversas, non supposita — sed principium essentialiter dictum est in plus et pluribus convenit quam notionaliter et convenit eisdem ipsis: ergo non dicitur multipliciter, sed *univoce*.

4. Item, quod non dicatur *analogice*, videtur,

quia ubi est *analogia*, ibi est *prius* et *posterius*; sed in divinis non est *prius* et *posterius*: ergo nec *analogia*. — Et iterum videtur, quod nec *aequivoce*, quia ubi est aequivocatio, ibi est diversitas significationis; sed persona et essentia non sunt diversa: ergo non potest accipi *aequivoce*.

SED CONTRA: 1. Quod dicatur *multipliciter*, vide Funda-
tur primo per Magistrum in littera³, qui dicit, quod hoc nomen *principium* multiplicem facit intelligentiam: ergo dicitur *multipliciter*.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia isti actus *generare*, *spirare*, *creare* sunt ipsius principii, secundum quod differenter accipitur; sed non est unam communem rationem invenire ad istos actus: ergo nec ad principium, quod dicit respectum sic differentem.

3. Item, regula est Philosophi⁴, quod si aliquid in una sui acceptione habet unum oppositum, et in alia aliud, dicitur multipliciter; sed principium essentialiter dicitur respectu creati, et notionaliter respectu increati: ergo multipliciter sic et sic.

¹ Libr. II. contra Eunom. n. 23. seq., sed non ad verbum.

² Cfr. Aristot., I. Topic. c. 13. — Mox pro *quia* Vat. et hoc *quia*.

³ Cap. 1. — Post hoc argumentum in solo cod. O duo alia interposita sunt, nempe: *Item, principium creaturae est essentialiter, principium Filii personale: ergo cum non sit idem univocum essentiae et personae, erit nomen principii aequivocum.* — *Item, nihil univocum Creatori et creaturae: ergo principium cum sit commune vocaliter Filio et Spiritui san-*

cto et creaturis, ergo aequivocum. Sed si unum oppositorum dicitur multipliciter, et reliquum: ergo principium respectu horum dicitur aequivoce. Deinde in principio sequentis argumenti cod. O post *videtur* omittit *ratione*, et iuste, quia duo argumenta in hoc codice interposita iam ex ratione petita erant.

⁴ Elicitur ex generali regula, quam Aristot., I. Topic. c. 13. ponit, his verbis: Primum quidem in contrario perspicendum, si multipliciter dicitur, sive specie sive nomine dissonet. — In fine argumenti post *ergo* cod. M repetit *dicitur*.

4. Item, principium essentialiter dictum dicitur *temporaliter*, notionaliter dictum *aeternaliter*; sed nihil est commune *univocum* aeterno et temporali: ergo etc.

CONCLUSIO.

Nomen principii, essentialiter et notionaliter dictum, accipitur nec univoce nec aequivoce, sed analogice.

RESPONDEO: Dicendum, quod *nomen accipi differenter* in divinis potest esse tripliciter: aut quantum ad *suppositum*, aut quantum ad *significatum*, aut quantum ad *connotatum*. Primo modo accipitur differenter hoc nomen *Deus*, cum dicitur: Deus est Trinitas, et Deus generat, quia in prima stat pro *natura*, in secunda pro *persona*; et illud non inducit aliquam *multiplicitatem*¹. — Alio modo contingit terminum *differenter accipi* quantum ad *significatum*, secundum quod ipse terminus in una sui acceptione significat essentiam, in alia personam, sicut hoc nomen *pater*, prout Deus dicitur *pater Filii*, et prout dicitur *pater noster*; et hoc inducit *aequivocationem*, quia est diversitas significationis non in re ipsa, sed in significando. — Tertio modo contingit *differenter accipi* ratione *connotati*, ut puta hoc nomen *principium*, dictum essentialiter, connotat effectum creatum², dictum personaliter, nihil connotat creatum; et illud inducit *multiplicitatem* secundum *analogiam*, non secundum *aequivocationem*: secundum *analogiam* quidem, quia accipitur pro diversis sive diversa importat, quae non habent nisi unitatem³ proportionis, et ideo necessario oportet, quod incidat ibi *analogia*; sed non *aequivocatio*, quia *aequivocatio* habet plures institutiones et determinate accipitur pro qualibet, sicut patet in hoc nomine *canis*.

Sed non sic se habet hoc nomen *principium*.

Nam principium de sua impositione impositum est ab actu *producendi*, non creandi nec generandi. Unde sicut *producere* de productione Filii et creaturae non dicitur *aequivoce*, sed analogice⁴, ita et hoc nomen *principium* secundum has tres comparationes accipitur differenter.

Concedo ergo, quod ibi est *multiplicitas quaedam*, quamvis non sit *multiplicitas simpliciter*, sicut *aequivocationis* proprie dictae; et concedendae sunt rationes ad hoc, quia non concludunt, quod sit ibi *aequivocatio vera*. Tamen illud verbum Philosophi intelligitur, quando nomen habet diversa opposita, quae non uniuntur in aliquo, nec *univoce* nec *analogice*, quod sit illi termino oppositum, sed *primo* et *per se* opponuntur. Non sic autem est in proposito, quia *principium* non dicitur *primo* ad Filium vel ad creaturam, sed ad hoc⁵ quod est productum sive principiatum; quod quidem dicitur de Filio et de creatura, quamvis non univoce, sed analogice.

1. Ad illud quod obiicitur de Basilio, dicendum, quod Basilius accipit *commune* pro *analogo*, quod est medium inter pure *aequivocum* et *univocum*.

2. 3. Ad illud quod obiicitur de sapientia et sapientia nata, dicendum, quod non est simile, quia *ibi* non est diversificatio nisi solum quantum ad *suppositum*, *hic* autem est quantum ad *connotatum*. — Et per hoc patet sequens.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod non cadit prius ibi etc.; dicendum, quod quamvis non cadat ibi prius et posterius *in se*, cadit tamen respectu *effectus*, quia in comparatione ad effectum accipitur *analogia*. — Quod autem dicitur⁶, quod non est ibi diversitas; dicendum, quod verum est *in re*; tamen in *significando* et *intelligendo* aliud est intelligere *essentiam*, aliud intelligere *personam*; ita et *dicere*, ac per hoc et *significare*. Et ideo, quamvis non sit diversitas a parte *rei absolutae*, nihilominus potest esse a parte *significationis*.

SCHOLION.

1. Quando *principium* dicitur *essentialiter*, ipsi respondet actus *creandi*; quando dicitur *personaliter*, actus *generandi*; quando vero *notionaliter*, actus *spirandi*. Hinc oritur quaestio, utrum hoc nomen in istis relationibus sumatur *univoce*, vel *aequivoce*. Prima assertio, scil. quod dicatur *univoce*, nititur tribus prioribus argumentis ad oppos., sed evertitur quatuor argg. in fundam., quibus probatur, quod *principium* in Deo dicitur *multipliciter*. Cum autem, ut patet ex fine respons., duplex sit *multiplicitas* significationis, scilicet *multiplicitas simpliciter* i. e. *aequivocatio*, et *multiplicitas secundum analogiam*,

iterum quaeritur, quae *species* multiplicis significationis hic obtineat, et de hoc fere in tota respons. agitur. Solutio huius quaestionis dependet tum a triplici distinctione in principio respons. posita (quam habet etiam S. Thom., hic a. 2.), tum a differentia inter *aequivoca* et *analogia*. Haec nomina conveniunt in eo, quod significant rationes diversas in pluribus, sed differunt in hoc, quod *aequivoca* ad plura et rationes omnino diversas significanda instituta sunt, ut *canis* dicitur de animali domestico, de quodam pisce, de sidere; *analogia* autem significant quidem rationes diversas, sed ita ut in *similitudine* vel

¹ Id est, nec *multiplicitatem simpliciter* seu *aequivocationem*, nec *multiplicitatem secundum analogiam*.

² Verbum *creatum*, etiam a Vat. et ed. 4 exhibitum, in plurimis codd. desideratur.

³ Plures codd. ut K V W Y *identitatem*; incongrue.

⁴ Vide supra d. 7. q. 4.

⁵ In Vat. et edd. 4, 5 deest *hoc*.

⁶ Codd. F I K S V Y et alii cum ed. 4 *obiicitur*.

proportione convenient (cfr. supra d. 1. a. 3. q. 1, Scholion). Potest tamen quaedam *aequivocatio* esse etiam in *eadem re*, sub distincta tamen et diversa ratione significata, cuius rei exemplum adducitur (in corp.) quoad nomen *patris* in locutionibus: Deus pater Filii, Deus pater noster.

II. Argum. 3. in fundam. sumtum ex Aristotele exponitur per quandam restrictionem in fine corp. — Solutio ad 3. non datur explicite, quia principia posita in solut. ad 2. sufficiunt. *Maiores* enim in 3. obiect. est vera; *minores* autem falsa. Non enim ex *hac* ratione, quod *principium*, essentialiter sumtum, est in tribus personis, notionaliter sumtum, in duobus, personaliter vero, in uno, argui potest, verbum *principium* non sumi univoce; sed hoc sequitur ex *alia* ratione, scil. quia in primo dicto connotatur creatura, in aliis vero non. Hac differentia connotationis importatur *multiplicitas* significationis, non autem *aequivocationis*, sed analogiae.

III. Inter auctores antiquos non est dissensio quoad respon-

sionem ipsam. Sed plurimi Scotistae secundum doctrinam Scoti (I. Sent. d. 8. q. 3. n. 12.) non concedunt propositionem Seraphici (ad 1.), quod *analogum* sit medium inter *pure univocum* et *aequivocum*; quam differentiam opinionum Brulifer in concordiam redigit dicens, S. Bonaventuram loqui de univoco, in quo eadem ratio aequaliter participatur ab illis quibus nomen est commune, Scotus vero de eo, quo eadem ratio inaequaliter participatur. Mastrius autem (Philosophia ad mentem Scoti, tom. I. disp. 2. q. 5. a. 3.) docet, quod « analogum, *formaliter* sumtum, ita mediat inter univocum et aequivocum, ut nunquam cum altero coincidat; at *materialiter* sumtum, semper cum alterutro coincidit ».

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 70. m. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. unica.

ARTICULUS II.

De principio quantum ad unitatem.

Consequenter est quaestio de secundo articulo, scilicet de unitate huius nominis *principium*, et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum Pater et Filius possint

dici *unum principium* Spiritus sancti.

Secundo, utrum possint dici *unus spirator* vel *idem principium* Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utum Pater et Filius dici possint unum principium Spiritus sancti.

Quod autem possint dici *unum principium* Spiritus sancti, videtur.

1. In littera¹ dicitur: « Fatendum est, Patrem et Filium unum esse principium Spiritus sancti ».

2. Item, *ratione* videtur, quia unius principii unum est principium in uno genere; sed Spiritus sanctus unus est: ergo habet unum principium. Ergo si immediate et perfecte est a Patre et Filio², sunt ergo Pater et Filius unum principium.

3. Item, Pater et Filius spirant: aut ergo una potentia, aut duabus. Constat quod una, quia cum una est in eis *essentia*, est et una *potentia*: ergo cum tres³ dicantur esse principium ratione potentiae, et una sit potentia in Patre et Filio, patet etc.

4. Item, sicut tres personae unica creatione creant, ita duae unica spiratione spirant; sed tres, quia unica creatione creant, sunt unum principium creaturae: ergo duae unum principium Spiritus sancti.

CONTRA: 1. Cum dicitur: sunt *unum principium* Spiritus sancti, aut *unum* dicit unitatem *essentiae*, aut unitatem *personae*, aut *notionis*. Non *essentiae*, quia tunc Spiritus sanctus esset principium Spiritus sancti; non *personae*, quia tunc Pater et Filius essent una persona: ergo *notionis*. Sed *contra*: si Pater et Filius propter unitatem notionis dicuntur *unum principium*, ergo *ab oppositis*, Pater propter pluralitatem notionis potest dici plura principia.

2. Item, si Pater est principium Spiritus sancti, et Filius principium⁴, et hoc principium non est illud: ergo sunt duo principia.

3. Item, Pater et Filius sunt unum principium, ergo unum principium est Pater et Filius: et si hoc, ergo Pater est Filius.

4. Item, si unum sunt principium: aut unum, quod est Pater, aut unum, quod non est Pater. Si unum, quod est Pater: ergo Pater et Filius sunt

¹ Cap. 3. — Paulo superius post *principium* Vat. adiungit esse.

² Cfr. d. 12. q. 2.

³ Cod. T *tres personae*; cod. O et ed. 1 *res dicatur*;

Vat. et aliae edd. cum cod. ec satis bene *ipsi*. Ceteri codd. ut in textu; quae lectio non est falsa, cum ratio *principii* respectu *creaturarum* etiam Spiritui S. conveniat (cfr. hic dub. 2. 3.).

⁴ Supple cum codd. aa bb *Spiritus sancti*.

Pater. Si unum, quod non est Pater: ergo ¹ principium Spiritus sancti non est Pater: ergo Pater non est principium Spiritus sancti.

CONCLUSIO.

Pater et Filius recte dicuntur unum principium Spiritus sancti, quo significatur unitas notionis, in comparatione tamen ad unitatem essentiae et potentiae spirativae.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnes istam concedunt: Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti, quoniam Augustinus ² istam proponit et dicit; sed in modo intelligendi diversificantur.

Nam quidam dicunt, quod hoc nomen principium non dicit ibi essentiam nec notionem nec personam, sed dicit convenientiam duarum personarum in unica notione. Et dicunt, quod sicut hoc nomen trinus specialiter est impositum ad insinuandam trinitatem suppositorum, ut conveniunt in unitate naturae; sic in proposito dicunt se habere. — Sed cum non sit facile huiusmodi positionem sive translationem ex virtute vocabuli accipere, haec positio nullam dignoscitur habere firmitatem.

Et ideo fuerunt alii, qui dixerunt, quod hoc nomen principium importat notionem in adiacentia, et est nomen adiective retentum; et ideo hoc adiectivum nominis numerale, quod est unum, cadit a ratione nominis et tenetur adverbialiter, ut sit sensus: Pater et Filius sunt unum principium, id est, uno modo producent sive spirant Spiritum sanctum. — Sed quoniam hoc nomen principium de sua impositione est nomen substantivum, ut patet, non videtur adhuc positio ista rationabilis.

Et ideo fuerunt tertii, qui dixerunt, quod hoc nomen principium, quantum est de se, stat pro essentia et contingit ipsum per additionem trahi ad personam. Et cum dicitur: Pater est principium Filii, trahitur ad personam Patris; quando vero dicitur: Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti, stat pro essentia vel natura, in quantum tamen est in duabus personis. Et illud videtur consonare Anselmo ³ dicenti, quod «Pater et Filius spirant, in quantum uterque idem Deus». Et dicunt, quod unum dicit unitatem circa hunc terminum principium non personae, sed essentiae vel naturae, ut

est in duabus personis. — Sed quoniam Augustinus ⁴ videtur dicere, quod principium, dictum de Patre et Filio, dicat notionem communem; similiter Magister dicit ultimo capitulo, quod dicit unitatem notionis; et principium importat notionem ⁵, et essentia non refertur: ideo nec iste modus est adhuc omnino conveniens, licet sit aliis probabilior.

Et ideo est quartus modus dicendi, quod hoc nomen principium stat pro notione, non tamen ⁶ in comparatione ad suppositum, sed ad naturam et vim spirativam; et unum importat unitatem circa ipsum, secundum quod competit eius acceptioni.

Et hoc patet sic: cum enim Pater et Filius spirent Spiritum sanctum, in quantum unus Deus improcessibilis; et in quantum unus Deus, sit in eis voluntatis unitas; in quantum improcessibilis, sit voluntatis fecunditas; et in quantum unus Deus improcessibilis, sit in eis voluntatis una fecunditas ⁷, et una fecunditas dicat unitatem principii: dicendum, quod sine distinctione concedendum est, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti.

1. Et ad illud quod quaeritur, quam unitatem dicat hoc quod est unum circa principium; dicendum, quod cum hoc nomen principium de pluribus simul dicatur, non potest stare pro persona; et cum iterum dicat respectum ad personam, non potest stare pro essentia: ergo necesse est, quod stet pro notione. Cum ergo dicitur: Pater et Filius sunt unum principium, unum dicit unitatem notionis, in comparatione tamen ad unitatem naturae et vis spirativae, sicut patebit in alio problemate ⁸ et patet etiam ex praedictis.

2. Ad illud quod obiicitur postmodum, quod hoc principium non est illud, demonstrato Patre et Filio; responderi potest dupliciter. Primo quidem, quod non potest dici hoc et illud, quia per regulam non cadit distinctio, nisi ubi est ex diversis causis unio ⁹. Quoniam igitur unio omnimoda est in nomine principii, ita quod non multiplicatur, ideo non est ibi dicere hoc et illud. — Aliter potest dici, quod cum dicitur hoc et illud, aut demonstrat formam, aut suppositum, aut utrumque: si formam, falsa est; si suppositum vel utrumque, vera est ratione suppositi ¹⁰; et ideo non sequitur, quod duo, quia forma non multiplicatur. Similiter potest argui in hoc nomine Deus.

¹ Cod. O interserit unum.

² Vide hic in lit. Magistri, c. 3.

³ Libr. de Process. Spir. S. c. 21: Sed nullus sensus capit, Spiritum sanctum esse Spiritum Patris aut Filii, secundum quod alter est Pater, alter Filius, sed secundum quod uterque unus idemque Deus est. Cfr. ibi c. 7, et Monolog. c. 54.

⁴ Vide hic in lit. Magistri, c. 3.

⁵ Vat. cum cod. cc relationem.

⁶ Non pauci codd. antiqui ut A S T Z etc. cum ed. 1 tantum, quae lectio, licet difficilior, non est falsa.

⁷ Hic codd. dissentiunt inter se, alii omittendo unus, alii in eis; Vat. omittit et unus et in eis; textum integrum bene exhibent codd. L M O Z cum ed. 1.

⁸ Quaest. seq. — Mox a Vat. abest etiam.

⁹ Explicationem huius regulae vide supra d. 4. q. 2. in corp. Hinc patet, quod, sicut tres personae divinae uniuntur in nomine Deus, ita Pater et Filius in nomine principii. — Paulo inferius post ibi in Vat. et cod. cc desideratur dicere.

¹⁰ Cod. T bene adiungit falsa ratione formae.

3. Ad duo sequentia respondent *quidam*, quod hoc nomen *principium* non potest subiici, nec ad ipsum potest fieri relatio, quia tenetur *adiective*. — Sed illud nihil est, quia nomen est *substantivum*: ergo potest subiici et praedicari et ad ipsum relatio fieri¹. — *Et si dicant*, quod ad hoc inventum est illud; nihil est, quia non potest probari. Et iterum, inventio debet habere rationem; et nos videmus, quod potest *fieri relatio*, ut si dicatur: *In principio erat Verbum*², in quo principio erat Spiritus, quia non in alio erat, sed in eodem. *Potest etiam subiici*: quia si Pater est principium Spiritus sancti, a simplici conversa, principium Spiritus sancti est Pater.

Propter hoc *aliter* respondendum, quia, cum dicitur *unum principium*, *unum* dicit unitatem *notionis*, quae communis est duobus; et quia unitatem

dicit communem, ideo est hic *consequens*³: unum principium Spiritus sancti est Filius et Pater: ergo Filius est Pater, sicut hic: unus Deus est Pater et Filius: ergo Pater est Filius.

4. Ad ultimum quod obiicitur: aut unum, quod est Pater etc.; dicendum, quod quia *unum* dicit communem spirationem, ut est in pluribus, ideo non contingit dividere: aut unum quod est Pater, aut unum quod non est Pater — ut si dicatur: omnis homo est animal; aut animal quod est album, aut animal quod non est album, *neutrum* est dare⁴, quia animal communiter stat pro animali albo et non albo, ita quod pro utroque simul reddit locutionem veram. Similiter in proposito, *principium* stat pro principio, quod est Pater, et quod est Filius; et ideo non licet ibi *dividere* et *descendere*, immo est ibi figura dictionis ex mutatione suppositionis⁵.

SCHOLION.

I. De hac quaestione Ecclesia postea definitiones ad fidem spectantes proposuit. Nam Concilium Lugdunense II. dicit, quod « Spiritus S. aeternaliter ex Patre et Filio, non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit »; et Florentinum (Decret. unionis Graecor.) decrevit, quod Spiritus S. « ex utroque (Patre et Filio) tanquam ab uno principio et unica spiratione procedit ». — S. Doctor eandem quaestionem iam supra d. 11. q. 2. tractavit; hic autem eam reassumit, praecipue ut difficultatem quandam (arg. 1. ad opposit.) solvat, nec non accuratius explicet, quo sensu hic *unum principium* intelligendum sit. De hoc sensu dissentiebant theologi illius aetatis; unde hic ponuntur quatuor sententiae.

II. Quarta opinio, a S. Doctore recepta, consistit in duabus propositionibus. Prima est: *principium* hic stat pro *notione*, attamen in comparatione ad *naturam* et *vim spirativam*, sive ad principium quo spirationis et *remotum*, quod est natura, et *proximum*, quod est potentia spirandi. Secunda est: *unum* hic importat unitatem notionis in comparatione ad vim spirativam. Unde secundum S. Bonaventuram *principium* hic importat duo, scilicet tam notionem (spiratio activa), quam potentiam spirandi. Huic consentit Scotus, qui tamen putat, quod *principaliter* potentiam spirandi importet ac connotetur notio sive spiratio activa; sed Seraphicus potius principaliter significari ipsam notionem affirmat. Nec dissentit S. Thomas (S. I. q. 36. a. 4. ad 1.) dicens, quod Spiritus S. procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quae quodammodo significat naturam cum proprietate. Ceterum circa *potentiam spirandi*

eadem redit difficultas et opinionum varietas, quam supra (d. 7. q. 1.) observavimus circa *potentiam generandi*, scil. utrum importet aliquid *absolutum*, vel *relativum*. Eandem mediam sententiam, quam in d. 7. Seraphico vindicavimus, etiam quoad potentiam spirandi ab eodem teneri, satis patet ex ultima propositione in solut. ad 1, et ex respons. ad quaest. seq., praesertim ex verbis: « Ideo dicimus: Pater et Filius sunt » etc.

III. In 1. arg. ad opposit. post verba: *Sed contra*, profertur argumentum, quod militat contra sententiam S. Doctoris; quod tamen non hic solvitur, sed in quaest. seq. (in corp.) a verbis: « Hinc est, quod Pater » etc. (cfr. etiam S. Thom., loc. cit. ad 2.). — Ad 2. opposit. duplex datur solutio: prima eruitur ex generali quadam regula ibi tradita; secunda ex hoc principio, quod in divinis ex pluralitate suppositorum non sequitur pluralitas formae. Exemplum est, quod *deitas* (forma) non multiplicatur, licet sit in tribus personis. Similiter potest esse una *fecunditas producendi* sive una notio in persona Patris et Filii. Et simili modo hoc arg. ad opposit. solvitur ex illo principio, quod ex *unitate formae* in Deo non sequitur *unitas personarum*. — Solut. ad 4. eodem modo fit a S. Thom., loc. cit. ad 4.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 70. m. 3. a. 3. 6. — Scot., de hac et seq. q. I. Sent. d. 12. q. 1; Report. ibid. q. 1. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 11. q. 1. a. 3. 4; S. I. q. 36. a. 4. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 3. q. 1. incident. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 5. — Richard. a Med., I. Sent. d. 11. q. 3, et hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 7. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., d. 11. q. 3, et hic q. 4.

¹ Ita et Alanus ab Insulis, libr. Theolog. Regul. regul. 51: Sed haec nulla videtur ratio. Quamvis enim est adiectivum significatione, tamen est substantivum voce, sicut hoc nomen *dominus*, hoc nomen *auctor*. — Pro *et ad ipsum* omnes codd. et edd. hic ponunt *et ad eum*; etiam paulo superius codd. et ed. I *nec ad eum* pro *nec ad ipsum*, quod habent Vat. et aliae edd. Utrobique lectio *ad eum* mendum esse nobis visum est.

² Ioan. 1, 1. — Mox pro *Potest etiam* cod. T *Potest praedicari et*.

³ Intellige: fallacia consequentis. — Pro *hic* cod. Q *ibi*.

⁴ Vat. cum cod. cc *dari*; perperam.

⁵ De terminis ad Logicam spectantibus, qui in hac solutione occurrunt, cfr. Scholion supra pag. 98, seq.

QUAESTIO II.

Utrum Pater et Filius possint dici unus spirator, vel etiam idem principium.

Secundo quaeritur, utrum istae sint concedendae: Pater et Filius sunt unus spirator, vel: sunt idem principium Spiritus sancti. Et quod haec sit concedenda: sunt *unus spirator*, videtur:

1. Quia Pater et Filius non sunt unum principium, nisi quia spirant unica spiratione: ergo cum hoc nomen *spirator* importet ipsam spirationem, Pater et Filius sunt unus spirator.

2. Item, quia Pater et Filius unica creatione creant, non tantum dicuntur *unum principium* creaturae, sed etiam *unus creator*: ergo cum similiter unica spiratione spirent, sunt *unus spirator*.

3. Item, quod sint *idem principium*, videtur, quia unitas non multiplicata facit identitatem omnimodam; sed Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti, ita quod unitas principii nullo modo multiplicatur in illis¹: ergo sunt *idem principium*.

4. Item, haec est vera: Pater et Filius eadem spiratione spirant; sed idem importatur hoc nomine *principium*, quod hoc nomine *spiratio*: ergo ab aequipollenti, Pater et Filius sunt *idem principium*.

CONTRA: 1. *Spirator* et *qui spirat* aequipollent: ergo si est unus spirator, ergo unus est² et qui spirat. Sed haec est falsa: unus spirat, quia non unus, sed duo sunt qui spirant: ergo etc.

2. Item, *spirator* importat ipsam spirationem in concretione ad suppositum: aut ergo illud est *essentia*, aut *persona*. Non *essentia*, ergo *persona*: ergo si Pater et Filius sunt unus spirator, sunt una persona vel hypostasis.

3. Item, quod non sit concedenda, quod sint *idem principium*, videtur. Si enim sunt idem principium, sunt *idem*; sed haec est falsa, quod Pater et Filius sunt *idem*: ergo et prima est falsa. Quod autem sequatur, manifestum est; bene enim sequitur: sunt idem animal, ergo³ idem. Quod iterum haec sit falsa: sunt idem, patet, quia sunt *distincti*, ergo non sunt idem.

4. Item, hoc quod est *idem* est pronomen *relativum*: ergo cum pronomen certam designet personam, et *relativum* sit notans identitatem in eo, pro

quo refert, significat identitatem in supposito⁴; sed illud non est essentia, sed persona: ergo significat, quod sint eadem persona; quod cum sit falsum, restat, quod illa locutio est falsa.

CONCLUSIO.

Non sunt approbandae locutiones, nec quod Pater et Filius sint unus spirator, nec quod sint idem principium Spiritus sancti, licet sint unum principium eius.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec locutio: Pater et Filius sunt *unum principium* Spiritus sancti, simpliciter recipitur; haec autem: Pater et Filius sunt *unus spirator*, non recipitur; et haec similiter non admittitur: Pater et Filius sunt *idem principium*. Quamvis enim videantur aequipollere illi, non tamen aequipollent. Differenti enim modo in his locutionibus spirationis notio significatur.

Propter quod notandum, quod notio potest significari dupliciter, scilicet in *abstractione* et in *concretione*: in *abstractione*, ut si dicatur *spiratio*; in *concretione*, ut si dicatur *principium* vel *spirator*. In concretione autem potest significari vel in comparatione ad subiectum in ratione *suppositi*, vel in comparatione ad subiectum in ratione *activi*, vel *utroque modo*.

Significatur igitur notio spirationis in concretione in comparatione⁵ ad subiectum in ratione *suppositi* per hoc nomen *spirator*, quod est nomen verbale. Et quia suppositum huius notionis est persona et non una persona, sed duae, ideo dicimus *duos*⁶ spiratores, non *unum*. Nec est simile de hoc quod est *creator*: quia, cum sit nomen essentiale, significat in concretione ad subiectum, quod est substantia — et illud est unum in tribus — sed notio ad personam, quae de se est multiplicata⁷, non est una in duabus.

Significatur etiam notio in comparatione ad subiectum in ratione *activi*, ut per hoc nomen *prin-*

¹ Vat. et cod. cc praetermittunt *in illis*.

² Ex codd. FGHIPQTXZ revocavimus *est*, quod in Vat. deest. Mox pro *unus spirat* codd. PQ *unus qui spirat*.

³ Supple cum cod. X *sunt*.

⁴ Priscian., II. Grammat. c. 4: Proprium est pronominis pro aliquo nomine proprio poni et certas significare personas. — Et XVII. Grammat. c. 12: Praedicta autem est causa, quapropter pronomen unum pro omnibus accipitur nominibus, id est, quod demonstrationem vel relationem habet alicuius certae

substantiae, quae in omnibus propriis est nominibus una eademque voce significanda.

⁵ In Vat. desiderantur verba *in comparatione*, quae contextus postulat et etiam a cod. T exhibentur. Plures codd. ut WX aa bb cum ed. 1 pro *in concretione* substituunt *in comparatione*.

⁶ Ita mss. et edd. 1, 2, 3; Vat. omittit *duos*.

⁷ Pro *est multiplicata* Vat. cum aliquibus codd. *multiplicatur*; insuper sola et perperam adiungit *ideo*; nonnulli codd. *est multiplicatur*.

cipium, quod dicit originem. Et quoniam subiectum agit per *virtutem*, et *virtus* respicit *naturam*, cum in Patre et Filio sit *una* natura et *una* virtus non multiplicata; per hoc nomen *principium* significatur notio spirationis ut nullo modo multiplicata. Ideo dicimus: Pater et Filius sunt *unum* principium Spiritus sancti, ut *unum* dicat unitatem notionis et vis spirativae et naturae in spirantibus. Hinc est, quod Pater non dicitur¹ *plura principia*, licet plures habeat notiones, quia non habet secundum diversas vires et naturas.

In ratione utriusque. Significatur etiam notio in comparatione ad subiectum ut in ratione *suppositi et activi*, cum dicitur *idem principium*, quoniam pronomen *idem*, quod certam desiderat personam significare, respicit *suppositum*; et *principium*, sicut dictum est, respicit ipsum ut *activum*. Et quoniam suppositum *non est idem* nec unum, ideo haec est falsa: Pater et Filius sunt *idem principium*.

Epilogus. Haec igitur est vera: Pater et Filius sunt *unum* principium; haec autem est falsa: sunt *unus spirator*; haec iterum falsa: sunt *idem principium* Spiritus sancti. Et ratio horum omnium patet ex praedictis.

Solutio oppositorum. 1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod sunt unum principium, quia unica spiratione spirant; dicendum, quod haec non est *tota* ratio; sed haec est tota ratio, quia unica spiratione et unica virtute et in unitate naturae spirant eundem; et *principium*

hoc modo importat illam notionem: et ideo sunt unum principium. Non sic autem significatur illa notio per hoc nomen *spirator*, quod est nomen verbale et descendit a verbo, quod concernit suppositum personale. *Spirator* enim dicitur ille qui spirat, et iste est persona.

2. Ad illud quod obiicitur de creatione, iam patet responsio, quia creatio non tantum habet *una virtute* fieri, sed etiam habet *unum suppositum*², et ipsum est substantia — Pater enim non creat tanquam proprium subiectum, sed ipsa substantia divina, quae una est — sed suppositum spirationis non potest esse substantia, sed persona: ideo non dicitur, quod Pater et Filius sunt unus spirator.

3. Ad illud quod obiicitur, quod *identitas* est unitas non multiplicata; dicendum, quod illud non sufficit, nisi sit *talís* unitas, quod nec multiplicetur nec compatiatur secum pluralitatem suppositorum, quam excludit identitas. Et quia unitas principii compatiatur pluralitatem personarum, ideo patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur, quod eadem spiratione spirant; dicendum, quod non sequitur ex hoc, quod sint *unus spirator*; quamvis enim eadem sit notio, tamen suppositum non est idem. Et cum dicitur *idem principium*, notatur identitas in utroque; cum dicitur *eadem spiratione*, notatur identitas in altero: ideo haec non sequitur ex illa, nec una infert alteram.

SCHOLION.

I. Locutionem *duo spiratores* recipiendam esse, cum S. Doctore putant Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Uldaricus (apud Dionys. Carth.) et etiam S. Thom. in Comment. (hic q. 1. a. 4. ad 2.). Sed idem in Summa (I. q. 36. a. 4. ad 7.) « *melius dicendum* » putat, quod « sunt duo spirantes propter pluralitatem suppositorum, non autem duo spiratores propter unam spirationem. Nam adiectiva nomina habent numerum secundum supposita, substantiva vero a se ipsis secundum formam significatam ». In principali assertionem Scot. consentit Angelico, non tamen in *ratione* addita (de quo videsis Macedo, coll. 6. diff. 3.). Auctor opusculi sexagesimi quinti inter opuscula S. Thomae (ed. Parmae) utramque sententiam nititur conciliare. Hoc autem opusculum, teste De Rubeis (Dissert. 29. c. 1.), non est S. Tho-

mae. Decisio illius differentiae spectat potius ad grammaticorum tribunal; sed nec horum iudicium de ista regula concordat.

II. Altera loquendi forma, qua dicitur *idem principium*, a S. Thoma (loc. cit.) asseritur « convenienter dici, secundum quod ly *principium* supponit confuse et indistincte pro duabus personis simul ». S. Bonav. vero cum aliis supra recitatis non admittit hanc formulam. Alii, ut Richard. a Med., utramque sententiam reputant probabilem.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 70. m. 3. a. 4. 4. 5. — S. Thom., loc. cit. — B. Albert., hic a. 5. 6. — Petr. a Tar., hic a. 4. 5. — Richard. a Med., I. Sent. d. 11. q. 5, hic q. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2, et d. 11. princ. 2. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 6. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., d. 11. q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicitur, quod *Pater est*

principium totius deitatis. Quaeritur ergo, pro quo stat ibi hoc nomen *principium*. Non enim potest stare pro *essentia* nec pro *persona*, quia utrumque dicit, quantum est de se, absolutum. Aut ergo stat

¹ Vat. cum cod. cc dicit. Mox post *quia non habet* codd. I K V W aa bb repetunt *plures*, pro quo cod. Y *diversas*, et deinde codd. P Q X cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 incongrue omitunt *secundum*.

² *Suppositum* hic significat *subiectum*, ut ex sequentibus et praecedentibus apparet, nisi forte sit error codicum. — Infra Vat. cum cod. cc bene *unica est* pro *una est*.

pro *paternitate*, et hoc falsum, quia non est pater¹ Spiritus sancti; nec pro *spiratione*, quia spiratio non est respectu Filii; nec *communiter* ad utrumque, quia nihil habent commune nisi essentiam; nec pro *innascibilitate*, quia innascibilitas non dicit respectum ad personam, sed privationem respectus: ergo omni modo² est falsa.

RESPONDEO: Dicendum, quod sensus locutionis hic est: Pater est principium totius deitatis, id est omnium personarum in deitate; et est *distributio accommoda*³, sicut cum dicitur: caelum continet omnia, se scilicet excepto. — Si autem quaeratur, pro quo stat hoc nomen *principium*; dicendum, quod stat pro paternitate simul et spiratione, quia per paternitatem est principium Filii, per spirationem principium Spiritus sancti, et per utrumque principium utriusque. — Quod ergo *obiicitur*, quod non habent commune; dicendum, quod⁴ non conveniunt in notione unica convenientia *formali*; tamen conveniunt convenientia *originali* in eadem persona et eiusdem personae proprietate. Quia enim persona Patris a nullo est, ut dicitur in littera⁵, ideo omni modo productionis producit, et ideo est principium totius deitatis. Unde idem importatur nomine *principii*, cum dicitur principium deitatis, intellectu *principali*, quod importatur nomine *innascibilitatis*⁶ quantum ad intellectum *consequentem*. Et ex hoc verbo et ex hac ratione verbi confirmationem recipit ista positio, quae dicit, quod *innascibilitas* dicit in Patre plenitudinem fontalitatis sive fontalem plenitudinem, licet ex *consequenti* intellectu⁷.

DUB. II.

Item quaeritur de huiusmodi circumlocutionibus, qualiter accipiat ibi hoc nomen *principium*, cum dicitur: *principium sine principio*, *principium de principio*. Aut enim accipitur *essentialiter*, aut *personaliter*: non *personaliter*, ut videtur, quia Spiritus sanctus dicitur esse *principium de principio*, et *principium* non convenit ei nisi temporaliter. — *Praeterea*, sicut dicit Magister distinctione vigesima septima⁸, non potest dici *hoc de illo* nisi quantum ad nomina substantialia: ergo principium non potest accipi notionaliter. — *Et iterum*, pro qua notione acciperetur⁹, cum dicitur Filius prin-

cipium de principio? quia non pro *filiatione*, quia hoc convenit Spiritui sancto, scilicet esse principium de principio; non pro *communi spiratione*, quia communis spiratio convenit Patri, cui non convenit esse principium de principio. — *Si tu dicas*, quod accipitur *essentialiter*; *contra*: essentia non est personae principium nec dicit respectum ad personam: ergo cum principium dicat respectum ad personam, non potest accipi *essentialiter*, et ita nullo modo.

RESPONDEO: Posset dici, quod hoc nomen *principium* accipitur in comparatione ad creaturam, et trahitur ad personas per praepositiones additas, sicut si dicatur: Deus de Deo, et Deus non de Deo, et consimilia; et sic cessant obiectiones. — *Aliter* Alia solutio. potest dici, quod hoc nomen *principium* non est impositum ad significandum respectum *essentialem* vel *personalem*, quantum est de se, sed *indifferenter* se habet ad utrumque, et eius acceptio determinatur per adiunctum. Quando ergo dicitur de Patre, stat pro notione *paternitatis* et spirationis communiter, et arctatur per proprietatem *innascibilitatis* per hoc, quod dicitur *non de principio*. Similiter in Filio stat pro communi spiratione cum *filiatione*, quae importatur per hoc, quod dicitur *de principio*. De Spiritu vero sancto dicendum, quod stat *essentialiter* tantum et arctatur ad personam per hoc, quod dicitur *de utroque*¹⁰.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus esse coepit principium creaturarum*. Videtur enim dicere contra illud quod dictum est supra distinctione tertia¹¹: «Ex perpetuitate creaturarum intelligitur Conditor aeternus». Si ergo Spiritus sanctus est aeternus Conditor, ergo aeternaliter principium. — Item in hymno¹²: *Aeterne rerum Conditor*. — Item *ratione* videtur, quia res ab aeterno fuerunt in Deo; sed non nisi sicut in principio: ergo ab aeterno fuit principium.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomina, quae dicunt effectum in creatura, possunt illum dicere *actu*, vel *habitu*: si *actu*, ex tempore dicuntur; si *habitu*, possunt dici aeternaliter. Et quoniam principium potest sonare in actum, vel in habitum, ideo potest

¹ Pro *Pater* cod. T *respectu*. Proxime post pro *sancti* Vat. *sanctus*.

² Codd. A I K S V W Y aa cc cum ed. 1 *omnino*.

³ Scil. *distributio*, in qua terminus non distribuitur pro omnibus suis inferioribus simpliciter, quia ex loquendi usu unum excipitur, scil. ipsum subiectum propositionis. Cfr. supra d. 7. q. 4. in corp., et infra d. 45. a. 1. q. 2. in corp. — Mox pro *continet* cod. V *tegit*.

⁴ Cod. O hic subiicit: *sicut isti duo actus personales generare et spirare conveniunt in hoc communi, quod est producere, sic istae relationes in eo quod est principium*.

⁵ Cap. 4.

⁶ Plures codd. ut A T W X Y Z cc cum ed. 1 *innascibilis*.

⁷ Cfr. supra d. 15. p. II. dub. 6. — Hoc dubium solvitur etiam a S. Thoma, hic circa lit., et S. p. I. q. 33. a. 1, et a Richardo, hic circa lit.

⁸ Cap. 5.

⁹ Codd. A Z *accipitur*.

¹⁰ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 70. m. 3. a. 4. — B. Albert., hic a. 3. et 8. — Petr. a Tar., hic a. 7. — Richard., hic q. 4.

¹¹ Cap. 1. — Propositio, quae dein sequitur: *Si ergo Spiritus sanctus est aeternus Conditor*, in multis mss. desideratur.

¹² Qui S. Ambrosio attribuitur et habetur in Breviar. Roman. in officio Dominicae ad Laudes.

dici non solum *temporaliter*, immo etiam *aeternaliter*. Sed quoniam usus magis accipit hoc nomen *principium*, prout dicitur in actu quam in habitu, ideo dicit Magister, quod dicitur *temporaliter*.

Quod obicitur, quod dicitur *Conditor aeternus*; dicendum, quod haec¹ locutio duplex est: tum ex parte eius quod est *Conditor*, quia potest dicere actum, vel habitum; tum ex parte eius quod est *aeternus*, quia potest teneri *adiective*, vel *substantive*. Et si *aeternus* teneatur *substantive*, sic non ponit aeternitatem circa conditionem, sed circa suppositum, et est locutio vera. Si *adiective* et *Conditor* tenetur habitualiter², adhuc est locutio vera; si actualiter, tunc falsa. Sensus sunt manifesti. Nam uno modo sensus est: *aeternus Conditor*, id est aeternus, qui est Conditor. Alio modo *aeternus Conditor*, id est ab aeterno potens condere in tempore. Et tertio modo *aeternus Conditor*, quia aeternaliter condidit. Duobus primis sensibus est vera locutio, sed tertio sensu est falsa.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater ab aeterno principium est Filii*; sed Pater et Filius et Spiritus sanctus non sunt principium nisi ex tempore: ergo secundum hoc, cum aeternum sit ante temporale, per prius dicitur principium *notionaliter* in divinis quam *essentialiter*. Sed contra: omne essentialiter dictum est communius; et quanto aliquid communius, tanto prius³: ergo per prius debet dici principium *essentialiter* quam *notionaliter*.

RESPONDEO: Dicendum, quod dupliciter est loqui de hoc nomine *principium*: aut respectu *subiecti*, aut respectu *termini*. Si respectu *subiecti*⁴, sic cum intellectus essentiae sit ante intellectum personae, sic *principium* essentialiter dictum secundum rationem intelligendi praeit principium notionaliter dictum, sicut opponit. Si autem respectu *termini*, sic principium *essentialiter* dictum respicit quid diversum per essentiam, et ita⁵ creatum; principium vero *notionaliter* dictum respicit personam consubstantia-

lem et increatam et aeternam; et ideo principium *notionaliter* dictum dicitur aeternaliter, et quantum ad hanc viam prius dicitur in Deo non solum quantum ad *intellectum*, sed etiam quantum ad rem. Et sic patet, de qua acceptione hoc nomen *principium* dicitur per prius secundum diversas comparationes⁶.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *cum Filius se dixit principium, creatorem se voluit ostendere*. Videtur enim falsum; quia ipse respondit ad quaestionem Phariseorum quaerentium: *Tu quis es*⁷? Sed *quis* quaerit de *persona*; sed *principium*, secundum quod pro creatore accipitur, tenetur *essentialiter*: ergo aut Dominus non respondit convenienter, aut *principium* non stat pro creatore ibi. — Si dicas, quod appropriatur Filio; contra: tam ratio creationis quam ratio principii appropriatur Patri⁸: non ergo Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod *principium* tenetur essentialiter ibi, sicut dicitur in littera⁹; sed tractum est ad personam Filii. — Sed quod *obicitur*, quod appropriatur Patri; dicendum, quod *principium* de ratione sui nominis non appropriatur Filio nisi per additionem; et sic in proposito, quia appropriatur per actum verbi. Non enim dixit simpliciter: *ego principium*, sed *ego principium, qui et loquor vobis*¹⁰.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *non est concedendum, quod Filius habet principium, cum et Filius sit principium de principio*. Videtur enim debere concedi, quia omne relativum debet habere correlativum sibi respondens¹¹: ergo si Filius, cum dicitur *principium de principio*, dicitur relative, debet habere correlativum, quod est *principium*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *habere principium* est dupliciter: aut sicut *correlativum*, sicut filius

¹ In Vat. et cod. cc deest *haec*.

² Permulti codd. perperam *habitudoinaliter*; cfr. supra pag. 325, nota 10. — Paulo inferius post *id est* Vat. cum cod. cc textum sic distortet: *conditor, qui est aeternus*, et cod. l sic: *qui est aeternus, est conditor*. In fine solutionis codd. P Q voci *Duobus*, et paulo post codd. I S V W Y voci *tertio* praemittunt particulam *in*.

³ Cfr. Aristot., III. Phys. text. 2, et V. Metaph. text. 16. (IV. c. 11.), ac supra pag. 487, nota 2.

⁴ In Vat. et cod. cc desiderantur verba *aut respectu termini*. Si respectu *subiecti*.

⁵ Vocula *ita* a Vat. abest, sed in plerisque codd. et in ed. l habetur; in nonnullis codd. tamen non ante, sed post verbum *creatum* posita est. Paulo superius pro *quid* Vat. cum cod. cc *quod est*. Paulo inferius pro *ideo* codd. S V W *ita*.

⁶ Distinctione, quam S. Bonav. in hac solutione facit, etiam Petrus a Tar. utitur, hic q. 1. Sed Richard. (hic q. 2.) cum Aegidio absolute concedit, principium personarum per prius dici relate ad principium creaturarum. Alex. Hal. (S. p. I. q. 70. m. 4. § 1.), B. Albert. (hic a. 2.) et S. Thom. (hic a. 2. quaestiu. 2.) respondent, eandem quoad rem distinctionem facientes, qua utitur S. Bonav.

⁷ Ioan. 8, 25.

⁸ Cfr. infra d. 31. a. 1. q. 3, et d. 34. q. 3. — Aliquanto superius pro *ratio creationis* aliqui codd. cum ed. l *ratio creatoris*.

⁹ Cap. 2.

¹⁰ Ioan. 8, 25.

¹¹ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Relatione.

dicatur habere patrem, et sic Filius habet principium; aut sicut *dispositionem sui*, et sic dicatur habere principium quod incipit esse, et sic Filius non

habet principium¹, quia non incipit. — Vel aliter: *Aliter*, est habere principium *essendi* et *durandi*; primo modo Filius habet principium, secundo modo non².

DISTINCTIO XXX.

CAP. I.

De his quae temporaliter de Deo dicuntur et relative secundum accidens, quod non Deo, sed creaturis accidit.

Sunt enim quaedam, quae ex tempore de Deo dicuntur eique temporaliter conveniunt sine sui mutatione et relative dicuntur secundum accidens, non quod accidat Deo, sed quod accidit creaturis, ut *creator*, *dominus*, *refugium*, *datum* vel *donatum* et huiusmodi. De his Augustinus in quinto libro de Trinitate¹ ait: « *Creator* relative dicitur ad creaturam, sicut *dominus* ad servum ». Item²: « Non moveat, quod Spiritus sanctus, cum sit coaeternus Patri et Filio, dicitur tamen aliquid ex tempore, veluti hoc ipsum quod *donatum* diximus. Nam sempiternus Spiritus est *donum*, temporaliter autem *donatum*. Et si *dominus* non dicitur, nisi cum habere incipit servum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est Deo. Non enim sempiterna creatura est, cuius ille dominus est: ergo *dominum* esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere, quia ille sempiternus non dominaretur, nisi etiam ista sempiternae famularetur. Sicut autem non potest esse *servus* qui non habet dominum, sic nec *dominus* qui non habet servum ».

Sed hic aliquis dicet, quod non ex tempore competit Deo haec appellatio, qua dicitur *dominus*, quia non est tantum dominus rerum, quae ex tempore coeperunt, sed etiam illius rei, quae non coepit ex tempore, id est ipsius temporis, quod non coepit ex tempore, quia non erat ante³ tempus quam inciperet: et ideo non coepit esse dominus ex tempore.

Ad quod dici potest, quia licet non *coeperit* ex tempore esse dominus temporis, *coepit* tamen esse dominus temporis, quia non semper fuit tempus; et ipsius

hominis ex tempore coepit esse dominus⁴. De hoc Augustinus in eodem libro⁵ continue ita dicit: « Quisquis extiterit, qui aeternum Deum solum dicat, tempora vero non esse aeterna propter varietatem et mutabilitatem, sed tamen ipsa tempora non in tempore esse coepisse, quia non erat tempus, antequam tempora inciperent, et ideo non in tempore accidere⁶ Deo, ut dominus esset, quia ipsorum temporum dominus erat, quae utique non in tempore esse coeperunt — quid respondebit de *homine*, qui in tempore factus est, cuius utique dominus non erat, antequam esset? Certe, ut dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo, et ut omnis amoveatur controversia, certe ut *tuus* dominus esset vel *meus*, qui modo esse coepimus, ex tempore habuit. Quomodo igitur obtinebimus, nihil secundum accidens dici de Deo? Nisi quia *ipsius naturae* nihil accidit, quo mutetur; ut ea sint accidentia *relativa*, quae cum aliqua mutatione *rerum*, de quibus dicuntur, accidunt, sicut *amicus* relative dicitur. Non enim amicus esse incipit, nisi cum amare coeperit: fit ergo aliqua mutatio voluntatis, ut amicus dicatur. *Nummus* vero, cum dicitur *pretium*, relative dicitur; nec tamen mutatus est, cum esse coeperit *pretium*, nec cum dicitur *pignus* et huiusmodi. Si ergo *nummus* potest nulla sui mutatione toties dici relative, ut neque cum incipit dici, neque cum desinit, aliquid in eius natura vel forma, qua nummus est, mutationis fiat; quanto facilius de illa incommutabili Dei substantia debemus accipere, quod ita dicatur relative aliquid ad creaturam, ut, quamvis temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiae Dei accidisse aliqua intelligatur, sed illi creaturae, ad quam dicitur. Qualiter etiam *refugium nostrum*⁷ dicitur: refugium enim nostrum dicitur Deus relative: ad nos enim refertur, et tunc refugium nostrum fit, cum ad eum refugimus. Nunquid tunc fit aliquid in eius natura, quod, antequam refu-

¹ Pro *habet principium* Vat. cum cod. cc perperam *incipit esse*; nonnulli codd. post *principium* adiungunt *et*, ac cod. T (in marg.) post *incipit* addit *esse*.

² Cfr. supra d. 9. q. 3. ad 3.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cap. 13. n. 14. — Paulo superius fide codd. BCE et ed. 4 posuimus *accidat Deo* pro *accidit Deo*.

² Ibid. c. 16. n. 17; in quo textu Vat. cum aliis edd., excepta 1, ante *moveat* addit *aliquem* contra codd. et originale, et paulo post eadem cum aliis edd. *sanctus* post *Spiritus*.

³ Cod. A et ed. 1 verba bene transponunt sic: non erat tempus, antequam inciperet.

⁴ Nostri codd. hic adiciunt notulam hanc: Quando coepit tempus, Deus coepit esse dominus, nec ante tempus fuit dominus, sed *cum* tempore, non *ex* tempore vel *in* tempore, quia non ante fuit tempus quam ipse dominus, sed simul. Cfr. S. Bonav. hic dub. 2.

⁵ Loc. cit. Sed nonnulla a Magistro omissa vel mutata sunt.

⁶ Omnes codd. et edd. 1, 2, 3, 7, 8 *acciderit*, sed incongrue. Originale, utendo alia constructione, recte *accidit*.

⁷ Psalm. 17, 2, et passim; alius locus s. Scripturae est Ioan. 1, 12.

geremus ad eum, non erat? In nobis ergo fit aliqua mutatio, qui ad eum refugiendo efficimur meliores; in illo autem nulla. Sic et *pater noster* esse incipit, cum per eius gratiam regeneramur, qui *dedit* nobis *potestatem filios Dei fieri*. Substantia igitur nostra mutatur in melius, cum filii eius efficimur. Similiter et ille *pater noster* esse incipit, sed nulla suae commutatione substantiae. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relative dici, non tamen secundum accidens *Dei*, quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens *eius*, ad quod dici aliquid Deus incipit relative». — Ex his aperte ostenditur, quod quaedam de Deo temporaliter dicuntur relative ad creaturas sine mutatione *deitatis*, sed non sine mutatione *creaturae*; et ita accidens est in creatura, non in Creatore, et appellatio, qua creatura relative dicitur ad Creatorem, relativa est et relationem notat, quae est in ipsa creatura. Appellatio vero illa, qua Creator relative dicitur ad creaturam, relativa quidem est, sed nullam notat relationem, quae sit in Creatore.

Epilogus.

CAP. II.

An Spiritus sanctus dicatur datum vel donatum relative ad se, cum a se detur.

Hic potest solvi quaestio superius¹ proposita, ubi quaerebatur, cum Spiritus sanctus dicatur *datum* vel *donatum* — quod autem datur refertur et ad eum qui dat, et ad illum cui datur — et cum Spiritus sanctus det se ipsum, utrum ad *se ipsum* relative dicatur, cum dicitur dari vel donari. Cui quaestioni respondentes dicimus, Spiritum sanctum dici datum vel donatum relative et ad dantem, et ad illum cui datur². Dans autem sive donator est Pater cum Filio et Spiritu sancto. Nec tamen dicimus, Spiritum sanctum referri *ad se*, sed appellatio dati vel donati refertur et ad dantem et ad recipientem, quia non potest aliquid dici *datum*, nisi ab aliquo et alicui detur. Cum autem Spiritus sanctus *dari a se* vel *datus a se* dicitur, relative quidem dicitur ad illum cui datur; et est appellatio relativa, et in illo cui datur mutatio fit, non in dante.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXX.

De nominibus relativis, quae temporaliter et communiter de Deo dicuntur.

Sunt enim quaedam, quae ex tempore de Deo dicuntur.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de relativis, quae conveniunt Deo proprie et aeternaliter¹. Hic agit de his quae conveniunt Deo temporaliter et communiter, et habet haec pars duas. In prima Magister agit de relativis, quae ex tempore de Deo dicuntur. In secunda de his quae pluribus personis conveniunt, sed tamen appropriari possunt, ut similis et aequalis, infra distinctione trigesima prima: *Praeterea considerari oportet, cum tres personae*.

Prima pars habet quatuor partes. In prima ostendit, aliqua nomina dici de Deo ex tempore,

exemplificans de pluribus. In *secunda*, quia exemplum videbatur inconveniens de hoc nomine *dominus*, opponit et solvit, ibi: *Sed hic aliquis dicet, quod non ex tempore*. In *tertia* vero, quia dictum videbatur falsum, quod aliquid ex tempore diceretur de Deo, ideo movet et solvit dubium, ibi: *Quomodo ergo obtinebimus, nihil secundum accidens etc.* In *quarta* vero ex praedeterminatione solvit quoddam² dubium in praecedentibus quaesitum, ibi: *Hic potest solvi quaestio superius proposita*.

¹ Dist. XVIII. c. 6.² Codd. DE donatur.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Pro aeternaliter plurimi codd. essentialiter, et mox pro

temporaliter et communiter sola Vat. proprie et temporaliter; perperam. Nostra lectio comprobatur ex d. 26. expos. textus.

² Pro quoddam codd. AFGI (T a prima manu) V cc ad, cod. Z aliud, cod. Y illud.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in hac distinctione, tria quaeruntur.

Primo, utrum aliquid dicatur de Deo ex tempore.
Secundo, dato quod sic, quaeritur, utrum ea

quae dicuntur de Deo ex tempore, dicantur per se, vel per accidens.

Tertio, utrum dicantur secundum substantiam, an secundum relationem.

ARTICULUS UNICUS.

De iis quae de Deo ex tempore dicuntur.

QUAESTIO I.

Utrum de Deo aliquid ex tempore dicatur.

Quod autem dicantur aliqua de Deo ex tempore, ostenditur sic.

1. «Non est dominus, nisi habeat servum», sicut dicit Augustinus¹; sed Deus dicitur *dominus* et non habuit ab aeterno servum, ergo ex tempore: ergo etc.

2. Item, actioni respondet passio, ita quod sunt simul²; sed Deus creat, ergo aliquid creatur; sed non creatur aliquid nisi ex tempore, ergo non creat nisi ex tempore: ergo etc.

3. Item, nulli convenit *esse hominem* nisi ex tempore, eo quod *esse hominem*³ habet principium; sed Deo convenit *esse hominem*: ergo ex tempore.

4. Item, sicut se habet temporale ad temporale, ita aeternum ad aeternum: ergo mutata proportionem, sicut se habet aeternum ad temporale, ita temporale ad aeternum. Sed aeternum sic se habet, quod dicitur de temporali, ut cum dicitur: Petrus est praedestinatus: ergo et temporale poterit dici de aeterno.

CONTRA: 1. Omne temporale est creatum, sed Deus est increatus, et horum est summa distantia; sed illorum, inter quae est summa distantia, unum non praedicatur de altero: ergo etc.

2. Item, omne temporale est mutabile et variabile; sed omne illud, de quo praedicatur mutabile, ipsum⁴ est mutabile: cum igitur Deus non sit mutabilis et variabilis, patet etc.

3. Item, nihil⁵ aeternum est ex tempore; sed omne quod praedicatur de Deo, est Deus, et ita aeternum: ergo nihil tale potest dici ex tempore.

4. Item, omne quod est aliquid ex tempore, incipit esse aliquid, quod non erat prius; et omne⁶ tale est mutabile: ergo nihil tale est in Deo, ergo etc.

Si dicas, quod non praedicatur aliquid de Deo ex tempore praedicatione per *essentiam* vel *inhaerentiam*, sed per *causam*, quae non ponit aliquid in Deo, sed in effectu; *contra*: cum dicitur: Deus est *creator*, hoc dicitur ex tempore, et non per *causam*: ergo responsio illa nulla. *Probatio*: Omne quod dicitur de aliquo per *causam*, de alio dicitur per *essentiam*, vel *inhaerentiam*; sed *creator* de nullo alio a Deo dicitur nec per *essentiam*, nec per *inhaerentiam*: ergo etc.

Item, quod dicitur de alio per *causam*, potest inferri per modum habitudinis causalis, ut: dies est sol lucens super terram⁷, ergo dies est a sole: ergo si per *causam* Deus est creator, pari ratione Deus a creatura, vel e converso.

Item, quod praedicatur solum per *causam* non est idem illi, de quo praedicatur; sed cum dicitur: Deus creat, actio Dei est Deus: ergo non praedicatur per *causam*.

Item, cum dicitur Deus *dominus*, *dominus* non dicit aliquod *genus causae*, et tamen dicitur de Deo: ergo praedicta responsio non est sufficiens.

¹ Libr. V. de Trin. c. 16. n. 47. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

² Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.), ubi actio et passio ponuntur inter relativa; et III. Phys. text. 19. (c. 3.) dicitur, quod actio et passio sint unus motus in passo sicut in subiecto. Et Gilbert. Porret., de Sex princ. c. de *Actione*: Omnis enim actus passionis est effectiva, et omne passionem inferens actio est.

S. Bonav. — Tom. 1.

³ Cod. M *omne esse humanum*.

⁴ Permulti codd. ut C F G H K O R S T U V X cc cum edd. 1, 2, 3 voci *ipsum* praefigunt circa.

⁵ Cod. I *nullum*.

⁶ Pro *omne* codd. C F R S T U *esse*.

⁷ Similis definitio diei habetur in Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 4.): Dies est solis latitudo super terram. — Mox post *pari ratione Deus* in cod. I repetitur *est*.

CONCLUSIO.

Aliqua nomina dicuntur de Deo ex tempore non ratione principalis significati, sed ratione connotati in creatura.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid dici ex tempore* est dupliciter: aut quia ipsum est *temporale*, aut quia dicit *respectum ad temporale*.

Primo modo nihil praedicatur de Deo per *essentiam* vel per *inhaerentiam*, sicut probant quatuor rationes ad hoc inductae; praedicatur tamen *per causam*, ut si dicatur: Deus est patientia mea¹, vel *per unionem*, ut si dicatur: Deus est homo; et hoc non ponit mutationem vel esse temporale circa Deum, sed circa creaturam.

Alio modo dicitur aliquid ex tempore, eo quod de ratione sui nominis dicit *comparationem ad aliquid temporale*, ut *dominus* et *creator*, sed tamen de sua principali significatione importat *essentiam*. Nam *dominus* importat dominium, quod est potestas coercendi subditos²; et haec est divina essentia. Similiter *creator* importat divinam actionem, quae est divina essentia. Utrumque tamen significat in respectu ad creaturam, et ita connotat creatum et temporale.

Quoniam ergo quod implicat in se contingens et necessarium denominatur totum *contingens*; similiter, quod aeternum et temporale totum denominatur *temporale* propter naturam totius copulati, quod ponit utramque partem et falsificatur pro

utraque parte et pro altera³; hinc est, quod talia dicuntur ex tempore non ratione principalis significati, sed ratione connotati in creatura. Et per hoc patent quatuor argumenta sequentia⁴. Concedendum est enim, quod non omne quod ex tempore dicitur de Deo, dicitur per *causam*, sed vel dicitur per *causam*, vel per *unionem*, vel per quandam *comparationem ad temporale*. Et sic patent omnia.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod temporale est *creatum*, et *mutabile*; dicendum, quod loquitur de temporali primo modo; et hoc non dicitur de Deo nisi per *causam* vel per *unionem*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod praedicatur de Deo est aeternum; dicendum, quod haec est duplex, quia *aeternum* potest teneri *adjective*, vel *substantive*. Si *adjective*, sic falsa est: aliquid enim praedicatur de Deo, cuius duratio non est aeterna. Si *substantive*, vera est, et est sensus: omne quod praedicatur de Deo, est aliquid aeternum. Nec tamen sequitur: est⁵ aeternum; immo est ibi fallacia accidentis, sicut hic: creatio est Deus; et Deus est aeternus: ergo creatio est aeterna; ita et in praedicta. Aliquid enim, quod est aeternum ratione principalis significati, id est, quod est aliquid aeternum, ratione connotati dicitur temporale.

4. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod est ex tempore, incipit aliquid esse; dicendum, quod illud non est in Deo propter mutationem aliquam factam in ipso, sed in creatura: et illud determinatum est supra, distinctione octava⁶.

SCHOLION.

I. De differentia, quae est inter incipere *ex tempore*, in tempore, *cum tempore* (cfr. hic dub. 2. — *Quinque modi* praedicandi aliquid de Deo in respons. enumerantur, scil. per *essentiam* (ut Deus est suum esse), per *inhaerentiam* (i. e. *quasi inhaerentiam*, ut Deus est sapiens), per *causam* (Deus spes mea), per *unionem* (Deus homo factus est), per quandam *relationem* ad temporale (Deus est creator). Cfr. III. Sent. d. 7. a. 1. q. 1. in corp. Ab aliis enumerantur tantum *quatuor* modi, ut a Petro a Tar. (I. Sent. d. 30. q. 1. a. 1.): « Quatuor modis invenitur aliquid de aliquo praedicari: primo per *essentiam*, ut homo est animal; secundo modo per *denominationem* vel *inhaerentiam* accidentalem, ut homo est albus; tertio modo per *causam*, ut dies est sol; quarto modo per *respectum* seu *habitudinem*, ut iste est dexter illi ». Richard. a Med. (hic q. 1.) habet octo, scilicet: « Illud quod dicitur de aliquo aut significat

essentiam illius, aut aliquid de essentia, aut aliquid accidens absolutum inhaerens ei, aut causam illius sive illius effectum, aut rationem ipsam dominantem, aut actionem illius trans-euntem in rem exteriorem, aut actionem alterius modo passivo significatam, aut rem unitam ei de quo dicitur ». Hi octo modi ad illos quinque reduci possunt. Plura vide infra d. 33. q. 3, d. 34. q. 2.

II. Non defuerunt qui nomina *dominus* et *creator* acceperunt pro *habitu* sive *potentia* dominandi vel creandi; unde concluderunt, ea dicenda esse de Deo ab aeterno (cfr. hic dub. 1.). Sed communis sententia tenet, ipsa accipi pro *actu* et dici tantum ex tempore.

Cum Alexandro Hal. (S. p. I. q. 53. m. 3, et m. 4. a. 3.) S. Bonav. dicit, quod tum nomen *dominus*, tum nomen *creator* « de suo principali significato important essentiam ». At S. Thom.

¹ Psalm. 70, 5: Quoniam tu es patientia mea, Domine.

² Boeth., de Trin. c. 5. dominium sic definit: Potestas quaedam, qua servus coercetur. Cfr. et Ambros., I. de Fide, c. 1. n. 7. Verba Ambrosii invenies supra pag. 47, nota 3.

³ Alex. Hal., S. p. I. q. 53. m. 1: Nam destruere facilius est quam construere omnino, ut dicit Aristoteles (VII. Topic. c. 3.). Ad hoc enim, ut sim homo albus, necessaria sunt duo, scilicet ut sim homo et ut sim albus; et ad hoc, ut non sim homo albus,

sufficit, ut non sim albus. Cfr. etiam supra d. 14. a. 1. q. 1. ad 6, et Aristot., I. Prior. c. 15, ubi idem docetur respectu syllogismi, cuius una propositio est necessaria, altera contingens. — Paulo superius post *similiter*, quod supple cum cod. I in *se implicat*.

⁴ Nempe ultima argumenta, quae replicant ad instantiam in 4. opposit. factam.

⁵ Codd. M bb *ergo est*.

⁶ Pars II. q. 1. 2.

(S. I. q. 13. a. 7. ad 1.) distinguit inter nomen *dominus* et *creator*. Quod *creator* « significat actionem Dei, quae est eius essentia », ipse concedit; *dominus* autem, ut ait, « non significat substantiam divinam directe, sed indirecte ». Attamen vix videtur esse dissensio inter utramque sententiam. Aliud enim est aliquid significare *principaliter*, aliud significare *directe*.

III. *Fallacia accidentis*, quae notatur in 3. arg. ad opposit. in hoc consistit, quod ibi non attenditur ad differentiam inter duplicem significationem, quae est in nomine *domini* vel *creatoris*. Nam quatenus haec verba significant divinam essentiam, dicunt aliquid aeternum; sed non, quatenus significant respectum ad creaturam, qui Deo *per accidens* convenit.

IV. Notandum est, quod in 4. arg. ad opposit. ad instantiam affirmatur, ea quae de Deo dicuntur ex tempore, de ipso dici per *causam*. Ad hanc non sufficientem evasionem eludendam opponens affert quatuor argumenta, ut probet, nomina *creator* et *dominus* non praedicari *per causam* de Deo. S. Bonav. non respondet *explicite* ad haec argumenta, sed tantum *generaliter* in fine respons. concedendo, quod non omne ex tempore de Deo dictum *per causam* dicatur, sed plura vel per *unionem* (ut Deus est homo), vel per *respectum* ad creaturam (ut Deus est

creator). Manifestum enim est, quod nomen *creator* non potest Deo ex tempore convenire a parte *actionis divinae*, quae est ipsa aeterna Dei essentia. Ut autem melius duo prima argumenta replicationis, quae sunt satis subtilia, intelligantur, notandum, quod aliqua dici de Deo praedicatione *causali* dupliciter intelligi potest: *primo*, quia Deus id quod praedicato significatur, causat; sic dicitur: Deus patientia mea, quae locutio respondet exemplo allato: dies est sol lucens super terram; et tunc recte infertur: dies est a sole, patientia est a Deo. *Secundo* intelligi potest, non quia ipsum praedicatum causatur, sed quia in eo implicatur *habitus* causae. Sic in nomine *creator* importatur *habitus* ad id quod causatur, scil. ad *creaturam*, manifeste autem non importatur, quod ipse *Creator* causatur. Alia duo argumenta non habent difficultatem.

V. Alex. Hal., S. p. I. q. 53. m. 1. 2. 3. — Scot., hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. I. q. 13. a. 7. — B. Albert., hic a. 1; S. p. I. tr. 13. q. 52. 53. — Petr. a. Tar., hic q. unica, a. 1. — Richard. a. Med., hic q. 1. — Egid. R., hic I. princ. q. 1. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum nomina, quae de Deo dicuntur ex tempore, dicantur per se, vel per accidens.

Secundo quaeritur, utrum quae dicuntur de Deo ex tempore dicantur per se, vel per accidens. Et quod secundum *accidens*, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus quinto de Trinitate et habetur in littera¹: « Quod dominus esset hominis, ex tempore accedit ei ».

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia omne quod *adest* et *abest* praeter eius, de quo dicitur, corruptionem, praedicatur secundum accidens² — haec est per se nota — sed omnia haec quae temporaliter dicuntur de Deo, sunt huiusmodi: ergo etc.

3. Item, quod praedicatur *per se* de aliquo, semper inest illi³, ergo *ab oppositis*, quod praedicatur de aliquo et non semper inest, praedicatur non per se, ergo per accidens; sed talia sunt huiusmodi nomina: ergo etc.

4. Item, omne quod praedicatur de aliquo, aut est convertibile cum subiecto, aut de ratione subiecti, aut praedicatur per accidens⁴; sed huiusmodi nomina nec sunt de ratione Dei, nec convertibilia, ut patet de hoc nomine *dominus*: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus quinto de Trinitate⁵:

idamenta. « Nihil secundum accidens dicitur de Deo ».

2. Item, ostenditur *ratione*: quia in quocumque est ponere accidens, est ponere compositionem⁶ et

per consequens varietatem; sed neutrum est in Deo: ergo etc.

3. Item, omne *per accidens* reducitur ad *per se*⁷; sed reductio est posterioris ad prius, non e converso, Deus autem non habet prius, nec simpliciter nec secundum quid: ergo nihil de Deo dicitur secundum accidens.

4. Item, omne quod dicitur de duobus, de uno per se, de altero per accidens, perfectiori modo dicitur de eo, de quo dicitur per se⁸; sed quidquid dicitur de Deo dicitur perfectissime: ergo nihil dicitur de Deo secundum accidens, ergo huiusmodi nomina non dicuntur de Deo per accidens, ergo per se.

CONCLUSIO.

Nomina, quae de Deo ex tempore dicuntur, praedicantur per accidens solummodo in eo sensu, quo per accidens opponitur necessario.

RESPONDEO: Dicendum, quod *dici secundum accidens* est tripliciter. Uno modo *accidens* dicitur per oppositionem ad *substantiam*; et sic dicitur accidens proprietas alii *inhaerens*, quae non est de rei

Distinctio.

¹ Cap. 1.

² Aristot., I. Topic. c. 4.

³ Aristot., I. Poster. c. 4.

⁴ Aristot., I. Topic. c. 4.

⁵ Cap. 16. n. 17. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

⁶ Aristot., VII. Metaph. text. 21. (VI. c. 6.): Quod autem secundum accidens dicitur, ut musicum aut album, propterea

quod duplex significat [scil. formam et subiectum], non est verum dicere, quod idem sit quod *quid erat esse* [i. e. essentia] et ipsum. Cfr. et I. Phys. text. 26. seqq. (c. 3.).

⁷ Aristot., II. Phys. text. 66. (c. 6.): Nihil autem secundum accidens est prius iis quae per se sunt. Cfr. et XI. Metaph. c. 7. (X. c. 8.).

⁸ Cfr. Aristot., III. Topic. c. 1.

- Conclusio 1. *essentia*¹. Et hoc quidem modo « nihil dicitur de Deo secundum accidens », sicut dicit Augustinus, eo quod hoc modo *accidens* ponit compositionem et varietatem in eo, de quo dicitur. — Alio modo *dici secundum accidens* est per oppositionem ad *per se*; et sic dicitur secundum accidens aut quod dicitur per aliud in essentia, ut si dicatur: paries disgregat²; aut per aliquid, cui est quodam modo idem, quodam modo diversum, ut puta, cum dicitur de superiori per inferius, ut: figura habet tres, vel de inferiori per superius: ut, isosceles habet tres³. Hoc
- Conclusio 2. modo non est aliquid dici de Deo secundum accidens. Hoc enim *dici per accidens* ponit in aliquo posterioritatem et imperfectionem, sicut ostendunt rationes ad hoc inductae; Deus autem nihil habet *imperfecte*, nihil habet *ab alio*⁴, quod sit omnino aliud, nec a superiori vel inferiori, quia haec non cadunt in Deo. — Tertio modo *dici secundum accidens* est per oppositionem ad *necessarium*, ut illud dicatur accidere, quod necessario non inest⁵. Et
- Conclusio 3. hoc modo huiusmodi dicuntur de Deo *secundum accidens*, quia non dicuntur de ipso necessario; sed dicuntur de ipso *per se*, quia per comparationem ad creaturam. Comparatio autem ad crea-
- Corollarium.

turam *per se* est, quia Deus est sua actio; sed tamen, quia Deus agit per voluntatem, quae non semper nec de necessitate coniuncta est actui⁶, ideo *non necessaria*; et quantum ad hoc cadit ibi ratio dicendi secundum accidens. Unde hic modus dicendi *per accidens* opponitur *per se* in *creaturis* ratione eius, quod ad *dici per se* sequitur necessarium in creaturis; in *Deo* autem non, quoniam idem⁷ se ipso facit et *voluntarie* facit: et ideo in Deo non habet oppositionem ad *per se*.

Rationes ergo ostendentes, quod non dicuntur de Deo secundum accidens, procedunt secundum primam et secundam acceptionem.

1. Quod autem obiicitur, quod esse dominum accidit; sic intelligendum est, id est, non *necessario* nec *semper* convenit. Solutio
positor.

2. Ad illud quod obiicitur, quod⁸ absunt praeter corruptionem; dicendum, quod ista definitio est *accidentis*, secundum quod *adesse* est per inhaerentiam; sed sic non convenit Deo, ut visum est, sed solum creaturis: unde patet illud.

3. 4. Ad illud quod obiicitur de *per se*, dicendum, quod loquitur de *per se* in creaturis. Ad *per se* enim in creaturis sequitur necessarium, sed non sic in Deo.

SCHOLION.

I. S. Thom. (hic q. 1. ad 2.) duos tantum modos ponit, quibus aliquid dicitur *per accidens*. S. Bonav. autem hic triplicem modum distinguit, quibus aliquid tum *per accidens*, tum *per se* dicitur. — Ad tres conclusiones principales Seraphicus hic addit *corollarium*, quo docetur, quod ea quae *contingenter* et ita *per accidens* de Deo dicuntur, nihilominus etiam *per se* de ipso praedicantur. In creaturis enim id quod de aliquo *per accidens* dicitur et ideo contingenter, non potest dici

de eo *per se*, quia id quod dicitur *per se*, est necessarium (cfr. text. Aristotelis in 3. ad opposit.).

II. Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. I. q. 53. m. 3. 4. — S. Thom., loc. cit. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 13. q. 52. q. 3. incident. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO III.

Utrum nomina, quae de Deo ex tempore dicuntur, importent realem in Deo relationem.

Tertio quaeritur, utrum ea quae sic dicuntur de Deo ex tempore, dicantur secundum substantiam, an secundum relationem, quae sit *vera* relatio⁹. Et quod secundum *relationem*, videtur hoc modo.

1. Sicut Pater se ipso generat, ita se ipso creat; Ad oppo-
tum. tamen, quamvis se ipso generet, generatio et paternitas dicitur vere in ipso secundum relationem: ergo pari ratione, quamvis se ipso creet et dominetur,

¹ Cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 2. seqq. (VI. c. 1.) — Pro *essentia* cod. K *substantia*. Paulo ante pro *oppositionem* Vat. et plures codd. *oppositum*.

² Intellige: visum, ratione albedinis. Nam, ut ait Aristot., X. Metaph. text. 23. (IX. c. 7.), « hic (albus) quidem disgregativus color, et ille (niger) vero congregativus color ». Si igitur dicitur: paries disgregat, hoc convenit parieti non ratione sui, sed ratione albedinis ab ipso distinctae.

³ Supple hic et paulo superius post *tres* vocabulum *angulos*. Figurae enim, quae est *genus*, convenit habere tres angulos ratione *speciei*, scil. trianguli; sed isosceles (τὸ ἰσοσκελές) sive triangulum, quod duo tantum latera habet aequalia, est *species* inferior triangulo simpliciter dicto, et habere tres angulos ipsi convenit ratione superioris, scil. trianguli. — De hoc secundo

modo dicendi *per se* et *per accidens* cfr. Aristot., I. Poster. c. 4-8, et V. Metaph. text. 23. (IV. c. 18.).

⁴ Cod. Y *aliquo*.

⁵ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 13. (IV. c. 6.), et VI. text. 5. (V. c. 2.). — Paulo inferius post *sed* cod. T subiicit *tamen*.

⁶ Intelligas hoc de actu voluntatis, quatenus *transit* in creaturam sive respicit ipsam, non quatenus est in ipso Deo. — Immediate post particulae *non* aliqui codd. ut V W Y aa adiungunt *est*. Deinde pro *secundum accidens* codd. P Q *per accidens*.

⁷ Cod. M addit *ipsum*.

⁸ Cod. K hic bene interiicit *adsunt et*. Subinde cod. Q (in marg.) voci *corruptionem* praemittit *subiecti*.

⁹ Id est, realis relatio.

tamen, quia¹ sunt ad alterum, dicuntur *realiter* relative.

2. Item, huiusmodi nomina aut *pure* dicunt divinam substantiam, aut *superaddunt* aliquem respectum. Si *pure* divinam substantiam dicunt; sed substantia est aeterna et ab aeterno: ergo dicuntur de Deo ab aeterno, quod falsum est. Ergo *superaddunt* aliquem respectum, ergo relationem. Si *dicas*, quod non addunt respectum secundum *rem*, sed secundum *modum*²; *contra*: aut illi modo respondet aliquid in *re*, aut *nihil*. Si aliquid in *re*: ergo realiter dicuntur relative; si *nihil*: ergo falsus est modus intelligendi et inconveniens modus dicendi.

3. Item, sunt quaedam relativa secundum *esse*, quaedam secundum *dici*. Sed in relativis secundum *dici* est *modus* respectus, in relativis secundum *esse* est *veritas* respectus; sed dominus et servus sunt relativa secundum *esse*: ergo utrumque importat respectum, non tantum secundum *modum*, sed etiam secundum *rem*: ergo etc.

4. Item, *dominium* dictum de Deo ita bene dicit superpositionem³, sicut dictum de creatura; illa igitur superpositio aut ponitur in *Deo*, aut in *creatura*; non in *creatura* — constat, quia tunc idem sibi superponeretur — ergo ponitur in *Deo*. Sed superpositio est vere relatio: ergo etc.

5. Item, cum dico: Deus creat, hic notatur duplex respectus, scilicet causae ad effectum, et e converso. Aut ergo uterque est in *creatura*, aut uterque in *Deo*, aut unus in *Deo*, alter in *creatura*. Constat quod impossibile est utrumque esse in *Deo*, quia Deus non est effectus; et similiter in *creatura*, quia creatura non est sui causa, ergo necesse est, quod alter in *Deo*: ergo etc.

6. Item, cum dico: Deus creat, Deus verissime est causa: et si vera ratio causae ponit veram relationem, huiusmodi nomina dicta de Deo ponunt veram relationem.

CONTRA: 1. Dionysius⁴: «In causalibus et causalibus non recipimus reciprocationem»: ergo cum Deus sit causa perfectissima creaturae, non refertur ad creaturam, quamvis e converso creatura referatur ad ipsum.

2. Item, Philosophus⁵ dicit, quod scientia secundum esse refertur ad scibile, sed non convertitur: ergo si minor est dependentia Dei ad creaturam

quam scibilis ad scientiam, ergo nulla in eo est relatio.

3. Item, *ratione* videtur, quia huiusmodi nomina si dicunt relationem circa Deum, aut illa est *pure* divina *essentia*, aut aliquid *superadditum*. Si *pure* Dei *essentia*, ergo aeternum quid, ergo respectus huiusmodi nominum est aeternus: ergo de necessitate dicuntur ab aeterno. Si autem dicunt aliquid *superadditum*: ergo in Deo est aliqua compositio.

4. Item, omnis relatio dicit dependentiam vel saltem ordinem et habitudinem ad illud, respectu cuius dicitur; sed Deus non ordinatur nec terminatur⁶: ergo nihil dicitur de Deo relative respectu creaturae.

CONCLUSIO.

Nomina, quae de Deo ex tempore dicuntur, non important aliquam relationem secundum rem in Deo, sed solum secundum modum intelligendi.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum est⁷, quod *dici secundum relationem* est dupliciter: aut secundum *rem*, aut secundum *modum*. *Realis* autem relatio triplex est. Aliquando enim fundatur super *proprieta-tem accidentalem*, ut similitudo in duplici albedine⁸; aliquando super *dependentiam essentialem*, sicut respectus vel relatio materiae ad formam — nam, sicut dicit Philosophus⁹, «materia hoc ipsum quod est, ad alterum est» — aliquando super *originem naturalem*, sicut effectus ad causam et filii ad patrem¹⁰.

Prima relatio non potest esse in Deo, quia in Deo nulla est *proprietates accidentalis*. Secunda non potest esse in eo, quia nulla in Deo est *dependentia*. Tertia est in Deo, sed non respectu creaturae, sed respectu personae; haec enim non dicit *compositio-nem* nec *dependentiae* inclinationem, sicut prima et secunda, sed ponit *distinctionem* et *ordinem*. Et quoniam vere una persona ordinatur ad aliam et habitudinem habet et alio modo secundum rem se habet ad unam quam ad aliam; ideo haec relatio est in persona respectu *personae*¹¹, sed non respectu *creaturae*. Nam Deus ad creaturam non habet

¹ Ed. 1 addit *ista*.

² Scilicet intelligendi sive dicendi. Notamus, quod in hac quaestione S. Doctor verbis: relatio secundum *modum*, secundum *rationem*, secundum *dici* promiscue utitur ad significandam eandem rem, nempe relationem *rationis*, quae opponitur relationi *reali*, ut ex corp. q. et ex solut. argum. apparet. Idem occurrit supra d. 28. dub. 3, et infra d. 34. q. 2. ad 6. — Multi codd. in hac propositione omittunt *non ante addunt*, et dein pro *sed* substituunt *et etiam*; perperam.

³ Id est, ordinem superioritatis.

⁴ De Divin. Nom. c. 9. § 6. Cfr. supra pag. 346, nota 4.

⁵ De Praedicam. c. de *Relatione*, et V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.).

⁶ Simul audi: a creatura. — Vide supra pag. 453, nota 4.

⁷ Vat., mutata interpunctione, addit *sciendum*, pro quo codd. X Z *notandum*.

⁸ Hinc et Aristot. similia vocat « quae sunt unum in *qualitate* ». Cfr. supra pag. 342, nota 6.

⁹ Cfr. supra pag. 453, nota 6.

¹⁰ Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.).

¹¹ Cfr. supra d. 8. p. II. q. 1. ad 2, d. 20. a. 2. q. 1. d. 26. q. 1.

ordinem nec habet aliam et aliam habitudinem. Et ideo nullo modo est *realiter* in Deo relatio respectu creaturae. — Creatura autem ad Deum habet ordi-

Conclusio 2. nem et habitudinem, mediante *proprietate accidentali et dependentia essentiali et origine naturali*¹: ideo secundum omnem modum refertur creatura ad Deum.

Quoniam igitur intellectus noster, cum intelligit aliquid referri ad aliquid, intelligit etiam illud comparari ad illud: ideo intelligit Deum per modum respectus et relationis, cui respectui in Deo nihil respondet nisi divina essentia; ex parte creaturae respondet², et ideo non est vanus. — Concedendum ergo, quod huiusmodi nomina dicta de Deo non important relationem in Deo secundum *rem*, sed solum secundum *modum intelligendi*. Ex his patent quaesita.

1. Quod enim obiicitur de Patre, dicendum, quod non est simile, quia Patris ad Filium est ordo et habitudo, et alia habitudo ad Filium quam ad Spiritum sanctum: Deus autem, sicut dicit Philosophus³, non habet ordinem nec aliquam habitudinem. Nam «prima causa eodem modo se habet ad omnia, quamvis alia alio et alio modo se habeant ad ipsam», et in duodecimo primae Philosophiae⁴ dicit, quod primum et summum bonum non ordinatur ad haec creata.

2. Ad illud quod obiicitur, si non dicunt relationem, ergo pure substantiam; dicendum, quod

pure circa Deum dicunt substantiam secundum *rem*, sed relationem secundum *modum intelligendi*; in creatura vero secundum *rem*⁵.

Et quod obiicit, quod vanus est intellectus; dicendum, quod falsum est, quia intellectus fundatur super aliquid, scilicet super relationem creaturae, cui respondet relatio secundum dici in Deo.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quaedam sunt relativa secundum esse etc.; dicendum, quod quaedam sunt relativa secundum esse ex parte utriusque extremi, ut *dominus* et *servus* in creatura; quaedam ex parte alterius, ut *scibile* et *scientia*, et *mensurabile* et *mensura*⁶; sic in proposito.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, quod *dominus* dicit superpositionem, et similiter *creator*⁷ causalitatem; dicendum, quod superpositio in Deo est vere *superpositio*, et vere *causalitas*, quia vere alii superponitur Deus, et vere efficit. Tamen illa superpositio non est *vere relatio*, similiter nec causalitas, sed est vere divina *essentia*, quia se ipsa⁸ superponitur et efficit.

6. Ad illud quod obiicitur, quod est ibi respectus causae et effectus; dicendum, quod respectus *effectus* ibi est vere respectus et vere relatio, sed respectus *causae* non est respectus nec relatio in Deo secundum *rem*, sed secundum *modum intelligendi*, secundum *rem* vero substantia vel essentia.

SCHOLION.

I. Quae hic dicuntur de diversis *speciebus* relationis, ab Aristotele docentur et satis explicantur a S. Thom., S. I. q. 13. a. 7. Quod relatio non semper inducat mutationem in utroque extremo, explanatur hic dub. 3, et diffusius a Richardo, hic q. 4. — Pro intelligentia solutionum ad argg. opposita notandum, quod licet *relatio* ipsa ad creaturam in Deo sit tantum *rationis*, *fundamentum* tamen habet reale in ipso (cfr. solut. ad 2. 5.).

II. Conclusioni solummodo Nominales contradicunt asserentes, in Deo esse realem relationem ad creaturas, acquisitam in tempore, sed sine mutatione ipsius. — Scotus non negat, quod in Deo sit relatio rationis ad creaturas (ut perperam as-

serit Caietanus ad S. I. q. 13. a. 7.), sed potius in ipsa re cum Angelico et Seraphico convenit, licet aliquid obiiciat contra *formam* rationis a S. Thoma allatae (cfr. Lychetus ad Scot. hic q. 2.).

III. Scot., loc. cit.; et Report. hic q. unica. — S. Thom., hic a. 3; S. I. q. 13. a. 7; S. c. Gent. II. c. 12. 13. — B. Albert., hic a. 5; S. p. I. tr. 13. q. 53. m. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 3. 4. — Richard. a Med., hic q. 3. 4. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 2. 3. 4. — Henr. Gand., S. a. 29. q. 3. n. 4. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel, hic q. 5.

¹ Cfr. infra dub. 4.

² Supple: aliquid. — Solummodo Vat.: *ex parte tamen creaturae bene aliquid respondet*.

³ Intellige auctorem libri de Causis, qui prop. 24. ait: «Causa prima existit in omnibus rebus secundum unam dispositionem, sed res omnes non existunt in causa prima secundum unam dispositionem». Richard. a Mediavilla, hic q. 4. verbis istis haec adiungit: «Sed si ea quae dicuntur de Deo ex tempore, ponerent in Deo reales relationes ad creaturam, non existeret in omnibus secundum dispositionem unam: ergo non ponunt in Deo aliquam realem relationem ad creaturam». — Paulo superius post *alia habitudo* vetustiores codd. cum ed. I omitunt *ad Filium*.

⁴ Aristot., XII. Metaph. text. 52. Verba ipsa invenies supra pag. 453, nota 4.

⁵ Pro *rem* Vat. cum cod. cc esse.

⁶ Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.): *Mensurabile* autem et *scibile* et *intelligibile*, eo quod aliud ad illud dicitur, ad aliquid (i. e. relativa) dicuntur. Nam intelligibile significat, quod eius est intellectus; non est autem intellectus ad illud cuius intellectus est; idem enim profecto bis dictum esset. — Pro *mensurabile* multi codd. *mensuratio*, cod. K et ed. 4 *mensuratum*; sed incongrue.

⁷ Vat. cum cod. cc *creatio*.

⁸ Codd. A S T V X Z et alii cum ed. I *se ipso*.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de his nominibus *creator*, *dominus* et huiusmodi, quae dicit Magister: *dici de Deo ex tempore*. Videtur enim falsum, quia «*dominium*, ut dicit Boethius¹, est potestas coercendi subditos»; sed haec est in Deo ab aeterno: ergo etc. — Item: «*Dominus*, ut dicit Ambrosius, est nomen naturae»: ergo si natura est aeterna, ergo et dominium. — Item, de hoc nomine *creator* obiicitur, quia² non dicitur *lector*, quia *actu* legit, sed quia *habilis* est ad legendum; sed Deus ab aeterno habilis est ad creandum: ergo etc.

Iuxta hoc quaeritur de horum nominum significatione et connotatione, et unde habent rationem connotandi, cum divina essentia sit principale significatum.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis divina essentia non habeat *vere*³ respectum ad creaturam, tamen contingit eam *intelligere* et *significare* per modum respectus; nec tamen intellectus est vanus, propter hoc quod totam rationem respectus realis ponit in creatura⁴. Quoniam igitur huiusmodi nomina dicunt respectum, a quo imponuntur — quamvis imponantur essentiae — ideo dicuntur secundum exigentiam illius respectus. Ideo intelligendum, quod quaedam dicunt *respectum solum*, ut dominus; quaedam⁵ *effectum*, ut creator et iustus, et utraque sunt sub duplici differentia, quia aut important respectum ad rem *praesentem*, aut ad rem *futuram*, sive ad rem in actu vel in habitu. Primo modo, quia ponunt creaturam in actu, dicunt solum respectum⁶, cum creatura incipit; secundo modo ab aeterno.

Secundum hoc ergo, si *dominus* et *creator* important respectum in *actu*, ab aeterno non possunt dici; si autem in *habitu*, possunt. Tamen usus communis accipit huiusmodi nomina, ut connotant

in *actu*; et ideo dicit Augustinus⁷, ea dici cum tempore. — Quod ergo dicit Boethius, intelligendum, quod⁸ est potestas coercendi subditos habitos, sed non habendos. — Quod dicit Ambrosius, patet quod non cogit, quia quamvis imponatur naturae, tamen imponitur a proprietate⁹ naturae, ut dicit respectum ad creaturas, et ideo connotat quid creatum. — Et sic patent omnia, quia *ratio* connotandi est modus significandi¹⁰.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *tempus non coepit ex tempore*. Videtur enim falsum, quia omne quod incipit, est temporale, et omne temporale mensuratur tempore, et omne tale coepit in tempore¹¹: ergo etc. Si tu des *instantiam* in perpetuis, *obiicitur*, quod nihil magis est variabile quam tempus; sed omne tale est temporale: ergo etc. — Item, si tempus non coepit in tempore, ergo coepit extra tempus, ergo fuit tempus extra omne tempus.

RESPONDEO: Dicendum, quod quantum ad praesens pertinet — quia de initio temporis debet dici in secundo¹² — differt incipere *ex tempore* et *in tempore* et *cum tempore*, quia *ex* dicit ordinem, et ita praesupponit tempus tanquam antérieur; et ideo nihil coepit ex tempore nisi quod sequitur tempus. *In tempore* dicit temporis existentiam¹³; sed tempus non fuit in sui initio, cum sit successivum. Ideo quae sunt aequalis durationis *cum tempore*, non coeperunt nec *ex tempore*, nec *in tempore*, sed *cum tempore*, id est, cum tempus coepit.

Si quaeras, quomodo tempus coepit; breviter dicendum, quod nullo praedictorum modorum, sed coepit in sui principio, et ideo non coepit extra tempus.

Ad illud quod obiicitur, quod tempore mensuratur temporale; dicendum, quod temporale, quod

¹ Textum integrum Boethii habes supra pag. 522, nota 2. et textum integrum Ambrosii mox citati invenies supra pag. 47, nota 3.

² Cod. S *quod*.

³ Ed. I *verum*.

⁴ Plura de hoc vide hic q. 3. — Paulo post pro *ideo dicuntur* multi codd. cum ed. I *ideo dicunt*; evidenter corrupte.

⁵ Sola Vat. addit *etiam*.

⁶ Aliqui codd. ut H O cc ff, omissa voce *respectum*, pro *dicunt* substituunt *dicuntur*; lectio minus congrua. Paulo inferius codd. F G I T V Y cum ed. I *important* pro *important*.

⁷ Libr. V. de Trin. c. 46. n. 17. Vide hic lit. Magistri, c. 4.

⁸ Supple: dominium. — Vat. praeter fidem codd. et edd. post *quod* subiicit *non*, eandem particulam mox post *sed* sup-

primens. Nonnulli codd. cum edd. 4, 5 bis *non* exhibent et post *quod* et post *sed*; quod evidenter falsum est.

⁹ Codd. A T Y et alii cum ed. I *appropriate*.

¹⁰ Cfr. hic q. 1. — Alex. Hal., S. p. I. q. 53. m. 1. — B. Albert., hic a. 6; et S. I. tract. 13. q. 52. — S. Thom., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic a. 5. — Richard., hic q. 3. — Paulo ante pro *omnia* cod. Y *obiecta*.

¹¹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 114. seqq. (c. 12.), ubi et quae hic sequuntur, insinuantur.

¹² Scilicet II. Sent. d. 4. p. I. a. 4. q. 2. ad 3.

¹³ Pro verbis *temporis existentiam* cod. O exhibet *temporis continentiam vel saltem temporis coexistentiam*, et subinde post *successivum* addit *ideo non coepit in tempore tanquam coexistente. Item tempus non fuit ante sui initium, ideo non coepit in tempore tanquam in continente, ideo etiam quae etc.*

exceditur¹ a tempore, mensuratur et incipit in tempore, sed illud quod non exceditur, incipit cum tempore; et ratio praedicta est².

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *nummus mutatus non est, cum coeperit esse pretium*. Videtur enim falsum, quia *esse pretium* est accidens nummi, et modo inest, et prius non inerat, ergo nummus mutatus est.

RESPONDEO: Dicendum, quod *relatio* non praedicat quid absolutum, sed praedicat ordinem ad alterum; *ordo* autem respicit dispositionem ordinatorum. Quaedam igitur sunt ordinabilia, ita quod utrumque est in *potentia*; et tunc relatio introducit per mutationem factam in utroque. Quaedam sunt ordinabilia, ita quod alterum, quantum est de se, in *actu* est, sed alterum in *potentia*; sicut patet de duobus, quorum unus, qui est actu albus, actu habet proprietatem, secundum quam attenditur similitudo, et ideo, altero de non albo facto albo, fit perfecta similitudo. — Non ergo oportet, quod re-

Notandum.

latio semper inducat mutationem in *utroque* extremorum propter sui corruptionem vel inceptionem³; sed sufficit, quod in altero. Et ratio visa est⁴, quia respicit duplex extremum, et quia potest unum esse de se in *actu*, altero existente in *potentia*: sicut in nummo, qui est in potestate possidentis, quod sit pignus vel pretium vel arrha secundum mutationem factam in ipso; nec advenit nummo aliquid absolutum, sed ordo, qui ex parte nummi erat in *actu*, ex parte illius quod erat in *potentia*, fit in actu; et ideo mutatur illud, non mutato nummo.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *accidens est in creatura, cum relatio est creaturae ad Creatorem*. Videtur enim falsum, quia contingit rem intelligi, accidente remoto: ergo si relatio ad Creatorem accidit creaturae, ergo illo remoto⁴, contingit rem creatam *esse* intelligi, etiam circumscripto respectu ad Creatorem. — Item, si *relatio*, qua creatura refertur ad Creatorem, est accidens, cum illud sit *creatum*, refertur, et ita per accidens: et sic de alio, et ita est⁵ abire in infinitum.

RESPONDEO: Dicendum, quod creatura quantum ad *esse primum* essentialiter dependet; et talis relatio, quae exprimit illam dependentiam, non est creaturae accidentalis, sed magis *essentialis*. Quantum autem ad *esse secundum* sive ad bene esse non dependet essentialiter, quia illud *bene esse* accidentale est; ideo talis relatio secundum *accidens* dicitur, ut filiatio, secundum quod dicit adoptionem; et de tali intelligit Augustinus.

Ad illud quod obiicitur, quod relatio relatione alia refertur; aliqui volunt dicere, quod creatura se ipsa refertur. — Tamen illud non videtur esse dicendum, quia nulla creatura est sua relatio, cum non sit summe simplex, immo hoc ipsum, quod refertur, aufert simplicitatem⁶. — Ideo dicendum, quod sicut relativa referuntur proprie, quae dicunt rem substratam cum respectu, ipsae autem relationes sive respectus non referuntur, immo magis illa alia referunt, quia non sunt entia, sed entium⁷: sic in proposito dicendum, quod ipsae relationes per se non referuntur, sed cum subiectis, ita quod unum cum alio et per aliud. Ideo non est ultra quaerere aliud, quo referuntur.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Nec tamen dicimus, Spiritum sanctum referri ad se*. Videtur enim posse referri⁸, quia Spiritus sanctus est *donum*, et *donum* refertur ad donantem; et ipse est *donans*: ergo necessario concluditur, quod refertur ad se.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *spiritus* dicit relationem secundum *esse*; et ideo, quia relatione secundum *esse* nihil refertur ad se ipsum secundum idem, nullo modo Spiritus sanctus, in quantum *spiritus*, ad se refertur. Sed *donum* non tantum importat relationem secundum *esse*, ut puta cum dicit auctoritatem in dante, sed etiam secundum *modum dicendi*, ut quando dicit largitatem et potestatem in communicante⁹; et quia taliter potest secundum modum intelligendi comparari ad se ut *datum*, in quantum *datum*, dicitur ad se, in quantum *dans*, non. Ideo concedit¹⁰, quod appellatio *dati* vel *donati* refertur ad Spiritum sanctum, non autem *spiritus sanctus*.

¹ Pro *exceditur* multi codd. hic et paulo post *extollitur*, codd. L O cum ed. 1 *excellitur*. Mox sola Vat. corrupte sic: *incipit a tempore; sed illud non exceditur quod*.

² Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 53. m. 2. — B. Albert., hic a. 4. et 7. — S. Thom., hic circa lit.

³ Sic bene maior pars codd. cum ed. 1; Vat. *defectionem*; cod. L *desitionem*.

⁴ Intellige: accidente; vel lege: illa remota, scil. relatione.

⁵ Cod. W *erit*.

⁶ Cfr. supra pag. 169, nota 4.

⁷ Aristot., VII. Metaph. text. 2. (VI. c. 4.) de accidentibus generatim dicit, quod solummodo « entia dicuntur, eo quod sint quid vere entis » (substantiae), sive, ut communiter dicitur,

accidentia non sunt entia, sed *quid entis*. Inter accidentia autem, sicut supra d. 26. q. 2. ad ult. dictum est, relatio « minimum habet de entitate », cuius unicum officium est, illa quibus accidit, ad invicem referre.

⁸ Supple cum Vat. *ad se*. — In fine obiectionis plures codd. cum ed. 1 *referatur* pro *refertur*.

⁹ Pro *communicante* Vat. cum cod. cc *donante*.

¹⁰ Intellige: Magister. — Cod. dd cum ed. 1 *conceditur*. In fine solut. post *autem* codd. N W X Z aa bb addunt *ipse*. — Principia, in quibus haec solutio fundatur, fusius explicata inveniuntur supra d. 10. a. 2. q. 3. in corp., et d. XV. c. 1, nec non d. 18. q. 4. in corp.

DISTINCTIO XXXI.

PARS I.

CAP. I.

An Filius dicatur aequalis vel similis Patri secundum substantiam.

Practerea considerari oportet, cum tres personae coaequales sibi sint, utrum relative hoc dicatur, an secundum substantiam; et si relative, utrum secundum relationem, an secundum essentiam considerata sit aequalitas; deinde, quid sit ipsa aequalitas. — Ad quod dicimus, quia, sicut *simile* nihil sibi est; « similitudo enim, ut ait Hilarius¹, sibi ipsi non est »; ita et *aequale* aliquid sibi non dicitur, ac per hoc, sicut *simile*, ita et *aequale* relative dicitur. Dicitur ergo relative Filius aequalis Patri et utrique Spiritus sanctus. — Est tamen aequalis Patri Filius et utrique Spiritus sanctus propter summam simplicitatem essentiae et unitatem. Aequalis est ergo Filius Patri secundum substantiam, non secundum relationem. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate² ait: « Quaerimus, secundum quid aequalis sit Patri Filius. Non secundum hoc, quod *ad Patrem* dicitur, Filius aequalis est Patri; restat ergo, ut secundum id aequalis sit, quod *ad se* dicitur. Quidquid autem *ad se* dicitur, secundum substantiam dicitur. Restat ergo, ut secundum substantiam sit aequalis. Eadem est igitur utriusque substantia ».

Item in sexto libro³: « Satis est videre, nullo modo Filium aequalem esse Patri, si in aliquo, scilicet quod pertineat ad significandam eius substantiam, inaequalis invenitur. In omnibus ergo aequalis est Patri Filius et est eiusdem substantiae ». « Aequalis est etiam Spiritus sanctus Patri et Filio et in omnibus aequalis propter summam simplicitatem illius substantiae ». Ex his perspicuum fit, quod secundum substantiam Filius est aequalis Patri et utrique Spiritus sanctus, et appellatio tantum relativa est. — Aequalitas ergo Patris et Filii non est relatio vel notio, sed propter naturae unitatem indisparitas⁴.

Quid aequalitas.

Hoc idem etiam dicimus de *simili* et *similitudine*. Cum enim dicitur Filius similis Patri, relative quidem dicitur, sed similis est Patri propter unitatem essentiae. Est ergo appellatio tantum relativa, similitudo vero « indifferens essentia⁵ ». Unde quibusdam non indocte videtur, nomine *aequalitatis* vel *similitudinis* non aliquid poni, sed removeri, ut ea ratione dicatur Filius *aequalis* Patri, quia nec maior est eo nec minor, et hoc propter unitatem essentiae. Ita et *similis* dicitur, quia nec diversus nec alienus nec in aliquo dissimilis, et hoc propter essentiae simplicitatem. Non ergo secundum quod Filius est genitus a Patre, aequalis vel inaequalis est Patri, nec similis vel dissimilis, sed aequalis et similis secundum substantiam.

Quid similitudo.

Dicuntur privative.

PARS II.

CAP. II.

De sententia sancti Hilarii, qua in Trinitate personarum propria ostendit.

Non est hic praetermittendum, quod illustris vir Hilarius proprietates personarum assignans dicit⁶,

aeternitatem esse in Patre, *speciem* in Imagine, *usum* in Munere. Quae tantae difficultatis sunt verba, ut in eorum intelligentia atque explanatione vehementer laboraverit Augustinus, ut ipse ostendit in sexto libro de Trinitate⁷ ita dicens: « Quidam, cum vellet brevissime singularum in Trinitate personarum insinuare propria, aeternitas est, inquit, in Patre, species in Ima-

Augustinus.

¹ De Trin. III. n. 23.

² Cap. 6. n. 7. — Paulo superius Vat. et edd. 4, 6 cum cod. D *secundum essentiam* pro *secundum substantiam*.

³ Cap. 4. n. 6. Sequens textus ibid. c. 5. n. 7.

⁴ Auctoritate omnium codd. et ed. 1 (3 in margine) posuimus *propter naturae unitatem indisparitas* pro *naturalis unitas et identitas*, quod habent Vat. et aliae edd. Lectio nostra differt a lectione, quam sequitur S. Bonaventura, hic a. l. q. 2. arg. 1. ad opposit.; cfr. nota seq.

⁵ Haec definitio sumta est ex Hilario (de Synodis n. 73.): « Similitudo res ipsas naturalis coaequat per similitudinem non indifferens essentiae » (cfr. ibid. n. 13-19.). Ad hunc locum refertur quod Alexander Hal. (S. p. I. q. 54. m. 1. a. 1.) de Lombardo dicit: « Quidam dicunt, quod haec nomina *aequalis*, *similis* tantum remote accipiuntur, ut cum dicitur: Pater et Filius sunt *aequales*, id est, non sunt inaequales; et sunt

S. Bonav. — Tom. I.

similes, id est, non sunt dissimiles. In qua sententia videtur fuisse Lombardus. In prima enim editione *Sententiarum* dixit: Similitudo est indifferens substantia; et in secunda quasi corrigens dixit: Similitudo est indifferens, quasi dicat: Pater et Filius dicuntur similes, quia non sunt differentes ». — Ex hoc testimonio Alexandri evincitur, Petrum Lombardum in secunda *Sententiarum* editione aliqua mutasse. Hinc etiam explicatur, unde *notulae* illae ortum habuerint, quae interdum textui additae sunt, ut tres *notulae* huic distinctioni annexae; aliam iam supra d. VI. notavimus.

⁶ De Trin. II. n. 1. in fine.

⁷ Cap. 10. n. 11. In hoc textu invenitur non parva differentia cum originali, scil. in verbis: *sed idem, hoc est unum*, pro quibus in originali legitur: *sed id quod est intelligere hoc vivere, hoc esse est, unum omnia: tanquam*.

gine, usus in Munere. Et quia non mediocris auctoritatis in tractatione Scripturarum et assertione fidei vir extitit — Hilarius enim hoc in libris suis posuit — horum verborum, id est *Patris* et *Imaginis* et *Muneris*, *aeternitatis*, *speciei* et *usus*, abditam scrutatus intelligentiam, quantum valeo, non eum secutum arbitror in *aeternitatis* vocabulo, nisi quod Pater non habet patrem, de quo sit; Filius autem de Patre est, ut sit atque ut illi coaeternus sit. Imago enim, si perfecte implet illud cuius imago est, ipsa coaequatur ei, non illud imagini suae; in qua imagine *speciem* nominavit, credo, propter pulcritudinem, ubi est tanta *congruentia* et prima aequalitas et prima similitudo, nulla in re dissidens et nullo modo inaequalis et nulla ex parte dissimilis, sed ad identitatem respondens ei cuius imago est; ubi est prima et summa *vita*, cui non est aliud *vivere* et aliud *esse*, sed idem; et primus ac summus *intellectus*, cui non est aliud *vivere* et aliud *intelligere*, sed idem, hoc est unum, tanquam verbum perfectum, cui non desit aliquid, et ars quaedam omnipotentis et sapientis Dei plena omnium rationum viventium incommutabilium, et omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno, cum quo unum; ibi novit omnia Deus, quae fecit per ipsam ».

Notula. Hilarius in libro de Synodis¹: « Imago eius, ad quem imaginatur, species indifferens est. Neque enim ipse sibi quisquam imago est; sed eum cuius imago est, necesse est ut imago demonstret. Imago ergo est rei ad rem coaequandam et imaginata et indiscreta similitudo. Est ergo Pater, est etiam Filius, quia imago Patris est Filius; et quia imago est, ut rei imago sit, speciem necesse est et naturam et essentiam, secundum quod imago est, in se habeat auctoris ».

« Est autem ineffabilis quidam complexus Patris et Imaginis, qui non est sine perfruitione, sine caritate, sine gaudio. Illa ergo dilectio, delectatio, felicitas vel beatitudo — si tamen aliqua humana voce digne dicitur — *usus* ab illo appellata est breviter, et est in Trinitate Spiritus sanctus non genitus, sed genitoris genitique suavitas, ingenti largitate atque ubertate perfundens omnes creaturas pro captu earum. Itaque illa tria et a se invicem determinari videntur, et in se infinita sunt. Qui videt hoc vel *ex parte* vel *per speculum* et *in aenigmate*², gaudeat cognoscens Deum et gratias agat. Qui vero non videt, tendat per pietatem ad videndum, non per caecitatem ad calumniandum, quoniam unus est Deus, sed tamen Trinitas³ ». — Ecce habes, qualiter verba Hilarii praemissa accipienda sint, licet tantae sint profunditatis, ut etiam adhibita expositione, vix aliquatenus ea intelligere valeat humanus sensus, cum et ipsa eorum explanatio, quam hic Augustinus edidit, plurimum in se habeat difficultatis et ambiguitatis.

Non enim secundum praemissam expositionem distinguuntur hic tres illae *proprietates* superius⁴ assignatae, sed ipsae *hypostases* distinctae ab invicem monstrantur. *Aeternitatis* tamen nomine eadem videtur designata *proprietas*, quam notat hoc nomen *ingenitus*. — Sed videamus, quid sit quod ait: « Imago si perfecte implet illud cuius imago est, ipsa coaequatur ei, non illud imagini suae ». Videtur enim dicere, quod Filius, qui est imago Patris, coaequatur Patri, non Pater Filio, cum et Filius dicatur aequalis Patri in Scriptura, et Pater Filio; sed Filius hoc habet a Patre, ut sit ei aequalis, Pater autem non habet a Filio, et tamen Filius plene ac perfecte aequalis est Patri, id est imago ei cuius est imago.

Propria ergo *personarum* in praedictis verbis assignasse dicitur Hilarius, quia relativa nomina personarum posuit, scilicet patris⁵, imaginis et muneris, quae relative dicuntur de personis et proprietates notant, quibus distinguuntur personae. — Ita enim dicitur Spiritus sanctus *munus* relative, sicut *donum*. Verumtamen ipsas *proprietates* aliis tribus nominibus non significavit, iuxta praedictam Augustini expositionem, nisi solo nomine *aeternitatis*, quo non ipsam paternitatem, sed eam voluit intelligi notionem, qua dicitur *ingenitus*.

Illud etiam sciri oportet, quod earundem trium *personarum* distinctionem Augustinus ostendere volens sine expressione illarum trium *proprietatum* superius commemoratarum, in primo libro de Doctrina christiana⁶ sic ait: « In Patre est *unitas*, in Filio *aequalitas*, in Spiritu sancto unitatis aequalitatisque *concordia*; et tria haec *unum* omnia propter Patrem, *aequalia* omnia propter Filium, *connexa* omnia propter Spiritum sanctum. Itaque Pater et Filius et Spiritus sanctus et singulus quisque horum Deus est, et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia est, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus sanctus; Filius nec Pater est nec Spiritus sanctus; Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed Pater tantum pater, et Filius tantum filius, et Spiritus sanctus tantum spiritus sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem potestas ». — In his verbis aperte insinuat personarum trium distinctio.

CAP. III.

Quare Patri attribuitur unitas.

Sed plurimos movet, quod Patri attribuit *unitatem*, Filio *aequalitatem*. Cum enim *unitas* dicatur secundum substantiam, non tantum in Patre est, sed etiam in Filio et in Spiritu sancto; et *aequalitas* una

¹ Propositio 1. n. 13. Haec et duae sequentes *notulae* in nonnullis editionibus (ut 8) desunt, in aliis (ut in Vat. et 7) ad marginem exhibentur, in aliis (ed. 9) ipsi textui inseruntur. Etiam in codicibus nostris non in eodem loco positae sunt. Antiquiores Commentatores Lombardi saepius earum mentionem faciunt. Ipsae videntur pertinere ad secundam editionem Lombardi, de qua pag. 529, nota 5 locuti sumus.

² 1. Cor. 13, 12. Vulgata et etiam plurimae edd. cum Vat. in hoc textu omittunt *et* contra codd. et originale.

³ August., VI. de Trin. c. 10. n. 11. et 12; in quo textu ed. August. *ad se invicem* pro *a se invicem* (ut antiquae edd.). Post *per pietatem* Vat. et edd. 4, 5, 6, 7, 8, 9 addunt *fidei*, refragantibus codd. et originali.

⁴ Dist. XXVI.

⁵ Vat. omittit *patris*, et paulo post perperam ponit *notat* pro *notant*.

⁶ Cap. 5. n. 3, nonnullis omissis vel additis.

est Patris et Filii et Spiritus sancti. Cur ergo Patri attribuitur *unitas* et Filio *aequalitas*? Forte eadem ratione attribuitur Patri *unitas* secundum Augustinum, qua supra eidem *aeternitas* secundum Hilarium: quia videlicet Pater ita est, ut ab alio non sit, et quia Filium genuit unum secum Deum, et Spiritus sanctus ab eo procedit unus cum eo Deus. *Unitas* ergo in Patre esse dicitur, quia nec est aliquid aliud, a quo sit — non enim ab alio est — nec ab eo aliquid vel aliquis est ab aeterno, quod unum cum eo non sit; Filius enim et Spiritus sanctus unum sunt cum Patre. Unde Veritas ait: *Ego et Pater unum sumus*¹.

Notula. Hilarius in libro de Synodis²: « Si quis innascibilem et sine initio dicat Filium, quasi duo sine principio et duo innascibilia et duo innata dicens duos faciat deos: anathema sit. Caput enim, quod est principium omnium, Filius; caput autem, quod est principium Christi, Deus. Sic enim ad unum ininitabile omnium initium per Filium universa referimus. Filium innascibilem confiteri, impiissimum est. Iam enim non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari, natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo Deus unus sit, duo innascibiles esse non possunt; cum ideo Deus unus sit — cum Pater Deus sit, et Filius Dei Deus sit — quia innascibilitas sola penes unum sit. Filius autem ideo Deus, quia ex innascibili essentia natus existat. Respuat ergo innascibilem Filium praedicari fides sancta, ut per unum innascibilem Deum unum Deum praedicet, ut naturam unigenitam, ex innascibili genitam essentia, in uno innascibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est, et ad unum Deum omnia hoc gradu et hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit ». Idem in eodem: « Omnibus creaturis substantiam voluntas Dei attulit, sed naturam dedit Filio ex innascibili ac non nata substantia perfecta nativitas. Talia enim cuncta creata sunt, qualia Deus esse voluit. Filius autem natus ex Deo subsistit talis, qualis Deus est, nec dissimilem sui edidit natura naturam; sed ex substantia Dei genitus naturae secundum originem attulit essentiam, non secundum creaturam voluntatis essentiam ».

CAP. IV.

Quare Pater et Filius dicantur esse unum vel unus Deus, sed non unus.

Hic dici oportet, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus recte dicuntur esse *unum* et *unus Deus*, sed non *unus*. Res enim duae vel plures recte possunt dici *unum* esse, si sint unius essentiae, et earum una sit natura. *Unus* autem vel *una* non potest dici de diversis rebus, nisi addatur, *quid unus* vel *una*; quo ad-

dito, recte potest dici de rebus et unius et diversae substantiae. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate Augustinus. capitulo tertio³ ait sic: « Nescio, utrum inveniatur in Scripturis dictum, *unum sunt*, quorum est diversa natura. Si autem et aliqua plura sint *eiusdem naturae*, et *diversa sentiant*, non sunt unum, in quantum diversa sentiunt. Cum ergo sic dicitur *unum*, ut non addatur, *quid unum*, et plura unum dicuntur; eadem natura atque essentia, non dissidens neque dissentiens significatur ». « Unde Paulus et Apollo, qui et ambo homines erant et idem sentiebant, unum esse dicuntur, cum dicitur: *Qui plantat et qui rigat unum sunt*⁴. Cum vero additur, *quid unum*, potest significari aliquid ex pluribus unum factum, quamvis diversa natura: sicut anima et corpus non possunt utique dici unum — quid enim tam diversum? — nisi addatur vel subintelligatur, *quid unum*, id est unus homo. Unde Apostolus: *Qui adhaeret*, inquit, *Domino, unus spiritus est*. Non dixit: *unus est*, vel *unum sunt*, sed addidit *spiritus*. Diversi sunt enim natura spiritus hominis et spiritus Dei, sed inherendo fit spiritus hominis unus spiritus cum Deo », quia particeps fit veritatis et beatitudinis illius. Si ergo de his quae diversae substantiae sunt, recte dicitur, quod sint *unus spiritus*, quanto magis qui unius substantiae sunt recte dicuntur unus Deus esse? « Pater ergo et Filius unum sunt, utique secundum unitatem substantiae, et unus Deus ». In quo et Ariana haeresis damnatur, quae Patrem et Filium et Ariani. Spiritum sanctum, ut ait Augustinus in libro de Haeresibus⁵, non vult esse unius eiusdemque substantiae atque naturae vel, ut expressius dicatur, essentiae, quae Graece dicitur *usia*, sed Filium esse creaturam. Nec non et Sabelliana, quae, ut ait Augustinus in eodem Sabelliani. libro, dicebat, Christum eundem ipsum et Patrem et Spiritum sanctum esse, ut esset trinitas *nominum* sine subsistentia *personarum*. « Utramque pestem, ut ait Augustinus super Ioannem⁶, elidit Veritas dicens: *Ego et Pater unum sumus*. Utrumque audi et adverte et *unum*, et *sumus*, et a Charybdi et a Scylla liberaberis. Quod enim dixit *unum*, liberat te ab Ario; quod dixit *sumus*, liberat te a Sabellio. Si *unum*: ergo non diversum; si *sumus*: ergo Pater et Filius. *Sumus* enim non diceret de uno, nec *unum* de diverso. Erubescant ergo Sabelliani, qui dicunt, ipsum esse Patrem, qui est Filius, confundentes personas, qui et dicti sunt Patripassiani, qui⁷ dicunt, Patrem fuisse passum. Ariani vero dicunt, aliud Patrem esse, aliud Filium, non unam substantiam, sed duas; Patrem maiorem, Filium minorem. Noli hoc dicere, tu catholice! In medio ergo naviga, utrumque periculosum latus evita et dic: Pater pater est, et Filius filius est: *alius* Pater, *alius* Filius, sed non *aliud*, immo hoc ipsum, quia unus Deus ». — Ecce ostensum est, quare unitas in Patre esse dicatur, cum tres illi unum sint.

¹ Ioan. 10, 30.

² Propositio 26. n. 59. 60, et sequens locus est propos. 24. n. 58. In originali *ex impassibili* pro *ex innascibili*.

³ Num. 4, sed pluribus a Magistro interpolatis et mutatis.

⁴ 1. Cor. 3, 8. Sequens locus est ibid. c. 6, 17. — Circa fi-

nem huius textus Augustini ante *et unus Deus* Vat. cum pluribus edd. *essentiae* pro *substantiae*.

⁵ Art. 49; sequens locus est art. 36. et 41.

⁶ Tract. 36. n. 9.

⁷ Edd. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9 *quia*.

Notula. Hilarius in libro de Synodis¹: « Minus forte expresse videtur de indifferenti similitudine Patris et Filii fides locuta esse, cum de Patre et Filio et Spiritu sancto ita senserit significatam in nominibus propriam uniuscuiusque nominatorum substantiam et ordinem et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum. Volens igitur congregata sanctorum Synodus impietatem eam perimere, quae unitatem Patris et Filii et Spiritus sancti nominum numero eluderet, ut, non subsistente causa uniuscuiusque nominis, triplex nuncupatio obtineret sub falsitate nominum unionem, et Pater solus atque unus idem et ipse haberet et Spiritus sancti nomen et Filii. Idcirco tres substantias esse dixerunt, subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris et Filii diversitate dissimilis essentiae separantes. Quod autem dictum est, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum, non habet calumniam; quia connominato Spiritu, id est Paracleto, consonantiae potius quam essentiae per similitudinem substantiae praedicari convenit unitatem ». Item in eodem: « Cum Deum Patrem confitemur, et Christum Dei Filium praedicamus, et inter haec duum deorum sit irreligiosa confessio; non possunt secundum naturae indifferentiam et nomen indifferens non unum esse in essentiae genere, quorum essentiae nomen non licet esse nisi unum ». « Non enim religiosa unitas nominis ex indifferentis naturae essentia constituta personam genitae ademit essentiae, ut unica ac singularis Dei substantia per unionem nominis intelligatur, cum utriusque essentiae nomen unum, id est unus Deus, ob indiscretas in utroque naturae indissimilem substantiam praedicetur ».

CAP. V.

Quare dicitur esse aequalitas in Filio.

Nunc videamus, quare *aequalitas* dicatur esse in Filio, cum una et summa aequalitas sit trium. Hoc ideo forte dictum est, quia Filius genitus est a Patre aequalis Gignenti et Dono, quod ab utroque procedit, et ideo illa tria dicuntur esse aequalia propter Filium. Filius enim habet a Patre, ut sit ei aequalis et Spiritui sancto; et Spiritus sanctus ab utroque habet, ut sit aequalis utrique. Hoc autem sine assertionis supercilio et maioris intelligentiae praeiudicio dicimus, malentes in apertione tam clausorum sermonum peritiores audire quam aliquid aliis influere.

CAP. VI.

Quare in Spiritu sancto dicitur esse virtus, concordia vel connexio.

Quod autem in Spiritu sancto dicitur esse utriusque *concordia* et per eum *omnia connexa*, facilior est intelligentia nobis praemissa ad mentem revocantibus. Supra² enim secundum auctoritates Sanctorum dictum est, quod Spiritus sanctus *amor* est, quo Pater diligit Filium, et Filius Patrem. Recte igitur Spiritus sanctus dicitur *connexio* vel *concordia* Patris et Filii, et per eum *omnia connexa*. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate³: « Communio quaedam consubstantialis Patris et Filii est amborum Spiritus sanctus ». Idem in septimo libro de Trinitate: « Spiritus sanctus est summa caritas, utrumque coniungens nosque subiungens ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXI.

De relativis, quae de Deo dicuntur communiter et aeternaliter.

PARS I.

De horum nominum significatione.

Praeterea considerari oportet, cum tres personae coaequales sibi sint etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praecedenti proxima particula egit Magister de relativis, quae dicuntur de Deo *proprie* et *temporaliter*. In hac parte agit de his, quae dicuntur de Deo *communiter* et *aeternaliter*. Et quoniam haec sunt appropriabilia, ideo haec pars habet duas partes.

In *prima* determinat eorum *significationem*; in

secunda eorum *appropriationem*, ibi: *Non est praetermittendum hic* etc. *Prima* pars habet duas. In prima determinat significationem huius nominis *aequalis*; in secunda huius nominis *similis*, et hoc facit secundo capitulo: *Hoc etiam dicimus de simili et similitudine*.

¹ Notula sumta est ex tribus locis huius libri, scilicet n. 31. 32, n. 41. et n. 42. Circa finem notulae pro *unica ac singularis* ed. Hilarii *unici ac singularis*.

² Dist. X.

³ Cap. 3. n. 7: Spiritus ergo sanctus commune aliquid est

Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio consubstantialis et coaeterna. Et V. c. 11. n. 12: Ergo Spiritus sanctus ineffabilis est quaedam Patris Filiique communio. — Sequens locus est ibid. VII. c. 3. n. 6.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis est quaestio de his nominibus *similis* et *aequalis*, et circa haec tria quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum haec nomina dicantur secundum positionem, an secundum privationem.

Secundo quaeritur, utrum dicantur secundum substantiam, an secundum relationem.

Tertio quaeritur, utrum dicant mutuam relationem in Patre et Filio.

ARTICULUS UNICUS.

De nominibus similis et aequalis.

QUAESTIO I.

Utrum aequalitas et similitudo positive vel privative de Deo dicantur.

Et quod dicantur secundum privationem, videtur:

1. Per auctoritatem Magistri in littera ¹: « Quibusdam videtur nomine *aequalitatis* et *similitudinis* non aliquid poni, sed removeri, ut dicatur Filius aequalis Patri, quia nec maior nec minor est eo ».

2. Item, hoc potest probari sic: Euclides ² definit *aequale* sic: « Aequale est quod alteri suppositum non excedit nec exceditur »: ergo cum haec definitio sit data secundum privationem, patet etc.

3. Item, *aequale* et *simile* non tantum dicunt unitatem, sed etiam diversitatem ³; sed non est ponere diversitatem in divinis: ergo haec nomina non dicuntur secundum positionem, sed secundum privationem.

4. Item, *aequale*, secundum quod dicit positionem, dicit commensationem ⁴; sed in divinis non est commensuratio nec excessus: ergo dicuntur per privationem excessus, non per positionem.

CONTRA: 1. *Similitudo* et *aequalitas* in his inferioribus dicuntur positive; sed haec completius sunt in Deo, quia, ut dicit Augustinus ⁵, in Filio

primo reperitur ratio similitudinis et aequalitatis: ergo multo fortius in Deo dicunt positionem.

2. Item, omnis negatio, quae non est *pura* negatio, fundatur supra positionem: ergo cum hoc quod dico *aequale* importet remotionem excessus et non importet *puram negationem* — quia tunc chimæra esset aequalis Deo — oportet quod importet positionem.

3. Item, haec est falsa: Pater et Filius sunt inaequales: ergo hoc quod est *inaequale* aliquid privat quod est in Deo; sed hoc non est nisi importatum per aequalitatem: ergo *aequalitas* aliquid ponit, quia si eius oppositum privat, necesse est ipsum ponere.

4. Item, haeretici dicunt hanc ⁶ falsam: Pater est aequalis Filio, aut ergo quia aliquid *ponitur*, aut quia aliquid *removetur*. Non quia *removetur*, quia dicunt hanc veram: Pater est inaequalis, quae *removet*: ergo quia aliquid *ponitur*, ergo etc. — Et fundatur utraque istarum rationum ⁷ super oppositionem *inaequalis* ad *aequale*. Si enim *aequale* et *inaequale* acciperentur remote, tunc, eo quod opposita, acciperentur positive.

¹ Cap. I. — Pro *et similitudinis* cod. W cum textu Magistri *vel similitudinis*.

² Libr. I. Element. § de animi conceptionibus: Si aliqua res alicui supponatur appliceturque ei nec excedat altera alteram, illae sibi invicem erunt aequales (ed. Venet. 1509). — In ipso textu pro *suppositum* codd. A F G K P Q W X Y cum ed. 1 *superpositum*.

³ Scilicet diversas res, inter quas est aequalitas et similitudo. Sub quo respectu Hilarius, III. de Trin. n. 23. ait: Similitudo non sibi est.

⁴ Nam *aequale* ita acceptum dicit relationem realem, fundatam in unitate determinatae quantitatis. Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.).

⁵ Libr. VI. de Trin. c. 10. n. 11: Ubi (scil. in Filio) iam est tanta congruentia et prima aequalitas et prima similitudo, nulla in re dissidens et nullo modo inaequalis et nulla ex parte dissimilis, sed ad identidem respondens ei cuius imago est. — Pro *primo* ed. 1 *prius*.

⁶ Cod. V hic et aliquanto inferius post *hanc* interiicit *esse*, et subinde post *inaequalis* addit *Filio*.

⁷ Ex vetustioribus codd. et ed. 1 restituimus *rationum*, pro qua voce Vat. cum cod. cc *positionum*; lectio falsa, quia hic duo ultima argumenta respiciuntur. Paulo inferius pro *eo quod*, quae lectio probatur ex plurimis mss. et ed. 1, Vat. *eorum*; etiam cod. W *eorum*, sed minus male, cum paulo ante pro *inaequale* exhibeat *simile*.

CONCLUSIO.

Aequalitas et similitudo non dicuntur de Deo privative, sed positive.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum quod in littera innuitur et doctores antiqui dicunt, positio Magistri fuit, quod nomina, quae non dicunt personalem proprietatem vel essentiae¹ unitatem, *privative* accipiantur. Unde quia *similis* et *aequalis* dicit respectum Patris ad Filium, et ille respectus non est personalis proprietas nec essentia; voluit ponere, quod omnia talia secundum privationem dicerentur, sicut *duo*, *tres*, *similes* et *aequales* et consimilia. — Tamen ista positio stare non potest, sicut supra² probatum est de unitate et pluralitate nominum divinorum. Si enim in divinis est unitas positive et pluralitas, et haec duo faciunt similitudinem et aequalitatem, necesse est, haec positive accipi in divinis. Et concedendae sunt rationes ad hoc inductae.

2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod aequale est quod non excedit; dicendum, quod illi negationi substernitur³ affirmatio et positio, quae notificatur per privationem oppositi, scilicet excessus.

3. Ad illud quod obiicitur, quod non est diversitas in divinis; dicendum, quod non indicant diversitatem nisi *suppositi*⁴, non *formae* de se; et quia in divinis est pluralitas suppositorum, patet etc.

4. Ad illud quod obiicitur, quod secundum quod dicuntur positive, dicunt *commensationem*; dicendum, quod in divinis non est commensuratio⁵ simpliciter, sed tamen est commensuratio respectu infiniti, et haec non ponit simpliciter commensationem.

Aliter potest dici, quod *aequale* et *simile* de suo primo intellectu ponunt unitatem quantitatis et qualitatis; quod autem ponat commensationem hoc quod est *aequale*, est, quia quantitas illa est *mensurata*. Quoniam ergo⁶ in divinis est *immensa*, dicit ibi convenientiam in quantitate virtutis, quamvis non ponat ibi commensationem.

SCHOLION.

I. S. Bonav., qui iam d. 19. p. I. q. 1. 2. de *aequalitate* in divinis tractavit, hic, Magistrum secutus, ad eandem rem, sed sub alia ratione, discutiendam redit ob causam infra in dub. 4. dictam. — Quoad rationem *similitudinis* notandum, nonnullos Patres eam noluisse in Deo admittere, ad cautelam, quia Ariani ecclesiastico termino *ὁμοούσιον* (consubstantiale) fraudulenter substituerant *ὁμοιούσιον* (similis substantiae). At cessante erroris periculo, haec locutio communiter recipitur (cfr. S. Thom., S. I. q. 42. a. 1. ad 2. 3.).

Nec obstat, quod in Deo, in quo *eadem* est natura, excludi videatur ratio *aequalis* vel *similis*. Distinguuntur enim hae tres relationes, ut iam observavit Aristoteles (cfr. supra pag. 342, nota 6.), et quidem sic, ut *idem* fundetur super unitate substan-

tiae, *simile* super *qualitate*, sed *aequale* super *quantitate*. Unde apte ad divina transferri possunt. Et bene observat Scotus (hic q. 1. n. 6.), consentiente S. Thom. (loc. cit.), quod *aequalitas* etiam in divinis includit in se *similitudinem* et aliquid addit, quod scil. excludit excessum. — Quoad obsoletam opinionem Magistri in hac re et quoad rationem unitatis et pluralitatis cfr. supra d. 24. a. 1. q. 1, a. 2. q. 1.

II. Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. I. q. 54. m. 1. a. 1. — Scot., hic q. unica; Report. hic q. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 42. a. 1. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 70. q. 1. n. 46. seqq. — Durand., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum aequalitas et similitudo in divinis dicantur secundum substantiam, an secundum relationem.

Secundo quaeritur, utrum nomina supradicta dicantur secundum substantiam, an secundum relationem. Et quod secundum substantiam, videtur:

1. Auctoritate Magistri in littera⁷: «Aequalitas,

inquit, non est relatio vel notio, sed naturae unitas vel identitas»; et Hilarius de Trinitate⁸: «Similitudo est indifferens essentia»: ergo tam *similitudo* quam *aequalitas* dicit divinam essentiam.

¹ Cod. R *essentialem*. Subinde post *unitatem* multi codd. cum. ed. 1 repetunt *quod*.

² Dist. 24. a. 1. q. 1, et ibid. a. 2. q. 1. — Paulo superius post *duo* cod. T interiicit *et*.

³ Cod. V *subiacet*.

⁴ Quae *diversitas* in divinis dicitur *distinctio*. Cfr. supra d. 24. dub. 1.

⁵ Maior pars codd. cum ed. 1 *mensuratio*.

⁶ Supple cum codd. L O *quantitas* scil. virtutis, de qua

vide supra d. 19. p. I. q. 1. 2. 3, ubi et plura alia occurrunt, quae hanc quaestionem concernunt.

⁷ Cap. 1; aliam autem lectionem recepimus; cfr. ibi nota 4.

⁸ Hilarius in opere suo de Trin. saepe saepius, praesertim in libr. VII. et VIII, aequalitatem sive similitudinem (iuxta ipsum in libr. de Synodis haec nomina eandem vim habent) Filii Dei ex eo demonstrat, quod in Filio Dei sit «indifferens natura sive essentia». Definitionem similitudinis magis perspicuam invenies in libro de Synodis. Cfr. etiam hic lit. Magistri, c. 1. pag. 529, nota 5.

2. Item, *aequalitas* dicitur secundum quantitatem, et *similitudo* secundum qualitatem¹; sed in divinis qualitas et quantitas transeunt in substantiam: ergo etc.

3. Item, omne quod dicitur secundum relationem, importat distinctionem de suo principali intellectu; sed *simile* et *aequale* dicunt convenientiam: ergo non dicuntur secundum relationem.

4. Item, nihil quod dicitur secundum relationem, dicitur de duobus, nisi importet relationem in *communi* — hoc dico propter hoc nomen *relatus* et *distinctus* — sed *simile* et *aequale* important *specialem* relationem, si eam important², quia non est assignare speciales sub ipsis, et dicuntur de pluribus: ergo etc.

CONTRA: 1. Hilarius de Trinitate³: «Similitudo sibi non est»: sed omne quod dicitur secundum substantiam, dicitur ad se: ergo etc.

2. Item, omne quod dicitur secundum substantiam, dicitur de pluribus singulariter; sed *similis* et *aequalis* dicitur pluraliter: ergo etc.

3. Item, aequalitate refertur Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, sed non essentia: ergo aequalitas non dicit essentiam.

4. Item, aut Pater est aequalitas Filii ad Patrem, aut non. Si *sic*: ergo cum Filius aequalitate illa sit aequalis Patri⁴, Pater est aequalis sibi; quod non conceditur. Quod si Pater *non* est aequalitas Filii ad Patrem, ergo aequalitas non dicitur de omnibus: ergo non dicit essentiam; essentia enim Filii est Pater.

CONCLUSIO.

Similitudo et aequalitas dicuntur aliquo modo tum secundum substantiam tum secundum relationem, sed proprie et principaliter secundum relationem, ex consequenti et causaliter secundum substantiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum communem omnium opinionem, cum *simile* et *aequale* dicant convenientiam plurium in uno, quod⁵ de se important *distinctionem* in suppositis et *unionem* sive unitatem in essentia. Et quia *distinctio* perso-

narum spectat ad modum dicendi secundum relationem, *unitas* essendi ad modum dicendi secundum substantiam, ideo huiusmodi nomina nec omnino dicuntur secundum substantiam, nec omnino secundum relationem, sed quodam modo secundum substantiam, quodam modo secundum relationem. Sed quia non possunt secundum hunc duplicem modum dici *principaliter*, sed necesse est, quod secundum alterum, ideo ulterius oportet quaerere, secundum quem modum dicendi accipiuntur⁶ in divinis. Et hic sunt diversae opiniones.

Quidam enim dicunt, quod huiusmodi nomina, secundum *concretionem* significata, dicuntur *principaliter* secundum *relationem*. Nam *similes* dicuntur habentes eandem qualitatem. Quia ergo⁷ respicit suppositum per se, secundum quod concretum, ideo dicitur secundum *relationem*. Sed in *abstractione*, quia *similitudo* est unitas naturae vel essentiae, quia respicit unitatem formae primo, non distinctionem suppositorum nisi ex consequenti, principaliter dicitur secundum *substantiam*. — Sed iste modus solvendi non est conveniens. Nam est eadem significatio in concreto et in abstracto in principali significato⁸: ergo si dicitur secundum substantiam unum, et reliquum similiter: ergo hoc non solvit quod dictum est.

Secunda opinio est, quod huiusmodi nomina et in *concretionem* et in *abstractionem* dicuntur principaliter secundum *substantiam* et connotant distinctionem in suppositis. Et ratio ipsorum est, quia cum *similitudo* respiciat ista duo, scilicet convenientiam et differentiam, immediatius et completius respicit convenientiam⁹. Dicuntur enim *differentes* esse *similes*, in quantum conveniunt, *convenientes* vero non dicuntur *similes*, in quantum *differunt*. Respicit ergo *similitudo* distinctionem per modum *materiae*¹⁰, sed per modum *formae* respicit unitatem essentiae; et ideo complete dicitur secundum *substantiam* tam *similitudo* quam *similis*. — Sed ista positio non potest stare. Certum enim est, quod *similitudo* dicitur respectus aliquorum ad invicem; sed in divinis non est nisi respectus personae ad personam. Respectus autem personae ad personam non potest dici secundum *substantiam*: ergo necesse est, quod hoc nomen *simile*, quod a similitudine imponitur, secundum *substantiam* non dicatur.

¹ Cfr. supra pag. 342, nota 6. De *minori* vide supra d. 22. q. 4.

² Intellige: si aliquam relationem important. — Vat. post *si eam* subiicit *inquam*, pro quo codd. K V X *aeque*.

³ Libr. III. n. 23.

⁴ Complures codd. ut G I T V W Y Z aa bb ee hic interponunt *Pater est aequalis Patri*.

⁵ Solummodo Vat. omittit *quod*; sed mos est Seraphici, in similibus constructionibus repetere *quod*.

⁶ Supple cum Vat. *principaliter*. — Paulo superius ante *necesse est* ex mss. restituimus *sed*, quod a Vat. abest.

⁷ Intellige: locutio illa in concreto; vel: similis et aequalis.

⁸ Ita bene Vat.; pro *principali significato* codd. cum ed. I substituunt partim *et supposito*, partim *et in supposito* vel *et in sumto*, quae lectiones corruptionem sapiunt.

⁹ Codd. C L W Y addunt *quam differentiam*, codd. R S U V perperam *et differentiam*, cod. X adiungit *et secundario differentiam*.

¹⁰ Sive *materialiter* i. e. minus principaliter et quasi connotando.

Et ideo est *tertia* opinio, quod huiusmodi nomina dicuntur secundum *relationem*, formaliter loquendo. Dicunt enim respectum suppositorum distinctorum convenientium in aliquo uno; et ita respectus cadit ibi per modum *formalis*, sed unitas essentiae et pluralitas suppositorum¹ cadit per modum *causae*. Ideo proprie et principaliter secundum *relationem*, ex consequenti vero secundum substantiam dicuntur, causaliter loquendo. Et hoc magis patet, si consideremus significationem horum nominum in creaturis, unde fit translatio. *Similitudo* enim est² secundum *qualitatem*, similiter et *aequalitas* secundum *quantitatem*; et *similitudo* dicit relationem *formaliter*, sed qualitatem *causaliter*, similiter *aequalitas* dicit quantitatem *causaliter*, sed relationem *formaliter*. Non enim est similitudo qualitas, sed relatio, quae attenditur secundum qualitatem³.

1. Ad illud quod obiicitur de Magistro et Hilario, quod est essentia; dicendum, quod *causaliter* intelliguntur omnes tales sermones.

2. Ad illud quod postea dicitur⁴, quod *aequale* dicitur secundum quantitatem; dicendum, quod *secundum* dicit causam efficientem, non dicit formam; sic de *simili*.

3. Ad illud vero quod obiicitur, quod *relativa* important distinctionem; dicendum, quod *quaedam*

in divinis dicuntur secundum relationem, quae sunt *distinctiva* relatorum, ut Pater et Filius; et talia important respectum *distinguentem*, et talia important distinctionem ut *exercitam*. *Quaedam* autem dicuntur secundum relationem, quae sunt *relativa* distinctorum, ut similis et aequalis; et talia important respectum, sed ille respectus non est notio *distinguens*, sed consequens *distinguentem*. Importat enim distinctionem non ut *exercitam*, sed ut *conceptam*. Nam respectus distinguens est unius personae ad aliam, secundum quod est ab illa. In huiusmodi vero nominibus importatur respectus unius personae ad aliam, secundum quod communicant unam naturam. Et quia respectus est relatio, ideo plurificatur; quia vero respectus unius essentiae, ideo dicitur de pluribus.

4. Et ideo patet ultimum quod dicitur, quod nullum relativum dicitur de pluribus, nisi dicat relationem in communi. Dicendum enim, quod hoc non solum est in his nominibus, quae important distinctionem in communi, ut *relatus* et *distinctus*, verum etiam in his⁵, quae dicunt respectum plurium, ut communicant in aliquo. Tale enim nomen dicit respectum in communi, specificatum tamen ratione communicationis in uno; unde *similes* dicuntur ad invicem relati, participantes unam qualitatem.

SCHOLION.

I. Constat, nomina *simile* et *aequale* in Deo importare et distinctionem in personis et unitatem in essentia. Sed quaestio oritur, quem modum dicendi dicant *principaliter*, utrum eum, qui est secundum relationem, an alium, qui est secundum substantiam. — Tertia sententia in respons., quae est auctoris, videtur esse nunc communis. Convenit S. Thomas etiam in hoc, quod « unitas essentiae et pluralitas suppositorum cadit *per modum causae* ». Nam in Comment. (hic q. 1. a. 1.) dicit: « Unitas quantitatis est *causa ipsius* » (aequalitatis), et in Sum. (I. q. 42. a. 1. ad 4.): « quia *ex hoc* personae sunt sibi invicem aequales, quod sunt unius magnitudinis et essentiae ».

II. De natura harum relationum controvertitur. Scotus (hic q. 3. n. 2, d. 19. q. unica; Quodlib. 6.) docet, eas esse reales, et videtur hoc respondere suae distinctioni *formali*. S. Thomas (loc. cit. ad 4.) omnino tenet, eas distingui tantum secundum rationem. In editione Vaticana ad marginem (iuxta solutionem ad 4.) legitur: « Ex his licet videre, quod apud S. Bonav.

tales sunt relationes reales. Consentit D. Bonav. Scotus hic; sed Bassol. dicit, haec non trahi, quod Doct. ponat has relationes esse reales ». Et revera non videmus, quo iure ex ista solutione erui possit, S. Bonaventuram docuisse istam Scoti sententiam.

III. Quoad solut. ad 1. cfr. hic dub. 3. — Solut. ad 4. fundatur in eo, quod *relationes communes* in duplici sensu intelligi possunt: scil. vel quatenus *commune* dicit aliquod *genus superius*, quod sub se habet inferiores species, ut *distinctus*, *relatus*; vel quatenus *commune* opponitur *proprio*, et sic plures personae dicuntur aequales vel similes, secundum quod conveniunt in una essentia.

IV. Praeter iam citatos: Scot., Report. hic q. 1. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 41. q. 47. m. 1. ad 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. (qui doctrinam S. Bonav. fere repetit). — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 4. n. 8. seqq. — Durand., hic q. 1. — Biel, de hac et seq. q. hic q. unica.

¹ In codd. et edd. 1, 2, 3 desideratur *suppositorum*, in cod. T etiam *et pluralitas*, quae verba cum Vat. certe supplenda sunt.

² Supple cum Vat. *relatio*. Paulo post pro *et similitudo* multi codd. cum ed. 1 *sed similitudo*; minus congrue. Deinde nonnulli codd. cum ed. 1 omittunt propositionem incipientem a

similiter et terminantem cum verbo *formaliter*, aliqui codd. omittunt solummodo primam partem huius propositionis.

³ Codd. P Q adiungunt *nec aequalitas est quantitas, sed relatio, quae attenditur secundum quantitatem*.

⁴ Codd. I P Q *obiicitur*.

⁵ Codd. P Q repetunt hic *nominibus*.

QUAESTIO III.

Utrum aequalis et similis secundum mutuam relationem in divinis dicantur.

Tertio quaeritur, utrum praedicta nomina, scilicet *aequalis* et *similis*, dicant mutuam relationem, secundum quam Pater Filio, et Filius Patri sit aequalis. Et quod non, videtur:

1. Quia secundum Dionysium¹: « In causalibus non recipimus reciprocationem »; sed Pater est principium Filii: ergo non cadit ibi reciprocatio, ut dicatur Pater aequalis Filio.

2. Item, hoc videtur *ratione*; quia enim Filius similis est Patri, ideo dicitur similitudo Patris: ergo si e converso Pater est similis Filio perfecte, ergo Pater est similitudo Filii. Haec autem non recipitur: ergo etc.

3. Item, qui est aequalis alii secundum aequalitatem sibi adaequatur: si ergo Pater est aequalis Filio, ergo ei² adaequatur; quaero: a quo? aut a se, aut ab alio. Non a se, quia quicumque aequat se alii, aliquid agit in se; sed Pater nihil agit in se, ergo non adaequatur nec a se; nec ab alio aequatur: ergo non est aequalis Filio.

CONTRA: 1. Simile et aequale sunt relativa aequiparantiae; sed ista denominant consimiliter utrumque extremum³: ergo si Filius est similis Patri, pari ratione Pater est similis Filio.

2. Item, ratio similitudinis est *convenientia* vel *indifferentia* in qualitate vel substantia; sed *convenientia* aequaliter respicit utrumque extremum, et *indifferentia*⁴: ergo si Filius est indifferens Patri et e converso, Pater est similis Filio.

3. Item, omne plurale geminat suum singulare; sed haec conceditur: Pater et Filius sunt similes

et aequales, ergo Pater est similis; quaero: cui? aut sibi, aut alii⁵. Non sibi: ergo alii.

CONCLUSIO.

Similis et aequalis in divinis dicuntur secundum mutuam relationem, prout simpliciter dicunt convenientiam in quantitate et qualitate; non vero, prout superaddunt rationem originis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *similis* et *aequalis* dupliciter accipiuntur: aut prout dicunt *convenientiam* in quantitate vel qualitate, aut prout supra convenientiam *addunt* imitationem vel expressionem perfectam. Primo quidem modo sunt relativa aequiparantiae, et dicuntur ad convertentiam, secundum quod probant rationes secundo inductae. Alio modo *similis* et *aequalis* addunt super hoc⁶ rationem *originis* — unde *aequalis* dicitur quasi *adaequatus*, et *similis* quasi *assimilatus* — hoc modo non convenit nisi ei qui est ab altero, et hoc modo procedunt primae rationes, quod Pater non dicitur similitudo Filii per imitationem, nec aequatur Filio per emanationem ab alio, sed aequat sibi Filium.

Quod tamen dicit Dionysius, quod non recipimus reciprocationem etc.; loquitur de causa⁷ proprie, prout differt ab effectu per essentiam: hoc autem modo Pater non est causa Filii, immo bene est habitudo Filii ad Patrem, sicut e converso; et sic patent omnia.

SCHOLION.

Eandem distinctionem, quae hic in respons. adhibetur, S. Doctor supra d. 19. p. I. q. 3. sic exprimit: « Aut prout dicit *respectum aequiparantiae*, aut prout ultra respectum concernit *actum coaequationis* ». Solutio est sententia communis.

Alex. Hal., S. p. I. q. 54. m. 1. a. 2. 3. — Scotus, Report.

hic q. 3; I. Sent. d. 19. q. 1. — S. Thom., S. I. q. 42. a. 1. ad 3. — B. Albert., d. 19. a. 4. — Petr. a Tar., d. 19. q. 1. a. 3. — Richard. a Med., d. 19. a. 1. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 2.

¹ Vide pag. 346, nota 4.

² Pro *ei*, quae est lectio omnium ferme codd., Vat. cum cod. cc *si*, codd. G S *si ei*. Circa finem argumenti Vat. *ergo non adaequat se, nec alii aequatur* pro *ergo non adaequatur nec a se; nec ab alio aequatur*, quod habent codd. K M T ff, et etiam alio sed omittendo *a* et *ab*; cod. P *ergo non adaequat se alii nec ab alio aequatur*, cum qua lectione concordat ed. 1, omittens tantummodo *alii*.

³ Cfr. pag. 346, nota 5. — Proxime ante Vat. omittit *consimiliter*; male.

S. Bonav. — Tom. I.

⁴ Supple: similiter, i. e. indifferentia aequaliter respicit utrumque extremum. — Pro *et* ed. 1 *etiam*.

⁵ Cod. V *an sibi an alii*.

⁶ Plures codd. ut A F G H I K (T a prima manu) V etc. omittunt *hoc*, pro quo codd. P Q (T a secunda manu) Z ee substituunt *convenientiam*; in ed. 1 pro *addunt super hoc* legitur *superaddit*.

⁷ Cod. O hic addit *et de causatis illis quae non plene et perfecte recipiunt similitudinem suae causae*. Cfr. d. 19. p. I. q. 3. ad 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo dubitatur de *situ* huius partis, quia cum supra distinctione decima nona¹ actum est de aequalitate, videtur hic Magister superflue repetere.

RESPONDEO: Dicendum, quod de aequalitate et similitudine est loqui dupliciter, scilicet a parte *rei*, vel a parte *nominis*. Et primo modo agitur de aequalitate et similitudine in praecedentibus, secundo modo hic.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *nihil est sibi simile*. Videtur enim falsum, quia aliquis differt a se, sicut Socrates senex a se puero: ergo pari ratione aliquid potest esse simile sibi. — Item, Christus homo est sibi² similis, quia nullus est beatus, nisi sit Deo assimilatus; sed Christus est maxime Deo assimilatus: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut *differentia* aliquando notat alietatem *suppositi* a supposito, ut cum dicitur: Petrus est alius a Paulo; aliquando alie-

Differentia
triplex.

tatem in *natura*, ut cum dicitur: Christus secundum quod *homo* differt a se³ *Deo*; aliquando alietatem *status* a statu, ut Petrus senex differt a se puero: per hunc modum intelligendum est de *similitudine*. Quando igitur *similis* dicit similitudinem *suppositi* ad suppositum, non potest idem esse similis sibi; quando vero dicit similitudinem *naturae* ad naturam, vel *status* ad statum, potest idem esse sibi similis, quia haec concurrunt in eadem persona; et ita intelligit Magister.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *aequalitas Patris et Filii non est relatio vel notio*, quia statim praedixit, quod *simile* et *aequale* est relativum: ergo similitudo est relatio.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister intelligit de notione, quae est personae *proprietas*, non de relatione communiter intellecta. — Vel *aliter* dicendum, quod verbum Magistri est causaliter intelligendum, sicut patet ex praecedentibus, quia *aequalitas* non consistit in proprietatibus personalibus, sed magis in essentialibus, quae supra ostensae sunt⁴.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXI.

PARS II.

De appropriatione nominum relativorum, quae communiter et aeternaliter dicuntur.

Non est hic praetermittendum, quod vir illustris Hilarius.

DIVISIO TEXTUS.

Terminata parte illa, in qua agit de *significatione* horum nominum *similis* et *aequalis*, hic incipit *secunda* pars, in qua agit de horum nominum *appropriatione*, et habet haec pars duas partes. In prima assignat appropriationes; in secunda movet et solvit dubitationem, quae ex huiusmodi appropriatione habet originem, infra distinctione trigesima secunda: *Hic oritur quaestio ex praedictis deducta*.

Prima pars dividitur in duas partes: in *prima* assignat appropriata secundum Hilarium; in *secunda* secundum Augustinum, ibi: *Illud etiam sciri oportet, quod eandem trium personarum distinctionem*. *Prima* pars habet tres. In prima assignat Hilarii appropriationem et eius explanationem propter sui obscuritatem. In secunda ostendit, quod illa quae Hilarius assignat, non sunt propria, sed appropriata,

¹ Cap. 4. seqq. — Mox pro *est* cod. T cum aliis codd. et ed. 4 *sit*.

² Cod. W addit *Deo*.

³ Sola Vat. omittit *se*.

⁴ Dist. XIX. c. 4. seqq., et ibid. Comment. p. I. q. 4. 2.

ibi: *Non enim secundum praemissam expositionem.* In tertia vero ostendit, quod illa quibus haec appropriat, sunt propria. Appropriatio enim est communis respectu proprii, et hoc facit ibi: *Propria igitur personarum.*

Illud etiam sciri oportet, quod eandem trium personarum etc. Haec est secunda pars huius partis, in qua assignat Magister appropriationem Augustini, et habet haec pars duas partes. In prima ponit ipsam appropriationem; in secunda ponit eius

expositionem, ibi: *Sed plurimos movet, quod Patri attribuit etc.* Et haec pars habet tres secundum illa tria appropriata. In prima ostendit, qualiter Patri appropriatur *unitas*, ostendens etiam incidenter, qualiter aliqua dicuntur *unum*. In secunda vero ostendit, quomodo Filio appropriatur *aequalitas*, ibi: *Nunc videamus, quare aequalitas.* In tertia vero ostendit, quomodo Spiritui sancto approprietur *concordia*, ibi: *Quod autem in Spiritu sancto dicitur esse utriusque concordia.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in hac parte, duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de appropriatione Hilarii.

Secundo, de appropriatione Augustini.

Et quantum ad primum quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum imago dicatur in di-

vinis secundum substantiam, an secundum relationem.

Secundo, dato quod secundum relationem, quaeritur, utrum imago sit proprium Filii.

Tertio quaeritur de ratione appropriationis illorum trium, scilicet aeternitatis, speciei et usus.

ARTICULUS I.

De appropriatione Hilarii.

QUAESTIO I.

Utrum imago in divinis secundum substantiam, an secundum relationem dicatur.

Quod autem *imago* dicatur secundum substantiam, ostenditur hoc modo.

1. Hilarius quarto de Trinitate¹: « Deus ad communem sibi cum Deo imaginem eandemque similitudinem reperitur hominem operari ».

2. Item, Beda² super illud: *Faciamus hominem* etc.: « In hoc, quod dicit imaginem, notatur una et aequalis substantia Trinitatis »: ergo, imago, cum pertineat ad communitatem et unitatem substantiae, dicitur secundum substantiam.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia illud idem, quod dicit³ *exemplar* active, dicit *imago* passive; sed exemplar in divinis dicitur secundum substantiam, non secundum relationem: ergo etc.

4. Item, *imago* consistit in repraesentando aliquid non tantum in substantia, sed etiam in distin-

ctione et ordine distinctorum: si ergo in divinis non cadit distinctio in una persona, necesse est, quod in divinis attendatur imago, secundum quod unitas essentiae est in tribus personis: ergo non notionaliter, sed essentialiter dicitur *imago* in divinis.

CONTRA: 1. Augustinus in septimo de Trinitate⁴: *Fundamenta.* « Quid absurdius quam *imaginem* dici ad se »? sed omne quod dicitur secundum substantiam, dicitur ad se: ergo cum *imago* non dicatur ad se, non dicitur secundum substantiam.

2. Item, Hilarius tertio de Trinitate⁵: « Imago sola non est », ergo imago in divinis est cum alio; sed essentia non est cum alio: ergo etc.

3. Item, hoc ipsum videtur per *definitionem* imaginis, quia Hilarius⁶ dicit, quod « imago est

¹ Num. 18. Sensus verborum citatorum est: Deus (Pater) reperitur operari sive fecisse hominem ad imaginem sibi cum Deo (Filio) communem. Cfr. supra d. XXVIII. c. 7.

² In Hexaëm. I. (ad Genes. 1, 26.): In eo vero quod sequitur *ad imaginem et similitudinem nostram*, una et aequalis substantia eiusdem sanctae Trinitatis indicatur.

³ Vat., omisso *quod*, hic et immediate post pro *dicit* bis exhibet *dicitur*.

⁴ Cap. 4. n. 2.

⁵ Num. 23. — Cod. W primo *ergo* praemittit *si*.

⁶ De Synod. n. 13; in qua definitione sola Vat. *coaequatio* pro *coaequandum* etc. — Integram definitionem invenies in lit. Magistri, hic c. 2, notula. — Mox Vat. cum cod. cc omittit *unius*.

rei ad rem *coaequandam* » etc.; sed res, quae coaequatur rei, est persona: ergo imago est personae ad personam. Sed quod dicit respectum unius ad alterum dicitur secundum relationem: ergo et *imago*.

4. Item, hoc videtur per *etymologiam*. *Imago* enim dicitur quasi imitatio¹, ergo ubi est ratio imaginis, ibi est imitatio; sed divina essentia non imitatur aliquid, quia omne tale est ab aliquo: ergo *imago* non dicitur secundum substantiam vel essentiam.

CONCLUSIO.

Imago, proprie loquendo, dicitur non secundum substantiam, sed notionaliter.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut *exemplar* secundum proprietatem vocabuli dicit expressionem per modum *activi* — unde exemplar dicitur ad cuius imitationem fit aliquid² — sic e contrario *imago* per modum *passivi*; et dicitur imago quod alterum exprimit et imitatur. Et hoc modo accipitur imago dupliciter, secundum quod duplex est expressio, scilicet vel in naturae *unitate*, vel in naturae *diversitate*: in naturae communitate sive unitate, sicut filius imperatoris dicitur imago patris; in naturae diversitate, sicut imago imperatoris est in nummo³.

Sic respectu Dei dicitur *imago* per expressionem secundum *identitatem naturae*; et sic est imago increata et dicitur notionaliter sive secundum relationem, quia imago dicit emanationem, emanatio autem in unitate naturae non est nisi personae. Dicitur etiam imago per expressionem in *diversitate naturae*; et sic dicitur imago creata respectu totius Trinitatis. Et sic patet, quod *imago*, in divinis accepta, dicitur secundum relationem personae ad personam; et hoc secundum vocabuli proprietatem, sicut probant rationes ad hoc inductae.

Sed quoniam contingit abuti⁴ nomine *exemplaris*, ut etiam dicatur exemplar, quod ad imitationem al-

terius fit, sic e contrario contingit abuti *imagine*, ut dicatur imago, ad cuius expressionem fit aliud; et sic cum creatura fiat ad expressionem unitatis essentiae in trinitate personarum, potest dici imago de tota Trinitate; et sic dicitur imago *imaginans*, cum de ratione nominis dicat⁵ *imaginatum*; sicut exemplar dicitur exemplatum abusive, quamvis exemplar sit exemplans. Et secundum istum modum videntur accepisse Hilarius et Beda, ut dicit Magister decima sexta distinctione secundi libri.

Tamen potest dici, quod uterque loquitur de imagine *creata*, quae cum sit respectu unius essentiae, est communis imago trium personarum et indicat unitatem substantiae in tribus. Unde nunquam imago pure dicitur *ad se*; quia semper dicit *respectum* vel ad aliam personam, vel ad creaturam⁶, sive creaturae ad divinam naturam. Nunquam etiam dicitur pure secundum *substantiam*, quia semper notat distinctionem vel interius, vel exterius. Unde imago non dicitur essentia simpliciter, sed essentia ut in tribus personis considerata. — Tamen proprietatem sermonis servando, imago dicitur secundum relationem personalem, prout dicitur imago⁷ aeterna. Et concedendae sunt auctoritates et rationes ad hoc.

1. 2. Ad auctoritates in oppositum patet responsio.

3. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *exemplar* dicitur essentialiter, ergo etc.; dicendum, quod non est simile, quia tota Trinitas est principium. Et ideo quia *exemplar* rationem *producentis* dicit — unde secundum substantiam dicitur et convenit toti Trinitati, sed non tota Trinitas est principiata — et quia *imago* dicit rationem *producti* proprie: ideo non convenit toti Trinitati nec dicitur secundum substantiam.

4. Ad illud quod obiicitur, quod ad hoc, quod sit imago, debet exprimere distinctionem et ordinem; dicendum, quod illud verum est in imagine, quae est imago rei habentis distinctionem et ordinem, sicut habet homo in partibus⁸, et tota Trinitas in personis; sed cum res, cuius est imago, non habeat distinctionem, ut puta una persona, non oportet sic

¹ Haec etymologia nominis *imitago* attribuitur Sexto Pompeio Festo, qui Verrei Flacci librum de Verborum significatione in compendium redegit saec. 3. vel 4. post Christum natum (cfr. Forcellini). Aristot., VI. Topic. c. 4. (c. 2.) ait: Nam imago id est, cuius generatio per imitationem est.

² Et si hoc exemplar est in mente artificis, vocatur *idea*, quae a Seneca, Epist. 65. ad Lucilium, sic definitur: exemplar, ad quod respiciens artifex, id quod destinabat, effecit. — Cod. T cum pluribus aliis paulo ante pro *activi* ponit *activum*, et dein *passivum* pro *passivi*.

³ August., Serm. IX. (de Decem Chordis) c. 8. n. 9: Nam etiam imagines in hominibus diversae sunt. Filius hominis habet imaginem patris sui, et hoc est quod pater eius, quia homo est sicut pater eius; in speculo autem imago tua non hoc est

quod tu... Sicut enim in nummo imago imperatoris aliter est, aliter in filio; nam imago et imago est, sed aliter impressa est in nummo, aliter in filio, aliter in solido aureo imago imperatoris; sic et tu nummus Dei es etc.

⁴ Id est: improprie vel falso accipere.

⁵ Vat. cum paucis codd. et ed. 1 *dicatur*. Paulo inferius pro *exemplans* codd. cum edd. 1, 2, 3 non recte *exemplaris*, et subinde pro *videtur* Vat., faventibus nonnullis codd., *dicitur*.

⁶ Sola Vat. textum sic supplet: *vel personae ad aliam personam, vel essentiae ad creaturam*. Mox post *Nunquam* pro *etiam* cod. R *ergo*.

⁷ Cod. W adiicit *Dei*.

⁸ Codd. aa bb addunt *animae, id est in potentiis*, cod. T (in marg.) adiungit *vel in potentiis*.

latio. exprimi. — Vel potest dici, quod illud verum est, quando imago substantialiter differt. Tunc enim ad hoc, quod expresse exprimat, necesse est imitari

in conditionibus consequentibus substantiam; sed cum imitatur in eadem forma substantiae, non oportet.

SCHOLION.

I. De *creata* imagine Dei actum est supra d. 3. p. 1. q. 2. in fine, et p. II. a. 1. 2., et diffusius agetur II. Sent. d. 16. Hic vero tractatur de imagine *increata*, quae est nomen proprium Filii. — Primo definitur et explicatur nomen *imago* in sensu *proprio*, deinde idem nomen in sensu *improprio* (« contingit abuti imagine »), quatenus est imago *imaginans* sive faciens imaginem (cfr. II. Sent. d. 16. dub. 3.). — In fine respons. auctor concludit, quod *imago*, in quocumque sensu intelligatur, semper includit *respectum*, et quidem in ipso Deo respectum secundum relationem *personalem*, si intelligitur in sensu proprio. — Ex hac quaest. et dub. 2. 3. aliisque locis eruitur, secundum mentem S. Bonaventurae tria requiri ad perfectam imaginis rationem, scil. ut aliquid sit *simile* ei, quod repraesentat, vel specie, vel saltem in signo speciei — ut illud alterum *imitetur* et *exprimat* (unde, deficiente hac conditione, ovum non est imago ovi, ut dicit S. August., 83 Quaestion. q. 74.) — ut imago *referatur* ad imaginatum ut ad suum *prototypum*

realiter ab ipso distinctum. Aliis verbis idem docet S. Thom., I. Sent. d. 28. q. 2. a. 4.; S. I. q. 35. a. 4.

II. Quod *imago* et secundum relationem dicatur, et « secundum vocabuli *proprietalem* », et quod Filius sit *proprium* nomen (q. seq.), inter doctores Latinos est sententia communis contra paucos, inter quos Durandus (I. Sent. d. 28. q. 3.), qui sicut de *verbo* (cfr. supra d. 27. p. II. q. 1.), ita de *imagine* docet, quod « non conveniat *proprie* divinis, prout tamen convenit, dicitur personaliter, et non essentialiter ».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 61. m. 1. 2. — S. Thom., locis cit. — B. Albert., de hac et seq. q. I. Sent. d. 28. a. 9; S. p. I. tr. 8. q. 35. m. 2. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 28. q. 3. a. 1. — Richard. a Med., I. Sent. d. 28. a. 3. q. 4. — Aegid. R., I. Sent. d. 28. princ. 2. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 2. n. 21. seqq. — Durand., loc. cit. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. I. Sent. d. 28. q. 4.

QUAESTIO II.

Utrum imago in divinis proprie de Filio dicatur.

Secundo quaeritur, utrum *imago* sit *proprium* Filii. Et quod sic, videtur:

1. Per Hilarium¹ in proposita appropriatione: *« Aeternitas in Patre, species in Imagine, usus in Munere »*. Pater dicitur *proprie*, similiter *Munus*: ergo si recte ponuntur, ex aequo *Imago* dicitur *proprie* de Filio.

2. Item, Augustinus sexto de Trinitate²: « Solus Filius est imago Patris », et expressius: « Eo filius, quo imago et verbum »: ergo secundum hoc, cum filius dicat *personalem* relationem, patet etc.

3. Item, *imago* est similitudo expressa et in divinis similitudo expressissima³; sed similitudo expressissima non potest esse plurium distinctorum: si ergo Filius est ab uno, Spiritus sanctus aequaliter a duobus, ergo non poterit esse *imago*.

4. Item, *imago* in divinis attenditur secundum imitationem personae, non essentiae, quia⁴ non est

imago essentiae, sed personae: ergo ad hoc, quod una persona sit imago alterius, necesse est, quod illam imitetur in eo quod respicit personam ut personam; sed emanatio vel productio personae respicit personam ut personam; nam productio creaturae respicit substantiam. Cum ergo solus Filius imitetur Patrem in productione personae, solus Filius est *imago*.

CONTRA: 1. Damascenus⁵ dicit, quod « Spiritus sanctus est imago Filii »: ergo non est Filii *proprium* esse imaginem. Ad oppositum.

2. Item, hoc videtur per utramque *definitionem* Hilarii⁶. Et *prima* est: « Imago est eius rei, ad quam imaginatur, species indifferens »; sed hoc convenit Spiritui sancto: ergo et imago. Secunda est: « Imago est rei ad rem coaequandam imaginata et indiscreta similitudo »; sed hoc convenit Spiritui sancto: ergo etc.

¹ Lib. II. de Trin. n. 4, ubi in originali sic legitur: In Patre... infinitas in aeterno, species etc. Vide hic lit. Magistri, c. 2, ubi et haec appropriata exponuntur.

² Cap. 2. n. 3. — Textus subsequens habetur ibid. libr. VII. c. 2. n. 3: Eo quippe Filius quo Verbum, et eo Verbum quo Filius... Et haec duo cum dicuntur, id est *nata sapientia*, in uno eorum, eo quod est *nata*, et verbum et imago et filius intelligatur, et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur etc. Cfr. supra d. XXVII. c. 4. circa finem.

³ Cfr. August., libr. 83 Qq. q. 74. Quomodo propositio

immediate sequens intelligenda sit, explicatur in corp. quaest. — Plures codd. ut AHILMO (Q T in marg.) Z cum ed. 1 post *potest esse* interserunt *nisi*; mendose.

⁴ Vat. addit *persona*.

⁵ Libr. I. de Fide orthod. c. 43: Imago Patris est Filius ac Filii Spiritus.

⁶ Libr. de Synod. n. 43. Vide hic lit. Magistri, c. 2. Secundam definitionem, a Vat. et plurimis codd. nec non ab ed. 1 indebite omissam, supplevimus ex codd. PQ; cod. T eam in margine exhibet.

3. Item, hoc videtur per *rationem*, quia ad imaginem ista duo sufficiunt, scilicet imitatio secundum *similitudinem*, et secundum *aequalitatem*¹; sed haec duo est reperire in persona Spiritus sancti: ergo etc.

4. Item, sicut Filius procedit a Patre, ut exprimens Patrem, ita Spiritus sanctus a Filio, ut exprimens Filium: ergo quemadmodum Filius est imago Patris, ita Spiritus sanctus est imago Filii.

CONCLUSIO.

Solus Filius, proprie loquendo, est imago.

RESPONDEO: Dicendum, quod *imago* in divinis non tantum dicit expressionem personae, sed etiam expressionem in *summo*. Expressio autem in *summo* duo ponit, scilicet quod sit *unius ad unum*, et quod sit secundum *omnem modum*. Quod sit *unius ad unum*, ponit per hoc, quod « illud quod per superabundantiam dicitur, uni soli convenit² »; et si sit *essentiale*, *essentiae*; si *personale*, *personae*. Nam unum in *summo* non potest *exprimere* plura vel plures³, unum inquam, in quo nulla est diversitas. Similiter unum summe non potest *exprimi* a pluribus, ut plures sunt, quia tunc omnino indifferentes essent. — Ponit etiam aliud, videlicet, ut sit expressio secundum *omnem modum*. Nam si ex aliquo respectu non habet exprimere, non exprimeret *summe*.

Propter primam rationem solus Filius est imago, quia solus ab *uno* procedit, Spiritus autem sanctus a duobus, et ideo aequaliter utrumque exprimit, et ideo neutrum in *summo*. Propter secundam rationem solus Filius est imago, quia secundum *omnem re-*

spectum habet rationem exprimendi⁴, et in quantum comparatur ad illum *a quo* est, et in quantum comparatur ad illum *qui* ex ipso est. In quantum comparatur ad illum *a quo* est, quia exit per modum naturae, et ita per modum verbi et speciei et per modum similitudinis expressae. In quantum comparatur ad illum *qui* est ex eo, quia per omnia et eodem modo spirat Filius, ut Pater. Spiritus sanctus autem in nullo horum convenit; ideo ratio imaginis est in solo Filio, quia ab *uno* tantum procedit, et quia per modum *naturae*, quia etiam *consimiliter*⁵ *producit* Spiritum sanctum. — Media tamen ratio, quia per modum *naturae*, est ratio propria, aliae vero faciunt ad congruitatem.

Concedendum igitur, quod solus Filius, loquendo proprie, est *imago*, et eo quo *filius*, eo est *imago*, et eo ipso *verbum*. Sed *filius* dicit solum respectum ad Patrem; *imago* principaliter ad Patrem, sed consequenter respectum ad aliam personam, *verbum* principaliter respectum ad Patrem, et consequenter respectum ad creaturam. Unde eadem notio sunt ipsius Filii, tamen alio et alio modo significata. Unde non est superfluitas.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de Damasceno, dicendum, quod Damascenus fuit Graecus; Graeci autem non ita proprie accipiunt rationem imaginis, ut Latini, quia nec de origine personarum sic sane intelligunt. — Vel potest dici, quod sermo Augustini et Damasceni intelligitur causaliter, quia reformat nos ad imaginem Christi⁶.

2. Ad illud quod obiicitur, quod utraque definitio imaginis convenit Spiritui sancto; dicendum, sicut infra patebit⁷, quod *species* et *similitudo*, ut ibi accipitur, convenit soli Filio.

¹ Cfr. August., lib. 83 Qq. q. 74, ubi conceptus imaginis, aequalitatis et similitudinis exponuntur et inter se comparantur.

² Aristot., V. Topic. c. 2. et 3. (c. 5.): τὸ γὰρ καθ' ὑπερβολὴν ἐνὶ μόνῳ ὑπάρχει. Verba καθ' ὑπερβολὴν, quae a Boethio Latine redduntur *per superabundantiam*, ab aliis *in excellentia*, habent eandem vim, quae a grammaticis superlativo vindicatur.

³ Sic Vat. cum ed. 4. Codd. cum ceteris edd. post *plures* adiungunt *unum*, qua voce adiuncta, propositio fit disiunctiva, et ponitur illud divisionis membrum, quod in constructione passiva exprimitur verbis: Similiter unum etc. Tunc autem necessario supplendum esset: *Non unum plura* (in summo exprimere potest); quae verba fortasse a librariis omissa sunt. — Paulo inferius pro *differentes*, quod Vat. exhibet, ex codd. FI PQ TX restituimus *indifferentes*, contextu hanc vocem requirente.

⁴ Cod. K sic prosequitur: *Exprimit enim, in quantum comparatur ad Patrem, a quo est, et in quantum comparatur ad Spiritum sanctum, qui ex ipso est, et in quantum comparatur ad illum a quo, quia exit* etc.

⁵ Cod. K adiicit *ut Pater*.

⁶ Quam sententiam Damascenus verbis, quae supra in prima obiectione citantur, subnexis sic exprimit: Per quem Christus, in homine habitans, ad imaginem Dei esse eidem impertit. — Paulo superius consentiens omnium codd. et edd. lectio, quam et nos cum Vat. retinimus, est *quod sermo Augustini et Damasceni* etc. At cum S. Doctor in prima ex praecedentibus obiectionibus mentionem Augustini non faciat, sed

tantum Damasceni, non intelligitur, cur hic etiam Augustinum appellet. Quare recte coniciendum videtur, verba illa *sermo Augustini* per errorem librariorum irrepsisse, loco quorum verborum in originali fortasse verba exstabant: *quod secundum Augustinum verbum Damasceni* etc. Huic coniecturae favet illud Alexandri Hal., S. q. 61. m. 3. a. 2: « Ad illud Damasc., quod Spiritus sanctus est imago Filii; dicendum, quod Filius dicitur esse imago Patris multipliciter. Uno modo quasi effective: sicut enim artifex, habens imaginem Herculis in mente, per illam facit eam in materia; sic Pater per Filium imaginem dicitur operari imaginem creatam. Unde August. ad Ianuarius: Imago invisibilis Patris Salvator noster est: quantum ad Patrem veritas est, quantum ad nos, quibus revelat, imago est. Sed sicut Pater per Filium imaginem operatur imaginem creationis, ita per Spiritum sanctum imaginem recreationis; et ita Spiritus sanctus imago est, sicut Filius, scil. quasi effective. Secundum hoc ergo dicendum de Spiritu sancto, quod dicitur imago non simpliciter, sed quasi effective, scilicet respectu imaginis recreationis. Unde imago de *Spiritu sancto* duo importat: quod est a Filio, et quod est ab ipso donum, secundum quod in nobis est imago recreationis; sed absolute non est imago, sicut Filius, quia non est a Patre ut habens conformationem in productione personae ex se ».

⁷ In quaest. seq. — Vat., quae in ipsa obiectione plura omisit, hic cum plerisque codd. omittit *utraque* ante *definitio*, nec non *et similitudo* ante *ut ibi*. Suppressa verba supplevimus ex codd. PQ.

3. 4. Ad illud quod obiicitur de assimilatione et aequalitate, dicendum, quod Filius non dicitur *imago* propter assimilationem in substantia, sed pro-

pter modum emanandi; et in hoc non habet Spiritus sanctus expressissimam similitudinem nec cum Filio nec cum Patre, ideo nullius est imago.

SCHOLION.

I. Quod nomen *imago* de Filio recte dicatur, constat ex sacra Scriptura (Col. 1, 15; II. Cor. 4, 4; Hebr. 1, 3.); quod sit *proprium* eiusdem nomen, contra Durandum et paucos alios a Latinis doctoribus communiter docetur, dum Graeci etiam Spiritui S. hoc nomen attribuunt. — Attamen de *rationibus assignandis*, quare hoc nomen proprie de Filio dicatur, doctores nostri non conveniunt. S. Thomas (S. I. q. 35. a. 2.) solummodo hanc approbat, quod «Filius procedit ut verbum, de cuius ratione est similitudo speciei ad id a quo procedit, non autem de ratione amoris» etc. Eandem rationem, quam immerito Aureolus alique impugnant, etiam S. Bonav. affert tanquam «*rationem propriam*», et alias plures, quae ad duas reduci possunt, ut *congruas* adiungit (fund. 3. 4. et in corp.). Prima est: Filius est ab uno, et imago summe expressiva non potest esse nisi unius ad unum, vel (ut paulo aliter dicunt Alex. Hal., B. Albert., Petrus

a Tar.) imaginis non est imago. Hanc rationem S. Thom. (loc. cit.) nihil valere asserit. Secunda est, quia Filius convenit cum Patre in una spiratione, non vero Spiritus S., de qua ratione S. Thom. dicit: «Sed hoc non videtur *sufficere*». Hoc facile ex mente S. Bonaventurae concedi potest. Monet autem Dionys. Carth. (d. 28. q. 4.), etiam has duas rationes, ut congruas auctoritate Richardi a S. Victore, Alexandri, Alberti et aliorum commendatas, non penitus negligendas esse.

Quomodo differant *filius*, *verbum*, *imago*, in fine respons. tangitur; cfr. d. 27. p. II. dub. 2, et q. 2.

II. De quaestione ipsa: Alex. Hal., S. p. I. q. 61. m. 3. — S. Thom., I. Sent. d. 28. q. 2. a. 3; S. loc. cit. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 28. q. 3. a. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 28. a. 3. q. 2. — Aegid. R., I. Sent. d. 28. princ. 2. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 69. q. 4.

QUAESTIO III.

Quare aeternitas approprietur Patri, species Imagini, et usus Muneri.

Tertio quaeritur, quare aeternitas approprietur Patri, species Imagini et usus Muneri. Videtur, quod non sit bona appropriatio Hilarii¹:

1. Quia omnes divinae personae simul aeternae sunt et coaequales; et *aeternitas* abstrahit ab actu personae: ergo non est appropriabilis.

2. Item, quaeritur, quare *species* appropriatur imagini? Aut enim sumitur ibi species, ut species dicitur *forma*, aut *pulcritudo*: si *forma*; sed sicut *natura* nulli² est appropriabilis, sic nec *species*. Si autem *pulcritudo*; sed pulcritudo imaginis refertur ad prototypum, ergo ad Patrem: ergo illi debet appropriari.

3. Item, Dionysius³ dicit, quod «bonum et pulcrum idem est»: ergo cum *bonitas* sit appropriabilis Spiritui sancto, ergo et *pulcritudo*.

4. Item, Hilarius⁴ dicit, quod «oportet imaginem habere essentiam et naturam et speciem auctoris». Quare ergo magis definit imaginem per *speciem* quam aliquod aliorum?

5. Item, non est utendum Deo, sed solum creatura⁵: ergo *usus* nulli personae est appropriabilis, ergo nec Spiritui sancto.

CONCLUSIO.

Congrue appropriatur aeternitas Patri propter carentiam principii; usus, ut dicit generaliter actum voluntatis, Spiritui sancto propter modum emanationis, id est secundum voluntatem; Filio autem species, quia species dicit similitudinem, rationem cognoscendi, et pulcritudinem: quae omnia illi congruunt, quia emanat per modum naturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista appropriatio Hilarii fuit ad explicandam personarum *originem* sive emanationem. Quoniam igitur persona Patris emanatione et origine caret, ideo illud debuit ei appropriari, quod importat privationem principii. Tale

¹ Verba Hilarii invenies pag. 541, nota 4. — Paulo superius post *Videtur* codd. X Z inserunt *enim*. Post hoc argumentum in cod. O sequens invenitur interpositum: *Item, appropriatio est ad excludendum errorem: ergo cum magis possunt homines errare circa aeternitatem Filii quam Patris, magis Filio debet appropriari.*

² Pro *nulli*, quod auctoritate codd. O Q Y et ed. 1 posuimus, Vat. *nulla*. Paulo superius post *ut species dicitur forma* codd. aa bb addunt *vel essentia*.

³ De Div. Nom. c. 4. § 7: τὸ αὐτὸν ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν τὸ καλόν. — Post *idem est* codd. aa bb adiungunt *vel se consequuntur*. — Hoc argumentum hoc a Vat. ultimo loco positum, auctoritate codd. et ed. 1 primo loco posuimus.

⁴ Libr. de Synod. n. 43: Ut rei imago sit, speciem necesse est et naturam et essentiam, secundum quod imago est, in se habeat auctoris.

⁵ Cfr. supra d. 4. a. 4. q. 3. — In fine argumenti Vat. cum aliquibus mss. perperam *Spiritus sanctus*.

Conclusio 1. autem est hoc nomen *aeternitas*. Aeternum enim est quod principio caret¹. Et licet de suo nomine non dicat nisi privationem initii durationis, per appropriationem tamen dicit privationem omnis principii.

1. Et sic patet prima obiectio.

Spiritus vero sanctus procedit per modum voluntatis et amoris; et ita debuit ei appropriari nomen, quod actum exprimit voluntatis; hoc autem est hoc nomen *usus*. «Nam *uti* est assumere aliquid in facultatem voluntatis²» sive ad utendum sive ad fruendum. Quoniam ergo assumptio ad fruendum est per amorem, similiter ad utendum, quia

Conclusio 2. amor est pondus et ordo³: ideo *usus* recte appropriatur Spiritui sancto.

5. Et sic patet ultimo quaesitum, scilicet quod *usus* accipitur hic, non prout dividitur contra fruitionem, sed prout dicit amoris complexum et⁴ actum liberum.

Filius vero emanat per modum naturae; et quia emanat per modum naturae⁵, ideo emanat per modum *perfectae* et *expressae similitudinis*. Nam natura producit sibi simile et aequale. Et quia habet in se rationem *expressae similitudinis*, ideo et *cognitionis*, quia expressa similitudo est ratio cognoscendi⁶. Et quia per modum *perfectae similitudinis* et *rationis* habet in se rationem et exemplar omnium, inde est, quod habet rationem *perfectae pulcritudinis*. Quia enim est *perfecta* et *expressa similitudo*, ideo pulcher est in comparatione *ad eum* quem exprimit. Quia vero *rationem cognoscendi* habet, et non unius tantum, sed totius universitatis; ideo «pulcrum pulcherrimus ipse mundum mente gerens⁷», pulcritudinem habet in comparatione *ad omnem pulcritudinem exemplatam*. Ex his duobus relinquitur perfectissima pulcritudo. Sicut enim dicit

In emanatione Filii est triplex ratio.

Augustinus⁸: «Pulcritudo non est aliud quam aequalitas numerosa». Quoniam igitur in comparatione ad *Patrem* habet pulcritudinem aequalitatis, quia perfecte exprimit, sicut pulchra imago; in comparatione vero ad *res* habet omnes rationes, secundum quod dicit Augustinus⁹, quod «est ars plena omnium rationum viventium»: ideo patet, quod in Filio recte reperitur ratio *omnis pulcritudinis*. — Eo igitur quo Filius per modum naturae emanat, habet rationem perfectae et expressae similitudinis; eo quod habet rationem perfectae similitudinis, habet rationem cognitionis; et ratione utriusque habet rationem pulcritudinis. Quoniam igitur nomen *speciei* importat *similitudinem* et importat *cognoscendi rationem*, importat etiam *pulcritudinem* — ut «species quidem Priami digna est imperio¹⁰» — ideo elegantissime appropriatur Filio.

2. 4. Patet ergo, quare illud nomen magis appropriat Hilarius *Filio* quam aliud, quare etiam magis definit *imaginem* per illud nomen quam per aliquod aliud.

Ad illud ergo quod obiicitur, quod pulcritudo imaginis refertur ad prototypum; dicendum, quod verum est, sed tamen aliter refertur *honor*, aliter *pulcritudo*: quia honor imaginis sive picturae ita refertur ad prototypum, quod in ipsa non est secundum se honor, sicut patet, si honoretur iconia beati Nicolai; sed pulcritudo ita refertur ad prototypum, quod nihilominus est in imagine pulcritudo, non solum in eo cuius est imago. Et potest ibi reperiri duplex ratio pulcritudinis, quamvis in eo cuius est, non nisi una inveniatur. Quod patet, quia imago dicitur pulchra, quando bene protracta est, dicitur etiam pulchra, quando bene repraesentat illum, ad quem est. Et quod ista sit alia ratio pulcritudinis, patet, quia contingit unam esse sine alia: quemadmodum dicitur¹¹ imago diaboli pulchra, quando

Sol. 2. in ec.

Nota m.

¹ Richardus de S. Victore, II. de Trin. c. 4: Sempiternum namque esse videtur, quod caret initio et fine; aeternum, quod caret utroque et omni mutabilitate.

² August., X. de Trin. c. 11. n. 17. Vide supra d. I. c. 3, et explicationem S. Doctoris ibi a. 1. q. 1.

³ August., XIII. Confess. c. 9. n. 10: Pondus meum amor meus, eo feror quocumque feror. Cfr. etiam XI. de Civ. Dei, c. 28, et XV. c. 22, ubi et docetur, in amore requiri ordinem.

⁴ Codd. K V X subiiciunt *ita*.

⁵ Verba *et quia emanat per modum naturae*, quae in plurimis codd. et ed. 1 exstant, in Vat. et aliquibus codd. desiderantur. — De ratione mox addita vide supra pag. 134, nota 10.

⁶ Cfr. supra d. 6. q. 3. ad 4, et infra d. 35. q. 1. in corp., et Aristot., III. de Anima, text. 38. (c. 8.), ac libr. de Memoria et Remisc. c. 2. (c. 1.). — Paulo inferius post *rationem* Vat. repetit *cognoscendi*, neque codd. neque edd. 1, 2, 3 suffragantibus.

⁷ Boeth., III. de Consol. metr. 9. — Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 addit *ut ait Boethius*, et mox pro *exemplatam* substituit *extraneam*, paucis tantum suffulta codd. Cod. O *exemplati* pro *exemplatam*.

⁸ Libr. VI. de Musica, c. 13. n. 38: An aliud quam aequalitatem numerosam esse arbitraris (pulcritudinem)? Cfr. et XXII. de Civ. Dei, c. 19. n. 2. et 3.

⁹ Libr. VI. de Trin. c. 10. n. 11.

¹⁰ Porphy., de Praedicab. c. de *Specie*, iuxta mendosam translationem antiquam, qua usi sunt Scholastici (etiam Averroes sic legit). Verba *species Priami* B. Albertus, qui nomen *Priami* librorum errore ortum esse non suspicabatur, sic explicare tentat in suo Commentario super Porphyrium: «Secundum quod dicimus, quod species Priami, Troiani regis (qui forma elegantissima fuit), digna est imperio; quia ex elegantia formae demonstratur dispositio ad virtutes» etc. At Boethius (ed. Migne), Porphyrii textum Graecum recte Latine reddens, pro *Priami* legit *primum* (alii interpretes *prima*), quae vox et in Euripide habetur, ex quo verba illa citata sumta sunt. Euripidis verba, in Latinum translata, sunt:

Utinam videre contingat mihi ipsorum nepotes nepotum,
Primum quidem forma dignos regno:
Haec enim summa virtus existit in vita,
Corpus habere, quod res pulchra mereatur.

¹¹ Sola Vat. hic addit *iconia beati Nicolai pulchra*, quia decorem illius repraesentat, et tunc placida est, et.

bene repraesentat foeditatem diaboli, et tunc foeda est. Et ideo Hilarius, approprians *speciem* sive pulcritudinem Filio, magis appropriat sub nomine *imaginis* quam sub nomine *fili*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod idem est ho-

num et pulcrum: dicendum, quod Dionysius non vult dicere, quod sint unum *ratione*, sed quod sint unum *re*. Sed quoniam *ratione* differunt, ideo potest alicui appropriari unum, quod non appropriatur alterum.

SCHOLION.

1. De ipsa ratione *appropriationis* et de duplici eius radice cfr. infra d. 34. q. 3, ubi etiam sermo est de appropriatione, qua Patri tribuitur potentia, Filio sapientia, Spiritui S. bonitas; tertiam appropriationem vide hic a. 2. q. 3. (cfr. Breviloq. p. I. c. 6.). In hac quaestione egregie exponitur appropriatio ex S. Hilario sumta.

Notandum est, quod in Filio sit ratio summae *pulcritudinis* ex duplici capite: ex parte Patris, quem perfectissima similitudine exprimit, et ex parte exemplatorum. Plura de ratione pulcritudinis vide II. Sent. d. 9. q. 8; IV. Sent. d. 49. p. II.

a. 2. q. 1. in fundam.; liner. mentis in Deum, c. 2; Hexaëm. Serm. 6. 20. — Attentione digna est etiam doctrina in solut. ad. 2.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 1. — Scot., I. Report. d. 34. q. 3. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. q. 39. a. 8. — B. Albert., hic a. 3. 6. 7; S. p. I. tr. 12. q. 48. m. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 71. q. 4. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. unica.

ARTICULUS II.

De appropriatione Augustini.

Consequenter est quaestio principalis de appropriatione Augustini¹, quae est: « In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu sancto unitatis aequalitatisque concordia ». Et circa haec quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum Deus possit dici esse unum cum creatura.

Secundo, utrum creatura possit dici unum cum alia creatura.

Tertio, de ratione appropriationis illorum trium.

QUAESTIO I.

Utrum Deus unum cum creatura dici possit.

Quod autem Deus possit dici unum cum creatura, ostenditur:

1. Per auctoritatem Apostoli primae ad Corinthios sexto²: *Qui adhaeret Deo unus spiritus est*. Si unus spiritus: ergo unum ens et una res; et si hoc: ergo unum.

2. Item, homo, qui *adhaeret Deo*, *unus spiritus est*: aut ergo *creatus*, aut *increatus*; non *creatus*, quia Deus non est creatura: ergo unus³ *increatus*. Sed spiritus increatus est omnino unus: ergo homo adhaerens Deo est simpliciter unum cum Deo.

3. Item, magis unitur medium extremo quam extremum extremo; sed Spiritus sanctus est me-

dium uniens viros iustos, et viri iusti, per ipsum uniti, sunt unum — Ioannis decimo septimo⁴: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus* — ergo vir iustus cum Spiritu sancto potest dici unum.

4. Item, magis unitur membrum capiti quam membrum cum membro: ergo cum membra Christi sint unum in Christo, multo fortius membrum est idem capiti. Sed Christus est caput non tantum secundum humanitatem, sed etiam secundum divinitatem: ergo etc.

CONTRA: 1. Ex illo verbo, quod dicitur Ioannis⁵ *Ego et Pater unum sumus*, impugnant Sancti haeresim Arianam, et maxime Augustinus, ex hoc concludens, Arium errare, qui dicit, Filium

¹ Libr. I. de Doctr. christ. c. 3. n. 5.

² Vers. 17.

³ Pro *unus* Vat. cum cod. cc *ad minus*, et paulo inferius *adhaerendo* pro *adhaerens*. Aliquanto superius ante *non creatus* codd. WX intericiunt *sed*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁴ Vers. 22. — Pro *sunt unum* — Ioannis decimo septimo Vat. cum aliquibus mss. *sunt*. Unde Ioannes.

⁵ Vers. 30. — Rationem Augustini, quae hic respicitur, invenies hic in lit. Magistri, c. 4. Cfr. etiam IV. de Trin. c. 9. n. 12, et II. contra Maximin. c. 20. n. 1.

aliam habere naturam. Si ergo ratio Augustini bona est, *unum* dicit unitatem in natura; sed tali modo non est unum Creator cum creatura: ergo etc.

2. Item, hoc videtur *alia ratione*, quia quae maxime distant minime sunt unum; sed Creator et creatura maxime distant: ergo non possunt simpliciter dici unum.

3. Item, si sunt unum, ergo aliquod unum; sed si aliquod unum sunt, ergo Deus et creatura habent aliquod commune; et si hoc, univocantur in aliquo. Ergo cum univocum simplicius sit, quam quae univocantur in ipso¹, aliquid est simplicius Deo.

4. Item, si Deus et creatura sunt unum, cum in infinitum distet a qualibet, qua ratione dicitur unum cum una, et cum qualibet. Sed quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem²: ergo secundum hoc omnia sunt unum.

CONCLUSIO.

Deus non potest dici simpliciter unum cum creatura; sed cum quadam determinatione, ut unus spiritus, haec locutio recte usurpatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dicit Augustinus³, ad hoc, quod aliqua sint *unum*, non sufficit conformitas *voluntatis*, sed necesse est praesupponi convenientiam in *natura*. Quoniam ergo Deus et creatura summe differunt in natura, ideo non debent dici *unum*, sicut probant rationes ad hoc inductae.

Quia vero vir iustus⁴ conformatur per caritatem voluntati divinae et ei adhaeret magis quam alicui alii, recte dicitur *unum cum determinatione*, ut puta unus spiritus. Spiritus enim voluntas dicitur et amor⁵, unde *qui adhaeret Deo unus spiritus est*, quia unius et conformis voluntatis est.

1. Ad illud ergo quod obiicitur: est unus spiritus, ergo una res; dicendum, quod ibi est fallacia secundum *quid et simpliciter*. Nam *unus* distrahitur a ratione sua per hoc quod est *spiritus*, et dicit ibi unitatem non per indivisionem sive unitatem naturae, sed per conformitatem voluntatis.

2. Ad illud quod obiicitur: aut unus spiritus creatus, aut increatus etc.; dicendum, quod nec creatus, nec increatus. Nam *spiritus* non stat ibi pro substantia, sed pro actu voluntatis; et *unus* non importat nisi conformitatem affectus humani ad divinam voluntatem sive ad divinum amorem, quia amor transformat amantem in amatum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Spiritus⁶ est medium uniens; dicendum, quod unit quantum ad voluntatem, sed non quantum ad conformitatem naturae; et non dicuntur *unum* ratione conformitatis voluntatis solum. Ideo non valet, quia ligamen Spiritus non est tota causa quare sint unum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod membra Christi sunt unum; dici potest, quod membra Christi non dicuntur *unum simpliciter*, sed *unum corpus*; et sic etiam Christus est unum cum membris⁷, sed hoc est ratione humanitatis assumtae.

SCHOLIUM.

I. Antequam tractatur *unitas*, quatenus appropriatur Patri, praemittuntur duae quaestiones de unitate, quae esse potest inter Deum et creaturas, et inter creaturam et creaturam. — De Christo, quatenus est caput Ecclesiae, de quo fit mentio in solut. ad 4, cfr. III. Sent. d. 13. a. 2. q. 1. 2. 3.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1. § 4. — B. Albert., S. p. I. tr. 6. q. 29. m. 4. a. 2. ad 4. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 4. — Ægid. R., I. Sent. d. 8. p. I. princ. 4. q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 2. solummodo S. Bonaventuram exscribit.

QUAESTIO II.

Utrum una creatura cum alia simpliciter unum dici possit.

Secundo quaeritur, utrum una creatura possit dici unum cum alia; et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Apostolus primae ad Corinthios tertio⁸: *Qui*

plantat et qui rigat unum sunt; sed alius erat plantans, ut Paulus, alius rigans, ut Apollo: ergo secundum hoc patet, quod una creatura potest dici *unum* cum alia.

¹ Sive, ut aliis verbis magis generalibus utamur: cum universale sit simplicius particularibus, quae continentur sub ipso. Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.). — In principio huius obiectionis pro *si sunt unum* cod. T cum nonnullis aliis *si sint unum*.

² Aristot., I. Poster. c. 25. (c. 32.): Eadem iisdem eadem erunt. Cfr. VII. Topic. c. 1, et I. Phys. text. 17. (c. 2.).

³ Vide hic lit. Magistri, c. 4.

⁴ Cod. M cum ed. 1 addit *summe*.

⁵ De quo vide supra d. 10. a. 2. q. 3. in corp.

⁶ Supple cum codd. WZ *sanctus*. Paulo inferius pro *et non* codd. K O S X *et ideo*, cod. W *et ideo non*, et in fine solutionis pro *quare* Vat. *quod*.

⁷ Pro *cum membris* Vat., fere omnibus codd. obnitentibus, *commembrum*.

⁸ Vers. 8. De verbis seqq. cfr. ibid. v. 6. — Mox pro *una* Vat. *omnis*.

2. Item, Augustinus dicit et Magister ponit in littera¹, quod recte dicuntur *unum* quae conveniunt in natura et voluntate; sed hoc habet una creatura cum alia: ergo etc.

3. Item, Dominus Matthaei decimo nono²: *Itaque iam non sunt duo, sed una caro*; hoc dixit de viro et uxore; sed si sunt, et non sunt duo, ergo sunt unum: ergo vir cum uxore potest dici unum, et sic etc.

4. Item, ab unitate principii materialis venit unitas simpliciter, quae est unitas numero³; sed corpus est materiale principium in homine — *qui autem adhaeret meretrici, unum corpus efficitur*, sicut dicitur primae ad Corinthios sexto — ergo unum simpliciter, et sic etc.

CONTRA: 1. *Idem*, simpliciter dictum, stat pro eodem numero⁴, ergo *unum*, simpliciter dictum, stat pro uno numero; sed duae creaturae non sunt unum numero, quantumcumque convenient: ergo non debent dici *unum*.

2. Item, si aliqua dicuntur *unum* propter convenientiam in natura, tunc ergo, cum homo et asinus convenient in natura, sunt unum; quod non conceditur. *Si dicas*, quod ultra requiritur conformitas voluntatis⁵; cum ergo viri peccatores convenient et in natura et in voluntate, ergo debent dici unum: quod cum non dicantur, non sufficit ergo conformitas naturae et voluntatis.

3. Item, si homo ex coniunctione meretricis efficitur unum, cum omnis unitas sit a prima unitate⁶, haec unitas erit a prima unitate; sed talis unitas est detestabilis: ergo prima unitas facit unitatem detestabilem, ergo ipsa est vituperabilis.

CONCLUSIO.

Illa quae naturae, voluntatis et operationis conformitatem retinent, simpliciter unum possunt congrue dici; aliqua tamen istarum conditionum deficiente, non nisi unum secundum quid dicuntur.

RESPONDEO: Dicendum, quod duae creaturae distinctae non possunt habere unitatem nisi per conformitatem; quaelibet autem conformitas non facit dici *unum simpliciter*, sed illa quae est conformitas simpliciter, non secundum quid. Ad plenam autem conformitatem requiritur triplex conformitas, scilicet in natura, in voluntate et in operatione;

et quando illa tria concurrunt ad aliqua duo, tunc illa duo⁷ dicuntur *unum*: sicut Paulus et Apollo in natura erant conformes, quia uterque homo; in voluntate similiter, quia uterque salutem fidelium cupiebat; in actione similiter, quia uterque ad eam procurandam se exercebat, ille plantando et hic rigando, et utraque actio conformis, quia utraque erat per divini verbi praedicationem. Verbum enim divinum primo iactatum est semen, deinde accipit irrigationem pluviae. — Si autem sit conformitas in natura solum, non debent⁸ dici unum nisi secundum quid, scilicet cum determinatione diminutione, ut unum genere vel specie. Si solum in voluntate, tunc sunt unus spiritus, qui dicit amorem. Si unum in natura et voluntate, tunc unum corpus et una anima. Si unum in natura et actione, possunt dici unum cum determinatione, ut fornicator cum meretrice potest dici unum corpus; tamen non potest dici unum simpliciter, sicut vir et uxor. Nec viri mali ita unum, sicut viri boni, quia disconveniunt in volitis principaliter intentis. Quilibet enim malus bonum proprium quaerit et non commune.

Ex his patent quaesita. Concedendum enim est, aliqua duo dici unum simpliciter, si habeant conformitatem, sicut dictum est, sicut probant primae rationes⁹.

Ad illud autem quod quarto obiicitur, dicendum, quod non concludit, quia fornicator et meretrix non dicuntur unum corpus ratione substantiae corporalis, sed ratione operis carnalis, in quo uniuntur: et ideo non sequitur, quod debeant dici *unum simpliciter*.

1. Ad illud quod obiicitur de uno in numero, dicendum, quod duplex est unitas, scilicet *indivisionis* et *conformitatis*. Unitas *indivisionis* attenditur in uno numero, et haec unitas est simpliciter; unitas vero *conformitatis* non est in uno numero, sed in his quibus contingit aliis conformari, ut dictum est.

2. Ad illud quod obiicitur, si propter conformitatem in natura dicuntur unum etc.; dicendum, quod propter conformitatem in natura et voluntate; et in natura non solum, secundum quod est rei essentia, sed ex qua pullulat pullulans¹⁰, hoc est in quantum est operationis principium; sic patet, quod homo et asinus non dicuntur unum. Patet etiam, quod mali homines non dicuntur unum, quia etsi

¹ Hic, c. 4. — In fine argumenti pro creatura, quam vocem ex codd. K Q T (ee a secunda manu) restituimus, Vat. natura.

² Vers. 6.

Aristot., V. Metaph. text. 12. (IV. c. 6.): Numero quidem (sunt unum), quorum materia una. — Textus s. Scripturae hic citatus invenitur loc. cit. vers. 16.

⁴ Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 5.): Maxime autem indubitanter, quod unum est numero, idem ab omnibus videtur dici.

⁵ Supple cum Vat. contra.

⁶ Dionys., de Div. Nom. c. 13. § 4. seq., et Boeth., de Unitate ut uno.

⁷ Vat. et cod. cc omittunt tunc illa duo.

⁸ Aliqui codd. ut F H K Y Z deberet (deberent?).

⁹ Vat. cum cod. cc addit tres.

¹⁰ Aristot., V. Metaph. text. 5. (IV. c. 4.) ait: « Natura vero dicitur uno quidem modo nascentium generatio... alio vero, ex quo primo inexistente generatur quod gignitur ». Haec verba in versione Arabico-latina sic redduntur: « Et dicitur natura uno modo de omnibus pullulantibus; et etiam dicitur natura illud, cum

Conclusio 3. in 4 membris.

Ad arg. 4. in fundam.

Solutio oppositorum. Duplex unitas.

Notandum concordant in fine *propinquo* et in opere, differunt tamen in *remoto*, quia quilibet *quaerit quod suum* est¹. Iusti autem e contrario; si enim aliquando dissentiant voluntates eorum in fine *propinquo*, conveniunt in *remoto*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod unitas meretricis nullo modo est a Deo; dicendum, quod sicut in peccato est substantia actionis — et haec est a Deo — et deformitas — et haec non est a Deo; sic in unitate tali intelligendum est.

SCHOLION.

I. Pro recta intelligentia huius quaestionis notanda est *distinctio*, posita in solutione sive potius accuratiore determinatione 1. argumenti ad opposit., et in quaest. seq. ad 4, scil. quod unitas sit duplex: unitas *indivisionis* (naturae), qua aliquid est indistinctum in se, distinctum a quolibet alio; unitas *conformitatis*, quae conformitas iterum potest esse triplex, ut exponitur in textu. In sensu rigoroso solummodo unitas *indivisionis* est unitas *simpliciter*. Nihilominus in sensu largiore

interdum, etiam deficiente unitate indivisionis, unitas *conformitatis* dici potest unitas *simpliciter*, scilicet quando conformitas est perfecta in natura, in voluntate, in actione, ut explicatur in corp. Ita apte exponuntur varii loci s. Scripturae. — Quoad solutionem ad ult., quod *substantia* actionis, quae est quasi substratum *deformitatis*, sit a Deo, cfr. II. Sent. d. 37. a. 2. q. 1.

Ipsa quaestio explicite tractatur tantum a B. Alberto, hic a. 13.

QUAESTIO III.

Qua ratione unitas approprietur Patri, aequalitas Filio, concordia Spiritui sancto.

Tertio quaeritur de ratione appropriationis trium nominum praedictorum.

Ad opposit. quoad unitatem. 1. Et primo de *unitate*. Et quod non sit appropriabilis, videtur, quia unum et ens convertuntur², ergo unitas et essentia; sed essentia nulli est appropriabilis: ergo nec unitas.

2. Item, si appropriatur, cum Spiritus sanctus sit amborum unitas, ut dicit Augustinus³, videtur, quod debeat appropriari personae Spiritus sancti.

Quoad aequalitatem. 3. Item, obiicitur de *aequalitate*, quae appropriatur Filio. Nihil enim magis est indifferens in rebus aequalibus quam ipsa aequalitas; sed indifferens non est appropriabile: ergo nec aequalitas est appropriabilis.

4. Item, si appropriatur, debet appropriari Patri, quia aequalitas non est aliud quam unum sive unitas in quantitate⁴; sed unitas appropriatur Patri: ergo et aequalitas.

Quoad concordiam. 5. Item, obiicitur de *concordia*, quae appropriatur Spiritui sancto. Si enim concordia plures reducit ad unitatem, videtur potius de *proprio* facere commune quam de *communi* proprium: ergo si appropriare est de communi facere proprium, concordia nulli est appropriabilis.

6. Item, videtur quod debeat appropriari Filio, quoniam Filius est *pax nostra*, qui fecit *utraque unum*, ad Ephesios secundo⁵. Item, ad Colossenses primo⁶: *Pacificans per sanguinem crucis eius, sive quae in terris, sive quae in caelis sunt*.

7. Item, obiicitur contra rationem Augustini⁷: « Omnia aequalia propter Filium etc. », ergo Pater est aequalis propter Filium: ergo habet aliquid a Filio, quod falsum est. — Item quaero, quam causam dicit *propter*, utrum *efficientem*, aut *finalem*? Quamcumque harum dicat, cum tota Trinitas sit *efficiens* et *finis* omnis rei, tam *unitas*, quam *aequalitas*, quam *concordia* est propter Patrem, similiter propter Filium: ergo nulla est ratio appropriandi.

CONCLUSIO.

Ad explicandum personarum ordinem appropriatur unitas Patri, aequalitas Filio, concordia Spiritui sancto.

RESPONDEO: Intelligendum est, quod sicut appropriatio Hilarii fuit ad explicandam personarum *originem*, sic ista est ad explicandum *ordinem*.

quo *pullulat pullulans* primo ». Quae verba Averroes commentatur sic: « Et intendit per *pullulans* crescens ex aliqua re et distinctum ab eo in creatura, licet sit continuum cum eo... et dicitur (alio modo) pullulare omne quod crescit in alio et est continuum cum eo aut secundum tactum, aut secundum consolidationem ». B. Albertus, hic a. 13. hanc naturae definitionem « pullulans pullulat » applicat ad Apostolos, in quibus « fides fuit in ratione naturae ».

¹ Alluditur ad illud Phil. 2, 21: Omnes enim quae sua sunt quaerunt, non quae sunt Iesu Christi.

² Vide supra pag. 423, nota 1. — In conclusione subsequenti supple: convertuntur.

³ Libr. VI. de Trin. c. 5. n. 7. Cfr. supra d. 10. a. 2. q. 2.

⁴ Cfr. supra pag. 342, nota 6. — Paulo superius pro *debet* cod. M *videtur*.

⁵ Vers. 14. — Paulo ante pro *quoniam* codd. aa bb *quia concordia et pax idem*.

⁶ Vers. 20.

⁷ Libr. I. de Doctr. christ. c. 5. n. 5.

Quoniam igitur persona Patris est prima, ante quam non est alia, et quae non est ex alia: ideo appropriatur ei *unitas*, quae est prima in numero, et ante quam nihil est in numero¹.

1. 2. Ex hoc patet responsio ad duo prima, quia accipitur hic *unitas* secundum eam rationem, qua dicit *primitatem*, non essentiae *indivisionem* — quia² sic convertitur cum ente — aut voluntatis *conformitatem* — quia sic appropriatur Spiritui sancto. Ut prima autem Patri appropriatur.

Similiter, quia persona Filii secundum rationem intelligendi est secunda et perfecte exprimens Patrem, et hoc facit aequalitatem; ideo *aequalitas* ratione ordinis primo reperitur in Filio. Tunc enim primo intelligitur, cum Filius intelligitur nasci.

3. 4. Et ex hoc patet obiectum. Quod enim *aequalitas* approprietur, hoc non est ratione unitatis, sed ratione primae associationis et perfectae. *Aequalitas* enim tunc primo intelligitur, quando intelligitur associatio; et haec intelligitur primo in Filio, qui est secunda persona.

Similiter³, persona Spiritus sancti secundum rationem intelligendi est tertia; *concordia* autem ponit duos concordabiles et etiam concordantem; ideo primo incipit concordia, ubi primo intelligitur oriri persona tertia.

5. 6. Et sic patet illud, quod *concordia* appropriatur alicui, non quia de communi faciat proprium⁴, sed quia distinctos connectit, et hoc secundum rationem suae emanationis; quod non convenit Filio ratione *emanationis*, sed ratione *mediationis*, quia *mediator Dei et hominum*⁵. Ex his patent omnia obiecta.

7. Ad illud vero quod ultimo quaeritur: « omnia sunt unum propter Patrem, omnia aequalia propter Filium »⁶; dicendum, quod si *omnia* distribuat pro *creatis*, tunc propter dicit causam *formalem exemplarem* secundum *rem* et appropriationem, quia omnis aequalitas habet exemplar in aequalitate Filii; et sic de aliis⁷. Si autem distribuat pro *creatis et increatis*, tunc propter dicit causam *formalem exemplarem* secundum *rationem intelligendi* appropriatam; quia intellectus noster non intelligit aequalitatem in Patre nisi propter hoc, quod habet Filium per omnia exprimentem eius naturam et potentiam; similiter de aliis. Et tunc propter non dicit causam exemplaritatis secundum *rem*, sed secundum *rationem intelligendi*. Et sic non notatur, quod Pater habet aliquid a Filio, sed quod intellectus noster aliquid cognoscit de Patre per hoc, quod cognoscit Filium.

SCHOLION.

I. Sicut appropriatio S. Hilarii (hic a. 1. q. 3.) servit ad *originem* et productionem personarum explicandam, ita haec altera S. Augustini ad intelligendum *ordinem* trium personarum. — Bene distinguitur hic (ad 1. 2.) triplex unitas. De ratione *unitatis* in divinis cfr. supra d. 24. a. 1. — *Concordia* hic idem significat ac *nexus*, de quo vide supra d. 10. a. 2. q. 2.

II. Alex. Hal., S. p. 1. q. 67. m. 2. — Scot., 1. Report. d. 34. q. 3. — S. Thom., hic q. 3. a. 3; S. I. q. 39. a. 8. — B. Albert., hic a. 9. 10. 11. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. 2. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 71. q. 4. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. unica.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de *situ* huius partis, quia cum Magister agat de appropriatione distinctione trigesima quarta, et de appropriatis distinctione trigesima quinta usque ad

finem, videtur, quod male situet hic⁸ tractatum de appropriatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplici de causa ponit hic Magister tractatum de appropriatis. Una est, quia egerat de nominibus, quae dicunt relationem secundum⁹ relationem *communem*, secundum

¹ Cod. D hic addit *et a qua fluit omnis numerus; unde in unitate est primitas respectu omnium numerorum et fecunditas*.

² Multi codd. cum ed. 1 hic, alii paulo inferius, pro *quia* substituunt *et*; non bene. Pro *aut voluntatis* codd. L O non prout dicit voluntatis; cod. Y, retenta particula *aut*, adiungit *secundum quod dicit*. Paulo post codd. T Y omittunt *Ut ante prima*.

³ Sola Vat. hic interiecit *quia*.

⁴ Codd. L O, sensu inverso, sic: *quia de proprio commune aliquid faciat*. — Vat. cum paucis codd. post *communi* interponit *aliquid*.

⁵ Epist. 1. Tim. 2, 5.

⁶ In sola Vat. desiderantur verba *unum propter Patrem*, at in omnibus ferme codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 verba subsequencia *aequalia propter Filium*; in ed. 1 verba *propter Patrem, omnia aequalia*. Lectio integra, quam restituimus, invenitur in cod. Z. Proxime post pro *omnia* multi codd. cum ed. 1 *unum*; perperam.

⁷ Intellige: unitate et concordia.

⁸ Cod. bb *hunc*.

⁹ Cod. T omittit *relationem secundum*. Mox pro *quae* Vat., plerisque codd. et ed. 1 obnitentibus, *quam*.

quae attenditur appropriatio, sicut sunt *similis* et *aequalis*; et ita incidenter haec pars hic introduci-
 Ratio 2. tur. *Alia* ratio est, quia appropriata faciunt ad evi-
 dentiam propriorum; et ideo statim post tractatum
 de propriis, egit de appropriatis, et hoc maxime,
 prout faciunt ad evidentiam propriorum. Ideo de
 his agit hic, quae non dicunt respectum ad creatu-
 ras; infra vero agit de his appropriatis, quae res-
 pectum ad creaturas dicunt: et ita patet distinctio hu-
 ius partis ab illa. Unde tria appropriata Hilarii
 manifestant nobis personarum *emanationem*, tria
 vero appropriata Augustini nobis manifestant perso-
 narum *ordinem*, si quis inspiciat¹.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *est ars*
quaedam omnipotentis et sapientis etc. Videtur enim
 male dicere, quia unusquisque, non intellecta arte,
 est iners: ergo si Filius est ars Patris, non intellecto
 Filio esse, Pater est iners: ergo videtur, quod ratio-
 nabiliter operari habeat Pater a Filio suo.

RESPONDEO: Dicendum, quod facienda est vis in
 verbo, quia non dicit, quod sit *ars simpliciter*, sed
 quod sit *ars quaedam*, quia non est ars, *qua* Pa-
 ter novit, sed *ubi* novit; non est ars Patris, *qua* Pa-
 ter sit sapiens, sed quae est a Patre sapiente, per
 quam Pater omnia operatur, quia omnia produxit
 Quid ars. per Filium. Et notandum, quod cum *ars* includat
 et intentionem² *virtutis* et *sapientiae*, et similiter
verbum; tamen differenter, quia *verbum* dicit ema-
 nationem et respectum, ideo est proprium, *ars* autem
 appropriatum³.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiri-
 tus sanctus ingenti largitate perfundit ceteras crea-
 turas*; ergo secundum hoc videtur, quod omnibus
 donetur Spiritus sanctus.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus
 non dicitur *dari* ratione cuiuslibet effectus, sed pro-
 prie ratione eius, qui facit Spiritum sanctum haberi,
 et ita inhabitare in aliquo ut in templo⁴. Et quia
 huiusmodi sola rationalis creatura capax est, et soli
 iusti capiunt; ideo patet, quod illis solis Spiritus

sanctus datur. Ideo autem Spiritus sanctus dicitur
perfundere ceteras creaturas, non quia ei attri-
 buatur actus creandi, sed quia attribuitur ei actus
 conservandi.

DUB. IV.

Item quaeritur de ratione Hilarii, quae ponitur
 in notula: *Imago est eius rei, ad quam imagina-
 tur, species indifferens*. Primo videtur ratio *ista*
 non esse convertibilis, quia totum videtur convenire
 Spiritui sancto. — Item, species aut accipitur essen-
 tialiter, aut personaliter. Si *essentialiter*: ergo idem
 sensus est qui est⁵ *species indifferens*, qui etiam est,
 si diceretur *essentia indifferens*; sed hoc convenit
 Patri, non tantum Filio. Et iterum, essentia non
 dicitur ut *alicuius*. Si stat *pro persona*: ergo idem
 sensus est *species indifferens*, qui est, cum dicitur
persona indifferens, hoc autem falsum⁶.

Item de *secunda* ratione obiicitur, quae talis
 est: *Imago est rei ad rem coaequandam imaginata
 et indiscreta*⁷ *similitudo*. Videtur enim falsa, quia
 frequenter imago non aequatur ei cuius est imago.
 — Item, si est ad rem coaequandam, tunc videtur
 esse *aequalitas*, non *similitudo*. — Item, videtur
 falsum dicere, cum dicit *indistincta similitudo*,
 quoniam omnis imago et similitudo distinguitur ab
 eo cuius est imago.

Item, cum unius rei una sit definitio⁸, *quaeri-
 tur*, quomodo differenter istae rationes assignentur?

RESPONDEO: Dicendum, quod hic definitur *imago
 increata*, prout est proprium solius Filii, et sic
 semper dicit respectum ad Patrem; et ideo in *prima*
 ratione ponitur genitivus ut in ratione *principii*, in
secunda ponitur ut in ratione *termini*: quoniam
 imago habet comparari ad Patrem, non solum tan-
 quam ad aliquem, *ad quem* sive in quem *ducit*⁹,
 sed etiam *a quo emanat*. Et ita patet harum ra-
 tionum distinctio et ordo.

Et *prima* ratio tres condiciones continet. Per
 primam notatur Filius *esse ab alio* — cum dicitur:
imago eius rei, ad quam imaginatur — et per ge-
 nitivum, et verbum, quod est passivum. Per secun-
 dam notatur, quod est secundum modum *expressum
 emanandi*, scilicet per hoc quod dicitur *species*,
 quae includit perfectam¹⁰ similitudinem cognoscendi.

¹ Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. 1.

² Cod. W *rationem*.

³ Cfr. Breviloq. p. I. c. 3. — B. Albert., hic a. 8. — S. Thom.,
 S. p. I. q. 39. a. 8.

⁴ Vide supra d. 14. a. 2. q. 1, et d. 15. p. II. q. 1. —
 Paulo post ex vetustioribus mss. et ed. 1 restituimus vocem
sola, a Vat. suppressam. Absque auctoritate codd. Vat. hoc
 dubium cum praecedenti transponit post dubium quintum.

⁵ Codd. dd ee omittunt *qui est*. Mox pro *etiam est* Vat.
esset etiam.

⁶ Cod. T cum nonnullis aliis adiicit *est*.

⁷ Multi codd. *indistincta*, sed infra in explicatione huius
 verbi habent *indiscreta*.

⁸ Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 4.), ubi et hanc rationem
 addit: Nam unicuique eorum quae sunt, unum est esse id ipsum
 quod est. — Immediate ante pro *una* cod. T *unica*; cod. X
 post *una* interserit *tantum*.

⁹ Nostra lectio, quae plurimorum codd. et ed. 1 auctori-
 tate fulcitur, non paulo differt a lect. Vat. et cod. cc, quae
 haec est: *ad aliquam rem sive ad quid sive in quid ducit*.
 Codd. F O T X, ceteroquin cum nostra lect. consentientes, omit-
 tunt *ad aliquem*, dum cod. S his verbis adiungit vocem *termi-
 num*. — Paulo inferius pro *rationum distinctio* Vat. *definitio-
 num ratio*, omnibus ferme codd. et ed. 1 dissuadentibus.

¹⁰ Cod. M *expressam*.

Per tertiam vero notatur, quod sit *indifferens secundum substantiam*, scilicet per hoc quod est *indifferens*. Et per primam conditionem differt et ab essentia et a Patre, per secundam a Spiritu sancto, per tertiam ab imagine creata.

Et per hoc patet¹, quod *species*, etsi de se sit *essentiale*, tamen accipitur hic ut tractum ad *personam*; et *indifferens* non dicit indistinctionem in hoc nomine *species*, sed in substantia. Et sic patent obiecta de ratione *prima*.

Hac visa, similiter patet ratio *secunda*, quae datur in comparatione ad ipsum Patrem ut ad *terminum*. Et hoc patet, cum dicitur *ad rem coaequantam rei*, id est personam Filii personae Patris, et per hoc excluditur persona Patris; per hoc quod dicitur *imaginata*, excluditur persona Spiritus sancti; per hoc quod dicitur *indiscreta*, excluditur ipsa imago creata, et *indiscreta* non dicit indifferentiam personalem, sed solum *essentialem*.

Ad illud ergo quod obiicitur de *aequalitate*, dicendum, quod illud non est necessarium de creata imagine. Et *rursus*, quoniam imago de ratione sui nominis dicit qualitatem in quantitate, ideo² *prima* dicitur *similitudo* ad rem coaequantam, id est similitudo, secundum quam res coaequatur rei.

DUB. V.

Item quaeritur de differentia horum trium, quae attribuit³, scilicet *speciem*, *naturam* et *essentiam*, quomodo haec distinguantur.

RESPONDEO: Dicendum, quod uniuscuiusque forma substantialis et completiva dicitur *species*, *natura* et *essentia*, et hoc secundum triplicem considerationem. Potest enim considerari *in se*, et sic dicitur *essentia*; potest⁴ considerari in comparatione ad *operationem propriam*, et sic dicitur *natura*; potest iterum considerari in comparatione ad *nostram cognitionem*, et sic dicitur *species*⁵. *Speciem* habet imago auctoris, eo quod similitudo est eius; *naturam* autem habet, quia similitudo genita vel imaginata naturaliter; *essentiam* vero, quia similitudo indiscreta, scilicet per substantiam.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si quis innascibilem et sine initio dicat Filium*. Videtur enim, quod Hilarius non dicat bene, quod *qui dicit duos innascibiles, dicit duos deos*; quia *innascibilitas* in divinis non est proprietas essentiae, sed personae: ergo non sequitur, quodsi sunt duo innascibiles, quod duae *essentiae*, sed quod duae *personae*. — Item, *innascibilitas* dicit privationem eius quod est *natus*, unde tantum valet *innascibilis*, quantum *non-filius*; sed non sequitur: sunt duo filii in divinis, ergo duo dii: ergo pari ratione non sequitur, sunt duo innascibiles, ergo duo dii.

RESPONDEO: Dicendum, quod *innascibilis*, sicut supra dictum est⁶, privat sive negat *esse ab alio*, et ex hoc ponit *fontalem plenitudinem* in illo qui innascibilis dicitur; et ex *utraque* parte concluditur, quodsi sint duo innascibiles, quod sunt duo dii. Sequitur enim: sunt duo, quorum quilibet non est *ab alio*, ergo non distinguuntur per originem: ergo necesse est, quod distinguantur per substantiam. Item, si sunt duo, in quorum quolibet est *fontalis plenitudo*: ergo quilibet potest esse Trinitatis principium et est « principium totius deitatis⁷ », sicut dicitur de Patre. Sed si principia sunt distincta, et principiata: ergo si quilibet est principium totius deitatis, et sunt duo: ergo duae deitates. Quamvis ergo *ingenitus* non sit proprietas substantiae, sed personae, quia tamen est *primae* personae, et in unica persona non potest esse nisi una innascibilitas: ideo de necessitate ponit deorum diversitatem⁸.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Caput enim omnium Filius est*. Videtur enim male dicere, quia aut dicitur *caput* ratione *deitatis*, aut ratione *conformitatis in natura*. Si ratione *deitatis*, eadem ratione Spiritus sanctus potest dici caput. Item, si ratione *deitatis*, tunc Filii *caput* non potest dici Deus, quia *caput* superexcellit et maiorem tenet nobilitatis, quam non habet Pater respectu Filii. Si

¹ In Vat. et cod. cc desideratur *patet*.

² Cod. T (in marg.) addit *in*. — De his imaginis definitionibus cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 61. m. 2. — B. Albert., hic a. 6. — S. Thom. et Petr. a Tar., hic circa lit. — Scot., I. Sent. d. 28. q. 2. a. 1.

³ Intellige: *Hilarius*, ex quo etiam dubia, quae sequuntur, sumta sunt. — Pro *essentiam* codd. cum ed. 1 perperam *imaginem*.

⁴ Verbo *potest* non pauci codd. cum ed. 1, 2, 3 adiungunt *iterum*.

⁵ Cfr. Aristot., II. Physic. text. 11. seqq., et text. 28. seqq.

(c. 1. et 3.); V. Metaph. text. 3. et 5. (IV. c. 2. et 4.), ubi forma substantialis vocatur *ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι* (ratio essentiae), *ἡ φύσις* (natura) et *τὸ εἶδος καὶ τὸ παράδειγμα* (species et exemplar).

⁶ Dist. 27. p. I. a. 4. q. 2. ad 3; et d. 28. q. 4.

⁷ Est textus August., IV. de Trin. c. 20. n. 29; in quo textu post vocem *principium* plurimi codd. et ed. 4 cum originali subiiciunt *est*, quod omittitur a Vat.

⁸ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 69. m. 5. — B. Albert., hic a. 14, ubi et de dub. seq. — S. Thom. et Petr. a Tar., hic circa lit.

tu dicas, quod *caput* non dicit nobilitatem sive superexcellantiam; *obiicitur* ex littera sequenti, ubi ¹ dicitur: « hoc gradu omnia referuntur »; sed constat, quod inter Patrem et Filium ratione *deitatis* non est gradus: ergo non potest accipi ratione *deitatis*. — Si ratione *conformitatis*, cum Filius non habeat conformitatem in natura cum omnibus, sed tantum cum hominibus, non erit *caput* omnium.

RESPONDEO: Dicendum, quod *caput*, secundum quod proprie accipitur, importat rationem *influentiae*, et *conformitatis naturae*: et sic dicitur Christus caput esse totius Ecclesiae; sed Hilarius extensiori modo accipit, prout *caput* dicit originale principium. Et quoniam Deus Pater est principium Filii, et Filius principium omnium, ita quod Filius ^{Notandum.} producit et producit, ideo *est* caput, et *habet* caput. Sed Pater quoniam caput non habet, cum sit innascibilis, est caput omnium; et ideo dicitur *fontale principium*, a quo omnia et in quem omnia per Filium reducuntur. Et in hac reductione *gradus* est, comparando *creaturas* ad Filium; sed ultra comparando *Filium* ad Patrem *non est gradus*, sed ordo et origo. Et ideo Hilarius non dicit *his gradibus*, sed *hoc gradu*. — Quod obiicitur de Spiritu sancto, dicendum, quod ipse Spiritus sanctus, cum procedat a Filio, per Filium cum aliis ad Patrem reducitur; et propterea Filio appropriatur *reductio*.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ut sint per substantiam tria, per consonantiam vero unum*; quia videtur haec confessio fidei non esse conveniens, quia de tribus hominibus concordantibus ²

potest illud dici, quod per substantiam sunt tria, per consonantiam vero unum.

Item quaeritur de ratione Hilarii, qua dicit, quod *debet dici per consonantiam propter Spiritum sanctum, quia scilicet, Spiritu sancto nominato, consonantiae potius quam essentiae praedicari convenit unitatem*. Videtur enim istud falsum, quia Spiritus sanctus est eiusdem essentiae cum Patre, sicut Filius.

RESPONDEO: Dicendum, quod ³ Hilarius intendit ostendere catholicam Patrum confessionem, cum dixerunt, quod « sunt per substantiam tria, per consonantiam unum ». Sancti enim Patres, volentes elidere haeresim Sabellianam — quae *elidebat*, id est evacuabat veritatem Patris et Filii per *nominationem solam*, quam dicebat ibi esse, *non rem* — confessi sunt adeo expresse *pluralitatem*, ut minus expresse confiterentur *essentiae unitatem*; non tamen receserunt a veritate, quia per *tria* tres *res* intelliguntur, id est tres hypostases; per *substantiam* ⁴ vero non *usia* intelligitur, sed *persona*: et ideo ex hac parte verum dixerunt. — Ex parte *consonantiae* similiter verum dixerunt et irreprehensibiliter. Nam, sicut per Patris et Filii nomen innuitur unitas *naturae*, quia Filius est connaturalis Patri, ita per Spiritum sanctum, qui est amor, datur intelligi unitas *consonantiae*. Et ideo verbum non habebat calumniam, et propter hoc ipsum dixerunt: et hoc vult dicere Hilarius, cum dicit, quod potius consonantiae quam essentiae; non quia utrumque non sit verum, sed quia hoc est expressius et minorem habet calumniam. Tamen adhuc sequitur illud, quod ⁵, si Pater et Filius unum ex se producant spiritum, ratione cuius est ibi unitas per consonantiam, necesse est, quod unitatem habeant in essentia.

DISTINCTIO XXXII.

CAP. I.

Utrum Pater vel Filius ea dilectione diligant, quae procedit ab utroque, id est Spiritu sancto.

Hic oritur quaestio ex praedictis deducta. Dictum est enim supra ¹ atque Sanctorum auctoritatibus ostensum, quod Spiritus sanctus est *communio* Patris et Fi-

lii et *amor*, quo Pater et Filius se invicem diligunt. Ideo quaeritur, utrum Pater vel Filius per Spiritum sanctum vel Spiritu sancto ² diligat. Quod utique videtur oportere dici secundum auctoritates supra positas, quibus ostenditur, Spiritum sanctum esse quo genitus a gignente diligatur genitoremque suum diligat. *Sed contra*: si Pater vel Filius dicatur *diligere* per Spiritum sanctum, videtur esse per Spiritum sanctum, quia

¹ Vide hic lit. Magistri, c. 3. notula. — Pro *ubi* codd. cum ed. 1 *quia*, et dein in ipso textu pro *referuntur*, quod et in originali et in Magistro legitur, alii cum ed. 4 *deferuntur*, alii *differuntur*, alii, quos et Vat. sequitur, *differunt*.

² Multi codd. ut A F G H I S T etc. cum ed. 1 *concordibus*.

³ Vat. nec non plurimi codd. hic valde incongrue subiiciunt *sicut*, quam incongruitatem Vat. sola vano conatu tollere nititur, coniungendo sequentem propositionem cum hac et omitendo post *Sancti* particulam *enim*. Nostra lectio nititur praecipue auctoritate cod. Y. Paulo post pro *elidebat* Vat. cum codd. A L O T X Y Z et ed. 1 *elidebat*.

⁴ Pro *substantiam* fere omnes codd. cum edd. 1, 2, 3 *consonantiam*; perperam, ut ex subnexus claret.

⁵ Complures codd., inter quos G H S, cum ed. 4 *quia*. — Huius dubii solutio habetur etiam apud S. Thom., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XXXI. c. 6.

² Vat. aliaeque edd., refragantibus codd. et ed. 4, omitunt *vel Spiritu sancto*; deinde codd. C D et ed. 8 *diligant* pro *diligat*, et insuper cod. C addit *se*.

non est aliud Deo *esse*, et aliud *diligere*, sed idem; quia, ut ait Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate¹: « Quidquid secundum *qualitates* in illa simplici natura dici videtur, secundum *essentiam* est intelligendum », ut bonus, magnus, immortalis, sapiens, diligens et huiusmodi. Ideoque, si Pater vel Filius diligit per Spiritum sanctum, per ipsum Spiritum esse videtur. Neque tantum essentia sua diligit, sed etiam Dono.

Huic quaestioni, cum altitudinem nimiae profunditatis contineat, id solum respondemus, quod Augustinus significare videtur, scilicet quod Pater et Filius se diligant et unitatem servant non solum essentia sua, sed suo dono proprio; quod licet supra² positum sit, iterare tamen non piget, quia sic expedit. Ait ergo Augustinus in sexto libro de Trinitate³ ita: « Manifestum est, quod non aliquis duorum est, quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligatur genitoremque suum diligit, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed suo proprio *servantes unitatem pacis*⁴ ». Ecce hic dicit, quod essentia sua et Dono suo servant unitatem. Idem in decimo quinto libro de Trinitate⁵ ait: « In illa Trinitate, quis audeat dicere, Patrem nec se nec Filium nec Spiritum sanctum diligere nisi per Spiritum sanctum »? — Hic aperte ostendit, Patrem non tantum per Spiritum sanctum diligit; non autem simpliciter dicit, Patrem non diligit per Spiritum sanctum.

CAP. II.

Utrum Pater sit sapiens sapientia, quam genuit.

Praeterea diligenter investigari oportet, utrum Pater sapiens sit sapientia, quam genuit, quae tantum Filius est. Quod videtur a simili posse probari. Si enim Pater diligit amore, qui ab ipso procedit, cur non et sapientia vel intelligentia, quam ipse genuit, sapit vel intelligit? « Hanc quaestionem urgere videtur, ut ait Augustinus in septimo libro de Trinitate⁶, quod scripsit Apostolus dicens *Christum, Dei virtutem et Dei sapientiam*, ubi quaeritur, utrum ita sit Pater sapientiae et virtutis suae, ut hac sapientia sapiens sit, quam genuit, et hac virtute potens, quam genuit. — Sed absit, ut ita sit; quia si hoc est ibi *esse* quod *sapere*, non per illam sapientiam, quam genuit, sapiens est Pater, alioquin non ipsa ab illo, sed ille ab ipsa est. Si enim sapientia, quam genuit, causa est illi, ut *sapiens sit*, etiam ut *sit*, ipsa illi causa est; quod fieri non potest, nisi gignendo eum aut faciendo; sed nec genitricem nec conditricem Patris ullo modo quisquam dixerit sapientiam. Quid enim est insanius? Ergo et Pater ipsa sapientia est, qua sapiens est; Filius vero dicitur *sapientia* Patris et *virtus* Patris, non quia Pater per eum sit sapiens vel potens, sed quia Filius, sapientia et virtus, est de Patre, sapientia et virtute ». — Ex his ergo patet,

quod Pater non est sapiens sapientia genita, sed se ipso sapientia ingenita.

Notula. Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum⁷: « Cum sapiens Deus dicitur, et sapientia sapiens dicitur, sine qua cum vel fuisse aliquando vel esse posse, nefas est credere, non participatione sapientiae sapiens dicitur, sicut anima, quae et esse et non esse sapiens potest; sed quod ipse eam genuerit, qua sapiens dicitur sapientia ». — Animadvertite, lector, Patrem dici *sapientem genita sapientia*, quod aliis obviat testimoniis. Verum hoc Augustinus corrigit in libro primo Retractationum inquit: « Dixi in libro Octoginta trium Quaestionum, quaestione vigesima tertia, quae est de Patre, quod eam genuit qua sapiens dicitur sapientiam; sed melius istam quaestionem in libro postea de Trinitate tractavi ».

Post haec quaeri solet a quibusdam, utrum *Filius* sit sapiens sapientia genita, vel ingenita. Si enim non est sapiens sapientia *genita*, nec se ipso sapiens est; si vero sapientia *genita* sapiens est, non videtur esse sapiens sapientia *ingenita*; et ita non videtur esse sapiens a Patre, cum a Patre habeat omnia. — Ad quod dicimus, quod una est sapientia Patris et Filii et Spiritus sancti, sicut una essentia, quia sapientia in illius naturae simplicitate est essentia; et tamen Filius est tantum sapientia *genita*, et Pater tantum sapientia *ingenita*; et sapientia *genita* est de sapientia *ingenita* vel a sapientia ingenita. Et cum idem sit ibi *esse* quod *sapientem esse*, relinquitur, ut sapientia genita sit sapiens de sapientia ingenita. Non ergo Filius dicitur sapientia Dei, tanquam ipse solus sit intelligens vel sapiens sibi et Patri et Spiritui sancto; quia, ut ait Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁸: « Si solus ibi Filius intelligit et sibi et Patri et Spiritui sancto, ad illam reditur absurditatem, ut Pater non sit sapiens de se ipso, sed de Filio, nec sapientia sapientiam genuerit, sed ea sapientia Pater dicatur sapiens esse, quam genuit. Ubi enim non est intelligentia, nec sapientia potest esse. Ideoque, si Pater non intelligit ipse sibi, sed Filius intelligit Patri, profecto Filius Patrem sapientem facit. Et si hoc est Deo *esse* quod *sapere*, et ea illi essentia est quae sapientia; non Filius a Patre, quod verum est, sed a Filio potius Pater habet essentiam; quod absurdissimum atque falsissimum est. Est ergo Deus Pater sapiens ea quae ipse est sua sapientia; et Filius, sapientia Patris, est sapiens de sapientia, quae est Pater, de quo est genitus Filius. Ita et Pater est intelligens ea quae ipse est sua intelligentia. Non enim esset sapiens, qui non esset intelligens. Filius autem, intelligentia Patris, de intelligentia genitus est, quae est Pater, de qua intelligens est ».

Proinde Pater est sapientia, et Filius sapientia, et uterque una sapientia, et tamen solus Pater est ingenita sapientia, et Filius solus genita sapientia; nec tamen alia sapientia Pater, alia Filius, sed una eademque est:

¹ Cap. 5. n. 8.

² Dist. X. c. 2.

³ Cap. 5. n. 7. — Paulo superius post *sed* cod. D bene adiicit *etiam*, deinde codd. B E *pigeat* pro *piget*.

⁴ Ephes. 4, 3. Codd. A B D E addunt *in vinculo* ante *pacis*. Vulgata: Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis.

⁵ Cap. 7. n. 12.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cap. 1. n. 1. Ultima propositio est ibi ex n. 2. — Locus s. Scripturae est I. Cor. 1, 24.

⁷ Quaest. 23. — Locus ex libro Retractationum est c. 26. In libris de Trinitate agitur de hac quaestione in VI. c. 1. n. 4. seqq.; VII. c. 4-4; et XV. c. 7. n. 12.

⁸ Cap. 7. n. 12.

sicut Pater est Deus ingenuus, et Filius est Deus genitus, neque Deus genitus est Deus ingenuus; non ideo tamen alius Deus est Pater, alius Filius, sed unus Deus uterque, non autem unus. Alius est enim genitus, alius ingenuus, sed non alius Deus, immo uterque unum sive unus Deus. Ita non est sapientia genita sapientia ingenua, sed alia est sapientia genita, alia ingenua; non est tamen alia sapientia, sed una eademque sapientia.

CAP. III.

An Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.

Ex praedictis constat, quod Filius non est sapiens a se neque de se, sed a Patre et de Patre. Quaeri autem solet, utrum Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.
 Opinio 1. *ipsum.* — Quidam dicunt, multiplicem hic fieri intelligentiam, et ideo distinguendum fore, ita ut, cum dicis, Filium esse sapientem se ipso vel per se ipsum, si sui natura et essentia sapientem intelligas, verus sit intellectus; si vero a se ipso vel de se ipso sapientem esse intelligas, falsitati subiectam habes intelligentiam. — Alii vero simpliciter et absque determinatione concedunt huiusmodi locutiones: Filius est sapiens per se, sed non a se vel de se; et Filius est Deus per se et est per se, sed non a se vel de se; hoc confirmantes verbis Hilarii, qui Filium non a se, sed per se agere, in libro nono de Trinitate¹ ait: «Naturae, inquit, cui contradicis, haeretice, haec unitas est, ut ita per se agat Filius, ne a se agat, et ita non a se agat, ut per se agat. Intelligere Filium agentem, et per eum Patrem agentem. Non a se agit, cum Pater in eo manere monstratur; per se agit, cum secundum nativitatem Filii agit ipse quae placita sunt. Infirmus sit non a se agendo, nisi a Deo ipse agit; non sit vero in unitate naturae, si quae agit et in quibus placet non per se agit». Sicut ergo, inquit, Filius per se agit, sed non a se, ita Filius debet dici sapiens per se, sed non a se; sic et² per se Deus est vel esse dicendus est, ut aiunt, sed non a se vel de se.

CAP. IV.

An una tantum sit sapientia Patris.

Post haec a quibusdam solet quaeri, utrum una tantum sit sapientia Patris; quod non esse nituntur probare hoc modo: Filius, inquit, est sapientia Patris genita, qua Pater sapiens non est: est igitur aliqua sapientia Patris, qua sapiens non est; est autem et sapientia Patris ingenua, et ea Pater sapiens est: est ergo quaedam sapientia Patris, qua sapiens est, et ipsa non est illa sapientia Patris, qua Pater sapiens non est: non est ergo una tantum sapientia Patris. — Item, sapientia ingenua est sapientia Patris, et sapientia genita est sapientia Patris; non est autem sapientia ingenua sapientia genita: non est igitur una tantum sapientia

Patris. — Haec et his similia tanquam sophistica et a veritate longinqua cunctisque in theologia peritis patientia abiicimus, responso³ indigna advertentes, id tamen adicientes, quia una est tantum sapientia Patris, sed non uno modo dicitur. Nam sapientia Patris dicitur illa quam genuit, et sapientia Patris dicitur ea qua sapiens est: diversa est ergo ratio dicti. Illa enim dicitur Patris, quia eam genuit; et ea dicitur Patris, quia ea sapit. Una est tamen sapientia Patris, quia sapientia genita est eadem sapientia et ea qua sapiens est, sive ea qua sapiens est intelligatur persona Patris, sive essentia Patris; quia persona Patris, quae intelligitur, cum dicitur sapientia ingenua, et persona Filii, quae significatur, cum dicitur sapientia genita, una eademque sapientia est, quae essentia divina intelligitur communis tribus personis.

CAP. V.

Sicut in Trinitate est dilectio, quae est Trinitas, et tamen Spiritus sanctus est dilectio, quae non est Trinitas, nec ideo duae sunt dilectiones; ita et de sapientia.

Et sicut in Trinitate dilectio est, quae est Pater, Filius et Spiritus sanctus, quae est ipsa essentia deitatis; et tamen Spiritus sanctus dilectio est, quae non est Pater vel Filius, nec ideo duae dilectiones sunt in Trinitate — quia dilectio, quae proprie Spiritus sanctus est, est dilectio, quae Trinitas est, non tamen ipsa Trinitas est; sicut Spiritus sanctus est essentia, quae Trinitas est, non tamen ipse⁴ Trinitas est — ita in Trinitate sapientia est, quae est Pater et Filius et Spiritus sanctus, quae est essentia divina; et tamen Filius est sapientia, quae non est Pater vel Spiritus sanctus. Nec ideo duae sapientiae ibi sunt, quia sapientia, quae proprie est Filius, est sapientia, quae est Trinitas, ipsa tamen non est Trinitas; sicut Filius est essentia, quae est Trinitas, ipse tamen non est Trinitas.

CAP. VI.

Quare Pater non dicitur sapiens sapientia genita, sicut dicitur diligens dilectione, quae ab ipso procedit.

Praeterea diligenter notandum est, quod ea ratione, qua Pater non dicitur sapiens esse⁵ sapientia, quam genuit, videtur fore dicendum, quod Pater non diligat Filium, vel Filius Patrem ea dilectione, quae ab utroque procedit, scilicet quae proprie Spiritus sanctus est. Sicut enim idem est Deo sapere quod esse, ita idem est ei diligere quod esse. Ideoque, sicut negatur Pater esse sapiens sapientia, quam genuit — quia si ea diceretur sapiens, non ipsa ab eo, sed ipse ab ea intelligeretur esse — ita videtur non debere concedi, quod Pater vel Filius diligat dilectione, quae tantum

¹ Num. 48. Editio habet in principio: Naturae, qui contradicis, haec unitas est. Infra: infirmis sit non a se agendo nisi adeo ipse agit, ut quae agit placeant. — Lectio Magistri magis placet.

² Vat. cum pluribus edd. addit ipse, et paulo ante et post ita.

³ Vat. perperam responsio, cod. D responsione. Paulo post Vat. cum pluribus edd. addit sapientia post ea dicitur.

⁴ Vat. et edd. 4, 5, 9 ipsa.

⁵ Ita codd.; Vat. cum pluribus edd. ea.

Spiritus sanctus est; quia si ea diligit Pater vel Filius, non Spiritus sanctus videtur esse a Patre et Filio, sed Pater et Filius a Spiritu sancto, quia idem est ibi *diligere* quod *esse*. — At supra ¹ dictum est atque auctoritate Augustini sancitum, « quod in Trinitate tria sunt: unus diligens eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio »; « et non est aliquis duorum, quo genitus a gignente diligitur et genitorem suum diligit ». Quibus verbis aperte significatur, Patrem Filium, et Filium Patrem diligere ea etiam ² dilectione, quae non est aliquis eorum, sed tantum Spiritus sanctus. Cum igitur idem sit ibi *diligere* quod *esse*, quomodo dicitur Pater vel Filius non esse ea dilectione, qua alter alterum diligit, cum ideo Pater negetur sapere sapientia, quam genuit, ne ea esse intelligatur?

Difficilem esse ³ mihi fateor hanc quaestionem, praecipue cum ex praedictis oriatur, quae similem videntur habere rationem, quod meae intelligentiae attendens infirmitas turbatur, cupiens magis ex dictis Sanctorum *referre* quam *afferre*. « Optimus enim lector est, inquit Hilarius in primo libro de Trinitate ⁴, qui dictorum intelligentiam *expectet* ex dictis potius quam

imponat, et *retulerit* magis, quam *attulerit*, neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem praesumserit intelligendum. Cum igitur de rebus Dei sermo est, concedamus Deo sui cognitionem dictisque eius pia veneratione famulemur ». — Investiget ergo diligenter pius lector rationem dictorum, si forte dictorum aliquam valeat reperire causam, qua nota ⁵, praemissa quaestio aliquatenus explicari valeat. Ego autem quaestionem non absolvens, sed errorem excludens profiteor, non ita dictum esse, Patrem diligere Filium, vel Filium Patrem ea dilectione, quae ab utroque procedit, quae non est aliquis eorum, sed tantum ⁶ Spiritus sanctus, tanquam ea dilectione Pater sit vel Filius. Sed sic ea Pater diligit Filium, et Filius Patrem, ut etiam Pater per se ea quae ipse est dilectione diligit — sic et Filius — non autem sic, ut Pater per se non diligit et Filius, sed per eam tantum. « Quis haec in illa Trinitate, inquit Augustinus ⁷, opinari vel affirmare praesumat »? — Eam tamen quaestionem lectorum diligentiae plenius diiudicandam atque absolvendam relinquimus, ad hoc minus sufficientes.

Quaestionem
aliis decernendam
relinquit.

Errorem
excludit.

Augustinus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXII.

Solvuntur dubitationes circa duas locutiones ad appropriationem spectantes.

Hic oritur quaestio ex praedictis deducta.

DIVISIO TEXTUS.

Supra posuit Magister appropriata, in quorum explanatione dixit, Spiritum sanctum esse concordiam, quia Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto; ideo hic movet quaestionem de illa locutione. Et hoc facit in ista distinctione. Habet autem haec distinctio tres ¹ partes.

In *prima* movet Magister principalem quaestionem prius positam, scilicet utrum Pater et Filius diligant se Spiritu sancto. In *secunda* vero movet aliam quaestionem huic consimilem, quae facit ad eius explanationem, et hoc facit ibi: *Praeterea diligenter investigari oportet*, et est illa quaestio:

utrum Pater sit sapiens sapientia genita. In *tertia* redit ad principalem quaestionem determinandam, et hoc facit ibi: *Praeterea diligenter notandum est*.

Prima pars habet duas partes. In prima Magister movet quaestionem et opponit. In secunda vero respondet quaestioni, sed non respondet obiectioni, ibi: *Huic quaestioni, cum altitudinem*.

Praeterea diligenter investigari oportet. Haec est *secunda* particula, in qua determinat Magister quaestionem annexam, scilicet utrum Pater sit sapiens ² sapientia genita. Et quia ad determinationem

¹ Hic c. 4. Locus Augustini est VI. de Trin. c. 5. n. 7.

² Vat. cum pluribus edd. *scilicet*.

³ Vat. *Difficillimam mihi*; codd. BE cum ed. 4 *Difficile est mihi fateor hanc quaestionem solvere*; cod. C *Difficile esse mihi* etc.; cod. D cum edd. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 *Difficilem mihi hanc fateor quaestionem*.

⁴ Num. 18.

⁵ Codd. BE *cognita*. Vat. cum pluribus edd. addit *ipsa* ante *praemissa*, et deinde *hanc* ante *quaestionem*.

⁶ Vat. et ed. 2 *tamen*; paulo ante eadem Vat. cum paucis edd. omittit *ita* ante *dictum*.

⁷ Libr. XV. de Trin. c. 7. n. 12.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Mss. cum ed. 1 *quatuor*; perperam.

² Vat. sola textum hic ampliat addendo post *sapiens* verba *scilicet*, *utrum Filius sit sapiens*, et subinde post *genita* verba *vel sapientia*, *quam genuit*. Haec ultima verba etiam aliquanto

huius quaestionis tria alia dubia concurrunt, ideo habet haec pars quatuor partes secundum quatuor dubitationes, quas movet et determinat. Et primo determinat istam quaestionem: utrum Pater sit sapiens sapientia genita, quam determinat in partem negativam. Secundo vero determinat aliam quaestionem: utrum Filius sit sapiens sapientia ingenita, quam determinat in partem affirmativam¹, ibi: *Post haec quaeri solet* etc. Tertio movet hanc quaestionem: utrum Filius sit sapiens per se ipsum vel se ipso, quam determinat per distinctionem, quod *se ipso* potest teneri originaliter, vel formaliter, et hoc ibi: *Quaeri autem solet, utrum Filius* etc. Quarto movet hanc quaestionem: utrum Pater duplicem ha-

beat sapientiam, quam determinat in partem negativam ostendens, hanc quaestionem et eius rationem non esse responsione dignam, et hoc facit ibi: *Post haec quaeri solet a quibusdam, utrum una tantum sit sapientia*².

Praeterea diligenter notandum est. Haec est particula *tertia*, in qua redit Magister ad quaestionem primo positam, et habet haec pars duas partes. In prima obiicit accipiens rationem ex determinatione alterius quaestionis. In secunda vero loco solutionis suam insufficientiam ostendit et hanc quaestionem determinandam lectori³ relinquit, et hoc ibi: *Difficillimam mihi hanc quaestionem fateor.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis duo principaliter quaeruntur secundum duas quaestiones, quas determinat⁴ Magister.

Primo quaeritur de hac locutione: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto.

Secundo quaeritur de ista alia: Pater est sapiens sapientia genita.

Quantum ad primum quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum illa locutio sit admit-tenda.

Secundo quaeritur, in qua habitudine construa-tur ille ablativus.

ARTICULUS I.

De locutione: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto.

QUAESTIO I.

Utrum Pater et Filius diligant se Spiritu sancto.

Quod autem⁵ sit admittenda, ostenditur *aucto-ritate et ratione.*

1. Primo *auctoritate* sic: Augustinus sexto de Fundamenta. Trinitate⁶: « Non est aliquis duorum, quo genitus a gignente diligitur genitoremque suum diligit »: si ergo est aliquis, et non est Pater vel Filius, ergo est Spiritus sanctus.

2. Item, Hieronymus super Psalmum decimum septimum⁷: « Spiritus sanctus est amor Patris ad Filium, et Filii ad Patrem »; sed amore, qui est Patris ad Filium, Pater amat Filium, et e converso: ergo etc.

3. Item, Bernardus de Amore Dei⁸: « Amas te, inquit, amabilis Domine, cum a Patre et Filio

superius verbis *sapientia genita* adiungit, rursumque paulo inferius post verba *sapiens sapientia* interponit *quam genuit, vel sapientia*.

¹ Propositionem incipientem cum *Secundo* et finientem cum *solet* etc. Vat. sic transformavit: *Secundo movet hanc quaestionem, utrum Filius sit sapiens sapientia genita, vel ingenita. Et determinat eam affirmative quantum ad primam partem, scilicet quod sit sapiens sapientia genita.* S. Thom., hic in divisione textus ait: In secunda inquit, utrum Filius sit sapiens sapientia genita, vel ingenita, et determinat eam primo ostendens, quod non est sapiens sapientia genita, sed sapientia ingenita; secundo ostendens, quod est sapiens per sapientiam genitam.

² Vat. addit: *Et determinat cum hoc, quod in Trinitate est dilectio, quae est Trinitas, et in Spiritu sancto est dilectio, quae non est Trinitas. Et hoc ibi: Et sicut in Trinitate.*

³ Codd. P Q aa bb cum ed. 4 voci *lector* praefigunt *prudenti*.

⁴ Codd. P Q addunt *hic*.

⁵ Supple cum Vat. *ista locutio: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto.*

⁶ Cap. 5. n. 7, de quo vide hic lit. Magistri, c. 4.

⁷ Vers. 4. Vide supra d. X. c. 2.

⁸ Intellige opus de Contemplando Deo, c. 7. n. 14, qui liber falso tribuebatur S. Bernardo. In ipso textu post verbum *Domine* originale addit *in te ipso*.

procedit Spiritus sanctus, amor Patris ad Filium, et Filii ad Patrem, et tantus amor, ut sit unitas ».

4. Item, *ratione* ostenditur sic: Magister Hugo de sancto Victore facit talem rationem in epistola quadam ad Bernardum¹: « Si recte diceris amare amore, qui a te procedit, cur non Pater et Filius recte dicuntur amare amore, qui ab ipsis procedit »? Et iterum ibidem: « Si Spiritus sanctus esset amor cordis tui, sicut Patris et Filii, quis, quaeso, posset negare, Spiritu sancto, hoc est amore tuo, te diligere »?

5. Item, alia ratione videtur sic: sicut se habet verbum ad *dicere*, sic amor ad *diligere*; sed Pater Verbo suo, quod ab ipso procedit, dicit se et omnia², quia Pater Verbo suo, quod ab ipso procedit, se ipsum declarat: ergo Pater et Filius amore, qui ab ipsis procedit, se ipsos diligunt.

6. Item, sicut filius non potest produci nisi generando, sic nec amor nisi diligendo: ergo Pater et Filius diligendo se producant Spiritum sanctum³, qui est amor personalis: aut igitur diligendo amore, qui est Spiritus sanctus, aut qui non est Spiritus sanctus. Si amore, qui non est Spiritus sanctus, aut amor ille est *essentialis*, aut *personalis*: non *personalis*, quia tunc essent duae personae in divinis, quibus conveniret amor proprie, quod est impossibile; similiter nec *essentialis*, quia ille est Spiritus sanctus. Et iterum, si *essentialis*, tunc ergo, cum conveniat Spiritui sancto, Spiritus sanctus similiter produceret. Restat igitur, quod producant Spiritum sanctum diligendo se amore, qui est Spiritus sanctus: aut igitur diligendo *se*, aut diligendo *aliud a se*. Non aliud, quia tunc aliud exigeretur ad productionem Spiritus sancti: ergo diligendo se *Spiritu sancto*, producant Spiritum sanctum: ergo Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto.

CONTRA: 1. *Diligere* idem est quod *velle bonum*⁴, et *velle* idem est quod *esse*: ergo cum haec sit falsa: Pater et Filius sunt Spiritu sancto, haec similiter: diligunt se Spiritu sancto.

2. Item, sicut se habet *sapere* ad Patrem respectu Filii, ita *diligere* ad Patrem et Filium respectu

Spiritus sancti; sed haec est falsa: Pater est sapiens sapientia genita: ergo et illa similiter.

3. Item, omne plurale infert singulare; sed haec est falsa: Pater diligit se Spiritu sancto: ergo et prima. Si dicas, quod diligere tenetur *notionaliter*; Replacatur. *contra*: nulla notione contingit mutuo *reflecti* unam personam super aliam⁵; sed secundum dilectionem est mutua reflexio in praedicta locutione: ergo *diligere* non tenetur notionaliter: ergo idem quod prius.

4. Item, nulla notio convenit tribus; sed diligere Spiritu sancto convenit tribus. Nam Pater diligit Spiritu sancto, et Filius diligit Spiritu sancto, et Spiritus sanctus diligit Spiritu sancto, quia se ipso: ergo non tenetur notionaliter: ergo idem quod prius.

5. Item, Pater et Filius eodem amore diligunt se et nos; sed dilectio Dei ad nos est essentialis, cum connotet effectum in creatura: ergo similiter cum dicitur: diligunt se.

6. Item, si tenetur notionaliter, quaero, pro *qua notione*? Non est dare nisi spirationem: aut ergo *active*, aut *passive*. Si *active*: ergo idem est *diligunt se* quod *spirant*; sed haec falsa: spirant Spiritu sancto⁶, ergo et prima. Si *passive*; *contra*: illa non praedicatur de Patre et Filio, sed de solo Spiritu sancto. Si dicas, quod denominative praedicatur; *contra*: omnis proprietas, quae de persona praedicatur in divinis in concretione, praedicatur et in abstractione⁷: ergo cum processio non conveniat Patri et Filio in abstractione: ergo nec denominative.

CONCLUSIO.

Ista locutio falsa est, si tenetur essentialiter, vera autem, si tenetur notionaliter.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum, quod *quidam* praedictam locutionem simpliciter negaverunt et dixerunt, omnes consimiles retractatas esse a beato Augustino in sua simili, in hac scilicet: « Pater est sapiens sapientia genita⁸ ».

— Sed haec solutio non potest stare, quia non so-

¹ Habetur apud Richard. de S. Vict. in opere, quod inscribitur: « Quomodo Spiritus est amor Patris et Filii », ubi et sequens textus invenitur, qui verbotenus transcriptus est, excepto solo verbo *esset*, cuius loco originale exhibet *diceretur*.

² Codd. L O interiiciunt *secundum Anselmum in Monologio*, de quo cfr. supra d. 27. p. II. q. 2. fundam. 4. Ibidem et in seqq. quaest. istius dist. quae hic sequuntur explanata invenies. — Vat., suffragante solo cod. cc, praetermittit verba *omnia* usque ad conclusionem *ergo* etc. Eadem Vat. in initio huius argumenti pro *ratione videtur* substituit *ratio formatur*.

³ Pro *Spiritum sanctum* codd. L O aa *amorem*.

⁴ Aristot., II. Rhetor. c. de *Amore* (c. 4.): Est igitur amare velle alicui bona. — Post verba subsequencia *et velle* supple: in Deo. — Immediate post verbo *esse* codd. aa bb adiungunt

ergo eo quo Pater et Filius se diligunt, sunt; sed non sunt Spiritus sanctus, etc.

⁵ Scotus, hic q. 1. n. 1, hoc ita proponit: Nullus actus notionalis est conversivus in idem agens, a quo est vel procedit, propter distinctionem, quam talis actus requirit inter agens et terminum.

⁶ Pro *Spiritu sancto* Vat. cum uno et altero cod. *se*. — Mox post *illa* supple: spiratio passiva, vel cum Vat. *notio*.

⁷ Cfr. supra d. 27. p. I. a. 1. q. 1, et de praedicatione *denominativa* vide supra d. 5. a 1. q. 1. ad 2, nec non pag. 473, nota 1. — Pro verbis *in abstractione* et *in concretione*, quae in hac propositione occurrunt, multi codd. substituunt *abstracte* (aliqui *abstractive*) et *concrete* (nonnulli *concretive*).

⁸ De qua cfr. hic lit. Magistri, c. 2. notula. Dicta aliorum Sanctorum, quorum mox fit mentio, invenies hic in fundamentis.

lum Augustinus eam dicit, sed etiam alii Sancti, quorum dicta Augustinus non retractat.

Opinio 2. Ideo fuerunt alii, qui eam simpliciter concesserunt dicentes, hanc locutionem debere intelligi per *appropriationem*, non per *proprieta-tem*, ut sit sensus: Pater et Filius diligunt se amore, qui appropriatur Spiritui sancto¹. — Sed ista solutio non potest stare, quia tunc similiter haec esset concedenda: Pater et Filius sunt boni Spiritu sancto; cum Spiritui sancto approprietur bonitas², quae tamen nullo modo conceditur. Igitur prima opinio non potest stare, quae simpliciter tales locutiones negat, cum multiplex auctoritas eas dicat; similiter sequens, quae eas simpliciter concedit, non potest stare, cum multiplex ratio contradicat.

Opinio 3. Restat igitur eligere opinionem *mediam*, scilicet quod uno modo sit vera, alio modo falsa. Nam hoc quod est *diligere* potest teneri *essentialiter*, vel *notionaliter*. Secundum quod tenetur *essentialiter*, sic dicit voluntatis complacentiam, quae communis est tribus. Secundum quod tenetur *notionaliter*, sic dicit voluntatis fecunditatem ad producendam personam ex se, quae quidem fecunditas solum est in duobus, quamvis voluntas sit in tribus. Si ergo tenetur *essentialiter*, falsa est locutio, quia tunc sequitur, quod Pater et Filius sunt Spiritu sancto³. Et in hoc sensu pronomen cum verbo construitur *reciproce*. Si autem *notionaliter*, vera est, sicut probant rationes ad oppositum. Et in hoc sensu pronomen construitur cum verbo *retransitive*. Unde sensus est: Pater et Filius diligunt se, id est, Pater diligit Filium et Filius Patrem; et tunc vera est locutio, quia amor, qui est Spiritus sanctus, est amor nectens Patrem cum Filio et e converso; et tunc non licet inferre: ergo Pater diligit se Spiritu sancto.

Solutio oppositorum. 1. 2. 3. Ex hoc patent tria prima. Nam primum procedit secundum quod diligere tenetur *essentialiter*; secundum similiter, nam *sapere* non dicitur *notionaliter*, sicut *diligere*, sed vel est *commune*, vel *appropriatum*; tertium similiter, quia procedit secundum quod obliquus⁴ construitur *reciproce*, et tunc diligere tenetur *essentialiter*.

¹ Fortasse lectio genuina est, quae habetur in cod. T: *Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto, cui appropriatur amor*, cui lectioni favere videntur multi codd., in quibus invenitur *cui appropriatur pro qui appropriatur*.

² Maior pars codd. et ed. 4 sic: *cui Spiritui sancto appropriatur bonitas*; minus congrue.

³ Plures codd. cum primis edd. *Spiritus sanctus*. — De duplici constructione, *reciproca* scilicet et *retransitiva*, notamus, quod constructio *reciproca* ea est, in qua actio verbi immediate regreditur ad substantiam, a qua egressus fuerat, v. g. Socrates diligit se; et facta hac constructione, sensus locutionis, de qua hic agitur, esset: Pater diligit se, et Filius diligit se Spiritu sancto; quod falsum est. Constructio autem *retransitiva* illa est, in qua actio verbi egreditur ab aliquo supposito in aliud, et iterum regreditur ad primum suppositum, v. g. diligo te, ut tu diligas me. Cfr. Priscian., XVII. Grammat. c. 10. et 17.

⁴ Intellige: casus i. e. accusativus *se*.

Ad illud quod obiicitur, quod non possit teneri *notionaliter*; intelligendum est, quod sicut generatio dupliciter potest significari, uno modo, ut dicit *emanationem*, alio modo, ut dicit *modum emanandi* superaddita expressione; et primo modo per hoc verbum *generare*, secundo modo per hoc verbum *dicere* significatur, sic et spiratio dupliciter potest significari. Primo modo per hoc verbum quod est *spirare*; secundo modo per hoc verbum quod est *diligere*. Quemadmodum enim *dicere* importat generationem et ulterius quandam expressionem circa personam, sic et *diligere*. Unde sicut *dicere* importat actum generandi et declarandi⁵ sive exprimendi, et ratione actus declarandi dicitur: Pater se dicit Verbo, hoc est, se declarando sive exprimendo generat Verbum, vel generando Verbum se exprimit Verbo; sic et in proposito *diligere* importat actum connectendi sive concordandi et spirandi, et ratione actus connectendi dicitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto, hoc est, invicem concordando spirant Spiritum sanctum, vel spirando Spiritum sanctum invicem connectuntur. Ex his patent obiecta.

Quod enim obiicitur de mutua *reflexione*, patet responsio, quia haec est ratione actus essentialis cointellekti⁶.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, quod diligere Spiritu sancto convenit tribus et dicitur respectu creaturae; dicendum, quod non convenit tribus ratione spirationis, quam importat; et ideo, quamvis dicatur respectu creaturae, non tamen dicitur *essentialiter* omnino, sed connotat aliquid *essentiale*; dicit tamen *notionem* ratione respectus, quem importat ad personam, sicut supra dictum est de Verbo et Dono⁷.

6. Ad illud quod ultimo obiicitur, pro qua notione stat; patet, quod stat pro communi spiratione; tamen non licet pro eo ponere verbum *spirandi*, quia alio modo importat illam notionem. Unde sicut conceditur haec: Pater dicit Verbo, non tamen haec: Pater generat Filio, et tamen dicere importat ipsam generationem; sic⁸ in proposito intelligendum est.

⁵ Pro *declarandi* Vat. cum aliquibus codd. hic et paulo post *dicendi* rursumque *dicendo* pro *se declarando*.

⁶ Nam verbum *diligere*, *notionaliter* sumtum, non solum significat productionem Spiritus sancti praecise, quae proprie significatur verbo *spirare*, sed significat plus: connotat enim simul cum emanatione Spiritus sancti actum amoris seu *actum concordantiae*, qui est quid *essentiale*; et ratione huius habetur reflexio. — Pro *haec est ratione actus* multi codd. perperam *hic est actus*, et subinde pro *essentialis cointellekti* Vat. *notionalis* (cod. cc et edd. 2, 3, 4, 5, 6 *essentialis*) *communiter intellecti*. Lectio ed. 4 et codd. LO haec est: *quia hoc est actus essentialis communis intelligendi*; lectio cod. I haec: *quia haec est communis ratione actus essentialis communis cointellekti*.

⁷ Dist. 27. p. II. q. 2; et d. 18. q. 2. seqq. — Paulo superius in Vat. et cod. cc desideratur *ratione*.

⁸ Cod. Z addit *et*.

SCHOLION.

I. Haec quaestio supponit, Spiritum S. procedere per modum mutuae caritatis et ut nexus Patris et Filii, de quo vide supra d. 10. a. 1. q. 2-3, et a. 2. q. 2. — De sensu huius locutionis Petrus Lombardus (hic c. 4.) nihil ausus est definire, multaeque exortae sunt opiniones, quarum quinque ab Alberto, novem a S. Thoma (in Comment. hic q. 1. a. 1.), tres hic a S. Bonaventura recensentur. *Prima* opinio hic posita, quod S. Augustinus hanc ipsam locutionem retractaverit, adscribitur cuidam Gotfredo; *secundam* sequitur Durandus, qui (hic q. 4.) dicit, quod « omnes praedictae propositiones sunt simpliciter falsae, si *diligere* sumatur *notionaliter*; si vero sumatur *essentialiter*, sic sunt verae, licet sint impropriae et ideo exponendae » (scil. ut accipiantur per appropriationem, quia amor appropriatur Spiritui S.). Haec sententia evertitur duobus argumentis positiss in corp. (sed distinctis locis). *Tertia* opinio est Hugonis a S. Victore, cui S. Bonav., S. Thom., B. Albert., Alex. Hal. (falso ipsi attribuitur sententia Durandi), Petr. a Tar., Richard. a Med. aliique suffragantur. Haec *optime* explicatur in solut. ad 3. (cfr. supra d. 27. p. II. q. 1, et d. 10. dub. 3.). — Scotus utitur fundamentis a S. Bonav. ad 3. iactis, distinguendo inter amorem essentialem et notionalem (sicut inter *intelligere* et *dicere*), et resolvit, locutionem esse falsam, tum si diligere sumatur *pure essentialiter*, tum si sumatur *pure notionaliter*; nihilominus eandem esse veram, si sumatur *medio modo*, ita ut sensus sit: producant Spiritum S., habentem habitudinem quandam ad producentes, quorum ipse est *amor*. Idem arguit etiam contra rationes S. Thomae satis subtiliter. Cui placent hae disquisitiones subtiliores quam utiliores, videre eas potest apud Caietan. (ad S. I. q. 37. a. 2.); apud Commentatorem Scoti Lychetum (hic q. 4.); et Rada, contrav. 17; Macedo, coll. 9. diff. 1. aliosque multos utriusque scholae auctores.

II. In solut. ad 5. negatur *minor*, scilicet quod dilectio Dei

ad nos sit *omnino* essentialis, licet *connotet* aliquid essentialis. Expressius idem docetur a S. Thoma (loc. cit. ad 3.), ubi ait: « Dicendum, quod Pater non solum Filium, sed etiam *se et nos* diligit Spiritu S. ». Scotus vero (loc. cit. n. 14.) iuxta viam suam hoc non approbat, et etiam Suarez putat, locutionem hanc non esse propriam nec facile usurpandam. De fundamento sententiae Angelici et Seraphici cfr. supra d. 27. p. II. q. 2, et d. 18. q. 2. 5. — Propositionem vero hanc: *Pater diligit se Spiritu S.*, Seraphicus (in fine corp.) non videtur concedere, quam tamen S. Thom. (S. I. q. 37. a. 2. ad 3.) et Scot. admittere non dubitant. S. Bonav. autem loquitur ibi de amore pure essentiali et de Spiritu S. personaliter, non autem de *diligere* quatenus « importat etiam personam productam per modum amoris, qui habet habitudinem ad rem dilectam » (ita S. Thom. loc. cit.). De *diligere* non *omnino* essentiali S. Bonav. tractat in solut. ad 4. 6, ubi disserit de *diligere* accepto *notionaliter*, et connotante aliquid essentialis, ac distincto a *spirare*, sicut *dicere* a *generare*. Nam termini *spirare* et *diligere* eandem quidem rem, sed diversa ratione significant. Differunt enim sicut *actus*, quo persona producitur, differt a *modo* huius productionis. Sed transitus a *re* ad *modum* est contra regulas logicae. Quoad solut. ad 6. cfr. S. Thom. loc. cit. ad 2.

III. Alii auctores hanc quaestionem simul tractant cum sequenti. Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. I. q. 67. m. 3. a. 3. — Scot., de hac et seq. q. hic et Report. q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 37. a. 2. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 1. 2; S. p. I. tr. 12. q. 50. m. 1. q. 3. incid. — Petr. a Tar., de hac et seq. q. hic q. 1. — Richard. a Med., de hac et seq. q. hic a. 1. 2. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. q. S. a. 61. q. 7. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seq. q. hic q. 1. 2.

QUAESTIO II.

In qua habitudine ille ablativus construatur, si dicitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto.

Secundo quaeritur, in qua habitudine construatur ille ablativus, cum sic dicitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto. Et quod in habitudine formae videtur:

1. Per *simile*, quia Petrus¹ diligit amore a se procedente formaliter: ergo pari ratione Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto formaliter.

2. Item, nihil denominat aliquid, ad quod comparatur ut ad *principium solum*, nisi comparetur ut *informans* — nam quamvis cursus sit a Deo, non tamen Deus dicitur currere — sed amor est a Patre et Filio, et illo² dicuntur amare: ergo amor est in ratione formae.

3. Item, omni nexu aliqui nectuntur formaliter; sed Spiritus sanctus est nexus: ergo ali-

qui illo nectuntur, et non nisi Pater et Filius: ergo etc.

4. Item, omni albedine aliquis est albus formaliter, ergo omni amore aliquis est amans formaliter; sed non est amans formaliter amore, nisi ille cuius est amor: cum ergo Spiritus sanctus sit amor Patris et Filii, patet etc.

CONTRA: 1. Omne quod diligit formaliter alio a se, habet diligere solum per participationem: ergo si Pater et Filius diligunt formaliter alio a se, ergo diligunt per participationem. Sed hoc est inconveniens: ergo etc.

2. Item, si aliquis diligit aliquo formaliter, illo circumscripto, impossibile est intelligere amorem in eo sive ipsum amare: ergo si Pater et Filius³ dili-

¹ Sola Vat. *Pater*.

² Plurimi codd. *ideo*; mendose.

³ Cod. O bene subiicit *formaliter*, et subinde permulti codd. cum ed. 1 omittunt *se*.

gunt se Spiritu sancto, impossibile est intelligere Patrem amare, non intellecto Spiritu sancto; sed hoc est falsum: ergo et primum.

3. Item, nulla hypostasis est forma¹; sed amor, qui est Spiritus sanctus, est hypostasis: ergo non est forma, ergo nullus illo amore diligit formaliter.

4. Item, nullum relativum potest esse forma sui correlativi — quia ex forma et formato fit unum, relativum autem distinguitur a correlativo — sed amor, qui est Spiritus sanctus, correlative se habet ad Patrem et Filium: ergo etc.

5. Item, omnis forma est ante illud cuius est forma; ergo si Pater et Filius diligunt se² Spiritu sancto formaliter, amor ille praecedit diligere Patris et Filii. Sed hoc falsum est, quia dilectio producit: ergo etc.

CONCLUSIO.

Cum dicimus, Patrem et Filium se Spiritu sancto diligere, ablativus ille construitur in ratione quasi effectus formalis, et ideo aliquo modo in ratione formae.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliquorum positio
Opinio 1. fuit, quod ablativus ille construitur in ratione *signi*, non in ratione *formae*. Nam Spiritus sanctus se habet per modum producti respectu dilectionis Patris et Filii, et ideo illius est signum. Unde dicunt, quod is est sensus locutionis: Pater et Filius diligunt se; et huius signum est, quia concorditer spirant Spiritum sanctum, qui est amor unicus et indivisus. —
Improbatur. Sed haec positio non est sufficiens. Nam si ablativus posset construi vere in ratione *signi* cum verbo, tunc haec esset vera: Pater et Filius diligunt se amore creato, quia amor creatus signum est illius; quam nullus concedit. — Si dicas, quod istud non est signum ita³ propinquum; *obiicitur*, quod tunc haec esset vera simpliciter: Pater est sapiens sapientia genita, cum sapientia genita sit maxime signum sapientiae in Patre generante.

Opinio 2. Aliorum positio fuit, quod ablativus ille construitur in ratione formae. Dicunt enim, quod *dili-*

gere se nihil aliud est, dictum de Patre et Filio, quam *invicem connecti*. Et quoniam nexu formaliter connectuntur, et Spiritus sanctus est ille nexus; ideo, formaliter loquendo, ista est vera: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto, sicut haec formaliter est vera: Pater et Filius nectuntur nexu. — Sed haec positio non potest omnino stare, quia, cum dicitur: Pater et Filius nectuntur, aut *nectuntur* dicit aliquid, quod sit in Patre et Filio a Spiritu sancto, aut quod est in eis ut principium Spiritus sancti. Si quod est in eis a Spiritu sancto: ergo Pater et Filius aliquid recipiunt a Spiritu sancto; si *aliquid*, cum non possint recipere partem, ergo *totum*: ergo sunt a Spiritu sancto, quod est inconveniens. Restat ergo, quod hoc quod est *nectuntur* dicat aliquid, quod est in Patre et Filio ut principium Spiritus sancti — quamvis enim sit passiva secundum modum⁴, activa est secundum rem — et si hoc, Spiritus sanctus comparatur ad connexionem ut ad principium, non ergo ut in ratione formae omnino.

Patet igitur, quod prima positio dicit minus sufficienter; secunda dicit nimis abundanter, quia nimis exprimit. Et prima fuit Magistri Simonis Tornacensis⁵; secunda fuit Magistri Gulielmi Antisiodorensis. Et licet neutra sit omnino sufficiens, tamen utraque habet in se aliquid veritatis. Nam prima dicit, quod Spiritus sanctus se habet ad Patrem et Filium per modum *producti*; et hoc quidem verum est. Secunda dicit, quod amor comparatur ad amantes ut in ratione *formae*; et hoc quidem verum est.

Et ideo ex his duabus positionibus, quarum una est insufficiens et alia excedens, colligitur *media* positio sobria et sufficiens; videlicet quod ille ablativus construitur in ratione *effectus formalis*, si licet⁶ nominare effectum quod est ex principio. Et haec fuit positio Magistri Hugonis de sancto Victore⁷, qui hic clare vidit veritatem. Unde redarguit illos, qui reputant hanc quaestionem insolubilem. Unde dicit, quod, sicut cum dicitur: ego diligo te amore a me procedente, ibi est constructio in ratione *effectus formalis*; sic in proposito. In hoc tamen est differentia, quia amor a te procedens est in te re-

¹ Supple cum cod. O *alterius*. Idem cod. O paulo inferius pro *ergo non* ponit *ergo nullius*.

² Permulti codd. cum ed. I omittunt *se*, ut supra.

³ Vat. cum cod. cc omittit *ita*; non bene.

⁴ Supple cum codd. aa bb *dicendi*. — Post proximum verbum *activa* Vat. interiecit *tamen*.

⁵ De quo vide supra Prolegom. pag. LXXXVI.

⁶ Pro *si licet* codd. G I K S T bb ff *liceat*, omisso *si*. Cod. Y hunc locum sic ampliatus exhibet: *effectus formalis, non secundum quod forma habeat materiam perficiendi, sed connectendi, ut liceat*.

⁷ Non invenitur in Hugone, sed in opusculo impresso inter opera Richardi a S. Vict., cui titulus: Quomodo Spiritus sanctus est amor Patris et Filii, ubi legitur: Similiter quod

Pater Spiritu sancto diligere dicitur, non sic intelligitur, quasi Spiritus sanctus auctor et origo existat dilectionis, quae Pater est, et pro arbitrio amat quod amat, sed quod Pater eam dilectionem, qua Filius diligitur et Spiritus sanctus est, spirat et illius auctor et origo existat... Animus humanus amor non est, sed ab ipso amor procedit, et ideo se ipso non diligit, sed amore, qui a se ipso procedit. Pater vero amor est, et Spiritus sanctus eius amor est, et ideo Pater diligit se ipso, diligit Spiritu sancto; diligit se ipso amore, diligit suo amore... Si recte diligere diceris amore, qui de te procedit, cur Pater et Filius non recte dicantur diligere amore, qui ex ipsis procedit? Haecine, frater, est illa quaestio, quam insolubilem putant, insolubilem et dicunt et scribunt?

quiescens ut *uniens* et *inhaerens*, quia est accidens: sed in divinis amor a Patre et Filio procedens est in eis requiescens ut *uniens*, non tamen ut *inhaerens*, quia non est accidens, sed substantia et hypostasis; et ideo adhuc minus habet rationem formae.

Concedendae ergo sunt rationes ad hoc inductae, quia ablativus habet aliquo modo rationem formae. —

Quod tamen ultimo obiicitur, non valet, quia omnis albedo est forma; sed aliquis amor est hypostasis¹.

1. 2. Ad illud ergo quod in contrarium obiicitur: si formaliter alio diligunt, ergo per participationem; dicendum, quod *diligere alio per essentiam* facit participationem, sed *alietas personalis* non. Unde Hugo²: « Animus humanus amor non est, sed ab ipso procedit amor, ideo se ipso non diligit; Pater vero amor est et Spiritus sanctus eius amor est, ideo diligit se ipso; diligit etiam Spiritu sancto »: et ideo patet, quod non per participationem. — Et

ideo patet sequens: quia enim Pater se ipso diligit amore essentiali, ideo potest intelligi amare Pater, Spiritu sancto non intellecto: non sic autem est de amore notionali.

3. 4. Rationes sequentes procedunt de forma, secundum quod habet *perfectum actum* formae. Formae enim est inhaerere, et ideo non est hypostasis; ideo etiam non distinguitur³. Ibi vero ablativus cadit ab actu formae, qui est *inhaerere*, et tenet actum formae, qui est *unire*.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod forma praecedit illud cuius est forma; dicendum, quod loquitur de forma, secundum quod habet rationem causae, quia sic praecedit; sed ablativus cadit a ratione *causalitatis*, quia construitur per modum *effectus formalis*. Patet ergo, quod quodam modo est ibi ratio⁴ *formae*, quodam modo ratio *signi*; et in hoc patet responsio ad omnia quaesita.

SCHOLION.

I. Sententiam S. Doctoris de hac quaestione sic explicat Petrus a Tar. (hic q. I. a. I.): « Ablativus dicit habitudinem *effectus* secundum rem, habitudinem vero *formae* solum secundum modum significandi, scilicet secundum denominationem, sicut cum dicitur: isti loquuntur verbo, vel currunt cursu, vel agunt actione. Idem quippe significatur per verbum et ablativum, sed per ablativum ut qualitas denominans, per verbum ut actus a supposito egrediens; sicut cum dicitur: Pater dicit Verbum vel diligit Spiritum S. Utrumque enim dicit et actum notionalem et personam, quae quasi forma denominans significatur, cum additur nomen personae ».

II. Solut. ad I. eruitur ex duplici distinctione. Prima est circa locutionem *alio a se*, quatenus intelligitur vel *aliud in essentia*, vel *alius in persona*. Secunda (sumta ex Hugone) est circa duplicem *modum*, quo aliquis aliquem amat, scil. vel amore, quem amans ut accidens et aliud a se producit, vel amore essentiali, qui est idem ac amans. — Solutiones, quae sequuntur, supponunt, quod in Patre et Filio est duplex amor, *essentialis* et *notionalis*, quorum modorum alter intelligi potest sine altero, licet non realiter in his personis distinguantur.

Auctores alios vide in Scholio praecedenti.

ARTICULUS II.

De locutione: Pater est sapientia genita, et de alia: Pater est potens virtute, quam genuit.

Consequenter est quaestio principalis de hac locutione: Pater est sapiens sapientia genita. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum illa locutio sit admittenda. Secundo, ad intellectum⁵ huius, utrum sit haec admittenda: Pater est potens virtute, quam genuit.

QUAESTIO I.

Utrum recte dici possit: Pater est sapiens sapientia genita.

Quod autem prima locutio sit admittenda, ostenditur hoc modo.

1. Primae ad Corinthios primo⁶: *Christum dicimus Dei virtutem et Dei sapientiam*; sed unus-

quisque est sapiens sua sapientia: ergo si Christus est sapientia Patris et est sapientia genita, Pater est sapiens sapientia genita.

¹ Vat. plenius et perfectius sic: *sed aliquis amor non est forma, sed est hypostasis*.

² Vide textum paulo superius ex *Richardo* citatum. — In initio solutionis Vat. textum sic mutavit in deterius: *Ad illud ergo quod obiicitur, quod formaliter diligunt*.

S. Bonav. — Tom. I.

³ Vat. cum uno et altero cod. *distinguit* pro *distinguitur*; falso, ut ex obiect. 4. patet.

⁴ Pro *ratio* codd. O X hic et paulo post *in ratione*.

⁵ Ed. 1 *intelligentiam*.

⁶ Vers. 24.

2. Item, Augustinus sexto de Trinitate¹: «Filius est ars quaedam omnipotentis et sapientis Dei, ubi omnia novit»; sed unusquisque artifex est sapiens sua arte: ergo Pater est sapiens Filio: ergo etc.

3. Item, hoc videtur *ratione* per simile: quia omnis amans, a quo procedit amor, est amans amore a se procedente: ergo omnis sapiens, a quo procedit sapientia, est sapiens sapientia a se emanante; sed Pater est huiusmodi: ergo etc.

4. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate²: «Novit Deus Pater omnia in se ipso, novit et in Filio»; sed idem est nosse omnia et sapientissimum esse: si ergo omnia novit in Filio, non tantum se ipso, sed etiam Filio est sapiens.

5. Item, Deus Pater omnia dicit Verbo, sicut dicit Augustinus undecimo Confessionum³: «Verbo tibi coaeterno dicis quaecumque dicis»; sed «dicere, ut dicit Anselmus, est intelligere»: ergo Pater omnia intelligit mediante Verbo: ergo cum idem sit esse sapientem et intelligere, patet etc.

CONTRA: 1. In divinis *sapere est esse*⁴: ergo si Pater est sapiens sapientia genita, ergo est sapientia genita; hoc autem falsum est: ergo et primum.

2. Item, non intellecta generatione, adhuc est intelligere Deum sapientem: ergo sapientia genita non est ratio sapientiae Dei.

CONCLUSIO.

Locutio: Pater est sapiens sapientia genita, est simpliciter falsa.

RESPONDEO: Dicendum, quod sine distinctione, cum *esse sapientem* dicatur *essentialiter*, quod locutio est simpliciter falsa; et si alicubi legitur ab aliquo Sancto, est exponenda. Unde Augustinus in libro Retractationum⁵ illam retractat dicens, quod melius illam quaestionem in libro de Trinitate tractavit, ubi scilicet dicit contrarium ostendens, illam rationem non valere: si Pater fuit sine Filio, cum Filius sit eius sapientia, Pater fuit insipiens; quia sapientia non tantum convenit Filio, sed Patri et Filio

et Spiritui sancto. Et hoc ipsum dicit de Trinitate in pluribus locis, sed maxime in sexto et decimo quinto⁶.

1. 2. 3. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Filius est sapientia et ars⁷ Patris; dicendum, quod ista conceditur: Filius est sapientia Patris sapientis; nec tamen ista: Pater est sapiens sapientia genita. Unde notandum, quod cum dicitur *sapientia alicuius*, hoc dicitur dupliciter: aut sicut *subiecti*, ut albedo Petri; aut sicut *principii*; genitivus enim originem importat⁸. Quoniam ergo Filius est sapientia habens originem a Patre, ideo haec est vera: Filius est sapientia Patris. Cum autem dicitur: Pater est sapiens sapientia genita, ablativus construitur in ratione alicuius causalitatis, vel in habitudine formae vel principii, et maxime formae; et ideo falsa est, quia Filius nec forma nec principium est Patris. — Si tu quaeras, quare non construitur in ratione *formalis effectus*, sicut amor cum amante. a quo procedit⁹; dicendum, quod non est simile. Et huius duplex est ratio, una *communis*, alia *specialis*: *communis*, quae sumpta est a creaturis; quoniam quidam sunt actus, qui dicunt motum a rebus ad animam, ut *sapientia*, quidam ab anima ad res, ut *amare*¹⁰. Ideo comparatio *amoris* ad amantem est in ratione *exeuntis*, non in ratione *impartientis*, et ideo amor de se importat *formam* et *effectum*; sed *sapientia* quia dicit ut *ad* intelligentem, non ut *ab* intelligente, ideo ablativus tantum importat *formam*, non *effectum*: et ideo est locutio falsa. — Alia ratio est *specialis* in divinis, quia *amor* procedens est amor *proprie*, non per *appropriationem*, et *diligere* est similiter dictum *notionaliter*, unde importat originem, ut supra¹¹ monstratum est; sed *sapientia* semper *essentialiter*, et hoc quod est *esse sapientem* nullo modo dicitur *notionaliter*, quia nullo modo importat originem. Et ideo est locutio falsa.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Pater novit omnia in Filio; dicendum, quod differt dicere: *novit Filio* et *in Filio*. Nam cum dicitur: *novit Filio*, ablativus importat rationem formae vel principii cognoscendū; et ideo falsa est simpliciter. Haec tamen est distinguenda: *novit in Filio*, quia prae-

¹ Cap. 10. n. 11. Integrum textum vide supra lit. Magistri, d. XXXI. c. 2.

² Cap. 14. n. 23.

³ Cap. 7. n. 9. — Textus Anselmi invenitur in eius Monolog. c. 32: Si nihil apud se (summus spiritus) diceret — cum idem sit illi sic *dicere* aliquid quod est *intelligere* — non aliquid intelligeret. Cfr. et supra d. 27. p. II. q. 4. seq.

⁴ August., VII. de Trin. c. 4. n. 4. 2. Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁵ Libr. I. c. 26, ubi hanc sententiam, in libr. 83 Qq. q. 23. prolatam, retractat. — Subinde plures codd. cum ed. 4 *recitat* pro *retractat*.

⁶ Libr. VI. c. 4. n. 4. seqq., et XV. c. 7. n. 42. Cfr. etiam VII. c. 4-4.

⁷ Pro *ars* Vat. et nonnulli codd. *virtus*; non bene, quia haec solutio respicit etiam secundam obiectionem, quae agit de *arte*.

⁸ Cfr. supra d. 3. p. II. dub. 3, et d. 14. dub. 3. Vide et Scot., Grammat. specul. c. 49.

⁹ De quo vide art. praec. q. 2.

¹⁰ Cfr. Aristot., III. de Anima, text. 38. 46. et 54. (c. 8-10.). Idem VI. Metaph. text. 8. (V. c. 4.) respectu obiecti horum actuum dicit, quod bonum et malum sint in rebus, sed verum et falsum in mente. — Paulo inferius Vat. cum cod. cc *dicatur* pro *dicat*.

¹¹ Dist. 40. a. 2. q. 4, et hic a. 4. q. 4. — Paulo superius post *dictum* cod. O addit *non essentialiter tantum, sed*.

positio *in* cum suo casuali potest determinare hoc verbum *novit* in comparatione ad *subiectum*; et tunc est locutio falsa: est enim sensus, quod Filius sit Patri ratio cognoscendi. Vel potest verbum determinare in comparatione ad *obiectum*; et tunc vera est, et est sensus, quod Filius sit rebus cognitio ratio et exemplar et causa exemplandi. Et quod iste possit esse sensus locutionis, patet. Qui enim perfecte cognoscit aliquem, cognoscit omne quod est in illo: si ergo Pater perfecte cognoscit Filium, et in Filio sunt omnia, ergo omnia cognoscit in Filio. Nec tamen ex hoc sequitur, quod¹ sit

sapiens Filio, quia tunc significatur, quod Filius sit ratio cognoscendi ipsi Patri.

5. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod Pater dicit omnia Verbo; dicendum, quod hoc quod est *dicere* importat *originem*, importat etiam *effectum* in creatura, quem efficit per Verbum²; sed *intelligere* non importat de se nisi solummodo actum essentialem, ita quod nec importat de se respectum ad personam nec ad creaturam. Ideo non omnino idem est dicere *dicit omnia Verbo*, et *intelligit omnia Verbo*: *dicere* enim idem est quod *intelligere*, sed amplius importat.

SCHOLION.

I. Cum *sapientia*, quae est attributum essentiale et tribus divinis personis commune, approprietur Filio, qui vocatur *sapientia genita*, in hac quaestione tractatur de sapientia ut appropriata Filio. — Circa retractationem, quam fecit S. Augustinus, quaeritur, quo sensu intelligi debeat, cum non supponendum sit, illuminatum hunc doctorem unquam negasse, Patrem sapientem esse per suam *essentialem* sapientiam. Fortasse ipse antea crediderat, Patrem posse aliquo modo *denominari* sapientem a Sapientia genita, quod, ut valde improprium retractavit (cfr. hic. dub. 3.).

II. De solut. ad 1. et significatione genitivi vide dub. 7. — In solut. ad 4. S. Doctor duplicem sensum locutionis *nosse in aliquo* distinguit. Eandem distinctionem S. Thom. (hic q. 2.

a. 1. ad 3.) sic explicat: « *Videre in aliquo* dicitur dupliciter: aut cuius cognitionem in eo accipit, sicut... discipulus in verbo magistri, dicto vel scripto; aut rem cognitam in alio repraesentatam intueri, sicut aedificator videt artem suam in domo, quam facit ».

III. Conclusio constat apud omnes. Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 3. a. 2. § 3. — Scot., in utroque Scripto, hic q. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. q. 39. a. 7. ad 2. — B. Albert., hic a. 3. 4; S. p. I. tr. 12. q. 50. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 38. q. 2, a. 40. q. 6. n. 8. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum recte dici possit: Pater est potens potentia sive virtute, quam genuit.

Secundo quaeritur, utrum haec locutio sit admittenda: Pater est potens potentia, quam genuit, sive virtute. Et videtur quod sic:

1. Quia quicumque operatur per aliquem et non potest operari sine eo, habet potentiam ab eo; sed Pater operatur per Filium et non potest operari sine Filio³: ergo etc.

2. Item, in divinis idem est *virtus* et *operatio*⁴, ergo cum Pater operetur per Filium, potest per Filium; sed quicumque potest per alterum, est potens potentia illius: ergo Pater est potens potentia genita.

3. Item, sicut se habet *nosse* ad sapientiam, ita *operari* ad potentiam; sed bene sequitur: iste novit per illum, ergo est sapiens per illum⁵: ergo bene sequitur: iste operatur per illum, ergo habet potentiam ab illo sive per illum: ergo etc.

4. Item, cum dicitur: Pater operatur per Filium, haec praepositio *per* aut importat *causam*, aut *instrumentum*. Non *instrumentum*, quia tunc Filius non vere cooperaretur Patri; et iterum, esset⁶ indigens, si ageret per instrumentum: ergo in ratione *causae*. Et si hoc, ergo Filius dat *operari* Patri: ergo et *potentiam* operandi⁷. Si tu dicas, quod non dicit rationem causalitatis, sed subauctoritatis; cum ergo similiter habeat Spiritus sanctus subauctoritatem in operando, sicut Filius, qua ratione dicitur Pater *operari per Filium*, eadem ratione et *per Spiritum sanctum*. Si dicas, quod hoc est dictum per appropriationem; quaero rationem appropriandi. Cum enim operatio sit per potentiam, et potentia approprietur Patri, non Filio, non ergo Filio poterit appropriari⁸ *operari per Filium*.

¹ Cod. M adiecit *ipse*.

² Vat. cum cod. cc *quem dicit per Verbum sive efficit*.

³ Cfr. hic lit. Magistri, c. 3. text. Hilarii, et August., VI. et VII. de Trin. in initio, et Richard. de S. Vict. in opusculo: Quomodo Spiritus sanctus est amor Patris et Filii.

⁴ Vide supra pag. 135, nota 5. — Mox pro *potest per Filium* ed. 1 *est potens per Filium*.

⁵ Plures codd. ut I W X Y bb addunt *sive ab illo*.

⁶ Supple: Pater.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. I omittit *operandi*, et mox pro *subauctoritatis* substituit *subauctoritatem*, paucis codd. suffragantibus.

⁸ Intellige: Patrem. — Proxime ante pro *non ergo Filio* Vat. cum uno et altero cod. *non ergo Patri*; falso.

5. Item, cum immediata causa operationis sit voluntas, et illa approprietur Spiritui sancto, videtur, quod magis debeat dici ¹ *operari per Spiritum sanctum*, quam *per Filium*.

CONTRA: 1. Idem est *esse potentem* quod *esse* ²:
Fundamenta. ergo si Pater est potens potentia genita, ergo habet
esse ab illa.

2. Item, potentia appropriatur Patri, ergo nec per *proprietaem* nec per *appropriationem* convenit Filio: ergo talis locutio magis est impropria quam ista: Pater est sapiens sapientia genita.

3. Item, potentia, qua aliquis est potens, secundum ordinem intelligendi antecedit *posse*; sed generatio secundum ordinem intelligendi sequitur *posse*: ergo haec est omnino falsa: Pater est potens potentia genita.

CONCLUSIO.

Locutio: Pater est potens potentia genita, est simpliciter falsa; sed alia est vera: Pater operatur per Filium.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec est simpliciter falsa: Pater est potens potentia genita, et magis impropria quam aliqua praedictarum. — Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod haec regula consuevit dari de hac praepositione *per*, quod cum verbo *absoluto* importat auctoritatem, ut cum dicitur: iste est bonus *per illum*, vel sapiens vel potens. Cum verbo vero *transitivo* importat subauctoritatem, ut rex punit *per ballivum* ³. Dicendum est igitur, quod haec est falsa: Pater est potens per
Conclusio 1. Filium; haec tamen est vera: Pater operatur per Filium. Et non valet argumentum: operatur per illum, ergo potest per illum, quia *per* primo importat causalitatem respectu effectus, et postmodum respectu Patris.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod qui operatur per aliquem, potest per illum; dicendum, quod falsum est, quia hoc non est, quod
Solutio oppositorum.

habeat potentiam ab illo, sed quod habet potentiam cum illo indivisam et dat illi posse: ideo per illum operatur et non potest sine illo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non differt operatio et potentia in Deo; dicendum, quod verum est per comparisonem ad Deum; differt tamen quantum ad effectum connotatum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod sequitur: novit per Filium, ergo est sapiens per Filium ⁴: ergo etc.: dicendum, quod non est simile de *nosse* et *operari*. Quamvis enim *nosse* sit verbum transitivum, tamen non connotat effectum, sicut *operari*; et ideo *per* non potest cum ipso importare subauctoritatem: ubi enim est subauctoritas, notatur, quod aliquid sit a duobus et ab uno per alterum. Et sic patet illud.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, utrum dicat rationem causae vel instrumenti; dicendum, quod neutrum dicit proprie, sed subauctoritatem, quae importat rationem utriusque quantum ad id quod est ibi completionis.

Quod obiicitur, quod Filio non appropriatur ⁵ operari per ipsum; responsio est, quod operatio est per *virtutem*, et *virtus* appropriatur Filio, sicut dicitur primae ad Corinthios primo ⁶: *Christum dicimus Dei virtutem et Dei sapientiam*. Ratio autem, quare *virtus* Filio appropriatur, est, quia virtus est ultimum potentiae sive est potentia ultimata ⁷. Quoniam igitur Filius producit a Patre secundum omnimodam perfectionem potentiae, quia generare est actus perfectae potentiae — «perfectum est enim unumquodque, quando potest generare tale quale ipsum est ⁸» — quia igitur Filius accipit potentiam producendi aequae perfectum, sicut ipse et Pater est, ut Spiritum sanctum: ideo *virtus* ei appropriatur; ideo dicitur *virtus Patris* et *dextera* ⁹, et *Pater operari per Filium*.

Aliter potest dici, quod *virtus* dicit immediatorem ordinationem ad actum quam *potentia*, quia *potentia* ordinatur ad opus per dispositionem, et Filio appropriatur dispositio, ideo et *potentia disposita* ¹⁰. Et sic patent omnia quaesita.

¹ Supple cum ed. 1 *Pater*.

² Cfr. August., VI. et VII. de Trin. c. 1. seqq.

³ Haec regula Praepositivo adscribitur supra d. 12. dub. 4, cum quo consentit Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 3. a. 3. — Aliquanto superius post *auctoritatem* cod. Y addit *circa suum casuale*.

⁴ Haec conclusio: *ergo est sapiens per Filium* desideratur in Vat. nec non in pluribus codd.

⁵ Simul audi: Patrem. De hac sententia vide obiect. 4. in fine, ex qua etiam apparet, falsam esse lectionem Vat., a qua abest *non*. Aequae falsa est lectio codd. P Q, qui, omissa particula *non*, post *per ipsum* addunt *Patri non*. Lectio nostra nititur auctoritate cod. T. — Pro *obiicitur, quod* codd. P Q (T a recentiore manu) *obiicitur, quare*.

⁶ Vers. 24.

⁷ Aristot., I. de Caelo et Mundo, text. 116. (c. 11.) ait: 'H δὲ δύναμις τῆς ὑπεροχῆς ἐστίν i. e. «Virtus (potentia) vero ipsius excessionis (excellentiae) est». Quae verba exponens S. Thomas (lect. 25.) dicit: Virtus rei non attribuitur nisi excellentiae i. e.

secundum id attenditur virtus rei, quod est excellentissimum omnium rerum in quod potest. Et hoc est quod dicitur in alia translatione: «virtus est ultimum potentiae», quasi scilicet virtus rei determinetur secundum ultimum, in quod potest.

⁸ Vide supra pag. 180, nota 5. — Mox pro *ut* cod. K *scilicet*.

⁹ Hilarius in exposit. Ps. 137, 7. n. 15. de verbis *et salvum me fecit dextera tua* ait: Virtus significatur in dextera; et ideo Dominus, qui Dei virtus et Dei sapientia est, nonnunquam Dei dextera cognominatur, per quem adversus omnes inimicos in omnium tribulationum bello protegimur. — In Vat. et nonnullis codd. verbis *et dextera* praemittitur *et brachium*, de quo August., Enarrat. in Ps. 43, n. 4: *Dextera tua, potentia tua, brachium tuum*, ipse Filius tuus.

¹⁰ Codd. F I aa bb addunt: *Per hoc etiam patet illud de voluntate* (obiect. 5.), *quia, sicut dicit Hugo, «voluntas non exit in opus nisi mediante virtute, et ideo virtus est etiam immediatior»*.

SCHOLION.

I. In solut. ad 4. respondetur ad quaestionem, quare non dicatur, Patrem operari per Spiritum S., sicut dicitur, ipsum operari per Filium. Certum est, Patrem communicare Spiritui S. eandem agendi virtutem, quam communicat Filio. Ratio igitur, quare unum dicatur, alterum non, inde tantum erui potest,

quod soli Filio approprietur *virtus*, pro quo S. Bonav. duplicem affert rationem.

II. De hac quaest. tractant B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. ad 3. — Henr. Gand., S. a. 39. q. 7. — Dionys. Carth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de ratione Augustini, quae ponitur in littera: *Si Pater est sapiens sapientia genita, quam genuit, et hoc est ei esse quod sapere, ergo est sapientia genita*. Videtur enim istud argumentum non valere, quia illud non valet: hoc est Patri *esse* quod *operari*; sed *operatur* per Filium: ergo *est* per Filium. Ergo nec similiter illud argumentum valet. *Si tu dicas*, quod non est simile, quia operari connotat effectum; *obiicitur*, quod idem est Patri *esse* quod *esse Patrem*; sed tamen istud argumentum non valet: Pater deitate est Deus, ergo deitate est Pater: ergo similiter non valet hoc argumentum: est sapiens sapientia genita, ergo est sapientia genita¹.

RESPONDEO: Dicendum, quod argumentum Augustini est necessarium: quoniam *esse sapientem* et *esse* in divinis non differunt modo dicendi a parte rei, sed solum a parte nostra. Non sic autem est *esse* et *operari*, quoniam, etsi *operari* quantum ad principale significatum sit idem quod *esse*, tamen quantum ad connotatum differt, et potest esse extraneum, et ita potest ibi *esse accidens*². Tamen hoc quod est *esse Deum* et *esse Patrem*, quamvis non differant quantum ad essentiam vel modum *essendi*,

differunt tamen quantum ad modum *se habendi*, qui vere est in divinis, scilicet³ *absolutum* et *comparatum*; et ideo non transit paternitas in substantiam, sicut sapientia; ideo habet alium modum dicendi, qui potest esse extraneus respectu alicuius attributi. Ideo ibi est *accidens*, non autem in argumento Augustini.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater non est sapiens sapientia genita, sed ingenita*. Videtur enim male dicere, quia sicut *aeternitas* appropriatur Patri, ita *sapientia* Filio; sed *aeternitas* non debet dici *ingenita*, sicut dicit Anselmus in libro de Incarnatione Verbi⁴: ergo nec *sapientia* potest nec debet dici *ingenita*. Item, si potest dici *sapientia ingenita*⁵, pari ratione potest dici *sapientia procedens*; et ita videtur, quod *sapientia* sit appropriabilis Spiritui sancto, sicut et Filio.

Iuxta hoc quaeritur, quare non dicitur *potentia de potentia*, sicut *sapientia de sapientia*? Quaestio incidens.

RESPONDEO: Dicendum, quod *sapientia* est de nominibus mediis⁶, quae sunt nata *supponere* pro persona. Et ideo sicut dicitur *Deus de Deo*, et *Deus genitus* et *ingenitus*, ita dicitur etiam *sapientia*; non tamen ita proprie, quia nomen abstractum est

⁶ Sapiencia nomen medium.

¹ Vat. cum solis edd. 4, 5 omittit *ergo est sapientia genita*.

² Intellige hic sicut infra circa finem solutionis: fallaciam accidentis.

³ Auctoritate plurimorum codd. restituimus *scilicet*, quod in Vat. desideratur. Pro *scilicet* cod. Z *id est*, ed. 1 *secundum* et non pauci mss. *sed*. Proxime ante pro *qui* Vat. cum cod. cc *quod*; mendose.

⁴ Titulus integer est: de Fide Trinitatis et de incarnatione Verbi contra blasphemias Ruzelini sive Roscelini, in quo libro c. 9. Anselmus de aeternitate trium divinarum personarum disserens ait: « Et quoniam ista nativitas et ista processio sine principio sunt; alioquin aeternitas nata et aeternitas procedens, quod falsum est, habet principium: nequaquam Deum incepisse esse Patrem aut Filium aut Spiritum sanctum cogitare debemus aut possumus ». Ita textus originalis, quem Alex. Hal., S. p. 1. q. 67. m. 1. paulo aliter refert sic: « Anselmus: Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus. Et postmodum loquens de

nativitate et processione dicit, quod nativitas et processio sine principio sunt, alioquin esset aeternitas nata et procedens: — quod falsum est — nequaquam Deum habere principium aut incepisse Patrem aut Filium aut Spiritum sanctum cogitare debemus. Ex hoc ergo videtur relinqui, quod cum aeternitas non debeat dici nata vel procedens, quod convenit soli Patri ». Hunc Anselmi locum, sicut ab Alex. Hal. exhibetur, S. Bonav. ante oculos habuisse et ex eo sententiam sumsisse videtur, quod aeternitas non debeat dici *nasci* neque *ingenita*, quam sententiam probat in corp. solutionis. — Vat., renitentibus mss. nec non ed. 1, pro *ingenita* substituit *genita*, qua lectione argumentum destruitur. Paulo superius pro *quia sicut* multi codd. cum ed. 1 *quia si*, qui et dein omittunt *ita*; incongrue.

⁵ In cod. Y hic additur *quantum ad Filium*, et paulo inferius post *procedens* in eodem cod. Y et in codd. BD *quantum ad Spiritum sanctum*.

⁶ Cfr. supra d. 5. a. 1. q. 4. in corp. — Paulo inferius post *sapientia* cod. dd bene addit *de sapientia*.

quodam modo. Magis tamen dicitur *sapientia de sapientia* quam *aeternitas de aeternitate*, quia *aeternitas* significat in maiori abstractione quam *sapientia*, et ideo magis abstrahit a ratione originis. Secundum hoc etiam est concedendum, quod possit dici *sapientia procedens*, licet adhuc minus proprie. Nec valet illud argumentum; quamvis enim *sapientia* non sit appropriabilis Spiritui sancto¹, tamen per determinationem adiunctam potest trahi.

Ad illud²: quare non dicitur *potentia de potentia*? dicendum, quod non ita proprie dicitur sicut *sapientia de sapientia*. Quoniam *sapientia* appropriatur Filio, qui est ab alio et ab alio habet omne quod habet, ergo et sapientiam ab illo habet³: ideo *sapientia genita* ex sua appropriatione praesupponit *sapientiam ingenitam*. Sed *potentia* appropriatur Patri, qui non est ab alio; ideo non sic dicitur *potentia de potentia*, vel *potentia genita*.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus in libro Retractationum et ponitur in littera: *Melius istam quaestionem in libro de Trinitate tractavi*. Videtur enim non recte loqui, quia, cum comparativum in utroque extremorum praesupponat rem sui positivi⁴, si ibi *melius*, ergo utrobique *bene*: ergo si ibi dicit, quod Pater est sapiens sapientia, quam genuit, videtur quod dicat verum.

RESPONDEO: Dicendum, quod abusiva est comparatio⁵, quoniam in libro de Trinitate dicit contrarium huius, et ideo si ibi *bene*, constat quod hic *male*. Quantum ad hoc tamen, quod aliqua vera dixit in libro Octoginta trium Quaestionum de hac quaestione, ideo non *omnino male*, sed quodam modo bene, quodam modo male: et ideo dicit, quod *ibi melius*, innuens quod aliquid sit ibi male dictum. Qui enim unum oppositorum astruit, per consequens destruit alterum.

DUB. IV.

Item quaeritur de hac responsione Magistri, quod *sapientia genita est sapiens de sapientia in-*

genita. Videtur enim non esse bona, quia non videtur respondere ad quaestionem. Non enim quaeritur, quod sapientia genita sive Filius sit *de* Patre, sed hoc quaeritur, utrum Filius sit sapiens⁶ sapientia ingenita.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister bene respondet, licet verbis paucis, in quibus innuit hanc distinctionem, quod *aliquem esse sapientem aliquo*, hoc est dupliciter: aut ita, quod ablativus teneatur *formaliter*, et sic Filius est sapiens sapientia genita et Pater sapientia ingenita; aut ita, quod teneatur *originaliter*, et sic, cum sapientia genita sit *de* sapientia ingenita, Filius est sapiens sapientia ingenita. Sed quia ablativus ut plurimum construitur in ratione *formae*, ideo Magister caute locutus dixit⁷, quod Filius, qui est sapientia genita, est *de* sapientia ingenita sapiens, ut verbum non haberet calumniam; et ideo bene respondet.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *utrumque est una sapientia, et tamen solus Pater est sapientia ingenita*. Videtur enim dicere duo opposita, quia istae duae proprietates⁸ sapientiam contrahunt, et cum sint proprietates distinctae, distinguunt — et hoc patet, quia solus Pater est sapientia ingenita — quodsi sapientia distinguitur, ergo est alia et alia sapientia, ergo non una. *Item*, videtur falsum dicere, cum dicit, quod solus Pater est sapientia ingenita. Aut enim dicitur sapientia *essentialiter*, aut *personaliter*: si *personaliter*; ergo non una sapientia est genita et ingenita, cum Pater et Filius non sint una persona; si vero *essentialiter*, non ergo solus Pater est sapientia ingenita.

RESPONDEO: Dicendum, quod in hoc nomine *sapientia* duo est considerare, scilicet *significatum* et *suppositum*. Et quantum ad *significatum* dicit essentiam; sed⁹ *suppositum* est persona. Et illae determinationes *genita* et *ingenita* non respiciunt *significatum*, sed *suppositum*, et ita distinguunt *suppositum*, manente unitate in *significato* sive forma; et sapientia genita et ingenita est alia et alia, scilicet persona, sed non est alia et alia sapientia, sicut non est alia essentia. Et ideo Magister bo-

¹ Vat., post *appropriabilis* inserto commate, pro *Spiritui sancto* ponit *Spiritus sanctus*, haec verba connectens cum sequentibus.

² In codd. K P Q W Y hic additur *quod quaeritur*, in cod. T *quod obicitur*.

³ Pro *illo habet* Vat. cum cod. cc *alio*.

⁴ Id est, adiectivum *in comparativo* praesupponit, quod *in positivo* de utroque extremo dici potest, sive ut ait Aristot., II. Topic. c. 4. (c. 41.): Si quid magis et minus dicitur, et simpliciter inest. — Immediate post pro *si* non pauci codd. male *sed*.

⁵ Comparativum enim *melius* in dicto Augustini improprie accipiendum est. — De retractatione Augustini vide supra a. 2. q. 1. in corp.

⁶ Ex codd. F K L O revocavimus *sapiens*, quod Vat. omittit. Paulo superius pro *quod* cod. S *quare*, cod. Y *an*, nonnulli alii codd. cum Vat. *de*, quae etiam subinde post *sive* subiicit *an*, et mox post *Magister* cum cod. cc omittit *bene*.

⁷ Aliqui codd. ut B I M cum ed. 1 *caute est locutus et* (ed. 1 *cum*) *dixit*. — In eodem sensu solvunt hoc dubium Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 3. a. 2. § 4; B. Albert., hic a. 4; S. Thom., hic q. 2. a. 2; Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3; Richard., hic a. 2. q. 2.

⁸ Scilicet sapientia *genita* et *ingenita*. — Mox pro *distinctae* ed. 1 *distinctivae* et infra bene *quodsi* pro *quia si*, quod habent codd. et edd.

⁹ Cod. M hic repetit *quantum ad*.

num exemplum ponit in hoc termino *Deus*, quod significat essentiam et supponit personam. — Quando ergo quaeritur, utrum dicatur *essentialiter*, aut *personaliter*; dicendum, quod quantum ad significatum dicitur *essentialiter*, sed quantum ad suppositum dicitur *personaliter*; et ideo nulla est controversia ¹.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius non a se agit, cum Pater in eo manere monstratur*; sed similiter Filius manet in Patre: ergo pari ratione Pater non a se agit. *Item*, videtur falsum dicere, cum dicit: *Infirmus sit non a se agendo, nisi a Deo ipse agat*, quia secundum hoc, cum omnis creatura agat a Deo, tunc videtur esse agens *infirmum*, nec in hoc videtur differre Filius ab aliis.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hilarius duo intendit ostendere ex verbis Domini in Ioanne, et illa duo ostendit deducendo ad impossibile. Ipse enim Dominus dicit Ioannis decimo quarto²: *Verba, quae ego loquor vobis, a me ipso non loquor; Pater in me manens ipse facit opera*. Ex hoc ergo arguit, quod Filius *non agit a se*, sed a Patre manente in se, non tantum ut *consubstantialis*, sed ut *principium*; sic autem non manet Filius in Patre, sed tantum ut *consubstantialis*. — Alia est auctoritas Domini, Ioannis octavo³, ubi dicit: *Qui misit me non reliquit me solum, quia quae placita sunt ei facio semper*. Si ipse agit semper una cum Patre, tunc ergo *per se agit*. — Haec duo probat per deductionem *ad impossibile*: quia omnis potentia est a

prima potentia, quae primo residet in Patre: ergo si Filius non potest *a Deo*, simpliciter est impotens vel infirmus, quia infirmus habet potentiam deficiendi a se, non a Deo. Item, si Filius non agit *per se*, non agit per virtutem propriam sibi connaturalem: ergo alia est virtus Patris et Filii. *A se enim et non a se*, non facit distinctionem in natura, sed solum in persona, quia dicit rationem principii vel originis. *Per se* autem et *non per se* — quia *per se* dicitur contra *per accidens*, sive contra *per aliud* — ponit diversitatem in natura⁴; et ideo Filius agit *per se*, quamvis non *a se*.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *una est tantum sapientia Patris, sed non uno modo dicitur*. Videtur enim male dicere, quia sapientia semper est⁵ *essentialiter*: ergo falsum dicit, cum dicit: non uno modo dicta.

RESPONDEO: Magister non vult⁶, quod *sapientia* sit dicta multipliciter, sed quod *sapientia Patris*: quia genitivus potest construi in ratione *originis*, et sic dicitur *Filius* sapientia Patris, vel *ipsa sapientia genita* sapientia Patris, quia est a Patre; vel potest intelligi in ratione *subiecti*, ut dicatur sapientia Patris, sicut albedo Petri, et sic *sapientia genita* non dicitur esse Patris, sed Filii⁷. Quia ergo ratio passiva, importata per hoc adiectivum *genita*, non est in persona Patris et Filii una, falsa est locutio ratione *determinationis*, non ratione eius quod est *sapientia*: quia una et eadem est sapientia Pater et Filius et Spiritus sanctus, et illa est sapientia Patris et Filii et Spiritus sancti.

DISTINCTIO XXXIII.

CAP. I.

Utrum proprietates personarum sint ipsae personae, vel divina usia.

Post supradicta interius considerari atque subtiliter inquiri oportet, utrum proprietates personarum, quibus

ipsae personae determinantur, sint *ipsae personae* et sint *Deus*, id est divina essentia, an ita sint *in personis*, ut non sint *personae*, ac per hoc nec divina essentia. — Quod enim in personis sint proprietates, nemo inficiari audet, cum aperte clamet auctoritas, quod « in personis est proprietas, et in essentia unitas ». Superius quoque multis Sanctorum testimoniis astruximus, per-

Proprietates
sunt in per-
sonis.

¹ Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. ult.

² Vers. 10. — Post *Pater* in Vulgata additur *autem*, in ed. 1 vero, in Vat. *enim*. Subinde post *manens* ex pluribus mss. et ed. 1, consentiente Vulgata, adiecimus *ipse*.

³ Vers. 29, in quo Vulgata post verba *misit me* adiungit *mecum est et*, ac dein post *quia* voculam *ego*. — Paulo inferius post *Patre* Vat. cum solo cod. cc addit *ergo est una virtus eius et Patris, et sic agunt una virtute*.

⁴ Plura de hoc vide supra d. 30. q. 2. in corp. — De hoc dubio cfr. S. Thom. et Richard., hic circa lit.

⁵ Plures codd. ut P Q X aa bb cum ed. 1 *dicitur*.

⁶ In codd. N P Q aa additur *dicere*.

⁷ De duplici sensu genitivi cfr. supra a. 2. q. 1. ad 1. — Pro *sed Filii* multi codd. cum ed. 1 *et Filii*. — Eodem modo hoc dubium solvunt S. Thom. et Richard., hic circa lit.

Item, sunt
personae.

sonas proprietatibus distinguere atque determinari, ipsasque proprietates, tres scilicet, propriis expressimus vocabulis¹. Cum ergo proprietates ipsae ab aeterno fuerint, quibus ipsae personae determinantur et differunt; quomodo essent, si in eis non essent; et quomodo in eis essent, et ipsae personae non essent, quin ibi esset multiplicitas? Quocirca sicut proprietates esse in personis, ita et eas esse personas confitemur, sicut supra² auctoritate Hieronymi, ut non pigeat revocare ad mentem, protestati sumus, in expositione fidei ita dicentis: « Sabellii haeresim declinantes, tres personas expressas sub proprietate distinguimus. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas vel, ut Graeci expriment, hypostases, hoc est subsistentias, confitemur ». — Ecce aperte dicit, personas proprietatibus distinguere, et ipsas proprietates esse personas; cuius hic verba perstringimus, quia supra latius posuimus.

Repetitio.

Cumque de simplicitate deitatis supra³ disseremus, auctoritatibus Sanctorum, scilicet Augustini, Hilarii, Isidori nec non et Boethii, evidenter monstravimus, Deum hoc esse omnino quod in se habet, excepto quod Pater habet Filium, nec est Filius, et Filius habet Patrem, nec est Pater; et sic esse in natura trium, ut qui habet hoc sit quod habet, et totum, quod ibi est, *unum* esse, *unam vitam* esse; quae modo non iteramus, ne fastidium lectori ingeramus. Si ergo proprietates ibi sunt, singula earum est id in quo est, et unum eademque vita singulae sunt. Fateamur ergo, et proprietates esse in tribus personis, et ipsas esse personas atque divinam essentiam.

Item, sunt
divina natura.

Hilarius.

Quod enim proprietas etiam divina natura sit, ostendit Hilarius dicens, nativitatem Filii esse naturam. Unde in libro septimo de Trinitate⁴ ait: « Utriusque natura non differt: unum sunt Pater et Filius. Habet igitur hoc sacramenti nativitas, ut complectatur in se et nomen et naturam et potestatem, quia nativitas non potest non esse ea natura, unde nascatur Filius ». Idem in sexto⁵: « Nativitas, proprietas est, veritas est ». Idem in septimo dicit, « quod naturae nativitas sit intelligenda esse in natura Dei ». Supra⁶ etiam dicit, « quod proprium Patris est, quod semper Pater est, et proprium Filii, quod semper Filius est », significans quod proprietas Patris est Pater, et proprietas Filii est Filius. — His aliisque pluribus auctoritatibus aperte significari videtur, quod proprietas Filii filius sit, sic et Deus; ita et proprietas Patris et proprietas Spiritus sancti.

Quidam hoc
negant.

Hoc autem aliqui negant dicentes, quidem proprietates in personis esse, sed non esse personas ipsas, quia ita dicunt⁷ esse in personis vel in essentia divina, ut non sint interius, sicut ea sunt quae secundum substantiam de Deo dicuntur, ut bonitas, iustitia, sed extrinsecus affixae sunt. Atque ita esse rationibus

probare contendunt. Si enim, inquiunt, proprietates sunt personae, non eis personae determinantur. — Contra quod dicimus, quia etiam se ipsis personae differunt, sicut supra⁸ Hieronymus loquens de Patre et Filio et Spiritu sancto dicit: « Substantia unum sunt, sed personis ac nominibus distinguuntur ». — Sed iterum addunt: Si proprietates ipsae divina essentia sunt, cum essentia non differant tres personae, nec proprietatibus differunt. Quomodo enim differt Pater a Filio, eo quod divina essentia est, cum in essentia unum sint?

Horum doctrinis novis et humanis commentis verbo Hilarii⁹ respondeo: « Immensum est quod exigitur et incomprehensibile: extra significantiam est sermonis, extra sensus intensionem; non enuntiatur, non attingitur, non tenetur; verborum significantiam rei ipsius natura consumit; sensus contemplationem imperspicabile lumen obcaecat; intelligentiae capacitatem quod fine nullo continetur excedit. Mihi ergo in sensu labes est, in intelligentia stupor est, in sermone vero non iam infirmitatem, sed silentium confitebor; periculosum nimis est de rebus tantis ac tam reconditis aliquid ultra praescriptum caeleste proferre, ut ultra praefinitionem Dei sermo de Deo sit. Forma fidei certa est. Non ergo aliquid addendum est, sed modus constituendus audaciae; quidquid ultra quaeritur, non intelligitur ».

Ceterum haereticorum improbitas, instinctu diabolicae fraudulentiae excitata, nondum quiescit, sed in tanta rerum quaestione addit: si paternitas et filiatio in Deo, sive in divina essentia sunt, eadem igitur res sibi Pater est et Filius. Nam in quo paternitas est, Pater est; et in quo filiatio, Filius est. Si igitur una eademque res habet in se paternitatem et filiationem, ipsa et generat et generatur; quod dicentes in Sabellianam haeresim pertrahuntur, extendentes Patrem in Filium, cum ipsum sibi Filium proponant et Patrem. Si vero negaverint, in una Dei essentia paternitatem esse et filiationem, quomodo ergo dicunt esse Deum? — His atque aliis argumentorum aculeis utuntur in suae opinionis assertionem, ut veritatis formam dissecant.

Quorum audaciae resistentes atque ignorantiae providentes, audebimus aliquid super hoc loqui. Paternitas et filiatio non ita esse omnino dicuntur in divina substantia, sicut in ipsis hypostasibus, in quibus ita sunt, quod eas determinant, ut ait Ioannes Damascenus¹⁰: « Characteristica idiomata sunt, id est determinativae proprietates hypostaseos, et non naturae; etenim hypostasim determinant et non naturam ». Ideoque, licet paternitas et filiatio sint in divina essentia, cum eam non determinent; non ideo potest dici, quod divina essentia et generet et generetur, vel quod eadem res sit ibi¹¹ Pater et Filius. Ita enim proprietas deter-

¹ Cfr. d. XXVI. c. 2, et d. XXVII. c. 1.

² Dist. XXV. c. 3. in fine. — Infra codd. ABE aperte ostendit pro aperte dicit.

³ Dist. VIII. pars II.

⁴ Num. 21.

⁵ Num. 40. Sequens locus VII. n. 22.

⁶ Dist. XXVI. c. 3. Locus Hilarii est XII. de Trin. n. 23. — Vat. Supra enim dixit pro Supra etiam dicit.

⁷ Codd. CD dicuntur. Paulo inferius codd. ABDE et edd. 1, 2, 3, 5, 7, 9 affixa sunt pro affixae sunt.

⁸ Dist. XXV. c. ult.

⁹ Libr. II. de Trin. n. 5, sed nonnullis a Magistro omissis, transpositis et mutatis.

¹⁰ De Fide orth. III. c. 6. Vide supra d. XXVII. p. I. c. 3.

¹¹ Ita codd. CD et ed. 1, in ceteris sibi.

minat personam, ut hac proprietate hypostasis sit generans, et illa alia hypostasis sit genita; et ita non idem generat et generatur, sed alter alterum.

CAP. II.

Quomodo proprietates possint esse in natura Dei, nec eam determinent.

Sed forte quaeres, cum hae proprietates non possint esse in personis, quin eas determinent, quomodo in essentia divina esse possint, ita ut non eam determinent. — Respondeo tibi et hic cum Hilario¹: « Ego nescio, non requiro, et consolabor me tamen: Archangeli nesciunt, Angeli non audierunt, saecula non tenent, Propheta non sensit, Apostolus non interrogavit, Filius ipse non edidit. Cesset ergo dolor querelarum; non putet homo sua intelligentia generationis sacramentum posse consequi. Absolute tamen intelligendus est Pater et Filius », et Spiritus sanctus. « Stat in hoc fine intelligentia verborum: est Filius a Patre, qui est unigenitus ab ingenito, progenies a parente, vivus a vivo, non natura deitatis alia et alia, quia ambo unum ». « Hoc credendo incipe, percurrere, persiste; etsi non perventurum sciam, tamen gratulabor profecturum. Qui enim pie infinita prosequitur, etsi non contingat, aliquando tamen proficiet prodeundo. Sed ne te inseras in illud secretum et arcanum inopinabilis nativitatis, ne te immergas, summam intelligentiae comprehendere praesumens; sed intellige incomprehensibilia esse ». His aliisque multis evidenter ostenditur, nobis nullatenus licere *maiestatem perscrutari*², ius ponere potestati, modum circumscribere infinito.

Verumtamen nondum desistunt impatientiae spiritu agitati, sed opinionem suam etiam Sanctorum auctoritatibus munire conantur, quibus ostendere volunt, proprietatem, qua Pater est Pater, et proprietatem, qua Filius est Filius, non esse Deum, ad hoc inducentes verba Augustini super illum locum Psalmi: *Et non est substantia*, ita dicentis³: « Deus est quaedam substantia. Unde etiam in fide catholica sic aedificamur, ut dicamus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius esse substantiae. Quid est unius substantiae? Quidquid est Pater, quod *Deus* est, hoc est Filius, hoc est Spiritus sanctus. Cum autem *Pater* est, non

illud est quod⁴ est. *Pater* enim non ad se, sed ad Filium dicitur; ad se autem *Deus* dicitur. Eo ergo quod vel quo *Deus* est, substantia est. Et quia eiusdem substantiae est Filius, proculdubio et Filius est Deus. At vero quod *Pater* est, quia non substantiae nomen est, sed refertur ad Filium, non sic dicimus, Filium *Patrem* esse, sicut dicimus, Filium *Deum* esse ». — Ex his verbis significari dicunt, quod proprietas Patris vel proprietas Filii non sit Deus vel essentia divina. Cum enim dicit: Eo quod *Deus* est, substantia est, sed quod *Pater* est, substantia⁵ non est; aperte, inquit, ostendit, id esse substantiam, quo *Deus* est; id vero quo *Pater* est, non esse substantiam. Item cum ait: *Pater* non illud est quod est, ostendit, eum non esse Patrem, eo quod substantia est. Non enim simpliciter dixit: *Pater* non illud est quod est, sed ait: *cum Pater est*, non est illud quod est, significans, quo *Pater* est non esse illud quo est, id est essentiam. Haec illi ita exponentes, sua commenta simplicibus et incautis vera videri faciunt. — Nos autem aliter fore ista intelligenda dicimus. Dicens enim: eo quod *Deus* est, substantia est; sed quod *Pater* est, substantia non est, hoc intelligi voluit, quia essentia *Deus* est et deitate substantia est. Eo enim *substantia* est, quo *Deus* est, et e converso, cuius ea est deitas, quae est substantia, et substantia, quae deitas; sed quod *Pater* est, non est *substantia*⁶, id est, non quo *Pater* est, eo *substantia* est, quia proprietate generationis *Pater* est, qua substantia non est. Ipsam tamen proprietatem substantiam esse non negavit. Ita etiam illud intelligendum est quod ait: Cum *Pater* est, non illud est quod est, id est, non illo *Pater* est, quod vel quo ipse est, id est essentia, sed notione.

Item illis verbis Augustini vehementer insistent superius⁷ positis, scilicet Verbum, secundum quod *sapientia* est et *essentia*, hoc est quod *Pater*; secundum quod *verbum*, non hoc est quod *Pater*. Si, inquit, Verbum non est hoc quod *Pater*, secundum quod est *verbum*, id ergo, quod⁸ *verbum* est, non est illud quod *Pater* est: proprietas igitur, qua *verbum* est, non est id quod *Pater* est, non est igitur divina essentia. — Ad quod dicimus, quia licet secundum quod *verbum* non sit hoc quod *Pater* est, ea tamen proprietas, qua *verbum est*, est id quod *Pater est*, id est divina essentia, sed non est hypostasis Patris.

Aliter Magister exponit.

Alium locum allegant.

Resp. Magistri.

¹ Libr. II. de Trin. n. 9. 10. 11, sed plurimis a Magistro omissis et transpositis.

² Respicitur Prov. 25, 27: Qui scrutator est maiestatis, opprimetur a gloria.

³ August. Enarratio in Psalm. 68, 3, sermo 4. n. 5.

⁴ Vat. et aliae edd., excepta 4, addunt *vel quo*, refragantibus codd. et originali. Paulo inferius pro *quod vel quo Deus est* originale habet: *quod Deus est, hoc ipso*. Post *non substan-*

S. Bonav. — Tom. I.

tiae codd. et plurimae edd. contra Vat., edd. 6, 8 et originale omittunt *nomen*.

⁵ Codd. A B C E et ed. 1 *substantiae*: paulo post cod. D *quod Deus* pro *quo Deus*, et *quod Pater* pro *quo Pater*.

⁶ Codd. et edd. 3, 7 *substantiae*, quod repetunt infra ante *id est*.

⁷ Dist. XXVII. p. II. c. 3.

⁸ Ita codd. A C D E et ed. 1, cod. B et aliae edd. *quo*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXIII.

De proprietatibus in comparatione ad essentiam et ad personas.

Post supradicta interius considerari oportet etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de nominibus substantialibus, et de proprietatibus *per se* et singillatim. Hic tertio loco agit de his¹ *in comparatione*, et hoc secundum convenientiam et differentiam; et habet pars ista duas partes. In prima quaerit Magister de proprietatibus in comparatione ad essentiam et personas. In secunda vero agit de comparatione personae sive rei naturae ad naturam, infra distinctione trigesima quarta: *Praedictis adiiciendum est etc.*

Prima pars habet duas secundum duo opera sapientis, quorum primum est «non mentiri, de quibus novit»; et secundum est «mentientem posse manifestare²». Unde in prima parte primo ostendit et probat veritatem; in secunda eam defendit contra falsitatem, ibi: *Hoc autem aliqui negant.*

Prima pars habet quatuor partes³. In prima ostendit, quod proprietates sunt personae et in personis, per naturam ipsius proprietatis, quia aeterna est et distincta. In secunda ostendit illud idem violentia auctoritatis⁴, ibi: *Sabellii haeresim declinantes*, ubi ponit auctoritates Hieronymi. In tertia ostendit hoc ipsum per naturam divinae simplicitatis, ibi: *Cumque de simplicitate divinitatis*. In quarta ostendit, quod proprietates non tantum sunt personae, sed etiam divina essentia. Et hoc probat efficacia auctoritatis, ibi: *Quod enim proprietas etiam divina natura sit*, ubi ponit auctoritatem Hilarii.

Hoc autem aliqui negant dicentes etc. Haec est secunda pars, in qua ponit Magister veritatis probatae defensionem ponendo aliorum rationes et

suas responsiones. Et quoniam duplex est modus impugnandi veritatem, scilicet per rationes et auctoritates, ideo haec pars habet duas partes. In prima ponit rationes et responsiones; in secunda auctoritates, ibi: *Verumtamen nondum desistunt etc.*

Prima pars habet quatuor partes⁵. In prima ponit obiectionem, quod proprietates non sint personae; et quia *rationalis* erat, respondet ad veritatem. Secundo vero subiungit aliam rationem, et quia *curiosa* videtur, respondet ad hominem, non ad orationem⁶, ibi: *Sed iterum addunt etc.* Tertio adhuc resumit rationem illorum et respondet ad veritatem, ibi: *Ceterum haereticorum improbitas etc.* Quarto et ultimo subiungit eorum interrogationem, et quia *curiosa* erat, praefigit terminum humanae inquisitioni, ibi: *Sed forte quaeres, cum hae proprietates etc.* Et quaelibet istarum partium posset subdividi, scilicet eo quod primo ponit oppositionem et secundo responsionem, et illud manifestum est in littera.

Verumtamen nondum desistunt impatientiae spiritu etc. Haec est ultima pars, in qua respondet Magister auctoritatibus, quas inducunt; et habet haec pars duas partes secundum duas auctoritates Augustini, quas inducunt: et prima sumta est ab expositione Psalmi, secunda vero sumta est ab Augustino, de Trinitate septimo. Prima pars ponitur ibi: *Verumtamen nondum desistunt etc.*; secunda ponitur ibi: *Item illis verbis Augustini*. Et quaelibet harum potest subdividi, quia primo ponit auctoritatem sive rationem, secundo vero dissolvit.

¹ Codd. aa bb addunt *quae dicuntur*.

² Hi duo textus inveniuntur apud Aristot., I. Elench. c. 2. (c. 4.).

³ Codd. I X aa bb cum ed. 1 *particulas*. Aliquanto inferius pro *distincta* codd. aa bb *distinctiva*.

⁴ Vat. *per violentiam auctoris Sabellii*. Mox pro *auctoritates* cod. W *auctoritatem*.

⁵ Codd. X aa bb cum ed. 1 *particulas*. Paulo inferius pro *rationalis* codd. G Y Z cum ed. 1 *rationalis*.

⁶ Pro *orationem* Vat. *rationem*; utriusque lectionis idem est sensus. Nostram lectionem habent omnes codd.; terminus *ad orationem* sumtus est ex Boethio (cfr. supra pag. 131, nota 6.).

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur de comparatione proprietatis ad personam.

Secundo, de comparatione proprietatis ad essentiam.
Tertio, de comparatione unius proprietatis ad aliam.
Quarto, de comparatione eiusdem proprietatis ad se ipsam.

ARTICULUS UNICUS.

De diversis comparationibus proprietatis.

QUAESTIO I.

Utrum proprietas sit persona.

Quantum ergo ad primum quaeritur de comparatione proprietatis ad *personam*. Et quaeritur, utrum proprietas sit persona. Et quod non, ostenditur hoc modo.

1. Ubi cumque est vere determinans et determinatum secundum rem, ibi determinans differt a determinato — nam si non differt, non est determinans vere, sed totum est determinatum — sed *persona* in divinis est vere determinatum, et *proprietas* vere determinans, quia proprietas vere et non secundum modum dicendi solum distinguit personam: ergo proprietas differt a persona. Sed differentia non praedicatur de se in abstractione¹: ergo nec proprietas de persona, vel e converso.

2. Item, ubi cumque est vere abstractum et concretum, ibi differt quod abstrahitur ab eo, a quo abstrahitur²; sed proprietas significatur in concretione ad personam, cum dicitur *Pater*, et in abstractione, cum dicitur *paternitas*, et non tantum est differentia in modo loquendi, quia aliquid dicitur de Patre, quod non de paternitate: ergo vere differt paternitas a persona. Sed quod vere differt ab alio non praedicatur de eo in abstractione: ergo etc.

3. Item, ubi cumque est absolutum et respectivum, absolutum non est ipse respectus, quantum-

cumque se ipso referatur — unde quamvis materia se ipsa referatur ad formam, tamen non est ipse respectus ad formam³ — ergo cum in divinis persona vere sit substantia absoluta, relatio sit verus respectus, quantumcumque se ipsa referatur persona, non est verus respectus sive ipse respectus, nec e converso: ergo proprietas non est ipsa persona.

Ex his tribus suppositionibus arguebat Porretanus, quod persona non est proprietas, nec e converso. Et quia omne quod est in persona, est persona propter summam simplicitatem, arguebat *ulterius*, quod proprietates non sunt in personis, sed assistunt.

4. Et quod ista positio sit conveniens, videtur *auctoritate* Boethii de Trinitate⁴. Dicit enim, quod «relatio non in eo quod est *esse* consistit, sed in *comparatione*».

5. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*, quia omne quod advenit alicui et recedit sine sui mutatione, non praedicat aliquid, quod sit in illo, sed solum⁵ assistens; sed relatio est huiusmodi, ut patet in dextro et sinistro: ergo etc. Cum ergo proprietates sint relationes, non sunt personae nec in personis, sed assistunt.

¹ Sic non dicitur: rationale est rationalitas. Hoc argumentum Gilb. Porret. insinuat hic in lit. Magistri, c. 1. circa medium.

² De quo vide supra d. 27. p. 1. q. 3.

Vide supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3. ad 4. — Mox post *absoluta* codd. IX bb cum ed. 4 subiiciunt *et*. Aliquanto inferius cod. T omittit verba *verus respectus sive*.

⁴ Cap. 5: «Quae tota non in eo quod est esse consistit, sed in eo quod est in comparatione aliquo modo se habere». Ibid. insinuat et proxime sequens argumentum, de quo vide supra pag. 453, nota 3. Cfr. etiam Comment. Gilb. Porret. in hunc locum. — Sola Vat. in hoc textu perperam omittit *non*.

⁵ Vat. cum cod. cc addit *est*.

CONTRA: 1. « Omne simplicissimum est id quod Fundamenta. habet, excepto eo, ad quod relative dicitur ». Haec est Augustini undecimo de Civitate Dei¹ et per se nota est; sed divina persona est simplicissima, aliter non esset Deus, et non dicitur relative ad proprietatem: ergo est proprietas.

2. Item, omne perfectissimum est omne illud a quo perficitur et denominatur — haec per se nota est, quia aliter denominans et perficiens esset perfectius eo; et Augustinus istam proponit quinto de Trinitate² dicens, quod quia ipse Deus est maximus, ideo est sua magnitudo — sed persona divina est perfectissimum quid et denominatur sua proprietate: ergo persona est sua proprietas, et Pater est paternitas.

3. Item, omne simpliciter primum est quidquid habet, excepto eo quod est ex illo³ — nam si habet aliquid quod non sit ab ipso, vel quod non sit ipsum, illud est aequè primum ut ipsum: ergo ipsum non erit simpliciter primum — sed Pater habet paternitatem, et paternitas non est ab ipso, et ipse est simpliciter primus: ergo Pater est paternitas, eadem ratione Filius est filiatio, et Spiritus sanctus processio.

Ex his concluditur, quod proprietates non sunt tantum *personae*, sed etiam *in personis*.

4. Et quod istud verum sit, videtur *auctoritate* Hieronymi in libro de Expositione fidei catholicae ad Damasum⁴: « Tres, inquit, personas expressas sub proprietatibus distinguimus ».

5. Item, hoc videtur *ratione*. Quia omne quod est, aut est ens *per se* et *in se*, aut *in alio*⁵. Proprietates igitur aut sunt *per se* entes, et ita substantiae; aut *in alio*. Si *in alio*, non nisi in personis, quia proprietas non est nisi in eo cuius est proprietas. Si *per se*, ergo proprietas est substantia: aut ergo *creata*, aut *increata*, aut *media*. Sed non *creata*, nec *media* — illud constat — restat ergo, quod *increata*: ergo sunt personae.

CONCLUSIO.

Proprietas est persona et in persona, tamen proprietas et persona differunt secundum modum se habendi.

RESPONDEO: Dicendum, quod de comparatione proprietatis ad personam triplex fuit opinio.

Prima positio fuit, quod proprietates non sunt *personae* nec *in personis*, sed *assistunt* personis, sicut relationes. Et ratio, quae movit istos, fuit personarum pluralitas et divina simplicitas. Quia enim personae⁶ plures sunt, plures habent proprietates, quae vere differentes sunt. Et quia differentes sunt, si essent in persona, auferrent ei simplicitatem. Quae cum non possit auferri a divinis, posuerunt, proprietates esse *assistantes* personis, non esse *personas*. Et huic videtur consonare natura relationis, quae non videtur esse in substantia⁷ nec praedicare aliquid in subiecto, sed dicere respectum ad aliud. — Et haec positio, etsi rationabilis aliquo modo fuit, Improbatur tamen stare non potest, quia ponebat, relationes in divinis nec Deum esse nec creaturam. Unde etsi in principio sui modicum contineret errorem, ducebat tamen ad magnum⁸; et ideo retractata fuit in Concilio Rhemensi, et magister Gilbertus Porretanus ore proprio retractavit. Retractatus Gilberti

Ideo fuit *secunda* opinio⁹, multum differens ab ista, videlicet, quod proprietates omnino sunt personae nec differunt nisi solummodo in modo loquendi, et tantum sunt tres proprietates, sicut sunt tres personae. Et ista positio fundata est similiter super divinam simplicitatem. Quia enim personae sunt simplicissimae, se ipsis distinguuntur, et ipsae sunt suae proprietates nec habent alias differentes re, sed solo modo loquendi. Et ista positio fuit magistri Praepositivi, et magis est probabilis quam praecedens. — Attamen ipsa improbata est supra, distinctione vigesima sexta¹⁰, quia una persona plures habet rela-

¹ Cap. 10. n. 4: Ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur. — In cod. O post *Haec est* additur *regula*.

² Cap. 10. n. 11: Deus autem, quia non ea magnitudine magnus est, quae non est quod est ipse, ut quasi particeps eius sit Deus, cum magnus est — alioquin illa erit maior magnitudo quam Deus, Deo autem non est aliquid maius — ea igitur magnitudine magnus est, qua ipse est eadem magnitudo. Cfr. et VI. c. 7. n. 8. seq. — Mox post *quod* ex codd. I M W X Z bb restituimus coniunctionem *quia*, quae in Vat. desideratur. Codd. I X bb omittunt *ipse* ante *Deus*. Paulo superius pro *aliter denominans* multi codd. cum ed. 1 incongrue *tunc denominans*. Deinde post *eo* cod. O (L in marg.) addit: *ad minus secundum quid; et si secundum quid: ergo simpliciter, maxime in simplicissimo, ubi non est quid et quid*. In fine argumenti vocis *paternitas* cod. I praemittit *sua*.

³ Codd. I M bb cum ed. 1 *ab illo*.

⁴ Vide supra d. XXV. c. 3. — Pro *ad Damasum* codd. et edd., except. 4 et 5, *ad Philippum*.

⁵ Cfr. supra pag. 116, nota 6. — Mox pro *substantiae* Vat. cum paucis codd. *substantia*.

⁶ In cod. bb et ed. 1 hic additur *vere*.

⁷ Codd. E F I M X aa bb *subiecto*.

⁸ Aristot., I. de Caelo et Mundo, text. 33. (c. 5.): « Quapropter quod in principio modicum est, in fine fit perquam magnum », quam sententiam Averroes in suo Commentario in hunc locum sic exprimit: « minimus error in principiis vel in principio rei est magnus in ultimo ». Haec Averrois verba postea apud Scholasticos frequentissima erant. — Paulo ante pro *contineret* Vat. cum aliquibus codd. et ed. 1 *continet*.

⁹ Codd. I Y et ed. 1 *positio*. Paulo inferius ante vocem *tantum* cod. T repetit *quod*.

¹⁰ Quaest. 1-3. — Post *Attamen* in initio huius propos. cod. I et ed. 1 subiiciunt *et*.

tiones, quae sunt verae relationes; et plures personae habent unam proprietatem; et una persona alio et alio modo se habet ad Filium et ad Spiritum sanctum, etiam secundum rem. Ex quo necessario sequitur, quod realiter aliquo modo differt proprietates a persona, et non solum in modo loquendi, sicut dicebat magister Praepositivus.

Et propter hoc intelligendum, quod utraque praedictarum positionum aliquid veri dixit et in aliquo defecit. Nam *prima*, quae dicebat, quod proprietates aliquo modo differunt a personis, verum dixit; sed in hoc male, quod dixit *simpliciter* differre. *Sequens*, quae dixit, quod proprietates sint personae, verum dixit; sed in hoc excessit, quod dixit, quod *nullo modo* differunt a personis.

Ideo ex his duabus positionibus conflatur ¹ una vera et communis positio, quam tenent modo magistri communiter; quod proprietates sunt *personae* et *in personis*, tamen aliquo modo differunt a personis. — Et quod ista positio sit conveniens, patet, si quis inspiciat naturam proprietatum. Dictum enim est supra ², cum quaerebatur, quid esset proprietas in divinis, quod erat *relatio*. Dictum est etiam, quod relatio ratione comparisonis, quam habet ad *subiectum*, transit in substantiam in divinis; et ideo de subiecto suo omnino vere praedicatur, ut Pater est paternitas. Ratione vero comparisonis, quam habet ad *obiectum*, manet verissime in divinis et habet quodam modo differentiam a persona; nec facit secundum hoc compositionem, sed distinctionem respectu cuius est. Compositio enim attenditur per comparisonem proprietatis ad *subiectum*, distinctio respectu *obiei*. Et ex hoc patet, quod proprietas est *persona* et *in persona*, quia idem est per essentiam sive modum ³ *essendi*, differt tamen quantum ad modum *se habendi*. — Concedendae igitur sunt rationes, quod proprietates sunt *personae* et *in personis*.

1. Et patet ex dictis responsio ad primum argumentum. Quia enim aliquantulam habent differentiam proprietas et persona penes modum se habendi, ideo proprietas vere determinat et distinguit; hoc tamen non tollit praedicationem ⁴, quia modus ille non addit aliam essentiam.

2. Ad illud quod obiicitur secundo de abstractione, dicendum, quod non est abstractio secundum *rem*, sed solum secundum *modum intelligendi* et *loquendi*: quia abstractio respicit *subiectum* in quo,

et secundum illum respectum transit ⁵; quia tamen manet in comparisonem ad *terminum*, hinc est, quod relatio non tantum modo loquendi differt, nec tamen oportet, quod sit ibi vera abstractio.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod absolutum non dicitur de respectivo; dicendum, quod verum est in *creatura*, quia respectus ipse verus aut est alius per essentiam, aut in comparisonem ad aliud per essentiam, ut materia et forma, quorum neutrum est in divinis: unde respectus in creaturis ponit dependentiam, et ideo privat summam simplicitatem, et ideo non praedicatur in creaturis. Omne enim simplicissimum est independens omnino ⁶. In *divinis* autem relationes dicunt respectum sine dependentia; et ideo non privant summam simplicitatem, et ideo dicuntur de hypostasibus.

4. Ad illud quod obiicitur postmodum, quod omnes relationes sunt assistentes; dicendum, quod ⁷ *esse in comparisonem* dicuntur a Boethio, non quia non sint in re, sed quia, cum sint in re, non sunt in ea *absolute*, sed in *comparisonem ad alterum*; quo quidem mutato et corrupto, contingit relationem pariter corrumpi et desinere propter hoc, quod non est in subiecto absolute, sed ad alterum; nihilominus tamen est in subiecto.

5. Ex hoc patet responsio ad illud quod obiicit. Nam illud non habet veritatem nisi in ente absoluto, non respectivo. Et illud ⁸ trahitur ex *ratione* et *verbis* Boethii: ex *ratione*, quia quando dico, hoc esse ordinatum ad aliquid, non nihil dico de illo, de quo dicitur, et quando de aliquo, quod non habet ordinem, fit habens ordinem, quia non erat illud ad quod ordinaretur — et ideo ordo erat in potentia in hoc non ⁹ ratione sui, sed ratione eius ad quod est — quantum est ex parte sui, erat in actu; et ideo, nulla mutatione facta in *ipso*, sed in *obieto*, introducit in esse et desinit. Et hoc patet ex *verbis* Boethii, quia Boethius non negat simpliciter, quod relatio non in eo quod est *esse* consistit, sed non totaliter consistit. Unde dicit ¹⁰: « Non potest praedicatio relativa quidquam rei, de qua dicitur, per se addere, vel minuere, vel mutare, quae non tota in eo quod est *esse* consistit ». Ex hoc innuit, quod aliquo modo consistit; et ideo nec in creaturis nec in Deo est verum dicere, quod relatio non sit in aliquo; sed verum est dicere, quod non *tota* est in aliquo absolute.

Relatio in creaturis differt a relatione in Deo.

Explicatur Boethius.

Probatio 1.

Probatio 2.

¹ Cod. bb conficitur.

² Dist. 26. q. 2.

³ Codd. T X voci *modum* praemittunt *secundum*. Paulo post voci *rationes* cod. K bene adiungit *ostendentes*.

⁴ Scil. qua proprietas praedicatur de persona, et e converso.

⁵ Supple cum Vat. *in substantiam*. In fine solutionis ante vera Vat. cum paucis codd. omittit *ibi*.

⁶ Cfr. supra pag. 469, nota 4.

⁷ Simul audi *relationes*. — Immediate post pro *in compa-*

ratione plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5 perperam *in relatione*; cod. T sic: *quod non esse relationes dicuntur, non quia* etc.

⁸ Cod. T *hoc*, cod. L *idem*, alii codd. falso *ideo*. Paulo superius post *absolute* cod. T et nonnulli alii inserunt *et*.

⁹ Pro *in hoc non* codd. M P Q X *et hoc non*, codd. C O *nec hoc*, cod. T brevius sic: *in hoc, tamen ratione sui erat in actu, et ideo* etc.

¹⁰ Libr. de Trin. c. 5. — In loco citato Vat. *quae* mutavit in *quia*, renitentibus tum codd., tum ed. 1, tum etiam textu originali.

SCHOLION.

I. Quod sint *proprietates* in divinis, iam supra (d. 26. q. 1.) probatum est, et simul aliquid dictum est de *natura* earum et de duabus extremis falsisque opinionibus Gilberti Porretani et Praepositivi. In hac quaestione natura proprietatum accuratius determinatur. — *Gilbertus*, Episcopus Pictaviensis (†1154), in philosophia immoderato realismo addictus, ex sententia Boethii (in 4. ad opposit.), quod relatio habeat tantum esse *in comparatione*, id est in ordine *ad terminum*, inferre voluit, relationes non esse *personas*, nec reduci per identitatem ad essentiam; item, ipsas non esse nec *in personis* nec *in essentia* (scilicet denominative, et secundum nostrum modum intelligendi quasi per informationem), sed eas esse tantum *assistentes*, utpote respectus ad aliud. Ut ipsius sententia melius intelligatur, haec ex B. Alberto (S. p. I. tr. 13. q. 52.) transcribimus: Distinguunt (Porretani) inter *subsistens*, *existens*, *insistens* et *assistens*. *Subsistens* dicunt esse quod sibi ad esse sufficit et alio non indiget; sic est divina essentia. *Existens* autem dicunt esse quod alio quodam ut causa indiget, ex quo sit, sicut causatum et creatum. *Insistens* autem dicunt esse quod ad aliud fluit ut ad subiectum, in quo insit. *Assistens* vero dicunt quod non inest, sed per habitudinem alicuius extrinseci dicit respectum unius ad alterum, sicut relativa, quorum *esse* est ad aliud. Et tales respectus dicunt esse in his nominibus *dominus* et *creator*. — Argumenta pro hac sententia principalia habes hic 1-3. ad oppos. Hunc errorem confixit Concilium Rhemense, an. 1148 ab Eugenio III. celebratum, his verbis: «Credimus et confitemur, solum Deum Patrem et Filium et Spiritum S. aeternum esse, nec aliquas omnino res, sive relationes, sive proprietates, sive singularitates vel unitates dicantur, vel alia huiusmodi adesse Deo, quae sint ab aeterno et non sint Deus». — *Praepositivus* e contrario ex eodem principio divinae simplicitatis intulit aliam extremam opinionem, scilicet proprietates esse quidem *personas*, sed non esse *in personis*, cum non differant a personis nisi

modo dicendi. Hic error refutatur argg. 3. 5. in fundam. et in corp. — *Media* igitur et vera sententia statuit, tum quod proprietates *sunt personae* per identitatem, tum quod sunt *in personis* propter quandam distinctionem, ab intellectu nostro *necessario* et saltem cum *fundamento ex parte rei* faciendam. De natura huius distinctionis doctores in modo loquendi differunt, de quo vide supra d. 26. q. 1. Scholion, et hic solut. ad 1.

II. Quoad solut. ad 2. cfr. supra d. 27. p. I. q. 3, ubi negatur, quod in proprietatibus sit *vera* abstractio. Optima hic et ibi ad 3. additur ratio huius assertionis, scil. quod abstractio respicit *subiectum*, in quo est relatio; et sub hoc respectu relatio (ut *in quo*) transit in substantiam et identificatur cum ipsa. Relatio vero ut *ad* (sive quoad respectum ad terminum) manet quidem, et distinctio relativa inter personas est realis, sed hoc non est ratione *abstractionis*. Nihil enim in divinis abstrahitur, quod realiter differt, nihilque realiter differt, quod abstrahitur. — Obiect. 3, quod nullatenus relatio praedicari possit de essentia divina, non exiguum difficultatem continet, quam Seraphicus solvit ex hoc principio, quod relationis conceptus, a creaturis ad Deum a nobis translatus, purificari debeat ab omnibus quas habet in creatis imperfectionibus, et ab omnibus quae repugnant simplicitati divinae. Paulo aliter, sed in eodem sensu, S. Thom. (S. I. q. 28. a. 2. ad 3.) eandem difficultatem solvit. — Solut. ad 4. bene explicat definitionem relationis a Boethio factam; cfr. S. Thom. loc. cit. a. 3.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 1. a. 1, m. 5. a. 1. et 6. § 4. — Scot., hic quaest. unica; Report. hic q. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 40. a. 1. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 9. q. 39. m. 2. a. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. 4. — Henr. Gand., S. a. 56. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 3. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1. — Biel, de hac et seq. q. hic quaest. unica.

QUAESTIO II.

Utrum proprietas sit essentia.

Secundo quaeritur de comparatione proprietatis ad *essentiam*, et quaeritur, utrum proprietas sit essentia. Et quod sic, videtur:

1. Quia Ecclesia cantat¹: «In personis adoretur *fundamenta* proprietas»; sed nihil est adorandum latria nisi divina essentia: ergo etc. Unde Bernardus²: «Illam proprietatem, quae Deus non est, non mihi adorabilem credo».

2. Item, essentia est in persona, similiter³ et proprietas: aut ergo sunt ibi per *differentiam*, aut per *indifferentiam*. Si per *differentiam*: ergo persona est composita, quod est inconveniens. Si per *indifferentiam* omnimodam: ergo proprietas est essentia, et essentia est proprietas.

3. Item, proprietas aut est *aliquid*, aut *nihil*. Si *nihil*: ergo aut persona non distinguitur, aut distinctio personae nihil est. Si *aliquid* est; sed omne quod est aliquid est essentia vel creata, vel increata; sed proprietas non est essentia creata, hoc manifestum est: ergo increata.

4. Item, omne quod est, aut est *Deus*, aut *melius* Deo aut *minus* bonum aut *maius*: proprietas ergo aut est Deus, aut melius aut minus aut maius. Sed *maius* non potest esse, quia Deus est quo maius excogitari non potest⁴. *Minus* non potest esse, quia tunc Pater esset minor, quam sit ipse: ergo est *Deus*.

CONTRA: 1. Augustinus dicit et habetur supra, distinctione decima octava⁵: «Non eo est Deus,

¹ In Praefatione de Ss. Trinitate, cuius auctor esse perhibetur aut Pelagius papa, aut S. Ambrosius.

² Libr. V. de Consid. c. 7. n. 15: Si quartam divinitatem adiacere placet; interim ego hanc, quae Deus non est, persuasi mihi minime adorandam.

³ In plurimis codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 desideratur *similiter*.

⁴ Boeth., III. de Consol. prosa 10.

⁵ In lit. Magistri, c. 3. Cfr. et supra d. 6. dub. 2, et d. 19. p. II. q. 2. ad 4.

quo Pater, sed deitate est Deus, paternitate est Pater»: ergo deitas non est paternitas, immo aliud et aliud.

2. Item, hoc videtur *ratione*. Haec est conceptio animi per se vera¹, quod non est idem principium distinguendi et uniendi, formaliter loquendo; sed essentia est ratio uniendi, proprietas autem ratio distinguendi: ergo essentia et proprietas non sunt idem.

3. Item, nulla proprietas proprie praedicatur de aliqua essentia sive substantia, nisi sit in illa: ergo si proprietates dicuntur de divina essentia, ergo sunt in illa. Sed proprietas ponit rem suam circa subiectum, in quo est: ergo cum rei proprietas sit respectus, et ad respectum sequatur distinctio, de necessitate proprietates ponunt distinctionem circa divinam essentiam, si sunt in illa. Sed hoc est inconveniens: ergo etc.

4. Item, si essentia est proprietas, aut ergo *per se*, aut *per accidens*: si *per se*, ergo cuicumque inest essentia, et paternitas; sed hoc est falsum: ergo si est vera, est vera per accidens. Ergo cum in divinis non sit ponere *accidens*, nec *per accidens*, patet etc.

5. Item, si proprietas est divina essentia, cum divina essentia vel substantia sit creatrix et creetur², ergo proprietas creat; quod non conceditur. *Quaeritur* igitur, quare conceditur, quod paternitas sit essentia, et quod etiam sit adoranda, non tamen, quod sit creatrix vel sapiens.

CONCLUSIO.

Licet essentia et proprietas habeant diversum modum se habendi, quia essentia dicit absolutum, proprietas vero respectum ad terminum; tamen essentia est proprietas, et e converso.

RESPONDEO: Sicut Magister tangit in littera³, aliquorum positio fuit et imponitur Pictaviensi, quod proprietas nec sit essentia nec in essentia, sed solum assistens. — Sed ista positio manifeste improbata est,

quia necesse est, quod sit divina essentia, si est aliquid.

Propter hoc ad intelligentiam obiectorum intelligendum, sicut praenotatum est⁴, quod relatio ratione comparationis ad *subiectum* transit in substantiam, et ideo proprietas est divina substantia; ratione vero comparationis ad *terminum* sive obiectum remanet; et quantum ad hoc est distinctiva⁵ et differt ab essentia, non quia dicat aliam *essentiam*, sed alium *modum se habendi*, qui per comparationem ad essentiam vel personam dicit *modum*, nihil addens; in comparatione vero ad correlativum vere dicit *rem*⁶ et *distinctionem*: et ideo non est vanitas in ratione intelligendi nec compositio in re, sed vera distinctio. Et quoniam iste respectus non dicit aliud quam *essentiam*, ipsi comparatus, similiter nec aliud quam *personam*: ideo vere est *essentia et persona*. — Sed quia ulterius respectus ille non est *essentiae* ad aliud, sed *personae* ad personam; ideo respectus et relationes, proprie loquendo, sunt *in personis*, non *in essentia*: quia *personae* secundum eos referuntur et distinguuntur, in *essentia* autem non, quia⁷ nec refertur nec distinguitur. Sunt tamen in essentia divina, loquendo communiter et improprie, ut dicatur in divina essentia esse omne quod est divina essentia, vel omne quod est in essentia vel persona.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod alio est Deus, alio est Pater; dicendum, quod ablativus dicit rationem dicendi vel denominandi; unde et alienitas, per ablativum significata, attenditur solum quantum ad modum, non quantum ad essentiam. ut patet.

2. Ad illud similiter quod obiicitur, quod non idem est principium distinguendi et uniendi; patet responsio, quia proprietas distinguit in eo, quod differens non *essentia*⁸, sed *modo*; qui modus non dicit compositionem, quia transit in substantiam; nec dicit solum intellectum, quia res est et manet respectu *obiecti*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod non praedicatur de substantia, nisi⁹ quod est in substantia; di-

¹ Pro *per se vera* codd. L O *quasi per se nota*. Paulo inferius pro *autem* Vat. cum paucis mss. et ed. 4 *est*.

² Cfr. Anselm., Monolog. c. 13.

³ Cap. 1. — *Pictaviensis*, qui subinde commemoratur, non est ille Petrus Pictaviensis, qui Cancellarius fuit Universitatis Parisiensis scripsitque « Quinque libros Sententiarum », in quorum primo c. 25. seq. opinionem hic allatam impugnat († 1205), sed est Gilb. Porretanus, Episcopus quondam Pictaviensis. — Aliquanto inferius verbis *divina essentia* cod. T praefigit *in*.

⁴ Quaest. praeced., et d. 26. q. 2. — Paulo post pro *divina substantia* cod. bb *divina essentia*.

⁵ Sic codd. G H K R T V X Y ff et alii, Vat. *distincta*. Paulo inferius pro *qui* codd. I bb *quia*, et dein post *personam* Vat. interiecit *solum*.

⁶ Intellige: aliquid, sive entitatem relativam, quae, dum nihilo opponitur, *res* vocatur.

⁷ Vat., omissis vocibus *non, quia* nec non particula *in* ante *essentia*, sic: *essentia autem nec refertur* etc. Nostra lectio est communis codd. et edd. 1, 2, 3, 4, 5. Paulo superius post *secundum eos* cod. T adiicit *tantum*. Pro *Sunt tamen in essentia divina* codd. G H K P Q S T V et alii *sed tamen in divina essentia*. In fine corp. ante *essentia* cod. T omittit *in*.

⁸ Codd. aa bb clarius: *quia proprietas non distinguit in eo quod differunt in essentia*. Cod. M post *differens* inserit *est*.

⁹ Postulante contextu, ex cod. Z restituimus *nisi*. Plures codd. ut X Y aa bb cc pro *nisi quod* minus bene exhibent *quod non*. Mox post *dicendum, quod* supple: *proprietas*. Dein pro *ut de subiecto* non pauci codd. perperam *vel de subiecto*, cod. L *ut substantia*.

cendum, quod non praedicatur de substantia ut de subiecto, nec per inhaerentiam, sed solum de persona sic praedicatur. Unde de essentia praedicatur, quia essentia et proprietas sunt unum in persona, non quia unum sit in alio.

4. Ad illud quod obiicitur, utrum praedicetur per se, aut per accidens; dicendum, quod non *per se*, quia per personam; non *per accidens*, quia persona non est aliud ab essentia. Quoniam igitur res divinae superexcedunt res inferiores, sic et praedicatio praedicationem.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod si essentia creat, et proprietas; dicendum est ad hoc, quod quamvis proprietas sit essentia, tamen essentia non supponit¹ proprietatem, nec e converso. Unde non sequitur, quod illud quod convenit essentiae, conveniat personae, vel e converso; aliqua tamen conveniunt essentiae et proprietati, aliqua non.

Ad quaest.
incidentem.

Unde notandum, quod *quaedam* dicuntur de divina essentia in se, ut puta illa quae dicuntur in oppositione ad creaturam, ut immensa, increata et huiusmodi; et haec dicuntur de proprietatibus. *Aliqua* dicuntur de divina essentia ut in personis, ut esse communicabilem, et esse in tribus unam; talia conveniunt essentiae, ut habet rationem formae², et in hoc differt ratio essentiae et proprietatis; et talia non dicuntur de proprietatibus. Rursus *aliqua* dicuntur de essentia ut esse principium actionis³, ut esse potentem, sapientem, volentem, ut creare; et talia non dicuntur de proprietatibus. Unde notandum, quod adiectiva essentialia, quae essentiam in se respiciunt ut diversam a creatura, dicuntur de proprietatibus; quae autem de ipsa formaliter, sive ut est forma, vel ut est principium, non dicuntur. Et sic patent omnia quaesita.

Triplex
acies pr
catorum

Notand

SCHOLIUM.

I. In hac quaestione docetur, quomodo se habeant proprietates ad *essentiam*. Difficultates principales in praecedenti quaest. et supra d. 26. q. 1. explicatae sunt. Conclusiones ipsae duobus corollariis magis determinantur, scil. quomodo proprietates sint *in personis* et *in essentia*.

II. Sensus solutionis ad 4. est: licet ablativus importet habitudinem in ratione causae formalis, quae secundum rem non est in Deo, tamen secundum rationem intelligendi ponenda est; et hoc sufficit, ut dicatur: non eo (id est non ea ratione sive formalitate) est *Deus*, quia est *Pater*. Sed Gilbertus, distinguens paternitatem realiter a deitate, falso intellexit ista verba in hoc sensu: quantum ad id quod est *Pater*, non est *Deus* (cfr. hic dub. 4.). — De praedicatione per *inhaerentiam* in solut. ad 3. cfr. quaest. seq., et infra d. 34. q. 2. — Solut. ad 4. eruitur ex hoc principio, quod, cum res divinae in infinitum excedant intellectum creatum, interdum etiam regulae logicae deficiunt, ut haec regula, quod omnis praedicatio sit vel *per se*, vel *per accidens*. Nam utrumque negatur quoad propositionem: essentia est proprietas. Quoad praedicationem

per se hoc intelligendum videtur de tali praedicatione in sensu stricto, cum S. Thomas (S. I. q. 39. a. 6. ad. 2.) in casu simili istam praedicationem admittat. — Plura attentione digna leguntur in solut. ad 5. — Duae quaestiones huc spectantes a S. Bonaventura explicite non tractantur, quae inter Scholasticos, praesertim Thomistas et Scotistas disputabantur, scilicet, utrum relatio includatur in ratione essentiae, et vice versa, quod negat Scotus cum multis aliis. Alia est, utrum relationes praecise sumtae dicant perfectionem, quod iterum Scotus negat. Interpretes S. Bonaventurae ipsum ad utramque partem trahere volunt. Probabilius nobis videtur, ipsum saltem in secunda quaestione favere potius Scoto, ut vult Barth. de Barberiis, tom. I. disp. 13. q. 3.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 68. m. 5. a. 2. — Scot., hic q. unica; Report. hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 39. a. 1. 2. — B. Albert., hic a. 3. 5. 6; S. p. I. tr. 9. q. 39. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. 3. — Henr. Gand., S. a. 55. q. 5.

QUAESTIO III.

Utrum notio de notione praedicetur.

Tertio quaeritur de comparatione unius notionis ad aliam. Et quaeritur, utrum una notio sive proprietas unius personae praedicetur de alia⁴. Et quod sic, videtur:

1. Syllogismo expository. De necessitate enim sequitur, ut dicatur in arte Priorum⁵, hoc A est B; hoc A est C eodem demonstrato: ergo C est B; et fundatur iste syllogismus super illud *principium* per

Ad opt
tum

¹ Sive includit in sua formali significatione. Ut enim Alex. Hal., S. I. q. 56. m. 5. in fine ait: Illud dicitur supponi, altero supposito, quod est in intentione eius in rectitudine, ut supposito homine supponitur animal, et supposito Petro supponitur homo: essentia autem in ratione personae non est secundum rectitudinem, sed oblique. Similiter, supposita notione non supponitur persona. Vel si coarctetur intentio suppositi, illud dicitur supponi altero supposito, quando quod attribuitur uni attribuitur alteri; ideo dixerunt antiqui, quod licet persona essentia esset, quia tamen persona generat, essentia non, supposita persona non supponitur essentia; ergo non sequitur: persona gignit; essentia non: ergo persona non est essentia; sed quod altera ratio intelligentiae in hoc nomine (persona) et in hoc nomine essentia.

² Quae est ipsa deitas. — Ex codd. X et T (a secunda manu) restituimus *habet* pro *habent*, quod in Vat. legitur, cum contextus numerum singularem prorsus expostulet.

³ Pro *actionis* Vat. cum cod. cc *operationum*. Mox post *proprietatibus* cod. Y addit: *personalibus, nec proprie de essentia, sed de personis: quia actiones sunt suppositorum proprie loquendo*; cod. G vero in margine habet: *quia proprietates non agit, sed supponit*.

⁴ Intellige: notione eiusdem personae v. g. paternitas de innascibilitate.

⁵ Aristot., I. Prior. c. 6. tertiae syllogisticae figurae modos utiles duplici modo probat: per deductionem ad impossibile, et per *expositionem* (ἐκθεσις). Probatio per *expositionem* est illa, in qua, ut B. Albert. ait in Comment. super hunc locum (tract. 2.

se notum: quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem. Fiat ergo talis syllogismus: Pater est paternitas; Pater est innascibilitas: ergo paternitas est innascibilitas. *Si tu dicas*, quod *accidens*¹ peccat contra istam consequentiam et contra illud principium, ut patet hic: Petrus est individuum; Petrus est homo: ergo homo est individuum; *contra hoc obiicitur*, quia ubi est *accidens*, ibi est accidentalis praedicatio; sed cum dicitur: Pater est paternitas, Pater est innascibilitas, non est accidentalis praedicatio, quia est in abstractione: ergo non est ibi *accidens*. — Item, bene sequitur concretive: Pater generat; Pater est innascibilis: ergo innascibilis generat; et tamen magis importatur sic² praedicatio per modum accidentis: ergo multo fortius sequitur in abstracto: ergo haec est vera: paternitas est innascibilitas.

2. Item, hoc ostenditur *a minori* sic: maior est unio³ proprietatum in una persona sive in supposito incommunicabili quam proprietatum in una natura communi; sed tanta est unio proprietatum in una natura communi, quod una est alia, ut bonitas est sapientia: ergo multo fortius in persona una proprietas praedicatur de alia.

3. Item, maior est unio proprietatum in una persona quam proprietatis et essentiae in persona — quia ibi unio quantum ad rem est aequalis, et quantum ad modum magis convenit proprietas cum proprietate, quam proprietas cum natura sive essentia — sed tanta est unio essentiae et proprietatis in persona, quod una de alia praedicatur, ut paternitas est⁴ deitas: ergo etc.

4. Item, maior est unio proprietatum⁵ in una persona quam duarum naturarum in eadem persona; sed propter convenientiam naturarum in una persona Christi est communicatio idiomatum, quia Deus est homo, et homo Deus: ergo pari ratione propter convenientiam proprietatum in una hypostasi una de alia praedicatur.

CONTRA: 1. Sicut se habet persona ad personam, ita notio ad notionem; sed una persona non praedicatur de alia persona: ergo nec una notio de alia notione.

2. Item, quod praedicatur de aliquo in abstractione non facit numerum cum illo⁶: ergo si notio de notione praedicatur, non sunt plures notiones, sed una.

3. Item, si notio praedicatur de notione, ergo spiratio est generatio, et spirare est generare: ergo cum haec sit vera: Pater spirat Spiritum sanctum, et haec similiter erit vera: Pater generat Spiritum sanctum.

CONCLUSIO.

Duae notiones unius personae in concreto de se invicem praedicari possunt, non vero in abstracto.

RESPONDEO: Dicendum, quod est praedicatio per *identitatem* et praedicatio per *inhaerentiam*. Praedicatio per *inhaerentiam* est in concretione, et hoc est⁷ ratione suppositi, ut album est musicum. Praedicatio vero per *identitatem* est in abstractione et ratione formae, non suppositi, ut iustitia est bonitas.

Dico ergo, quod notio ad notionem dupliciter potest comparari: vel in *concretione*, vel in *abstractione*. Si in *concretione*, sic una praedicatur de alia, ut generans est spirans, et Pater est innascibilis, et hoc, quia conveniunt in supposito. Si autem in *abstractione*, quia tunc notio pure importat ipsum respectum, et in una eademque persona sunt diversi respectus sine sui compositione, et hoc secundum diversas comparationes; sic una de alia non praedicatur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de syllogismo, dicendum, quod contra illum syllogismum peccat *accidens*, sicut patet in exemplo prius posito; unde non valet forma syllogismi. Similiter illud *principium*⁸ intelligendum est *secundum idem*. Non enim sequitur, quodsi aliqua duo sunt similia uni, quod sint similia inter se, nisi sint similia secundum idem. Similiter oportet etiam in relationibus ad hoc, quod sit identitas unius ad aliam, quod non tantum in eodem⁹ et secundum idem, verum etiam sint ad idem.

c. 11.), aliquid sensibile sumitur, de quo utraque extremitas universaliter vel particulariter praedicatur; sive, ut Scotus ait l. Prior. q. 11: «Syllogismus *expositorius* est ille, cuius medium est terminus discretus (singularis)». Vocatur *expositorius*, quia rem, quam concludit, ipsis sensibus exponit sive manifestat. De principio, in quo iste syllogismus innitur, vide supra pag. 546, nota 2.

¹ Id est fallacia accidentis.

² Codd. L T hic, multi codd. perperam *sicut*. Mox pro *sequitur* codd. I aa bb *sequeretur*.

³ Cod. W *unitas*.

⁴ Aliqui codd. ut H V Y cum ed. 1 *et pro est*.

⁵ Vat. cum pluribus codd. et ed. 1 *proprietatis*; minus recte. Voci *unio* codd. B E I X aa bb praemittunt *unitas vel*. Mox post *convenientiam* in cod. bb repetitur *duarum*.

⁶ Quia per abstractionem tollitur ratio compositionis v. g. subiectum, in quo plura inter se diversa possent uniri.

⁷ Multi codd. hic repetunt *in*, at minus congrue.

⁸ Intellige: identitatis, in obiectione allatum.

⁹ Vat. cum cod. cc *non tantum eadem sint et sint secundum* etc., vetustioribus codd. cum ed. 1 nostram lectionem exhibentibus, eo tamen discrimine interposito, quod non pauci ex illis ut A C F H K L R S T U V pro *in eodem* substituant *in eadem*, scil. persona. — Cfr. Scot., l. Prior. q. 11, ubi quaestio: utrum syllogismus expositorius teneat gratia formae, resolvitur hoc modo: quod syllogismus expositorius tenet gratia formae in omnibus terminis, dum tamen praemissae regulentur debite, per *dici de omni* vel *de nullo*, ita quod terminus discretus distribuatur mediis istis dictionibus (i. e. ita quod terminus discretus sive singularis accipiat *secundum idem* in praemissis).

Quoniam igitur relationes diversae in eadem persona non sunt ad idem sive ad eundem, ideo non sequitur, quodsi convenient in supposito, quod propter hoc convenient inter se. Et sic patet, quod nec *syllogismus* nec *principium* convenit.

Ad illud quod obiicitur, quod non est ibi accidens; dicendum, quod *fallacia accidentis* non solum attenditur quantum ad praedicatum accidentale, sed etiam attenditur quantum ad principii¹ variationem, ita quod in una sola acceptione conveniat, in alia sit extraneum; sic est in proposito. Nam Pater secundum aliam comparisonem est innascibilitas, secundum aliam est paternitas²; ita quod paternitas nullo modo dicit comparisonem ad prius, nec positive, nec privative, quantum est de sua ratione: et ideo patet etc.

2. 3. Ad illud quod obiicitur per similitudinem unionis duorum in tertio, dicendum, quod praedicatio per identitatem potest esse tripliciter: aut ita quod *essentia* comparetur ad *essentiam*, aut *essentia* ad *proprietatem*, aut *proprietates* ad *proprietatem*. Quando igitur est praedicatio per identitatem per comparisonem *essentiae* ad *essentiam*, notatur

identitas essentialis, ut cum dicitur, magnitudo est bonitas. Quando iterum per comparisonem *essentiae* ad *proprietatem*, similiter notatur identitas essentialis. Quando vero est comparatio *proprietatis* ad *proprietatem*, quia proprietas non importat nisi rationem et relationem sive respectum; tunc notatur identitas rationis. Et hinc est, quod una proprietas essentialis praedicatur de altera, et proprietas de essentia, quia uniformis modus praedicandi est in his ad se invicem et ad illud in quo conveniunt, quia per identitatem essentialis. Sed non sic est, cum proprietas praedicatur de proprietate. Nam cum proprietas praedicatur de persona, notatur convenientia in substantia et essentia et supposito³. Cum autem praedicatur de alia proprietate, notatur convenientia in ratione et respectu. Et ideo non est simile, immo est ibi *accidens*: conveniunt in substantia, ergo in respectu.

4. Ad ultimum de convenientia naturarum in una persona patet responsio, quia non est communicatio idiomatum in abstractione, sed in concrectione, quia *deitas* non est humanitas, sed *Deus* est homo; similiter in proposito est. Ideo patent omnia⁴.

SCHOLION.

I. Quaestio est de notionibus in eadem persona v. g. de paternitate et spiratione activa in Patre. Cum enim attributa divina virtualiter inter se distincta praedicentur de se invicem, et proprietas de essentia, videtur, quod etiam proprietates eiusdem personae de se praedicari possint (quae ratio solvitur ad 2. 3.). Sed responsio negativa est communis. Schola autem S. Thomae non admittit hic nisi distinctionem virtuales; Scotus adhibet distinctionem suam formalem, S. Bonaventura illam distinctionem attributionis, de qua supra d. 26. q. 1. locuti sumus.

II. De diversis speciebus praedicationis vide supra d. 30. q. 1. Scholion. — De differentia inter praedicationem per *identitatem* et aliam per *inhaerentiam* sive denominationem (quae a Scoto vocatur *formalis*) plura vide d. 5. a. 1. q. 1. ad 2, d. 34. q. 2, et III. Sent. d. 8. a. 4. q. 3. in corp. Praedicatio per identitatem fit inter terminos abstractos, vel saltem cum uno abstracto, non ratione *suppositi*, sed *formae*, ut sapientia est bonitas, essentia est Pater. Haec proprie non valet in creatis (d. 5. a. 1. q. 1. ad 2.), sed veraciter adhibetur in divinis (d. 34. q. 2.), sive haec sint idem secundum substantiam, at diversum secundum rationem intelligendi (ut bonitas est sapientia).

sive sint idem secundum substantiam, diversum secundum modum se habendi vel non se habendi, ut persona et substantia. (ibid. ad 5.). Tamen praedicatio per identitatem minus servat proprietatem praedicationis quam altera (III. Sent. d. 5. dub. 4.).

Praedicatio denominativa fit in forma concreta et ratione suppositi. Haec (ut dicitur III. Sent. d. 6. a. 1. q. 3. ad 4.) « potest esse quatuor modis: per modum *inhaerentiae* sive per modum accidentis, ut cum dicitur: iste est albus; per modum *transmutationis*, ut cum dicitur: Petrus est dealbatus; per modum *possessionis*, ut cum dicitur: asinus Socratis; per modum *unionis*, ut cum dicitur ferrum ignitum, id est igni unitum, et corpus animatum, id est animae unitum ». — Vocabulum *denominativum* sumtum est ex Aristotele (De praedicam. c. 1.), qui distinguit ὁμωνύμα, συνώνυμα, παρόνομα (denominativa).

III. Conveniunt auctores in conclusione. Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. I. q. 68. m. 5. a. 4. 5. et 6. § 6. — Scot., Report. hic q. 3. ad 3. — S. Thom., I. Sent. d. 27. q. 1. a. 1. ad 3; S. I. q. 32. a. 3. ad 3. — B. Albert., hic a. 4. 7. — Petr. a Tar., de hac et seq. q. hic q. 4. a. 1. 2. — Richard. a Med., de hac et seq. q. hic a. 3. q. 1. 2. — Henr. Gand., S. a. 75. q. 2. — Dionys. Carth., d. 26. q. 1. (breviter quaestio tangitur).

¹ Vat. perperam *praedicati* contra codd. et alias sex edd. — Subiectum *Pater* acceptum secundum comparisonem *paternitatis* vel *innascibilitatis* non dicit formaliter idem. Hoc innuit cod. W, qui voci *principii* adiungit *vel sive comparisonis sive respectus*; idem cod. paulo inferius post *acceptione* (quod a plurimis mss. omittitur) addit *vel comparatione*, insimul voculam *sola*, quae praecit, cum codd. P Q immutans in *sua*.

² Codd. L O sic proseguuntur: *innascibilitas privat comparisonem ad prius, paternitas vero nullo modo* etc.

³ Multi codd. cum edd. 2, 3 *in supposito*, alii ut C L O R U bb et *in supposito*. Paulo superius post *notatur* cod. V inserit *identitas vel*.

⁴ Pro *omnia* aliqui codd. *obiecta*; codd. B X *omnia obiecta*.

QUAESTIO IV.

Utrum eadem proprietas de se ipsa denominative praedicari possit.

Quarto quaeritur de comparatione eiusdem proprietatis ad se ipsam. Quaeritur igitur, utrum eadem proprietas sive notio praedicetur de se denominative¹. Et quod sic, videtur:

1. Per *simile*, quia adiectiva *essentialia* denominant abstracta, ut magnitudo est magna, et bonitas est bona: ergo pari ratione generatio generat, et spiratio spirat.

2. Item, quia in *primis*² est status, ideo se ipsis denominantur — unde unitas se ipsa est una — ergo cum proprietates personales non habeant priores, immo ipsae primae sint, tunc se ipsas denominant.

3. Item, indefinita affirmativa aequipollet particulari³, ergo simpliciter convertitur; sed haec conceditur: generans est paternitas sive generatio: ergo generatio est generans.

4. Item, si haec non conceditur: paternitas est⁴ generans, aut hoc est propter repugnantiam a parte *rei*, aut a parte *modi*: non a parte *rei*, quia eadem res est; non a parte *modi*, quia eadem proprietas et relatio importatur: ergo nullo modo est ibi repugnantia: ergo locutio simpliciter est vera.

CONTRA: 1. Sicut proprium proprietatis est distinguere, sic proprium est personae aliam producere; sed haec est falsa: persona distinguit, quia non distinguit, immo distinguitur: ergo et haec est falsa: proprietas generat.

2. Item, « omne quod refertur, est aliquid, excepto eo, quod relative dicitur⁵ »; sed proprietas non est nisi relatio: ergo proprietas non refertur. Sed generare est referri: ergo proprietas non generat.

3. Item, proprietas importat originem et relationem: ergo si supra se reflectitur et se ipsam denominat, tunc ergo originis erit origo et relationis relatio; quod habet Philosophus⁶ et omnis ratio pro inconvenienti.

4. Item, cum dicitur: generatio generat, aut verbum construitur ratione *suppositi*, aut ratione *formae*: non *formae*, quia respectus non agit: nec ratione *suppositi*, quia supposita notione non supponitur persona — aliquid enim convenit personae, quod non notioni, ut supra ostensum est⁷ — ergo locutio simpliciter est falsa.

CONCLUSIO.

Proprietas nulla se ipsam denominare potest.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedictae locutiones Conclusio. sunt falsae; nulla enim notio denominat se ipsam.

Et ratio huius est, quia denominatio notionis Ratio. importat *emanationem* ut actum, importat etiam *relationem*⁸. Et quoniam *productio* proprie est suppositi, non formae, similiter *relatio* est alicuius ut suppositi; ideo omnis talis denominatio concernit suppositum. Non sic est de proprietatibus essentialibus — vel ut est de *primis*¹⁰, ut de uno et vero — immo respiciunt formam; ideo denominant se ipsas. Quod quia non est in huiusmodi adiectivis notionibus, non possunt locutiones esse verae ratione *formae*. Ratione vero *suppositi* non possunt esse verae, quia notio non supponit personam, quia plures notiones sunt in eadem persona. Essentia tamen supponit substantiam, quia una est essentia et una substantia; et ideo haec est vera: deitas creat, quia deitas supponit Deum; haec autem falsa: paternitas generat, quia non supponit Patrem.

1. 2. Quod obiicitur de *conditionibus essentialibus*, et de *primis*, patet, quod non est simile ratione¹¹ iam dicta. — Potest tamen nihilominus alia Solutio oppositorum.
Alia ratio. ratio assignari, quia respectus reflexus supra absolutum ibi quietatur, ita quod absolutum respectui dat fundamentum, et respectus dat complementum. Sed cum respectus reflectitur supra se, quia uter-

¹ Commutatis verbis: utrum actus personales praedicentur de proprietatibus per modum denominativum, ita ut dici possit: generatio generat, spiratio spirat.

² Simul audi: formis, vel intentionibus sive conditionibus. Cfr. supra pag. 78, nota 13.

³ Sic haec indefinita propositio affirmativa: homo est iustus, aequivalet huic alteri: aliquis homo est iustus. Nam prima propositio: homo est iustus, aequivalet suae propositioni conversae: aliquod iustum est homo, quae propositio ut particularis simpliciter convertitur in hanc: aliquis homo est iustus. Ex quo sequitur, ut et haec propositio: homo est iustus, simpliciter converti possit in illam: iustus est homo.

⁴ Non pauci codd. cum edd. 1, 2, 3 verbo *est* praefigunt *non*, at perperam, ut iam ex argumento praecedenti liquet.

⁵ August., VII. de Trin. c. 1. n. 2. — Mox. multi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 post *non est* male omittunt *nisi*; codd. autem T Z ce cum ed. 1 legunt *sed proprietas est relatio*.

⁶ De quo vide supra pag. 453, nota 8. — Paulo superius verba *si supra se reflectitur* idem significant ac *si de se praedicatur*.

⁷ Actiones enim sunt suppositorum. — Paulo ante pro *non formae* codd. V X *non ratione formae*. — De propositione sequenti vide pag. 576, nota 1.

⁸ Hic q. 1. et 2. — Paulo ante verbis *quod non* cod. bb adiungit *convenit*.

⁹ Cod. Y addit *ut modum*.

¹⁰ Intellige: intentionibus.

¹¹ Multi codd. incongrue *de ratione*, cod. bb verius *ex*.

Primae intentiones supra se reflectuntur.

que dicit comparisonem ad alterum, unus non potest dare fundamentum, nec alter complementum; et ideo non potest reflecti. Sed in *simplicibus primis*, cuiusmodi est veritas, quia aut non important relationem, aut si important, important relationem, quae communiter¹ respicit substantiam et eius proprietates, ut puta esse a Deo, ideo supra se reflectuntur; non sic in proposito, quia productio respicit personam.

3. Ad illud quod obiicitur, quod haec est vera: generans est paternitas; dicendum, quod generans subiicitur² ratione *hypostasis*, et ita notatur praedi-

catio per identitatem; sed cum praedicatur, accipitur ratione *formae*, ideo mutatur modus accipiendi; ideo non sequitur. Si tamen intelligeretur ratione *suppositi* praedicari, vera esset; tunc enim esset sensus³: paternitas est ille qui generat; sed tunc non sequitur, generatio generat, immo est ibi *accidens*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod repugnantia non sit ibi⁴; dicendum, quod est ibi repugnantia a parte modi intelligendi. Nam notio non denominat nisi suppositum, unde talis modus non convenit notioni. Unde sicut haec est falsa: albedo est alba, sic in proposito est intelligendum.

SCHOLIUM.

1. Constat, eandem notionem *de se ipsa* praedicari posse per *identitatem*, id est in abstracto, unde dici potest: paternitas est generatio activa. Quaeritur tantum, utrum hoc fieri possit etiam *in concreto* seu *denominative* v. g. dicendo: generatio est generans sive generat. A Richardo a Med. aliisque eadem quaestio his verbis proponitur: « Utrum adiectiva personalia praedicantur de proprietatibus ». Rationes principales falsae opinionis sunt argg. 1. et 2. ad opposit., quae concludunt a paritate, quia videlicet adiectiva essentialia denominant abstracta; et etiam primae intentiones, id est transcendentales, ut unum, verum, bonum, denominative de se praedicantur. Non subsistere hanc paritatem, probatur in corp. et ad 1. 2. Sententiam Seraphici approbat et magis explicat Richard. a Med. (hic a. 3. q. 2.) his verbis: « Quamvis eandem rem significat *gene-*

rare et *generatio*, tamen diverso modo: quia *generare* significat actum et per modum actus, *generatio* vero non sic, sed per modum cuiusdam formae. Et quia actus sunt suppositorum (quamvis per formas), non autem proprie ipsarum formarum ut agentium, sed ut principiorum, per quae supposita agunt: ideo, quamvis haec sit concedenda: Pater generat, haec tamen non est concedenda: Paternitas generat ». — Quod *primae* (transcendentales) intentiones super se reflectuntur, id est, de se praedicantur, iam dictum est supra d. 3. p. 1. dub. 3. et d. 17. p. 1. q. 2. ad 4.

II. S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 40. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 8. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de responsione Magistri, quam ponit ibi: *Horum doctrinis novis et humanis*. Videtur enim insufficienter respondere, quia non solvit argumentum, sed dicit, quod est incomprehensibile; et videtur, quod ista evasio nulla sit. Aut enim argumentum *necessario* concludit, aut *sophistice*: si *necessario*, tunc ergo, cum procedat ex veris, conclusio est vera; si *non necessario*, tunc ergo sophisticum est; sed unum sophisma non est incomprehensibile: et ita⁵ videtur, quod male applicet auctoritatem Hilarii.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad argumentum facile est respondere, quia ibi est sophisma secun-

dum *accidens*: proprietas est essentia; et essentia non distinguitur⁶: ergo nec proprietas. Sed *hoc* Magister non dicit incomprehensibile, sed dimittit tanquam sophisticum et indignum discussione maiorum. Sed illa *quaestio veritatis*, quae sequitur, incomprehensibilis est secundum statum viae: quoniam, si per omnimodam identitatem praedicatur essentia de proprietatibus et e converso, haec distinguitur, et illa non; et hoc est nobis incomprehensibile. Quia enim *videmus per speculum*⁷, intelligimus per similitudinem sumtam a creaturis; et hoc nullum sub caelo habet simile, immo solius Dei est proprium propter summam simplicitatem: ideo Magister dicit esse incomprehensibile. — Nec est simile de *genere* et *differentia*: quia genus praedicatur de differentia, et haec distinguit, et illud

Quaestio incomprehensibilis

¹ Pro *communiter* cod. R *similiter*.

² Sive: subiectum est in ista propositione. Similiter verbo *praedicatur*, quod mox sequitur, vis subiicienda est: est praedicatum in hac propositione: paternitas est generans. — Post *praedicatur* plurimi codd. nec non edd. 2, 3, 4, 5 adiciunt *Pater*, ed. 1 *paternitas*; mendose.

³ Plures codd. ut G S T W ee ff cum ed. 1, immutata interpunctione, sic: *vera esset tunc, et esset sensus*.

⁴ Codd. A P Q T cum ed. 1 *quae repugnantia sit ibi*; alii

codd. non pauci cum edd. 2, 3 *quod repugnantia sit ibi*. — De ultima propos. solutionis vide supra d. 17. p. 1. q. 2. obiect. 4.

⁵ In multis codd. deest *ita*, pro quo cod. X et ed. 1 *ideo*.

⁶ Vat. hic et inferius *distinguit*.

⁷ Epist. 1. Cor. 13, 12. — Paulo superius voculae *haec* (scil. proprietas) codd. L O praemittunt *cur*. Paulo inferius post *Dei* Vat. omittit *est*, quod in pluribus codd. ut I T aa etc. et in ed. 1 congrue adiungitur.

non, quia non praedicatur per identitatem. Ideo¹ cum Hilario dicit, quod est incomprehensibile, et describit incomprehensibilitatem quantum ad triplicem vim: quantum ad *receptivam*, cum dicit *incomprehensibile* etc.; quantum ad *expressivam*, cum dicit *extra sermonis significationem*; quantum ad *iudicativam*², cum dicit *extra sensus intentionem*. Et alia, quae sequuntur, his tribus aptantur, ut patet inspicienti.

DUB. II.

Item quaeritur de responsione Magistri, quam facit ibi: *Quorum audaciae resistentes* etc. Dicit enim, quod proprietates sunt in hypostasibus et eas determinant; in essentia sunt, sed eam non determinant. Videtur enim esse oppositio, quia omnis proprietas est determinativa eius in quo est, alioquin in illo non est: ergo si proprietates non determinant essentiam, non sunt in essentia.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister bene respondet, quia haec praepositio *in* notat diversas habitudines. Aliter enim dicitur Pater in Filio, aliter paternitas in Patre. Pater enim in Filio esse dicitur non sicut proprietas distinctiva, sed sicut persona consubstantialis; paternitas in Patre, sicut proprietas distinctiva. Sic vult dicere Magister, quod aliter sunt sive dicuntur esse proprietates in *essentia* quam in *persona*. Nam in *essentia* dicuntur esse propter identitatem, ita quod *in* omnino dicit identitatem; in *personis* dicuntur esse, sicut verae proprietates in hypostasibus et determinationes in determinatis. In *creaturis* autem non est unus modus sine alio, quia proprietas non omnino idem est cum eo cuius est proprietas: et ideo in *creaturis* non dicitur esse proprietas in aliquo, nisi in eo cui inhaeret; non sic in divinis³.

DUB. III.

Item quaeritur de alia responsione Magistri, quam facit ibi: *Respondeo et hic tibi cum Hilario* etc. Videtur enim falsum quod dicit, quod solutionem istius quaestionis Archangeli nesciunt. Cum enim sint comprehensores, constat quod omnia cognoscunt, quae sunt de substantia gloriae: ergo cognoscunt distinctionem personarum et essentiae unitatem et modum: ergo vident, quare proprietates determinant hypostasim, non essentiam. Et iterum, si comprehensio erit⁴ de quibus est modo fides;

et nos modo fide tenemus: ergo in patria cognoscemus.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit Augustinus de Trinitate⁵: «Sicut fovea dicitur esse caeca, non quia ipsa non videat, sed quia quod habet non ostendit aliis»; sic Angeli dicuntur ignorare et Sancti propter hoc, quod non revelant talia, sed magis intelligibilia; et quia talia non habent simile in creatura, immo magis dissimile: ideo dicuntur nobis incomprehensibilia. Et removel Hilarius triplicem cognitionem, quam habemus de rebus divinis: una est per *Angelorum* revelationem, alia per *Prophetarum* illustrationem, tertia per *Apostolorum* praedicationem. Et dicit, Angelos *non audire*, quia ipsi recipiunt revelationem a maioribus et nobis non exprimunt⁶. — Magister igitur bene respondet, ostendendo insufficientiam. Si enim quaeratur, quare proprietas est in *persona* ut distinguens, in *essentia* non; respondetur, quod *persona* se habet ad aliam et refertur et distinguitur. Et si hoc respondeatur, adhuc manet quaestio, *quare* persona refertur: et respondetur, quod una est essentia, tres personae. Si tu quaeras huiusmodi omnino *simile*, non invenies; et ideo in fundamento fidei oportet sistere.

DUB. IV.

Notandum super ista solutione Magistri, quam ponit hic: *Nos autem ista aliter intelligenda fore dicimus*, quod locutiones istae, quas proponit Augustinus⁷, scilicet «Pater non eo est *substantia*, quo est *Pater*» et consimiles, duplices sunt, quia ablativus importat habitudinem in ratione *formae* sive causae formalis, quamvis in divinis non cadat vere habitudo causae quantum ad rem, tamen quantum ad rationem intelligendi. Potest igitur causalitas cadere sub negatione, ut sit *negatio causalitatis*; et tunc locutio est vera, et in hoc sensu accipit Augustinus, et Magister exponit. Est enim sensus: non *eo* est Deus, quo Pater; quia paternitate est Pater tanquam ratione dicendi vel intelligendi; non sic autem paternitas est ratio dicendi, ipsum esse Deum, vel intelligendi; et sic locutio vera est et nihil facit pro Porretano. Potest iterum esse *causalitas negationis*; et tunc est falsa, et est sensus: non *eo est* Deus quo Pater, id est quantum ad illud quod *est Pater*, non *est Deus*; et in hoc sensu accipit Porretanus, et ita est falsus intellectus, et sic non accipit Augustinus⁸.

Negatio causalitatis.

Causalitas negationis.

¹ Supple cum cod. O *Magister*.

² Vat. cum pluribus codd. et edd. *indicativam*, sed perperam, ut etiam ex Richardo, hic circa lit. apparet. De hoc dubio cfr. supra q. 2.

³ Plura de hoc invenies supra q. 1. et 2. Cfr. etiam S. Thom. et Richard., hic circa lit.

⁴ Cod. T *est*.

⁵ Libr. I. c. 12. n. 23: Eo namque genere locutionis nescire quisque dicitur quod occultat, quo dicitur fossa caeca

quae occulta est. — Mox voci *Sancti* plures codd. ut I X aa bb praefigunt *alii*.

⁶ Cod. B clarius sic: *quia licet ipsi recipiant revelationem a maioribus, tamen nobis non exprimunt*. Pro *quia ipsi* ed. I quantum ipsi. Ante *exprimunt* non pauci codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 falso omittunt *non*.

⁷ Vide hic lit. Magistri, c. 2, et in Comment. q. 2. arg. 1. ad opp.

⁸ Hoc dubium solvunt etiam B. Albert., hic a. 9; S. Thom. et Richard., hic circa lit.

DISTINCTIO XXXIV.

CAP. I.

De verbis Hilarii, quibus secundum pravorum intelligentiam videtur dicere, non idem esse divinam naturam et rem naturae, et non idem esse Deum et quod Dei est.

Praedictis est adiciendum, quod quidam perversi sensus homines in tantam prosilierunt insaniam, ut dicerent, non idem esse naturam Dei et personam sive hypostasim, dicentes, eandem essentiam non posse esse Patrem et Filium sine personarum confusione. Si enim, inquit, ea essentia, quae Pater est, Filius est, idem sibi Pater est et Filius. Si hanc rem dicis esse Patrem, aliam quaere, quam dicas esse Filium. Si vero aliam non quaesieris, sed eandem dixeris; idem genuit et genitus est. Propter haec et huiusmodi inter naturam et personam dividunt, ita ut non recipiant unam deitatis naturam et simplicem esse tres personas. Idque testimonio Hilarii defendere nituntur, qui in octavo libro de Trinitate¹ quaerens, utrum Apostolus, nominans *spiritum Dei* et *spiritum Christi*, idem significaverit utroque verbo, inquit ita: « Gentium praedicator, volens naturae unitatem in Patre et Filio docere, ait: *Spiritus Dei in vobis est. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem spiritus eius, qui suscitavit Iesum* etc. Spirituales omnes sumus, si in nobis est spiritus Dei, sed et hic spiritus Dei est et spiritus Christi. Et cum Christi spiritus in nobis est, eius spiritus in nobis est, qui suscitavit Christum. Et cum eius qui suscitavit Christum in nobis est spiritus, et spiritus in nobis est Christi; nec tamen non Dei est spiritus, qui in nobis est. Discerne igitur, o haeretice, spiritum Christi a spiritu Dei, et excitati a mortuis spiritum Christi a spiritu Dei Christum a mortuis excitantis; cum qui habitat in nobis spiritus Christi spiritus Dei sit, et spiritus Christi a mortuis excitati spiritus Dei tantum sit Christum a mortuis excitantis. Et quaero nunc, in *spiritu Dei* utrum naturam, an rem naturae significatam existimes. Non est enim idem natura quod res naturae, sicut non idem est homo et quod hominis est; nec idem est ignis et quod ipsius ignis est: et secundum hoc non idem est Deus et quod Dei est ». — Huius dicti occasione praefati haeretici dogmatizaverunt, non idem esse personam et naturam Dei, asserentes, naturam Dei non esse tres personas, intelligentes in his praemissis verbis Hilarii

Hilarius.
Expositio
haereticorum.

per rem naturae personam, et nomine naturae divinam naturam. Et ideo dicunt, Hilarium interrogasse haereticum, utrum per *spiritum Dei* putaret significatam esse naturam, an rem naturae, ut sic ostenderet, distinguendum esse inter naturam et rem naturae, id est personam.

Hoc quidem dicunt, non intelligentes pia diligentia Scripturae circumstantiam, qua considerata, percipi potest, quomodo praemissa dixerit Hilarius. Subsequenter enim in eadem serie² ostendit, in *spiritu Dei* aliquando significari Patrem, ut cum dicitur³: *Spiritus Domini super me*; aliquando significari Filium, ut cum dicitur: *In spiritu Dei eiicio daemonia*, naturae suae potestate se daemones eiicere demonstrans; aliquando Spiritum sanctum, ut ibi: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem*. Quod dicit consummatum fuisse, cum Apostoli, Spiritu sancto misso, omnibus linguis locuti sunt. Deinde, quare hanc distinctionem fecerit, et quod in superioribus verbis Apostoli idem Spiritus significatus sit, et quod ipse sit res unius naturae Patris et Filii, aperte ostendit inquit ita⁴: « Haec idcirco sunt demonstrata, ut quacumque parte haeretica falsitas se contulisset, finibus veritatis concluderetur. Habitat enim in nobis Christus, quo habitante habitat Deus, et cum habitat in nobis spiritus Christi, non alius tamen⁵ habitat quam spiritus Dei. Quodsi per Spiritum sanctum Christus in nobis intelligitur esse, hunc tamen ita spiritum Dei ut spiritum Christi esse noscendum est. Et cum per naturam Dei natura ipsa habitet in nobis, indifferens natura Filii creditur esse a Patre, cum Spiritus sanctus, qui est spiritus Christi, et Spiritus Dei res naturae demonstretur unius. Quaero nunc igitur, quomodo non ex natura unum sunt. A Patre procedit Spiritus veritatis, a Filio mittitur et a Filio accipit. Sed omnia quae habet Pater, Filii sunt; et idcirco qui ab eo accipit Dei spiritus est, et idem spiritus Christi est. Res naturae Filii est, sed et eadem res et naturae Patris est, et Dei excitantis Christum a mortuis spiritus est, et idem spiritus Christi est a mortuis excitati. In aliquo differt Christi et Dei natura, ne eadem sit, si praestari potest, ut spiritus, qui Dei est, non sit et Christi ». « Est ergo in nobis spiritus Dei, et est in nobis spiritus Christi; et cum spiritus Christi inest, inest spiritus Dei. Ita cum quod Dei est et Christi est, et quod Christi est Dei est; non potest quid aliud diversum Christus esse, quam Deus est. Deus igitur Christus est unus cum Deo spiritus », « se-

Expositio
Magis

Hilarius

¹ Num. 21, 22. — Locus s. Scripturae est Rom. 8, 9-11.

² Ibid. n. 25. — Paulo ante cod. D bene non intendentes pro non intelligentes.

³ Isai. 61, 1; secundus locus est Matth. 12, 28; tertius Ioel 2, 28; denique alluditur ad Act. 2, 17. — Deinde pro superioribus verbis Vat. et aliae edd. superioribus per verba, refragantibus codd. et ed. 1.

⁴ Ibid. n. 26. In hoc textu respicitur ad Ephes. 3, 17: Christum habitare per fidem in cordibus vestris; et I. Cor. 3, 16: Et Spiritus Dei habitat in vobis.

⁵ Vat. cum plurimis edd. aliud tamen pro alius tamen, contradicentibus originali, codd. et edd. 1, 5. Edit. Hilarii pro per naturam Dei habet per naturam rei.

cundum illud: *Ego et Pater unum sumus*. In quo docet Veritas, unitatem esse naturae, non solitudinem unionis¹. — Ecce, si haec verba diligenter attendas, invenis, Spiritum sanctum *rem naturae* dici Patris et Filii, et eundem dici esse *naturam* Dei, ubi dicitur: per naturam Dei natura ipsa habitat in nobis, si per Spiritum sanctum Christus est in nobis. Itaque in Trinitate non ita distinguendum est inter *naturam* et *rem naturae*, sicut in rebus creatis, quia, ut ait Hilarius²: « comparatio terrenorum ad Deum nulla est; et si qua comparisonum exempla interdum afferuntur, nemo ea existimet absolute in se rationis perfectionem continere ». « Non enim humano sensu de Deo loquendum est ».

Ad naturam ergo rerum creatarum respiciens inquit³: « Non idem est natura quod res naturae », subiiciens exempla de ipsis creaturis. Inde ostendens, errorem esse, sub mensura creaturarum metiri Creatorem, addit: Et secundum hoc « non idem est Deus, et quod Dei est », ac si diceret: si ad instar creaturarum de Creatore sentis, cogeris fateri, quia non idem est Deus et quod Dei est; quod dicere impium est, cum Spiritus Dei Deus sit, et Dei Filius sit Deus.

Non ergo secundum corporales modos, ut in eadem serie subdit, accipienda sunt haec quae de Deo dicuntur. Ubi evacuans opinionem eorum qui ita putant aliud esse *Deum*, et aliud *quod Dei est*, aliudque *naturam* Dei et *rem naturae*, ut est in creaturis, aperte docet, non aliud esse Deum⁴ et quae sua sunt, ita ut insint illi, sic dicens⁵: « Homo aut aliquid ei simile, cum alicubi erit, alibi non erit, quia id quod est, illic continetur, ubi fuerit in forma, ut non ubique sit qui insistens alicubi sit. Deus autem immensae virtutis, vivens potestas, quae nusquam non adsit nec desit usquam, *se omnem per sua* edocet, et *sua* non aliud quam *se* esse significat, ut ubi *sua* insint, *ipse* esse *per sua* intelligatur. Non autem corporali modo, cum alicubi sit, non etiam ubique esse credatur, cum per sua in omnibus esse non desinat. Non aliud autem sint, quam quod est ipse, quae sua sunt. Et haec propter naturae intelligentiam dicta sunt ». His verbis aperte significat — si tamen intelligis, haeretice — quia divina natura non aliud est ab his quae sua sunt, ita ut insint, et per illa in omnibus est suis, quae non insunt. Sua enim sunt etiam quae non insunt, id est omnes creaturae; et sua sunt quae insunt, ut tres personae, quae sunt eiusdem naturae et eadem natura, sicut supra Augustini⁶ testimonio firmavimus dicentis: tres personas esse eiusdem essentiae vel eandem essentiam, sed non ex eadem essentia, ne aliud intelligatur essentia, aliud persona. — Non tamen diffitemur,

aliquam distinctionem habendam fore secundum intelligentiae rationem, cum dicitur *hypostasis*, et cum dicitur *essentia*; quia ibi significatur quod est commune tribus, hic vero non. Est tamen hypostasis essentia, et e converso. Fateamur ergo, unum atque idem esse tres personas secundum essentiam, differentes autem proprietatibus. Unde Augustinus super locum praetaxatum Psalmi⁷ ait: « Quaeris, quid sit Pater? Respondetur: *Deus*. Quaeris, quid sit Filius? Respondetur: *Deus*. Quaeris, quid sit Pater et Filius? Respondetur: *Deus*. De singulis interrogatus, *Deum* responde. De utroque interrogatus, non deos, sed Deum responde. Non sic in hominibus. Tanta enim ibi est substantiae unitas, ut aequalitatem admittat, pluralitatem non admittat. Si ergo tibi dictum fuerit, cum dicis, Filium esse quod Pater est: profecto Filius Pater est; responde: secundum substantiam tibi dixi hoc esse Filium quod Pater est, non secundum id quod *ad aliud* dicitur. *Ad se* enim dicitur Deus, *ad Patrem* Filius dicitur. Rursumque Pater *ad se* dicitur Deus, *ad Filium* dicitur Pater. Quod dicitur ad Filium Pater, non est Filius; quod dicitur Filius ad Patrem, non est Pater; quod dicitur Pater ad se et Filius ad se, hoc est Pater et Filius, id est Deus ».

CAP. II.

Utrum ita possit dici unus Deus trium personarum, ut dicitur una essentia trium personarum, et tres personae unius Dei, ut tres personae unius essentiae.

Hic considerandum est, cum Deus sit divina essentia, et ita dicatur unus Deus esse tres personae, sicut una essentia dicitur tres personae, utrum ita valeat sane dici, unus Deus trium personarum, vel tres personae unius Dei, sicut dicitur una essentia trium personarum, et tres personae unius essentiae. — In his locutionibus Scripturae usus nobis aemulandus videtur, ubi frequenter reperitur ita dictum: una est essentia trium personarum, et tres sunt personae unius essentiae; nusquam autem occurrit legisse, unum Deum trium personarum⁸, vel tres personas unius Dei. Quod ideo puto sanctos doctores vitasse, ne ita forte acciperetur in divinis personis, ut accipitur, cum de creaturis simile quid dicitur. Dicitur enim *Deus Abraham, Isaac et Iacob*⁹, et *Deus omnis creaturae*. Quod utique dicitur propter principium creationis vel gratiae¹⁰ privilegium, et creaturae subiectionem vel servitutem. Cum ergo in Trinitate nihil sit creatum vel serviens vel subiectum, non admisit fides in Trinitate talem

Admittitur distinctio rationis

Augustinus.

Responsio.

¹ Quae praecedunt inveniuntur ibid. n. 27. et 28. — Locus s. Scripturae est Ioan. 10, 30.

² Libr. I. de Trin. n. 19. Ultima propositio est VIII. de Trin. n. 14.

³ De hoc et sequenti loco vide supra pag. 582, nota 4.

⁴ Vat. et edd. 4, 6 addunt glossemam: *et aliud, quod Dei est, aliudque naturam Dei*, refragantibus omnibus codd. et aliis edd.

⁵ Ibid. n. 24. In quo textu pro *fuerit in forma, ut* ed. Hilarii *fuerit; infirma ad id natura eius, ut*. Deinde Vat.

cum plurimis edd. addit *quae post desit usquam*, sed contra originale, codd. et ed. 4. In fine contra codd. Vat. cum aliis edd., excepta 8, *autem aliud sunt pro aliud autem sint*.

⁶ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11. Cfr. d. V. c. 2. pag. 110, nota 7, et d. XXV. c. 4. pag. 432, nota 5.

⁷ Enarrat. in Psalm. 68, sermo 4. n. 5. Cfr. d. XXXIII. c. 2.

⁸ Codd. et edd. 3, 5, 7, 8, 9 omittunt *personarum*.

⁹ Exod. 3, 6; alius locus est Iudith 9, 17.

¹⁰ Sola Vat. *gloriae*.

locutionis modum. Ita etiam e converso non dicitur de Dei *essentia*, quod ipsa sit essentia Abraham, Isaac et Iacob vel alicuius creaturae, ne Creatoris et creaturae naturam confundere videamur.

CAP. III.

Quod potentia, sapientia, bonitas in Scriptura interdum ad personas distincte referuntur.

Ex praedictis¹ constat, quod sicut essentia, ita potentia, sapientia, bonitas de Deo dicuntur secundum substantiam. Quae autem secundum substantiam de Deo dicuntur tribus personis pariter conveniunt. Una est ergo potentia, sapientia, bonitas Patris et Filii et Spiritus sancti, et hi tres eadem potentia, eadem sapientia, eadem bonitas. Unde aperitur in Trinitate summa esse perfectio. Si enim ibi deesset potentia vel sapientia vel bonitas, non esset summum bonum. Sed quia ibi est perfecta potentia, infinita sapientia, incomprehensibilis bonitas, recte dicitur et creditur summum bonum. Cumque unum et idem penitus sit in Deo potentia, sapientia, bonitas; in sacra tamen Scriptura frequenter solent haec nomina distincte ad personas referri, ut Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui sancto bonitas attribatur. Quod quare fiat, non est otiosum inquirere.

CAP. IV.

Quare Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui sancto bonitas tribuatur, cum sit una potentia, sapientia, bonitas trium.

«Id ergo sacri eloquii prudentia facere curavit, Hugo a S. Victore. ne Dei immensitatem similitudine creaturae metiremur. Dixerat enim Scriptura sacra, quia Deus Pater est, et quod Deus Filius est; et audivit hoc homo, qui hominem patrem viderat, Deum patrem non viderat, et cogitare coepit, ita esse in Creatore, ut viderat esse in creaturis, a quibus haec nomina translata sunt ad Creatorem, in quibus pater est prior filio, filius est posterior patri, et ex antiquitate in patre defectus, ex posteritate in filio imperfectio sensus solet notari. Ideo occurrit Scriptura dicens Patrem potentem, ne videatur prior Filio, et ideo minus potens, et Filium sapientem, ne videatur posterior Patri, et ideo minus sapiens²».

«Dictus est etiam Spiritus sanctus Deus, et dictus est habere spiritum Deus; et videbatur hoc quasi nomen inflationis et tumoris — unde humana conscientia ad Deum pro rigore et crudelitate accedere metuit — ideo Scriptura temperavit sermonem suum, *spiritum bonum* nominans, ne crudelis putaretur qui mitis erat; non quod Pater solus sit potens vel magis potens, et Filius solus sapiens vel magis sapiens, et Spiritus sanctus solus bonus vel magis bonus. Una est ergo potentia, sapientia, bonitas³ trium, sicut una essentia; ideoque, sicut dicitur Filius *homousios*, id est consubstantialis Patri, ita et *coomnipotens*».

CAP. V.

De hoc nomine homousion, ubi in auctoritate receptum sit, et quid significet.

Hic non est praetermittendum, quod Augustinus in libro secundo⁴ contra Maximinum dicit de hoc nomine *homousion*, quo Latini tractatores frequenter utuntur. «Pater, inquit, et Filius unius sunt eiusdemque substantiae. Hoc est illud *homousion*, quod in Concilio Nicaeno adversus haereticos Arianos a catholicis Patribus veritatis auctoritate firmatum est; quod postea in Concilio Ariminensi, propter novitatem verbi, minus quam potuit intellectam — quam tamen fides antiqua pepererat — multis paucorum fraude deceptis, haeretica impietas sub haeretico imperatore Constantio labefactare tentavit. Sed post non longum tempus libertate fidei catholicae praevalente, postquam vis verbi, sicut debuit, intellecta est, *homousion* illud catholicae fidei sanitate longe lateque defensum est et diffusum. Quid enim est *homousion* nisi unius eiusdemque substantiae? Quid est, inquam, *homousion* nisi: *Ego et Pater unum sumus*? Non ergo inter profanas vocum novitates hoc vitandum est».

Praeterea sciendum est, quod in assignatione distinctionis nominum, inter alia, quae supra diligenter executi sumus, quaedam diximus⁵ translative ac per similitudinem de Deo dici, ut *speculum*, *splendor*, *character*, *figura* et huiusmodi. De quibus pio lectori breviter trado quod sentio, ut scilicet, ratione similitudinis considerata, ex causis dicendi dictorum intelligentiam assumat, sed catholicam.

De sacramento Unitatis atque Trinitatis summae et ineffabilis multa iam diximus. Nihil tamen eius ineffabilitate dignum tradidisse profiteamur, sed potius *ex nobis mirificatam*⁶ eius scientiam, nec potuisse nos ad illam pervenire.

¹ Dist. XXII. c. 4.

² Omnia quae praecedunt, sumta sunt ex Hugone a S. Vict. I. de Sacram. p. II. c. 8, paucis a Magistro mutatis vel transpositis. Etiam quae sequuntur ibidem leguntur.

³ Codd. A B C E et ed. 1 *benignitas*.

⁴ Cap. 14. n. 3. In quo textu ed. Augustini moderna habet *oportuit intellectum quod pro potuit intellectam quam*; sola Vat. *oportuit intellectam*. Antiquae edd. August. concordant

cum textu nostro. Deinde omnes edd. perperam *Constantino* pro *Constantio*, refragantibus codd. Denique pro *defensum* Vat. et edd. 4, 8 *distensum*.

⁵ Dist. XXII. c. 1.

⁶ Solummodo Vat. et edd. 2, 3 *mirificam*. — Respicitur Psalm. 138, 6: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXIV.

De comparatione personarum ad naturam.

Praedictis addiendum est, quod quidam perversi sensus homines etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de comparatione proprietatum ad personas et essentiam; hic secundo agit de comparatione personarum ad essentiam. Et hoc facit in hac distinctione, quae in tres partes dividitur. In *prima* agit de comparatione secundum praedicationem; in *secunda* secundum appropriationem, ibi: *Ex praedictis constat, quod sicut essentia, ita potentia etc.*; in *tertia* annectit capitulum de translatione, ut sic tractatum istum perducatur ad consummationem, et hoc ibi: *Praeterea sciendum est, quod in assignatione etc.*

Prima pars habet tres partes¹. In prima ponit errorem quorundam dicentium, personas non esse naturam, et hoc cum sua confirmatione, scilicet cum auctoritate Hilarii. In secunda ipsius auctoritatis² sanum intellectum ex verbis Hilarii sequentibus elicit, per quae etiam errorem illorum elidit, ibi: *Hoc quidam dicunt, non intelligentes etc.* In *tertia* quandam oppositionem³ incidentem dissolvit, quare non dicuntur tres personae unius Dei, sicut dicuntur tres personae unius essentiae, ibi: *Hic considerandum est, cum Deus sit divina essentia etc.*

Ex praedictis constat, quod sicut essentia etc. Haec est *secunda* pars, in qua Magister agit de

appropriatione, et habet ista pars tres partes. In prima dicit et ostendit, quod communia appropriantur. In secunda rationem reddit appropriationis, ibi: *Id ergo sacri eloquii prudentia etc.* In *tertia*, quia hoc nomen *homousion* dicit comparationem essentiae sive naturae ad personas, usum eius determinat esse catholicum et veritati fidei esse consonum, ibi: *Hic non est praetermittendum, quod Augustinus etc.*

Praeterea sciendum est, quod in assignatione distinctionis etc. Haec est *tertia* particula, in qua agit Magister de nominum translatione, quae posset dividi contra totum tractatum praecedentem de divinis nominibus. Sed quia Magister parum aut nihil determinat de his nominibus, ideo potius incidenter cum epilogatione est positum⁴. Unde haec particula duas habet partes. In prima quandam generalem de nominibus translatis tradit instructionem. In secunda vero ponit praedictorum epilogationem, in qua tractatum de sacramento Trinitatis et Unitatis finit ostendens, se in hoc tractatu potius defecisse quam suffecisse propter materiae altitudinem, et hoc facit ibi: *De sacramento Unitatis atque Trinitatis etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere additionem.

Secundo, utrum in divinis sit ponere praedicationem.

Tertio, utrum sit ponere ibi appropriationem.

Quarto, utrum sit ibi ponere translationem.

¹ Codd. I bb et alii cum ed. I *particulas*. Mox pro sua *confirmatione*, quod ex codd. I O T X et ed. I restituimus, Vat. *summa confirmatione*.

S. Bonav. — Tom. I.

² Pro *ipsius auctoritatis* cod. T *huius auctoritatis*.

³ Vat. *quaestionem*.

⁴ Vat. *posita*.

ARTICULUS UNICUS.

De comparatione personae ad naturam et de appropriatione et translatione.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis res naturae addat supra naturam.

Quantum ergo ad primum quaeritur, utrum sit ponere in divinis additionem, utrum scilicet res naturae addat supra naturam. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Hilarius de Trinitate¹: « Aliud est natura, aliud res naturae »; sed intellectus naturae clauditur in re naturae: ergo si est aliud, necesse est, quod in ratione alicuius additi.

2. Item, Boethius de Duabus naturis et una persona Christi²: « Natura et persona distinguenda sunt et propriis rationibus separanda »; sed quorum definitiones sunt diversae, ipsa sunt diversa: ergo cum natura cadat in definitione personae, necesse est, quod diversitas veniat a ratione additi, ergo etc. Si dicas, quod definitiones naturae et personae non sunt diversae re, sed secundum rationem intelligendi; tunc concluditur, quod intellectus ille cassus est³ et vanus, cum in re nihil sibi respondeat.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia quanto aliquid in pluribus invenitur, tanto simplicius est⁴; sed essentia vel natura est in pluribus, persona vero in uno solo: ergo *natura* simplicior. Sed non est aliquid minus simplex quam aliud nisi per aliquam additionem: ergo etc.

4. Item, quanto aliquid est maioris abstractionis, tanto simplicius est⁵; sed *natura* est maioris abstractionis quam *persona*, quoniam abstractis proprietatibus est intelligere *naturam*, sed non *personam*: ergo persona addit aliquid supra naturam, ergo etc.

5. Item, hoc est principium per se notum: « De nullo eodem et secundum idem vera est affirmatio et negatio⁶ »; sed aliquid vere affirmatur de per-

sona, ut *distingui*, quod negatur de *natura*, ergo non secundum idem: ergo in *persona* aliquid est, quod non est in *natura*, vel e converso. Et si hoc, ergo unum addit supra alterum.

6. Item, hoc est principium per se notum: « Quaecumque sunt eadem uni et eidem secundum omnimodam indifferentiam, etiam inter se sunt eadem⁷ »: cum ergo natura sit una et eadem, si *personae* omnino idem sunt cum *natura* et nihil addunt, ergo personae ad invicem sunt eadem; et sic redit error Sabellii, quod una persona secundum rem sit alia, ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus septimo de Trinitate⁸: Fundamentum. « Non est aliud Deo *esse*, et aliud *personam esse* »: ergo *persona* nihil addit supra *esse*, ergo nec supra *naturam*.

2. Item, in⁹ summe simplici nulla potest esse additio; sed divina persona sive res naturae est summe simplex: ergo etc.

3. Item, quaecumque duo sic se habent, quod quidquid est in uno, est alterum per essentiam, unum nihil addit super reliquum; sed quidquid est in persona, est deitas: ergo etc. *Mayor* manifesta est; *minor* patet sic: in persona non est nisi substantia et proprietas, et substantia illa est deitas, quia est Deus, et Deus non alio quam se ipso — quia tunc¹⁰ esset per participationem — ergo se ipso est Deus et deitate est Deus; et *substantia*, quae est de intellectu personae, est ipsa natura per essentiam, et similiter *proprietas* est essentia, ut supra¹¹ probatum est. Restat ergo primum, quod nihil addit.

4. Item, si addit, aut addit *aliud*, aut *idem*. Addere *idem* sibi non est intelligibile. Si *aliud*,

¹ Libr. VIII. n. 22. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

² In Prooemio: « Quoniam vero in tota quaestione contrariarum sibi met haereseon de personis atque naturis dubitatur, haec primitus definienda sunt et propriis differentiis segreganda ». — In textu pro *rationibus*, quod auctoritate codd. B D T X et ed. 4 posuimus, Vat. *nominibus*. — De propositione minori cfr. Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 4.): Haec autem non eadem sunt, eo quod definitiones diversae.

³ In cod. O additur *secundum Boethium, de Consolatione* (libr. III. Prosa 10.).

⁴ Cfr. supra d. 8. p. II. q. 1. ad. 1.

⁵ Vide Aristot., XI. Metaph. c. 1. (X. c. 1.), et supra d. 27. p. I. q. 3. fundam. 2, et de ratione addita propositioni minori cfr. d. 26. q. 3. in corp.

⁶ Aristot., I. Periherm. c. 6. (c. 7.), et IV. Metaph. text. 9-19. (III. c. 3-5.), ubi hoc principium fusius probatur.

⁷ Cfr. supra pag. 546, nota 2.

⁸ Cap. 6. n. 11.

⁹ Cod. T et nonnulli alii omittunt *in*.

¹⁰ Intellige: si alio quam se ipso Deus esset.

¹¹ Dist. 33. q. 2. — Paulo superius post *et similiter* codd. A G T X cum ed. 4 subiiciunt *et*.

aut ergo aliud *substantialiter*, aut *accidentaliter*: non *accidentaliter*, quia non est accidens in divinis; nec *substantialiter*, quia tunc essent ibi diversae substantiae. Ergo *natura* secundum essentiam non¹ differt a *persona*, et hoc est manifestum.

5. Item, si addit aliquid, aut illud est *materiale*, aut *formale*: non *materiale*, quia Deus est purus actus; non *formale*, quia formale non est nisi respectu materialis. Ergo cum in Deo non sit aliquid materiale, non poterit addi aliquid formale: ergo nullo modo.

6. Item, si aliquid addit supra divinam naturam, aut est *melius* divina natura, aut *aequale*, aut *minus*: non *melius*, constat; constat etiam, quod non *peius*, quia tunc esset creatura; non *aequale*, quia nihil potest aequari divinae naturae: ergo omnino nihil.

CONCLUSIO.

Persona sive res naturae secundum rem nihil addit supra naturam, tamen ab ipsa differt secundum rationem, quia persona habet relationem ad aliam, non autem natura.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum *persona* sive res naturae addat aliquid supra *naturam*, respondendum est, quod est loqui de additione dupliciter: aut quantum ad *rem*, aut quantum ad *intellectum*.

Si quantum ad *intellectum*, cum intellectus huius nominis *persona* sive hypostasis sive rei naturae includat intellectum *naturae* et adhuc det intelligere aliquid; sic dicendum², quod necessario est *compositio* circa intellectum et *additio*. Et hoc patet. *Persona* enim dicitur suppositum rationalis naturae distinctum proprietate³. Ecce intellectus *personae* ex pluribus intellectibus componitur; et cadit ibi intellectus *naturae*: ergo constans est, quod quantum ad intellectum addit *persona* supra *naturam*. — Iste autem intellectus falsus non est, quia nec *naturam* per illam additionem *distinguit*, nec *componit personam*. Non *distinguit naturam*, quoniam, etsi addat supra intellectum *naturae* proprietatem, non addit⁴ in recto, ut intelligas, personam esse *naturam* proprietate *distinctam*; sed in obliquo est intelligendum, personam esse *suppositum* rationalis

naturae distinctum, sive quod est hypostasis distincta; et ideo non ponit distinctionem circa naturam, nec intelligit eam distinguere. — Rursus, *personam* non *componit* nec aliquid ei, quod non sit in ipsa, imponit. Et hoc patet, quia intellectus sanus et fidelis intelligit et credit, personam⁵ esse *simplicissimam*; intelligit eam nihilominus esse *perfectissimam*. Unde sicut circa *essentiam*, propter hoc quod perfectissima est, intelligit omnes conditiones nobilitatis et vere, quia ibi sunt; et tamen illas conditiones quamvis intelligat ut multas, scilicet potentiam, sapientiam, bonitatem, cum credat et sciat, omnia haec in Deo unum esse; intellectus nec est falsus nec vanus, quia non ponit in Deo quod non sit, nec componit Deum: per hunc modum se habet circa intellectum personae. Unde ipsam dicit simplicem, quia, quamvis in ipsa dicat naturam esse et vere naturam, et suppositum, quod vere est suppositum, et proprietatem, quae vere est proprietas; tamen dicit, haec omnia esse unum, et unum esse alterum. Re igitur existente simplicissima, vere est additio et compositio circa *intellectum*, sine vanitate et falsitate.

Si autem loquamur a parte *rei*, sic dicendum, quod cum additio ex parte rei ponat compositionem, et divina persona simplicissima sit, quod impossibile est omnino, quod ibi sit aliqua additio, et ita secundum *rem* nihil addit res naturae supra naturam.

Sed tunc videtur illud non intelligibile, quod *persona* sit *distincta* secundum rem, et *natura*⁶ non, et tamen nulla est *additio* et nulla *differentia* secundum *rem* inter personam et naturam. — Et ad hoc qualitercumque intelligendum, cum hoc sit supra vires humani intellectus, notandum, sicut vult Richardus⁷, quod est distinctio per *qualitatem*, et distinctio per *originem*. Distinctio per *qualitatem* est in creaturis, nec potest esse sine additione, quia haec distinctio habet ortum ex additione materiae ad formam. Distinctio autem per *qualitatem* dicitur, quando unus distinguitur ab alio per proprietates *absolutas*, ut patet, cum unus est albus, et alter niger. Distinctio per *originem* est, cum unus producit, et alter producitur. Et quemadmodum distinctio per *qualitatem* vera distinctio est et secundum *rem*, ita distinctio per *veram originem* vera est distinctio. Sicut enim unus non potest simul esse albus et niger, ita non potest unus et idem producere se ipsum. Quo-

¹ Vat. omittit *non*, et subinde pro *manifestum* substituit *manifeste falsum*, quae lectio evidenter falsa est, cum, ea re-tenta, conclusio propositionis non respondeat praemissis. Particu-la *non* invenitur in codd. praestantissimis L O T, et verbum *manifestum* in multis aliis. In codd. I aa bb pro *Ergo na-tura secundum essentiam* legitur *Ergo natura vel essentia secundum substantiam*.

² Verba *sic dicendum*, in Vat. desiderata, restauravimus ex codd. I X (cod. Z *dicendum*). Paulo ante Vat. pro verbis *et adhuc det* absque fide codd. substituit *adhuc tamen dat*, quo sententia propositionis depravatur.

³ Cfr. supra d. 25. a. 1. q. 2. ad 4.

⁴ Codd. L O *cadit*. Vat. verbo *addit* praemittit *tamen*.

⁵ Supple cum codd. B bb et ed. I *divinam*.

⁶ Plures codd. cum Vat. *essentia*, codd. B I *essentia sive natura*, alii pauci perperam *persona*. Immediate post pro *tamen* Vat. praeter fidem codd. et ed. I *cum hoc*, et paulo superius pro *tunc* ponit *tamen*.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 13, ubi tria membra divisionis di-stinguuntur: Variari namque potest (existentia) aut secundum solam rei qualitatem, aut secundum solam rei originem, aut secundum utriusque concursione.

niam igitur in divinis intelligitur esse vera origo, ideo intelligitur ibi esse vera *distinctio*. — Rursus, cum intelligo, Patrem producere, intelligo, ipsum se ipso producere, sicut cum intelligo, divinam substantiam agere, intelligo, ipsam se ipsa¹ agere, pari ratione et Filium se ipso produci: ergo productio nihil *addit*. — Similiter non ponit aliquam *compositionem* circa Filium. Ergo cum ubi est vera origo, ibi sit vera *distinctio*, et origo intelligitur ibi esse sine *additione*; et distinctio sine *additione* intelligitur ibi esse.

Quamvis autem persona sive res naturae non se habeat ad naturam per *additionem*, tamen nihilominus differt secundum *rationem*; alioquin non esset intelligibile, quod plurificaretur persona, natura existente unica. Differentia autem secundum rationem est, quia *essentia* non oritur ab *essentia* nec se habet ad aliam *essentiam*; sed *persona* bene oritur a persona et se habet ad illam. — Si tu quae-

Ratio. ras rationem huius, respondeo, quia unitas et nobilitas divini esse non admittit circa *essentiam* plurificationem, sicut circa personam; et huius ratio dicta est supra, distinctione nona². Quoniam igitur modus se habendi ad alium et oriendi ab alio non ponit compositionem in persona secundum rem, sed distinctionem realem ab alia persona: ideo modus ille comparatus ad *essentiam* vel personam, cuius est, *modus* tantum est; comparatus vero ad illum, ad quem est, cum faciat distinctionem secundum rem, vere *res* est; et ita uno modo facit differre *re*, alio modo *ratione*. Hinc est, quod quamvis una persona non sit alia, tamen *res naturae* est *natura*. Patet igitur, quod ista sunt compossibilia, quod persona sit simplex et nihil addat supra naturam, nec differant nisi ratione; et tamen haec est communicabilis, scilicet natura, illa incommunicabilis, scilicet persona; haec distincta, illa indistincta.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod persona sive res naturae nihil omnino addat secundum rem supra naturam.

Solutio oppositorum. 1. 2. Ad illud quod obiicitur, quod aliud est res naturae, aliud natura, et similiter aliam habent rationem persona et natura; potest dici, quod Boethius et Hilarius loquuntur — in creaturis. Si autem intelligamus in Deo, tunc dicemus, quod est diversitas rationis, quae fundatur non super absolutum, sed

super respectivum, quod³ nullam inducit compositionem. Nam *essentia* non refertur, persona autem refertur et oritur, nec tamen est composita, quia ipsa est suus respectus.

3. Ad illud quod obiicitur, quod simplicius est quod in pluribus reperitur; dicendum, quod reperiri in pluribus, hoc est dupliciter: aut ita quod unum illorum alicubi potest esse, ubi non est alterum, ut homo est in pluribus hominibus, et sic habet propositio veritatem; aut ita in pluribus, quod unum non est sine alio, et sic est in personis — nam una non est sine alia — et sic non habet veritatem. Nam sicut natura est semper et ubique, ita et persona; et sic patet, quod nihil addit, a quo arctetur⁴.

4. Ad illud quod obiicitur, quod maioris est abstractionis etc.; dicendum, quod illud habet veritatem ubi illud, a quo abstrahitur, aliquam facit compositionem cum eo quod abstrahitur⁵; sic autem non est in Deo.

5. Ad illud quod obiicitur, quod affirmatio et negatio non est simul vera de eodem; dicendum, quod quantulacumque differentia rationis sufficit ad affirmationem et negationem⁶. Unde intelligenda est propositio de eodem re et ratione; et persona aliquo modo differt a natura, licet non per additionem realem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod quaecumque sunt eadem uni et eidem, inter se sunt eadem etc.; dicendum, quod illud fallit, ubi est convenientia plurium tanquam in communi, ut differentiarum in genere. Fallit etiam, ubi aliqua plura distinguuntur per suas origines, ut radii diversarum stellarum in uno puncto aëris uniuntur, et tamen ad invicem distinguuntur. Quoniam igitur divinae personae in natura conveniunt tanquam in uno communi, et praeterea⁷ distinguuntur ad invicem per originem; ideo patens est, quod non valet. — Potest tamen dici, quod regula ubique vera est, si sane intelligatur. Propter quod notandum, quod quaedam sunt *absoluta*, quaedam *respectiva*. Diversitas autem in *respectivis* venit non tantum a parte subiecti, verum etiam termini⁸; in his non tenet regula, nisi intelligatur ad idem. Quoniam ergo personae per suas proprietates referuntur, quamvis *unum* sint in natura, quia tamen non sunt *ad unum*, ideo non sequitur, quod sint idem. Et sic patet illud.

¹ Non pauci e vetustioribus codd. nec non ed. 4 omittunt *ipsam se ipsa*; cod. X post *ipsam* interiicit *esse et*.

² Quaest. 1. et 2.

³ Codd. W X *super respectum, qui*; codd. A V *quae* (refertur ad verba praecedentia *diversitas rationis*); alii codd. non pauci cum edd. 1, 2, 3 incongrue *qui*. Mox post *nec tamen* cod. W repetit *persona*.

⁴ Cfr. supra d. 8. p. II. q. 1. ad 1.

⁵ Eodem fere modo solvitur haec difficultas supra d. 8.

p. II. q. 1. ad 1; sed diffusius quaestio tractatur supra d. 27. p. I. q. 3.

⁶ Aristot., I. Topic. c. 14. (c. 16.): Invenientes enim differentiam propositorum quamlibet, ostendentes erimus, quoniam non idem.

⁷ Pro *praeterea* plures codd. cum Vat. *personae*.

⁸ Ex cod. I (T in marg.) et ed. 1 restituimus *termini*, pro quo alii codd. *rei*, Vat. autem cum cod. cc *rei*, *ad quam referuntur*.

SCHOLION.

I. *Natura* hic dicitur ipsa essentia divina, quatenus est communicabilis tribus personis; *res naturae* secundum S. Hilarium a Scholasticis dicitur *hypostasis* sive suppositum (cfr. supra d. 23. a. 1. q. 2. Scholion). — De *additione* ad *naturam*, quam ratio *personae* importat, cfr. supra d. 25. a. 1. q. 1. Scholion. — Sub duplici respectu hoc loco quaestionem solvi, ex ipso textu patet. Sub secundo respectu (a parte rei) nullam differentiam secundum rem inter naturam et personam poni posse, manifestum est. Sed tunc oritur dubium, ab intellectu humano, saltem adaequate, non solvendum, quomodo cum tali suppositione stare possit realis distinctio personarum. Ad hoc dubium aliquatenus solvendum S. Doctor recurrit ad hoc principium, quod persona creata valde differt ab increata, quod pluribus rationibus evincitur. Principalis tamen differentia haec est (ad 1.), quod hypostasis creata a natura differt per aliquid *absolutum*, divina autem hypostasis differt a natura per aliquid

relativum. Hoc Richard. a Med. (hic a. 1. q. 1.) sic explanat: « Differt persona ab essentia secundum rationem, non sicut dicimus, attributa secundum rationem differre, sed propter differentem *modum se habendi*, quia in modo se habendi ad alterum differunt secundum affirmationem et negationem, quia persona se habet ad alium, essentia vero non, et essentia se habet absolute, persona vero non ». Tota hac quaestione, praesertim solutione ad 6, et isto loco Richardi ea quae supra (d. 26. q. 1. Scholion) de distinctione attributionis diximus, confirmantur.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 7. a. 1. 2. — Scot., in utroque Scripto hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 39. a. 1. — B. Albert., hic a. 1. 2; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 4, et q. 43. m. 2. a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Durand., hic q. 1. 2, et d. 33. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis persona praedicetur de natura, et natura de persona.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit ponere praedicationem, scilicet ut res naturae sive persona praedicetur de natura, vel e converso. Et quod non, videtur.

1. Boethius in libro de Trinitate¹: « Deus est forma sine subiecto »; sed ubi non est subiectum, non est praedicatum: ergo etc.

2. Item, Dionysius² dicit, quod « negationes de Deo sunt verae, affirmationes vero incompactae »; sed ubi est vere aliquid de aliquo praedicare, est etiam vere affirmare; sed in Deo non contingit vere affirmare: ergo etc.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia ubicumque est praedicatio, ibi est complexio et compositio³; sed in Deo nulla est complexio, ergo et nulla compositio: ergo et nulla praedicatio.

4. Item, in omni praedicatione subiectum se habet ad modum materiae; sed in divinis nec est reperire materiam nec modum materiae: ergo nec praedicationem.

5. Item, si est ibi praedicatio, aut praedicatur

idem de eodem, aut *aliud de alio*. Si *idem de eodem*, nullus ex hoc capitur intellectus alius, quam si non esset praedicatio, ut patet cum dicitur: homo est homo. Si *aliud de alio*: ergo in divinis est aliud et aliud, ergo compositio.

6. Item, si est ibi praedicatio, aut praedicatur *res naturae* de *natura*, aut e converso. *Res naturae* non potest praedicari de *natura*, quia *res naturae* se habet per modum suppositi: ergo eius est subiici, non praedicari: ergo si praedicatur, tunc ergo *natura* de *re naturae*. Sed *contra*: natura est forma; sed omnis forma dicitur relative ad informatum, nullum autem relativum dicitur de alio⁴: ergo *natura* non praedicatur de *re naturae*: ergo non est praedicatio.

7. Item, quae habent oppositas proprietates, unum non praedicatur de altero; sed essentiae vel naturae proprietas est communicabilitas, personae vero incommunicabilitas: ergo unum de altero non praedicatur, nec una persona de altera: constat ergo, ibi nullam esse praedicationem⁵.

¹ Cap. 2: Divina substantia sine materia forma est... forma enim est; formae vero subiectae esse non possunt.

² Libr. de Coelest. Hier. c. 2. § 3: Αἱ μὲν ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν θεῶν ἀληθεῖς, αἱ δὲ καταφάσεις ἀνάρμοστοι. In textu pro *incompactae*, quod est versionis Scoti Erigenae, Corderius substituit *incongruae*.

³ Cfr. Aristot., de Praedicam. circa initium, ubi agitur de *complexis* et *incomplexis*; ac I. Periherm. c. 3. seq., ubi agi-

tur de *verbo* et *enuntiatione*. — Vat. cum cod. cc post *ibi est complexio* interiecit *ergo*. In multis codd. et ed. 1 desideratur ultima conclusio: *ergo et nulla praedicatio*.

⁴ Pro *alio* Vat. et cod. cc clarius *suo correlativo*, de quo cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*. Mox post *ergo non est* codd. BD bb cum ed. 1 bene inserunt *ibi*.

⁵ Codd. PQW, omisso verbo *constat*, brevius: *ergo nulla est ibi praedicatio*.

CONTRA: 1. Damascenus¹: «Substantia de hy-
Fundamenta. postasibus praedicatur».

2. Item, *ratione* videtur: quia fides habet obiectum verum et habet obiectum Deum, ergo verum est ponere in divinis; sed veritas et falsitas circa compositionem², veritas, inquam, circa quam est credulitas vel opinio: ergo in divinis est ponere compositionem, ergo et praedicationem.

3. Item, ubicumque est vere³ commune et proprium, ibi est vere ponere praedicationem; sed in divinis est vere reperire commune et proprium, quia natura vere est communis, et persona proprium sive incommunicabile: ergo etc.

4. Item, hoc verbum *est* est nota identitatis⁴; sed omnis praedicatio est mediante hoc verbo *est*: ergo omnis praedicatio signum est identitatis. Sed ubi vere est significatum, vere est et signum; sed in Deo propriissime et verissime est identitas, sicut probatum est⁵, quia *res naturae* non addit supra *naturam*: ergo propriissime praedicatio. Et hoc est quod dicit Boethius, quod «nulla verior praedicatio illa, in qua idem de se praedicatur»: si ergo hoc est in divinis, ergo omnes praedicationes in divinis sunt verissimae.

CONCLUSIO.

Persona praedicatur de natura et e converso praedicatione per identitatem; sed praedicatione per modum inhaerentiae tantum commune praedicatur de proprio.

RESPONDEO: Dicendum, quod est praedicatio per
Duplex praedicatio. *inhaerentiam*, et est praedicatio per *identitatem*, et utramque est in Deo reperire: per *inhaerentiam*, ut cum dicitur: Pater generat, vel Deus creat; per

identitatem, ut cum dicitur: Pater est generatio, vel Deus est creatio. Praedicationem autem per *identitatem* est reperire in Deo propriissime, propter ipsius rei qualitatem⁶, quoniam ibi est summa identitas: unde omnes locutiones importantes unitatem, ibi sunt verissimae. Praedicationem autem per *inhaerentiam* est ibi reperire propter intellectus nostri defectibilitatem⁷, quoniam, licet *actus* in divinis sit Dei substantia et ipsa *proprietas* etiam, tamen, quia intellectus noster intelligit per res inferiores, et enuntiat per vocabula rerum inferiorum, tenet modum enuntiandi, quem habet circa inferiora; et ideo praedicat per modum *inhaerentiae*, quamvis omnia quae in Deo sunt, realiter habeant modum *substantiae*. Notandum.

Intellectus tamen iste non est falsus: quoniam, quemadmodum intellectus abstrahens lineam a materia non est falsus⁸, quia modum illum non ponit circa rem, sed circa suum intelligere, similiter intellectus noster in divinis complexionem non ponit circa rem, sed circa suum intelligere et suum exprimere. Quamvis enim in Deo sit summa simplicitas, tamen exprimi non potest nisi per complexionem. Et ideo bene dicit Augustinus⁹, «quod verius est Deus quam cogitatur, et verius cogitatur quam dicitur». Nam etsi intellectus aliquo modo per intelligentiam ascendat ad contuitum simplicitatis, non tamen potest hoc exprimere voce simplici, sed composita. Recte debetur materia praedicationi.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod in Deo non est subiectum; dicendum, quod verum est quantum ad *rem*; est tamen¹⁰ quantum ad modum intelligendi vel enuntiandi. Solutio posita.

2. Ad illud quod obiicitur, quod affirmationes sunt incompactae; dicendum, quod hoc dicitur, quia nullum nomen exprimit divinam essentiam, sicut est, omnino. — Vel dic, quod in affirmatione ne- Aliter.

¹ Libr. III. de Fide orthod. c. 6: Κατηγορεῖται δὲ ἡ οὐσία τῆς ὑποστάσεως i. e. praedicatur itaque essentia de persona (hypostasi).

² Aristot., VI. Metaph. text. 8. (V. c. 4.): «Verum etenim affirmationem in compositis habet, negationem vero in divis; falsum vero huius partitionis contradictionem». Et postea ostendit, quod verum et falsum non sint in rebus, sicut bonum et malum, sed in intellectu, non omni, sed componente vel dividente. Cfr. etiam I. Periherm. c. 4. seqq., ubi docetur, neque in nominibus neque in verbis esse veritatem et falsitatem (quia sine compositione et divisione sunt), sed solum in enuntiatione. — Vat. cum cod. cc voci *compositionem* adiungit *sunt*. Prima huius argumenti propositio in cod. T (a prima manu) sic sonat: *quia fides habet obiectum Deum ut verum*.

³ Ed. 4 addit *reperire*, quod etiam in minori habetur.

⁴ Aristot., I. Periherm. c. 3.

⁵ Quaest. praeced. — Paulo ante pro *vere est et* ed. 4 *ibi est vere*. — Praedicatio Boethii, quae mox commemoratur, invenitur in eius Comment. in libr. de Interpretat. ed. prima, lib. II. circa finem, ubi auctor, agens de hac propositione:

bonum, quoniam bonum, et eius opposita, ait: «Bonum, inquit, et bonum est, et non malum, quorum unum secundum se et proxime et naturaliter est, hoc scilicet, quod bonum est; alterum vero est accidentaliter i. e. quod malum non est... Quod si hoc est, verior est ea propositio, quae affirmat, quod secundum se est». Haec praedicatio vocari solet naturalis sive *formaliter* identica ad distinguendam eam ab alia, quae *realiter* vel *materialiter* identica nominatur v. g. animalitas est rationalitas. Cfr. Mastrius, Cursus philos. tom. I. disp. 5. n. 107, et disp. 10. n. 63.

⁶ Cod. V *aequalitatem*.

⁷ Cod. R *defectum*.

⁸ Cfr. Aristot., II. Phys. text. 48. (c. 2.), ubi Philosophus agens de abstractione mathematica dicit: «neque fit mendacium abstrahentium». Vide etiam III. de Anima, text. 35. (c. 7.). — Paulo inferius pro *complexionem* (ed. 4 *complexionem illam*) cod. T *complexiones*, Vat. *compositionem*.

⁹ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 7. Cfr. supra d. XXIII. c. 2, et in Comment. dub. 2. — Immediate ante pro *nisi per complexionem* codd. S T *ibi per incomplexionem*.

¹⁰ Supple: subiectum.

tatur *identitas*, et haec vere est in Deo a parte rei; et est *compositio*¹, et respectu huius est incompactio, quia nulla est ibi realis compositio.

3. Ad illud quod obiicitur de complexione, dicendum, quod illa complexio in sermone significat compositionem in intellectu, sed unitatem in re.

4. Ad illud quod obiicitur, quod modus materiae non cadit in Deo; dicendum, quod verum est, quia² non cadit modus materiae ut *ex qua*; modus autem ut *de quo* et *in quo* bene cadit.

5. Ad illud quod obiicitur: Aut idem praedicatur de eodem etc.; dicendum, quod aliquando idem est *re*, diversum tamen secundum *rationem intelligendi* et *dicendi*, ut bonitas est³ substantia; aliquando idem secundum *substantiam*, diversum secundum *modum se habendi*, ut persona est substantia, sive relatio est substantia, et Deus generat: et ideo aliquis intellectus capitur ex complexione, qui non capitur ex simplici voce.

6. Ad illud quod quaeritur, utrum res naturae praedicetur de natura; dicendum, quod praedicatione per *identitatem* utrumque de altero praedicatur, nec est compositio⁴ in ratione formae nec in ratione materiae; si autem per *inhaerentiam*, tunc commune praedicatur de proprio, ut Pater est Deus.

Quod ergo obiicitur, quod natura est forma; respondendum est dupliciter⁵: quod forma uno modo dicitur *relative* ad informatum, et sic non est accipere in Deo; alio modo *absolute*, quod caret materia, et sic est in Deo; et sic patet illud. — *Aliter*

potest dici, quod *dici relative* est dupliciter: vel *Distinctio* secundum *esse*, vel secundum *dici*; secundum *dici*, ut videns ad visum, et intelligens ad intellectum, et sic unum de altero praedicatur; secundum *esse*, ut Pater ad Filium, et sic non praedicatur. *Natura* enim non dicit respectum ad personam secundum *esse*, sed secundum *dici*; et talis respectus importatur, cum dicitur, quod natura est forma respectu rei naturae. Hinc est, quod dicitur ratione illius respectus: tres personae unius *essentiae* vel naturae, et una natura trium personarum; non tamen dicitur: tres personae unius *Dei*. Nam hoc nomen *Deus* non importat respectum secundum *dici* ad personam, sed solum ad creaturam. Ideo dicitur *Deus Abraham, Isaac et Iacob*⁶.

7. Ad ultimum dicendum, quod communicabilitas et incommunicabilitas non sunt oppositae proprietates, sed sic differunt, sicut *habere* proprietatem, et *non habere*⁷. Quia enim *persona* habet proprietatem relativam, ideo distinguitur et est incommunicabilis; sed quia *essentia* caret illa proprietate, ideo communis est, et communicabilis pluribus; et ideo non distinguuntur ad invicem. — *Vel* potest *Alia solutio.* dici, quod communicabilitas⁸ non est proprietas distinguens etiam in creaturis; unde quamvis *homo* sit commune, et *Petrus* proprium, non tamen impeditur, quin *homo* dicatur in *Petro*; quanto magis in Deo⁹. Illa autem propositio intelligitur de proprietatibus separantibus et distinguentibus illa, in quibus sunt, ad invicem.

SCHOLION.

1. De speciebus praedicationis cfr. d. 30. q. 1, et d. 33. q. 3. — Observandum est, quod prima quinque argg. ad opposit. probare nituntur, *nullam* prorsus in divinis admittendam esse praedicationem; sextum vero et septimum excludunt tantum praedicationem, de qua est quaestio. Quapropter etiam in *respons.* plura et egregia dicuntur de praedicatione *generatim* in divinis admittenda (cfr. S. Thom., S. I. q. 13. a. 2. 4. 12.); solutio vero *specialis* quaestionis, in titulo indicatae, explicite tantum exhibetur in solut. ad 6, in qua notatu digna est responsio ad id quod replicatur in arg. 6. ad opposit. S. Doctor dupliciter respondet, primo negans, formam in Deo dici *relative* ad informatum, secundo distinguens illud *dici relative*. Si hoc intelligitur de relatione *reali*, certe non est relatio realis inter naturam et hypostasim in Deo, sed tantum inter per-

sonam et personam; si autem intelligitur de relatione *secundum dici*, concedi potest, quod natura sit forma respectu personae, et quod ratione illius respectus concedi possit locutio: tres personae unius *essentiae* (de qua propositione vide hic dub. 5, et supra d. 3. p. II. dub. 3, et S. Thom., hic q. 2; S. I. q. 39. a. 2. aliosque communiter). — Quoad solut. ad 7. cfr. supra d. 19. p. II. q. 2. ad 4.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 7. a. 3. — Scot., I. Sent. d. 4. q. 2; Report. hic q. 2, et d. 4. q. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 4. q. 2. a. 2; S. I. q. 39. a. 6. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 8. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 75. q. 2. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 1.

¹ Ed. 1 *et non est compositio*; cod. 1 *non etiam compositio*, in qua lectione verba immediate coniungenda sunt cum praecedentibus absque interpunctionis signo. Paulo ante pro *et haec vere est* codd. H T *et hoc verum est*.

² Cod. T cum nonnullis aliis et ed. 1 *quod*. Subinde post *modus* in pluribus codd. et ed. 1 desideratur *materiae*.

³ Contra Vat., quae hic ponit *et*, cum codd. L O T X legendum duximus *est*, quia verbum *est* respondet illi alteri *est* in subsequenti propositione: *ut persona est substantia*. Paulo superius pro *idem est re* aliqui codd. ut T V cum ed. 1 *idem re*. Si quis malit illam lectionem *idem re* etc., suppleat ex praecedentibus *praedicatur* pro suppresso verbo *est*.

⁴ Pro voce *compositio*, quae in plerisque codd. invenitur, Vat. *praedicatio*; codd. F G P R S U cc ee ff cum ed. 1 *comparatio*.

⁵ Plures codd. *responsio est duplex*; Vat. solummodo *respondeo*; cod. X (cod. L in marg.) sic: *respondendum est, quod forma dicitur dupliciter: uno modo* etc.

⁶ Exod. 3, 6. Matth. 22, 32.

⁷ Cfr. supra d. 5. a. 1. q. 1. ad 1, et d. 19. p. II. q. 2. ad 4.

⁸ Cod. bb (T in marg.) cum ed. 1 *proprietas communicabilitatis*.

⁹ Intellige: communicabilitas non est proprietas distinguens.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis sit ponere appropriata.

Tertio quaeritur, utrum in divinis sit ponere appropriationem. Et quod sic, videtur:

Fundamenta. 1. Quia per communia est devenire in intellectum propriorum, sicut patet, quod per *memoriam*, *intelligentiam* et *voluntatem* venit in cognitionem Trinitatis; similiter per *unitatem*, per *veritatem* et *bonitatem*, in quibus consistit ratio vestigii¹; sed non devenitur a communibus ad propria, nisi communia aliquo modo approprientur: cum ergo sit devenire in divinis per communia ad cognitionem proprii, est ibi appropriatio.

2. Item, ad hoc est auctoritas sacrae Scripturae, quae appropriat communia personis, ut potentiam Patri, sapientiam Filio et bonitatem Spiritui sancto².

Ad oppositum. SED CONTRA: 1. Sicut se habet proprium ad commune, ita commune ad proprium; sed proprium non potest communicari nisi falso: ergo nec commune appropriari. Sicut ergo proprium Patris nunquam aliis fit commune, sic nec commune proprium.

2. Item, si est appropriatio in divinis, aut est secundum *rem*, aut secundum *intellectum*: si secundum *rem*; sed ubi³ est appropriatio secundum *rem*, aliquid per prius dicitur de illo cui appropriatur: ergo in divinis est prius et posterius quantum ad essentialia, quod est inconveniens. Si secundum *intellectum*; sed intellectus illi appropriat, cui magis iudicat convenire: ergo cum magis iudicet intellectus inesse sapientiam Patri tanquam antiquiori, illi debet appropriari. Sed appropriatur in contrarium: ergo appropriatio est contra intellectum: non ergo attenditur secundum intellectum.

3. Item, ubi est appropriatio, prius⁴ est secundum rationem intelligendi proprium quam appropriatum — ratio enim appropriationis per prius est in proprio — ergo cum appropriatum sit commune, secundum rationem intelligendi prius erit proprium quam commune; quod est inconveniens.

CONCLUSIO.

Communia, quae aliquatenus connotant originem personarum, habent rationem appropriandi a parte rei; quatenus non connotant originem, non sunt appropriabilia, nisi forte propter errorem intellectus nostri amovendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod de appropriatis est loqui dupliciter: aut quantum ad *id quod significat*, aut quantum ad *ordinem*, quem connotant. Distin.

Si quantum ad *significatum*, cum illud sit commune, et omnino conveniat⁵ per indifferentiam, non contingit appropriari ratione sumpta a parte *rei*, Concl. appropriatur tamen ratione sumpta a parte *intellectus nostri* propter errorem amovendum. Quoniam enim intellectus carnalis in patre carnali videt defectum potentiae, et in filio defectum sapientiae, et in spiritu intelligit furorem iracundiae; ideo spiritualis intellectus, ut elevet⁶ a carnalitate, potentiam Patri attribuit, quamvis non magis conveniat ei, sed ne minus videatur convenire; et sic de aliis.

Si autem loquamur quantum ad *ordinem* vel originem, quem connotant, sic appropriantur a parte *rei* propter convenientiam cum propriis personarum, Concl. Unde quia Pater a nullo est, et Filius a Patre, et Spiritus sanctus ab utroque, et huiusmodi ordo attenditur in potentia, sapientia et bonitate; ideo patet ratio appropriandi. Unde illa quae non⁷ connotant Coroll. aliquo modo ordinem vel originem, non sunt appropriabilia.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod proprium non communicatur, ergo etc.; dicendum, quod non est simile, quia ex hoc, quod commune appropriatur, non attribuitur nisi ei cui convenit; sed si proprium fiat commune, tunc attribuitur ei cui non convenit: et ideo non est simile. Soluti posito

2. Ad illud quod *quaeritur*, utrum appropriatio sit secundum *rem* vel secundum *intellectum*;

¹ Cfr. supra d. 3. p. 1. q. 2. ad 4, et q. 4, ac dub. 3, nec non ibid. p. II. q. 1. seqq.

² Vide hic lit. Magistri, c. 3.

³ Cod. T *ubicumque*.

⁴ Plures codd. cum ed. 4 voculae *prius* praefigunt *ibi*.

⁵ Pro *omnino conveniat* sola Vat. *omnibus conveniat personis*. Mox pro *nostri* codd. R V *tantum*.

⁶ Simul audi: mentem; vel lege cum cod. Y *elevetur*, pro quo cod. K *elevatus*. Paulo superius vocabulo *spiritu* multi codd. cum edd. 2, 3 perperam adiungunt *sancto*. — Ratio, quam S. Doctor hic affert, est Hugonis a S. Vict. et invenitur supra in lit. Magistri, c. 4.

⁷ In non paucis codd. desideratur *non*.

dicendum, quod per hoc quod est *secundum* potest dici *vis* appropriativa sive principium approprians, vel potest hoc quod est *secundum* importare *rationem* appropriandi. Si *primo* modo, sic cum appropriare sit virtutis cognoscentis, sic appropriatio est secundum intellectum nostrum. Si autem *secundum* dicat *rationem* appropriandi, sic uno modo est secundum *rem*, scilicet quantum ad ordinem connotatum; alio modo secundum *intellectum* quantum ad significatum. Unde intellectus appropriat¹ propter intellectum, sed non idem intellectus propter se: sed intellectus sanus et fidelis propter intellectum carnalem, non ut cum eo concordet, sed ut ei obviet.

Et ideo cum intellectus carnalis credat parum de potentia in Patre, spiritualis appropriat ei potentiam. Nec tamen intellectus est falsus, quia non intelligit *plus* esse de potentia in Patre, sed *non minus* quam² in Filio. Si autem potentiam appropriaret Filio, tunc intellectus carnalis plus crederet esse in Filio, et ideo falsus esset: et sic patet illud.

3. Ad ultimum dicendum, quod appropriatum secundum id quod *est*, prius est secundum rationem intelligendi quam proprium; appropriatum autem sub *haec intentione*³ consequitur rationem proprii; et hoc nullum est inconveniens.

SCHOLION.

1. *Appropriata* in Deo sunt attributa « essentialia considerata in personis » (ita S. Doctor infra d. 36. a. 1.); ipsa semper dicunt « relationem et res et significant Deum ut causam » (ibid.). — Duplex ratio pro appropriatione facienda proponitur: altera est tota ex parte intellectus nostri imperfectissimi, scilicet propter errorem amovendum; et haec procedit « per modum dissimilitudinis » (S. Thom., S. l. q. 39. a. 7.); haec ratio magis explanatur hic in solut. ad 2. Altera est ex parte rei propter quandam convenientiam ad propria personarum, scilicet ratione

ordinis, quem attributa connotant. — De variis modis appropriatorum cfr. supra d. 31. p. II. a. 1. q. 3. et Scholion.

II. Alex. Hal., p. I. q. 67. praecipue m. 3. a. 1. — Scot., Report. hic q. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 31. q. 1. a. 2; S. l. q. 39. a. 7. — B. Albert., I. Sent. d. 31. a. 2, d. 34. a. 5; S. p. I. tr. 12. q. 48. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 31. a. 2. q. 1. 2. — Ægid. R., I. Sent. d. 31. princ. 2. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 72. q. 1. seqq. — Durand., d. 31. q. 3. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 31. q. 1. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum in divinis ponenda sit translatio.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum in divinis sit ponere translationem. Et quod sic, videtur:

1. Per Ambrosium in libro de Trinitate⁴: « Sunt nomina, quae translative et per similitudinem de Deo dicuntur ».

2. Item, Dionysius in libro de Divinis Nominibus⁵: « Theologi tanquam innominabilem Deum laudant ex omni nomine »; sed hoc non potest esse nisi per translationem: ergo in divinis est ponere translationem.

3. Item, hoc videtur *ratione*, quia sacra Scriptura⁶ dicit, Deum irasci et dolere; sed hoc non potest dici proprie: ergo necesse est, quod dicatur translative. Sed inter omnia quae contingit nomi-

nare, dolor et ira maxime distant a Deo: ergo si haec contingit transferre, et omnia alia nomina.

4. Item, per quae contingit rem intelligere, contingit et significare, et per quae contingit significare, contingit et nominare; sed per omnia creata contingit Deum intelligere: ergo et nominare.

SED CONTRA: 1. « Omnes transferentes secundum aliquam similitudinem transferunt⁷ »; sed Dei ad creaturam non est similitudo, cum sit summa distantia: ergo etc.

2. Item, similitudo est relatio aequiparantiae⁸: ergo si propter similitudinem contingit nomina creaturarum transferri ad Creatorem, pari ratione et e converso. Sed illa non transferuntur: ergo nec ista.

¹ Auctoritate codd. emendavimus falsam lectionem Vat. et cod. cc *appropriatur*.

² Pro *sed non minus quam* Vat. et *minus*.

³ Intellige: quatenus est appropriatum seu appropriatum formaliter acceptum, cui opponitur materialiter acceptum, scil. id quod appropriatur, nempe attributum essenziale.

⁴ Sive de Fide II. Prolog. n. 2. Videsis quod de hoc textu annotatum est supra pag. 388, nota 3.

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ Cap. 1. § 6.

⁶ Genes. 6, 6, et Exod. 4, 14. — In principio huius argumenti post *hoc* codd. P Q adiciunt *ipsum*, et circa finem pro *maxime* cod. T cum nonnullis aliis substituit *magis*.

⁷ Aristot., VI. Topic. c. 2. Cfr. supra pag. 4, nota 8.

⁸ Cfr. supra pag. 346, nota 5. — In initio huius argumenti cod. V et ed. 1 voci *similitudo* praemittunt *omnis*.

3. Item, similitudo est ratio translationis¹: ergo nomina rerum magis Deo similia magis debent ad Deum transferri; talia autem sunt nomina Angelorum: ergo illa transferuntur. — Quaeritur ergo, quae nomina debeant transferri, et quae non.

CONCLUSIO.

Translatio ponenda est in divinis propter duplicem rationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod ratio vel finis translationis duplex est: una, inquam, est *laus Dei*, alia *manuductio* intellectus nostri. — Propter *laudem Dei* necessaria est translatio. Quoniam enim Deus multum est laudabilis, ne propter inopiam vocabulorum contingeret cessare a laude, sacra Scriptura docuit nomina creaturarum ad Deum transferri², et hoc in numero indefinito, ut, sicut omnis creatura laudat Deum, sic Deus laudetur ex omni nomine creaturae; et qui non poterit uno nomine laudari tanquam superexcellens omne nomen, laudaretur ex omni nomine. — Alia ratio est *manuductio* intellectus nostri. Quia enim per creaturas ad cognoscendum Creatorem venimus³, et, ut plurimum, fere omnes creaturae habent proprietates nobiles, quae sunt ratio

intelligendi Deum, ut leo fortitudinem, agnus mansuetudinem, petra soliditatem, serpens prudentiam, et consimilia: ideo oportuit, plura nomina transferri ad Deum.

Quoniam igitur finis imponit necessitatem his quae sunt ad finem, cum translatio sit ad *laudem Dei*; ideo nomina importantia deformitatem non debent transferri, ut diabolus, bufo, vulpes, quia magis transferuntur ad vituperium quam ad laudem. — Rursus, quia translatio est propter *nostram instructionem*, et similitudo incipiens a notiori est via cognoscendi; ideo est translatio a creaturis tanquam a notioribus ad Creatorem, sed non convertitur. Et quia magna similitudo mater est falsitatis⁴, ideo non transferuntur nomina multum similia, sicut sunt nomina Angelorum; ne forte Angelus credatur esse Deus. — Ex hoc patet, quod translatio est in divinis, et quantum ad nominum multiformitatem, ratione cuius dicitur Deus *omninominabilis*⁵; et patent omnia praeter primum.

Quod enim obiicitur, quod nulla est similitudo, quia summa est distantia; dicendum, quod non est similitudo per unius naturae participationem, est tamen similitudo secundum analogiam et habitudinem, et hoc in comparatione ad effectus. Sed de hoc magis alibi habitum est⁶.

SCHOLION.

1. *Translatio* idem est ac metaphora; ipsa in genere accipitur a proprietatibus omnibus rerum creaturarum, quae *ratione similitudinis* ad res divinas significandas adhibentur. Hoc magis explanatur supra d. 22. q. 3, ubi etiam (ad 2.) docetur idem quod hic in corp. dicitur, scilicet quod nomina multum similia non apte ad divina transferuntur (cfr. Dionys. Arcop., de Caelest. Hierarch. c. 2; et S. Thom., S. I. q. 1. a. 9. ad 3.).

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 55, q. 48. m. 4. 2. 3, q. 1. m. 4. a. 5. — S. Thom., hic q. 3. a. 1. 2; S. I. q. 1. a. 9. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 14. q. 56. 59. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 1. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 1. in fine, et d. 22. q. 2. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Magister: *Huius dicti occasione praefati haeretici* etc. Videtur enim, quod

Magister male reputet haereticos illos, qui dicebant, naturam non dici de personis. Quia videtur Damascenus⁷ dicere idem quod illi dicebant, cum dicit: «De hypostasi non est deitatem dicere»: ergo cum deitas dicat naturam, patet etc.

¹ Cfr. supra pag. 72, nota 3. — Paulo inferius post *transferuntur* supplendum est: «sed illa non transferuntur»; quae verba excidisse videntur.

² Vide Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 6, ubi principaliora nomina a s. Scriptura Deo attributa invenies.

³ Cfr. supra d. 3. p. I. q. 2.

⁴ Aristot., I. Elench. c. 6. (c. 7.): Deceptio quidem ex similitudine.

⁵ Vide Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 7. — Subinde pro *omnia* ed. 4 *obiecta*.

⁶ Dist. 4. a. 3. q. 1. ad 1; d. 7. q. 4; d. 25. a. 2. q. 4. Cfr. etiam d. 35. q. 1, et II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1, ubi

quatuor species similitudinis afferuntur, scil. similitudo per convenientiam omnimodam in natura: sic in Trinitate una persona est similis alteri; similitudo per participationem alicuius naturae universalis: sic homo et asinus assimilantur in animali; similitudo secundum proportionalitatem: sic nauta et auriga sunt sibi similes in regendo vehiculo; et similitudo per convenientiam ordinis: sic exemplatum assimilatur exemplari. — Verbo *est* cod. B adiungit *scilicet supra d. 3. in secundo problemate* (d. 3. p. I. q. 2. ad 3.); et aliquanto superius post *dicendum*, quod edd. (excepta 4) interserunt *etsi*.

⁷ Libr. III. de Fide orthod. c. 44: At divinitatis vocabulum de persona usurpare non possumus.

RESPONDEO: Dicendum, quod verbum Damasceni, simpliciter intellectum, generat sinistrum intellectum, et qui sic intelligeret, sicut sonat, haereticus esset. Sed ipse Damascenus intelligit cum praecisione, scilicet quod deitas non dicitur de unica hypostasi tantum, immo de omnibus.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In spiritu Dei aliquando significari Patrem, sicut illud Isaiae sexagesimo primo: Spiritus Domini super me* etc. Videtur enim male dicere, quia Hieronymus dicit ibi in Glossa, quod de illo spiritu intelligitur, de quo dicitur Isaiae undecimo¹: *Requiescet super eum Spiritus Domini* etc.; et constat, quod ibi accipitur pro persona Spiritus sancti. Item, hoc videtur alia auctoritate, quia alius evangelista Lucas undecimo² dicit: *Si in digito Dei eicio daemonia*, et Glossa exponit *digito* pro *Spiritu sancto*, qui est tertia in Trinitate persona.

RESPONDEO: Dicendum, quod istae rationes non concludunt contrarietates³, quia una Scriptura pluribus modis potest exponi. Nam in illa auctoritate, in qua dicitur Isaiae sexagesimo primo: *Spiritus Domini super me* etc., agitur de missione Filii; et quoniam Filius potest intelligi missus secundum *divinam* naturam, et sic intelligitur, proprie loquendo, missus a Patre solum; ideo *Spiritus Domini* stat ibi pro Patre⁴. Si autem intelligatur de missione secundum *humanam* naturam, sic intelligitur de Spiritu sancto, prout est tertia in Trinitate persona. — Similiter intelligendum de auctoritate sequenti, quod potest intelligi utroque modo, sed tamen *spiritus* accipitur aliter et aliter.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius, quod *in aliquo differt Christi et Dei natura, ne eadem sit, si praestari potest, quod spiritus, qui Dei est, non sit etiam Christi*. Videtur enim sic male dicere, quia argumentum hoc non valet: Filius est filius Patris et non Spiritus sancti, ergo differt natura Patris et Spiritus sancti: ergo cum *spiritus* dicat personam, argumentum illud non valet, quod facit Hilarius⁵.

RESPONDEO: Potest dici, quod Hilarius loquitur de *spiritu*, secundum quod nominat *naturam*; sic autem non habet instantiam suum verbum. — Nihilominus tamen, si intelligatur de *spiritu*, prout dicitur *personaliter*, adhuc veritatem habet. Nam cum Verbum non possit esse sine spiritu, tunc haberent Pater et suum Verbum duos spiritus, et ita non essent unius naturae. — Praeterea, si spiritus Patris non esset Filii, non oriretur a Christo, et si non procederet ab eo, non distingueretur *originaliter*⁶, ergo *essentialiter*; sed spiritus Dei et Deus sunt unum essentialiter: ergo oporteret, quod *spiritus* et *Deus* essentialiter differrent a Filio sive distinguerentur.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *verbum Hilarii: Non est idem natura quod naturae res, intelligitur solum in creaturis*. Videtur illa solutio non esse conveniens, quia Hilarius loquitur de spiritu Dei, prout significat *naturam* et *rem naturae*; quodsi nulla est differentia, nullam deberet vim facere⁷, ut videtur; quodsi facit vim in *spiritu*, prout significat *naturam* et *rem naturae*, ergo videtur distinctio inter huiusmodi facienda.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dicitur ab Hilario: aliud est natura, aliud res naturae, aut intelligitur de alietate a parte *rei*, sicut illi haeretici intelligebant; et sic habet veritatem solum in creaturis. Alio modo potest dicere alietatem sive differentiam *secundum rationem*; et sic habet veritatem in divinis, et sic intelligit Hilarius, et dicit Augustinus⁸, quod « aliud est esse Patrem, aliud esse Deum »: non, inquam, aliud secundum *rem*, sed aliud secundum *rationem* significandi et intelligendi et se habendi.

DUB. V.

Item quaeritur de hac responsione Magistri, quod non debet dici *persona unius Dei*, quia *nihil est in Trinitate creatum, vel serviens, vel subiectum*. Videtur enim male dicere, quia genitivus de sui ratione non importat subiectionem nec dominium: ergo non videtur sufficiens ratio. *Si dicas*, quod hoc venit a parte *termini*; hoc nihil est, quia terminus de se non importat respectum dominii.

¹ Vers. 2. — Glossam Hieronymi invenies apud Lyranum in hunc locum.

² Vers. 20. — Glossa habetur apud Lyranum in hunc locum.

³ Cod. Y et ed. 1 *contrarietatem*. Paulo superius pro *istae rationes* cod. V *illae auctoritates*.

⁴ De quo vide supra d. 13. p. I. q. 4.

⁵ Argumentum Hilarii hoc est: Si verum esset, quod spiritus Dei non sit etiam spiritus Christi, tunc sequeretur, Christi et Dei naturam differre.

⁶ Cfr. supra d. 11. q. 1. fundam. 4, et ibid. Scholion, n. V.

— In fine solutionis auctoritate cod. Z, et contextu postulante, adieci *a Filio*, quod in Vat. desideratur. In eadem propositione cod. B et ed. 1 pro *spiritus et Deus* exhibent *Christus et Deus*, et dein etiam omittunt *a Filio*. — Hoc dubium solvitur etiam a S. Thom., hic circa lit.

⁷ Intellige: non deberet urgere istam distinctionem. — Paulo superius post *significat* cod. V addit *ipsam*.

⁸ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11. Vide etiam hic lit. Magistri, c. 1. in fine, et d. XXXIII. c. 2. — Plura de hoc dubio habentur supra q. 1.

Item quaeritur, quare hoc nomen *essentia* non importat superexcellentiam in genitivo, sicut hoc nomen *Deus*¹? — Item, quare non dicitur: Tres personae essentiae, sicut unius essentiae?

RESPONDEO: Dicendum, quod ad hoc, quod genitivus vere construatur et proprie, necesse est aliquam habitudinem importari vel secundum *rem*, vel secundum *modum intelligendi*. Genitivus autem importat habitudinem principiati ad principium, vel e converso, ut possidentis ad possessum, vel formae ad informatum, vel specificantis ad specificatum. Habitudinem autem *formae* non importat nisi cum termino abstracto, quod² significat per modum formae; et quoniam forma se habet per modum exprimentis et declarationis: ideo talis constructio non attenditur nisi cum genitivo nominis abstracti alio determinato. Unde convenienter dicitur: *mulier egregiae formae*, sed nihil est dictum: *mulier formae*. Ideo bene dicitur: tres personae unius essentiae, non autem: tres personae essentiae³. — *Deus* autem non est nomen abstractum, ideo non construitur cum genitivo nisi vel in habitudine *subiecti*, ut forma Dei; vel in habitudine *specificantis*, ut persona Dei, sicut creatura salis; vel in habitudine *principii*, ut creatura

Ratio 1. Dei. Et quoniam, quando dicitur: tres personae unius Dei, nulla habitudinum importatur proprie nisi habitudo *principii* sive *possessoris*; hinc est, quod cum in illo sensu sit falsa locutio, non est recipienda.

Ratio 2. — Alia ratio est ista, quia locutio, quae est in vi declarationis essentiae, convertitur, ut, cum dicitur: mulier egregiae formae, potest dici: egregia forma mulieris. Ergo si diceretur: tres personae unius Dei, diceretur: unus Deus trium personarum; et iste intellectus non est sanus, ut videtur: sic enim posset intelligi, sicut dicitur: unus Deus trium hominum⁴.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *in istis tribus consistit summum bonum*, scilicet potentia, sapientia, bonitate. Videtur enim male dicere, quia *summum bonum* specificat *bonum*: ergo si *bonitas* distinguitur contra potentiam et sapientiam, pari ra-

tione *summum bonum*. Item, non videtur in his tribus esse, quia summum bonum est aggregativum omnium bonorum et collectivum⁵: ergo non tantum horum trium.

RESPONDEO: Dicendum, quod *bonum* uno modo distinguitur contra *potentiam* et *sapientiam*, alio modo non. Si enim accipiat pro bonitate moris, sic consistit in voluntate et distinguitur contra alia duo. Si autem *bonum* accipiat communiter, sic complectitur omnia. Est enim bonum *naturae*, et hoc ad potentiam; et bonum *gratiae*, et hoc aut perficit intellectum, et ita est *scientia*, aut affectum. et ita *bonitas*: et haec tria complectitur *bonum* in sua universalitate, et *summum* in sua integritate. Quoniam igitur omne bonum ad haec reducibile est, ideo summum bonum in his tribus consistit.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Scriptura appropriat Patri potentiam, ne videatur minus potens*. Videtur hoc plus debere dici de Filio. quod *minus potens*, cum fuerit passus et mortuus: ergo magis deberet ei potentia appropriari.

RESPONDEO: Dicendum, quod, quia propter passionem visus est fecisse stultitiam et habuisse impotentiam — propter quod Iudaeis praedicatio crucis erat in scandalum et Graecis in stultitiam⁶. — ideo ipse Apostolus, egregius doctor, non tantum *sapientiam* appropriat Christo, immo etiam *virtutem*, ut sic excludat a divinitate infirmitatem: et maluit ei appropriare *virtutem* quam *potentiam*, quia *virtus* dicit potentiam ultimam et summum de potentia, sicut vult Philosophus⁷, quod «virtus est ultimum de potentia»; ideo maluit ei appropriare virtutem. Nec est inconveniens ex diversis considerationibus idem modo appropriari uni, modo alii, cum aequaliter conveniat tribus. Unde *Patri* attribuimus potentiam, ne videatur impotens propter antiquitatem; *Filio* virtutem, ne videatur impotens sive debilitatus propter assumptam infirmitatem. Nihilominus tamen facienda est *vis* inter *potentiam* et *virtutem*, sicut dictum est trigesima secunda distinctione⁸.

¹ Sensus objectionis est: cum in ista locutione secundum Magistrum in genitivo *Dei* implicetur *superexcellentia* respectu nominativi *tres personae*, quae quasi *servientes* vel *subiectae* considerantur, etiam genitivus *essentiae* idem importare videtur.

² Accipe *quod* pro *quia*; legere malleus *qui*. Paulo superius pro *ut possidentis* codd. L O cum ed. 1 *vel possidentis*. Paulo inferius pro *declarationis* cod. T cum ed. 1 *declarantis*, codd. L O *determinantis*, plures alii codd. *declarationem*.

³ In Vat. desiderantur verba *non autem: tres personae essentiae*, et paulo inferius post *genitivo* verba *nisi vel*.

⁴ Cfr. supra q. 2. ad 6. — De vi genitivi vide supra d. 3. p. II. dub. 3; d. 11. dub. 3, et d. 25. dub. 2.

⁵ Quare Boeth. III. de Consol. prosa 2. beatitudinem, quae est supremum bonum, sic definit: statum bonorum omnium congregatione perfectum.

⁶ Epist. I. Cor. 1, 23: Nos autem praedicamus Christum crucifixum, Iudaeis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Iudaeis atque Graecis Christum Dei virtutem et Dei sapientiam.

⁷ Libr. I. de Caelo et Mundo, text. 116. (c. 11.), de quo vide supra pag. 564, nota 7.

⁸ Art. 2. q. 2. ad ult. Cfr. etiam hic q. 3. — Paulo ante pro *infirmitatem* Vat. *humanitatem*. — Verba: facienda est *vis* etc. sensum habent: distinguendum est, accipiendo utrumque vocabulum in sensu stricto.

DISTINCTIO XXXV.

CAP. I.

De scientia, praescientia, providentia, dispositione et praedestinatione Dei.

Cumque supra¹ disseruerimus ac plura dixerimus de his quae communiter secundum substantiam de Deo dicuntur, eorum tamen quaedam specialem efflagitant tractatum; de quibus amodo tractandum est, id est de *scientia, praescientia, providentia, dispositione, praedestinatione, voluntate et potentia*. — Sciendum est igitur, quod sapientia vel scientia Dei, cum sit una et simplex, tamen propter varios rerum status et diversos effectus plura ac diversa sortitur nomina. Dicitur enim non tantum scientia, sed etiam praescientia vel praeventia, dispositio, praedestinatio et² providentia.

CAP. II.

*De quibus sit praescientia vel praeventia*³.

Et est *praescientia* sive praeventia de futuris tantum, sed de omnibus, de bonis scilicet et de malis.

CAP. III.

De quibus dispositio.

Dispositio vero de faciendis.

CAP. IV.

De quibus praedestinatio.

Praedestinatio de hominibus⁴ salvandis et de bonis, quibus et hic liberantur et in futuro coronabuntur. Praedestinavit enim Deus ab aeterno homines ad bona eligendo, et praedestinavit eis bona praeparando. Quod homines praedestinavit, Apostolus⁵ ostendit dicens: *Praedestinavit quos praescivit fieri conformes imaginis Filii sui*. Et alibi: *Elegit nos ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati*. Quod autem bona eis praeparaverit, propheta Isaias ostendit dicens: *Oculus non vidit Deus absque te, quae praeparasti diligentibus vel*

expectantibus te. Ergo ab aeterno praedestinavit quosdam futuros bonos et beatos, id est elegit, ut essent boni et beati, et bona eis praedestinavit, id est praeparavit.

CAP. V.

De quibus providentia.

Providentia autem est gubernandorum, quae utique eodem modo videtur accipi, quo *dispositio*. Interdum tamen providentia accipitur pro praescientia.

CAP. VI.

De quibus sapientia vel scientia.

Sapientia vero vel scientia de omnibus est, scilicet bonis et malis, et de praesentibus, praeteritis et futuris, et non tantum de temporalibus, sed etiam de aeternis. Non enim ita scit Deus ista temporalia, ut se ipsum nesciat, sed ipse solus se ipsum perfecte novit, cuius scientiae comparatione omnis creaturae scientia imperfecta est.

CAP. VII.

Utrum praescientia, vel dispositio Dei esse potuerit, si nulla essent futura.

Hic considerari oportet, utrum scientia, vel praescientia, vel dispositio, vel praedestinatio potuerit esse in Deo, si nulla fuissent futura. Cum enim praescientia sit futurorum, et dispositio faciendorum, et praedestinatio salvandorum, si nulla essent futura, si nihil esset factururus Deus, vel aliquos salvaturus, non videtur potuisse in Deo esse praescientia, vel dispositio, vel praedestinatio; potuit autem Deus nulla praescire futura, potuit non creare aliquid, vel non salvare aliquos: potuit ergo non esse in Deo praescientia, vel dispositio, vel praedestinatio. — Ad hoc autem ita a quibusdam opponitur: Si, inquit, potuit praescientia Dei non esse in Deo ab aeterno, et potuit non esse; si vero potuit non esse, cum praescientia Dei sit eius scientia,

Opponunt quidam.

¹ Dist. VIII. XIX. XXII. XXX.

² Vat. et edd. 4, 6 omittunt *praeventia, dispositio, praedestinatio* et contra omnes codd. et ed. 1 aliasque edd., quae tamen aliquatenus inter se differunt.

³ Ita melius codd. A B D, alii cum plurimis edd. *providentia*. In ipso capitulo plurimae edd. falso habent *sive providentia non de futuris*.

⁴ Ita codd. A B D E et edd. 1, 6: cod. C et aliae edd. *omni-*

bus. Non quidem excludendi sunt Angeli, sed Magister etiam in sequentibus tantum de hominibus explicite loquitur. Immediate post Vat. cum plurimis edd. repetit *omnibus ante bonis*.

⁵ Rom. 8, 29. Vulgata: Nam quos praescivit, et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui. — Alius locus est Ephes. 1, 4, ubi Vulgata post *nos* addit: *in ipso*; tertius locus conflatus est ex Isai. 64, 4, et I. Cor. 2, 9.

et scientia sit eius essentia: potuit ergo non esse ab aeterno id quod est divina essentia. Ita et de dispositione et praedestinatione, quae est divina essentia, obli-
ciunt. Addunt quoque et alia, ita dicentes: Si potuit Deus non praescire aliqua, cum idem sit Deo *praescire* quod *scire*, et *scire* quod *esse*; potuit ergo non esse. Item, cum idem sit Deo¹ *praescium esse* et *Deum esse*, si potuit non esse praescius, potuit non esse Deus; potuit autem non esse praescius, si potuit nulla praescire; at potuit nulla praescire, quia potuit nulla facere.

Ad hoc iuxta modulum nostrae intelligentiae ita
dicimus: Praescientia, vel dispositio, vel praedestinatio
ad aliquid dici videntur. Sicut enim *creator* ad crea-
turam relative dicitur, ita praescientia vel praescius
ad futura referri videtur, et dispositio ad facienda, ac
praedestinatio ad salvanda. Verumtamen *creator* ita re-
lative dicitur, ut essentiam non significet. Praescientia
vero vel praescius et in respectu futurorum dicitur,
et essentiam designat; ita etiam dispositio et praede-
stinatio. Ideoque cum dicitur: si nulla essent futura,
non esset in Deo praescientia, vel non esset Deus prae-
scius, quia varia est ibi causa dicendi, distinguere oportet
rationem dicti. Cum ergo dicis: si nulla essent fu-
tura, non esset in Deo praescientia, vel non esset prae-
scius², si in dicendo hanc causam attendis, scilicet
quia nulla essent subiecta eius praescientiae, unde ipsa
possit dici praescientia, vel ipse praescius, quod utrum-
que dicitur propter futura; verus est intellectus. Sin
autem ea ratione id dicis, quod non sit in eo scientia,
qua praescit futura, vel quod ipse non sit Deus, qui
est futurorum praescius, falsa est intelligentia. Simili-
ter et illae locutiones determinandae sunt: potuit non
esse praescientia Dei, vel potuit non esse praescius,
et potuit Deus non praescire aliqua; id est, potuit esse,
quod nulla futura subiecta essent eius scientiae, et ita
non posset dici *praescius* vel *praescire*, vel eius scien-
tia *praescientia*; non tamen eo minus ipse esset vel
eius scientia, sed non posset dici *praescius* vel *prae-
scire* vel *praescientia*, si eius scientiae futura nulla
forent subiecta. Similiter de dispositione et praede-
stinatione vel providentia. Haec enim, ut dictum est,
ad temporalia referuntur et de temporalibus tantum
sunt.

CAP. VIII.

Quod scientia Dei est de temporalibus et aeternis.

Scientia vero vel sapientia non tantum de tempo-
ralibus, sed etiam de aeternis est; ideoque, etsi nulla

fuissent futura, esset tamen in Deo scientia eadem, quae
modo est, nec minor esset quam modo, nec maior est
quam esset³. Scivit ergo Deus ab aeterno aeternum et
omne quod futurum erat, et scivit immutabiliter. Scit
quoque non minus praeterita vel futura quam prae-
sentia, et sua aeterna sapientia et immutabili scit ipse
omnia quae sciuntur. « Omnis enim ratio supernae et
terrenae sapientiae, ut ait Ambrosius⁴, in eo est, quia
omnem sapientiam et essentiam capit sua immensa
scientia ».

CAP. IX.

Quomodo omnia dicantur esse in Deo et vita in eo.

Propterea⁵ omnia dicuntur esse in Deo et fuisse
ab aeterno. Unde Augustinus super Genesim⁶: « Haec
visibilia, inquit, antequam fierent, non erant. Quo-
modo ergo Deo nota erant quae non erant? Et rursus:
Quomodo ea faceret, quae sibi nota non erant? non
enim quidquam fecit ignorans. Nota ergo fecit, non
facta cognovit. Proinde, antequam fierent, et erant et
non erant: erant in Dei scientia, non erant in sua na-
tura. Ipsi autem Deo non audeo dicere alio modo in-
notuisse, cum ea fecisset, quam illo quo ea noverat,
ut faceret, *apud quem non est transmutatio, nec vi-
cissitudinis obumbratio* ». — Ecce hic habes, quod
haec visibilia, antequam fierent, in Dei scientia erant.
Ex hoc igitur sensu omnia dicuntur esse in Deo, et
omne quod *factum est* dicitur⁷ esse *vita in ipso*: non
ideo, quod creatura sit Creator, vel quod ista tempo-
ralia essentialiter sint in Deo, sed quia in eius scien-
tia semper sunt, quae vita est.

Inde est etiam, quod omnia dicuntur ei praesentia
esse, non solum ea quae sunt, sed etiam ea quae prae-
terierunt, et ea quae futura sunt, secundum illud⁸:
Qui vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt:
« quia, ut ait Ambrosius in libro de Trinitate⁹, ita
cognoscit ea quae non sunt, ut ea quae sunt ». Et hac
ratione omnia dicuntur esse in eo vel apud eum sive
ei praesentia. Unde Augustinus super illum locum
Psalmi¹⁰: « *Et pulcritudo agri mecum est*, ideo, inquit,
mecum est, quia apud Deum nihil praeteriit, nihil fu-
turum est. Cum illo sunt omnia futura, et ei non detrahun-
tur praeterita. Cum illo sunt omnia cognitione quadam
ineffabili sapientiae Dei ». — Ecce hic aperit Augusti-
nus, ex qua intelligentia accipienda sint huiusmodi
verba: omnia sunt Deo praesentia, in Deo sunt omnia,
vel cum Deo, vel apud Deum, vel in eo vita; quia
ineffabilis omnium cognitio in eo est.

¹ Vat. cum plurimis edd. *Deum* contra codd. et ed. 1.

² Cod. D addit *Deus*; et paulo inferius idem cum codd. A E et ed. 1 *ex ea ratione* pro *ea ratione*.

³ Ita recte codd. C D cum omnibus edd., cod. A *maior esset quam modo*, B E *maior quam modo*.

⁴ In Epistolam ad Colos. 2, 3; nonnullis immutatis. In quo textu fide codd. A B D E, ed. 1 et originalis restituimus *terrenae* pro *aeternae*.

⁵ Codd. A C E *Praeterea*.

⁶ Libr. V. c. 18. n. 36. — Locus s. Scripturae est Iac. 1, 17.

⁷ Ioan. 1, 3, 4, secundum lectionem antiquam: quod factum est, in ipso vita erat.

⁸ Rom. 4, 17.

⁹ Id est V. de Fide ad Gratian. c. 16. n. 198.

¹⁰ Psalm. 49, 11; August. in hunc Psalm. n. 18, nonnullis a Magistro omissis vel mutatis.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXV.

De scientia Dei in generali secundum se.

Cumque supra disseruerimus ac plura dixerimus.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de sacramento Trinitatis et Unitatis; in hac parte agit de conditionibus, secundum quas est in Deo ratio causalitatis, quae sunt scilicet *potentia*, *sapientia* et *voluntas*. Habet autem haec pars tres partes. In quarum prima agit de scientia; in secunda de potentia, infra distinctione quadragesima secunda: *Nunc de omnipotentia Dei agendum est*; in tertia de voluntate, infra distinctione quadragesima quinta: *Iam de voluntate Dei* etc.

Prima pars habet tres¹. In prima agit de scientia in generali *secundum se*. In secunda agit de *modis* divinae cognitionis, utrum Deus cognoscat mutabiliter, vel immutabiliter, et quo modo, distinctione trigesima octava: *Nunc ergo ad propositum revertentes*. In tertia vero agit quantum ad speciales *effectus*, infra distinctione quadragesima: *Praedestinatio vero est de bonis salutaribus*.

Prima pars dividitur in tres. In prima Magister determinat de ipsa Dei scientia. In secunda, quia res agnitae sunt in sciente per modum scientis, determinat, quomodo res sunt in Deo, infra distinctione trigesima sexta: *Solet hic quaeri, cum omnia*

dicantur esse in Dei cognitione. In tertia vero incidenter determinat, quomodo Deus est in rebus, infra distinctione trigesima septima: *Et quoniam demonstratum est ex parte*.

Prima pars, quae continet praesentem distinctionem, tres habet². In *prima*, cum Dei scientia sit una, determinat, quomodo sortitur plura nomina. In *secunda*, cum Dei scientia vel praescientia sit aeterna, determinat, quomodo se habeat ad temporalia vel creata, ibi: *Hic considerari oportet, utrum scientia vel praescientia*. In *tertia*, cum Dei scientia sit ens, quomodo cognoscat non entia, ibi: *Propterea omnia dicuntur esse in Deo* etc.

In *prima* parte, se ipsum continuans dicit, quod divina essentia plura habet nomina propter connotata³. In *secunda* dicit, quod Dei scientia esset, si nihil futurum esset, et esset scientia, sed non diceretur praescientia. In *tertia* ostendit, quod omnes res⁴ habent rationes in Deo, per quas cognoscuntur et sunt in ipso, et ita omnia sunt sibi praesentia; et sic patet divisio et sententia. Subdivisiones enim⁵ partium manifestae sunt in littera.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quaeritur deratione divinae cognitionis, quae *idea* consuevit appellari.

Primo quaeritur, utrum in Deo sit ponenda ratio idealis.

Secundo dato quod sic, quaeritur, utrum habeat pluralitatem secundum rem.

Tertio, utrum habeat pluralitatem secundum rationem. Quarto, utrum habeat pluralitatem secundum numerum universalium, an singularium.

Quinto, utrum habeat pluralitatem secundum numerum finitum, vel infinitum.

Sexto, utrum in ideis sit pluralitas secundum numerum ordinatum, vel confusum.

¹ Cod. I subiungit *partes*.

² Vat. addit *partes*.

³ Vat. ante *connotata* repetit *nomina*. codd. non suffragantibus.

⁴ Pro *omnes res*, quam lectionem ex codd. P Q restitui-
mus, ceteri codd. cum ed. I substituunt solummodo *omnes*,
Vat. *omnia*.

⁵ Cod. V *autem*.

ARTICULUS UNICUS.

De ideis.

QUAESTIO I.

Utrum ponendae sint ideae in Deo.

Quantum ergo ad primum quaeritur, utrum sit in Deo ponere ideas. Et quod sic, ostenditur:

Fundamenta. 1. Primo auctoritate Augustini libro Octoginta trium Quaestionum¹: «Idea sunt formae aeternae et incommutabiles, quae in divina intelligentia continentur». Ex his tribus conditionibus concluditur, quod idea sit in Deo.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: omne agens rationabiliter², non a casu, vel ex necessitate, praecognoscit rem, antequam sit; sed omnis cognoscens habet rem cognitam vel secundum veritatem, vel secundum similitudinem; sed res, antequam sint, non possunt haberi a Deo secundum veritatem: ergo secundum similitudinem. Sed similitudo rei, per quam res *cognoscitur et producitur*, est idea: ergo etc.

3. Item, omne quod determinate ducit in alterum cognoscendum, habet penes se similitudinem cogniti, vel ipsum est eius similitudo; sed speculum aeternum mentes se videntium ducit in cognitionem omnium creatorum, sicut dicit Augustinus³, quod rectius ibi cognoscunt quam alibi: ergo restat, quod in eo resident similitudines. Et constat, quod sunt in eo sicut in cognoscente, quia non tantum aliis repraesentat, sed sibi; sed haec est tota ratio ideae: ergo etc.

4. Item, quia res a Deo producuntur, ideo sunt in Deo tanquam in *efficiente*, et Deus verissime est efficiens; similiter, quia ab ipso *finiuntur*, ideo ve-

rissime est finis⁴: ergo pari ratione, quia ab ipso *cognoscuntur et exprimuntur*, per se ipsum Deus verissime est *exemplar*. Sed exemplar non est, nisi in quo sunt rerum exemplatarum ideae: ergo etc.

CONTRA: 1. Dionysius de Divinis Nominibus⁵: «Cognoscit divinus intellectus, sed ex se ipso et per se ipsum, non secundum ideam singulis se immittens, sed secundum unam excellentiae causam omnia noscens et continens»: ergo Deus singula non cognoscit per ideam.

2. Item, *ratione* videtur: quia idea dicit rationem similitudinis, et similitudo dicit rationem convenientiae; Dei autem ad creaturam, cum sit summa distantia, nulla est⁶ convenientia, aut si est, minima est: ergo aut nulla similitudo, aut minima. Aut ergo non est idea in Deo, aut si est, secundum rationem imperfectam est; sed nihil imperfectum ponendum est in Deo: ergo etc.

3. Item, nobilissimus modus cognitionis est Deo attribuendus; sed cognitio per rei essentiam est nobilior quam per similitudinem rei: ergo Deus cognoscit per essentiam rei, non per similitudinem. Sed idea est similitudo, non essentia rei: et sic etc.

4. Item, idea non est necessaria nisi ad dirigendum in cognoscendo et regulandum in operando⁷; sed nihil indiget dirigente vel regulante, nisi quod potest errare vel deviare. Deus autem nullum horum habet: ergo frustra ponuntur in Deo ideae.

¹ Quaest. 46. n. 2, in quo loco textus originalis pro *aeternae* exhibet *principales*.

² In codd. aa bb hic interseritur *vel ex proposito sive ex voluntate*, et subinde post *rem antequam* additur *fiat, sed Deus est agens rationabilissime, non a casu vel ex necessitate, ergo cognoscit rem, antequam fiat vel*. — De hac propositione maiori cfr. Aristot., I. Metaph. c. 1, ubi docetur, quod agentes per intellectum, nescientes rationem operum suorum, non agunt, sed faciunt, sicut comburit ignis; ac II. Phys. text. 39. seqq. (c. 5.), et XI. Metaph. c. 7. (X. c. 8.), ubi per oppositionem ad causam *per se* distinguitur *fortuna*, quae est praeter electionem et intellectum. De prima *minori* vide supra d. 3. p. I. q. 1. Summam huius argumenti invenies apud August., I. Retract. c. 3. n. 2; et XI. de Civ. Dei, c. 10. n. 3; nec non Anselm., Monolog. c. 9.

³ Libr. XI. de Civ. Dei, c. 29. — Proxime post pro *cognoscunt* codd. D P T Z cum ed. I *cognoscuntur*.

⁴ Cod. Q voci *finis* praemittit *earum*. — De hoc argumento cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5, et Schol. S. Maximi (ed. Migne) in hunc locum.

⁵ Cap. 7. § 2. In ipso textu Vat. hic et infra in solutione huius obiectionis pro *se immittens* substituit *inmittens*. Nostrae lectioni, quae habetur etiam apud Scotum Erigenam, favent multi codd. exhibentes *inmittens*, omissa autem vocula *se*.

⁶ Vat. et cod. cc hic addunt *ibi*.

⁷ Respicitur hic Senecae definitio ideae, quae habetur Epist. 65. ad Lucilium: Idea est exemplar, ad quod respiciens artifex id quod destinabat, effecit. Ibid. et haec Platonica definitio ideae invenitur: Idea est eorum quae naturaliter fiunt exemplar aeternum. — Pro confirmatione huius argumenti communiter allegatur Aristot., I. Metaph. text. 31. (c. 9.): Dicere vero exemplaria eas (formas) esse... vaniloquia et metaphoras poeticas dicere est. Quod enim est, quod agit, ad ideas inspiciens? — Paulo inferius pro *vel deviare* Vat. cum cod. cc et *deviare*.

CONCLUSIO.

Deus cognoscit per ideas et habet in se rationes et similitudines rerum, quas cognoscit.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc duplex fuit opinio¹.

Quidam enim dixerunt, quod Deus non cognoscit secundum rationem *ideae*, sed secundum rationem *causae*. Et ponunt simile: sicut si punctus cognosceret suam virtutem, cognosceret lineas et circumferentiam; similiter, si unitas haberet potentiam cognitivam, per quam converteret se super se, cognosceret omnes numeros. Per hunc modum dicunt in Deo esse. Quoniam enim Deus habet virtutem producendi omnia et cognoscit totam suam virtutem, ideo cognoscit omnia. Et hoc dicunt, Dionysium sensisse, cum dixit, quod «non secundum ideam, sed secundum unam excellentiae causam cognoscit omnia». — Sed haec positio non potest stare. Primum quidem, quia Deus cognoscit non per *collationem* deveniendi a principio ad principiatum, sed simplici aspectu. Et iterum, omne cognoscens, in quantum huiusmodi, simile est cognoscibili: ergo² habet eius similitudinem, vel ipse est similitudo. Rursus, omnis cognoscens ideo distincte producit, quia distincte cognoscit, non e converso: ergo ratio *producendi* non est ratio *cognoscendi*. Et iterum, aliqua cognoscit, quae ab ipso non sunt³. Propter haec et similia aliter dicendum.

Ideo est alia positio, et secundum Sanctos, et secundum philosophos, quod Deus cognoscit per *ideas* et habet in se rationes et similitudines rerum, quas cognoscit, in quibus non tantum ipse cognoscit, sed etiam aspicientes in eum: et has rationes vocat Augustinus ideas et causas primordiales⁴.

Ad intelligentiam autem obiectorum intelligendum, quod idea dicitur similitudo rei cognitae. Similitudo autem dupliciter dicitur: uno modo secundum convenientiam duorum in tertio, et haec est similitudo secundum *univocationem*; alio modo est

similitudo, secundum quod unum dicitur⁵ *similitudo alterius*; et haec similitudo non concernit convenientiam in aliquo *communi*, quia similitudo se ipsa est similis, non in tertio; et hoc modo dicitur creatura similitudo Dei, vel e converso Deus similitudo creaturae. Hoc modo sumendo similitudinem, similitudo est ratio cognoscendi, et haec dicitur idea. — Sed aliter est in nobis, aliter in Deo. In nobis quidem ratio cognoscendi est *similitudo*, cognitum est *veritas*. Nam in nobis est similitudo accepta et impressa ab extrinseco, propter hoc quod intellectus noster respectu cogniti est possibilis et non actus purus; ideo fit in actu per aliquid cogniti, quod est similitudo eius⁶. In Deo autem est e converso, quia ratio cognoscendi est *ipsa veritas*, et cognitum est *similitudo veritatis*, scilicet ipsa creatura. Et quia ratio cognoscendi consistit in ipsa veritate prima⁷, ideo ratio cognoscendi in Deo est *summe expressiva*. Et quoniam omne id quod summe exprimit, perfectissime assimilatur cognitum assimilatione competente cognitioni, ideo patet, quod *ipsa veritas* ex hoc, quod facit cognoscere, est *similitudo expressiva*⁸ et *idea*. E contrario est in nobis, quia eo ipso, quod est *similitudo*, facit cognoscere. Ex his patent obiecta.

1. Quod enim obiicitur, quod non⁹ secundum ideam singulis se immittens; dicendum, quod Dionysius ex hoc non vult remove rationem *ideae* a Deo, sed vult dicere, quod non sic est multitudo et differentia idearum secundum singula, sicut in nobis.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nulla est convenientia, vel minima; dicendum, quod est similitudo *univocationis* sive participationis, et similitudo *imitationis*, et *expressionis*. Similitudo *participationis* nulla est omnino, quia nihil est commune¹⁰. Similitudo *imitationis* est modica, quia in modico potest finitum imitari infinitum, unde semper maior est dissimilitudo quam similitudo. Similitudo vero *expressionis* est summa, quia causatur ab intentione veritatis, ut visum est, quae est ipsa expressio; ideo Deus summe omnia cognoscit.

¹ In cod. Y hic additur: *quoniam secundum etymologiam idea dicitur ab ydos (εἶδος), quod est forma; forma autem dicitur tripliciter: aut a qua res formatur, ut forma agentis, a qua procedit formatio effectus; aut per quam aliquid informatur, ut anima est forma naturalis hominis; aut ad quam aliquid formatur, et haec est forma exemplaris, ad cuius imitationem aliquid producit. Et hoc tertio modo dicitur forma idea, et de hac quidam dixerunt etc.*

² Supple: et Deus. — Mox Vat. omnibus ferme codd. contradicentibus *ipsum*. Subinde voci *similitudo* cod. Z adiungit *eius*.

³ In cod. O adtextitur *ut mala culpae*.

⁴ De ideis cfr. supra fundam. 1. seqq.; de causis primordialibus cfr. V. de Genes. ad lit. c. 4. n. 10, et VI. c. 14. n. 25, ac IX. c. 17. n. 32. seqq. — Explicationem doctrinae Augustini invenies apud Bonav., II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2.

⁵ Pro *dicitur* Vat. cum cod. cc *est*. Paulo inferius ante *tertio* sola Vat. omittit *in*. — De hac duplici acceptione similitudinis cfr. supra pag. 594, nota 6.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Supple: unde immediata *ratio cognoscendi* non est obiectum cognitum (veritas), sed similitudo eius. — In sequenti propositione *e converso* accipiendum est pro *e contrario*, quod etiam exstat in ed. 1.

⁷ Vetustiores codd. cum ed. 1 *primo*. Mox pro *assimilat cognitum* cod. bb *assimilatur cognito*, et subinde pro *competente* plures codd. cum ed. 1 minus clare *competenti*.

⁸ Cod. Z *expressissima*. Paulo inferius post *cognoscere* cod. D addit *veritatem, quae est extra; e contrario autem erat in Deo, quia in ipso veritas, quae est intra, facit cognoscere similitudinem, quae est extra*. Deinde post *patent* cod. S addit *omnia*.

⁹ Vat. hic subiicit *est*, pro quo multo melius substituendum esset: *cognoscit intellectus divinus*. Paulo inferius eadem Vat., nonnullis codd. faventibus, vocem *multitudo* immutavit in *similitudo*.

¹⁰ Supple cum cod. X *scilicet Deo et creaturae*.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod nobilior est cognitio per essentiam; dicendum, quod est similitudo *causata a veritate* rei extra, et de hac verum est, quod nunquam ita perfecte exprimit rem, sicut ipsa res, si praesentialiter¹ esset apud animam; et hac similitudine non cognoscit Deus. Est alia similitudo, quae est ipsa *veritas expressiva* cogniti et eo *similitudo*, quo *veritas*; et haec similitudo melius exprimit rem, quam ipsa res se ipsam exprimat, quia res ipsa accipit rationem expressionis ab illa; et secundum hanc est perfectior cognitio, et hac cognoscit Deus.

Distinctio.

Notandum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod idea est ad regulandum et dirigendum; dicendum, quod regulari et dirigi potest esse dupliciter: aut per regulam *differentem* a directo et regulato, et haec ponit imperfectionem et possibilitatem erroris; aut per regulam, quae est *idem* quod regulatum, et haec ponit impossibilitatem erroris. Quia enim regula errare non potest, et² Deus est ipsa regula et idea; ideo impossibile est, eum errare. Et sic patet, quod idea in Deo non ponit³ imperfectionem, sed complementum.

Dupliciter.

SCHOLION.

I. Doctrina de ideis, quae et gravitate rei et controversiarum multitudine celebris est, a Scholasticis ex S. Augustino, praecipue ex libro 83 Quaest. q. 46, et de Civ. Dei, VII. c. 28. desumpta est. In primo loco S. Augustinus asserit, Platonem primo *nomen* ideae usurpasse, non autem rem ipsam primo intellexisse; deinde (n. 2.) docet: «*Ideas* igitur Latine possumus vel *formas* vel *species* dicere, ut verbum e verbo transferre videamur. Si autem *rationes* eas vocemus, ab interpretandi quidem proprietate discedimus — *rationes* enim Graece λόγοι appellantur, non ideae — sed tamen quisquis hoc vocabulo uti voluerit, a re ipsa non aberrabit. Sunt namque ideae principales formae quaedam vel rationes rerum stabiles atque incommutabiles, quae ipsae formatae non sunt, ac per hoc aeternae ac semper eodem modo se habentes, quae in divina intelligentia continentur. Et cum ipsae neque oriantur neque intereant, secundum eas tamen formari dicitur omne quod oriri et interire potest, et omne quod oritur et interit». — Omnes autem doctores catholici in hoc conveniunt, ponendas esse ideas in Deo, quia alias sequeretur, eum agere vel *a casu*, vel *necessitate naturae*, non *arbitrio voluntatis*. Nam agere per *voluntatem* praesupponit, quod per intellectum agenda praedefiniantur. Nam «agens secundum *naturam* producit per formas, quae sunt vere naturae, sicut homo hominem et asinus asinum; agens per *intellectum* producit per formas, quae non sunt aliquid rei, sed ideae in mente, sicut artifex producit arcam» (S. Bonav., II. Sent. d. I. p. I. a. 1. q. 1. ad 3.). «Creatura egreditur a Creatore, sed non per naturam, quia alterius naturae est, ergo per artem, cum non sit alius modus emanandi nobilis quam per naturam, vel per artem sive ex voluntate; et ars illa non est extra ipsum: ergo est agens per artem et volens: ergo necesse est, ut habeat rationes expressivas. Si enim dat *formam* huic rei, per quam distinguitur ab alia re, vel *proprietatem*, per quam distinguitur, necesse est, ut habeat formam idealem, immo formas ideales» (Hexaëm. Serm. 12, in princ.). Cum doctrina de ideis maximi momenti sit, ut sententia S. Bonaventurae de praescientia et scientia Dei (infra d. 38. 39.) recte intelligatur, nonnulla praemittimus tum de pluribus *terminis*, qui hic occurrunt, tum de opinionum principalium *differentiis*, quae fere in eo fundantur, quod *de formali* idearum ratione auctores non idem sentiunt.

II. De variis *terminis* fere synonymis Seraphicus in Brevilog. (p. I. c. 8.) sic ait: Sapientia divina «in quantum est

ratio cognoscendi omnia cognita, dicitur *lux*; in quantum est ratio cognoscendi visa et approbata, dicitur *speculum*; in quantum est ratio cognoscendi praevisa et disposita, dicitur *exemplar*; in quantum est ratio cognoscendi praedestinata et reprobata, dicitur *liber vitae*. Est igitur *liber vitae* respectu rerum ut redeuntium, *exemplar* ut exeuntium, *speculum* ut euntium, *lux* vero respectu omnium. — Ad exemplar autem spectat *idea*, *verbum*, *ars* et *ratio*: *idea* secundum actum praevidendi, *verbum* secundum actum proponendi, *ars* secundum actum prosequendi, *ratio* secundum actum perficiendi, quia superaddit intentionem finis. Quia vero haec omnia unum sunt in Deo, ideo frequenter accipitur unum pro alio».

Paulo aliter de iisdem loquitur Uldaricus (apud Dionys. Carth., hic I. Sent. d. 36. q. 1.): «Vocatur *idea*, id est prima forma, quia idea est forma omnium formarum, cuius participatione formalitas omnibus eis inest; *exemplar*, in quantum ipsam omnia imitantur; *ratio*, in quantum est similitudo rerum in intellectu; *species*, in quantum est medium cognoscendi; *paradigma*, in quantum secundum respectum eius ad rem Deus operatur — paradigma enim dicitur a *para*, quod iuxta, et *dogma* (!), quasi docens operari [παράδειγμα a παραδείκνυμι]. Vocatur etiam *mundus archetypus* a Platone in Timaeo, id est principale exemplar». — Similia leguntur apud Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1, et p. II. q. 3. m. 3; et B. Albert., S. p. I. tr. 13. q. 55. m. 2. a. 4. — Notandum autem, quod proprie loquendo *ratio cognoscendi* accipitur potius ex parte potentiae ut dispositio, qua ipsa reditur expedita ad intelligendum, sive est id *quo* cognoscitur. Haec in intellectu humano est tum *species intelligibilis*, tum *lumen* intellectus agentis, vel etiam illuminatio a superiore causa effecta. In Deo autem ipsa eius essentia sola est *ratio cognoscendi se et omnia*. *Idea* autem, ut ex sequentibus patebit, a plerisque nunc accipitur ut id *quod* cognoscitur, sive ut id quod intellectui obiicitur ut terminus ipsius, ad quem respiciens agens operatur et rem producit; et sic proprie est *exemplar*. Nihilominus S. Thomas et praecipue S. Bonaventura *ideam* accipiunt etiam ut principium, *quo* cognoscitur; et sic est idem quod *ratio* cognoscendi.

III. Circa *formalem* idearum significationem existit magna in scholis opinionum pugna.

4. Secundum sententiam *Scoti* (hic q. unica), cum qua fere conveniunt Durandus (I. Sent. d. 36. q. 3.) multique Nomina-

¹ Aliquot codd. ut A T V cum ed. 1 *praesenter*, alii ut X Z aa *praesens*. Voci *animam*, quae proxime sequitur, cod. R praefigit *ipsam*. Dein post *alia similitudo* cod. O addit *causata a veritate*, et paulo inferius post *et eo* cod. X inserit *est*.

² Supple cum cod. bb *quia*.

³ Vat. praeter fidem codd. et ed. 1 hic interponit *defectum et*.

les, et quam non improbabilem aestimat Richard. a Med. (I. Sent. d. 36. a. 2. q. 2.), *ideae sunt ipsae creaturae secundum esse possibile, cognitae in mente divina*, sive, ut dicit Mastrius (Disputationes theolog. t. I. disp. 3. q. 2.) «sunt creaturae praecognitae a Deo ut factibiles, adeo ut obiective tantum in divina intelligentia contineantur tanquam reales conceptus obiectivi». Docet enim Scotus (IV. Sent. d. 50. q. 3. n. 4.): «Si idea ponitur respectus essentiae divinae ad extra, cognitio illorum, ad quae est respectus ille, necessario praesupponitur: essentia enim nunquam est comparata, nisi prius intelligatur illud ad quod fit comparatio; non enim fit comparatio ad ignotum». — In hac sententia *ideae* non sunt praecise divina *essentia* (quae tamen praesupponitur), nec quatenus essentia divina *absolute* accipitur, nec quatenus includit *relationem* ad creaturas sive respectum *imitabilitatis*. Idem tamen dicit (loc. cit.), quod omnia cognoscantur «per illam essentiam, quae perfectissime omnia repraesentat, quae, ut sic repraesentans illa ut obiecta cognita, habet rationem *ideae*». — Inde sequitur, quod in via Scoti *ideae* non possint poni tanquam *ratio cognoscendi* creaturas (nisi terminative et secundario), sed tantum tanquam ratio sive principium producendi easdem, et quidem non *effective*, sed tantum *exemplariter*. — Sequitur etiam, *ideas per se* non habere respectum nisi ad res conceptas ut *possibiles*, non ut *productas* vel *producendas* in tempore. — Cum autem Scotus illud esse cognitum, quod res habent in intellectu divino, nominet *esse diminutum* et *esse secundum quid*, haec verba non debent intelligi in sensu *Wicleffi*, qui fertur docuisse, creaturas in Deo ab aeterno habuisse reale esse essentiae et existentiae; neque in sensu *Henrici Gand.*, qui creaturis in Deo attribuit quoddam esse *essentiae*, non autem *existentiae* (quam sententiam Scotus multis argumentis impugnat), neque in hoc sensu, quem Caietanus (ad S. I. q. 14.) aliique Scoto imponunt, quod illud esse teneat medium inter ens reale et ens rationis. Nam ex ipsius Scoti verbis (loc. cit., et d. 45. q. unica, n. 5; d. 3. q. 4. n. 18.) nec non ex praecipuis Scotistis satis apparet, illud *esse diminutum* ponendum esse inter entia *rationis* (cfr. Mastrius, loc. cit.; Rada, loc. cit. a. 3; et inter nostrae aetatis auctores cl. P. Kleutgen: Die Philosophie der Vorzeit, tom. II. Abhandl. 6. n. 582. 583.).

2. Alii doctores in hoc conveniunt, quod statuunt, *ideas creaturarum esse essentiam divinam*, sed de modo, quo est idea sive de *ratione formali* dissentiunt. S. Thomas (de Verit. q. 3. a. 2.) primum dicit: «Essentia (Dei) est idea rerum ut est *intellecta*», et deinde: «Divina essentia, *cointellectis diversis proportionibus rerum ad eam*, est idea uniuscuiusque» (cfr. S. I. q. 45. a. 1. 2; S. c. Gent. I. c. 54.). Secundum S. Thomam igitur, ut Caietanus eum interpretatur, idea est divina essentia, ut *formativa est rei medio intellectu*, sive est divina essentia, quatenus a Deo intelligitur ut imitabilis a creatura. Unde essentia, considerata *in se* cum omnibus suis attributis, est obiectum divini intellectus *primarium, proprium et motivum*; at considerata in comparatione *ad alia* extra Deum producenda, est obiectum intellectus *secundarium*. — Porro, *ideae* referuntur tum ad res mere *possibiles*, tum ad res in qualibet differentia temporis *existentes*, attamen non eodem modo (de Verit. q. 3. a. 6; S. p. I. q. 45. a. 3. ad 2.). — Item, idea non tantum est principium *producendi*, sed etiam *cognoscendi* (S. I. q. 45. a. 3.). *Exemplar* autem sunt *ideae*, quatenus sunt in intellectu ut *aliorum similitudo*; *ratio* vero sunt, quatenus sunt in intellectu ut *in se intellectae*, scilicet actu quasi reflexo (ibid. a. 2. ad 2.). — Denique *distinctio* idearum resultat ex diversis ad divinam essentiam respectibus, qui in rebus sunt.

Haec omnia saltem quoad substantiam approbantur ab Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med. et etiam a S. Bonaventura.

3. Nihilominus S. Bonaventura in nonnullis alium modum loquendi et procedendi adhibet, quem ob rei gravitatem ex multis locis contracte exhibemus:

a) *Pater se intelligendo exprimit se et omnia in Verbo.*

«Pater Verbo suo, quod ab ipso procedit, dicit se et omnia, quia Verbo suo se ipsum declarat» (supra d. 32. a. 1. q. 1. arg. 5. in fundam.). «Summus Spiritus, cum sit purus actus et sit non tantum intelligens, sed et intellectus, non potest se non intelligere. Cum igitur intellectus aequetur intelligenti, intelligit quidquid *est* et quidquid *potest*: ergo et *ratio intelligentis* aequatur intellectui, quia similitudo eius est. Haec autem similitudo Verbum est, quia secundum Augustinum et Anselmum similitudo mentis convertentis se super se, quae in acie mentis est, verbum est. Si ergo haec similitudo aequalis est, Deus est. Igitur species originata repraesentat originantem secundum omne quod *est*, et secundum omne quod *potest*: ergo repraesentat multa. Item, cum virtutem Patris repraesentat, repraesentat virtutem immensissimam» etc. «Igitur cum summus intellectus sit activum principium, in similitudine sua omnia disponit, omnia *exprimit*, omnia *agit*» (Hexaëm. Serm. 3.).

b) *Idea est divina essentia in comparatione ad creaturas.* Ipsa significat «divinam *essentiam* in comparatione ad creaturam» (hic q. 3. in corp.), sive «in respectu ad id quod futurum est, vel etiam potest esse» (ibid. ad 5.).

c) *Idea autem non est essentia, praecise quatenus est essentia, sed cum ordine ad intellectum, quatenus est veritas* (hic in corp. et passim). *Veritas* autem concipitur ut *proprietas* divinae essentiae, quatenus se exprimit intellectui, sive ut «proprietas, quae est ratio significandi et intelligendi essentiam increatam» (supra d. 8. p. I. a. 1. q. 1. ad ult.; cfr. d. 3. p. I. dub. 4.). Sicut enim ens dicitur *bonum* per comparationem ad causam finalem, sic *verum* per comparationem ad causam exemplarem. «Sicut dicitur bonum ratione *ordinis* (in finem), sic verum ratione *expressionis*, et ratio exprimendi est ipsius exemplaris» (ibid. ad 4. 7.).

d) *Divina veritas est lux et summe expressiva.* «Veritas est *lux summa*, cui nihil potest occultari, nec etiam tenebrae obscurantur ab ipsa» (infra d. 39. a. 1. q. 2.), ipsa est «*expressiva omnium*» (hic in corp.). «Divina veritas una et summa expressione exprimit se et alia; ideo summa assimilatio est non tantum respectu sui, sed etiam respectu aliorum» (infra d. 39. a. 1. q. 1. ad 4.).

e) *Idea est similitudo cogniti expressiva.* «Idea dicitur similitudo rei cognitae» (hic in corp.). «Idea secundum rem est divina veritas, secundum rationem intelligendi est *similitudo cogniti*» (hic q. 4. in corp.). Non autem «similitudo *impressa* vel *expressa* (ut aliqui posteriores Scholastici putarunt), sed *exprimens*. Quia omnino exprimens, ideo summe exprimit, *secundum omnes conditiones*» (hic q. 2. ad 3.); ipsa dicit «immensitatem divinae veritatis in exprimendo et cognoscendo omne quod est *Deo* possibile» (hic q. 5. ad 3.) et *aliis* (d. 39. a. 1. q. 2, d. 40. a. 2. q. 1. ad 1. 2. 3.).

f) *Haec similitudo differt a similitudine univocationis et imitationis.* Non est similitudo *univocationis*, qua utrumque extremum per participationem convenit in aliquo tertio, nec solum similitudo *imitationis*, qua finitum in modico imitatur infinitum, sed potius similitudo *expressionis*, et quidem «summa, quia causatur ab intentione veritatis, quae est ipsa expressio» (hic ad 2.).

g) *Idea ut similitudo est ratio cognoscendi*, sed differt a similitudine, quae est in nostro intellectu. «Aliter est in nobis, aliter in Deo. In nobis quidem ratio cognoscendi est *similitudo*, cognitum est *veritas*. Nam in nobis est similitudo accepta et impressa ab extrinseco... In Deo autem est e converso, quia ratio cognoscendi est ipsa *veritas*, et cognitum est *similitudo veritatis*, scilicet ipsa creatura» etc. (hic in corp.).

h) *Haec similitudo est ratio cognoscendi omnium expressiva.* «Haec similitudo est ratio expressiva cognoscendi non tantum universale, sed etiam singulare» (hic q. 4. in corp.). «Haec est ipsa *veritas* expressiva cogniti, et eo *similitudo*, quo *veritas*... melius exprimit rem, quam ipsa res se ipsam exprimat» (hic ad 3.); ipsa «est actus purus et ipsa veritas»; est «extra genus», «non arctata nec limitata, sed extendit se ad omnia, sicut divina essentia»; ipsa est «similitudo *communis*

(universalis) quantum ad indifferentiam et amplitudinem, *propria* vero quantum ad discretissimam expressionem» (hic q. 2. ad 3.). Dum igitur res creata per similitudinem (speciem) ab ipsa causata non potest exprimere nisi se ipsam (II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 4.), et ne hoc quidem nisi ex parte; e contra «divina veritas una et summa expressione exprimit se et alia; ideo summa assimilatio est, non tantum respectu sui, sed etiam respectu aliorum» (infra d. 39. a. 4. q. 1. ad 4.).

i) *A prima veritate omnia vera dependent.* Sicut omnia entia dependent a primo et summo ente, ita omnes veritates a primo et summo vero. «Omnia enim vera sunt et nata sunt se exprimere per expressionem illius summi luminis; quod si cessaret influere, cetera desinerent esse vera. Ideo nulla veritas creata est vera per essentiam, sed per participationem» (supra d. 8. p. I. a. 1. q. 1. ad 4. 7.). In eodem sensu dicit S. Thom. (S. c. Gent. I. c. 68.): «Sicut prima essentia omnis essentiae, ita prima intellectio et volitio omnis intellectionis et volitionis principium est».

k) *Idea est similitudo rei, per quam res cognoscitur et producit* (hic arg. 2. in fundam.). Ipsa igitur non tantum est *terminus* cognitionis (id *quod* cognoscitur) et principium *exemplare produciendi* ut «ratio, secundum quam artifex producit opera sua» (III. Sent. d. 44. a. 1. q. 2.), sed etiam *principium* cognitionis (id *quo* cognoscitur), sive ratio, qua Deus omnia alia cognoscit (cfr. d. 39. a. 1. q. 1. ad 3.).

l) *Proprietates idearum.* «Idea quamvis in Deo sit *absolutum*, tamen secundum modum intelligendi dicit respectum medium inter cognoscens et cognitum», qui «secundum rem plus se tenet ex parte *cognoscentis*, quia est ipse Deus, tamen secundum rationem intelligendi sive dicendi similitudo plus se tenet ex parte *cogniti*» (hic q. 3. in corp.). *Pluralitas* idearum est secundum rationem intelligendi (ibid.).

m) *Definitio ideae.* Ad mentem igitur Seraphici videtur esse definitio ideae, quae legitur in anecdoto compendio Commentarii eiusdem, scripto a Fr. Gulielmo de Marra, in I. Sent. d. 35. q. 3. (biblioth. National. Florentiae, cod. n. 727, A. 2.): «Idea est essentia divina seu aeterna veritas determinato modo imitabilis et expressiva huius imitabilitatis apud intellectum divinum; quoniam *imitabilis*, hoc *materiale* in ratione ideae; quod *expressiva imitabilitatis*, hoc *formale*. Unde in ratione ideae est considerare *quod* est, scilicet divina essentia vel veritas; *ad quod* est, scil. ideata; et *quo* est, et hoc est ratio exprimendi apud intellectum divinum».

IV. Si quaeritur, utrum doctrina S. Bonaventurae omnino conveniat cum sententia S. Thomae, P. Trigosus (Sum. q. 41. a. 3. dub. 2.) alique expositores asserunt, utrumque S. Doctorem idem aliis verbis docere; sed P. Barth. de Barberiis (Cursus theol. t. I. disput. 5. q. 2, et q. 6.) late probare nititur, notabilem differentiam esse inter utramque positionem. Hanc differentiam explicat asserens, secundum «Thomistas» ideam esse essentiam Dei, quatenus ipse sit ratio eminenter continens omnes creaturas *tantum in essendo*, «sive prout contineat eas eminenter et virtualiter per modum causae aequivocae, et prout cognita directe ab intellectu divino sub diversis respectibus imitabilitatis a creaturis». Hanc autem continentiam rerum in Deo secundum eminentiam et causativam potentiam non *sufficere*, ut sit ratio perfecte cognoscendi creaturas in individuo, quatenus sunt per finitatem contractae, sed sub hac ratione essentiam divinam tantum *radicaliter* et quasi sub ratione materiali esse ideam; atque ipsas res sic esse in Deo non *actu*,

sed *potentia*. S. Bonaventuram autem praeter illam continentiam eminentiae et causalitatis in *essendo* requirere continentiam eminentialem in *cognoscendo*, quam habet divina essentia ex duplici capite: primo, quatenus est prima et summa *veritas*, summe et infinite exprimens se et omnes alias veritates; secundo, quatenus habet rationem universalis et particularis causae et communis et propriae similitudinis (speciei), ut explicatur hic q. 2. ad 2. 3. Hanc esse rationem, quare S. Bonav. toties connectat duplicem rationem, scilicet continentiam *virtualem* rerum in potentia Dei, et continentiam *exemplarem* in summa veritate (ut I. Sent. d. 36. a. 1. q. 1. ad 2, a. 2. q. 1; d. 39. a. 1. q. 2.), et quare (hic ad 2.) non praecise similitudinem imitationis, sed similitudinem *expressionis* ad ideam spectare asserat. Porro dicit, ideam esse simul rationem *cognoscendi* rem ideatam et *produciendi* eam, ipsamque secundum primam rationem proprie *ideam* dici, secundum aliam *exemplar*. Haec ex longiore discursu huius auctoris excerptimus.

Utrum autem doctrina Angelici et Seraphici Doctoris praeter differentiam in modo loquendi et procedendi revera ita differat, ut vult de Barberiis, subtiliore et longiore disquisitione indigeret, quam libenter sapientioribus relinquimus. Tamen manifestum est, S. Thomam, S. Bonaventuram ipsumque Scotum concorditer docere haec: ideae sunt in divino intellectu per modum formarum sive similitudinum — ipsae habent triplicem comparisonem scil. ad essentiam divinam, ad intellectum, ad res ideatas extra Deum, quas connotant — *realiter* in Deo idem sunt essentia, intellectus, veritas, idea. Manifestum est etiam ex praedictis, a S. Bonaventura praecipue urgeri illa increatae essentiae *proprietas* (in qua ultima omnis veritatis radix quaerenda est), qua essentia divina se sibi ut intelligenti infinite exprimit ac declarat; unde est, quod increata essentia est prima et infinita *veritas*. Sicut autem a prima *essentia* res creatae acceperunt, ut *sint*, ita a prima *veritate*, ut se ipsas possint *exprimere*, sive ut sint *verae* per participationem primae veritatis. Ipsae autem non possunt exprimere nisi se ipsas, et per imperfectam similitudinem. Prima autem veritas, quae est per essentiam, exprimendo se exprimit etiam omnia alia a se, et sic est eorum idea. — Doctrina haec est profundissima.

V. Quoad primam opinionem in respons. improbatam est notandum, quod *cognoscere per causam* intelligi debet sub additione in *ratione causae* sive inferendo effectum ex causa. Hoc observat Alex. Hal. (S. p. I. q. 23. m. 2. a. 2.) ita dicens: «Potest considerari Deus velut *id quod est* causa, vel in *ratione causae*. Si consideratur ipse, qui est causa, omnia scit per causam, quia omnia scit per se, qui est causa omnium. Non autem scit omnia in ratione causae. Nam ubi intelligens et intellectum sunt idem, non est necessarium medium causa, ut patet, cum anima intelligit se, non intelligit se per causam» etc. Ceterum *cognitio per causam* non opponitur *cognitioni per ideam*, quae potius in causalitate nititur (cfr. S. Thom., de Verit. q. 2. a. 4.).

VI. Praeter auctores iam citatos: Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 2. a. 1. 4, et m. 4. a. 4. — Scot., de hac et duabus seqq. qq. hic q. unica; Report., de hac et duabus seqq. qq. hic q. 2. — B. Albert., hic a. 7; S. p. I. tr. 13. m. 2. a. 4. — Petr. a Tar., d. 36. q. 2. a. 2. — Richard. a Med., d. 36. a. 2. q. 1. 2. — Aegid. R., I. Sent. d. 36. princ. 2. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 5. n. 6. seq. — Durand., I. Sent. d. 36. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. 5.

QUAESTIO II.

Utrum in ideis ponenda sit pluralitas secundum rem.

Secundo quaeritur, utrum sit ponere in ideis pluralitatem secundum rem. Et quod sic, videtur:

1. Quia Augustinus¹ dicit, quod «ideae sunt formae aeternae et incommutabiles». Si sunt formae plures, cum forma dicat ipsum quod est *idea* absolute, tunc videtur, quod sint plures, secundum id quod sunt absolute.

2. Item, idea est *similitudo* exprimens ideatum secundum totum; sed quaecumque uni et eidem secundum totum sunt similia, nullo modo ad invicem differunt²: ergo si idea omnium, secundum id quod est, esset una, tunc omnia essent indifferentia.

3. Item, si idea est *unum quid*, aut una *communis*, aut una *propria* similitudo: si una *communis*: ergo per ipsam nunquam res distinguuntur; si una *propria*: ergo per ipsam nunquam plura cognoscuntur.

4. Item, si idea est *ratio cognoscendi*; sed unumquodque cognoscens cognoscit secundum exigentiam rationis cognoscendi: ergo si idea est unum quid, cum in uno non cadat distinctio, Deus non cognoscit res distincte, sed indistincte.

CONTRA: 1. Augustinus sexto de Trinitate³: «Filius est ars quaedam omnipotentis Dei plena omnium rationum viventium, et omnia in ipso unum sunt».

2. Item, quod perfectius est Deo est attribuendum; sed perfectius est uno posse cognoscere plura et operari quam pluribus⁴: ergo Deo est attribuendum: ergo Deus una idea omnia cognoscit.

3. Item, in omni genere causae *status* est in uno simplici, utpote in genere efficientis et finis⁵: ergo cum Deus sit exemplar, in quo est omnimode status, est ergo in Deo summa unitas. Sed exemplar, quod continet multa, non est omnino unum et simplex: ergo in divino exemplari non est nisi una idea secundum rem.

CONCLUSIO.

Ideae in Deo sunt ipsa divina veritas, et ideo secundum rem est una idea.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum est notandum, quod hic fuit duplex opinio.

Quidam enim dixerunt, quod ideae in Deo secundum rem habent distinctionem. Dixerunt enim, quod est considerare universitatem formarum in Deo, in *anima* et in *mundo* sive in materia. Et in *materia* sive in universo habent distinctionem, compositionem et oppositionem, quia sunt ibi materialiter. In *anima* vero humana habent distinctionem et compositionem, sed non habent oppositionem, et hoc, quia sunt aliquo modo spiritualiter, non tamen omnino, quia sunt a rebus extra⁶; ideo est compositio: differunt enim ab anima. In Deo habent distinctionem, sed non compositionem, nec oppositionem propter summam simplicitatem. Et quamvis in Deo sint distinctae, sunt tamen unum exemplar, sicut plures formae particulares in sigillo faciunt unum sigillum. — Sed ista positio, quamvis in sui initio videatur probabilis, in fine tamen continet errorem. Nam si in Deo esset ponere ideas realiter differentes sive distinctas, tunc esset ibi alia pluralitas realis, quam sit pluralitas personalis; quod abhorrent aures piae. Si dicas, quod non est pluralitatem aliam⁷ absolutam ponere, sed respectivam; tunc quaero de illo respectu: aut est *aliquid*, aut *nihil*: si *nihil*, nulla est ibi realis distinctio; si *aliquid*, non est dare nisi divinam essentiam; sed omnia essentialia in Deo unum sunt.

Et ideo est alia positio, quod ideae sunt unum secundum rem. Et hoc patet sic: idea in Deo dicit *similitudinem*, quae est ratio cognoscendi; illa au-

¹ Vide supra pag. 602, Scholion n. 1. — Post verba Augustini citata Vat., interiecta particula *sed*, sic prosequitur: *sed si formae sunt plures: et cum* etc.

² Cfr. supra pag. 546, nota 2. — Hoc argumentum etiam sic formari potest: quae sunt similia uni tertio, inter se sunt similia; sed creata omnia supponuntur similia uni ideae: ergo sunt inter se similia; sed consequens est falsum: ergo et antecedens.

³ Cap. 10. n. 11.

⁴ Cfr. Aristot., II. de Caelo et Mundo, text. 63. seqq. (c. 42.), ubi ostenditur, illud quod paucioribus actionibus bonitatem participat, nobiliter esse quam quod pluribus. — In fine huius objectionis ante *cognoscit* Vat. cum cod. cc omittit *omnia*, quod in omnibus codd. et ed. 4 exstat.

⁵ In codd. LO adiungitur *et materiae*. — Cfr. Aristot., II. de Caelo et Mundo, text. 22. (c. 4.), et II. Metaph. text. 5. (I. brevior c. 2.).

⁶ Cfr. August., XI. de Trin. c. 5. n. 9. — Sensus est: Obiecta cognita habent in anima esse spirituale, quia quidquid recipitur, recipitur per modum recipientis; non tamen omnino spirituale, quia sunt species a materialibus rebus acceptae. — Paulo superius verbis *aliquo modo* sola Vat. non male praefigit *ibi*. Dein post *ideo est* codd. LO sic prosequuntur: *ibi distinctio; quia vero aliud ab anima; ideo est ibi compositio. In Deo vero habent* etc.

⁷ In Vat. et cod. cc deest *aliam*; non bene, quia defensores illius opinionis *aliam* quidem pluralitatem ponunt, non tamen *absolutam*.

tem secundum rem est ipsa divina *veritas*, sicut supra¹ monstratum est; et quia illa est una, patet, quod secundum rem omnes ideae unum sunt. Et hoc dicit Augustinus² expresse, quod in illa arte omnia sunt unum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod sunt formae; dicendum, quod forma duplex est, scilicet forma, quae est perfectio rei, et forma exemplaris. Et Augustinus accipit ideas in ratione formae pro forma *exemplari*. Utraque tamen *relative* dicitur: illa ad materiam, quam informat, sed ista ad exemplatum. Et ideo, quia forma dicit³ ut ad alterum, sicut similitudo, quando dicuntur *plures* formae, non ex hoc notatur, quod in ideis sit pluralitas secundum rem sive secundum id quod sunt, sed secundum id ad quod sunt⁴.

2. Ad illud quod obiicitur, quod idea est similitudo exprimens secundum totum: ergo etc.; ad hoc est *unus* modus dicendi, quod idea non dicit similitudinem aliquam, per quam cognoscens assimiletur aliis, sed cui multa assimilantur; et multa possunt assimilari uni, sicut si a forma sigilli eadem fiat expressio figurae in cera, poterunt⁵ esse ab eadem forma una multae et variae impressiones, secundum quod sigillum magis et minus imprimitur. Sic in Deo intelligunt: quoniam multitudo in rebus venit secundum *gradus* et *approximationem* ad ipsum esse divinum. — Sed illud non sufficit dicere, quia Deus *facit* omnia diversa secundum *formam*, non tantum secundum *gradum* et dignitatem; et illa *cognoscit* per unum secundum rem, quod quidem est similitudo cogniti. — Si tu dicas, quod hoc est, quia Deus se ipso cognoscit, sicut se ipso agit, ideo, sicut uno agit multa, ita uno cognoscit multa; adhuc non est solutum, quia adhuc manet quaestio, quomodo ipse Deus possit assimilari multis.

Propter hoc dicendum, quod similitudo *quaedam* est secundum *proprietaem generis*; et de hac non est dubium, quod non potest esse una plurium

genere differentium; et haec est similitudo, quae *exprimitur* et causatur a re generis determinati⁶. *Alia* est similitudo simpliciter *extra genus*; et haec, quia ad hoc genus non arctatur, qua ratione est huius, ea ratione est illius, et qua ratione est huius secundum partem, eadem ratione secundum totum; et talis similitudo est divina veritas et idea in Deo. — Si tu quaeras, quomodo hoc possit intelligi; aliquid potest, quamvis non possit aptari omnino simile. Cum enim illa similitudo sit actus purus et ipsa veritas, sicut dictum est⁷, et omnia alia cognoscibilia, quantumcumque nobilia secundum id quod sunt, comparentur ad ipsam per modum *possibilis*: sicut *unum* secundum *formam* potest assimilari *pluribus* secundum *materiam*⁸ *diversis*, sic in proposito una realis similitudo potest esse omnium cognoscibilium. Et potest poni *exemplum* in luce aliquo modo, quae una secundum numerum exprimit multas et varias species colorum. In cognitione autem nostra, quoniam se habet per modum possibilis respectu cogniti et quodam modo informabilis ab illo, non potest inveniri similitudo, immo invenitur dissimilitudo; et ideo aspiciendo ad cognitionem nostram videtur nobis in Deo non esse intelligibile.

3. Ad illud quod *quaeritur*, utrum illa similitudo sit propria vel communis; dicendum, quod Deus non dicitur *causa universalis* nec *particularis* simpliciter; sed aliquid habet de nobilitate causae *universalis*, quia potest in plurimos effectus; similiter⁹ aliquid de causa *particulari*, quia immediate et sufficienter potest in effectum quemlibet. Sic in *cognitione* Dei intelligendum, quod nec omnino est in *universali*, nec omnino in *particulari*. Similiter de *similitudine* et idea intelligendum est, quod *communis* est quantum ad indifferentiam ei amplitudinem, *propria*¹⁰ vero quantum ad discretissimam expressionem. — Ratio huius est, quia est similitudo *exprimens*, non impressa nec expressa;

¹ Quaest. praec. — Mox pro *secundum rem*, quam lectionem auctoritate codd. P Q aa bb in textum recepimus, Vat. minus distincte *per eam*.

² Cfr. supra fundam. 1. — Proxime post pro *quod* Vat. *quia*.

³ Vat., fere omnibus codd. et edd. 1, 2, 3 refragantibus, *dicitur*.

⁴ Verba ultima *sed secundum id ad quod sunt* a vetustioribus codd. absunt. Forte a librariis ut supervacanea habita et ommissa sunt propter consonantiam cum verbis immediate antecedentibus. In Vat. nec non in ed. 1 exstant, et insuper in Vat. eis adiungitur: *id est, ad ea quae sunt extra, scilicet ratione connotatorum, ut sunt ipsa ideata*. Paulo ante pro *sive* codd. aa bb *sed solum*; male.

⁵ Vat. *possunt*. Nostram lectionem *poterunt*, quae est codicis Z, non obscure suadent permulti codd. legentes *poterit*, et cod. O exhibens *potuerunt*.

⁶ Sola Vat. *determinate*, et paulo inferius *eadem* pro *ea*.

⁷ In corp. quaest.

⁸ Pro *materiam* plurimi codd. et omnes primae edd., excepta I, perperam *naturam*, cod. U *numerum*. Post *mate-*

riam ed. 1 inserit *etiam*. Subinde pro *una realis* cod. T *eadem realis*.

⁹ Pro *similiter* codd. A T X et ed. 1 *simul*, quod cod. T sine interpunctionis signo cum praecedentibus connectit, post *simul* ponens virgulam. Eadem constructio, verborum ordine tantum paulo immutato, invenitur in cod. X: *in plurimos simul effectus*, quae tamen lectio nobis minus arridet, quia conceptum causae universalis nimis arctat. Ad rem Scot., II. Phys. q. 8: Dicitur causa universalis in causando, et tunc universalitas causae attenditur penes diversitatem *effectuum*, quos illa causa potest producere; secundo penes diversitatem *locorum*, in quibus potest simul producere diversos effectus; et tertio penes diversitatem *temporum*, in quibus potest producere diversos effectus successive: ita quod illa causa dicatur universalior, quae potest simul producere effectus plures in pluribus locis, aut in pluribus temporibus potest plures effectus producere.

¹⁰ Cod. X *particularis*, et dein *distinctissimam* pro *discretissimam*. Paulo inferius post *nec expressa* cod. R addit: *quia omnino exprimens, non impressa nec expressa*.

quia *omnino* exprimens, ideo summe exprimit et secundum omnes conditiones. Et *rursus*, ex hoc quod non est expressa, ideo non est arctata nec limitata, sed extendit se ad omnia, sicut divina *essentia*; quamvis tota sit in uno, non tamen sic est in uno¹, quod non sit in alio.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod cognoscit secundum exigentiam rationum; dicendum, quod sicut *ratio cognoscendi* est una, et tamen plura

cognita distinctissime repraesentat secundum proprias conditiones; sic divina *cognitio* quantum ad *modum* cognoscendi, qui est in ipsa, est una et simplex, non distincta; sed in comparatione ad *obiectum* distincte cognoscit. Quando ergo dicitur: Deus cognoscit omnia *distincte*; si *distinctio* ponitur in cognitione per comparationem ad *cognoscentem*, falsa est; si autem per comparationem ad *cognitum*, sic habet veritatem.

SCHOLION.

I Pro intelligentia doctrinae de ideis, quam profitetur Seraphicus, maximi momenti sunt solutiones ad 2. et 3. Eandem doctrinam profundam comprobatur Scotus, IV. Sent. d. 50. q. 3, et pluries alibi. — Quinque differentiae, quae obtinent inter cognitionem et ideas Dei et nostras, hic innuuntur. 1. Intellectus divinus est purus actus, et cognoscibile est in ratione potentiae ad illum, dum intellectus noster est potentia et in potentia ad cognoscibile. 2. Intellectus et intellectio in Deo est ipsa divina substantia; intellectio nostra ut actus est accidens. 3. Intellectus divinus non accipit a rebus ullam speciem impressam vel expressam, sed potius ut similitudo *expressiva* rebus exprimit et dat assimilationem, sive, ut dicit Alex. Hal. (S. p. I. q. 23. m. 4.), « cognoscit per similitudinem, quae non est *a rebus* sed *ad res* »; intellectus noster a rebus mutuatur speciem impressam et format speciem expressam. 4. Idea realiter una in Deo est perfectissima similitudo *omnium* cognoscibilium, sive actualium sive possibilium (cfr. hic q. 4. ad 2.).

5. Ideae nostrae non exprimunt rem nisi ex parte, divina idea vero exprimit rem cum omnibus modis, ad obiectum quomodoque spectantibus. Breviter hoc exprimit Seraphicus in Breviloq. (p. I. c. 8.): « Quia exemplar (in Deo) est simplicissimum et perfectissimum, ideo actus purus; quia vero infinitum et immensum, ideo extra omne genus. Et hinc est, quod existens unum, potest esse similitudo expressiva multorum ».

II. Alii auctores fere omnes hanc et sequentem quaestionem simul tractant. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 4, et q. 44. m. 4; p. II. q. 3. m. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 36. q. 2. a. 2; S. I. q. 45. a. 2; S. c. Gent. I. c. 54. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 9; S. p. I. tr. 13. q. 45. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., de hac et seq. q. d. 36. q. 2. a. 3. — Richard. a Med., I. Sent. d. 36. a. 2. q. 3. — Aegid. R., de hac et seq. q. I. Sent. d. 36. princ. 2. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 5. n. 9. — Durand., de hac et seq. q. I. Sent. d. 36. q. 4. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 36. q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum in ideis sit pluralitas secundum rationem.

Tertio quaeritur, utrum in ideis sit pluralitas secundum rationem. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus libro Octoginta trium Quaestionum²: « Alia ratione conditus est homo, alia equus »: ergo si idea dicit ipsam rationem cognoscendi, necesse est, quod plurificetur secundum rationem.

2. Item, hoc ipsum ostenditur ex modo loquendi et definiendi, quia Augustinus³ loquitur in plurali et definit in plurali ipsas ideas dicens, quod *sunt formae*: ergo plurificantur *re*, vel *ratione*; sed non *re*: ergo *ratione*.

3. Item, idea dicit similitudinem ad cognitum, et similitudo, quamvis in Deo sit quid absolutum, habet modum dicendi ad alterum sive respectum;

sed plurificatio similitudinis relativae est a re, cui assimilatur⁴: ergo cum res ideatae sint plures, ideae sunt plures secundum rationem dicendi.

4. Item, Deus, antequam res producat, distincte cognoscit et actu; sed non est distinctio in Deo cognoscente nec in cognito: ergo oportet, quod sit in ratione cognoscendi.

CONTRA: 1. Si est⁵ plurificatio secundum rationem, cum non sit re, tunc videtur illa pluralitas non esse aliud quam vanitas.

2. Item, si est in hoc nomine *idea* pluralitas, aut ratione eius *quod est*, aut ratione eius *ad quod est*: non ratione eius *quod est*, quia est divina essentia; si ratione eius *ad quod est*, ergo cum *verbum* et *exemplar* et *ars* dicant respectum ad crea-

Ad oppositum.

¹ Post *uno* Vat. cum cod. cc sine causa repetit *sic*.

² Quaest. 46. n. 2.

³ Loc. cit. Vide supra pag. 602, Scholion n. 1.

⁴ Nam regula est, quod ad pluralitatem relationum sufficit pluralitas unius terminorum; unde in uno puncto respectu di-

versarum linearum possunt esse plures relationes. Cfr. hic q. 4. ad 3. 4. — Paulo superius pro *habet* Vat. *habet tamen*.

⁵ Cod. Z et ed. 4 post *est* subiiciunt *ibi*. Mox pro *cum non sit* re cod. T *cum secundum rem non sit*.

turam, saltem secundum nomen debent plurificari, quod tamen falsum est.

3. Item, si ideae sunt plures, non propter significatum, sed propter connotatum, tunc *quaero*: aut connotatum illud est *aeternum*, aut *temporale*: si *aeternum*, ergo videtur, quod plura sint ab aeterno; si *temporale*, ergo videtur, quod idea non dicatur de Deo nisi ex tempore, sicut nec *dominus* nec *creator* dicuntur nisi ex tempore.

4. Item, ideae, si sunt plures propter ideata, aut ergo secundum *esse*, quod habent ideata in *Deo*, aut in *proprio genere*. Si propter *esse*, quod habent in *Deo*; *contra*: in Deo sunt unum, ergo ratione illius *esse* non possunt dici plures. Si propter *esse*, quod habent in *proprio genere*; sed¹ non habent nisi ex tempore: ergo vel ideae non sunt plures nisi ex tempore, vel temporale est causa aeterni; quorum utrumque est inconveniens.

5. Item, idea aut dicit *aliquid*, aut *nihil*: si *nihil*, ergo nec pluralitatem habet nec unitatem; si *aliquid* dicit, ergo si sunt plures ideae, sunt plures res: ergo si plures ideae sunt ab aeterno, plures res sunt ab aeterno; sed non plures res personaliter, quia idea non dicit quid personale: ergo plures essentialiter.

CONCLUSIO.

Idae in Deo sunt unum secundum rem, sed plures secundum rationem intelligendi.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut patet ex praedictis distinctione trigesima², quamvis in Deo nullus sit respectus ad creaturam a parte rei, tamen contingit, ipsam essentiam significari in respectu ad creaturam per multa nomina. Nec tamen nomen sive vocabulum³ est vanum. Intelligendum igitur est, quod hoc nomen *idea* significat divinam essentiam in comparatione sive in respectu ad creaturam. Idea enim est similitudo rei cognitae, quae quamvis in Deo sit⁴ absolutum, tamen secundum modum intelligendi dicit respectum medium inter cognoscens et cognitum. Et quamvis ille respectus secundum rem plus se teneat ex parte cognoscentis, quia est ipse Deus, tamen secundum rationem⁵ intelligendi sive dicendi similitudo plus se tenet ex parte cogniti. Et quoniam cognoscens est unum, et cognita sunt multa;

ideo omnes ideae in Deo sunt unum secundum rem, sed tamen plures secundum rationem intelligendi sive dicendi. Unde concedendum est⁶, omnes rationes in Deo esse unum quid, sed non unam ideam sive rationem, sed plures.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod isti rationi nihil subest ex parte rei; dicendum, quod falsum est, quia respectui⁷ subest ex parte Dei essentia, non respectus; ex parte vero creaturae subest verus respectus, et ideo respectus ille significatus non inducit falsitatem. Sic pluralitati respectuum, quamvis non subsit pluralitas ex parte Dei, subest tamen ex parte connotatorum; unde respectus ille sic plurificatus non habet falsitatem nec vanitatem.

2. Ad illud quod obiicitur, quod verbum et ars dicunt respectum; dicendum est, quod dicunt, sed aliter quam idea vel ratio⁸. Nam *idea* sive ratio cognoscendi plus se tenet secundum rationem intelligendi ex parte cogniti. *Similitudo* enim, secundum quod huiusmodi, non dicit respectum ad id in quo est, sed cuius est; sed *verbum* plus se tenet a parte dicentis, similiter et *ars* et *exemplar* ex parte producentis: et quia multa sunt cognita, et unum cognoscens, ideo *idea*e sunt plures, et *ars* tantum una. — Vel aliter, *ratio* et *idea* dicunt respectum ad res in quantum distinctae sunt, non sic alia vocabula.

3. Ad illud quod obiicitur, quod connotata non⁹ sunt plura ab aeterno; dicendum, quod pluralitas est in ideis ratione connotatorum. Sed de connotatis est loqui dupliciter: aut in quantum *sunt*, aut in quantum *connotantur*. In quantum *sunt*, sic sunt solum ex tempore; in quantum autem *connotantur*, sic possunt connotari et *aeternaliter* et *temporaliter*: *aeternaliter*, quando¹⁰ respectus importatur ut in habitu, sicut per hoc nomen *praedestinatio* — ideo praedestinatio est aeterna, quia connotat effectum non in actu, sed in habitu — *temporaliter* vero, quando respectus importatur in actu, sicut per hoc verbum *creare*. Quoniam igitur sic connotantur temporalia, ut futura sunt, et futura sunt multa; ideo connotantur ut multa. Sed tamen sic connotata, quamvis ab aeterno connotentur¹¹, non sunt ab aeterno, sed ex tempore; ita multitudo connotatorum, quamvis ab aeterno dicatur, tamen non ponit realem multitudinem nisi ex tempore.

4. Ad illud quod *quaeritur*, utrum secundum esse ideatorum sint ideae plures; dicendum, quod

¹ Supple cum codd. Z aa bb et ed. 1 hoc.

² Quaest. 3. — Mox verba a parte rei idem significant quod *realis*.

³ Sola Vat. sic: *Nec tamen hoc nomen sive vocabulum Idea est vanum.*

⁴ Sola Vat. hic addit *quid*. Paulo ante pro *Idea enim est* cod. bb cum ed. 1 *Idea enim dicitur*.

⁵ Pro *secundum rationem* Vat. cum solo cod. cc *ratione*.

⁶ Vat. perperam *concedendae sunt*.

⁷ In cod. O adtextitur *vel rationi*.

⁸ Codd. V W adiiciunt *cognoscendi*.

⁹ Particula *non* perperam abest a Vat. et cod. cc. Propositio post *connotata* in cod. V sic incipit: *Si in quantum sunt, sic etc.*

¹⁰ Pro *quando* codd. A F G H I W X Y minus bene *quia*. Paulo inferius post *ideo* cod. R inserit *enim*.

¹¹ Codd. A C F G H K L R S W X cum primis edd. *connotent*. Paulo ante pro *Sed tamen sic* cod. R *Sed tamen sicut*.

secundum *esse*, quod habiturae sunt res ideatae in proprio genere¹. Et quamvis illud non habeant nisi ex tempore, tamen ab aeterno fuerunt habiturae: et ideae sunt rerum ut *futurae* sunt: ideo intelliguntur non tantum plures ex tempore, verum etiam ab aeterno. Sic differt intelligere praedestinationem fuisse ab aeterno et reprobationem, non ratione eius quod fuit ab aeterno, sed ratione eius quod futurum erat ex tempore.

5. Ad illud quod obiicitur: si plures ideae, ergo plures res²; dicendum, quod idea non dicit tantum quod *est*, sed respectum *ad id* quod futurum est, vel etiam potest esse; et ratione illius respectus re-

cipit plurificationem. Et quia ille nihil ponit in actu, sed solum in potentia, hinc est, quod pluralitas idearum aeterna non ponit aliquam pluralitatem actua-lem: sicut non ponitur, si dicatur, quod³ potest facere plura. Sed hoc nomen *res* quod dicit importat absolute; et ideo cum dicitur, plures *res* esse, ponitur pluralitas in actu; et ideo argumentum illud non valet, immo est ibi *quid et simpliciter*⁴, sicut si dicatur: plura sunt possibilia Deo, vel plura sunt cognita: ergo plura sunt. Sic nec valet, plures ideae sunt: ergo plures res sunt; quia *ideae* non sunt plures ratione eius quod *sunt*, sed ratione eius *ad quod sunt*.

SCHOLION.

Conclusionem eliditur error Avicennae fingentis, in Deo unam tantum esse ideam respectu primae intelligentiae a Deo emanatae, in qua aliarum rerum sint ideae. — In conclusione doctores catholici conveniunt, non autem in ipsius determinatione et explicatione. Durand. (d. 36. q. 4.) ideo plures ideas

esse asserit, quia plures significantur res creabiles, a Deo ab aeterno intellectae; cum quo fere convenit Scotus cum aliis, iuxta eorum sententiam circa rationem propriam idearum (cfr. Scholion hic q. 1.). Auctores vide in Scholio praeced.

QUAESTIO IV.

Utrum ideae plurificentur per comparisonem ad ideata, quatenus haec in specie, vel in individuo diversa sunt.

Quarto quaeritur, utrum ideae plurificentur per comparisonem ad ideata secundum multitudinem ideatorum quantum ad diversitatem universalium, aut singularium. Et quod singularium, videtur:

1. Quoniam per ideas est ratio distinguendi; anmenta. sed Deus non tantum distinguit universale ab universali, sed etiam singulare a singulari. Sed quia distinguit universale ab universali, ideo habet pluri-um universalium ideas plures et rationes. Unde «alia ratione conditus est equus, alia ratione conditus est homo⁵»: ergo etc.

2. Item, cognitio rei verissima est secundum rei totalitatem⁶; sed singulare aliquid addit supra universale: ergo cum Deus totum cognoscat, non tantum habet ideam universalis, sed etiam superad-

diti, scilicet singularis; similiter et alterius singularis. Ergo si addita sunt diversa secundum rationem sive multitudinem idealem, patet etc.

3. Item, Deus quosdam ex hominibus praedestinat, quosdam reprobat; sed alia ratione praedestinat, et alia ratione reprobat: ergo secundum aliam rationem et ideam sunt praesciti et praedestinati in Deo. Sed haec est diversitas individualis sive numeralis: ergo etc.

4. Item, idea multiplicatur in divinis ratione respectus et relationis ad ideatum, ergo multiplicato uno⁷, multiplicatur et reliquum: cum ergo homo, qui est ideatum, multiplicetur in diversis individuis secundum rem, multiplicabitur idea respectu illorum secundum rationem.

¹ Sive: secundum *esse actuale*, quod habebunt in se et quod contradistinguitur ab *esse ideali*, quod habent in Deo. — Paulo inferius pro *Sic differt intelligere praedestinationem*, quae lectio est praestantiorum codd., cod. cc cum edd. 2, 3, 4, 5, verbo *intelligere* omisso, *Sic differt praedestinationem*; Vat. *Sic dicitur praedestinationem* etc.

² Multi codd. *rationes*; perperam. Mox pro *tantum quod est* Vat. cum cod. cc *tantum quid est*.

³ Supple cum codd. W Z et ed. 1 *Deus*. Post pauca pro *dicitur*, plures Vat. *dicit plures*.

Cod. V completius *est ibi fallacia secundum quid et simpliciter*, de qua vide Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5.).

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ August., 83 Qq. q. 46. n. 2. — Paulo superius post *plurium* multi codd. intericiunt *et*.

⁶ S. Doctor vult dicere: perfectissime et verissime res cognoscitur, quando secundum totum cognoscitur; quae cognitio ab Augustino comprehensio dicitur, de quo vide supra pag. 69, nota. 4. De propositione subsequenti cfr. Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.).

⁷ Scilicet ideato. — In codd. F Q W et ed. 1 voci *uno* adiungitur *relativorum*, quod additamentum nimis videtur generale. Mox pro *cum ergo*, quam lectionem assumimus ex codd. V X Z, Vat. *et cum*; codd. A F G H I K T et alii cum primis edd. omittunt *ergo*.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Augustinus ad Nebridium¹: «Dico, quantum ad hominem pertinet, tantum quidem hominis, non meam vel tuam, ibi esse rationem»: ergo multiplicatio vel distinctio idearum attenditur solum secundum diversitatem universalium.

2. Item, artifex creatus per unam ideam producit multa: ergo cum hoc sit nobilitatis, Deus per unam ideam re et ratione multa diversa² numero producit.

3. Item, singulare ut singulare est compositius universali: ergo si est idea in Deo singularis ut singularis, tunc ergo est una idea altera simplicior; sed hoc est inconueniens: ergo etc.

4. Item, singulare magis proprium est quam universale³: si ergo in Deo est idea universalis ut universalis, et singularis ut singularis, ergo una idea communis, altera propria. Sed commune prius est et simplicius est quam proprium: ergo una idea est altera prior et simplicior: ergo in Deo est ponere ordinem et compositionem essentialem, ergo etc.

CONCLUSIO.

Idae plurificantur non solum secundum multitudinem universalium, sed etiam singulare.

RESPONDEO: Dicendum, quod idea in Deo secundum rem est divina veritas, secundum rationem intelligendi est similitudo cogniti. Haec autem similitudo est *ratio expressiva* cognoscendi non tantum universale, sed etiam singulare, quamvis ipsa non sit universalis nec singularis, sicut nec Deus⁴. Et ideo non tantum est similitudo universalis, ut universale est, sed etiam singularis ut singulare, et ideo, quia similitudo est utrorumque, non solum multiplicatur secundum multitudinem universalium, sed

etiam singulare. Et hoc est quod dicit Augustinus ad Nebridium: «Dico, quantum ad hominem faciendum⁵ hominis tantum esse rationem, quantum vero ad orbem temporis varias hominum rationes in illa sinceritate vivere».

1. Et ex hoc patet solutio illius verbi Augustini, quia Augustinus dicit, quod quamvis universalis, ut universale est, una sit idea, tamen singulare ut singulare sunt plures. Unde ibidem dicit⁶, «quod si quis velit facere angulum, sufficit habere anguli rationem. Si quis autem velit pingere quadrangulum, necesse est, quod rationem habeat quatuor angulorum».

2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod artifex creatus producit multa per unam ideam; dicendum, quod hoc facit per applicationem ipsius ad diversas materias. Unde si habet solum ideam unam, impossibile est intelligere, quod secundum illam simplici aspectu cognoscat diversa; Deus autem simplici aspectu cognoscit singulare ut diversa⁷, ita quod secundum totum et secundum proprias differentias et proprietates; ideo non est simile.

3. 4. Ad illud quod obiicitur de compositione et prioritate, dicendum, quod nec secundum rem, nec secundum rationem oportet quod idea habeat ideati proprietates. Nam corporalis⁸ est similitudo spiritualis, et compositi est similitudo simplex, etiam in creaturis; ideo non oportet, quod una idea sit altera simplicior vel prior. Similitudo tamen secundum rationem intelligendi habet proprietatem ideati secundum *distinctionem*, tum propter correlationem, quia oportet quod, uno relativorum⁹ multiplicato, multiplicetur et reliquum, saltem secundum rationem, ubi est relatio secundum rationem; tum etiam, quia similitudo illa est ratio exprimendi et distinguendi; et ideo, quamvis recipiatur proprietas distinctionis, non oportet tamen de aliis¹⁰.

¹ Epist. 14. n. 4. — In textu allato Vat. post *hominem* addit *faciendum*, neque codd. neque ed. 1 suffragantibus; et subinde pro *non meam* non pauci codd. perperam substituunt *ut meam*. Mox pro *idearum* Vat. cum cod. cc *ideatorum*.

² Multi codd. ut A C F G I K R S T U etc. cum edd. 1, 2, 3 *diverso*; cod. V *distincto*.

³ Hoc eruitur ex definitione proprii, quod iuxta Aristot., I. Topic. c. 4. *solū* convenit: «Nemo enim proprium dicit quod contingit alii inesse». Et I. Periherm. c. 5. (c. 7.): «Dico autem universale quod in *pluribus* praedicari natum est; singulare vero quod non». — Mox post *idea communis* codd. V W subiiciunt *est*.

⁴ Cfr. hic q. 2. ad 3, et d. 19. p. II. q. 2, ubi et plura occurrunt, quae ad obiectiones respiciunt.

⁵ Vat. hic addit *pertinet*, pro quo in textu originali *atti-*

net. Nostra lectio sequitur praestantiores codd. Paulo post pro *orbem* Vat. cum ed. 1, codd. et textu originali repugnantibus, *ordinem*.

⁶ Epist. 14. n. 4, ubi textus originalis sic: Itaque quoties demonstrare angulum volo, non nisi una ratio anguli mihi occurrit, sed quadratum nequaquam scriberem, nisi quatuor simul angulorum rationem intuerer.

⁷ Codd. K L O Y aa adiungunt *singulare*; paulo inferius codd. L O voci *proprietates* praemittunt *diversas*.

⁸ Vat. *Nam rei naturalis*. Mox eadem Vat. cum cod. cc omittit *altera*.

⁹ Cod. T cum nonnullis aliis codd. et ed. 3 *correlativorum*.

¹⁰ Id est: non oportet, quod aliae proprietates ideatorum in intellectum recipiantur, praeter illam proprietatem distinctionis.

SCHOLION.

I. Conclusio est contra nonnullos, qui Platonem secuti, « omnium singularium bonorum negant in Deo ideas esse, dicentes, singularia non habere aliam ideam quam ideam speciei, et Deum cognoscere per ideam specierum omnia singularia contenta sub specie » (ita dicit Richard. a Med., I. Sent. d. 36. a. 2. q. 4.). Huic sententiae favere videtur Henr. Gand. (Quodl. 3. q. 3.). Sed communis sententia cum S. Bonav. et S. Thom. (S. I. q. 15. a. 3. ad 4.) et eodem Richardo illam opinionem reprobant. Attamen S. Thom. in alio loco (de Verit. q. 3. a. 8. ad 2.) utramque sententiam sic conciliat: « Si loquamur de *idea proprie*, secundum quod est rei eo modo quo est in esse producibilis; sic una idea respondet singulari, speciei et generi, individualis in ipso singulari, eo quod Socrates, homo et animal, non distinguitur secundum esse. Si autem accipiamus ideam *communiter* pro similitudine vel ratione, sic, cum

diversa sit consideratio Socratis, ut Socrates est, et ut homo est, et ut est animal, respondebunt ei plures ideae vel similitudines ». Hoc convenit cum principiis S. Bonaventurae.

In solut. ad 3. 4. notanda est exceptio ibi facta in regula generali, quod idea non habeat proprietates ideati; excipitur enim proprietas *distinctionis*. Simul attendenda est probatio huius exceptionis, duplici ratione firmata. Difficultas circa prioritatem idearum magis explicatur hic q. 6.

II. Praeter locos citatos: Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 6. — Scot., de hac et seq. q. Report. I. Sent. d. 36. q. 3. 4. — S. Thom., I. Sent. d. 36. q. 2. a. 3; S. c. Gent. I. c. 63. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 36. q. 2. a. 4. — Richard. a Med., I. Sent. d. 36. a. 2. q. 4. — Egid. R., I. Sent. d. 36. princ. 2. q. 4. collat. 3. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 36. q. 2.

QUAESTIO V.

Utrum ideae in Deo sint numero finitae, an infinitae.

Quinto quaeritur, utrum in Deo sit ponere multitudinem idearum secundum numerum finitum, vel infinitum. Et quod secundum numerum infinitum, videtur.

1. Augustinus de Civitate Dei undecimo¹: « Una est sapientia, in qua infiniti sunt thesauri omnium rerum intelligibilium ».

2. Item, Augustinus sexto de Trinitate² dicit, quod « Filius est ars plena omnium rationum viventium »; sed constat, quod ars illa est infinita: ergo non impletur nisi infinitis, ergo sunt ibi infinitae rationes.

3. Item, *ratione* videtur, quia constat, quod Deus cognoscit omnes species numeri, ergo omnes habent ideas in Deo; sed species numeri sunt infinitae³: ergo etc. *Si dicas*, quod sunt infinitae species quoad *nos*, non secundum *rem*; *contra*: ponatur⁴, quod omnes species numeri sint in re; hoc posito, de necessitate sequitur, quod infinita simpliciter actu sunt: ergo si omnium specierum numeri sunt in Deo ideae actu, patet etc.

4. Item, Deus potest infinita producere⁵; sed

nihil potest producere, cuius non habeat cognitionem et ideam: ergo habet ideas infinitorum. Sed plurium sunt ideae plures: ergo infinitorum sunt infinitae.

5. Item, omnibus finitis possunt excogitari plura, quia omni finito potest excogitari aliquid maius; sed nec Deus, nec homo habet⁶ plura cogitare his quae Deus cognoscit, quia tunc Dei scientia non esset summa: et si hoc, cum cognoscat per ideas, patet etc.

CONTRA: 1. Augustinus de Civitate Dei duodecimo⁷: « Quidquid scitur, scientis comprehensione finitur »; sed constat, quod rationes cognoscendi sciuntur: ergo finiuntur. Sed quaecumque finiuntur, sunt finita: ergo etc.

2. Item, multitudo idearum est secundum multitudinem ideatorum; sed constat, omnia alia a Deo de necessitate esse finita actu: ergo similiter et ideas.

3. Item, ubi est infinitas, ibi est confusio et inordinatio; sed in exemplari aeterno nulla cadit confusio nec inordinatio: ergo etc.

¹ Cap. 10. n. 3. In loco citato textus originalis post verba *in qua* adiungit *immensi quidam atque*.

² Cap. 10. n. 11.

³ Aristot., III. Phys. text. 36. (c. 5.), et XI. Metaph. c. 9. (X. c. 10.) infinitum vocat *passionem* (proprietaem) *numeri*.

⁴ Quod tamen in se non est possibile. Licet enim Deus actu cognoscat infinitos numeros, non sequitur, quod actu infinitos ad extra producere possit. Cfr. infra d. 43. q. 3. — Proxime ante pro *non secundum rem* cod. T *sed finitae secundum rem*,

cod. V *finitae secundum rem*. In fine argumenti post *idea* Vat. interponit *et sunt infinitae*, quae accessio habetur et in ed. 1, omissa tamen vocula *et* ac posita ante *idea* virgula.

⁵ Intellige: infinita in potentia, id est, non potest producere tot, quin non possit plura. Cfr. infra d. 43. q. 3.

⁶ Cod. T cum ed. 1 *potest*.

⁷ Cap. 18. Loci citati textus originalis hic est: Quidquid scientia comprehenditur, scientis etc.

4. Item, ponere infinitatem actu in creatura est ponere imperfectionem, unde omne creatum eo est finitum, quo perfectum¹; sed omnis conditio imperfectionis est a Deo releganda: ergo etc.

CONCLUSIO.

Ideae divinae non sunt in numero finito, sed infinito.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicitur in Psalmo², *divinae sapientiae non est numerus*, ac per hoc nec rationum, per quas divina sapientia cognoscit; et quoniam non habent numerum, non sunt numerabiles: ideo non sunt in numero finito, sed infinito. Et concedendae sunt rationes et auctoritates ad hoc inductae.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod omne scibile est finitum, ergo etc.; dicendum, quod omne scibile per comprehensionem est finitum comprehendenti; rationes autem aeternae per comprehensionem a solo Deo sciuntur, ideo soli Deo sunt finitae. Sed quemadmodum non sequitur: hoc aequatur infinito, ergo est finitum, immo est ibi *quid et simpliciter*³, et potius sequitur oppositum: ergo non est finitum; sic etiam in proposito iudicandum. Rationes autem illae non sunt comprehensibiles ab aliquo intellectu finito; ideo patet illud.

2. Ad illud quod obiicitur, quod multitudo idearum est a multitudine ideatorum; dicendum, quod

sicut dictum est⁴, non venit a multitudine ideatorum in quantum creata, sed in quantum connotata. Idea autem non connotat ideatum secundum actua-
lem existentiam, sed solum secundum potentiam. Et quia Deus potest facere infinita, quamvis nunquam faciat nisi finita, ideo ideae vel rationes cognoscendi sunt in Deo infinitae, quia non tantum sunt entium vel futurorum, sed omnium Deo possibilem. Nihil enim potest Deus, quod non actu cognoscat.

3. Ad illud quod obiicitur, quod infinitas ponit confusionem; dicendum, quod est ponere infinitatem secundum diversitatem realem; et sic privat et distinctionem et ordinem, si ponatur actu. Sed multitudo idearum non est rerum diversarum, sed dicit immensitatem divinae veritatis in exprimendo⁵ et cognoscendo omne quod est Deo possibile, et hoc quidem secundum rem et actum est unum: ideo non est confusio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod imperfectionis est infinitas in creatura; dicendum, quod quamvis sit imperfectionis in creatura, non tamen est⁶ in Creatore, quia est intelligere infinitatem per *defectum* et per *excessum*. Infinitas per *defectum* potest esse in creatura ut in materia⁷, et hoc est imperfectionis: haec autem nullatenus est in Creatore. Infinitas autem per *excessum* non potest simpliciter esse in creatura, quoniam habet esse creatum et compositum et limitatum; Deus autem nihil horum habet, et ideo habet infinitatem, et haec est summae perfectionis.

SCHOLION.

I. Solutio huius quaestionis dependet a solutione alterius quaestionis, scil. utrum etiam rerum mere possibilem sint ideae in Deo statuendae; quod omnes concedunt, sed cum quadam differentia explicant. S. Thomas (S. I. q. 15. a. 3. ad 2.) distinguit ideam in sensu strictiore ut exemplar et principium *operandi*, et in sensu largiore ut principium seu ratio *cognoscendi*. Idem dicit (de Verit. q. 3. a. 6.): «Quod idea *proprie* dicta respicit practicam cognitionem non solum in actu, sed in *habitu*. Unde cum Deus de his quae facere potest, quamvis nunquam sint facta nec futura, habeat cognitionem *virtualiter* practicam; relinquitur, quod idea possit esse eius, quod nec est, nec fuit, nec erit» etc.

Ex principiis hic positus solvi potest alia quaestio, utrum idea pertineat ad scientiam *speculativam*, an ad practicam. Resolvendum enim est, quod ad practicam pertinet, quatenus est principium operandi; ad speculativam vero, quatenus est principium cognoscendi. Convenit S. Thom., de Verit. q. 3. a. 3; addit tamen etiam alium modum loquendi, secundum quem *proprie* loquendo *idea* respiciat scientiam practicam vel actu vel *virtute*, dum vocabula *similitudo* et *ratio* tam speculativam quam practicam scientiam respiciunt.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 36. a. 2. q. 5. — Durand., I. Sent. d. 43. q. 2. n. 12. seq. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 36. q. 3.

¹ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.), ubi inter alia ea dicuntur perfecta, quae finem habent sive acquirunt.

² Psalm. 146, 5. — Paulo inferius verba *sed infinito* in sola Vat. desiderantur.

³ Codd. O V *ibi secundum quid et simpliciter*, de quo vide supra pag. 343, nota 7. Mox pro *sic etiam* codd. A S T X et alii nonnulli cum ed. I solummodo *sic*.

⁴ Quaest. praeced. — Paulo inferius pro *ideatum* plurimi

codd. cum edd. 2, 3 *ideitatem*, et subinde *exigentiam* pro *existentiam*; corrupte.

⁵ Cod. O sic: *sed dicit infinitatem vel modorum imitandi divinam essentiam, sicut alias dictum est, divinae veritatis imprimendo et cognoscendo etc.*

⁶ In cod. T et aliis nonnullis omittitur *est*.

⁷ Aristot., VII. Metaph. text. 40. (VI. c. 11.): Cum materia namque non est, indefinitum (*ἀόριστον*) etenim etc.

QUAESTIO VI.

Utrum ideae ordinem habeant.

Sexto et ultimo quaeritur, utrum in ideis sit ponere numerum ordinatum. Et quod sic.

1. Videtur Augustinus¹ dicere: «Alia ratione conditus est homo quam equus», quia alius est homo, alius equus: ergo cum homo sit nobilior equo, pari ratione nobiliori idea vel ratione est conditus homo quam equus. Sed ubi est magis nobile et minus, ibi est ordo: ergo etc.

2. Item, sicut Deus per ideas cognoscit et producit res distinctas, ita² cognoscit et producit res ordinatas: ergo sicut ponitur pluralitas in ideis ex pluralitate cognitorum et ideatorum, ita debet poni ordo ex ordine.

3. Item, ubi pluralitas sive distinctio, aut est ordo, aut inordinatio; sed in Deo non cadit inordinatio nec confusio: ergo³ in Deo habent ordinem.

CONTRA: 1. Ideaе sunt plures, quia per eas Deus distincte cognoscit; sed⁴ Deus non cognoscit unum post aliud, sed omnia simul: ergo ideae habent in Deo simultatem.

2. Item, si est ordo, aut ergo *prioritatis*, aut *dignitatis*, aut *originis*⁵: non *prioritatis*, quia tunc esset una idea altera posterior, quod est inconveniens dicere; non *nobilitatis*, quia quaelibet in Deo est summe nobilis; non *originis*, quia si una de altera oriretur, tunc esset ibi vera distinctio secundum rem: ergo nullo modo, ut videtur, est in eis ordo.

3. Item, omnis infinitas aut omnino privat ordinem, aut tollit perfectionem ab ordine, quia tollit statum et complementum; sed in ideis est infinitas, ut visum est in alio problemate⁶: ergo aut nullus ordo, aut incompletus; sed non incompletus, ergo nullus.

CONCLUSIO.

In ideis non est ordo ad invicem, nec secundum rem, nec secundum rationem, sed tantum ad ideata.

RESPONDEO: Dicendum, sicut tactum est in op-
ponendo⁷, non est ordo in ideis sive rationibus co-

gnoscenti ad invicem, nec secundum rem, nec secundum rationem. Habent quippe ordinem ideae ad ideata, sed ad invicem non, quoniam nec una prior altera, nec posterior, nec est una ab alia, nec nobilior est; et ideo non ponitur ibi ordo. — Et ratio huius est, quia ideae dicunt respectum ad res cognitae de ratione sui nominis⁸. Et quia illae sunt plures, ideo ideae ex primo respectu nominis plures sunt. Sed ordo dicit novum respectum et novam habitudinem, cum una idea comparatur ad aliam. Et quoniam, illo⁹ respectu circumscripto, qui est ad ideata, in Deo ideae simpliciter sunt unum nec habent ordinem ad invicem; ideo non est concedendum, quod ideae habeant pluralitatem cum ordine ad invicem.

1. Ad illud quod obiicitur, quod alia est idea, quia homo alius: ergo nobilior, quia homo nobilior equo; dicendum, quod non est simile. Similitudo enim, eo quod ad alterum comparatur, habet *distingui*, sed non habet *nobilitari* ab illo, nisi aliquid recipiat ab illo ad quod comparatur. Et quoniam idea hominis nihil recipit ab homine, nec idea equi ab equo: ideo una non dicitur altera nobilior.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus cognoscit res ordinatas; dicendum, quod quamvis ordinatas cognoscat, tamen simul et aequè nobiliter cognoscit; et ideo, sicut ponebatur distinctio in ideis, quia distincte per eas cognoscebat, ita debet poni simultas et aequalis nobilitas, quia simul et aequè nobiliter cognoscit; et ita non debet poni ordo. Sicut enim, quamvis Deus cognoscat res albas, non sunt ideae albae in Deo, sic quamvis cognoscat ordinatas, non oportet, quod sint in Deo ordinatae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod ubi est pluralitas sine ordine, est confusio et inordinatio; dicendum, quod falsum est, quia potest ibi esse simultas; et sic est in ideis. — Vel dicendum, quod illud habet locum, ubi est pluralitas realis; non talis est in ideis, quia omnes unum sunt; et ideo non potest esse inordinatio.

¹ Libr. 83 Qq. q. 46. n. 2.

² Cod. T *ita etiam*.

³ Supple cum codd. FPQW *ideae*.

⁴ Multi codd. ut ACGHILRSTZ etc. perperam *ergo*, melius cod. O *si ergo*.

⁵ Cfr. supra d. 20. a. 2. q. 1. in corp.

⁶ Quaest. praeced.

⁷ In fundamentis, praesertim in 2. — In initio respons. post *Dicendum* codd. AFIV inserunt *quod*. Mox pro *secundum rem*, quam lectionem restituimus ex codd. FTW, Vat. *secundum originem*; codd. ACLORS et alii plures *secundum ordinem*. Subinde post *rationem* Vat. addit *prioritatis aut dignitatis*.

⁸ Cfr. supra q. 3. in corp.

⁹ Pro *illo* plurimi codd. *uno*; perperam.

SCHOLION.

I. Responsio ad hanc quaestionem et solutio ad 1. et 2. elicitur ex hoc principio, quod *ideae* nec *nobilitatem* nec *ordinem* nec *alias proprietates* habeant ab *ideatis*, sed tantum *distinctionem* (cfr. hic q. 4. ad 3. 4.). Quod autem *ideae* accipiant *distinctionem* ab *ideatis*, inde provenit, quia *ideae* respectum important ad distincta *ideata*. *Fundamentum* autem illorum respectuum est ipsa infinita divinae essentiae perfectio,

quae eminenter omnia continet et ut prima et summa veritas exprimit.

II. Haec quaestio invenitur tantum a paucis antiquis Scholasticis explicite tractata, scil. a Petr. a Tar., I. Sent. d. 36. q. 2. a. 4. ad 9. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 36. q. 4. post principium.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit in primo capitulo Magister: *Eorum tamen quaedam efflagitant specialem tractatum*. Aut enim ista¹ efflagitant specialem tractatum, quia sunt *difficilia*, aut quia sunt *appropriata*. Si, quia sunt *difficilia*; sed alia etiam sunt *difficilia*, sicut simplicitas, veritas et immutabilitas. Si, quia sunt *appropriata*; sed similiter sunt unitas et aequalitas.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista efflagitant specialem tractatum triplici ex causa: tum quia sunt *difficilia*; tum quia multa de ipsis in Scriptura sunt determinata; tum etiam quia dicunt respectum ad creaturam, et secundum has condiciones attenditur ratio causae in divina natura. Ideo, quia debebat facere transitum² ad creaturas sive ad creationem, et ad hoc praeexigitur in causa *posse*, *scire* et *velle*, quae faciunt causam esse perfectam: ideo tractatum istum in medio collocavit inter tractatum de Trinitate et tractatum de rerum universitate. Sed quia huiusmodi plus se tenent cum Deo, et adeo se tenent³, quod sunt Deus; ideo tractatus iste in primo libro ponitur.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Amodo tractandum est de scientia et voluntate et potentia*. Videtur enim male ordinare, quia potentia praecedit scientiam et voluntatem⁴: ergo male ordinat in proponendo et male in exsequendo.

RESPONDEO: Dicendum, quod dupliciter est loqui de istis: aut in sua *generalitate*, aut ut *concurrunt* ad unum effectum. Si in sua generalitate, sic cum *scientia* sit respectu bonorum et malorum faciendorum, prior est secundum rationem intelligendi quam potentia; et *potentia*, cum sit respectu faciendorum et non faciendorum, prior est *voluntate*, quae est respectu faciendorum bonorum tantum. Si autem loquamur de his, prout *concurrunt* ad unum effectum; sic *potentia*, in quantum potens, est prima, in quantum exsequens, est ultima: prius enim est *posse*, deinde *scire*, et post *velle*, et postremo est *facere*, quod est ipsius potentiae⁵. Et quantum ad hunc actum Magister ponit hic ultimo loco potentiam; sed in executione considerat ordinem secundum maiorem generalitatem et minorem.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *divina scientia diversa sortitur nomina*, quae scilicet sunt *scientia*⁶, *praescientia* vel *praevidentia*, *dispositio*, *praedestinatio*, *providentia*. Quaeritur⁷, quomodo distinguuntur haec nomina; et videtur quod insufficienter enumeret, quia non solum est ponere in divinis praedestinationem, verum etiam reprobationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod huiusmodi nomina distinguuntur sic: divina cognitio potest considerari in *se*, aut in *comparatione* ad creaturas. Si in *se*: aut prout dicit pure cognitionem per modum *speculationis*, aut prout dicit speculationem *iunctam affectioni*. Primo modo est scientia, secundo modo est sapientia. Vel sic: aut⁸ dicit cognitionem *simplicem*, Differet plurium minum. Comparatio 1. Aliter.

¹ Scilicet scientia, praescientia, providentia, dispositio etc. — Mox post primum *Si* in codd. P Q additur *propter hoc*.

² Cod. X bene subiungit *de Creatore*. Subinde pro *ad creationem* fere omnes codd. *ad Creatorem*; non bene.

³ Pro *et adeo se tenent*, quod Vat. et a Deo, cum. Post quod multi codd. addunt *quia*, sed superflue.

⁴ De quo vide supra pag. 487, nota 5. — Mox lectionem Vat. *proposito* ex codd. D T aa bb correximus in *proponendo*.

⁵ Pro *ipsius potentiae* cod. E *actus suae potentiae*.

⁶ Cod. W addit *sapientia*.

⁷ Cod. bb addit *ergo*. Subinde pro *distinguuntur* codd. V Y *distinguantur*.

⁸ Cod. V subiicit *prout*, et paulo inferius post *nobilissimam* Vat. cum paucis codd. adiungit *sive per causas nobilissimas, quae ipse Deus sunt*.

aut per rationem *nobilissimam*. Primo modo scientia, secundo modo sapientia¹. — Si autem consideretur in *comparatione* ad res, hoc potest esse dupliciter: aut connotat *eventum*, et sic praescientia; aut *effectum*, et hoc dupliciter: aut in *conservando* sive gubernando, et sic providentia; aut in *efficiendo*, et hoc dupliciter: aut quantum ad bonum *naturae*, et sic dispositio; aut quantum ad bonum *superadditum*, et sic praedestinatio, aut quantum ad eius *privationem*, et sic reprobatio. Sed quia privatio gratiae non est *effectus*, sed *defectus*, ideo reprobatio non hic numeratur, sed continetur sub praescientiae nomine, et ipsum sibi appropriat.

Unde divisio potest sic formari: cognitio Dei aut est in se, aut in *comparatione*: si in se, aut per rationem nobilissimam, et sic *sapientia*; aut per qualemcumque rationem, et sic est *scientia*. Si in *comparatione*: aut *eventum*, et sic *praescientia*; aut *eventum* et *effectum*, et hoc vel in gubernando, et sic est *providentia*; vel in efficiendo, et sic, si respectu cuiuscumque naturae sit, est *dispositio*; si respectu rationalis, sic *praedestinatio*; aut *eventum* et *effectum* et *defectum*, et sic *reprobatio*, quae est praescientia nominata².

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *creator ita dicitur relative, ut tamen essentiam non significet*. Videtur enim dicere falsum: nam *creatio* significat modum actionis, non relationis, ergo *creator* similiter: ergo non dicitur secundum relationem a parte modi, nec a parte rei; illud constat: ergo nullo modo. — Item, videtur falsum dicere, cum dicit, quod essentiam non significat, quia *creatio* significat aliquid: aut ergo creatum; aut increatum. Si creatum: ergo non dicitur de Deo; si increatum: ergo cum non significet personam, significat essentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod *relative dici aliquid* est dupliciter: aut quia significat relationem, sicut nomina, quae sunt in praedicamento relationis; aut quia habet respectum annexum: sic, cum omnis actio dicat respectum ad passum sive factum, et

passum ad agentem, sic dicitur relative, et sic intelligit Magister de hoc nomine *creator*; et bene³.

Aliud etiam quod dicit, quod *non significat essentiam*; dicit propter hoc, quod quamvis imponatur divinae essentiae — et ideo de sola essentia dicitur, secundum omnes — tamen de eo, a quo imponitur, fuit controversia. Quidam enim voluerunt dicere, quod nomina sex generum⁴ non *praedicant* aliquid in Deo, sed *compraedicant*. Unde actio non videtur dicere aliquid in agente, sed *ab* agente. Et huic videtur consonare ratio, quia actio et passio videntur esse eadem. Et iterum huic videtur consonare verbum Boethii de Trinitate⁵, quod «alia genera rerum nec de Creatore, nec de creaturis praedicantur». — Ista opinio fuit satis probabilis, et huius fuit Magister⁶; et ideo dicit, quod *praescientia* ratione scientiae importat essentiam, sed *creator* tantum relationem.

Verumtamen illud hodie communiter non tenetur. Dicimus enim, Deum esse suam actionem, ut puta creationem. Et quoniam essentia est divina actio, et hoc nomen *creator* imponitur ab actione; ideo non tantum impositum est *essentiae*, verum etiam *ab essentia*, sed illam significat in relatione. Nec Boethius intendit dicere, quod talia non praedicantur, sed non praedicantur absolute. — Si tamen velimus sustinere Magistrum secundum communem opinionem, dicemus, quod Magister non vult dicere, quod *creatio* non importet divinam essentiam, sed quod, quantum ex vi vocabuli, non dicit essentiam absolute, sed per modum relationis sive sub appellatione relativa. Sed *praescientia* duo dicit: et scientiam et praecessionem⁷. Ratione scientiae dicit essentiam absolutam, unde manet scientia, re ipsa non manente. Non sic est de *creatione*; non enim est creatio, nisi etiam sit creatura. Et secundum hoc verbum Magistri non habet calumniam⁸.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si nulla fuissent futura, esset tamen in Deo scientia eadem*. Videtur enim male dicere, quia scientia nostra ponit

¹ Cfr. Aristot., I. Metaph. c. 4. seqq., et VI. Ethic. c. 6. 7.

² Sola Vat. addit *per appropriationem*. — De diversis nominibus divinae scientiae attributis S. Doctor fusius tractat infra d. 38. seqq. Alex. quoque Hal. de eis loquitur S. p. I. q. 23. m. 4. circa finem, nec non B. Albert., hic a. 4.

³ Cfr. supra d. 30. q. 3.

⁴ Intellige: generum supremorum sive praedicamentorum, quae sunt: actio, passio, ubi, quando, situs et habitus. Secundum illos, de quibus S. Doctor hic loquitur, haec nomina non dicuntur de aliqua re eodem modo, quo nomina quatuor primorum praedicamentorum, quae sunt: substantia, quantitas, qualitas, relatio. Nam ista quatuor dicuntur de re, quatenus quod his nominibus significatur intrinsece continetur in ipsa re, de qua praedicatur; illa sex vero, quatenus quod ipsis

significatur est aliquid, quod rem, de qua praedicatur, extrinsecus afficit. Sive, ut ait Boeth., de Trin. c. 4: «Aliae (praedicationes) quidem quasi rem monstrant, aliae vero quasi circumstantias rei; quodque illa quidem ita praedicantur, ut esse aliquid rem ostendant, illa vero, ut non esse, sed potius extrinsecus aliquid quodam modo affigant». Haec differentia breviter insinuat verbis *praedicare* et *compraedicare*.

⁵ Cap. 4: Reliqua vero neque de Deo neque de ceteris praedicantur.

⁶ Cap. 7. huius distinctionis.

⁷ Pro *praecessionem* fere omnes codd. cum primis edd. perperam *praedestinationem*, melius cod. O *praeordinationem*.

⁸ Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. 6, et a S. Thoma nec non a Richardo, hic circa lit.

Opinio 1.

Non est impro-
babilis.Opinio com-
munis.Defensio
Magistri.

res, et quando non ponit, non est scientia, sed opinio vel alia acceptio minus nobilis¹: ergo cum de nobilitate scientiae sit ponere rem, videtur multo fortius, quod divina scientia ponat, quae est nobilissima.

^{Duplex scientia.} RESPONDEO: Ad hoc breviter dicendum, quod est scientia, qua habeo cognitionem de re, et est scientia, qua scio, rem esse². Prima scientia nec in nobis, nec in Deo ponit existentiam rei in proprio genere, nec de praesenti, nec de futuro; quod patet, quia artifex habet cognitionem faciendi domum, quam nunquam faciet. Secunda vero scientia ponit rem tam in Deo quam in nobis; sed in nobis³, quia *dependet*, in Deo, quia *connotat*. Et quantum ad primum modum loquitur Magister, quod eadem scientia esset, sed non respectu eiusdem, et respectu tot, respectu quot modo est quantum ad secundum modum.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *omnia sunt Deo praesentia, non solum quae sunt, sed etiam quae praeterierunt*. Quomodo intelligitur illud? Aut enim intelligitur de praesentia secundum *veri-*

tatem, aut de praesentia secundum *cognitionem*. Primo modo falsum est: constans est, quod antichristus non est in Deo secundum veritatem praesens. Si secundum *cognitionem*, quia habet cognitionem⁴ praeteritorum et futurorum; sed sic habet una anima: ergo similiter omnia sunt ei praesentia.

RESPONDEO: Dicendum, quod non omnia dicuntur esse praesentia Deo secundum *veritatem existentiae* rerum, sed secundum *cognitionem*, quia *actu* cognoscit praesentia, praeterita et futura; et circa *actum* suae cognitionis semper est praesentia-litas, ita quod nulla successio cognitionis Dei est in *nunc*, quod complectitur omnem successionem sine mutatione: et ideo omnia sunt ei praesentia ex hac *duplici causa*⁵. Quamvis autem creatura habeat cognitionem de praeteritis, quia tamen cognitio eius transit in praeteritum, et nova generatur cognitio ex rei existentia; ideo non dicitur, quod omnia sunt praesentia creaturae, sicut dicitur, quod omnia praesentia sunt Deo. Et ideo non ponitur *memoria* in Deo, quoniam memoria respicit praeteritum⁶, non tantum in *re*, sed ut etiam *actus* illius cognitionis transit in praeteritum; sed *praescientia* non dicit rationem sive actum scientiae ut futurum; et ideo in Deo convenienter ponitur.

¹ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2: Quod non est (de non-ente) non est scire, ut quod diameter sit symeter; et ibid. c. 26. (c. 33.), ubi differentiae inter scientiam et opinionem examinantur.

² Prima scientia vocatur communiter respectu Dei scientia *simplicis intelligentiae*, altera scientia *visionis* (cfr. infra d. 39. a. 1. q. 3, et d. 41. a. 2. q. 2.).

³ Cod. O addit: *sicut effectus ponit causam; in Deo, sicut causa ponit effectum*. — Plura de hoc dubio inveniuntur infra d. 38. a. 1. q. 1. 2.

⁴ Vat. hic inserit vocem *praesentium*, nulla ratione, cum de praesentibus non instituat quaeſtio. Mox pro *sed sic habet una anima* eadem Vat., omnibus codd. dissuadentibus, *sed si sic, cum hanc habeat etiam anima*.

⁵ Non pauci hunc locum ita interpretati sunt, quod S.

Bonaventura sententiam Scoti doceat, quae oppugnat doctrinam S. Thomae de praesentia rerum in aeternitate; de quo vide infra d. 39. a. 2. q. 3. Sed haec interpretatio aliena videtur a mente Seraphici, qui duplicem rationem affert pro eo, quod omnia sint Deo praesentia, unam scilicet ex parte *cognitionis divinae*, alteram ex parte *aeternitatis Dei*; et in proferenda hac secunda ratione prorsus convenit cum S. Thoma, dicens « quod (scil. *nunc* aeternitatis) complectitur omnem successionem sine mutatione », quae verba infra d. 39. a. 2. q. 3. in sensu S. Thomae longius explicantur (cfr. ibi Scholion). — Mox Vat. textum dilatat interserendo post *cognitionem de* verbum *praesentibus*, post *praeteritis* verba *et futuris* et post *praeteritum* voces *et futurum*.

⁶ Cfr. supra d. 3. p. II. a. 1. q. 1. ad 3. — Sola Vat. addit *ut praeteritum*.

DISTINCTIO XXXVI.

CAP. I.

Utrum omnia debeant dici esse in Dei essentia, ut in Dei cognitione vel praescientia esse dicuntur.

Solet hic quaeri, cum omnia dicantur esse in Dei cognitione seu praescientia¹ vel in Deo per cognitionem, et eius cognitio vel praescientia sit divina essentia, utrum concedendum sit, omnia esse in divina essentia vel in Deo per essentiam. — Ad quod dicimus, quia Dei cognitio eius utique essentia est, et eius praescientia, in qua sunt omnia, ipsius cognitio est, nec tamen omnia, quae sunt in eius praescientia vel cognitione, in eius essentia esse dici debent. Si enim hoc diceretur, intelligerentur esse eiusdem cum Deo² essentiae. In Deo enim dicitur esse per essentiam, quod est divina essentia, quod est Deus. Habet ergo Deus apud se in praescientia sua quae non habet in sui natura. Unde Augustinus de verbis Apostoli³ ita ait: «*Elegit nos ante mundi constitutionem. Quis sufficit hoc explicare? Eliguntur qui non sunt, nec errat qui eligit, nec vane eligit; eligit tamen et habet electos quos creaturus est eligendos, quos habet apud semetipsum non in natura sua, sed in praescientia sua*». Nondum erant quibus promittebatur⁴, sed et ipsi promissi sunt, quibus promittebatur. — Ecce hic aperte dicit, Deum apud semetipsum habere electos ante mundum, non in natura sua, sed in praescientia sua, cum tamen eius praescientia non sit aliud quam eius natura, quia ipsius praescientia est eius notitia. Potest tamen ad electos referri, cum ait: *in natura sua*, id est *illorum*. Illos quippe habuit ab aeterno apud se, non in natura sua⁵, id est illorum qui nondum erant, sed in sua praescientia, quia eos ita novit, ac si essent.

CAP. II.

Qua ratione bona dicuntur esse in Deo, et non mala.

Post praedicta quaeritur, cum omnia dicantur esse in Deo, non per essentiam naturae, sed per co-

gnitionem scientiae, et Deus sciat bona et mala, utrum concedendum sit simpliciter, mala esse in Deo, sive esse in Deo per cognitionem. Scit enim Deus et scivit semper omnia, tam bona quam mala, etiam antequam fierent, et praescivit ab aeterno ea futura. Ideoque cum omnia bona dixerimus esse in Deo propter praescientiam cognitionis, eadem ratione videtur dicendum, omnia mala esse in eo, cum ea semper noverit, et per cognitionem ei praesentia fuerint. Praecognovit enim Deus ab aeterno quosdam futuros malos et eorum malitiam, ut ait Augustinus⁶, praescivit, sed non praeparavit. Cum ergo peccata omnium sciat, nunquid intelligendum est, ea includi in illa generalitate locutionis, qua dixit Apostolus⁷, omnia esse in Deo? *Ex ipso*, inquit, *et per ipsum et in ipso sunt omnia*. — Sed quis, nisi insanus dixerit, mala esse in Deo? Illa enim esse in Deo intelliguntur, quae *ex ipso et per ipsum* sunt; ea vero *per ipsum* sunt et *ex ipso*, quorum auctor est; sed non est auctor nisi bonorum. Non ergo *ex ipso et per ipsum* sunt nisi bona; ita ergo non *in ipso* sunt nisi bona: non ergo mala in Deo sunt, quia, licet ea noscat, non tamen ita omnino noscit, ut bona. Mala quasi de longe cognoscit, ut ait Propheta⁸, *et alta a longe cognoscit*, id est superbiam. Et alibi ad Deum loquens de malis ait: *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum*. Quod exponens Augustinus: «*Abscondita, inquit, peccata sunt, quae a lumine tuae veritatis absconduntur*». Sed quomodo peccata a lumine veritatis divinae absconduntur, cum a Deo sciantur? Si enim non sciret, quomodo de illis iudicaret et pro illis malos damnaret? Alibi Propheta⁹: *Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente deest*. Quod exponens Cassiodorus inquit: «*Neque a bonis, neque a malis deest Deus, sed omnibus praesens et cognitor est*». Cognoscit ergo Deus et bona et mala per scientiam, sed bona cognoscit etiam per approbationem et per beneplacitum, mala vero non. Unde Cassiodorus super Psalmum dicit: «*Peccata abscondita Deo sunt, quia non novit, id est non approbat*». Et ex eo sensu Augustinus dixit ea abscondita a lumine Dei. Qui etiam in Epistola ad Evodium¹⁰ insinuat, cognitionem Dei variis modis accipiendam, inquiens: «*Si ad scientiam*

¹ Hic et in toto hoc et sequenti capitulo omnes codd. nostri et edd., exceptis Vat. et edd. 2, 8, pro *praescientia* ponunt *praesentia*; quod quidem in se non est falsum, ut explicatur a Magistro, d. XXXV. c. 9, attamen minus congruum.

² Codd. BDE cum pluribus edd. *eo*.

³ Ephes. 1, 4; August., sermo 26. c. 4. n. 4. In quo textu Vat. cum paucis edd. et codd. ABE *eligit, nec vane elegit*.

⁴ Codd. BCDE (A in margine) addunt *regnum*. Paulo post solummodo Vat. et edd. 4, 6 *mundi constitutionem* pro *mundum*.

⁵ Ita codd. ACD et edd. 2, 3, 5, 7; Vat. cum aliis sui. Immediate post edd. 1, 2, 3, 5, 7, 8 *quia* pro *qui*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Libr. I. de Praedest. Sanctorum, c. 10, in sensu.

⁷ Rom. 11, 36.

⁸ Psalm. 137, 6; secundus locus est ibid. 16, 14. Locus August. est Enarrat. in Psalm. 16. n. 13.

⁹ Psalm. 74, 7; Cassiodorus, Expositio in Psalterium in hunc locum. Sequens locus eiusdem est in Psalm. 16, 14.

¹⁰ Nostri codd. et edd. *libro ad Helvidium*, sed revera locus invenitur Epist. 169, n. 2. ad Evod., nonnullis tamen a Magistro omissis. Paulo ante codd. *abscondi a lumine* pro *abscondita a lumine*.

referas, non ignorat Deus aliquos vel aliqua, qui tamen in iudicio quibusdam dicet: *Non novi vos*¹, sed eorum improbatio hoc verbo insinuata est. — Ecce non cognoscere dicitur Deus quae² non approbat, quae ei non placent. Apparet itaque, verum esse quod diximus, scilicet quia quodam modo cognoscit Deus bona, quo non cognoscit mala. Pariter quidem utraque eodemque modo noscit quantum ad notitiam, sed bona etiam approbatione et beneplacito cognoscit.

Et inde est, quod bona tantum dicuntur esse in Deo, non mala, et illa *prope*, haec *longe*, quia licet in Deo aliqua dicantur esse propter cognitionis praesentiam, et Deus bona et mala cognoscat, mala tamen non cognoscit nisi per notitiam, bona vero non solum per scientiam, sed etiam per approbationem et beneplacitum. Et ob talem cognitionem aliqua dicuntur esse in Deo, scilicet quia ita ea scit, ut etiam approbet, et placeant, id est, ita scit, ut eorum sit auctor.

CAP. III.

*Utrum idem sit omnia esse ex Deo
et per ipsum et in ipso.*

Proinde si diligenter inspiciamus, idem videtur esse *ex Deo* et *per ipsum* et *in ipso*. Unde Ambrosius in tertio libro de Spiritu sancto³: «Haec tria: *ex ipso* et *per ipsum* et *in ipso*, omnia unum esse, supra diximus. Cum dicit, *per ipsum* esse omnia, non negavit, *in ipso* esse omnia. Eandem vim habent omnia haec, scilicet *cum ipso* et *in ipso* et *per ipsum*, et unum in his atque consimile, non contrarium intelligitur». — Ecce habes, quia ex eadem intelligentia Scriptura dicit, omnia esse *in ipso* et *per ipsum* et *ex ipso* vel *cum ipso*. Cum ergo ex ea⁴ ratione omnia dicantur esse *ex Deo* vel *per ipsum*, non solum quia scit, sed etiam quia auctor est eorum; consequitur, ut eadem ratione ea esse *in Deo* dicantur, scilicet quia scit⁵ et eorum auctor est: dicitur, quia *in illo vivimus et movemur et sumus*, quia eo auctore sumus, movemur et vivimus. Cum ergo non sit auctor nisi bonorum, merito sola bona *in eo* esse dicuntur, sicut *ex ipso* et *per ipsum*. Cum igitur in eius cognitione vel praescientia sint omnia, scilicet bona et mala, in eo tamen non dicuntur esse nisi bona, quorum auctor est. Unde Augustinus in libro de Natura boni⁶: «Cum audimus, inquit, *ex Deo* et *per ipsum* et *in ipso* esse omnia, omnes utique naturas intelligere debemus, et omnia quae naturaliter sunt. Neque enim ex ipso sunt peccata, quae naturam non servant, sed vi-

tiant, quae ex voluntate peccantium nascuntur». — Hic aperte dicitur, quod in illa generalitate locutionis bona tantum continentur.

CAP. IV.

*Quod omnia sunt in quolibet trium et per
ipsum et in ipso.*

Praeterea sciendum est, quod licet ibi indicetur distinctio personarum, cum dicitur: *ex ipso* et *per ipsum* et *in ipso*, omnia tamen ex Patre et per Patrem et in Patre sunt; similiter de Filio et de Spiritu sancto accipiendum est. Unde Augustinus in libro de Trinitate⁷: «Non confuse, inquit, accipiendum est quod ait Apostolus, *ex ipso* et *per ipsum* et *in ipso*: *ex ipso* dicens propter Patrem, *per ipsum* propter Filium, *in ipso* propter Spiritum sanctum». Vigilanter autem attende, ne, quia Patrem volens intelligi dixit *ex ipso*, sic intelligas, omnia esse ex Patre, ut neges, omnia esse ex Filio vel ex Spiritu sancto, cum ex Patre et per Patrem et in Patre omnia esse sane dici possint; similiter et de Filio et de Spiritu sancto dicendum est.

CAP. V.

*Quod non omnia quae ex Deo sunt, etiam
de ipso sunt.*

Illud etiam hic annectendum⁸ est, quod non omnia quae dicuntur esse *ex Deo*, etiam *de ipso* esse dici debeant; «quia, ut ait Augustinus in libro de Natura boni⁹, non hoc significat penitus *ex ipso*, quod *de ipso*. Quod enim *de ipso* est, potest dici esse *ex ipso*, sed non omne quod *ex ipso* est, potest dici esse *de ipso*, quia non est de sua substantia. *Ex ipso* enim sunt caelum et terra, quia ipse fecit ea, non autem *de ipso*, quia non de substantia sua. Sicut aliquis homo si generat¹⁰ filium et facit domum, *ex ipso* est filius, *ex ipso* est et domus, sed filius *de ipso*, domus vero de terra et ligno», non *de ipso*.

In¹¹ praemissis apertum est, quod in Dei cognitione sive praescientia sunt omnia, scilicet bona et mala, sed non omni modo sunt ibi mala, quo bona; et quod in Deo bona tantum sunt, sicut *ex ipso* et *per ipsum*, non mala; et ex quo sensu haec accipienda sint, assignatum est; et quod *de ipso* non dicitur esse proprie quod aliud est ab ipso; *ex ipso* autem esse dicuntur omnia quae eo auctore sunt.

¹ Respicitur Matth. 7, 23: Nunquam novi vos, et Luc. 13, 27: Nescio vos.

² Solummodo Vat. et ed. 2. satis bene *qui*. Lectio nostra explicatur ab ed. 8, quae habet *approbat vel quae*. Deinde infra fide codd. et ed. 1 restauravimus *eodemque* pro *eodem*.

³ Cap. 11. n. 84, sed ordine propositionum immutato. Locus s. Scripturae est Rom. 11, 36.

⁴ Contra codd. et ed. 1, Vat. cum aliis edd. *eadem*.

⁵ Hic locus in omnibus edd. corruptus esse videtur; Vat. *scilicet quia et eorum auctor esse dicitur, quia*; aliae edd. *scilicet quia scit et eorum auctor esse dicitur, quia*. Nostri codd. ponunt *est* loco *esse*. — Locus s. Scripturae est Act. 17, 28.

⁶ Cap. 28. In fine huius textus Vat. et plurimae edd. addunt *omnia* contra codd., ed. 1 et originale.

⁷ Libr. VI. c. 40. n. 42, unde prima verba sumta sunt; alia sunt ex I. c. 6. n. 42. Originale: *Ex ipso, ex Patre; per ipsum, per Filium; in ipso, in Spiritu sancto*.

⁸ Ita Vat. cum codd. BE et aliis edd. excepta 1, quae habet *advertendum*, codd. CD *attendendum*; in divisione textus S. Bonav. *animadvertendum*.

⁹ Cap. 27, nonnullis mutatis.

¹⁰ Originale *gignat* — *faciat*; edd. *generat*, et deinde, exceptis 3, 7, 8, incongrue *faciat*.

¹¹ Vat. cum cod. E *ex*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXVI.

Quomodo res sint in Deo.

Solet hic quaeri, cum omnia dicantur esse in Dei cognitione.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de cognitione Dei, qua cognoscit omnia creata. Et quoniam cognitum dicitur esse in cognoscente, ideo determinat hic secundo modum, quomodo res sunt in Deo. Et quoniam res creatae non tantum dicuntur esse *in Deo*, sed etiam *ex Deo* et *per Deum*, ideo *primo* agit de existentia rerum in Deo; *secundo* vero comparat ad alias habitudines, scilicet *ex ipso* et *per ipsum*, ibi: *Proinde, si diligenter inspiciamus.*

Prima pars habet duas. In prima ostendit, qualiter res dicantur esse in Deo a parte eius in quo sunt, utrum scilicet sint in Dei essentia, sicut sunt in Dei praescientia. In secunda¹, qualiter dicantur esse in Deo a parte ipsarum rerum, ibi: *Post praedicta quaeritur, cum omnia dicantur esse in Deo*, ubi quaerit, utrum mala sint in Deo, et solvit, quod non. Quaelibet harum partium

posset dividi: quoniam primo quaerit et opponit, et postmodum determinat, et partes manifestae sunt in littera.

Proinde si diligenter inspiciamus. Haec est *secunda* pars, in qua comparat hoc quod est *esse in Deo* ad alias habitudines, importatas per alias praepositiones, et haec pars habet quatuor partes secundum quatuor capitula. In prima ostendit horum trium convenientiam; in secunda, differentiam et appropriationem, ibi: *Praeterea sciendum est.* In tertia differentiam eius quod dicitur *de ipso* ad hoc quod dicitur² *ex ipso* ostendit, ibi: *Illud etiam hic animadvertendum*³ *est.* In quarta breviter praedicta epilogat, ibi: *Ex praemissis apertum est*; et haec posset dividi contra totam praecedentem. Intellectus partium patet in littera.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quaeritur de existentia rerum in Deo, et circa hoc tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum creaturae fuerint in Deo aeternaliter.

Secundo quaeritur de modo existendi ipsarum rerum in Deo.

Tertio, quantum ad generalitatem⁴ rerum in Deo existentium, utrum scilicet omnia quae Deus

cognoscit, fuerint et sint in Deo. — Ita quod primo de existentia, secundo de modo et tertio de numero.

Quantum ergo ad primum articulum duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum res fuerint in Deo ab aeterno.

Secundo, utrum sint in Deo ratione essentiae, vel personae.

¹ Pro *In secunda* plurimi codd. *Secundo.*

² Pro *dicitur* codd. P Q V *est*; in non paucis codd. neque *dicitur* neque *est.*

³ Cod. T *attendendum.*

⁴ Cod. A *universalitatem.* Paulo post pro *cognoscit* Vat. cum cod. cc *praecognoscit.*

ARTICULUS I.

De existentia rerum in Deo.

QUAESTIO I.

Utrum res fuerint in Deo ab aeterno.

Quod autem res fuerint in Deo ab aeterno, videtur:

Fundamenta. 1. Quia agens cognoscens agit per speciem rei, quam penes se habet¹; sed res est in anima, quia similitudo eius est in ea: ergo et in Deo similiter. Si dicas, quod illud exemplar nihil est rei, ergo secundum illud non deberet dici, res esse in Deo; contra: plus facit ad esse rei exemplar, quod est cognitivum et productivum, quam quod est productum a re²: si ergo ratione exemplaris producti a re res est in anima, multo fortius debet dici in Deo esse ratione exemplaris producentis; sed hoc ab aeterno: ergo etc.

2. Item, similitudo producta non est vere aliquid, sed alicuius³; sed exemplar, per quod cognoscit Deus, vere est ipse Deus: ergo verius est exemplar rei in Deo quam in anima: ergo multo fortius res est in Deo quam in anima, et sic etc.

3. Item, quia res potest exire de materia, res est in materia, et tamen non totaliter est in potentia materiae, immo agentis⁴: ergo si res, quae sunt in potentia Dei, totaliter ibi sunt, multo fortius debent dici esse in ipso, et sic etc.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Quod exit per creationem omnino nihil est, antequam creetur; sed creaturae sic exeunt: ergo omnino nihil sunt, antequam producantur. Sed quod non est nec est hic nec ibi⁵: ergo non est in aliquo, et ita nec in Deo.

2. Item, quod est in aliquo est in illo vel secundum se, vel secundum aliquid sui; sed res non est in Deo secundum se, quia tunc essentia rei esset in Deo⁶; nec secundum aliquid sui, quia nihil de ipsa est aeternum, sed totum ex tempore: ergo etc.

3. Item, quod est in aliquo est in illo secundum esse actuale, vel potentiale; sed creatura non est in Deo secundum esse actuale, quia tunc actu esset: ergo si est in Deo, est secundum esse potentiale. Sed omne esse potentiale, secundum quod huiusmodi, est permutabile: si ergo creatura ab aeterno est in Deo secundum esse potentiale, ab aeterno est in Deo secundum esse mutabile. Sed hoc falsum: ergo et primum.

4. Item, si creatura dicitur esse in Deo, quia potest esse a Deo: ergo cum ab aeterno esse a Deo sit impossibile⁷, non erit creatura ab aeterno in Deo ratione potentiae.

CONCLUSIO.

Res sunt in Deo ab aeterno secundum similitudinis praesentiam atque secundum causativam potentiam, sed non secundum realem existentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliquid dicitur esse in aliquo tripliciter: vel⁸ secundum actualem

¹ Cfr. supra d. 35. q. 1. — De minori huius argumenti vide Aristot., III. de Anima, text. 38. (c. 8.).

² In hac propositione idea in mente creata dicitur esse aliquid productum a re, quatenus species intelligibilis, ab obiecto in anima producta, concurret ut principium quo cum actione animae ad productionem exemplaris sive ideae. Hoc non convenit divinis ideis. Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. § 8.

³ Aristot., VII. Metaph. text. 8. (VI. c. 3.) ait: καὶ γὰρ τὸ χωριστὸν καὶ τὸ τὸδε τι ὑπάρχειν δοκεῖ μάλιστα τῇ οὐσίᾳ, quae verba in antiqua versione Veneta (1489) sic Latine redduntur: « Etenim separabile et hoc aliquid inesse videtur maxime substantiae ». Cfr. etiam lib. de Praedicam. c. de Substantia, ex quo plura citantur infra d. 37. p. 1. a. 2. q. 1. fundam. 3. Hinc Scholastici substantiam vocant hoc aliquid. Similiter etiam Aristoteles eam vocat quod vere est, de quo vide supra pag. 407, nota 1. Accidens autem dicitur esse alicuius. Similiter et Aristot., VII. Metaph. text. 2. (VI. c. 4.) docet, accidentia non tam esse entia, quam quid entis, scil. vel quantitatem vel qualitatem substantiae. Sensus verborum S. Doctoris est:

similitudo (exemplar, idea) producta in anima non est substantia, sed accidens. — In fine argumenti pro et sic cod. V et si sic.

⁴ Nam agens actione sua transmutando materiam educit sibi similem formam ex ipsa, quae per se est indifferens ad diversas formas.

⁵ Aristot., IV. Phys. text. 1. (c. 1.): Etenim quae sunt omnes existimant alicubi esse, quod vero non est, nusquam esse. — Mox pro et ita codd. T X ergo.

⁶ Et per consequens essentia creaturae esset essentia Dei. — Pro essentia rei, quae lectio habetur in codd. C F K T et aliis, non pauci codd. falso essentia Dei, Vat. essentialiter. Paulo superius pro in illo multi codd. ab illo, cui lectioni contextus repugnat. — De maiori huius argumenti cfr. Aristot., IV. Phys. text. 24. (c. 3.).

⁷ Sive cum repugnet, res a Deo creari ab aeterno.

⁸ Pro vel codd. T Z scilicet. Iidem codd. cum pluribus aliis subinde secundum vel omittunt, et pro tertio vel substituant et.

existentiam, vel secundum *similitudinis praesentiam*, vel secundum *causativam potentiam*. Primo modo sunt res in universo, secundo modo in cognitiva substantia, tertio modo in sua causa. His duobus modis ultimis res sunt in Deo, quia est cognoscens res, antequam fiant, et potens producere. Unde quia ab aeterno *cognovit*, et *potentia*, qua produxit ex tempore, in Deo fuit ab aeterno, ideo dicuntur res fuisse in Deo ab aeterno.

1. Ad illud quod obiicitur: quod nihil¹ est non est in aliquo; dicendum, quod verum est secundum primum modum existendi, sed falsum secundum secundum et secundum tertium, quia illud quod nihil est modo, Deus potest facere.

2. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod est in aliquo², est in illo secundum se etc.; dicendum, quod quantum ad *secundum* modum res sunt in Deo secundum *aliquid sui*, quia secundum *exemplar*. Sed *aliquid rei* potest dici tripliciter, scilicet *essentialiter*, *effective* et *causative*, scilicet

sicut *pars*, *effectus* vel *causa*. Hoc tertio modo est illud exemplar *aliquid rei*³. — Quantum ad *tertium* modum, scilicet potentiam causativam, est res secundum se non in *actu*, sed *potentia*, quia suum esse potest produci a Deo.

3. Similiter ad sequens, dicendum, quod ratione *exemplaris*⁴ res *actualiter* sunt in Deo; ratione *creationis potentialiter*, quia possunt produci.

Quod obiicitur: quod est in Deo est immutabile; dicendum, quod hoc est verum de eo quod est *actu* in Deo; sed quod potest produci a Deo est mutabile. — Vel dicendum, quod possibile⁵ *Aliter*. habet comparisonem ad divinam potentiam, quae est immutabilis, et sic est immutabile; vel ad connotatum temporale extra, et sic habet esse mutabile.

4. Ad illud quod obiicitur de creatione, dicendum, quod quamvis actus creandi non potuerit esse ab aeterno, tamen potentia creandi fuit in Deo⁶.

SCHOLION.

I. In hac distinctione tota doctrina de existentia rerum in Deo a S. Bonaventura accuratissime tractatur. — Pro intelligentia primae quaestionis notandum est, quod tripliciter intelligi potest locutio *esse in Deo*, ut bene explicatur hic dub. 1. — Deinde observandum est, in triplici sensu accipi posse vocem *esse*, scil. pro *esse essentiae* (sive quidditativo, ut dixerunt Scholastici), pro *esse existentiae*, et pro *illo esse*, quod significat *veritatem propositionis* sive connexionem subiecti et praedicati, quae connexio est in rebus *fundamentaliter*, in intellectu vero *formaliter*. In propositionibus, quae habent necessariam terminorum relationem — unde vocantur *perpetuae veritatis* — existentia actualis subiecti non requiritur ad veritatem propositionis. Nec tamen idealis illa et aeterna necessitas supponit, aliquid esse ab aeterno, nisi in Deo. Contraria doctrina, scil. « quod multae sunt veritates ab aeterno, quae non sunt Deus », est septimus articulus reprobatus ab Universitate Magistrorum Parisiensium, ut refert S. Bonav., II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in fine (cfr. S. Thom., S. I. q. 16. a. 7, et q. 10. a. 3. ad. 3.). — De sententia Henrici

Gand. aliorumque, quod Deus *essentiis* rerum aliquod esse intelligibile ab aeterno communicaverit, et de *esse diminuto* secundum doctrinam Scoti cfr. supra d. 35. q. 1. Scholion.

II. Duobus modis, quibus res sunt in Deo, scil. ut in causa exemplari et efficiente, addendus est tertius (« ut in *fine* conservante ») ex a. 2. q. 1. huius dist. — Argumentum 4. ad opposit. false applicat principium, a Seraphico firmiter stabilitum, scil. creationem ab aeterno actu factam esse impossibilem. De hac sententia cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 1. q. 2, et I. Sent. d. 43. q. 3.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1. § 5. 6. — Scot., hic q. unica. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 18. a. 4. ad 1. — B. Albert., hic a. 1. 2; S. p. I. tr. 15. q. 60. m. 4. a. 4. partic. 1. — Petr. a Tar., hic a. 1. q. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3, et d. 35. q. 5. — Ægid. R., hic 1. princ. q. unica. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 5. — Biel, hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum res sint in Deo ratione essentiae, vel personae.

Secundo quaeritur, utrum res sint in Deo ratione essentiae, vel personae. Et quod ratione *essentiae*, videtur:

1. Quia quod inest ratione personae est pro-
prium, quod inest ratione essentiae est commune: si ergo hoc⁷ est commune tribus, patet etc. Argg. pro 1. parte.

¹ Codd. aa bb subiiciunt *omnino*.

² Verba *illud quod est in aliquo* in multis mss. desiderantur. Aliquanto inferius pro *potest dici* codd. L O V cc *potest esse*.

³ Vat. hic interserit *videlicet ut causa, scilicet*. Mox post *est res* cod. W addit *in Deo*, et subinde pro *secundum se* cod. V exhibet *secundum esse*, ac post pauca verbis *suum esse* cod. M praemittit *secundum*.

⁴ Vat. *exemplaritatis*.

⁵ Pro *possibile*, quod ex praestantioribus codd. revocavimus, alii codd. *potentiale*; Vat. autem, pro *possibile* substituta voce *potentia*, hunc locum sic transformavit: *quod potentia se habet per comparisonem* etc.

⁶ Supple cum Vat. *ab aeterno*.

⁷ Intellige: res esse in Deo.

2. Praeterea, res in Deo sunt ratione exemplaritatis; sed exemplar creaturae in Deo est divina essentia, quia Deus se ipso cognoscit et producit: ergo etc.

3. Item, regula est, quod quidquid de Deo dicitur in relatione ad creaturam, est essentialiter dictum¹; sed res esse in Deo est taliter dictum: ergo etc.

Argg. pro parte. 2. res sunt in Deo, in quantum possunt ab ipso exire; sed *producere*, cum sit actus, est ipsius suppositi²: ergo personae.

2. Item, sicut dicit Augustinus libro Octoginta trium Quaestionum³: « Verbum dicit operativam potentiam »: si ergo res sunt in Deo ratione potentiae operativae, sunt in eo ratione Verbi: ergo cum Verbum sit persona, sunt in Deo ratione personae.

3. Item, Augustinus de Civitate Dei undecimo, capitulo vigesimo quarto⁴ dicit, quod « cum dicitur: Dixit, ut fiat, intelligitur Pater: in verbo dicendi Filius, in visione Spiritus sanctus »: ergo cum eius sit *producere*, in quo sunt, patet ergo, quod sunt ratione personae.

CONCLUSIO.

Res sunt in Deo non ratione essentiae nec ratione personae, sed sunt in Deo ut in causa.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis est considerare essentiam, quae est communis ut *communis* et absoluta, est considerare *proprietates*, et est considerare commune ut *in relatione* ad propria. Primum dicitur in omnimoda absolute; secundum, scilicet *proprietates*, dicit relationem ad personam; tertium dicit relationem ad res; et illa appropriata significant Deum ut *causam*. — Cum ergo quaeritur, utrum res sint in Deo ratione essentiae, vel personae; dicendum, quod proprie loquendo nec sic nec sic, sed sunt in Deo ut *in causa*, et sic ratione appropriatorum, quae sunt essentialia considerata in personis.

Cum ergo obiicitur, quod⁵ sint in essentia; dicendum, quod illae rationes concludunt, quod sunt in essentia communiter dicta, secundum quod comprehendit appropriata, non secundum quod in omnimoda absolute consideratur.

Quod obiicitur ad oppositum, non concludit de persona ratione propriorum, sed ratione appropriatorum⁶.

SCHOLIUM.

Cum creaturae sint in Deo ratione triplicis *causalitatis*, scil. efficientis, exemplantis, finientis, et cum actiones sint *suppositorum* (hic arg. 4. ad opposit.), dubium ortum est, utrum *res esse in Deo* attribuendum sit ipsi ratione *essentiae*, an *personae*, an *utriusque*, id est ratione appropriatorum. Hanc quaestionem, sic positam, non invenimus discussam, nisi a pau-

cis, nempe a Scoto, Collationes, col. 31, et II. Sent. q. 1; B. Albert., hic a. 11, et Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. Tota ratio responsionis fundatur in his duobus principiis, quod res sint in Deo *ut causa*, et quod *appropriata* significant Deum ut causam.

ARTICULUS II.

De modo, quo res existunt in Deo.

Consequenter quantum ad secundum articulum quaeritur de modo existentiae rerum in Deo, et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum omnia quae sunt in

Deo, sint in ipso vita.

Secundo quaeritur, utrum res verius sint in Deo quam in universo sive in proprio genere.

¹ Vide supra d. 22. dub. 2, ubi inter quinque regulas, ex verbis Augustini derivatas, haec quartum tenet locum. — Mox pro *taliter* cod. T *essentialiter*.

² Iuxta illud axioma: actiones sunt suppositorum.

³ Quaest. 63. Integrum textum habes supra d. 27. p. II. q. 2. fundam. 2.

⁴ Verba Augustini haec sunt: Pater quippe intelligitur Verbi, qui dixit: *Fiat*. Quod autem illo dicente *factum est*, procul dubio per Verbum factum est. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus, quia bonum est*, satis significatur, Deum nulla necessitate... sed sola bonitate fecisse quod factum est... Quae bonitas si Spiritus sanctus recte intelligitur, universa nobis Tri-

nitas in suis operibus intimatur. — In cod. F (et T in margine) textus sic incipit: *Dixit, vidit, fiat; per fiat intelligitur* etc. Mox verbo *producere* codd. P Q V praefigunt *res*. Dein post *quod sunt* cod. O non incongrue addit *in Deo*.

⁵ Pro *quod* multi codd. minus recte *utrum*, et in fine responsionis pro *consideratur* perperam *considerantur*.

⁶ In cod. V (W in margine) additur: *Quod dicit, quod producere est actus personae, verum est, secundum quod est proprium, scilicet respectu personae; sed secundum quod est communis, scilicet respectu creaturae, est essentiae, quia idem est essentia et habens essentiam*.

QUAESTIO I.

Utrum omnia sint in Deo vita.

Quod autem omnia sint in Deo vita, videtur.

1. Ioannis primo¹: *Quod factum est in ipso vita* ^{an menta.} *erat*; sed omnis creatura est facta: ergo omnis creatura est in ipso vita.

2. Item, Augustinus quinto super Genesim ad litteram²: « Omnia dicuntur in ipso fuisse vita, non in sua natura, quia omnia noverat, antequam fierent ».

3. Item, *ratione* videtur, quia divina essentia est vita, ergo quod est divina essentia etiam vita est; sed creatura in Deo est divina essentia, quia quidquid est in Deo est Deus: ergo est vita. Et hoc est quod dicit Anselmus in Monologio³, « quod creatura in Deo creatrix est essentia ».

4. Item, *intelligere* est una differentia eius quod est *vivere*, cum *vivere* dicatur quadrupliciter secundum Philosophum⁴: si igitur *intelligere* est *vivere*, ergo omnis ratio intelligendi est ratio vivendi. Sed res sunt in Deo secundum suas rationes intelligendi, ergo sunt in Deo viventes; sed non per participationem: ergo sunt vita simpliciter.

CONTRA: 1. Actuum decimo septimo⁵: *In ipso vivimus, movemur et sumus*. Ergo si quia vivimus, sumus in Deo *vita*, ergo et quia movemur, sumus in eo *motus*; sed hoc non dicitur: ergo nec illud debet dici.

2. Item, si res dicuntur in Deo *vita*, aut ergo *ratione potentiae*, aut *notitiae*, aut *voluntatis*. Non *ratione potentiae*, quia res ex hoc, quod potest produci per creationem, antequam producit, nihil omnino est, quia secundum totum producit; si nihil est, ergo nec *vita*. Nec *ratione notitiae*, quia tunc, cum mala sint a Deo cognita, tunc mala essent in Deo *vita*; quod absurdum est. Si *ratione voluntatis*; sed voluntas Dei non est nisi futurorum: ergo sola futura viverent in Deo. Sed alia quam futura sunt in Deo per ideam: ergo non omne quod est in Deo, est in ipso *vita*.

3. Item, hoc⁶ videtur, quia exemplar aeternum

repraesentat res expressissime, secundum quod sunt et ab ipso exeunt: ergo cum quaedam vivant, quaedam non, quaedam repraesentat per modum viventium, quaedam per modum non viventium: ergo quaedam sunt in Deo *vita*, quaedam non.

4. Ratione huius quaeritur, quare magis dicuntur res esse in Deo *vita*, quam *sapientia*, vel *essentia*, vel *intelligentia*. ^{Quaestio incidens.}

CONCLUSIO.

Omnia quae sunt in Deo tanquam in exemplari, in ipso vita sunt.

Ad hoc voluerunt aliqui dicere, quod non omnia quae dicuntur esse in Deo, sunt in illo *vita*, sed ea solum, quae sic sunt in Deo ut disposita fieri⁷. Et ratio huius est, quoniam *verbum* et *vita* dicunt actum et dispositionem. Et ideo dicit Anselmus⁸, quoniam *verbum* non est nisi eorum quae sunt, vel futura sunt; et ideo ea solum sunt in Deo *vita*. Et ideo dicunt, quod ad *rationem dicendi vitam* concurret necessario, quod res sint in Deo quantum ad *potentiam*, *notitiam* et *voluntatem* producendi. — Sed hoc non potest stare secundum Augustinum. ^{Opinio aliorum.} ^{Improbatur.} Filius enim, ut ipse dicit sexto de Trinitate⁹, « est ars plena omnium rationum viventium »; sed constat, quod non impletur nisi rationibus infinitis: ergo infinitae rationes rerum vivunt in Deo, ergo non solum entium vel futurorum, sed etiam omnium possibilem. Et iterum Augustinus libro Octoginta trium Quaestionum¹⁰ dicit, quod « ratio est, etiamsi nunquam aliquid per illam fiat »; sed constat, quod ratio in mente artificis vivit, non quia res extra producit: vivit enim, etiamsi res corrumpatur, et exterius esse omnino nihil facit ad vitam. Et ideo patet, quod non solum praesentia vel futura vivunt in Deo.

Et propterea aliter dicendum, quod res tripli- ^{Sententia auctoris.}

¹ Vers. 4.

² Cap. 14. n. 31: Sic ergo distinguendum est, ut, cum dixerimus: quod factum est, deinde inferamus: in illo *vita* est; non in se scilicet, hoc est in sua natura, qua factum est, ut conditio creaturae sit; sed in illo *vita* est, quia omnia quae per ipsum facta sunt, noverat, antequam fierent.

³ Cap. 34: « Etenim in se ipsis sunt essentia mutabilis secundum immutabilem rationem creata, in ipso vero sunt ipsa prima essentia et prima existendi veritas ». Haec prima essentia ibid. c. 36. seq. vocatur « essentia creatrix ».

⁴ Libr. II. de Anima, text. 13. (c. 2.): Multipliciter autem ipso vivere dicto, et si unum aliquod horum insit solum, vi-

vere ipsum dicimus, ut intellectus, et sensus, et motus et status secundum locum, adhuc autem motus secundum alimentum et augmentum et decrementum.

⁵ Vers. 28.

⁶ Codd. V X *hoc ipsum*.

⁷ Id est, volita a Deo, ut fiant.

⁸ Monolog. c. 32: Eius enim quod non fuit nec est nec futurum est, nullum verbum esse potest.

⁹ Cap. 10. n. 11.

¹⁰ Quaest. 63: Ratio autem, etsi nihil per illam fiat, recte ratio dicitur.

Res sunt tri-
pliciter in
Deo.

citer sunt in Deo, videlicet ut in *principio producente*, et sic sunt in ratione potentiae; ut in *exemplari exprimente*, et sic sunt in ratione notitiae; et ut in *fine conservante*, in ratione¹ voluntatis. Primo modo — quia in principio producente — cum totum

Conclusio 1. ex nihilo producat Deus, nihil omnino sunt, nec vita nec aliquid. Quia vero sunt in Deo tanquam in *fine conservante*, cum conserventur secundum esse, quod

Conclusio 2. habent, sic sunt quaedam vita, quaedam non. Unde quaedam tantum *sunt*, quaedam *sunt et moventur*, quaedam, ut homines, et *sunt et moventur et vi-*

Conclusio 3. *vunt*. Quia vero sunt² ut in *exemplari exprimente*, sic sunt in ipso vita. Et quia non solum in illo exemplari exprimuntur entia, sed etiam omnia cognoscibilia Deo, ideo omnia sunt in Deo vita, quae in ipso sunt. Et ideo dicit beatus Ioannes: *Quod factum est in ipso vita erat*. — Et sic patet, quod

Corollaria. *esse in Deo* attenditur secundum triplex genus causae; et similiter patet, quomodo ratione potentiae, et notitiae, et voluntatis; et³ solvitur illa quaestio, secundum quod genus causae, vel secundum quam trium conditionum dicuntur res esse in Deo. Patet etiam, quae in Deo dicuntur vita, scilicet omnia quae sunt in ipso tanquam in exemplari.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod in Deo movemur etc.; intelligendum est quantum ad tertium modum essendi in Deo, scilicet per conservationem. Deus enim conservat in nobis vitam et operationem et essentiam; et quantum ad hoc intelligitur dictum illud verbum.

2. Ad illud quod dicitur: ratione cuius res dicuntur in Deo vita etc.; dicendum, quod ratione potentiae et notitiae simul, quia ista duo concurrunt ad rationem exemplaris; non enim est exemplar Deus nisi eorum quae cognoscit et potest.

3. Ad illud quod obiicitur, quod res in illo exemplari repraesentantur ut sunt; dicendum, quod verum est; tamen non oportet, quod ratio repraesentationis sit talis omnino, quale est repraesentatum, sicut supra ostensum est⁴; et ideo sicut corporalium est idea spiritualis, ita non viventium vivens.

4. Ad illud quod ultimo *quaeritur*, quare magis dicuntur res esse in Deo vita quam alia⁵; dicendum, quod quamvis praedictum verbum multas habeat expositiones, quo dicitur: *Quod factum est in ipso vita erat*; tamen specialiter circa hoc verbum consideranda est *veritas dicti*, et *ratio dicendi*.

Veritas dicti, ut dicit Augustinus⁶, est, quod omnes res, factae a Deo vel etiam possibiles fieri, habent rationes in Deo, per quas intelliguntur; quae quidem rationes *vivere* dicuntur, quia sunt in *substantia vivente*, secundum quod vivens, et sunt etiam *ratio intelligendi*, qui est actus vitae: et ideo in artifice creato dicuntur *vivere*, sed in Deo non tantum dicuntur *vivere*, sed etiam *ipsa vita*, quia ipsa ratio cognoscendi in Deo est ipsa intelligentia. —

Ratio autem dicendi fuit haec. Cum enim res habeant esse in Deo et etiam in universo, et *diversimode*, quia aliquas proprietates habent secundum existentias in mundo, quae non competunt eis, secundum quod sunt in Deo: ideo non solum dixit: *Quod factum est in ipso erat*, sed *vita*, ut omnes illae conditiones excluderentur. Creaturae enim in mundo habent esse corporale, variabile et corruptibile. Quoniam enim « vita est actus *spiritualis* et continuus, fluens ab ente *quieto* et *sempiterno* »⁷, perfecte dictum est, quod res sunt in Deo vita, ut per *spiritualitatem* excludatur corporeitas, per *quietem* variabilitas, per *sempiternitatem* corruptibilitas.

SCHOLION.

1. Quaestio haec aliquatenus cohaeret cum verbis S. Ioannis (1, 3. 4.), quae in multis antiquis s. Scripturae exemplaribus et a multis Patribus, praesertim Latinis (ut a Tertulliano, S. Ambrosio, S. Augustino) sic distribuebantur, ut legeretur:

quod factum est in ipso vita erat (vide arg. 1. in fundam.). Vulgata nunc cum S. Irenaeo, S. Hieronymo aliisque Patribus habet: *quod factum est. In ipso vita erat*. — Notanda est differentia (in solut. ad 4. posita) inter *vivere* et *esse vita*. Illud

¹ Pro *in ratione* Vat. hic *et sic sunt ibi ratione*, et paulo ante bis *ibi ratione*. Pro *in ratione notitiae* non pauci codd. tantum *ratione notitiae*. Mox post *Primo modo, quia* Vat. adiungit *sunt in Deo sicut*; deinde post *omnino sunt* Vat. contra cod. T cum pluribus aliis et ed. 1 addit *in Deo*.

² Supple cum Vat. *in Deo*. Aliquanto inferius pro *cognoscibilia* codd. aa bb bene *possibilia*. Nostram lectionem intellige: quae sunt cognoscibilia per *propriam* ideam. Mala enim, licet sint Deo cognoscibilia, non habent *propriam* ideam. Nomine *entium* notantur quae existunt sive actualiter sive in futuro.

³ Sic cod. T et plures alii codd. nec non ed. 1, Vat. adiungit *sic*.

⁴ In cod. O hic recte additur *dist. 33. q. 4.* (ad 3. et 4.).

⁵ Cod. W subiicit *scilicet sapientia, essentia, intelligentia*,

et paulo inferius cum cod. T et pluribus aliis nec non cum ed. 1 pro *quo dicitur* substituit *quod dicitur*.

⁶ Libr. 83 Qq. q. 46, et longius in Tract. 1. in Ioan. n. 16. seq. — Aliquanto inferius pro *qui est actus* cod. Y *quae est actus*.

⁷ Libr. de Causis, prop. 18: « Quia vita est processio procedens ex ente primo quieto sempiterno, et motus similiter primus ». Quae propositio recurrit etiam in libro de Motu cordis (ab Alfredo Anglico circa a. 1220 scripto et ad Magistrum Alexandrum Neckam directo, quo libro Scholastici saepius utebantur) his verbis (c. 1.): Prima ergo et aequalis et continua est vita, primus enim formae actus est. Est enim primus motus e quieto sempiterno fluens (ed. Barach, Innsbruck 1878). — In fine solutionis pro *sempiternitatem* multi codd. cum ed. 1 *simplicitatem*; perperam.

dici potest etiam de rationibus in mente artificis creati; *hoc* autem non nisi de rationibus in exemplari divino. Consentit S. Thom., de Verit. q. 4. a. 8. ad 2.

II. Primam opinionem in respons. positam cum Seraphico etiam Angelicus alique doctores plurimi improbant. Communi opinioni conformis est etiam distinctio, quod res *uno* modo sint in Deo ut in principio *producente*, ratione potentiae, *alio* modo sicut in *cognoscente* sive ut in exemplari exprimente (et hoc modo res sunt vita in Deo), *tertio* modo, ut in *fine conservante*, ratione voluntatis, quia *dispositio* voluntatis spectat ad causam finalem, ut docetur infra d. 40. dub. 7. — Notabilis est solutio ad 4. Quod rationes rerum in Deo « sunt etiam ratio intelligendi », S. Thom. (de Verit. loc. cit. ad 4.) sic explanat: « Similitudines rerum in Verbo, sicut sunt rebus causa

existendi, ita sunt rebus causa cognoscendi, in quantum scilicet imprimuntur intellectualibus mentibus, ut sic res cognoscere possint; et ideo, sicut dicuntur *vita*, prout sunt principia existendi, ita dicuntur *lux*, prout sunt principia cognoscendi ». — Definitio *vitalis* hic posita invenitur etiam apud Alex. Hal., S. p. II. q. 87. m. 1. a. 1, et a. 2. § 3 (cfr. supra pag. 624, nota 7.).

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1. § 4, et p. II. q. 3. m. 3. a. 2. q. collat. — Scot., de hac et seq. q. hic q. unica, n. 20. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 18. a. 4; de Verit. q. 4. a. 8. — B. Albert., I. Sent. d. 35. a. 12. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. ad 4. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum res verius esse habeant in Deo quam in proprio genere.

Secundo quaeritur, utrum res sint in Deo verius quam in universo sive in proprio genere. Et quod verius sint in Deo, videtur:

1. Per Augustinum quinto super Genesim ad litteram¹: « Omnia, priusquam fierent, erant in notitia facientis et utique ibi meliora, ubi aeterna, ubi veriora et incommutabilia ».

2. Item, « unumquodque sicut se habet ad esse, ita ad cognitionem² »; sed creaturae verius cognoscuntur in Deo quam in proprio genere: ergo et verius sunt in Deo.

3. Item, « omne quod est in aliquo, est in eo per modum eius in quo est³ »; sed Deus est in infinitum nobilior mundo: ergo in infinitum nobiliori et veriori modo sunt res in Deo quam in universo.

4. Item, nobilior et verius est esse vitae quam non viventis; sed omnia vivunt in Deo, ut supra monstratum est⁴, non autem in genere proprio: ergo etc.

CONTRA: 1. Verius est res, ubi est simpliciter, quam ubi est solum secundum quid; sed in Deo solum dicitur esse *secundum quid* — quia non sequitur: asinus est in Deo, ergo asinus est — sed in proprio genere *simpliciter*: ergo ibi verius.

2. Item, verius est res, ubi est secundum principia intrinseca et proxima, quam ubi est⁵ in principio extrinseco et remoto; sed res in mundo sunt secundum principia intrinseca, in Deo autem ut in principio extrinseco: ergo etc.

3. Item, verius est res, ubi est secundum pro-

priam entitatem, quam ubi solum secundum similitudinem; sed in Deo est homo et lapis et alia secundum similitudinem: ergo⁶ etc.

CONCLUSIO.

Res, si comparantur ad se ipsas secundum diversum modum existendi, habent verius esse in proprio genere quam in cognoscente; si vero comparantur cum sua similitudine, quae in Deo est, tunc similitudo verius habet esse quam ipsa res in mundo.

RESPONDEO: Dicendum, quod *triplex* est exist^{Triplex exist¹entia rei.}entia rerum, scilicet in *exemplari* aeterno, et in *intellectu* creato, et in ipso *mundo*⁷. In *exemplari* aeterno et in *intellectu* creato sunt res secundum similitudinem; in ipso *mundo* secundum entitatem propriam. — Quando ergo quaeritur, in quo sint verius, hoc dupliciter potest quaeri: aut ita quod fiat comparatio *eiusdem rei ad se* secundum diversum modum existendi, ut sit sensus: ubi lapis verius habet esse, vel cum est in *cognoscente* vel⁸ producente, vel cum est *in se*; et hoc modo concedendum est, quod verius est unaquaeque res in proprio genere quam in Deo, sicut probant rationes ad hoc inductae. Alio modo potest fieri comparatio *rei ad suam similitudinem*, ut sit sensus quae-^{Distinctio.}stionis: quid habet esse *verius et nobilior*, utrum ipsa res, vel eius similitudo? Et hoc modo simpli-^{Conclusio 1.}

¹ Cap. 45. n. 33.

² Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior c. 4.). In textu originali pro *cognitionem* exstat *veritatem*.

³ Pro quo communiter dicitur cum auctore libri de Causis, prop. 10. 12. 20. 24: Omne quod recipitur in aliquo, est in eo per modum recipientis, et non recepti. Cfr. et Boeth., V. de Consol. prosa 4. Mutatio verborum huius axiomatis facta esse

S. Bonav. — Tom. I.

videtur, quia in Deum nihil potest recipi. — Mox pro *mundo* codd. VW *creatura*.

⁴ Quaest. praeced. — Paulo superius pro *vitalis* cod. O *viventis*.

⁵ Codd. aa bb post *est* intericiunt *ut*.

⁶ Hoc argumentum insinuat ab Anselmo, Monolog. c. 36.

⁷ Secundum August., II. Genes. ad lit. c. 8. n. 16.

⁸ Codd. PQZ cum ed. I melius *et*.

Conclusio 2. citer concedendum, quod *similitudo* rei verius et nobilius esse habet in Deo, quam *ipsa res* in mundo ratione eius quod est; quia est ipse Deus. Et concedendae sunt rationes ad hoc inductae.

Adhuc similitudines rerum in intellectu creato verius et nobilius habent esse quam res in universo, ut dicit Augustinus de Trinitate¹, non ratione eius quod sunt, sed ratione eius *in quo*, quia sunt nobiliori et spiritualiori modo similitudines in intellectu cognoscente, quam sint ipsae res in mundo contentae. Et sic patent rationes ad utramque partem.

2. Tamen ad illud argumentum, quod fit

de comparatione esse ad cognoscere; dicendum, quod illud generaliter intellectum, quod res ibi est verius, ubi verius cognoscitur, non habet veritatem. Contingit enim cognoscere quod non est; et ideo sicut ad *cognosci* non sequitur *esse*², ita nec ad *vere cognosci vere esse*, nec ad *verius cognosci verius esse*. Quando ergo dicitur, quod unumquodque sicut se habet ad esse, ita ad cognitionem, hoc intelligitur, quia eadem principia, quae sunt principia essendi, sunt principia cognoscendi; sed tamen principia essendi conferunt esse per se ipsa, sed cognitionem non conferunt per se, sed per suas similitudines³. Ad 2. ro parte a. m. Notand.

SCHOLION.

1. In hac quaestione solvenda antiqui Scholastici non iisdem distinctionibus et loquendi modis utuntur; tamen in ipsa doctrina vix differunt, quidquid nonnulli dicant. S. Bonav., supposita communi doctrina, quae triplicem esse rerum existentiam affirmat, distinguit duplicem comparisonem. In prima comparatur diversus modus essendi *eiusdem rei*, ita ut τὸ *verius* referatur ad gradum essendi *idealiter*, vel *realiter*; et tunc res realiter existens « *verius* habet esse ». In secunda comparatur *veritas* et *nobilitas* essendi rei realiter et similitudinis idealiter existentis, et tunc τὸ *verius* refertur ad gradum *perfectionis* in essendo, et res idealiter existens « *habet esse verius et nobilius* ». Hic modus dicendi fere convenit cum distinctione, quam S. Thom. de Verit. q. 4. a. 6. adhibet dicens: « *ly verius potest designare vel veritatem rei, vel veritatem praedicationis*. Si desi-

gnet veritatem *rei*, sic procul dubio maior est veritas rerum in Verbo, quam in se ipsis. Si autem designetur veritas *praedicationis*, sic est e converso ». Paulo aliter, sed in eodem sensu, S. Thom. in Sum. I. q. 18. a. 4. ad 3, et hic q. 1. a. 3. ad 2. docet, quod res « *verius esse* habent simpliciter in mente divina »; « *sed esse hoc*, utpote homo vel equus, *verius* habent in propria natura quam in mente divina ». — In solut. ad 2. egregie explicatur dictum Aristotelis, a non paucis male applicatum, scil. quod unumquodque, sicut se habet ad esse, ita ad cognitionem.

II. S. Thom., locis cit. — B. Albert., I. Sent. d. 35. a. 11. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Durand., hic q. 2. n. 7. — Dionys. Carth., hic q. 5.

ARTICULUS III.

De numero sive generalitate existentiae, quam res habent in Deo.

Tertio loco est quaestio de tertio articulo, scilicet de generalitate existentiae rerum in Deo, et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum mala sint in Deo.

Secundo, utrum in Deo sint imperfecta, secundum quod huiusmodi.

QUAESTIO I.

Utrum mala sint in Deo.

Quod autem mala non sint in Deo, videtur.

1. Augustinus de Libero Arbitrio⁴: « In tantum res recte vituperantur, in quantum earum vituperator artem, in qua factae sunt, videt, ut hoc in

eis vituperet, quod in arte non videt ». Si ergo vituperantur quantum ad malitiam sive in quantum mala; et hoc modo non videntur in Deo: ergo hoc modo non sunt in Deo.

¹ Libr. IX. c. 4. n. 4: « Maior est notitia corporis quam ipsum corpus, quod ea notitia notum est. Illa enim vita quaedam est in ratione cognoscentis, corpus autem non est vita. Et vita quaelibet quolibet corpore maior est, non mole, sed vi ». Et ibid. c. 11. n. 16: « Melior est tamen imaginatio corporis in animo quam illa species corporis, in quantum haec in meliore natura est, id est in substantia vitali, sicuti animus est ». Cfr. etiam Anselm., Monolog. c. 36. — Aliquanto inferius pro *quam*

sint codd. IX *quam sunt*, et dein pro *contentae* cod. O *continente*.

² Aristot., I. Periherm. c. 7. (c. 9.): Non enim propter negare vel affirmare erit (res) vel non erit.

³ Cfr. Aristot., I. Metaph. text. 5. seqq. et 25. seqq. (c. 6. et 9.), et VII. text. 23. et 44. seqq. (VI. c. 7. et 13.), ubi systema Platonicum refutatur, quod in illo axiome false intellecto nititur.

⁴ Libr. III. c. 15. n. 42.

2. Item, «omne quod est in Deo, est ex ipso et per ipsum», ut dicit Augustinus, et Magister in littera¹; sed mala nunquam sunt *ex* Deo nec *per* Deum: ergo nec *in* Deo.

3. Item, omne quod est in Deo, aut est sicut in *principio* producente, aut sicut in *exemplari* exprimente, aut sicut in *fine*² conservante; sed constans est, quod Deus non est *principium* producens mala, nec etiam *conservans*. Item, non est *exemplar* exprimens, quia ratio exemplaris attenditur secundum assimilationem; sed Dei ad malum nulla est assimilatio: ergo mala nullo modo sunt in Deo.

4. Item, quanto aliquid melius est, tanto magis distat a malo; sed Deus est optimus, quo nihil melius potest cogitari: ergo tanta distantia differt³, quanta nulla maior potest cogitari. Sed magis distat a malo quod nec habet veritatem malitiae nec similitudinem, quam quod habet saltem similitudinem, et in quo nullo modo est malum, quam in quo aliquo modo est: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne quod cognoscitur ab aliquo, qui est sua cognitio, est in illo tanquam in cognoscente; sed Deus cognoscit mala, quia ea punit et reprobat, et Deus est sua cognitio: ergo mala sunt in Deo. *Minor* patet, *maior* similiter, quia omne cognitum est in cognitione⁴: si ergo idem est cognitio et cognoscens, ergo si est in cognitione, et in cognoscente.

2. Item, omne quod cognoscitur in aliquo, est in illo in quo cognoscitur; sed mala cognoscuntur in Deo: ergo sunt in Deo. Probatio *minoris*: mala cognoscuntur a Deo — constat — aut *intra se*, aut *extra*: non *extra*, hoc constat, quia divinus aspectus non exit extra, tunc enim indigeret alio ad cognoscendum⁵. *Et iterum*, Angeli cognoscunt mala in Deo. Unde Augustinus super Genesim ad litteram⁶: An-

geli vident in illo bona nostra, quae eis placent, et mala nostra, quae eis displicent.

3. Item, omne quod cognoscitur in aliquo, et non per accidens, est aliquo modo in illo sicut in exemplari; sed mala cognoscuntur a Deo, sed non per accidens, quia nihil per accidens cognoscit, sed omnia per se: ergo mala sunt in Deo.

4. Item, omne quod cognoscitur ab aliquo non per privationem, cognoscitur per similitudinem et ideam; sed in Deo non cadit cognitio per privationem, quia nulla potest in illo exemplari esse privatio, cum sit purus actus⁷: ergo si cognoscit mala, non cognoscit per privationem, sed per similitudinem. Sed similitudo est idea in Deo: ergo mala habent ideam in Deo.

CONCLUSIO.

Deus mala cognoscit, ipsa tamen non sunt in Deo nec habent ideam in eo, sed cognoscuntur per ideam bonorum, quorum sunt privationes.

RESPONDEO: Dicendum, quod mala a Deo *cognoscuntur*, non tamen in Deo *existunt* secundum quod *mala*, quia sic loquimur in proposito. — Ideo, inquam, *cognoscuntur*, quia sicut «rectum est iudex sui et obliqui⁸», sic summa *veritas* et *lux* et *actus* est ratio cognoscendi non tantum *veritatem* et *lucem* et *actum*, sed etiam *obliquitatem*, *tenebram* et *privationem*. Unde lux se ipsa tenebram cognoscit⁹.

Non *sunt* autem mala in Deo, quoniam illa dicuntur esse in Deo, ad quae cooperatur Deus secundum aliquod genus causae, et maxime secundum genus causae formalis et exemplaris; malum autem non habet Deum pro causa¹⁰, nec pro

¹ Cap. 2, ubi et verba Augustini habentur.

² In Vat. deest *fine*, quam vocem restituimus auctoritate codd. K V W X aa bb nec non auctoritate textus supra habiti a. 2. q. 1. in corp.

³ Codd. P Q *distat*.

⁴ Cfr. supra pag. 68, nota 2, et Aristot., XII. Metaph. text. 51. (XI. c. 9.), ubi specialiter agitur de intellectione Dei.

⁵ Cfr. August., V. de Gen. ad lit. c. 13. n. 29: Porro si noverat (omnia), ubi nisi apud ipsum, apud quem Verbum erat, per quod facta sunt omnia? Nam si extra se ipsum ea noverat, quis eum docuerat? Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? (Rom. 11, 34.). — Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 hic addit: *Restat ergo, quod intra se*.

⁶ Libr. II. c. 8. n. 17: Neque enim, sicut nos, ad percipiendam sapientiam proficiebant Angeli, ut invisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspicerent, qui, ex quo creati sunt, ipsa Verbi aeternitate sancta et pia contemplatione perfuerunt, atque inde ista despicientes, secundum id quod intus vident, vel recte facta approbant, vel peccata improbant.

⁷ Pro ratione, quae hic adducitur, Scholastici allegare solent quod Averroes dicit in illum textum Aristot. (III. de Anima, text. 25.): Si vero alicui non inest contrarium, ipsum se

ipsum cognoscit. «Dicit enim: id est, si fuerit aliquis intellectus, qui non invenitur quandoque intelligens in potentia et quandoque intelligens in actu, tunc ille intellectus non intelligeret privationem omnino, immo nihil intelligeret extra se».

⁸ Aristot., I. de Anima, text. 85. (c. 5.): Sufficiens enim est altera pars contrarietatis se ipsam diiudicare et oppositam; recto enim et ipsum et obliquum cognoscimus; iudex enim utrorumque regula; obliquum autem neque sui ipsius neque recti.

⁹ Dionys., de Div. Nom. c. 7. § 2: Non enim ex existentibus existentia discens novit divinus animus, sed ex se et in se... non secundum speciem singula contemplans, sed secundum unam causae circumstantiam omnia sciens et continens, sicut et lux secundum causam in se ipsa cognitionem tenebrarum praeambivit, non aliunde videns tenebras quam a lumine.

¹⁰ Nam cum Augustino, XII. de Civ. Dei, c. 7, dici solet: «Malum non habet causam *efficientem*, sed *deficientem*, qualis non est Deus». — Minus sincera et reprobata a codicibus et ed. I est Vat. lectio: *pro causa formali et pro exemplari*. Paulo inferius eadem Vat. cum cod. cc temere suppressit verba: *Quoniam igitur privatio secundum quod huiusmodi nulli est assimilabilis*.

exemplari, quia malum ratione malitiae dicit solum *privationem*, exemplar autem, secundum quod huiusmodi, dicit *assimilationem*. Quoniam igitur privatio, secundum quod huiusmodi, nulli est assimilabilis, hinc est, quod nec malum nec falsitas habet ideam in Deo; suum autem oppositum est assimilabile. Unde cum uno et eodem cognoscat Deus *bonum* et *malum* sibi oppositum, *bonum* cognoscit secundum rationem assimilationis; et ideo bonum est in Deo ut in exemplari et ut cognitum per se et per modum positionis. *Malum* autem, cum cognoscatur a Deo, non habet in ipso ideam, ideo non est in Deo, quamvis sit in Dei cognitione: quia, quamvis cognoscatur a Deo, non cognoscitur per ideam sui, sed boni, cuius est privatio. Et ideo dicitur cognosci per *accidens* et per *privationem*.

Solutio oppositorum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod malum est in Dei cognitione, et cognitio est Deus: ergo etc.; dicendum, quod hic est *fallacia secundum accidens*¹. Quamvis enim *idem sit* cognitio Dei quod Deus, tamen *aliud connotat*, sicut potentia et sapientia. Unde sicut non sequitur: est in Dei notitia, ergo et in potentia, immo est ibi *accidens* et *consequens*; sic et in proposito.

Notandum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod malum cognoscitur in Deo, ergo est in Deo; dicendum, quod nec illud sequitur: plus enim dicit *esse in Deo*,

quam *cognosci a Deo vel in Deo*. Cum enim dicitur aliquid cognosci a Deo, per hoc intelligitur, quod Deus sit *ratio cognoscendi* illud; sed cum additur, quod hoc sit *in Deo*, significatur, quod Deus sit ratio cognoscendi ut *exemplar* et per assimilationem; et ideo est ibi *consequens*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod cognoscit non per accidens mala etc.; dicendum, quod *cognosci per accidens* hoc est dupliciter: aut a parte *cognoscentis*, aut *cogniti*. In Deo nulla cadit cognitio per accidens a parte *cognoscentis*², quia omnia cognoscit se ipso; tamen cadit a parte *cogniti*, quoniam aliquid cognoscit per similitudinem suam, ut bonum, aliquid per similitudinem sui oppositi; et ita est ibi *per accidens*, non in *decurrendo*, sed in *assimilando*. Cum enim Deus cognoscit malum, non intelligitur assimilari ei, sed suo opposito.

4. Similiter solvendum est de privatione: quia *cognoscere per privationem* est dupliciter: aut ita, quod sit privatio in *virtute cognoscente*, sicut cognoscit aliquis silentium et tenebram per aurem et oculum³, et sic ponit imperfectionem; aut ita, quod sit privatio in *cognito*, non in cognoscente, sicut lux cognosceret tenebram, si haberet vim cognitivam, sonus silentium: et sic cognoscit Deus, quoniam est *actus purus* et *lux* et *veritas*.

Distinct

Distinct

SCHOLION.

I. Agitur hic de malis « secundum quod mala », id est secundum *formale* mali, quod est privatio, non secundum *materiale* sive substratum eius (cfr. II. Sent. d. 34. a. 2. per totum, et d. 35. a. 2. per totum, d. 37. a. 2. q. 1.). Tota solutio eruitur ex hoc principio, quod aliud est *cognosci a Deo*, aliud *esse in Deo*, quod explicatur in solut. ad 2, et hic dub. 4. 2. — Quod malum non habeat ideam in Deo, et quod cognoscatur per ideam sui oppositi, communiter ab antiquis doce-

tur. De modo, quo Deus mala cognoscat, cfr. d. 39. a. 4. q. 2, et Scholion.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 3, et m. 4. a. 2. — Scot., de hac et seq. q. Report. hic q. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 15. a. 3. ad 4; de Verit. q. 3. a. 4. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 13. q. 55. m. 2. a. 3. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. et 3. ad 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 5.

QUAESTIO II.

Utrum imperfecta sint in Deo.

Secundo quaeritur, utrum imperfecta, secundum quod huiusmodi, sint in Deo. Et videtur quod non:

Ad oppositum.

1. Quia mala ut mala non possunt habere similitudinem cum summo bono: ergo pari ratione,

cum imperfecta non habeant similitudinem cum perfectissimo, non erunt in Deo.

2. Item, illa sola sunt in Deo, quae possunt esse a Deo et per Deum; sed imperfecta a Deo

¹ De qua vide supra pag. 58, nota 5. — Verbo *consequens* in fine huius et sequentis solutionis significatur *fallacia consequentis*, quae secundum Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5.) « ideo est, quod putent converti consequentiam ».

² Loco verborum *Ad illud quod obiicitur...* usque ad *cognoscentis, quia* in cod. O legitur: *Ad illud quod obiicitur: in Deo nulla cadit cognitio per accidens; dicendum, quod verum est de his quae nata sunt cognosci per se et per posi-*

tionem; sed malum per se nec causam nec voluntatem nec cognitionem habet, sed per bonum, secundum Dionysium, capitulo quarto de Divinis Nominibus, quia etc. Pro *nulla cadit* codd. VW non cadit aliqua. Aliquanto inferius post *sui oppositi* codd. aa bb inserunt *ut malum est*; et subinde pro *non in decurrendo* Vat. cum nonnullis codd. non minus recte *non in discurrendo*.

³ Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 103. (c. 10.).

non sunt, quia dicitur Deuteronomii trigesimo secundo¹: *Dei perfecta sunt opera*.

3. Item, specialiter obiicitur de *materia* et *passione*², *diversitate* et *compositione*. Cum enim exemplar sub ratione exemplaris sit forma, sit actus purus, et ita omnino simplex, videtur quod rationes materiae et passionis et diversitatis et compositionis repugnent exemplari; et si hoc, cum nihil dicatur esse in Deo nisi ratione exemplaris, patet etc.

4. Item, sicut *veritas* et *bonitas*³ est generalis conditio entium, ita et *unitas*; sed oppositum *veritatis* non habet ideam in Deo, similiter et *bonitatis*: ergo pari ratione oppositum *unitatis*. Sed oppositum *unitatis* est multitudo: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus ad Nebridium⁴: « Qui totum condidit non potuit et partium non habere rationes»: ergo cum partes sub ratione partium sint imperfectae, patet quod habet rationes imperfectorum.

2. Item, omnis cognitio divina est *a priori*: cum ergo in omni creatura prius cadat ratio imperfecti quam perfecti, ut materiae quam formae, principiorum quam principiati, partium quam totius, ergo per prius haec cognoscit Deus. Ergo si perfecta habent ideam in Deo, necesse est, quod habeant etiam imperfecta.

3. Item, divinum exemplar exprimit rem secundum totum, alioquin non perfecte cognosceret, ergo quidquid est de re, habet exemplar⁵; sed materia est de rei constitutione, et imperfecta de constitutione perfecti: ergo etc.

4. Item, omnis effectus assimilatur suae causae aliqua assimilatione; sed minima assimilatio sufficit ad rationem exemplaris: ergo omne quod est a Deo, habet ideam in Deo, per quam, priusquam fiat, est in Deo⁶. Sed *materia* est a Deo et *passio* et *compositio* et *diversitas*, quia omnia dicunt ens: ergo omnia sunt in Deo.

CONCLUSIO.

Imperfecta sunt in Deo, non ratione imperfectionis, quae privationem dicit, sed ratione illius quod imperfectioni subest.

RESPONDEO: Ad hoc dixerunt aliqui, quod imperfecta non sunt in Deo, nec cognoscuntur a Deo per aliquam ideam propriam, sed per ideam suorum oppositorum, ut *materia* per ideam formae, *passio* per ideam actus, *multitudo* per ideam uni-

tatis. — Sed illud stare non potest. Cum enim ista *improbatur*, omnia dicant aliquam entitatem et ita veritatem, de necessitate aliquam assimilationem habent ad primam veritatem, et ita rationem exemplaritatis; et ideo necessario sunt in Deo.

Propterea intelligendum, quod cum quaeritur, utrum imperfecta habeant ideam in Deo, hoc dupliciter potest intelligi: aut ratione ipsius quod *subest*, *Distinctio*, aut ratione *imperfectionis*. Si ratione *imperfectionis*, cum imperfectio sit privatio, et privatio non dicat ens nec aliquid a Deo nec assimilabile, sic non habet ideam. Si autem ratione eius quod *subest*, sicut materia dicitur quid imperfectum, et materia aliquam essentiam dicit, sic habet ideam, sed non imperfectam, sed perfectam⁷; quoniam, sicut non viventium est idea vivens, et corporalium spiritualis, sic temporalium aeterna, et imperfectorum perfecta.

Nec tamen malorum est idea bona. Unde notandum, quod idea, sicut supra dictum fuit in quaestione de ideis⁸, dicit assimilationem extra genus. Prima autem assimilatio est in ratione entitatis in Deo. Omne ergo quod de se dicit rationem *entitatis*, sive sit compositum, sive imperfectum, sive materiale, sive passibile, sive in actu, sive in potentia, potest Deo assimilari et produci; et ideo habet esse in Deo. Quod autem dicit *privationem* hoc ipso amittit rationem veri effectus et rationem assimilationis; et ideo falsitas et malitia ideam non habent nec sunt in Deo nec a Deo. — Ex his patet, quod imperfecta sunt in Deo; patent etiam quaesita.

1. Quod enim obiicitur de malo, patet responsio, quia malum dicit simpliciter privationem in eo quod malum, non sic imperfectum. *Solutio oppositorum.*

2. Ad illud quod obiicitur, quod imperfecta non sunt a Deo; dicendum, quod imperfecta, secundum id quod sunt, a Deo sunt, licet in eis non remaneat imperfectio, quia Deus perficit⁹.

3. Ad illud quod obiicitur, quod non habent assimilationem; dicendum, quod quamvis non habeant in conditionibus specialibus, habent tamen in generalibus; et hoc sufficit. Omnia enim habent rationem boni et pulcri et entis¹⁰.

4. Ad illud quod obiicitur de opposito unitatis, dicendum, quod non est simile. Nam *unitas* salvatur in multitudine, non sic *bonitas* in malitia, nec *veritas* in falsitate, quia illae sunt privationes; non sic autem unitatis privatio est multitudo¹¹; et ideo patet totum.

¹ Vers. 4. — De propos. maiori cfr. hic lit. Magistri, c. 2.

² Id est passibili sive potentia passiva. — Pro *passione* Vat. *potentia*.

³ Verba *et bonitas*, a Vat. suppressa, restauravimus ex codd. L O P Q V W Z et ed. 4. Mox post *pari ratione* supple cum cod. O *nec*.

⁴ Epist. 14. n. 4: Si igitur pars huius universi est Nebridius, sicut est, et offline universum partibus confit, non potuit universi conditor Deus rationem partium non habere.

⁵ In Vat. et nonnullis mss. haec conclusio desideratur.

⁶ Vat. cum cod. cc *est exemplar in Deo*.

⁷ Vat. et cod. cc omittunt *sed perfectam*.

⁸ Dist. 35. q. 2. ad 2.

⁹ Sententia clarius exprimeretur sic: licet non *inde*, quia Deus perficit, sed *aliunde* remaneat imperfectio; creatura enim, quod sit imperfecta, hoc non habet proprie a Deo, sed ex se, quia ex nihilo. Quare August., II. de Liber. Arb. c. 20. n. 54. ait: « Omne autem bonum ex Deo... Omnis autem defectus ex nihilo est ». Cfr. II. Sent. d. 34. a. 4. q. 2; Alex. Hal., S. p. II. q. 94. m. 3. a. 3.

¹⁰ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 7. seqq. In fine huius capituli longam invenies explicationem de natura et cognitione mali, qua quae hic dicta sunt confirmantur.

¹¹ Vide supra d. 24. a. 4. q. 1.

SCHOLION.

Quod imperfecta, quatenus formaliter dicunt *privationem*, non habeant ideam propriam, constat apud omnes. Sed utrum imperfecta ratione rei *positivae*, quae substat privationi, non tantum cognoscantur per aliquam ideam, sed per ideam *propriam*, haec quaestio hic discutitur, et principaliter agitur de materia prima. Prima opinio cum Platone (qui etiam materiam a Deo non creatam esse falso putavit) hoc omnino negat. S. Thom. (de Veritate q. 3. a. 5.) dicit contra Platonem: « Nos autem ponimus, materiam causatam esse a Deo; unde necesse est ponere, quod aliquo modo sit eius idea in Deo, cum quidquid ab ipso causatur, similitudinem ipsius utcumque retineat ». Deinde idem distinguit ideam *proprie* sumtam, quae « respicit rem, secundum quod est producibilis in esse », et sic nec materiae tantum, nec formae tantum, sed *composito toti* assignat

ideam propriam; et ideam *large* acceptam pro similitudine vel ratione, « et sic nihil prohibet, materiae primae etiam secundum se ideam esse ». Eodem modo idem resolvit I. Sent. d. 36. q. 2. a. 3. ad 2; quae doctrina satis convenit cum doctrina Seraphici. In Summa autem (I. q. 15. a. 3. ad 3.) Angelicus simpliciter dicit: « Habet quidem materia ideam in Deo, non tamen aliam ab idea compositi: nam materia secundum se neque esse habet, neque cognoscibilis est ». Non conveniunt interpretes S. Thomae, utrum ipse se hic retractaverit (ut putat Caietanus), an solummodo loquatur de idea in stricto sensu. S. Bonaventura in modo loquendi sequuntur Scotus et Richardus a Med.

Praeter auctores laudatos: B. Albert., hic a. 7, et d. 35. a. 10. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 5. in fine.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hac solutione Magistri, qua dicit, quod *cognitio Dei est eius essentia, nec tamen omnia quae sunt in cognitione, sunt in essentia*. Videtur enim male dicere, quoniam hoc argumentum videtur esse necessarium: si aliqua duo sunt omnino eadem; si aliquid est in uno, et in alio. Si dicas, quod differunt penes connotata: videtur falsum, quia Dei praescientia non connotat. — Vel si dicas, quod praescientia connotat; obiicitur de hoc nomine *Deus*, quod non connotat, et tamen dicuntur omnia esse in Deo: ergo pari ratione et in essentia. — Praeterea, contra Magistrum videtur esse verbum Anselmi in Monologio¹, quod « creatura in Creatore est creatrix essentia »: ergo videtur, quod vere sint in Dei essentia.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec praepositio *in* aliquando connotat *inhaerentiam*, ut si dicatur accidens in subiecto; aliquando notat *identitatem*, ut si dicatur, ideae rerum sunt in Deo, quoniam sunt *Deus*, non *a Deo*; aliquando notat *causalitatem*, ut si dicatur, creaturae sunt in ipso Deo: et potest haec praepositio *in* dici secundum quatuor genera causarum, sed in Deo non dicitur nisi secundum tria². — Quoniam ergo *causa* dicit respectum ad creaturam secundum rationem intelligendi, ideo haec praepositio *in*, secundum quod dicit *causalitatem*, non additur nisi terminis dicentibus re-

spectum ad creaturam. Et quoniam nomen substantiae vel naturae vel essentiae non dicit respectum, ideo si dicatur: creaturae sunt in Dei substantia, haec praepositio *in* aut notat *identitatem*, aut *inhaerentiam*, quorum utrumque falsum est: et ideo tales locutiones non recipiuntur; et in illo argumento est sophisma *secundum accidens*. Ideo dicit Magister, quod non valet; quamvis enim idem sint re, differunt tamen in modo significandi et intelligendi.

Ad illud quod obiicitur, quod *Deus* non dicit respectum; dicendum, quod falsum est, quia imponitur ab actu, quem habet ad creaturam, sicut dicit Damascenus³; unde bene dicitur: *Deus creaturarum*.

Ad illud quod obiicitur, quod creatura in Creatore est creatrix essentia; dicendum, quod *creaturam in Creatore esse* est *ideam* vel similitudinem *eius apud Deum esse*; et Anselmus vult dicere, quod illa *similitudo* est creatrix essentia, non quod illa *creatura* sit essentia. Unde bene concedendum, quod ideae rerum sunt in divina essentia, quia *in* notat identitatem, et vere; sed hoc non potest dici de creatura secundum *esse*, quod habet in proprio genere.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *illa esse in Deo intelliguntur, quae ex ipso et per*

¹ Vide supra pag. 623, nota 3.

² Scilicet causae efficientis, exemplaris (formalis) et finalis. Cfr. supra a. 2. q. 1. in corp. Quod ratio causae materialis

nullatenus ad divina transferatur, probatum est supra d. 19. p. II. q. 3.

³ Vide supra pag. 60, nota 2.

ipsum etc. Videtur enim male dicere, quia cum talia non sint nisi praesentia, ergo in Deo non sunt nisi ea quae praesenter existunt; quod est manifeste falsum et contra Augustinum¹, qui dicit, quod res sunt in Deo ab aeterno. *Si dicas*, quod accipit *esse in Deo* ut in conservante, quia sic accipit Apostolus in praefata auctoritate²: *Ex ipso et per ipsum et in ipso*; tunc nihil facit ad propositum, quia Magister accipit *esse in*, secundum quod dicuntur res *esse in Deo aeternaliter*. — *Si tu dicas*, quod res *actualiter* sunt ex Deo vel per Deum ex tempore, sed *habitualiter*³ ab aeterno; tunc ego quaero, quare *actualiter* sunt in Deo ab aeterno, et non *ex Deo vel per Deum*?

RESPONDEO: Dicendum, quod *esse ex*⁴ Deo vel *per Deum* potest accipi vel secundum *aptitudinem*, vel secundum *actum*, vel secundum *habitum*. Si secundum *actum*; sic praedicta auctoritas non est intelligenda praecise, quod illa sola sint in Deo, quae sunt *ex Deo vel per Deum*, quia multa Deus cognoscit, quae sunt *in Deo*, quae tamen non sunt *ex ipso nec per ipsum*, nec erunt. Potest iterum accipi secundum *habitum*; et sic adhuc non est intelligenda praecise, quia multa Deus cognoscit et potest facere, quae non faciet; et tamen sunt *in ipso*, nec unquam erunt *ex ipso nec per ipsum*. Potest iterum intelligi secundum *aptitudinem*; et tunc praecise habet veritatem, quia nihil est *in Deo*, nisi sit aptum *esse ex Deo et per ipsum*; et sic valet ad propositum, et sic intelligit Magister; et per hoc excluduntur mala, quia Deus non potest facere mala, nec mala possunt *esse ex ipso nec per ipsum*.

Quod quaeritur, quare non dicuntur res aeternaliter *esse ex Deo* etc.; dicendum, quod non est simile, quia aliae praepositiones significant per modum *fieri* et *motus* et *actus*, sed haec praepositio *in* per modum *quietis*⁵. Et quoniam Deus non fecit nisi ex tempore, nec fuit causa *actualiter* causans nisi ex tempore, licet *habitualiter* ab aeterno; ideo magis dicuntur res aeternaliter *in Deo* quam *ex Deo*⁶.

DUB. III.

Item quaeritur de ista ratione Magistri, qua dicit, quod *mala non sunt in Deo, quia Deus non*

cognoscit ea per approbationem. Videtur enim male dicere, quia *approbatio* respicit voluntatem; sed *esse in Deo* respicit ab aeterno exemplaritatem; ergo notitia approbationis nihil ad hoc facit. — Item, Magister videtur insufficiens in divisione divinae cognitionis, quia sicut bona cognoscuntur notitia *approbationis*, ita mala notitia *reprobationis*. — Item, *approbatio* aut *addit* aliquid supra notitiam simpliciter, aut *non*; si *non*: ergo non est⁷ in Deo distinguere *notitiam*, et *notitiam approbationis*. Item, si nihil *addit*, ergo sicut sunt in Deo quae cognoscit *approbando*, ita etiam illa⁸ quae cognoscit *simpliciter*. Si aliquid *addit*: ergo videtur, quod divina notitia sit composita. *Si dicas*, quod *addit* secundum intellectum — sed intellectus noster non facit res *esse in Deo*: ergo nec notitia approbationis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *approbatio* supra cognitionem secundum intellectum *addit beneplacitum voluntatis*; hoc autem beneplacitum connotat bonitatem in eo⁹, respectu cuius est; quia Deo non placet nisi bonum, et omne bonum in quantum huiusmodi Deo simile est. Si ergo idea dicit rationem cognoscendi secundum assimilationem, omnia quae Deus cognoscit notitia *approbationis*, sunt in ipso.

Sed notandum, quod *approbatio* potest connotare bonitatem in *actu*; et sic non est praecise verum, quod omne quod est in Deo, sit cognitum notitia approbationis. Potest iterum connotare bonitatem in *potentia*, sicut exemplar connotat rei entitatem, non quia sit, sed quia Deus potest eam facere; et sic nihil est in Deo, nisi quod cognoscit notitia approbationis, quia sic cognoscit omne bonum, quod *est* vel quod *potest facere*, et illius habet exemplar; et ideo illud tantum est in Deo.

Quod ergo *obiicit*, quod voluntas non facit, quod sint in Deo; dicendum, quod hoc non est, quia voluntas in *actu*, sed quia Deus nihil potest facere, quod non approbet tanquam bonum; unde *approbatio* potius dicit ibi iudicium rationis quam affectum voluntatis¹⁰.

Quod *quaerit*, si *addit*; dicendum, quod *addit* a parte nostri *intellectus* et a parte *connotati*, a parte ipsius *Dei* non. Non sic autem *addit reprobatio*; et ideo Magister non ponit notitiam *reprobationis* pro membro.

Distinctio.

¹ Vide supra a. 2. q. 1. fundam. 1, et q. 2. fundam. 1. Cfr. etiam V. de Gen. ad lit. c. 18. n. 36, et Enarrat. in Psalm. 49, 11. n. 18.

² Rom. 11, 36.

³ Pro *habitualiter* hic et circa finem solutionis omnes ferme codd. *habitudinaliter*, at perperam. Cfr. de hoc supra pag. 325, nota 10.

⁴ Pro *ex* fere omnes codd. et ed. 1 *in*; mendose, ut ex subnexis liquet.

⁵ Cfr. supra d. 19. p. 1. q. 4. ad 6.

⁶ Ex hoc et praecedenti dubio sequitur, quod aliud sit *esse in essentia Dei*, aliud *esse in Deo*, aliud *esse in scientia Dei*. De ideis enim divinis dicitur, eas *esse in Dei essentia*, quod non potest dici de creaturis, quae quidem, quatenus sunt, sunt

in *Deo causante* et in *Dei cognitione*; mala vero sunt quidem in *Dei cognitione*, sed non in *Deo*, et multo minus in *Dei essentia*. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1. § 5, et a. 2. ad 2; B. Albert., hic a. 2. et a. 10; S. Thom., hic q. 1. a. 3; Richard., hic circa lit.

⁷ Pro *est* codd. F T W et ed. 1 *debet*, cod. R *debuisset*. Qui malit hanc lectionem, simul audiat: Magister.

⁸ Pro *illa* cod. O *ista mala*. Paulo inferius pro *non facit* fere omnes codd. cum ed. 1 *non capit*, quam lectionem contextus reprobatur.

⁹ Vat. et cod. cc *Deo*, quod manifeste est falsum.

¹⁰ Cfr. August., libr. imperfect. de Gen. ad lit. c. 5. n. 22, ubi significatio vocis *approbatio* exponitur. Videsis etiam I. de Gen. ad lit. c. 5. n. 11, et B. Albert., hic a. 9.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Ambrosius: *Eandem vim habent omnia haec, scilicet ex ipso et per ipsum et in ipso*. Obicitur enim, quod si habent eandem vim, ergo videtur hic esse inculcatio verborum: — Item, aut accipitur *esse in ipso* sicut in *exemplari*, aut sicut in *causa conservante*. Si tanquam in *exemplari*, constat quod aliud est *esse in ipso*, et *ex ipso*, sicut praeostensum est¹. Si tanquam in *conservante*, adhuc est aliud *produci*, aliud *conservari*. — Item, si eandem vim habent; sicut *ex ipso* appropriatur Patri, ita potest appropriari Filio, et similiter Patri erit appropriare *in ipso*.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de illis
 Distinctio. tribus circumlocutionibus quantum ad illud quod
significant, aut quantum ad *ordinem*, quem *con-*
notant. Si loquamur quantum ad illud quod *signi-*
 Notandum. *ficant*, sic omnia dicuntur esse *ex Deo*, tanquam
 ex principio primo non aliunde moto; omnia di-

cuntur esse *per Deum*, tanquam per principium sufficientissimum, quod omnia agit per se ipsum; omnia dicuntur esse *in Deo*, tanquam in principio infinito, quod non potest facere aliquid extra se, sed omnia ambit eius virtus. Et in his tribus circumlocutionibus significatur, quod Deus est principium primum et sufficientissimum et infinitissimum. Et quia omnia haec in Deo sunt unum et conveniunt tribus, ideo quantum ad *significatum* dicit Ambrosius, quod habent eandem vim; nec tamen est inculcatio², quia idem diversimode important secundum rationem intelligendi. — Si autem loquamur quantum ad *ordinem*, quem *connotant* praepositionum habitudines, sic sunt appropriata tribus: quia *ex ipso* dicit rationem primi, et *per ipsum* dicit rationem medii, et *in ipso* dicit rationem ultimi sive quietativi³. Et ideo *ex ipso* appropriatur personae Patris, quae est prima in Trinitate; *per ipsum* appropriatur Filio, qui est persona media; et *in ipso* Spiritui sancto, qui est persona tertia. Ex his patent obiecta.

DISTINCTIO XXXVII.

PARS I.

CAP. I.

Quibus modis dicitur Deus esse in rebus.

Et quoniam demonstratum est ex parte, quomodo omnia dicantur esse in Deo, addendum videtur hic, quibus modis dicitur *Deus esse in rebus*, si tamen id humana mens vel ex parte digne valeat cogitare, vel
 Responsio. lingua sufficiat eloqui. — Sciendum ergo est, quod Deus, incommutabiliter semper in se existens, praesentialiter, potentialiter, essentialiter est in omni *natura* sive essentia sine sui definitione, et in omni *loco* sine circumscriptioe, et in omni *tempore* sine mutabilitate. Et praeterea in sanctis spiritibus et animabus est *excellenter*, scilicet per gratiam inhabitans, et in homine Christo *excellenter*, in quo *plenitudo divini-*

tatis corporaliter inhabitat, ut ait Apostolus¹. In eo enim Deus habitavit non per gratiam adoptionis, sed per gratiam unionis. Ne autem ista, quia capacitatem humanae intelligentiae excedunt, falsitatis arguere aliqui praesumant, Sanctorum auctoritatibus munienda mihi videntur. Beatus Gregorius super Cantica Cantorum²: «Licet Deus communi modo omnibus rebus insit praesentia, potentia, substantia, tamen familiariori modo dicitur inesse per gratiam illis, qui mirificentiam operum Dei acutius et fidelius considerant». De hoc enim eodem Augustinus ad Dardanum³ in
 Augusti libro de Praesentia Dei ait: «Cum Deus sit natura incorporea et incommutabiliter viva, aeterna stabilitate in se ipso manens, totus adest rebus omnibus, et singulis totus; sed in quibus habitat habent eum pro suae capacitatis diversitate, alii amplius, alii minus,

¹ Hic dub. 2. et 3. Cfr. etiam supra a. 2. q. 4.

² Supple cum cod. V *verborum*. — Subinde post *quia* adiecit *idem* ex antiquioribus codd. et ed. 1. Verbum *diversimode*, quod immediate sequitur, a multis codd. et ed. 1 abest; et in codd. FIOTY non bene legitur: *quia non idem important etc.*

³ Pro *quietativi* codd. LO *locativi*. — Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 67. m. 4; B. Albert., hic a. 10, et S. p. I. tract. 12. q. 50. m. 4; Richard., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Colos. 2, 9.

² Errat Magister citando Gregorium, cum male intellexerit glossam ordinariam (ad Cantica 5, 17.), cuius tantum pars est ex Gregorio, illa verba autem non. Hunc errorem Magistri secuti sunt cum aliis Scholasticis etiam S. Bonav., hic p. I. a. 3. q. 2. arg. 4, et S. Thomas S. I. q. 8. a. 3; cfr. De Rubeis, Dissertationes, dissert. 31. c. 4.

³ Epist. 187. c. 6. n. 19.

quos ipse sibi dilectissimum templum gratia suae bonitatis aedificat». Hilarius quoque in libro octavo de Trinitate¹ apertissime docet, Deum esse ubique: «Deus, inquit, immensae virtutis, vivens potestas, quae nusquam non adsit, nec desit usquam, se omnem per sua edocet, ut ubi sua sint, ipse esse intelligatur. Non autem corporali modo, cum *alicubi* sit, non etiam *ubique* esse credatur, cum et in omnibus esse non desinat». Ambrosius, in primo libro de Spiritu sancto², Spiritum sanctum probat non esse creaturam, quia ubique est, quod est proprium divinitatis, ita dicens: «Cum omnis creatura certis naturae suae sit circumscripta limitibus, quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum sanctum, qui non habet circumscriptam determinatamque virtutem, quia³ et in omnibus et ubique semper est? quod utique divinitatis et dominationis est proprium». Idem in eodem⁴: «Domini est omnia complere, qui dicit: *Ego caelum et terram compleo*. Si ergo Dominus est qui caelum complet et terram, quis ergo potest Spiritum sanctum iudicare dominationis et divinae potestatis exsortem, qui replevit orbem? et quod plus est, replevit et Iesum, totius mundi Redemptorem». Ex his aliisque pluribus auctoritatibus aperte monstratur, quod Deus ubique in omni creatura essentialiter, praesentialiter, potentialiter est.

CAP. II.

Quod Deus non, ubicumque est, habitat, sed e converso.

In Sanctis vero etiam habitat, in quibus est per gratiam. Non enim, ubicumque est, ibi habitat, ubi vero habitat, ibi est. In solis bonis habitat, qui sunt templum eius et sedes eius. Unde per Isaiam⁵ Dominus ait: *Caelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum*, quia in electis, qui sunt caelum, habitat Deus et regnat, qui eius voluntati devoti obtemperant; malos vero, qui sunt terra, iudicii districtione calcant. Unde etiam in libro Sapientiae⁶ dicitur: Thronus sapientiae anima iusti, quia in iustis specialius est quam in aliis rebus, in quibus tamen omnibus totus est. Augustinus. «Quemadmodum anima, ait Augustinus in Epistola ad Hieronymum⁷ de origine animae, per omnes particulas corporis tota adest simul, nec minor in minoribus, nec in maioribus maior, sed tamen in aliis intensius, et in aliis remissius operatur, cum in singulis parti-

culis corporis essentialiter tota sit»; ita et Deus, cum sit in omnibus essentialiter ac totus, in illis tamen plenius esse dicitur, quos inhabitat, id est, in quibus ita est, ut faciat eos templum suum. Et hi tales *cum eo* sunt iam ex parte, sed in beatitudine perfecte; mali vero, etsi ibi sint, ubi ipse est, qui nusquam deest, non tamen sunt *cum eo*. Unde Augustinus super Ioannem⁸: «Non satis fuit dicere: *Ubi ego sum, et illi sint*, sed addidit *mecum*, quia et miseri possunt esse, ubi et ille est, qui nusquam deest; sed Beati sunt *cum illo*, quia non sunt beati nisi ex eo». *Cum⁹ illo* sunt qui fruuntur eo et vident illum, sicut est; mali vero non sunt *cum illo*, ut caeci in luce non sunt cum luce. Nec boni ita nunc sunt cum eo, ut videant per *speciem*, etsi sunt aliquo modo cum eo per *fidem*. Quomodo autem Deus habitet in bonis, ex illis aliquatenus intelligere valebis, quae supra¹⁰ dicta sunt, cum de Spiritus sancti processione temporali ageretur, ubi, licet ex parte, exponitur — *ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus* — quomodo Spiritus sanctus habitet in nobis, qui non sine Patre et Filio inhabitat.

CAP. III.

Ubi erat Deus, antequam esset creatura.

Si autem quaeris, ubi habitabat Deus, antequam Sancti essent; dicimus, quia in se habitabat. Unde Augustinus in libro contra Maximinum¹¹: «In templo, inquit, suo habitat Deus», «scilicet in Sanctis, qui sunt templum Dei modo secundum *fidem* ambulantes; et templum Dei erunt aliquando etiam secundum *speciem*, qualiter etiam nunc templum Dei sunt Angeli. Sed dicet aliquis: antequam faceret Deus caelum et terram, antequam faceret Sanctos, ubi habitabat? In se habitabat Deus, apud se habitabat, et apud se est. Non ergo Sancti sic sunt domus Dei, ut, ea subtracta, cadat Deus; immo sic habitat Deus in Sanctis, ut, si ipse discesserit, cadant».

«Sciendum est etiam, quia, ut ait Augustinus in libro ad Dardanum¹², dici nisi stultissime nequit, Spiritum sanctum non habere locum in nostro corpore, quod totum anima nostra impleverit. Stultius etiam dicitur, angustiis alicubi impediri Trinitatem, ut Pater et Filius et Spiritus sanctus alicubi simul esse non possint»: «Verum illud est multo mirabilius, quod cum Deus ubique sit totus, non tamen in omnibus

¹ Num. 24.

² Cap. 7. n. 81.

³ Edd. 1, 3 *qui*; Vat. cum aliis edd. perperam *quae*.

⁴ Ibid. n. 86. — Locus s. Scripturae est Ier. 23, 24.

Vulgata: Nunquid non caelum et terram ego impleo?

⁵ Cap. 66, 1. Vulgata: Caelum sedes mea etc.

⁶ Respicitur Sap. 7, 27: Sapientia in animas sanctas se transfert, et c. 9, 40: ut *mecum* sit et *mecum* laboret.

⁷ Epist. 166. c. 2. n. 4.

⁸ Tract. 111. n. 2. — Locus s. Scripturae est Ioan. 17, 24. — Quae sequuntur tantum secundum sensum sumta sunt ex n. 3. et 2.

⁹ Vat. cum aliis edd. addendo *quod* coniungit hanc propositionem cum ipso textu Augustini. Paulo post cod. D et ed.

S. Bouar. — Tom. I.

1 *mali non cum illo, non in luce, sed nec cum luce* (ed. 1 autem omittit *sed* et addit *sunt* post *nec*). Cod. A *mali vero non sunt cum illo, non in luce, non sunt cum luce*; cod. B *mali vero cum illo ut in luce non sunt cum luce*; cod. E *mali vero non cum illo ut in luce non sunt*. Retinuimus lectionem Vaticanam et aliarum edd.

¹⁰ Dist. XIV. — Locus s. Scripturae est I. Cor. 13, 9.

¹¹ Libr. II. c. 21. n. 1, et deinde Enarrat. in Psalm. 122, 1, n. 4. In quo textu plurimae edd. cum Vat. omittunt *etiam* post *aliquando*; et deinde contra originale et edd. 3, 5, 7, 8 Vat. aliaeque edd. *apud te habitat* pro *apud se habitabat*.

¹² Epist. 187. c. 4. n. 15, et c. 5. n. 16. — In fine locus s. Scripturae est Matth. 6, 9, et Luc. 11, 2.

habitat. Quis porro audeat opinari, nisi inseparabilitatem Trinitatis penitus ignoret, quod in aliquo possit habitare Pater et Filius, in quo non habitet Spiritus sanctus, aut in aliquo Spiritus sanctus, in quo non habitet Pater et Filius? Fatendum est igitur, ubique esse Deum per divinitatis praesentiam, sed non ubique per inhabitationis gratiam. Propter hanc enim inhabitationem gratiae non dicimus: *Pater noster, qui es ubique*, cum et hoc verum sit; sed *qui es in caelis*», id est in Sanctis, in quibus est quodam excellentiori modo.

« Illud quoque mirabile est, quia, ut ait Augustinus. nus in eodem¹, Deus est inhabitator quorundam nondum cognoscentium Deum, et non quorundam cognoscentium Deum. Illi enim ad templum Dei non pertinent, qui *cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificant*. Ad templum Dei pertinent parvuli sanctificati Sacramento Christi et regenerati Spiritu sancto, qui nondum valent cognoscere Deum. Igitur quem potuerunt illi *nosse* nec *habere*, isti potuerunt *habere*, antequam *nosse*. Beatissimi autem sunt illi, quibus hoc est *Deum habere* quod *nosse* ». — Hic aliquatenus aperit Augustinus, quomodo Deus habitet in aliquo, id est habeatur, cum videlicet ita est in aliquo, ut ab eo cognoscatur et diligatur.

Ex praedictis patet, quod Deus ubique totus est per essentiam et in Sanctis habitat per gratiam. Cumque superius, licet tenuiter, ostensum sit, *qua ratione* dicatur habitare in quibusdam, efflagitaret² ordinis ratio, id etiam assignari, *quomodo* ubique per essentiam et totus sit, nisi huius considerationis sublimitas atque immensitas humanae mentis sensum omnino excederet. Ut enim ait Chrysostomus super Epistolam ad Hebraeos³: « Sicut multa de Deo intelligimus, quae loqui penitus non valemus; ita multa loquimur, quae intelligere non sumus idonei, verbi gratia, quod ubique Deus est, scimus et dicimus; quomodo autem ubique sit, intellectu non capimus. Item, quod est incorporea quaedam virtus, quae omnium est causa bonorum, scimus, quomodo autem, vel quae ista sit, penitus ignoramus ».

Quidam tamen, immensa ingenio suo metiri praesumentes, hoc ita fore intelligendum tradiderunt, quod Deus ubique esse per essentiam dicitur, non quod Dei essentia proprie sit in omni loco et in omni creatura, sed quia omnis natura atque omne quod naturaliter est, in quocumque loco sit, per eum habet esse, et omnis locus, in quo illud est. Idem⁴ etiam dicunt, ideo Deum ubique dici esse per praesentiam vel per potentiam, quia cuncta loca sunt ei praesentia, et quae in eis sunt, nec in eis aliquid operari cessat. Nam et ipsa loca, et quidquid in eis est, nisi ipse

conservet, manere non possunt. In eis ergo per substantiam Deus esse dicitur, ut aiunt, quia per virtutem propriae substantiae suae facit, ut etiam loca sint, et omnia quae in eis sunt. — Sed licet haec vera sint, quae asserunt in explanandis intelligentiis praedictorum, in illis tamen verbis, quibus dicitur Deus ubique esse per essentiam, plus contineri credendum est; quod homo vivens capere non valet.

CAP. IV.

Quod Deus, cum sit in omnibus rebus essentialiter, non tamen coinquinatur sordibus rerum.

« Solet etiam ab eisdem quaeri, quomodo Deus substantialiter insit omnibus rebus, et corporalium sordium inquisitionibus non contingatur. Quod tam frivolum est, ut nec responsione sit dignum, cum etiam spiritus creatus sordibus corporis⁵ etiam leprosi vel quantumcumque polluti inquinari non possit. Sol quoque radios suos sine sui pollutione effundit super loca et corpora non solum munda, sed etiam immunda ac sordibus foetentia, quorum contactu homines ac quaedam aliae res inficiuntur; solis vero radii impolluti et incontaminati, ea contingentes, existunt. Non est igitur mirandum, si essentia divina omnino simplex et incommutabilis omnia replet loca, et omnibus creaturis essentialiter inest, nec tamen cuiusquam rei sordibus contaminetur vel contingatur ». Unde Augustinus in libro de Natura boni⁶: « Cum in Deo, inquit, sint omnia quae condidit, non tamen inquinant eum illi qui peccant. De cuius etiam sapientia, quae *attingit a fine usque ad finem fortiter*, dicitur: *Attingit omnia propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit*⁷. « Timent quidam quod fieri non potest, scilicet ne humana carne veritas et substantia Dei inquinetur; et tamen praedicant, istum visibilem solem radios suos per omnes faeces et sordes spargere, et eos mundos et sinceros servari. Si ergo visibilia munda a visibilibus immundis contingi possunt et non inquinari, quanto magis invisibilis et incommutabilis Veritas »?

Postremo respondeant, quid potius de Deo respondendum existiment: vel quod *nusquam* per essentiam sit, vel quod *ubique*, vel *alicubi*, ita quod non ubique? Sed quis audeat dicere, quod *nusquam* divina essentia sit, vel quod *alicubi*, et non ubique sit? Si enim ita est *alicubi*, quod non ubique, ergo localis est. Est ergo *ubique tota*, quae continet totum et penetrat totum, quae nec pro sui simplicitate dividi, nec pro sui puritate maculari, nec pro sui immensitate ullo modo comprehendi potest. Unde Augustinus⁸: Deus ubique est, cui non locis, sed actionibus propinquamus.

¹ Cap. 6. n. 21. — In textu respicitur ad Rom. 1, 21: Qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt.

² Vat. cum pluribus edd. praemittit *nunc*.

³ Homil. 2. n. 4.

⁴ Ita cod. D; codd. A B E *Ipsi idem*; omnes edd. non bene *Idem*.

⁵ Vat. aliaeque edd., excepta 1, cum cod. C *corporeis*. Infra sola Vat. *repleat loca* pro *replet loca*, et *insit* pro *inest*. Denique plurimae edd. *contaminatur* et *contingitur* pro *contaminetur* et *contingatur*.

⁶ Cap. 29. Etiam quae praecedunt a verbis *Solet etiam* sumta

sunt secundum sensum ex August. de Agone christiano, c. 48. n. 20.

⁷ Primus locus respicit Sap. 8, 1; secundus ibid. 7, 25.

— Quae sequuntur usque *incommutabilis Veritas* sumta sunt ex August. de Agone christiano, c. 48. 20. Hic textus in codd. A B C D et nonnullis edd. ponitur in fine capituli; in ed. 7 legitur ad marginem; in ed. 9 ante *Unde Augustinus*. Videtur igitur, eum esse potius notulam in secunda editione huius libri additam. Cfr. supra pag. 529, nota 5. Nihilominus eum non removimus a loco, quem in Vat. et ed. 8 obtinet.

⁸ Enarrat. in Psalm. 34, serm. 2. n. 6; et I. de Doctrina christ. c. 40. n. 10.

PARS II.

CAP. V.

Cum Deus sit ubique et semper, non tamen localis, nec loco nec tempore movetur.

Cumque divina natura veraciter et essentialiter sit in omni loco et in omni tempore, non tamen movetur per loca vel per tempora¹, nec localis est, nec temporalis. Localis non est, quia penitus non circumscribitur loco, quia nec ita est in uno loco, quod non sit in alio, neque dimensionem habet, sicut corpus, cui secundum locum assignatur principium, medium et finis, et ante et retro, dextra et sinistra, sursum et deorsum, quod sui interpositione facit distantiam circumstantium.

CAP. VI.

Quibus modis aliquid dicatur locale vel circumscriptibile.

Duobus namque his modis dicitur in Scriptura aliquid locale sive circumscriptibile, et e converso, scilicet vel quia dimensionem capiens longitudinis, altitudinis et latitudinis distantiam facit in loco, ut corpus; vel quia loco definitur ac determinatur, quoniam, cum sit alicubi, non ubique invenitur; quod non solum corpori, sed etiam omni creato spiritui congruit. Omne igitur corpus omni modo locale est; spiritus vero creatus quodam modo est localis, et quodam modo non est localis. Localis quidem dicitur, quia definitione loci terminatur, quoniam cum alicubi praesens sit, totus alibi non invenitur; non autem ita localis est, ut dimensionem capiens, distantiam in loco faciat. Divina igitur sola essentia omnino illocalis et incircumscriptibilis est, quae nec locis movetur aliquo modo — scilicet vel determinatione finita, vel dimensione suscepta — nec temporibus, scilicet affectu et cognitione. His enim duobus modis, scilicet loco vel tempore, fit mutatio creaturae, quae longe est a Creatore. Unde Augustinus super Genesim²: «Deus, inquit, omnipotens, incommutabili aeternitate, voluntate, veritate semper idem, movet per tempus creaturam spiritualem; movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem, ut eo motu naturas, quas condidit, administret. Cum ergo tale aliquid agit, non debemus opinari eius substantiam, qua Deus est, temporibus locisque mutabilem sive per tempora et loca mobilem, cum sit ipse et interior omni re, quia in ipso sunt omnia; et exterior omni re, quia ipse est super omnia; et antiquior omnibus, quia ipse est ante omnia; et novior omnibus, quia ipse idem est post omnia», scilicet post omnium

initia. — Ecce hic aperte ostenditur, quod nec locis nec temporibus mutatur vel movetur Deus. Spiritualis autem creatura per tempus movetur, corporalis vero etiam per tempus et locum.

CAP. VII.

Quid sit mutari secundum tempus.

Mutari autem per tempus est variari secundum qualitates interiores vel exteriores, quae sunt in ipsa re, quae mutatur, ut quando suscipit vicissitudinem gaudii, doloris, scientiae, oblivionis, vel variationem formae sive alicuius qualitatis exterioris. Haec enim mutatio, quae fit secundum tempus, variatio est qualitatum, quae fit in corporali vel spirituali creatura, et ideo vocatur tempus.

De mutatione vero loci magna inter conquirentes disceptatio versatur. Sunt enim qui dicunt, nullum spiritum aliquo modo posse mutari loco, ab omni spiritu locum universaliter remove volentes, quoniam secundum dimensionem tantum et circumscriptionem locum constare asserunt, atque id solum locale vel in loco esse dicunt, quod dimensionem recipit et distantiam in loco facit. Et hoc dicunt Augustinum sensisse, mutationem temporis tantum spirituali creaturae tribuentem, loci vero et temporis corporeae.

Sed, ut supra³ diximus, dupliciter dicitur res esse localis vel circumscriptibilis, scilicet vel quia dimensionem recipit et distantiam facit, vel quia loci termino definitur, quorum utrumque convenit corporeae creaturae, alterum vero tantum spirituali. Nam, ut supra diximus, corporalis creatura ita est localis vel circumscriptibilis, quod determinatur definitione loci, et quod dimensionem recipiens distantiam facit; spiritualis vero tantum definitione loci concluditur, cum ita sit alicubi, quod non alibi; sed nec dimensionem recipit, nec distantiam in loco facit, quia si multi spiritus essent hic, non eo coangustarent locum, quo minus de corporibus contineret. Ideoque Augustinus attribuit mutationem loci corpori, non spiritui, quia licet spiritus transeat de loco ad locum, non tamen ita, ut dimensionibus circumscriptus, interpositione sui faciat distantiam circumstantium, sicut corpus.

CAP. VIII.

Utrum spiritus creati sint locales et circumscriptibiles.

Sunt ergo spiritus creati in loco et transeunt de loco ad locum, et quodam modo locales et circum-

Aliqui negant, spiritum mutari loco.

Sententia Magistri.

¹ Sumta sunt haec secundum sensum ex August., VIII. de Genes. ad lit. c. 20. n. 39. 40.

² Libr. VIII. c. 26. n. 48.

³ Hic c. 6.

scriptibiles sunt, sed non omni eo modo, quo creaturae corporeae. Spiritus autem increatus, qui Deus est, in loco quidem est et in omni loco, sed omnino illocalis et incircumscribibilis est. Unde Beda super Lucam¹ ait: «Cum ad nos Angeli veniunt, sic exterius implent ministerium, ut tamen ante Deum interius per contemplationem assistant, quia, etsi Angelus est spiritus circumscriptus, summus tamen spiritus, qui Deus est, incircumscriptus est, intra quem currit Angelus, quocumque mittatur». — Ecce hic dicitur, quia spiritus angelicus circumscriptus est, spiritus autem, qui Deus est, incircumscriptus. Alibi etiam Ambrosius, distantiam ostendens inter spiritum increatum et spiritum creatum, dicit, Seraphim de loco ad locum transire, ita inquit in libro de Trinitate²: «Dixit Isaias: Quia missus est ad me unus de Seraphim. Et Spiritus quidem sanctus missus dicitur, sed Seraphim ad unum, Spiritus vero ad omnes. Seraphim mittitur in ministerio, Spiritus operatur mysterium. Seraphim de loco ad locum transit — non enim complet omnia — sed ipse repletur a Spiritu». — Hic aperte monstratur, quod Angeli quodam modo locales sunt.

CAP. IX.

Quod Deus est ubique sine locali motu.

Fateamur itaque, divinam naturam pro immensitate sui nusquam deesse, eamque solam omnino illocalem et incircumscribibilem nullo concludi loco, sed a fine usque ad finem attingere³, non tamen spatiosa magnitudine nec locali motu, sed immensitate atque immobilitate suae essentiae. Unde Augustinus ad *Dardanum*⁴ ait: «Non quasi spatiosa magnitudine opinemur Deum per cuncta diffundi, sicut humus aut lux ista diffunditur, sed potius sicut in duobus sapientibus, quorum alter altero corpore grandior est, sed sapientior non est, una sapientia est, nec est in maiore maior, nec in minore minor, nec minor in uno quam in duobus; ita Deus, sine labore regens et continens mundum, in caelo totus est, in terra totus, et in utroque totus, et nullo contentus loco, sed in se ipso ubique totus». Idem quoque super Psalmum⁵ ait: «Ad Verbum Dei pertinet non esse in parte, sed ubique esse per se ipsum. Haec est enim sapientia Dei, quae attingit a fine usque ad finem fortiter, non tamen motu locali, sed immobilitate sui: veluti si moles aliqua

saxea impleat aliquem locum, dicitur, quod attingit a fine illius loci usque ad finem, cum tamen alterum non deserat alterum occupando. Non ergo habet motum localem Verbum illud, et Sapientia illa solida est et ubique». — Ex praedictis innotescit, quod Deus est ita ubique per essentiam, quod nec spatiosa magnitudine diffunditur, nec, uno deserto loco, alium occupat, quia localem motum non habet. Ideoque Augustinus, volens praescindere⁶ a Dei puritate omnem localem motum et localem circumscriptionem, potius dicit, omnia esse in illo, quam ipsum esse alicubi, nec tamen ipsum esse locum, qui non est in loco, in libro Octoginta trium Quaestionum⁷ ita inquit: «Deus non alicubi est. Quod alicubi est continetur loco, quod continetur loco corpus est; Deus autem non est corpus: non igitur alicubi est. Et tamen, quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi; nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur; nec Deus tale aliquid est. Et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est; locus tamen Dei, sed improprie, dicitur templum Dei, non quod eo contineatur. Id autem nihil melius quam anima munda intelligitur». — Ecce hic dicit, Deum non esse in loco. Sed intelligendum est, eum non esse in loco localiter, scilicet quia nec circumscriptionem nec localem motum habet.

Ad hoc autem solet opponi sic: Quotidie fiunt creaturae, quae ante non erant, et in eis Deus est, cum ante non esset in eis: est ergo ubi ante non erat, ideoque mutabilis videtur. — Sed licet quotidie incipiat esse in creaturis, in quibus ante non erat, quia illae non erant; hoc tamen fit sine sui mutatione, qualiter in mundo coepit esse, quem fecit, tamen sine sui mutabilitate; similiter et desinit esse, in quibus ante erat, sine sui mutatione, nec tamen ipse deserit locum, sed locus desinit esse.

Iam sufficienter demonstratum videtur, quomodo omnia dicantur esse in Deo, et Deus in omnibus; quam disceptationem quasi incidenter suscepimus, quia id videbatur postulare res, circa quam noster versabatur sermo. Disserebamus enim de scientia sive sapientia Dei, et cum diceremus⁸, Deum scire omnia, quaesitum est, utrum propter cognitionem, quam de omnibus habet, dicerentur omnia esse in Deo, an alia ratione hoc diceret Scriptura. Huius ergo quaestionis occasio in praemissam nos deduxit disputationem.

¹ Cap. I. Haec verba (cum paucis lectionibus variantibus) Beda sumsit ex S. Gregorio, Homil. 34. in Evang.

² Vel potius I. de Spiritu sancto, c. 40. n. 115, et c. 41. n. 116. — Locus s. Scripturae est Isai. 6, 6: et volavit ad me etc. — In textu Ambrosii codd. A B C ter habent *Seraph* pro *Seraphim*. In fine capituli Vat. cum plurimis edd. ostenditur pro monstratur.

³ Respicitur Sap. 8, 4.

⁴ Epist. 187. c. 4. n. 11. — In quo textu Vat. aliaque edd. *fumus* loco *humus*, refragantibus omnibus codd., edd. 1, 8 et

originali, in quo legitur: sicut humus, aut humor, aut aër, aut lux ista diffunditur.

⁵ Enarrat. in Psalm. 147. n. 22, sed multa a Magistro hic et in praecedente loco omissa sunt.

⁶ Codd. A B C E praecidere.

⁷ Quaest. 20. — Vat. cum paucis edd. *Quod enim alicubi* pro *Quod alicubi*. Circa finem textus post *locus non est* omnes edd., excepta Vat., addunt *nec in loco est*, sed refragantibus codd. et originali.

⁸ Codd. A D et edd. 2, 3, 7, 8, 9 doceremus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXVII.

PARS I.

Quomodo Deus sit in rebus et in locis corporalibus.

Et quoniam demonstratum est ex parte, quomodo omnia dicantur esse in Deo.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister, quomodo omnia sunt in Deo. Hic secundo agit, quomodo Deus sit in rebus et in locis corporalibus. Et quoniam ad *esse in loco* et in re mutabili sequitur mutatio in eo quod in illo est, ideo agit secundo¹ de Dei immutabilitate in loco, infra distinctione eadem ultra medium, ibi: *Cumque divina natura* etc. Prima pars habet tres partes. In *prima* narrat, quomodo Deus est in locis et in rebus, et per auctoritates confirmat. In *secunda* nititur dictorum aperire intelligentiam, ibi: *Quomodo autem Deus habitat in bonis* etc. In *tertia* ostendit intellectus nostri ad hoc capiendum insufficientiam, ibi: *Ex praedictis patet, quod Deus ubique totus est.*

Prima pars tres habet secundum tria capitula. In *prima* ostendit modos essendi Deum in rebus. In *secunda* vero confirmat auctoritatibus, quod Deus est ubique per essentiam, ibi: *Ne autem ista, quia capacitatem humanae intelligentiae* etc. In *tertia* ostendit, quod Deus in solis Sanctis habitat per gratiam, ibi: *In Sanctis vero habitat, in quibus* etc.

Quomodo autem Deus habitat. Haec est *secunda* particula, in qua excitat ad dictorum intelligentiam, et habet haec pars tres partes. In *prima* rationabiliter manuducit. In *secunda* stultam rationem excludit, ibi: *Sciendum est etiam, quia, ut ait Augustinus.* In *tertia* in admirationem erigit, ibi: *Illud quoque mirabile est.* Sacramenta enim divina magis sunt admirabilia quam intelligibilia.

Ex praedictis patet, quod Deus ubique totus. Haec est *tertia* pars, in qua ostendit insufficientiam ad cognoscendum, quomodo Deus est ubique per essentiam; et haec pars habet tres partes secundum tria capitula. Primo enim ostendit, quod intellectus nostri non sufficiunt. Secundo excludit eos qui praesumptuose solvunt, ibi: *Quidam tamen, immensa ingenio suo metiri* etc. Tertio vero abiicit eos qui irrationabiliter quaerunt, ibi: *Solet etiam ab eisdem quaeri, quomodo Deus* etc.; ubi ostendit, quaestionem eorum esse frivolum et responsione indignam.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quaeritur de existentia Dei ubique; et circa hoc tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum esse ubique conveniat Deo.

Secundo. utrum esse ubique sit proprium Dei.

Tertio, qualiter conveniat Deo esse ubique.

Et quantum ad primum, quia esse ubique potest distribuere pro omnibus rebus et pro omnibus locis, duo quaeruntur.

Primo, utrum Deus sit in omnibus rebus.

Secundo, utrum sit in omnibus locis.

¹ Vat. suppressit *secundo*, quam vocem ex antiquioribus mss. et ed. 4 revocavimus, et quidem iuste, ut evidenter ap-

paret ex paulo longiore lectione cod. R: *ideo primo agit, quomodo Deus sit in rebus, et secundo* etc.

ARTICULUS I.

Quod esse ubique conveniat Deo.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit in omnibus rebus.

Quod autem sit in omnibus rebus, ostenditur sic.

Fundamenta. 1. Philosophus in prima philosophia: « Quanto aliquid simplicius, tanto a pluribus indiget et in pluribus invenitur¹ »; sed Deus est simplicissimus in fine simplicitatis: ergo invenitur in omnibus. Sed non reperitur nisi ubi est: ergo est in omnibus.

2. Item, quanto causa prior, tanto universalior, ergo causa prima est universalissima; sed quanto aliquid universalius, tanto influit in plura: ergo cum prima causa sit universalissima, influit in omnia². Sed omne quod influit in aliquid, est illi praesens secundum virtutem — nusquam enim et nunquam operatur agens nisi per praesentiam virtutis — sed Deus propter suam simplicitatem est idem quod sua virtus: cum ergo *virtus* Dei sit in omnibus, et *substantia* est in omnibus.

3. Item, hoc videtur per impossibile: quia omne quod est in una re limitata, ita quod non est in alia, est limitatum et arctatum; sed hoc est impossibile circa Deum: ergo non est in una re, quin in omnibus sit.

4. Item, si Deus est in una re, ita quod non in alia, aut *potest* esse in illa, in qua non est, aut *non*: si *non* potest, ergo non est omnipotens; si *potest* esse, et non est, cum res non mutetur, ergo mutari potest. Ergo si Deus non est in omnibus rebus, aut non est omnipotens, aut non immutabilis; quorum utrumque est impossibile.

Ad opposi- Contra: 1. Quanto aliquid magis seiungitur a tum. natura tenebrosa, tanto est impermixtius et sub nobiliori luce cognoscit; sed Deus clarissime cognoscit: ergo maxime a natura tenebrosa seiungitur. Sed omnis creatura tenebra: ergo Deus aut in nullis, aut in paucissimis est rebus creatis.

2. Item, quanto motor magis distat a mobili, tanto sufficientius movet — unde sufficientius movet anima quam forma naturalis³, et Intelligentia quam anima — sed Deus est motor et operator sufficientissimus: ergo summe distat ab omni mobili: ergo aut in nullis est rebus, aut in paucis.

3. Item, « omnis virtus unita plus est infinita quam multiplicata⁴ »; sed divina virtus est infinitissima: ergo unitissima. Sed quanto aliquid magis est unitum, tanto minus diffusum et in paucioribus repertum: ergo etc.

4. Item, quaeritur: quae necessitas est, Deum ponere⁵ in rebus omnibus? Videtur, quod nulla ex parte Dei. Nobilitatis enim est in agente, quod possit agere ubi non est, similiter, quod possit facere effectum per se stantem — alioquin opera Dei magis sunt debilia quam opera artificum creatorum, quae salvantur in *esse*, ipsis absentibus — ergo si nulla necessitas est, videtur ergo esse superfluitas. Sed impossibile est, in Deo esse superfluitatem: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus est in omnibus rebus, cuius ratio est tum perfectio ipsius, tum indigentia rerum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus in omnibus rebus est, sicut ipse David⁶ testatur dicens: *Si ascendero in caelum, tu illic es* etc. Conclusi

Necessitas autem existendi Deum in omnibus sumitur tum a parte *perfectionis ipsius*, tum a parte *indigentiae rerum*. A parte ipsius propter summam *immensitatem* et summam *potestatem*; Rationes parte D

¹ Haec propositio collecta videtur ex iis, quae Aristot., XI. Metaph. c. I. (X. c. I.) de primis principiis eloquitur, scil. quod sint simpliciora, contineant omnia, et quod, ipsis peremptis, cetera simul pereant. — Verba mox subsequuntia *in fine simplicitatis* sumta sunt ex libro de Causis, prop. 20. (ed. Bardenhewer, alias 21.) In pluribus edd. libri de Causis legitur sic: infinita simplicitatis simplex.

² Cfr. libr. de Causis, prop. 4. et 20, iam supra pag. 474, nota 3. allegatae. — De propositione proxime subsequenti ait Aristot.,

VII. Phys. text. 9. (c. 2.): Unde est principium motus, est simul cum eo quod movetur. Cfr. et I. de Gener. et Corrupt. text. 54. (c. 7.). — Aliquanto inferius pro *suam simplicitatem* codd. S Z *summam simplicitatem*, cod. K *summam suam simplicitatem*.

³ Vat. voci *naturalis* praemittit *materialis vel*. Vocabulum *Intelligentia*, quod proxime sequitur, significat hic Angelum.

⁴ Libr. de Causis, prop. 47.

⁵ Pro *ponere* codd. L O *esse*.

⁶ Psalm. 138, 8.

et utriusque ratio est summa *simplicitas*. Quia enim summe simplex est, ad nihil arctatum, ideo in omnibus invenitur tanquam *immensum*; quia summe simplex, ideo in infinitum *virtuosissimum*, et ideo virtus eius in omnibus; et virtus idem est quod substantia, et ideo necesse est, quod sit in omnibus¹.

Ex parte *creaturae* est necessitas, quia creatura habet in se *possibilitatem* et *vanitatem*, et utriusque causa est, quia producta est de nihilo. Quia enim creatura est et accepit² *esse* ab alio, qui eam fecit *esse*, cum prius non esset; ex hoc non est suum *esse*, et ideo non est purus actus, sed habet *possibilitatem*; et ratione huius habet fluxibilitatem et variabilitatem, ideo caret stabilitate, et ideo non potest *esse* nisi per praesentiam eius qui dedit ei *esse*. Exemplum huius apertum est in impressione formae sigilli in aqua, quae non conservatur ad momentum, nisi praesente sigillo. — Et iterum, quia creatura de nihilo producta est, ideo habet *vanitatem*; et quia nihil vanum in se ipso fulcitur, necesse³ est, quod omnis creatura sustentetur per praesentiam *Veritatis*. Et est simile: si quis poneret corpus ponderosum in aëre, quod est quasi vanum, non sustentaretur. Sic et in proposito.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de distantia et permixtione, dicendum, quod tripliciter unitur aliquid alicui: aut secundum *praesentiam* tantum, aut secundum *praesentiam* et *dependentiam*, aut secundum *praesentiam* et *dependentiam* et *concomitantiam* in materia. Primo modo est radius in aëre, secundo modo anima in corpore, tertio modo liquor in liquore. Quod primo modo est in aliquo non permiscetur, similiter quod secundo modo est non permiscetur proprie, sed solum quod tertio. Et

primo quidem modo est Deus in rebus, non secundo vel tertio.

2. Ad illud quod obiicitur de distantia motoris a mobili, dicendum, quod est distantia per absentiam, et haec impedit, non invat ad motum; et est distantia per independentiam, et haec invat, quia quanto motor perfectior est et absolutior, minus dependet et est sufficientior; et hoc modo distat Deus etiam praesens.

3. Ad illud quod obiicitur, quod virtus unita est magis infinita; dicendum, quod unitas virtutis, quae facit ad eius magnitudinem, per se attenditur respectu *subiecti*, per accidens respectu *obiecti*. Respectu autem *subiecti* attenditur per subiecti simplicitatem, respectu autem *obiecti* per indistantiam a virtute, quia virtus tanto potentior, quanto obiecto⁴ propinquior. Quoniam igitur virtus divina in substantia est simplicissima et nunquam a substantia elongatur, ideo in multis est infinitissima, quia unitissima in multis, ut in uno. «Ubique enim est centrum illius potentiae», sicut dicit Trismegistus⁵.

4. Quod ultimo obiicitur iam solutum est, quia necessitas est ex parte Dei et creaturae, sicut visum est. — Quod ergo obiicitur, quod agens creatum ubi non est operatur et effectum producit, qui sine ipso stat; dicendum, quod non est simile in Deo. Nam si attendatur hoc in artifice creato, hoc venit ex defectu perfectionis: quia enim agens creatum *limitatum* est, et *differt* a sua virtute, potest operari per virtutem ubi non est; rursus, quoniam agit *ex suppositione* et non potest in totum, ideo effectus non totaliter dependet ab ipso. Deus autem habet condiciones oppositas, quia *infinitus*, et *idem* est in eo virtus et substantia, et *totum* producit; ideo non est simile⁶.

SCHOLION.

1. Simul cum quaestione principali solvitur alia connexa quaestio, in 4. ad opposit. proposita, scil. de *causa*, quare Deus est in omnibus rebus.

Deum *inesse* omnibus rebus et locis, fide certum est. Haec *inexistentia* Dei secundum omnes doctores est prorsus singularis et *supereminenter* continet omnes modos praesentiae,

secundum quos creaturae, et corporales et spirituales, sibi possunt esse praesentes, sed seclusa omni imperfectione, quae comitatur illos modos in creaturis. Unde Dei praesentia implicat 1. quandam «praesentialitatis indistantiam» (infra a. 3. q. 2.) vel *coexistentiam*, sed non eam, qua substantiae *corporales*, quantitate praeditae, sibi *coexistunt*, ita ut sit una *extra* aliam,

¹ Miro modo S. Doctor de hoc loquitur in Itinerario mentis in Deum, c. 5. et 6.

² Nonnulli codd. ut FIV cc *accipit*; Vat. ed. 1. *creata* pro *creatura*. Paulo inferius pro *sed* Vat. cum cod. cc *perperam quia*.

³ Cod. T hic inserit *ergo*, et paulo superius ante *nihil* cum pluribus aliis codd. et ed. 1. omittit *quia*. Paulo inferius pro *Veritatis* codd. X bb cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *virtutis*. De rationibus hic allatis cfr. supra d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 7, et Anselm., Monolog. c. 13. 14. 20. seqq.

⁴ Permulti codd. cum sex primis edd. *subiecto*; lectio prava, quia contextui non respondet.

⁵ Haec verba in Hermetis Trismegisti operibus non invenimus, at in Alani ab Insulis libro, Theolog. Regulae, regul. 7, ubi sic legitur: «Deus est sphaera intelligibilis, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam», quae verba etiam ab Alex. Hal., S. p. 1. q. 7. m. 1. citantur et Trismegisto addicuntur. B. Albert. vero in Comment. 1. Sent. d. 3. a. 18. ait: Nescio, quis fuit iste Trismegistus, et credo, quod liber confictus est. Omnia enim quae dicitur dixisse Trismegistus, inveni in quodam libro magistri Alani, qui confectus est de quibusdam propositionibus generalibus et supponitur commentum eorundem.

⁶ Cfr. August., IV. de Gen. ad lit. c. 12. n. 22.

et tantum pars alterius contingat alterius partem; 2. implicat « *limitatis* existentiam, ut illud quod est continens intra, ut anima in corpore » (ibid.), seclusa tamen omni dependentia, analogo modo, sicut lux est in aëre; 3. implicat *causalitatem*, qua Deus immediate operatur « per virtutis influentiam » (ibid.) « portans omnia verbo virtutis suae » (Hebr. 1, 3.). Constat etiam, quod simplicissima Dei essentia simul est eius potentia et operatio.

II. Attamen de ratione *propria* et *formali* ubiquitatis Dei est controversia inter Scotum eiusque scholam et scholam S. Thomae. Nam S. Thom. (S. I. q. 8. a. 4. et alibi) ex praesentia Dei per *operationem* concludit eiusdem praesentiam per *essentiam*. Omnes concedunt, hanc argumentationem esse veram, si est *a posteriori*, cum essentia, potentia et operatio in Deo *in re* minime ab invicem separari vel distingui possint; si vero intelligitur *a priori*, ita ut ipsa *ratio operandi* sit ratio formalis divinae ubiquitatis, Scotus (hic q. unica, et II. Sent. d. 2. q. 4.) contradicit asserens, quod, si *per impossibile* Deus non *operaretur* in aliqua re, tamen ibi esset, et e contrario, si non *esset* in aliquo loco, tamen posset ibi operari, scil. in distans. De hac controversia cfr. Caietanus ad locum cit.; Rada, contr. 28; Macedo, coll. 9. diff. 3. alique plurimi. S. Bonav. a diversis trahitur ad utramque partem; ipse autem praesentiam Dei utroque modo probat, scil. *a priori* quidem per immensi-

tatem et simplicitatem Dei, quae ad nihil arctatur quoad intimitatis praesentiam; *a posteriori* autem per causalitatem et operationem, a qua ipsa essentia et potentia et operatio creaturarum intime dependet. Haec fundamenta conceduntur ab omnibus. Actionem in distans, quam contra Scotum S. Thom. (loc. cit. ad 3.) in nullo agente admittit, S. Bonav. (solut. ad 4.) saltem quoad Deum negat. Infra a. 3. q. 2. etiam asserit, quod « *praesentialiter* principaliter non respondet operationi; nam praesens est aliquis alicubi, etiamsi non operetur ». — Notandum est id quod in solut. ad 4 dicitur de triplici differentia inter agens creatum et increatum, scil. quod agens creatum habet esse limitatum, unde praesens esse non potest nisi uni loco — quod virtus eius differt ab ipso — quod agat ex suppositione et non in totum, id est supponendo materiam, circa quam agit; unde etiam effectus dependet ab ipso in *feri*, non in *esse*.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 3. — Scot., de hac et seq. q. hic q. unica; Report. hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 8. a. 1; S. c. Gent. III. c. 68. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 1. 2. 3. 7. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. 2. — Durand., hic p. I. q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1. — Biel, de hac et duabus seqq. qq. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum Deus sit in omnibus locis.

Secundo quaeritur, utrum Deus sit ubique localiter, id est, utrum sit in omnibus locis. Et quod non, videtur.

1. Boethius in libro de Trinitate¹: «Deus ita esse ubique dici videtur, non quod in omni loco, sed quod omnino in loco esse non potest».

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia, sicut vult Philosophus², locus ad locatum magis comparatur in ratione formae; sed Deus est forma excellentissima: ergo respectu eius nulla est forma, ergo nullus locus.

3. Item, alia ratione videtur, quia quadruplex est conditio loci in respectu ad locatum, scilicet *continere*, *salvare*, *mensurare* et *terminare*³. Continet locus ut vas, mensurat ut quantitas, salvat ut natura, terminat ut finis; sed Deus secundum nullam harum conditionum comparatur ad locum: ergo etc.

4. Item, prima et propria passio essendi in loco est dimensio⁴, ergo quod magis recedit a dimensione, minus est in loco; et quod maxime, minime; et quod omnino recedit, nullo modo est in loco; sed Deus est huiusmodi: ergo etc.

CONTRA: 1. Ieremias vigesimo tertio⁵: *Caelum et terram ego impleo*; sed omne quod est in loco ipsum implendo, est in loco secundum quod locus.

2. Item, hoc videtur *ratione*, quia loci, secundum quod locus, est indigentia ad locatum, ut ab ipso repleatur⁶; sed omnis creatura vanitas, vanitas autem non replet nisi per veritatis praesentiam: ergo ad hoc, quod locus repleatur, necesse est, Deum adesse. Sed hoc posito, ponitur Deus esse in loco, ut locus est.

3. Item, maior est indivisio⁷ formae ad materiam quam locati ad locum; sed forma non unitur materiae nec permanet nisi per Dei praesentiam:

¹ Cap. 4: Quod [Deus] ubique est, ita dici videtur, non quod in omni sit loco (omnino enim in loco esse non potest), sed quod ei omnis locus adsit ad eum capiendum, cum ipse non suscipiatur in loco; atque ideo nusquam in loco esse dicitur, quoniam ubique est, sed non in loco.

² Libr. IV. Phys. text. 14. (c. 2.): « Quare videbitur species ac forma cuiusque locus esse, quo terminatur magnitudo et materia magnitudinis; hic enim est uniuscuiusque terminus ». Et IV. de Caelo et Mundo, text. 35. (c. 4.): « Dicimus autem id quidem quod continet, formae esse, quod autem continetur, materiae ». — Paulo inferius post *formae* Vat. cum cod. cc addit *quam in ratione alterius generis causae*.

³ Aristot., IV. Phys. text. 30. (c. 4.).

⁴ Vide textum Aristotelis hic, nota 2.

⁵ Vers. 24.

⁶ Quod sequitur ex definitione loci apud Aristot., IV. Phys. text. 41. (c. 4.): « Locus est continentis terminus immobilis primus », quae definitio iuxta Aristotelem convenit loco, *ut locus est*, non loco, *ut vas est*: sic enim locus non est immobilis. — Propositio subsequens alludit ad illud Rom. 8, 10: Vanitati enim creatura subiecta est. — Paulo post pro *replet* codd. G K T ff perperam *repletur*.

⁷ Sive unio. — Aliquanto inferius verba *ut natura* non pertinent ad vocem *Deus*, sed ad *qualibet re*, ita ut scriptoris mens haec sit: Deus est in qualibet re, quatenus res est natura.

ergo multo minus nec locatum loco. Sed quia per Dei praesentiam forma unitur materiae, Deus est in qualibet re ut natura: ergo cum per Dei praesentiam uniatur et salvetur locatum in loco, Deus est in loco, ut est locus.

4. Item, est praesentia et simultas secundum locum et secundum tempus; sed Deus perfectissime est praesens cuilibet rei: ergo secundum locum et tempus. Sed quae sunt praesentia secundum tempus, sunt in eodem tempore: ergo et illa quae sunt praesentia secundum locum, sunt in eodem loco: si ergo Deus est praesens omni loco, Deus est in loco, non tantum, ut est *res*, sed etiam, ut est *locus*.

CONCLUSIO.

Deus est in omni loco, non autem circumscriptive, nec definitive, sed secundum excellentiam et per praesentiam supplens loci indigentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod triplex est conditio, secundum quam comparatur locatum ad locum.

Una, secundum quam¹ excellitur, et haec est proprietas salvationis; sic enim locatum indiget loco, et locus complet eius indigentiam et conservat naturam, et secundum hanc proprietatem sola corporalia sunt in loco, non autem spiritualia, quia non recipiunt influentiam a loco corporeo.

Alia est proprietas, secundum quam locatum aequatur et proportionatur loco: et haec est proprietas commensurationis, et secundum hanc conditionem proprie corporalia sunt in loco, quia illa sola sunt commensurabilia, unde circumscribuntur. Spiritualia autem minus proprie: nam non sunt commensurative respectu partium, sunt tamen definitive respectu totius². *Tertia* est conditio, secundum quam locatum excellit locum, videlicet quod per sui praesentiam replet et supplet indigentiam loci. Locus enim sine locato privatus est et indigens, sicut concavitas oculi sine organo.

Quoniam igitur Deus ad nullam creaturam comparatur, nec secundum rationem *inferioritatis*, nec *aequalitatis*, sed *superioritatis* et excellentiae: Deus non est in loco quantum ad *primam* et *secundam* proprietatem, sed solum quantum ad *tertiam*, scilicet quod per praesentiam supplet loci indigentiam. Nam locatum per praesentiam replet vacuitatem distantiae; Deus autem per praesentiam replet vanitatem essentiae, et illa quidem sine hac esse non potest³.

Ex his patet responsio ad obiecta. Nam rationes probantes, Deum esse in loco, ut est locus, procedunt secundum tertiam conditionem, ut patet; rationes vero ad oppositum secundum primam et secundam, scilicet salvationis et terminationis.

SCHOLION.

I. Haec quaestio differt a praecedente, cum S. Bonav. (4. arg. ad opposit.) distinguat locum, ut est *res*, sub quo respectu ad quaestionem praeced. pertinet, et ut est *locus*, sub quo respectu speciales difficultates discutiendae sunt. Ad rem Alex. Hal. (S. p. I. q. 9. m. 3. q. collater.) de differentia inter locutionem: Deus est *in omni re*, et aliam: Deus est *ubique*, sic ait: « Cum dico: Deus est in omni re, dico habitudinem conservantis ad conservatum. Sed conservatum magis est in conservante quam e converso, quia conservans continet conservatum ad minus virtualiter. Ergo ex hoc, quod dicitur: Deus est in omni re, ponitur, quod res sint in Deo et contineantur ab illo, et non e converso. Sed cum dico: Deus est ubique, nihil pono esse in Deo, sed pono, ipsum replere omnia *ubi* ». — Pro intelligentia quaestionis notanda est quadruplex conditio loci ad locatum (arg. 3. in fundam., et infra p. II. a. I. q. I. in corp; II. Sent. d. 2. p. II. a. 2. q. 4.).

II. Communiter distinguitur quadruplex modus essendi in loco: *circumscriptive*, quando totum locatum respondet toti loco, et partes locati respondent partibus loci, sic sunt corpora in loco; *definitive*, quando res est in uno loco ita, ut non in

alio, sed tamen tota in toto loco et tota in partibus loci, sic anima est in corpore et Angelus in loco; *sacramentaliter*, sicut solummodo ss. Corpus Christi est totum sub tota specie et eius partibus, sed simul etiam sub aliis speciebus, non autem ubique; *repletive*, ut dicunt S. Bonav. et Alex. Hal. ad significandum modum prorsus singularem, quo Deus inconfuse et impermixte omnibus *inest*, omnia *replet*, *continet* et in immensum *superexcedit*. Hic modus loquendi mutuatus esse videtur ex ler. 23, 24, et S. August. (I. Conf. c. 3.): « Quae implet omnia, continendo implet... quae implet omnia, te toto implet omnia ». — Verba in fine corp. « Deus per praesentiam replet vacuitatem essentiae » etc. bene explicantur a S. Thom. (S. p. I. q. 8. a. 2.): « Deus omnem locum replet, non sicut corpus; corpus enim dicitur replere locum, in quantum non compatitur secum aliud corpus; sed per hoc quod Deus est in aliquo loco, non excluditur, quin alia sint ibi, immo per hoc replet omnia loca, quod dat *esse* omnibus locatis, quae replent omnia loca ».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., hic p. I. q. 2.

¹ Vat. et ed. 1 repetunt hic *locatum*.

² Supple hic et paulo superius post *partium* vocem *loci*. — Vat. *commensurabilia* pro *commensurative*, et *defiribilia* pro *definitive*.

³ Sensus est: et illa repletio, qua locatum replet vacuitatem distantiae, esse non potest sine hac repletionem, qua Deus replet vanitatem essentiae creaturae. Cfr. Anselm., Monolog. c. 13. seq. et c. 20. seqq. — Paulo ante pro *vanitatem essentiae* Vat. cum nonnullis codd. *vacuitatem essentiae*.

S. Bonav. — Tom. I.

ARTICULUS II.

Esse ubique est Deo proprium.

Consequenter quantum ad secundum articulum quaeritur, utrum *esse ubique* sit proprium Dei. Et quia proprium est quod soli convenit et semper¹, ideo quantum ad hoc duo quaeruntur.

Primo, utrum *esse ubique* conveniat soli Deo. Secundo, utrum conveniat ei semper sive ab aeterno.

QUAESTIO I.

Utrum esse ubique soli Deo conveniat.

Quod autem soli Deo conveniat, videtur.

1. Augustinus in libro de Symbolo²: «Ubi-
Fundamenta. esse est Deum esse»; sed nulli creaturae convenit Deum esse, immo hoc est Dei propriissimum: ergo nulli creaturae convenit esse ubique.

2. Item, Ambrosius in libro de Spiritu sancto³: «Cum omnis creatura certis suae naturae sit circumscripta limitibus, esse ubique et in omnibus rebus divinitatis et dominationis est proprium».

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia omnis creatura, *per se* existens et *in se*, est hoc aliquid⁴; sed omne quod est hoc aliquid, est singulare, et omne singulare est hic et nunc, et nihil tale natum est esse ubique: ergo solius Dei est esse ubique.

4. Item, conditio ista, qua Deus est ubique, convenit Deo ratione suae immensitatis; sed immensitas est proprietas solius Dei, quae nulli creaturae potest convenire: ergo nec esse ubique.

CONTRA hoc: 1. obiicitur de *universali*, quoniam
Ad opposi- niam universale est semper et ubique⁵, et tamen
tum.

non est Deus. — *Si tu dicas*, quod est ubique respectu suorum singularium et non simpliciter; *obiicitur* tunc, quod aliquod universale est, cuius singularia sunt ubique, et impossibile est aliquid fieri, quod non sit eius singulare vel in singulari, ut hoc universale *substantia*: ergo est ubique.

2. Item, obiicitur de *numero*, qui est in omnibus entibus, et nihil potest fieri, in quo non sit numerus⁶; et *praeterea*, in omnibus entibus est *unus numerus*: ergo cum numerus non sit Deus, esse ubique non est proprium solius Dei. — *Si dicas*, quod non est ibi totus, sed secundum partem et partem; *obiicitur* de voce, quae est in auribus diversorum tota et in toto aëre: esto quod vox esset ita magna, quod per totum mundum audiretur, tunc esset ubique tota et una. *Probatio*⁷: quia si multae, cum infinitae sint partes aëris, et vox sit in qualibet parte: tunc ergo infinitae sunt voces actu; quod est impossibile.

3. Item, obiicitur de *anima*, quae est in qua-

¹ Secundum Aristot., I. Topic. c. 4, et V. c. 1, et Porphyr., de Praedicab. c. de *Proprio* quatuor modis sumi potest proprium: vel quod convenit soli, sed non omni; vel omni, sed non soli; vel soli et omni, sed non semper; vel soli et omni et semper. Hic proprium quarto modo sumitur vel, ut dici solet, in sensu stricto.

² Ad Catechum. (Serm. III.), c. 7. n. 7: Hoc est enim esse Deum, ubique esse totum.

³ Libr. I. c. 7. n. 81. Cfr. hic lit. Magistri, c. 4. In textu hic allato pro *divinitatis* Vat. cum cod. cc *Dei virtutis*, et subinde pro *dominationis* plures codd. cum. ed. 4 *durationis*.

⁴ Sive substantia. Cfr. supra pag. 620, nota 3. — Quod attinet ad *minorem*, ex Aristot., de Praedicam. c. de *Substantia* notentur haec: «Omnis autem substantia videtur *hoc aliquid* significare. In primis (i. e. singularibus) igitur substantiis indubitabile et verum est, quod *hoc aliquid* significant. Individuum enim et unum numero est quod significatur. In secundis vero substantiis (i. e. generibus et speciebus) videtur quidem

similiter... non tamen verum est, sed magis *quale aliquid* significant; neque enim unum est quod subiectum est, quemadmodum prima substantia, sed de multis homo dicitur et animal». Et I. Poster. c. 24. (c. 31.) ait: Neque per sensum est scire; si enim est sensus talis huius (i. e. singularis rei) et non huius alicuius (i. e. universalis); sed sentire *hoc aliquid* est necesse, et ubi et nunc. Universale autem, quod est in omnibus, impossibile est sentire; neque enim *hoc aliquid* est, neque nunc neque ubi; neque enim utique esset universale; quod enim semper est et ubique universale dicimus esse.

⁵ Vide notam praeced.

⁶ Nam quodlibet ens productum, eo ipso quod est singulare, erit numero unum. — Sequenti propositioni haec subiecta est sententia: in omnibus entibus *collective* sumtis est numerus determinatus. — In conclusione post *ergo cum* cod. T repetit *unus*.

⁷ Pro *Probatio* Vat. *prolatio*, quam vocem, suppresso puncto antecedenti, cum verbis *et una* immediate coniungit. Mox post *parte* cod. V interserit *aëris*.

libet parte animalis tota, ut supra monstratum est¹: esto ergo, quod fieret animal giganteum ita magnum quasi totus mundus, tunc anima esset ubique: ergo quod non sit, hoc est propter defectum corporis, et non suum. — *Si dicas*, quod est in pluribus tanquam in uno loco, unde nunquam una anima est nisi in uno corpore; *obiicitur* de corpore Christi, quod totum et integrum est in diversis altaribus distinctis.

4. Item, *obiicitur per rationem*. Cum enim de natura singularis sit esse *hic et nunc*, tamen alicui dat Deus *semper* esse, ut Angelis: ergo pari ratione alicui dabit esse *ubique*.

5. Item, si aliqua duo inseparabiliter sunt unita, ubicumque est unum, et alterum; sed humana natura et divina in Christo inseparabiliter sunt unita: ergo ubi est divina², et humana. Sed divina natura est ubique: ergo et humana, et sic etc.

CONCLUSIO.

Soli Deo proprie et singulariter convenit esse ubique.

RESPONDEO: Dicendum, quod esse ubique, sicut conclusio. dicunt Sancti, convenit soli Deo proprie et singulariter, ita quod nulli convenit alii, nec intelligi potest convenire, si recte intelligatur. — Nam Deus dicitur esse ubique, ita quod ex parte Dei intelligitur³ *identitas* et *totalitas*, ex parte loci *pluralitas* et *universalitas*. Per conditionem *identitatis* excluditur universale, quod quamvis sit in omnibus singularibus, tamen secundum aliud et aliud suppositum, et ita numeratum. Per conditionem *totalitatis* excluditur numerus; nam quamvis numerus sit ubique, tamen secundum aliam et aliam partem. Per conditionem *pluralitatis* a parte loci excluditur spiritus creatus, qui quamvis sit in pluribus partibus corporis, non tamen⁴ in omnibus nisi ut unitis. Per conditionem *universalitatis* excluditur corpus Christi sub Sacramento, quod quamvis sit in pluribus, non tamen est in omnibus nec esse potest, quia hoc solum convenit ei sub Sacramento.

1. 2. 3. Et ita patent primae instantiae. Quod ratio op- sitorum. tamen *obiicitur* de voce, intelligendum, quod gene-

ratio sensibilibus in medio est per diffusionem, unde non numeratur vox, sicut nec lux, nisi ad numerationem susceptibilis — unde quot sunt aures, tot sunt voces, quoniam vox in aëre erat multiplicabilis, et non multiplicata — et ideo patet, quod nec *tota* ubique ante numerationem, sicut nec lux diffusa, nec *eadem* post numerationem. Et ideo exemplum de existentia vocis non est multum simile Deo.

4. Ad illud quod *obiicitur*, quod Deus dat sempiternitatem; dicendum, quod tam esse *ubique*, quam *semper*, importat quandam infinitatem; et infinitas *sempiternitatis* est infinitas durationis, quae est secundum potentiam: et haec non repugnat creaturae, quia non impedit durationem creaturae esse *finitam actu* et *infinitam potentia*; et ideo omni durationi creaturae necesse est aliquid adiacere. Sed esse *ubique* dicit *immensitatem actu*, quia importat simultatem locorum; et haec repugnat creaturae, et ideo non potest ei omnino communicari. Communicatur tamen secundum possibilitatem creaturae, secundum quod participat maius et minus de natura spiritualitatis. Nam nihil est omnino spirituale nisi solus Deus, sicut dicit Augustinus de Moribus Ecclesiae⁵: « Solus Deus est incorporeus, quia omnia replet ». Creaturae autem quaedam sunt spirituales per *abstractionem*, ut universale et numerus; et ista possunt esse in pluribus propter communitatem ad plura, et ita secundum sui plurificationem. Quaedam spirituales sunt per *separationem a materia corporali*, ut animae; et istae sunt in pluribus, tamen non multiplicatis. Quaedam autem spirituales per *unionem*, ut corpus Christi est cibus spiritualis naturae⁶, quamvis sit verum corpus, et ideo quasi est medium inter animam et Deum, et ideo in quantum cibus plus sapit naturam spiritualitatis; et ideo est in pluribus, ut sunt plura loca, non tamen in omnibus, quia ratio cibationis non se extendit ad omnia. Et sic patet, quare sub Sacramento est in pluribus.

5. Quod *obiicitur* de inseparabiliter unitis, solvendum est per interemptionem⁷, cum alterum excedit alterum, ut patet in genere et specie. Quod *obiicitur*, per *unionem* homo est Deus; dicendum, quod hoc intelligitur per communicationem idiomatum; similiter et esse ubique convenit per idiomatum communicationem.

Differunt
esse ubique
et esse sem-
per

Notandum.

Triplex spi-
ritualitas.

¹ Dist. 8. p. II. q. 3. — Paulo post pro *quasi* cod. T cum aliquibus aliis codd. *ut*, et in fine argumenti pro *suum* cod. K *animae*.

² Supple cum Vat. *est*.

³ Cod. Z *intelligatur*, cod. W addit *esse*.

⁴ Cod. T subiicit *est*.

⁵ Verba citata in libro de Moribus Ecclesiae non habentur,

sed in Gemadii libro de Ecclesiasticis Dogmatibus (qui olim nomini Augustini addicebatur) c. 11. sic legitur: Nihil incorporeum et invisibile natura credendum, nisi solum Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum: qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est et omnia implet et constringit.

⁶ Vat. cum cod. cc *animae*.

⁷ Cfr. supra pag. 87. nota 4.

SCHOLION.

I. Quatuor conditiones, quae soli divinae ubiuitati conveniunt, ex ipsa eminentia divinae perfectionis resultant, et facile intelliguntur per argumenta ad opposita. — Verba in solut. ad 2: « quot sunt aures, tot sunt voces », intelligendae sunt de *speciebus* in medio et in organo receptis, non de *ipsa voce*. Eadem fere solutio quaestionis et obiectionum invenitur apud Alexandrum Hal., S. Thomam, Richardum a Med. aliosque.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 5. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 8. a. 4; Quodlib. 41. q. 1. a. 1. — B. Albert., hic a. 8; S. p. I. tr. 13. q. 55. a. 3. q. incident. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic p. I. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum esse ubique ab aeterno Deo conveniat.

Secundo quaeritur, utrum *esse ubique* conveniat Deo semper sive aeternaliter. Et quod sic, videtur:

1. Quia, sicut *semper* se habet ad tempus, ita *ubique* ad locum; sed ante omne tempus Deus fuit *semper*: ergo ante omnem locum Deus fuit *ubique*.

Argg. pro parte affirmativa.

2. Item, proprium Dei essentialius ei convenit quam propria passio alicui subiecto; sed propter necessariam convenientiam passionis ad subiectum distributio suppositorum includit distributionem temporum¹ — unde « dici de omni est, quod non est in quodam sic, in quodam non, nec aliquando sic, aliquando non », sed in quolibet et semper — ergo similiter hoc quod est *ubique* includit sempiternitatem: ergo esse ubique semper convenit Deo, ergo ab aeterno.

3. Item, res sunt in Deo, et Deus in rebus; sed res sunt in Deo ab aeterno: ergo a *relativis*, cum dicantur haec ad convertentiam², Deus est in rebus ab aeterno, sed non nisi in omnibus: ergo etc. Si dicas, quod non dicuntur correlative; contra: cum dicitur: Deus est in rebus, non significatur respectus nec dependentia Dei ad res, sed rerum ad Deum: ergo nihil aliud est dicere, Deum esse in rebus, quam res esse in Deo.

4. Item, si Deus non fuit ubique ab aeterno, et fuit, ergo fuit *alibi* quam *ubique*; et modo est *ubique*: ergo mutavit locum, ergo in Deo cadit mutatio. Sed hoc falsum: ergo et primum. Si tu dicas, quod mutatio est in connotato; contra: cum dicitur: Deus est in loco, non notatur³ effectus, sed solum

Dei praesentia: ergo videtur, quod secundum hoc non significetur mutatio in connotato, sed solum in ipso Deo: restat ergo *per impossibile*, quod Deus est ubique aeternaliter.

CONTRA: 1. *Ubi* praesupponit *ubi*, et *ubi* praesupponit *locum*; et *locum* non est ponere nisi ex tempore: ergo et Deum esse ubique, non est ponere nisi ex tempore.

Pro p. negativ.

2. Item, bene sequitur: Deus est ubique, ergo est in caelo, ergo destructo consequente, destruitur et antecedens; sed ab aeterno non fuit in caelo: ergo etc.

3. Item, bene sequitur: Deus est ubique, ergo in ista domo; sed ista domus non fuit nisi ex tempore et post initium temporis: ergo et esse ubique.

CONCLUSIO.

Esse ubique convenit Deo ab initio rerum et locorum, qui connotantur, non aeternaliter, nisi per esse ubique intelligatur praesentialitas divinae immensitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *esse ubique* dupliciter potest accipi de Deo, sicut et *esse semper*. Uno enim modo *semper* importat divinam immensitatem secundum durationem, et sic idem est quod aeternitas, et convenit Deo aeternaliter; alio modo connotat *simultatem temporis*, et sic convenit ei a principio temporis. Sic *esse ubique* uno modo importat praesentialitatem divinae immensitatis, per

Distinct.

¹ Sensus est: sed propria passio rei creatae non convenit tantum *omni* et soli, sed etiam *semper*. Cfr. supra pag. 642, nota 1. De notione distributionis vide supra pag. 99, Scholion, I. n. 2. — Verba, quae mox citantur, sunt ex Aristot., I. Poster. c. 4. Cfr. etiam V. Topic. c. 1.

² Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Relatione. — Verbis a

relativis significatur modus argumentandi, qui nititur in habitudine unius relativorum ad alterum, et generaliter exprimitur his propositionibus: posito uno relativorum, ponitur et reliquum; remoto uno relativorum, removetur et reliquum.

³ Cod. Z connotatur.

quam est praesens omni ei quod est, sive sibi, sive alii; et sic idem est Deum *esse ubique* quod Deum *esse immensum*. Et sic convenit Deo *aeternaliter*; et secundum hoc procedit *prima* ratio.

Alio modo, prout connotat *locum creatum* sive *rem*; et tunc convenit ei *ab initio* rerum et locorum propter connotatum, et convenit *semper*; et adhuc est proprium, quia convenit soli, et semper uno modo, licet non *aeternaliter*; sicut etiam in demonstrativis¹. Et sic procedit *secunda* ratio. Et iste modus accipiendi Deum *esse ubique*, est *usitatio*, et secundum hunc modum non convenit ei *aeternaliter*.

3. Quod vero obiicitur contra hoc, quod conveniat *aeternaliter* per suam *conversam*; dicendum, quod non est sua *conversa*². Cum enim dicitur, quod res sunt in Deo, hoc intelligitur ratione exemplaritatis, et nihil connotatur actu; sed cum dicitur Deus *esse in rebus*, connotatur aliquid creatum. Nam nihil est in eo³ quod non est: ergo si Deus est in rebus et locis, res et loca sunt; non-ens tamen secundum se bene est in exemplari tanquam in prin-

cipio. Unde haec: Deus est in rebus, non est *conversa* huius: res sunt in Deo, sed haec: Deus est exemplar rerum, et utraque est vera *aeternaliter*. Et huius: Deus est in rebus, *conversa* est: res continentur a Deo et conservantur ab ipso.

4. Ad illud quod obiicitur, quod si Deus non fuit *ubique*, et modo est, ergo est mutatus; dicendum, quod non sequitur, quia hoc non est propter mutationem Dei⁴.

Quod obiicitur, quod *ubique* non connotat effectum, sed solum praesentiam; dicendum, quod praesentia importat habitudinem ad duo, scilicet eius qui praesens est, et cui est praesens, et ideo potest esse inceptio ratione rei cui praesens est, non novi effectus.

Quod obiicitur ad oppositum, procedit secundum quod *ubique* connotat locum creatum.

Quod tamen ultimo obiicitur, non valet, immo est ibi fallacia accidentis, sicut hic: iste triangulus incipit habere tres: non ergo omnis triangulus semper habuit tres, quia non fit distributio pro partibus⁵ ut nunc, sed simpliciter.

Ad 3. pro parte negativa

SCHOLION.

1. Conclusiones facile intelliguntur, supposita illa distinctione circa sensum vocabulorum *esse ubique* et *esse semper*. In sensu *absolute*, qui tamen est minus usus (ad 2.), primum significat divinam immensitatem, quatenus importat praesentiam in habitu et actu primo; sed cum sumitur, prout connotat creatas res et locum, importat praesentiam in actu secundo et supponit creationem. Simili modo *esse semper* significat vel absolute aeternitatem, vel connotando tempus et supponendo initium temporis. — Ultimum argum. pro parte negativa merito relictur propter *fallaciam accidentis*, quae committitur, quando id quod vere praedicatur de subiecto respectu accidentis, quod habet, praedicatur etiam de subiecto qua tali. Ita in exemplo proposito, quando in tabula delineatur triangulus, verum est, sed tantum *per accidens*, quod ista figura incipit habere tres angulos, sed absolute ab aeterno competit triangulo habere tres angulos.

Unde est fallacia accidentis, « quia non fit distributio pro partibus ut nunc, sed simpliciter », id est, locutio *omnis triangulus* non supponit pro triangulo, quatenus per accidens *nunc* delineatur, sed *simpliciter* pro triangulo qua tali. Eodem modo in illo argumento falso fit transitus a sensu *absolute* propositionis: Deus est *ubique*, ad sensum *per accidens* verum, quando domus inceptit aedificari. — S. Thomas (hic q. 2. a. 3. ad 2.) alique *esse ubique* accipiunt solummodo in sensu *usitatio*, quatenus connotat locum creatum; unde maiorem in arg. 1. pro parte affirm. non distinguunt, sed simpliciter negant. Tamen in ipsa doctrina non est differentia.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 4. — S. Thom., hic q. 2. a. 3; S. I. q. 8. a. 4. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. ad 5. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic a. 2. in princ.

¹ Simul audi: scientiis suo modo est. In his enim propria passio monstratur semper inesse sive convenire subiecto, licet sit quid creatum. Ad hoc ait Boeth., in Comment. in Aristotelis libr. de Interpretatione, edit. secund. libr. III. in principio: Aliae vero sunt (propositiones), quae non sempiterna significantes, sunt tamen et ipsae necessariae, quousque illa subiecta sunt, de quibus propositio aliquid affirmat aut negat, ut cum dico: homo mortalis est, quamdiu homo est, tamdiu hominem mortalem esse necesse est. Nam si quis dicat: ignis calidus est, quamdiu est ignis, tamdiu ex necessitate vera est propositio. — Paulo inferius pro *non convenit ei aeternaliter* aliqui codd. ut IZ *convenit ei temporaliter*.

² Nempe propositio: res sunt in Deo, non idem significat

ac haec: Deus est in rebus. De differentia harum propositionum cfr. supra d. 36. dub. 1, et Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 3, et Egid. Rom., hic. — Mox pro *et nihil* codd. XZ *nihil tamen*.

³ Multi codd. cum edd. 2, 3 perperam *in Deo*; codd. FLO *Nam in nullo est Deus*.

⁴ Vat. cum paucis mss. addit *sed rerum*.

⁵ Ita fere omnes codd.; cod. S *pro rebus*, cod. T a prima manu *in rebus*, Vat. cum cod. cc *de tribus*. Sensus nostrae lectionis est: distributio per signum *omnis* refertur ad partes subiectivas (sive inferiores sub toto universali), prout sunt *simpliciter* secundum earum naturam, non prout fiunt *hic et nunc*, v. g. triangulus formatur. — Paulo superius Vat. sola *fuit* pro *fit*.

ARTICULUS III.

Qualiter Deus sit in rebus.

Tertio loco principaliter quaeritur de tertio articulo, scilicet qualiter Deus sit in rebus. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Deus sit in omnibus rebus aequaliter sive uniformiter.

Secundo quaeritur, quibus modis, et qualiter Deus sit in rebus.

QUAESTIO I.

Utrum Deus aequaliter sit in omnibus rebus.

Quod autem sit uniformiter, videtur:

1. Quia, sicut dicit Philosophus¹, « prima causa uno modo se habet ad omnia, licet omnia non habeant se uno modo ad ipsam »; sed omnia in Deo sunt uniformiter, quia sunt vita et creatrix essentia: ergo multo fortius Deus in omnibus rebus est aequaliter et uniformiter.

2. Item, quod est ubique totum est aequaliter et uniformiter²; sed cum Deus sit simplicissimus, est ubique totus: ergo aequaliter et uniformiter est in omnibus rebus.

3. Item, unicuique rei intima est materia et forma; sed forma non unitur materiae nisi mediante appetitu, appetitus autem ortum habet ab essentia³; sed hoc non posset nisi per Dei praesentiam: ergo Deus magis est intimus omni rei quam sua forma. Sed forma unicuique rei est summe intima: ergo Deus in termino intimus est cuilibet. Sed quod habet esse in termino est uniformiter: ergo etc.

4. Item, hoc ostenditur *per impossibile*: quia, si Deus non est aequaliter in rebus, ergo cum⁴ magis intime est in una quam in alia, ergo in aliqua non est summe intime: ergo aliquid est in re intrinsecum, in quo non est Deus: ergo Deus non est intimum quod est. Sed hoc est impossibile: ergo et primum.

SED CONTRA: 1. « Omne quod recipitur in aliquo, est ibi per modum recipientis, et non recepti⁵ »; sed creaturae non sunt aequaliter capaces Dei: ergo non est aequaliter in eis Deus.

2. Item, sicut se habet *intellectus* ad primam lucem, sic *ens* ad primam essentiam, et *vivens* ad primam vitam⁶; sed maior *intellectus* magis participat divinam lucem: ergo perfectius *ens*, et perfectius *vivens* divinam essentiam et vitam: ergo Deus perfectius est in uno quam in alio.

3. Item, existentia Dei in rebus est conservatio rerum⁷; sed non omnes res aequaliter conservantur: ergo non est aequaliter in omnibus.

4. Item, cum Deus sit ubique, solum dicitur habitare in iustis; sed hoc non esset, si aequaliter et uniformiter esset in omnibus: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus uniformiter est in rebus, quatenus non connotatur effectus; sed quatenus uni creaturae Deus dat plus quam alii, magis dicitur esse in una quam in alia.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod *Deum esse in rebus* dupliciter po-

¹ Philosophus hic intelligitur auctor libri de Causis, qui prop. 24. ait: Causa prima existit in omnibus rebus secundum unam dispositionem, sed res omnes non existunt in causa prima secundum unam dispositionem. — De minori huius argumenti vide supra d. 36. a. 2. q. 4.

² Cod. T in marg. non incongrue addit *in omnibus*.

³ Quid sibi velit haec sententia, explicat Alexander Hal., ut invenies infra in Scholio huic quaestioni adiuncto. — Mox post *posset* codd. O V inserunt *esse*. In fine argumenti auctoritate plurimorum codd. posuimus *in termino intimus est*, et deinde *in termino* i. e. summe sive quantum possibile est, pro quo Vat. *intimior intimo est intimus*, et deinde *in intimo* pro *in termino*. Cod. T primo loco *intimior est intimo*, et cod. W *summe et in termino est intimus*.

⁴ In pluribus codd. ut H P Q V desideratur *cum*. Paulo inferius pro *intimum* Vat. cum nonnullis mss. *in omni*, cod. T a secunda manu *intimum omni*.

⁵ Libr. de Causis, prop. 10. 20. seqq. Cfr. etiam Boeth., V. de Consol. prosa 4.

⁶ Cfr. liber de Causis, prop. 18. seqq. — Immediate post pro *maior intellectus* codd. M P Q *magis intelligens* et cod. T cum aliquibus aliis *magis intellectus*. In initio argumenti pro *sicut se habet intellectus* codd. P Q *sicut se habet intelligens*.

⁷ Cfr. hic a. 4. q. 4. seq. — Voci *existentia* in initio huius propos. codd. A D Z aa ff et plures alii praefigunt *ex*, qua particula addita propositionis sententia clare apparet.

test intelligi: *uno* modo, ut idem sit quod esse praesentem cuilibet rei, *non connotando* effectum; et sic uniformiter est in omnibus rebus, eo quod intimus est cuilibet rei et summe praesens et totus in qualibet re. *Alio* modo potest *connotare effectum*, sicut artifex dicitur in artificio esse per connotationem effectus et per impressionem suae similitudinis; et sic, cum uni creaturae plus det quam alii, magis est in una quam in alia. — Et hoc potest esse tripliciter¹: vel *extensive*, quantum ad ea quae habent esse *diuturnius*, ut in corpore incorruptibili plus quam in anima sensibili; vel *intensive*, quantum ad ea quae habent esse *nobilius*, ut in anima sensibili² quam in corpore incorruptibili; vel *utroque modo*, ut in anima rationali quam in corpore corruptibili.

His visis patent obiecta ad utramque partem. Procedunt enim his duabus viis, ut patet, exceptis duobus primis ad utramque partem.

Quod enim obicitur, quod Deus uniformiter se habet ad omnes res; si intelligatur *uniformitas* ex

parte *divini esse*, verum est; si autem intelligatur ex parte *effectus*, falsum est. Quoniam Deus uniformiter et stabiliter existens, cetera movet³ et multos et varios effectus producit, et efficiendo diversa in rebus facit, quod res non se habeant uniformiter ad ipsum. Quoniam igitur, cum dicitur Deus esse *in rebus*, uno modo connotatur effectus, alio modo non: ideo uno modo conceditur, quod sit uniformiter, alio modo quod non. Similiter e converso, cum dicitur, quod omnia sunt *in Deo*, uno modo potest connotari effectus, sicut patet in praedestinatione et reprobatione, et sic non est uniformiter; alio modo non connotatur effectus, et sic uniformiter.

Quod obicitur iterum ad oppositum, quod omne quod recipitur, est per modum recipientis; dicendum, quod verum est, ubi receptum dependet a recipiente, ut species⁴ a virtute cognoscente; in proposito autem non sic est. Unde divina essentia, existens in re, non accipit modum rei; et sic patet illud.

Ad 1. pro parte negativa.

SCHOLION.

1. Haec quaestio, a paucis antiquis explicite tractata, viam sternit ad sequentem quaest. enodandam. — In arg. 3. inter fundam. difficilis locus: « forma non unitur materiae nisi mediante appetitu; appetitus autem *ortum habet ab essentia* », profunde ab Alex. Hal., S. p. II. q. 86. m. 2. a. 2. § 1. explicatur: « In omni motu sive ad formam sive ad situm primum principium motus *intrinsicum* est appetitus. Hic etenim est vis a Creatore omnibus indita creaturis, per quam ad sui complementum ordinantur et in suo complemento stant et radican- tur. Nec solum sic est in creaturis, sed etiam in creaturarum *essentialibus principiis*, quae sunt materia et forma, actus et potentia. Neque enim *materia* se ipsa movetur ad formam, quia, cum nullam determinet, non magis moveretur ad hanc quam ad illam; neque *forma* se ipsam facit in materia; sed *per appetitum insitum* utraque ad invicem ordinantur et per appetitum huiusmodi inseparabiliter coniunguntur. Nec solum appetitus *rem completam in esse* sequitur, sed in ipsis rerum *principiis essentialibus* radican- tur et fundatur. Et sicut est in motu ad formam, sic est in omni motu non violento: in omni enim motu appetitus excitat mo-

to- rem ad motum. Ex quo patet, ipsum esse *principium motus intrinsicum universale* ». Pergit explicans differentias appetituum et eorum in quibus est appetitus, secundum quod magis vel minus habent vel de forma vel de materia. Illud autem principium intrinsicum motus et vitae minime excludit influxum primae causae, immo eum postulat, ut ibid. a. 1. § 1. probatur. — Ex hoc Alexandri loco patet, errare Trigosum (Sum. q. 6. a. 5.), qui, nullo codice vel editione suffragante, textum mutavit ponendo *ortum habet ab esse* pro *ortum habet ab essentia*, hac innixus ratione, quod scil. antiqua lectio nullum sensum haberet.

Quod anima sensibilis perfectius habeat esse quam corpus incorruptibile, magis explanatur III. Sent. d. 21. a. 2. q. 2. ad 3. (cfr. S. Thom., S. I. q. 70. a. 3. ad 2.).

II. Quoad ipsam quaestionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 40. m. 5. — Scot., de hac et seq. q. Report. hic q. 2. — B. Albert., hic a. 6. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic p. I. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2. circa med.

QUAESTIO II.

Quibus modis Deus in rebus esse dicatur.

Secundo quaeritur, quibus modis, et qualiter sit Deus in rebus. Et assignat Magister dupliciter modos existendi Deum in rebus. Et unum modum

accipit ab Augustino de praesentia Dei ad Dardanum⁵, qui dicit, quod « aliter est Deus in omnibus creaturis, aliter in Sanctis, aliter in Christo. In crea-

¹ Vat. cum multis codd. perperam *dupliciter*.

² Supple cum cod. H *plus*.

³ Respicitur illud Boeth., III. de Consol. metr. 9:

Terrarum caelique Sator, qui tempus ab aevo
Ire iubet stabilisque manens das cuncta moveri.

⁴ Scilicet intentionales, quae concurrunt ad actum cognitionis.

⁵ Epist. 187. c. 12. Vide hic lit. Magistri, c. 4. et 3. — Verba textus citati *In creaturis singulis per naturam, in Sanctis per inhabitantem gratiam, in Christo* in Vat. desunt.

turis singulis per naturam, in Sanctis per inhabitantem gratiam, in Christo per unionem». Alium modum accipit a Gregorio, qui dicit super quintum Canticorum¹, «quod Deus est in rebus tripliciter, scilicet *potentialiter*, *praesentialiter* et *essentialiter*». Quaeritur ergo de *distinctione*, *sufficientia* et *ordine* istorum modorum.

Quaestio
connexa.

1. Et obiicitur contra assignationem Augustini: aut enim accipiuntur modi illi quantum ad *divinam substantiam*, aut quantum ad *creaturam*, aut quantum ad *effectus*. Si quantum ad *effectus*, cum innumerabiles sint, innumerabiles sunt modi essendi. Si quantum ad *creaturam suscipientem*, cum solum duplex sit suscipiens, scilicet natura et voluntas, videtur quod tantum duo sint modi, scilicet per naturam, et per gratiam. Si quantum ad *Dei substantiam*, cum in ea non cadat diversitas, erit tantum unus modus.

Obiicitur
contra assignationem
Augustini.

2. Item, sicut gratia est effectus superadditus naturae, ita operatio miraculosa: ergo sicut in habentibus gratiam est aliter Deus quam in non habentibus, ita et in re, in qua operatur miraculose, ut in asina Balaam², erit alio modo essendi.

3. Item, sicut gratia gratum faciens est supra naturam, ita gratia gratis data, ut prophetia, ita etiam poena et gloria: ergo cum ista differant genere et specie, debent secundum hoc diversi modi essendi distingui: ergo non distinguit Magister sufficienter.

4. Item, obiicitur contra assignationem Gregorii: aut enim illa assignatio est secundum *effectus*, aut *conditiones* et *proprietates Dei*. Si secundum *effectus*, tunc cum essentia nullum connotet effectum, non deberet poni. Si secundum *conditiones Dei*; sed non tantum est Dei potentia, sed etiam sapientia et voluntas: ergo videtur, quod insufficienter assignet.

Item Gregorii.

5. Item, videtur esse *praeposteratio in ordine*. Nam secundum rem et rationem intelligendi essentia praecedit potentiam, et potentia praesentiam: ergo male ordinat.

6. Item, *verborum inculcatio* videtur, quia in Deo idem est potentia, essentia et praesentia: quaeritur³ ergo distinctio.

CONCLUSIO.

Utraque assignatio modorum essendi Deum in rebus conveniens est, tam illa quae est Augustini, quam quae Gregorii: illa enim respicit diversitatem modorum essendi in rebus, haec conditiones eorundem modorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod assignatio Augustini respicit *diversitatem* modorum essendi Deum in rebus, sed assignatio Gregorii respicit *conditiones* modorum essendi. Ubicumque enim est Deus, sive per naturam sive per gratiam, est *essentialiter*, *potentialiter*, *praesentialiter*.

Diversitas autem modorum essendi accipitur penes diversitatem *effectuum*, et non qualemcumque, sed solum trimembrem. Quidam enim est effectus, secundum quem comparatur res⁴ ad Deum per modum *exeuntis*; et hi omnes continentur sub modo naturae, extenso nomine. Quidam per modum *redeuntis*; et hic est effectus gratiae inchoatae, vel consummatae, vel gloriae, et quantum ad hunc est secundus modus essendi. Quidam est effectus, secundum quem comparatur creatura ad Deum ut *perveniens*⁵, et hic est effectus *unionis*, in qua uniantur in unitate personae creatura et Creator, ut homo-Deus. Quoniam igitur tres sunt modi effectuum, secundum quos creatura diversimode comparatur ad Deum; ideo tantum tribus modis dicitur esse in rebus. — Et primus, qui attenditur quantum ad *exitum*, assimilatur lineae rectae; secundus, quantum ad *reditum*, lineae reflexae; tertius, quantum ad *perfectionem*⁶, assimilatur circulo. Et primus quidem modus similis est *lineae*; secundus, quia includit primum, similis est *superficie*; tertius, quia utrumque, similis est *soliditati*. Et ideo optime dicit Apostolus ad Colossenses secundo⁷, quod *in Christo tota divinitas habitat corporaliter*: est enim perfectissime, quia est ad modum *circuli*, quae est natura perfecta, et per modum *altitudinis*⁸, quae est quantitas perfecta. Ex his patet sufficientia et *distinctio*, et solutio obiectionum.

Triplex
diversitas
modi
essendi.

Conclu.

Simili
nes.

Assignatio
Greg.

¹ De hoc textu, qui falso attribuitur Gregorio, cfr. hic lit. Magistri, c. 1. Triplex hic essendi modus insinuat ab Anselmo de Fide Trin. c. 4. et a Richardo de S. Vict., II. de Trin. c. 23.

² Num. 22, 23. seqq. — Ita Vat., omnes codd. pro *erit* habent *erat*, quod minus congruum nobis videtur. Post *miraculose* supple cum codd. K V X *quam in re, in qua non operatur miraculose*.

³ Pro *quaeritur* aliqui codd. ut CI aa bb *quare*.

⁴ Codd. FR (T in marg.) *creatura*.

⁵ Vat. absque auctoritate codd. addit *vel perficiens*; deinde post *effectus* codd. DW adiiciunt *gratiae*. Paulo inferius lectio-

nem cod. T *homo-Deus* in textum recepimus pro *homo et Deus*, ut in Vat. legitur.

⁶ Cod. T (in marg.) *perventionem*. Mox post *tertius, quia* cod. S repetit *includit*.

⁷ Vers. 9: Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. — Mox post *perfectissime* supple cum Vat. et cod. cc *in eo*. Dein pro *natura* Vat. cum aliquibus mss. *figura*. — Cfr. August., de Quant. animae, c. 12. n. 19, et c. 16. n. 27, ubi de praestantia circuli agitur.

⁸ Cod. T in margine *soliditatis*, qui terminus magis conveniens esse videtur.

tribus circumloquitur beatus Gregorius perfectionem modorum existendi Deum in omnibus, in quibus est hoc modo. Aliquid enim est in aliquo secundum *praesentialitatis indistantiam*, ut contentum in continente, ut aqua in vase; aliquid secundum *virtutis influentiam*, ut motor in mobili; aliquid secundum *intimitatis existentiam*, ut illud quod est continens intra, ut anima in corpore¹. Et omne quod *perfecte* est in re, necesse est esse quantum ad hanc triplicem conditionem; et hoc modo est Deus. Et ideo dicitur esse *potentialiter*, *praesentialiter* et *essentialiter*, quia secundum praesentialitatis indistantiam, secundum virtutis influentiam, secundum intimitatis existentiam.

Et sic patet *distinctio*, *sufficientia* et *ordo*;

quoniam secundum rationem intelligendi conditiones istae se habent per additionem, et ideo bene ordinat beatus Gregorius, primo praesentialiter etc.

Aliqui tamen huiusmodi conditiones voluerunt distinguere penes *substantiam*, *virtutem* et *operationem*². Sed licet modus existendi *essentialiter* respondeat substantiae, et *potentialiter* virtuti, tamen *praesentialiter* non respondet operationi; nam praesens est aliquis alicui, etiamsi non operetur.

Aliqui accipiunt penes *genera causarum*. Sed nec illud videtur conveniens, quia *essentialiter consistere* non connotat genus causalitatis.

Aliqui penes *trinitatem vestigi*, scilicet *modum*, *speciem* et *ordinem*; sed omnia haec praecedunt *essentia* secundum rationem intelligendi.

SCHOLIUM.

I. In assignatione *S. Augustini* connotantur diversi *effectus* praesentiae divinae, et secundum hos distinguuntur tres gradus; unde sic Deus non est *uniformiter* in rebus creatis (cfr. q. praeced.). — Triplex comparatio creaturae per modum *exsistentis*, *redeuntis*, *pervenientis*, sub variis formulis familiaris est Seraphico, et sumta est ex Dionysio Areop. (de Div. Nom. c. 4. § 4. 10. 14; de Caest. Hier. c. 1.). — Verba in primo membro divisionis posita: « hi (effectus) continentur sub *modo naturae*, *extenso nomine* », insinuant, quod *natura* hic in sensu largiore intelligitur, ut comprehendat simul etiam gratias gratis datas v. g. operationem miraculorum. — Exemplum triplicis lineae sumtum est ex Dionys. (de Div. Nom. c. 4. § 8.). — De circulo, qui est « figura simplicissima, capacissima, pulcherrima » (IV. Sent. d. 24. p. I. a. 1. q. 1.), quatenus repraesentat Christum, cfr. III. Sent. d. 1. a. 2. q. 4. — De altero exemplo, sumto ex triplici quantitate, cfr. supra d. 2. q. 4.

II. In explicanda *secunda* assignatione, quae fundatur in verbis per errorem a Scholasticis S. Gregorio attributis (vide pag. 632 col. II, nota 2.), antiqui magistri in diversas vias abeunt, quae, quia vera in se dicunt, plus minusve probabilitatis habent. Positio S. Bonaventurae profunda et plana est; ipsa *distinctionem* horum modorum, *ordinem* eorum (quia sequens modus per *additionem* quandam gradationem exprimit) et *sufficientiam* praeclare explicat. — Modus distinguendi, secundo loco positus, est Alexandri Hal. (S. p. I. q. 10. m. 4.), qui dicit: « In Deo sunt tria: *essentia*, *virtus*, *operatio*... per *essentiam* est in rebus *essentialiter*, per *virtutem* est in rebus *potentialiter*, per

operationem *praesentialiter* ». Hic modus distinguendi placet etiam Durando et Aegidio R., sed non S. Bonaventurae. — Tertius modus est « penes genera causarum », id est secundum causam efficientem, exemplarem et finalem. Contra hanc arguit Seraphicus, quod *essentialiter* non connotat genus aliquod causalitatis. — Quartus modus est secundum distinctionem *modi* (mensurae), *speciei* et *ordinis* (cfr. supra d. 3. p. I. q. 2, et dub. 3.), quae tria secundum Alex. Hal. (S. p. I. q. 18. m. 2.) in hoc sensu sunt essentialia, quia referunt rem ad suas causas essentielles. « *Modus* enim dicit relationem ad Deum ut ad efficientem, *species* ut ad formam [scil. exemplarem], *ordo* ut ad finem ». Unde in hac sententia *essentialiter* responderet modo, *praesentialiter* speciei, *potentialiter* ordini. Sed S. Doctor hoc improbat his verbis ob brevitatem obscuris: « Sed omnia haec praecedunt *essentia* secundum rationem intelligendi ». Sensus est: cum *essentia* rerum praecedat illas tres relationes, sequeretur, quod respectu *essentiae* rerum non esset praesentia Dei; quod est falsissimum. — S. Thom. (S. I. q. 8. a. 3.) cum multis sic distinguit: « In omnibus est per *potentiam*, in quantum omnia eius potestati subduntur; est per *praesentiam* in omnibus, in quantum omnia nuda sunt et aperta oculis eius; est in omnibus per *essentiam*, in quantum adest omnibus ut causa essendi ».

III. Praeter locos citatos: Alex. Hal., S. p. I. q. 10. m. 2. 3. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. — B. Albert., hic a. 5. 10. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Aegid. R., hic I. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Magister, et est verbum Augustini, scilicet quod *mali non sunt cum illo, ut*

caeci in luce etc. Videtur enim male dicere, quia mali sunt *in Deo*, quia in illo vivunt, moventur et sunt³: ergo si non importatur maior convenientia per hoc quod est *esse cum aliquo* quam *in aliquo*, videtur, quod sicut mali dicuntur *esse in*

¹ Aristot., I. de Anima, text. 90. (c. 5.): Videtur enim contra magis anima corpus continere, egrediente enim exspirat et putrescit.

² Plura de his in Scholio huic quaestioni addito. — Paulo S. Bonav. — Tom. I.

inferius post *praesentialiter* Vat. sine causa et absque auctoritate codd. adiungit *principaliter*, et post pauca pro *alicui* substituit *alicubi*.

³ Act. 17, 28: In ipso enim vivimus et movemur et sumus.

Deo, ita debeant dici esse *cum Deo*. — Item, quae est magis impropria, *Deus est cum malis*, vel *mali cum Deo*? Videtur, quod haec: *mali sunt cum Deo*. Unde Augustinus in libro Confessionum¹: «Mecum eras, et tecum non eram»; loquitur pro statu peccati. *Sed contra*; cum dicit auctoritatem in casuali², ergo videtur, quod melius dicitur: homo *cum Deo*, quam e converso.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec praepositio *cum* dicit associationem. In societate autem considerantur duo, scilicet mutuum *auxilium* et *conformitas voluntatis*. Quoniam igitur soli *boni* habent voluntatem conformem et sunt coadiutores Dei³, ideo de eis solis proprie dicitur, quod sint *cum Deo*, et e converso; quia tunc hoc quod est *cum* non dicit auctoritatem. Quia vero *mali* non conformantur nec auxiliantur Deo in sua salute, sed contradicunt, et tamen Deus adiuvat eos in multis; ideo dicit Augustinus: Mecum eras etc.⁴.

Explicatur
locus Augu-
stini.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Apud se habitat* etc. Videtur enim male dicere, quia praepositiones sunt *distinctivae*, quia *transitivae*⁵: si ergo Deus a se non distinguitur, male dicitur, quod *apud se* erat. *Si tu dicas*, quod transitionem solum dicunt quantum ad modum; *contra* est Glossa super primum Ioannis⁶, quae dicit, quod *apud* notat distinctionem Patris ad Filium.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus non solum est in creaturis, sed etiam *apud se*. Unde Augustinus in libro Confessionum⁷: «Deus est in se ut alpha et omega, in mundo ut creator et rector, in Angelis ut sapor et decor, in electis ut liberator et adiutor, in reprobis ut terror et horror». — *Quod obiicitur*, quod praepositio dicit *transitionem* et *distinctionem*; dicendum, quod quantum est de virtute suae significationis, non dicit nisi *transitionem* quantum ad modum; quod autem dicat quantum ad rem, hoc est ratione materiae sive terminorum, quibus additur⁸.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Deus habitat in aliquo, cum ita est in eo, ut ab eo cognoscatur et diligatur*. Videtur non bene dicere, quia habitat in parvulis, qui eum non cognoscunt: ergo non videtur haec ratio conveniens.

RESPONDEO: Est cognoscere *actu*, et est cognoscere *habitu*; et quamvis parvuli non cognoscant *actu*, cognoscunt tamen *habitu*, eo quod gratiam habent et habitum virtutum, sicut dicitur in quarto libro⁹.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quomodo ubique Deus sit, intellectu non capimus*. Videtur enim falsum dicere, quia «quod intelligimus debetur rationi», sicut dicit Augustinus¹⁰; sed habemus rationes, per quas scimus, Deum esse in rebus potentialiter, praesentialiter et essentialiter. *Si tu dicas*, quod non comprehendimus¹¹; similiter nec alia comprehendimus, quae dicuntur de Deo: ergo magis de hoc quam de supradictis non deberet dicere Magister, quod sit ineffabile.

RESPONDEO: Dicendum, quod *quaedam* sunt pure intelligibilia, et talibus non contradicit imaginatio, sed deficit; *quaedam* sunt sensibilia, et in talibus sufficit; *quaedam* sunt quodam modo imaginabilia, et quodam modo intelligibilia, et in talibus frequenter intellectus deficit, et imaginatio contradicit et deficit: ut cum cogitamus, Deum esse ubique, Deum solo intellectu capimus, locum autem imaginamur. Et quoniam nostra imaginatio exemplum¹² non capit, quod aliquod unum sit in pluribus locis, et intellectus in claritatem lucis non aspicit; hinc est, quod talia nobis non intelligibilia iudicantur magis quam alia.

Tripl
differe

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Spiritus creatus sordibus polluti corporis non inquinatur*.

¹ Libro X. c. 27. n. 38.

² Cfr. supra d. 19. p. I. q. 3. in corp.

³ Epist. I. Cor. 3, 9: Dei enim sumus adiutores.

⁴ Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. 11, et ab Aegid. R., hic circa lit.

⁵ Praepositiones vocantur *transitivae*, in quantum dicunt aliquid extra subiectum. Cfr. supra d. 5. a. 1. q. 2. ad 1. et Scholion.

⁶ Vers. 1. Glossa exhibetur a Lyrano sic: *Erat apud Deum*, ut alius apud alium.

⁷ Verba hic citata in libro Confessionum non inveniuntur, neque in Augustini Sermonibus super Matth. 6: *Pater noster* etc., ut ab aliis insinuat. B. Albertus, S. I. tr. 18. q. 71, citato textui similem ex Bernardo (Serm. 6. de Dedicat. eccles.) affert, qui

tamen non in omnibus cum eodem convenit. In textu citato Vat. cum cod. cc voci *electis* praemittit *liberatis vel*.

⁸ Cfr. de hoc dubio B. Albert., hic a. 12. et 13; Petr. a Tar., hic circa lit.; et Aegid. R., hic 1. princ. q. 3.

⁹ Dist. 4. p. II. a. 2. q. 2. Cfr. etiam III. Sent. d. 23. a. 2. q. 2. in corp. et ad 5; Alex. Hal., S. p. I. q. 11. m. 5; B. Albert., hic a. 15; Petr. et Richard., hic circa lit.

¹⁰ Libr. de Utilitate credendi, c. 11. n. 25, ubi textus originalis *debemus* pro *debetur*. Cfr. etiam I. Retract. c. 14. n. 3.

¹¹ Supple hic cum Vat. *obiicitur, quod*.

¹² In Vat. desideratur *exemplum*. Mox pro *unum* multi codd. *tantum*; vitiose. — Solutio huius dubii magni momenti est.

Videtur enim contrarium esse ei quod dicitur Sapientiae nono¹: *Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam*. Et iterum, anima contrahit originale a carne et inficitur ab illa.

RESPONDEO: Sicut generatio *univoca* est, quae est similis ex simili, et *aequivoca*, quae est rei dissimilis, ita est infectio secundum rationem *univocam*, ut leprosus facit leprosum, et secundum rationem *aequivocam*, ut infectio generat infectionem². Primo modo loquitur Magister, quia anima leprosi non est leprosa; secundo modo obiicit.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In Deo sunt omnia quae condidit, nec tamen inquinant eum* etc. Videtur enim male dicere, quia sordes corporales

inquant res corporales, ergo spirituales res spirituales. Item, si Deum non inquinant: ergo videtur, quod posset dici, quod Deus est in diabolo; quod est contra omnem usum.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut tangit Magister in littera³, sordes corporales non inquinant corpus, quod nec communicat in materia nec dependet, ut patet in radio, qui non inficitur faecibus, quia nec dependet nec communicat in transmutabili materia. Et quoniam Deus neutrum habet, ideo non valet illud. — *Quod obiicitur*, quod Deus est in peccatoribus; dicendum, quod nullum inconveniens esset dicere; tamen quia hoc videbatur⁴ sonare in contumeliam, ideo ponenda est determinatio, ratione cuius sermonis intellectus sanus appareat: ut si dicatur, Deus est in diabolo vel in adultero quantum ad conservationem naturae.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXVII.

PARS II.

De immutabilitate Dei quantum ad locum.

Cumque divina natura veraciter et substantialiter.

TEXTUM MAGISTRI VIDE SUPRA PAG. 635.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister, qualiter Deus sit in locis et rebus omnibus; et quoniam ad existentiam in loco sequitur circumscribilitas et localitas⁵ in creatura locata, ideo intendit hic a Deo has condiciones remove. Et dividitur haec pars in duas. In prima ostendit Deum incircumscribibilem et immutabilem. In secunda vero concludit et per auctoritates confirmat, ibi: *Fateamur itaque, divinam naturam* etc.

Prima pars habet tres partes. In prima ostendit, quod immutabilitas et incircumscribilitas convenit Deo. In secunda hoc removet a natura angelica et

omni natura creata, ibi: *Spiritus vero creatus quodam modo* etc. In tertia⁶ suam conclusionem infert, quod solus Spiritus increatus est incircumscribitus, ibi: *Sunt ergo spiritus creati* etc.

Fateamur itaque etc. Haec est secunda pars, in qua suam resumit conclusionem, ut addat, et habet haec pars tres partes. In prima concludit praedeterminata et auctoritatibus confirmat. In secunda vero movet dubitationem et solvit illam, ibi: *Ad hoc autem solet opponi*. In tertia breviter epilogat praedeterminata et ostendit rationem situs praesentis capituli, ibi: *Iam sufficienter demonstratum est*.

¹ Vers. 15.

² Id est, infectio carnis generat infectionem animae. De generatione aequivoca supra d. 13. dub. 8. dicitur: « quae est secundum putrefactionem ». Communis opinio illius aetatis admittere istam generationem quoad aliqua viventia imperfecta. — Paulo ante pro *univocam* multi codd. *univocatam*. Verba, quae mox sequuntur, et secundum rationem aequivocam in pluribus codd. et ed. 1 male omittuntur.

³ Cap. 4. — Verba proxime subnexa a Vat. sic in peius mutata sunt: *sordes corporales non coinquant corpus spiri-*

tuale, quia nec communicant in materia nec dependent. Paulo inferius pro *quia nec* non pauci codd. minus congrue *qui nec*, et subinde pro *transmutabili* codd. *LO consimili*.

⁴ Ed. 1 *videtur*. — Cfr. de hoc dubio B. Albert., hic a. 17, et S. Thom., hic q. 1. a. 4. ad 5.

⁵ Vat. *locabilitas*.

⁶ Vat., supra posito *quatuor partes* pro *tres partes*, suo nomine hic inserit: *ponit opinionem quorundam qui dicunt, spiritus creatos non moveri loco, nec esse locales, ibi: De mutatione vero loci etc. In quarta suam etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de incircumscribilitate sive illocalitate Dei.

Secundo, de mutatione spiritus angelici per locum; haec enim duo proseguuntur¹ in littera.

Quantum ad primum articulum quaeruntur tria. Primo quaeritur, utrum Deus sit localis intra locum.

Secundo, utrum sit mutabilis de loco ad locum.

Tertio, utrum sit separabilis a loco sive sit extra omnem locum.

ARTICULUS I.

De incircumscribilitate Dei.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit localis.

Circa primum proceditur sic. Quod Deus sit localis, ostenditur hoc modo.

1. Esse in loco et esse locatum convertuntur; sed Deus est in loco, ut in praecedentibus probatum est²; ergo Deus est locatum. Sed esse locatum est locale: ergo Deus est localis.

2. Item, quod est in uno loco tantum locale est: ergo si plus possunt omnia loca quam unum, et magis sapit naturam rei quod habet esse in toto, quam quod habet in parte, multo magis est locale quod est in omni loco. Sed Deus est in omni loco, quia ubique: ergo videtur maxime esse localis.

3. Item, Deus est ubique: ergo est hic *a toto*³; sed quod hic est, est in loco determinato, et quod est in loco determinato est locale: ergo etc.

4. Item, Deus est in loco aliquo determinato, aut ergo secundum *totum*, aut secundum *partem*. Si secundum *partem*: ergo habet partem et partem, quod est inconueniens. Si secundum *totum*; sed quod secundum totum est in aliquo comprehenditur

ab illo, et quod comprehenditur ab aliquo loco de terminato est locale: ergo Deus est localis.

CONTRA: 1. Magister in littera⁴: « Localis non Funda est, quia penitus non circumscribitur loco ».

2. Item, *ratione* probatur sic: nihil dicitur temporale, nisi quod exceditur a tempore — temporalia enim in tempore sunt corruptibilia — ergo nihil dicitur locale, nisi quod exceditur a loco⁵; sed Deus non exceditur a loco: ergo etc.

3. Item, locus est *accidens*, ergo non denominat illud, nisi ad quod comparatur ut accidens⁶; sed ad Deum non potest comparari ut accidens: ergo non denominat Deum: ergo Deus non est localis.

4. Item, locus est quantitas continua divisibilis, punctus autem est principium quantitatis indivisibile⁷, ergo magis convenit cum Deo punctus quam locus, quantum ad proprietates; sed Deus non dicitur punctalis nisi improprie et falso: ergo non debet dici localis.

¹ Supple cum ed. 4 *Magister*. Paulo superius pro *illocalitate* Vat. *illocabilitate*, et *mutabilitate* pro *mutatione*.

² Parte I. huius dist. a. 1. q. 2. — Adiectivum *localis* hic idem sonat ac loco circumscribibilis. — Paulo inferius pro *Sed esse* Vat. cum aliquibus codd. *sed omne*, et subinde post *locatum est* ed. 4 interiecit *esse*.

³ Verbis *a toto* significatur locus sive modus argumentandi, qui iuxta diversitatem *totius* multiplex est, scil. locus a toto *universali*, a toto *integrali*, a toto *in modo*, a toto *in loco*, a toto *in tempore*. « Totum *in loco* [de quo hic agitur] est dictio comprehendens omnem locum adverbialiter, ut *ubique*, *nusquam*. Pars in loco est dictio comprehendens aliquem locum adverbialiter, ut *hic*, *ibi*. Locus a toto in loco est habitudo ipsius ad suam partem et tenet constructive et destructive. Constructive sic: Deus est ubique, ergo Deus est hic. Maxima: Cuiusque competit totum in loco, et quaelibet eius pars. Destructive sic: Caesar est nusquam, ergo Caesar *non* est hic. Maxima:

Quidquid removetur a toto in loco, et a qualibet eius parte. Locus a parte in loco est habitudo ipsius ad suum totum; et est semper destructivus, ut: Caesar non est hic, ergo non est ubique. Maxima: Cuiusque non competit pars in loco, nec eius totum » (Petr. Hispan., Sum. tract. de Syllog. topico.). — Vat. omittit *a toto*.

⁴ Cap. 5.

⁵ Aristot., IV. Phys. text. 417. (c. 12.): Quoniam autem est, ut in numero, esse in tempore; accipietur aliquod maius tempus omni eo, quod est in tempore. Quapropter necesse est, omnia ea quae in tempore sunt, contineri a tempore, sicut et alia quaecumque in aliquo sunt, ut ea quae in loco sunt, a loco.

⁶ Cfr. supra pag. 475, nota 1.

⁷ Vide Aristot., de Praedicam. c. de *Quantitate*, et VI. Phys. text. 1. seqq.

CONCLUSIO.

Licet Deus aliquo modo sit in loco, tamen nullatenus dicitur localis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *locale* dicitur quod sequitur leges loci, sicut *temporale* quod sequitur leges temporis. Leges autem loci sunt quantum ad actum *continendi*, *mensurandi*, *salvandi*, *terminandi*, secundum quas locus se habet ad locatum per modum impartientis, et locatum se habet ad locum per modum suscipientis¹. Et quoniam Deus sic est praesens loco, ut nihil ab eo omnino recipiat, sed solum eius indigentiam suppleat et de loco virtutem continendi et locato virtutem replendi: hinc est, quod Deus nullo modo dicendus est localis, sicut dicit Magister in littera². Et rationes ad hoc inductae concedendae sunt.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *esse in loco*, et *esse locatum* convertuntur; dicendum, quod convertuntur ratione materiae circa ipsum corpus, tamen ratione virtutis vocabuli non. Nam haec determinatio *in loco*, ad hoc quod habeat veritatem locutio, non exigit nec ponit nisi praesentialitatem et indistantiam; sed *esse locatum* ponit ambitum et continentiam, *esse locale* ponit idoneitatem ad proprietates loci et indigentiam aliquam. Et ideo haec conceditur: Deus est in loco; tamen aliquid habet improprietatis, propter hoc quod haec praepositio *in* videtur importare continentiam ambientem. Sed haec est magis impropria: Deus est locatus. Et adhuc ista est plus impropria: Deus est localis; et ideo non est recipienda, sed exponenda.

2. Ad illud quod obiicitur, quod est in *uno loco*³ est locale; dicendum, quod illud est, quia

locus superexcellit ipsum locatum, unde illud determinat et definit; sed quando est in *omnibus*, ipsum superexcellit omnia loca. Et ideo super hoc non tantum possunt omnia loca, quantum potest unus locus super *illud*, quod est tantum in uno loco. Et ideo non est localis dicendus Deus.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Deus est hic etc.; dicendum, quod *hic* potest teneri dupliciter: aut *demonstrative tantum*, aut *demonstrative et discrete*⁴. Si *tantum demonstrative*, sic verum est, Deum esse hic, quia non est signare locum, cui Deus non sit praesens. Si autem *discrete*, falsum est esse hic; et non sequitur ex prima, et hoc sensu procedit sua ratio.

4. Ad illud quod quaeritur: aut Deus est secundum totum etc.; dicendum, quod in Deo sunt simul *simplicitas* et *infinitas*. Quando ergo apponitur circa Deum nomen importans totalitatem, potest dupliciter apponi: vel ratione *simplicitatis*; et sic privat partem et partem, et sic significatur per nomen⁵, ut si dicatur: totus Deus. Et quoniam Deus in omni loco simplex est, et quodlibet est capax simplicitatis divinae; ideo ratione simplicitatis Deus est in quolibet loco totus. Potest iterum totalitas apponi ratione *infinitatis* et hoc fit per adverbium, ut si dicatur: Deus est totaliter in loco hoc sive secundum totum; et sic, cum divina infinitas a nullo loco includatur, Deus in nullo est secundum totum. Quando ergo quaeritur: aut secundum *partem*, aut secundum *totum*; dicendum, quod non dividit per immediata⁶, quia Deus nec est secundum partem, quia simplex, nec secundum totum, quia infinitus. Et ideo dicendus est totus in quolibet loco, non tamen totaliter; et ideo est in loco, non tamen localiter.

SCHOLION.

I. Huius articuli quaestiones discutuntur, ut ab ubiquitate divina removeantur illae imperfectiones, quae creaturarum praesentiam in loco comitantur, ut ipse S. Doctor observat supra in divisione textus huius distinctionis. — Solutio ad 4. eruitur ex communiter recepta distinctione inter *totum simpliciter* et *totum et totaliter*, quae in multis quaestionibus theologicis sol-

vendis adhibetur. Aliis verbis eandem distinctionem adhibet S. Thom., S. I. q. 8. a. 2. ad 3.

II. Auctores: Alex. Hal., S. p. I. q. 9. m. 1. 2. — B. Albert., hic a. 14. 18. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. f. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 5. n. 39-42. — Durand., hic p. I. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. unica.

¹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 30. (c. 4.).

² Cap. 5. seqq. — Cfr. etiam Anselm., Monolog. c. 22.

³ Cod. T bene adiungit *tantum*, quod et in obiectione habetur.

⁴ Id est, discernendo hunc locum ab alio, ita ut *hic* sit et *alibi* non. Ad vocem *prima*, quae in subnexis occurrit, intellige: propositione, nempe: Deus est hic; et subinde *sua ratio* accipe pro *ratio obiectantis*.

⁵ Quod est *totus*, pro quo Vat. minus congrue *totum*. — Mox post *simplicitatis divinae* plurimi codd. cum ed. 1 adiungunt *vel dictum*, omittentes simul voculam subsequentem *ideo*, quam tamen cod. T retinet.

⁶ Hoc sibi vult: obiectans non dividit per immediata membra. — In fine solutionis Vat. cum cod. cc omittit verba *et ideo est in loco, non tamen localiter*. Pro *localiter* multi codd. *totaliter*; mendose.

QUAESTIO II.

Utrum Deus sit mutabilis secundum locum.

Secundo quaeritur, utrum Deus sit mutabilis secundum locum. Et quod non, videtur sic.

1. Magister in littera¹ dicit et accipit ab Augustino super Genesim: «Deus est in omni tempore, et in omni loco, non tamen movetur per loca vel tempora».

2. Item, *ratione* ostenditur, quia «motus est actus imperfectus²»; sed in Deo nulla est imperfectio: ergo nec secundum locum mutatio.

3. Item, per omnem motum aliquid acquiritur³; sed Deus nullum locum potest acquirere, quia est ubique: ergo impossibile est, Deum secundum locum mutari.

4. Item, nobilior dispositio est quies quam motus⁴; sed quod nobilius est Deo est attribuendum: ergo impossibile est, Deum secundum locum mutari, quia semper quiescit.

CONTRA: 1. Augustinus ad Orosium⁵: «Deus movet se sine tempore et loco», ergo videtur quod Deus moveatur; sed perfectissimus motuum est motus secundum locum: ergo etc.

2. Item, Isidorus⁶: «Cum sit illocalis Deus, localiter tamen ambulat in Sanctis»: ergo saltem videtur mutari *per accidens*.

3. Item, hoc videtur *ratione*, quia «motus nobis, moventur ea quae in nobis sunt». Hoc dicit Philosophus⁷, et dicit propter formas, quae non sunt in uno determinate: ergo si Deus est in nobis, Deus movetur in nobis saltem *secundum accidens*.

4. Item, quamvis Deus quantum ad existentiam per essentiam non determinet locum⁸, tamen quantum ad habitationem definite est in aliquibus.

ita quod non in aliis: ergo saltem quantum ad hunc modum est mutabilis.

CONCLUSIO.

Deus nec per se, nec per accidens mutatur per locum.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dicit Magister in littera⁹, Deus nullo modo mutatur per locum; et hoc verum est, quia nec *per se*, nec *per accidens* mutatur, et hoc est propter summam immensitatem, qua adest omnibus et nulli abest. Et si incipiat esse in re, vel desinat, hoc solum est secundum rei mutationem, non secundum mutationem eius: ut puta, si aëre illuminato intelligatur creari crystallus, radius incipit esse in eo, et crystallo amoto, desinit esse, nulla facta mutatione in radio.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Deus movet se; dicendum, quod Augustinus non dicit *simpliciter*, quod movet se, sed¹⁰: *sine tempore et loco*. Et quoniam omnis motus secundum Augustinum comprehenditur sub mutatione secundum *tempus* et secundum *locum*; ideo tantum est hoc dicere quantum esset dicere: movet se sine motu, et ita non movet se vere, nec implicatur contradictio. Sed cum in motu sint duo, scilicet quod est *actus* et quod est *variatio* sive imperfectio¹¹, vult dicere Augustinus, quod movet se sine motu, quia semper est in *actu*, sed non in actu imperfecto, immo perfecto. — Quod dicit Isidorus est intelligendum

¹ Cap. 5. Locus S. Augustini secundum sensum est VIII. Genes. ad lit. c. 20. n. 39. 40.

² Aristot., III. Phys. text. 15. (c. 2.): Motus actus quidem aliquis esse videtur, imperfectus tamen.

³ Aliter possibile esset, aliquem «simul *moveri* et *motum esse*, quo movebatur, quando movebatur, ut si quis Thebas it, impossibile est, simul ire Thebas et ivisse Thebas», ut ait Aristot., VI. Phys. text. 7. (c. 1.).

⁴ Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 4.): Prius enim est et notius quod manens est et definitum eo, quod indefinitum et in motu est. — In fine argumenti pro *quia semper*, quod cum codd. etiam edd. 1, 2, 3 habent, Vat. *sed semper*.

⁵ Sive Quaestionum 65 Dialogus, q. 41. De *minori* cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 57. seqq. (c. 7.).

⁶ Libr. I. Sent. sive de Summo bono, c. 2. n. 5.

⁷ Libr. II. Topic. c. 3. (c. 7.), ubi et verba subsequencia: «et dicit propter formas, quae non sunt in uno determinate», explicantur. Aristot. enim tractans de ideis Platonicis ait: Nam et moveri et quiescere easdem (ideas) accidet et etiam sensibiles et insensibiles esse; nam videntur ideae quiescere et immobiles

et intelligibiles esse iis qui ponunt, ideas esse; attamen cum sint in nobis, impossibile est immobiles esse; nam motis nobis necessarium est, et quae in nobis sunt omnia simul moveri. Cfr. supra pag. 416, nota 8.

⁸ Id est, non sit determinate in aliquibus tantum; sed in omnibus. — Mox pro *habitationem* cod. Y *inhabitationem*.

⁹ Cap. 5. seq. — Post pauca pro *per locum* cod. V bene *secundum locum*.

¹⁰ Plures codd. ut F N W X (T in marg.) hic repetunt verba praecedentia *quod movet se*, Vat. autem cum cod. cc hic subiicit *cum his additionibus*. — De propositione sequenti consule hic lit. Magistri, c. 6, ubi et ipsa verba Augustini proferuntur.

¹¹ Aristot., III. Phys. text. 6. seqq. (c. 1.) motum definit sic: motus est actus entis in potentia prout in potentia i. e. actualis tendentia rei mobilis ad terminum. — Paulo ante pro *movel se vere* maior pars codd. cum ed. 1 *movel vere* (omisso *se*), quae lectio contextui non respondet; Vat. *movetur*. Paulo inferius post *quod movet* rursum non pauci codd. perperam omitunt *se*.

metaphorice, vel causaliter, quia Sanctos facit ambulare, id est per fidem *de virtute in virtutem*¹.

3. Ad illud quod obiicitur, quod motis nobis etc.: dicendum, quod illud non habet veritatem, nisi in illis quae sunt in aliis per *dependentiam* et *definitionem*. Unde quia radius est in aëre, sed non *dependet* ab aëre, ideo non movetur, moto aëre; et quia anima est in manu, nec *definitur* manu, ideo non movetur, mota manu. Deus autem non dependet a rebus nec definitur, ideo non movetur ad motum rerum.

4. Ad illud quod obiicitur de habitatione Dei, dicendum, quod determinate est in aliquibus non ratione immensitatis, sed ratione influentiae gratiae; et ideo non determinatur ipse Deus, sed effectus tantum. Hinc est, quod non *per se*, nec *per accidens* movetur nec moveri potest, quia a nullo dependet nec dependere potest², a nullo definitur nec potest definiri; et non solum non est possibile, sed etiam non intelligibile.

Obiiciet autem aliquis sic: intelligamus corpus³ egredi a loco, nullo introeunte, tunc remanet vacuum; aut ergo ibi *est* Deus, aut *non*: si *sic*, ergo in eo est quod nihil est, quod stultum est dicere: si *non*

est, et prius ibi fuit, ergo videtur esse mutatus, saltem per accidens: ergo videtur, quod Deus exeat cum re et cum re alia ingrediatur, quia si res tantum exiret, Deus non exiret⁴. — Ad hoc respon- Solutio. deo, quod si per impossibile ponatur, locum evacuari, tunc remanere intelligitur *capacitas* loci privata; *capacitas* aliquid est, et in illa Deus est: *privatio* autem nihil est, et in illa Deus esse non potest: non ergo desinit Deus esse in⁵ eo, quod *remanet* post recessum corporis; sed cum *res privatur*, aufertur comparatio eius ad Deum. Quod enim nihil est, nullam habet comparisonem.

Sed cum *res movetur*, Deum non *dimittit*, nec Quoad motum rei ad Deum *accedit*, nec Deus cum re *venit*: quia sic est in re, ut sit extra rem idem; ideo nec res eum dimittit nec novum invenit. Et hoc est intelligibile. si quis potest intelligere, quod Deus sit *simplex*, et infinitus et *immensus*. Quia enim est *immensus*, ita est intra, quod extra⁶; quia *simplex*, secundum unum et idem est intra et extra: ideo nec dimittitur, nec acquiritur aliud in re; nec ab ipso itur ad ipsum, cum⁷ dimittitur, ut alibi et alibi inveniat.

SCHOLION.

Duplex est motus sive mutatio secundum locum, scil. *per se* vel *per accidens*, ut docet Aristot., praecipue I. de Anima, text. 37. seqq. Neuter modus convenit Deo. Ut aliqua res per accidens moveatur, requiritur, ut ipsa in alia re, quae per se movetur, sit modo *circumscriptivo*, ut corpus in navi, vel saltem *definitivo*, ut anima est in corpore. — Terminus *quiescit* in ultimo arg. fundam. dicitur de Deo in sensu *improprio*, cum nec *motus* nec *privatio* motus *proprie* Deo conveniant. — In solut. ad 4. satis subtiliter replicatur. Hanc instantiam solvit

Seraphicus hac distinctione: si remanet aliquid *positivum* (capacitas loci) tunc hoc positivum habet relationem ad Deum: quatenus autem per privationem *nihil* remanet, « aufertur comparatio ad Deum », id est respectus, quem res existens habet *realiter* ad Deum, et Deus *secundum rationem* ad rem, penitus aufertur, quin tamen Deus nec *per se* nec *per accidens* moveatur.

Auctores: B. Albert., hic a. 19. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Henr. Gand., S. a. 30. q. 5.

QUAESTIO III.

Utrum Deus sit ab omni loco separabilis vel extra omnem locum.

Tertio loco quaeritur, utrum sit Deus ab omni loco separabilis vel extra omnem locum. Et quod non, videtur:

1. Quia extra omnem locum nihil est: ergo si Deus est extra omnem locum, ergo nihil est⁸ vel in nihilo.

2. Item, hoc quod est *extra* adverbium loci est: ergo si Deus extra omnem locum est, est in loco et praeter omnem locum; sed hoc est falsum et non intelligibile: ergo Deus non potest nec *re* nec *intellectu* separari ab omni loco.

3. Item, cum dicitur: Deus est extra mundum.

¹ Respicitur illud II. Cor. 5, 7: Per fidem enim ambulamus; et illud Psalm. 83, 8: Ibunt de virtute in virtutem. — Pro *per fidem* Vat. cum ed. I *proficere*.

² Cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 46, seqq. (c. 6.), ubi docetur, primum motorem esse omnino immobilem nec moveri per se nec per accidens.

³ Cod. T addit *aliquod*.

⁴ Et sic Deus esset in nihilo, quod absurdum est dicere.

— Ante *exiret* ex codd. LO revocavimus *non*, quod in Vat. desideratur, sed a contextu exigitur.

⁵ Ex cod. R restituimus *in* pro *ab*, quod Vat. exhibet.

⁶ Cod. K *ita est intra rem, quod est extra*.

⁷ Ita codd. cum edd. 1, 2, 3, in qua lectione omnino supplendum est *res*, quae scil. a loco ad locum dimittitur. Vat. nec pro *cum*, quae lectio nobis minus arridet.

⁸ Sola Vat. omittit *nihil est*.

extra aut stat pro aliquo, aut pro nihilo: si pro nihilo, ergo chimaera est *extra mundum*; si pro aliquo, ergo pro *creato*, vel *increato*: non pro *creato*; constat¹: ergo pro *increato*: ergo *esse extra mundum* est esse in Deo. Sed omnia sunt in Deo: ergo omnia sunt extra mundum.

4. Item, in nullo est Deus, quod non sit in ipso; sed nihil, quod sit extra mundum, est in Deo: ergo Deus non est extra mundum.

CONTRA: 1. Quod locus *possit* separari a Deo secundum intellectum, videtur, quia possibile est secundum intellectum, locum privari omni locato et remanere vacuum; sed vacuum est privatio, Deus autem in nullo est, quod non sit in ipso; privatio autem non est in Deo: ergo nec Deus in privatione, ergo nec in vacuo, et sic est separabilis a loco.

2. Item, quod Deus *separetur* a loco secundum rem, videtur, quia, sicut se habet Dei aeternitas ad omne tempus, ita immensitas² ad omnem locum; sed Dei aeternitas fuit ante omne tempus: ergo Dei immensitas fuit *extra omnem locum*. Sed quod est extra aliquid est separatum ab eo: ergo etc.

3. Item, si Deus est tantum in locis creatis, cum illa sint finitae dimensionis, et quod commensurat se finito est definibile et finitum: ergo Deus esset finitus.

4. Item, Deus est adeo bonus, quod melior cogitari non potest, ergo adeo magnus et immensus, quod maior eo cogitari non potest; sed toto mundo potest cogitari linea maior, si intelligatur protendi extra circumferentiam caeli: ergo si ibi est Deus, Deus est extra, aut non est maximum.

5. Item, Angelus potest esse extra mundum; sed non extra Deum: ergo Deus est extra mundum.

CONCLUSIO.

Deus secundum distantiam nec re nec intellectu separari potest ab omni loco, sed secundum independentiam et re et intellectu a loco est separatus.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid separari ab alio* est dupliciter: vel secundum *distantiam*, vel secundum *independentiam*³. Primo modo aliqua duo, quae sunt in eodem loco, separantur, cum unum elongatur ab alio. Et hoc modo impossibile est esse,

nec intelligi, Deum separari ab omni loco. Nam ista separatio includit distantiam *spatii*, et hoc de necessitate includit *locum*; et ita implicantur duo opposita, scilicet quod Deus sit in loco, et distet ab omni loco. Si autem loquamur de separatione per *independentiam*; sic dicendum, quod *Deus* et re et intellectu est separatus a loco, quia in se ipso omnino est independens a loco, sicut ante productionem loci. *Locus* autem econtra non est separabilis a Deo nec re nec intellectu, sicut probant rationes ad hoc inductae.

2. Similiter, cum quaeritur, utrum Deus sit *extra omnem locum*; dicendum, quod *extra* uno modo dicit situm et positionem; et sic est impossibile⁴, sicut impossibile est, si ante dicat *tempus*, quod sit *ante tempus*. Alio modo *ante* et *extra* dicunt *excessum* et superexcellentiam divinae aeternitatis et immensitatis respectu temporis et loci; et sic concedendum, quod Deus est *ante tempus* et *extra omnem locum*. Nec ex hoc sequitur, quod *separetur* a loco, sed quod summa immensitas *superexcedat* omnem locum nec ad illum arctatur. Et hoc vult dicere Gregorius⁵, quod Deus est *extra* omnia, non exclusus, quia non distat; et *intra* omnia, non inclusus, quia non arctatur, quia in se ipso ens⁶ est omnino immensus, ita quod extra ipsum nihil potest esse nec cogitari, sive nihil potest cogitari ita immensum, sicut Deus est in se ipso.

3. Ex hoc patet sequens, quia quod non est *extra*, non est propter limitationem suam, sed loci defectionem.

4. Ad illud quod obiicitur de linea, dicendum, quod statim, dum intelligitur aliquid extra mundum, ex hoc datur intelligi, quod Deus sit ibi, sicut si intelligatur novus mundus fieri, absque dubio Deus esset in illo. Tamen non sequitur, quod ibi sit, quia illud nihil est.

5. Similiter, si fiat Angelus extra mundum⁷; Deus tunc est extra non secundum motum suum, sed Angeli. Sed forte hoc est magis fictionis quam veritatis, quod Angelus extra universum exeat, sicut patebit⁸. Attamen illud cogitandum est, quod divinum esse, sicut non potest cogitari habere terminum in *duratione*, sic non potest cogitari nec debet habere terminum in *existentia* et *praesentialitate*; et sicut non potest cogitari habere intercisionem in *duratione*, sic nec in *praesentialitate*. Hic intellectus habendus est; caveat tamen, qualiter quis imaginetur et exprimat per sermonem.

¹ Codd. T V hoc constat.

² Cod. Y verbo *immensitas* praemittit *Dei*.

³ Aliqui codd. ut M V Y *dependentiam*; vitiose.

⁴ Intellige: quod Deus sit extra omnem locum.

⁵ Libr. II. Moral. c. 42. n. 20.

⁶ Sive existens. — Vat. omittit *ens*. Paulo post pro *sive* cod. R *sicut*.

⁷ Vocabulum *mundum*, quod ex cod. Y restituimus, deest in ceteris codd. nec non in Vat.; in plerisque codd. deest etiam *extra*; in his lectionibus supplendum est *etc.*

⁸ Infra a. 2. q. 2. ad ult., et II. Sent. d. 2. p. II. a. 2. q. 3. In his locis probatur, Angelos non posse in puncto indivisibili esse, ergo non possunt esse extra locum et per consequens non extra mundum.

SCHOLION.

I. Ex titulo huius quaestionis apparet, duo problemata hic tractari; sed cum his aliae quaestiones per modum corollariorum solvuntur. Prima quaestio principalis respicit locos *realiter existentes*, et utrum ab eis *Deus* sit separabilis. Ad hanc respondetur distinguendo terminum *separari*. Per modum corollarii solvitur quaestio, utrum *locus* a Deo sit separabilis. Huc spectant argg. 1. 2. ad opposit. — Secunda quaestio in solut. ad 2. respicit locos *imaginarios*, sive qui extra mundum esse supponuntur. Respondetur cum distinctione praepositionis *extra*. In solutione ad 4. 5. duae connexae quaestiones quoad mundum novum et Angelum creatum *extra mundum* determinantur. Quod autem Angelus revera extra locum in puncto indivisibili esse possit, et ita extra mundum, S. Doctor non concedit.

II. Responsio ad secundam quaestionem in solut. ad 2. magis explanatur a Richardo a Med. (hic a. 1. q. 4.) his verbis: « Deum esse *extra* mundum dupliciter potest intelligi: uno modo ita, quod immensitas eius excedit mundum nec dependet a mundo; et sic verum est, Deum extra mundum esse in-

flnitum, quia excedit flnitum, nec dependet a flnito, nec concluditur a flnito... Alio modo potest intelligi, Deum esse *extra* mundum ita, quod sit dare spatium extra mundum, in quo sit Deus; et sic falsum est ». Si autem dicatur, extra mundum non esse quidem spatium reale, sed imaginarium, ex mente Seraphici respondendum esset, hoc spatium esse *actu* nihil, et tantum in *potentia* locum esse, in quo etiam Deus tantum in *potentia* esse intelligatur, « non propter limitationem suam, sed loci defectionem ». Hic modus loquendi de praesentia Dei in spatiis imaginariis approbatur etiam ab Alex. Hal. (S. p. I. q. 9. m. 4.), a Scoto (hic q. unica) et a S. Thoma secundum communem expositionem (cfr. Gotti, Theolog. scholastico-dogm. tom. I. tr. 2. q. 4. d. 5. § 3.). Quidam tamen Thomistae praecipue ex Quodl. 41. 5. arguere volunt, Angelicum docere, Deum actu et vere in spatiis imaginariis esse; quod nobis videtur improbabile.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 10. m. 3. — B. Albert., hic a. 21. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Durand., hic p. I. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2.

ARTICULUS II.

De mutabilitate Angelorum per locum.

Consequenter de secundo articulo quaeritur, scilicet de mutatione¹ Angeli, et circa hoc quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum Angelus possit moveri localiter sine corpore.

Secundo quaeritur, utrum moveatur per medium, vel non.

Tertio, utrum pertranseat medium motu subito, vel successivo.

QUAESTIO I.

Utrum Angelus possit moveri localiter sine corpore.

Quantum ad primum, quod Angelus non possit moveri sine corpore, ostenditur sic.

1. Bernardus super Cantica²: « Discurrere et de loco ad locum transire non est nisi corporum »: ergo si hoc convenit Angelo, non convenit nisi per corpus assumptum.

2. Item, *ratione* videtur, quia quod movetur, aut movetur *per se*, aut *per accidens*³; sed Angelus non movetur *per se* localiter, quoniam hoc est proprium corporum, et illi soli inest res *per se*, cui inest proprie: ergo si movetur, hoc est *per accidens*. Sed quod *per accidens* movetur, movetur

alio moto, ut nauta mota navi: ergo videtur, quod Angelus non possit moveri, nisi moto corpore, et ita corpore assumpto.

3. Item, omne quod movetur, movetur propter indigentiam⁴; sed in Angelis beatis nulla est indigentia: ergo etc. Si tu dicas, quod propter indigentiam nostram; ergo, circumscripta indigentia nostra, non videtur, quod Angelus possit moveri: si ergo indigentia nostra nullam dat virtutem Angelo, patet etc.

4. Item, « omne quod movetur, differt a motore », sicut proponit Philosophus⁵; sed Angelus

¹ Vat. cum cod. cc *mutabilitate*.

² Serm. 5. n. 2.

³ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 4, VIII. Phys. text. 27. (c. 4.), et I. de Anima, text. 37. seqq. (c. 3.).

⁴ Cfr. Aristot., de Animalium motu, c. 4. seqq. (c. 6.

S. Bonav. — Tom. I.

seqq.), ubi finem motus constituit in bono aliquo consequendo.

⁵ Libr. VIII. Phys. text. 27. seqq. (c. 4.); verbotenus autem est in Comment. Averrois. Ibi Aristot. recolligit quae diversis locis, praesertim in libr. VII. Phys. docuit.

non distat a se: ergo Angelus non movetur a se nec ab alio: ergo non potest moveri nisi movendo aliud, sicut movendo corpus.

CONTRA: 1. Ad Hebraeos primo¹: *Omnes sunt administratorii spiritus, missi propter eos* etc.; sed aliquod ministerium exsequuntur sine corpore, ut suggerere bona, et huiusmodi: ergo possunt sine corpore moveri.

2. Item, Damascenus²: « Confestim inveniuntur ubi divinus iusserit nutus, velocitate naturae »: si ergo velocitas est dispositio ad motum, ex sui natura sunt mobiles.

3. Item, Angelus in uno loco tantum est et ibi est, ubi operatur: ergo virtus eius aut est ad unum tantum arctata, aut si non est arctata, nec substantia est arctata ad unum locum. Sed non potest esse³ in pluribus: ergo cum est in uno loco, est in potentia ad alterum. Sed quod est in potentia ad unum non fit actu in illo, nisi per motum secundum locum: ergo etc.

4. Item, quod moveatur sine corpore assumpto, ostenditur *per simile* in anima. Anima enim, exuta a corpore, fertur in caelum vel descendit in infernum localiter; sed constat, quod anima non assumit aliud corpus quam suum: ergo movetur sine corpore, ergo pari ratione Angelus.

5. Item, Angelus in empyreo potest esse sine corpore, pari ratione et in terra: ergo si per eandem vim, per quam quiescit in terra, facit se esse in terra sive transfert⁴, ergo videtur, quod sine corpore.

CONCLUSIO.

Angelus moveri potest tum sine corpore, tum corpore assumpto: sine corpore transeundo locum definitive, sed cum corpore assumpto circumscriptive.

RESPONDEO: Dicendum, quod Angelus, sicut dicit Scriptura, habet moveri. Movetur autem non solum assumpto corpore, sed etiam corpore non assumpto, cum non sit minoris libertatis nec virtutis nec nobilitatis sine corpore, quam est cum corpore.

Ad intelligentiam autem obiectorum est notandum, quod sicut *esse in loco* est dupliciter sive esse locale — sicut tangit Magister in littera⁵ — scilicet quia *circumscribitur*, et quia *definitur*; et illud *proprie* est locale quod circumscribitur, aliud autem *quodam modo* est locale, *quodam modo* non: ita *moveri per locum* uno modo est per *circumscriptionem* ferri de loco ad locum, et sic est tantum corporum; alio modo *moveri* est minus *proprie* secundum *definitionem* transire, et sic est spirituum. *Proprie* ergo per circumscriptionem non movetur Angelus, nisi corpore assumpto, *minus proprie* per definitionem movetur Angelus etiam sine corpore.

1. Ex hoc patet responsio ad primum obiectum, et⁶ Bernardus accipit *discurrere* et *transire* secundum proprietatem loci, quae est *circumscriptio*.

2. Ad illud ergo quod quaeritur, ntrum per se aut per accidens; dicendum secundum praedictam distinctionem⁷ de motu, quod secundum *primum* motum non movetur spirituale nisi per accidens, alio moto. Sicut enim nauta, mota navi, movetur, sic spiritus, moto corpore, in quo est. Quantum ad *secundum* motum, sicut Angelus per se ipsum et sine corpore definitur loco, ita per se ipsum transfertur, ita quod non alio movente, nec per alium motum. Ipse autem obiicit de primo motu tantum, qui per se convenit corpori soli.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod movetur, movetur propter indigentiam; dicendum, quod illud verum est in motu naturali, in quo natura non movet nisi per appetitum alicuius rei, qui ponit imperfectionem in natura — quia natura, habita perfectione sua, quiescit — sed non est verum in motu voluntario, in quo movetur aliquis sive propter aliud⁸ acquirendum, sive ad virtutem demonstrandam, sicut movetur miles in stadio. — Vel dicendum, quod illud verum est in omni motu, generaliter accipiendo *indigentiam* ad *suam* indigentiam et *alienam* et *suam* quantum ad illud cuius privatio ponit *imperfectionem*, vel cuius privatio non imperfectionem ponit, sed *limitationem*⁹; et sic est in Angelo. Angelus enim, volens aliquid operari in terra, indiget transire ad terram, quia non potest simul esse in caelo et in terra propter hoc,

¹ Vers. 14, in quo textu Vulgata verbo *missi* praemittit in *ministerium*. — Mox pro *exsequuntur*, quod ex codd. P Q bb et ed. 4 restituimus, Vat. male *consequuntur*. Dein post *bona* eadem Vat. cum cod. cc interiecit *et revelare secreta*.

² Libr. II. de Fide orthod. c. 3. Pro *inveniuntur*, quod et in textu originali et in codd. P Q et in ed. 4 exhibetur, Vat. *invenitur*.

³ Supple cum Vat. *simul*.

⁴ Sensus est: si Angelus potest esse in terra quiescens sine corpore, et consequenter sola vi spirituali, sequitur, ut et sola vi spirituali possit se transferre in terram.

⁵ Cap. 6.

⁶ Pro *et* Vat. cum ed. 4 *quia*.

⁷ Pro *distinctionem* plurimi codd. *definitionem*, pauci cum Vat. *divisionem*; nostrae lectioni suffragantur codd. D P Q R Y cc et ed. 4 nec non contextus. Subinde post *de motu* non pauci codd. omittunt *quod*, et post pauca Vat. verbis *alio moto* praefigit *scilicet*.

⁸ Pro *aliud* cod. T *aliquid*.

⁹ Hoc sibi vult: indigentia dicit in subiecto indigenti vel privationem proprie dictam, scil. carentiam perfectionis *debitae*, vel simplicem negationem *ulterioris* perfectionis sive limitationem; prior non est in Angelo, sed tantum posterior. — Aliquanto superius pro *et suam* cod. V *ad suam*.

quod habet virtutem finitam. Et sic patet illud, quod limitatio non repugnat summae perfectioni creaturae.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod movetur differt a motore; dicendum, quod in naturali motu verum est, ubi nihil movet se, quia nihil reflectitur supra se propter alligationem cum materia; sed non est verum in voluntate, quae est

instrumentum se ipsum movens¹; et virtus, quae est in substantia spirituali, potest supra substantiam reflecti, et ita movens idem esse cum mobili, tamen non secundum idem: quia Angelus habilis est ad moveri ex parte ipsius quod est sive substantiae vel materiae, si habet materiam, sed ad movere ex parte formae, sive ipsius quo est vel virtutis activae. Notandum.

SCHOLION.

I. Vestigia Magistri secutus, S. Doctor hic incidenter agit de motu Angelorum quoad locum. Pro intelligentia huius quaestionis supponenda est doctrina de modo, quo Angeli sunt in loco, unde remittimus lectorem ad II. Sent. d. 2. p. II. a. 2. q. 1-4. Sufficiat hic breviter annotasse, quod, licet omnes concedant, Angelos esse in loco non *circumscriptive*, sed *definitive*, tamen de *ratione formali* praesentiae Angelorum in loco mire discrepant scholae et etiam eiusdem scholae auctores. Praescindendo ab opinione eorum qui cum Vasquez putant, Angelos etiam in puncto indivisibili esse posse, ad duas principales positiones multitudo opinionum reduci potest: scil. fundamentum praesentiae ponitur vel in *applicatione virtutis* Angelorum, vel non in operatione, sed in propria et finita *substantia* Angelorum. Prima sententia est S. Thomae, quae tamen a suis discipulis non eodem modo explicatur; secunda est Scoti, Richardi a Med. et aliorum plurimorum, cui favet modus loquendi S. Bonaventurae. — Notanda est etiam thesis ab Universitate Parisiensi tempore Alexandri Hal. reprobata: Angelus in uno instanti potest esse in diversis locis, et etiam ubique, si voluerit (cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in fine).

II. Angelos non tantum *per accidens*, sed etiam *per se* moveri, aliter tamen ac corpora, contra Peripateticos cum theologorum communi sententia Seraphicus hic tenet et bene explicat. — In solut. ad 4. S. Doctor supponit, quod substantia spiritualis potest super se reflecti ac se ipsam movere, non tamen secundum idem (cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 2. ad 4; d. 25. p. I. q. 1.), et quod se active moveat ex parte *formae*, passive ex parte *materiae*. Quoad ultimum autem problematice loquitur addens: « Si habet materiam ». Hoc respicit sententiam, quam ipse II. Sent. d. 3. p. I. a. 1. q. 1. 2. 3. tanquam probabilem defendit, scil. quod etiam in Angelis aliquo modo distinctio materiae et formae admittenda sit.

III. Alex. Hal., S. p. II. q. 33. m. 4. 3. — Scot., II. Sent. d. 2. q. 9. — S. Thom., hic q. 4. a. 1; S. I. q. 53. a. 1. — B. Albert., hic a. 22. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Ægid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et duabus seqq. qq. hic p. II. q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 4. — Biel, de hac et seqq. qq. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Angelus moveatur per medium.

Secundo quaeritur, utrum Angelus moveatur per medium, vel non. Et quod per medium, videtur.

1. Damascenus² dicit, quod « Angelus cito per-
fundamenta transit velocitate et potestate naturae »: sed pertransire est per medium transire: ergo etc.

2. Item, cum Angelus movetur a termino *a quo* ad terminum *in quem*, aut movetur in termino *a quo*, aut in termino *in quem*³; sed in termino *a quo* est non motum esse; in termino vero *in quem* est motum esse: ergo cum moveri sit medium inter utrumque, oportet quod sit in spatio intermedio.

3. Item, quod possit moveri per medium, videtur, quia certum est, quod Angelus existens Pa-

risiis⁴ potest esse Romae, eadem virtute et in quolibet intermedio loco, et prius in propinquiori et deinde in singulis locis consequenter se habentibus; sed hoc est transire per medium: ergo etc.

4. Item, quandocumque inter aliqua extrema cadit medium, quod habet naturalem ordinem ad extrema, impossibile est, quod agens virtutis finitae possit pervenire ab extremo in extremum sine medio, ut patet — quia inter album et nigrum est medium color, impossibile est, quod aliquod agens creatum faciat de albo nigrum, quin faciat per colorem medium⁵ — sed inter caelum et terram naturali ordine sunt alia corpora media: ergo impossibile est, quod a caelo in terram fiat sive moveatur sine medii transitione.

¹ Anselm., de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 3. c. 11: Unde (voluntas) dici potest instrumentum se ipsum movens. Cfr. et supra d. 17. p. I. q. 2. ad 4. — Mox post *et ita movens* codd. TX repetunt *potest*, et subinde pro *esse* Vat. cum aliquibus mss. substituit *est*.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 13.

³ Vat. tertium membrum adiungit *aut in spatio intermedio*. Cfr. de hoc argumento Aristot., VI. Phys. text. 7. (c. 1.).

⁴ Codd. cum ed. 1 *Parisius*.

⁵ Vide Aristot., VI. Phys. text. 32. (c. 4.). — Paulo inferior pro *fiat* Vat. *veniat*. In cod. V verbo *fiat* adiungitur *motus*.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Augustinus super Genesim ad litte-
ram, et Magister ponit in littera¹: Deus movet crea-
turam spiritualem per tempora, non per loca: ergo
quavis fiat de uno loco in alium, hoc non est per
locum medium.

2. Item, conclusio probata est in sexto Physi-
corum², quod impossibile est, impartibile moveri
super magnitudinem; sed Angelus, non assumpto cor-
pore, est impartibilis: ergo etc.

3. Item, *ratione* videtur, quia, si pertransit,
aut ergo per *simplicia*, aut per *composita*: si per
composita, ergo est compositus; si per *simplicia*;
sed illa sunt infinita in quolibet continuo, et impos-
sibile est infinita pertransire³: ergo etc.

4. Item, si per *simplicia*; sed ex simplicibus
non fit aliquod continuum⁴: ergo motus ille non
erit continuus, ergo pertranseundo illa nunquam
pertransit spatium: ergo si per medium movetur,
nunquam pervenit ad terminum.

5. Item, « impossibile est, quod aliquid per-
transeat spatium maius se, quin prius pertranseat
spatium minus vel aequale⁵ »: ergo si spiritus ange-
licus transit per spatium, prius transit aequale sibi
vel minus quam maius. Sed aequale simplici non
est nisi simplex; sed simplex additum simplici non
facit maius⁶: ergo in primo transitu tantum est, ac
si nihil transeat, similiter nec in secundo transitu,
ergo nec in tertio: et sic nunquam pertransit spa-
tium aliquantum.

CONCLUSIO.

*Rationabiliter dicitur, quod Angelus
per medium movetur.*

RESPONDEO: Notandum est hic, quod circa hoc
diversimode dixerunt diversi.

Opinio 1. Quidam enim dixerunt, quod cum Angelus sit
simplex, non potest medium pertransire; unde mo-
vetur ab extremo in extremum sine medio, et omnis
locus, ad quem movetur, se habet ad illum per
modum immediati. Unde loci mutatio in Angelo non
est motus, sed mutatio tantum sine medio. — Sed
Improbatur. ista positio non videtur conveniens. Certum enim
est, quod Angelus, qui est custos hominis, potest
ita custodire, quod non deserat ipsum, et sine cor-
pore custodire potest: ergo potest inseparabiliter

comitari eum: ergo homo cum vadit per medium, et
Angelus non deserit eum, pariter et Angelus vadit
per medium.

Et ideo fuerunt alii qui dixerunt, quod Ange-
lus et per medium et sine medio potest moveri,
quia motus eius est ad nutum suae voluntatis se-
cundum virtutem divinitus sibi collatam; et ideo⁷,
cum vult, facit se in extremum immediate, et cum
vult, pertransit. Et ponunt simile, quod intellectus
noster potest cogitare de Parisiis et de Roma du-
pliciter: aut ita quod immediate cogitet de uno et
post de alio, vel ita, quod primo de uno et post
de via et tertio de tertio⁸. Et quia Angelo ita facile
est ferri, sicut nobis cogitare, cum non sit alligatus
corpori, dicunt, quod sic et sic habet moveri. —
Sed quidquid sit de positione, *exemplum* non est
conveniens: quoniam cogitans penes se habet speciem
Romae et speciem Parisiorum, nec ista habent
situm in anima nec *ordinem* secundum situm.
immo quaelibet aequaliter est praesens aspectui; et
ideo ad libitum potest de una et alia cogitare. Sed
in re est *ordo* et *situs* naturalis, et necessario in-
teriacet medium inter unam civitatem et aliam. Et
propter hoc exemplum illud non est conveniens,
nec propter hoc aperitur nobis via ad intelligendum.

Et quoniam illud est intelligibile aliquo modo⁹,
quod feratur *per medium*, et ratio concordat et
auctoritas; ideo videtur rationabiliter illud esse di-
cendum. Sed illud membrum, quod dicit, quod
possit *sine medio*, arbitror reiiciendum, non quia
asseram esse falsum, sed quia non est auctoritas in
promptu, quae hoc dicat, et ratio non cogit, immo
non capit. Possibile tamen est, quod Deus aliquid
dederit substantiis illis spiritualibus, quod carnales
intellectus non capiunt. — Concedendae igitur sunt
rationes probantes, quod Angelus moveatur per
medium.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod Deus non
movet per locum Angelum; dicendum, quod facienda
est vis in verbo secundum intellectum Augustini;
quod patet ex littera. Ipse enim spiritum dixit non
moveri per loca, quia *proprietates loci*, scilicet
circumscriptionem et dimensionem, non obtinet, cum
transfertur de loco ad locum; sed *proprieta-
tem temporis*, quae est variatio et innovatio aliqua, vere
et proprie admittit spiritus. Nam novae affectiones
succedunt spiritibus per naturam et cogitationes, et

¹ Hic c. 6.

² Text. 86-90. (c. 10.), ubi plures rationes afferuntur. Ver-
bum *impartibile* accipe « indivisibile secundum quantitatem », ut
Aristot. interpretatur loc. cit., et verbis *super magnitudinem*
subiice notionem: spatium extensum.

³ Aristot., I. de Caelo et Mundo, text. 35. (c. 5.), et III.
text. 49. (c. 2.).

⁴ Aristot., VI. Phys. text. 4, et XI. Metaph. c. 9. (X. c. 10.).

⁵ Aristot., VI. Phys. text. 89. (c. 10.). — Mox post *prius*
transit codd. aa bb addunt *per spatium*.

⁶ Aristot., III. Metaph. text. 16. (II. c. 4.): Cetera vero
quodammodo quidem addita facient maius... punctum vero et
unitas minime... huiusmodi namque additum non maius, sed
plus efficit. Cfr. I. de Gener. et Corrupt. text. 8. (c. 2.).

⁷ Vat. et codd. cc omittunt *ideo*.

⁸ Pro *tertio* cod. I (a secunda manu) cum edd. 1, 4, 5
termino; lectio congrua. Proxime ante pro *via* plures codd. ut
F L O V X Z *alio*.

⁹ Cod. X subiicit *scilicet*.

ulterius illae intenduntur et remittuntur, ita quod vere potest esse partibilitas a parte formae sive proprietatis acquirendae.

2. Ad illud quod obiicitur de Philosopho, quod impartibile non movetur supra magnitudinem; dicendum, quod Philosophus probat et concludit de impartibili, quod habet situm in magnitudine, quod est impartibile et situatur in impartibili¹. Hoc non potest moveri supra magnitudinem, quia si movetur, movetur ad acquirendum situm; et quod acquiritur per motum, acquiritur, ita quod pars post partem; et² situs impartibilis non potest acquiri, ita quod pars post partem acquiratur: et ideo verum est, quod tale impartibile non potest moveri supra ipsam magnitudinem. Sed Angelus tale impartibile est, quod non habet situm in impartibili, nec est dicere, quod Angelus sit in loco impartibili, sicut patebit³: et ideo demonstrationes Philosophi non habent hic locum.

3. 4. Ad illud quod quaeritur: aut pertransit per simplicia, aut per composita; respondendum est, quod transit per *composita*, quia non est in loco simplici, sed composito; hoc suppono ad praesens, sed suo loco probabitur⁴. Nec valet: transit per composita, ergo est compositus, sicut nec valet: anima est in composito, ergo est composita: quia

sic est in illo, ut non sit pars in parte, sed ipsum totum simplex sit in qualibet parte, ita tamen quod illae partes sint unus locus.

Posset tamen dici, si quis vellet se huiusmodi Alia solutio. implicare, quod etiamsi pertransiret per simplicia, tamen⁵ non propter hoc pertransiret infinita. Et hoc patet, quia si quis imaginetur, sphaeram moveri super planum, non tangit nisi in puncto: ergo non tangit nisi per simplicia, nec tamen pertransit infinita actu, quoniam sphaera illa fertur super planum et non quiescit in quolibet situ; et ita nulli puncto se committitur, sed nec numerat puncta in illo, sed cum sit in continua latione, respicit illa indivisibilia ut unita, et ita ut sunt in continuo; et sic, cum continuum sit finitum actu et infinitum in potentia, et illa potentia non reducatur ad actum, non pertransit infinita actu, quia non respicit illa ut actu numerata. — Veruntamen, quia exemplum habet Restrictio. calumniam, et dictum non videtur esse consonum dicto Philosophi, qui omnino dicit, impartibile non moveri; priori responsioni magis adhaereo.

5. Et per illam patet sequens. Obiicit enim, ac si Angelus esset in puncto, quod omnino falsum credo, quia non esset in loco, cum punctus non sit locus. nec sit actu in continuo. Sed hoc totum melius patebit in secundo libro⁶.

SCHOLION.

I. Pro hac quaestione solvenda distinguendus est duplex motus, scil. *continuus*, quo mobile successive per partes deserit *terminum a quo* et per partes acquirit *terminum ad quem*, et *non continuus* (discretus), quo mobile deserit totum simul *terminum a quo* et immediate acquirit totum *terminum ad quem*. Modus *continuus* implicat transitum per loca intermedia; sed motus *non continuus* hunc transitum excludit, unde potius simplex *mutatio* loci quam *motus* esse videtur.

S. Bonav. hic loquitur tantum de motu Angelorum secundum modum eis naturalem, praescindendo a potentia divina. Circa hanc quaestionem tres hic ponuntur opiniones. Prima, quae hic et communiter reprobatur, asserit, Angelos non posse se movere nisi motu *non continuo*; secunda e contrario asserit, non nisi motu *continuo*; tertia vero, utroque modo. Tertiam sententiam docet S. Thomas secundum principia, quae habet circa modum, quo Angeli sunt in loco. Secundam tenent Alex. Hal. et fere omnes extra scholam S. Thomae. Hanc cum quadam restrictione praefert S. Bonav., et quidem ob rationes attentione dignas. Scotus autem secundam opinionem cum distinctione approbat. Distinguit enim extrema in extrema *continua*, sive quae in toto loco virtuti Angeli adaequato includuntur, et extrema *ita distantia*, ut habeant medium distinctum ab extremis. His suppositis, docet, in loco cum extremis *continuis* Angelos posse, si velint, se movere sive locum mutare, non

transito medio; in aliis vero « videtur probabiliter, quod non », ut ait II. Sent. d. 2. q. 12. n. 3.

II. Pro intelligentia solutionis ad 2. notanda est definitio *puncti*, quam habet Aristoteles (I. de Anima, text. 68, vide in hac pag. notam 1.): « Punctum unitas est positionem habens ». Tota solutio huius difficultatis fundata est in distinctione inter *indivisibile* (impartibile) *in se* et *quoad locum*, ut punctum, et inter indivisibile *in se* quidem, sed quoad *virtutem occupandi locum* quasi virtualiter divisibile, ut anima, quae, indivisibilis in se, coexistit quantitati totius corporis. Axioma Aristotelis verum est relate ad primum divisibile (cfr. II. Sent. d. 2. p. II. a. 2. q. 3, et S. Thom., S. I. q. 53. a. 1. ad 1.). — Secunda solutio ad ult. eruitur ex hoc principio, quod quando corpus movetur per locum compositum per puncta indivisibilia et in *potentia* infinita, non movetur motu *non continuo* ab uno tali puncto ad aliud. Tunc enim sequeretur, ut observat S. Thom. (loc. cit. a. 2.), quod « vel non transeat omnia media, vel quod *actu* numeret media infinita; quod est impossibile ». Sed manifestum est, illud moveri motu *continuo* et per loca media, quae in *potentia* sunt infinita, sed *actu* sunt unita ad unum continuum finitum formandum.

III. Alex. Hal., S. p. II. q. 33. m. 2. — Scot., II. Sent. d. 2. q. 12. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. I. q. 53. a. 2. — B. Albert., hic a. 23. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2.

¹ Sive in puncto indivisibili. — Sub hoc respectu ab Aristotele punctum definitur substantia posita sive positionem habens. Cfr. supra pag. 447, nota 2. — Pro *in impartibili* Vat. substituit *situ impartibili*, et subinde post *Hoc* interiecit *enim*, quam voculam cod. R paulo superius verbis *est impartibile* praemittit.

² Cod. T (a secunda manu) cum ed. 1 sed.

³ Hic ad ult., et fusius II. Sent. d. 2. p. II. a. 2. q. 3.

— Paulo ante pro *situm in impartibili* cod. T cum nonnullis aliis nec non ed. 1 et Vat. *situm in partibili*.

⁴ Cfr. loci citt. in nota praecedenti.

⁵ Plerisque codd. refragantibus, Vat. omittit *tamen*, pro quo aliqui codd. perperam *tantum*. Mox post *planum* in cod. O adiungitur *sphaera enim sic mota, planum*.

⁶ Dist. 2. p. II. a. 2. q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum Angelus pertranseat medium moto subito, vel successivo.

Tertio quaeritur, utrum spiritus angelicus pertranseat medium motu ¹ subito, vel successivo. Et quod successivo, videtur.

Fundamenta. 1. In aliquo instanti est in termino *a quo*, et in alio instanti est in termino *ad quem*; sed inter quaelibet duo instantia cadit tempus medium, et in medio illorum instantium est moveri: ergo moveri ipsius Angeli est in tempore: ergo movetur motu successivo.

2. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *spatii* sic: Angelus, si pertransit medium in aliquo instanti, est ² in medio et in partibus medii; sed impossibile est, quod aliquod unum praeter Deum et corpus Christi simul et semel sit in pluribus locis: ergo impossibile est, quod Angelus in eodem instanti sit in toto medio et in fine, ergo non movetur subito: ergo necessario oportet, quod successivo.

3. Item, hoc ostenditur a parte *virtutis*. Sicut vult Philosophus ³, si tanta virtus movet in tanto tempore, et maior in minori, et maxima in minimo, et infinita in nunc, ergo secundum quod potentior est virtus, secundum hoc velocior est motus; sed *instans* excedit tempus improporcionabiliter: ergo et *virtus*, quae movet in instanti, superexcedit illam, quae movet in tempore in infinitum. Sed nulla virtus creata superexcedit aliam in infinitum, et virtus angelica est creata: ergo cum omnis motus naturalis localis sit successivus, patet quod motus Angeli sit successivus.

4. Item, si Angelus movetur, aut ergo motus ille est *vere motus*, aut *mutatio* ⁴. Si *mutatio*: ergo generatio, vel corruptio, quod constat esse falsum. Si *motus*; sed omnis motus proprie dictus habet prius et posterius, et situm et tempus, et omne tale est successivum: ergo etc.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Augustinus in libro Quinque Respon-
sionum ⁵: « Radius non citius pervenit ad loca pro-

pinquiora quam ad loca remotiora », et constat quod pertransit medium: ergo si virtus angelica non est minus potens, sed magis, patet etc.

2. Item, Philosophus ⁶ probat, « quod si esset vacuum, non esset motus »; sed idem facit ipsum spatium Angelo, quod facit vacuum corpori moto, quia ei nullo modo resistit, sicut nec vacuum: ergo videtur, quod ipse Angelus subito ipsum pertranseat.

3. Item, omne quod successive movetur, partim est in termino *a quo*, partim in termino *ad quem* ⁷; sed omne tale est partibile: ergo necesse est, Angelum esse partibilem, aut non movetur successive.

4. Item, omne quod simul se transfert et totum simul, non successive movetur; sed Angelus simul se transfert, cum sit omnino simplex: ergo in instanti, et non successive movetur.

5. Item, motus successivus est compositus et accidens ⁸, et nullum accidens compositum est in subiecto simplici; sed Angelus est simplex: ergo non est subiectum motus successivi, sed mobile est subiectum motus, ergo etc.

CONCLUSIO.

Angelus movetur per medium successivo motu, ratione distantiae spatii et ratione finitae virtutis moventis.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc senserunt aliqui diversimode.

Quidam enim dixerunt, quod quia Angelus est simplex, et spatium compositum, quod tam Angelus quam eius virtus est spatio improporcionabilis ⁹; et ideo virtus eius omnino vincit supra spatium, adeo quod subito et motu improporcionabili spatium pertransit, et est huiusmodi motus supra

Opinio quorundam.

¹ Plurimi codd. cum ed. 1 *actu*, quae lectio non convenit cum rubrica huius articuli.

² Verbo *est* Vat. praefigit *simul*.

³ Colligi potest ex VI. Phys. text. 13. seqq. (c. 2.), et VIII. text. 79. seq. (c. 10.). — Circa finem argumenti post *naturalis* cod. T interiecit *et*.

⁴ Secundum Aristot., V. Phys. text. 7-9. (c. 1.) omnis transmutatio vel est a non-subiecto in subiectum, vel a subiecto in non-subiectum, vel a subiecto in subiectum; prima vocatur generatio, secunda corruptio, tertia motus. Duas priores transmutationis species S. Doctor hic comprehendit vocabulo *mutatio*. De sententia mox allata, quod in motu proprie dicto sit prius et posterius, cfr. Aristot., IV. Phys. text. 99. (c. 11.).

— Post verba *Si motus* Vat. omittit *sed omnis motus*, et inter *Si* et *motus* interiecit *omnis*.

⁵ Quaest. 1. n. 5. (sive Epist. 102. ad Deogratias): Ut enim radius oculi nostri non citius pervenit ad propinquiora, tardius ad longinquiora, sed utraque intervalla parili celeritate contingit.

⁶ Libr. IV. Phys. text. 66. seqq. (c. 8.).

⁷ Cfr. Aristot., VI. Phys. text. 32. (c. 4.). Vide etiam ibid. text. 87. (c. 10.), ubi ipse Aristoteles ex sententia allata probat, impartibile non posse moveri.

⁸ Vide Aristot., III. Phys. text. 18. seqq. (c. 3.).

⁹ Cod. T *improporcionabilis*. Mox pro *vincit* cod. R *dicitur esse*, et paulo inferius pro *Sed quoniam* Vat. et alii codd. praeter cod. Y et ed. 1 *Et quoniam*.

probatur. naturam. — Sed quoniam difficile videtur intelligere, quod pertranseat medium, quin sit in pluribus partibus medii; et ponere, quod subito moveatur et sit in pluribus partibus medii, est ponere in illo motu, quod sit in pluribus locis simul; et hoc omnino absurdum est dicere de Angelo, sicut dicunt Sancti, et philosophi et doctores catholici in hoc concordant¹: ideo dicendum est, quod Angelus non movetur per medium motu subito, sed successivo.

Propter quod notandum, quod in motu, qui successivus est successione perfecta, est successio ex quadruplici causa: prima est *medii distantia*, secunda *medii resistentia*, tertia est *partibilitas mobilis*, quarta est *finitas virtutis*, eo quod finitae virtutis proprie est movere in tempore, maxime per medium². Concedendum est igitur, quod motus Angeli per medium non est perfecta successione successivus, quia deficit ibi *resistentia spatii* et *partibilitas mobilis*; est tamen successivus ratione *distantiae spatii*, in qua non potest esse simul per totam, et *finitatis virtutis* moventis, quae non excedit medium improporcionabiliter, ideo nec facit motum improporcionalem medio omnino. — Et concedendae sunt rationes probantes, motum illum per spatium esse successivum. Tamen prima ratio sophistica est; sed alibi dissolvetur, cum agetur de transitione panis in corpus Christi, ubi habet locum suum³.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod radius non citius pervenit; dicendum, quod Augustinus loquitur secundum perceptionem sensus⁴, quia sensus non percipit, radium citius pervenire ad propinquiora loca quam ad remotiora, non quia secundum rem non sit ibi vere prius et posterius. Unde si dicatur radius moveri subito, intelligitur *subito* pro *repente*, et *repentinum* dicitur illud quod habet moveri in tempore imperceptibili. — Sed aliter potest dici, quod lux subito movetur, quia motus lucis in medio non est motus localis tantum, sed est motus diffusionis, qui est generatio, sicut generatur idolum⁵

ab obiecto; et quia lux simul est et lucet, simul cum est, generat splendorem, et ita in eodem instanti; similiter de illo⁶ intelligi potest, et sic deinceps. Unde si simul esset homo et generaret, in primo instanti fuisset mundus plenus hominibus. Hoc modo potest respondere qui nescit melius.

2. Ad illud quod obiicitur de vacuo, quod si esset vacuum, non esset motus; dicendum, quod circa hoc multi multa dixerunt, quorum dicta longum esset dicere. Nunc autem, sustinendo Philosophum, dici potest, quod si esset vacuum, non esset motus successivus, recte intellecto vacuo, secundum quod credo Philosophum intelligere, quod dicit simpliciter privationem: si est⁷ vacuum ibi — ubi intelligimus vacuum, ibi intelligimus nihil esse — ergo non solum deest corporis resistentia, verum etiam *nulla distantia* est ibi; ubi autem nulla distantia est, non est prope nec longe; ubi autem est motus localis, necessario est approximatatio vel elongatio: ergo si est vacuum, non est motus, non propter defectum *resistentiae*, sed *distantiae*. Sed quoniam medium comparatum ad *Angelum* habet rationem distantiae, quia vere facit distantiam inter extrema, ideo sufficit ad successionem qualemcumque propter distantiam; sed ubi est *vacuum*, non est distantia, et haec praeexigitur necessario ad motum localem. Partibilitas enim mobilis et finitas virtutis non faciunt successionem, nisi sit prius et posterius in magnitudine, supra quam est, sive in eo quod acquiritur per motum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod movetur successive, partim est in termino *a quo*, et partim in termino *ad quem*; dicendum, quod in successivo, ubi est plena successio, est ponere partem et partem, et quantum ad *magnitudinem substratam*⁸, et quantum ad *magnitudinem motam*, et quantum ad *dispositionem acquisitam*. Quia naturalis motus ad situm, est motus ad formam quodam modo; sed in motu Angeli non est successio secundum omnimodam completionem, et ideo non

Explicatur
Philosophus.

¹ Codd. A I et nonnulli alii verbo *concordant* praemittunt modo.

² Prima et secunda causa successionis in motu ab Aristot. insinuat IV. Phys. text. 66. seqq. (c. 8.), ubi ex defectu huius duplicis conditionis ostenditur, motum successivum in vacuo esse impossibilem. Duae alterae causae successionis in argumentis huius quaestionis breviter tactae sunt. — Contextu repugnante, Vat. et cod. cc hic addunt *Quinta potest esse finitas et limitatio mobilis*.

³ Libr. IV. Sent. d. 41. p. I. q. 5. ad 4, ubi fusius de hac difficultate agitur.

⁴ Vat. cum non paucis mss. minus bene *perceptibilitatem sensus*, et dein *quod sensus* pro *quia sensus*. Pro nostra lectione militant codd. A T V, pro *quia sensus* etiam cod. X.

⁵ Graece εἰδωλον (imago, simulacrum, species) significat hic in genere speciem rem exprimentem. — Paulo ante pro *sed est motus* codd. A T *sed etiam motus*.

⁶ Intellige: splendore. — Pro *illo* Vat. cum nonnullis codd. et ed. 4. *alio*.

⁷ Pro *si est* codd. A G I S T Y aa ff cum ed. 4 *sed est*, cod. H *quod si est*, Vat. *si esset*, cod. X *quia*, qui et subinde omittit verba proxima *vacuum ibi*.

⁸ Haec et quae sequuntur, clarius dicta sunt in fine solutionis praecedentis obiectionis. — De motu ad situm et de motu ad formam, qui mox commemorantur, cfr. hic dub. 2. Motus ad formam in *latiore* sensu dicuntur illi, per quos res vel disponitur ad receptionem vel corruptionem formae substantialis, vel ipsam formam substantialem recipit aut amittit. Et sunt quinque: *generatio* et *corruptio*, *augmentatio* et *diminutio* (quae ambae respiciunt quantitatem) et *alteratio* (quae respicit qualitatem et in se comprehendit *intensionem*, *remissionem* et *alterationem* specialiter dictam). In sensu *strictiore* excluduntur generatio et corruptio. Motum ad situm intellige motum localem sive mutationem secundum locum. Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Motu*, et V. Phys. text. 9-17. (c. 1. seq.). — Mox post *quodam modo* in cod. Y additur *quia completio est formae* (completior est forma), *cum pervenit ad suum locum naturalem*.

secundum omnes has differentias, sed solum secundum prioritatem et posterioritatem magnitudinis *supra quam*¹. — Quod ergo dicitur, quod partim est in termino *a quo*, partim in termino *ad quem*, hoc non est secundum diversitatem partium mobilis, sed est solum per accessum et recessum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod simul se transfert totum; dicendum, quod quamvis ex parte sua se totum simul transferat, non tamen transfert se simul super totum, propter distantiam medii, in qua tota non potest esse simul.

5. Ad illud quod obiicitur, quod compositum accidens non potest esse in re simplici; dicendum,

quod verum est de composito, quod habet partes actu; sed de composito, quod est in successione, non est verum. Sicut enim duratio successiva potest esse in Angelo, secundum quod manet, eo quod de illa nunquam est nisi *nunc*, ita motus successivus potest esse in eo, secundum quod fertur; et hoc quidem secum nullum habet inconveniens. His visis, patent obiecta.

Est enim praedictorum summa, quod Angelus ^{Epil.} movetur sine corpore assumpto, et quod movetur in medio sive per medium, et quod movetur motu successivo, licet non omnimoda successione composito², ut praedictum est.

SCHOLION.

I. Omnis motus *continuu*s est etiam *successivus*, sed non e converso. Motus *successivus* enim opponitur *instantaneo*; *continuu*s autem *non continuo* sive discreto. — Prima opinio, in textu memorata, recte reprobatur, quia ex ipsa sequeretur, quod Angelus posset simul esse definitive in pluribus locis sibi adaequatis. Docet igitur Seraphicus, Angelum moveri non *in instanti*, sed motu successivo, qui tamen differt a motu successivo corporum, sicut explicatur in corp. et ad 3. Etiam S. Thomas (hic q. 4. a. 3; S. I. q. 53. a. 3.) negat, motum localem Angelorum, sive sit *continuu*s sive *non continuu*s, fieri posse in eodem instanti; sed quoad motum *non continuu*m,

quem ipse Angelis vindicat, aliis rationibus utitur. Scotus iuxta distinctionem, in Scholio praeced. commemoratam, putat, solam simplicem *mutationem loci* intra sphaeram loci Angelo adaequati in instanti fieri posse. — In solut. ad 4. observatione dignum videtur, S. Doctorem iam coniecisse, motum lucis non fieri in instanti. Alteram eiusdem obiectionis solutionem approbat S. Thom., S. I. q. 53. a. 3. ad 2.

II. Scot., II. Sent. d. 2. q. 11. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 53. a. 3. — B. Albert., hic a. 24. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Magister: *Neque dimensionem habet, sicut corpus* etc. Videtur enim male dicere, quia dicitur ad Ephesios tertio³: *Ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo, latitudo* etc., et Glossa exponit illud de Deo.

RESPONDEO: Magister loquitur *proprie* et ad litteram, sed Apostolus loquitur *metaphorice*. Unde multipliciter exponuntur illa verba. In Deo enim *longitudo* est longanimitatis, *latitudo* caritatis, *sublimitas* misericordiae, et *profundum* iustitiae sive sapientiae quantum ad Dei iudicia.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus in littera, quod *movet creaturam corporalem per tem-*

pus et locum. Videtur enim mala ista divisio Augustini, primo, quia a Philosopho ponitur nulla mutatio secundum tempus. *Et iterum*, sua divisio non videtur sufficiens, quia Philosophus ponit sex species motus⁴.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum Philosophum omnis species motus ad hunc duplicem ^{Duple-} motum reducitur, scilicet ad motum ad *situ*m, et ad motum ad *formam*; Augustinus autem motum ad *situ*m intelligit per motum secundum *locum*, qui est entis perfecti et completi, sine deperditione vel innovatione circa qualitatem sive proprietatem substantiae, eatenus qua ad *situ*m est, nisi pariter sit ad *formam*⁵. Motum autem ad *formam*, qui subdividitur per quinque species, comprehendit sub mutatione secundum *tempus* propter hoc, quod de se dicit mensuram variabilem et rei variabilis⁶. Unde omnem mutationem, quae est secundum proprietates rei absolutas et intrinsecas, sive secundum qualita-

¹ Supple cum codd. P Q W *est motus*, vel cum cod. D *transit*.

² Pro *composito* Vat. cum cod. cc *posita*.

³ Vers. 18. — Glossam, cuius mox fit mentio, invenies apud Lyranum in hunc textum.

⁴ Libr. de Praedicam. c. de *Motu*: Motus autem species

sunt sex: generatio, corruptio, augmentum, diminutio, alteratio et secundum locum mutatio. Cfr. supra pag. 663, nota 8, ubi etiam explanata invenies, quae mox in solutione huius dubii de Aristotelis doctrina afferuntur.

⁵ Cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 55-60. (c. 7.).

⁶ Aristot., IV. Phys. text. 98. seqq. (c. 11.).

tes corporales sive secundum spirituales, ut sunt affectiones in animabus, ipse vocat mutationem secundum *tempus*. Et ita patet ratio divisionis et sufficientia¹.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *spiritualis creatura per tempus movetur*. Videtur enim falsum dicere, quia spiritualis creatura mensuratur aevo, cum sit perpetua: ergo si movetur, non per tempus movetur, sed per aevum. — Item, intellectus angelicus est deiformis, sicut vult Philosophus². ergo intelligit in instanti; pari ratione et afficitur: non ergo in tempore. — Praeterea, tempus per prius est mensura motus primi mobilis: ergo illud solum mensuratur tempore, quod subiacet illi motui; sed tale non est Angelus nec eius motus: ergo etc.

RESPONDEO: Ad praesens notandum³, quod tempus uno modo dicitur *proprie*, et sic dicit mensuram rei mutabilis, in quantum mutabilis, tamen sub ratione continui; et quoniam motus primi mobilis est motus maxime evidens et continuus inter omnes: ideo tempus hoc modo dicitur proprie esse in primo mobili, sicut in subiecto, in quo primo est et in quo primo apparet. Alio modo dicitur tempus mensura *cuiuslibet rei mutabilis*, secundum quod mutabilis, sive moveatur instantanee sive continue: et sic non tantum est in motu primi mobilis, et in his quae ei subiacent, sed etiam in omni creato, circa quod accidit variatio; et sic est in Angelis. Et per hoc patent obiecta.

Quod enim obiicit de aevo, dicendum, quod *aevum* est mensura Angelorum quantum ad *esse substantiale*, quod est invariabile et incorruptibile; sed *tempus* quantum ad *proprietates*, quae variantur, et quaedam subito, quaedam successive, sicut patet⁴ in Angelis per naturam paulative intendi aliqua affectio. Et sic patent cetera.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *eadem sapientia est in duobus, neque maior neque minor*. Videtur enim falsum dicere, quia sapientia est accidens et qualitas sapientis, et accidens per substantiam numeratur⁵.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad hoc voluerunt aliqui dicere, quod eadem sapientia creata esset in duobus sapientibus, et hoc dant intelligere per duas suppositiones. Una est, quod species rei in anima non differant per essentiam a re extra. Alia suppositio est, quod eandem rem nosse possunt duo sapientes, scilicet unum enuntiabile, quod dictum est singulare. Et hoc ultimum non indiget persuasione: sed prius ostendunt, quod eadem sit, quia per eadem res cognoscitur, per quae res habet esse⁶. Si ergo per formam suam habet esse, ergo et cognosci; et forma rei vere est in anima, et cum intellectus sit sciens per illam formam, et contingat aliquos duos omnino idem scire et cogitare, illa non est tantum vera forma, sed etiam una. Et quod hoc verum sit, persuadent per hoc, quod si forma potest secundum veritatem consimilem formam in materia producere et se ipsam facere in aliena materia, quare non est simile in anima, quae habilior est ad recipiendum? Unde et hoc dicunt sensisse Augustinum. Unde dicunt, quod sapientia non est ad modum aliarum proprietatum. — Sed haec positio deviat ab Augustino, quia Augustinus⁷ vult, et alii Sancti, quod esse in pluribus omnino distinctis non convenit uni et eidem creaturae nisi per miraculum. *Et iterum*, positio ista super falsum⁸ fundata est: quia si veritas asini esset in anima, quare non diceretur anima esse asinus? *Et iterum*, si esset veritas⁹, adhuc non esset eadem, quia nulla forma, cum generat se, generat se omnino eandem, sed de necessitate plurificatur essentia in generante et generato, praeterquam in Deo: et non valet ad propositum.

¹ Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. 20, et a Petro a Tar., hic circa lit. ubi idem simul tractat de duobus seqq. dubiis.

² Cfr. Liber de Causis, prop. 10, ubi docetur, quod intelligentiae primae, quae uni vero puro sunt propinquiores, maioris sint virtutis. — Melius tamen ista locutio reducenda videtur ad Dionysium, qui in diversis locis libr. de Div. Nom. v. g. c. 4. § 22, et c. 5. § 8. Angelos vocat deiformes (θεοειδείς). S. Bonaventura quoque II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. arg. 1. ad opposit. auctorem huius locutionis citat Dionysium.

³ Plura de aevo et tempore II. Sent. d. 2. p. I. per totam.

⁴ Patet pro videtur. — Mox Vat. paulatim intendi aliquam affectionem. Absque ratione et absque auctoritate codd. Vat. paulative mutavit in paulatim, cum constet, verbum paulative scriptoribus medii aevi familiare fuisse, ut videre est apud Du Cange, Glossar. ad scriptores mediae et infimae latinitatis.

⁵ Vide supra pag. 411, nota 6. Cfr. etiam Boeth., de Unitate et uno. — Pro substantiam Vat. et ed. 1 subiecta.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ B. Albert., hic a. 27. hanc sententiam exprimit his verbis: Sicut dicit Aristoteles, VII. Primae philosophiae, text. 20. (VI. c. 6.), quodsi formae sunt absolutae a rebus, quarum sunt, ut dicebat Plato, quod tunc nihil per eas erit scitum; ergo si forma, quae est in anima, alia est a forma, quae est in re, non erit res scita per ipsam. — Paulo superius pro sed prius cod. T sed primum. Paulo inferius verbo contingat fere omnes codd. et ed. 1 perperam praefigunt non; perperam, inquit, quia, interiecta particula non, vis argumentationis corrumpitur. Cod. L ante contingat repetit cum.

⁷ Epist. 187. ad Dardan. n. 10, et libr. XXII. de Civ. Dei. c. 29. n. 3. Cfr. etiam Damasc., II. de Fide orthod. c. 3, et opusculum, quod olim S. Anselmo tribuebatur, Elucidarium, libr. I. c. 3. — Post pauca pro iterum Vat. cum cod. cc ideo.

⁸ Vat. cum cod. cc addit fundatur et.

⁹ Cod. Y addit scilicet rei in causa. Aliquanto inferius ante non valet Vat. cum aliquibus codd. interiecit ideo.

Et ideo secundus modus dicendi est, quod Augustinus intelligit de sapientia increata, quae est in sapientibus et *attingit ubique propter sui munditiam*¹. — Sed cum Augustinus intendat ponere exemplum in creaturis, non videtur adhuc hoc esse secundum eius intellectum. *Et iterum*, ipse dicit, quod illa sapientia est aequalis in duobus, qui sunt aequaliter sapientes, non autem in aliis: ergo videtur loqui de habitu.

Opinio 2.
Non probatur.

Opinio 3.
non sufficit.

Et ideo est tertius modus, quod ipse loquitur de unitate per conformitatem. — Sed illud adhuc non esset sufficienter dictum, quia tunc maior esset in duobus quam in uno, sicut patet in duobus divitibus, qui sunt in divitiis conformes et aequales.

Propter hoc dicendum, quod similitudo sive intentio in anima habet comparari ad *animam*, in qua est, et ad *illud* cuius est. Et quoniam ortum habet ab eo cuius est, et ad illud dicitur; ideo similitudines unius rei in animabus pluribus, quia in unam et eandem veritatem ducunt, et tantum una, quantum duae, hinc est, quod² per comparisonem ad *illud* cuius sunt, habent unitatem, nec maius sunt duae quam una, similiter nec sapientia; sed in comparisonem ad *animas*, quae per illas cognoscunt. habent pluralitatem, et plus sunt duae quam una. Et ideo patet, quod non potest poni omnino simile, quia res differunt intentione sive similitudine³; in Deo autem, in quo non differunt, patens est, quod unus potest esse in multis. Et sic patent cetera obiecta.

Solutio-
tori

DISTINCTIO XXXVIII.

CAP. I.

An scientia vel praescientia Dei sit causa rerum, vel e converso.

Nunc ergo ad propositum revertentes, coepto insistamus. Supra¹ dictum est, quod praescientia Dei futurorum tantum est, sed omnium tam bonorum quam malorum; scientia vero vel sapientia non modo de praeteritis², sed etiam de praesentibus et futuris, nec tantum de temporalibus, sed etiam de aeternis, quia se ipsum novit Deus. Hic oritur quaestio non dissimulanda, utrum scilicet scientia vel praescientia sit *causa* rerum, an res sint causa scientiae vel praescientiae Dei. Videtur enim praescientia Dei causa esse eorum quae ei subsunt, ac necessitatem eveniendi eis facere, quia nec aliqua futura fuissent, nisi ea Deus praescisset, nec possunt non evenire, cum Deus ea praesciverit. Si autem impossibile est, ea non evenire, quia praescita sunt, videtur igitur ipsa praescientia, qua praescita sunt, eis esse causa eveniendi. Impossibile est autem, ea non evenire, cum praescita sint, quia si non evenirent, cum praescita sint, falleretur Dei praescientia. At Dei praescientia falli non potest. Impossibile est

ergo, ea non evenire, cum praescita sint. Sic igitur praescientia causa eorum esse videtur, quae praescita sunt. Hoc idem et de scientia dicitur, scilicet quod, quia Deus aliqua novit, ideo sint. Cui sententiae Augustinus attestari videtur in decimo quinto libro de Trinitate³ sic dicens: «Non ista *ex aliquo tempore* cognovit Deus; sed futura omnia temporalia atque in eis etiam, quid et quando ab illo petitori fueramus, et quos et de quibus rebus vel exauditorus vel non exauditorus esset, *sine initio* ante praescivit. Universas autem creaturas, et spirituales et corporales, non quia sunt, ideo novit, sed ideo sunt, quia novit. Non enim nescivit, quae fuerat creaturus: quia ergo scivit, creavit, non quia creavit, scivit; nec aliter scivit creata quam creanda. Non enim eius sapientiae aliquid accessit ex eis, sed illis existentibus, sicut oportebat et quando oportebat, illa mansit ut erat. Unde in Ecclesiastico⁴: *Antequam crearentur, omnia nota sunt illi, sic et postquam consummata sunt.* — Ecce his verbis videtur Augustinus innuere, scientiam vel praescientiam Dei causam esse eorum quae fiunt, cum dicit, ideo ea esse, quia Deus novit. Idem quoque in sexto libro⁵ dicere videtur: «Cum, inquit, decedant et succedant tempora, non decedit aliquid vel succedit scientiae Dei,

August.

August.

¹ Sap. 7, 24, ubi Vulgata: attingit autem ubique propter suam munditiam.

² Oratio *hinc est*, quod est quaedam repetitio particulae *ideo*, paulo superius collocatae. — Paulo ante pro *et tantum* sola Vat. *est tantum*.

³ Sensus est: eadem res habent diversas intentiones sive similitudines in diversis animabus, et diversae res habent diversas intentiones in eadem anima. — Paulo ante voci *intentione* Vat. praefigit *ab*, ed. 1 *sua*, cod. F *a sua*. — Hoc dubium solvitur etiam a B. Alberto, hic a. 27, a S. Thoma, a Petro a Tar. et a Richardo, hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XXXV. c. 4.

² Ita in codd. ABE et edd. 1, 6, in aliis non bene *futuris*. Deinde Vat. cum plurimis edd. *causae scientiae* pro *causa scientiae*, refragantibus codd. et ed. 1.

³ Cap. 13. n. 22. — Paulo ante Vat. cum paucis edd. *noverit loco novit*.

⁴ Cap. 23. 29. Vulgata: Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita: sic et post perfectum respicit omnia.

⁵ De Trin. c. 40. n. 41, sed verbis transpositis.

in qua novit omnia quae fecit per ipsam. Non enim haec quae creata sunt, ideo sciuntur a Deo, quia facta sunt, sed potius ideo facta sunt, quia immutabiliter ab eo sciuntur». — Et hic etiam significare videtur, Dei scientiam causam esse eorum quae fiunt, dicens, non ideo Deum ea novisse, quia facta sunt, sed ideo facta, quia novit ea Deus. Ideoque videtur Dei scientia vel praescientia causa esse eorum quae novit.

Quod si ita est, est igitur causa omnium malorum, necio 1. cum omnia mala sciuntur et praesciuntur a Deo; quod longe est a veritate. Si enim Dei scientia vel praescientia causa esset malorum, esset utique Deus auctor malorum, quod penitus falsum est. Non igitur scientia vel praescientia Dei causa est omnium quae ei subsunt.

Neque etiam res futurae causa sunt Dei praescientiae: licet enim non essent futurae, nisi praescirentur a Deo, non tamen ideo praesciuntur, quia futurae sunt. Si enim hoc esset, tunc eius quod aeternum est, aliquid existeret causa ab eo alienum, ab eo diversum, et ex creaturis penderet praescientia¹ Creatoris, et creatum causa esset increati. Origenes tamen super origenes. Epistolam ad Romanos² ait: «Non propterea aliquid erit, quia id scit Deus futurum, sed quia futurum est, ideo scitur a Deo, antequam fiat». Hoc videtur praemissis verbis Augustini obviare. Hic enim significari videtur, quod res futurae causa sint praescientiae; ibi vero, quod praescientia causa sit rerum futurarum.

Hanc igitur quae videtur repugnantiam de medio tollere cupientes, dicimus, res futuras nullatenus causam esse praescientiae vel scientiae Dei, nec ideo praesciri vel sciri, quia futurae vel factae sunt; ita exponentes quod ait Origenes, quia futurum est, ideo scitur a Deo, antequam fiat, id est, quod futurum est scitur a Deo, antequam fiat, neque sciretur, nisi futurum esset, ut non notetur ibi causa, nisi *sine qua non* fieret³. Ita etiam dicimus, scientiam vel praescientiam Dei non esse causam eorum quae fiunt, nisi talem, sine qua non fiunt, si tamen scientiam ad *notitiam* tantum referamus. Si vero nomine scientiae includitur etiam beneplacitum atque dispositio, tunc recte potest dici causa eorum quae Deus facit. His enim duobus modis, ut superius⁴ praetaxatum est, accipitur cognitio vel scientia Dei, scilicet pro notitia sola, vel pro notitia simul et beneplacito. Hoc modo forte accepit Augustinus dicens: Ideo sunt, quia novit, id est, quia scienti placuit, et quia sciens disposuit. Et hic sensus ex eo adiuvatur, quia de bonis ibi tantum agit Augustinus, scilicet de creaturis, et de his quae Deus facit, quae omnia novit non solum scientia, sed etiam beneplacito ac dispositione. Sic ergo ibi accipitur Dei cognitio, ut non modo notitiam, sed etiam beneplacitum Dei significet.

Mala vero scit Deus et praescit, antequam fiant, scientia eorum. sed sola notitia, non beneplacito. Praescit enim Deus

et praedicat etiam quae non est ipse factururus, sicut praescivit et praedixit infidelitatem Iudaeorum, sed non fecit. Nec ideo, quia praescivit, ad peccatum infidelitatis eos coegit, nec praescisset vel praedixisset eorum mala, nisi essent ea habituri. Unde Augustinus super Augustinus. Ioannem⁵: «Deus, inquit, futurorum praescius per Prophetam praedixit infidelitatem Iudaeorum, sed non fecit, neque praescisset mala eorum, nisi ea haberent. Non enim ideo quemquam ad peccandum cogit, quia futura hominum peccata praenovit; illorum enim praescivit peccata, non sua. Ideoque si ea quae ille praescivit ipsorum, non sunt ipsorum⁶, non vere ille praescivit. Sed quia illius praescientia falli non potest, sine dubio non alius, sed ipsi peccant, quos Deus peccaturos esse praescivit. Et ideo, si non malum, sed bonum facere voluissent, non malum facturi praeviderentur ab eo qui novit, quid sit quisque factururus». — His verbis aperte ostenditur, si diligenter attendamus⁷, praescientiam Dei non esse causam malorum, quae praescit, quia non ea praescit tanquam factururus nec tanquam sua, sed illorum qui sunt ea facturi vel habituri. Praescivit ergo illa sola notitia, non beneplacito auctoritatis. Unde datur intelligi, quod Deus e converso praescit bona tanquam sua, tanquam ea quae factururus est, ut in⁸ illa praesciendo simul fuerit ipsius notitia et auctoritatis beneplacitum.

CAP. II.

Utrum praescientia Dei possit falli.

Ad hoc autem, quod supra dictum est, scilicet praescientiam Dei falli non posse, solet a quibusdam sic opponi: Deus praescivit hunc lecturum, vel aliquid huiusmodi; sed potest esse, ut iste non legat: ergo potest aliter esse, quam Deus praescivit, ergo potest falli Dei praescientia. — Quod omnino falsum est. Potest equidem non fieri aliquid, et illud tamen praescitum est fieri; non ideo tamen potest falli Dei praescientia, quia si illud non fieret, nec a Deo praescitum esset fieri.

Sed adhuc urgent quaestionem dicentes: aut aliter potest fieri, quam Deus praescivit, aut non aliter; si non aliter: ergo necessario cuncta eveniunt; si vero aliter: potest ergo Dei praescientia falli vel mutari. Sed potest aliter fieri, quia potest aliter fieri, quam fiat; ita autem fit, ut praescitum est: aliter ergo potest fieri, quam praescitum est. — Ad quod dicimus, illam locutionem multiplicem facere intelligentiam, scilicet: aliter potest fieri, quam Deus praescivit, et huiusmodi, ut: potest non esse quod Deus praescivit, et: impossibile est, non esse quod Deus praescivit, et: impossibile est, non esse praescita omnia quae fiunt, et huiusmodi. Possunt enim haec *coniunctim* intelligi, ut

Responsio.

Repiicatur.

Responsio.

¹ Ita in codd. et ed. 1; in Vat. et aliis *scientia*. Immediatè ante Vat. et edd. 4, 5, 7, 8, 9 *dependeret* pro *penderet*.

² Libr. VII. n. 8. (ad Rom. 8, 30.).

³ Codd. ABC et ed. 1 (5 in margine) *fit*, cod. E *fiat*.

⁴ Dist. XXXVI. c. 2.

⁵ Tract. 53. n. 4; sed tantum secundum sensum.

⁶ Ita codd. ACDE, edd. 1, 6 et originale August., in

aliis omittitur *ipsorum*. Deinde codd. ABCE et omnes edd., excepta Vat., *vera* pro *vere*, sed contra originale et cod. D. Deinde, praeter originale et ed. 1, Vat. cum aliis *peccatores esse* pro *peccaturos esse*.

⁷ Codd. BCDE et ed. 1 *intendamus*, cod. A *inspiciamus*.

⁸ Vat. aliaeque edd., excepta 1, omittunt *in*, refragantibus codd.

conditio sit implicita, et *disiunctim*. Si enim ita intelligas: non potest aliter fieri, quam Deus praescivit, id est, non potest utrumque simul esse, scilicet quod Deus ita praesciverit fieri, et aliter fiat; verum intelligis. Si autem *per disiunctionem* intelligas, ut dicas, hoc aliter non posse evenire, quam evenit, et ¹ quo modo futurum Deus praescivit; falsum est. Hoc enim aliter potest evenire, quam evenit, et tamen Deus hoc modo futurum praescivit. Similiter et alia determina-

tio, scilicet impossibile est, illud non evenire, quod Deus praescivit, vel cum Deus praescierit; si *coniunctim* intelligas, verum dicis; si *disiunctim*, falsum. Ita etiam et illud: impossibile est, non esse praescitum omne quod fit, id est, non potest esse utrumque simul, scilicet, ut fiat, et non sit praescitum, hic sensus verus est. Si vero dicis, Deum non potuisse non praescire omne quod fit, falsum est. Potuit enim facere, ut non fieret, et ita non esset ² praescitum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXVIII.

De divinae praescientiae causalitate, infallibilitate et necessitate.

Nunc ergo ad propositum revertentes, coepto insistamus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars huius partis totalis, in qua agitur de divina scientia. Terminata enim prima parte, in qua agitur de ipsa quantum ad substantiam et in generali, hic agitur de ipsa quantum ad modum. Et quoniam duplex est modus nobilis cognitionis, scilicet *certitudo* et *perfectio*, sive infallibilitas et immutabilitas, ideo haec pars habet duas partes. In prima agit de praescientiae infallibilitate sive certitudine, in secunda vero de eius immutabilitate sive perfectione, ibi ¹: *Praeterea solet quaeri, utrum scientia Dei etc.*

Prima pars spectat ad praesentem distinctionem, in qua Magister intendit quaerere et determinare, utrum divina praescientia infallibiliter ponat praescitum. Et habet haec distinctio duas partes. In *prima* parte, rediens ad propositum propter digressionem

prius factam, breviter epilogat praedeterminata. In *secunda* prosequitur suum principale propositum, ibi: *Hic oritur quaestio non dissimulanda etc.* Et haec pars habet duas. In prima Magister inquit, utrum praescientia ponat praescitum per modum causae, vel effectus; in secunda, utrum per modum necessitatis, vel contingentiae sive infallibilitatis, ultimo capitulo ibi: *Ad hoc autem, quod supradictum est etc.* Prima pars duas habet. In prima opponit ad utramque partem, scilicet quod praescientia est causa praesciti et etiam effectus, pro et contra. In secunda solvit, ibi: *Hanc igitur quae videtur repugnantiam etc.* Similiter et secunda duas habet; in prima opponit, in secunda solvit, ibi: *Ad quod dicimus, illam locutionem.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis duo principaliter quaeruntur.

Primo de praescientia divina quantum ad causalitatem.

Secundo quantum ad necessitatem.

Et de primo quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum praescientia divina sit causa rerum.

Secundo, utrum sit causata a rebus.

¹ Codd. et edd. 1, 2, 3, 5, 7, 9 omittunt *et*.

² Ita codd. B C D; in aliis codd. et omnibus edd. *esse*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Supple cum Vat. *infra distinct. 39*.

ARTICULUS I.

De causalitate praescientiae divinae.

QUAESTIO I.

Utrum praescientia divina sit causa rerum.

Et quod sit causa rerum, ostenditur sic.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate ¹:

« Ideo res futurae sunt, quia Deus eas novit ».

2. Item, *ratione* sic: omne illud quod antecedit aliud, et ipso posito, ponitur aliud, ipsum est causa illius — hoc patet per definitionem causae ² — sed divina praescientia praecedit omne futurum, et iterum ponit futurum, respectu cuius est: ergo praescientia est causa.

3. Item, omnis res aut est a *Deo*, aut a *natura*, aut a *libero arbitrio*, et accipio causas istas large, prout comprehendunt casum et fortunam; sed nulla res a natura esse potest nec a libero arbitrio, nisi operante Deo: ergo omnis res est a Deo sive omne futurum. Sed non est a Deo agente nisi secundum artem et cognitionem: ergo etc.

4. Item, omne quod scitur, aliquo modo est in se, vel in sua causa ³, ergo quod praescitur a Deo est in Deo ut in causa; sed omne quod est in Deo, est a Deo: ergo omne futurum praescitum est a divina praecognitione ut causa: ergo etc.

5. Item, omne quod scitur, aut scitur per *causam*, aut per *speciem*, aut per *effectum*: si ergo Deus praescit, ergo aliquo istorum modorum. Non per *effectum*, quia effectus sequitur; non per *speciem* sive similitudinem, quia illa est simul vel etiam post rem, cuius est similitudo: ergo per *causam*, ergo divina praescientia est causa praesciti.

CONTRA: 1. Deus nullius est causa nisi per voluntatem; sed multa praescit, ad quae non est eius voluntas: ergo etc. *Probatio mediae*: praescit, te mentiri, et tamen non est dicere, quod velit, te mentiri: ergo non est causa illius.

2. Item, si praescientia est causa, aut ratione *scientiae*, aut ratione *antecessionis*. Ratione eius quod est *prae*, non ⁴, quia non dicit nisi ordinem. Ratione similiter *scientiae*, non, quia multa cognoscit Deus, quae nunquam faciet: ergo nullo modo est causa.

3. Item, si praescientia causa est praesciti, cum praesciat mala, Deus erit causa mali; hoc autem falsum.

4. Item, si est causa, cum communicet alicui praescientiam rei creandae, per consequens communicat causalitatem respectu illius; sed hoc est impossibile: ergo etc.

5. Item, Anselmus de Concordia praescientiae et liberi arbitrii ⁵ dicit, quod « tantum est dicere: si Deus praescit, erit, quantum hoc: si erit, de necessitate erit »; sed hic nulla notatur causalitas: ergo nec ibi.

CONCLUSIO.

Praescientia et scientia divina aliquo modo semper importat causalitatem, sed non semper respectu praesciti.

RESPONDEO: Dicendum, quod praescientia dicit praecognitionem futuri. Est igitur loqui de praescientia aut quantum ad *rem significatam*, aut prout *significatur per illud nomen* ⁶. Si quantum ad rationem *nominis*, sic non significat in ratione causae; si quantum ad *rem importatam*, sic dicit causam; sed tamen non semper respectu *praesciti* sive futuri.

Futurum enim in triplici differentia est. Quoddam

Distinctio.

Triplex futurum.

¹ Cap. 13. n. 22. Vide hic lit. Magistri, c. 4.

² De qua vide supra d. 5. a. 2. q. 2. fundam. 2. et ibid. dub. 3.

³ Vat. cum edd. 4, 5: *est in sciente ut in sua causa*. Nostra lectio confirmatur ex solutione ad ult. arg. — Mox pro *ut in causa* codd. DEK *ut sua causa*, alii codd. cum edd. 4, 2, 3 *ut causa*. — De propositione minori: *sed omne quod est in Deo, est a Deo*, vide supra d. XXXVI. c. 2. seq. et ibid. Comment. a. 4. q. 4. nec non a. 3. q. 4. seq. — Dein post *praescitum* Vat. addit *necessario*, et proxime post pro *praecognitione* cod. T substituit *cognitione*.

⁴ Vat. sic: *Ratione antecessionis non, quia hoc quod est ante, non dicit etc.*

⁵ Quaest. 4. c. 2: Quare cum dico, quia si praescit Deus aliquid, necesse est, illud esse futurum; quod idem est ac si dicam: si erit, ex necessitate erit.

⁶ Scilicet *praescientia*, qui terminus nihil significat nisi antecessionem scientiae. Similiter dicit Alex. Hal. (S. p. I. q. 24. m. 2.): Praescientia approbationis potest dicere causam ratione *approbationis* intellectae, non ratione *antecessionis*, quae intelligitur per *ante*.

enim est, cuius *Deus* est tota causa, ut sunt illa quae creantur; quoddam, cuius *creatura*, ut voluntas, est tota causa, ut sunt defectus et peccata; quoddam, cuius *Deus et creatura* simul sunt causa, ut sunt opera naturalia et opera moralia, quia *Deus* cooperatur creaturae.

Secundum hoc intelligendum, quod respectu primi futuri divina praescientia est causa et tota causa; respectu vero secundi futuri nec est causa nec tota, quia non habet causam *efficientem*, sed *deficientem*¹, est tamen causa sui oppositi; respectu vero tertii est causa, sed non tota. Concedendum ergo est, quod divina scientia vel praescientia aliquo modo respectu futurorum est causa. Tamen si

Conclusio 2. accipiat in sua generalitate, dicendum, quod divina praescientia semper importat causalitatem aliquam, sed non semper respectu praesciti, ut putatum praescitum est malum. Et in hac ratione procedunt argumenta ostendentia, quod non sit causa.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod est causa praesciti per verbum Augustini; dicendum, quod Augustinus loquitur de scientia rerum sive bonorum, quae a Deo procedunt.

2. Ad illud quod obiicitur, quod causa est quae praecedit et ponit aliud; dicendum, quod *ponere aliud* est dupliciter, scilicet² secundum *productionem*, vel secundum *consecutionem*; et quod ponit secundum *productionem* est causa vere in essendo, quod vero ponit secundum *consecutionem* non est causa in essendo, sed solum in consequendo.

3. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod est a libero arbitrio est a Deo; dicendum, quod verum est de eo quod est a libero arbitrio *efficiente*, sed vitia et peccata sunt ab ipso *deficiente*.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, quod de necessitate omne futurum scitur a Deo per causam; dicendum, quod sicut supra³ tactum fuit de cognitione mali, in omni cognitione est assimilatio; nihil autem assimilatur Deo nisi quod est ab illo: et ideo in omni cognitione Dei est causalitas. Et cum⁴ quidem est respectu eius quod dicit *entitatem* simpliciter, respectu illius est causa et idea; sed cum respectu *privationis* est praecognitio, tunc ratio causalitatis et ideae est respectu oppositi. Dicendum ergo, quod ad hoc, quod aliquid cognoscatur, necesse est, quod ipsum vel eius oppositum habeat esse in *re*, vel in *causa*. Non solum autem oppositum mali, sed etiam ipsa *voluntas*, quae est mali principium, est in Deo ut in causa; tamen malum non est in Deo ut in causa, nec per se nec per accidens, quia mutatur ratio causandi, sicut postea dicetur⁵. — Exemplum huius manifestum est. Si artifex operetur super materiam nodosam, quae non esset idonea ad receptionem speciei, praesciret, quod defectus futurus est in imagine, sed non ab ipso. Similiter intelligendum in Deo et libero arbitrio, quod facit vitium in opere, dum non conformat se et obedit Deo operanti; et ideo sufficit, quod oppositum mali, sive illud a quo est malum, sit in Deo tanquam in causa, ad hoc quod praesciatur.

SCHOLION.

1. In hac et sequenti distinctione tractatur difficillima materia de divina praescientia et scientia, de qua definivit Concilium Vaticanum (Constit. de Fide, c. 1.): «Omnia nuda et aperta sunt oculis eius (Hebr. 4, 13.), etiam ea quae libera creaturarum actione futura sunt». De hac quaestione inter theologos catholicos gravissimae controversiae agitatae sunt, quae, licet exortae sint ex differentia opinionum de concordia inter divinam gratiam et liberum arbitrium stabilienda, tamen in hoc loco amplissimum disputationum campum invenerunt. Tanta enim est inter divinam cognitionem et nostram differentia, tam immense nostram capacitatem excedit *altitudo divinarum sapientiae et scientiae Dei* (Rom. 11, 33), ut difficultates et obscuritates nobis eo magis augeantur, quo magis ad quaestiones speciales descenditur et quasi receditur ab immensa et simplicissima unitate illius actus purissimi, qui divina *scientia* simul est et *substantia*. Attamen satis conveniunt omnes theo-

logi catholici in praecipuis *principiis*, ad explicationem eiusdem fidei adhibendis. Dum in humana cognitione realiter distinguuntur *cognoscens* et *cognitum*, *ratio* cognoscendi, *potentia* cognoscendi et *actus* cognoscendi, omnes concedunt, quod «in Deo intellectus intelligens, et id quod intelligitur, et species intelligibilis, et ipsum intelligere sunt omnino unum et idem» (S. Thom., S. I. q. 14. a. 4; cfr. S. Bonav., d. 39. a. 2. q. 1.) — quod eademque divina essentia est *ipsa lux* omnia illuminans, in comparatione cuius «omnis cognitio, qua creaturarum quamlibet in se ipsa novimus, non immerito nox dici potest» (S. August., de Gen. ad Lit. IV. c. 23.) — quod divina scientia a re nec causatur nec oritur; ideo ab illa non dependet nec discurrit cognoscendo *ex causa* effectum, sed potius cognoscit effectum *in causa* (S. Thom., loc. cit. a. 7. ad 2.) — quod divina scientia res cognoscat sub mensura aeternitatis et aequae perfecte praeterita, praesentia et futura. Nos autem res conci-

¹ Cfr. August., XII. de Civ. Dei, c. 7, et Enchir. c. 23. n. 8. — Mox pro *oppositi* cod. T *suppositi*.

² Cod. T *vel*.

³ Dist. 36. a. 3. q. 1.

⁴ Non pauci codd. cum edd. 2, 3, 4, 5 voculam *cum* transformat in *tamen*. Paulo inferius pro *sed cum* nonnulli codd. et dictae edd. *sed tamen*, Vat. *si autem*.

⁵ Dist. 46. q. 3, ubi exponitur differentia inter ducere in finem per modum *causae*, vel per modum *casus*, vel per modum *occasionis*, et quomodo in casu, de quo hic agitur, ratio mutetur causandi, in quantum scilicet transitur a ratione causae proprie dictae ad rationem occasionis. — Mox pro *operetur* codd. AH *operaretur*, et subinde pro *super* Vat. cum cod. cc *secundum*.

pimus sub differentiis temporis et spatii, et *intuendo* non nisi res *praesentes* imperfecte cognoscimus, *memorando* vero *aliqua praeterita* adhuc imperfectius scimus, et *coniiciendo* tantum *pauca futura* potius auguramur, quam scimus.

II. Haec una simplicissima scientia Dei « ipsa in se nullo modo diversificatur, licet diversa nomina sortiatur. In quantum enim est cognoscitiva omnium possibilium, dicitur *scientia* sive cognitio; in quantum est cognoscitiva omnium quae in universo fiunt, dicitur *visio*; in quantum est cognoscitiva omnium quae bene fiunt, dicitur *approbatio*; in quantum est cognoscitiva eorum quae futura sunt, dicitur *praescientia* sive praevision; in quantum est cognoscitiva eorum quae ab ipso Deo fienda sunt, dicitur *dispositio*; in quantum est cognoscitiva eorum quae praemianda sunt, dicitur *praedestinatio*; in quantum vero est cognoscitiva eorum quae damnanda sunt, dicitur *reprobatio* » (S. Bonav., Breviloq. p. I. c. 8.). — Imprimis notanda est triplex species scientiae divinae, communiter in scholis recepta et a S. Doctore infra d. 39. a. 1. q. 3. explicata (cfr. hic dub. 3, d. 39. a. 1. q. 2; et d. 36. dub. 3.), scil. scientia *simplicis intelligentiae*, quae terminatur ad res mere possibles vel etiam ad « solum eventum » (hic dub. 3.), scientia *approbationis*, et scientia *visionis*. Scientia *approbationis* « connotat complacentiam voluntatis » (d. 39. a. 1. q. 2.) et « effectum et bonitatem » (hic dub. 3, et d. 36. dub. 3.), unde non est respectu malorum; dicitur etiam *practica* (d. 40. a. 1. q. 2. ad 2, et dub. 3.). Ideo scientia *visionis*, quae est omnium quae unquam fuerunt, sunt et erunt, ad plura se extendit quam scientia *approbationis*; et non pauci theologi (ut Gotti) scientiam *visionis* subdividunt in scientiam *approbationis* et *improbationis*. — Praecipue autem observandum est, quod proprie loquendo, tribuenda est Deo potius *scientia* quam *praescientia*. In *praescientia* enim notatur non tantum ordo prioris, sed etiam quaedam *distantia* inter scientiam cognoscentis et rei eventum, cum tempus quasi quoddam *medium* inter utrumque concipiatur. Revera autem non est hoc medium inter cognitionem Dei et cognitum, unde « non est futurum respectu divinae scientiae, quae, in momento aeternitatis existens, ad omnia praesentialiter se habet » (S. Thom., S. c. G. I. c. 67. Cfr. S. Bonav., infra d. 39. a. 2. q. 3; S. Thom., de Veritate q. 2. a. 12.).

III. Quoad quaestionem hic propositam consentiunt omnes theologi in his: 1. quod « scientia secundum rationem scientiae, non dicit aliquam *causalitatem*, alias omnis scientia esset causa; sed in quantum est scientia artificis operantis res, sic habet rationem causae respectu rei operatae per artem... Patet etiam,

quod principalitas causalitatis consistat penes voluntatem » (S. Thom., hic q. 1. a. 1.). 2. Quoad causalitatem Dei respectu *futurorum* omnes admittunt distinctionem hic in corp. positam, quod aliquorum Deus est tota et sola causa, aliquorum est causa simul cum causis secundariis (cfr. infra d. 43. a. 2. q. 2. ad 1.), aliquorum, scilicet malorum, nullo modo dicendus est causa. 3. Praesciendando a cognitione malorum, profitentur plerique, quod scientia Dei, quatenus adiunctam habet voluntatem, « in sua generalitate semper importat causalitatem aliquam » (hic in corp.) et quod « in omni cognitione Dei est causalitas » (cfr. infra d. 46. q. 1. ad 1.). Controversatur autem de *modo* huius causalitatis, utrum sit non tantum *directiva* (de quo non est dubium), an insuper proxime et immediate *effectiva*, quod a multis negatur, ne libertati voluntatis creatae praepiudicetur. 4. Respectu *mali*, formaliter sumti ut *privatio*, non datur causa *efficiens*, sed tantum *deficiens*, et nullatenus in Deo est mali ulla causa, sive efficiens, sive exemplaris, sive finalis; tamen in *cognitione* mali ratio *causalitatis* multipliciter implicatur. Nam manifeste hic valet causalitas *improprie* dicta, quae vocatur consequentiae, de qua agitur in solut. ad 2, et quae explicatur infra a. 2. q. 4. Haec enim non ponit rem *producendo*, sed simpliciter *inferendo* consequentiam, scil. vel ab eventu scientiam, vel a scientia eventum. Sed etiam aliis modis in *cognitione* mali implicatur ratio causalitatis, scilicet respectu boni, cuius malum est corruptio, sicut hic ad 4. 5. explicatur. Plura de hoc vide d. 39. a. 1. q. 2. Scholion.

Pro illustratione et confirmatione conclusionum serviunt verba S. Thomae (de Verit. q. 2. a. 14.): « Scientia in quantum scientia non dicit causam activam, sicut nec forma in quantum est forma ». « Inter scientiam Dei, quae est causa rei, et ipsam rem causatam invenitur duplex medium: unum ex parte Dei, scilicet divina voluntas; aliud ex parte ipsarum rerum quantum ad quosdam effectus, scilicet causae secundae, quibus mediantibus proveniunt res a scientia Dei. Omnis autem effectus non solum sequitur conditionem causae primae, sed etiam mediae; et ideo res scitae a Deo procedunt ab eius scientia per modum voluntatis et per modum causarum secundarum, nec oportet, quod in omnibus modum scientiae sequantur ».

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 2. — S. Thom., de hac et seq. q. hic q. unica, a. 4; S. I. q. 14. a. 8. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 45. q. 61. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 36. q. 4. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 4. — Biel, I. Sent. d. 35. q. 6.

QUAESTIO II.

Utrum praescientia divina sit causata a rebus.

Secundo quaeritur, utrum praescientia divina sit causata a rebus. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Origenes super Epistolam ad Romanos¹ dicit:

« Quia aliquid est futurum, ideo scitur a Deo, antequam fiat ». Quia ergo aut dicit causam *essendi*, aut *consequendi*. Si *consequendi*, sicut sequitur: hoc est futurum, ergo praescitum, ita e converso: ergo, sicut dicit: quia *futurum* est, ideo praescitur, ita

deberet dicere e converso: quia *scitur*, ideo futurum est; et hoc negat in littera²: « Non propterea aliquid erit, quia scit Deus »: ergo dicit causam *essendi*.

2. Item, *ratione* videtur, quia intellecto, quod Deus nihil praesciat, potest intelligi aliquid futurum³, sed non e converso: ergo haec est ratio et causa illius.

¹ Vide hic lit. Magistri, c. 4, ubi et invenies expositionem textus Origenis hic citati. — Aliquanto inferius post *ita e converso* in plurimis codd. desideratur *ergo*.

² Intellige: Origenes. Nam verba, quae sequuntur, sunt

Origenis loc. cit. — Loco Origenis cod. Z post *negat* supplet *Magister*, qui tamen conversam non negat.

³ Cod. M et ed. 1 voci *futurum* praefigunt *esse*. — Huius argumenti sensus est: in hypothese, quod Deus nihil praesciat,

3. Item, hoc argumentum est bonum: iste mentitur, ergo Deus praescivit, istum mentiri: ergo est ibi aliqua habitudo localis¹, et nulla potest inveniri nisi causae ad effectum. Sed Deus non est causa mendacii: restat ergo, quod futurum est causa praescientiae.

4. Item, quaecumque duo sic se habent, quod invicem se consequuntur, aut ambo causantur a tertio, aut unum est causa alterius; sed sic se habent ista duo, scilicet istum mentiri, et Deum praescire, et non est dicere, quod ambo causentur a tertio: ergo unum est causa alterius.

CONTRA: 1. Augustinus²: « Non enim quae Fundamenta. creata sunt ideo Deus novit, quia facta sunt ».

2. Item, *ratione* videtur, quod non sit causata a rebus, quia omnis causa nobilior est suo effectu³: si ergo divina praescientia causatur a re aliqua, cum divina praescientia sit increata, et res creata, ergo creatum nobilior increato.

3. Item, divina praescientia est aeterna: ergo cum res sit temporalis, si causatur a rebus, temporale est causa aeterni; et cum causa sit prior effectu⁴, ergo temporale prius aeterno.

4. Item, si res sunt causa praescientiae, aut *ratione principalis significati*, aut *ratione connotati*; si *ratione principalis significati*, cum illud sit divina essentia, ergo res sunt causa Dei; si *ratione connotati*, cum connotata sint res ipsae, tunc sunt causa sui⁵.

CONCLUSIO.

Praescientia divina tantum secundum rationem inferendi et dicendi in rebus aliquatenus causam habet.

RESPONDEO: Aliqui⁶ voluerunt dicere, quod Opinio 1. causa dicitur dupliciter: *proprie*, et *communiter*;

proprie, quod dat alteri esse; et sic nullo modo res sunt causa praescientiae divinae. Alio modo dicitur *communiter* causa illud, sine quo res non est, et sic dicitur causa *sine qua non*; et hoc modo, quia praescientia Dei non est, quin res sint futurae, ideo hoc modo dicuntur causa. — Sed quoniam hoc no- Improb-
men *causa* semper importat honorabilitatem, respectu cuius dicitur causa, et quandam superpositionem; ideo non videtur illud adhuc omnino sanum dicere, quod sit⁷ causa *sine qua non*. Et praeterea, illud non solvit ad auctoritatem Origenis, quia ipse negat conversam⁸.

Et propterea aliter dicendum, quod est *cau-* Soluti-
sam accipere secundum triplicem modum, scilicet citoris
secundum rationem *essendi*, et secundum rationem distinct
inferendi, et secundum rationem *dicendi*. Dico ergo, quod secundum rationem *essendi* praescientia potest esse causa aliquorum praescitorum, licet non omnino⁹, Conclus
sed nullo modo e converso. Secundum rationem *infe-* Conclus
rendi, sunt mutuo causae, quia mutuo antecedunt et consequuntur; et antecedens est causa consequentis¹⁰. Secundum rationem *dicendi*, futurum est Conclus
causa praescientiae, et non e converso. Nam praescientia dicitur *scientia ante rem*. Constat ergo, quod importat ordinem ad posterius; et quoniam, si scitum esset semper praesens, esset *scientia*, sed non *praescientia*; ad hoc¹¹, quod *praescientia* dicatur, venit ex futuritione rei. Et sic intelligit Origenes, et patet primum.

3. Ad illud quod obiicitur tertio de habitudine locali, dicendum, quod est locus a convertibili¹². Solutio
positori

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, dicendum, quod habet instantiam in proposito, et quia in solo Deo¹³ est instantia, ideo ferenda est. Ratio autem huius est, quia Dei praescientia est respectu veri, et respectu omnis veri; ideo *ponit* et *ponitur*. Et quia potest esse respectu veri, quod non est ab ipso

adhuc intelligi potest aliquid futurum; sed in hypothese, quod nihil sit futurum, praescientia neque intelligi neque haberi potest: ergo futurum est causa praescientiae. Sive, ut ait Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 3: Item, quo posito, ponitur aliud, quo remoto, removetur aliud, illud est aliquo modo causa illius; sed re futura posita, ponitur, et re futura remota, removetur praescientia: ergo res futura est causa praescientiae Dei.

¹ Nomine *locus* (τόπος) Scholastici significant sedem argumenti vel id, a quo ad propositam quaestionem trahitur argumentum, et consistit locus in habitudine aliquorum terminorum inter se. Sic v. g. *locus a causa*, qui mox a S. Doctore tangitur, est habitudo ipsius causae ad suum effectum.

² Libr. XV. de Trin. c. 13. n. 22. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

³ Avicenna, VI. Metaph. c. 3: Causa dignior est causato.

⁴ Aristot., II. Poster. c. 17. (c. 14.).

⁵ Quod absurdum esset dicere. Generat enim nihil ipsum se ipsum, ut dicit Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.).

⁶ Inter quos Magister Sent., hic c. 1.

⁷ Intellige: res sive futurum, vel substitue pro *sit* cum cod. R *sint* scil. res futurae.

⁸ Scilicet propositionis: quia aliquid est futurum, ideo scitur a Deo. Conversa est: quia scitur a Deo, ideo erit futurum.

⁹ Cod. Z *omni*. Malleus *omnium* pro *omnino*.

¹⁰ Supple cum cod. O *secundum rationem inferendi* (non *essendi*); nam aequae bene concluditur: hoc Deus praescit, ergo erit, ac: hoc erit, ergo Deus praescit. Hoc est quod in solut. ad 4. vocat *ponit et ponitur*. Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Priori*, ubi haec prioritas vocatur prioritas « eorum quae convertuntur secundum esse consequentiam », et proponitur hoc exemplum: « Si homo est, vera est oratio, qua dicimus, quod homo est; et convertitur; nam si vera est oratio, qua dicimus, quod homo est, est homo ».

¹¹ Cod. R *ideo ad hoc*; cod. W *ad hoc ergo*.

¹² Richard. a Med., hic q. 3. ad 1. similem obiectionem solvit sic: Dico, quod verum est (scil. quod sit ibi aliqua habitudo localis); sed illa habitudo est habitudo relativi ad relativum, sicut hic: praescientia est: ergo aliquid praescitum est, et e converso, et loquor de relatione secundum rationem. — Pro *tertio* codd. cum edd. falso *secundo*.

¹³ Ex cod. X restituimus *Deo*, quam vocem ceteri codd. et ed. I omittunt, et pro qua Vat. *hoc*.

secundum id quod subest, nec e converso¹; ideo nec *causa* est, nec *causatur*. Ergo praescientia est respectu *veri*, quia divina; respectu *omnis veri*, quia nihil latet Deum: ideo *ponit* et *ponitur*. Rur-

sus, quia scientia est, quae dicit simplicem notitiam, ideo *non causat*; quia divina, ideo *non causatur*. Ideo *ponit* et *ponitur*, et *non causat*, nec *causatur*.

SCHOLIUM.

I. Huic quaestioni occasionem dederunt verba Origenis a Magistro et S. Bonav. (hic arg. 1. ad opposit.) citata, et etiam ab aliis Patribus secundum sensum repetita, quae rebus futuris quandam causalitatem respectu scientiae divinae tribuere videntur. De intellectu harum sententiarum inde ab illis temporibus usque ad nostram aetatem multum disputatum est.

Prima solutio, quae est ipsius Magistri, distinguit inter causam in sensu *proprio*, quae manifeste dependentiam scientiae divinae a rebus futuris implicat et nullatenus admitti potest, et causam in sensu *improprio*, scil. *causam sine qua non*, qua non tam causa, quam potius *ocasio*, *dispositio* sive *praerequisitum aliquod* exprimitur, quod in hac re admitti posse, nonnulli putant. Haec solutio Magistri Seraphico non videtur esse satis sana; cui adstipulatur Alex. Hal. (S. p. I. q. 24. m. 3.), qui vocem causae etiam in sensu *concomitantiae* non admittit, « quia concedendum non est, quod temporale sit aliquo modo causa aeterni, quia nec per se nec per accidens ». Idem tenent S. Thom., B. Albert., Scot., Richard. alique. Bene dicit Seraphicus (infra d. 40. a. 2. q. 1. ad 1.), quod scientia Dei « *nullo modo* pendet ex praecognito; non enim secundum eius exigentiam cognoscit, sed secundum exigentiam luminis et claritatis aeternae, in qua nulla cadit dubietas, sed certitudo summa ».

II. S. Bonaventurae solutio cum triplici distinctione vix a quopiam improbari potest. Sane secundum rationem *dicendi* nomen *praescientia* ideo dicitur, quia refertur ad futura; non e converso aliquid ideo dicitur *futurum*, quia praescitur. Quodsi non essent *futura*, sed tantum *praesentia*, inepte diceretur *praescientia*, cum non esset nisi *scientia*. Item manifestum est, quod secundum rationem *inferendi* liceat concludere ex existentia futuri, quod Deus illud praesciverit, et e converso.

Hanc explicationem approbat S. Thom. (de Verit. q. 2. a. 14 ad 1.) dicens, quod in dicto Origenis « non importatur causa essendi, sed causa inferendi » (cfr. S. I. q. 14. a. 8. ad 1.). Sed tunc remanet difficultas, quia verba Origenis « negant conversam » i. e. non admittunt propositionem: quia res a Deo sciuntur, ideo futura sunt; quod tamen, si *quia* et *ideo* sumuntur in sensu *illativo* et non *causali*, ab ipso concedendum erat. — Tertio modo, secundum rationem *essendi*, conceditur ab omnibus, nullatenus futura esse posse causam divinae praescientiae; at vix negari posse videtur, in omni praescientia futurorum aliquo modo implicari causalitatem, cum nullum ens possit esse futurum, nisi supposita approbatione divinae voluntatis, nullumque malum sine permissione ipsius.

Aliae etiam ab antiquis doctoribus explicationes horum dictorum afferuntur ad solvendam, ut videtur, illam difficultatem modo tactam, quod scil. negatur conversa. Unde Alex. Hal. (loc. cit.): « Vel dicendum, quod Origenes non ponit activum, sed passivum; unde non est concedendum: quia futurum est, *ideo scit* Deus, sed *ideo scitur* a Deo. Sic enim notatur causa *aptitudinis* ad sciendum ex *parte scibilis*. In activo vero magis notatur causa respectu alicuius *in sciente* ». Idem repetit B. Albertus (S. p. I. tr. 15. q. 61. m. 3.). S. Thom. praeter modum explicandi iam relatum etiam dicit (Sum. loc. cit.): « Origenes locutus est, attendens rationem scientiae, cui non convenit ratio causalitatis, nisi adiuncta voluntate »; et (de Verit. loc. cit.): « Intentio Origenis est dicere, quod scientia Dei non est causa, quae inducat necessitatem in scito ».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 3. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 15. q. 61. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 3.

ARTICULUS II.

De praescientia quantum ad rationem necessitatis.

Consequenter est quaestio de secundo articulo, scilicet de divina praescientia quantum ad rationem necessitatis. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum divina praescientia ponat necessitatem circa praescitum.

Secundo, utrum divina praescientia habeat in se necessitatem.

¹ Sensus est: praescientia potest esse relate ad aliquod verum, quod non est ab ipso quantum ad malitiam, quae vero subest, nec ab ipsa malitia potest esse praescientia talis veri. — Paulo superius ante *secundum id* Vat. interijcit *nisi*, quae lectio

S. Bonav. — Tom. I.

vera esset, si hic immediate ageretur de *actione* mala. Paulo inferius post *nec causatur* eadem Vat. cum cod. cc et ed. 1 subiicit *quia*.

QUAESTIO I.

Utrum praescientia Dei rebus praescitis necessitatem imponat.

Et quod divina praescientia ponat necessitatem ostenditur sic.

1. Anselmus in libro de Concordantia praescientiae et liberi arbitrii¹: « Quae praescivit Deus necesse est futura esse ».

2. Item, *ratione* sic: « ex *maiori* de necessario et *minori* de inesse semper concluditur de necessario », sicut dicit Philosophus in primo Priorum². Fiat ergo talis syllogismus: omne praescitum necesse est esse futurum — hoc patet per Anselmum — sed hoc est praescitum, quolibet demonstrato: ergo necesse est esse futurum.

3. Item, omne quod Deus praescit, est verum; sed ut dicit Philosophus in primo Perihermenias³, « omne quod est, quando est, necesse est esse »: ergo si praescitum est modo verum, necesse est, nunc esse verum. Et futurum est praescitum: ergo modo necessarium est esse futurum: ergo de necessitate eveniet.

4. Item, hoc ipsum ostenditur *per impossibile*: Deus praescit aliquid in partem affirmativam; quaero ergo, utrum illud possit non esse; si non: ergo est necessarium; si sic: ergo potest aliter evenire, quam Deus praescit: ergo divina praescientia est fallibilis et incerta. Et hoc est argumentum Augustini⁴ et etiam Boethii in quinto de Consolatione: « Si aliorum, quam praevisae sunt, detorqueri va-

lent res praevisae, iam non erit firma futuri praescientia ».

5. Item, Deus praescit, aliquid esse futurum: aut ergo *possibile* est, non esse futurum, aut *impossibile*: si *impossibile*, non esse, ergo necesse est esse; si autem *possibile*; sed omne possibile ponibile, et falso possibili posito in esse, quod sequitur non est impossibile⁵. Ponatur ergo, hoc non esse; et Deus praescivit hoc esse: ergo Deus praescivit falsum. Sed hoc est impossibile: ergo impossibile est aliquod praecedentium.

CONTRA: 1. Quod non inferat necessitatem, ostenditur auctoritate Augustini, sumta a *simili*, in libro de Libero arbitrio⁶: « Sicut mea memoria non cogit, facta esse quae praeterierunt, sic Dei praescientia non cogit, facienda esse quae futura sunt ».

2. Item, *ratione* ostenditur illud idem: intelligamus, Deum nihil praescire, ergo ex hoc nihil accrescit libero arbitrio: ergo positio praescientiae nihil ei aufert⁷: ergo cum liberum arbitrium de se sit causa rerum ad utrumlibet et contingentium, divina praescientia hoc non tollit.

3. Item, sicut supra probatum est⁸, divina praescientia in pluribus aut non est causa, aut non est tota causa; sed quod dat alicui necessitatem, habet rationem causae, quia a quo est *esse*, et *esse necessarium*: cum igitur divina praescientia multo-

¹ Quaest. 1. c. 1. — Paulo ante verbo *necessitatem* cod. V adiungit *circa praescitum*.

² Cap. 9. — Duae generatim species propositionum, duce Aristotele (loc. cit. c. 2.), distinguuntur, scil. absoluta et modalis. Prior est illa, in qua *simpliciter* dicitur, praedicatum convenire (inesse), vel non convenire subiecto; posterior autem est illa, in qua etiam exprimitur *modus*, quo praedicatum convenit, vel non convenit subiecto. Prior vocatur etiam propositio de *inesse*, quae duplex est, scilicet de *inesse simpliciter*, et de *inesse ut nunc*, prout praedicatum subiecto convenit aut necessario (v. g. homo est animal), aut contingentem. Similiter propositio de *necessario* duplex est, scilicet de *necessario simpliciter*, et de *necessario ut nunc*. — Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 4. a. 3. ad 2, et S. Thom., de Verit. q. 2. a. 12. obiect. 4, secundum antiquiores Aristotelis expositores, Theophrastum, Eudemium et Themistium, dicunt, in tali syllogismo *non* sequi conclusionem de necessario. At S. Bonaventura et etiam S. Thomas, hic q. 1. a. 5. obiect. 5. contrarium dicunt cum ipso Aristotele nec non cum Averroce, qui in Comment. in hunc textum, de hac controversia disserens, illos interpretes multis verbis impugnat. Ceterum hae duae opiniones contrariae bene conciliari possunt, si dicatur, unam opinionem loqui de inesse simpliciter, alteram de inesse ut nunc. Cfr. Scot., I. Prior. q. 28, ubi cum distinctione tam unam quam alteram opinionem approbat. — Verba Anselmi, ad quae S. Doctor mox provocat, sunt citata in argum. praecedenti.

³ Cap. 7. (c. 9.), ubi agitur de veritate et falsitate propositionum, quae respiciunt futura contingentia. « Igitur, ait ibi Philosophus, esse quod est, quando est, et non esse quod non est, quando non est, necesse est ».

⁴ Cfr. hic lit. Magistri, c. 1. in fine. Verba Boethii invenies loc. cit. prosa 3. — Aliquanto superius post *utrum illud* Vat. inserit *non*, quod repugnat et sententiae argumenti et codd. H P Q T Z etc.

⁵ Respicitur illa contingentis definitio, quam Aristoteles proponit I. Prior. c. 12: « Dico autem *contingere* et *contingens*, quo non existente necessario, posito autem in esse, nihil erit propter hoc impossibile »; et VIII. Phys. text. 36. (c. 5.): « Si ergo ponamus possibile esse, nullum impossibile accidet, falsum autem fortassis »; quae verba Scholastici sic reddere solebant: Possibili posito in esse, nullum sequitur impossibile (cfr. Gilb. Porret., de Sex princ. circa finem).

⁶ Libr. III. c. 4. n. 11. In textu originali verba citata sic sonant: Sicut enim tu memoria tua non cogis, facta esse quae praeterierunt etc.

⁷ Sensus est: sicut si fingeremus, Deum nihil praescire, libero arbitrio nihil accresceret, sive liberum arbitrium esset omnino indifferens ad utrumlibet: ita, posita praescientia, nihil ei aufertur, sed ipsum manet indifferens.

⁸ Art. praeced. q. 1. — Cfr. et Anselm., de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 1. c. 7.

rum futurorum non sit causa, ut malorum. nullam rebus imponit necessitatem.

4. Item, divina praescientia praescit res, sicut sunt eventurae, cum nihil praesciat nisi verum: ergo cum praescit, aliquem peccaturum, cum peccatum non sit nisi per voluntatem, praescit, istum per voluntatem hoc facere, et praescit, aliud posse facere. Ergo si omne quod praescit, est verum, verum est, quod iste per voluntatem hoc faciet et poterit aliud facere; et si hoc est contingens: ergo, si cum¹ divina praescientia est contingentia circa res, non ergo necessitas.

5. Item, hoc ipsum ostenditur rationibus ducentibus *ad impossibile*. Si imponit praescientia rebus necessitatem, perit ergo casus et fortuna. Secundum impossibile est, quod perit liberum arbitrium et consilium. Tertium, quod perit meritum et demeritum. Quartum, quod perit laus et vituperium².

CONCLUSIO.

Praescientia divina rebus non imponit necessitatem, sed ipsum modum contingentiae rerum contingentium praescit.

RESPONDEO: Dicendum, quod tres circa hoc fuerunt positiones.

Quidam enim dixerunt, quod praescientia necessario, cum sit infallibilis, imponit necessitatem, et ideo abstulerunt liberum arbitrium et peccatum. — Et ista positio fuit haeretica et iniqua, quia destruit bonos mores.

Alia positio fuit, quod divina praescientia, si esset, necessitatem imposeret, et sic omnis virtus et laus periret³. Et quia dilexerunt rem publicam, ideo abstulerunt a Deo praescientiam, et a propositionibus de futuro abstulerunt veritatem. — Et haec haeretica fuit et impia, quia derogat nobilitati divinae.

Tertia positio est catholica, quae Deum honorat et bonos mores conservat, et ideo iusta, pia et

vera: quod⁴ divina praescientia est, et tamen non imponit rebus necessitatem. Omnia enim sic praecognoscit esse eventura, sicut eventura sunt; et ideo, cum multa sint eventura contingenter, ut illa quae sunt a libero arbitrio et casu et fortuna, sicut praescit, haec esse futura ab istis, sic praescit modum contingentiae, secundum quem sunt ab istis.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod duplex est necessitas, scilicet *absoluta*, et *respectiva*. Necessitas *absoluta*, quae opponitur contingentiae, dicitur necessitas *consequentis*. Necessitas *respectiva* dicitur necessitas *consequentiae*; et haec non opponitur contingenti. Nam aliquod contingens necessario sequitur, ut si ambulet, necessario sequitur, quod movetur⁵.

Dicendum ergo, quod in praescito non est necessitas *absoluta*, sed solum *consequentiae*, quia necessario sequitur: Deus praescit hoc, ergo hoc erit. Et hoc modo intelligitur auctoritas Anselmi, et consimiles auctoritates, quae proponuntur cum modo necessitatis; et sic patet primum.

2. Ad illud quod secundo obiicitur de syllogismo ex *maiori* de necessario et *minori* de inesse; dicendum, quod sicut patet, et Philosophus exponit, hoc intelligitur de ea propositione, quae est de *inesse simpliciter*, quod aequivalet necessario; sed *minor* huius syllogismi, scilicet: hoc est praescitum, non est de *inesse simpliciter*; sicut enim infra⁶ patebit, non est necessaria.

3. Ad illud quod obiicitur de praescito, quod verum est, et si verum est, necessario est modo; dicendum, quod istam rationem facit Philosophus ad ostendendum, quod in futuris non est veritas; et est sophistica⁷. Nam quando dicitur: omne quod est, quando est, necessario est; intelligitur de eo, quod ponit aliquid in actu circa suppositum, quod ex quo positum est, impossibile est non esse positum; sed verum de futuro nihil ponit circa subiectum, quia⁸ non est verum pro praesenti, sed solum pro futuro: et ideo nulla est necessitas, neque *simpliciter*, neque *ut nunc*, quia nihil ponit *ut nunc*.

¹ Plurimi codd. nec non edd. 1, 2, 3 indebite omittunt *cum*. — Cfr. de hoc argumento Boeth., V. de Consol. prosa 3. seq., et Anselm., de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 2. c. 3.

² Cfr. de his Aristot., I. Periherm. c. 7. (c. 9.) et Boeth., Comment. in hunc locum, nec non August., III. de Lib. Arb. c. 2. seqq., et V. de Civ. Dei, c. 9. seq., ubi recensentur diversae opiniones, quae mox in corpore quaestionis a S. Doctore adducuntur.

³ In cod. Y additur *et imponitur Tullio et sequacibus eius*.

⁴ Cod. R *scilicet quod*; Vat. cum cod. cc *quia*.

⁵ Secundum Boeth., V. de Consol. prosa 3. et 6. haec duplex necessitas vocatur *absoluta* et *conditionalis*, secundum Anselm., II. Cur Deus homo, c. 47, et de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 4. c. 3. dicitur *antecedens* et *consequens*. — Paulo superius post *sequitur* cod. O addit *ad aliud contingens*. Mox post *Dicendum* in plurimis mss. et ed. 1 desideratur *ergo*.

⁶ Quaest. seq.

⁷ Sophistica est illa ratio non in sensu, quod illud principium Aristotelis sit falsum, sed quatenus applicatur ad probandum, vel quod in propositionibus de futuro *nulla* sit veritas, etiam supposito respectu ad primam causam (ut vult opinio 2. in corp. relata), vel quod etiam futurum *contingens* praescitum *necessario* eveniat (ut vult opinio 1. et opponens). Ceterum quod « in futuro, quantum est *ex parte rei contingentis*, nulla sit certitudo » cum S. Thomā docet S. Bonav. infra q. 2. Aliter loquendum de futuro sub *ratione divinae praevisionis*. — Codd. R X sic: *veritas determinata; et ista ratio est sophistica*. Pro *sophistica* ed. 1 *sophisma*. Mox pro *omne quod* multi codd. et edd. 1, 2, 3 *esse quod*.

⁸ Cod. T particulam *quia*, hic suppressam, paulo ante interiecit post verba *de futuro*. In fine solutionis verba *quia nihil ponit, ut nunc*, sic sunt explicanda: quia nullum ponit subiectum actu existens.

4. Ad illud quod obiicitur per impossibile, quod si posset aliter esse, posset falli etc.; dicendum, quod¹ *falsitas* venit ex discordia intellectus ad cognitum, similiter *potentia fallendi* ex potentia discordandi. Dico igitur, quoniam necessario praescitum sequitur ad praescientiam, ideo non possunt discordare: et ideo nunquam fallitur, nec potest falli.

5. Quod ergo obiicitur, utrum aliter possit esse; dicendum, quod aliter potest esse, quia Deus potest aliter praescisse; et cum ponitur, quod aliter sit², ponitur, quod aliter *praescit*. Quando ergo infertur: potest aliter esse, quam sit; et Deus praescivit sic: ergo aliter³, quam Deus praescit, distin-

guenda est conclusio: quia potest intelligi *divisim*, et sic vera est; et est sensus: Deus praescit hoc evenire, et possibile est, illud non evenire; si autem *coniunctim*, falsa; et est sensus: illud est possibile, quod Deus praescit uno modo, et eveniat alio. Et est *fallacia compositionis* in illo processu, sicut hic: currens potest non moveri: ergo possibile est, quod aliquis currat et non moveatur; non sequitur. Similiter, cum quaeritur, quod ponatur; ponendum est; sed cum assumit: Deus praescivit, hoc est oppositum ponenti⁴: et ideo est negandum.

Sensu
visus et
positus.

SCHOLION.

I. Utramque opinionem, quae vel libertatem creaturae negat, ut divinam praescientiam salvet, vel praescientiam tollit, ut libertatem salvet, ut impiam respuendam esse, catholica fide constat. Cum autem divinae praescientiae conveniat omnimoda *infallibilitas* et *immutabilitas* in sciendo, et in ea etiam implicetur quaedam *causalitas* respectu sciti, ex utroque capite libertati creati arbitrii praeiudicari posse videtur. *Secundam* hanc difficultatem S. Doctor hic 3. et 5. argg. in fundam. breviter elidit; plura vide hic a. 4. q. 2. in corp., et infra d. 40. dub. 7, et ibid. a. 2. q. 4, d. 45. a. 2. q. 2. Omnino constat, quod causalitas illa, qua Deus influit in causas secundas et cooperatur liberis actibus creaturarum intellectualium, congruit naturae agentium nec libertatem tollit, sed potius ponit; tamen de *modo*, quo fiat hic concursus et quo libertas sit salvanda, inter theologos catholicos disceptatur. — *Prima* autem difficultas hic cum communi sententia evidenter solvitur, adhibita illa distinctione inter necessitatem *consequentis* et *consequentiae*, quam ex Boethio (de Consolat. V. pros. 6.) scholae catholicae sub variis nominibus receperunt. Verba Boethii sunt: «Duae sunt necessitates: *simplex* una, veluti quod necesse est, omnes homines esse mortales; altera *conditionis*, ut si aliquem ambulare scias, eum ambulare necesse est. Quod enim quisque novit, id esse aliter ac notum est nequit. Sed haec conditio minime secum illam simplicem trahit. Hanc enim necessitatem non propria facit natura, sed conditionis adiectio. Nulla enim necessitas cogit incedere voluntarie gradientem, quamvis eum tamen, cum graditur, incedere necessarium sit». Deinde idem

auctor hanc distinctionem adhibet ad demonstrandum, divina providentia non laedi libertatem creatam. — Eandem distinctionem S. Doctor adhibet infra d. 40. a. 2. q. 4. 2, d. 47. q. 4. et alibi.

II. Solutiones ad 2. 3. fundantur in distinctione rei actu existentis et rei futurae. Quoad rem existentem vera est sententia Aristotelis, quod omne quod est, quando est, necesse est esse, necessitate scilicet, quae consequitur ex suppositione, quod subiectum *nunc existit* (unde vocatur a S. Doctore «necessitas ut nunc»), quia existentia excludit non-existentiam; non autem verum est de eo, quod nondum est, sed futurum est, quia pro *nunc* nihil ponit *in re* circa subiectum. — In 5. ad opposit. supponitur, aliquid esse a Deo praescitum, et tamen non esse futurum. Ad eludendum sophisma opponentium S. Doctor utitur celebri distinctione sensus *compositi* et *divisi*, uti ex littera patet. Eandem obiectionem S. Thom. (hic a. 5. ad 5.) in eodem sensu solvit, adhibita distinctione, «quod potest esse (propositio) de dicto, vel de *re*; et si sit de dicto, vera est (scil. quod omne scitum a Deo necesse est esse), et si sit de *re*, falsa est».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 4. 5. — Scot., I. Sent. d. 39. q. unica; de Rerum principio, q. 4. a. 2. sectio 5. — S. Thom., hic q. unica, a. 5; S. I. q. 14. a. 13; S. c. Gent. I. c. 67; de Verit. q. 2. a. 12. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 15. q. 61. m. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 6. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 3. — Durand., hic q. 3. n. 19. seqq. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. unica.

¹ Vat. cum edd. 4, 5, nullo codice suffragante, addit: *sicut veritas venit ex concordia intellectus ad rem cognitam, haec autem concordia non est aliud, quam adaequatio rei et intellectus: sic.* Mox post *Dico igitur* codd. HT interserunt *quod*.

² Fide codd. A F H K T et plurium aliorum, postulante in super contextu, cum ed. 4 substituimus *sit* pro *scit*, quae est vitiosa lectio Vat. Paulo ante pro *praescisse* cod. V *praescire*.

³ Intellige: hoc potest esse sive evenire. — Verba, quae mox sequuntur: *potest intelligi divisim... coniunctim*, dicere

volunt: conclusio potest intelligi in sensu diviso et in sensu composito.

⁴ Vat. *posito*, et paulo ante *ponitur* pro *ponatur*. Utraque lectio est obscura ob brevitatem et ambiguum sensum verbi *ponere*, quod vel *inferre*, vel *supponere* poterit significare. Facilius explicatio videtur esse haec: post *ponatur* supple: etc., scil. *hoc non esse*, ut legitur in 4. ad opposit. Verba *Ponendum est* concedunt applicationem principii ibi memorati: omne possibile ponibile.

QUAESTIO II.

Utrum necessario Deus praesciat quae praescit.

Secundo quaeritur, utrum divina praescientia habeat in se necessitatem, hoc est, utrum necesse sit, Deum praescire quod praescit. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo per auctoritatem Anselmi in libro de Concordia praedestinationis et liberi arbitrii¹: «Quod praescit Deus, impossibile est non praescire»: ergo *ab aequipollenti*, necesse est praescire.

2. Item, *ratione* videtur, quia omne dictum de praeterito verum est necessarium — unde si cucurrit, necesse est cucurrisse — sed si praescit, praescivit: ergo cum hoc sit dictum de praeterito, ergo necessarium.

3. Item, licet potentia Dei sit indifferens ad exeundum vel non exeundum, tamen ex quo exivit in actum, necesse est exisse. Unde quamvis potuerit creare et non creare, antequam crearet, tamen ex quo creavit, necesse est creasse: ergo ex quo praescivit, necesse est praescisse.

4. Item, si homo voluit et praescivit aliquid, necesse est, hominem scivisse et voluisse: ergo si circa scientiam Dei non est minor certitudo, immo maior, quam circa scientiam hominis, multo fortius est necesse. *Si tu dicas*, sicut aliqui dicunt², quod in hac: *Deus praescivit*, totum ex futuro est secundum rem, quamvis intelligatur sub ratione praeteriti, unde nihil plus est dicere: Deus praescit, nisi: Deus est, et hoc erit; *contra*: tunc, esto quod Deus nullam haberet cognitionem, dum tamen res esset futura, haec esset vera: Deus praescit; quod manifeste falsum est. *Praeterea*, esto quod praescientiae addatur actus transiens in praeteritum, ut promissio³ vel praedictio vel prophetatio, ibi transit in praeteritum aliquid, et vere fit idem sophisma et idem dubium: ergo hoc non solvit.

5. Item, plus distat *esse* et *non esse*, quam *necessarium* et *contingens*; sed aliquid, quod simpliciter non est, habet esse in Dei praescientia: ergo

multo fortius aliquid, quod in se contingens est, potest esse necessarium in praescientia Dei: ergo etc.

6. Item, omne immutabile est necessarium; sed cum dicitur: Deus praescit, est immutabile: ergo est necessarium. Prima est manifesta, secunda patet, quia cum dicitur: Deus praescit, si mutatur, ut fiat non praesciens, aut⁴ secundum mutationem *rei*, aut *Dei*. *Rei* non, quia res adhuc nihil est, ergo non mutatur nec mutari potest. Si secundum mutationem *sui*, ergo Deus mutatur.

7. Item, omne aeternum est necessarium, quia unum solum est aeternum, et illud est in quo non cadit contingentia, sed summa necessitas; sed *praescire* Dei est aeternum: ergo necessarium est, Deum praescire quod praescit.

CONTRA: 1. Regula est, si antecedens bonae^{Fundamenta.} conditionalis est necessarium, et consequens; et si consequens non est necessarium, nec antecedens⁵. Sed sequitur: si Deus praescit, hoc esse futurum, hoc erit, quocumque contingenti demonstrato, quia oppositum non potest stare: ergo cum consequens non sit necessarium, ergo nec antecedens.

2. Item, regula est, quod necessarium compatitur se cum omni possibili. Omne enim repugnans necessario est impossibile⁶; sed demonstrato aliquo, qui praescitus est damnari, possibile est, istum salvari: ergo ista duo possunt simul stare, quod sit praescitus damnari, et salvetur; et hoc est impossibile: ergo etc.

3. Item, regula est, quod oppositum contingentis est contingens, et oppositum necessarii est impossibile. Et regula *iterum* est, quod si ad antecedens sequitur consequens, ad oppositum consequentis sequitur oppositum antecedentis⁷. Ex his arguo sic: sit A contingens praescitum a Deo, si Deus praescit, A erit: ergo per regulam⁸, si A non erit, Deus non praescit. Sed A non esse fuit contingens, Deum non praescisse fuit impossibile;

¹ Allata Anselmi sententia in cit. libro iisdem verbis, quibus hic, expressa non invenitur. Sed habentur ibi, praesertim q. 1. c. 1. 2. 5, aliquae propositiones docentes, Deum futura praescire et quidem immutabiliter in aeternitate; ex quibus hanc sententiam formatam esse, verisimile est.

² Vide hic in corp. quaest.

³ Ed. 1 *praevio*; in corp. quaest. ponitur *credulitas*.

⁴ Vat. adiungit *hoc erit*. Paulo superius verbis *est immutabile* cod. V praefigit *praescire*. Paulo inferius Vat. *Dei* pro *sui*.

⁵ Haec regula quantum ad simplices syllogismos insinuat ab Aristot., I. Prior. c. 8. seqq. et derivatur ex illo generali principio Aristot., II. Prior. c. 2: Ex veris non est falsum syllogizare; quod innuitur I. Poster. c. 6: Cum autem medium ex

necessitate est, et conclusio ex necessitate, sicut ex veris verum, est semper. — Pro *bonae conditionalis* Vat. cum edd. 4, 5 *bonae consequentiae*.

⁶ Cfr. de hac et sequenti regula Aristot., II. Periherm. c. 3. (c. 12. seq.), ubi de consequentiis et oppositione propositionum modalium agitur, et I. Prior. c. 12.

⁷ Haec regula habetur I. Prior. cap. ult., ubi Philosophus de propositionum simplicium et privatoriarum ordine ac consequentiis agens ait: Simpliciter autem, quando sic se habent etc. — In multis codd. et ed. 1 legitur, ordine inverso, sic: *ad oppositum antecedentis sequitur oppositum consequentis*.

⁸ Scilicet: quae hic ultimo ponitur.

ergo ad contingens sequitur impossibile. Sed hoc est contra artem¹: necesse est igitur, hoc esse contingens, Deum scilicet praescire hoc.

4. Item, omnis divina actio, quae respicit obiectum, quod potest non esse, potest desinere. Unde cum Deus conservet rem creatam, potest desinere conservare: ergo cum praescire sit respectu contingentis, erit contingens.

CONCLUSIO.

In dicto, Deum praescire futurum contingens, licet actus Dei in se sit aeternus et necessarius, iudicanda est contingentia in totali dicto, ratione connotati contingentis.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut necessario probatum est², illud constat et non est dubium, quod *Deum praescire contingens aliquod* — cum antecedit ad contingens et connotat aliquid, quod habet veritatem contingentem — quod ipsum iudicandum est contingens.

Sed aliqui voluerunt ipsum iudicare contingens, quia totum quod dicit, dicit de futuro. — Et illud improbatur³, quia falsum est, et non intelligibile. Omnis enim intellectus, qui intelligit hoc, quamvis non intelligat tempus circa Deum, intelligit, quod actus divinae praecognitionis ab aeterno fuit in Deo, et ille differt a re futura. Et praeterea, sicut dictum est⁴, hoc non solvit.

Alii voluerunt iudicare contingens, quia, cum sit dictum de praeterito, pendet tamen ex futuro. Et hoc dicunt in credito et prophetico et dicto a Christo, et consimilibus, quae inferunt de necessitate propositionem de futuro. — Et illud est improbatum⁵, ut videtur, quoniam si actus divinae praecognitionis pendet ex futuro, tunc, cum in futuro, quantum est ex parte rei contingentis, nulla sit certitudo, nec in divina praecognitione esset.

Praeterea, quomodo dependet, cum ab eo non causetur aliquo modo? *Et iterum*, quomodo dependet illud quod necessarium est *fuisse*, ut actus cognoscendi et credendi et praedicendi, ab eo quod *futurum est*? Non videtur nec probabile nec intelligibile.

Et ideo alio modo dicendum, quod quoddam est dictum *de praeterito*, et *pro praeterito*, sicut si dicatur, Petrum legisse; quoddam *de praeterito*, sed *pro futuro*, ut antichristus fuit nasciturus; quoddam *de praeterito* et *pro praeterito*, tamen *dependet ex futuro*, ut hoc dictum: Petrum verum dixisse, navale bellum fore; ad hoc enim, quod dictum habeat veritatem, exigitur belli *eventus*; et ab illo dependet veritas nostrae assertionis et cognitionis, quae causatur a re⁶; quoddam est dictum *de praeterito*, quod *non dependet*, sed connotat, sicut si dicatur: Deus praescivit hoc futurum.

Quia enim Dei scientia est solum respectu veri, ideo connotat veritatem circa illud dictum futurum; sed quoniam divina cognitio⁷ non habet certitudinem a re, quia ab ipsa nec causatur nec oritur, ideo ab illa non dependet; et propterea falli non potest, quamvis connotet futurum. Unde in praescientia haec duo dicuntur, scilicet *actus* divinae cognitionis, et hunc necessarium est *esse* sive *fuisse*; et *ordinatio futuri* ad illum actum, et haec ordinatio futuri ad illum actum non est necessaria. Et iudicanda est contingentia in totali dicto, non ratione totalitatis sive principalis significati⁸, sed connotati. Et si ponatur, Deum non praescire aliquid, quod praescit, potest et debet intelligi non per remotionem principalis significati, sed ipsius connotati sive illius ordinis ipsius temporalis ad aeternum, qui quidem est contingens ratione alterius, scilicet temporalis. Contingentia ergo est in totali dicto, quia connotat aliquid esse verum de futuro, quod quidem est contingens.

Et hoc patet sic. Cum enim dicitur: Deus praescit te salvandum; hic duplex includitur actus et

¹ Scilicet: logicam, vel specialiter syllogisticam (cfr. d. 40. a. 2. q. 1. ad 4.), in qua habetur regula contraria, primo loco in hoc argumento posita. Ut praedicta melius intelligantur, verba Mastrii ex eius Curs. Philos. tom. I. tr. 2. c. 9. n. 77. de hac re hic ascribimus: Sicut contrariantur *omnis* et *nullus*, ita *necesse* et *impossibile*; et sicut subcontrariantur *quidam* et *quidam non*, ita subcontrariantur *possibile* et *possibile non*. Et rursus, sicut contradicunt *nullus* et *quidam*, *omnes* et *quidam non*, ita contradicunt *impossibile* et *possibile* seu contingens, item *necesse* et *possibile non* seu contingens non; et tandem, sicut *omnis* et *aliquis*, *nullus* et *aliquis non* subalternantur, ita etiam *necesse* et *possibile* seu contingens, ac *impossibile* et *possibile non* seu contingens non.

² Hic in fundam. — In Vat. deest *necessario*. Mox pro *antecedit* ed. 1 *antecedat* et connotet pro *connotat*.

³ Hic in 4. arg. ad opposit. — Mox post *non intelligibile* multi codd. cum ed. 1 addunt *illud*.

⁴ Hic in 4. arg. ad opposit. — Pro *praeterea* Vat. *propterea*.

⁵ Cod. O *impossibile*. Pro *Et illud* cod. R *Sed etiam illud*.

⁶ Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 7. (c. 9.). — Vat. cum cod. cc in tertio huius propositionis membro pro *quoddam de praeterito et pro praeterito* ponit tantum *quoddam pro praeterito*, et subinde pro *dependet ex futuro* cod. R *dependenti ex futuro*. Paulo inferius post *nostrae assertionis* eadem Vat. omittit *et cognitionis*, et post pauca in quarto eiusdem propositionis membro post *sed connotat* addit *veritatem circa illud futurum*; ed. 1 hic addit *futurum* solum.

⁷ Codd. L O *praecognitio*.

⁸ Sicut contendunt qui primam sequuntur opinionem, in principio corp. quaest. impugnata. — Paulo superius post *et haec ordinatio* complures codd. ut A I T V Z cum ed. 1 omittunt *futuri*.

compositio, videlicet hic¹: tu salvaberis, et hic: Deus habet cognitionem de salute tua et habuit cognitionem ab aeterno. *Habere quidem cognitionem* est actus aeternus et necessarius, quia non dependet a re; sed *salvari* est actus futurus et contingens. Quoniam igitur actus divinae cognitionis non dependet a cognito, ideo potest esse certitudo in ipso, re contingente² existente. Sed quoniam, ut significatur per modum praescientiae, connotat futurum contingens, et omne dictum, quod claudit in se contingens, indicandum est contingens; ideo totale contingens indicatur. — Et haec solutio est vera et generalis. Nam actus credulitatis, actus prophetationis et divinae assertionis propter hoc, quod currunt secundum illustrationem divinae praescientiae, ideo connotant, et non dependent; ideo certi et infallibiles sunt de rebus in se non certis.

ollarium.

solutio op-
torum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de Anselmo, quod necesse est praescire quod praescit; dicendum, quod hoc intelligit quantum ad actum praecognitionis, quem necesse est fuisse, sed non quantum ad connotationem futuritionis³.

2. 3. Ad illud quod obiicitur, quod dictum est de praeterito; dicendum, quod quantum est de ratione praeteritionis, necessarium est; sed quoniam connotatur futurum, ideo est contingens. Et ex hoc patet sequens, quia quantum ad illud futurum non est⁴ adhuc potentia in actu, immo adhuc potest exire, ideo etc.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, quod est cognitio sine existentia rei, ergo necessitatis sine rei necessitate; dicendum, quod verum est, quod in actu cognitionis est necessitas, sed non in toto. Nec est simile, quia praecognitio non connotat actualem rei existentiam, sed connotat rei futuritionem; et ad hoc, quod dictum sit necessarium, necesse est, quod sit necessitas in connotato.

quid mu-
le et im-
abile.

6. Ad illud quod obiicitur, quod omne immutabile necessarium; dicendum, quod ad *esse mutabilis* duo concurrunt: quod se habeat uno modo *prius*, et alio modo *posterius*; et per oppositum *immutabile* potest dici dupliciter: aut quia nihil actu est, aut quia actu est et non potest aliter se habere. Illud ergo immutabile, quod est et non po-

test aliter se habere, convertitur cum necessario; sed illud quod dicitur immutabile, quod non est aliquid actu, non convertitur⁵. Et sic est verum contingens de futuro, antequam res sit. Hoc dictum, antichristum fore, est modo verum immutabile, quia si ponatur, esse verum, ponitur, quod semper fuerit; et similiter si falsum, et hoc, quia nihil actu ponit. Quoniam igitur *Deum praescisse* connotat futurum contingens, ideo est dictum immutabile; nec ex hoc sequitur, quod sit necessarium, ut visum est.

Tamen aliqui volunt aliter dicere, quod *Deum praescire hoc futurum contingens* est immutabile a parte praescientis, sed a parte rei praescitae est mutabile, et ideo ex parte illa contingens. Sed tamen illud difficile est dicere; quod enim praescitur semel semper praescitum fuit, et Deus potest non⁶ praescire futurum contingens, ita quod nihil fiat circa futurum, et ita nulla mutatio. Et propter hoc modus alius dicendi est rationabilior.

7. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod nihil ens aeternum est contingens; dicendum, quod ens aeternum est dupliciter: aut *pure aeternum*, aut quod *connotat temporale* de futuro; et *pure aeternum* est necessarium, sed *connotans temporale* de futuro ratione connotati potest iudicari contingens, sicut etiam ratione illius potest desinere.

Summa dictorum est ista, quod *Deum praescire futurum contingens* est quoddam dictum, quod claudit in se actum divinae cognitionis aeternum, et ordinationem dicit ad futurum contingens. Et quamvis actus divinae cognitionis ponat aliquid existens necessarium et aeternum; illa tamen ordinatione ponit futurum, quod contingens est. Et iterum, quamvis dicat ordinationem, non tamen dicit dependentiam, sed solum connotationem; et ideo non ponit⁷ incertitudinem. Et hinc est, quod *Deum praescire futurum* est *contingens* ratione connotationis ad contingens; est *immutabile* ratione ordinationis ad futurum, quod potest non esse, nulla facta⁸ mutatione; est *certum* ratione independentiae ab eodem. Et hoc patebit infra planius in distinctione de praedestinatione⁹.

Alia solutio
minus pro-
babilis.

Epilogus.

¹ Pro *hic* codd. A M S aa bb cum ed. I tum hoc loco tum proxime post exhibent *haec*, scil. compositio.

² Cod. T *contingenter*. Subinde pro *quoniam* ut Vat. *quando*, Paulo inferius post *ideo totale* supple cum cod. R *dictum*.

³ Pro *futuritionis* cod. K *futuri contingentis*.

⁴ Codd. L O *non exivit*. Mox verbo *exire* Vat. praefigit *non*. Codd. R X textum sic supplent: *potest exire et non exire*. — Sensus huius propositionis hic est: Licet potentia divina, in se considerata, sive quatenus est ipse Deus, sit actus purus et nullatenus mutetur, transeundo a potentia ad actum, ut effe-

ctum producat; tamen *relate ad futurum*, quod nondum est productum, dici potest esse non in actu, scil. transeunti.

⁵ Codd. G aa *non convertitur cum necessario*. Mox ante *Hoc dictum* Vat. interijcit *Et sic*, codd. R X *sicut*. Paulo post pro *actu ponit* cod. A *actu ponitur*.

⁶ Vat., verborum ordine inverso, *non potest*; cod. V *non potest non*.

⁷ Codd. Z bb *non privat certitudinem vel ponit*.

⁸ Cod. O hic addit *in eo*.

⁹ Dist. 40. a. 2. q. 4. 2.

SCHOLION.

I. Eandem quaestionem Alex. Hal. tractat sub titulo: Utrum praescientia Dei sit immutabilis; et Richard. a Med. sub titulo: Utrum sit possibile, Deum non praescire vel non praescisse illud quod praescit. Quaestio non est de *principali significato* divinae praescientiae, sive de actu divino in se, qui manifeste aeternus et necessarius est, sed de ordinatione connotati, quod est contingens, ad scientiam; vel clarius, est de propositionibus (sive *dictis*) complexis, quae continent assertionem, Deum praescire vel praescivisse aliquod futurum contingens, v. g. Deus praescit vel praescivit, antichristum esse futurum. Cum actus praesciendi in praeterito vel praesenti non possit simul non esse, quando revera fuit vel est, ipse videtur importare, quod tota propositio sit necessaria; et si hoc, videtur sequi, omnia futura, etiam contingentia, esse necessaria. Patet autem, hanc quaestionem potius ad logicam spectare; nec vacat discutere quasdam subtiles difficultates, quas Scotus (I. Sent. d. 39. q. unica, n. 25.) urget contra distinctionem hic circa finem corp. et infra d. 39. a. 2. q. 2. adhibitam, scil. quod propositio: Deus necessario scit, in sensu composito sit falsa, in sensu diviso vera.

II. Ad quaestionem duplex est responsio. S. Thom. (S. I. q. 14. a. 13. ad 2, et I. Sent. hic q. 1. a. 5. ad 4.) docet, propositionem: Deus scivit, hoc contingens esse futurum, esse «necessariam absolute» (quod intelligendum esse videtur non de necessario absoluto in *rigore*, sed de necessario *immutabilitatis*). — S. Bonav. vero cum Scoto (I. S. d. 39. q. 4.), Richard. (d. 39. a. 1. q. 2.) et plurimis aliis, etiam nonnullis ex schola S. Thomae, vul', propositionem esse *simpliciter* contingentem, et necessariam tantum *secundum quid*. Sed S. Bonav. (ad 6.)

distinguit dictum *immutabile* a dicto *necessario*, ita ut aliquod dictum possit esse *immutabile*, sed non *necessarium*. — Pro ampliore explanatione servit infra etiam d. 41. a. 2. q. 2; et quod hic dicitur de differentia quatuor dictorum (hic in corp.), quorum ultimum ad rem spectat.

III. In ipsa responsione sunt plura notanda, v. g. quod «si actus divinae praecognitionis pendet ex futuro, tunc cum in futuro, quantum est ex *parte rei contingentis*, nulla sit certitudo, nec in divina praecognitione esset», quae sententia approbatur a S. Thoma (loc. cit.). His autem verbis minime negatur, determinatam esse veritatem in futuris contingentibus secundum *habitudinem*, quam habent ad primam causam et veritatem. Item notandum, quod in fine resp. dicitur de certitudine divinae scientiae quoad res contingentes et in se non certas. — In solut. ad 6. additur alia responsio, quae est Alexandri Hal. (S. p. I. q. 24. a. 7. § 4. ad 3.), sed nostro Doctori minus probatur.

Observandum est, quod distinguit Seraphicus inter *connotare* et *respectum habere*. Nam in Deo aliquid potest *respectum habere* ad res mere possibles et intra Deum existentes; sed quod *connotatur* semper est *effectus* ad extra, sive existens sive futurum. Sic ipse Seraphicus docet supra d. 27. p. II. q. 2. ad 4.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 7. — Scot., I. Sent. d. 39. q. unica; I. Report. d. 39. q. 1. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 39. q. 1. a. 1; S. I. q. 14. a. 13. — B. Albert., S. p. I. tr. 15. q. 61. m. 6. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., I. Sent. d. 39. a. 1. q. 2. — Aegid. R., I. Sent. d. 39. princ. 1. q. 1. — Durand., hic q. 3. n. 22. seqq., et d. 39. q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Augustinus: *Nec aliter scivit creata quam creanda*. Videtur enim male dicere, quia res, si vere cognoscatur, cognoscitur sicut est; sed aliter fuerunt, cum fuerunt creanda, quam cum erant creata — primo enim res fuerunt in *causa* et *secundum quid*, postea in *proprio genere* et *simpliciter* — ergo aut Deus non vere cognoscit, aut aliter cognovit.

Item, Angelus cognoscit res in Verbo, cognoscit etiam eas in proprio genere, et alius et alius modus cognoscendi est hic ab illo¹: ergo cum non possit latere Deum quod novit Angelus, videtur, quod Deus utroque modo cognoscat, et ita aliter et aliter.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dico, rem *aliter cognosci*, dupliciter potest intelligi: aut ita

quod adverbium dicat alietatem quantum ad *cognitionem*, aut quantum ad *esse rei cognitae*. Si quantum ad *esse rei cognitae*, sic est verum²; et est sensus: Deus cognoscit, rem istam aliter esse vel se habere, quam se prius habuit; et sic non intelligit Augustinus. Si autem dicat alietatem quantum ad *cognitionem*, sic est falsa; et est sensus: Deus cognoscit aliter rem factam, quam prius faciendam cognoverit; et ita est falsum, quia sic significatur divina cognitio alterata, et quod aliquid receperit a re extra. Et per hoc patet obiectum primum.

Quod obiicitur, quod Deus cognoscit res in proprio genere, sicut Angelus; dicendum, quod *cognoscere res in proprio genere* dupliciter intelligitur: aut ita quod esse illud, quod habet in proprio genere, cognoscatur, et hoc perfectionis est, et non latet Deum, et sic non dicit novum modum cognoscendi a cognitione in Verbo; aut ita quod aspectus intelligentiae sive vis cognitivae deflectatur³ supra

¹ Cfr. II. Sent. d. 4. a. 3. q. 1. seq. — Paulo superius verbo *res* cod. X adiungit *creatas*.

² Codd. V X *vera*. Mox pro *habuit* codd. T cc *habuerit*.

³ Vat. contra codd. et ed. 1 *reflectatur*.

rem ut est in proprio genere, et hoc est imperfectio-
nis, quia scilicet tunc¹ cognoscens egreditur extra
se; et hoc nullo modo potest poni in Deo, et ita
facit in Angelo alium modum cognoscendi. Et sic
patet illud.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Tunc eius
quod aeternum est, aliqua existeret causa* etc. Vult
enim dicere, quod *praescientia* dicat quid aeternum;
sed hoc videtur falsum, quia *praescientia* dicit respec-
tum ad creaturam futuram; sed nihil est futurum
secundum *esse*, quod habet in Deo, sed in proprio
genere: ergo connotat aliquod temporale, ergo vi-
detur, quod cognoscatur² ex tempore. — *Praeterea*,
respectus ille nihil dicit a parte Dei nisi solum mo-
dum intelligendi nostrum: ergo tunc coepit ille re-
spectus, quando coepit noster intellectus, non ergo
fuit ab aeterno.

RESPONDEO: Sicut dicit Magister³, *praescientia*
dicit quid aeternum et ab aeterno. Cum enim non
importet nisi duo, scilicet *antecessione* et *scien-
tiam*, et *antecessio* omnis creaturae sit ante omnem
creaturam, et *scientia* naturaliter, patet quod prae-
scientia quid aeternum dicit⁴. — Quod ergo obiici-
tur, quod importat rei futuritionem; dicendum,
quod futuritio uno modo importat *successionem tem-
poris*, et ita non est de ratione praescientiae; hoc
enim modo futurum coepit cum tempore. Alio modo
futurum importat *ordinem temporalis ad aeternum*
secundum *consecutionem*, sicut praescientia *ante-
cessionem*; et quoniam iste ordo solum exigit pri-
mum extremum in actu, et illud fuit ab aeterno,
ideo et futuritio et praescientia⁵.

Quod obiicitur, quod respectus ille a parte Dei
nihil dicit secundum *rem*; dicendum, quod falsum
est, quia respectus ille est divina essentia; sed ve-
rum est, quod nihil dicit *respectivum* sive depen-
dens, nisi solum secundum modum intelligendi; et
ideo non coepit secundum *rem*, sed solum modus
significandi coepit. Et quando Magister dicit, quod
praescientia dicit aeternum, non loquitur de ratione
nominandi, sed de eo quod significatur per nomen⁶.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Scientiam
vel praescientiam non esse causam* etc., si *scien-
tiam ad notitiam tantum referamus*. Si vero no-
mine scientiae includitur beneplacitum atque dis-
positio, recte potest dici. Videtur enim male
dicere, quia aut scientia, hoc modo et illo dicta,
dicit eundem modum sciendi, aut *aliud*; si eundem,
ergo si uno modo est causa, et alio; si *aliud* mo-
dum, ergo in Deo est multiplex modus sciendi, non
ergo uniformis per omnia. — Item, scientia *simplicis
notitiae* est Deus; et Deus est causa omnium: ergo
scientia illa est causa omnium.

RESPONDEO: Dicendum, quod in nobis *notitia
simplex*, et *notitia beneplaciti* dicunt diversas co-
gnitiones et diversos modos cognoscendi, et per con-
sequens connotant diversa; in Deo autem una tan-
tum cognitio est, sed illa una facit Deus, quod nos
multis; et ideo illa una dupliciter potest significari⁷.
Et cum significatur per modum *approbationis*, con-
notat effectum et bonitatem; quando vero per modum
simplicis notitiae, solum eventum. Et quoniam *esse
causam* alicuius connotat effectum sive respectum
— quamvis eadem sit scientia sive sapientia a parte
principalis significati — ideo dicitur, quod haec⁸ est
causa illorum quae praescit, et illa non. Et hoc dici-
tur, non quia res significata non sit causa, sed quia,
ut sic significata est, non significatur per modum
causae, quoniam comparatur ad ea quae nullo modo
sunt a Deo. Et sic patet illud.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc verbo Augustini: *Deus
per Prophetam praedixit infidelitatem Iudaeorum*;
quia, cum dictum Prophetae fuerit verum certitudi-
naliter⁹, videtur, quod Deus revelaverit Iudaeis suum
casum sive damnationem; quod est contra ipsum
super Genesim ad litteram¹⁰, qui dicit, quod nulli
debet revelari, ne cogatur desperare.

RESPONDEO: Dicendum, quod casus potest prae-

¹ Verba *scilicet tunc*, quae substituimus pro lectione Vat. et
cod. ce, quae eorum loco exhibet *vis*, inveniuntur in ed. 1, et
favent huic lectioni non pauci codd., in quibus pro *scilicet tunc*
legitur, etsi incongrue, *licet tunc*. In cod. O sic: *quia tunc co-
gnoscere est per aliud sive sit per species innatas vel receptas
a re egreditur* etc.

² Pro *cognoscatur* Vat. cum paucis codd. *dicatur*. Paulo
ante pro *aliquod temporale* cod. Y *quid temporale*.

³ Hic c. 1. circa medium, et supra d. XXXV. c. 8, nec
non infra d. XXXIX. c. 2.

⁴ Codd. V X *dicat*.

⁵ Hic duplex modus, quo consideratur rei futuritio, non
parum servit ad bene intelligendam quaestionem de modo, quo
Deus omnia cognoscit praesentialiter.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 24. m. 1; B. Albert., S. p. I.
tr. 15. q. 61. m. 1.

⁷ Vat. hic addit: *scilicet per modum approbationis et per
modum notitiae simplicis*.

⁸ Intellige: scientia approbationis. — Paulo superius post
significati in Vat. adiungitur *tamen diversimode signatur*.

⁹ Dictum Prophetae, quod Augustinus respicit (Tract. 53.
in Ioan. n. 5, ex quo tractatu sumtum est hoc dubium), est
Isaiae 6, 10: Excaeca cor populi huius et aures eius aggrava
et oculos eius claude: ne forte videat oculis suis, et auribus suis
audiat, et corde suo intelligat, et convertatur, et sanem eum.

¹⁰ Libr. XI. c. 18. n. 24. seq. et c. 26. n. 33. Immediate
post Vat. cum nonnullis codd. *ubi pro qui*.

dici: sed non propter hoc revelatur, sive quia dicenti non creditur, sive quia dictum de¹ conditione intelligitur, sive intelligens intelligit de alio, non de se ipso. Et quia verbum Isaiae prophetae commina-

torie et generaliter erat dictum, et hominibus iam in parte incredulis non advertentibus, omnibus his modis potuit intelligi, ut esset praedictio, non revelatio.

DISTINCTIO XXXIX.

CAP. I.

*Utrum scientia Dei possit augeri vel minui
vel aliquo modo mutari.*

Praeterea quaeri solet, utrum scientia Dei possit augeri vel minui. Utrumque enim videtur posse probari. Quod enim divina scientia possit augeri vel mutari¹, hoc modo probatur: quia potest Deus scire quod nunquam scit. Est enim aliquis, qui non est lecturus hodie, et tamen potest esse, ut legat hodie; potest enim hodie legere. Nihil autem potest fieri, quod non possit a Deo sciri. Potest ergo Deus scire, hunc lecturum hodie, potest igitur aliquid scire, quod non scit: ergo potest eius scientia augeri vel mutari. Eademque videtur posse minui. Est enim aliquis hodie lecturus, quem Deus scit lecturum. At potest esse, ut non legat, ergo potest Deus non scire, hunc lecturum, potest igitur non scire aliquid quod scit: ergo potest minui eius scientia, vel mutari. — Ad quod dicimus,

Responsio. quia Dei scientia omnino immutabilis est nec augeri potest vel minui. Nam, ut ait Augustinus in decimo

Augustinus. quinto libro de Trinitate²: «Scientia Dei est ipsa sapientia, et sapientia est ipsa essentia sive substantia Dei; quia in illius naturae simplicitate mirabili non est aliud *sapere*, aliud *esse*, sed quod est *sapere*, hoc est et *esse*». «Ideoque novit omnia Verbum, quae novit Pater; sed ei *nosse* de Patre est, sicut *esse*; *nosse* enim et *esse* ibi unum est. Et ideo Patri, sicut *esse* non est a Filio, ita nec *nosse*. Proinde, tanquam se ipsum dicens, Pater genuit Verbum sibi coaequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in eius Verbo quam in se ipso. Hoc est ergo omnino Verbum, quod Pater, non tamen est Pater, quia iste Filius, ille Pater. Sciunt ergo invicem Pater et Filius, sed ille gignendo, iste nascendo. Et omnia quae sunt in eorum scientia, in eorum sapientia, in eorum essentia, unus-

quisque eorum simul videt, non particulatim aut singillatim, velut alternante conspectu hinc illinc, et inde huc et rursum inde, vel inde in aliud atque aliud, ut aliqua videre non possit, nisi non videns alia; sed omnia simul videt, quorum nullum est, quod non semper videat» et sciat. «Eius itaque scientia inamissibilis et invariabilis est. Nostra vero scientia et amissibilis est et receptibilis, quia non hoc est nobis *esse*, quod *scire*. Propter hoc, sicut nostra scientia illi scientiae Dei dissimilis est, sic et nostrum verbum, quod nascitur de scientia nostra, dissimile est illi Verbo, quod natum est de Patre scientia». — Ex hac auctoritate clare ostenditur, scientiam Dei omnino invariabilem esse, sicut ipsa essentia Dei omnino invariabilis est; et quod Pater et Filius cum Spiritu sancto simul omnia sciunt et vident. Sicut ergo non potest augeri vel minui divina essentia, ita nec divina scientia. Et tamen conceditur, posse *scire* quod non scit, et posse *non scire* quod scit; quia posset aliquid esse subiectum eius scientiae, quod non est, et posset non esse subiectum aliquid, quod est, sine permutatione ipsius scientiae. Epilogu

CAP. II.

*An Deus possit noviter vel ex tempore scire
vel praescire aliquid.*

Hic opponitur a quibusdam ita: si Deus potest scire vel praescire quod nunquam scivit vel praescivit, potest ergo ex tempore aliquid scire vel praescire. — Ad Responsio. quod dicimus: potest quidem Deus scire vel praescire omne quod potest facere, et potest facere quod nunquam fiet. Potest igitur scire vel praescire, quod nunquam fiet nec est nec fuit. Nec illud scit vel scivit, neque praescit vel praescivit, quia scientia eius non est, nisi de his quae sunt vel fuerunt vel erunt; et praescientia non est nisi de futuris. Et licet possit scire vel prae-

¹ Vat. cum edd. 3, 5 *sub*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cod. D *minui*, cod. E *minui vel mutari*.

² Cap. 13. n. 22. Sequens locus est c. 14. n. 23: sed a

Magistro aliquae propositiones transponuntur et aliquae omituntur. Tertius locus est ibid. iterum c. 13. n. 22. — In ultimo textu solummodo Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 post *inamissibilis* addunt et *invariabilis*, refragante etiam originali. Immediate post pro *quod scire* legit Vat. *quod sapere vel scire*; originale *quod scire vel sapere*.

scire quod nunquam est nec erit; non tamen potest aliquid scire vel praescire ex tempore. Potest utique scire vel praescire quod nunquam est nec erit, nec illud scitum vel praescitum est ab aeterno; non tamen potest *incipere* scire vel praescire illud, sed ita potest modo scire vel praescire, sicut potest scisse vel praescisse ab aeterno. *Si enim dicas*, eum modo posse scire vel praescire quod ab aeterno non scivit vel praescivit, id est, ita quod ab aeterno non sciverit vel praesciverit, quasi utrumque simul esse possit; falsum est. *Si vero dicas*, eum posse modo scire vel praescire quod ab aeterno non scivit vel praescivit, id est, habere potentiam sciendi vel praesciendi ab aeterno et modo aliquid, nec illud tamen praescitum est vel futurum; verum est. Non potest ergo noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid, sicut non potest noviter vel ex tempore velle aliquid; et tamen potest velle quod nunquam voluit.

CAP. III.

Utrum Deus possit scire plura, quam scit.

Item a quibusdam dicitur Deus posse plura scire, quam sciat, quia potest scire omnia quae scit, et potest aliqua facere, quae nunquam erunt, et illa potest scire. Non enim aliqua incognita facere potest. Si vero omnia essent, quae modo sunt, et alia quaedam faceret, quae non sunt nec erunt, et illa omnia sciret, pro certo plura sciret, quam modo sciat. Nec tamen eius scientia augeri potest¹, quia hoc totum fieri posset sine mutabilitate scientiae. Constat ergo, Dei scientiam omnino esse immutabilem nec augeri posse vel minui, sed ei subiecta.

CAP. IV.

Quod Deus et semper et simul scit omnia.

Ei vero quod praedictum est, scilicet quod Deus omnia semper videt et simul, videtur obviare, quod

ait Hieronymus in expositione Habacuc²: « Absur- Hieronymus.
dum est, inquit, ad hoc deducere Dei maiestatem, ut sciat per momenta singula, quot culices nascentur, quotve moriantur, quota pulicum et muscarum sit multitudo, quotve pisces natent in aquis, et similia. Non simus tam fatui adulescentes Dei, ut dum providentiam eius etiam ad ima retrudimus, in nos ipsos iniuriosi simus, eandem irrationabilium et rationabilium providentiam esse dicentes ». Hic videtur dicere Hieronymus, quod Deus illorum minimorum scientiam sive providentiam non habeat. Quodsi hoc est, tunc non omnia simul scit et semper. — Ex tali itaque sensu Explicatur.
illud dictum esse noverimus, ut Deum illa alternatim vel particulatim scire neget, nec per diversa temporum momenta sic illa cognovit, sicut per varia momenta illorum quaedam deficiunt, quaedam incipiunt. Neque illis aliisque irrationabilibus ita providet, quemadmodum rationabilibus. *Nunquid enim*, ut ait Apostolus³, *cura est Deo de bobus?* Et sicut non est cura Deo de bobus, ita nec de aliis irrationabilibus. Dicit tamen Scriptura, quia ipsi *cura est de omnibus*. Providentiam ergo et curam *universaliter* de cunctis, quae condidit, habet, ut habeat unumquodque quod sibi debetur et convenit. Sed *specialem* providentiam atque curam habet de rationabilibus, de quibus⁴ praecepta tradidit eisque recte vivendi legem praescripsit ac praemia promisit. Hanc providentiam et curam de irrationabilibus non habet. Ideo Apostolus dicit, quia *non est cura Deo de bobus*. Providet tamen omnibus et curat, id est gubernat omnia, *qui omnibus solem suum oriri facit et pluviam dat*⁵. Scit itaque Deus, quanta sit multitudo pulicum, culicum ac muscarum et piscium, et quot nascentur, quotve moriantur; sed non scit hoc per momenta singula, immo simul et semper⁶ omnia, neque ita scit, ut eandem habeat providentiam irrationabilium et rationabilium, id est, ut eodem penitus modo provideat irrationabilibus et rationabilibus. Rationabilibus enim et praecepta dedit et Angelos ad custodiam delegavit.

Simul itaque et immutabiliter scit Deus omnia quae fuerunt et sunt et erunt, tam bona quam mala; praescit quoque omnia futura, tam bona quam mala.

¹ Cod. D addit *vel minui*.

² Ad c. 1, 14.

³ I. Cor. 9, 9; alius locus est Sap. 12, 13.

⁴ Intellige: respectu quorum dedit septem praecepta posteriora decalogi. Haec est lectio codd. et ed. 1; aliae edd. minus bene omittunt *de*, quia tunc sensus verborum idem est cum eo,

quem exprimunt verba, quae sequuntur: *eisque recte vivendi legem praescripsit*.

⁵ Respicitur Matth. 5, 45: Qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.

⁶ Solummodo Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 *semel*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXXIX.

De perfectione divinae scientiae.

Praeterea quaeri solet, utrum scientia Dei possit augeri vel minui.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de scientiae divinae *certitudine*, hic agit de *perfectione*. Et quoniam vere perfectum est cui non est possibilis additio¹, ideo Magister quaerit, utrum divina scientia possit augeri vel minui. Et habet haec pars tres partes. In *prima* Magister quaerit et determinat, quod divina scientia non recipit augmentum nec diminutionem nec alterationem, sed omnia simul et uno aspectu cognoscit. In *secunda* opponit contra hoc, quod divina scientia non potest augeri, per hoc, quod videtur aliquid posse scire ex tempore, et

determinat, et hoc facit secundo capitulo, ibi: *Hic opponitur a quibusdam*. In *tertia* obicit auctoritate Hieronymi contra hoc quod dictum erat, divinam scientiam esse respectu omnium, et hoc ibi: *Ei autem quod praedictum est, scilicet quod Deus etc.* Et quaelibet harum trium partium potest subdividi, quia primo in eis opponit et secundo solvit; tamen in secunda ponit duplicem responsionem, et in *tertia* post responsionem subiungit epilogationem, ultimo capitulo².

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quaeritur de perfectione divinae cognitionis, et circa hoc duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de perfectione divinae cognitionis quantum ad numerum cognoscibilem.

Secundo quaeritur de ipsa quantum ad modum cognoscendi.

Quantum ad primum quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum Deus cognoscat alia a se.

Secundo quaeritur, utrum Deus cognoscat omnia alia a se.

Tertio, utrum Deus possit scire vel praescire plura, quam sciat.

ARTICULUS I.

De perfectione divinae cognitionis quantum ad numerum cognoscibilem.

QUAESTIO I.

Utrum Deus cognoscat alia a se.

Quod autem Deus cognoscat alia a se, ostenditur *auctoritate et ratione*.

1. *Auctoritate* sic: Psalmus³: *Qui plantavit Fundamenta. aurem non audiet: aut qui finxit oculum non con-*

siderat? quasi dicat, hoc est impossibile, quod det aliis potentiam cognoscendi, et ipse non cognoscat.

2. Item, Ecclesiastici vigesimo tertio⁴: *Domino Deo antequam crearentur omnia sunt agnita, sic*

¹ Cfr. supra pag. 342, nota 5.

² Supple cum Vat. *ibi: Simul itaque.*

³ Psalm. 93, 9.

⁴ Vers. 29.

et post perfectum respicit omnia: ergo si non creat se, sed aliud, non tantum cognoscit se, sed etiam aliud.

3. Item, hoc probatur *ratione ostensiva* sic: omne produciens res secundum ordinem et libertatem producit eas praecognoscens¹ — si enim producit ordinate, necesse est, quod producat secundum sapientiam; rursum, si secundum libertatem, necesse est, quod secundum sapientiam propriam, non alienam — ergo in ipso est omnium cognitio.

4. Item, in entibus est status², ergo pari ratione et in cognoscibilibus; sed primum ens, in quo est status, est principium, a quo est omnis entitas, et sine quo nihil est, nec aliquid est nisi ab eo: ergo eadem ratione in primo cognoscente, si status est, necesse est, quod ab ipso sit omnis cognitio, et quod per ipsum omnia cognoscantur, et sine ipso nihil. Si ergo «propter quod unumquodque, et illud magis³»: patet etc.

5. Item, hoc ipsum ostenditur per impossibile, quia si non cognoscit aliud a se, aut ergo quia non potest, aut quia non vult. Non quia non vult, quia in Deo voluntas non praecedit cognitionem: ergo quia non potest. Sed omne cognoscens, quod non potest cognoscere aliquid, quod est cognoscibile, habet cognitionem deficientem et arctatam; quod impossibile est esse in Deo: ergo etc.

6. Item, nihil potest Deus, nisi quod novit, alioquin aliquid posset ignorans, quod absurdum est: ergo si non novit aliquid aliud a se⁴ nec in se potest, cum non sit supra se, ergo nihil in toto mundo potest: ergo Deus est impotentissimus, quod est absurdissimum dicere.

SED CONTRA hoc 1. opponitur secundum *rationem Philosophi* in duodecimo Metaphysicae⁵: «Intelligibile est perfectio intellectus»: ergo si Deus intelligit aliud a se, intellectus eius perficitur ab alio; et si hoc, tunc sequitur triplex inconveniens:

primum, quod eius cognitio vilescit, cum perficiatur a re minus nobili, quam sit Deus; secundum, quod eius cognitio vel ipse Deus transmutatur, omne enim quod ab alio perficitur, habet potentiam passivam, quae est principium transmutandi; et tertium inconveniens est, quod Deus non sit sua actio, cum actio sit a perfectione, et Deus alio perficiatur etc.

2. Item, si Deus cognoscit aliud a se, cum omne quod est in Deo⁶, sit idem quod Deus, necesse est, quod illud quod cognoscit, sit extra Deum: ergo si cognoscit aliud, cognoscit aliquid extra se. Et ex hoc similiter oritur triplex inconveniens, scilicet quod cognitio eius sit indigens exteriori, sit etiam transmutabilis, et quod sit aliud quam ipse; quae omnia sunt inconvenientia.

3. Item, ostenditur illud idem per *rationem cognoscendi*, quoniam ratio cognoscendi est ipsa veritas; sed veritas idem est quod rei entitas, ut dicit Augustinus⁷: ergo nihil cognoscitur a Deo nisi ens. Sed Deus nihil cognoscit nisi ab aeterno: ergo nihil cognoscitur ab ipso nisi ens, quod est ab aeterno; sed tale est unum solum, scilicet ipse Deus: ergo etc.

4. Item, *ratio cognoscendi* est assimilatio — ubi enim est cognitio, necesse est, quod ibi sit assimilatio cognoscentis ad cognoscibile⁸ — ergo ubi summa cognitio, ibi summa assimilatio; sed Dei cognitio est summa et perfectissima: ergo debet attendi secundum summam assimilationem. Sed nihil summe assimilatur Deo nisi ipse: ergo solum se ipsum cognoscit.

5. Item, videtur quod nulla necessitas sit ponere, Deum cognoscere alia a se, quoniam, sicut potentia se habet ad productionem, ita intelligentia ad cognitionem; sed Dei potentia, etiamsi nihil producat, non est minus potens: ergo si intelligentia Dei nihil aliud a se cognoscat, nihilominus est summe intelligens.

¹ De hac propositione cfr. supra pag. 600, nota 2. Verba secundum ordinem sic explicanda sunt: ordinate destinando in finem determinatum. De connexu inter ordinem et sapientiam, cuius mox fit mentio, respice illud Aristot., I. Metaph. c. 2: Non enim ordinari (ἐπιτάττεσθαι), sed ordinare (ἐπιτάττειν) oportet sapientem.

² Cfr. supra pag. 78, nota 2. — Post pauca pro cognoscibilibus plures codd. ut K V Y Z bene cognoscentibus.

³ Aristot., I. Poster. c. 2.

⁴ Vat. cum cod. cc hic addit nec potest supra aliud a se; cod. bb non potest aliquid aliud a se; in ceteris codd. et ed. 1 nihil additur. Mox pro cum non sit multi codd. cum sit; perperam.

⁵ Text. 51. (XI. c. 9.), ubi pro erronea sententia, quod primus intellectus non intelligit alia a se, haec affertur ratio: «Deinde dilucidum, quod aliquid aliud honorabilius esset quam intellectus, id scilicet quod intelligitur». Averroes in Comment. de hoc textu ait: «Quapropter erit aliud ens nobilius isto; intellectum enim est perfectio intelligentis». — Triplex inconveniens, quod S. Doctor mox commemorat, insinuat etiam ab Aristot., loc. cit. — Pro intellectus eius perficitur ab

alio codd. A I T intellectus eius perficitur ab illo, cod. bb ab aliquo. In fine argumenti pro perfectione i. e. forma (de quo cfr. supra pag. 84, nota 7.), Vat. cum edd. 4, 5 perficiente, et subinde eadem Vat. cum cod. cc omittit alio.

⁶ Verba est in Deo Vat. non absque auctoritate codd. immutavit in cognoscit Deus, simul suo nomine inserens ante verba praecedentia omne quod particulam non, ut rationabilem redderet suam lectionem. At nostram lectionem, quam ex codd. K V X restituimus, veram esse, evidens est nec non ex contextu probatur.

⁷ Libr. II. Soliloq. c. 5. n. 8: Nam verum mihi videtur esse id quod est. — Maior huius argumenti sic exprimi solet: Quidquid cognoscitur, cognoscitur sub ratione veri. — Pro intelligentia ultimae propositionis huius argumenti: sed tale est etc., non inutile erit illud August., 83 Qq. q. 46. n. 2. afferre, ubi S. Doctor ideas Platonicas falso acceptas impugnans sic eloquitur: Non enim extra se quidquam positum intuebatur, ut secundum id constitueret, quod constituebat; nam hoc opinari sacrilegum est.

⁸ Aristot., VI. Ethic. c. 1: Siquidem ex similitudine quadam et affinitate cognitio existit ipsis (scil. potentiis animae).

6. Item, bonitas creaturae comparata ad bonitatem Creatoris est sicut punctus ad lineam, ergo similiter veritas ad veritatem; sed si intelligatur punctus amoveri a linea, non est linea minor nec imperfectior: ergo si Deus veritatem suam cognoscit sine veritate creaturae, nihilominus sua cognitio perfecta est.

CONCLUSIO.

Deus cognoscit aliud a se, at non per aliud, sed per se.

RESPONDEO: Dicendum, quod *pium* et *necessarium* est dicere, quod Deus aliud a se cognoscit: *pium* quidem, quia omnis rectus animus hoc dicit, quia non latet Deum quod cognoscit noster animus; *necessarium*, quoniam non potest opus latere sapientissimum opificem. Et ideo oppositum dicere est impium et impossibile.

Et propterea ad intelligentiam obiectorum notandum, quod *cognoscere aliud* est dupliciter: aut per *aliud a se* cognoscente, aut *per se*. Quando cognoscens cognoscit aliud et *per aliud*, tunc verum est, quod perfectionem habet aliunde, et tunc eius intellectus est in potentia et recipit aliunde perfectionem et ideo additionem et transmutationem, et hoc omnino impossibile est circa Deum. Est iterum aliud cognoscere *per se*; et tunc cognoscens est actus¹ respectu cognoscibilis, et tunc non recipit perfectionem a cognoscibili, sed magis e converso.

Et hoc modo ponimus Deum cognoscere aliud a se *per se ipsum*.

1. Et sic non procedit prima ratio, sed secundum primam viam, et intellexit ita Philosophus, si *verum* dixit.

2. Ad illud quod obiicitur secundo, quod si Deus cognoscit aliud a se, ergo aliquid extra se; dicendum, quod cognoscere aliquid *extra se* est tripliciter: aut per aliquid conceptum² ab extra, et sic *dependet* cognitio ab extrinseco, et sic non est possibile ponere in Deo; aut cognoscere aliquid extra, quia aspectus cognoscentis *deflectitur extra*, sicut cognoscit Angelus; aut quia illud quod est aliud et diversum, *habet ortum ab intra*, et ita quod est extra cognoscitur per omnino intrinsecum, et hoc modo cognoscit Deus, scilicet per exemplar, quod

est idem quod ipse, a quo res cognoscuntur. Et hoc modo nihil valet obiectio.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod ab aeterno fuit unum solum ens; dicendum, quod duplex est rei *esse*, scilicet *in se*, et *in sua causa*, id est in proprio genere, et in exemplari. Et ad cognitionem rei sufficit existentia eius in causa sive in exemplari; et quia per exemplar repraesentatur, sicut futura est in proprio genere, ideo per existentiam in exemplari omnino cognoscitur, sicut futura est, nec aliter cognoscitur, postquam facta est. Quod ergo *obiicitur*, quod ab aeterno fuit unum solum ens; dicendum, quod verum est, in proprio genere sive in esse actuali; multa tamen fuerunt in causa, et esse illud erat ratio cognoscendi secundum utrumque modum essendi.

4. Ad illud quod obiicitur quarto de assimilatione, dicendum, sicut supra dictum fuit in quaestione de ideis³, quod ad cognitionem requiritur assimilatio, non per convenientiam in genere vel specie, sed secundum rationem *exprimendi*. Et quoniam divina veritas una et summa expressione exprimit se et alia; ideo summa assimilatio est, non tantum respectu sui, sed etiam respectu aliorum. Et ita patet illud.

5. Ad illud quod obiicitur, quod potentia dicitur perfecta, etiam si nihil faciat, ergo etc.; dicendum, quod non est simile de actu *faciendi* respectu *potentiae*, et *sciendi* respectu *intelligentiae*. Nam *facere* est actus ut actus et ut egrediens, qui non facit perfectionem, sed consequitur et attestatur; sed *scire* est actus ut habitus, qui significatur ut perfectio potentiae⁴. Quoniam igitur divina intelligentia est perfectissima, ideo non tantum *cognoscit* aliqua, sed omne quod potest cognosci, non autem *facit* omne quod potest fieri.

6. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod veritas creaturae nihil facit ad primam veritatem etc.; dicendum, quod verum est, et ideo aequae nobilis et perfecta erat prima veritas ante creationem veritatum aliarum, sicut post. Sed tamen ponere, quod aliqua veritas sit, et non sit a Veritate aeterna, est ponere primam veritatem non esse summam; sic⁵ ponere, aliquam veritatem esse, et non esse cognitam, tollit rationem perfectae veritatis, ut est ratio cognoscendi. Et ideo patet, quod de perfectione summae veritatis est cognitio creaturae, sicut et potentia producendi.

¹ Cod. T *actu*.

² Ed. I *acceptum*.

³ Dist. 35. q. 1. in corp. et ad 2.

⁴ Aristot., IX. Metaph. text. 16. (VIII. c. 8.) differentiam inter actionem *transeuntem* et *immanentem*, quae hic respicitur, sic proponit: « Quorumcumque itaque aliud quiddam praeter usum est id quod fit, *horum actus in eo quod fit, est*, ut aedificatio in eo quod aedificatur, et contextio in eo quod contextitur; similiter et de aliis, et omnino motus in moto.

Quorum vero non est aliud quoddam opus praeter actionem, *in ipsismet actio est*, ut visio in vidente, et speculatio in speculante, et vita in anima ». Ex his responsio S. Doctoris facile intelligitur. Nam *facere* ut actio transiens praesupponit perfectionem potentiae, et ideo *potentia*, sive faciat sive non, perfectissima et actus purus esse potest; at *scire*, ut actio immanens, perfectissimum et actus purus esse nequit, nisi in ipso comprehendatur actualis cognitio omnium rerum.

⁵ Codd. A I Y *sed*.

SCHOLIUM.

I. Deum res creatas cognoscere non tantum secundum esse intelligibile, quod ab aeterno in ipso Deo habent, sed etiam secundum illud, quod in proprio genere habent, est communis sententia Scholasticorum, excepto, ut videtur, Aureolo, et manifeste a S. Doctore (hic ad 3.) assertitur. Res igitur etiam *in se ipsis* cognoscuntur, quatenus sunt *terminus* divinae cognitionis. Sed aliter dicendum, si verba *in se ipsis* intelliguntur de *medio* sive *ratione* cognoscendi. Distinguitur igitur medium *quo*, et medium *in quo*. Medium *quo* est id quod potentiam cognoscentem proxime habilem reddit ad cognoscendum, et vocatur etiam medium *non cognitum*, quod in nobis est species intelligibilis et etiam lumen intellectus agentis. Medium *in quo* (medium *cognitum*) est id quod cognitum ducit in cognitionem alterius rei, ut in speculo videntur res, et in principiis conclusiones. — Solam autem divinam essentiam esse medium, *quo* Deus cognoscit, evidens est et ab omnibus receptum; eandem *solam* esse etiam medium *in quo*, ita ut Deus omnia creata cognoscat in sua essentia ut in medio cognito, est sententia antiquorum Scholasticorum. Unde Alex. Hal. (S. p. I. q. 23. m. 3. a. 4.) dicit: « Scientia Dei, quae est *ad res*, non est *per res*; unde cum ipse sit causa immutabilis, per causam immutabilem et necessariam cognoscit etiam contingentia ». Consentiant S. Thomas (S. c. Gent. I. c. 48.), B. Albert., Richard. a Med. et S. Bonaventura (hic ad 2. et ad 6, a. 2. q. 1. argg. in fundam. et in corp.). — Bene autem notandum est, quod (hic ad 2.) dicitur de triplici modo, quo aliquid extra cognoscentem existens cognosci potest, ne quis putet, Deum ita res creatas cognoscere, ut eius scientia sit, sicut nostra, discursiva, vel ut aspectus cognoscentis deflectatur ad extra, « sicut cognoscit Angelus » (quod explicatur II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 1.).

Aliter censent plures auctores post exortas saeculo XVI. controversias de divinis auxiliis, qui docent, Deum res creatas, prout sunt in se ipsis, cognoscere non in se ut medio cognito, sed *immediate* in ipsis. Idem hoc principium applicant cum Suarez ad cognitionem contingentium conditionate futurorum, et dicunt, haec cognosci in *veritate ipsorum obiectiva*, ante et independentem ab omni decreto voluntatis divinae. Huic sententiae a multis contradictum est, et etiam a non paucis defensoribus scientiae mediae, inter quos est cl. P. Kleutgen S. I. in praeclaro suo opere: Institutiones theolog. Ratisbonae 1881, tom. I. n. 548.

II. Incidimus hic in quaestionem difficillimam, et a tribus saeculis inter theologos valde agitatam, de *ratione* sive *medio*, quo Deus cognoscit contingentia libera absolute vel conditionate futura. Nostrum non est de tot sententiis, circa hanc rem in medium prolatis, iudicare; sed sufficiat, ut *primo* praeter iam nominatam alias principales opiniones breviter referamus, et *deinde* sententiam S. Bonaventurae proponamus.

I. *Nominales* hanc quaestionem humano intellectui esse insolubilem affirmant, atque recurrunt ad infinitam intellectus divini perfectionem, cuius « aeternus oculus intuitivam omnium rerum visionem habet, immo, ut proprius loquar, ipse est incomprehensibilis quaedam intuitio, quae immediate super quamlibet rem actualiter vel possibiliter existentem simul fertur » (Gregor. Ariminens., hic q. 2. a. 2.). — *Nonnulli* inter antiquiores *Thomistas*, inter quos Capreolus et Caietanus, clavem ad revelandum hoc secretum se reperisse putant in verbis S. Thomae (S. p. I. q. 14. a. 13.), quod Dei « intuitus fertur ab aeterno super omnia, prout *sunt in sua praesentia-litate* », de qua sententia hic a. 2. q. 3. in Scholio nonnihil dicitur. — *Alii* scholae S. Thomae addicti nunc communiter tenent, Deum libera *absolute* futura cognoscere in suae voluntatis decretis ab intrinseco efficacibus, libera autem *conditionate* futura in decretis ex parte subiecti absolutis, ex parte obiecti

conditionatis (Gottl. Theolog. Scholast. tom. I. tr. 4. q. 5. dub. 5, q. 6. dub. 2.). — *Scotus* (hic q. unica, n. 23, d. 41. q. unica, n. 10, Report. d. 40 q. unica) docet, divinam essentiam repraesentare res, quatenus determinate futurae sunt, ex *determinatione* suae voluntatis. Hanc determinationem Mastrius (Disputat. theolog. tom. I. d. 3. q. 3. a. 8.) in sensu decreti concomitantis explicare nititur, quae expositio post eum a pluribus recepta est. Sed tum ipsa verba Scoti, tum auctoritas meliorum eius interpretum, ut Lycheti, Rada, Frassenii aliorumque plurimorum, probabiliorem reddunt aliam interpretationem, quae istam determinationem intelligit in sensu decretorum antecedentium, ita ut haec determinatio sit causa, quod res a statu merae possibilitatis transeant ad existentiam in futuro infallibiliter quidem habendam, sed ita ut contingentem et libere a sua causa proxima procedant.

2. S. Bonav. alio loquendi modo utitur, scilicet quod Deus « omnium *ideas* habet praesentes et simul, per quas cognoscit res futuras ita certitudinaliter, sicut si essent praesentes » (hic a. 2. q. 3.), sive aliis verbis: « Quia per *exemplar* (res) repraesentatur, sicut futura est in proprio genere, ideo per existentiam in exemplari omnino cognoscitur, sicut futura est, nec aliter cognoscitur, postquam facta est » (hic ad 3.). Haec formula loquendi, quod Deus in suis *ideis* futura omnia cognoscat, etiam nonnullis antiquioribus discipulis S. Thomae placuit (cfr. Mastrius, loc. cit. a. 1.), sed a Scoto (hic q. unica, n. 7.) improbat ea praecipue ratione, quia ideae repraesentent tantum res ut mere *possibiles*; item quia repraesentent eas solum ut *terminos simplices*, non autem, quatenus contingentem hi termini copulantur in propositionibus complexis. Hae rationes procedunt ex ea quam Scotus de ideis profitetur doctrina, sed non valent, supposita acceptione *idearum*, quam profitetur S. Bonav., ut supra d. 35. q. 1. in Scholio commemoravimus. *Idea* enim ab ipso in sensu largiore accipitur, quatenus repraesentat non tantum res in statu *possibilitatis*, sed etiam eas, quatenus in proprio genere existunt et determinationem divinae voluntatis praesupponunt. Sumsit ipse hanc idearum significationem ex Dionysio (de Div. Nom. c. 5. n. 8. in fine), qui secundum versionem Corderii docet: « Exemplaria (*παράδειγμα*) dicimus esse rationes in Deo substantificas rerum et unite praeeistentes, quas divinus sermo vocat praedefinitiones et divinas atque bonas voluntates, rerum definitrices et effectrices, secundum quas qui est supra substantiam omnia, quae sunt, praedefinivit et produxit ». Etiam S. Thom. interdum ideas in eodem largiore sensu accipit, ut de Verit. q. 3. a. 6, ubi distinguit « ideas quodammodo *indeterminatas* », quae respiciunt ea quae nunquam sunt nec erunt nec fuerunt, et ideam, quae « ad ea quae sunt vel erunt vel fuerunt producenda *determinatur* ex proposito divinae voluntatis » (cfr. ibid. a. 1, ubi idem locus Dionysii refertur, et S. p. I. q. 14. a. 13.). Favet etiam B. Albert. (hic a. 12.), qui in idea duplicem rationem distinguit, quatenus est *lux* ut ratio cognoscendi, et *vita* ut principium motus; et ut vita et lux est « principium universi esse creati ». In Summa autem p. I. tr. 15. q. 60. m. 4. a. 1. partic. 5. explicite dicit, quod Deus « per rationes exemplares cognoscit, ut dicit Dionysius ».

Quod autem S. Bonav., cum ideas dicit esse Deo rationem cognoscendi omnia alia ab ipso, causalitatem divinae voluntatis non excludat, sed praesupponat, ex multis locis manifeste apparet: v. g. hic a. 2. q. 4. inter alia dicit, quod scientia Dei comparatur « ad creaturam secundum rationem diversitatis et *causalitatis*, et ideo ad creaturam secundum rationem ideandi » (cfr. supra d. 36. a. 1. q. 1, praesertim arg. 1. in fundam. et ad 2, a. 2. q. 1.). — Omnino hoc confirmatur profunda doctrina eiusdem de *voluntate* ut causa rerum, infra d. 45. a. 2. q. 1,

ubi ad 2. dicitur: « In voluntate primo invenitur ratio actualitatis. Potentia enim et scientia, etsi habeant rationem causae habitualis, non tamen actualis nisi per voluntatem. Unde voluntas facit de scientia dispositionem sive facit, scientiam esse disponentem et potentiam exsequentem » (cfr. d. 40. dub. 7.). Docet etiam d. 45. a. 2. q. 2, quo sensu divina voluntas sit causa immediata omnium quae sunt, non excludendo causas secundas, et ibi (ad 4.) affirmat, quod voluntas Dei, plene cognita, sit sufficiens causa ad cognoscendum omnia alia. Unde S. Doctor non dissentit a S. Thoma, qui toties dicit, quod Deus omnia alia extra ipsum cognoscit, in quantum est eis causa (S. c. Gent. l. c. 49. 65. 67.), « et quod scientia Dei in tantum se extendit, in quantum se extendit eius causalitas » (S. l. q. 14. a. 11.). Idem saepe docent B. Albert., ut S. p. l. tr. 15. q. 60. m. 4. a. l. part. 3. ad 1, et Alex. Hal., S. p. l. q. 23. m. 3. a. 4.

Notandum autem, quod secundum verba S. Bonaventurae haec *causalitas* non videtur restringenda esse ad solam causam *efficientem*, quae supponit beneplacitum voluntatis (d. 40. dub. 7.), sed potius extendenda ad triplex genus causae, secundum quod res etiam *in Deo esse* dicuntur, « videlicet ut in *principio producente*, et sic sunt ibi ratione potentiae; ut in *exemplari exprimente*, et sic sunt ibi ratione notitiae; ut in *fine conservante*, et sic sunt ibi ratione voluntatis » (supra d. 36. a. 2. q. 1.). Explicite dicit, quod duo ad rationem exemplaris concurrunt, scil. ratio *potentiae* et *notitiae*, « non enim est exemplar Deus nisi eorum quae cognoscit et potest (ibid. ad 2, et

d. 36. dub. 1. et 4. et multa argg. in fundamentis quaestionum d. 35. et 36.). Hinc est, quod toties docet, omne verum dependere a prima causa exemplari (hic ad 6.), sicut omne ens a prima causa efficiente, omne bonum a prima causa finali; et quod toties in distinctionibus 35. 36. 38. 39. 40. praeter causam efficientem nominet primam veritatem omnem veritatem exprimentem. Speciatim, quando agitur de cognitione contingentium futurorum, ad perfectionem et claritatem luminis aeterni provocat, ut d. 40. a. 2. q. 1. ad 1. 2. 3, et d. 39. a. 2. q. 2.

Fundamentum huius doctrinae inconcussum est, scil. quod una simplicissima Dei essentia sub diversis rationibus intelligendi est causa efficiens, exemplaris, finalis totius ordinis rerum realis et idealis. Dissensio inter theologos tantum incipit, quando descenditur ad species et diversos modos huius causalitatis determinandos; nec hucusque inventum est systema, quod communi calculo approbatum est.

III. Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. l. q. 23. m. 3. per totum. — Scot. de hac et seq. q. hic q. unica; l. Report. d. 36. q. 1, et d. 38. q. 1. 2. — S. Thom., de hac et seq. q. l. Sent. d. 38. q. unica, a. 2. 3. 5; S. l. q. 14. a. 5. 6. — B. Albert., de hac et seq. q. l. Sent. d. 36. a. 4, d. 39. a. 9; S. p. l. tr. 15. q. 60. m. 3. — Petr. a Tar., l. Sent. d. 35. q. 1. a. 4. — Richard. a Med., l. Sent. d. 35. q. 3. — Aegid. R., de hac et seq. q. l. Sent. d. 35. princ. 1. q. 1. 2, d. 38. p. II. q. 1, d. 39. princ. 1. q. 3. — Durand., l. Sent. d. 35. q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. l. Sent. d. 35. q. 1. — Biel, de hac et seq. q. l. Sent. d. 35. q. 2. 4.

QUAESTIO II.

Utrum Deus cognoscat omnia alia a se.

Secundo, dato quod Deus cognoscat alia a se, quaeritur, utrum cognoscat omnia alia a se. Et quod sic, videtur:

1. Auctoritate Ieremiae decimo septimo¹: *Pravum est cor hominis etc.*, et post: *Ego Dominus scrutans corda et renes*; sed nihil incertius, nihil occultius nostris cogitationibus: ergo si has cognoscit, et omnia alia.

2. Item, ad Hebraeos quarto²: *Omnia sunt nuda et aperta oculis eius, ad quem nobis sermo.* Et iterum: *Vivus est sermo Dei et efficax*, usque ibi, *et non est aliqua creatura invisibilis in conspectu eius.*

3. Item, Ioannes ultimo³: *Domine, tu omnia nosti.*

4. Item, Augustinus tertio de Trinitate⁴: « Nihil fit visibile nec intelligibile, quod non de aula interiori atque invisibili summi Imperatoris aut iubeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem iustitiam poenarum et praemiorum, et gratiarum et meritorum ». Et si hoc: ergo omnia cognoscit.

5. Item, *ratione* videtur: quia quanto substantia est spiritualior atque simplicior, tanto plurium est cognitiva⁵; sed Deus est substantia simplicissima et spiritualissima: ergo est omnium cognitiva.

6. Item, Deus est creator et remunerator; sed in quantum creator est artifex, in quantum remunerator iudex; sed perfectus artifex cognoscit omnia producta, perfectus iudex omnia remuneranda: si ergo⁶ omnis creatura spectat ad artificium, et omne bonum et malum ad iudicium, ergo Deus omnem creaturam cognoscit, et omnem bonitatem et malitiam.

7. Item, impossibile est, aliquid esse, in quo non sit Deus per praesentiam essentiae, ut supra probatum est⁷, sed cuicumque praesens est per essentiam, et cognitionem: ergo impossibile est, aliquid Deo esse incognitum.

8. Item, si esset in una re ita, quod non in alia, esset eius essentia limitata: ergo si ita cognosceret, quod aliqua essent incognita, esset eius cognitio limitata et arctata, et ita imperfecta.

¹ Vers. 9. et 10, ubi Vulgata pro *hominis* exhibet *omnium*, et voci *renes* praemittit *probans*. — Mox pro *incertius* codd. 10 *interius*.

² Vers. 13. Textus sequens ibid. v. 12. et 13, ubi pro *aliqua creatura* Vulg. *ulla creatura*.

³ Vers. 17.

⁴ Cap. 4. n. 9. In textu originali pro *visibile nec intelligibile* legitur *visibiliter et sensibiliter*, et in fine *retributionum* pro *meritorum*.

⁵ Cfr. liber de Causis, prop. 10, et Aristot., III. de Anima, text. 3. seqq. (c. 4.).

⁶ Cum codd. D P Q (T a secunda manu) et ed. I posuimus *si ergo* pro *sed*, quod exstat in Vat.

⁷ Dist. 37. p. I. a. 1. q. 1. seqq. — In propositione minori, quae sequitur, inter verba *et cognitionem* supple: praesens est per. Ratio sententiae in hac propositione minori enuntiatae est, quia in Deo essentia idem est ac cognitio. Pro *cuicumque* multi codd. cum ed. I minus concinne *cuique*.

SED CONTRA: 1. Omne nobilius Deo est attribuendum; sed « quaedam melius est nescire quam scire », sicut dicit Augustinus in Enchiridio¹: ergo necesse est ponere, quod Deus illa non sciat.

2. Item, intellectus noster propter sui immaterialitatem non intelligit singularia — unde, ut Philosophus² dicit, « intellectus est universalium, et sensus singularium » — sed divinus intellectus multo magis est immaterialis quam noster: ergo si noster non intelligit singularia, nec divinus.

3. Item, noster habitus scientialis propter sui certitudinem non est nisi necessariorum, et non contingentium, quia dicit Boethius³, quod « scientia est eorum quae sui immutabilem existentiam sortiuntur ». Si ergo divina cognitio est multo certior quam nostra scientia, patet etc.

4. Item, quae necessitas est Deum ponere cognoscere omnia? Et videtur quod nulla, quia cognitio nostra non minus dicitur perfecta, si non cognoscit unam muscam: si ergo divina cognitio multo minus perficitur a scibili, non erit imperfecta, si non cognoscit ista vilia.

5. Item, sicut Deus est⁴ omnisciens, ita est omnipotens; sed potentia mali non est de omnipotentia nec de perfectione potentiae: ergo et similiter cognitio mali non est de perfectione scientiae, ergo etc.

6. Item, hoc ipsum ostenditur *auctoritatibus*, et primo auctoritate Habacuc⁵: *Mundi sunt oculi tui, Domine, ne videant malum* etc. Item, de malis dicitur Matthaei vigesimo quinto⁶: *Nescio vos*.

CONCLUSIO.

Deus cognitione simplicis notitiae omnia cognoscit, bona et mala, approbationis vero tantum bona.

RESPONDEO: Dicendum ad intelligentiam obiectorum, quod in Deo est notitia *approbationis*, et *simplicis notitiae*. Et notitia *approbationis* connotat complacentiam voluntatis. Hac non cognoscit Deus omnia, quia nec mala nec malos, sed tantum

bona et bonos: et de hac intelliguntur duae ultimae auctoritates⁷. Est alia cognitio *simplicis notitiae*; et haec quia habet rationem cognoscendi a Veritate, quae est lux summa, cui nihil potest occultari, nec etiam *tenebrae obscurantur ab ipsa*⁸, ideo de necessitate cognoscit omnia, magna et parva, bona et mala, sicut ostendunt rationes ad primam partem.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod omne nobilius Deo est attribuendum: dicendum, quod est melius *simpliciter*, et est melius *huic* et secundum statum. Dico ergo, quod omnia scire *simpliciter* melius et nobilius est; sed *homini corrupto*, qui accipit occasionem peccandi ex cognitione, melius est quaedam nescire. Ideo non sequitur, quod sit Deo attribuendum.

2. Ad illud quod obiicitur de immaterialitate intellectus, dicendum, quod hoc, quod non cognoscat singularia, non tantum venit ex immaterialitate, immo ex materialitate coniuncti et immaterialitate sua. Quoniam enim coniungitur corpori, ideo habet potentias, secundum quas dependet a corpore quantum ad operationem, et per quas intellectus, quamdiu est in corpore, exit ad exteriora, quia illae sunt mediae, scilicet sensus particularis et imaginatio. Quoniam ergo singulare non pervenit ad intellectum nisi per istas potentias, et ascensus per has est secundum abstractionem et depurationem, et abstractio facit de singulari universale⁹: ideo non potest singularia cognoscere ut intellectus; nisi intellectus sit separatus vel divinus.

3. Ad illud quod obiicitur de certitudine scientiae, dicendum, quod hoc non est propter certitudinem *simpliciter*, sed propter certitudinem *causata* a re. Et quoniam causatur certitudo in nostra cognitione vel¹⁰ pendet ex re, ideo non potest nostra cognitio esse certa, nisi res sit necessaria. Divina autem cognitio, quoniam a re non causatur nec dependet, ideo potest esse certa de re contingenti.

5. Ad illud quod obiicitur, quod potentia mali non est de omnipotentia: ergo etc.; dicendum, quod non est simile, quia rectitudo, manens rectitudo, est ratio *cognoscendi* malum; sed rectitudo non est *causa mali*, nisi declinando a rectitudine et defi-

¹ Cap. 17. n. 3. Et Aristot., XII. Metaph. text. 31. (c. 9.): Etenim quaedam melius est non videre quam videre.

² Multis locis. Cfr. I. Poster. c. 14. 20. 24. (18. 24. 31.); II. de Anima, text. 60. (c. 5.); I. Metaph. c. 1.

³ Libr. I. de Arithmetica, c. 1: « Est enim sapientia rerum, quae sunt suique immutabilem substantiam sortiuntur, comprehensio veritatis ». Idem docet Aristot., I. Poster. c. ult., et VI. Ethic. c. 3. 6.

⁴ Vat. cum cod. cc dicitur. Mox post *potentiae* Vat. adiungit *naturaliter*.

⁵ Cap. 1, 13, ubi Vulgata, omissa voce *Domine*, prosequitur: *ne videas malum*. Nostra lectio, ut testatur editio Hieronymi, alias erat in usu.

⁶ Vers. 12.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Quae afferuntur in 6. arg. ad opposit.

⁸ Psalm. 138, 12: Quia tenebrae non obscurabuntur a te.

⁹ Sicut intellectus in elicienda cognitione exteriorum per medias i. e. sensibiles potentias quasi exit et descendit ad exteriora, sic *singulare* sive species, quam singulare generat in medio et organo, intrat et ascendit a sensu particulari ad sensum communem indeque per phantasiam usque ad intellectum. Sic ascendens species abstrahitur et depuratur a conditionibus singularibus sive individuantibus. Cfr. Itiner. mentis in Deum, c. 2, et Aristot., III. de Anima, text. 39. (c. 8.). — Mox pro *ut intellectus* cod. O *noster intellectus*, et subinde multi codd. ut C G H K L O R S U V Y prosequuntur: *non sic intellectus separatus vel divinus*.

¹⁰ Pro *vel* cod. O *necessario*.

ciendo. Ideo *scire* malum est de perfectione scientiae, sed *posse* malum non est de perfectione potentiae.

4. Ad illud quod quaeritur¹, quae necessitas est

cognoscendi Deum omnia; dicendum, quod infinitas et immensitas veritatis, quae non patitur, aliquid latere Deum, sicut immensitas divinae praesentiae non patitur, aliquid absentari a Deo. Ad questionem ibid.

SCHOLION.

i. In hac generali quaestione Seraphicus solvit etiam problemata specialia, quae ab aliis magistris (ut Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 4-7.) distinctis quaestionibus tractantur. In specie solvitur (ad 2.) quaestio, utrum Deus *singularia* cognoscat, ubi tangitur etiam quaestio, utrum intellectus *noster* pro statu viatoris *directe* cognoscat singularia; quod S. Doctor negat cum Alex. Hal. (loc. cit. a. 6. ad 4.) et S. Thoma (S. I. q. 86. a. 1.). Aliter sentit Scotus (II. Sent. d. 3. q. 2. et passim) cum Durando aliisque. Cohæret haec opinionum differentia cum controversia de adaequato intellectus humani obiecto, utrum sit quidditas rei materialis, ut docet schola S. Thomae, an ens *communissime* sumtum, ut est ens *reale* in communi, non tantum quidditas rei sensibilis, uti Scotus censet; de quo diffuse disputatur in utriusque scholae libris philosophicis.

II. In respons. et in solut. ad 5. agitur breviter de cognitione *mali*. Quae hic tanguntur magis explicantur supra d. 36. a. 3. q. 1. 2, et infra d. 46. q. 4. 5. Antiqui Scholastici in hoc conveniunt, quod malum a Deo non cognoscitur nisi per aliud, « quia de ratione mali est, quod sit privatio boni, et sic nec definiri nec cognosci potest nisi per bonum » (S. Thom., S. I.

q. 14. a. 10. ad 4.). Fundamentum huius doctrinae est, quod « malum substantificatur in bono, et non solum in bono, sed etiam in bono quodam modo sibi opposito » (S. Bonav., II. Sent. d. 34. a. 2. q. 2.), et quod *purum* malum non est possibile, dicente eodem (loc. cit. q. 1.): » Ponere malum aliquod esse, quod nihil habeat de bono, non solum est perversitatis haereticæ, sed etiam manifestæ caecitatis et stultitiæ ». Hinc est, quod « quamvis malum non subsit divinae *productioni*, subest tamen *provisioni* » (infra d. 46. q. 5. ad 3.); et quamvis ut *privatio* non habeat nisi causam *deficientem* et nullatenus *in Deo* aliquam causam, tamen potest « esse in Dei praescientia, quae non est nisi veri. Ad hoc autem, quod aliquid sit in Dei praescientia, sufficit, quod *ipsum*, vel eius *causa*, vel eius *oppositum* sit in Deo tanquam in causa » (ibid. q. 4. ad 4.). Quod *posse* facere malum non sit de ratione potentiae, explicatur infra d. 42. q. 2.

III. Petr. a Tar., I. Sent. d. 36. q. 1. a. 1. 2, d. 38. q. 2. a. 2, d. 39. q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 35. q. 6, d. 36. a. 1. q. 1. 2, d. 38. q. 5. — Durand., I. Sent. d. 35. q. 1. 2. 3, d. 38. q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum Deus possit scire plura, quam sciat.

Tertio quaeritur, utrum Deus possit scire vel praescire plura, quam sciat. Et quod possit plura scire, ostenditur sic.

1. Nihil scitur nisi ens et verum²; sed multa Fundamenta. possunt esse, quae non sunt, et verificari, quae falsa sunt: ergo multa possunt sciri a Deo, quae tamen non sciuntur.

2. Item, quod possit plura praescire, videtur, quia praescientia est tantum futurorum; sed multa possunt esse futura, quae nunquam fient nec erunt: ergo multa possunt praesciri, quae non praesciuntur: ergo Deus potest plura praescire, quam sciat³.

SED CONTRA: 1. Quod non possit plura scire, Ad oppositum. videtur, quia scientia Dei est infinitorum, cum sit

infinite, sicut probatum est supra⁴; sed infinitis non possunt esse plura nec cogitari: ergo etc.

2. Item, si potest praescire plura, aut plura *incomplexa* sive plures res, aut plura *complexa* sive enuntiabilia. Non plura *incomplexa*, quia res scit Deus, etiamsi nunquam sint; scit enim omnia quae possunt fieri. Similiter non plura *complexa*, quia cuiuslibet contradictionis semper altera pars est vera, altera falsa⁵: ergo de complexis semper tot sunt vera quot sunt falsa: ergo qui scit omnia non potest scire plura, quia non possunt plura esse vera.

3. Item, quod non possit plura praescire, quam praesciat, videtur, quia quaecumque Deus praescit, simul praescit nec potest praescire nisi simul: si

¹ Codd. hanc solutionem ultimo loco ponunt, fortasse quia respondet ad quaestionem incidentem.

² Aristot., I. Poster. c. 2. de conditionibus ad *scire* requisitis disserens ait: Vera (scil. principia) quidem igitur oportet esse, quoniam quod non est, non est scire.

³ Vat. cum paucis mss. *praesciat*.

⁴ Dist. 35. q. 5.

⁵ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*, et I. Periherm. c. 6. (c. 7.), et IV. Metaph. text. 9. seqq. (III. c. 3.). — In initio huius argumenti post *Item* auctoritate codd. HMY bb restituimus *si*, quod Vat. omittit, quae et deinde pro *praescire* exhibet *scire*.

ergo potest plura praescire, quam praesciat, aut ergo *simul*, aut *successive*. *Simul* est impossibile, *successive* similiter impossibile, quia in aeternitate non est successio: ergo nullo modo.

4. Item, si potest plura praescire, ergo cum maior sit praescientia plurium saltem extensive, et quod potest esse maius potest augeri, ergo divina praescientia potest augeri; sed ubi augmentum, ibi mutatio et variatio: ergo divina scientia¹ potest mutari et variari.

CONCLUSIO.

Scientia approbationis et visionis potest esse plurimum, non autem scientia simplicis intelligentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum Deus possit plura praescire vel scire, aliter est indicandum de *praescientia* quam de *scientia*.

Nam, sicut dici consuevit, triplex est Dei cognitio, non quantum ad diversitatem cognitionum, sed connotatorum², scilicet cognitio *approbationis*, *visionis* et *intelligentiae*. Cognitio *approbationis* est solummodo de eis ad quae se extendit beneplacitum voluntatis, et hoc est solummodo de his quae fiunt et bona sunt; et haec absque dubio potest esse plurimum. Cognitio vero *intelligentiae* dicitur cognitio, qua Deus cognoscit omne possibile et sibi et aliis, et hac cognoscit Deus infinita; et haec nullo modo potest esse plurimum. Cognitio *visionis* est eorum quorum ab aeterno fuit praevisio³, et haec solum est eorum quae sunt vel fuerunt vel erunt; et haec cognitio potest esse plurimum, quam sit. Et quia eiusdem est haec cognitio, cuius est praescientia,

praescientia potest esse plurimum. — Concedendum ergo, quod quaedam scientia potest esse plurimum, quaedam non. Et per hoc patet responsio ad obiecta de scientia.

1. 2. Quod enim obiicit, quod scientia Dei est infinitorum, et quod nihil connotat circa incomple-^{Solutio oppositorum.}xum; dicendum, quod hoc verum est de scientia *intelligentiae*, sed non est verum de scientia *visionis*. — Quod autem obiicitur de praescientia, concedendum est, quod potest esse plurimum.

3. Quod autem obiicitur ad oppositum, quod si potest scire plura, aut simul, aut non simul; dicendum, quod simultas potest attendi dupliciter: ^{Distinctio.} aut quantum ad *substantiam* praescitorum⁴ sive cognitionem; sic est verum, quod *simul*, quia ab aeterno praescivit quaedam et ab aeterno potuit praescire plura et potest praescisse. Si autem attendatur simultas quantum ad *rationem paucitatis et pluralitatis*; sic est implicatio oppositorum, et sic est sensus, quod simul praesciat plura et pauciora. Et primo sensu obiectio habet veritatem.

4. Ad illud quod obiicitur, si potest plura praescire, quod potest praescientia augeri; dicendum, quod esto, quod *praescita* possent augeri, non tamen augeretur *praescientia*, quia uno et eodem praescit Deus et multa et unum, et plura et pauca. Tamen quamvis praescita possint *esse plura*, non ^{Notandum.}tamen possunt *augeri*, quia augeri est de paucioribus fieri plura; sed haec: *posse esse plura* habet duas causas veritatis: aut quia de paucioribus possunt fieri plura, aut quia ab initio potuerunt esse plura; et hoc ultimo sensu est oratio vera. Et ideo, cum procedat a pluribus causis veritatis ad unam, facit sophisma secundum consequens⁵.

SCHOLION.

1. Ad hanc quaestionem solvendam distinctione utendum est inter scientiam *simplicis intelligentiae* et scientiam *visionis*. Eandem quaestionem S. Thom. (S. I. q. 14. a. 15.) proponit sub titulo: utrum scientia Dei sit variabilis. Differentia, quae est inter solutiones antiquorum doctorum, in solo modo loquendi consistere videtur. Communiter enim receptum est: 1. quod scientia *simplicis intelligentiae* est omnino invariabilis; 2. item, etiam scientia *visionis* et *approbationis*, quatenus consideratur ex parte *cognoscentis*, 3. sed quatenus consideratur ex parte *rerum cognitarum*, cum Deus ab aeterno plura in tempore creanda sibi proponere potuisset, scientia visionis et « praescientia potest esse plurimum » (hic in corp., cfr. S. Thom., S. I. q. 14. a. 15. ad 2.). Hoc valet etiam de scientia *approbationis*, si acci-

pitur respectu rerum unquam existentium. Alii idem sic dicunt: scientia visionis est *invariabilis* in *sensu composito*, id est supposita determinatione voluntatis iam facta; *variabilis* autem in *sensu diviso*, sive ut separata ab illa determinatione. — Pro meliore explicatione cfr. supra d. 38. a. 2. q. 2; infra d. 41. a. 2. q. 2; et quoad solut. ad 2. infra d. 42. a. 2. q. 1. 2. Nam quod obiicitur quoad scientiam *complexorum*, quorum tot sunt falsa quot sunt vera, et falsa sunt praevisa sicut et vera, subtilitatem aliquorum posteriorum Scholasticorum non parum exagitavit eosque movit, ut solutionem hic datam negarent. Sed generalis responsio S. Doctoris sufficiens esse videtur. — Ad obiect. 4. duplex solutio datur. Prima patet, secunda procedit a distinctione inter *esse plura* et *augeri* sive *fieri plura*; illud potest

¹ Cod. T *praescientia*.

² Pro *connotatorum* Vat. cum cod. cc *cognitorum*.

³ Cod. T *praevisor*.

⁴ Scilicet quatenus sunt praescita. — Pro *praescitorum* sola Vat. *praescientiae*. Mox pro *potest praescisse* Vat. cum aliquibus mss. *potuit praescisse*.

⁵ De quo vide Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5.), ubi ad ostendendam falsitatem huius sophismatis inter alia et hoc exemplum affertur: Quemadmodum neque si febrilis calidus, etiam calidum necesse est febrile. — Paulo ante verbis *hoc ultimo* ed. I praefigit *in*; deinde pro *oratio* codd. P Q Z *omnino*.

concedi, quia locutio admittit *sensum divisum*, hoc autem non, quia importat *sensum compositum*.

Il. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 5. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. I. q. 14. a. 13. — B. Albert., hic a. 1. 8; S.

p. I. tr. 15. q. 64. m. 7. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. — Ægid. R., hic 4. princ. q. 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. unica.

ARTICULUS II.

De modo divinae cognitionis.

Consequenter est quaestio de secundo articulo, scilicet de modo divinae cognitionis. Et circa hoc quaeruntur tria.

Primo quaeritur, utrum Deus cognoscat se et

alia uniformiter.

Secundo, utrum cognoscat mutabilia immutabiliter.

Tertio, utrum cognoscat omnia praesenter.

QUAESTIO I.

Utrum Deus eodem modo cognoscat se et alia a se.

Quod autem cognoscat se et alia eodem modo sive uniformiter, ostenditur sic.

1. Scientia Dei est sua essentia, et suum *scire* Fundamenta est suum *esse*, ergo et modus cognoscendi est modus essendi; sed unus est modus essendi in Deo essentialis: ergo et unus modus cognoscendi.

2. Item, Deus se ipso et non alio cognoscit se, et se ipso et non alio cognoscit alia¹, ergo una et eadem ratione cognoscit se et alia; sed modus cognoscendi attenditur penes rationem cognoscendi: ergo si est eadem ratio cognoscendi se et alia, et idem modus, et sic etc.

3. Item, hoc ipsum videtur *per impossibile*, quia si alio modo cognoscit se, alio modo creaturas: ergo cum cognoscit se et creaturas, variatur in cognoscendo; ergo apud Deum est *transmutatio et vicissitudinis obumbratio*².

4. Item, si alio modo, tunc ego quaero: aut modus ille est *Creator*, aut *creatura*. Non *creatura*, quia cognitio et modus cognoscendi est aeternus; si *Creator*, aut dicit quid *personale*, aut quid *essentiale*. Non *personale*, quia omnis cognitio est communis tribus, ergo dicit quid *essentiale*: ergo si alius et alius modus, ergo alia et alia essentia; sed hoc est impossibile: ergo et primum.

CONTRA: 1. Deus cognoscendo alia a se, co-

gnoscit per ideam, se autem non cognoscit per ideam³: ergo si cognoscere per ideam dicit modum cognitionis, et se non cognoscit per ideam, patet quod alio modo cognoscendi; et sic etc.

2. Item, in cognitione, qua Deus cognoscit se, idem est cognoscens et cognitum et ratio cognoscendi; sed in cognitione, qua cognoscit creaturam, non est idem ratio cognoscendi cum cognito: ergo non idem modus⁴.

3. Item, nihil commune est Creatori et creaturae secundum rationem essendi, ergo neque secundum rationem cognoscendi: cum ergo aliud sit *esse* creaturae quam Creatoris, et alius *modus essendi*, ergo alia cognitione et alio modo cognoscitur⁵ quam Creator. Si ergo alio modo cognoscitur a Deo, et idem est *creaturam cognosci* et *Deum cognoscere*: ergo Deus alio modo cognoscit se et alia.

4. Item, omnis cognitio, in qua cognitum est nobilius, praesentius et intelligibilius, est cognitio nobilior, scilicet quantum ad *rem* et *modum*. Quantum ad *rem*, quia de re magis nobili; quantum ad *modum*, quia de re praesentiori. Sed in cognitione, qua Deus cognoscit se, cognitum est nobilius, praesentius et intelligibilius quam in cognitione creaturae: ergo nobilior cognitio quantum ad rem et modum.

¹ Cfr. Aristot., XII. Metaph. text. 39. et 51. (XI. c. 7. et 9.).

² Iacob. I, 17: Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio.

³ Cfr. supra d. 35. q. 1. et seqq.

⁴ Supple cum cod. Z *cognoscendi*. Immediate ante pro *ergo non* cod. V *ergo nec*

⁵ Intellige cum cod. Q (in marg.) *creatura*. Paulo inferius post *cognosci* in codd. L O repetitur *a Deo*.

CONCLUSIO.

*Una cognitione et eodem modo cognoscit
Deus se et alia a se.*

RESPONDEO: Dicendum, quod est quaedam co-
gnitio, quae causatur et ortum habet a cognoscibili;
et haec, quoniam a cognoscibili causatur et depen-
det, variatur secundum exigentiam cognoscibilis
quantum ad *rem* et *modum*¹. Est et alia cognitio,
quae secundum rem idem est quod cognoscens et
a cognoscibili non causatur nec dependet; et haec
accipit identitatem quantum ad *rem* et *modum* a
parte cognoscentis, non a parte cogniti.

Quoniam igitur divina cognitio a rebus non de-
pendet nec causatur, sed est idem quod Deus, et
Deus eadem essentia et eodem modo se habens:
ideo una cognitione et eodem modo cognoscit Deus
se et alia a se, quia *per se ipsum* nullo modo va-
riatum nec diversificatum.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum,
quod per respectum ad *cognoscentem* cognitio eo-
dem modo comparatur et eodem modo est, quia
secundum illam comparisonem habet *esse*²; et sic
procedunt primae rationes ostendentes, quod eodem

modo cognoscit se et alia. Per respectum ad *co-
gnitum*, licet sit eodem modo³, tamen alio modo
comparatur: nam ad Deum secundum rationem *iden-
tatis*, ad creaturam secundum rationem *diversi-
tatis* et *causalitatis*, et ideo ad creaturam secun-
dum rationem ideandi, ad Deum vero minime; et
hoc probant rationes inductae ad secundam partem,
quod alio modo comparatur, et hoc modo conce-
dendum est⁴. Si ergo inferat, quod alio modo sit,
ratio non valet, quia cognitio Dei non recipit mo-
dum essendi nec nobilitatem a cognito.

1. 2. Et sic patent duo obiecta de idea et di-
versitate. Solutio op-
positorum

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod nihil est
commune Creatori et creaturae; dicendum, quod
verum est de communitate⁵ secundum eandem com-
parationem; sed secundum aliam et aliam nihil pro-
hibet, quod aliquid sit veritas creaturae et simili-
tudo Dei, similiter, quod aliquid sit veritas Dei et
similitudo creaturae. Et quoniam ratio cognoscendi
accipitur penes utrumque modum, ideo cognitio po-
test esse communis.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, dicendum,
quod tenet, cum cognitio causatur a cognito; non
autem tenet, cum non causatur, sicut in proposito.

SCHOLION.

1. Quod ex parte *cognoscentis* uno eodemque modo et ea-
dem ratione cognoscendi Deus omnia cognoscat, evincitur ex
illo axioma (in fine corp.), quod « cognitio Dei non recipit
modum essendi et nobilitatem a cognito » (cfr. supra d. 35. q.
4. ad 4, q. 6. ad 2.). Hoc cohaeret cum alio principio: Quid-
quid recipitur per modum recipientis recipitur, licet *receptio*
alicuius rei ab extra nullo modo dici possit de Deo, cuius in-
tellectus est substantia et actus purissimus. — In solut. ad 3.
dicitur, quod *veritas creaturae* potest esse similitudo Dei, quod
explicatur supra d. 3. p. 1. q. 1. ad 1, q. 2. ad 3. 4; et quod
veritas Dei est similitudo creaturae, de quo vide d. 35. q. 1. 2.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 2. a. 1. 3, m. 4. a. 4. —
Scot., I. Report. d. 36. q. 1; de Primo principio, c. 4. concl.
9; Collat. 21. — S. Thom., I. Sent. d. 38. q. 1. a. 2; S. I. q.
14. a. 5. et in seqq. passim; S. c. Gent. l. c. 46. et passim; de
Verit. q. 2. a. 13. — B. Albert., hic a. 2, d. 36. a. 3; S. p. I.
tr. 15. q. 60. m. 2. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 36. q. 2. a. 1.
— Richard. a Med., I. Sent. d. 35. q. 7. in solut. ad argg. —
Egid. R., de hac et seq. q. d. 38. princ. 1. q. 2. — Henr.
Gand., S. a. 40. q. 45. — Durand., I. Sent. d. 35. q. 1. — Biel,
I. Sent. d. 35. q. 2. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Deus mutabilia immutabiliter cognoscat.

Secundo quaeritur, utrum Deus cognoscat mu-
tabilia immutabiliter. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo auctoritate Dionysii de Divinis Nomi-

nibus⁶: « Cognoscit Deus omnia immaterialiter ma-
terialia, impartite partita, uniformiter multa, immu-
tabiliter mutabilia ».

¹ Nam cognitio rei nobilioris est nobilior quam rei igno-
bilioris, et *modus* cognoscendi rem per praesentiam (intuitive)
nobilior quam *modus* cognoscendi per similitudinem vel per
abstractionem. Vide supra d. 3. p. 1. q. 1. fundam. 3.

² Simul audi: cognitio divina. — Aliis verbis: Deus co-
gnoscit se et alia uniformiter, quia cognoscit se et alia uno
eodemque medio, scil. sua essentia.

³ Ex codd. R (T a secunda manu) V aa et ed. I restitui-
mus vocem *modo*. Vat., quae hanc vocem suppressit, pro

eodem substituit *eadem*, paucis mss. suffragantibus. Paulo
inferius post *minime* cod. X repetit *secundum rationem ideandi*.

⁴ Codd. U X et hoc *concedendum est*; Vat. hoc modo
sunt concedendae. Eadem Vat. mox pro *sit* ponit *est sic*.

⁵ Plures codd. ut R S T W X *communicato*.

⁶ Cap. 7. § 2: Semel igitur divina sapientia cognoscens
cognoscit omnia, immaterialiter materialia, et non partite par-
tita, et multa universaliter (ἐνταύτως), ipso uno omnia et cogno-
scens et adducens.

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: «Eius scientia inamissibilis est et invariabilis»; sed omne tale immutabile: ergo etc.

3. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*, quia quod nobilius est Deo attribuendum est; sed nobilior est cognitio, qua cognoscitur res immutabiliter, quam qua cognoscitur mutabiliter: ergo etc.

4. Item, quod est in aliquo est in eo per modum eius, in quo est², et hoc verum est maxime in Deo, in quo omne quod est, est ipsum sive ipse Deus: ergo cum scientia rerum et ipsae res cognitae sint in Deo, et ipse sit omnino immutabilis: sunt ergo in Deo immutabiliter.

5. Item, ad hoc est ratio Augustini³, ducens *ad impossibile*: «Dei enim scire est suum esse, et scientia sua est sua essentia»: si ergo sciret mutabiliter, esset mutabilis, quod omnino in ipso est impossibile.

6. Item, ubi est mutabilitas, ibi nulla est certitudo, si ergo Deus sciret res mutabiliter, sciret incerte; sed incertitudo est conditio dedecorans cognitionem: ergo non haberet Dei cognitio perfectam nobilitatem.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Cum res est praesens, scit Deus, eam esse praesentem; et cum praeterita, scit eam esse praeteritam; et cum est futura, scit eam esse futuram, non praeteritam: ergo videtur, quod sicut nos cognoscimus res mutabiliter, ita et Deus cognoscat⁴.

2. Item, ad hoc quod scientia sit vera, necesse est, scibile et scientiam proportionari, alioquin non est vera scientia: cum igitur mutabilis ad immutabile non sit proportio, sed mutabilis ad mutabile, ergo Deus non cognoscit res mutabiles immutabiliter, sed mutabiliter; alioquin non vere cognoscit, ut videtur.

3. Item, «quidquid scitur, est verum⁵», ergo quod immutabiliter scitur, immutabiliter est verum; sed res mutabiles non habent veritatem immutabilem: ergo non possunt sciri immutabiliter.

4. Item, quia res sunt contingentes, ideo Deum praescire futura contingentia est contingens, sicut in praecedentibus ostensum est⁶: ergo quia res sunt mutabiles, Deum scire res mutabiles est mutabile: ergo mutabiliter cognoscit Deus mutabilia. Aut si non est hoc verum, quaero quare non? Et iterum,

quomodo potest illud intelligi, quod rei mutabilis sit scientia immutabilis?

CONCLUSIO.

Deus mutabilia cognoscit immutabiliter secundum actum sciendi, licet res secundum actum essendi sint mutabiles.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum Deus sciat res immutabiliter, hoc est dupliciter: quia haec dispositio⁷ *immutabiliter* potest determinare actum *sciendi Dei*, vel actum *essendi rerum*. Si actum *sciendi Dei*, sic omnino verum est, quod immutabiliter scit, quia circa eius actum et cognitionem non cadit *transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*⁸. Si autem determinet actum *essendi rerum*, sic falsum est de rebus mutabilibus, quia Deus scit eas mutabiles et novit ipsarum mutabilitatem, et scit, se habere nunc aliter⁹ quam prius; sed tamen *novit immutabiliter*. Distincti

Et ratio huius est, quoniam in eius cognitione non est *receptio*, non est *successio*, nec est *oblivio*; et ideo, quantumcumque res sint mutabiles, ipse¹⁰ non mutatur in cognoscendo mutabilitatem earum. Et quamvis nullum sit simile, potest tamen *cogitari*, si intelligatur vel cogitetur oculus fixus in pariete, qui se ipso videat transeuntes sine receptione et unico aspectu omnes videat et omnes motus ipsorum, quantumcumque res mutantur, tamen nec oculus mutatur nec eius cognitio; et sic est in Deo¹¹. *Exemplum* autem ad hoc intelligendum potest sumi a contrario sic. Quia enim *scientia causata* pendet a scibili, et non e converso, ideo potest esse mutatio circa *scientiam* per oblivionem et errorem et successivam considerationem, nulla facta mutatione in *scibili*. Sic contrario modo¹², quia *scientia divina* non pendet ex re scita, potest esse mutatio circa *scibile*, nulla mutatione existente in divina *scientia*; et tamen illa scientia totum scit. Ratio.

1. Et per hoc patet responsio ad primo obiectum de hoc quod scit fuisse, et esse. Dicendum enim, quod hoc dicit mutationem a parte *scibilis*, non *scientiae*. Notandum

2. Ad illud quod obiicitur de proportionem, dicendum, quod in specialibus conditionibus non oportet

¹ Cap. 13. n. 22. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

² Cfr. supra pag. 625, nota 3. De ipso argumento cfr. August., XI. de Civ. Dei, c. 10. n. 2.

³ Libr. XV. de Trin. c. 13. n. 22, ubi principia huius argumenti habentur. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

⁴ Cod. V verbo *cognoscat* praemittit *eas*.

⁵ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2. Ipsa Philosophi verba habes supra pag. 690, nota 2.

⁶ Dist. 38. a. 2. q. 2.

⁷ Pro *dispositio* ed. I *dictio*, Vat. *determinatio*. Paulo ante pro *dupliciter* eadem Vat. *duplex*, cod. cc *haec est duplex*.

⁸ Iacob. 1, 17.

⁹ Pro *aliter* plurimi codd. cum ed. I incongrue *cognitionem*; nonnulli codd. ut I (in marg.) et V retentae voci *aliter* praefigunt hanc vocem *cognitionem*, qua adiectione lectio redditur aequivoca.

¹⁰ Codd. F S T cum ed. I *ipsa*. Mox post *nullum* ed. I inserit *exemplum*.

¹¹ Cfr. Boeth., V. de Consol. prosa 6. Vide etiam S. Bonav., infra d. 40. a. 2. q. 1. ad l. 2. 3.

¹² Cod. O *Sic e contrario in Deo*.

tet proportionari etiam scientiam causalam, quia rei corporalis est scientia spiritualis; sed sufficit, quod sit proportio in veritate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quidquid scitur, est verum: ergo quod scitur immutabiliter, immutabiliter est verum; dicendum, quod hic est *accidens*¹. Quamvis enim scientia requirat veritatem in scito de ratione suae intentionis generalis, maxime scientia respectu enuntiabilis; tamen scientia non dicit semper conformitatem in immutabilitate, maxime divina scientia, quae a scibili non dependet.

4. Ad illud quod obiicitur, quod futurum con-

tingens non praescit Deus necessario; dicendum, quod non est simile tum ex parte *actus praesciendi*, ^{Notandum} tum ex parte *dispositionis*. Ex parte *actus* non est simile, quia *praescire* semper notat² rei eventum; sed *scire* non semper connotat rei existentiam; scilicet enim Deus quae potest facere, et nunquam faciet. *Practerea*, non est simile de *dispositione*, quia modus immutabilitatis respicit actum, sed contingens respicit non tantum *actum*, sed *ordinationem* ad futurum; et *actus* quidem divinae cognitionis est immutabilis et necessarius, sed comparatio ad futurum contingens est contingens.

SCHOLION.

Solutio huius et sequentis quaestionis dependet a principio communiter recepto, quod Deus, cuius scientia non dependet a rebus, sicut nostra, res cognoscat non secundum modum earum, sed secundum modum suum; ergo mutabilia immutabiliter, contingentia infallibiliter, temporalia aeternaliter. — Inter antiquos Scholasticos hanc quaestionem specialiter tractant Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 6, qui rem aliis etiam exemplis a creaturis acceptis illustrat, et B. Albert., S. p. I. tr. 15. q. 60. m. 4. a. 1. partic. 5. De quibusdam difficultatibus a Scotistis obiectis supra d. 38. a. 2. q. 2. in Scholio mentionem fecimus. — Pro intelligentia solutionis ad 4. notandum est, quod *prae-*

scientia futurorum a *scientia mutabilium* duplici ex capite differt, scilicet ex parte actus, quia actus *praesciendi* connotat rei eventum, non actus *sciendi* rei existentiam; et « ex parte dispositionis », quia in *praescientia* implicatur *ordinatio* eorum quae sunt contingentia, sed *scientia* per modum *immutabilitatis* tantum ipsum actum respicit.

Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 6. — S. Thom., S. I. q. 14. a. 15. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 15. q. 61. m. 6. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 38. q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum Deus cognoscat universa praesenter.

Tertio quaeritur, utrum Deus cognoscat omnia praesenter. Et quod sic, videtur.

1. Secundae Petri ultimo³ super illud: *Mille anni* etc., Glossa: « In agnitione divinae veritatis praeterita et praesentia et futura aequaliter praesentia sunt ».

2. Item, Augustinus super Ioannem⁴: « In veritate, quae manet, praeteritum et futurum non invenio, sed solum praesens, et hoc incorruptum ».

3. Item, quanto res est *praesentior*, tanto cognitio est nobilior, quia hoc facit ad nobilitatem cognitionis⁵; sed Deus omnia cognoscit nobilissime: ergo omnia quae cognoscit, praesentissime cognoscit.

4. Item, si non cognoscit omnia *praesenter*,

ergo non cognoscit omnia *simul*; quod si *simul*, tunc ergo in eodem *nunc* cognoscit omnia, et ita praesenter. Si autem non cognoscit *simul*, ergo unum post aliud; sed in omni tali cognitione est transmutatio: ergo in Dei cognitione caderet transmutatio, quod est omnino falsum et impossibile⁶.

CONTRA: 1. Praescientia non est nisi futuri, et ut futurum est: ergo si Deus cognoscit omnia praesenter, ergo nihil omnino praescit; sed praescit, ergo etc. *Si tu dicas*, quod improprie dicitur praescire; *contra*: in praescientia non sunt nisi duo, scilicet *scientia* et *antecessio* respectu cogniti; sed constat, quod in Deo proprie est scientia, constans est etiam, quod in ipso proprie est antecessio, quia proprie antecedit Deus omnia alia: ergo si cognoscit

¹ De hac fallacia cfr. supra pag. 58, nota 5. — Codd. aa bb addunt: *ut hic, scio Deum esse multipliciter: ergo verum est, Deum esse multipliciter.*

² Ed. 4 connotat.

³ Vers. 8, ubi in Glossa Lyrani *virtutis* pro *veritatis*, et *constant* pro *sunt*.

⁴ Tract. 38. n. 10, ubi in textu originali *incorruptibiliter* pro *incorruptum*.

⁵ Cfr. supra d. 3. p. I. q. 1. fundam. 3.

⁶ Vide de hoc argumento Boeth., V. de Consolatione philosophiae, prosa 6.

alia a se proprie, ergo Deus praescit alia¹. ergo responsio illa nulla est.

2. Item, omne praesens secundum statum suae praesentialitatis est necessarium: ergo si Deus omnia cognoscit praesenter et semper praesenter, ergo omnia cognoscit necessario. Sicut ergo quod praesens est non potest non esse. ita, si Deus aliquid praescit, necesse est praescivisse, et si praescivit, erit: ergo necesse est esse².

3. Item; hoc ostenditur *per impossibile*, quia si omnia cognosceret praesenter, ergo plura simul, ergo simul se convertit ad multa; sed simplex, ad quod se convertit, totaliter se convertit: ergo cum unum intelligit, non potest in alterum.

4. Item, si cognoscit omnia praesenter: ergo simul scit duo contradictorie opposita; sed quidquid scitur est verum³: ergo duo contradictorie opposita sunt simul vera.

CONCLUSIO.

Deus cognoscit omnia praesenter, tamen praesentialitas non accipienda est a parte cognitorum, sed cognoscentis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *cognoscere omnia praesenter* dupliciter potest intelligi: aut⁴ quod notetur praesentialitas a parte *cognitorum*, et sic est
 Conclusio 1. falsa, quia non cognoscit, omnia esse vera *praesenter et simul*; aut ita, quod notetur praesentialitas a
 Conclusio 2. parte *cognoscentis*, et sic habet veritatem.

Et ratio huius est, quia Deus omnium ideas Ratio. habet praesentes et simul, per quas cognoscit res futuras ita certitudinaliter, sicut si essent praesentes. *Et iterum*, super omnes illas simul et praesenter se convertit, et ita simul et praesenter cognoscit. *Et iterum*, praesens suae cognitionis est praesens simplicissimum, quod circumplectitur omnia tempora⁵. Ex his tribus rationibus simul iunctis dicitur Deus omnia praesenter cognoscere. — Et rationes istae totum habent ex hoc, quod praesentialitas divinae Notandum cognitionis, quae quidem aeternitas est, est *simplex et infinita*. Quia *simplex* est, ideo semper praesens; quia *infinita*, ideo sunt ei omnia praesentia. Et *exemplum* huius ponitur in praesentialitate Dei quantum ad rerum *existentiam*, secundum quam Deus totus est in una⁶, et ita est in una, ut nihilominus sit et in alia; et hoc est, quia simplex et infinitus. — Ideo Deus iudicat, aliquid *esse futurum*, sed non *futurum sibi*; et omnia *praesenter* cognoscit, et tamen nihilominus *praescit*.

1. 2. Et per hoc patet primum et secundum, quia procedunt, secundum quod praesentialitas est dispositio rei cognitae in *sua natura*, non in *cognitione divina*. Solutio opositorum

3. Patet etiam tertium, quia hoc⁷ est simplex et infinitum, et in uno multa cognoscit; ideo simul supra multa se convertit.

4. Quod obiicitur de oppositis, similiter patet, quia quamvis cognoscat opposita simul ex parte sua, tamen scit, unum alteri esse impossibile, unum tamen alteri posse succedere.

SCHOLION.

I. Deum omnia cognoscere *praesenter*, ab omnibus theologis catholicis docetur; sed multum disputatum est de duabus quaestionibus connexis, quarum *prima* est, quomodo ista *praesentialitas sit intelligenda*; *secunda* vero, utrum eadem sit Deo *ratio cognoscendi* res creatas.

Quoad primam quaestionem S. Thom. (S. I. q. 14. a. 13, q. 57. a. 3; S. c. Gent. I. c. 66. 67; de Verit. q. 2. a. 13; I. Sent. d. 38. q. unica, a. 5.) docet: «Omnia quae sunt in tempore, sunt Deo ab aeterno praesentia non solum ea ratione, qua habet rationes rerum apud se praesentes, ut quidam dicunt, sed quia eius intuitus fertur ab aeterno super omnia, prout *sunt in sua praesentialitate*» (Sum. I. q. 14. a. 13.). Haec secunda ratio multis displicuit, inter quos Petrus Ioan. Olivi Ord. Min. eo progressus est, ut illam sententiam tanquam *haereticam* censura-

verit. At contra censores ipsius Petri Ioannis hanc censuram reprobarunt ut *erroneam* (D'Argentré, Collectio iudiciorum tom. I. pag. 229, ed. Paris. 1728). Etiam Scotus (hic. q. unica, n. 9.) non nisi primam illam rationem praesentialitatis admittit et docet, quod infinita aeternitatis duratio, quae omne tempus supergreditur, non nisi *potentia*, minime autem *actu* relationem coexistentiae ad res futuras habeat; quippe quia quod non *existit* nullatenus *coexistere*, vel fundamentum *relationis* coexistentiae esse possit. Scoto favet etiam Alex. Hal. (S. I. q. 23. m. 4. a. 3.), eumque sequuntur non tantum Durandus et Nominales, sed etiam plurimi posteriores theologo ex omnibus fere scholis.

Nihilominus sententiam S. Thomae, recte intellectam, verissimam Deoque dignissimam reputamus et omnino confor-

¹ In Vat. et cod. cc desideratur conclusio: *ergo si cognoscit alia a se proprie, ergo Deus praescit alia*. Paulo ante pro *quia proprie* cod. W *qua proprie*.

² Cfr. Anselm., de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 4. c. 4.

³ Cfr. supra pag. 690, nota 2.

⁴ Cod. R post *aut* subiicit *ita*.

⁵ Cfr. August., 83 Qq. q. 17. et 19, nec non in Ioan.

tract. 38. n. 10, et Enarrat. in Psalm. 101. n. 10, et in Psalm. 121. n. 6; Anselm., Proslog. c. 20, et de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 1. c. 5. — Paulo superius pro *quod* codd. A I *quia*, et paulo inferius pro *totum* Vat. cum paucis mss. *ortum*.

⁶ Pro *una* cod. M *unaquaque re*.

⁷ Scilicet illud simplex, quod totaliter se convertit super obiectum suae cognitionis; et loquitur de Deo.

mem doctrinae S. Augustini, S. Gregorii, S. Anselmi et S. Bonaventurae. Tota difficultas versatur circa rectam intelligentiam huius profundae positionis. Unde haec pauca praenotamus.

1. Aliud est *nunc* (sive instans praesens) temporis, aliud *nunc* aevi, aliud *nunc* aeternitatis, ut bene explicat Alex. Hal. (S. p. I. q. 13. m. 9. a. 4. § 3.). Sufficit hic dicere, quod *nunc temporis* est instans indivisibile, raptim fugiens, quod copulat tempus prius cum posteriore; *nunc aeternitatis* est ipsa aeternitas, quae ratione infinitae simplicitatis est *tota simul* et *indivisibilis*, et hac ratione similis instanti indivisibili temporis, ratione vero immensitatis illimitatae omnes durationes temporis et aevi eminentissime in se complectitur et superexcedit.

2. Intellectio divina, cum sit substantia, eandem mensuram habet, quam ipsa divina substantia, unde etiam « praesentialitas divinae cognitionis, quae quidem aeternitas est, est simplex et infinita » (hic in corp.). Intellectio autem humana, quae est accidens, mensuratur tempore, substantia autem animae mensuratur aevo.

3. Alia est praesentia, qua res *corporales*, vel in genere res, quae tempore mensurantur, sibi coexistunt, alia, qua *Deus* rebus coexistit, alia, qua res *temporales* et differentiae temporis Deo coexistunt. Ut res corporales sibi sint praesentes, praeter indistantiam *loci* requiritur, ut simul sint in eodem instanti *temporis*, cuius mensura dilabitur per partes sibi succedentes sive per differentias praeteritorum et futurorum, et non est nisi in instanti. Unde in hac coexistentia *pars* durationis succedentis est extra aliam eius partem, et nullum *instans* potest coexistere nisi *uni soli instanti* durationis rei coexistentis. Si mensura utriusque durationis est aequalis et in eodem fluxu temporis, tunc tota duratio unius coexistit toti durationi alterius, sed ita, ut pars unius durationis tantum parti alterius coexistat. Si autem mensura utriusque est diversa, tunc non tantum *secundum partes*, sed etiam *ex parte* sibi coexistunt, vel nullatenus coexistunt: v. g. mensura horae coexistit quidem mensurae *anni*, cuius est pars, sed tamen nec *toti anno*, nec parti eius proportionatae indivisim, sed per successionem partium.

Aliter Deum coexistere omnibus rebus et mensuris temporum et locorum, manifestum est. Tota aeternitas *existit* per modum unius *indivisibilis* instantis, sine successione permanens et omnes successiones et mensuras temporis actu complectens et excedens. *Sic* est mensura divinae vitae et actionis ad intra; *sic* mensurat etiam omnes ad extra creaturarum rerum mensuras, unde in eodem simplicissimo et immenso *nunc* aeternitatis *coexistit* omnibus rebus, non tantum iis quae in mensura *temporis* sunt praesentes temporali *nunc* vel cuidam *parti* aeternitatis, quam nos *imaginamur*, sed etiam iis quae in mensura temporis et loci ab invicem distant secundum differentiam praeteritorum et futurorum. Immensa et indivisa aeternitas finitis rebus coexistit quidem *tota* propter *indivisionem*, sed non *totaliter* propter *excessum*, quia etiam aliis unquam existentibus rebus in *actu* coexistit, et aliis possibilibus in *potentia*.

Aliter denique ipsas *res creatas* et earum mensuram (tempus) aeternitati coexistere, tenendum est. Manifestum est, easdem pro mensura temporis, in qua sunt, et pro eo statu, in quo eorum duratio in omni instanti a differentia futuri fluit ad differentiam praeteriti, minime respondere toti aeternitati, nec eas virtute *suae durationis* posse coexistere eidem aeternitati. Sed quatenus haec finita mensura temporis circumplectitur et quasi includitur in altiore et supereminenti mensura aeternitatis, ad quam totum tempus non est nisi minimum instans, dici potest, quod etiam res temporales coexistant *toti aeternitati*, non autem *totaliter*. Sed *tò non totaliter*, dictum de coexistentia *rerum temporalium*, aliam rationem habet, ac dictum de coexistentia *Dei*. Deo enim convenit illa *coexistentia* per se, et *tò non totaliter* ratione *excessus* suae mensurae. Creaturae autem, cum non sint aeternae nec Deo coaeternae, illam coexistentiam non habent *ex se* et ratione suae durationis, sed ratione immensitatis et simplicitatis *aeternitatis divinae*, et *tò non tota-*

liter competit eis propter *defectum*, scil. propter *finem* suae durationis mensuram.

II. Licet S. Bonav. a plurimis auctoribus ad sententiam Scoti trahatur, praesertim ob solutionem dubii 3. distinctionis 35. (quam partem etiam Barthol. de Barberiis, Curs. theol. tom. I. disp. 5. q. 7. mordicus tenet); tamen ipsa verba Seraphici (hic et infra d. 40. a. 2. q. 1. ad 4, et d. 41. a. 2. q. 1. ad 4; Itiner. mentis in Deum, c. 5. circa finem) satis demonstrant, plene eum convenire cum Angelici sententia, sane intellecta. In Itinerario ita dicit: « Quia aeternum et praesentissimum, ideo omnes durationes *ambit* et *intrat*, quasi simul existens earum centrum et circumferentia. Quia simplicissimum et maximum, ideo totum intra omnia et totum extra omnia, ac per hoc est sphaera intelligibilis, cuius centrum est ubique et circumferentia nusquam ». Nihil autem dubii relinquit expositio huius doctrinae, quam S. Doctor facit in inedita quadam quaestione disputata, a nobis suo tempore publicanda, ex qua tantum unam propositionem transcribimus: « Sicut divina incircumscriptibilitas habet omnia loca sibi praesentia, et ipsa non distenditur per illa, licet illa vere sint distensa, sic divina aeternitas habet sibi omnia tempora praesentia, nec tamen ipsa succedit cum illis, licet illa vere succedant ». — Plurimae obiectiones, quae contra hanc sententiam fieri solent, optime inter antiquos magistros solvit Richardus, hic a. 1. q. 1, et d. 41. a. 4. q. 2; qui tamen sententiam Scoti non omnino improbabilem censet. Circa utriusque positionis fundamenta posunt conferri Rada, contr. 30. a. 2, Macedo, coll. 9. diff. 4. et alii utriusque sententiae patroni.

III. Verba, quibus S. Doctor in principio responsionis duplicem sensum locutionis *praesenter cognoscere* distinguit, aliqua explicatione indigere videntur. Si *praesenter* ut adverbium determinat ipsum divinum *actum sciendi*, omnes concedunt, eundem esse extra omnem mensuram temporis in simplicissimo nunc aeternitatis, ita ut nec *praeteritum* nec *futurum* nec *praesens temporis* ei convenire possint. Si autem *praesenter* trahitur ad *omnia*, tunc iterum duplex sensus distingui potest: vel ut notetur « *praesentialitas cognitorum* », ut est « dispositio rei cognitae in sua natura » (hic ad 1. 2.); quasi res futurae in mensura temporis non inter se realiter distent, sed sint simul et praesentes, quod manifeste est falsum — vel ipsa cognita comparari possunt non ad nunc *temporale*, sed ad *praesentialitatem aeternitatis*, quae simul est praesentialitas divinae cognitionis; et si in hoc sensu sumitur, subsistit duplex illa opinio scholarum. Ita fere Richard., d. 41. a. 4. q. 2.

IV. Quoad *secundam* quaestionem, utrum haec praesentialitas Deo sit ratio cognoscendi futura contingentia, non defuerunt, ut supra in Scholio (hic q. 1.) notavimus, qui nodum difficultatum, quae sunt circa praescientiam divinam, ita solvi posse putarent, inter quos numerantur etiam Salmanticenses. Ipse S. Thom. saepius istam rationem profert, quam Scotus (hic q. unica, n. 9.) nititur evertere. Communius autem S. Thomae sententia aliter explicatur, nempe quod ipse istam rationem non *a priori* tanquam unicum et proprium *medium in quo* statuere velit, sed quod potius *a posteriori*, supposita iam praescientia, inde sumat optima argumenta, ut manuducat ad intelligendum, praescientiam Dei esse *intuitivam*, *infallibilem*, *immutabilem*, nec ipsam *contingentiae rerum derogare*. Hoc inter alia insinuant ipsius verba (S. c. Gent. I. c. 67. in princ.): « Ex his autem iam *aliqua* patere potest, quod contingentium ab aeterno Deus infallibilem scientiam habuit, nec tamen contingentia esse desistunt ». — Et revera, si scientia Dei non est, ut nostra, *a rebus*, sed potius *ad res*, ista praesentialitas rerum, saltem *sola*, non potest esse *propria ratio* divinae praescientiae.

V. Praeter iam citatos auctores: Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 3. — B. Albert., S. p. I. tr. 15. q. 60. m. 4. partic. 3. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 41. q. 4. a. 2. — Durand., I. Sent. d. 38. q. 3. n. 11. seqq.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de hoc quod dicit Augustinus: *Sciunt se Pater et Filius invicem, sed iste nascendo, ille gignendo*. Videtur enim male dicere, quia *scire* est essenziale in divinis: ergo si scit nascendo, cum *nasci* dicat proprietatem personalem, proprietas personalis est ratio rei essentialis¹, quod non est sane neque vere dictum.

RESPONDEO: Aliqui voluerunt dicere, quod *scire* Dei, relatum ad creaturas, vel ita quod una persona sciat se ipsam, est dictum *essentialiter*; sed secundum quod una persona scit aliam, dicit respectum personae ad personam et est dictum *notionaliter*. — Sed hoc non est convenienter dictum, quia, sicut in praecedentibus habitum est², *sapientia* et *sapere* essentialiter tantum dicitur.

Et propterea dicendum, quod ablativus ille non tantum dicit causam sive rationem dicendi, sed rationem concomitantiae. Gerundia enim, sicut dicit Priscianus³, habent exponi per *si*, vel per *dum*, vel per *quia*; et primo modo dicunt convenientiam, secundo concomitantiam, et tertio causam.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Et omnia quae sunt in eorum sapientia et in eorum essentia, unusquisque eorum simul videt*. Sed supra, distinctione trigesima sexta⁴ dictum est, quod creaturae sunt in Dei notitia, sed non in Dei essentia: ergo est contradictio.

RESPONDEO: Dicendum est, quod in divina scientia sunt scibilia, in divina vero essentia sunt attributa, sicut potentia, sapientia et bonitas. Et Augustinus vult dicere, quod Pater et Filius simul vident omnia cognoscibilia, creata et creanda, et omnia essentiae attributa. Unde littera legenda est *divisim*: omnia quae sunt in eorum scientia, ut puta creata, simul scit quilibet; similiter omnia quae sunt in eorum essentia, ut puta attributa,

simul sciunt sive scit quilibet. Et ideo non vult dicere, quod creaturae sint in divina essentia⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *scientia Dei non est nisi de his quae sunt vel fuerunt vel erunt*. Videtur enim hoc esse falsum; quia Deus scit omne quod potest facere; sed potest facere quod nunquam fuit nec est nec erit: ergo scientia Dei est de aliquo, quod nunquam fuit vel est vel erit. *Et praeterea*, est infinitorum, sicut vult Augustinus undecimo de Civitate Dei⁶, non tantum quae sunt vel fuerunt vel erunt.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister loquitur de scientia *visionis*, quae est illorum tantum, quorum ab aeterno fuit praevisio; sed ipse obiicit de scientia *intelligentiae*, quae nullius connotat existentiam; quod patet. Intelligit enim Deus omne quod potest, et ita non recte currit obiectio⁷.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *non potest incipere scire vel praescire* etc. Videtur enim male dicere, quia nihil scitur nisi verum⁸: ergo antequam sit verum, non scitur: ergo si aliquid incipit esse verum, aliquid incipit a Deo sciri: ergo Deus potest incipere aliquid scire. — Item, *creatio* est divina essentia, et tamen ratione connotati Deus potest aliquid incipere creare: ergo similiter et aliquid scire.

RESPONDEO: *Scire* dupliciter dicitur. Uno modo Distincti *scire* hoc est quod habere cognitionem de aliquo; et sic non connotat actuale existentiam cogniti, et sic non potest Deus incipere aliquid scire, id est alicuius cognitionem incipere habere. Alio modo *scire* hoc est quod *nosse aliquid esse verum*, et hoc tunc primo scitur esse verum, quando incipit esse; et sicut⁹ incipit Deus scire, sic et desinit praescire, non ratione principalis significati, quod est scientia, sed ratione connotati, quod quidem est veritas rei scitae.

¹ Ed. 1 addit *vel quid essentielle*.

² Dist. 32. a. 1. q. 1. ad 2, et a. 2. q. 1. in corp.

³ Cfr. Libr. VIII. Grammat. c. 9. et 13. — Pro *Gerundia* multi codd. cum ed. 1 *Gerundiva*, et paulo inferius pro *dicunt* perperam *dicil*. — De hoc dubio cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 4. ad 2; Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁴ Cap. 1, et ibid. in Comment. dub. 4.

⁵ Vide Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 4. a. 4. ad 3.

⁶ Cap. 40. n. 3.

⁷ Huius dubii solutio invenitur etiam apud Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁸ Cfr. supra pag. 690, nota 2.

⁹ Vat. cum pluribus codd. *sic*. Paulo ante pro *primo* cod. X *proprie*. — Plura de hoc dubio inveniuntur supra a. 1. q. 3, et a. 2. q. 2; apud B. Albert., hic a. 6; apud S. Thom., hic q. 1. a. 2; apud Dionys. Carth., hic q. 4.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Nec potest noviter vel ex tempore velle aliquid, et tamen potest velle quod nunquam voluit*. Videtur enim hic dicere duo contradictorie opposita, quoniam illud est novum, quod prius non fuit et modo est: ergo si posset velle quod prius non voluit, videtur quod incipiat velle.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dico, Deum velle hoc¹, duo dico: et actum divinae voluntatis, et ulterius ordinationem ipsius effectus ad illum actum. Et primum quidem est necessarium et semper, nec potest incipere nec desinere. Voluntas enim divina est semper in actu suo, ita quod nec potest illo carere nec alium habere; sed ordinatio alicuius effectus ad illum actum est ordinatio rei futurae, quae nondum est, et ideo potest esse et non esse, et ordinari et non ordinari. Quando ergo dicitur: Deus potest velle quod nunquam voluit, et tamen non ex tempore; intellectus est, quod effectus ille potuit ordinari ad divinum velle; et quoniam ordinatio effectus est ordinatio rei futurae, et quod semel est futurum semper fuit futurum, et quod semel est² ordinatum semper fuit ordinatum ad

illam. Quando ergo dicitur, quod Deus potest velle aliquid, idem est dicere, quod aliquid potuit esse futurum sive habere ordinem ad divinam voluntatem, quod tamen non habet ordinem³; sed si haberet, ab aeterno habuisset, et ideo non incipit ex tempore. Et ideo exemplum Magistri bonum est, si velle Dei importat ordinem ad volitum in ratione *futuri*; sed secundum quod importat concomitantiam in ratione *praesentis*, potest Deus ex tempore velle hoc esse, sive hoc approbare hodie, non quia⁴ incipiat actus, sed quia incipiat connotatum.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *specialem curam habet de rationalibus*; quia videtur esse contra illud quod dicitur Sapientiae sexto⁵: *Aequalis est illi cura de omnibus*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aequaliter* non privat ibi ordinem divinae distributionis, sed privat acceptionem personae. Et *omnibus* distribuit⁶ ibi tantum pro hominibus, tamen pro magnis et parvis, pauperibus et divitibus; et sic est ei aequaliter cura de omnibus, quia ita vult salutem pauperum, ut divitum.

DISTINCTIO XL.

Praedestinatio¹ vero de bonis salutaribus est et de hominibus salvandis. Ut enim ait Augustinus in libro de Praedestinatione Sanctorum², « praedestinatio est gratiae praeparatio, quae sine praescientia esse non potest. Potest autem sine praedestinatione esse praescientia. Praedestinatione quippe Deus ea praescivit, quae fuerat ipse facturus; sed praescivit Deus etiam quae non esset ipse facturus, id est omnia mala ». Praedestinavit eos quos elegit, reliquos vero reprobavit, id est, ad mortem aeternam praescivit peccaturos.

CAP. I.

An aliquis praedestinatus possit damnari, vel reprobis salvari.

Praedestinatorum nullus videtur posse damnari, nec reproborum aliquis posse salvari. Unde Augustinus³ in libro de Correptione et gratia⁴: « In Apocalypsi⁵, inquit, dicitur: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*. Si alius non est accepturus, nisi iste per-

¹ Vat., post *velle* posita virgula, pro *hoc* substituit *hic*, auctoritate quidem plurimorum codd., at perperam, ut ex subnexis clare intelligitur. Librarii, mss. transcribentes, etiam hoc loco, ut saepe saepius accidit, *hic* pro *hoc* legisse, valde verisimile est.

² Vat. *fuit*. — Praecedens et intellige: *ergo etiam*.

³ Cod. Z hic et paulo ante *ordinationem*. Paulo inferius pro *exemplum* ed. 4 *dictum*. Nostram lectionem veram esse, patet ex integro textu Magistri, c. 2: Non potest ergo noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid, *sicut* non potest noviter vel ex tempore velle aliquid etc.

⁴ Multi codd. cum Vat. post *non quia* alterum subiiciunt *non*, quod contextui repugnat nec non codicibus D F M Y et ed. 1. — De hoc dubio lege Alex. Hal., S. I. q. 25; B. Albert., hic a. 7; Petr. a Tar., hic circa lit.

⁵ Vers. 8, ubi Vulgata *Aequaliter* pro *Aequalis*. Paulo post pro *aequaliter* Vat. *aequalitas*.

⁶ Sive accipitur. Cfr. supra d. 4. q. 4. Scholion. — Mox pro *tamen* Vat. *tam*. — Hoc dubium solvitur etiam a Petr. a Tar. et a Richard. a Med., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ In codd. C D E et ed. 4 d. XL. incipit cum sequente capitulo: Praedestinatorum nullus videtur. Et revera, secundum distributionem capitulorum hae quinque propositiones pertinent ad ultimum capitulum distinctionis praecedentis. S. Bonaventura autem, ut patet ex divisione textus, hic incipit distinctionem XL.

² Cap. 10. n. 19; sed ultima verba ex Glossa ad Rom. 8, 29.

³ Cap. 13. n. 39. In codd. et edd., excepta 9, intitulatur liber de *Correptione* et gratia.

⁴ Cap. 3, 11.

diderit, certus est electorum numerus », id est, non potest augeri vel minui. — Ad hoc autem obiiciunt quidam, nitentes probare, numerum electorum posse augeri et minui, sic: posset Deus non apponere gratiam quibus apponit, et posset subtrahere quibus non subtrahit; quod si fieret¹, utique damnarentur. Posset ergo damnari isti, qui tamen salvabuntur. Posset itaque minui electorum numerus; ita etiam posset augeri, quia posset apponi gratia quibus non apponitur, per quam salvarentur. Posset ergo salvari, habita gratia, qui tamen sine ea damnabuntur: posset itaque augeri numerus electorum. — Quibus respondemus, ex ea ratione dictum esse et verum esse, numerum electorum non posse augeri vel minui, quia non potest utrumque *simul* esse, scilicet, ut aliquis salvetur et non sit praedestinatus, vel ut aliquis praedestinatus sit et damnetur. Intelligentia enim *conditionis* implicitae veritatem facit in *dicto*, et impossibilitatem in *vero*. Si vero *simpliciter* intelligatur, impossibilitas non admittitur, ut cum dicitur: praedestinatus potest vel non potest damnari, et reprobis potest salvari. In his enim et huiusmodi locationibus ex ratione dicti diiudicanda est sententia dictionis. Alia namque fit intelligentia, si per *coniunctionem* haec accipiantur dicta, atque alia, si per *disiunctionem*, ut supra², cum de praescientia agebatur, praetaxatum est. Si enim, cum dicis: praedestinatus non potest damnari, intelligas ita: id est, non potest esse, ut praedestinatus sit et damnetur, verum dicis, quia *coniunctim* intelligis; falsum autem, si *disiunctim*, ut si intelligas, istum non posse damnari, quem dico praedestinatum. Potuit enim non esse praedestinatus, et ita damnaretur.

Verumtamen adhuc instant et *secundum coniunctionem* argumentando ita procedunt. Non enim, inquit, potest esse, ut aliquis praedestinatus sit et damnetur. *Utrumque* istorum simul esse non potest; sed *alterum* horum non potest *non esse*, scilicet, quin iste sit praedestinatus: ab aeterno enim praedestinatus est et non potest modo non esse praedestinatus. Cum ergo impossibile sit, *simul utrumque esse*, et impossibile sit, *alterum non esse*, videtur, non posse *alterum esse*, scilicet ut damnetur. Quod si est, ergo non potest esse, ut non salvetur. — In huius quaestionis solutione mallem alios audire quam docere. Dicimus tamen, similem de *praescientia* posse moveri quaestionem; ideoque, tam hic quam ibi, unam facimus responsionem dicentes, determinandum fore illud, cui innititur tota haec quaestio, scilicet *impossibile est, alterum³ non esse*, scilicet, quin iste modo sit praedestinatus; ab aeterno enim iste praedestinatus est. Distinguendum enim est, cum ait: iste non potest modo non esse praedestinatus, vel non potest modo esse, quin sit praedestinatus. Hoc enim et *coniunctim* et

disiunctim intelligi potest. Non enim potest esse, ut ab aeterno sit praedestinatus et modo non sit praedestinatus, nec potest esse *simul*, ut sit praedestinatus et non sit praedestinatus; sed tamen potuit esse ab aeterno, quod non esset praedestinatus, et potuit ab aeterno non esse praedestinatus. Et sicut *ab aeterno* Deus potuit eum non praedestinare, ita conceditur a quibusdam, quod et *modo* potest Deus eum non praedestinasse. Ab aeterno ergo potest *Deus* non praedestinasse eum: ergo potest *iste* non fuisse praedestinatus. Si vero non *fuisset* praedestinatus, nec *modo* esset praedestinatus: ergo potest *modo* non esse praedestinatus. Ita et de *praescientia* et de *praescitis* dicunt; quod in *actionibus* vel in *operationibus* Dei et hominum nullatenus concedunt. Ex quo enim aliquid *factum est* vel dictum, non concedunt, quod possit *non esse* vel *non fuisse*, immo impossibile est, non esse vel non fuisse quod factum est vel dictum, referentes possibilitatem vel impossibilitatem ad *naturam rei existentis*. Cum vero de *praescientia* vel *praedestinatione* Dei agitur, possibilitas vel impossibilitas ad *potentiam Dei* refertur, quae semper eadem fuit et est⁴, quia praedestinatio, praescientia, potentia unum in Deo est.

Concedit
a quibus
dam.

CAP. II.

Quid sit reprobatio Dei, et in quibus consideretur, et quis sit praedestinationis effectus.

Cumque praedestinatio sit gratiae praeparatio, id est divina electio, qua elegit quos voluit ante mundi constitutionem, ut ait Apostolus⁵; reprobatio e converso intelligenda est praescientia iniquitatis quorundam et praeparatio damnationis eorundem. Sicut enim *praedestinationis effectus* illa gratia est, qua in praesenti iustificamur atque ad recte vivendum et in bono perseverandum adiuvamur, et illa qua in futuro beatificamur; ita *reprobatio* Dei, qua ab aeterno non eligendo quosdam reprobavit, secundum duo consideratur, quorum alterum *praescit* et *non praeparat*, id est iniquitatem, alterum *praescit* et *praeparat*, scilicet aeternam poenam. Unde Augustinus ad Prosperum et Hilarium⁶: « Haec, inquit, regula inconcusse tenenda est, peccatores in peccatis *praescitos* esse, non *praeparatos*, poenam autem esse praeparatam ». « Praeparavit enim Deus, ut ait Augustinus in libro de Bono perseverantiae⁷, in praescientia sua, quibus voluit bona sua; et quibuscumque donat, proculdubio se donaturum esse praescivit ». « Praeparavit etiam Deus, ut ait Fulgentius⁸, malis ignem aeternum, illis utique, quos iuste praeparavit ad luenda supplicia; nec tamen

Augustinus

Distinguendum iuxta sensum compositum et divisum.

¹ Ita in codd. et ed. 1 (3 in margine); in aliis *faceret*.

² Dist. XXXVIII. c. 2. — Paulo superius post *dicta*, atque Vat. et edd. 4, 6, 8, 9 omittunt *alia*.

³ Vat. et aliae edd. contra codd. et ed. 1 addunt *istorum*.

⁴ Cod. D addit *et erit*.

⁵ Ephes. 1, 4.

⁶ Non invenitur in citatis libris, sed in VI. Hypognosticon c. 6. Vide etiam Glossam ad Rom. 8. 29. apud Lyrannum,

unde Magister plura quae sequuntur, nonnullis mutatis, depromsit.

⁷ Vel de *Dono* perseverantiae, c. 17. n. 41.

⁸ Libr. I. ad Monimum, c. 25; secundum sensum, sed ad verbum in Glossa (loc. cit.). In quo textu codd. BE ante *ad faciendam peccata* praemittunt *eos*. — Paulo inferius codd. ABD et edd. 2, 3, 7, 8 (3 in margine) *iniustitiam admittendam* pro *iustitiam amittendam*.

praeparavit ad facienda peccata. Praeparavit enim Deus, quod divina aequitas redderet, non quod humana iniquitas admitteret. Non enim, sicut praeparavit Sanctos ad iustitiam percipiendam, sic praeparavit iniquos ad iustitiam amittendam, quia pravitatis praeparator nunquam fuit ».

Sicut ergo *praedestinatio* Dei proprie est praescientia et praeparatio beneficiorum Dei, quibus certissime liberantur quicumque liberantur¹; ita *reprobatio* Dei est praescientia malitiae in quibusdam non finienda et praeparatio poenae non terminandae. Et sicut *praedestinationis effectus* est gratiae appositio, ita *reprobationis aeternae* quodam modo *effectus* esse videtur *obduratio*. « Nec obdurat Deus, ut ait Augustinus ad Sixtum², impertiendo malitiam, sed non impertiendo gratiam, sicut nec digni sunt. Quibus enim non

impertitur nec digni sunt nec merentur; potius ut non impertiatur, hoc digni sunt, hoc merentur ». Unde Apostolus³ ait: *Cuius vult miseretur Deus, et quem vult indurat; misericordiam* appellans praedestinationem et praecipue praedestinationis effectum, id est gratiae appositionem, obdurationem vero gratiae privationem. « Non enim, ut ait Augustinus ad Simplicianum⁴, intelligendum est, quod Deus ita induret, quasi quemquam peccare cogat; sed tamen quibusdam peccatoribus misericordiam iustificationis suae non largitur, et ob hoc eos indurare dicitur, quia non eorum misereatur, non quia impellit, ut peccent. Eorum autem non misereatur, quibus gratiam non esse praebendam aequitate occultissima et ab humanis sensibus remotissima iudicat; » quam non aperit, sed miratur Apostolus dicens: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei!* »

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XL.

De praedestinatione et reprobatione quantum ad causam activam.

Praedestinatio vero de bonis salutaribus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est tertia pars, in qua agit Magister de divina scientia contracta ad speciales effectus. Et dividitur haec pars in duas partes. In prima agitur de praedestinatione et reprobatione quantum ad causalitatem *activam*. In secunda inquiritur, utrum habeant causalitatem passivam, utrum videlicet sint ex meritis nostris, infra distinctione proxima: *Si autem quaerimus meritum obdurationis etc.*

Prima pars habet duas. In *prima* agit de praedestinatione; in *secunda* de reprobatione, ibi: *Cumque praedestinatio sit praeparatio gratiae etc.* *Prima* iterum pars dividitur in duas. In *prima* agit de praedestinationis quidditate; in *secunda* inquit

de eius necessitate, ibi: *Praedestinatorum autem nullus videtur posse etc.*; in qua parte primo movet dubitationem et opponit, et deinde solvit, tertio opponit contra responsionem, et ultimo solvit. Partes manifeste apparent in littera.

Cumque praedestinatio sit gratiae praeparatio. Haec est *secunda* pars distinctionis, in qua agit Magister de reprobatione, et habet haec pars duas. In *prima* ostendit, quid sit et quid connotet in quantum praecognitio. In *secunda* vero ostendit, cuius est causa, sive quis¹ sit eius effectus, et hoc ibi: *Et sicut praedestinationis effectus est gratiae appositio etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de praedestinatione.

Secundo de electione.

Tertio de reprobatione.

Primus articulus duos habet:

¹ August. de Dono persever. c. 14. n. 35.

² Epist. 194. c. 3. n. 14.

³ Rom. 9, 18.

⁴ Libr. 1. quaest. 2. n. 16; sed plurimis a Magistro omis-
sis. Ultima verba *quam non aperit etc.* sumta sunt ex Epist.

modo citata ad Sixtum, c. 2. n. 5. — Locus s. Scripturae est Rom. 11. 33.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Cod. W melius *quid*.

Primo enim quaeritur de praedestinatione quantum ad entitatem.

Secundo, quantum ad necessitatem.

De entitate autem duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum praedestinatio sit quid aeternum, an temporale.

Secundo, quid sit praedestinatio secundum rem.

ARTICULUS I.

De praedestinatione quantum ad entitatem.

QUAESTIO I.

Utrum praedestinatio sit quid aeternum, an temporale.

Quod autem praedestinatio sit quid aeternum, videtur:

1. Quia quod est ante mundi constitutionem Fundamenta. est quid aeternum; praedestinatio est huiusmodi, quia praedestinatio est electio, ad Ephesios primo¹: *Elegit nos ante mundi constitutionem*: ergo etc.

2. Item, «praedestinatio est praescientia beneficiorum²»; sed quidquid Deus praescit, aeternaliter praescit: ergo cum omnis praescientia sit aeterna, et omnis praedestinatio est praescientia, omnis praedestinatio est aeterna.

3. Item, «praedestinatio est propositum miserendi³»; sed propositum est quid proponentis praecedens res, quae proponuntur: ergo cum sit propositum Dei, et Deus aeternaliter proponit, patet etc.

4. Item, de ratione sui nominis praedestinatio dicit praecessionem sive antecessionem, sed non nisi praedeterminantis ad praedeterminatum; sed praedeterminans est aeternus: ergo dicit ordinem et antecessionem aeterni ad temporale. Sed antecessio illa est aeterna: ergo etc.

Ad opposi-
tum. CONTRA: 1. Praedestinatio importat *relationem* ad praedeterminatum; sed omnis relatio ponit respectum verum⁴ vel in utroque extremorum, vel saltem in altero; sed praedestinatio non potest verum respectum ponere in praedeterminante: ergo ponit respectum verum in praedeterminato. Sed verus respectus non fundatur nisi supra quid creatum: ergo praedestinatio dicit quid creatum et temporale.

2. Item, praedestinatio importat *actionem*, et omni actioni respondet passio⁵: cum ergo actio et passio non sint in eodem, quia non est idem *praedeterminans* et *praedeterminatus*, necesse est, quod sit in alio. Sed aliud non est nisi quid temporale et creatum: ergo praedestinatio importat quid temporale et creatum: ergo non est aeterna.

3. Item, praedestinatio importat *ordinem* praedeterminantis ad praedeterminatum, aut ergo secundum esse, quod habet in *Deo*, aut secundum esse, quod habet in *proprio genere*. Non secundum esse, quod habet in *Deo*, quia sic est Deus et non sequitur Deum: ergo secundum esse, quod habet in *proprio genere*. Sed esse, quod habet in proprio genere, est quid temporale et creatum: ergo praedestinatio similiter: et sic etc.

4. Item, omnis actus divinus, qui non reflectitur supra essentiam vel personam, *transit extra*, et omnis actus transiens extra ex tempore dicitur de Deo: cum ergo praedestinatio non transeat in personam vel essentiam, sed extra, ergo est temporalis.

5. Item, praedestinatio est *praeparatio*⁶; sed nihil dicitur praeparari, antequam incipiat aliquid fieri secundum principia intrinseca — artifex enim non dicitur praeparare domum ante ligna et lapides sola cogitatione — ergo necesse est, quod ponatur in re.

¹ Vers. 4, ubi in Vulg. post *nos* additur *in ipso*. — Plura de hoc, quod praedestinatio sit electio, invenies infra a. 3. q. 2.

² Haec definitio est Augustini, de *Dono persever.* c. 14. n. 35. Cfr. q. seq. in corp. — Cod. B voci *beneficiorum* adiungit *Dei*.

³ Definitio haec est etiam Augustini, de *Praedest. Sanctor.* c. 17. n. 34, et fundatur in verbis Apostoli ad Romanos 9, 15-18, ubi concluditur: «Ergo cuius vult miseretur», et ad

Ephes. 1, 5: Qui praedestinavit nos... secundum propositum voluntatis suae. Cfr. q. seq. in corp.

⁴ Id est realem, de quo vide supra d. 30. q. 3. — In fine argumenti Vat. cum cod. cc omittit verba conclusionis: *ergo praedestinatio dicit quid creatum*.

⁵ Cfr. supra pag. 521, nota 2.

⁶ Respicitur definitio praedestinationis sumpta ex libro Fulgentii de *Fide ad Petrum*, c. 35. n. 78. cfr. q. seq.

CONCLUSIO.

Praedestinatio est aeterna, ratione principalis significati et antecessionis ad connotatum.

RESPONDEO: Dicendum, quod in praedestinatione non sunt nisi duo, scilicet *principale significatum* et *connotatum*. *Principale significatum* est divina essentia, *connotatum* vero est creatura, ut gratia et gloria et persona salvanda¹. Et haec duo importat praedestinatio cum ordine antecessionis unius ad alterum ratione praepositionis.

Quoniam igitur *significatum principale* est aeternum, ita praedestinatio est quid aeternum². Rursus, quoniam importat *antecessionem* significati ad connotatum, et illa antecessio est ab aeterno: ideo praedestinatio est quid aeternum et ab aeterno. Et concedendae sunt rationes ad hoc.

1. Ad illud quod obiicitur de *relatione*, dicendum, quod res³ sive relatio potest significari in Deo dupliciter: vel respectu existentis in *actu*, vel respectu existentis in *potentia*, futuri aliquando in actu; et quando respectu existentis in *actu*, tunc necesse est, quod respondeat verus respectus in actu; quando vero respectu existentis in *potentia*, sufficit quod respondeat in potentia, et talis fundatur super ens in potentia; et ideo actu nihil ponit nisi Deum.

2. Ad illud quod obiicitur de *actione*, dicendum, quod est actio secundum *rem*, et est actio secundum *modum*⁴. Actioni secundum *rem*, quae est principium efficiens aliquid, respondet passio differens secundum rem, ut creationi-actioni creatio-passio⁵. Actioni vero secundum *modum* non respondet nisi passio secundum modum differens, ut cognitioni-actioni ipsius Dei respondet ipsum co-

gnosci; et hoc quidem realiter non est aliud, sed secundum modum. Quoniam igitur *praedestinatio* non importat nisi praecognitionem, sive active sive passive; ideo est quid aeternum et non est aliud quam Deus.

3. Ad illud quod obiicitur de *ordine*, dicendum, quod est ordo secundum *nobilitatem*, et secundum *durationem*⁶; et ordo secundum *nobilitatem* ponit extrema simul, ordo vero secundum *durationem*, eo ipso quod ordo est, ponit, extrema non esse simul; et secundum rationem *antecedendi* ordo simul est cum antecedente sive cum praecedente, similiter secundum rationem *subsequendi* simul est cum subsequente. Quoniam igitur praedestinatio importat ordinem secundum rationem *praecedendi*, ideo aeterna est, quamvis sit respectu temporalis; quoniam non est simul cum illo, sed antecedit.

4. Ad illud quod obiicitur, quod praedestinatio *transit extra*; dicendum, quod *transire extra* est dupliciter: aut in aliquid quod est extra, aut in aliquid quod est intra, sed *erit* extra. Et primo modo connotat aliquid in actu et dicit quid temporale, ut creare et conservare; secundo modo non, ut praedestinare⁷.

5. Ad illud quod obiicitur de *praeparatione*, quod attenditur⁸ secundum principia intrinseca, non secundum causam efficientem; dicendum, quod quaedam est causa efficiens, quae operatur secundum *materiam praeiacentem*; et ista quidem, quia alio indiget, non dicitur praeparare, quando solum vult et disponit intus, sed quando materiam aptat exterius. Quaedam est causa efficiens, quae *nullo indiget* ad operandum, sed statim, cum vult, operatur; et in tali *praeparare*⁹ non est aliud quam *disponere* et *proponere*; et talis est Deus, quia nullo alio a se indiget ad operandum.

SCHOLION.

I. « Praedestinare est praordinare in finem... Praedestinatio tria connotat, scilicet praordinatum, et hoc est homo; et rationem praordinandi, et haec est gratia; et rationem finis, et haec est gloria: et sic sunt tria, scilicet *quod*, et *per quod*, et *ad quod* » (infra a. 3. q. 2. ad 3.). Praedestinatio secundum

Augustinum (de Dono persever. c. 14. n. 35.) est « praescientia et praeparatio beneficiorum Dei, quibus certissime liberantur, quicumque liberantur »; secundum S. Thomam (S. I. q. 23. a. 1.) est « ratio transmissionis creaturae rationalis in finem vitae aeternae »; secundum Scotum (hic q. unica, n. 2.) est

¹ Et quidem gratia ut medium *per quod*, gloria ut terminus *ad quem*, persona salvanda ut *subiectum*. Quod sequitur: *haec duo* etc. refertur ad *principale significatum* et *connotatum*.

² Obiici posset de *creatione*, quae active sumta etiam quoad principale significatum est divina essentia, nec tamen dicitur aeterna; sed vide infra solut. ad 2. et 4, et S. Thom., hic q. 1. a. 1. ad 1.

³ Pro *res* cod. X (V in marg.) *respectus*. Aliquanto inferius post *verus respectus* Vat. cum cod. cc non bene omittit in *actu*.

⁴ Scilicet intelligendi. Haec distinctio actionis fundatur in illa, qua actio distinguitur in actionem transeuntem et imma-

nentem. Actioni transeunti respondet passio in effectu, non vero immanenti, etiamsi respiciat rem externam, v. g. visioni respectu rei visae. Cfr. supra pag. 686, nota 4.

⁵ Eodem modo loquendi utitur Alex. Hal., S. p. II. q. 6. m. 2. a. 5.

⁶ Cfr. supra d. 20. a. 2. q. 4. in corp.

⁷ Hoc magis explicatur supra solut. ad 2. et 3. — Paulo ante pro *connotat aliquid*, quae lectio invenitur in codd. A T Y, Vat. cum aliis codd. et ed. 4 *connotat aliud*.

⁸ Cod. O *quae attenditur*; Vat. cum cod. cc *quod anteceditur*.

⁹ Vat. cum cod. cc pro *praeparare* substituit *praeparatione*.

« ordo electionis per voluntatem divinam alicuius creaturae intellectualis vel rationalis ad gratiam et gloriam ». Cum his definitionibus convenit triplex descriptio praedestinationis, quae ex S. Augustino infra q. 2. proponitur. Pro ampliore explicatione servire potest quod a. 3. q. 2. ad 2. dicitur de differentia inter *propositum*, *electionem* et *praedestinationem*, nec non hic dub. 7. de triplici causalitate, quae importatur in praedestinatione, et III. Sent. d. 44. a. 1. q. 1. 2. 3. de praedestinatione Christi.

Catholica de praedestinatione doctrina media via incedit inter innumeros errores, ad extrema delapsos, dum alii praedestinationem distorquent in perniciosissimum *fatalismum*, qui liberum arbitrium bonorumque operum merita suffocat, alii vero eandem sub specie humanae independentiae omnino *eliminant*, vel saltem ita *infirmant*, ut nimis derogetur gratuitis Dei donis *gratiae*, *perseverantiae finalis* et *electionis*. In hoc autem omnes catholici doctores conveniunt, infallibilem et immutabilem esse electorum praedestinationem, sed ita, ut minime libertatem laedat creaturarum; item, ab aeterno praeparasse Deum bona opera, « ut in illis ambulemus » (Eph. 2, 10), sed ita, ut « *dona* Dei sint etiam bona ipsius iustificati *merita* » (Trident. sess. 6. can. 32.), cum « tanta sit (Dei) erga omnes homines bonitas, ut eorum velit esse merita, quae sunt ipsius dona » (ibid. c. 16.); denique, esse aeternam Dei inter electos et reprobos discretionem, sed ita, ut nemo adultus nisi ob *propriam culpam* reprobetur, nemo autem nisi per divinam misericordiam salvetur. — Si autem descenditur ad specialiores quaestiones, praesertim ad eas quae dependent a modo, quo voluntas creata cooperatur divinae gratiae, et in genere a de-

terminatione concursus divini ad actiones liberas creaturarum, difficultates et controversiae scholarum fere in immensum crescent, ita ut sapientes in nonnullis stent contra sapientes, et ut sapientiores, propriam ignorantiam confitentes, cum Apostolo (Rom. 11, 33.) dicant: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt iudicia eius!* Vide praeclara verba Seraphici infra d. 41. a. 1. q. 2. in fine.

II. Praedestinationem esse *aeternam* non tantum quoad ipsum *actum* praedestinantis, sed etiam ratione aeternae *connotationis* ad personam praedestinati, ad gratiam et ad gloriam (cfr. hic dub. 4), communiter docetur (cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 1. a. 1; S. Thom., S. I. q. 23. a. 2. ad 2.). — Solutio ad 2. fundatur in hoc, quod differt actio secundum *rem*, quae est principium *efficiens* aliquid, id est, quae *transit* in materiam extraneam, et actio secundum *modum* intelligendi, non transiens extra subiectum, ut est in Deo actus cognoscendi creaturam. Huic non respondet in creatura nisi passio secundum *modum*, quia creatura praecise ut cognita tantum *denominationem*, non aliquid reale ab extrinseco recipit (cfr. S. Thom., hic q. 4. a. 1. ad 1.). — Notabilis est etiam solut. ad 5, de quo conferri potest Alex. Hal., loc. cit. a. 3; S. Thom., hic q. 2. a. 1. ad 2; Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. ad 2.

III. Praeter auctores iam citatos: B. Albert., hic a. 2. 5; S. p. I. tr. 16. q. 63. m. 1. q. incid. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. quaestiunc. 1, et a. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 1. princ. q. 1. a. 1. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seqq. qq. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum praedestinatio sit Dei scientia, an voluntas.

Secundo quaeritur, quid sit praedestinatio, utrum scilicet Dei scientia, vel voluntas. Et supposito, quod dicat aliquid, quod sit in utroque genere, — est enim, sicut dicit Augustinus¹, *praescientia* beneficiorum, et *propositum* miserendi — quaeritur, quod istorum importet principalius et per modum complementi. Et quod importet scientiam, videtur:

1. Quia compositum trahit significatum a componentibus; sed *destinatio*, cum dicatur et missio et ordinatio, in ratione praedestinationis accipitur ut *ordinatio* — nam, sicut dicit Augustinus², *praedestinare* idem est quod *praeparare* — sed artifex licet *volens* et *sciens* praepararet, non tamen ordinat in quantum *volens*, sed in quantum *sciens*: ergo etc.

2. Item, scientia non dividitur secundum rationem accipiendi in virtutes vel in ea quae sunt

voluntatis, sed in ea quae sunt cognitionis; sed nos dividimus divinam scientiam in praedestinationem et reprobationem: ergo praedestinatio, secundum quod huiusmodi, ad scientiam spectat.

CONTRA: 1. Praedestinatio est causa gratiae et gloriae³; sed gratia et gloria immediate sunt a voluntate: ergo praedestinatio de se dicit quid in genere voluntatis. *Si dicas*, quod ex vi nominis non importat illam causalitatem; *contra*: esto, quod Deus praesciret, aliquem habiturum gratiam et gloriam aliunde quam ab ipso, non diceretur praedestinare: ergo de se dicit *causalitatem*.

2. Item, praedestinatio importat scientiam et voluntatem; sed quoties haec duo in aliquo importantur, voluntas se habet per modum consequentis et addentis ad scientiam⁴; sed quod consequitur et addit, se habet per modum differentiae et complementi, et a tali est res denominanda: videtur ergo,

¹ Vide supra q. praeced. fundam. 2. et 3, et hic in corp. quaest. — Paulo ante verbis *utroque genere* significantur scientia et voluntas.

² Libr. VI. Hypognost. (Augustini nomini quondam addict.) c. 2: « Praedestinatio quippe a *praeviendo* et *praeveniendo* vel *praeparando* futurum aliquid dicitur ». Sub hoc respectu in libro de Dono persev. c. 17. n. 41. ait: Namque in sua quae falli mutarique non potest praescientia, opera sua futura *disponere*,

id omnino nec aliud quidquam est praedestinare. — Paulo superius pro *significatum* cod. K cum ed. 1 bene *significationem*.

³ Sic sumta, praedestinatio communiter definitur praeparatio gratiae in praesenti et gloriae in futuro. Cfr. hic lit. Magistri, c. 2.

⁴ Voluntas enim, quia est appetitus rationalis, praesupponit et sequitur rationem et scientiam. Hinc est, quod relate ad scientiam se habet per modum complementis et specificantis, ad-

quod completius importet voluntatem, et ita quod male situet Magister.

CONCLUSIO.

Praedestinatio, quae est causa gratiae et gloriae, importat et scientiam et potentiam et voluntatem, sed principalius est in genere voluntatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum *praedestinatio* significet divinam essentiam ut causam gratiae et gloriae, et hoc secundum ordinatam distributionem gratiae et gloriae, quantum est de se, non tantum conclusio 1. importat *scientiam*, sed etiam *voluntatem* et *potentiam*. Sed quoniam causalitas gratiae et gloriae attribuitur proprie *voluntati* ut efficienti, sed *scientiae* ut disponenti, et *potentiae* ut exsequenti; ideo, etsi praedestinatio importet illa tria, tamen principalius conclusio 2. est in genere *voluntatis*. Et ideo ab Augustino definitur praedestinatio per illa tria: primo per illud quod respicit *potentiam*, in libro de Fide ad Petrum¹: « Praedestinatio est gratuitae donationis praeparatio »; secundo per illud quod respicit *scientiam*, in libro de Bono perseverantiae²: « Praedestinatio est praescientia beneficiorum Dei »; tertio per illud quod

respicit *voluntatem* et propriissime in libro de Praedestinatione Sanctorum³: « Praedestinatio, inquit ibi, est propositum miserendi ».

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod dicitur Solutio oppositorum. Duplex ordo. ordinem; dicendum, quod est ordo duplex: unus, *dispositio rerum* in universo, et hic appropriatur scientiae; alius, *directio in finem*, et hic appropriatur bonitati sive voluntati, et hoc modo est de ratione praedestinationis.

2. Ad illud quod obicitur, quod est pars praescientiae; dicendum, quod quemadmodum fides et prudentia sunt in genere *cognitionis*, tamen addunt supra cognitionem aliquid, quod distrahit in genus *virtutis*, quod respicit voluntatem; per hunc modum et in proposito est intelligendum. Et quoniam *scientia* non tantum accipitur pro *simplici notitia*, sed etiam, ut frequenter, pro *practica*, et hoc modo Scientia practica. complectitur scientiam cum voluntate, et Magister sic accipit generaliter; ideo enumerat praedestinationem inter ea quae sunt scientiae. — Voluerunt tamen aliqui dicere, quod principalius est in genere Aliorum solutio probabilis. *scientiae*, eo quod in ratione praedestinationis cadit scientia in recto, sed voluntas in obliquo; est enim praedestinatio scientia beneplaciti. Uterque modus dicendi satis est probabilis, sed primus magis.

SCHOLION.

1. Omnes doctores catholici docent, in praedestinatione includi tum actum divini intellectus, tum actum voluntatis; sed inter eosdem controvertitur, quid in ipsa significetur principalius. S. Thomas (S. I. q. 23. a. 1. 4.) iuxta sua principia docet, eam formaliter consistere in actu intellectus ut *imperantis*, qui supponit finem volitum et media electa. Hanc sententiam etiam S. Bonav. (hic in fine) iudicat esse satis probabilem, eamque tenent Alex. Hal. (S. p. I. q. 28. m. 1. a. 2.), B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med., Durand. alique. At tamen S. Bonav. ut *probabilior* reputat modum dicendi, quod eadem consistat potius in actu *voluntatis*, quo Deus illum ordinem, ab intellectu propositum, approbat et exsequi proponit, ita ut *directio in finem* approprietur voluntati (hic ad 1.). Haec est etiam sententia Scoti (hic q. unica, n. 2.) cum sua schola et non paucis aliis. P. Trigosus (q. 18. a. 2. dub. 4.), suffragante P. Marco a Baudunio (Paradis. theolog. tom. I. q. 23. a. 2.), utramque sententiam hoc modo conciliare vult: Praedestinatio *complete* consistit in actu voluntatis, sicut ipse S. Bonav. (arg. 2. in fundam.) dicit, quod « *completius* importet

voluntatem »; sed *essentialiter* in actu intellectus, cum actus voluntatis, quo Deus *diligit* et *eligit*, etiam in via S. Bonaventurae non sit formaliter *praedestinatio*, sed praesupponatur ad illam, ut patet ex ipsius verbis (hic a. 3. q. 2. ad 2. 3.). Nobis autem videtur hic occurrere eadem qualiscumque differentia inter duos Ss. Doctores, quam observavimus supra d. 1. a. 2. q. 1, Scholion, quoad conceptum beatitudinis. — De doctrina, quae tribuit causalitatem « proprie *voluntati* ut efficienti, sed *scientiae* ut disponenti, et *potentiae* ut exsequenti, cfr. infra d. 45. a. 2. q. 1. (praecipue ad 3.) et q. 2. — In solut. ad 2, ut explicetur, quomodo additio super *cognitionem distrahit* praedestinationem ex genere intellectus in genus voluntatis, duplex exemplum affertur: primum de *fide* (cfr. III. Sent. d. 23. q. 1. 2.), secundum de *prudentia* (ibid. d. 33. q. 3.).

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 1. a. 2. — Scot., hic q. unica. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 23. a. 1. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. quaestione. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. in princip.

dens scilicet efficaciam respectu eorum, quae per scientiam simpliciter erant cognita. — Paulo ante pro *quoties* codd. A V *quotiescumque*. — Ultimis huius argumenti verbis *quod male situet Magister* indicatur, Magistrum quaestionem de praedestinatione perperam posuisse in tractatu de scientia Dei, cum iuxta hoc argumentum pertineat ad tractatum de voluntate. Pro *situet* cod. T *insinuet*.

¹ Cap. 35. n. 78.

S. Bonav. — Tom. I.

² Nunc de *Dono* perseverantiae nuncupato, c. 17. n. 41, ubi est haec definitio secundum sensum. Ipsa verba Augustini exhibentur hic in lit. Magistri, c. 2.

³ Cap. 17. n. 34, ubi sententia citata, si verba spectas, non quidem invenitur, sed facile erui potest ex verbis, quae ibi leguntur: Electi sunt itaque ante mundi constitutionem... illa scilicet vocatione secundum propositum. Cfr. etiam libr. VI. Hypognost. c. 6. seq.

ARTICULUS II.

De praedestinatione quantum ad necessitatem.

Secundo quantum ad hunc primum articulum quaeritur de necessitate praedestinationis. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum inferat necessitatem salutis libero arbitrio.

Secundo, utrum inferat certitudinem in eventu.

QUAESTIO I.

Utrum praedestinatio inferat salutis necessitatem.

Quod autem inferat necessitatem, ostenditur sic.

1. Omnis causa, quae necessaria est in se et necessario ponit effectum, *infert* simpliciter necessitatem effectui; sed praedestinatio respectu salutis est huiusmodi: ergo etc. *Minor* patet. Praedestinatio enim, cum sit Deus in se, dicit quid necessarium; et iterum, necessario infert effectum, quia necessario sequitur: si est praedestinatus, salvabitur: ergo etc.

2. Item, omnis causa, quae nullo modo potest *cassari*, necessitatem ponit circa productionem effectus — nam causa dicitur cassari, cum nullum ponit effectum — sed praedestinatio nullo modo potest cassari: ergo praedestinatio ponit necessitatem.

3. Item, quotiescumque duae causae concurrunt ad aliquem effectum, quas impossibile est *discordare*, si una est immutabilis, necesse est, alteram esse immutabilem, et effectum per consequens. Haec manifesta est per se: nam si altera est mutabilis, reliqua existente immutabili, possibile est, eas discordare. Sed impossibile est, quod praedestinatio et liberum arbitrium discordent: ergo cum praedestinatio sit causa immutabilis, necesse est, quod liberum arbitrium sit immutabile; et si hoc, cum totum sit immutabile, restat ergo, quod necessitatem imponat praedestinatio libero arbitrio et saluti.

4. Item, videtur, quod praedestinatus nullo modo possit damnari, et si hoc, tunc necessario salvatur; et ostenditur hac ratione: ista duo convertuntur *esse praescitum et damnari, esse praedestinatum et salvari*; sed praedestinatus non potest esse praescitus: ergo non potest damnari. *Probatio mediae*. Quando aliqua duo sic se habent, quod impossibile est, unum alteri succedere, nec possunt simul inesse, si alterum inest, impossibile est, reliquum inesse; sed *esse praedestinatum et*

esse praescitum sic se habent, quod impossibile est, simul inesse eidem; impossibile est etiam, alterum alteri succedere, scilicet quod homo primo sit praedestinatus et postea praescitus: ergo cum est praedestinatus, nullo modo potest esse praescitus: ergo etc.

5. Item, de omni quod aeternum est, cum non est, impossibile est esse, quia impossibile est, quod *non ens* sit aeternum; sed praescitus si est, aeternaliter est praescitus: ergo illum qui non est praescitus, impossibile est esse praescitum. Sed praedestinatus non est praescitus: ergo etc.

6. Item, de eo quod non est, idem est dicere, hoc *posse esse*, et *posse*¹ *incipere esse*; sed praescitum est quid non ens respectu praedestinati: ergo idem est dicere, praedestinatum *posse esse* praescitum, quod *posse incipere* praesciri sive damnari. Sed non potest incipere esse praescitus, ergo etc.

CONTRA: 1. Praedestinatio divina nullum facit *Fundame* indigne salvari: ergo cum dignitas in salvando respiciat meritum, et meritum liberum arbitrium, ergo praedestinatio non tollit arbitrii libertatem, secundum quod liberum arbitrium: ergo nec imponit necessitatem.

2. Item, praedestinatio nihil aufert libero arbitrio, sed tantum ponit in eo gratiam; sed gratia nullam infert libero arbitrio necessitatem, ergo nec praedestinatio: si nullam ei imponit necessitatem², ergo cum salus pendeat ex libero arbitrio, patet etc.

3. Item, si praedestinatio imponit necessitatem, ergo cum, omni casu contingente, necesse sit, eum qui praedestinatus est, salvari, ergo frustra laborat aliquis benefacere; quia, sive faciat bonum sive malum, necesse est, eum salvari.

4. Item, nullus laudatur in eo quod necessitatis est, neque vituperatur³: si ergo necesse est,

¹ Multi codd. perperam omittunt secundum *posse*.

² In Vat. et cod. cc desunt verba *si nullam ei imponit necessitatem*.

³ Cfr. Aristot., II. Ethic. c. 5: Propterea (virtutes) neque facultates et potentiae sunt, quippe cum neque boni neque mali ob id dicamur, quod absolute agere possimus; neque laude-

praedestinatum salvari et praescitum damnari, neque praedestinatus laudandus est, si salvatur, neque praescitus vituperandus, si damnatur; quod est contra statum gloriae et poenae.

CONCLUSIO.

Praedestinatio nec ratione causalitatis nec ratione praescientiae infert necessitatem sive respectu salutis sive respectu liberi arbitrii.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedestinatio nec infert necessitatem *saluti*, nec infert necessitatem *libero arbitrio*, quoniam praedestinatio non est causa salutis nisi includendo merita, et ita salvando liberum arbitrium.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod praedestinatio duo importat: et rationem *praescientiae* et rationem *causae*. In quantum dicit rationem *causae*, non necessario ponit effectum, quia non est causa per necessitatem, sed per voluntatem; et iterum, non est *tota* causa, sed cum alia causa contingente, scilicet cum libero arbitrio. Et regula est, quod quotiescumque effectus pendet ex causa necessaria et variabili — a necessaria tanquam ab universali, a variabili tanquam a particulari — denominatur a variabili, quia denominatio est a causa particulari¹; et effectus, qui dependet a causa contingente, est contingens. — Praeter rationem *causae* importat² rationem *praescientiae*; et *prae-*

scientia quidem *totum* includit in cognitione, quia liberum arbitrium et eius cooperationem et vertibilitatem, et totum. *Et praeterea*, non est nisi veri, et etiam de vero contingente est infallibilis, sicut supra monstratum est in quaestione de praescientia³. Ideo praedestinatio infert salutem et non potest cassari nec discordare a libero arbitrio. Et quia praescientia nullam imponit necessitatem *consequentis*, sed solum *consequentiae*, similiter nec praedestinatio.

1. 2. 3. Ex hoc patent tria prima obiecta de necessitate *inferendi*, impossibilitate *cassandi*, impossibilitate *discordandi*. Haec enim omnia dicunt necessitatem consequentiae solum, quia insunt praedestinationi non per rationem *causalitatis*, sed *praecognitionis*, quae est *concors*, *certa* et *infallibilis*. *Concors*, quia praescientia sive praecognitio⁴ vera: qui enim cognoscit vere cognoscit, rem praesentem esse, sicut est, et futuram ita evenire, sicut eveniet. Est enim veritas adaequatio rei et intellectus⁵. Est iterum *certa*, quia independens, quia nullo modo pendet ex praecognito. Non enim secundum eius exigentiam cognoscit, sed secundum exigentiam luminis et claritatis aeternae, in qua nulla cadit dubietas, sed certitudo summa; et ideo de omnibus aequaliter certa est. Est iterum *infallibilis*, quoniam est totum posse praesciti circumplectens; et ideo in nullo potest falli nec circumveniri. — Et est exemplum Boethii in libro de Consolatione quinto⁶, quodsi aliquis aspiceret de loco

Solutio oppositorum.

Notandum

mur aut vituperemur. Adde quod facultate praediti et potentes natura sumus, boni aut mali, sicut superius diximus, natura minime efficitur.

¹ Ratio est, quia effectus magis assimilatur causae particulari quam universali. Sic, ut exemplum afferamus Scholasticorum, homo genitus magis assimilatur homini generanti quam soli, quia sol est universale generans. Cfr. etiam supra d. 38. a. 2. q. 2. in corp. circa finem, et d. 14. a. 1. q. 1. ad 6, ubi simile de necessario et contingente habetur.

² Supple cum cod. R *praedestinatio*.

³ Dist. 38. a. 2. q. 2; d. 39. a. 1. q. 2. ad 3, et ibid. a. 2. q. 2. — De ultima proposit. corp. cfr. supra d. 38. a. 2. q. 1.

⁴ Cod. T *cognitio*.

⁵ Haec definitio veritatis communiter a Scholasticis aut Aristoteli attribuebatur, aut cuidam Isaac, qui scripsit librum de Definitionibus. Si verba tantum spectas, definitio veritatis a S. Doctore hic proposita neque in uno neque in altero occurrit, sed si ad sententiam intendis, illa definitio habetur apud utrumque. Aristoteles multis locis de veritate et falsitate orationis loquens docet, orationem esse veram, si enuntiet rem, sicuti est; at falsam, si enuntiet rem, sicut non est. Cfr. libr. de Praedicam. c. de *Substantia*; I. Periherm. c. 7. (c. 9.); III. de Anima, text. 21. seqq. (c. 6.); et IV. Metaph. text. 27. (III. c. 7.) nec non V. Metaph. text. 34. (IV. c. 29.). In libro IX. Metaph. text. 21. (VIII. c. 10.) autem ait: « Quamobrem verum dicit, qui divisum dividi et compositum componi putat; falsum autem, qui contra quam res se habeant, aut quando sunt aut non sunt ». Quod ad Isaac attinet, inspeximus Monachii cod. Bibl. reg. n. 8001, lat., qui a fol. 151 vers. usque ad fol. 154 vers. continet laudati Isaac librum de Definitionibus. In quo

libro hanc invenimus definitionem veritatis et falsitatis: « Veritas est id quod est res; secundum alios, veritas est sermo, quem confirmat demonstratio vel sensibiliter vel intellectualiter; sermo autem iste sic est, ut definitio, quoniam est enuntiativa naturae et essentiae rei; similiter et sermo dicentis: veritas quidem est enuntiativa naturae et essentiae veritatis, quantum id sibi quod est res, vere est, et veritas non est nisi quod est. Falsitas est quod non est res, et dicitur oratio, qua de aliquo dicitur eius contrarium. Verum est affirmatio rei de re, a qua [non?] removetur vere; falsum vero est eius contrarium; rectum est quod impossibile est removeri ». — Definitio veritatis, a S. Doctore proposita, quoad verba magis convenit cum illa definitione, quam Averroes proponit in libro « destructio destructionum », disp. metaph. I. circa finem (dub. 22.): « Veritas namque, ut declaratum est in sua declaratione (definitione), est aequare rem ad intellectum, scilicet quod reperiatur in anima, sicut est extra animam » (ed. Venet. 1495.) — et cum definitione Avicennae I. Metaph. c. 9, quae est: Veritas autem... intelligitur dispositio dictionis vel intellectus, qui signat dispositionem in re exteriori, cum est ei aequalis. Cfr. etiam Anselm., libr. de Veritate. — Paulo post pro *pendet* plures codd. ut XZ aa bb *dependet*; deinde pro *eius exigentiam* Vat. cum cod. cc *eius* (i. e. praecogniti) *existentiam*; demum pro *et ideo de omnibus* multi codd. cum ed. 1 perperam *et ideo omnibus*.

⁶ Prosa 6, ubi auctor de providentia loquens ait: « quod porro ab rebus infirmis constituta quasi ab excelso rerum cacumine cuncta prospiciat »... Et ibid. praescientiae immutabilitatem impugnanti respondet: Propositum te quidem tuum posse deflectere, sed quoniam et id te posse, et an facias, quove convertas, praesens providentiae veritas intuetur, divinam te prae-

eminenti circumiacentem regionem, ubi est multitudo viarum, quas omnes simul et uno aspectu videret, ambulans per locum illum, quamvis possit per diversas vias ire, non tamen posset visum eius latere, pro eo quod per nullam viam posset ire, quam ille non videret. Si ergo intelligatur unus esse visus, qui posset omnes vias praevidere et totum posse euntis, nullo modo quis eum praevenientem¹ circumvenire posset. Et talis est aspectus divinae praescientiae, quia ab aeterno cognovit omne quod poteramus cogitare vel velle; et simul cum hoc vidit, in quam partem nostra voluntas et operatio inclinaretur. Et quia totum posse et velle et agere complectitur, ideo non potest falli. Et quia praedestinatio claudit praescientiam, hinc est, quod concordat cum libero arbitrio, et non potest discordare, et non potest cassari; et necessario infert salutem, sed non necessario efficit².

Notandum.

4. Ad illud quod quaeritur, utrum praedestinatus possit damnari; dicendum, quod sic, sine distinctione, quia quamvis haec possit distinguere de re, vel dicto³: praedestinatum damnari est possibile, sicut haec: album possibile est esse nigrum; haec tamen non est distinguenda secundum artem: praedestinatus potest damnari, sicut nec haec: homo albus potest esse niger. Non enim potest esse de dicto, cum non sit dictum.

Praenotanda
ad solut.
ultimorum
argg.

Propter quod intelligendum, quod ista habet⁴ tres causas veritatis: praedestinatus potest damnari, sicut haec: praedestinatus potest esse praescitus: aut quia forma praedicati potest inesse subiecto cum forma implicata, vel post formam implicatam, vel sine forma implicata. Quocumque enim modo praedicatum possit inesse, iudicanda est locutio simpliciter vera; et dico, quod in tertio sensu locutio est vera⁵: praedestinatus potest esse praescitus. Praedestinatus enim potest non esse praedestinatus, et necesse est, omnem hominem esse praedestinatum, vel praescitum; et ideo sequitur, quod possit esse praescitus. Et hoc quidem necessarium est poni. Nam fides dicit et ratio, quod sequitur: si est praedestinatus, salvabitur. Rursus, fides dicit

et ratio, quod illum salvari est contingens; et qui diceret contrarium et assereret, respuendus esset, secundum omnium iudicium certum. Et iterum, ars dicit, quod si consequens est contingens, impossibile est, antecedens esse necessarium, et hoc supra probatum est per tres regulas⁶; et qui diceret huius contrarium, totam artem syllogisticam destrueret, cuius virtus illationis est, ut oppositum consequentis non possit stare cum antecedente. Certum est autem, quod oppositum contingentis stat cum necessario⁷. Istum ergo esse praedestinatum, non est necessarium. Et est necessarium, vel contingens, vel impossibile; et non est impossibile nec necessarium: ergo est contingens; et contingens potest non esse: ergo iste qui est praedestinatus, potest non esse praedestinatus.

Et hoc quidem credo quod necesse sit poni; hoc tamen difficile est intelligi. Potest tamen sic capi, si praesupponamus quatuor vera. Primum est, quod praesens divinae aeternitatis circumplectitur omne tempus, idem et uniforme; et hoc dicit Anselmus in libro de Concordia praescientiae et liberi arbitrii⁸, quod «sicut praesens tempus circumplectitur omnem locum, et omne quod in loco est, ita praesens aeternitatis omne tempus». Et hoc necessarium est poni, quamvis non possimus hoc plene intelligere. Videmus enim, eius oppositum esse falsum et impossibile: quia si hoc non esset, tunc mutaretur praesens divinae aeternitatis. — Secundum est illud, quod Deus uno et eodem cognoscit omnia, ita quod est unica Dei cognitio, qua cognoscit hoc et qua cognoscit eius oppositum. Et hoc supra⁹ probatum est auctoritate et ratione, non solum quantum ad illud per quod cognoscitur, sed etiam quantum ad actum divinae cognitionis. — Tertium est, quod cum dicimus, divinam cognitionem vel voluntatem ordinari ad hoc cognoscibile et ad aliud, non ponitur ordo vel respectus in Deo actu, sed solum ex parte rei creatae vel cognitae; et ille quidem, sicut praevium est¹⁰, non ponitur in actu, sed in habitu, nec de praesenti, sed de futuro. — Quartum est, quod futurum sub

Quatuor
principia
Primum.

Secundum

Tertium.

Quartum.

scientiam non posse vitare, sicuti praesentis oculi effugere non possis intuitum, quamvis te in varias actiones libera voluntate converteris... Omne namque futurum divinus praecurrit intuitus et ad praesentiam propriae cognitionis retorquet ac revocat. Cfr. et ibid. Metr. 2. — Paulo inferius pro locum illum Vat. cum cod. cc locum suum.

¹ Intellige: visum. — Pro praevenientem sola Vat. praevidentem, et aliquanto inferius inclinatur pro inclinaretur.

² Sive, ut aliis verbis utamur, est necessitas in consequendo, sed non in efficiendo. Cfr. supra d. 38. a. 2. q. 4.

³ Cfr. hic lit. Magistri, c. 4, ubi dictum distinguitur a vero, et sensus compositus a sensu diviso.

⁴ Vel potius: habere potest.

⁵ Pro faciliore huius loci intelligentia non inutile erit, propositionem: Quocumque enim modo praedicatum possit inesse, iudicanda est locutio simpliciter vera, ut maiorem syllogismi

accipere, et dein post verba simpliciter vera, ut minorem haec verba addere: sed in ista propositione forma praedicati subiecto non inesse potest nisi in tertio sensu i. e. sine forma implicata, et tunc conclusionem facere: ergo dico, quod in tertio etc.

⁶ Dist. 38. a. 2. q. 2. fundam. 1-3. — Paulo ante loco voculae supra in plurimis codd. falso legitur sophisma.

⁷ Vide loc. cit. secundam et tertiam regulam. — Vat. cum uno alterove cod. perperam non stat pro stat.

⁸ Quaest. 4. c. 5: Quemadmodum praesens tempus continet omnem locum et quae in quolibet loco sunt, ita aeterno praesenti simul clauditur omne tempus et quae sunt in quolibet tempore.

⁹ Dist. 39. a. 1. q. 4, et q. 3. ad 4, nec non a. 2. q. 4, et q. 3. ad ult. — Paulo superius post uno et eodem cod. Z supplet respectu vel modo.

¹⁰ Dist. 38. a. 2. q. 2, et hic a. 1. q. 4.

ratione futuri, quod ponitur semel esse verum, ponitur semper fuisse verum, et quod ponitur semel esse falsum, ponitur semper fuisse falsum; et ideo cum ponitur *posse esse*, non ponitur nec *mutari* nec *incipere*¹.

His praesuppositis facile est intelligere, quod praedestinatus potest esse praescitus, et quod Deus quem praescivit potuit praedestinasse. Constans enim est, quod salus istius qui praescitus est, potuit ab aeterno praevideri, cum possit esse sive fieri in tempore; et si potuit ab aeterno ordinari ad divinam cognitionem et voluntatem, potest et nunc. Etenim quia praesens totum est, et nihil transit in praeteritum, et nihil factum est, quod sit necessarium esse factum; hinc est, quod sicut potest cogitari, vere posse² et non praedestinasse *ab aeterno*, ita etiam, quod possit *nunc*, in suo scilicet *nunc* aeternitatis, non praedestinasse. Et hoc dicit Magister in littera. Actus tamen aeternus divinae cognitionis non potest cogitari non fuisse, sed ad hoc futurum contingens ordinatum non esse³; et si hoc ponitur, non ponitur aliqua mutatio in *aeterno praesenti*, quia nulla ponitur successio; nec ponitur mutatio in *cognitione*, quia non ponitur in Deo alia cognitio nec in ordine ex parte *cognoscentis*, quia non ponitur in Deo alius ordo, nec in ordine ex parte *cogniti*, quia ex parte illa non ponitur nisi futurum; et illud, cum non est, potest intelligi esse, et potest esse futurum sine mutatione⁴.

Et hoc totum clarius aperitur, si veniamus ad significationem horum vocabulorum *praescitus* et *praedestinatus*. *Praedestinatus* enim et *praescitus* duo sunt vocabula, et quantum ad *principale si-*

gnificatum important divinam essentiam, quantum ad *connotatum* important futura contingentia. Quantum ergo ad *principale significatum* idem sunt, quantum vero ad *connotatum*, quia sunt contingentia, quae non de necessitate insunt, potest unum esse alterum⁵. Quia vero *connotata* non tantum sunt *contingentia*, sed etiam *de futuro*, quae nihil ponunt actu, possunt *non inesse* et *inesse* sine mutatione. Cum enim ponuntur *inesse* vera de futuro, ponuntur semper fuisse, et cum ponuntur *non esse*, ponuntur nunquam fuisse, sicut patet: et Anselmus⁶ dicit, si dicatur, aliquid esse futurum de contingenti, constat quod possibile est, non esse futurum; et si futurum est, semper verum fuit, ipsum esse futurum. Et ideo haec est vera sine mutatione et sine inceptione: praedestinatus potest esse praescitus. Nulla enim repugnantia est nec ex parte significati nec ex parte connotati, et hoc patet, si resolvantur⁷. Sensus enim est: iste est praedestinatus, id est, iste est a Deo praecognitus et salvabitur per Dei gratiam. Similiter: iste est praescitus, sensus est: iste est praecognitus et damnabitur per suam culpam. Constat enim, quod in divina cognitione non est differentia in se, sed solum in connotato. Cum ergo salvandus possit damnari, praedestinatus potest esse praescitus sine aliqua mutatione.

4. 5. 6. Ex hoc patent alia tria obiecta: nam primum et ultimum intelligitur in formis, quae aliquid ponunt actu circa subiectum; secundum vero de eo quod est ita aeternum, quod nihil temporale connotat. Talia autem non sunt esse praescitum et esse *praedestinatum*⁸. Et sic patent omnia.

¹ Cfr. dist. 38. a. 2. q. 2. ad duo ultima, ubi duplex distinguitur immutabile et aeternum, unum scil., quod convertitur cum ente necessario, et alterum, quod non convertitur cum ente necessario, cum non sit aliquid actu, ut est futurum contingens.

² Supple: praedestinare. — Pro *posse* Vat. *potuisse*. Particula *et*, quae verbum *posse* sequitur, deest in ed. 4 et in cod. T a secunda manu expuncta est. Paulo superius pro *transiit* multi codd. cum ed. 4 *transit*. — Sententiam Magistri vide hic, c. 4.

³ Simul audi: potest cogitari. Cfr. supra d. 38. a. 2. q. 2. in corp. — Paulo superius pro *sed ad hoc* nonnulli codd. *scilicet ad hoc* et Vat. cum cod. cc *vel ad hoc*. Eadem Vat. paulo inferius post *et si hoc* in textum inserit *non*; perperam. Dein post *in aeterno* cod. V omittit *praesenti*, quae vox et in cod. T primo deficit, sed postea secundis curis adiecta est.

⁴ Nempe, quia quod non est non mutatur, licet fiat; supponit enim mutatio existentiam. Vat. minus apte ad contextum paulo superius pro *potest esse futurum* ponit *non esse futurum*.

⁵ Id est, quia sunt v. g. relate ad hominem contingentia, non est necesse, unum eorum determinate ex se illi convenire, sed potest illi convenire vel unum vel alterum. — Paulo ante pro *connotatum* ed. 4 *connotata*.

⁶ Libr. de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 4. c. 2: Sicut non est idem rem esse albam et rem albam esse albam; lignum enim non est semper necessitate album, quia aliquando, priusquam fieret album, potuit non fieri album; et postquam est album, potest fieri non album; lignum vero album semper necesse est esse album, quia nec antequam sit, nec postquam est album, fieri potest, ut album simul sit non album... Eodem modo res aliqua, ut quaedam actio, non necessitate futura est, quia priusquam sit, fieri potest, ut non sit futura; rem vero futuram necesse est esse futuram, quoniam futurum nequit esse simul non futurum. Cfr. et ibid. c. 3. — Paulo ante pro *inesse vera* ed. 4 *esse vera*.

⁷ Intellige: duae propositiones sequentes; vel lege cum Vat. *resolvatur* (ed. 4 *resolvitur*), scil. illa propositio.

⁸ De quo cfr. supra d. 38. a. 2. q. 2. ad ult.

SCHOLION.

I. Supposita distinctione inter necessitatem *absolutam* sive *consequentis*, et *hypotheticam* sive *consequentiae* vel illationis (supra d. 38. a. 2. q. 1.), in hac quaestione principaliter agitur de necessitate *absoluta*, sed in fine corp. etiam de necessitate *hypothetica*. Insuper in solut. ad 4. tractatur specialis quaestio, quo sensu dici possit, quod praedestinatus possit damnari. — Manifeste haeretica et a Concilio Constantiensi, approbante Martino V., condemnata est propositio (prop. 27.) Wicleffi: « Omnia de necessitate absoluta eveniunt ».

II. Ut dogma catholicum melius intelligatur, Seraphicus per partes probat, quod nec ratio *causalitatis*, nec ratio *scientiae*, quae implicantur in praedestinatione, necessitatem libero arbitrio inferant. Notum est, praeter antiquos haereticos Calvinum pluresque alios ita causalitatem praedestinationis et efficaciam gratiae exaggerasse, ut liberi arbitrii vera causalitas et contingentia *tollatur*, quasi illud a Deo moveatur, quin se ipsum moveat et determinet. Qui error perniciosissimus reprobatus est a Concilio Tridentino Sess. 6. can. 4. Unde catholici doctores unanimiter docent, actionem causae primae non excludere veram et liberam cooperationem causae secundae, nec motionem sive efficaciam gratiae impedire, quod etiam voluntas creata se ipsam vere moveat et determinet. Sed acriter etiam inter scholas catholicas disputatum est de *modo* et *ratione* illius cooperationis, praecipue inter duas scholas celebres, in hac quaestione ex adverso sibi oppositas. Schola enim, quae vocatur Thomistarum, veram S. Augustini et S. Thomae doctrinam esse affirmat, quod divina voluntas sua causalitate ab intrinseco efficaci inferat consensum liberum voluntatis creatae, nedum quoad substantiam actus, sed etiam quoad modum libertatis (cfr. S. Thom., S. I. q. 19. a. 8, q. 83. a. 1. ad 3, q. 105. a. 4; S. c. Gent. III. c. 89; de Verit. q. 6. a. 3. ad 3.). In hac sententia etiam certitudo divinae *praescientiae* explicatur ex ipsius voluntatis divinae decretis efficacibus. Altera schola, ut infallibilitatem et efficaciam decreti divini praedeterminantis simul cum indifferentia liberi arbitrii explicet, utitur *scientia media*, qua praevидetur, quid voluntas factura sit de se, sed cum auxilio gratiae *praevenientis*, antecederet ad omne decretum divinum absolutum; et hac via propugnat concursum divinum congruentem libertati ac motionem indifferentem, quae non antecedit determinationem voluntatis, sed ei sit simultanea vel, ut aliqui videntur docere, potius eam consequatur. — S. Bonaventura de *causalitate* divinae voluntatis hoc loco nihil dicit, quod non sit generaliter receptum. Plura vide infra d. 45. a. 2. q. 1. 2; et de motione divina II. Sent. d. 25. p. II. q. 4. 5; d. 37. a. 1. q. 1, d. 26. q. 6, d. 14. p. I. a. 3. q. 1.

Sed quoad alteram rationem, scil. *praescientiae*, manifestum est, praesertim ex solut. ad 4. 2. 3, S. Bonaventuram refundere *certitudinem*, quae est in praedestinatione, non ad causalitatem in ea implicatam, sed ad nobilitatem divinae scientiae; unde potius ad *praescientiam* recurrit, ut ostendat concordiam praedestinationis cum libertate creaturarum; immo ipsius verba hoc loco videntur rationem causalitatis penitus excludere, cum dicat « non per rationem causalitatis ». Sed S. Thom. (de Verit. q. 6. a. 3. in corp.) quoad certitudinem praedestinationis videtur aliter sentire, cum dicat: « Unde praeter certitudinem praescien-

tiae ipse *ordo praedestinationis* habet infallibilem certitudinem, nec tamen causa proxima salutis ordinatur ad eam necessario, sed contingenter, scilicet liberum arbitrium » (cfr. S. I. q. 23. a. 7.). Putamus autem, S. Bonaventuram praecise in hoc non dissentire a S. Thoma, cum alibi (in quaestione seq. in corp.) praeter certitudinem *infallibilis scientiae* referat etiam certitudinem *immutabilitatis*, ex divina dispositione et ordinatione ortam, quae includit voluntatis decretum; unde dicitur infra (d. 45. a. 2. q. 1. ad 2.): « *voluntas* facit de scientia dispositionem ». Insuper etiam ipsam praescientiam Dei in *causalitate* secundum S. Bonaventuram fundari, iam supra d. 39. a. 1. q. 1, Scholion dictum est. Hanc autem causalitatem ab ipso non in sensu solius causae efficientis intelligi, etiam hic in solutione ad 1. 2. 3. satis manifestatur.

III. In solut. ad 4. subtiliter discutitur locutio: utrum praedestinatus possit damnari, et plura profunda et notanda afferuntur ad probandam viam S. Doctoris, quae aliquatenus differt ab ea, quam alii magistri tenent. Distinguit enim duas propositiones: modalem, in qua ponitur significatum dicti in *recto*, et talis est forma propositionis: praedestinatus potest damnari; et modalem, in qua ponitur significatum in *obliquo*, per accusativum et verbum infinitum, qualis est propositio: possibile est, praedestinatum damnari. Propositionem in hac *secunda* forma debere *distingui*, cum communi sententia affirmat etiam Seraphicus. Vel enim ista propositio intelligitur de *dicto* et in sensu *composito*, et tunc est falsa (ut: album esse nigrum, est possibile in sensu: haec propositio: album est nigrum, est possibilis); vel *de re* et in sensu *diviso* (ut: res nunc alba potest fieri nigra). Distinctio de *re* et *dicto*, qua in hac distinctione utitur etiam Magister, explicatur a S. Thom., S. I. q. 14. a. 13. ad 3. — *Primam* vero formam propositionis S. Bonav. *sine distinctione* tanquam veram admittit, dum Magister (hic c. 4.), S. Thom. (S. I. q. 23. a. 6. ad 3.), Scot., Richard. a Med., Durand. alique etiam in hac forma adhibent distinctionem sensus compositi et divisi. Probat autem Seraphicus suam assertionem, supponendo triplicem sensum illius propositionis (« habet tres causas veritatis »); et haec potest esse vera, si unus ex tribus sensibus est simpliciter verus. Intelligi enim potest subiectum *praedestinatus* vel « sub forma implicata » i. e. reduplicative, praedestinatus *ut praedestinatus*, et sic est falsa; vel « post formam implicatam », i. e. qui *antea* fuit praedestinatus *postea* fit reprobatus, et sic iterum est falsa; vel « sine forma implicata » i. e. *absolute* subiectum considerando, et tunc praedicatum *potest damnari* recte dicitur de subiecto, ut in sequenti et hic dub. 4. 5. probatur; quod deinde quatuor profundis et valde notandis principiis aliquatenus explicatur. — Solut. ad 4. 6. iisdem fit principiis, quae adhibet S. Thom., de Verit. q. 6. a. 3. ad 8.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 4. per totum. — Scot., hic q. unica; et Report. hic q. unica. — S. Thom., de hac et seq. q. hic q. 3; S. I. q. 22. a. 4, q. 23. a. 6; de Verit. q. 6. a. 3. — B. Albert., hic a. 14. 15. 16; S. de hac et seq. q. p. I. tr. 16. q. 63. m. 3. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum praedestinatio ponat certitudinem in eventu.

Secundo, supposito quod praedestinatio non inferat necessitatem libero arbitrio, quod non possit aliter esse, quaeritur, utrum ponat certitudinem in eventu, scilicet, ut nunquam aliter eveniat, nisi sicut Deus praedefinivit. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo *auctoritate* Ioannis decimo tertio¹: *Ego scio, quos elegerim*; et secundae ad Timotheum secundo: *Novit Deus, qui sunt eius*: ergo si divina cognitio est certa et infallibilis, et falleretur, si non salvarentur illi quos novit esse suos certitudinaliter, ergo verum est, quod sic evenit, sicut praedefinivit Deus, et sic etc.

2. Item, primae Ioannis secundo²: *Ex nobis exierunt, sed ex nobis non erant*. Ponit illud ergo pro signo: quod illud est signum, quod homo non fuit electus, quando non perseveravit in bono finaliter. Si ergo illud signum est rectum, certum est, quod omnes praedestinati et soli in gratia finaliter perseverant; et si hoc certum est, quod soli salvantur et omnes: ergo certitudo est in eventu.

3. Item, Augustinus in libro de Bono perseverantiae³: «Praedestinatio est praescientia beneficiorum Dei, per quae certissime liberantur quicumque liberantur». Si igitur liberantur certissime, patet quod certitudo salutis est respectu personarum, et sic etc.

4. Item, Augustinus in libro de Correctione et gratia⁴: «Certus est numerus electorum, qui non potest minui nec augeri»: ergo videtur, quod certitudo sit in quoto numero.

5. Item, hoc videtur *ratione*, quia in domo Patris sunt multae mansiones, sicut dicitur Ioannis decimo quarto⁵; aut ergo praevidit Deus, qui debeant ibi habitare, aut non. Constat quod praevidit, qui debeant ibi esse: ergo si aliquis eorum

desit, aliqua mansio vacua remanebit. Sed hoc est inconveniens et indecens in civitate superna: ergo certum est, quod quilibet praedestinatus locum suum habebit.

6. Item, numerus electorum a Deo praefinitus est optima et decentissima ratione et proportionem — si enim omnia fecit ordinatissime, multo fortius supernam civitatem — sed optima proportio foedatur et perditur per augmentum et diminutionem: ergo si non potest esse, ut sit ibi defectus ordinis et proportionis congruentis, certitudinaliter tot salvabuntur, et non plures nec pauciores quam⁶ Deus praevidit.

SED CONTRA: 1. Quod non sit certitudo eventus ^{Ad oppositum} quantum ad *personas*, videtur sic: Apocalypsis tertio⁷: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*; Gregorius ibi: «Dum alius labitur, alius in locum eius subinducitur»: ergo si unus vindicat sibi locum alterius, non ita evenit, sicut Deus ordinavit, immo tota die fit transmutatio.

2. Item, super illud Iob trigesimo quarto⁸: *Conteret multos*, Gregorius ibidem: «Locum vitae, aliis cadentibus, alii sortiuntur».

3. Item, quod non sit certitudo quantum ad *numerum*, videtur Lucae quinto⁹: *Rumpebatur rete*; Glossa: «Non tot intrant de Iudaeis, quot sunt praedestinati»: ergo pauciores salvantur, quam sint praedestinati.

4. Item, Deuteronomii primo¹⁰: *Addat Deus ad hunc numerum multa millia*; Glossa: «Ad hunc numerum praedefinitum in Dei praescientia, qui novit, qui sunt eius»: ergo si Deus addit ad numerum praedefinitum, non est certitudo quantum ad numerum salvandorum.

5. Item, quod quantum ad *neutrum* sit certi-

¹ Vers. 18. — Sequens textus est loc. cit. vers. 19, quem textum Vulg. sic exhibet: *Cognovit Dominus, qui sunt eius*. — Circa finem argumenti pro *evenit* Vat. cum aliquibus mss. *eveniet*.

² Vers. 19, ubi Vulgata *prodierunt* pro *exierunt*. — Vat. post *pro signo* interiecit *scilicet*.

³ Nunc, ut iam supra dictum est, de *Dono* persever. nuncupat., c. 14. n. 35; sicut de *Correctione et gratia* (ut legitur in arg. seq.) nunc de *Correptione* etc. cfr. supra 699, col. II. nota 3.

⁴ Cap. 13. n. 39. Vide hic lit. Magistri, c. 1. — In fine argumenti pro *quotò* Vat. *quodam*. Adiectivum *quotus* idem significat quod *determinatus*, sicut et appellatio *quota* significat quoddam determinatum, «quod quisque principi aut domino in tributum vel censum praestare tenetur». Du Cange, Glossar. mediae et infimae latin.

⁵ Vers. 2.

⁶ Pro *quam* Vat. *quot*.

⁷ Vers. 11, ubi Vulgata *ut nemo* pro *ne alius*. — Textus mox allatus et Gregorio adscriptus, quoad sententiam invenitur in eius libr. XXV. Moral. c. 8. n. 20, et c. 13. n. 31; sed verba ipsa, ut citata sunt, habentur in Glossa ordinaria ad praenotata verba Apocalyps., quare et Vat. pro *Gregorius* substituit *Glossa*.

⁸ Vers. 24. — Verba Gregorii habentur XXV. Moral. c. 8. n. 19, ubi in textu originali *illis* pro *aliis*.

⁹ Vers. 6. — Glossae ordinariae textus integer hic est: Non tot intrant de Iudaeis, quot apud Deum ad vitam erant praecordinati.

¹⁰ Vers. 11. — Glossa ordinaria integre sic: *Ad hunc numerum*, definitum apud Deum. Novit qui sunt eius, qui numerat multitudinem stellarum.

tudo, videtur. Intelligamus A B C esse numerum praedestinatorum, D E F numerum praescitorum; tunc quaero: A ita bene potest damnari, sicut et D, et e converso D ita¹ salvari, sicut A: ergo nulla est certitudo quantum ad personas. Rursus, A potest damnari, et tunc solum remanent duo, et D salvari, et tunc erunt quatuor: ergo nulla est certitudo quantum ad numerum.

6. Item, hoc ipsum ostenditur deducendo *ad inconueniens*. Si enim certum est, qui et quot salvabuntur, ita quod sic eveniet, et non aliter, quamvis possit aliter²: ergo nullus praedestinatus damnabitur aliquo casu vel eventu, et nullus praescitus salvabitur: ergo nullus debet curare, utrum faciat bene vel male, quia si praescitus est, quidquid faciat, in fine damnabitur; si praedestinatus, quidquid faciat, in fine salvabitur; stultus est ergo, qui non *comedit et laetatur*, et non *habet bona in vita sua*³.

CONCLUSIO.

Praedestinatio a parte rei evenientis non habet certitudinem in eventu, a parte Dei praecognoscentis et disponentis habet certitudinem et infallibilitatis et immutabilitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod est dicere certitudinem a parte *rei evenientis*, et a parte *Dei praedeterminantis*⁴. Si loquamur de certitudine a parte *rei*, cum haec dicatur contra contingentiam, sic dico, quod non est maior certitudo in numero electorum, quam sit in numero aliorum futurorum contingentium, quia pendet eventus nostrae salutis et damnationis ex arbitrii nostri libertate. Si autem loquamur de certitudine a parte *Dei praecognoscentis*, sic certus est eventus salutis⁵ certitudine *infallibilitatis*, quia divina praescientia non fallitur, et ideo semper evenit, ut praescivit. Certum etiam est certitudine *immutabilitatis*, quia divina dispositio et ordinatio non variatur, ut modo unum eligat et modo alium, sed qui semel electus est, semper fuit et erit, et non alius.

Rationes ad primam partem inductae procedunt de certitudine *eventus*, non quantum ad *necessita-*

tem, sed quantum ad *infallibilitatem* aeternae praecognitionis, et quantum ad *invariabilitatem* aeternae praeordinationis⁶.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod alius alterius locum accipit et coronam; dicendum, quod locus aeternae mansionis et corona retributionis alicui debetur secundum *reputationem iustitiae*⁷, alicui secundum *praedefinitionem praescientiae*. Et contingit, quod unus locus debetur alicui secundum *praesentem iustitiam*, eo quod, illo cadente, alius intrat, cui debetur secundum *praedefinitionem aeternam*. Quando vero alicui debetur locus secundum *praedefinitionem aeternam*, potest quidem cadere et locum perdere, et alius, qui non est praedestinatus, potest acquirere; sed tamen hoc *nunquam* eveniet. Quia ergo praescitus iustus frequenter locum aeternae mansionis perdit, quem alius pariter meriti acquirit; et nemo scit, utrum sit praescitus, vel praedestinatus: ideo, quamvis sciat, se esse iustum, timere debet, ne amittat locum. Et ad hunc timorem hortatur beatus Ioannes in praedicta auctoritate Apocalypsis. Et hic timor bonus est omnibus, et praescitis et praedestinis, quia humiliat et sollicitat. Econtra, certitudo de electione *elevat* in tumorem et *deprimit* in torporem; ideo secundum ordinatissimam dispensationem⁸ hoc factum est, ut nulli reveletur, an sit praedestinatus, nisi sit a Deo confirmatus in bono, ut non possit elevari per superbiam vel torpere per negligentiam. Patet ergo, quod illa auctoritas non significat mutationem fieri in praescientia, vel aliter evenire, quam Deus praescivit, sed quod qui actualiter iustus est potest locum, quo dignus est, perdere perdendo iustitiam, et quod qui peccator est potest locum sibi indebitum⁹ acquirere acquirendo iustitiam; et hoc tota die contingit. — Exemplum in veteri Testamento manifestum fuit de Saule et David in regno, cui scilicet Sauli recte potuit dici: *Tene quod habes*, id est humilitatem et iustitiam, *ne alius accipiat coronam tuam*, id est tibi debitam secundum statum praesentem, alii tamen debitam secundum dispositionem aeternam¹⁰. Exemplum etiam est in coronis quadraginta Martyrum.

3. 4. Ad illud quod obiicitur de diminutione

¹ Cod. X post *ita* repetit *bene*.

² Vat., omissis verbis *quamvis possit aliter*, post sequentem voculam *ergo* interiicit *certum est, quod*, quae accessio nec in ed. 1 habetur nec in codd. In omnibus ferme codd. inveniuntur verba a Vat. suppressa *quamvis possit aliter*, sed codd. perperam eis praefigunt *ergo*, excepto cod. T (in quo a secunda manu *ergo* expunctum est) nec non excepta ed. 1, quos duos duces nos sumus secuti. Cod. X, qui de cetero convenit cum ceteris codd., omittit *ergo* ante *nullus praedestinatus*.

³ Respiciuntur verba Sap. 2, 6. seqq.; Isai. 22, 13; Luc. 12, 19. — Pro *non habet* ed. 1 *non sumit*.

⁴ Cod. W *praedeterminantis*. Mox post *rei* Vat. addit *evenientis*. Dein pro *dicatur* codd. P Q X (T in marg.) *dividatur*.

⁵ Vat. et cod. cc hic adiciunt *nostrae*, et paulo inferius post *ideo* omittunt *semper*.

⁶ Ed. 1 *praecognitionis*; Vat. *praedestinationis*.

⁷ Vat. cum ed. 1 voci *iustitiae* praemittit *praesentis*. Codd. A I in hac propositione bis *aliter* pro *alicui*. Paulo inferius pro *eo quod* Vat. cum paucis codd. *et quod*.

⁸ Vat. et nonnulli codd. *dispositionem*. Mox pro *a Deo* plures mss. *adeo*.

⁹ Vat. cum uno alteroque cod. *debitum*, quae lectio bene explicari potest. Paulo superius pro *praescivit* Vat. *praescit*, ed. 1 *praesciverit*.

¹⁰ Cfr. I. Reg. c. 15. seq. — De exemplo quadraginta Martyrum cfr. Breviar. Roman. die 10 Martii.

et augmento, dicendum, quod totum referendum est illud ad statum praesentis iustitiae. Nam illa Glossa: «Non tot intrant», intelligitur tempore primitivae Ecclesiae, quia multi intrabunt in tempore finalis Ecclesiae. Similiter quod dicitur, quod *Deus addat ad hunc numerum*, intelligitur iustificando plures et vocando ad fidem.

5. Ad illud quod obiicitur, quod possunt esse plures et pauciores et alii, quam sint praesciti: ergo ibi non est certitudo; dicendum, quod non est certitudo *necessitatis*, est tamen certitudo *infallibilitatis*. Quamvis enim possint esse alii et plures, tamen nunquam erunt; et si essent, tunc ab aeterno praedestinati essent: ideo non potest ibi cadere aliqua mutatio.

6. Ad illud quod obiicitur, quod si ita evenit, tunc frustra laborat praescitus et praedestinatus; dicendum, quod illud est argumentum stultorum¹, quod ducit eos in torporem et impietatis excusationem. Et ideo primo ostendendum est, eos stulte arguere,

inferendo *a simili*, dicendo sic: Deus praecordinavit, *utrum tu debeas cras vivere, an non; ad quid ergo comedis et bibis?* Qui sic argueret et tali rationi consentiret, argueretur dementiae: similiter in proposito. — Secundo respondetur *contra arguendo*: tu dicis, quod Deus praedestinat, et ego dico, quod Deus tanquam iustus iudex iuste remunerat. «Nullum ergo bonum irremuneratum, nullum malum impunitum²»: ergo nullus laborat sine fructu, nullus torpescit sine damno. — Et propterea dicendum, quod praedicta argumentatio *deficit*: procedit enim, ac si Deus praedestinaret et praesciret in omnem eventum; sed non praedestinat hominem ad salutem nisi per merita, nec reprobat, ut perveniat in damnationem sine meritis. Et ideo non solum est nostra salus ex parte Dei, sed etiam ex parte nostra; et cum ipse velit, omnes salvos fieri³ et omnibus gratiam impertiri, solum ex nostra malitia vel negligentia venit defectus nostrae salutis.

SCHOLION.

I. Additur haec quaestio, ne quis ex principiis antea stabilitis derogare possit *certitudini* divinae praedestinationis. Simul in solutione ad 3. 4. resolvitur alia quaestio, utrum scil. numerus praedestinatorum *augeri* possit; et in solutione ad 6. valide et triplici argumentatione retunditur insipientia eorum, qui doctrina hac ad impietatis excusationem abutuntur.

II. Distinctionem certitudinis a parte *rei evenientis*, et a parte *Dei praedestinantis* etiam S. Thom. (S. I. q. 116. a. 3; de Verit. q. 6. a. 3. in fine corp. et alibi) adhibet. Haec in genere

ab omnibus conceditur, licet de *ratione* certitudinis a parte Dei dissentiant. — Quod nemo, seclusa revelatione, *certo* scire potest, se esse praedestinatam, docetur a Concilio Trid. (Sess. 6. c. 12.), et a S. Doctore confirmatur infra d. 44. a. 1. q. 2. et alibi.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 2. a. 3. — B. Albert., hic a. 11. 12. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3.

ARTICULUS III.

De divina electione.

Consequenter quantum ad secundum⁴ articulum quaeritur de divina electione. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum electio sit in Deo aeternaliter, vel ex tempore.

Secundo quaeritur, quid sit electio secundum rem.

¹ Vat. omittit *stultorum*, et paulo inferius cum cod. cc pro *praecordinavit* substituit *praedestinavit*. Deinde post *an non* cod. X interserit *si non*.

² Hoc axioma formatum videtur ex dictis Boeth., IV. de Consol. prosa 1. et 4, sub cuius nomine circumferebatur. Cfr. Auctoritates Aristotelis etc., quarum iam supra pag. 101, nota 5. mentionem fecimus. Aliquanto superius pro *contra arguendo* Vat. *argumentando*.

³ Epist. I. Tim. 2, 4: Qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire. — Iuvat hic afferre quod Augustinus, de Dono persever. c. 45. n. 38, enarrat de quodam mona-

S. Bonav. — Tom. I.

cho: Fuit quidam in nostro monasterio, qui corripientibus fratribus, cur quaedam non facienda faceret, et facienda non faceret, respondebat: Qualiscumque nunc sim, talis ero, qualem me Deus futurum esse praescivit. Qui profecto et verum dicebat, et hoc vero non proficiebat in bonum, sed usque adeo proficit in malum, ut, deserta monasterii societate, fieret canis reversus ad suum vomitum; et tamen adhuc, qualis sit futurus, incertum est.

⁴ Cum art. 1. divisus sit in duos (pag. 701, col. II.), nos inscripsimus, ut aliae edd., hic art. III.

QUAESTIO I.

Utrum electio sit in Deo ab aeterno, an ex tempore.

Quod autem electio in Deo sit aeternaliter, ostenditur:

1. Primo auctoritate Apostoli ad Ephesios primo¹: *Elegit nos ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati coram ipso.*

2. Item, Ioannis decimo tertio²: *Ego scio, quos elegerim*; sed omnes elegerat temporaliter, qui erant eius discipuli: ergo est alia electio in Deo quam temporalis.

3. Item, quod electio sit in Deo, videtur per rationem, quia omnis agens discrete et ordinate, est agens per electionem³; sed Deus est huiusmodi: ergo in Deo est ponere electionem.

4. Item, quod ab aeterno videtur, quia omnis dilectio, quae est specialiter aliquorum, non tantum est dilectio, sed etiam electio⁴; sed praedestinatio Dei non est omnium hominum, sed solum salvandorum, et praedestinatio non est sine dilectione, ergo neque sine electione; sed illa ab aeterno: ergo et ista.

SED CONTRA: 1. Damascenus⁵: «Electio non cadit in Deum, quia divina natura non est possibilis ad ignorantiam».

2. Item, *eligere* est alterum alteri *praeoptare*; sed *Deus vult omnes homines salvos fieri*⁶: ergo videtur, quod electio non sit in Deo.

3. Item, videtur quod solum sit in Deo *temporaliter* — electio enim non esset, si homo perstisset, ergo videtur, quod lapsus hominis faciat ad electionem — sed temporale non facit ad *esse* aeterni⁷: ergo electio non est aeterna, sed temporalis.

4. Item, electio est dissimiliter entium⁸; sed omnia in Deo aeternaliter sunt unum et similiter: ergo electio est rerum existentium in proprio ge-

nere. Sed in proprio genere non sunt nisi ex tempore: ergo nec electio.

5. Item, electio est praeoptatio; sed Deus nihil praeoptat alii quantum ad intensionem affectus⁹: ergo solum quantum ad excellentiam effectus. Sed effectum non est ponere nisi ex tempore: ergo etc.

6. Item, in plus est vocatio quam electio. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi*, Matthaei vigesimo secundo¹⁰; sed vocatio est temporalis: ergo videtur similiter quod electio.

Quaeritur ergo, cum *vocatio* sit temporalis, *praedestinatio* vero aeterna, unde hoc est, quod *electio* et temporalis est et aeterna. Quaestio
cidens.

CONCLUSIO.

Electio, sed non deliberativa, ab aeterno est in Deo, cuius manifestatio est electio temporalis.

RESPONDEO: Dicendum, quod *electio* dicitur dupliciter: uno modo, prout dicit dilectionem cum *discretionem solum*, alio modo, prout dicit dilectionem cum *discretionem praecedente et deliberatione et inquisitione*. Et primo modo est in Deo, secundo modo¹¹ in creatura, in qua cadere potest ignorantia; et hoc secundo modo loquitur Damascenus. Conclusio

2. Ad illud quod obiicitur, quod voluntas Dei et dilectio est sine discretionem; dicendum, quod est voluntas *antecedens* et *consequens*: *antecedens*, qua vult quantum in se est, *consequens*, qua vult cum praescientia nostrae salutis; et prima quidem est omnium, secunda vero non¹². Secundum hunc modum est dilectio duplex: una, quae respicit volunta-

Solutio
positorum

Duplex
voluntas
electio.

¹ Vers. 4, ubi Vulgata: *Elegit nos in ipso*; et infra pro *coram ipso* (Ambros. in hunc locum *coram eo*) Vulg. *in conspectu eius*.

² Vers. 18. — Pro *Item* Vat. sola substituit *Contra*, et dein post *ergo* interiecit *non*; perperam, quia, hac lectione recepta, argumentatio Doctoris disturbatur et ad irritum redigitur.

³ Cfr. supra pag. 600, nota 2. Cfr. etiam Aristot., III. Ethic. c. 2, et I. Magnor. Moraliū, c. 16. (c. 17.), ubi agitur de prohaeresi (περὶ προαιρέσεως), quod verbum Graecum (προαίρεσις) in antiquis versionibus Latinis modo redditur voce *electio* (sic loc. cit. Ethic.), modo voce *propositum* (sic loc. cit. Magn. Moral.); in ed. recentiore Paris. (Firmin-Didot) verbum προαίρεσις constanter vertitur *consilium*.

⁴ De quo vide supra d. 10. dub. 1.

⁵ Libr. II. de Fide orthod. c. 22: In Deo volendi quidem actum dicimus, non autem electionem proprie (κυρίως) sumtam. Deus quippe non deliberat, quia ignorantis est consilium inire.

⁶ Epist. I. Tim. 2, 4: *Qui homines vult* etc. Quoad maiorem huius argumenti commemoramus verba Aristot., III. Ethic. c. 2: «Nam electio cum ratione et cogitatione est; quod et nomen ipsum (προαίρεσις) significare videtur, quasi e quibusdam propositis unum aliquod legatur i. e. capiatur». Cfr. etiam Damasc., II. de Fide orthod. c. 22.

⁷ Vat. cum paucis mss. *aeternum*.

⁸ Quod et August. innuit de Divers. Qq. ad Simplic. I. q. 2. n. 4: Quomodo est enim iusta aut qualiscumque omnino electio, ubi nulla distantia est? Et ibid. n. 6: Nemo enim eligitur nisi iam distans ab illo qui reiecitur.

⁹ Sive, ut aliis verbis utamur: sed Deus quantum ad intensionem affectus aequaliter se habet erga omnes homines.

¹⁰ Vers. 14.

¹¹ Ed. 1 interiecit *est solum*.

¹² Plura de hac distinctione voluntatis invenies infra, d. 46. q. 1. in corp.

tem *antecedentem*, et hac diligit omnes; est et alia, quae respicit *consequentem*, et hac diligit omnes salvandos, et haec est electio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod electio non esset, nisi homo peccasset; dicendum, quod est electio, qua eligitur et separatur *bonus a malo*, et est electio, qua separatur *melior a minus bono*. Haec secunda esset, si homo non peccasset; prima autem non esset, si homo non peccasset, non quia *lapsus* aliquid faciat ad rationem eligendi, sed *praevisio lapsus*; et quamvis lapsus hominis fuerit temporalis, praevisio tamen eius fuit aeterna.

4. Ad illud quod obiicitur, quod electio est dissimiliter entium; dicendum, quod sicut *dilectio* duplex est: quaedam, quae *oritur ex consideratione* bonitatis, quaedam, quae est *principium* bonitatis; sic *electio* duplex est: quaedam, quae *causatur a diversitate* et praeeminentia eligibilium, et haec consequitur eligibilia, ut electio humana; quaedam, quae est *ratio diversitatis* in eligendo, ut divina, et haec est dissimilium, non quae sunt, sed quae futura sunt. Et talis praecedit et est aeterna¹; nisi enim esset divina electio, omnes essemus reprobi et mali. Et sic patet illud.

5. Ad illud quod obiicitur, quod electio est *praeoptatio*; dicendum, quod *praeoptatio* ratione maioritatis effectus potest esse dupliciter: aut per *modum approbationis*², aut per *modum dispositionis* et praedestinationis. Per *modum approbationis* ponit effectum *in actu*, per *modum praedestinationis* et dispositionis ponit *in potentia* tantum; et sicut dispositio est aeterna, ita et *praeoptatio*.

6. Ad illud quod obiicitur de *vocatione*, quod solum est temporalis; dicendum, quod *vocatio* dicit actum ut *exteriorem*, *electio* dicit actum ut *interiorem*, praedestinatio dicit actum ut *anterior*. Quoniam igitur actus ut *exterior* connotat effectum ut *exteriorem*, ideo *vocatio* solum est temporalis. Rursum, quoniam actus ut *anterior* non habet rationem initiandi, ideo praedestinatio est solum aeterna. Sed quoniam actus *interior* per manifestationem fit exterior, hinc est, quod electio et dilectio³ est aeterna et temporalis.

Quod ergo obiicitur de *vocatione*, quod in plus est, ergo prior; dicendum, quod prior est secundum rationem intelligendi tanquam communior, sed non quantum ad ordinem durandi; non enim est superius essentiale, sed effectus⁴ consequens. Et sic patent omnia.

SCHOLION.

I. Quid sit *electio* et quomodo differat a *proposito* et a *praedestinatione*, explicatur in quaest. seq. ad 2. 3. et aliquatenus hic ad 6; sed diffusius a Richardo a Med., I. Sent. d. 41. a. 1. q. 1, et a S. Thom. (I. Sent. d. 41. q. 1. a. 2.), ubi dicitur: « Ipsa divina ordinatio, qua quidam aliis praefertur ad consequendam beatitudinem, electio dicitur »; et ibi ad 4: « *Electio* est, qua aliqui ex ordine suae sapientiae ordinantur ad finem beatitudinis; sed *praedestinatio* est, secundum quod praeparantur eis ea quae perducunt in finem »; et ad 2: « *Electio praexigit* diversitatem naturae in divina cognitione, et *facit* diversitatem gratiae, sicut dispositio diversitatem naturae facit ». — Distinctionem inter aeternam et temporalem electionem approbat S. Thom., I. Sent. d. 41. q. 1. a. 1, qui etiam 2. opposit. eadem distinctione voluntatis antecedentis et consequentis solvit (S. I. q. 23. a. 4. ad 3.). De voluntate antecedente et consequente plura vide infra d. 46. a. 1. q. 1. — Solutio ad 3. sumta est ex Alexandro Hal., S. p. I. q. 30. m. 1. ad 2; et consentit B. Albert., S. p. I. tr. 16. q. 66. q. incid. 4. Haec solutio favet iis, qui docent, quod in hypothesis supponente, Adam non peccasse, nulli fuissent nati reprobi; sed sententia communis cum S. Thoma (S. I. q. 100. a. 2.) contrarium tenet. — Ex verbis: « Non quia lapsus aliquid faciat ad rationem eligendi, sed *praevisio lapsus* », et ex solutione ad 4. videtur sequi, Seraphicum cum Angelico (de Verit. q. 6. a. 2. ad 9; S. I. q. 23. a. 5. ad 3.) supponere, secundum nostrum modum

intelligendi efficacem electionem praedestinatorum a Deo factam esse post praevium peccatum originale. Sed Scot. (III. Sent. d. 7. q. 3.) videtur sentire aliter et secundum suam sententiam, quod Christus incarnatus fuisset, etsi Adam non peccasset.

II. In solutione ad 2. docetur, quod electio discretiva ad voluntatem *consequentem* spectat, non *ad antecedentem*, de qua distinctione cfr. infra d. 46. q. 1. Valde autem notandum est, quod in solut. ad 4. dicitur de differentia inter dilectionem et electionem *nostram*, quae *supponit* bonitatem et praeeminentiam in dilectis et electis et inde *causatur*, et *divinam* dilectionem et electionem, quae econtra est *causa* bonitatis et diversitatis in dilectis et electis. Idem omnino docet S. Thom., S. I. q. 23. a. 4; et B. Albert. (S. p. I. tr. 16. q. 65. q. incid. 2.), qui dicit: « In electione aeterna, quae nullo merito potuit praeveniri, Deus nihil respicit in nobis, sed in se ipso suae bonitatis tantum communicationem ». Et confirmatur Conc. Arausic. II. can. 12: « Tales nos amat Deus, quales futuri sumus ipsius dono, non quales sumus nostro merito » (cfr. infra d. 43. dub. 7.).

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 1. a. 1, et q. 30. a. 1. — S. Thom., I. Sent. d. 41. q. 1. a. 1; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 17; de hac et seq. q. S. p. I. tr. 16. q. 65. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 41. q. 1. a. 2. — Richard. a Med., I. Sent. d. 41. a. 1. q. 1. — Ægid. R., de hac et seq. q. I. Sent. d. 41. princ. 1. q. 1. 2. — Durand., de hac et seq. q. I. Sent. d. 41. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 41. q. 2.

¹ Cfr. August., de Praedest. Sanctor. c. 17. n. 34. seqq.

² Pro verbis *per modum approbationis* Vat. absque auctoritate codd. hic et paulo inferius exhibet *per modum appropriationis* simulque primo loco his verbis addit *sive operationis vel applicationis* i. e. quae effectum ponit in actu.

³ In Vat. et cod. cc desiderantur verba *et dilectio*.

Pro *effectus*, quod clare legitur in codd. HIR aa et in ed. I, Vat. *effectu*. Multi codd. sunt dubiae lectionis nec dis-

cerni potest, utrum *effectus* exhibeant, an *effectu*. — Huc referri potest quod August., de Praedest. Sanctor. c. 17. n. 34, de electis eorumque vocatione profert. Facta enim c. 16. n. 32. distinctione inter vocatos, qui, etsi vocati, noluerunt venire, et illos, qui etiam praedestinati et electi sunt, loc. cit. ait: Electi sunt itaque ante mundi constitutionem ea praedestinatione, in qua Deus sua futura facta praescivit; electi sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id quod praedestinavit, implevit.

QUAESTIO II.

Utrum electio sit idem quod praedestinatio.

Secundo quaeritur, quid sit electio, et quod sit idem quod praedestinatio, videtur.

1. Magister dicit in littera: ¹ « Cum autem praedestinatio sit electio, qua Deus elegit quos voluit, ante mundi constitutionem »: ergo etc.

2. Item, *ratione* videtur, quia omnis praedestinatus est electus, et omnis electus praedestinatus: ergo praedestinatio est electio, cum per se praedicentur ad invicem ².

3. Item, quorum opposita sunt eadem, ipsa sunt eadem ³; sed oppositum electionis est reprobatio, et haec est oppositum praedestinationis: ergo etc.

CONTRA: 1. Quaecumque sunt diversorum, ipsa sunt diversa; sed praedestinatio est solum bonorum, electio vero omnium salvandorum et aliquorum damnandorum: ergo etc. *Probatio minoris* habetur Ioannis sexto ⁴: *Nonne duodecim vos elegi, et unus ex vobis diabolus est? Si tu dicas, quod illud intelligitur de electione temporali; contra: electio temporalis signum est aeternae: aut ergo concordant, aut est signum falsum.*

2. Item, si nunquam esset aliquis malus, esset praedestinatio, sed non esset electio; secundum hoc ergo aliud obiectum respicit electio, aliud praedestinatio: ergo non sunt omnino idem.

3. Item, agens secundum propositum dicitur agens per electionem ⁵, et non dicitur agere secundum praedestinationem: ergo differt praedestinatio et electio.

Quaeritur ergo, quae sit *differentia*, et quod sit *prius* secundum rationem intelligendi.

CONCLUSIO.

Electio secundum affectionem dilectionis idem est quod praedestinatio, electio vero secundum effectum finalis gratificationis est signum praedestinationis infallibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod *electio* tripliciter dicitur. Est enim electio secundum *affectum dilectionis*, et secundum *effectum finalis gratificationis*,

et secundum *statum praelationis*. Prima est aeterna et est idem quod praedestinatio; secunda est temporalis et signum primae infallibile; tertia similiter temporalis, nec est effectus nec signum aeternae electionis. Multi enim praeficiuntur mali et reprobi; et utinam non sint plures mali quam boni!

1. Ad illud ergo quod obiicitur de verbo Domini, Ioannis sexto, dicendum, quod intelligitur de electione *praelationis*, et haec non est tantum bonorum nec omnium bonorum; et ideo vere patet, quod non est idem quod praedestinatio. — Et quod obiicitur, quod est signum; dicendum, quod non est signum certum, nec Dominus dat pro signo, et stultus est, qui huic signo credit. Sed electio secundum *effectum finalis gratificationis*, haec est signum certum simpliciter, sed non est certum nobis. Et haec differt a *vocatione*, quia multis datur gratia, qui non perseverant; ideo dicuntur *vocati*, sed non *electi*; et de his dicitur Matthaei vigesimo secundo ⁶: *Multi sunt vocati, pauci vero electi.*

2. Ad illud quod obiicitur, quod electio respicit malum, et convenit omni agenti a proposito, non sic praedestinatio; notandum, quod in Deo idem sunt *propositum*, *praedestinatio* et *electio* secundum *rem*, tamen differunt secundum *rationem intelligendi*. Nam *propositum* ⁷ simpliciter dicit voluntatem faciendi aliquid. Ille enim dicitur proponere, qui firmiter vult facere aliquid. *Electio* vero et *praedestinatio* addunt supra conceptionem ⁸, sed differenter, quia *praedestinatio* addit ordinem et directionem in finem, sed *electio* discretionem sive separationem a suo opposito. Unde *propositum* dicit firmam voluntatis conceptionem, *praedestinatio* cum conceptione dicit praeordinationem, et *electio* quandam discretionem. Secundum hoc igitur patet, quod *propositum* est prius secundum rationem intelligendi, et deinde *electio*, quia prius est intelligendum aliquid separari a malo sive a massa ⁹, quam dirigi in finem; et sic patet *diversitas* et *ordo*.

3. Et ex hoc patet illud quod ultimo quaeritur, quare agens a proposito non semper dicitur agere

¹ Cap. 2.

² Argumentatio de concreto ad abstractum tunc tantum valet, quando concretum accipitur formaliter, scil. secundum formam, quam abstractum indicat, sicut in hoc argumento; nam praedestinatus ut praedestinatus est electus ut electus.

³ Haec propositio sicut et maior seq. argumenti colligitur ex regulis, quas Aristot., I. Topic. c. 13. de distinguendis aequivocis ab univocis profert.

⁴ Vers. 71. ubi Vulgata: Nonne ego vos etc. — Paulo superius pro *electio* vero plurimi codd. et; ac subinde pro et

aliquorum damnandorum nonnulli codd. ut Y aa bb cc *electio autem aliquorum damnandorum* et codd. I V X et *electio aliquorum damnandorum*. Nostram lectionem sumimus ex cod. T et ed. 1, quacum et Vat. convenit, nisi quod omittat *omnium*.

⁵ Cfr. supra pag. 714, nota 3.

⁶ Vers. 14.

⁷ In cod. O additur *sive dispositio*.

⁸ Supple cum Vat. *voluntatis*.

⁹ Respiciuntur verba August., Enchir. c. 99. n. 25: Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in unam per-

Conclus.
trimembr

Notandum

Solutio op
positorum

Notandum

Differen
propositum
praedestin
tio. electio

Solutio
quaest. in
cidens.

secundum praedestinationem, sicut secundum electionem; quia omnis agens a proposito deliberans alteram partem contradictionis praeaccipit, ideo omnis talis dicitur eligere¹; sed non omnis agens sic ordinat effectum in finem, sed ut plurimum se ipsum. *Praedestinare* autem est praedeterminare alterum in

finem, et hoc quidem competit Deo proprie; et ideo patet illud. *Praedestinatio* enim tria connotat, scilicet *praedeterminatum*, et hic est homo; et *rationem praedeterminandi*, et haec est gratia; et *rationem finis*, et haec est gloria: et sic sunt tria, scilicet *quod*, et *per quod*, et *ad quod*. quid praedestinatio

SCHOLION.

I. In responsione dicitur, quod electio secundum affectionem dilectionis « idem est quod praedestinatio »; hoc intelligendum est non secundum formalem *rationem intelligendi*, sed secundum *rem*; quod explicite declaratur hic in solut. ad 2. Consentit S. Thom. (S. I. q. 23. a. 4.), ubi explicat, quod « praedestinatio secundum rationem praesupponit electionem, et

electio dilectionem ». — Quoad intentionem finis, quae tangitur in solutione ad ultimum, cfr. II. Sent. d. 28. dub. 4.

II. Auctores: Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 1. a. 4, et q. 30. m. 4. — S. Thom., I. Sent. d. 41. q. 1. a. 1; S. I. q. 23. a. 4. — B. Albert., hic a. 18. 19. — Petr. a. Tar., I. Sent. d. 41. q. 1. a. 2. — Richard. a. Med., I. Sent. d. 41. a. 1. q. 1.

ARTICULUS IV.

De reprobatione et specialiter de obduratione.

Consequenter est quaestio de tertio² articulo, scilicet de reprobatione. Et cum ea quae dicta sunt de praedestinatione aeterna, sint dicenda vel aptari possint reprobationi, quaeritur specialiter de obdura-

tionem, quae est eius connotatum, de qua duo quaeruntur.

Primum est, utrum sit poena, an culpa.

Secundum, utrum obduratio sit a Deo.

QUAESTIO I.

Utrum obduratio sit poena, an culpa.

Quod autem obduratio sit poena, ostenditur sic:

1. Super illud ad Romanos nono³: *Cuius vult idamēta. miseretur* etc., Glossa Augustini: « Obduratio est nolle misereri »; sed *nolle misereri* non est culpa, sed poena: ergo etc.

2. Item, ibidem⁴: « Miseretur secundum gratiam, quae gratis datur; obdurat autem secundum iudicium, quod meritis redditur »; sed constat, quod non redditur bonis meritis, ergo malis; sed quod malis meritis redditur est poena: ergo obduratio est poena.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia in hoc differt culpa et poena, quia culpa est affectio voluntaria, poena autem est affectio involuntaria; sed obduratio cordis est involuntaria, quia nullus vult dehabilitari sive obdurari: ergo etc.

4. Item, sicut se habet *excaecatio* ad intellectum, sic *obduratio* ad affectum; sed *excaecatio* dicit poenam, non culpam: ergo et *obduratio*.

CONTRA: 1. Super illud ad Romanos secundo⁵: *Secundum duritiam* etc., Glossa: « Induratio est induratae mentis in malitia pertinacia, per

Ad oppositum.

ditionis concreverat massam ab origine ducta causa communis. Cfr. et I. ad Simplic. q. 2. n. 17. seqq.; in qua quaestione multa invenies de his quae hic a S. Doctore tractantur. — Vat. suo nomine vocem *massa* mutavit in *malitia*. Paulo superius post *deinde electio* cod. Y interiecit *et deinde praedestinatio*.

¹ Cfr. Aristot., III. Ethic. c. 2. seq., et I. Magnor. Moral. c. 16. (c. 17.). — Mox pro *se ipsum* codd. F P Q non bene *in se ipsum*.

² Vide supra pag. 713, nota 4.

³ Vers. 18. — Dictum Augustini habetur I. ad Simplic. q. 2. n. 15.

⁴ Verba Glossae ordinariae in Rom. 9, 16. hic allata excerpta videntur ex August., I. ad Simplic. q. 2. n. 15, aut ex eius libro de Gratia et lib. arb. c. 23. n. 45, aut ex libro II. oper. eius imperf. contra Iulianum, sent. 441. (in fine libri).

⁵ Vers. 5. — Vat., neglecta auctoritate codd. et textus originalis, verba Glossae sic reddit: *Induratio est perseveratio mentis in malitia pertinaci, per quam* etc.

quam fit homo impenitens »; sed hoc dicit culpam: ergo etc.

2. Item, Augustinus de Praedestinatione Sanctorum¹: « Obduratio nihil aliud est quam Dei obviare mandatis »; sed *obviare mandatis* dicit inobedientiam: sed « peccatum, ut dicit Ambrosius, nihil aliud est quam praevaricatio legis divinae et caelestium inobedientia mandatorum »: ergo obduratio dicit peccatum.

3. Item, *ratione* videtur, quia nulla poena temporalis, secundum quod huiusmodi, opponitur gratiae gratificanti; sed obduratio opponitur gratiae gratificanti et maxime gratiae finali: ergo obduratio non est poena, sed culpa.

4. Item, in hoc est differentia inter poenam et culpam, quia, ut dicit Augustinus², « poena est malum, quod patimur, culpa vero est malum, quod agimus »; sed obdurationem unusquisque facit sibi, sicut dicit Augustinus in libro de Gratia et libero arbitrio: « Induravit Dominus Pharaonem iusto iudicio, sed ipse se libero arbitrio ». Et quod obduratio sit a nobis, patet: quia in Psalmo dissuadetur: *Nolite, inquit, obdurare corda vestra*: ergo etc.

CONCLUSIO.

Obduratio, ut dicit cor inhabile ad impressionem gratiae, est poena peccati; ut significat cor in peccato stabilitum, est dispositio praecedentis peccati; ut vero dicit cor rebelle, est peccatum in Spiritum sanctum.

Triplex proprietas duritiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod obduratio in spiritibus est translativa dicta ab obduratione in corporibus. In corporibus autem duritiam consequitur triplex proprietas, quamvis insit corpori per eandem naturam; non sic spiritui³. Durum enim est *inhabile* ad suscipiendum, est *stabile* ad permanendum, est iterum *forte* ad rebellandum sive resistendum.

Secundum hunc triplicem modum cor obdurari dicitur tripliciter. Primo modo dicitur cor obduratum ex hoc, quod est *inhabile* ad impressionem gratiae suscipiendam; et hoc modo sonat in passionem et est poena consequens culpam. Secundo modo dicitur cor obduratum, quod est in peccato *stabilitum*, quod scilicet est multum compactum ad amorem peccati; et hoc modo obduratio est peccatum cum dispositione sive dispositio peccati praecedentis. Tertio modo dicitur cor obduratum cor *rebelle*, quod vult Deum et eius mandata et gratiam impugnare; et hoc modo est speciale peccati genus, scilicet peccatum in Spiritum sanctum.

1. 2. Et secundum istum modum triplicem diversae auctoritates procedunt de obduratione, quae videntur sibi obviare: sed diversis viis procedunt secundum membra distinctionis praedictae. Concedendum est ergo, quod obduratio uno modo est poena; concedendum est nihilominus, quod aliis modis est culpa sive dispositio culpae.

3. 4. Ad illud ergo quod obiicitur, quod poena gratiae non repugnat et etiam sonat in passionem; dicendum, quod triplex est poena. Est enim quaedam poena *inflicta*, quaedam *contracta*, quaedam *acta*. Poena *inflicta* simpliciter est passio et non repugnans⁴ gratiae, ut fames, sitis et aegritudo. Poena *contracta* est fomes et concupiscentia, et haec quidem passio est, et ideo poena, sed tamen inclinatur ad actionem malam; et ideo gratiae repugnat non quantum ad substantiam, sed quantum ad inclinationem. Poena *acta* est sicut obduratio et gratiae expulsio, et haec quidem poena est, quia passio est; sed quia ex mala actione sive ex peccato est, et illud concomitatur inseparabiliter, ideo opponitur gratiae. Et ita patet, quod nihilominus est poena et passio; quamvis enim contingat per propriam actionem, nihilominus poena est, sicut patet in scabioso, qui in scalpendo se delectatur, sed postea sentit in carne ardorem.

SCHOLIUM.

1. Alex. Hal. (S. p. I. q. 29. m. 3. 4. 5.) enumerat et bene explicat tres effectus reprobationis, qui sunt *substractio gratiae*, *excaecatio*, *obduratio*. In solut. ad 3. tangitur a S. Doctore pri-

muum membrum huius divisionis, et bene distinguitur *triplex poena*; *excaecationis* autem mentio fit in 4. fundam. De *poena* eiusque ordine ad culpam cfr. II. Sent. d. 36. per totam. — Do-

¹ Melius legeretur *de Praedestinatione et gratia*, in quo libro, qui ceterum incerti auctoris est, c. 4. dicitur: Quid enim aliud est duritia quam Dei obviare mandatis? — Sequens textus, ex Ambrosio citatus, invenitur in eius libro de Paradiso, c. 8. n. 39.

² Contra Adimantum, Manichaei discipulum, c. 26: Malum hoc loco non peccatum, sed poena intelligenda est. Dupliciter enim appellatur malum: unum, quod homo facit, alterum, quod patitur; quod facit, peccatum est; quod patitur, poena. Cfr. et de Vera Relig. c. 20. n. 39, et I. de lib. arb. c. 1. n. 1. nec non III. c. 15. et 16. n. 44. seqq. — Textus deinde alla-

tus loc. cit. c. 23. n. 45. sic sonat: Ac per hoc et Deus induravit per iustum iudicium, et ipse Pharaon per liberum arbitrium. — Psalmus, ex quo mox verba citantur, est 94, 8.

³ Sensus est: Quamvis *natura* corporis sit remota causa duritiae et triplicis illius proprietatis, quae duritiae attribuitur; duritia tamen est eiusdem causa proxima. Sed in spiritu duritia et proprietates consequentes nullatenus ei insunt ratione suae *naturae*. — De triplici proprietate duritiae cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Qualitate*; III. de Caelo et Mundo, text. 11. (c. 1.); et IV. Meteor. c. 5. (c. 4.).

⁴ Codd. R V *repugnat*.

ctores in hac doctrina conveniunt, et Petr. a Tar. iere ad verbum sequitur nostrum Doctorem.

II. Alex. Hal., loco cit. — S. Thom., de hac et seq. q. hic q. 4. a. 2; S. c. Gent. III. c. 161; et quoad principia S. I.

II. q. 79. a. 1, I. q. 23. a. 3. — B. Albert., S. p. I. tr. 46. q. 66. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum obduratio sit a Deo.

Secundo quaeritur, utrum obduratio sit a Deo sive sit effectus Dei reprobantis. Et quod sic, videtur:

1. Ad Romanos nono¹: *Cuius vult miseretur, et quem vult indurat*; sed idem est aliquid fieri Deo auctore et Deo volente: si ergo obduratio est Deo volente, ergo et Deo auctore.

2. Item, ibidem in Glossa²: «Obduratio est *nolle misereri*»: aut ergo hic est praedicatio per *causam*, aut per *inhaerentiam*, aut per *essentiam*. Non per *inhaerentiam* vel per *essentiam* — in Deo enim est voluntas miserendi, nec tamen obduratio — ergo est dictum per *causam*; sed Deus non vult misereri aliquorum ut praescitorum, ut dicit Augustinus: ergo ab ipso est eorum obduratio.

3. Item, super illud Exodi³: *Ego indurabo cor eius*, dicit Augustinus: «Induravit Deus Pharaonem iusto iudicio», ergo secundum hoc fuit iustum, Pharaonem indurari; sed omne iustum a summa iustitia procedit, quae Deus est: ergo etc.

4. Item, *ratione* videtur, quia omne quod est *aliquid*, est a Deo; obduratio est aliquid: ergo secundum id quod est, est a Deo. Quod sit *aliquid*, patet, quia durum dicit naturalem potentiam⁴, sed molle dicit impotentiam. Ergo si mollities et in

corporibus et spiritibus est aliquid, quod habet Deum causam, patet etc.

5. Item, quicumque habet curam alicuius, si permittit eum malefacere, cum possit prohibere, vel perire, cum possit adiuvere, non inconvenienter dicitur causa sui maleficii vel peccati sive mali. Unde praelatus, qui subditos non corrigit, causa dicitur malorum in subditis; similiter, qui habet unde pascat fame morientem, et non pascit, causa est mortis eius. Si ergo Deus potest prohibere, ut affectus noster non⁵ duret, et potest pascere, ut non deficiat, et non facit; videtur, quod sibi sit ratio et causa indurationis attribuenda.

6. Item, Philosophus dat maximam⁶: «Si aliquid est causa alicuius, et oppositum est causa oppositi», ut, si *habere* pulmonem est causa respirandi, et *non habere* est causa non respirandi. Sed *velle misereri* est causa gratificationis: ergo *nolle misereri* est causa obdurationis.

7. Item, «si aliquid per sui praesentiam causa est alicuius, per sui absentiam est causa oppositi», haec est alia maxima Philosophi⁷; sed Deus per sui praesentiam est causa mollificationis cordis: ergo per sui absentiam est causa obdurationis.

8. Item, si aliqua duo sunt omnino similia, aut

¹ Vers. 18.

² Dictum Glossae invenies in August., I. ad Simplic. q. 2. n. 15. — De triplici praedicatione, cuius mox fit mentio, vide supra d. 30. q. 4. in corp., et Scholion. — Sententia Augustini, quae in fine argumenti commemoratur, sumpta est ex eius libro I. de Diversis Quaest. ad Simplic. q. 2. n. 13, ubi S. Doctor ait: Quia si vellet (Deus) etiam ipsorum misereri, posset ita vocare, quomodo illis aptum esset, ut et moverentur et intelligerent et sequerentur. Et ibid. n. 16: Atque ita tenacissime firmissimeque credatur, id ipsum quod Deus cuius vult miseretur, et quem vult obdurat, hoc est, cuius vult miseretur, et cuius non vult non miseretur, esse alicuius occultae atque ab humano modulo investigabilis aequitatis etc. — Pro *voluntas miserendi*, quae verba in medio argumento occurrunt, sola Vat. perperam *voluntas non miserendi*.

³ Cap. 4, 21. — Verba Augustini habentur in eius libro de Gratia et lib. arb. c. 23. n. 45. Cfr. supra pag. 718, nota 2.

⁴ Aristot., de Praedicam. c. de *Qualitate*, inter varias qualitatis species naturalem potentiam et impotentiam secundo loco ponit et huic secundae speciei supponit *durum et molle* dicens: Durum enim dicitur, quod habeat potentiam non facile secari; molle vero, quod eiusdem ipsius habeat impotentiam. — Mox pro *Ergo si mollities* Vat. *ergo si durities*; quae lectio non ita be-

ne contextui respondet, quia illud argumentum procedit de minore ad maius.

⁵ Vat. omittit *non*, codd. refragantibus. — Particulas hic separatim positas *ut... non* accipias pro *ne*. Vide Grammaticos. — Cfr. de hoc argumento Anselm., de Casu diaboli, c. 4.

⁶ Haec maxima eruitur ex I. Poster. c. 10. (c. 13.), ubi demonstrationem, in qua ponitur causa remota non convertibilis neque sufficiens ad causandum effectum per se ipsam, esse demonstrationem *propter quid* a Philosopho negatur, prolato hoc exemplo: «Ut *propter quid* non respirat paries? Quia non est animal; si enim non respirandi causa est hoc, oportet esse animal causa respirandi. Ut si negatio causa est ipsius non esse, affirmatio causa est ipsius esse». Cfr. et Averroes in hunc locum, ubi etiam idem exemplum de pulmone invenies, quod S. Bonav. hic affert.

⁷ Libr. II. Phys. text. 30. (c. 3.): Amplius autem eadem causa contrariorum est; quod enim praesens causa huius est, hoc et absens facimus aliquando causam contrarii, ut absentiam gubernatoris navis subversionis, cuius erat praesentia causa salutis. — Pro *sed*, quod immediate sequitur, Vat. *ergo si*, refragantibus codd. et ed. 1. Dein ante verba *per sui absentiam* non pauci codd. cum Vat. omittunt *ergo*, quod ex cod. Z et ed. 1 restituimus.

proprietas aliqua non inest uni, quae non insit alii, aut si inest, aliunde inest. Ponantur ergo hic duo parvuli, sicut Iacob et Esau¹. Deus unum obdurat, ut Esau, alterum non obdurat, ut Iacob: ergo cum sint similes omnino quantum ad naturam et quantum ad merita, aliunde venit obduratio. Sed non est dare nisi a Deo, ergo etc. *Si tu dicas*, quod a diabolo; *contra*: esto quod diabolus nullo modo se intro-mittat, nihilominus iste obdurabitur.

9. Item, omnis effectus, sive positivus sive defectivus, habet causam proximam et immediatam: quaero ergo, quae sit causa obdurationis proxima: aut enim *culpa originalis*, aut *actualis*, aut *usus liberi arbitrii*, aut *aliquid aliud*. Non *culpa originalis*, quia tunc omnes obdurarentur; similiter nec *culpa actualis*, quia tunc omnis actualiter peccans obduraretur; nec *usus liberi arbitrii*, quia obduratio, ut est connotatum reprobationis², est in parvulis, in quibus non est usus liberi arbitrii. Restat ergo, quod *voluntas Dei* sit causa, et hoc videtur, quia ea posita ponitur effectus. Si enim Deus non vult istius misereri, necesse est, eum obdurari.

CONTRA: 1. Ioannis sexto³: *Omnis qui venit ad me, non eiiciam foras*: ergo paratus est Dominus omnes amplecti: ergo defectus illustrationis non venit ex parte Dei, sed ex parte nostra.

2. Item, Apocalypsis tertio⁴: *Ecce sto ad ostium et pulso, si quis mihi aperuerit, intrabo ad illum* etc. Sed si peregrinus, volens hospitari, non recumbit in domo, non est causa ex parte sui, sed solum ostiarii: ergo similiter et obdurationis non est causa, nisi qui non recipit Deum pulsantem.

3. Item, Augustinus super illud Ioannis⁵: *Lux in tenebris lucet*, dicit: «Sicut caeco posito in sole praesens est lux, et ipse absens est luci, sic omni iniquo, qui caecus est corde, praesens est sapientia, et ipse est absens». Si ergo bonum est simile, cum caecitas sive privatio actus videndi non sit a sole, patet quod nec obduratio est a Deo.

4. Item, Anselmus⁶: «Non ideo non habet homo gratiam, quia Deus non dat, sed quia homo non accipit»: ergo non debet dici obduratio esse a Deo.

5. Item, *ratione* videtur, quia «optimi est optima adducere⁷»; sed obduratio est pessimum inter omnia mala: ergo ipsam non efficit Deus, qui est optimus.

6. Item, obduratio animae reddit animam impotentem ad bonum, ergo est defectus; sed defectus aut non habet causam, aut si habet, habet causam deficientem⁸. Deus autem nullius est causa deficiens: ergo obduratio nullo modo est a Deo.

CONCLUSIO.

Obduratio, prout est defectus, non est a Deo; sed prout ordinatur a retribuente divina iustitia in poenam culpae, est a Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod obduratio, in quantum poena, dicit animae ineptitudinem, et ita dicit defectum poenalem; et poena omnis, in quantum talis, est iusta et ordinata: ideo dicit defectum ordinatum. In quantum ergo defectus est, non habet causam nisi deficientem; haec autem non est Deus, quia Deus non est causa deficiens, sed liberum arbitrium destitutum. In quantum vero ordinatum, habet causam merentem, scilicet ipsam culpam, et causam ordinantem, scilicet retribuente divinam iustitiam.

1. 2. 3. Illae igitur tres auctoritates Apostoli scilicet, Augustini et Glossae, et consimiles, quae dicunt, Deum obdurasse aliquem, intelliguntur quantum ad rationem ordinis, non quantum ad rationem defectus, quia per comparisonem ad defectum solum comparatur in ratione permittentis, non efficientis. Et est exemplum: si aliquis esset dignus perire fame, et alius posset eum pascere, et iusto iudicio nollet eum pascere; si quaereretur, quae fuit in isto causa mortis, responderetur, quod defectus cibi; ille vero non diceretur occidisse, sed permisisse. Si rursus quaereretur, utrum iste iuste fecerit, diceretur, quod sic; cum tamen nihil fecerit, quia ipsum non facere ordinatum fuit auctoritate eius ad merita illius⁹, et per consequens ille

¹ Rom. 9, 11. seqq. Cfr. August., I. de Diversis Qq. ad Simplic. q. 2. n. 4. seqq.

² Sicut praedestinatio gratiam connotat ut effectum temporalem, sic reprobatio obdurationem, quae, ut Alex. Hal., S. p. I. q. 29. m. 5. a. 3. ait, duplex est: una est *generalis* omnium, qui ab Adam per concupiscentiam seminalem descendunt, et haec sequitur peccatum originale... alia est *specialis*, quae, inquam, est in adultis, qui habent voluntatem et propositum resistendi beneficiis Dei.

³ Vers. 37, ubi Vulgata *Eum* pro *Omnis*.

⁴ Vers. 20.

⁵ Cap. 1, 5. — Tract. 1. n. 19: Quomodo homo positus in sole caecus, praesens est illi sol, sed ipse soli absens est; sic omnis stultus, omnis iniquus, omnis impius caecus est

corde. Praesens est sapientia, sed cum caeco praesens est, oculis eius absens est; non quia ipsa illi absens est, sed quia ipse ab illa absens est. — Mox pro *bonum* ed. 1 *hoc*, et paulo post pro *est a Deo* codd. P Q *sit a Deo*.

⁶ Libr. de Casu diaboli, in quo quidem quod hic de homine dicitur, de diabolo docetur et probatur per totum librum, praemissis in c. 1. his verbis: vide si non solum homini, sed et Angelo potest dici, quia non habet quod non accepit. Cfr. et libr. de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 3. c. 5. seqq., ubi eadem sententia insinuatur, sed relate ad hominem.

⁷ Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 19. Cfr. infra d. 44. a. 1. q. 2, ubi haec sententia ex Platone confirmatur.

⁸ Cfr. supra pag. 627, nota 10.

⁹ Scilicet qui mortem propter culpam merebatur.

ordinatus est in poena sibi debita. Per hunc modum est intelligendum in proposito.

4. Ad illud ergo quod obiicitur, quod obduratio dicit positionem; dicendum, quod in corporibus dicit *positionem*, quia per naturam suam nata sunt sibi¹ resistere; sed in spiritibus dicit *defectum*, quia de naturali aptitudine spiritus debet esse habilis ad susceptionem influentiae divinae. Undeabilitas talis est potentiae et habitus², sed econtra obduratio et ineptitudo est per modum privationis.

5. Ad illud quod obiicitur, quod qui permittit, subditum perire, est causa etc.; dicendum, quod verum est, si tenetur et debet facere; sed si non tenetur nec debet hoc facere, immo magis contrarium, nullatenus potest illi imputari periculum, sed iustitia³; et ita est in Deo.

6. 7. Ad illud quod obiicitur, quod si aliquid est causa alicuius, quod oppositum est causa oppositi; dicendum, quod illud tenet in naturalibus et necessariis, sicut in *habere pulmonem et non habere*, et *respirare et non respirare*; non autem habet locum in voluntariis, sicut dicit Anselmus⁴. Causa autem, quare iste habet gratiam, est quia Deus dat; causa, quare non habet, est quia non accipit. — Sed ista solutio non videtur competens, quoniam si maxima Philosophi bona est, necesse est, quod teneat in omni materia.

Et propterea est dicendum, quod ipse loquitur de causa proxima et immediata, et quae est *tota* causa, non exigens aliam⁵, et in omni tali tenet. Sed quamvis voluntas Dei sit causa efficiens gratificationis, tamen ad salutem concurrunt liberum arbi-

trium ut consentiens. Quia ergo ista duo concurrunt, quodlibet horum potest causare defectum; et non causat divina voluntas, quae est liberalissima, sed causat liberum arbitrium, quod, quamvis non possit neque sufficiat *efficere*, potest tamen esse *deficiens causa*, quae sufficiens est ad defectum effectus. In bonis enim «facilius est destruere quam construere⁶».

8. Ad illud quod obiicitur de absentia, dicendum, quod cum absentia alicuius est malum, aut ille est causa suae absentiae, aut non. Si ille est causa suae absentiae, dicitur per consequens esse causa eius quod incurritur ex absentia; si autem ipse non est causa, immo, quantum est de se, semper paratus est praesens esse; tunc revera nullo modo dicendus est esse causa, sed illud, ratione cuius iuste se absentat, ideo nostrum peccatum, et non Deus. *Peccata enim nostra diviserunt inter nos et Deum nostrum⁷*, et sunt quasi nubes densissimae, auferentes nobis illustrationem gratiae.

9. Ad illud quod quaeritur, quae sit causa efficiens, ratione cuius insit; dicendum, quod *causa⁸* est liberum arbitrium, *meritorium* est peccatum sive originale sive actuale. *Causa vero deficiens*, quae ponit defectum, est liberum arbitrium deficiens et in defectu suo permanens, sive quia ipsum negligit, sive quia, peccatis exigentibus, alius non succurrit. Quia vero, duobus existentibus similibus, potest alter habere manum sublevantem⁹, alter non; ideo unus *obduratur ex se*, alter vero *sublevatur ab alio*. Et per hunc modum intelligendum est in Iacob et Esau; Esau enim iacuit propria infirmitate, sed Iacob relevatus est aliena virtute.

SCHOLION.

1. Ut iam observavit Brulifer (in hunc locum), solutio huius quaestionis est praeclarissima et plurima continet notatu dignissima, praesertim in solutione oppositorum. Omnino concordat S. Thomas (I. Sent. hic q. 4. a. 2.). Agitur autem de primo membro divisionis in respons. praecedentis quaest. positae, sive de obduratione, quatenus est *poena*. Haec secundum S. Doctorem ex parte *hominis* est dispositio vel actus voluntatis in malo obstinatae, cuius tota causa *deficiens* est in ipso solo; ex parte

Dei est quaedam subtractio gratiae *efficacis*, non autem *omnis gratiae*, quae subtractio est ex suppositione praecedentis peccati. Quod confirmat S. Thom. (S. c. Gent. III. c. 162.): «Cum ergo (Deus) haec auxilia aliquibus subtrahit pro merito suae actionis, secundum quod eius iustitia exigit, dicitur eos obdurare et excaecare» (cfr. Richard. a Med., I. Sent. d. 41. a. 3. q. 3.). — Praecipue notandum est, 1. quod aliter loquendum est de causalitate defectus, quatenus est *defectus*, et quate-

¹ Vat. omittit *sibi*; cod. R bene exhibet *sibi invicem*.

² Quae sunt duae primae species qualitatis, ab Aristotele in libr. de Praedicam. c. de *Qualitate* recensitae, de quibus vide supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3. in corp., et a. 2. q. 1. ad 1. — Cod. O ante verba *et habitus* interiicit *sive potentiae*, et subinde post *obduratio* omittit *et*. Mox post *per modum* Vat. adiecit *praevisionis et*; demum cod. cc pro *privationis* substituit *praevisionis*.

³ Vat. *iustitiae*.

⁴ Probans propositiones, quae hic immediate sequuntur et iam supra in fundam. 4. occurrerunt.

⁵ Multi codd. *aliud*, ed. I *aliud*; incongrue.

⁶ Aristot., VII. Topic. c. 3. (c. 4.).

⁷ Isai. 59, 2: Iniquitates vestrae diviserunt inter vos et

S. Bonav. — Tom. I.

Deum vestrum. — Paulo superius post *ideo* Vat. cum aliquibus codd. subiicit *vere*; pro *ideo* cod. Z *hoc autem est*, codd. F V *illud est*.

⁸ Cod. Z adiungit *efficiens*. Sola Vat. omittit *est liberum arbitrium*, et dein pro *meritorium* exhibet *meritoria*, hoc verbum referens ad *causa*. Etiam in nonnullis codd. ut I P Q, qui de cetero cum nostra lectione conveniunt, nec non in ed. I pro *meritorium* legitur *meritoria*. Verba, quae mox sequuntur, *quae ponit defectum est liberum arbitrium deficiens* in multis codd. desiderantur. Denique post *negligit* cod. Z addit *detestari*, et post pauca pro *succurrit* multi codd. cum ed. I substituant *succedit*, cod. U *subvenit*.

⁹ Respicitur illud Eccle. 4, 10: Vae soli, quia cum ceciderit, non habet sublevantem se.

nus est *ordinatus* (hic in corp., et S. Thom., hic loc. cit.). 2. Ad *ponendum effectum* requiritur concurrentia *omnium* causarum, ad *impediendum effectum* sufficit defectus *unius* causarum, in quo axioma fundatur solut. ad 6. 7. (cfr. S. Thom., loc. cit. ad 3.); unde causa, quae sufficit ad impediendum effectum, nondum sufficit ad ponendum eundem. 3. Inde sequitur, quod licet voluntas libere dissentiat motioni divinae gratiae, et libere eidem consentiat, aliter tamen loquendum est de causalitate, quatenus actus voluntatis *deficit*, cuius defectus ipsa

est prima et sola causa deficiens, aliter quatenus voluntas ad actum bonum *proficit*, cuius profectus prima causa *efficiens* est Deus, sed cum causa secunda (hic ad 9.). Hoc explicatur II. Sent. d. 34. a. 1. q. 2; et a S. Thoma, S. c. Gent. III. c. 159.

II. Praeter iam laudatos: Alex. Hal., S. p. I. q. 29. m. 3. 4. — S. Thom., locc. cit. et S. I. q. 23. a. 3. — B. Albert., hic a. 23. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc verbo, quod ponitur, scilicet *praedestinatio est de bonis salutaribus*. Quaeritur ergo, quid intelligatur per bona salutaria. *Si tu dicas*, quod gratia et gloria; *ergo*, sicut homo dicitur praedestinatus, ita gratia debet dici praedestinata.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedestinatio est praeordinatio. In ordinatione autem tria concurrunt, *quid* ordinatur, et *per quid*, et *ad quid*. Primum est homo, secundum est gratia, tertium est gloria. Et quoniam ille solus dicendus est praedestinatus, qui praedestinatione ordinatur, ideo patet, quod gratia et gloria non debet¹ dici praedestinata, sed homo solum, qui praedestinatur ad salutem.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Et de hominibus salvandis*. Videtur enim insufficienter dicere: quia cum praedestinatio sit praeparatio gratiae et gloriae², ergo non tantum est hominum, sed etiam Angelorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedestinatio *uno modo* dicit praeparationem boni³, et sic convenit hominibus et Angelis et etiam Christo; *alio modo* dicit praeparationem boni et liberationem a malo, et sic dicitur praedestinatio propositum miserendi, et sic proprie est hominum, et sic accipit Magister hic⁴.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *praedestinatio sine praescientia esse non potest*. Videtur enim male dicere, quia praescientia est malorum, unde praesciti dicuntur mali; sed praedestinatio bonorum: ergo potest esse praedestinatio sine praescientia, sicut e converso⁵. *Si dicas* mihi, quod praedestinatio est speciale, sed praescientia est commune et speciale; *tunc quaero*, quare magis *praescientia* approprietur reprobationi quam praedestinationi.

Ad hoc est unus modus respondendi, quod quia praedestinatio *addit*, ideo habuit nomen proprium; reprobatio vero *non*, ideo retinuit nomen commune. — Sed quomodo habet illud veritatem, cum reprobatio sit praescientia poenae, cuius Deus est causa⁶? Solutio a rum.

Et propterea est dicendum, quod non *tantum* *addit*, quod ita distrahat⁷. Nam praedestinatio dat intelligere *beneplacitum*, quod trahit ipsam in genus scientiae *practicae simpliciter*, eo quod beneplacitum est simpliciter et absolute respectu totius connotati. Sed non sic est de reprobatione, quia voluntas non est respectu mali *culpae*, et respectu *poenae* est *consequens*, non antecedens, et quasi tracta⁸. Et propter hoc, quia minus distrahit a ratione *scientiae*, retinuit sibi nomen *praescientiae*. Improbatur. Solutio a ctoris.

DUB. IV.

Item quaeritur de ista responsione Magistri: *Quibus respondemus, ex ea ratione dictum esse etc.*

¹ Ed. I *debent*. — Plura de hoc dubio habentur supra a. 4. q. 1. Cfr. etiam Petr. a Tar. et Richard., hic circa lit.

² Vel, ut accuratius dicamus: cum praedestinatio sit praeparatio gratiae in praesenti et gloriae in futuro. Cfr. hic lit. Magistri, c. 2.

³ Cod. Y hic interponit: *secundum quod dicitur praedestinatio in praesenti*.

⁴ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 2. a. 4; B. Albert., hic a. 7; S. Thom., hic q. 2; Richard., hic a. 4. q. 3; Aegid. R., hic 4. princ. q. 2.

⁵ Aliis verbis: reprobi vocantur praesciti: si ergo praesciti non sunt praedestinati, videtur, quod praescientia non continetur in praedestinatione.

⁶ Sensus est: non solum praedestinatio aliquid addit ad praescientiam, verum etiam reprobatio, nempe poenam, quae reprobus a Deo infligitur.

⁷ Hoc sibi vult: reprobatio superaddit quidem aliquid praescientiae, sed non tantum, quantum superaddit praedestinatio, quae praescientiam a genere scientiae distrahit in aliud genus, scil. voluntatis.

⁸ Quid S. Doctor his verbis dicere velit, vide infra d. 46. q. 2, praesertim ad ult. — Vat. minus recte: *non est respectu mali culpae, sed respectu poenae. Est et consequens etc.* — De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 29. m. 4; B. Albert., hic a. 10; S. Thom., hic q. 4. a. 1.

Videtur enim, quod non solvat propter suam distinctionem ad quaestionem de *augmento*, quoniam demonstrato aliquo damnando, verum est dicere, istum posse salvari, ergo potest esse praedestinatus: ergo plures possunt esse praedestinati, quam sunt: ergo potest numerus praedestinatorum augeri.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister in hac prima responsione principaliter respondet ad quaestionem primam, utrum praedestinatum sit possibile damnari; et *bene*, scilicet per *compositionem* et *divisionem*¹. Et per istam solutionem patet aliquo modo responsio ad illud de augmento, sed non plene; ideo annectit solutionem sequentem, quae est explicatio huius, in qua dicitur, quod aliquis non potest *incipere* esse praedestinatus, quamvis possit *esse* praedestinatus, quia hoc est dicere, quod *ab aeterno* potuit. Et quoniam *augmentum* dicit maiorem numerum quam prius cum praesuppositione prioris et nova additione, ideo patet, quod ex sui ratione distinctionem et successionem dicit in partibus. Unde si aliquis, statim cum est, esset ita magnus, quantus futurus est, non diceretur *augeri*, sed tamen potuisset *esse maior*; ita in proposito intelligendum. — *Vel* aliter solvi potest per compositionem et divisionem, sicut Magister solvit; possunt enim plures esse, quam sint², ergo potest numerus augeri.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *intelligentia conditionis implicitae veritatem facit in dicto et impossibilitatem in vero*, quomodo sit illud intelligibile. Si enim idem non est causa oppositorum, et *conditio implicita* facit veritatem, quomodo facit impossibilitatem?

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister vult dicere, quod illud est falsum, demonstrato aliquo: istum damnari vel salvari, est impossibile; sed si addatur et implicetur *conditio praedestinationis*, facit veritatem *in dicto* et impossibilitatem *in vero*, id est, facit illud dictum cum modo impossibilitatis esse verum, utpote si dicatur: istum damnari et esse praedestinatum simul, est impossibile, sive: istum salvari et non esse praedestinatum, est impossibile. — *Vel* aliter potest dici, quod dictum falsum alicuius conditionis implicatione fit verum³: ut demonstrato reprobato, *istum salvari* est falsum; adde *conditionem*

praedestinationis, et fiet verum: istum salvari, si est praedestinatus, est verum. Item, eodem demonstrato, *istum damnari* est verum; adde *conditionem praedestinationis*, et fiet impossibile: istum damnari, si est praedestinatus, est impossibile, coniunctim intelligendo⁴.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ex quo aliquid factum est vel dictum, non concedunt, quod illud possit non esse* etc. Videtur enim falsum: quia Christus dixit, Petrum peccaturum⁵; ergo postquam dixit, fuit necessarium *dixisse*, et necessario sequitur: si Christus dixit, hoc erit, quia *da oppositum*, et tunc sequetur⁶, Christum esse mentitum, quod est impossibile: ergo videtur, cum antecedens sit necessarium, quod necessarium fuit, Petrum negare.

RESPONDEO: Dicendum, quod in dictione Christi duo sunt, scilicet *verbi prolatio* et *assertio*. Et *verbi prolatio* simpliciter est praeterita et necessaria, et ex illa non sequitur consequens. Non enim sequitur: Christus hoc dixit, ergo erit; protulit enim hoc verbum: *Ero similis vobis mendax*⁷. Est iterum *assertio*, et illa sequitur illustrationem divinae praescientiae. Sicut ergo divina praescientia est certa et infallibilis, cui non potest subesse falsum, et tamen aspicit futurum et connotat circa ipsum veritatem⁸, et ideo non est *necessarium*, Deum praescisse quod praescivit, quamvis sit *certum* et *infallibile*: ita intelligendum de Christi assertione, quod *certitudinem* habet et *infallibilitatem* a divina praescientia; sed tamen non est necessarium, Christum hoc asseruisse; et ideo, si ponatur, hoc non contingere, ponitur, et Christum non asseruisse. Et sic patet illud et consimilia. In assertione enim Christi duo sunt, scilicet *actus* mentis⁹, et *relatio* ad futurum contingens sive ordinatio. Et quamvis unum sit necessarium, reliquum est contingens.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Sicut praedestinationis effectus illa gratia est, qua in praesenti iustificamur* etc. Ex hoc ostenditur, quod praedestinatio sit *causa gratiae*. Quaeritur ergo: in quo genere causae? Cum enim sit scientia, vi-

¹ Sive ut nunc dici solet: per distinctionem in sensu composito et in sensu diviso.

² Codd. W X sunt. — Cfr. supra a. 2. q. 1. et 2. — Alex. Hal., S. p. l. q. 28. m. 2. a. 3. et m. 4. a. 3; B. Albert., hic a. 11. seqq.

³ Vat. *implicite verum sit*.

⁴ Cfr. supra a. 2. q. 1. et 2. — Eadem huius dubii solutio invenitur apud B. Albert., hic a. 15; S. Thom., Petr. a Tar., et Richard., hic circa lit.

⁵ Matth. 26, 34. — Mox post *fuit* codd. A X intericiunt *verum*.

⁶ Vat. cum nonnullis codd. *sequitur*.

⁷ Ioan. 8, 33.

⁸ Cod. Y adiungit *contingentem*. Paulo inferius post *assertione* cod. T quae pro quod.

⁹ Cod. Y *veritatis*. — De hoc dubio cfr. supra d. 38. a. 2. q. 1. et 2., et hic a. 1. duae ult. qq.

Duo in dictione.

Quaestio 1.

detur dicere causam *exemplarem*. Et iterum, hoc non videtur sufficere, quia *exemplar* non necessario infert exemplatum, sed *praescientia* ponit. Et iterum, si est causa, aut *universalis*, aut *particularis*¹: non *universalis*, quia tunc indigeret alia particulari adiuvante; non *particularis*, quia tunc determinata esset ad unum effectum tantum. Et iterum, aut *necessaria*, aut *contingens*: non *necessaria*, quoniam per voluntatem operatur; non *contingens*, quoniam haec est fallibilis et incerta.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedestinatio est causa *gratiae*, sicut dicit², et *tota* causa, sed non causa *salutis*, ut excludatur cooperans et disponens. *Adiutores enim Christi sumus*³, et nullus salvatur invitus. — Quod ergo *quaeritur*, in quo genere causae sit; dicendum, quod praedestinatio claudit in se *scientiam* et *beneplacitum* voluntatis et *dispositionem* voluntatis, per quam placuit Deo nos salvare, quae est summa bonitas manifestanda. Ratione primi dicit causam in genere *formae*⁴, ratione secundi in genere *efficientis*, ratione tertii in genere *finis*.

Quod quaeritur, utrum *necessaria*, vel *contingens*; *universalis*, vel *particularis*; dicendum, quod de omnibus istis modis causandi habet quod est *perfectionis*, non quod est *imperfectionis*. Nam de proprietate⁵ *universalis* habet extensionem ad multa; de proprietate *particularis* sufficientiam ad singula; de proprietate causae *necessariae* immutabilitatem; de proprietate *contingentis* habet arbitrii libertatem, quia potest facere et non facere. Conditiones autem *imperfectionis* non habet, quia nec habet insufficientiam. sicut causa *universalis*;

nec limitationem, sicut causa *particularis*; nec inevitabilitatem, sicut causa *necessaria*; nec vertibilitatem, sicut causa *contingens*⁶.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *praedestinationis effectus est gratiae appositio*. Videtur enim male dicere, quia *causa* et *effectus* sunt correlativa; cum ergo relativa simul sint natura⁷, quodcumque est praedestinatio, est gratiae appositio: ergo nullus est praedestinatus, nisi qui habet gratiam. Sed contra hoc est, quia praedestinatio est *non entium*, sicut dicit Augustinus in libro de Fide ad Petrum⁸.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedestinatio non semper est causa in *actu*, sed in *habitu*; et ideo non oportet, quod respondeat effectus in *actu*, sed in *habitu*.

Unde ex hoc patet quod quaeri consuevit, utrum praedestinatio aliquid ponat in praedestinato; dicendum enim, quod non necessario ponit aliquid *de praesenti* sive *actu*⁹, quoniam multi sunt praedestinati, qui non sunt mali, et multi, qui mali sunt; sed ponit aliquid secundum *habitu* sive *de futuro*, ratione cuius homo potest *gaudere*, scilicet *quia nomen eius scriptum est in caelo*¹⁰. Et cum illud positum erit, magnum bonum erit; et illud erit ratio persistendi in bono et perveniendi ad magnum et summum bonum; et ideo hoc bonum habituale praeponendum est gratiae, quae est secundum praesentem iustitiam¹¹.

¹ Causa particularis est, quae unam tantum speciem effectus producit, v. g. ignis ignem; causa universalis vero est, quae varias effectuum species producit, v. g. sol, cuius influxu, concurrentibus aliis causis particularibus, diversi producantur effectus. Cfr. Aristot., II. Phys. text. 32. et 38. (c. 3.).

² Intellige: Magister. — Subinde post *sed non* supple cum cod. Y *tota*.

³ Epist. I. Cor. 3, 9: *Dei enim sumus adiutores*.

⁴ Sive formalis extrinsecae i. e. exemplaris. Cfr. supra pag. 73, nota 7. — Paulo superius post *summa bonitas* Vat. omittit *manifestanda*.

⁵ Cod. O subiicit *causae*.

⁶ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 4. a. 4; B. Albert., hic a. 21; Petr. a Tar., hic circa lit.

⁷ Aristot., de Praedicam. c. de *Relatione*.

⁸ Cap. 34, secundum sensum; nam docetur, homines praedestinos a Deo praedestinos esse *ante omnia saecula* et *ante constitutionem mundi*. Clarius sententia haec profertur in Serm. 26. c. 4. n. 4. Cfr. supra d. 36. lit. Magistri, c. 4.

⁹ Sola Vat. voci *actu* praemittit *mali*.

¹⁰ Luc. 10, 20: Gaudete autem, quod nomina vestra scripta sunt in caelis. — Proxime post pro *magnum bonum*, quae lectio est codd. M T aa bb (ee a secunda manu), Vat. tantummodo *magnum*.

¹¹ De hoc dubio nec non de quaestione in eo tractata, utrum praedestinatio ponat aliquid in praedestinato, cfr. supra a. 1. q. 1; Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 2. a. 1, et m. 4. a. 2; B. Albert., hic a. 4; S. Thom., hic q. 1. a. 1, et S. I. q. 23. a. 2; Richard., hic a. 1. q. 1. et circa lit.

Ad quaestio-
nem 1.

Ad quaestio-
nem 2.

Notandum.

Quaes-
tiones
inciden-
s
vitur.

DISTINCTIO XL.

CAP. I.

*Utrum aliquod sit meritum obdurationis
vel misericordiae.*

Si autem quaerimus meritum *obdurationis* et *misericordiae*, obdurationis meritum invenimus, misericordiae autem meritum non invenimus, quia nullum est misericordiae meritum, ne gratia evacuetur, si non gratis donatur¹, sed meritis redditur. *Miseretur* itaque secundum gratiam, quae gratis datur; *obdurat* autem secundum iudicium, quod meritis redditur. « Unde datur intelligi, ut sicut reprobatio Dei est *nolle misereri*, ita obduratio Dei sit *non misereri*, ut non ab illo irrogetur aliquid, quo sit homo deterior, sed tantum quo sit melior non erogetur² ». — Ex his aperte ostenditur, quid *misericordiam*, quid *obdurationem* intellexerit Apostolus³, et quia *misericordia* nullum advocat meritum, *obduratio* vero non est sine merito, sed habet nolle misereri. Et *misericordiae* verbo hic accipitur praedestinatio, et praecipue praedestinationis effectus, *obdurationis* vero non ipsa Dei aeterna reprobatio, quia eius nullum est meritum, sed gratiae privatio sive subtractio, quae quodam modo est reprobationis effectus. Accipitur tamen aliquando *reprobatio* pro obduratione, sicut et *praedestinatio* pro suo effectu, qui est gratia appositio⁴. Gratia enim, quae apponitur, effectus est praedestinationis. — Cum igitur gratiae, quae apponitur homini ad iustificationem, nulla sint merita; multo minus et ipsius praedestinationis, qua ab aeterno elegit Deus quos voluit, aliqua possunt existere merita, ita nec reprobationis, qua ab aeterno quosdam praescivit futuros malos et damnandos: sicut elegit Iacob, et Esau⁵ reprobavit, quod non fuit pro meritis eorum, quae tunc haberent, quia nulla habebant, quoniam nec ipsi existebant; nec propter futura merita, quae praevideret, vel illum elegit, vel illum reprobavit.

CAP. II.

De variis super hoc carnalium opinionibus.

Opinati sunt tamen quidam, Deum ideo elegisse Iacob, quia talem futurum praescivit, qui in eum crederet et ei serviret. Quod aliquando Augustinus se sensisse dicit in libro *Retractationum*⁶, ubi aperte ostendit, quod si propter futura merita electus esset, iam non ex gratia esset electio. Non ergo ideo electus est a Deo, quia talis futurus erat, sed ex electione talis est factus, ita dicens: « Disputans, quid elegerit Deus in nondum nato, cui dixit, servitutum esse maiorem, et quid in eodem maiore similiter nondum nato reprobarerit, ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: Non ergo elegit Deus opera cuiusquam in praescientia, quae ipse daturus est, sed fidem elegit in praescientia, et quem sibi crediturum esse praescivit, ipsum elegit, cui Spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam aeternam vitam consequeretur ». — Ecce hic aperte dicit, non propter opera eum elegisse, sed propter fidem, qua eum praescivit⁷ crediturum. Sed quia et in fide meritum est, sicuti et in operibus, hoc retractavit dicens⁸: « Nondum diligentius quaesiveram nec adhuc inveneram, qualis sit electio gratiae, de qua dicit Apostolus: *Reliquiae per electionem gratiae salvae fient*; quae utique non est gratia, si ex meritis procedit, ut iam quod datur non secundum gratiam, sed secundum debitum reddatur potius meritis, quam donetur. Proinde quod continuo dixi: Dicit enim idem Apostolus⁹: *Idem Deus qui operatur omnia in omnibus*. Nusquam autem dictum est: Deus credit omnia in omnibus. Ac deinde subiunxi: Quod ergo credimus, nostrum est; quod vero bonum operamur, illius est, qui credentibus dat Spiritum sanctum. Profecto non dicerem, si iam scirem, etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri, quae dantur in eodem spiritu. Utrum-

Augustini
opinio retractata.

¹ Vat. et plures edd. cum cod. C. *donetur... reddatur*.

² August., l. ad Simplician. q. 2. n. 15.

³ Rom. 9, 18: Ergo cuius vult miseretur, et quem vult indurat. — Paulo inferius codd. BD et ed. I addunt *semper* et legunt *non est semper sine merito*. Immediate post praeter Vat. aliae edd. omittunt verba *sed habet nolle misereri*.

⁴ Cod. A *gratiae appositio*.

⁵ Respicitur ad Malach. 1, 2. 3: Nonne frater erat Esau Iacob, dicit Dominus, et dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Cfr. Rom. 9, 13.

⁶ Libr. I. c. 23. n. 2. 3. Retractatio refertur ad ea quae ipse dixerat in Exposit. Epist. ad Romanos, c. 60. Cfr. I. ad

Simplician. q. 2. n. 8, et de Praedest. Sanctor. c. 3. n. 7. — Paulo inferius Vat. cum edd. 2, 4, 5, 6, 8, 9 *ex tali electione talis* pro *ex electione talis*.

⁷ Vat. et aliae edd., excepta I, *praevideit*, refragantibus codd.

⁸ Loc. cit. — Locus s. Scripturae est Rom. 11, 5. Ed. August. infra habet: quae utique non est gratia, si eam merita ulla praecedant, ne iam. Vat.: quae utique non ex gratia, si eam merita praecedant. Textum nostrum exhibent edd. 1, 6, 8, cui aliae editiones et nostri codd. consentiunt, nisi quod aliquae edd. habent *et ex gratia*, aliae *ex gratia* pro *est gratia*.

⁹ I. Cor. 12. 6.

que ergo *nostrum* est propter arbitrium voluntatis, et utrumque *datum* est per spiritum fidei et caritatis. — Et quod paulo post dixi: *Nostrum* enim est credere et velle, illius autem dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi per *Spiritum sanctum*, per quem *caritas diffunditur in cordibus nostris*¹, verum est quidem, sed eadem regula et utrumque *ipsius* est, quia ipse praeparat voluntatem, et utrumque *nostrum*, quia non fit, nisi volentibus nobis: ergo et meritum fidei de misericordia Dei venit. Non ergo propter fidem vel aliqua merita elegit Deus aliquos ab aeterno vel apposuit gratiam iustificationis² in tempore, sed gratuita bonitate sua elegit, ut boni essent. Unde Augustinus in libro de Praedestinatione Sanctorum³: « Non quia futuros nos tales esse praescivit, ideo elegit, sed ut essemus tales per ipsam electionem gratiae suae, qua gratificavit nos in dilecto Filio suo ».

Augustinus.

His tamen adversari videtur, quod dicit Augustinus⁴ super Malachiam prophetam, ubi scriptum est: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*: « Cui vult, inquit, miseretur, et quem vult indurat. Sed haec voluntas Dei iniusta esse non potest. Venit enim de occultissimis meritis, quia et ipsi peccatores cum propter generale peccatum unam massam fecerunt, non tamen nulla⁵ inter eos est diversitas. Praecedit ergo aliquid in peccatoribus, quo, quamvis nondum sint iustificati, digni efficiantur iustificatione. Et item praecedit in aliis peccatoribus, quo digni sunt obtusione ». — Ecce hic videtur Augustinus dicere, quod et ipsa Dei voluntas, qua alios eligit, alios reprobatur, ex meritis proveniat⁶, sed *occultissimis*, id est, quod pro meritis alios voluerit eligere, alios reprobare, et quod pro meritis aliis apponitur gratia iustificationis, aliis non, unde obtunduntur. Sed quid intelligere voluerit, ignoratur, nisi forte hoc dicatur intellexisse, quod supra diximus eum retractasse. Nam ibidem etiam quaedam alia continue subdit, quae in libro Retractationum⁷ aperte retractat; quod utrumque legenti patebit. Unde verisimile est, in praemissis etiam hoc retractasse.

Obiicitur ex Augustino.

Opinio Magistri.

Quidam tamen ex eo sensu accipiunt fore dictum, non quia aliquis praedestinetur pro meritis vel iustificationis gratiam mereatur, sed quia aliqui non adeo mali sunt, ut mereantur sibi gratiam non impertiri. Nullus enim Dei gratiam mereri potest, per quam iustificatur; potest tamen mereri, ut non apponatur, ut penitus abiiciatur. Et quidem aliqui in tantum profundum iniquitatis devenerunt, ut hoc mereantur, ut hoc digni sint; alii vero ita vivunt, ut, etsi non mereantur gratiam iustificationis, non tamen merentur omnino repelli et gratiam sibi subtrahi. Ideoque dixit, in quibusdam

Aliorum opinio.

peccatoribus praecedere quo digni sint iustificatione, Improbatur et in aliis quo digni sint obtusione. — Sed hoc frivolum est.

« Multi vero de isto profundo quaerentes reddere rationem, atque secundum coniecturas cordis sui inscrutabilem altitudinem iudiciorum Dei cogitare conantes, in fabulas vanitatis abierunt dicentes, quod animae sursum in caelo peccant et secundum sua peccata ad corpora pro meritis diriguntur, et dignis sibi quasi carceribus includuntur. Ierunt hi tales post cogitationes suas, et volentes disputare de Dei profundo, versi sunt in profundum, dicentes, animas in caelo ante conversatas et ibi aliquid boni vel mali egisse et pro meritis ad corpora terrena detrusas esse. Hoc autem respuit catholica fides propter evidentem Apostoli sententiam, qua ait⁸: *Cum nondum nati essent, aut aliquid boni vel mali egissent*⁹ » etc. Melior est ergo fidelis ignorantia quam temeraria scientia. « Elegit ergo quos voluit gratuita misericordia, non quia fideles futuri erant, sed ut fideles essent, eisque gratiam dedit, non quia fideles erant, sed ut fierent. Ait enim Apostolus¹⁰: *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem*; non ait, quia fidelis eram. Datur quidem et fidei, sed data est etiam prius, ut esset fidelis ». Ita etiam reprobavit quos voluit, non propter merita futura, quae praevideret, veritate tamen rectissima et a nostris sensibus remota¹¹.

Error Originis.

Sed quaeritur, utrum, sicut dicitur *elegisse* quosdam, ut boni fierent et fideles, ita etiam concedi debeat, *reprobasse* quosdam, ut mali essent et infideles, et *obdurare*, ut peccent; quod nullatenus concedi oportet. Non enim *reprobatio* ita est causa mali, sicut *praedestinatio* est causa boni; neque *obduratio* ita facit hominem malum, quemadmodum *misericordia* facit bonum.

Quaestio reprobatione.

CAP. III.

An ea quae semel scit Deus vel praescit, semper sciat et praesciat, et semper scierit et praescierit.

Praeterea considerari oportet, utrum ea omnia quae semel scit vel praescit Deus, semper sciat¹² et scierit, ac praesciat et praescierit; an olim scierit vel praescierit quod modo non scit vel praescit. — De *praescientia* primo respondemus dicentes, multa eum *praescisse*, quae modo non praescit. Cum enim eius *praescientia* non sit nisi de futuris, ex quo illa quae futura erant, praesentia fiunt vel praetereunt, sub Dei *praescientia* esse desinunt, sub *scientia* vero semper sunt.

De praescientia.

¹ Rom. 5, 5.² Sola Vat. *sanctificationis*.³ Cap. 19. n. 38. — Locus s. Scripturae est Ephes. 1, 6.⁴ Libr. 83 Quaest. q. 68. n. 4. — Loci s. Scripturae sunt Malach. 1, 2. 3, et Rom. 9, 18. Vulgata et August. *Cuius vult* pro *Cui vult*. — Vat. et edd. 4, 6, 8, pluribus omissis, exhibent: Augustinus lib. 83 Quaestionum: *Cui vult*.⁵ Ita codd., edd. 4, 6 et originale. Vat. cum pluribus edd. *fecerunt*: tamen nonnulla inter eos.⁶ Codd. et ed. 1 *veniat*.⁷ Libr. I. c. 26. — Paulo ante Vat. et edd. 4, 6 omittunt etiam ante quaedam alia.⁸ Rom. 9, 11. 12. Apostolus prosequitur sic: ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior serviet minori.⁹ Quae praecedunt sumta sunt ex August., Serm. 165. c. 5. n. 6, sed nonnullis transpositis vel mutatis.¹⁰ I. Cor. 7, 25. — Quoad sensum hae propositiones sumtae sunt ex August., I. Retract. c. 23. n. 4, et de Praedest. Sanctor. c. 3. n. 7.¹¹ Libr. I. de Diversis Quaest. ad Simplician. q. 2. n. 16, paucis mutatis.¹² Vat. et edd. 2, 4, 6, 7, 9 minus congrue *scit*, sed refragantibus omnibus codd.

Praescivit ergo Deus omnia ab aeterno, quae futura erant, neque *praescire* desinit, nisi cum futura esse desinunt. Neque cum praescire desinit aliqua, quae ante praesciebat, minus ea noscit, quam ante cognoscebat. Non enim dicitur ex defectu scientiae eius, quod aliqua praescierit aliquando, quae modo non praesciat, sed ex ratione verbi quod est *praescientia*. *Praescire* enim est *ante scire*, quam fiat aliquid. Ideoque non potest dici Deus praescire, nisi quae futura sunt.

De *scientia* autem aliter dicimus. Scit enim Deus semper omnia quae aliquando scit. Omnem enim scientiam, quam aliquando habet, semper habuit et habet et habebit. — Ad hoc autem opponitur ita: olim scivit, hunc hominem nasciturum, qui natus est, modo non scit, eum nasciturum: scivit ergo aliquid, quod modo non scit. Item scivit, mundum esse creandum, modo non scit, eum esse creandum: aliquid ergo scivit, quod modo non scit; et alia huiusmodi infinita induci possent¹. — Sed ad hoc dicimus, quod idem de nativitate

huius hominis et mundi creatione nunc etiam scit, quod sciebat, antequam fierent, licet tunc et nunc hanc scientiam eius diversis exprimi verbis oporteat. Nam quod tunc futurum erat, nunc praeteritum est; ideoque verba commutanda sunt ad ipsum designandum; sicut diversis temporibus loquentes eandem diem modo per hoc adverbium *cras* designamus, dum adhuc futura est, modo per *hodie*, dum praesens est, modo per *heri*, dum praeterita est. Itaque antequam crearetur mundus, sciebat Deus hunc creandum, postquam creatus est, scit eum creatum. Nec est hoc *scire diversa*, sed omnino *idem* de mundi creatione; sicut antiqui patres crediderunt, Christum nasciturum et moriturum, nos autem credimus, eum iam natum et mortuum; nec tamen diversa credimus nos et illi, sed eadem. «Tempora enim, ut ait Augustinus², variata sunt; et ideo verba sunt mutata, non fides». Indubitanter igitur teneamus, Deum semper omnia scire, quae aliquando scit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLI.

De causalitate passiva sive de causa meritoria praedestinationis et reprobationis.

Si autem quaerimus obdurationis meritum et misericordiae etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de causalitate *activa* praedestinationis et reprobationis. In hac parte inquit de causalitate *passiva*, utrum scilicet praedestinatio et reprobatio habeant in nobis causam meritoriam; et hoc quidem principaliter intendit in hac distinctione, quae duas habet partes. In *prima* Magister investigat principale propositum; in *secunda* movet quandam quaestionem, quae ex praecedentibus habet ortum, scilicet utrum Deus desinat aliquid scire vel praescire. Ex cuius manifestatione patefacit divinae scientiae interminabilitatem, ibi: *Praeterea considerari oportet*.

Prima pars quatuor habet partes. In *prima* Magister determinat veritatem ostendens, quod *reprobatio* habet causam meritoriam quantum ad con-

notatum, quod est obduratio; non sic *praedestinatio* quantum ad connotatum, quod est gratificatio. In *secunda* vero Magister removet quandam opinionem, quae posset hominem ducere in errorem, ibi: *Opinati sunt tamen quidam*. In *tertia* removet eius defensionem, ibi: *His tamen videtur adversari* etc. In *quarta* removet praesumptuosam in hac quaestione inquisitionem ostendens, aliquos volentes reddere rationem de hoc profundo divinae praedestinationis lapsos esse in profundum erroris, ibi: *Multi vero de isto profundo quaerentes reddere rationem* etc.

Praeterea considerari oportet, utrum ea omnia quae semel scit etc. Haec est *secunda* pars, in qua determinat Magister quaestionem, utrum Deus desi-

¹ Vat. et aliae edd., excepta 1, *dici possunt*, contradicentibus codd., quorum tamen codd. A B D *possunt* pro *possent*. — De sequente sententia Magistri et Nominalium, quod omnino idem sint propositiones de eadem re, sed sub diversis temporum differentiis prolatae, dicendum, quod est insufficiens et ex

parte falsa, cfr. Comment. hic a. 2. q. 2. — De eadem re loquitur Magister etiam infra d. XLIV. c. 2.

² In Ioan. tract. 45. n. 9; secundum sensum. — Paulo ante Vat. et edd. 2, 3, 4, 7, 8, 9 omittunt *iam* ante *natum* et *mortuum*.

nat aliquid scire vel praescire; et similiter est quaestio, utrum desinat aliquem praedestinare; et haec pars habet duas. In prima determinat de praescientia, quod contingit desinere aliquid praescire. In

secunda vero determinat de scientia, ibi: *De scientia autem aliter dicimus*, ubi dicit, quod Deus nihil desinit scire; et in utraque parte primo movet quaestionem, secundo determinat.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de praedestinationis causalitate.

Secundo de divinae scientiae sempiternitate sive interminabilitate.

Quantum ad primum quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum praedestinatio vel reprobatio in nobis habeant causam meritoriam.

Secundo, utrum habeant in Deo rationem motivam.

ARTICULUS 1.

De causalitate divinae praedestinationis.

QUAESTIO I.

Utrum praedestinatio vel reprobatio habeant in nobis causam meritoriam.

Quod autem habeant in nobis *causam meritoriam*, ostenditur sic.

1. Primo de *reprobatione*. Ad Romanos nono¹, super illud: *Esau odio habui*, Glossa: « Esau, subtracta gratia, per iustitiam est reprobatus »; sed iustitia respicit merita: ergo reprobatio est ex meritis.

2. Item, per reprobationem non dicuntur nisi ista tria, scilicet *odium aeternum*, *obduratio temporalis* et *damnatio finalis*; sed omnia ista habent in nobis meritum, quia Deus neminem odit nisi propter demerita nec obdurat nec damnat: ergo etc.

3. Item, voluntate antecedente *vult Deus omnes homines salvos fieri*²: si ergo aliquem reprobat, hoc est voluntate consequente, neminem enim de se creat ad supplicium; sed voluntas consequens est

concessio *ex nostra causa*; sed non est ex alia causa quam meriti: ergo etc.

4. Item, de *praedestinatione* similiter ostenditur. Gregorius³ dicit et Augustinus, quod praedestinatio iuvatur Sanctorum orationibus; sed plus valet unicuique fides sua quam fides aliena: ergo merito suo et alieno potest quis impetrare, quod sit praedestinatus.

5. Item, nullus est praedestinatus nisi finaliter in gratia perseverans, et⁴ e converso: sunt ergo convertibilia; sed aliquis potest mereri finalem perseverantiam: ergo potest mereri, quod sit praedestinatus.

6. Item, quod potest in maius potest in minus vel aequale pari ratione; sed homo potest mereri habere Deum, quod est maximum inter omnia; potest

¹ Vers. 13. — Verba Glossae apud Lyranum haec sunt: *lacob gratia electus, non merito. Esau subtracta gratia* (Glossa interlin.; et Glossa ordinar. adiungit: *per iustitiam reprobavit*).

² Epist. I. Tim. 2, 4. — Argumentum ipsum ex Damasceno, II. de Fide orthod. c. 29. sumtum est, ubi dicitur: Hoc itidem nosse oportet, Deum (primaria et) antecedente voluntate velle omnes salvos esse et regni sui compotes fieri. Non enim nos, ut puniret, condidit, sed quia bonus est, ad hoc ut bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult, quia iustus est. Itaque prima illa voluntas antecedens dicitur et beneplacitum, cuius ipse causa sit; secunda autem, consequens voluntas et permissio *ex nostra causa* ortum habens (τὸ δὲ θεό-

τερον ἐπόμενον θέλημα καὶ παραχώρησις, ἐξ ἡμετέρας αἰτίας). Cfr. infra d. 46. q. 4. — Mox post *hoc est* ed. 4 interiicit *solum*; post pauca sola Vat. *est consequens pro est concessio*.

³ Libr. I. Dialog. c. 8: « Ea quae sancti viri orando efficiunt, ita praedestinata sunt, ut precibus obtineantur ». August., de Dono persever. c. 22. n. 60: Cur enim non potius ita dicitur: et si qui sunt nondum vocati, pro eis ut vocentur oremus? Fortassis enim sic praedestinati sunt, ut nostris orationibus concedantur et accipiant eandem gratiam, qua velint atque efficiantur electi. Cfr. etiam Enarrat. in Ps. 105, 23, ibi sub n. 24.

⁴ Pro *et* plurimi codd. cum ed. 4 *nec*; mendose.

etiam mereri salutem, quod est aequale ei quod est esse praedestinatum: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Omne meritum antecedit illud cuius est meritum, quia disponit ad illud: sed praedestinatio et reprobatio praecedunt nostrum esse: ergo non cadunt sub nostro merito¹.

2. Item, omne meritum aliquo modo est causa eius quod meretur; sed praedestinatio et reprobatio sunt aeterna, merita vero sunt temporalia: ergo temporale est causa aeterni; quod est impossibile.

3. Item, specialiter de praedestinatione videtur ad Titum tertio²: *Non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.*

4. Item, gratia est effectus praedestinationis; sed prima gratia antecedit omne meritum et est causa omnis meriti: ergo non cadit sub merito, et eo ipso gratia est, quia sine meritis datur: ergo nec praedestinatio.

CONCLUSIO.

Nec praedestinatio nec reprobatio quoad propositum aeternum cadunt sub merito, sed quoad connotatum reprobatio cadit sub merito simpliciter, praedestinatio vero secundum quid.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum notandum, quod in praedestinatione tria intelliguntur: primum est *propositum aeternum*; secundum est *temporalis gratificatio*; tertium vero *aeterna glorificatio*. Similiter in reprobatione intelliguntur tria, scilicet *aeternum propositum*³, et *temporalis obduratio*, et *aeterna damnatio*. — Quantum ad *primum* et *ultimum* similiter iudicandum: nam ultima, scilicet *poena* et *gloria* simpliciter cadunt sub merito; primum vero, scilicet *propositum aeternum*, eo ipso quo aeternum est, meritum habere non potest. Quantum vero ad *medium*, quod est *gratificatio* et *obduratio*, differenter iudicandum. Nam *obduratio* simpliciter cadit sub demerito sive sub malo merito, *gratificatio* vero nec simpliciter sub merito nec simpliciter extra. — Est enim meritum *congrui*, *digni* et *condigni*. Meritum *congrui* est, quando peccator

facit quod *in se* est et *pro se*. Meritum *digni*, quando iustus facit *pro alio*. Meritum *condigni*, quando iustus operatur *pro se ipso*, quia ad hoc ordinatur gratia ex condigno; ad gratiam autem alteri promerendam non omnino *ex condigno*⁴, quia peccator omni bono est indignus, nec solum *ex congruo*, quia iustus dignus est exaudiri. — *Gratificatio* ergo sub merito *congrui* potest cadere quoad ipsum gratificandum, sub merito *digni* quantum ad alium virum sanctum, sub merito *condigni* quantum ad neutrum, et hoc proprie loquendo est meritum.

Respondendum ergo ad quaestionem, cum quaeritur, utrum praedestinatio et reprobatio cadant sub merito, quod⁵ simpliciter loquendo, quantum ad principale significatum, neutra cadit sub merito: quantum vero ad connotatum, reprobatio cadit sub merito simpliciter, *praedestinatio* vero secundum quid.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod praedestinatio non cadit sub merito; similiter, quod nec reprobatio.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur de Glossa, quod Esau per iustitiam est reprobatus; dicendum, quod ibi accipitur reprobatio pro connotato⁶, quod est obduratio.

2. Ad illud quod obiicitur, quod odium aeternum cadit sub merito; dicendum, quod *odium aeternum* duo dicit: et *principale significatum* et *connotatum*, quia neminem odit Deus quantum ad *affectum*, sed solum quantum ad *effectum*. Et primum non est ex meritis, sed secundum; quod patet, si resolvatur, quia odium est *propositum puniendi*; *propositum* autem nullus meretur, sed *poenam*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod neminem reprobatur nisi⁷ voluntate consequente; dicendum, quod voluntas consequens non dicitur, quia consequatur merita nostra ratione *voluntatis*, sed solum ratione *voliti* — vult enim aliquid Deus, quod nos meremur — et ideo quia *volitum* est connotatum, patet etc.

4. Ad illud quod obiicitur de praedestinatione, quod iuvatur orationibus Sanctorum; dicendum, quod illud intelligitur ratione *connotati*, quod est gratia, quam sancti viri possunt aliis suis orationibus impetrare; nec tamen sequitur, quod homo possit impetrare sibi, quia ad hoc quod impetret,

¹ De hoc et de seqq. argumentis cfr. August., I. de Diversis Qq. ad Simplician. q. 2, et de Dono persever. Cfr. etiam hic lit. Magistri, c. 2. — In propositione minori cod. O post verba *et reprobatio* prosequitur sic: *antecedunt omne meritum, quia praecedunt nostrum esse*; cod. T (in marg.) sic: *praecedunt omne meritum nostrum et etiam nostrum esse*.

² Vers. 5.

³ Pro *propositum* Vat. cum cod. cc *odium*, forte quia et in arg. 2. ad opposit. sic legitur; sed cum in subnexis et etiam in respons. ad. 2. exhibeatur, lectionem codd. in textum recipiendam duximus. Subinde pro *temporalis obduratio* complures codd. *temporalis ordinatio*, cui lectioni subnexa repugnant.

S. Bonav. — Tom. I.

⁴ Hanc secundam propositionis partem: *ad gratiam autem* etc. Vat., mutata interpunctione, in novam propositionem principalem sic transformavit: *Gratia autem alteri promerenda non est omnino* etc.

⁵ Plurimi codd. cum ed. I minus congrue *quia*.

⁶ Codd. LO *effectum sive connotatum*.

⁷ Vat. et cod. cc praetermittunt *nisi*; mendose. — De voluntate consequente, quae semper connotat effectus eventum, cfr. infra d. 46. q. 1. in corp. — In fine respons. post *patet* codd. LO addunt: *quod meritum non est respectu voluntatis, sed respectu voliti*.

necesse est, quod sit *dignus* mereri, et hoc non est nisi per gratiam.

5. Ad illud quod obiicitur, quod idem est esse praedestinatum et in gratia finaliter perseverare; dicendum, quod non est *idem*, sed *convertibile*. Sed Notandum. illud non sequitur, quod si aliquis possit mereri unum convertibilium, quod possit et reliquum¹; sicut non sequitur, si aliquid est causa unius convertibilium, quod sit causa alterius; istud manifestum est.

6. Ad illud quod obiicitur: quod potest in maius, potest in minus; dicendum, quod hoc verum est, si aequaliter *ordinatur* ad utrumque. Nam si habet ordinationem ad maius, et non habet ordinationem ad minus, quamvis possit in maius, non tamen sequitur, quod in minus; similiter in proposito. Gratia enim ordinatur ad merendum Deum ut glorificantem, non ut praedestinantem, similiter ad gloriam, non ad primam gratiam. Notandum

SCHOLION.

1. Pro hac et sequenti quaestione facilius intelligenda iuvat haec praenotare.

1. Distinguendum est inter rationem *volendi* et rationem *voliti*. Deus enim unico actu vult finem et ea omnia quae sunt ad finem; unde « *velle finem* non est Deo causa volendi ea quae sunt ad finem; sed tamen vult, ea quae sunt ad finem ordinari in finem. Vult ergo, *hoc esse propter hoc*, sed non *propter hoc vult hoc* » (S. Thom., S. I. q. 19. a. 5; cfr. commentarius Caietani; et S. c. Gent. I. c. 86.). — Eandem distinctionem inter rationem *volendi* et rationem *voliti* adhibet S. Bonav., infra d. 45. dub. 3, et differentiam inter voluntatem nostram et divinam ita explicat, « quod voluntas nostra, cum excitetur a volito, et causam et rationem ab eo habet et quantum *ad se* et quantum *ad volitum*, maxime cum vult aliquid, quod est propter finem; sed voluntas Dei, cuius actus est ipse, quia non excitatur aliqua ratione *alia a se*, causam quantum *ad se* habere non potest. *Volitum* autem aliquando habet aliam causam quam voluntatem, aliquando solum voluntatem, ut in mundi creatione. *Voluntas* habet rationem, sed non causam, quia non est irrationalis ». Unde etc. — Eadem utitur distinctione Scotus (Report. hic q. unica, n. 3-7.), ut suam sententiam persuadeat, quod ex parte *Dei* nec in praedestinando nec in reprobando sit aliqua alia ratio praeter essentiam divinam; et quod ex parte *effectus* sit ratio *reprobationis*, non autem *praedestinationis*.

2. Differt *causa efficiens*, *causa meritoria*, *ratio motiva*. Deus solus est causa *efficiens* gratiae et gloriae; causa *meritoria*, quae vel ad dispositionem vel aliquo modo ad causam efficientem reducitur, non potest *esse* nisi in creatura, sed est *praevisa* a Deo. *Ratio motiva* differt a *causa meritoria*. Nam *ratio* latius patet quam *causa*, quae concipitur ut influens in effectum; unde unum divinum attributum a nobis concipi potest ut *ratio* alterius, minime autem ut *causa*. Item terminus *motiva* latius patet quam *meritoria*, ut manifestum est. Hinc est, quod *ratio motiva* potest concipi tum ex parte *Dei*, v. g. ostensio suae misericordiae, tum ex parte *praedestinati*; et ex hac parte iterum dupliciter: vel quatenus haec ratio fundatur in aliquo *merito* (et tunc coincidit cum causa meritoria), vel ut supponit tantum aliquod motivum *congruitatis*.

3. Distinguitur a S. Doctore in praedestinatione *principale significatum* et *connotatum*. Illud est *aeterna praedeterminatio* sive *propositum* divinae voluntatis vel miserendi vel puniendi (cfr. hic ad 2, et q. 2. in corp.); *connotatum* autem comprehendit *effectus* divinae praedestinationis, qui ut *volitum* ordinantur ad divinam voluntatem per relationem realem; et per consequens

etiam voluntas Dei per relationem *rationis* terminatur ad ista volita, quae eiusdem voluntatis sunt obiectum secundarium. *Effectus* praedestinationis principales sunt tres: *vocatio*, quae in adultis implicat seriem gratiarum actualium; *iustificatio* per infusionem gratiae habitualis; *glorificatio*, quae implicat gratiam perseverantiae finalis.

4. Hos *effectus* sive haec *volita ad se* invicem ordinari secundum rationem alicuius causalitatis, communis sententia est: scil. effectum « posteriorem quidem (causam et rationem esse) prioris secundum rationem causae *finalis*; priorem vero posterioris secundum rationem causae *meritoriae*, quae reducitur ad dispositionem materiae » (S. Thom., S. I. q. 23. a. 5.). Certum est etiam, *vocationem* quoad primam gratiam et etiam quoad seriem gratiarum actualium non cadere sub merito; nec *iustificationem* sub merito de *condigno*, licet adulti « gratiae libere assentiendo et cooperando *disponantur* » ad iustificationem (Trid. Sess. 6. c. 5.). Item certum est, iustificatum auxilio gratiae « *vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam* et ipsius vitae aeternae, *si tamen in gratia decesserit, consecutionem* » (Ibid. can. 32.). Denique certum est, *exsecutionem* huius conditionis: si tamen in gratia decesserit, sive « magnum illud usque in finem perseverantiae donum » (ibid. can. 16.) « sine speciali auxilio Dei » (ibid. can. 22.) a iustificatis nec obtineri nec de *condigno* mereri posse. Cum autem nec primus nec ultimus temporalium effectuum praedestinationis, scil. *vocatio* et perseverantia finalis, cadant sub merito, *tota series* effectuum praedestinationis gratuita censeri debet, licet in ipsa multipliciter implicetur cooperatio et causalitas liberi arbitrii.

5. In actibus meritoriis « non est distinctum quod est ex libero arbitrio et ex praedestinatione » (S. Thom., loc. cit.), quia « totus effectus est a causa creata, et totus a voluntate infinita increata » (S. Bonav., infra d. 45. a. 2. q. 2. ad 1.), tamen *non totaliter*. Unde sequitur, quod idem actus meritorius *totus* est *effectus praedestinationis* et *donum Dei*, licet sub alio respectu possit esse etiam *totus a libero arbitrio*; sequitur etiam, quod eadem possint esse *nostra merita*, quae sunt *Dei dona* (Caelestin. I, epist. 21. c. 12.).

6. Effectus praedestinationis, et singuli et omnes collective, sicut habent ordinem ad se invicem, ita etiam realem a parte sua habent relationem ad Deum, qui est prima causa efficiens, exemplaris et finalis et uniuscuiusque effectus et omnium simul; unde recte a theologis Deus dicitur causa salutis *prima* et *principalis*; non tamen *sola*, cum minime excludat actiones causarum secundarum, immo potius eas implicet et ordinet ad effectus suos. Secus non esset nec meritum nec demeritum,

¹ Cod. I hic interserit: *nam unum convertibilium est causa alterius frequenter, non tamen sui ipsius, ut veritas rei est causa veritatis propositionis, et homo est causa risibilis* (ri-

sibilitatis); et similiter cod. T (in marg.): *nam unum convertibilium saepe est causa alterius, non tamen est causa sui ipsius, ut homo est causa risibilis*.

nec vera esset antiqua sententia (Epist. Synod. Episcop. in Sardinia exulum): « Deus gratis salvat iusteque damnat ».

II. In respons. triplex distinguitur meritum, scil. praeter meritum de *condigno* et de *congruo* etiam meritum *digni* (quod nunc communiter subsumitur sub merito *de congruo*), quo iustus per sua suffragia aliis a Deo gratias obtinet. De hac triplici divisione et aliis subdivisionibus cfr. II. Sent. d. 27. a. 2. q. 2. 3., et III. Sent. d. 4. a. 2. q. 2, d. 18. a. 1. q. 2.

Verba in corp.: « Meritum congrui est, quando peccator facit quod est in se », quibusdam, ut Vasquez, occasionem dederunt, vituperandi S. Doctorem, quasi doceat, per opera naturalis ordinis fieri posse dispositionem ad iustificationem. Hanc interpretationem omnino a mente S. Doctoris alienam esse, iam ex verbis mox sequentibus colligi potest: « peccator omni bono est indignus », et clarius ex dub. 3. huius dist. In aliis locis Sanctus manifeste docet, dispositionem ad iustificationem requirere « gratiam praevientem et adiuvantem voluntatem »; cfr. II. Sent. d. 28. a. 2. q. 1, d. 27. a. 2. q. 1. 2, IV. Sent. d. 15. p. 1. q. 5; et S. Thom., I. II. q. 109. a. 6, q. 142. a. 2. De celebri axioma: Facienti quod est in se Deus non denegat gratiam, agitur II. Sent. d. 28. a. 2. q. 1. ad 4. — Quia autem illa verba hic in corp. posita non praecise de dispositione ad iustificationem dicta sunt, P. Trigonus ea putat exponi posse etiam de *vocatione* in genere, accipiendo *meritum congrui* in sensu largiore, quatenus *minus indignus* gratia videatur, qui potius naturaliter bene vivit, quam impius, qui continuis peccatis magis quotidie provocat iram Dei.

III. Quod *principale significatum* in praedestinatione, scil. *propositum aeternum* divinae voluntatis, sit *gratuitum*, licet ratione *voliti* glorificatio et reprobatio consequantur merita et demerita nostra, hic in corp. et in solut. ad 3. et ultimis verbis ad 6. manifeste docetur; omnino consentiunt S. Thom. (hic q. 1. a. 3. ad 5.), Scotus aliique antiqui doctores. — In solut. ad 4. cum sententia communi docetur, quod praedestinatio quoad *effectum* gratiae iuvetur precibus Sanctorum (cfr. S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 23. a. 8; de Verit. q. 6. a. 6.). — In solut. ad 5. supponitur, quod non omnia convertibilia sunt formaliter idem, ut patet in exemplo: risibile est rationale. Hinc sequitur, quod falso sic inferatur: perseverantiam finalem aliquis potest mereri, ergo et praedestinationem. Sed nec ipsam perseverantiam finalem homo potest *proprie mereri*, tamen, quando ipse non deest gratiae, potest eam suppliciter a Deo impetrare (cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 3. a. 1. ad 4, et Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. ad 3.).

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 28. m. 3. a. 1. — Scot., de hac et seq. q. in utroque Scripto hic q. unica. — S. Thom., hic a. 3; S. I. q. 23. a. 5; de Verit. q. 6. a. 2; S. c. Gent. III. c. 163. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 16. m. 3. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1, q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1, a. 3. q. 1. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 1. princ. q. 2. a. 1, et d. 40. princ. 2. q. 1. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2. 3. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1. — Biel, de hac et seq. q. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum praedestinatio et reprobatio habeant in Deo rationem motivam.

Secundo quaeritur, utrum praedestinatio et reprobatio habeant in Deo *rationem motivam*. Et quod sic, videtur:

1. Per Canonem Genesis decimo octavo¹: *Dixit Dominus: Num celare potero Abraham quod gesturus sum, cum futurus sit in gentem magnam, et praecepturus domui suae, ut custodiat pactum meum?* Dominus ergo voluit revelare ipsi Abrahae propter considerationem bonorum futurorum: ergo cum illa ab aeterno praevideat, pari ratione praedestinat ex praescientia bonorum futurorum.

2. Item, Ambrosius super nonum Epistolae ad Romanos²: « Dabo gratiam ei, quem scivero toto corde ad me post errorem reversurum »; loquitur in persona Domini: ergo ratio, quare Dominus proponit dare gratiam, est, quia aliquod futurum praevидit in homine.

3. Item, *ratione* ostenditur, quia omnis voluntas, eo ipso quod voluntas, est rationalis³: ergo si

hoc perfectionis est in voluntate, quod sit ex ratione, hoc maxime reperitur in voluntate divina: ergo cum praedestinatio dicat divinum propositum, erit ex ratione.

4. Item, omnis sapienter eligens eligit illos in famulos, in quibus videt meliores mores praeteritos, et similiter, quos novit fideliores fuisse; et si posset futura cognoscere, multo fortius eligeret et respiceret propter praevisionem futurorum bonorum et malorum quam praeteritorum. Si ergo Deus est sapientissime eligens, ergo rationem eligendi sive reprobandi accipit a praevisione sive praescientia.

5. Item, nullus sapienter eligens praeeligit omnino indistantia⁴, maxime si possit accipere omnia aequae congrue; sed Deus praefert unum alteri in electione: ergo etc.

6. Item, si divinum propositum sive praedestinatio solum haberet rationem voluntatem Dei, et non aliam, tunc ergo videtur parcitas in divina vo-

¹ Vers. 17-19, in quo textu vetustiores codd. cum ed. 1 vocabulo *Abraham* praefigunt *ab*. In conclusione pro *praevideat* Vat. cum cod. cc *provideat*.

² Vers. 15. — Commentarius, qui hic ut Ambrosianus affertur, a criticis Ambrosio denegatur; cfr. supra pag. 337, nota 8. — In fine argumenti pro *praevидit* nonnulli codd., inter quos et cod. T, nec non ed. 1 *praevидet*.

³ Aristot., III. de Anima, text. 42. et 50. (c. 9. et 10.),

et Damasc., II. de Fide orthod. c. 22. — S. Anselm., de Veritate c. 12. idem docet dicens: Omnis voluntas sicut vult aliquid, ita vult propter aliquid.

⁴ Cfr. supra pag. 714, nota 8. Pro interpretatione vocis *indistantia* affertur etiam illud Boeth., III. de Differentiis topic.: « De similibus idem est iudicium ». — Vat. post *indistantia* adiungit *seu indifferentia*.

luntate — si enim vellet omnes salvare, omnes salvarentur, et non est alia ratio, nisi quia non vult — ergo voluntas eius non est liberalissima nec optima¹.

7. Item, si non esset alia ratio quam voluntas², ergo cum Deus reprobando proponit damnare, si sine omni ratione sola voluntate vellet damnare aliquem, ergo videtur crudelissimus, et quod fecisset homines ad supplicium.

8. Item, si sola voluntate praedestinat et reprobat, non praecognita ratione, videtur ergo secundum hoc, quod sit acceptor personarum; quod est contra illud quod dicitur Actuum decimo³: *In veritate comperi, quod non est acceptor personarum Deus*.

SED CONTRA: 1. Exodi trigesimo tertio⁴: *Miserebor cui misereor, et clemens ero super quem placuerit mihi*: ergo ratio prima et potissima divinae misericordiae et praedestinationis est Dei beneplacitum et voluntas.

2. Item, Matthaei undecimo⁵ dicit Filius: *Revelasti ea parvulis, et abscondisti haec a sapientibus; ita Pater, quoniam sic placitum fuit ante te*: ergo si Filius reddit optimam rationem, solum divinum beneplacitum est ratio.

3. Item, Apostolus ad Romanos nono⁶ super hac quaestione dicit: *Nunquid non habet figulus potestatem, de eadem massa facere alia quidem vasa in honorem, alia in contumeliam?* Si enim quaeretur ab artifice, quare de una parte massae facit vasa pulcra et ex alia vilia, cum aequae sit bona tota massa, non est alia ratio, nisi quia placet: ita enim bene faceret, si faceret e contrario: ergo etc.

4. Item, Augustinus de Praedestinatione Sanctorum⁷: « Non quia tales nos futuros scivit, ideo elegit, sed ut tales essemus ».

5. Item, *ratione* videtur, quia voluntas Dei est causa causarum⁸, ergo ibi *status* est; sed ubi est *status*, non est ultra quaerere rationem: ergo etc.

Quod sit ibi *status*, patet. Quod etiam *status* non patiatur quaerere rationem, videtur, quia quoties quaerimus causam vel rationem, quaerimus ut distantem; si enim omnino essent idem causa et cuius est ratio, statim, illo viso, videretur causa et non quaereretur. Sed non est *status* nisi in summe simplici, et ita nulla distantia: ergo nec ratio, nec quaestio.

6. Item, si Deus praedestinat istum propter praevisionem, aut ergo *bonorum*, aut *malorum*, aut *indifferentium*; non propter praevisionem *indifferentium* et *malorum*: ergo propter praevisionem *bonorum*. Sed bona nulla futura sunt in isto, nisi quae Deus sua voluntate factururus est⁹: ergo praevisionis est propter voluntatem, et non e converso.

7. Item, si quis quaereret: cum Deus potuerit producere unum alium mundum similem huic, quare magis istum quam illum¹⁰? nulla esset quaestio, quia hoc solum fuit, quia voluit: ergo pari ratione nulla est causa, quare praedestinat et reprobat, nisi quia vult.

CONCLUSIO.

Praedestinatio atque reprobatio quantum ad ordinationem voliti ad voluntatem divinam, licet non habeant causam meritoriam, habent tamen rationem in generali et in speciali, sed in speciali non nisi rationes congruentiae et nobis ignotas.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum aeternum Dei propositum sive electio vel reprobatio *rationem* habeat, hoc non intelligitur quantum ad *voluntatem* divinam vel eius *actum*, qui Deus est, sed quantum ad *ordinationem voliti* ad eius voluntatem¹¹. Et si quaeratur ratio *causalis* vel *meritoria*, respondetur, quod non.

¹ De hoc et seq. argumento cfr. verba Damasceni, supra pag. 728, nota 2.

² In cod. V hic additur: *Dei praedestinandi vel reprobandi*. In fine argumenti pro *et quod* Vat. *eo quod*, cod. F *quia*.

³ Vers. 34, ubi Vulgata *quia* pro *quod*.

⁴ Vers. 19. In textu cit. Vulgata *coluero* pro *misereor*, et *in quem* pro *super quem*. Cfr. Rom. 9, 15. — Dein pro *divinae misericordiae* non pauci codd. *Dei misericordiae*.

⁵ Vers. 23. seq., ubi Vulgata: Abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis; ita Pater etc.

⁶ Vers. 21. seq., ubi Vulgata post *figulus* adiungit *luti*, et dein pro *alia quidem vasa* etc. substituit: *aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam*.

⁷ Cap. 19, n. 38.

⁸ August., III. de Trin. c. 2. n. 7, et c. 4. n. 9. Cfr. infra d. 45. a. 2. q. 2. — In fine argumenti pro *et ita* ed. 4 *et ibi*.

⁹ Cfr. August., I. de Diversis Qq. ad Simplic. q. 2. n. 4. seqq., et de Praedest. Sanct. c. 17. n. 34. seqq. Cfr. etiam hic lit. Magistri, c. 1. et 2.

¹⁰ Scilicet *produxit*, ut legitur in codd. aa bb. — August., libr. 83 Qq. q. 28: Qui quaerit: quare voluerit Deus mundum facere, causam quaerit voluntatis Dei. Sed omnis causa efficiens est. Omnis autem efficiens maius est quam id quod efficitur. Nihil autem maius est voluntate Dei. Non ergo eius causa quaerenda est.

¹¹ Volitum, ut est effectus divinae voluntatis, realiter ordinatur ad ipsam, et e converso voluntas divina secundum rationem refertur ad volitum tanquam ad obiectum secundarium ipsius. Licet sub hoc respectu aequae bene dici posset, volitum ordinari ad divinam voluntatem, et divinam voluntatem ordinari ad volitum; melius tamen est primo dicendi modo uti, quem S. Doctor hic adhibet, tum quia non maius ad minus, sed e contra minus ad maius ordinatur, tum quia ex parte voliti est relatio realis, non ex parte Dei. Sed bene voluntas dicitur *terminari* ad volitum. — Paulo superius post *reprobatio* cod. B addit *in Deo*, Vat. *in Deo motivam*. Inferius post *Et si quaeratur* cod. Y subiicit *utrum sit ad hoc*, et post pauca pro *quod non* Vat. exhibet *quod dari non possit*.

Si autem quaeratur *ratio congruitatis* et *de-*
centiae, respondent quidam, quod ipsa Dei voluntas
 sibi ipsi est ratio, nec est alia ratio, quare istum
 elegit, nisi quia placet: et haec est sufficiens per
 omnem modum, quia est causa causarum, et ratio
 rationum; et eo ipso quod placet ideo rectum est
 propter summam ipsius voluntatis rectitudinem, quia
 non tantum est *recta*, sed etiam *regula*. — Sed ca-
 vendum est, ne, dum voluntatem Dei magnificare
 volumus, potius voluntati eius derogemus. Si enim
 non esset alia ratio, quare Deus istum elegit et il-
 lum non, nisi quia placet¹, certe iam non *occulta*
 dicerentur divina iudicia, sed manifesta, cum qui-
 libet hanc rationem capiat; nec dicerentur *mirabi-*
lia, sed potius voluntaria.

Et propter hoc dicendum, quod *propositum*
 illud aeternum, sicut dicit Augustinus, et habetur
 in littera², et *voluntas* illa est rationabilissima et
 rationem habet: et sicut ab aeterno fuit, ab aeterno
 rationem habuit, non aliam propter essentiam, sed
 propter connotatum³. Quid autem sit illud in ele-
 ctione hominum vel reprobatione, nobis non est
 omnino notum, nec omnino ignotum.

Propter hoc notandum, quod quaedam sunt
 opera, quae exeunt a divina voluntate cum alio ad
 hoc ordinato ordine *necessitatis*, sive necessitatem
 sumamus in *causando*⁴, sive in *merendo* vel *dis-*
ponendo, ut *pluere* et *remunerare*, sive *damnare*
 et *salvare*; et respectu talium divina voluntas ha-
 bet rationem in *generali* et *speciali*. Unde si quae-
 ratur: quare Deus vult *pluere*? respondetur: propter
 nostram utilitatem. Similiter si quaeratur: quare vult
remunerare aliquos? respondetur: propter suam
 gloriam⁵. — Similiter habet rationem in *speciali*, ut
 si quaeratur: quare vult Deus pluere in hieme, non
 in aestate? tunc respondetur: quia vapores aquosi
 magis in hieme abundant quam in aestate. Similiter
 si quaeratur: quare magis vult salvare Petrum
 quam Iudam? respondetur: quod iste habuit bona
 merita, ille vero mala. — Quaedam autem sunt
 opera, quae sunt a divina voluntate cum alio⁶ ad
 hoc ordinato ordine *congruitatis*, sicut est nostra
 gratificatio vel iustificatio, quae est a divina volun-

tate cum cooperatione et praeparatione liberi arbi-
 trii; et hoc, quia « qui creavit te sine te, non ius-
 tificabit te sine te »⁷. Et hoc dictum est secun-
 dum congruentiam; *adiutores enim Dei sumus*. At-
 tamen Deus sine praeparatione et cooperatione
 iustificat, ut patet de sanctificatis in utero, et ut
 dicunt de Paulo. Et respectu talium operum habet
 rationem voluntas⁸ in *generali* et habet in *speciali*,
 sed in generali certam, in speciali occultam.

Si enim quaeritur: quare Deus vult iustificare?
 respondetur: ad misericordiae suae ostensionem. Et si
 quaeritur: quare non vult omnes homines iustificare
 voluntate *beneplaciti*? dicendum, quod hoc est pro-
 pter iustitiae suae ostensionem. Unde Augustinus
 vigesimo primo de Civitate Dei⁹: « Si remanerent
 omnes in poena, non appareret misericordis gratia
 redimentis. Rursus, si omnes transferrentur de te-
 nebris ad lucem, in nullo appareret severitas ultio-
 nis, in qua propterea plures quam in illa sunt, ut
 sic appareret, quid omnibus debebatur ». — Si quae-
 ratur in *speciali*: quare magis vult iustificare unum
 quam alium, duobus similibus demonstratis? quia
 multae possunt esse rationes congruentiae, ideo non
 est certitudo a *parte rei*. Et ideo cum cognitio no-
 stra pendeat a certitudine rei, nullus certam potest
 invenire rationem, nisi habeat per revelationem illius
 cui dubia sunt certa. Et quia non fuit nobis expe-
 diens ad salutem ista cognitio, sed occultatio fuit
 necessaria¹⁰ propter humilitatem; ideo Deus noluit
 revelare, et Apostolus non fuit ausus inquirere, sed
 ostendit defectum nostrae intelligentiae, cum excla-
 mavit undecimo ad Romanos¹¹: *O altitudo divitia-*
rum sapientiae et scientiae Dei, quam incompre-
hensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae
eius, etc!

1. Ad illud ergo quod quaeritur, utrum prae-
 destinatio habeat rationem; dicendum, quod habet
 in *generali*, similiter in *speciali*; et¹² haec ratio
 nota est divinae praescientiae non nobis, ratione
 praedicta.

2. 3. Ad illud quod obiicitur de sacra Scriptu-
 ra, quod assignat beneplacitum pro ratione; dicen-
 dum, quod quamvis assignet pro ratione et aliam

¹ Pro *placet* cod. Z *Dominus voluit*. Idem cod. cum plu-
 ribus aliis et cum ed. 4 paulo ante *eligit* pro *elegit*.

² Cap. 2.

³ Sensus est: ab aeterno rationem habet et pro diverso
 volito aliam et aliam rationem, non quidem ex parte sua sive
 ex parte actus divinae voluntatis, sed ex parte voliti connotati.

⁴ Ed. 4 cum aliquibus mss. sic: *sive necessitate in cau-*
sando. Mox post *pluere* codd. L O bene inserunt *punire*.

⁵ Fide praestantiorum codd. et ed. 4 restauravimus hanc ul-
 timam propositionem, incipientem a *Similiter*, quae a Vat. abest.

⁶ Cod. T *aliquo*.

⁷ August., Serm. 469. c. 14. n. 13: Qui ergo fecit te sine
 te, non te iustificat sine te. — Locus s. Scripturae mox citatus
 est I. Cor. 3, 9; de S. Ioan. Baptista cfr. Luc. 4, 41, et de
 conversione Pauli vide Act. c. 9.

⁸ Pro *voluntas* Vat. *voluntatis*; perperam, ut ex contextu
 clare intelligitur. Cum nostra lectione concordat etiam cod. O.
 Cod. T pro *voluntas* exhibet *congruitatis*.

⁹ Cap. 12. In textu originali testimonium hic allatum sic
 sonat: Si omnes remanerent in poenis iustae damnationis, in
 nullo appareret misericors gratia redimentis... in qua propterea
 multo plures quam in illa sunt, ut sic ostendatur, quid omni-
 bus deberetur.

¹⁰ Lectionem *occultatio fuit necessaria* ex codd. A L O T
 desumimus. Cod. L his verbis praemittit *ulterior*. In bene
 multis codd. legitur sic: *ulterior fuit necessaria*; in Vat. et
 cod. bb nec non in ed. 4: *utilior fuit ignorantia* (cod. bb et
 ed. 4 *nescientia*).

¹¹ Vers. 33.

¹² Cod. R *sed*.

non exprimat, non est concludendum, quod *non sit* alia, quia non sunt omnia scripta, sed nobis utilia¹. Utile autem fuit scire, quod divinum beneplacitum est *causa* et *ratio*, ut discamus eum timere et nihil meritorum nobis attribuere.

4. 5. Ad illud quod obiicitur, quod non elegit, quia praevidit tales; dicendum, quod Augustinus negat, secundum quod hoc quod est *quia* dicit *causam*, non secundum quod dicit *rationem*; quia Notandum. quamvis divina voluntas possit habere *rationem*, ex qua dicitur congruenter operari, tamen non habet *causam* sive rationem causalem, cum sit causa causarum, et maxime respectu *voliti*, quod quidem est ex mera Dei liberalitate, ut puta est gratia iustificans impium. Et per hoc patet sequens de *statu*.

Sententia modesta auctoris. 6. Ad illud quod quaeritur: propter quorum praevisionem? dicendum, quod *potest esse* propter praevisionem bonorum, ut aliquo modo sunt a libero arbitrio; propter quorum tamen praevisionem determinate, non *scio*² nec *volo quaerere*, nec est ratio nisi *congruitatis*. Unde et alia potest esse quam haec.

7. Ad illud quod obiicitur de mundi creatione, dicendum, quod non est simile, quia mundi creatio a divina voluntate et beneplacito est tanquam a *tota causa*. Et rursus, per creationem non praesupponitur aliquid.

Rationes vero ad *oppositum* probant, quod divina voluntas rationabiliter facit, et quod habet rationem congruitatis ratione *voliti*. Et quia hoc verum est, ideo concedendae sunt. Quamvis aliquae earum possint habere calumniam, tamen conclusio principalis non habet calumniam. Nam Augustinus dicit hoc in libro Retractationum³ post omnes retractationes, quod « proponit et eligit et reprobat veritate certissima et a nostris sensibus remotissima. » Et quia a sensibus nostris est remotissima, ideo nullus debet ipsam inquirere, quia in hac vita non possumus pervenire⁴. Et ideo in nostrae intelligentiae insufficientia sermo de praedestinatione claudendus est, *ut obstruatur omne os, et subditus fiat omnis mundus Deo*⁵, cuius iudicia non sunt scrutabilia, sed formidoloso silentio veneranda. De arg. fundam. Notabil. dictum.

SCHOLION.

I. Haec quaestio differt a praecedenti, in qua agitur de ordine *effectuum* praedestinationis ad invicem, et de *causa meritoria*, quae inter eosdem esse possit. Hic agitur de *ipso divino proposito* sive de *praeordinatione* in eligendo vel reprobando, non quidem de voluntate vel actu ipsius in se, cum sit essentia divina, sed « quantum ad ordinationem voliti ad eius voluntatem », sive aliis verbis, quatenus volitio divina terminatur ad effectum vel praedestinationis, vel reprobationis. Quod ne in hoc quidem sensu *causa meritoria* illius praedestinationis concedi possit, cum sententia tunc communi hic et in praecedenti quaestione explicite docetur. Sed quaeritur, utrum saltem *ratio motiva aliqua congruitatis et decentiae* assignanda sit. Praecipue autem discutitur haec difficultas non circa rationem praedestinationis in *generali*, sed in *speciali* et comparative. Quare Richard. a Med. (hic a. 2. q. 2.) quaestionem sic proponit: « Utrum in Deo sit aliqua ratio, quaecumque sit illa, quia praedestinavit aliquos et aliquos non ». — luvat praenotare quae sequuntur.

I. Haec res gravibus difficultatibus obstructa est. Ex una parte salvari debet Dei iustitia, aequitas et bonitas, nec non seria voluntas antecedens salvandi omnes homines; ex altera parte cavendum est, ne derogetur *gratuitati* donorum Dei, scil. gratiae, perseverantiae finalis et praedestinationis, nec non *independentiae* divinae voluntatis. Sicut enim intellectus divinus in suo actu non dependet ab aliqua ratione cognoscendi, quae sit extra Deum, licet terminetur ad res extra Deum existentes, cum cognitio Dei non sit *a rebus*, sed *ad res*; simili modo volitio voluntatis divinae, licet terminetur ad obiecta volita extra

Deum, non potest excitari aliqua *ratione motiva* nec ab aliqua dependere, quae sit alia ab ipso, ut bene docetur infra d. 45. dub. 3.

2. Iam inter antiquos Scholasticos multum disputatum est, *utrum* et *quomodo* praescientia meritorum accipi possit ut ratio praedestinationis. Plures opiniones recitat Richard. a Med., loc. cit. q. 4. — Alex. Hal. (S. p. I. q. 28. m. 3. a. 4.) recte dicit: « Ex parte praedestinationis nec principale significatum est ex meritis, nec etiam primum connotatum, quod est infusio gratiae, sed *collatio gloriae* ex meritis est ». Sed ibid. a. 3. dicit (ad 2.): « *Collationis* gratiae et gloriae potest esse ratio praescientiae meritorum ». Ad quae verba Dionys. Carth. hanc notam adiicit: « Responsio ista tanti doctoris admirationem et timorem ingerit mihi »; et probare nititur, ea esse contra intentionem S. Augustini et Patrum. Sed, ni fallimur, sane exponi potest haec sententia Alexandri, ita ut non iis contradicat, quae in praecedenti articulo iam dixerat. Loquitur enim praecise de *iustificatione*, et verba *praescientia meritorum* intelligenda sunt de mera *dispositione* supernaturali ad infusionem gratiae habitualis, per gratias actuales acquisita. Sic intellecta sententia Alexandri idem dicit quod B. Albert. (loco infra n. II. relato) docet de *praeparatione ad gratiam*.

Henricus Gand. (Quodlib. 4. a. 19.) docet, quod praedestinatio, quatenus est *a Deo agente*, nullam rationem habeat nisi bonitatem et voluntatem Dei; sed quatenus est in *subiecto recipiente*, aliquam habeat rationem, scil. bonum usum liberi arbitrii *praevisum*. Hunc enim bonum usum sic distinguit, ut sit quidem *effectus* (non ratio) praedestinationis, quatenus est

¹ Ioan. 21, 25. et Rom. 15, 4.

² Vat. *praevisionem nec scio determinare*.

³ In ipso libro Retract. verba hic allata non reperiuntur, habetur tamen sententia, quae verbis illis exprimitur, in alio August. opusculo « de Diversis Quaest. ad Simplicianum » (lib. I. q. 2. n. 46.), in quo S. Doctor etiam aliqua prius dicta

retractat. Cfr. hic lit. Magistri, c. 2. circa finem, et de Dono persever. c. 41. n. 25, c. 44. n. 35. et 37.

⁴ Intellige: ad illam. — Vat. *invenire* contra codd. et ed. 4.

⁵ Rom. 3, 19. Subnexa respiciunt illud Rom. 11, 33: Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius!

ex *gratia*, sed simul sit ratio motiva eiusdem (non autem meritoria), quatenus est ex *libero arbitrio*. Quae doctrina Scoti (hic q. unica, n. 8.) aliisque plurimis displicuit.

Nam *Scotus* cum S. Thoma rationem praedestinationis, ut est *praedestinatio* Dei, in ipsam divinam voluntatem tanquam in causam *adaequatam* referendam esse docet. Tamen Scotus (ibid. n. 13.) sapienter addit: « De istis opinionibus omnibus, quia Apostolus videtur, disputans de ista materia ad Romanos, in fine quasi totum inscrutabile relinquere: O altitudo (inquiens) divitiarum..., ideo ne scrutando de profundo, secundum dictum Magistri, eatur in profundum, eligatur quae magis placet, *dum tamen salvetur libertas divina* sine aliqua iniustitia, et alia quae salvanda sunt circa Deum, ut liberaliter eligentem » etc. Antiqua igitur schola Scoti (Lyranus, Nicolaus de Nisse, Petrus ab Aquila, Alphonsus de Castro, Lychetus) et etiam posteriores plurimi (Mastrius, Rada, Macedo, Hauzeur, Schmising, Herincx, doctissimus Corbinianus Luydl etc.) negant, praevisa merita esse rationem efficacis praedestinationis. Totum fere scholam S. Thomae, et celeberrimos theologos Bellarminum, Toletum, Suarez, Ruiz, Molinam eandem sententiam profiteri, sed non eodem modo explicare, notissimum est. In favorem autem alterius sententiae scripserunt inter Scotistas Faber, Poncius et Frassenius.

3. Observandum est, quod in celebri controversia, quae a tribus saeculis in scholis catholicis agitur, utrum scil. praedestinatio ad *gloriam* sit ex praevisis meritis, non est idem *status quaestionis*, secundum quem S. Bonav. et coevi alii communiter rem tractabant, cum eo, secundum quem in nostris scholis disputatur. Illi quaerebant, utrum praedestinatio in genere, id est praecoordinatio secundum *omnes* suos effectus collective sumtos habeat in Deo rationem aliquam motivam, sive in *generali*, sive in *speciali* i. e. comparative ad unum hominem prae altero; immo principaliter considerabant primos effectus praedestinationis, scil. vocationem et iustificationem, et praedestinationem in *speciali*. Sed nunc agitur praecise de ultimo effectu praedestinationis sive de praedestinatione *ad gloriam*, non quidem in ordine *executionis*, sed *intentionis*. Ab omnibus enim conceditur, in ordine *executionis* ultimum effectum de facto reddi adultis propter praecedentia merita; unde *consecutio* gloriae nec non *decretum divinum*, dandi in tempore « coronam iustitiae », praesupponunt in Deo praevisionem bonorum operum. In ordine autem *intentionis* est primum id quod est ultimum in executione; unde *intentio* dandi, gloriam concipitur ut antecedens voluntati dandi media. Itaque circa hanc *intentionem*, qua efficaciter et absolute eliguntur aliqui ad gloriam, duae exortae sunt sententiae, ex adverso sibi oppositae. Plurimae autem aliae cum quadam restrictione vel diversa expositione unam vel alteram partem sequuntur. Prima igitur sententia distinguit *conditionatam* intentionem dandi gloriam, et *absolutam*. Voluntate *conditionata* et antecedenti Deus *omnes* homines gratuito ad gloriam praedestinat sub conditione, quod gratis dandis bene usuri sint. Voluntate vero *absoluta* et *efficaci* non omnes, sed electos nonnullos prae aliis ad gloriam absolute praecoordinat. Haec *discretio* iuxta illam sententiam praesupponit praescientiam meritorum ut *absolute* futurorum, ita ut praedestinati secundum rationem *prius* eligantur ad gratiam et ad merita, et *post* vel etiam, ut multi volunt, *propter* praevisa merita voluntate consequenti et absoluta eligantur ad gloriam. Unde *discretio* salvandorum et reprobatorum etiam in ordine *intentionis* fit a Deo secundum praevisionem meritorum et ex motivo iustitiae. Ita cum Lessio, Vasquez, Becano, Wirceburgensibus plurimi posteriores. — Contraria etiam sententia distinguit inter ordinem *intentionis* et *executionis*, sive inter primam *electionem* ad gloriam et ipsius gloriae *consecutionem*; sed aliter loquitur de ordine electionis et de *motivo* eiusdem. Ut huius sententiae defensores volunt, *intentio* non tantum *conditionata*, sed etiam *absoluta*, qua aliqui voluntate consequenti ordinantur ad *gloriam*, praecedit ratione praevisionem meritorum, ita ut haec volitio divina non habeat motivum nisi gratuitam divinam misericordiam; ordinatio autem ad *gratiam* et

ad *merita* (quae sunt media ad finem, scil. gloriam) praesupponit electionem ad gloriam, cuius sunt effectus. Unde motivum *intendendi* gloriam est gratuitum sed motivum *dandi* eam in executione est ex iustitia; sive aliis verbis: Deus non propter merita, sed gratis *vult primo ordinare* ad gloriam, tamen *vult dare eam propter merita*. Haec sententia considerat bona opera sub ratione *doni divini*, quia Deus eorum est causa prima et principalis, et per consequens, quatenus ipsa sunt *effectus* praedestinationis; et inde infert: ergo non sunt *causa* seu *ratio* eiusdem praedestinationis. Prima autem sententia eadem bona opera considerat sub respectu *meriti*, quatenus procedunt etiam a libero arbitrio ut eius effectus.

Non est nostrum iudicare de veritate harum sententiarum, quas tantum proposuimus, ut facilius constet, S. Bonaventuram hic rem non tractare sub istis distinctionibus, cum non loquatur nec de ordine *intentionis* et *executionis* (ut iam Scotus locutus est), nec praecise de electione ad *gloriam*, nec de ordine prioritatis et posterioritatis, qui inter decreta divina secundum nostrum modum intelligendi esse supponitur.

Hinc non est mirum, S. Bonaventuram et plerosque antiquos Scholasticos a diversis ad utramque partem trahi, et eadem S. Bonaventurae verba (in dd. 40. 41, et infra d. 46. a. 1. q. 1.) diversimode intelligi, scil. vel de ordine *intentionis*, vel de ordine *executionis*. Nam Trigosus (Sum. theol. q. 18. a. 6. dub. 4.) diffuse disputat ad probandum, S. Bonaventuram docere praedestinationem ad gloriam ante praevisa merita, cui consentiunt Hauzeur (Coll. I. col. 516.) aliique. Isti propositiones, quae loquuntur de praevisione meritorum, intelligunt non de ordine *intentionis*, sed *executionis*. Sed econtra Barth. a Barberiis et Frassenius (de Deo, tract. 2. disp. 3. a. 2. sect. 2. q. 3.) cum plurimis aliis S. Bonaventuram omnino patronum alterius sententiae faciunt.

Manifestum autem est, S. Doctorem loqui secundum statum quaestionis sua aetate communem atque summa moderatione et sapientia suam sententiam proponere. Dum loquitur de ratione motiva respectu praedestinationis in *generali* (hic in corp.) non commemorat praevisionem meritorum, sed ostensionem misericordiae et iustitiae. Dum autem loquitur de praedestinatione in *speciali* et comparative (in corp. et ad 6.) non intendit probare nisi: a) supponendam esse aliquam rationem motivam quantum ad ordinationem *voliti* ad voluntatem divinam, cum ipsa congruenter operetur; b) hanc non esse causam meritoriam, sed tantum rationem congruentiae; c) eandem non esse nobis *certam* nec determinatam, « quia *multae* possunt esse rationes congruentiae »; d) *possibile esse*, quod praeter alias *etiam* praevisio bonorum sit ratio motiva, (quae autem sint haec bona, se ignorare confitetur S. Doctor); e) temeritatem quandam sapere assertionem, merita in Iacob esse *rationem congruitatis* suae electionis (hic dub. 1.); f) praeter conclusionem principalem (quod divina voluntas « habet rationem congruitatis ratione voliti ») vult, alia non esse inquirenda, et concedit, argumenta ab ipso in fundam. allata ex parte posse habere calumniam (ad 7.). Vide etiam infra d. 46. q. 1, d. 47. q. 1.

II. Hinc patet, Doctorem Seraphicum cautissime sententiam sua aetate communem proponere, nec a S. Thoma etiam in modo loquendi discedere *nisi in hoc*, quod respectu praedestinationis in *speciali* ipse asserat, *esse* quidem rationem congruitatis, quae tamen propter nostram ignorantiam determinate non possit assignari. Attamen S. Thom. (S. I. q. 23. a. 5. ad 3.), quem in hoc sequitur Scotus, explicite dicit: « Quare hos elegit in gloriam et illos reprobavit, non habet rationem nisi divinam voluntatem ». Si haec verba intelliguntur in eo sensu, quem insinuat alia eiusdem formula (ibid. in corp.): « Non est assignare (scil. a nobis) causam divinae voluntatis a parte actus volendi »; tunc uterque S. Doctor idem aliis verbis dicit. Fortasse autem modus loquendi apud Angelicum procedit ex illo principio (S. I. q. 19. a. 5.), quod velle finem tunc non possit esse causa volendi ea quae sunt ad finem, quando aliquis « uno actu velit finem et ea quae sunt ad finem », ut est in Deo. — Ceterum S. Thom. non negat, quod « voluntas Dei nun-

quam est irrationalis » (S. Anselm., I. Cur Deus homo, c. 8.), sed ipse (hic q. 1. a. 3.) dicit: « Praedestinatio causam non habet, sed habet rationem ex parte effectus, secundum quam rationalis et iusta dicitur ». Quaeritur igitur tantum de *assignatione* rationis motivae, quae non sit ipsa voluntas. Argumenta pro utraque parte exhibet Richard. a Med., hic a. 2. q. 2, licet ipse potius sequatur S. Thomam in modo loquendi. — Alexandrum Hal. convenire cum Seraphico, at non ita caute et moderate loqui, iam observavimus. — B. Albert. in Summa p. I. tr. 16. q. 65. saepius eodem fere modo loquendi utitur, quo S. Bonav. Dicit quidem (ibi q. incid. 2. ad 1.): « Electio divina *causa* meriti est, et est causa respectus ad futura merita »; sed etiam: « Occultissima merita pro certo sunt in praescientia Dei merita, sed haec non possunt esse *causa* electionis aeternae, sed possunt esse *ratio*, propter quam electio sit rationalis »; et ibid. ad 2: « Voluntatis enim divinae opus est electio, et nullam aliam habet causam, licet praescientia meritorum electionem ostendat rationabilem ». Insuper de ipsa *praeparatione gratiae* (quam nominat *principale significatum* praedestinationis) dicit: « Causam habere non potest nisi voluntatem Dei; tamen quia praescientia meritorum secundum rationem intelligentiae informat voluntatem praeparantem gratiam... non video, quid prohibeat, quin praescientia meritorum ratio sit » (ibid. q. 63. q. 1. incid.). Quae verba respondent potius modo, quo loquitur Alexander, quam quo utitur S. Bonaventura.

Dionys. Carth. (hic q. 1. in fine) concludit: « Quamvis autem positio Thomae sit probabilis, attamen (si salva aucto-

ritate Scripturae dici potest) rationabiliorem puto positionem Bonaventurae, quantum ad hoc, quod dicit, praedestinationem habere rationem in particulari seu singulari, sicut in communi, ita quod non sola Dei voluntas *ut voluntas* est ratio, cur iste praedestinatur magis quam ille, sed certa atque legitima ratio, ob quam voluntas sic agit, praesertim cum voluntas Dei essentialiter sit ipsa infinita sapientia ac iustitia, propter quod nec irrationalis nec iniusta consistere potest »; quod ibi pluribus rationibus probat.

III. Verba in solut. ad 6: Propter quorum (bonorum) tamen praevisionem nec scio determinare etc. respicere videntur locum S. Augustini (83 Qq. q. 68. n. 4. apud Magistrum, hic c. 2.), de cuius sensu et tum temporis et magis a tribus saeculis plurimum disputatum est. Dicit igitur S. Augustinus, quod voluntas Dei, qua cuius vult miseretur, et quem vult indurat, « venit de occultissimis meritis ». Magister putat, S. Augustinum hoc saltem in suo simili retractasse, quod etiam S. Thomas (de Verit. q. 6. a. 2. ad 10.) refert, sed addit: « Vel si debeat sustineri, referendum est ad *effectum* reprobationis vel praedestinationis, quod habet aliquam causam meritoriam vel dispositivam ». Matth. ab Aquasparta, qui in quadam anecdota quaestione disputata: utrum praedestinatio habeat aliquam causam, omnino sequitur S. Bonaventuram, eundem textum explicat « non de electione aeterna, sed de vocatis ad poenitentiam ».

IV. Praeter iam citatos auctores: B. Albert., hic a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2, q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2, a. 3. q. 2.

ARTICULUS II.

De sempiternitate divinae cognitionis.

Consequenter quantum ad secundum articulum quaeritur secundo de interminabilitate divinae cognitionis. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo, quia dubium habet per comparisonem

ad *complexa*, quaeritur, utrum Deus cognoscat res per modum complexionis.

Secundo quaeritur, utrum enuntiabilia sive complexa¹, quae Deus semel cognoscit, semper cognoscat.

QUAESTIO I.

Utrum Deus cognoscat res per modum complexionis.

Quod autem cognoscat Deus per modum complexionis, ostenditur sic.

1. Eandem rem, quam cognoscit sensus, cognoscit intellectus², sed sensus per modum incomplexionis, intellectus vero per modum complexionis; sed intellectus est potentior in cognoscendo quam

sensus; ergo cognoscere per modum complexionis est potentiae. Sed omne tale est Deo attribuendum: ergo etc.

2. Item, differenter significatur res per vocem incomplexam et per complexionem, quia per vocem incomplexam quantum ad *esse simpliciter*, per

¹ Ita codd. L O Y. Vat. cum aliis edd. et codd. omittit *complexa*; cum autem habeant *sive*, istud verbum vix omitti potest.

² Sic et Aristot., III. de Anima, text. 9-12. et 21-40. (c. 4. et 6-9.); de Sensu et Sens., et VII. Metaph. text. 53. seqq. nec non XIII. c. 5. seq. (VI. c. 15, et XII. c. 4. seq.), ubi Philosophus, ideas Platonicas impugnans, hoc quoque argumentum profert, quod, istis ideis admissis, non de rebus quae

circum nos sunt, sed de omnino aliis scientia haberetur. Cfr. etiam Boeth., I. Comment. in Porphy. (a se transl.), circa finem, ubi dicitur: Singularitati et universalitati unum quidem subiectum est, sed alio modo universale est, cum cogitur; alio singulare, cum sentitur in rebus his, in quibus habet esse suum. Cfr. insuper Boeth., V. de Consol. prosa 4. — De propositione minori cfr. Aristot., III. de Anima, text. 21. seqq. (c. 6.).

orationem sive complexionem quantum ad *esse tale vel tale*¹; sed Deus non tantum cognoscit res quantum ad *esse simpliciter*, sed etiam quantum ad *esse tale vel tale*: ergo cognoscit secundum complexionem.

3. Item, ordo unius rei ad alteram, cui coniungitur in re, facit compositionem in cognitione vel in sermone complexionem; sed Deus non tantum intelligit in se rem ipsam, sed etiam in ordine ad rem aliam, cui unitur: ergo non solum per modum simplicem², sed compositionis.

4. Item, Deus intelligit nostrum *intelligere* et nostrum *dicere*; sed nos dicimus et intelligimus rem per modum complexionis: ergo Deus hoc modo intelligit.

SED CONTRA: 1. Dionysius de Divinis nominibus³:

«Cognoscit Deus omnia immaterialiter materialia, impartite partita, uniformiter multa, immutabiliter mutabilia». Si ergo partita cognoscit impartite, ergo composita per modum simplicem; sed modus simplicitatis et complexionis opponuntur: ergo non cognoscit per modum complexionis.

2. Item, cum intellectus cognoscat⁴ per modum complexionis, aut modus ille est in *re*, aut in *intellectu*. Non in *re*, quia cum sensus apprehendat eandem rem, apprehenderet eam per modum complexionis: ergo est in intellectu. Sed omnis talis intellectus, in quo est complexio, realiter est complexus et compositus; sed divinus intellectus non est huiusmodi: ergo etc.

3. Item, si cognoscit res per modum complexionis, cum modus divinae cognitionis sit ei⁵ coaeternus, ab aeterno cognovit per modum complexionis: ergo complexio fuit ab aeterno. Sed multa intellexit, ergo multae complexiones sunt ab aeterno: ergo *verae*, vel *falsae*; si *verae*: ergo plura sunt vera ab aeterno; si *falsae*: ergo plura sunt falsa ab aeterno.

4. Item, si cognoscit per modum complexionis, cum eadem res modo vere significetur sub ratione futuritionis, modo sub ratione praeteritionis, modo sub ratione praesentialitatis: ergo his omnibus modis Deus cognoscit. Sed contra: omnia cognoscit ut praesentia; unde secunda Petri ultimo⁶ dicitur: *Unus dies apud Deum sicut mille anni* etc.: ergo non cognoscit omnibus his modis.

CONCLUSIO.

Cognitio divina rerum non est per modum complexionis, prout complexio accipitur circa intellectum divinum, sed prout cadit circa res tum in se spectatas, tum per nostrum intellectum expressas.

RESPONDEO: Dicendum, quod *cognoscere res per modum complexionis*⁷ potest intelligi tripliciter. Aut Distinctio. enim modus complexionis cadit circa *rem*; et sic est sensus: Deus cognoscit, res existere vel se habere per modum complexionis sive compositionis; et hoc est verum, cognoscit enim res esse, sicut Conclusio 1. sunt. Alio modo, ut modus complexionis cadat circa *rem*, ut est *expressa per intellectum nostrum*; et tunc est sensus, quod Deus cognoscit res non tantum ut sunt, sed etiam ut intellectus exprimit — cognoscit enim res et voces sive intellectus illas significantes⁸ — et hoc verum est. Tertio modo potest Conclusio 2. intelligi, ut modus complexionis cadat circa *intellectum divinum*; et hoc modo falsum est. Hoc enim Conclusio 3. spectat ad intellectum, qui intelligit multa et per multa, quae oportet complecti; Deus autem multa intelligit uno et ita simplici modo⁹, nec magis est simplex intellectus eius intelligendo unum quam multa. Unde intelligere multa per modum complexionis nec est omnino virtutis, nec omnino imperfectionis; et ideo non ponitur nec in cognitione *infima*, ut sensitiva, nec in cognitione *suprema*, ut in divina, et fortassis non etiam est in cognitione *suprema ipsius animae*, quae dicitur intellectiva, prout est in suo summo: cognoscit enim per modum simplicis aspectus.

Rationes probantes, quod cognoscit per modum De argumentis in fundam. complexionis, procedunt secundum primam et secundam viam; ideo verum concludunt praeter primum, ad quod iam solutum est.

2. Ad illud quod obiicitur, quod complexio Solutio oppositorum. venit ab intellectu; dicendum, quod *complexio* dupliciter potest comparari ad intellectum: aut sicut ad *causam*, aut sicut ad *subiectum*. Si sicut ad *subiectum*, in quo et quod informat et denominat, sic comparatur ad intellectum humanum, a quo est complexio, qui etiam complectitur¹⁰. Si sicut ad *causam*, sic comparatur ad intellectum divinum.

¹ Cfr. Aristot., de Praedicam. in princ., ubi agitur de complexis et incomplexis, I. Periherm. c. 1. seqq., nec non Boeth., Comment. in hos locos. Verba *esse simpliciter* intellige rei essentiam sive quidditatem, cui respondet conceptus, qui voce exprimitur. — Pro *per orationem* ed. 1 *per coniunctionem*.

² Ed. 1 *simplicis*.

³ Cap. 7. § 2. Cfr. supra pag. 693, nota 6. — Paulo inferius pro *modus simplicitatis* ed. 1 *modus simplicis*.

⁴ Ed. 1 *cognoscit*.

⁵ Codd. P Q Y cum ed. 1 *Deo*. Mox pro *cognovit* codd. IX Y *cognoscit*.

⁶ Vers. 8.

⁷ Cod. T *compositionis vel complexionis*.

⁸ Id est conceptus intellectuales, qui sunt similitudines et signa rerum. Aristot., I. Periherm. c. 1: Sunt ergo ea quae sunt in voce, earum quae sunt in anima passionum notae... et quarum hae similitudines, res etiam eaedem.

⁹ Cfr. supra d. 39. a. 1. q. 3. ad ult., et a. 2. q. 1.

¹⁰ Vel aliis verbis: qui etiam fit compositus coniungendo et dividendo suos conceptus. — In fine solutionis pro *in intelligendo* codd. IO *intellectu*.

Nam intellectus divinus cognoscit complexionem non circa se, sed circa nostrum intelligere; quoniam
 Notandum. complexio non est ab intellectu nostro, nisi coope-
 rante divino in intelligendo.

3. Ad illud quod obiicitur, quod si cognoscit res per modum complexionis, quod tunc complexiones sunt aeternae; dicendum, quod ex primo vel secundo sensu non sequitur, quod complexiones sint aeternae, quia non est complexio circa Deum; sed bene sequitur, quod veritas significata per aliquam complexionem est aeterna, sicut veritas huius, mundum esse futurum; tamen propositio¹ et complexio est ab intellectu nostro intelligente illam veritatem aeternam. Unde sicut vox temporalis significat rem aeternam, ut hoc nomen *Deus*, non tamen sequitur, quod sit aeterna; sic multa enuntiabilia significant veritatem aeternam, nec tamen sunt aeterna.

4. Ad illud quod obiicitur, quod tunc cognoscit res sub ratione futurationis et praeteritionis; dicendum, sicut tactum est, quod modus divinae cogni-

tionis potest accipi secundum *se*, vel a parte *cogniti*.
 Si a parte *cogniti*; sic dicendum, quod omnino cognoscit, rem esse sicut est, et ita mutabiliter² esse, et ita composito modo esse, sicut est, et sic de omnibus: et sic cognoscit, rem praeteritam esse praeteritam, et futuram esse futuram, et non praeteritam esse praesentem. Potest iterum accipi a parte *sui*; et sic, cum cognitio Dei sit omnino simplex, omnino praesens, omnia cognoscit per modum simplicitatis et per modum praesentialitatis. Unde, quod dicit: omnia sunt praesentia apud Deum, hoc dictum est quantum ad cognitionem, in qua nulla cadit successio, ideo nec novum nec vetus, nec praeteritum nec futurum. In actu autem cognitionis angelicae et humanae cadit successio, et ideo praeteritum et futurum. Et propterea³ non ita dicuntur omnia praesentia animae cognoscenti, sicut Deo. Et hoc manifestum est, quia *nunc aeternitatis*, quod est semper praesens, complectitur omnia temporalia; et ideo patet, quomodo sit intelligendum⁴.

Distinctio

Omnia eo
Deo praesentia.

SCHOLION.

I. Ordinem libri Sententiarum secutus, S. Doctor redit ad tractandam scientiam divinam. Eadem quaestio ab Alexandro Hal. inscribitur: Utrum scientia Dei sit enuntiabilem, et a S. Thoma aliisque simili modo. Idem S. Thom. (I. Sent. d. 38. q. 1. a. 3.) etiam occasionem de hac re disputandi manifestat his verbis: «Secundum positionem Avicennae et ex dictis Algazelis videtur sequi, quod Deus enuntiabilia nesciat».

II. Verba: «Fortassis non etiam est in cognitione suprema ipsius animae» etc. tangunt doctrinam communem, quod in anima humana est quaedam participatio illius simplicis cognitionis, quae est in Angelis, secundum principium Dionysii Areop. (de Div. Nom. c. 7.), quod Deus fines inferiorum coniungat principiis superiorum. Plura de hoc vide II. Sent. d. 39. a. 1. q. 2; Breviloq. p. II. c. 12. in fine; Itiner. mentis in

Deum, c. 4; Alex. Hal., S. p. II. q. 69. m. 4. a. 3; S. Thom., de Verit. q. 13. a. 3. ad 7, q. 15. a. 1; I. Sent. d. 3. q. 4. a. 1. ad 4; S. I. q. 79. a. 8. 9. — Notanda est sententia in fine solut. ad 2, quod *intellectus* divinus cooperatur nostro intellectui in intelligendo; quod est dictum secundum illam sententiam S. Doctoris, qua *specialem* cooperationem divinam ad actus nostros intellectuales statuit (cfr. supra d. 3. p. I. q. 1. Scholion).

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 5. — Scot., I. Report. d. 38. q. 1. — B. Albert., I. Sent. d. 39. a. 5; S. p. I. tr. 15. q. 60. m. 3. q. incid. 6. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 38. q. 1. a. 3. — Richard. a Med., I. Sent. d. 38. q. 4. — Aegid. R., hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gand., S. a. 36. q. 6. — Durand., I. Sent. d. 38. q. 2. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 38. q. 2. — Biel, de hac et seq. q. I. Sent. d. 39. q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum enuntiabilia, quae semel Deus cognoscit, semper cognoscat.

Secundo quaeritur, utrum enuntiabilia sive complexa, quae Deus semel cognoscit, semper cognoscat vel sciat. Et quod sic, videtur:

1. Quia Deus non cognoscit enuntiabile nisi ratione veritatis⁵; sed veritas enuntiabilis, quae semel

fuit, semper fuit et est et erit: ergo enuntiabile. quod semel cognoscit, semper cognoscit. *Probatio mediae*: omnis veritas complexi fundatur supra rem incomplexam; sed eadem res primo est futura, postea praesens, deinde praeterita, et una et eadem:

¹ Cod. K *compositio*.

² Cod. T (V in marg.) *mutabilem*. Proxime ante Vat. omittit *sicut est*. Aliquanto inferius pro *modum simplicitatis* ed. 1 *modum simplicis*.

³ Vat. cum cod. cc *praeterea*; incongrue.

⁴ Codd. A T *patet, quod sic intelligendum*.

⁵ Codd. L O hic intericiunt: *signatae vel ratione enuntiabilis in se; si ratione enuntiabilis in se, cum ipsum sit aliqua res etc.; si ratione veritatis: sed etc.* Paulo inferius pro falsa lectione Vaticanae *super rem complexam* substituimus auctoritate potiorum codd. et ed. 1 *supra rem incomplexam*. In fine argumenti pro *horum* cod. T *istorum*.

ergo una et eadem veritas est in ea secundum omnes hos modos. Sed necesse est, quod sit semper sub aliquo horum modorum: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum videtur alia ratione: quia quaecumque scit Deus scit immutabiliter — alioquin, cum *scire* Dei sit suum *esse*, si mutaretur suum *scire*, et *esse*¹, quod est impossibile — sed omne quod habet immutabilitatem, habet sempiternitatem, quia, si desinit, mutatur: ergo quod Deus semel cognoscit semper cognoscit.

3. Item, quod scriptum est in illo libro deleri non potest; sed Deus cognoscit non aspiciendo extra, sed legendo in libro suae praescientiae: ergo quod semel cognoscit semper cognoscit. *Prima* patet, quia super illud Exodi trigesimo secundo²: *Aut dele me de libro tuo* etc., Glossa: «Securus hoc dicit, quia non delebitur». Et idem dicit super Psalmum.

4. Item, quod desinit vel perditur aliquo desinente, de necessitate pendet ex illo; sed divina cognitio non pendet ex veritate creanda³: ergo quamvis enuntiabile desinat esse verum, tamen Deus non desinit illud scire; et si hoc: ergo quod semel scit, et semper.

SED CONTRA: 1. Sicut *praescire* se habet respectu futuri, ut futurum est, sic *scire* respectu veri — si enim actu scitur, actu est verum — sed, sicut dicit Magister⁴, Deus desinit praescire rem, cum res de futuro fit praesens: ergo similiter desinit scire, cum de vero fit falsum.

2. Item, sicut divina *acceptio* respicit bonitatem, ita *visio* veritatem; sed Deus desinit hominem acceptare, cum perdit bonitatem: ergo desinit rem cognoscere⁵ sive enuntiabile, cum perdit veritatem.

3. Item, hoc ipsum ostenditur *per impossibile*, quia, si quodcumque enuntiabile scivit, modo scit, et scivit, Christum esse moriturum, ergo et modo scit; sed quidquid scitur est verum⁶: ergo Christum esse moriturum est verum, quod est contra fidem.

4. Item, si quidquid scivit, modo scit: sed aliquando scivit te non esse, cum non eras: ergo scit te non esse, et scit te esse, quia verum est: ergo scit simul duo contradictorie opposita, ergo duo contradictorie opposita sunt simul vera, quod falsum est et impossibile.

CONCLUSIO.

In quantum scire dicit nudum intelligere, quaecumque Deus semel scit semper scit: in quantum vero scire connotat veritatem in obiecto, ratione connotati, quod est variabile, Deus non quaecumque semel scit semper scit.

RESPONDEO: Dicendum, quod *scire* dicitur duplex scire, uno modo, prout *reflectitur in se*⁷; et sic sensus est: iste scit hoc, id est, habet cognitionem de hoc; et hoc modo dicendum, quod *scire* nihil connotat a parte sciti actuale, nec veritatem nec praesentiam. Deus enim de omni enuntiatione habet perfectam cognitionem, utrum sit enuntiatio perfecta et congrua, utrum vera, et cetera similia. Alio modo *scire* dicitur, secundum quod est verbum *prohaereticum*⁸ et transit in actum extra, et sic connotat veritatem in obiecto; tunc ergo *scire* aliquid enuntiabile idem est quod *scire*, ipsum esse verum. Unde *scio te sedere*, hoc est dicere: non tantum habeo cognitionem de hoc, sed etiam cognosco, ipsum esse verum. — Primo modo *scire* importat nudum⁹ intelligere; secundo modo intelligere cum assensu.

Si ergo *scire* accipiatur *primo* modo, sic dico, quod quidquid est, et omne enuntiabile, et omne quod scivit, adhuc scit et habet cognitionem de illo, quia de omni eo quod est et quod potest esse, habet cognitionem. Nec sequitur: scit hoc, ergo est verum; immo est ibi *consequens*¹⁰. — Si autem accipiatur *scire secundo* modo, prout connotat veritatem

¹ Intellige: etiam suum *esse* mutaretur.

² Vers. 32. — Psalmus, qui mox memoratur, est Ps. 103, et versus, qui respicitur, v. 23. — Glossa, in qua verba inveniuntur: *Securus hoc dicit* etc., est Glossa interlinearis, et Glossa, quae «idem dicit super Psalmum», est Glossa ordinaria et sumpta est ex August., Qq. in Exod. q. 147, et Enarrat. in Ps. 103. n. 21. — De propos. minori argumenti cfr. August., XX. de Civ. Dei, c. 15. — Pro *Prima patet* Vat. cum pluribus codd. perperam *Praeterea patet*.

³ Ed. 1 *creata*.

⁴ Hic cap. 3. Expositio huius dicti Magistri dabitur infra, dub. 4. — Magister loc. cit. distinguit inter *praescientiam* et *scientiam* Dei, et praescientiam affirmat posse desinere; scientiam autem non. At S. Bonav. etiam hoc posterius affirmat, scil. scientiam Dei posse desinere, hoc derivans de eodem principio, quo Magister nisus docuit, praescientiam Dei posse desinere.

⁵ Ed. 4 *cogitare*.

⁶ Cfr. supra pag. 690, nota 2. — Pro *scitur* Vat. *scit*.

⁷ Id est, prout sistit in se, sive, ut paulo inferius dicitur,

prout *importat nudum intelligere*, meram scil. apprehensionem absque iudicio de veritate obiectiva cognitionis. Hoc modo Deus omnia cognoscit quae cognosci possunt, etiam omnia falsa et impossibilia. — Paulo inferius pro *praesentiam* non pauci codd. cum edd. 2, 3, 4, 5 *praescientiam*.

⁸ Graeco προαιρητικόν (a προαίρεσις, de quo supra pag. 714, nota 3.) i. e. electivum vel adhaesivum. Verbum igitur *scire*, acceptum ut verbum prohaereticum, significat cognitionem cum electione sive adhaesione (assensu) relate ad rem cognitam, quatenus scil. simul iudicatur, rem cognitam esse veram, et *scire transit in actum extra* connotando *cogniti existentiam extra intellectum*. Cfr. supra d. 35. dub. 5, et d. XXXVIII. lit. Magistri, c. 1. — Cod. M verbo *prohaereticum* adiungit: *id est voluntarium, unde prohaeresis id est voluntas*.

⁹ Cum Vat. retinimus *nudum*, quamquam codd. cum sex primis edd. exhibent *divinum*, quod sensum nimis arctare videtur.

¹⁰ Scilicet fallacia consequentis, in quantum enim *scire* in antecedente accipitur in primo sensu hic exposito, et in consequente in secundo. Cfr. Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5).

Opinio 1. et auctoris. circa enuntiabile, sic fuerunt qui dicerent, quod desinit aliquod enuntiabile scire; quia posuerunt, quod enuntiabile, quod est verum, potest esse falsum.

Opinio 2. Alii dixerunt contrarium, quia posuerunt, quod enuntiabile, quod semel est verum semper est verum, et ita semper scitur. Et ut melius pateat, videnda est eorum¹ *positio* et *ratio* positionis. Fue-

Huius opinionis ratio 1. runt qui dixerunt, quod *albus*, *alba*, *album*, cum sint tres voces et tres habeant modos significandi, tamen, quia eandem significationem important, sunt unum nomen. Per hunc modum dixerunt, quod unitas enuntiabilis² accipienda est non ex parte *vocis* vel modi significandi, sed *rei significatae*; sed una *res* est, quae primo est futura, deinde praesens, tertio praeterita: ergo *enuntiare*, rem hanc primo esse futuram, deinde praesentem, tertio praeteritam, non faciet diversitatem enuntiabilium, sed vocum.

Ratio 2. — *Rursus*, cum idem *tempus* sit primo futurum, deinde praesens, tertio praeteritum, tempus scilicet quod est mensura rei, quod *significatur* per orationem; quamvis *esse* vel *fuisse* vel *fore consignificant* tria tempora, ratione *consignificati*³ non diversificant enuntiabile, sed variatur solum a parte temporis *significati*. Unde si dicam semel: Socrates currit hodie, et cras dicam: currit; cum hoc verbum det intelligere *aliud tempus*, et ita *aliam actionem*; enuntiabile non est idem, quantumcumque *mutata* significatione⁴. Et quia, *retenta* eadem significatione, enuntiabile semper est verum, et non est idem, nisi cum eadem significatio retinetur: ideo dixerunt, quod illud quod semel est verum, semper est verum. Et ideo, cum Deus nihil obliviscatur, dicunt, quod omne enuntiabile, quod Deus

Replicant. scivit, scit. — Et respondent illi rationi: omne enun-

tiabile, quod scivit, scit; sed scivit te nasciturum vel te esse⁵: ergo etc.; non debet inferri sic: ergo scit, te *esse*, sed sic: ergo scit, te *fuisse*. Aliter est ibi *figura dictionis*, quia procedit ab identitate in modo significandi ad identitatem rei. — Et hoc modo solvit Magister⁶. Et ista fuit opinio Nominalium, qui dicti sunt Nominales, quia fundabant positionem suam super nominis unitatem.

Sed ista fuit positio contra *Philosophum*, qui dicit in Praedicamentis⁷, quod eadem oratio primo est vera, postea falsa. Fuit etiam contra *communem positionem*. Fuit etiam contra *veritatem*. Et ratio huius est, quia nec bonum *fundamentum* habet, nec bonam *adaptationem*.

Primo enim, si quaeratur, utrum *albus*, *alba*, *album* sint tria nomina, respondendum est: aut loqueris *grammaticae* aut *logice*. Si *grammaticae*, cum grammaticus consideret impositionem nominis, et modum principalem significandi substantiam cum qualitate⁸, sic dicet, unum nomen esse. Si *logice*, cum logicus consideret nomen, in quantum est vox expressiva, unde definit *nomen*, *verbum* et *orationem* per *vocem* tanquam per genus; et multiplicato superiori, necesse est, multiplicari inferius: si sunt multae *voces* significativae, sunt de necessitate multa *nomina*. Et ideo patet, quod male accipiebant nominis unitatem, secundum quod congruit ad propositum.

Mala etiam fuit *adaptatio*, quia enuntiabile non significat *rem*, sed *modum se habendi*⁹; et cum per verbum praesentis, praeteriti et futuri significetur, res alio modo se habere: patet de necessitate, quod aliud enuntiabile est, te esse *nasciturum* et te esse *natum*. — *Rursus*, deficiebant in ultimo¹⁰, quia, sicut *homo* non significat istum ho-

¹ Omnes ferme codd. cum ed. 1 minus concinne *sua* pro *eorum*.

² Cod. R *enuntiationis*.

³ Scilicet temporis. — Pro *consignificati* Vat. *tamen significati*. Eadem Vat. paulo ante pro *quod significatur* substituit *quae significatur*, quam lectionem castigavimus ex multis codd. et ex sex primis edd.

⁴ Haec propositio interpretatur verba praecedentia: *sed variatur solum a parte temporis significati*; nam posita v. g. quantumcumque diversa actione in diversis temporibus, enuntiabile diversificetur necesse est. Sola Vat. hanc propositionem refert ad illa verba: *ratione consignificati non diversificant enuntiabile*, quare et ipsam transformavit hoc modo: *Socrates currit hodie, et cras dicam cucurrit, cum hoc verbum non det intelligere aliud tempus (?) et ita nec aliam actionem enuntiabile non est mutatum quantumcumque mutata consignificatione*. Codd. conveniunt cum nostra lectione, excepto quod nonnulli pro *non est idem* exhibent *non est mutatum*, repugnante contextu. Pro *non est idem* ed. 1 *tamen est idem*, et paulo superius pro *cras dicam: currit* eadem ed. *cras dicam, cucurrit*. Paulo inferius in sequenti propositione pro *semper est verum* Vat. *semper est idem*, et in fine alterius propositionis pro *quod Deus scivit, scit* cod. Z paulo perfectius *quod Deus semel scivit, scit*. — Locutio *tempus significatum* et *tempus consignificatum* sumta est ex Aristot., I. Periherm., ubi c. 2,

de *nomine* dicitur: Nomen igitur est vox significativa etc., et c. 3, de *verbo* dicitur: Verbum autem est quod consignificat tempus.

⁵ Sola Vat. hic et paulo inferius post *te esse* ac *te fuisse* bene repetit *nasciturum*; cod. L hic et paulo post verbo *esse* et dein verbo *fuisse* praefigit *non*.

⁶ Hic c. 3. — De fallacia figurae dictionis cfr. Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.), quae fundatur « in similitudine dictionis in parte cum alia dictione non idem significante » (Petr. Hisp.) v. g. *esse nasciturum, fuisse nasciturum*. — Pro *procedit* cod. V et ed. 4 *proceditur*.

⁷ Cap. de *Substantia*: Eadem enim oratio vera et falsa videtur esse, veluti si vera sit oratio, sedere quempiam, eo surgente, ipsa eadem falsa erit. — Infra multi codd. *habent* pro *habet*.

⁸ De grammaticali definitione *nominis* cfr. supra pag. 390, nota 6; de logica definitione *nominis, verbi* et *orationis* cfr. Aristot., I. Periherm. c. 1. seqq.

⁹ Scilicet connexum praedicati cum subiecto.

¹⁰ Scilicet quoad consignificationem temporis, de qua S. Doctor paulo superius locutus est in propositione, quae incipit: *Rursus, cum idem tempus sit* etc. Ratio, quam S. Doctor hic profert ad refutandos Nominales, funditur in eo, quod conceptus nostri et propositiones ex eis formatae propter abstractionem, quae ipsis competit, non designant obiecta singularia; et quae his applicantur servant eandem significationem, ita ut

minem vel illum. sic *verbum praesentis temporis* non significat illud vel illud praesens, sed praesens in communi, sive copulat vel consignificat. Et inde est, quod, sicut *homo* non habet aliam significationem nec est aliud nomen nec aequivorum, si modo supponat pro Petro, modo pro Paulo; sic nec *verbum praesentis temporis*, sive pronuntietur hodie sive cras, non habet aliam significationem, et ideo non facit aliud enuntiabile. Et propterea¹ patet, quod quocumque tempore proferatur, te esse nasciturum, quod idem est enuntiabile, quod prius fuit verum, modo falsum. Secundum igitur quod *scire* connotat veritatem circa enuntiabile, scitum illud, quod scivit, modo non scit, nulla facta mutatione in Dei scientia, sed solum in connotato. — Concedendum igitur,

quod in secunda acceptione non omne quod scit, semper scit.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod veritas est una in praesenti, praeterito et futuro; dicendum, quod quamvis sit reducibilis ad unam rei veritatem, sicut accidens ad subiectum², et modus essendi ad entitatem, tamen, cum modus essendi habeat suam veritatem, et tres sunt modi essendi, ideo tres sunt veritates.

2. 3. 4. Ad illud quod obiicitur de indelebilitate et immutabilitate et independentia, dicendum, quod iam solutum est, quia nulla fit transmutatio in Dei cognitione, nec desinit scire enuntiabile propter mutationem in se, sed in connotato.

SCHOLION.

I. Hanc quaestionem posuit Magister hic c. 3. tum quoad *praescire* tum quoad *scire*, et de eadem re loquitur etiam infra d. XLIV. c. 2. Solutio Lombardi quoad *praescientiam* est recta, sed quoad secundum membrum est ex parte falsa. Nam S. Bonav. cum Alexandro Hal. (S. p. I. q. 15. m. 7. ad obiect.), S. Thoma (hic q. 1. a. 5; S. I. q. 14. a. 15. ad 3.), Richardo a Med. (hic a. 4. q. 1.) ad hoc respondet cum distinctione. Concedit quidem, quod si scientia Dei refertur ad *res*, Deus sciat omnem *rem*, quam scivit; si autem refertur ad *enuntiabilia*, tunc docet, sententiam Magistri, quae est Nominalium, deficere et falso niti fundamento. Putabant enim Nominales, idem esse enuntiabile, quando *eadem* res vel actio tribus propositionibus diversi temporis enuntiatur, ut si de *eodem* cursu dicitur *hodie*: Petrus *currit*, et *heri*: *curret*, et *cras*: *cucurrit*, unde dixerunt « idem esse enuntiabile, Christum *nasci* et *esse nasciturum* et *esse natum* » (S. Thom., S. loc. cit.). E contrario, eadem propositione, dicta diversis temporibus, recte significari possunt diversae actiones, ut de tribus cursibus Petri, quos fecit heri et hodie et cras, in unoquoque die recte dicitur: Petrus *currit*. — Verum est, hanc quaestionem spectare potius ad dialecticam; tamen non inutilis est ad vitandos errores. Nam si

vera esset sententia Nominalium, sequeretur, quod differentiae temporis nullius momenti essent in enuntianda veritate alicuius propositionis, et quod sicut non est successio *ex parte Dei*, qui omnes res sibi habet praesentes, ita etiam ipsae res et differentiae temporum non *realiter sibi* succederent. Nam si differentiae temporum ex parte *rerum* veritatem habent, etiam *enuntiatio* sive significatio huius differentiae veritatem debet habere, et hanc veritatem Deus scit. Non est ergo idem enuntiabile, Christum *nasci* vel eum *esse natum* vel *esse nasciturum*. Unde recte Richard. a Med. (loc. cit.) concludit: « Scientia *simplicis intelligentiae*, quidquid scivit Deus, modo scit tam quoad res quam quoad enuntiabilia. Si autem *scire* significat cognoscere verum, sic non omne enuntiabile, quod Deus scivit esse verum, scit modo esse verum ». Cfr. etiam S. Bonav., supra d. 38. a. 2. q. 2, d. 39. a. 1. q. 3.

II. Praeter citatos auctores: Alex. Hal., S. p. I. q. 23. m. 3. a. 7, et m. 4. a. 6. — S. Thom. praeter locos cit. Quodl. 4. a. 17. — B. Albert., hic a. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. — Durand., I. Sent. d. 39. q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Magister: *Opinati tamen sunt quidam, Deum ideo elegisse Iacob, quia talem esse praescivit* etc. Videtur quod ista positio non

sit opinio, sed haeresis manifesta, quia qui hoc ponit, ponit, gratiam homini non gratis, sed ex meritis dari a Deo; et iste est error pessimus, scilicet error Pelagii.

RESPONDEO: Dicendum, quod *ideo* potest dicere *causam meritoriam* vel *rationem congruitatis*. Si

aliqua propositio, *in se* spectata, sit eadem, quocumque tempore proferatur; sic v. g. haec propositio: Socrates *currit*, *in se* spectata eadem est, sive hodie sive cras pronuntietur. Sed aliter res se habet, si propositio non *in se* consideratur, sed relate ad *rem*, sive in quantum est *vera*. Tunc enim eadem propositio, quae primo fuit vera, falsa fieri potest, prout res ipsa mutatur. Falsum est igitur quod dicunt adversarii, *retenta eadem significatione, enuntiabile semper esse verum* etc. —

Paulo inferius pro *sive copulat*, quam lectionem cum Vat. (*copulet*) et codd. A C L S T U W Y retinimus, non pauci codd. cum ed. 1 *sive non copulet*.

¹ Vat. cum cod. cc *praeterea*. Paulo inferius pro *scitum illud quod scivit, modo non scit*, quam lectionem cum Vat. etiam exhibet cod. T, plurimi codd. cum ed. 1 *scitum illud quidem scivit et modo non scit*.

² Ed. 1 *substantiam*.

dicat causam meritoriam, sic, quamvis prima fronte non dicat errorem, tamen ad ipsam sequitur error.

Notandum. Si vero dicat *rationem congruitatis*, sic non dicit errorem; sed tamen temeritatem quandam habet, quia de occulto Dei profundo nititur reddere rationem; et ideo utroque modo erat digna retractatione¹.

DUB. II.

Item quaeritur de illo verbo Apostoli, quod dicit Augustinus: *Reliquiae per electionem gratiae salvae fient*; in qua habitudine construatur ille genitivus; quia gratia nec videtur *eligens* nec *electa*; et iterum gratia est solum ex tempore: ergo et electio.

RESPONDEO: Dicendum, quod si intelligatur de electione *temporali*, tunc *electio gratiae* dicitur, quia fit per gratiam; si autem de *aeterna*, sic dicitur *electio gratiae*², non ut *gratia* dicat habitum, sed ut construatur sicut genitivus ex *vi declarationis essentiae*; unde dicitur *electio gratiae*, id est *gratuita*, quae merita non considerat. *Et si obiicitur*, quod *unus* genitivus non construitur ex illa *vi*³; dicendum, quod verum est, nisi habeat virtutem duorum. Unde bene dicitur *vir sanguinis*, et *homo auctoritatis*, similiter *electio gratiae* dicitur, id est gratitae bonitatis.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Praecedit aliquid in peccatoribus, quo digni efficiantur iustificatione*. Videtur enim falsum dicere, quia peccator ante iustificationem manet in peccato, et quamdiu est in peccato, est indignus pane, quo vescitur, sicut dicit auctoritas⁴, et etiam ipsa vita, ut puta Dei inimicus: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod aut verbum illud Augustini retractatum est, et retractatum intelligitur in praefata retractatione, quae ponitur in praecedenti capitulo⁵; aut *dignitas* ibi tantum valet quantum *congruitas* solum; et multae possunt esse congruitates in peccatoribus ad gratiam gratum facientem per multiplicem gratiam gratis datam.

¹ Quod S. Doctor hic docet de electione ad gratiam, valet etiam de tota praedestinatione et continet ea quae supra a. 1. q. 2. fusius dicta sunt.

² Ex codd. L O Y restituimus *gratiae*, quod in Vat. desideratur.

³ Cfr. supra d. 34. dub. 3, ubi S. Doctor idem dicit his verbis: Convenienter dicitur: « mulier egregiae formae », sed nihil est dictum: « mulier formae ».

⁴ Secundum B. Albert., II. Sent. d. 29. a. 2. haec auctoritas est Augustini.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *Deus praescire futura desinit, cum futura esse desinunt*. Videtur enim falsum dicere, quia *praescientia* dicit quid aeternum; sed nullum aeternum desinit esse: ergo nec praesciens desinit praescire. — Item, Richardus⁶ dicit, quod cum quatuor sint combinationes, quod *quoddam* est quod habet principium et finem, *quoddam* quod caret principio et fine, *quoddam* quod habet principium et non finem, ut anima, *quartum*, scilicet quod habet finem et non principium, est impossibile. Quod enim caret principio non habet esse aliunde; quod autem tale est, se ipso est: ergo est omnino immutabile, ergo non potest desinere. Si ergo praescire caret principio, necesse est, quod careat fine.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio Magister bene dicit, quod Deus desinit aliqua *praescire*, cum fiunt praesentia. Si enim *praesciebantur*, quia futura, et iam desinunt esse futura, constans est, quod desinunt *praesciri*, non ratione eius quod est *scire*, sed ratione praepositionis.

Ad illud ergo quod obiicitur de aeterno, dicendum, quod aliquod nomen *pure* aeternum importat, aliquod vero nomen importat aeternum connotando temporale. Hoc nomen *Deus* pure aeternum importat, sed hoc vocabulum *praescire* dicit aeternum connotando temporale. — Secundum hoc notandum, quod quaedam connotant temporale ut *ens in actu*. Et quia tale temporale *esse* potest et *desinere* potest, ideo tales actus circa Deum dicuntur habere initium et terminum; ut puta si dicatur: Deus conservat hanc rem, *conservare* dicit essentiam⁷ connotando effectum; ideo incipit et desinit conservare. Quaedam connotant temporale, ut *non-ens actu*, ens tamen in potentia sive futurum. Et quoniam temporale non potest *incipere* esse non-ens sive esse futurum, antequam sit, sed potest *desinere esse non-ens*, cum incipit esse ens, *desinere esse futurum*, cum incipit esse praesens: hinc est, quod praescientia Dei respectu creati dicitur *desinere*, sed nunquam *incipere*; et desinit ratione temporalis non desinentis, sed incipientis⁸.

Et ex hoc patet illud Richardi, quia cum⁹ Deus desinit praescire, non significatur, quod aliquod ens desinat, sed solum quod aliquid incipiat; et sic patet illud.

⁵ Lit. Magistri, c. 2. — De hoc et seq. dubio cfr. Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁶ Quod hic ut Richardi dictum affertur, in eius scriptis verbotenus non invenitur, sed colligi potest ex iis, quae Richardus de diversis modis essendi docet I. de Trin. c. 4. et 6. seqq.

⁷ Supple cum ed. 1 *divinam*, et subinde post *connotando* cum Vat. et cod. cc *actu*.

⁸ Cfr. supra d. 38. a. 2. q. 2; d. 39. a. 1. q. 3.

⁹ Solummodo Vat. et edd. 4. 5, addunt *dicitur*.

Duplex
ternum.

Duplex te
porale.

DISTINCTIO XLII.

CAP. I.

De omnipotentia Dei, quare dicatur omnipotens, cum nos multa possimus, quae ipse non potest.

Nunc de omnipotentia Dei agendum est, ubi prima consideratio occurrit, quomodo vere Deus dicatur omnipotens: an quia omnia possit, an tantum, quia ea possit quae vult. Quod enim Deus omnia possit, pluribus auctoritatibus comprobatur. Ait enim Augustinus in libro Quaestionum veteris ac novae Legis¹: « Omnia quidem potest Deus, sed non facit nisi quod convenit veritati eius et iustitiae ». Idem in eodem: « Potuit Deus cuncta simul facere, sed ratio prohibuit », id est voluntas. Rationem nempe ibi voluntatem appellavit, quia Dei voluntas rationabilis est et aequissima. Fatendum est ergo, Deum omnia posse.

CAP. II.

Quomodo dicatur Deus omnia posse.

Sed quaeritur, quomodo omnia posse dicatur, cum nos quaedam possimus², quae ipse non potest. Non potest enim ambulare, loqui et huiusmodi, quae a natura divinitatis penitus sunt aliena, cum horum instrumenta nullatenus habere queat incorporea et simplex substantia. — Quibus id respondendum arbitror, quod huiusmodi actiones, ambulatio scilicet et locutio et huiusmodi, a Dei potentia alienae non sunt, sed ad ipsam pertinent. Licet enim huiusmodi actiones in se Deus habere non possit; non enim potest ambulare vel loqui et huiusmodi, eas tamen in creaturis potest operari. Facit enim, ut homo ambulet et loquatur, et huiusmodi. Non ergo per istas actiones divinae potentiae detrahatur aliquid, quia et hoc potest facere Deus³ omnipotens.

Sed sunt alia quaedam, quae Deus nullatenus facere potest, ut peccata; non enim potest mentiri, non potest peccare. Sed non ideo omnipotentia⁴ Dei in ali-

quo detrahitur vel derogatur, si peccare non posse dicitur, quia non esset hoc potentiae, sed infirmitatis. Si enim hoc posset, omnipotens non esset. Non igitur impotentiae, sed potentiae imputandum est, quod ista non potest. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁵: « Magna, inquit, Dei potentia est non posse mentiri ». Sunt enim quaedam, quae in aliis rebus potentiae deputanda sunt, in aliis vero minime, et quae in aliis laudabilia sunt, in aliis vero reprehensibilia sunt. Non ergo Deus ideo minus potens est, quia peccare non potest, cum omnipotens nullatenus sit qui hoc potest.

Sunt etiam et alia quaedam, quae Deus non potest; unde videtur non omnia posse. Non enim potest mori vel falli. Unde Augustinus in libro de Symbolo⁶: « Deus omnipotens non potest mori, non potest falli, non potest miser fieri, non potest vinci. Haec utique et huiusmodi absit, ut possit omnipotens. Si enim huiusmodi passionibus atque defectibus subiici posset, omnipotens minime foret ». Et inde monstratur omnipotens, quia ei haec propinquare non valent; potest tamen haec in aliis operari.

CAP. III.

Quod omnipotentia Dei secundum duo consideratur.

Sic igitur⁷ diligenter considerantibus omnipotentia eius secundum duo apparet, scilicet quod omnia facit quae vult, et nihil omnino patitur. Secundum utrumque Deus omnipotens verissime praedicatur, quia nec aliquid est, quod ei ad patiendum corruptionem inferre valeat, nec aliquid ad faciendum impedimentum afferre. Manifestum est itaque, Deum omnino nihil posse pati et omnia facere posse praeter ea sola, quibus eius dignitas laederetur eiusque excellentiae derogaretur; in quo tamen non est minus omnipotens. Hoc⁸ enim posse non esset posse, sed non posse. Nemo ergo Deum impotentem in aliquo dicere praesumat, qui omnia potest, quae posse potentiae est; et inde vere dicitur omnipotens.

¹ Quaest. ex novo Test. q. 97; sequens locus ibid. ex utroque mixtim q. 106.

² Codd. A C D E possumus. — Hoc et alia plura, quae in hac dist. sequuntur sumta sunt ex Abaelardo, Introd. ad theol. III. n. 4.

³ Omittitur Deus a cod. D et edd., exceptis 1, 5.

⁴ Edd. 1, 2, 3, 4, 5, 6 omnipotentiae.

⁵ Cap. 15. n. 24. — Infra Vat. et aliae edd. nullatenus

possit esse pro nullatenus sit, refragantibus codd. et edd. 1, 6 (5 in marg.).

⁶ Ad Catech. c. 1. n. 2; secundum sensum. — Paulo inferiori pro inde Vat. et edd. 2, 4, 5, 6, 9 cum cod. D ideo.

⁷ Vat. cum aliis edd., excepta 1, et cod. B minus congrue Hic ergo.

⁸ Codd. C D E Haec. Deinde solummodo Vat. et edd. 4, 6 quia omnia pro qui omnia.

Aliae ratio-
nes omni-
potentiae
ad praedictas
reducuntur.

Chrysostomus.

Explicantur
Augustini
loci.

Ex quibusdam tamen auctoritatibus traditur, ideo vere dici omnipotens, quia quidquid vult, potest. Unde Augustinus in Enchiridio¹: « Non ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult, potest, nec voluntate cuiuspiam creaturae voluntatis omnipotentis impeditur effectus ». Idem in libro de Spiritu et Littera²: « Non potest Deus facere iniusta, quia ipse summa iustitia et bonitas est. Omnipotens vero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere, quidquid vult, ita ut nihil valeat eius voluntati resistere, quin compleatur, aut aliquo modo impedire eandem ». Ioannes Chrysostomus in Homilia quadam de expositione Symboli³ ait: « Omnipotens dicitur Deus, quia *posse* illius non potest invenire non *posse*, dicente Propheta⁴: *Omnia quaecumque voluit, fecit*. Ipse est ergo omnipotens, ut totum, quod vult, possit. Unde Apostolus: *Eius, inquit, voluntati quis resistit?* » His auctoritatibus videtur ostendi, quod Deus ex eo tantum dicatur omnipotens, quod omnia potest, quae vult, non quia omnia possit.

Sed ad hoc potest dici, quod Augustinus, ubi dicit: Omnipotens non dicitur, quod omnia possit etc., tam ample et generaliter accepit *omnia*, ut etiam mala includeret, quae Deus nec vult nec potest. Non ergo negavit, eum posse omnia quae convenit ei posse. Similiter, cum dicit: Non ob aliud veraciter dicitur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult, potest, non negat, eum posse etiam ea quae non vult; sed adversus illos qui dicebant, Deum multa velle, quae non poterat, affirmat, eum posse quidquid vult, et ex eo vere dici omnipotentem, non ob aliud, nisi⁵ quia potest quidquid vult. Sed cave, quomodo intelligas *potest quidquid vult*, an quidquid vult se *posse*, an quidquid vult *facere*, an quidquid vult *feri*. Si enim dicas, ideo omnipotentem vocari, quia potest quidquid vult se *posse*, ergo et Petrus⁶ similiter omnipotens dici potest, vel quilibet sanctorum Beatorum, quia *potest* quidquid

vult se *posse*, et *potest facere* quidquid vult *facere*. Non enim vult *facere*, nisi quod facit, nec *posse*, nisi quod potest; sed non potest *facere* quidquid vult *feri*. Vult enim, salvos fieri qui salvandi sunt; verumtamen eos salvare non valet. Deus autem quidquid vult *feri*, potest *facere*. Si enim vult aliquid fieri per se, potest illud per se facere, et per se facit, sicut caelum et terram per se fecit, quia voluit. Si autem vult fieri per creaturam et per eam operatur — sicut per homines facit domos et huiusmodi artificialia⁷ — et Deus quidem *ex se* et *per se* potest; homo autem vel Angelus, quantumcumque beatus est, non est potens *ex se* vel *per se*.

Sed forte dices, nec Dei Filius potest *a se*, nec Spiritus sanctus, sed solus Pater. Ille enim *potest a se*, qui *est a se*; Filius autem, quia non *est a se*, sed a Patre, non *potest a se*, sed a Patre; et Spiritus sanctus ab utroque. — Ad quod dicimus, quia licet Filius non *possit a se* nec *operetur a se*, potest tamen et operatur *per se*; sic et Spiritus sanctus. Unde Hilarius in libro nono de Trinitate⁸: « Naturae, inquit, cui contradicis, haeretice, haec unitas est, ut ita *per se* agat Filius, ne *a se* agat, et ita non *a se* agat, ut *per se* agat ». *Per se* autem dicitur agere et potens esse, quia naturalem habet potentiam eandem, quam et Pater, qua⁹ potens est et operatur; sed quia illam habet a Patre, non a se, ideo *a Patre*, non *a se* dicitur posse et agere. Homo autem vel Angelus gratuitam habet potentiam, qua potens est. Ideo igitur vere ac proprie Deus Trinitas omnipotens dicitur, quia *per se*, id est naturali potentia, potest quidquid vult fieri, et quidquid vult se posse. Nihil enim vult fieri, quod non possit facere *per se* vel *per creaturas*¹⁰; et nihil vult se posse, quod non possit; et omne quod vult fieri, vult se posse; sed non omne quod vult se posse, vult et fieri. Si enim vellet, et fieret, quia voluntati eius nihil resistere potest¹¹.

Obiector

Responsi

Hilarius.

¹ Cap. 96. n. 24.

² Cap. 5. n. 31. et ultimo, secundum sensum.

³ Non invenitur in nova ed. Chrysost., sed in ed. antiqua (cfr. supra pag. 208, nota 8.), ubi est in hom. 2.

⁴ Psalm. 113, 11; sequens locus est ad Rom. 9, 19.

⁵ Ita codd. et ed. 1; aliae edd. vel omittunt *nisi* vel ponunt *quam*.

⁶ Codd. adiciunt *nunc*, ed. 1 *tunc*.

⁷ Solummodo Vat. *artificia*; ed. 1 *aedificia artificialia*. Deinde codd. omittunt *est* post *beatus*.

⁸ Num. 48; in quo textu Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 cum codd. *a se agit*, ut pro *a se agat*, ut.

⁹ Vat. et ed. 8 cum cod. E *qui*.

¹⁰ Codd. et Vat. *creaturam*. Deinde fide codd. et ed. 1 adiunximus *et ante fieri* et ante *fieret*.

¹¹ In hac dist. et dd. 43. 44. Magister plura ad verbum vel ad sensum sumsit ex Hugone a S. Vict., Summa Sententiarum, tr. 1. c. 14; et de Sacram. I. p. II. c. 22. Ex his duobus operibus Magister etiam in aliis praecedentibus dist. interdum aliqua transcripsit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLII.

De potentia Dei in comparatione ad possibilia, quae potest.

Nunc de omnipotentia Dei agendum est.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de *scientia* divina, hic agit de *potentia*. Et quia potentiam tripliciter contingit considerari, scilicet quantum ad *quidditatem possibilem*, et quantum ad *quantitatem*, et quantum ad *modum operandi*; ideo haec pars continet tres partes sive tres distinctiones. In prima determinat Magister de potentia in comparatione ad possibilia, quae potest. In secunda determinat de potentia quantum ad quantitatem, ostendens eius immensitatem, infra distinctione quadragesima tertia: *Quidam tamen de suo sensu gloriantes*. In tertia determinat de ipsa quantum ad modum, ibi distinctione quadragesima quarta: *Nunc illud restat discutiendum, utrum melius etc.*

Prima pars, quae continet praesentem distin-

ctionem, habet quatuor partes. In *prima* Magister ostendit, quod Dei potentia est omnipotentia, quia est respectu omnium possibilem, quae posse potentiae est¹. In *secunda* removet illa possibilia, quae posse non est potentiae, ibi secundo capitulo²: *Sed quaeritur, quomodo omnia posse dicatur*. In *tertia* ponit signa³, quae attestantur divinae potentiae, ibi: *Sic diligenter considerantibus omnipotentia eius etc.* In *quarta* Magister alias rationes omnipotentiae docet ad praedictam⁴ reducere, ibi: *Ex quibusdam tamen auctoritatibus traditur, ideo etc.* Et ibi primo ponit auctoritates, deinde docet eas exponere, et hoc ibi: *Sed ad hoc potest dici, quod Augustinus etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius distinctionis quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Deus possit aliquid aliud a se.

Secundo, dato quod possit, quaeritur, utrum possit in omne, quod alii agenti est possibile.

Tertio, utrum divina potentia se extendat ad omne illud, quod alii agenti est impossibile.

Quarto quaeritur, utrum possibile dicatur aliquid simpliciter secundum causas superiores sive potentiam divinam, vel secundum inferiores sive potentiam creatam.

¹ Pro *posse potentiae est*, quam lectionem ex cod. 1 et ed. 4 restituimus, plurimi codd. *quae possibile est*, alii pauci cum Vat. *quae possibile est esse*. Lectio a nobis restituta non solum eo commendatur, quod in se spectata melior est, sed etiam quia locutio *posse potentiae est* et in subnexus recurrit et in ipso textu Magistri habetur.

S. Bonav. — Tom. I.

² Vat. omittit *secundo capitulo*.

³ Vat. *rationes*.

⁴ Intellige: rationem, quam Magister statuerat. — Pro *praedictam* Vat. *praedictas duas*.

ARTICULUS UNICUS.

De potentia in comparatione ad possibilia, quae potest.

QUAESTIO I.

Utrum Deus possit aliquid aliud a se.

Quod autem non possit Deus aliud a se, ostenditur sic.

1. Omnis potentia, quae agit in aliud a substantia, in qua est vel cuius est, egreditur ab illa substantia¹; potentia enim non operatur, nisi ubi est. Si ergo divina substantia operatur per suam potentiam in aliquid aliud a se, potentia eius incipit esse vel fieri in alio: ergo egreditur a substantia. Sed omnis potentia, quae egreditur, elongatur a substantia, et omnis talis distat a substantia; et omnis potentia distans a substantia repugnat simplicitati: cum ergo hoc sit impossibile in Deo, videtur, quod Deus non agat in aliud a se.

2. Item, omnis potentia, cuius opus est in aliud², habet dependentiam ab illo. *Probatio*: opus enim, quod transit in materiam subiectam, aliquo modo pendet ex illa; sed potentia pendet ex eodem, ex quo pendet actus, quia perficitur per actum: ergo si potentia divina est in aliud, habet dependentiam.

3. Item, omnis potentia, quae est in aliquid, quod non semper est coniunctum suo actui³, habet indigentiam — non enim est perfecta, nisi quando agit, et non agit, nisi cum obiectum est praesens — ergo quando non est semper praesens, est incompleta; hoc autem repugnat potentiae divinae: ergo etc.

4. Item, in Deo idem est *posse* et *esse*⁴; sed Deus non est aliud a se: ergo non potest in aliud a se. *Si tu dicas*, quod potentia connotat, sed non essentia; *contra*: Deus potest aliquid facere, quod nec est nec fuit nec erit: ergo nihil connotat. *Si tu dicas*, quod connotat, quod est in potentia; sed potentia Dei non est aliud quam Deus et quod est in Deo: ergo et nihil aliud connotat.

SED CONTRA: 1. Bonum est diffusivum sui⁵; sed *Fundame* diffusio, secundum quod huiusmodi, est *in aliud*: ergo bonum, secundum quod bonum, potest *in aliud*: aut ergo secundum potentiam *suam*, aut *alienam*. Si secundum *alienam*: ergo non est perfecte bonum, cum non habeat actum bonum *per se*; si per potentiam *suam*: ergo bonum, secundum quod bonum, potest in aliud; sed Deus est summe bonus: ergo etc.

2. Item, omnis perfectio creaturae est in hoc, quod possit aliud a se producere⁶: si ergo omne quod perfectionis est. Deo est attribuendum, potentia producendi aliud est Deo attribuenda.

3. Item, si nihil aliud a se potest, ergo nulli alii a se praeest, ergo nec aliquid Deo subest: ergo a nullo est colendus, a nullo est adorandus, et nihil ab ipso omnino est quaerendum; quod est summum inconveniens, secundum omnes.

4. Item, si nihil potest aliud, ergo nihil est *ad ipsum* neque *propter ipsum*; sed bonitas est in

¹ Cfr. supra pag. 686, nota 4, ubi Aristotelicam definitionem actionis transeuntis invenies. De ratione a S. Doctore hic adiuncta vide Aristot., VII. Phys. text. 9. (c. 2.), ubi docetur, illud, unde principium motus est, simul esse debere cum eo quod movetur. — Paulo inferius ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *et omnis talis distat a substantia*.

² Id est, cuius operatio sive actio transit in aliquod externum. Huc respiciens Aristot., V. Metaph. text. 17, et IX. text. 2. (IV. c. 12, et VIII. c. 1.) potentiam activam sic definit: principium transmutationis in aliud, secundum quod est aliud.

³ Intellige: quod non est semper praesens potentiae, sive relate ad quod potentia non semper est in actu. Cfr. de hoc argumento Aristot., IX. Metaph. text. 13. seqq. (VIII. c. 8.). — Mox pro *nisi cum* aliqui codd. ut Z aa bb *nisi quando*.

⁴ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): Posse enim ab ipso

esse nihil differt in perpetuis. — In fine argumenti post *est in Deo* sola Vat. addit *est Deus*.

⁵ Hoc axioma formatum videtur ex iis quae Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 4. § 1, et de Div. Nom. c. 4. § 1. seq. de bono profert. — Paulo inferius pro *per potentiam*, quod habent cod. V et ed. 1, Vat. cum plurimis codd. minus recte *propter potentiam*; melius cod. Z *secundum potentiam*.

⁶ Cfr. supra pag. 180, nota 5. — Ex hac propositione intelligitur, S. Doctorem respuisse illud systema, quod *Occasionalismus* vocatur, quod creaturis actionem denegat, et de quo iam Averroes, Comment. in IX. Metaph. text. 7. (VIII. c. 3.) dicit: Ista opinio est valde extranea a natura hominis, et qui recipiunt huiusmodi, non habent cerebrum habilitatum naturaliter ad bonum. Cfr. infra d. 45. a. 2. q. 2. ad 1.

rebus et ordo per relationem ipsorum¹ ad summum bonum, a quo est omne bonum: ergo secundum hoc nulla res est bona nec ordinata in universo; hoc autem est summum inconveniens: ergo necesse est ponere, quod possit in aliud a se. *Prima consequentia* est manifesta: ad illud enim solum stat ultima resolutio in *redeundo*, in quo est prima origo in *exeundo*, ut manifestum est.

CONCLUSIO.

Deus potest aliud sive in aliud a se, sed sine ulla imperfectione distantiae, dependentiae et indigentiae.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum notandum est, ^{distinctio.} quod *posse aliud* sive *in aliud a se*, hoc est dupliciter: aut in aliud sicut in *distinctum* secundum essentiam et *remotum* secundum distantiam, sicut unum contrarium agit in aliud, quia impossibile est, duo contraria esse in eodem subiecto²; et hoc modo *posse in aliud* est per egressum potentiae a substantia, et ideo est ibi *elongatio* et *distantia*. Et quia elongatur a sua substantia, ideo pendet a substantia, in quam agit, et ideo est ibi *dependentia*; et quia distantia et dependentia, ideo *imperfectio* et *indigentia*. — Hoc modo *posse in aliud* Deo non competit propter tres condiciones praedictas, sicut ostensum est³, quia repugnant divinae potentiae, quae sunt *distantia*, *dependentia* et *indigentia*.

Alio modo *posse in aliud* dicitur sicut in *divisum* secundum formam et essentiam, non tamen in *remotum* secundum aliquam distantiam, quia divina essentia, dum operatur, intime est in illo. Et hoc modo nec ponit distantiam nec dependentiam nec indigentiam. Cum enim divina essentia sit omni perfectione perfecta, et potentia eius sit omnimoda indivisione indivisa, a nullo alio dependet, nullo

alio indiget: hoc igitur modo ponendum, quod Deus ^{Conclusio 2} potest *in aliud a se* sive *aliud a se*.

1. Ex his patet primo obiectum. Quod enim ^{Solutio oppositorum} obicit: potentia, quae est in aliud, egreditur ab agente in passum: dicendum, quod hoc verum est, ubi agens in aliud non est in illo secundum veritatem: ubi autem est, omnino nulla necessitas est egrediendi.

2. Ad illud quod obicitur: quod potentia, quae est in aliud, pendet ex illo; dicendum, quod hoc verum est de illo, cuius actio est in aliud tanquam in *sustentans*; divina autem potentia non indiget alio sustentante, quod patet, quia non indiget subiecta materia, sed facit ex nihilo. Et ratio huius est, quia cum potentia sit omnino indifferens et ab essentia et actu⁴, sicut essentia non indiget sustentante, sic nec potentia.

3. Ad illud quod obicitur, quod potentia, quae est in aliud, habet perfectionis indigentiam; dicendum, quod potentia agens in aliud est duplex: ^{Distinctio.} quaedam, quae est *suus actus*; et talis nihil plus habet, quando agit in aliud, quam quando non agit, et haec nullo modo indiget; et talis est potentia divina propter summam simplicitatem. Alia est potentia agens in aliud per *actum a se differentem*; et talis plus habet, quando agit, quam quando non agit, et talis est, quae habet indigentiam aliquo modo, ut potentia creata. Non sic est de potentia divina; et ideo, quamvis sit in aliud, quod non semper est praesens, propter hoc tamen nec indigens est nec incompleta.

4. Ad ultimum dicendum, quod potentia connotat possibile, et possibile ampliatur ad ens et ad non-ens⁵; et sicut possibile ampliatur, ita et diversitas connotati. Et ideo non tantum dicitur *posse in aliud*, quia potest in aliud quod *est*, sed quia potest in aliud, quod *potest esse*; Deus autem a se non potest esse aliud. Ideo patet illud.

SCHOLION.

1. Quaestio intelligenda est de potentia activa sive executiva in ordine ad actum transeuntem; hanc in Deo esse, fide certum est. Disputatur tantum inter theologos, *ulrum* et *quomodo* secundum nostrum modum intelligendi *potentia* distinguenda sit ab *intellectu* et *voluntate*, et ab ipsa *natura* divina. Scotus docet, potentiam divinam ex natura rei non distinguere a

voluntate, cum haec sit causa immediata et effectiva operum divinatorum extra Deum, praelucente intellectu ut principio directivo. S. Thomas, licet non eodem modo a suis discipulis exponatur, secundum Gotti (I. tr. 4. q. 4. dub. 4.) tenet, attributum omnipotentiae virtualiter distinguendum esse a natura divina, sed non a linea intellectiva et volitiva, et forma-

¹ Scilicet *bonitatis* et *ordinis*. Pro *ipsorum* cod. V *ipsarum* scil. rerum. — Cfr. de hoc argumento Boeth., de Hebdomad. sive Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint etc.

² Aristot., II. Topic. c. 3. (c. 7.): Impossibile enim, simul contraria eidem inesse. Cfr. et de Praedicam. c. de *Opposis.* Hinc si duo contraria agunt, actio eorum in eo sita est, ut unum expellat alterum de subiecto, v. g. calor prodiens ex igne expellit frigus. — Paulo ante pro *unum contrarium* codd. R V *unum contrariorum*.

³ Cfr. tria prima argumenta ad opposit.

⁴ Hoc sibi vult: potentia omnino non differt ab essentia et actione. — Aliquanto superius pro *in sustentans* multi codd. in *sustentante* vel *in sustentatis*; prave.

⁵ Sensus est: possibile non tantum respicit ens, sed etiam non-ens. Quare et possibile ab aliquibus definitur: id quod vel est vel quod potest esse.

liter consistere in intellectu practico, quatenus applicatur a voluntate. Aureolus, quem sequitur Suarez, putat, ipsam divinam naturam, ut praeintelligitur ad divina attributa, esse formaliter et immediate potentiam operativam. Alii virtualiter distinguunt potentiam divinam et a natura et a linea intellectiva et volitiva, quibus favet S. Bonav., infra d. 45. a. 2. q. 1. praesertim ad 2, et a. 1. q. 2.

Notandum est in solut. ad 3, quod potentia divina non tantum est semper *in actu*, sed etiam est *suus actus*, quatenus est *immanens*. Hinc respectu Dei non potest applicari axioma Aristotelis, quod qualibet potentia melior est suus actus.

II. Breviter et eleganter totam de divina potentia doctrinam comprehendit S. Bonav. in Breviloq. I. c. 7. Ipsae conclusiones fide et ratione constant. — De hac quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 1. — Scot., de hac et seq. q. de Rerum principio, q. 2. a. 2. n. 8. seqq. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 25. a. 1. 2. 3; S. c. Gent. II. c. 7. 8. 9. 22. — B. Albert., hic a. 1; S. p. I. tr. 19. q. 77. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum Deus possit omne quod potest agens creatum.

Secundo quaeritur, utrum Deus possit in omne aliud, in quod potest omne agens creatum. Et quod sic, videtur.

Fundamenta. 1. Qui enim *omne* dicit nihil excipit; sed non tantum dicimus et credimus Deum potentem, sed Deum omnipotentem¹: ergo etc.

2. Item, quia Deus est *omnisciens*, ideo scit omnia, quaecumque scit alius sciens; si enim aliquis sciret aliquid, quod non sciret Deus, Deus non diceretur omnisciens: ergo pari ratione non diceretur omnipotens, nisi posset² omne quod potest omnis alius.

3. Item, Deus non dicitur *omnivolens*, quia non vult omnia, quae alii volunt: ergo pari ratione, si non posset omnia quae alii possunt³, non esset omnipotens.

4. Item, omne *esse* est a primo *esse*, ergo omne *posse* est a primo *posse*: ergo omnis potentia potest quidquid potest propter divinam potentiam; sed « propter quod unumquodque, et illud magis⁴ »: ergo etc.

Ad oppositum. SED CONTRA: 1. Aliqua creatura potest omnia recipere *corporaliter*, ut materia; aliqua potest omnia recipere *spiritualiter*⁵; sed Deus nihil potest

recipere: ergo non potest omne quod potest aliud a se. *Si dicas*, quod non est potentiae, sed impotentiae; *contra*: nulla impotentia est a Deo sive a potentia divina: ergo secundum hoc potentia materiae sive animae non esset a Deo.

2. Item, homo potest pati miseriam sive sustinere poenam; Deus non potest pati: ergo etc. *Si dicas*, quod illud est impotentiae⁶; *contra*: nullum opus virtutis est impotentiae; sed sustinere est opus fortitudinis, quae propriissime est virtus⁷: ergo etc.

3. Item, homo potest peccare, Deus autem non potest: ergo etc. Quodsi potest peccare, potest esse malus; quod est inconveniens. *Si dicas*, quod hoc posse non est potentiae; *contra*: Augustinus de Civitate Dei⁸: « Melior est natura, quae potest peccare, quam quae non potest peccare »: ergo posse peccare spectat ad nobilitatem et perfectionem naturae, ergo non dicit impotentiam.

4. Item, homo potest *currere* et *comedere*, Deus hoc non potest: ergo etc. *Si dicas*, quod hoc est impotentiae; *contra*: omne illud quod dicit positionem, est a potentia, quae vere est potentia; sed *currere* et *comedere* non dicunt actus privati-

¹ Symbol. Apostolorum: Credo in Deum Patrem omnipotentem. — Pro *sed Deum omnipotentem* cod. M *sed etiam omnipotentem*.

² Plurimi codd. et ed. 1 *possit*.

³ Cod. T cum pluribus aliis minus congrue *possent*.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 2.

⁵ Quare et Aristot., III. de Anima, text. 37. (c. 8.) dicit, animam cognoscentem esse quodammodo omnia. Quid sibi velit haec sententia, vide supra d. 3. p. I. q. 1. ad 1. De potentia materiae recipiendi formas vide ibid. p. II. a. 1. q. 3. ad 4. — In hac propositione post secundum *aliqua* Vat. cum multis codd. interiecit *potentia*, simulque cum codd. P Q X (K a secunda manu) addit *ut spiritus rationalis creatus*, et cod. O *ut anima*. Nonnulli codd. cum Vat. post *aliqua* ponunt *potentia*, sed omitunt deinde *potest*. Nostrae lectioni suffragantur codd. M V X et ed. 1. Paulo inferius post *Si dicas, quod* supple cum cod. K *hoc*.

⁶ Pro *impotentiae* Vat. hic et immediate post atque etiam in seq. argumento *impossibile*, et similiter in tertio argumento *possibile* pro *potentiae*, quam immutationem vocum contextus et codd. cum ed. 1 prorsus reprobant.

⁷ De fortitudine eiusque actibus vide Aristot., III. Ethic. c. 6. seqq.

⁸ Libr. XII. c. 1. n. 3, sed non eisdem verbis. Verbis *de Civitate Dei* codd. aa bb adiungunt *vel de Libero arbitrio*, in quo libro nimirum simile testimonium exhibetur. Loquens enim S. August., ibi libr. III. c. 5. n. 16, de animabus peccatricibus ait: cum et tales adhuc meliores sint eis, quae, quoniam nullum habent rationale ac liberum voluntatis arbitrium, peccare non possunt. — Mox pro *nobilitatem*, quam vocem ex potioribus codd. ut K L N O P Q V Y ff et ed. 1 revocavimus, Vat. minus bene *bonitatem*, et non pauci codd. cum edd. 2, 3 perperam *voluntatem*.

vos, sed positivos¹: ergo sunt a potentia, in quantum potens est, non in quantum impotens: ergo manifestum est etc.

CONCLUSIO.

Deus potest omne quod potest agens creatum, dummodo posse non dicat impotentiam, ita tamen, ut per se et in se possit quod est potentiae perfectae, in alio vero, quod est potentiae imperfectae, et nullatenus, quod est omnimodae impotentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit Philosophus in philosophia prima²: Quaedam sunt, quae dicunt *potentiam* quantum ad modum dicendi, dicunt tamen *impotentiam* a parte rei, ut *posse mori*, *posse corrumpi*. Propter hoc intelligendum, quod quaedam sunt, quae *posse* est potentiae simpliciter et perfectae, ut *posse intelligere*, *diligere* et *operari*. Quaedam sunt, quae *posse* est potentiae, tamen *imperfectae*, ut *currere* et *ambulare*; isti enim actus dicunt simul actionem et passionem sive defectum in agente³. Quaedam, quae *posse* simpliciter est *impotentiae*, ut *privationes*, ut *posse peccare*, *posse deficere*, loquendo de his ratione privationis.

Secundum hoc intelligendum, quod cum potentia Dei sit potentia perfectissima, illa potest Deus *per se* et *in se*, quae sunt potentiae simpliciter, ut *intelligere* et *operari*. Illa vero, quae sunt imperfectae potentiae, potest quidem non *in se*, sed *per se*: *per se* potest ex hoc quod est ibi perfectionis et potentiae: *in se* non potest propter illud quod est ibi

impotentiae et imperfectionis, quae in eo non cadunt. Illa autem, quae sunt simpliciter *impotentiae*, nec potest *in se* nec potest *per se*. *In se* non potest, quia imperfectio in eo non cadit⁴; *per se* non potest, quia nihil est a Deo, quod non sit a Deo *per se* et immediate; hoc autem quod est defectus, non potest esse *in Deo* nec *a Deo*, quia Deus non deficit in essendo nec in agendo.

Si ergo quaeratur, utrum Deus possit omne quod potest aliud agens; respondendum est non simpliciter, sed cum determinatione, quod potest omne quod posse est *potentiae*; et *in se* potest omne quod est potentiae simpliciter⁵; *in alio* potest quod est potentiae imperfectae; nec *in se* nec *in alio*, quod est omnimodae impotentiae: et hoc ipso dicitur *omnipotens*, quia potentia eius ad omnia sufficit et in nullo deficit.

1. 2. 4. Ad illud quod obiicitur, quod non potest recipere res nec rerum similitudines; dicendum ad hoc et ad omnia, de quibus obiicit, quod illa posse non est *potentiae perfectae*. Secundum hoc intelligendum, quod est potentia omnino *sufficiens* et *activa*, ut potentia producendi res; et est potentia *pure passiva*, ut potentia suscipiendi; et est potentia *defectiva*, ut potentia peccandi; et est potentia *partim activa*, *partim passiva*, ut potentia ambulandi; et est potentia *partim activa* et *partim defectiva*, ut potentia suscipiendi poenam⁶; et potentia *partim passiva* et *partim defectiva*, ut potentia moriendi. — Dicendum ergo, quod nihil horum *in se* potest Deus; quamvis enim sint potentiae alicuius, derogant tamen perfectioni potentiae. Nec est simile de *scientia*, quia scitum non diminuit de ratione scientiae, sicut possibile de ratione poten-

¹ Vat. cum aliis edd. et pluribus codd. *actus privationis*, sed *positionis*.

² Libr. V. Metaph. text. 17. (IV. c. 12.), ubi Philosophus, agens de potentia et impotentia, duplicem distinguit potentiam, scil. activam et passivam, cui duplici potentiae respondent duo modi *possibilis* (potentis), nempe potens agere et potens pati sive mutari. De hoc secundo modo ait: Alio vero [modo possibile est], si quid ad quodcumque transmutetur, sive in peius sive in melius potentiam habeat; etenim quod corrumpitur videtur possibile esse corrumpi, aliter non corrumpetur, si impossibile esset; nunc autem habet quandam dispositionem, causam et principium huiusmodi passionis; quandoque enim propterea quod habet, quandoque propterea quod privatur, tale esse videtur... Aequivoco autem dicimus ipsum ens; quare propterea quod habet habitum quandam et principium possibile est, et propterea quod habet huius privationem, si possibile est privationem habere. Cfr. etiam IX. Metaph. text. 2. seqq. (VIII. c. 4.).

³ Aristot., III. de Anima, text. 28. (c. 7.), assignans differentiam inter actum physici motus et sentientis, ait: « Motus enim actus erat imperfecti; simpliciter autem actus, qui perfecti est, alius est ». Quae verba Averroes exponit sic: Et causa, propter quam isti motui (physico) contingit transmutatio et alteratio, illi (sentire, cognoscere) autem non est, quia

iste motus, cui accidit transmutatio, est actio non perfecta et via ad complementum, ille autem est actio perfecta, immo complementum. — Quod ad sequentem propositionem attinet, illud Aristot., IX. Metaph. text. 19. (VIII. c. 9.) afferre iuvat: Necesse autem est, etiam in malis finem et actum deteriore potentia esse; etenim potens est idem ambo contraria... Non igitur quidquam in his, quae a principio et quae perpetua sunt, malum est neque corruptum; etenim corruptio de malis est.

⁴ Hic in codd. nec non in Vat. est erratum, quod saepe in niss. occurrit et homoioteleuton vocatur. Deest enim probatio primae partis propositionis disiunctivae, quae praecedit, quam probationem supplevimus adiungendo ex ed. 1: *In se non potest, quia imperfectio non cadit*. Propter consonantiam cum praecedentibus haec verba a festinantibus aut oscitantibus librariis ommissa sunt.

⁵ Vat. cum aliquibus codd. addit *et perfectae*. — Idem docet Magister, hic in lit. c. 2.

⁶ Sicut apparet in eo qui ipse sibi infligit poenam, nam agendo laeditur. « Poena enim, ut S. Doctor ait II. Sent. d. 41. a. 2. q. 3, ratione poenae duo nominat, videlicet nocumentum naturae et instrumentum divinae iustitiae, unum tanquam materiale, reliquum tanquam formale. Unde poena est et ultio, et est etiam passio... non quaecumque passio... sed passio laedens, passio affligens, passio displicens ».

tiae¹, quia scitum non causatur a scientia, sicut possibile a potentia.

3. Ad illud tamen quod dicitur de potentia peccandi, intelligendum, quod si peccare dicat *effectum* cum deformitate sive actum, sic non tantum

dicit potentiam defectivam, sed activam ratione actus substrati, et sic dicit nobilitatem; si ratione *deformitatis*, sic dicit simpliciter defectum. Quocumque tamen modo dicatur, quia semper concernit defectum, nullo modo convenit Deo.

SCHOLION.

I. Descriptio omnipotentiae (in fine corp.): quia potentia eius ad omnia sufficit et in nullo deficit, egregie explicatur in Breviloq. I. c. 7. — Distinctio inter posse *per se* et *in se* sumpta est ex Alexandro Hal. (S. p. I. q. 21. m. 1. a. 1.). *In se* superaddit aliquid illi, quod Deus potest *per se*, scil. quod ipse Deus ut principium proximum rem efficiat v. g. creare, dum *per se* facit etiam quae per alias causas efficit. — Verba subobscura in fine solut. ad 1. 2. 4, quibus solvitur quaestio: quare Deus *sciat* omnia, et bona et mala, sed non *potest* malum, explicantur a Richardo a Med. (hic a. 1. q. 2. ad 4.): « Quamvis *scire malum culpae* sit *scire*, et *velle illud malum* sit *velle*, tamen *posse illud malum* non est *posse*. *Scire* enim respicit rem quantum ad suum esse representatum intellectui...

Potentia vero respicit obiectum secundum suum esse reale. Et quia malum sub ratione qua malum non est aliqua res positiva, sed defectus boni debiti, ideo *posse malum* sub ratione qua malum est posse deficere; posse autem deficere vere est non posse ». — Sententia S. Augustini (3. ad opposit.): Melior est natura, quae potest peccare etc., explicatur infra d. 44. dub. 2. Quoad totam solut. ad 3. cfr. II. Sent. d. 34. a. 2. q. 1. 2. 3.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 1. a. 1. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. q. 25. a. 3. — B. Albert., hic a. 8. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO III.

Utrum Deus possit quaecumque agenti creato impossibilia sunt.

Tertio quaeritur, utrum divina potentia se extendat ad omne illud quod alii agenti est impossibile. Et quod sic, videtur.

Dicitur enim² aliquid impossibile propter *naturae ordinationem*, ut de caeco fieri videntem; aliquid propter *praeteritionem*, ut te non fuisse, ex quo fuisti; tertio propter *oppositionem*, ut idem esse nigrum et album. Primum est impossibile secundum *naturam*, secundum secundum *tempus* sive *per accidens*, tertium potest dici impossibile secundum *disciplinam*, quia omnis scientia supponit illud principium, quod opposita non sunt simul vera de eodem³.

1. Ostenditur ergo, quod Deus possit omne tale impossibile, Lucae primo⁴: *Non erit impossibile apud*

Deum omne verbum; sed omnia contingit hoc verbo dicere: ergo nullum tale est impossibile apud Deum. Ex auctoritate.

2. Item, ad Ephesios tertio⁵: *Ei autem, qui potest facere supra quam possumus intelligere*, ergo potest Deus plura facere, quam possit intellectus noster fingere; sed potest fingere omne impossibile, quod potest enuntiare: ergo et Deus potest illud facere.

3. Item, Hilarius⁶: « Perfectae potestatis est id naturam posse facientis, quod potest significare sermo dicentis ».

4. Item, Basilius⁷: Plus potest Deus facere, quam tu potes intelligere. — Ergo per *auctoritates* Canonis et Sanctorum videtur, quod Deus possit omne impossibile.

Argg. pro parte affirmativa.

¹ Nam scire quodcumque scibile est simpliciter scire; sed posse aliqua possibilia vel est simpliciter impotentia, vel potentia imperfecta, ut dictum est.

² Cod. bb subiicit *esse*.

³ Cfr. Aristot., IV. Metaph. text. 9. seqq. (III. c. 3.). — Cod. V addit *subiecto*.

⁴ Vers. 37. — Mox Vat. voculam *hoc* ante *verbo* omittit; ed. 1 *ergo si omnia haec verbo contingit dicere*.

⁵ Vers. 20, ubi Vulgata: *Ei autem, qui potens est omnia facere superabundanter, quam petimus aut intelligimus*.

⁶ Libr. V. de Trin. n. 5.

⁷ Unde haec Basilii citatio desumpta sit, indagare non po-

tuimus. Fr. Guliel. de Marra in suo anecdoto Compendio (cfr. supra pag. 604, Scholion) delegat lectorem ad Basil. Hexaëmeron, Homil. 6. n. 3, ubi tamen loco verborum citatorum haec habentur: «Nec mihi dixeris, fieri non posse, ut haec a se invicem separentur. Neque enim aio, lucis a solari corpore separationem mihi et tibi esse possibilem, sed quae nostra cogitatione dividi possunt, ea dico a naturae Conditorum etiam re ipsa seiungi posse». Sententia similis invenitur etiam in Homil. 1. in fine: «Quique (Deus) omnem prae potentiae suae multitudine cogitationem exsuperat», nec non in Homil. 2. et 10, et apud Hilarium, III. de Trin. n. 18: Ut crederes Deum efficere posse, quorum intelligere efficientiam non possis.

5. Item, *ratione* videtur, quia illud est potentius, cui nihil omnino est impossibile, quam cui aliquid est impossibile: sed Deus est potentissimus in summo: ergo nihil omnino est ei impossibile.

6. Item, si aliquid impossibile non est Deo possibile, aut hoc est propter *privationem*, aut propter *positionem*. Si propter *privationem*; *contra*: nulla maior privatio quam omnino non-entis; sed Deus de nihilo facit aliquid¹: non ergo propter *privationem*. Si propter *positionem*: ergo videtur, quod aliquid sit, quod non subiaceat divinae potentiae et quod ei non obediat: ergo potentia Dei habet resistens.

7. Item, ostenditur *specialiter*, quod possit impossibile secundum *naturam*, ut de trunco facere vitulum². Quia plus distat non-ens ab ente, quam unum ens ab alio; sed Deus de non-ente facit ens: ergo de uno ente potest facere aliud.

8. Item, quod possit impossibile secundum *tempus*, videtur, quia illud est impossibile *per accidens* et³ quod nullam ponit resistantiam, quia non est: ergo si Deus potest impossibile *per se* et quod etiam habet resistantiam, cum illud sit maius impossibile: ergo potest impossibile *per accidens*.

9. Item, quod possit impossibile secundum *disciplinam*, videtur, quia plus distat Creator a creatura quam unum ens creatum ab alio; sed Deus potuit facere, quod creatura Creatori uniretur in eadem hypostasi simplicissima: ergo multo fortius, quod opposita simul sint in eodem, ut quod aliquid sit simul album et nigrum. Et hoc videtur factum esse in Christo, quia unus et idem erat aeternus et temporalis, passibilis et impassibilis, visibilis et invisibilis, et sic de aliis.

10. Item. Deus fecit virginem parere, quod est impossibile secundum *naturam*, quia potentia na-

turae nullo modo est ad hoc; et est impossibile⁴ secundum *disciplinam*, quia simul sunt opposita vera de eodem; et quod est maius impossibile quam impossibile secundum *accidens*, scilicet corruptam integrare sive fieri virginem; magis enim videtur partus impossibilis virginitati quam coitus: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Quod Deus non possit impossibile secundum *naturam*, videtur Augustinus dicere in libro de Vera Innocentia⁵: «Deus, inquit, ita est omnipotens, ut nunquam rationis suae instituta evellat». Ergo si aliquid est impossibile secundum institutionem naturae, simpliciter est Deo impossibile.

2. Item, *ratione* videtur, quia Deus non potest facere contra ordinem *rationis rectae*, utpote mentiri et consimilia: ergo non potest facere contra institutionem *naturae ordinatae*: ergo non potest impossibile secundum *naturam*.

3. Item, quod non possit impossibile *per accidens*. Hieronymus⁶: «Cum cetera possit Deus, non potest de corrupta facere virginem»; sed constat quod hoc non dicitur, quod non possit reparare claustra, sed quia eam, quae corrupta est, impossibile est non fuisse corruptam: ergo etc.

4. Item, Augustinus in vigesimo sexto libro contra Faustum⁷: «Hanc sententiam, qua dicimus praeteritum fuisse, Deus falsam facere non potest». Et rationem reddit: «Si enim hoc faceret, hoc esset facere, ut ea quae vera sunt, eo ipso quod vera sunt, essent falsa, et ita esset contrarius veritati».

5. Item, quod non possit impossibile secundum *disciplinam*, scilicet ut duo opposita sint simul in eodem, videtur: quia sicut se habent opposita ad unionem, ita unita ad divisionem; sed Deus non potest facere, quod duo et tria non sint quinque, quia dicit Augustinus⁸, quod est verum veri-

¹ Pro *aliquid* cod. K *ens*.

² Hoc exemplum, in libris Scholast. frequentissimum, Anselmo auctori adscribitur (cfr. infra q. 4. in corp.), et secundum B. Albert., S. p. I. tr. 19. q. 76, in Anselmi libro de Conceptu virginali occurrere deberet. Sed in isto libro non invenitur, attamen aliud exemplum ibi (c. 11. edit. recent.) exhibetur de costa Adae, ex qua formata est Eva, et de formatione Adae de limo. Exemplum de trunco occurrit iam in Alani de Insulis Theol. Regul. reg. 58.

³ In cod. T et nonnullis aliis nec non in Vat. deest *et*. Paulo inferius pro *maius* Vat. cum uno alteroque cod. *magis*.

⁴ Auctoritate cod. F (T a secunda manu) substituimus *impossibile*, quod etiam contextus postulat, pro Vat. lectione *ibi impotentia*.

⁵ Sententia citata invenitur in libro sententiarum Prosperi Aquitani ex operibus Augustini excerptarum, sub n. 285. Cfr. VI. de Gen. ad lit. c. 18. n. 29.

⁶ Epist. 22. ad Eustoch. n. 5: Cum omnia possit Deus, suscitare virginem non potest post ruinam. — Pro *Item* sola Vat. *Sed contra*.

⁷ Cap. 4. seq.: Unde tam non possunt futura non fieri, quam non fuisse facta praeterita; quoniam non est in Dei vo-

luntate, ut eo sit aliquid falsum, quo verum est. Quapropter omnia quae vere futura sunt, sine dubio fient, si autem facta non fuerint, futura non erant: ita omnia quae vere praeterita sunt, sine dubio praeterierunt. Quisquis itaque dicit: si omnipotens est Deus, faciat, ut quae facta sunt facta non fuerint, non videt hoc se dicere: si omnipotens est, faciat, ut ea quae vera sunt, eo ipso quo vera sunt, falsa sint. Non ergo est, quod vere dicimus fuisse, sed ideo verum est illud fuisse, quia in nostra sententia verum est, non in ea re, quae iam non est. Sententia quippe, qua dicimus aliquid fuisse, ideo vera est, quia illud de quo dicimus, iam non est. Hanc sententiam Deus falsam facere non potest, quia non est contrarius veritati. — In citatione Augustini pro *qua dicimus praeteritum*, ut et in textu originali legitur, Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quam dicimus praeteritam*, ad quam immutationem textus ansam dedisse videtur vitiosa lectio bene multorum codd., qui *quam dicimus praeteritum* exhibent.

⁸ Libr. II. de Lib. Arb. c. 8. n. 21: «Et quidquid sensu corporis tango, veluti est hoc caelum et haec terra et quaecumque in eis alia corpora sentio, quamdiu futura sint, nescio; septem autem et tria decem sunt, et non solum nunc, sed etiam semper; neque ullo modo aliquando septem et tria non

tate, quae non incipit nec desinit: ergo pari ratione non potest facere, quod opposita sint simul.

6. Item, Deus non potest facere contra veritatem iustitiae. Secundae ad Timotheum secundo¹: *Fidelis permanet, negare se ipsum non potest*, ergo non potest facere contra ordinem sapientiae; sed confundere opposita est facere contra ordinem sapientiae: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus potest omne illud, quod creato agenti iudicatur esse impossibile tum propter limitationem naturalis potentiae, tum propter limitationem nostrae intelligentiae; non autem potest, quod est impossibile in se, sive hoc sit secundum accidens, sive secundum disciplinam seu ordinem divinae sapientiae.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum, quod nos iudicamus aliquid impossibile quatuor causis².

Uno modo per *limitationem naturalis potentiae*, ut de trunco fieri vitulum, et virginem parere; mulier enim sine semine non potest concipere naturaliter. Item partus, clausa porta, propter corpulentiam non potest exire; similiter natura statim non potest truncum in vitulum convertere, cum habeat potentiam limitatam.

Secundo modo dicitur impossibile non propter limitationem potentiae, sed propter *limitationem nostrae intelligentiae*, ut duo corpora esse in eodem loco, vel idem corpus esse in diversis, vel maius corpus in minori loco, quia nullo modo possumus capere, cum nostra imaginatio semper dicat oppositum. Unde etiam, quando Deus sic facit in Sacramento altaris, necesse est, ut ratio contra se eleve-
tur, ut credat³.

fuerunt decem, aut aliquando septem et tria non erunt decem». Idem dicit August. de veritate ipsa, in libr. I. Soliloq. c. 15. n. 28. seqq., et II. c. 2. et 15. — In fine argumenti post *simul* Vat. cum cod. ce adicit *vera*.

¹ Vers. 13. — Mox post *ergo* Vat. perperam omittit *non*.

² Cod. Y et ed. I clarius *quatuor de causis*; cod. K *quatuor modis*. Subinde pro *per limitationem* ed. I *propter limitationem*.

³ Libr. III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1. ad 4. S. Doctor distinguit rationem sursum elevatam, illustratam a lumine veritatis aeternae, et rationem conversam ad inferiora et ad cognitionem sensibilem; et hanc posteriorem docet frequenter iudicare, vera esse quae falsa sunt, et e converso; et rationem illuminatam contra istam se elevare credendo mysteria fidei. Cfr. etiam supra d. 19. p. I. dub. 8. — Pro *contra se* codd. K P Q ce *supra se*.

⁴ Ut aliis verbis utamur: Est triplex actio, cui aliquis respondet effectus, scil. *simpliciter productiva*, cuius terminus simpliciter est ens et qua aliquid de nihilo producit; *simpliciter destructiva*, quae in principio respicit ens et terminatur ad non-ens, sive qua ens existens annihilatur; et *actio, quae*

Tertio modo dicitur impossibile propter *privationem omnis existentiae* secundum omnem comparisonem scilicet principii, medii et ultimi, ut praeteritum non fuisse praeteritum. Omnis enim potentia, quae intelligitur aliquid facere, respicit ens vel in ratione principii, vel termini, vel utroque modo⁴. Unde de *ente* potest facere *non-ens*, et e converso, et de uno aliud; sed de *non-ente* facere *non-ens*, hoc nullius omnino potentiae est. Unde quamvis Deus de omni ente creato possit facere, quod non sit, sive de oratione sive de re; tamen de eo quod fuit et non est, facere, quod non fuerit, hoc omnino Deo est impossibile, quia hoc facere est nihil facere, sicut iam melius patebit.

Quarto modo dicitur impossibile, secundum *illustrationem veritatis aeternae* et ordinem divinae sapientiae, ut verbi gratia, quod duo opposita insint eidem et secundum idem, hoc ipsa veritas aeterna, eo ipso quod veritas est, indicat et illustrat, ut iudicet impossibile⁵, sicut et hoc: duo et tria non esse quinque.

Quando ergo argumentatur, utrum Deo sit possibile omne impossibile; dicendum de impossibili, quod est impossibile propter *limitationem potentiae*, vel⁶ propter *limitationem intelligentiae*, quod Deo est possibile, propter hoc quod eius potentia non est limitata, sed infinita; et ideo supra naturam et intelligentiam potest, quarum utraque est arctata. — Illud autem impossibile, quod est impossibile propter privationem *omnis existentiae*, et quod⁷ propter *illustrationem veritatis aeternae*, non potest omnino. Primum quidem non potest, quia *illud posse est nihil posse*. Secundum non potest, quia illud est *posse inordinate* et contra ordinem sapientiae posse. Et quoniam Deus sic est omnipotens, ut nihil possit, nisi quod decet suam potentiam et non deordinat sapientiam: ideo haec impossibilia non potest.

mediat inter utramque, in quantum supponit primam ut exercitam, secundam ut possibilem, et respicit haec actio ens in principio et terminatur ad ens, quia per ipsam unum ens immutatur in aliud. Prima et tertia actio dicit in se quid positivum, secunda vero quid negativum, scil. subtractionem actionis positivae. Quarta actio, quae poni posset, scil. quae et in principio et in termino et in medio non-ens respiceret, impossibilis est, cum nullus effectus ei responderet, itaque non esset actio. Talis autem actio supponenda esset, si Deus praeteritum facere posset, non fuisse praeteritum.

⁵ In sermone de Dono intellectus (Supplem. Bonelli, tom. III. col. 476, n. 83.) S. Doctor ait: Est enim (substantia spiritalis) in Deo speculum et lumen: speculum, in quantum praesentat, et lumen, in quantum *indicat* (manifestat). — Pro *indicat* Vat. cum pluribus mss. et ed. I *iudicat*, et subinde pro *iudicet* eadem Vat. cum nonnullis mss. *iudicetur*, cod. Y *iudicemus*.

⁶ Codd. BD et ed. I *vel etiam*. Paulo ante pro *argumentatur* codd. P Q *arguitur*, Vat. *quaeritur*.

⁷ Vat. omittit *quod*; cod. H voci *quod* adiungit *est impossibile*.

Sed obiiciet aliquis, quod illud est falsum, scilicet quod impossibile *per accidens* sit impossibile propter privationem omnis existentiae. Nam propositio de praeterito est vera, et veritas illa non fundatur super nihil nec super ens increatum, cum incipiat esse vera, ergo super ens creatum; et illud est praeteritum: ergo praeteritum dicit aliquo modo ens; sed omne creatum, quantumcumque habeat parum de ente, potest illud amittere, si Deus velit: ergo Deus potest facere, quod illud quod fuit, non fuerit. — *Et iterum*, cum dico, hoc esse praeteritum, aut dico *aliquid*, aut *nihil*. *Si aliquid*: ergo responsio nulla; si autem *nihil* dico: ergo potest dici¹, quod chimaera sit praeterita, et quod non praeteritum, quod nihil est, sit praeteritum, quod manifeste falsum est: non igitur dicit privationem omnis existentiae. — *Praeterea*, illud¹ non videtur subtrahere, quin subiaceat² potentiae divinae. Nam futurum non dicit ens, et tamen Deus potest facere, quod futurum secundum veritatem nunquam sit futurum. — *Similiter*, non praesens nihil dicit entitatis; et Deus potest facere, quod illud quod nunquam est praesens, unquam³ sit praesens. — Nec *adhuc* videtur posse evadi: quaeri enim potest, utrum Deus possit facere de praeterito praesens; et constat, quod in altero extremo ponitur ens: si ergo potest facere, quod praeteritum sit praesens — et quod est praesens non est praeteritum — potest facere de praeterito, quod non sit praeteritum.

Propter haec et his similia fuit opinio Gilberti Porretani⁴, quod Deus potest super impossibile *per accidens*; potest enim facere, quod praeteritum nunquam fuerit. Et illud beati Hieronymi exponunt qui sequuntur eum, quod non potest facere de corrupta virginem, id est, non ostendit se posse, cum nunquam fecerit. Et similiter illud de Augustino, quod Deus sententiam de praeterito non potest facere falsam, hoc intelligitur, salva re⁵.

Sed certe huiusmodi expositiones valde sunt improbatæ extraneae. Si enim Hieronymus dicit, quod non potest de corrupta facere virginem, id est *non ostendit*, similiter non potest de trunco vitulum facere, cum non ostendat: non recte igitur dicitur: « cum cetera possit Deus » etc. — Et iterum, si sermo Augustini intelligitur, quod non potest facere Deus illam sententiam falsam, supposito praeterito, similiter nec sententiam de futuro, salva futuritione. — Et propter hoc, cum auctoritates hoc dicant magnorum doctorum, quod Deus de eo quod fuit, non potest facere, quod non fuerit; et intellectus in nullo dicat contrarium; nec fides ad hoc nos moveat vel compellat: tanquam rationabilius et securius dicendum est cum Sanctis, quod Deus de eo quod fuit, non potest facere, quod non fuerit. — Et huius rationem ad praesens aliam nescio, nisi quae praedicta est⁷; nisi forte dicatur, hoc esse propter omnimodam indivisionem⁸, ut, sicut opposita, manentia opposita, non potest unire, sic nec idem a se dividere; et ideo quod *fuit* pro tempore, quo fuit, omnimode est unitum, et similiter *praesens* in tempore, in quo est, sive in instanti. Unde hoc esset idem a se dividere, facere scilicet, quod praeteritum non fuerit praeteritum; et hoc repugnat ordini divinae sapientiae, sicut facere, quod sit triangulus et non sit figura; et hoc claudit in se duo contradictorie opposita.

Ratio tamen praedicta satis est conveniens, si quis recte intelligat. Cum enim dicitur, praeteritum carere existentia, non dico propter hoc, quod cum dicitur aliquid fuisse, dicatur omnino *nihil*, sed propter hoc, quod *aliquid* est verum *fuisse*, quod habuit aliquando esse, etiam si de eius esse nihil omnino remanserit. Unde si totus Caesar cesserit in nihil, verum est, Caesarem fuisse. Et hoc dicit Anselmus⁹, quod si omnia creata omnino cedant in nihil, verum est, mundum fuisse.

¹ Vat. cum cod. cc, mutata interpunctione, sic: *si autem nihil: dico, quod ita tunc potest dici*.

² Scilicet quod praeteritum non sit ens. — Pro *Praeterea*, quod ex cod. Z restitimus, plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *Et*, ed. 1 *Et ideo*, Vat. cum cod. cc *Et ita*, sed perperam. Nam propositio sequens non continet conclusionem ex argumentis praecedentibus. Paulo post cod. X sic: *Nam futurum non dicit praesens ens vel existens, et tamen Deus* etc.

³ Vat. omittit *unquam*, quod ex cod. T supplevimus. Pro *unquam* ceteri codd. et edd. 1, 3, 6 perperam *nunquam*.

⁴ Qui in expositione cap. 4. Boeth. de Trin. sic ait: Aequae enim universa subiecta eius potestati sunt, ut scilicet, sicut quaecumque non fuerunt, possunt fuisse, et quaecumque non sunt vel non erunt, possunt esse, ita etiam quaecumque fuerunt, possunt non fuisse, et quaecumque sunt vel erunt, possunt non esse.

⁵ Vel, ut in cod. O habetur, *salvo praeterito*. Sicut enim impossibile est, aliquid simul praeteritum esse et non praeteritum, ita etiam impossibile est, Deum posse facere praeteritum, manente praeterito, non fuisse praeteritum. Attamen fau-

S. Bonav. — Tom. I.

tores huius opinionis putabant, cessare hanc impossibilitatem, si praeteritum Dei omnipotentia destruat. — Paulo ante pro *de Augustino* cod. Y *Augustini*.

⁶ Scilicet Hieronymus, cuius verba invenies supra, arg. 3. pro negat. — Paulo ante pro *ostendat* codd. P Q *ostenderit*.

⁷ Supra in corp. huius art., ubi tertia causa exponitur, ex qua aliquid impossibile iudicamus (Tertio modo dicitur impossibile etc.).

⁸ Id est propter omnimodam identitatem praeteriti, quod scilicet pro illo instanti temporis praeteriti ita fuit unitum, ut non possit dividi. — Mox pro *potest unire* aliqui codd., inter quos et cod. T (a prima manu), minus congrue *possunt uniri*, et paulo inferius pro *unitum* ed. 1 *unicum*.

⁹ Libr. II. Cur Deus homo, c. 18: Et sicut cum Deus facit aliquid, postquam factum est, iam non potest non esse factum, sed semper verum est factum esse etc. Et Dialog. de Veritate, c. 10. de praeterito idem Doctor ait: Idcirco namque vere dicitur, praeteritum esse aliquid, quia ita est in re; et ideo est aliquid praeteritum, quia sic est in veritate summa. Cfr. et August., II. Soliloq. c. 2. et 15; et infra d. 46. q. 4. ad 3.

Ob aliam etiam rationem dicitur carere existen-
tia, quia nec est¹ nec est ordinatum ad praesens.
Unde veritas propositionis de *praeterito* non dicit
a parte rei nihil omnino nec vere ens in actu, sed
illud quod fuit et non est; et hoc quidem non dicit
quid creatum, quod *sit*, sed quod *fuit*. Si ergo Deus
dicatur posse aliquid super hoc, quod non fuerit;
aut *quiescendo*² sive nihil operando, aut *faciendo*
aliquid, aut *destruendo*. Si *quiescit* et nihil facit,
propter hoc nihilominus hoc praeteriit nec fuisse de-
sinit; quia, cum non sit nec actu nec potentia, nec in-
diget conservante nec indiget producente. Non sic est
de *futuro*, quia futurum est ordinatum ad esse,
ideo indiget producente; et ideo, si Deus non velit
facere futurum, non fit, et ita non erit futurum³.
— Si ergo potest aliquid, ut faciat, hoc quod fuit
non fuisse; aut hoc erit *faciendo*, aut *destruendo*.
Sed *facere*, quod⁴ non fuisset, est nihil facere, cum
non fuisse non dicat ens: ergo Deus faciendo nihil
facit, quod est imperfectio et contradictionis impli-
catio. — Similiter non est aliquid *destruere*, cum
fuisse non dicat aliquid *esse*: ergo si destruendo
hoc facit⁵, destruendo nihil destrueret, quod est
simile inconveniens. Non ergo potest *nihil agendo*,
nec *faciendo*, nec *destruendo*: ergo de praeterito,
quod non fuerit praeteritum, non potest facere⁶.

Patent igitur instantiae. Nam veritas propositio-
nis de praeterito non necessario fundatur supra ali-
quid creatum, quod *sit*, sed quod *fuerit*; et ideo
manet, omni creato interempto. — Patet etiam, quod
praeteritio non dicit omnino nihil, sed dicit aliquid
quod fuerit et non est, nisi forte praeteritum dicat
successionem temporalem, quam utique potest Deus

destruere; sed largius accipitur hic fuisse⁷. — Patet
etiam instantia in ipso futuro, quia non est simile.
— Patet instantia, quod praeteritum potest fieri
praesens. Esto quod hoc intelligatur⁸, adhuc nihi-
lominus intelligitur *fuisse*. — Patet etiam, quod Deus
potest destruere omnem propositionem et omne di-
ctum: sed salva propositione et eius significatione,
non potest ipsam falsificare, quoniam hoc non
potest esse, nisi rem significatam mutaret; alioquin
faceret, orationem, eo ipso quo vera est, esse falsam,
et hoc esset contra suam veritatem⁹; rem autem
mutare non potest, et ita nec orationem falsificare.

Ex his quae dicta sunt, satis potest praehabita
responsio roborari.

1. 2. 3. 4. Ad illud ergo quod obiicitur, quod
potest omne dicibile et cogitabile; dicendum, quod hoc
intelligitur de his solum, quae dicuntur et cogitan-
tur secundum rationem recte intelligentem et recte
pronuntiantem. Nihil enim rationabile potest dici vel
cogitari, quod Deus facere non possit, et etiam plus
potest.

5. Ad illud quod obiicitur, quod potentius est
illud, cui omnia suntabilia; dicendum, quod
verum est de his quae posse est potentiae nobilis;
nam si posset aliquid, quod non sit de nobilitate
potentiae, quanto magis illud posset, tanto magis
adversitas et perversitas possent in illum¹⁰, et ita
tanto minus esset potens.

6. Ad illud quod obiicitur: aut propter priva-
tionem etc.; dicendum, quod propter privationem
omnis *existentiae* in utroque extremo, et propter
privationem *distinctionis*¹¹, et propter *positionem*
ex parte Dei; quia potentia Dei respicit aliquid

¹ In nonnullis codd. nec non in edd. 3, 4, 5 desiderantur
verba *nec est*; in Vat. his verbis adiicitur *praesens*. Mox pro
vere ens in actu multi codd. ut C F G I K L M O S V W etc.
cum ed. 4 *vere ens et actu*. Fortasse legendum erit *vere ens*
potentia et actu, quae lectio insinuat lectione cod. B: *vere*
ens in actu vel in potentia. Proxime post pro *illud* sola
Vat. *aliud*.

² Verbis aut *quiescendo* Vat. bene praemittit *hoc est*.

³ Futurum namque ab antiquis Scholasticis definitur: quod
est ordinatum sive determinatum in suis causis ad recipiendam
existentiam in tempore sequenti. Cum hac definitione parum
convenit illa, quae ab aliis proponitur his verbis: futurum est
id quod modo non est, sed in duratione sequenti erit, ita ut
essentia futuri nihil aliud importet quam negationem existentiae
pro nunc, et existentiam pro tunc.

⁴ Supple cum codd. R Y *praeteritum*. — Paulo inferius
pro *imperfectio* codd. M X *imperfectio*.

⁵ Ed. 4 *faceret*.

⁶ Eiusdem sententiae Aristot. fuisse videtur; nam VI. Ethic.
c. 2. laudans Agathonem sic ait: « Idcirco recte Agatho
inquit:

Re namque sola hac ipse privatur Deus,
Ut facta minime infecta possit reddere ».

Quae verba Averroes sic commentatur: Illud quod iam fuit,
necessarium est, ideo quod non est possibile, nisi ut sit. Et
propterea videbatur quibusdam antiquorum, vel Deum priva-

tum esse potestate in hac specie ex factis solummodo, intendo,
quod faciat non fuisse quod iam fuit. Cfr. etiam Aristot., I. de
Caelo et Mundo, text. 138. (c. 12.).

⁷ Nequaquam idem esse praeteritionem et hanc successio-
nem temporalem, facile ex eo intelligitur, quod, si ponamus,
Deum creasse unam tantum creaturam, et uno momento existen-
tem, dici posset, hanc creaturam fuisse, sed non posset dici,
ipsam intercludi in successione temporali, cum ei aliud ens
neque antecesserit neque successerit. — In principio huius pro-
positionis pro *Patet etiam*, quod *praeteritio* Vat. *Patet etiam*,
quod *praeteritum*.

⁸ Scilicet praeteritum fieri praesens sive reproduci in prae-
senti. — Post *Esto* cod. F subiicit *enim*, et Vat. addendo *et*
atque *nunc* (quod habent etiam aliqui codd.) legit *et esto quod*
nunc intelligatur hoc.

⁹ Vat. hic addit: *a qua habet quod sit vera*.

¹⁰ Vat. et cod. cc hic adiiciunt *secundum Anselmum*, ex
quo revera haec verba desumpta videntur. Nam Proslog. c. 7.
Anselm. sic ait: Nam qui haec [mentiri, facere verum esse
falsum etc.] potest, quod sibi non expedit et quod non debet
potest: quae quanto magis potest, tanto magis adversitas et
perversitas possunt in illum, et ipse minus contra illas. Qui
ergo sic potest, non potentia potest, sed impotentia.

¹¹ Cod. Y (B in marg.) addit: *quia quod praeteritum est*,
etiam est omnino indistinctum et indistinguishibile. In fine solu-
tionis codd. R X ante *ordinatum* repetunt *ut*.

ut *obiectum effectum*, et sapientia respicit *ordinatum*.

7. Ad illud quod obiicitur, quod possit impossibile secundum naturam: dicendum, quod illud verum est.

8. Ad illud quod obiicitur, quod possit impossibile *per accidens*, quia nullam dicit resistantiam: dicendum, quod hoc non est propter resistantiam, sed propter omnimodam non-existentiam, ob quam *posse* illud est *nihil posse*.

9. Ad¹ illud quod obiicitur de Creatore et creatura, dicendum, quod omnis creatura est materialis et possibilis respectu Dei, et Deus est in omni creatura per intimitatem substantiae; non sic oppositum respectu oppositi. — Quod ergo obiicitur, quod magis distant; verum est quantum ad naturarum differentiam, quia in nullo communicant, sed non est verum quantum ad simultatis existentiam.

10. Ad illud quod obiicitur de hoc, quod est virginem parere; dicendum, quod est impossibile secundum naturam, sed non impossibile secundum

oppositionem, quia *esse virginem* et *parere* non sunt opposita², similiter nec *esse virginem* et *concupiscere*; sed iudicantur opposita propter naturae impotentiam. Sed ista sunt opposita *coissee* et *esse virginem*; et ideo patet illud.

1. Ad illud quod obiicitur, quod non potest impossibile secundum naturam propter ordinem; dicendum, quod est ordo naturae *specialis* et *generalis*. Ordo naturae *specialis* transmutari potest et destrui, quia potest in alteram differentiam res relabi, sed *generalis* non. Sic dicendum, quod *specialis* ordo attenditur secundum potentiam naturae specialis, *generalis* ordo secundum potentiam *obedientiae*, quae est generalis³: contra *hunc* ordinem non facit, sed contra *aliū*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non potest contra dictamen rationis rectae; dicendum, quod verum est, prout recta ratio dicit, malum non esse faciendum, quia hoc facere est deficere: non sic autem deficit faciendo contra naturam; et ratio huius patebit infra⁴.

SCHOLION.

1. In praecedenti quaest. dictum est, quo sensu Deus possit facere omne quod causis creatis est *possibile*; hic inquiritur, utrum possit omne quod agenti creato est *impossibile*. Cum autem in corp. recenseantur quatuor species eorum quae a nobis impossibilia iudicantur, omnino manifestum est, quod quaestio affirmative solvi debeat quoad primam et secundam impossibilium speciem. Sed remanet quaestio circa speciem tertiam et quartam, et praecipue circa *tertiam* sive circa impossibile secundum *tempus*. Unde quaeritur, utrum Deus possit facere, quod res praeterita non sit praeterita. Multi enim, praesertim Nominales, hoc multis sophisticis rationibus probare conabantur. Ad rem dicit Brulifer (hic): Gilbertus Porretanus et Guilielmus Antissiodorensis tenent partem affirmativam... et doctores Universitatis Anglicanae, scil. Oxonienses, tenent contra Pa-

risienses illorum opinionem; unde Gregorius de Arimino ponit utramque opinionem et rationes eorum». Ipse Brulifer tamen cum principalioribus Scholasticis hanc opinionem bene refellit. Praecipua argumenta Porretani in corp. responsionis recensentur.

Praescindendo ab ista subtili quaestione de impossibili *per accidens*, plura principia utilia ad stabiliendam sanam doctrinam de possibilitate miraculorum et ad alias quaestiones solvendas invenies in responsione et solutione argumentorum pro parte negativa.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 5. a. 2. 3. 4. — Scot., Report. hic q. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 25. a. 3. 4. — B. Albert., hic a. 6. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 4. 5. 6. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. 2.

¹ In cod. O solutio huius obiectionis sic incipit: *Ad nonum* [dicendum], *quod Deus non coniunxit humanam naturam divinae, ita quod esset eadem natura, vel quod una persona secundum idem esset Deus et homo, sed secundum aliud et aliud. Et sic non est dubium, quin contraria coniungere possit et etiam natura hoc facit. Ad illud quod obiicitur de Creatore etc.*

² In cod. Y hic additur, quod et in cod. B in marg. habetur: *sed defloratam esse sive corruptam opponitur ad esse virginem*. Paulo superius post *dicendum quod* cod. T inserit *hoc*.

³ Potentia obediens est aptitudo ad actum supra vires naturae per divinam virtutem eliciendum, sive aptitudo creaturae ad actum vires naturae excedentem a Deo recipiendum. Vocatur *generalis*, quia respicit infinitam potentiam et voluntatem Dei, quae quidquid possibile est ex creatura elicere potest. Cfr. August., IX. de Gen. ad lit. c. 16. n. 29. seqq., et XXVI. contra Faustum, c. 3, et Bonav. in quaest. seq.

⁴ Quaest. seq. — Paulo ante pro *ratio dicit* codd. K M P Q V Z et ed. 1 *ratio dictat*.

QUAESTIO IV.

Utrum possibile simpliciter dicatur secundum causas superiores, an inferiores.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum *possibile simpliciter* dicatur aliquid secundum causas *superiores*, vel secundum causas *inferiores*, hoc est secundum potentiam divinam, an secundum potentiam creatam. Et quod secundum potentiam creatam sive secundum causas inferiores, videtur.

1. Ab eodem enim est in rebus *potestas*¹, a quo est *necessitas* et *contingentia* simpliciter; sed *necessitas* et *contingentia* attenditur in rebus non tantum secundum causas superiores, immo secundum inferiores causas proximas et particulares: ergo et *potestas*.

2. Item, sicut aliquis dicitur *potens* a potestate activa, ita dicitur² *possibile* a potestate passiva; sed potestas passiva primo est in eo, in quo primo est potentia ad *feri*, et per illud in aliis: ergo cum hoc sit principium materiale et causa creata, *possibile* simpliciter dicitur secundum causas inferiores.

3. Item, si *possibile simpliciter*, diceretur secundum causas superiores tantum, tunc, cum *apud Deum non sit impossibile omne verbum*³, nihil iudicandum esset impossibile.

4. Item, si secundum causas superiores, tunc cum Deus possit facere, quod caecus recipiat visum, possibile est caecum videre; sed si possibile esset videre, *posset* videre, et si posset, haberet potentiam visivam; sed hoc falsum: ergo etc.

CONTRA: 1. *Possibile* dicitur denominative a potentia: ergo *possibile simpliciter* a potentia simpliciter⁴; sed potentia, quae summe et simpliciter est potentia, est potentia divina, quae dicitur secundum causas superiores: ergo *possibile simpliciter* dicitur secundum causas superiores.

2. Item, mundum creari et animam antichristi creari vel esse, et consimilia, *simpliciter* dicuntur *possibilia*; et sunt *possibilia* solum secundum causas superiores: ergo etc.

3. Item, hoc ostenditur, quia si aliquid sequitur ad aliquid, si antecedens est possibile, et consequens; sed demonstrato aliquo impossibili, ut truncum fieri ex vitulo, sequitur: Deum facere hoc, est possibile⁵: ergo hoc, scilicet truncum fieri ex vitulo, est *possibile simpliciter*.

4. Item, omne verum est possibile, et omne quod erat verum, potest esse verum⁶, et omne quod potest esse verum, est *simpliciter possibile*; et est possibile solum secundum causas superiores: ergo etc.

CONCLUSIO.

Simpliciter possibile aliquando dicitur *praescindendo a suis causis*, aliquando dicitur *secundum causas et inferiores et superiores in comparatione ad potentiam activam, ad quam refertur, aliquando etiam ad passivam, dummodo non sit potentia obediens*.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc fuerunt diversi modi dicendi.

Quidam enim dixerunt, quod secundum *utrasque causas* accipitur *possibile simpliciter*; et fundant se super illud primae ad Corinthios primo⁷: *Stultam Deus fecit sapientiam* etc., Glossa: « Stultam fecit, possibile declarando quod ipsa impossibile iudicat », quia possibile dicit commune ad utram-

¹ Terminus *potestas* accipi potest etiam in sensu passivo. Sic eam nonnunquam accipiendam esse intelliges, si antiquiores Aristotelis versiones inspicias, in quibus v. g. V. Metaph. text. 17. (IV. c. 12.) vox *potestas* occurrit pro δύναμις; Graeca autem vox δύναμις ab Aristotele in sensu activo et passivo adhibetur. Vat. hic et in seq. argumento pro *potestas* substituit *possibilitas*. — Ratio, cur ab eodem sit in rebus potestas, a quo est necessitas et contingentia simpliciter, ex eo peti potest, quod necessarium opponitur impossibili, et possibile confunditur cum contingente, de quo vide supra d. 38. a. 2. q. 2. fundam. De propos. minori argumenti vide supra d. 38. a. 2. q. 4. et 2.

² Supple cum codd. P Q *aliquid*. — Mox pro *in quo primo* codd. K V *in quo prima*. — De ratione conclusioni intexta (cum hoc sit principium materiale etc.) cfr. supra d. 19. p. II. q. 3. fundamenta.

³ Luc. 1, 37.

⁴ Nam quod est simpliciter tale sive primum in aliquo genere, est causa et mensura omnium quae sunt illius generis,

ut vult Aristot., II. Metaph. text. 4, et X. text. 2. seqq. (I. brevior c. 1, et IX. c. 1.).

⁵ Propositio minor, paulo latius et diffusius expressa, sonaret sic: sed demonstrato aliquo impossibili secundum causas inferiores, ut truncum fieri ex vitulo, nihilominus dici debet, Deum hoc facere posse, sive hoc esse adhuc possibile. — De propos. maiori huius argum. cfr. supra d. 38. a. 2. q. 2. fundam. 1. In hac propos. maiori pro *antecedens est possibile* codd. A F G H I V W X ee *antecedens est impossibile*; prave, ut evidens est.

⁶ Sensus est: quod erat verum in praeterito potest esse verum in futuro, v. g. caecus aliquis potuit videre, ergo alter caecus poterit videre. — Pro *erat* sola Vat. *erit*.

⁷ Vers. 20. — Verba Glossae, quae hic citantur, neque in Walfridi neque in Lyrani collectione Gloss. inveniuntur; atamen apud Lyrani habentur haec: « Quae (sapientia huius mundi) impossibile iudicat, quod in naturis rerum non videt », et apud Ambrosium in exposit. loc. cit. haec: « Quod enim

que. — Tamen illud non videtur convenienter posse stare, quia¹ non admittitur, quod possibile sit simpliciter de caeco fieri videntem, immo dicitur impossibile: ergo simul esset possibile et impossibile, quod est inconueniens. Tamen illud est possibile secundum causas superiores. Et fundamentum positionis eorum non est conueniens, quia Glossa non dicit tantum *declarando*, sed etiam dicit *faciendo possibile*: ergo prius non erat possibile. Et iterum dicit: *stulta facta est*, quia sapientia mundana indicabat ita impossibile, quod nulli esset possibile, et Deus declaravit sibi possibile esse.

Et ideo est alia positio, quod secundum quod descendunt scientiae, ita et nomina scientiarum: et ita in naturali philosophia iudicandum est *possibile simpliciter* secundum causas *inferiores*, sed in theologia secundum causas *superiores*. — Tamen adhuc non videtur conueniens esse positio, quia ipse Anselmus², et theologus, dicit, quod impossibile est, de trunco fieri vitulum, et quod impossibilia simpliciter Deo sunt possibilia.

Propter hoc aliter dicendum, quod *possibile simpliciter* potest dicere ordinem substantiae³ ad illud respectu cuius est, ordinem, inquam, qui *est*, vel qui *futurus est*, sive potentiam *praesentem*, vel *futuram*. Si dicat *futuram*, tunc est sensus: possibile est hominem currere, hoc est *habere* potentiam ad currendum. Si dicat potentiam *praesentem*, tunc est sensus: possibile est hominem currere, id est, homo *habet* potentiam ad currendum; et iste duplex modus dicendi accipitur a Philosopho⁴, qui istam exponit dupliciter: « Omne B contingit esse A, id est omne quod *est* B, vel omne quod *potest esse* B, contingit esse A ».

Prout autem dicit potentiam de futuro, sic potest accipi possibile secundum quascunque causas, sive superiores sive inferiores. Et hoc patet, quia nihil aliud dicitur tunc, nisi quod habebit potentiam ad hoc; et a quocumque habeat, sive a

Deo sive ab Angelo sive a se, verum est, quod potentiam habebit. Et sic dicendum, quod possibile est istum videre, demonstrato caeco illuminando, et virginem parere, et cetera talia, quia talibus dari potest potentia.

Alio autem modo hoc quod est *possibile* dicit *actualiter* potentiam in re, quae significatur ad alterum ordinari: et sic generalis est regula, quod si in re, cui attribuitur possibile simpliciter⁵, est potentia *simpliciter*, tunc dicitur possibile *simpliciter*; si autem potentia *secundum quid*, tunc dicitur possibile *secundum quid*. Cum enim possibile dicat ordinem potentiae ad actum sive alicuius ad aliquid mediante potentia; ideo ratio dicendi in ipso possibili sumitur a potentia.

Nomen autem potentiae dicitur dupliciter, scilicet de potentia *activa*, quae est principium transmutandi aliud, et de potentia *passiva*, quae est principium transmutandi ab alio⁶. Et potentia *activa* reperitur et in Deo et in creatura, et utraque est potentia simpliciter completa respectu sui actus. Nam potentia *activa*, eo ipso quod activa, dicit ordinationem completam ad actum, quantum est de se. Potentia vero *passiva* reperitur solum in creatura. Et haec quidem potentia potest esse actui *propinqua*, et ab actu *remota*; ideo potentia passiva dicitur *simpliciter*, et *secundum quid*. Quaedam enim potentia est nata reduci ad actum a potentia *inferiori cooperante superiori*, ut quando est cum *dispositione propinqua*, ut potentia, quae est in ligno ad ignitionem⁷. Quaedam est nata reduci a potentia superiori aliquo modo *consonante inferiori*, ut potentia impii ad iustificationem, et utraque dicitur *propinqua*. Quaedam ita distat ab actu, quod si reducatur, non potest nisi a potentia superiori reduci, et hoc quidem *omnino deficiente vel nullo modo consonante* potentia activa inferiori, ut puta quod ex mortuo possit fieri vivus, et ex trunco fieri vitulus, et haec est potentia *secundum quid*.

Conclusio 2
et regula
generalis.

Distinctio 2.

Subdistinctio.

(sapientia huius saeculi) impossibile iudicabat, possibile declaratum est, Deum incuriosum existimans ». S. Doctor ista verba, citata sub nomine Glossae, fortasse sumsit ex Petri Lombardi Collectaneis, in quibus revera verba citata occurrunt (in Epist. I. ad Cor.), additis tantum post *declarando* verbis *et faciendo*, quae verba et cod. B in marg. exhibet, et quae etiam S. Doctor ipse paulo inferius affert, ubi ait: quia Glossa non dicit tantummodo declarando, sed etiam dicit faciendo possibile. — In citatione Glossae Vat. falso *ipse* pro *ipsa*.

¹ Pro *quia*, quod fide codd. I P Q T et ed. 1 posuimus, alii codd. cum edd. 2, 3 incongrue *quod*; Vat. melius *cum* et dein *admittatur*. Aliquanto inferius eadem Vat. *nam* pro *Tamen*.

² Libr. II. Cur Deus homo, c. 18: « Omnis quippe necessitas et impossibilitas, eius [Dei] subiacet voluntati ». De exemplo allato cfr. supra pag. 751, nota 2. — Post *Anselmus* Vat. interiecit *et Philosophus*.

³ Pro *substantiae* Vat. cum cod. cc perperam *potentiae*. Nostrae lectioni suffragantur tum vetustiores codd. et ed. 1, tum ipsa verba Bonav., quae aliquanto inferius in corpore huius

conclusionis habentur: Potest ergo hoc quod est possibile dicere ordinem *substantiae* ad agere etc. — Mox post *sive* cod. X repetit *potest dicere*.

⁴ Libr. I. Prior. c. 12: Quoniam autem contingere hoc huic inesse dupliciter est accipere: aut enim cui inest hoc, aut cui contingit ipsum inesse; nam de quo B, A contingere, horum alterum significat: aut de quo dicitur B, aut de quo contingit dici etc. — Pro *potest esse B* in codd. IV legitur *contingit esse B*.

⁵ Ed. 1 omittit *simpliciter*, quae lectio praeferenda videtur. — Paulo superius pro *quae significatur* sola Vat. substituit *quo signatur*, et paulo inferius post *sive alicuius* eadem Vat. cum cod. cc perperam subiicit *sive*. Deinde particulae *ideo* plurimi codd. cum sex primis edd. praefigunt *et*.

⁶ Definitio potentiae tam activae quam passivae hic exhibita insinuat ab Aristot., V. Metaph. text. 17, et IX. text. 2. (IV. c. 12, et VIII. c. 1.). Gerundium *transmutandi* primo loco vim activam, secundo loco passivam habet.

⁷ Pro *ignitionem* Vat. cum cod. cc *combustionem*, et paulo post pro *ut potentia impii* substituit *ut puta impii*.

Ex quo patet, quod potentia *passiva simpliciter* attenditur secundum causas superiores et inferiores. Et quia *secundum quid* dicitur per defectum respectu *simpliciter*, potentia *passiva*, quae potest reduci ad actum solum secundum causas superiores, deficiente potentia activa creata disponente vel consonante, est potentia *secundum quid* et dicitur potentia *obedientiae*. Et de hac dicit Augustinus¹, quod « in costa erat, non unde fieret mulier, sed unde fieri posset », scilicet potentia *obedientiae*. — Possibile igitur, quod dicitur a potentia, non dicitur *uniformiter* nec dicitur omnino *aequivoce*, sed *analogice*, sicut sanum; et ideo eius acceptio determinatur per adiunctum.

Potest ergo hoc quod est *possibile* dicere ordinem substantiae ad *agere*; et tunc dicit potentiam *activam*, et haec determinatur per adiunctum. Nam si dicat ordinem substantiae increatae ad actum, dicit potentiam secundum causas superiores, ut si dicatur: Deum creare mundum est possibile, vel illuminare caecum. Si autem dicat ordinem substantiae creatae², dicit potentiam activam creatam, ut si dicatur: possibile est antichristum currere, vel caecum possibile est videre, significatur potentia in caeco; ideo falsa est simpliciter.

Potest iterum³ dicere ordinem alicuius ad *fieri*, et hoc potest esse dupliciter: aut *in comparatione ad aliquid ex quo*, aut *sine comparatione*. Si *in comparatione ad aliquid ex quo*, ut cum dicitur, possibile est ex aëre fieri ignem, tunc importat potentiam passivam secundum *rem*. Et si sit potentia passiva simpliciter, ut illa quae est secundum causas superiores et inferiores⁴, dicitur possibile *simpliciter*. Si autem sit potentia passiva reducibilis solum secundum causas superiores, est solum possibile *secundum quid*; ut si dicatur: ex trunco possibile est fieri vitulum, negandum⁵ est simpliciter, nisi addatur determinatio contrahens, ut si dicatur possibile potentia obedientiae vel possibile Deo. — Si autem dicat ordinem alicuius ad fieri *sine comparatione ad principium ex quo*, tunc importat potentiam *passivam* secundum *modum*, sed *activam* secundum *rem*; ut si dicatur: possibile est, animam antichristi creari, vel possibile est, vitulum fieri, hoc est dicere, aliquis potest facere; et ideo sine determinatione est possibile sive secundum causas superiores, sive secundum causas infe-

riores, quia⁶ ratione potentiae activae utrobique salvatur simpliciter.

Potest etiam tertio hoc quod est possibile dicere ordinem vel comparisonem *entis ad esse*, ut cum dicitur: hoc potest esse, quocumque demonstrato; et sic nec potentiam *activam* nec potentiam *passivam* dicit determinate, nec secundum causas superiores nec secundum causas inferiores, unde *simpliciter* dicitur, quocumque⁷ horum modorum sit possibile.

Solum ergo in uno casu *possibile secundum quid* dicitur secundum causas superiores, videlicet cum dicit potentiam passivam secundum *modum* et *rem*, ut cum dicitur: ex caeco potest fieri videns, et ex trunco potest fieri vitulus, et ex asino possibile est fieri hominem.

Ex his patent omnia obiecta ad utramque partem: nam obiecta ad primam partem procedunt de possibili, secundum quod dicit potentiam passivam.

1. Ad illud quod obiicitur ad oppositum, quod possibile dicitur denominative a potentia; dicendum, quod possibile potest dici denominative a potentia *activa* vel *passiva*; et quia in Deo proprie est potentia *activa*, ideo dicitur⁸ possibile simpliciter, secundum quod ab illa denominatur, non secundum quod a *passiva*.

2. Ad illud quod obiicitur de hoc, quod est mundum creari; dicendum, quod quamvis dicat potentiam per modum *passionis*, tamen secundum rem non dicit nisi potentiam *activam*, quia ante mundi creationem nihil est nisi potentia *activa*; et ideo dicitur simpliciter secundum causas superiores.

3. Ad illud quod obiicitur, quod sequitur: si Deus potest facere, quod res potest fieri; dicendum, quod verum est, secundum quod *potest* dicit eandem potentiam per modum *passionis*, et hoc dicit⁹, cum *simpliciter* dicitur. Si autem vere dicat potentiam *passivam*, non sequitur, quia variatur hoc quod est *possibile*, ut patet, si dicatur: Deus potest facere de caeco videntem: ergo caecus potest esse videns, vel ex caeco potest fieri videns. Prius enim dicebat potentiam activam *simpliciter* et postmodum *passivam*; et ideo non sequitur. Ergo quando dicitur: si antecedens est possibile, et consequens, intelligendum est *eadem possibilitate*.

4. Ad illud ergo quod ultimo obiicitur, quod omne verum potest esse verum, antequam sit; di-

¹ Libr. IX. de Gen. ad lit. c. 16. et 17. n. 30. et 31.

² Supple cum Vat. *ad actum*. — Paulo post pro *antichristum currere* codd. IT perperam esse *antichristum*.

³ Post *iterum* cod. M et ed. 1 bene intericiunt *possibile*.

⁴ Sive, ut supra dictum fuit, quae est nata reduci ad actum a potentia inferiori, cooperante superiori. — Paulo superius pro *Et si sit* plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5 falso *Et sic fit*.

⁵ Sola Vat., mutata interpunctione, verbo *negandum* prae-

mittit *et ideo*. Pro *ex trunco* aliqui codd. ut VZ cum ed. 1 *de trunco*.

⁶ Supple: possibile. — Pro *quia* cod. R *et*, et subinde pro *ratione* ed. 4 *ratio*.

⁷ Multi codd. cum ed. 1 *quicumque*.

⁸ In non paucis codd. et edd. 2, 3, 4, 5 perperam omititur *dicitur*, pro quo cod. R *est*.

⁹ Supplevimus *dicit* ex mss. et edd. 1, 2, 3.

cendum, quod verum est, et demonstrato caeco, hoc dictum¹ esse verum, est possibile, quia possibile accipitur ibi respectu veri; et dictum *esse possibile*, quando dicit ordinem ad *esse* vel ad *esse verum*, dicit potentiam communiter ad activam et passivam, superiorem et inferiorem. Sed tunc non sequitur *de re*; ergo iste *potest* videre; quia² dicit potentiam activam creatam, scilicet potentiam visivam. Nec sequitur: ergo de caeco poterit

fieri videns, secundum quod *potest* ponit potentiam actu in isto: quia dicit potentiam *passivam dispositam*, immo est ibi fallacia consequentis, quia, cum *possibile* accipitur in sua generalitate, habet tres causas veritatis: aut quia in caeco est potestas ad *videndum*, aut potestas ad *recipiendum*, aut quia in alio est potestas ad *dandum*; ratione huius³ dictum est possibile, et fiet aliquando verum, sicut patet; et ita patent cetera obiecta.

SCHOLION.

I. Antiqua est distinctio inter possibile *simpliciter* et possibile *secundum quid*. Possibile autem non tantum absolute *in se* consideratur, quatenus secundum regulas logicae concipiatur ut *non impossibile*, sed etiam in ordine *ad aliud*, ut ipsius causam: et sic dicit ordinem ad aliquam potentiam sive *activam* sive *passivam*. Manifestum est, unum idemque in comparatione ad unam causam posse esse ipsi *possibile*, in comparatione ad aliam vero huic *impossibile*. Hinc orta est distinctio inter possibile *simpliciter* et possibile *secundum quid*, nec non quaestio, secundum quam *rationem* sive *comparationem* ad aliquam potentiam, creatam vel incretam, aliquid dicatur possibile *simpliciter*, vel possibile *secundum quid*. Et videbatur illa aetate solutio difficilis. Sed S. Thom. hanc intricatam quaestionem in sua Summa potius praecidit, cum possibile *simpliciter* accipit in sensu *absoluto*. Dicit enim ibi (I. q. 25. a. 3. ad 4.): «Possibile absolutum non dicitur neque secundum causas superiores neque secundum causas inferiores, sed secundum se ipsum. Possibile vero, quod dicitur secundum aliquam potentiam, nominatur possibile secundum proximam causam» etc. — Quaestio autem sub forma ab antiquis proposita potius spectat ad modum dicendi.

Antissiodorensis (ut legitur apud Dionys. Carth., hic q. 3.) tres refert opiniones. *Prima* est, quod solum illud est simpliciter possibile, quod fieri potest secundum causas inferiores; *secunda*, quod omne et solum illud, quod est possibile Deo; *tertia*, quod nec tantum secundum causas superiores, nec tantum secundum inferiores, sed interdum secundum causas inferiores, interdum secundum superiores iuxta diversa adiuncta. Ipse autem Antissiodorensis praefert secundam opinionem, cui videtur etiam B. Albert. favere. Alex Hal. (S. p. I. q. 21. m. 5. a. 1.), recensitis

his tribus opinionibus, addit et approbat eam quae hic secundo loco ponitur. S. Bonav. tertiam opinionem ab Antissiodorensi refertam subtilissime et adhibitis multis distinctionibus late explicat et quid veri unaquaeque trium opinionum contineat, accurate determinat. Ut doctrina ipsius satis intricata percipiatur, attendendum est ad illud principium (in corp. ante medium positum): «Possibile dicit ordinem potentiae ad actum sive alicuius ad aliquid mediante potentia; ideo *ratio dicendi in ipso possibili* sumitur a *potentia*». Hanc autem *potentiam* auctor sub variis distinctionibus considerat, quarum principales sunt haec: primo, potentia est vel *futura* et ideo indeterminata, vel *praesens* et determinata, iuxta hanc distinctionem respondetur ad quaestionem per conclusiones generales. Potentia *praesens* iterum distinguitur in potentiam *activam* et *passivam*, cum aliis subdistinctionibus et conclusionibus, ut patet in littera. Inde concluditur, quod possibile non semper dicatur univoce, sed etiam *analogice*, et quod eius «acceptio determinetur per *adiunctum*». Per hoc enim exprimitur vel ordo ad *agere*, vel ad *fieri*, vel ad *esse*. In hac secunda parte responsionis principia et distinctiones in prima parte posita applicantur et magis determinantur.

II. S. Thomas in *Comment.* hic q. 2. a. 3. convenit in pluribus distinctionibus et conclusionibus cum S. Bonav. — Alii paulo aliter resolvunt, quin appareat aliqua notabilis differentia nisi in modo loquendi.

Praeter auctores citatos: Scot., I. Sent. d. 43. q. unica, et Report. ibid. q. unica. — B. Albert., hic a. 9; S. p. I. tr. 49. q. 78. m. 4. 2. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 7. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc verbo Augustini: *Non facit Deus, nisi quod convenit eius veritati et iustitiae*. Videtur

enim falsum, quia in Psalmo⁴ dicitur: *Misericordia Domini super omnia opera eius*: ergo magis deberet dicere, quod non facit, nisi quod convenit *misericordiae*. Et iterum, quae differentia est inter *veritatem* et *iustitiam*?

¹ Vat. suo Marte, at non male adiungit *iste potest videre*. Paulo inferius pro *et dictum esse possibile* eadem Vat. et *dictum est quod possibile*, codd. ee ff et *dictum est possibile*, codd. MRVXZ (T a secunda manu) et sic *dictum esse possibile*, ed. I et *sicut dictum est, esse possibile*.

² Intellige: iste terminus *potest*. — Subinde pro *activam* Vat. cum cod. cc *passivam*. Mox pro *poterit* cod. Y et ed. I *potest*.

³ Scilicet quia in alio est potestas ad dandum.

⁴ Psalm. 144, 9: Suavis Dominus universis, et miserationes eius super omnia opera eius.

RESPONDEO: Dicendum, quod *iustitia* uno modo Distinctio. est idem quod *exigentia meritorum*, et sic dividitur contra misericordiam; alio modo dicit *condecetiam bonitatis*, et hoc modo comprehendit misericordiam et iustitiam proprie dictam. Et sic accipit Augustinus in praedicto verbo, et hoc modo differt a veritate secundum rationem dicendi, quamvis idem sit secundum rem. Nam *veritas* respicit unamquamque rem secundum se; sed *iustitia* respicit unam rem comparatam ad aliam, secundum quod per leges debitas colligatur una alteri¹.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Potuit Deus simul cuncta facere, sed ratio prohibuit*. Videtur enim male dicere, quia *posse prohiberi* est impotentiae: ergo si divina potentia potest prohiberi, est impotens. — *Item*, illa ratio aut est quid *creatum*, aut *increatum*. Si *creatum*: ergo aliquid aliud a Deo prohibuit divinam virtutem, ergo aliquid potest resistere Deo. Si *increatum*: quomodo potest prohibere, cum sit omnino idem? — *Praeterea*, hoc non videtur prohibendum, quia Ecclesiastici decimo octavo² dicitur: *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *ratio* hic vocatur voluntas rationalis, et *rationabilitas* in voluntate³, quamvis non dicat aliud quantum ad principale significatum a divina essentia, connotat tamen aliud, scilicet *congruitatem aliquam in voluto*, quae quidem non reperitur in eius opposito. Quod patet. Si Notandum. omnia *simul* producta essent quantum ad esse singulare, nulla creatura aliquid faceret, et non esset rerum⁴ cursus in universo, qui est. Voluntas ergo rationalis hoc exigebat, ut Deus non faceret omnia simul, quamvis posset; unde *prohibitio* non accipitur hic pro repugnantia, sed pro arctatione potentiae quantum ad *actum*, non quantum ad *posse*. Et haec est determinatio indifferentiae ad hoc opus, non ad oppositum; et sic patent obiecta. Nam Ecclesiasticus intelligit quantum ad partes principales sive priores, sed Augustinus loquitur quantum ad individua⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de differentia horum quatuor, quae removet Augustinus⁶ a Deo, scilicet *mori*, *falli*, *miserum esse* et *vinci*.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista dicunt defectus ipsius hominis sive animae in corpore. Quadrumplex autem est *actus* et quadrumplex *potentia*. Quadruplex actus, potentia, defectus. Prima est vivificativa, et huius actus est *vivere*, et contra hunc est defectus *mori*. Secunda est *cognitiva*, cuius actus est *nosse*, et contra hunc est *falli*. Tertia est *affectiva*, et huius actus est *velle* sive amare et delectari, et contra hunc est *miserum esse*. Quarta est *operativa*, et huius actus est *agere*, et contra hunc est *vinci* et superari. — Et nota, quod ex his quae dicuntur, quatuor genera actuum remouentur a Deo, scilicet *corporales* sive instrumentales⁷, ut currere; actus *culpabiles*, ut peccare, mentiri; actus *passivi*, ut *vinci* et superari; actus *defectivi*, ut *mori* et *falli*, quia habent potentiam coniunctam defectui. Et inde elicit Magister⁸ perfectam rationem potentiae, quod potest *omnia facere* et *nihil pati*.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus, quod *omnia tam ample accepit, ut etiam mala includeret*. Videtur enim falsum dicere, quia aut *malum* includitur ratione *substrati*, aut ratione *deformitatis*. Ratione *substrati* includitur etiam proprie⁹, quia actio mala ratione actionis substratae est a divina potentia. Si ratione *deformitatis*, cum illa sit simpliciter non ens, non videtur posse includi.

RESPONDEO: Dicendum, quod *malum* accipitur ratione deformitatis; et quoniam *omnia* distribuit¹⁰ ibi pro *possibilibus*, et *possibile* potest accipi generaliter, tam a potentia activa quam defectiva, et sic accipitur *ample*, et comprehendit malum; et sic intelligit Augustinus. Alio modo ut *possibile* dicatur a potentia, quae secundum rem et modum est potentia, et tunc *proprie* accipitur, et tunc non con-

¹ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 5. ad 4; B. Albert., hic a. 7.

² Vers. 1. — Pro *prohibendum* Vat. *prohibitum*.

³ Vat. cum cod. cc hic prosequitur: *et ista quamvis non dicat aliquid aliud*.

⁴ Pro *rerum* Vat. cum aliquibus codd. *propter hoc*, codd. L O Y *praeterea*, alii non pauci codd. *primum*, codd. F P Q *ille*. Nostram lectionem sumsimus ex cod. R et ed. 1. Cfr. Itiner. mentis in Deum, c. 1.

⁵ Cfr. II. Sent. d. 12. a. 4. q. 2. ad 2; Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 5. ad 5, et p. II. q. 44. m. 3; B. Albert., hic a. 7; S. Thom., Petr. a Tar., Richard. a Med. et Aegid. R., hic circa lit.

⁶ Libr. I. de Symbol. ad Catech., c. 1. n. 2. Vide hic in

lit. Magistri, c. 2. Cfr. etiam lib. XXVI. ad Faustum, c. 5. — Pro *vinci* multi codd. cum primis edd. *mentiri*; perperam, quia et in loco Augustini a Magistro citato et in subnexa solutione habetur *vinci*.

⁷ Codd. V X *materiales*, quo verbo etiam Alex. Hal. utitur S. p. I. q. 21. m. 1. a. 1.

⁸ Hic c. 3. — Mox pro *quod* Vat. cum cod. cc *quae*. — De hoc dubio cfr. etiam supra q. 2; Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 1. a. 1; B. Albert., hic a. 8; Richard. a Med., hic circa lit.

⁹ In Vat. desiderantur verba *etiam proprie*, et pro *Ratione* legitur *Non ratione*. Etiam in sequenti propositione Vat. substituit *Non ratione* pro *Si ratione*, et subinde post *deformitatis* interserit *quia*.

¹⁰ Cfr. supra pag. 99, Scholion, I. n. 2.

tinetur ibi malum, et sic accipitur in communi usu, cum dicimus *Deum omnipotentem*. Et sic patet, quod quamvis non contineatur sub ente, non¹ est simile de potentia.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *homo vel Angelus gratuitam habet potentiam, qua potens est*. Videtur enim male dicere, quia *generatio* est actus naturalis, cum quis generet similem in natura², ergo est potentia naturalis; sed non Dei, quia Deus non naturaliter producit hominem: ergo est hominis, ergo homo habet potentiam naturalem.

RESPONDEO: Dicendum, quod *naturale* dicitur dupliciter. Uno modo dicitur naturale quod habetur *a natura* et *secundum consonantiam naturae*; et sic creaturae multae habent potentias naturales. Alio modo dicitur naturalis potentia, quae inest alicui per *propriam naturam*, ita quod non per aliam naturam, nec dantem nec conservantem; et hoc modo sola virtus divina est naturalis, omnis autem

alia a Deo est liberaliter data, et liberaliter conservatur et adiuvatur, ut agat, et ideo dicitur gratuita³.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *vere ac proprie dicitur Trinitas Deus omnipotens*. Videtur enim non verum dicere, quia non dicitur *proprie* omnisciens: ergo nec omnipotens. — Item, Matthaei ultimo⁴: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*. Et de aliis videtur, quia Marci nono⁵: *Si potes credere, omniaabilia sunt credenti*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *omnipotentia* est solius Dei *proprie*, quia dicit potentiam infinitam, quae in nulla potest esse creatura, nec in Christo nec in alio secundum humanam naturam. Et hoc melius patebit alibi⁶. Unde si dicatur de Christo *omnipotentia*, hoc intelligitur secundum idiomatum communicationem. Si autem dicatur de credentibus, *distributio* est *accommodata*⁷ solum de miraculis. Et sic patet illud.

DISTINCTIO XLIII.

CAP. I.

Invectio contra illos qui dicunt, Deum nil posse, nisi quod vult et facit.

Quidam tamen de suo sensu gloriantes, Dei potentiam coartare sub mensura conati sunt. Cum enim dicunt: hucusque potest Deus et non amplius, quid est hoc aliud, quam eius potentiam, quae infinita est, concludere et restringere ad mensuram? Aiunt enim: Non potest Deus aliud facere, quam facit; nec melius facere id quod facit; nec aliquid praetermittere de his quae facit. Istamque primam¹ suam opinionem verisimilibus argumentis causisque commentitiis nec non et sacrarum auctoritatum testimoniis munire nituntur dicentes: Non potest Deus facere, nisi quod bonum est et iustum fieri. Non est autem iustum et bonum fieri ab eo; nisi quod facit. Si enim aliud iustum est et

bonum eum facere, quam facit, non ergo facit omne quod iustum est et bonum eum facere. Sed quis audeat hoc dicere?

Addunt etiam: Non potest facere, nisi quod iustitia eius exigit; sed non exigit eius iustitia, ut faciat, nisi quod facit: non ergo potest facere, nisi quod facit. Eademque iustitia exigit, ut id non faciat, quod non facit; non autem potest facere contra iustitiam suam: non ergo potest aliquid eorum facere, quae dimittit.

His autem respondemus, duplicem verborum intelligentiam aperientes et ab eis involuta evolventes sic: Non potest Deus facere, nisi quod bonum est et iustum, id est, non potest facere, nisi illud quod, si faceret, bonum esset et iustum, verum est; sed multa potest facere, quae non bona sunt nec iusta, quia nec sunt nec erant, nec bene fiunt nec fient, quia nunquam fient.

Item, quod secundo propositum² fuit: Non potest facere, nisi quod iustitia sua exigit; et non potest id

¹ Vat. cum pluribus codd. *non tamen*. — De hoc dubio cfr. supra q. 4, et Petr. a Tar., hic circa lit.

² Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.): Naturalissimum enim operum, quae in viventibus... est facere aliud, quale ipsum.

³ Hoc dubium solvitur etiam a Richardo, hic circa lit.

⁴ Vers. 48.

⁵ Vers. 22.

Libr. III. Sent. d. 14. a. 3. q. 3.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ De qua cfr. supra pag. 517, nota 3. — Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 1. a. 4; B. Albert., hic a. 10; S. Thom., I. Sent. d. 43. q. 1. a. 2.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Edd. 2, 5 *pravam*. Deinde Vat. et aliae edd., excepta 1, *conantur pro nituntur*, contradicentibus omnibus codd.

² Solummodo Vat. et edd. 4, 6, 8 *oppositam*. Immediate post eod. C *exigat, ut fiat; et pro exigit: et*.

facere, quod iustitia sua exigit, ut non fiat; dicimus, quia *exactionis* verbum de Deo congrue non dicitur nec proprie accipitur. Et in illis locutionibus duplex est sensus. Si enim intelligas: non potest facere, nisi quod iustitia sua exigit, id est, nisi quod iusta voluntas sua vult, falsum dicis. Iustitia enim Dei ipsius aequissima voluntas accipitur, qualiter accipit Augustinus¹, illa verba Domini in Genesi loquentis ad Loth: *Non possum quidquam facere, donec illo introeas*, exponens: « *Non posse*, inquit, se dixit, quod sine dubio poterat per potentiam, sed non poterat per iustitiam»; quasi dicat²: poterat quidem, sed non volebat, et illa voluntas iusta erat. Si vero per haec verba intelligas, eum non posse facere nisi illud quod, si fieret, iustitiae eius conveniret, verum dicis. Similiter distingue illud: Non potest facere quod sua iustitia exigit, ut non faciat, id est, non potest facere id quod ipse, qui est summa iustitia, non vult facere, falsum est. Si autem intelligas his verbis, eum non posse facere id quod iustitiae eius convenire non potest, verum dicis.

Addunt quoque et alia dicentes: Non potest Deus
Instantia 2. facere nisi quod debet; non autem debet facere nisi quod facit. Si enim debet alia facere, non ergo facit omne quod debet; si vero facit omne quod debet, nec potest facere nisi quod debet: non ergo potest facere nisi quod facit. — Item, aut debet dimittere quod dimittit, ne faciat, aut non debet. Si non debet, non recte dimittit; si vero debet dimittere: ergo non debet facere. Si autem non debet, nec decet nec³ oportet eum facere; et si non decet nec oportet eum facere, ergo non potest facere: non ergo potest facere nisi quod facit. Nec potest illud dimittere quod facit, quin faciat, quia debet illud facere; et quod debet facere, non
Responsio. potest illud dimittere. — Sed ut mihi videtur, hoc verbum *debet* venenum habet. Multiplicem enim et involutam continet⁴ intelligentiam, nec Deo proprie competit, qui non est debitor nobis, nisi forte ex *promisso*, nos vero ei debitores sumus ex *commisso*. Ut autem venenum evacuetur, distingue verbi sensus: non potest Deus facere nisi quod debet, id est, nisi quod vult, falsum est; sic enim potest ipse dici *debere aliquid*, quia *vult illud*. Si autem dicatur: non potest nisi quod debet, id est, non potest nisi illud quod, si faceret, ei bene conveniret, verum est.

Addunt⁵ quoque illi dicentes: Nihil facit aut di-
Instantia 3. mittit, nisi optima et rationabili causa, licet nobis occulta sit, secundum quam oportet eum facere ac dimittere quae facit vel dimittit. Ratio enim penes eum est, qua illa facit et illa dimittit; quae ratio aeterna est et semper manens, praeter quam non potest aliquid facere vel dimittere. Illa ergo manente, non potest quod facit dimittere, nec quod dimittit facere, et

Responsio. ita non potest facere nisi quod facit. — Et ad hoc

respondemus, ambiguitatem locutionis determinantes. Cum enim dicitur: ratio vel causa optima penes Deum est, qua facit cuncta quae facit, et dimittit ea quae dimittit, verum quidem est, quia in eo voluntas est aequissima et rectissima, qua facit et dimittit quae vult, *contra* quam facere non potest, nec *praeter* eam facere potest. Nec utique *contra* eam faceret nec *praeter* eam, si ea quae facit dimitteret, vel quae dimittit faceret; sed eadem manente ratione et causa, alia potuit facere et ista dimittere. Licet ergo ratio sit penes eum, qua alia facit, alia dimittit, potest tamen secundum eandem rationem et dimittere quae facit, et facere quae dimittit.

Ipsi autem⁶ addunt: Ratio est, eum facere quae
Instantia facit et non alia; et non potest facere, nisi quod ratio est eum facere: et ita non potest facere nisi quod facit. Item, ratio est, eum dimittere quod dimittit; et non potest non dimittere quod ratio est eum dimittere: et ita non potest non dimittere quod dimittit. — Et ad hoc dicimus, locutiones ambiguas esse, et ideo
Responsio. determinandas. Si enim, cum dicitur: non potest facere, nisi quod ratio est eum facere, intelligas, eum non posse facere, nisi ea quae rationabilia sunt, et ea quae, si fierent, rationabilia essent, verus est sensus. Si autem intelligas, eum non posse facere alia rationabilia et bona, nisi ea quae vult et facit, falsus est intellectus.

Item aliud adiungunt dicentes: Si potest Deus
Instantia aliud facere quam facit, potest igitur facere quod non praescivit; et si potest facere quod non praescivit, potest sine praescientia operari, quia omne quod facturum se praescivit facit, nec facit aliquid quod non praescivit. Quod si praeter praescientiam eius aliquid fieri impossibile est, omne quod praescitum est, fieri necesse est: ergo aliud fieri, quam fit, nulla ratione possibile est: non ergo potest a Deo fieri, nisi quod fit. — Haec autem quaestio de praescientia facile determi-
Responsio. nari potest per ea quae superius⁷ dicta sunt, cum de praescientia ageretur.

His autem illi scrutatores, qui *defecerunt scrutantes* *scrutinia*, Sanctorum annectunt testimonia. Dicit enim Augustinus in libro de Symbolo⁸: « Hoc solum non potest Deus, quod non vult ». Per quod videtur non posse facere aliquid, nisi quod vult; sed non vult nisi quod facit: et ita videtur non posse nisi quod facit. — Illud autem ita intelligendum est: id solum non
Explicat potest Deus, quod non vult, scilicet se posse. — Idem in septimo libro Confessionum⁹ ad Deum loquens ait: « Nec cogeris invitatus ad aliquid, quia voluntas tua non est maior quam potentia; esset autem maior, si te ipso tu ipse maior esses ». Ex hoc videtur, quod Deus non possit plura, quam vult, sicut non vult plura, quam potest. Sicut enim voluntas non est maior potentia, ita

¹ Libr. I. contra Gaudentium, c. 30. n. 35. — Locus s. Scripturae est Gen. 19, 22. Vulgata: Quia non potero facere quidquam, donec ingrediaris illuc.

² Ita ed. 8; aliae edd. et omnes codd. omittunt *dicat*; solummodo Vat. *Quod*.

³ Vat. et edd. 4, 5, 6, 7, 8, 9 non bene *non*.

⁴ Codd. ABDE et ed. 1 *tenet*.

⁵ Codd. CDE et ed. 1 *Adiiciunt* (quod et habet S. Bonav.).

⁶ Vat. et edd. 2, 3, 4, 5, 6, 9 *etiam*. Paulo inferius Vat. et edd. 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9 *dimittere quae dimittit* pro *dimittere quod dimittit*.

⁷ Dist. XXXVIII. XXXIX.

⁸ Serm. ad Catech. c. 1. n. 2. In praecedentibus alluditur ad Psalm. 63, 7, ubi Vulgata et edd. 2, 9 habent *scrutantes* *scrutinio*.

⁹ Cap. 4. n. 6.

nec potentia maior est voluntate. Ideoque, sicut plura non vult, quam potest, ita cum non plura posse quam velle dicunt. — Sed ad hoc dicimus, quia nec voluntas potentia, nec potentia voluntate maior est, quia una et eadem res est potentia et voluntas, scilicet ipse Deus, qui esset maior se ipso, si voluntas esset maior potentia, vel potentia voluntate. Nec hac auctoritate negatur, Deum plura posse quam velle, quia plura sunt subiecta eius potentiae quam voluntati.

Fateamur itaque, Deum multa¹ posse facere, quae non vult, et posse dimittere quae facit. Quod ut certius firmiusque teneatur, Scripturae testimoniis afferamus, Deum plura posse facere, quam faciat. Veritas ipsa secundum Matthaeum² ait: *An putas, quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones Angelorum?* Ex quibus verbis patenter innuitur, quia et Filius poterat rogare quod non rogabat, et Pater exhibere quod non exhibebat. Uterque igitur poterat facere quod non faciebat.

Augustinus etiam in Enchiridio³ ait: Omnipotentis voluntas multa potest facere, quae non vult nec facit: potuit enim facere, ut duodecim legiones Angelorum pugnarent contra illos qui Christum ceperunt. Item in eodem⁴: « Cur apud quosdam non factae sunt virtutes, quae si factae fuissent, egissent illi homines poeniten-

tiam; et factae sunt apud eos qui non erant credituri? Tunc non latebit quod nunc latet. Nec utique iniuste Deus noluit salvos fieri, cum possent salvi esse, si vellet⁵. Tunc in clarissima Sapientiae luce videbitur quod nunc piorum fides habet, antequam manifesta cognitione videatur, quam certa et immutabilis et efficacissima sit voluntas Dei, quae multa possit et⁶ non velit, nihil autem quod non possit, velit⁷. Idem in libro de Natura et gratia⁸: « Dominus Lazarum suscitavit in corpore. Nunquid dicendum est, non potuit ludam suscitare in mente? Potuit quidem, sed noluit⁹ ».

His auctoritatibus aliisque multis aperte docetur, quod Deus multa possit facere, quae non vult. Quod etiam ratione probari potest. Non enim vult Deus omnes homines iustificare, et tamen quis dubitat, eum posse? Potest ergo Deus aliud facere, quam facit, et tamen, si aliud faceret, alius ipse non esset. Et potest aliud velle, quam vult, et tamen eius voluntas nec alia nec nova nec mutabilis aliquo modo esse potest. Etsi enim⁹ possit velle quod nunquam voluit, non tamen noviter nec nova voluntate, sed sempiterna tantum voluntate velle potest. Potest enim *velle* quod ab aeterno potest *voluisse*. Habet enim potentiam volendi et nunc et ab aeterno, quod tamen nec modo vult nec ab aeterno voluit.

Confirmatur
ratione.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLIII.

De potentia divina quoad immensitatem.

Quidam tamen de sensu suo gloriantes.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister, *quid* Deus possit; in hac parte intendit ostendere, *quantum* possit. Et quoniam quidam Dei potentiam limitabant, ideo intendit Magister ostendere huius opinionis falsitatem, et huius positionis falsitate ostensa, reperitur¹ Dei

potentia esse infinita. Et habet haec pars tres partes.

In *prima* proponit sive narrat eorum erroneam opinionem. In *secunda* dissolvit eorum multiplicem rationem, ibi: *Istamque suam opinionem verisi-*

¹ Vat. cum plurimis edd. *plura*.

² Cap. 26, 53.

³ Cap. 95. n. 24; et de Spiritu et littera, c. 1. et 35, ex quibus locis quae sequuntur secundum sensum sumta sunt. Eadem verba invenies apud Abaelardum, in libr. Sic et Non, c. 35. (Migne, Patrol. Lat. tom. 178.).

⁴ Enchirid. loc. cit., sed multis a Magistro omissis et transpositis. In textu respicitur illud Matth. 11, 21: Quia si in Tyro et Sidone factae essent virtutes, quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent.

⁵ Praeter Vat. et ed. 4 aliae edd. *vellent*; editio August. nunc *vellent*, alias *vellet*. Codd. nostri *vellet*, sed BC a secunda manu in margine *vellent*. Utraque lectio in bono sensu intelligi potest; unde nihil mutavimus, praesertim cum *vellet* magis convenit cum re, de qua sermo est.

⁶ Codd. AC *quod*.

⁷ Cap. 7. n. 8. — Locus s. Scripturae, ad quem respicitur, est Ioan. 11. 43.

⁸ Solummodo ed. 8 repetit: Vel sic tantum: quia Dominus Lazarum suscitavit, sine dubio potuit; quia vero ludam non suscitavit, nunquid dicendum est, non potuit? potuit ergo, sed noluit; quae verba genuinum textum Augustini exhibent.

⁹ Ita codd. et ed. 1; Vat. cum aliis edd. *Quod etsi*. Deinde pro *possit* cod. D *posset*. Denique omnes codd. omittunt *voluntate* post *tantum*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Cod. M *aperitur*. Paulo ante cod. V voci *opinionis* praemittit *positionis vel*; pro *huius opinionis* cod. X *huius positionis*.

*milibus argumentis. In tertia concludit et confirmat veritatis assertionem, quae est in huius opinionis contraria positione*¹, *ibi: Fateamur ergo, Deum multa posse facere etc. Prima et ultima parte remanentibus indivisis, media pars dividitur secundum numerum rationum, quas adducit. Prima sumta est a ratione boni et iusti. Et hanc format duobus modis, et ponitur ibi: Non potest Deus, nisi quod bonum est et iustum. Secunda sumta est a ratione debiti, et hanc ponit ibi: Addunt quoque alia di-*

centes: Non potest etc. Tertia sumta est a ratione faciendi et dimittendi, et hanc format duobus modis, ibi: Adiciunt quoque illi dicentes etc. Quarta sumta est ex ratione praescientiae Dei, et haec ponitur ibi: Item aliud adiungunt dicentes etc. Quinta sumta est ab auctoritate Augustini et hoc a duplici auctoritate, et ponitur ibi: His autem illi scrutatores. Et in qualibet harum partium Magister ponit primo obiectiones, secundo vero ponit solutionem; et partes manifestae sunt.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quaeritur de quantitate divinae potentiae sive de infinitate. Et circa hoc quaeruntur quatuor.

Primo quaeritur, utrum potentia Dei sit infinita.

Secundo, dato quod sic, quaeritur, utrum ipsa essentia divina sit infinita, sicut potentia.

Tertio quaeritur, utrum Deus possit producere opus infinitum.

Quarto, utrum ratio operandi sit infinita.

Prima quaestio respicit infinitatem in *possendo*, secunda in *essendo*, tertia in *operando*, quarta in *ratione operandi*.

ARTICULUS UNICUS.

De infinitate divinae potentiae.

QUAESTIO I.

Utrum potentia Dei, secundum quod huiusmodi, sit infinita.

Primo ergo quaeritur, utrum Dei potentia sit infinita; et quod ipsa potentia, secundum quod huiusmodi, sit infinita, ostenditur sic.

1. Infinitum dicitur quod non habet terminum²; *Fundamenta.* sed divina potentia quantum ad *posse* non habet terminum: ergo etc. *Prima* manifesta est; *secunda* patet per Chrysostomum in quadam Homilia³: « Omnipotens dicitur, quia eius *posse* non invenit *non posse* »: ergo si semper invenit *posse*, semper quantitatem potentiae accipientibus est ultra accipere: ergo est infinita.

2. Item, omnis potentia activa, quae potest in effectus infinitos, est actu infinita; divina potentia est huiusmodi: ergo etc. *Probatio primae*: si po-

tentia est pure in actu, ergo habet totum actualiter, quod potest habere: ergo si totum habet actualiter, et nihil potest ei accrescere nec de novo aliquid dari⁴, et potentia ut potens se extendebat ad infinita: ergo actu habet in se infinitatem. *Minor* patet, quia divina potentia nunquam potest in tot effectus, quin adhuc possit in plures: ergo manifestum est, quod est infinita.

3. Item, omnis potentia, quae potest in actum infinitum, si est omnino in actu, est simpliciter infinita; sed divina virtus est huiusmodi: ergo etc. *Maior* patet sic: sicut se habet potentia ad potentiam, sic actus ad actum; sed actus infinitus excedit finitum in infinitum, ergo et potentia potentiam:

¹ Pro *contraria positione* Vat. *contrariam partem*.

² Cfr. Aristot., III. Phys. text. 63. (c. 6.), et XI. Metaph. c. 9. (X. c. 10.).

³ Vide lit. Magistri dist. praeced. c. 3. — In sequenti propositione definitio illa infiniti respicitur, quae habetur in Aristot.,

III. Phys. text. 63. (c. 6.): Infinitum igitur id est, cuius secundum quantitatem accipientibus semper aliquid accipere extra est.

⁴ Fide complurium codd., inter quos et cod. T, et suffragante ed. 4, substituimus *dari* pro *dare*, quod Vat. falso exhibet.

ergo si potentia est omnino in actu, est infinita. *Minor* patet, quia Deus dicitur durare in infinitum et potest creaturam conservare in infinitum: ergo etc.

4. Item, omnis potentia, quae potest super extrema in infinitum distantia, est infinita: sed potentia divina est huiusmodi, quia de nihilo *aliquid* facit, et inter *aliquid* et *nihil* est infinita distantia: ergo etc.

5. Item, omnis potentia, quae omnino indifferens est ab essentia, est infinita: sed divina potentia est huiusmodi: ergo etc. *Probatio primae*: quodcumque aliqua duo sunt omnino indistantia, ubicumque est unum, et¹ reliquum: ergo si potentia est omnino indifferens ab essentia, ubicumque est potentia, et essentia. Sed ubi est essentia, ibi est centrum potentiae: ergo ubicumque potest potentia talis, potest ut in centro: ergo cum nulla potentia limitetur in centro suo, sed amplius possit, aut divina potentia nihil potest, aut potest quantum vult, et sic in infinitum: ergo, quantum est de se, potentia illa potest in infinitis² operari. Sed potentia illa omnino est indifferens et simplex: ergo idem est ibi *latum* et *intensum*: ergo si *extensive* est infinita, et *intensive*: ergo omnino est infinita. Et hoc est, quod dicit Philosophus in libro de Causis³, quod « virtus quanto magis unita, tanto magis infinita ». Cum ergo divina potentia sit unitissima, quia est omnino idem cum sua origine, ubique potest tanquam in sua origine: ergo nunquam invenit *non posse*.

CONTRA: 1. Omne illud est finitum, in quo est reperire *statum*; sed in divina potentia est reperire *statum*, quia est assignare aliquid, quod non potest, sicut supra ostensum est⁴, ut actus corporales et actus deiformes: ergo etc.

2. Item, quod *exceditur*⁵ ab aliquo est finitum, quia infinitum nullo modo exceditur: sed

scientia excedit *potentiam* respectu scribibilium: plurimum enim est scientia quam potentia, *scilicet* enim mala, et non *potest*: ergo etc.

3. Item, videmus in potentiis creatis, quod *infinitas* est a materia, sed *finitas* est a forma⁶: ergo cum potentia Dei sit omnino forma sive formalis, nihil omnino habens possibilitatis, ergo simpliciter est finita et nullo modo infinita.

4. Item, inter contradictorie opposita est distantia infinita: sed creaturae virtus finitum unum reducit ad alterum, ut non currentem facit currere, et tamen est finita: ergo⁷.

5. Item, video quod anima habet potentiam omnino indifferentem ab essentia, sicut potentia vivificandi corpus; habet etiam potentiam ad actum infinitum, sicut ad durandum sive permanendum in infinitum; habet potentiam nihilominus ad actus infinitos⁸; et tamen ipsa potentia est finita in se: ergo videtur pari ratione de divina potentia, cum anima sit expressa imago Dei. Unde videntur rationes praedictae nihil valere.

CONCLUSIO.

*Potentia divina est infinita in actu
et in habitu.*

RESPONDEO: Dicendum, quod divinam potentiam est ponere omnino et in *actu* et in *habitu* infinitam; sicut probatum est⁹ per effectum a *posteriori*, quia habet effectum infinitum *duratione* et infinitos *appositione*, ad quos comparatur ut actus purus et ut tota causa. Et ideo est¹⁰ habens in se plenam et perfectam actualitatem respectu infinitorum; et necesse est, cum habeat totum, quod unquam habitura est, et ex se habeat, quod ipsa infinita sit.

Conclusio
et ratio 1.

¹ Vat. et cod. cc particulae *et* praetigunt *ibi*. Mox codd. F S, verbis transpositis, sic: *ubicumque est essentia, et potentia*. — Conclusio, quae adtextitur, nititur illo axiomate: idem est principium operandi et essendi, sive operari sequitur esse; de quo cfr. supra pag. 84, nota 7.

² Vat. cum aliquibus codd. *in infinitum*.

³ Prop. 17. — Mox, lectionem codd. L O X secuti, *unitissima* substituimus pro *infinatissima*, quod Vat. perperam exhibet, quia vox *infinatissima* non respondet processui argumentationis.

⁴ Dist. 42. q. 2.

⁵ Retinuimus cum Vat. *exceditur*, quod et in cod. T habetur, aliis codd. non paucis dissentientibus, qui ponunt *habet excedi*.

⁶ Cfr. Aristot., III. Phys. text. 63-66. (c. 6.), et VII. Metaph. text. 40. (VI. c. 11.), ex quo libro iam supra pag. 612, nota 7, aliqua allata sunt. — Mox pro *possibilitatis* Vat. *materialitatis*, et non pauci codd. mendose *impossibilitatis*. — Cfr. de hac propos. Boeth., de Trin. c. 2, ubi divinam substantiam sine materia formam esse docetur.

⁷ Obiectio haec opposita est iis quae dicta sunt in fundam. 4; quare conclusio erit haec: ergo, licet Deus de nihilo faciat aliquid, potentia eius erit finita. — Paulo ante pro *finitum unum* Vat. *unum* tantum.

⁸ Potentia enim intellectiva, quia in se incorruptibilis et perpetua, non tot actus elicere potest, quin non possit elicere plures (infinatos syncategorematicae sive indefinitos). — In cod. O hic additur *sicut dicitur tertio de Anima*, ubi text. 20. (c. 5.) intellectivae parti animae immortalitas attribuitur et perpetuitas. Subinde post *ipsa potentia* in codd. V X inseritur *eius*. Idem codd. V X etiam in principio huius argumenti *Item, videtur loco Item, video*.

⁹ Hic fundam. 2. 4. Locutio, quae paulo post occurrit, *infinatos* (effectus) *appositione*, apud Aristot. invenitur, III. Phys. text. 36. (c. 6.), ubi Philosophus infinitum distinguens sic ait: « Dicitur igitur ipsum (infinitum) esse aliud quidem potentia, aliud vero actu. Et infinitum est quidem appositione, est etiam ablatione ». Quae verba Averroes ita exponit: Id est, et infinitum potentia invenitur in additione numerorum et in divisione mensurarum (magnitudinum)... non in actu. Idem Averroes in libro de Substantia orbis duplicem distinguit potentiam infinitam, scilicet infinitam *duratione* et infinitam *vigore*. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 6. m. 4. ad 1.

¹⁰ Pro *Et ideo est* Vat. cum cod. cc *Et ratio*, at maior pars codd. et ed. 1 *Et ideo*, ad quae verba ex cod. M (T in marg.) apposimus *est*. Pro *est habens* codd. V X habet. Paulo inferius post *cum habeat* codd. V X Z intericiunt *in se*.

Alia ratio ostendit hoc quasi *a priori*. Propter
Ratio 2. summam enim indivisionem virtutis cum essentia¹,
et propter summam unitatem ipsius virtutis, ubi-
cumque potest, tota potest, et tantum in extremo
mundi quantum in medio, et tantum in summo
quantum in latus, et omni modo infinitatis.

Nec est consimilis ratio in aliqua creatura nec
Triplex differentia est in creaturis. quantum ad *causalitatem effectus*, nec quantum ad
*productionem actus*², nec quantum ad *unitatem*.
Non quantum ad *causalitatem*, quia nulla virtus
creaturae respectu *durationis* infinitae est pure
activa, immo necesse est per divinam influentiam
conservari. — Similiter nec quantum ad *productionem*
actus, unde habet infinitatem passivam etiam in re-
cipiendo, et ideo nulla est *actu* infinita, sed solum
in *potentia*. Et quia infinitum in *potentia* pendet ex
infinito in *actu*, ideo omnis infinitas durationis crea-
tae et operationis pendet ex infinitate virtutis in-
creatae. Et hoc est quod dicit Philosophus in libro de
Causis³, quod « omnes virtutes infinitae pendentes
sunt per unum infinitum primum, quod est virtus
virtutum ». — Similiter non est simile de *simplicitate*
sive *unitate*. Nam potentia divina est omnino in *se*
simplex et omnino habet essentiam sive *substantiam*
simplicem, omnino etiam ab illa est *indifferens*; et
ideo omnimoda unione est unitissima, et ideo infi-
nita. Sed nullius creaturae, quantumcumque nobilis,
potentia est omnino *simplex*, quia omnis talis po-
tentia dicit aliquem respectum dependentiae; nec
fundatur in *substantia omnino simplici*; nec omnino
est *indifferens*, quia nulla creatura est sua poten-
tia, loquendo essentialiter⁴. — Et ideo quia deficit
omnis creatura a ratione summae *simplicitatis*, et
infinitatis per consequens. Et sic patet, quod divina
potentia est infinita⁵, et ratio infinitatis.

Et patet responsio ad ultimam rationem osten-
dentem, praedictas rationes non valere.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod invenit
Solutio oppositorum. terminum, et quod invenit *excessum*; dicendum,
quod divina potentia est infinita respectu eorum
quae posse est *posse*⁶; respectu aliorum, quae posse
est *impotentiae*, nec est finita nec est infinita, quia

nihil ex eis potest. — Quando enim dicitur, quod
invenit *terminum* vel *excessum*; dicendum, quod
falsum est, quia *excessus* et *terminus* rei attenditur
secundum ea ad quae res se extendit; et divina
potentia se extendit solum ad bona, et quantum ad
taliam⁷ nunquam est plurimum scientia quam potentia;
nec quantum ad talia invenit terminum. Et ideo pa-
tet illud.

Potest tamen et aliter dici, quod dupliciter est
loqui de potentia et scientia: aut in *se*, aut per
comparationem ad obiecta. Si in *se*, sic una non
excedit aliam, quia quidquid scit, potest scire, et
quidquid potest, scit se posse. Vel⁸ per *compara-*
tionem ad obiectum, et sic est loqui dupliciter:
aut secundum *formam* sive speciem, aut secundum
numerum. Si secundum *numerum*, sic, cum poten-
tia possit infinita, non exceditur a scientia; si autem
secundum *formam*, sic, quia potentia est respectu
bonorum tantum⁹, exceditur; tamen ex hoc non
sequitur, quin sit infinita. — Et est *exemplum*: si
quis imaginetur duas lineas infinitas, plures sunt
duae quam una, quia non habebat una infinitatem
secundum numerum, sed solum secundum longitu-
dinem; et sic non sunt maiores vel longiores duae
quam una. Similiter in proposito intelligitur. Poten-
tia enim dicitur infinita respectu obiectorum secun-
dum *numerum*, sed non secundum *qualitatem*, quia
non potest in mala vel privatoria. — Et per hoc patet
primum et secundum. Quamvis enim inveniat ter-
minum respectu mali, non tamen respectu boni, et
ille terminus vel excessus potius facit ad infinita-
tem, quia non est *posse*, sed *non-posse*; et ideo,
quamvis hoc videatur dare terminum secundum
rationem intelligendi, secundum *veritatem* non dat,
quia quod non possit mala, hoc totum est propter
immensitatem virtutis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum est
passio potentiae materialis; dicendum, quod hoc
verum est de infinito per privationem *completionis*
sive completi esse; sed non est verum de infinito
per privationem *limitationis*. Primum enim est in-
finitum *potentia passiva* sive receptiva, et ita primo

¹ Id est propter summam identitatem virtutis et essentiae.
— Paulo ante Vat. cum cod. cc sic: *Alia ratione ostenditur hoc a priori. Propter summam* etc.

² Ex codd. V X adieciimus verba *nec quantum ad produ-
ctionem actus*, quae, ut ex sequentibus liquet, Vat. falso prae-
termisit. Mox post *causalitatem* supple cum Vat. et cod. cc
effectus. Post pauca pro *creaturae* codd. X Z *creata*.

³ Prop. 16: « Omnes virtutes, quibus non est finis, penden-
tes sunt » etc. Quam propositionem S. Thomas in suo Comment.
in hunc librum sic exponit: Ubi primo considerandum est,
quod infinita potentia dicitur cuiuslibet semper existentis... in
quantum scilicet videmus, quod quae plus durare possunt,
habent maiorem virtutem essendi. Unde illa quae in infinitum
durare possunt, habent quantum ad hoc infinitam potentiam...
ideo secundum intentionem huius auctoris hoc primum infini-

tum, a quo omnes virtutes infinitae dependent, est primum
simpliciter, quod est Deus.

⁴ Cfr. supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3, praecipue in solut.
obiect., et d. 8. p. II. q. 2. per totam.

⁵ Vat. cum ed. 1 hic addit *et quod sola est infinita*, et sub-
inde post *infinitatis* Vat. adiungit verba *est summa simplicitas*.

⁶ Pro *est posse* Vat. *est potentiae*. Paulo superius pro
terminum codd. L O *statum*.

⁷ Pro *taliam* Vat. cum cod. cc perperam *alia*. In initio huius
propos. pro *Quando enim* ed. 1 *Quando ergo*. — Cfr. Aristot.,
V. Metaph., text. 21. et 22. (IV. c. 16. et 17.).

⁸ Pro *Vel* cod. C *Si*.

⁹ Vat. et cod. cc hic adiungunt: *scientia vero bonorum et
malorum, ideo*. Deinde paulo inferius pro *habebat una infini-
tatem* Vat. *habebant unam infinitatem*.

inest materiae: secundum est infinitum *actu*, et ideo in illo solo vere est et proprie, qui¹ est tantum actus et actus purus et perfectissimus.

4. Ad illud quod obiicitur, quod creatura potest super ea quae summe distant; dicendum, quod *ens* et *non-ens* non dicuntur summe distantia, quia opponuntur contradictorie, sed quoniam nihil habent commune nec quantum ad *genus subiectum* nec quantum ad *genus praedicabile*; sed *quiescere* et *moveri*, sive *moveri* et *non moveri*, quod pro eodem accipitur, utroque modo habent commune²; et ita non est distantia infinita, nec est simile.

5. Ad illud quod obiicitur de potentia vivendi³, dicendum, quod *vivere* uno modo dicit actum *con-*

sequentem, sicut moveri; et sic est ab anima mediantibus potentiis differentibus ab ipsa essentia. Alio modo dicitur *vivere*, secundum quod est *actus primus*, et est ab essentia animae ut in ratione *formae*, non in ratione *agentis*; et propter hoc non consideratur ibi esse tantum in *operando*⁴, sicut albedo se ipsa dealbat, ita quod non notatur ibi nec est egressus alicuius, ut a potentia agente. Nos autem loquimur hic de potentia ut *agente* et producente aliquid, quae⁵ potentia, quantumcumque sit idem, tamen dicit aliquam inclinationem, et ideo dependentiam; et ideo privat *simplicitatem*, ac per hoc privat *infinitatem*. In Deo autem non sic; et ideo ratio illa non habet instantiam, recte intellecta.

SCHOLIUM.

I. Definitiones et variae species infiniti, quae in hac distinctione occurrunt, plerumque ex Aristotele sumtae sunt, ut videri potest in notis nostris; vide etiam infra q. 2. — Pro explicatione terminorum servare potest locus Alexandri Hal. (S. p. I. q. 6. m. 1.): «Infinitum dicitur tripliciter, scil. *negative*, *privative*, *contrarie* sive *disparate*. Infinitum *negative* dicitur per abnegationem finis, et sic dicitur infinitum id quod non finitur; et hoc modo infinitum est quod non est natum finiri. Infinitum *privative* est quod natum est finiri, non tamen finitur. Infinitum *contrarie* est quod habet contrariam dispositionem sive *disparatam* ad finiendum. Primo modo essentia divina est infinita, quia non habet finem, sed est finiens omnia, neque est nata finiri. Similiter, si dicatur infinitum *disparate*, sic adhuc est infinita, quia habet *disparatam* dispositionem respectu simplicis; dicimus enim aliquid infinitum, quod in tot est, quod non potest esse in plura» etc. Et ibid. ad 1: «Cum finitum dicatur per positionem finis, infinitum per ablationem *finis*; *finis* autem dicitur *tripliciter*, et *finitum* et *infinitum*. *Finis* enim dicitur *terminus*, et *finitum* et *infinitum*, secundum quod a fine accipiuntur, soli *quantitati* congruent; ratione enim *termini* in quantitate sumuntur. Quia enim in continuo non est terminus suae *divisionis*, dicimus ipsum divisibile in infinitum sive *infinitum divisione*. Similiter, quia in numero non est terminus in *addendo*, dicimus, ipsum esse *infinitum additione*. Similiter iuxta *locum* dicitur finitum et infinitum *circumscriptione*; et circa *tempus* finitum et infinitum *duratione*. — Alio modo *finis* dicitur idem quod *perfectio*; nec dicitur sic finitum et infinitum in substantia; et sic dicitur materia secundum se infinita, quia caret perfectione. — Tertio modo dicitur *finis* secundum rationem propriam, qua quidem

est id, propter quod unumquodque, et sic *finitum* dicitur a fine per ordinem ad finem, infinitum vero per deordinationem; et sic malum culpae dicitur infinitum». Deinde auctor distinguit infinitatem secundum quantitatem *dimensionem* et aliam secundum quantitatem *virtualem*, quae sola Deo potest convenire.

Infinitatem, quae attribuitur *materiae*, S. Bonav., supra d. 35. a. 5. ad 4, nominat infinitatem *per defectum*, cui opponitur infinitas *per excessum*. S. Thomas (hic q. 2. a. 1; S. I. q. 7. a. 1.) in eodem sensu distinguit infinitum ex parte *materiae*, quod competit quantitati, et infinitum ex parte *formae* non determinatae per materiam, quod habet rationem perfecti, unde Deo convenit. — De conceptu *formali* infiniti, quod convenit Deo, controvertitur inter scholam S. Thomae et Scoti, utrum consistat in *negatione*, quae tamen fundata sit in perfectione immensa Dei, ut prima schola vult, an potius in *perfectione positiva* omnis entitatis, ut Scotus dicit. Scotus favet S. Bonav., hic q. 2. praecipue ad 6. (cfr. quod idem supra d. 29. q. 1. docet de innascibilitate). Tamen Seraphicus non facit Scotisticam distinctionem inter infinitatem *radicalem*, ex qua Scotistae inferunt simplicitatem Dei, et infinitatem *formalem*; sed ipse (arg. 5. in fundam.) potius ex simplicitate divina *a priori* infert infinitam potentiam (de quo cfr. supra d. 37. p. I. a. 1. q. 1. in corp. et ad 3, et d. 8. p. II. q. 1. 2.).

II. Deum «intellectu ac voluntate omnique perfectione infinitum» esse (Vatican. const. *de Fide*, c. 1.), ipsa quoque ratio docet. — Distinctio (in princip. corporis) inter potentiam infinitam in *actu* et in *habitu* explicatur infra q. 4. in corp., et accipitur tantum secundum nostrum modum intelligendi, cum consuet. omnia in Deo esse per modum *actus puri*. — Arg. 4. in fundam. explicatur hic ad 4. et infra q. 3. ad 4. et II.

¹ Plurimi codd. cum sex primis edd. incongrue *quia*.

² Nam quies et motus fundantur in eadem reali potentia subiecti, ideoque et ad idem praedicamentum pertinent; cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 19. (VIII. c. 9.); at *ens* et *non-ens* non fundantur in eodem subiecto; cfr. Aristot., IV. Phys. text. 67. (c. 8.), ubi dicitur, nihil nullam rationem sive proportionem habere ad *ens*. — Post *commune* codd. Y bb adiiciunt: *scilicet ipsum subiectum motus et quietis*.

³ Vat. cum cod. cc *vivificandi*. Mox post *actum consequentem* codd. aa bb addunt: *alio modo actum primum. Sed secundum quod dicit actum consequentem*, et consequenter post

pauca pro *Alio modo dicitur vivere* substituunt *Secundum quod est actus primus, est*. Haec posterior lectio invenitur etiam in bene multis aliis codd. — De duplici significatione verbi *vivere* cfr. Aristot., II. de Anima, text. 5. seq., et text. 24. seq. (c. 1. et 2.).

⁴ Vat. adiungit *sed in informando*.

⁵ Vocula *quae* in plerisque codd. et ed. 1 falso omittitur; in cod. T ab altera manu eius loco vocabulo *potentia* praefixum est *prima*, scil. ex dictis duobus modis vivendi. Pro *quae* cod. X *quia*, Vat. autem cum cod. cc verbo *potentia* adiungit *vero animae*. — Quae differentia sit inter potentias animae et ipsam animam, vide supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3.

Sent. d. 1. p. I. a. 2, q. 2. Scotus autem (IV. Sent. d. 1. q. 1.) cum aliis negat, distantiam infinitam esse inter *aliquid* et *nihil*.

III. Alex. Hal., loc. cit. — Scot., de hac et seq. q. I. Sent. d. 2. q. 1. 2; I. Report. d. 2. q. 3; Quodl. q. 7. — S. Thom.,

hic q. 1. a. 1; S. I. q. 25. a. 2. — B. Albert., hic a. 1; S. p. I. tr. 19. q. 77. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 45. q. 5. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, hic q. 1. in fine.

QUAESTIO II.

Utrum divina essentia sit infinita.

Secundo quaeritur, utrum *essentia* sit infinita sive divina potentia sit infinita quantum *ad esse*. Et quod sic, videtur:

1. Quia nulla potentia nobilior est substantia; Fundamenta. sed divina potentia est infinita: ergo cum¹ non sit nobilior nec maior substantia, necesse est, substantiam esse infinitam.

2. Item, si aliqua duo — liceat sic dicere — sint omnino idem, si unum est infinitum, et reliquum; sed *substantia* et *potentia* sunt idem, et *esse* et *posse*²: ergo cum divinum *posse* sit infinitum, et *esse*, et ita *essentia*.

3. Item, quodcumque aliqua duo sic se habent, quod ad nihil se extendit unum, ad quod pariter non se extendat reliquum, si unum est infinitum, et reliquum; sed ad nihil omnino se extendit potentia, ad quod non se extendat essentia — nunquam Deus potest facere tot, quin eius substantia possit esse in tot, secundum quod dicitur tertii Regum octavo³: *Si caelum et caeli caelorum* etc. — ergo etc.

4. Item, omni finito potest aliquid cogitari maius, scilicet infinitum ipsum; sed divina essentia est ita bona et magna, quod nihil maius nec melius cogitari potest⁴, alioquin non est Deus: ergo etc.

5. Item, omne finitum bonum melius est cum alio bono quam per se tantum, quia finitum additum finito facit maius: ergo si divina essentia est finita, maius aliquid cum alio erit quam per se tantum: ergo non est perfectissima nec optima; quod omnino nefas est dicere.

6. Item, omne finitum bonum contingit aliquando aequari et reddi per duplicationem finiti, ut patet in linea — et hoc dico, si illud quod duplicatur, facit maius, hoc dico propter punctum⁵ — si ergo divina essentia est finita secundum nobilitatem et bonitatem, si dupletur bonitas creaturae, ascendendo aliquando pervenietur ad bonitatem aequalem divinae bonitati; hoc autem est falsum et impossibile, quod creatura sit proportionalis Creatori, et hoc dicit Augustinus octavo de Trinitate⁶: ergo et illud, ex quo sequitur, scilicet quod divina essentia sit finita.

SED CONTRA: 1. « Finitum et infinitum, ut dicit Ad oppositum. Philosophus⁷, sunt propriae passionis ipsius quantitatis »; sed essentia ut essentia non habet quantitatem *molis*: ergo si consideratur ut in abstractione *virtutis* ut essentia, divina essentia nec est finita nec infinita.

2. Item, omnis potentia, quae potest unum solum, ita quod non aliud, est potentia finita: ergo pari ratione omnis essentia, quae est unum solum, ita quod nihil aliud, est essentia finita; sed divina essentia est Deus et nihil aliud: ergo etc.

3. Item, omne illud quod est finitum summae veritati, est simpliciter finitum — et hoc patet, quia prima veritas iudicat de unoquoque, sicut est; patet etiam in simili, ut hoc est album et nigrum et bonum Deo, ergo simpliciter bonum — sed divina essentia est veritati divinae cognitionis finita, quia Deus ipsam comprehendit et novit perfecte, et « quod scitur, ut dicit Augustinus⁸, scientis comprehensione finitur »: ergo etc.

¹ Supple cum cod. M *potentia*. Subinde idem cod. M post *maior* interserit *quam*. — Hoc argumentum fundatur in axioma: operari sequitur esse.

² Intellige: in Deo. Cfr. August., VI. et VII. de Trin. c. 1. seqq.

³ Vers. 27, et II. Paralip. 2, 6. Primus locus sic prosequitur: te capere non possunt, quanto magis domus haec, quam aedificavi. — Paulo superius voci *nunquam* cod. Y praefigit *quia*; Vat. eidem voci *nunquam* adiecit *enim*, et dein pro *eius substantia* exhibet *etiam substantia*.

⁴ Boeth., III. de Consol. prosa 10, et Anselm., Proslog. c. 2, nec non libr. contra Insipientem, c. 1 seqq. — Proxime post pro *est Deus* Vat. *esset Deus*.

⁵ Nam punctum additum puncto non facit maius. Cfr. supra pag. 660, nota 6. — Paulo ante pro *duplicatur* aliqui codd. *duplicatur*, aliqui cum cod. T *duplicetur*.

⁶ Cap. 2. n. 3.

⁷ Libr. I. Phys. text. 15. (c. 2.): « Infinitum enim in quanto est... infiniti enim ratio [definitio] quanto utitur, sed non substantia nec quali ». Quae verba Averroes sic interpretatur: « Infinitum enim et finitum sunt de differentiis quantitatis ». De quantitate *molis* et *virtutis* cfr. August., libr. de Quant. animae, c. 3. n. 4. — Ante *virtutis* supple cum ed. I a *quantitate*. In Vat. desideratur *molis*, et loco *virtutis* legitur a *quantitate*. Dein post *ut essentia* codd. V X subiiciunt *est*.

⁸ Libr. XII. de Civ. Dei, c. 18.

4. Item, nullum infinitum finit aliud, quia nihil dat alii quod non habet¹: ergo si divina essentia est infinita, ergo nihil finit, ergo nullius est finis; et si hoc: ergo nihil bonum.

5. Item, nullum infinitum comprehenditur a finito; sed Deus comprehenditur a Beatis, quia aliter non essent beati, nisi Deum perfecte cognoscerent — semper enim appetitus ferretur ad amplius, et non quiescerent, et ita non essent beati — si ergo comprehenditur, non est infinitus.

6. Item, nulla privatio est habitu nobilior: ergo cum *infinitum* dicat privationem, *finitum* dicat habitum, et omne nobilius Deo est attribuendum, patet etc.

CONCLUSIO.

Essentia divina est omnino infinita in actu.

RESPONDEO: Ad hoc voluerunt quidam dicere, pinio. 4. quod divina essentia sub ratione *essentiae* est finita, sub ratione *potentiae* est infinita. Nam essentia nominat Deum ut *in se*, et sic est finitus, quia perfectus; finitus etiam, quia comprehenditur a finito, ut a Beatis; et hoc dixerunt propter essentiae simplicitatem, quam dixerunt totam videri. In quantum autem consideratur sub ratione *potentiae*, sic dicit respectum ad effectus. Et quia non est status ibi, quia semper est aliquid extra accipere², dixerunt, improbatur. quod sub ratione potentiae erat infinita. — Sed ista positio erronea fuit manifeste. Nam ista duo sunt impossibilia, quod *potentia* sit infinita, omnino

existente *substantia* finita, et quia idem sunt omnino, et quia prior secundum rationem intelligendi est substantia, et quia ad quidquid se extendit potentia sub ratione potentiae, et essentia, ut ostensum est³.

Et propter hoc dixerunt aliqui, quod est infi- omino 2. nitum⁴ *simpliciter* et infinitum *nobis*: et voluerunt dicere, quod tam essentia quam potentia est finita secundum veritatem, quia est finita *Deo*, qui est veritas; sed tamen utraque *nobis* est infinita, quia impropotionaliter nos excedit. Unde « Deus infinitus dicitur, quia nec loco nec tempore nec comprehensione comprehenditur », sicut dicit Damascenus⁵. — Sed iterum ista positio non potest stare, quoniam, improbatur. sicut supra⁶ probatum est de potentia, quod ipsa non habet *statum* in possendo, et iterum, est omnino *actu*, et ideo ponitur vere infinita; sic etiam probari potest de essentia.

Necesse est ergo, quod omnino *infinita sit actu*. Conclusio 1. Et hoc concedendum est et tenendum est tanquam verum, eo quod magis est consonum *fidei*, quae dicit Deum immensum, et magis consonum *auctoritatibus Sanctorum*, qui omnes dicunt ipsum infinitum, unde Damascenus⁷ dicit, quod Deus est « quoddam pelagus substantiae infinitum »; magis etiam consonum *sententiis magistrorum*, magis etiam consonum *rationi*.

Ad intelligentiam igitur obiectorum in oppositum notandum, quod *infinitum* dicitur per abnegationem *finis*. Potest ergo dupliciter dici infinitum, scilicet Distinctio. a parte *negationis*, et similiter a parte *finis*⁸.

A parte *finis*: nam finis dicitur dupliciter, uno A parte finis. modo, quod est *complementum*; et sic infinitum dicitur per privationem complementi, et hoc modo

¹ Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22.). — Ultima huius argumenti conclusio: *ergo nihil bonum*, plane consequitur ex praecedentibus, dummodo illud axioma adhibetur: finis et bonum sunt idem sive convertuntur, quod axioma apud Aristot. saepe saepius occurrit, sic I. Rhetor. c. de Bono et utili (c. 6.), I. Ethic. c. 4, I. Magnor. Moral. c. 2. seq. (c. 1.), V. Metaph. text. 3. (IV. c. 2.). — Cod. Y in fine argumenti adiungit: *sed hoc falsum: ergo et illud unde sequitur*.

² Respicitur Aristotelica definitio infiniti, supra pag. 764, nota 3.

³ Hic in tribus primis fundamentis.

⁴ Vat. cum cod. cc *finitum*. In ed. 4 legitur sic: *Et propter hoc dixerunt aliqui, quod [essentia divina] non est infinitum simpliciter, sed infinitum nobis*.

⁵ Libr. I. de Fide orthod. c. 4. In textu cit. pro *dicitur* plures codd. *est*; aliqui codd. omittunt *dicitur* nec pro eo substituunt aliud verbum.

⁶ Quaest. praeced. — Paulo inferius pro *actu* in Vat. habetur *actus*, et dein omittitur *vere*.

⁷ Libr. I. de Fide orthod. c. 9. — Post verba *consonum rationi* in cod. M largum habetur additamentum, quod ex iis quae postea sequuntur, confectum videtur, paucis tantum additis. Additur igitur: Vel melius ad praedictorum intelligentiam notandum, quod in quaestione, in qua est multiplicitas nominis, prius oportet secundum artem distinguere, quam aliquid asserere vel negare. Intelligendum ergo, quod infinitum dupliciter dicitur, scilicet privative et negative. Secundum quod dicitur pri-

vative, sic privat actum et relinquit aptitudinem, et hoc modo dicitur infinitum, quod est natum finiri, non tamen est finitum, et sic sonat in incompletionem, ut materia dicitur infinita; secundum autem quod dicitur negative, sic simpliciter removet finem seu finitatem. Sed hoc dupliciter habet intelligi secundum duplicem acceptionem finis: dicitur enim finis terminus, finis complementum, et ideo infinitum dicitur vel per abnegationem finis complementi, et sic dicitur malum infinitum, vel per abnegationem finis termini, et hoc dupliciter potest esse secundum duplicem terminum: est enim terminus secundum quantitatem materialem, et est terminus secundum quantitatem spiritualement. Prima dicitur quantitas molis, secunda dicitur quantitas virtutis. Infinitum igitur per abnegationem termini circa quantitatem molis semper dicit aliquam incompletionem aliquo modo vel actu vel potentia, quia dicit recessum a simplici quantitate; talis enim quantitas non simul stat cum simplicitate in eodem et secundum idem, et tale infinitum nunquam est actu, sed solum potentia, actu autem finitum. Infinitum vero per abnegationem termini circa quantitatem virtutis non dicit aliquam imperfectionem, sed summam perfectionem, quia non repugnat simplicitati, immo non potest esse nisi in summe simplici; et tali modo Scripturae auctoritas et fidei confessio ponunt infinitatem sive immensitatem in ipso Deo simplicissimo.

⁸ Sensus est: infinitum, quia est vocabulum compositum ex particula negativa *in* et verbo *finitum*, dupliciter considerari potest, et secundum particulam negativam, et secundum verbum.

Conclusio 2. infinitum dicitur in materia et in genere substantiae et in aliis generibus; et hoc modo non cadit in Deo, quia ipse est perfectissimus. Alio modo finis dicitur *terminus*, sicut finis agri, et sic infinitum dicitur quod caret termino et statu. — Et hoc potest esse dupliciter secundum *negationem*, quia potest intel-
 A parte ne-
 gationis.
 Conclusio 3. ligi *privative* et *negative*: *privative*, quia non *habet* terminum, sed tamen *natum est* habere, propter hoc quod habet esse limitatum; et hoc modo dicit *incompletionem*, et non est in Deo. Alio modo *negative*, quod *non habet* terminum nec *est natum*
 Conclusio 4. habere; et hoc modo ponitur in Deo propter summam immensitatem¹.

Solutio op-
 positorum.
 1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod infinitum est passio quantitatis; dici potest, quod sicut nomen *quantitatis* extenditur ad quantitatem *virtutis*, similiter nomen *infiniti*. Quantitas autem *virtutis* non tantum attenditur quantum ad opus, sed etiam quantum ad nobilitatem valoris; et hoc patet, quia, ut dicit Augustinus², « in spiritualibus idem est maius et melius ».

2. Ad illud quod obiicitur, quod est unum ita, quod non est aliud; dicendum, quod aliquid comparari ad multa potest esse dupliciter: aut secundum comparisonem *causalitatis*, aut secundum comparisonem *identitatis*. Comparari ad multa sub ratione *causalitatis* hoc convenit infinito, quia infinitum; sed secundum rationem *identitatis*, non. Unde quia infinitum, ideo se extendit ad multa³, sed non sequitur, quod sit multa. Unde si essentia vel potentia comparetur secundum rationem *identitatis* ad res, neutra est plurium; unde nec potentia divina est aliae potentiae, nec essentia aliae essentiae; si⁴ secundum rationem *causalitatis*, sic convenit et

potentiae et essentiae. Nam sicut potentiae convenit facere plura, sic essentiae in pluribus esse.

3. Ad illud quod obiicitur, quod est finitum summae veritati; dicendum, quod haec⁵ est duplex: *Distinctio*
 aut enim est finitum summae veritati, quia *veritas iudicat*, ipsum esse finitum, aut quia non *excedit eius comprehensionem*. Primo modo non est Deus sibi finitus, sed infinitus; vere enim scit, se esse infinitum. Secundo modo est finitus, quia se non excedit, cum sit infinitus; et sic non valet argumentum, et est ibi fallacia *secundum quid et simpliciter*: si non excedit infinitum: ergo est finitum simpliciter.

4. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum non finit; dicendum, quod infinitum per *privationem perfectionis* non finit; sed infinitum per *negationem limitationis* habet rationem finiendi, quia, cum sit summum, in ipso est omnis status: in hoc enim infinitas non repugnat simplicitati nec complemento.

5. Ad illud quod obiicitur, quod comprehenditur; dicendum, quod non comprehenditur per *inclusionem*, comprehenditur autem per *perfectam* *visionem*, *dilectionem* et *tentionem*, et hoc a parte *comprehendentis* et non *comprehensi*; et ideo, quia perficitur⁶, requiescit, quamvis ultra non attingat. *Notandum*

6. Quod ultimo obiicitur, solutum est; obiicit enim de infinito, secundum quod dicitur *privative*; sed prout dicitur de Deo, non dicit *privationem* secundum *rem*, sed solum quantum ad *modum significandi*; et respondet ei summa positio⁷. Nihil enim dicitur immensum, nisi quod habet summam et perfectissimam actualitatem et nihil coarctans et determinans. Unde etsi videatur dici *privative*, tamen secundum veritatem *excludit* omnem privationem.

SCHOLION.

1. Opinionem secundam in respons. positam S. Doctor mitius censurat quam primam, quia error, ut videtur, potius in perverso modo loquendi, quam in pravo intellectu consistere potest (cfr. ad 3. 4, et supra d. 35. q. 5. ad 1.). — Solut.

ad 2. militat contra pantheismum. Alex. Hal. (S. p. I. q. 6. m. 4. ad 3.) in eodem sensu dicit, « quod aliquid non debet dici finitum, quia *sit hoc et non aliud*, sed quia *terminatur ad aliud*, vel *est propter aliud*, vel quia *perficitur ab alio* ».

¹ De hac duplici acceptione infiniti cfr. Aristot., III. Phys. text. 63. seqq. (c. 6.), et V. Metaph. text. 24. (IV. c. 16). De discrimine, quod est inter negationem et privationem, cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*, et IV. Metaph. text. 4. nec non V. text. 27. (III. c. 2, et IV. c. 22.). — Paulo superius pro *quod habet esse limitatum* cod. T *quod dicit esse limitatum*.

² Libr. VI. de Trin. c. 8. n. 9: Quae non mole magna sunt, hoc est maius esse quod est melius esse. — Solutionis sententia haec est: quantitas virtutis non tantum attenditur in effectu sive opere relate ad magnitudinem exteriorem, sed etiam relate ad intrinsecam nobilitatem et essentialem valorem; unde divina essentia, cui competit quantitas virtutis, quia nobilissima est, erit et infinita.

³ Codicibus nec non ed. 4 refragantibus, Vat. ideo transformavit in *in Deo*, et dein post *ad multa* prosequitur: *quia*

potentia vel essentia eius comparatur ad multa, ex hoc tamen non sequitur etc.

⁴ Pro *si* Vat. cum aliquibus mss. *sed*.

⁵ Scilicet propositio. — Aliquanto inferius pro *Secundo modo est finitus* plures codd. perperam *Secundo modo est infinitus*. Circa finem solutionis ante *non excedit* interiecit *si*, auctoritate codd. A R T. — Cfr. supra d. 19. p. I. q. 4. ad 3.

⁶ Id est, quia comprehendens completur et satiatur. Cfr. supra d. 4. a. 3. q. 2. ad 2. — Vat. cum nonnullis codd. *quia perficitur res secundum suam capacitatem, quiescit, quamvis ultra non attingat*. Alii codd. non pauci sic: *quia perficitur res, quiescit, quamvis etc.* Nostra lectio, quae est accuratior, deprompta est ex codd. B D.

⁷ Pro *positio* Vat. cum cod. cc *potentia*. Paulo post pro *unde etsi videatur* multi codd. *Unde si dicatur*; incongrue.

S. Thom. (S. I. q. 7. a. 1. ad 3.) eandem objectionem solvit ex hoc principio, quod *esse Dei est per se subsistens*, non receptum in aliquo; et ideo distinguitur ab omnibus aliis, licet sit infinitum.

II. Praeter laudatos: S. Thom., S. I. q. 7. a. 1., S. c. Gent., I. c. 43. — B. Albert., I. Sent. d. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Henr. Gand., S. a. 44. q. 1. 2.

QUAESTIO III.

Utrum divina potentia possit in effectum actu infinitum.

Tertio quaeritur de infinitate divinae potentiae quantum *ad opus*, utrum videlicet divina potentia possit in effectum actu infinitum. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Potentia se habet proportionaliter ad opus, unde tanta potentia potest in tantum opus: ergo et maior in maius, et infinita actu in infinitum actu.

2. Item, omnis potentia, quae operatur ex se tota, si est infinita, producit infinitum, cum opere-
tur ex tota sua virtute; sed divina potentia, cum sit simplicissima, se tota operatur: ergo videtur, quod producat effectum infinitum. Si tu dicas, quod hoc non potest esse propter defectum et limitationem ipsius effectus; *contra*: frustra est potentia, quae non reducitur ad actum; unde et Philosophus¹ dicit, quod frustra est potentia activa, cui non respondet passiva: ergo aut potentia divina frustra est infinita, aut ei respondet effectus infinitus et potentia passiva infinita.

3. Item, omnis potentia potest se ipsam manifestare, ergo divina potentia, cum sit infinita, potest suam infinitatem manifestare; sed infinitas non manifestatur nisi in effectum infinito: ergo etc. Si tu dicas, quod manifestatur in productione Filii et Spiritus sancti; tunc obicitur, quod Spiritus sanctus habet potentiam infinitam: ergo potest ipsam manifestare, sed non in productione personae infinitae: ergo in productione creaturae.

4. Item, omne possibile ponibile in esse; sed Deus potest producere infinita: ergo infinita produci est possibile, ergo ponibile. Sed « possibili posito in esse, nullum accidit inconveniens² »: ergo posito, quod Deus faciat infinita, nullum accidit inconveniens.

Sed Deus potest omne illud quod non est inconveniens posse vel facere: ergo Deus potest facere, quod sint infinita actu.

5. Item, appelletur A omne creabile; tunc quaero: A aut est finitum, aut infinitum. Si finitum, et Deus non potest nisi A: ergo non potest nisi finita: ergo potentia eius est finita. Si infinitum, et Deus potest facere A: ergo potest facere aliqua actu infinita.

6. Item, « continuum est divisibile in infinitum³ »; quaero, utrum Deus possit reducere potentiam continui ad actum. Si non potest: ergo potentia continui excedit potentiam Dei; quod est absurdum, quia tunc potentia divina esset finita. Si eam potest reducere ad actum omnino; sed hoc non est, nisi cum est actu divisum in partes infinitas: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Quod non possit in effectum⁴ *intensione* infinitum⁴, videtur, quia infinito simpliciter nihil est maius: ergo si producit effectum infinitum, tunc ergo illo nihil est maius: ergo Deus non est maior. Si ergo hoc est summae nobilitatis in Deo, quod nihil possit ei aequari, producere talem effectum est contra nobilitatem divinae potentiae: ergo etc.

2. Item, omne quod est actu infinitum, est summe simplex. Nam si est aliqua compositio, tunc est ibi coarctatio et limitatio. Si ergo Deus producit effectum infinitum, illud est simplicissimum; sed in simplicissimo idem est essentia, bonitas et potentia: ergo si effectus est infinitus in potentia et bonitate, ergo summum bonum, ergo non bonum propter aliud, ergo non bonum propter Deum: ergo nec a Deo, quia *universa propter semetipsum operatus est Dominus*⁵, et idem est finis, quod et primum

¹ Propositiones istae: *frustra est potentia, quae non reducitur ad actum*, et: *frustra est potentia activa, cui non respondet passiva*, fundantur in definitionibus, quas Aristot. praebet tum de *frustra*, tum de *potentia* activa et passiva. *Frustra* et vanum Philosophus, libr. II. Phys. text. 62. (c. 6.) docet esse id quod ordinatum est ad aliquem finem, quem non consequitur. Et I. de Caelo et Mundo, text. 32. (c. 4.), ubi tractat de corporibus in movendo se invicem impredientibus, quae frustra esse docet, adiungit: « frustra enim calceamentum hoc dicimus, cuius non est calceatio », sive ut in ed. Firmin-Didot legitur: « frustra enim calceum eum dicimus esse, cuius usus non est ». Quod autem ad potentiam activam et potentiam passivam attinet, sic eas definit V. Metaph. text. 17. (IV. c. 12.), et IX. text. 2. (VIII. c. 1.), ut in definitione unius inclusa sit definitio alterius. Cfr. supra pag. 757, nota 6.

² Cfr. supra pag. 674, nota 5. Pro *sed possibili posito* Vat. perperam *sed ponibili posito*. Quoad primam huius argumenti propositionem lectorem revocamus ad illud Aristot., Rhetor. ad Alexandrum, c. 1: Possibilia sunt omnia, quaecumque fieri possunt.

³ Aristot., III. Phys. text. 1. et 69. (c. 1. et 7.), VI. text. 15. (c. 2.), et I. de Caelo et Mundo, text. 2. Idem docet August., II. de Gen. ad lit. c. 4. n. 8, et XI. de Trin. c. 10. n. 17.

⁴ Intellige effectum infinitae perfectionis; unde intensione infinitum pertinet ad infinitum secundum essentiam.

⁵ Prov. 16, 4. — De propositione immediate subsequenti: *idem est finis* etc. cfr. Aristot., XII. Metaph. text. 37. (XI. c. 7.). — Pro *quod et primum principium* cod. V *quod est primum et principium*.

principium. Ergo si est infinitus, non est a Deo: ergo non est effectus; et sic patet etc.

3. Item, si Deus potest in effectum actu infinitum; quaero a te, utrum possit in aliud. Si non: ergo in agendo amittit potentiam, et sua potentia agendo debilitatur. Si ergo potest in effectum alium consimilem illi, esto quod faciat; ponatur ergo. Isti duo effectus sunt consimiles in natura, ergo sunt in eodem genere: ergo si sunt in eodem genere¹, tunc habent aliquod in plus, in quo *conveniunt*, et aliqua propria, per quae *differunt*; ergo exceduntur ab aliquo, et arctantur per aliquod. Sed omnia talia sunt finita: ergo etc.

4. Item, quod non possit facere infinita actu, ostenditur, quia non sunt *plura* infinitis: ergo si produceret infinita actu, non posset producere plura: ergo Deus est² impotens. Sed nihil potest facere Deum impotentem: ergo etc.

5. Item, ubi est infinitas actualis secundum *numerus*, ibi deficit status et ordo et distinctio³; sed divina sapientia non patitur, Deum aliquid facere sine modo et mensura: ergo etc.

CONCLUSIO.

Potentia divina potest facere infinitum in potentia, sed nullatenus infinitum in actu.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex est infinitum, scilicet in *actu* et in *potentia*⁴. Infinitum in *potentia* Deus potest facere et facit; infinitum in *actu* non potest facere nec facit. Non potest, inquam, facere, quia nec convenit *sibi*, nec convenit *creaturae*.

Sibi non convenit: cum enim summe bonus sit, non potest aliquid facere nisi bonum, et ita non⁵ potest facere nisi rem ad se ordinatam. Quoniam igitur *ordo* praesupponit *numerus*, et *numerus* praesupponit *mensuram*, quia non ordinantur ad aliud nisi numerata, et non numerantur nisi limitata; ideo necesse fuit, Deum facere omnia in *numero*, *pondere* et *mensura*⁶, nec aliter facere potuit nec potest, nec infinitum nec infinita in actu.

Ratio est etiam, quia hoc nullo modo convenit *creaturae*. Infinitum enim in *actu* est actus purus,

alioquin, si aliquid haberet de limitatione et arctatione, esset finitum; sed quod est actus purus, est *suum esse* per essentiam, et nihil tale accipit esse ab alia essentia nec ex nihilo. Si igitur creatura, eo ipso quod creatura, aliunde est et ex nihilo, nullo modo potest esse actus purus, nullo modo potest esse infinita. — Et si non potest esse *una* infinita, nullo modo possunt esse infinitae secundum *numerus*, quia necesse est, illas plures ad aliquam unam creaturam reduci; sed infinita ad finitum reduci, est impossibile: patet ergo etc. Et quod ad aliquod finitum necessario reducuntur, patet: quia necesse est ponere ordinationem in creaturis, non tantum ad Deum, sed etiam ad se invicem⁷.

Summa ergo responsionis est, quia non *debet* Deum facere creaturam, quin *ordinem* habeat et *mensuram*; et ratio est *ex parte creaturae*, quia necesse est, omnem creaturam esse limitatam, eo quod ex nihilo, et eo ipso quod composita est.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod potentia tanta potest in tantum effectum sive opus; dicendum, quod est opus *operans* et opus *operatum*⁸: opus *operans*, ut creare, opus *operatum*, ut creatura. Dicendum ergo, quod opus *operans* est infinitum, sicut ipse Creator, sed opus *operatum* necesse est esse finitum. Quod ergo obiicitur, quod opus proportionatur potentiae; si intelligatur de opere *operante* sive de actione generaliter, verum est; si autem intelligatur de opere *operato*, non habet veritatem, nisi cum causa et effectus se habent per univocationem⁹ et sunt unius generis; hoc autem non est hic.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus operatur ex tota potentia; dicendum, quod agens ex tota potentia quoddam agit per *naturam*, et hoc agit tantum quantum potest, et tantum quantum ipsum est; ubi est productio similis. Quoddam agit per *deliberationem* et *voluntatem*, et tale non agit nisi, secundum ordinem et quantum vult: unde ex eadem potentia facit magnum et parvum; et sic agit Deus. — Ad illud quod obiicitur, quod frustra est potentia, quae non reducitur ad actum; verum est de potentia, quae completur¹⁰ in actu; sed divina potentia non completur per actum, et ideo non est frustra, etiamsi non habeat potentiam *passivam*

¹ Vat. praetermittit propositionem *ergo si sunt in eodem genere* (homoioteuton), et dein pro *in plus* (cfr. supra pag. 348, nota 5.) substituit *superius*. Aliquanto superius pro *Si ergo potest* ed. 1 *Si vero potest*, et mox post *consimilem illi* cod. V subiicit *effectui*.

² Codd. V X Y et ed. 1 *esset*.

³ Cfr. Aristot., III. Phys. text. 41. (c. 5.).

⁴ Aristot., III. Phys. text. 56. (c. 6.).

⁵ Cod. T *nec*.

⁶ Sap. 11, 21: Sed omnia in mensura et numero et pondere disposuisti. — Cfr. etiam supra d. 19. p. II. q. 4, et d. 20. a. 2. q. 1.

⁷ Cfr. Aristot., XII. Metaph. text. 52. (XI. c. 10.). — Paulo superius Vat. cum cod. cc omittit *necessario*, et paulo inferius loco *responsionis* exhibet *rationis*.

⁸ Locutio *opus operans* et *opus operatum* significat hic ipsam agentis actionem et effectum actionis.

⁹ Sive sunt *univoca*. Etenim causa univoca est illa quae producit effectum sibi in specie similem; cui opponitur causa aequivoca. — Paulo superius Vat. verbis *si intelligatur de opere operante* praemittit *respondeo*, et in fine solutionis pro *unius generis* cum cod. cc ponit *eiusdem generis*.

¹⁰ Ed. 1 addit *et perficitur*. Subinde pro *in actu* Vat. cum cod. cc *per actum*.

correspondentem. Tamen illa propositio intelligitur non habere veritatem in potentia, quae potest¹ infinita, si intelligatur quod omnino reducatur ad actum; reducitur tamen et reduci potest *secundum partem*; et ideo non est frustra.

3. Ad illud quod obiicitur, quod divina potentia, cum sit infinita, debet suam infinitatem manifestare in infinito effectui; dicendum, quod Deus suam infinitatem manifestat in infinito *secundum potentiam*, sicut patet, quia, sicut supra² monstratum est, interminabilis duratio manifestat virtutem infinitam. In infinito autem *secundum actum* non potest manifestari *simpliciter*, quia non decet, sed *proportionaliter*, quia ens in infinitum excedit non-ens; et tamen Deus ex nihilo facit ens, inter quae est distantia infinita³.

Unde cum divina potentia dicatur infinita tripliciter: *durationis aeternitate*⁴, *virtutis immensitate* et *effectuum generalitate* sive *numerositate*; *prima* manifestatur per infinitum duratione, quod est finitum actu, infinitum in potentia; *secunda* per creationem de nihilo, ubi est distantia infinita propter omnimodam improportionem; *tertia* manifestatur partim per *positionem*⁵, partim per *privationem*, quia tot fecit et adhuc potest in plura, et non tot fecit, quin adhuc possit in plura; tamen hoc manifestatur alia infinitate duplici manifesta. Et ita patet, quod non oportet, quod sit infinitum actu.

Potest tamen dici, sicut tactum est⁶, quod virtus Patris manifestatur in productione Verbi, et per consequens tota virtus divina, cum virtus Filii et Spiritus sancti sit una, et aequales sint in virtute.

4. Ad illud quod obiicitur de possibili, quod potest poni; dicendum, quod est possibile a potentia *infinita*, et possibile secundum potentiam *finitam*. Possibile secundum potentiam *finitam* potest poni, quia omnino potest esse ad actum reducta⁷; sed possibile secundum potentiam *infinitam* non potest

poni, quia semper est in *reducendo*, et nunquam *secundum* in *reductum esse*.

5. Ad illud quod obiicitur, quod A appelletur omne creabile; esto⁸. Quod quaerit, utrum A sit finitum, vel infinitum; dico, quod infinitum, sed non est infinitum actu, sed potentia; et ideo non sequitur, quod si Deus possit A, quod possit in actu infinitum. Et si dicatur: ponatur, quod Deus faciat A; dicendum, quod non est ponibile, ratione praedicta.

6. Ad illud quod quaeritur, utrum possit potentiam continui reducere ad actum; dicendum, quod sicut potentia in continuo *passiva* infinita est ad divisionem, sic in Deo *activa* infinita. Unde sicut continuum potest *dividi* in infinitum, tamen impossibile est, quod totaliter *sit divisum*, alioquin non esset infinitum; sic *dividere in infinitum* est possibile ad actum *reducere*⁹; sed, sicut impossibile est divinam potentiam terminari, ita impossibile est, quod sit in *termino divisionis*. Unde Deus potest potentiam continui *reducere* ad actum, quia potest esse in *reducendo*¹⁰ et semper in *reducendo*, ita quod nunquam plus se extendat potentia quam divina actio: sed tamen continuum nunquam potest esse in *reductum esse*, sicut nec Deus in *reduxisse*.

Concedendum ergo, quod impossibile est, esse *Epilogus.* aliquid actu infinitum nisi solum Deum et eius potentiam. Et hoc est quod dicit Hugo de sancto Victore¹¹: «Sicut aeternitatem Dei non aequat tempus, nec immensitatem locus; sic nec sapientiam sensus, nec bonitatem virtus, nec potentiam opus». Unde quando dicitur, quod Deus potest facere infinita, notatur infinitas circa *potentiam*, non circa *opus*. Unde aliqui distinxerunt hanc: continuum potest dividi in infinitum, quia illa determinatio¹² potest determinare hoc verbum *potest*, vel hoc verbum *dividi*. Tamen quocumque modo distinguatur, semper intelligendum est, infinitatem actualem esse proprium solius Dei.

¹ Cod. A hic interiecit *in*, codd. L O *esse*, Vat. cum cod. cc *habere*.

² Hic q. 1.

³ Cfr. supra q. 1. ad 4.

⁴ Pro *aeternitate* non pauci codd. *interminabilitate*. Paulo ante Vat. cum cod. cc voci *tripliciter* praefigit *hoc est*.

⁵ Pro *positionem* Vat. cum cod. cc *potentiam*. Mox pro *quia tot fecit* codd. G K S T V X Y Z etc. *quia tot facit*, et similiter pro *et non tot fecit* cod. W *et non tot facit*. Paulo post pro *tamen hoc* cod. Y *tamen haec*. In fine propositionis loco *manifestata*, ut in Vat. legitur, auctoritate codd. A H T cc ee posuimus *manifesta*.

⁶ In argumento 3. ad opposit.

⁷ Vat. *reductum*. Lectio nostra, pro qua multi militant codd., confirmatur et explicatur lectione cod. V: *quia omnino potest illa potentia esse ad actum reducta*.

⁸ Pro *esto* Vat. *et*, et paulo ante *quod ponitur* pro *quod obiicitur*.

⁹ Sensus est: Sicut continuum potest dividi in infinitum potentia, sic actio dividendi, si exerceretur, semper foret in dividendo. — Vat., paucis faventibus codd., sic: *dividere in infinitum est possibile, ad actum reducere impossibile. Et sicut impossibile est* etc., lectio non falsa. — Cfr. Aristot., III. Phys. text. 59. seq. et 69. (c. 6. seq.).

¹⁰ Accipias in *reducendo* in sensu passivo et referas ad *potentiam continui*, ut sensus sit: quia potentia continui potest esse in reduci. — Verba *et semper in reducendo* desiderantur in cod. T.

¹¹ Libr. I. de Sacram. p. II. c. 22, ubi in textu originali post *sapientiam* adiicitur *eius*. Paulo ante pro *esse aliquid*, quam lectionem ex cod. X restituimus, Vat. incongrue *quod sit aliquid*.

¹² Id est: in infinitum. — Paulo inferius post *potest* cod. Y hic bene addit *et sic concedebant*, ac dein post *dividi* aequè bene subiicit *et sic negabant*.

SCHOLION.

I. Apud omnes constat, non posse creari infinitum secundum *essentiam*. Quod autem infinitum in *aliquo genere*, sive secundum *quantitatem* vel *continuum* (magnitudinem) vel *discretam* (numerus), sive secundum *intensionem*, sive secundum *durationem* creari possit, Nominales ut probabile propugnare volebant, quibus quoad *durationem* etiam quidam ex schola S. Thomae et Scoti assentiebant. — Sed S. Bonav. cum magis probatis Scholasticis multis rationibus contrariam senten-

tiam invicte comprobat. — Responsio et solut. ad 2. 3. 4. 6. plura attentione digna continet.

II. S. Thom., S. I. q. 7. a. 3; de Verit. q. 2. a. 10. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 4. 5. 6. — Henr. Gand., de hac et seq. q. S. a. 35. q. 5. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 2. — Biel, hic q. 1. in fine, et d. 44. q. 1. in fine; II. Sent. d. 1. q. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum ratio divinae potentiae se extendat ad infinita.

Quarto et ultimo quaeritur de infinitate divinae potentiae quantum ad *rationem operandi*, et quaeritur, utrum ratio operandi¹ se extendat in infinitum. Et quod sic, videtur:

Argg. pro
parte affir-
mativa.

1. Quia quidquid Deus potest, rationabiliter potest; sed potest infinita: ergo rationabiliter potest infinita. Et si hoc, ergo ratio operandi ipsius potentiae se extendit ad infinita.

2. Item, sicut se habet *ratio sciendi* ad scientiam, ita *ratio producendi* ad potentiam; sed quia divina scientia est infinita, ideo habet in se rationes infinitas cognoscendi²: ergo cum divina potentia sit infinita, similiter et rationes producendi habet infinitas.

3. Item, *ratio operandi* in Deo non est aliud quam bonitas et sapientia; sed sapientia et bonitas est infinita: ergo et ratio operandi³.

4. Item, *ratio operandi* in Deo non est aliud quam Deus sive divina essentia, quidquid dicatur⁴ illa ratio; sed divina essentia est infinita: ergo et ratio operandi.

Pro parte
negativa.

CONTRA: 1. Potentia se extendit ad opera secundum exigentiam rationis — nihil enim omittit de his quae ratio exigit — si ergo *ratio* se extendit ad infinita, ergo videtur, quod divina potentia producat infinita, quod falsum est.

2. Item, *ratio operandi* est ipsa ars et dispositio; sed dispositio non est nisi finitorum: ergo ratio operandi non est nisi finitorum⁵.

3. Item, *ratio operandi* est ipsa divina iustitia, quia *universae viae Domini misericordia et veritas*⁶; sed iustitia non est nisi finitorum: ergo videtur, quod ratio operandi similiter.

4. Item, obiicitur de praescientia, quae similiter est ratio operandi et est in plus quam potentia, quia respectu malorum; et tamen non est respectu infinitorum. Si tu dicas, quod *dispositio* vel *praescientia* vel *iustitia* non complectitur plenam rationem, per quam potest operari divina potentia⁷; contra: si non totam complectitur, ergo divina potentia sine his potest rationabiliter operari: ergo possibile est, Deum operari praeter dispositionem, praeter iustitiam et praeter praescientiam. Sed nullus talis operatur sapienter nec recte: ergo etc. Restat igitur, quod totam complectitur rationem.

Replicatur

CONCLUSIO.

Ratio operandi in Deo respectu actus, qui est posse, accipitur in habitu et se extendit ad infinita; respectu actus, qui est facere, accipitur in actu et est finita secundum divinam dispositionem.

RESPONDEO: Sicut dicit Magister in littera⁸, aliqui voluerunt dicere, quod *ratio* divinae potentiae est finita. Et ex hoc voluerunt divinam potentiam limitare, tum quia nihil potest facere nisi ex optima

Opinio quorundam.

¹ Vat. loco verborum *et quaeritur, utrum ratio operandi*, quae suppressit, ponit *an*; cod. cc *si*.

² Cfr. supra d. 35. q. 5.

³ Cod. T *producendi*.

⁴ Vat. cum edd. 4, 5 *dicat*.

⁵ Cod. M *nisi respectu finitorum*. — Vat. hoc argumentum tertio loco ponit.

⁶ Psalm. 24, 10.

⁷ Dispositio enim et praescientia et iustitia respiciunt tantum ea quae erunt, eorumque tantum rationem continent, non autem eorum quae possent esse, ad quae tamen divina potentia se extendit.

⁸ Hic c. 1. — Paulo post mendum Vat. *ratione* exhibentis pro *ratio* correximus auctoritate codd. et edd. 1, 2, 3.

ratione, nec dimittere, tum quia nihil potest facere nisi praesciens, nihil nisi iuste: et ideo cum haec finitorum sint, ut puta eorum quae facit, dixerunt, divinam potentiam non posse alia, quam quae facit.

Probatur. — Sed haec positio est erronea, sicut ostendit Magister in littera, quia nobilitati divinae potentiae derogat eius immensitatem limitando: et dicitur fuisse Magistri Potri Baalardi¹. Ratio autem huius stultae positionis fuit, quia nescierunt distinguere *rationem potentiae* nec *actus eius*. Actus enim potentiae duplex est: unus per modum habitus, scilicet *posse*, alius per modum actus, scilicet *operari*.

Quando ergo quaeritur, utrum ratio divinae potentiae sit infinita; dicendum, quod sicut duplex est actus, ita² dupliciter potest accipi ratio. Respectu enim actus, qui est *posse*, accipitur ratio in habitu, scilicet divina scientia et divinae bonitatis condecencia; et haec ratio se extendit ad infinita, quemadmodum et ipsa potentia respectu actus, qui est *posse*. Respectu vero actus, qui est *facere*, accipitur ratio in actu, scilicet divina dispositio sive praescientia et meritorum exigentia. Nihil enim facit³, nisi quod disponit; nihil etiam retribuit, nisi secundum quod merita exigunt, quando retribuit; nullam rem gubernat nec regit aliter, quam natura eius sive iustitia naturalis exigit.

Et secundum hanc distinctionem patet responsio ad primo quaesitum et ad rationes inductas: quaedam enim procedunt secundum unam viam, quaedam secundum aliam.

3. 4. Ad illud quod postea obicitur de *iustitia*, dicendum, quod iustitia, secundum quod dicitur condecencia divinae bonitatis et potestatis, sic est *generalis ratio*, quae complectitur totum posse; sed in quantum connotat exigentiam a parte meritorum, sic non complectitur totum *posse* nec totum *agere*; in quantum vero connotat condecencia bonitatis respectu cuiuslibet temporis⁴ in actu, sic complectitur *agere*, sed *posse* non. *Dispositio* similiter et *praescientia agere* complectuntur, sed non *posse*; sed *agere* est respectu *finitorum*, sicut et illa sunt, sed *posse* est respectu infinitorum.

Quod ergo obicitur tunc, quod Deus potest sine eis rationabiliter operari; dicendum, quod falsum est nec sequitur ex illo. Quamvis enim Deus possit plura, quam velit, tamen non potest operari sine voluntate; quoniam nihil potest *facere*, quin possit velle, sic et praescire et disponere. Necesse est enim, potentiam⁵ exsequentem illis adaequari, scilicet dispositioni et voluntati, sed non oportet de potentia ut potente: ideo non sequitur, quod possit facere sine illis.

SCHOLION.

I. Abaelardus cum aliis concessit quidem, potentiam divinam *in se* et *ad intra* esse infinitam, sed quoad *rationem* operandi ad extra (quae est aliquid quod est intra Deum) voluit divinam potentiam limitare. Contra hunc errorem Magister in tota hac distinctione disputat, et diffuse etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 2. § 1. 2. — Aliis rationibus motus, Wicleffus peiorem errorem docuit, scil. quod Deus non possit facere alia, quam facit; cum quo fere conveniunt plurimi illi philosophi antiqui et recentiores, qui Deum in operibus ad extra

non libere, sed ex necessitate naturae agere, temere docuerunt. Contra multiplices hos errores haec responsio optime servire potest. Tota vis argumentationis stat in distinctione *rationis* operandi secundum actum *primum* et *secundum*.

II. Alex. Hal., loc. cit. — Scot., I. Sent. d. 44. q. unica, et Report. hic q. 2, et d. 44. q. 1. — S. Thom., (quoad principia) S. I. q. 25. a. 5; S. c. Gent. II. c. 26. 27. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 7. — Durand., hic q. 5. — Biel, hic q. 1.

¹ Sive Abaelardi, cuius opinionem vide in eius Introd. ad Theolog. libr. III. n. 5. — Similem opinionem profert Aristot., IX. Metaph. text. 5. (VIII. c. 3.): Sunt autem quidam, ut Megarici, qui dicunt, tunc solum posse [aliquem], cum agat; cum vero non agat, non posse: ut puta eum qui non aedificat, aedificare non posse, sed aedificantem, cum aedificat.

² Vat. cum cod. cc subiicit *etiam*, et mox post *Respectu* Vat. inserit *enim*, quam particulam codd. et sex primae edd. incongrue ponunt post *accipitur*, quod paulo post sequitur. — Locutionem subinde occurrentem *divinae bonitatis condecencia* intellige illud quod decet divinam bonitatem, praecise in se consideratam. Locutio ipsa sumta est ex Anselm., Proslog. c. 10:

Cum vero parvis malis, iustum est, non quia illorum meritis; sed quia bonitati tuae condecens est.

³ Ed. 4 adiicit *Deus*, et dein cum cod. M (in marg.) pro *nihil etiam* habet *nulli etiam*. Loco *disponit*, quod verbis *nihil etiam* praecedit, cod. R *disposuit*. Mox pro *quando retribuit* codd. V X *quod retribuatur*. Post *retribuit* Vat. interserit *quia*. Dein locutio *iustitia naturalis* non in sensu morali accipienda est, sed tantum ut circumlocutio quaedam explicativa pro *natura*.

⁴ Id est omnium quae in tempore fiunt. — Pro *temporis* Vat. *operis*.

⁵ Codd. V X post *potentiam* inserunt *ut*. Paulo ante pro *sic et* Vat. cum cod. cc *sicut et*.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de responsione Magistri, qua dicit: *His autem respondemus, duplicem verborum intelligentiam aperientes*; unde scilicet veniat duplicitas huius¹: *non potest Deus, nisi quod iustum est*: quod hoc verbum *est* potest significare iustitiam, quae *est*, vel iustitiam, quae *esset*, si Deus faceret. Hoc enim nihil videtur, quia, si dicatur: iustum est hoc fieri, intelligitur iustum esse ut *nunc*. Similiter in proposito.

Tres radices
multiplici-
tatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod distinctio Magistri est rationabilis. Ratio autem huius multipliciter est, quod hoc verbum *est* potest dicere praesens ut *nunc*, vel *simpliciter*, et ita iustitiam, quae *nunc est*, vel quae *esset*, si res fierent². Potest autem multiplicitas assignari a tribus: primo a ratione *attributi*; sicut enim hoc verbum *currit*, per se dictum, dicit praesens ut *nunc*, sed quando additur determinatio, potest stare pro praesenti *simpliciter*, ut puta si dicatur de equo iacente in stabulo: iste equus bene currit; ita potest esse de hoc verbo *est* ratione eius quod additur *bonum et iustum*. Aliter potest assignari a parte ampliationis³ huius verbi *potest*, quia si ampliatio huius verbi *potest* totum dictum respiciat, ita quod implicatio cadat sub ampliatione, ita dicit praesens *simpliciter*. Si autem cadat extra, sic dicit praesens ut *nunc*; et secundum hoc accipitur duplex sensus, quem Magister assignat. Tertio modo potest assignari ratio a parte

eius quod est *nisi*, quia potest teneri *exceptive*, vel *consecutive*⁴. Si *exceptive*, tunc stat actus sive exceptum pro praesenti ut *nunc*, et est sensus: non potest Deus, nisi quod iustum est, id est, nihil potest Deus praeter hoc quod est iustum. Vel potest teneri *consecutive*; et tunc necesse est, quod hoc verbum *est* teneatur *simpliciter*, quia regula est, quod termini in conditione⁵ ampliantur ad omne tempus; et tunc est sensus: non potest Deus nisi quod iustum est, id est, nisi sit iustum; et sic ampliatum ibi ad omne tempus. Ex quacumque tamen causa accipiat locutio, vere multiplex est.

DUB. II.

Item quaeritur de hac expositione Magistri: *Poterat per potentiam, sed non per iustitiam, quia iustitia stat ibi pro voluntate*. Videtur enim male dicere, quia nihil potest Deus facere, quod non possit velle: ergo si iustitia Dei est voluntas, omne quod potest simpliciter, potest de iustitia, et e converso. -- Item, « possibili posito in esse, non sequitur impossibile⁶ »: si ergo Deus poterat per potentiam Loth subvertere sive comburere; ponatur. Tunc quaero: aut hoc fuit iustum, aut non. Si sic: ergo poterat per iustitiam; si non: ergo fecit contra iustitiam, ergo inique; quod est omnino impossibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod *iustitia* non stat ibi pro voluntate divina *simpliciter* considerata — sic enim poterat *velle* quod⁷ et poterat *facere* —

¹ Scilicet propositionis. Pro *huius* Vat. *huiusmodi*, quae et deinde post *iustum est* interiicit *Si dicas*. Immediate post pro *quod* codd. V X *quia*, et mox pro *quae esset* plurimi codd. cum ed. 4 *quae efficit*.

² Sic et Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 2. § 4. ad 4: Ad primum quod dicit, quod Deus non potest facere, nisi quod bonum et iustum est; distinguendum: hoc verbum *est* potest copulare praesens *indeterminatum* sive in *habitu*, vel praesens ut *nunc* sive in *actu*. Primo modo vera est, et sensus est: Deus non potest facere, nisi quod bonum et iustum esset, si faceret. Secundo modo falsa est, et est sensus: non potest facere, nisi quod bonum et iustum est *nunc*. — Paulo superius pro *quod hoc verbum* aliqui codd. ut T X *quia hoc verbum*, et immediate post *si res fierent* pro *Potest autem multipliciter assignari* codd. Y aa bb *Ratio autem huius multipliciter potest assignari*, pro quo non pauci alii codd. cum ed. 4 brevius *Potest assignari*. Post pauca voce *attributi* significatur *quod iustum est*.

³ Ad rem B. Albert. hic dicit in princ. dist.: « In hac enim locutione ponitur hoc verbum *potest*, quod habet vim ampliandi et ponitur circa Deum ut potentem, et hoc quod

dico *iustum et bonum est fieri* cadit sub hoc verbo *potest*, sicut materia, in qua terminatur actus illius potentiae, quam copulat verbum *est*: ergo duplex locutio, scil. quod potest intelligi, quod prius cadat sub verbo habente vim ampliandi [*potest*], antequam restringatur... et tunc ly *est* non copulabit praesens tempus, sed confusum respondens potentiae; et tunc vera est sub sensu, quem ponit Magister: non potest Deus etc., i. e. non potest facere, nisi quod bonum et iustum esset, si fieret. Si autem econtra iustum et bonum intelligatur restringi prius a verbo *est* ad praesens bonum et iustum, tunc falsa est locutio, quia tunc sequeretur, quod nihil posset facere Deus, nisi quod modo iustum et bonum est fieri ». Fere iisdem verbis S. Thom., hic circa lit., hoc dubium solvit. Eadem distinctio recurrit infra d. 44. a. 1. q. 4. in fine corp. quaest. — Pro *implicatio cadat* ed. 4 *implicatum cadat*.

⁴ Cfr. opusculum cui titulus: Parvorum logicalium (Petro Hispano adscriptum) c. de coniunctione *Nisi*.

⁵ Pro *conditione* cod. V *conditionali*, scil. propositione.

⁶ Cfr. supra pag. 674, nota 5. — De Loth cfr. Gen. 19, 12. seqq.

⁷ Pro *quod* Vat. *quia*.

sed stat ibi pro voluntate *pensante merita* et vo-
lente retribuere secundum merita. Et quoniam Loth
non meruerat submergi cum illis peccatoribus, non
poterat iuste submergi, quantum fuit de exigentia
meritorum. Nihilominus tamen poterat Deus hoc fa-
cere, quia ex hoc laudem suam et Loth utilitatem
poterat elicere, cum non sit malum secundum se
vere¹ iustum affligere; potest enim hoc Deus facere
ad bonum suum. — Et per hoc patet responsio ad
illud quod *obicit*. Posito enim, quod hoc factum
fuerit, ponitur etiam, fuisse iustum quantum ad
condecentiam, licet non quantum ad *merita*. Con-
tra enim exigentiam meritorum Deus potest facere et
facit: Ieremiae vigesimo², Glossa: « Quod facere
cogitabam propter iustitiam, non feci propter cle-
mentiam ».

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Hoc verbum
debet non proprie convenit Deo, nisi forte dicatur
ex promisso*. Videtur enim male dicere, quia, sicut
qui debet ex *commisso* obligatur, ne incurrat in-
gratitudinem, ita qui debet ex *promisso*, si non
reddit, incurrit falsitatem: ergo Deus vere est obli-
gatus: ergo et vere et proprie est debitor.

RESPONDEO: Dicendum, quod debitum ex *com-*
misso est debitum proprie, quia praeit voluntatem;
velit enim nolit, obligatus est³ qui accepit benefi-
cium, si necessario eget beneficio. Debitum autem
ex *promisso*, quod est merae liberalitatis, est de-
bitum, quod sequitur largitatem promittentis; et
ideo secundum rem plus habet de ratione gratiae
quam debiti; et hoc modo Deus est debitor, primo
modo non. Ex sua enim liberalitate *promittit*, ut
alliciat, sed nihil recipit. Unde obsequia nostra non
acceptat propter indigentiam; ideo *ratio debiti*, se-
cundum quod obligationem dicit, proprie in Deo
non cadit. Si autem abutamur nomine, ut *debitum*
sonet in condecentiam bonitatis Dei, sic recipitur
in Deo⁴.

¹ Pro *vere* Vat. cum cod. cc *iure*.

² Haec citatio, *Ieremiae vigesimo*, quae in Vat. deest,
invenitur in codd. et ed. 1; sed Glossa, quae ex S. Hieronymo
in hunc locum affertur, non convenit cum Glossa a S. Bonav.
hic citata. Haec sunt enim verba Glossae apud Hieronymum:
« Qui pauper est spiritu... cum fuerit vindictam a Domino con-
secutus, Dominum laudat in spiritu et se de manu pessimorum
erutum gloriatur. Hoc autem totum fit non nostro merito, sed
eius gratia, qui pauperem liberavit nec habet divitias super-
biae corrueutis, sed humilitatem pauperis liberati ». Marra, in
suo Comment. anecdoto, verba a Bonav. ut verba Glossae ci-
tata in Glossa ordinaria ad Gen. 19, 22. haberi vult; sed ibi
non inveniuntur; at in eadem Glossa ad Ionam 2, 9. legitur: Deus
natura misericors paratus est, ut salvet per clementiam, quos
salvare non potest per iustitiam. — Quid verbum *condecentia*
significet, quod paulo ante occurrit, vide supra pag. 775, nota

S. Bonav. — Tom. I.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *eadem
ratione manente, potuit alia facere et ista dimit-
tere*. Videtur enim hoc esse falsum, quia Augusti-
nus⁵ dicit, quod « alia ratione conditus est homo,
alia ratione conditus est equus »: ergo alia et alia
ratione fiunt opposita: ergo eadem ratione manente,
non potuit facere oppositum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister vocat
hic *rationem* voluntatem Dei aequissimam: et sicut
dictum est supra⁶, quod quia Deus novit omnia,
ideo potest scire opposita sine innovatione scientiae,
ita etiam et de voluntate. Unde non intelligitur *vo-*
luntas mutari, quando Deus potest velle quod non
vult, sed aliquod *volitum* ad ipsam *comparari*,
ipsa una et eadem et immutabili remanente, sed alio
modo comparata sive ad aliud et aliud. Et ita intel-
ligit Magister⁷.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Haec autem
quaestio de praescientia facile determinari potest
per ea quae superius dicta sunt*; per quid deter-
minatur superius dictum? Videtur enim argumen-
tatio necessaria. Si enim⁸ Deus nihil potest operari,
nisi illud praesciat; et non praescit, nisi quae facit:
ergo etc.

Et dicendum est ad hoc, quod Deus potest
praescire plura, quam *praescit*, sicut potest plura
operari. Unde huiusmodi solutio est, quod praescien-
tia Dei potest *esse* alicuius, cuius non est, et ita
Deus potest facere illud; et alicuius *non esse*, cuius
est, et ita Deus potest illud non facere; et nunquam
ponitur aliquid facere sine praescientia. Et hoc ma-
nifestum est, quod non est necessarium, Deum
praescire quod praescit; si enim hoc esset, tunc
impossibile esset, Deum aliud facere, quam illud
quod facit. Et hic est error manifestus⁹.

2. et dub. seq. — De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 21.
m. 2. § 1; B. Albert., hic a. 3; S. Thom., hic q. 2. a. 2;
Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

³ Ed. 1 *obligatur*.

⁴ Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 2. § 1. ad 3; Petr. et
Richard., hic circa lit.

⁵ Libr. 83 Qq. q. 46. n. 2. — In fine objectionis pro *op-*
positum Vat. cum paucis codd. *opposita*.

⁶ Dist. 39. a. 2. q. 2; d. 40. a. 2. q. 1. ad 4; d. 41. a. 2.
q. 2. — Mox post *ita etiam* cod. Y bene supplet *intelligen-*
dum est.

⁷ Cfr. infra d. 44. a. 2. q. 1. et d. 45. a. 2. q. 1. Porro
cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 2. § 2; et Petr. a Tar., hic
circa lit., quo loco etiam duo sequentia dubia solvuntur.

⁸ Vat. cum cod. cc *ergo pro enim*.

⁹ Cfr. supra q. 4, et d. 39. a. 1. q. 3.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *An putas, quod non possum rogare Patrem etc.* Videtur enim illud non bene dictum, quia aut Pater *volebat* dare, aut *non*. Si *volebat*, et Christus non *volebat*: ergo in voluntate discordabant; si autem *nolebat*, et Christus poterat petere: ergo poterat a voluntate Patris discordare, ergo peccare; quod est contra veritatem aperte.

RESPONDEO: Dicendum, quod Pater *nolebat* dare, et Christus *nolebat* petere; sed Pater poterat velle, et Christus similiter petere, et ita non discordare. Tunc autem discordantia esset, si Christus posset petere, et Pater non posset velle. Quomodo autem Deus possit aliquid velle, quod non velit, supra habitum est¹.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Nunquid dicendum est, non potuit Iudam suscitare in mente?* Ex hoc videtur, quod Deus possit salvare Iudam: ergo pari ratione damnare Petrum. *Contra: Iustus est, et negare se ipsum non potest*²: ergo nec facere contra institiam. *Si tu dicas*, quod hoc non potest; *contra*: posset Deus destruere omnia quae fecit, quod maius est: ergo multo fortius hoc potest.

RESPONDEO: Aliqui distinguunt hic potentiam Dei dupliciter, dicentes, Deum posse aut de potentia *absoluta*, et sic potest Iudam salvare et Petrum damnare; aut de potentia *ordinata*, et sic non potest. *Improbatur.* — Sed haec distinctio non videtur esse conveniens, quia nihil potest Deus, quod non possit ordinate. *Posse enim inordinate facere est non posse*, sicut *posse peccare et posse mentiri*. Unde nec potentia *absoluta* nec *ordinata* potest mentiri³.

Aliter dicunt alii, quod potest *salvare* Iudam, *Solutio 2.* sed non *damnare* Petrum, quia *misericordia eius*

*super omnia opera eius*⁴, et *misericordia super-exaltat iudicium*; et *salvare Iudam* esset super-abundantis misericordiae, sed *damnare Petrum* esset crudelitatis maximae. — Sed tamen, cum Deus summe iustus sit et summe misericors, sicut non potest facere contra misericordiam, sic nec contra institiam.

Ideo aliter dicunt alii, quod Deus *neutrum* potest, et hoc non derogat eius potentiae, quia utrumque esset iniustitia et inordinatio, revocare quem finaliter damnavit, et qui finaliter damnari meruit. Nec est simile de Traiano, quia Deus sic disposuerat ad honorem Sanctorum et suum, aliqua specialia facere; et ideo mors illa Traiani et damnatio, licet secundum causas inferiores finalis videretur, secundum tamen divinam dispositionem et consilium aliter erat⁵. — Sed tamen quis hoc audeat dicere, quin Deus de Iuda hoc disponere potuerit, quod disposuit de Traiano? et quin generaliter possit omnibus facere quod probatur fecisse uni? Et iterum, Augustinus⁶ dicit, quod Deus ipsi diabolo bonam voluntatem posset dare.

Et propter hoc dicendum, quod, quando quaeritur, utrum Deus posset salvare Iudam et damnare Petrum, dicendum, quod aut loqueris *salvis meritis*, aut *non salvis*. Si *salvis meritis*, sic dico, quod non posset. Hoc enim idem est dicere et quaerere, ac si quaereretur, utrum posset iudicare iniuste; quod quidem absque dubio Deus non potest. Si autem intelligatur *non salvis meritis*, sic absque dubio posset salvare Iudam, auferendo per gratiam peccata et demerita et dando merita. Petro autem non potest dare merita mala; sed tamen, sicut liberaliter dedit gratiam et naturam, potest auferre utrumque et alterum tantum; et tunc Petrus posset peccare et Deus aeternaliter punire. Sicut enim Deus liberaliter⁷ dedit bonam voluntatem Petro, ita etiam liberaliter *conservat*, similiter et *naturam*. Et sic patent obiecta.

¹ Hic dub. 4, et d. 40. a. 2. q. 1. ad 4.

² Epist. II. Tim. 2, 13.

³ Distinctionem ipsam inter potentiam *absolutam* et *ordinatam* S. Doctor non improbat. Nam ipse hanc distinctionem facit II. Sent. d. 7. p. I. a. 1. q. 1. ad 1; et Breviloq. p. I. c. 7. docet: «Potentiam *ordinatam* contingit tripliciter dici: vel secundum actum, vel secundum aptitudinem ex parte creaturae, vel secundum aptitudinem ex parte solius virtutis increatae. Quod possibile est potentiae primo modo dictae, est non tantum possibile, sed etiam actuale. Quod secundo modo et non primo, est possibile simpliciter, licet non actuale. Quod autem tertio modo, et non primo modo vel secundo, est possibile Deo, sed impossibile creaturae. Quod autem nullo praedictorum modorum est possibile, sicut illud quod directe repugnat ordini secundum rationes et causas primordiales et aeternas, simpliciter est impossibile». S. Doctor hoc loco modum tantum impugnat, quo haec distinctio ab aliquibus intelligebatur et applicabatur, quod etiam ex solutione huius dubii colligi potest, quae mox sequitur.

⁴ Psalm. 144, 9, ubi Vulgata *miserationes* pro *misericordia*. Altera citatio est ex Iac. 2, 13.

⁵ In legenda seu vita S. Gregorii, a Ioanne Diacono conscripta (habetur inter opera S. Gregorii), narratur libr. II. c. 44, Deum, lacrymis S. Gregorii motum, imperatorem Traianum; propter idololatriam damnatum, ab inferis revocasse. De hac re cfr. nostra Prolegomena pag. LXIV, col. 1.

⁶ Vel potius colligi potest ex Fulgentii libr. de Fide ad Petrum, c. 3. n. 32-34, qui liber olim sub Augustini nomine circumferebatur. Cfr. II. Sent. d. 7. p. I. a. 1. q. 1, ubi S. Bonav. in solvenda quaestione: An affectus vel voluntas daemonis rectificari possit, ad librum cit. recurrit. — Paulo superius pro *hoc disponere* Vat. cum cod. cc *hac dispositione*, et deinde voci *omnibus* praefigit *de*.

⁷ Vat. omittit verba *dedit gratiam* et sequentia usque ad *liberaliter*. Aliquanto superius inter verba *utrum posset* codd. aa bb intericiunt *Deus*. — Dubium hic tractatum solvant etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 2. § 1; B. Albert., hic a. 3; S. Thom., hic q. 2. a. 2. ad 5; Richard., hic q. 7. et circa lit.

DISTINCTIO XLIV.

CAP. I.

*An Deus possit facere aliquid melius, quam facit,
vel alio vel meliori modo.*

Nunc illud restat discutiendum, utrum melius aliquid Deus¹ possit facere, quam facit. Solent enim illi scrutatores dicere, quod ea quae facit Deus, non potest meliora facere, quia si posset facere et non faceret, invidus esset et non summe bonus. Et hoc ex simili astruere conantur. At enim Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum²: «Deus quem genuit, quoniam *melio-rem* se generare non potuit — nihil enim Deo melius — generare debuit *aequalem*. Si enim voluit et non potuit, infirmus est; si potuit et noluit, invidus. Ex quo conficitur, aequalem genuisse filium». A simili volunt dicere, quod si potest Deus rem meliorem facere, quam facit, invidus est. — Sed non valet huius similitudinis inductio, quia filium genuit de substantia sua; ideoque, si posset gignere aequalem et non gigneret, invidus esset. Alia vero, quae non de substantia sua facit, meliora facere potest.

Verum hic ab eis responderi depono, cur dicant, rem aliquam sive etiam rerum universitatem, in qua maior consummatio expressa est, non posse esse meliorem, quam est: sive ideo, quia summe bona est, ita ut nulla omnino boni perfectio ei desit, sive ideo, quia maius bonum, quod ei deest, capere ipsa non valeat. Sed si ita summe bona dicitur, ut nulla ei perfectio boni desit, iam creatura Creatori aequatur. Si vero ideo non potest melior esse, quia bonum amplius, quod ei deest, capere ipsa non valeat; iam hoc ipsum *non posse* defectionis est, non consummationis; et potest esse melior, si fiat capax melioris boni, quod ipse potest qui eam fecit. Potest ergo Deus meliorem rem facere, quam faciat. Unde Augustinus super Genesim³: «Talem potuit Deus hominem fecisse, qui nec peccare posset nec vellet; et si talem fecisset, quis dubitat, eum meliorem fuisse»? — Ex praedictis constat, quod potest Deus et alia facere, quam facit, et quae facit meliora ea facere, quam facit.

Post haec considerandum est, utrum *alio modo* vel *meliori*, quam facit, possit ea facere quae facit. Si *modus* operationis ad *sapientiam opificis* referatur, nec alius nec melior⁴ esse potest. Non enim potest facere aliquid aliter vel melius, quam facit, id est alia sapientia vel maiori sapientia; nihil enim sapientius

potest facere, quam facit. Si vero referatur *modus* ad *rem ipsam*, quam facit Deus, dicimus, quia et alius et melior potest esse *modus*. Et secundum hoc concedi potest, quia ea quae facit, potest facere melius et aliter, quam facit, quia potest quibusdam meliorem modum existendi praestare, et quibusdam alium. Unde Augustinus in decimo tertio libro de Trinitate⁵ dicit, Augustinus. quod fuit et alius *modus* nostrae liberationis possibilis Deo, qui omnia potest; sed nullus alius nostrae miseriae sanandae fuit convenientior. Potest igitur Deus eorum quae facit, quaedam alio modo meliori, quaedam alio modo aequae bono, quaedam etiam minus bono facere, quam facit; ut tamen *modus* referatur ad qualitatem⁶ creaturae, non ad sapientiam Creatoris.

CAP. II.

Utrum Deus semper possit omne quod potuit.

Praeterea quaeri solet, utrum Deus semper possit omne quod olim potuit. Quod quibusdam non videtur dicentibus: Potuit Deus incarnari et potuit mori et resurgere, et alia huiusmodi, quae modo non potest. Potuit ergo quae modo non potest, et ita habuit potentiam, quam modo non habet. Unde videtur eius potentia imminuta. — Ad quod dicimus, quia sicut⁷ omnia semper scit, quae aliquando scivit, et semper vult, quae aliquando voluit, nec unquam aliquam scientiam amittit, vel voluntatem mutat, quam habuit: ita omnia semper potest, quae aliquando potuit, nec unquam aliqua potentia sua privatur. Non est ergo privatus potentia incarnandi vel resurgendi, licet non possit modo incarnari vel resurgere. Sicut enim potuit olim *incarnari*, ita et potest modo *incarnatus esse*, in quo eiusdem rei potentia monstratur. Ut enim olim scivit, se resurrecturum, et modo scit, se resurrexisse, nec est alia scientia illud olim *scivisse*, et hoc modo *scire*, sed eadem omnino; et sicut voluit olim resurgere, et modo resurrexisse, in quo unius rei voluntas exprimitur; ita potuit olim *nasci* et *resurgere*, et modo⁷ potest *natus fuisse* et *resurrexisse*; et est eiusdem rei potentia. Si enim posset modo *nasci* et *resurgere*, non esset idem *posse*. Verba enim diversorum temporum, diversis prolata temporibus et diversis adiuncta adverbis, eundem faciunt sensum⁸, ut *modo* loquentes dicimus: iste potest *legere* hodie, *cras* autem dicemus: iste potest *legisse*, vel potuit *legere* heri, ubique⁹

¹ Edd., excepta I, omittunt *Deus*, refragantibus codd. Paulo post codd. AB post *si posset* addunt *meliora*. Deinde codd. ABDE a *simili* pro *ex simili*.

² Quaest. 50. (cfr. II. contra Maximin. c. 7.). — Vat. cum pluribus edd. et codd. ACE omittit *generare* ante *debuit*; cod. B et ed. I *genuit* pro *debuit*.

³ Ad lit. XI. c. 7. n. 9. — Immediate ante Vat. et aliae edd., excepta I, refragantibus codd. *facit* pro *faciat*.

⁴ Vat. aliaeque edd., excepta I, repetunt *modus*, contradicentibus codd.

⁵ Cap. 10. n. 13; secundum sensum.

⁶ Vat. et aliae edd. addunt *operis*, *id est*, refragantibus codd. et ed. I.

⁷ Vat. cum plurimis edd. addit *ipse*.

⁸ De hac opinione Magistri cfr. Comment. hic c. 2. q. unica.

⁹ Codd. et edd. I, 5 *ubi*.

unius rei monstratur potentia. Si autem diversis temporibus loquentes eiusdem temporis verbis et adverbis utamur, dicentes *hodie*: iste potest legere hodie, et dicentes *cras*: iste potest hodie legere; non idem, sed diversa dicimus eum posse. Fateamur igitur, Deum semper posse quidquid semel potuit, id est habere omnem illam potentiam, quam semel habuit, et illius omnis rei potentiam, cuius semel habuit; sed non sem-

per posse facere omne illud, quod aliquando potuit facere; potest quidem facere aut fecisse quod aliquando potuit. Similiter quidquid voluit, et vult, id est, omnem quam habuit voluntatem et modo habet; et cuiuscumque rei voluntatem habuit, et modo habet; non tamen vult *esse* vel *feri* omne, quod aliquando voluit esse vel fieri, sed vult *fuisse* vel *factum esse*. Ita et de scientia Dei dicendum est.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLIV.

De potentia Dei in comparatione ad modum sive qualitatem rerum.

Nunc illud restat discutiendum, utrum melius etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra¹ egit Magister de potentia in comparatione ad possibile secundum *substantiam* et *quantitatem*; hic tertio agit de potentia quantum ad *modum* sive *qualitatem* rerum. Et haec pars habet duas partes. In *prima* Magister agit de potentia quantum ad qualitatem possibilium, quae quidem est maior et minor bonitas. *Secundo*, quantum ad qualitatem potentiae, quae quidem est immutabilitas, ibi: *Praeterea quaeri solet, utrum Deus etc.*

Prima pars habet duas. In prima quaerit, utrum Deus mundum potuerit facere meliorem². In

secunda, utrum res, quas facit, possit facere meliori modo sive alio modo, et hoc ibi: *Post haec considerandum est etc.*, ubi agit quantum ad modum.

Praeterea quaeri solet, utrum Deus etc. Haec est *secunda* pars, ubi quaerit de divinae potentiae immutabilitate, quaerens, utrum Deus possit quidquid potuit, et habet haec pars duas. In prima ostendit, quod non possit quidquid potuit, et hoc facit opponendo³. In secunda vero contrarium asserit in solvendo, ibi: *Ad quod dicimus, quod sicut omnia semper scit.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quaeritur de modo sive qualitate divinae potentiae. Et circa hoc quaeruntur principaliter duo.

Primo quaeritur, utrum Deus mundum potuerit facere meliorem.

Secundo quaeritur de immutabilitate divinae potentiae, utrum quod semel potest Deus, semper possit.

Circa primum quaeruntur quatuor.

Primo quaeritur, utrum Deus potuerit facere mundum meliorem quoad substantiam partium integrantium.

Secundo, utrum potuerit ipsum facere meliorem quoad partium integrantium proprietates.

Tertio quaeritur, utrum potuerit facere mundum meliorem quantum ad ordinem partium.

Quarto, utrum potuerit facere mundum antiquiorem.

¹ Dist. XLII. et XLIII.

² Vat. *utrum Deus potuerit aliquid melius facere, quam facit.*

³ Vat. sic: *In prima quaerit, utrum Deus semper possit omne quod olim potuit, et opponit, quod non possit.*

ARTICULUS 1.

De possibilitate mundi melioris.

QUAESTIO 1.

Utrum Deus potuerit mundum facere meliorem quoad substantiam partium integrantium.

Quod autem potuerit facere mundum meliorem quoad substantiam partium integrantium, ostenditur sic.

1. Partes integrantes mundum sunt finitae bonitatis et intensive et extensive; sed omni finito potest aliquid maius et melius cogitari; sed Deus plus potest facere, quam homo possit intelligere¹; ergo etc. Si tu dicas, quod mundus non potuit amplius capere; hoc non solvit, quia Deus facit capacitatem: ergo maiorem potuit capacitatem dare, cum eius potentia sit infinita.

2. Item, suprema creatura in universo est finita, ergo distat a Deo in infinitum; sed in distantia infinita est ponere gradus infinitos: ergo ultra bonitatem creaturarum est intelligere creaturas gradus bonitatis habentes, et ex his potuit integrari mundus: ergo etc.

3. Item, constat, quod Deus potuit facere mundum ex partibus maioribus mole, ut caelum amplius sive latius et terram latiore: ergo si potuit facere maius mole, eadem ratione et maius virtute: et si hoc, ergo simpliciter melius.

4. Item, materia secundum se totam capax est formae nobilissimae, ut patet: si ergo Deus dare potuit quod natura materiae potuit capere, ergo potuit dare toti materiae et omnibus partibus perfectionem formae nobilissimae, ut puta rationalis naturae: ergo potuit facere mundum, qui constaret ex solis substantiis rationalibus. Et si hoc, tunc mundus haberet omnes partes secundum substantiam meliores: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus in tertio libro de Libero Arbitrio²: «Quidquid in vera ratione melius tibi occurrerit, scias fecisse Deum tanquam bonorum omnium conditorem; non esse autem, quod vera

ratione cogitas, non potest. Neque enim tu potes aliquid melius in creatura cogitare, quod creaturae artificem fugerit». Ergo non potest aliqua creatura nobilis cogitari, quae non sit de constitutione mundi.

2. Item, Augustinus duodecimo Confessionum³: «Duo fecisti, Domine, unum prope te, aliud prope nihil», scilicet angelicam creaturam et materiam primam; sed non potest maior ambitus cogitari quam a propinquitate Dei ad nihil: ergo non potuit fieri mundus, qui natus esset amplecti plures naturas rerum: ergo non potuit mundus fieri melior quantum ad capacitatem. Sed constat, capacitatem illam non esse vacuum quantum ad aliquem gradum, alioquin nec mundus perfectus esset, nec universum perfectum dici posset: ergo nec iste plus capere, nec alius capacior potuit fieri.

3. Item, materia prima est creata in omnimoda possibilitate et in perfecta obedientia respectu Creatoris⁴: ergo si capacitas ipsius materiae attenditur secundum suam possibilitatem et obedientiam, quam habuit ad Deum, et in summa possibilitate et in summa obedientia est creata, ergo mundus quantum ad capacitatem non potuit fieri melior. Si ergo dedit Deus unicuique, quantum capax erat, ergo nullo modo potuit fieri melior.

4. Item, quantumcumque creatura fiat bona, necesse est esse finitam: ergo necesse est aliquando ponere statum, ita quod creatura nullo modo possit fieri melior, in nullo derogando divinae potentiae; sed qua ratione statur in aliqua specie creaturae, statur in suprema specie creaturae spiritualis: nulla igitur creatura vel species potest illa fieri nobilior. Et «si optimum in genere est melius optimo in alio, et simpliciter hoc illo melius⁵», ergo, si optimum in universo est optimum omnis creaturae,

¹ Cfr. supra d. 42. q. 3. arg. 4. pro parte affirmativa.

² Cap. 5. n. 13. In textu Augustini hic plures propositiones omissae sunt; ipse bene illustratur infra in corp. quaest. his verbis: quod nulla essentia nobilior potest cogitari esse in hoc mundo rationabiliter [sive, ut in ipso textu habetur, vera ratione], quae non sit ibi.

³ Cap. 7. n. 7. — Paulo inferius post *ambitus* in cod. Q (in marg.) additur *vel distantia*.

⁴ Sive in perfecta potentia tum passiva tum obedientiā relate ad Creatorem. — Paulo inferius pro *non potuit* ed. 1. *nec potuit*.

⁵ Aristot., III. Topic. c. 2, de eligibilioribus agens ait: «Amplius si hoc simpliciter illo melius, etiam omnino optimum eorum quae in hoc, melius eo quod in altero optimum; ut si melior est homo quam equus, etiam optimus homo optimo equo melior. Et si optimum optimo melius, etiam simpliciter

quae possit esse creatura, et simpliciter mundus iste est ita bonus, quod eo non potest fieri melior.

CONCLUSIO.

Deus potuit facere alium mundum meliorem quoad substantiam partium, sed hunc mundum tantum secundum accidentalia meliorem et maiorem.

RESPONDEO: Dicendum, quod excessus bonitatis

Distinctio. substantialis in rebus potest attendi dupliciter: aut quantum ad *essentiarum* nobilitatem et gradus, et sic dicitur, quod species hominis melior est et nobilior specie asini; aut quantum ad esse, prout cernit *additionem* sive augmentum, sicut dicitur, quod marca¹ auri melior est uncia, non quia nobiliorem habet formam vel essentiam, sed quia plus habet de auri substantia ac per hoc de bonitate et valore.

Quando ergo quaeritur, utrum Deus potuerit mundum facere meliorem quantum ad *substantiam* partium; si tu intelligas de excessu quantum ad *primum* modum, quod mundus constaret ex melioribus et nobilioribus *essentiis*, dico, quod *idem* mundus, qui est nunc, non potuit fieri melior, quia non

Conclusio 1. esset iste, sed *alius*; sicut, si iste qui factus est homo, fuisset factus asinus², non esset ille qui est. Quia tamen posse eius non est arctatum nec limitatum, non video, quare non potuisset mundum facere meliorem hoc genere melioritatis.

Conclusio 2. Si autem intelligas quantum ad *secundum* modum, sic dico, quod non solum *aliud*, verum

Conclusio 3. etiam *hunc* potuit facere meliorem, sicut et maiorem. Et si fecisset, non esset alius; sicut posset facere, quod iste puer esset ita magnus ut gigas, et plus haberet de substantia et virtute, et tamen non esset alius, quam est.

Concedo ergo rationes probantes, quod Deus simpliciter potuit *aliud* mundum quantum ad substantiam partium fecisse meliorem, et etiam *hunc* quantum ad magnitudinem partium et virtutem, non tamen quantum ad *essentiarum* nobilitatem

hoc illo melius: ut si optimus homo optimo equo melior, et simpliciter homo simpliciter equo melior». Quae verba Averroes ita exponit: quia quod simpliciter praestantius est alia re, quod in hoc illo genere est primum nobilitate, nobilius est primo secundum nobilitatem in altero genere, v. g. si homo sit simpliciter nobilior equo, id quod est primum secundum hominum nobilitatem, praestantius est secundum nobilitatem ipso equo. Et e contra, si primum nobilitate in hoc genere fuerit nobilius primo alterius generis, hoc itaque genus est nobilius illo altero genere. — Pro *in genere* Vat. *in uno genere*.

¹ Marca, ut explanat Du Cange in Gloss. mediae et infimae latinitatis, est pondus, quod appendit bessem librae regiae, qua negotiatores et pigmentarii et alii utuntur, omnesque omnino, qui appensas merces venditant... Apud nos igitur Marca duplicata libram efficit, quae dividitur in 16 uncias; uncia vero

maiorem. Et hoc vult Augustinus dicere in praemissa auctoritate de Libero Arbitrio³, quod nulla essentia nobilior potest cogitari esse in hoc mundo rationabiliter, quae non sit ibi. Nam si cogites, meliores esse partes, hoc est aut secundum *totum*, aut secundum *partem*: si secundum *totum*, iam non istum mundum cogitas, sed alium; si secundum *partem*, tunc ergo tollis ordinem et perfectionem de hoc mundo: ut si cogites, quod Deus fecisset lunam ita lucidam, ut est sol, vel terram sicut caelum, non rationabiliter cogitas, quia perimis universum. «Non enim essent omnia, si essent aequalia⁴». Et hoc est quod dicit Augustinus de Libero Arbitrio: «Non est vera ratio, sed invida infirmitas, cum aliquid melius faciendum fuisse cogitaveris, iam nihil aliud inferius fieri velle, tanquam si, perfecto caelo, nolles terram factam esse, utique omnino inique cogitares».

Et sic patet, ultimo obiectum ad primam partem⁵ esse sophisticum, pro eo quod hoc non competeat universo, ut materia secundum se totam perfecta esset forma nobilissima.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium per auctoritatem Augustini de Libero Arbitrio, iam patet responsio, quia intelligit de hoc mundo, et de melioritate secundum essentiam, ut patet ex textu⁶.

2. Ad illud quod obicitur, quod summa distantia est in universo; dicendum, quod *prope Deum* potest dupliciter intelligi, scilicet quantum ad immediatam *receptionem* et conversionem in Deum, aut quantum ad summam *imitationem* et assimilationem. Primo modo est natura angelica prope Deum, simpliciter loquendo; sed secundo modo non nisi in *comparatione*, quia magis est dissimilis quam similis, et plus deficit quam exprimit, immo infinitis gradibus distat⁷; et ideo maior propinquitas est nobis cogitabilis et Deo possibilis, quamvis nunc non sit.

3. Ad illud quod obicitur, quod materia est creata in omnimoda possibilitate; dicendum, quod possibilitatem obedientiae Deus in nulla creatura complet totaliter, quia hoc est secundum omnimodum imperium Creatoris, sed complet capacitatem et

subdividitur in 8 drachmas vel 24 scrupulos seu denarios etc. — Paulo ante pro *sicut* cod. M *ut cum*, Vat. *sic*.

² Pro *asinus* Vat. et ed. 1 *Angelus*, omnibus codd. contradicentibus. Paulo superius Vat. cum cod. cc omittit *melioribus et*, et paulo inferius verbo *mundum* praemittit *aliud*, nonnullis codd. suffragantibus.

³ Vide hic 1. arg. ad opposit.

⁴ August., libr. 83 Qq. q. 41. — Textus sequens habetur loc. cit. c. 5. n. 13, ubi tamen in originali ultimum verbum *cogitares* desideratur.

⁵ Scilicet in fundam.

⁶ Paulo ante in fine corp. quaest. allato. — Pro *textu* ed. 1 *contextu*.

⁷ Cfr. supra d. 35. q. 1. ad 2.

Ad 4. fu-
mentu

Solutio
positoru

Distinctio

Notandum

Repetitio
confirmatio.

possibilitatem, ut disponitur per aliquas¹ dispositiones. Et sic Deus complet materiam, quia eius capacitatem debitis dispositionibus limitavit et illis formas completivas et perfectivas adiunxit, ita quod nihil dimisit incompletum. Quis tamen audeat dicere, quin Deus nobilius disponere et nobilioribus formis perficere posset, secundum suae sapientiae et potentiae infinitatem? Quod ergo dicitur: dedit unicuique bonitatis² quantum erat capax: hoc intelligitur de capacitate, non prout dicit *longinquam possibilitatem* et obedientiam respectu Creatoris, sed prout cum hoc dicit *dispositionem* et exigentiam; et hanc constans est Deum potuisse maiorem facere.

4. Ad illud quod obiicitur, quod in creaturis necesse est stare: dicendum, quod sicut *numerus*

semper habet statum in actu, tamen nunquam est dare statum aliquem, ultra quem divina potentia non possit se extendere: sic intelligendum est in *magnitudine molis et bonitatis*, quod³ quantumcumque sit in creatura, status est semper, quia finita: et bene agit Deus hucusque, ita quod non agit amplius, sed quin possit amplius, nunquam est dare, ut credo. Et ideo, si alium mundum meliorem hoc fecisset, adhuc erit ultra quaerere, quare non fecit meliorem, cum possit, et sic procedendo ulterius; et ideo talis quaestio est irrationalis⁴, et solutio non potest dari nisi haec, quia voluit, et rationem ipse novit. Attamen si non fecit, nemo potest arguere, quia hoc totum, quod fecit, fuit gratia: nec erat aliqua exigentia, ratione cuius possit poni in eo fuisse invidia.

SCHOLION.

I. Seraphicus de perfectione divinarum operum (sive mundi) sub distinctis quaestionibus prae ceteris antiquis Scholasticis accurate disputat. Cum autem universae creaturae quoddam totum, ex partibus integrantibus constitutum, sive quendam, ut dicunt, organismum exhibeant, respici potest tum ad bonitatem partium *in se* sive absolutam, tum ad earum bonitatem *quoad ordinem in finem* sive respectivam; quae distinctio explicatur hic dub. 2. et q. 2. De bonitate *absoluta* (quam vocat S. Doctor «melius simpliciter») praecipue agitur in qq. 1. 2; de bonitate in ordine *ad finem* in q. 3.

II. Mundum non posse fieri meliorem ex parte causae *efficientis*, *exemplaris* et *finalis* nec ex parte *modi* agendi, manifestum est, et probatur ab Alexandro Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 2. et a S. Thom., S. I. q. 25. a. 6. ad 1. Sed dubitatur, utrum ipse mundus, *in se spectatus*, possit esse melior; et haec quaestio secundum S. Doctorem (hic in corp.) potest vel intelligi de *eodem* hoc mundo, vel de *alio possibili* et a Deo creabili. Et iterum intelligi potest vocabulum *melius* quoad perfectionem partium mundi vel *essentialem*, vel *accidentalem*. His factis distinctionibus, cum sententia communi eliditur systema

Optimismi, quod defendit inter alios Leibnitijs. — Argumentum autem 4. in fundam. ab ipso S. Bonaventura notatur ut sophisticum. — In solutione ad 4. negatur, aliquam creaturam habere posse *ultimum* gradum perfectionis, ita ut sit in ea *status*, ultra quem non possit esse maior perfectio. Consentiant S. Thom. (loc. cit.) alique. Aliter sentiunt Scotus (III. Sent. d. 13. q. 1.), Durand. (hic q. 2. et d. 43. q. 1.) et, ut videtur, Henr. Gand. (Quodlib. 5. q. 22.). Plura de hac re, speciatim de perfectione Christi et B. Virginis Mariae, vide hic dub. 3, et supra d. 47. p. II. q. 4.

III. Alex. Hal., de hac et seqq. qq. S. p. I. q. 21. m. 3. a. 1-7. — Scot., de hac et seq. q. Report. hic q. 2. — S. Thom., de hac et seqq. qq. hic q. 1. a. 1. 2. 3; S. I. q. 25. a. 6. — B. Albert., de hac et seq. q. hic a. 2; S. p. I. tr. 49. q. 77. m. 3. a. 1. 2. 3. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 1. — Richard. a Med., de hac et seqq. qq. hic q. 1. 4. 3. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 4. — Durand., hic q. 1. 2. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 1. 2. — Biel. de hac et seq. q. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum mundus potuerit fieri melior quantum ad proprietates partium integrantium.

Secundo quaeritur, utrum mundus potuit fieri melior quantum ad partium integrantium *proprietates*. Et quod sic, videtur.

1. Isaiae trigesimo⁵: *Erit lux lunae sicut lux*
ndamento. *solis, et lux solis sicut lux septem dierum*; hoc

erit: ergo potest esse, ergo Deus potuit condere, et ita de aliis corporibus; et si hoc, essent utique res meliores: ergo etc.

2. Item. Augustinus super Genesim ad litteram. et Magister adducit hanc auctoritatem⁶: «Potuit,

¹ Vat. cum cod. cc *alijs*. In principio huius solutionis eadem Vat. verbo *materia* adiungit *prima*, et aliquanto inferius cum cod. cc pro *et illis formas* exhibet *et illas formas*.

² In Vat. omittitur *bonitatis*; in cod. cc et in edd. 2, 3, 4, 5, 6 legitur *beatitudinem*; in alijs codd. non bene *beatitudinis*, sed in cod. R *bonitatis*. In eodem cod. R paulo superius

ante vocem *infinitatem* interiecta sunt verba *dignitatem et*, et subinde verbo *dedit* plures codd. ut K M N V praefigunt *Deus*.

³ Pro *quod* Vat. *et*, ac deinde *et semper* pro *est semper*.

⁴ Plures codd. ut A G I T bb cum ed. 4 *irrationabilis*.

⁵ Vers. 26. — Mox pro *potuit* Vat. *potest*.

⁶ Hic c. 4.

inquit. Deus talem facere hominem, qui nec peccare vellet nec posset; et si talem fecisset, quis dubitat, eum meliorem fuisse»: ergo etc.

3. Item, melior est proprietas incorruptibilitatis et quietis quam corruptionis et motus¹; sed omnia quae fecit Deus, aut fecit corruptibilia, aut aliquo modo mobilia: ergo omnia potuit facere meliora.

4. Item, si non potuerunt creaturae fieri meliores, hoc fuit, aut quia *Deus* non potuit dare plus, aut quia *creaturae* non potuerunt plus capere. Si quia *Deus* non potuit amplius dare, ergo divina potentia est limitata; si quia *creaturae* non potuerunt amplius capere; *contra*: videmus tota die, creaturas meliorari et deteriorari, salva substantia et capacitate: ergo etc.

Ad oppositum. CONTRA: 1. « Optimi est optima adducere », sicut dicit Dionysius²; sed optimo non potest esse melius: ergo si Deus, cum sit optimus, adduxit res optime, patet etc.

2. Item, Plato³ addit rationem: « Porro quia optimus est, ab optimo vero omnis invidia relegata erat »; et ideo dedit unicuique creaturae tantum de bonitate, quantum potuit capere. *Si tu dicas*, quod Platonis verbum non valet, quia invidia non est respectu inferioris; *contra*: Augustinus super Genesim ad litteram⁴: « Si bona facere non posset, nulla esset potentia; si posset, sed nollet, magna esset invidentia »: ergo pari ratione, si posset facere meliora et nollet, esset invidus.

3. Item, *ratione* videtur: quia omne agens ex tota sua substantia⁵ facit rem optimo modo, quo potest fieri, si potentiam eius nihil omnino impedit; sed Deus est agens ex tota sua potentia in omni sua actione, et potentia eius nullam habet indigentiam nec resistantiam: ergo quidquid facit, ita bonum facit, quod nullo modo potest fieri melius.

4. Item, haec est vera per se: « bonum est diffusivum sui⁶ », ergo magis bonum magis diffusivum, et maxime bonum maxime diffusivum; sed Deus est agens maximae bonitatis, ergo maxime se diffundit: ergo videtur, quod unumquodque optime facit et quantum ad substantiam et quantum ad proprietates.

CONCLUSIO.

Partes huius mundi transeuntes quoad proprietates fieri meliores possent; item partes permanentes, si absolute considerantur, non autem in relatione ad finem.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur de melioritate partium universi, potest quaeri quantum ad duplex genus partium: aut quantum ad partes permanentes, sicut natura intellectualis, rationalis, caelestis et elementaris: aut quantum ad partes transeuntes, sicut hic homo et hic equus.

Si quantum ad partes transeuntes, sic sine distinctione concedo, quod possunt ut in pluribus quantum ad proprietates fieri meliores, quia non sunt de substantia universi, nec sunt a solo Deo, sed a Deo simul operante cum agente particulari, quod impeditur et deficit. — Si autem intelligamus de partibus, quae sunt de constitutione et integritate mundi et immediate sunt a Deo, cum quaeritur, utrum potuerint fieri meliores quantum ad proprietates, distinguendum est: quia aut loqueris de ipsis absolute, aut de ipsis in relatione ad finem. Si de ipsis absolute, patet, quod meliores condiciones potuerunt habere; si de ipsis in relatione ad invicem vel ad finem, optimas habuerunt proprietates: quod patet, quia, sicut dicit Augustinus⁷: « Meliores iudicavit Deus homines, si ei liberaliter deservirent ». Similiter melius fuit, quod omnes homines essent ex uno, et ita quod haberent corpus animale; et secundum exigentiam eius necesse fuit, alias creaturas corporales disponi in motu et corruptibilitate.

Ex his patent rationes inductae ad primam partem; procedunt enim de proprietatibus rerum secundum se consideratarum.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium de Dionysio, dicendum, quod illud intelligitur secundum ordinem, sicut iam patebit⁸.

2. Ad illud quod obiicitur de Platone, dicendum, quod non habet veritatem, nisi intelligatur salvo ordine universi, et hoc quantum ad bonitatem essentialem, considerata dispositione in materia. Nec ratio sua est necessaria, sed solum persuasio in simili: sicut in homine, qui potest alii benefacere et

¹ Cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 75. (c. 9.), et supra pag. 654, nota 4.

² Libr. de Div. Nom. c. 4. § 19.

³ In Timaeo (ed. Serrani, 1578 pag. 29): ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθὸν δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Latine: Bonitate videlicet praestabat: in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia.

⁴ Libr. IV. c. 16. n. 27, ubi ed. oper. August. si autem posset nec faceret pro si posset, sed nollet, et plures codd. cum ed. 1 et nollet pro sed nollet. Paulo superius codd. K P Q V X Y quia invidia est respectu superioris, non inferioris; aliqui codd. cum ed. 1 quia invidia est respectu inferioris. Cfr. d. 20. dub. 4.

⁵ Pro substantia cod. M cum ed. 1 potentia, et e converso paulo inferius pro sua potentia cod. N sua substantia; cod. K sua substantia et potentia.

⁶ De hac Dionysii propositione cfr. supra pag. 746, nota 5. — Paulo inferius pro optime facit Vat. cum cod. cc optimum facit.

⁷ Libr. de Vera Relig. c. 14. n. 27: Tales enim servos meliores esse Deus iudicavit, si ei servirent liberaliter. Cfr. de Agone christ. c. 10. n. 11. — Paulo superius multi codd. omittunt vel ante ad finem. Pro hoc vel cod. T substituit sive, cod. F cum ed. 1 et; codd. R X omittunt tum vel tum vocem antecedentem ad invicem.

⁸ Quaest. seq.

non facit, quod hoc¹ indicatur invidia, et frequenter dimittit propter invidiam, et qui caret invidia e converso facit; sic Deus carens invidia fecit; et sic intelligitur verbum Augustini.

3. Ad illud quod obicitur, quod agens ex tota potentia producit optime: dicendum, quod agens ex tota potentia *quidam* agit secundum impetum, *quidam* secundum *artem* et *sapientiam*. Et qui secundum *impetum* agit facit quanto melius potest: qui agit secundum *artem* et *sapientiam* agit quantum

vult et quantum congruit, salvo ordine, quia « sapientis est ordinare² ». Ideo quaedam facit bona, quaedam meliora, quaedam optima. Et sic patet, quod illud non sequitur.

4. Ad illud quod obicitur, quod bonum summum summe se diffundit: dicendum, quod hoc verum est de diffusionem naturali, de voluntaria sive a proposito³ non est verum. Primo modo est diffusio in productione personarum, secundo modo in productione creaturarum.

SCHOLION.

I. Quaestio haec intelligitur de proprietatibus *accidentalibus* partium mundi et quidem *huius* mundi, non alienius mundi *possibilis*. — Pro explicatione sententiae Dionysii in solut. ad I. dicit Alex. Hal. (S. p. I. q. 21. m. 3. a. 1. ad 3.): « Dicendum, quod optimum dicitur *simpliciter*, et optimum secundum *genus* et secundum *statum*, et secundum *ordinem*. Optimum *simpliciter* est Deus; optimum *secundum genus* et *statum*, ut in genere creaturae et conditionis statu, Christus; optimum *in ordine* et non *simpliciter*, rerum universitas. Optimi ergo est

optima adducere, hoc potest intelligi et quantum ad optimum *simpliciter*, ut in processione personali, et quantum ad optimum *in genere* et *statu* conditionis, ut in productione Christi; et quantum ad optimum *in ordine*, ut in productione universi ».

II. Auctores vide in Scholio hic ad I. quaestionem, et praeterea: Petr. a Tar., de hac et seq. q. hic q. unica, a. 2. — Egid R., de hac et seq. q. hic I. princ. q. 2. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum Deus potuerit facere mundum meliorem quantum ad ordinem partium.

Tertio quaeritur, utrum Deus potuerit mundum facere meliorem quantum ad *ordinem* partium. Et quod non, primo videtur *auctoritate*.

1. Genesis primo⁴: *Vidit Deus cuncta, quae* iumenta. *fecerat, et erant valde bona*; Glossa Augustini: « Singula quaeque bona in se, sed in universo optima ». Sed optimo nihil est melius: ergo etc.

2. Item, Augustinus⁵ dicit, « quod quamvis alius modus nostrae liberationis esset Deo possibilis, nullus fuit nostrae salvandae miseriae congruentior ». Sed sicut Deus fuit sapientissimus redemptor, ita et sapientissimus conditor: ergo si ordinatissime rede-

mit, ita quod nullus modus melior nec congruentior esse potuit, ergo similiter se habuit in faciendo res: et sic patet etc.

3. Item, si consideremus ordinem elementorum in mundo, constat ea optime esse ordinata. Unde non potest cogitari, quod illa quatuor corpora ordinentur melius, sive secundum *qualitates*, sive secundum *formas nobiles*, sive secundum *proportionem numerales*, sicut ligantur octo et viginti septem, qui sunt duo primi numeri solidi quadrati: ligantur per duos intermedios, scilicet duodecim et octodecim⁶: ergo etc.

¹ Vat. *ex hoc*. Paulo post eadem Vat. cum cod. cc omittit sic *Deus carens invidia fecit*.

² Cfr. supra pag. 685, nota I. De divisione agentium in agentia *secundum impetum* (impetus est antiqua versio Graecae vocis ὁρμή, ut videre est in antiquis edd. Aristot. atque etiam in Damasc., II. de Fide orthod. c. 22, et significat modum agendi ex naturali necessitate procedentem) et agentia *secundum artem*, vide Aristot., I Metaph. c. 1. (ex quo iam supra pag. 600, nota 2. aliqua exscripsimus), et VI. Ethic. c. 4, ubi Philosophus, postquam sic definivit artem: « ars est habitus quidam cum ratione effectivus », ait: « Neque enim eorum est ars, quae ex necessitate vel sunt vel fiunt, neque eorum quae sunt *secundum naturam*; in se enim haec principium habent ». Quomodo sapientia se habeat ad artem, vide ibid. c. 7. — Paulo superius Vat. bis *quoddam* pro *quidam*, et deinde *Et quod* pro *Et qui* ac *quod agit* pro *qui agit*.

³ Cfr. supra d. 40. a. 3. q. 1. — Paulo ante pro *de voluntaria* Vat. *sed de voluntario*, nonnulli codd. et ed. 1 *sed de voluntaria*.

⁴ Vers. 31. — Glossa subinde allata sumpta est ex August., III. de Gen. ad lit. c. 24. n. 37, et sic ibi sonat: « Et singula bona, et in universo bona valde sunt ». Similiter S. August. loquitur in Enchir. c. 10. n. 3: Sed tamen bona etiam singula; simul vero universa valde bona, quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulchritudo.

⁵ Libr. XIII. de Trin. c. 10. n. 13. Vide hic lit. Magistri, c. 1. — In textu cit. post *nullus* Vat. interiecit *tamen*, et deinde pro *salvandae* codd. K P Q cum ed. 1 et cum ed. oper. August. *sanandae*, Vat. *levandae*.

⁶ Cfr. August., IV. de Gen. ad lit. c. 2. n. 5, et Boeth., I. de Arithmet. c. 20, et hic Scholion. — Paulo superius pro *numerales* non pauci codd. perperam *numerabiles*. Mox pro *solidi quadrati* Vat. *solidi cubi*, cod. O *solidi cubici*. Idem cod. O deinde verbo *intermedios* adiungit *solidos quadratos*.

4. Item. « sapientis est ordinare ¹ » : ergo summe sapientis summe sive optime ordinare : ergo Deus res ita bene ordinavit, quod nullo modo potuit ordinare melius.

SED CONTRA: 1. Ordo ille est bonitatis finitae : ergo si sapientia Dei est infinita, et infinitum excedit finitum, ergo Deus scivit melius ordinare. Sed quidquid scivit, potuit : ergo etc.

2. Item, melior est et nobilior ordo, in quo nulla cadit inordinatio, quam in quo cadit ² ; sed in universo cadunt multae inordinationes et deformitates : ergo alius ordo potuit fieri melior.

3. Item, quod propinquius est fini melius est ordinatum ³ : ergo si omnia sunt optime ordinata, omnia sunt aequaliter coniuncta fini : ergo omnia participant beatitudinem ; quod absurdum est.

4. Item, bonitas ordinis pendet ex bonitate partium, sicut respectivum ab absoluto ; sed res secundum esse absolutum non sunt optimae : ergo nec in ordine ⁴.

CONCLUSIO.

Quoad ordinem partium in universo, primae et substantiales partes optime sunt ordinatae, partes vero corruptibiles absolute quidem melius potuerunt ordinari, non autem in relatione ad finem. Quoad ordinem in finem res, salvo ordine universi, optime ordinatae sunt.

RESPONDEO : Dicendum, quod est ordo partium *in toto*, et est ordo partium *in finem*. Primus ordo respicit sapientiam, secundus ordo respicit bonitatem. Et sunt isti duo ordines ita coniuncti, ut unus alteri conformetur, et ordo partium *in universo* est propter ordinationem ⁵ *ad finem*.

Si ergo loquamur de ordine partium *in universo*, aut hoc est quantum ad partes primas et substantiales ; et sic absque distinctione optime sunt ordinatae, ita quod melius ordinari non potuerunt, quia in eis consistit ordo *substantialis* et pulcri-

tudo universi immutabilis. Vel quantum ad partes corruptibiles et remotas, et hoc dupliciter : aut absolute et ut nunc ; et sic potuerunt melius ordinari et aliquando ⁶ erunt melius ordinatae ; aut simpliciter et in relatione ad finem ; et sic sunt res optime ordinatae in universo, secundum quod convenit ordini in finem.

Similiter optime ordinatae sunt res *in finem*, salvo ordine universi, quia universum est tanquam pulcherrimum carmen, quod decurrit secundum optimas consonantias, aliis partibus succedentibus aliis, quousque res perfecte ordinentur in finem ⁷. Unde sicut in productione rerum manifestatur potentia, sed in *comparatione* sive in ordine ad non-ens ostenditur *summa potentia*, creans ex nihilo : sic ordo rerum in universo *in se* ostendit sapientiam, et ordo ad finem *bonitatem*, sed in *comparatione* unius ad alterum ostenditur *summa sapientia* et *summa bonitas*, quia nihil potest hunc ordinem deordinare, sicut melius infra patebit ⁸.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod res sunt optime ordinatae, quia respiciunt utrumque ordinem.

1. Ad illud quod obiicitur, quod sapientia est infinita ; dicendum, quod quamvis sapientia est ⁹ infinita, tamen res non sunt capaces nisi ordinis finiti ; et ipsa sapientia summa summum dat ordinem, quem habere possunt.

2. Ad illud quod obiicitur, quod ¹⁰ cadit inordinatio ; dicendum, quod, si consideremus hos ordines, scilicet ad *finem* et *in universo*, ita se ad invicem complectuntur, quod non potest ibi esse inordinatio.

3. Ad illud quod obiicitur de propinquitate, dicendum, quod hoc est verum secundum *propriam* ordinationem ¹¹, sed secundum *decursum universi* necesse est, quod res sit primo longe a fine, et post appropinquet.

4. Ad illud quod obiicitur, quod ordo ¹² pendet ex partibus ; dicendum, quod sicut aliqua *contingentia* in se habent *esse* absolutum contingens,

¹ Cfr. supra pag. 685, nota 1.

² Nam, ut ait Aristot., III. Topic. c. 4. (c. 5.) : Quae contrariis sunt impermixtiora sunt magis talia, ut albus quidem nigro impermixtior. — Codd. et ed. 1. arg. 3. ponunt 4. loco.

³ Aristot., III. Topic. c. 1 : Et duorum (melius est), quod propinquius est fini.

⁴ Pro *in ordine* ed. 1 *ordinatae*.

⁵ Cod. R *ordinem*. Proxime post pro *ergo* Vat. cum cod. *cc autem*.

⁶ Scilicet post iudicium finale.

⁷ August., XI. de Civ. Dei, c. 18 : Neque enim Deus ullum, non dico Angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse praescisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum usibus commodaret, atque ita ordinem saeculorum tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam quasi antithetis honestaret... Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonis pulcritudinem reddunt, ita quadam non verborum, sed

rerum eloquentia contrariorum oppositione saeculi pulcritudo componitur. Cfr. ibid. c. 22, et de Vera Relig. c. 22. n. 42. seq. et c. 41. n. 77. — In principio huius propositionis pro *Similiter* sola Vat. *Simpliciter enim*, quae et aliquanto inferius cum cod. *cc in ordine non-entis ad ens* pro *in ordine ad non-ens*. Mox plurimi codd. cum sex primis edd. omittunt *creans*. Loco huius verbi *creans* codd. K P Q T V X ponunt *quia*, et tunc supplendum est : producit.

⁸ Dist. 46. q. 3. 5. 6, et d. 47. q. 3, nec non II. Sent. d. 12. a. 4. q. 2. praecipue ad 4.

⁹ Plures codd. ut F H V Z cum ed. 1 bene *sic*.

¹⁰ Supple cum Vat. *in universo*. Paulo inferius codd. cum sex primis edd. omittunt *et* ante *in universo*.

¹¹ In cod. Y hic additur : *cum enim erit quis in gloria, melius ordinatus erit quantum ad propriam ordinationem*. Loco *propriam ordinationem* ed. 1 *primam ordinationem*.

¹² Vat. *ordinis bonitas*.

sed *ordinem* necessarium: sic et in proposito intelligendum, quod quamvis aliquid non sit optimum *in se*, tamen optime *ordinatur*. Et exemplum huius patet in partibus corporis et in re artificiali, in qua est consonantia et harmonia, sicut in cithara. Quamvis enim nobilior sit situs oculi quam pedis, tamen si consideremus utrumque secundum suum officium, tam oculus quam pes optime situati sunt in toto, ita quod nec oculus melius pede, nec e converso.

Et ita dicit Augustinus super Ioannem¹, quod sicut Angelus optime in caelo, ita vermiculus optime in imo, sicut in terra. Et similiter apparet in cithara: possumus enim omnes chordae ita proportionari, quod si aliqua tendatur, ut detur ei melior sonus, nunquam remanebit consonantia. Similiter dictiones possunt ordinari ad faciendum versum, ita quod ex illis dictionibus impossibile est fieri versum melius ordinatum; sic in proposito intelligendum.

SCHOLIUM.

I. Pro intelligentia praeclarae doctrinae huius quaestionis attendendum est ad plures distinctiones circa *ordinem* alicuius rei. Non agitur de ordine *particulari* alicuius rei, sive « secundum *propriam* ordinationem », ut dicitur in solut. ad 3, sed de *ordine universali* partium mundi, quae ordinantur non tantum ad proprios actus et ad propriam perfectionem, sed etiam ordinantur tum ad invicem, quia ignobiliora ordinata sunt tanquam media ad nobiliora, tum ad perfectionem *totius*, tum ad *finem* toto universo *superiorem*, ut est salus electorum et gloria Dei. Scholastici acceperunt has distinctiones praecipue ex Aristotele (XII. Metaph. text. 52.). Cfr. etiam infra d. 47. q. 3, et praecipue S. Thom., S. I. q. 65. a. 2.

II. In arg. 3. fundam., ubi sermo est de mundo elementari, supponitur iuxta sententiam tunc communem, quatuor esse elementa, et ea esse ordinata tum secundum quatuor *qualitates* (calidum, frigidum, humidum, siccum), tum secundum multas *formas nobiles*, tum « secundum *proportiones numerales* ». Has proportionem elementorum, quae respondent proportionibus numeralibus, hic paucis verbis potius insinuantur, quam expli-

cantur. Unde praeter ea quae supra d. 2. q. 4. in Scholio dicta sunt, haec ex Brulifero notamus. *Ignis* et *terra*, ut extrema inter se colligantur per duo intermedia (scil. *aër* et *aqua*), et similem inter se proportionem habent, ac numeri extremi 8 et 27 et intermedii 12 et 18. Scilicet numerus *quadratus solidus* oritur, quando *idem* numerus ducitur in *se ipsum*, ut $2 \times 2 \times 2 = 8$; $3 \times 3 \times 3 = 27$; unde 8 et 27 sunt duo primi numeri quadrati solidi (cubi). Si autem aliquis numerus bis ducitur in *aliud* numerum, tum oritur quidem *solidus* (cubus), sed non *quadratus*, ut $2 \times 2 \times 3 = 12$; et $2 \times 3 \times 3 = 18$. Sic efficiuntur duo numeri intermedii inter primum et secundum numerum *solidum quadratum*. Eandem autem proportionem habet 8 ad 12, quam 12 ad 18, et 18 ad 27. Nam $12 = 8 + 4$; $18 = 12 + 6$; $27 = 18 + 9$. Simili modo distribuebantur qualitates elementorum, ut ignis sit simul calidus et siccus; *aër* calidus et humidus, aqua frigida et humida, terra frigida et sicca.

Auctores ut in Scholio ad 1. quaestionem, et praeterea B. Albert., hic a. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum Deus potuerit facere mundum antiquiorem.

Quarto quaeritur, utrum potuerit facere mundum antiquiorem. Et quod sic, videtur.

1. Secundae Petri ultimo²: *Mille anni apud Deum sicut una dies*. Et in Psalmo: *Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesternae, quae praeteriit*; pari ratione centum millia annorum: ergo si Deus potuit facere mundum ante diem hesternam, potuit per centum millia annorum ante. Et si hoc, esset antiquior: ergo etc.

2. Item, divina potentia et operatio non dependet nec a materia nec a tempore: ergo qua ratione

potest in uno instanti, potest in alio; sed qua ratione in posteriori, eadem ratione in priori. Et si hoc, mundus potuit fieri antiquior: ergo etc.

3. Item, divina essentia et potentia fuit ante temporis principium; aut ergo fuit potens producere *ante*, aut *non*. Si *non*: ergo erat impotens; si *sic*: ergo potuit facere mundum, antequam faceret.

4. Item, ego quaero, utrum potuerit facere *post*. Si *sic*; sed non est maior ratio de *post* quam de *ante*: ergo pari ratione potuit facere *ante*. Aut

¹ Cap. 1, 3. tract. 1. n. 13: Per quem factus est Angelus, per ipsum factus est et vermiculus; sed Angelus dignus caelo, vermiculus terra. Qui creavit, ipse disposuit. Si poneret vermiculum in caelo, reprehenderes; si vellet Angelos nasci de putrescentibus carnibus, reprehenderes etc. Cfr. III. de Gen. ad lit. c. 24. n. 37, et XI. c. 8. n. 10, ubi occurrit exemplum de *oculo*; et de Vera Relig. c. 22. n. 42. seq. nec non de

Natura boni, c. 8; ubi exemplum affertur de *versu* sive sermone. — Pro *in imo*, sicut cod. R *in limo* sive, codd. V et *in humo*. Mox pro *proportionari* multi codd. *proportionabiliter*; lectio evidenter mutila, quam cod. R complet addendo *tendi*, et cod. N addendo *ordinari*; codd. K X eam complent adiciendo *esse*.

² Vers. 8. — Locus ex Psalm. mox cit. est Psalm. 89. 4.

si non potuit *post*, nec *ante*, et ita necesse fuit quod *tunc*: ergo videtur, quod compulsus et non voluntarius mundum fecerit tunc.

SED CONTRA: 1. Ante principium temporis nihil erat nisi aeternitas¹: ergo si potuit mundum facere ante principium temporis, potuit facere et in aeternitate; sed quod habet esse in aeternitate caret principio, et nihil tale potest esse creatum ex nihilo: ergo etc.

2. Item, si potuit facere *ante*; ponatur. Similiter ergo quaero, utrum *ante*? et sic in infinitum; sed infinitum a parte *ante* est aeternum: ergo si potuit in infinitum *ante* facere, potuit etiam ab aeterno. Si ergo non potuit facere mundum aeternum, quia non esset factus, nec² antiquiorem.

3. Item, necesse est, mundum habere finitam durationem a parte *ante*; sed in omni finito necesse est alicubi stare, ultra quod non potest fieri progressus; sed qua ratione statur in aliquo instanti finito, statur in illo, in quo conditus est mundus: ergo etc.

4. Item, principio totius antiquitatis non potest aliquid fieri vel cogitari antiquius; sed tempus vel aevum, quod incepit cum mundo, est totius antiquitatis principium: ergo eo³ non potuit aliquid esse antiquius.

CONCLUSIO.

Deus non potuit mundum sic facere antiquiorem, ut sit ab aeterno, nec sic, ut sit sine tempore; bene tamen potuit facere tempus ante hoc et in illo facere mundum.

RESPONDEO: Quod cum quaeritur, utrum Deus potuerit facere mundum antiquiorem; potest intelligi dupliciter: aut⁴ quod ipsum creaverit ab aeterno, cum produxerit ex tempore, et tunc esset antiquior; aut ita quod mundus durasset tempore longiori, tamen finito.

Primum credo impossibile simpliciter, quoniam implicat in se contradictionem. Ex hoc enim, quod ponitur *fieri*, ponitur habere principium. Ex hoc autem, quod ponitur *aeternus*, ponitur non

habere principium. Unde idem est quaerere, utrum Deus potuerit *ante* mundum⁵ facere, quod mundus habendo principium non haberet principium; et hoc includit contradictionis utramque partem.

Similiter quantum ad *secundum* sensum videtur *aliquibus* impossibile, quia implicat in se oppositionem, quoniam anterioritas sive antiquitas incipit simul cum tempore. Nam in aeternitate non est *ante* et *post*; et tempus incipit de necessitate simul cum mundo, sicut situs incipit simul cum loco, et locus cum orbe primo. Unde sicut, si quaeretur, utrum primus orbis potuerit fieri altior, nulla esset omnino⁶ quaestio, immo implicat contradictionem, scilicet extra omnem locum esse locum — et venit ex falsa imaginatione, quia imaginatur, totum mundum esse in locali spatio, sicut imaginamur, terram circumdari aqua — similiter intelligendum in proposito, quod est implicatio contradictionis; et venit ex falsa imaginatione, quia imaginamur, ante principium mundi fuisse durationem temporis, in qua mundus potuisset ante fieri. Unde sicut⁷, si quaeratur, utrum totus mundus potuisset fieri extra totum mundum, vel supra, vel infra fieri, stulta est quaestio et implicans opposita et veniens ex mala imaginatione: per hunc modum respondent, si quaeratur, utrum mundus potuerit fieri *ante* vel *antiquior*. Unde dicunt, quod, si aliquid praecessisset, ante mensurans temporaliter, potuisset utique ante fieri⁸; similiter si locus esset extra, potuisset altior fieri. — Ratio autem istius malae imaginationis est: cum enim imaginamur, aeternitatem in infinitum ante tempus fuisse, intelligimus eam quasi durationem extensam, in qua sunt diversa *nunc*, in quorum quolibet potuisset fieri tempus. Sed hoc omnino nihil est, quia aeternitas est *nunc* simplicissimum, in quo nulla omnino cadit diversitas⁹. — Concedendum ergo, sicut probant rationes inductae ad hoc, quod, sicut non potuit mundum facere in *alio loco*, quia non est in loco¹⁰, sic nec *ante*, quia nulla est antiquitas nisi in eo. — Ad illud quod obiicitur, quod apud Deum non est vis aliqua in aliquanto tempore, et quod potentia eius non dependet etc.; dicunt ad omnia unica responsione, quod quamvis divina virtus ad nihil arctetur, tamen

¹ Cfr. August., XI. de Civ. Dei, c. 5. et 6.

² Vat. particulae *nec* praefigit *ergo*.

³ Revocavimus voculam *eo* ex cod. T, ubi a secunda quidem, sed antiqua manu scripta exstat. Pro *eo* multi codd. (etiam cod. T a prima manu) *et*, Vat. *etiam*. Alii codd. cum ed. I, omisso *eo*, nihil substituunt.

⁴ Vat. post *aut* addit *ita*.

⁵ Cod. R hic bene interserit *producere, quod est, utrum potuerit*. Paulo superius pro *credo impossibile* cod. V *est Deo impossibile*. — Plura quae ad hanc quaestionem pertinent, invenies II. Sent. d. 4. p. I. a. 4. q. 2.

⁶ Pro *omnino* codd. cum sex primis edd. *in mundo*. Mox pro *quia imaginatur*, Vat. *quia imaginamur*.

⁷ In Vat. et nonnullis mss. deest *sicut*. Paulo post pro *stulta est* cod. R *stulta esset*.

⁸ Cod. R addit *vel antiquior*. In sequenti propositione pro *durationem extensam* codd. T W cc *duratione extensam*.

⁹ Cfr. August., XI. de Civ. Dei, c. 5. seq., ubi principia huius quaest. insinuantur. — Paulo ante Vat. et cod. cc omittunt *nunc* ante *simplicissimum*. Paulo inferius post *quod, sicut* cod. R inserit *Deus*, et dein pro *in alio loco* codd. I O *in aliquo loco* et Vat. *in loco altiore*.

¹⁰ Id est, ipsum continente. Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 43. (c. 5.): Illud corpus est in loco, extra quod est aliquod aliud corpus, quod ipsum continet; illud vero non est in loco, extra quod non est ullum corpus.

principiatum non potest facere sine principio, et *temporale* non sine tempore, et *primum temporale* non potest facere nisi in *principio temporis*, et *principium temporis* non nisi in *principio temporis*. Oppositum enim non dicit potentiam, sed magis contradictionem et repugnantiam. Nec tamen arctatur ad sic faciendum, quia posset omnino non facere. Unde sicut stulta est quaestio, si quaeratur, utrum potuerit¹ facere principium temporis ante principium temporis; similiter et praedicta.

Sed quoniam durum videtur dicere, quod Deus non potuit facere mundum antiquiorem, et quin² alium mundum facere potuerit, sed tantum istum; propterea dicunt *alii*, quod, sicut Deus potuit facere mundum ampliorem, ita etiam potuit facere antiquiorem sine omni distinctione. — Sed tamen istud non est omnino simile, quia Deus posset facere caelum amplius et magis distare a terra, salva utriusque natura; sed si Deus intelligatur fecisse, quod istud *nunc* magis distet a principio temporis, intelligitur illud *nunc* esse aliud³, quia etiamsi intelligatur mundus factus ante, adhuc non esset antiquior respectu istius *nunc*, quia tantum distaret, quantum distat a principio; et ita non esset antiquior.

Et ideo non est simpliciter neganda nec simpliciter concedenda, sicut nec ista: Deus potuit facere mundum *altiore*. Si enim intelligas de hoc *absolute*, falsum est, sicut dicit prima opinio, et non intelligibile, et implicatio contradictionis. Si autem intelligas per *concomitantiam alterius loci*, scilicet quia Deus potuit facere alium mundum amplectentem istum, in quo⁴ situm posset habere magis altum et minus, verum est. Similiter iudicandum de *antiquitate*. — Et ideo si quaeratur, utrum Deus potuerit *ante* facere mundum, distinguendum est sicut et haec: utrum Deus potuerit facere mundum in *alio loco* vel *alibi*; quia adverbialis determinatio

potest cadere *sub ampliacione verbi*, vel *extra*⁵. Si *sub ampliacione verbi*; tunc est vera, et est sensus, quod Deus potuit alium locum facere et in illo mundum istum totum ponere. Potuit enim facere centum tales mundos, et adhuc unum complectentem omnes, et unum in loco altiori quam alium. Sic et in *tempore* intelligendum est, quod Deus potuit facere tempus *ante hoc*, et in illo facere mundum.

Alio modo potest cadere adverbialis determinatio *extra ampliacionem* de *ly*⁶ *potest*, et est sensus, quod Deus potest facere mundum istum in *alio loco*, qui est extra mundum; et hic⁷ est implicatio falsi, quia non est locus nisi intra mundum; et similiter de *tempore* intelligendum.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod ante non erat nisi aeternitas; dicendum, quod verum est; sed tamen Deus poterat facere, quod ante esset tempus.

2. Ad illud quod obiicitur de infinito *a parte ante*, dicendum, quod infinitum *a parte ante* potest esse apponendo aut secundum *actum*, aut secundum *potentiam*. Primo modo dicit aeternitatem, secundo modo minime, quia aeternitas dicit infinitum actu.

3. Ad illud quod obiicitur, quod necesse est ponere statum; dicendum, quod verum est; sed status possunt esse infiniti; et licet in *potentia* non sit ponere statum, tamen quia *actus* non consequitur totam potentiam, sed in aliquo statu est, ideo in statu finito. Sed⁸ quare magis in hoc quam in alio, ratio summa et potissima est voluntas facientis.

4. Ad illud quod obiicitur, quod antiquitas coepit cum mundo; dicendum, quod verum est; sed Deus potuit facere, quod ante inciperet; ideo non valet ratio illa. Rationes ad oppositum sunt concedendae; procedunt enim secundum primam viam.

SCHOLION.

I. Praeter quaestionem principalem breviter resolvitur alia quaestio, scil. utrum potuerit mundus creari *ab aeterno*. Si verba *ab aeterno* non copulantur cum verbo *potuit*, sed cum terminis *mundus creari*, sive, ut hic dicitur (ad 2.), apponendo *infinitum a parte ante* non secundum *potentiam*, sed secundum *actum*; tunc S. Doctor hic et II. Sent. d. I. p. I. a. 1. q. 2.

omnino negat, possibile esse, aliquid creari ab aeterno. Ipsi consentiunt Richard. a Med., Henr. Gand. alique plurimi, praesertim nostrae aetatis. Alii vero cum S. Thoma et Scoto (qui tamen dubius haeret), duce Aristotele, argumenta ex ratione sumpta non sufficienter istam impossibilitatem probare censent.

II. Ad quaestionem autem, utrum mundus, qui supponitur

¹ Cod. T cum pluribus aliis *potuit*.

² Id est: quod non. Paulo ante pro *potuit* Vat. *potuerit*. Paulo inferius pro *sed tantum* cod. T cum bene multis aliis codd. *et tantum*, cod. R *nisi tantum*, codd. MF ee *etiam ante*.

³ Vel aliis verbis: istud *nunc*, quod ab actuali principio mundi in praesenti tempore secundum certam distantiam numeratur, adiuncto tempore a parte ante, non esset idem. — Mox pro *quia* cod. R *et*.

⁴ Cod. R hic subiicit *iste*, et paulo post pro *verum est*

exhibet *sic habet veritatem*. Plurimi codd. cum sex primis edd. perperam omittunt *verum est*.

⁵ Scilicet extra ampliacionem verbi *potuerit* (potest). Cfr. supra d. 43. dub. 1.

⁶ In lingua Gallica antiqua pro articulo *le* in usu erat *ly* vel *li*. Ita *de ly* usurpatur pro *to*.

⁷ Cod. T cum pluribus aliis *haec*. Mox pro *nisi intra* cod. O *extra*.

⁸ Pro *Sed* Vat. *Si quaeratur*. Proxime ante pro *in statu finito* cod. O *in statu aliquo in instanti finito*.

Sententia
orum op-
posita.

tio horum
non proba-
ur.

Sententia
etoris cum
stinctione.

Conclusio 2.

Conclusio 3.

Solutio oppo-
sitorum.

creatus *non ab aeterno*, potuerit creari *prius*, quam in hoc ordine providentiae creatus est, prima opinio respondet negative; vel potius nonnulli ipsam quaestionem in se irrationalem esse affirmant, quippe quia ipsa quaestio falso supponat, esse *tempus* ante initium mundi. Sed *quaestionem* rationabiliter poni posse, patet, si initium mensurandi durationem ponimus non in *initio mundi nostri*, sed in *hoc momento*, quo nos vivimus, si scil. quaerimus, utrum duratio mundi ab instanti praesenti usque ad initium mundi possit esse maior. Recte ad hoc respondet S. Doctor cum distinctione. Nam *nunc* praesentis tem-

poris, si magis distaret a principio temporis (et etiam *primum nunc*) non esset *idem nunc*, sed *aliud*; quia ad mundum, qui supponitur ante decursum nostri temporis, etiam *aliud tempus* ordinatum esset, et tunc esset etiam *alius mundus*, quem Deus facere potuisset. Si autem *idem nunc* praesens et *idem initium* temporis esse supponitur, tunc creatio mundi caderet *extra tempus*, si mundus realis antiquior esset; quod est impossibile.

Explicite et in eadem cum Seraphico sententia hanc quaestionem tractant: Petr. a Tar., hic q. unica, a. 4. — B. Albert., hic a. 1. — Richard. a Med., hic q. 3.

ARTICULUS II.

De immutabilitate divinae potentiae.

Consequenter quantum ad secundum articulum quaeritur de immutabilitate divinae poten-

tiae, utrum videlicet quod semel¹ potest semper possit.

QUAESTIO UNICA.

Utrum Deus quod semel potest semper possit.

Et quod sic, videtur:

1. Quia omnis potentia, quae est idem cum essentia, habet idem *posse* quod *esse*², et omne illud cuius *posse* est idem quod *esse*, si habet *esse* immutabile et aeternum, habet et *posse*; sed quod Deus *semel est* semper est, quia eius *esse* est immutabile: ergo et quod *semel potest* semper potest.

2. Item, omnis potentia, quae est *infinita* et non potest non *esse* infinita; semper est respectu aequalium³, quia si respectu paucorum esset, aliquando desineret *esse* infinita et desineret *esse* omnipotens; sed divina potentia semper est infinita et omnipotens: ergo nihil possibilitium accrescit ei nec decrescit: ergo quod *semel potest* semper potest.

3. Item, omnis potentia, quae est omnino sufficiens et nullo modo *dependens* a possibili, omne quod potest⁴ semper potest, si in se ipsa maneat non mutata; sed divina potentia est huiusmodi, et non mutatur in se: ergo etc.

4. Item, quidquid Deus potuit, adhuc potest, si nihil de eo factum est⁵; sed nihil potest fieri ab ipso, quod non subiaceat divinae virtuti: ergo pro-

pter illud factum non impeditur, quin adhuc possit: ergo potest quidquid potuit.

SED CONTRA: 1. Si Deus potest semper quidquid potuit semel; sed potuit⁶ Christum resuscitare a mortuis et mundum creare: ergo et modo potest; quod stultum est dicere.

2. Item, si quidquid semel potest semper potuit; sed modo potest mundum creasse: ergo ab aeterno potuit creasse.

3. Item, si quidquid potest semel, et semper; sed ante mundum potuit facere, quod mundus non fuisset: ergo et modo potest facere, quod mundus non fuisset.

4. Item, cum dicitur: Deus potest hoc sive potest facere hoc⁷, aliquo demonstrato, aut connotatur *aliquid*, aut *nihil*. Si *nihil*: ergo aequè vere potest dici, quod Deus potest malum, ut bonum. Si autem *aliquid* connotatur, hoc non est nisi possibilitas *ad fieri*; sed quod factum est, idem ipsum non habet possibilitatem *ad fieri*: ergo Deus non potest facere quod factum est; et prius potuit: ergo non potest quidquid potuit.

¹ Vat. nec non cod. cc et ed. 1 adiiciunt *Deus*.

² Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis.

³ Sive infinitorum.

⁴ Pro *potest* cod. Y cum ed. 1 *semel potest*. Mox Vat. verbo *huiusmodi* praefigit *semper*.

⁵ Vat., omissis voculis *de eo*, hic praeter fidem vetustiorum codd. et ed. 1 adiungit *quod non subsit eius virtuti*, et paulo post supprimit *ab ipso*.

⁶ Cod. V addit *semel*.

⁷ Vat. cum ed. 4 brevius sic: *Deus potest hoc facere, aliquid* etc.

CONCLUSIO.

Quamvis divina potentia in se sit immutabilis, ratione tamen connotati, quod fuit aliquando possibile et postea factum est impossibile, Deus non quidquid potuit semper potest.

RESPONDEO: Ad hoc est duplex modus respondendi, sicut ad sophisma de *scientia*¹. Concesso enim, quod divina potentia secundum veritatem omnino sit immutabilis, secundum positionem tamen Nominalium concedunt hanc: potest quidquid potuit. Et respondent illationi: sed potuit Christum *suscitare*: ergo et modo potest: respondent, quod non debet inferri sub *illo* tempore, sed sub *alio*: ergo potest Christum *suscitasse*, quia hoc enuntiabile, adiunctum verbis diversorum temporum, non² est idem. Ideo dicunt, quod propositio est vera, et si aliter inferatur, assignant peccatum in processu secundum *figuram dictionis* sive secundum *accidens*.

Tamen, sicut supra probatum fuit³, haec positio non habet veritatem — quamvis ista positio videatur fuisse probabilis, et Magister fuerit huius positionis — quia per hoc non solvit; et iterum non solvit in proposito. Primum, quia si diceretur Deus posse quidquid potuit, quia potest *fecisse* quod⁴ potuit *facere*; pari ratione qui nunc est caecus potest quidquid potuit, et truncatus, quia potest *fecisse* quod potuit *facere*, et potest nunc *vidisse*, quod potuit *videre*. Praeterea, dantem oppositum huius solutionis adhuc contingit solvere⁵, hoc modo formata ratione: potest quidquid potuit: sed potuit *non fecisse* mundum, antequam faceret: ergo et modo potest *non fecisse*: loco eius quod est *non fecisse* non est aliud dare aequivalens. — Ergo illa responsio non solvit, maxime cum ipse Magister dicat in littera⁶, quod Deus non *potest* facere omne quod *potuit* aliquando facere, nec *vult* facere vel esse vel fieri quod aliquando *voluit* facere vel esse vel fieri.

Ideo dicendum, sicut dictum fuit de *scientia*⁷, quod divina scientia, in se omnino immutabilis, de-

sinit scire aliquod enuntiabile ratione connotati, quia scibile desinit esse verum, et ipsa *scientia* sive *scire* connotat uno modo in cognito veritatem. Similiter intelligendum, quod divina *potentia* connotat in *re*, respectu cuius dicitur, *possibilitatem*; et talem, inquam, possibilitatem, quae respicit potentiam agentem sub ratione *potentiae*, non *impotentiae*. Quoniam igitur ita est, quod multa possible fiunt impossibilia *per accidens*⁸, et multa possible fiunt entia et iam sunt impossibilia ad fieri — facere enim, quod *non-ens* non sit, nihil est facere; similiter facere, quod *factum est* nihil est facere, et ita impossibile est fieri — hinc est, quod quia Deus non potest nisi possibile, quod posse est potentiae, quod⁹ nulla mutatione facta in potentia, sed aequaliter Deo existente potente, fit aliquid Deo impossibile propter mutationem a parte rei. Et haec concedenda est, quod divina *potentia* est *immutabilis*; et haec neganda: quidquid Deus *semel potest*, *semper potest*.

1. 2. 3. Ad illud ergo quod obiicitur, quod divinum posse est *esse* et *infinitum* et *independens*; totum illud concludit, quod *ipsa*¹⁰ non mutetur; sed nihil sequitur de *connotato*. Verum est tamen, quod *posse* Dei respectu connotati semper est infinitum, quia si auferatur finitum ab infinito, nihilominus remanet infinitum: et ideo quamvis desinat aliquid posse facere, semper tamen infinita potest.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo — quia alia patent — ex hoc, quod divina potentia dominatur omnibus quae sunt; dicendum, quod omnia ei subsunt; et tamen non sequitur, quod possit facere quod factum est; potest tamen illud destruere, sed facere non potest, quia faciendo aut facit *aliquid*, aut *nihil*. Si *aliquid*: ergo *aliquid* plus est nunc quam prius: ergo non facit quod factum est. Si *nihil*: ergo faciendo nihil facit. Similiter, de eo quod *fuit* facere quod *non fuerit*, aut facit hoc *quiescendo*, aut *operando*, aut *destruendo*. *Quiescendo* non: si enim Deus nihil faciat, cum hoc¹¹ est praeteritum, semper est praeteritum. Si vero faciat *operando*, cum nihil ex hoc fiat — hoc enim non

¹ Vide supra d. 41. a. 2. q. 2, ubi sententia Nominalium exponitur et refutatur. — Cod. R *sophismata*. Paulo inferius cod. V verbis *potest quidquid potuit* praemittit *Deus*, ed. 1 *scilicet*.

² In sola Vat. desideratur *non*, et paulo superius in ipsa et cod. cc ponitur *et pro quia*.

³ Dist. 41. a. 2. q. 2, ubi etiam ratio habetur, quare hic sit fallacia figurae dictionis, scil. quia procedit ab identitate in modo significandi ad identitatem rei. — Sententiam Magistri invenies hic in lit. c. 2. — Paulo inferius in propositione *quia per hoc non solvit* [supple: in quaestione de scientia] particulam *non* restituimus ex cod. T, quae lectio ut vera tum ex contextu tum ex subsequentibus verbis *et iterum non solvit* comprobatur. Pro *et iterum non solvit* cod. X *et tamen non solvit*.

⁴ Pro *quod* codd. F V W et alii *quidquid*. Item cod. W paulo inferius post *quia potest fecisse* substituit *quidquid* pro *quod*. Subinde post *et potest nunc* cod. Y subiicit *caecus*.

⁵ De hac Aristotelica propositione vide supra pag. 104, nota 11.

⁶ Hic c. 2.

⁷ Supra d. 41. a. 2. q. 2.

⁸ Cfr. supra d. 42. q. 3. — Mox post *fiunt entia* codd. P Q adiungunt *quae cum sunt*. Aliquanto superius pro *connotat in re* Vat. *connotat in eo*.

⁹ Coniunctio *quod* hic repetitur ex locutione praecedenti *hinc est quod*. Multi codd. cum ed. 4 pro *quod* perperam substituant *quia*, Vat. *et quia*. Mox post verba *propter mutationem* cod. K inserit *factam*.

¹⁰ Supple cum cod. R *divina potentia*.

¹¹ Pro *cum hoc* cod. T *tamen hoc quod*. Idem cod. T cum pluribus aliis codd. et ed. 4 paulo post minus bene omittit *operando*.

fuisse praeteritum non est aliquid — ergo faciendo nihil facit. Si vero *destruendo*, cum praeteritum sive quod fuit non sit, nihil facit destruendo, et destruendo nihil destruit ¹. — Concedendum est ergo,

quod non potest quidquid potuit, quia fuit aliquando possibile quod factum est impossibile, non propter arctationem potentiae, sed propter hoc, quod necessario connotat impotentiam. Et sic patent obiecta.

SCHOLION.

Hanc quaestionem Magister (hic c. 2.) non sufficienter solvit. Eadem principia, quae supra d. 41. a. 2. q. 2. declarata sunt, etiam in hac quaestione determinanda a Seraphico adhibentur. — Antiqui doctores non nisi in modo loquendi aliquatenus dissentire videntur.

Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 4. — S. Thom., hic q. unica, a. 4; S. I. q. 25. a. 4. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 19. q. 77. m. 3. a. 4. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 5. 6. — Egid. R., hic 2. princ. q. unica. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de ista solutione Magistri, qua dicit, quod *non valet huius similitudinis inductio, quia Filium genuit de sua substantia*. Videtur enim responsio ista non esse sufficiens. Nam invidia potest ² attendi respectu diversi in substantia et natura, sicut Angelus invidit homini: ergo propter hoc non excluditur invidia a Deo respectu creaturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad *invidiam* ista duo concurrunt, scilicet *potestas* ³ ad aequalitatem et *exigentia* rei factae. Non enim invidet aliquis alicui, nisi quia parificatur ei aliquis vel excedit, vel quia timet, ne parificetur. Item, artifex non dicitur *invidus*, nisi quando non facit rem, secundum quod exigit, et ipse potest. Et propter hoc, quia ex parte rerum non erat *exigentia*, et iterum ⁴, in nullo poterant *parificari*; ideo qualescumque faceret, non convincitur in Deo esse invidia, etiam si nullas res faceret. Sed in *Filio Dei* erat potentia ad aequalitatem et ulterius *exigentia* propter hoc, quod erat de substantia Patris. Hinc est, quod non est simile, ut dicit Magister; et est responsio eius bona. Ponit

Duo concurrunt ad invidiam.

enim *antecedens* pro *consequente*, non quia velit dicere, quod invidia sit solum vel possit esse respectu similis in natura; sed propter rationem praedictam *exigentiae* scilicet et *aequalitatis*, quae erant in generatione Filii, quia erat de substantia Patris ⁵.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *potuit Deus hominem talem fecisse, qui nec peccare posset nec vellet; et si talem fecisset, quis dubitat, eum meliorem fuisse?* Videtur enim dici contrarium in Ecclesiastici trigesimo primo ⁶: *Potuit transgredi et non est transgressus*; hoc dicitur in laudem sancti viri. Et Augustinus ipse dicit super Genesim ad litteram ⁷, quod « meliores iudicavit Deus homines, si ei liberaliter deservirent ». Et iterum, in libro de Civitate Dei dicit, quod « melior est substantia, quae peccare potest, quam quae non potest ».

RESPONDEO: Dicendum, quod *melius* dicitur dupliciter: aut *simpliciter*, aut in *ordine ad finem*. Si *simpliciter* loquamur, melior est homo confirma-

Distinctio

¹ Cfr. supra d. 42. q. 3. — Mox post *quia* plures codd. ut FPQV cum ed. 1 intericiunt *aliquid*, et deinde pro *necessario* codd. AGW exhibent *ultimo*.

² Ed. 1 *bene potest*.

³ Vat. et nonnulli codd. *possibilitas*, de quo cfr. supra pag. 736, nota 1.

⁴ Pro *iterum* Vat. *quia*.

⁵ Cfr. supra d. XX. c. 2. et 3, et in Comment. dub. 4. Cfr. etiam de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 1.

ad 1, et B. Albert., hic a. 4.

⁶ Vers. 40. — Mox pro *hoc dicitur* Vat. *hoc dicit*.

⁷ Haec Augustini sententia ad verbum non invenitur in eius Comment. in Gen., sed tamen erui potest ex cit. oper. libr. VIII. c. 13. n. 30. seq., et XI. c. 7. n. 9. Plus convenit cum illo dicto in libr. de Vera Relig. c. 14. n. 27, quod iam supra pag. 784, nota 7. citavimus. De seq. textu, allato ex libro de Civ. Dei, cfr. supra pag. 748, nota 8.

tus in gratia, quam potens labi: si in ordinatione *ad finem*, quae quidem consistit in perveniendo: sic melius fuit facere hominem in libertate peccandi; sed tamen primum melius est *simpliciter*, hoc autem est melius *secundum quid*. Et ideo verbum Augustini, *simpliciter* loquendo, habet veritatem.

Quod autem dicitur de viro *iusto*, laus *accidentalis* est sive quantum ad gloriam accidentalem. Constat enim, Christum non potuisse peccare, et tamen erat gloriosissimus. Similiter intelligendum est verbum illud Augustini super Genesim. Sed quod dicitur, quod melior est natura, quae potest peccare, quam quae non potest; dicendum, quod *non posse peccare* est duplici de causa, aut quia caret *voluntate*, aut *vertibilitate* voluntatis; et primo modo intelligit Augustinus, non secundo¹.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *potuit Deus meliora facere, quam fecit*. Videtur enim istud non habere veritatem in omnibus, et specialiter in Christo, quem videtur nullo modo posse facere meliorem, per illud quod dicitur ad Philipenses secundo²: *Dedit illi nomen, quod est super omne nomen*. Item, Ioannis tertio³: *Datus est ei spiritus non ad mensuram*; ergo nullo modo potuit Deus dare Christo plus de spiritu: ergo non potuit eum facere meliorem.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister loquitur de universo et eius partibus; et quoniam Christus nec est de universo nec eius pars, ideo non habet locum in ipso verbum⁴. Tamen adhuc in Christo habet dubitationem. Si enim quidquid habet humanitas Christi, finitum est, ergo cum Deus possit supra omne finitum, potuit maius. Et iterum, Christus factus fuit passibilis et mortalis, et potuit fieri immortalis.

Et propter hoc dicendum, quod tripliciter est loqui de Christo, aut quantum ad *unionem*, aut quantum ad *gratiam singularis personae*, aut quantum ad *proprietates naturae*. Si quantum ad *unionem*, nec Deus potest plus dare, nec creatura⁵ re-

cipere, quia unionis gratia ex parte alterius extremi est dignitatis infinitae, scilicet quod homo sit Deus, quamvis ex parte humanitatis quidquid est ibi sit finitum: et ita non ponitur *limitatio* ex parte *Dei*, nec ex parte *creaturae* capacitas *infinita* nisi per unionem, videlicet quia unitur homo bono infinito, ita quod homo est Deus, qui est bonitatis infinitae. — Si autem loquamur quantum ad *gratiam singularis personae*, sic concedo, quod Deus potuit plus dare, sed rationalis natura non potuit amplius recipere; non quia capacitas animae ad gratiam per collationem gratiae minuitur, quia nec minuitur nec augetur, sed consummatur et completur; et ideo non est possibilis ad amplius⁶. Si autem loquamur quantum ad *proprietates naturae*, sic Deus et plus potuit de bonitate dare, et rationalis creatura recipere, quantum ad ea scilicet, quae sunt corporis — quia nunc plura habet, quam quando factus est — sed non potuerunt *fini* et saluti nostrae⁷ effici congruentiores. Nunquam enim salus nostra potuisset per substantiam incorruptibilem et immortalem ita reparari, sicut per mortem et passionem eius reparata est. Patet ergo, quomodo melior potuit esse Christus, et quomodo non⁸.

DUB. IV.

Item, obiicitur de beata Virgine. Videtur enim, quod non potuerit fieri melior, quia Anselmus de Conceptu virginali⁹ dicit: «Decebat, quod illius Hominis conceptio fieret de Matre purissima, qua puritate maior nequit sub Deo intelligi»: ergo videtur, quod non potuit fieri melior, et tamen ipsa fuit pars universi. Item, super omnes choros Angelorum exaltata est in gloria: ergo facta est in summa gratia.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de beata Virgine quantum ad tres conditiones, scilicet quantum ad *gratiam conceptionis*, quantum ad *gratiam iustificationis*, quantum ad *naturam*¹⁰. Si quantum ad *conceptionem prolis*, sic quia fuit Mater Dei, quo nihil nobilius cogitari potest, et Mater nobilissimi Filii, sic tantam habuit bonitatis dignitatem,

De beata Virgine.

¹ Plura de hoc dubio exposita sunt supra q. 1. seqq. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 4; B. Albert., hic a. 5, et Richard. a Med., hic circa lit.

² Vers. 9. Vulgata: Donavit.

³ Vers. 34. — Subinde inter *ergo nullo* Vat. interiecit *quia*. Pro *ergo* cod. V *si ergo*.

⁴ In Vat. legitur sic: *non habet locum in ipso*. Verum *etiam adhuc* etc. Pro *in Christo* cod. bb *in ipso*.

⁵ Cod. V hic repetit *potest plus*.

⁶ Cfr. supra d. 17. p. II. q. 4. — Paulo superius pro *natura* codd. T cc cum Vat. *creatura*, et dein pro *consummatur* cod. I *conservatur*.

⁷ Pro *nostrae* sola Vat. *naturae*.

⁸ Eadem solutio huius dubii datur ab Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 3. seq.; a B. Alberto, hic a. 5; a S. Thoma,

S. Bonav. — Tom. I.

hic q. 1. a. 3, et S. I. q. 25. a. 6. ad 4; a Petro a Tar., hic a. 3; ab Aegid. R., hic 1. princ. q. 3, nec non a Dionys. Carth., hic q. 2.

⁹ Cap. 18. ubi in ed. oper. Anselmi pro *qua puritate* legitur: *nempe decens erat, ut ea puritate qua*.

¹⁰ Plurimi codd. cum edd. 2, 3 perperam addunt *caritatis*; Vat. cum ed. 4 adiicit *corporis*, quo additamento notio vocis *natura* nimis restringitur. Nostrae lectioni, quae prae se fert *ad naturam* simpliciter, suffragantur codd. P Q. Confirmatur etiam haec lectio verbis, quae paulo inferius adhibentur ad exponendas illas tres conditiones hic commemoratas; quae verba haec sunt: *Si quantum ad naturalia, optima* etc., et exstant in omnibus codd. nec non in edd. 1, 2, 3. Paulo superius pro *quantum ad gratiam conceptionis* ed. 4 *quantum ad conceptionem prolis*.

Notandum. quod nulla mulier amplius capere potuit. Si enim omnes creaturae, quantumcumque ascenderent in gradibus nobilitatis, essent praesentes, omnes deberent reverentiam Matri Dei. — Si autem loquamur quantum ad *gratiam iustificationis*, tantam habuit, quantam pura creatura humana sive rationalis, quae facta est sic¹, recipere potuit. — Si quantum ad *naturalia*, optima habuit, secundum quod fini competens fuit; simpliciter tamen meliora

potuit recipere, et Deus dare. — Et ita patet, quod in nullo creato habet instantiam hoc verbum Magistri: quod Deus ea quae fecit, potuit facere meliora. Patet etiam, quod in aliquibus capacitatem gratiae complevit et implevit; sed in *Christo* per omnem modum, in *Matre* eius², secundum quod capit pura creatura rationalis in *sexu femineo*, quantum ad ea quae spectant ad corpus, et in *anima humana*, quantum ad ea quae sunt gratiae. Epilogus bii 3.

DISTINCTIO XLV.

CAP. I.

De voluntate Dei, quae essentia Dei est, et de signis eius.

Iam de voluntate Dei aliquid pro sensus nostri imbecillitate dicendum est. Sciendum est igitur, quia *voluntas* sive *volens* de Deo secundum essentiam dicitur. Non est enim ei aliud *velle* et aliud *esse*, sed omnino idem. Et sicut idem est ei *esse bonum* quod *esse Deum*, ita idem est ei *esse volentem* quod *esse Deum*. Nam voluntas, qua semper volens est, non affectus vel motus est, qui in Deum cadere non valet, sed divina usia, qua volens est, Deus est¹, et huiusmodi.

CAP. II.

Quod licet idem sit Deo velle quod esse, non tamen potest dici Deus omnia esse quae vult.

Et licet idem sit Deo *velle* quod *esse*, non tamen dicendum est, Deum *esse omnia* quae vult. Quod quidam, de Dei voluntate non recte sentientes, nobis obiiciunt dicentes: Si idem est Deo *velle* quod *esse*, ergo cum dicimus, Deum velle omnia quae facit, dicimus, eum *esse omnia* quae facit; alioquin non ibi illo verbo² idem significatur, quod significatur hoc verbo *esse*, cum de Deo dicitur. Et si ita est, non semper dicitur de Deo *velle* secundum essentiam. Si vero secundum essentiam non dicitur aliquando, quomodo ergo dicitur

de Deo? Relative enim³ nunquam dicitur. — Ad quod dicimus, quia licet idem penitus sit Deo *velle* quod *esse*, non tamen potest dici *esse omnia* quae vult; sicut idem est Deo *esse* quod *scire*, nec tamen sicut dicitur *scire omnia*, ita quoque potest dici *esse omnia*. Responsi

CAP. III.

De intelligentia harum locutionum: Deus scit, vel Deus vult, Deus scit omnia vel vult aliquid.

Et ubicumque Deus dicitur *scire* vel *sciens*, et⁴ *velle* vel *volens*, haec de eo secundum essentiam dicuntur. Cum enim dicitur: Deus scit vel Deus vult, sive Deus est sciens vel volens, essentia divina praedicatur et Deus esse enuntiatur. Cum autem additur *omnia* vel *aliquid* vel *aliqua*, et dicitur: Deus scit omnia, vel vult aliquid vel aliqua; essentia quidem divina praedicatur, non simpliciter et absolute, sed ita ut scientiae, quae ipse est, omnia subiecta⁵ monstrantur, et voluntati, quae ipsa eadem est, aliquid vel aliqua subiecta esse dicantur, ut talis fiat sensus: Deus scit omnia, id est, Deus est, cuius scientiae, quae ipsius essentia est, omnia subiecta sunt. Similiter: Deus vult haec vel illa, id est, Deus est, cuius voluntati, quae ipse est, haec sive illa subiecta sunt. *Volens* ergo sive *velle* dicitur Deus secundum essentiam, cuius voluntas essentia est sempiterna et immutabilis — licet ea varientur et transeant, quae ei subiecta sunt — quae non potest esse iniusta nec mala, quia Deus est.

¹ Id est, ut pura creatura. — In Vat., mutata interpunctione, sic legitur: *quae facta est, sic recipere potuit*, tunc autem verba *quae facta est* supervacanea sunt. Eadem paulo post, iterum mutata interpunctione et interiecta voce *corpus*, sic: *Si quantum ad corpus: naturalia optima habuit*, refragentibus omnibus codd. et edd. 1. 2. 3. ut iam in praecedenti annotatione diximus.

² Vat. omittit *rius*, pro quo plurimi codd. perperam *enim*. Paulo superius pro *Patet etiam*, quod in Vat. *Patet quod*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Ita codd. A C E et ed. 1; Vat. et aliae edd. omittunt *est*; cod. D *est, et Deus et*; cod. B *est, et Deus est, et*.

² Cod. C addit *velle*.

³ Supple: velle, sive cum edd. 2, 3: voluntas.

⁴ Vat. cum pluribus edd. *vel*. Deinde codd. A D E et edd. 1, 4, 5 *de Deo pro de eo*.

⁵ Codd. B C D addunt *esse*. Immediate ante ed. 1 *ipsa est* (scilicet essentia) pro *ipse est*.

CAP. IV.

Quod Dei voluntas summe bona causa est omnium quae naturaliter sunt, cuius causa non est quaerenda, quia prima et summa causa est omnium.

Haec itaque summe bona voluntas causa est omnium quae naturaliter fiunt vel facta sive futura sunt, quae nulla praeventa est causa, quia aeterna est. Ideoque causa ipsius quaerenda non est. Qui enim eius causam quaerit, aliquid maius ea quaerit, cum nihil ea maius sit. Unde Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum¹: « Qui quaerit, quare voluerit Deus mundum facere, causam quaerit voluntatis Dei. Omnis autem causa efficiens maior est eo quod efficitur. Nihil autem maius est voluntate Dei. Non ergo eius causa quaerenda est ». Idem in libro de Genesi contra Manichaeos²: « Si qui dixerint: Quid placuit Deo facere caelum et terram? respondendum est eis: qui voluntatem Dei nosse desiderant, causas voluntatis³ Dei scire quaerunt, cum voluntas Dei omnium quae sunt, ipsa sit causa. Si enim habet causam voluntas, est aliquid, quod antecedit voluntatem Dei, quod nefas est credere. Qui ergo dicit: Quare fecit Deus caelum et terram? respondendum est illi: quia voluit⁴. Voluntas enim Dei causa est caeli et terrae, et ideo maior est voluntas Dei quam caelum et terra. Qui autem dicit: Quare voluit facere caelum et terram? maius aliquid quaerit, quam est voluntas Dei; nihil autem maius inveniri potest. Compescat se ergo humana temeritas, et id quod non est, non quaerat, ne id quod est, non inveniat ». — Ecce his auctoritatibus aperte insinuat, quod voluntatis Dei causa nulla est, et ideo quaerenda non est.

« Voluntas igitur Dei, ut ait Augustinus in tertio libro de Trinitate⁵, prima et summa causa est omnium specierum atque motionum. Nihil enim fit, quod non de interiori atque intelligibili aula summi Imperatoris egrediatur secundum ineffabilem iustitiam ». « Ubi enim non operatur quod vult Dei omnipotentis sapientia? quae pertingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter⁶ », « et non solum facit ea quae perseverantia consuetudinis admirationem non admittunt », « sed etiam ea quae propter raritatem et insolitum eventum mira videntur, ut sunt defectus luminarium et terrae motus et monstruosi animantium partus et his similia, quorum nihil fit sine⁷ voluntate Dei, sed plerisque non apparet. Ideoque placuit vanitati philosophorum etiam causis aliis ea tribuere, cum omnino videre non possent superiorem ceteris omnibus causam,

id est voluntatem Dei. Itaque non nisi Dei voluntas causa prima est sanitatis, aegritudinis, praemiorum atque poenarum, gratiarum et retributionum ». Haec igitur sola est, unde ortum est quidquid est, et ipsa non est orta, sed aeterna.

CAP. V.

Quibus modis accipitur Dei voluntas.

Hic non est praetereundum nobis, quod sacra Scriptura de voluntate Dei variis modis loqui consuevit; et tamen non est Dei voluntas diversa, sed locutio diversa est de voluntate, quia nomine voluntatis diversa accipit. Nam voluntas Dei vere ac proprie dicitur quae in ipso est et ipsius essentia est; et haec una est nec multipliciter recipit nec mutabilitatem, quae inexpleta esse non potest, de qua Propheta ait⁸: *Omnia quaecumque voluit, Dominus fecit*. Et Apostolus: *Voluntati eius quis resistit?* Et alibi: *Ut probetis, quae sit voluntas Dei bona et beneplacens et perfecta*. Et haec voluntas recte appellatur beneplacitum Dei sive dispositio.

CAP. VI.

Quod praeceptio, prohibitio, permissio, consilium, operatio nomine voluntatis interdum intelliguntur.

Aliquando vero secundum quandam dicendi figuram voluntas Dei vocatur quod secundum proprietatem non est voluntas eius, ut praeceptio, prohibitio, consilium, nec non permissio et operatio. Ideoque pluraliter aliquando Scriptura voluntates Dei pronuntiat. Unde Propheta⁹: *Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius*. Cum non sit nisi una voluntas Dei, quae ipse est, pluraliter tamen dicit voluntates, quia voluntas Dei variis modis ac pro diversis accipitur, ut dictum est. Ita etiam idem Propheta propter multos effectus misericordiae et iustitiae pluraliter dicit¹⁰: *Misericordias Domini in aeternum cantabo*. Et alibi: *Iustitiae Domini rectae, laetificantes corda*, cum tamen in Deo una sit misericordia, una iustitia, eademque¹¹ sit misericordia quae iustitia, scilicet divina usia.

ideo autem praeceptio et prohibitio atque consilium, cum sint tria, dicitur tamen unumquodque eorum Dei voluntas, quia ista signa sunt divinae voluntatis: quemadmodum et signa irae dicuntur ira, et dilectionis signa dilectio appellantur; et dicitur iratus

¹ Quaest. 28.

² Libr. I. c. 2. n. 4.

³ Codd. et edd., exceptis Vat. et ed. 8, *causas et voluntatem*, et immediate post *quod voluntas* pro *cum voluntas*.

⁴ Vat. et edd. 3, 4, 7, 8, 9 *vult*.

⁵ Cap. 4. n. 9; sed originale habet: ... omnium corporaliū specierum atque motionum. Nihil enim fit visibiliter et sensibiliter, quod non de interiore, invisibili atque intelligibili aula summi Imperatoris aut iubeatur aut permittatur (cod. D Imperatoris vel eo permittente vel faciente egrediatur) secundum ineffabilem iustitiam. — Sequens locus est ibid. c. 4. n. 6, tertius ibid. c. 2. n. 7, et quartus ibid. c. 3. n. 8, et c. 4. n. 9.

⁶ Sap. 8, 1.

⁷ Codd. ABCE et ed. 1 *nisi*. Paulo inferius solummodo Vat. cum originali *licuit vanitati* pro *placuit vanitati*, denique codd. AD et omnes edd., excepta 1, *tribuere* pro *tribuere*, sed refragante originali.

⁸ Psalm. 113, 11: loci sequentes sunt Rom. 9, 19, et 12, 2.

⁹ Psalm. 110, 2.

¹⁰ Psalm. 88, 2; alius locus est Psalm. 18, 9.

¹¹ Vat. aliaeque edd. praemittunt *et una*, refragantibus codd. et ed. 1.

Signa irae. Deus, et tamen non est ira in eo aliqua: sed *signa* tantum, quae foris fiunt, quibus iratus ostenditur, ira ipsius nominantur. Et est figura dicendi, secundum quam non est falsum quod dicitur, sed verum, quod dicitur, sub tropi nubilo obumbratur. Et secundum hos tropos diversae voluntates Dei dicuntur, quia diversa sunt illa quae per tropum voluntas Dei dicuntur.

Pro praecepto Dei atque consilio potest accipi voluntas, ut ibi¹: *Fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra*. Et alibi: *Qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis est, ipse frater meus et soror et mater est*. Et contra hanc voluntatem multa fiunt. Unde Augustinus in libro de Spiritu et littera²: «Infideles, inquit, contra voluntatem Dei faciunt, cum eius Evangelio non credunt».

CAP. VII.

Quod Deus velit ab omnibus fieri ea quae praecipit, vel non fieri quae prohibet.

Et si illa tria dicuntur Dei voluntas, ideo quia signa sunt divinae voluntatis, non est tamen intelligendum, Deum omne illud fieri velle, quod cuicumque praecipit, vel non fieri quod prohibuit. Praecipit enim Abrahae immolare filium, nec tamen voluit; nec ideo praecipit, ut id fieret, sed ut Abrahae probaretur fides³. Et in Evangelio praecipit sanato, ne cui diceret; ille autem praedicavit ubique, intelligens, Deum non ideo prohibuisse, quin vellet opus suum praedicari, sed ut daret formam homini laudem humanam declinandi.

Permissio quoque Dei et operatio voluntas Dei appellantur, qualiter accipit Augustinus in Enchiridio⁴ di-

cens: «Non fit aliquid, nisi Omnipotens fieri velit, vel *sinendo*, ut fiat, vel *ipse faciendo*. Nec dubitandum est, Deum facere bene etiam sinendo fieri, quaecumque fiunt male. Non enim hoc nisi iusto iudicio sinit, et perfecto bonum est omne quod iustum est». — Ecce manifeste hic habes⁵, Dei voluntatem appellari ipsius operationem vel permissionem, cum dicit, non fieri aliquid, nisi Omnipotens fieri velit, ubi includit et bona et mala omnia, quae fiunt. Ideoque aperte distinguit, quomodo Deum velle dixerit, ne eadem ratione intelligeretur velle bona et mala, subdens *vel sinendo, ut fiat* — hoc quantum ad mala dicit — *vel ipse faciendo* — hoc quantum ad bona. Mala enim sinit fieri, sed non facit; bona vero ipse facit. Ideoque dixit, eum *velle*, quia et volens⁶ mala sinit et volens bona operatur; et ob hoc *permissio* et *operatio* voluntas Dei dicuntur.

Quinque igitur supra posita sunt, quae dicuntur secundum tropum Dei voluntas, quia signa sunt divinae voluntatis, quae una est et immutabilis, scilicet Dei beneplacitum. Ideoque diligenter distinguat lector, ubi⁷ de voluntate Dei Scriptura commemorat, iuxta quem modum accipi oporteat, utrum scilicet pro beneplacito Dei, an pro aliquo signorum eius. Magna enim est adhibenda discretio in cognitione divinae voluntatis, quia et beneplacitum Dei est voluntas eius, et signum beneplaciti eius dicitur voluntas eius. Sed beneplacitum eius aeternum est, signum vero beneplaciti eius non; et consonat rerum effectibus beneplacitum ipsius, et ipsi effectus rerum ab illo non discordant. Fit enim omne quod beneplacito vult fieri, et omne quod non vult fieri, nequaquam fit. Non ita autem est de signis, quia praecipit Deus multis ea quae non faciunt, et prohibet quae non cavent, et consulit quae non implent⁸.

¹ Matth. 6, 10; sequens locus est ibid. 12, 30. Vulgata: Quicumque enim fecerit etc.

² Cap. 33. n. 58.

³ Respicitur Gen. 22, 2. seqq., et deinde Marc. 1, 44.

⁴ Cap. 95. 96. n. 24; in quo textu Vat. cum aliis edd., excepta I, haec nisi pro hoc nisi, contradicentibus codd. nec non originali.

⁵ Vat. cum plurimis edd. habemus.

⁶ Solummodo Vat. nolens, sed perperam, et deinde cum ed. I et codd. AC omittit et post sinit.

⁷ Codd. BD ubicumque. Paulo post Vat. cum pluribus edd. omittit scilicet.

⁸ In tractatu de voluntate divina Petrus Lombardus plures propositiones ad verbum expressas, alias vero secundum sensum deprompsit ex duobus opusculis Hugonis a S. Victore: Summa Sententiarum tr. I. c. 13, et I. de Sacramentis p. IV. c. 2. seqq. iam pluries observavimus, Magistrum passim non pauca ex Hugone, Abaelardo et fortasse etiam ex aliis auctoribus, qui ante ipsum Sententias conscripserunt, in suos usus convertisse.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLV.

De voluntate secundum suam quidditatem.

Iam de voluntate Dei aliquid pro sensus nostri imbecillitate etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra¹ egit Magister de *scientia* et *potentia*, hic iam tertio agit de *voluntate*. Et habet haec pars tres partes. In prima agit de voluntate secundum suam quidditatem. In secunda secundum eius implementationem respectu operis, qualiter scilicet impleatur, infra distinctione quadragesima sexta: *Hic oritur quaestio: dictum est enim*. In tertia determinat, qualiter voluntas nostra divinae conformatur, et hoc distinctione quadragesima octava: *Sciendum quoque est, quod aliquando mala est voluntas*.

Prima pars habet tres partes. In *prima* ostendit, quod voluntas Dei est ipsa divina essentia; in *secunda*, quod ipsa est omnium causa, ibi: *Haec itaque summe bona voluntas causa est*; in *tertia* ostendit, quod ipsa voluntas Dei est multipliciter dicta, ibi: *Hic non est praetermittendum nobis* etc.

Prima pars habet duas. In prima ostendit, quod *velle* est in Deo *esse*, et *voluntas* est *essentia*.

In secunda solvit dubitationem. ibi: *Et licet idem sit Deo velle quod esse*.

Secunda pars similiter habet duas. In prima ostendit, quod divina voluntas est causa *prima*. In secunda ostendit, quod est causa *generalissima*, ibi: *Voluntas igitur Dei, ut ait Augustinus*.

Hic non est praetermittendum etc. Haec est *tertia* pars, in qua agit de istius nominis multiplicitate, et haec non est multiplicitas aequivocationis, sed analogiae; et sunt in hac parte tres particulae. In prima ponit modum principalem accipiendi circa hoc nomen, quod est voluntas, quia scilicet accipitur pro voluntate *beneplaciti*. In secunda ponit modos non principales, scilicet² tropologicos, secundum quod accipitur pro *signo* voluntatis, et hoc facit ibi: *Aliquando vero secundum quandam dicendi figuram* etc. In tertia breviter epilogat praedeterminata, ibi: *Quinque ergo supra posita sunt, quae dicuntur* etc.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de voluntate divina quantum ad quidditatem.

Secundo quantum ad causalitatem.

Tertio quantum ad rationem significandi.

Quantum ad primum duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum sit in Deo ponere voluntatem.

Secundo, utrum ipsum sit dicere omnivolentem, sicut dicitur omnipotens.

¹ Dist. XXXV-XLI. de scientia, XLII. seqq. de potentia.

² Pro *scilicet* Vat. cum ed. 1 et nonnullis mss. *sed.*

ARTICULUS I.

De voluntate divina quantum ad quidditatem.

QUAESTIO I.

Utrum in Deo sit ponere voluntatem.

Quod autem in Deo non sit ponere voluntatem, ostenditur *auctoritate et ratione*.

1. Primo sic: Augustinus in libro de Libero Arbitrio¹: « Voluntas est rationalis motus sensui praesidens et appetitui »; sed in Deo non est motus nec sensus nec appetitus: ergo neque voluntas.

2. Item, Augustinus in libro de Duabus Animabus²: « Voluntas est animi motus ad aliquid prosequendum, vel fugiendum »; sed in Deo non est ponere *fugam* nec *prosecutionem*: ergo nec voluntatem.

3. Item, *ratione*³: quia voluntas est potentia in nobis maxime vertibilis, unde aliae potentiae non possunt in malum, sed sola voluntas est, a qua est peccatum; sed in Deo nulla est omnino vertibilitas ad malum: ergo etc.

4. Item, voluntas, eo ipso quod voluntas est, est ad opposita, eo quod ad opposita, est contingens et variabilis; in Deo autem nulla cadit contingentia nec varietas: ergo etc. *Probatio primae*. Voluntas, eo ipso quod voluntas, est potestas rationalis; sed « potestates rationales sunt ad opposita », sicut dicit Philosophus⁴: ergo etc. *Similiter*, eo ipso quo est voluntas, est libera; et si hoc, non est determinata ad unum, quia tunc non haberet libertatem, sicut nec potentiae naturales: ergo est ad opposita, et ita variabilis.

SED CONTRA: 1. Ad Ephesios primo⁵ dicit Apostolus: *Secundum consilium voluntatis suae*. Et iterum ibidem: *Secundum propositum voluntatis suae*; et tota Scriptura est plena hoc nomine *voluntatis*, ut est in Deo: ergo etc.

2. Item, Philosophus in duodecimo⁶ concludit, quod « voluntas est actio ipsius Dei ».

3. Item, *ratione* videtur, quia voluntas est illud, penes quod residet inter creata summa *potestas*⁷: ergo si voluntas de se dicit potestatem, quia omnibus praesidet in regno animae, et nihil potest sibi imperare; sed Deus est potentissimus, et omne quod potentiae est, sibi attribuendum est: ergo etc.

4. Item, voluntas est, in qua consistit summa *voluptas* sive felicitas — « beatus enim est qui habet omne quod vult⁸ »; unde nihil delectatur nisi habens voluntatem vel aliquid simile voluntati — sed Deus est felicissimus, in quo est omnis felicitas et iucunditas: ergo etc.

5. Item, voluntas est illud, penes quod residet *iustitia et aequitas* — iustitia enim non est aliud quam rectitudo voluntatis⁹; unde non habentia voluntatem non sunt capabilia iustitiae — sed Deus est iustissimus secundum omnem intellectum: ergo habet voluntatem.

6. Item, voluntas est vis, secundum quam at-

¹ Definitio hic proposita formata videtur ex iis quae S. August., I. de Lib. Arb. c. 8-11. n. 18-21, et III. c. 1. n. 1-4. de actibus rationis et voluntatis ceteros animi motus regentibus etc. profert. In cod. T a secunda manu loco libri de *Libero Arbitrio* citatur liber de *Gratia et libero arbitrio*, in quo tamen (c. 3. n. 5.) tantum docetur, hominis esse resistere concupiscentiae. In eodem cod. T (in marg.) paulo ante verbo *Primo* praemittitur *Auctoritate*.

² Cap. 10. n. 14: Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum vel adipiscendum.

³ Vat. et nonnulli codd. subiiciunt *videtur*. — De ipso argumento cfr. Anselm., de Conceptu virg. c. 3. seq.

⁴ Libr. IX. Metaph. text. 3. seq., et text. 10. (VIII. c. 1. et 5.). Voluntatem esse potentiam rationalem, docet Aristot., III. de Anima, text. 42. et 50. (c. 9. et 10.). — In textu cit. pro *ad opposita* Vat. cum cod. cc *ad oppositum*. Mox pro *eo ipso quo* codd. HKX bb ee *eo ipso quod*. In fine arg. pro *et ita* Vat. *est igitur*.

⁵ Vers. 11. — Textus sequens habetur ibid. v. 5.

⁶ Id est: Metaphys. text. 39. (XI. c. 7): Ἐπεὶ καὶ ἡδονὴ ἡ

ἐνέργεια τοῦτου i. e. iuxta versionem Arabico-latinam: Voluptas [delectatio] enim est actio ipsius, scil. primi principii. — S. Doctor hic pro *voluptas* substituit *voluntas*, quod non est falsum, quia voluptas non est sine voluntate. Cfr. etiam quae dicit in 4. argumento, et quae docet supra d. 1. a. 2. q. 1. de delectatione et fruitione.

⁷ Cfr. August., VIII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 12. — Quod attinet ad rationem, quae mox adducitur: *quia omnibus praesidet* etc., Anselmus in libr. de Conceptu virg. c. 4. ait: Deus nos et potestatem, quae in nobis est, subiecit voluntati, ut ad imperium eius non possimus non movere nos et facere quod vult, immo illa movet nos velut instrumenta sua... Dominae, quam Deus nobis dedit, nec possumus nec debemus non obedire etc. — Circa finem argumenti pro *potentiae*, quam vocem ex codd. FHK T et ed. 1 restituimus, Vat. *possibile*.

⁸ August., XIII. de Trin. c. 5. n. 8: Beatus igitur non est, nisi qui et habet omnia quae vult et nihil vult male. Cfr. de Beata Vita, n. 10. seqq. — De seq. propos. cfr. supra d. 1. dub. 8.

⁹ Anselm., Dialog. de Veritate, c. 12. iustitiam sic definit: iustitia igitur est rectitudo voluntatis propter se servata.

tenditur summa *liberalitas* — omnis enim liberalitas venit ex amore¹, sed constat, quod amor est actus voluntatis — in Deo autem est ponere summam liberalitatem: ergo et amorem et voluntatem.

CONCLUSIO.

Voluntas est in Deo magis proprie et completiore modo quam in nobis, et sine ullis imperfectionibus.

RESPONDEO: Dicendum, quod in Deo est ponere voluntatem, sicut ostendunt quatuor rationes praedictae, propter quatuor conditiones, scilicet *potestatis*, *voluptatis*, *aequitatis* et *liberalitatis*, quae sunt circa voluntatem; et *magis proprie* in Deo et completiori modo quam in nobis.

Voluntas enim in nobis est per differentiam a substantia et actu et per distantiam a fine²; in Deo autem per omnimodam indifferentiam horum, scilicet substantiae, virtutis, actus et finis. Et quia in nobis est per differentiam a substantia et ab actu, ideo aliis praesidens et secundum diversos actus variabilis. Propter³ differentiam enim a substantia, in qua possunt et aliae potentiae radicare, praesidet aliis potentiis, ut sensui et appetitui. Propter differentiam ab actu est variabilitas secundum alternationem affectionum. In Deo autem neutrum; ideo

nec regit inferiores potentias, nec habet variari secundum affectiones varias. Et ideo⁴ quia in nobis est per distantiam a fine, inde est quod est indigens, et ideo in ea est fuga et appetitus, et cadit in ea etiam tristitia, cadit et malitia, quia potest a fine obliquari, cum non sit illi coniuncta. In Deo autem est omnino fini coniuncta, ideo nec fugam nec appetitum habet, nec tristitiam nec malitiam, sed omnimodam laetitiam et iustitiam.

1. 2. 3. Et sic patet responsio ad prima tria, quia quamvis istae conditiones: appetitus, fuga, malitia sive vertibilitas, conditiones sint voluntatis creatae, tamen omnino a voluntate divina semotae sunt.

4. Ad illud quod obiicitur, quod est contingens, et variabilis; dicendum, quod est contingencia in actu vel in effectu. Si loquamur de contingencia in effectu, non tantum est in effectu nostro, sed etiam in multis, quae a Deo sunt. Multa enim facit Deus, quae posset non facere, nullo repugnante. Si autem loquamur de contingencia in actu, quo voluntas aliquid modo desinit velle⁵ et incipit velle, modo vult aliquid, modo vult oppositum; haec cadit in voluntate humana, quia inter voluntatem humanam et actum est differentia; unde nec semper est in uno actu, nec in actu uniformi. Divina autem voluntas propter identitatem sui cum actu omnino variari non potest, nec habet in se aliquam contingentiam; et ideo patent omnia quaesita.

SCHOLION.

1. De voluntate in sensu proprio tractatur in art. 1. et 2; de voluntate signi in art. 3; de libertate, quae competit voluntati divinae in operibus ad extra, non pauca dicuntur in tractatu de libero arbitrio II. Sent. d. 25. praesertim p. I. q. 1, p. II. q. 1. 2. — Quomodo libertas Dei cum eius immutabilitate possit componi, est difficillima quaestio, in qua enodanda plurimum laborant theologi; cfr. supra d. 8. p. I. a. 2. q. 1. 2; d. 35. q. 2. ad. 3; d. 43. dub. 4; d. 39. dub. 5; d. 47. q. 1. 2.

Doctores in conclusionibus conveniunt; aliqui tamen sunt,

qui prosecutionem et fugam aliquo modo ad Deum transferri posse putant.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 34. m. 4. 2. — Scot., Report. hic q. 1. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 19. a. 1; S. c. Gent. I. c. 72. 73. — B. Albert., hic a. 1. 2; S. p. I. tr. 20. q. 79. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 45. q. 4. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 1.

¹ Cfr. supra d. 10. a. 1. q. 4. seq.

² Sive differt a substantia animae et ab actu volendi et distat a fine. — De differentia voluntatis a substantia animae et ab actu volendi cfr. supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3, et d. 8. p. II. q. 2; de distantia voluntatis a fine cfr. supra d. 1. a. 3. q. 1. et 2.

³ Cod. V ante Propter repetit praesidens, novam propositionem sic incipiens: Praesidens: propter. Paulo inferius pro variabilitas secundum alternationem Vat. variabilis secundum alterationem.

⁴ Vat. omittit ideo, pro quo cod. R iterum. Lectio a no-

bis recepta minus plana est, sed fere omnibus codd. confirmatur. Paulo inferius pro quia potest cod. M qua potest.

⁵ Vat. cum cod. cc sic: in actu, quod voluntas modo vult aliquid, modo desinit aliquid velle, quam lectionem ex cod. T emendavimus, contextu hoc postulante. Alii codd. nostrae lectioni non nisi ex parte suffragantur; sic codd. H X etiam pro quod voluntas exhibent quo voluntas, et codd. K R cum ed. 4 omittunt aliquid ante velle. Non pauci codd. verbo velle falso praemittunt esse. Paulo inferius pro quia inter complures codd. cum edd. 2, 3 perperam quare inter, et in fine solutionis ed. 1 obiecta pro quaesita.

QUAESTIO II.

Utrum Deus dicatur omnivolens, sicut omnisciens et omnipotens.

Secundo, supposito quod in Deo sit ponere voluntatem, quaeritur, utrum ipsum¹ sit ponere omnivolentem, ut ita dicatur a voluntate *omnivolens*, sicut a potentia et scientia omnipotens et omnisciens. Et quod sic, videtur:

Ad oppositum. 1. Quia Deus non dicitur omnipotens, eo quod possit omnia, sed quia potest omne quod decet eius potentiam² — non enim potest mala — sed similiter Deus vult omne quod decet voluntatem eius velle: ergo debet dici *omnivolens*, sicut omnipotens.

2. Item, sicut se habet *cognitiva* Dei ad verum, ita se habet *affectiva* sive voluntas ad bonum³; sed *cognitiva* sive intelligentia amplectitur omne verum — unde qui diceret, Deum aliquid verum ignorare, arctaret et derogaret eius intelligentiae — ergo pari ratione, cum intelligentia non sit latior nec perfectior quam voluntas, voluntas erit respectu omnis boni: ergo sicut dicitur *omnisciens*, quia scit omne verum, ita *omnivolens*, quia vult omne bonum.

3. Item, sicut dicitur Deus *verum omnis veri*, a quo scilicet omne verum habet veritatem, ita est *bonum omnis boni*, a quo omne bonum habet bonitatem⁴; sed Deus in videndo suam veritatem, quia est ratio omnium, omnia cognoscit: ergo similiter diligendo suam bonitatem omne bonum diligit. Sed omne quod diligit, vult: ergo vult omne bonum, sicut et cognoscit omne verum, et sic etc.

4. Item, *bona* voluntas est quae se extendit ad multa bona: ergo *melior* ad plura, et *optima* ad omnia, ergo *infinita* ad infinita: ergo sicut *potentia* et *scientia* se extendunt ad omnia et infinita, ita et *voluntas*: ergo qua ratione dicitur

omnipotens et omnisciens, pari ratione debet dici *omnivolens*.

CONTRA: 1. In Psalmo⁵: *Omnia quaecumque voluit, fecit*, ergo nihil vult, nisi quae facit; sed plura potest facere, et non potest nisi volens: ergo plura potest velle. Sed si Deus posset plura scire, non esset omnisciens: ergo etc.

2. Item, si aliquid sciret homo, quod non sciret Deus, non esset omnisciens Deus: cum ergo aliquid velit homo quod non velit Deus, ut puta facere furtum, ergo Deus non est *omnivolens*.

3. Item, si *posse malum* esset *posse*, Deus non esset omnipotens, quia non potest mala: cum ergo *velle malum* sit *velle*, et Deus non velit mala, Deus non est *omnivolens*. *Probatio minoris*. Malum non est malum, nisi quia voluntarium, quia, secundum Augustinum⁶ « peccatum adeo est voluntarium » etc., ergo ratio voluntatis salvatur in malo, similiter et actus voluntatis in volendo malum: ergo etc.

4. Item, *velle malum* aut est *velle*, aut est *nolle*. Si *velle*, habeo propositum; si *nolle*; sed *nolle* malum est bonum: ergo *velle malum*⁷ est bonum: ergo si Deus vult omne bonum, Deus vult malum, quod est falsum. Restat ergo, quod *velle malum* est *velle*; et Deus non vult malum: ergo Deus non est *omnivolens*. — Sed istud argumentum est sophisticum, quia similiter posset obiici de potentia. — Et ideo quaeritur, unde est hoc, quod *velle malum* est *velle*, sed *posse malum* non est potentiae, sed impotentiae.

Iuxta hoc quaeritur de comparatione *potentiae*, *sapientiae* et *voluntatis* ad sua obiecta secundum ambitum.

¹ Vat. *ipsam*, et dein *et ita* pro *ut ita*.

² Vide verba Anselmi supra pag. 754, nota 10. citata. — Mox post *voluntatem* cod. T cum uno alteroque cod. omittit *eius*.

³ Sicut enim *verum* est obiectum intellectus, ita bonum est obiectum voluntatis. Hinc etiam Aristot., I. Rhetor. c. 25. (c. 10.) voluntatem sic definit: Est autem voluntas boni appetitio cum ratione; nemo enim vult, nisi quod bonum esse putaverit. — Proxime post pro *intelligentia* Vat. cum ed. 1 *intellectiva*. Dein Vat. cum cod. cc omittit *arctaret et*.

⁴ De prima huius proposit. parte cfr. August., I. Soliloq. c. 4. n. 2, et de Vera Relig. c. 36. n. 66; nec non Anselm., Dialog. de Veritate, c. 10. et 13; de secunda parte vide August., VIII. de Trin. c. 3. n. 4, ac Boeth. de Hebdomad. seu « Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint ». — Mox pro *videndo*, quod auctoritate codd. P Q (T in marg.) nec non ed. 1 posuimus, plurimi codd. *dicendo*, Vat. cum cod. cc *cognoscendo*.

Porro ed. 1 omittit particulam *in* ante *videndo*, quae lectio praeferenda esset, si non obstarent codd.

⁵ Psalm. 113, 11.

⁶ Libr. de Vera Relig. c. 14. v. 27, et I. Retract. c. 13. n. 5: Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.

⁷ In cod. Z hic interiicitur: *cum sit idem quod nolle per hypothesim*. Post pauca pro *Deus vult malum* Vat. cum cod. cc *Deus vult omne malum*. — Nota, quod S. Doctor hoc argumentum paulo inferius vocat *sophisticum*, et iusto iure, quia prima conclusio: *ergo velle malum est bonum*, propositio est in se falsa, et dictiones *velle malum* et *nolle malum* non sunt idem. Esse sophisticum, probatur etiam ea ratione, quia, ut S. Doctor bene adiungit, *similiter posset obiici de potentia*; nam similiter probari posset, Deum vel non esse omnipotentem, vel posse malum, quia posse malum aut est posse, aut non: ergo etc.

CONCLUSIO.

Simpliciter negatur, quod Deus dicatur omnivolens, sicut recte dicitur omnisciens et omnipotens.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum Deus sit *omnivovens*, duplicem intellectum potest facere ista locutio ex eo, quod hoc quod est *omne* potest facere distributionem *simpliciter* vel ut *nunc*¹. Si distributionem *simpliciter* quantum ad actum et habitum facit, tunc dicitur omnivolens, quia vult omne *volibile*; si ut *nunc*, dicitur omnivolens, quia vult omne *volitum*.

In utroque sensu falsitatem habet², et in utroque sensu habet veritatem in *potentia* et in *scientia*. Et ideo simpliciter conceditur, quod Deus sit *omnisciens* et *omnipotens*, et simpliciter negatur, quod sit *omnivovens*.

Intellectus huius et ratio patet. Si enim *simpliciter* accipiamus, Deus scit omne scibile et potest omne possibile, et non vult omne volibile; quia divina voluntas importat causam *actuale*m, potentia vero abstrahit a ratione actualitatis et ponit *rationem*³ *causae*, scientia vero abstrahit a ratione *utriusque*. Quia igitur Deus non est causa *actualis* omnium quae potest facere vel velle, sicut non *facit* omne volibile, ita non *vult*. Quia vero *potentia* abstrahit a ratione *actualitatis*, ideo dicitur non solum respectu faciendorum in actu, sed etiam respectu possibilium fieri a Deo. Quia vero *scientia* abstrahit a ratione *utriusque*, hinc est, quod scientia non tantum est respectu faciendorum, sed etiam respectu possibilium, non tantum Deo, sed etiam aliis, utpote possibilium malorum. Haec igitur est ratio, quia actus *scientiae*, ut scire, est per modum *habitus*; similiter et⁴ *potentiae* per modum *habitus*, ut posse; *voluntas* per modum *actus*, ut velle. Ideo scientia est omnium scibilium, potentia omnium possibilium, quae sunt potentiae, sed non voluntas omnium volibilium. Et ideo non potest Deus plura *scire* vel *posse*, potest tamen plura *velle*.

Similiter, si accipiamus rem⁵ ut *nunc* respectu rei *praevisae* et respectu *factae* et *volitae*; *scientia*

est respectu omnis rei, in qua salvatur ratio scientiae, et *potentia* respectu omnis rei, in qua salvatur ratio potentiae; sed *voluntas* non est respectu omnis rei, in qua ratio voluntatis salvatur. *Scientia* enim est respectu omnium futurorum et praesentium et praeteritorum, bonorum et malorum, quia ibi salvatur ratio scientiae et nobilitatis; quia *scire malum* scire est, et *scire malum* nobilitatis est⁶. Similiter *potentia* est respectu omnium bonorum, in quibus solum salvatur ratio potentiae. Nam *posse malum* non est posse. Unde *posse malum* non tantum derogat perfectioni potentiae, sed etiam ipsi *potentiae*, quia *posse deficere* non est posse; et ideo adhuc omnipotens⁷. *Voluntas* vero est respectu bonorum tantum, non respectu malorum. Et quamvis in volendo malum non salvetur *dignitas* voluntatis, salvatur tamen *ratio volendi*, quia *velle malum* velle est. Et hinc est, quod Deus non dicitur *omnivovens*, quia non vult malum, sed tamen *omnipotens* dicitur, quamvis non possit malum.

Si *quaeratur*⁸: quare ratio potentiae non salvatur respectu mali, sicut et ratio voluntatis? dicendum, quod *potentia* id ipsum quod dicit, dicit per modum *habitus* et *positionis*⁹, de potentia activa loquendo; unde, cum est respectu privationis, iam non est potentia, sed defectus potentiae; sed *voluntas* id ipsum quod dicit, dicit per modum cuiusdam *indifferentiae* et *complacentiae*. Quia ergo in malo salvatur ratio consensus et complacentiae, sicut et respectu boni; ideo *velle malum* velle est, sed *posse malum* non est posse.

1. Ad illud quod obiicitur, quod Deus vult omne quod decet; dicendum, quod illa non est ratio, quare dicatur omnipotens¹⁰, sed illa quae praeassignata est, scilicet quia potest omne quod posse potentiae est.

2. Ad illud quod obiicitur, quod cognitiva amplectitur omne verum, et affectiva omne bonum; dicendum, quod aliter amplectitur haec, aliter illa. *Cognitiva* enim amplectitur actualiter¹¹ cognoscendo omne quod est verum et quod potest esse; sed *affectiva*, quia actus eius est in ratione actus, amplectitur et vult solum bonum, quod est vel erit. *Rursus*,

¹ De distributivo signo *omne* vide supra pag. 99, Scholion I. n. 2. Distributio *simpliciter* per signum *omne* comprehendit tum quod actu est tale, tum quod habitu est tale sive quod tale esse potest; sed distributio ut *nunc* comprehendit tantum quod actu est tale. — Paulo ante pro *intellectum* ed. I *intelligentiam*.

² Supple cum ed. I in *voluntate*. Vat. cum cod. cc prosequitur *et quia in utroque... et in scientia, ideo simpliciter* etc.

³ Vat. et ed. I adiungunt *habitualement*, codd. non suffragantibus. Paulo ante pro *et non vult* Vat. *sed non vult*.

⁴ Supple cum cod. M *actus*. Mox pro *voluntas* Vat. cum cod. cc. *voluntatis*.

⁵ Pro *rem* sola Vat. *omne*, et subinde *praevisae* pro *praevisae*. Verba *respectu omnis rei*, quae mox post *et potentia* habentur, ex codd. MX (T in marg.) et ed. I revocavimus.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cfr. supra d. 39, a. 1, q. 2. — Paulo ante pro *et nobilitatis* multi codd. minus congrue *et nobilitas*.

⁷ Intellige: licet non possit facere mala. Cfr. supra d. 42, q. 2. — Vat. vocabulo *omnipotens* praemittit *dicitur*.

⁸ Cod. R *Si igitur quaeratur*.

⁹ Id est, semper in se includit et respicit aliquid positivum sive ens et bonum. Mox pro *respectu privationis* cod. R *causa privationis*, et dein pro *indifferentiae* Vat. cum edd. 4, 5 *adhaerentiae*.

¹⁰ Scilicet, quia potest omne quod decet eius potentiam, ut in obiectione dicitur.

¹¹ Sola Vat. *habitualement*. Mox pro *quia actus eius* cod. R *quia affectus eius*. Utrumque vocabulum idem significare, manifestatur infra in fine quaest.

verum amplectitur totum actum cognitivae, quia nihil scitur nisi verum¹ — nam falsum scire non est scire — sed bonum non amplectitur omnino actum voluntatis — nam velle oppositum boni est velle — et hinc est, quod Deus sciendo omne verum dicitur omnisciens, sed non sic volendo omne bonum, omnivolens.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Deus cognoscendo se, qui est veritas ipsa, omne verum cognoscit: ergo etc.; dicendum, quod verum est, sed aliter: quia cognoscendo se² est causa *exemplaris*, et causa exemplaris non tantum futurorum, sed etiam possibilem a Deo fieri. Sed diligendo se bonum est causa *actualis*, ut patebit³; et ideo non sequitur, quod velit nisi bona, quae erunt vel faciet, et propter hoc non potest dici omnivolens. Alia tamen est huius ratio, sicut patebit in littera⁴.

4. Ad illud quod obiicitur de voluntate, quod melior est quae se extendit ad plura; dicendum, quod voluntas est actus rationalis; unde non dicitur voluntas melior, quia *simpliciter* ad plura, sed quia ad plura *rationabiliter*. Et quoniam ratio recta dictat, creaturas fieri in numero definito, quia numerus infinitus rebus non competit⁵; ideo optima voluntas et perfectissima in aliquo numero vult res

bonas esse, sed tamen finito; et ex hoc non sequitur, quod voluntas sit infinitorum vel omnium possibilem, nec etiam omnium. — Potest tamen dici, quod illud, si alicubi habet veritatem, ibi tantum habet, ubi voluntas aliquid recipit a voluto; sed voluntas Dei nihil recipit, et ideo non est melior volendo tria bona quam unum, et mille quam tria; et ideo non valet illa ratio in proposito.

Ex his patet illud, quod consuevit quaeri: utrum *voluntas* et *potentia* et *sapientia* sint aequalia. Dicendum enim, quod est loqui de his quantum ad *affectum* sive *actum*, et quantum ad *effectum*, et quantum ad *obiectum*⁶. Si quantum ad *actum*; sic est ibi omnimoda aequalitas et circumincessio; ut patet, quia quidquid scit Deus et potest, vult scire et posse, et e converso. Si quantum ad *effectum*; sic adhuc sunt aequalia, quia nihil efficit Deus nisi per potentiam, sapientiam et voluntatem. Si quantum ad *obiectum* sive connotatum, sunt⁷ inaequalia: *scientia* enim hoc modo est in plus, et *potentia* in minus, et *voluntas* in minus. Nam *scitum* est bonum et malum; *possibile* est bonum tantum, sed futurum et non futurum; *volitum* vero est bonum et futurum tantum.

SCHOLION.

I. Quaestio intelligenda est de voluntate *efficaci*, sive quatenus « importat *causam actualem* » (hic in corp.). Distinguitur enim a S. Doctore (hic dub. 2.) voluntas, ut dicit *complacentiam*, et ut dicit *causam*. De illa docet: « Prout dicit *complacentiam*, credo quod bene potest dici, quod (Deus) *volendo se velit omnia*, quia omnia placent ei, quae ab ipso et ad ipsum sunt ». Hoc amore complacentiae Deus amat etiam creaturas posibles, ut explicite docetur III. Sent. d. 32. q. 1. ad 4. Omnino igitur erraverunt quidam, qui cum Mastrio ex hac nostra quaestione arguebant, S. Bonaventuram negare, Deum amare creaturas posibles. Si autem sub *omnia* comprehendimus etiam *malum*, propositio illa intelligenda est ita, ut in complacentia boni implicetur *displicentia* oppositi (cfr. hic a. 3. q. 2.). — Aliter dicendum de voluntate *efficaci*, cum Deus volendo se non velit efficaciter omnia bona possiblem. Sic patere potest, in alio sensu Seraphicum et Alexandrum Hal. (S. p. I.

q. 34. m. 2. ad ult.) negare propositionem: Deus volendo se vult omnia; in alio vero sensu S. Thomam (S. c. Gent. I. c. 75. in fine) eandem affirmare; unde hi Doctores non sibi contradicunt. Ceterum communiter docetur, obiectum *primarium*, *adaequatum* et *motivum* divinae voluntatis esse ipsam divinam bonitatem, *secundarium* autem esse creaturas, quatenus participant de bonitate divina (cfr. hic dub. 3, et supra d. I. dub. 12.). — In fine argumentorum ponuntur duae quaestiones incidentes; prima solvitur in fine corp., secunda post solutionem oppositorum.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 34. m. 3, q. 21. m. 1. a. 2. q. collat. — S. Thom., S. c. Gent. I. c. 76. 81; et quoad principia S. I. q. 49. a. 2. 3. — B. Albert., hic a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 5. — Dionys. Carth., hic q. 4.

¹ Cfr. supra pag. 690, nota 2.

² Vat. adicit *verum*, codd. TX addunt *cognitum sive verum*. Paulo ante codd. PQ verbis *sed aliter* adiungunt *et aliter*. Paulo inferius Vat. voci *futurorum* praefigit *est*.

³ Hic a. 2. q. 1, ubi exponitur, quomodo bonitas divina sit ratio causandi tum in ratione *effectivi* tum in ratione *finis*.

⁴ Infra d. XLVI. c. 3. seqq., ubi assignatur haec ratio, quod Deus non potest velle malum; quam rationem S. Doctor etiam adduxit hic in corp. quaest. — Pro *patebit* Vat. *patet*.

⁵ De quo vide supra d. 43. q. 3. — Paulo post pro *sed tamen* ed. 1 *sed tantum*.

⁶ Vat. cum codd. aa bb omittit verba *affectum sive*, sed

codd. aa bb verbis *quantum ad actum* simul praemittunt aliud novum membrum: *substantiam vel quasi subiectum*, et dein post *quantum ad obiectum* sic prosequuntur: *Si primo modo, sic sunt omnino idem. Si quantum ad actum* etc. Locutio *circumincessio*, quae mox sequitur, nihil aliud significat, quam quod ubi unus horum actuum est, ibi et alter erit.

⁷ Pro *sunt* plures codd. *tunc*. — De quaestione hic incidenter soluta cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 4. et 5, et q. 34. m. 3, et Hug. de S. Vict. « libellus de Potestate et voluntate Dei, utra maior sit », in quo eadem distinctio occurrit quantum ad *affectum*, *effectum* et *respectum* (obiectum).

ARTICULUS II.

De voluntate Dei quantum ad causalitatem.

Quantum ad secundum articulum quaeritur de voluntate divina, scilicet quantum ad causalitatem. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur in generali, utrum voluntas Dei sit causa rerum.

Secundo, utrum sit causa prima et immediata.

QUAESTIO I.

Utrum voluntas Dei sit causa rerum in generali.

Et quod sit causa, ostenditur sic.

1. Hilarius in libro de Synodis¹: «Omnibus creaturis substantiam voluntas attulit, sed Filio natura dedit».

2. Item, Augustinus in libro contra Manichaeos²: «Respondendum est eis qui voluntatem Dei nosse desiderant, quod voluntas Dei omnium quae sunt, ipsa sit causa».

3. Item, *ratione* videtur: quia Deus est causa rerum; sed omnis rei, cuius est Deus causa, est per scientiam, potentiam et voluntatem: aut ergo est causa, quia *potens*, aut quia *sciens*, aut quia *volens*. Non quia *potens*, quia multa potest, quae non facit; similiter nec quia *sciens*: ergo quia *volens*, ideo facit. Sed «causa est, cuius esse sequitur aliud³»: ergo etc.

4. Item, Deus est causa rerum creaturarum: aut ergo per *naturam*, aut per *voluntatem*, aut per *casum* et *fortunam*⁴. Non per *casum* et *fortunam*, quia tales sunt causae secundum imperfectam rationem; non per *naturam*, quia sic simile ex simili producit: restat ergo, quod per voluntatem: ergo etc.

CONTRA: 1. Si voluntas Dei est causa, aut *ratione principalis significati*, aut *ratione connotati*. Si⁵ *ratione principalis significati*: ergo cum idem

sit sapientia, potentia, voluntas et essentia, eadem ratione debent dici causae. Si ratione *connotati*, quaero, quid sit illud. Non est dare nisi *effectum*; sed *effectus* consequitur rationem causae, non e converso: non ergo ratione connotati. Et *iterum*, si connotat effectum: ergo nullo modo potest dici: Deus vult se esse, cum circa se nihil omnino efficiat; quod est falsum.

2. Item, aut voluntas est causa per *proprietatem*, aut per *appropriationem*. Si per *proprietatem*, tunc ergo sapientia et potentia non sunt causae. Si per *appropriationem*, aut ergo quia in voluntate *per prius* est ratio causalitatis, aut quia *immediatius*. Non quia *prius*; nam potentia et scientia antecedunt voluntatem secundum rationem intelligendi. Nec quia *immediatius*, quia Hugo⁶ dicit, quod «Deus per voluntatem movet, per sapientiam disponit, et per potentiam exsequitur»: ergo immediatiorem comparisonem habent ad opus scientia et potentia quam voluntas: ergo etc.

3. Item, aut est causa propter *virtutem* agendi, aut propter *modum*. Non propter *virtutem*⁷, quia *voluntas* non dicit virtutem, sed *potentia* dicit. Si propter *modum agendi*; contra: modus agendi per modum naturae nobilior est: ergo natura magis est causa. *Probatio*: illud agens est virtuosius, quod

Instantia 1.

¹ Num. 38. Textum originale invenies supra pag. 127, nota 2.

² Libr. I. de Gen. contra Manich. c. 2. n. 4. Vide hic lit. Magistri, c. 4.

³ Cfr. supra pag. 120, nota 7.

⁴ Cfr. Aristot., II. Phys. text. 49. (c. 5.), ubi tractatur de agentibus per naturam et voluntatem. Ipsum textum iam citavimus supra pag. 56, nota 6. Cfr. etiam II. Phys. text. 50. seqq., ubi agitur de casu et fortuna, quae sunt causae imperfectae sive per accidens et in hoc inter se differunt, quod fortuna proprie locum habet in causis liberis, casus vero in naturalibus. Cfr. etiam VII. Metaph. text. 22. seqq. (VI. c. 7.), et

XII. Metaph. text. 13. seqq. (XI. c. 3.), ubi hae quatuor causae, quibus aliquid fit, una simul adducuntur.

⁵ Cod. T. *Sed si*.

⁶ Libr. I. de Sacram. p. II. c. 6, ubi de tribus perfectis et omnia perficientibus agens ait: Et haec tria erant potentia, sapientia, voluntas; et ad omnem effectum concurrunt tria haec, nec aliquid absoluitur, nisi ista adfuerint. Voluntas movet, scientia disponit, potentia operatur. — Loco Hugonis Vat. cum cod. cc falso Augustinum citat auctorem, et paulo post pro *comparationem* substituit *cooperationem*.

⁷ Post *virtutem* Vat. repetit *agendi*, et paulo inferius post *per modum naturae* cod. bb legit *melior est et nobilior*: ergo.

est sufficientius et nobiliorem effectum producit; sed natura sufficientior est in agendo et paucioribus indiget et nobiliorem effectum producit quam ars sive agens voluntarium¹: ergo etc. — Item, quod
 instantia 2. non quantum ad *modum*, videtur, quia agens, quod dat producto proprietates naturales consimiles, agit per modum naturae; sed Deus effectibus suis dat unitatem, veritatem et bonitatem; nec potest facere sine his, et istae sunt proprietates naturales divinae substantiae: ergo Deus agit per modum naturae, non voluntatis.

4. Item, omne agens voluntarie est agens praeconciendo; sed Deus non agit praeconciendo, sicut dicit Dionysius de Divinis Nominibus², quia, sicut sol non praeconciendo illuminat, sic Deus non praeconciendo creat: ergo etc.

CONCLUSIO.

Ratio causalitatis attribuitur Deo sub ratione voluntatis, non sic sub aliis rationibus.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est
 Notandum. notandum, quod quamvis divina essentia sit unum quid simplicissimum, tamen «est pelagus substantiae infinitum³». Et ideo omnia quae in nobis reperiuntur per diversitatem, omnia, inquam, in Deo nobilius per omnimodam reperiuntur identitatem, nihilominus tamen secundum omnimodam perfectionem et veritatem. Unde sicut in nobis *sapientia*, *potentia* et *voluntas* est vere ens et causa rerum, quae a nobis sunt; sic et in Deo sunt, sed tamen unum sunt. Et quamvis unum sint⁴, quia intellectus noster non potest infinitatem illius substantiae
 Explicatur distinctio virtualis. comprehendere nec per unum verbum exprimere;

ideo multis modis intelligimus Deum et diversis nominibus exprimimus; et secundum quod per illos modos intelligimus, plura enuntiamus, ita quod Deo aliquid attribuimus secundum unum modum, quod non secundum alium, et vere quidem, quia omnia in Deo habent veram existentiam⁵. Et ideo cum alio modo intelligamus Deum, cum dicimus *Deum bonum*, alio, cum dicimus *Deum aeternum*; concedimus, eum se diffundere, quia *bonus* est, non quia *aeternus*; haec enim est proprietas *bonitatis*, non *durationis*. Hinc est, quod cum intelligimus, vere voluntatem esse in Deo, et proprietas voluntatis sit producere ea quae exeunt per modum liberalitatis, quod dicimus, Deum, in quantum *voluntas* est, esse
 Conclusio causam rerum.

Ratio autem, quare voluntati attribuitur causalitas, haec est, quia ratio causandi est *bonitas* et in ratione *effectivi* et in ratione *finis*. Nam «bonum dicitur diffusivum», «et bonum est *propter quod omnia*⁶». *Effectivum* autem non fit efficiens in effectu nisi *propter finem*. Illud ergo, quod dicit coniunctionem principii effectivi cum fine, est ratio causandi in effectu; sed voluntas est actus, secundum quem bonum reflectitur supra bonum sive bonitatem: ergo voluntas unit effectivum cum fine. Et hinc est, quod voluntas est ratio causare faciens in effectu; et ideo attribuimus
 Conclusio Deo rationem causalitatis sub ratione voluntatis, non sic sub aliis rationibus.

Et hoc colligitur ex verbis Dionysii in quarto de Divinis Nominibus⁷, ubi dicit, quod «bonitatem ut *continentiam* et ut *principium* et ut *finem* omnia appetunt: ut *principium*, a quo sunt; ut *continentiam*, per quam salvantur; ut *finem*, in quem tendunt». Unde «divinus amor est quidam cyclus
 Confirmatur. Notandum.

¹ Aristot., II. Ethic. c. 6: Virtus vero omni arte exactior est et melior, quemadmodum etiam natura.

² Cap. 4. § 1. Verba Dionysii iuxta versionem Scoti Eri-genae haec sunt: Etenim, sicut quidem qui secundum nos est sol non cogitans aut praeeligens, sed eo esse [eo ipso quod est] illuminat omnia quae participare lumen eius secundum propriam potentia sunt rationem; sic et optimum [quod est] super solem, ut super obscuram imaginem, excellenter principale exemplum ipsi subsistentiae omnibus existentibus proportionaliter supermittit totius bonitatis radios. — De propos. maiori cfr. Aristot., III. Ethic. c. 1. seqq., et supra pag. 714, nota 3.

³ De hoc dicto Damasceni cfr. supra pag. 769, nota 7. — De modo, quo Deus omnes creaturarum perfectiones eminenter contineat, vide Dionys. de Div. Nom. c. 5. § 3-10, et Anselm., Monolog. c. 45-18.

⁴ Vat. et cod. cc omittunt *quamvis unum sint*. Post *unum sint* codd. QR inserunt *tamen*, quam particulam cod. Y inserit ante *quamvis*. Paulo superius post *sicut in nobis* codd. cum ed. 1 subiiciunt *est*.

⁵ Cfr. supra d. 22. q. 2. seqq. — Paulo ante cod. Z verbis *omnia in Deo adiungit sunt vera et*. Paulo inferius post *concedimus* Vat. cum cod. cc omittit *eum*, et deinde ed. 1 pro *cum intelligimus* exhibet *cum intelligamus*.

⁶ Illi duo textus sunt Dionysii, quorum prior quoad sen-

sum depromptus est ex libro de Caelest. Hierarch. c. 4. et ex libro de Div. Nom. c. 4. Alter textus contractus est ex his verbis, quae habentur in libr. de Div. Nom. c. 4. § 31: Principium et finis erit bonum. Propter enim bonum omnia et quaecumque contraria. Etenim et haec agimus, bonum desiderantes; nemo enim malum respiciens facit quae facit. Cfr. etiam Aristot., V. Metaph. text. 3. et XII. text. 54. seqq. (IV. c. 2. et XI. c. 10.), I. Magnor. Moral. c. 2. (c. 4.), et I. Moral. Eudem. c. 5. (c. 8.). — Paulo inferius pro *ratio causandi* multi codd. et ed. 1 *ratio creandi* et post pauca similiter *creare faciens* pro *causare faciens*.

⁷ Cap. 4. § 4: «Et omnia ipsam [bonitatem] ut principium, ut continentiam, ut finem appetunt, et optimum est, ut eloquia aiunt, ex quo omnia subsistunt et sunt tanquam ex causa perfectissima adducta, et in quo omnia constituta sunt tanquam in omnipotenti consulto custodita et comprehensa, et in quod omnia convertuntur sicut in propriam singula summitatem, et illud concupiscunt omnia». Sequens textus habetur ibid. § 14: Divinus amor ostenditur differenter, sicut quidam aeternus cyclus (κύκλος), per optimum, ex optimo et in optimo et in optimum inenarrabili conversione circuiens et in eodem et per id ipsum et proveniens semper et manens et revolutus. — Pro *cyclus aeternus* ed. 1 *circulus aeternus*; aliae autem edd. et codd. omnes *actus aeternus*. Sed haec lectio videtur esse error librariorum.

aeternus, ex optimo, per optimum et in optimum». Ex quo colligitur, quod dicit coniunctionem principii cum fine, et ideo causam actu, quando vult facere; ita quod actualitas in causando referatur ad voluntatem, non pro instanti, in quo habet voluntatem, sed in quo facere vult. Sicut ego volo cras audire missam, et voluntas¹ faciet, me cras esse in actu respectu voliti; sic suo modo est in Deo.

1. Ad illud quod quaeritur: utrum conveniat voluntati ratio causalitatis propter connotatum, vel propter rem significatam: dico, quod nec propter rem significatam tantum, nec propter connotatum, sed propter rem sic significatam, quia significatur divina essentia ut voluntas, cui modo significandi respondet veritas. Unde² sicut, quando nos dicimus, quod lapis assimilatur Deo in quantum ens, animal in quantum vivens, et homo in quantum intelligens, revera essentia, intelligentia et vita idem sunt in Deo, tamen³ idem ipsum alio modo datur intelligi, non propter connotationem, sed propter eiusdem substantiae infinitatem, in qua omnes nobiles proprietates sunt unum. Non tamen possunt significari nisi per diversa.

2. Ad illud quod obiicitur, utrum sit causa per proprietatem, aut per appropriationem; dico, quod simpliciter loquendo propriissime est causa. Comparando vero voluntatem ad scientiam et potentiam, dicitur causa per appropriationem; et hoc, quia ipsa voluntas significat Deum ut causam actualem. Unde in voluntate primo invenitur ratio actualitatis, non causalitatis⁴. Potentia enim et scientia, etsi habeant rationem causae habitualis, non tamen

actualis nisi per voluntatem. Unde voluntas facit de scientia dispositionem, sive facit scientiam esse disponentem, et potentiam exsequentem; ideo enim disponit, quia vult, et ideo facit, quia vult. Et sic patet illud.

3. Ad illud quod quaeritur: quare voluntas dicitur causa, utrum propter virtutem agentem⁵, vel propter modum agendi; dico, quod propter utrumque — Deo enim velle est posse — principaliter tamen ratione modi agendi. Productio enim diversi in forma et natura ex sola liberalitate agentis spectat ad agentem per voluntatem. — Quod obiicitur, quod modus agentis naturalis est nobilior; verum est, ubi voluntas non est omnipotens; sed si ars posset facere omne quod vellet, non minus nobiliter⁶ ageret quam natura. — Potest tamen dici, quod modus producendi naturalis competit personae respectu personae, non autem essentiae divinae respectu creaturarum, quia non possunt convenire in forma.

Ad illud quod obiicitur, quod Deus producit simile secundum proprietates; dicendum, quod natura producit simile in proprietatibus specialibus, si est agens particulare; vel si est agens universale, producit necessario, non ex sua liberalitate; Deus autem neutro modo.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non est agens praeconcipiens; dicendum, quod hoc verum est de praecogitatione⁷, quae praecedit voluntatem, sed non est verum de praeeceptione respectu operis. Et primo modo loquitur Dionysius; ipse vero opponit secundo modo.

SCHOLION.

I. In praecleara huius quaestionis solutione primo in genere probatur, quod voluntas Dei sit causa rerum, et eliditur error pessimus, qui et antiquis et nostris temporibus late grassatur omnibusque Pantheistis est communis, quod scil. Deus in operibus ad extra agat per necessitatem naturae. — Secundo afferuntur profundae rationes, quare potius voluntas, quam scientia et potentia, dicatur causa rerum, sive quare ista « immediatius se habeat ad res » (hic a. 3. q. 1. ad 1.), quae rationes inveniuntur in 3. fundam., in corp. et in solut. ad 2. — Licet nonnulli ex schola S. Thomae putent, intellectum per imperium et iudicium practicum immediatius concurrere ad

productionem rerum quam voluntatem; tamen sententia S. Bonaventurae communius tenetur. — Tertio optime explicatur illa distinctio inter attributa divina, quae ab aliis vocatur sive virtualis, sive fundamentalis, sive rationis ratiocinatae.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 35. m. 2. et 1. — Scot., de Rerum principio, q. 4. a. 2. — S. Thom., de hac et seq. q. hic q. 1. a. 2. 3; S. I. q. 19. a. 4. — B. Albert., hic a. 4: S. p. I. tr. 20. q. 79. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 36. q. 4. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 2.

¹ Codd. K P Q cum ed. 1 et haec voluntas. Paulo superius pro in causando rursum plures codd. cum ed. 1 in creando.

² Unde vel superabundat, vel aliquid excidit v. g. similiter est.

³ Pro tamen Vat. cum cod. cc cum. Mox pro datur plures codd. cum ed. 1 incongrue dantur, codd. K Z dant.

⁴ In Vat. desunt verba non causalitatis; quae bene re-

spiciunt verbum primo. Paulo superius pro et hoc, quia cod. R sed per hoc quod. In fine solutionis Vat. omittit et ideo facit, quia vult.

⁵ Pro agentem Vat. agendi.

⁶ Vat. cum plurimis mss. minus bene nobiliter pro nobiliter, quod exhibet cod. Y. Mox pro Potest tamen cod. Z Posset tamen.

⁷ Vat. praeeceptione.

QUAESTIO II.

Utrum voluntas Dei sit causa prima et immediata.

Secundo quaeritur, utrum voluntas divina sit causa prima et immediata. Et quod sic, videtur:

1. Per Augustinum tertio de Trinitate¹: «Voluntas Dei est prima et summa causa omnium specierum et motionum».

2. Item, omnis causa, cuius actus primus et proprius est rei productio, est causa prima et immediata; sed voluntas divina est huiusmodi: ergo etc. *Probatio mediae.* Super illud Psalmi²: *Iustus Dominus in omnibus viis suis*, Glossa: «Deo hoc est velle quod facere, quia ex eius voluntate res habent esse».

3. Item, ratione videtur, quia omnis causa est prima et immediata, qua non est altera prior³; sed divina voluntas est causa, qua non est altera prior, cum sit idem quod Deus: ergo voluntas est causa prima et immediata.

4. Item, omnis causa est prima et immediata, quae est in totum effectum per actionem suam; sed omne quod fit, est a Deo, et nihil potest operari sine ipso, cum non possit in esse salvari⁴, et Deus toti cooperatur et in totum: ergo etc.

5. Item, omnis qui rem cognoscit certissime et nobilissime, cognoscit per causam proximam et immediatam; sed cognoscens Deum et videns cognoscit in eo res certissime et nobilissime tanquam in causis prioribus, ut dicit Augustinus⁵: ergo in Deo est causa proxima et immediata; sed non nisi voluntas, ergo etc.

6. Item, quod Deo attribuitur, debet attribui ei in fine totius nobilitatis⁶: si ergo ratio causalitatis convenit ei, nobilissima causalitas debet ei at-

tribui. Sed haec est ratio causae primae et immediatae: ergo etc.

CONTRA: 1. Unius est una causa immediata: ergo si Deus est causa omnium immediata, nihil habet aliam causam quam Deum; et si hoc, cessat omnis operatio, et ita potentia cessat, cessat et bonitas, et cetera sunt otiosa⁷.

2. Item, si divina voluntas est omnium causa proxima et immediata; sed posita causa proxima et immediata, ponitur effectus⁸: ergo cum divina voluntas fuerit ab aeterno, cetera sunt aeterna.

3. Item, omne quod habet causam proximam et immediatam et necessariam, est demonstrabile⁹: ergo si divina voluntas est omnium causa prima et immediata, omnia sunt demonstrabilia.

4. Item, cognita causa proxima et immediata, non est ultra quaerere¹⁰: ergo scito, quod Deus velit aliquid, stulte laborat qui quaerit causam aliam. Sed de omni bono, quod fit, scimus Deum causam esse: ergo non est ulterior quaerenda. Pereunt ergo et vanae sunt scientiae doctrinales, immo omnes scientiae.

CONCLUSIO.

Voluntas est causa immediata rerum, cum sit causa prima, universalissima et actualissima.

RESPONDEO: Ad huius¹¹ intelligentiam est notandum, quod cum in *creaturis* sit reperire causam *universalem* et *particularem*, causa universalis uno

¹ Cap. 4. n. 9. In textu originali post *omnium* adiicitur *corporalium*.

² Psalm. 144, 17. Glossa, ex Cassiodoro desumpta, habetur apud Lyrannum, in qua pro *Deo* legitur *Apud illum*.

³ Aristot., I. Poster. c. 2. de primis et immediatis principiis demonstrationis agens ait: Idem enim dico primum et principium. Est autem principium demonstrationis propositio immediata. Immediata autem est, qua non est alia prior. — In conclusione post *voluntas* codd. P Q inserunt *eius*.

⁴ Intellige: per se sive sine Deo. Cfr. supra d. 8. p. I. a. 2. q. 2, et d. 37. p. I. a. 4. q. 1. — De hoc simultaneo concursu Dei cum creaturis quoad effectum cfr. August., V. de Gen. ad lit. c. 20. n. 40. seqq. Aristot., VII. Moral. Eudem. c. 18. (c. 14.): Quemadmodum in universo est Deus, et vicissim cuncta in illo [ed. Firmin-Didot: sic etiam in anima]: moventur enim omnia ab inexistente in nobis numine.

⁵ Libr. II. de Gen. ad lit. c. 8. n. 47. seqq., ibid. V. c. 14. n. 32. seqq., et XI. de Civ. Dei, c. 29. — De propos. maiori cfr. Aristot., I. Poster. c. 2.

⁶ Hic modus loquendi iam occurrit in Averroe, XII. Metaph. text. 39, ubi auctor Deo tribuit *vitam in fine nobilitatis* i. e. summopere.

⁷ Cfr. supra pag. 746, nota 6.

⁸ Cfr. supra pag. 418, nota 2, et Avicenna, IV. Metaph. c. 4.

⁹ Secundum Aristot., I. Poster. c. 2. et 24. (c. 30.) demonstratio constare debet ex primis, veris, immediatis, prioribus, notioribus, necessariis propositionibus causisque conclusionis.

¹⁰ Averroes verba Aristot., II. Phys. text. 38. (c. 3.): «Oportet autem semper causam uniuscuiusque summam quaerere», exponens ait: Oportet intendere principaliter de causis causam ultimam in *quaestione*, non ultimam in *esse*, et illa est causa propinqua; ultima enim in *esse* est causa remota, v. g. quando aliquis interrogat: quare aedificat aliquis homo? et dicitur, quia est aedificator, et cum dicitur: et quare est aedificator? dicitur, quia habet artem aedificandi; et hic cessat quaestio. Cfr. etiam Aristot., VIII. Metaph. text. 42. (VII. c. 4.). — Paulo inferius pro *quod fit* Vat. *sic*.

¹¹ Cod. R addit *quaestionis*.

Ad oppositum.

Duplex causa in creaturis.

modo plus influit in effectum quam particularis, alio modo minus. Quantum enim ad *intimitatem* causa universalis, quia agens prior¹ est, magis influit, sed quantum ad *actualitatem* et quantum ad ea quae sunt *propria* rei, minus influit. Et ratio huius est, quia causa universalis *creata* non habet omnimodam actualitatem nec perfectam potentiam; et ideo non potest pervenire ad formam specialem nisi per accidens, ut per formam agentis particularis, quae non est ab ipsa².

Divina autem voluntas est causa prima et universalissima et actualissima; et ideo potest in totum effectum et in totam rei substantiam etiam sine adminiculo alterius causae; nec aliqua causa potest aliquid vel modicum sine ipsa. Et ideo necesse est, quod ipsa sit causa immediata in omni actione et re. — Et concedendae sunt rationes ad hoc.

Ad obiecta in contrarium intelligendum, quod cum Deus sit omnium causa immediata, quorundam tamen est *tota* causa, sicut eorum quae creantur; quorundam autem est causa *cum alia causa particulari*, ut eorum quae sunt a natura et a voluntate particulari³. Et haec quidem causa concurrit non propter indigentiam divinae voluntatis, sed propter summam *liberalitatem*, quae non tantum dedit rebus esse, sed operationem et diffusionem, et propter *ordinem* et *connexionem* universi ad invicem. Nec

una causa derogat alteri, sed totus effectus est a causa creata, et totus a voluntate increata.

1. Et sic patet responsio ad primum obiectum: obicit enim de causa immediata respectu alterius causae creatae, quia duae causae creatae non sunt immediatae in eodem genere causae.

2. Ad illud quod obicitur, quod posita causa immediata etc.; dicendum, quod causam poni est dupliciter, vel in *esse*, vel in *operari*. Et posita causa, non ponitur effectus⁴ in actu, nisi ponatur in operando; et sic non fuit ab aeterno, sed in tempore, in quo disposuit et voluit ab aeterno producere rem.

3. Ad illud quod obicitur, quod omnia essent demonstrabilia; dicendum, quod verum est, si causa illa sit propria et determinata ad tales effectus.

4. Ad illud quod quaeritur, quod non debet quaeri alia causa; dicendum, quod si plene cognosceretur Dei voluntas et dispositio in se, nullus unquam desideraret scire aliam causam; ita plene cognosceret in causis primordialibus. Attamen quia divina voluntas non cognoscitur, nec ipsa excludit in agendo operationem causae creatae, non excludit etiam nec in cognoscendo⁵; et ideo bonum est et perutile exerceri in consideratione causarum creatarum, ut aliquo modo semiplene veniamus in cognitionem illius causae supremae, quae est finis omnis cognitionis.

SCHOLION.

I. Deus vocatur causa *prima*, quia praecedit et perfectione et aeternitate omnes causas secundas; non autem vocatur *prima* in eo sensu, quod in concursu cum actione causae secundae Deus agat *tempore* prius. Haec conceduntur ab omnibus. Disputatur autem de quaestione, utrum in hoc concursu prima causa concipi debeat ut agens prius *natura* sive *praemorendo*. — Causa *immediata* vocatur a S. Doctore (supra d. 8. p. 1. a. 2. q. 1. ad 4.) ea, «inter quam et effectum non cadit alia substantia media causans». Ab aliis duplex distinguitur *immediatio*, scil. *suppositi* et *virtutis*. Causa immediata secundum immediationem *virtutis* operatur propria virtute, non mota ab alia causa; quod non convenit causae instrumentali, quae operatur mediante virtute aliena. Immediatio autem *suppositi* intelligitur, quando inter ipsam causam et effectum non est medium aliud suppositum. Patet quod una immediatio potest esse sine alia. Nam in scribendo calamus est agens *mediatum*, quia *aliena virtute* movetur, sed ratione *suppositi* ipse immediate effectum attingit. E contrario scribens respectu effectus est causa immediata ratione *virtutis*, mediata autem ratione *suppositi*. Attamen saepe utraque immediatio coniungitur, ut aqua balnei in refrigerando habet immediationem et virtutis et suppositi.

II. Deum in actionibus ad extra, quarum est *sola* causa, ut in creatione, esse agens immediatum ratione *suppositi* et *virtutis*, manifestum est (cfr. respons. ante finem). Eandem duplicem immediationem S. Doctor (solut. ad 1.) videtur docere etiam quoad *concursum* cum actionibus causarum secundarum, ut bene notant Trigosus (S. q. 13. a. 4. dub. 3.) et Barth. de Barberiis (Curs. tom. I. disp. 6. q. 6.). Dicit enim Sanctus, quod *idem* effectus potest esse immediate ab increata causa et a creata, sed non a *duabus causis creatis*. Attamen immediatio solius *virtutis* etiam in duabus causis creatis respectu eiusdem effectus bene potest esse; non autem immediatio in utroque sensu.

III. Quoad Dei concursus generalem cum actionibus causarum secundarum duae fuerunt opiniones extremae et sibi oppositae. Prima opinio rebus creatis aufert omnem virtutem vere activam et causativam; quem errorem, iam a quibusdam antiquis philosophis praeformatum, aliqui posteriores sub nomine *occasionalismi* defendere voluerunt. Improbatur autem haec absurda opinio a S. Bonaventura, II. Sent. d. 7. p. II. a. 2. q. 1. et alibi. — Ex opposito Durandus (II. Sent. d. 1. q. 5, d. 37. q. 1.) negat, Deum immediate in omni actione creaturae simul agere, cui opinioni et ante aetatem S. Bonaventurae et

¹ Vat. *potior*. — Cfr. supra pag. 471, nota 3.

² Scilicet causa universali creata. Cfr. supra d. 40. dub. 7. — Vetustiores codd. cum ed. I *ipso*; perperam.

³ Vide supra d. 38. a. 1. q. 1. in corp. — Vat. cum cod. cc omittit *et a voluntate*, et aliquanto inferius post verba *totus a voluntate* interiecit *infinita*.

⁴ Vat. et cod. cc, post *Et posita causa* insertis vocibus *in esse*, omittunt *effectus*. In fine solutionis pro *rem* antiquiores codd. cum ed. I *tunc*, cod. X *tunc produxit*.

⁵ Vat., omisso *nec* ante *in cognoscendo*, hic adiungit *cognitionem rationis humanae*. Paulo superius pro *aliam causam* non pauci codd. *aliquam causam*.

etiam postea aliqui adhaeserunt. De hac quaestione S. Bonav., II. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. dicit: «Circa istam quaestionem fuerunt diversae positiones adeo magnorum virorum et adeo rationabiles, ut nec Magister ausus fuerit definire, quae earum magis contineat veritatem. Attamen, quia per multam discussionem dubia ducuntur ad manifestationem, nunc communiter tenetur, quod illa opinio verior sit, quae dicit, quod omnis actio, sive substrata peccato sive non, secundum id quod est actio, est a Deo. Nec immerito, quia illud oportet ponere, si pensetur eminentia divinae potentiae et indigentia potentiae creatae» etc.; quod ibi et a. 2. q. 1. 2, dub. 2, et II. Sent. d. 14. p. 1. a. 3. q. 1, d. 28. a. 2. q. 3, et alibi variis rationibus stabilitur. Consentunt Alex. Hal., S. p. II. q. 94. m. 3. a. 6. § 3; S. Thom., S. I. q. 105. a. 3. 4. 5, S. c. Gent. III. c. 66. 67. 70; Scot., II. Sent. d. 37. q. 2. (alios locos vide:

Scoti Sum., a P. Hier. de Montefortino, tom. II. p. 1. q. 105. a. 3. 4. 5.); et alii communissime. De opinione, quam sequitur Durandus, dicit B. Albert. (II. Sent. d. 35. a. 7.): «Fere cessit ab aula et a multis modernorum reputatur haeretica». Non defuerunt posterioribus saeculis, qui cum Suarez eandem opinionem ut erroneam vel haeresi proximam censuraverint. — Nihilominus circa *modum* divini concursus, praesertim utrum ille sit praevius, an simultaneus, inter scholas catholicas libere controvertitur, de quo alibi plura.

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 35. m. 2. § 1. — S. Thom., locis hic et in q. praecedenti citatis. — B. Albert., hic a. 8; S. p. I. tr. 20. q. 79. m. 2. a. 1. partic. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel, hic q. unica.

ARTICULUS III.

De voluntate divina quantum ad rationem significandi.

Consequenter quantum ad tertium articulum quaeritur de voluntate divina quantum ad rationem significandi, et circa hoc duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de convenientia illius divisio-

nis divinae voluntatis in voluntatem beneplaciti et voluntatem signi.

Secundo quaeritur de numero et sufficientia signorum divinae voluntatis.

QUAESTIO I.

Utrum voluntas divina convenienter dividatur in voluntatem signi et beneplaciti.

Et quod prima divisio non sit conveniens, videtur:

1. Quia sicut voluntas est respectu rerum, ita et potentia et scientia; sed scientia non distinguitur per scientiam veritatis et scientiam signi, similiter nec potentia: ergo nec voluntas. Si tu dicas, quod illa non habent signa; contra: sicut creaturae sunt signa voluntatis, ita etiam innuunt ex suo ordine scientiam, et ex sua magnitudine monstrant potentiam: ergo si signum perducit in aliud¹, patet etc.

2. Item, si contingit divinam voluntatem significari, aut per signa naturalia, aut per signa voluntaria²: non per naturalia, quia praecipio et prohibitio non sunt a natura, sed a voluntate; non per voluntaria, quia signum voluntarium est quod significat ex institutione; sed praecipio et prohibitio significant non ex institutione voluntatem, sed ipsum quod praecipitur: ergo etc.

3. Item, res significata non communicat nomen suum signo — unde quamvis circulus sit signum vini, non tamen est vinum — ergo quamvis prae-

ceptio et prohibitio etc. sint signa divinae voluntatis, non tamen debent dici voluntates: ergo non debet dividi voluntas in voluntatem signi et voluntatem beneplaciti.

4. Item, praecipio et prohibitio et huiusmodi, aut sunt signa ratione actus, aut ratione obiecti sive connotati. Si ratione actus; sed idem est actus quod divina voluntas et Deus — quia cum dico: Deus praecipit, dicitur de Deo, et ita praedicat divinam essentiam — ergo secundum hoc idem esset signum sui ipsius. Aut ratione effectus, et tunc, cum praecipio et prohibitio nullum connotent effectum, nec consilium, nullum omnino erit signum; et ita nullo modo videntur signa.

SED CONTRA: 1. Scriptura dicit, plures esse voluntates Dei³; sed constat, unam esse voluntatem beneplaciti: ergo si plures sunt, oportet, quod stet pro alia voluntate quam beneplaciti. Sed nulla voluntas Dei est nisi beneplacitum, vel signum illius: ergo etc.

2. Item, contingit cognoscere voluntatem Dei;

¹ Cfr. supra pag. 282, nota 2.

² De hac signorum divisione in naturalia et voluntaria cfr. supra pag. 283, nota 6.

³ Cfr. hic lit. Magistri, c. 5. seqq. — In fine argumenti pro nisi beneplacitum Vat. nisi beneplaciti.

sed non possumus cognoscere eam per se: necesse est ergo, quod cognoscamus per signa. Sed sic nominamus, secundum quod cognoscimus: ergo non tantum debemus dicere voluntatem *beneplaciti* esse voluntatem, sed etiam *signum* eius.

3. Item, *praeceptio* alicuius recte dicitur voluntas illius, ergo et *praeceptio* Dei; sed non est voluntas causans¹, quia *praeceptio* est, etiamsi nihil fiat: ergo est voluntas ut significans.

CONCLUSIO.

Auctoritate et ratione probatur, distinguendam esse voluntatem beneplaciti et signi.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum est, quod et *ratio* et *auctoritas* compellit nos distinguere voluntatem Dei in voluntatem *signi* et voluntatem *beneplaciti*. *Auctoritas* quidem: quia dicit Apostolus primae ad Thessalonicenses quarto²: *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra*; sed illud non est dictum per *essentiam*, ergo vel per *causam*, vel per *significationem*; non autem per *causam*, ergo per *significationem*. — Item, *ratio* dictat, quia communi usu loquendi consuevimus *praeceptum* nostrum voluntatem appellare.

Propter hoc intelligendum, quod sicut non absurde *intellectus* dicitur vis intellectiva et ipsum intellectum, ita *voluntas* dicitur ipsa vis volendi et ipsum volitum. Et quia voluntas Dei innotescit nobis per volitum tanquam per visibile signum, et «signum est quod facit in aliud venire, dum offert se sensui³»; inde est, quod voluntatem Dei dividimus in voluntatem *beneplaciti* et in voluntatem *signi*.

1. Ad illud quod obiicitur de scientia et potentia, dicendum, quod ipsa voluntas se habet immediatus ad res, et cum non sit determinata in futuris indifferentibus, ideo indiget certis *signis*⁴. Et propterea, cum debeamus nos illi conformare, oportet nos ipsam cognoscere. Sed divina *scientia* est respectu omnium, similiter et *potentia*, et *praeterea*, neutri oportet nos conformare; ideo non sic dicitur *scientia* signi vel *potentia*, sicut voluntas dicitur.

2. Ad illud quod obiicitur, utrum sint signa naturalia, vel voluntaria; dicendum, quod signum est ens et est *signum*; potest ergo dici *naturale* in quantum ens, vel in quantum *signum*. Signa igitur voluntatis in quantum entia *voluntaria* sunt, quia a voluntate, sed *naturalia* sunt in quantum signa⁵, quia naturaliter significant, sicut effectus naturaliter significant causam.

3. Ex hoc patet sequens, quia res non communicat signo *dato* nomen, communicat tamen signo *naturali*⁶, ut patet: nam urina dicitur sana, quia est signum sanitatis; est enim signum, quod causatur naturaliter. Hoc tamen non est generaliter verum, nec secundum sermonis proprietatem, sed secundum tropum loquendi, sicut tangit Magister in littera⁷. Et ratio transferendi est similitudo comperta inter signum, quod naturaliter significat et significatum.

4. Ad illud quod obiicitur: ratione cuius sunt signa? dicendum, quod ratione actus causati⁸ per comparisonem ad *obiectum*. *Obiectum* enim innotescere facit voluntatem, ut est sub actu praeceptionis et prohibitionis et huiusmodi. Unde hoc quod praecipitur, signum est voluntatis, in quantum praecipitur.

SCHOLION.

Distinctio voluntatis in voluntatem *beneplaciti* et *signi* est fundata in s. Scriptura et ab omnibus doctoribus recepta; licet a paucis posterioribus Scholasticis, ut Franc. Mayronis, voluntas signi reducatur ad actum beneplaciti, sed inefficacem, quod communissime improbat.

Alex. Hal., de hac et seq. q. S. p. I. q. 36. m. 1. —

S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 19. a. 11. — B. Albert., hic a. 9; de hac et seq. q. S. p. I. tr. 20. q. 80. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Aegid. R., de hac et seq. q. hic 3. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 3. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 3. — Biel, de hac et seq. q. I. Sent. d. 46. q. 1.

¹ Multi codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 *creans*.

² Vers. 3. — Paulo ante sola Vat. praetermittit *voluntatem Dei in*. Paulo inferius post *non autem per causam* cod. Q (in marg.) adiicit *quia non omnes sanctificat*.

³ Verba sunt Augustini, quae integra iam supra allata sunt pag. 282, nota 2. — Plura de his quae hic docentur invenies in Anselmi libro de Voluntate, et in eiusdem libro de Voluntate Dei, nec non hic in lit. Magistri, c. 5. seqq. — Paulo ante plurimi codd. et edd. post *per visibile* omittunt *signum*, quod Vat. cum ed. I bene supplevit.

⁴ Hoc sibi vult: cum voluntas quoad res, quae esse vel non esse, et quae sic vel aliter esse possunt, hoc vel illud determinare possit, ideoque per se a nobis certe cognosci nequeat, hinc ut cognoscamus, quid voluntas determinaverit, eam certis signis manifestari necesse est. — Pro *et cum non sit determinata* Vat. cum uno alteroque cod. et ed. I *et tamen non sic determinate*

S. Bonav. — Tom. I.

(ed. I *determinata*). Post pauca eadem Vat. cum ed. I *Et praeterea* pro *Et propterea*, et deinde cum plurimis codd. et edd. perperam *oporteret* pro *oportet*, quam lectionem ex cod. T et ed. I restauravimus.

⁵ In cod. X hic additur: *Exemplum de nutibus hominum, qui sunt naturales, et per ipsos cognoscimus voluntates*.

⁶ Id est, quia non signum arbitrarium, sed tantum signum naturale eodem nomine nominatur, quo res nominatur. — Vat. cum cod. cc omittit *nomen*, et bis pro *communicat* exhibet *communicant*. Cod. Q (in marg.) post *signo dato* addit *id est instituto*.

⁷ Hic c. 6. — Subinde pro *Et ratio* permulti codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 *Et ratione*; vitiose.

⁸ Ex cod. Y restituimus *causati*, pro quo plurimi codd. cum edd. *creati*. Ex contextu apparet, lectionem ex cod. Y depromptam esse veram. In fine solutionis Vat. *praecipit* pro *praecipitur*.

QUAESTIO II.

De numero et sufficientia signorum divinae voluntatis.

Secundo quaeritur de numero et sufficientia signorum divinae voluntatis.

Et ponit Magister¹ quinque signa, quae continentur in hoc versu:

Praecipit et prohibet, permittit, consulit, implet.

Et videtur, quod debeat ponere *pauciora*.

1. Quoniam *signum* et *signatum* dicuntur correlative, et si unum oppositorum dicitur multipliciter, et reliquum, sed si unum non dicitur multipliciter, nec reliquum, per artem Topicorum²; sed voluntas Dei est una et uno modo se habens: ergo unum solum debet habere signum.

2. Item, aut signa haec distinguuntur ratione *modi significandi*, aut ratione *rei*³. Si ratione *rei significantis*, ergo tot debent esse signa, quot res, quia omnis res signum est divinae voluntatis tanquam causae. Si ratione *modi significandi*; sed eodem modo significant divinam voluntatem *praeceptio* et *prohibitio*: ergo sunt unum signum.

3. Item, voluntas Dei, sicut infra⁴ patebit, non est respectu mali, ergo nullum signum eius debet accipi per comparisonem ad malum: cum ergo *permissio* et *prohibitio* sint respectu mali, non sunt signa voluntatis divinae.

Quod sint *plura*, videtur:

4. Quia cuilibet bono respondet malum ex opposito, immo uni bono plura mala⁵: ergo tot vel plura signa debent accipi a parte mali, sicut ex parte boni. Cum ergo ex parte boni sint tria: patet etc.

5. Item, sicut *impletioni* respondet *permissio*, ita et *cohibitio*⁶, immo multo fortius et magis ex opposito: ergo videtur, quod plura sint signa.

6. Item, sicut *praeceptioni* opponitur *prohibitio*, ita *consilio* *dissuasio*: ergo videtur, quod sint plura.

CONCLUSIO.

Numerus et sufficientia quinque signorum voluntatis divinae explicantur.

RESPONDEO: Dicendum, quod numerus signorum uno modo consuevit accipi sic. Voluntas enim divina, proprie loquendo, est *praesentium* et *futurorum*; *praeteritorum* autem aut non est, aut⁷ non alio modo quam *praesentium*. — Secundum hoc notandum, quod si est respectu *praesentis*, aut illud est *bonum*, et sic *impletio*; aut *malum*, et sic *permissio*. Si respectu *futuri*, hoc tripliciter: aut est *malum*, et sic *prohibitio*; aut *bonum necessarium*, et sic *praeceptio*; aut *bonum supererogationis*, et sic *consilium*. Bonum autem supererogationis non habet malum oppositum, ideo nec *consilium* habet signum oppositum.

Alio modo possunt distinguere sic: voluntas divina, sicut infra⁸ patebit, aliquid vult *simpliciter*, aliquid vult *conditionaliter* sive quantum in se; et utroque modo contingit eam significari. Voluntas ergo absoluta potest ad aliquid comparari aut per modum *complacentiae*, aut per modum *displacentiae*. Si per modum *displacentiae*, illud nullo modo fit; et ita hanc non contingit significari nec sciri aliquo signo exteriori. Si per modum *complacentiae*, aut quia placet *illud quod fit*, et sic *impletio*; aut quia placet *aliquid*⁹ ex illo, et sic *permissio*; et sic habemus duo signa. Potest iterum significari divina voluntas ut *antecedens* sive *condicionalis*, et hoc dupliciter: aut per modum *complacentiae*, ita quod oppositum displicet, et sic *praeceptio*; aut per modum *displacentiae*, et sic *prohibitio*; aut per modum *complacentiae*, ita tamen quod *oppositum non displicet*, et sic *consilium*. Per modum vero *displacentiae*¹⁰, ita quod oppositum non placet,

¹ Hic c. 6.

² Aristot., I. Topic. c. 13.

³ Vat. cum cod. cc adiungit *significatae*, quam vocem et proxime post substituit pro *significantis*, sed falso, quia *res significata* hic est ipsa voluntas Dei.

⁴ Dist. 46. q. 2.

⁵ Similiter Aristot., II. Ethic. c. 6: « Peccare multis modis possumus; malum enim est infiniti, ut Pythagorici conieciabant, bonum autem finiti ». Et Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 31: Optimorum (τῶν ἀγαθῶν) causa una, optimo malum contrarium, mali causae multae.

⁶ Vat. cum cod. cc *prohibitio*, at in solutione obiectionis etiam Vat. legit *cohibitio*.

⁷ Vat., suppressis verbis *aut non est, aut non*, sic: *praeteritorum autem alio modo non est quam* etc. Pro *aut non alio modo* plurimi codd. cum ed. 1 *aut alio modo*, omitta particula *non*, quam ex cod. T restituimus.

⁸ Dist. 46. q. 1. — Immediate post pro *aliquid vult simpliciter*, *aliquid vult* Vat. *aut vult simpliciter*, *aut vult*.

⁹ Vat. cum cod. cc *aliud*.

¹⁰ Ed. 1: *Per modum vero nec placentiae nec displacentiae*.

non est possibile reperiri. — Et secundum hoc patet conclusio. let numerus et sufficientia et solutio obiectorum.

1. Quod enim obiicitur, quod voluntas beneplaciti non est multiplex; dicendum, quod hoc verum est quantum ad substantiam; tamen quantum ad connotata multiplex est, ut visum est. Voluntas enim *absoluta* connotat effectum, voluntas *conditionata* connotat naturalem ordinationem rei ad eventum, sicut omnium ad salutem¹.

2. Ad illud quod quaeritur, utrum² ratione modi significandi etc.; dicendum, quod ratione *modi significandi*. Est enim aliquis modus significandi voluntatem ut *detestantem*, quod facit *prohibitio*; alius modus ut *approbantem*, quod facit *praeceptio*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod voluntas non est respectu mali; dicendum, quod per modum *approbantis* non est respectu *mali*, sed³ *ex malo elicit*; per modum vero *detestantis* est respectu *mali in se*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod cuiuslibet bono respondet malum ex opposito; dicendum, quod verum est; sed tamen bono *supererogationis* potest opponi *malum* et *non-malum*. In quantum enim *supererogationis*, opponitur *minus bonum*; in quantum autem *bonum*, opponitur *malum*, sed non aliud, et illud quidem opponitur⁴ bono praecepti; et ideo cadit sub prohibitione.

5. Ad illud quod obiicitur de cohibitione, dicendum, quod illa impedit effectum, et propter hoc privat rationem significandi, ut visum est.

6. Ad illud quod obiicitur, quod *consilio* opponitur *dissuasio*; dicendum, quod, sicut opinio est una contrariorum, quia est acceptio unius partis cum formidine alterius⁵, sic consilium, quia non accipit alteram partem determinate, comprehendit *suasionem* et *dissuasionem*. Nam qui suadet consulit, et qui dissuadet similiter consulit aliquid.

SCHOLION.

In assignandis quinque signis divinae voluntatis antiqui magistri conveniunt, non autem eandem viam tenent, ut sufficientiam et congruentiam horum signorum manifestent. De his opinionibus diffusius agit Alex. Hal., loc. in q. 1. cit.; et de ipsis signis ibid. in qq. 37. 38. 39.

Praeter iam in quaestione 1. citatos: Scot., 1. Sent. d. 47. q. unica. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. 1. q. 19. a. 12. — B. Albert., hic a. 11. — Petr. a Tar., hic q. 3. c. 2. 3. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 12.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. 1.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Magister, quod *voluntas nunquam dicitur relative*. Videtur enim falsum, quia sicut *creator* dicitur ad creaturam, et *praescientia* ad praescitum, ita *velle* dicitur ad volitum; sed supra habitum est distinctione trigesima quinta⁶, quod illa dicuntur relative: ergo et *velle*.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister accipit

hic *dici relative*, prout relativus modus dicendi distinguitur a modo dicendi secundum substantiam, et hic est *personalis*, et ita accipitur hic⁷. Ipse autem obiicit de relatione respectu *creaturae*, quae est quantum ad modum intelligendi, nec distinguitur a modo dicendi secundum substantiam. — Vel⁸ *Aliter*. potest dici, quod Magister loquitur secundum generalem nominis intellectum, quia *velle* non est tantum respectu creati, ut *praescire* et *creare*, sed etiam respectu Dei⁸.

¹ Cfr. infra d. 46. q. 1. — In Vat. et cod. cc desiderantur verba *connotat effectum, voluntas conditionata*.

² Supple cum Vat. *distinguantur*. Mox post *ratione modi* in plurimis codd. et ed. 1 deest *significandi*.

³ Supple cum cod. O (Q in marg.) *boni*, vel cum cod. V *respectu boni*.

⁴ Pro *et illud quidem opponitur* Vat. *quam illud quod opponitur*, quae et paulo superius cum nonnullis mss. omittit *enim*, pro qua particula cod. O exhibet *est*.

⁵ Sic et Aristot., 1. Poster. c. 26. (c. 33.) dicit, opinionem esse natura sua quid incertum (*ἀσέβαστον*). — Mox post *determinate* Vat. perperam addit *quia*.

⁶ Dub. 1.

⁷ Cfr. supra d. 22. q. 4. — In principio solutionis Vat. cum paucis mss. omittit *dici*.

⁸ Huius dubii solutionem invenies etiam apud Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Deus scit omnia, id est, Deus est, cuius scientiae, quae est ipsius essentia, subiecta sunt omnia*. Videtur enim male dicere, quia similiter *divinae voluntati* subiecta sunt omnia, quia voluntati eius nullus resistit¹: ergo Deus vult omnia; quod non conceditur.

Quaestio
incidens.

Item ego quaero: cum omnia scibilia sint subiecta divinae scientiae et essentiae, et similiter volita: quare non dicimus, quod Deus volendo se velit alia, sicut sciendo se scit alia? Quod si tu *concedas*, tunc cetera essent aeterna. Si tu dicas, quod non est simile; quaeritur: Quare non? et videtur quod sit simile, quia, sicut divinae scientiae actus non deflectitur extra Deum, et ita sciendo se scit omnia, ita et de voluntate videtur.

RESPONDEO: Dicendum, quod *subiecta divinae scientiae* non dicuntur, quia sunt *inferiora*, sed *subiecta* dicuntur, *respectu* quorum est actus divinae cognitionis; et haec quidem sunt omnia cognoscibilia; et ideo novit omnia. Similiter *subiecta voluntati* sunt², et haec non sunt omnia volibilia, ideo patet illud.

Ad quae-
stionem.

Quod quaeritur, utrum volendo se velit omnia; dicendum, quod *velle* uno modo dicit *complacentiam*, alio modo dicit *causam*. Et prout dicit *complacentiam*, credo quod bene potest dici, quod volendo se velit omnia, quia omnia placent ei, quae *ab ipso* et *ad ipsum* sunt. Prout tamen dicit *progressum effectus* ab ipso, quamvis actus non egrediatur extra, tamen res egrediuntur, et ideo dicit respectum ad extra³. Unde sicut non conceditur: possendo se potest omnia, sic et in proposito.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quare Deus fecit caelum et terram? Respondendum est: quia voluit*. Videtur enim mala responsio, quia tunc videtur facile omnia determinare; videtur etiam, quod voluntas Dei non habeat rationem. *Sed contra*: super illud ad Ephesios primo⁴: *Secundum consilium*

voluntatis suae, Glossa: « Voluntas Dei est ex ratione »: ergo est quaerere rationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod voluntas nostra, cum excitetur a voluto, et causam et rationem habet et quantum *ad se* et quantum *ad volitum*, maxime cum vult aliquid, quod est propter finem; sed voluntas Dei, cuius actus est ipse⁵, quia non excitatur aliqua ratione *alia a se*, causam quantum *ad se* habere non potest. *Volitum* autem aliquando habet *aliam* causam quam voluntatem⁶, aliquando *solum* voluntatem, ut in mundi creatione. Voluntas habet *rationem*, sed *non causam*, quia non est irrationalis. Unde non habet rationem tanquam *diversam* a se, sed *idem*⁷ *re*; et ideo voluntas Dei non potest esse irrationalis; et propter hoc in actibus, qui totaliter sunt ab ipsa, sufficit ipsam scire, nec oportet ulterius aliam rationem quaerere. Et sic patet illud⁸.

Valde nota-
dum.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *voluntas Dei est causa omnium specierum et motionum*. Videtur enim male dicere, quia tunc, cum voluntas Dei sit agens per intentionem, videtur quod nihil fiat casu et fortuna.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus, quamvis sit causa omnium, non tamen est tota causa, sed ipse cum causis creatis. Propter hoc notandum, quod *effectus* habet comparari ad causam *supremam*, quae Deus est, et sic nihil evenit casu et fortuna; habet etiam comparari ad voluntatem sive causam *creatam*, quae est natura vel intelligentia, et sic, cum multa eveniant praeter intentionem, multa fiunt casu et fortuna.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *nihil fit, quod non egrediatur de interiori aula summi Imperatoris*. Videtur enim falsum, quia peccata fiunt, et non egrediuntur ab ipso.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister non assu-

¹ Rom. 9, 19: Voluntati enim eius quis resistit?

² Ita plurimi codd. cum ed. 1. Vat., pro *sunt* posito *dicuntur*, hic interiicit *respectu quorum est actus divinae cognitionis*, quod additamentum etiam exhibent codd. BH bb, excepto quod pro *divinae cognitionis* substituunt *voluntatis*.

³ Pro *extra* plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *exemplar*. Paulo ante pro *progressum* ed. 1 *egressum*, et subinde cum multis codd. *ab ipsa* (scil. voluntate) pro *ab ipso*. Mox post *egrediatur* Vat. cum cod. cc omittit *extra*, et paulo inferius pro *non conceditur* cod. cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *non sequitur*. — De hoc dubio cfr. supra a. 1. q. 2.

⁴ Vers. 11. — Glossa interlinearis apud Lyrannum: Id est secundum voluntatem, quae est ex ratione. — In fine objectionis supple cum ed. 1 *voluntatis Dei*.

⁵ Vat., refragantibus codd. et ed. 1. hic addit *maxime*

cum vult se, et mox cum paucis mss. voci *causam* praemittit *tamen*. Aliquanto superius eadem Vat. post *causam et rationem* interiicit *ab eo*.

⁶ Sola Vat. hic adiicit *et tunc respectu eius habet rationem et causam*, et deinde post *creatione* interserit *et tunc*.

⁷ Post *idem* codd. LO subiiciunt *sibi*, et subinde cod. O voci *voluntas* praefigit *sola*.

⁸ Quod S. Doctor ad solvendum hoc dubium hic profert plane convenit cum illo quod supra d. 41. a. 1. q. 2. docuit de causa et ratione praedestinationis. — Cum S. Doctoris solutione conveniunt Alex. Hal., S. p. 1. q. 35. m. 3; Scot., de Rerum princ. q. 4. a. 2. n. 20; B. Albert., hic a. 7; S. Thom., S. 1. q. 19. a. 5; Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. et in expos. lit., et Richard. a Med., hic a. 2. q. 4. et circa lit.

mit hanc auctoritatem, sicut habetur in originali¹. Nam ibi dicitur, quod *non iubeatur, aut permittatur*; et ita non habet locum obiectio. Nihilominus tamen potest dici, quod Magister restringit distributionem suam ad res, quae sunt aliqua natura. — Vel dicendum, quod ampliat verbum egrediendi ad *facere et permittere*.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *monstruosi animantium partus et terrae motus et his similia fiunt voluntate Dei*. Videtur enim falsum dicere, quia *monstrum* dicit deordinationem aliquam in natura: ergo non est a causa suprema.

Solutio. ^{quorum.} RESPONDEO: Aliquibus dicendum videtur, quod *monstrum* dicit deordinationem aliquam in natura, et dicit etiam *substantiam* aliquam². *Substantia* illa causam habet positivam, quae Deus est, sed *inordinatio* illa non habet causam positivam, sed privationem; et haec est ut plurimum improprio virtutis agentis ad materiam: aut enim materia *superabundat*, aut *deficit* secundum proportionem caloris operantis et virtutis. Et Augustinus loquitur de monstris quantum ad id, quod habent substratum.

ia solutio. Tamen aliter posset dici, quod monstra etiam sunt a Deo *puniente*, quoniam³ poenae sunt; et sic habent rationem *ordinis*. Quamvis enim Deus non faciat contra ordinem in *finem*, facit tamen contra *solitum cursum* naturae frequenter, vel ad *vindictam*, vel ad *miserecordiam*⁴.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Placuit vanitati philosophorum causis aliis attribuire*. Videtur enim, quod non bene dicat, quia philosophi causis aliis vere attribuerunt: ergo in hoc vani non fuerunt, ut puta luna eclipsatur, eo quod terra interponitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod non *ideo* dicuntur vani, quia aliis tribuerunt, sed quia *sic* aliis tribuerunt, ut tamen ad causam praecipuam non referrent. Et ideo *evanuerunt*⁵, quia ad causam primam et praecipuam non venerunt, quae sola est causa simpliciter prima et simpliciter generalissima.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Divina voluntas non recipit in se multipliciter*. Videtur enim falsum, quia plures sunt *ideae*, eo quod plurimum ideatorum: ergo similiter plures *voluntates*, quia plurimum volitorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est simile, sicut patet in quaestione de ideis⁶: quia *voluntas* dicit, quod plus se tenet ex parte *volentis* et secundum *esse* et secundum *rationem dicendi*, et ideo *re* et *ratione* una est voluntas beneplaciti; sed *idea* secundum *rationem dicendi* plus se tenet ex parte *ideati*, quia similitudinem eius dicit. Et *cognitio* secundum *rationem intelligendi* et *dicendi* motum dicit in *nobis* a rebus ad animam secundum *rem*, sed in *Deo* secundum *rationem intelligendi*; *voluntas* autem non. Ideo hac duplici ratione conceditur de *ideis*, non de *voluntate*⁷.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *voluntas non recipit mutabilitatem*. Videtur enim falsum, quia Deus nunc vult aliquid esse, quod postea non vult⁸ esse: ergo videtur, quod *desinat* velle et similiter *incipiat*: ergo videtur divina voluntas mutari.

RESPONDEO: Dicendum, quod in huiusmodi locutionibus est solum respectu *connotati* mutatio, quod comparatur ad divinam voluntatem, ratione cuius ponitur *inceptio* et *desitio* in actibus illis, qui connotant aliquid de praesenti. Si enim dicatur: Deus vult, hoc esse futurum, ab aeterno voluit: sed tamen causa in *actu* sive actualiter causans non fuit, nisi quando facere voluit, id est pro illo instanti, in quo actus voluntatis⁹ copulatur *operi*, non autem *ipsi subiecto volenti*. Et sic patet, quomodo sit causa actualis in tempore, nulla facta in ea mutatione, quia continue *voluit*, et ita actu fuit; sed *causans in actu* non fuit nisi pro tempore, pro quo voluit, ita quod nulla circa Deum *voluntas* inceptit, sed solus *effectus* inceptit¹⁰.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Et Deus iratus dicitur; sed non est ira in eo*. Videtur enim

¹ Vide supra pag. 795, nota 5. — Paulo inferius pro Magister Vat. *materia*.

² Pro *aliquam* non pauci codd. *a materia*; perperam.

³ Pro *quoniam* Vat. cum cod. *cc quando*.

⁴ De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 16. m. 3; Petr. a Tar., hic circa lit., ubi et duo seqq. dubia solvuntur; Richard. a Med., hic circa lit., quo loco et seq. dubii solutio exhibetur.

⁵ Rom. 1, 21: Sed evanuerunt in cogitationibus suis. — Cfr. de hoc dubio S. Thom. et Egid. R., hic circa lit.

⁶ Dist. 35. q. 4. — Paulo post pro *ex parte volentis* antiquiores codd. cum ed. 1 *ex parte voluntatis*.

⁷ De duplici motu, scil. a rebus ad animam et ab anima ad res, cfr. supra pag. 562, nota 10. — Cfr. de hoc dubio B. Albert., hic a. 9.

⁸ Vat. cum aliquibus mss. *vult*.

⁹ Pro *voluntatis* multi codd. minus bene *voluntarius*.

¹⁰ De hoc dubio cfr. B. Albert., hic a. 10, et Richard. a Med., hic circa lit.

male dicere, quia in Deo est vis *rationalis* et *concupiscibilis*: ergo pari ratione ponenda est in Deo *irascibilis*: ergo sicut vere in eo est actus cognitivae et amoris, ita proprie actus furoris.

RESPONDEO: Dicendum, quod *irascibilis* aliquo modo sonat in imperfectionem de ratione sui nominis; et ideo dicunt aliqui, quod nullo modo recipitur in Deo nisi *transsumtive*. — Tamen cum actus huiusmodi vis in nobis sint *gloriari* et *dominari*, et hi sunt in Deo; quare non similiter et haec vis?

Et est propterea dicendum, quod in Deo vere est haec vis *gloriandi* et *dominandi*, quae est ipsa divina substantia. Tamen quia *ira*¹ habet passionem coniunctam de ratione sui nominis, ideo non recipitur in Deo nec *irascibilis*, nec *ira*, nisi transsumtive et sermone tropico. Et notandum, quod Deus habet *signa* irae, non quae significant iram in ipso,

sed quae significant iram in nobis et vere, quando in nobis sunt.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *praecipit Abrahae immolare filium, nec tamen voluit*; ergo secundum hoc videtur, quod praeceptum falsum signum fuit.

RESPONDEO: Dicendum, quod voluntas Dei volebat fidem et devotionem Abrahae *manifestari*² in praeparatione obediendi; et hoc Deus volebat, et hoc *signum* importabat et vere; sed tamen secundum aestimationem Abrahae plus importabat, et per illud plus, quod Abraham intelligebat, Dominus fidem eius *probabat*, ita quod nec in signo *falsitas*, nec in Abraham *deceptio* fuit, sed *probatio*³.

DISTINCTIO XLVI.

CAP. I.

Quod voluntas Dei, quae ipse est, in nullo cassari potest.

Hic oritur quaestio. Dictum est enim in superioribus¹ et auctoritatibus communitum, quod voluntas Dei, quae ipse est vocaturque beneplacitum eius, cassari non potest, quia illa voluntate *quaecumque voluit, fecit in caelo et in terra*: cui, teste Apostolo, *nihil resistit*. « Quaeritur ergo, quomodo accipiendum sit

quod Apostolus de Domino ait²: *Qui vult omnes homines salvos fieri*. Cum enim non omnes salvi fiant, sed plures dammentur, videtur utique non fieri quod Deus vult fieri, humana scilicet voluntate impediende voluntatem Dei. Dominus quoque in Evangelio impiam civitatem compellans: *Quoties, inquit, volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti!* Ita³ haec dicuntur, tanquam Dei voluntas superata sit hominum voluntate, et infirmissimis nolendo impediendis, non potuerit facere potentissimus quod volebat. Ubi est ergo illa omnipotentia, qua in

caelo et in terra, secundum Prophetam, *omnia quae cumque voluit, fecit*? Et quomodo *voluntati eius, secundum Apostolum, nihil resistit*, si colligere filios Ierusalem voluit, et non fecit⁴? Haec enim praedictis plurimum obviare videntur.

CAP. II.

Quomodo intelligendum sit illud: Volui congregare filios tuos, et noluisti, et illud: Qui vult omnes homines salvos fieri.

Sed audiamus solutionem; ac primum, quomodo accipiendum sit illud quod Dominus ait, videamus. « Non enim ex eo sensu illud dictum est, ut ait Augustinus in Enchiridio⁵, praedictam solvens quaestio-¹ nem, quasi Dominus voluerit colligere filios Ierusalem, et non sit factum quod voluit, quia ipsa noluerit; sed potius illa quidem filios suos ab ipso colligi noluit, qua tamen nolente, filios eius collegit ipse omnes quos voluit; quia in caelo et in terra non quaedam voluit et fecit, quaedam vero voluit et non fecit, sed *omnia*

¹ Pro *ira* plurimi codd. cum primis edd. *ita*. Mox pro *nec irascibilis* Vat. *vis irascibilis*. — De quaestione, utrum in Deo recipienda sit vis irascibilis, cfr. supra d. 10. a. 1. q. 2. ad 4, et ibid. Scholion, num. II.

² Vat. cum cod. cc *manifestare*.

³ Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. 1. q. 37. m. 1; B. Albert., hic a. 13, et Richard. a Med., hic a. 3. q. 2.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Dist. XLV. — Vat. et plures edd. paulo inferius, addito

quae, sic habent: quae beneplacitum eius vocatur. — Loci sequentes s. Scripturae sunt Psalm. 113, 11, et Rom. 9, 19.

² I. Tim. 2, 4. Sequens locus est Matth. 23, 37.

³ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addunt *etiam*; ed. 8 *enim*; codd. et aliae edd. legunt ut in textu.

⁴ Quae praecedunt excerpta sunt ex August., Enchirid. c. 97. n. 24.

⁵ Loc. cit. In quo textu Vat. cum aliis edd., excepta 1, *voluerit congregare* pro *voluerit colligere*, et paulo inferius *potius ipsa* pro *potius illa*, contradicentibus codd.

quaecumque voluit, fecit», ut sit sensus: *Quoties volui congregare filios tuos, et noluisti!* id est, quotquot congregavi voluntate mea semper efficaci, te nolente feci. — Ecce in evidenti positum est, quod¹ illa Domini verba superioribus non repugnant.

Nunc videre restat, quomodo etiam praemissa verba Apostoli praedictis non contradicant, qui de Deo loquens ait: *Vult omnes homines salvos fieri*. Quorum occasione verborum multi a veritate deviaverunt² dicentes, Deum multa velle fieri, quae non fiunt. Sed non est intelligendum, ea ratione illud esse dictum, quasi Deus voluerit aliquos salvari, et non salventur. « Quis enim tam impie desipiat, ut dicat, Deum malas hominum voluntates, quas voluerit et quando voluerit et ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Non est utique verum quod in Psalmo dicitur: *Quaecumque voluit, fecit*, si aliqua voluit et non fecit; et quod est indignius, ideo non fecit, quoniam, ne fieret quod volebat Omnipotens, voluntas hominis impedivit³». Ideoque « cum audimus et in sacris Litteris legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis, non omnes homines salvos fieri⁴, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare, sed ita intelligere quod scriptum est: *Vult omnes homines salvos fieri*, tanquam diceretur, nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri⁵ ipse voluerit; non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit, sed quod nullus fiat salvus, nisi quem velit salvari; et ideo rogandus est, ut velit, quia necesse est fieri, si voluerit ». « Non est enim credendus Omnipotens aliquid voluisse fieri, quod factum non sit ». « Sic etiam intelligitur illud⁶: *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, non quia nullus hominum est, qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Potest et alio modo illud intelligi, dum tamen credere non cogamur, Omnipotentem aliquid voluisse fieri, factumque non esse, qui sine ullis ambiguitatibus, si⁷ in caelo et in terra, sicut Veritas cantat, *omnia quaecumque voluit fecit*, profecto facere non voluit quaecumque non fecit ». — Ex his aperte ostenditur, quod Deus ea voluntate, quae ipse est, non vult aliquid fieri, quod non fiat, neque non fieri quod fiat.

CAP. III.

Utrum mala Deo volente vel nolente fiant.

Ideoque cum constet, omnia bona, quae fiunt, eius fieri voluntate, quae si fieri nollet, nullatenus

fierent; recte quaeri solet: utrum et mala omnia, quae fiunt, id est peccata, Dei fiant voluntate, an nolente eo fiant. — Super hoc diversi, varie⁸ sentientes, sibi contradicere inveniuntur. Alii enim dicunt, quod Deus vult mala esse vel fieri, non tamen vult mala. Alii vero, quod nec vult mala esse nec fieri. In hoc tamen conveniunt et hi et illi, quod utrique fatentur, Deum mala non velle. Utrique vero rationibus atque auctoritatibus imituntur ad muniendam suam assertionem.

Qui enim dicunt, Deum mala velle esse vel fieri, suam his modis muniunt intentionem⁹. Si enim, inquit, mala non esse vel non fieri vellet, nullo modo essent vel fierent, quia, si vult ea non esse vel non fieri, et non potest id efficere, scilicet ut non sint vel non fiant, voluntati eius et potentiae aliquid resistit, et non est omnipotens, quia non potest omne quod vult, sed impotens est; sicut et nos sumus, qui quod volumus quandoque non valemus. Sed quia omnipotens est et in nullo impotens, certum est, non posse fieri mala vel esse, nisi eo volente. Quomodo enim, invito eo et nolente, posset ab aliquo malum fieri, cum scriptum sit: *Voluntati eius quis resistit?* Supra etiam dixit Augustinus¹⁰: « Quia necesse est fieri, si voluerit ». Sed vult mala fieri, aut non fieri. Si vult non fieri, non fiunt; fiunt autem: vult ergo fieri. — Item, bonum est mala esse vel fieri, alioquin summe bonus non permetteret ea fieri. Unde Augustinus in Enchiridio: « Quamvis ea, inquit, quae mala sunt, in quantum mala sunt, non sunt bona, tamen ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo esse sinerentur ab omnipotenti Bono, cui proculdubio quam facile est quod vult facere, tam facile est quod non vult esse non sinere. Hoc¹¹ nisi credamus, periclitatur nostra confessio, qua nos in Patrem omnipotentem credere confitemur ». — Ecce hic aperte habes, quod bonum est mala esse, omnis autem boni Deus auctor est, qui vult, omne bonum esse quod est. Cum ergo bonum sit mala fieri vel esse, ergo et mala vult fieri vel esse. — His atque aliis huiusmodi rationibus et auctoritatibus utuntur qui dicunt, Deum velle mala esse vel fieri¹².

Illi vero, qui dicunt, Dei voluntate mala non fieri vel non esse, inductionibus praemissis ita respondent dicentes, Deum nec velle mala fieri, nec velle non fieri, vel nolle fieri, sed tantum non velle fieri. Si enim vellet ea fieri vel esse, faceret utique ea fieri vel esse, et ita esset auctor malorum; non est autem auctor malorum, ut Sanctorum protestantur auctoritates: non ergo eius voluntate fiunt mala. Item, si nollet mala fieri vel vellet non fieri, et tamen fierent, omnipotens

Duae opi-
niones.Rationes 1.
opinionis.

Augustinus.

Rationes 2.
opinionis.¹ Codd. et ed. 1 *quia*.² Cfr. d. XLV. — Paulo inferius Vat. cum paucis edd. *Deus velit*, edd. 2, 3, 7, 8 *Deus vellet* pro *Deus voluerit*.³ Quae praecedunt sumta sunt ex August., Enchirid. partim ex c. 98. n. 25, partim ex c. 95. n. 24; quae autem sequuntur ex c. 103. n. 27.⁴ Verba: *quamvis certum... fieri* omittuntur in edd. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9.⁵ Vat. aliaeque edd. praemittunt *salvum*, contradicentibus originali, ed. 1 et codd., excepto C.⁶ Ioan. 1, 9.⁷ Ita recte edd. 1, 8 cum originali; cod. C cum edd. 2,3, 4, 5, 7, 9 *sicut*; codd. ABE et ed. 6 *sive*; Vat. cum cod. D omni particula caret.⁸ Ita in codd. ABDE et ed. 1, in Vat. et aliis edd. *varia*.⁹ Codd. AD *assertionem*. Paulo inferius codd. ABD omittunt *non* ante *fiant*.¹⁰ Enchirid. c. 103. n. 27; et locus qui sequitur est c. 96. n. 24.¹¹ Ita originale, codd. ABCE et ed. 1; in aliis edd. *haec*. Infra ante *et mala* codd. ABDE et ed. 1 omittunt *ergo*.¹² Cod. B hic addit: Gregorius super Genesim [sed est Moral. VI. c. 18. n. 33.]: Deus alia concedit propitius, alia permittit iratus, atque quae permittit sic tolerat, ut [haec] in usum

non esset, cum eius voluntas humanae voluntatis effectu impediretur. Ideoque non concedunt, Deum velle mala fieri, ne malorum auctor intelligatur; nec concedunt, eum velle mala non fieri vel nolle fieri, ne impotens esse videatur; sed tantum dicunt, eum non velle mala fieri, ut non auctor, sed permissor malorum monstretur. Unde et Evangelista, ubi ostendit, Deum auctorem esse omnium bonorum, dicens¹: *Omnia per ipsum facta sunt*, consequenter malorum auctorem esse negat dicens: *Et sine ipso factum est nihil*, id est peccatum. Non dixit, per eum factum esse, vel eo nolente et invito, sed tantum sine eo, id est sine eius voluntate, quia non eius voluntate fit peccatum. Non ergo Deo *volente* vel *nolente*, sed *non volente* fiunt mala, quia non subest Dei voluntati, ut malum *fiat* vel *non fiat*, sed ut *fieri sinat*, quia bonum est sinere mala fieri; et utique volens sinit, non volens mala, sed volens *sinere*², ut ipsa fiant; quia nec mala sunt bona, nec ea fieri vel esse bonum est.

CAP. IV.

*Quomodo intelligendum sit illud Augustini:
mala fieri bonum est.*

Quod vero Augustinus³ ait: Mala fieri bonum est, nec sinerentur mala ab omnipotenti Bono fieri, nisi hoc esset bonum, ut ea essent; ea ratione dictum esse asserunt, quia ex malis, quae fiunt, Deus bona elicit; nec ipse permetteret ea fieri, nisi de eis boni⁴ aliquid faceret. Unde Augustinus in eodem libro Enchiridion⁵, aperte indicans, praedictorum verborum talem esse intelligentiam, ait: «Deus omnipotens, cui rerum est summa potestas, cum summe bonus sit, nullo modo sineret, aliquid mali esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret etiam de malo». Item in eodem: «Melius iudicavit Deus de malis bona facere quam mala nulla permittere». Ex hoc itaque sensu dictum est ac verum est, bonum esse mala fieri, quia ex malis, quae fiunt, bonis, qui *secundum propositum vocati sunt Sancti*⁶, accidit bonitas, id est utilitas. Talibus enim, ut ait Apostolus, *in bonum cooperantur omnia*, etiam mala, quia eis prosunt, quae aliis facientibus obsunt. Unde etiam aliquando in Scriptura legitur, malum appellari bonum, ut Hieronymus super Marcum⁷: Malum, inquit, Iudae bonum fuit, scilicet nobis. Nec si bonum est illi vel

illi, inde sequitur, quod simpliciter bonum sit. Proprie enim ac simpliciter bonum est, quod in se et facienti bonum est.

CAP. V.

De multiplici acceptione boni.

Est enim aliquid, quod *in se* bonum est et *cui fit*, sed non est bonum *facienti*, ut cum subvenitur pauperi, sed non propter Deum. Et est aliquid bonum *in se et facienti*, sed non ei cui fit, ut cum veritas propter Deum alicui non obedienti praedicatur. Et est aliquid *in se et facienti* et ei cui fit bonum, ut cum veritas praedicatur propter Deum credenti. Unde Apostolus⁸: *Bonus odor sumus Deo, aliis odor vitae, aliis odor mortis*. Est autem aliud, quod nec *in se* bonum est et *facienti* nocet et damnat, nisi poeniteat, ut malum, valet tamen *ad aliquid*. Ut enim ait Augustinus in Enchiridio⁹: «A summe et aequaliter et immutabiliter bona Trinitate creata sunt omnia, nec summe nec aequaliter nec immutabiliter bona; sed tamen bona etiam singula. Simul vero universa valde bona, quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulcritudo; in qua etiam illud quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bona, ut magis placeant et laudabiliora sint, dum comparantur malis».

CAP. VI.

Quod mala universitati valent.

Hinc patet, quod ex malis, quae fiunt, aliquod provenit bonum, dum bona magis placent et laudabiliora existunt. Ipsis etiam facientibus ex malis, quae faciunt, interdum bona proveniunt, si *secundum propositum vocati sunt Sancti*. Talibus enim, ut ait Augustinus in libro de Correctione et gratia¹⁰, usque adeo Deus omnia cooperatur in bonum, ut, si qui horum deviant et exorbitant, etiam hoc ipsum eis faciat proficere in bonum, quia humiliores redeunt atque doctiores, ut Petrus. «Illa etiam mala, quae ab iniquis fideles pie perferunt, ut ait Augustinus in libro de Trinitate¹¹, ipsis utique prosunt vel ad delenda peccata, vel ad exercendam probandamque iustitiam, vel ad demonstrandam huius vitae miseriam». Ideoque et

sui consilii vertat. Unde [miro modo] fit, ut quod fit sive voluntate Dei agitur, voluntati Dei contrarium non sit: quia dum in bonum usum mala facta vertuntur, eius consilio militant etiam quae eius consilio repugnant. Hinc etiam per Psalmistam (Psalm. 110, 2.) dicitur: Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius». Aliqua ex ed. Gregorii supplevimus.

¹ Ioan. 1, 3.

² Ita codd. et edd. 2, 3, 7; in aliis edd. non bene additur *sinit*.

³ Enchirid. c. 96. n. 24.

⁴ Omnes codd. et edd. 1, 2, 3 *bene*, quae lectio sumta videtur ex verbis Augustini infra sequentibus, in quo loco tamen deest *aliquid*.

⁵ Cap. 11. n. 3. Locus sequens est c. 27. n. 8.

⁶ Rom. 8, 28. — Paulo superius Vat. cum pluribus edd. *bonum est* pro *bonum esse*, et immediate post edd. 1, 6 *humilitas* pro *utilitas*.

⁷ Cap. 14: «Multi bonum, ut Iudas, faciunt; sed omnino illis non proficit». Commentarius illa non est S. Hieronymi.

⁸ II. Cor. 2, 15. 16.

⁹ Cap. 10. 11. n. 3.

¹⁰ Cap. 9. n. 24. — Paulo superius pro *bona proveniunt* codd. A C D et ed. 1 *bona veniunt*, cod. B *eveniunt*. — Quoad S. Petrum cfr. Luc. 22, 61. 62.

¹¹ Libr. XIII. c. 16. n. 20. In quo textu codd. B C D E et ed. 1 *demenda peccata* pro *delenda peccata*; originale *emendanda peccata*. Quoad Iob cfr. c. 19, 21, et c. 42; quoad S. Paulum cfr. II. Cor. 12, 7. — Circa finem ante *profecit* codd. omittunt *bene*.

Iob Dei manum, et Apostolus satanae stimulum sensit; et uterque bene profecit, quia malum bene portavit.

Si quis igitur diligenter attendat quae scripta sunt, facile est ei percipere, ex malis bona provenire, et ex ea ratione dictum esse, quod bonum est mala fieri vel esse, non quia malum sit bonum, vel quia bonum sit malum fieri. Non est enim bonum malum fieri ab aliquo, quia non est bonum, ut aliquis faciat malum. Si enim hoc esset bonum, profecto huius Deus auctor esset, qui est auctor omnis boni. Quodsi huius Deus auctor est, eo ergo auctore homo agit malum¹, et ita eo auctore homo fit deterior. Et si eo auctore homo fit deterior, tunc eo volente homo fit deterior. Idem est enim dicere aliquid fieri *Deo auctore*, quod *Deo volente*; Deo autem auctore homo non fit deterior: ergo nec Deo volente, ut Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum² aperte astruit a minori dicens ita: « Nullo sapiente homine auctore fit homo deterior; tanta enim est ista culpa, quae in sapientem hominem cadere nequeat. Est autem Deus omni homine sapiente praestantior: multo minus igitur Deo auctore fit homo deterior. Multo enim est praestantior Dei voluntas quam hominis sapientis. Illo autem auctore cum dicitur, illo volente dicitur. Est ergo vitium voluntatis³, quo est homo deterior. Quod vitium, si longe abest a Dei voluntate, ut ratio docet, a quo sit, quaerendum est ». — Ecce aperte dicit hic Augustinus, Deo auctore vel volente hominem non fieri deteriorem, sed vitio voluntatis suae. Non est ergo Deo auctore, quod malum fit ab aliquo, et ita Deo volente mala non fiunt.

CAP. VII.

Quod in Deo non est causa, ut sit homo deterior.

Deinde idem Augustinus⁴ quaerens, quae sit causa, ut homo sit deterior, in Deo non esse asserit, in eodem libro sic dicens: « Ut sit homo deterior, aut in ipso causa est, aut in alio, aut in nihilo. Si in nihilo, nulla causa est; si in alio, aut in Deo, aut in alio⁵ quolibet homine, aut in eo quod neque Deus neque homo sit. Sed non in Deo; bonorum enim Deus tantum causa est: ergo aut in homine est, aut in eo quod

nec Deus nec homo, aut in nihilo⁶. — Ex his aperte ostenditur, quod non est bonum, ut sit homo deterior, quia non est Deus eius rei causa, qui tantum causa bonorum est. Et si non est bonum, ut homo fiat deterior, non est igitur bonum, ut ab eo fiat malum: non igitur vult Deus, ut ab eo fiat malum.

Item aliter etiam ostenditur, quod Deo auctore, id est volente, non fiunt mala, quia ipse non est causa tendendi ad non-esse. Tendere enim ad non-esse malum est. Ipse autem auctor mali non est; tendit vero ad non-esse qui operatur malum: non ergo Deo auctore est, quod aliquis operatur malum. Non est ergo bonum, quod aliquis operatur malum, quia tantum boni Deus auctor est. Hoc autem Augustinus in eodem libro⁷ Augustinus. aperte explicat ita dicens: « Qui omnium quae sunt, auctor est, et ad cuius bonitatem id pertinet, ut sit omne quod est, boni tantummodo causa est. Quocirca mali auctor non est, et ideo ipse summum bonum est, a quo in nullo deficere bonum est; et malum est deficere: non est igitur causa deficiendi, id est tendendi ad non-esse, qui, ut ita dicam, essendi causa est; quia omnium quae sunt, auctor est, quae in quantum sunt, bona sunt ». — Ecce aperte habes, quod deficere a Deo, qui summum est bonum, malum est: mala ergo facere malum est: non ergo Deo auctore vel volente mala fiunt.

Iam sufficienter ostensum est, quod Deo auctore non fiunt mala. Quidam tamen *sophistice* incedentes, et ideo *Deo odibiles*⁸, probare conantur, ex Deo auctore esse, quod mala fiunt, hoc modo. Quod mala fiunt, verum est; omne autem verum, quod est, est a veritate, quae Deus est: a Deo igitur est, quod mala fiunt. Quod autem omne verum a Deo sit, confirmant auctoritate Augustini in libro Octoginta trium Quaestionum⁹ ita dicentis: « Omne verum a veritate verum est; est autem veritas Deus: Deum igitur habet auctorem omne verum ». Est autem verum, quod mala fiunt vel sunt: Deo ergo auctore est, quod sunt vel fiunt mala.

Quibus facile est nobis respondere; sed indignum responsione videtur quod dicunt: « Omne namque verum a Deo est », ut ait Augustinus, cui consonat Ambrosius¹⁰, qui tractans illud verbum Apostoli: *Nemo potest dicere: Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto*, dicit, quod « omne verum, a quocumque dicitur, a Spiritu sancto est ». Cum itaque verum sit, quod mala

¹ Ita codd. et ed. 4, Vat. et aliae edd. *mala*.

² Quaest. 3, nonnullis a Magistro omissis.

³ Contra originale et edd. 1, 6 in Vat. et aliis edd. non bene adiicitur *humanae*, ut patet ex sequenti propositione. Paulo inferius post *aperte dicit* plures edd. omittunt *hic*.

⁴ Ibid. q. 4. — Paulo inferius post *in Deo* Vat. cum paucis edd. addit *eam*.

⁵ Codd. et ed. 4 *aliquo*, originale *aliquo alio*.

⁶ Ita edd., excepta Vat., et omnes codd. Verba Augustini contracta sunt. In originali enim post *Deus tantum causa est* ita continuatur: « Si ergo in homine, aut *vi*, aut *suasione*. Sed *vi* nullo modo, ne sit Deo valentior. Siquidem Deus ita optime hominem fecit, ut si vellet manere optimus, nullo resistente impediretur. *Suasione* autem alterius hominis si concedimus hominem depravari, rursum quaerendum erit, suasor ipse a quo depravatus sit. Non enim potest pravus non esse talium

suasor. Restat nescio quid, quod nec Deus nec homo sit; sed tamen hoc, quidquid est, aut *vim intulit* aut *suasit*. De *vi* hoc respondetur quod supra; de *suasione* autem quidquid est, quia suasio non cogit invitum, ad eiusdem hominis voluntatem causa depravationis eius redit, sive aliquo sive nullo suadente depravatus sit ». Vat. autem brevius sic habet: si ergo in homine est, aut *vi* aut *suasione*, sed neutro modo: neque etiam in eo est, quod neque Deus, neque homo sit: et ex his.

⁷ Quaest. 21; sed plurimis a Magistro mutatis et transpositis.

⁸ Respicitur illud Eccli. 37, 23: Qui *sophistice* loquitur, odibilis est.

⁹ Quaest. 1. Ultima verba in originali sunt: auctorem, ut sit anima.

¹⁰ In Epist. I. ad Cor. c. 12, 3: Quidquid enim verum a quocumque dicitur, a sancto dicitur Spiritu.

fiunt, hoc verum, quod dicitur illa locutione, scilicet mala fiunt, a Deo est; sed non inde sequitur, quod a Deo sit, ut mala fiant. Si enim hoc diceretur, auctor malorum Deus esse intelligeretur. Quod ex simili manifeste falsum ostenditur: Deus prohibet furtum fieri; sed furtum fieri verum est: ergo prohibet verum. Non sequitur.

Haec igitur et alia huiusmodi inania relinquentes, ^{Epilogus.} praemissae quaestionis parti saniori faventes, quae Sanctorum testimoniis plenius approbatur, dicamus, Deum non *velle mala fieri*, nec tamen *velle non fieri*, neque *nolle fieri*. Omne enim ¹ quod vult *fieri*, fit, et omne quod vult *non fieri*, non fit. Fiunt autem multa, quae non vult fieri, ut omnia mala.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLVI.

De impletione divinae voluntatis.

Hic oritur quaestio. Dictum est enim in superioribus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars huius totalis tractatus de voluntate, in qua Magister agit de divinae voluntatis impletione. Et habet haec pars duas partes. In prima, supposito ex praecedentibus, quod Dei voluntas beneplaciti semper impletur, removet dubitationes ¹. In secunda explicat veritatem, infra distinctione proxima: *Voluntas quippe Dei semper efficax est.*

Prima pars habet duas partes. In *prima* Magister removet dubitationem per comparisonem ad bona; in *secunda* per comparisonem ad mala, ibi: *Ideoque cum constet, omnia bona, quae fiunt etc.* *Prima* pars habet duas partes. In prima Magister obiiicit. In secunda solvit, ibi: *Sed audiamus solutionem.*

Ideoque cum constet etc. Haec est *secunda* pars, in qua Magister inquit, utrum voluntas Dei impleatur respectu malorum; et ratione huius inquit, utrum Deus velit mala fieri. Et quoniam fuerunt hic duae opiniones, quarum una fuit, quod Deus vult mala fieri — et haec opinio est falsa — alia opinio est, quod Deus non vult mala fieri — et haec opinio est vera — ideo haec pars ² habet duas partes. In prima Magister opponit ad partem falsam. In secunda opponit ad partem veram, ibi: *Si quis igitur diligenter attendat etc.* Prima pars

habet duas. In prima adducit rationes ad defensionem falsae opinionis. In secunda parte ponit solutiones, quas assignant illi, qui sunt contrariae positionis et hoc ibi: *Illi vero, qui dicunt, Dei voluntate mala non fieri.* Et utraque partium duas habet. Nam in opponendo duas inducit rationes ³, quarum una rationi innititur, alia auctoritati; et secundum hoc pars, in qua solvit, dividitur, quia ponuntur ibi duae responsiones iuxta duas obiectiones.

Si quis igitur diligenter etc. Haec est pars illa, in qua conatur Magister ad veram partem astruendam; et haec pars habet duas. In prima inducit rationes ⁴ veras; in secunda dissolvit quandam rationem sophisticam, et hoc facit ibi: *Iam sufficienter ostensum est etc.* Prima pars habet tres partes secundum tres rationes, quas inducit. Prima sumta est ab hoc, quod idem est Deo fieri auctore, et Deo volente, et ponitur ibi: *Si quis igitur diligenter etc.* Secunda sumta est ab hoc, quod eadem est causa, qua malum fit, et qua homo fit deterior, et ponitur ibi: *Deinde idem Augustinus quaerens etc.* Tertia sumta est ab hoc ⁵, quod malum facit tendere ad *non-esse*, et ponitur ibi: *Item etiam aliter ostenditur, quod Deo auctore etc.*

¹ Vat. aliaeque edd. perperam *ergo*, contradicentibus codd. et ed. 1.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat., paulo ante omissa voce *Dei*, et dein ante *removet* interiecta vocula *hic*, post *dubitationes* adiungit *quae ex hac suppositione oriuntur*.

² In Vat. hic est omissio valde notabilis: desunt verba inde ab *et ratione huius* usque ad *ideo haec pars* (inclusive).

³ Vat. *obiectiones*, et mox *duae rationes* pro *duae responsiones*.

⁴ Vat. *responsiones*.

⁵ Vat. *ad hoc*. Circa finem expositionis pro *hanc partem* cod. Z *hanc positionem*.

Similiter secunda pars, in qua dissolvit rationem sophisticam, tres habet. In prima illam ponit, ibi: *Iam sufficienter ostensum est etc.* In secunda dissolvit, ibi: *Quibus facile est nobis respondere.* In

tertia redit ad veritatis assertionem dicens, hanc partem esse veram, quod Deus non vult mala fieri, ibi: *Haec et alia huiusmodi etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam eorum quae determinat Magister in praesenti distinctione, sex quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Deus velit omnes homines salvos fieri voluntate beneplaciti.

Secundo quaeritur, utrum Deus velit mala fieri.

Tertio, utrum mala fieri sit bonum.

Quarto, utrum mala fieri sit verum.

Quinto, utrum mala ordinentur a Deo.

Sexto et ultimo, utrum mala augeant decorem in universo.

ARTICULUS UNICUS.

De voluntate Dei respectu salutis omnium, et respectu mali.

QUAESTIO I.

Utrum Deus velit omnes homines salvos fieri voluntate beneplaciti.

Quod autem Deus velit omnes homines salvos fieri voluntate beneplaciti, ostenditur sic:

1. Primae ad Timotheum secundo¹: *Vult omnes homines salvos fieri*; sed constat, quod hoc non est dictum de voluntate signi, quia nec praecepti nec impletionis nec alicuius alterius — hoc enim non cadit sub praecepto — ergo constat esse dictum de voluntate beneplaciti.

2. Item, Damascenus²: « Oportet scire, quoniam Deus vult antecedenter omnes homines salvos fieri, et regni sui potiri fortuna; non enim ad puniendum plasmavit nos Deus »: ergo cum voluntas antecedens sit voluntas beneplaciti, quae est bonorum, quae sunt bona irrefragabiliter, voluntate beneplaciti vult omnes homines salvos fieri sive salvari.

3. Item, omnis habens caritatem vult omnes homines salvos fieri, quantumcumque modicam habeat dilectionem³. Cum ergo Deus summam habeat dilectionem et caritatem, videtur, quod ipse velit omnes homines salvos fieri.

4. Item, sicut vult Philosophus⁴, primum uno modo se habet ad omnia sive ad omnes, ergo, quantum est de se, omnes uniformiter diligit: ergo si vult aliquos salvari, et omnes; vel si de aliquibus non vult, pari ratione de nullis.

1. CONTRA hoc primo est instantia, quam adducit Magister in littera⁵: si vult omnes homines salvos fieri, et de omnibus plures damnantur, quam salvantur, ergo voluntas eius frustratur et cassatur; quod est contra veritatem aperte.

2. Item, omnes quos vult Deus salvari, eligit ad salutem — electio enim Dei non dicit aliud quam dilectionem ad salvandum — ergo si omnes vult salvos fieri, omnes sunt electi. Contra, Matthaei vigesimo secundo⁶: *Multi sunt vocati, pauci vero electi.*

3. Item, in praedestinatione non sunt nisi haec duo, scilicet praecognitio et voluntas salvandi, ratione cuius Deus dicitur praedestinare. Dum enim proponit dare gratiam et gloriam praeparare, praedestinare dicitur⁷: ergo cum praecognitio Dei omni-

¹ Vers. 4.

² Libr. II. de Fide orthod. c. 29. Textum originale vide supra pag. 728, nota 2. — Circa finem argumenti Vat. sic: *irrefragabiliter, vult voluntate beneplaciti, vult ergo omnes etc.*

³ Vat. et cod. cc adiiciunt *et caritatem*.

⁴ Intellige auctorem libri de Causis, cuius verba iam supra pag. 646, nota 1. allata sunt. Cfr. etiam propos. 20, in qua

docetur, causam primam stando in sua unitate regere omnia. — Vat. post *primum* adiungit *ens, scilicet Deus*.

⁵ Hic c. 1. — Mox pro *salvos fieri* Vat. cum cod. cc *salvari*.

⁶ Vers. 14. — De propos. minori, quae praecedat, cfr. supra d. 40. a. 3. q. 1. seq.

⁷ Vide supra d. 40. a. 1. q. 1. ad 3, et ibid. q. 2.

bus sit communis, si voluntas salutis est respectu omnium, ergo omnes sunt praedestinati. Sed omnes praedestinati salvabuntur: ergo omnes salvabuntur; quod est contra fidem. Si tu dicas mihi, quod duplex est voluntas, *absoluta* et *conditionalis*, et Deus absoluta voluntate solum vult salvare quos *praescivit conformes fieri imagini Filii sui*¹, et istos praedestinavit, voluntate vero conditionali

Replicatur. vult omnes, si ipsi velint; *tunc obiicitur*, quod voluntas conditionalis non videtur convenire Deo, quia haec est voluntas semiplena, Deus autem quidquid vult, plene vult. Et *iterum*, quidquid facit, plene facit. Et *iterum*, haec conditionata voluntas aut est voluntas *beneplaciti*, aut voluntas *signi*. Si *signi*, tunc nihil ad propositum, quia voluntate *signi* non vult omnes homines salvos fieri. Si voluntas *beneplaciti*; sed haec uno modo tantum est et dicitur et semper impletur: ergo omnes homines salvantur. Et *praeterea*, haec voluntas conditionata, qua dicitur, quod vult, si ipsi velint, locum non potest habere in parvulis, qui moriuntur: ergo adhuc non solvit ista distinctio.

4. Item, cum sic dicitur: vult hunc salvari, aliquo demonstrato, aut hoc quod est velle *aliquid* connotat, aut *nihil*. Si *nihil*: ergo pari ratione potest dici de lapide, quod Deus vult hunc salvari. Si *aliquid*, non nisi salutem: ergo sequitur, si vult hunc salvari, quod iste salvabitur, qualitercumque accipiatur *velle*. Si dicas, quod connotat possibilitatem et ordinabilitatem ad salutem; *obiicitur tunc*, quod de quolibet ordinabili ad aliquid potest dici, quod Deus velit; sed quilibet clericus est ordinabilis ad episcopatum, et quilibet miles ad dignitatem regiam: ergo Deus vult, omnes clericos esse episcopos, et omnes milites esse reges; quod non conceditur.

CONCLUSIO.

Deus vult, omnes voluntate beneplaciti salvos fieri, quod intelligi potest sive cum Augustino de voluntate consequenti, sive cum Damasceno de voluntate antecedenti.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum Apostolus dicat, quod Deus hoc vult, scilicet *omnes homines salvos fieri*, quod necesse habemus concedere, quod Deus *velit*. Et cum non possit exponi de voluntate *signi*, necesse habemus exponere de voluntate *be-* Conclusio 1
neplaciti. Sed cum non omnes salventur, et voluntas Dei nunquam frustretur, ideo necesse est, quod fiat vis in *modo distribuendi*, vel in *modo volendi*². Conclusio 2

Et egregius doctor Augustinus duplicem facit vim in *modo distribuendi* in Enchiridio³: *uno modo*, quod distributio sit *accommoda*, sicut et Exposit duplex Augustini.
haec: omnis homo timet in mari, secundum communem modum loquendi intelligitur: qui est in mari. Similiter Augustinus⁴ exemplificat, si dicatur: «Magister iste docet omnes pueros de ista civitate, quia scilicet docet omnes qui addiscunt. Nullus enim docetur nisi per ipsum». Similiter, «Deus vult omnes homines salvos fieri, quia nullus salvatur, nisi velit Deus, et ideo orandus est, ut velit⁵». — Prima.
Facit etiam *alio modo* vim in distributione secundum communem modum distinguendi, quod potest fieri pro *singulis generum*, et sic est falsa, et non intelligit Apostolus sic; vel pro *generibus singulorum*, et sic vera, quia Deus de omni gente voluit et vult aliquos salvari, et de Graecis et Latinis, et de praelatis et subditis, et de omni gente; et ideo dicit Apostolus⁶, pro omnibus esse orandum. Haec est responsio Augustini, cui Magister innititur; et Secunda.

¹ Rom. 8, 29. — Mox post *omnes* in cod. V additur *salvos fieri*, in cod. W *homines*.

² Vel aliis verbis: ideo necesse est, quod vel signum distributivum *omnes* distinguendo accipiamus in sensu congruo, vel verbum *vult* distinguamus, prout scil. significare potest aut voluntatem antecedentem, aut consequentem.

³ Cap. 103. n. 27. Vide hic in lit. Magistri, c. 2. — Paulo post pro *accommoda* Vat. *accommodata*. De distributione accommoda cfr. supra pag. 517, nota 3.

⁴ Libr. de Natura et gratia contra Pelagium, c. 41. n. 48: «Itaque *omnes* dictum est, ne aliquo modo alio praeter ipsum quisquam salvus fieri posse credatur. Sicut enim, uno litterarum magistro in civitate constituto, rectissime dicimus: omnes iste hic litteras docet; non quia omnes cives litteras discunt, sed quia nemo discit, nisi quem ille docuerit: sic nemo iustificatur, nisi quem iustificaverit Christus». Idem exemplum habetur in libro II. Oper. imperf. contra Iulian., sent. 444. his verbis:

Sicut dicimus de litterarum magistro, si in civitate solus est: omnes iste hic litteras docet; non quia omnes discunt, sed quia nemo nisi ab ipso.

⁵ August., Enchir. c. 103. n. 27, ubi etiam quae hic sequuntur quoad sensum inveniuntur. Eandem distinctionem, ac hic, August. facit in libro IV. Oper. imperf. contra Iulian., sent. 124: Quomodo miseretur omnium Deus, cum alia Scriptura dicat: Non miserearis omnium qui operantur iniquitatem (Ps. 58, 6.), nisi quia et in illis quorum non miseretur, omnes homines ita sunt, ut *omnia genera* hominum intelligantur, sicut dictum est: Decimatis omne olus (Luc. 11, 42.) i. e. omne oleris genus? — Paule inferius post *potest fieri* supple cum codd. M Z ff et ed. 1 *distributio*; pro *potest fieri* cod. H *potest distribuere*; Vat. sic: *secundum omnem modum distribuendi, quae potest fieri pro* etc.

⁶ Epist. I. Tim. 2, 1. seq. — Sententiam Magistri vide hic in lit. c. 2.

necesse est sic vel sic solvere, supposito quod *velle* dicat ibi velle Dei, secundum quod dicitur velle placito quietato sive voluntate absoluta, de qua verum est dicere: *Omnia quaecumque voluit, fecit*¹.

Sed Damascenus² facit vim in *modo volendi*.

Epistola Damasceni cum distinctione voluntatis.

Distinguit enim in Deo voluntatem *antecedentem* et voluntatem *consequentem*. Et voluntas *antecedens* est voluntas respectu eius, propter quod Deus hominem facit, et est irrefragabiliter bonorum. Voluntas autem *consequens* est voluntas, non quae sequitur merita, sed quae vult aliqua secundum praescientiam meritorum. *Prima*, scilicet antecedens, dicitur a magistris voluntas *conditionalis* sive voluntas, qua Deus vult, quantum in se est. *Secunda* autem, scilicet consequens, dicitur *absoluta*. Differentia autem inter hanc voluntatem et illam non est secundum diversitatem *affectionis* sive modi volendi, qui sit *in Deo*, sed secundum rationem *connotandi* et *intelligendi*. — Prout enim Deus dicitur velle omnium salutem, quantum in se est et *antecedenter*, connotatur in omnibus hominibus ordinabilitas³ ad salutem, tum ex parte naturae datae, tum ex parte gratiae oblatae. Dedit enim Deus *naturam*, secundum quam possent ipsum cognoscere et cognitum quaerere et quaesitum invenire et invento inhaerere, ac per hoc salutem obtinere. *Gratiam* similiter obtulit, dum Filium misit et obtulit, cuius pretium omnium saluti suffecit. *Leges* etiam et mandata tribuit salutis et ostendit. *Ipsa* etiam praesto est omnibus inquirentibus et *prope est omnibus invocantibus eum*⁴. Velle ergo hominem *antecedenter* salvare est ordinatum ad salutem facere et volenti pervenire non deesse. Unde velle antecedenter salvare non connotat *salutem*, sed *ordinabilitatem ad salutem*. Velle autem *consequenter* sive absolute salvare est velle dare *salutem* ei, quem praescit ad salutem perventurum per suum

applicatur distinctio.

auxilium et gratiam, et connotat *salutis eventum*. Et sic non est dicere, quod Deus velit omnes homines salvos fieri.

Huic responsioni magis consonant magistri, quamvis utraque bona sit. Secundum hanc igitur respon- Conclusio 3.
dendum, quod Deus vult omnes homines salvos fieri, quantum in se est sive voluntate *antecedente*, non autem voluntate *absoluta* sive *consequente*.

1. 2. 3. 4. Et quia illa non connotat effectus Solutio oppositorum.
eventum, ideo non impeditur in hoc, quod non omnes salvantur. — Patet etiam responsio ad illud quod obiicit de *praedestinatione* sive *electione*, quia in illis clauditur voluntas absoluta, non solum antecedens. — Patet etiam responsio ad ultimum de connotato.

Ad illud tamen quod *obiicitur*, quod voluntas *conditionata* non cadit in Deum: dicendum, quod non ponitur in Deo velleitas quantum ad defectum⁵ plenitudinis voluntatis nec propter diversos modos volendi, sed propter aliam comparisonem in connotando, et sic patet illud.

Ad rephensum in arg.

1. 2. Ad rationes vero ad oppositum, quod Deus vult omnes homines salvos fieri; responderi potest ad duas primas, quod verum concludunt et vere.

Ad arg. in hunc modum.

3. Ad illud autem quod obiicitur de caritate hominum, dicendum, quod non est simile, quia nos nescimus merita hominum futura finaliter; et si quis sciret, aliquos esse praescitos, quamvis, quantum in se est, deberet eos velle salvari, non tamen voluntate absoluta. Sed haec melius infra patebunt⁶.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Deus uno modo se habet ad omnes; dicendum, quod illud verbum Philosophi habet locum quantum ad rerum gubernationem, non quantum ad earum productionem; vel quantum ad naturalia, non quantum ad gratuita.

SCHOLION.

1. Magister in hac distinctione non parum laborat, ut sustineat, voluntatem divinam *nunquam* fieri cassam, nec si *vult* bonum, nec si *non vult* malum. Imprimis nititur explicare verba Apostoli (I. Tim. 2, 4): Qui omnes homines vult salvos fieri etc. Unde incidit hic quaestio, utrum Deus vere velit salutem *omnium* hominum; cum qua intime connexae sunt duae aliae quaestiones: utrum Christus mortuus sit pro omnibus hominibus, et utrum Deus conferat vel saltem offerat omnibus hominibus me-

dia sufficientia ad salutem. — Notum est, Cornelium Iansenium, Calvini vestigia secutum, ad has tres quaestiones pro statu naturae lapsae respondere *negative*; item, ab Innocentio X. (Constit. « Cum occasione », 31 Maii 1653) damnatam esse propositionem Iansenii: « Semipelagianum est dicere, Christum pro omnibus omnino hominibus mortuum esse aut sanguinem fudisse ». Cfr. etiam inter propositiones Paschasii Quesnelli, a Clemente XI. (Constit. « Unigenitus », 8 Sept. 1713) damnatas, propos. 30. et

¹ Psalm. 113, 11.

² Libr. II. de Fide orthod. c. 29. Verba ipsa Damasceni vide supra pag. 728, nota 2.

³ Pro *ordinabilitas*, quam lectionem codd. P Q T (H in marg.) exhibent, Vat. *ordinatis*, omissa voce *hominibus*, quae in omnibus codd. exstat. Mox post *Dedit enim* eadem Vat. inserit *eis*, et dein pro *ipsum*, quod a plurimis codd. et ed. 1

incongrue omittitur, substituit *eum*, pro quo cod. T (a secunda manu) *Deum*; primitus in cod. T legebatur *ipsum*.

⁴ Psalm. 144, 18.

⁵ Pro *defectum* multi codd. cum sex primis edd. *effectum*; pro *defectum* militat cod. T. Proxime ante pro *velleitas* cod. A1W *voluntas*.

⁶ Dist. 48. a. 2. q. 1. et 2. ac dub. 1.

32. — Contra istos errores S. Bonav. docuit, quod Christus mortuus sit pro omnibus, III. Sent. d. 20. q. 4. in corp. et ad 1; IV. Sent. d. 4. p. I. a. 1. q. 3. ad 3; — item, quod Deus sufficientia auxilia modis diversis offerat omnibus, II. Sent. d. 28. a. 4. q. 3. ad 1, a. 2. q. 1. ad 1. — Quoad parvulos sine baptismo morientes cfr. II. Sent. d. 32. a. 3. q. 2. ad 6.

II. Quoad expositionem illius testimonii Apostoli: *Qui omnes homines vult salvos fieri*, notandum, quod cum Pelagiani et Semipelagiani hoc dicto abuterentur ad errores suos confirmandos, S. Augustinus plures interpretationes excogitavit, quae intelligunt terminum *omnes* cum *restrictione*, et terminum *vult* in sensu voluntatis *consequentis* (id est voluntatis *absolutae* et *efficacis* respectu salutis). Ita etiam Magister hunc locum interpretatur, atque S. Bonav. alique antiqui magistri has expositiones ut bonas et probabiles referunt; sed aliam planiorem S. Ioan. Damasceni, hic propositam, praeferre videntur, ut explicite Scotus (hic q. unica, n. 3.) dicit: « Tamen multo melius posset exponi de voluntate *antecedenti* ». Ipse S. August. (de Spiritu et littera c. 33, et de Catechiz. Rudibus c. 26.) expositionem secundum voluntatem antecedentem satis indicat. Nostra aetate communiter docetur, divinam voluntatem salvandi omnes spectare ad voluntatem *antecedentem*, sed praedestinationem et reprobationem ad voluntatem *consequentem*.

III. Circa hanc distinctionem *antecedentis* et *consequentis* voluntatis diversae propugnatae sunt sententiae. Apud Alexandrum Hal. (S. p. I. q. 36. m. 2.) primo loco ponitur opinio, quod voluntas antecedens salvandi omnes non sit voluntas *beneplaciti*, sed voluntas *signi*; quae sententia etiam nonnullis posterioribus theologis placuit, sed ab Alexandro, a S. Bonaventura, S. Thoma (de Verit. q. 23. a. 3, et I. Sent. d. 47. q. 1. a. 2.) aliisque communiter reprobat. — Omissis aliis obsoletis huius distinctionis explicationibus, nunc communiter docetur, voluntatem *antecedentem* in Deo attingere obiectum *in se*, praecisis circumstantiis, *consequentem* vero obiectum *circumstantiis omnibus vestitum* (vide explicationem S. Thomae, S. I. q. 49. a. 1. ad 1.). In ulteriore harum circumstantiarum determinatione theologi in diversas sententias abeunt. Qui praedestinationem post praevisa merita defendunt, putant, praevisionem consensus humanae voluntatis praecedere Dei voluntatem consequentem. Opposita autem sententia Thomistarum vult, quod utraque voluntas, et *antecedens* et *consequens*, antecedit praevisionem meritorum, et quod voluntas *antecedens* praeparat omnibus auxilia et media sufficientia, *consequens* vero tantum electis auxilia efficacia (Gotti, I. tr. 5. dub. 4. § 2.).

IV. Nobis sufficiat in conspectu ponere quae S. Bonav. hoc loco et infra d. 47. q. 1. docet de hac distinctione. Haec valde conveniunt cum iis, quae S. Thom. habet in suo Commentario in Sent. (hic q. unica, a. 1.).

1. Haec distinctio attenditur non ex parte ipsius *voluntatis* divinae, sed ex parte *volitorum*. « Differentia autem inter hanc voluntatem et illam non est secundum diversitatem affectionis sive modi volendi... sed secundum rationem connotandi et intelligendi » (hic in corp.). S. Thom. (loc. cit. in corp.): « Hoc contingit non ex aliqua diversitate *voluntatis* divinae, sed propter diversas conditiones *ipsius* voliti ».

2. In voluntate *antecedenti* « connotatur in omnibus ordinabilitas ad salutem, tum ex parte naturae datae, tum ex parte gratiae oblatae » etc. (S. Bonav. ibid.). S. Thom. (ibid.): « Huius voluntatis (antecedentis) *effectus* est ipse ordo naturae in finem salutis et promoventia in finem, omnibus communiter proposita, tam naturalia quam gratuita, sicut potentiae naturales et praecepta legis, et huiusmodi ».

3. Unde voluntas *antecedens* non est pura velleitas, sed quoad effectum suum *proprium* (scil. *ordinabilitatem* ad salutem et media sufficientia) est semper efficax. Explicite hoc docetur (infra d. 47. q. 1. in corp.): « Unde voluntas (antecedens) non cassatur, quia habet proprium effectum ».

4. Voluntas *consequens* connotat « *salutis eventum* » (hic in corp.); et sicut « connotat *effectum*, ita connotat *existentiam causae particularis* »; « connotat causam creatam concurrere » (d. 47. q. 1. ad 2.). S. Thom. (ibid.) notat in voluntate consequenti hanc circumstantiam, quod homo « est volens et praeparans se ad salutem suam, vel etiam repugnans et contrarie agens ».

5. In voluntate *consequenti* implicatur *praescientia salutis*, quia est « velle dare salutem ei, quem praescit ad salutem perventurum per suum auxilium et gratiam » (hic). « Nunquam enim vellet (istum salvari), nisi pariter praesciret, eum esse salvandum » (d. 47. q. 1.).

6. Implicatur in eadem voluntate *consequenti* etiam *praescientia bonorum operum*. « Voluntas autem consequens est voluntas, non quae sequitur merita, sed quae vult aliqua secundum praescientiam meritorum ». « Voluntas Dei secundum convenientiam ad praescientiam vult illa quae vult » (d. 47. q. 1. ad 4.). Similiter S. Thom. (loc. cit. in fine corp.): « Dicitur voluntas consequens, eo quod praesupponit praescientiam operum, non tanquam causam *voluntatis*, sed quasi *rationem voliti* ». — De praescientia meritorum, quatenus esse possit *ratio motiva* voluntatis, S. Bonaventuram paulo aliter loqui ac S. Thom., iam supra d. 41. a. q. 1. 2. observavimus.

V. Alex. Hal., S. p. I. q. 36. m. 2. ad 4. — Scot., hic q. unica ad 1. — S. Thom., locc. citt. — B. Albert., hic a. 4, d. 40. a. 8; S. p. I. tr. 20. q. 79. m. 3. a. 2. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic I. princ. q. unica. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., ex parte q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum Deus velit mala fieri.

Secundo quaeritur, utrum Deus velit mala fieri. Et quod sic, ostenditur:

1. Per Anselmum¹: Deus non vult, inquit, quod impossibile est fieri: ergo per *consequentiam*

e converso, quod possibile est fieri, Deus vult illud; sed malum possibile est fieri: ergo malum fieri est Deo volibile.

2. Item, omnis iustus vult omne quod iustitiae

¹ Haec sententia desumta et formata videtur ex II. Cur Deus homo, c. 18: « Nihil enim est necessarium aut impossibile, nisi quia ipse ita vult; ipsum vero aut velle aut nolle aliquid propter necessitatem aut impossibilitatem, alienum est a veritate ». In quo textu propositio Anselmi a S. Doctore hic allata necessario supponitur, quia impossibilitas rerum nullam

necessitatem sive coactionem voluntati Dei imponere demonstratur. — Verba *per consequentiam e converso* sive *e contrario*, ut in ed. 1 et etiam infra in solut. huius obiect. habetur, occurrunt in Aristot., II. Topic. c. 3. (c. 8.). Et est notandum, quod haec consequentia comprehenditur sub *consequentia oppositorum*, quae in eo generatim differt a *consequentia sim-*

est: sed «omnis poena iusta est», ut dicit Augustinus¹, et omne malum poena: ergo omne malum, quod fit, a Deo est volitum fieri. Quod omne malum sit poena, patet per Augustinum primo Confessionum: «Iussisti, inquit, Domine, et sic est, quod omnis inordinatus animus sibi sit poena».

3. Item, duobus oppositis propositis, inter quae non est medium, necesse est, alterum esse a Deo scitum: ergo pari ratione necesse est, alterum esse volitum. Sed demonstrato peccante, istum peccare, istum non peccare sunt opposita: ergo Deus vult alterum. Sed quidquid vult Deus, illud fit: ergo si vult istum non peccare, iste non peccat, quod est contra hypothesim²: vult ergo istum peccare. Sed hoc est malum: ergo malum fieri est a Deo volitum.

4. Item, omne volens aliquid voluntate consiliata et deliberata vult³ illud, sine quo illud non potest esse — quamvis enim aliquis velit esse abbas, sed non monachus, tamen, si deliberative velit esse abbas, vult pariter esse monachus — sed Deus vult aliquod bonum, quod nunquam potest esse sine malo, sicut Sanctos suos probari et pati Filium suum: ergo etc.

CONTRA: 1. Nihil est ab aliquo volitum vel volibile, quod omnino displicet ei et est odiosum; sed Ecclesiastici duodecimo⁴ dicitur: *Altissimus odio habet peccatores*; sed non nisi ratione peccati sive mali: ergo multo magis odit malum: ergo non vult illud fieri.

2. Item, Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum⁵: «Idem est fieri Deo volente et Deo auctore»; sed malum non fit Deo auctore: ergo malum non fit Deo volente. *Primum* supponit ipse, *secundam* probat, quia «nullo homine sapiente fit homo deterior»: ergo multo fortius nec Deo.

3. Item, *ratione* videtur: quia omnis voluntas aut *denominatur* a volito, aut *denominat* volitum⁶.

Si ergo Deus vult malum, aut voluntas est mala, aut, si voluntas est bona, volitum est bonum: ergo aut nihil est malum, aut Deus est malus, si vult malum fieri. Sed utrumque falsum: ergo etc.

4. Item, omnis volens malum vult sub ratione apparentis boni⁷, ergo omnis volens malum decipitur: ergo si Deus vult fieri mala, Deus decipitur: quod est impossibile.

5. Item, omnis qui vult aliquid, quod non potest, est miser; sed Deus non potest malum, sicut supra probatum est⁸: ergo si vult illud, est miser. Sed hoc est impossibile: ergo etc.

CONCLUSIO.

Malum nec est a Deo volibile, nec Deus vult illud fieri ab aliis.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut probant ultimae rationes, malum non est a *Deo volibile*, malum inquam culpa, quia omnis voluntas inordinata est, cui placet illud malum: et hoc omnes concedunt. Conclusio 1.

Sed tamen aliqui voluerunt dicere, quod Deus vult malum *fieri*, cum ipse non sit causa eius, sed alius, Deo volente. Et hoc quidem dicebant Deum velle non ratione sui, sed ratione eius, quod inde elicit. — Sed hoc est contra Augustinum, sicut ostendit Magister in littera⁹, qui hanc opinionem improbat. Ideo neutrum est concedendum, sed si alicubi legitur, exponendum. Falsa opinio quorundam

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod Deus non vult quod impossibile est fieri; dicendum, quod *non velle* dicitur dupliciter, aut *negative*, aut *privative*. Si *negative*, non est verum illud, nec Anselmus ita intelligit. Si *privative*, tunc *non vult* est una dictio, et est tertia persona eius, Conclusio 2.

plici, quod ipsa est inter talia, quorum unum sequitur aliud et vice versa. Et duplex est haec consequentia: consequentia *in ipso* (ἐν ταῦτά), et *e contrario* (ἀνὰ πάλιν) — directo et inverso ordine — prout vel eodem ordine terminorum oppositum infertur, vel non eodem ordine, sed ordine inverso. Consequentia *in ipso* invenitur tantum in convertibilibus, v. g. si homo est, risibile est; sed non est homo: ergo non est risibile. Exemplum consequentiae *e contrario*: si homo est, animal est; sed animal non est: ergo nec homo est. Ut brevis loquamur: consequentia *in ipso* est, quando ex proposito infertur oppositum praedicati de opposito subiecti; consequentia *e contrario*, quando ex proposito infertur oppositum subiecti de opposito praedicati. De consequentia *e contrario* Aristot., loc. cit., nec non S. Bonav. infra in solut. huius obiect. docent, quod valeat in contradictoriis, sed non in contrariis, saltem non in omnibus.

¹ Libr. I. Retract. c. 26, et III. de Lib. Arb. c. 18. n. 51. — Textus mox e primo libro Confess. citatus habetur ibi c. 12. n. 49, ubi in edit. Oper. S. August. post *poena* additur *sua*. In textu cit. pro *inordinatus animus* codd. cum ed. 4 *motus inordinatus*. In propos. maiori huius argum. pro *quod iustitiae est* Vat. *quod iustum est*.

² Pro *hypothesim* Vat. *positionem*.

³ Post *vult* Vat. cum uno alteroque cod. subiicit *omne*, et in fine argumenti cum multis codd. et ed. 1 verbo *Filium* praemittit *et*.

⁴ Vers. 3.

⁵ Quaest. 3. Cfr. hic lit. Magistri, c. 6.

⁶ Obiectum voluntatis sive volitum est bonum; hinc voluntas aut denominatur a volito *bona*, in quantum scil. vult aliquid, quod in se bonum est, sic est respectu voluntatis creatae; aut ipsa denominat volitum, in quantum scil. bonitas voluntatis obiecto tribuit bonitatem; sic est respectu voluntatis divinae.

⁷ Cfr. supra pag. 804, nota 6. De propositione subsequenti cfr. Aristot., III. Ethic. c. 4. et 5, ubi docetur, omnem malum esse ignorantem. Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 32. ostendit, malum esse per accidens, cum propter bonum fiat. «Quam ob rem quod non bonum, bonum arbitramur», i. e. decipimur. — Mox pro *mala* cod. T *malum*.

⁸ Dist. 42. q. 2. Quoad propos. maiorem argumenti afferimus dictum August. de Beata Vita, n. 11: Omnis igitur, inquam, qui quod vult non habet, miser est? Placuit omnibus. Cfr. etiam supra pag. 798, nota 8.

⁹ Hic c. 4.

quod est *nolo*; et hoc modo dicitur Deus nolle, quod *absolute vult* non fieri. Hoc autem modo non est dicere, quod Deus nolit mala fieri; et hoc modo non tenet *consequentia e contrario*, quia non tenet in contrariis, sed in contradictoriis¹.

2. Ad illud quod obiicitur, quod quilibet iustus vult iustitiam etc.; dicendum, quod aliquid dicitur iustum dupliciter, *in se* scilicet et *ex ordine*. Quod iustum est *in se*, secundum id quod est, a Deo est volitum. Quod vero est iustum *ex ordine*³ est volitum a Deo, secundum quod ordinatum; et malum non est volitum, secundum quod *malum*, sed secundum quod *punit*, et ita secundum quod *ordinatum*, et ita, secundum id quod *est*, non est volitum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod duobus oppositis propositis, necesse est alterum scire, ergo necesse est alterum velle; dicendum, quod loquendo de voluntate *beneplaciti* non est simile. Nam *scientia* est respectu omnium quae fiunt, *voluntas* autem *beneplaciti* non est nisi respectu eorum quae sunt ab ipso².

4. Ad illud quod obiicitur, quod qui vult aliquid, vult omne illi annexum; dicendum, quod *velle ali-*

quid est dupliciter: aut voluntate *antecedente*, aut voluntate *consequente*. Quod vult aliquis voluntate *antecedente*, vult omne annexum illi necessario. Quod vero vult voluntate *consequente*, potest etiam velle sine annexo. Potest enim ex malo bonum elici, quod non eliceretur, nisi *factum* illud *malum* displiceret, et *bonum elicitum* complaceret ei qui novit elicere. — Potest tamen responderi per *interemptionem*⁴, quod volens voluntate consiliata vult aliquid, non tamen vult illud quod consequitur; sicut aliquis vult aliquem surgere, sed tamen non vult eum cecidis-
Voluntas antecedens consequens

Tamen potest aliter dici et melius, quod *velle aliquid sine alio* est dupliciter: aut velle hoc et non velle aliud, quia unum placet et aliud displicet; et sic possibile est in⁵ his quae inseparabiliter sunt coniuncta. Alio modo *velle aliquid sine alio* est dicere *velle*, aliquid sine illo esse; et hoc modo velle aliquid sine inseparabiliter annexo est velle impossibile. Primo modo non sequitur, quod velit illud, quamvis non sine illo. Sensus enim est, non sine *illo ente*, sed tamen sine *illo voluto*. Et est exemplum sensibile: volo enim aliquem, qui cecidit, surgere, ita quod non volo, eum cecidis-
Solutio 2 melior.

SCHOLION.

1. De malo in se considerato praecipue agitur II. Sent. dd. 34. 35; Breviloq. p. III. c. 1; Sermo de Seminante, n. 42-46. (Supplem. Bonelli, t. I. col. 410 seqq.). — Cum triplex sit malum, scil. *naturae*, *culpa*e et *poenae*, hic agitur de malo *culpa*e, et quidem de eodem *formaliter*. — Et notandum, quod *velle malum* potest intelligi vel ita, quod ipsum malum sit *immediatum* obiectum voluntatis, ut est in eo qui vult malum *facere*, vel ita, quod malum *fiat ab alio*. In utroque sensu Deus non vult malum; sed respectu secundi sensus non defuerunt, qui opinati sint, Deum velle fieri ab aliis malum, cum de facto fiat. Inter hos est Hugo a S. Vict., qui de Sacram. I. p. 4. c. 12. in principio quidem dicit: «Tali quaestione coarctamur et ducimur in ambiguum, ut non facile audeamus hoc vel hoc aliquid affirmare, vel quod Deus fieri praecepit quod noluit, vel quod quae noluit fieri permisit». In fine autem de dicta sententia affirmat: «Et ideo refutat hoc mens pia, non quia quod dicitur non bene dicitur, sed quia quod bene dicitur non

bene intelligitur». Similia docet idem in Summa Sententiarum, c. 13. Haec falsa sententia duce Magistro (hic c. 3. 4.) a S. Bonaventura et aliis Scholasticis refellitur. Error Hugonis in eo consistit, quod non satis haec tria distinxit: *Deus odit* peccatum; hoc vere et formaliter de Deo dicitur; *Deus non vult fieri peccata*; hoc *nolle* non est proprie in Deo, quia alias nulla fieri possent peccata, unde Deus nec vult *fieri* peccata, nec vult ea *non fieri*; sed tertium verum est: Deus *permittit* fieri peccata. — Quoad solutionem ad 3. et distinctionem inter culpam *in se*, et culpam *ordinatam* cfr. supra d. 40. a. 4. q. 2, hic q. 5, et II. Sent. d. 36. a. 1. q. 1.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 40. m. 1. — Scot., I. Report. d. 47. q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 19. a. 9; S. c. Gent. I. c. 95. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 20. q. 80. m. 2. a. 3. partic. 1. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 2.

¹ Sensus est: non velle *negative* est non habere *volitionem*; non velle *privative* (contrarie) est habere *nolitionem*. Quod aliis verbis sic exprimi potest: non velle, *negative* sumtum, dicit negationem voluntatis, non voluntatem negationis; sed non velle, *privative* acceptum, dicit voluntatem negationis, non negationem voluntatis. Primo modo sumtum illud dictum Anselmi non est verum, quia multa fieri possunt, quorum esse vel fieri Deus positive non vult, et sic dicitur: Sine ipso factum est nihil i. e. peccatum; at verum est, si *non vult* in secundo sensu accipitur, et tunc istius dicti sensus est: impossibile est, id quod Deus vult non esse vel non fieri. Attamen hoc modo non dicitur, Deum nolle mala fieri; neque tenet consequen-

tia a *nolle fieri* ad *velle fieri*: quia inter haec duo medium est, scilicet non velle fieri, *negative* sumtum. — In medio argumento pro *tunc non vult est una dictio, et est tertia persona* Vat. *tunc non velle una dictio est, et tertia persona*.

² Intellige: Deo. — Cod. R. *ipsa*. Paulo ante pro *fiunt* codd. S V *sunt*.

³ Cod. G W sic: *ex ordine et volitum a Deo, est volitum secundum* etc. Paulo inferius pro *punit* cod. R *punitivum*.

⁴ Cfr. supra pag. 87, nota 4. — Mox in Vat. deest *quod* ante *consequitur*.

⁵ Vat. omittit *in*, et paulo post *dicere*. Paulo inferius verbis *inseparabiliter annexo* codd. V X praemittunt *alio*.

QUAESTIO III.

Utrum mala fieri sit bonum.

Tertio quaeritur, utrum mala fieri sit bonum. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quod expedit facienti ad salutem, illud est bonum; sed malum est huiusmodi — unde super illud ad Romanos octavo ¹: *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum*, Glossa: «etiam ipse casus»; et Augustinus decimo quarto de Civitate, capitulo decimo tertio: «Audeo, inquit, dicere, superbis utile esse incidere in aliquod apertum manifestumque peccatum, ut inde sibi displiceant, qui iam sibi placendo corruerunt» — ergo malum fieri est bonum et utile facienti ad salutem: ergo etc.

2. Item, quod est bonum Deo et universitati est bonum simpliciter, quia bonum commune praefertur bono privato; sed malum fieri est bonum universitati: ergo etc. Boethius in libro de Consolatione ²: «Sola divina vis est, cui quaeque mala bona sunt». Et Augustinus in libro Confessionum: «Tu cui nihil omnino malum, sed nec universae creaturae tuae, quia nihil est extra te, quod corrumpat ordinem, quem imposuisti». Ergo si malum fieri est bonum universitati, patet etc.

3. Item, «cuius usus bonus est, ipsum quoque bonum ³»; sed usus malorum factorum est bonus: ergo etc. Minor patet per Augustinum undecimo de Civitate: «Neque enim Deus malos esse praescisset, nisi pari ratione praesciret, quibus eos bonorum usibus accommodaret».

4. Item, «omne quod iustum est, bonum est ⁴»; sed mala fieri iustum est, quia poena est peccati

praecedentis, sicut vult Gregorius: ergo malum fieri bonum est.

CONTRA: 1. Malum fieri est malum in esse ⁵ produci: si ergo malum fieri est bonum, productio mali est bona. Sed regula est in arte Topicorum ⁶, «Cuius generatio vel productio bona est, ipsum quoque bonum»: ergo si productio mali est bona, malum est bonum.

2. Item, malum fieri est idem quod bonum privari sive corrumpi: ergo si malum fieri est bonum, corruptio boni est bona. Sed regula est: «Cuius corruptio bona, ipsum quoque malum»: ergo si corruptio boni est bona, bonum est malum, quod absurdum est.

3. Item, de duobus convertibilibus si unum est bonum, et reliquum ⁶; sed *malum fieri* et *malum facere* sunt convertibilia: ergo si *malum fieri* est bonum, et *malum facere* est bonum. Sed pro bono nullus est puniendus: ergo nullus faciens mala est puniendus.

4. Item, «si oppositum in opposito, et propositum in proposito ⁷»: si ergo *malum fieri* est bonum: ergo *bonum fieri* est malum. Sed hoc absurdum est, quod malum sit facere bonum: ergo et primum.

5. Item, si malum fieri est bonum: aut ergo *in se*, aut quia *ex ipso evenit* vel consequitur bonum. Non *in se*, constat. Si ergo, quia *inde evenit bonum*, qui dicit: *Faciamus mala, ut eveniant bona* ⁸, bene dicit: ergo male Apostolus reprehendit.

¹ Vers. 28. — Glossam integram ex S. Augustino videsis in lit. Magistri, hic c. 6. in princip. Pro *etiam ipse casus* non pauci codd. indebite *etiam ratione ipse casus*. Textus ex August. subinde cit. paulisper differt a textu in ed. Oper. S. August. exhibito. Etenim pro *incidere* ibi habetur *cadere*, pro *ut inde* sola particula *unde*, pro *corruerunt* verbum *cecidierant*.

² Libr. IV. prosa 6, ubi in textu originali habetur *quoque* pro *quaeque*. — Textus ex August. libro Confess. cit. habetur ibi VII. c. 43. n. 19, et sic sonat integre: Et tibi omnino non est malum, non solum tibi, sed nec universae creaturae tuae, quia extra [te] non est aliquid quod irrumpat et corrumpat ordinem, quem posuisti ei. — Nomini Boethius Vat. praemittit *Quod sit bonum, dicit*. Similiter codd. PQ praemittunt *Quod sit bonum Deo*, et subinde nomini Augustinus praefigunt *quod sit bonum utrique*.

³ Boeth., II. de Differentiis topicis. Cfr. supra pag. 31, nota 1. — In textu Augustini (XI. de Civ. Dei, c. 18.), qui mox allegatur et iam supra pag. 786, nota 7. integre allatus est, Vat. post *Deus* interijcit *illos crearet quos*.

⁴ August., Enchirid. c. 96. n. 24. Gregorius in libr. XXV.

S. Bonav. — Tom. I.

Moral. c. 9. n. 22. ait: Omne quippe peccatum, quod tamen citius poenitendo non tergitur, aut peccatum est et causa peccati, aut peccatum et poena peccati.

⁵ Aristot., II. Topic. c. 3. (c. 9.): Quorum enim generationes bonae sunt, et ipsa bona sunt; et si ipsa bona sunt, et generationes bonae; si autem generationes malae, et ipsa mala. In corruptionibus autem e contrario: nam si corruptiones bonae, ipsa mala; si autem corruptiones malae, ipsa sunt bona. Eadem ratio et in effectivis et corruptivis: quorum enim effectiva bona, et ipsa bona; quorum vero corruptiva bona, ipsa mala. Cfr. et III. Topic. c. 4. (c. 6.), Regula de corruptionibus recurrit in argumento seq.

⁶ Cfr. Aristot., II. Topic. c. 4. — In Vat. deest *duobus*.

⁷ Aristot., IV. Topic. c. 4, ubi ad confirmandum axioma propositum hoc affertur exemplum: «Ut si caecitas insensibilitas [privatio visus] quaedam, et visus [erit] sensus». Axioma memoratum aliis verbis sic exprimi potest: si alicui subiecto convenit aliquod praedicatum, etiam termino, qui huic subiecto opponitur, conveniet praedicatum priori praedicato oppositum.

⁸ Rom. 3, 8.

CONCLUSIO.

Mala fieri nullo pacto bonum est, sed potest esse occasio boni, quatenus a Deo ordinatur in bonum.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum, quod in operibus illud est dicere bonum vel utile sive conferens, quod in finem bonum ducit sive est via ad bonum. *Ducere autem ad bonum* tripliciter dicitur aliquid, scilicet per modum *causae*, vel per modum *casus*, vel per modum *occasionis*. Et differunt haec tria. Nam *causa* per se ducit ita in illud¹, circa quod ponitur, quod sit *producens* et *intendens*. Sed *casus* privat *intentionem*, sed non *operationem*, sicut patet in fodiente, qui invenit thesaurum praeter *intentionem*. *Occasio* autem privat *utrumque*. Non enim dicit *principium producens*, sed magis dicit aliquid, quod *principium afficit*, ut *efficiat*²: sicut aliquis ex verbo audito percutit alium; verbum auditum fuit *occasio*, non efficiens percussorem nec cooperans efficienti. sed quodam modo afficiens.

Et haec occasio duobus modis est. *Quaedam* enim est, quae quodam modo habet rationem *activi*, quia quodam modo excitat efficientem, sicut malum exemplum ad peccatum. *Vel*³ quae habet rationem *passivi*, ut ex quo aliquis sumit rationem, sicut aliquis ex malo alterius excitat se ad faciendum bonum.

Secundum hoc intelligendum, quod malum duo dicit, scilicet *privationem* et *naturam ordinabilem*; et ratione *malitiae* comparatur ad bonum, quod elicitur, sicut occasio *passiva*; ratione *boni*, quod substernitur, sicut occasio aliquo modo *activa*, propter quod dicitur malum occasio boni.

Cum igitur aliquid ducat in bonum his tribus modis, habet⁴ sic differentiam in ducendo. Aliquid enim potest ducere aliquid ad alterum aut *ex se* vel per aliquid sui; et tunc tenet rationem *causae per se*. Aut potest ducere *per alterum*, ad quod tamen non ordinatur, sed illud ordinatur⁵ ad *tertium*, sumta occasione ex illo; et sic tenet rationem *occasionis*. Aut ducit *cum alio*, ad quod tamen non ordinatur, nec illud ad *tertium*, sed ambo simul; et sic tenet rationem *casus*, qui est ex concursu causarum.

Ex hoc igitur patet, quod illud quod ducit per modum *causae*, habet *in se* rationem ordinationis in finem; et ideo in ipso est bonitas, et ideo recte denominatur bonum. Quod vero ducit per modum *occasionis*, nullam habet *intra se* rationem ordinationis in finem, ideo nec bonitatem; et propter hoc non potest denominari bonum per se nisi cum additione illius, *per quod* ordinatur, in quo scilicet consistit ratio ordinationis et bonitatis, et *circa quod* ponitur bonitas.

Cum igitur *malum* non ducat ad bonum *ex se*, sed per illud, quod elicitur ex ipso a sapiente Deo, absolute loquendo, malum fieri non est bonum; immo omnes consimiles sunt negandae, quia bonitas notatur poni circa ipsum malum. — Si autem addatur bonum, quod *elicitur*, vel *ipse eliciens*; sic concedendae sunt huiusmodi locutiones: malum fieri est bonum ei qui novit ordinare in bonum; similiter: malum fieri est bonum, ut electi probentur.

1. 2. Ex hoc ergo patent duae primae rationes; procedunt enim cum determinatione, sicut patet in ipsis auctoritatibus.

3. Ad illud quod obiicitur tertio: cuius usus bonus etc.; dicendum, quod duplex est usus rei: unus, ad quem res *de se* ordinatur; et de tali verum est, sicut patet de equo, qui est ad equitandum; alius usus, qui est *aliquando* et *ex post facto*; et iste potest esse bonus ex bonitate *utentis*, non *utilis*, quia bonus utens bene utitur malis. Et de tali usu non est regula vera; de tali autem loquitur Augustinus.

4. Ad illud quod obiicitur: quod iustum est bonum est etc.; dicendum, quod *iustum* dicitur dupliciter: uno modo iuste ordinatum per iustitiam, quae est *in ipso*, et omne quod sic iustum est, bonum est, quoniam intra se habet iustitiam; vel est *declarativum* iustitiae, et sic potest malum ostendere⁶. Sicut enim malum potest ad retributionem iustitiae *disponere*, ita et *ostendere*. Et hoc modo dicit ordinationem iustitiae *in altero*; nec sequitur, quod sit bonum, quia iustum plus importat rationem ordinis. Nihilominus tamen sermo ille non est proprius, quo dicitur: *Iustum* est, ut *qui in sordibus est, sordescat*⁷, immo valde per accidens intelligitur, quia iustum est, ut relinquatur a Deo, et ad hoc sequitur, quod adhuc sordescat: unde per accidens intelligitur.

¹ Pro *ita in illud* plurimi codd. cum sex primis edd. circa *illud*; solus cod. T exhibet *ita illud*, quam lectionem ut sanioem et verioem in textum recepimus, addita praepositione *in*, quam verbum *ducit* exigit. Subinde auctoritate codd. FPQ ee ft etc. nec non ed. 1 substituiimus *quod sit* pro *quod est*, pro quo cod. X *quia est*.

² Pro *afficit, ut efficiat* non pauci codd. cum ed. 1 *efficit vel efficiat*. Paulo inferius pro *efficienti* ed. 1 *percutienti*.

³ Pro *Vel* cod. M (Q in marg.) *Quaedam*, cod. R *Quaedam etiam est*. Mox pro *sumit* cod. cc, ed. 1 et Vat. *assumit*.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 1 minus bene *habent*, intellige: hi tres modi. Paulo inferius post *aut ex se*, ut evitetur confusio, pro altero *aut*, quod in Vat. nec non in multis codd. habetur, posuimus cum ed. 1 *vel*.

⁵ Vat. cum cod. cc *ordinat*, et aliquanto inferius *intra se* pro *in se*.

⁶ Supple cum cod. Y *iustitiam*.

⁷ Apoc. 22, 11. In exponendo hoc textu Glossa interlin. et Beda recurrunt ad *iustum* Dei iudicium. — Post *sordescat* cod. Y cum Vulgata adiecit *adhuc*.

SCHOLION.

I. Magni momenti est haec quaestio, ab antiquis magistris subtiliter discussa, tum ut honor divinae providentiae defendatur, tum ut inconcussum axioma ethicae christianae recte intelligatur, quod scil. nunquam licet facere mala, ut eveniat bonum. Opinio a Magistro (hic c. 4.) relata, quae simpliciter concedit, malum fieri esse bonum, fuit Hugonis a S. Viet. (d. de Sacram. p. IV. c. 13.); sed refutatur a Magistro, approbantibus S. Bonaventura, S. Thoma aliisque communiter.

II. Pro intelligentia responsionis notandum est, quod in quaestione terminus *bonum* non intelligitur pro bono *honesto*, nec pro bono *delectabili*, sed pro bono *utili*, quod ut medium ad finem sive ut *via* ad bonum ducit. Sed bonum *utile* triplici modo potest ducere in finem, vel *per se*, et tunc dicitur *causa*, vel *per accidens*, et tunc dupliciter: vel per modum *casus*, in quo *finis* non intenditur, attamen operatio pertingit usque ad ipsum *effectum*, licet non intentum (ut patet in fodiente, qui casu in lucem protrahit thesaurum), vel per modum *occasionis*, quo effectus nec intenditur nec producit (ut tyrannus occidendo martyrem *coronam* eiusdem nec *intendit* nec *producit*). Haec aliis verbis in *prima* responsionis distinctione dicuntur. — In *secunda* autem distinctione *ocasio* iterum distinguitur dupliciter secundum rationem *activi* et *passivi*; quod intelligendum est, non quasi *malum* habeat aliquam actionem circa ipsum bonum, sed circa *efficientem* bonum, quem mala actio vel aliqua proportionalitate et causalitate ad bonum faciendum excitat, vel sine aliqua causalitate ex parte sua potius ad contrarium excitat. In hac secunda distinctione proprie positum est fundamentum subtilis et praeclarae solutionis, quae in eo consistit,

quod *formale* peccati (privatio) Deo est *ocasio passiva* ad operandum bonum malo oppositum; *materiale* vero peccati, quia habet naturam *ordinabilem* ad bonum, licet « nullam habet *intra se* rationem ordinationis in finem », per *aliud*, nempe Deum, potest duci ad bonum. Ita crucifixio Christi a Deo ordinata est ad ingentia bona producenda, et facta est occasio boni per modum aliquatenus activum. Hic est sensus verborum, quod malum « ratione malitiae comparatur ad bonum, quod elicitur, sicut occasio passiva; ratione boni, quod subternitur, sicut occasio aliquo modo activa », non autem in ratione *causae* (« ex se vel per aliquid sui »), sed *occasionis* (« per alterum »).

III. His suppositis, etiam facile intelligitur solutio ad 3, et quod *nunquam* et *nullatenus* sit bonum, malum *facere*, licet *malum fieri* per *ordinationem Dei* possit esse bonum. Ad rem Alex. Hal. (S. p. I. q. 40. m. 2. ad 4.): « Nullo modo est concedenda: malum *facere* est bonum; non enim similis est ratio in *activa* et *passiva*. Nam cum dicitur: malum *fieri* est bonum, notatur potentia *passiva*; cum dicitur: malum *facere* est bonum, notatur potentia *activa*. Potentia autem *activa* mali non est bona; sed potentia *passiva* est bona, quia in malo est potentia *passiva* ad hoc, ut *ordinetur*; est enim malum *ordinabile ad bonum* » (cfr. infra q. 5.).

IV. Alex. Hal., S. p. I. q. 40. m. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 19. a. 9. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 20. q. 80. m. 2. a. 3. partic. 2. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. et q. 2. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 6. — Aegid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum mala fieri sit verum.

Quarto quaeritur, utrum mala fieri sit verum. Et videtur, quod sic:

1. « Quia de quolibet affirmatio vel negatio fundamenta vera¹ »; sed haec est falsa, nulla mala fiunt: ergo oppositum est simpliciter verum, scilicet mala fieri.

2. Item, « veritas est adaequatio rei et intellectus² »: ergo quoties homo intelligit, sicut est in re, veritatem habet et intellectus et intellectum. Sed qui intelligit mala fieri, vere intelligit: ergo si vere intelligit, intellectum est verum: ergo mala fieri, est verum.

3. Item, veritas propositionis asserit veritatem

in dicto — unde si Socrates currit, Socratem currere est verum — ergo si malum fit, malum fieri est verum; sed malum fit, constat: ergo etc.

4. Item, veritas dicentis ponit veritatem in dicto; sed Deus, qui non est mendax, dicit mala fieri, Matthaei nono³: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* ergo verum est, mala cogitari; pari ratione verum est fieri.

CONTRA: 1. Verum et bonum convertuntur; sed mala fieri, non est bonum, ut supra⁴ probatum est: ergo mala fieri, non est verum. *Si forte dicas*, quod verum est de veritate incomplexi; ostenditur

¹ De hac propositione, quae est Aristotelis, cfr. supra pag. 97, nota 7. — Post *vera* Vat. cum cod. cc adiungit *de nullo ambo simul*.

² Vide supra pag. 707, nota 5. — Paulo inferius pro *intellectus et intellectum* ed. 4 et cod. T a secunda manu *intelligens et intellectum*, Vat. *intellectus intellectum*.

³ Vers. 4.

⁴ Hic q. 3. — Propositio maior fundatur in eo, quod ve-

rum et bonum realiter idem sint cum ente; de quo cfr. supra pag. 32, nota 2, et pag. 150, nota 13. Mox post *Si forte dicas quod simul audi*: illud dictum, scilicet verum et bonum convertuntur. — Dein pro *incomplexi* plurimi codd. cum sex primis edd. *complexi*, aliis codd. ut O S T ac mente argumenti repugnantibus. Cfr. etiam supra d. 8. p. I. a. 1. q. 1. arg. 4. ad opposit., ubi similis obiectio infertur, nec non ibid. Scholion, in quo exponitur, quid sit veritas complexa, quid incomplexa.

de omni veritate, quia omnis veritas entitas quaedam est; et omne quod participat rationem entis, participat rationem boni: ergo etc.

2. Item, omnis veritas est a veritate prima, ergo et omne verum a primo vero: si ergo malum fieri est verum, malum fieri est a Deo; sed hoc est supra¹ improbatum: ergo etc. *Si tu dicas*, quod illud est verum de veritate rei, non signi; hoc nihil est, quia, sicut a Deo sunt res, ita et signa; et Ambrosius dicit, quod « omne verum est a Spiritu sancto, a quocumque dicatur »; loquitur ergo de veritate in sermone, et ita de veritate complexionis sive signi.

3. Item, omnis veritas signi sive complexionis causam et ortum habet a veritate incomplexionis², ergo veritas huius: *istum furari*, ortum habet a veritate furti; sed furtum non dicit actionem veram, immo defectivam: ergo pari ratione, istum furari non est simpliciter verum. *Si tu dicas*, quod veritas complexionis triplex est, scilicet *positionis*, *privationis* et *negationis*³, et prima causatur a veritate rei, secunda vero et tertia non causatur; *contra*: Philosophus⁴ generaliter dicit, « quod ab eo, quod res est vel non est, oratio dicitur vera vel falsa »: ergo hoc ubique verum est.

4. Item, omne quod modo verum est de praesenti, ab aeterno verum fuit de futuro⁵: ergo si malum hoc est modo verum, ab aeterno fuit verum. Sed nihil aeternaliter fuit verum, nisi esset Deus vel in Deo ut in causa: ergo si malum fore fuit verum et non fuit Deus, fuit in Deo tanquam in causa, ergo a Deo; sed hoc falsum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Mala fieri est simpliciter verum.

RESPONDEO: Dicendum, quod sine distinctione concedendum est, quod mala fieri est verum: vere enim enuntiatur et vere intelligitur. Verum enim dictum de complexo respicit compositionem, sicut dicit Philosophus⁶, quia veritas et falsitas circa compositionem consistit; et ideo dicit veritatem *signi*. *Signum* autem est verum, quando significat, rem se habere, sicut se habet; tunc enim dicitur adaequari. Et ideo, cum ita se habeat in re, sicut signum exprimit, simpliciter loquendo verum est mala fieri.

1. Ad illud quod obiicitur, quod verum et bonum convertuntur; dicendum, quod circa *idem* verum est. Unde si *res* est vera, est bona, et si *signum* est verum, est bonum; sed tamen non sequitur, quod si *signum* sit verum, quod *signatum* sive *res* sit bona. Et ideo hic est *fallacia accidentis*: omne verum est bonum; sed istum furari est verum: ergo istum furari est bonum, ex variatione minoris extremitatis. *Verum* enim praedicatur de illo dicto ratione *compositionis*, cum sit dictio modalis, *bonum* vero ratione *attributionis*; et hanc instantiam facit Magister in littera⁷. Similis modus arguendi est hic: Audio Angelos cantare; sed cantare Angelos est verum: ergo audio verum. Consimilis modus arguendi est in illa ratione⁸: omne verum est a Deo; istum furari est verum: ergo etc.; et ideo similiter solvendum.

¹ Hic q. 2. — De hoc argumento cfr. hic lit. Magistri, c. 7, ubi habetur et textus Ambrosii (vel potius Ambrosiastri, ut dicunt), qui mox allegatur.

² Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 4. seqq., ubi docetur, quod cum voces sint notae sive signa conceptuum et conceptus signa rerum, ideo veritas *inchoative* tam in conceptibus quam in vocibus, at *complete* in enuntiatione reperitur. Cfr. supra pag. 737, nota 8, et pag. 707, nota 5, nec non illud Anselm., Dialog. de Veritate, c. 2: Veri veritas in ipso vero est; res vero enuntiata non est in enuntiatione vera, unde non eius veritas, sed causa veritatis eius dicenda est. — Pro *a veritate incomplexionis* Vat. *a veritate rei*, et proxime post eadem Vat. omittit *huius*, quod ex codd. F K M V Z ee ff et ed. 1 restauravimus.

³ Secundum Aristot., II. Periherm. c. 4, et I. Prior. c. ult. quatuor species propositionum distinguuntur: affirmativa, negativa, privativa et infinita, quarum duae ultimae similiter se habent, v. g. est iniustus homo, et est non iustus homo, ut ait Boeth. in hunc loc. (ed. prima).

⁴ Libr. de Praedicam. c. de *Substantia*; cfr. supra pag. 707, nota 5.

⁵ Vat., omissis verbis *de futuro*, sic prosequitur: *ergo si malum esse modo est, est verum*, contradicentibus codd., quorum alii minus clare sic: *ergo si malum est hoc modo verum*,

alii ut codd. F P Q nostram lectionem exhibent. Circa finem argumenti post *in causa* Vat. cum cod. cc omittit *ergo*.

⁶ Libr. I. Periherm. c. 1: Circa compositionem enim et divisionem est verum et falsum. Cfr. etiam III. de Anima, text. 21. seqq. (c. 6.).

⁷ Cap. 7. — Quid sit dictio sive propositio modalis, iam supra pag. 674, nota 2 exposuimus, et pag. 678, nota 1. etiam quatuor species propositionum modalium allegavimus. Ad has quatuor Aristot., II. Periherm. c. 3. (c. 12.) hanc quintam addit, scil. *verum* et *non verum*, qui modus, ut Boeth. ait in hunc loc. (ed. prima), « ad demonstrationem omnium modorum valet »; sed, ut S. Thomas dicit, Aristoteles hanc quintam speciem sive hunc quintum modum non in prima modorum enumeratione, sed hic affert ea ratione, ut modus iste intelligatur copulam propositionis non modificare. Sensus solutionis est: cum dicitur: malum fieri est verum, hoc intelligitur de veritate propositionis sive dicti, non de veritate attributionis sive rei; non enim malo, in quantum malum est, inest veritas sive entitas, sed huic dictioni: malum fieri; ideoque, cum infertur: ergo malum fieri est bonum, peccatur procedendo a veritate dicti ad veritatem rei.

⁸ Sive argumentatione. — Pro *ratione* Vat. cum cod. cc *oratione*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod veritas signi est a veritate rei; dicendum, quod falsum est. Tunc enim signum verum est, quando significat rem non esse, quae non est; et non habere veritatem, cum illa non habet. Nam sicut aliquid imperfectum perfecte aequatur alii imperfecto, ita res defectiva plene potest significari. Unde Philosophus non dixit: « Ab eo, quod res *est* tantum », sed: *est*, vel *non est*. Et est sensus: ab eo quod res *est*, est oratio vera, quae significat ipsam *esse*, et ab eo quod *non est*, est falsa, quae significat *esse*; e contrario intelligendum in re, quae *non est*¹. Unde quamvis furtum sit *ens secundum quid*, tamen oratio, quae significat aliquem furari, est *vera simpliciter*. Verum est tamen, quod omnis veritas complexa super aliquid fundatur; sed non oportet, quod super *rem intellectam*, sed super *intelligentem*, in quo oratio habet esse. Et sic patet illud.

Posset tamen dici, quod fundatur super *ens secundum quid* ratione deformitatis; et tamen *verum*² est *simpliciter* propter adaequationem, quae est simpliciter.

Nota tamen, quod de fundamento veritatis propositionis diversimode sentiunt diversi.

Aliqui enim distinguunt, sicut tactum est³, tripliciter veritatem orationis, scilicet *positionis*, ut cum dicitur: Caesar est homo; *privationis*, ut cum dicitur: Caesar est homo mortuus; *negationis*, ut cum dicitur: Caesar non est. Primam dicunt fundari supra *ens simpliciter*, secundam supra *ens secundum quid*, et tertiam non dicunt fundari super *aliquid*, quia talis oratio nihil ponit. — Sed tamen illud non videtur sufficere, quia, cum dicitur: haec oratio est vera, verum praedicat aliquam conditionem entis: ergo necesse est super aliquid fundari, quod sit.

Et ideo dicunt *alii*, quod fundatur super *prin-*

cipia Caesaris. — Sed hoc non sufficit, quia, esto quod Caesar omnino sit corruptus et secundum materiam et secundum formam, adhuc tamen vera est ista: Caesar fuit sive Caesar non est.

Et ideo dicunt *alii*, quod fundatur super *intelligentem*. — Sed adhuc illud non videtur sufficiens: quia, esto quod nullus intelligat actu, adhuc oratio ista est vera, scripta in pariete: Caesar fuit⁴.

Ideo dicendum, quod cum veritas orationis sit *veritas signi*, et *veritas signi* non dicat qualitatem *absolutam* — sicut nec necessitas consequentiae — sed *respectivam*, sicut signum⁵; cum omne quod contingit significare, contingat *vere* significare, et etiam *falso*: sicut ad rationem significandi non oportet rem esse entem, sed cognoscibilem, sic nec ad rationem verae significationis. Et quoniam omne quod intellectus capit, vel est ens, vel capit sive imaginatur per comparisonem ad ens⁶; ideo omnis significatio et veritas orationis significantis vel fundatur *simpliciter* super ens, ut si dicatur: Petrus est, vel *in ordine* ad ens. Unde propositio de praeterito fundatur super ordinem eius ad praesens; similiter propositio de futuro, sicut propositio negativa, ut si dicatur: Caesar non est; aliquod enim ens est, quod non est Caesar, et sic de aliis; similiter si dicatur: chimaera non est hircocervus.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod malitiam fore sit verum ab aeterno; dicendum, quod ad hoc, quod aliquid sit verum, non oportet, quod sit in Deo tanquam in causa, sed sufficit, quod sit in Dei praescientia, quae non est nisi veri. Ad hoc autem quod aliquid sit in Dei praescientia, sufficit, quod ipsum, vel eius causa, vel eius oppositum sit in Deo tanquam in causa, sicut supra⁷ dictum est de cognitione Dei.

¹ Cfr. Anselm., Dialog. de Veritate, c. 2. — Vat. pro *e contrario intelligendum in re, quae non est* sic: *ipsam: et ab eo quod non est, est vera, quae significat non esse: et ab eo quod est, est falsa, quae significat eam non esse*. Pro verbis *quae significat esse*, quae verba immediate praecedunt illis verbis *e contrario* etc., fere omnes codd. (excepto T) cum ed. I perperam *quae significat non esse*. Mox pro *furtum sit ens* cod. V *furtum sit non-ens*.

² Ed. I *vera*, scil. oratio.

³ Hic in arg. 3. ad opposit.

⁴ Sensus est: si nemo intelligeret hanc propositionem, tunc certe quoad hanc propositionem nulla formalis veritas foret, cum veritas formalis consistat in intellectu cognoscente; attamen, si haec propositio scriberetur, tunc in ipsa foret veritas signi, scil. rectitudo significationis, non quidem in actu, sed tantum in potentia.

⁵ Hoc sibi vult: Sicut *necessitas consequentiae* non dicit aliquid ipsi rei absolute, sed ex suppositione (respective) con-

veniens (cfr. supra d. 38. a. 2. q. 1.), sic *veritas signi* non dicit aliquam proprietatem, quae signo absolute et semper conveniat, sed quae ita ei convenit, ut possit etiam ei non convenire. Cfr. Anselm., Dialog. de Veritate, c. 2, ubi S. Doctor veritatem enuntiationis non ipsam orationem esse ostendit, aut eius significationem, aut aliquid eorum quae sunt in definitione enuntiationis, quia si hoc esset, semper esset vera; sed aliquid ei (enuntiationi) conveniens relate ad rem, quam significat; quod tunc habetur, cum propositio rem significat recte, sive ut debet. — In principio huius propos. post *dicendum quod* Vat. omittit *cum*, et paulo inferius post *significare* cum cod. cc adiicit *quid*; deinde eadem Vat., post *falso* posito puncto, voculae *sicut* praefigit *Et*, ac post pauca pro *entem* substituit *existentem*.

⁶ Cfr. supra d. 25. dub. 3. — Mox pro *significatio et veritas* cod. T *significatio, quae est veritas*.

⁷ Dist. 36. a. 3. q. 1. et d. 38. a. 1. q. 1.

SCHOLION.

I. Haec quaestio iam a Magistro (hic c. 7. circa finem) tacta est ad elidendum quoddam sophisticum argumentum. In responsione supponuntur plura circa definitionem et distinctionem veritatis, de quibus vide supra d. 8. p. I. a. I. q. 1. et Scholion. S. Bonav. ad quaestionem respondet affirmative et sine distinctione, dum Richard. a Med. (hic q. 5.) *malum* distinguit secundum *formale* et *materiale*, et tantum quoad *materiale* responsionem affirmativam concedit; quae distinctio hic parum ad propositum esse videtur, ut ex solutione ad 3. apparet. — In solutione ad 3. resolvitur etiam quaestio de *fundamento veritatis*. Recensitis quatuor opinionibus, S. Doctor adhaeret ultimae. — In solutione ad 4. agitur de quaestione, aetate illa

valde agitata, quomodo aliqua veritas, praesertim respectu mali, possit esse ab aeterno. Omnes probati doctores docent, quod nulla veritas sit aeterna, nisi quatenus est in Deo. Contraria sententia est articulus septimus condemnatus ab « Universitate magistrorum Parisiensium tempore Episcopi Gulielmi et Odonis Cancellarii » (vide II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in fine). Diffuse illud probat Alex. Hal., S. p. I. q. 15. m. 6. 7. (cfr. S. Thom., S. I. q. 16. a. 7; B. Albert., S. p. I. tr. 6. q. 25. m. 2. a. 3.

II. De quaestione principali tractant: Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 5. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO V.

Utrum malum sit ordinabile a voluntate Dei.

Quinto quaeritur, utrum malum sit ordinabile a Dei voluntate. Et quod sic, videtur:

1. Quia super illud Psalmi¹: *Domine Deus Fundamenta. meus in te speravi*, Glossa: « Qui videt, merita animarum sic ordinari a Deo, ut pulcritudo universalitatis ex nulla parte violetur, in omnibus laudat Deum », distinguens, Deum aliud fecisse et ordinasse, ut universum bonum, aliud non fecisse, sed ordinasse, ut malum.

2. Item, Augustinus in Enchiridio²: « Malum, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bonum ».

3. Item, *ratione* videtur, quia omne meritum³ ordinatur ad praemium sive retributionem; sed malum meretur poenam, sicut bonum gloriam: ergo, cum bonum gratiae sit ordinabile, pari ratione malum culpae.

4. Item, peccantes in suppliciis ordinantur; sed « propter quod unumquodque, et illud magis⁴ »; sed mali non ordinantur in poenis nisi propter mala: ergo malum multo magis est ordinabile.

5. Item, omne quod auget decorem in re ordinata, est ordinatum; sed malum auget decorem in universo, quod est ordinatum: ergo etc. *Probatio minoris*: Augustinus in undecimo de Civitate Dei⁵: « Sicut pictura cum colore nigro suo loco posito pulchrior est, ita universitas rerum ex peccatoribus est pulchra ».

CONTRA: 1. Augustinus: « Malum est privatio modi, speciei et ordinis⁶ »; sed nulla privatio participat id cuius est privatio: ergo si malum, eo quod malum, privat ordinem, malum non contingit ordinari.

2. Item, quod non est non est ordinabile, nam ordo praesupponit esse; sed « malum, in eo quod malum, nihil est⁷ »: ergo non est ordinabile.

3. Item, omne ordinabile est ordinanti possibile; sed malum non est possibile Deo, quia Deus non potest facere malum: ergo non est a Deo ordinabile.

4. Item, si malum est ordinabile, aut ordine partium *in totum*, aut *in finem*. Non primo modo,

¹ Psalm. 7, 2. — In Glossa, quae sumpta est ex August., Enarrat. in hunc Psalm. v. 18, n. 49, post *a Deo, ut* desunt haec verba, quae in textu originali habentur: *dum sua cuique tribuuntur*. Verba, quae dein sequuntur, *distinguens, Deum* etc. summam exhibent eorum quae August. loc. cit. fusius docet, ubi inter alia haec dicit: Deus enim dixit: *Fiat lux, et facta est lux*. Non dixit: *Fiant tenebrae, et factae sunt tenebrae*; et tamen ipsas ordinavit. Et ideo dicitur: *Divisit Deus inter lucem et tenebras, et vocavit Deus lucem diem et tenebras vocavit noctem*. Ista distinctio: aliud fecit et ordinavit, aliud autem non fecit, sed tamen etiam hoc ordinavit. Iam vero tenebris significari peccata, et in Propheta invenitur etc.

² Cap. 41. n. 3. — In textu cit. Vat. cum aliquibus mss. *evidentius pro eminentius*.

³ Meritum hic in sensu largiore sumitur, ita ut includat etiam demeritum. — Paulo inferius post *ergo* Vat. cum aliis edd. nec non pluribus codd. subiicit *et*.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 2.

⁵ Cap. 23. n. 1. Textus hic exhibitus non plane convenit cum textu ed. Oper. S. August., qui talis est: « Sicut pictura cum colore nigro, suo loco posita: ita universitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccatoribus pulchra est ». Sicut ed. Oper. S. August., ita etiam maior pars codd. et edd. *posita pro posito*.

⁶ Libr. de Natura boni, c. 4: Nihil aliud est [malum], quam corruptio vel modi vel speciei vel ordinis naturalis.

⁷ Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 20. August., Tract. 1. in Evang. Ioan. 1, 3. sub n. 13. ait: Peccatum quidem non per

quia malum nullius est pars; si *secundo* modo: ergo cum bonum sit aliquid ex ordine *in finem*, tunc malum fieret bonum¹.

CONCLUSIO.

Malum est ordinabile a Deo secundum ordinem iustitiae, non sicut ordinis susceptivum in se, sed sicut huius ordinis dispositivum et ostensivum.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod² — quemadmodum aliquid dicitur esse sanum tripliciter: aut *subiective*, ut animal dicitur sanum; aut *dispositive*, ut potio dicitur sana; aut *ostensive*, ut urina sana — sic aliquid ordinatum³ dicitur tripliciter: aut sicut ordinis *susceptivum*, aut sicut *dispositivum*, aut sicut *ostensivum*.

Sicut *susceptivum*, non est aliquid ordinabile, nisi quod est ens et natura aliqua; et ita malum non est ordinabile nisi *per accidens*, scilicet per bonum substratum.

Sicut *dispositivum*, malum est ordinabile, sed non sicut dispositio *ponens*, sed *privans*. Duplex enim est ordo, scilicet *naturae* et *iustitiae*. Ordo *naturae* est institutus, ordo *iustitiae* est acquisitus⁴. Malum autem privat ordinem specialis naturae et illum privando incurrit in ordinem iustitiae, quia offendit; unde ratio ordinandi sicut dispositio in ordine iustitiae est *meritum*, vel *demeritum*.

Sicut *ostensivum*, malum est ordinabile et ordinatum, quia manifestat ordinem bonorum per op-

positum; « opposita enim iuxta se posita magis elucescunt ».

Rationes igitur probantes, quod malum sit ordinatum, procedunt secundum ordinem *iustitiae* et secundum *dispositionem* et *ostensionem*.

1. Ad illud autem quod obicitur, quod malum est privatio ordinis; dicendum, quod verum est⁵, *particularis naturae*, sed non est verum, prout *ordo* dicit dispositionem *universalis providentiae*, de quo dicit Boethius: « Ordo cuncta complectitur, quo fit, ut si quis ab assignata sibi ordinis ratione discesserit, necesse sit, ut in alteram differentiam relabatur ». Exemplum ponitur in circumferentia circumplectente centrum.

2. Ad illud quod obicitur: esse ordinatum praesupponit esse; dicendum, quod verum est in eo quod *per se* et *in se* ordinatur; malum autem non ordinatur *per se* nec *in se*, et ideo non oportet, quod ipsum sit, sed sufficit, quod aliud sit, in quo substantificatur malum: et hoc est bonum, ut dicit Dionysius⁶.

3. Ad illud quod obicitur, quod ordinabile est possibile ordinanti; dicendum, quod *esse possibile* sive subesse potentiae divinae est dupliciter: aut potentiae *producenti*, aut *providenti*; et quumvis malum non subsit divinae *productioni*, subest tamen *provisioni*.

4. Ad illud quod obicitur, qua ordinatione sit ordinabile; dicendum, quod ordinatione ad *finem*; sed hoc est solum ex *post facto*⁷. Et ideo non sequitur, quod malum sit bonum, sed quod ex ipso sequitur bonum. — Posset tamen dici, quod quumvis malum non sit pars, tamen illud in quo est, pars est et locum et ordinem partis tenet.

ipsum factum est, et manifestum est, quia peccatum nihil est, et nihil fiunt homines, cum peccant. Cfr. Anselm., de Casu diaboli, c. 10. seq.

¹ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 20. seqq., ubi probatur, malum, in quantum malum, ad nihilum utile esse neque in rebus existere neque ordinatum esse.

² Ex codd. V Z ff et ed. 1 adieci *quod*, pro quo alii codd. minus congrue *quoniam*.

³ Vat. *ordinabile*.

⁴ Cfr. August., l. de Ordine, c. 7. n. 17. seqq., et de Natura boni, c. 37. In libro VI. de Musica, c. 14. n. 30. August. hanc duplicem ordinis divisionem insinuat locutionibus *legem agere* et *lege agi*, atque in eod. libro, c. 14. n. 46. his verbis: Aliud enim est tenere ordinem, aliud ordine teneri. — Post pauca pro *quia offendit* plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quia ostendit*, et dein pro *in ordine iustitiae* plures codd. *in ordine* tantum, omissa voce *iustitiae*.

⁵ Cfr. supra pag. 495, nota 1. — Paulo ante pro *enim* Vat. cum cod. *ce autem*.

⁶ Supplendum est: quod est privatio ordinis.

⁷ Libr. IV. de Consol. prosa 6, ubi in ed. Oper. Boeth. sic legitur: Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc licet in alium, ta-

men in ordinem relabatur, ne quid in regno providentiae liceat temeritati. — Exemplum mox commemoratum bene adhibetur ad Boethii sententiam illustrandam. Nam sicut circumferentia ita circumplectitur centrum, ut nec centrum excedat circumferentiam, nec circumferentia relinquat centrum; sic ordo divinus tanquam circumferentia ita circumplectitur hominem, ut homo eum effugere minime possit, cum, si ab una parte circumferentiae (ab ordine misericordiae) fugit, statim appropinquet alteri (ordini iustitiae). Cfr. S. Anselm., l. Cur Deus homo, c. 15.

⁸ Fide codd. F M P Q Z ff etc. nec non ed. 1 substituimus *Dionysius* pro *Boethius*, cui Vat. sententiam allatam tribuit. Praeter codd. etiam B. Albert. (S. p. I. tr. 6. q. 29. m. 2. in fine) et alii Scholastici istam sententiam nomini adducunt Dionysii, qui in libro de Div. Nom. c. 4. § 20. ait (iuxta versionem Scoti Erigenae): « Substantificat (οὐσιωῶ) et suimet privationem bonum tota sui participatione ». Alex. Hal., S. p. II. q. 94. m. 5. a. 1. hunc Dionysii textum his verbis reddit: Bonum sustentificat suam privationem. Cfr. de hac solutione II. Sent. d. 34. a. 2. q. 2. et q. 3, ubi multa huc spectantia tractantur et etiam eadem obiectio solvitur.

⁹ Pro *ex post facto* ed. 1 *ex suppositione*. Dein pro *ex ipso sequitur* codd. Y cc *ex ipso sequatur*, et post pauca cod. Y verbis *non sit pars* adiecit *universi*.

SCHOLION.

I. Alex. Hal. (S. p. I. q. 38. m. 3. a. 1.) recte docet, *bonum* esse ordinabile secundum suas quatuor causas, scil. finalem, materialem, formalem et efficientem, sive ratione eius *ad quod* est, *in quo* est, *secundum quod* est, et ratione eius *quod ex eo* est; *malum* autem non esse ordinabile nisi ratione eius *in quo* est, scil. in bono, et *ad quod* est, scil. bonum contrarium a Deo elicitedum. — Hoc a Seraphico subtiliter et multis adhibitis distinctionibus probatur. — Notanda est solut.

ad 4, quod scil. malum non ordinetur ad finem ut medium, quod *per se* et *ante factum* a Deo sit volitum et ordinatum. Contraria opinio falsa est, ut explicatur supra q. 3.

II. Alex. Hal., loc. cit. — S. Thom., I. Sent. d. 39. q. 2. a. 2. ad 5; S. I. q. 22. a. 2. ad 2. — B. Albert., I. Sent. d. 47. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 7. — Dionys. Carth., de hac et seq. q. hic q. 3.

QUAESTIO VI.

Utrum malum sit de complemento universi.

Sexto et ultimo quaeritur, utrum malum sit de complemento universi. Et quod sic, videtur:

1. Ecclesiastici trigesimo tertio¹: *Contra malum bonum est, et contra mortem vita, et sic in-
tuere in omnia opera Altissimi.* Si ergo huiusmodi oppositio spectat ad decorem et complementum universi: ergo et malum.

2. Item, Augustinus de Civitate Dei², loquens de malis, quare sinantur a Deo, dicit, quod Deus universum quasi quibusdam antithetis honestavit; et exemplificat in *sermone* et in *picturis*: in *sermone*, sicut Apostolus utitur, secundae ad Corinthios sexto³: *Per gloriam et ignobilitatem.* Et in *picturis* similiter: sicut enim « pictura alba cum colore nigro suo loco posito pulchra est; sic universum cum malis »: ergo malum secundum hoc decorat universum. Sed omne tale est de complemento universi: ergo etc.

3. Item, *ratione* videtur, quia sicut *malum* est privatio boni, ita *silentium* est privatio vocis, et *somnus* vigiliae; sed ad perfectionem et decorem *sermonis* necesse est, interponi silentium, et ad perfectionem et decorem *animalis* necesse est, aliquando vigiliis interponi somnum: ergo ad perfe-

ctum decorem universi necesse est, bonis interponi mala⁴.

4. Item, universum est conditum ad Dei manifestationem; sed in operibus Dei maxime manifestantur misericordia et veritas⁵; sed si malum non fuisset, nec misericordia nec veritas ita perfecte manifestaretur, sicut manifestatur in aeterna punitione et peccatorum remissione et redemptione: ergo non esset universum completum.

CONTRA: 1. Genesis primo⁶: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*; et non fecerat mala, constat: ergo absque malis erant omnia valde bona in universo. Sed universum non esset valde bonum, si deesset ei perfectio: cum ergo deesset ei malum, videtur, quod malum non sit de eius perfectione.

2. Item, Augustinus in tertio de Libero Arbitrio⁷, loquens de perfectione universi, dicit: « Quidquid tibi vera ratione melius occurrerit, scias opificem omnium fecisse ». Si ergo non fecit mundum cum malis, sed sine malis, ergo mundus sine malis erat perfectior quam cum malis: ergo malum non est de perfectione universi.

3. Item, *ratione* videtur, quia « albius est

¹ Vers. 15. In Vulgata hoc loco post *vita* additur *sic et contra virum iustum peccator*.

² Libr. XI. c. 18. Ipsa verba August. vide supra pag. 786, nota 7.

³ Vers. 7. — Textus, qui mox affertur, est August., XI. de Civ. Dei, c. 23. n. 4, de quo cfr. supra pag. 830, nota 5. Etiam hoc loco, sicut supra, pro *posito* plurimi codd. et primae edd. *posita*; pro *pulchra* cod. T *pulcrrior*.

⁴ August., de Natura boni, c. 16: Si enim nos continendo vocem decenter interponimus in loquendo silentium, quanto magis ille quarundam rerum privationes decenter facit sicut rerum omnium perfectus artifex? Cfr. de Gen. ad lit. imperf.

c. 5. n. 25; de Natura boni, c. 8, et libr. contra Secundinum Manich. c. 45, nec non III. de Musica, c. 8. n. 17. seqq. De alia similitudine, scil. de somno, cfr. Aristot., de Somno et Vigilia, ubi etiam c. 4. haec somni habetur definitio: Videtur somnus vigiliae quaedam privatio.

⁵ Psalm. 24, 10: Universae viae Domini misericordia et veritas.

⁶ Vers. 31. — Mox post *constat ergo* Vat. inserit *quod*, et paulo inferius eadem Vat. cum cod. cc *perfectum* exhibet pro *perfectio*.

⁷ Cap. 5. n. 13. Cfr. supra d. 44. a. 1. q. 4. arg. 1. ad opposit., et in corp. quaest.

quod est nigro impermixtus¹», ergo pulchrius et melius quod est malo impermixtus; sed si in mundo nullum esset malum, tunc universum esset malis impermixtus, ergo melius, ergo perfectius: ergo ordinatio mali non est de complemento universi.

4. Item, « bonum et pulchrum idem », sicut dicit Dionysius², ergo quod est privatio boni est privatio pulchri; sed malum est privatio boni; ergo est privatio pulchri, ergo malum deturpat. Sed quod deturpat et foedat non spectat ad pulchritudinem sive decorem: ergo nec malum sive mali ordinatio.

CONCLUSIO.

Malum nec per se nec per accidens facit ad substantialem decorem vel complementum universi; ad accidentalem autem facit per accidens, et quidem triplici modo.

RESPONDEO: Ad hoc notandum, quod circa hoc diversi diversa senserunt.

Opinio 1. Dixerunt enim aliqui, quod est loqui de malo, ut est in *potentia facientis*, et ut est in *opere* sive in *facto*. Si loquamur, ut est in *potentia facientis*, sic voluerunt dicere, quod *posse malum facere* erat de perfectione universitatis, quia creatura debebat fieri, quae posset peccare et posset abstinere, ad hoc quod universum perfectum esset, sicut in tertio de Libero Arbitrio³ dicitur. Si loquamur de malo, ut est in *facto esse*, sic dicunt, quod nullo modo spectat ad complementum universi, nec *per se* nec *per accidens*. — Sed cum auctoritates dicant contrarium, quod ex ordinatione mali ad bonum quidam decor resultat, sicut dicit Augustinus⁴ expresse, oportet aliter dicere.

Sententia auctoris. Ideo dicunt alii, quod decor universitatis quidam est *substantialis* sive quantum ad *esse*, quidam *accidentalis* sive quantum ad *bene esse*. Quantum ad *primum* decorem mala non sunt facientia⁵ nec *per se* nec *per accidens*; sed quantum ad aliquem *decorem accidentalem* mala bene ordinata faciunt, non quia *mala*, sed quia *ordinata*, et ita *per accidens*, sicut per accidens ordinantur. Et illo

decore circumscripto, adhuc esset universum decorum et perfectum, quamvis hunc decorem non haberet.

Ad hunc decorem faciunt mala, non ratione *sui*, sed ratione *subiecti*, quod ordinatur in poena⁶ ad divinae iustitiae manifestationem; vel ratione *oppositi*⁷, cuius decor magis clarescit ex praesentia mali, sicut « opposita iuxta se posita magis elucescunt », sicut communiter dicitur; vel ratione *boni elicit*. Multa enim bona Deus fecit⁸ et facta sunt, quae non essent facta, nisi peccatum praestitisset occasionem, sicut illa quae gesta sunt in nostra reparatione. Tamen sine his omnibus esset universum completum.

Si vero quaeritur, utrum tunc esset pulchrius, quam nunc sit, responderi potest, quod se habent sicut *excedentia* et *excessa*⁹: sicut duae facies, in quarum una nulla est macula, in altera est cicatrix aliqua bene sita, quae videtur faciem venustare. — Et si ultra procedas: quis decor magis excedit? potest dici *sine praeiudicio*, quod decor, qui nunc est. Et ratio huius est, quia vis divina, eliciens bonum ex malo, praepotens est malo; et ideo bonum, quod inde elicit, praevalet bono, quod malum corrumpit. Et ideo plus valet universum nunc, quam valisset tunc; in quo nunc modo commendatur sapientia Creatoris. Unde Gregorius in benedictione caerei Paschalis⁹: « O felix culpa, quae talem meruit habere Redemptorem ». Et *exemplum* est de scypho sano, qui frangitur et religatur filo argenteo vel aureo, quia melior est post quam ante, non ratione fractionis, sed ratione religationis.

Et si tu quaeras a me: Nonne melius valeret¹⁰, si omnes essent beati, quam si quidam beati et quidam miseri? dicendum, quod, si ut credo, si homo stetisset, non pervenissent plures ad Ierusalem supernam, quam sic perventuri sunt. Unde mali quasi ex abundanti sunt nec sunt in computatione.

Et sic concedendum, quod ordinatio mali facit ad complementum *accidentale*; sicut probant rationes ad primam partem inductae; sed ad complementum sive ad decorem *substantialem* nec *per se* nec *per accidens*; *per se* vero ad nullum, sicut illae rationes ostendunt.

¹ Aristot., III. Topic. c. 4. (c. 5.). — Paulo inferius pro tunc universum esset malis impermixtus Vat. nec universum esset malis permixtum.

² De Div. Nom. c. 4. § 7. In textu Dionysii post *idem* nonnulli codd. ut YZ cc adiciunt *sunt*, Vat. adicit *est*. Dein post *ergo malum deturpat* cod. I adiungit *et foedat*.

³ Cap. 5. n. 12. seqq. et c. 9. n. 27. seqq.

⁴ Libr. III. de Lib. Arb. c. 9. n. 27. Cfr. etiam XI. de Civ. Dei, c. 18. et 23, ex quibus hic in arg. 2. pro parte negativa aliqua allata sunt.

⁵ Vat. sic: *mala non faciunt ad decorem*. Pro *facientia* complures codd. et sex primae edd. *facienda*; perperam. Paulo inferius post *sed quia* Vat. cum cod. cc interiecit *bene*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Scilicet boni. — Immediate post pro *caus* sola Vat. *quia*, et paulo ante eadem Vat. *in poenam* pro *in poena*. De axioma mox allato cfr. supra pag. 495, nota 1.

⁷ Cod. T (a secunda manu) *facit*.

⁸ Sensus est: universum sine malis excederet hoc universum ex una parte; sed excederetur ex alia parte sive in bonitate comparata, ut hic explicatur. — Paulo ante Vat. cum ceteris edd. et pluribus mss. mutata interpunctione, *quam nunc, sic responderi potest*.

⁹ In Missali, die Sabbati sancti, in praeconio paschali *Exultet*.

¹⁰ Pro *valeret* Vat. cum aliquot codd. *esset*; plures codd. cum ed. I incongrue *valerent*. Paulo inferius pro *quam sic* cod. O *quam nunc*.

3. Verumtamen quod obiicitur ad primam partem per simile in privationibus; dicendum, quod non est simile, quia illae privationes¹ non sunt aliquid adimenes nec auferentes aliquid de bono vel pulcro; malum tamen aufert. Ideo patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur, quod non manifestarentur misericordia et iustitia; dicendum, quod quamvis non manifestarentur in *actu*, manifestaren-

tur tamen in sua *origine*. Qui enim Deum in se cognoscit videt in illo aeterno exemplari, quid Deum *deceat* facere et *possit* — licet non omnino — et ita *miserecordiam* et *iustitiam* pariter. Nihilominus tamen *miserecordia* ostenderetur in supererogatione, et *iustitia* in retributione, licet non ita clare, ut nunc in opere².

SCHOLION.

I. Cum pluries dictum sit, quod malum a Deo ordinabile sit in bonum, nunc quaeritur, utrum inter bona a Deo ex malo elicitia poni possit etiam *decor et complementum universi*. Haec quaestio resolvitur in generali, et tunc enumerantur in specialia bona, ad quae malum a Deo in universo ordinatur. Quaedam autem magis explicantur infra d. 47. q. 3. — Per modum corollariorum duae quaestiones annexae proponuntur et solvuntur, ut patet in textu.

Differt quaestio respectu *possibilitatis* mali, quatenus haec fundata est in creato arbitrio libero, et quaestio de malo, ut *actu* fit vel factum est. Creaturas cum *potentia* ad malum creatas esse de perfectione universi, est aperta doctrina S. Augustini (vide d. 47. q. 3. in corp.) et communiter admissa. Aliter res est quoad *malum actu factum*. Tamen opinio, quod illud *nullo modo*, ne *per accidens* quidem, spectet ad complementum uni-

versi, cum communi sententia improbatur. — De quaestione, utrum Verbum incarnatum esset, si Adam non peccasset, cfr. III. Sent. d. 1. a. 2. q. 2.

Quoad *primam* quaestionem annexam cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 18. m. 10. a. 2. 3; S. Thom., I. Sent. d. 44. a. 2. ad 5; B. Albert., S. p. I. tr. 6. q. 27. m. 5. q. incident. 2. — Quoad *secundam* quaestionem notamus, quod S. Bonav. videtur supponere, quod non fuissent reprobi, supposito quod Adam non peccasset (cfr. supra d. 40. a. 3. q. 1. ad 3.); et tantum problematice (« ut credo ») respondet ad dubium, utrum in ista hypotesi *plures* fuissent praedestinati.

II. Alex. Hal., loc. cit. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. 1. q. 48. a. 2; S. c. Gent. III. c. 71. — B. Albert., hic a. 6. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 8.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de illo verbo Augustini: *Nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret etiam de malo*. Videtur enim indebito modo loqui, quia malitia est privatio: ergo non est materia boni. Si dicas, quod accipitur ratione substrati, scilicet de malo, id est, de illo qui est malus, facit bonum; *contra*: hoc nihil est aliud quam malum destruere: ex hoc ergo non habetur, quod Deus debeat³ *mala sinere*, cum eius sit *facta destruere*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *de* non est ibi

causale nec *materiale*, sed *occasionale*, quasi dicat: de malo facit bonum, quia post malum facit bonum⁴, *occasione* sumta a malo. Ipse autem obiicit, ac si hoc quod est *de* teneretur *causaliter* sive *materialiter*.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quod malum bene ordinatum et suo loco positum*. Videtur enim male loqui, quia quod non est non est *locari*⁵. Si tu dicas, quod habet locum ratione substrati; *contra*: locus debitus et conveniens na-

¹ Scilicet silentium et somnus. — In Vat. et cod. cc desiderantur verba *non est simile, quia*.

² Quatenus scilicet Deus ultra condignum praemiatur, et ipsa iustitia retribuens fundatur in misericordia, quippe cum Deus non coronet nisi sua dona et ultra condignum. — Vat. omittit *in opere* et paulo ante pro *et possit, licet non omnino* exhibet *et quid possit, licet non ita clare ut nunc in opere*. Plurimi codd. particulae *licet* praefigunt *et*.

³ Pro *debeat* Vat. *habeat*.

⁴ Verba *quia post malum facit bonum* desunt in Vat. et cod. cc. Paulo ante verbo *occasionale* codd. M ff adiungunt *ordinabile* (ed. 1 *ordinale*). — Plura de hoc dubio habentur supra in q. 3. 5. et 6. nec non apud Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁵ Cfr. supra pag. 620, nota 5. — Pro *locari* codd. W Z *locabile*, cod. bb *localiter*.

turae rationali est gloria: ergo malum locatur in gloria.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dico *infernum* sive *locum poenalem*, duo dico: et *partem universi*, et *vilitatem*. In quantum *locus* est, debetur naturae substratae; sed in quantum *vilis* est, debetur deformitati culpae: et ita malum *locum* habet et *vilem*, sed *locum* ratione substrati, *vilem* vero ratione deformitatis¹.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si qui horum deviant et exorbitant, etiam hoc ipsum faciet eis proficere in bonum*: ergo videtur, quod mala proficiant sive cooperentur². *Contra*: mali est bonum corrumpere: ergo nullo modo est in bonum cooperari sive proficere.

RESPONDEO: Dicendum, quod *proficere* sive *cooperari in bonum* aliquid alicui potest tripliciter, scilicet *adiuvando*, ut gratia cooperatur libero arbitrio vel e converso; vel *excitando*, ut paupertas et miseria, quae excitant ad amorem Dei sive pungunt et impellunt, sicut dicit Gregorius³; vel etiam *obsistendo*, sicut aqua calida fortius congelatur, quia, dum resistit, vigoratur actio contrarii. Et sic malum dicitur cooperari, vel quia facit hominem ad bonum magis excitari, vel magis quia, dum obsistit, et homo praevalet, vigoratur virtus gratiae et fervescit⁴.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Augustinus astruit a minori*. Videtur enim falsum dicere, quia locus *a minori* non est destructivus, sed positivus⁵; sed illud argumentum est destructivum: sapiens non potest facere hominem deteriolem, ergo nec Deus: ergo non est *a minori*.

RESPONDEO: Dicendum, quod revera locus iste non est *a minori*, proprie loquendo, sed *a maiori*; quia non dicitur ibi *minus* res⁶ minor, sed illud quod minus videtur inesse. Magis autem videtur, quod homo possit facere malum quam Deus; sed sapiens homo non potest: ergo nec Deus; et ita est *a maiori* locus. — Nihilominus autem potest dici, *Alter*, quod est *a minori*; sed reducitur ad rationem affirmativam sic: minus videtur, quod impossibilitas faciendi malum insit homini quam Deo; sed sapiens, manens sapiens, est impotens *in minus* a faciendo⁷ aliquem deteriolem: ergo multo fortius Deus.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *culpa in sapientem cadere nequit*. Videtur enim hoc falsum, quia sicut se habet *sapientia* ad ignorantiam, ita *virtus* ad culpam: ergo permutatim, sicut *virtus* ad ignorantiam, ita *sapientia* ad culpam. Sed virtus simul stat cum ignorantia: ergo sapientia simul stat cum culpa.

RESPONDEO: Dicendum, quod *sapientia* uno modo dicit cognitionem *veram*; alio modo dicit cognitionem *veram et nobilissimam*, quia per causas altissimas; tertio modo dicit cognitionem *veram, nobilem et sapientiam*; quarto modo *sapientia* non dicit aliam cognitionem quam *religionem divinam* sive cultum, secundum quod dicitur, quod *pietas ipsa est sapientia* sive theosebia; et haec consistit, ut dicit Augustinus⁸, in fide, spe et caritate, et hoc modo claudit in se virtutem, et ita opponitur culpae. Et sic patet responsio.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Deus non est causa tendendi ad non-esse*. Videtur enim falsum dicere, quia in Cantico Deuteronomii⁹ dici-

¹ Tum hoc dubium tum sequens solvuntur etiam a Petro a Tar. et a Richardo a Med., hic circa lit.

² Supple cum codd. L O in bonum.

³ Libr. XXVI. Moral. c. 14. n. 24. — Paulo superius Vat. vocabulo *tripliciter* praemittit *esse*.

⁴ Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 38. m. 3. a. 2.

⁵ Quod attinet ad locutionem *locus a minori*, proderit hic afferre quod Petr. Hisp. in sua Summula, tr. de Syllog. topico ait: «Maius, ut hic sumitur, est quod supraponitur alicui in potentia et virtute; minus est quod ei supponitur. Locus *a maiori* est habitudo ipsius maioris ad minus, et est semper destructivus, ut rex non potest expugnare castrum, ergo nec miles. Locus *a maiori*. Maxima: Si id quod magis videtur inesse non inest, nec id quod minus videtur inesse inerit. Locus *a minori* est habitudo minoris ad maius, et semper est constructivus, ut: miles potest expugnare castrum, ergo et rex. Locus *a minori*. Maxima: Si id quod minus videtur inesse inest, et id quod magis videtur inesse inerit». Hoc fere totum sumtum est ex Boeth., III. de Differentiis topic. circa med.

⁶ Pro *res* Vat. cum cod. cc *vel*.

⁷ Vat. *est impotens ad faciendum*. — Cfr. de hoc dubio S. Thom. et Petr. a Tar., hic circa lit.

⁸ Enchirid. c. 2. seq.: «Hominis autem sapientia pietas est. Habes hoc in libro sancti Iob (28, 28.); nam ibi legitur, quod ipsa Sapientia dixerit homini: *Ecce pietas est sapientia* [Vulgata: *Ecce timor Domini ipsa est sapientia*; Septuaginta: *Ecce cultus Dei est sapientia*]. Si autem quaeras, quam dixerit eo loco pietatem, distinctius in Graeco reperies θεοσεβειαν, qui est Dei cultus... Hic si respondero, fide, spe, caritate colendum Deum, profecto dicturus es» etc. Idem dicit in libro de Spiritu et littera, c. 11. n. 18, et XII. de Trin. c. 14. n. 22, et XIV. c. 1. n. 1. seqq., ubi etiam diversae sententiae tanguntur, quae voci *sapientiae* in praecedentibus subiiciuntur, nec non insinuat, in quo sapientia differat a scientia; de quo cfr. Aristot., I. Metaph. c. 1-4, et VI. Ethic. c. 2-8. — Hoc dubium solvitur etiam a S. Thoma, hic circa lit.

⁹ Cap. 32, 39. — Paulo inferius pro *corruptio tendendi* cod. O bene *corruptio tendens*.

tur: *Ego occidam, et ego vivere faciam; percutiam, et ego sanabo*: ergo videtur, cum mors sit corruptio tendendi ad *non-esse*, quod Deus sit huius causa.

RESPONDEO: Dicendum, quod *non-esse* non appellatur hic per privationem qualiscumque *esse*, sed illius quod definit Boethius¹ dicens: «*Esse est quod ordinem retinet servatque naturam*». Et ad *illud* Deus non deducit; ipse autem obiicit de *esse naturali*.

Vel potest dici, quod loquitur hic secundum naturae institutionem, secundum quam dicitur: *Deus mortem non fecit*². — Quod autem dicitur, quod ipse *occidit*, hoc est secundum punitionem iustitiae; hoc tamen in secundo melius dicitur³.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *malum est tendere ad non-esse*. Videtur enim male dicere, quia si tendit ad *non-esse*, aut hoc dicitur quantum ad *esse naturae*, aut *gratiae*. Si *naturae*: ergo malum corrumpit naturam, quod est contra Dionysium⁴, qui dicit, quod «*malum nihil corrumpit existentium, in eo quod essentia vel natura*». Si autem intelligatur quantum ad *esse gratiae*, hoc similiter falsum videtur, quia post primam culpam non remanet esse gratuitum secundum aliquid sui, quia totaliter per mortale expellitur: culpa ergo⁵ non tendit ad *non-esse*, sed iam est in termino.

RESPONDEO: Dicendum, quod in homine iusto et bono est tria considerare. Cum enim habeat naturam per gratiam ordinatam, est considerare⁶ *esse naturae*, et *ordinabilitatem* ad *gratiam*, quae communi nomine dicitur *habilitas*, et *ordinem gratiae* sive *gratiae* ordinationem. Malum igitur, per se loquendo, corrumpit ipsam ordinabilitatem, et ex hoc

elongat a gratia et facit tendere ad *non-esse*. Et quia *habilitas* nunquam omnino tollitur, salva natura, et natura non corrumpitur; semper malum facit tendere ad *non-esse*, ita quod nunquam est in termino⁷.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Ambrosius: *Verum, a quocumque dicatur, a Spiritu sancto est*. Videtur enim male dicere, quia si hoc est verum, ergo cum detractor detrahendo frequenter⁸ dicat verum, videtur quod dicat a Spiritu sancto. Similiter, diabolus multa vera dicit. Similiter, de verbo illo obiicitur: *Nemo dicit: Dominus Iesus, nisi in Spiritu Sancto*⁹. Multi enim peccatores hoc dicunt tota die. — Item, veritas appropriatur Filio: ergo magis deberet dicere Ambrosius, quod omne verum est a Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid* dicitur a Spiritu sancto illustrante *intellectum* et movente *affectum*; et illud est verum et bonum, quia dicitur verum aliquid ex caritate. Item, est *aliquid* a Spiritu sancto movente *affectum*, sed non illustrante *intellectum*; sicut dixit Apostolus¹⁰, se iturum ad Hispanos. Falsum dixit, sed tamen in dicendo meruit, quia caritas movebat eum hoc dicere. *Aliquid* est dictum a Spiritu sancto illustrante *intellectum*, sed non rectificante *affectum*; et illud potest esse malum, et tamen verum est dicere. Ergo perfectum utrumque includit; et sic dicitur a Spiritu sancto et in Spiritu sancto, et ita intelligit Apostolus; Ambrosius autem largius dicit.

Et sic patet illud quod obiicitur, quod veritas appropriatur Filio: respondetur enim, quod Spiritui sancto appropriatur interpretatio. — Vel dicens¹¹, quod hoc non dicitur tanquam appropriatum, vel si appropriatum¹¹, hoc est ratione doni.

Triplex distinctio.

Aliter.

¹ Libr. IV. de Consol. prosa 2. — Paulo inferius pro *Et ad illud Deus non deducit* codd. aa bb: *Et ad illud* [non?] *esse, quod huic esse opponitur, Deus non deducit.*

² Sap. 1, 13.

³ Libr. II. Sent. d. 36. a. 3. q. 1. et 2. — Solutio huius dubii habetur etiam apud B. Albert., S. p. I. tr. 20. q. 80. m. 2. a. 3. part. 1, S. Thom., Petr. a Tar., Richard. a Med. et Aegid. R., hic circa lit.

⁴ Libr. de Div. Nom. c. 4. § 23, ubi iuxta versionem Scoti Erigenae sic legitur: Neque hoc omnino et omnino malum; sed neque corrumpitur quid existentium, secundum quod essentia et natura.

⁵ Vat. cum cod. cc *expellitur gratia, ergo*; cod. A *expellitur gratia, culpa ergo*. Mox pro *iam* Vat. *etiam*.

⁶ In Vat. et cod. cc omittitur haec propositio: *Cum enim habeat* etc. et dein pro *ad gratiam* substituitur *et gratiam*.

⁷ Hoc fusius explicatur II. Sent. d. 34. a. 2. q. 2. in corp. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 19. m. 5; B. Albert., hic a. 10; S. Thom., Petr. a Tar., Aegid. R., hic circa lit.

⁸ Vat. et cod. cc omittunt *frequenter*.

⁹ Epist. I. Cor. 12, 3.

¹⁰ Rom. 25, 28. — Paulo superius pro *quia dicitur verum aliquid ex caritate* Vat., novam propositionem incipiens, *Et aliquid dicitur verum ex caritate*, et dein, omissis verbis *Item est aliquid*, continuo connectit verba sequentia *a Spiritu sancto* etc. cum praecedentibus. Verba *Item est aliquid*, quae ex codd. FT restituimus, etiam in plurimis mss. desunt, et pro *quia dicitur* aliqui codd. ut H Y *aliquando dicitur*, cod. R *dicitur etiam*. Aliquanto inferius post *Falsum* Vat. cum cod. cc subiicit *enim*, et post pauca pro *hoc dicere* exhibet *velle hoc et dicere*.

¹¹ Vat. verbo *appropriatum* praefigit *sicut*, et in propositione praecedenti post *respondetur* omittit *enim*. Pro *vel si appropriatum, hoc est* codd. P Q *vel si appropriatur, hoc modo est* etc. — Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 15. m. 9; B. Albert., hic a. 19, et d. 2. a. 5; S. Thom., II. Sent. d. 28. q. 1. a. 5; et Petr. a Tar., hic circa lit.

DISTINCTIO XLVII.

CAP. I.

*Quod voluntas Dei de homine impletur,
quocumque se vertat.*

Voluntas quippe Dei semper efficax est, ut fiat omne quod velit, et nihil fiat quod nolit; quae de homine semper impletur, quocumque se vertat. Nihil enim, ut ait Augustinus¹, in libero arbitrio constitutum superat voluntatem Dei; etsi faciat contra eius voluntatem, tamen contra eius voluntatem, quae ipse est, nihil putandum est ita fieri, tanquam velit fieri, et non fiat; vel nolit fieri, et fiat. Illa enim voluntas, ut ait Augustinus in Enchiridio², semper impletur aut de nobis, aut a nobis. De nobis impletur, sed tamen non implemus eam, quando peccamus. A nobis impletur, quando bonum facimus; ideo enim facimus, quia scimus placere Deo. Ita et de homine semper Deus implet suam voluntatem, quia nihil facit homo, de quo Deus non operetur quod vult. Non enim vult Deus, ut peccet homo quilibet. Si autem peccaverit, poenitenti vult parcere, ut vivat, in peccatis vero perseverantem punire, ut iustitiae potentiam contumax non evadat. Sicut alios ab aeterno praeparavit ad poenam, ita alios praeparavit ad gloriam.

Augustinus. « Et haec sunt magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius³, et tam sapienter exquisita, ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum est, quod Creator non voluit, impletet ipse quod voluit: bene utens etiam malis tanquam summe bonus ad eorum damnationem, quos iuste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem, quos benigne praedestinavit ad gratiam⁴. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id facere valuerunt. Hoc quippe ipso, quod contra eius voluntatem fecerunt, de ipsis facta est voluntas eius. Propterea namque magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius, ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem quod etiam fit contra eius voluntatem; quia non fieret, si non sinneret, nec utique nolens sinit, sed volens, nec sine-

ret bonus fieri male, nisi omnipotens et de malo posset facere bene⁵. — His verbis evidenter monstratur, quod voluntas Dei aeterna semper impletur de homine, etiam si faciat homo contra Dei voluntatem. Sed attendendum est diligenter, quomodo in superioribus dicitur, fieri aliquid contra Dei voluntatem, quod tamen non fit praeter eam; et qualiter intelligendum sit illud: quantum ad se, fecerunt quod Deus noluit; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id facere valuerunt. Videntur enim ista superioribus⁶ obviare, ubi dictum est: *Voluntati eius nihil resistere*.

Verum, ut supra⁷ diximus, voluntas Dei diversis modis accipitur, quae diversitas in praedictis verbis si diligenter notetur, nihil ibi contradictionis reperitur. Ubi enim dicit, non fieri praeter eius voluntatem etiam quod fit contra eius voluntatem, dissimiliter accipit voluntatem, et non ipsam voluntatem, quae Deus est et sempiterna est, sed eius signa praedictis verbis intelligi voluit, id est prohibitionem sive praeceptionem et permissionem.

CAP. II.

*Ex quo sensu quaedam dicuntur fieri contra
Dei voluntatem.*

Multa enim fiunt contra Dei praeceptum vel prohibitionem, quae tamen non fiunt praeter eius permissionem. Ipsius namque permissione omnia fiunt mala, quae tamen praeter eius voluntatem sempiternam fiunt. Sicut Augustinus dicit super illum locum Psalmi⁸: *Ut non loquatur os meum opera hominum*. Opera enim hominum dicit ea quae mala sunt, « quae praeter Dei voluntatem fiunt », quae ipse est, sed non praeter eius permissionem, quae ipse non est. Appellatur tamen ipsa Dei voluntas, quia Deus volens sinit mala fieri. Fiunt et contra eius praeceptionem vel prohibitionem, sed non contra eius voluntatem, quae ipse est, nisi dicantur contra eam fieri, quia praeter eam fiunt. Contra eam quippe nihil ita fit, ut velit fieri, et⁹ non fiat, vel nolit fieri et fiat. Quod evidenter ibi Augustinus notavit, ubi ait: Quantum ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt; quantum vero ad omnipotentiam Dei,

¹ Enchirid. c. 95; secundum sensum.

² Ipsa verba Augustini immediate sequuntur.

³ Psalm. 110, 2.

⁴ Codd. ABC et edd. 1, 6 (5 in marg.) gloriam.

⁵ Enchirid. c. 100. n. 26. Pro ultimo vocabulo bene codd. BE bonum, et edd. 2, 3, 4, 5, 7, 9 bonum bene.

⁶ Dist. XLVI.

⁷ Dist. XLV. c. 6. — Paulo inferius codd. ABD dissimiliter accipit pro dissimiliter accepit.

⁸ Enarrat. in Psalm. 110, 4. Post textum Vat. addit in sensu.

⁹ Ita codd. et ed. 1, in aliis edd. quod. — De sequenti textu August. vide hic notam 5.

nullo modo id facere valuerunt; ac si diceret, fecerunt contra Dei *praeceptum*, quod appellatur voluntas, sed non fecerunt contra Dei *voluntatem omnipotentem*, quia hoc non valuerunt, illud valuerunt; et ita per hoc quod fecerunt contra Dei voluntatem, id est praeceptum, de ipsis facta est voluntas eius, id est, impleta est voluntas eius sempiterna, qua eos damnari volebat. Unde Gregorius super Iob¹: «Multi voluntatem Dei peragunt, unde mutare contendunt, et consilio eius resistentes obsequuntur; quia hoc eius dispositioni militat, quod per humanum studium resultat». — Hic aperte ostenditur, quia dum mali consilio ac praecepto Dei resistunt, quod voluntas Dei appellatur, ea faciunt, unde voluntas eius, quae ipse est, impletur, quae *dispositio* vel *beneplacitum* vocatur. «Nam, ut ait Augustinus in Enchiridio², quantaelibet sint voluntates Angelorum vel hominum, bonorum vel malorum, vel illud quod Deus, vel aliud volentium quam Deus; Omnipotentis voluntas semper invicta est, quae mala esse nunquam potest, quae etiam, dum mala irrogat, iusta est, et profecto quae iusta est mala non est. Deus igitur omnipotens, sive per misericordiam cuius vult misereatur, sive per iudicium quem vult obduret, nec inique aliquid facit, nec nisi volens quidquam facit, et omnia quaecumque vult, facit».

Gregorius.

Augustinus.

CAP. III.

Quare praecepit Deus omnibus bona facere et mala vitare, sed non id ab omnibus vult impleri.

Ex praedictis liquet, quod voluntas Dei, quae ipse est, semper *invicta* est nec in aliquo *cassatur*, sed per omnia *impletur*. *Consilium* vero eius atque *praeceptio* sive *prohibitio* non ab omnibus implentur, quibus proposita et data sunt. Neque ideo *praecepit* omnibus bona vel *prohibuit* mala vel *consuluit* optima, quod vellet ab omnibus bona quae praecepit fieri, vel mala quae prohibuit vitari — si enim vellet, utique et fierent, quia in nullo potest ab homine superari vel impediri eius voluntas — sed ut iustitiam suam hominibus ostenderet, et mali essent inexcusabiles; denique, ut boni ex obedientia gloriam, mali ex inobedientia poenam sortirentur, sicut utrisque ab aeterno praeparavit. Ea igitur, quae *omnibus* praecepit vel prohibuit, a quibusdam voluit fieri vel vitari, sed non ab omnibus; et quaedam *personaliter* praecepit et in veteri et in nova Lege, quae ab eis quibus praecepit, fieri noluit, ut Abrahae de immolatione³ filii, et in Evangelio quibusdam curatis, quibus praecepit, ne cui dicerent.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLVII.

De voluntate Dei quoad efficaciam.

Voluntas quippe Dei semper efficax est.

DIVISIO TEXTUS.

Supra removit Magister dubitationes, ex quibus videbatur voluntas¹ Dei aliquando impediri. Hic determinat veritatem ostendens, voluntatem Dei semper esse efficacem et nunquam impediri. Et haec pars habet quatuor partes.

In *prima* auctoritate Augustini ostendit, voluntatem Dei semper esse efficacem et nunquam impediri. In *secunda* vero, ne hoc intelligeretur de

voluntate *signi*, distinguit voluntatem, ut ostendat, hoc esse dictum de voluntate *beneplaciti*, ibi: *Verum, ut supra diximus*. In *tertia* Magister ostendit, quod contra quandam voluntatem *signi* non² potest fieri, ibi: *Multa enim fiunt contra Dei praeceptum* etc. In *quarta* vero epilogat breviter praedeterminata, et hoc ibi: *Ex praedictis liquet, quod voluntas Dei, quae ipse est* etc.

¹ Moral. VI. c. 18. n. 29. Codd. et edd., exceptis 7, 8, citant: *Gregorius super Genesim*. Textus autem a Magistro non parum est mutatus.

² Cap. 102. n. 26. In quo textu sola Vat. cum originali *aliud volentes* pro *aliud volentium*. — Alluditur ad illud Rom. 8, 18: Ergo cuius vult miseretur, et quem vult indurat.

³ Vide d. XLV. c. 7. nota 3.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Plurimi codd. cum ed. 1 *voluntatem*.

² Pro *non* Vat. *bene*, refragantibus codd. nec non ed. 4. Mox post *In quarta* plures codd. adiciunt *parte*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in hac parte quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum voluntas beneplaciti possit impediri.

Secundo, utrum aliquis possit facere contra vo-

luntatem signi.

Tertio, utrum Deus debeat mala permittere.

Quarto et ultimo, utrum Deus possit mala praecipere.

ARTICULUS UNICUS.

De efficacia voluntatis divinae.

QUAESTIO I.

Utrum voluntas beneplaciti Dei possit impediri.

Et quod voluntas beneplaciti non possit impediri, ostenditur primo auctoritate.

1. Genesis ultimo¹: *Num Dei possumus resistere voluntati?* Quasi dicat: non.

2. Item, ad Romanos nono²: *Voluntati eius quis resistit?*

3. Item, super illud primae ad Timotheum secundo³: *Qui vult omnes homines salvos fieri*, Glossa: «Rogandus est, ut velit, quod si vult, necesse est fieri».

4. Item, super illud Psalmi⁴: *Iustus Dominus in omnibus operibus suis*, Glossa: «Apud Deum, hoc est velle, quod facere»; sed non potest impediri ne velit, quia libere vult quod vult: ergo non potest impediri, ne fiat.

5. Item, omnis voluntas, quae potest impediri, potest superari; sed divina voluntas superari non potest, cum sit suprema: ergo divina voluntas non potest impediri⁵.

6. Item, omnis causa, quae impeditur a prosecutione sui effectus, aut deficit, aut mutatur; sed divina voluntas nec deficit nec mutatur nec potest deficere nec mutari: ergo etc.

7. Item, nobilius agens est et nobilior causa,

quae non potest impediri, quam quae potest; sed divina voluntas est summa et suprema causa omnium, ut supra⁶ monstratum est: ergo etc.

CONTRA: 1. Omnis causa, cuius effectus contin-
Ad opposi-
tum.
genter evenit, potest impediri — nam si non potest, tunc effectus evenit necessario — sed divina voluntas est huiusmodi, quia est multorum contingentium — alioquin aut nihil esset contingens, quod est contra arbitrii libertatem et consilium et casum, aut Deus non esset illius causa, quorum utrumque absurdum est — ergo etc.

2. Item, omnis causa, quae per aliam agentem expletur, si expletur⁷, potest per illam deficientem impediri, si illa possit deficere — haec propositio per se nota est — sed divina voluntas est huiusmodi — nam Deus vult multa fieri per causas creatas, quae non facit sine ipsis, sicut generare hominem, asinum, et similia; similiter de his quae sunt ab opere nostro; et haec possunt deficere — ergo divina voluntas potest impediri.

3. Item, omnis causa, cuius virtus se extendit ad contrarium voluntatis, potest aliud velle, quam velit⁸; sed divina essentia est huiusmodi — aliquid enim vult Deus, ut istum damnari, cuius oppositum

¹ Vers. 19.

² Vers. 19.

³ Vers. 4. — Verba integra Glossae ordinariae hic citata haec sunt: Rogandus est, ut velit, quia necesse est fieri, si ipse voluerit.

⁴ Psalm. 144, 17: *Iustus Dominus in omnibus viis suis, et sanctus in omnibus operibus suis*. — Pro *Apud Deum* in ed. Gloss. legitur *Apud illum*.

⁵ Cfr. hic lit. Magistri, c. 1. et 2. August., II. de Gen. contra Manichaeos, c. 29. n. 44. ait: Cuius enim voluntas superat omnia, nulla ex parte quidquam sentit invitum.

⁶ Dist. 45. a. 2. q. 1. et 2.

⁷ In Vat. desideratur *si expletur*.

⁸ Aristot., IX. Metaph. text. 3. (VIII. c. 2.) distinguit potentias, *quae cum ratione sunt ab irrationalibus* et dein addit: Et quae quidem cum ratione omnes, eadem contrariorum

potest; hoc certum est, alioquin non esset omnipotens — potest ergo facere oppositum eius quod vult. Sed omne possibile ponibile: ponatur ergo, quod Deus faciat oppositum eius quod voluit; si hoc, voluntas Dei est frustra et impedita: ergo etc.

4. Item, voluntas¹ vult aliquid, quod Deus vult ipsam velle; aut ergo potest velle contrarium, aut non potest. Si potest: ergo divina voluntas potest impedi; si non potest: ergo necesse est libertatem eius arctari.

CONCLUSIO.

Dei voluntas consequens non potest nec superari nec cassari nec impedi; antecedens vero potest impedi, sed non superari nec cassari; tamen necessitas, qua voluntas consequens connotat eventum, est necessitas consequentiae, non consequentis.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum notandum, quod secundum Ioannem Damascenum² voluntas beneplaciti duplex est, scilicet *antecedens* et *consequens*: antecedens sive *conditionalis*, qua vult quantum in se est, omnium salutem, et *absoluta*, qua determinate vult aliquid, quod novit certitudinaliter evenire.

Intelligendum est ergo, quod nullam Dei voluntatem possibile est *superari*; nullam possibile est *cassari*; aliquam tamen, ut antecedentem, *possibile* est *non impleri*; aliquam, ut consequentem, *necesse est impleri*, et *impossibile* est impedi.

Nullam, inquam, est possibile *superari*. Nam si homo non faciat quod Deus vult, quantum in se est, sive voluntate *antecedente*, Deus facit de ipso, quod vult voluntate *consequente*; et ita semper impletur vel *de homine* vel *ab homine*, et sic nunquam vincitur vel superatur³.

Non etiam possibile est, voluntatem Dei *cassari*. Nam cassum dicitur aliquid, dum privatur effectu *proprio*, ad quem est⁴; voluntas autem nulla privatur effectu, ad quem est proprie. Nam quod dici-

tur, quod Deus vult, *omnes homines salvos fieri*, quantum in se est, haec voluntas non connotat *salutem*, nec proprie est ad effectum salutis, sed connotat *ordinationem* naturae sive naturam ordinabilem ad salutem. Unde nihil plus est dicere: Deus vult istum salvum fieri, quantum in se est, quam⁵: Deo placuit dare isti naturam, per quam posset pervenire ad salutem, et quod Deus paratus esset iuvare, ita quod salus non deficit propter defectum a parte Dei. Unde non *cassatur*, quia habet proprium effectum. De voluntate autem *absoluta* planum est, quod non potest cassari, quia omnem effectum suum ponit nec unquam remanet inexplata.

Cum itaque verum sit, voluntatem Dei nullo modo posse *superari* nec *cassari*, tamen voluntatem *absolutam* necesse est impleri, *conditionalem* vero minime.

Sed attendendum, quod est necessitas *consequentis* et necessitas *consequentiae*, sicut supra⁶ dictum est de *praescientia*, quia ipsa non habet necessitatem *consequentis*, sed *consequentiae*, quia necessario *infert*, et sequitur: Deus praescit hoc, ergo hoc erit; sed tamen non *necessario* praescit, quia in actu praesciendi frequenter notatur effectus contingens. — Sic in *voluntate* intelligendum, quod voluntas Dei *absoluta* connotat eventum rei; et ideo est ibi necessitas *consequentiae*, sed non *consequentis*, quia non mutat eventum rei, immo vult Deus, quod eveniat consequens contingens⁷. Unde sicut praescientia, quia necessario infert effectum, non potest falli, sic nec voluntas *absoluta*, quia necessario infert, non potest *impedi*, immo eam necessarium est impleri. Voluntatem vero *conditionatam* non necessarium est omnino impleri, nec necessitate *consequentis* nec necessitate *consequentiae*, quia non connotat *eventum* rei, sed connotat illud quod est *ordinabile ad eventum*, ut praedictum est⁸. Unde bene sequitur: vult istum salvari voluntate *absoluta*: ergo iste salvabitur; nunquam enim vellet, nisi pariter praesciret, eum esse salvandum. De voluntate vero *conditionata*, ut visum est⁹, non sequitur.

sunt; irrationales vero, una unius, ut calidum ipsius calefaciendi solius; medicandi vero potentia infirmitatis et sanitatis. — Vat. hanc propositionem sic depravavit: *Omnis causa... ad contrarium, voluntate potest* etc. Eadem Vat. cum cod. cc aliquanto inferius post *si hoc* interiicit *ergo*.

¹ Supple cum codd. PQ *creata*, vel *hominis*, quod cod. B in marg. exhibet; cod. V voci *voluntas* mendose adiungit *Dei*.

² Libr. II. de Fide orthod. c. 29. Ipsa Damasceni verba iam allata sunt pag. 728, nota 2. — Mox post *scilicet antecedens et consequens* vetustiores codd. et ed. 1 perperam non repetunt *antecedens*, quod contextu exigente adiecimus; Vat. etiam omittit hoc verbum *antecedens* simul cum praecedentibus *et consequens*, sed deinde post *et absoluta* ponit *sive consequens*, et ita Vat. lectio non est vituperanda. Cfr. supra d. 46. q. 1. in corp.

³ Cfr. hic lit. Magistri, c. 1, ubi illi textus ex Augustino habentur, qui hic respiciuntur.

⁴ Cfr. supra pag. 771, nota 1, ubi huic similem definitionem ex Aristot. attulimus. — Proximo post pro *nulla* Vat. *nullo*; cod. O verbo *nulla* praemittit *Dei*.

⁵ Post *quam* cod. H (T a secunda manu) subiicit *hoc*, cod. W *scilicet*, codd. AGIV ff subiiciunt *id est*. — De doctrina hic proposita cfr. supra d. 46. q. 1, et August., de Spiritu et littera, c. 33. n. 37. seq.

⁶ Dist. 38. a. 2. q. 1. — Paulo ante Vat. omittit *necessitas consequentis et*, ac paulo inferius post *de praescientia* particulam *quia*.

⁷ Ed. 1 *contingenter*. Post pauca pro *sic* nec Vat. *sic*. Revera *nec* rectius omitteretur, sed exstat in omnibus codd.

⁸ Dist. 46. q. 1. — Vat. hanc propositionem sic incipit: *Voluntatem autem antecedentem vel conditionatam non est necesse impleri* etc., et dein pro *connotat eventum* exhibet *connotat effectum*.

⁹ Paulo ante, et supra d. 46. q. 1. — Post pauca Vat. omittit verba *in se*.

Duplex necessitas

Conclusio specialis 3

Si ergo obiiciatur, quod voluntas Dei est necessaria in se, et necessario infert effectum, ergo omnimodam ponit circa ipsum necessitatem; dicendum, quod quamvis necesse sit, Deum velle et voluntatem eius esse in actu, tamen comparatio eius est ad futurum contingens, et ideo effectus evenit contingenter.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod potest impediri, cum sit causa contingens; dicendum, sicut tactum est¹, quod, quamvis comparatio divinae voluntatis sit ad futurum contingens, tamen *comparatio* divinae voluntatis ad *volitum* et *eventus voliti* se necessario concomitantur, sicut unum contingens aliud; et ideo non potest impediri. Tunc enim impeditur causa, quando, manente comparatione et ordinatione eius ad effectum, effectus non evenit. Quod ergo proponitur: omnis causa, cuius effectus est contingens, potest impediri; falsa est propositio et habet instantiam, si effectus necessario concomitetur et consequatur ad causam; et haec est instantia in proposito.

2. Ad illud quod obiicitur, quod potest impediri propter defectum causae cooperantis; dicendum, quod sicut divina voluntas sive divinum velle connotat effectum, ita connotat existentiam causae particularis. Cum enim dicitur: Deus vult istum salvari, non est sensus, quod velit in omnem eventum², sed quod vult istum salvari, et vult istum velle. Unde sicut divina voluntas connotat istum ef-

fectum evenire, et ideo necessario sequitur effectus ad ipsam, ita connotat causam creatam concurrere. Et ideo necessario sequitur, si Deus vult istum salvari, quod iste etiam velit; et ita nunquam deficit, sicut nec effectus, et ita nunquam impeditur.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Deus potest oppositum eius quod vult; dicendum, quod divina voluntas non arctat potentiam in *possendo*, unde plura potest, quam velit; arctat tamen potentiam in *agendo* — nunquam enim potentia agit aliquid, nisi quod vult — et impossibile est, quod actio superexcedat voluntatem. Unde nihil potest facere, nisi quod potest velle³. — Quando ergo dicitur, quod potest contrarium suae voluntatis; potest intelligi dupliciter: aut voluntate *movente* ad contrarium, et sic notatur repugnantia voluntatis ad potentiam, et hoc est impossibile; aut voluntate *non movente*, et sic non notatur impedimentum nec repugnantia, sed voluntas libere potest, quae ita potest hoc, quod eius oppositum. Ita enim vult hoc, quod potest velle eius oppositum absque sui mutatione, sicut supra⁴ dictum est de praescientia. Et ratio huius est, quia uno et eodem vult quaecumque vult.

4. Ad ultimum dicendum, quod voluntas Dei secundum convenientiam ad praescientiam vult illa quae vult. Unde sicut praescientia ambit totum *velle* et *posse* et *agere*, et non potest falli aliquid non subtrahendo contingentiae rei evenientis; sic etiam in proposito intelligendum.

SCHOLION.

I. Hac quaestione confirmantur et explicantur ea quae dicta sunt supra d. 46. q. 1. de *voluntate* antecedente et consequente, et d. 38. a. 2. q. 1, et d. 40. a. 1. q. 1. 2. de *contingentia* rerum, quae nec Dei praescientia nec praedestinatione tollitur. — Notanda est hic differentia inter *superari*, *cassari*, *non impleri*, uti bene a Seraphico explicatur; item in solutione ad 2. doctrina gravis momenti, quod in voluntate consequente connotetur non tantum effectus salutis, sed etiam efficientia causae secundae (cfr. S. Thom., hic q. 1. a. 1. ad 3; S. I. q. 19. a. 6 ad 3; Richard. a Med., hic q. 1. ad 3.). — Quoad solutionem ad 3. cfr. supra

d. 38. a. 2. q. 2, ubi similis difficultas quoad praescientiam divinam discutitur.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 36. m. 2, et q. 40. m. 4. — Scot., in utroque Scripto, I. Sent. d. 46. q. unica. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 19. a. 6. — B. Albert., hic a. 1, et d. 46. a. 1; S. p. I. tr. 20. q. 79. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 1. — Egid. R., hic I. princ. q. unica. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 46. q. 1. — Biel, de hac et seq. q. I. Sent. d. 46. q. 1. 2.

¹ Hic in corp. — Verba immediate sequentia *quod, quamvis comparatio divinae voluntatis sit ad futurum contingens, tamen* Vat. suppressit eorum loco ponens voculam *cum*, et dein pro *sicut unum contingens aliud* substituit *sicut unum est contingens, ita et aliud*. In fine huius propos. pro *evenit* codd. FGKSTVY cc ee ff et ed. I *eveniet*. — Verba, quae in media hac propositione habentur: *se necessario comitentur*, respiciunt necessitatem *consequentiae*, non *consequentis*, cum qua stat contingentia effectus.

S. Bonac. — Tom. I.

² Id est praesciendando ab omni conditione. — Paulo superius pro *existentiam causae* Vat. sola *efficientiam causae*, codd. LO *coexistentiam causae*. Paulo inferius pro *et vult* cod. O *id est vult*, non pauci codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 tantummodo *vult*.

³ Cfr. supra d. 45. a. 1. q. 2. in fine.

⁴ Dist. 38. a. 2. q. 2. — Paulo superius pro *sed voluntas libere potest, quae* Vat. cum uno alteroque cod. *sed quod voluntas libere potest, quia*.

QUAESTIO II.

Utrum aliquis possit facere contra voluntatem signi.

Secundo quaeritur, utrum aliquis possit facere contra voluntatem signi. Et quod non, videtur:

Argg. pro
parte nega-
tiva.

1. Quia *signum* et *signatum* conformari debent: ergo quod fit contra unum fit contra reliquum: ergo si non potest contra signatum, nec contra signum. Alioquin si non fit contra signatum, et contra signum, tunc signum est falsum. Si enim signum ducit in signatum¹, significat, quod fit contra ipsum fieri contra signatum.

2. Item, minimum inter omnia signa est *permissio*, cum sit respectu mali, ad quod minime ordinatur beneplacitum Dei: ergo si minime accedit ad voluntatem beneplaciti, si non potest fieri contra *permissionem*, multo minus contra alia. Sed non potest fieri contra *permissionem*, sicut dicit Magister in littera² et Augustinus de Civitate vigesimo: «Sicut nullus hominum agit recte, nisi adiutus divino auxilio; sic nullus hominum atque daemonum agit inique, nisi eodem divino atque iustissimo permittatur iudicio».

3. Item, potentior est voluntas, cui non potest resisti nec in *re*³ nec in *signo*, quam cui potest in *signo* saltem, etsi non in *re*; sed Deus est potentissimus: ergo videtur, quod nec *voluntati* eius nec *signo* voluntatis possit resisti, et sic etc.

Pro parte
affirmativa.

CONTRA: 1. Inter omnia signa voluntatis *praeceptio* sive imperium videtur esse potentissimum; sed fieri potest et fit tota die contra divinum *mandatum*: ergo contra *omnia alia*.

2. Item, videtur quod specialiter contra *permissionem*, quia permissio non est nisi mali culpae; sed malum culpae non est malum, nisi voluntarie fiat, et si voluntarie fit, potest non fieri: ergo permittente Deo aliquem male facere, potest non facere: ergo potest facere contra *permissionem*.

3. Item, super illud Psalmi⁴: *Eduxit eos cum argento et auro*, Glossa dicit, quod idem fuit praeceptum et permissum, scilicet asportatio vasorum: ergo cum possit fieri contra praeceptum, pari ra-

tione et contra permissionem et contra alia per consequens: ergo contra omnem voluntatem signi.

CONCLUSIO.

Contra tria signa divinae voluntatis aliquid fieri potest, contra duo vero non, quod duplici ratione probatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod contra *aliquod* signum divinae voluntatis potest fieri, contra *aliquod* non. Conclusio 1

Et ratio huius duplex est ex duplici modo distinguendi signa. Quaedam enim sunt signa respectu *praesentis*, ut *impletio* et *permissio*; quaedam respectu *futuri*, ut *praeceptio* et *consilium* et *prohibitio*. Et quoniam de *praesenti* quod fit impossibile est in praesenti non fieri — quoniam «omne quod est, quando est, necesse est esse⁵» — ideo respectu signorum de *praesenti* non potest esse resistantia; quia si sit resistantia, iam non sunt praesentia. Quia vero *futura* vel facienda possunt non fieri, ideo quantum ad signa tria sequentia resistantia potest esse. Ratio 1.

Alia ratio sumitur secundum alium modum distinguendi: quia quaedam sunt signa divinae voluntatis *absolutae*, quaedam *conditionatae*. Dico igitur, quod quia⁶ contra *voluntatem absolutam* non potest fieri, non potest etiam fieri contra *signa* voluntatis absolutae, ut puta sunt *impletio* et *permissio*. Quia vero contra voluntatem *antecedentem* sive conditionatam potest fieri, quia potest homo divertere ab ordine, ad quem ex sui institutione⁷ conditus est: hinc est, quod potest fieri contra voluntatem signi, quae illam significat, scilicet contra *prohibitionem*, *praeceptionem* et *consilium*. Ratio 2.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod contra *nullum* potest fieri; patet solutio, quod non sunt falsa⁸. Conclusio 2.

¹ Vide supra pag. 282, nota 2. — Aliquanto superius post *reliquum* Vat. cum aliquot codd. et pro *ergo*. Dein post *Alioquin si* complures codd. et ed. 1 perperam omittunt *non*, et mox pro *et contra* Vat. habet *sed contra*.

² Hic c. 2. — Locus, e Civ. Dei mox citatus, est c. 1. n. 2, ubi in textu originali pro *Sicut* habetur *Quamvis* et, omissa vocula *sic*, bis legitur *agit* pro *agit*.

³ Pro *re* Vat. cum cod. cc *se*.

⁴ Psalm. 104, 37. — Glossa ordinaria hic tantum ad sensum, non ad verbum citatur.

⁵ Hanc propositionem Aristotelis integram exhibuimus supra pag. 674, nota 3. In ipsa propositione hic allata pro *omne* edd. 1, 2, 3 cum textu originali habent *esse*. Post pauca pro *si sit resistantia* Vat. cum aliquibus codd. *si fit resistantia*.

⁶ Pro *quia* cod. Z *sicut*.

⁷ Vat. cum cod. cc *constitutione*. — De voluntate antecedente et consequente cfr. q. praeced. et d. 46. q. 4.

⁸ Supple cum cod. T *signa*. Pro *quod non sunt falsa* in Vat. legitur *quod est falsum*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod minimum est permissio; dicendum, quod maior significatio vel minor nihil facit ad hoc, sed praesentialitas effectus, vel etiam, quia significat voluntatem absolutam, quae¹ aliquid connotat absolute.

3. Ad illud quod obiicitur, quod potentius est illud, contra cuius signum non potest fieri; dicendum, quod² verum est, quando voluntas vult omnino, quod nihil fiat, nisi quod ostendit se velle; sed divina voluntas non est talis, immo vult, quod unusquisque habeat propriam libertatem et faciat quod vult. Unde et potentia faciendi contra divinam voluntatem est a divina voluntate; et ideo non esset potentior propter hoc. Unde distinguendum, quod *posse facere* contra signum voluntatis alicuius aut est *contra voluntatem*, et sic attestatur impotentiae: aut illud posse est *a voluntate*, cuius est signum, et sic non attestatur impotentiae, sed magis potentiae.

1. Ad illud quod obiicitur, quod *contra omnia*, quia fit contra praeceptionem, quae est maximum signum; solvendum est *per interemptionem*, quod non est maximum signum. *Praeterea*, hoc nihil facit

ad propositum, sed praesentialitas in effectu et absolutio in signato³.

2. Ad illud quod obiicitur, quod fit contra *permissionem*, quia peccator potest non peccare; dicendum, quod Deus non dicitur permittere peccare nisi eum qui actualiter peccat, dum peccat; et tunc impossibile est, eum non peccare.

3. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod idem fuit ibi *praeceptum* et *permissum*; dicendum, quod *permissio* multis modis accipitur in Scriptura. Primo modo dicitur permissio *non cohibere*, sicut Dominus permittit mala, quia non cohibet; et hoc modo est signum voluntatis divinae distinctum contra *praeceptum*⁴. Alio modo, *non punire temporaliter*; et sic dicitur libellus repudii permitti, Matthaei decimo nono⁵: *Moses ad duritiam vestram permisit*. Tercio modo, *non prohibere*, Psalmus⁶: *Irascimini et nolite peccare*, Glossa: «permittit quod necessitatis est», id est, non prohibet. Quarto modo permittere est *minus bonum indulgere*, super illud primae ad Corinthios septimo⁷: *Hoc autem dico secundum indulgentiam* etc., Glossa: permittit.

Permissio
dicitur quod
dependenter

SCHOLION.

Notanda est distinctio inter *facere contra voluntatem Dei* et *facere praeter voluntatem Dei*, ut observat S. Bonav., hic dub. 2. In illo est *actus absolutus voluntatis de opposito*, in hoc vero talis actus non est nec de uno voluto nec de opposito. Consentunt Alex. Hal. (S. p. I. q. 40. m. 4. ad I.), et S. Thom. (hic q. I. a. 2).

Auctores: Alex. Hal., S. p. I. q. 40. m. 4. — S. Thom., hic q. I. a. 2. — B. Albert., hic a. 3. — Petr. a. Tar., hic q. unica, a. 4. — Richard. a. Med., hic q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 46. q. 3. circa finem.

QUAESTIO III.

Utrum Deus debeat mala permittere.

Tertio quaeritur, utrum Deus debeat mala permittere. Et quod sic, videtur.

1. Iob duodecimo⁸: *Abundant tabernacula praedonum* etc., Gregorius: «Omnipotens Deus quod fieri prohibet, iustum est, ut fieri sinat».

2. Item, Deus debet conservare ordinem, quem

instituit; sed cum Deus creavit hominem, dedit ei liberam voluntatem; sed libera voluntas dicitur, eo quod libere potest quidquid vult: ergo si vult malum, potest in malum: ergo cum non debeat auferre homini potentiam, quam dedit, debet ipsum permittere peccare⁹.

¹ Vat. cum cod. cc *qua*.

² In codd. PQ (T in marg.) et ed. I additur *hoc*. Paulo inferius post *Unde* Vat. cum cod. cc omittit *et*.

³ Sive, ut supra in solut. ad 2. dicebatur, quia significat voluntatem absolutam, quae aliquid connotat absolute. — Pro *signato* Vat. *significato*, quae et paulo superius post *maximum signum*, paucis suffragantibus codd., addit *quia impletio maius est*. — De solutione *per interemptionem* cfr. supra pag. 87, nota 4.

⁴ Nam praeceptum respicit bona, mala autem a Deo tantum permittuntur, non praecipuntur; et sic in hoc sensu idem opus non potest simul esse praeceptum et permissum; attamen

potest esse, si permissio in uno ex sequentibus modis sumitur. — Paulo superius pro *cohibere* non pauci codd. *prohibere*.

⁵ Vers. 8.

⁶ Psalm. 4, 5. Glossa ordinaria ad verbum: Quod ergo consuetudinis est permittit. — In codd. et ed. I desunt verba *id est*.

⁷ Vers. 6. — Vide Glossam apud Lyranum.

⁸ Vers. 6. — Dictum Gregorii habetur in eius libro XI. Moral. c. 2. n. 3, in quod dictum Vat. ante *prohibet* immisit *non*.

⁹ Hic afferantur, quae August., VII. de Civ. Dei, c. 30. ait: Sic itaque (Deus) administrat omnia quae creavit, ut etiam ipsa proprios exercere et agere motus sinat.

3. Item, malum frequenter est occasio maioris boni, quod¹ non fieret, nisi malum praecessisset, ut patet in passione Christi; sed decet Deum facere et permittere illud quod est via ad melius: ergo cum non possit malum facere, saltem debet permittere.

4. Item, Deus omnia facit propter laudem suam; sed in malis manifestatur laus divinae iustitiae et misericordiae: ergo si non debet facere contra ampliationem suae laudis, non debet impedire, ne mala fiant: ergo etc.

CONTRA: 1. Ad Romanos primo²: *Non solum qui talia agunt digni sunt morte, sed qui consentiunt*, Glossa: «Consentire est tacere, cum possis arguere»: ergo cum Deus possit corrigere et impedire malum, si permittit et tacet, consentit; sed qui consentiunt, digni sunt morte: ergo etc.

2. Item, Augustinus decimo nono de Civitate Dei, capitulo decimo sexto: «Ad innocentis officium pertinet non solum nemini malum inferre, sed etiam a peccato cohibere»: ergo si Deus non cohibet, cum possit, Deus non est innocens.

3. Item, *ratione* videtur: quia omnes virtutes nostrae debent habere exemplar in Deo; sed in nobis est virtus zeli: ergo et in Deo. Sed zelus, quantum potest, obviat peccato³: ergo si Deus habet zelum, quantum potest, obviat: ergo etc.

4. Item, *universae viae Domini misericordia et veritas*⁴: si ergo permittit iustum peccare, aut est *misericordiae* aut *iustitiae*. Non *misericordiae*, constat; nec *iustitiae*, quia iustus non meruit cadere: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus ordinatissime permittit mala fieri, tum propter ordinem in universo, tum propter ordinem in finem, sive hic sit ultimus, qui est gloria divina, sive intermedius, qui est salus electorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus permittit mala fieri, et hoc ordinatissime.

Duplex enim est ordo rerum: unus *in universo*,

alter *in finem*⁵; et uterque exigit, quod Deus permittat mala fieri.

Ordo quippe *in universo* exigit, quia ad perfectionem universitatis necesse fuit, fieri creaturam arbitrio liberam et peccare potentem; sed administratio universitatis est, ut «Deus sic res conditas administret, ut eas agere proprios motus sinat», sicut dicit Augustinus septimo de Civitate Dei⁶. Ideo cum debuerit dare potentiam peccandi et debuerit regere, salvo ordine suae conditionis; si voluit peccare, debuit *permittere*, et si noluit peccare, debuit *conservare*: et ita debet permittere mala.

Ordo⁷ *ad finem* hoc exigit, quia duplicem finem contingit reperire in universo: unus est *salus electorum*, alius *divina laus*. — Quoniam ergo permissio malorum reddit *electos gloriosiores per occasionem*, et Deus non curat, utrum per causam, vel per occasionem electorum gloria augeatur; ideo Deus permittit recte. Unde Augustinus undecimo de Civitate Dei⁸ dicit, «quod nullum faceret, quem malum praesciret, nisi pariter nosset, quibus bonorum usibus accomodaret». Prosunt autem eis exercitando. Et ideo dicit⁹ de lapsu mundi, quod permisit plures esse malos, quia si pauci essent, non auderent exercere bonos. — Divina etiam *laus* hoc exigit, quia occasione mali summe manifestatur divina *misericordia* in electis, in Filii unigeniti donatione pro inimicis secundum tempus¹⁰. Summe etiam manifestatur Dei *iustitia* in aeterna punitione reprobtorum. Unde Augustinus vigesimo primo de Civitate Dei¹¹: «Si omnes remanerent in poena, in nullo appareret misericordis gratia redimentis. Rursus, si omnes transferrentur ad lucem, in nullo appareret severitas ultionis».

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *permittere* est consentire; dicendum, quod *permittere malum* est dupliciter: aut non *cohibendo manum*¹² vel *animum* nec in facto nec in retributione, et sic consentire est; vel non *cohibendo manum*, sed tamen *puniendo transgressorem* et arguendo continue, et sic non consentit; et hoc modo Deus permittit, et non consentit.

¹ Pro quod Vat. cum cod. cc *sed*, et in fine argumenti *solum* pro *saltem*.

² Vers. 32, ubi Vulgata: Qui talia agunt digni sunt morte, et non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. — In Glossa mox citata Vat. pro *tacere* substituit *facere*, contradicente Lyrano nec non refragantibus codd. P Q T, quorum auctoritate verbum *tacere* restituimus; attamen cum Vat. et nonnullis codd. nec non consentiente textu originali retinui-mus *possis* pro *possit*.

³ Cfr. supra pag. 23, nota 9. — Pro *obviat* Vat. *obviare*.

⁴ Psalm. 24, 10.

⁵ Cfr. supra d. 44. a. 1. q. 3. in corp.

⁶ Cap. 30; cfr. supra pag. 843, nota 9. — Mox in cod. T ad verbum *regere* a secunda manu adiunctum est *hominem*.

⁷ Cod. R subiicit *etiam*. Dein pro *reperire* Vat. *reperiri*.

⁸ Cap. 18; cfr. supra pag. 786, nota 7. In textu allato pro *bonorum usibus* non pauci codd. *beatorum usibus*.

⁹ Serm. 15, (de Psalm. 25, 8.) c. 9. n. 9: Nec mihi volo dicas: saltem si necesse esset propter exercitationem nostram, ut essent mali, pauci essent mali, et boni multi essent. Non attendis, quia si pauci essent, multis non nocerent? Utique considera vir prudens, quia si multi boni essent, et pauci mali essent, pauci mali multis bonis nocere non auderent. Si non auderent, non exercerent. — Codd. V X: *dicit in libro de Lapsu mundi*.

¹⁰ Respicitur illud Rom. 5, 6: Ut quid enim Christus... secundum tempus pro impiis mortuus est?

¹¹ Cap. 12; cfr. supra pag. 733, nota 9, nec non Enchirid. c. 99. n. 25.

¹² Plures codd. cum ed. 1 hic, et multo plures codd. etiam in secundo distinctionis membro *malum* pro *manum*.

2. Ad illud quod obiicitur, quod ad innocentem pertinet cohibere; dicendum, quod illud intelligitur de cohibitione quantum ad arguitionem et puniti-
nem, non quantum ad voluntatis coactionem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod zelus obviat peccato; dicendum, quod verum est, salvo iure iustitiae; et iustitia, prout est ordo universi, hoc exi-

git, ut Deus permittat, hominem ire¹ secundum imperium suae voluntatis.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, patet respon-
sio: quia permittere aliquem peccare est opus iusti-
tiae, non, inquam, iustitiae, quae sit exigentia
meritorum, sed condecencia divinae sapientiae et ho-
nitatis².

SCHOLIUM.

I. Plura ad hanc quaestionem spectantia vide supra d. 46. q. 2-6, et d. 44. a. 1. q. 1-3, et apud Alexandrum Hal., S. p. 1. q. 38. per totam, ubi plures de hac re quaestiones solvuntur. — De duplici rerum ordine, scil. in *universo* et ad *finem*, cfr. supra d. 44. a. 1. q. 3; et de distinctione duplicis finis, scil. *ultimi* et principalis (laus Dei) et « *finis sub fine* » (salus electorum) cfr. II. Sent. d. 15. a. 2. q. 1, d. 38. a. 1. q. 3.

II. Tangitur hic quaestio, quae vulgo in doctrina de reprobatione in utramque partem discutitur, utrum permissio peccati sit in Deo actus *positivus*, vel *negatio* actus positivi. Pro prima sententia citantur a patronis ipsius Alex. Hal., S. p. 1.

q. 36. m. 1, et S. Thom., S. 1. q. 23. a. 3, et a Barth. de Barberiis (Cursus theolog. tom. 1. d. 6. q. 44.) etiam S. Bonav. (hic et dub. 3.), cuius tamen verba nobis ambigua esse videntur. Scotus (hic q. unica) licet utramque sententiam probabilem aestimet, tamen praefert sententiam, quod in Deo permissio sit negatio actus positivi, sed simul reflexe actus positivus.

III. Auctores: Alex. Hal., S. p. 1. q. 48. m. 40. a. 1, q. 38. m. 1. 2. — Scot., Report. hic q. 2. — B. Albert., I. Sent. d. 46. a. 9. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 46. q. 1. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 3, et d. 46. q. 3. — Aëgid. R., hic 2. princ. q. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum Deus possit mala praecipere.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum Deus possit mala praecipere. Et quod sic, videtur:

d opposi-
tum. 1. Quia praecepit Oseae primo³, *ut duceret uxorem fornicariam*, et Bernardus exponit ad litteram. *Quod si dicas*, ad litteram non esse intelligendum; *obiicitur* tunc: quia praecepit non tantum ducere uxorem, sed etiam facere filios fornicationis; quodsi esset uxor legitima, non essent filii fornicationis.

2. Item, Exodi duodecimo⁴ praecepit facere furtum filiis Israel; sed furtum est malum et contra legem naturae: ergo etc. *Si dicas*, quod non est malum secundum se, et ideo potest fieri bene; *obiicitur*: quia praecepit Abrahae occidere filium innocentem et quem sciebat innocentem, Genesis vigesimo secundo⁵; et hoc est malum secundum se: ergo videtur, quod Deus possit praecipere malum.

3. Item, *ratione* videtur: quia Deus est super

omnem legem: ergo in omni mandato potest dispensare: ergo potest omnium praeceptorum et prohibitionum contraria praecipere.

4. Item, plus distat *non-ens* ab ente quam *malum* a bono; sed Deus solo imperio voluntatis ex *non-ente* facit ens: ergo solo imperio voluntatis ex malo facit bonum: ergo potest praecipere mala, ut videtur.

CONTRA: 1. *Praeceptum* est signum divinae, Fundamenta-
voluntatis: ergo aut est falsum signum, cum significet, Deum velle quod praecipit⁶, aut Deus vult illud. Sed si Deus vult malum, est malus; si non vult, et praecipit, est falsus; et utrumque est impossibile apud Deum: ergo etc.

2. Item, nullus obediens divino praecepto debet puniri: ergo si Deus potest malum praecipere, potest malum impune fieri. Sed malum remanere im-

¹ In Vat. deest *ire*.

² Cfr. supra pag. 775, nota 2.

³ Vers. 2: « Vade, sume tibi uxorem fornicationum et fac tibi filios fornicationum ». S. Bernardi expositio in hunc locum habetur in eius libro de Praecepto et dispens. c. 3. n. 6, ubi S. Doctor etiam de furto a filiis Israel in Aegypto facto, quod in seq. argumento commemoratur, dicit: « Quorum utique alterum [factum] quid nisi grave furti facinus, alterum quid nisi flagitii turpitudine reputaretur, si non excusasset utrumque fa-

ctum auctoritas imperantis »? Secundum August., XXII. contra Faustum, c. 89, illa verba apud Oseam significant vocationem gentilium ad fidem, et ab eodem S. Doctore ibid. c. 41. etiam illud factum furti mystice explicatur. — Circa finem argumenti pro *filios fornicationis* Vat. cum cod. cc *filios fornicarios*.

⁴ Vers. 36.

⁵ Vers. 2.

⁶ Vat. cum cod. cc hic et paulo post *praecipit*.

punitum est contra divinam iustitiam: ergo Deus potest facere contra se, ergo sibi adversari. Sed hoc est impossibile: ergo etc.

3. Item, Deus praecipit mala non fieri: si ergo praecipit fieri, praecipit duo opposita¹; sed duo opposita fieri est impossibile: ergo Deus praecipit impossibile. Sed ad nullum tale praeceptum obligamur: ergo Deo possumus non obedire; quod absurdum est. *Et iterum*, omnis praecipiens impossibile est stultus, vel impius: ergo Deus esset stultus, vel impius, quorum utrumque est impossibile. Et ideo dicit Hieronymus²: Qui dicit Deum praecepisse impossibile, anathema sit.

CONCLUSIO.

Deus nullatenus potest praecipere malum, quod remanet sub ratione mali, et ideo nunquam id quod est malum secundum se; tamen id quod est malum in se, potest praecipere et praecipiendo facere bonum.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum quaeritur, utrum Deus possit praecipere malum, hoc potest dupliciter intelligi: aut malum *manens malum*, aut ita, quod praecipiendo *faciat bonum*. Primum simpliciter est impossibile; secundum vero aliquo modo est possibile, licet non omnino.

Est enim aliquid malum *in se*, aliquid malum *secundum se*. Malum *in se* potest fieri bene³; malum *secundum se* nullo modo potest fieri bene, immo hoc intelligere quod fiat bene, est intelligere, quod idem sit malum et bonum. Potest ergo dici, quod Deus potest praecipere malum *in se*, et non malum *secundum se*; quia nihil potest praecipere, quin bonum sit, postquam praeceptum est; et illud est malum *in se*, non autem *secundum se*; ideo potest illud praecipere et non aliud.

Et hinc habet ortum, quod dicit Bernardus in libro de Dispensatione et praecepto⁴, quod Deus potest dispensare in praeceptis *secundae* tabulae et non *primae*. Et ratio huius est, quia in praeceptis *secundae* tabulae, quantum est de ratione praecepti, tangitur sive praecipitur ordinatio *ad proximum*, et prohibetur deordinatio ad eundem. Deordinatio autem respectu proximi, nisi sit deordinatio respectu Dei, malum est *in se*; si autem respectu Dei, malum est *secundum se*: sicut co-

gnoscere non suam malum est *in se*, sed cognoscere alienam ex libidine sive non suam malum est *secundum se*. Sed Deus in praeceptis *secundae* tabulae dispensat et dispensare potest, et contra illa potest praecipere, ratione praedicta. Nec ex hoc sequitur, quod praecipiat contraria, quia mandatum speciale absolvit a communi, sicut privilegium speciale⁵.

In praeceptis autem *primae* tabulae non potest Deus dispensare, quia eorum opposita sunt mala *secundum se*; ipsa enim praecepta dicunt ordinationem ad Deum sive in finem de sua ratione, et eorum opposita deordinationem. Et ideo, si contrarium praeciperet, praeciperet contra se; contra se autem non potest facere. Et si illa praeciperet — cum illa sint mala *secundum se*, ita quod nullo modo possunt bene fieri — aut Deus vellet malum, quod est inconveniens; aut impune fieret malum, aut idem esset bonum et malum, quorum utrumque est inconveniens simpliciter.

Et ideo concedendae sunt rationes probantes, quod Deus non potest omne⁶ malum praecipere, ut puta malum manens malum, et hoc est malum *secundum se*. — Tamen ultima ratio de hoc, quod praecipit⁷ malum, non valet, et iam soluta est.

1. Ad illud ergo quod obiicitur de Osea, dicendum, quod illud fuit malum *in se*, scilicet cognoscere non suam, et divino praecepto factum est ei bonum. Sed secundum quod fornicatio dicit actum libidinosum et cognoscere aliquam ex libidine, hoc Dominus nunquam praecepit.

2. Ad illud quod obiicitur de auctoritate Exodi, quod praecepit filiis Israel furtum; dicendum, quod illud similiter praecepit, in quantum fuit malum *in se*, scilicet accipere rem alienam; et hoc potuit facere, quia, cum sit Dominus omnium, dominium potuit transferre. Sed nunquam praecepit, quod ex libidine hoc facerent; illud enim est malum *secundum se*.

Ad illud quod obiicitur de eo quod praecepit Abrahae de Isaac; dicendum, quod illud non erat malum *secundum se*, quia Isaac, quamvis non esset reus mortis sibi infligendae ab homine, tamen ratione peccati originalis reus erat mortis temporalis sibi infligendae a Deo, ad quam habebat necessitatem; et ideo Deus habebat auctoritatem, et ita de iure potuit illam Abrahae ex causa committere. — Tamen aliqui volunt dicere, quod non praecepit occidere, sed offerre. Sed contra hoc est Glossa,

¹ Cod. V verbo *opposita* praefigit *contradictorie*. Immediate ante Vat. cum cod. cc ter *praecepit* pro *praecipit*.

² Symboli Explic. ad Damasum (quod opusculum, etsi inter opera S. Hieronymi habetur, alius auctoris est, scil. Pelagii, ut dicunt): Execramur etiam eorum blasphemiam, qui dicunt, impossibile aliquid homini a Deo praeceptum esse. Cfr. etiam Comment. in Matth. 6, 44. — Nota, quod S. Doctor hoc argumentum reprobatur in fine corp. quaest.

³ Pro *bene*, quod ter in hac propositione occurrit, codd. L O ter *bonum*.

⁴ Cap. 3. n. 6. seq., ubi quoad sensum invenitur. Cfr. supra pag. 845, nota 3.

⁵ Ed. 4 addit *derogat generali*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur *omne*.

⁷ Ed. 1 *praecepit*.

et textus ¹, quia dicitur, quod *portavit ignem et gladium*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod potest super omnem legem datam; dicendum, quod verum est, quod potest, quia potest *imponere*, sed non potest *destruere* iam positam. Quoniam enim ordinationem ad ipsum dicunt aliqua mandata, sicut non potest contra suam iustitiam facere, sic nec contra illa praecipere.

4. Ad illud quod obiicitur, quod de non-ente potest facere ens; dicendum, quod verum est, quod potest facere, sed hoc non potest facere, quod aliquid sit simul ² *ens* et *non-ens*; et quia *non-ens* non habet necessitatem ad hoc, quod sit *non-ens*, ideo potest fieri *ens*. Sed aliqua sunt mala, quae si sunt, de necessitate sunt mala, sicut mentiri et odire Deum. Et ideo non est simile, quia si faceret ista esse bona, faceret, quod idem simul esset bonum et malum.

SCHOLION.

I. Manifestum est, Deum non posse praecipere malum, quatenus manet malum. Quaei tantum potest, utrum Deus rebus prohibitis praecepto suo auferre possit *rationem mali* per quandam dispensationem. — Distinctionem inter malum *in se* et malum *secundum se*, suffragantibus Alexandro Hal. (S. p. I. q. 37. m. 2. 3.) et S. Thoma (hic q. I. a. 4.), S. Bonav. explicat reducendo eam ad duplicem ordinem rerum, scil. in universo et ad finem ultimum (cfr. hic q. praeced.). Deordinatione contra primum ordinem, qui est unius rei ad alteram, est malum *in se*, et prohibitum praeceptis secundae tabulae; sed malum *secundum se* est contra secundum ordinem, in quo est etiam ratio primi ordinis.

II. Distinctio decalogi in praecepta primae et secundae tabulae, ita ut tria prima praecepta primae tabulae attribuantur, septem alia vero secundae, iuxta S. Doctorem (III. Sent. d. 37. a. 2. q. 3.) intelligenda est secundum sensum mysticum, non autem litteralem seu historicum, cum (ut vult Iosephus) in unaquaque tabula scripta essent quinque praecepta.

Quod Deus in praeceptis secundae tabulae possit dispensare, approbatur etiam a S. Thoma in *Commentario* (hic q. I. a. 4.). Hoc tamen intelligendum est cum illa restrictione, quae a Seraphico insinuat hic ad I. 2. Quae restrictio si attenditur, conciliari potest doctrina eius cum verbis S. Thomae in *Summa* (I. II. q. 100. a. 8.), ubi dicitur etiam quoad praecepta secundae tabulae, quod «sunt omnino indispensabilia». Sed haec verba intelligenda sunt cum ulteriore explicatione, quae ibi ad 3. ponitur. Idem fere docet Scotus (III. Sent. d. 37. q. unica), licet opinetur, non omnia praecepta secundae tabulae esse stricte de iure naturali, et per consequens, ea esse dispensabilia. — Facta Osee et Abrahae (de quo vide hic dub. 5.) et spoliatio Aegyptiorum eodem modo explicantur ab Alexandro et S. Thoma, locis cit.

III. Praeter laudatos; B. Albert., I. Sent. d. 46. a. 9; S. p. I. tr. 20. q. 80. a. 3. partic. 1. — Petr. a Tar., hic q. unica, a. 6. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. unica. — Biel, hic q. unica.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de illo verbo Augustini: *Ad eorum damnationem, quos iuste praedestinavit ad poenam*. Videtur enim improprie loqui, quia supra quadragesima distinctione ³ dicitur, quod *praedestinatio* est de bonis salutaribus. — Item, Damascenus ⁴: «Non ad puniendum plasmavit nos Deus»: ergo male dicit. — Iuxta hoc *quaeritur*, cum Deus sit summe iustus, sicut summe misericors: quare magis dicitur proprium Dei *misereri*, quam *condemnare* sive punire.

RESPONDEO: Dicendum, quod Damascenus distinguit voluntatem Dei in *antecedentem* et *consequentem*. Potest igitur praeparatio esse quantum ad *utramque*; et sic est praeparatio bonorum, et hoc modo est praeparatio *simpliciter* et praedestinatio *proprie* dicta. Alio modo praeparatio accipitur *large*, secundum quamcumque voluntatem; et sic est malorum et est praedestinatio *large*. Magister autem et Damascenus supra ⁵ acceperunt *proprie*, sed Augustinus accipit *communiter*; et sic patet contrarii solutio.

Ad illud quod *quaeritur* de opere misericordiae, dicendum, quod magis ⁶ est proprium Dei *misereri*,

Voluntas antecedens et consequens.

Quaestio incidens.

Ad quaestionem incid.

¹ Gen. 22. 6: Ipse vero portabat in manibus ignem et gladium. — Glossa ordinaria, ibid. in v. 3: Indubitanti animo mactare filium volebat.

² In Vat. et cod. cc deest *simul*.

³ In principio.

⁴ Libr. II. de Fide orthod. c. 29. Cfr. supra pag. 728, nota 2, in quo loco et in d. 46. q. I. etiam invenies, quid sit voluntas antecedens et consequens.

⁵ Locis cit. in duabus ultimis notis. — Ad verbum *acceperunt*, pro quo Vat. *accipiunt*, intellige: praeparationem. Paulo post Vat. omittit *contrarii*.

⁶ Pro *magis* Vat. et nonnulli codd. *ideo*, multi alii codd. cum edd. 2. 3 *quamvis*: sed vocula *magis*, quae in cod. II (T in marg.) et in ed. I habetur, magis respondet contextui. — Cfr. de hoc dubio Alex. Hal., S. p. I. q. 40. m. 4. in fine; S. Thom., Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

quia ad opus misericordiae non requiritur nisi Dei benignitas; sed ad hoc, quod severitatem iustitiae faciat, praesupponitur nostra iniquitas: et ideo illud magis appropriatur ipsi Deo quam hoc.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *mala fiunt praeter Dei voluntatem, sed non praeter permissionem*. Videtur enim male loqui, quia cum *permissio* sit signum voluntatis divinae, si fiunt praeter *voluntatem*, ergo etiam praeter *permissionem*¹. Item, quaeritur, quae differentia est inter fieri *praeter* voluntatem et *contra*; et videtur quod nulla, quia Matthaei duodecimo²: *Qui non est mecum, contra me est*.

RESPONDEO: Dicendum, quod fieri *praeter* voluntatem hoc est, quia voluntas Dei nec est in *hoc fieri*, nec in *eius oppositum*; et ita *praeter* voluntatem fit quod non fit secundum voluntatem nec contra et inter haec medium est. Dominus autem in Matthaeo intelligit de praeceptis, quae qui negligit inimicus Dei efficitur. — Quod ergo *obiicitur*, quod *permissio* est signum voluntatis beneplaciti; dicendum, quod non est signum, quod Deus velit illud quod *permittitur*, sed quod velit illud quod ex eo *elicitur*. Et sic patet illud³.

DUB. III.

Item, quaeritur de hoc quod dicit: *Sed non praeter eius permissionem, quae ipse non est*. Secundum hoc videtur, quod *permissio* non sit Deus. *Contra*: Deus est sua actio: ergo Deus est sua permissio, cum permissio sit actio Dei. *Si tu dicas*, hoc esse dictum ratione *connotati*; *tunc obiicitur*, quod voluntas Dei similiter aliquid connotat circa volitum.

RESPONDEO: Dici potest, quod Magister loquitur secundum opinionem illorum, qui dicunt, nomina sex generum non praedicare aliquid *de* Deo vel *in* Deo, sed *a* Deo. Sed haec opinio supra⁴ improbata est. — Et ideo potest dici, quod Magister loquitur de permissione ratione sui connotati, quod importat ratione sui nominis. Et si tu *obiicias* de voluntate, quod connotat; dicendum, quod verum⁵ est ex adiuncto, sed non est ita de principali significatione nominis.

Solutio aliorum quorum improbat.

Solutio auctoris.

¹ In plurimis mss. et ed. 1, ordine inverso, legitur: *si fiunt praeter permissionem, ergo et praeter voluntatem*; vitiose.

² Vers. 30.

³ Cfr. supra q. 2. et 3.

⁴ Dist. 35. dub. 4, ubi haec opinio pluribus verbis explicatur. — Paulo inferius loco *ratione sui connotati* cod. T cum pluribus aliis et ed. 1 *ratione connotati*, et dein post *connotati* cod. Y adiungit *scilicet mali*.

⁵ Cod. V *quod hoc verum*. — Hoc dubium solvitur etiam a S. Thoma, Petro a Tar. et Richardo a Med., hic circa lit.

⁶ Codd. cum ed. 1 incongrue *facere*. Paulo ante pro *rectus* cod. Y *iustus*.

⁷ Vat. sic: *sed ulterius Ioannes Damascenus distinguit voluntatem etiam in antecedentem*. Eadem Vat. paulo ante et

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Neque ideo praecepit omnibus bona pro eo, quod vellet ab omnibus bona, quae praecepit fieri*. Videtur enim falsum dicere, quia *praeceptum* Dei est signum voluntatis Dei, sicut praeceptum nostrum est signum voluntatis nostrae; sed rectus homo nunquam praecipit aliquid alicui, nisi quod vult fieri⁶: ergo multo fortius nec ipse Deus.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus et Magister sequens Augustinum, quando de voluntate beneplaciti loquuntur, semper accipiunt pro voluntate, qua Deus absolute vult aliquid evenire; et de hac non est dubium illud quod dicit. Sed ulterius magistri secundum Damascenum distinguunt voluntatem *antecedentem*⁷ sive quantum in se est, et huius signum est *praeceptum*; et de hac non loquitur Augustinus nec Magister.

Notandum

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *praecepit et in nova et in veteri Lege, quae ab eis quibus praecepit, fieri noluit*. Videtur enim male dicere, quia *praeceptum* est signum divinae voluntatis: ergo si praecipiebat quod nolebat, videtur quod illos decipiebat, quibus praecipiebat. Item, videtur falsum dicere, quod *noluit* immolationem Isaac, quia Abraham volebat⁸: ergo voluntatem suam divinae non conformabat: ergo non merebatur, ut videtur. Item, quare Abraham paravit se ad obediendum, non autem curatus in Evangelio⁹?

RESPONDEO: Dicendum, quod quaedam praecepit¹⁰ Dominus ad *faciendum*, ut praecepta moralia; quaedam ad *probandum*, id est probatum ostendendum, quaedam ad *erudiendum*; et horum duorum exempla tanguntur in littera¹¹. In praecepto igitur Abrahae significatur, non quod Deus velit immolationem, sed quod vult Abraham *velle*; et ideo, cum voluit, se sibi¹² conformavit. In praecepto vero, quod fecit curato, significavit, se velle contemptum laudis; et ideo Abraham laudandus est in voluntate obedientiae, et curatus in hoc, quod non tacuit.

Triplex ratio praecepti

de hoc pro et de hac. — Cfr. supra q. 1, nec non Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁸ Gen. 22, 2. seqq.

⁹ Marc. 1, 40, ubi narratur, leprosum, qui a Domino mundatus fuerat, se sanatum esse praedicasse et diffamasse, neglecto Domini vetito.

¹⁰ Non pauci codd. cum ed. 1 *praecipit*.

¹¹ Cap. 3, scil. exemplum quod praebuit Abraham, et illud quod praebuit ille leprosus mundatus. — Pro *tanguntur* codd. V W *ponuntur*.

¹² Pro *sibi* Vat. *illi*. — De hoc dubio cfr. supra q. 4; Alex. Hal., S. p. I. q. 37. m. 1; B. Albert., S. p. I. tr. 20. q. 80. m. 2. a. 1; S. Thom., Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit., nec non Durand., hic q. 3.

DISTINCTIO XLVIII.

CAP. I.

Quod homo aliquando bona voluntate aliud vult quam Deus, et mala idem quod Deus.

Sciendum quoque est, quod aliquando mala est voluntas hominis idem volentis, quod Deus vult fieri; et aliquando bona est voluntas hominis aliud volentis quam Deus. Ut enim bona sit hominis voluntas, oportet attendere, *quid congruat ei velle et quo fine*. Tantum enim interest inter voluntatem Dei et voluntatem hominis, ut in quibusdam aliud congruat Deo velle, aliud homini. Unde Augustinus in Enchiridionio¹: « Aliquando, inquit, bona voluntate homo vult aliquid, quod Deus non vult bona multo amplius multoque certius voluntate — nam illius mala voluntas esse nunquam potest — tanquam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest, ut hoc velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona, velut si malus filius velit mori patrem, velit etiam hoc Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus, iste vero id vult quod vult et Deus; et tamen bonae Dei voluntati pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam huius idem volentis impietas. Multum enim interest, quid velle homini, quid² Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem, ut approbetur vel improbetur ». Potest enim velle bonum, quod non congruit ei velle, et potest velle bonum, quod congruit, sed non refert ad finem rectum; et ideo non est bona voluntas.

CAP. II.

Quod Dei voluntas per malas hominum voluntates impletur³.

Illud quoque non est praetermittendum, quod aliquando Dei voluntas bona per malam hominis voluntatem impletur, ut in crucifixione Christi factum est, quem Deus bona voluntate mori voluit; Iudaei vero impia voluntate eum crucifixerunt. Et volebant Iudaei mala voluntate quiddam, quod Deus bona voluntate volebat, scilicet ut Christus pateretur et moreretur; sed volebant et aliquid aliud, quod Deus non volebat, scilicet occidere Christum, quod fuit mala actio et peccatum. *Actum* quippe Iudaeorum non voluit Deus,

passionem vero Christi voluit, sicut et in Psalmo⁴ Christus ad Patrem ait: *Tu conprobasti sessionem meam*, « id est, voluisti et approbasti passionem meam »; tibi enim placuit. Voluit itaque tota Trinitas, ut Christus pateretur, nec tamen voluit, ut Iudaei occiderent: quia voluit poenam Christi, sed non voluit culpam Iudaeorum, nec tamen noluit; si enim noluisset, nec fuisset⁵.

Sed ad hoc opponitur sic: si voluit Deus, ut Christus pateretur, voluit utique, ut pateretur a Iudaeis, vel non. Si voluit, ut non pateretur a Iudaeis, cum passus sit, factum est itaque, quod voluit Deus non fieri. Si autem voluit, eum pati a Iudaeis, ergo voluit, eum occidi a Iudaeis: voluit itaque, ut Iudaei occiderent eum. — Ad quod respondentes dicimus, simpliciter concedendum esse, quod Deus voluit, Christum pati et mori, quia eius passio bonum fuit et causa nostrae salutis. Cum autem dicitur: volebat, eum pati vel occidi a Iudaeis; hic distinguendum est. Si enim intelligitur sic: volebat, eum sustinere passionem sive crucifixionem a Iudaeis illatam, verus est sensus; si vero intelligitur sic: volebat, ut Iudaei occiderent eum, falsum est. Non enim volebat Deus actionem Iudaeorum, quae mala erat, sed volebat passionem bonam; et haec voluntas per malas Iudaeorum voluntates impleta est. Unde Augustinus in Enchiridionio⁶: « Deus quasdam voluntates suas utique bonas implet per malorum hominum voluntates malas, sicut per malevolos Iudaeos bona voluntate Patris Christus pro nobis occisus est; quod tantum bonum fuit, ut Apostolus Petrus, quando id fieri nolebat, *satanas* ab ipso qui occisus est, diceretur ». — Ecce manifeste habes, magnum bonum fuisse, quod Christus occisus est; et hoc bonum quia Petrus nolebat, ideo redargutus est.

CAP. III.

Utrum placuerit viris sanctis, quod Christus pateretur et moreretur.

Ex quo solvitur quaestio, qua quaeri solet, utrum viris sanctis placere debuerit, quod Christus pateretur vel occideretur. Debuit enim eis placere intuitu nostrae redemptionis, sed non intuitu ipsius⁷ cruciatus. Voluerunt ergo ac vehementer cupierunt, Christum mori propter liberationem hominis et impletionem

¹ Cap. 101. n. 26. — Vat. cum pluribus edd. omittit *inquit*.

² Vat. cum paucis edd. addit *velle*.

³ In cod. E et ed. I hic incipit d. XLVIII.

⁴ Psalm. 138, 2, et August., Enarrat. in hunc Psalm. n. 4.

S. Bonav. — Tom. I.

— Etiam ea quae praecedunt secundum sensum collecta sunt ex August., Enchirid. c. 101. n. 26.

⁵ Cod. D *nec fecisset*, AB *non fuisset*.

⁶ Cap. 101. n. 26. — In fine respicitur Matth. 16, 23.

⁷ Codd. *eius*.

divinae voluntatis; sed non voluerunt delectatione¹ ipsius afflictionis. De eodem ergo laetabantur et tristabantur, sed ob aliud gaudebant et propter aliud dolebant. Volebant igitur, Christum mori pro hominis redemptione, et tamen de morte ipsius diversis de causis corda eorum varie movebantur.

CAP. IV.

Utrum passiones Sanctorum debeamus velle.

Si vero quaeritur, utrum eodem modo sentiendum sit de passionibus et martyriis Sanctorum; dicimus, aliquam esse differentiam inter passionem capitis et membrorum. Christi namque passio causa est nostrae salutis, quod non est passio alicuius Sancti. Nullius enim passione redempti sumus nisi Christi. Profuerunt quidem non modo eis qui passi sunt, verum etiam aliis fidelibus ipsorum passiones; verumtamen nostra redemptio non sunt: hoc enim illius sola passio potuit, qui Deus est et homo. Illius ergo passionem credentium pia mentes voluerunt et optaverunt fieri, sicut futuram² credebant; passiones vero Sanctorum possumus velle et nolle, et utrumque bona voluntate,

si rectos nobis proponamus fines. Cui enim placuit Pauli passio eo fine, quia praemium eius per hoc auctum et paratum cernebat, bonam videtur habuisse voluntatem, quae voluntati eius congruebat, qua *cupiebat dissolvi et esse cum Christo*³. Qui autem voluit, eum declinare passionem et effugere manus iniquorum, compassione pietatis, et ille habuit bonam voluntatem. Unde Augustinus in Enchiridio⁴: «Bonae apparebant voluntates piorum fidelium, qui nolebant, Apostolum Paulum Ierusalem pergere, ne ibi pateretur mala, quae Agabus propheta praedixerat. Et tamen hoc illum Deus pati volebat pro annuntianda fide Christi, exercens martyrem Christi; neque ipse bonam voluntatem suam implevit per Christianorum voluntates bonas, sed per Iudaeorum malas; et ad eum potius pertinebant qui nolebant quod volebat, quam illi per quos volentes factum est quod volebat, quia id ipsum mala voluntate fecerunt, quod Deus bona voluntate voluit⁵». Ita et in passione Christi factum est. Quod enim Deus voluit, hoc idem Iudas, Iudaeus et diabolus, sed illi mala voluntate, Deus vero bona voluntate, scilicet ut Christus moreretur. Verumtamen illi actum voluerunt, quem Deus non voluit.

Explicit liber primus⁶; incipit secundus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XLVIII.

De conformitate voluntatis nostrae ad voluntatem divinam.

Sciendum quoque est, quod aliquando mala est voluntas hominis etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est tertia pars, in qua agit Magister de conformatione voluntatis nostrae ad voluntatem divinam. Et dividitur haec pars in quatuor partes.

In *prima* Magister ostendit, quod ad conformitatem voluntatis nostrae et divinae non sufficit conformitas in volito. In *secunda* ostendit, quod non sufficit conformitas in operatione sive in opere operato, ibi: *Illud quoque non est praetermittendum*. In

tertia Magister solvit ex hoc quandam quaestionem a latere, utrum scilicet Sancti debeant passionem Christi velle, ibi: *Ex quo solvitur quaestio, qua quaeri solet*. In *quarta* vero et ultima Magister movet quaestionem iuxta hanc et determinat, ibi: *Si vero quaeritur, utrum eodem modo sentiendum sit*; ubi ostendit, quod dissimiliter iudicandum est de passionibus Sanctorum et ipsius Christi.

¹ Cod. D *dolorem*, C *dilectione*, E *dilectionem*.

² Ita codd.; Vat. cum aliis edd. *futurum*.

³ Phil. 1, 23. — Immediate ante Vat. et ed. 4 *quia pro qua*.

⁴ Loc. cit. — Respicitur illud factum, quod narratur Act. 21, 40. seqq.

⁵ Ita codd. et edd., excepta Vat., quae cum originali sic

habet: quia id ipsum quidem, sed ipse per eos bona, illi autem mala voluntate fecerunt. — Immediate post Vat. et edd. 4, 8, 9 omittendo *Iudas* habent *Iudaei*, aliae omittunt *Iudaeus*.

⁶ Ita cod. B; codd. A C E: Hic finitur primus liber de mysterio Trinitatis; incipit liber secundus de rerum creatione et formatione corporalium et aliis pluribus (deest in A) eis pertinentibus. In cod. D et in edd. haec rubrica paulo aliter exhibetur.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam praesentis distinctionis quaeritur de conformitate voluntatis nostrae ad voluntatem Dei. Et circa hoc duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de ipsa conformitate quantum ad quidditatem.

Secundo quaeritur de ipsa quantum ad intentionem¹.

Circa primum articulum duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum possibile sit voluntatem nostram conformari voluntati divinae.

Secundo, utrum conformitas voluntatis nostrae ad divinam faciat voluntatem nostram iustam.

ARTICULUS I.

De conformitate voluntatis nostrae quoad quidditatem.

QUAESTIO I.

Utrum possibile sit, voluntatem nostram divinae voluntati conformari.

Quod autem non sit possibile, nostram voluntatem conformari divinae, ostenditur sic.

1. Isaiae quinquagesimo quinto²: *Sicut exaltantur caeli a terra, ita exaltatae sunt viae meae a viis vestris, et cogitationes meae a cogitationibus vestris*. Sed sicut est in viis et cogitationibus, sic et in voluntatibus: ergo si caelum et terra non habent conformitatem, immo difformitatem, videtur similiter, quod nec voluntas nostra et voluntas divina. Si dicas, quod auctoritas intelligitur et loquitur de malis; contra: super illud Psalmi³: *Exultate iusti*, Glossa: « Quantum distat Deus ab homine, tantum distat voluntas Dei a voluntate hominis »: ergo etc.

2. Item, infinite distantium nulla est conformitas⁴; sed Deus et homo distant in infinitum, cum unum sit finitum et aliud infinitum: ergo nulla est conformitas voluntatum.

3. Item, si voluntas nostra conformatur divinae, aut ergo *se ipsa*, aut in *tertio*. Si in *tertio*: ergo divina voluntas et humana conveniunt in aliquo com-

muni; et si hoc, ergo habent aliquid simplicius se⁵; quod est inconueniens, maxime in divina voluntate. Restat ergo, quodsi est conformis, quod *se ipsa* conformetur: ergo voluntas est ipsa conformitas. Sed conformitas non potest esse difformis: ergo voluntas nostra non potest discordare a divina, quod est manifeste falsum.

4. Item, si voluntas nostra est conformis divinae, aut hoc convenit *essentialiter*, aut *per participationem*. Si *essentialiter*, redit idem quod prius⁶; si *per participationem*, quaero de illo, per cuius participationem voluntas est conformis, utrum sit conforme. Si *non*, non potest conformare; si *sic*; tunc aut *essentialiter*, aut *participative*: ergo vel erit *abire in infinitum*, vel stare in aliquo *creato*, quod sit conforme Deo per *essentiam*, vel voluntas conformatur Deo per *increatum*. Sed non est *abire in infinitum*, nec est ponere, quod *Deus* sit conformitas voluntatis humanae ad Deum: ergo aliquod *creatum essentialiter* est conforme. Sed quod *essen-*

¹ Id est obligationem.

² Vers. 9. — Paulo inferius pro *difformitatem* Vat. cum pluribus mss. incongrue *deformitatem*; ed. 1 omittit immo *difformitatem*.

³ Psalm. 32, 1. — Glossa cit. sumta est ex August. Enarrat. in dictum Psalm. n. 2.

⁴ Ratio est, quia conformitas est secundum aliquam convenientiam et approximationem. Cfr. Aristot., VII. Phys. text. 24. seqq. (c. 4.). Quoad propositum, minorem respiciendum est illud Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 52. et 64. (c. 6. et 7.): Finiti ad infinitum nulla est proportio (ratio).

⁵ Nempe illud commune, in quo conveniunt. Cfr. Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.), ubi universale (commune) particularibus simplicius esse docetur. — Paulo post pro *difformis* Vat. cum cod. cc *difformitas*.

⁶ Scilicet, quod nostra voluntas non possit discordare a voluntate divina; quod manifeste falsum est, ut in arg. praeced. dicebatur. — Paulo inferius post *utrum sit conforme* Vat. addit *vel non*. Dein pro *aut participative* cod. T cum pluribus aliis codd. *aut participatione*. In ultima argumenti propositione Vat. et cod. cc post secundum *convenit* repetunt *cum illo*.

tialiter est conforme alicui, essentialiter convenit cum illo, et quod essentialiter convenit, est eiusdem essentiae: ergo etc.

CONTRA: 1. Primae ad Corinthios sexto¹: *Qui adhaeret Deo unus spiritus est*; sed non est unus spiritus per unitatem naturae: ergo est unus per conformitatem voluntatis.

2. Item, Matthaei duodecimo²: *Omnis qui facit voluntatem Patris mei, qui est in caelis, ille meus frater et soror* etc.; sed non est verum, quod sit frater per propinquitatem sanguinis: ergo est frater per conformitatem voluntatis et dilectionis.

3. Item, quascumque voluntates contingit velle *idem* et velle *opposita*, contingit *conformari* et *difformari* sive contrariari; sed voluntas divina et humana sunt huiusmodi: hoc patet³, ergo etc.

4. Item, quascumque voluntates contingit ad invicem ordinari per perfectam praesidentiam et obedientiam, contingit ad invicem conformari; sed voluntatem humanam contingit divinae per omnia subiaccere et obedire⁴: ergo etc.

CONCLUSIO.

Voluntas humana potest conformari voluntati divinae per similem habitudinem ad actum, ad obiectum et ad finem.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid conformari alicui* contingit dupliciter: aut quantum ad *similitudinem*, aut quantum ad *habitudinem*.

Quantum ad *similitudinem* contingit tripliciter: aut quando aliqua duo participant *tertium*, in quo assimilantur, ut cygnus et nix in⁵ albedine; aut cum aliqua duo sic se habent, quod unum est *similitudo alterius*, ut species coloris sive idolum assimilatur colori sive conformatur; aut quando aliquid *participat* similitudinem, ut speculum vel oculus assimilatur vel conformatur corpori obiecto.

Primo modo non est possibile, aliquam creaturam Deo conformari. Secundo modo aliqua creatura

Deo conformatur, ut puta gratia, quae dicitur similitudo Dei, vel gloria, quae est deiformitas. Tertio modo assimilatur et conformatur anima, quae habet gratiam et gloriam. De hac conformitate nihil ad praesens.

Alio modo contingit conformari aliquid alicui secundum *consimilem habitudinem* sive comparationem, quae potest dici *proportio*, cum est rerum eiusdem generis, et *proportionalitas*, cum est rerum diversorum generum sive non communicantium, ut fiat vis in verbo⁶. Large tamen loquendo utraque potest dici *proportio*; et haec nihil ponit commune, quia est per comparisonem *duorum ad duo*, et potest esse et est inter summe distantia.

Et secundum hanc potest voluntas nostra conformari divinae, videlicet per similem habitudinem *ad actum*, ut, sicut Deus quod vult vult liberaliter et caritative, ita et homo; et per similem⁷ comparisonem *ad obiectum*, ut quod vult Deus, velit homo; et *eodem fine*, quo vult Deus, velit homo. Hoc totum possibile est esse, et totum possibile est non esse; et ideo possibile est, voluntatem nostram divinae conformari et difformari. — Et concedendae sunt rationes ad hoc.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur, quod distat Deus ab homine, et humana voluntas a divina in infinitum; iam patet responsio: quia hoc non impedit conformitatem *comparationis*, licet impediat conformitatem *aequalitatis* et *univocationis*.

3. Ad illud quod obiicitur, utrum se ipsa vel in tertio conformetur; dicendum, quod non se ipsa⁸, nisi loquamur de conformitate *longinqua*, quae attenditur in *imagine*. Si autem loquamur de conformitate *propinqua*, quae consistit in *similitudine*, sic non se ipsa conformatur, sed mediante gratia, quae non est tanquam tertium ab utroque participatum, sed est sicut *similitudo unius* et *proprietas alterius*. Unde gratia est similitudo essentialiter; non tamen oportet, quod essentialiter conveniant⁹ in tertio, quia similitudo se ipsa convenit cum eo cuius est similitudo; et sic patent ambo obiecta.

¹ Vers. 17. Vulgata: Qui autem adhaeret Domino unus spiritus est.

² Vers. 50. Vulgata: Quicumque enim fecerit voluntatem... caelis, ipse meus frater etc.

³ Cfr. August., Enarrat. 2. in Psalm. 31. n. 26.

⁴ Cfr. August., Enarrat. in Psalm. 44, 7. sub n. 17, et VIII. de Gen. ad lit. c. 23. n. 44.

⁵ Cum Vat. retinuimus *in*, etsi haec particula in plurimis codd. desideratur. Cod. X, qui etiam omittit *in*, pro *albedine* exhibet *albedinem*, referens hanc vocem ad verbum *participat*, quam lectionem sequitur Marra in suo Commentario anecdoto. Exemplum in secundo disiunctionis membro allatum: *ut species coloris sive idolum assimilatur colori sive conformatur*, in codd. diversimode mutilatum exhibetur. Plures codd. sic referunt: *ut species coloris sive conformatur*; cod. Y, in super omissis vocibus *sive conformatur*, legit sic: *ut species coloris*; cod. R: *ut species coloris sibi conformatur*; cod. F elarius: *ut species coloris ipsi colori conformatur*; ed. 4 et Vat. denique: *ut species coloris sive idolum assimilatur sive confor-*

matur Iovi. Nostra lectio nititur auctoritate codd. H K M T V et edd. 2, 3. Quid sit idolum vide supra pag. 663, nota 5. In tertio disiunctionis membro post *similitudinem* cod. F H P Q adiciunt *alterius*.

⁶ Boeth., II. de Arithmetica, c. 40: *Proportionalitas* est duarum vel plurium proportionum similis habitudo, etiamsi non eisdem quantitibus et differentiis constitutae sint. *Differentia* vero est inter numeros quantitas. *Proportio* est duorum terminorum ad se invicem quaedam habitudo et quasi quodammodo continentia. — Pro *proportionalitas* Vat. cum paucis codd. *proportionabilitas*. Paulo inferius eadem Vat. cum cod. cc omittit *et est*.

⁷ Plures codd. ut H M P Q cum ed. 4 *consimilem*, quam vocem codd. P Q etiam paulo superius ante *habitudinem* adhibent pro *similem*.

⁸ Vat. cum cod. cc hic et paulo ante *in se ipsa*.

⁹ Plures codd. cum Vat. et ed. 4 *conveniat*; perperam. Paulo superius pro *sed est sicut* plures codd. cum edd. 2, 3 *sed etiam sicut*.

Conformat
sec. habit
dinem d
plex.

Conclusio 2

Solutio op
positorum.

Notandum.

Similiter si loquamur de conformitate quantum ad *habitudinem*, dicemus, quod voluntas non se ipsa conformatur, sed per *comparationem ad alterum*, quod tamen neque est de essentia divinae voluntatis, nec humanae, nec tanquam tertium participatum ab utroque. Et sic patet illud.

4. Ad illud quod ultimo quaeritur, utrum conformetur per essentiam, aut per participationem; dicendum, quod nec sic nec sic, sed conformatur per proportionem sive per consimilem habitudinem. Et sic patet illud.

SCHOLION.

1. Supra (d. 31. p. II. a. 2. q. 2.) triplex distinguitur conformitas: in *natura*, in *voluntate*, in *operatione* sive in actibus voluntatis. Quaestio est de conformitate in *actibus liberis* sive in volendo et nolendo, et quidem non secundum entitatem *naturalem*, sed *moralem*. — Attendendum est ad multiplices distinctiones in corpore positas. Duo membra primae et principalis divisionis (conformitas secundum *similitudinem* et *habitudinem*) non indigent explicatione. Tria membra primae subdivisionis fundantur in triplici similitudine, quae esse potest vel in una forma eiusdem speciei (v. g. in albedine), vel in *imitatione* et repraesentatione (ut in statua), vel in ratione *exemplaritatis*. Hoc tertium membrum differt a secundo, quia in secundo *ipsa* statua conformis est originali, sed in tertio membro iuxta exempla adhibita nec oculus nec speculum *est* aliquid conforme, sed potius *continet* per participationem exemplar. — Secunda subdivisio coincidit cum communi distinctione analogiae in analogiam *attributionis* (proportionis) et *proportionalitatis*.

De analogia *attributionis* vide supra d. 43. q. 3, ubi *sanum* tripliciter distinguitur; de analogia *proportionalitatis* agitur supra d. 4. a. 3. q. 4. ad 4. et in Scholio, et d. 7. q. 4, in Scholio. — Docet autem S. Bonav., conformitatem voluntatis attendi tantum secundum *habitudinem* et per *comparationem* ad alterum. Tamen quatenus voluntas informatur *gratia*, est etiam conformitas secundum *similitudinem*, ut docetur in solut. ad 3. — Conformitas habitudinis secundum *actum* et secundum *finem* vulgo vocatur conformitas in *modo volendi*; conformitas autem secundum *obiectum* dicitur conformitas in *volito*.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 41. m. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. II. q. 19. a. 9. 10. — B. Albert., hic a. 1; de hac et seqq. qq. S. p. I. tr. 20. q. 80. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 4. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 1. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 1. — Biel, de hac et seqq. qq. hic q. unica.

QUAESTIO II.

Utrum conformitas voluntatis nostrae ad divinam faciat eam iustam.

Secundo quaeritur, utrum conformitas voluntatis nostrae ad divinam faciat eam iustam. Et quod sic, videtur:

1. Quia super illud Psalmi¹: *Rectos decet collaudatio*, Glossa: « Recti sunt qui dirigunt eorum secundum voluntatem Dei, quae recta est ».

2. Item, secundae ad Corinthios sexto²: *Quae participatio iustitiae cum iniquitate? aut quae societas lucis ad tenebras?* quasi dicat: nulla. Si ergo divina voluntas iustitia est et lux, si humana voluntas sit iniqua, non potest esse conformis: ergo si est conformis, necesse est esse iustam.

3. Item, *conformari* regulae iustitiae nihil aliud est quam *iustificari*; sed voluntas divina est re-

gula iustitiae, quia non potest obliquari ad aliquod iniquum: ergo conformari voluntati divinae est iustificari³.

4. Item, *intellectus* noster non potest conformari divino, quin efficiatur verus: ergo nec *affectus* noster potest conformari divino, quin efficiatur iustus; sicut enim veritas est rectitudo intellectus, sic iustitia est rectitudo affectus⁴.

CONTRA: 1. Magister⁵ dicit, et est verbum Augustini, quod « voluntas Dei bona per hominum malas voluntates impletur »; sed unus effectus non procedit ab una causa per aliam, nisi illae causae ad invicem conformentur: ergo contingit malam voluntatem divinae conformari.

¹ Psalm. 32, 1. — Glossa, quae mox affertur, deprompta est ex August., Enarrat. 2. in dictum Psalm. n. 2.

² Vers. 14. Vulgata: Quae enim participatio... societas luci ad tenebras? — Paulo post pro *si humana* Vat. et humana.

³ Cfr. de hoc argumento August., Enarrat. in Psalm. 93, 45. sub n. 18. seq.

⁴ Cfr. Anselm., Dialog. de veritate, c. 42, ubi iustitia definitur « rectitudo voluntatis propter se servata »; et Dialog. de

lib. arb. c. 8, ubi S. Doctor ait: « nulla autem est iusta voluntas, nisi quae vult quod Deus vult eam velle »; nec non lib. de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 4. c. 6, ubi sic legitur: Sed quoniam iustitiam, qua iustus est aliquis, constat esse rectitudinem voluntatis, quam dixi; quae rectitudo tunc tantum est in aliquo, cum ipse vult quod Deus vult eum velle.

⁵ Hic c. 2, ubi et verbum Augustini, mox citatum, invenies integrum.

2. Item, conformitas voluntatum consistit in volendo et nolendo idem; sed impius potest velle et nolle quod Deus vult et non vult, ut ponit exemplum Augustinus¹ de pravo filio, qui vult patrem mori, quod et Deus vult: ergo conformitas non facit voluntatem iustam.

3. Item, quamvis voluntas Dei sit beata, tamen voluntas illi conformis non propter hoc est beata: ergo pari ratione, quamvis sit iusta, non propter hoc voluntas conformis est iusta.

4. Item, si conformitas facit voluntatem iustam, cum² velit hominem, qui patitur iniuriam, vindicare, si ille qui patitur iniuriam, vult se vindicare, iuste vult: ergo iustum est exigere vindictam. Si tu dicas, quod Deus vult hominem vindicare, sed non vult, quod homo vindicet se; hoc non solvit, quia saltem tunc liceret homini appetere, quod Deus ipsum vindicaret.

CONCLUSIO.

Conformitas voluntatis nostrae ad divinam et secundum actum et secundum volitum facit eam iustam; non autem sola conformitas in volito.

RESPONDEO: Dicendum, quod conformitas voluntatis nostrae ad divinam attenditur secundum proportionem, sicut dictum est³. Duplex est autem proportio voluntatis, scilicet ad actum et ad volitum. Similis proportio ad actum consistit in hoc,

Duplex proportio voluntatis.

quod, sicut Deus quod vult vult ex caritate et liberaliter sive iuste et recto fine, sic et homo velit. Similis proportio ad obiectum⁴ est, ut quod vult Deus, etiam homo velit.

Potest igitur conformitas attendi secundum hanc duplicem similitudinem⁵ et comparisonem; et sic est sufficiens et facit voluntatem iustam. Potest iterum attendi solum secundum alteram, ut puta secundum volitum; et sic est deficiens, cum careat simili habitudine, et hoc non sufficit ad iustitiam.

De prima conformitate procedunt primae rationes, de secunda secundae.

3. Ad illud tamen quod tertio obiicitur, quod conformitas non facit beatam animam, ergo nec iustam; dicendum, quod beatitudo dicit iustitiam consummatam. Unde plus requiritur ad hoc, ut voluntas fiat beata, quam ut fiat iusta; et ideo non sequitur, quodsi non facit beatam, quod non faciat iustam. Tamen, sicut conformitas sufficiens, quae est in volito et ratione volendi, facit voluntatem iustam, sic conformitas superexcellens facit eam beatam. Illa autem est superexcellens, quando in omnibus divinae conformatur et ex nulla parte est difformis, nec in aliquo, saltem in modico⁶.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, iam patet responsio; quia appetens vindictam non conformatur se Deo in modo sive in ratione volendi. Deus enim tanquam iustus iudex vult hoc zelo iustitiae; qui autem appetit ultionem sui sive suae iniuriae ut plurimum vult libidine vindictae. Si autem aliquis appetat solum zelo iustitiae, sicut Deus, et ex caritate, tunc dicerem, eum habere voluntatem iustam.

SCHOLION.

I. Pro maiori elucidatione servire possunt verba Alexandri Hal. (S. p. I. q. 41. m. 2.): « Conformatio potest attendi secundum quatuor genera causarum, scil. in volendo quod Deus vult, in volendo ut vult, in volendo quod scimus ipsum velle, in volendo ad quid vult. Prima est conformitas materialis, secunda formalis, tertia est in ratione causae efficientis, quarta in ratione finis. Dicendum ergo, quod si ista quatuor concurrunt, est conformitas perfecta sive conformatio. Sufficiens autem conformitas attenditur in duobus, ut scil. velit homo sicut vult

Deus, et propter quid vult. Imperfecta vero conformatio, cum homo vult quod vult [Deus], vel quod scit Deum velle ». — Eandem distinctionem secundum quatuor genera causarum adhibet S. Thom., hic q. 1. a. 2.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 41. m. 2. — Scot., in utroque Scripto, hic q. unica. — S. Thom., S. I. II. q. 19. a. 9. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. quaestiunc. 3. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Ægid. R., hic 1. princ. q. 2.

¹ Enchirid. c. 101. n. 26. Vide hic lit. Magistri, c. 1. — De propos. maiori cfr. Aristot., IX. Ethic. c. 6, ubi de concordia amicorum agitur; nec non Cicero, de Amicitia, c. 6, de quo vide infra a. 2. q. 2. arg. 3.

² Supple cum cod. T (a secunda manu) Deus.

³ Quaest. praeced.

⁴ Pro obiectum Vat. volitum; cod. R voci obiectum adiungit et volitum.

⁵ Plures codd. ut HKVX (MT in marg.) et ed. 1 habitudinem.

⁶ Cfr. August., de Beata Vita, n. 17-36, et XIII. de Trin. c. 5-9.

ARTICULUS II.

De conformitate voluntatis nostrae quantum ad obligationem.

Consequenter quantum ad secundum articulum quaeritur de tentione ad conformitatem voluntatis divinae. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum teneamur conformare

voluntatem nostram voluntati divinae in *ratione volendi*, ut velimus ex caritate quod volumus.

Secundo, utrum teneamur conformare in *volito*.

QUAESTIO I.

Utrum teneamur voluntatem nostram voluntati divinae conformare in ratione volendi.

Quod autem teneamur in *ratione volendi*, videtur:

1. Quia tenemur, quod facimus facere iuste. ndamenta. Unde Deuteronomii decimo sexto¹: *Iuste quod iustum est exsequeris*; sed non fit iuste, nisi quod homo facit secundum conformitatem voluntatis quantum ad rationem volendi, ut velit ex caritate: ergo etc.

2. Item, tenemur diligere Deum ex toto corde, quia hoc praecipitur Deuteronomii sexto², et Dominus idem iterat Matthaei vigesimo secundo; sed hoc non potest fieri nisi ex caritate: ergo tenemur ad conformitatem in ratione sive in forma volendi.

3. Item, tenemur Deo veraciter obedire; sed veraciter non obedit Deo, nisi qui facit ea voluntate, quam acceptat Deus. Haec autem est voluntas informata caritate: ergo etc.

4. Item, « propter quod unumquodque, et illud magis³ »; sed propter conformitatem voluntatis in ratione volendi obligamur ad conformitatem voluntatis in *volito*, quia *finis praecepti est caritas*, ut dicit Apostolus primae ad Timotheum primo⁴: ergo multo fortius obligamur ad conformitatem in *ratione volendi*, ut quod volumus velimus ex caritate.

Ad oppositum. CONTRA: 1. Deus vult et praecepit parentes honorari⁵; esto quod opportunitas se offerat, et aliquis honoret patrem ex naturali pietate, non ex caritate, constat quod non peccat; et non conformat voluntatem suam nisi in *volito*: ergo non tenetur ad *rationem volendi*.

2. Item, si tenemur conformare voluntatem nostram divinae in *ratione volendi*, sicut in *volito*, ergo quotiescumque volumus aliquid non ex caritate, deficit illud ad quod tenemur: ergo peccamus in omni⁶ actu: nullus ergo actus est indifferens.

3. Item, si tenemur conformare in *ratione volendi*, cum ergo vir peccator habeat voluntatem a Deo continue in hoc deficientem, quia non habet caritatem: ergo continue in omni instanti peccat.

4. Item, nullus potest conformare voluntatem suam divinae in *ratione volendi*, nisi habeat caritatem; sed non est in nostra potestate habere caritatem⁷: ergo homo tenetur ad impossibile. Si dicas, quod potest facere, quo facto habebit caritatem, quia potest se disponere ad caritatem; *obiicitur* de obstinato, et de eo qui actualiter est in peccato: dum peccat et est in actu illo, non potest se conformare: ergo non tenetur. Quodsi non tenetur, et alii tenentur, reportat commodum de malitia; quodsi hoc non est conveniens, nulli ergo tenentur.

CONCLUSIO.

Voluntas nostra tenetur conformari voluntati divinae in ratione volendi et quidem, quatenus est praeceptum negativum, semper et pro semper, quatenus vero est affirmativum, non pro semper, sed pro loco et tempore.

RESPONDEO: Dicendum, quod tenemur conformare voluntatem nostram voluntati divinae in *ratione* Conclusio 1.

¹ Vers. 20, ubi Vulgata *persequeris* pro *exsequeris*.

² Vers. 5: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua. Alter locus, qui ex Matthaeo allegatur, est ibid. 22, 37.

³ Aristot., I. Poster. c. 2.

⁴ Vers. 5.

⁵ Deut. 5, 16. — Mox pro *et aliquis* Vat. cum cod. cc *quod aliquis*.

⁶ Vat. post *in omni* non incongrue interiicit *tali*; cod. O post *actu* adiicit *vel meremur*.

⁷ Nam ipsa caritas non est ex nobis, sed ex Deo per Spiritum sanctum, qui diffundit ipsam in cordibus nostris (Rom. 5, 5.). Cfr. August., de Gratia et lib. arb. c. 18. n. 37. seq. — Paulo inferius post *potest facere* Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 adiungit *quod in se est*.

volendi, ut si velimus aliquid, velimus ex caritate¹; et hoc patet, quia tenemur eum diligere ex caritate.

Attendendum autem, quod haec est obligatio per modum *praecepti affirmativi*. Differt enim obligatio *praecepti affirmativi* et *negativi*; nam *negativum*² obligat semper et ad semper; *affirmativum* autem tantum obligat *semper*, sed non *ad semper*, sed pro loco et tempore; et sicut non obligat *ad semper*, ita nec *ad omnem actum* voluntatis, nec *ad omne praeceptum*, sed tunc solum, quando tenemur exire in actum caritatis.

Unde notandum, quod sic tenemur ad hoc, quod *nunquam* ad contrarium: sicut velle, quod Deus vult, ex libidine³. Ad hoc etiam tenemur pro *loco* et *tempore*, si habemus caritatem; si autem non habemus, non ad hoc tenemur, sed ad aequivalens, quia tenemur facere quod in nobis est, ut habeamus; et ad hoc similiter⁴ pro loco et tempore obligamur. Ex his patet responsio ad obiecta.

1. 2. 3. Quod enim obiicitur, quod aliquis sine peccato honorat parentes etiam ex naturali pietate; dicendum, quod verum est; et ex hoc sequitur, quod non in *omni actu* tenetur conformare⁵, non

tamen sequitur, quod non teneatur. Et per hoc patet sequens, quod obiicit de *generalitate actuum*. Patet etiam aliud quod obiicit de *generalitate temporis*.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod non est in potestate nostra habere caritatem; dicendum, quod in potestate⁶ habentium caritatem est, et in potestate non habentium, non propinqua, sed *dispositiva*. Potest enim quilibet facere, quo facto habeat caritatem; et ideo, si non faciat, imputatur sibi, nec excusatur per impossibilitatem, quia non est impossibilitas, ubi succurrit aliunde potestas, et non deficit, nisi propter nostram negligentiam⁷.

Ad illud quod obiicitur de *obstinato*, dicendum, quod nullus est adeo obstinatus, qui non possit facere quod in se est, et qui non possit redire ad cor⁸; et ideo tenetur sicut et alii, licet non pro quolibet instanti, sed pro *loco et tempore*.

Si autem tu *quaeras*, quid sit *locus et tempus*; melius docet unctio⁹ quam ars; tamen, quando Dominus visitat eum interiori allocutione vel exteriori praedicatione vel aliquo tali, in quo est opportunitas redeundi ad cor, si tunc negligat, incidit in contemptum et omissionis peccatum.

SCHOLION.

I. Quod omnes teneatur *semper et pro semper* se divinae voluntati conformare, loquendo de conformitate in *habitu*, omnino constat. Quaestio autem haec est de conformatione in *actu*. — Quod praeceptum *negativum* obligat semper et ad semper (pro semper), cum Alexandro Hal. (S. p. I. q. 41. m. 3.) communissime docetur. Sed restat quaestio quoad praeceptum *affirmativum*; in qua quaestione implicatur celebris controversia, quae et quoties sit obligatio ad actum caritatis eliciendum.

Iansenistae et nonnulli rigidioris ethices patroni inter catholicos nimis urgebant dictam obligationem. De hoc cfr. S. Bonav., III. Sent. d. 27. a. 2. q. 5. 6.

II. S. Thom., hic q. 1. a. 2. 3; S. I. II. q. 19. a. 10. — B. Albert., hic a. 2. 6. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2, q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2.

¹ Pro *ut si velimus aliquid, velimus ex caritate* plures codd. cum ed. 1 et Vat. *ut scilicet velimus ex caritate*, quam lectionem correximus ex codd. R T Z aa, suffragantibus aliqua ex parte etiam codd. AS, qui etiam pro *scilicet*, quod in Vat. legitur, exhibent *si*, etsi deinde post primum *velimus* omittunt *aliquid, velimus*.

² Vat. *negativi*, scil. obligatio, et deinde, eadem constructionis ratione ducta, *affirmativi* pro *affirmativum*.

³ Sensus est: ad hoc, scil. ut, si velimus aliquid, velimus ex caritate, tenemur ita, ut nunquam nobis liceat aliquid velle contrario voluntatis actu, id est male sive libidinose. — Pro *ex libidine* Vat. *ex liberalitate*, cod. V et ed. 1 *ex caritate*. Cod. K verbis *ex libidine* praemittit *non*, cod. Z *non velle*. Paulo ante pro *sicut velle* cod. O *scilicet velle*.

⁴ Pro *similiter* ed. 1 *simpliciter*.

⁵ Intellige: voluntatem suam divinae in ratione volendi.

⁶ Sola Vat. hic adiicit *propinqua*, et paulo inferius post *quolibet facere* adiungit *aliquid*.

⁷ Cfr. supra pag. 720, nota 5. Cfr. etiam Anselm., de Casu diaboli, c. 3. seqq., Dialog. de lib. arb. c. 3. seqq., et de Concord. praesc. Dei cum lib. arb. q. 3.

⁸ Respicitur illud Isai. 46, 8: Redite praevaricatores ad cor. — Paulo ante pro *qui non possit facere* Vat. *quod non potest facere*.

⁹ Epist. I. Ioan. 2, 20: Sed vos unctionem habetis a Sancto et nostis omnia. Et ibid. v. 27: Et vos unctionem, quam accepistis ab eo, maneat in vobis. Et non necesse habetis, ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est, et non est mendacium. Et sicut docuit vos, manete in eo.

QUAESTIO II.

Utrum teneamur voluntatem nostram voluntati divinae conformare in volito.

Secundo quaeritur, utrum teneamur conformare voluntatem nostram voluntati divinae in *volito*. Et quod sic, videtur.

1. Matthaei duodecimo: ¹ *Qui non est merum, contra me est*: ergo si non consonat Deo in volito, est contra Deum: ergo si tenemur Deo non esse contrarii, tenemur velle quod Deus vult.

2. Item, super illud Psalmi ²: *Non adhaesit mihi cor pravam*, Glossa: « Pravam cor atque distortum habet qui non vult hoc quod Deus vult »: sed tenemur vitare cordis pravitatem: ergo tenemur velle quod Deus vult.

3. Item, Tullius ³ definiens amicitiam dicit, quod amicitia est idem velle et idem nolle in rebus honestis; sed tenemur Deo servare amicitiam: ergo et idem velle in honestis. Sed Deus non vult nisi iustum et honestum: ergo debemus nostram voluntatem suae conformare in omnibus.

4. Item, omnis *intellectus*, qui discordat a prima veritate sive cognitione ⁴, est falsus: ergo omnis *affectus* est iniquus, qui non concordat cum divina voluntate in volito: ergo etc.

5. Item, tenemur velle quod Deus praecipit, aut ergo quia *praecipit*, aut quia *vult*. Non quia *praecipit*, quia illi qui fuerunt mundati, quibus datum est praeceptum a Domino de tacendo ⁵, non peccaverunt in revelando, quia divina inspiratione cognoverunt, Deum non velle illud quod praecipiebat: ergo tenemur ad praeceptum, quia tenemur ad *voluntatem*: ergo tenemur velle quod Deus vult.

6. Item, tenemur credere non tantum quod

praecipit Deus credere, sed etiam omne quod dicit esse verum: ergo a simili tenemur velle non tantum quod praecipit Deus velle, sed ⁶ omne quod Deus indicat se velle tanquam bonum: ergo tenemur velle omne quod scimus Deum velle.

CONTRA: 1. Augustinus in Enchiridio ⁷: Aliquando homo bona voluntate vult quod non vult Deus.

Pro parte
negativa

2. Item, viri sancti frequenter volunt opposita, sicut Apostolus volebat alligari in Ierusalem, et discipuli nolebant, Actuum vigesimo primo ⁸; sed constat, quod Deus aliquid illorum volebat: ergo licet contrarium divinae voluntati velle meritorie: ergo etc.

3. Item, si tenemur in volito conformare; ergo cum in indifferentibus non sit nobis voluntas divina determinata, quicumque vult aliquid indifferens determinate, committit se discrimini: ergo peccat mortaliter, quod absurdum est. Si dicas, quod tenetur, quando scit Domini voluntatem; contra: scientia non inducit novum peccatum neque tentionem, sed solum aggravat peccatum: ergo propter scientiam nemo tenetur, sicut nec ignorans.

4. Item, Ieremias dolebat super destructionem Ierusalem, in Threnis; Christus flebat super Ierusalem, Lucae decimo nono ⁹; Beata Virgo et Apostoli super passionem Christi. Si flebant et dolebant, et dolor est de rebus, quae nobis nolentibus accidunt: ergo nolebant. Et constat, quod omnes hi merebantur, et sciebant, Deum velle contrarium: ergo licite et meritorie possumus velle contrarium divinae voluntati, etiam ubi scitur.

5. Item, quantumcumque praelatus meus velit

¹ Vers. 30. — Mox pro *ergo si non* ed. 1 *ergo qui non*.

² Psalm. 100, 3. et 4. — Glossa apud Lyranum: *Cor pravam*, tortum. Quod habet qui non vult omnia quae Deus vult.

³ Libr. de Amicitia, c. 6. sic ait: « Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summa consensio »; deinde in seqq. expositis verae amicitiae finibus ac legibus, quarum prima haec est: « ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus », c. 16. auctor sic concludit: « His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas ». Ita Tullius Cicero, cum cuius expositione de amicitia definitio a S. Doctore hic ut Tulliana proposita certe convenit, si sensum spectas. At quoad verba magis congruere videtur cum illa Cr. Sallustii definitione, qui in libro, cui titulus est *Catilina*, c. 20. amicitiam sic definit: Nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. — Paulo inferius Vat., refragantibus codd. nec non ed. 1, post *ergo et idem velle* repetit *ergo idem velle*.

⁴ Vat. in *cognito*, cod. cc sive *cognitione in cognito*. Cfr. de hoc argumento supra pag. 853, nota 4.

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ Marc. 1, 44. — Vat. cum cod. cc in hoc argumento ter *praecipit* pro *praecipit*, et circa finem argumenti omittit *ad praeceptum, quia tenemur ad voluntatem: ergo tenemur*.

⁶ Cod. H subiicit *etiam*; deinde Vat. cum cod. cc omittit *Deus*.

⁷ Cap. 101. n. 26. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

⁸ Vers. 12-14. — Mox pro *volebat* plures codd. A G H S T V ee ff *nolebant*.

⁹ Vers. 41. — Definitio doloris, quae mox proponitur, insinuat ab August., XIV. de Civ. Dei, c. 15. n. 2. his verbis: « Sed dolor carnis tantummodo offensio est animae ex carne et quaedam ab eius passione dissensio; sicut animae dolor, quae tristitia nuncupatur, dissensio est ab his rebus, quae nobis nolentibus acciderunt ». Insinuat etiam a Nemesio (episcopo Emesino, saec. IV.) in libro de Natura hominis, c. 17. his verbis: « Nam cupiditas, dum quod vult assequitur, voluptatem efficit; contra, dum non assequitur, dolorem ». — Codd. T V Z, omitta post *Christi* particula *Si*, verba *flebant et dolebant* coniungunt cum praecedentibus. In fine argumenti pro divinae voluntati codd. A T Z ee et ed. 1 *divinae voluntatis*.

aliquid, non teneor illud velle, nisi mihi praecipiat, etiamsi sciam ipsum velle: ergo pari ratione, quantumcumque velit Deus aliquid, non teneor illud velle, quantumcumque mihi innotescat, nisi Deus mihi praecipiat.

6. Item, quod Deus consulit¹ vult, et nos scimus eum velle, tamen non tenemur velle, quamvis multum sibi placeat, etiam plus quam praeceptum: ergo non tenemur velle omne quod scimus Deum velle.

CONCLUSIO.

Non tenetur voluntas nostra conformari voluntati divinae in quocumque volito, sed tantum in omni eo quod nobis innotescit Deum velle voluntate absoluta, vel in eo in quo consistit substantialiter ordo salutis.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod non
Opinio 1. *tenemur* conformare voluntatem nostram voluntati divinae in omni quod vult Deus — sed hoc est *perfectionis* et *supererogationis*, et hoc erit in patria — sed ad hoc solum tenemur, quod ipse nos vult velle. Dicunt autem, quod Deus nos vult velle solum quod *praecipit*, et nolle quod *prohibet*. Haec enim sunt *signa*, per quae sufficienter indicat nobis suam voluntatem, qua² vult nos velle aliquid. In aliis volitis, sive innotescant sive non, licet velle contrarium sine peccato. Et per hoc solvunt ad utramque partem. Unde dicunt, quod licet nobis aliqua velle proprie, quia non decet velle opposita, ut est³ de destructione gentis nostrae, et de calamitatibus iustorum, et consimilium. Etiam si Deus pluatur vel disponat pluere, oppositum possum petere et velle.
Improbatur. — Sed licet ista via sit facilior, tamen quia Augustinus⁴ dicit, quod impius est, cui non placet divina providentia, non tantum videtur, quod homo teneatur velle Dei mandata, sed etiam, quod teneatur velle Dei opera. *Et iterum*, quomodo non recalcitrat voluntas nostra voluntati divinae, quando Deus vult aliquid, et nos omnino volumus contrarium? Omnino videtur ei repugnare. *Et iterum*, Glossa praedicta videtur dicere, quod homo, qui non vult quod Deus vult, habet cor pravum; non

dicat, quod Deus vult ipsum velle, vel quod Deus praecipit.

Propterea aliter dicendum, quod revera non tenemur velle omne quod Deus vult, sed solum quod *vult* et *innotescit*, nec adhuc *illud omne*. — Ideo notandum, quod aliquid ostendit se Deus velle *absolute* et quantum *in se* est, ut bona, quae facit. Et haec tenemur velle simpliciter et absoluta voluntate, quantum in nobis est. Conclusio 1.

Aliquid ostendit se velle voluntate *absoluta*, sed *oppositum* velle, quantum in se est, ut mala, quae infligit. Et haec tenemur velle voluntate *absoluta* et *deliberativa*; tamen *oppositum* possumus velle voluntate *pietatis*, ut dicit Hugo⁵. Unde sicut Deus non delectatur in nostris poenis, sed magis dicit: *Heu, heu consolabor super hostibus meis*, Isaiae primo⁶; sic et nos. Unde Hugo distinguit in nobis triplicem voluntatem, scilicet *rationis*, *pietatis* et *carnis*, et in Christo quadruplicem, extendens nomen voluntatis. Unde dicit in libro de Voluntatibus Christi, loquens de Christo: «Voluntas Deitatis per iustitiam sententiam dictabat; voluntas rationis per obedientiam veritatem approbabat; voluntas pietatis per compassionem in malo⁷ suspirabat; voluntas carnis per passionem in malo proprio murmurabat». Et ideo voluntate *rationis* debemus etiam velle malum poenae, quod scimus Deum velle; sed voluntate *pietatis* possumus conditionaliter, sive quantum est in nobis, si Deo placet⁸, non velle. Nam et ipse Deus, quantum in se est, non vult, sicut praedictum est. Conclusio 2.

Aliquid ostendit Deus se velle, quantum in se est, circa quod consistit *substantialiter ordo salutis*, ut sunt ea quae praecipit fieri, et praecipit non fieri; et haec tenemur velle⁹. Triplex voluntas in nobis.

Aliquid ostendit Deus se velle, quantum in se est, circa quod consistit *expeditio salutis*, ut sunt ea quae consulit. Et ad talia non obligat nec vult obligare: vult enim aliquos salvare sic, aliquos latiori via ire. Corollarium.

Ex his igitur patet, quod tenemur generaliter velle conformare voluntatem nostram¹⁰, non in omni volito, sed in omni eo quod innotescit tribus modis Conclusio 3.

¹ Vat. *consultuit*.

² Plures codd. *quae*, nonnulli ut V X *quando*.

³ Pro *est* Vat. cum cod. *cc patet*.

⁴ Enarrat. 2. in Psalm. 31, 11. sub n. 25, et l. de Ordine, c. 1. n. 1. — Paulo ante pro *possum* cod. A *possumus*.

⁵ Libr. de Quatuor Voluntatibus in Christo: Idcirco voluntas pietatis voluntas humanitatis vocatur, quia hominis est pietate [compassione] moveri... In hac autem vita, ubi eiusdem divinae iustitiae sententiam perfecte nec scire nec praescire possumus, quaedam etiam, quae secundum ipsam iusta non sunt, sine iniustitia velle possumus, quia hoc solum ad nos pertinet, ut ubi nescimus, quid potius Deo placeat, hoc potissimum eligamus, quod pietati concordat.

⁶ Vers. 21. — De differentia voluntatis in nobis et in Christo, ex Hugone mox allata. in principio libri eiusdem aucto-

ris de Quatuor Voluntatibus in Christo hoc legitur: Humana autem voluntas tripliciter consideratur: secundum rationem, secundum pietatem, secundum carnem. Ergo in Christo voluntas fuit Divinitatis et voluntas rationis et voluntas pietatis et voluntas carnis. Voluntas Divinitatis per iustitiam sententiam dictabat... voluntas pietatis per compassionem in malo *alieno* suspirabat etc.

⁷ Supple: *alieno*, ut legitur in texto originali.

⁸ Cod. T *placere*.

⁹ Codd. V X, paulo ante ad verba *non fieri*, adiectis verbis *vel prohibet fieri*, addunt *illud nolle*. Vat. ante *praecipit non fieri* repetit *quae*.

¹⁰ Supple cum cod. K *voluntati divinae*. Paulo ante codd. T X omittunt *velle*; Vat. post *velle* inserit *et*, ac paulo inferius post *tribus* addit *primis*.

praedictis, alioquin frangeretur amicitia; et de tali voluto currunt rationes et auctoritates. Ideo enim praecepto tenemur nos conformare¹, quia vult, nos velle quod praecipit; et hoc scimus. Et praelato meo teneor conformari in hoc, quod expresse scio ipsum velle me velle; sed in praelato nescio nisi per mandatum, sed in Deo scio per alia signa, sicut praedictum est².

4. Ad illud ergo quod obiicitur, quod in nullo potest discordare intellectus, quin sit falsus etc.; dicendum, quod non est simile de *bono* et *vero*. Nam *verum* dicitur *absolute*, *bonum* vero in *relatione ad finem*. Et quia duo opposita non sunt simul³, ideo non possunt intellectus discordantes esse veri. Sed bonum dicitur in *relatione ad finem*. Et quoniam opposita volita possunt ad eundem finem ordinari, ideo simul possunt esse bona, et affectus respectu eorum esse recti. Ideo non necesse est in omni voluto conformari, quia oppositum possumus sancte velle, quia ordinate in finem⁴; sed oppositum eius, quod *Deus vult* nos velle, non possumus ordinare in finem, quia Deus non acceptat illud.

Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod non tenemur ad omne volitum, dicendum, quod verum est, quia nec ad volitum, quia *volitum*, nec quia *scitum*, sed quia *scitum esse volitum* a Deo⁵, ita quod nos velimus illud. — Alter tamen potest dici, quod tenemur, quia *absolute* volitum, sed *excusamur* per ignorantiam, maxime ubi adhibetur debita diligentia, sicut aliquis obligatur, ne cognoscat non suam. Unde de obligatione inducente culpam falsum est quod dicit, quod *scientia* non inducit novam obligationem. Sicut enim *ignorantia* facti excusat a toto, ita *scientia* per oppositum cum divina voluntate⁶ facit aliquem esse obligatum, ut nullo modo possit in contrarium sine culpa. Et sic in proposito; et sic patet illud.

4. Ad illud quod obiicitur de Christo et beata Virgine et aliis compatiens, dicendum, sicut dictum est, quod voluntate absoluta volebant quod Deus volebat; tamen voluntate conditionata sive voluntate pietatis debebant velle contrarium; et hac voluntate merebantur, quoniam haec⁷ non est *naturae* tantum, sed etiam *rationis*.

SCHOLION.

1. Praeter duas sententias in responsione positas Alex. Hal. (S. p. I. q. 41. m. 5.) aliam commemorat his verbis: « Alii dixerunt, quod est voluntas vel appetitus *rationalis* et *sensualitatis*; voluntate ergo *rationalis* tenemur velle, quod scimus Deum velle, non voluntate *sensualitatis*. Beata ergo Virgo et Apostoli passionem Christi voluerunt voluntate *rationalis*, non *sensualitatis*, sed doluerunt de ea ». Eandem opinionem refert Richardus a Med. (hic a. 2. q. 1.), his verbis, quod « voluntate deliberativa tenemur velle absolute, et omnibus pensatis, quidquid scimus Deum velle voluntate absoluta, omnibus pensatis, dum tamen nobis congruat illud velle ». Haec tamen sententia non approbatur a Richardo; et quid veri illa sententia habeat

a S. Bonaventura explicatur hic ad ult. et praecipue in dub. 4.

In iisdem locis Seraphicus piissime loquitur de voluntate B. V. Mariae in passione Domini Iesu Christi; ipse cum communi sententia asserit, quod compatiendo meruerit. Hoc dictum est contra Antissiodorensem, qui hoc saltem quoad Apostolos explicite negavit, secundum verba eius a Dionys. Carth. (hic q. 2.) relata, quia scil. « voluntas illa sensualitatis erat nec meritoria ».

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 41. m. 4. 5. 6. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. II. q. 19. a. 10. — B. Albert., hic a. 2. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2, q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2.

¹ In codd. et ed. 1 deest *nos* ante *conformare*, quod certe cum Vat. supplendum est, aut substituendum *conformari* pro *conformare*. Fortasse in textu originali legebatur *conformari* (sine *nos*), quae passiva forma verbi incuria librariorum transmutata est in activam, scil. *conformare*. Proxime ante Vat. vocabulo *praecepto* adiicit *divino*.

² Hic in corp. quaest., et supra d. 43. a. 3. q. 1. et 2.

³ Cfr. Aristot., II. Periherm. c. 4. (c. 14.), et IV. Phys. text. 125. (c. 13.). — De eo quod *bonum* dicatur in relatione ad finem cfr. supra pag. 769, nota 1.

⁴ Vat. cum uno alteroque cod. *ordinare*. Mox pro *ordinare* non pauci codd. *ordinate*.

⁵ Vel aliis verbis: sed quia scimus, aliquid esse volitum a Deo. — Pro *esse volitum* cod. T *est volitum*.

⁶ Vat. cum cod. cc, post *per oppositum* facto commate, pro *voluntate* exhibet *voluntas*. Mox pro *Et sic in proposito* cod. V cum ed. 1 *Et sic est in proposito*.

⁷ Vat. *hoc*, quae et dein cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 post *rationis* hanc addit propositionem: *Praecipue autem hac voluntate merebatur in Christi filii passione beatissima Mater et virgo Maria, cui patienti, quantum sexus muliebris fragilitas sustinere poterat, compatiiebatur*, quibus verbis tunc adnectit illa quae infra circa finem ultimi dubii habentur: *Nullo tamen modo est dubitandum etc.*

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit Augustinus: *Multum interest, quid velle Deo, quid homini congruat*. Ergo ex hoc videtur, quod aliquid licite possit homo velle sciendo, quod¹ Deus velit contrarium. Ponatur ergo per impossibile, quod alicui reveletur sua damnatio; constans est, quod Deus vult istum damnari voluntate absoluta. Aut ergo iste *tenetur velle*, aut *non*; vel — quidquid sit de tentione — quid est *perfectius* velle, utrum *velle* damnari, vel *non*? Si *vult* damnari: ergo vult a Deo separari; hoc² voluntas recta nunquam potest appetere. Si *non vult* damnari: ergo perfecte se non conformat: ergo perfectior est voluntas opposita.

Quaestio incid. 1.

Ad quaestionem incid.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud est impossibile, quod alicui reveletur sua damnatio; et impossibili posito, non est mirum, si sequatur impossibile³. — Tamen, si tu quaeras, quid est perfectius? respondeo, quod in aeterna damnatione sunt duo, scilicet *poenae inflictio* et aeterna a Deo *separatio*. *Separationem* aeternam a Deo nullo modo credo quod aliqua anima recte debeat velle, immo semper velle contrarium; sed *poenam* velle, si revelatum est sibi, debet. Et hoc patet, quia quilibet iustus de se et de alio debet velle, quod omnis peccans finaliter aeternaliter puniatur: ergo si ponitur praeexistens⁴ cognitio certitudinaliter circa se, credo, quod quamdiu durat ei bona voluntas, quod hoc volet.

Si autem quaeras de eo, qui peccat, utrum

velle debeat gratiam sibi subtrahi; quia⁵ videtur quod sic, cum Deus velit, et ipse sciat hoc esse iustum; dicendum ad hoc, quod gratiam subtrahi alicui sub triplici conditione potest respici, aut *simpliciter*, aut *ad tempus*. Et ad tempus adhuc dupliciter: vel *in se*, vel prout habet rationem *poenae*. Hoc modo⁶ vult Deus subtrahere, et hoc modo debet peccans velle, ut eum Deus puniat. — Unde regula generalis est, quod in omnibus, quae scimus Deum velle *absolute*, tenemur voluntate absoluta velle; tamen licet nobis velle contrarium voluntate conditionata, sive quantum in nobis est, quia hoc decet nos; et propter hoc dicit Augustinus⁷: *Multum interest etc.*

Quaestio incid. 2.

Regula generalis.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *actio Iudaeorum fuit mala*. Videtur enim falsum dicere, quia actio Iudaeorum fuit causa passionis; sed si causa immediata mala, et effectus: ergo si actio fuit mala, et passio.

RESPONDEO: Dicendum, quod istud est verum de actione et passione in *eodem* genere bonitatis, secundum quod unum est causa alterius. Dicendum ergo, quod actio Iudaeorum fuit causa passionis in genere *naturae*, et in illo genere, sicut actio fuit mala, ita et passio; sed non fuit causa in eodem genere *moris*, immo Christi bona intentio⁸, quae passionem voluntariam dirigebat in bonum finem; econtra in actione Iudaeorum non habente rectum

Distinctio.

¹ Pro quod Vat. cuius. Paulo ante pro Ergo ex hoc ed. 4 Ex hoc autem.

² Cod. Z sed hoc.

³ Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 419. (c. 12.): Accidit autem impossibile ex impossibili. — In initio huius solutionis post verba Respondeo: Dicendum cod. Z addit haec: quod duplex est voluntas: approbando, et sic teneretur velle suam damnationem, appetendo autem nequaquam, quia Deus infixit istum appetitum in anima, scilicet beatitudinis, ita quod nullus potest appetere contrarium, quia sic diliget Deum plus quam se; et hoc non potest absque gratia, quae facit semper appetere bonum. Hoc autem est impossibile, quia velle separari a Deo et [est?] ipsum nihil appetere; unde dicendum, quod illud est impossibile etc.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 4 perperam praeexigens. Mox pro circa se Vat. cum cod. cc iuxta se.

⁵ Pro quia Vat. et, quae etiam paulo inferius, post hoc esse iustum posito puncto, novam lineam incipiens sic prosequitur: Respondeo: Dicendum. — Plurimi codd. cum ed. 1 incongrue et dicendum.

⁶ Pro Hoc modo cod. Z clarius Tertio modo; cod. T (in marg.) verba praecedentia repetens sic: Prout habet rationem poenae, hoc modo.

⁷ Enchirid. c. 401. n. 26. Vide hic lit. Magistri, c. 4. in fine. — Hoc dubium solvitur etiam ab Alex. Hal., S. p. I. q. 41. m. 5. ad 5; a B. Alberto, hic a. 5. ad ult.; a S. Thoma, hic a. 4. ad 2; a Petro a Tar., hic q. 3. a. 2; a Richardo a Med., hic a. 2. q. 4. ad 4.

⁸ Intellige: fuit. — Subinde e codicibus restituimus quae, quam voculam suppressit Vat., non supplendo fuit. Pro quae cod. O quia. Paulo inferius pro econtra in actione fere omnes codd. cum ed. 1 econtra actione; mendose.

finem: et ideo in genere moris *actio* fuit mala et Deo displicens, et *passio* bona et Deo placens. Et sic patet totum ¹.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *voluit Christum pati et mori* etc. Videtur enim male dicere, quia *occidere Christum* erat *malum facere*: ergo *Christum occidi*, fuit *malum fieri*: si ergo Deus voluit Christum pati, Deus voluit malum fieri: quod supra ² negatum est.

Respondio: Dicendum, quod *occidere Christum* fuit malum per comparisonem ad subiectum. Quando ergo accipitur *passio*, aut *simpliciter* accipitur ³ in comparisonem ad *patientem* sive ad sustinentem poenam, et sic simpliciter est bonum: aut in comparisonem ad *inferentem*, et sic ex illo respectu indicatur malum, quia malitia moris potius intentionem respicit quam actum. Et primo modo est sensus: *Christum pati* a Iudaeis est bonum, id est Christum sustinere poenam, quam Iudaei intulerunt, est bonum. Secundo modo est sensus: *Christum pati* a Iudaeis est bonum, id est passionem inferri Christo a Iudaeis est bonum; et sic falsum, quia *illatio* passionis non fuit nisi mala, sed *sufferentia* non fuit nisi bona; et sic distinguit Magister ⁴.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Hoc bonum tantum fuit, ut Apostolus Petrus, qui id fieri nolebat, ab ipso qui occisus est, satan diceretur*. Secundum hoc videtur, quod quicumque dolet et tristatur circa passionem Christi, est redarguendus: ergo peccavit beatissima Virgo, dum doluit, sicut dicitur Lucae secundo ⁵: *Tuam ipsius animam*

pertransibit gladius. Peccaverunt similiter Apostoli. Falsum etiam dicit Apostolus secundae ad Timotheum secundo ⁶: *Si computimur, et conregnabimus*.

Respondio: Dicendum, quod *dolere de aliquo* est dupliciter: aut ita quod dolens voluntate *rationis absoluta* velit contrarium eius, de quo dolet; et sic nulli licuit dolere de passione Christi, et Petrus, quia voluntate rationis contrarium volebat, est redargutus ⁷. Alio modo *dolere de aliquo* est ferri ad contrarium voluntate *pietatis*, tamen nihilominus *hoc* ⁸ velle voluntate *absoluta*; sic bonum est condolere Christo et pie affici circa eum, et sic afficiuntur viri sancti, qui magnas gratias agunt Deo de passione Christi; sed tamen moventur pie in consideratione dolorum. Sic etiam piissima anima beatæ Virginis dilectissimo Filio suo patienti, quantum sustinere poterat, compatiebatur ⁹. Nullo tamen modo est dubitandum, quin virilis eius animus et ratio constantissima vellet etiam Unigenitum tradere ¹⁰ pro salute generis humani, ut Mater per omnia conformis esset Patri. Et in hoc miro modo debet laudari et amari, quod placuit ei, ut Unigenitus suus pro salute generis humani offerretur. Et tantum etiam compassa est, ut, si fieri posset, omnia tormenta quae Filius pertulit, ipsa multo libentius sustineret ¹¹. Vere igitur fuit fortis et pia, dulcis pariter et severa, sibi parca, sed nobis largissima. Haec ergo praecipue est amanda et veneranda post Trinitatem summam et eius prolem beatissimam, Iesum Christum Dominum nostrum, a cuius divinitatis mysterio enarrando ceterae linguae deficiunt, quia *consummatio sermonum ipse est* ¹². *Ei igitur, qui potest omnia facere superabundanter, quam petimus aut intelligimus, secundum virtutem, quae operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesia et in Christo Iesu in omnes generationes saeculi saeculorum. Amen.*

EXPLICIT LIBER PRIMUS.

¹ Vat. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 hoc dubium ponunt tertio loco. — Cfr. de hoc dubio S. Thom., Petr. a Tar., Richard. a Med. et Egid. R., hic circa lit.

² Dist. 46. q. 2.

³ Post *accipitur* Vat. et cod. cc subiiciunt *aut*; sed perperam, cum, sicut ex subnexis apparet, in hac propositione non tria, sed duo tantum membra distinguantur.

⁴ Hoc dubium solvunt etiam Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic circa lit.

⁵ Vers. 35. — Paulo ante pro *est redarguendus* Vat. *esset redarguendus*, et dein *mater* pro *Virgo*.

⁶ Vers. 12. — In hoc textu Vulgata et Vat. *sustinebimus* pro *computimur*.

⁷ Matth. 16, 23: Qui conversus dixit Petro: Vade post me, satana, scandalum es mihi; quia non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum. — In principio huius propos. pro *est dupliciter* nonnulli codd. ut H1 *dicitur dupliciter*.

⁸ Intellige: Christum pati.

⁹ Vat. cum cod. cc, paulo superius omissa vocula *pie*, ultimam propositionis partem, suffragantibus etiam edd. 2, 3, 4, 5, 6, sic exhibet: *sicut et benignissima Virgo Maria in Filii sui mota est passione*. Quae sequuntur a Vat. translata sunt in finem q. 2. a. 2, ut iam supra pag. 859, nota 7. diximus.

¹⁰ Vat. *vellet etiam tradere filium suum*.

¹¹ Vat. *sustinuisset*, et paulo ante *potuisset* pro *posset*.

¹² Eccli. 43, 29: Consummatio autem sermonum ipse est in omnibus. — Verba sequentia *Ei igitur, qui potest* etc. sunt ex Ephes. 3, 20, 21. Pro *Ei igitur qui potest* in Vulgata legitur *Ei autem, qui potens est*; pro *superabundanter* Vat. *superabundantius*. — Cfr. de hoc dubio supra a. 2. q. 2; Alex. Hal., S. p. l. q. 41. m. 5. ad l; B. Albert., hic a. 5; S. Thom., Petr. a Tar. et Egid. R., hic circa lit.; Richard. a Med., hic a. 3. q. 1.

INDEX QUAESTIONUM

COMMENTARII S. BONAVENTURAE

IN PRIMUM LIBRUM SENTENTIARUM

PETRI LOMBARDI.

Praefatio generalis	pag. I-XXXVIII.
Bulla Sixti IV.	» XXXIX.
Bulla Sixti V.	» XLV.
Prolegomena in I. librum Sententiarum	» LV.
Index auctorum et librorum, quos S. Bonav. citat. »	LXXXIV.

Tabula collatorum codicum et editionum I. libri	
Commentariorum	pag. LXXXVII.
Tabula collatorum codicum et editionum libri	
Sententiarum Petri Lombardi	» LXXXVIII.

LIBER PRIMUS SENTENTIARUM.

DE DEI UNITATE ET TRINITATE.

Prooemium	pag. 1
Quaestiones Prooemii	» 6
QUAEST. I. Quae sit materia quodve subiectum huius libri vel theologiae	» ib.
QUAEST. II. Quae causa formalis quive modus proce- dendi sit in his libris Sententiarum	» 9
III. Utrum hic liber sive theologia sit contem- plationis gratia, an ut boni fiamus, sive utrum sit scientia speculativa, an pra- ctica	» 12
IV. Quae sit causa efficiens sive auctor huius libri	» 14
Prologus Magistri	» 16
Incipiunt Capitula primi Libri Sententiarum	» 17
Dubia I-IX. circa Prologum Magistri	» ib.

DISTINCTIO I.

Textus Magistri	» 26
Divisio textus	» 29
ARTICULUS I. <i>Quid sit Uti et de Utibili.</i>	
QUAEST. I. Utrum uti sit actus voluntatis, an rationis, vel omnis potentiae	» 30
II. Utrum omni creato utendum sit	» 32
III. Utrum solo bono creato utendum sit	» 34
ARTICULUS II. <i>Quid sit frui.</i>	
QUAEST. UNICA. Utrum frui sit actus voluntatis, an alia- rum virium	» 35
ARTICULUS III. <i>De fruibili.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deo sit fruendum.	» 38

QUAEST. II. Utrum solo Deo sive bono increato fruen- dum sit	pag. 39
Dubia I-XVI. circa litteram Magistri.	» 42

DISTINCTIO II.

Textus Magistri	» 46
Divisio textus	» 49
ARTICULUS UNIC. <i>De unitate divinae essentiae et pluralitate personarum.</i>	
QUAEST. I. Utrum sit unus tantum Deus	» 50
II. Utrum in Deo ponenda sit personarum plu- ralitas	» 53
III. Utrum numerus divinarum personarum sit infinite	» 54
IV. Utrum tres tantum sint divinae personae	» 56
Dubia I-X. circa litteram Magistri	» 59

DISTINCTIO III.

Textus Magistri	» 62
Pars I.	
Divisio textus	» 66
ARTICULUS UNIC. <i>De cognoscibilitate Dei.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus sit cognoscibilis a creatura	» 67
II. Utrum Deus sit cognoscibilis per creaturas.	» 71
III. Utrum homo in omni statu cognoscat Deum per creaturas	» 74
IV. Utrum trinitas personarum cum unitate essen- tiae naturaliter per creaturas cognosci possit.	» 75
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 77

Pars II.

ARTICULUS I. *De prima assignatione imaginis.*

- QUAEST. I. Utrum ratio imaginis attendatur in memoria, intelligentia et voluntate. . . . pag. 80
- II. Utrum imago attendatur in his potentiis per comparisonem ipsarum ad Deum. . . » 82
- III. Utrum memoria, intelligentia et voluntas sint idem in essentia cum anima. . . . » 84

ARTICULUS II. *De secunda assignatione imaginis.*

- QUAEST. I. Utrum imago attendatur in mente, notitia et amore ut in potentiis, aut in habitibus, aut in utrisque simul, aut secundum substantiam et habitus. . . . » 88
- II. Utrum mens, notitia et amor habeant ordinem, aequalitatem et consubstantialitatem » 94
- III. Utrum trinitas imaginis, quae consistit in mente, notitia et amore, necessario ducat in cognitionem trium divinarum personarum. . . . » 92
- Dubia I-VI. circa litteram Magistri » 93

DISTINCTIO IV.

- Textus Magistri » 95
- Divisio textus » 96

ARTICULUS UNIC. *De comparatione nominis Deus ad generationem et de eius consignificatione et suppositione.*

- QUAEST. I. Utrum haec locutio: Deus genuit Deum, sit concedenda » 97
- II. Utrum admitti possit haec locutio: Deus generat alium Deum » 99
- III. Utrum congrue iuxta regulas grammaticae dici possit: plures dii » 101
- IV. Utrum hoc nomen Deus pro persona supponat, vel pro natura. . . . » 102
- Dubia I-IX. circa litteram Magistri » 104

DISTINCTIO V.

- Textus Magistri » 107
- Divisio textus. . . . » 110

ARTICULUS I. *De comparatione generationis ad substantiam sive essentiam in ratione principii.*

- QUAEST. I. Utrum substantia sive essentia generet . . » 111
- II. Utrum concedenda sit locutio, quod Filius generetur de substantia Patris » 114

ARTICULUS II. *De comparatione generationis ad essentiam in ratione termini.*

- QUAEST. I. Utrum substantia sive essentia generetur . » 116
- II. Utrum substantia sive essentia divina per generationem communicetur. . . . » 118
- Dubia I-XI. circa litteram Magistri » 119

DISTINCTIO VI.

- Textus Magistri » 123
- Divisio textus. . . . » 124

ARTICULUS UNIC. *De generatione Filii secundum suas conditiones.*

- QUAEST. I. Utrum generatio Filii sit secundum rationem necessitatis pag. 125
- II. Utrum generatio in divinis sit secundum rationem voluntatis. . . . » 127
- III. Utrum generatio Filii sit secundum rationem exemplaritatis » 129
- Dubia I-V. circa litteram Magistri » 130

DISTINCTIO VII.

- Textus Magistri » 132
- Divisio textus. . . . » 133

ARTICULUS UNIC. *De potentia generandi.*

- QUAEST. I. Utrum potentia generandi dicat aliquid absolute, vel relativum. . . . » 134
- II. Utrum potentia generandi sit in Filio . . » 138
- III. Utrum potentia generandi et potentia creandi sint unica potentia » 141
- IV. Utrum posse generari et posse creari sint univocum posse » 142
- Dubia I-VII. circa litteram Magistri » 144

DISTINCTIO VIII.

- Textus Magistri » 146

Pars I.

- Divisio textus. . . . » 149

ARTICULUS I. *De veritate Dei.*

- QUAEST. I. Utrum veritas sit proprietas divini esse. . » 150
- II. Utrum divinum esse sit adeo verum, quod non possit cogitari non esse. . . . » 153

ARTICULUS II. *De immutabilitate Dei.*

- QUAEST. I. Utrum Deus sit immutabilis. . . . » 156
- II. Utrum solus Deus immutabilis sit. . . » 158
- Dubia I-X. circa litteram Magistri. . . . » 162

Pars II.

- Divisio textus. . . . » 164

ARTICULUS UNIC. *De simplicitate Dei.*

- QUAEST. I. Utrum Deus sit summe simplex . . . » 165
- II. Utrum summa simplicitas soli Deo conveniat. » 167
- III. Utrum anima rationalis sit tota in toto corpore, et tota in qualibet parte ipsius. . » 170
- IV. Utrum Deus sit in aliquo determinato genere sive praedicamento » 173
- Dubia I-VI. circa litteram Magistri » 174

DISTINCTIO IX.

- Textus Magistri » 176
- Divisio textus. . . . » 179

ARTICULUS UNIC. *De generatione in divinis.*

- QUAEST. I. Utrum in divinis generatio ponenda sit. . » 180
- II. Utrum in divinis generatio distinguat inter gignentem et genitum » 182
- III. Utrum in divinis generatio sit aeterna . . » 184
- IV. Utrum generatio Filii terminata sit . . » 185
- Dubia I-XIII. circa litteram Magistri » 187

DISTINCTIO X.

Textus Magistri	pag. 192
Divisio textus	» 194
ARTICULUS I. <i>De modo procedendi Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum liberalitatis	» ib.
II. Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum amoris sive caritatis	» 197
III. Utrum in divinis ponenda sit tertia persona procedens per modum mutuae caritatis	» 199
ARTICULUS II. <i>De proprietate Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum amor sive caritas sit proprium Spiritus sancti	» 200
II. Utrum Spiritus sanctus sit nexus sive unitas Patris et Filii	» 202
III. Utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus	» 203
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 205

DISTINCTIO XI.

Textus Magistri	» 207
Divisio textus	» 209
ARTICULUS UNIC. <i>De principio processionis Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum Spiritus sanctus a Patre et a Filio procedat	» 209
II. Utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio tanquam ab uno principio	» 214
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 217

DISTINCTIO XII.

Textus Magistri	» 218
Divisio textus	» 219
ARTICULUS UNIC. <i>De processione Spiritus sancti in comparatione ad Patrem et Filium.</i>	
QUAEST. I. Utrum Spiritus sanctus a Patre prius quam a Filio procedat	» 220
II. Utrum Spiritus sanctus a Patre plenius et principalius quam a Filio procedat	» 221
III. Utrum Spiritus sanctus mediante Filio a Patre procedat	» 223
IV. Utrum generatio Filii sit prior spiratione Spiritus sancti secundum rationem intelligendi	» 225
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 226

DISTINCTIO XIII.

Textus Magistri	» 228
Divisio textus	» 230
ARTICULUS UNIC. <i>De processione Spiritus sancti et de differentia processionis a generatione.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis ponenda sit processio	» ib.
II. Utrum processio Spiritus sancti sit generatio	» 232
III. Utrum processio Spiritus sancti differat a generatione Filii realiter, vel solum secundum rationem intelligendi	» 235
IV. Utrum Spiritus sanctus sit ingenuus	» 238
Dubia I-VIII. circa litteram Magistri	» 239
S. Bonav. — Tom. I.	

DISTINCTIO XIV.

Textus Magistri	pag. 242
Divisio textus	» 244
ARTICULUS I. <i>De processione temporali Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum processio temporalis Spiritus sancti ponenda sit	» 245
II. Utrum processio Spiritus sancti aeterna et temporalis numerentur ut duae processionis	» 247
ARTICULUS II. <i>De datione Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum Spiritus sanctus detur in propria persona, an tantum in effectu	» 249
II. Utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto	» 250
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 253

DISTINCTIO XV.

Textus Magistri	» 255
Pars I.	
Divisio textus	» 258
ARTICULUS UNIC. <i>De missione in divinis.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis sit missio	» 259
II. Utrum missio in divinis sit tantum ex tempore, an etiam ab aeterno	» 261
III. Utrum missio, passive accepta, sit totius Trinitatis, in specie Patris	» 262
IV. Utrum missio, active accepta, sit totius Trinitatis	» 264
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 267

Pars II.

Divisio textus	» 269
ARTICULUS UNIC. <i>De missione invisibili tum Filii tum Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Utrum missio invisibilis sit secundum dona gratiae gratis datae, vel gratum facientis	» 270
II. Utrum Filius et Spiritus sanctus secundum eadem dona gratiae mitti dicantur	» 271
III. Utrum Filius et Spiritus S. mittantur, quando dona gratiae augmentantur	» 273
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 274

DISTINCTIO XVI.

Textus Magistri	» 276
Divisio textus	» 277
ARTICULUS UNIC. <i>De missione visibili Spiritus sancti.</i>	
QUAEST. I. Quid sit missio visibilis	» 278
II. Ad quid sit utilis missio visibilis Spiritus sancti	» 280
III. Quibus modis facta sit missio visibilis	» 283
Dubia I-V. circa litteram Magistri	» 285

DISTINCTIO XVII.

Textus Magistri	» 287
Pars I.	
Divisio textus	» 291

ARTICULUS UNIC. <i>De dono creati habitus caritatis, utrum existat, et quomodo diligere et cognosci possit.</i>	
QUAEST. I. Utrum praeter caritatem increatam poni debeat habitus caritatis creatus.	pag. 292
II. Utrum caritas diligenda sit ex caritate	» 296
III. Utrum quis certitudinaliter scire possit, se esse in caritate	» 298
IV. Utrum caritas in universali sit cognoscibilis etiam a non habente eam	» 300
Dubia I-VII. circa litteram Magistri	» 304
Pars II.	
Divisio textus.	» 307
ARTICULUS UNIC. <i>De augmento caritatis.</i>	
QUAEST. I. Utrum caritas secundum substantiam augeri possit.	» ib.
II. Quomodo caritas augeatur	» 310
III. Utrum caritas possit diminui	» 313
IV. Utrum caritas terminum habeat in augmento	» 316
Dubia I-IV. circa litteram Magistri.	» 318

DISTINCTIO XVIII.

Textus Magistri	» 319
Divisio textus.	» 322
ARTICULUS UNIC. <i>De proprietate Spiritus sancti, qua est donum.</i>	
QUAEST. I. Utrum Spiritus sanctus sit donum, in quo omnia alia dona donantur.	» 323
II. Utrum Spiritus sanctus sit donum ab aeterno, an ex tempore	» 325
III. Utrum convenientius de Spiritu sancto dicatur donum quam datum	» 326
IV. Utrum donum sit nomen essentiale, an personale et proprium Spiritus sancti.	» 328
V. Utrum donum sive donabilitas sit proprietates distinctiva Spiritus sancti.	» 329
VI. Utrum Spiritus sanctus ratione donabilitatis dici possit Spiritus noster.	» 332
Dubia I-VI. circa litteram Magistri.	» 333

DISTINCTIO XIX.

Textus Magistri	» 335
Pars I.	
Divisio textus	» 341
ARTICULUS UNIC. <i>De divinarum personarum aequalitate et eius proprietatibus.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis ponenda sit aequalitas	» 342
II. Utrum in divinis sit summa aequalitas	» 344
III. Utrum aequalitas divinarum personarum sit reciproca	» 346
IV. Utrum in divinis sit aequalitas cum circum- inceptione	» 347
Dubia I-XI. circa litteram Magistri.	» 350

Pars II.

Divisio textus.	» 354
ARTICULUS UNIC. <i>Quod a Deo excludi debeant omnes rationes inaequalitatis.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis ponendum sit totum integrale	» 355

QUAEST. II. Utrum in divinis possit poni totum universale	pag. 357
III. Utrum in divinis personis poni possit principium materiale.	» 360
IV. Utrum in divinis differentia secundum numerum possit poni	» 362
Dubia I-IV. circa litteram Magistri.	» 365

DISTINCTIO XX.

Textus Magistri	» 366
Divisio textus.	» 368
ARTICULUS I. <i>De potentiae adaequatione in divinis.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis personis potentia sit aequalis quantum ad extensionem possibilem	» ib.
II. Utrum in divinis personis sit aequalitas quantum ad intensionem potentiae	» 370
ARTICULUS II. <i>De ordine in divinis.</i>	
QUAEST. I. Utrum in divinis sit ratio ordinis	» 372
II. Utrum in divinis sit ordo naturae.	» 373
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 375

DISTINCTIO XXI.

Textus Magistri	» 377
Divisio textus.	» 378
ARTICULUS I. <i>De dictionibus exclusivis additis termino substantiali.</i>	
QUAEST. I. Utrum vere dicatur: solus Deus est Pater	» 379
II. Utrum dictio exclusiva vere addi possit termino substantiali a parte praedicati	» 381
ARTICULUS II. <i>De dictionibus exclusivis additis termino relativo.</i>	
QUAEST. I. Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati proprii	» 383
II. Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati communis	» 385
Dubia I-III. circa litteram Magistri.	» 387

DISTINCTIO XXII.

Textus Magistri.	» 388
Divisio textus.	» 389
ARTICULUS UNIC. <i>De nominibus divinis.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus sit nominabilis.	» 390
II. Utrum Deus habeat unum solum nomen, an plura.	» 392
III. Utrum omnia divina nomina dicantur translativae	» 394
IV. Utrum omnia nomina dicta de Deo secundum substantiam dicantur.	» 397
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 399

DISTINCTIO XXIII.

Textus Magistri	» 401
Divisio textus.	» 404

ARTICULUS I. *De translatione nominum personae, substantiae, essentiae ad divina.*

- QVAEST. I. Utrum nomen personae convenienter ad divina translatum sit pag. 404
- II. Utrum in divinis nomine substantiae et subsistentiae convenienter utendum sit » 406
- III. Utrum nomen essentiae in divinis convenienter adhibeatur; insuper quaeritur de differentia nominum essentiae, substantiae, substantia et persona » 408
- ARTICULUS II. *De numeratione quatuor nominum.*
- QVAEST. I. Utrum plures substantiae in divinis dici possint » 411
- II. Utrum plures essentiae in divinis numerari possint » 413
- III. Utrum catholice dicere plures deos possimus » 414
- Dubia I-IV. circa litteram Magistri » 416

DISTINCTIO XXIV.

- Textus Magistri » 418
- Divisio textus. » 419
- ARTICULUS I. *De termino numerali et partitivo unus.*
- QVAEST. I. Utrum hoc nomen unus positive, vel privative dicatur in divinis » 420
- II. Utrum unus in divinis secundum substantiam, an secundum relationem dicatur » 423
- ARTICULUS II. *De nominibus pure numeralibus.*
- QVAEST. I. Utrum nomina pure numeralia in divinis positive, an privative dicantur » 425
- II. Utrum nomina numeralia in divinis secundum substantiam, an secundum relationem dicantur. » 426
- ARTICULUS III. *De nomine trinus et trinitas.*
- QVAEST. I. Utrum nomina, quae significant simul unum et numerum, importent unitatem » 428
- II. Utrum unitas, quam important nomina trinitas et trinus, sit unitas essentiae, an suppositi » 430
- Notanda circa litteram Magistri. » 431

DISTINCTIO XXV.

- Textus Magistri » ib.
- Divisio textus » 434
- ARTICULUS I. *De quidditate nominis persona.*
- QVAEST. I. Utrum nomen persona in divinis dicatur secundum substantiam, an secundum relationem » 435
- II. Utrum recte a Boethio definita sit persona, quod sit rationalis naturae individua substantia, et utrum haec ratio conveniat divinis personis » 439
- ARTICULUS II. *De communitate nominis persona.*
- QVAEST. I. Utrum nomen persona sit commune personis increatis. » 442
- II. Utrum nomen personae, dictum de creatis et increatis personis, sit commune univocum » 444
- Dubia I-IV. circa litteram Magistri » 445

DISTINCTIO XXVI.

- Textus Magistri pag. 447
- Divisio textus. » 450
- ARTICULUS UNIC. *De proprietatibus in genere.*
- QVAEST. I. Utrum in divinis ponendae sint proprietates personarum » 451
- II. Quid sint in divinis proprietates personarum » 455
- III. Utrum actus personalium proprietatum sit hypostases distinguere, an distinctas ostendere » 456
- IV. Quot sint in divinis proprietates personarum » 460
- Dubia I-X. circa litteram Magistri. » 462

DISTINCTIO XXVII.

- Textus Magistri » 464
- Pars I.
- Divisio textus. » 466
- ARTICULUS UNIC. *De proprietate paternitatis, de abstractione proprietatum, de certitudine huius doctrinae.*
- QVAEST. I. Utrum esse Patrem et generare sit una et eadem notio » 467
- II. Utrum generatio sit ratio paternitatis, an e converso » 468
- III. Utrum proprietates possint abstrahi a personis divinis » 473
- IV. Utrum de notionibus sive proprietatibus liceat contrarie opinari » 477
- Dubia I-V. circa litteram Magistri. » 479
- Pars II.
- Divisio textus. » 480
- ARTICULUS UNIC. *De nomine verbi.*
- QVAEST. I. Utrum verbum in divinis dicatur essentialiter, an notionaliter. » 481
- II. Utrum Verbum aeternum connotet aliquid ex parte creaturae » 484
- III. Quae sit comparatio Verbi ad sapientiam sive notitiam » 487
- IV. Utrum nomen verbi recte sit translatum ad divina » 488
- Dubia I-IV. circa litteram Magistri » 491

DISTINCTIO XXVIII.

- Textus Magistri » 492
- Divisio textus. » 495
- ARTICULUS UNIC. *De innascibilitate et improcessibilitate.*
- QVAEST. I. Utrum nomen ingenitus sive innascibilis secundum substantiam, vel relationem dicatur. » 496
- II. Utrum innascibilitas et paternitas importent eandem relationem » 499
- III. Utrum innascibilitas, an paternitas sit proprietas personalis Patris » 501

- QUAEST. IV. Utrum etiam improcessibilitas sicut innas-
cibilitas notionem dicat in Patre . . . pag. 502
Dubia I-V. circa litteram Magistri . . . » 504

DISTINCTIO XXIX.

- Textus Magistri . . . » 506
Divisio textus. . . » 507

ARTICULUS I. *De principio quantum
ad multiplicitatem.*

- QUAEST. I. Utrum nomen principium in divinis perso-
naliter sive notionaliter accipi possit . . » 508
II. Utrum hoc nomen principium, si sumitur
essentialiter et notionaliter, dicatur uni-
voce, an aequivoce. . . » 510

ARTICULUS II. *De principio quantum ad unitatem.*

- QUAEST. I. Utrum Pater et Filius dici possint unum
principium Spiritus sancti. . . » 512
II. Utrum Pater et Filius possint dici unus
spirator, vel etiam idem principium . . » 515
Dubia I-VI. circa litteram Magistri . . » 516

DISTINCTIO XXX.

- Textus Magistri . . . » 519
Divisio textus. . . » 520

ARTICULUS UNIC. *De iis quae de Deo ex
tempore dicuntur.*

- QUAEST. I. Utrum de Deo aliquid ex tempore dicatur. » 521
II. Utrum nomina, quae de Deo dicuntur ex
tempore, dicantur per se, vel per acci-
dens. . . » 523
III. Utrum nomina, quae de Deo ex tempore
dicuntur, importent realem in Deo rela-
tionem . . . » 524
Dubia I-V. circa litteram Magistri . . » 527

DISTINCTIO XXXI.

- Textus Magistri . . . » 529

Pars I.

- Divisio textus. . . » 532

ARTICULUS UNIC. *De nominibus similis et aequalis.*

- QUAEST. I. Utrum aequalitas et similitudo positive, vel
privative de Deo dicantur. . . » 533
II. Utrum aequalitas et similitudo in divinis
dicantur secundum substantiam, an se-
cundum relationem . . . » 534
III. Utrum aequale et simile secundum mutuam
relationem in divinis dicantur . . » 537
Dubia I-III. circa litteram Magistri. . . » 538

Pars II.

- Divisio textus. . . » ib.

ARTICULUS I. *De appropriatione Hilarii.*

- QUAEST. I. Utrum imago in divinis secundum substan-
tiam, an secundum relationem dicatur . . » 539
II. Utrum imago in divinis proprie de Filio
dicatur . . . » 541
III. Quare aeternitas approprietur Patri, species
Imagini, et usus Muneri . . . » 543

ARTICULUS II. *De appropriatione Augustini.*

- QUAEST. I. Utrum Deus unum cum creatura dici possit pag. 545
II. Utrum una creatura cum alia simpliciter
unum dici possit. . . » 546
III. Qua ratione unitas approprietur Patri, ae-
qualitas Filio, concordia Spiritui sancto . . » 548
Dubia I-VIII. circa litteram Magistri . . » 549

DISTINCTIO XXXII.

- Textus Magistri . . . » 552
Divisio textus. . . » 555

ARTICULUS I. *De locutione: Pater et Filius
diligunt se Spiritu sancto.*

- QUAEST. I. Utrum Pater et Filius diligant se Spiritu
sancto . . . » 556
II. In qua habitudine ille ablativus construatur,
si dicitur: Pater et Filius diligunt se Spi-
ritu sancto. . . » 559

ARTICULUS II. *De locutione: Pater est sapientia genita,
et de alia: Pater est potens virtute,
quam genuit.*

- QUAEST. I. Utrum recte dici possit: Pater est sapiens
sapientia genita . . . » 561
II. Utrum recte dici possit: Pater est potens
potentia sive virtute, quam genuit . . » 563
Dubia I-VII. circa litteram Magistri . . » 565

DISTINCTIO XXXIII.

- Textus Magistri . . . » 567
Divisio textus. . . » 570

ARTICULUS UNIC. *De diversis comparisonibus
proprietas.*

- QUAEST. I. Utrum proprietas sit persona . . » 571
II. Utrum proprietas sit essentia . . » 574
III. Utrum notio de notione praedicetur. . . » 576
IV. Utrum eadem proprietas de se ipsa deno-
minative praedicari possit. . . » 579
Dubia I-IV. circa litteram Magistri. . . » 580

DISTINCTIO XXXIV.

- Textus Magistri . . . » 582
Divisio textus. . . » 585

ARTICULUS UNIC. *De comparatione personae ad
naturam et de appropriatione et translatione.*

- QUAEST. I. Utrum in divinis res naturae addat supra
naturam. . . » 586
II. Utrum in divinis persona praedicetur de
natura, et natura de persona . . » 589
III. Utrum in divinis sit ponere appropriata. . » 592
IV. Utrum in divinis ponenda sit translatio. . » 593
Dubia I-VII. circa litteram Magistri . . » 594

DISTINCTIO XXXV.

- Textus Magistri . . . » 597
Divisio textus. . . » 599

ARTICULUS UNIC. *De ideis.*

- QUAEST. I. Utrum ponendae sint ideae in Deo . . » 600
II. Utrum in ideis ponenda sit pluralitas se-
cundum rem . . . » 605

QUAEST. III. Utrum in ideis sit pluralitas secundum rationem	pag. 607
IV. Utrum ideae plurifluantur per comparationem ad ideata, quatenus haec in specie, vel in individuo diversa sunt	» 609
V. Utrum ideae in Deo sint numero finitae, an infinitae	» 611
VI. Utrum ideae ordinem habeant.	» 613
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 614

DISTINCTIO XXXVI.

Textus Magistri	» 617
Divisio textus	» 619
ARTICULUS I. <i>De existentia rerum in Deo.</i>	
QUAEST. I. Utrum res fuerint in Deo ab aeterno	» 620
II. Utrum res sint in Deo ratione essentiae, vel personae	» 621
ARTICULUS II. <i>De modo, quo res existunt in Deo.</i>	
QUAEST. I. Utrum omnia sint in Deo vita.	» 623
II. Utrum res verius esse habeant in Deo quam in proprio genere	» 625
ARTICULUS III. <i>De numero sive generalitate existentiae, quam res habent in Deo.</i>	
QUAEST. I. Utrum mala sint in Deo.	» 626
II. Utrum imperfecta sint in Deo.	» 628
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 630

DISTINCTIO XXXVII.

Textus Magistri	» 632
Pars I.	
Divisio textus.	» 637
ARTICULUS I. <i>Quod esse ubique conveniat Deo.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus sit in omnibus rebus	» 638
II. Utrum Deus sit in omnibus locis.	» 640
ARTICULUS II. <i>Esse ubique est Deo proprium.</i>	
QUAEST. I. Utrum esse ubique soli Deo conveniat.	» 642
II. Utrum esse ubique ab aeterno Deo conveniat	» 644
ARTICULUS III. <i>Qualiter Deus sit in rebus.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus aequaliter sit in omnibus rebus	» 646
II. Quibus modis Deus in rebus esse dicatur.	» 648
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 649

Pars II.

Divisio textus.	» 651
ARTICULUS I. <i>De incircumscribilitate Dei.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus sit localis	» 652
II. Utrum Deus sit mutabilis secundum locum.	» 654
III. Utrum Deus sit ab omni loco separabilis vel extra omnem locum	» 655
ARTICULUS II. <i>De mutabilitate Angelorum per locum.</i>	
QUAEST. I. Utrum Angelus possit moveri localiter sine corpore	» 657
II. Utrum Angelus moveatur per medium.	» 659
III. Utrum Angelus pertranseat medium moto subito, vel successivo	» 662
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 664

DISTINCTIO XXXVIII.

Textus Magistri	» 666
---------------------------	-------

Divisio textus.	pag. 668
ARTICULUS I. <i>De causalitate praescientiae divinae.</i>	
QUAEST. I. Utrum praescientia divina sit causa totum.	» 669
II. Utrum praescientia divina sit causata a rebus	» 671

ARTICULUS II. *De praescientia quantum ad rationem necessitatis.*

QUAEST. I. Utrum praescientia Dei rebus praescitis necessitatem imponat	» 674
II. Utrum necessario Deus praesciat quae praesciunt	» 677
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 680

DISTINCTIO XXXIX.

Textus Magistri	» 682
Divisio textus.	» 684
ARTICULUS I. <i>De perfectione divinae cognitionis quantum ad numerum cognoscibilium.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus cognoscat alia a se	» ib.
II. Utrum Deus cognoscat omnia alia a se	» 688
III. Utrum Deus possit scire plura, quam sciat.	» 690
ARTICULUS II. <i>De modo divinae cognitionis.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus eodem modo cognoscat se et alia a se	» 692
II. Utrum Deus mutabilia immutabiliter cognoscat	» 693
III. Utrum Deus cognoscat universa praesenter.	» 695
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 698

DISTINCTIO XL.

Textus Magistri	» 699
Divisio textus.	» 701
ARTICULUS I. <i>De praedestinatione quantum ad entitatem.</i>	
QUAEST. I. Utrum praedestinatio sit quid aeternum, an temporale	» 702
II. Utrum praedestinatio sit Dei scientia, an voluntas.	» 704
ARTICULUS II. <i>De praedestinatione quantum ad necessitatem.</i>	
QUAEST. I. Utrum praedestinatio inferat salutis necessitatem	» 706
II. Utrum praedestinatio ponat certitudinem in eventu	» 711
ARTICULUS III. <i>De divina electione.</i>	
QUAEST. I. Utrum electio sit in Deo ab aeterno, an ex tempore	» 714
II. Utrum electio sit idem quod praedestinatio.	» 716
ARTICULUS IV. <i>De reprobatione et specialiter de obduratione.</i>	
QUAEST. I. Utrum obduratio sit poena, an culpa	» 717
II. Utrum obduratio sit a Deo.	» 719
Dubia I-VIII. circa litteram Magistri	» 722

DISTINCTIO XLI.

Textus Magistri	» 725
Divisio textus.	» 727

ARTICULUS I. <i>De causalitate divinae praedestinationis.</i>	
QUAEST. I. Utrum praedestinatio vel reprobatio habeant	
in nobis causam meritoriam	pag. 728
II. Utrum praedestinatio et reprobatio habeant	
in Deo rationem motivam.	» 731
ARTICULUS II. <i>De sempiternitate divinae cognitionis.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus cognoscat res per modum	
complexionis	» 736
II. Utrum enuntiabilia, quae semel Deus co-	
gnoscat, semper cognoscat	» 738
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 741
DISTINCTIO XLII.	
Textus Magistri	» 743
Divisio textus.	» 745
ARTICULUS UNIC. <i>De potentia in comparatione ad</i>	
<i>possibilia, quae potest.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus possit aliquid aliud a se	» 746
II. Utrum Deus possit omne quod potest agens	
creatum.	» 748
III. Utrum Deus possit quaecumque agenti	
creato impossibilia sunt	» 750
IV. Utrum possibile simpliciter dicatur secun-	
dum causas superiores, an inferiores.	» 756
Dubia I-VI. circa litteram Magistri	» 759
DISTINCTIO XLIII.	
Textus Magistri	» 761
Divisio textus.	» 763
ARTICULUS UNIC. <i>De infinitate divinae potentiae.</i>	
QUAEST. I. Utrum potentia Dei, secundum quod huius-	
modi, sit infinita.	» 764
II. Utrum divina essentia sit infinita.	» 768
III. Utrum divina potentia possit in effectum	
actu infinitum.	» 771
IV. Utrum ratio divinae potentiae se extendat	
ad infinita	» 774
Dubia I-VII. circa litteram Magistri	» 776
DISTINCTIO XLIV.	
Textus Magistri	» 779
Divisio textus.	» 780
ARTICULUS I. <i>De possibilitate mundi melioris.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus potuerit mundum facere me-	
liorem quoad substantiam partium inte-	
grantium	» 781
II. Utrum mundus potuerit fieri melior quan-	
tum ad proprietates partium integrantium.	» 783
III. Utrum Deus potuerit facere mundum melio-	
rem quantum ad ordinem partium.	» 785
IV. Utrum Deus potuerit facere mundum anti-	
quiorem.	» 787
ARTICULUS II. <i>De immutabilitate divinae potentiae.</i>	
QUAEST. UNICA. Utrum Deus quod semel potest semper	
possit	» 790
Dubia I-IV. circa litteram Magistri	» 792
DISTINCTIO XLV.	
Textus Magistri	» 794

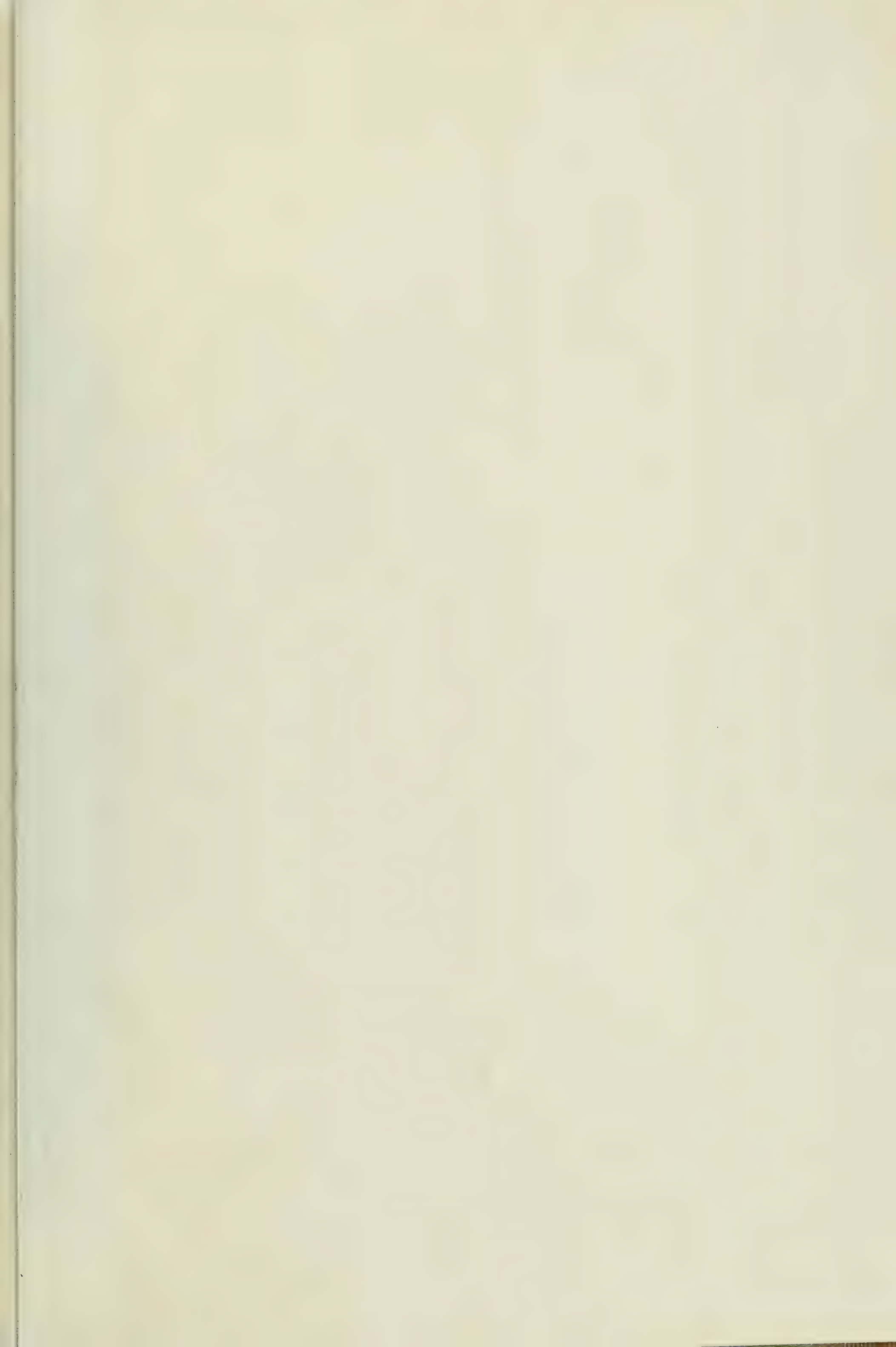
Divisio textus	pag. 797
ARTICULUS I. <i>De voluntate divina quantum ad quidditatem.</i>	
QUAEST. I. Utrum in Deo sit ponere voluntatem	» 798
II. Utrum Deus dicatur omnivolens, sicut omni-	
sciens et omnipotens	» 800
ARTICULUS II. <i>De voluntate Dei quantum ad causalitatem.</i>	
QUAEST. I. Utrum voluntas Dei sit causa rerum in	
generali.	» 803
II. Utrum voluntas Dei sit causa prima et	
immediata	» 806
ARTICULUS III. <i>De voluntate divina quantum ad rationem</i>	
<i>significandi.</i>	
QUAEST. I. Utrum voluntas divina convenienter divida-	
tur in voluntatem signi et beneplaciti	» 808
II. De numero et sufficientia signorum divi-	
nae voluntatis.	» 810
Dubia I-XI. circa litteram Magistri	» 811
DISTINCTIO XLVI.	
Textus Magistri	» 814
Divisio textus.	» 818
ARTICULUS UNIC. <i>De voluntate Dei respectu salutis</i>	
<i>omnium, et respectu mali.</i>	
QUAEST. I. Utrum Deus velit omnes homines salvos	
fieri voluntate beneplaciti.	» 819
II. Utrum Deus velit mala fieri	» 822
III. Utrum mala fieri sit bonum	» 825
IV. Utrum mala fieri sit verum.	» 827
V. Utrum malum sit ordinabile a voluntate Dei.	» 830
VI. Utrum malum sit de complemento universi	» 832
Dubia I-VIII. circa litteram Magistri	» 834
DISTINCTIO XLVII.	
Textus Magistri	» 837
Divisio textus	» 838
ARTICULUS UNIC. <i>De efficacia voluntatis divinae.</i>	
QUAEST. I. Utrum voluntas beneplaciti Dei possit im-	
pediri	» 839
II. Utrum aliquis possit facere contra volun-	
tatem signi.	» 842
III. Utrum Deus debeat mala permittere	» 843
IV. Utrum Deus possit mala praecipere.	» 845
Dubia I-V. circa litteram Magistri.	» 847
DISTINCTIO XLVIII.	
Textus Magistri	» 849
Divisio textus	» 850
ARTICULUS I. <i>De conformitate voluntatis nostrae</i>	
<i>quoad quidditatem.</i>	
QUAEST. I. Utrum possibile sit voluntatem nostram di-	
vinae voluntati conformari	» 851
II. Utrum conformitas voluntatis nostrae ad di-	
vinam faciat eam iustam	» 853
ARTICULUS II. <i>De conformitate voluntatis nostrae quantum</i>	
<i>ad obligationem.</i>	
QUAEST. I. Utrum teneamur voluntatem nostram volun-	
tati divinae conformare in ratione volendi.	» 855
II. Utrum teneamur voluntatem nostram volun-	
tati divinae conformare in volito	» 857
Dubia I-IV. circa litteram Magistri.	» 860

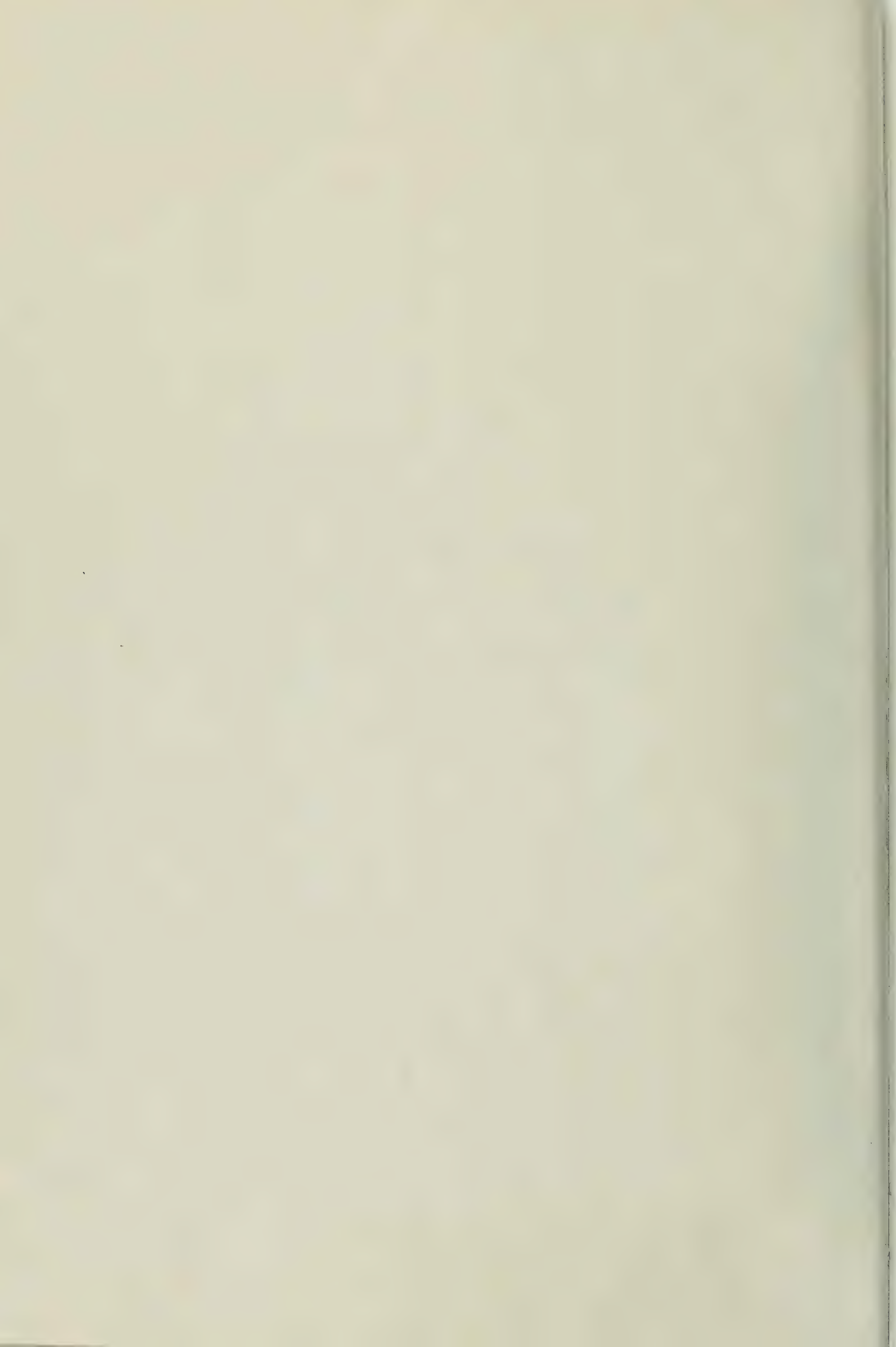
Pagina		Errata	corrigere
IX	lin. 26	Sebetensi	Schatenst
XXVI	lin. 7	cum	cum
XXXVII	lin. 15	doctrinaria	doctrinaria
XLVI	lin. 26	incedens	incedens
LXII col. I. lin. 22		Sbaraleam	Sbaralea
Ibid.	lin. 41	44530	14530
LXII col. I. lin. 43		Gulielmum	Gulielmus
LXV col. II. lin. 43		Cremisani	Cremifani
LXVI col. I. lin. 36		Voord	Wood
LXVIII col. I. num. 27		Medelcii	Mellicii
LXXXIV col. II. lin. 17		duas	duae
Ibid.	col. II. num. 16	1489	1508
LXXXVIII		Ed. Veneta an. 1481	Ed. Veneta an. 1486
5	nota 5	repugnatibus	repugnantibus
12	nota 5	Scholasticorum	Scholasticorum
14	col. I. lin. 38	pau isper	paulisper
21	nota 4	ubicumque	ubicumque
22	nota 5	Prolegominis	Prolegomenis
25	nota 8	quam l ectionem	quam lectionem
29	col. II. lin. 6	utuntur	utuntur
33	Scholion num. II.	Quod.	Quodlib.
41	col. I. lin. 3	sufficiuntur	sufficienter
45	nota 4 col. II. lin. 8	persistemus	persistamus
46	nota 14	homousion	homousion
49	nota 1	in manus	in manu
55	nota 10	pracedentibus	praecedentibus
152	Scholion col. II.	Avicenna in IX. Metaph. c. 2.	Avicenna in VIII. Metaph. c. 6.
271	nota 3	ed Divers.	de Divers.
282	nota 1	his qu	his qui
298	Scholion col. II.	Trudonopolitano	Trudonopolitani
336	nota 6	ortodoxa	orthodoxa
340	nota 8	ed edd.	et edd.
343	col. I. lin. 24	tamen	tamen
379	col. I. lin. 24	et.	et:
385	nota 8	propositionem	praepositionem
389	col. II. lin. 7	Augustinus	Augustinus
454	Scholion col. I. lin. 10	spiritio	spiratio
463	col. I. lin. 32	consitit	consistit
470	nota 1	at	Vat.
485	nota 11	inferius	superius
545	Scholion col. I.	duplice	duplici
629	col. I. lin. ult.	dassio	passio
675	nota 7 lin. 8	certitud	certitudo
688	col. I. fund. 3	loannes	loannis

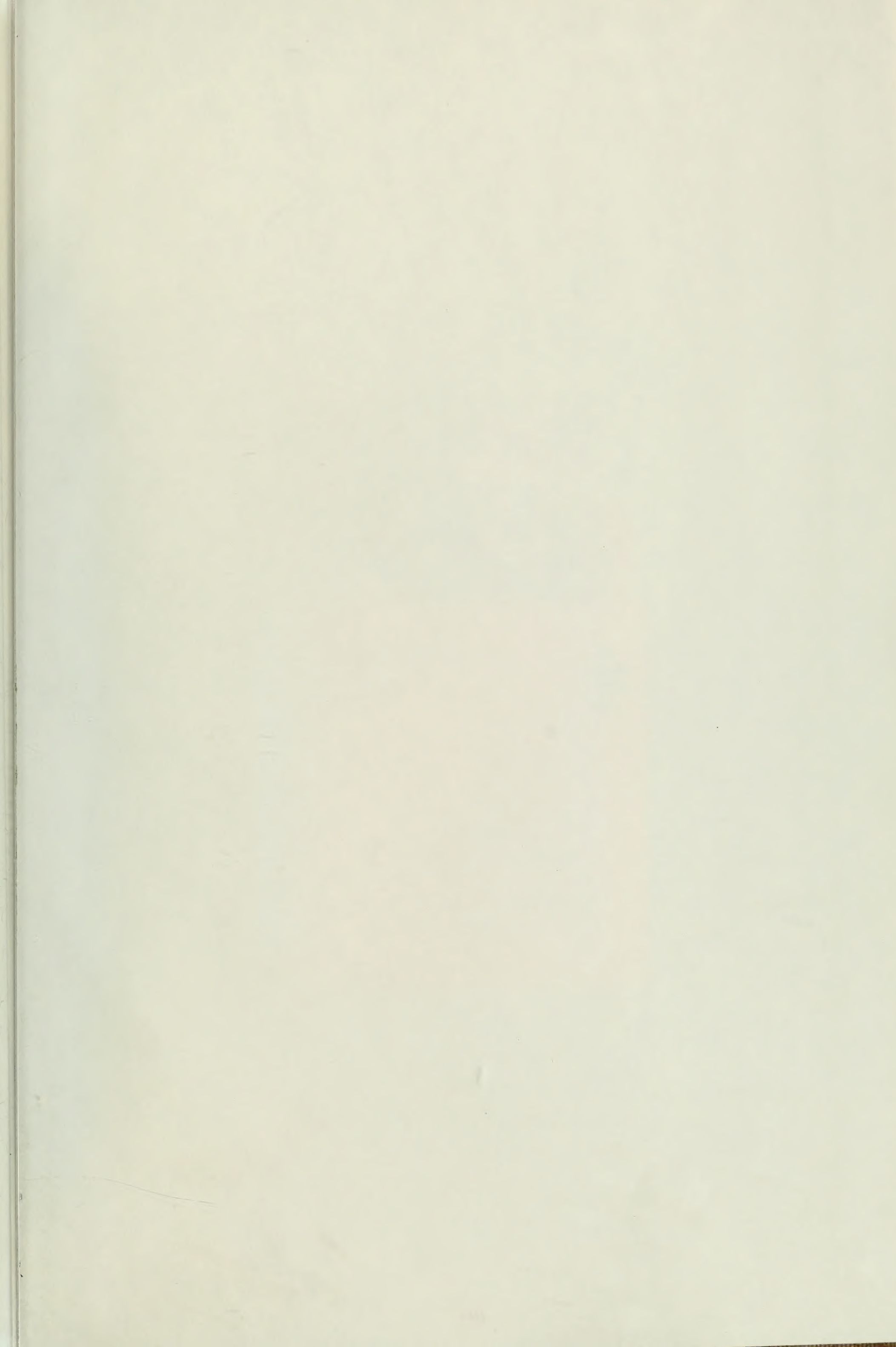
IMPRIMATUR.

Datum Florentiae die 18 Augusti 1883.

† EUGENIUS Archiep. Florentinus.

BQ 6464 1882	Bonaventura, (Quaracchi
7/12/63	MAU 22 1963
27-I-64	J. F. Quirina
2-11-64	SEP 25 1964
6-18-64	SEP 21 1964
2-VIII-66	J. F. Quirina
16-4-66	J. F. Quirina
5/9/1972	1972
15-XII-72	1972

Bonaventura, Saint.

Opera omnia.

BQ
6464.
1882
v.1

LIBRARY

Pontifical Institute of Medieval Studies

113 ST. JOSEPH STREET

TORONTO, ONT., CANADA M5S 1J4

17881

